

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

1

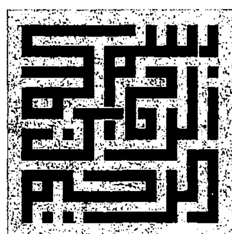

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

I

بسم الله الرحمن الرحيم

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN -KONULU TEFSİR-

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 2032
KAYNAK ESERLER - 251

Genel Koordinatör
Prof. Dr. Huriye MARTI

Yayın Yönetmeni
Doç. Dr. Fatih KURT

Koordinasyon
Bünyamin KAHRAMAN

Tasarım
Emre YILDIZ

Baskı Takip
Mustafa ÇOBAN

2021-06-Y-0003-2032
ISBN 978-625-435-121-1 (takım)
ISBN 978-625-435-122-8 (1. cilt)

Eser İnceleme Komisyon Kararı:
19.08.2021/48

Sertifika No: 12930

2. Baskı, Ankara 2021

Baskı ve Cilt
Başak Matbaacılık ve Tan. Hizm.
İth. İhr. Tic. A.Ş.
Tel: (0312) 397 16 17

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

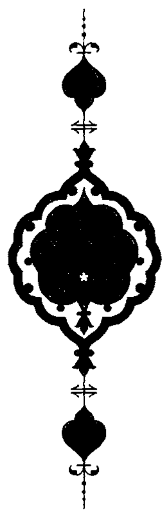
Yayın ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

1

TAKDİM

Yüce bir gaye ile yeryüzüne gönderilen insanoğlu, sayısız nimetle ve üstün özelliklerle donatılmıştır. Söz konusu nimetlerin başında vahiy ve akıl gelmektedir. Allah Teâlâ'nın peygamberleri aracılığı ile insanlığa mesajı olan vahiy, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem ile başlamış ve Hz. Muhammed Mustafa (sas) ile son bulmuştur. Allah'ın, insanı vahye muhatap kılması, insana verdiği değerin ve onun mahlûkat içerisindeki özel konumunun bir ifadesidir. Allah, vahiy ile insana kim olduğunu, yeryüzünde bulunuş amacını, ölümden sonraki hayatı öğretmekte ve insanı vahyin değerini idrak edip tevhid, adalet ve güzel ahlâk merkezli bir hayat yaşamaya çağırmaktadır. Dolayısıyla insanın vahyi rehber edinmesi; yaratılış gayesi, fıtratı ve vicdanı ile buluşması hem Rabbi ile hem de bütün âlemle barışık olması demektir.

Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm, tevhidden adalete, nübüvvetten âhirete, ibadetten ahlâka, âlemin yaratılışından insanın varoluş gerekçesine varıncaya kadar hayatın tüm alanlarını kuşatan ilkeleri ve mesajlarıyla insanlığın yolunu ve ufkunu aydınlatmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'e iman eden Müminlerden beklenen; evinden işine, mâbedinden mektebine, ticaretinden sanatına, sokağından şehrine varıncaya kadar hayatın her alanında Allah'ın ezelî ve ebedî kelâmını kendilerine rehber edinmeleridir. Zira Kur'ân-ı Kerîm, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran; hak ile bâtılı, doğru ile yanlışı, güzel ile çirkini, faydalı ile zararlıyı birbirinden ayıran; insana kendini, Rabbini, evreni tanıtan; asil, onurlu ve tertemiz bir hayatın sınırlarını gösteren;

edebi, hikmeti, adaleti, merhameti, ahde vefayı, hayırda yarışmayı, insanı insan yapan değerleri öğreten bir hidayet rehberidir.

Rahmet, şifa ve bereket menbaı olan bu eşsiz kitabın gayesi, insanın dünya ve âhiret huzurunu temin etmektir. Bu gayeye matuf olarak, iyice anlaşılsın diye ilk muhataplarının dilinde, hayatla ahenk içerisinde, parça parça, âyetler hâlinde indirilmiştir. Allah'ın eşsiz kelâmını insanlara en güzel şekilde tebliğ etmekle görevlendirilen Hz. Muhammed (sas), her hâli ve tavrıyla, vahyi anlama çabası içindeki ashâbın gözleri önünde âdeta Kur'ân'ı yaşanan bir hayata dönüştürmüştür. Böylece ashâb, Kur'ân'da anlayamadıkları bir hususla karşılaştıklarında bizzat Hz. Peygamber'e sorup öğrenme ayrıcalığını da elde etmiştir. Onlardan sonraki nesiller bu bahtiyarlıktan mahrum kalsalar da ashâbla birlikte başlayan anlama çabasını ve faaliyetini asırlarca titizlikle devam ettirmiş, günümüze kadar taşımışlardır. Bu minvalde güçlü bir metodoloji ve büyük bir ilmî müktesebat oluşturmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerîm, kıyamete kadar varlığını devam ettirecek son vahiy olması ve değişen şartlara, gelişen olaylara ve tüm zamanlara hitap eden mesajları ve ilkeleri ihtiva etmesi hasebiyle evrensel bir kitaptır. Bu durum aynı zamanda, bir hidayet rehberi ve hayat kitabı olan Kur'ân'ı anlama çabasının her zaman ve her daim dinamik kalmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, yaşanan zaman içerisinde onun evrensel mesajının en ideal ve en doğru şekilde anlaşılması, Müminler için iman ve kulluk sorumluluğudur. Bu da, Asr-ı Saâdet'ten bu yana Müslümanları Kur'ân'ın eşsiz mana derinliklerini keşfe yönelik muhtelif ilim disiplinleri oluşturmaya sevk etmiştir.

Bu bağlamda "Ulûmu'l-Kur'ân" kavramı altında son vahyi anlamaya yönelik çok sayıda alt disiplin geliştirilmiş; lügat, belâgat, fıkıh, felsefe, tasavvuf, fen ve daha pek çok farklı bakış açılarıyla tefsirler meydana getirilmiştir. İslâm âlimlerinin bütün bu gayretlerinde temel hedef, hayat rehberi olarak gönderilen bu ilâhî kitabın, herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilmesi ve onun kılavuzluğundan gereği gibi istifade edilmesidir. Esasen Resûl-i Ekrem (sas) ile başlayan ve sistematik bir şekilde günümüze kadar gelen tefsir geleneği, Kur'ân'ın mesajını hayatla buluşturma ve bütün insanlığa ulaştırma arzu ve heyecanının bir yansımasıdır. Bu meyanda Mukātil b. Süleyman'dan Taberî'ye, İbn Kesîr'den Elmalılı Hamdi Yazır'a kadar çok sayıda âlim kıymetli tefsirler yazarak Kur'ân-ı Hakîm'deki ilâhî muradı anlamaya ve yaşadıkları çağa taşımaya çalışmışlardır.

Bugün de Peygamber Efendimizin örnekliğinde Kur'ân-ı Kerîm'in üstün ahlâk ilkelerini insanlığa teklif etmek, krizler ve bunalımlarla kuşatılan insanlığı, temsil ve tebliğ bütünlüğü içerisinde İslâm'ın kurtuluş ve esenlik mesajları ile buluşturmak ve

çağın sorunlarına Kur'ân'ın ilkeleriyle çözümler üretmek Müslümanların en temel sorumluluklarındandır.

Bu sebeple, sürekli değişen ve giderek karmaşık bir hâl alan günümüz dünyasında insanları son ilahî hitapla doğru ve etkin bir şekilde buluşturmak için yeni ilmî çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Kur'ân perspektifinden bakarak vahyin bütünlüğü içerisinde hayatın her alanına dair bir söylem geliştirmek, çağımızın gerektirdiği bir zorunluluk olarak ortadadır. Bu meyanda, Kur'ân'ın farklı sûrelerindeki konu bakımından birbiriyle ilişkili olan âyetlerin belli bir disiplin içerisinde birlikte ele alınıp yorumlanması, büyük faydalar sağlayacak bir çalışma olarak görülmektedir. Bu yöntem, bir taraftan bizlere Kur'ân'ın mesajını insanlara daha sağlıklı, bütüncül ve etkili bir şekilde ulaştırma imkânı sunarken diğer taraftan da tikel meselelere bütüncül bir bakış kazandırarak okuyucuya yeni ilmî teoriler karşısında güçlü bir duruş sağlamaktadır. "Konulu Tefsir" olarak isimlendirilen bu yöntem, Kur'ân'ın herhangi bir konuda ne söylediğini görme ve zihinleri kurcalayan sorulara kapsamlı cevaplar verme gibi pek çok pratik faydasının yanı sıra, ihtiva ettiği ilke ve değerlerin eğitim ve öğretiminde de büyük kolaylıklar getirmektedir.

Elinizdeki eser, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfının öncülüğünde, medeniyetimizin büyük ilmî müktesebatı ışığında, seçkin bir heyet tarafından, uzun bir dönem ve titiz bir çalışma ile ülkemizde tefsir alanında elde edilen birikimden faydalanılarak hazırlanmış bir "Konulu Tefsir"dir. Eserin hazırlanmasında baştan sona emeği geçen herkese teşekkür eder, bu kıymetli çalışmanın Kur'ân'ı anlayarak varoluş gayemizin farkına varma, hakikat merkezinde aklımızı, kalbimizi imar ederek kendimizi yeniden inşa etme gaye ve gayretimize katkı sağlamasını Yüce Rabbimizden niyaz ederim.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyanet İşleri Başkanı

İÇİNDEKİLER

1. CİLT

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALLAH'IN İNSANI HİDAYETE DAVETİ

2. CİLT

3. CİLT

5. CİLT

ÖN SÖZ

Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumu din konusunda aydınlatma görevi uyarınca ve İslâm'ın, insanlığın yolunu ve ufkunu aydınlatan ilkelerinin yeryüzünün her köşesine ulaşması idealiyle, kuruluşundan günümüze birçok eser yayınlamış ve nice hizmetler üretmiştir. Elinizdeki eser de Başkanlığın, yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in mesajlarını, günümüz insanının aklına, kalbine, idrakine sunma gayesine matuf olarak büyük bir özveri ve gayretle hazırlanmış kıymetli bir çalışmadır.

Uzun zamandır gerçekleşmesi talep ve arzu edilen "Konulu Tefsir Projesi" için kapsamlı ön çalışmalar yapılmış ve bu çerçevede konunun uzmanlarıyla pek çok kez toplantılar ve geniş müzakereler gerçekleştirilmiştir. Uzun ve titiz bir çalışma sürecinin sonucunda da İslâm dininin en başta gelen kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in kolay bir şekilde anlaşılması ve halkımızın doğru, nitelikli ve sağlıklı bir dinî bilgiyle ulaşması noktasında büyük faydalar sağlayacak olan bu eser ortaya çıkmıştır. Böylece Başkanlık, kuruluşundan bu yana sürdürdüğü yayın faaliyetlerine bu tefsir ile bir yenisini daha eklemiş ve halkımıza önemli bir eser daha sunmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfının birlikte yürüttüğü bu çalışma, medeniyetimizin büyük ilmî müktesebatı ışığında, ülkemizdeki İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinin tefsir alanındaki birikiminden yararlanılarak hazırlanmış ve bu alandaki bilimsel kazanım insanlığın istifadesine sunulmaya çalışılmıştır.

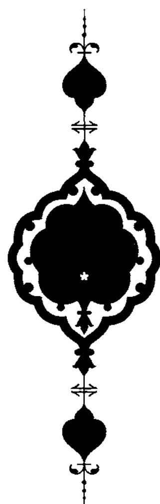
Bu çalışma, Mushaf-ı Şerif'teki sıralamayı izleyerek Kur'ân'ı âyet âyet tefsir eden tefsir eserlerinden farklıdır. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığının, daha önce yayımladığı "Kur'an Yolu" adlı eserde Mushaf tertibi esas alınmıştır. Elinizdeki bu eser ise son dönemde geliştirilen ve "Konulu Tefsir" olarak adlandırılan bir çalışmadır. Gerek İslâm dünyasında gerekse ülkemizde daha önce örnekleri de bulunan bu tarz bir tefsir çalışması, ilk kez Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında yerini almıştır. Bu tefsir eserinde, Kur'ân'ın içeriğinde yer alan konular esas alınarak âyetler tefsir edilmiştir. Belirlenen her bir Kur'ân konusunun başlığı altına giren âyetler bir arada yorumlanmış, böylece âyetlerin bütünlük içinde ele alınması, Kur'ân-ı Kerîm'in içeriği ile mesajının mümkün olduğunca yalın ve doğrudan aktarılması amaçlanmıştır. Okuyucu böyle bir çalışmada, belli bir konudaki bütün âyetleri ya tam metin ve mealiyle ya sadece mealiyle yahut içeriğine yapılan atıflarla bir arada görmüş olacaktır.

Konulu Tefsir Projesi, fiilen başladığı 2015 yılının Haziran ayından itibaren son düzeltmelerin yapılarak basıma verildiği 2021 yılı Eylül ayına kadar geçen altı yıl boyunca, Diyanet İşleri Başkanlığının Değerli Başkanları, ilgili Başkan Yardımcıları ve Dini Yayınlar Genel Müdürlüğünün kararlı destek ve takipleriyle devam etmiş ve sonuca ulaşmıştır. Bu proje Diyanet İşleri Başkanlığının kararı, Türkiye Diyanet Vakfının desteği, Editörler ve Yürütme Kurulunun yoğun ve sürekli çalışmalarıyla birlikte tefsir alanındaki bilim insanlarının değerli katkılarıyla hayata geçirilmiştir. Eserin en başından, okuyucunun eline gelinceye kadar geçirdiği bütün aşamalarda katkı veren herkes teşekkürü hak etmektedir. Elbette her eserin başarısının, okuyucunun ilgisi ve takdiriyle güçlü bir ilişkisi vardır. Bu manada eserle ilgili okuyuculardan gelen eleştiri ve tavsiyeler bir imkân ve zenginlik olarak görülecektir. Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in, insanlığa hidayet, hayata istikamet, gönüllere huzur, kalplere şifa veren mesajlarından daha çok istifade edilmesine katkı sunmak bu eserin en büyük başarısı olacaktır.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Editörler ve Yürütme Kurulu

Ankara, Eylül 2021

AKADEMİK HEYET

Abdulbaki GÜNEŞ
Prof. Dr.

Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1988). Aynı üniversitede yüksek lisans (1994), Harran Üniversitesinde "Kur'ân'da Akıl ve Aklî Tefsir Hareketi" adlı teziyle doktora (1996) eğitimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı (1980-1983), Millî Eğitim Bakanlığı (1988-1993) ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde çalıştı. 2008-2015 yılları arasında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığı görevinde bulundu. Hâlen Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Abdulkerim SEBER
Doç. Dr.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1996). Aynı üniversitede "Âlûsî'nin Ruhu'l-Meani Tefsirinde Tasavvuf" adlı teziyle doktorasını tamamladı (2001). Niğde Bor İmam Hatip Lisesinde meslek dersleri öğretmeni olarak görev yaptı (1996-1999). Hâlen Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Abdullah AYGÜN
Dr. Öğr. Üyesi

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1998), Sakarya Üniversitesinde "Kur'an'a Göre Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2008). Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatında çeşitli görevlerde bulundu (2001-2013). Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalıştı (2013-2017). Hâlen Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Abdullah KARACA
Arş. Gör.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2015). Aynı üniversitede "Kur'ân Muhtevası Bağlamında Kur'ân Ansiklopedilerinin Tahlil ve Değerlendirmesi" adlı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı (2018). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesinde çalıştı (2015-2017). Hâlen Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde araştırma görevlisidir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde doktora eğitimine devam etmektedir.

Abdülcelil BİLGİN
Prof. Dr.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1995). "Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşşaf'ı" adlı teziyle doktora eğitimini Ankara Üniversitesinde tamamladı (1999). Millî Eğitim Bakanlığı (1995-2009) ve Muş Alparslan Üniversitesinde (2009-2018) çalıştı. Hâlen İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalışmaktadır. Tefsir ve dilbilim alanında yayımlanmış çalışmaları bulunmaktadır.

Adem ERGÜL
Dr. Öğr. Üyesi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1989). Aynı üniversitede "Kur'an-ı Kerim'de Kalp Kavramı" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1998). Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yaptı (2018-2019). Hâlen İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaya devam etmektedir.

Ahmet ABAY
Doç. Dr.

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1991). Uludağ Üniversitesinde yüksek lisans (1995), Atatürk Üniversitesinde "Kur'an'da Kişilik Eğitimi İle İlgili İlkeler" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2011). Millî Eğitim Bakanlığında öğretmen ve idareci olarak çalıştı

(1991-2011). Hâlen Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ahmet Faruk GÜNEY
Dr. Öğr. Üyesi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1999). Aynı üniversitede yüksek lisans (2002) ve "İbn Sina'dan Elmalılı'ya İhlas Suresi Felsefî Tefsir Geleneği" teziyle doktora eğitimini (2008) tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığında çalıştı (2001-2013). Hâlen Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ahmet ÖZ
Doç. Dr.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1990). Aynı üniversitede yüksek lisans (1999) ve "Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet" teziyle doktora (2006) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı (1992-2010) ve Gümüşhane Üniversitesinde (2010-2012) çalıştı. Hâlen Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ahmet ÖZDEMİR
Doç. Dr.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (2002), Ankara Üniversitesinde yüksek lisans (2008) ve "Kur'an-ı Kerim'de SLM ve SLH Köklerinin Semantik İncelemesi" adlı teziyle doktora (2013) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda öğretmen olarak çalıştı (2004-2013). Hâlen Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ahmet Sait SICAK
Dr. Öğr. Üyesi

Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde (2000) ve Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Fakültesinde (2014) aldı. Yüksek lisansını (2006) ve doktorasını (2013) Marmara Üniversitesinde tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığında görev yaptı (2001-2012). Dicle Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalıştı (2012-2014). Hâlen Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ali AKAY
Prof. Dr.

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1984), Harran Üniversitesinde yüksek lisans (1996) ve doktora eğitimini tamamladı (2003). Diyanet İşleri Başkanlığında imam-hatip (1979-1981), Millî Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak (1985-1994) çalıştı. 1994 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesine araştırma görevlisi olarak atandı. Hâlen Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış çalışmaları vardır.

Ali AKPINAR
Prof. Dr.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1984). Aynı üniversitede "Saîd b. Cübeyr ve Tefsîr İlmindeki Yeri" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1993). Diyanet İşleri Başkanlığı (1983-1985) ve Cumhuriyet Üniversitesinde (1994-2009) görev yaptı; 2009 yılında Selçuk Üniversitesine geçti. 1989-1993 yıllarında Avusturya'da bulundu. Hâlen Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış 25 kitabı ve makaleleri bulunmaktadır.

Ali BİNOL
Dr. Öğr. Üyesi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans eğitimini (1984), Konya Necmettin Erbakan Üniversitesinde "Kur'an'da Beşer ve İnsan" adlı teziyle doktora (2017) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmenlik yaptı (1985-2015). Yozgat-Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Arap Dili ve Belagati öğretim görevliliğine (2015), daha sonra doktor öğretim üyeliğine atandı (2017). Hâlen Yozgat Bozok İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Ali BULUT
Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1998). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak göreve başladı (2000). Aynı üniversitede yüksek lisans (2002) ve doktora eğitimini tamamladı (2009). Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında göreve başladı (2010). Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bulundu (2011-2014). Hâlen SDÜ İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında akademik çalışmaları bulunmaktadır.

Ali ERBAŞ
Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1984). Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Fatih Müftülüğüne bağlı çeşitli camilerde din görevlisi olarak vazife yaptı (1982-1993). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında "Kur'an'daki Tekrarlar" isimli teziyle yüksek lisansını (1987), Dinler Tarihi Anabilim Dalında "İlâhî Dinlerde Melek İnancı" isimli teziyle doktorasını (1993) tamamladı. İstanbul Haseki Eğitim Merkezinde lisansüstü öğrencileri için açılan ihtisas kursuna devam etti (1988-1990). Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yaptı. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığını yürüttü (2006-2011). 2011 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü, 08.06.2017 tarihinde Yalova Üniversitesi Rektörü, 17.09.2017 tarihinde de hâlen yürütmekte olduğu Diyanet İşleri Başkanlığı görevine atandı.

Ali Galip GEZGİN
Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans eğitimini tamamladı (1984). İlçe müftüsü olarak görev yaptı (1985-1994). Süleyman Demirel Üniversitesinde "Tefsîrde Semantik Metod ve Kur'an'da 'Kavm' Kelimesinin Semantik Analizi" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1999). Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı (1994). Hâlen Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ali KARATAŞ
Doç. Dr.

Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1999), Ankara Üniversitesinde "Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1988). Millî Eğitim Bakanlığı (2003-2011), Bartın Üniversitesi (2011-2012) ve Pamukkale Üniversitesinde (2013-2018) çalıştı. Hâlen Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ali Rıza GÜL
Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1988). Aynı üniversitede "Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur'an'da Riba Yasağı" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2001). Diyanet İşleri Başkanlığı (1980-1983), Millî Eğitim Bakanlığı (1988-1992) ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde (1992-2010) çalıştı. Kazakistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak

Üniversitesinde bulundu (2013-2015). Hâlen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Aydın TEMİZER
Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1997). Aynı üniversitede yüksek lisans (2006) ve doktorasını (2010) tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde çeşitli ilköğretim okulu ve liselerde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği yaptı (1998-2011). Hâlen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Ayşe Betül ORUÇ
Dr. Öğr. Üyesi

Selçuk Üniversitesinde lisans (2007), Necmettin Erbakan Üniversitesinde "Klasik ve Modern Dönem Tefsir Kaynaklarında Kadın Algısı" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2016). Selçuk Üniversitesi (2009-2010) ve Necmettin Erbakan Üniversitesinde (2010-2021) çalıştı. Hâlen Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Bahaeddin YÜKSEL
Dr. Öğr. Üyesi

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1995). Aynı üniversitede yüksek lisans (2007), "Tarihsel Süreçte Kur'ân'ın Farklı Anlaşılma Nedenleri" isimli teziyle doktora (2015) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı (1995-2016), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (2016-2019) ve Erciyes Üniversitesinde (2019-2021) çalıştı. Hâlen Kayseri Üniversitesi Develi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Bayram DEMİRCİGİL
Dr. Öğr. Üyesi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1996), Ankara Üniversitesinde "Hasan-ı Basrî Kıraati ve Kur'an Tefsirine Katkısı" başlıklı teziyle doktorasını (2016) tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığında Kur'an Kursu öğreticiliği, imam-hatiplik, ilçe müftülüğü ve yurt dışı görevlerinde bulundu (1996-2013). Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde göreve başladı (2013). Hâlen aynı fakültede Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış çalışmaları bulunmaktadır.

Bilal GÖKKIR
Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1990). Aynı üniversitede ilk yüksek lisansını dinler tarihi alanında tamamladı (1993). Devlet burslusu olarak eğitimine İngiltere'de Manchester Üniversitesinde "Batı'da Kur'an Araştırmaları" alanında devam etti (MA 1994 ve PhD 2002). Isparta Süleyman Demirel Üniversitesinde (1993-2011) görev yaptı. Manchester Üniversitesinde (2010-2011) ve TÜBİTAK destekli olarak Oxford Üniversitesinde çalışmalarda bulundu (2013-2014). Yalova Üniversitesinde Rektör vekâleti (2016-2017) ve ardından Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlık görevlerinde bulundu (2019-). Hâlen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış ulusal ve uluslararası yayımları bulunmaktadır.

Bünyamin AÇIKALIN
Dr. Öğr. Üyesi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1993). Aynı üniversitede "Kur'an'da Dünya Hayatına Verilen Değer" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2005). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (1994-2005), Millî Eğitim Bakanlığı (2005-2009) ve Şırnak Üniversitesinde (2009-2012) çalıştı. Hâlen Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir.

Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Celal KIRCA
Prof. Dr.

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünü bitirdi (1971). Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmenlik ve İmam-Hatip Lisesi Müdürlüğü (1971-1977) yaptı. Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü ve Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeliği görevlerinde bulundu (1977-2012). "İlmî Tefsir Hareketi" teziyle doktorasını tamamladı (1984). 2000-2006 yılları arasında dekanlık yaptı. Tefsir ve edebiyatla ilgili yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Celil KİRAZ
Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1998), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde "Kur'ân'da Ahlâk İlkeleri -Tevrat, Zebur ve İncil'le Mukayeseli Bir Çalışma" adlı teziyle doktora (2005) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığında kısa bir süre çalıştı (1999-2000). Hâlen Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap, kitap bölümü, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

Davut ŞAHİN
Doç. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1997). Aynı üniversitede "Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2009). Millî Eğitim Bakanlığı (1998-2010), Gümüşhane Üniversitesi (2010-2016) ve Kırıkkale Üniversitesinde (2016-2020) çalıştı. Hâlen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümünde öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Emrah DİNDİ
Doç. Dr.

Hafızlığını, Bayburt'ta (1988-89); lisans eğitimini Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde (2001) tamamladı. Dokuz Eylül Üniversitesinde yüksek lisansını (2006), Haseki Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi programını (2008) ve İstanbul Üniversitesinde "Kur'ân'da İslam Öncesi Kültürün İzleri" adlı teziyle doktorasını (2014) tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığında çalıştı (2002-2015). 2016 itibarıyla Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyeliği görevine devam etmektedir.

Enver ARPA
Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1988), Ürdün Üniversitesinde yüksek lisans (1994), Ankara Üniversitesinde "İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı ve Anlama Metodu" isimli teziyle doktora eğitimini tamamladı (2001). Diyanet İşleri Başkanlığı (1983-1997), Adalet Bakanlığı (1997-2018), TİKA Başkanlığı (2008-2014) ve Diyanet İşleri Başkanlığında (2014-2017) çeşitli görevlerde bulundu. Hâlen Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ercan ŞEN
Dr. Öğr. Üyesi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2005). Aynı üniversitede yüksek lisans (2008), "Kur'an'da Fetih" başlıklı teziyle doktora (2014) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde İstanbul'da çeşitli okullarda öğretmenlik ve idarecilik yaptı (2005-2013). Hâlen Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Erdoğan PAZARBAŞI

Prof. Dr.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1980). Aynı üniversitede "Kur'an-ı Kerim'in Tarihi Verilerine Göre Medeniyetlerin Menşei ve Seyri" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1994). Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmenlik (1980-1988) yaptı. Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyeliği ve dekan yardımcılığı (1995-1996) görevinde bulundu. Hâlen Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalışmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Esra ERDOĞAN ŞAMLIOĞLU

Arş. Gör.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden (İngilizce İlahiyat Programı) mezun oldu (2015). Aynı üniversitede "Kur'an'da Rab ve İlah Kavramlarının Semantik Analizi" başlığı ile yüksek lisansını tamamladı (2018). Millî Eğitim Bakanlığında öğretmen (2015-2016), Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde (2016-2017) araştırma görevlisi olarak çalıştı. Hâlen Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde Tefsir Anabilim Dalı araştırma görevlisi olarak bulunmakta ve Ankara Üniversitesinde tefsir alanında doktora çalışmasına devam etmektedir.

Esra GÖZELER

Doç. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2002). Yüksek lisansını (2005) ve doktorasını (2009) Ankara Üniversitesinde tamamladı. Ürdün Üniversitesinde Arap dili eğitimi gördü (2004-2005). Alexander von Humboldt-Stiftung araştırma bursunu kazandı ve Seminar für Semitistik und Arabistik (Freie Universität Berlin) ve *Corpus Coranicum* Project (BBAW, Potsdam) bünyesinde post-doktora yaptı (2012-2013, 2014/Güz). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap, kitap bölümü, makale, tebliğ ve proje çalışmaları bulunmaktadır.

Esra HACIMÜFTÜOĞLU

Doç. Dr.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2000). Aynı üniversitede "Kur'an-ı Kerim'in İrşad Üslubu" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2010). Diyanet İşleri Başkanlığında görev yaptı (2004-2015). Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde göreve başladı (2015). Hâlen Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

Fatih TOK

Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2001). Aynı üniversitede "İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Kur'ân Anlayışı" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2015). Bir süre Millî Eğitim Bakanlığında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak çalıştı (2003-2010). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalına öğretim görevlisi olarak atandı (2010). Hâlen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap, makale ve tebliğleri bulunmaktadır.

Fatma Asiye ŞENAT

Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1991). Fakülte yıllarında başladığı hıfz çalışmasını 1994 yılında tamamladı. Yüksek lisans (1995) ve doktorasını da (2003) Ankara Üniversitesinde tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı (1991-1997) ve Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde (1997-2014) görev yaptı. 2014 yılında Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo-TV ve Sinema Bölümünden mezun oldu. Hâlen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Uzmanlık alanında kitap ve makaleler kaleme almıştır.

Ferihan ÖZMEN

Dr. Öğr. Üyesi

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2001). Aynı üniversitede yüksek lisans (2003) ve "Abdüssamed el-Gaznevî ve Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm'i" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2011). Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Kur'ân Kursu öğreticisi ve vaiz olarak çalıştı (2005-2013). 2013 yılından itibaren Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış kitabı ve makaleleri bulunmaktadır.

Ğıyasettin ARSLAN

Prof. Dr.

Erciyes Üniversitesinde lisans (1981), Fırat Üniversitesinde yüksek lisans (1996), Marmara Üniversitesinde doktora (2001) eğitimini tamamladı. İmam-Hatip liselerinde öğretmen ve idareci olarak görev yaptı (1983-1995). 2011'de YÖK desteğiyle Frankfurt Üniversitesinde bulundu. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığı yaptı (2013-2021). Hâlen Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış çeşitli kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Hakan UĞUR

Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1998), Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde "Kur'an'ın Tevrat'ta Tasdik Ettiği Konular" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2008). 1999 yılından itibaren Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde göreve başladı. Hâlen Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap, kitap bölümü, tebliğ ve makaleleri bulunmaktadır.

Halil ALDEMİR

Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1998). Aynı üniversitede "Kur'ân-ı Kerim'e Göre İhtilaf" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2007). 2009-2010 Eğitim-Öğretim yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hazırlık sınıflarında Arapça derslerini okuttu. 2010 yılında intisap ettiği Kilis 7 Aralık Üniversitesinde İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Halil ALTUNTAŞ

Doç. Dr.

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünden mezun oldu (1975). Ankara Üniversitesinde yüksek lisans (1989), "Necrî ve Tefsirdeki Metodu" adlı teziyle doktorasını (1994) tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığında öğretmenlik, Vakıflar Genel Müdürlüğünde yurt müdürlüğü (1977-1982) yaptı. Diyanet Haseki Eğitim Merkezi kursiyeri oldu (1983-1986). Din İşleri Yüksek Kurulu uzmanlığı (1986-2001) ve üyeliği (2001-2015) yaptı. 2017 yılında emekli oldu. Tefsir alanında ve başka konularda çeşitli eserleri vardır.

Halil HACIMÜFTÜOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1995). Aynı üniversitede yüksek lisans (2006) ve doktora (2009) eğitimlerini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığında öğretmenlik yaptı (1995-2011). 2011 yılından beri Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitapları ve makaleleri bulunmaktadır.

Harun ABACI

Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2003). Aynı üniversitede yüksek lisansını (2006), Sakarya Üniversitesinde "Kur'ân'ın Anlam Farklılaşmasına İ'râbın Etkisi -Âlûsî Tefsiri Örneği-" adlı teziyle doktorasını (2015) tamamladı. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalıştı (2010-2018). Hâlen Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesidir.

Harun BEKİROĞLU

Doç. Dr.

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2003). Aynı üniversitede yüksek lisans (2005), Selçuk Üniversitesinde "el-Burhān ve el-İtḳān Adlı Eserlerin Tefsir Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi" adlı teziyle doktora eğitimini (2012) tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı Pendik Haseki Eğitim Merkezinden mezun oldu (2009). Diyanet İşleri Başkanlığında imam-hatip (2004-2010) ve Hitit Üniversitesinde Arapça okutmanı olarak çalıştı (2010-2018). Hâlen İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesidir.

Harun ÖĞMÜŞ

Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1998). Aynı üniversitede "Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2006). Şırnak Üniversitesinde çalıştı (2009-2011). Hâlen Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Hasan KESKİN

Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1984). Aynı üniversitede "Tâcü'l-Kurrâ el-Kirmânî ve Lübâbü't-tefâsîr Adlı Tefsiri" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1993). Diyanet İşleri Başkanlığında (1985-1994) görev yaptı. 1994'ten beri Cumhuriyet Üniversitesinde çalışmakta; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde dekanlık görevini yürütmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Hatice TEBER

Dr. Öğr. Üyesi

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1990). Aynı üniversitede yüksek lisans (1992) ve "Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî'nin Tefsirinde Yorum Yöntemi" adlı teziyle doktora eğitimini (2004) tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı (1992-2014) ve Korkut Ata Üniversitesinde (2014-2018) çalıştı. Hâlen Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış makaleleri ve bildirileri bulunmaktadır.

Hayati AYDIN

Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1989). Harran Üniversitesinde "Kur'an ve Sünnete Göre Beşerî Zaaflar" adlı teziyle doktorasını tamamladı (1997). Hâlen Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış birçok kitap ve makalesi bulunmaktadır.

Hekim TAY

Dr. Öğr. Üyesi

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2006). Ankara Üniversitesinde "Mekki Ayetler Çerçevesinde Mekke'de Sosyal Tabaka Davranışları" başlıklı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2013). Diyanet İşleri Başkanlığında (2002-2013) çalıştı. Hâlen Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri mevcuttur.

Hikmet AKDEMİR

Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde lisans (1981), Ankara Üniversitesinde "Muhammed İbn Bedrüddin el-Münşi ve Tefsirdeki Metodu" adlı teziyle doktora (1993) eğitimini tamamladı. Adıyaman-Besni İmam Hatip Lisesinde (1985-1994) ve Harran Üniversitesinde (1994-2018) çalıştı. Hâlen Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Hikmet KOÇYİĞİT

Doç. Dr.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden ve Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünden mezun oldu. Aynı üniversitede yüksek lisansını (2003) ve doktorasını (2010) tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde sınıf öğretmeni (1999-2011), Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi (2012-2018) olarak görev yaptı. Hâlen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında çalışmalarını sürdürmektedir.

Huriye MARTI

Prof. Dr.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. "Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarîkatü'l-Muhammediyye (Tahkik ve Tahlil)" konulu teziyle doktorasını tamamladı (2005). Amman'da Şuayb el-Arnaûd'un tahkik ve tahrîc merkezinde eğitim aldı (1999-2000). Diyanet İşleri Başkanlığının *Hadislerle İslam* adıyla yayımlanan "Konulu Hadis Projesi"nde editör ve yazar olarak görev üstlendi. 2011 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanı, 2014 yılında Diyanet İşleri Başkanlık Müşaviri, 2017 yılında ise Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olarak atandı.

Hüseyin ÇELİK

Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1994). Aynı üniversitede "Kur'an'da Ruh" adlı teziyle doktora eğitimini (2004) tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı (1994-2010), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi (2010-2013), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (2013-2014) ve Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesinde (2014-2016) bulundu. Hâlen Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

İbrahim GÖRENER

Prof. Dr.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1988). Yüksek lisansını Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladı (1990). Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Doktorasını United Theological Seminary'de (USA, 1997) tamamladıktan sonra Erciyes Üniversitesindeki görevine döndü. Kırgızistan, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bulundu (2003-2004). Hâlen Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri mevcuttur.

İbrahim Hilmi KARSLI

Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1988), Atatürk Üniversitesinde doktora (2000) eğitimini tamamladı. Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesinde (1994) başladığı akademik hayatına Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesinde (2012) devam etti. Daha sonra Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde göreve başladı (2015). İki dönem Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeliği görevini yürüttü (2008-2020). Hâlen Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olarak görev yapmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış tez, kitap, tebliğ ve makaleleri bulunmaktadır.

İlhami GÜNAY

Doç. Dr.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1987). Aynı üniversitede yüksek lisans (1996) ve "Kur'an'da Gençlik Tipolojileri" adlı teziyle doktora (2003) eğitimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı (1989-1991) ve Millî Eğitim Bakanlığında (1991-2013) çalıştı. Hâlen Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

İshak ÖZGEL

Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1993), Uludağ Üniversitesinde yüksek lisans (1996), Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde "Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında Kur'ân'ın Tarihsel Yorumu" adlı teziyle doktora (2002) eğitimini tamamladı. 1994 yılından beri Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalında öğretim elemanı olarak çalışmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

İsmail ÇALIŞKAN

Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1989). Aynı üniversitede "Kur'an'da Din Kavramı" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1998). Diyanet İşleri Başkanlığı (1990-1994), Cumhuriyet Üniversitesi (1994-2013) ve Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde (2013-2018) çalıştı. Kazakistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinde bulundu (2009-2011). Hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

İsmail KARAGÖZ

Prof. Dr.

İstanbul'da hafızlığını tamamladı (1965-1966). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1979). Aynı üniversitede "Kur'an'da Zulüm Kavramı" adlı teziyle doktorasını tamamladı (1994). Diyanet İşleri Başkanlığında vaiz, müftü, müfettiş, din işleri yüksek kurulu üyesi, iç denetçi, rehberlik ve teftiş başkanı (1973-2017), 2017 yılı itibarıyla Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyeliği görevlerinde bulundu; hâlen Fakültede dekanlık görevine devam etmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Kadir POLATER

Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinden mezun oldu (1979). Tarım Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığında öğretmenlik yaptı. Uludağ Üniversitesinde "Kur'an'da Rahmet Kavramı" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1997). Atatürk Üniversitesi Erzincan İlahiyat Meslek Yüksekokuluna öğretim üyesi olarak atandı (1998). 2010 yılından itibaren Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Kerim BULADI

Prof. Dr.

1969 yılında hafızlığını bitirdi. Bursa Yüksek İslam Enstitüsünde lisans (1981), Marmara Üniversitesinde "Kur'an'da Nankörlük Kavramı" adlı teziyle doktora (1999) eğitimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde müftü, vaiz ve Almanya'da din görevlisi olarak çalıştı (1981-2011). 2011 yılından beri İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinden mezun oldu (1977). Aynı üniversitede "Kur'an-ı Kerim ve Kainattaki Şer Problemi" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1982). Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde uzun süre çalıştı. Daha sonra Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yaptı. Hâlen Kayseri Üniversitesi Develi İslami İlimler Fakültesinde dekanlık görevini yürütmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap, makale ve tercümeleri bulunmaktadır.

Mahmut AY

Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2000). Aynı üniversitede "Ahmed b. Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Me-

dîd" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2010). Millî Eğitim Bakanlığı (2003-2009) ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde (2009-2019) çalıştı. Hâlen T.C. Şikago Başkonsolosluğu Din Hizmetleri Ataşesi olarak görev yapmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Maşallah TURAN
Dr. Öğr. Üyesi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1998). Aynı üniversitede "Kur'an'ın Anlaşılmasında Sembolizm Tartışmaları" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2006). Sağlık Bakanlığı (1993-2011) ve Millî Eğitim Bakanlığında (2011-2014) çalıştı. 2014 yılı itibaren Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmakta, tefsir alanında yayımlanmış kitap, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

Mehmet Akif KOÇ
Prof. Dr.

İlkokul sonrası hıfzını tamamladı (1981). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olduktan sonra (1992), aynı fakülteye araştırma görevlisi olarak atandı (1993). Ankara Üniversitesinde yüksek lisans (1996), "İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri-İbn Ebî Hâtim (ö.327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi" isimli teziyle doktora (2001) eğitimini tamamladı. Hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

Mehmet DAĞ
Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1994). Atatürk Üniversitesinde "Tarihsel Perspektif ve Problematik Sorgulaması Bağlamında Kıraat İlminde İhticac Olgusu" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2005). Millî Eğitim Bakanlığında görev yaptı (1995). 1996 yılında intisap ettiği Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapmakta, tefsir ve kıraat alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Mehmet DEMİRCİ
Doç. Dr.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1994). Aynı üniversitede "Kurtubi'nin el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2009). Millî Eğitim Bakanlığında çalıştı (1995-2000). Hâlen Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında Öğretim Üyesi olarak çalışmakta olup yurt dışı görevlendirmesiyle Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalışmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Mehmet Emin MAŞALI
Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1993). Marmara Üniversitesinde yüksek lisans (1996), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "Resmü'l-Mushaf ve Tarihsel Değeri" adlı teziyle doktora (2003) eğitimini tamamladı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapmış, tefsir ve kıraat alanlarında araştırmalara imza atmıştır. 2019-2021 tarihleri arasında İstanbul Müftüsü olarak vazife almış olup, Temmuz 2021 itibarıyla Medeniyet Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi dekanlığına atanmıştır.

Mehmet Halil ÇİÇEK
Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1986). Selçuk Üniversitesinde "Ebu'l-Beka el-Kefevî'nin Külliyatında Tefsir ve Kur'an İlimleri" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1992). 1987-1993 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatip ve müftülük görevlerini yürüttü. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde çalıştı. Suudi Arabistan İmam Muhammed Üniversitesinde misafir öğretim

üyesi olarak bulundu (1999-2002). Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kurucu dekanlığını yaptı (2011-2014). Hâlen Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde çalışmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Mehmet KAYA
Doç. Dr.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2005). Aynı üniversitede yüksek lisans (2009) ve Atatürk Üniversitesinde doktora (2014) eğitimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı (2005-2011), Hitit Üniversitesi (2011-2014) ve Aksaray Üniversitesinde (2014-2018) çalıştı. Hâlen Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Mehmet KILIÇARSLAN
Doç. Dr.

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (2002), Cumhuriyet Üniversitesinde yüksek lisans (2006) ve "Zâdu'l-Mesîr Bağlamında İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu" isimli teziyle doktora (2016) eğitimini tamamladı. 2000-2005 yılları arası çeşitli kamu kurumlarında, 2005-2018 arasında Millî Eğitim Bakanlığında çalıştı. 2018 yılı itibarıyla Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde öğretim üyesidir. Tefsir alanında Türkçe ve Arapça yayımlanmış makale ve kitapları bulunmaktadır.

Mehmet OKUYAN
Prof. Dr.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1987). Aynı üniversitede yüksek lisans (1990), "Necmuddin Daye ve Tasavvufi Tefsiri" adlı teziyle doktora (1994) eğitimini tamamladı. Hâlen Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Mehmet PAÇACI
Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1982). Aynı üniversitede "Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı (1989). 1983-2008 yılları arasında Ankara Üniversitesinde öğretim elemanı olarak çalıştı. T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı yurt dışı teşkilatında Müşavirlik (2008-2011), merkez teşkilatında Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü görevlerinde bulundu (2011-2014). Vatikan Devleti nezdinde Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi olarak görev yaptı (2014-2019). Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Mehmet Sait ŞİMŞEK
Prof. Dr.

Erzurum Yüksek İslam Enstitüsünde lisans (1973), Ankara Üniversitesinde "Cahız ve Eserlerindeki Tefsir ve Kur'an İlimleri" adlı teziyle doktora (1984) öğrenimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığında (1970-1976) ve İmam-Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmeni (1976-1977) olarak görev yaptı. 1977 yılından itibaren Konya Yüksek İslam Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesinde öğretim üyeliği yaptı. 2019 yılında emekli oldu. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri vardır.

Mehmet Suat MERTOĞLU
Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1989). Aynı üniversitede (1992) ve Almanya'da yüksek lisans (Mainz Üniversitesi, 1999) yaptı. Marmara Üniversitesinde "Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914)" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2001). Serbest araştırmacı ve editör olarak çalıştıktan sonra TDV İslam Araştırmaları Merkezinde (İSAM) önce tefsir alanında araştırma uzmanı ve Tefsir İlim Heyeti üyesi, sonrasında Başkan Yardımcısı olarak görev yaptı (2007-2019). Hâlen Marmara Üniversitesi İlahi-

yat Fakültesi öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Mehmet Taha BOYALIK
Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2003). Aynı üniversitede "Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Sözdizimi Teorisi ve Tefsir Geleneğine Etkisi" adlı teziyle doktorasını tamamladı (2014). Duke Üniversitesi Islamic Studies Bölümünde (2009-2010) ve Amman Üniversitesinde (2014-2015) misafir araştırmacı olarak çalıştı. Hâlen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir, dil ve belagat alanlarında kitap, makale, bildiri ve proje düzeyinde çalışmaları bulunmaktadır.

Mehmet ÜNAL
Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1988). Aynı üniversitede "Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü" çalışmasıyla doktorasını tamamladı (2002). Diyanet İşleri Başkanlığı (1986-1992) ve Millî Eğitim Bakanlığında görevlerde bulundu (1992-1994). Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yaptı (1994-2007). Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bir süre çalıştı (2009-2011). 2013 yılı itibarıyla Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde öğretim üyesi olarak görevine devam etmekte; bu fakültenin dekanlığını da yürütmektedir. Tefsir ve kıraat alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Mehmet YOLCU
Prof. Dr.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1983), Harran Üniversitesinde "Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi" adlı teziyle doktora (1997) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak (1984-1994) çalıştı. Yüzüncü Yıl Üniversitesi (1994-1999) ve İnönü Üniversitesinde (1999-2018) görev yaptı. Hâlen Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Mehmet Zülfi CENNET
Dr. Öğr. Üyesi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (2002), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde "Şerîf el-Murtazâ'nın Kur'ân Anlayışı ve Yorum Yöntemi" adlı teziyle doktora (2016) eğitimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalıştı (2003-2012). Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezinde eğitim gördü (2007-2010). Hâlen Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap, bildiri ve makaleleri bulunmaktadır.

Meliz YEŞİLYURT BARMAKSIZ

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden (Uluslararası İlahiyat Programı) mezun oldu (2015). Aynı üniversitede "Kur'an'da Vahyin Kaydına İlişkin Kelimelerin İncelemesi" adlı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı (2019). Türkiye Maarif Vakfı Mali Cumhuriyeti Ülke Temsilciliğinde (2019-2020) okul yöneticisi olarak çalıştı. Hâlen Türkiye Maarif Vakfı Madagaskar Ülke Temsilciliğinde okul yöneticisi olarak çalışmaya devam etmektedir.

Merve SAÇLI
Dr. Öğr. Üyesi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2008). Aynı üniversitede yüksek lisans (2010) ve "Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî ve 'Besâiru zevi't-temyîz' İsimli Tefsirindeki Metodu" başlıklı teziyle de doktora (2017) eğitimini tamamladı. Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırma görevlisi olarak görev yaptı (2013-2017). Hâlen Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış çalışmaları bulunmaktadır.

Mesut KAYA
Doç. Dr.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (2003), Necmettin Erbakan Üniversitesinde "Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım ve Ki-

tab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı" adlı teziyle doktora (2013) eğitimini tamamladı. Yaklaşık bir yıl süreyle YÖK doktora burslusu olarak Ürdün Üniversitesinde bulundu (2011-2012). Diyanet İşleri Başkanlığı (2005-2009) ve Şırnak Üniversitesinde (2014-2018) çalıştı. Hâlen Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Mevlüt ERTEN

Prof. Dr.

Suudi Arabistan Medine İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1988), Ankara Üniversitesinde "Nass-Yorum İlişkisi" adlı tezle doktora (1998) eğitimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde müftülük ve vaizlik yaptı (1989-1993). İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalıştı (1993–2007). Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde vaizlik ve müftülük yaptı (2007). ABD New Jersey'de görevli olarak bulundu (2007-2010). Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesine atandı (2010). 2015 yılından itibaren Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmakta; bu fakültenin dekanlığını da yürütmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Muammer ERBAŞ

Prof. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1992). Aynı üniversitede "Fahreddin er-Razi ve İbn Teymiyye'nin Kur'an'a Yaklaşımları" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2001). Diyanet İşleri Başkanlığında çalıştı (1991-1993). Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyeliği ve idarecilik (2008-2009), Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde kurucu dekanlık (2015-2018) yaptı. Hâlen Dokuz Eylül Üniversitesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Muhammed ERSÖZ

Doç. Dr.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (2007), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde "Kur'an'ın Dil Yapısı ve Kur'an Kelimelerinin Terimleşmesi" adlı teziyle doktora (2014) eğitimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı (2004-2010), Şırnak Üniversitesi (2010-2015) ve Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde (2015-2018) çalıştı. Hâlen Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Muhammed Fatih KESLER

Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1984). Aynı üniversitede "Kur'an-ı Kerîm'de Ehl-i Kitap" isimli teziyle doktorasını tamamladı (1992). Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmen (1985, 1987), Din Eğitimi Genel Müdürlüğü şube şefi (1986) olarak görev yaptı. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyeliği görevinde bulundu (1994). 1999 yılından itibaren Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

Muhammed İsa YÜKSEK

Doç. Dr.

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2006). Aynı üniversitede "Kıraat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2014). 2007-2010 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığında çalıştı, 2010 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Hâlen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Muhammet ABAY
Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1989), Uludağ Üniversitesinde yüksek lisans (1992), Marmara Üniversitesinde doktora eğitimini (2003) tamamladı. Uludağ Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalıştı (1996-1998). 1998 yılı sonunda Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalına öğretim görevlisi olarak atandı. Hâlen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Muhammet YILMAZ
Doç. Dr.

Derepazarı ilçesi Maltepe Köyü Kur'an Kursunda hafızlığını yaptı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2000). Aynı üniversitede yüksek lisans (2003) ve doktora (2010) eğitimini tamamladı. 2002-2012 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatip olarak görev yaptı. 2012 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında başladığı öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Murat KAYA
Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1999). Aynı üniversitede yüksek lisans (2001) ve "Kur'an'da Allah'a Ait Azametli İfadeler (Bunların Tahlili ve Orijinal Bir İ'câz Vechi Olarak Temellendirilmesi)" adlı teziyle doktora (2007) eğitimini tamamladı. Hâlen İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Murat KAYACAN
Doç. Dr.

Selçuk Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu (1992). Aynı üniversitede yüksek lisansını (1997), tefsir alanında "Peygamberlere Karşı Tavırlar ve Sonuçları" başlıklı teziyle doktorasını (2003) tamamladı. Hâlen İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Çeşitli dergilerde makale ve çevirileri yayımlanmıştır.

Murat SÜLÜN
Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1991). Aynı üniversitede "Kur'ân Açısından İman-Amel İlişkisi" adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı (2000). Ekibiyle birlikte Keşşaf Tefsiri'ni Türkçeye kazandırmış, Mâtürîdî'nin Te'vilâtu'l-Kur'ân'ının tahkik heyetinde yer almıştır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Musa BİLGİZ
Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1985), Atatürk Üniversitesinde "Kur'an'a Göre İlim ve Cehalet" adlı teziyle doktora (1998) eğitimini tamamladı. Hâlen Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Musa Kazım YILMAZ
Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1979). Aynı üniversitede "Tabersî ve Tabatabaî'de Şia Tefsiri" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1986). Diyanet İşleri Başkanlığı (1989-1993) ve Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde (1993-2020) çalıştı. Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi dekanlığı görevini yaptı (2020-2021). 01.01.2021 tarihi itibarıyla emekli oldu. Tefsir, İslam tarihi ve siyer alanlarında yayımlanmış kitap, çeviri ve makaleleri bulunmaktadır.

Mustafa KARAGÖZ
Prof. Dr.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1998). Aynı üniversitede yüksek lisans (2001), "Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı (Hicri İlk Üç Asır)" başlıklı teziyle doktora (2009) eğitimini tamamladı. 1999 senesinden beri Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında görev yapmaktadır. Alanıyla ilgili yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmakta.

Mustafa ÖZEL
Prof. Dr.

Uluslararası İslâm Üniversitesini bitirdi (İslâmâbâd/Pakistan, 1991). Dokuz Eylül Üniversitesinde yüksek lisansını (1994), "Elmalılı ve Mevdudî'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım" adlı teziyle doktorasını (1999) tamamladı. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalıştı. Hâlen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde akademik hayatını sürdürmektedir. Tefsir sahasında muhtelif çalışmaları vardır.

Mustafa ŞENTÜRK
Doç. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1997). Aynı üniversitede yüksek lisansını (2002), "İbn Atıyye ile Tabresî'nin Kur'ân'a Yaklaşımları: Mukayeseli Bir Çalışma" adlı teziyle doktorasını (2009) tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı kurumlarında Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmeni (1998-2010), Bayburt Üniversitesi Eğitim ve İlahiyat Fakültelerinde öğretim üyesi (2010-2013) olarak görev yaptı. Hâlen Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Naif YAŞAR
Doç. Dr.

Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesinde İngilizce Öğretmenliği lisans (2006), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesinde Felsefe Bölümü lisans (2019), Ankara Üniversitesinde "İlk Üç Asır Kelamî Tartışmalar Bağlamında Taberî (224-310/839-923)'nin Konumu" adlı teziyle doktora (2015) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığında İngilizce öğretmeni olarak çalıştı (2006-2013). 2013 yılında Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesine atandı. Hâlen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Naim DÖNER
Doç. Dr.

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1989), Atatürk Üniversitesinde "Celâleddin es-Süyûtî'nin Mu'taraku'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Kur'ân'ın İ'câzı Yönleri Açısından Değerlendirilmesi" adlı teziyle doktora (2013) eğitimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatiplik, vaizlik ve müftülük görevlerinde bulundu (1992-1994, 2001-2014). 2014 yılında Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesine öğretim üyesi olarak atandı. Hâlen Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Yayımlanmış kitap, çeviri ve makaleleri bulunmaktadır.

Nasrullah HACIMÜFTÜOĞLU
Prof. Dr.

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde lisans (1975), Atatürk Üniversitesinde yüksek lisans (1982) ve "Fahruddîn Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz İsimli Eserinin Edisyon Kritiği ve Abdulkâhir Cürcânî'nin Belâgat ve İ'câz Alanındaki Eserleri İle Mukâyesesi" adlı teziyle doktora (1987) eğitimini tamamladı. Atatürk Üniversitesi, Erzincan Üniversitesi ve Bayburt Üniversitesinde akademik ve idari görevlerde bulundu. Başta i'câz ve belagat ilimleri olmak üzere, tefsir, Arap dili ve edebiyatı, tevhid ilmi ve kelam alanlarında yayımlanmış kitap, makale, bildiri ve ansiklopedi maddeleri bulunmaktadır.

Necattin HANAY

Dr. Öğr. Üyesi

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (2004), Sakarya Üniversitesinde yüksek lisans (2008), Necmettin Erbakan Üniversitesinde "Kur'an Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği" başlıklı teziyle doktora (2015) eğitimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı (2004-2009) ve Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesinde (2009-2015) çalıştı. Hâlen Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir, kıraat ve diğer bazı alanlarda yayımlanmış çalışmaları mevcuttur.

Necdet ÇAĞIL

Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1992). Aynı üniversitede "Kur'an'ın Belagat ve Fonetik Yapısı" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2002). Diyanet İşleri Başkanlığı (1978-1992) ve Atatürk Üniversitesinde (1993-2021) çalıştı. Hâlen aynı üniversitede İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Necmettin GÖKKIR

Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1996). Manchester Üniversitesi (İngiltere) Ortadoğu Araştırmaları Bölümünde doktorasını tamamladı (2004). 2007 yılında Trinity College of Dublin'de misafir öğretim üyesi olarak görev yaptı. TÜBİTAK araştırmacısı olarak Ürdün Üniversitesinde araştırmalarda bulundu (2010-2011). Hâlen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Nihat UZUN

Doç. Dr.

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1999). Aynı üniversitede "Hicri II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2008). Diyanet İşleri Başkanlığı (2001-2011) ve Karadeniz Teknik Üniversitesinde (2011-2018) çalıştı. İslamofobi konusunda çalışma yapmak amacıyla Cambridge/İngiltere'de bulundu (2009-2010). Hâlen Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Osman KARA

Doç. Dr.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1986). Sakarya Üniversitesinde yüksek lisans (1996), "Kur'an'da İnsan Tipleri" adlı teziyle doktora (2002) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı orta dereceli okullarda öğretmenlik ve yöneticilik yaptı (1986-2013). 2013 yılında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi oldu. Hâlen bu fakültede Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ömer ASLAN

Prof. Dr.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1993). Aynı üniversitede "Kur'ân ve Hoşgörü" adlı teziyle doktorasını tamamladı (2002). Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Kur'ân Kursu öğreticiliği (1985) ve müezzin-kayyım olarak (1989) görev yaptı. 1994 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalışmaya başladı. Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalıştı (2005-2008). Hâlen Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmakta ve dekanlık görevini yürütmektedir. Tefsir ve kıraat alanında yayımlanmış tebliğ, makale ve kitapları bulunmaktadır.

Ömer BAŞKAN

Doç. Dr.

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1995), İstanbul Üniversitesinde yüksek lisans (1998), Ankara Üniversitesinde "Kur'an Yorumunun Politik Bağlamı -Mevdûdî Örneği-" baş-

lıklı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2004). Millî Eğitim Bakanlığı (1995-1996), Gazi Üniversitesi (1996-2007) ve Hitit Üniversitesinde (2007-2013) çalıştı. Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesinde misafir öğretim üyesi olarak görev yaptı (2004-2005). Hâlen Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir ve kıraat alanlarında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ömer ÇELİK

Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans eğitimi aldı (1989). Aynı üniversitede "Kur'an-ı Kerim'e Göre Kur'an ve Muhatapları" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1997). Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi Araşan İlahiyat Fakültesinde misafir öğretim üyesi ve dekan olarak vazife yaptı (2004-2007). Hâlen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ömer DUMLU

Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1978). Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde (1975-1980) çalıştı. Dokuz Eylül Üniversitesinde yüksek lisans (1985) ve "Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi" adlı çalışmasıyla doktora (1990) eğitimini tamamladı. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yaptı (1981-1982). Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeliğinde bulundu (1983-2020). 2020 yılı itibarıyla Ege Üniversitesi Birgivi İslami İlimler Fakültesinde öğretim üyeliğine ve dekanlık görevine devam etmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ömer Faruk YAVUZ

Prof. Dr.

Medine İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1990), Erciyes Üniversitesinde yüksek lisans (1996), Ankara Üniversitesinde "Kur'an'da Sembolik Dil" adlı tezle doktora (2002) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı (1991-1994), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Rize Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesinde çalıştı (1994-2012). Hâlen Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ömer MÜFTÜOĞLU

Doç. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1995), Ankara Üniversitesinde "Eski Ahid ve Kur'an'da VSY Kökünün Semantik Açıdan İncelenmesi" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2004). Millî Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak çalıştı (1995-1999). Hâlen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Recep DEMİR

Doç. Dr.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1991). Aynı üniversitede "Kur'ân Tefsirinde Tarihselci Yöntem" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2004). Millî Eğitim Bakanlığı (1991-2012) ve Karabük Üniversitesinde (2012-2014) çalıştı. 2015 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesine nakil yaptı. Hâlen bu fakültede Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Recep Orhan ÖZEL

Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1999), Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde "Keşşâf Tefsîri'nin Kur'ân İlimleri Yönünden İncelenmesi" adlı teziyle doktora (2012) eğitimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı (2001-2004) ve Millî Eğitim Bakanlığında (2004-2012) çalıştı. 2013 tarihinde Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyeliği görevine başladı. Hâlen Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Sadık KILIÇ
Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1977). Tutak İmam-Hatip Lisesinde öğretmenlik yaptı (1977-1978). 1978 yılında Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde göreve başladı ve aynı üniversitede "Kur'an'da Günah Kavramı" konulu teziyle doktorasını (1982) aldı. 2016 yılında Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesine tayin oldu. Tefsir alanında yayımlanmış kitap, çeviri ve makaleleri bulunmaktadır.

Selahattin SÖNMEZSOY
Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinden mezun oldu (1982). Sorbonne Üniversitesinde (Paris IV) yüksek lisansını (1983) ve doktorasını (1988) tamamladı. Batman Üniversitesi (2010) ve Uluslararası Türkmen-Türk Üniversitesinde (1996-1997) rektör yardımcılığı, Uluslararası Doğu Üniversitesi Şarkiyat Fakültesinde (1997-1998) dekanlık görevlerinde bulundu. Hâlen Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Selim TÜRCAN
Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1996). Aynı üniversitede "İlk Dönem Kur'an Tasavvuru -Kimlik ve Kitâb İlişkisi Bağlamında-" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2007). Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki okullarda öğretmenlik yaptı (1996-2000). Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesinde akademik hayatına başladı (2000). Hâlen Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde akademik hayatına devam etmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Sema ÇELEM
Dr. Öğr. Üyesi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans eğitimini (1996), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde "Tefsir Külliyatında Hz. Nuḥ Kıssası'nın Gelişimi" teziyle doktorasını (2016) tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığında (1996-2015) ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde (2015-2019) çalıştı. Hâlen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makalelerinin yanı sıra çocuk kitapları bulunmaktadır.

Sevgi TÜTÜN
Prof. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1995). Aynı üniversitede yüksek lisans (1999), "Kur'an'da Hayat ve Ölüm Kavramları" adlı teziyle doktora (2005) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı (1995-2005) ve Diyanet İşleri Başkanlığında (2005-2013) çalıştı. Hâlen İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Süleyman GEZER
Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1993). Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesine araştırma görevlisi olarak girdi (1999). Ankara Üniversitesinde yüksek lisansını (1999), "Kur'an'ın Anlaşılmasında Sözlü Hitabın Rolü" isimli çalışmasıyla doktorasını (2007) tamamladı. Hâlen Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Şaban KARASAKAL
Doç. Dr.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1992), Atatürk Üniversitesinde "Kur'ân ve Sosyal Psikoloji" adlı teziyle doktorasını tamamladı (2005). Diyanet İşleri Başkanlığı (1991-1992), Millî Eğitim Bakanlığı (1992-1994), Yüzüncü Yıl Üniversitesi (1994-2010) ve Şırnak Üniversitesinde (2010-2012) çalıştı. 2012 yılından beri Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir.

Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Şadi EREN
Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1986). Erzincan İlahiyat Meslek Yüksek Okulunda tefsir alanında öğretim üyeliği yaptı. Rotterdam İslam Üniversitesinde görev yaptı (2000-2003). 2011-2017 yılları arasında Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde dekanlık yaptı. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Şahin GÜVEN
Prof. Dr.

Kahire el-Ezher Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1993). Yüksek lisans ve doktora eğitimini Erciyes Üniversitesinde tamamladı. 2004 yılında Diyanet İşleri Başkanlığına geçiş yaparak vaiz (2007) ve İstanbul Pendik Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezinde eğitim görevlisi olarak çalıştı. 2011 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesine öğretim üyesi olarak atandı. 15 Temmuz 2015 tarihinden itibaren Kayseri İl Müftülüğü görevini sürdürmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Şehmus DEMİR
Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1993). Aynı üniversitede "Kur'ân'ın Yeniden Yorumlanması Düşüncesinin Batıyla Münasebet Bağlamında Ele Alınışı" adlı teziyle tefsir alanında doktora eğitimini tamamladı (2002). Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalıştı (1994-2014). Gaziantep Üniversitesinde rektör yardımcılığı yaptı (2017-2020). Hâlen Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmakta; 2014 yılı itibarıyla bu fakültenin dekanlık görevini yürütmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Şevket KOTAN
Doç. Dr.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1985). Aynı üniversitede "Kur'an ve Tarihsellik Tartışmaları" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2001). Hâlen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Şükrü MADEN
Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2005). Aynı üniversitede "Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî Örneği" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (2013). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığında çalıştı (2006-2014). Hâlen Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Talip ÖZDEŞ
Prof. Dr.

Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı (1978). Diyanet bünyesinde imam-hatiplik (1973-1976), Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda öğretmenlik yaptı (1978-1994). Arapça ihtisasını Mekke'de Ümmü'l-Kurra Üniversitesinde tamamladı. Akademik hayatına 1994'te Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde başladı. Yüksek lisans ve doktora eğitimini Erciyes Üniversitesinde tamamladı. Hâlen Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir.

Tuba HAŞİMOĞLU KARAŞAHİN
Arş. Gör.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden (Uluslararası İlahiyat Programı) mezun oldu (2015). Aynı üniversitede "20/Ṭā-Hā Suresinin Filolojik ve Tematik İncelemesi" adlı teziyle yük-

sek lisans eğitimini tamamladı (2018). Hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak doktora çalışmalarını sürdürmektedir. Tefsir alanında yayımlanmış çalışmaları bulunmaktadır.

Veysel GÜLLÜCE

Prof. Dr.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1986). Aynı üniversitede "Kur'an'da Ahiretin Varlığı" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1996). 1991 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Hâlen Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Yakup BIYIKOĞLU

Doç. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1999). Aynı üniversitede "Şevkânî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi" isimli teziyle doktorasını tamamladı (2012). Kahire Üniversitesi Edebiyat ve Dâru'l-Ulûm Fakültelerinde dil öğrenimi gördü (2006-2007). Doktora çalışmaları için Medine İslâm Üniversitesinde araştırmalarda bulundu (2010). Diyanet İşleri Başkanlığında vaiz olarak görev yaptı (2001-2013). Hâlen Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Yakup YÜKSEL

Doç. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1994). Pendik Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezinde okudu (2003-2006). Öğretmen (1995-1998), vaiz (1998-2008) ve müftü (2008-2014) olarak çalıştı. 2013 yılında doktorasını tamamladı. 2014 yılında Tekirdağ İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü kadrosuna atandı. Hâlen buradaki görevine devam etmekte olup tefsir ve kıraat alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Yaşar KURT

Prof. Dr.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1988). Aynı üniversitede yüksek lisans (1991) ve "Nahcivani ve Tasavvufi Tefsiri" adlı teziyle doktora (1998) eğitimini tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı (1985-1994), Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi (1994-2006)ve Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesinde (2006-2008) çalıştı. Hâlen Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir ve kıraat alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Yunus Emre GÖRDÜK

Doç. Dr.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (1998), Harran Üniversitesinde "İmam Cafer es-Sâdık'a İsnat Edilen Tasavvufi Tefsir ve Metodu" teziyle doktora (2010) eğitimini tamamladı. Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmenlik yaptı. Dicle Üniversitesine intisap etti ve burada dört yıl çalıştı. 2013'ten beri Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Yusuf ALEMDAR

Prof. Dr.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1988). Diyanet İşleri Başkanlığı (1985-1990) ve Millî Eğitim Bakanlığı (1990-1994) bünyesinde çalıştıktan sonra akademiye geçti. Ankara Üniversitesinde yüksek lisansını (1996), "Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi" konulu teziyle doktorasını (2003) tamamladı. Cumhuriyet Üniversitesi (1994-2009), İstanbul Üniversitesi (2009-2011), Bülent Ecevit Üniversitesi (2012-2016) ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesinde (2016-2019) görev yaptı. İngiltere/Birmingham Üniversitesinde bilimsel araştırmalarda bulundu (2003). Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığına atandı (2019). Hâlen Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami

İlimler Fakültesi'ndeki öğretim üyeliğini sürdürmenin yanı sıra Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki dekanlık vazifesini de yürütmektedir. Tefsir ve kıraat alanında makaleleri, kitapları ve bildirileri vardır.

Zekeriya PAK
Prof. Dr.

Lisans eğitimini Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde (1986), doktora eğitimini Marmara Üniversitesinde (1998) tamamladı. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığında Uzman Yardımcısı (1987-1994), Cumhuriyet Üniversitesinde araştırma görevlisi (1994-1998) olarak çalıştı. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tefsir Anabilim Dalında başladığı (1998) öğretim üyeliği görevine hâlen aynı anabilim dalında devam etmektedir. Bölüm başkanlığı, dekan yardımcılığı, dekanlık, rektör yardımcılığı görevlerinde bulundu. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Zeynep CERAN
Dr. Öğr. Üyesi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisansını (2001), Cumhuriyet Üniversitesinde yüksek lisansını (2013), "Kur'an'ın Tarih İnşâsı" adlı teziyle doktora (2017) eğitimini tamamladı. Bu süreçte çeşitli özel eğitim kurumlarında yabancı dil ve Yozgat Akdağmadeni İmam Hatip Lisesinde meslek dersleri öğretmenliği yaptı. Ardından Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında araştırma görevlisi oldu. Hâlen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Tefsir alanında yayımlanmış tebliğ ve makaleleri bulunmaktadır.

Zeynep DİNLER

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (2004). 2006'dan itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Kur'an Kursu öğreticiliğine devam etmektedir. Hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında bütünleşik doktora yapmaktadır.

Zülfikar DURMUŞ
Prof. Dr.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1988). Aynı üniversitede "Kur'an-ı Kerim'de Ulus ve Uluslararası İlişkiler" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (1999). Diyanet İşleri Başkanlığı (1981-1983), Millî Eğitim Bakanlığı (1991-1993) ve İnönü Üniversitesinde (1993-2013) çalıştı. Hâlen Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Tefsir alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

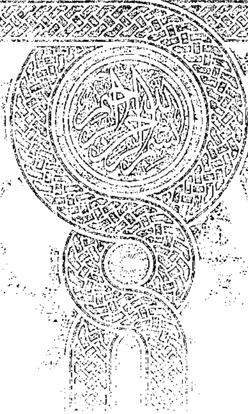
KISALTMALAR

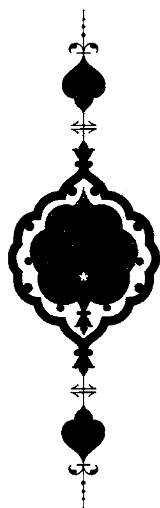
as	aleyhisselâm
b.	ibn
bk.	bakınız
bnt.	bint
cc	celle celâluh
ç.	çoğulu
çev.	çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
haz.	hazırlayan
Hz.	Hazreti
krş.	karşılaştırınız
m.	miladî
nşr.	neşreden
ra	radiyallahu anh/anhâ/anhümâ/anhüm
s.	sayfa/sayfalar
sas	sallâllahu aleyhi ve sellem
t.y.	baskı tarihi yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	tahkik
vd.	ve devamı
v.dğr.	ve diğerleri
y.y.	baskı yeri yok

MUKADDİME BÖLÜMÜ

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm dininin kitabı, en başta gelen temel kaynağıdır. Kur'ân, göklerdeki ve yerdeki bütün gizlilikleri bilen Yüce Allah'ın, rahmet, hidayet, şifâ, öğüt, hakla batılı ayıran bir ölçüt (*furkân*) olarak Hz. Muhammed'in (sas) kalbine Arapça olarak indirdiği kelâmıdır.[1] O, son derece değerli (*kerîm*), şerefli (*mecîd*) ve yüce (*mübârek*) bir kelamdır.[2] Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Muhammed'e (sas) 610-632 tarihleri arasında vahyolunmasıyla birlikte, Müslümanlar onu hem yüreklerine hem de hafızalarına yerleştirdiler ve bugüne dek dillerinden hiç düşürmediler. Allah Teâlâ'ya kullukta da onu rehber edindiler. Onun tilavetiyle Cenâb-ı Allah'a kulluk ettiler, ibadet ederken onu okudular. Nesilden nesile aktardılar, her biri onu doğru anlamaya ve anlatmaya üstün çaba gösterdiler. Onun yorumlanması ve öğrettiği değerlerin hayata taşınması için ilimler geliştirdiler. Müslümanların onu anlama ve yorumlama çalışmaları, her neslin diliyle onun değerlerini yeniden ifade etme çabaları bugüne değin hiç durmadan devam etti ve bundan sonra Kıyamete kadar da devam edecektir. İşte elinizdeki bu eser de yüzyıllar boyunca Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çabalarına, XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan Müslümanlar tarafından yapılan katkıların bir yenisi olarak sunulmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ın insanlar arasından seçtiği elçisi Hz. Muhammed Mustafa'ya (sas) vahyettiği mucize kelamıdır. Bu kelam, Hz. Peygamber'den, vahyin muhataplarına yöneltilen sözler olarak insanla buluşmuştur. İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) bunu, "... Biz sözü, Allah Teâlâ'dan, Cibril'den işitmiyoruz. Kitap bize Hz. Peygamber'in sözü ile zahir oluyor." şeklinde ifade eder.[3] Büyük İslâm bilgini İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), kendisinden sonraki hemen bütün tefsir eserlerine

---

1 Furkān 25/1, 6; Yûnus 10/57; Şuarâ 26/192-195.
2 Vâkıa 56/77; Kāf 50/1; Sâd 38/29.
3 Gazzâlî, I, 147.

kaynaklık eden *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Ḳur'ân* adlı büyük tefsir eserine yazdığı girişte, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerine vahiy göndererek hitap etmesinin ve O'nun gönderdiği vahyin insan tarafından anlaşılmasının imkânını, Allah'ın ona iyilik edip bahşettiği ve diğer yaratılmışlar arasında üstünlük kazandırdığı bir yetiye dayandırır. Bu, insanın kendisini ifade etme (*beyân*) yetisidir. İnsan, kendini ifade ederken yine onu diğer yaratılanlardan ayıran dili kullanır, zihnindekini ve kalbindekini bu şekilde açığa vurabilir; insanlar aralarında onunla konuşabilir, bu yolla birbirleriyle iletişim kurabilirler. Hatta insan, ancak bu yetisiyle bir yaratanı olduğunu bilebilir. O'nun yüceliği, insanın bu yetisi sayesinde anlatılabilir ve yine insan onun sayesinde Allah'ın yüceliğini dile getirebilir. Cenâb-ı Allah, başka konularda olduğu gibi bu konuda da insanların kimilerini diğerlerinden üstün ve daha yetenekli kılmıştır. Bazı insanlar, dili daha iyi kullanır ve kendilerini diğerlerine göre çok daha iyi anlatırlar. Ancak bu üstünlük, insanların gücünün üstüne çıktığındaysa bu artık Yüce Allah'ın seçip gönderdiği peygamberlerinin doğruluğunu göstermek için onlara verdiği, insanın gücünü ve üstünlüklerini aşan, onu âciz bırakan kanıtlardan, mucizelerden birisi olur. Önceki peygamberlere verilen mucizelerden farklı olarak Kur'ân'ın mucizeliği, insana bahşedilen ifade etme yetisine yöneliktir. İşte Kur'ân-ı Kerîm, tıpkı ölüleri diriltmek, cüzzamlıyı iyileştirmek, körün görmesini sağlamak gibi Allah Teâlâ'nın önceki peygamberlerine kanıt olarak verdiği mucizelerden birisidir. Hz. Peygamber (sas) Allah Teâlâ'nın gönderdiği vahiy ile her türlü güzel söz ve şiir söyleme, söylev verme sanatının zirvesinde olan bir topluma, onlarınkinden çok daha üstün, etkili ve bu konudaki bütün becerilerine karşın onları yetersiz ve güçsüz bırakan bir söz ve ifade gücüyle (*belagat*) hitap etmiştir. Yüce Allah'tan aldığı bu söz ile Hz. Peygamber, zamanın Araplarına tek başına üstünlük kurmuş, onlara meydan okumuştur.[4] Böylece Kur'ân-ı Kerîm, onun peygamberliğinin ve doğruluğunun kanıtı olmuştur.

İbn Cerîr et-Taberî, Kur'ân-ı Kerîm'in bir başka özelliğini açıklayarak mukaddimesini şöyle sürdürür: Yüce Allah, muhataplarına onların en iyi anlayacağı şekilde hitap etmiş, seçtiği elçisi aracılığıyla sözünü iletmiştir. Sözü muhatabın anlamadığı şekilde söyleyen, kendini yeterince açık ifade edebilmekten yoksun demektir. Cenâb-ı Allah'ın muhatapta hiçbir anlam ve yarar oluşturmayan bir söz söylemeyeceği açıktır. Bunun için öncelikle belirtilmesi gerekir ki, Allah Teâlâ mesajını gönderdiği topluluklara, kendi içlerinden, kendi dillerini konuşan elçiler seçip göndermiştir. Kur'ân bunu şöyle ifade etmektedir: *"Biz her peygamberi, yalnızca kendi*

4 Kasas 28/49; İsrâ 17/88; Hûd 11/13.

toplumunun diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın..."[5] Başka bir âyette de Yüce Allah, *"Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."*[6] demektedir. Cenâb-ı Hakk'ın seçtiği son elçi Hz. Muhammed (sas) de o zaman Mekke'de ve çevresinde yaşayanların içinden, onların yaşantılarını, anlayışlarını ve hayatlarında kullandığı dilin bütün özelliklerini doğal olarak bilen birisi olarak, orada kullanılan dilin üstün ve karşısında insanları güçsüz bırakan bir kullanımıyla o topluma hitap etmiştir.[7]

Kur'ân-ı Kerîm'in, Yüce Allah tarafından bir kerede indirilmemiş olması, onun başka bir özelliğidir. Hz. Peygamber'in doğduğu, büyüdüğü ve kırk yaşına kadar yaşadığı Mekke'de 610 tarihinde inmeye başlayan ve İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Hicret'ten sonra da Medine'de devam eden Kur'ân'ın inişi, 632 tarihine dek 23 yıl sürdü. Kur'ân'ın peyderpey bu şekilde vahyedilmesi, inanç ve ahlâk ilkelerinin anlaşılması, buyruklarının ve yasaklarının toplumca hayata geçirilmesine yönelikti. Kur'ân bu hususu şöyle ifade etmiştir: *"Kur'ân'ı, insanlara ağır ağır okuman için, bölüm bölüm ve gerektikçe indirdik."*[8] Vahiy, yaklaşık çeyrek asırlık bir süre içinde, muhataplarını bir olan Yüce Yaratan'a ortak koşmanın, ahlâkî değerlerdeki çürüme ve yozlaşmanın, haksızlıkların karanlığından kurtardı. Onları adım adım, Allah'a iman eden, öldükten sonra yeniden diriltilip yaptıklarının hesabını vereceğinin bilincinde olan, adaletli ve ahlâklı bir topluma dönüştürdü. Allah Teâlâ'nın sözü, olaylar geliştikçe ve gerektikçe her aşamada hedefine doğru ilerleyerek Hz. Peygamber'in önderliğinde inancı ve ahlâkıyla örnek bir topluluk oluşturana kadar devam etti.

Kur'ân'ı anlamak ve yorumlamak söz konusu olduğunda, yukarıda dikkat çekilen temel noktalar sebebiyle, başta Hz. Peygamber (sas) olmak üzere onun doğrudan muhatapları olan ilk Müslümanların, sonrakilerin sahip olamayacağı ayrıcalıkları olmuştur. Onların bu konudaki birinci özelliği, Kur'ân'ın dili ile orada, o zaman yaşayan insanların dilinin birlikteliğidir.[9] Âyetler, onların konuştukları, söz ve şiir söyledikleri, söylev verdikleri, günlük hayatlarında kullandıkları dil ile inmiştir. Başka bir deyişle, Kur'ân'ın dili Arapçadır. Ancak bunun ötesinde söz konusu dil, Mekke'de, vahyin indiği zaman diliminde konuşulan ve Hz. Peygamber'in de mensubu olduğu Kureyş kabilesinin, VII. yüzyılda Mekke'de, daha sonra da Yesrib'de

---

5 İbrâhîm 14/4.
6 Yûsuf 12/2; Nahl 16/64; Şuarâ 26/192.
7 Taberî, I, 8 vd.
8 İsrâ 17/106.
9 Süyûtî, *el-İtḳān* (t.y.), s. 2282, 2287.

(Medine) kullandığı Arapçadır ve bu, vahyi anlamak bakımından ilk Müslüman nesline, diğerlerinin sahip olamayacağı doğal bir ayrıcalık sağlamıştır.

Sahâbîlerin, gerektikçe ve olaylar geliştikçe inen âyetleri anlamada ayrıcalıklı kılan bir başka özellikleri de onların, âyetlerin inişine tanık olmaları, hakkında indiği olayları bizzat yaşamalarıdır. Onlar, âyetlerin indiği olaylar dizisi içinde muhatapların durumlarını bilen ve dolayısıyla Allah'ın sözlerinin onlara ne dediğini yakından anlayan, bilen ve gören insanlardır.[10] Aynı ortamda yaşayan Müşrikler, Münafıklar ve Ehl-i kitap, Hz. Peygamber'e, vahye ve Müminlere karşı çıkıyor, hatta onları alaya alıyor, bazen kayıtsız kalıyor, bazen âyetleri çarpıtıyor ancak bu süreçte onlara cevap veren, onları tekrar tekrar doğruya çağıran âyetler iniyordu. Müminler ise Hz. Peygamber'in aktardığı âyetlere inanıyor, onları yaşıyor, peygamberlerini destekliyor, buna karşın onların bu güzel tutumlarını öven, onları eğiten yeni buyruklarla âyetler iniyordu. Onlar, zaman zaman, Resûlullah'a sorular soruyor ve sorularına vahiyle cevaplar alıyorlardı. Vahiy Mekke'de ve Medine'de inmeye devam ederken, birçok defa da vahyin doğrudan muhatabı oldular. Âyetlerin inişine neden olan pek çok olay (*sebeb-i nüzûl*) sahâbîlerin başından geçmişti. Onlar âyetlerin konu edindiği ve muhatap aldığı diğer topluluklarla birlikte aynı yer ve zamanı paylaştılar. Çoğu zaman hangi toplumdan olursa olsun, bu âyetlerin inişine neden olan olayların kahramanlarını da bizzat tanıyorlardı. İşte bu da vahyin indiği zaman ve mekânda yaşamış olmalarının gereği olarak, risâletten sonraki nesillerin hiçbir zaman sahip olamayacağı başka bir özelliktir.

İlk Müminlerin diğer bir ayrıcalığı da Hz. Peygamber'le birlikte yaşamış olmalarıdır. Onların, Hz. Peygamber (sas) hayattayken, yani risâlet devam ederken Yüce Allah'ın âyetlerini tam olarak anlamadıklarında, ona sorabilme ayrıcalıkları vardı. Hz. Peygamber'in sahâbîleri, bu imkânı kullanarak âyetler hakkında ayrıntılı açıklamalar almak ve dinlerini daha iyi öğrenmek için sorular sordular. Tam olarak anlamadıkları veya yanlış anladıkları birçok konuda Hz. Peygamber, daha da ötesinde vahiy, onların sorularına cevap vermiş, açıklama getirmişti. Kur'ân'ın kendisi de *"Sana soruyorlar..."* ifadesiyle başlayan ve soruların cevaplarını veren âyetlerde onların bu çabasını dile getirmiştir.[11] Kur'ân-ı Kerîm'in de belirttiği üzere, zaten Hz. Peygamber'in Yüce Allah'ın elçisi olarak görevlerinden biri vahyi açıklamaktı: *"... İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik."*[12]

---

10 Süyûtî, *el-İtḳān*, s. 2275.

11 Bakara 2/215, 217, 220; Mâide 5/4; Ahzâb 33/63.

12 Nahl 16/44.

Kur'ân'ın inişinden sonraki bütün Müslüman nesiller, Kur'ân-ı Kerîm söz konusu olduğunda risâlet dönemindeki ilk Müslümanlardan farklı olarak onun bütün ve kaydedilmiş hâli ile karşılaştılar. Başka bir deyişle Allah Resûlü'ne 23 yıllık bir sürede âyet âyet, kendi dilinde vahyedilmiş ve onun dudaklarından ilahi kelam olarak telaffuz edilen lafızların yazıya geçirilerek sabitlenmiş, iki kapak arasına konulmuş hâli olan Mushaf-ı Şerîf'le karşılaştılar. Tek tek âyetler bu hâlleriyle, içine indikleri belli zaman ve mekândan, doğrudan hitap ettiği kişi veya kişilerden, yani muhataplardan âdeta soyutlanmış durumdadır. Kur'ân'ın âyetleri, hafızalarda korunduğu ve Hz. Peygamber'in tayin ettiği vahiy kâtipleri tarafından yazıya geçirildiğinde sadece âyetlerin anlamlarını taşıyan lafızlar, kelimeler ve cümleler ezberlendi ve yazı dediğimiz teknikle kayda geçirildi. Ancak âyetlerin indikleri zaman, mekân ve doğrudan konuştuğu kişi veya kişiler hakkındaki bilgiler, Mushaf'ta doğal olarak yoktur. Oysa âyetler, anlamlarını içine indikleri bağlamlar (*karâ'in ve ahvâl*) içinde ifade etmişlerdi.[13] Bu bilgiler ise bize tefsir rivayetleri aracılığıyla ulaşmıştır. İşte bizler, âyetlerin indiği yerde ve zamanda birlikte bulunan, onların indiği bağlamın bilgilerini, âyetlerin inişine tanık olmuş Hz. Peygamber'in ve onun sahâbîlerinin anlattıkları ve aktardıklarından öğreniriz. O hâlde, Kur'ân'ın âyetlerini doğru anlamak için bizzat âyetleri, âyetlerin kullandığı dili, indiği ortamı, orada ona muhatap olmuş kişi ve kişiler hakkındaki bilgileri sonradan öğrenmek durumundaki biz Müminler için Hz. Peygamber (sas) ve ashâbından aktarılan rivayetler vazgeçilmez olmaktadır. Bu bilgiler, tek tek âyetlerin doğru anlaşılması için oldukça önemlidir. Çünkü geçmişte söylenmiş bir sözün nerede ve ne zaman, kim tarafından ve kime söylendiği gibi bilgilere sahip olmaksızın onların ne kastettiğini sadece cümlelerden tam olarak doğru bir şekilde ortaya çıkarmak isabetli olmayacaktır.[14] Bu bilgileri dikkate almadan âyetleri yorumlamak, âyetlerin anlamını yorumcunun yorumuna mahkûm etmek, ona boyun eğdirmek (*zelûl*) anlamına gelecektir.[15] Sözlü hitabın belirttiğimiz özelliğini, gramatik her unsuruyla şeklen aynı cümlelerin farklı yer, zaman, farklı muhataplar ve hatta farklı vurgularla söylendiğinde birbirinden çok farklı anlamlara gelişinden biliyoruz. İşte Kur'ân'ın lafızlarının korunması sürecinde Mushaf'ta yazıya geçirilmeyen bu bilgiler, ilk nesiller tarafından olabildiğince korunmuş ve âyetlerden ayrı olarak, yine ilk nesillerden aktarılan rivayetler hâlinde sonraki nesillere aktarılmıştır. Bu bilgiler şöyle sıralanmaktadır: Resûlullah'tan (sas) gelen nakiller, sahâbeden gelen nakiller, sahâbeden öğrendikleri için tâbiûndan gelen nakiller, sonra Arap

13 Süyûtî, *el-İtḳān*, s. 2275.
14 Süyûtî, *el-İtḳān*, s. 2282.
15 Süyûtî, *el-İtḳān*, s. 2291.

dilinin bilinmesi.[16] Böylece bizler âyetler indiğinde onlarla birlikte olan, daha sonra onlardan ayrılan bu unsurların bilgisine ancak rivayetler aracılığı ile ulaşabiliyoruz. Bu bilgilerle biz âdeta bir zaman tünelinden geçerek âyetlerin indiği ana ulaşıyoruz.

Bugün bizi Kur'ân vahyiyle karşılaştıran Mushaf, son hâlini belli aşamalardan geçerek kazanmıştır. Peygamberimiz önce Mekke sonra Medine'de gelen vahiyleri topluma aktarıyor ve tabii ki bunları kendi hafızasında koruyordu. İlk Müminler de gelen âyet ve sûreleri ondan öğreniyor ve hafızalarında saklıyorlardı. Hz. Peygamber (sas) ayrıca gelen vahiyleri sahâbîleri arasından seçtiği ve tayin ettiği vahiy kâtiplerine yazdırıyordu. Nitekim inmekte olan âyetlerin Mekke döneminin ilk yıllarından itibaren yazıldığına dair bizzat Kur'ân'da,[17] hadis kaynaklarında ve tarih kitaplarında bilgiler bulunmaktadır. Vahyin erken dönemlerden itibaren yazıldığını, Hz. Ömer'in Müslüman olması olayını aktaran rivayetlerde de görebiliyoruz. Bu rivayetlerde anlatıldığına göre, Hz. Ömer, kız kardeşi ve kız kardeşinin eşi yazılı bir metin üzerinden Tâhâ sûresini okumakta iken onların yanına girmiş, okudukları metni istemiş ve kardeşi tarafından ancak gusül abdesti aldıktan sonra eline almasına izin verilen metni okumuştur.[18] Medine dönemine gelindiğinde ise hem yazı malzemesi hem de yazı bilenlerin sayısı giderek çoğalmıştı. Medine'de Hz. Peygamber'in (sas) bu konuya verdiği önem ve okuma yazma bilen sahâbîleri, başka sahâbîlere yazı öğretmeleri için görevlendirmesi bunda etkili olmuştur.

Hz. Peygamber (sas) tarafından görevlendirilen vahiy kâtipleri inen âyetleri önce develerin kürek ve kaburga kemikleri (*azm*), tabaklanmış deri parçaları (*edîm*), yaprak taşlar (*lihâf*), hurma dalları (*asib*), seramik parçaları (*hazef*), tahta (*kateb*), parşömen (*rakk*) ve papirüs (*kırtâs*) gibi malzemeler üzerine yazıyorlardı. Ancak Kur'ân âyetlerinin Hz. Peygamber'in sağlığında bir araya getirilerek Kur'ân'ın *Mushaf* şeklini aldığına yani iki kapak arasında sayfalara yazılarak korunduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ramazan aylarında Resûl-i Ekrem (sas) ile Cebrâil (as) o güne kadar inen âyetleri birbirlerine karşılıklı okumaktaydılar (*arza*). Bundan Kur'ân'ın bugün bildiğimiz anlamda bir kitap şeklini alma yolunda olduğu hemen anlaşılır. Bazı rivayetlerde Zeyd b. Sâbit ile Übey b. Kâ'b gibi sahâbîlerin de bu okumaları yakından takip ettikleri belirtilmektedir. Özellikle Resûl-i Ekrem'in vefat ettiği yılın Ramazan ayındaki son okuyuş iki defa gerçekleşmiş, böylece sûrelerin ve âyetlerin Mushaf'taki sıraları tam olarak ortaya çıkmıştı.

---

16 Süyûtî, *el-İtḳān*, s. 206.

17 Mesela bk. Furkān 25/5; Tûr 52/1-3; Abese 80/11-16; Beyyine 98/2.

18 İbn İshâk, s. 160-162; *Kur'an Yolu*, III, 622.

Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'ân'ın tamamını ezberleyenlerin varlığı kesin bir bilgidir. Peygamberimizin vefatından sonra da Müminler, son şekliyle ezberleyip çeşitli malzemeler üzerine yazdıkları Kur'ân'ı okumaya devam ettiler. Ancak Yemâme Savaşı ile diğer bazı savaşlarda çok sayıda hâfız sahâbînin şehid olması, Hz. Ömer'i telâşlandırarak harekete geçirmişti. Hz. Ömer, Kur'ân'ın en azından bir kısmının kaybolması kaygısını Halife Hz. Ebû Bekir'e bildirmiş ve dağınık hâlde bulunan Kur'ân âyetlerinin toplanması gerektiğini dile getirmişti. Hz. Ebû Bekir bu teklifi önce Hz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi yapamayacağı gerekçesiyle kabul etmedi. Ancak daha sonra Hz. Ömer'in ısrarı onu bu işi gerçekleştirmeye yöneltecekti. Hz. Ebû Bekir'in iki kapak arasında tam bir Kur'ân nüshası oluşturması için görevlendirdiği Zeyd b. Sâbit hemen harekete geçti. Yapılan bir duyuruyla, yanlarında yazılı Kur'ân nüshaları ve parçaları olan sahâbîlerin, iki tanıkla birlikte görevli heyete başvurmaları istendi. Zeyd ve diğer heyet üyeleri son okumayı da dikkate alarak sahâbîlerin getirdiği yazılı metinlerin Kur'ân'dan olup olmadığını kontrol ederek kaydettiler. Böylece Kur'ân, yazılı malzeme ve ezber yardımıyla eksiksiz olarak toplanmış oldu. Bu nüsha Hz. Ebû Bekir'e teslim edildi. İki kapak arasındaki bu derlemeye "Mushaf" adı verilmiş, bu kitap Hz. Ebû Bekir'den sonra Hz. Ömer'e, onun vefatı sonrasında da kızı ve aynı zamanda Resûlullah'ın eşi olan Hz. Hafsa'ya aktarılmıştı.

Hz. Ömer ve Hz. Osman devirlerinde Kur'ân'ın, Arap dilinin ve yazısının o zamanki yapısından kaynaklanan bazı okuyuş farklılıkları vardı. Bu farklı okumalar, Hz. Peygamber'in farklı lehçeleri konuşan sahâbîlerine Kur'ân'ı Kureyş lehçesinde okumaya zorlamaksızın, kendi lehçelerinde de okuyabilme izni vermiş olmasıyla da oluşmuştu. Ancak bu farklı okumalar, İslâm'ın yayılması ve farklı toplumlardan insanların İslâm'a katılımı sonucunda giderek yanlış bir şekilde değerlendirilmeye başlandı. Kur'ân'ın farklı okunuşlarının dinde önemli bir farklılık ve ayrılık sebebi olarak görülmeye başladığı ortaya çıktı. Müslüman toplumda bu konuda ciddi tartışmalar başlamıştı. Sonunda Hz. Osman'ı Kur'ân'ı çoğaltmaya sevk eden olay şu şekilde gerçekleşti: Buhârî'nin (ö. 256/870) Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) naklettiğine göre, Ermenistan ve Azerbaycan'ın fethi sırasında Huzeyfe b. Yemân (ra), Şamlılar ile Iraklıların farklı kıraatlerle Kur'ân'ı okumalarından endişe duydu ve Hz. Osman'a gelerek, "Ey Mü'minlerin Emiri, daha önce Hıristiyan ve Yahudilerin düştüğü gibi Kitap hakkında bir ihtilâfa düşmeden önce bu ümmeti kurtar." dedi.[19] Başka şikâyet ve ihtilâfları da dikkate alan Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir'in emriyle yazılan

19 Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 3.

ve o sırada Hz. Hafsa'nın elinde bulunan Mushaf'ı çoğaltarak belli başlı merkezlere göndermeye karar verdi. Mushaf'ı bu şekilde çoğaltma işini yürüten heyetin başkanlığını yine Zeyd b. Sâbit yaptı. Hz. Osman, heyete yazımda ihtilâfa düştüklerinde Kur'ân'ın indirildiği Kureyş lehçesini esas almalarını emretti. Yardımcılarla birlikte üyelerinin sayısı on ikiye ulaşan heyet, çalışmalarını başarıyla tamamladı ve asıl nüsha daha sonra yine Hz. Hafsa'ya iade edildi. Hicrî 25-30 (m. 646-651) yılları arasında gerçekleştirilen bu çalışma sonunda kimi bilgiye göre dört veya beş, kimine göre yedi Mushaf nüshası yazıldı. Bu nüshalar birer okuyucuyla (*kâri*) birlikte belli başlı merkezlere gönderildi. Nüshaların okuyucu eşliğinde gönderilmesinin amacı, henüz yazı ile çözülemeyen farklı okuma sorununu gidermekti. Bu nüshalar Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmiş, bir nüsha da Medine'de bırakılmıştır. Hz. Osman daha sonra, bu konudaki ihtilâfları sonlandırmak amacıyla bunların dışında yazılmış bütün Kur'ân sayfalarının ve özel Mushafların imha edilmesini emretmiştir.

Hz. Osman'ın Mushaflarında yazı hâlâ bir harfin çok çeşitli şekillerde okunmasına izin veriyordu. Çünkü bu yazıda harflerin üstünde ve altında bugün kullandığımız işaretlemeler yoktu. O zaman ana dili Arapça olanlar, âyetlerin bağlamından da yararlanarak âyetleri doğru okuyabilirlerdi. Ancak çeşitli okumalara izin veren bu yazı, dili iyi bilmeyen ve ibareyi ezbere okuyamayan farklı milletlerden yeni Müslümanların âyetleri yanlış okumalarına neden olabiliyordu. Diğer taraftan, bu yazıda sesli harfler için harekeler de yoktu. İlk aşamada harflerin altına üstüne noktalar konularak büyük ölçüde doğru okumaya kolaylık getirildi. Bu şekilde yazılan Mushaflar İslâm âlemine hızlı bir biçimde yayıldı. Ünlü dil bilgini Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ise günümüzde kullanılan harekeleri ve diğer noktalama işaretlerini geliştirerek bu çalışmalara ve bugün okuduğumuz Mushaf yazısına son şeklini verdi.

Artık neredeyse sadece Mushaf'tan okunup öğrenilebilen ve sonraki nesillere aktarılabilen Kur'ân-ı Kerîm'in açıklanması, başlı başına bir disiplinin varlığını gerekli kılmıştır. İşte bu amaç için zamanla İslâm bilimleri içerisinde tefsir bilimi geliştirilmiştir. Tefsir kelimesi, Arapçada kapalı bir şeyi açmak anlamı taşıyan *f-s-r* kökünden gelmektedir. Tefsirde açılması ve açıklanması hedeflenen, Kur'ân'ın âyetleridir. Tefsir ilmi, Mushaf'ta okunan âyetlerin indiği ortamlar ve muhataplar hakkında rivayetler yoluyla aktarılan bilgilerle söz konusu âyetlerin lafızlarını buluşturmayı ve bu yolla bizleri o ilâhî buyrukların ilk indikleri anda kendi ortamlarında kastettikleri anlamlarına ulaştırmayı amaçlar. Tefsir ilminin kullandığı rivayetler, âyetlerin üzerine iniş sebebi olan olayları bizzat yaşayan Resûlullah (sas) ve onun

sahâbîlerinden gelen aktarımlardır.[20] Böylece tefsir ilmi, âyetlerin ne kastettiklerini, onların inişlerine tanık olanlar tarafından nasıl anlaşıldıkları üzerinden sonraki Kur'ân okuyucuları olan bizlere göstermeyi amaçlar. Tefsirin ulaşmayı amaçladığı "doğru anlam" budur. Tefsir bu özelliğiyle, Müminler için hüküm çıkaran ve bildiren bir bilim dalı değildir. Onun işlevi âyetlerin kastettiği anlamı belirtmekle sınırlıdır. Tefsir izlediği bu yöntem dolayısıyla hüküm bildiren (*normatif*) bir bilim değil, betimleyici (*deskriptif*) bir bilimdir. Dinî bilimler içinde temel olarak hukukî konularda hüküm çıkarmayı fıkıh, inanç konularında ise kelam disiplini yapar.

Yukarıda belirtilenlerden yola çıkarak, tefsirin konusunun Yüce Allah'ın Arap dilinde kullarına vahiyle bildirdiği âyetler, tefsirin en temel kaynağının ise âyetlerin inişine tanıklık eden ilk nesilden gelen tefsir rivayetleri olduğunu söyleyebiliriz.[21] Tefsirlerde, âyetlerin veya âyet gruplarının hangi olayın ardından veya hangi olay nedeniyle indiğini bildiren *sebeb-i nüzûl* rivayetleri olabildiğince kullanılmıştır. Tefsir rivayetleri, çoğu zaman doğrudan doğruya âyetlerin iniş sebeplerini anlatmasa da vahyin gelişine tanıklık eden sahâbîlerin âyetleri anlayışını ve onları yorumlamalarını yansıtması sebebiyle tefsir için değerli bilgiler olarak, *sebeb-i nüzûl* rivayetleriyle eşdeğer kabul edilmiştir. Mesela Buhârî bu rivayetleri *müsned* yani kesintisiz olarak Peygamberimize kadar ulaşan haberler kategorisinde değerlendirmiştir.[22] Rivayetler, âyetler inmeden önceki olaylar, âyetlerin indiği bağlam (*karâ'in ve ahvâl*), âyetlerin kime doğrudan hitap ettiği, âyetlerdeki kelimelerin ve cümlelerin indikleri sırada kastettiği anlamlar hakkında bilgiler sunarlar. Yine rivayetler, âyetlerin indikleri zaman muhataplarında oluşturduğu etkiler ve bu âyetleri ilk duyanların onlardan ne anladıklarına dair bilgi verir. Tıpkı Hz. Peygamber'in hayatına ilişkin bilgi edinebilmek için rivayetlerden başka kaynağımız olmadığı gibi, âyetlerin indiği ortamlar hakkında bilgi edinebilmek için de onlardan başka bir yolumuz bulunmamaktadır. İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), tefsire getirdiği tanımda da bu noktayı vurgulamakta, tefsirin sahâbeye ait bir iş olduğunu belirtmekte ve bunu doğru bir şekilde şöyle gerekçelendirmektedir: "Çünkü onlar, âyetlerin indiği olaylara tanık oldular ve bu yüzden âyetlerin kastettiği anlamları bildiler."[23]

Tefsir aynı zamanda, Kur'ân dilini muhatabının diline bağladığı için dil biliminden (*lügat*) yardım alır.[24] Âyetlerdeki kelimelerin (*sarf*) ve cümlelerin (*nahiv*)

20 Süyûtî, *el-İtḳān*, s. 206.
21 Süyûtî, *el-İtḳān*, s. 207 vd.
22 Süyûtî, *el-İtḳān*, s. 208.
23 Mâtürîdî, I, 3.
24 Süyûtî, *el-İtḳān*, s. 2293 vd.

yapılarını inceleyen gramer çözümlemeleri, âyetlerin kullandığı kelimelerin sözlük anlamları (*hakikat*), Arapça kökenli olmayan, az kullanılan kelimeler (*garîbü'l-Kur'ân*), eş-anlamlı (*nezâir*) ve eş-sesli (*vücûh*) kelimelere ait bilgiler, tefsirin yararlandığı bilgiler arasındadır. Tefsir, Kur'ân kelimelerinin kök anlamlarını ve âyette geçtiği anlamı incelerken anlambilim/semantik ve anlamları karşılaştırırken de Kur'ân'ın indiği dönemin Arapçası'yla söylenmiş Câhiliye Arap şiirini bir kaynak olarak kullanmıştır. Yine, Kur'ân'ın ilk nesillerdeki farklı okunma biçimleri ile ilk neslin kayıtlarında görülen farklı imlâlar (*kıraat*), âyetlerin Mushaf harekelenmeden ve noktalanmadan önceki farklı telaffuzları (*ahrufü's-seb'a*) da tefsirde kaynak olarak kullanılmıştır. Aslında dikkat edilirse bu bilgiler de rivayetlerle aktarılmış bilgilerdir. Dolayısıyla, tefsirin en başta gelen kaynağı rivayetlerdir ve dilbilim de ona destek olan bir bilim dalıdır.

Sözleriyle ve davranışlarıyla Kur'ân-ı Kerîm'i ilk açıklayan doğal olarak Hz. Peygamber (sas) olmuştur. Hz. Peygamber'in hâl ve tavırlarıyla Kur'ân'ın âyetlerini hayatına aktarması ve âyetler ışığında söylediği sözleri her zaman Kur'ân'ın bir açılımı olmuştur. Mesela Kur'ân'ın zekât emrinin uygulanmasındaki ayrıntıları hadisler ve Hz. Peygamber'in uygulamaları açıklamıştır. Yine Kur'ân'ın namaz emri uygulanırken bilinmesi gereken, namazın vakitlerini, kaç rekât olduğunu, çeşitlerini, nasıl kılınacağını sahâbîler, Hz. Peygamber'in açıklamaları ve uygulamalarıyla öğrenmiştir. Hz. Peygamber (sas), kendisine zaman zaman sorulan soruları cevaplayarak da âyetleri ve onların nasıl uygulanacağını açıklamıştır. Mesela bir sahâbî Hz. Peygamber'e deniz seyahatine çıktığını, yanlarına az miktarda su alabildiklerini ve deniz suyu ile abdest alıp alamayacaklarını sormuş, Hz. Peygamber de deniz suyunun temiz olduğunu belirterek, onunla abdest alabileceğini söylemişti. Bir başka seferinde de *"Altını, gümüşü yığıp Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onları acı bir azabın beklediğini müjdele!"*[25] âyeti inince, sahâbîler bu âyetin mirasa engel olduğunu sanmışlardı. Hz. Ömer, sahâbîler adına Hz. Peygamber'e âyeti böyle anlamanın doğru olup olmadığını sordu. Hz. Peygamber de söz konusu âyetin mallarının zekâtını vermeyenlerle ilgili olduğunu belirterek bu âyete açıklık getirdi. Hz. Peygamber bir keresinde de Hz. Âişe'nin sorusu üzerine Hac sûresinin 78. âyetinde geçen *ḥarec* kelimesini "darlık" olarak tefsir etmişti. Ancak Hz. Peygamber'in doğrudan âyetlere getirdiği açıklamaların sayısı oldukça azdır. Çünkü âyetlerin indiği ortamda, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın anlaşılması için çoğu zaman bir açıklamada bulunmasına gerek kalmamaktaydı. Âyetler, kendi dillerinde hitap

25 Tevbe 9/34.

ettiği ve yaşadıkları hayatla birebir ilgili olduğu için muhatapları tarafından rahatlıkla anlaşılıyordu.

Kur'ân'ı doğru anlamada sahâbîlerden gelen bilgiler de Hz. Peygamber'den gelen bilgiler gibi değerlidir. Çünkü sahâbîler, Peygamberimizle birlikte Kur'ân âyetlerinin indirildiğine tanık olmuş, âyetlerin inişine sebep olan olayları yaşamış insanlardı. Doğal olarak sahâbîlerden gelen bütün rivayetlerin köklerinde Allah Elçisi'nin Kur'ân'ı anlayışı ve onun öğrettikleri bulunmaktadır.

Sahâbî neslinde tefsire kaynaklık edecek nitelikteki rivayetlerin belli başlı kaynaklarından birisi, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, Abdullah b. Abbas olmuştur (ö. 68/687-88). Peygamberimiz (sas) vefat ettiğinde İbn Abbas on üç veya on beş yaşlarındaydı. Peygamberimizin hanımlarından Hz. Meymune, İbn Abbas'ın teyzesiydi. Peygamberimiz onun için *"Allahım! Onu dinde anlayışlı kıl ve ona te'vili öğret."* şeklinde dua etmişti. Ayrıca İbn Abbas, geniş bilgisi ve bu sahadaki yetkinliği dolayısıyla, *Bahr* (deniz-okyanus) ve *Hibr* (bilgin) gibi unvanlarla anılmıştır. Özellikle Kur'ân hakkındaki bilgisi nedeniyle ona, "Kur'ân'ın Tercümanı (*Tercumânu'l-Kur'ân*)" unvanı verilmiştir. O, İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan siyasi çekişmelere katılmamış, Mekke'de öğrenci yetiştirmekle meşgul olmuş ve kendisine atfedilen bir tefsir okulunun öncüsü olmuştur. İbn Abbas'a dayanan çok sayıda tefsir rivayeti bulunmaktadır. Bunun nedenlerinden biri, Peygamber ailesine yakınlığı dolayısıyla başkalarının ulaşamadığı bilgilere ulaşabilmiş olmasıdır. Ondan gelen tefsirle ilgili rivayetler öğrencileri tarafından aktarılmıştır. Bu rivayetler çeşitli derlemeler hâlinde bir araya getirilmiştir. Bunların en meşhuru Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) tarafından derlenen *Tenvîrü'l-Miḳbâs min Tefsîri İbn ʿAbbâs* adlı tefsirdir.

Tefsirin sahâbî neslinden başka önemli bir kaynağı ise Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) olmuştur. İbn Mes'ûd ilk Müslümanlardandır ve sağlığında Hz. Peygamber'e hizmet ederek yakınında bulunmuş ve ona Kur'ân okumuştur. Ayrıca o, yeni Müslüman olanlara İslâm'ı öğretmiştir. Tefsir, kıraat, hadis ve fıkıh dallarında sonraki bilginler ondan gelen rivayetleri önemli bir kaynak olarak görmüşlerdir. İbn Mes'ûd, şahsî Kur'ân nüshası olan sahâbîlerdendi. Onun bazı âyetleri açıklamak üzere Mushaf'ına düştüğü notlar daha sonra tefsir açısından çok önemli bir kaynak oluşturmuştur. İbn Mes'ûd, daha sonra yerleştiği Kûfe'de öğrenci yetiştirerek Kûfe tefsir anlayışının ilk nüvesini oluşturmuştu. Kur'ân ve Sünnet temeli üzerine kendi yorumunu da kullandığından tefsirde dirayet belirten bir sahâbî olarak bilinir. İbn Mes'ûd aynı yöntemi fıkıhta da kullanmış ve kıyasa başvurmuştur. Bu yöntemi benimseyen Ebû Hanîfe (ö. 150/767) de fıkhî görüşlerinin çoğunu ona dayandırmıştır.

Sahâbîleri izleyen nesil, yani tâbiîler nesli, Hz. Peygamber'den gelen ve İslâm dininin temellerini oluşturan bilgilerin sonraki Müslümanlara aktarılmasında önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Hz. Peygamber'den hemen sonra ardı ardına gelen fetihlerle Müslümanların yönettiği bölgeler genişlemiş, Kur'ân'ı bilen sahâbîler, oluşan yeni merkezlerde Kur'ân hakkındaki bilgilerini sonraki nesle aktarmışlardır. Bu dönemde, çoğunlukla İslâm toplumuna yeni katılan ve Arap asıllı olmayan Müslümanlar, ilmin bayrağını İbn Abbas ve İbn Mes'ûd gibi sahâbîlerden devraldılar. Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732) gibi isimler Mekke'de İbn Abbas'a öğrencilik yapmışlardı. Alkame b. Kays (ö. 62/682), Mesrûk b. el-Ecda' (ö. 63/683), Esved b. Yezîd (ö. 75/694), Mürretü'l-Hemedanî (ö. 76/695), Âmir eş-Şa'bî (ö. 109/727), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Katâde b. Diâme (ö. 117/735) gibi tâbiîler ise Kûfe'de yaşayan İbn Mes'ûd'dan tefsirle ilgili bilgileri edindiler. Süddî (ö. 127/745), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) gibi isimler de Kûfe'de yaşamışlardı. Daha sonraları yazılan tefsir eserlerinde Kur'ân tefsirine ilişkin haberlerin büyük bir çoğunluğunun bu isimler tarafından aktarıldığını görürüz. Zamanla Kur'ân'ın bütününü baştan sona tefsir etmeye doğru bir yöneliş ortaya çıkmıştır. Bu nesil, Hz. Peygamber'den ve sahâbîlerden gelen bilgilere ek olarak kendi görüşlerini daha çok ifade etmeye başlamış ve bununla orantılı olarak âyetleri yorumlamada daha çok farklılık görülmüştür. Bu dönemin özelliklerinden birisi de Kur'ân'da anlatılan kıssaların tefsirinde Ehl-i kitap'a daha çok başvurulmasıdır.

Tâbiîn sonrası (*tebeu't-tâbiîn*) dönemde tefsir alanında Mukātil b. Süleyman (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Verkā b. Ömer (ö. 160/776) ve Hüşeym b. Beşîr (ö. 183/799) gibi isimler öne çıkmış, bunlardan bazıları başlı başına tefsir eserleri yazmıştır. Bu dönemde rivayetlerin yanı sıra Kur'ân'ın metniyle ilgili dil bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemin önde gelen isimlerinden Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona tam olarak tefsir eden ilk müfessir olarak tanınan Mukātil b. Süleyman, Horasan'ın Belh şehrinde doğmuş, Irak'ta yaşamıştır. Mukātil, büyük oranda önceki bilgilere dayanmakla birlikte az da olsa âyetlerin tefsirinde kendi yorumlarını da ifade etmiştir. Tâbiîn sonrası devri kıraat bilgisi bakımından da önemli olup *kırâat-i seb'a* imamlarından dördü (Medine'de Nâfi' b. Abdurrahman, Basra'da Ebû Amr b. Alâ, Kûfe'de Hamza b. Habîb ve Ali b. Hamza el-Kisâî) bu nesildendir. Yine bu dönemin meşhur simalarından Süfyân es-Sevrî, bütün muhaddislerce güvenilir bir hadis râvisi olarak kabul edilmiştir. Kur'ân'ı tefsir ederken kendisi görüş belirtmemiş, Hz. Peygamber ve sahâbeden gelen rivayetleri kullanmıştır.

Kur'ân hakkındaki geniş bilgisinden dolayı yaşadığı çağın en büyük müfessirlerinden sayılmıştır.

Tefsirde ilerleyen yüzyıllarla birlikte kaynak kullanımında çeşitlenme ve bu çeşitli bilgilerde farklı tercih eğilimleri ortaya çıktığı söylenebilir. Bunun sonucunda tefsir eserleri özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Müfessirin birikimini ve görüşlerini olabildiğince âyetlerin yorumunun dışında tutmayı tercih eden tefsir eserleri, bu özelliklerinden ötürü "rivayet tefsiri" olarak sınıflanmıştır. Çünkü bu eserler önceliği ve ağırlığı Hz. Peygamber'den, sahâbeden ve ilk dönemden gelen rivayetlere vermeyi tercih etmişlerdir. Böylesi tefsir eserleri, tanıkların tanıklıkları ve ilk nesillerin âyetleri anladıkları üzerinden âyetleri anlamlandırmayı amaçlarlar. Bu eserler arasında, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/939) *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-ʿAẓîm* adlı eserinde yaptığı gibi, yalnızca rivayetlerle yetinmeyi yeğleyenler olmuştur. Ondan önceki yüzyılda Kûfe'de doğan ve daha sonra Kayravan'a yerleşmiş olan Yahyâ b. Sellâm'ın (ö. 200/815) yazdığı tefsir de bu özellikte bir eser olup, Kuzey Afrika'da tefsirin vazgeçilmez kaynaklarından biri olmuştur. Yemen'in yetiştirdiği önemli âlimlerden olan ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi bir alime de hocalık yapan Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/827) de bu özellikleri taşıyan bir eser yazmıştır. Bunların yanı sıra rivayetlere ağırlık veren ancak onlarla birlikte, müfessirin rivayetlerdeki tercihini içeren ve ayrıca dil bilimi, Cahiliye Arap şiiri, kıraat bilgileri gibi ikincil kaynakları kullanan tefsirler de bu sınıf içerisinde kabul edilmiştir. Bunların en güzel örneği, Taberî'nin *Câmiʿu'l-Beyân ʿan Teʾvîli Âyi'l-Ḳurʾân* adlı eseridir. Taberî'nin bu eseri, tefsir alanında en önemli eserlerden birisidir. Taberî, tefsirinde âyetlerle ilgili ulaşabildiği bütün rivayetleri toplamaya çalışmıştır. Rivayetleri sınıflayarak, herhangi bir konuda destekleyici veya karşıt görüşlerin tamamını eksiksiz aktarmaya gayret göstermiştir. Bu özelliklerinden ötürü günümüzde bile herhangi bir tefsir çalışması bu esere başvurmadan edemez. Eser, gerek yöntemi gerekse içeriğinin zenginliğiyle rivayet tefsirlerinin temel kaynağı olmuştur. Taberî, âyetlerin anlamları hakkında kendi görüşlerini de belirtmiştir. İlerleyen yüzyıllarda bu özellikleri gösteren sırasıyla Begavî'nin (ö. 516/1122) *Meʿâlimü't-Tenzîl*, İbn Atıyye'nin (ö. 546/1151) *el-Muḥarrerü'l-Vecîz*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿAẓîm*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *ed-Dürrü'l-Mens̱ûr fi't-Tefsîr bi'l-Meʾs̱ûr adlı* tefsir eserleri yine bu sınıf içinde sayılabilir.

Tefsir ilminde, müfessirin rivayetlerle aktarılan bilgileri esas alması ancak bunun ötesinde, gerek onların seçimi, onlar arasında tercihte bulunması ve bu

tercihlerine kendi birikimini de katarak yorum yapması *te'vil* olarak adlandırılır.[26] Tefsir rivayetlerini veya onların sağladığı bilgiyi dikkate almayan yorumlar ise te'vilden farklı olarak, tefsir biliminin yöntemine göre doğru bir temele dayanmayan, öznel görüşle (*re'y*) yapılmış yorumlar olarak görülmüş ve reddedilmiştir.[27] Bu yüzden, farklı niteliklerde tefsirler yazılmış olsa da rivayetlerin sağladığı bilgi, âyetlerin indiğinde kastettiği anlamı, başka bir ifadeyle doğru anlamı bilmeye götürdüğünden her zaman ağırlığını korumuş ve tefsirde temel bilgi olarak kabul edilmiştir.

Tefsir, zamanla farklı bilim ve yaklaşımların gelişmesiyle rivayetin ötesine daha çok taşmıştır. Müfessirin eserinde rivayetleri de dikkate alan ancak dilbilim gibi ikincil bir kaynağın sağladığı bilgiyi ve kendi bilgi birikimini, bilgisini ve görüşünü öne çıkararak kullanması da tefsir eserlerinde başka bir sınıflandırmanın konusu olmuştur. Bu eserler de "dirayet tefsiri" olarak sınıflandırılır.

Dilbilimin sağladığı bilgilere ağırlık veren eserler hicrî ikinci/miladi yedinci yüzyılın ortalarından itibaren görülür. İlk dilcilerin pek çoğu Kur'ân'ın dili ve edebî yönüyle de ilgilenmişlerdi. Arapçanın grameri üzerine yapılan çalışmalar gelişmeye başlarken, Ferrâ (ö. 207/822) tarafından yazılan *Meʿâni'l-Ḳur'ân* bu çalışmalara kaynaklık edecek önemli bir eser olmuştur. Yine Ebû Ubeyde (ö. 210/825) günümüze kadar ulaşan, Kur'ân'ın diline eğilen *Mecâzü'l-Ḳur'ân* adlı bir eser yazmıştır. Kur'ân'ın insan dilinde indirilen bir vahiy olması da dil yönünden incelenmesinin temelini oluşturmuştur. Kur'ân kelimelerinin anlamı, onların türetimi (*sarf*) ve cümlelerin gramerini (*nahiv*) çözümlemeye yönelen lugavî tefsirler de aynı konuya yönelmiştir. Hz. Peygamber'in, bazı sahâbîlerin Kur'ân'da anlamakta zorlandıkları kelimeleri tanımlamak şeklindeki tefsiri de bunun örneklerini vermişti.

Dilbilim alanında gözlenen gelişmeler büyük ölçüde, Arap olmayan çok sayıda insanın İslâm'ı benimsemesi sonucunda temel kaynaklara ulaşabilmek için Arapça öğrenme ihtiyacı duymasından kaynaklanmıştı. Bu yöndeki çalışmaların bir başka önemli nedeninin de farklı kelamî görüş sahiplerinin Kur'ân'ı kendi görüşlerine dayanak yapma gayretleridir. Bu özellikteki tefsirlerin ilk örnekleri de Muʿtezile âlimlerince yazılmıştı. Bu alandaki önemli isimlerden İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise Kur'ân'ın dilini inceleyen eserlerini, kendi görüşlerini âyetlerin lafızları üzerinden desteklemek isteyenlerin elinden onu kurtarmayı amaçlayarak kaleme almıştır. Bu eserlerden *Te'vîlü Müşkili'l-Ḳur'ân* ve *Garîbü'l-Ḳur'ân* adını verdiği çalışmaları

26 Süyûtî, *el-İtḳān*, s. 2263 vd.
27 Taberî, I, 81 vd.; Süyûtî, *el-İtḳān*, s. 2289.

günümüze ulaşanlar arasındadır. İbn Kuteybe'nin, *Teʾvîlü Müşkili'l-Ḳurʾân*'ı ağırlıklı olarak Kur'ân'a yöneltilen eleştirilere cevap vermeyi amaçlamıştır.

Müslümanlar, farklı bilim dallarını tanımlayıp geliştirdikçe, Kur'ân'ın yorumunda da farklı bilim dallarının ve hatta disiplinlerin malzemelerini kullanan ürünler daha çok görüldü. Bu eserlerde de rivayetlerin sağladığı bilgi kullanılmakla birlikte ağırlığın ve vurgunun rivayet kullanımında olmadığını görürüz. Müfessirler bu bilimler çerçevesinde geliştirdikleri görüş ve yaklaşımlara tefsirlerinde yer verdiler. Böylece dil bilimsel tefsir eserleri yanında fıkhî, kelamî ve tasavvufî eğilimlerini Kur'ân üzerinden yansıtmak amacıyla da tefsir eserleri yazdılar. Bu bilimlerin bakış açıları ve ürettiği bilgiler de dirayet tefsirleri altına yerleştirilmiştir. Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*, İmâmiye Şîası'ndan Tûsî'nin (ö. 460/1067) *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Ḳurʾân*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Gayb*, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl*, Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-ʿAkli's-Selîm*, Âlûsî'nin (ö. 1854) *Rûḥu'l-Meʿânî*, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'an Dili* ve İbn Âşûr'un (ö. 1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* isimli eserleri, bu özellikte yazılmış tefsirlerin öne çıkanlarıdır.

Çoğunlukla hüküm bildiren âyetlerin tefsiri ile kendini sınırlayan ve *Ahkâmü'l-Kur'ân* olarak adlandırılan eserler de dirayet tefsirleri içinde değerlendirilir. Bu eserlerin tarihi de erken dönemlere kadar götürülebilir. Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ya da Hanbelî bütün mezhepler fıkhî konulardaki kendilerine özgü yorumlarının Kur'ân'ın lafzına uygunluğunu ve mezheplerinin görüşünün Kur'ân tarafından da onaylanabileceğini göstermek amacıyla bu türden eserler vermişlerdir. Mukātil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) tefsiri ilk fıkhî tefsir olarak kabul edilir. Bundan başka İmam Şâfiî'nin (ö. 204/819) *Aḥkâmü'l-Ḳurʾân*'ı, büyük Hanefî fakihi Cessâs'ın (ö. 370/981) *Aḥkâmü'l-Ḳurʾân*'ı, Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Aḥkâmü'l-Ḳurʾân*'ı ve Kurtubî'nin (ö.671/1273) *el-Câmiʿ li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân* adlı geniş tefsiri de ahkâm âyetlerinin yorumuna geniş yer vermesi nedeniyle aynı kategoride değerlendirilebilir.

Tasavvufî eğilim de diğerleri gibi desteğini Kur'ân'dan bulmaya çaba göstermiştir. Tefsir ilmi bünyesinde *işârî* olarak adlandırılan bu eserler arasında tefsire özgü yöntemi aşan örneklere rastlanmaktadır. Bu tür eserlerde âyetlerin indikleri ortamın bilgisini sağlayan tefsir rivayetleri dikkate alınmadığı gibi, tefsirde dirâyet olarak adlandırılan yaklaşımın da aşıldığını görürüz. Bununla birlikte bu eserler, rivayetten ziyade müfessirin kabul ve anlayışını yansıttığı düşüncesiyle dirâyet tefsirleri arasında sayılmıştır. Bu tür eserlerde, âyetlere, dil biliminin sağladığı ve zâhir olarak adlandırılan bilgiler aşılır, tasavvufî kabulleri doğruladığı düşünülen ve

bâtın anlamlar olarak kabul edilen mânalar verilir. Bununla birlikte, bu tür eserler Kur'ân'ın inanç ve ahlâk değerlerine bağlı kaldığı sürece kabul görmüştür. Hem bir tefsir otoritesi hem de tasavvuf tarihinin önemli simalarından biri olan Hasan-ı Basrî'nin görüşleri, bâtınî yorum olarak değerlendirilmese de ilk dönem işârî tefsirlerinde geniş yer bulmuştur. Kur'ân'ı sistematik olarak tefsir eden ilk mutasavvıfın Tüsterî (ö. 283/896) olduğu kaydedilir. Tüsterî'nin *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-ʿAẓîm*, Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Ḥaḳāʾiḳu't-Tefsîr*, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Leṭâʾifü'l-İşârât*, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1724) *Rûhu'l-Beyân* adlı eserleri ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) eserlerinde işârî tefsirin birçok örneği bulunmaktadır.

Son yüzyıllarda Avrupa merkezli olarak görülen toplumsal, siyasal, ekonomik, düşünsel ve bilimsel gelişmeler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslâm dünyasında da etkili olmuş, bu da son dönemde çok geçmeden Kur'ân üzerine yazılan eserleri değişik şekillerde etkilemiştir. Bu dönemde Kur'ân'ın modern bilimi doğruladığı gibi çeşitli bilimlere ve bilimsel buluşlara önceden işaret ettiği ve hatta onlara kaynaklık edebileceği düşüncesinin yoğun olarak gündeme gelmesi ilk etkiler arasında gösterilebilir. Kur'ân-ı Kerîm'in, muhataplarından çevrelerini ve yaratılışı gözlemesini isteyen, onların içinde yaşadıkları dünyadan deliller getirerek Yüce Yaratıcı'nın kudretini ve yüceliğini görmeye çağıran âyetleri, bu eserlerde Kur'ân'ın modern bilimle doğrulandığını göstermek amacıyla yorumlanmıştır. Bu tür tefsirler arasında İskenderânî'nin (ö. 1889) *Keşfü'l-Esrâri'n-Nûrâniyyeti'l-Ḳur'âniyye*'si ile Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın (ö. 1919) *Serâirü'l-Ḳur'ân*'ı sayılabilir. Bu konudaki en meşhur eser Tantâvî Cevherî'nin (ö. 1940) *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*'idir. Cevherî, önceki müfessirleri, çoğunlukla ahkâm âyetlerini vurgulayarak Kur'ân'daki bilimsel işaretleri görmedikleri için eleştirmiştir. Çalışmasında biyoloji, astronomi, tıp ve kimya gibi bilim dallarına atıfta bulunmuş; çeşitli resim, grafik ve bilimsel makalelere yer vermiştir.

Son yüzyıllardaki gelişmelerin başka bir etkisi de Hint Alt Kıtasında Seyyid Ahmed Han (ö. 1898), Arap dünyasında ise Muhammed Abduh (ö. 1905) gibi kişilerin Kur'ân üzerine yaptıkları çalışmalarda görülmüştür. Bu etki, öncelikle klasik tefsir geleneğine yönelik eleştirilerle kendisini gösterir. Muhammed Abduh'un yanı sıra Reşîd Rızâ (ö. 1935) ve Ahmed Mustafa Meragī'nin (ö. 1952) çalışmaları da bu akıma örnek olarak verilebilir. Bunlara göre, klasik tefsirler; güvenilmez hadislerle, Yahudi ve Hıristiyan kaynaklı İsrâiliyat rivayetleriyle ve gereksiz dilsel açıklamalarla doldurulmuştur. Bu tutum ise Kur'ân'ın insanları dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşturmaya yönelik temel amacının ihmal edilmesine yol açmıştır. Çözüm olarak,

tarihî miras bir kenara bırakılmalı ve İslâm yalnızca Kur'ân'a dayanarak yeniden yorumlanmalıdır. Mesela Muhammed Abduh, *el-Menâr* adındaki eserinde klasik tefsir ve hadis kitaplarını kullanmamaya özen göstermiştir. Çünkü ona göre, önceki tefsirler Kur'ân'ı uydurma rivayetlere dayanarak yorumlamıştır. Bu akımın üyeleri, bir yandan İslâm geleneğini eleştirirken bir yandan da modern düşünce biçimini temel almayı amaçlamışlardır. Bu anlayışa uygun olarak mesela Muhammed Abduh, Fil sûresinde anılan ve "sürü sürü" anlamına gelen *ebâbil* kelimesinin, bazı mikroplar taşıyan sinek türü bir hayvan olabileceğini belirtmiştir.

Öte yandan XX. yüzyılın başından itibaren Müslüman düşünürler arasında Batılı dünya görüşlerinin ve siyasi akımlarının meydan okumalarına karşı çeşitli arayışlar başlamış, bu arayışlar da Kur'ân-ı Kerîm üzerine yazılan bazı çalışmalara yansımıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Batılı dünya görüşlerine karşı İslâm'ın insanlığın sorunlarını çözmede daha doğru çözümler sunabileceği yönünde düşünceler geliştirilmiştir. Geçmişte olduğu gibi son dönemlerde de bu düşüncelerin izleyicileri fikirlerini Kur'ân'la temellendirmek için tefsir eserlerini bir zemin olarak kullanmıştır. Bu tür eserlerde, insanlığın tüm sorunlarının en iyi şekilde, ilk dönemdeki bid'atlerden uzak saf İslâm tarafından çözülmüş olduğu işlenmiştir. Ayrıca, günümüz insanlığının ve Müslümanların karşılaştığı bütün sorunların ancak saadet asrı olarak adlandırılan ilk on yıllarına dönülerek çözülebileceği şeklindeki Selefî tutum öne çıkarılmıştır. Bu tür tefsire, Seyyid Kutub'un (ö. 1966) *Fî Ẓılâli'l-Ḳur'ân* ve Mevdûdî'nin (ö. 1979) *Tefhîmü'l-Ḳur'ân* adlı çalışmaları örnek gösterilebilir.

İslâm'ın ilk yüzyılları ile başlayan tefsir eserlerinin yazımı, sadece Kur'ân'ın dili ve Müslüman topluluklar için bir bilim dili olan Arapçada gerçekleşmemiştir. Bunun yanında Arap olmayan Müslüman topluluklar, kendi dillerinde de tefsir eserleri vermişlerdir. Tefsir alanında dilimiz Türkçede de öteden beri eserler verildiğini biliyoruz. Türkçe tefsir geleneği, XI. yüzyılda Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri dönemindeki ilmî faaliyetlere dayanır. Osmanlı döneminde telif ve tercüme yoluyla devam eden tefsir faaliyetleri XIX. ve XX. yüzyıllarla yeniden ivme kazanmıştır. Cumhuriyet döneminde yazılan Mehmed Vehbi Efendi'nin (ö. 1949) *Hulâsâtu'l-Beyân* (1339/1923), Ömer Rıza Doğrul'un (ö. 1952) *Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi: Tanrı Buyruğu* (1934), TBMM'nin 1925'teki özel tahsisatıyla hazırlattırılan ve Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı arasında yayınlanan Elmalılı'nın *Hak Dini Kur'an Dili* (1935-1938), Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) *Kur'an-ı Kerim'in Meal-i Alisi ve Tefsiri* (1936-1966) ve yakın dönemde Diyanet İşleri

Başkanlığı Yayınları arasında neşredilen *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* eserleri bu alanda sadece birkaç örnektir.

* * *

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı, toplumu din konusunda doğru, nitelikli ve sağlıklı dinî bilginin ışığında aydınlatma görevi çerçevesinde yoğun bir şekilde çeşitli kategorilerde eserler yayımlamaya devam etmektedir. Bu bağlamda İslâm'ın ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması amacıyla "Konulu Tefsir Projesi" adı altında bir tefsir çalışması planlanmıştır. Bu proje ile Türkiye'nin tefsir alanındaki birikiminden yararlanılarak, ülkemizdeki bilimsel kazanımın okuyucuya ulaştırılması hedeflenmiştir. İşte elinizdeki eser bu projenin bir ürünüdür.

Bu eser, tefsir ilminin temel yöntemi izlenerek, günümüz okuyucusuna Kur'ân-ı Kerîm'in içeriğini ve mesajını mümkün olduğunca yansıtmayı amaçlamıştır. Çalışma, Mushaf'taki sûre sıralamasına uyarak Kur'ân'ı âyet âyet tefsir eden eserlerden farklı bir yol izlemeyi en başından hedeflemiş, son dönemde geliştirilen ve "Konulu Tefsir" olarak adlandırılan bir yöntemi esas almıştır. Bu yöntemle yapılan tefsir çalışmasında önce Kur'ân'ın ele aldığı konuların başlıkları belirlenir ve bu başlık altına giren âyetler bir arada yorumlanır. Böylelikle belli bir konudaki bütün âyetleri bir arada görmek ve böylece âyetleri bütünlük içinde ele almak mümkün olur. Bunun, İslâm dünyasında ve ülkemizde daha önce örnekleri de ortaya konmuştur. Bu tarz eser yazanlar, Kur'ân'da bulunduğunu düşündükleri konuları, âyetler ışığında ele almışlardır. Müfessirin Kur'ân'ın içerdiğini düşündüğü bir konuyu, risale boyutunda ele alarak işlemesi şeklindeki örneklerine önceleri de rastlanılmakla birlikte, günümüzde çok daha geniş ve kapsamlı çalışmalar görülmeye başlamıştır. Okuyucu bu yolla, konunun Kur'ân tarafından nasıl ele alındığını, birçok âyeti farklı yerlerden inceleme gereği olmadan doğrudan görebilir.

Tefsir alanında uzman on dört editörün yönetiminde ve ülkemizdeki yüzün üzerinde bilim insanının katkısıyla 2015 yılının ortasında başlayan ve 2021 yılının Eylül ayına dek süren altı yıllık yoğun bir çalışmanın ürünü olan bu eser, editör düzeyinde konularına göre Kur'ân'ın tefsirinin nasıl yapılabileceği incelenerek başlamıştı. Çalışma, belirlenen konular yazarlara sipariş edilmeden önce, uzun sayılabilecek bir hazırlık aşaması geçirdi. Bu aşamada Editörler Kurulu, eserde kullanılacak kaynakların, metodun, dilin ve izlenecek üslubun belirlenmesi üzerinde çalışmalar yürüttü. Yapılacak çalışmanın mümkün olduğunca geniş okuyucu kitlesine ulaşması hedeflendi. Editörler tarafından yazılan örnek metinler üzerinden konuların nasıl

işleneceği, en iyi nasıl tefsir edileceği müzakere edildi. Bir konuyu oluşturan anahtar kelimeler ile kavramlar ve bu konuda ele alınacak âyetler iniş sırasına göre belirlenip listelendi. Editörler Kurulu, örnek metinler üzerinde ayrıca redaksiyon çalışmaları yaparak, Kur'ân'ın bir konusunun okuyucuya en uygun şekilde nasıl aktarılabileceği üzerinde durdu ve metinleri geliştirdi.

Kur'ân'ın içeriğini, ele aldığı konuları belli bir sistematik içinde belirlemek, Editörler Kurulu'nun diğer önemli bir çalışmasıydı. Bu bağlamda, Editörler Kurulu'nun önemle ve titizlikle üzerinde durduğu nokta, Kur'ân'ın içeriğindeki konuların, doğrudan Kur'ân'ın ele aldığı şekliyle belirlenmesi olmuştur. Burada tefsir disiplininin temel yöntemine sadık kalınarak, tasvir edici bir yaklaşımla Kur'ân'ın içeriğinin olabildiğince doğru bir resmi verilmeye çalışılmıştır. Başka bir deyişle mesela, İslâm bilimler geleneğinde yer alan kelam, fıkıh gibi disiplinlerin kendi bakışları ve yöntemleri doğrultusunda İslâm'ın içeriğini başlıklandırmaları, sınıflamaları veya günümüzde öne çıkan bazı problematikleri dikkate alan kavramlaştırmaları değil, doğrudan Kur'ân'ın kendi içeriğini yansıtan bir konu haritası çıkarmak hedeflendi ve sonunda eserde gördüğünüz konular belirlenmiş oldu. Dolayısıyla, eserde yer alan her konu başlığını bu gözle değerlendirmek gerekir. Okuyucunun, her konunun başlığında "Kur'ân'da ..." ibaresini varsayması, onun bu eserde yapılanı anlamasını kolaylaştıracak ve okuyacağı konuya yaklaştıracaktır. Başka bir deyişle eserde ele alınan ve yazılan konular, çalışmanın bir tefsir çalışması olması bakımından mesela "Kur'ân'da Âlemin Yaratılışı" veya "Kur'ân'da Zekât" olarak içeriklendirilmiş, "İslâm'da Âlemin Yaratılışı" veya "İslâm'da Zekât" olarak düşünülmemiş ve konular bu amaçla yazılmamıştır. Bu yüzden de okuyucu, eserde Kur'ân'ın ele aldığının ötesinde, İslâm fıkhında veya genel olarak "İslâm'da Zekât" konusunu okumayacaktır. Yine başlığı "İslâm'da Âlemin Yaratılışı" olan bir yazıda bulabileceği içerik yerine, âyetlerin anlattığı ve olabildiğince rivayet tefsiri kaynaklarından beslenen "Kur'ân'da Âlemin Yaratılışı" başlıklı bir yazının altına girebilecek bir içerik okuyacaktır. Şunu ifade edelim ki, böyle bir içerik, okuyucunun Kur'ân'ın o konuyu işleyişine olabildiğince en kısa yoldan ve net bir şekilde ulaşmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede eser, beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler şunlardır:

1. Bölüm: Âlemlerin Rabbi Allah
2. Bölüm: Yaratılanlar
3. Bölüm: Allah'ın İnsanı Doğru Yola Daveti
4. Bölüm: Dünya Hayatı ve İnsanın İmtihanı
5. Bölüm: Âhiret ve Ahvâli

Esasen eserde yer alan konulara dikkatle bakıldığında temel olarak iki ana konu bulunduğu görülür. Bunlardan ilki yani 1. Bölüm, Yüce Yaratan'a; kendisi dışında bütün varlığı, yaratılmışları yaratan ve bir olan Yaratıcı'ya ayrılmıştır. Kur'ân'ı gönderen, evreni içindeki her şeyle yaratıp, onun varlığını sürdüren Yüce Rabbi anlatmak da zaten Kur'ân'ın indirilişinin en başta gelen amacıdır. Eserin 2. Bölümle başlayan diğer dört bölümü ise O'nun yarattıklarını anlatır. Böylece eserin konuları, Yüce Allah ile O'nun yarattıklarının ilişkisi eksenine oturur. Aslında Kur'ân'da da gördüğümüz budur. 2. Bölüm, Allah Teâlâ'nın yarattıkları, bunlar arasında akıllı ve sorumlu bir varlık olarak insanın yaratılışını; 3. Bölüm, Kur'ân'da anlatıldığı kadarıyla Yüce Allah'ın ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed'e (sas) kadar olan doğru yola çağrısının tarihini; 4. Bölüm ise insanın bu çağrı karşısındaki tutumlarını; iman, inkâr ve davranış boyutuyla birlikte Kur'ân'ın anlatımlarını ve örneklemelerini ele alır. Esasen bu bölüm, tümüyle insanın dünya hayatındaki sınavına dairdir. 5. Bölüm ise bu sınavın sonucunun görüleceği hesap, ödül ve ceza boyutlarıyla Âhiret'i ele alır.

Bu eser, İslâm bilim geleneğinde yeni bir formda yapılmış olmakla birlikte, tefsir ilminin baş tarafta göstermeye gayret ettiğimiz yöntemine sadık kalmayı amaçlamıştır. Bu yöntem, yine belirtildiği üzere, Kur'ân âyetlerinin indiği bağlamı, onun muhataplarının ve kendisinin kullandığı dili esas almaktadır. Bunun için okuyucu, her konunun girişinde "Konunun Kavramsal Bağlamı" başlığı altında Kur'ân'da ele alınan konuyu anlatan kelimelerin anlamını irdeleyen bir bölüm görecektir. Burada, ele alınan kelimelerin kök veya sözlük manaları ile birlikte âyetlerin hem lafzî anlamları hem de indikleri ortam bağlamında ifade ettiği anlamlar verilmektedir. Ayrıca kelimelerin, yine Kur'ân'daki kullanımlarıyla eş veya yakın anlamlı kelimelere bu kısımda yer verildiği görülecektir. Böylece, ele alınan konunun Kur'ân'ın konu haritası içindeki yeri belirlenerek olumlu yahut olumsuz olarak konuyla ilişkili diğer konulara işaret edilmiştir. Yine yönteme sadık kalınarak, konuyu içeriklendiren âyetlerin indiği bağlamda ele alınışını yansıtan bir olay, anlatım vb. verilerek konunun Kur'ân'ın konu atlasında bulunduğu yer bir başka düzeyde gösterilmeye çalışılmıştır. Mesela âhiret konusu işlenirken, Mekke'deki Müşriklerin âhirete karşı inançlarını yansıtan bir olay anlatılarak konuya girilmiştir. Çünkü Kur'ân, âhiret konusunu ele alırken ve muhataplarına anlatırken müşriklerin âhireti inkârına çok sık atıfta bulunur. İlgili âyetlerin pek çoğunun iniş sebebi de söz konusu inkârdır. Konular işlenirken, âyetler olabildiğince tefsir rivayetleri ışığında ele alınmıştır. Bunun amacı, daha önce de belirtildiği gibi, âyetlerin indikleri bağlamda kastettikleri anlamlara ulaşmaktır. Böylece, kendi bütünlüğü içinde Kur'ân'ın konuyu nasıl ele

aldığını okuyucunun görmesi hedeflenmiştir. Her konunun son paragrafında da okuyucu, konunun özünü ve bugün Müslüman bir birey ile toplum için ne anlama gelebileceğine dair yorumları okuyabilecektir.

Çalışmada güdülen başlıca amaçlardan birisi de günümüz okuyucusuna ulaşabilmek olmuştur. Bu amaçla eserin teknik terimlerle ve akademik anlatımla ağırlaşmayan, olabildiğince sade bir dil ve üsluba sahip olmasına dikkat edilmiştir. Metinlerin yazımında, Arapça müellif, eser ve sûre isimlerinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin (*DİA*) imla ilkeleri esas alınmıştır. Âyet meallerinde *Kur'an Yolu* (2017, 2020) meali esas alınmış ancak metne uygunluk açısından gerekli görüldüğü durumlarda tasarruflarda bulunulmuştur.

Editörler Kurulunun, her bir konu için Metin Yazım Planı oluşturarak, çalışmayı yazar bilim adamlarının telif etme aşamasına getirmesi, önemli bir katkı olmuştur. Bundan sonra, konular zamana yayılarak ve gruplar hâlinde yapılan çalıştaylarla yazarlara verilmiştir. Yazarlardan dönen metinler, başta belirlenen ölçütler uyarınca yine Editörler Kurulu tarafından değerlendirilmiştir. Bu aşamada da yazılar, daha önce belirlenen ölçütlere, çerçeveye ve içeriğe daha uygun hâle gelmeleri için altı, sıklıkla yedi aşamayı bulan bir redaksiyon sürecinden geçmiştir. Redaksiyon aşamasında da Editörler Kuruluna, yine tefsir alanında uzman bilim insanlarından oluşan ilmî redaksiyon ekibi önemli destekler sağlamıştır. Bu aşama sonrasında editörler tarafından son okuma çalışması gerçekleştirilerek yazılara son şekli verilmiştir. Yazılar son olarak imla birliği sağlamak ve metinlerde gerekli son düzeltmeleri yapmak amacıyla yeniden baştan sona kadar Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından belirlenen bir uzman ekip tarafından okunmuştur.

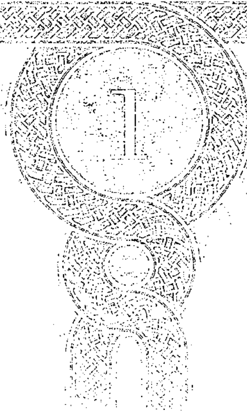
Yüce Allah'tan, ülkemizdeki tefsir alanında çalışan ilim insanlarının bir çalışması olarak sunduğumuz bu eserin, hem Kur'ân'ı anlama çabasında olan her okuyucuya yararlı olmasını hem de ilim dünyasına bir katkı sunmasını dileriz. *Vallahu a'lem*.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂLEMLERİN RABBİ ALLAH

ALLAH'IN
BİRLİĞİ
VE
EŞSİZLİĞİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌۚ ﴿١﴾ اَللّٰهُ الصَّمَدُۚ ﴿٢﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْۙ ﴿٣﴾
وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ ﴿٤﴾

"De ki: 'O, Allah'tır, tektir. Allah sameddir.
O'ndan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir).
Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).
O'nun hiçbir dengi yoktur.'"

(İhlâs 112/1-4)

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌۜ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِۜ مَنْ ذَا الَّذ۪ي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِه۪ۜ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا
خَلْفَهُمْۚ وَلَا يُح۪يطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِه۪ٓ اِلَّا بِمَا شَٓاءَۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَۚ وَلَا يَؤُ۫دُهُ حِفْظُهُمَاۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظ۪يمُ ﴿٢٥٥﴾

"Allah, O'ndan başka ilâh yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'na bağlıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaat edemez. Onların önlerinde ve arkalarında olanları O bilir. O'nun ilminden hiçbir şeyi –dilediği müstesna– kimse bilgisi içine sığdıramaz. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kuşatmıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür."

(Bakara 2/255)

وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ ﴿١٦٣﴾

"İlâhınız bir tek ilâhtır; O'ndan başka ilâh yoktur; O rahmândır, rahîmdir."

(Bakara 2/163)

الٓمٓۚ ﴿١﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ الْحَيُّ الْقَيُّومُۜ ﴿٢﴾

"Elif-lâm-mîm. Allah; O'ndan başka asla ilâh yoktur; hayy ve kayyûmdur."

(Âl-i İmrân 3/1-2)

بَدٖيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْراً فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

"O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona 'Ol!' der, hemen oluverir."

(Bakara 2/117)

اِنَّنٖٓى اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدْنٖىۙ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرٖى ﴿١٤﴾

"Kuşkusuz ben, yalnız ben Allahım. Benden başka ilâh yoktur. O hâlde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl."

(Tâhâ 20/14)

هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٣﴾

"O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir."

(Hadîd 57/3)

هُوَ اللّٰهُ الَّذٖى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزٖيزُ
الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُۜ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾

"O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır; mutlak egemendir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir."

(Haşr 59/23)

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فٖيهَا مِصْبَاحٌۜ
اَلْمِصْبَاحُ فٖي زُجَاجَةٍۜ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ
مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍۙ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضٖٓيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ
نَارٌۜ نُورٌ عَلٰى نُورٍۜ يَهْدِي اللّٰهُ لِنُورِهٖ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِۜ
وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌۙ ﴿٣٥﴾

"Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inci gibi parlayan bir yıldıza benzer; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."

(Nûr 24/35)

فَاطِرُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَمِنَ الْاَنْعَامِ
اَزْوَاجًاۚ يَذْرَؤُ۬كُمْ فٖيهِۜ لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌۚ وَهُوَ السَّمٖيعُ الْبَصٖيرُ ﴿١١﴾

"Gökleri ve yeri yaratan O'dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür."

(Şûrâ 42/11)

Konunun Kavramsal Bağlamı

İslâm dininin özünü tevhid, yani Yüce Allah'ın birliğine ve eşsizliğine inanmak ve yalnızca O'na kulluk etmek inancı oluşturur. Bu noktada Kur'ân-ı Kerîm'in temel konusu Allah Teâlâ, öncelikli vurgusu ise tevhid inancıdır. Kur'ân'da "Allah" lafzı, yaklaşık olarak 2700 defa geçer. Bunların önemli bir kısmında, Allah'ın birliği ve eşsizliği anlatılır. Kur'ân'da Yüce Yaratıcı'nın özel adı, Allah'tır. Bunun dışında Allah'ı anlatan ve tanıtan başka birçok güzel ismi (*el-Esmâ'ü'l-Hüsnâ*) vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: *el-Vâhid* (eşsiz, tek olan), *el-Bedî'* (yoktan, örneksiz yaratan), *es-Samed* (ihtiyaçlar için başvurulan), *el-Hayy* (canlı olan), *el-Hamîd* (övülen, saygın olan), *el-Mecîd* (saygın ve seçkin olan), *el-Hakk* (gerçek ve doğru olan), *el-Evvel* (ilk ve başlangıcı olmayan), *el-Âhir* (son ve sonu olmayan), *el-Bâkî* (ölümsüz olan), *ez-Zâhir* (her şeye üstün ve belirgin olan), *el-Bâtın* (görünmez, gizli olan), *el-Müteâl* (yüce olan) ve *el-Adl* (adaletli olan). Bu isimlerden her biri, Allah Teâlâ'nın farklı bir özelliğini anlatır. Esmâ-i Hüsnâ sayesinde insan, Yüce Rabbini doğru ve eksiksiz bir şekilde tanır. Bütün bu isimlerin ortak noktasını ise Allah'ın birliği ve eşsizliği oluşturur.

"Allah" kelimesinin kökü hakkında iki görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre, "Allah" kelimesi, *ilâh* kelimesinden türemiştir. *İlâh* kelimesi de "kulluk etmek" anlamına gelen *e-le-he/ye'-le-hu* kökünden gelir. Buna göre *ilâh*, "kendisine kutsiyet atfedilen mâbud" anlamını ifade eder. Bu kelimenin başına, belirlilik takısı eklenerek *el-İlâh* yapılmıştır. Daha sonra söyleyiş kolaylığı sağlamak için kelimenin başındaki hemze harfi düşürülmüş ve iki *lâm* harfi birbirine katılmıştır. Baştaki *elif* harfi de büyüklüğü belirtmek için kalın, yani "a" olarak okunmuştur. İkinci görüşe göre ise "Allah" kelimesi, herhangi bir kökten türememiştir. O, her şeyin Rabbinin özel ismidir. Bu nedenle ona ait bir sözlük anlamı aramamak gerekir.[1]

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Rabbimizi ifade etmek için öncelikle O'nun özel adı olan "Allah" lafzı kullanılır. Bunun yanı sıra insanın yaratıcısını doğru

---

1 Halîl b. Ahmed, I, 82; Ezherî, VI, 421-427; Râgıb el-İsfahânî, s. 21-22.

bir şekilde hakkıyla tanıyabilmesi için O'nun diğer güzel isimlerine yer verilmiştir. Çünkü Yüce Yaratıcı'yı sadece birkaç isimle anlatmak mümkün değildir. Meselâ *el-Vâhid* ve *el-Ehad* isimleri doğrudan Allah'ın birliğini ve tekliğini ifade eder. Benzer şekilde *el-Bedî', el-Mübdi', es-Samed* vb. isimleri, O'nun eşsizliğini ortaya koyar. Bu bağlamda *el-Hayy, el-Hâlik, el-Hamîd* ve *el-Mecîd* Allah'ın birlik ve eşsizliğini belirten diğer isimlerdir. Bunlardan başka *el-Hakk, el-Evvel, el-Âhir, el-Bâkî, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Müteâl, el-Adl* isimleri O'nun mutlak hakikat olduğunu ortaya koyar. Allah için kullanıldığında *el-Kuddûs, Sübhân, es-Selâm* ve *en-Nûr* kelimeleri ise O'nun her türlü kusur ve eksiklikten uzak olduğunu vurgular. Bütün bu isimler birlikte düşünüldüğünde Allah Teâlâ'nın kendisinde, niteliklerinde ve işlerinde nasıl bir birliğe ve eşsizliğe sahip olduğu ortaya çıkar.

Hz. İbrâhim'in milleti yıldızlara ve putlara tapıyordu. O, bu duruma çok üzülüyordu. Babasına: *"Birtakım putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum."*[1] diyerek karşı çıktı. Sonra da inançlarının asılsızlığını göstermek üzere onlara güzel bir ders vermek istedi: Putların en büyüğünü bıraktı ve diğer putları tek tek kırdı. Putlarının bu hâlini gören insanlar, "Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın ey İbrâhim?" diyerek öfkeyle onun üzerine yürüdü. Hz. İbrâhim ise onlara kendilerini derin sorgulamalara ve inançlarıyla yüzleşmeye iten çarpıcı bir cevap verdi: *"… 'Hayır! Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!', bunun üzerine dönüp birbirlerine, 'Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!' dediler."*[2]

Tıpkı büyük atası Hz. İbrâhim (as) gibi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sas) de Mekke'de benzer bir manzarayla karşı karşıyaydı. O da Mekke'de Allah'ın birliğini ve eşsizliğini, tevhidi anlatıyordu. Bir gün Müşriklerden Âmir b. Tufeyl, "Muhammed! Sen, insanları neye davet ediyorsun?" diye sormuştu. Hz. Peygamber (sas), "Allah'a" diye cevap verdi. Bunun üzerine o, "Bize O'ndan bahset. Nasıl bir varlıktır; altından mı, gümüşten mi, bakırdan mı, yoksa tahtadan mı?" diye sormaya devam etti.[3] Müşriklerin bu ve benzeri sorularına cevap olarak İhlâs sûresi indi: *"De ki: 'O, Allah'tır, tektir. Allah sameddir. O'ndan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). O'nun hiçbir dengi yoktur.'"*[4]

---

1 En'âm 6/74.

2 Enbiyâ 21/62-64.

3 Ra'd 13/13: Mukātil b. Süleyman, II, 372.

4 İhlâs 112/1-4: Taberî, XXIV, 727-728; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 500-501.

ALLAH'TAN BAŞKA İLÂH YOKTUR

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌۜ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي
الْاَرْضِۜ مَنْ ذَا الَّذٖي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖۜ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۚ وَلَا يُحٖيطُونَ
بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهٖٓ اِلَّا بِمَا شَٓاءَۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ وَلَا يَؤُ۫دُهُ حِفْظُهُمَاۚ
وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظٖيمُ ﴿٢٥٥﴾

"Allah, O'ndan başka ilâh yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'na bağlıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaat edemez. Onların önlerinde ve arkalarında olanları O bilir. O'nun ilminden hiçbir şeyi –dilediği müstesna– kimse bilgisi içine sığdıramaz. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kuşatmıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür."

(Bakara 2/255)

Her şeyi yoktan var eden Allah Teâlâ'dır. Kur'ân, Allah'ın bütün kâinatın yaratıcısı, hâkimi ve idarecisi olduğunu vurgular. Ayrıca bu yaptıklarında O'nun eşinin ve benzerinin olmadığını anlatır. Kur'ân, insanı işte böyle bir ilâha inanmaya ve kulluğa davet eder. İnsan, Allah'ın ortağının bulunmadığını, her bakımdan eşsiz ve benzersiz tek ilâh olduğunu kabul etmelidir.

Hz. Peygamber (sas) geldiğinde, soyları Hz. İbrâhim'e ve onun oğlu İsmâil'e dayanan Araplar, atalarının tevhid inancından uzaklaşmışlardı. İbrâhim'in, Allah'ı birleyen tevhid öğretisi, *hanîf* adı verilen az sayıda insan tarafından sürdürülüyordu. Müşrikler, Allah'ı tanımakla birlikte, O'nun dışında Lât, Menât, Uzzâ vb. pek çok puta ilâh diye tapıyorlardı. Allah Resûlü (sas) ise onları bütün bu düzmece tanrıları terk edip yalnızca Allah'a inanmaya ve O'na kulluk etmeye çağırdı.[5] Bu davet karşısında şaşkına dönen Müşrikler, birbirlerine bakıp şöyle diyorlardı: *"Tanrıları tek bir tanrıya mı indiriyor! Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"*[6] Tevhid çağrısına karşı geldiler ve hep birlikte karar alarak atalarından miras kalan ilâhlarını terk etmeyeceklerini

---

5 İsrâ 17/23.
6 Sâd 38/5.

ilân ettiler: *"Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız."*[7] Bunun üzerine Allah, Kur'ân'da Hz. Mûsâ'nın başından geçenler üzerinden kendilerine şöyle seslendi: *"Kuşkusuz ben, yalnız ben Allah'ım! Benden başka ilâh yoktur. O hâlde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl."*[8] Sonra da onlara, evrende birden fazla ilâh olamayacağını şöyle açıkladı: *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu..."*[9] Evrendeki canlı cansız bütün varlıklar, yalnız Yüce Allah'ın buyruğu doğrultusunda hareket etmektedir. Şayet O'nun dışında bir başka ilâh olsaydı, kâinatta böyle düzgün işleyen bir düzenin ortaya çıkması mümkün olmazdı: *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır."*[10]

Mekkeli Müşrikler, Allah'ın varlığını reddetmiyordu. O'nu biliyor, O'nun gökleri ve yeri yaratan kudretine inanıyorlardı: *"Şayet onlara, 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?' diye soracak olsan, hiç tereddütsüz Allah'tır, derler. O hâlde haktan nasıl yüz çevirirler?"*[11] Ancak onlar bununla birlikte, bazı ilâhların kendileri ile Allah arasında aracı olduğuna inanıyor, yani onları Allah'ın gücüne ortak ediyorlardı. Böyle bir inanç ise tek ve eşsiz bir ilâh olduğu gerçeğine aykırı idi.

Allah'a birtakım yaratılmışları ortak tutma yaklaşımı Müşriklerle sınırlı değildi. Benzer inançlara sahip başka birçok topluluk vardı. Nitekim Allah'ın yüceliğini ve eşsizliğini ihlal ettikleri için Kur'ân'da Yahudi ve Hıristiyanlara da eleştiriler yöneltilmiştir. İhlâs sûresi böylesi inançların tamamına karşı açık ve kesin bir cevaptır: *"De ki; 'O, Allah'tır, tektir. Allah sameddir. Ondan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Onun hiçbir dengi yoktur.'"*[12] Bu itibarla Kur'ân âyetlerinin büyük kısmında Allah'ın eşsiz, tek ve gerçek ilâh olduğu (*el-Vâhid*) vurgulanmıştır. *"O, birdir."*[13] mealindeki âyetlerde Allah'ın varlığı ve birliğinin, birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturduğu gerçeği perçinlenmiştir: *"Sizin yegâne ilâhınız O Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur. O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır."*[14] Bu bağlamda Allah'ın *el-Vâhid* ismi, Kur'ân'da daha çok "Allah" veya "ilâh" kelimelerinden ayrılmaksızın sıfat tamlaması şeklinde yer almıştır: *"De*

---

7 Lokmân 31/21.
8 Tâhâ 20/14.
9 Enbiyâ 21/22.
10 Âl-i İmrân 3/190.
11 Ankebût 29/61: İbn Kesîr, X, 528.
12 İhlâs 112/1-4.
13 Ra'd 13/16.
14 Tâhâ 20/98.

ki: 'Karşı konulmaz güç sahibi tek Allah'tan başka bir ilâh yoktur.'"[15] *"İlâhınız bir tek ilâhtır; O'ndan başka ilâh yoktur."*[16]

Kulluk edilmeye lâyık tek ilâh, Allah Teâlâ'dır: *"Sizin yegâne ilâhınız O Allah'tır ki O'ndan başka ilâh yoktur."*[17] Yaratmış olduğu varlıklar, O'na hiçbir yönden denk, eş ve benzer olamazlar.[18] O, hiçbir varlığa muhtaç da değildir. Ancak her şey O'na muhtaçtır. Bundan dolayı Allah'ın tanıtıldığı İhlâs sûresinin başında Allah'ın birliği, *vâhid* kelimesiyle değil de *ehad* kelimesiyle ifade edilmiştir. Arapçada *vâhid* sayma sayılarından biri olmasına rağmen, *ehad* bunlardan değildir. Buna göre Yüce Allah, diğerleri arasından herhangi biri değil, bilakis eşi ve benzeri olmayan tek ve biricik olandır.[19] Bu mânayı farklı bir açıdan ikinci âyetteki *"Allah sameddir."*[20] ifadesi vurgulamıştır. *Samed,* sözlükte "herkesin kendisine ihtiyaç duyduğu, fakat kendisi kimseye muhtaç olmayan" demektir. Bundan başka kelimeye, "yiyip içmeyen, ebedî olan, sıkıntı ve zorluk anında kendisine sığınılan, kendisinden daha üst varlık bulunmayan" anlamları verilmiştir.[21] Sûrenin devamında Allah Teâlâ'nın birliği, Ehl-i kitap'a cevap olacak şekilde ortaya konur. Şöyle ki Yahudiler, Hz. Peygamber'e gelip şunu soruyorlardı: "Diyelim ki her şeyi Allah yarattı, peki O'nu kim yarattı?" Bu sorunun cevabı da açık ve nettir: *"O'ndan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)."*[22] Buna göre yaratan yaratılan, yaratılan da yaratan olamaz. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde gayet açık ve kesin bir şekilde Allah'ın hiçbir dengi ve benzeri olmadığı karşımıza çıkmaktadır: *"O'nun hiçbir dengi yoktur."*[23]

Bütün peygamberlerin ilk ve asıl görevi, Allah'ın tek ve eşsiz ilâh olduğunu insanlara anlatmaktı. Buna karşın insanlar, yanlış ilâh anlayışları benimsediler. Kimileri yıldızlara[24] veya tabiat olaylarına, kimileri meleklere[25] veya peygamberlere,[26]

---

15 Sâd 38/65.
16 Bakara 2/163.
17 Tâhâ 20/98.
18 Şûrâ 42/11.
19 Râgıb el-İsfahânî, s. 12.
20 İhlâs 112/2.
21 İhlâs 112/2: Taberî, XXIV, 731-737; Râgıb el-İsfahânî, s. 286.
22 İhlâs 112/3: Taberî, XXIV, 728-729.
23 İhlâs 112/4: Mâtürîdî, XIV, 111-113.
24 Bakara 2/62; Hac 22/17.
25 İsrâ 17/40.
26 Tevbe 9/30.

kimileri liderlerine[27] veya din adamlarına,[28] kimileri de putlara[29] hatta hayvanlara taptılar. Hatta kimileri para, şehvet veya makam gibi çeşitli arzularını (*hevâ*) tanrılaştırdı: *"Nefsinin arzusunu ilâh edineni gördün mü?"*[30] Yüce Allah, geçmiş milletlerin içine düştüğü böylesi pek çok şirk türünü Kur'ân kıssalarında anlatmıştır. İnsanların Allah'ı bırakıp taptıkları putlar, aslında kendileri tarafından üretilmiş asılsız iddialardır: *"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım (anlamsız ve boş) isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir."*[31] Bu sahte ilâhların insanlara dünya ve âhirette hiçbir faydası dokunmayacaktır.[32] Bu itibarla Allah Teâlâ, her türlü hata ve kusura açık olan insanoğlunun şirk hariç bütün günahlarını kıyamet günü affedebileceğini bildirmiştir. O gün affı mümkün olmayan tek günah, Allah'ın yanı sıra başka ilâhlar edinmektir: *"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."*[33]

Kulluk edilmeye lâyık olmak, sonsuz bir hayata sahip olmayı ve başkalarına da hayat verebilmeyi gerektirir. Allah'ın dışında hiçbir varlık, ne ölümsüzlüğe ne de can verme gücüne sahiptir. Zira O'nun dışındaki bütün varlıkların hayatlarının bir başlangıcı ve sonu vardır: *"Allah, sizi yaratan ve sizi rızıklandırandır. Sonra O, hayatınızı sona erdirecektir."*[34] *el-Hayy* olan Allah, başlangıcı ve sonu olmayan dâimî bir hayata sahiptir. *"O diridir, O'ndan başka ilâh yoktur."*[35] Bunun yanında Yüce Allah, kendisi dışındaki bütün varlıklara hem hayat veren (*el-Muhyî*) hem de vakti saati geldiğinde onların yaşamlarına son verendir (*el-Mümît*): *"O ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarır."*[36]

Yaratma gücüne sahip olmayan bir varlık, elbette ilâh olamaz. Allah dışında böyle bir güce ve imkâna sahip başka bir varlık da yoktur: *"Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya! Hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar!"*[37] O hâlde her şeyi

27 Şuarâ 26/29; Ahzâb 33/67.
28 Tevbe 9/31.
29 En'âm 6/74; Şuarâ 26/71.
30 Câsiye 45/23.
31 Yûsuf 12/40.
32 Yûnus 10/18: Taberî, XII, 142-143.
33 Nisâ 4/48.
34 Rûm 30/40.
35 Mü'min 40/65.
36 Rûm 30/19: Taberî, XVIII, 476-477; Mâtürîdî, XI, 167-168.
37 Hac 22/73.

yoktan var eden Yüce Allah, kendisine kulluk edilecek yegâne ilâhtır.[38] Allah Teâlâ, varlık âlemini sadece yoktan yarattığı için değil, bunun ötesinde eşsiz yarattığı için de tektir. Nitekim *el-Bedî'; el-Mübdi'* olan Allah, her şeyi herhangi bir örneği olmaksızın yaratmıştır: *"O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona 'ol!' der, hemen oluverir."*[39]

Bütün bu özellikleriyle Yüce Allah, gerçek anlamda "övgüye lâyık" (*el-Hamîd*) ve "saygınlığı yüce" (*el-Mecîd*) tek varlıktır.[40] Zira O, hayatlarını sürdürebilmeleri için kullarına gerekli yetenekler ve çok güzel nimetler bahşetmiştir. Bu nedenle her bir kulun, emir ve yasaklarına eksiksiz uyarak saygı ve şükran duygusu içinde Yüce Allah'a yönelmesi gerekir: *"Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur."*[41] Bunun yanı sıra Allah, yaratmış olduğu canlı-cansız sayısız varlık ve onlar için evrende yarattığı düzen sebebiyle de gerçek anlamda övgüye değer yegâne ilâhtır.[42]

ALLAH, EZELÎ ve EBEDÎ GERÇEKTİR

هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٣﴾

"O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir."

(Hadîd 57/3)

Eksiksiz nitelikleriyle varlık âleminin yegâne ve sonsuz gerçeği olan Allah Teâlâ, *el-Hakk*'tır.[43] Kendisine ait niteliklerle birlikte düşünüldüğünde, O'nun hakkında bir eksiklik ileri sürmek kesinlikle söz konusu olamaz: *"Gerçek egemenliğin sahibi olan Allah yüceler yücesidir. O'ndan başka ilâh yoktur. O, şerefli arşın sahibidir."*[44] Allah Teâlâ'nın varlığı, şüphe götürmez bir gerçektir, haktır. Yaratmış olduğu evren

38 En'âm 6/102.
39 Bakara 2/117.
40 Hûd 11/73.
41 Fâtır 35/15: Taberî, XIX, 352; Râzî, XXVI, 13.
42 Burûc 85/15-16: Taberî, XXIV, 284.
43 Yûnus 10/32: Taberî, XII, 177; Râgıb el-İsfahânî, s. 125-126.
44 Mü'minûn 23/116.

ve oradaki eşsiz düzen, O'nun varlığının en büyük delili ve göstergesidir. Allah dışında tapılan ilâhlar ise insanlar tarafından uydurulmuş, ilâh olarak gerçek varlığı olmayan, boş birer isimden ibarettir: *"... Gerçek (yalnızca) Allah'a aittir, uydurageldikleri şeyler (putlar) ise kendilerini bırakıp gitmişlerdir."*[45]

Allah'ın yaratması doğrudur, gerçektir, haktır. Nitekim O, her şeyi bilgisiyle, adaletiyle, ölçüp tartarak, hikmetiyle, yerli yerinde ve yarattığı her şeyi hakikatin göstergesi kılarak en güzel şekilde yaratmıştır: *"Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık... İyi bilesin ki Rabbin, evet O, muhakkak surette eşsiz yaratandır, bilendir."*[46] O'nun yaratmasında bir kusur veya eksiklik bulunmaz: *"Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. Rahmân'ın yaratmasında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak, (kusur arayan) göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir."*[47]

Allah'ın, âlemlerin üzerindeki egemenliği gerçektir ve doğrudur, haktır: *"...Hüküm ancak Allah'ındır ve Allah hakkı anlatır."*[48] Varlık âleminde meydana gelen her şey, Allah'ın bilgisi ve dilemesiyle gerçekleşir. O'nun dışında evrende söz ve hüküm sahibi olan başka bir varlık mevcut değildir. Allah dışında başka varlıkları tanrı edinenler, O'nun sonsuz hakikatini anlayamamışlardır: *"Onlar, Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, mutlak galiptir."*[49]

Yüce Allah'ın, seçkin elçileri aracılığıyla gönderdiği kitaplarda insanoğluna bildirdiği ilâhî buyrukları da haktır: *"Biz bu Kitap'ı sana gerçeğin bilgisi olarak indirdik."*[50] Tarih boyunca O'nun ilâhî buyruklarını benimseyenler huzur ve başarıya kavuşmuştur. Buna karşın O'nun buyruklarına kulak tıkayıp sırt çevirenler, rezil ve rüsva olmuşlardır. Aynı şekilde Allah'ın âhiret âlemine özgü vaatleri doğrudur, gerçektir; haktır: *"Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız, bu Allah'ın gerçek vaadidir."*[51] O, bu dünyada iman edip sâlih amel işleyenleri cennetle müjdelemiş, inkâr edip kötü işler yapanları cehennemle uyarmıştır. Bütün bu müjde ve uyarılar, kıyamet sonrasında bir bir gerçekleşecektir. Bu gerçeği Müminler dualarında şöyle

45 Kasas 28/75.
46 Hicr 15/85-86.
47 Mülk 67/3-4.
48 En'âm 6/57.
49 Hac 22/74.
50 Zümer 39/2.
51 Yûnus 10/4-5.

dile getirirler: *"Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vaat ettiklerini ver bize; kıyamet gününde bizi rezil etme. Sen asla sözünden caymazsın."*[52]

Allah Teâlâ'nın zaman içinde bir başlangıcı yoktur. O sonsuz gerçek olan *el-Evvel*'dir. *Evvel,* kelime olarak bir başlangıç noktası olmaksızın her şeyden önce var olan anlamına gelir. Her şeyden önce var olduğu için *"O, evveldir."*[53] Bütün yaratılmışları ilk defa yoktan var eden *evvel* de O'dur: *"'Bizi tekrar hayata kim döndürecek?' diyecekler. 'Sizi birinci defa yaratan.' de!"*[54] Yine o, âhiret hayatı bakımından da *el-Evvel*'dir. Zira kıyamet sonrası bütün insanları yeniden diriltip bir araya toplayacak olan O'dur: *"Başlangıçta sizi O yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz."*[55]

Yüce Allah, aynı zamanda *el-Âhir*'dir.[56] *Âhir,* bir sonu olmaksızın her şeyden sonra varlığı devam edecek olan anlamına gelir. Allah, kendinden başka hiçbir şey yokken vardı, her şeyin yok olmasından sonra yine var olacaktır: *"O'ndan başka her şey yok olacaktır."*[57] Allah'ın öncesi ve sonrası olmayan gerçek ve mükemmel varlık olduğunun bir diğer ifadesi, O'nun *el-Bâkî* ismidir. Bu isim, Allah'ın ölümsüz ve bitmeyen bir hayata sahip olduğunu bildirir: *"Asla ölmeyecek olan o diri varlığa dayanıp güven ve O'nu hamd ile tesbih et."*[58] Allah dışında her şey yok olup gidecek, fakat O sonsuza dek var olacaktır: *"Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi Rabbinin zâtı ise bâki kalır."*[59]

Peygamberimiz (sas), Rabbine yöneldiğinde Kur'ân'dan öğrendiği şu sözlerle O'na sesleniyordu: "Allahım! Sen *evvel*sin, senden önce hiçbir şey yoktur; sen *âhir*sin, senden sonra da hiçbir şey yoktur. Sen *zâhir*sin, senden daha açık ve üstün olan yoktur; sen *bâtın*sın, senden daha gizli ve senden öte hiçbir şey yoktur."[60] Varlığı kendisi dışındaki bütün varlıkların üzerinde ve onlara üstün olan Allah Teâlâ, *ez-Zâhir*'dir. O aynı zamanda bütün yaratılmışlara en yakın olandır, *el-Bâtın*'dır.[61] İnsana Allah'tan daha yakın olan yoktur: *"İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; biz ona şah damarından daha yakınız."*[62] Yüce Rabbimiz, kendisi dışındaki varlıkların kısıtlı güçleriyle ve özellikleriyle O'nu keşfedemeyeceği şekilde *el-Bâtın*'dır.

52 Âl-i İmrân 3/194.
53 Hadîd 57/3: Taberî, XXII, 385-386; Râgıb el-İsfahânî, s. 31-32.
54 İsrâ 17/51.
55 A'râf 7/29
56 Hadîd 57/3.
57 Kasas 28/88: Taberî, XVIII, 353; Râgıb el-İsfahânî, s. 13.
58 Furkān 25/58: Taberî, XVII, 479-480; Râgıb el-İsfahânî, s. 57.
59 Rahmân 55/26-27.
60 Hadîd 57/3: İbn Kesîr, XIII, 402-403; Müslim, "Zikr", 61.
61 Hadîd 57/3: Taberî, XXII, 385-386.
62 Kāf 50/16.

İnsanlar ve öteki varlıklar O'nu göremez (*el-Bâtın*); ancak bütün varlıklar, O'nun varlığının açık birer göstergesidir. O, duyu organlarıyla algılanamaz. Allah Teâlâ, bilgisi bakımından da *ez-Zâhir* ve *el-Bâtın*'dır: *"O, görüneni de görünmeyeni de bilir."*[63] O, açığı da gizliyi de, eşyanın içyüzünü de bilir: *"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."*[64] Yüce Allah, yaratmasında da hem *ez-Zâhir* hem de *el-Bâtın*'dır. Şöyle ki Allah, bir yandan gözle görülür elle tutulur (*zâhir*) varlıklar yaratırken, diğer yandan duyu organlarıyla müşahede edilemeyen (*bâtın*) varlıklar yaratmıştır. Buna uygun olarak Yüce Rabbimiz, insanoğluna olan iyiliklerini hem zâhir hem de bâtın olarak göndermiştir. İnsanlar bunların bir kısmını hemen görür, bir kısmını da ilerleyen zamanlarda görüp fark eder: *"Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?"*[65]

Allah Teâlâ'nın bir diğer ismi *el-Adl*'dir. O, öncelikle her şeyi adaletle yaratmıştır. Kur'ân'da insanoğluna bu dünya hayatında adalet esasına göre yaşamasını ve hükmetmesini emretmiştir: *"Muhakkak ki Allah adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder."*[66] Adalet, insanın insaflı olmasıdır. İnsaflı olmak da kendisine iyilikler yapanı kabul etmek, O'na şükretmek ve O'na hak ettiği övgüde bulunmaktır. Bu durumda da Müşriklerin yaptığı gibi putları ve yalan tanrıları değil, Allah'ı bu iyilikleri yapan ve nimetleri veren olarak kabul etmek adalettir. Kur'ân'ın emrettiği adalet, Allah'tan başka ilâh olmadığını ve O'nun ortağı olmadığını kabul etmektir.[67] Zira Allah, yarattığı bütün varlık türlerine, yaşamlarını sürdürecek yetenekler ve imkânlar bahşetmiştir: *"Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Rızkı dilediğine bol, dilediğine de ölçülü verir. Çünkü O her şeyi bilmektedir."*[68] Esen rüzgârları, dalgalanan denizleri, yağan yağmurlarıyla evrende hâkim olan düzen ve uyum, O'nun yaratmasıyladır: *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır."*[69] İnsan, bütün bunları yapan Yüce Yaratıcı'yı kabul etmelidir.

---

63 Ra'd 13/9.
64 En'âm 6/59.
65 Lokmân 31/20; Râgıb el-İsfahânî, s. 51-52, 318.
66 Nahl 16/90.
67 Nahl 16/60: Taberî, VIII, 320.
68 Şûrâ 42/12.
69 Âl-i İmrân 3/190.

Allah insana haksızlık etmez, ancak insan kendi yanlışlarının karşılığını görür: *"Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece kötülük etmez, fakat insanlar kendilerine haksızlık ediyorlar."*[70] Allah Teâlâ'nın, insanoğluna bildirdiği ilâhî buyrukları da O'nun mutlak âdil olduğunu gösterir: *"Rabbinin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O işitendir, bilendir."*[71] Bu bağlamda İslâm dininin amacı, yeryüzünde adalete dayalı bir hayat için insanoğluna yol göstermektir: *"Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik ve beraberlerinde kitap ve mîzanı da indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar…"*[72] *"De ki: 'Rabbim adaleti emretti…'"*[73] Mutlak adalet sahibi olan Yüce Rabbimiz, ilâhî adaletini âhiret yurdunda gösterecektir. Orada herkes, en ufak bir iyilik veya kötülük olsun, bütün yaptıklarının karşılığını eksiksiz alacaktır. Çünkü *"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir."*[74]

ALLAH KUSURSUZDUR, EKSİKLİKTEN UZAKTIR

هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَز۪يزُ الْجَبَّارُ
الْمُتَكَبِّرُۜ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾

"O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır; mutlak egemendir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir."

(Haşr 59/23)

70 Yûnus 10/44.
71 En'âm 6/115: Taberî, IX, 508.
72 Hadîd 57/25.
73 A'râf 7/29: Taberî, X, 139.
74 Nisâ 4/40: Taberî, VII, 28-30.

Yüce Allah'ı anlatan âyetlerde "Allah'tan başka ilâh yoktur (*Lâ ilâhe illallâh*)." ifadesi çokça tekrar eder. Bu âyetlerde şu gerçekler vurgulanır: Allah, evrenin ve onun içindekilerin Rabbidir ve O her şeyden yücedir. Allah, her şeyi yaratan, idare eden, daima diri olandır, her şeyin başında ve sonunda O vardır. O, her şeye gücü yeten, her şeyi bilendir. Kulluk edilmeye lâyık olan, sadece O'dur. Bütün canlıların hayatını devam ettirebilmeleri için gerekenleri O yaratır. Evreni O düzenlemiştir. İnsanın her anını bilir. Her ölümlünün eceli O'nun elindedir. Yarattığı bu dünyanın sonuna karar verecek olan da O'dur, öte dünyada yegâne söz sahibi olan da: *"Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın Müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir."*[75] *Lâ ilâhe illallâh* işte bütün bu özelliklerin tek cümlelik özetidir.

Her türlü eksiklik, kusur ve âcizlikten uzak olan Allah, *el-Kuddûs*'tür. Bu kelimenin aslı kutsamak anlamındaki *takdîs* kelimesinden gelir. Bir şeyi kutlu kabul edip kutsamak, onu maddî manevî her türlü eksiklik ve kusurdan uzak tutarak kutsal saymaktır.[76] Bu noktada Yüce Allah, Müşriklerin O'na yakıştırdığı her türlü eksik ve kötü nitelendirmeden uzak ve tertemizdir. O'na, kendi isim ve sıfatları arasında yer almayan hiçbir niteleme yakıştırılamaz: *"Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da egemenliğin mutlak sahibi, her türlü eksiklikten uzak, azîz ve hakîm olan Allah'ı tesbih eder."*[77]

Allah Teâlâ, her şeyden üstün ve yüce bir varlıktır. O, *el-Alî* ve *el-Müteâl*'dir. *Alî* kelimesi, maddî anlamda yukarıda ve üstte olan, manevî olarak ise saygınlığı ve değeri ulu olan anlamına gelir.[78] Allah için kullanıldığında, O'na dair nitelemelerin Allah'ı tam olarak anlatmaktan uzak kaldığını, zira O'nun bu nitelemelerden çok daha yüce olduğunu ifade eder: *"Böyledir; çünkü Allah hakkın ta kendisidir, O'nun dışında yalvarıp taptıkları ise bâtılın ta kendisidir. Şüphe yok ki yüce olan, ulu olan yalnız Allah'tır."*[79] O, her şeyden yukarıdadır, her şey ise O'ndan aşağıdadır.[80] Allah'ın *el-Müteâl* ismi, bu anlamın en ileri noktasını, O'nun yüceliğinin sonsuz olduğunu ifade eder. O, kudretiyle her şeyin üzerine yükselmiştir: *"... O, büyüktür, yücedir."*[81] Buna göre Allah'tan daha üstün ve yüce başka bir varlık yoktur. Allah, başka bir varlıkla

---

75 Muhammed 47/19.
76 Ezherî, VIII, 395-397; İbn Fâris, V, 63-64.
77 Cum'a 62/1: Taberî, XXII, 625.
78 Halîl b. Ahmed, III, 224-226; İbn Fâris, IV, 112-114.
79 Hac 22/62.
80 Hac 22/62: Taberî, XVI, 622.
81 Ra'd 13/9: Taberî, XIII, 452.

kıyaslanamaz ve ona göre değerlendirilemez.[82] Allah, sahip olduğu üstün nitelikler ve güzel isimler yönüyle aşkın ve sonsuz hakikattir. Örneğin O, bilgi sahibidir. Fakat O'nun bilgisi, bizim bilgimiz gibi sınırlı, artmaya, eksilmeye ve hataya açık değil, aksine mutlak, yani tam ve yanılgıdan uzaktır. Bu husus, O'nun diğer bütün isim ve nitelikleri için de geçerlidir. O, en güzel, en iyi, en üstün olandır. İşte tevhidin, yani O'ndan başka ilâh olmamasının anlamı da budur: *"Âhirete inanmayanlar kötü sıfatlarla anılır; Allah'a ise en yüce sıfatlar yaraşır. O azîzdir, hakîmdir."*[83]

Müşriklerin Allah'ı kötü niteliklerle tanımlamasına karşın Sevgili Peygamberimiz, Allah'ı nasıl anmamız; O'nu eksikliklerden nasıl uzak kılmamız gerektiğini bize öğretmiştir. Hz. Âişe (ö. 58/678) annemizin aktardığına göre, Hz. Peygamber namaza başladığı zaman *Sübhâneke* olarak bilinen şu duayı okurdu: *"Allahım! Sen eksik sıfatlardan pâk ve uzaksın. Seni daima böyle tenzih eder ve överim. Senin adın mübarektir. Varlığın her şeyden üstündür. Senden başka ilâh yoktur."*[84]

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ı her türlü eksik ve uygun olmayan nitelemeden uzak kılmak için *sübhân* kelimesi ve türevleri sıklıkla kullanılır. Bu kelime, asıl itibarıyla "tesbîh" kökünden gelir. "Tesbîh", Allah'ı, yüceliğine yaraşır bir şekilde anarak hamd ve şükürle yüceltmektir: *"Biz seni eksiksiz bilir ve durmadan övgü ile tenzih ederiz."*[85] Her şeyin ve herkesin Rabbi olan Allah Teâlâ, yaratılmışlara ait her türlü eksiklik ve hatadan uzaktır: *"Her şeyin egemenliği kendi elinde olan Allah bütün eksikliklerden uzaktır."*[86] Mekkeli Müşrikler, birtakım putları şefaatçi kabul ederek Allah'a ortak etmişlerdi. Böyle bir tutum, Allah'a karşı büyük bir saygısızlıktır. Kur'ân'da onların bu tutumu şöyle reddedilir: *"Yoksa siz, göklerde ve yerde olup da, Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? O, Müşriklerin yakıştırdıkları ortaklardan münezzeh ve yücedir."*[87] Ehl-i kitap ise Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmekle O'na başka bir şekilde şirk koşmuşlar, Allah'a saygısızlık etmişlerdir. Onların bu tutumu şu şekilde eleştirilir: *"Hâşâ!.. O hiçbir şeye muhtaç değildir. Göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur. Yanınızda bu iddianızı kanıtlayacak bir deliliniz asla yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"*[88] Bu noktada Müşriklerin ve Ehl-i kitap'ın aksine Müslümanlar, meleklere ait şu güzel dua ve niyazla Allah'a yönelmiş

82 A'lâ 87/1; Râgıb el-İsfahânî, s. 345-346.
83 Nahl 16/60: Taberî, XIV, 258.
84 Fâtiha 1/1: İbn Kesîr, I, 169; Tirmizî, "Salât", 179.
85 Bakara 2/30: Taberî, I, 502-507; Râgıb el-İsfahânî, s. 221-222.
86 Yâsîn 36/83.
87 Yûnus 10/18.
88 Yûnus 10/68.

ve yakarmışlardır: *"Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin."*[89]

Yüce Allah, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den itibaren insanlara tevhid inancını bildirmiştir. Buna göre her şeyin tek yaratıcısı ve hâkimi Allah Teâlâ'dır. Ondan başka ilâh yoktur. Allah kendisi, nitelikleri ve yaptıkları bakımından tektir. O, var olmak ve varlığını sürdürmek için başkasına ihtiyaç duymaz. Allah, ölümsüz olduğu gibi, her şeyi yoktan var eden ve her şeye hayat verendir. Yaratmış olduğu sayısız varlık ve bunlar arasında inşa ettiği eşsiz düzenle O, övgüye ve teşekküre lâyıktır. Öte yandan insanoğlunun dünyada Allah'ı görmesi, duyması ya da O'na dokunması mümkün değildir. Bu nedenle O, Kur'ân'da kendisini bizlere güzel isimleri ve mükemmel sıfatlarıyla tanıtmıştır. Bu isim ve sıfatların toplamından her yönüyle eşsiz ve mükemmel olan gerçek mâbud çıkar. Öyle ki Allah Teâlâ, başlangıcı ve sonu olmayan, yarattıklarıyla apaçık ortada, ama kendisi görünmeyendir. O yüceler yücesidir. Her türlü eksiklikten uzaktır. Bilgisi her şeyi kuşatır. Bütün evreni maddî ve manevî yönden aydınlatır. Tüm yarattıklarının rızkını verir ve onları yok olmaktan korur. Bütün bu özellikleri itibarıyla Allah, kulluk edilmeye lâyık tek ilâhtır. O'na kulluk etmek en büyük şereftir. Allah'a inanan bir kimse, aynı zamanda O'nun güzel isim ve sıfatlarına da inanır ve bunları benimser. İnsan bu isimleri doğru bir şekilde tanıdıkça Yüce Allah'ı daha iyi tanımış ve O'na yakınlaşmış olur.

89 Bakara 2/32: Taberî, I, 527-528.

ALLAH'IN
BİLGİSİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

...يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۚ
وَلَا يُح۪يطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِه۪ٓ اِلَّا بِمَا شَٓاءَۚ... ﴿٢٥٥﴾

"...Onların önlerinde ve arkalarında olanları O bilir. Onlar ise O'nun dilediği kadarından başka O'nun ilminden hiçbir şey kavrayamazlar..."

(Bakara 2/255)

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَٓا اِلَّا هُوَۜ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ وَمَا تَسْقُطُ
مِنْ وَرَقَةٍ اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ ف۪ي ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ
اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ مُب۪ينٍ ﴿٥٩﴾

"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."

(En'âm 6/59)

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا
عَلَيْكُمْ شُهُودًا اِذْ تُفِيضُونَ فِيهِۜ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْاَرْضِ
وَلَا فِي السَّمَٓاءِ وَلَٓا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرَ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

"(Ey Muhammed!) Sen ne zaman bir faaliyet göstersen, Kur'ân'dan bir bölüm okusan ve (ey insanlar) sizler de hangi işi yapsanız, o işe koyulduğunuzda muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz. Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile Rabbinin bilgisi dışında kalmaz; bundan daha küçük veya daha büyük ne varsa istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır."

(Yûnus 10/61)

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى
ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَٓا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا
اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُواۚ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ
اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧﴾

"Farkında değil misin, Allah göklerde olanı da yerde olanı da bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihayet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir."

(Mücâdele 58/7)

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ
وَالْقَلَٓائِدَۜ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٩٧﴾

"Allah; Kâbe'yi, o saygıdeğer evi, haram ayı, hac kurbanını ve (bu kurbanlara takılı) gerdanlıkları insanlar(ın din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir."

(Mâide 5/97)

اِنَّمَٓا اِلٰهُكُمُ اللّٰهُ الَّذٖي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾

"Sizin yegâne ilâhınız o Allah'tır ki O'ndan başka ilâh yoktur. O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır."

(Tâhâ 20/98)

اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغٖيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُۜ
وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾

"Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını bilir. O'nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır."

(Ra'd 13/8)

وَاَسِرُّوا قَوْلَكُمْ اَوِ اجْهَرُوا بِهٖۜ اِنَّهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾

"Sözünüzü ister gizleyin isterse açığa vurun; unutmayın ki O, kalplerin içindekini bilmektedir."

(Mülk 67/13)

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾

"Göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. Gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilir. Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir."

(Tegābün 64/4)

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّت۪ي تُجَادِلُكَ ف۪ي زَوْجِهَا وَتَشْتَك۪ٓي اِلَى اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿١﴾

"Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

(Mücâdele 58/1)

وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَۜ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿١١٠﴾

"Namazı kılın, zekâtı verin. Önceden kendiniz için ne hayır yaparsanız onu Allah katında bulursunuz. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı eksiksiz görür."

(Bakara 2/110)

لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُۘ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَۚ وَهُوَ اللَّط۪يفُ الْخَب۪يرُ ﴿١٠٣﴾

"Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır."

(En'âm 6/103)

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّۜ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ
لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۙ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْماً ﴿١٢﴾

"Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilesiniz diye O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir."

(Talâk 65/12)

اَلَّذ۪ينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِه۪
وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُواۚ رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْماً فَاغْفِرْ لِلَّذ۪ينَ
تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَب۪يلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَح۪يمِ ﴿٧﴾

"Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve Müminlerin bağışlanmasını dilerler: 'Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!'"

(Mü'min 40/7)

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِه۪ نَفْسُهُۚ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ
حَبْلِ الْوَر۪يدِ ﴿١٦﴾ اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَم۪ينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَع۪يدٌ ﴿١٧﴾

"İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; sağında solunda oturmuş iki alıcı (yaptığını) alıp kaydederken biz ona şah damarından daha yakınız."

(Kāf 50/16-17)

هُوَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا يَعْرُجُ فٖيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٤﴾

"Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. Toprağa giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir."

(Hadîd 57/4)

وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادٖى عَنّٖى فَاِنّٖى قَرٖيبٌ اُجٖيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجٖيبُوا لٖى وَلْيُؤْمِنُوا بٖى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu hâlde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulalar."

(Bakara 2/186)

Konunun Kavramsal Bağlamı

İlim kelimesi, bir şeyi olduğu gibi bilmek anlamına gelir.[1] Kelimenin türediği *'a-li-me* kökünün farklı kipleri Kur'ân-ı Kerîm'de 854 kez geçer. Allah için isim, çeşitli fiil kipleri ve *âlim, alîm, allâm, a'lem* kelimelerinde olduğu gibi sıfatlar şeklinde kullanılır. Allah'ın bilgi sahibi olduğunu ifade eden ve çoğunluğu Mekke'de inen âyetler, Müşriklerin bilgi edinme gücü olmayan putlara taptıklarından bahsetmektedir. Bu âyetler Allah'ın sınırsız bilgisini ifade ederken, onların taptığı putların hiçbir şeyi yapamadığını ve bilemediğini belirtir. Âyetler, her şeyi bilen Yüce Allah'ın, insanın her yaptığını bildiğini hatırlatır. Allah, sonsuz bilgisinden dilediği peygamberlerine dilediği bilgileri öğretir. Ancak kıyametin ne zaman kopacağı, onlara da öğretilmemiştir.

Allah'ın sonsuz bilgi sahibi olduğunu anlatan isimlerin başında gelen *el-Alîm*, O'nun, "yarattığı varlıklar hakkında her şeyi en iyi ve eksiksiz bilen" olduğunu ifade eder.[2] Allah'ın bilmesini anlatan diğer isimler ise şunlardır: *es-Semi'* (işiten), *el-Basîr* (gören), *er-Rakîb* (görüp-gözeten), *el-Muhsî* (her şeyi hesaplayan), *el-Latîf* (her şeyi en ince ayrıntısıyla bilen), *el-Muhît* (her şeyi kuşatan), *el-Habîr* (her şeyden haberdâr olan), *eş-Şehîd* (her şeye tanıklık eden) ve *el-Hakîm* (her işinde hikmet sahibi).

Bunların yanı sıra, Allah'ın bilgisi ile sıkı ilişki içerisinde olan başka isimler de vardır. *el-Mütekellim* (konuşan), *el-Hafîz* (her şeyi koruyup kaydeden), *el-Vâsî'* (her şeyi kuşatan),[3] *el-Müheymin* (her şeyi görüp gözeten)[4] ve *el-Mukît* (her varlığın rızkını veren) isimlerinin anlam alanının içerisinde bilgi sahibi olmak da bulunmaktadır. Ayrıca *el-Hâlik* (yaratan) gibi, Allah'ın planlı bir şekilde yaratmasını anlatan bazı isimler de[5] Allah'ın bilgisi ile ilişkilidir. Bu bağlamda, Allah'ın her şeyi gereğince[6] ve belli bir

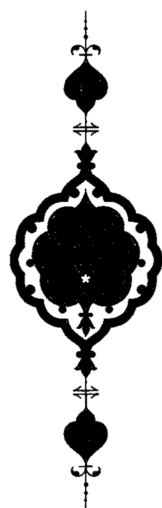
1 Râgıb el-İsfahânî, s. 343.
2 Bakara 2/29: Taberî, I, 465, 466; İbn Kesîr, I, 332.
3 Râgıb el-İsfahânî, s. 124, 450, 523.
4 Haşr 59/23: Râzî, XXIX, 294.
5 Bakara 2/21: Zemahşerî, I, 212.
6 Yûnus 10/4.

ölçüde[7] yarattığını bildiren ifadeler de, Allah'ın bilgisini ifade eden isim ve sıfatları eşliğinde okunmalıdır.

İsim ve sıfatlarının yanı sıra Kur'ân'da, Allah'ın ilmiyle yakın ilişkili bazı kavramlar da vardır. *İdrâk* (kavrama-kuşatma) kelimesi Kur'ân'da bir yerde Allah için kullanılmakta ve hiç kimsenin Allah'ı tam anlamıyla kavrayıp kuşatamayacağını ama Allah'ın her şeyi kavrayıp kuşatacağını ifade etmektedir.[8] Her şeyin bilgisinin kayıtlı bulunduğu *kitâb* (*el-levhu'l-mahfûz*) da[9] Allah'ın bilgisinin konu edildiği kavramlardan biridir. Diğer taraftan bilmemek hiçbir şekilde Allah için söz konusu değildir: *"Kuşkusuz yerde olsun gökte olsun hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."*[10] İlimde eksikliğe sebep olan uyumak, unutmak gibi durumlar da Allah hakkında söz konusu değildir: *"O'nun ne uykusu gelir ne de uyur."*[11]

7 Kamer 54/49.
8 En'âm 6/103.
9 En'âm 6/38; Yûnus 10/61; Ra'd 13/39; İsrâ 17/58; Sebe' 34/3; Ahzâb 33/6; Zuhruf 43/4; Kāf 50/4; Vâkıa 56/78; Zuhruf 43/4; Burûc 85/21-22.
10 Âl-i İmrân 3/5.
11 Bakara 2/255.

ALLAH, HER ŞEYİ GÖRÜR ve İŞİTİR

وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَۜ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿١١٠﴾

"Namazı kılın, zekâtı verin. Önceden kendiniz için ne hayır yaparsanız onu Allah katında bulursunuz. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı eksiksiz görür."

(Bakara 2/110)

Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın isimleri çoğu zaman âyet sonlarında bulunur. Allah'ı niteleyen bu kelimeleri, âyetin konusunu göz önüne alarak okumak gerekir. Örneğin, *"Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir."*[1] âyetinin son cümlesi, Allah'ın görmesini ifade etmenin ötesinde, İslâm'a girenlere ödül vaadi ve yüz çevirenleri cezalandırma tehdidi içermektedir.[2] Beyzâvî (ö. 685/1286), *"... O en ince şeyleri bilir (latîf) ve her şeyden haberdardır (habîr)."* meâlindeki âyete şu yorumu getirmiştir: O, bakışların görüp ulaşamadıklarına ulaşır, onları görür. Bakışlar O'na ulaşamaz ve O'nu göremez, çünkü O, *latîf*tir. Allah, duyularla algılanamaz ve

---

1 Âl-i İmrân 3/20.
2 Âl-i İmrân 3/20: Âlûsî, III, 109.

O'na dokunulamaz. Ancak, O, bakışlara ulaşır ve onları görür, çünkü O, her şeyi bilendir; *habîr*dir.[3]

Kur'ân'da Allah'ın en yetkin şekliyle bilen bir varlık olması (*âlim, alîm, allâm*), görmesi (*basîr*) ve işitmesi (*semî'*) sıklıkla ifade edilir. Allah için kullanıldığında *basîr* kelimesi, "Allah'ın işleri ve oluşları, tüm gizli kısımlarıyla birlikte bilmesi",[4] *semî'* kelimesi ise "işitilmeye konu olan her şeyi bilmesi ve karşılığını vermesi"[5] anlamına gelir. Kur'ân'da sıkça geçen bu sıfatlar, âyetlerde hangi konu ele alınıyorsa, Allah'ın o konu ile ilgili, bilgi ve hâkimiyetini anlatır. Meselâ, *"... O vasiyeti işittikten sonra kim değiştirirse günahı, yalnızca onu değiştirene ait olur. Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."*[6] şeklinde tercüme edilen âyette, vasiyeti, Allah'ın emrettiğinin dışında değiştirip doğrudan sapanı Allah'ın işittiği ve yine doğrudan ayrılıp sapanın içinde gizlediğini de Allah'ın bildiği anlatılmaktadır.[7]

"Görme veya bilme yoluyla tanık olan" anlamındaki[8] *eş-Şehîd* ismi de birçok âyette yer alır.[9] Kur'ân'ın ifadesiyle, *"Allah her şeye şahittir."*[10] ve *"Şahit olarak da Allah yeter."*[11] *"Aziz, övgüye lâyık, göklerin ve yerin mâliki olan Allah her şeye şahittir."* âyetinde de Allah'ın, kulların bütün yaptıklarını bildiği, O'na hiçbir şeyin gizli kalmayacağı anlatılmaktadır.[12]

Allah, *el-Müheymin'*dir, yani hiçbir şey O'na gizli kalmaz, O her şeye bizzat tanıklık eder.[13] Olup biten her şeye hâkimdir, yarattıklarını korur ve onların ihtiyaçlarını karşılar, onları gözetler.[14] O, her zaman, onları koruyan, nerede olurlarsa olsunlar onların her şeyini bilen (*Kâ'im*) bir rabdir. Oysa Müşriklerin taptığı şeyler, duymaz, işitmez, hiçbir şeyi anlamaz: *"Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten, hiç başkalarıyla bir olur mu? Bir de tutup Allah'a, ortaklar koşuyorlar."*[15] Allah gizli ve açık,

---

3 En'âm 6/103: Beyzâvî, I, 510.
4 Bakara 2/96: Kurtubî, II, 261.
5 Râgıb el-İsfahânî, s. 242, 243.
6 Bakara 2/181.
7 Bakara 2/181: Taberî, III, 141.
8 Râgıb el-İsfahânî, s. 267, 268.
9 Bakara 2/140; Âl-i İmrân 3/18; Nisâ 4/79, 166; En'âm 6/19; Yûnus 10/61; Ra'd 13/43; İsrâ 17/96; Kasas 28/37; Ankebût 29/52; Yâsîn 36/16; Ahkāf 46/8; Feth 48/28; Münâfikūn 63/1.
10 Nisâ 4/33; Mâide 5/117; Hac 22/17.
11 Nisâ 4/79, 166; Yûnus 10/29; Ra'd 13/43.
12 Burûc 85/8-10: Kurtubî, XXII, 194.
13 Haşr 59/23: Râzî, XXIX, 294.
14 Haşr 59/23: İbn Kesîr, VIII, 80.
15 Ra'd 13/33: Taberî, XIII, 545.

büyük ve küçük her şeyi bilir.[16] Allah'ın bilgisi o kadar kapsayıcıdır ki, var olanı da olmayanı da kapsar: *"Allah her şeye şahittir."*[17]

"Olup bitenleri görüp gözeten" anlamındaki *er-Rakîb* ismi de Kur'ân'da yer alır: *"Allah her şeyi görüp gözetmektedir."*[18] Meselâ, Allah hesap gününde Hz. Îsâ'yı ve annesini ilâh edinen Hıristiyanlar hakkında Hz. Îsâ'ya şunu soracaktır: *"... 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin.' dedin?'"*[19] Hz. Îsâ şöyle cevap verecektir: *"Hâşâ! Sen çok yücesin. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben sende olanı bilmem. Gizli olanları tam olarak bilen yalnız sensin. Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların hâlini bilip gören (er-Rakîb) sadece sensin. Sen her şeye şahitsin."*[20]

Kur'ân'daki Allah'ın görmesi ve işitmesiyle ilgili ifadelerin O'nun engin bilgisiyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Kur'ân'ın bu husustaki ifadelerinde ayrıca şu hususa dikkat etmek gerekir: *"Allah onlarda (inkârcılarda) bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi, eğer işittirseydi yine reddederek yüz çevirirlerdi."*[21] âyetinde olduğu gibi, ilk bakışta, inkâr edenlerin Allah öyle karar verdiği için inkâr ettiği şeklinde anlaşılabilecek âyetler vardır. Ancak, âyet dikkatlice okunduğunda bu insanların inkârı bilerek seçtiklerinin kastedildiği görülür. İnkâr eden bu insanlar, Allah'ın öğütlerini, delillerini ve kanıtlarını görmüşler ve sonra iman etmenin doğru olduğunu bile bile inkâr etmişlerdir. Onlar doğru olanı gördükten sonra gerçeğe karşı inatla direnmişler, inkârcı olmuşlardır. Böyle yapmasalardı Allah da onlara âyetlerini, öğütlerini işittirmiş olacak, onlar da Allah'tan gelen bu kanıtları işitip anlayacaklardı.[22] Onlar bu seçimleri sonucunda da hak ettikleri karşılığı alacaklardır: *"'Bu, kendi ellerinizin (önceden yapıp) gönderdiklerinin karşılığıdır.' Allah, kullara asla zulmedici değildir."*[23] anlamındaki âyetler de, yukarıdaki âyete verilen

16 Bakara 2/282; Mâide 5/97; En'âm 6/80, 101; A'râf 7/89; Tâhâ 20/7, 98; Enbiyâ 21/4, 81, 110; Nûr 24/35; Furkān 25/6; Neml 27/25; Ahzâb 33/40; Sebe' 34/3; Mü'min 40/7; Hucurât 49/16, 18; Hadîd 57/3; Tegābün 64/11; Talâk 65/12; Cin 72/28; A'lâ 87/6-7.

17 Burûc 85/8.

18 Ahzâb 33/52.

19 Mâide 5/116.

20 Mâide 5/116-117.

21 Enfâl 8/23.

22 Enfâl 8/23: Taberî, XI, 103.

23 Âl-i İmrân 3/182.

anlamı destekler. Yoksa Allah kullarını yanlışa yöneltmediği gibi, onları haksız yere de cezalandırmaz.[24]

ALLAH'IN BİLGİSİ HER ŞEYİ KUŞATIR

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّۜ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۙ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْماً ﴿١٢﴾

"Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilesiniz diye O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir."

(Talâk 65/12)

Kur'ân'da, Allah'ın bilgili oluşu ile gerçek ilâh oluşu arasında sıkı bir bağ kurulmuştur. O, her şeye kâdir, her şeyi bilen yegâne ilâhtır. Müşriklerin Allah dışında kulluk ettiği şeyler ise bilgi edinme yetisi bile olmayan varlıklardır. Onlar duymaz, işitmez ve bilmez, dolayısıyla onlar ilâh olamazlar. Oysa Allah her şeyi bilir. Kulluk ise yalnız her şeyi bilen ve gören yegâne yaratıcı Allah'a yapılır. Bilmeyen, görmeyen ve hiçbir şey yapamayan âciz varlıklara kulluk yapılmaz. Müşriklerin taptığı sahte ilâhlar hakkında Kur'ân şöyle buyurur: *"Onlara yalvarsanız duanızı işitmezler, işitseler bile size karşılık veremezler. Kıyamet günü de onları (Allah'a) ortak koşmanızı kabullenmezler. Hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi bilgi veremez."*[25] *"Onların, Allah'ın dışında taptıkları varlıklar hiçbir şey yaratamazlar, onların kendileri yaratılmıştır. Onlar canlı değil ölüdürler; insanların ne zaman diriltileceklerini bilmezler."*[26] Gözlerinin önündekini fark edemeyen şeyler nasıl ilâh olabilirler?[27]

24 Enfâl 8/51; Hac 22/10; Fussılet 41/46; Kâf 50/29.
25 Fâtır 35/14.
26 Nahl 16/20-21.
27 Nahl 16/20-21: Taberî, XIV, 196, 197; Âlûsî, XIV, 120-121.

Müşriklerin taptığı ilâhlar hiçbir şey bilemeyen ve hiçbir şeye güç yetiremeyen nesnelerdir. Allah ise, evrende sonsuz bilgisiyle mükemmel bir düzeni yaratmıştır. Kâinattaki düzene işaret eden âyetlerde[28] geçen *"Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."* ifadesi, bu güce ve bilgiye işaret eder: *"O, yere giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. O, engin merhamet sahibidir, bağışlaması boldur."*[29] Bunlar, çok güçlü ve her şeyi bütün ayrıntılarıyla bilen Yüce Allah tarafından belirlenmiştir.[30] Yarattıkları ile ilgili her konu Allah'ın bilgisi dahilindedir: *"Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını bilir. O'nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır."*[31] Ayrıca Allah her şeyi eksiksiz olarak bir kitapta yazmıştır.[32] Hiç kimse, bilgisi her şeyi kapsayan Yüce Allah'ın ilmine erişemez.[33] O'nun ilmi kuşatılamaz: *"O'nun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür."*[34] İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen bir rivayete göre, *"O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kuşatmıştır."* ifadesindeki *el-kürsî*den maksat da Allah'ın ilmidir.[35] Meleklerin bir duasında da O'nun her şeyi bilmesi şöyle dile getirilir: *"… Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın…"*[36]

Allah'ın isimlerinden birçoğu O'nun bilgisinin kuşatıcılığını anlatır. *el-Muhît* ismi bunlardan biridir. *Muhît* kelimesi, bilmek bağlamında kullanıldığında, bir şeyin varlığını, cinsini, miktarını, niteliğini, amacını, sebep ve sonucunu, kısaca onunla ilgili her şeyi bütün detaylarıyla kavramak mânasına gelir. Bu şekilde bir bilgi ise yalnızca Allah için söz konusu edilebilir.[37] Nitekim Kur'ân'da *"Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır."*[38] buyurulmaktadır. Âyetin öncesinde Münafıkların, Müminlerin yararına bir durum olduğunda üzüldükleri, ancak onların zarar gördüğü bir duruma da sevindikleri belirtilmektedir. Bu cümleyle Münafıkların bütün bu düşmanlıklarının Allah tarafından her yönüyle bilindiği, yaptıkları her şeyin kayıt altına alındığı ve karşılığının da eksiksiz verileceği bildirilmektedir. *el-Muhît* kelimesi,

---

28 En'âm 6/95; Yâsîn 36/38; Fussılet 41/12.

29 Sebe' 34/2; ayrıca bk. Hadîd 57/4.

30 Yâsîn 36/38: Zemahşerî, X, 178.

31 Ra'd 13/8.

32 En'âm 6/38; Yûnus 10/61; Ra'd 13/39; İsrâ 17/58; Sebe' 34/3; Ahzâb 33/6; Zuhruf 43/4; Kāf 50/4; Vâkıa 56/78; Burûc 85/21-22.

33 Bakara 2/32; Yûsuf 12/76; Nahl 16/101; Kehf 18/19; Feth 48/27.

34 Bakara 2/255.

35 Bakara 2/255: Taberî, IV, 537.

36 Mü'min 40/7.

37 Râgıb el-İsfahânî, s. 136, 137.

38 Âl-i İmrân 3/120.

Taberî (ö. 310/923) tarafından *hâfız* kelimesiyle açıklanmıştır[39] ki Allah'ın *el-Hafîz* ismi de O'nun bilgisini anlatır: *"Oysa onlar üzerinde onun hiçbir zorlayıcı gücü yoktu. (Şeytana, kendine uyanları ayartma fırsatı vermemiz ise) sadece, âhirete inananı ona şüpheyle bakandan ayırt etmemiz içindir. Rabbin her şeyi görüp gözetir."*[40] Bu âyet, hiçbir şeyin O'nun bilgisi ve kudreti dışına çıkamayacağını bildirmektedir.[41] Kullarının yaptığı hiçbir şey Allah'ın bilgisi dışında kalmaz ve O, bu bilgiye göre onlara yaptıklarının karşılığı olarak hak ettiklerini eksiksiz verir.[42]

Kur'ân'da Yüce Allah'ın, bütün ayrıntı ve incelikleriyle her şeyi bildiğini ve her şeyi tek tek saydığını[43] ifade etmek için *el-Muhsî* ismi de kullanılır. Kelimenin geçtiği bir âyetin meâli şöyledir: *"O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye tanıktır."*[44] Âyette, buyruklara karşı gelen kulların bütün yaptıklarını Allah'ın tüm ayrıntılarıyla bildiği anlatılır.[45] Allah olup biten her şeyi kayda geçirir. Kullarının bilmediği ve asla ulaşamadığı şeyleri Allah bilir: *"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."*[46] Firavun, Hz. Mûsâ'nın çağrısından haberi olmayan ve putlara tapan önceki halkların durumunun ne olacağını sorduğunda, Hz. Mûsâ *"Onlar hakkındaki bilgi Rabbimin katındaki bir kitaptadır; Rabbim ne yanılır ne unutur..."*[47] şeklinde cevap vermiştir.

Kur'ân'daki bazı ifadeler ilk bakışta, Allah'ın bilgisinin olaylara bağlı olarak meydana geldiği anlamını çağrıştırabilir. Ancak bu âyetlerde olayların oluşmasına bağlı olarak gerçekleşen bilme (*li na'leme/hatta na'leme*), Allah için değildir. Çünkü Yüce Allah, olmuş ve olacak her şeyi bilmektedir. Bu âyetlerin işaret ettiği mana, söz konusu olayların oluşmasıyla, Müminler için gerçeklerin ortaya çıkacağı ve onların da gerçekleri bilecekleridir.[48] Meselâ, *"Biz bu yöneldiğin kıbleyi özellikle Resûl'e uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik."*[49] âyetinde muhatapların

---

39 Âl-i İmrân 3/120: Taberî, V, 724-725.
40 Sebe' 34/21.
41 Sebe' 34/21: Taberî, XIX, 270-272; İbn Âşûr, XXII, 185.
42 Sebe' 34/21: Taberî, XIX, 270-272.
43 Râgıb el-İsfahânî, s. 121, 122.
44 Mücâdele 58/6.
45 Mücâdele 58/6: Râzî, XXIX, 264.
46 En'âm 6/59: Taberî, IX, 282, 283.
47 Tâhâ 20/52: Taberî, XVI, 82.
48 Bakara 2/143: Taberî, II, 642, 643.
49 Bakara 2/143.

kıblenin değişmesi emrine karşı tutumları sonucunda gerçek Müminlerin bilinip tanınacağı anlatılmaktadır. Müminler, gerçek inananların kimler olduğunu bu sayede görmüş olacaklardır.[50] Yani bu sınamalar, Allah'ın bilmesi için değil, Müminlerin aralarında bulunan gerçek inananları, inanmayanlardan ayırt edebilmeleri içindir. Aynı şekilde, *"Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihad edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım."*[51] âyetinde de, cihad gibi zorlu bir görevle sınanma söz konusudur. Gerçek inananların bu sınamayla ortaya çıkacağı belirtilmektedir. Bu sınama sonunda Müminler, aralarındaki gerçek inananlarla, inanmış gibi görünenleri ve kalbinde hâlâ şüphe taşıyanları ayırt etmiş olacaklardır.[52]

Kur'ân'da Allah'ın bilgisinin kuşatıcılığı ile ilgili önemli bir husus, O'nun gaybı bilmesidir. *Gayb*, insanın duyu organlarının ve bilgi edinebilme sınırının dışında olan demektir.[53] Oysa gaybı da, her şeyi kuşatan Allah bilir: *"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez";*[54] *"De ki: "Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez. Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."*[55] Geçmiş tarihî olaylar,[56] gelecekte olacaklar ve tabii ki kıyamet vakti[57] ve insanların görüp duyamadıkları şeyler,[58] Kur'ân'da gayb kapsamında zikredilir. *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir..."*[59] Allah'ın yerin ve göklerin gaybını bilmesi, gizli ve açık olan her şeyi bilmesi demektir.[60] Yine, Kur'ân'da çokça geçen *"O, görüneni de görünmeyeni de bilir ('Âlimü'l-gaybi ve'ş-şehâde)"* ifadesi, Allah'ın insanların birbirlerinden gizlediğini ve aralarında paylaştığını, gelecekte meydana gelecek şeyleri ve geçmişte olmuş şeyleri bildiğini ve neticede bilgisinin her şeyi kapsadığını ifade eder.[61] Yalnız insanlar değil, melekler de[62] O'nun bilgisine ulaşamazlar. Meleklerin, insanın yaratılışı kıssasında geçen şu ifadeleri bunun bir kanıtıdır: *"Sen çok yücesin!*

50 Bakara 2/143: Taberî, II, 642, 643.
51 Muhammed 47/31. Benzer âyetler için bk. Kehf 18/12; Âl-i İmrân 3/140-142, 167; Mâide 5/94; Tevbe 9/16; Ankebût 29/3, 11; Sebe' 34/21; Muhammed 47/31; Hadîd 57/25.
52 Muhammed 47/31: Taberî, XXI, 223, 224.
53 Râgıb el-İsfahânî, s. 616.
54 En'âm 6/59.
55 Neml 27/65; Nahl 16/77: Beyzâvî, II, 273.
56 Âl-i İmrân 3/66; Yûsuf 12/19; İbrâhîm 14/9; Kehf 18/21-22, 26; Tâhâ 20/52.
57 A'râf 7/187; Lokmân 31/34; Ahzâb 33/63; Zuhruf 43/85; Mülk 67/26.
58 A'râf 7/27.
59 Nahl 16/77.
60 Bakara 2/33: İbn Kesîr, I, 351.
61 Ra'd 13/9: Mâtürîdî, VII, 394, 395.
62 Meryem 19/64; Enbiyâ 21/28.

Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin."[63]

Allah'ın bilgisi sadece ânı kapsamaz, geçmişi ve geleceği de kapsar. Bu, evrenin tamamı için geçerli olduğu gibi, insanın geçmişi ve geleceği için de geçerlidir: *"Onların önlerinde (geleceğinde) ve arkalarında (geçmişlerinde) olanları O bilir."*[64] Gelecekte gerçekleşecek ve insan için *gayb* kapsamında olan hadiselerin, Allah tarafından bilindiğini açıklayan âyetler vardır: Nitekim Hz. Nûh'a kendisine iman edecek kimsenin kalmayacağı önceden vahyedilerek Allah tarafından bildirilmişti.[65] Peygamberimiz zamanında da Kur'ân, Sâsânîler'e yenilen Bizans İmparatorluğu'nun kısa bir zaman sonra tekrar galip geleceğini,[66] Hz. Peygamber'in Müminlerin Mescid-i Harâm'a gireceklerine yönelik rüyasının gerçekleşeceğini[67] ve Ebû Leheb'in akıbetini önceden bildirmişti.[68] Bu örneklerde görüldüğü üzere her şeyi bilen ve her şeye kâdir olan Allah, dilerse bu bilgisinden dilediği kadarını elçilerine bildirir.[69] Ancak kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi, Allah'ın kendine saklayıp peygamberlerine bile bildirmediği bir bilgidir.[70] O, kıyametin ne zaman kopacağını, herkes yaptığının karşılığını görsün diye gizlediğini beyan etmektedir.[71]

Gayb konusu ile alâkalı başka bir konu da *müteşâbih* âyetlerdir. Âl-i İmrân sûresinin yedinci âyeti Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetleri *muhkem* ve *müteşâbih* olmak üzere ikiye ayırır. *Muhkem* ve *müteşâbih* kelimeleri için farklı tanımlar olsa da,[72] yaygın kabule göre, tek bir anlama gelen âyetler *muhkem*, birden fazla anlama gelebilenler ise *müteşâbih*tir. *Müteşâbih* âyetlerde *gayb* ile ilgili konuların işlendiği kabul edilir. Allah'ın özellikleri, kıyametin vakti vb. konular bunlardandır. Bilgili insanlar, bunlara Allah'ın bildirdiği gibi inanır ve onları kabul eder. Zira Kur'ân'da gayb konularını ele alan *mütaşâbih* âyetlerin asıl manaları sadece Allah tarafından bilinir.

Allah, insanın dışa vurduğu söz ve davranışlarını bilmenin yanında, içinden geçirdiklerini de bilir: *"Sözünüzü ister gizleyin isterse açığa vurun; unutmayın ki O,*

63 Bakara 2/32.
64 Bakara 2/255.
65 Hûd 11/36.
66 Rûm 30/1-7.
67 Feth 48/27.
68 Tebbet 111/1-5.
69 Cin 72/26-28.
70 A'râf 7/187; Lokmân 31/34; Ahzâb 33/63; Zuhruf 43/85; Mülk 67/26; Nâziât 79/42-44.
71 Tâhâ 20/15.
72 Süyûtî, *el-İtḳān* (2008), s. 425.

kalplerin içindekini bilmektedir."[73] Yüce Allah insanların kalplerinde bulunan iyiyi ve kötüyü, iman ve küfrü,[74] onların yaptıklarını ve yapacaklarını bilir.[75] İnsan, küçük-büyük, iyi-kötü âhirette mükâfat veya cezalandırmayı gerektiren her ne yaparsa yapsın Allah bütün bunlardan haberdardır.[76] Bütün insanlığı bir gün tekrar canlandırıp bir araya toplayacak, herkese iyi ve kötü olarak neler yaptığını gösterecek, hükmünü verecektir.[77]

Allah'ın evrene ilişkin bilgisi, devam eden olayları da kapsar. Meselâ, Münafıkların gizlice yaptıklarını düşündükleri pek çok iş vahiy yoluyla ifşa edilmiştir.[78] Medine'de Yahudilerin gizli toplantılar yaparak bilgi kaçırma çabaları boşunadır.[79] Çünkü *"Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın, beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır, nihayet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir."*[80]

Allah evreni kuşatıcı bilgisiyle yaratıp yönetmektedir. Allah'ın buyruk ve yasaklarına dair birçok âyette[81] onun *el-Alîm* ve *el-Hakîm* isimleriyle bu gerçeğe işaret edilmektedir. İnsanların kazancının farklı olması ile ilgili âyetlerde,[82] Allah'ın kulların hâllerini bildiği ve gördüğü belirtilir.[83] Hz. Yûsuf'un kıssası bu manada güzel bir örnektir. Geçirdiği çileli yıllar içerisinde Hz. Yûsuf birçok sınamadan geçmiş ve hepsinde de başarılı olmuştu. Sonunda o, annesine, babasına ve kardeşlerine kavuştu. Bu kavuşmada, Hz. Yûsuf, anne ve babasını tahtına çıkardı. Kardeşleriyse başlarını eğerek Yûsuf'u selâmlayarak ona saygılarını gösterdiler. O anda Hz. Yûsuf'un dilinden şu cümle döküldü: *"Şüphesiz Rabbim dilediğine çok lütufkârdır. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."* Hz. Yûsuf'un bu cümlesinde şu ifade edilmektedir: Allah kulların yararına olan şeyleri bilir, O, yaptıklarında, buyruklarında, kararlarında

73 Mülk 67/13. Benzer âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/119, 154; Mâide 5/7; Enfâl 8/43; İsrâ 17/25; Ankebût 29/10; Fâtır 35/44; Mü'min 40/19; Şûrâ 42/24; Necm 53/32; Hadîd 57/6; Tegābün 64/4; Mülk 67/13.

74 Âl-i İmrân 3/129: Taberî, V, 721.

75 Hicr 15/24; Bakara 2/255; Tâhâ 20/110; Hac 22/76.

76 İbrâhîm 14/38; İsrâ 17/17; Lokmân 31/28.

77 Mâide 5/48, 105; En'âm 6/60; A'râf 7/7; Nahl 16/39; Nûr 24/64; Neml 27/78; Zümer 39/7; Cum'a 62/8; Sebe' 34/26; Zümer 39/46; Âdiyât 100/11.

78 Nûr 24/19; Ahzâb 33/18; Muhammed 47/26; Münâfikūn 63/1.

79 Mücâdele 58/8: Taberî, XXII, 469, 470.

80 Mücâdele 58/7.

81 Bakara 2/216, 220, 228, 232; Nisâ 4/11, 12, 24, 26, 35, 92, 104, 111, 176; Enfâl 8/67, 75; Tevbe 9/28, 60; Nûr 24/18, 58, 59; Tahrîm 66/2.

82 İsrâ 17/30; Şûrâ 42/27.

83 İsrâ 17/30: İbn Kesîr, VIII, 478, 479.

ve seçiminde en doğrusunu yapar.[84] Zekâtın dağıtım yerlerinin açıklandığı âyetin sonunda yer alan *"Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."* cümlesi de bu gerçeği ifade eder. O, kulların iyiliğini en iyi bilen ve yerli yerince kanun koyandır.[85]

ALLAH, İNSANA ŞAH DAMARINDAN DAHA YAKINDIR

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِه۪ نَفْسُهُۚ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَر۪يدِ ﴿١٦﴾
اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَم۪ينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَع۪يدٌ ﴿١٧﴾

"İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; sağında solunda oturmuş iki alıcı (yaptığını) alıp kaydederken biz ona şah damarından daha yakınız."

(Kāf 50/16-17)

Her şeyi bilen Allah, kullarının ihtiyaç ve isteklerini en iyi bilendir.[86] O, kullarına yakınlığını ve onların dualarını işittiğini şöyle beyan eder: *"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu hâlde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulalar."*[87] Yapacağı bir duaya Allah'ın mutlaka cevap vereceğini kulun bilmesi ne büyük mutluluktur. Evrenin yaratıcısı, sınırsız güce, merhamete ve bilgiye sahip olan Allah, *"Ben kulumun çağrısını kabul buyuruyorum, o hâlde o da çağrıma uysun, bana inansın."* buyurmaktadır. Dolayısıyla duada kulun Rabbiyle arasındaki her türlü araç kaldırılmış, Allah'ın kuluna yakınlığı da duanın kabul edilmesiyle açıklanmıştır.[88]

Allah'ın dualara nasıl karşılık verdiğinin güzel bir örneği şu olayda görülmektedir: Ensar'dan Evs b. Samit, bir keresinde hanımı Havle'ye "Sırtın bana anamın

84 Yûsuf 12/100: İbn Kesîr, VIII, 75.
85 Tevbe 9/60: İbn Kesîr, VII, 225.
86 Bakara 2/127; Âl-i İmrân 3/38; A'râf 7/200; Yûsuf 12/34; Mü'min 40/56; Fussılet 41/36; İbrâhîm 14/39; Mücâdele 58/1.
87 Bakara 2/186.
88 Hûd 11/61.

sırtı gibidir." diyerek *zıhar* yapmıştı. Arap geleneğinde bu, bir çeşit boşama yoluydu. Evs bunu yaptığı için pişman olmuştu ama Havle, buna razı olmadı. Bir çare bulması için Hz. Peygamber'e (sas) geldi. Gençliğini, kocası uğruna tükettiğini, ona çocuklar verdiğini, yaşlanınca da kapı dışarı edildiğini anlattı. Peygamberimiz de henüz bu konuda bir vahyin olmadığını, bilinen hükümden (kocasına haram oluşundan) başka bir şey söyleyemeyeceğini belirtti. Kadın, durumunu Allah'a arz ederek şöyle yakardı: "Allah'ım! Çok yalnızım. Bu ayrılık bana çok acı verecek. Küçük çocuklarım var; onları babalarına bıraksam perişan olacaklar, kendim alsam aç kalacaklar. Hâlimi sana arz ediyorum, beni sıkıntıdan kurtar; Resûl'üne bir vahiy indir!" Bu olay üzerine şu âyetler inmişti: *"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir."*[89] Hz. Âişe, Hz. Peygamber'e (sas) şikâyete gelen Havle'nin çok sessiz ve fısıltılı bir hâlde derdini açtığını ve onun sözlerinin bir kısmını Peygamberimizin bile işitmediğini belirtmiştir.[90] Her şeyi bilen ve kullarını gözeten Allah, bu sözleri duymuş ve kadının yalvarışını kabul edip onun derdine derman olacak vahyi göndermişti.

Allah insana şah damarından da yakındır: *"İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; sağında solunda oturmuş iki melek (yaptığını) alıp kaydederken biz ona şah damarından daha yakınız."*[91] *"… Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer…"*[92] Bu âyetler, insanın hissettiği, zihninden ve kalbinden geçirdiği her şeyi Allah'ın bilmesi anlamındadır. Meselâ melekler, insanların yalnızca görünen eylemlerini kaydedebilirler.[93] İnsanın iç dünyasında olan biteni ise sadece Allah bilir. Allah insanın her davranışına ve eylemine yakındır, onu bilir ve onu gözetir. O her yerdedir.[94] Allah'ın bize şah damarımızdan daha yakın olması, aynı zamanda onun bilgisinin mükemmel oluşunu da ifade eder. Allah, bilgisi ile insana, kendisinden daha yakındır. "Şah damarı" olarak tercüme edilen, âyetteki *"verîd"* kelimesi, içinden kanın geçtiği ve bedenin her yerine ulaştığı damarı ifade eder. Allah'ın bilgisi, tıpkı insanın kanının damarlarında dolaşması gibi ona nüfuz etmiştir.[95]

Yüce Allah, daima bizlerle beraberdir: *"Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. Toprağa giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen*

---

89 Mücâdele 58/1.
90 Mücâdele 58/1: Taberî, XXII, 446-456; Nesâî, "Talâk", 33.
91 Kāf 50/16-17.
92 Enfâl 8/24.
93 Kāf 50/16-17: Mâtürîdî, XIV, 98.
94 Kāf 50/16-17: Zemahşerî, V, 595.
95 Kāf 50/16-17: Râzî, XXVIII, 162-163.

her şeyi bilir. Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir."[96] Allah'ın yanımızda bulunması, bizi yakından bildiği anlamına gelir.[97] Allah bizleri her yerde ve her hâlimizle bilmektedir. O'nun bilgisi ve izni dışında hiçbir şey olmaz. O, öldükten sonra mezarlarına gömülen insanları, toprağın onların bedeninden neyi eksilttiğini bilir.[98]

Allah'ın, insanın içinden geçirdiklerini bildiğinin vurgulanması sadece bilgisinin nerelere uzandığını haber vermek için değildir. Aynı zamanda bu durum, insanın dünya hayatındaki imtihanı ve âhiretteki hesabı ile de yakından ilgilidir: *"İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan sizi hesaba çeker."*[99] Allah'ın bütün bunları bilmesi, inanan insanın hayatını yönlendirir ve ona bilinç kazandırır. Birçok âyette Allah'ın, kullarının yaptığı iyiliği gördüğünün ve bildiğinin vurgulanması,[100] inanan insanları iyiye yönlendirir. Çünkü Yüce Allah, yaptıkları iyi işlerinden ötürü insanları fazlasıyla ödüllendirecektir. Diğer taraftan Allah'ın Kâfirlerin yaptıklarını bildiğinin hatırlatılması[101] da onlar için uyarı olmaktadır. Çünkü onların inkârının ve kötü işlerinin de tam bir karşılığı olacaktır.

Allah'ın bilgisinin her şeyi kuşatması, yaratıcı olması ve yarattıklarının idaresini devam ettirmesi anlamına gelmektedir. O geçmişi de geleceği de bilir. Allah, insanlığa indirdiği vahyi de engin bilgisiyle gerçekleştirmiştir. O'nun insanların yararına olan emir ve yasakları, sınırsız bilgisine dayanır ve yerli yerincedir. Âyetlerde, insanların yaptıklarının, hatta zihinlerinden ve kalplerinden geçirdiklerinin bile Allah tarafından bilindiğine yönelik vurgunun özendirici ve uyarıcı bir yönünün olduğu açıktır.

Sonuç olarak, âlemlerin yaratıcısı olan Allah'ın her şeyi bildiği gerçeği karşısında insana düşen, bu bilinç çerçevesinde bir hayat yaşaması; bütün niyet, düşünce, söz ve eylemlerine dikkat etmesidir.

96 Hadîd 57/4.
97 Hadîd 57/4: Beyzâvî, III, 371.
98 Kāf 50/4.
99 Bakara 2/284.
100 Bakara 2/115, 158, 197, 215, 261, 268, 273; Âl-i İmrân 3/15, 92, 115; Nisâ 4/127, 147; Hac 22/59; Nûr 24/60; Şuarâ 26/220; Ankebût 29/5, 45.
101 Âl-i İmrân 3/180; Nisâ 4/63; Zuhruf 43/80; Kāf 50/45.

GAYB

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِه۪ٓ اَحَدًاۙ ﴿٢٦﴾ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَاِنَّهُ
يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ رَصَدًاۙ ﴿٢٧﴾ لِيَعْلَمَ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا رِسَالَاتِ
رَبِّهِمْ وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

"Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz; ancak elçi olarak seçtiği başka. Allah, bu elçilerin her türlü durumlarını ilmiyle kuşattığı ve her şeyin sayısını belirlediği hâlde, Rablerinin mesajlarını tebliğ ettiklerini ortaya çıkarmak için onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir."

(Cin 72/26-28)

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَٓا اِلَّا هُوَۜ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ وَمَا تَسْقُطُ
مِنْ وَرَقَةٍ اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فٖي ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ
اِلَّا فٖي كِتَابٍ مُبٖينٍ ﴿٥٩﴾

"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."

(En'âm 6/59)

اِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اِنَّهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾

"Kuşkusuz Allah göklerin ve yerin sırlarını bilmektedir ve O, kalplerin gizlediklerini de çok iyi bilir."

(Fâtır 35/38)

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُۜ
وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾

"De ki: 'Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez.' Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."

(Neml 27/65)

وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَٓائِبَةٍ
فِي السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾

"Rabbin onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette bilir. Gökte ve yerde gözlerden gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta yer almasın."

(Neml 27/74-75)

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِۜ
وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

"Göklerin ve yerin gizlisi (gaybı) yalnız Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et ve O'na güvenip dayan! Rabbin yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir."

(Hûd 11/123)

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا
عَلَيْكُمْ شُهُودًا اِذْ تُفِيضُونَ فِيهِۜ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْاَرْضِ
وَلَا فِي السَّمَٓاءِ وَلَٓا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرَ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

"(Ey Muhammed!) Sen ne zaman bir faaliyet göstersen, Kur'ân'dan bir bölüm okusan ve (ey insanlar) sizler de hangi işi yapsanız, o işe koyulduğunuzda muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz. Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile Rabbinin bilgisi dışında kalmaz; bundan daha küçük veya daha büyük ne varsa istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır."

(Yûnus 10/61)

إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَۚ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِۜ وَمَا
تَدْر۪ي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَداًۜ وَمَا تَدْر۪ي نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوتُۜ
اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ خَب۪يرٌ ﴿٣٤﴾

"Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."

(Lokmân 31/34)

اَلَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۙ ﴿٣﴾

"(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar,
kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar."

(Bakara 2/3)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Gayb kelimesi Kur'ân'da kırk dokuz yerde geçer. Dört yerde de çoğul olarak *guyûb* (gizliler)[1] şeklinde yer alır. Ayrıca bir kez *gâibe* (gizli),[2] üç kez *gâib* (kayıp)[3] şeklinde sıfat, iki kez *gayâbe* (bir şeyin dibi-alçak yer)[4] şeklinde isim olarak kullanılır. Bir yerde de birinin yokluğunda arkasından konuşmak, gıybet etmek[5] anlamında fiil olarak geçer.[6] Göklerin ve yerin bilinmeyeninin Allah'a ait olması,[7] geçmişte kalmış ve bilinemeyecek bazı ibretlik olaylar[8] Kur'ân'da *gayb* olarak adlandırılır. Müminin görmediği hâlde Rabbine inanıp derin saygı duyması övülür.[9]

Ga-ye-be kökünden gelen *gayb* kelimesi, "gizlilik, göz önünde olmamak, kesin bilinmemek (*şekk*)" mânalarına gelir.[10] "Gözle görerek tanık olma" anlamına gelen *şehâdet* kelimesi *gayb*ın zıddıdır.[11] Kelime anlamlarından hareketle *gayb*, "duyularla algılanamayan ve insan bilgisinin kapsamına girmeyen her şeydir" şeklinde tanımlanabilir.[12] Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413), gaybı "akıl ve duyular yanında hislerle de bilinemeyen"[13] diye tarif etmiştir.

Taberî'ye (ö. 310/923) göre *gayb*ın aslı, insana gizli olan ve insanın gözüyle algılayamadığı her şeydir. Allah'ın kendisi, cennet-cehennem ve öldükten sonra dirilme (*ba's*), Allah'a ve peygamberine iman etme gibi konular *gayb*dır.[14] Müfessirler Kur'ân'daki bağlamına göre vahiy ve âhiret konularındaki *gayb* kelimesine "Kur'ân, azap, ceza, cennet-

---

1 Mâide 5/109, 116; Tevbe 9/78; Sebe' 34/48.
2 Neml 27/75.
3 A'râf 7/7; Neml 27/20; İnfitâr 82/16.
4 Yûsuf 12/10, 15.
5 Hucurât 49/12.
6 Râgıb el-İsfahânî, s. 367.
7 Bakara 2/33; Hûd 11/123; Nahl 16/77; Kehf 18/26; Fâtır 35/38; Hucurât 49/18.
8 Âl-i İmrân 3/44; Hûd 11/49; Yûsuf 12/102.
9 Mâide 5/94; Enbiyâ 21/49; Fâtır 35/18; Yâsîn 36/11; Kāf 50/33; Mülk 67/12.
10 Halîl b. Ahmed, II, 296; Cürcânî, s. 169-170.
11 Râgıb el-İsfahânî, s. 267.
12 Râgıb el-İsfahânî, s. 366.
13 Cürcânî, s. 169-170.
14 Bakara 2/3: Taberî, I, 242-243.

cehennem, öldükten sonra dirilme" vb. karşılıklar vermişlerdir.[15] Allah, âhiret, melek ve cin de insanın duyu organlarıyla kavranamayacağı için *gayb* kelimesinin anlam alanı içindedir.[16] Öyleyse insanın göremediği, duyamadığı, hissedemediği, tanık olamadığı her şey onun için gaybdır. Geçmişte tanıkları olmamış ya da tanıkları kalmamış olaylar, gelecekte olacaklar, yüreklerdeki duygu ve inançlar, âhiret, kıyamet saatinin vakti, ruh, melekler, vahiy gibi konular insanın bilgi sınırının ötesindedir. İnsan bunları yaşadığı ve tanık olduğu olaylar ve gördüğü, duyduğu nesneler gibi bilemez. Allah ise hiçbir zaman ve mekân sınırı olmaksızın her şeyi bilir. Bunları mutlak bilgisiyle yaratan da Allah'tır. *Gayb*a dair bazı bilgiler insanlara doğruyu göstermek için Allah tarafından seçilen elçilere bildirilmiştir. Vahiyle Allah tarafından bildirildiği için de bu bilgilere iman edilmesi gerekir. Allah'ın ve âhiretin varlığı, vahyin kendisi bunlardan bazılarıdır.

Kur'ân'da Allah için *âlimü'l-gayb* (görünmeyeni bilen),[17] *âlimü'l-gaybi ve'ş-şehâde* (görünmeyeni ve görüneni bilen),[18] *allâmü'l-guyûb* (görünmeyen ve algılanamayan her şeyi eksiksiz bilen),[19] *âlimü gaybi's-semâvâti ve'l-ard* (göklerin ve yerin bilinmeyenini bilen) gibi terkipler kullanılmıştır.[20] İnsanların bilme gücü dışındaki her şey için *gaybü's-semâvâti ve'l-ard* (göklerin ve yerin bilinmeyeni)[21] ifadesi kullanılır. *Enbâ'ü'l-gayb* (tanıkları olmayan olayların haberleri)[22] terkibinde ise geçmişte kaldığı için şimdi tanık olunamayan, fakat ibret için Kur'ân'da anlatılan tarihî olaylar ifade edilir.

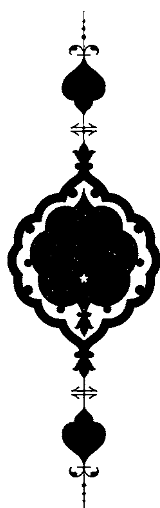
---

15 Hûd 11/123: Mukātil b. Süleyman, II, 302; Taberî, I, 242-243.
16 Herevî, IV, 1396.
17 Sebe' 34/3; Cin 72/26.
18 En'âm 6/73; Tevbe 9/104.
19 Sebe' 34/48.
20 Fâtır 35/38.
21 Bakara 2/33; Hûd 11/123; Nahl 16/77; Kehf 18/26; Fâtır 35/38; Hucurât 49/18.
22 Âl-i İmrân 3/44; Hûd 11/49; Yûsuf 12/102.

Gayb kelimesinin kullanıldığı âyetlerde Allah'ın *Alîm*[23] (her şeyi bilen), *Habîr*[24] (her şeyden haberi olan) ve *Basîr*[25] (her şeyi gören) olduğu belirtilir. Bu âyetler, Allah'ın gizli olan her şeyi görüp bildiğini ve kulların yaptıklarından haberdar olduğunu bildirir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'de *hafâ* (gizli kalma), *sır* (giz), *tehâfüt* (gizleme), *butûn* (içte/içeride olanlar), *setr* (örtme), *kenn/künün* (saklama), *ketm* (sözü gizleme) ve *cenn* (duyu organlarına saklı kalma) gibi bazı kelimeler de Allah'ın *gayb*ı bilmesi bağlamında kullanılmaktadır. Allah kullarının yaptıklarından habersiz değildir. Yine bu bağlamda Kur'ân'da *ıttıla'* (bildirme)[26] kelimesi kullanılmıştır. İnsan için *gayb* olan ve olmayan her şey bunların açıkça yazıldığı bir kitapta (*kitâbün mübîn*)[27] bulunmaktadır.

23 Lokmân 31/34.
24 En'âm 6/73.
25 Hucurât 49/18.
26 Âl-i İmrân 3/179; Meryem 19/78.
27 En'âm 6/59; Yûnus 10/61.

ALLAH İÇİN GAYB YOKTUR

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُۜ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾

"De ki: 'Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez.' Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."

(Neml 27/65)

Yüce Allah görünen-görünmeyen, olmuş, olan ve olacak her şeyi bilir. Hz. Peygamber'in getirdiği vahyin ilk muhatapları olan Müşrikler, Allah'ın evreni yaratmış olduğunu kabul etmelerine karşın, O'nun her şeyi bildiği gerçeğini kabul edemediler. O'nun her şeyi kapsayan bilgisini ve seçtiği elçisi aracılığı ile gönderdiği *gayb*a ait bilgileri reddettiler. Onlar, özellikle kıyameti ve hesabı inkâr ettiler. Yeniden dirilmeyi, cenneti ve cehennemi yalanladılar.[1] Allah ise kıyametin kesinlikle bir gün geleceğini Peygamberine gönderdiği vahiyle onlara bildirmiştir. O, kıyametin ne zaman olacağı bilgisini ise Peygamberine bile açmamıştır:[2] *"Muhakkak ki o saatin (kıyametin) ilmi, Allah'a aittir."*[3] Allah, *'Âlimü'l-gayb* olarak "kıyametin vaktini bilen" tek varlıktır.[4]

1 Yûnus 10/39: Mukātil b. Süleyman, II, 238.
2 A'râf 7/187.
3 Ahzâb 33/63.
4 Sebe' 34/3: Mukātil b. Süleyman, III, 523.

İnsana bilmediğini öğreten Yüce Allah'tır. İnsanın yaratılışının en başında Hz. Âdem'e varlıkların ismi öğretilmiştir.[5] Böylece vahye muhatap, bilgiye sahip, sorumlu bir varlık olarak insanın yeryüzündeki hayatı başlamıştır. İnsanın hakikate dair ilk bilgilenme süreci, seçilen elçiler aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Allah'ın bildirmesi olmaksızın bilinemeyecek şeyleri kime öğreteceği tamamen Allah'ın yetkisindedir. Allah'ın bildiği bilginin öğrenilmesi de yine O'nun istemesiyle olabilir. O'nun izni olmadan bu bilgiyi hiç kimse öğrenemez: *"Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz; ancak elçi olarak seçtiği başka…"*[6] Allah kendisine özel olan kimi bilgileri sadece seçtiği elçilerine bildirmiştir. Bunun dışında bu bilgiler kimseye bildirilmemiştir.[7] Mukātil b. Süleyman'a (ö. 150/767) göre, bu âyetteki *gayb* azabın gelme vaktidir.[8] Taberî'ye göre de *gayb*dan, vahiy ve kıyamet günü anlaşılmaktadır.[9] Zemahşerî (ö. 538/1144), bu âyete dayanarak bazı insanların, birtakım *gayb* bilgilerine ulaştıklarını iddia etmelerinin geçersiz olduğunu belirtmektedir. Ona göre Allah bu âyet ile *gayb*a dair bilgi sahibi olmayı, vahiy alan Hz. Muhammed'e (sas) ve diğer elçilerine has kılmıştır.[10]

Müşriklerin hak ettiği azabın vakti de insanlar için *gayb*dır. İnkâr etmelerinin karşılığı olarak başlarına bir ceza geleceği Peygamberimiz tarafından onlara bildirilmişti. Ancak onlar buna da inanmadılar. Gerçekten böyle bir azap olacaksa onun ne zaman geleceğini sorarak alaycı bir tavır takındılar. Hatta Resûl-i Ekrem'den onu hemen getirmesini istediler. Oysa *gayb*ın anahtarı Allah'ın elindedir, yani azabın ne zaman geleceğini yalnız Allah bilir.[11] Allah bildirmedikçe de bir elçinin onu bilebilmesi söz konusu değildir: *"'Ona Rabbinden bir işaret gelse ya!' diyorlar. De ki; 'Gaybı bilmek Allah'a mahsustur; bekleyiniz, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.'"*[12] Müfessirlere göre bu âyetteki *gayb* Müşriklerin başlarına gelecek olan azaptır ve bunu sadece Allah bilir.[13]

5 Bakara 2/33.
6 Cin 72/26-28.
7 Cin 72/26-28; Âl-i İmrân 3/49, 179.
8 Cin 72/26-28: Mukātil b. Süleyman, IV, 466.
9 Cin 72/27: Taberî, XXIII, 351-353.
10 Cin 72/27: Zemahşerî, VI, 235.
11 En'âm 6/59.
12 Yûnus 10/20.
13 Yûnus 10/20: Mukātil b. Süleyman, II, 234; Taberî, XII, 144.

Gökte ve yerde, gizli ve açık her ne varsa tek tek her şey[14] *levh-i mahfûz*da[15] kayıtlıdır. Allah'tan başka hiç kimse de *levh-i mahfûz*daki bilgileri elde edemez.[16] Bu, Kur'ân'da şöyle açıklanır: *"(Ey Muhammed!) Sen ne zaman bir faaliyet göstersen, Kur'ân'dan bir bölüm okusan ve (ey insanlar) sizler de hangi işi yapsanız, o işe koyulduğunuzda muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz. Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile Rabbinin bilgisi dışında kalmaz; bundan daha küçük veya daha büyük ne varsa istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır."*[17] Yapılan hiçbir şey O'na gizli kalmaz: *"Göklerin ve yerin gizlisi gaybı yalnız Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et ve O'na güvenip dayan! Rabbin yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir."*[18] Yüce Allah, en gizli, saklı duyguları ve düşünceleri de bilir: *"Kuşkusuz Allah göklerin ve yerin sırlarını bilmektedir ve O, kalplerin gizlediklerini de çok iyi bilir."*[19]

Allah Teâlâ, kimi bilgileri, seçtiği peygamberlere öğreterek insanlığın ve elçilerin gönderildiği toplumların da bunları öğrenmesini sağlamıştır. Böylece onlara doğru yolu göstermiştir. Hz. İbrâhim'e göklerde ve yerde Allah'ın varlığına işaret eden deliller gösterilmiştir. Kehf sûresinde anlatıldığı üzere Hz. Mûsâ'nın gizemli yolculuğunda yanındaki kişiye Allah katından bir bilgi öğretilmiştir.[20] Böylece bu kul, Hz. Mûsâ'ya bazı olayların arkasındaki gerçekleri, onların arka planını anlatmıştır.[21] Çünkü sûrede anlatılan olaylar *gayb*dır ve Allah bildirmeden bilinemeyecek olaylardır.[22] Hz. Îsâ'ya, insanların yedikleri ve yemeyip evlerinde biriktirdikleri şeyler bildirilmiştir.[23] Allah, insanların bilmediği geleceğe ait kimi konuları da elçileri aracılığı ile onlara bildirmiştir. Perslere yenilen Rûm ordusunun daha sonra galip geleceğini Allah'ın Peygamberimize bildirmesi de bunun bir örneğidir: *"Elif-lâm-mîm. Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. O gün Müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir."*[24]

14 Neml 27/75: Taberî, XVIII, 116.
15 Burûc 85/21-22.
16 Kalem 68/47.
17 Yûnus 10/61.
18 Hûd 11/123.
19 Fâtır 35/38.
20 Kehf 18/65, 78-82.
21 Kehf 18/65, 78-82.
22 Kehf 18/65: Zemahşerî, III, 598.
23 Âl-i İmrân 3/49.
24 Rûm 30/1-5.

Allah bizim için en gizli olanı, benliğin derinliğindekileri bildiğine (*Zâtü's-sudûr*) göre, o daha az gizli olan şeyleri de rahatlıkla bilir.[25] Gönüllerde ne düşünceler, hesaplar bulunduğunu Allah'ın bütün inceliğiyle bildiğine dair Kur'ân'daki örneklerden biri Münafıklar üzerinden verilmiştir. Onlar içlerindeki küfrü gizleyerek Müslüman görünmeye çalışmışlardı. Allah'ın her şeyi bildiğini dikkate almadan Peygamberimize (sas) karşı gizli planlar yapmaya kalkmışlardı. Hatta O'nu gizlice öldürmeyi düşündüler. Oysa yarattıklarının kulaklarına, gözlerine ve diğer duyularına ulaşmayan her şeyi bilen Yüce Allah, tabii ki, onların hilelerini de biliyordu: *"Hâlâ anlamadılar mı ki Allah onların sırlarını da, gizli görüşmelerini de bilir ve Allah bütün gizlileri eksiksiz bilmektedir! ('Allâmü'l-guyûb)."*[26] Allah'ın kulların bütün yaptıklarından haberi vardır,[27] hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz ve O, sonunda herkesi yaptığından hesaba çekecektir.[28]

GAYB, YARATILMIŞLAR İÇİN GEÇERLİDİR

إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَۚ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِۜ وَمَا تَدْر۪ي نَفْسٌ مَاذَا
تَكْسِبُ غَدًاۜ وَمَا تَدْر۪ي نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوتُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ خَب۪يرٌ ﴿٣٤﴾

"Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır;
O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın
ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez;
ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."

(Lokmân 31/34)

İnsan, yaratılışının bir gereği olarak, bilemediklerini ve göremediklerini keşfetmek ister. Ancak ne kadar uğraşsa da insanın yetilerinin ve gücünün bir sınırı vardır. İşte bu sınırın ötesi onun için *gayb*dır. İnsanın bilemediği konulardaki bilgiyi edinme yollarından biri, bunları bilenden haber alarak öğrenmesidir. Meselâ

25 Fâtır 35/38: Zemahşerî, V, 160.
26 Tevbe 9/78: Mukātil b. Süleyman, II, 185; Taberî, XI, 587-588.
27 İsrâ 17/30, 96.
28 A'râf 7/6-7; Mâide 5/109, 116.

insan, tanık olmadığı bir olayı tanıklarından öğrenebilir. Bir beşer olarak peygamber de görmediği, bilmediği, hissetmediği şeyleri Allah'ın ona bildirmesiyle bilebilir. Bir diğer irade sahibi ve sorumlu bir varlık grubu olarak cinler için de durum böyledir. Kur'ân'ın indiği dönemde Müşrikler cinlerin *gayb*ı bildiğine inanmaktaydılar. Kur'ân, Müşriklerin cinlerde böyle bir güç olduğu inancını da reddetmiştir. Allah bilmelerine izin vermedikçe cinler de *gayb*ı bilemezler. Hz. Süleyman'ın vefatını konu alan âyetlerde Kur'ân bunu delillendirir. Cinler, uzun süre değneğine dayanmış hâlde kalan Hz. Süleyman'ın öldüğünü bilememişlerdi. Tahtakuruları değneği kemirmiş ve ancak değnek Hz. Süleyman'ın cansız bedenini taşıyamaz olduğunda, onun öldüğünü anlamışlardı.[29] Resûlullah'a gelen vahiy sırasında da cinler, bilgi edinmek için vahyin bilgisine ulaşmak istemişlerdi. Fakat Allah, onları engellemiştir.[30] Her şeyi bilen ve bilgisinin sınırı olmayan yalnız Allah'tır.

İnsanın bilemeyeceği gaybî konular Hz. Peygamber (sas) ile onu ziyarete gelen bir bedevî arasındaki konuşmada şöyle açıklamıştır: Bedevî, "Toprağımız kurudu, ne zaman yağmur yağacak? Eşim hamile, ne zaman doğum yapacak? Nerede doğduğumu biliyorum, nerede öleceğim? Bugün ne yaptığımı biliyorum, yarın ne yapacağım? Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sormuştu. Bunun üzerine Allah da kudretini ve gayba ilişkin bu konuları hiç kimsenin bilemeyeceğini şu âyetle bildirmiştir: *"Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."*[31]

Yukarıdaki âyette söz konusu edilen beş husus, bir hadiste "bilinemeyen beş konu (*muğayyâbât-ı hamse*)" ile ilişkilendirilmiştir. Bu konudaki rivayetlerden birine göre Peygamberimiz (sas), Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği şeyler bağlamında âyetteki bu beş konuyu dile getirmiştir.[32] Buna dayanarak kimi bilginler, bunları sadece Allah'ın bildiğini belirtmiştir.[33] Ancak bazı âlimler farklı fikirler ileri sürmüştür. Bu farklılığın temel nedeni âyetteki *"yağmuru Allah yağdırır"* ifadesidir. Âyette "yağmurun yağacağını sadece Allah bilir" denmemiştir. Nitekim Allah'ın yağmuru ne zaman yağdıracağı, yağmur yağmadan önce belli işaretlerle tahmin edilebilir. Aynı şekilde âyette Allah, *"rahimlerdekini bilmektedir"* denilmiş, ancak bu bilginin ona özel olduğu belirtilmemiştir. Nitekim, kendi dönemindeki bilimsel

29 Sebe' 34/14: Mukātil b. Süleyman, III, 527; Mâtürîdî, XI, 413-414.

30 Cin 72/8-10.

31 Lokmân 31/34: Mukātil b. Süleyman, III, 440.

32 Lokmân 31/34: Mâtürîdî, XI, 258; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 24; Buhârî, "Tevhîd", 4.

33 Lokmân 31/34: İbn Atıyye, VII, 67.

gelişmelere dayanarak İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), rahimlerdeki bebeğin kız mı erkek mi olduğunun çeşitli işaretler yoluyla tesbit edilebileceği fikriyle bu konuda farklı görüş serdetmiştir. O, rahimlerde olup da sadece Allah'ın bildiği şeyin, bebeğin ilk aşamasından son aşamasına gelinceye kadar geçen evreler olduğunu söylemiştir.[34] İnsanın kıyametin ne zaman kopacağını, ne zaman öleceğini ve yarın ne elde edeceğini bilemeyeceği ise özellikle belirtilmiştir. Mâtürîdî, bilinemeyecek beş şeyden kastedilenin bunların mahiyeti olduğu görüşündedir.[35]

Peygamberimizin muhatabı olan Müşrikler, ona inanmak için, onun normal insanlardan farklı, üstün özelliklerinin olması gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Onlara göre Allah'ın gönderdiği elçi, altından bir eve sahip olmalı, göğe çıkıp kitap getirmeli ya da iddia ettiği gibi azap olarak göğü parça parça üzerlerine indirmeliydi. Yüce Allah da Kur'ân'da onların iman etmesinin önündeki engelin, bir beşer peygamberi kabul etmemeleri olduğunu belirtmiştir. Oysa yeryüzünde vahyin muhatabı insan olduğu için onlara da beşer bir peygamber gönderilmiştir.[36] Beşer bir elçinin, vahiy alma ve onu tebliğ için sahip olması gereken nitelikler dışında olağanüstü özellikleri yoktur. O da diğer yaratılmışlar gibidir ve Allah bildirmedikçe geleceği bilemeyeceği gibi geçmişi de bilemez. Meselâ, Hz. Âdem'in yaratılışı ve bu sırada melekler arasında geçen tartışma, Hz. Peygamber'in (sas) görmediği bir olaydır. Bu yüzden Peygamberimizin kendiliğinden bunu bilmesi mümkün değildir. Bu bilgi ona vahiyle bildirilmiştir.[37] Kur'ân'da bu durum şöyle anlatılır: *"Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti. Onlar, 'Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah 'Şüphe yok ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim.' buyurdu."*[38]

Sevgili Peygamberimiz geçmiş kavimlere dair olaylar hakkında da vahiyle bilgi sahibi olmuştur. Şu âyetler bunu anlatır: *"Mûsâ'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen (ey Muhammed, vadinin) batı tarafında bulunmuyordun ve olayın tanıklarından da değildin. Bilakis (aranızda) biz nice nesiller meydana getirdik ve onların ömrü nice yıllar sürdü. Sen âyetlerimizi kendilerinden okuyarak öğrenmek üzere Medyen halkı arasında oturmuş da değilsin, aksine (bu bilgileri sana) gönderen biziz. Evet! Mûsâ'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin. Fakat senden önce kendilerine*

---

34 Lokmân 31/34: Mâtürîdî, XI, 259.
35 Lokmân 31/34: Mâtürîdî, XI, 258.
36 İsrâ 17/89-95.
37 Sâd 38/69: Taberî, XX, 141.
38 Bakara 2/30.

uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için Rabbinden bir rahmet olarak (sana da vahyettik), umulur ki düşünüp öğüt alırlar."[39] Bizzat tanık olmadığı bu olayları Hz. Peygamber'in kendi çabasıyla bilme gücü yoktur.[40]

Beşer bir elçi için gelecekteki olaylar da bilinmezdir. Allah dilemedikçe elçinin hayrı elde etmeye ve zararı uzaklaştırmaya gücü yetmez. Bunun için Allah, kıyametin saatini soran Müşriklere Allah Resûlü'nün şöyle söylemesini ister: "... *Eğer gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım, başıma kötülük de gelmezdi. Ben yalnızca inanan kimseler için uyarıcı ve müjdeleyiciyim."*[41] Bu sebeple insan güçsüzlüğünün farkında olmalıdır. Allah imkân vermedikçe insan kendi başına gaybın bilgisini edinemez.[42] Bu gerçeği bir kenara bırakarak gelecek hakkında kesin beklentilere giren Müşrikleri Kur'ân şöyle eleştirmiştir: *"Âyetlerimizi inkâr eden ve 'Mutlaka bana mal ve evlât verilecektir.' diyen adamı gördün mü? O gaybı mı biliyor, yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı?"*[43] Müşriklerin Hz. Peygamber'e "Madem peygamber olduğunu iddia ediyorsun, o zaman bize kıyameti bildir bakalım!"[44] demesi üzerine ise şu âyet inmiştir: *"'Ne zaman gelip çatacak?' diye sana kıyamet saatini sorarlar. De ki; 'Onun hakkındaki bilgi sadece Rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır. O (kıyamet), göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır!' Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki; 'Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilemezler.'"*[45]

Gayb konularından biri de ruhtur. Kur'ân'ın indiği dönemde zaman zaman Müminler, Müşrikler, Yahudiler ve Hıristiyanlar, Peygamberimize soru soruyorlardı. Mukātil'e göre müşrik Ebû Cehil ve arkadaşları, Taberî'nin bildirdiğine göre de bir grup Yahudi Tevrat'ta her şeyin açıklandığını iddia ederek *ruh* hakkında ona soru sormuşlardı. Fakat Kur'ân'da Allah, ruh konusunda bilginin kendisinde olduğunu ve insana bu konuda anlatılanların çok az olduğunu söylemiştir: *"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki; 'Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir.'"*[46]

Başkalarının yüreğindeki imanı veya küfrü de kimse bilemez. Kur'ân'da bu konu yine vahiy alan bir elçinin dilinden anlatılmıştır. Hz. Nûh (as), kendisinin

39 Kasas 28/44-46.
40 Hûd 11/49; Yûsuf 12/3, 102.
41 A'râf 7/188.
42 A'râf 7/188: *Kur'an Yolu*, II, 641.
43 Meryem 19/77-78.
44 Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 119.
45 A'râf 7/187.
46 İsrâ 17/85: Mukātil b. Süleyman, II, 547; Taberî, XV, 67.

insanüstü özellikleri olmadığını, gaybı bilmediğini ve toplumunun inkâr edenleri hor gördü diye "Allah bazı insanlara imanı nasip etmeyecektir." şeklinde konuşamayacağını söyler. Hz. Nûh'tan kendisini izleyenleri, iman edenleri beyanlarına ve davranışlarına göre değerlendirmesi istenir. Onların içinde olanı Allah bilmektedir ve Allah onları imanlarına göre değerlendirmektir.[47] Benzer bir durum Hz. Peygamber'in hayatında da karşımıza çıkmaktadır. Bir defasında Müşrikler, "Muhammed doğruyu bilir ve söyler. Hangimizin iman ettiğini, hangimizin de inkâr ettiğini açıklasın." demişlerdi. Bunun üzerine Allah insanın kalbinde iman mı, küfür mü bulunduğunu Hz. Peygamber'in de bilemeyeceğini belirtmiştir: *"... Allah size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah, (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin..."* Âyet bunu ancak Allah'ın seçtiği elçilerine vahiyle açabileceğini vurgular. Ayrıca âyete göre vahiy de sadece elçilere gönderilir.[48]

ALLAH'IN BİLDİRDİĞİ GAYBA İMAN EDERİZ

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾

"(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar."

(Bakara 2/3)

İnsanın sadece geçmiş ve gelecekte değil, yaşadığı anda da bilgi edinme yetilerinin gücünü aşan, tanıklık (*şehâdet*) etmediği şeyler onun için *gayb*dır. Allah, bunların varlığını peygamberlerine gönderdiği vahiyle bize bildirmiştir. Bu nedenle peygamberlere vahiyle bildirilen bu varlıklara iman edilmesi, Allah'a imanın bir gereğidir. İşte bu yüzden Kur'ân'da *gayb*a iman, Müminlerin önemli bir özelliği olarak belirtilir. Müminler, Allah'a, Allah'ın elçi olarak belirlediği peygamberlere ve onlarla gönderilen vahye, kitaplara ve Kur'ân'a iman ederler. O'nun yarattığı meleklere

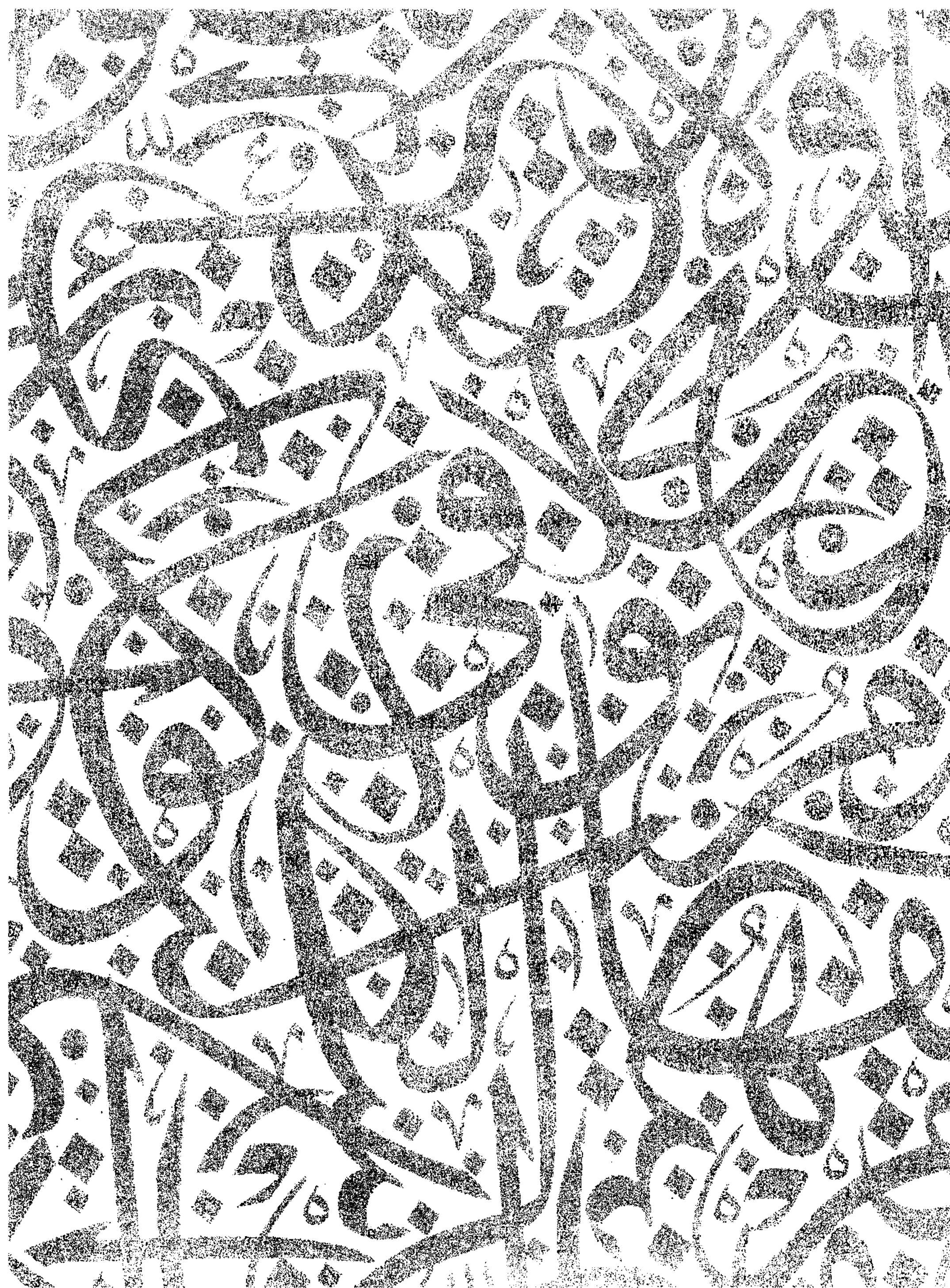
47 Hûd 11/31: Taberî, XII, 386-387.
48 Âl-i İmrân 3/179: Mukātil b. Süleyman, I, 318.

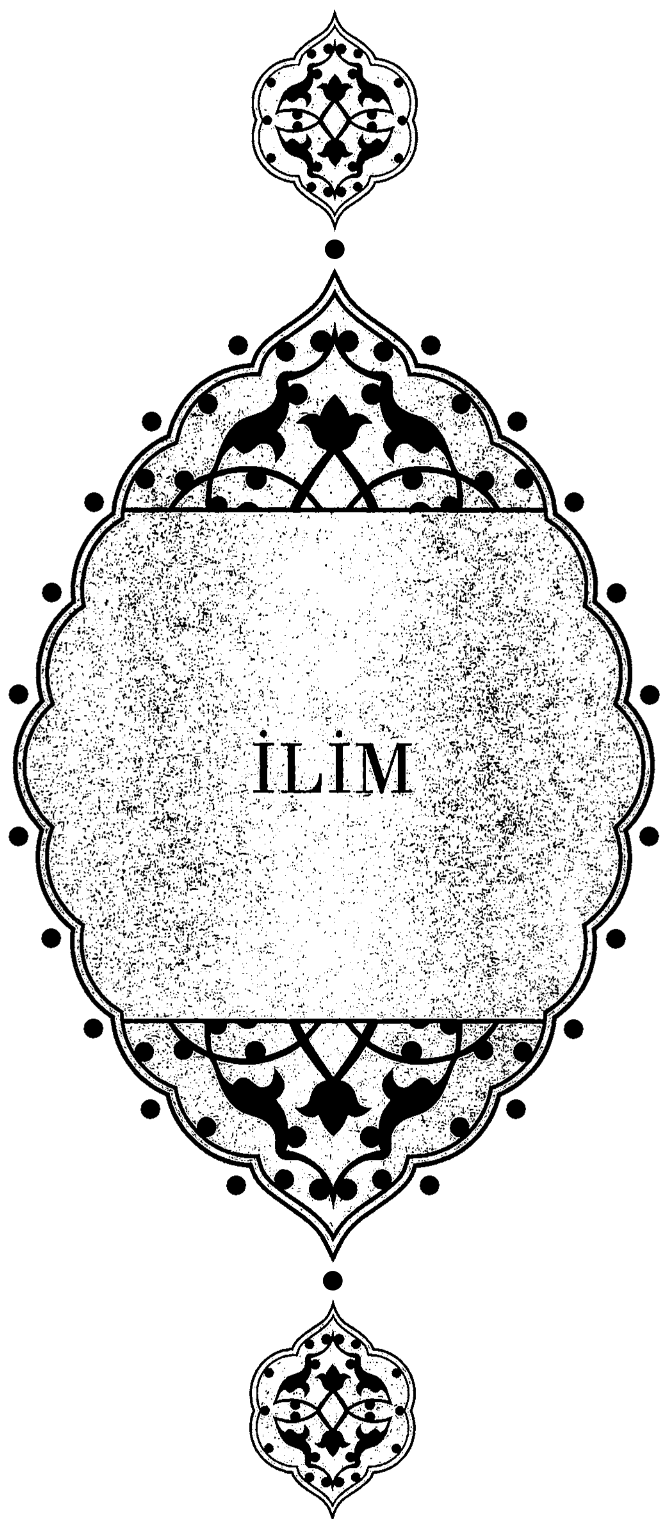
ve âhirete de inanırlar. Bu yüzden gayba iman Müminlerin ayrılmaz bir özelliğidir: *"Onlar gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar."*[49] Bu bildirilenlere iman etmeyenlerse derin bir yanılgı içine düşmüştür: *"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberi'ne, Peygamberi'ne indirdiği Kitap'a ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapkınlığa düşmüş olur."*[50]

Müslümanların gayba inanmaları, hayatlarına yansır. Kimsenin görmediği yerlerde de onlar Allah'a karşı yanlış yapmaktan sakınırlar. Çünkü onlar Allah'ın her şeyi bildiğini ve yapıp ettiklerinin O'nun bilgisi dışında kalmayacağını bilirler. Bunun için her zaman Allah'ın huzurunda bulundukları bilinciyle hareket ederler.[51] *"Görmedikleri hâlde Rablerinden korkup saygı duyanlar, "* yani O'nun cezalandırmasından korkanlar bağışlanacak ve büyük bir ödül alacaklardır.[52] Çünkü onlar için bir gayb olan ceza ve ödülü kendilerine Allah bildirmiş, onlar da buna inanmışlardır. Kâfirler ise bu gerçeği, onu gördükten sonra bilecekler, ancak onlar için çok geç olacaktır.[53] Müslümanlar dünyada iken, Allah'ın, Peygamberi'ne gönderdiği vahye inandıkları için "din günü" hesabın görüleceğine de inanırlar. Onlar kendilerine âhirette şöyle deneceğine kesin olarak inanırlar: *"... 'İşte sizlere; daima Allah'a yönelen, onu aklından çıkarmayan, görmediği hâlde Rahmân'dan çekinen ve tamamen Rabbine dönük bir kalp ile gelen kimseye vaat edilen cennet!' Oraya esenlikle girin, bu sonsuza kadar sürecek gündür."*[54]

Sonuç olarak, Kur'ân'da *gayb* konusu, yaratılmışların bilgisinin ve bilgi yetilerinin sınırlı olduğunu ortaya koyar. Bilgisi sınırsız olan ise sadece Allah'tır. O'nun için *gayb* veya herhangi bir bilinmeyen söz konusu olamaz. Bunu kabul etmek de Allah'a ve O'nun öğrettiği bilgiye iman etmenin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü Allah; insanın bilmediği, yalnız kendisinin bildiği, geçmişte tanıkları kalmamış olayları, gelecekte olacakları ve nihayet âhireti, yeniden dirilmeyi, hesabı, cenneti ve cehennemi insanlar arasından seçtiği peygamberlerine bildirmiştir. Müminler de, bilgisinin hiçbir sınırı olmayan Allah'ın, elçileriyle bildirdiklerine kuşku duymadan iman ederler. Bu bakımdan *gayb*a iman, Yüce Allah'a ve O'nun erişilmez kudretine iman etmek ve insanın gücünün ve bilgisinin sınırlı olduğunu kabul etmektir.

49 Bakara 2/3.
50 Nisâ 4/136.
51 Bakara 2/3.
52 Mülk 67/12.
53 Mülk 67/12: Mâtürîdî, XV, 296.
54 Kāf 50/32-34: Taberî, XXI, 449-453.

İLİM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّمَٓا اِلٰهُكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً ﴿٩٨﴾

"Sizin yegâne ilâhınız o Allah'tır ki O'ndan başka ilâh yoktur. O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır."

(Tâhâ 20/98)

وَفَوْقَ كُلِّ ذ۪ي عِلْمٍ عَل۪يمٌ ﴿٧٦﴾

"Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi (Allah) vardır."

(Yûsuf 12/76)

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾

"Allah göklerde ve yerdekileri bilir. Gizlediklerinizi ve açığa vurduklarınızı da bilir. Allah kalplerde olanı bilendir."

(Tegābün 64/4)

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِه۪ نَفْسُهُۚ
وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَر۪يدِ ﴿١٦﴾

"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız."

(Kāf 50/16)

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـٔاًۙ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾

"Allah, sizi, hiçbir şey bilmez bir hâlde annelerinizin karınlarından çıkardı; şükredin diye size duyma, görme gücü ve kalpler verdi."

(Nahl 16/78)

عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْۜ ﴿٥﴾

"(Allah) insana bilmediğini öğretti."

(Alak 96/5)

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِماً بِالْقِسْطِۜ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۜ ﴿١٨﴾

"Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilâh yoktur."

(Âl-i İmrân 3/18)

إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُاۜ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

"Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır."

(Fâtır 35/28)

يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْۙ وَالَّذِينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾

"(Söylenen söze uyun ki) Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."

(Mücâdele 58/11)

اَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ اٰنَٓاءَ الَّيْلِ سَاجِداً وَقَٓائِماً يَحْذَرُ الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّه۪ۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَۜ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٩﴾

"Geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, âhiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür."

(Zümer 39/9)

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِـُٔون۪ي بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُلَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣١﴾

"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip 'Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin.' dedi."

(Bakara 2/31)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Yüce Allah'ın sonsuz ilim ve kudreti, Kur'ân'ın ana temalarından biridir. Allah ilk insan Hz. Âdem'e isimleri öğretmiştir. Âdem (as) bu bilgisiyle meleklere üstün kılınmış ve yeryüzüne indirildikten sonra da yaratıcısına ve yaratılmışlara karşı sorumluluk üstlenmiştir. Allah, peygamberine gönderdiği vahiy ile de insanı dünya ve âhirette mutluluğa ulaştıracak bilgiyle donatmıştır. Kur'ân'da *'a-li-me* kökünden gelen birçok kelime vardır. Bu kök, Kur'ân'da çeşitli kiplerde 850'nin üzerinde kullanılmıştır. Bunun yanı sıra ilim anlamıyla yakın ilişkisi olan pek çok ifade ve kavrama da Kur'ân'da yer verilmiştir.

İlim (*'ilm*), *'a-li-me* kökünden gelir. Kelime, *şa-'a-ra* ve *'a-ra-fe* fiilleriyle de açıklanmış, "tanımak" ve "bilincinde olmak" ile ilişkilendirilmiştir. İlim, aynı kökten gelen *'alem* kelimesiyle de bağlantılıdır. *'Alem*, Kur'ân-ı Kerîm'de de kullanıldığı üzere "yüksek dağ",[1] ordunun altında toplandığı "sancak", yol kaybetmemek için yollara konulan "işaret" anlamlarına gelir. Evren anlamına gelen *'âlem* kelimesi de ilim ile aynı köktendir. Bu kelimeler, "belli ve görünen" anlamında birleşir. Bir âyette *'ilm* kelimesinin *'alem* şeklinde okunması[2] bu kelimelerin birbiriyle bağlantısını göstermektedir.[3]

Râgıb el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği) ilmi, "bir şeyi gerçekliğine uygun olarak kavramak" şeklinde tanımlar.[4] İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de "İlim, bilineni olduğu gibi idrak etmektir." der.[5] Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) ise ilim için "olguya uygun olan kesin inanç" ve "eşyanın şeklinin akılda belirmesi"[6] tanımlarını vermiştir. Yapılan bu tanımlara göre; ilim, duyular yoluyla, var olan bir nesnenin gerçeğine uygun bir şekilde akılda belirmesi, anlaşılması ve anlamlandırılmasıdır.

1 Şûrâ 42/32; Rahmân 55/24.
2 Zuhruf 43/61.
3 Halîl b. Ahmed, III, 221, 222; İbn Fâris, IV, 109-111; Fîrûzâbâdî, s. 1140.
4 Râgıb el-İsfahânî, s. 343-345.
5 İbnü'l-Cevzî, s. 453.
6 Cürcânî, s. 120, 121.

Kur'ân-ı Kerîm'de ilim, her şeyi bilen Allah'tan gelen ve bu yüzden de doğruluğu kesin olan vahyi, Allah'ın elçilerine gönderdiği kitapları ve nihayet Kur'ân'ı ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Onun içeriği de ana hatlarıyla Allah'ın varlığı, onun tek yaratıcı olduğu, bilgisinin sınırsız olduğu, her şeyi en iyi şekilde bildiği, insanın yeryüzünde bir sınav için bulunduğu ve ölüm sonrasında yeniden diriltileceği, yaptıklarından âhirette Yüce Yaratıcı tarafından hesaba çekileceği bilgisidir. Kur'ân, bu gerçeklerin bilgisini getirmiştir.[7] Kâfirler ve Müşrikler bunu kabul etmemiş, atalarının ve kendi yanlış kabullerinin peşine düşmüşlerdir. Onların inançları vahyin sağladığı doğru ve kuşku götürmez bilgiden yoksundur; değersiz vehimlere, sanılara ve temelsiz kabullere dayanır.[8]

İlmin Kur'ân'daki birçok konu ve kavramla ilişkisi vardır. Bunlar bilgi, görme/görüş (*rü'yet*), Kur'ân, kitap, elçi (*resûl*), anlayış (*fıkıh*), akıl, doğruyu yanlıştan ayırma gücü (*temyîz*) şeklinde sıralanabilir.[9] Bilgiye ulaşma araçları olan gönül (*fuâd*), kalp, işitme (*sem'*) ve görme (*basar/basîret*) de bu kapsama girer. Nitekim Kur'ân'daki *"İşitmeyecek misiniz?"* ve *"Görmeyecek misiniz?"*[10] ifadeleri Allah'ın büyüklüğünü ve verdiği nimetleri kavramaya bir çağrıdır. *Âyet* kelimesi de Kur'ân'da ilim ile yakından ilişkili olarak kullanılan kavramlardandır. *Âyet;* "işaret, delil ve kanıt" anlamlarına gelir. Birbirine yakın anlamlı bu kelimelerin yanı sıra, Kur'ân'da ilmin karşısına, bilgiye dayanmayan kabul, inanç ve fikir anlamında *hevâ, zann, iftirâ* gibi kelimeler konulur.

Kur'ân'da *hüküm* kavramı da ilimle yakından ilişkilidir. Hz. Lût, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ ve Hz. Süleyman hakkında *"Ona hüküm ve ilim verdik."*[11] buyurulmaktadır. Bu sayede onlar hem doğru bilgiyi tebliğ etmiş hem de doğru kararlar vermişlerdir.[12] *Hikmet* de böyledir. Fahreddin er-Râzî

---

7 A'râf 7/52; Nisâ 4/5; Bakara 2/2.

8 Necm 53/23, 28, 30: Râzî (1402), XXVIII, 251, 252; bk. En'âm 6/116; Kalem 68/36-38; Zuhruf 43/20; Bakara 2/78.

9 Ebû Hilâl el-Askerî, s. 340; İbnü'l-Cevzî, s. 454.

10 Kasas 28/71, 72: Taberî, XVIII, 305.

11 Enbiyâ 21/74; Yûsuf 12/22; Kasas 28/14; Enbiyâ 21/79; krş. Âl-i İmrân 3/79.

12 Enbiyâ 21/74: Mâtürîdî (2005), VII, 360.

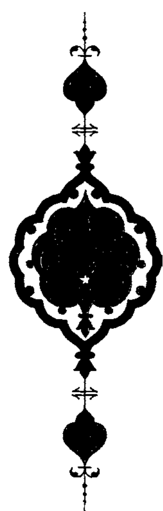
(ö. 606/1210), Kur'ân'da geçen *hikmet* kelimelerinin hepsinin ilimle ilgili bir anlam taşıdığını belirtir.[13]

Düşünen, anlayan ve kavrayan bir aklın eylemleri olarak *tefekkür, tezekkür, tedebbür, ta'akkul* de ilimle ilişkilidir. Yüce Allah'ın kudret delillerinin peş peşe sıralandığı Rûm sûresinin 20-24. âyetlerinin son cümleleri, bunun için güzel bir örnektir. Bu âyetlerde *"düşünen bir toplum için"*, *"işiten bir toplum için"* ve *"akleden bir toplum için"* ifadelerinin yanı sıra, *"bilenler için"* kanıtların verildiğinden bahsedilir.[14]

Âyetlerde yer alan bilgili kişiler (*ulü'l-'ilm, zû-'ilm*), derin bilgisi olanlar (*er-râsihûne fi'l-'ilm*) ve bilgi verilenler (*ûtü'l-'ilm*) gibi terkipler de gerçeğe tanıklık edecek akıl ve bilgi sahiplerinin nitelikleri olarak belirtilir. İlim kavramı, akıl sahipleri, aklı olanlar (*ulü'l-elbâb, ulü'n-nühâ*) gibi tamlamalarla da bağlantılıdır. Evrendeki pek çok gerçeğe tanıklık etmeye, Kur'ân'ın Allah katından geldiğini idrak etmeye, yalnız akıllı olanların mazhar olabileceği pek çok âyette vurgulanır.[15]

13 Bakara 2/269: Râzî (1402), VII, 58.
14 Rûm 30/22: Taberî, XIII, 479; Mâtürîdî (2005), VIII, 261.
15 Zümer 39/8-9; bk. Ra'd 13/19; Bakara 2/269; Âl-i İmrân 3/7, 190; İbrâhîm 14/52.

ALLAH'IN BİLGİSİ SINIRSIZDIR

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَۜ
وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾

"Allah göklerde ve yerdekileri bilir. Gizlediklerinizi ve açığa vurduklarınızı da bilir. Allah kalplerde olanı bilendir."

(Tegābün 64/4)

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ın her şeyi bildiği, bilgisinin her şeyi kapsadığı ve hiçbir şeyin O'ndan gizli kalamayacağı tekrar tekrar vurgulanır.[1] Bu gerçek, arşı yüklenen ve onun çevresinde bulunan meleklerin diliyle de ifade edilmiştir: *"Rabbimiz senin rahmetin ve ilmin her şeyi içine alır..."*[2] "Her şey" ifadesi şu âyet ile daha açık izah edilmektedir: *"Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasından inip durmaktadır ki, böylece Allah'ın her şeye kâdir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz."*[3] Bu, Allah'ın her şeyi bilen (*'Alîm*) ve her şeye gücü yeten (*Kâdir*) oluşunun bir sonucudur.

Allah'ın her şeyi bildiği, âyetlerde farklı ifade ve üsluplarla anlatılmaktadır. Buna göre, olmuş bitmiş ve olacak her şey levh-i mahfûzda kaydedilmiştir.

---

1 Tâhâ 20/98; ayrıca bk. A'râf 7/89; En'âm 6/80, 101; İbrâhîm 14/38; Hadîd 57/3; Hucurât 49/16; Enbiyâ 21/81.

2 Mü'min 40/7.

3 Talâk 65/12.

Kur'ân'da şöyle buyurulur: *"… Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyüğü de şüphesiz, apaçık kitaptadır."*[4] Bu bilgi hazinesinin anahtarları da Yüce Allah'ın elindedir: *"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez."*[5] Âyetin devamında O'nun bilgisi şöyle betimlenir: *"O, karada ve denizde ne varsa bilir, O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."*[6] Âyetin sonundaki *"apaçık bir kitap"* ile kastedilen Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre, Allah'ın bilgisinden başka bir şey değildir.[7] Allah Teâlâ büyük küçük her şeyi bilir. Bir bilgi ki, bütün gökleri, yıldızları, yeryüzünü, kıtaları, şehirleri, dağları, hayvanları, bitkileri ve madenleri kuşatır. Bir bilgi ki, uçsuz bucaksız denizleri, okyanusları, onların derinliklerinde yüzen canlıları ve binbir türlü varlığı çevreler. Varlık âleminde her ne varsa Allah'ın bilgisi içindedir.[8]

Rabbimiz, insanın idrak edebildiği (*şehâdet*) varlıkları da onun idrakinin dışındaki varlıkları (*gayb*) da bilir:[9] *"Allah gaybı bilir ve o gaybın bilgisini, dilediği peygamber dışında hiç kimseye bildirmez…"*[10] Allah bildirmedikçe gaybı elçileri de bilmez.[11] İnsanın ulaşamadığı bilgilerin en başta gelen örneği kıyametin zamanıdır. Muhatapları Hz. Peygamber'e (sas) ısrarla bunu sormuşlardır: *"Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: O'nun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz. Kıyamet göklere de yere de ağır gelecektir. O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi sadece Allah'a aittir, ama insanların çoğu bilmezler."*[12] Yüce Allah'ın herkesten gizli tuttuğu[13] bu bilgiyi bir gün Cebrâil (as) de Peygamberimize sormuş, o da kendisinin bu konuda, sorandan daha bilgili olmadığını söylemişti.[14] Câhiliye devrinde Müşriklerin yanlış bir şekilde tasavvur ettiği gibi, ne cinler ne de onları kullanarak birtakım bilgilere ulaşma iddiasındaki kahinler bu bilgilere ulaşabilirler.[15]

---

4 Sebe' 34/3; ayrıca bk. Hûd 11/6; Tâhâ 20/51-52; Kāf 50/1-4; Vâkıa 56/78; Neml 27/75; İsrâ 17/58; Yûnus 10/61.

5 En'âm 6/59: Zemahşerî (1407), II, 31; Râzî (1402), XIII, 10.

6 En'âm 6/59.

7 En'âm 6/59: Zemahşerî (1407), II, 31.

8 En'âm 6/59: Râzî (1402), XIII, 11.

9 Bk. Haşr 59/22; Ra'd 13/9; Tegābün 64/18; En'âm 6/73; Secde 32/5-6; Fâtır 35/38; Tevbe 9/78, 94, 105.

10 Cin 72/26-27.

11 Bk. Neml 27/65; Kehf 18/26; En'âm 6/59; Necm 53/35; Mâide 5/109; Nahl 16/77; Yûnus 10/20; Hûd 11/123.

12 A'râf 7/187.

13 Tâhâ 20/15.

14 Zâriyât 51/12: Mâtürîdî (2005), IX, 378; Bakara 2/3: Begavî, I, 83; Buhârî, "Îmân", 36; "Tefsîr", (Lokmân) 2; Müslim, "Îmân", 8, 9, 10.

15 Sebe' 34/14; Cin 72/8-10.

Allah, sonsuz ilim ve kudretiyle yarattığı insanın bütün özelliklerini bilmektedir. O (cc), topraktan yaratma aşamasında da anne karnında henüz cenin iken de kulunun hâlinden haberdardır:[16] *"Allah insanların geleceklerini de geçmişlerini de bilir. Bütün işler O'na döner."*[17] Allah insanın yaptığı iyi ve kötü işlerin tamamını bilir.[18] O, Peygamberimizi açıkça inkâr eden ve ona düşmanlık edenleri bildiği gibi, içtenlikle inanan Müminleri de, inanmadığı hâlde inanmış görünen Münafıkları da, onların yaptıklarını da çok iyi bilmektedir.[19] "Hidayete erenler",[20] "şükredenler",[21] "müttakiler",[22] "ıslah edenler",[23] "zâlimler",[24] "haddi aşanlar",[25] "fesad çıkaranlar",[26] "yalancılar"[27] ve "yoldan çıkanlar"[28] gibi olumlu ve olumsuz niteliklere sahip insanlar da bu bilginin kapsamı içindedirler.

Allah, gizli ya da açık sözleri, gizli fısıldaşmaları işitir, yerde ve göklerde söylenen her sözü bilir.[29] Mekkeli Müşrikler bir keresinde aralarında konuşarak peygamberliğe Hz. Muhammed'den (sas) daha lâyık insanların bulunduğunu ve bu işin "Ebû Tâlib'in yetimine kalmadığını" söylemişlerdi. Oysa Allah, Müşriklerin bu konuşmalarını da kime peygamberlik vereceğini de çok daha iyi bilmektedir.[30]

Yüce Allah insanın iç dünyasını bilir ve hiçbir şey O'na gizli kalmaz.[31] Nitekim O, insanın açığa vurmadığı ve içinde sakladığı, inanç, niyet, düşünce, vehim, kuruntu ve karar gibi duygu ve düşünceleri en ince ayrıntısına kadar bilmektedir: *"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız."*[32] Bu hususta İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) insanın işlediği fiilleri yazmakla görevli *kirâmen kâtibîn* meleklerinin bile bilemeyeceği sırları yalnızca Allah'ın bildiğini ifade etmiştir. Zira diğer âyetlerde dile getirildiği gibi onlar

16 Bk. Necm 53/32; İsrâ 17/54.
17 Hac 22/76; ayrıca bk. Enbiyâ 21/28; Bakara 2/255; Tâhâ 20/102-104.
18 Bk. Bakara 2/270, 273; Âl-i İmrân 3/92; Nisâ 4/127.
19 Ankebût 29/11; ayrıca bk. Münâfikūn 63/1.
20 Nahl 16/125; İsrâ 17/84; Meryem 19/70; Kasas 28/56, 85; Necm 53/30; Kalem 68/7.
21 En'âm 6/53.
22 Âl-i İmrân 3/115; Tevbe 9/36, 44.
23 Bakara 2/220.
24 En'âm 6/58; Bakara 2/95; Tevbe 9/47; Cum'a 62/7.
25 En'âm 6/119.
26 Yûnus 10/40; Âl-i İmrân 3/63.
27 Tevbe 9/42.
28 Nahl 16/125; İsrâ 17/84; Meryem 19/70; Kasas 28/56, 85; Necm 53/30; Kalem 68/7.
29 Enbiyâ 21/4; Kāf 50/45; İsrâ 17/53.
30 İsrâ 17/55: Zemahşerî (1407), II, 673.
31 Bk. Hûd 11/31; İsrâ 17/25; Neml 27/74; Ankebût 29/10; Lokmân 31/23; Zümer 39/7; Mü'min 40/19; Şûrâ 42/24.
32 Kāf 50/16.

"insanların yaptıklarını" ve "konuştuklarını" bilebilir, ancak kalplerinden geçeni sadece Allah bilir.[33] Zemahşerî'ye göre de "Allah'ın insana şah damarından daha yakın oluşu", Allah'ın kulunun bütün sırlarını bildiğini belirtir.[34]

ALLAH, İNSANA BİLMEDİĞİNİ ÖĞRETTİ

عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْۜ ﴿٥﴾

"(Allah) insana bilmediğini öğretti."

(Alak 96/5)

İnsan yaratılmışlar arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Çünkü Allah insanı başka hiçbir canlıda bulunmayan öğrenme, düşünme, keşfetme ve üretme yetileriyle donatmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılış sahnesi, onun bu özelliğini de anlatır. Allah, *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* buyurduğunda melekler, *"Yeryüzünde kan dökecek ve fesat çıkaracak birilerini mi yaratacaksın?"* diye cevap vermişler, *"Hâlbûki biz seni hamd ile tesbih edip seni yüceltiyoruz."* diye de eklemişlerdi. Tefsirlere göre aslında melekler bu sözleriyle, yeryüzünde halife olmaya kendilerini lâyık gördüklerini ima ediyorlardı.[35] Buna karşın Allah Teâlâ *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* demiş ve Hz. Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretmişti. Sonra meleklere, sizden daha bilgili birini yaratacağım, iddianızda *"doğruysanız o zaman şu isimleri söyleyin bana!"*[36] buyurmuştu. Meleklerse bunun üzerine, *"Bizim senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yok. Sensin her şeyi bilen ('Alîm) ve her yaptığında bir hikmet bulunan (Hakîm)!"* diye Allah'a teslim olmuşlardı. Böylece Allah meleklere hem *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* sözünü tasdik ettirmiş hem de onlara Âdem (as) ile aralarındaki farkı göstermişti. Yüce Allah bu defa, Hz. Âdem'e, meleklere öğretilenden farklı bir bilgi öğretildiğini göstermek üzere, *"Ey Âdem onlara bu isimleri söyle!"* buyurmuş, Âdem (as) kendisine söyleneni yapınca da şöyle

---

33 Kâf 50/16: Mâtürîdî (2005), IX, 351; Elmalılı, VI, 4505.

34 Kâf 50/16: Zemahşerî (1407), IV, 383; Elmalılı, VI, 4508; ayrıca bk. En'âm 6/60, 117; Yûnus 10/19-20, 36, 50, 77; Nahl 16/28, 91; İsrâ 17/47; Tâhâ 20/102-104; Mü'minûn 23/51, 96.

35 Bakara 2/31: *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 9.

36 Bakara 2/31: *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 9.

demişti: *"Ben göklerin ve yerin gizliliklerini bilirim, sizin gizlediklerinizi de açıkça söylediklerinizi de bilirim dememiş miydim?"* Sonra O, meleklerden Hz. Âdem'in üstünlüğünü kabul etmelerini, onun karşısında saygıyla eğilmelerini istemişti. Allah'ın bu emrini melekler hemen yerine getirmiş, İblîs ise buna isyan etmişti. [37]

Âyetlerde yer alan *"Âdem'e isimleri öğretti."* ve meleklerin dile getirdiği *"Senin bize öğrettiğinden başkasını bilmeyiz."* ifadelerinden anlıyoruz ki, Rabbimiz meleklere de insanlara da birçok şey öğretmiştir. Kıssadan, meleklere öğretilenle insana öğretilen bilgi arasında mahiyet farklılığı olduğunu da öğreniyoruz. Öyle anlaşılıyor ki, insan bilgisinin temel özelliği, Allah'ın kendisine verdiği işitme, görme, hissetme duyuları ve bilgi öğrenme donanımıyla[38] eşyayı algılamanın ötesinde ona isim koyma, dil oluşturup kullanma[39] yetisidir. Yine insan bilgiyi üretip çoğaltabilme, keşifler, buluşlar yapabilme, hayvanları eğitebilme, madenleri işleyebilme ve böylelikle yeryüzünü mâmur edebilme gücüne sahiptir. İnsanın *beyân*, yani anlama ve dili kullanma kabiliyetiyle yeryüzündeki canlılar arasında ayrı bir yeri bulunmaktadır.[40] Âyette bu şöyle ifade edilir: *"Rahmân, Kur'ân'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı öğretti."*[41]

Allah Teâlâ, insana dili kullanma yeteniğinin yanında davranış geliştirme, bilgiyi saklama, aletler ve araçlar oluşturma gibi yetenekler de vermiştir. Nitekim Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ve Kâbil'in kıssasında, insana yetileri yoluyla nasıl yol gösterildiğinin örneklerinden biri verilir. Kardeşi Hâbil'i öldüren Kâbil, kardeşinin cesedini ne yapacağını bilememiştir. Yüce Allah gönderdiği bir karga ile cesedi toprağa gömmesi gerektiğini ona öğretmiştir.[42]

Kur'ân'ın ilk inen âyetleri insana öğretilenleri şöyle anlatmaktadır: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı döllenmiş bir yumurtadan yarattı. Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir."*[43] Âyette yaratma, öğretme ve bilginin kayıt aracı olan kalem peşpeşe gelmekte ve bütün bunların insana bir armağan olarak verildiği vurgulanmaktadır. Allah insanı yaratmış, onu bilgi sahibi yapmış, bilgi ve düşünceye kalıcılık kazandıran kalemle ona yazmayı da öğretmiştir. Taberî (ö. 310/923), bunu insana yapılmış büyük bir iyilik

---

37 Bk. Bakara 2/30-38.

38 Nahl 16/78.

39 Râgıb el-İsfahânî, s. 343, 344.

40 İsrâ 17/70.

41 Rahmân 55/1-4: Zemahşerî (1407), IV, 443.

42 Mâide 5/31; bk. Mâide 5/4; Nisâ 4/26, 113.

43 Alak 96/1-5.

olarak açıklar. Hatta, ona göre kalem ile yazı yazmak insana öğretilmeseydi, insanın sağlıklı bir hayat sürdürmesi mümkün olamazdı.[44]

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ın verdiği yetilerle insanın tecrübe ve yetkinlik kazanmasının değerli kabul edildiğini görüyoruz. Buna sahip olanlar bir üstünlük elde etmektedirler. Bu yüzden Kur'ân, sorunların çözümünde konuyu bilen kişilere başvurmak gerektiğine işaret eder.[45] Yine Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın verdiği yetiler ile bilginin öğrenilmesini ister ve bilginin topluma yön vermesini öngörür. Öğrenmenin önemine vurgu yapan pek çok âyet vardır. Medine'de inen şu âyetler de bu konuya dikkat çekmektedir: *"Halkları kendilerine dönüp geldiklerinde onları uyarmak üzere dinde derin bilgi ve kavrayış sahibi olmak için her kesimden bir grup geride kalmalıdır."*[46] Böylece savaşa çıkmayıp geride kalanlar, toplumda bilginin yaşamasını ve gelişmesini sağlamış olacaklardır.

İnsan her şeyin ve tabii ki bilginin de sahibi olan Allah'ı hiçbir zaman unutmamalıdır. Ancak insan bu gerçeği unutmaya ve kendi benliğini öne çıkarmaya eğilimlidir. Kur'ân bunu şöyle ifade eder: *"İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize yalvarır. Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet verdiğimiz vakit, 'Bu bana ancak bilgimden dolayı verilmiştir.' der. Hayır o, bir imtihandır, fakat çokları bilmezler."*[47] Kur'ân bu hususta tarihten örnek de getirir. İnsanın bu ham benlik duygusunu örneklendiren bir kişilik olarak Kârûn'u gösterir. Kârûn elindeki zenginliğe kendi çabasıyla ulaştığını ve servetinin sahip olduğu bilgiden kaynaklandığını düşünen oldukça varlıklı biriydi. Kendisini uyaranlara da, *"Bu serveti sahip olduğum bilgi sayesinde elde ettim."*[48] diye cevap vermişti. Kendilerine ilim verilmiş kişiler ise Kârûn'a özenen insanlara, her şeyin sahibi Allah'ın huzurunda verilecek hesabı hatırlatıyorlardı.[49] Kur'ân, sonunda bütün malı-mülkü, saray ve köşkleriyle birlikte Kârûn'un yerin dibine batırıldığını belirtir. Böylece ona özenen halk, malın mülkün ve bilginin gerçek sahibini anlamış ve Kârûn da daha dünyada iken kibrinin karşılığını almıştır. Öyleyse insanoğlu benlik duygusuna kapılmamalıdır. Bilgisinin de dünyadaki hayatı gibi sınırlı ve geçici olduğunu görmelidir. İnsan, ömrün en düşkün hâline (*erzeli'l-'umr*) ulaştığında,[50] zaten bilemeyecek bir duruma düşmektedir. Ayrıca, *"Her*

44 Alak 96/4-5: Taberî, XXIV, 527.
45 Nisâ 4/83: Râzî (1402), X, 153.
46 Tevbe 9/122.
47 Zümer 39/49.
48 Kasas 28/76-78.
49 Kasas 28/79-82.
50 Nahl 16/70.

bilenin üstünde bir bilenin…"[51] bulunduğu ve onun da bilgisine sınır çizilemeyen Allah olduğu unutulmamalıdır.

Kur'ân-ı Kerîm peygamberlere bazı özel bilgilerin öğretildiğini belirtir. Hz. Nûh, Allah'ın bilgisi dahilinde ve yol göstericiliğinde, insan neslini büyük tufandan kurtaracak gemiyi yapmıştır.[52] Hz. İbrâhim'e göklerin ve yerin gizlilikleri gösterilmiştir.[53] Hz. Ya'kūb Allah'ın öğrettiği bilgiye sahip iken,[54] Hz. Yûsuf'a rüyaların yorumu öğretilmiştir.[55] Hz. Dâvûd'a sağlam ve estetik zırh yapımı belletilmiş,[56] Hz. Süleyman'a da kuşların dilini anlama yeteneği verilmiştir.[57] Yine Hz. Süleyman, emrindeki bilgili biri sayesinde, Yemen'deki Sebe Devleti kraliçesinin tahtını göz açıp kapayıncaya kadar yanına getirtmiştir. [58] Hz. Hızır da[59] kendisine verilen özel bilgi sayesinde Hz. Mûsâ'ya birlikte yaşadıkları sıradışı olayların arkasındaki gerçekleri anlatmıştır.[60]

Allah insana hem varlıkların bilgisine ulaşabilecek bir güç vermiş hem de peygamberleri yoluyla onu bilgilendirmiştir. O, insanı ilâhî bilgi ile desteklemiştir.[61] Bu konu üzerinde Kur'ân-ı Kerîm özellikle durur. Peygamberlere vahiy, ilim, kitap ve hikmet verilmiştir.[62] Böylece, levh-i mahfûzda kayıtlı bulunan bazı bilgiler yeryüzüne inmiştir. Kur'ân vahiy kaynaklı eski metinlerden (*Suhuf-i ûlâ*), Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ'nın sahifelerinden söz etmektedir.[63] Hz. Mûsâ'ya ayrıca yazılı levhalar verilmiş, Tevrat indirilmiştir.[64] Yeryüzüne bilgi akışı, Hz. Mûsâ'dan sonra da devam etmiştir. Yüce Allah, Hz. Dâvûd'a Zebur'u vermiştir. Zebur'da insanı Allah'a yakarışa, derinden bağlanışa, iyiliğe yönlendirecek hikmet ve temsiller bulunur.[65] Hz. Dâvûd'dan sonra da İsrâiloğulları içinden birçok peygamber gerçekleri onlara aktarmıştır. Hz. Îsâ'ya hidayet kaynağı olarak İncil, nihayet son peygamber Hz. Muhammed'e (sas)

51 Yûsuf 12/76.
52 Hûd 11/ 37.
53 En'âm 6/75.
54 Yûsuf 12/68.
55 Yûsuf 12/6.
56 Enbiyâ 21/80.
57 Neml 27/16.
58 Neml 27/40: Kurtubî (1952), XIII, 204-206.
59 Kehf 18/65: Kurtubî (1952), XI, 16.
60 Kehf 18/71-82.
61 Bk. Yûnus 10/94, 108; En'âm 6/91; Zümer 39/23; Câsiye 45/6; Bakara 2/147, 238-239, 282; Âl-i İmrân 3/60.
62 Ra'd 13/30; İsrâ 17/39; A'râf 7/62, 117, 160; Cin 72/1-2; Tâhâ 20/12-14, 47-49, 77; Şuarâ 26/52, 63; Yûnus 10/87; Meryem 19/41-43 (Hz. İbrâhim); Enbiyâ 21/51, 74 (Hz. Lût); Enbiyâ 21/78-79 (Hz. Dâvûd ve Süleyman); Neml 27/15; Kasas 28/14 (Hz. Mûsâ), 44; İsrâ 17/2; Bakara 2/251; Âl-i İmrân 3/47-48 (Hz. Îsâ), 44, 164; Mâide 5/110; Cum'a 62/2; Fâtır 35/32; Meryem 19/12-15 (Hz. Yahyâ); Meryem 19/29-33 (Hz. Îsâ).
63 Necm 53/36, 37; A'lâ 87/18, 19.
64 En'âm 6/91.
65 Âl-i İmrân 3/184: Râzî (1402), IX, 451.

gerçeğin bilgisini taşıyan Kur'ân indirilmiştir. Kur'ân bütünüyle doğru bilgi içeren kutlu bir kitaptır: *"Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap getirdik."*[66]

VAHYİ BİLENLE BİLMEYEN BİR OLMAZ

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ اٰنَٓاءَ الَّيْلِ سَاجِدًا وَقَٓائِمًا يَحْذَرُ الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهٖۜ
قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذٖينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَۜ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٩﴾

"Geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, âhiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür."

(Zümer 39/9)

Peygamberimiz ile Mekkeli Müşrikler arasındaki mücadele aynı zamanda bir bilgi ve bilgisizlik mücadelesiydi. Vahyin başlangıcından itibaren Kur'ân, Müşriklerin doğru bir bilgiye dayanmadıklarını, kendi asılsız kabullerine uyduklarını, atalarını körükörüne taklit ettiklerini belirtmiştir:[67] *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun.' denildiğinde, 'Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız.' dediler. Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!"*[68] Kur'ân, Müşrikleri sürekli olarak bilgiye dayanmayan bir inanca sahip oldukları konusunda uyarıyordu: *"Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah putlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Onlar (putperestler) sadece kuruntularına ve kişisel arzularına uyuyorlar. Oysa şimdi onlara Rablerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır."*[69] Kur'ân bu hakikati bilenlerle bilmeyenlerin tavırlarını kıyaslayarak şöyle açıklıyor: *"Geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, âhiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler*

66 A'râf 7/52.
67 Bk. En'âm 6/116, 119; Kalem 68/36; Necm 53/23; Zuhruf 43/20; Bakara 2/78; Rûm 30/29; Kasas 28/50.
68 Bakara 2/170.
69 Necm 53/23.

bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür."[70] Allah'ın Resûlü (sas) temelsiz kabuller anlatmıyordu. Onun aktardıkları, kendisine vahyedilen bir bilgi idi.[71] Ancak Müşrikler her fırsatta Kur'ân'ın vahiy olduğunu, Allah'tan gelen doğru bilgileri içerdiğini inkâr etmişlerdi.[72] Vahiyle gelen doğru bilgiye karşı kapalı kalmakta ısrarlıydılar: *"Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ ibret almayacak mısınız?"*[73]

Müşriklerin Allah'a ortak koşmalarının ve dinde olmayan birçok şeyi din gibi görmelerinin nedeni bilgiye dayanmamaları, cahilce davranmalarıdır. Onlar, Allah'ın yarattığı cinleri bilgisizce Allah'a ortak koştular, O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar.[74] Bununla da kalmayıp hiçbir bilgiye dayanmadan Allah'a iftira atarak, birçok yasak ve emir koymaya kalktılar. Çocuklarını öldürmeyi iyi bir şey gibi gördüler, kestikleri hayvanların etinden putlarına pay ayırdılar; bazı hayvanları ve ekinleri dokunulmaz ilân edip yalnız kendilerine ayırdılar; Allah'a iftira edip, bazı hayvanları keserken onun ismini anmadılar; bazı hayvanların etini eşlerine yasakladılar; ölü doğan hayvanları ise eşlerine verdiler; bazı dişi ve erkek hayvanların etine yasak getirdiler.[75] Müşrikler uydurdukları bu yalanları Allah'ın emriymiş gibi görmüşlerdi. Oysa onların bu iddiaları sadece atalarından gördükleri ve bilgiye dayanmayan kabullerdi. Ataları ise bilgisiz insanlardı: *"Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin.' dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter.' derler. Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler olsa da mı?"*[76]

Kur'ân, vahyin erken döneminde bazı Ehl-i kitap bilginlerinin vahyin gerçekliğini bildiklerini haber vermektedir. Mekke Müşrikleri, ısrarla ve inatla Allah'tan gelen bilgiyi kabul etmiyorlardı. Böyle bir ortamda Kur'ân, önceden kitap indirilen ve vahiy hakkında bilgisi olan Yahudi ve Hıristiyan bilginlerini işaret etmiştir. Kur'ân, Müşriklerin bilgisizliklerini, kibir ve tutuculuklarını aşabilmeleri için onları önceki toplumların bilgisine başvurmaya yönlendirmiştir: *"Kendilerine bilgi verilenler, Rabbinden sana indirilenin (Kur'ân'ın) gerçek olduğunu bilir; onun, mutlak galip*

70 Zümer 39/9.
71 Necm 53/1-5.
72 Ra'd 13/37; Bakara 2/120, 145; Nahl 16/102-110; Câsiye 45/18.
73 Câsiye 45/23.
74 En'âm 6/100.
75 En'âm 6/139-144.
76 Mâide 5/104.

ve övgüye lâyık olan (Allah'ın) yoluna ilettiğini görürler."[77] Nitekim önceki dinlerin bağlıları arasından gerçek bilgiyi kavramış âlimler de Kur'ân'ı hemen tanıyorlardı. Ona hemen inanıyorlardı: *"De ki: Siz ona ister inanın ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilenlere o (Kur'ân) okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar."*[78]

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın bildirdiği gerçeklerin anlaşılmasında da bilgili olmanın önemini vurgular. Zira Allah'a şirk koşulmaması gerektiğini bilgili olan insanlar anlayabilir. Kur'ân şirk koşmanın yanlışlığını başka birçok yolla anlattığı gibi, tabiattan örneklerle de anlatmıştır. Meselâ, örümceğin kendine ördüğü yuva, en zayıf yuvadır. Allah'tan başkasına dayanıp güvenenler de işte böylesine zayıf bir sığınak edinmişlerdir. Bu benzetmenin anlamını da yalnız Allah'ı ve O'nun âyetlerini bilenler anlayabilir: *"İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler (âlimler) düşünüp anlayabilir."*[79] Başka bir âyet de Allah'tan başka ilâh olmadığı konusunda bilgili olanların tanıklığından söz eder: *"Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilâh yoktur."*[80] Allah'ın birliğine kendisinden ve meleklerden sonra şahit olan âlimler, bu şahitliğin gereğini de yaparlar. Bu bilgili kişiler, Medine'ye gelen Hıristiyan Necran heyetinin Hz. Îsâ hakkındaki iddialarının aksine, Allah'ın ortağının olmadığına tanıklık etmişlerdir. Onlar böylelikle Allah'a karşı adaleti de yerine getirmişlerdir.[81] Bilgili kişiler, dünya hayatının geçiciliğini ve yeniden diriltilerek yaptıklarının hesabını Allah'a vereceklerini ve Allah'ın ceza ve mükâfat verebileceğini bilir. İşte bu sebeple de *"Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar."*[82] Allah'ın her şeye kâdir olduğunu, O'nun dilediği her şeyi yapabileceğini en iyi onlar bilirler.[83] Yüce Allah'ın buyruklarını yerine getiren bu imanlı ve bilgili kişiler, dinde üstün dereceleri hak ederler: *"Ey iman edenler! Size 'Meclislerde yer açın!' denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size 'Kalkın!' denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[84]

---

77 Sebe' 34/6.
78 İsrâ 17/107; ayrıca bk. Şuarâ 26/196, 197.
79 Ankebût 29/41-43: Taberî, XVIII, 407; Rûm 30/22; Ra'd 13/19.
80 Âl-i İmrân 3/18.
81 Âl-i İmrân 3/18: Taberî, V, 279.
82 Fâtır 35/28: Taberî, XIX, 364.
83 Fâtır 35/28: Mâtürîdî (2005), VIII, 485.
84 Mücâdele 58/11.

Kur'ân-ı Kerîm'de, insanların bilgi ve idrakini aşan konulardan söz eden âyetler vardır. Bunlara *müteşâbih* âyetler denilmektedir. Derin bilgi sahibi olanlar *(er-râsihûne fi'l-'ilm)* bu konuların insanın bilgi edinme yetilerini aştığını bilerek, *"Bunlara iman ettik, hepsi Rabbimizin katındandır."* deyip bu anlatılanlara teslimiyetlerini bildirirler.[85] Buna göre, bu âyetlerin doğru anlamlarını Allah'a bırakmak gerektiğini bilmek için de bir bilgi ve idrak seviyesine sahip olmak gerekmektedir. Nitekim âyet, ilimde derinleşenlere yönelik bir övgü cümlesiyle bitirilmiştir: *"(Bu inceliği) ancak aklıselim sahipleri düşünüp anlar."*[86]

Kur'ân bildiklerine göre davranmayanları ve bilgiyi kötüye kullananları da ele almıştır. Bunun bir örneği Hz. Muhammed'in çağdaşı Ümeyye b. Ebi's-Salt adlı kişidir.[87] Ümeyye dini bilen biriydi.[88] Allah'ın ona "âyetlerini" öğretmesine karşın o, şeytana uymuş ve bilginin değil, kendi yanlış kabullerinin ardına düşmüştü.[89] Dünyevî çıkarının peşine düşen bu kişi âyette, boşuna yorulmuş, sürekli dili dışarıda, soluyup duran bir köpeğe benzetilir. Kur'ân, ilmi ve kitabı öğreten kişilere yaraşır davranmadıkları için indiği dönemdeki Yahudi âlimlerini de eleştirmiştir. Kitabı öğrenmek ve öğretmek onları böyle bir bilince sevk etmeliydi: *"Okutmakta ve öğrenmekte olduğunuz Kitap uyarınca Rabbe hâlis kullar olunuz."*[90]

Sonuç olarak, insanın bilgi sahibi olabilmesi, onun ayırıcı bir özelliğidir. Bunun yüce bir erdem olduğu, Kur'ân'da her fırsatta vurgulanmıştır. Bilgiye sahip olma yetisi insana, onu yoktan yaratan ve her şeyi bilen Yüce Allah tarafından verilmiştir. Allah insana, bilginin aktarıldığı dili ve kalemle yazmayı öğretmiştir. Yine Allah, insanı başıboş bırakmamış ve ona tek yaratıcısını, bütün kâinatın yaratıcısını öğretmiştir. Gönderdiği elçilerle O, insanı yeryüzünde sınamak için yarattığını ve onu yaptıklarından hesaba çekeceğini bildirmiştir. İnsana düşen, kendisi ve kâinattaki bütün yaratılanlar üzerinde düşünerek, inceleyerek, ibret alarak, bütün bunların yaratanını tanımaktır. Çünkü kendisi de dahil bütün yaratılanlar Yüce Yaratıcı'nın âyetleridir, kanıtlarıdır. İnsanın iç ve dış dünyasında, Allah'ın ona verdiği yetilerle elde edip geliştirdiği bütün bilgiler, bu asıl gerçeğe götüren araç bilgilerdir. Kur'ân, bütün bir kâinatı müminin önünde bitip tükenmeyen bir inceleme, araştırma ve bilgilenme alanı olarak açmaktadır. Varlık dünyasına böyle bir bakışla

85 Âl-i İmrân 3/7: Zemahşerî (1407), I, 338.
86 Âl-i İmrân 3/7.
87 A'râf 7/175-176: Mâtürîdî (2005), V, 88, 89; İbn Atıyye, II, 476, 477.
88 A'râf 7/175-176: Elmalılı, IV, 2334.
89 A'râf 7/175-176.
90 Âl-i İmrân 3/79: Zemahşerî (1407), I, 378.

yaklaşmasını bilen Müminler, tarihte, etkisi günümüzde hâlâ devam eden, eşine az rastlanır bir medeniyet inşa etmişlerdir. Buna göre mutlak ilim sahibi Allah'tır ve insan bilgisinin çok sınırlı olduğunun farkında olmalıdır. İnsan her şeyi bilen Allah'ın izin verdiği kadar bilgiye sahip olabilir. Bu sebeple Kur'ân, *"Rabbim ilmimi arttır!"*[91] diye dua edilmesini öğütlemiştir. Sevgili Peygamberimiz de *"Allah'ım senden faydalı ilim istiyorum."*[92] diye dua ederek ümmetine örnek olmuştur. Ayrıca insan, kendi varlığıyla ilgili en önemli bilgi olan dünyanın geçiciliğini ve yeniden diriltilip Allah'ın önünde hesap vereceği bilgisini hayatında her daim canlı tutmalı ve bu bilinçle yaşamalıdır.

91 Tâhâ 20/114.

92 İbrâhîm 14/37: Kurtubî (1952), IX, 370; İbn Mâce, "İkāmetü'ṣ-Ṣalât", 32; "Du'â'", 3; İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 294, 305, 318, 322.

ALLAH'IN
KUDRETİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰٓى
اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰىۜ بَلٰٓى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٣﴾

"Onlar, düşünmüyorlar mı, gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratma konusunda acze düşmeyen Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? Şüphe yok ki O, her şeye kâdirdir."

(Ahkāf 46/33)

اَوَلَيْسَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْۜ
بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَل۪يمُ ﴿٨١﴾

"Gökleri ve yeri yaratan Allah, onların benzerini yaratmaya kâdir değil mi? Elbette öyledir. O, eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir."

(Yâsîn 36/81)

وَهُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ مِنَ الْمَٓاءِ بَشَراً فَجَعَلَهُ نَسَباً وَصِهْراًۜ وَكَانَ رَبُّكَ قَد۪يراً ﴿٥٤﴾

"İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da O'dur. Rabbin üstün kudret sahibidir."

(Furkān 25/54)

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُۜ ﴿٣﴾ بَلٰى قَادِر۪ينَ عَلٰٓى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾

"İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor? Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter."

(Kıyâme 75/3-4)

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ۗ وَالْاَرْضُ جَم۪يعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ
مَطْوِيَّاتٌ بِيَم۪ينِه۪ۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾

"Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, Müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir."

(Zümer 39/67)

اَوَلَمْ يَرَ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَص۪يمٌ مُب۪ينٌ ﴿٧٧﴾

"İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur."

(Yâsîn 36/77)

اِنَّمَٓا اَمْرُهُٓ اِذَٓا اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾

"Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'Ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir."

(Yâsîn 36/82)

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِمًا بِالْقِسْطِۜ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۜ ﴿١٨﴾

"Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. Ondan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Âl-i İmrân 3/18)

...وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۜ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٧﴾

"... Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümranlığı Allah'a aittir. O dilediğini yaratır. Allah her şeye kâdirdir."

(Mâide 5/17)

اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٤﴾

"Dönüşünüz yalnız Allah'a olacaktır; O her şeye kâdirdir."

(Hûd 11/4)

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَٓاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَٓاءُۘ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَٓاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَٓاءُۜ بِيَدِكَ الْخَيْرُۜ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٦﴾ تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِۘ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّۘ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

"De ki: 'Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kâdirsin. Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın ve dilediğine sayısız rızık verirsin.'"

(Âl-i İmrân 3/26-27)

وَاِنَّا عَلٰٓى اَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾

"(Resûlüm!) Onları tehdit ettiğimiz durumu
sana göstermeye elbette ki kâdiriz."

(Mü'minûn 23/95)

اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَٓاءٍ مَه۪ينٍۙ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ ف۪ي قَرَارٍ مَك۪ينٍۙ ﴿٢١﴾ اِلٰى قَدَرٍ مَعْلُومٍۙ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَاۗ فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾

"Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı?
O suyu belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirdik.
Ölçüleri biz koyduk; ne de güzel ölçmüşüzdür!"

(Mürselât 77/20-23)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân, bütün anlatımlarının merkezinde yer alan Allah isminin etrafında oluşan bir anlam örgüsüne sahiptir. Bu bakımdan Allah'ın kudretini ve her şeye gücünün yettiğini ifade eden isimlerin, Allah'ın diğer güzel isimleri (*el-Esmâu'l-Hüsnâ*) ile kuvvetli bir ilişkisi vardır. Elbette hükümranlık ve mutlak hâkimiyet, güç ve kudret ile söz konusu olabilir. Allah'ın, *el-Kādir* (güçlü, kuvvetli, her şeye gücü yeten),[1] *el-Kadîr* (istediğini istediği gibi eksiksiz ve kusursuz yapabilen),[2] *el-Muktedir* (güçlü, kuvvetli, istediğini istediği gibi yapan),[3] *el-Melik* (her şeyin sahibi),[4] *el-Kavî* (kuvvetli, kudretli, her şeye gücü yeten),[5] ve *Zü'l-kuvveti'l-metîn* (çok kuvvetli, çok dayanaklı)[6] isimleri bunu anlatır. Hükümranlık ise sadece Allah'a aittir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın erişilmez kudreti ve hükümranlığını bildiren kelimelerin başında "belirlemek, güç yetirmek, hükmetmek, ölçmek" anlamına gelen *ka-de-ra* kökünden gelen kelimeler kullanılmıştır. Bu kök, türevleriyle birlikte Kur'ân'da 132 kere geçer. Bu kelimenin geçtiği yerlerde her zaman şu hakikat vurgulanır: Allah Teâlâ'nın gücü mutlaktır, O'nun her şeye gücü yeter.

Allah Teâlâ'nın yarattıkları üzerindeki egemenliğini, üstün gelinemeyen gücünü ve galibiyetini ifade eden *el-'Azîz* ismi de Kur'ân'da farklı biçimlerde geçer. Yüce Allah'ın kudret ve gücünü vurgulayan *kuvvet* kelimesi iki yerde, *el-Kavî* sekiz yerde, *Zü'l-kuvveti'l-metîn* ise bir yerde kullanılmıştır. Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü ifade eden *el-'Azîm* Kur'ân'da on dört defa yer alır. Yaratan, yaşatan, öldüren, gökleri, yeri ve bunların içerisindeki varlıkları idare eden ancak bu yüce güçtür. Kur'ân'da, Allah Teâlâ'nın, üstün kudretini ve gücünü unutup kendinde bir güç olduğunu

1 Kıyâme 75/4, 40; Mürselât 77/23; Yâsîn 36/81; En'âm 6/37, 65; Ahkāf 46/33; Meâric 70/40.
2 Bakara 2/20; Fussılet 41/39; Ahkāf 46/33; Rûm 30/50; Ankebût 29/20; Hadîd 57/2; Haşr 59/6; Hac 22/6.
3 Kamer 54/42, 55; Kehf 18/45; Zuhruf 43/42.
4 Tâhâ 20/114; Mü'minûn 23/116; Bakara 2/107.
5 Hadîd 57/25; Şûrâ 42/19; Mü'min 40/22; Neml 27/39; Hûd 11/66; Hac 22/40.
6 Zâriyât 51/58.

sanarak yanlışa düşenler, Yüce Yaratıcı'nın çeşitli isim ve sıfatlarıyla uyarılır; asıl güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğu bildirilir.

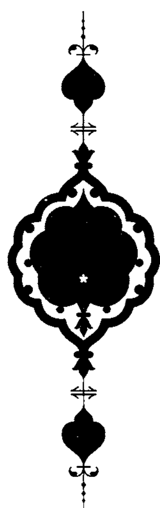
Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın yarattıkları üzerindeki egemenliğini, sonsuz kudretini betimleyen kelimeler geniş bir anlam örgüsü oluşturur. Gökleri ve yeryüzünü Allah yaratmıştır.[7] Gece, gündüz, güneş, ay ve gölge Allah tarafından var edilmiştir.[8] Gök kubbeyi hiçbir direk desteği olmadan tutan Allah'tır. İnsanlar sarsılmasın diye yeryüzüne sabit dağları yerleştiren O'dur. Oradaki her türlü canlıyı O yaratmıştır. Gökten yağmur indirerek her türden güzel bitkiyi, meyveleri ve sebzeleri O yetiştirir.[9] Sürünen, ayakları üzerinde yürüyen bütün canlıları; kurtları, böcekleri ve bütün kuşları yaratan O'dur.[10] Ayrıca Kur'ân, insanın yaratılışına özellikle dikkat çekmiştir.[11] İnsanın sudan yaratılışı,[12] cenin hâlinde rahimlere yerleştirilmesi,[13] kıyametin kopması,[14] âhirette insanın yeniden diriltilmesi,[15] Allah'ın yüce kudreti ile gerçekleşir. Yaratılışında Allah'ın kudretini görebilmesi için insanın kendine bakması yeterli olacaktır.[16] Bu geniş alan içerisinde Allah'ın üstün kudretine, ulaşılmaz egemenliğine dikkat çeken isimlerin başlıcaları şunlardır: *el-'Azîz* (güçlü, galip ve benzersiz olan), *el-'Alî* (yükseklik ve yücelik sahibi), *el-Kebîr* (büyük ve yüce olan), *el-Gâlib* (üstün gelen, gücü yeten), *el-Celîl* (azamet sahibi, büyük, yüce), *el-'Azîm* (yüce, üstün, eksikliklerden münezzeh olan), *el-Hâlik* (planlı ve amaçlı bir şekilde yaratan), *el-Bârî'* (örneği olmadan yaratan), *el-Muhyî* (dirilten), *el-Mümît* (öldüren, canı alan), *el-Kābız* (rızkı daraltan, canlıların ruhunu alıp hayatlarına son veren), *el-Bâsıt* (rızkı genişleten, insanların ilmi ve bedeni imkânlarını genişleten), *el-Hâfıd* (alçaltan, aşağıya indiren, değeri azaltan), *er-Râfi'* (yükselten, değeri yükselten), *el-Mürîd* (isteyen, irade eden), *el-Mu'iz* (dilediği kimseyi yücelten, değerli kılan), *el-Müzill* (dilediği kimseyi

---

7 En'âm 6/1; A'râf 7/54; Yûnus, 10/3; Hûd 11/7; İbrâhîm 14/19; Nahl 16/3; Furkān 25/59; Secde 32/4.
8 Enbiyâ 21/33.
9 Lokmân 31/10.
10 Nûr 24/45.
11 Alak 96/2; En'âm 6/2; Rûm 30/20, 54; Kıyâme 75/38-40; İnsân 76/2; Mü'minûn 23/14; Nahl 16/4.
12 Furkān 25/54.
13 Mürselât 77/21-23.
14 Nahl 16/77.
15 Kıyâme 75/40.
16 Zâriyât 51/21; Fussılet 41/53.

alçaltan, değerini düşüren) *el-Cebbâr* (ulaşılamayacak derecede azamet sahibi), *el-Fâlik* (kudretiyle çekirdeği yarıp içinden bitki bitiren), *Refîu'd-derecât* (insanların derecelerini yükselten), *el-Fa‵‵âl* (dilediğini dilediği şekilde ve zamanda yapma kudreti olan). Bütün bu isimler, birbirlerinin anlamlarını güçlendirmekte ve her biri Allah'ın benzersiz kudretini farklı yönleriyle ifade etmektedir.

ALLAH, KARŞI KONULMAZ BİR KUDRETE SAHİPTİR

...وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٧﴾

"... Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümranlığı Allah'a aittir. O dilediğini yaratır. Allah her şeye kâdirdir."

(Mâide 5/17)

Allah, yeryüzünü, gökyüzünü, bunların arasındaki her şeyi, başka hiçbir varlığa gerek duymadan yalnız kendi kudreti ile yaratmıştır. Onların yönetimini de yine yalnız kendisi yürütmektedir.[1] Denizlerin acı ve tuzlu sularını nehirlerin tatlı sularıyla birbirlerine karışmayacak şekilde iç içe salıveren Allah'ın kudretidir.[2] Allah Teâlâ güçlü, saygın ve yücedir (*Zü'l-Celâl*). Allah o kadar güçlüdür ki, gökleri ve yeri yaratırken hiçbir zayıflık göstermemiştir; O, hiç zorluk ve yorgunluk da yaşamamıştır.[3] Bu bakımdan Kur'ân, Yüce Allah'ın kudretini yeterince takdir edemeyenleri eleştirir. Her türlü övgüye lâyık olan Allah (*el-Hamîd*), onlardaki kuşkuyu gidermek için göklerin ve yerin yaratılmasının, insanları yaratmaktan daha büyük bir olay olduğunu belirtir.[4] Hatta şüphe içerisinde olanlara *"Şimdi, sizi yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı?"*[5] diye sorar ve onlardaki bu kuşkunun yersizliğini ortaya koyar.

1 Âl-i İmrân 3/2; Mâide 5/120; Ahkāf 46/33.
2 Furkān 25/53: Taberî, XVII, 472; İbn Kesîr, X, 314-315.
3 Kāf 50/15, 38.
4 Mü'min 40/57.
5 Nâziât 79/27.

Mekke Müşriklerinin en derin kuşkusu, yeniden yaratılış konusunda olmuştur.[6] Oysa onlar, insanın ilk yaratılışını göz ardı etmektedirler. *"Çürüyüp toz olmuş kemiklere kim hayat verecek?"*[7] diyerek yeniden yaratılmayı bir türlü kabullenememişlerdir. Peygamber Efendimize *"Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını hâline gelmişken yeniden mi diriltilecekmişiz? Üstelik gelip geçmiş atalarımız da mı?"*[8] diye sormuşlardır. Allah Teâlâ da onlara *"Sizi ilk defa yaratan sizi diriltecektir."*[9] cevabını vermiştir. Ölümü de hayatı da O yaratmıştır.[10] Yüce Allah diridir (*el-Hayy*)[11] ve O, hayat veren (*el-Muhyî*) olarak ölüleri yeniden diriltmeye gücü yetendir.[12] İnsana hayat veren O'dur.[13] O, gerçek güç ve iktidarı elinde bulundurandır (*el-Muktedir*).

Hz. Peygamber (sas) kıyamet gününün muhakkak geleceğini haber verince komşularından Adiyy b. Ebî Rebîa ona şöyle demişti: "Ey Muhammed! Ben onu gözümle görsem yine doğrulamam ve sana inanmam. Allah, dağılmış kemikleri mi toplayacak?" Benzer şekilde Ebû Cehil de "Muhammed, Allah'ın bu kemikleri çürüdükten ve dağıldıktan sonra toplayıp onlara yeniden can vereceğini mi söylüyor?" demişti.[14] Oysa onlar, rahimlerde cenini teşekkül ettirmeye gücü yetenin Allah olduğunu unutuyorlardı.[15] O, gökten belirli ölçülere göre suyu indirip yeryüzünde yerleştirmeye de oradan gidermeye de gücü yetendir.[16] Onunla kuru toprağa can veren yine O'dur.[17] Bütün bunları yapan elbette ölüleri tekrar diriltmeye kâdirdir.[18]

Kur'ân'ın Allah'ın kudretini ve yeniden yaratma gücünü anlattığı bir örnek de şöyledir: Yeniden dirilmeyi sorgulayan birisi, içinde yaşayanların öldüğü, viraneye dönüşmüş bir kasabadan geçer. Ölenlerin nasıl dirileceğini düşünür ve şu soruyu sormaktan kendini alamaz. "Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?" der ve dinlenmeye çekilip uykuya dalar. Allah Teâlâ onun canını alır ve ancak yüz sene sonra tekrar ona can verir. Ardından Allah ona, kaç yıl o kasabada

---

6 Kāf 50/15.
7 Yâsîn 36/78; 82; İsrâ 17/49, 98; Sâffât 37/16, 53; Nâziât 79/11.
8 Vâkıa 56/47-48.
9 İsrâ 17/51; Yâsîn 36/79.
10 Mülk 67/2.
11 Bakara 2/255; Âl-i İmrân 3/2; Tâhâ 20/111; Furkān 25/58.
12 Rûm 30/50; Fussılet 41/39.
13 Hac 22/66.
14 Kıyâme 75/3-4: Âlûsî, XXIX, 137; Elmalılı, VIII, 5474.
15 Mürselât 77/21-23.
16 Mü'minûn 23/18.
17 Nahl 16/65.
18 Kıyâme 75/40.

kaldığını sorar. Bozulmayan yiyeceklerine ve içeceklerine bakılırsa bir gün veya daha az kalmış olmalıdır. Orada yüz yıl kaldığı söylenince, şaşırıp hayrete düşer. Bu kişi, insanların ibret alması için öldürülüp diriltilmiştir. Bir de bindiği eşeğinin çürümüş kemiklerine dikkatle bakması istenir. Çürümüş kemikler toparlanır, üzerine deri giydirilir. Sonunda adam şunu söyler: *"Biliyorum ki, Allah kesinlikle her şeye kâdirdir."*[19]

Yeryüzünde ve gökyüzünde hiçbir şey Allah'ı güçsüz bırakamaz.[20] Allah Teâlâ çok büyüktür (*el-'Azîm*). O'nun yüceliği kusursuzdur. Allah Teâlâ gücü ve kudretiyle her şeyden çok yüce (*el-Müteâl*) olduğu gibi çok büyüktür de (*el-Kebîr*).[21] O, başka kimsenin olmadığı kadar büyüktür (*el-Mütekebbir*). Bu denli büyük olmak yalnızca O'na hastır, bir tek O'nun hakkıdır.[22] Yaratılmışlar O'nu büyük görür, O'ndan çekinir ve O'nun büyüklüğünden korkarlar.[23] Yerde ve gökte ne varsa hepsi O'nundur. O, bütün kâinatın ve içindeki varlıkların üstündedir. Allah çok yücedir (*el-'Ali*).[24] O'nun gücüne ve yüceliğine başka hiçbir varlık erişemez. Kendisinden başka tapılan bütün şeyler bâtıl, yani gerçekliği olmayan şeylerdir. Allah Teâlâ, her daim gerçekleştirmek istediği hedefleri gerçekleştirecek güce sahiptir (*Gâlibün 'alâ emrihî*).[25] Örneğin Hz. Yûsuf'u kuyudan çıkaran,[26] iffet sınavında onu başarılı kılan,[27] rüyaların tabirini öğreterek onu zindandan kurtaran[28] O'dur. Sonunda Hz. Yûsuf'u, Mısır'a yerleştirip hazinelerin başına geçirerek[29] galip kılan yine Allah Teâlâ'dır. Yüce Allah, kendisine ve peygamberine düşmanca davrananlara karşı kendisinin ve elçilerinin galip geleceğini bildirir.[30] Allah'ın sarsılmaz bir gücü vardır (*Zü'l-kuvveti'l-metîn*).[31] O, kâinatı ve bütün varlıkları yönetir. Kıyamet günü O'nun huzurunda O'nun izni olmadan hiçbir kimse aracılık (*şefaat*) edemez.

Allah Teâlâ güçlü ve Yüce Yaratıcı'dır (*el-Azîz*).[32] *"O sabahı aydınlatandır. Ve O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, 'Azîz*

19 Bakara 2/259.
20 Fâtır 35/44.
21 Ra'd 13/9: Taberî, XIII, 452.
22 Ezherî, X, 210.
23 Bakara 2/255: Taberî, IV, 544-545.
24 Bakara 2/255; Nisâ 4/34; Hac 22/62; Lokmân 31/30; Sebe' 34/23; Mü'min 40/12; Şûrâ 42/4, 51.
25 Yûsuf 12/21: Taberî, XIII, 65, 66.
26 Yûsuf 12/19.
27 Yûsuf 12/23-24.
28 Yûsuf 12/21, 41, 45.
29 Yûsuf 12/54-55.
30 Mücâdele 58/20-21.
31 Zâriyât 51/58.
32 Bakara 2/129: Taberî, II, 578.

ve Alîm olan Allah'ın takdiridir."[33] âyeti ve buna benzer birçok âyet O'nun yaratma gücünü ortaya koyar. Allah Teâlâ'nın güçlü ve yüce oluşu, O'nun inkâr edenlerin yaptıklarını yanlarına bırakmamasında da görülür (*Zü'ntikâm*): *"O hâlde Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden sakın cayacağını sanma. Allah 'Azîz'dir (güçlüdür), kimsenin yaptığını yanında bırakmaz."*[34] Allah, yarattıklarını en doğru şekilde yönetip gözeten, onlar hakkında en doğru kararları verendir (*el-Hakîm*). O yüce ve yenilmez (*el-'Azîz*) olduğu kadar, çok güçlüdür de (*el-Kavî*).[35] Allah, kudretiyle peygamberi durdurmak, öldürmek ve onu yurdundan çıkarmak için oyun kuran Müşriklerin oyununu bozandır.[36] Yeryüzünde büyüklük taslayanları ve tuzak kurmak için çalışanları cezalandırır. Bu gibi kimseleri, kendi kazdıkları kuyuya düşürür.[37] Hiçbir kimseden rızık istemeyen fakat buna karşılık bütün varlıkları doyuran kuvvet ve kudret sahibi O'dur.[38] Bütün kuvvet ve kudret Allah'a aittir.[39] İnsanoğluna kuvvet veren de O'dur.[40] Kendilerini güçlü gören inkârcıların ve zalimlerin O'nun karşısında bir gücü yoktur.[41]

Kur'ân Allah'ın ulaşılmaz gücünü ve kudretini, O'nun engin merhamet sahibi oluşu ve bağışlamasıyla iç içe anlatır. O inananlara çok merhametlidir (*er-Rahîm*). Yüce Allah, O'na karşı suç işleyen günahkârlardan intikam alacak güçte (*Zü'ntikâm*) olduğu gibi çok merhametlidir ve bağışlamayı da sever. Çünkü O, çok bağışlayıcı olan (*el-Gafûr*), bağışlaması bol olandır (*el-Gaffâr*). O'nun her isminin ve sıfatının merhametiyle iç içe olduğu görülür. O, insanlara her türlü nimeti lütfeder.[42] Çünkü Allah cömerttir, kullarına armağanlar verir, iyilikler yapar (*Zü'l-fadl*). O, aynı zamanda büyük ikramlarda bulunandır (*Zü'l-ikrâm*).[43]

---

33 En'âm 6/96.
34 İbrâhîm 14/47.
35 Hûd 11/66; Hac 22/40, 74; Ahzâb 33/25; Şûrâ 42/19; Hadîd 57/25; Mücâdele 58/21.
36 Enfâl 8/30.
37 Fâtır 35/43.
38 Zâriyât 51/57-58.
39 Bakara 2/165; Kehf 19/39.
40 Hûd 11/52.
41 Fussılet 41/15.
42 Bk. Rahmân 55/1-27.
43 Rahmân 55/78.

ALLAH'IN DİLEDİĞİ OLUR

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَٓاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَٓاءُۘ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَٓاءُ
وَتُذِلُّ مَنْ تَشَٓاءُۜ بِيَدِكَ الْخَيْرُۜ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٦﴾ تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ
النَّهَارَ فِي الَّيْلِۘ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّۘ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَٓاءُ
بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

"De ki: 'Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kâdirsin. Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın ve dilediğine sayısız rızık verirsin.'"

(Âl-i İmrân 3/26-27)

O'nun buyruğu, bir anlık bakış gibi bir tek sözle, bir anda gerçekleşir.[44] Her şey Allah'ın yaratması ile vücut bulur.[45] *"Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'Ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir."*[46] âyeti bunu açıkça ifade eder. Taberî (ö. 310/923), bu ifadeyle Allah'ın şöyle demiş olduğunu ifade eder: "Ölen bir kimseyi diriltmeyi istediğimizde bu bize zor gelmez. Ne onlara ve ne de onların dışındaki yarattığımız varlıklara hayat vermek bizi yorar. Zira biz bir şeyi yaratmak ve diriltmek isteğimizde ancak ona ol deriz o da derhal oluverir. Bu konuda bize hiçbir zorluk ve külfet yoktur."[47] Allah dilediğini yapar. O, dilediği şekilde karar verir. Her şey O'nun dilemesi ile gerçekleşir.[48] Yaratmak da emretmek de O'na mahsustur.[49] Allah Teâlâ'nın, kullarına istediği şeyleri yaptırmaya gücü yeter (*el-Cebbâr*).[50] Allah'ın merhamet etmek ya da azap etmek istediği kişiye O'nun merhametinin veya azabının ulaşmasını

44 Kamer 55/50.
45 En'âm 6/101, 102; Ra'd 13/16; Furkān 25/2; Zümer 39/62; Mü'min 40/62.
46 Yâsîn 36/82; Meryem 18/35; Mü'min 40/68; Nahl 16/40.
47 Nahl 16/40: Taberî, XIV, 222.
48 Bakara 2/253; Mâide 5/41; En'âm 6/125; Nahl 16/40; İsrâ 17/16; Kasas 28/5.
49 A'râf 7/54.
50 Haşr 59/23: Taberî, XXIII, 554.

kimse engelleyemez.[51] Bu durum Kur'ân'da şöyle açıklanmıştır: *"Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur, O'nun kıstığını da O'ndan başkası açamaz. O mutlak izzet ve derin hikmet sahibidir."*[52] Bununla birlikte Rabbimiz, kullarına kolaylık diler, zorluk istemez.[53] Allah, hükümlerini açıklayarak onları, öncekilerin doğru yoluna iletmek ister. Onların tövbelerini kabul etmeyi ister. Onların yükümlülüklerini hafifletmeyi diler.[54] O, yüreğine bir aydınlık vererek dilediğinin gönlünü İslâm'a açar.[55] Yüce Allah, bütün kâinatı idare eder, bütün yarattıklarının yaşaması için gerekenleri sağlayan ve onları koruyan O'dur.[56] O dilediğini istediği şekilde ve istediği zamanda yaratır.[57]

"Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur."[58] Allah'a ortak koşanların taptıkları şeyler ise hiçbir şeyi yaratma gücüne sahip değildir.[59] Hatta onlar bir sineği bile yaratmaktan âcizdirler.[60] Oysa Allah Teâlâ, dilediğini en mükemmel ve en ince ayrıntısıyla yaratır.[61] Allah Teâlâ kudretiyle yoktan var eden, yaratandır (*el-Bârî*).[62] O, gökleri ve yeryüzünü hiç örneği olmadan yaratmıştır (*el-Fâtır*).[63] Yine O, yarattıklarını temiz ve sağlam bir düzende yaratmıştır.[64] O'nun yarattığı şeylerde hiçbir kusur ve aksaklık görülmez.[65] O, yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.[66] Mükellef ve sorumlu kıldığı insanı da her yönüyle en güzel biçimde yaratmıştır.[67] Allah, varlıkları dilediği gibi ve en güzel şekilde biçimlendirmiştir (*el-Musavvir*).[68] İnsanı da çeşitli evrelerden geçirerek ona dilediği sûreti vermiştir.[69]

---

51 Mâide 5/41; Zümer 39/38.
52 Fâtır 35/2.
53 Bakara 2/185.
54 Nisâ 4/26, 28.
55 En'âm 6/125: Taberî, IX, 541 vd.
56 Bakara 2/255: Taberî, IV, 528 vd.
57 Nahl 16/8.
58 Zümer 39/62. Ayrıca bk. En'âm 7/102; Ra'd 13/16; Mü'min 40/62; Hicr 15/86.
59 En'âm 6/191; Furkān 25/3.
60 Hac 22/73.
61 Haşr 59/24.
62 Haşr 59/24.
63 Hûd 11/51: Taberî, XII, 443; Enbiyâ 21/56; Tâhâ 20/72; Rûm 30/30; Zuhruf 43/27.
64 Haşr 59/24: Elmalılı, VII, 4876.
65 Mülk 67/3.
66 Secde 32/7.
67 Tîn 95/4.
68 Haşr 59/24: Taberî, XXII, 555; Mü'min 40/64; Tegābün 64/3.
69 Mü'minûn 23/12-14.

Allah Teâlâ, gökten su indirerek kupkuru toprağa hayat verir.[70] Bu suyla çeşitli ürünleri insanlara lütfeder.[71] Bahçeleri ve biçilecek ekinleri, birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçlarını O bitirir.[72] Rüzgârları yönlendirir, bulutları insanların yararı için gökyüzünde yayar, onlardan dilediği yere yağmur yağdırır.[73] Allah Teâlâ, yarattığı varlıkları rızıklandırır.[74] O, çok cömerttir. Allah'ın Müminlere mallarından infak etmeleri emrini, Allah'ın fakir ve âciz olması şeklinde anlayan inkârcıların bu iddia ve iftirasının aksine O'nun eli çok açık, cömertliği sınırsızdır.[75]

Gecenin alaca karanlığından gündüzü çıkaran O'dur.[76] Geceyi gündüzden, gündüzü geceden ayıran da O'dur.[77] Allah topraktan tane ve çekirdeği yaratıp çıkarır. Karanlıkları yarıp tan yerini de O ağartır. Sabahı aydınlatan da O'dur. O, ister yumuşak kabuklu ister sert kabuklu olsun bitkilerin, ağaçların çıktığı tohumları yarıp çatlatandır (*el-Fâlık*).[78] Parmakla ezilecek kadar ince ve yumuşak olan bitki saçaklarını kaskatı taşlar arasından O çıkarır.[79] O yaratmasaydı gece veya gündüz yüzü görmezdik, dinlenemez ve rızkımızı temin edemezdik.[80]

Hz. Mûsâ ve ona inananların önündeki denizi yarıp yol yapan da O'dur.[81] Allah dilediğini gerektiği şekilde yapar ve O'nu inkâr edenler, O'nun buyruğuna karşı gelenler hiçbir şekilde buna engel olamaz (*Fa"âl*).[82] O'na engel olabilecek bir güç yoktur.[83] O kimseye haksızlık etmez, ancak O'nu bırakıp da bir kısım tanrılar edinenleri cezalandırır ve buna kimse karşı duramaz. Kıyamet gününde de hiç kimse O'nun izni olmadan konuşamayacaktır. O, iyileri cennetine alacak, kötüleri ise cehennemine koyacaktır. O, bütün bunları yapmaya kâdirdir.[84] Doğru ile yanlış arasında en iyi hükmü Allah verir. İyi ile kötüyü, doğru ile eğriyi ancak O ayırt eder. Allah'ın bu vasfı Kur'ân'da, *"Hükmedenlerin, hak ile bâtılı birbirinden ayırt edenlerin en hayırlısı"*

70 Zuhruf 43/11.
71 Bakara 2/22; En'âm 6/99; İbrâhîm 14/32; Nahl 16/10-11; Tâhâ 20/53; Nebe' 78/14-16.
72 Kāf 50/9-10.
73 Rûm 30/48.
74 Ankebût 29/60; Fâtır 35/27; Zümer 39/52.
75 Âl-i İmrân 3/180, 181: Râzî, IX, 120; krş. Mâide 5/64.
76 Felak 113/1.
77 Âl-i İmrân 2/27.
78 En'âm 6/95: Taberî, IX, 420-422.
79 En'âm 6/95: Elmalılı, III, 1986-1987.
80 Kasas 28/71-73.
81 Şuarâ 26/63.
82 Hûd 11/107; Burûc 85/16.
83 Hûd 11/107: Taberî, XII, 584; Elmalılı, IV, 2824.
84 Bk. Hûd 11/101-108.

(*Hayrü'l-fâsılîn*)[85] ifadesi ile geçmektedir. Yüce Allah âhirette Müminlerle Kâfirler arasında nihai kararı verecektir.[86] O, hüküm verenlerin en iyisi[87] ve en hayırlısıdır.[88]

Hayatın kaynağı ve sebebi Allah'tır. Hiç kimse, O'nun izni olmadan ölmez.[89] Çünkü canı alan Allah'tır.[90] O, diriltir, can verir; öldürür, can alır; dönüş ancak O'nadır.[91] Ölüm ve hayat O'nun elindedir.[92] Yaratan, doğru yolu gösteren, şifa veren O'dur.[93] Ölümün neredeyse ikizi olan uyku ile ondan sonra tekrar hayata dönüş de O'na aittir.[94] Ölümüne karar verdiklerinin canlarını alır, ecelleri henüz tükenmemiş olanları, ömürlerinin sonuna dek bırakır.[95] Kıyamet gününde bütün ölüleri tekrar diriltecek olan[96] da verdiği hayatın hesabını soracak olan da O'dur.[97]

Allah Teâlâ, dilediğini yüceltir, dilediğini üstün kılar.[98] Dilediklerini de alçaltır. Tarih boyu nice firavunları, zorbaları alçaltmış ve dilediklerinin değerini de düşürmüştür.[99] İman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri ise yüceltmiştir.[100] Kulun bütün güzel sözleri, Allah'ı anması, doğru ve düzgün işleri, O'na yükselir. Yüce Allah'ın buyruklarına uygun doğru işleri de O yükseltir, onlara değer verir.[101] O, dilediğini derecelerle yükseltir (*Refî'u'd-derecât*).[102] Peygamberlerin kimini kiminden üstün kılarak derecelerle yükselten O'dur.[103] Sevgili Peygamberimizin (sas) şanını da O yükseltmiştir.[104]

Münafıklar, inkârcıları dost edinmekle izzet ve şeref bulacaklarını sanmışlardı. Kendilerini Müminlerden şerefli, üstün ve itibarlı gördüler.[105] Müşrikler de aynı yolu izlediler. Kendileri için şeref ve kuvvet kaynağı olsun diye Allah'tan başka ilâhlar

85 En'âm 6/57.
86 Secde 32/25; Hac 22/17; Mümtehine 60/3.
87 Tîn 95/8; Hûd 11/45.
88 A'râf 7/87; Yûnus 10/109; Yûsuf 12/80.
89 Âl-i İmrân 2/145.
90 Bakara 2/258, 259; Hicr 15/23; Rûm 30/40; Duhân 44/8; Necm 53/44; Hadîd 57/2; Abese 80/21.
91 Tevbe 9/116; Yûnus 10/56; Mü'minûn 23/80; Duhân 44/8.
92 Mülk 67/2.
93 Şuarâ 26/78-81.
94 En'âm 6/60; Yâsîn 36/52; Zümer 39/42.
95 En'âm 6/60; Zümer 39/43.
96 Bakara 2/56; Kehf 18/12; Hac 22/7.
97 A'râf 7/6; Tekâsür 102/8.
98 Âl-i İmrân 3/26.
99 A'râf 7/118-119.
100 Mücâdele 58/11.
101 Fâtır 35/10: Taberî, IX, 338 vd.
102 Mü'min 40/15.
103 Bakara 2/253.
104 İnşirah 94/4.
105 Bakara 2/206; Nisâ 4/139; Şuarâ 26/44; Münâfikûn 63/8.

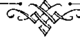
edindiler.[106] Oysa bütün izzet ve üstünlük Allah'a aittir. Yüce Yaratıcı, üstünlüğü Elçisi'ne ve Müminlere vermiştir.[107] Allah'ın izzet vermediği kimseler hiçbir şekilde üstün olamazlar.[108] Kâfirler ise sadece boşu boşuna büyüklenir, kibirlenirler. Dilediği kimseye egemenlik (*mülk*), güç ve yetki vererek onu yüceltmeye sadece Allah'ın gücü vardır. Allah Resûlü (sas), İran'ın ve Roma'nın egemenliğindeki topraklara hâkim olmayı istediğinde dudaklarından dökülen şu duayla bunu dile getirmiştir: *"...Ey mülkün sahibi olan Allahım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin."*[109] Allah, âyetlerini inkâr edenleri, O'na başkaldıranları, peygamberlerini katledenleri ve nimetlerine karşı nankörlükte bulunanları zillet ve yoksullukla cezalandırmıştır.[110] Bunlar âhirette de zillet içinde olacaktır.[111] Allah, O'nu bırakıp da putlar edinen Müşrikleri dünya hayatında zillet içerisinde bırakacak, âhirette de onlara öfkesini gösterecektir.[112]

Allah dilerse, istediği varlığın ecelini erken alır, istediğininkini de sonraya bırakır.[113] Bütün zamanları yaratmak, verilen süreleri öne almak ve geciktirmek O'nun elindedir. Bütün varlıkların hayatı ve eceli de O'nun elindedir. Hiçbir varlık, Allah'ın belirlediği zamanın dışına çıkamaz.[114] Allah Teâlâ, zalimlerin ve inkârcıların nihai cezasını gözlerin dehşetle bakıp kalacağı güne, kıyamet gününe erteler.[115] Ancak, Kur'ân'ı yalanlayanları cezalandırmayı ihmal etmez. Hemen yok edilmemeleri, onların Allah tarafından belirlenen ecellerinin henüz gelmemesindendir. Yüce Allah onları fark edemedikleri şekilde azar azar yok oluşa yaklaştırır. Onlar dünyada isyan içinde yaşar gider. Ancak onlar farkında bile değilken Allah, ansızın cezalarını veriverir.[116]

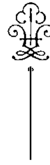
Kur'ân'da, Allah'ın eşsiz yaratıcılığı, üstün kuvveti, engin rahmeti ve çetin azabı sık sık dile getirilmiştir. Son Peygamber'e (sas) gönderilen vahyin ilk âyetleri, Allah'ın her şeyi yaratmaya kâdir olduğunu vurgulayarak başlar. Daha sonra insanın yaratılışına dikkat çekilir. İnsan, varlık sebebini anlamaya öncelikle Allah'ın

---

106 Meryem 19/81.
107 Nisâ 4/139; Yûnus 10/65; Fâtır 35/10; Sâffât 37/180; Münâfikūn 63/8.
108 Nisâ 4/139: Elmalılı, III, 1499.
109 Âl-i İmrân 3/26: Taberî, V, 304.
110 Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/112.
111 Yûnus 10/27; Kalem 68/43; Meâric 70/44.
112 A'râf 7/152.
113 Hûd 11/8, 104; İbrâhîm 14/42; Münâfikūn 63/11.
114 A'râf 7/24; Hicr 15/5.
115 İbrâhîm 14/42.
116 Kalem 68/44-45: Taberî, XXIII, 198; Târık 86/17.

evrendeki eşsiz ve örneksiz yaratma gücünü okuyarak başlamalıdır. Yerin ve göklerin yaratılışı muhteşemdir. İnsan, onların içerisinde bir zerre gibi kalır. Önce gökleri ve yerküreyi yaratmak, yoktan var etmek, insanları tekrar yaratmaktan daha büyük bir iştir. Gökleri ve yeri hiç yok iken yaratan, ölü insanlara tekrar hayat veremez mi? Mutlak güç ve irade sahibi olan Allah, dilediği şekilde tekrar tekrar yaratmaya kâdirdir. Dünyada da âhirette de yegâne güç sahibi Allah'tır. O, her an istediğini yaratmakta, bütün varlıkları gözetmektedir. Kuvveti mutlak güç olarak görüp kendisinin sorgulanmayacağını, yapıp ettiklerinden hesaba çekilmeyeceğini sanmak, aslında güçsüzlüğün ve gafletin bir sonucudur. Kendi güçlerini ve konumlarını ilâhlaştırarak insanlara zulmedenler, mağlup olmaya ve kaybetmeye mahkûmdur. Kur'ân, sadece kuvvetin ve kuvvetlinin sözünün geçerli olduğunu sananlara her fırsatta mutlak güç sahibinin Allah olduğunu bildirir. Mağlup edilemeyen ve zafiyete uğratılamayan tek güç, Allah'ın gücüdür. O'nun gücünün dışında kuvvet ve güç olarak iddia edilen her şey, mağlup olmakla yüz yüzedir. Kur'ân, kendilerini güçlü sanan nice kavimlerin ve şahısların yok oluşunu haber vererek beşerî güce güvenmenin aldatıcılığına işaret eder. Bütün bunlar, O'nun erişilmez gücü karşısında insanoğlunun yetersizliğini, güç ve kuvvet iddiasında bulunmasının yersizliğini göstermektedir.

ALLAH'IN AZABI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاَنَّ عَذَاب۪ي هُوَ الْعَذَابُ الْاَل۪يمُ ﴿٥٠﴾

"Ama azabım da çok elem verici bir azaptır!"

(Hicr 15/50)

اِنْ كُلٌّ اِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ ﴿١٤﴾

"Hepsi de elçileri yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de kendilerini cezalandırmam hak oldu."

(Sâd 38/14)

اَوَلَمْ يَس۪يرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَانُوٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَاَثَارُوا الْاَرْضَ وَعَمَرُوهَٓا اَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِۜ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَۜ ﴿٩﴾

"Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi? Onlar kendilerinden çok daha kudretliydiler; toprağı iyice işlemişler, yeryüzünü bunların imar ettiğinden daha fazla imar etmişlerdi. Onlara da peygamberleri nice açık kanıtlar getirmişti. Şu hâlde Allah onlara asla zulmetmiş değildir, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir."

(Rûm 30/9)

فَكُلًّا اَخَذْنَا بِذَنْبِه۪ۚ فَمِنْهُمْ مَنْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِباًۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُۚ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْاَرْضَۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اَغْرَقْنَاۚ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

"Her birini günahından dolayı cezalandırdık; kiminin üzerine taşları savuran fırtınalar gönderdik, kimini o korkunç ses yakaladı, kimini yerin dibine geçirdik, kimini sularda boğduk. Allah'ın muradı onlara kötülük etmek değildi, fakat onlar kendi kendilerine kötülük ediyorlardı."

(Ankebût 29/40)

اَفَمَنْ يَتَّق۪ي بِوَجْهِه۪ سُٓوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَق۪يلَ لِلظَّالِم۪ينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾

"Kıyamet gününde o şiddetli azaba karşı kendini korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)? O gün zalimlere, 'Vaktiyle kazandığınızı tadın şimdi!' denir."

(Zümer 39/24)

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُٓ اَحَدٌۙ ﴿٢٥﴾

"Artık o gün Allah'ın vereceği cezayı kimse veremez."

(Fecr 89/25)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِؕ وَالَّذ۪ينَ
اٰمَنُٓوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِؕ وَلَوْ يَرَى الَّذ۪ينَ ظَلَمُٓوا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَۙ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ
جَم۪يعًاۙ وَاَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾

"İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah'tan başka bazı varlıkları Allah'a denk tanrılar sayar da bunları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler. Keşke zalimler -azapla yüz yüze geldiklerinde anlayacakları gibi- şimdi de bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu anlasalardı!"

(Bakara 2/165)

وَكَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّه۪ؕ
وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾

"Haktan sapan ve Rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır."

(Tâhâ 20/127)

اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌۜ ﴿٩٨﴾

"Bilin ki Allah'ın cezalandırması çetindir ve
Allah çok bağışlayıcı (*Gafûr*), çok esirgeyicidir (*Rahîm*)."

(Mâide 5/98)

فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفّ۪يهِمْ اُجُورَهُمْ وَيَز۪يدُهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ۚ
وَاَمَّا الَّذ۪ينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَاباً اَل۪يماًۙ وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيّاً وَلَا نَص۪يراً ﴿١٧٣﴾

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir. Kulluğundan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere gelince, onlara acı bir şekilde azap edecektir; bunlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulabileceklerdir."

(Nisâ 4/173)

مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذ۪يقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّد۪يدَ
بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ۟ ﴿٧٠﴾

"Bu dünyadaki, önemsiz bir menfaattir; sonunda onların dönüşü bizedir ve nihayet inkâr etmiş olmaları sebebiyle onlara şiddetli azabı tattıracağız!"

(Yûnus 10/70)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Yüce Allah, insana sayamayacağı kadar çok nimet lutfetmiş,[1] yeryüzünü onun hizmetine vermiştir.[2] İnsan da bütün bir evreni, gökleri, yeri ve bunların arasındakileri yaratan Rabbini tanımalıdır. O bunları boşu boşuna veya oyun olsun diye yaratmamıştır.[3] O ilâh olmaya lâyık tek varlıktır. İnsanın kendini yaratan Rabbine, kendisine, diğer insanlara ve yaratılanlara karşı görevleri vardır. Bu görevleri yerine getirip getirmemesinin elbet bir karşılığı olacaktır. Bu karşılık ödül veya ceza olarak verilecek, dünyada ve âhirette mutlaka görülecektir.

Allah'a iman etmeyen ve O'nun peygamberleri aracılığı ile gönderdiği açık ve kesin bilgiye, emir ve yasaklarına uymayanlara verilen ceza Kur'ân'da çoğunlukla *azâb* kelimesiyle ifade edilir. Kur'ân'da türevleriyle birlikte 490 yerde geçen azap kavramı, *ikâb, be's, nekâl* ve *ricz* kelimeleriyle de karşılanır. Kur'ân'daki cehennem tasvirlerinden, azabın ne denli dehşetli olduğu anlaşılmaktadır. İlâhî azabın acı çektiren (*elîm*), büyük (*'azîm*), şiddetli (*şedîd*), alçaltıcı (*muhîn*), yakıcı (*harîk*), ağır (*galîz*), sürekli (*mukîm*) ve alevli (*se'îr*) olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de azaba uğrayan toplumlar anlatıldığı gibi, hangi davranışların azabı gerektirdiği açıklanır. Ceza ile yok edilen toplumların öyküsü, insanlığa ibret olarak verilir. Kulların buradan ders çıkarması ve Allah'ın rızasını arayarak, gazabını gerektirecek davranışlardan kaçınması beklenir. Çünkü *"Allah'ın azabı şiddetlidir."*[4]

Allah Kur'ân'da kendisini çeşitli isimlerle tanıtır. Bu isimlerin her biri Allah'ın kudretini, yüceliğini gösterir ve O'nun daha iyi tanınmasını sağlar. Kur'ân-ı Kerîm'de O'nun her şeye gücü yeten (*Kâdir, Kadîr, Muktedîr*) olduğu bildirilir. Allah, hak eden kullarını dilediğince cezalandırabilecek güçtedir ve buna kimse karşı çıkamaz. Yine O, kullarından dilediğine azap edip, dilediğini de bağışlayabilecek irade ve güce sahiptir.[5]

1 Nahl 16/18; İbrâhîm 14/34.
2 İbrâhîm 14/32-34; Hac 22/65.
3 Enbiyâ 21/16.
4 Bakara 2/165.
5 Mâide 5/40; Ankebût 29/21.

O, azabı hak edenlere ceza verecek kudrettedir (*Kâdir*).[6] Kur'ân'da Allah'ın karşı konulmaz güç sahibi, sınırsız egemenlik sahibi (*Kahhâr, Kâhir*) olduğu bildirilir.[7] Galip gelmek ve boyun eğdirmek[8] anlamlarındaki *kahr* kökünden gelen *Kahhâr* ismi, Allah'ın isimlerinden *Vâhid* (tek, bir) ismi ile birlikte zikredilmiştir (*el-Vâhidü'l-Kahhâr*).[9] Yine Allah kulunu hesaba çekendir (*Hasîb*), ona yaptıklarının karşılığını verendir.[10] O, kullarının yaptıklarından haberdardır ve hiçbir şey O'nun bilgisi dışında kalmaz.[11] Öyleyse insan, yaptıklarının karşılığını mutlaka görecektir. Kur'ân'da pek çok âyette geçen *serîu'l-ikâb* ve *şedîdü'l-ikâb* terkipleri, Allah'ın azabının hızlı, ağır, çetin, şiddetli olduğunu belirtir.

Allah, peygamber göndermedikçe azap etmez (*Mu'azzib*).[12] Ancak açık ve kesin deliller geldikten sonra Allah'ı inkâr eden ve peygamberlerini yalanlayanlara Allah'ın cezası çok şiddetlidir.[13] Buna göre Allah'ın peygamberiyle gönderdiği dini inkâr eden ve O'na ortak koşan Müşrikler de ikiyüzlü davranan Münafıklar da[14] Allah'ın kulları için koyduğu sınırları (*hudûdullah*) aşan ve günah işleyen Müminler de yaptıklarının karşılığını göreceklerdir.[15] Ancak hiçbir günahkâr kul, bir başkasının günah yükünü yüklenmez,[16] Yüce Allah'ın merhamet etmeyi kendisine gerekli kılması ise insanlar için bir müjde ve yanlıştan dönüp tövbe etmeleri için bir teşviktir.[17] Allah, tövbe eden günahkâr kullarını bağışlayacaktır. Ancak inanmamakta ısrar eden, isyana ve günaha dalan kullarını, dünyada da âhirette de cezalandıracaktır. Allah'ın azabı, insanın yapıp ettiklerinin sonucu, ilâhî adaletin gerçekleşmesidir.

---

6 En'âm 6/65.
7 En'âm 6/61; Ra'd 13/16; Zümer 39/4.
8 Râgıb el-İsfahânî, s. 414.
9 Yûsuf 12/39; İbrâhîm 14/48.
10 Râgıb el-İsfehânî, s. 117.
11 En'âm 6/165: Taberî, X, 51.
12 İsrâ 17/15.
13 Âl-i İmrân 3/11: Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 265; Taberî, V, 237.
14 Tâhâ 20/127; Kehf 18/105-106; Bakara 2/165; Ahzâb 33/73.
15 Nisâ 4/10, 93; Mâide 5/94-95; Nûr 24/23.
16 Fâtır 35/18.
17 En'âm 6/12, 54.

"Benim aziz ve kerim olan, benim en değerli olan! Var mı benden daha güçlüsü Mekke'de? Şu iki dağ arasındaki en kuvvetli ben değil miyim? Ben değil miyim Mekke halkının en şereflisi? Sen ey Muhammed, sen ve Rabbin mi beni cezalandırmakla korkutuyor, beni tehdit ediyorsunuz? Ne sahibin ne de sen bana hiçbir şey yapamazsınız. Ben ki en güçlü ve en değerli..." Bu kibir yüklü sözlerin sahibi, Müşriklerin en önde geleni Ebû Cehil idi.[1] Allah'a ve Elçisi'ne karşı pervasızca konuşuyordu. O'nu reddediyor, Müminlere düşmanca davranıyor ve büyük zulümler ediyordu… Acaba bu kibirli adam, zalimle mazlumun, iyiyle kötünün ayrılacağı ve herkesin yaptıklarının karşılığının verileceği o günde, kudretli, adaletli ve egemen olan Allah'ın önünde yine böyle konuşabilecek miydi? Hiçbir dostun dostuna faydasının olmayacağı hüküm gününde,[2] bu suçlarıyla cehennemin ortasına sürüklenmekten onu kim kurtarabilecekti? Ya da üzerine dökülecek kaynar sulardan nasıl emin olabilirdi? Karınlarda kaynayacak zakkum meyveleri, günahkârların yiyeceği değil miydi?[3] Kendisine *"Tat bakalım, zira sen (aklınca) güçlü ve değerlisin! Bütün bunlar sizin şüphe ile karşıladığınız şeylerdir!"*[4] denildiğinde, kaçacak bir yer bulabilecek miydi? Bilmez miydi ki Allah hesabı çabuk gören, azabı şiddetli olandır?

---

1 Duhân 44/49: Taberî, XXI, 60 vd.; İbn Kesîr, XII, 352; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 392; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuķūl*, s. 230.

2 İbrâhîm 14/31.

3 Duhân 44/43-46.

4 Duhân 44/ 49-50.

ALLAH'IN AZABI HAK EDENE HAKTIR

إِنْ كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ ﴿١٤﴾

"Hepsi de elçileri yalancılıkla suçladılar,
bu yüzden de kendilerini cezalandırmam hak oldu."
(Sâd 38/14)

Allah, insanı en güzel biçimde yaratmış, peygamberler göndererek ona doğru ve yanlışı göstermiştir. Kulundan yalnız O'na kulluk etmesini istemiştir. Yüce Allah peygamber gönderip onları uyarmadan kullarına azap etmez.[5] Bu O'nun merhamet ve adaletinin gereğidir. İnsanlar, uyarılmadan cezalandırılmış olsalardı buna itiraz etme hakları olurdu. O zaman, *"Ey Rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık."*[6] demeleri için bir gerekçe doğmuş olabilirdi. Oysa O asla haksızlık etmez; *"O zalim değildir."*[7]

Gördüğü açık ve kesin delillerin arkasından[8] kişinin akıllı bir varlık olarak yapacağı bilinçli seçimin kendisi için sonuçları olacaktır. *"Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz."*[9] meâlindeki âyet, Hz. Muhammed'in (sas) muhataplarına, iman etmenin aslında kendileri için yararlı olacağını, inkâr etmekle de onların sadece kendilerine zarar vereceğini belirtir. Yine Allah'ın adaleti gereği herkes kendi yaptıklarının sorumluluğunu yüklenecek, herkes yaptıklarına göre karşılık alacaktır. Buna göre, *"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir. Kulluğundan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere gelince, onlara acı bir şekilde azap edecektir..."*[10] Allah kullarına zerrece haksızlık etmez, ancak onlar yaptıklarıyla kendilerine haksızlık ederler.[11]

---

5 İsrâ 17/15: Taberî, XIV, 526.
6 Tâhâ 20/134.
7 Şuarâ 26/208-209; Âl-i İmrân 3/182.
8 Neml 27/14.
9 İsrâ 17/15.
10 Nisâ 4/173.
11 Nisâ 4/40; Yûnus 10/44; Rûm 30/9.

Allah Teâlâ, kullarına yapıp ettiklerinin mutlaka bir karşılığı olacağını bildirmiştir. Dünya hayatında yapılanların en sonunda karşılık bulacağı yer de, ya cennet ya cehennem olacaktır. Bu yüzden Müminler şöyle dua eder: *"Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru."*[12] Rivayetlere göre ölümden sonra dirilmeye ve hesaba inanmayan Müşrikler ve Münafıklar ise *"Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada ver."* derlerdi.[13] Bu şekildeki bir istek, onların Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ın uyarılarını ve âhiretteki hesabı hiç hesaba katmadıklarının bir göstergesidir. Oysa Kur'ân, muhataplarını dünya hayatının geçiciliğine dair uyarmıştır.[14] Dünya hayatı hangi kulun daha güzel iş yapacağının sınandığı bir yerdir.[15] Öyleyse kul, peygamberlerin uyarılarına uyup, şirk ve küfürden uzak durmalı, kötülüklere dalmamalı, aksine imana gelip doğru işler yapmalıdır. Yoksa Allah'ın sonu olmayan azabını hak edecektir. Çünkü âhiret sonsuzluk yurdudur.[16] O hâlde kulun yapması gereken, geçici ve sınırlı bir süre rahat etmek için değil, sonsuz olan âhiret yurdu için çalışmaktır. Çünkü âhiret, dünyadan daha hayırlı ve süreklidir.[17]

Cenâb-ı Hak, kulun dünyada yaptıklarının karşılığını adaletli yargısıyla belirleyecektir: *"O gün herkes yaptığının karşılığını bulur. O gün hiçbir haksızlık olmayacaktır; kuşkusuz Allah'ın hesabı çok hızlıdır (serîu'l-hisâb)."*[18] Yüce Allah kulunu, küçük ya da büyük her yaptığından hesaba çekecektir.[19] Allah, kulunu hesaba çekip onu yargılamayı en doğru ve en hızlı bir şekilde sonuca bağlayacak güçtedir.[20] Çünkü yeryüzünde veya gökyüzünde zerre kadar bir şey Allah'ın bilgisi dışında kalmaz.[21] Hesabı hızlı gören[22] Allah, yanlış içinde olan kuluna çetin[23] azabını göndermek için acele etmez. Kulun hatasından dönmesi, af dilemesi için ona, önceden belirlediği ecel gelene dek zaman tanır: *"Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onlara belirlenmiş bir*

---

12 Bakara 2/201.
13 Bakara 2/200: Taberî, III, 543.
14 En'âm 6/32.
15 Mülk 67/2.
16 Mü'min 40/39.
17 En'âm 6/32; A'râf 7/169; Yûsuf 12/109; A'lâ 87/17; Duhâ 93/4.
18 Mü'min 40/17.
19 Nisâ 4/6, 86; Ahzâb 33/39.
20 Mü'min 40/17: Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 185.
21 Bakara 2/202: Taberî, III, 549.
22 Bakara 2/202; Âl-i İmrân 3/19, 199; Mâide 5/4; Ra'd 13/41.
23 Bakara 2/165, 196; Enfâl 8/25, 48, 52.

sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor. Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler."[24]

Tövbe etmekle kendisine bembeyaz bir sayfa açılan kul, azaptan uzaklaşır, ilâhî rahmete erişir. Çünkü Allah, yaptıklarının ardından tövbe edip kendine çeki düzen verenlere çok merhametlidir ve onları bağışlar.[25] Hâris b. Süveyd'in yaşadıkları buna güzel bir örnektir. Hâris, hicret ederek Medine'ye gelen Müminlere yardım eden ensardan birisiydi. Önce Peygamberimize inanmış, ancak daha sonra her nasılsa küfre düşmüştü. Bunun üzerine şu âyetler inmişti: *"İman edip bu Resûl'ün hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık kanıtlar geldikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. İşte onların cezası, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğramalarıdır. Ebedî olarak bu lânetin içine gömülüp gideceklerdir. Ne azapları hafifletilecek ne de kendilerine fırsat tanınacaktır."*[26] Bu âyetleri işiten Hâris pişman olmuştu. Çok geçmeden tövbe ederek tekrar imana gelmenin yolunu araştırmaya başladı. Bunun üzerine de Allah devam eden şu âyetleri indirdi: *"Ama yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka; çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir."*[27] Azap, hak edenlere verilen cezadır, ancak içtenlikle hatasından dönüp tövbe edenler için bu ceza kalkar. Çünkü Allah tövbe eden kullarına azap etmez.[28] Allah Teâlâ'nın, belirlediği ecel vaktine dek süre vermesi, Elçisi'ne karşı gelmeye devam edenler için bir iyilik değildir.[29] Aksine bu onlar için daha kötü bir sonuç doğuracaktır: *"Kim de Allah'a ve Peygamberi'ne itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır."*[30] Allah onlara küçük düşüren bir azap hazırlamaktadır.[31]

Yeryüzünde her ne varsa hepsi fânidir, geçicidir. Her şey son bulacak ve yok olacaktır.[32] *"Azamet ve kerem sahibi Rabbinin zâtı ise bâki kalır."*[33] Bu âyette geçen *Zü'l-celâl ve'l-ikrâm* ifadesi, büyük, yüce ve yarattıklarının hepsine ikramı olan anlamına gelir.[34] *Celâl* yalnızca Allah'ın bir niteliği olarak kullanılır. Güç ve büyüklük

---

24 Nahl 16/61.
25 Âl-i İmrân 3/89.
26 Âl-i İmrân 3/86-88: Taberî, V, 557-558.
27 Âl-i İmrân 3/89.
28 Enfâl 8/33.
29 Âl-i İmrân 3/178; Enfâl 8/59.
30 Nisâ 4/14.
31 Âl-i İmrân 3/178: Taberî, VI, 262.
32 Rahmân 55/26: Taberî, XXII, 211.
33 Rahmân 55/27.
34 Rahmân 55/78: Taberî, XXII, 278.

bakımından en yüksek noktaya ulaşmak anlamındadır.[35] *İkrâm* ise insana çok değerli bir şeyin verilmesi, kazandırılmasıdır.[36] Bu iki kelimenin bir arada kullanılması, insanın ümit ile korku arasında bulunmasını işaret etmektedir. Allah kuluna gücü ve büyüklüğü ile azap edebileceği gibi ikramıyla onu affedebilir de. Cehennem azabı celâlin bir tecellisiyken cennet, ikramın bir sonucudur. İnsan her zaman bilmeli ve hiç unutmamalıdır ki, *"azamet ve kerem sahibi Rabbinin adı pek yücedir!"*[37]

Allah'ın sonsuz-sınırsız kudretini hiçbir güç sınırlayamaz. Müşriklerin taptığı ortaklar ve ilâhlar, Allah'ın kudretine asla karşı koyamazlar: *"Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Bağışlayan (Gafûr) ve esirgeyen (Rahîm) O'dur."*[38] Bu hakikati bilen ve Kur'ân'da kıssası anlatılan mümin bir kul, bunu şöyle dile getirmiştir: *"… Eğer Rahmân bana bir zarar vermek isterse onların şefaati bana hiçbir yarar sağlamaz ve onlar beni kurtaramazlar."*[39] Allah, kulu için bir sıkıntı veya nimet vermek istediğinde, buna hiç kimse engel olamaz.[40] O'nun hiçbir konuda olmadığı gibi, bu konuda da ortağı yoktur.[41] Allah egemenliğinde ortak kabul etmez. Hiçbir şekilde, hiçbir şeye fayda veya zarar veremeyen putlar elbette ilâhlığı ve kulluk edilmeyi hak etmez.[42] Bunu hak eden, ancak eşi ve benzeri bulunmayan Allah'tır. Yine bu yüzden Kur'ân'da, *"Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur; eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kâdirdir. O, kullarının üstünde tam bir tasarrufa sahiptir (Kâhir). O hakîmdir her şeyden haberdardır."*[43] buyurulmuştur. Dolayısıyla yerin başka yere, göklerin ise başka göklere dönüştürüleceği gün geldiğinde, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıktıklarında[44] Allah'ın azabını engelleyecek kimse olmaz.

Dünyada isyan edenler, günaha dalanlar, Allah'ın emirlerini çiğneyenler kibirle peygamberleri ve getirdiği âyetleri, kanıtları reddedenler, ölçü ve tartıda hile

35 Râgıb el-İsfahânî, s. 94-95.
36 Râgıb el-İsfahânî, s. 428-429.
37 Rahmân 55/78.
38 Yûnus 10/107: Taberî, XII, 305.
39 Yâsîn 36/23.
40 Yûnus 10/107: Taberî, XII, 305.
41 Yûnus 10/107: İbn Kesîr, VII, 407.
42 Ra'd 13/16: Taberî, XIII, 496.
43 En'âm 6/17-18.
44 İbrâhîm 14/48.

yapanlar,[45] arkadan çekiştiren-ayıp kusur arayanlar[46] kabirlerinden çıkarıldıklarında, artık hesap verme vakti gelmiştir: *"… Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır! O gün herkes yaptığının karşılığını bulur. O gün hiçbir haksızlık olmayacaktır; kuşkusuz Allah'ın hesabı çok hızlıdır. Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak. Zalimlerin ne bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi olacaktır."*[47] Allah, hem mutlak büyük güç sahibidir (*el-Azîz*) hem de O'na karşı suç işleyenlerden intikamını alandır.[48] Allah azap etmek istediği zaman O'na engel olacak hiç kimse çıkmaz. Allah, kendisine doğru yol gösterildikten sonra, bile bile bu yoldan ayrılan, O'nu inkâr edenlerin yaptıklarını yanlarına bırakmayacak, onlardan elbette intikam alacaktır.[49] Dostlarının intikamını da onlara düşmanlık edenlerden alacaktır.[50]

Allah'ın Elçisi'nin getirdiği emir ve yasaklara uymayan Müminler de, Allah'ın azabıyla karşı karşıya kalabilirler. Meselâ, Müminlerin ganimet dağılımında Hz. Peygamber'in (sas) kararına uymadıkları takdirde Allah'ın azabıyla karşılaşacakları bildirilmiştir: *"… Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir."*[51] Yine Müminler, aşırı gitmemek ve haksızlık için yardımlaşmamak konusunda Allah'ın azabıyla uyarılmıştır: *"… Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir."*[52] Bilerek mümin birinin canına kıyanların,[53] yetimlerin malını haksız yere yiyenlerin,[54] mümin kadınlara ve dolayısıyla tüm iffetli insanlara zina iftirasında bulunanların[55] alacağı karşılık da azap olacaktır.

---

45 Mutaffifîn 83/1-6.
46 Hümeze 104/1-9.
47 Mü'min 40/16-18.
48 Âl-i İmrân 3/4; Mâide 5/95; İbrâhîm 14/47; Zümer 39/37.
49 Âl-i İmrân 3/4: Taberî, V, 184; İbn Ebî Hâtim, II, 589.
50 Âl-i İmrân 3/4: Mâtürîdî, II, 240.
51 Haşr 59/7: Taberî, XXII, 522.
52 Mâide 5/2.
53 Nisâ 4/93.
54 Nisâ 4/10: Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 360.
55 Nûr 24/23: Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 193.

ALLAH, KİMİ GÜNAHKÂRIN CEZASINI DÜNYADA VERİR

فَكُلًّا اَخَذْنَا بِذَنْبِه۪ۚ فَمِنْهُمْ مَنْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًاۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُۚ
وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْاَرْضَۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اَغْرَقْنَاۚ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ
كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

"Her birini günahından dolayı cezalandırdık; kiminin üzerine taşları savuran fırtınalar gönderdik, kimini o korkunç ses yakaladı, kimini yerin dibine geçirdik, kimini sularda boğduk. Allah'ın muradı onlara kötülük etmek değildi, fakat onlar kendi kendilerine kötülük ediyorlardı."

(Ankebût 29/40)

Allah, buyrukları hiçe saymaları ve inkârları nedeniyle geçmiş toplumları yok etmiş; onlara daha dünyadayken azap etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm helâk edilen toplumların kıssaları ile dünyadayken cezalandırmanın örneklerini verir. Hz. Nûh'un kavmi şirk batağındaydı. Haddi aşıp meydan okuyorlardı. *"Bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir!"*[56] diyorlardı. Ama sonunda suda boğulup gitmişlerdi.[57] Muhteşem saraylar, mallar, sürüler, güzelliğiyle ünlü İrem bağları… Bunlar mıydı gururun ve kibrin kaynağı? Âd kavminin Allah'ı bırakıp putlara tapmasının, Hz. Hûd'u yalanlamasının, kötülükte sınır tanımamasının ve insanlara zulmetmesinin nedeni neydi? *"… Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Ben size gelecek büyük bir günün azabından gerçekten korkuyorum!"*[58] diyen elçiye, *"… Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir!.."*[59] demek, nasıl da cahilce bir cüretti? Hâlbuki içinde elem verici azap bulunan, Allah'ın izniyle her şeyi silip süpüren bir rüzgârla, evet sadece bir rüzgârla helâk olacaklardı. Artık o güvendikleri şeylerden geriye, sadece kalıntılar kalmıştı…[60] Peki ya Semûd kavminin durumu bundan farklı mıydı? Sâlih Peygamber'in (as) tevhid çağrısına, yalanlama, büyüklük taslama, tüm uyarılara rağmen kendilerine

56 Hûd 11/32.
57 Hûd 11/ 44; Mü'minûn 23/27; Furkān 25/37.
58 Ahkāf 46/21.
59 Ahkāf 46/22.
60 Kamer 54/19-21.

mûcize ve sınama olarak verilen deveyi öldürmekle karşılık vermişlerdi. Hatta kendilerine gönderilen peygamberi, Hz. Sâlih'i öldürmeye kalkışmışlardı. Ve onlar da buna karşılık şiddetli sarsıntı, korkunç bir ses, gök gürlemesi ve yıldırımla cezalandırılmışlardı.[61] İşte Lût kavmi... İnançsızlıklarının yanı sıra, kadınlar yerine erkeklerle birlikte olan bu sapkın kavim, tüm uyarılara rağmen *"Allah'ın azabını getir de görelim!"*[62] diyerek ne kadar da cüretkâr ve ne kadar alaycı davranmıştı!.. Ve sonunda dehşetli bir yağmurla, taşlaşmış çamurla karşılık görmüş, yurtları alt üst edilmişti.[63] Sonuçta Allah Teâlâ'nın vaadi gerçekleşiyor ve geride kalanlara da, *"Azabım ve uyarılarım nasılmış görün!"*[64] âyetinden ibret almak düşüyordu.

Yüce Mevlâ, *"Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!"*[65] buyurur. Şüphesiz bu ilâhî çağrı insanın öğüt alması ve kendisine çeki düzen vermesi içindir. Çünkü geçmişten günümüze nice topluluklar gelip geçmiş, yeryüzünde nice insanlar hayat sürmüştü. Onlardan geriye kalan ise sadece birtakım izler oldu. Allah, sonra gelenlere ders olsun diye, yalanlayanların kalıntılarını bırakmıştır: *"Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi; ancak ben inkâr edenleri bir süre serbest bıraktım, sonra da onları yakaladım. Görülsün işte azabım nasılmış?"*[66] İşte Allah Teâlâ, geçmiş toplumların geride kalan izlerinden, Allah'ın emrine karşı çıkanların sonunu görüp ibret almamızı ister. Kur'ân'da, ilâhî uyarılara kulak tıkayanların, peygamberlerin getirdiğini inkâr edenlerin, hatta onları alaya alanların, o alay ettikleri azabın kendilerini kuşatıverdiği bildirilir.[67] Sapkın inanışlardaki bu topluluklara Yüce Allah peygamber göndermiştir. Fakat onlar ilâhî tebliğe inatla karşı çıkmalarından dolayı sonunda azap ile karşılaşmışlardır. Bazen taş yağdıran fırtınalar,[68] azap getiren rüzgârlar[69] bazen de korkunç bir ses[70] ya da yıldırım[71] onları yokluğa götürmüştür. Bazıları Firavun ve adamları gibi suda boğulmuştur.[72] Bu azap bazen de Nûh'un halkına olduğu gibi tufanla gelmiştir.[73] Allah, kendine karşı suç işleyen toplumları bazen de yerin dibine geçirip, kentlerinin altını

61 A'râf 7/78; Hûd 11/ 67; Kamer 54/31; A'râf 7/78; Ankebût 29/37; Hâkka 69/5.
62 Ankebût 29/28-30.
63 A'râf 7/84; Hûd 11/82-83; Hicr 15/ 73-74; Şuarâ 26/173; Neml 27/58; Kamer 54/37-39.
64 Kamer 54/16, 18, 21, 30.
65 'En'âm' 6/11.
66 Ra'd 13/32.
67 En'âm 6/10.
68 Hûd 11/82.
69 Ahkāf 46/24.
70 Hicr 15/73, 83.
71 Fussılet 41/13.
72 Bakara 2/50.
73 Furkān 25/37.

üstüne getirerek cezalandırmıştır.[74] Allah azap emri verdiğinde onların bundan kaçabilmesi mümkün olmamıştır. *"Rabbin, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Şüphesiz onun cezalandırması pek acı vericidir, pek çetindir!"*[75]

Yüce Allah yanlış yolda olan insanları eğitmek ve doğru yola iletmek için onlara dünyada zorluklar yaşatır. Meselâ, Allah'a ortak koşanların, âhireti yalanlayanların cezası, azap görmektir. Yaptıkları bu korkunç hatadan dönmeleri için, Allah onlara dünyada da çeşitli musibetler ve zorluklar yaşatır: *"Belki dönüş yaparlar diye, onlara o büyük azaptan önce daha yakın azaptan muhakkak tattıracağız."*[76] Kur'ân'daki şu sahne, bize bu durumu açık bir şekilde göstermektedir: *"De ki: 'Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?' O'na açık gizli yalvararak, 'Eğer bizi bundan kurtarırsa andolsun şükredenlerden olacağız.' diye dua edersiniz. De ki: 'Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır.' Sonra siz yine O'na ortak koşarsınız."*[77] Karanın ve denizlerin karanlıkları ifadesi, yeryüzündeki tehlikeleri, korkuları ve kaygıları ifade eder. Allah'ın burada verdiği musibetler, inanmayanlara Allah'ı hatırlatır, yalnız O'na yalvarmaya başlarlar. O an sıkıntıları gidermeye, felâketleri önlemeye güç yetiremeyen, Allah'a ortak koştukları sahte ilâhlar değil, sadece Allah'ın kendilerini kurtarabileceğini görürler. Ancak onlar, bu zorluklardan kurtulduktan sonra yine şirke dönerler.[78]

Allah'ın dünyada verdiği nimetlerin O'nun yasakladığı şekilde kullanılması da O'na karşı bir suç işlemektir. Altın, gümüş gibi dünya malları Allah yolunda harcanmadığında, sahiplerine azap getirir. Medine'de Yahudiler, Müşriklerle birlikte Allah'ın Peygamberi'yle gönderdiği aydınlık yolu karartmak, bu aydınlığı söndürmek için çaba gösterdiler. Hahamlar ve rahipler, insanların mallarını haksız yollarla yiyordu. Altını ve gümüşü Allah yolunda harcamadıkları gibi, bu serveti Allah'ın yolundan alıkoymak için kullanıyorlardı. Kur'ân bunlara, biriktirdikleri altın ve gümüşün cehennem ateşinde kızdırılıp alınlarını, böğürlerini ve sırtlarını dağlayacak azaba dönüşeceği uyarısında bulundu.[79] Münafıklar ise Allah'a ve Elçisi'ne inanmış görünmeye çalışıyor, namaza üşene üşene geliyorlar, istemeye istemeye bağış yapıyorlardı. Onların yaptığı bağışlar, içtensizlikleri, ikiyüzlülükleri nedeniyle kabul edilmedi. Allah, Elçisi'ni onların görünüşteki bu tavırlarına ve zenginliklerine

74 Hûd 11/82; Hicr 15/74.
75 Hûd 11/102.
76 Secde 32/21.
77 En'âm 6/63-64.
78 En'âm 6/63: Taberî, IX, 295-296; Râzî, XIII, 22-23.
79 Tevbe 9/ 34-35: Taberî, XI, 425.

aldanmaması konusunda uyardı. Gerçekte onlar, bu yaptıklarıyla başlarına gelecek olan dünya azabını daha da arttırıyorlardı: *"O hâlde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin, çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor."*[80] Onların karşılaşacağı azap ve eziyet ise bu malların onların elinden nafaka ve zekât olarak alınması ve bu mallarından yoksun olarak ölüp gitmeleri olacaktır.[81] Çünkü Münafıkların, malları ve kalabalık aileleriyle böbürlenmeleri öyle bir noktaya varmıştı ki, bunların az da olsa eksilmesi, onlara derin üzüntüler çektirmekteydi. Bundan ötürü büyük sıkıntı ve keder içine gömülmekteydiler.[82]

Kur'ân'da Allah'ın buyruklarını yerine getirmeyen Müminler de azap ile uyarılmışlardır. Meselâ, Allah Resûlü (sas) Tebük gazvesi için[83] çağrıda bulunduğunda onlar, ağır davranıp gevşeklik göstererek[84] cihada hazır olmazlarsa elem dolu bir azap ile karşılaşacakları uyarısı ile karşılaşmışlardı. Ayrıca, Allah'ın emrine uymadıkları takdirde onların yerine ilâhî buyruğa itaat eden başka bir topluluk getireceğini bildirildi: *"Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O'na zerrece zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter."*[85]

ÂHİRET AZABI ŞİDDETLİDİR

أَفَمَنْ يَتَّق۪ي بِوَجْهِه۪ سُٓوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَق۪يلَ لِلظَّالِم۪ينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾

"Kıyamet gününde o şiddetli azaba karşı kendini korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)? O gün zalimlere, 'Vaktiyle kazandığınızı tadın şimdi!' denir."

(Zümer 39/24)

80 Tevbe 9/55, 85.
81 Tevbe 9/85: Taberî, XI, 615.
82 Tevbe 9/85: İbn Âşûr, X, 228.
83 Tevbe 9/39: Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 171.
84 Tevbe 9/39: İbn Ebî Hâtim, VI, 1797.
85 Tevbe 9/39.

Keşke diyordu, keşke bana kitabım verilmeseydi de, hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Ölümümle her şey bitmiş olsaydı da bu zilleti yaşamamış olsaydım! Malım-mülküm, makamım, saltanatım ve bitmeyeceğini düşündüğüm gücüm kurtarmadı beni! Hani ya arkadaşlarım, dostlarım neredeler şimdi? Ne büyük bir pişmanlık yaşıyordu, ne derin bir elem hissediyordu… Hiç böyle olacağını düşünmemiş, iman etmemişti. Zannetmişti ki dünyadaydı her şey, keyfi yerindeydi, karnı tok-sırtı pekti. Güçlüydü. Ona kim hesap sorabilirdi? Âhiret ve hesap da nereden çıkmıştı? Ona göre Kur'ân ve bildirdiği iman, amel, hesap, azap ancak bir şairin ya da kâhinin sözleriydi! Şimdiyse gelip çatan hakikatin karşısında, perişan bir hâldeydi. Kendisine ait, gizlediği hiçbir sırrı kalmamış, dünyadayken yapıp ettikleri, her şey ama her şey ortaya dökülüvermişti… Vakit artık, yaptıklarıyla yüzleşme ve o alaya aldığı azapla karşılaşma vaktiydi...[86] Şu nidayı işittiğinde artık çok geçti: *"Onu yakalayıp bağlayın. Sonra onu alevli ateşe atın! Sonra da (diğerleriyle birlikte) onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin! Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi; yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi. Bu sebeple bugün burada onun candan bir dostu yoktur. İrinden başka yiyeceği de yoktur! Onu da günahkârlardan başkası yemez."*[87]

Kur'ân'da cennet tasvirleri en cazip ve teşvik edici şekilde verildiği gibi cehennem tasvirleri de en ürkütücü ve korkutucu anlatımlarla verilir. Yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennemin[88] uğultusu uzaktan işitilir. Zincirlerle bağlanmış olarak onun dar bir köşesine atılacak kişi, oracıkta yok olmak ister. Ancak oradakilere şöyle seslenilir: *"Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın!"*[89] Cehennem, ateşi zayıfladıkça alevlerin harlandığı,[90] insanların derilerinin pişip acı duymaz hâle geldikçe yeni derilerle değiştirildiği ve böylelikle azabın sürekli olarak devam ettiği bir yerdir.[91] Kızgındır, alevlidir. Ona yöneltilen *"Doldun mu?"* sorusunu, büyük bir iştahla: *"Daha yok mu?"* diye cevaplar.[92] Orada herkesin azabı suçuna göredir. Cehennem, Allah'ın azabının ağır olacağı sözünün yerine geldiği yerdir. Ateşte bulunanların, görevlilere: *"Rabbinize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!"* diye seslenmeleri boşunadır. İnkârcıların yalvarmaları bir işe yaramayacaktır.[93] Çünkü bundan sonra onlara verilecek olan şey, ancak azaptır.[94]

86 Hâkka 69/18, 25-29.
87 Hâkka 69/30-37.
88 Bakara 2/24.
89 Furkān 25/14.
90 İsrâ 17/97.
91 Nisâ 4/56.
92 Kāf 50/30.
93 Mü'min 40/49-50.
94 Nebe' 78/30.

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığına göre, o gün cehennemdekilerin hâli içler acısıdır. Ancak bu, onların dünyada yaptığı azgınlıkların tam ve eksiksiz karşılığıdır. Müminlerin, *"Kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?"*[95] diye etrafa bakınmaları boşuna değildir. Çünkü dünyadayken suç ve kötülük işleyenler azabı hak etmişlerdir.[96] Bunlar, Allah'a iman etmemiş, iman eden kullara da olanca eziyeti çektirmiş kişilerdir. Artık yaptıklarının yanlarına kâr kalmaması ve adaletin yerine gelmesi için daha önce uyarıldıkları azabı tadacaklardır.

Suçlulara verilen ceza, ateşten ibaret değildir. Onlar yüce Allah tarafından muhatap alınmamak, O'nu görmekten mahrum bırakılmak yoluyla da cezalandırılırlar.[97] Âhirette her şeyin idrakine varacak bir kul için bu, oldukça acı veren bir sonuçtur. Allah'ın lânetine uğramak ve Allah'ı görmek gibi büyük bir mutluluktan geri kalmak, kişiye azap olarak zaten yeter: *"Gerçekleri inkâr eden ve inkârcılığa saplanmış olarak ölenlere gelince, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir! Onlar hep lânette kalacaklar, azapları hafifletilmeyecek ve yüzlerine bakılmayacak!"*[98]

Rabbimiz hiçbir kuluna haksızlık etmez. O, merhametinden ötürü, kullarına doğruyu, yanlışı öğretmeleri için önce peygamber göndermiş, onları uyarmıştır. Allah kulları hakkında adaletle karar verir. Ancak bundan sonra O'nun uyarılarını ve O'nun gösterdiği kesin delilleri dikkate almayanlar, O'nun buyruklarına göre yaşamayanlar bazen dünyada ama kesin olarak âhirette O'nun cezasıyla karşılaşırlar. Yüce Allah peygamberle, vahiyle, hakikatle karşılaşmayan hiçbir topluma azap etmemiştir. O'nun azap ettiği, cezalandırdığı bir toplum söz konusuysa, mutlaka önce peygamber göndererek onları doğru yola davet etmiş ve uyarmıştır. Verdiği süreyi değerlendirip uyarılarına geç de olsa karşılık verenleri, yanlışlarını görüp kötülükten vazgeçenleri Allah engin merhametiyle bağışlar. Merhametiyle onların özrünü kabul eder ve hatta onları ödüllendirir.

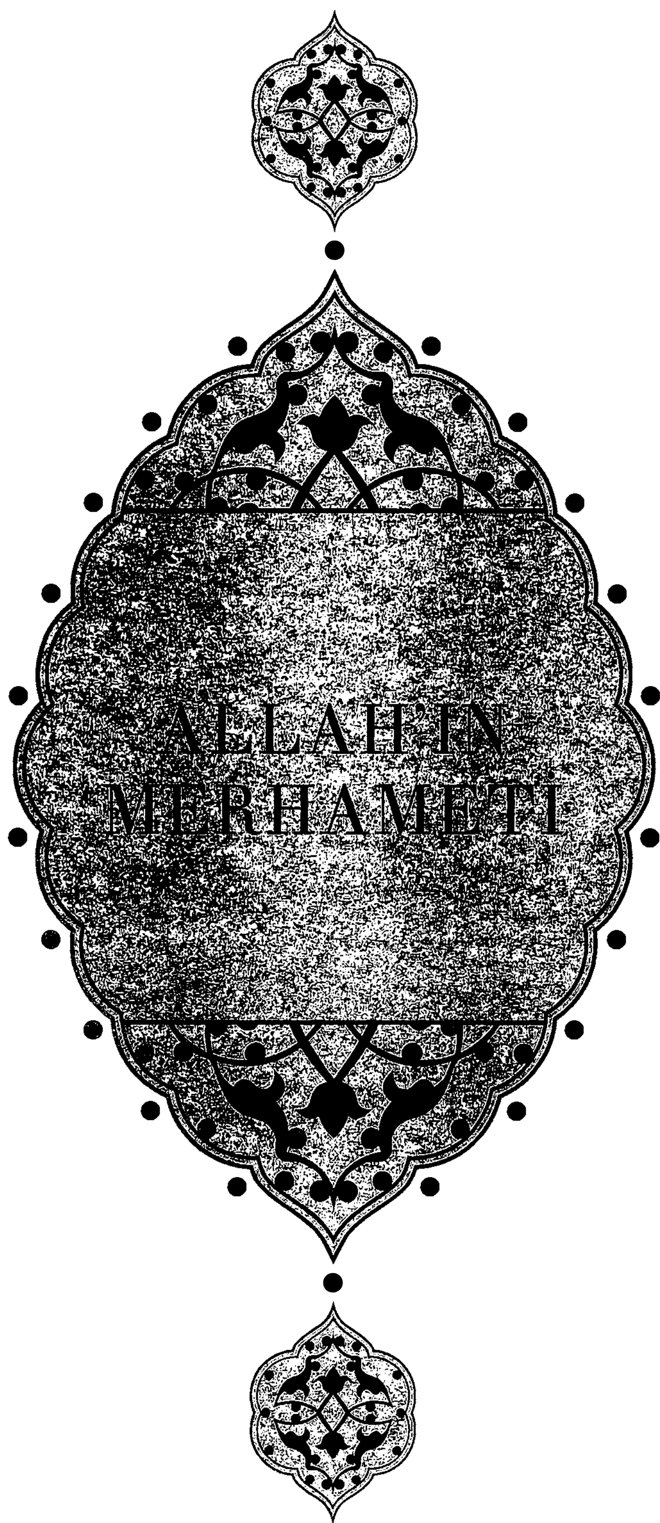
Yaptığı yanlışta ısrar edenler ise O'nun azabını hak etmiş olanlardır. Allah'ın cezası, yaptığı bütün uyarıları dikkate almayan kulların kendi yaptıklarının karşılığı ve sonucudur. Yüce Allah kullarına haksızlık etmez. Kullarının yapıp ettiklerinin karşılığını eksiksiz verir. Çünkü O, her şeyi çok iyi bilir ve yaptıklarının karşılığı olarak kullarını cezalandırmak istediğinde, bunu yapacak kudrete elbette sahiptir.

95 Mutaffifîn 83/35-36.
96 Bakara 2/81.
97 Âl-i İmrân 3/77.
98 Bakara 2/161-162.

O, hesabı çabuk görüverir. Bu hesap sonunda Allah'ın dünyada verdiği azap da cehennem azabı da gerçektir; Allah'ın kullarına dünyada verdiği ceza, kulların O'na kulak verip yanlıştan dönmeleri için birer ibret ve derstir. Kalpleri titreten uyarılar, kulların kendisine gelmesi, hâlini düzeltmesi içindir. Âhiretteki ceza ise ağır, şiddetli, acı veren, büyük, alçaltıcı, yakıcı, alevli, sürekli ve geri dönüşü olmayan bir cezadır. Allah'ın, dünya hayatında buyruklarına kayıtsız kalanların yüzlerine bakmayıp, onları muhatap almaması, O'nun azabının başka bir boyutudur. Şurası açık ki Kur'ân, Peygamberimize (sas) indirilmiş, onunla doğru ve yanlış açıkça ortaya konmuştur. Öyleyse insana düşen, azabı gerektirecek davranışları işlememek, Yüce Allah'ın rızasını arayarak yaşamaktır.

ALLAH'IN
MERHAMETİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٢﴾ اَلرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۙ ﴿٣﴾

"Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.
O, Rahmân'dır ve Rahîm'dir."

(Fâtiha 1/2-3)

وَاكْتُبْ لَنَا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَٓا اِلَيْكَۜ قَالَ عَذَاب۪ٓي
اُص۪يبُ بِه۪ مَنْ اَشَٓاءُۚ وَرَحْمَت۪ي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍۜ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَۚ ﴿١٥٦﴾

"Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana yöneldik. Allah buyurdu ki: 'Azabıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.'"

(A'râf 7/156)

وَاِذَا جَٓاءَكَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ
الرَّحْمَةَۙ اَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُٓوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِه۪ وَاَصْلَحَ
فَاَنَّهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥٤﴾

"Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: 'Selâm size! Rabbiniz merhamet etmeyi -bir lütuf olarak- kendine yazdı. Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.'"

(En'âm 6/54)

فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍۚ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ
عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿١٤٧﴾

"Eğer seni yalanlarlarsa de ki: 'Rabbiniz geniş merhamet sahibidir; bununla birlikte O'nun suçlu topluma vereceği ceza geri çevrilemez.'"

(En'âm 6/147)

اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَؕ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّاۜ وَرَحْمَتُ
رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾

"Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."

(Zuhruf 43/32)

قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَٓا اَمِنْتُكُمْ عَلٰٓى اَخِيهِ مِنْ قَبْلُؕ فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًاࣕ
وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٦٤﴾

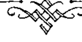
"Ya'kūb onlara, 'Onun hakkında size ancak, daha önce kardeşi hakkında güvendiğim kadar güvenebilirim! Allah en iyi koruyandır ve O, merhametlilerin en merhametlisidir.' dedi."

(Yûsuf 12/64)

وَهُوَ الَّذٖى يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهٖ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّـَٔاتِ
وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَۙ ﴿٢٥﴾

O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.

(Şûra 42/25)

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذٖينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ
يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمٖيعًاۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ ﴿٥٣﴾

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.'"

(Zümer 39/53)

وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِۜ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَۜ بَلْ
لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهٖ مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾

"Senin Rabbin hep bağışlayıcıdır ve merhamet sahibidir; şayet yaptıkları yüzünden onları (hemen) cezalandıracak olsaydı, onlara azabı çarçabuk verirdi. Fakat kendilerine tanınmış belli bir süre vardır ki, artık bundan öte kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulamayacaklardır."

(Kehf 18/58)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde Allah'ın bütün yarattıklarını kapsayan merhameti anlatılır. Yüce Allah'ın merhameti yaratılış, rızık, aile hayatı, akıl, sevgi, ilim, şefkat gibi pek çok farklı boyutta ortaya çıkmaktadır. *"O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız…"*[1] anlamındaki âyette vurgulanan sayısız iyilik, Allah'ın sonsuz merhametinin göstergeleridir. Allah merhametini âhirette de gösterecektir. O affeder, iyiliklerin karşılığını kat kat verir, cennetini bahşeder. Kur'ân, Allah'a ortak koşmanın dışında[2] her kim olursa olsun, hangi günahla gelirse gelsin affedileceğini, Allah Teâlâ'nın af ve merhametinden ümit kesilmeyeceğini ifade eder: *"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.'"*[3]

Kur'ân'da Allah'ın merhametini anlatan birçok kelime vardır. Bunlardan *rahmet* kelimesi, 114 defa geçer ve bunların 92'si Allah için kullanılır. Sadece Allah Teâlâ için kullanılan *er-Rahmân* (herkese merhamet eden) ismi 57, *er-Rahîm* (merhamet eden) adı ise 116 kez tekrar eder. *Erhamü'r-râhimîn* (merhametliler merhametlisi) ve *Hayrü'r-râhimîn* (merhametlilerin en hayırlısı) nitelemesi de yalnızca Allah için kullanılır. *Merhamet* kelimesi sadece bir âyette yer alır.[4] Allah Teâlâ'nın merhametli oluşunu gösteren pek çok başka isim Kur'ân'da bulunmaktadır. *et-Tevvâb* (tövbe edenin tövbesini hiç geri çevirmeyen), *el-Afüv* (affeden), *el-Gafûr* (bağışlayan), *er-Raûf* (çok şefkatli), *el-Vâsi'* (ilmi, merhameti ve kudreti her şeyi kuşatan), *el-Bâsıt* (dilediğine bol bol veren) isimleri, Allah'ın merhametli olduğunun farklı yansımalarını ifade eden isimlerdir. O, *er-Rezzâk* (bol bol rızık veren), *el-Vehhâb* (karşılık beklemeden bol bol veren), *el-Kerîm* (çok ikramda bulunan), *el-Mâcid* (lütuf ve ikramı bol olan), *el-Berr* (iyilik ve

1 İbrâhîm 14/34; ayrıca bk. Nahl 16/18.
2 Nisâ 4/116.
3 Zümer 39/53.
4 Beled 90/17.

ihsanı, nimetleri bol olan), *Zü't-tavl* (lütuf sahibi), *el-Mukît*'tir (yaratılmış her şeyin azığını verendir). *el-Hâdî* (doğruyu gösteren), *eş-Şekûr* (şükrün karşılığını veren), *el-Vedûd* (çok seven), *el-Fettâh* (zorlukları kolaylaştıran, darlıktan kurtaran), *el-Mücîb* (dualara karşılık veren), *el-Halîm* (acele ve kızgınlıkla hareket etmeyen) gibi isimleri, Allah'ın özellikle inananlara gösterdiği merhametin farklı yönlerini anlatır.

ALLAH'IN MERHAMETİ HER ŞEYİ KUŞATMIŞTIR

وَاكْتُبْ لَنَا فٖي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَٓا اِلَيْكَۜ قَالَ عَذَابٖٓي اُصٖيبُ بِهٖ مَنْ
اَشَٓاءُۚ وَرَحْمَتٖي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍۜ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذٖينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالَّذٖينَ هُمْ
بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَۚ ﴿١٥٦﴾

"Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana yöneldik. Allah buyurdu ki: 'Azabıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.'"

(A'râf 7/156)

Yüce Allah bütün yarattıklarına merhamet eder (*er-Rahmân*).[1] O, dünyada nimetler verir, doyurur, bulutları gönderir ve yağmuru yağdırır, bitkileri bitirir, hayatın devamlılığını sağlayan bütün imkânları sunar. Beden ve akıl sağlığı vermesi de Allah'ın insana merhametinin yansımalarındandır. O, bu iyiliklerini mümin veya kâfir ayırmadan yapar.[2] Âyetteki *"rahmetim her şeyi kuşatmıştır"*[3] ifadesi de bunu açıkça gösterir. Allah merhamet etmeyi kendisine ilke edinmiştir.[4] Bundan ötürü Allah

1 Fâtiha 1/1: Elmalılı, I, 34-35.
2 Fâtiha 1/1: Taberî, I, 127-128.
3 A'râf 7/156: Taberî, X, 483.
4 En'âm 6/12, 54.

son derece şefkatli ve merhametlidir (*er-Raûf*).[5] Yüce Allah, insana dünyada verdiği nimetlerden şöylece bahseder: *"Görmüyor musun, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur. Şüphesiz ki Allah, insanlara karşı çok şefkatli (er-Raûf), çok merhametlidir (er-Rahîm)."*[6] Kur'ân'da, *raûf* kelimesi, geçtiği on bir âyetin on tanesinde de Allah için kullanılmıştır. Bunların dokuzu ise O'nun *Rahîm* ismiyle birlikte geçer. Allah'ın bu ismi, dünyada bütün yarattıklarına karşı O'nun son derece merhametli olduğunu ifade eder.[7]

Yüce Allah çok saygın, lütfu ve ikramı çok olandır (*el-Kerîm; Zü'l-ikrâm*). Cömertçe nimetlerini veren O'dur (*el-Ekrem*).[8] *"Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir* (*el-Kerîm*)*."*[9] Bu âyette *Kerîm* ismi, Allah'ın kendi başına saygın, yüce ve şerefli oluşunu, O'nun verdiği nimetlere nankörlük edenlere bile iyilikte bulunduğunu ifade eder.[10] Allah yarattıklarına verdiği nimetler sebebiyle övülendir. Melekler Hz. İbrâhim'i ziyaret ettiklerinde ona ve hanımına ilerlemiş yaşlarına rağmen çocukları olacağını müjdelemişlerdi. Bunun üzerine, şaşkınlık geçiren Hz. İbrâhim'in hanımına melekler şöyle karşılık vermişlerdi: *"… 'Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir, ey hâne halkı! Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir* (*el-Mecîd*)*.' dediler."*[11] O, bu nimetleri nedeniyle âyette saygın, övülen ve yüceltilen olarak anılmıştır (*el-Mecîd*).[12]

Rabbimiz dünyada hiçbir insanı, hiçbir canlıyı ayırt etmeksizin merhamet eder; onları doyurur; yarattığı dünya nimetlerinden onların hiçbirini mahrum bırakmaz. Çünkü O (cc), yarattıklarını doyuran ve onların azığına kefil olandır (*er-Rezzâk*).[13] *"Şüphesiz rızkı veren (er-Rezzâk), sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah'tır."*[14] O, *"Rızık verenlerin en hayırlısıdır."* (*Hayrü'r-râzikîn*). Birçok âyet, Allah'ın sadece insanların değil, bütün yarattıklarının yaşaması için gerekli olan her şeyi verdiğini belirtir.[15] *"Yahut Allah lütfettiği rızkı kesiverse size rızık verebilecek olan*

5 Fîrûzâbâdî, s. 811-812.
6 Hac 22/65; bk. Tevbe 9/128; Nahl 16/7, 47; Nûr 24/20.
7 Örneğin bk. Bakara 2/143: Taberî, II, 654 vd.; Âl-i İmrân 3/30; Tevbe 9/117.
8 Örneğin bk. Rahmân 55/27; Alak 96/3.
9 Neml 27/40.
10 Neml 27/40: Taberî, XVIII, 75; Zemahşerî, IV, 456; İbn Kesîr, X, 409.
11 Hûd 11/73.
12 Hûd 11/73: Taberî, XII, 485; İbn Kesîr, VII, 453.
13 Zâriyât 51/58: Taberî, XXI, 556.
14 Zâriyât 51/58.
15 Bk. Bakara 2/60; Tâhâ 20/131; Sebe' 34/15; Zâriyât 51/58.

kim? …"[16] *"Nice canlı var ki rızkını sırtında taşımıyor; onları da sizi de besleyip barındıran Allah'tır. O her şeyi işitir, her şeyi bilir."*;[17] *"Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın!"*[18] gibi âyetlerde yarattıklarının ihtiyacını karşılayanın yalnızca Allah olduğu belirtilir. Allah, yarattığı her şeyin azığını verendir (*el-Mukît*).[19] Allah, varlıklı kılar, başkalarına muhtaç olmaktan kurtarır.[20] Nitekim O, Elçisi'ni de muhtaç durumdan kurtarmıştı.[21] O, zenginliğinden bol bol veren, yarattıklarından dilediğine cömertçe nimetler, armağanlar sunandır (*Zü't-tavl*).[22]

Yaptığı iyilikleri dilediği ölçülerde dağıtma gücü ve yetkisi Allah Teâlâ'nın elindedir. Her şeyin hazinesi O'nundur. O, hazinelerinden dilediği kadarını dilediğine açar (*el-Vehhâb*).[23] Yüce Allah, insanın bu dünyadaki imtihanı gereği dilediğinin rızkını genişletir,[24] kullarını kendi cömertliği ile zengin eder.[25] Örneğin Allah, ayrılmak durumunda kalan çiftlerin ihtiyaçlarını karşılar: *"Eğer karı-koca ayrılırlarsa Allah bol rızkından onların ihtiyaçlarını giderir. Allah'ın lütfu geniştir, hikmeti sonsuzdur."*[26] Allah, fakir olup geçinme kaygısı çekenleri evlendiklerinde zengin edeceğini de vadeder: *"Sizden bekar olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."*[27] Allah'ın, istediğini, istediğine vermesine kimse engel olamaz. Hz. Süleyman da bu inanç ve bilinçle O'na şöyle yakarmıştı: *"(Süleyman), 'Rabbim!' dedi, 'Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Lütfu sınırsız (el-Vehhâb) olan yalnız sensin.'"*[28] Kısacası, Allah dilediği kullarını kendi cömertliği ile zengin eder.[29]

Besmelede ve *"Hamd, âlemlerin Rabbi, Rahmân ve Rahîm Allah'a mahsustur."*[30] âyetinde *Rahmân* ve *Rahîm* isimlerinin ard arda zikredilmesi, bu iki isim arasında bir anlam farkı olduğunu gösterir. Buna göre Allah'ın *Rahmân* olmasıyla bütün

---

16 Mülk 67/21.
17 Ankebût 29/60.
18 Hûd 11/6.
19 Nisâ 4/85.
20 Necm 53/48; Nisâ 4/130; Tevbe 9/28; Nûr 24/32.
21 Duhâ 93/8.
22 Mü'min 40/3: Taberî, XX, 278.
23 Sâd 38/35: Taberî, XX, 94.
24 Bazı âyetler için bk. Ra'd 13/26; İsrâ 17/30; Kasas 28/82.
25 Nisâ 4/130: Taberî, VII, 577.
26 Nisâ 4/130.
27 Nûr 24/32.
28 Sâd 38/35.
29 Nisâ 4/130: Taberî, VII, 577.
30 Fâtiha 1/2-3.

yarattıkları dünyada; *Rahîm* olmasıyla da yalnızca Müminler, âhirette merhamet görürler.[31] Öyleyse, dünyada bütün yaratılmışlara merhamet eden Allah'ın âhiretteki merhameti ise Müminlere özel olacaktır. Bunun için Allah'a dünyanın *Rahmân'*ı, âhiretin *Rahîm'*i denilmiştir.[32] Tabii ki, bu da O'nun adaletinin bir gereğidir. Âyette *"Rahmetim her şeyi kuşatmıştır."* denildikten sonra *"Ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım."*[33] ifadesinin geçmesi de aynı konuyu vurgular. Bunlar, âhirette merhameti hak edeceklerin özellikleridir.[34] Allah'ın Resûlü'ne (sas) uyanlar, kötülüklerden sakınanlar, namaz kılanlar, Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dileyenler âhirette merhamet görecektir.[35]

ALLAH, KULLARINI MERHAMETİYLE KORUR ve GÖZETİR

قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَٓا اَمِنْتُكُمْ عَلٰٓى اَخ۪يهِ مِنْ قَبْلُۜ فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظاًۖ
وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿٦٤﴾

"Ya'kūb onlara, 'Onun hakkında size ancak, daha önce kardeşi hakkında güvendiğim kadar güvenebilirim! Allah en iyi koruyandır ve O, merhametlilerin en merhametlisidir.' dedi."

(Yûsuf 12/64)

Her şeyden önce Allah, kuluna çok yakındır. Benliğinin ona neler fısıldadığını en iyi bilen yaradandır. *"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız."*[36] Bu yüzden Allah'a yaklaştırmaları için aracı ilâhlar edinen Müşrikler, yanılgı içindedirler. Yüce Allah, hiçbir aracı olmadan zaten kuluna çok yakındır ve onun her hâlini çok iyi

31 Fâtiha 1/1: Elmalılı, I, 34.
32 Fâtiha 1/1: Elmalılı, I, 34.
33 A'râf 7/156.
34 A'râf 7/156: Taberî, X, 483.
35 Bk. Bakara 2/218; Âl-i İmrân 3/132; A'râf 7/157; Neml 27/46.
36 Kāf 50/16.

bilmektedir. Allah'a hesap vereceğine inanan Müminler ise Allah'tan başka onları yanlıştan ve cezadan kurtaracak (*Şefî'*) kimse olmadığını çok iyi bilmektedirler.[37] Bu yüzden kullarına akıl ve bilgi vererek bunları yerli yerince kullanmalarını ve âhirette azaba uğramamalarını isteyen Allah'tır. Elçilerini ve buyruklarını gönderip onları kollar.[38] O, kullarına doğru yolu gösterir (*el-Hâdî*).[39] Allah, kendisine yakaran kullarının yakarışlarına karşılık verir.[40] O, inanan kullarını inanmayanların zulmüne ve saldırılarına karşı korur.[41]

Yüce Allah, "gözeten, koruyan"dır (*el-Hâfız; el-Hafîz*).[42] Bütün önlemler alınmış olsa da, en güzel şekilde koruyup kollayan O'dur. Bunun güzel bir örneğini Hz. Yûsuf'un kıssasında görürüz. Hz. Ya'kūb'un oğulları, kardeşleri Bünyamin'i yanlarına almak için babalarından izin istemişlerdi. Hz. Ya'kūb ise onlara, daha önce Yûsuf'u da koruyacaklarına dair söz verdikleri hâlde onu korumadıklarını, asıl koruyucunun ise Allah olduğunu şöyle hatırlatır: *"Ya'kūb dedi ki: 'Daha önce kardeşi Yûsuf hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! En iyi koruyucu Allah'tır. O, merhametlilerin en merhametlisidir.'"*[43] Sonunda Ya'kūb (as), oğlu Bünyamin'i gönderirken Allah'a sığınarak, O'nun gözetip kollamasını diler.[44] Bu davranışı ile o, kulların herkesten daha çok Allah Teâlâ'nın koruyuculuğuna güvenmeleri ve dayanmaları gerektiğini hatırlatır. Şüphesiz Müminler Allah'a güvenirler ve bağlanırlar. Çünkü O, kullarına çok yakındır *(Karîb)*: *"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım."*[45] Başka âyetlerde Allah, Müminlere olan destek ve yardımının yakın olduğu müjdesini verir. Hendek Savaşı sırasında Müminler Medine'de Müşriklerin kuşatması altında zor zamanlar geçirirken onlara Allah'ın yardımının yakın olduğu bildirilmiştir.[46] Çünkü iyilik edenlere, yani Allah'a şirk koşmayan ve O'nun buyruklarına karşı çıkmayanlara Allah'ın merhameti, vereceği ödül çok yakındır.[47] Yine, Hudeybiye Antlaşması öncesinde, Müşriklerle çarpışmakla burun buruna geldiklerinde Allah Müminlere vereceği fethin yakın olduğunu müjdelemiştir.[48] En sonunda, kararlı ve dirençli

37 En'âm 6/51.
38 En'âm 6/51: Taberî, IX, 257 vd.
39 Furkān 25/31.
40 Bakara 2/186.
41 Hac 22/38; Ahzâb 33/9.
42 Fîrûzâbâdî, s. 695.
43 Yûsuf 12/64.
44 Yûsuf 12/64: Taberî, XIII, 231-232.
45 Bakara 2/186.
46 Bakara 2/214: Taberî, III, 636 vd.
47 A'râf 7/56: Taberî, X, 250 vd.
48 Feth 48/18, 27.

oldukları ve Allah'ı çokça andıkları takdirde Müminlerin Allah'ın yardımıyla Müşrikleri yenecekleri bildirilmiştir.[49]

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın inananların yardımcısı olduğu, onlara destek verdiği (*el-Velî*) bildirilir: *"Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. Gerçek bir dost (velî) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir."*[50] Bu âyette *Velî*, koruyan ve kendisine sığınılan anlamındadır.[51] O, Müminlere yardım ederek ve başarıya ulaştırarak destek verir. Onları küfrün karanlıklarından imanın aydınlığına çıkarır: *"Allah iman edenlerin velîsidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."*[52] Yüce Allah'ın koruyuculuğu O'nun yardım etmesiyle ve destek vermesiyle gerçekleşir. O, sıkıntıdan kurtarır, destekler, inananlara zafer verir (*en-Nasîr*).[53] Allah Teâlâ dünyada elçilerini ve inananları inanmayanların zulmüne karşı yardım edip korur[54] ve nihayet onlara zafer nasip eder.[55] Nitekim Müşriklerin saldırıları nedeniyle hicret eden Hz. Peygamber (sas) ve yoldaşı Hz. Ebû Bekir'in yaşadıklarını Kur'ân şöyle anlatmıştı: *"... Hani, Kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebû Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına, 'Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir.', diyordu..."*[56]

Peygamber Efendimiz (sas) ve Müminler korunmak için tek ve en güzel vekil (*el-Vekîl*) olarak, Allah'ı görmüşler, her işte ve durumda O'na güvenip dayanmışlardır. Uhud Savaşı sonrasında Hz. Peygamber'in emriyle Ebû Süfyan komutasındaki müşrik ordusunu izleyen Müminler, Hamrâülesed bölgesinde fark edildiler. Kur'ân onların o andaki durumunu ve söylediklerini şöyle aktarmıştır: *"Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, 'İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun.' dediklerinde, bu söz onların imanını arttırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' dediler."*[57] O, "bütün yarattıklarının işlerinin görülmesinde güvenilip dayanılan, bu konuda tam yetkin varlıktır."[58] *"İnkârcılara ve ikiyüzlülere kulak asma, onların sana verdikleri eziyete aldırma. Allah'a dayan ve güven, güvenmek için (Vekîl) Allah yeter."*[59] Bu âyette Resûl-i Ekrem'in Müşriklerin ve Münafıkların eziyetleri karşısında

---

49 Saf 61/13; Enfâl 8/45.
50 Nisâ 4/45.
51 Nisâ 4/45: İbn Kesîr, IV, 95; Şûrâ 42/9.
52 Bakara 2/257: Taberî, IV, 563.
53 En'âm 6/34: Taberî, IX, 224; Râgıb el-İsfahânî, s. 495.
54 Hûd 11/30; Yûsuf 12/110; Hac 22/60.
55 Âl-i İmrân 3/13, 123; Enfâl 8/26; Enbiyâ 21/77.
56 Tevbe 9/40.
57 Âl-i İmrân 3/173: Taberî, VI, 245 vd.
58 Cevherî, V, 1845.
59 Ahzâb 33/48.

Allah'ı *Vekîl* görüp güvenmesi istenir. Çünkü Allah onu Müşriklerin eziyetlerinden koruyup kollayacak ve eziyetlerini engelleyecektir.[60] Çünkü asıl yardım Allah'tan gelir.[61] O'ndan başka gerçek yardımcı yoktur.[62] Allah kime yardım ederse onu kimse yenemez; Allah'ın yardımından yoksun kalana ise kimse yardım edemez.[63] Allah Teâlâ'nın yardımının gelmesi için dinine ve Elçisi'ne destek vermek[64] ve Müşriklere karşı canla başla karşı koymak[65] gerekir. Yüce Allah, aynı zamanda yarattıklarını haksızlığa uğramaktan güvende kılandır (*el-Mü'min*).[66] Kur'ân'da *emn* kelimesi üç âyette Allah'ın korku ve endişeden emin ve güvenli kılması anlamında geçer: *"Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vaat etti ki, ... Şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir."*[67] O, kullarına iyi davranır, onlara iyilikler yapar (*el-Berr*).[68] Allah, "iyilik kapılarını açan, mutlak adaleti gerçekleştiren, hak ile bâtılı birbirinden ayırıp durumu açıklığa kavuşturan, mazlumlara yardım edip mümin kullarına zafer verendir." (*el-Fettâh*).[69] Her şeyi tam olarak bilen Yüce Allah, yarattıkları arasında adaletle hüküm verir ve O'nun doğruyu yanlıştan ayırmak için başkaca tanıklara ihtiyacı olmaz (*el-Fettâhü'l-'Alîm*).[70] Allah "en hayırlı ve doğru hükmü verir." (*Hayrü'l-fâtihîn*).[71]

ALLAH, AFFETMEYİ SEVER

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِۜ
اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاًۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾

60 Ahzâb 33/48: Taberî, XIX, 127; İbn Kesîr, XI, 187.
61 Âl-i İmrân 3/126; Enfâl 8/10.
62 Bakara 2/107, 120; Tevbe 9/74, 116.
63 Âl-i İmrân 3/160.
64 Tevbe 9/40; Hac 22/40.
65 Tevbe 9/14.
66 Haşr 59/23: Taberî, XXII, 552.
67 Nûr 24/55. Diğerleri için bk. Bakara 2/125; En'âm 6/82.
68 Tûr 52/28: Taberî, XXI, 591.
69 Râgıb el-İsfahânî, s. 370-371; Fîrûzâbâdî, s. 233.
70 Sebe' 34/26: Taberî, IX, 287.
71 A'râf 7/89.

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.'"

(Zümer 39/53)

Rahmet Peygamberi (sas), Hz. Hamza'yı şehit eden Vahşî b. Harb'e bir elçi göndermiş ve onu İslâm'a davet etmişti. Bu teklife karşılık olarak Vahşî, "Ey Muhammed! Beni İslâm'a nasıl davet edersin? Oysa sen "Adam öldüren, Allah'a ortak koşan ya da zina eden cezalandırılır; *"Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."*[72] diyorsun. Ben ise bütün bunları yaptım. Bana izin verilir mi?" şeklinde Hz. Peygamber'e bir haber göndermişti. Bunun üzerine şu âyet inmişti: *"Tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hâllerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."*[73] Bunları duyan Vahşî: "Ey Muhammed! *'Ancak tövbe edip de inanan ve sâlih amel işleyenler başka.'* şartı yerine getirilmesi zor bir şarttır. Korkarım buna benim gücüm yetmez." diye karşılık verdiğinde, Allah Teâlâ şu âyeti indirmişti: *"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."*[74] Bu âyeti duyan Vahşî, Resûllullah'a (sas): "Ey Muhammed! Görüyorum ki bu da Allah'ın dilemesine bağlıdır. Allah'ın beni affedip affetmeyeceğini bilmiyorum. Bunun ötesinde bir şey var mı?" diye sormuştu. Bunun üzerine Vahşî'nin, duyunca "Tamam." deyip Müslüman olduğu şu âyet indirilmişti: *"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.'"*[75]

İnsan tabiatı gereği hata yapar, yanlışa düşer, günah işler. Fakat o, kusurunu bilir ve tövbe ederse *Rahîm* olan Allah da ona karşılık verir ve onu affeder. Çünkü O, affetmeyi sever ve kendine dönen bütün kullarını bağışlar. Yüce Allah, şirk dışındaki bütün günahları dilediği kişiler için bağışlayacağını bizzat kendisi ilân etmiştir.[76] Allah'ın günahları affettiğini ifade eden isimlerinin başında şunları sayabiliriz:

72 Furkān 25/69.
73 Furkān 25/70.
74 Nisâ 4/48.
75 Zümer 39/53: Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, I, 222-223.
76 Bk. Nisâ 4/48, 116.

Tövbeleri kabul eden (*et-Tevvâb*), affeden (*el-Afüv*), bağışlayan (*el-Gafûr*). Yine Allah yakarışlara, dualara karşılık veren (*el-Mucîb*), kızgınlıkla davranmayıp fırsat tanıyandır (*el-Halîm*).

Yüce Allah merhametini, günahlarından O'na tövbe eden kullarını affetmesiyle de gösterir. Allah, kendisine yapılan yakarışlara ve af dileklerine her zaman açıktır. O, "tövbeleri kabul edendir" (*et-Tevvâb*). Çünkü insan tövbeyle Rabbine yönelir, Allah da onun tövbesini kabul ederek dönüşüne aynı şekilde karşılık verir.[77] Zina gibi ağır bir suç işleyenler, durumlarını düzeltir tövbe ederlerse, Allah bunların tövbelerini bile kabul eder, bağışlar.[78] O, "kusuru örter, suçu bağışlar" (*el-Gafûr*).[79] Allah, "çok affeden, çok bağışlayandır (*el-Afüv*). *"Kullarının tövbesini kabul eden, günahları bağışlayan ve yaptıklarınızı bilen O'dur."*[80]

Hatasından dönenler, tövbe edenler için Allah'ın affı çok geniştir; O'nun merhameti, bilgisi ve kudreti her şeyi kuşatır (*el-Vâsi'*).[81] O, kötülük yapanlara cezası neyse onu verecektir. Ancak, *"… İyilik yapanları ise daha güzeliyle ödüllendirecektir …"* Çünkü Allah bağışlaması çok geniş olandır (*el-Vâsi'*).[82] Nitekim Münafıklardan birisi, Kur'ân hakkında kötü sözler söylemişti. Bunun üzerine inen âyet, onu şöyle tövbe etmeye davet etmişti: *"Eğer pişman olup tövbe ederlerse bu kendilerinin iyiliğine olur; yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da âhirette de elem verici bir azaba uğratır; artık yeryüzünde onlara ne bir dost ne bir yardımcı (Nasîr) bulunur."*[83]

Rahmân olan Allah, "çok sevendir" (*el-Vedûd*). Allah iyi ve faydalı iş yapanları, günahlarından tövbe edenleri çok sever. *"Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin. Muhakkak ki Rabbimin merhameti ve sevgisi boldur (Vedûd)."*[84] Bu âyette Hz. Şuayb'ın dilinden Allah'ın tövbekâr kullarına merhamet edeceği ve O'nun bu kullarını çok sevdiği belirtilir.[85]

Yüce Allah, "Mümin ve doğru işler yapan kulunun yaptığı şükrün karşılığını fazlasıyla verir" (*eş-Şekûr*).[86] *"Allah'ın Kitabı'nı okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla*

---

77 Râgıb el-İsfahânî, s. 76.
78 Nisâ 4/16.
79 Bakara 2/173; Yûnus 10/107; Müzzemmil 73/20.
80 Şûrâ 42/25.
81 Fîrûzâbâdî, s. 771.
82 Necm 53/31-32.
83 Tevbe 9/74: Mukātil b. Süleyman, II, 184; Taberî, XI, 575-576.
84 Hûd 11/90.
85 Hûd 11/90: Taberî, XII, 552.
86 Mecduddin İbnü'l-Esîr, II, 493; Fîrûzâbâdî, s. 419.

sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler. Zira Allah karşılıklarını tam olarak ödediği gibi lütfundan onlara fazlasını da verir. O çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını bol bol verir (Şekûr)."[87] Yine başka bir âyette bir iyilik yapana on katı mükâfat, bir kötülük yapana ise sadece yaptığının cezası verileceği ifade edilir.[88]

Allah, yalnız O'na kulluk eden ve O'na tövbe eden kullarının dualarını da kabul edendir (*el-Mücîb*).[89] Bunu yapanlara, af kapısı her zaman açıktır. Hz. Sâlih (as) halkını Allah'ın dinine çağırırken O'nun *el-Mücîb* ismini dile getirir ve af kapısının açık olduğunu belirtir: *"… O hâlde O'ndan mağfiret isteyin; sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır, duaları kabul eder."*[90] Allah, sıkıntılarından kurtulmak isteyenlere de karşılık verir ve onları sıkıntılarından kurtarır: *"Vaktiyle Nûh bize yakarmıştı; biz de ne güzel karşılık vermiştik!"*[91] Âyetin devamında bu karşılığın nasıl gerçekleştiğini anlıyoruz: *"Nitekim kendisini ve ailesini o büyük felâketten kurtardık ve yalnız onun soyunu kalıcı kıldık."*[92]

Allah, hata yapan insanları, bu hatalarından ötürü hemen cezalandırmaz (*el-Halîm*):[93] *"Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir."*[94] Bu âyette kasten yalan yemin etmenin günah olduğu belirtilir. Fakat ardından gelen *el-Halîm* ismi bu günahı işleyenlerin hemen cezalandırılmayıp süre verildiğini ifade eder. Bu ise Allah'ın merhametinin farklı bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Başka bir âyette ise Allah'ın affedici ve merhamet edici olması şöyle ifade edilir: *"Senin Rabbin hep bağışlayıcıdır ve merhamet sahibidir; şayet yaptıkları yüzünden onları (hemen) cezalandıracak olsaydı, onlara azabı çarçabuk verirdi. Fakat kendilerine tanınmış belli bir süre vardır ki, artık bundan öte kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulamayacaklardır."*[95] Bu âyetin ardından da *el-Halîm* isminin "süre veren" anlamına işaret edilir.

Yüce Allah'ın merhameti bütün varlığı kuşatır. O, *Rahmân*'dır, *Rahîm*'dir. O, merhametlilerin en merhametlisidir. İnanan-inanmayan herkes ve bütün varlıklar, dünyada O'nun merhametinden nasibini alır. Allah, dünyayı ve insanları korumak

---

87 Fâtır 35/29, 30.
88 En'âm 6/160.
89 Hûd 11/61: Taberî, XII, 454.
90 Hûd 11/61.
91 Sâffât 37/75.
92 Sâffât 37/76-77.
93 Bakara 2/225: Taberî, IV, 42; Âl-i İmrân 3/155; Nisâ 4/12; Mâide 5/101; Ahzâb 33/51.
94 Bakara 2/225.
95 Kehf 18/58.

suretiyle merhamet eder. Sayısız nimetleriyle insanları gözetir. O, merhameti gereği isyan eden kullarına ceza vermeden önce onlara süre tanır. Allah'ın Müminlere karşı ayrı bir şefkati vardır. Onlara şükürlerinin karşılığını verir. Allah, kullarını çok sever, çektikleri zorlukları kolaylaştırır, sıkıntıları hafifletir ve onları adaletle yargılar. İsyanlarına karşı sabırlıdır. Dua edene cevap verir, tövbe edenin tövbesini kabul eder. Bağışlanma dileyeni bağışlar. Çünkü Allah, merhamet etmeyi kendine farz kılmıştır.

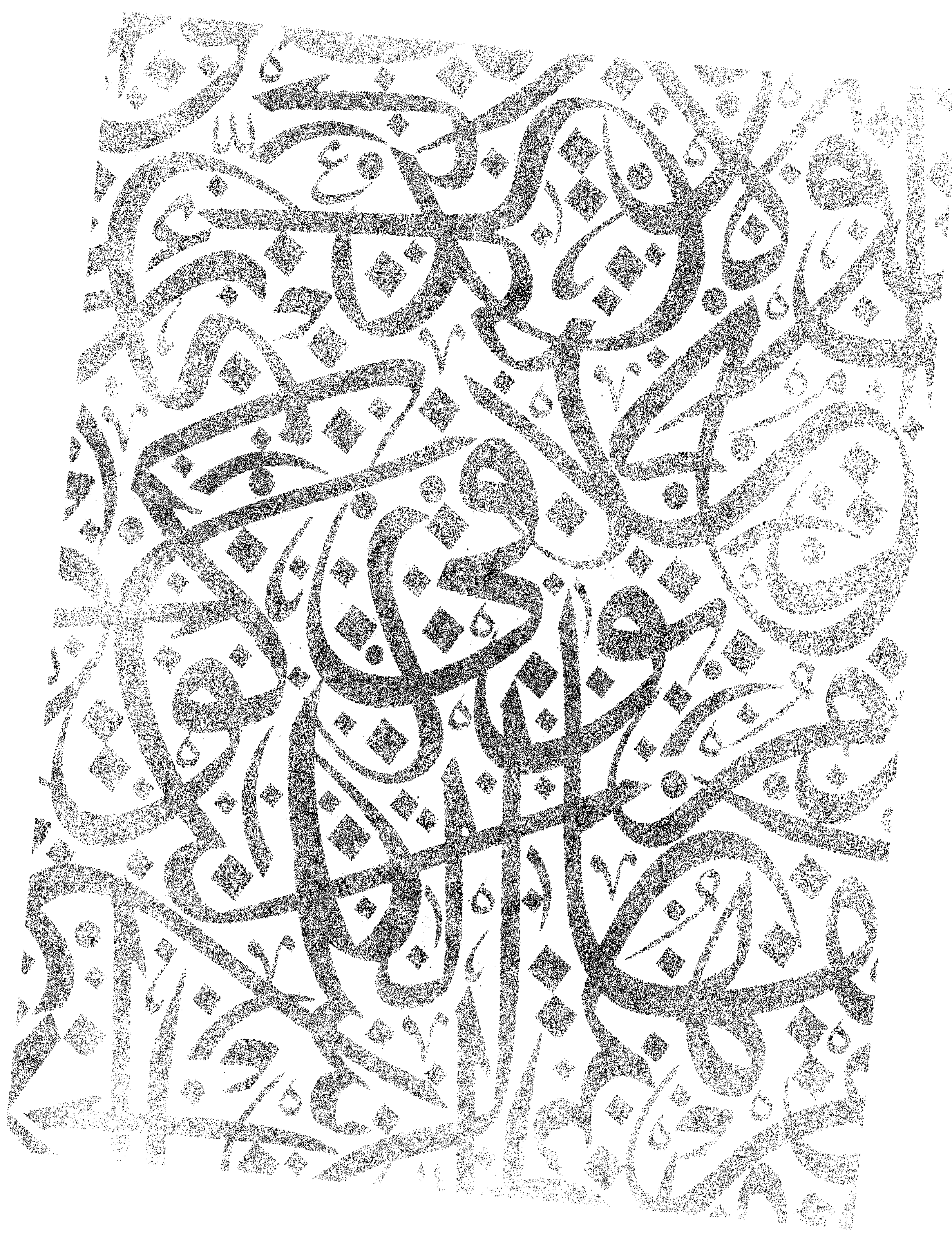

İKİNCİ BÖLÜM

YARATILANLAR

2

ALLAH'IN HÜKÜMRANLIĞI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَٓاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَٓاءُۘ وَتُعِزُّ
مَنْ تَشَٓاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَٓاءُۜ بِيَدِكَ الْخَيْرُۜ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٦﴾

"De ki: 'Ey mülkün gerçek sahibi olan (*Mâlikü'l-Mülk*) Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye gücü yetensin (*Kadîr*).'"

(Âl-i İmrân 3/26)

تَبَارَكَ الَّذٖى بِيَدِهِ الْمُلْكُۘ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌۙ ﴿١﴾

"Mutlak hükümranlık elinde olan Allah her şeyden yücedir, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter (*Kadîr*)."

(Mülk 67/1)

فَسُبْحَانَ الَّذٖى بِيَدِهٖ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

"Her şeyin egemenliği kendi elinde olan Allah bütün eksikliklerden uzaktır ve hepiniz O'na döndürüleceksiniz."

(Yâsîn 36/83)

اَلَّذٖى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرٖيكٌ
فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدٖيرًا ﴿٢﴾

"O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır."

(Furkān 25/2)

وَاِنَّا لَنَحْنُ نُحْيٖ وَنُمٖيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾

"Kuşkusuz hayat veren de öldüren de biziz; her şeyin son sahibi de biz oluruz."

(Hicr 15/23)

وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَز۪يزاً حَك۪يماً ﴿٧﴾

"Göklerin ve yerin askerleri yalnızca Allah'a aittir; O sonsuz güç ve hikmet sahibidir (*Azîz, Hakîm*)."

(Feth 48/7)

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَۚ لَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْهُمْ شَيْءٌۜ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَۜ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾

"O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır! (*Vâhid, Kahhâr*)."

(Mü'min 40/16)

قُلْ مَنْ بِيَدِه۪ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُج۪يرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾

"De ki! 'Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan; fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?'"

(Mü'minûn 23/88)

اَلَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِۚ اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِه۪ خَب۪يرًا ﴿٥٩﴾

"Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. O Rahmândır. O'nu bir bilene sor."

(Furkān 25/59)

وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَٓائِنُهُۘ وَمَا نُنَزِّلُهُٓ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾ وَاَرْسَلْنَا
الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُۚ وَمَٓا اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِن۪ينَ ﴿٢٢﴾

"Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz. Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik, böylece gökten su indirip onunla sizin su ihtiyacınızı karşıladık. Onu toplayıp depolayan da siz değilsiniz."

(Hicr 15/21-22)

هُمُ الَّذ۪ينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّواۜ
وَلِلّٰهِ خَزَٓائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾

"Onlar, 'Resûlullah'ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyiniz ki dağılıp gitsinler.' diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır; ama münafıklar anlamıyorlar!"

(Münâfikūn 63/7)

Konunun Kavramsal Bağlamı

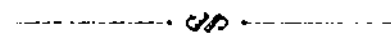
Kur'ân'ın en temel konusu, tek ve mutlak güç sahibi Allah inancıdır. O her şeyi yaratandır ve her şeyin gerçek sahibidir (*el-Mâlik*). Kur'ân-ı Kerîm'de varlık âlemindeki gerçek egemenliğin (*mülk*), Yüce Allah'a ait olduğu vurgulanır. Örneğin *el-Melik* ismi ve türevleri, yaklaşık yüzü aşkın âyette geçer. Allah'ın hükümranlığı, Mekkî âyetlerde çoğunlukla putların ne insanlar ne de başka varlıklar üzerinde herhangi bir güce sahip olduğunu ortaya koymak bağlamında anlatılır. Medenî âyetlerde ise Allah'ın egemenliği, Allah dışında hiçbir varlığın gerçek anlamda hüküm koyma yetkisine sahip olmadığını göstermek için konu edilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın hükümranlığını anlatan pek çok kelime bulunur. Bunlardan bir kısmı, doğrudan Allah'ın güzel isimleri ve sıfatları arasında yer alır. *el-Melik, el-Mâlik, el-Melîk* ve *Mâlikü'l-Mülk* isimleri, O'nun her şeyin asıl sahibi olduğunu ifade eder. Bu bağlamda *er-Rabb, el-Kayyûm, er-Rakîb* ve *el-Müheymin* isimleri Allah'ın her şeyin hâkimi, yöneticisi ve koruyup kollayıcısı olduğunu ifade eder. *el-Azîz, el-Kâdir, el-Kadîr, el-Muktedir* ve *el-Kâhir* isimleri Allah'ın sonsuz güç ve kudretinin boyutlarını ortaya koyar. *Rab* kelimesi, bir şeyin gelişimini aşama aşama tamamlatıp onu hedefine ulaştırmayı ifade eden *terbiye* (*r-b-b*) kökünden türemiştir.[1] *el-Velî, el-Vâlî* ve *el-Mevlâ* isimleri ise Kur'ân'da Allah'ın, yarattıklarının gerçek dostu, yakını ve yardımcısı olduğunu belirtir. *Velâyet,* yardım etmek, bir şeye yakın olmak, onun sorumluluğunu ve yönetimini üstlenmek anlamına gelir.[2] *Velî* ise yardım eden, sevgiyle yaklaşan kimse, dost demektir.[3] *el-Vâris, el-Câmi'* isimleri de Allah'ın bu dünyada sahip olunan her şeyin en son sahibi olduğu anlamındadır. Ayrıca hem bu dünyada hem de âhiret yurdunda yaratılmışların en son dönüp gidecekleri O'dur. Dolayısıyla insan Âlemlerin Rabbinin buyruğu altındadır, yani Allah'ın kuludur (*'abd*).[4] Buna göre Allah, mutlak

1 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I, 328; Râgıb el-İsfahânî, s. 184.
2 Halîl b. Ahmed, IV, 400-401; Cürcânî, s. 275; Râgıb el-İsfahânî, s. 533-534; Bakara 2/107: Taberî, II, 408.
3 Fîrûzâbâdî, s. 1344; Tehânevî, II, 1806.
4 Furkān 25/63; Sâffât 37/40, 74, 128, 160, 169; İnsân 76/6.

hükümranlığın yegâne sahibi; insan ise Rabbinin kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirmek durumunda olan kuldur.[5]

Kur'ân'da Allah'ın egemenliğini ifade eden başka kavramlar da mevcuttur. Bunlardan *'arş, Rabbü'l-'Arş* (Arş'ın Rabbi), *Zü'l-'Arş* (Arş'ın Sahibi), *istivâ* ve *kürsî* temsilî bir şekilde Allah'ın evrenin Melik'i ve sahibi oluşunu doğrudan belirtir. "Taht kurmak, gölgelik yapmak, bina inşa etmek" mânasındaki *'a-r-ş* kökünden türeyen *'arş* kelimesi, kralın tahtı anlamındadır. Arapçada "kişinin tahtı" (*'arşu'r-racül*) şeklindeki tamlama, bir şahsın gücü kuvveti ve yetkinliğinin sağlamlığı anlamındadır. Bir kral ülkede iktidarı elde ettiği zaman "tahtına geçti, oturdu" (*istevâ 'alâ 'arşihî*) denir.[6] *Hükm, emr, kudret, tedbîr* gibi kavramlar, onun hükümranlığının işleyiş şeklini gösterir. *Hazâin* (hazineler), *cünûd* (ordular), *melek, melekût, makâlîd* (ordular) gibi isimler de Allah'ın hükümranlığında bulunan maddî-manevî unsurları ifade eder. *Kitâb, Levh-i Mahfûz* (Korunmuş Levha), *Ümmü'l-Kitâb* (Ana Kitap), *Kitâb-ı Meknûn* (Saklı Kitap) kavramları ise Allah'ın hükümranlığının bilgi boyutuyla ilgilidir.

5 En'âm 6/18: Taberî, IX, 180.

6 Halîl b. Ahmed, III, 129; Zemahşerî, I, 643; Fîrûzâbâdî, s. 597.

Hz. Mûsâ kardeşi Hârûn'la birlikte, Rabbinden aldığı emre uyarak Firavunun karşısına çıkmış, ona şunları söylüyordu: *"Biz, İsrâiloğullarını bizimle beraber göndermen için âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş elçileriz."*[1] Firavun, hiç beklemediği bu meydan okuma karşısında şaşkına dönmüştü. *"Âlemlerin Rabbi de kimdir?"* diye sordu. Hz. Mûsâ (as), *"O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir eğer iman ederseniz!... O, doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabbidir eğer düşünürseniz!"*[2] diye cevap verdi. Firavun kibrini daha da açığa vurarak bu defa, *"Benden başkasını tanrı edinirsen, yemin ederim ki seni zindanlarda süründürürüm!"*[3] diyerek tehdit ediyordu. *"Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım! (Kurtulabilecek mi?) Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından endişeleniyorum."*[4] diyecek kadar pervasızlaşmıştı da. Kendisinin güçlü ve karşı konulamaz olduğuna inanıyordu. Kâinatın tek sahibi olan Allah'a kul olmayı küçümsüyordu. Mûsâ (as) ise bütün bu tehditlere soğukkanlı bir şekilde, *"Hesap gününe inanmayan her kibirli kişinin şerrinden, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a sığınırım!"*[5] diyerek karşılık verdi. İyice çılgına dönen Firavun, kibrinden vazgeçmiyor, daha da küstahlaşıyordu: *"Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ'nın ilâhını görebilirim! Doğrusu onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum."*[6] O böylece, tanrılık iddiasına kadar sürüklenen kibrin ve gururun bir örneğini ortaya koyuyordu. Firavun gibi haktan yüz çevirenlerin ve azgınlaşanların

---

1 Şuarâ 26/16-17.
2 Şuarâ 26/23, 24, 28.
3 Şuarâ 26/ 29.
4 Mü'min 40/26.
5 Mü'min 40/27.
6 Mü'min 40/36-37.

sonu da er ya da geç, Firavun ile aynı noktaya varacaktır: "Firavunun tuzağı hüsrandan başka bir şey değildir."[7]

HER ŞEYİN GERÇEK SAHİBİ YALNIZCA ALLAH'TIR

تَبَارَكَ الَّذ۪ي بِيَدِهِ الْمُلْكُۘ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۙ ﴿١﴾

"Mutlak hükümranlık elinde olan Allah her şeyden yücedir, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter (*Kadîr*)."
(Mülk 67/1)

Allah Teâlâ, maddî ve manevî her şeyin, canlı cansız tüm varlıkların tek ve gerçek sahibidir (*el-Mâlik, Mâlikü'l-Mülk*). *Melik,* her anlamda yönetme gücünü elinde bulunduran, emretme ve yasaklama yetkisine sahip olandır. Yüce Allah, gücü elinde tutan tek varlıktır. O, hüküm sürdüğü saltanatında insanların, cinlerin ve diğer bütün yarattıklarının sahibidir (*el-Melik*).[8] *Mülkiyet,* kişinin kendine, malına ve yetkiye sahip olmasını,[9] sahip olduklarına ve düşmanına üstün gelmesini ifade eder.[10] Her anlamda kesin *mülkiyet,* sadece Allah için geçerlidir.[11] *"Egemenlik O'nundur ve hamd O'na mahsustur. O'nun her şeye gücü yeter (Kadîr)."*[12] Çünkü O, var olan her şeyi yaratan, yarattıklarının varlıklarını sürdüren, ihtiyaçlarını karşılayan ve gözetip kollayandır.[13] Bu konu Kur'ân'da şöyle dile getirilmiştir: *"De ki: 'Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! (Mâlikü'l-Mülk) Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye gücü yetensin (Kadîr).'"*[14]

---

7 Mü'min 40/25, 36-37, 45: Taberî, XX, 307-308, 324-329, 336-337.
8 Nâs 114/1-3: Taberî, XXIV, 753.
9 Mâide 5/20: Mâverdî, II, 24; Halîl b. Ahmed, IV, 166.
10 Mâide 5/20: Mâtürîdî, IV, 191; Râgıb el-İsfahânî, s. 472.
11 Tegâbün 64/1: Zemahşerî, VI, 130.
12 Tegâbün 64/1.
13 Âl-i İmrân 3/26: İbn Âşûr, III, 213.
14 Âl-i İmrân 3/26.

İnsanların Allah'ın dışında ilâh edindikleri şeyler, ne göklerde ne de yerde en ufak bir yetki ve güce sahiptir. Bu hakikat Kur'ân'da şöyle ifade edilmiştir: *"De ki: 'Allah'tan başka (ilâhî güçlere sahip) sandığınız varlıkları çağırın bakalım! Onlar göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeye sahip olmadıkları gibi buralarda herhangi bir ortaklıkları da yoktur; Allah'ın onlardan bir destekçiye de ihtiyacı bulunmamaktadır.'"*[15] Bununla birlikte Müşrikler, bu gerçeği görmezden gelmiş ve mülkün tek sahibi Allah'ı bırakıp kendine bile faydası olmayan cansız varlıkları ilâh edinmişlerdi:[16] *"Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış olan, kendilerine bile zarar ya da faydaları dokunmayan, öldürmeye, yaşatmaya ve ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen düzmece tanrılar edindiler."*[17] Müşrikleri böyle derin bir yanılgıya sürükleyen şey, dünya hayatında sahip olunan mülkiyet ve saltanatın gerçek ve kalıcı olmadığını gözden kaçırmalarıydı. Nitekim geçmişte Âd ve Semûd toplumları ile Firavun'unki gibi büyük bir görkem ve güce sahip toplumlar yok olup gittiler.[18] Yüce Allah, sadece bu dünya hayatının değil, ebedî âhiret yurdunun da gerçek sahibidir. Zira O, iradesiyle işleyen âlemin düzenine son verecek ve herkesin yaptıklarının karşılığını alacağı kıyamet gününü gerçekleştirecek güce sahiptir. O gün, O'nun dışında hiç kimse hüküm verme güç ve yetkisine sahip olmayacaktır. *"Hesap ve ceza gününün tek hâkimi (Mâlik)"*[19] O'dur. Yani bu dünyada gerçekte tek yetki sahibi Allah olduğu gibi âhiret hayatında da yetki ve güç yalnız Allah'a ait olacaktır.[20]

Yoktan yarattığı varlıkları yine kendi yarattığı dünyaya yerleştiren Yüce Allah'tır. Yarattıklarının gerçek sahibi olması yönüyle de Allah, bütün yarattıklarının mirasçısı, yarattığı her şeyin son sahibidir (*el-Vâris*). Çünkü bütün yaratılanlar yok olacak, kulların geçici olarak sahiplendiği her şey tekrar O'na, yani gerçek sahibine dönecektir: *"Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır (Habîr)."*[21] O, dünya sürdükçe de kıyametten sonra da kendi mülkünü dilediği gibi yönetme hak ve yetkisine sahiptir. Bu gerçek *"Kuşkusuz hayat veren de öldüren de biziz; her şeyin vârisi (son sahibi) de biz oluruz (el-Vâris)."*[22] âyetiyle dile getirilmiştir. İşte o gün dünyada sahiplik ve yetki iddia edenlerin hepsi yok

---

15 Sebe' 34/22.
16 Furkān 25/3: İbn Kesîr, X, 284-285.
17 Furkān 25/3.
18 Fecr 89/6-12: Zemahşerî, VI, 369-370.
19 Fâtiha 1/4: Taberî, I, 1549.
20 Fâtiha 1/4: Mukātil b. Süleyman, I, 36.
21 Âl-i İmrân 3/180.
22 Hicr 15/23: Taberî, XIV, 47-48.

olacaktır.[23] İnsanoğlu da Rabbinin huzuruna getirilip[24] dünyada yaptıklarından sorguya çekilecektir.[25] Allah, âhiret yurdunda iman sahibi ve doğru işler yapanları kudreti, âdil yargısı ve merhametiyle cennetine mirasçı kılacaktır.[26] Bu müjde Kur'ân'da şöyle verilmektedir: *"İşte bu, yapıp ettiklerinizle mirasçı olduğunuz cennettir. Orada sizin için çeşitli meyveler vardır, onlardan yiyeceksiniz."*[27]

Cenâb-ı Hak bütün varlıkların tek hâkimi, sahibi, yöneticisi, ayrıca onların koruyup kollayanıdır (*er-Rabb*).[28] Nitekim buna şu âyette işaret edilmektedir: *"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratma da emir de yalnız O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah yüceler yücesidir."*[29]

Allah Teâlâ, sadece içinde yaşadığımız, görülen âlemin Rabbi değildir. O, bunun ötesinde cinler ve melekler gibi görülemeyen ve hissedilemeyen gayb âleminin de gerçek sahibi ve yöneticisidir.[30] Kur'ân, Allah'ın dışında kendisine boyun eğilecek başka bir Rab olmadığını Hz. Yûsuf (as) kıssasında şöyle ortaya koyar: *"Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılara mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'a mı (inanıp bağlanmak) daha iyi? Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."*[31]

Allah Teâlâ, inananların gerçek dostu, yâr ve yardımcısı (*Velî*), koruyucusu ve kollayıcısıdır:[32] *"Allah iman edenlerin velîsidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır..."*[33] Allah'a inanmayan kimselere gelince; *"...onların velisi ise (inandıkları) sahte tanrılardır; onları aydınlıklardan çıkarıp karanlıklara sokarlar."*[34] Bu yüzden *"...yeryüzünde onlara ne bir dost ne bir yardımcı bulunur."*[35] Çünkü gerçek anlamda *velî*

23 Hicr 15/23: Elmalılı, V, 3055.
24 Yâsîn 36/32, 53; Sâffât 37/158; Vâkıa 56/50.
25 Nahl 16/93; Tekâsür 102/8.
26 Zuhruf 43/72-73: Mâtürîdî, XIII, 274-275.
27 Zuhruf 43/72-73.
28 Fâtiha 1/2: Taberî, I, 142-143; Nesefî, I, 30; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I, 328.
29 A'râf 7/54: Mâtürîdî, V, 385.
30 Fâtiha 1/2: Taberî, I, 144-147; İbn Ebî Hâtim, I, 27-28.
31 Yûsuf 12/39-40.
32 Bakara 2/257: Taberî, IV, 563.
33 Bakara 2/257.
34 Bakara 2/257.
35 Tevbe 9/74.

yalnızca Allah'tır. Oysa Müşriklerin dost diye kabul ettikleri onlar için hiçbir yarar sağlayamaz. Aynı şekilde onlar, kendilerine âhiret yurdunda da bir dost bulamayacaklardır. Onların putları da onlara şefaatçi olamayacaktır.[36] Yüce Allah, her zaman ve durumda inananların gerçek *mevlâsı*, dostudur. Yarattıkları hakkında O, nasıl dilerse öyle yapar. O mümin kişiye hayatında ve ölümünden sonra kendinden daha yakın ve merhametlidir. Mümine düşen O'nun hükmüne boyun eğmektir.[37] Hz. Peygamber'in (sas) tavsiyesi doğrultusunda[38] yatsı namazından sonra okunan ve *Âmenerrasûlü* olarak bilinen Bakara sûresi 286. âyetin sonunda Müminlere şöyle bir dua öğretilmiştir: *"Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"* Bu duada şöyle bir mesaj verilmektedir: Allah kendisine düşmanlık eden ve O'nu inkâr edenlerin değil, aksine yardımıyla kendisine inanıp güvenenlerin yardımcısıdır. Çünkü Müminler, O'na iman eden, emir ve yasaklarına itaat edenlerdir. Allah da kendisine itaat edenlerin dostu, O'nu inkâr eden ve kendisine isyan edenlerin düşmanıdır.

YÜCE İRADENİN ve MÜLKÜN SAHİBİ ALLAH'TIR

اَلَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۚ
اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِهٖ خَبٖيرًا ﴿٥٩﴾

"Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa kurulan O'dur. O Rahmândır. O'nu bilen birine (yine kendisine) sor."

(Furkān 25/59)

36 En'âm 6/51: Mukātil b. Süleyman, I, 562.
37 Tevbe 9/51: Râzî, XVIII, 88-89.
38 Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Ḳur'ân", 10.

Kur'ân'da *arş* kelimesi, Allah'ın sınırsız kudretini, büyüklüğünü ve kâinata hâkimiyetini anlatır: *"Büyük arşın Rabbi olan Allah'tan başka ilah yoktur."*[39]; *"Gerçek egemenliğin sahibi olan Allah yüceler yücesidir. O'ndan başka ilah yoktur. O, yüce arşın Rabbidir."*[40] Buna göre kulluk edilmeye lâyık olan varlık, sonsuz kudretiyle arşın Rabbi ve sahibi olan Allah'tır. Kur'ân'da Allah'ın kâinattaki ortaksız yönetme gücü dile getirilirken, yine Allah'ın arşa Rab olduğu belirtilir.[41] Yüce Allah'ın, mülkünde ortağı yoktur.[42] Çünkü sonsuz kudret sahibi olan Allah'ın herhangi bir ortak ve yardımcıya ihtiyacı yoktur.[43] İnsanların büyük bildikleri krallar ve padişahlar gibi bütün saltanat sahiplerinin ise Allah'ın hükümranlığı karşısında bir değeri yoktur. Gerçekte o saltanatların sahibi Allah'tır ve onların hepsi de Allah'ın kullarıdır.[44]

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ın yer ile gökleri altı günde yarattığı ve sonra "tahtına oturduğu" (*istevâ 'ale'l-'arş*) ifade edilir.[45] Allah'ın arşa *istivâ* etmesi, yani tahtına kurulması, muhatapların kavramasını kolaylaştırmak için yoğun benzetmelerle (*müteşâbih*) anlatılan konulardandır.[46] Böylesi âyetlerin gerçek anlamı sadece Allah tarafından bilinebilir. Bu çerçevede Allah'ın tahtına geçmesi; bütün evreni yaratması ve mutlak egemenlik sahibi olarak evreni ve ondaki her şeyi buyruğu altına alması demektir. Evreni ve içindekileri en mükemmel şekilde düzenleyip yöneten O'dur. Âyetlerde geçen "büyük arş (*el-'arşu'l-'azîm*)" ifadesi de, O'nun egemenliğinin sınırsız, yedi kat gök ile yerin üstündeki her şeyi kuşatacak kadar geniş olduğunu anlatır. Arşın bir ucundan diğerine yahut yedinci kat gök ile arş arasında elli bin yıllık bir uzaklık bulunduğu bilgisi yine tefsir rivayetlerinde yer almaktadır.[47] Başka bir âyete göre de Allah gökleri ve yeryüzünü yaratmadan önce suyu yaratmış ve üzerine hükümranlığını kurmuştur.[48] Sonra, Allah her canlıyı sudan yaratarak, yaratmasına ve yarattıklarına hükmetmeye devam etmiştir: *"İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"*[49]

Neml 27/26.
40 Mü'minûn 23/116.
41 Enbiyâ 21/22.
42 Bakara 2/107; Âl-i İmrân 3/189; En'âm 6/73; A'râf 7/185; Tevbe 9/116; Nûr 24/42.
43 Furkān 25/2.
44 Tevbe 9/129: Taberî, XII, 100.
45 A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/ 7; Ra'd 13/2; Furkān 25/59; Secde 32/4; Hadîd 57/4.
46 Tâhâ 20/5: Zemahşerî, IV, 66.
47 Mü'minûn 23/86: İbn Kesîr, X, 141.
48 Hûd 11/7: Mâtürîdî, VII, 132.
49 Enbiyâ 21/30.

Allah bilgisi, iradesi ve kudretiyle bütün varlık ve olayları kuşatır.[50] Bütün yaratılanlar (*halk*), Allah'ın mutlak yönetimi altındadır.[51] İşte *"Rahmân tahta kurulmuştur* (*istevâ 'ale'l-'arş*)*."*[52] âyeti bu gerçeğe dikkat çeker. Bu ve benzeri ifadelerde Yüce Allah'ın evren üzerindeki yönetimi, insanların âşina olduğu "tahttaki hükümdar ve ülkesi" benzetmesiyle anlatılmıştır. Nasıl ki bir kral, bir padişah tahtına geçip ülkesini idare ediyorsa, Allah da evrenin yegâne hâkimi ve yöneticisi (*Melik*) olarak bütün varlık âlemini buyruğu altında idare etmektedir.[53] Yarattığı evreni yöneten Allah'ın her an emri altında bulunan melekleri vardır: *"… Onlar Allah'ın kendilerine emrettiği şeye asla karşı gelmezler ve ne ile emredilmişlerse onu yaparlar."*[54] Kur'ân'da meleklerin görevlerinden biri de Allah'ın mülk ve hâkimiyetini ifade eden arşı taşımaktır. Mutlak hükümranlık sahibi olan Allah'ın, kullarını yargılayacağı kıyamet gününde meleklerin, göklerin etrafında olacağı, arşı ise bunların da üstündeki sekiz meleğin yükleneceği;[55] yine arşı taşıyan ve onun çevresini kuşatan meleklerin Allah'ı övecekleri Kur'ân'da anlatılmaktadır.[56] Bütün bunlar Allah'ın hükümranlığının, güç ve kudretinin hem bu dünyayı hem de âhireti kapsadığını açıkça göstermektedir.[57]

Gücü sınırsız olan Allah, gökleri görünen bir direk olmadan yaratmış ve güneş ile ayı emrine boyun eğdirmiştir.[58] İzin vermeden kimse O'nun adına hareket edemez.[59] Bütün evreni yöneten Yüce Allah, peygamberlerle doğru bilgiyi kullarına gönderir: *"O'nun dereceleri yüksektir, arşın sahibidir; buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir."*[60] Onlara da bu bilgiyi getiren elçi melek Cebrâil'dir.[61] Muhatapları peygamberi reddettiğinde, aslında Müşriklerin yaptığı gibi, evrenin hükümdarının sözlerini reddetmiş olurlar. Örneğin Hz. Peygamber (sas) de *"Allah bana yeter, O'ndan başka ilâh yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, azametli arşın Rabbidir."*[62] diyerek kendisine bu görevi veren Rabbine sığınmıştır. Tevekkül edilecek yegâne varlık, büyük arşın sahibi olan

50 A'râf 7/54: Râzî, XIV, 105.
51 A'râf 7/54: Elmalılı, III, 2173.
52 Tâhâ 20/5.
53 A'râf 7/54: Bikâî, VII, 414.
54 Tahrîm 66/6.
55 Hâkka 69/17.
56 Zümer 39/75; Mü'min 40/7.
57 Yûnus 10/106: Râzî, XVII, 181; Hâkka 69/17: Elmalılı, VIII, 5326.
58 Ra'd 13/2.
59 Yûnus 10/3; Nebe' 78/38.
60 Mü'min 40/15.
61 Tekvîr 81/19-20.
62 Tevbe 9/129.

hükümdar, yani Allah'tır. Zira her şeye gücü yeten (*Kadîr*) de ancak O'dur.[63] Ayrıca *"çok bağışlayan (el-Gafûr), sevgisi geniş (el-Vedûd), arşın sahibi (Zü'l-'Arş), şanı yüce ve dilediğini yapan yalnız O'dur (el-Mecîd)."*[64]

ALLAH'IN HAZİNELERİ SINIRSIZDIR

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُّوا ۗ وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾

"Onlar, 'Resûlullah'ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyiniz ki dağılıp gitsinler.' diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır; ama münafıklar anlamıyorlar!"

(Münâfikûn 63/7)

Mekke'de geçen zorlu yılların ardından Hz. Peygamber ve ashâbı Medine'ye hicret etmişti. Yapılan kardeşlik sözleşmesi gereği Medineli ensar, Mekkeli muhacirlere yardım ediyordu. Bu durumdan rahatsız olan Münafıkların lideri Abdullah b. Übeyy, arkadaşlarına şöyle demişti: "Muhammed'e ve yanındakilere yardım etmeyin ki aç kalsınlar. Böylece onlar, peygamberlerini bırakır ve dağılıp giderler." Bu olayın ardından inen âyetin son kısmı şöyledir: *"Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır; ama Münafıklar anlamıyorlar!"*[65] Yüce Allah, mülkün ve tahtın sahibi olduğu gibi göklerde ve yerde bulunan bütün zenginliğin de gerçek sahibidir. Münafıklar değil, o hazinelerin sahibi olan Allah, onlardan dilediğine, dilediği kadar verir. Nitekim Allah'ın yardımıyla muhacirler kısa sürede kimseye muhtaç olmadan yaşamlarını sürdürme imkânına kavuşmuşlardı:[66] *"Rabbin rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, onları görmektedir."*[67]

63 Tevbe 9/129: İbn Âşûr, XI, 74.
64 Burûc 85/14-16.
65 Münâfikûn 63/7: Taberî, XXII, 660-661.
66 İbn Hişâm, II, 550-552.
67 İsrâ 17/30.

Yüce Allah, göklerin ve yerin derinliklerine bütün varlıklar için büyük değer taşıyan görünür görünmez nimetler (*hazâinüllah*) yerleştirmiştir. İnsanlar ve diğer canlılar, bunlardan ancak Allah'ın onlar için belirlediği kadarına ulaşır ve O'nun dilediği kadarından yararlanır. Bütün bu hazinelerin bilgileri ve anahtarları Allah'ın elindedir. O'nun izni olmadıkça hiç kimse onlara erişemez. Nitekim Peygamberimize (sas) bu yönde olağanüstü taleplerle gelenlere ondan şu cevabı vermesi istenmiştir: *"De ki: 'Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum...'*[68]

Yüce Allah bu hazinelerin harcama yetkisini insanoğluna verseydi, bütün yaratılmışların hayatı tehdit altına girerdi. Çünkü insan, yaratılışındaki cimrilikten ötürü onları başkalarıyla paylaşmaz, elinde tutmaya çalışırdı: *"De ki: 'Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. İnsanoğlu pek eli sıkıdır!'"*[69] Müşriklerin tapındıkları putların, o sahte ilâhların da evrendeki düzenin işleyişine, oradaki nimetlerin paylaşımına karışmaları söz konusu değildir: *"Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Yoksa her şeye egemen olan onlar mıdır?"*[70]

Allah Teâlâ, göklerde ve yerde pek çok varlık yaratmıştır. Bütün bunların hayatlarını sürdürebilmesi için evrende iyi işleyen bir düzene ihtiyaç vardır. Yüce Allah, bu amaçla âdeta göklerde ve yerde sonsuz miktarda hazine yaratmıştır. Bunları da O, yarattıklarının kullanımına belirlediği ölçülerde verir: *"Hiçbir şey yoktur ki hazineleri yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz."*[71] Öyle ki Yüce Rabbimiz, öncelikle güneşi, ayı ve diğer binlerce yıldızıyla birlikte bu evrende eşsiz bir düzeni yaratmıştır.[72] Ardından insanlar ve diğer canlılar için dağları, denizleri, nehirleri, ovalarıyla üzerinde rahat bir şekilde yaşayabilecekleri yeri var etmiştir.[73] Bu dünya üzerinde esen rüzgârlar, yağan yağmurlar ve biten ekinler insanların ve diğer canlıların temel besin kaynağını sağlar.[74] Aynı şekilde balığı, böceği, kuşu, kuzusu ve atıyla hayvanlar âlemi, dünyamızın diğer nimet ve güzellikleridir.[75] Bunların yanı sıra demiri, bakırı, altınıyla yerin altındaki nimetler, denizi, havası, ışığı ve ısısıyla yerin üstündeki nimetler dünyamızın değerine değer katar. Bütün bunlar, Yüce Rabbimizin sonsuz hazinelerinden sadece bizim bilip

68 En'âm 6/50: Taberî, IX, 255.
69 İsrâ 17/100: Kurtubî, XIII, 180-181; İbn Kesîr, IX, 85-86.
70 Tûr 52/37: Elmalılı, VII, 4562.
71 Hicr 15/21.
72 A'râf 7/24; Nahl 16/12; Ra'd 13/2.
73 Ra'd 13/3; Neml 27/61; Nûh 71/19-20.
74 Ra'd 13/4; Neml 27/60; Lokmân 31/10; Kāf 50/7-11.
75 En'âm 6/38, 143; Nahl 16/14; Fâtır 35/12.

faydalanabildiklerimizdir. Bunlar dışında O'nun yararlanılmayı bekleyen maddî manevî daha nice hazinesi vardır: *"… O, sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır."*[76] Cenâb-ı Hak, görünen görünmeyen, bilinen bilinmeyen eşsiz hazineleriyle mülkün gerçek ve nihaî sahibidir: *"O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır."*[77]

Allah Teâlâ'nın bilgisi, O'nun sonsuz hazinelerinin bir parçasıdır. Dünyevî hiçbir ölçü ve varlık, Allah'ın sınırsız bilgisini ve kudretini kuşatmaya ve dile getirmeye güç yetiremez: *"Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa ve o denize yedi deniz daha eklense yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi; Allah her şeye gücü yeten (Azîz) ve hikmet sahibidir (Hakîm)."*[78] O, bu sonsuz bilgi hazinesinden iman, öğüt ve amele ilişkin olanlarını seçkin elçileri aracılığıyla insanlığa açmıştır.[79] Bu bağlamda Kur'ân, dünya ve âhiret mutluluğunun yolunu göstermek üzere gönderilmiş son ilâhî mesajdır. Bu gerçek şu şekilde ifade edilmiştir: *"Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır. Korunmuş bir kitaptadır. Ona ancak temizlenenler dokunabilir. O, âlemlerin Rabbinden indirilmiştir."*[80]

Evrenin bütün hazinelerinin sahibi olan Allah Teâlâ, bunları sonsuz ve mutlak bilgisine göre yönetir. Allah'ın ilmi o denli geniş ve derindir ki, göklerdeki ve yerdeki hiçbir şey onun dışında kalmaz.[81] Allah karada ve denizde olanları da bilmektedir. Yeryüzünü süsleyen bin bir renk ve türde bitkinin her biri, Allah'ın bilgisi dâhilinde açar, yeşerir ve solar. Allah o bitkilerden düşen her yapraktan haberdar olduğu gibi yerin derinliklerinde olup bitenleri de bilir: *"… O, karada ve denizde ne varsa bilir. O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."*[82] Ayakları ile yürüyeni, kanatları ile uçanı ve karnı üzere sürüneniyle binlerce hayvan türünden her biri, yine O'nun bilgisiyle dünyaya gelir ve yaşar: *"Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık…"*[83] Bütün bunlar Allah'ın egemenliğini ve kudretini gösterir. Allah yarattığı canlıların hepsine bir görev, rızık ve ecel tayin

---

76 Nahl 16/8: İbn Âşûr, XIV, 110-111; Elmalılı, V, 3088.
77 Furkān 25/2.
78 Lokmân 31/27.
79 Abese 80/11-16: Râzî, XXXI, 59.
80 Vâkıa 56/77-80.
81 Âl-i İmrân 3/5; Sebe' 34/2; Hadîd 57/4.
82 En'âm 6/59.
83 En'âm 6/38.

etmiştir.[84] Benzer şekilde Yüce Allah, yaratmış olduğu bütün kulların gizli ve açık her türlü fiillerinden haberdardır: *"O, göklerde ve yerde tek Allah'tır. Gizlinizi açığınızı bilir, neyi yapıp ettiğinizi de bilir."*[85] Allah, insanların, başkalarının duymaması için yaptıkları fısıltılı konuşmaları işittiği gibi,[86] O insanların kalplerinde gizlediklerini de bilmektedir.[87]

İnsan, mülkün yegâne sahibi olan Allah'ın kulu olarak, Rabbine karşı sorumluluklarını yerine getirdiğinde cennetle ödüllendirilecek,[88] O'nun emir ve yasaklarına uymadığı takdirde cehennemle cezalandırılacaktır.[89] Bununla birlikte Allah kullarına karşı merhametli ve bağışlayıcıdır.[90] Yani Allah insanlar da dâhil bütün yarattıklarına hâkim, karşı çıkılmaz bir güce sahip bir Rab olduğu hâlde onlara gazabı değil merhametini gösterir.[91] Yüce Allah, âhiret âleminde insanlar arasındaki nihaî hükmünü de sonsuz bilgisine göre adaletle verecektir: *"Hakkında ihtilâf edip durduğunuz hususlarda kıyamet günü Allah aranızda hükmünü verecektir. Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir! Bunların hepsi bir kitaptadır. Kuşkusuz bu, Allah için çok kolaydır."*[92] Buna uygun olarak Allah Teâlâ, kendi katında herkes için uygun belli bir süre belirlemiştir. İlâhî kararların yer aldığı Levh-i Mahfûz'da yazılı olan bu süre kıyametle yani dünyanın yok olmasıyla sona erecektir.[93]

Evrenin bütün egemenliğini elinde tutan Yüce Allah'ın güçlü orduları vardır.[94] Bu orduların sayısını ise sadece kendisi bilir.[95] O, bu orduları sayesinde bir yandan evrenin işleyişini sağlarken, diğer yandan da hazinelerinin dağıtımını ve yerli yerine ulaştırılmasını sağlar. Allah'ın melek ordularından bir kısmı, rüzgâr, yağmur vb. tabiat olayları ile ilgilenir.[96] Yine yağmur kaynakları, bütünüyle Allah'ın bilgisi ve denetimi altındadır. Allah, yağmurları gelişigüzel değil, belli bir ölçü ve hedefe göre

84 En'âm 6/38: Elmalılı, III, 1919.
85 En'âm 6/3; Nahl 16/19; Neml 27/25.
86 Mücâdele 58/7.
87 Neml 27/74; Kasas 28/69; Ahzâb 33/51.
88 Âl-i İmrân 3/115; Meryem 19/61-63; Şûrâ 42/22-23.
89 Mü'min 40/46-50.
90 Bakara 2/207; Âl-i İmrân 3/30; En'âm 6/12, 54, 134; Kehf 18/58; Sebe' 34/15.
91 En'âm 6/18: Elmalılı, III, 1886.
92 Hac 22/69-70: Râzî, XXIII, 66.
93 İsrâ 17/58: Tabersî, VI, 200.
94 Tevbe 9/28, 40; Feth 48/4-7.
95 Müddessir 74/31.
96 Hicr 15/22.

yağdırır.[97] Allah'ın orduları, O'nun hazinelerinin yerlerine ulaşmasında birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir.[98]

Yüce Allah, ordularını peygamberlere ve onlara tâbi olan inananlara yardım için de seferber eder. Örneğin Allah, Bedir savaşında inananların yardım çağrısına peş peşe gönderdiği bin kişilik melek ordusuyla karşılık vermişti.[99] Hendek savaşı esnasında Kureyş ve Gatafân orduları Benî Kurayza Yahudileriyle iş birliği yaparak Medine'de Müslümanlara saldırmışlardı. Kendilerini şehrin etrafına hendek kazarak savunmaya çalışan Resûlullah (sas) ve ashâbı çok zor duruma düşmüşlerdi. Bunun üzerine Allah, onlara görünen ve görünmeyen ordularıyla yardım etmiştir: *"Ey iman edenler! Allah'ın size şu lütfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi."*[100] Allah Teâlâ, ilâhî yardımı hak ettikleri sürece Müminleri, Müşriklerle girdikleri savaşlarda yalnız bırakmamıştır. Bedir, Hendek ve Huneyn'de melek orduları aracılığıyla gelen bu ilâhî yardımlar, Kur'ân'da şöyle anlatılmıştır: *"Allah birçok yerde, bu arada Huneyn gününde (savaşında) gerçekten size yardım etmiştir… Bunun üzerine Allah, Peygamberi'nin ve Müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi, bir de göremediğiniz askerler gönderdi ve böylece inkâr edenlerin cezasını verdi. İşte bu, inkârcıların hak ettiği karşılıktır."*[101] Allah, Müminlere sadece savaş zamanı değil, içine düştükleri başka darlık anlarında da ordularıyla destek vermiştir. Örneğin hicret esnasında Peygamber Efendimiz, Hz. Ebû Bekir (ra) ile saklandığı mağaradaki zor durumdan bu ordular aracılığıyla kurtarılmıştır: *"… Hani o ikisi mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir.' diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi…"*[102]

Yüce Allah'ın orduları, tıpkı dünyada olduğu gibi âhirette de Allah'ın emrindedirler. Nitekim gerek kıyametin kopması ve ilâhî sorgulama, gerekse cennet ve cehennem ahvâli bu ordular tarafından sevk ve idare edilecektir: *"Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnızca melekleri görevlendirmişizdir… Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez. İşte bu, insanlık için sadece bir öğüttür."*[103] Bazı melekler

97 Hicr 15/21: Taberî, XIV, 39-41; İbn Kesîr, VIII, 251.
98 Tevbe 9/26, 40; Ahzâb 33/9.
99 Enfâl 8/9-10: Kurtubî, IX, 456-457.
100 Ahzâb 33/9: Taberî, XIX, 25-29; İbn Ebî Hâtim, IX, 3116-3117; İbn Kesîr, XI, 122-128.
101 Tevbe 9/25-26: Taberî, XI, 395-396; İbn Kesîr, VII, 166-172.
102 Tevbe 9/40: Taberî, XI, 464- 467; İbn Kesîr, VII, 205-206.
103 Müddessir 74/31: Bikâî, XXI, 62.

kıyamet günü insanları karşılarken,[104] Cebrâil ile birlikte bazıları sorgu esnasında hazır bulunacaktır.[105] Bazı melekler ise yönlendirdikleri cennetlikleri *"Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî kalmak üzere girin cennete!"*[106] diyerek karşılayacaktır. Meleklerin bir kısmı da günahkârları cehenneme yönlendirecektir.[107] Acımasız ve güçlü melekler ise cehennemlikleri cehenneme koyacaktır.[108] Böylelikle Allah, egemenliğini ve yönetimini hem bu dünyada hem de âhiret âleminde sürdürecektir.

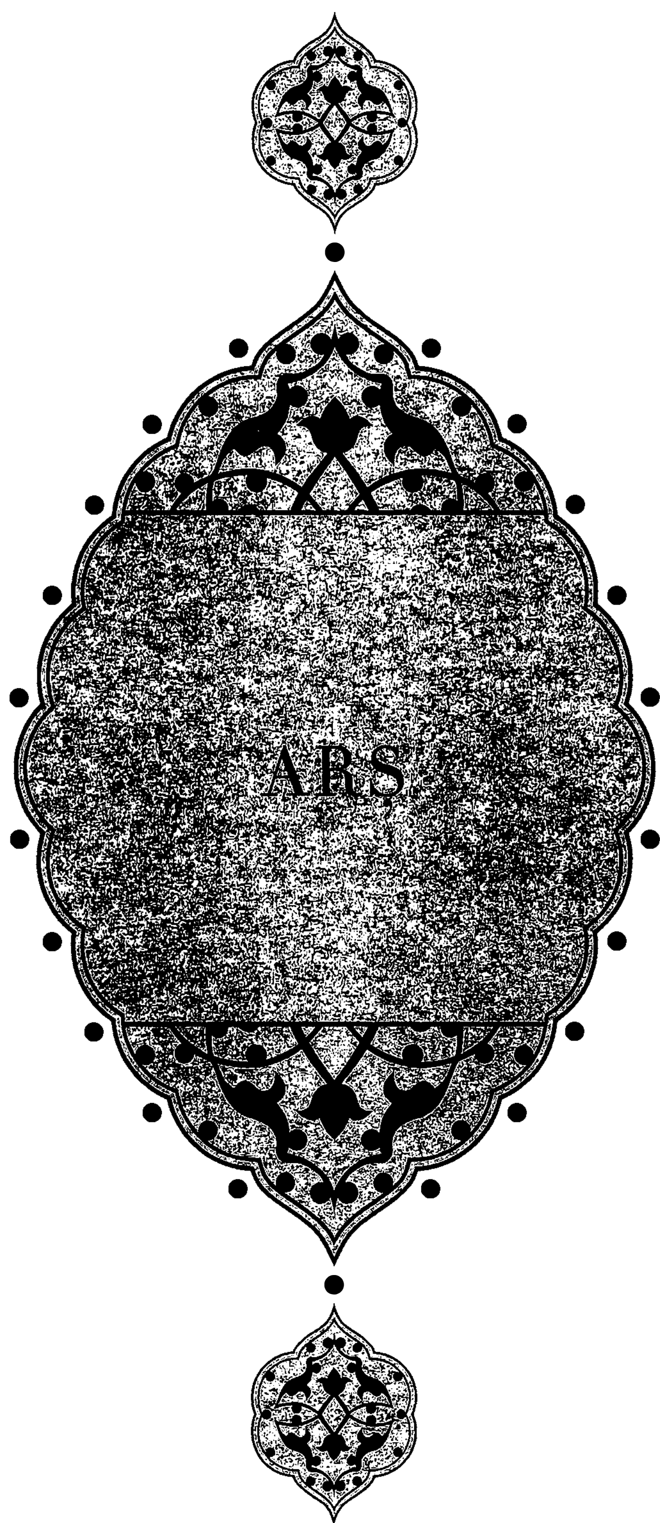
Evreni yaratan Yüce Allah, canlı cansız bütün yarattıklarının tek ve gerçek sahibi ve hükümdarıdır. Tahtın sahibi olan bir hükümdar, nasıl ülkesinde her türlü güç ve yetkiye sahipse, arşa istivâ etmiş olan Allah da evrenin yegâne gerçek hâkimidir. Göklerde ve yerde bulunan hiçbir şey, O'nun izni olmadan hareket edemez. O'nun dışında, varlıklar üzerinde gerçek anlamda yönetme yetkisine sahip başka bir varlık veya güç söz konusu değildir. İnsanların bu dünya hayatında sahip olduğu mülkiyet hakkı ise gerçek değildir, geçicidir. Allah kâinatta yarattığı varlıkların aynı zamanda gerçek koruyup kollayıcısıdır. Bu itibarla bütün varlıklara Allah'tan daha yakın bir dost ve sığınak yoktur. Evrende bütün yaratılanların ihtiyacını karşılayacak, görünen görünmeyen sonsuz hazine saklıdır. Yüce Rabbimizin görünen ve görünmeyen orduları, O'nun hazinelerini, O'nun belirlediği şekilde dağıtıp yerlerine ulaştırır.

Bu dünya hayatında Yüce Rabbimiz, eşsiz bir düzen içinde, belirlediği miktar ve süre içinde bütün varlıklara yaşama imkânlarını en güzel şekilde sunmaktadır. Âhiret yurdunda ise O, insanları yepyeni bir hayat için yeniden diriltip bir araya toplayacak, adaletiyle onları yargılayacaktır. Bütün bunlar Allah'ın hükümranlığının her iki âlemde ne denli güçlü ve kapsamlı olduğunu gözler önüne sermektedir.

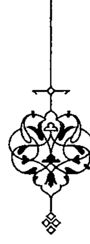

104 Enbiyâ 21/103.
105 Nebe' 78/38: Mâverdî, VI, 190.
106 Ra'd 13/23-24; Zümer 39/73.
107 Sâffât 37/22-24.
108 Zuhruf 43/77; Tahrîm 66/6.

ARŞ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَر۪يمِ ﴿١١٦﴾

"Gerçek egemenliğin sahibi olan Allah yüceler yücesidir. O'ndan başka tanrı yoktur. O, şerefli arşın sahibidir."

(Mü'minûn 23/116)

اَلَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِۚ اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِه۪ خَب۪يرًا ﴿٥٩﴾

"Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa kurulan O'dur. O Rahmândır. O'nu bilen birine (yine kendisine) sor."

(Furkān 25/59)

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى
الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَث۪يثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ
مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِه۪ۜ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُۜ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٥٤﴾

"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa kurulan; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah yüceler yücesidir."

(A'râf 7/54)

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى
الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَۜ مَا مِنْ شَف۪يعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِه۪ۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ
اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da arşa kurulup işleri yerli yerince yöneten Allah'tır. O'nun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz. İşte o Rabbiniz Allah'tır. O hâlde O'na kulluk edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz!"

(Yûnus 10/3)

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٦﴾

"Büyük arşın sahibi olan Allah'tan başka ilâh yoktur."

(Neml 27/26)

وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ
لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًاۜ وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ
لَيَقُولَنَّ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿٧﴾

"Henüz arşı su üzerinde iken, hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. Eğer sen, 'Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz.' desen kâfirler derhal, 'Bu apaçık bir düzmecedir.' derler."

(Hûd 11/7)

وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَٓافّٖينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْۚ وَقُضِىَ بَيْنَهُمْ
بِالْحَقِّ وَقٖيلَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٧٥﴾

"Meleklerin de arşın çevresinde dönerek Rablerini hamd ile tesbih ettiklerini görürsün. Böylece insanlar hakkında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir ve şöyle denir: Bütün övgüler âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."

(Zümer 39/75)

لَوْ كَانَ فٖيهِمَٓا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَاۚ فَسُبْحَانَ اللّٰهِ
رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾

"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir."

(Enbiyâ 21/22)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Allah'ın tahtı anlamında kullanılan arş (*el-'arş*),[1] Kur'ân-ı Kerîm'de tekil olarak yirmi iki defa geçer. Bunların birinde "Rabbinin arşı" (*'arşu rabbike*) tamlaması şeklindedir.[2] Çoğul olarak (*'urûş*) kullanıldığı üç yerde "tavan ve çatı" anlamındadır.[3] İki yerde ise "kralın oturduğu taht" anlamında kullanılır.[4] Kur'ân'da Yüce Allah'ın *'arş*a istivâ ettiği belirtilir. Allah, kâinattaki hâkimiyetini, "*'arş*ın Rabbi ve hâkimi" oluşuyla ifade etmektedir. Allah, arşın sahibi (*Zü'l-'Arş*)[5] ve Rabbidir (*Rabbü'l-'Arş*).[6] Arşı sekiz melek taşır[7] ve melekler *arş*ın çevresinde O'na hamdeder, O'nu yüceltirler.[8]

'A-r-ş fiil kökünden türeyen kelimeler, "bir yapının ya da binanın yüksekliğini" ifade eder.[9] Bundan dolayı fiil "taht, gölgelik, çardak, çatı, tavan ve bina yapmak" anlamlarında kullanılır. Yüksekliğinden dolayı da "kralın tahtı" *'arş* diye adlandırılır. Arapçada mecazen *'arşu'r-racül* (kişinin tahtı) şeklindeki tamlama, bir kişinin gücünü ve yetkinliğini ifade eder. Yetkinliğini kaybedenin tahtı devrilmiştir (*sülle 'arşuhû*).[10] Bir kral, ülkeye hâkim olduğu zaman *istevâ 'alâ 'arşihî* (tahtına geçti, oturdu); öldüğünde ise *sülle arşuhû* (tahtı devrildi) denmektedir.[11] İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) göre *'arş* kelimesi yüksekte oluşu ifade için de kullanılmıştır.[12] Bundan dolayı müfessirlerin bir kısmına göre *es-sakfu'l-merfû'* (yükseltilmiş tavan)[13] ifadesi *'arş* anlamında iken bir kısmına göre ise "gökyüzü"

1 A'râf 7/54; Tevbe 9/129; Yûnus 10/3; Yûsuf 12/100; Ra'd 13/2; İsrâ 17/42; Tâhâ 20/5; Enbiyâ 21/22; Mü'minûn 23/86, 116; Furkān 25/59; Neml 27/26; Secde 32/4; Zümer 39/75; Mü'min 40/7, 15; Zuhruf 43/82; Hadîd 57/4; Tekvîr 81/20; Burûc 85/15.

2 Hâkka 69/17.

3 Bakara 2/259; Kehf 18/42; Hac 22/45.

4 Yûsuf 12/100; Neml 27/23.

5 İsrâ 17/42; Mü'min 40/15.

6 Tevbe 9/129; Zuhruf 43/82.

7 Hâkka 69/17.

8 Zümer 39/75.

9 İbn Fâris, IV, 264.

10 Halîl b. Ahmed, III, 129.

11 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I, 643.

12 Yûnus 10/3: İbn Ebî Hâtim, VI, 1925.

13 Tûr 52/5.

anlamındadır.[14] Buna göre Yüce Allah'ın *'arşı*, O'nun tahtını sonsuz ve mutlak egemenliğini, mülk ve saltanatını temsil eder.[15]

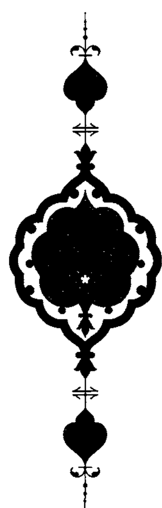
Kur'ân'da *'arş* konusunun bağlantılı olduğu kavramların başında üzerinde oturulan şey veya yer anlamına gelen *kürsî* kelimesi gelir.[16] Kur'ân'da *'arş* ve *kürsî* kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığı da olmuştur. Sebe' Melikesi ile Hz. Yûsuf'un tahtları *'arş*,[17] Hz. Süleyman'ın tahtı ise *kürsî* kelimesiyle anlatılmıştır.[18] Bu yüzden *kürsî*nin *'arş* ile aynı şey olduğu yorumu yapılmıştır.[19] Genel kabul, Yüce Allah'ın *'arşı*nın en yüksekte olduğu şeklindedir. Bu yoruma göre *'arş*, göklerin en yüksek tabakası, *kürsî* ise yıldızların bulunduğu tabakadır.[20] Nitekim *kürsî*nin, *'arş*a oturan kralın ayaklarını üzerine koyduğu kısım olduğu yorumu yapılmıştır.[21] *"Arşın kürsiye göre büyüklüğü bir çölün içine atılan yüzüğe göre büyüklüğü gibidir."* hadisi de böyle bir ayrımı destekler.[22] Âyette de *"O'nun kürsîsi gökleri ve yeri içine almıştır."*[23] buyurulur. Ayrıca *kürsî*nin ilim anlamında olduğu ve kelimenin Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığı anlamına geldiği yorumu yapılmıştır.[24] *"Göklerin ve yerin anahtarları (mekâlîd) O'ndadır."*[25] âyetindeki "anahtarlar" ifadesinin de *'arş* ile ilgisi vardır. Göklerin ve yerin hazinelerinin anahtarları;[26] varlığın sahibi Allah'ın kudretli elindedir. Allah'ın her şeyi yaratma kudreti,[27] O'nun elinde bulunan her şeyin hazineleri[28] ve her şeyin mülkü[29] anlamındaki *melekût*[30] kavramı *'arş* kavramı ile doğrudan ilgilidir. Allah'ın evrenin

14 Tûr 52/5: Mâverdî, V, 378.
15 Râgıb el-İsfahânî, s. 329-330.
16 Râgıb el-İsfahânî, s. 428.
17 Neml 27/23, 38, 40, 41, 42; Yûsuf 12/100.
18 Sâd 38/34.
19 Bakara 2/255: Taberî, IV, 539.
20 Râgıb el-İsfahânî, s. 329-330.
21 Bakara 2/255: Taberî, IV, 538.
22 Mü'minûn 23/86: İbn Kesîr, II, 442-443; Râgıb el-İsfahânî, s. 330, 428.
23 Bakara 2/255.
24 Bakara 2/255: Taberî, IV, 540-541.
25 Zümer 39/63; Şûra 42/12.
26 Zümer 39/63: Taberî, XX, 242.
27 Mü'minûn 23/88; Yâsîn 36/83: Mukātil b. Süleyman, III, 163, 587.
28 Mü'minûn 23/88: Taberî, XVII, 100; Mâverdî, IV, 65.
29 Mü'minûn 23/88: Mâverdî, IV, 65.
30 Mü'minûn 23/88; Yâsîn 36/83.

işlerini yönetmesi demek olan *tedbîr*[31] kelimesi de *'arş* konusunun kavramsal bağlamında bulunur. Allah'ın her işi *tedbîr* etmesi, yönetmesi, onları sapasağlam yürütmesi anlamındadır.[32] Sonsuz bilgi ve gücüyle *'arş*ı yaratan ve onun kuşattığı bütün varlık âlemine hükmeden Allah, kullarının üzerinde *Kâhir*'dir;[33] yani tek söz ve hüküm sahibi O'dur.[34]

31 Secde 32/5.
32 Secde 32/5: İbn Âşûr, XXI, 212.
33 En'âm 6/18.
34 En'âm 6/18: Nesefî, I, 495.

EVRENİN EGEMENLİĞİ ALLAH'A AİTTİR

اَلَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۚ اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِه۪ خَب۪يراً ﴿٥٩﴾

"Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa kurulan O'dur. O Rahmândır. O'nu bilen birine (yine kendisine) sor."

(Furkān 25/59)

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ı *arşın sahibi*[1] ve *Rabbi*[2] olarak tanıtır. Âyetlerde yer alan bu ifadelerle O'nun eşsiz kudreti ve büyüklüğü vurgulanır. Allah, böylece varlığını, birliğini ve mülkün tek hâkimi olduğunu ilân etmektedir:[3] *"Büyük arşın Rabbi olan Allah'tan başka tanrı yoktur."*[4] *"Gerçek egemenliğin sahibi olan Allah yüceler yücesidir. O'ndan başka tanrı yoktur. O, şerefli arşın Rabbidir."*[5] Buna göre kulluk edilmeye lâyık olan tek varlık, sonsuz kudretiyle evreni yöneten Allah'tır. Kur'ân'da Yüce Allah'ın dilediği her şeyi, başkasını ortak etmeden yaptığı dile getirilirken de, yine O'nun arşın Rabbi oluşundan söz edilmektedir.[6] Evrende mutlak hükmetme yetkisi

1 İsrâ 17/42; Mü'min 40/15; Tekvîr 81/20; Burûc 85/15.
2 Tevbe 9/129; Enbiyâ 21/22; Mü'minûn 23/116; Neml 27/26; Zuhruf 43/82.
3 Tevbe 9/129: Taberî, XII, 100.
4 Neml 27/26.
5 Mü'minûn 23/116.
6 Enbiyâ 21/22.

ve göklerle yerin egemenliği sadece Allah'a aittir.[7] Yüce Allah'ın, egemenliğini başka biriyle paylaşması söz konusu değildir. Gücü sonsuz olan Allah'ın herhangi bir ortağı olamaz. O'nun bir yardımcıya da ihtiyacı yoktur. Hükümranlık sadece O'nundur.[8] İnsanların büyük bildikleri bütün saltanat sahipleri ancak Allah'ın kullarıdır.[9]

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ın yer ile gökleri altı günde yarattığını ve sonra tahtına kurulduğunu (*istevâ 'ale'l-'arş*) belirtir.[10] Allah'ın arşa istivâ etmesi yani tahtına geçmesi; evreni ve içindekileri buyruğu altına alması demektir. Evreni ve içindekileri, en mükemmel şekilde yaratan, düzenleyip yöneten O'dur. Bilgisi, iradesi ve kudretiyle bütün varlıkları ve olayları O kuşatır. Yarattıklarının tamamının yönetimi altına alınması (*istivâ*) da Allah'ın mutlak hâkimiyeti iledir.[11] Bu ifadeyle Allah'ın evren üzerindeki saltanatı, insanların bildiği hükümdar ve ülkesi benzetmesiyle ifade edilmiştir.[12]

Arş ile ilgili bir diğer âyette *"Arşı su üzerinde iken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur."*[13] buyurulmaktadır. Bu âyetten yola çıkılarak Allah'ın, gökleri ve yeryüzünü yaratmadan önce, arşı ve suyu yarattığı sonucuna varılmıştır.[14] Başka bir ifadeyle O'nun egemenliği, evreni yaratmasından öncedir. Burada Allah'ın her canlıyı sudan yarattığını belirten şu âyeti hatırlamak yerinde olacaktır: *"İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"*[15]

Yarattığı evrenin tamamını yöneten Yüce Allah'ın her an emri altında olan melekleri vardır. *"Allah'ın kendilerine emrettiği şeye asla karşı gelmezler ve ne ile emredilmişlerse onu yaparlar."*[16] Kur'ân'da meleklerin kıyamet gününde göklerin etrafında bulunacağı, arşı ise bunların da üstünde olan sekiz meleğin yükleneceği bildirilir.[17] Yine arşı taşıyan ve arşın çevresini kuşatan meleklerin Allah'ı övecekleri anlatılmaktadır.[18] Bu anlatım da başka âyetlerde olduğu gibi Allah'ın

---

7 Bakara 2/107; Âl-i İmrân 3/189; En'âm 6/73; A'râf 7/185; Tevbe 9/116; Nûr 24/42; Zümer 39/44; Câsiye 45/27; Feth 48/14; Hadîd 57/2; Haşr 59/23; Cum'a 62/1.
8 Furkān 25/2.
9 Tevbe 9/129: Taberî, XII, 100.
10 A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; Ra'd 13/2; Furkān 25/59; Secde 32/4; Hadîd 57/4.
11 A'râf 7/54: Elmalılı, III, 2173.
12 Hûd 11/7: Elmalılı, IV, 2758-2759.
13 Hûd 11/7.
14 Hûd 11/7: Taberî, XII, 328-331.
15 Enbiyâ 21/30.
16 Tahrîm 66/6.
17 Hâkka 69/17.
18 Zümer 39/75; Mü'min 40/7.

sınırsız büyüklüğünü ve yüceliğini anlatan bir benzetmedir. Değerli olan bir varlığın ismi, Kur'ân'da Allah'ın adıyla birlikte anılır. Örneğin Kâbe'nin üstünlüğü, "Beyt'in Rabbi"[19] ifadesiyle gösterilmiştir. Aynı şekilde arşa verilen kıymet, *"(melekler) Rabbinin arşını taşır"*[20] ifadesiyle anlatılmıştır.

Öte yandan Kur'ân'da arşın, göğün ve yerin bütün katlarını kuşatan ve hepsinden büyük olan varlığından da bahsedilmektedir.[21] Arş, yedi kat göğü ve yeri çepeçevre kuşatmıştır. Âyette onun hakkında *el-'arşu'l-azîm* (büyük arş) ifadesi kullanılmaktadır.[22] Hz. Peygamber (sas) de arşın yüceliğini ve büyüklüğünü insan aklının anlayabileceği bir düzeyde anlatmıştır. Arşın yedi kat göğün ötesinde olduğunu ve gök ile arş arasında beş yüz yıllık bir mesafenin bulunduğunu ifade etmiştir.[23] Arşın iki ucu arasında ya da yedinci gök ile arş arasında elli bin yıllık bir uzaklığın olduğu aktarılmıştır.[24] Yine rivayetlere göre, Allah, arşı ışıktan yaratmıştır.[25] Arşın nuru, Allah'ın nurundandır.[26] Arşın ışığı, güneş ve kürsî gibi varlıkların nurundan kat kat fazladır.[27] Bazı rivayetler arşın yeşil yakuttan,[28] bazıları da kırmızı yakuttan yaratıldığını[29] bildirir. Arşın Allah'ın evren üzerindeki mutlak yönetim gücünü temsil ettiği hatırlanırsa bu ifadelerin aslında Allah'ın egemenliğinin büyüklüğünü ve görkemini anlatmayı amaçladığı söylenebilir.

ARŞIN SAHİBİ ALLAH ÇOK YÜCEDİR

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظٖيمِ ﴿٢٦﴾

"Büyük arşın sahibi olan Allah'tan başka ilâh yoktur."

(Neml 27/26)

19 Kureyş 106/3.
20 Hâkka 69/17.
21 Hâkka 69/17: İbn Âşûr, XXIX, 127-128.
22 Neml 27/26.
23 Talak 65/12: Taberî, XXIII, 80.
24 Mü'minûn 23/86: İbn Kesîr, X, 141.
25 Yûnus 10/3: İbn Ebî Hâtim, VI, 1925.
26 Mü'minûn 23/86: İbn Kesîr, X, 142.
27 Rahmân 55/5: İbn Kesîr, XIII, 314.
28 Hûd 11/7: Râzî, XVII, 194.
29 Yûnus 10/3: İbn Ebî Hâtim, VI, 1925; Mü'minûn 23/86: İbn Kesîr, X, 141.

Kur'ân-ı Kerîm, muhataplarından Yaratıcının büyüklüğüne saygı göstererek hareket etmelerini istemektedir. Arşa hükmeden (*istivâ*) Allah, gökleri görünen bir direk olmadan yaratmıştır. Güneşi ve ayı emrine boyun eğdirmiştir.[30] O izin vermeden kimse O'na aracılık (*şefaat*) edemez.[31] Yine Yüce Allah, bütün evreni yöneten bir hükümdar (*el-Melik*) ve arşın sahibi olarak, seçmiş olduğu elçilere vahiy göndermiştir: *"O'nun dereceleri yüksektir. Arşın sahibidir. Buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir."*[32] Muhatapları peygamberleri reddettiğinde, aslında evrenin hükümdarının buyruklarını reddetmiş olmaktadırlar. Çünkü onun getirdikleri, Yüce Allah'ın buyruklarıdır. Elçi de[33] *"Allah bana yeter. O'ndan başka tanrı yoktur. Ben yalnız O'na güvenip dayanırım. O, büyük arşın Rabbidir."*[34] diyerek Allah'a sığınır. Tevekkül edilecek yegâne varlık, yönetme yetkisini elinde bulunduran Allah'tır. O her şeye gücü yetendir (*Kadîr*).[35] Ayrıca *"Çok bağışlayan, sevgisi geniş, arşın sahibi, şanı yüce ve dilediğini yapan yalnız O'dur."*[36]

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın çocuk sahibi olduğu iddiaları da yine O'nun arşa, yani evrene hâkimiyeti bağlamında reddedilmiştir. Bütün evrenin sahibi olan birinin çocuğu olabilir mi? Bütün evreni tek başına yaratan bir yaratıcı, bir çocuğa ihtiyaç duyar mı? Yahudilerin ve Hıristiyanların bu konudaki iftiralarının Kur'ân'da kesin olarak reddedildiğini biliyoruz. Bütün evreni elinde tutan, onu yaratıp yöneten Allah'a böyle bir iftiranın yakıştırılması mümkün değildir: *"De ki: Rahmân'ın çocuğu olsa ona kulluk edenlerin ilki ben olurdum. Göklerin ve yerin Rabbi, arşın da Rabbi olan Allah onların yakıştırdığı niteliklerden münezzehtir."*[37] Tahtın sahibi olan Allah her şeyin de Rabbidir.[38]

Evreni elinde tutan Allah'a yakışmayacak başka bir iddia da Yahudiler tarafından ileri sürülmüştür. Bazı rivayetlere göre, Yahudiler, Resûlullah'a (sas) Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yaratması konusunda sorular sormuşlardır. Allah'ın tahtına (*'arş*) oturmasını da kendi inançları doğrultusunda yorumlamışlardır. Onlara göre, Allah altı gün yaratmayla meşgul olduktan sonra yorulmuş ve dinlenmeye

30 Ra'd 13/2.
31 Yûnus 10/3.
32 Mü'min 40/15.
33 Tevbe 9/129: Mâverdî, II, 419.
34 Tevbe 9/129.
35 Tevbe 9/129: İbn Âşûr, XI, 74.
36 Burûc 85/15-16.
37 Zuhruf 43/81-82.
38 Zuhruf 43/81: Mâtürîdî, XIII, 281; Tevbe 9/129: Mâtürîdî, VI, 484.

çekilmiştir. Oysa yorulan bir varlık, tanrı olabilir mi? Hz. Peygamber (sas), onların bu yakışıksız yorumuna çok öfkelenmiştir. Bunun ardından *"Gökleri, yeri ve aralarındakileri altı günde yarattık da en küçük bir yorgunluk çekmedik."*[39] âyeti indirilmiştir.[40]

Kur'ân'da Allah'ın arşa istivâ ettiğine, yani tahtına oturduğuna dair ifadeler, anlamını belirlemede zorluk olan *müteşâbih* anlatımlardandır. Bu anlatımlar muhatapların anlamasını kolaylaştırmak için kullanılmış yoğun benzetmelerdir ve bunların gerçek anlamını sadece Allah bilmektedir. Çünkü Allah'ın bir mekânda oturduğuna inanılırsa, o mekân tarafından kuşatılmışlığı kabul edilmiş olacaktır. Oysa Allah bütün mekânların yaratıcısıdır ve başkaları tarafından kuşatılması mümkün değildir. Aksine O, ilim ve kudretiyle her şeyi kuşatır. Aynı şekilde Yüce Allah'ın tahta oturduğu varsayılırsa iki ihtimal ortaya çıkar. Birinci ihtimale göre Allah, o yere başka bir yerden gelmiştir. İkinci ihtimale göre ise sürekli oradadır ve hareket edememektedir. Hareket edip geldiği düşünülürse, hareket etme ve durma fiilleri ancak bir yer içinde olabilir ve bu yaratılmışların özelliğidir. Sürekli orada olduğu düşünülürse de yaratıcı olan varlığın kötürüm veya hasta gibi hiç hareket edemediğini varsaymak gerekir. Bu ise Allah için söz konusu değildir. Öte yandan Allah kendi varlığını, *"O'na benzer hiçbir şey yoktur."*[41] şeklinde tanıtmaktadır. O hâlde ne Allah insan gibidir ne de O'nun tahta geçmesi, arşa istivâ etmesi bir padişahın tahtında oturmasıyla aynı şeydir.[42] Şu hâlde arşın ve Allah'ın ona oturmasının (*istivâ*) gerçek özellikleri bilinemez. Bu konuyu İmam Mâlik (ö. 179/795) şu cümlelerle özetlemiştir: "*İstivâ*nın (anlamı) bellidir. Gerçekliğini (insanlar) bilemez. Onun hakkında soru sormak ise doğru bir davranış değildir."[43]

Allah'ın evrene hâkimiyetini ve onu yönetmesini ifade ettiğinden arş, O'nun yarattıkları arasında değerli bir yere sahiptir. Öyle ki Allah kendini "arşın sahibi", "arşın Rabbi" sıfatlarıyla tanıtır. Yüce Allah, evreni yarattıktan sonra "bir hükümdarın ülkesinin yönetimini eline alması" anlamında tahtına oturması gibi arşa istivâ etmiştir. Bu, Allah'ın kudreti ve ilmiyle bütün bir yaratılmışlar âlemini yönetmesini anlatan bir teşbihtir. Ancak unutmamak gerekir ki, bu konular Kur'ân'da *müteşâbih* bir dille anlatılmıştır. Mü'min, Allah'ın kâinatı yönetmek üzere tahtına kurulmuş olduğuna iman eder. Ancak bunun gerçekte nasıl olduğunu bütün yönleriyle kavramak mümkün değildir.

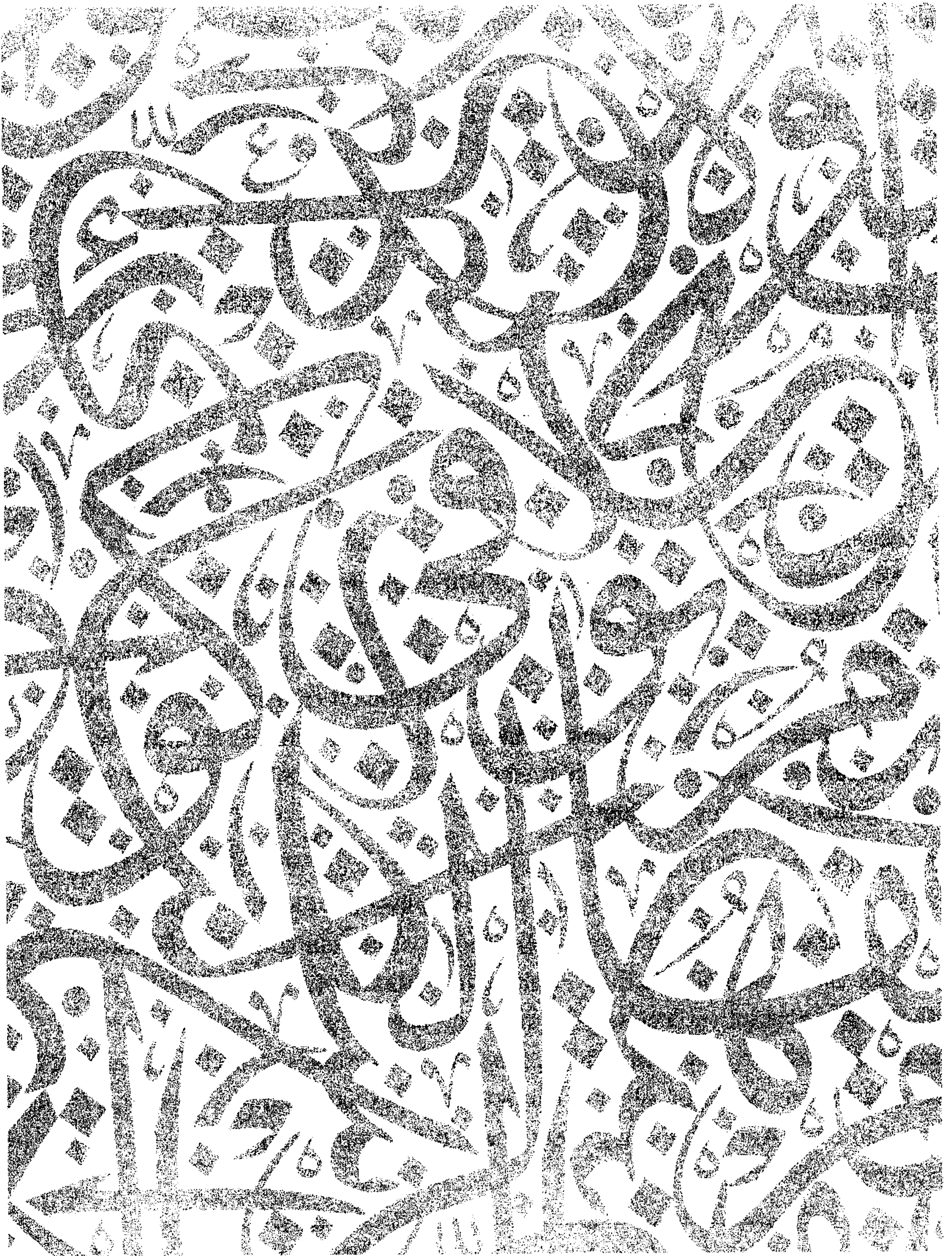
39 Kāf 50/38.

40 Fussılet 41/9: Taberî, XX, 382-383.

41 Şûrâ 42/11.

42 Tâhâ 20/5: Râzî, XXII, 5-6.

43 Tâhâ 20/5: İbn Atıyye, VI, 79.

EVRENİN YARATILIŞI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى
الْعَرْشِ يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثٖيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ
مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهٖ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٥٤﴾

"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah yüceler yücesidir."

(A'râf 7/54)

اَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُٓوا اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَاۜ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَٓاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّۜ اَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾

"İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"

(Enbiyâ 21/30)

قُلْ اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذ۪ي خَلَقَ الْاَرْضَ ف۪ي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُٓ اَنْدَادًاۜ ذٰلِكَ رَبُّ الْعَالَم۪ينَۚ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ ف۪يهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ ف۪يهَا وَقَدَّرَ ف۪يهَٓا اَقْوَاتَهَا ف۪ٓي اَرْبَعَةِ اَيَّامٍۜ سَوَٓاءً لِلسَّٓائِل۪ينَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًاۜ قَالَتَٓا اَتَيْنَا طَٓائِع۪ينَ ﴿١١﴾ فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ ف۪ي يَوْمَيْنِ وَاَوْحٰى ف۪ي كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَاۜ وَزَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَاب۪يحَۗ وَحِفْظًاۜ ذٰلِكَ تَقْد۪يرُ الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِ ﴿١٢﴾

"De ki: 'Arzı iki günde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı, âlemlerin Rabbi olan Allah'tır.' Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hâle getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört günde oldu. Dahası O, duman hâlinde olan semaya yöneldi; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik.' dediler. Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."

(Fussılet 41/9-12)

يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَٓاءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُٓ
اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾

"O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar."

(Secde 32/5)

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّۜ وَاِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ
فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَم۪يلَ ﴿٨٥﴾

"Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık. Kıyamet de mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörülü ol."

(Hicr 15/85)

وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا
وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾

"Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme hâli kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O'dur."

(Furkān 25/47)

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۚ يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ
عَلَى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ
اَلَا هُوَ الْعَز۪يزُ الْغَفَّارُ ﴿٥﴾

"O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı; sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır; güneşi ve ayı da yasalarına boyun eğdirmiştir. Her biri belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir. Unutmayın ki Allah çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır."

(Zümer 39/5)

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَط۪يرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْۜ
مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾

"Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirileceklerdir."

(En'âm 6/38)

وَهُوَ الَّذ۪ي مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ ف۪يهَا رَوَاسِيَ وَاَنْهَاراًۜ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ ف۪يهَا
زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾

"Yeryüzünü enine boyuna uzatan, onda sabit dağlar ve ırmaklar meydana getiren, orada meyvelerin her birinden çifter çifter yaratan O'dur. Geceyi de gündüzün üzerine O bürüyüp örtüyor. Düşünen insanlar için şüphesiz bütün bunlarda ibretler vardır."

(Ra'd 13/3)

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍۢ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۘ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾

"İşte Rabbiniz olan Allah; her şeyin yaratıcısı olan O'dur. O'ndan başka ilâh yok. Öyleyse nasıl olup da saptırılıyorsunuz?"

(Mü'min 40/62)

...وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٧﴾

"Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümranlığı Allah'a aittir. O dilediğini yaratır. Allah her şeye kadirdir."

(Mâide 5/17)

اِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾

"Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık."

(Kamer 54/49)

هُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَٓاءً وَالْقَمَرَ نُوراً وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّن۪ينَ وَالْحِسَابَۜ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّۚ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

"Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur. Allah bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Bilme kabiliyetinde olanlar için de âyetlerini detaylı bir şekilde gözler önüne seriyor."

(Yûnus 10/5)

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُۜ
اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

"Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır."

(Câsiye 45/13)

اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءًۖ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ
بِه۪ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْۚ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

"Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın."

(Bakara 2/22)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de, evrenin yaratıcısının Yüce Allah olduğu birçok âyette ele alınmıştır. Kur'ân'da evren anlamında kullanılan kelime *'âlem* (ç. *el-âlemîn*) 73 kez geçmektedir. *'Âlem*, "uzay, içindeki bütün cisimler ve bunların özelliklerinin tamamına verilen isimdir."[1] Buna göre, yaratılmış bütün varlık grupları *'âlem* kelimesinin kapsamına girer.[2]

Kur'ân'da *'âlem*in iki ana bölümünü ifade etmek amacıyla *semâvât* ve *arz* kelimeleri kullanılır.[3] Bu ikisi ve bu ikisi arasındaki şeylerle (*vemâ beynehümâ*) bütün bir evren kastedilir.[4] *Arz* ise "bir şeyin alt kısmı" anlamındadır.[5] *Arz*, insanoğlunun üzerinde yaşadığı *yerküre*yi; *semâvât* da yerküreyi kaplayan *gökyüzü*nü ve yerkürenin dışındaki *bütün kâinatı* ifade eder. *Semâ* kelimesi, "bir şeyin üst kısmı" anlamına gelir. Çoğulu *semâvât*'tır.[6] Güneş (*şems*), ay (*kamer*), yıldızlar (*necm*, ç. *nücûm*; *kevkeb*, ç. *kevâkib*) ve burçlar (*burûc*) buna dâhildir. Kur'ân, üzerinde düşünülmesi için defalarca bunlara dikkat çeker.[7] Aynı şekilde, arzın üzerindeki dağlar (*cebel*, ç. *cibâl*; *revâsî*), ovalar (*sühûl*), bulutlar (*sehâb*), rüzgârlar (*rîh*, ç. *riyâh*), su (*mâ'*), yağmur (*rahmet*, *gays*), denizler (*bahr*, ç. *ebhur*), nehirler (*enhâr*), yollar (*sübül*, *tarâık*), bitkiler (*nebâte külli şey*, *habb*) ve hayvanlardan (*dâbbe*, ç. *devâbb*) söz edilir. Bunlar Allah'ın nimeti ve ihsânı olarak tanımlanır.[8]

İslâm âlimleri, evrenin *'âlem* kelimesiyle isimlendirilmesinin sebebini şöyle açıklamışlardır: Bir mühür, mühürleyeni gösterdiği gibi, *'âlem* de kendisini var eden Allah'ı gösteren bir *alâmet*tir. Bundan dolayı Yüce Allah, kendisinin varlığını ve birliğini bilme konusunda, bizi sürekli *âlemlere* yönlendirmektedir. *"Göklerin ve yerin egemenliği, Allah'ın yarattığı her bir nesne ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda*

1 Râgıb el-İsfahânî, s. 344.
2 Cevherî, V, 1991.
3 Bakara 2/33, 107, 116, 117, 164, 255, 284.
4 Mâide 5/17, 18: Taberî, VIII, 268; Hicr 15/85; Meryem 19/65; Tâhâ 20/6; Enbiyâ 21/16.
5 Cevherî, III, 1064; Râgıb el-İsfahânî, s. 344.
6 Cevherî, VI, 2382; Râgıb el-İsfahânî, s. 243.
7 *Şems*: En'âm 6/96; A'râf 7/54; Yûnus 10/5; *Kamer*: Ra'd 13/2; İbrâhîm 14/33; Nahl 16/12; *Necm/Nücûm*: En'âm 6/97; Necm 53/1; Rahmân 55/6; *Burûc*: Burûc 85/1.
8 *Cibâl ve Ravâsî*: Neml 27/88; Mürselât 77/27; *Ovalar*: Tâhâ 20/106; *Mâ'*: Kamer 54/12; Kâf 50/9; *Bahrân*: Fâtır 35/12; *Enhâr*: Neml 27/61; *Sübül*: Tâhâ 20/53; *Bitkiler*: A'lâ 87/4-5; Abese 80/26-32; *Hayvanlar*: Yâsîn 36/71; Tâhâ 20/54.

hiç düşünmediler mi?"[9] *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda, aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: 'Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!' derler."*[10] *'Âlem* kelimesi âyetlerde sürekli olarak çoğul (*'âlemîn*) gelmektedir. Müfessirler, kelimenin insanlar ve cinler gibi *akıllı* yaratılmışlar için kullanıldığını söylemişlerdir.[11] Ayrıca bunun, insan, su, ateş gibi her bir varlık türünün ayrı bir *'âlem* olarak kabul edildiği şeklinde açıklandığı da olmuştur.[12] Kısaca *'âlem*, genel anlamda bütün evren, özelde akıllı varlık türleri olan insan ve cinler için kullanılan bir kelimedir.

Yüce Allah'ın yarattığı bu âlemde, tam bir düzenin ve ölçülü bir işleyişin bulunduğu görülmektedir. Bu gerçek Kur'ân'da *kader* (ölçü),[13] *takdir*[14] ve *mîzân*[15] kelimeleriyle ifade edilmektedir.[16] Kur'ân, insanın hayatı için önemli olan zamana çeşitli vesilelerle değinir. Güneş, dünya ve ay gibi gök cisimleri, düzenli bir şekilde hareket eder. Bunun sonucunda *gün, ay* ve *yıl* gibi zaman dilimleri oluşur.[17] Hatta bunun için zamana (*'asr*) ve *fecr, duhâ, nehâr* ve *leyl* gibi vakitlere sık sık yemin edilmektedir.[18] *Fecr*, sabah güneşin doğuş vakti anlamındadır.[19] *Duhâ*, güneşin doğuşundan sonra, ışığının yeryüzüne iyice yayıldığı kuşluk vaktine denir.[20] *Nehâr*, güneş ışığının her tarafa yayıldığı gündüz, *leyl* de her yerin karanlığa büründüğü gece anlamındadır.[21]

---

9 A'râf 7/185; Râgıb el-İsfahânî, s. 344.

10 Âl-i İmrân 3/190-191.

11 Fâtiha 1/2: Taberî, I, 145; Râgıb el-İsfahânî, s. 344; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 210.

12 Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 210; Râgıb el-İsfahânî, s. 344-345.

13 Kamer 54/49.

14 Yâsîn 36/38-39.

15 Rahmân 55/7-8.

16 Râgıb el-İsfahânî, s. 395-396, 522.

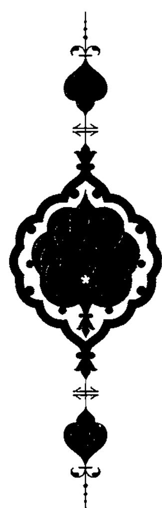
17 *Yevm*: Bakara 2/184-185, 203; Mâide 5/89; Hac 22/47; *Şehr*: Bakara 2/185, 197; Tevbe 9/36; *Sene*: Bakara 2/96; Mâide 5/26; Ankebût 29/14.

18 Asr 103/1; Fecr 89/1; Leyl 92/1; Duhâ 93/1.

19 Cevherî, II, 778; Râgıb el-İsfahânî, s. 373.

20 Cevherî, VI, 2406; Râgıb el-İsfahânî, s. 292-293.

21 Cevherî, II, 839; V, 1815; Râgıb el-İsfahânî, s. 457, 507.

EVRENİN YARATANI ALLAH'TIR

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍۢ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۘ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾

"İşte Rabbiniz olan Allah; her şeyin yaratıcısı olan O'dur. O'ndan başka ilâh yok. Öyleyse nasıl olup da saptırılıyorsunuz?"

(Mü'min 40/62)

Âlemin Yüce Allah tarafından yaratıldığı gerçeği, Kur'ân'da sıklıkla dile getirilir.[1] Bütün kâinatı Allah yaratmıştır.[2] O, "her şeyin yaratıcısı"dır.[3] Bütün varlıklar Yüce Yaratıcı tarafından sonradan ve yoktan var edilmişlerdir. Müfessirler, Kur'ân'da geçen *fatara*[4] ve *bede'a*[5] kökünden türeyen kelimelerin, "yoktan yaratma" anlamına geldiğini söyleyerek bu görüşü temellendirmişlerdir.[6] Yine Allah'ın *el-Evvel* isminden hareketle,[7] O'nun ilk, tek ve öncesiz (*ezelî*) varlık olduğunu söylemişlerdir. Diğer varlıklar ise *hâdis*, yani sonradan yaratılmışlardır.[8] Ayrıca Hz. Peygamber'in (sas) *"(Ezelde) Allah vardı ve O'ndan başka hiçbir şey yoktu."*[9] hadisi bu fikri dile getirmektedir.

---

1 En'âm 6/1, 101; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; Hicr 15/85; Fâtır 35/1; Câsiye 45/22.
2 En'âm 6/1, 73; A'râf 7/54; Yûnus 10/3.
3 En'âm 6/102; Ra'd 13/16; Zümer 39/62.
4 En'âm 6/14, 79; İbrâhîm 14/10; Enbiyâ 21/56; Fâtır 35/1.
5 Bakara 2/117; En'âm 6/101.
6 Râzî, IV, 27; XII, 178; XIII, 124.
7 Hadîd 57/3.
8 Hadîd 57/3: Zemahşerî, VI, 42; Râzî, XXIX, 210-212.
9 Ra'd 13/2: İbn Atıyye, V, 170; Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 1.

Yerin ve göklerin yaratılması ile ilgili en dikkat çekici âyetlerden birisi şudur: *"İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"*[10] Bu âyeti İbn Abbas (ö. 68/687-88) "Başlangıçta gökler ve yer bitişikti. Yüce Allah sonradan gökleri yükseltip yeri de alçaltarak onları birbirinden ayırdı." şeklinde açıklamıştır. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ile Katâde (ö. 117/735) de, göklerin ve yerin hava ile birbirinden ayrıldığını belirtmişlerdir.[11] Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Ebû Sâlih (ö. 101/719-20) ve Süddî'ye (ö. 127/745) göre âyet, "Yer tek bir tabakadan ibaretti; Allah onu bölerek yedi tabakaya ayırdı. Gök de tek bir tabakadan ibaretti, Allah onu da yedi gök hâline getirdi." anlamına gelmektedir.[12] İkrime (ö. 105/723), Atıyye (ö. 111/729-30) ve İbn Zeyd'den (ö. 182/798) aktarılan üçüncü yoruma göre ise âyet şu anlamdadır: "Gökler bitişikti, yağmur yağdırmıyordu. Yer de bitişikti, bitki bitirmiyordu. Allah gökleri yağdırdığı yağmurla, yeri de bitirdiği bitkilerle yardı."[13] Bu görüşleri nakleden Taberî (ö. 310/923), üçüncü yorumu tercih etmiştir. Çünkü âyette "göklerin ve yerin ayrılması"ndan hemen sonra, "canlı olan her şeyin sudan yaratıldığı" bildirilmiştir.[14] Çağdaş dönemdeki yorumlara göre de uzaydaki cisimler vaktiyle bir gaz ve toz kütlesi (nebula, bulutsu) hâlinde idi. Bu gaz kütlesinden zamanla küreler hâlinde parçalar koparak uzay boşluğuna fırlamış; merkezî çekim kuvvetinin etkisiyle dönmeye, uzayın soğukluğu sebebiyle de soğumaya başlamıştır. Bu dönüş esnasında yoğunlaşan ana kütlelerden de bazı parçalar kopmuş, bunlar da ana kütlelerin etrafında dönmeye devam etmiştir. Böylece tek bir kütle, milyarlarca yıl ile ifade edilen zaman dilimlerinde galaksi ve güneş sistemlerine, bunlar da giderek yıldızlara, gezegenlere ve bunların uydularına dönüşmüş, nihayet güneşin uydusu olan dünyamızın da içinde yer aldığı gezegenler iyice soğuyarak bugünkü şekillerini almıştır.[15]

Burada gökyüzünün yeryüzü için "korunmuş bir tavan" yapılmasına da değinmemiz gerekir.[16] Bunun anlamı, gökyüzünde bulunan varlıkların, yani gezegen ve yıldızların, yeryüzü üzerine düşmesinin engellenmesidir.[17] Diğer bir anlam da gökyüzünün melekler veya yıldız taşlarıyla şeytanlardan korunmasıdır. İlk yorumda insana yapılan bir iyiliğin hatırlatılması söz konusu olduğundan Râzî (ö. 606/1210)

10 Enbiyâ 21/30.
11 Enbiyâ 21/30: Taberî, XVI, 254-256.
12 Enbiyâ 21/30: Taberî, XVI, 256-257.
13 Enbiyâ 21/30: Taberî, XVI, 257-258.
14 Enbiyâ 21/30: Taberî, XVI, 259.
15 *Kur'an Yolu*, III, 675-676.
16 Enbiyâ 21/32.
17 Hac 22/65.

onu seçmiştir.[18] Çağdaş dönemde "korunmuş tavan", "dünyanın atmosferi" veya "galaksiler, güneş sistemi ve yıldızlardan oluşan kozmik uzay" olarak açıklanmıştır. Zira atmosfer, dünyadaki canlıları uzaydan gelebilecek yabancı cisimlere ve zararlı etkilere karşı korumaktadır. Yine uzaydaki kozmik düzen, Allah'ın oraya koyduğu çeşitli kanunlarla korunmaktadır.[19]

Güneş ve ay, belirlenmiş bir zamana kadar yörüngelerinde dönen ve Allah'ın kudretini gösteren birer âyettir.[20] Güneş, gündüzün ışık kaynağı, ay da gecenin nurudur.[21] Yıldızlar hem gece yol bulmaya yarayan[22] hem de gökyüzünü süsleyen birer kandildir.[23] *"Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk ve seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik."*[24] Bu âyet, uzaydaki yıldız kümelerinin güzel görüntüsüne dikkat çekmektedir. Yıldızlar karanlık bastığında insanları aydınlatır.[25] *Gündüz,* insanların geçim için çalışma vakti olduğundan, güneşin ışığı daha güçlü ve aydınlatıcıdır.[26] *Gece* de dinlenme vakti olduğu için, ayın ışığı daha azdır. Kasas sûresinde Allah'ın yegâne ilâh olduğunu gösteren bu iki büyük nimete şöyle dikkat çekilir: *"De ki: 'Hiç düşündünüz mü, eğer Allah geceyi kıyamet gününe kadar üzerinizde devamlı kılsa, Allah'tan başka size ışık getirecek bir tanrı var mıdır? Hâlâ söze kulak vermeyecek misiniz!' De ki: 'Ne dersiniz, eğer Allah gündüzü üzerinizde kıyamet gününe kadar devamlı kılsa, Allah'tan başka size istirahat edeceğiniz geceyi getirebilecek bir tanrı var mı? Hâlâ gerçeği görmeyecek misiniz?' Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesiniz."*[27] Güneşin bir özelliği de ısı kaynağı olmasıdır. Güneş dengeli bir şekilde ısıtmasaydı, dünya ya son derece sıcak yahut son derece soğuk ve üzerinde yaşamaya elverişsiz olurdu.

Yüce Allah'ın âlemi *yaratmasının* tabii bir sonucu olarak onun sahipliği yani *mülkiyeti* de O'na aittir. *"Göklerde, yerde, bu ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur."*[28] Dolayısıyla Allah, âlemi istediği şekilde yönetebilir. Bunun doğal bir sonucu olarak, -insanlar ve cinler hariç- âlemde bulunan her şey, O'na kayıtsız ve istemsiz olarak boyun eğmişlerdir. Yaratılıştan gelen bu itaat, Kur'ân'da

18 Enbiyâ 21/32: Râzî, XXII, 165.
19 Rahmân 55/7: Elmalılı, VI, 4665-4666; Enbiyâ 21/32: Ebû Zehra, IX, 4858.
20 Fussılet 41/37; Yâsîn 36/38-40; Zümer 39/5; Fâtır 35/13; İbrâhîm 14/33; Enbiyâ 21/33; Lokmân 31/29.
21 Yûnus 10/5; İsrâ 17/12; Furkān 25/61; Nûh 71/16; Nebe' 78/13; Şems 91/1.
22 En'âm 6/97.
23 Fussılet 41/12; Mülk 67/5.
24 Hicr 15/16.
25 Râgıb el-İsfahânî, s. 508.
26 İsrâ 17/12: Râzî, XX, 164-165.
27 Kasas 28/71-73: Taberî, XVIII, 304-306.
28 Tâhâ 20/6.

bazen "bütün varlıkların Allah'a *secde* etmesi",[29] bazen de *"tesbih* etmesi"[30] şeklinde ifade edilir. Akıllı varlıkların da Allah'ın onlara verdiği akıllarıyla böyle yapmaları gerektiğini görmeleri ve bilinçli seçimleriyle Allah'a boyun eğmeleri gerekir.[31]

Kur'ân, insanoğlunun *topraktan, çamurdan,*[32] cinlerin ve şeytanın *ateşten,*[33] canlı olan her şeyin de *sudan* yaratıldığını bildirir.[34] Cenâb-ı Hak, insanoğluna ruhundan üfleyerek onu canlı bir varlık hâline getirmiştir.[35] Onun neslini de yine belli aşamalardan geçirerek O yaratmaktadır.[36] Bir düzen içinde işleyişine ve güzelliğine rağmen, âlem bir gün sona erecek, insan da yaşadığı hayatın hesabını vermek üzere Rabbinin huzuruna çıkarılacaktır.[37] Allah Teâlâ yeniden dirilişi ve hesabı inkâr edenleri uyarırken bu hakikati şöyle ifade eder: *"Kendi kendilerine bir düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hikmet temelinde, belli bir süreye kadar kalmak üzere yaratmıştır. Fakat şu bir gerçek ki insanların birçoğu Rablerine kavuşmayı hâlâ inkâr etmektedir."*[38] O gün gökler, yer ve dağlar, bütün sağlamlık ve ihtişamına rağmen Allah tarafından yok olacak, âhiret hayatı için yeni bir düzen kurulacaktır: *"Bir gün gelecek yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek; insanlar, gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."*[39]

ALLAH, HER ŞEYİ BİR ÖLÇÜ ve DÜZEN İÇERİSİNDE YARATMIŞTIR

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾

"Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık."

(Kamer 54/49)

29 Ra'd 13/5.
30 İsrâ 17/44; Hadîd 57/1; Haşr 59/1; Saf 61/1; Cum'a 62/1.
31 Zâriyât 51/56.
32 En'âm 6/2; Hac 22/5; Mü'minûn 23/12; Secde 32/7; Rûm 30/20; Sâd 38/71.
33 A'râf 7/12; Hicr 15/27; Sâd 38/76; Rahmân 55/15.
34 Enbiyâ 21/30.
35 Hicr 15/29; Secde 32/9; Sâd 38/72.
36 Hac 22/5; Mü'minûn 23/13-14; Secde 32/8-9.
37 Hûd 11/3; Ra'd 13/2; Fâtır 35/45.
38 Rûm 30/8: Taberî, XVIII, 464.
39 İbrâhîm 14/48.

Birçok âyette âlemin altı günde yaratıldığı dile getirilir.[40] Bu ifade, bazı müfessirler tarafından gerçek mânasıyla anlaşılmıştır. Yorumlara göre, Allah gökleri ve yeri yaratmayı cuma günü tamamlamıştır.[41] Gün (*yevm*), "güneşin doğmasından batmasına kadar geçen süre" şeklinde tanımlanır.[42] Diğer taraftan kelime, "uzunluğu ne kadar olursa olsun, genel anlamda bir zaman dilimi" olarak da açıklanmıştır.[43] Kur'ân'da göklerin ve yerin altı günde yaratıldığı bildirildikten sonra şöyle buyrulur: *"O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun nezdine çıkar."*[44] Nitekim Yahudilerin ifade ettiği âlemin altı günde yaratıldığı bilgisini aktaran Mücâhid, bu altı günden her birinin insanlar nezdindeki bin yıla denk geldiğini söyler.[45] Diğer bir âyette ise miktarı elli bin yıl olan bir günden bahsedilir.[46] Buna göre, kâinatın *altı günde* yaratıldığını bildiren âyetlerin, *altı dönem* olarak anlaşılması mümkündür. Zaten bu sırada, güneş de henüz yaratılmadığından, güneşin doğup batmasıyla oluşan 24 saatlik gün henüz oluşmamıştı.[47] Konuyla ilgili diğer âyetlerde şöyle buyrulur: *"De ki: 'Arzı iki günde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabbi olan Allah'tır.' Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hâle getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört günde oldu. Sonra O, duman hâlinde olan semaya yöneldi; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik.' dediler. Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."*[48] Sonuç olarak Allah, belli süreçlerden geçirmek suretiyle, âlemi altı günde veya dönemde yaratmıştır. Ayrıca O, her an bir iş yapmakta ve hâlâ yaratmaya devam etmektedir.[49] Kur'ân, Yahudilerin ileri sürdüğü Allah'ın altı gün süren yaratmanın ardından yedinci gün dinlendiği iddiasını kesinlikle reddeder. Çünkü Allah için yorulmak ve bundan ötürü de dinlenmek düşünülemez: *"Gökleri ve*

40 A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; Furkān 25/59; Secde 32/4; Kāf 50/38; Hadîd 57/4.
41 A'râf 7/54: Taberî, X, 245; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâir*, s. 129-130.
42 Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 129-130; Râgıb el-İsfahânî, s. 553.
43 Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 129-130; Râgıb el-İsfahânî, s. 553.
44 Secde 32/5; Hac 22/47.
45 A'râf 7/54: Taberî, X, 245.
46 Meâric 70/4.
47 A'râf 7/54: Beyzâvî, I, 547.
48 Fussılet 41/9-12.
49 Rahmân 55/29.

yeri altı günde yarattık da, en küçük bir yorgunluk çekmedik."[50] âyet-i kerîmesiyle bu gerçek Kur'ân-ı Kerîm'de beyan edilmiştir.

Yüce Allah'ın sıfatlarından biri de *Hakîm*'dir. Yani O, hüküm veren, her şeyi sağlam ve yerinde yaratandır. Aynı zamanda O'nun yaptığı her şey bir amaca yöneliktir. Öyleyse O'nun âlemi yaratmasında da bir amaç, bir bilgelik vardır. O'nun bilgi ve kudretinin eseri olan evren, büyüklüğü ve düzeniyle, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten yüce bir Yaratıcıya işaret etmektedir.

Allah Teâlâ, yarattığı her şeyi bir insicam ve uyum içerisinde var ettiğini bildirir. Bir âyette şöyle buyrulur: *"Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir."*[51] Yüce Allah, Hz. Peygamber'i (sas) inkâr ederek şirke devam edenlere, kâinatta gördükleri düzenin ancak tek bir ilâh tarafından sağlanabileceğini bildirir: *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu."*[52]

Kur'ân göklerin kusursuz işleyen bir düzende ve son derece sağlam olarak yaratıldığını bildirir.[53] Birçok âyette, Yüce Allah'ın gökleri "yedi gök" olarak yarattığından bahsedilir.[54] Müfessirler bunu çeşitli şekillerde açıklamışlardır. Meselâ İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), Mücâhid ve Katâde göklerin üst üste, yedi tane olduğunu söylemişlerdir. Her birinin kalınlığı da 500 yıllık uzaklıktadır.[55] Râzî, dönemindeki astronomi bilgilerinden istifade ederek, bu yedi gökten maksadın, yeryüzüne en yakın yedi yıldız (*kevkeb*) olduğunu söyler. Bunlar Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn'dür. Fakat ona göre, Kur'ân'da yedi gökten bahsedilmesi, başka göklerin bulunmadığı, sayının daha fazla olmadığı anlamına gelmez.[56] Buna göre Allah'ın yarattığı birçok gök, gezegen ve geniş bir uzay boşluğu vardır. Birinci görüşe göre de yıldız ve gezegenler, göklerin kendisi değil, sadece bize en yakın göğün süsleridir.[57]

50 Kāf 50/38: Taberî, XXI, 465-467.
51 Bakara 2/29.
52 Enbiyâ 21/22: Taberî, XVI, 246; Râzî, XXII, 150-154.
53 Ra'd 13/2; Hac 22/65; Lokmân 31/10; Fâtır 35/41; Zâriyât 51/47; Rahmân 55/7; Mülk 67/3-4; Nâziât 79/27-29; Gâşiye 88/18.
54 Bakara 2/29; İsrâ 17/44; Mü'minûn 23/86; Fussılet 41/12; Talâk 65/12; Mülk 67/3; Nûh 71/15.
55 Bakara 2/29: Taberî, I, 463-464.
56 Bakara 2/29: Râzî, II, 170, 173.
57 Sâffât 37/6; Mülk 67/5.

Güneş ve ay, yerkürede yaşayan insanın zamanı ölçmesini sağlar.[58] Çünkü bunlar, Allah'ın koyduğu kanunlar uyarınca, belli bir düzen ve ölçüde bir yörüngede hareket etmektedir.[59] Yüce Allah bu düzene şöyle işaret eder: *"Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (bir yörüngede) hareket eder. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. Ay için de menziller (evreler) belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur. Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider."*[60] Onların sistematik hareketleri sayesinde günler, aylar, mevsimler ve yıllar oluşur.[61] Bir ay içerisinde incelip kalınlaşan ayın hareketleri hakkında *"Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."*[62] buyrulur. Allah, ayların sayısının kendi katında 12 olduğunu ifade etmektedir.[63] Bu da aylarla ilgili bilinen bu düzenin ve buna dair hesaplamanın, kâinatın yaratılmasından beri hiç değişmediğini göstermektedir.[64] Zaman bölümleri insana verilen büyük bir nimettir. Zira ondan belli vakitlerde Cenâb-ı Hakk'ı tesbih ve tenzih etmesi, beş vakit namazı kılması istenir.[65]

YERDEKİLER ve GÖKTEKİLER İNSAN İÇİN YARATILMIŞTIR

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُۜ
اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

"Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır."

(Câsiye 45/13)

58 İsrâ 17/12.
59 Yûnus 10/5: Taberî, XII, 118-119; Zemahşerî, III, 115; Râzî, XVII, 38.
60 Yâsîn 36/38-40.
61 Yâsîn 36/38-40: Taberî, XIX, 434-441; Zemahşerî, V, 178-180; Râzî, XXVI, 71-77.
62 Bakara 2/189.
63 Tevbe 9/36.
64 Tevbe 9/36: Taberî, XI, 439-442; İbn Kesîr, VII, 192-195.
65 Rûm 30/17-18: Zemahşerî, IV, 569-570.

Allah Teâlâ güneşi, ayı, yıldızları, geceyi, gündüzü insanların faydalanması için yaratmıştır. Her türlü nimeti cömertçe onların hizmetine ve yararına sunan O'dur. Buna karşılık onlardan şükretmelerini ve kendisine kulluk etmelerini istemektedir: *"Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?..."*[66] *"O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi; yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir."*[67] *"Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur. Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan, gece ile gündüzü faydalanacağınız biçimde yaratan O'dur. O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!"*[68] Buna göre Allah'ın yarattığı sayısız varlık, insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılamakta ve ona hizmet etmektedir. Bu nimetler karşısında onun da bütün bunları yaratana karşı, haksızlık etmemesi ve nankör olmaması gerekir. O nimetlerin sahibine inanmalı, şükretmeli ve sadece O'na kulluk etmelidir.[69]

Âlemin yaratılmasındaki hikmet, insanı dünya hayatında sınamak ve sonunda yaptıklarının karşılığını ödül veya ceza olarak göreceği âhiret hayatına hazırlamaktır.[70] Evrende insanın karşılaştığı olumlu ya da olumsuz her türlü olay, varlık ve durum, bu imtihanın konularından birini oluşturur: *"Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız, bu Allah'ın gerçek vaadidir. O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder ki, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin! İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle münkirlerin nasibi kaynar bir içecek ve acı veren bir azaptır."*[71]

Yerküre üzerindeki dağlar, onun önemli bir bölümünü kaplamaktadır. Kur'ân'da dağların faydalarından biri şöyle anlatılır: *"O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi."*[72] Dağların bir diğer işlevi de insanlar için *sığınak* olmasıdır.[73] Dağlar, çöl ikliminde yaşayıp sıcaktan bunalan insanlar için birer gölgeliktir.[74] Ayrıca eski dönemlerde, dağlarda mağaralar yapılıyor ve buralarda barınılıyordu.[75]

---

66 Lokmân 31/20: Taberî, XVIII, 566-568. Ayrıca bk. Mü'minûn 23/21; Yâsîn 36/71; Hadîd 57/25.
67 Nahl 16/12: Taberî, XIV, 184.
68 İbrâhîm 14/32-34: Taberî, XIII, 681-686.
69 Kasas 28/73; Rûm 30/46; Fâtır 35/12; Câsiye 45/12; Zâriyât 51/56; Vâkıa 56/70.
70 Yûnus 10/5: Kurtubî, X, 455.
71 Yûnus 10/4.
72 Nahl 16/15.
73 Nahl 16/81.
74 Nahl 16/81: Râzî, XX, 95.
75 Nahl 16/81: Taberî, XIV, 321. Ayrıca bk. A'râf 7/74; Şuarâ 26/149.

Yüce Allah, dağların dışında yeryüzünün yaşam için elverişli bir yer hâline gelmesini sağlayan *ovalar* ve *vadileri* de yaratmıştır.[76] Ayrıca bu ovalarda yaşayan insanların, bitki ve hayvanların su ihtiyacını karşılayan *nehirleri* yaratmıştır.[77] Suyun canlıların hayatını devam ettirmedeki önemini, *"Bütün canlıları sudan yarattık."*[78] âyeti ortaya koymaktadır.[79] Bulutlardan *yağmur*un yağması da Allah'ın insana bahşettiği büyük nimetlerden biridir: *"Gökten bereketli yağmurlar indirdik, onunla cennet gibi bahçeler ve hasat edilen tahıllar yetiştirdik. Bir de salkım salkım meyvesiyle yükselen hurma ağaçları. Hepsi kullara rızık olsun diye. O yağmurla ölü toprağa can verdik..."*[80]

Zaman içerisinde yeryüzünde oluşan *yollar* da bu nimetlerden biridir. *"Yeri sizin için döşek (mehd) kılan, gideceğiniz yere şaşmadan varasınız diye orada size yollar yaratan O'dur."*[81] Âyette geçen *mehd* kelimesi, esas itibarıyla bebekler için hazırlanan *beşik* anlamına gelir.[82] Buna göre yeryüzünün insan için bir beşik yahut bir döşek yapılması, onun rahatça kalabileceği bir yer hâline getirilmesi demektir.[83]

Denizlerin balıkçılık, süs eşyası çıkarma, ulaşım ve taşımacılıkta önemli bir yere sahip olduğunu da belirtmek gerekir. Allah Teâlâ Nahl sûresinde kullarına olan nimetlerini sayarken şunları da zikreder: *"Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir."*[84]

Yüce Allah, Müşriklere yegâne ilâh olduğunu delilleriyle göstermek için yeryüzünde insanın yemesi ve üzerine binmesi için yarattığı hayvanlara dikkat çeker: *"Kimine binesiniz, kiminden yiyecek elde edesiniz diye sizin için hayvanları yaratan Allah'tır. Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır. Gönüllerinizdeki bir arzuya onlara binerek ulaşırsınız; onları da gemileri de taşıma aracı olarak kullanırsınız."*[85] *"Eti yenen büyük ve küçükbaş hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz. Onlarda akşamları otlaktan getirirken, sabahları otlatmaya salıverirken size sergiledikleri bir güzellik de vardır. Bu hayvanlar ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye*

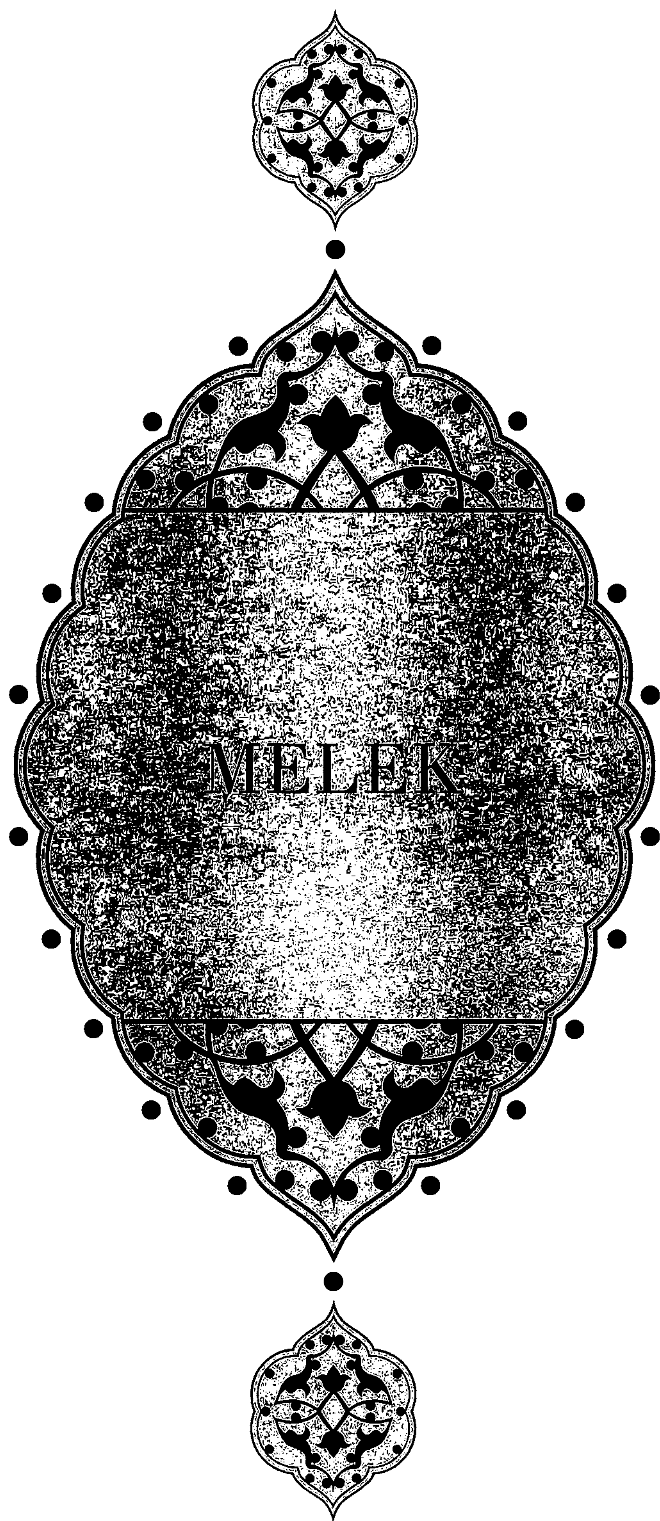
76 Tâhâ 20/106; Enbiyâ 21/3.
77 Nahl 16/15.
78 Enbiyâ 21/30.
79 Enbiyâ 21/30: Taberî, XVI, 260.
80 Kāf 50/9-11: Taberî, XXI, 411-414; Râzî, XXIX, 157-161.
81 Zuhruf 43/10.
82 Râgıb el-İsfahânî, s. 476.
83 Zuhruf 43/10: Taberî, XX, 554.
84 Nahl 16/14: Taberî, XIV, 185-189; Râzî, XX, 5-7.
85 Mü'min 40/79-80: Taberî, XX, 369-371.

yüklerinizi taşır. Kuşkusuz Rabbiniz çok şefkatli, çok merhametlidir. Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. O, sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır.'[86] Yani Allah Teâlâ, yeryüzünde hayatın oluşması ve sürmesi için gerekli bütün şartları yaratmıştır. İnsan, yeryüzünde çalışıp bu şartlar içinde yaşamını sürdürür. Tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi gibi işler yaparak, orayı bayındır kılar ve kendi faydasına kullanır.

Kur'ân'da evrenin yaratılışı, her şeyin yaratıcısı olan ve her şeyi bilen Yüce Allah'ın kelâmıyla anlatılır. Varlıklar âlemi asla kendiliğinden olmamıştır. Onları yaratan ve yöneten, insanlara kitap ve peygamberleriyle doğru bilgiyi gönderen Allah'tır. Cenâb-ı Hak Kur'ân'da insanın önüne yaratılışla ilgili birçok kanıt koymaktadır. İnsan bunlar üzerinde derin derin düşünmeli ve araştırmalıdır. Âdeta bir saat gibi işleyen âlemdeki düzenin bir yaratıcısı ve koruyucusu olduğunu kavramalıdır. Bunun sonucunda Allah'a iman edip şükretmeli ve O'na kulluk etmelidir. Âlemde hiçbir şey rastgele, amaçsız ve başıboş olmadığı gibi, insan da çok önemli bir amaçla yaratılmıştır. Âlemle ilgili âyetlerin merak uyandırıcı bir üslupla çokça tekrarlanması, onu bu konuda düşünmeye özendirmek içindir. İnsan bunlar üzerinde düşünmeli, âlemin bir gaye ile yaratıldığını görmeli ve hayatına da bu bilinçle yön vermelidir. Ayrıca insan, dünyada ve âhirette mutlu olmanın yolunu öğrenir. İnsanın bu dünyadaki ömrü sınırlıdır. Bu sınırlı sürenin sonunda muhakkak ölümle karşılaşacaktır. Aynı şekilde âlem de kıyametin kopmasıyla bir gün Allah tarafından yok edilecek ve evrende yeni bir düzen kurulacaktır.

86 Nahl 16/5-8.

MELEK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَالْكِتَابِ الَّذ۪ي نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِه۪
وَالْكِتَابِ الَّـذ۪ٓي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه۪ وَكُتُبِه۪ وَرُسُلِه۪
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَع۪يدًا ﴿١٣٦﴾

"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberi'ne, Peygamberi'ne indirdiği Kitap'a ve daha önce indirdiği kitaba iman(da sebat) ediniz. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam mânasıyla sapıtmıştır."

(Nisâ 4/136)

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَس۪يحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَۜ وَمَنْ
يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِه۪ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَم۪يعًا ﴿١٧٢﴾

"Ne Mesîh ve ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar. O'na kulluktan geri durup büyüklenen kimselerin hepsini (Allah) yakında huzuruna toplayacaktır."

(Nisâ 4/172)

وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذ۪ينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًاۜ اَشَهِدُوا خَلْقَهُمْۜ
سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾

"Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi saydılar. Acaba meleklerin yaratılışlarını görmüşler mi? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir."

(Zuhruf 43/19)

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

"Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emredilirse onu yaparlar."

(Nahl 16/50)

لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِاَمْرِه۪ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾

"(Melekler) O'ndan (emir almadan) önce konuşmazlar; onlar, sadece O'nun emri ile hareket ederler."

(Enbiyâ 21/27)

اَلَّذ۪ينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ طَيِّب۪ينَۙ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُۙ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

"(Onlar) meleklerin, 'Size selâm olsun. Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin.' diyerek tertemiz kimseler olarak canlarını aldıkları kimselerdir."

(Nahl 16/32)

اَلَّذ۪ينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِه۪
وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُواۚ رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْماً فَاغْفِرْ
لِلَّذ۪ينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَب۪يلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَح۪يمِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا وَاَدْخِلْهُمْ
جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّت۪ي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْۜ اِنَّكَ
اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۙ ﴿٨﴾ وَقِهِمُ السَّيِّـَٔاتِۜ وَمَنْ تَقِ السَّيِّـَٔاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ
رَحِمْتَهُۜ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٩﴾

"Arş'ı taşıyan ve onun çevresinde bulunan (melekler) hamdederek Rablerini tesbih ederler, O'na inanırlar ve inananlar için (şöyle) bağışlanma dilerler: 'Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla, onları cehennem azabından koru. Rabbimiz! Onları da onların babalarından, eşlerinden ve soylarından iyi olanları da onlara söz verdiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz sen çok güçlüsün, hüküm ve hikmet sahibisin. Onları kötü sonuçlardan koru. Çünkü sen o gün kimi kötü sonuçlardan korursan, ona rahmet etmiş olursun. İşte bu büyük başarıdır.'"

(Mü'min 40/7-9)

اَللّٰهُ يَصْطَف۪ي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلاً وَمِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌۚ ﴿٧٥﴾

"Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da.
Şüphesiz Allah işitendir, görendir."

(Hac 22/75)

أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ ۜ
بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾

"Yoksa onlar, bizim kendilerinin sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, öyle değil; yanlarındaki elçilerimiz (hafaza melekleri de) yazmaktadırlar."

(Zuhruf 43/80)

اَلَّذٖينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمٖٓي اَنْفُسِهِمْ ۖ فَاَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ
سُٓوءٍ ۜ بَلٰٓى اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾

"Kendilerine haksızlık ederlerken meleklerin canlarını aldıkları kimseler: Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk, diyerek teslim olurlar. (Melekler onlara şöyle der:) 'Hayır, Allah, sizin yaptıklarınızı elbette çok iyi bilendir.'"

(Nahl 16/28)

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذٖينَ كَفَرُوا ۙ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ ۚ
وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرٖيقِ ﴿٥٠﴾

"Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve 'Tadın yakıcı cehennem azabını!' (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin!"

(Enfâl 8/50)

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾
اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِن۪ينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ
مُنْزَل۪ينَۜ ﴿١٢٤﴾ بَلٰٓىۙ اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ
رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّم۪ينَ ﴿١٢٥﴾

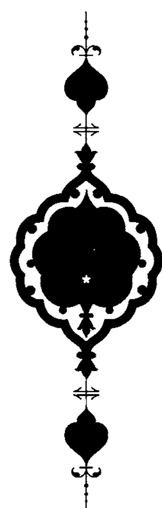
"Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz hâlde Allah, Bedir'de de size yardım etmişti. Öyle ise, Allah'a karşı gelmekten sakının ki O'na şükretmiş olasınız. O zaman sen, Müminlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melekle Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir? Evet, siz sabır gösterir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, seçilmiş beş bin melekle sizi takviye eder."

(Âl-i İmrân 3/123-125)

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّه۪ وَالْمُؤْمِنُونَۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه۪
وَكُتُبِه۪ وَرُسُلِه۪ۜ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِه۪ۜ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ
رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَص۪يرُ ﴿٢٨٥﴾

"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, Müminler de (iman etti). Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. 'Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Rabbimiz! Affına sığındık. Dönüş sanadır.' dediler."

(Bakara 2/285)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Melekler, Allah'ın emirlerini olduğu gibi yerine getiren ve bıkıp usanmadan Yüce Allah'ı yücelten varlıklardır. Onlar, asla Allah'a karşı gelmeyen şerefli kullar (*'ibâd mukramûn*) olarak övülmüşlerdir. Melekler, Allah'tan peygamberlere vahiy getirirler, tabiat olaylarından sorumludurlar veya inkâr eden toplumları yok etmekle görevlendirilirler. Melek kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de tekil ve çoğul olmak üzere 88 kez geçmektedir. Ayrıca on beş yerde *rusül* (elçiler) ve türevi kelimelerle, altı yerde de *cünûd* (ordular) kelimesiyle melekler kastedilmiştir. Bunların yanı sıra on yerde melekler yaptıkları işlere göre *sefere* (yazıcılar), *hafaza* (koruyucular) gibi adlarla anılırlar. Âyetlerde vahiy meleği, Cebrâil özel ismi ile ve *Rûhulkudüs* olarak belirtilir. Ayrıca Cebrâil, *resûl* (elçi), *rûh* gibi değişik isim ve sıfatlarıyla da on altı kez geçer. Cehennem bekçisi olan Mâlik, Mîkâl, Hârût ve Mârût ise Kur'ân'da özel isimleriyle birer kez geçen meleklerdir. Sûra üfürmekle görevli İsrâfil ve can almakla görevli meleklerin yöneticisi Azrâil isimleriyle geçmez. Ancak İsrâfil "çağırıcı" anlamındaki *dâ'î* ve *münâdî* kelimeleriyle dört kez geçer. Azrâil de *melekü'l-mevt* (ölüm meleği) şeklinde bir kere geçer. Açıkça ismi geçmediği hâlde meleklerin yaptıkları işleri gösteren veya o yönde yorumlanan âyetler de vardır.

Melek kelimesinin kökeniyle ilgili iki ayrı görüş bulunmaktadır. Birincisi, 'kuvvet, yönetim gücü' anlamındaki *melk* kökünden türediğini belirtir. "Hâkimiyet, hükümranlık" anlamlarıyla ilişkili olan *mülk*, *milk*, *mâlik* ve *melik* sözcükleri de bu kökten türemiştir.[1] Buna göre *melek*, "Allah'ın güçlü, kudretli kulları" anlamına gelir. Nitekim bazı sûrelerin başında bulutları yönlendiren;[2] Kâfirlerin canlarını zorlayarak söke söke, Müminlerin canlarını kolaylıkla alan[3] ve görevlendirildikleri başka işleri yapan meleklere yemin edilir.[4] İkinci görüşe göre *melek* 'elçi, ulak göndermek' anlamına gelen *ulûk* kökünden gelir ve *mel'ek* şeklinde

---

1 Halîl b. Ahmed, IV, 165-166; İbn Fâris, V, 352.
2 Sâffât 37/1: Taberî, XIX, 493-494.
3 Nâziât 79/1-2: Taberî, XXIV, 57, 59.
4 Zâriyât 51/4; Nâziât 79/4: Taberî, XXII, 482; XXIV, 64.

söylenir. Taberî (ö. 310/923) söyleyişi kolaylaştırmak için kelimenin *melek* şeklinde söylendiğini bildirir. Ona göre *melâike* kelimesi de *mel'ek*in çoğuludur.[5] Bu görüşe göre melek "Allah'ın gönderdiği elçi" demektir.[6] Söz konusu iki anlam da meleklerin Kur'ân'da belirtilen işlevleriyle örtüşür. Birinci anlam, yani meleklerin Allah'ın emrindeki kudretli kullar olmaları, ikinci anlamı da içermektedir. Çünkü Allah'ın emrettiği bütün işleri eksiksiz olarak yerine getirmek, onun ulaklığını yapmayı da içine alır.

Bu anlamıyla *melek* kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de kulluk ve teslimiyetle âdeta özdeşleşmiştir. Melekler bütün kâinatın hâkimi ve mâliki olan Yüce Allah'ın emirlerini sorgulamadan eksiksiz yerine getirirler. İyi (*berara*),[7] temiz (*mutahharûn*)[8] gibi sıfatlar Kur'ân'daki niteliklerindendir. Kur'ân'da saf saf olup Allah'ı yücelten ve eksikliklerden uzak tutan, vahiy okuyan meleklere yemin edilir.[9] Kur'ân'ın bu melek tanımı aynı zamanda Müşriklerin melek anlayışına karşı bir reddiyedir. Onlar, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ve peygamberlerin melek olması gerektiğini iddia ediyorlardı. İşte bu yanlış inanç Kur'ân-ı Kerîm tarafından düzeltilmiştir.

---

5 Bakara 2/30: Taberî, I, 472-475.
6 İbn Fâris, I, 132; Cevherî, s. 1573.
7 Abese 80/16.
8 Vâkıa 57/79.
9 Sâffât 37/1, 3, 165-166: Taberî, XIX, 492, 494, 652.

MELEKLER, ALLAH'IN KULLARIDIR

وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذ۪ينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًاۜ اَشَهِدُوا خَلْقَهُمْۜ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾

"Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi saydılar. Acaba meleklerin yaratılışlarını görmüşler mi? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir."

(Zuhruf 43/19)

Câhiliye döneminde Mekke toplumu, Hz. İbrâhim'in tevhid dininden uzaklaşmış ve şirki benimsemişlerdi. Hiçbir gücü olmayan putları Allah'a ortak koşuyor ve onların belli güçlere sahip olduğunu sanıyorlardı. Onların melekler hakkında da gerçekle ilgisi olmayan inançları vardı. Böyle bir melek anlayışı, Müşriklerin şirk dini ile uyum göstermektedir. Onlar, Allah Teâlâ'nın kudretine ve şanına yaraşmayan bir inanç geliştirmiş ve bunu benimsemişlerdi. Müşrikler meleklerin dişi cinsiyetli, hatta Allah'ın kızları olduğuna inanıyorlardı.[1] Taştan ve ağaçtan yaptıkları kadın biçimindeki putların simgelediği meleklere tapıyorlardı. Böylelikle Mekke Müşrikleri, meleklere ibadet edilmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. Onlar, işlerinin yolunda gitmesi için Allah katında meleklerin kendilerine aracılık yaptığına (*şefaat*) inanmaktaydılar. Bu da şirkin özelliklerine uygun bir melek anlayışıydı. Oysa Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın izni olmadan hiçbir varlığın O'na aracılık edemeyeceğini

1 Necm 53/27; Zuhruf 43/19.

bildirir.[2] Melekler de âhiret günü Müşriklerin bu asılsız iddiasını Allah'ın huzurunda inkâr edecektir.[3] Onlar kötülük ve adaletsizliklerini sürdürüp Müslümanlara haksız yere saldırmaya devam ederlerse, melekler cehennemde onların karşısına zebânîler olarak çıkacaktır.[4]

Bu melek anlayışına sahip Müşriklerin, Allah'ın insan bir elçi göndermesine de itirazları vardı. Onlara göre Allah 'insan elçi' yerine 'melek elçi' göndermeliydi. Oysa Kur'ân buna *"Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler olsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik."*[5] diyerek cevap vermiştir. Böylece Kur'ân, Mekke'de inen sûrelerde Müşriklerin yanlış inançlarını ortadan kaldırmış, doğru melek inancını yerleştirmeye ilk adım atılmıştır. Yine Kur'ân Allah'ın bir meleği gönderdiğinde bu meleğin onların cezasını hemen vermek için gelmiş olacağını ve aslında onlara melek de gelse gönülden iman etmeyeceklerini belirtmiştir: *"… Biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine göz bile açtırılmazdı. Bir meleği peygamber olarak gönderseydik muhakkak ki onu insan görünümüne sokar onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük."*[6]

Kur'ân-ı Kerîm'de açıklandığına göre, melekler Allah'ın kullarıdır. O'na kulluk etmekten hiç usanmazlar ve bu onlara ağır gelmez.[7] Her zaman Cenâb-ı Hakk'ı yüceltir, tesbih ederler. Allah'tan başka ilâh olmadığına tanıklık ederler.[8] Onlar, Müşriklerin iddia ettiği gibi, insanların kendilerine kulluk etmesini de istememişlerdir.[9] Yüce Allah, melekleri belli işler için yaratmıştır. O denli çokturlar ki sayılarını Allah'tan başkası bilemez. Onlar çok uzaklara kısa zamanda, hızla ulaşabilirler.[10] Melekler güçlü kuvvetlidir.[11] Onların Kur'ân'da ikişer, üçer, dörder kanatlı olarak tasvir edilmesi de bunu anlatır.[12] Kur'ân'da ayrıca meleklerin Allah'ın yarattığı güzel varlıklar olduğu kabul edilir. Nitekim Hz. Yûsuf'un son derece yakışıklı oluşu, melek benzetmesiyle ifade edilir.[13] Ayrıca Kur'ân'da okuduğumuz Hz. Âdem'in yaratılış kıssası, bize meleklerin insandan önce yaratıldığını gösterir.[14]

2 Necm 53/26; Tâhâ 20/109; Bakara 2/255.
3 Sebe' 34/40-41.
4 Alak 96/6, 17-19.
5 İsrâ 17/95.
6 En'âm 6/8-9; Hicr 15/7.
7 A'râf 7/206.
8 Enbiyâ 21/20; Âl-i İmrân 3/18; Nahl 16/49.
9 Sebe' 34/40-41.
10 Secde 32/5: Taberî, XVIII, 591-596; Meâric 70/4: Taberî, XXIII, 253.
11 Sâffât 37/164-166; Tahrîm 66/6; Müddessir 74/31.
12 Fâtır 35/1.
13 Yûsuf 12/31.
14 Sâd 38/71-72; Bakara 2/34.

MELEKLER, ALLAH'IN BUYRUĞUNDAN ÇIKMAZ

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

"Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emredilirse onu yaparlar."

(Nahl 16/50)

Melekler, Allah'ın buyruklarını yerine getirerek O'na olan kulluklarını îfâ ederler. Hz. Peygamber'in anlatımıyla melekler gökte, bir kısmı kıyamda, bir kısmı rükûda, bir kısmı da secdede[15] Allah'ı zikir ve yüceltmekle meşguldürler.[16] Bu anlamda onlar Allah'a kulluğun devamı ve kusursuzluğu konusunda da insanlara örnek varlıklardır.

Onlar, yüklendikleri farklı görevlere göre isimler alır. Meselâ, melekler "Allah'ın orduları" (*cünd, cünûd*) diye nitelenir. Yeryüzündeki ve göklerdeki bu ordulara kimse karşı koyamaz.[17] Yüce Allah, insanlardan olduğu gibi meleklerden de "elçiler" (*rusül*) seçer.[18] Kur'ân'da en çok bahsedilen elçi melek, vahiy getirmekle görevli olan Cebrâil'dir. Bu melek Kur'ân-ı Kerîm'de *Cibrîl, Resûl, Rûh, Rûhulkudüs* ve *er-Rûhu'l-emîn* isimleriyle anılır.[19] Cebrâil (as), Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'e (sas) Kur'ân'ı getirmiştir. Ayrıca O'nun kendi şekliyle en üst ufukta Peygamber Efendimize göründüğü bildirilir.[20] Cebrâil, âyetlerde şerefli, çok kuvvetli, üstün niteliklerle donatılmış, değerli bir melek olarak anlatılır. O, melekler arasında da en üstün konuma sahip olanıdır.

Canlıların ruhlarını teslim almak için görevlendirilen melek Azrâil'dir. Kur'ân'da *melekü'l-mevt* yani "ölüm meleği" adıyla geçer.[21] O, dünyada ömrünün sonuna (*ecel*) ulaşan kişinin canını Allah'ın izniyle alır. Bu anda, ölüm meleği

15 Enbiyâ 21/20: İbn Kesîr, IX, 396; Tirmizî, "Zühd", 9; İbn Mâce, "Zühd", 19.
16 Şûrâ 42/5; Fussılet 41/38: Mukātil b. Süleyman, III, 744; Taberî, XX, 437.
17 Tevbe 9/26, 40; Ahzâb 33/9; Sâffât 37/173; Feth 48/4, 7; Müddessir 74/31.
18 Hac 22/75; Fâtır 35/1.
19 Bakara 2/97; Şuarâ 26/193; Hâkka 69/40; Tekvîr 81/19-20.
20 Necm 53/5-7; Tekvîr 81/19-23.
21 Secde 32/11.

yanında yardımcı melekler (*rusül*) de bulunur.[22] Hiçbir canlı bu gerçekten kaçamayacaktır. Mekke'de inmiş olan Nâziât sûresinde: *"Şiddetle çekip çıkaranlara, kolaylıkla alanlara, yüzüp yüzüp gidenlere, derken öne geçenlere andolsun!"* buyrulur. Bu âyet, ölüm meleğinin Müminlerin canlarını kolay bir şekilde, Kâfirlerinkini ise acı vererek alacağına yorumlanmıştır.[23] Nitekim Bedir savaşını anlatan âyetlerde, meleklerin Müşriklerin canını yüzlerine ve boyunlarına vurarak aldıkları, onlara *"Cehennem azabının tadına varın!"* dedikleri çarpıcı bir tablo hâlinde anlatılır.[24]

Meleklerin yaptığı görevler, evrendeki düzenin işleyişi ile de bağlantılıdır. Meselâ, adı Kur'ân'da sadece bir defa geçen melek Mîkâil (*Mîkâl*) için bu söylenebilir.[25] Mîkâil'in görevi hakkında Kur'ân'da herhangi bir bilgi yer almaz. Ancak İslâm geleneğinde onun yağmurun yağması ve bitkilerin büyümesi gibi tabiat olayları ile görevlendirildiği kabul edilir.[26]

İsmi Kur'ân'da yer almayan ancak rivayetlerden İsrâfil olduğunu öğrendiğimiz bir melek daha vardır. İsrâfil kıyametin, yeniden dirilmenin ve mahşer yerinde toplanmanın vakti geldiğinde sûra üflemekle görevlidir. Bu nedenle o, âyetlerde, "çağıran" (*münâdi* ve *dâ'î*) diye nitelendirilmiştir.[27] Kıyamet zamanı geldiğinde İsrâfil, mahiyetini bilmediğimiz sûra üfler ve herkes ölür. Yeniden dirilme, bir yerde toplanma ve hesap verme vakti geldiğinde de sûra tekrar üfler.[28]

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın yüce makamında görevleri farklı olan meleklerden de bahsedilir. *Arşın* etrafını kuşatan melekler vardır. Kıyamet gününde arşı taşımakla görevlendirilen bu meleklerin sayısı sekiz olacaktır.[29] Arşın, melekler tarafından taşınması betimlemesi, insan kavrayışını dikkate alan simgesel bir anlatımdır.[30] Bazı meleklerden "değerli ve iyi yazıcılar" (*seferatun kirâmun bereratun*) diye bahsedilmiştir. Levh-i Mahfûz'da korunmuş, kıymetli sayfalarda bulunan Kur'ân'a ancak bu temiz (*mutahharûn*) melekler dokunabilirler.[31] Ayrıca Allah'a en yakın olanlar

22 Nisâ 4/97; En'âm 6/93; A'râf 7/37; Nahl 16/28; Muhammed 47/27; Nâziât 79/1-4.
23 Nâziât 79/1-4: Mukātil b. Süleyman, IV, 573-574.
24 Enfâl 8/50; Muhammed 47/27; Taberî, X, 176; XI, 230-231.
25 Bakara 2/98.
26 Lütfullah Cebeci, "Mîkâil", *DİA*, XXX, 46.
27 Tâhâ 20/108; Rûm 30/25.
28 En'âm 6/73; Kehf 18/99; Tâhâ 20/102; Mü'minûn 23/101; Zümer 39/68; Kamer 54/6-7; Hâkka 69/13; Nebe' 78/18; Mukātil b. Süleyman, IV, 178.
29 Zümer 39/75; Mü'min 40/7; Hâkka 69/17.
30 Râzî, XXX, 109.
31 Vâkıa 56/77-79; Abese 80/13-16: Mukātil b. Süleyman, IV, 224; Taberî, XXII, 364.

(*mukarrabûn*) vardır[32] ve Allah katında bulunan ve güzel işlerin kaydedildiği kitap onların gözetimindedir.[33]

Bir de değerli yazıcı melekler (*kirâmen kâtibîn*) vardır. Onlar insanlarla sürekli beraber olan ve onların her yaptığına tanıklık eden meleklerdir. Bu melekler, herkesin iki yanında durur, yaptıklarını gözetler (*rakîb*) ve kayda geçirirler (*'atîd*).[34] *"Kaleme ve yazdıklarına andolsun!"* âyeti[35] melekler tarafından insanların yaptıklarının kayıt altına alındığı şeklinde açıklanmıştır.[36] Meleklerin bu kayıtları, kıyamet günü yaptıklarının bir belgesi olarak insanların önüne konacaktır.[37] Yine Allah'ın emri ile koruyucu melekler (*mu'akkibât, hafaza*) insanlarla beraberdir.[38] Müminlerin güzel davranışlarına karşılık Allah Teâlâ tarafından hazırlanan ödülleri müjdelemek için gelen melekler de vardır. Bir kimse Allah'ı Rab olarak kabul eder, O'nun buyruklarına göre yaşarsa o melekler ona gelir ve şöyle derler: "Biz senin dünyada ve âhirette dostunuz. Yalnız değilsin, biz seninleyiz, korkma ve üzülme. Bu şekilde yaşarsan, âhirette muhteşem güzelliklerle donatılmış cennet seni bekliyor."[39] Onlar, Allah'ın güzel kullarına müjdeler de getirirler. Meselâ Hz. Zekeriyyâ'ya oğlu Hz. Yahyâ'nın ve Hz. Meryem'e de oğlu Hz. Îsâ'nın doğacağını müjdelemişlerdir.[40] Peygamberimizin hadislerinden öğrendiğimize göre, *Münker* ve *Nekir* olarak adlandırılan iki melek de kabirde insanları sorgulayacaktır.[41]

Kadir gecesi gibi özel zamanlarda melekler, huzur, selâmet ve kulların bağışlanması için yeryüzüne inerler.[42] Sabah namazı tanık olunan (*meşhûd*) bir vakittir.[43] Bu vakitte güzel amel yapanlara, gece ve gündüz melekleri şahit olur ve kayda alırlar. Onlara gece gözleyicileri (*haresü'l-leyl*) ve gündüz gözleyicileri (*haresü'n-nehâr*) de denir. Bu melekler inananların namazlarını gece gündüz izler ve Allah'a bildirirler.[44]

---

32 Nisâ 4/172.
33 Mutaffifîn 83/21.
34 Yûnus 10/21; Zuhruf 43/80; Kāf 50/17-18; İnfitâr 82/10-12.
35 Kalem 68/1.
36 Kalem 68/1: Mukātil b. Süleyman, IV, 403; Taberî, XXIII, 143.
37 İsrâ 17/13-14.
38 Ra'd 13/11; En'âm 6/61.
39 Fussılet 41/30-32: Nesefî, III, 235.
40 Âl-i İmrân 3/39, 42-45; Meryem 19/17-22.
41 İbrâhîm 14/27; Taberî, XIII, 658-660; Tirmizî, "Cenâiz", 71.
42 Kadr 97/4-5.
43 İsrâ 17/78.
44 İsrâ 17/78: Mukātil b. Süleyman, II, 546; Taberî, XV, 33-37; *İbn Ebî Hâtim*, VII, 2342; Buhârî, "Mevâkīt", 16; Müslim, "Mesâcid", 240.

Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin bazı görevlerine ilişkin daha ayrıntılı isimlendirmeler görürüz. Meselâ "işleri bölüştürenler" (*el-mudebbirâtu emran, el-mukassimâtu emran*)[45] ifadeleri böyledir. Bunlar rüzgâr, yağmur, yıldızlar, güneş, ay, insanlar ve cinlerle ilgili Yüce Allah'ın buyruklarını yerine getiren melekler olarak açıklanmıştır. Bir başka görüşe göre de bunlar, dört büyük (Cebrâil, Mîkâil, İsrâfil, Azrâil) melektir. Bunlar insanlar hakkında Allah'ın buyruklarını yerine getirirler.[46] Bakara sûresinin 102. âyetinde de Hârût ve Mârût adlı iki melekten söz edilir. Bunlar öğrettikleri bazı şeylerle ilgili olarak insanları sınamak için gönderilmişlerdi.

Tarihte, peygamberlere ve onların tebliğ ettiği dine karşı çıkanlar ve zulümde sınır tanımayanlar olmuştu. Bu zalimler, Cenâb-ı Hakk'ın cezasından kaçamadılar; günahları yüzünden yok edildiler. Bu cezalandırmalar da Allah'ın emri ile melekler tarafından gerçekleştirilmiştir.[47] Lût kavminin yok oluşunu anlatan âyetler, bunun dikkat çekici bir örneğini verir. Allah'ın Lût toplumunu helâk için gönderdiği insan görünümündeki melekler önce Hz. İbrâhim'i ziyaret ettiler. Melekler ona bir oğlu olacağı müjdesini verdiler. Oraya gelişlerinin bir başka nedeni daha vardı: Azgınlıkta ve sapkınlıkta ısrar eden Hz. Lût'un toplumunu yeryüzünden silmek. Melekler, daha sonra Hz. Lût'un şehri Sodom'a da insan görünümünde geldiler. İnsan görünümündeki melekler bu azgın toplumun ilgisini çekmiş, toplumundaki ahlâksızlar çoktan Hz. Lût'un kapısına dayanmıştı. Melekler ondan, gece olunca karısı dışında tüm aile fertleri ve inananlarla birlikte arkasına bakmadan şehri terk etmesini istediler. Hz. Lût da öyle yaptı. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte gökyüzünden çöken korkunç bir azap ve şehrin olduğu yerden yükselen yoğun bir duman arka arkaya göründü. Böylece melekler, Allah Teâlâ'nın verdiği görevi eksiksiz yerine getirmişlerdi.[48]

Meleklerin dünyada olduğu gibi âhirette de görevleri vardır. Sûra üflemekle görevli melekten bahsetmiştik. Dirildikten sonra bütün insanların toplanacağı yere (*mahşer*) gelindiğinde, insanlar melekleri sıra sıra göreve hazır bir hâlde bulurlar. Cehenneme bekçilik edecek *hazene* isimli on dokuz melek (*zebânî*) bunlardandır. Onların görevleri oraya girecekleri karşılamaktır. Bu melekler sert, güçlü-kuvvetli olacaklar ve diğer melekler gibi görevlerini eksiksiz yerine getirecekler. Bunların

45 Zâriyât 51/4; Nâziât 79/5.

46 Zâriyât 51/4; Nâziât 79/5: Mukātil b. Süleyman, IV, 127, 574; Taberî, XXIV, 64-65; İbn Ebî Hâtim, X, 3397-3398.

47 En'âm 6/8.

48 Hûd 11/69-83; Ankebût 29/31-35; Hicr 15/51-77; Zâriyât 51/24-37: Taberî, XII, 530-537; İbn Ebî Hâtim, VI, 2066-2068.

başındaki meleğin adı Mâlik'tir.[49] Konuyla ilgili âyetler şöyledir: *"Biz, cehennemin görevlilerini meleklerden seçtik. Onların sayısını, inkâr edenler için bir imtihan vesilesi yaptık ki kendilerine kitap verilenler kesin olarak bilsinler, iman edenlerin imanı artsın, kendilerine kitap verilenler ve Müminler şüpheye düşmesin, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ile Kâfirler, 'Allah, örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi?' desinler. İşte böyle! Allah, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir. Bu, insanlar için bir uyarıdan başka bir şey değildir."*[50] Cennete girecekleri de yine *hazene* ismi verilen melekler kabul ederler. Gelenleri kapıda selâmla karşılar, müjdeler verirler.[51] Hadislerde cennette bulunacak meşhur bir meleğin adı *Rıdvân* olarak verilir.[52] Kur'ân cennete giriş sırasındaki tabloyu şöyle anlatır: *"(Onlar) Adn cennetlerine girerler. Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlar da kendileriyle beraber olur. Melekler de her kapıdan yanlarına varırlar: 'Selâm size, sabrettiğiniz için! Ne güzeldir şu sonsuzluk yurdu!' (derler)."*[53]

MELEKLER, ALLAH'IN ELÇİLERİNE ve MÜMİNLERE YARDIM EDER

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾ اِذْ تَقُولُ
لِلْمُؤْمِنِينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَلِينَ ﴿١٢٤﴾
بَلٰٓى اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ
مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾

"Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz hâlde Allah, Bedir'de de size yardım etmişti. Öyle ise, Allah'a karşı gelmekten sakının ki O'na şükretmiş olasınız. O zaman sen, Müminlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melekle Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil

49 Zuhruf 43/77; Tahrîm 66/6; Mülk 67/8; Müddessir 74/30-31; Alak 96/18; Furkān 25/25.
50 Müddessir 74/31.
51 Ra'd 13/23-24; Enbiyâ 21/103; Zümer 39/73.
52 Süyûtî, *el-Ḥabâ'ik fî Aḫbâri'l-Melâ'ik*, s. 67.
53 Ra'd 13/23-24.

midir? Evet, siz sabır gösterir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, seçilmiş beş bin melekle sizi takviye eder."

(Âl-i İmrân 3/123-125)

Melekler, Hz. İbrâhim'e rahmet, Hz. Lût'un toplumuna gazap yüzleri ile görünmüşlerdi. Onlar, Hz. Peygamber ve Müminlere de yardım için göründüler. Mekke'de Müşriklerin baskısı Müminler için Mekke'yi yaşanılamaz hâle getirmişti. Nihayet Müminler inançları uğruna yurtlarını terk edip hicret etmişti. Medine Müminlere yeni bir yurt, Medineliler de onlara kardeş olmuştu. Ne var ki Müşrikler, Müminleri Medine'de de rahat bırakmamaya kararlıydılar. Artık Müşriklerin saldırganlıklarına bir dur demek gerekiyordu. Sonunda Bedir meydanında iki taraf karşı karşıya geldi. Bir yanda bine yakın tam teçhizatlı müşrik ordusu vardı. Diğer yandaysa onun üçte biri sayıda, yeterli teçhizattan yoksun ama inançlı, kararlı ve cesur bir inanmışlar ordusu. Allah'ın son elçisi Hz. Muhammed (sas) ise ellerini açmış, dua ediyordu. Sarsılmaz iman, azim ve Allah'ın binlerce melekle yardımı sonunda zaferi getirmişti. Önlerinde Ebû Cehil'in ve pek çok müşriğin cansız bedeni duruyordu. Hayatta kalan Müşrikler ise "Kalabalıktık, teçhizatımız daha iyiydi, üstündük, nerede hata yaptık?" diyerek şaşkınlık ve perişanlık içinde mağlûbiyeti sorguluyordu. Onların en büyük yanlışları Allah'ın tarafını değil de şeytanın tarafını seçmeleriydi; Allah'a karşı gelip O'na isyan etmeleriydi. Müşrikler Allah Teâlâ'nın yenilmez melek ordularını ve yardımını hesaba katmamışlardı.

Bedir savaşı sırasında zayıf durumdaki Müminler ordusuna, Allah önce bin melekle yardım etmişti.[54] Sonra onlara destek için üç bin melek daha indirdi.[55] Ayrıca o sırada Kürz b. Câbir el-Muhâribî adındaki müşriğin Kureyş ordusuna yardım edeceği söylentisi yayıldı. Bu söylenti karşısında Müminlerin moralini yükseltmek için Allah beş bin melek daha indirmeyi vaat etti.[56] Sonra Kürz, Müşriklere yardıma gelmemiş ve bu beş bin meleğe gerek kalmamıştı. Dolayısıyla Bedir savaşıyla ilgili âyetlerde geçen farklı rakamların her birinin farklı bir bağlamı vardır. Ayrıca ilgili âyetler, Rabbimizin Müminlere olan desteğinin büyük olduğunu ve yardıma gelen meleklerin çok olduğunu vurgulamıştır. İlk indirilen bin meleğin "peş peşe olan, başkalarını yedeğine alanlar" (*mürdifîn*) şeklinde nitelenmesi de onların bu

54 Enfâl 8/9.

55 Âl-i İmrân 3/124.

56 Âl-i İmrân 3/125: İbn Kesîr, III, 175-178.

kadar olmadığını ve gerektiğinde sonra gelecek olanların bu bin meleğe destekçi olarak geleceğini anlatır. Yüce Allah, çok sayıda melek indirmekle ve bunu Müminlere bildirmekle onların yüreklerini rahatlatmayı dilemişti.[57] Hendek ve Huneyn savaşlarında da bir melek ordusu Müminlere yardıma gönderilmişti.[58] Bir diğer olay da şu âyette dile getirilir: *"İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye Müminlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah bilendir, her şeyi hikmetle yapandır."*[59] Bu âyet indiğinde Mekkeli Müşriklerle Hudeybiye anlaşması imzalanmıştı. Hz. Ömer başta olmak üzere bazı Müminler, Allah Resûlü'nün (sas) savaşmak yerine Müşriklerin şartlarına uymasını kabullenememişlerdi. Oysa Cenâb-ı Hak vahiyle bu anlaşmayı açıkça bir zafer olarak ilân etti. Aynı zamanda meleklerinin her türlü hâl ve şartta Müminlere destek olacaklarını ifade etti.[60] Nitekim melekler, Müminleri korumuş, onlara yardım etmiş ve onların yanında saf tutmuşlardır.[61] Şu hâlde bir mümin Allah'ın melekleriyle yardım etmesinden şüphe etmemelidir.

Resûl-i Ekrem'i (sas) peygamberliğinin zor zamanlarında da Allah'ın 'melek ordusu' daima korumuş ve desteklemişti. Meselâ hicret ederken de Peygamberimiz ve yol arkadaşı Hz. Ebû Bekir, bir melek ordusu ile korunmuştu.[62] Hz. Peygamber'e yönelik bu destek aile içi ilişkilerindeki zor zamanlarında da ulaşmıştı. Bir defasında Hz. Hafsa, Peygamberimizin kendisine verdiği bir sırrı Hz. Âişe'ye açmıştı. Bunun üzerine Hz. Hafsa ve Hz. Âişe vahiyle uyarılmıştı.[63] Tövbe etmemeleri durumunda başta Cebrâil olmak üzere meleklerin Peygamber'in yanında olacağı şöyle vurgulandı: *"Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz (yerinde olur). Çünkü kalpleriniz eğrilmişti. Eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilesiniz ki onun dostu Allah, Cebrâil ve iyi Müminlerdir. Bundan başka bir de melekler (ona) yardımcıdır."*[64]

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın, bütün elçilerine ve seçkin kullarına meleklerle destek verdiği örneklerle anlatılmıştır. Çevresindeki insanların, onu suçladığı bir sırada meleklerin Hz. Meryem'i teselli etmesi bunun bir örneğidir.[65] Allah, İsrâiloğullarından kendisine başkaldıranlara karşı Hz. Îsâ'yı da Rûhulkudüs yani Cebrâil (as)

57 Âl-i İmrân 3/125-126: İbn Kesîr, III, 178.
58 Tevbe 9/25-26; Ahzâb 33/9.
59 Feth 48/4.
60 İbn Sa'd, *Kitâbü'ṭ-Ṭabaḳāti'l-Kebîr*, II, 105.
61 Âl-i İmrân 3/123-124; Enfâl 8/9-12; Târık 86/4.
62 Tevbe 9/40.
63 Tahrîm 66/4: Taberî, XXIII, 94-96; Elmalılı, VII, 5084-5085; *Kur'an Yolu*, V, 403.
64 Tahrîm 66/4.
65 Âl-i İmrân 3/42-45; Meryem 19/24-26.

ile desteklemiştir: *"Andolsun biz Mûsâ'ya kitabı verdik. Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu Îsâ'ya da deliller verdik. Onu, Rûhulkudüs ile destekledik…"*[66]

Allah'ın, peygamberlerine melekleriyle verdiği destek, onlara inanıp yolunda yürüyen Müminleri de kapsar. Vahyin ilk yıllarında Müşriklerin tepeden bakan küstah tavırlarına karşı Allah'ın, Elçisine olan yardımı ve desteği şöyle ifade edilmiştir: *"Haydi, taraftarlarını çağırsın. Biz de zebânîleri çağırırız!"*[67] Aynı zamanda melekler Müminler için dua ederler. Müminlerin iyiliğini ister ve onların günahları için af dilerler. Pişmanlık duyanların tövbelerinin kabulü için yalvarır ve cehennem azabından korunmalarını dilerler:[68] *"Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunan (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Müminlerin de bağışlanmasını isterler: 'Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! (derler).'"*[69]

Allah Teâlâ tarafından iyinin, güzelin ve hakikatin yanında olmakla görevlendirilen melekler, doğruların destekçisidir. Ancak onlar inkârıyla doğruyu değil yanlışı seçenlere azap getirirler. Böylece Kur'ân âyetleri bize meleklerin iki farklı işlevini gösteriyor. Hz. Lût kıssasında anlatıldığı gibi, melekler Hz. İbrâhim'e müjde getirdiler ve üzülmemesi için ona güven verdiler; ancak öte yandan Hz. Lût'un çağrılarını kabul etmeyenleri yok ettiler.[70] Nitekim *"Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, sert, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır."*[71] âyeti bunu açık bir şekilde ifade eder.

66 Bakara 2/87, 253; Mâide 5/110.
67 Alak 96/17-18.
68 Mü'min 40/7; Şûrâ 42/5; Feth 48/4.
69 Mü'min 40/7.
70 Hûd 11/69-83; Hicr 15/8; Zâriyât 51/24-28.
71 Bakara 2/161, 210; Âl-i İmrân 3/87.

MÜMİNLER MELEKLERE İMAN EDER

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّه۪ وَالْمُؤْمِنُونَۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه۪ وَكُتُبِه۪ وَرُسُلِه۪ۜ
لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِه۪ۜ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ
رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَص۪يرُ ﴿٢٨٥﴾

"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, Müminler de (iman etti). Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. 'Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Rabbimiz! Affına sığındık. Dönüş sanadır.' dediler."

(Bakara 2/285)

Bir gün Allah Resûlü (sas) ashâbıyla mesciddeydi. Ansızın yabancı biri çıkageldi. Üzerindeki tertemiz, beyaz elbise herkesin dikkatini çekmişti. Bu gelen Medine'den değildi, ama öyle uzaklardan, çölleri aşıp gelen biri gibi de görünmüyordu. Hz. Peygamber (sas) bu geleni hemen tanımıştı. Onu daha önce Hira mağarasında melek suretinde görmüştü. Onunla isrâ ve mi'racda yol arkadaşlığı yapmıştı. Bedir'de İslâm ordusu onun desteğini almıştı. Şimdi de ashâbı ile bir arada iken mescide gelmiş, herkesin arasından geçmiş ve onunla diz dize oturuyordu. Sonra o sordu: "İman nedir?" Allah Resûlü cevap verdi: *"İman Allah'a, meleklere, peygamberlere, kitaplara, âhirete ve kadere yani hayrın da şerrin de Allah'tan geldiğine iman etmendir."* Yabancı, emin bir ses tonuyla "Doğru söyledin." diye onayladı. Ardı ardına, İslâm'ı, ihsânı ve kıyameti sordu ve aldığı cevapları aynı şekilde onayladı. Mesciddekiler meraklı gözlerle olup biteni anlamaya çalışıyor, yabancının hem soru sormasına hem de cevabı tasdik etmesine bir anlam veremiyorlardı. Misafir, sorularını sorup cevaplarını alınca şaşkın bakışlar altında oradan ayrıldı. Sonra Peygamberimiz açıkladı ki, bu kişi, Müslümanlara dinini öğretmek için gelen Cebrâil'di.[72]

Meleklere iman, İslâm'ın inanç esaslarından biridir. Allah'a imandan sonra meleklere iman gelir. Meleklere iman, gözle görülmeseler (*gayb*) de onların var olduğunu bilmek ve kabul etmektir. Râzî (ö. 606/1210) şu hususların meleklere inanmanın kapsamında olduğunu belirtir: Meleklerin belirli görevleri vardır. Allah'ın bu

72 Şûrâ 42/52: Mâtürîdî, XIII, 216-217; Buhârî, "Îmân", 36; Müslim, "Îmân", 1.

dünyada ve âhirette emirlerini eksiksiz yerine getirirler. Onlar mâsum ve temizdir. Sürekli Allah'ı yüceltip tesbih ederler. Allah'ın indirmiş olduğu kitaplar onlar vasıtasıyla insanlara ulaşmıştır.[73]

Meleklere iman, peygamberlere ve onların getirdiği kitaplara imandan ayrı düşünülemez. Çünkü Allah, çoğu zaman, buyruklarını peygamberine vahiy meleği ile bildirir. Bu nokta âyette de açıkça belirtilmektedir: *"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitap'a iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse, derin bir sapkınlığa düşmüş olur."*[74] *Âmenerrasûlü* olarak bilinen Bakara sûresi 285. âyet Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imana birlikte yer verir. Böylece âyet inanç esaslarının bir bütün olduğunu vurgular. Meleklere iman ederek insan, Allah Resûlü'nü ve getirdiği mesajı doğrulamış, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmış olur.[75] Âyette meleklere imanın ikinci sırada zikredilmesi, vahyin Allah'tan insana iletilmesinde aracı olmaları sebebiyledir.[76]

Müminler melekler arasında ayrım yapmazlar. Yahudiler savaş ve şiddet âyetleri getirdiğini ileri sürerek Cebrâil'e düşmanlık ederlerdi. Onun yerine müjde ve bereket getirdiğine inandıkları Mîkâil'i elçi melek olarak görürlerdi.[77] Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e (sas) inanmama gerekçesi olarak da vahyi getirenin Cebrâil olmasını ileri sürmüşlerdi. Bu tutumun imanın bütünlüğünü nasıl bozduğunu âyetler açıkça ortaya koyar: *"De ki: Cebrâil'e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki Allah'ın izniyle Kur'ân'ı senin kalbine bir hidayet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve Müminler için de müjdeci olarak o indirmiştir. Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı Kâfirlerin düşmanıdır."*[78]

Müminlerin Allah'ın kulları meleklerin kendilerine dost ve destekçi olduğunu bilmeleri onlara güç verir. Bu dostluk insanın yaratıldığı zamanlarda başlamıştır. İblîs insanlığın atası Hz. Âdem'e secde edilmesi emrine karşı gelirken melekler bu emri yerine getirmişlerdi. Böylece insana düşman olan İblîs'e rağmen, insanı Allah'ın bir başka kulu olarak tanıyıp benimsemişlerdi. İşte bu nedenle Rabbimiz, melekleri, kendileri gibi O'na olan kulluğunu unutmayan, O'nun yolunda yürüyen

---

73 Bakara 2/285: Râzî, VII, 143-144.

74 Nisâ 4/136.

75 Bakara 2/285: Taberî, V, 149.

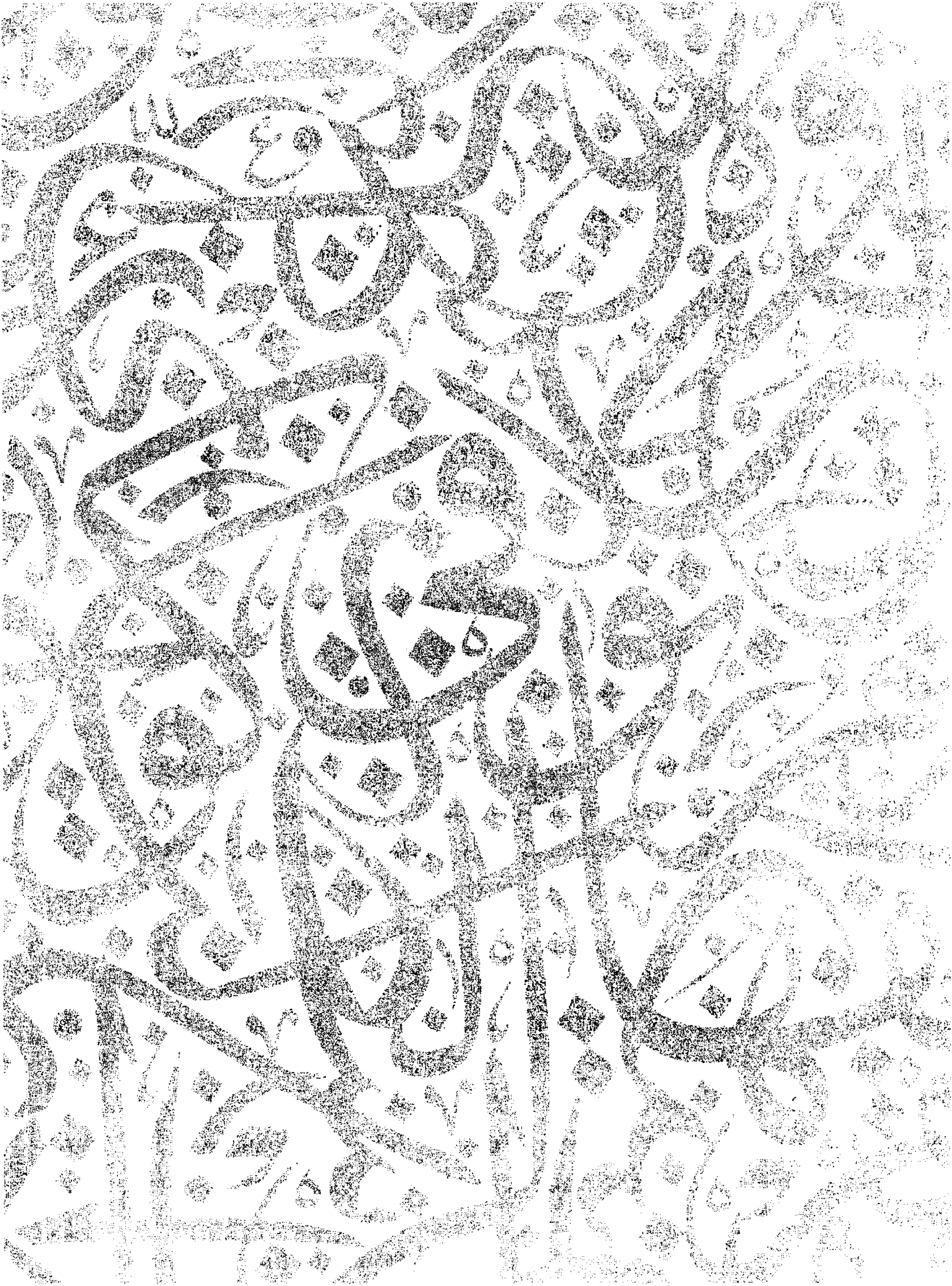
76 Bakara 2/285: Râzî, VII, 143-144.

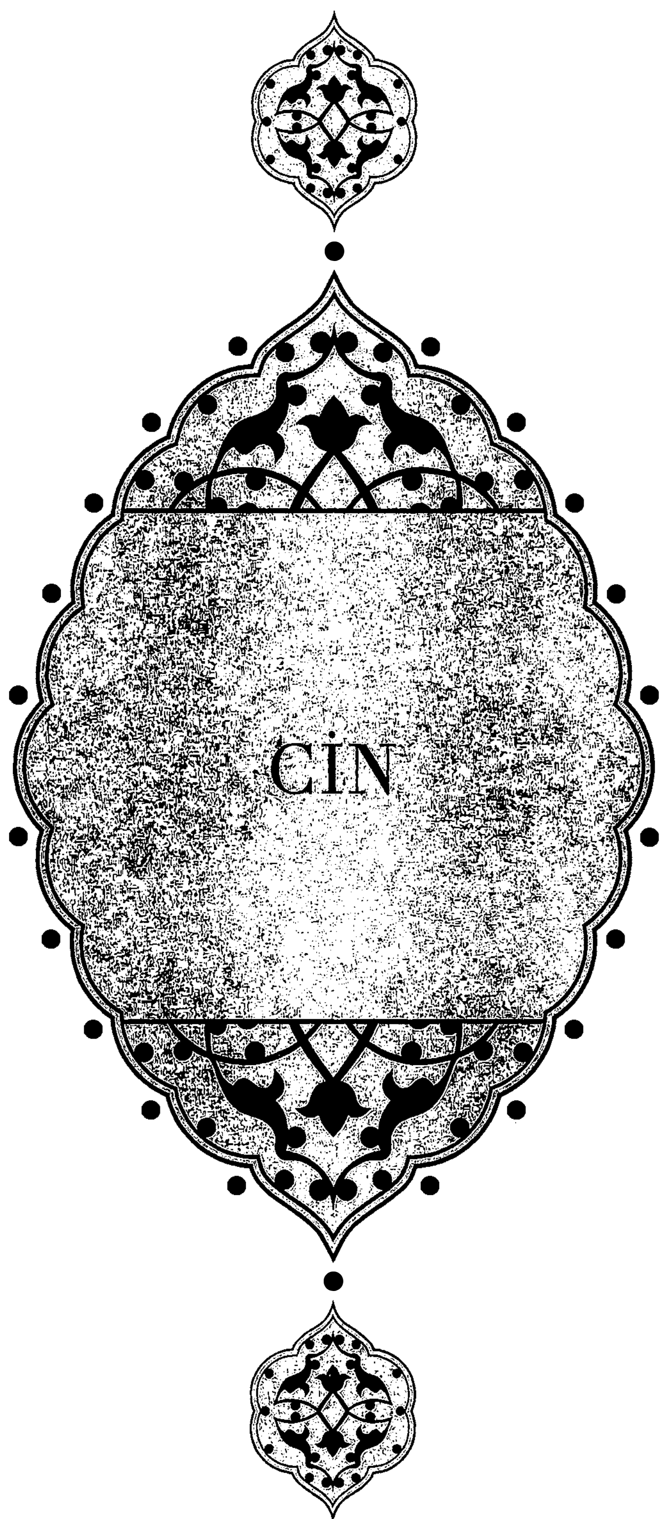
77 Bakara 2/97-98: Taberî, II, 283.

78 Bakara 2/97, 98.

Müminleri korumaları, desteklemeleri için görevlendirmiştir. Allah'ın insanlar arasından, insanlara doğruyu göstermek için seçtiği elçilerine, O'nun buyruklarını yine bir melek, Cebrâil getirmiştir. Melekler, insanların hizmeti için yaratılan rüzgâr ve bulutların yönlendirilmesi gibi tabiat hakkındaki görevleri de yine Allah'ın buyruğuyla usanç duymadan ve isyan etmeden yerine getirirler. Allah'ın yüceliğini kabul eder ve yaptıklarıyla da O'nu aralıksız yüceltirler. Müminler de meleklerin kulluk ve itaatlerine imrenirler. Onlar tıpkı melekler gibi Allah'ın emirlerini herkesin ve her şeyin üstünde tutma çabasında olurlar. Bu yüzden, Müşriklerin meleklerde şirk dinine uygun olarak gördükleri birtakım görev ve özellikler Kur'ân'da kesin olarak reddedilmiştir. Bunlar Allah Teâlâ'nın hiçbir zaman meleklere vermediği görev ve özelliklerdir. Melekler yoldan çıkmış kulları Allah'tan aldıkları emirle cezalandıracak, can alma ve kıyamet günü cehennemliklerin gözetimi görevini eksiksiz yerine getirecektir. Diğer taraftan Yüce Allah'a ve elçilerine inanan ve doğru işler yapanları, onlar için yaratılan cennete koyacak olanlar da melekler olacaktır.

CİN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْجَٓانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

"Cin türüne gelince daha önce onu da kavurucu ateşten yaratmıştık."

(Hicr 15/27)

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

"Ben, cinleri ve insanları, başka değil,
sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."

(Zâriyât 51/56)

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّه۪ۜ اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُون۪ي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۜ بِئْسَ لِلظَّالِم۪ينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾

"Hani biz meleklere: 'Âdem'e secde edin', demiştik; İblîs'ten başka hepsi secde ettiler. O, cinlerdendi; Rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne fena bir bedeldir."

(Kehf 18/50)

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَم۪يعًاۚ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِۚ وَقَالَ اَوْلِيَٓاؤُ۬هُمْ مِنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَٓا اَجَلَنَا الَّذ۪ٓي اَجَّلْتَ لَنَاۜ قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ اِنَّ رَبَّكَ حَك۪يمٌ عَل۪يمٌ ﴿١٢٨﴾

"Allah, onların hepsini bir araya topladığı gün, 'Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız.' der. Onların, insanlardan olan dostları ise: 'Ey Rabbimiz! (Biz) birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık.' derler. Allah buyurur ki: 'Allah'ın dilediği hariç, içinde ebedî kalacağınız yer ateştir. Şüphesiz Rabbin hüküm ve hikmet sahibi ve her şeyin hakikatini bilendir.'"

(En'âm 6/128)

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖي
وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۜ قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ
الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرٖينَ ﴿١٣٠﴾

"Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? 'Kendi aleyhimize şahitlik ederiz.' derler; dünya hayatı onları aldatmış oldu ve (âhirette) kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler."

(En'âm 6/130)

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِهٖٓ اِلَّا دَٓابَّةُ الْاَرْضِ تَأْكُلُ
مِنْسَاَتَهُۚ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا
فِي الْعَذَابِ الْمُهٖينِ ﴿١٤﴾

"Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, (cinler onun) öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı."

(Sebe' 34/14)

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثٖيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِۘ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَاۘ وَلَهُمْ
اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَاۘ وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ
اَضَلُّۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

"Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu (yaptıkları sebebiyle) cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."

(A'râf 7/179)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân'ın varlığını bildirdiği ve biz insanların duyularıyla kavrayamadığı varlıklardan biri de cindir. İnsanlar melekleri göremedikleri gibi, cinleri de göremez fakat onlar insanları görürler.[1] Kur'ân'a göre cinler de Allah'a kulluk etmekle sorumludur. İnsanlar gibi cinler de akıl, şuur ve irade sahibi olduklarından seçme yeteneğine sahiptir.[2] Bu yüzden iyileri de kötüleri de vardır.[3] Allah onları insandan önce yaratmıştır.[4] Kullukla sorumlu olduklarından, onlara da Allah'ın emirlerini hatırlatan peygamberler gelmiştir.[5] Ayrıca âyetler, onlardan Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a iman edenlerin bulunduğunu bizlere bildirir.[6]

Kur'ân'da yirmi iki âyette *cinn* beş âyette de *cânn* kelimeleri geçer. Kur'ân'da Cin adında bir sûre de vardır.[7] Bu sûrede İslâm öncesi Arapların cinler hakkındaki yanlış inançları düzeltilir ve Kur'ân sayesinde bazı cinlerin kendi yanlışlarını görüp hakikate döndükleri anlatılır. Nitekim Câhiliye toplumunda cin inancı tevhidden uzaktı ve şirke bulaşmıştı. Çünkü Araplar, Yüce Allah'a ait birtakım güç ve sıfatların cinlerde de olduğunu iddia ediyor, Allah Teâlâ'ya ortak koşuyorlardı.[8] Onların insanlar için Allah'a aracılık edeceğine (*şefaat*) inanıyorlardı. Böylece Allah'a ortak koşuyor, O'na boyun eğer gibi cinlere itaat ediyorlardı.[9] Yine cinlerin görünmeyeni (*gayb*) bildiği ve yüce âlemlerden kâhinlere bilgi taşıdıkları kabul ediliyordu. Kur'ân, Arapların bu konudaki inançlarını tevhid ilkesi uyarınca düzeltmiştir. Cinlere kulluk edilemeyeceği, aksine onların Allah Teâlâ'ya kulluk için yaratıldıklarını belirtmiştir. Yine Kur'ân, cinlerin gaybı bilmediğini ve daha da önemlisi, vahyin onların etkisinden korunduğunu bildirmiştir.

1 A'râf 7/27.
2 Zâriyât 51/56.
3 Cin 72/14-15.
4 Hicr 15/27.
5 En'âm 6/130.
6 Ahkāf 46/30-31; Cin 72/1-2.
7 Cin 72/1-28.
8 En'âm 6/100: Kurtubî, VIII, 479-480; Sâffât 37/158: Elmalılı, III, 1998, 2004.
9 Sâffât 37/158: Elmalılı, VI, 4077.

Cinn kelimesi, "örtmek, gizlemek, göstermemek" anlamındaki *c-n-n* kökünden türemiş bir isimdir.[10] Kelime fiil olarak Kur'ân'da bu anlamıyla bir âyette geçer.[11] Bununla birlikte "gecenin zifiri karanlığı" mânasında kullanılır.[12] *Cennet,*[13] *cinnet,*[14] *mecnûn*[15] ve *cenîn*[16] kelimeleri aynı kökten türemiştir ve her birinde gizleme ve örtülü olma anlamı vardır.[17] Meselâ bahçe (*cennet*), ağaçlar ve bitkiler zeminini örttüğü; delilik (*cinnet*), insanın aklını gizlediği; deli (*mecnûn*), aklı örtüldüğü; ana karnındaki çocuk da (*cenîn*) örtülerle kaplı olduğu için aynı kökten türeyen isimlerle adlandırılmıştır.[18] Cinler de insanlar tarafından görünmedikleri ve gizli varlıklar oldukları için onlara bu isim verilmiştir.[19] Nitekim cinlerden biri olan İblîs'ten bahseden âyette insanın onu ve yandaşlarını göremediğine işaret edilir.[20]

Kur'ân'da *cânn* kelimesi bütün cin cinsini ifade etmek için kullanılır.[21] Kelime, insanın karşılaştığı ilk cin olan İblîs'i de ifade eder.[22] Cinlerin tutuşmuş, alevlenmiş (*mâric*),[23] öldürücü ve zehirleyici (*semûm*)[24] özellikler taşıyan bir ateşten (*nâr*) yaratıldığı belirtilir. İnsana secde etmesini emreden Yüce Allah'ın bu emrini çiğneyen ve isyanın sembolü olan cinin adı İblîs'tir. O, bu günahından dönmedi. İlâhî rahmetten ümit kesmek ve derin üzüntüye kapılmak onun özelliği oldu ve bu yüzden *İblîs* ismiyle anıldı.[25] Cinler içinde Allah'a isyan eden ve kötülük için çabalayanlar da "İblîs'in askeri" olarak anıldılar.[26] Bu yüzden, Kur'ân'da haktan

10 En'âm 6/76: Âlûsî, VII, 198.
11 En'âm 6/76: Beyzâvî, I, 500.
12 En'âm 6/76: Kurtubî, VIII, 438; Beyzâvî, I, 500; İbn Âşûr, VII, 317-318.
13 Bakara 2/35, 82, 111.
14 A'râf 7/184; Hûd 10/119; Mü'minûn 23/25.
15 Hicr 15/6; Şuarâ 26/27; Sâffât 37/36.
16 Necm 53/32 (çoğulu *ecinne* olarak).
17 En'âm 6/76: Râzî, XIII, 49; Kurtubî, VIII, 438.
18 Râgıb el-İsfahânî, s. 98-99.
19 En'âm 6/100: Âlûsî, VII, 240-241.
20 A'râf 7/27.
21 Hicr 15/27: Beyzâvî, II, 239.
22 Hicr 15/27: Taberî, XIV, 63; Begavî, III, 57.
23 Rahmân 55/15: Kurtubî, XX, 126.
24 Hicr 15/27: Kurtubî, XII, 207; Elmalılı, V, 3059.
25 Râgıb el-İsfahânî, s. 60; İbn Manzûr, VI, 29; Bakara 2/34: İbn Âşûr, I, 424.
26 Şuarâ 26/95: Begavî, III, 472.

uzaklaşan anlamına[27] gelen *şeytân* kelimesi[28] insanlar için kullanıldığı gibi şeytanlaşan diğer cinler (*şeyâtîn*) için de kullanılmıştır.[29] Nitekim âyetlerde yer yer "cin" ve "şeytan" kelimeleri birbirinin yerine kullanılır. Dik kafalılık, inkâr, isyan ve kötülük (*mârid, merîd, 'ifrît*) bunların özelliğidir.[30] Yüce makamlardan haber çalma girişiminde bulunduklarında taşlanır, kovulur (*recm*)[31] ve ateş parçalarıyla (*şihâb,* ç. *şuhûb*) buradan uzaklaştırılırlar.[32]

27 En'âm 6/128: Taberî, IX, 555; Beyzâvî, I, 518; İbn Kesîr, VI, 172.
28 En'âm 6/112.
29 En'âm 6/112: Taberî, IX, 498; Begavî, II, 152-153.
30 Nisâ 4/117: Taberî, VII, 491; Neml 27/39: Beyzâvî, II, 567; Sâffât 37/7: Kurtubî, XVIII, 11.
31 Hicr 15/17: Kurtubî, XII, 187; Elmalılı, V, 3048-3049.
32 Hicr 15/18: Beyzâvî, II, 236.

Hicretten bir veya iki yıl önceydi. Peygamber Efendimiz, sevgili eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Tâlib'i kaybetmişti.[1] Kayıpları onu çok üzmüştü. Nitekim bu yıla "hüzün yılı" adı verildi. Bir taraftan yaşadığı acı olaylar diğer taraftan Mekke'de Müşriklerden gördüğü zulüm, İslâm'a davet için onu yeni imkânlar aramaya yöneltmişti. Bu amaçla Tâif'e gitti, ama burada da umduğunu bulamayacaktı. Tâif halkı onun İslâm'a davetine hakaretlerle karşılık vermişti. Hatta dönüş yolunda halk onu ayaktakımı gençlere ve kölelere taşlattı. Yaralanmıştı, bitkindi. Yaşadığı acı ve üzücü olaylardan sonra Mekke'ye dönüş yolunda Nahle vadisinde sabah namazını kılıyordu. Okuduğu âyetleri bir grup cin de onun yanı başına sokulmuş dinliyordu. Çünkü cinlerin başı İblîs, göğün artık ateş alevleriyle korunmasına neden olan olayı çok merak etmişti. Bunun sebebini araştırmak üzere de etrafa cinleri göndermişti. Cinler Kur'ân'ı dinleyince, sebebin Kur'ân vahyinin inmeye başlaması olduğunu anladılar. Bu olay üzerine şu âyetler inmiştir: *"Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'ân'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik. Yanına geldiklerinde 'Susup dinleyin!' dediler, okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler. 'Ey halkımız!' dediler, 'Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, gerçeğe ve doğru yola rehberlik eden bir kitap dinledik. Ey halkımız! Allah'ın davetçisine uyun ve ona iman edin ki, Allah günahlarınızı bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun.'"*[2] Âyetler, Resûlullah'ın sıkıntılarını hafifletmiş, az da olsa teselli vermişti. Çünkü artık Hz. Peygamber kendisine ve getirdiği Kur'ân'a cinlerden inananların varlığını biliyordu. Cinlerin iman ettiğinin bildirilmesi, Müşriklere karşı da bir uyarı olmuştu. Müşrikler inanmasa da kimi cinler artık Kur'ân'ın Allah Teâlâ katından geldiğine inanıyordu.[3]

---

1 Ahkāf 46/29: İbn Kesîr, XIII, 31.
2 Ahkāf 46/29-32: Râzî, XXVIII, 31; Kurtubî, XIX, 220-222.
3 Ahkāf 46/29-32: İbn Âşûr, XXVI, 57-58.

CİNLER, YÜCE ALLAH'A KULLUKLA SORUMLUDUR

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

"Ben, cinleri ve insanları, başka değil,
sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."
(Zâriyât 51/56)

Cinler, tıpkı insanlar gibi Yüce Allah'a kulluk etmek için yaratılmıştır. Âyette *"Ben, cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."*[4] buyrulur. Nitekim Allah Hz. Âdem, Hz. Havvâ ve İblîs'i cennetten yeryüzüne indirirken, bundan sonra olacakları şöyle bildirir: *"Oradan hepiniz inin! Benden size muhakkak bir yol gösterici gelecektir. Kim benim gönderdiğim rehbere uyarsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir. İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar cehennemliklerdir ve orada devamlı kalıcıdırlar."*[5] Dolayısıyla insanlar gibi cinler de Allah'a kullukla sınanmaktadır.[6] Çünkü akıl ve özgür seçme yetisi olan yaratılmışlar sorumludurlar. Dünyadaki ve cennetteki nimetlerin sayıldığı Rahmân sûresinde buna işaretle insanlara ve cinlere tekrar tekrar şu uyarı yapılır: *"Ey siz iki topluluk, artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"*[7] Öyleyse insanların olduğu gibi cinlerin de inananları-inanmayanları; iyileri-kötüleri vardır. Nitekim Hz. Peygamber'in (sas) Kur'ân okumasını dinleyen cinlerin şöyle dedikleri âyetlerde bizlere aktarılır: *"Doğrusu içimizde iyiler var, ama aramızda başka türlü olanlar da var; hâsılı biz farklı gruplardan oluşuyoruz. Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var. Boyun eğenler doğru yolu hedeflemişlerdir. Hak yoldan sapanlar ise cehennemin yakıtı olmuşlardır."*[8] Bunun sonucunda da şu âyette işaret edildiği gibi inkâr eden cinlerin yeri, inkâr eden insanların gideceği yer olacaktır: *"Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!"*[9] Çünkü bunlar dünyada Allah'a isyan etmiş, günahta birbirine yardımcı olmuş ve birbirlerini zarara sokmuşlardır.[10] Yani kötü cinler ve kötü insanlar

4 Zâriyât 51/56: Kurtubî, XIX, 506.
5 Bakara 2/38-39.
6 Bakara 2/39: Râzî, III, 30; Cin 72/16-17: Râzî, XXX, 161-162.
7 Rahmân 55/13, 16, 18.
8 Cin 72/11, 14-15.
9 Hûd 10/119. Ayrıca bk. Secde 32/13; En'âm 6/128; Fussılet 41/25-29; Ahkāf 46/18.
10 En'âm 6/129: Kurtubî, IX, 29-30.

hayâsızlık yapmak, tuzak kurmak, yalan söylemek, iftira etmek, sihir yapmak, aldatmak, fesat çıkarmak gibi kötü işleri yaparken birbirlerini desteklemişlerdir.[11] Dolayısıyla sonuçta cehenneme girmekle cezalandırılmışlardır: *"Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu (yaptıkları sebebiyle) cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."*[12] Bunların en büyük suçu Allah'ın gönderdiği peygamberlere inanmamalarıdır. Oysa onlara Allah'ın âyetlerini anlatan ve hesap gününü hatırlatan peygamberler gelmişti. Ne var ki bunlar dünya hayatına aldandılar. Sonunda hesap günü gelince de inkâr ettiklerine kendileri şahitlik etmek durumunda kalacaklardır.[13] Cehenneme girdiklerinde ise sapmalarına neden olduklarını iddia ettikleri önceki nesilleri suçlayacak ve lânetleyeceklerdir.[14]

Cinler arasında Allah'a ve peygamberlerine isyan edenler, inananların ve peygamberlerin düşmanı, inanmayanların ise dostu olanlar vardır. Konu âyetlerde şu şekilde dile getirilir: *"Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar."*[15] *"Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık."*[16] Cin ve insan şeytanlarının düşmanlık yollarından birisi, Allah'a itaatte insanların akıllarını karıştırmaktır (*vesvese*). Yüce Allah bundan korunmak için kendisine sığınmamızı ister ve bizlere şu uyarıyı yapar: *"De ki: 'Cinlerden ve insanlardan, insanların kalplerine vesvese sokan sinsi şeytanın şerrinden insanların Rabbine, insanların mâlik ve hâkimine, insanların mâbuduna sığınırım!'"*[17] Şeytanlıkta cinlere önderlik eden İblîs de Allah hakkında uygun olmayan iddialarda bulunur. O'nun eşi ve çocuğu olduğunu iddia eder, O'nun kullarını doğru yoldan saptırır. Konu âyette şöyle ifade edilir: *"Doğrusu aramızdaki beyinsiz, Allah hakkında ipe sapa gelmez şeyler söylüyormuş."*[18]

Cinlerden olan şeytanlar, insanların birçoğunu yanlış yola götürmüşlerdir. Kur'ân, Câhiliye inançlarından bunun örneklerini bizlere verir. Meselâ onlar, Müşriklere kendilerinin olağanüstü bir güce sahip oldukları kuruntusunu verirdi. Onlar da Allah Teâlâ ile cinler arasında bir soy bağı olduğuna inanmışlardı. Âyetler bunu

11 En'âm 6/128: Elmalılı, III, 2053.
12 A'râf 7/179.
13 En'âm 6/130.
14 A'râf 7/38-39.
15 En'âm 6/112.
16 A'râf 7/27.
17 Nâs 114/1-6.
18 Cin 72/4: Taberî, XXIII, 321-322; İbn Âşûr, XXIX, 223.

şöyle anlatır: *"(Müşrikler) cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir."*[19] *"Onlar Allah ile cinler arasında bir soy birliği yakıştırdılar."*[20] *"Gerçekten onlar (Müşrikler) cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı."*[21] *"İnsanlardan bazı adamlar cinlerden bazı kişilere sığınırlardı, onlar da bunların şaşkınlıklarını arttırırlardı."*[22] Böylece cinlerin şeytanlık edenleri, yine insanlar arasındaki şeytanların kötülüklerinin daha da artmasına neden olurlardı. İslâm öncesinde Araplar, bir çölde, bir vadide gecelediklerinde, orada var olduğuna inandıkları cinlerden korkarlardı. Yüksek sesle oraya hâkim olduğunu kabul ettikleri en büyük cine sığınır ve ondan kendilerini korunmasını dilerlerdi.[23] Kur'ân-ı Kerîm, Müşriklerin bu tür inançlarının geçersizliğine dikkat çekerek cinlere sahip olmadıkları bazı güçler atfetmelerine karşı çıkmıştır. Bu gerçeği bilen ve Yüce Allah'a içtenlikle bağlı olan Müminler, onlardan korkmaz, onların etki ve kontrolleri altına girmezler.[24] Allah'a iman eden cinler ise Allah'a iman edip egemenliğini kabul etmek ve teslim olmaktan başka çarelerinin bulunmadığını bilirler.[25]

CİNLER, GAYBI BİLEMEZ

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِه۪ٓ اِلَّا دَٓابَّةُ الْاَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَاَتَهُۚ فَلَمَّا خَرَّ
تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُه۪ينِ ﴿١٤﴾

"Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, (cinler onun) öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı."

(Sebe' 34/14)

19 En'âm 6/100: Kurtubî, VIII, 479-481.
20 Sâffât 37/158.
21 Sebe' 34/41; ayrıca bk. En'âm 6/100.
22 Cin 72/6.
23 Cin 72/6: Taberî, XXIII, 322-323; Râzî, XXX, 156; Âlûsî, XXIX, 85.
24 Cin 72/12: Elmalılı, VIII, 5382 vd.
25 Cin 72/12.

Kur'ân'dan öğrendiğimize göre, Allah'ın gönderdiği peygamberleri inkâr edenler, vahyin kaynağı konusunda onlara iftira etmişlerdir.[26] Mekke'de Müşrikler de aynı iftirayı Peygamberimize yönelterek onu cinlenmiş olmakla suçladılar. Onlar, Kur'ân'ın eşsiz dili karşısında, Allah Resûlü'nün cin dostları olduğunu ve onların gaybdan kendisine haber getirdiklerini iddia ettiler. Âyetler onların bu iftiralarını şöyle nakletmektedir: *"Ey kendisine vahiy geldiğini (iddia eden) adam! Sen kesinlikle bir mecnunsun."*[27] *"Mecnun bir şairin sözüyle mi tanrılarımızı bırakacağız?"*[28] Böylece Müşrikler, Kur'ân'ın Allah Teâlâ'dan gelmediğini ve Hz. Peygamber'e (sas) inen varlığın melek değil, şeytanlık eden cinler olduğunu iddia etmişlerdir. Cenâb-ı Hak da onların bu iddialarını reddederek şöyle buyurmuştur: *"Biz ona şiir öğretmedik; zaten bu ona yaraşmazdı da. Ona vahyedilen, ancak bir öğüt ve apaçık Kur'ân'dır."*[29] *"Andolsun, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya koyamazlar."*[30] *"Onu (Kur'ân'ı) şeytanlar indirmedi. Bu onlara düşmez, zaten buna güçleri de yetmez. Şüphesiz onlar, vahyi işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır."*[31]

İslâm öncesinde göklerden bilgi çalma teşebbüsünde olan şeytanlık eden cinler vardı. Bazen onlar yüce melekler topluluğunu (*mele-i a'lâ*) dinler, çok az da olsa onlardan bilgi çalarak kâhinlere taşırlardı.[32] Bu küçük habere yüzlerce yalan katarak onlara anlatırlardı. Hadislerde bu konu şöyle belirtilir: "Allah Teâlâ gökte (meleklere) bir işin yerine getirilmesi için emir verir. Allah'ın, düz bir taş üstünde (hareket ettirilen) zincir sesine benzer bu ilâhî emrine melekler tamamıyla boyun eğerler. Korkuyla kanatlarını birbirine vururlar. Kalplerindeki bu korku sükûnet bulunca melekler (Cebrâil ve Mîkâil gibi Allah'a yakın olanlara), 'Rabbimiz ne söyledi?' diye sorarlar. Onlar da Allah'ın sözleri için 'O haktır, Allah yücedir, büyüktür.' diye (Allah'ın emir ve buyruklarını bildirirler). Bu esnada, kulak hırsızlığı yapan şeytanlar Allah'ın emir ve buyruklarını işitirler. Bunu yaparken onlar, birbirlerinin sırtında dizilmişlerdir. Şeytanlar bu durumda iken, bazen meleklerin bu konuşmalarını duyan en üstteki şeytana bir ateş parçası gelir vurur. O, haberi bir alttakine ulaştırmadan ateş onu yakar. Bazen de ateşten kurtulur ve altındaki şeytana haberi verir. O da altındakine vererek, haberi yeryüzüne, kâhine veya sihir yapana kadar ulaştırırlar. O zaman kâhin,

26 Şuarâ 26/27; Duhân 44/14; Zâriyât 51/39, 52; Kamer 54/9.
27 Hicr 15/6.
28 Sâffât 37/36.
29 Yâsîn 36/69.
30 İsrâ 17/88.
31 Şuarâ 26/210-212.
32 Sâffât 37/9-10: İbn Âşûr, XXIII, 92.

o haberle beraber yüzlerce yalan uydurup halka anlatır. (Allah'ın o emri yeryüzünde gerçekleşince, o kâhinin sözü doğru çıkmış olur ve haberi işitenler), 'Nasıl, bize falan kimse, falan günde şöyle şöyle olacak diye haber vermemiş miydi ve gökten duyulan sözle ilgili onun doğru söylediğine şahit olmadık mı?' derler."[33]

Peygamber Efendimize vahyin gelmesiyle birlikte gökler, şeytanlık eden cinlere karşı daha güçlü muhafızlar ve ateş mermileriyle koruma altına alındı.[34] Cin şeytanların birtakım haber kırıntıları toplaması bile engellendi: *"Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. Hâlbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor."*[35] Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942), âyetlerde geçen ateş topunu (*şihâb*) manevî anlamda yorumlamıştır. Buna göre söz konusu kelimenin peygamberlik nuru ve Kur'ân âyetleri olarak anlaşılması daha doğrudur. Böylece hakikati temsil eden âyetler ve Kur'ân'ın mûcizeleriyle asılsız ve bâtıl fikirlere karşı ateşler fırlatılmıştır. Bu yoruma göre, Kur'ân'a muhalefet eden insan ve cin şeytanları bundan telâşa düşmüş ve ne diyeceklerini şaşırmışlardır. Çünkü manevî mermiler durumundaki bu ateş parçaları, onların saptırmalarını ve kötülüklerini yok etmiştir.[36] Böylece şeytanların, dostları olan müşrik kâhinlere yalan yanlış haber taşımaları bütünüyle engellenmiştir.[37] Konu âyetlerde şu şekilde anlatılır: *"Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk ve seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik. Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk. Ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa onu da parlak bir ateş parçası kovalar."*[38] Böylece Allah Teâlâ kullarına iyilikte bulunmuş ve gönderdiği kitabı katıştırmalardan ve eksiltmelerden korumuştu.[39] Yine şeytanların, Allah'ın bilinmesini istemediği her konuya erişmeleri engellendi.[40] Konuyla ilgili diğer âyetler de şunlardır: *"Biz yakın semayı yıldızların güzelliğiyle bezedik. Ve (onu) her türlü isyankâr şeytanî güce karşı koruduk. Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır; ayrıca onlar (âhirette de)*

33 Hicr 15/18: İbn Kesîr, VIII, 248. Ayrıca bk. Sebe' 34/23; İbn Kesîr, XI, 283-284; Buhârî, "Tefsîr", 34; Müslim, "Selâm", 124.

34 Cin 72/8-9.

35 Cin 72/8-9.

36 Mülk 67/5: Elmalılı, VIII, 5202; Cin 72/9: Elmalılı, VIII, 5403-5404.

37 Hicr 15/17-18: Beyzâvî, II, 236; Elmalılı, V, 3052; İbn Âşûr, XIV, 31.

38 Hicr 15/16.

39 Hicr 15/16-18: Râzî, XIX, 172-174; İbn Âşûr, XIV, 29-30; Cin 72/8-9: İbn Kesîr, XIV, 149-151.

40 Hicr 15/17: İbn Âşûr, XIV, 31.

bitmez bir azaba çarptırılacaklardır. Ancak, (o yüce topluluktan) bir bilgi kırıntısı kapan olursa onu da delip geçen bir ateş topu kovalar."[41]

Cin sûresinin inişine sebep olan olay göstermektedir ki, Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başlamasıyla cinler artık göklerden haber çalamadılar. Kur'ân'ı dinlemeye başladılar. Rivayete göre, cinler melekler arasındaki haberleşmeden elleri boş dönünce, "Hayrola, niçin eliniz boş döndünüz?" diye arkadaşlarını sorguladılar. Onlar da "Beklenmedik bir durumla karşılaştık, üzerimize ateş topları fırlatıldı, gök haberlerinden çalmamıza fırsat verilmedi", dediler. Arkadaşları, "Bu durum olağanüstü bir olaydan ötürü olmalıdır, gidin, her tarafı araştırın, ne var, bir bakın bakalım" dediler. Cinler gruplar hâlinde her tarafa dağıldılar. Bunlardan Arabistan'ın Kızıldeniz sahilindeki Tihâme tarafına giden bir grup cin, kendilerini hayran bırakan bir ses duydu. Bu ses, arkadaşlarıyla birlikte Ukâz Panayırı'na giderken yolda cemaate sabah namazı kıldıran Allah Resûlü'nün Kur'ân tilâvetinden başka bir şey değildi. Cinler merakla Resûl-i Ekrem'in etrafını kuşattılar, hayran hayran onu dinlediler.[42] Sonra da "Bizim göklerden haber almamıza engel olan şey işte budur!" dediler. Duydukları Kur'ân onları çok etkilemişti; ona iman ettiler. Böylece yeni bir inanç ve ruhla diğer cinlerin arasına geri döndüler.[43] Hz. Peygamber (sas) o esnada Kur'ân'ı dinleyen cinleri görmemişti, fakat bu durum vahiy yoluyla kendisine bildirilmişti.[44] Allah, insanlara da bunu haber vermesini emrederek şöyle buyurdu: *"De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) dinleyip şöyle söyledikleri bana vahyolundu: Gerçekten biz, doğru yola ileten, hârikulâde güzel bir Kur'ân dinledik ve ona iman ettik. Artık kimseyi Rabbimize asla ortak koşmayacağız."*[45]

Kur'ân, Câhiliye Araplarının cinlerin gaybı bildiğine ilişkin yanlış inançlarını düzeltmiştir. Bunu Hz. Süleyman'ın kıssasında görüyoruz. Onun emrine verilen cinler, bu peygamberin asâsına dayalı olarak öldüğünü ve bir süre öylece kaldığını anlayamamışlardı. Konu Kur'ân'da şu şekilde anlatılır: *"Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, (cinler) onun öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı."* Rivayete göre Hz. Süleyman ibadete çok düşkündü ve saatler boyunca ibadet ederdi. Rabbinin huzurunda iken yaslanacağı bir asâsı vardı. Bir gün yine âdeti üzere Rabbine ibadet ederken ölüverdi,

41 Sâffât 37/6-10. Ayrıca bk. Mülk 67/5.
42 Cin 72/19.
43 Cin 72/1-3: Taberî, XXIII, 310-311; Buhârî, "Tefsîr", 72; "Ezân", 105; Müslim, "Ṣalât", 149.
44 Cin 72/1-3: Taberî, XXIII, 310-311.
45 Cin 72/1-2.

ama cinler onun ibadetine devam ettiğini sandılar. Asâsına yaslanmış olarak günlerce, hatta aylarca kaldı. Bu sırada bir ağaç kurdu asâyı içinden yiyordu. Ancak asâ kırılınca Hz. Süleyman'ın bedeni yere yıkıldı ve öldüğü o zaman anlaşıldı. Cinler Hz. Süleyman'ın öldüğünü ve bir ağaç kurdunun asâyı kemirdiğini bilememişlerdi. Yani görebildikleri dışında (*gayb*) bir bilgi edinememişlerdi.[46] Cinlerin kendileri Kur'ân'ın ifadeleriyle bunu şöyle itiraf etmişlerdir: *"Bilmiyoruz, yeryüzündekiler hakkında bir kötülük mü murat edildi yoksa Rableri onlar için bir iyilik mi diledi?"*[47]

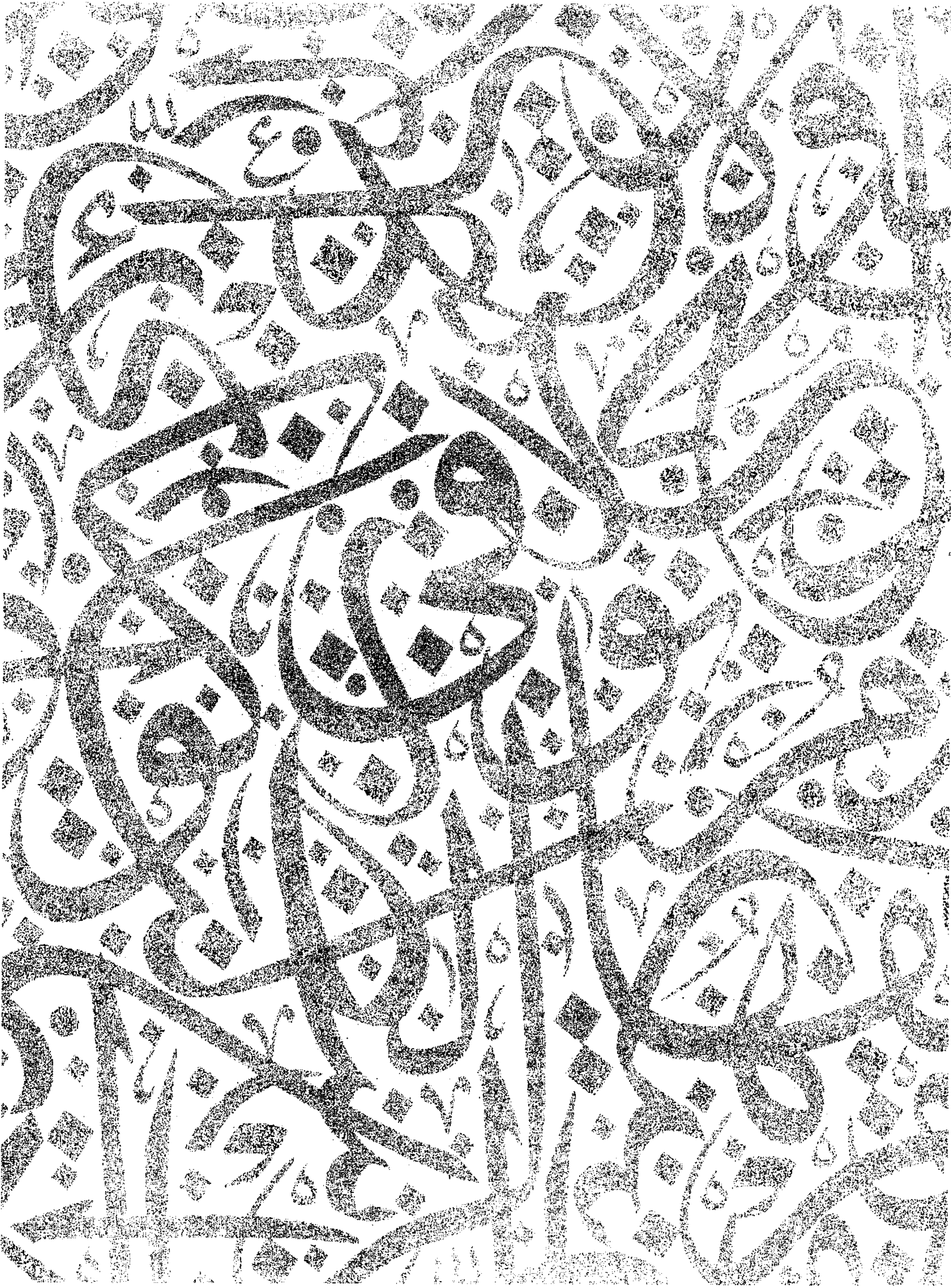
Cinler zor işleri görmeleri için Hz. Süleyman'ın emrine verilmişlerdi. Hz. Süleyman kuşlar, karıncalar ve cinlerle iletişim kurabiliyor ve onları yönetiyordu.[48] Onların Hz. Süleyman'ın emrinden çıkmaları ve bozgunculuk yapmaları da mümkün değildi.[49] Bu durum âyette şöyle anlatılır: *"Cinlerden de Rabbinin izniyle onun (Hz. Süleyman) maiyetinde çalışanlar vardı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azabını tattırırdık. Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi."*[50] Bunlar arasında Hz. Süleyman için dalgıçlık yapanlar da vardı.[51] Meselâ dalgıç cinler, hükümdar olan Süleyman (as) için denizden ender bulunan süs eşyası, inciler ve cevherler çıkartıyorlardı.[52] Cinlerin yaptığı binalar, havuzlar, kazanlar insanın gücünü aşan büyüklükteydi.[53] Cinler ayrıca Hz. Süleyman'ın ordusunda görev yapıyordu. Yine Hz. Süleyman'a hizmet eden cinler arasında bir "ifrit"ten bahsedilir. Bu güçlü, ele avuca sığmaz bir cindi. Nitekim günlerce yol mesafesinde bulunan Sebe kraliçesinin tahtını Hz. Süleyman'a, daha oturduğu yerden kalkacak kadar bir süre bile geçmeden getirmeyi teklif etmişti: *"(Hz. Süleyman danışmanlarına dönerek) 'Ey seçkinler heyeti! Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir?' diye sordu. Cinlerden bir 'ifrit, 'Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim.' dedi."*[54]

Sonuç olarak Kur'ân'ın anlattıklarından Yüce Allah'ın cinleri de insanlar gibi sorumlu varlıklar olarak yarattığını öğreniyoruz. Onlar da inanç ve yaşantılarıyla

46 Sebe' 34/14: Râzî, XXV, 251; Kurtubî, XVII, 280.
47 Cin 72/10.
48 Neml 27/17: İbn Âşûr, XIX, 239-240.
49 Enbiyâ 21/82: Râzî, XXII, 202; Kurtubî, XIV, 256.
50 Sebe' 34/12-13.
51 Enbiyâ 21/82.
52 Sâd 38/37: İbn Kesîr, XII, 98.
53 Sâd 38/37: İbn Kesîr, XII, 98.
54 Neml 27/38-39: Kurtubî, XVI, 164-171; İbn Kesîr, X, 407-408; Elmalılı, V, 3678-3679.

imtihan edilmektedirler ve sonunda hesaba çekileceklerdir. Ancak cinler, insanın duyu yetileriyle bilinemedikleri için gizemli bir özellik gösterirler. Bu sebeple tarihte onların olağanüstü güçlere sahip oldukları sanılarak kendilerine tapanlar olmuştur. Nitekim İslâm öncesinde müşrik Araplar böylesi inançlara sahip idiler. Ancak Kur'ân, insanları cinlerle ilgili birtakım asılsız inanç ve uygulamaların esaretinden kurtarmıştır. Tıpkı insanlar gibi, cinlerin inanmayanları, Allah'a ve gönderdiği vahye karşı duranları için 'şeytan' sıfatı kullanılır. Bunlar imanın düşmanıdırlar ve inananları hak yoldan saptırmak isterler. Fakat Yüce Allah'a gönülden inanan ve bağlananlar üzerinde cin şeytanlarının bir etkisi olamaz.

İLK İNSAN
VE
İLK SINAV

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةًۜ قَالُٓوا اَتَجْعَلُ ف۪يهَا مَنْ
يُفْسِدُ ف۪يهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَٓاءَۚ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَۜ قَالَ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ
مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

"Hani Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti. Onlar, 'Biz seni övgü ile tenzih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah 'Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim.' buyurdu."

(Bakara 2/30)

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِـُٔون۪ي بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ
اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَٓا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ
الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۚ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْ
قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ
وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip 'Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin.' dedi. 'Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin.' cevabını verdiler. 'Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir.' dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince de 'Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi!' buyurdu."

(Bakara 2/31-33)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا
زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَث۪يرًا وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪
وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يبًا ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

(Nisâ 4/1)

اَلَّذٖٓى اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طٖينٍۚ ﴿٧﴾
ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَٓاءٍ مَهٖينٍۚ ﴿٨﴾

"O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür."

(Secde 32/7-8)

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَۗ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَۜ
لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدٖينَ ﴿١١﴾

"Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik; sonra da meleklere, 'Âdem'e secde edin.' diye emrettik. İblîs'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı."

(A'râf 7/11)

قَالَ يَٓا اِبْلٖيسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّۜ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ
مِنَ الْعَالٖينَ ﴿٧٥﴾ قَالَ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُۜ خَلَقْتَنٖي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طٖينٍ ﴿٧٦﴾

"Allah, 'Ey İblîs!' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?' İblîs, 'Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.' diye cevap verdi."

(Sâd 38/75-76)

وَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَاۖ وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِۖ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِۜ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٣٧﴾

"'Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz.' dedik. Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de 'Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır.' dedik. Bunun üzerine Âdem'e Rabbinden bazı sözler ulaştı (bunlarla tövbe etti); Rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır."

(Bakara 2/35-37)

وَلَقَدْ عَهِدْنَٓا اِلٰٓى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا۟ ﴿١١٥﴾

"Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik."

(Tâhâ 20/115)

قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّ۪ي هُدًى
فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿١٢٣﴾

"Şöyle buyurdu: İkiniz birden inin oradan, birbirinize düşman olarak. Size benden bir hidayet geldiğinde bilesiniz ki hidayetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur."

(Tâhâ 20/123)

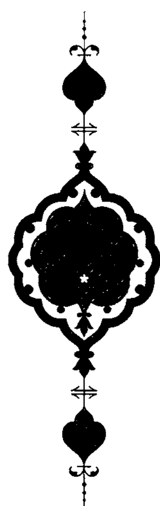

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَٓا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا
لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَاۜ اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَب۪يلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْۜ اِنَّا
جَعَلْنَا الشَّيَاط۪ينَ اَوْلِيَٓاءَ لِلَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

"Ey Âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık."

(A'râf 7/27)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân'da Hz. Âdem ile eşinin yaratılmasına hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde yer verilir.[1] Hz. Âdem'in topraktan yaratılmasına rağmen akıl, konuşabilme ve öğrenebilme gibi üstünlüklerle donatıldığı belirtilir.[2] Böylece onun meleklerden üstün kılındığı ifade edilir. Hz. Âdem, eşi Havvâ ile birlikte cennete yerleştirildiler ve orada sınandılar. Şeytanın yeminlerine aldanıp Allah'ın yasakladığı ağaçtan yediler. Bunun sonucu olarak da yeryüzüne indirildiler. Bu kez, yaptıkları yanlışı anlayarak çok pişman oldular ve hemen tövbeye sarıldılar. Allah onların tövbesini kabul etti ve kısa dünya hayatları boyunca yeryüzünde kalacaklarını bildirdi. Kur'ân'da verilen bilgiler arasında Hz. Âdem'in halifelik ve peygamberlikle değerli kılındığı da yer alır.[3] Hz. Âdem'den ve eşinden, onları insan olarak yaratıp üstün bir konuma getiren ve halife yapan Rablerinin büyüklüğünü tanımaları ve O'na nankörlük etmemeleri istenmiştir. Açık ve kesin düşmanları olan şeytana uymamaları konusunda da uyarılmışlardır. Kısaca Hz. Âdem'in ve eşinin yaratılışı; ilk insanın topraktan var edilmesi, meleklerin ona secde etmesi, İblîs'in kibirlenerek bunu kabul etmemesi ve insanları doğru yoldan çevirmeye yemin etmesi çerçevesinde yer alır.[4] Bu konu Kur'ân'da yedi defa zikredilir ve Allah'ın insanın Rabbi oluşuna, birliğine, kudretine ve insanlara lutfettiği büyük nimetlere dikkat çekilir.

Hz. Âdem ve eşinin yaratılış amacını belirten en önemli kelimelerden biri *halîfe*dir. Kendinden öncekinin yerine gelen, onun makamına geçen, onun durduğu yerde duran kimseye *halîfe* denir. Aynı kökten türeyen *halef* kelimesi, infak edilen malın yerine Allah'ın verdiği yeni nimetler ve ölen babanın yerine geçen oğlu için kullanılır. *Hılâf, "... ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar!"*[5] âyetinde olduğu üzere

1 Bakara 2/30-38; A'râf 7/11-25; Hicr 15/26-40; İsrâ 17/61-65; Tâhâ 20/115-123; Sâd 38/71-83.
2 Bakara 2/30: İbn Âşûr, I, 410-411; Rahmân 55/4: Taberî, XXII, 169-170; Zemahşerî, VI, 5-6; İbn Kesîr, XIII, 313-314.
3 Nisâ 4/1; Âl-i İmrân 3/33.
4 A'râf 7/12; İsrâ 17/61; Sâd 38/76.
5 İsrâ 17/76.

"sonra" anlamına gelir.[6] *Half* de arka, sırt demektir.[7] Âd kavmi, Nûh kavminin helâk edilmesinden sonra onların yaşadıkları topraklara hâkim (*halîfe*, ç. *halâif*, *hulefâ'*) kılınmışlardır.[8] Hz. Âdem için kullanılan *halîfe* kelimesi, onun soyunun birbiri ardınca geleceğini ve birbirlerinin yerine geçeceğini ifade etmektedir.[9] Mecâzen, yeryüzünde Allah'ın muradını yerine getirmesi ve bunları nesline anlatması şeklinde de anlaşılmıştır.[10] Hz. Dâvûd'a yeryüzünde halifelik görevi verilmesi de önceki peygamberlerin yerine geçip insanlar arasında hükmetmesi anlamındadır.[11]

Kur'ân'da ilk insanın yaratıldığı madde toprak (*turâb*) ve toprağın su ve hava ile buluşup aldığı çeşitli hâlleridir. *Âdem*'e (as) can verildikten sonra ondan eşi (*zevc*) yaratılmış ve birlikte *cennete* konulmuşlardır. Onların cennette yasaklanan ağaca (*şecera*) yaklaşmamaları ve şeytanlık eden *İblîs*'e kanmamaları istenmiştir. Bu konuda kendilerinden söz (*ahid*) de alınmıştır. Ancak onlar şeytana kanıp verdikleri sözü unutunca (*nisyân*) yasak ağacın meyvesinden yediler. Bu suretle imtihanı kaybetmiş ve suç işlemiş oldular. Sonuçta cennetten yeryüzüne (*arz*) indirildiler ve dünya hayatı başlamış oldu. Rablerinin yol göstermesi (*kelimât*) sayesinde tövbe ettiler ve duaları kabul edildi.[12]

6 Bakara 2/30: Taberî, I, 476-478; İbn Âşûr, I, 398; En'âm 6/125; Yûnus 10/14; Halîl b. Ahmed, I, 436-437.

7 Ezherî, VII, 397.

8 A'râf 7/65-69: Taberî, X, 265-266; İbn Kesîr, VI, 330.

9 Bakara 2/30: Taberî, I, 477, 479-480, 499; İbn Kesîr, I, 336-337; En'âm 6/133, 165; A'râf 7/69, 74, 129, 142, 150, 169; Yûnus 10/14, 73; Hûd 11/57; Meryem 19/59; Furkān 25/62; Neml 27/62; Fâtır 35/39; Zuhruf 43/60.

10 Bakara 2/30: İbn Âşûr, I, 398-399.

11 Sâd 38/26: Taberî, XX, 77.

12 Bakara 2/37.

HZ. ÂDEM ve EŞİ, AYNI ÖZDEN YARATILDI

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا
وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَث۪يرًا وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪ وَالْاَرْحَامَۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يبًا ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

(Nisâ 4/1)

Kur'ân'da Hz. Âdem ve eşinin yaratılışının anlatılmasıyla, yeniden dirilişi yalanlayan Müşriklere insanın aslının nereden geldiği ve nasıl yaratıldıkları hatırlatılmıştır. Allah insanı değersiz görülen bir damla sudan yaratıyor ve büyük yeteneklere sahip bir varlık hâline getiriyordu. Ataları Âdem'in (as) yaratılışı da bundan farklı değildi. Hz. Âdem, çamurdan yaratıldığı hâlde meleklerden üstün tutulmuştu ve onun soyu da değerliydi. Düşünme yeteneği olan, bilgili ve iradeli Hz. Âdem ve eşi Hz. Havvâ, şeytanlaşan İblîs tarafından yanıltılmıştı. Nasıl ki ataları Âdem (as) düştüğü yanlıştan pişman olup affını isteyince yeniden onurunu kazanmışsa, şirke

düşen bu insanlar da yanlıştan dönmeli, af dilemeliydiler. Allah'a itaatle ve adaletle dünyadaki hayatlarını sürdürmeliydiler. Atalarının yolunu tutmakla övünen Müşrikler, tutuculuğu bırakıp ilk atalarını örnek almalıydılar. Kibirlenip secde etmekten kaçınan İblîs'e uymamalıydılar. Çünkü insan, diğer yaratılmışlara üstünlüğünü hakka sarılmak ve ona büyük iyilikler yapan Yaratan'a kul olmakla koruyabilir.

Hz. Âdem, yeryüzünün toprağından yaratılmıştır.[1] Bu toprak, yine yeryüzünün suyu ile çamur (*tîn*) hâline getirilmiştir.[2] Âyetlerde toprak ve çamur hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Kur'ân bu çamuru; *lâzib, hamein mesnûn, sülâle* ve *salsâl* isimleriyle nitelemiştir. Bunun aynı zamanda Hz. Âdem'in yaratılışındaki aşamaları da belirttiği söylenebilir. *Lâzib*, sıcak ve yapışkan çamurdur.[3] *Hamein mesnûn*, çamurun uzun süre bekletilmiş, kararmış, kokuşmuş, mayalanmış ve farklı şekil alabilen hâlidir.[4] Bir şeyin özü mânasındaki *sülâle*nin[5] çamurdan süzülerek çıkarılan ve şekil verilecek kıvama gelen öz olduğu söylenebilir. Yine *sülâle* kelimesinin, erkeğin soy suyu anlamına geldiği de ifade edilmiştir.[6] Buna göre Hz. Âdem çamurdan, evlâtları ise ondan süzülerek gelen erlik suyundan yaratılmışlardır.[7] Şu âyetler bunu ifade etmektedir: *"O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür."*[8] *Salsâl* ise yukarıda özellikleri sayılan balçığın, şekil verilmiş, pişirilmemiş lâkin ateşte pişirilmiş toprak gibi, vurulduğunda tınlayan kuru çamur hâlidir.[9] Yüce Allah, bahsedilen kıvamlı çamura ölçülü bir şekil vermiştir. Canını da ona üfleyince, madde âleminin en değerli varlığı olan Hz. Âdem yaratılmıştır.[10] Hz. Âdem canlandıktan sonra huzur ve sükûn bulması için onun yaratıldığı "bir tek candan" da eşi Hz. Havvâ yaratılmıştır.[11] Âyetteki "bir tek can" ifadesi, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın aynı benlikten, aynı çamurdan ve her ikisinin aynı cinsten yaratıldığı şeklinde de yorumlanmıştır.[12]

---

1 Bakara 2/30-31: Taberî, I, 487, 511-514; Tâhâ 20/55: Taberî, XVI, 87; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16; Tirmizî, "Tefsîr", 2/1; "Menâkıb", 74; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 400, 406.

2 Bakara 2/30-31: Taberî, I, 487, 511-514; En'âm 6/2; A'râf 7/12; İsrâ 17/61; Secde 32/7.

3 Sâffât 37/11: Taberî, XIX, 510-513.

4 Hicr 15/26: Taberî, XIV, 57-62; İbn Âşûr, XIV, 42, 44.

5 Mü'minûn 23/12: Zemahşerî, IV, 221; Secde 32/8.

6 Mü'minûn 23/12: Taberî, XVII, 18; Secde 32/8: Taberî, XVIII, 601.

7 Mü'minûn 23/12: Taberî, XVII, 18-19.

8 Secde 32/7-8.

9 Bakara 2/30: Taberî, I, 483-484; Hicr 15/28; Rahmân 55/14: Taberî, XXII, 191-194.

10 Bakara 2/30: Taberî, I, 477; İbn Âşûr, XIV, 42, 44.

11 Bakara 2/35: Taberî, I, 548-549; Nisâ 4/1; A'râf 7/189.

12 Nisâ 4/1: Tabersî, III, 7; Râzî, IX, 167; *Kur'an Yolu*, II, 11.

Hz. Âdem ve eşi yeryüzünde halife olmak üzere yaratılmışlardır: *"Hani Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti." Onlar, 'Biz seni övgü ile tenzih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah 'Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim.' buyurdu."*[13] *Halîfe* diye isimlendirilen bu değerli varlık, eşiyle ve soyuyla birlikte, Allah'ın kulu olarak O'nun rızası ve koyduğu ilkeler çerçevesinde yeryüzünü bayındır kılmakla yetkilendirildi.[14] Hz. Âdem halifelik görevini yerine getirebilmek için meleklerden farklı olarak, tecrübeyle bilgi edinme, bilinenden hareketle bilinmeyeni idrak edebilme, varlıklar arasında kıyas yapma yetenekleriyle donatıldı.[15]

Rablerine itaat ederek O'nu her zaman en güzel şekilde öven melekler, yeryüzünde bir halife yaratılacağını öğrendikleri zaman, kendilerinin daha değerli olduğu, Hz. Âdem'in ise yeryüzünde düzeni bozacağı (*fesat*) ve kan dökeceği düşüncesine sahiptiler. Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesiyle bunun yanlışlığı ortaya çıktı. İsimlerin öğretilmesi, Hz. Âdem'e varlıkları bilme ve onlara isim koyma yeteneğinin verilmesi şeklinde yorumlanır.[16] Meleklerin değil de Hz. Âdem'in varlıkların isimlerini bilmesi, onun yeryüzünde halifeliğe lâyık olduğunu kanıtlıyordu.[17] Yüce Allah, Hz. Âdem'e kazandırdığı bu üstünlükler nedeniyle, meleklerin ona secde etmesini istedi. Buradaki *secde* kelimesi Hz. Âdem'e saygı göstermek ve onun üstünlüğünü kabul etmek anlamındadır. Meselâ, Hz. Ya'kûb ile oğullarının Hz. Yûsuf'a secde etmeleri de aynı anlamdadır.[18] Melekler emre uymakla Cenâb-ı Hakk'a boyun eğmiş, secdeyi Hz. Âdem'e yapmış, onun üstünlüğünü kabul etmiş oldular.[19] Böylece melekler, Hz. Âdem'in hilâfete lâyık olduğunu kabul ettiler.[20] Allah, bu kıssayı anlatmakla da Âdemoğluna bahşettiği onuru ve yaratılmışlar arasındaki üstünlüğü, atası üzerinden ona hatırlatmıştır.[21]

---

13 Bakara 2/30.

14 Bakara 2/30; A'râf 7/69; Yûnus 10/14; Nûr 24/55; Neml 27/62; Zâriyât 51/56.

15 Bakara 2/33: İbn Âşûr, I, 418-419.

16 Bakara 2/31: Taberî, I, 493, 514-519; İbn Âşûr, I, 407, 409, 410.

17 Bakara 2/30-32: Taberî, I, 494-496.

18 Yûsuf 12/100.

19 Bakara 2/34: Taberî, I, 546-547.

20 Bakara 2/34: *Kur'an Yolu*, I, 105.

21 Bakara 2/34: Taberî, I, 535.

HZ. ÂDEM ve EŞİ, ŞEYTAN TARAFINDAN ALDATILDI

وَيَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz şeyden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz."

(A'râf 7/19)

Hz. Âdem ve eşinin ilk sınavı İblîs'le oldu. İblîs, cinlerden birisiydi. Meleklerle birlikte Hz. Âdem'e secde etmesi emredildiğinde o buna karşı geldi.[22] O, kendisini insandan üstün görüyordu. Ateşten yaratılan birinin, topraktan yaratılan Hz. Âdem'e secde etmesini doğru bulmuyor, kibirleniyordu.[23] Hz. Âdem'in özenle yaratılması, kendisine bütün isimlerin öğretilmesi, meleklerin secde ettirilmesi gibi üstünlüklerini görmezden geliyordu.[24] Hiç kabul edilemeyecek bir şeyi, Allah'ın hata ettiğini açıkça söyleyerek O'na karşı geldi, bu yüzden de Yaratan'ın merhametinden uzak kaldı.[25] İblîs, lânete uğrayınca, yeniden dirilme gününe kadar insanları doğru yoldan çevirmek için izin istedi. Bunun üzerine Yüce Allah, ona insanın yeryüzündeki varlığının sonuna yani kıyamet gününe kadar izin verdi. O da Allah'a gönülden bağlı, ihlâslı kullar dışındaki bütün insanları yoldan çıkaracağına ant içti. Onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağını söyleyerek onları şükürden, kulluktan uzaklaştıracağına dair yemin etti.[26] Ancak şeytanın hâkimiyeti onu kendilerine dost ve yardımcı (*velî*) edinenler ve onun yüzünden Allah'a karşı gelenler, şirk koşanlar üzerinde geçerli olacaktır.[27] Şeytan da onu dost edinenleri yoldan çıkaracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir.[28]

22 Kehf 18/50: İbn Âşûr, I, 422-424; VIII, 38; XIV, 45.
23 Bakara 2/34; A'râf 7/11-18; İsrâ 17/61-62; Tâhâ 20/116-117: Taberî, I, 535.
24 A'râf 7/12: Taberî, X, 86.
25 Hicr 15/33: İbn Âşûr, XIV, 46.
26 A'râf 7/14-17: Taberî, X, 89-90; Hicr 15/36-40; Sâd 38/82-83: Taberî, XX, 147.
27 Nahl 16/100.
28 Hac 22/4.

Hz. Âdem ve Havvâ cennete yerleştirilmişti. Orada aç-açık kalmak söz konusu değildi. Susuz kalmak, sıcaktan bunalmak da yoktu.[29] Ancak Hz. Âdem ve eşi orada yasak ağaçla sınandılar. Onlardan cennette her şeyden bol bol yemeleri ancak bir ağaca yaklaşmamaları istenmişti.[30] Hz. Âdem ve eşine yapılan bir uyarı da şeytanı düşman bilip ona kanmamaları idi.[31] Yüce Allah, bu yasakları çiğnedikleri takdirde suç işlemiş olacakları ve cennetteki bolluk ve bereketi kaybedecekleri uyarısında bulundu.[32] Şeytanlık eden İblîs ise onlara yasak meyveden yemeleri hâlinde melek olacaklarını ya da cennette ebedî kalacaklarını söylüyordu. Üstelik kendisinin iyi bir nasihatte bulunduğuna dair yeminler ediyordu.[33] Sonunda Âdem ve eşini kandırarak onlara yasak ağaçtan yedirmeyi başardı. İkisini de hataya düşürdü.[34] Hz. Âdem ve eşi, kararlı ve sabırlı olamamışlar, verdikleri sözde duramamışlardı.[35] Onların bu ilâhî emre uymaması üzerine edep yerleri açıldı. Bunun üzerine hemen cennet yapraklarıyla örtünmeye çalıştılar.[36] Şeytanın bütün sonsuzluk vaatleri yalan çıkmıştı. Hz. Âdem ve eşi, sözlerini tutamadıkları için, cennetten dünyaya indirildiler.[37] Müfessir Taberî (ö. 310/923), cennetteki yasak ağacın başak, üzüm asması, incir olduğu görüşünü bildiren rivayetleri aktarır. Ancak bu ağacın cinsinin önemli olmadığını, Allah'ın da zaten buna dair bir bilgi vermediğini de belirtir.[38]

Âdem (as) ile eşi, şeytana uymakla işledikleri hatayı anladılar ve pişman oldular. Allah'tan gelen vahyin sağladığı bilgiyle hemen günahlarından tövbe ettiler. *"Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!"*[39] dediler. Allah da onların tövbesini kabul buyurdu ve onlardan hoşnut oldu.[40] Yüce Allah'ın Hz. Âdem'i seçmesi, yaptığı yanlıştan sonra O'nun hoşnut olduğu duruma gelmesine izin vermesi şeklinde yorumlanmıştır. Hz. Âdem'e doğru yolun gösterilmesi ise tövbe etmeye yönlendirilmesi olarak anlaşılmıştır.[41] Ancak Allah'ın emrine karşı geldikleri için de cennetteki rahat ve huzurdan mahrum oldular. Tekrar oraya kavuşmak için ise dünyada çaba göstermek ve

---

29 Tâhâ 20/118-120.
30 Bakara 2/35-37: İbn Âşûr, I, 430-432; A'râf 7/19-23; Tâhâ 20/115.
31 Tâhâ 20/117.
32 Bakara 2/35: Taberî, I, 558-559; İbn Âşûr, I, 433.
33 A'râf 7/20-21: Taberî, X, 107-108; Tâhâ 20/120.
34 A'râf 7/27; Tâhâ 20/120-121.
35 Tâhâ 20/115: Mukātil b. Süleyman, III, 43; Taberî, XVI, 182.
36 A'râf 7/22; Tâhâ 20/121: Taberî, X, 107, 110.
37 Bakara 2/35: *Kur'an Yolu*, I, 108.
38 Bakara 2/35: Taberî, I, 550-556.
39 A'râf 7/23.
40 Bakara 2/37; A'râf 7/23; Tâhâ 20/122.
41 Tâhâ 20/122: Taberî, XVI, 190; Râzî, XIX, 129.

yaşayacakları sınavı kazanmak zorunda bırakıldılar. Hz. Âdem'in 'seçilmesi' ve ona 'hidâyet' verilmesi, aynı zamanda peygamberlik olarak kabul edilmiştir.[42] Bu da peygamberlerin rehberliğinin ilk insanla başladığını göstermektedir.[43]

İnsan artık bir süreliğine[44] dünyada yaşayacak, burada ölecek ve kıyamet sonrasında yine buradan diriltilecektir.[45] Hz. Âdem ile Hz. Havvâ cennette yasak ağaç ile ve şeytanın aldatmasıyla sınanmışlardı. Dünyada da bu sınav, Allah'tan gelen kitap ve peygambere uyup uymamakla ve şeytanı düşman bilebilmekle devam edecektir.[46] Lânetlenmiş şeytana istediği süre verildiği için de şeytan-insan düşmanlığı[47] kıyamete kadar sürecektir. O bütün gücüyle ve ordularıyla insanların üzerine gidecek, çocuklarına, mallarına ortak olacak ve onlara boş vaatlerde bulunacaktır.[48] Doğru yol üzerine oturacak, insanlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından yaklaşacaktır. Onların Allah'a şükreden bir kul olmasını engellemeye çalışacaktır.[49] Bu sınavı sadece samimi kullar kazanabilecektir.[50] Allah Resûlü, şeytana karşı yürütülen mücadeleyi kazanmanın yolunu şöyle göstermiştir: *"Âdemoğluna şeytan da melek de yaklaşır. Şeytanın yaklaşması, kötülüğe yönlendirmek ve hakkı yalanlatmak içindir. Meleğin yaklaşması ise iyiliğe yönlendirmek ve hakkı doğrulatmak içindir. Kim böyle (meleğin telkinini) hissederse bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve O'na hamdetsin. Kim de diğerini (şeytanın vesvesesini) hissederse, taşlanmış ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın."*[51]

Bütün bu anlatılanlarla, aynı zamanda Son Peygamber'in (sas) toplumuna önemli mesajlar verilmişti. Mekke'de Allah'ın yaratma gücünden kuşku duyan Müşrikler, Allah'ın Hz. Âdem'i ve eşi Hz. Havvâ'yı nasıl yarattığını görüp bundan ders almalıydılar. Medine'de inen âyetlerde de oradaki muhatap Ehl-i kitap'a dersler vardı. Nitekim Taberî, âyetlerin indiği zamanı dikkate alarak şöyle bir yorum yapmıştır: Yüce Allah, söz konusu âyetlerle, şeytanın hakkı bildiği hâlde secde etmeyişini hatırlatarak, O'nun Son Elçisi'ni tanımalarına rağmen kibirlenerek onu yalanlayan Yahudileri eleştirmiştir.[52] Yine Allah, ataları Hz. Âdem üzerinden Kur'ân'ın

42 Tâhâ 20/123: Kurtubî, XIV, 156.
43 Bakara 2/38: Taberî, I, 590.
44 Bakara 2/36: Taberî, I, 571-575; X, 118; İbn Âşûr, I, 437; A'râf 7/10; Mü'min 40/64; Mürselât 77/25-26.
45 A'râf 7/25; Tâhâ 20/123: Taberî, X, 119.
46 Bakara 2/38; A'râf 7/27.
47 Bakara 2/168, 208; En'âm 6/142; Fâtır 35/6; Yâsîn 36/60.
48 İsrâ 17/63-64: Taberî, XIV, 655-660.
49 A'râf 7/16-17.
50 Hicr 15/40; Sâd 38/83.
51 Tirmizî, "Tefsîr", 2/36.
52 Bakara 2/34: Taberî, I, 544-545.

muhataplarına, O'na gereği gibi kulluk etmelerini öğütlemiştir. Allah'a yaklaştıracak bütün işlere engel olan şeytanı düşman bilmeyi ve aksi durumun doğurduğu pişmanlığı hatırlatmıştır:[53] *"Ey insanlar! Allah'ın verdiği söz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın, o aldatma ustası (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırmasın. Şüphe yok ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin. Çünkü o kendisine uyacaklara yakıcı ateşin mahkûmlarından olsunlar diye çağrıda bulunur. İnkâr edenler için çetin bir azap vardır; iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara ise bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."*[54]

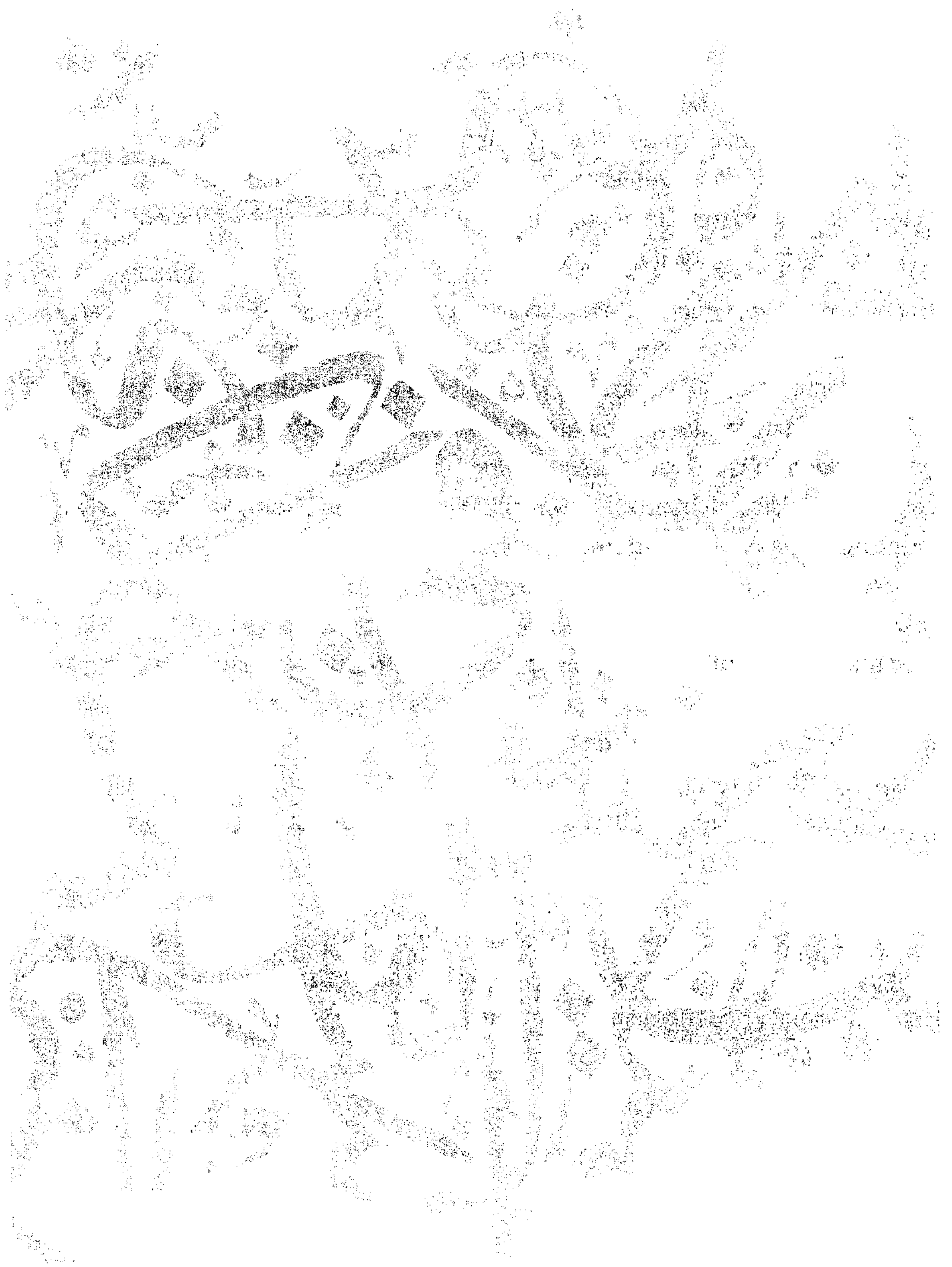
Kur'ân'da Allah'ın yüceliği, Hz. Âdem'in çamurdan aşamalar hâlinde yaratılması üzerinden delillendirilmiştir. Yerkürenin maddelerinden evrenin en şerefli canlısı yaratılmıştır. Yüce Allah yaratılış kıssasıyla insanları, şeytanî inat ve kibri bırakarak Kur'ân'a uymaya davet etmektedir. İnsanın üstünlüğünü melekler onaylamış, şeytanlık eden İblîs ise reddetmiştir. O gün bugün insanın şeytan ile imtihanı devam etmektedir. Hz. Âdem ve eşi onunla ilk imtihanda kaybetmiştir. Ancak onlar, suçlarından Allah'a yönelerek ve tövbe ederek kurtulmuşlar, sonunda Allah onları halifelik görevini yerine getirmeleri için yeryüzüne indirmiştir. Şeytan insanın peşini bırakmamaya yemin etmiştir. Bu nedenle dünya hayatı doğru ve yanlış çekişmesinin sahnesi olmuştur. İnsanoğlundan Hz. Âdem'in düştüğü hataya düşen çok olmuştur. Hz. Peygamber (sas) bunu şöyle özetlemiştir: *"… Âdem reddetti, zürriyeti de reddetti; Âdem unuttu, zürriyeti de unuttu; Âdem hata etti, zürriyeti de hata etti."*[55] Öte yandan Hz. Âdem nasıl meleklere karşı üstün tutulmuşsa, onun soyu da aynı üstünlüğe sahiptir. Onların en azılı düşmanı da yine şeytandır. İnsanın sınavı dünyada şeytana uymama ve doğru olana sarılmadır. Ataları Hz. Âdem nasıl tövbe ederek halifelik şerefini korumuşsa, insanoğlu da hata yaptığında aynı yolu izlemelidir. İnsan, üstün yaratılmıştır; ancak aynı zamanda zayıf yanlarıyla sınavda başarısızlığa da çok yakındır. Bu hayat içinde şeytan erkeğin ve kadının zayıf yanlarını kullanarak onları kandırmayı hedeflemiştir. İnsan için erdem, zayıflığının şuurunda olarak şeytana kanmamak ve Yüce Yaratan'a teslim olmaktır.

53 Bakara 2/36: İbn Âşûr, I, 434; A'râf 7/27.

54 Fâtır 35/5-7.

55 Tirmizî, "Tefsîr", 7/3.

İNSANIN YARATILIŞI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حٖينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـًٔا مَذْكُورًا ﴿١﴾ اِنَّا خَلَقْنَا
الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍۗ نَبْتَلٖيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمٖيعًا بَصٖيرًا ﴿٢﴾

"Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir. Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık."

(İnsân 76/1-2)

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَۜ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ دَافِقٍۙ ﴿٦﴾
يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَٓائِبِۜ ﴿٧﴾

"İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı. O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar."

(Târık 86/5-7)

وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا ﴿١٤﴾

"O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır."

(Nûh 71/14)

اَلَّذٖٓى اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طٖينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَٓاءٍ مَهٖينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ فٖيهِ مِنْ رُوحِهٖ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ قَلٖيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

"O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür. Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"

(Secde 32/7-9)

وَهُوَ الَّذٖٓى اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

"O, sizi bir tek nefisten yaratmıştır. (Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Gerçekten biz, anlamaya açık bir topluluk için kanıtları birer birer açıkladık."

(En'âm 6/98)

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍۚ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فٖي قَرَارٍ مَكٖينٍۖ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًاۗ ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَۜ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقٖينَۜ ﴿١٤﴾

"Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yarattık; sonra onu sağlam bir korunakta hücre (*nutfe*) hâline getiriyoruz. Ardından bu hücreyi rahimde asılıp beslenen embriyoya (*alaka*) dönüştürüyor, o embriyoyu şekilsiz et (*mudga*) hâline getiriyor, bu şekilsiz etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık hâlinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir."

(Mü'minûn 23/12-14)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذٖي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثٖيرًا وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖي تَسَٓاءَلُونَ بٖهٖ وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقٖيبًا ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini de yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

(Nisâ 4/1)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَٓائِلَ
لِتَعَارَفُواۜ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ خَبٖيرٌ ﴿١٣﴾

"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."

(Hucurât 49/13)

اَوَلَا يَذْكُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْـًٔا ﴿٦٧﴾

"İnsan düşünmez mi ki, daha önce hiçbir şey değilken biz onu yaratmışızdır?"

(Meryem 19/67)

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهٖ نَفْسُهُۚ
وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرٖيدِ ﴿١٦﴾

"İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; sağında solunda oturmuş iki alıcı (yaptığını) alıp kaydederken biz ona şah damarından daha yakınız."

(Kāf 50/16)

لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فٖٓي اَحْسَنِ تَقْوٖيمٍۘ ﴿٤﴾ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلٖينَۙ ﴿٥﴾

"Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik."

(Tîn 95/4-5)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân, insana, atası Hz. Âdem, eşi Hz. Havvâ ve kendi soyunun yaratılışını aşamalarıyla bildirmiştir. Konu Mekkî sûrelerin çoğunda ve dokuz Medenî[1] sûrede yer alır. Yüce Allah, insanı yaratmasını, ona akıl, duyular ve idrak vermesini, varlığının ve kudretinin delili olarak göstermiştir. Hz. Âdem gibi Meryem oğlu Îsâ'yı da babası olmadan, anasının rahminde şekillendiren O'dur. Müşriklerin O'na ortak koştuğu putlar ise âcizdir. İnsanın Rabbini gerektiği gibi tanıması gerekir. Allah Teâlâ, insanı basit, vücuttan atılan bir sıvı iken, ana rahminde aşamalardan geçirerek yaratılmışlar arasında üstün bir hâle getirmiştir. Kendi cinsinden huzur bulacağı eşler yaratmış, ailede soyunu çoğaltmış, farklı diller konuşan topluluklar hâlinde yeryüzüne yaymıştır. Kimlerin yaratılacağı, cinsiyetlerinin ve ömürlerinin ne olacağı, nasıl yaşayacağı ve kimin peygamber olacağı da O'nun dilemesiyledir. İnsan, O'nun nimetleriyle yaratılmışların en üstünü bir varlık hâline getirilmiştir. İnsan, Allah'ın yaratıcı kudretini düşünerek yalnızca Allah'a kulluk etmelidir. İnsan buna şükreden bir kul olmalıdır. İnsan, kendisini yolundan saptırmaya çalışan şeytandan uzak kalmalıdır. Yüce Allah insanları yaratıp yeryüzüne yaydığı gibi âhirette de onları hesaba çekmek için sınırsız ilim, irade ve kudretiyle yeniden diriltip huzurunda toplayacaktır.

Nâs (*nesy*) "unutma veya ünsiyet kurma" anlamındaki *ins*ten[2] türetilen *insân* kelimesinin çoğuludur. Çoğulunun aslı *ünâs/enâsî* iken, çok kullanımı dolayısıyla ilk harf atılır.[3] Kur'ân'da tekil olarak altmış beş yerde *insân*, on sekiz yerde *ins*, bir yerde de *insî* geçmektedir. Çoğul olarak bir âyette *enâsî* ve 230 yerde *nâs* şeklinde yer almaktadır. İnsan için kullanılan "Âdemoğlu" (*Benî Âdem*) isim tamlamasıyla[4] Hz. Âdem ve soyu kastedilir.[5]

1 Bakara 2/213; Âl-i İmrân 3/6, 59; Nisâ 4/1; Hac 22/5; Nûr 24/45; Hucurât 49/13; Rahmân 55/1-4; Tegābün 64/3; İnsân 76/1-2.
2 Râgıb el-İsfahânî, s. 28.
3 Bakara 2/8: Taberî, I, 274.
4 A'râf 7/26, 27, 31, 35, 172; İsrâ 17/70; Yâsîn 36/60.
5 A'râf 7/27: İbn Ebî Hâtim, V, 1459.

Bu tamlama Kur'ân'da, Yüce Allah'ın Rab oluşunu tanıma,[6] elçilerine uyma,[7] insanın şerefi ve şeytana kulluğu reddetmesi konuları işlenirken kullanılır.[8] Ayrıca, şeytanın kandırması nedeniyle, Allah'ın emrine uymayı bırakarak Kâbe'yi çıplak tavaf edenler bağlamında geçer.[9]

F-t-r kökü; "yaratmak, yarılmak",[10] "çatlamak, yırtılmak" anlamlarına gelir. *F-t-r* sekiz âyette "yarattı" mânasında,[11] iki âyette göğün parçalanması anlamında kullanılır.[12] *Fıtrat* kelimesi, bir âyette[13] Allah'ın, insanları yarattığı yaratılış mânasındadır.[14] *Fıtrat* kelimesi (ç. *futûr*) bir âyette "çatlak, yarık" mânasında kullanılır.[15] Kur'ân'da altı âyette *fâtır* kelimesi, yer, gökler ve insan başta olmak üzere eşyayı ilk,[16] örneksiz yaratan[17] Yüce Allah'ın bir ismi olarak zikredilir.[18] Kur'ân'da *yaratılış* konusunda başka kelimeler de yer alır. Bu kelimeler, anılan konu sırasına göre şöyle sınıflandırılabilir: *Ce'ale* (yaptı, yarattı), *haleka* (yarattı), *enşee'* (inşa etti, yarattı), *zerae'* (yaratıp yaydı), *savvera* (şekil verdi), *sevvâ* (düzgün şekil verdi), *berie'* (maddesi ve modeli olmadan icat etti/yarattı), *bârî* (maddesi ve modeli olmadan icat eden/yaratan).

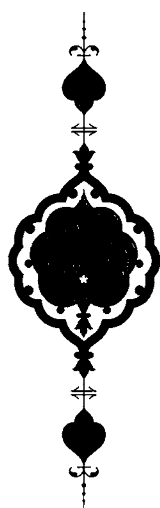
Kur'ân-ı Kerîm'de *türâb* (toprak), *tîn-i lâzib* (yapışkan çamur), *sülâletün min tîn* (çamurdan alınmış öz), *salsâl ke'l-fehhâr* (ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamur), *hame-i mesnûn* (şekillenebilir, kokuşmuş özlü balçık) ifadeleri Hz. Âdem'in topraktan yaratılış safhalarını anlatır. *Mâun mehîn* (önemsenmeyen su/meni), *mâun dâfik* (atılan su), *menî* (meni), *nutfe* (sperm), *'alaka* (rahimde asılıp beslenen embriyo), *mudga* (şekilsiz et),

---

6 A'râf 7/172.
7 A'râf 7/35.
8 Yâsîn 36/60.
9 A'râf 7/26: Taberî, X, 119; A'râf 7/31: İbn Ebî Hâtim, V, 1464.
10 Örneğin bk. Müzzemmil 73/18; İnfitâr 82/1; Halîl b. Ahmed, III, 328.
11 En'âm 6/79; Hûd 11/51; İsrâ 17/51.
12 Meryem 19/90; Şûrâ 42/5.
13 Rûm 30/30.
14 Halîl b. Ahmed, III, 328; İbn Kuteybe, *Tefsîru Ġarîbi'l-Ḳur'ân*, s. 151; En'âm 6/14: Taberî, IX, 176; Sicistânî, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 157.
15 Mülk 67/3.
16 Halîl b. Ahmed, III, 328.
17 En'âm 6/14: Taberî, IX, 175; İbn Kuteybe, *Tefsîru Ġarîbi'l-Ḳur'ân*, s. 151.
18 En'âm 6/14; Yûsuf 12/101; İbrâhîm 14/10.

ızâm (kemik), *lahm* (et, adale) ifadeleri ise Hz. Âdem'in soyunun yaratılış aşamalarını belirtir. Ruh üflenmesi, can verilmesi, *nefs-enfüs* (can, canlar), *tesviye* (şekillendirme), *ta'dîl* (dengelemek), *terkîb* (birkaç şeyi birleştirip yeni bir şey meydana getirme), *fıtrat* (yaratılış, hilkat), *halkan âhar* (başka bir yaratık/yaratılmış) kelimeleri de Kur'ân-ı Kerîm'de yaratma bağlamında zikredilir. İnsanın tek nefisten iki cins olarak yaratılması Hz. Âdem ve soyunun yaratılışında ortak kullanılır. Bütün bu kelimelerin yer aldığı konular; Yüce Allah'ın varlığı, birliği, sınırsız ve sonsuz bilgisi, kudreti, hikmeti ve sorumlu yaratıkların âhirette vereceği hesap ile bağlantılıdır. Bunlar da insanın bir olan Allah'a inanması ve O'na hamd, şükür ve samimi kulluk etmesiyle doğrudan ilgilidir.

ALLAH, İNSANA RUHUNDAN ÜFLEMİŞ, ONA CAN VERMİŞTİR

اَلَّذٖٓى اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طٖينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ
مِنْ مَٓاءٍ مَهٖينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ فٖيهِ مِنْ رُوحِهٖ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ
وَالْاَفْـِٔدَةَ قَلٖيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

"O, yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür. Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"

(Secde 32/7-9)

Yüce Allah, Hz. Âdem'i ve insan cinsini[1] güzel bir şekil vererek yaratmış, onu bedenî ve zihnî üstünlüklerle donatarak[2] yoktan varlık sahnesine çıkarmıştır.[3] Onu, dilediği şekilde önce topraktan sonra da su, kan, et-kemik aşamalarıyla yaratmıştır.[4] Sonra da ona varlığını sürdürmenin yollarını, din ve dünya işlerinde yapması gerekenleri göstermiştir.[5]

1 Rahmân 55/1-4: Taberî, XXII, 168-169.
2 İnfitâr 82/7-8; Rahmân 55/3-4: Taberî, XXII, 169-170.
3 Meryem 19/67; İnsân 76/1-2: Elmalılı, IX, 5492-5493.
4 Hac 22/5; Kasas 28/68; Vâkıa 56/57; Alak 96/2.
5 A'lâ 87/2: Kurtubî, XXII, 223.

Allah insanın yaratılışını, yeniden dirilişi yalanlayan Mekkeli Müşriklerin inkâr sebepleri bağlamında açıklamıştır. Mekkeli Müşrikler bir taraftan yeri ve gökleri Yüce Allah'ın yarattığına inanıyor;[6] diğer taraftan da âhirette diriltilmeyi ve hesap vermeyi bildiren Hz. Peygamber'e inanmıyor ve kibirle onu alaya alıyorlardı.[7] Hatta bazıları çürümüş bir kemiği eliyle ufalayıp savurarak: *"Bu çürümüş kemikleri kim diriltecekmiş!?"* diyebiliyordu.[8] Kur'ân ise onlara, toz toprak hâline gelmeleri şöyle dursun canlanması mümkün görülmeyen taşa, demire dönüşmüş bile olsalar yeniden diriltilerek hesaba çekileceklerini haber veriyordu.[9] Çünkü Allah için insanın yaratılışı yer ve göklerin yaratılışından daha kolaydır.[10] Kur'ân onlara, ataları Hz. Âdem'in ve kendilerinin yaratılış aşamalarını anlattı. Melek ve şeytanı farklı özden yaratan Yüce Allah, insanı cinsinin bel ve göğüs kafesi arasında üretilen ve sonra vücuttan atılan,[11] çabuk bozulan birkaç damla sıvıdan, ancak bedenî ve ruhî yetenekleri bakımından yaratılanların en üstünü olarak yaratmıştır.[12] Ona ruhundan üfleyerek şeref ve ölçülü bir biçim vermiş[13] ve onu yeryüzünde halife yapmıştır.[14] İnsan, sahip olduğu aklî, zihnî yetenekleri ve iradesiyle, daha güçlü varlıklara hükmederek dünyayı imar etmiştir.[15] Böylece âhireti inkâr eden Müşriklere şu söyleniyordu: Muazzam evreni yaratan, insanı bu özellikleriyle örneği olmadan, yoktan yaratan; insanı ikinci kez yaratacak ve onu hesaba çekecektir. Bu da O'nun için çok kolaydır.[16] Allah Teâlâ görünen ve görünmeyen diğer bütün varlıklarıyla, engin evrenle karşılaştırarak, insanı yaratmanın ne kadar kolay olduğunu[17] onlara hatırlatmıştır. Buna göre insan, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmalı, sadece O'na kul olmalıydı. O'nu bırakıp da birtakım âciz varlıklara, şeytanlara ve kendi arzularına kulluk etmemeliydi. Yüce Allah bunu onlara bildirmek ve uyarmak için de peygamberleri göndermişti. Elçiler insana, âhirette hesaba çekileceğini ve dünyadaki inanışına ve yaşayışına göre karşılığını ödül ya da ceza olarak alacağını bildirmişlerdi.

---

6 Mü'min 40/57: Taberî, XX, 350.
7 Sebe' 34/7.
8 Yâsîn 36/78; Sebe' 34/7.
9 İsrâ 17/49-51.
10 Mü'min 40/57.
11 Târık 86/7.
12 İsrâ 17/70; Târık 86/8: Taberî, XXIV, 297-300.
13 Sâd 38/72; Mürselât 77/23.
14 Bakara 2/30.
15 Secde 32/7: Taberî, XVIII, 597-600.
16 İsrâ 17/99; Mü'min 40/57: Taberî, XX, 350.
17 Sâffât 37/11: Taberî, XIX, 509-510.

Kur'ân'da Allah'ın yaratmasıyla ilgili anlatımlarda ilk dikkat çeken şey bütün mahlûkatın sudan var olmasıdır.[18] Ayrıca Kur'ân, insanın topraktan yaratılmasını Allah'ın âyetlerinden biri olarak sunar.[19] Allah, Hz. Âdem'i, evreni tüm öteki unsurlarıyla yarattıktan sonra yaratmıştır.[20] Hz. Âdem'in de topraktan[21] ve su ile karışmış çamurdan (*tîn*)[22] aşamalar hâlinde yaratıldığı Kur'ân'da bildirilmiştir. Hz. Âdem'in yaratıldığı maddenin başka bir hâli, bu *çamurdan çıkan* özdür (*sülâle*).[23] Hz. Âdem'in yaratıldığı çamuru anlatan bir diğer kelime sıcak, yapışkan çamur mânasındaki *lâzib* kelimesidir.[24] Bu madde, "kara, kokuşmuş, farklı şekil alabilen bir çamur" (*hamein mesnûn*) olarak anlamlandırılmıştır.[25] Âdem'in (as) bedeninin yaratılışının son aşaması, siyah balçıktan şekil verilmiş, pişmemiş lâkin pişmiş toprak kap gibi tınlayan kuru çamurdur (*salsâl*).[26] Âyetlerin akışından anlaşılan, su ile karılarak çamur hâline gelen toprak bir süre beklemiş,[27] mayalanmış, kararmış ve yapışkan hâle gelmiştir. Sonrasında ona biçim verilmiş (*tesviye*) ve kuru, içi boş bir şekil almıştır. Olabilecek en güzel şekli aldıktan sonra, onu canlı hâline getirecek olan ruh üflenmiştir.[28] Yaratılışın bu aşamaları âyette, "bir yaratılıştan öbürüne geçirmek" ifadesiyle anlatılmıştır.[29]

Yüce Allah insan cinsini Hz. Âdem ile başlatmış[30] ve kendisiyle huzur bulacağı eşini de kendi cinsinden yaratmıştır.[31] Eşi Hz. Havvâ'yı yaratarak bütün insanlık ailesini bu çiftten, tek ana babadan türetip yeryüzüne yaymıştır.[32] Âdemoğlu böylece kendi cinsinden eşlerle soyunu devam ettirmiştir.[33] Allah âyette Hz. Havvâ için, "ondan da eşini yarattı" ifadesini kullanmıştır. Kur'ân'da bu ifade, birçok sûrede kullanılmaktadır.[34] Bu ifadeye dayanarak, Hz. Havvâ'nın, Hz. Âdem'in bir

18 Enbiyâ 21/30: *Kur'an Yolu*, III, 676.
19 Rûm 30/20: Râzî, XXVII, 86.
20 İnsân 76/1-2: Elmalılı, IX, 5492-5493.
21 Âl-i İmrân 3/59; Fâtır 35/11.
22 En'âm 6/2; A'râf 7/12; İsrâ 17/61.
23 Mü'minûn 23/12: Zemahşerî, IV, 221.
24 Sâffât 37/11: Taberî, XIX, 510-513.
25 Hicr 15/26: Taberî, XIV, 57-62.
26 Hicr 15/28; Rahmân 55/14: Taberî, XXII, 191-194.
27 İnsân 76/1-2: Taberî, XXIII, 530-536.
28 Hicr 15/28-29: Zemahşerî, III, 405; Secde 32/7-9; Sâd 38/71-72.
29 Zümer 39/6.
30 En'âm 6/98; Zümer 39/6: Taberî, IX, 432-433; XX, 161-162.
31 Rûm 30/21; A'râf 7/189.
32 Nisâ 4/1: Taberî, VI, 339-342.
33 Şûrâ 42/11.
34 A'râf 7/189; Nahl 16/72; Rûm 30 /21; Şûrâ 42/11; *Kur'an Yolu*, II, 11.

parçasından değil, onun yaratıldığı özden yaratılmış olduğu yorumu yapılmıştır.[35] Hz. Havvâ'nın, Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığına dair hadislerin de[36] biri diğerinin canından kopmuş çift olmalarının[37] temsilî anlatımı olarak anlaşılması mümkündür.

Toprak ve sudan bu ilk yaratılış süreci sonrasında insan, Allah'ın başka bir yaratma biçimiyle çoğalıp yeryüzüne yayılmıştır. Buna göre Allah insanı, erkek ve dişinin birbirine katışan sıvısı ile yaratarak çoğaltmıştır.[38] Allah, Âdemoğlunun soyunu, erkeğin üretken sıvısını (*nutfe*)[39] eşinin rahminde yerleştirmek ve hâlden hâle geçirmekle[40] devam ettirmiştir. Bunu da ancak ilim ve hikmet sahibinin yapabileceğine, yine O'nun yarattığı dişi ve erkeğe yemin ederek güçlü bir şekilde göstermiştir.[41] *Nutfe*nin kökü olan *natf*, dökmek ve damlatmaktır. *Nutfe*; az veya çok olsun "saf su, kovanın, kırbanın dibinde kalmış su ve erkeğin üretken suyu" anlamındadır.[42] Kur'ân bu sıvıyı *mehîn* ve *dâfik* özellikleriyle nitelemiştir. *Hevn* kökünden türetilen *mehîn* ve aynı kökten türetilen *heyyin*; saygın ve değerli olmayan demektir.[43] İnce ve zayıf anlamına da gelir.[44] İnsanın yaratıldığı suyun ikinci sıfatı da *dâfik*tır. Bir âyette geçen[45] bu kelimenin kök mânası, suyun bir defada dökülmesidir.[46] Kur'ân insanın yaratılışı için bu kelimeleri kullanarak, aslında değersiz, dayanıksız, vücuttan atılan bir su iken ondan vakarlı ve saygın bir varlık yaratan Allah'ın büyüklüğünü ve yaratma kudretini anlatmaktadır.[47]

İnsanın ana rahminde yaratılış aşamalarından bir diğeri *'alaka* devresidir. *'Alaka* kurumadan önceki donuk, pıhtılaşmış kan anlamına gelir. Araplar, asılan ve yapışan her şeye, ele yapışan çamura, kan emen sülüğe, sevgi ve ilgiye bu kökten kelimeler türetmişlerdir.[48] Bütün bu anlamların, rahimde büyümeye başlayan insanın, yaratılmasının en baştaki hâlini anlattığı düşünülebilir.[49]

---

35 Nisâ 4/1: *Kur'an Yolu*, II, 11.
36 Buhârî, "Nikâḥ", 79, 80; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 151; İbn Mâce, "Ṭahâret", 77.
37 Nisâ 4/1: Elmalılı, II, 1273.
38 Hucurât 49/13: Taberî, XXI, 382; İnsân 76/2.
39 Mürselât 77/20; Kıyâme 75/37.
40 Mü'minûn 23/13-14; Mürselât 77/21-22; İnsân 76/2: Taberî, XX, 163-165.
41 Leyl 92/3; Necm 53/45-46; Kıyâme 75/39: Taberî, XXIV, 455-456; XXIII, 527.
42 Halîl b. Ahmed, IV, 236; Fîrûzâbâdî, s. 857.
43 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâġa*, II, 383.
44 Secde 32/8: Taberî, XVIII, 597-600; Mürselât 77/20.
45 Târık 86/6.
46 Halîl b. Ahmed, II, 36; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâġa*, I, 291.
47 Nahl 16/4; Yâsîn 36/77; Necm 53/46.
48 Fîrûzâbâdî, s. 910.
49 Hac 22/5; Mü'minûn 23/14; Kıyâme 75/38; Alak 96/2.

Rahimdeki bu kan damlası (*'alaka*), sonra et parçasına (*mudga*) dönüşür. Kur'ân'da iki âyette geçen[50] *mudga* sözlükte; "et parçası, insanın kalbi ve alakadan yaratılan et" anlamlarına gelmektedir.[51] Ayrıca "çiğnenen şeyin ağızda kalan artığı"[52] ve "kemik üzerindeki et parçası" da *mudga* olarak tanımlanır.[53] Yaratılış çerçevesinde insanın rahimlerde yaratılış safhası[54] ve yeniden dirilişle ilgili[55] Kur'ân'da et (*lahm*) kelimesi geçen birer âyet bulunmaktadır. Buna göre yaratılışta *lahm*, ceninin kemiğini saran ve organlarını birbirine bağlayan et parçalarıdır. Öyleyse bu aşamada kemikler de oluşmaktadır. Kur'ân'da kemik anlamındaki *'azm*, bir tanesi insanın yaratılış aşamaları[56] ve on bir tanesi yeniden dirilişin imkânı[57] bağlamı olmak üzere on iki âyette geçer. İnsanın yaratılış aşamasında önce *mudga*nın içerisinde kemikler (*'ızâm*) oluşur ve gelişir. Bunlar zaman içinde düzgün bir insan biçimini alır. Sonunda ruh üflenir ve bedene can verilir.[58]

Bütün bu olanlar karın duvarı, rahim duvarı ve cenini çevreleyen zar veya rahim içindeki "üç kat karanlık" (*zulumâtün selâs*) içinde oluşur.[59] Allah Teâlâ insanı; ana rahminde dilediği cinsiyet, renk ve surette yaratır.[60] Onu; babaya, anneye, teyzeye veya halaya yahut da kendisiyle Hz. Âdem arasındaki soyundan birisine benzer kılar.[61] Ana karnından çocuk olarak çıkan insanın gelişimi yine aşamalar hâlinde; çocukluk, kuvvetli gençlik ve yaşlılık şeklinde devam eder.[62] İnsanların bir kısmı ise ihtiyarlığa ulaşamadan ömrünü tamamlar.[63]

---

50 Hac 22/5; Mü'minûn 23/14.
51 Halîl b. Ahmed, IV, 149.
52 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, II, 217.
53 Fîrûzâbâdî, s. 788.
54 Mü'minûn 23/14.
55 Bakara 2/259.
56 Mü'minûn 23/14.
57 Bakara 2/259; İsrâ 17/49, 98; Mü'minûn 23/35, 82; Yâsîn 36/78; Sâffât 37/16, 53; Vâkıa 56/47; Kıyâme 75/3; Nâziât 79/11.
58 Hac 22/5; Mü'minûn 23/12-15; Nûh 71/14; İnsân 76/1-2; Taberî, XXIII, 297-299, 530-536.
59 Zümer 39/6.
60 Âl-i İmrân 3/6.
61 İnfitâr 82/6-8: Taberî, XXIV, 178-180.
62 Nahl 16/70.
63 Mü'min 40/67: Taberî, XX, 359.

İNSAN ÜSTÜN NİTELİKLERLE DONATILMIŞTIR

لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فٖٓي اَحْسَنِ تَقْوٖيمٍۘ ﴿٤﴾

"Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır."

(Tîn 95/4)

Rabbimiz, Hz. Âdem'i kıvama gelen kuru çamura şekil vererek yaratmış, soyunu da ana rahminde büyütmüş ve ona can vermiştir.[64] İnsan, henüz doğmadan göz, kulak, idrak, akıl ve bilme[65] nimetlerine sahip kılınmıştır.[66] Böylece insan; cansızken canlı, konuşamazken konuşan, duymazken duyan hâle getirilmiştir.[67] Yüce Allah insanı, anasının karnından düşünemez ve yaratıcısı dâhil[68] hiçbir şeyi bilmez hâlde çıkardıktan sonra ona bilmediklerini öğretmiştir. Allah, verdiği bu nimetler ve kendisine iç-dış dünyasından sunduğu deliller sayesinde insanın, iyiyi kötüden ayırt edebilmesini sağlamıştır.[69]

Yüce Allah, insan neslini Hz. Âdem'den itibaren tek veya çoklu (ikiz, üçüz…) kız ve erkek çocuklar bağışlayarak sürdürmüş, yeryüzüne yaymıştır. Ana rahminde erkekli dişili,[70] farklı görünümde yaratmanın ve ömrünü belirlemenin bilgisi ve kudreti Allah'a aittir. Bu alanda rastlantıya yer yoktur.[71] Dünyaya gelen çocuklar, dünya hayatının süsü[72] ve ailenin tatlı bir meyvesidir, ancak Allah, dilediğine de evlât vermeyebilir.[73] Rabbimiz bu konuda da takdirin yalnız kendisine ait olduğunu belirterek Câhiliye döneminin erkek evlâtla övünme tutumunu değersiz kılmıştır. O, bunun yerine kulundan her armağanına şükretmesini ister. Evlât nimetinden mahrum bırakılması hâlinde de dünya sınavında insandan beklenen Allah'ın bu kararına sabretmesidir.[74]

64 Secde 32/9; Sâd 38/72: Taberî, XX, 144.
65 Nahl 16/78: Taberî, XIV, 315.
66 Secde 32/9; Beled 90/8-9: Taberî, XXIV, 415.
67 Mü'minûn 23/14: Zemahşerî, IV, 221.
68 Nahl 16/78: Zemahşerî, III, 458.
69 Nahl 16/78: Taberî, XIV, 315.
70 Nebe' 78/8: Taberî, XXIV, 9.
71 Fâtır 35/11: Taberî, XIX, 342-345; Nebe' 78/8.
72 Kehf 18/46.
73 Nahl 16/72: Taberî, XIV, 295-304; Mü'minûn 23/79; Şûrâ 42/49-50.
74 Bakara 2/216; Şûrâ 42/50: *Kur'an Yolu*, IV, 760-762.

Çocuğun, annesine büyük zorluk verdiği hamilelik doğumla sona erer.[75] Her yaratılanın olduğu gibi insanın ömrü de Allah tarafından belirlenir. Yüce Allah yarattığı bütün varlıklara bir ömür (*ecel*) vermiştir.[76] Bazıları daha cenin hâlinde iken ana rahminde süresini tamamlar. Kimi doğduktan sonra ergenliğe ulaşamadan ve kimi de ömrün düşkün çağında dünya hayatından ayrılır.[77] Ömrün eksilen ve geride kalan kısmı da her an O'nun bilgisindedir. Dilediği kullarının ömrünü uzun veya kısa takdir eden,[78] dilediği varlığı yaratan ve istediği kadar ve biçimde yaşatan Yüce Allah'tır.[79]

Doğum sonrasında bebeğin normal emzirilme süresi yaklaşık iki senedir.[80] Bir çocuğun dünyaya getirilmesinde, beslenmesinde, büyütülmesinde ve eğitilmesinde anne ve baba ortak sorumluluğa sahiptir. Ancak annenin fedakârlığı özellikle vurgulanmıştır.[81] Nitekim Hz. Peygamber (sas), "Ey Allah'ın Resûlü, kendisine güzel davranıp yakınlık göstermemi en çok hak eden kimdir?" şeklindeki bir soruya *"Annen"* cevabını vermiş, "Sonra kimdir?" denilince yine *"Annen"* demiş, üçüncü defada da *"Annen"* dedikten sonra nihayet dördüncü soruda *"Baban"* buyurmuştur.[82]

Yüce Allah'ın sayısız iyiliği karşılığında insandan beklenen, sadece O'na kulluk etmesi ve büyük sıkıntılarla bu dünyaya gelmesine ve büyümesine aracı olmuş anne-babasına iyilikte bulunmasıdır.[83] Olgunluk çağına gelip kırk yaşına ulaşınca, ebeveyni hakkında Allah'ın haklarını tanıyıp onlara güzel dileklerle dua etmesi beklenir.[84] Allah yaşlılığa kadar ulaştırdığı kullarının yetişkinlik yıllarındaki gücünü zamanla, çocukluk devresine benzer şekilde zaafa döndürür, adım adım ölüme yaklaştırıldığını hissettirir.[85] Artık o, gençlik ve dinçlik döneminde bildiklerini unutarak çocukluğundaki gibi bilmez hâle gelir.[86]

Diğer varlıklar gibi insanın yaratılması da Cenâb-ı Hakk'ın varlığını, birliğini ve O'nun eşsiz kudretini göstermektedir.[87] Buna karşılık ondan kendisi başta olmak

---

75 Mü'min 40/67.
76 En'âm 6/2; A'râf 7/34; Yûnus 10/49.
77 Hac 22/5: Taberî, XVI, 461-465.
78 Fâtır 35/11: Taberî, XIX, 342-345.
79 Nahl 16/70: İbn Âşûr, XIV, 211.
80 Bakara 2/233; Lokmân 31/14.
81 Lokmân 31/14.
82 Lokmân 31/14: *Kur'an Yolu*, IV, 337-338; Buhârî, "Edeb", 2; Tirmizî, "Birr", 1.
83 Lokmân 31/14; Ankebût 29/8.
84 Ahkāf 46/15: Taberî, XXI, 136-141.
85 Rûm 30/54; Hac 22/5: Taberî, XVI, 461-465; Nahl 16/65, 70: İbn Âşûr, XIV, 198, 211.
86 Yâsîn 36/68: Taberî, XIX, 478.
87 Câsiye 45/4: Taberî, XXI, 72-73.

üzere bütün canlıların nasıl tek bir hücreden yaratıldığı ve aşamalar hâlinde geliştiği[88] üzerinde düşünmesi beklenmektedir. Bireyler, evrende yaratılmışların varlığını ve düzenini düşünerek bundan dersler çıkarmalıdır. Dışındaki evrenin bir düzen içinde işleyişi insanı kendi iç evrenine yönlendirecek ve yaratılışındaki bedensel, akılsal ve duygusal güzelliği fark ettirecektir.[89] İçinde yaşadığı ve üzerinde taşıdığı bu üstün özellikler onu Yüce Yaratıcının birliğini; kudretinin, bilgisinin ve sanatının eşsizliğini kabule götürmeli, inancını derinleştirmelidir.[90]

Allah insanın ırk ve akrabalık bağına dayalı olarak oluşturduğu topluluklar var etmiştir. İnsan topluluklarının sülâle, kabile gibi gruplara ayrılmalarını, birbirlerini tanıma nedeni kılmıştır.[91] İnsanlar tanınabilsin diye ikizler de dâhil olmak üzere her birini farklı yaratmıştır.[92] Allah, dağları ve meyveleri farklı ana renklerde ve onların tonlarında yarattığı gibi insanları ve hayvanları da farklı farklı renklerde var etmiştir.[93] İnsanların bedenlerinin renkleri gibi, dillerinin farklı olması da Allah'ın dilediğini yaratmaya kâdir olduğunun kanıtlarındandır.[94]

İnsan, temiz bir yaratılışla (*fıtrat*) yaratılmıştır.[95] O yaratılıştan tevhid inancını benimsemeye yatkındır ve kendisinden bu inançta kalma sözü alınmıştır.[96] Bununla birlikte insana iyilik ve kötülük yolundan dilediğini seçebilecek bir yaratılış da verilmiştir. Kur'ân'da insana doğruyu ve yanlışı seçmekte hür irade verildiği belirtilmiştir.[97] Yüce Allah, her cana, kendisi için en uygun olanı, iyiliği, kötülüğü, isyanı, ilâhî emre uymayı, alması veya bırakması gereken şeyleri açıklamıştır.[98] O ilk yaratılışında günahsızdır, gelişmeye elverişlidir ve olgun bir insan olmanın bütün imkânlarına sahiptir. Ona beslenme, barınma, gelişme, üreme vb. faydalı yollar da gösterilmiştir.[99] Allah Teâlâ dileseydi elbette insanların tamamını bu fıtrata göre Müslüman yapar,[100] farklı yollara girmelerine izin vermeyebilirdi. Ancak Allah, seçim özgürlüğünü insanlara vermiştir. Doğruyu göstermek için de Hz. Âdem ve sonra Hz. Nûh'tan itibaren onlara peygamberler göndermiştir. Allah'ın dileği, insanların gönderdiği

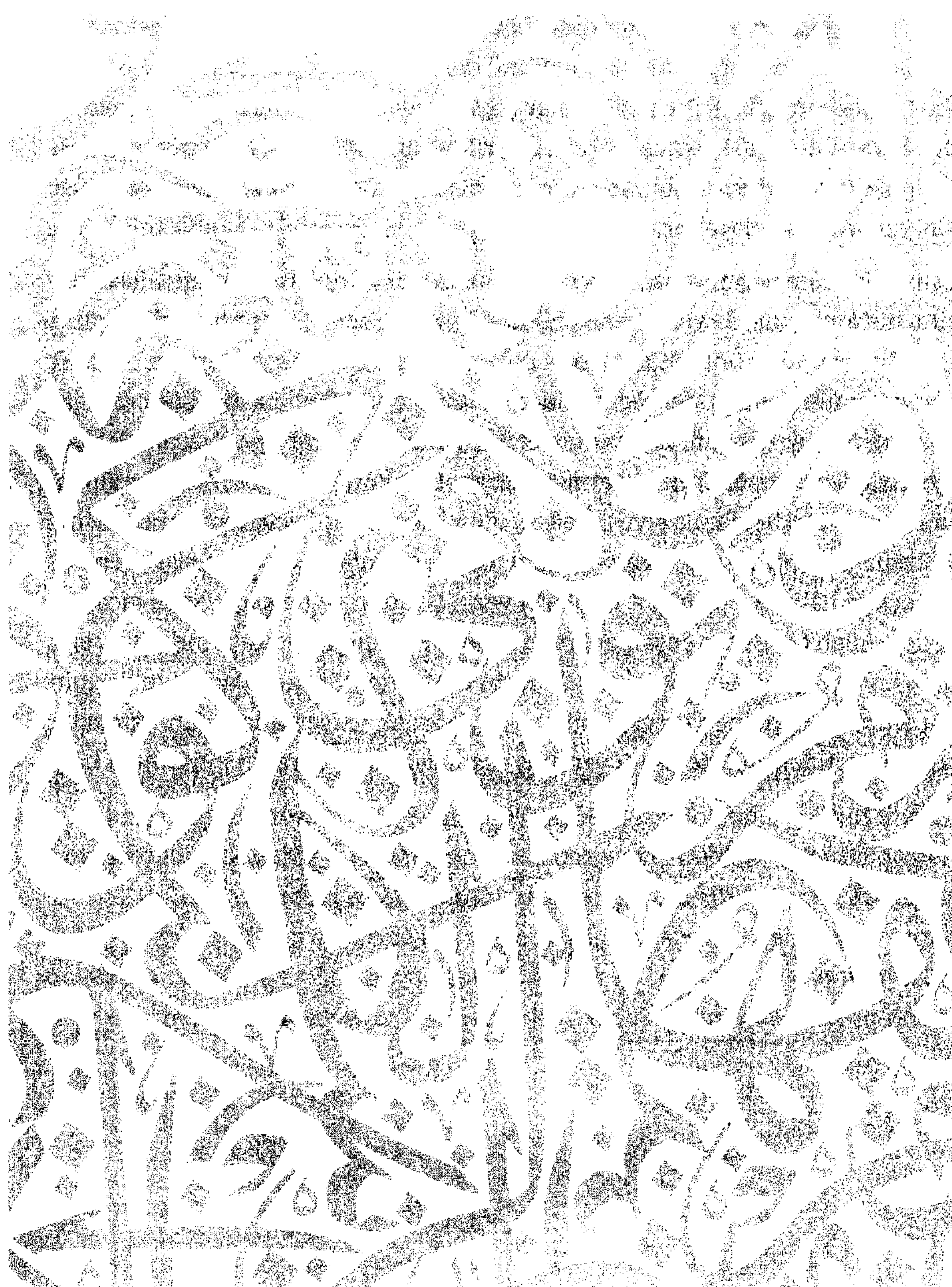
88 Câsiye 45/4: Elmalılı, VI, 4308-4309.
89 Fussılet 41/53; Câsiye 45/4: Âlûsî, XXV, 139.
90 Zâriyât 51/20-21: *Kur'an Yolu*, V, 126.
91 Hucurât 49/13: Taberî, XXI, 383-388.
92 Nahl 16/70: Ebussuûd, III, 380-381.
93 Fâtır 35/27-28: Taberî, XIX, 363.
94 Rûm 30/22: Taberî, XVIII, 479.
95 Rûm 30/ 30: *Kur'an Yolu*, IV, 312-313; Buhârî, "Cenâ'iz", 80; Müslim, "Kader", 22.
96 A'râf 7/172: Taberî, X, 546-565.
97 Kehf 18/29; İnsân 76/3.
98 Şems 91/7-10: Taberî, XXIV, 440-442; İbrâhîm 14/32: Ebussuûd, III, 262-263.
99 Tâhâ 20/50: Taberî, XVI, 79-82.
100 Hûd 11/118-119.

elçilerin rehberliğinde iyiliğin hâkim olduğu erdemli toplumlar hâlinde yaşamalarıdır. Ancak Allah bunu insanların kendi serbest iradeleriyle gerçekleştirmelerini istemiştir.[101] O, peygamberlerini büyük ödülü müjdelemeleri, büyük cezaya karşı uyarmaları için göndermiştir.[102] Ancak insanlar hayatlarını düzene koyan dinin, iman ve amel boyutunda ihtilâfa düşmüş, fırkalara ayrılmışlardır.[103] Allah da insanların tercihlerine göre ödül ve cezayı âhirette vermeyi dilediğinden dünyada doğru yapanlar da yanlış yapanlar da olacaktır.

Kur'ân insanın yaratılışına, muhatabı olan müşrik Arapları ikna için, âhiret hayatı ve tevhid kapsamında yer vermiştir. Varlıkları yaratma ve yaşatma Rabbimizin yetkisindedir ve bunda onların tanrı edindiği şeylerin asla rolü yoktur. Hz. Âdem'i topraktan ve onun soyunu da vücudundan atılan bir sıvıdan, ancak üstün özelliklerde yaratan Allah'tır. İnsanı bir erkeğin eril suyundan ana rahminde aşamalardan geçirerek erkek ve kız hâlinde yaratmak ancak ilâhî kudretle mümkündür. Allah, bedenden atılan birkaç damla sıvıyı ete kemiğe büründürüp biçimlendirmiş, hiçbir şey bilmez hâlde doğmasına rağmen insanı akıl ve duyularla yaratılmışların en üstünü ve seçkini hâline getirmiştir. Kimlerin yaratılacağını ve ne kadar yaşayacağını takdir eden Allah'tır. Bütün insanlar, Yüce Allah'ın kuludur ve aralarında dil, renk ve ırkla övünme söz konusu olamaz. İnsan için esas olan dünyada yapıp ettiklerinin hesabını âhirette Rabbine vereceği bilinciyle yaşamak ve şeytana aldanmamaktır. Bu bilinci elde etmek için ise kendi yaratılış aşamalarına ve evrenin ihtişamına bakması yeterlidir.

101 Hûd 11/118-119.
102 Bakara 2/213: Taberî, III, 620-626.
103 Yûnus 10/19.

İNSANIN ÖZELLİKLERİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فٖٓي اَحْسَنِ تَقْوٖيمٍۘ ﴿٤﴾

"Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır."

(Tîn 95/4)

وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَاۙ ﴿٧﴾ فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَاۙ ﴿٨﴾ قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَاۙ
﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَاۜ ﴿١٠﴾

"Nefse ve onu (insanın özü olarak) şekillendirip düzenleyene; ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene (yemin olsun)! Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir."

(Şems 91/7-10)

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنٖٓي اٰدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ
وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَثٖيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضٖيلًا ﴿٧٠﴾

"Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık."

(İsrâ 17/70)

وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُۜ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ
اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾

"O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!"

(İbrâhîm 14/34)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمٖيدُ ﴿١٥﴾

"Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur."

(Fâtır 35/15)

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمٖيعًاۚ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّٖي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾

"Onlara şöyle dedik: Oradan hepiniz inin! Benden size muhakkak bir rehber gelecektir. Kim benim gönderdiğim rehbere uyarsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir."

(Bakara 2/38)

اِنَّ الْاِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًاۙ ﴿١٩﴾ اِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًاۙ ﴿٢٠﴾
وَاِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًاۙ ﴿٢١﴾

"Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz."

(Meâric 70/19-21)

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِه۪ٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَٓائِمًاۚ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَٓا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُۜ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِف۪ينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

"İnsanın başına zararlı bir şey geldiğinde yan üstü yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur; onu zararlı durumundan kurtardığımızda ise -sanki başına gelen zararı gidermeye bizi çağırıp yalvarmamış gibi- inkârcılığa dönüp yoluna devam eder; haddi aşanlara işte bu şekilde yaptıkları güzel görünmektedir."

(Yûnus 10/12)

قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَٓا اَكْفَرَهُۜ ﴿١٧﴾ مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُۜ ﴿١٨﴾ مِنْ نُطْفَةٍۜ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُۙ ﴿١٩﴾ ثُمَّ السَّب۪يلَ يَسَّرَهُۙ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ اَمَاتَهُ فَاَقْبَرَهُۙ ﴿٢١﴾ ثُمَّ اِذَا شَٓاءَ اَنْشَرَهُۜ ﴿٢٢﴾ كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَٓا اَمَرَهُۜ ﴿٢٣﴾

"Kahrolası o insan! Ne kadar da nankör! (Bir düşünse) Allah onu neden yarattı? Bir spermden yarattı da ona şekil verdi. Sonra ona yolu kolaylaştırdı. Nihayet onun canını aldı ve kabre koydu. Sonra dilediği bir vakitte onu yeniden diriltecek. Hayır! İnsan, Allah'ın emrettiğini yapmadı."

(Abese 80/17-23)

اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍۗ نَبْتَل۪يهِ فَجَعَلْنَاهُ سَم۪يعاً بَص۪يراً ﴿٢﴾

"Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık."

(İnsân 76/2)

اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّه۪ لَكَنُودٌۚ ﴿٦﴾ وَاِنَّهُ عَلٰى ذٰلِكَ لَشَه۪يدٌۚ ﴿٧﴾
وَاِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَد۪يدٌۜ ﴿٨﴾

"İnsan gerçekten Rabbine karşı çok nankördür. Hiç şüphesiz buna kendisi de şahittir. Şüphesiz mal sevgisine de çok düşkündür. "

(Âdiyât 100/6-8)

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِۚ ﴿١٠﴾

"Ve ona iki yolu göstermedik mi?"

(Beled 90/10)

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذ۪ي خَلَقَۚ ﴿١﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍۚ ﴿٢﴾ اِقْرَأْ وَرَبُّكَ
الْاَكْرَمُۙ ﴿٣﴾ اَلَّذ۪ي عَلَّمَ بِالْقَلَمِۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْۜ ﴿٥﴾

"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren Rabbin sonsuz kerem sahibidir."

(Alak 96/1-5)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân, insana yaratılışını hatırlatarak, ondan varlığının bilincine varmasını ister. Allah'ın yarattığı her can, pek çok değere ve donanıma sahip olarak dünyaya gelir. Kur'ân'da insanın yaratılışı ve tabiatı hakkında anlatılanlar, onun dünyadaki sınavı ile yakından ilgilidir. Kur'ân insanın, iyi yönlerini geliştirmesini kötüye olan eğiliminden vazgeçmesini ister. Bunun için insan vahyin rehberliğine ihtiyaç duymaktadır. Özellikle Mekkî sûrelerde, ondan vahyin eğitimiyle şeytanın aldatmalarına açık olumsuz özelliklerini bırakması ve iyiliğe yönelmesi istenir. Medenî sûrelerde de muhataplar buna özendirilmeye devam edilmiştir.

Yeryüzünün en şerefli varlığı olan insan, kendisi için belirlenen bir görevi (*hilâfet*) yerine getirmek üzere yeryüzüne gönderilmiştir. Diğer yandan, *'abd*[1] kelimesi, insanın Yüce Allah karşısındaki konumunu ifade eder. O, bu dünyada Allah'a kulluk etmek üzere yaratılmıştır.[2] Allah, yeryüzünü, insanın yaşamasına ve gerekli düzenlemeleri yapmasına uygun hâle getirmiştir.[3] Allah'ın insanoğluna büyük ve kıymetli nimetler sunması (*tekrîm*), ona değer verdiğini gösterir.[4] Yeryüzünün onun kullanımına hazır kılınması (*teshîr*), insanın da bunları kullanıp değerini bilecek yetenekte yaratıldığına işarettir.[5] Bu kıymetleri doğru değerlendiremeyenlerin özellikleri de Kur'ân'da açıkça dile getirilmiştir. Böyle olan insan, Rabbinin gönderdiği doğru bilgi ile eğitilmemiş, gerçeği örten, nimetin şükrünü edâ etmeyen nankör[6] (*kefûr-keffâr,*[7] *kenûd*[8]) biridir. Hakkı, doğruyu dikkate almaz,[9] yerli yerince davranmaz[10] ve Allah'a karşı gelir, günaha girer (*zalûm*).[11] Bilgisiz, sabırsız, serinkanlı olamayan ve fevrî davranışlar

1 İbn Fâris, IV, 205.
2 Râgıb el-İsfahânî, s. 428-429.
3 Nahl 16/12; Zuhruf 43/13-14.
4 Râgıb el-İsfahânî, s. 428-429.
5 Râgıb el-İsfahânî, s. 227.
6 Râgıb el-İsfahânî, s. 433.
7 Hûd 11/9; İbrâhîm 14/34; İsrâ 17/67; Şûrâ 42/48; Abese 80/17.
8 Âdiyât 100/6.
9 Halîl b. Ahmed, III, 78.
10 İbn Düreyd, II, 934.
11 İbrâhîm 14/34.

sergileyen[12] biridir (*cehûl*).[13] Sabırsızdır, iyice düşünmeden, durum olgunlaşmadan harekete geçer (*acûl*).[14] Sabrı çabuk tükenir, zorlukları kaldıramaz, sıkıntılar karşısında sızlanır, imkân bulunca bencilleşir (*helû'*).[15] Şükretmekten uzaktır, cimridir, sahip olduklarının çok azını paylaşabilir (*katûr*).[16] Bütün bu isimler Kur'ân'da Arapçanın mübalağa bildiren kalıplarında kullanılmıştır. Bu vurgu, insandaki özelliklerin güçlü olduğuna dikkat çeker.

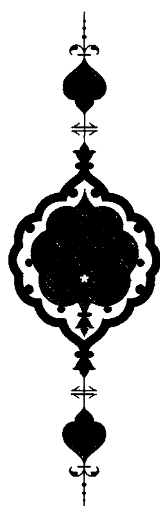
12 Halîl b. Ahmed, I, 270; İbn Düreyd, I, 494; Râgıb el-İsfahânî, s. 102.

13 Ahzâb 33/72.

14 İsrâ 17/11; Enbiyâ 21/37; Halîl b. Ahmed, III, 103-104; Râgıb el-İsfahânî, s. 323; Fîrûzâbâdî, s. 1029-1030.

15 Halîl b. Ahmed, IV, 317.

16 İsrâ 17/100; Halîl b. Ahmed, III, 358; İbn Düreyd, I, 393; Fîrûzâbâdî, s. 459.

Kadın önce yeni bir canı yüklendiğini hiç fark etmemişti. Çünkü o küçücük can, yalnız Allah'ın bilebileceği bir evredeydi.[1] Sonra zaman geçti, kadın ve erkek, ikisi de hem çok telâşlı hem de çok sevinçli bir bekleyişe girdiler. Sevinçliydiler, çünkü soylarını devam ettirecek bir can yoldaydı. Telâşlıydılar, çünkü bu bebek zorlu süreçleri aşıp, sağlıkla gelebilecek miydi dünyaya? Kadınla erkek Rablerinin gücünü, kendi çaresizliklerini yüreklerinin ta derinlerinde hissettiler ve şöyle yakarıp söz verdiler: "Bize sağlıklı bir evlât verirsen şükründen asla vazgeçmeyiz." Kullarının dualarını geri çevirmeyen Rableri onların duasını da kabul etti ve bebek sağlıkla dünyaya geldi. Ne yazık ki çaresizken yalvara yakara dua eden anne-baba, sözlerinden dönüvermişlerdi. Şükretmek bir yana, bu yavruyu onlara vereni de çoktan unutuvermişlerdi: *"Allah onlara iyi ve sağlıklı bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği çocuk konusunda ona ortaklar koşar..."* olmuşlardı.[2] Âyetlerin, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'yı anlattığını söyleyenler vardır.[3] Ancak müfessirlerin çoğu, bu âyetlerin bebeğinin dünyaya gelme sürecindeki aceleciliği ve endişeyi yüreğinde hisseden her anne-babayı anlattığı yorumunu yapmışlardır.[4] Daha da önemlisi, bu âyetlerde, insan benliğinin temel özellikleri vurgulanır: Sıkıntı zamanında Allah'a yalvarıp yakarmak, güçsüzlüğünü görüp hissetmek ve kendisine iyiliklerde bulunan Rabbini hatırlamak. Zorluklar bittiğinde ise kendini yeterli görmek, bu zorlukları kendi gücü ve bilgisiyle aştığını sanmak ve şükretmeyi unutmak.[5]

---

1 İnsân 76/1.
2 A'râf 7/189-190: Zemahşerî, II, 540-541; Elmalılı, III, 2350-2353.
3 A'râf 189: Mukātil b. Süleyman, II, 79-80; Taberî, X, 629; İbn Ebî Hâtim, VI, 1630-1631.
4 A'râf 189: Zemahşerî, II, 541; İbn Kesîr, VI, 379-382; Elmalılı, VII, 2352-2353.
5 Yûnus 10/12; Kasas 28/78; Alak 96/67.

İNSAN İYİLİĞE DE KÖTÜLÜĞE DE ELVERİŞLİ YARATILMIŞTIR

وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَاۙ ﴿٧﴾ فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَاۙ ﴿٨﴾ قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَاۙ ﴿٩﴾
وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَاۜ ﴿١٠﴾

"Nefse ve onu (insanın özü olarak) şekillendirip düzenleyene; ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene (yemin olsun)! Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir."

(Şems 91/7-10)

Yüce Allah topraktan yarattığı insana isimleri öğretmekle onun meleklerden saygı görmesini sağlamıştır.[6] Oysa melekler daha önce onun yaratılmasına karşı çıkmışlardı. Kur'ân'ın yaratılış kıssasının öğrettiği en önemli nokta, insanın var ediliş amacıdır. O, yeryüzünde sorumluluk yüklenecek bir *halife*dir. Bu görevi hakkıyla yerine getirebilmesi için insanın Allah'ın uyarı ve yönlendirmelerine ihtiyacı vardır. Bu kıssanın öğrettiği bir başka önemli nokta ise insanın en büyük düşmanının şeytan olduğudur.[7] İnsan onun kibirlenme,[8] isyan edip karşı gelme, hatasının sorumluluğundan kaçma,[9] kin güdüp intikam alma[10] gibi kötü davranışlarından uzak durmalıdır. İnsan, şeytanın onu doğru yoldan çıkarmak için başvuracağı hilelere[11] karşı çok dikkatli olmalıdır.[12] Çünkü şeytanî özellikleri taşıyan İblîs rahmetten tamamıyla kovulmuş,[13] insan da ona kandığı için cennetten çıkarılmıştı.[14] Şimdi insan cenneti, emek vererek, alın teri dökerek hak edecek ve orada sonsuza kadar kalacaktır. Kur'ân'da insanın dünya hayatının başlangıcına yapılan göndermeler, işte bu son hedefin gerçekleştirilmesine yöneliktir.

---

6 Bakara 2/31: Abdürrezzâk b. Hemmâm, I, 42-43; Taberî, I, 515-516.
7 En'âm 6/142; Yûsuf 12/5; İsrâ 17/61; Kasas 28/15; Fâtır 35/6; Yâsîn 36/60.
8 İsrâ 17/61; Sâd 38/74.
9 İbrâhîm 14/22.
10 Sâd 38/82.
11 A'râf 7/22; Enfâl 8/48; İsrâ 17/64; Haşr 59/16.
12 Nûr 24/21; Zuhruf 43/62.
13 Hicr 15/34; Sâd 38/78.
14 Bakara 2/36; A'râf 7/24; Tâhâ 20/123.

İnsanın aslî vatanına, cennete dönme yolculuğu, çeşitli zorlukları içinde barındıran bir süreçtir. O, dünya sınavında iyiliğe de kötülüğe de eğilimli yaratılışıyla baş başadır artık.[15] O; refah, mutluluk, sağlık ve başarıyla da açlık, korku, hastalık ve kıtlıkla da sınanacaktır.[16] İnsan, kötülüğe eğilimini harekete geçiren ve besleyen birçok unsurla karşı karşıyadır. Her şeyden önce dünya hayatı, çok cazip bir çeldiricidir. İnsana bütün güzelliklerin burada olduğu düşüncesini verir.[17] İnsanın da ona doğru güçlü bir yönelişi vardır.[18] Dünyanın bu çekiciliği, tabiatındaki özellikler yüzünden onun karşısına büyük sınavlar çıkarır.[19] İşte şeytan da insanın zaaflarıyla, dünyanın insana çekici gelen nimetlerini buluşturmayı amaçlar. Ettiği yemini bu yolla yerine getirmeye çalışır. Her yönden insana yaklaşır ve bütün oyununu onun zayıf yanları üzerine oynar.[20] İnsanın karakterini de akıbetini de kendisine benzetmeye çalışır.[21] Sonuçta insanların çoğu hakka inanmaz hâle gelirler.[22] İmandan uzak kalan ve Allah'ın zikrinden yüz çeviren insanların da dünya hayatından başka arzuları olmaz. Orada kalıcı olmanın peşine düşerler.[23] Allah Teâlâ bu konuda insanları şöyle uyarır: *"Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."*[24]

Rabbimiz insanın zayıf yaratıldığını bildirir. İnsan fiziksel ve ruhsal birtakım zayıflıklar taşır. Arzularına hâkim olamaz. Sözünü yerine getirmede azimli değildir.[25] Her istediği şeyi yapamaz.[26] Kur'ân-ı Kerîm insanın en başta gelen zayıflığının Allah'a karşı isyan (*zulüm*) olduğunu bildirir. İnsan kendisine ve diğer insanlara kötülük eder, günaha girer. Allah'ın emrine karşı cüretkâr davranır ve sonunda aldanır.[27] Onu bu duruma düşüren çok cahil (*cehûl*) olmasıdır. Sonunu düşünmeden büyük sorumluluklar yüklenir.[28]

15 İnsân 76/3; Şems 91/9-10.
16 Bakara 2/155; Enbiyâ 21/35.
17 En'âm 6/32; Râd 13/26; Ankebût 29/64.
18 Kasas 28/79.
19 Ra'd 13/26; Kehf 18/7; Hadîd 57/20.
20 Nisâ 4/119; İsrâ 17/64; Mü'minûn 23/97; Sâd 38/82.
21 İsrâ 17/62; Hicr 15/39.
22 Ra'd 13/1; Mü'min 40/59.
23 Necm 53/29: Taberî, XXII, 58.
24 Âl-i İmrân 3/14.
25 Nisâ 4/28: Taberî, VI, 624-625; Mâtürîdî, III, 174; Zemahşerî, II, 61; Tâhâ 20/115; Rûm 30/54; Yâsîn 36/68.
26 İsrâ 17/37.
27 Ahzâb 33/72: Taberî, XIX, 205; ayrıca bk. A'râf 7/160; İbrâhîm 14/34.
28 Ahzâb 33/72: Taberî, XIX, 205; İbn Kesîr, XI, 252; Mâverdî, IV, 430; ayrıca bk. İsrâ 17/85; Rûm 30/6-7.

İnsanın zaaflarından biri de varlığını sürdürecek araçlar ve imkânlar elindeyken kendisini yeterli görmesidir. İnsan bu araç ve imkânları sağlayanın gerçekten kendisi olduğunu düşünmeye başlar.[29] "Kimsenin yardımına ihtiyacım yok" der. Hiçbir engel tanımak istemez. Herhangi bir kayda bağlanmayı sevmez. Bu hâliyle o, taşkın su gibidir. Sınırları aşan insan artık tanrısal sıfatlara öykünmektedir. Yöresindeki her şeye kendisinin sahip olduğu ve her şeyi kendisinin yönettiği inancındadır. Bu kendini yeterli görüp haddi aşma noktası, inançsızlık hâlinin de temelidir. Artık insan, bütün mahlûkatın bir yaratanı olduğunu ve gerçek bir sahibi bulunduğunu görmemektedir. Bu aslında onun zayıflıklarının, unutkanlık, cahillik ve nankörlüklerinin yol açtığı bir taşkınlık hâlidir. Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde, Rabbinin onu yarattığını, ona bilmediklerini öğrettiğini unutan müşrik bir insan olan Ebû Cehil üzerinden bu durum şöyle anlatılır: *"Hayır! Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli görerek çizgiyi aşar."*[30] Aynı insan yokluk ve sıkıntılarla imtihan edildiğinde karamsarlığa düşer. Yine bir âyette müşrik insanın bu hâli şöyle tasvir edilir: *"İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer; başına bir kötülük gelince de hemen karamsarlığa düşer."*[31] Allah ona malı ve bedeniyle ilgili bir nimet tattırdığında buna sevinir. Fakat kendi elleriyle yaptığı günahlar yüzünden başına bir belâ geldiğinde hemen ümitsizliğe düşer.[32] O, dünya hayatında sınandığını anlamamıştır. Her şeyi maddî varlıkla ölçmektedir: *"Rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, 'Rabbim bana ikram etti.' der (mutlu olur). Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise 'Rabbim beni önemsemedi.' der (mutsuz olur)."*[33] Kalplerine imanın yerleşmediği (*nifâk*) kimi insanlar da vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk ederler. Kendilerine bir iyilik gelirse bundan pek memnun olurlar, ama başlarına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirirler.[34] Sorunlar karşısındaki bu gelgitli durum, kulun Rabbiyle ilişkisini derinden yaralar. Adı "ümitsiz" anlamına gelen İblîs[35] için bu anlar fırsat anlarıdır. Böyle zamanlarda insana yaklaşması, onu da kendisi gibi ümitsizliğe sevk edip yoldan çıkarması kolaylaşır. O zaman insan kendisine bahşedilen bütün kıymetleri bir kalemde silip atacak kadar ümidini yitirir ve nankörleşir, iyilik bilmez olur.[36]

---

29 Zümer 39/49.
30 Alak 96/6-7: Taberî, XXIV, 532-533; Kurtubî, XXII, 381-382.
31 İsrâ 17/83; ayrıca bk. Fussılet 41/51.
32 Rûm 30/36: Taberî, XVIII, 501.
33 Fecr 89/15-16.
34 Hac 22/11: Taberî, XVI, 472.
35 Râgıb el-İsfahânî, s. 60.
36 Hûd 11/9; Şûrâ 42/48.

İnsanın kendini yeterli görme zaafıyla yakından ilgili diğer bir özelliği de cimri oluşudur.[37] O, kendisi için hep en iyi olanı ister, kendini en güzel olana lâyık görür. Her şey kendisinin olsun ister. Haddinden fazla malı olsa bile bu huyu değişmez. Ondaki bu kuvvetli duygu âyetlerde şöyle anlatılır: *"De ki: Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz. Zaten insan çok cimridir."*[38] *"O, mal sevgisine aşırı derecede kapılmıştır."*[39] Kur'ân, bu özelliği taşıyan Câhiliye toplumunun ileri gelenlerini şöyle eleştirmiştir: *"Hayır, hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz. Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz. Mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz. Malı aşırı derecede seviyorsunuz."*[40] Sahip olma arzusu, hayatın temel amacı hâline gelip bir tutkuya dönüştüğünde, insanı hak-hukuk tanımaz ve doymak bilmez bir hâle getirir. Böyle bir insan malı mülküyle her istediğini yapabileceği düşüncesine kapılır. *"Malının kendisini sonsuzca yaşatacağını zanneder."*[41] Şayet âhiret varsa malının orada da kendisini kurtaracağına inanır. Hatta orada daha güzel şeylere kavuşacağını hayal eder. Fakat gerçek onun düşündüğü gibi değildir.[42]

İnsan, hırs ve tutkulara sahip bir varlıktır. O, haklarından, çıkarlarından ve arzularından asla vazgeçmek istemez. Hep kendi rahatını düşünür.[43] Mal ve sağlık istemekten usanmaz.[44] Nitekim Allah Resûlü (sas) insanın bu hâlini şöyle anlatır: *"Âdemoğlunun bir vadi dolusu malı olsa bir vadi dolusu malı daha olmasını arzu eder. Âdemoğlunun gözünü ancak toprak doldurur. Allah tövbe eden kimsenin tövbesini kabul eder."*[45] Allah Teâlâ ise insanı dinin sınırlarına uymaya ve kendisine karşı gelmekten sakınmaya teşvik etmektedir.[46]

İnsanın bir başka özelliği de nankör, iyilik bilmez olması, kendisine yapılan iyilikleri çabucak unutuvermesidir.[47] O, elindeki nimetin değerini ise kaybedince anlar. Yüce Allah onun bu hâlini yine müşrik insan örneğinden şöyle anlatmıştır: *"Denizde size bir sıkıntı dokunduğunda bütün taptıklarınız (sizi yüzüstü bırakıp)*

---

37 Leyl 92/8.
38 İsrâ 17/100: Taberî, XV, 98-99.
39 Âdiyât 100/8.
40 Fecr 89/17-20.
41 Hümeze 104/3: İbn Atıyye, VIII, 688.
42 Kehf 18/35-36; Fussılet 41/50; Nûh 71/21; Leyl 92/11; Tebbet 111/2.
43 Nisâ 4/128: Taberî, VII, 561-566; Zemahşerî, II, 157; İbn Atıyye, III, 37-38; Nesefî, I, 401; Haşr 59/9; Tegābün 64/16.
44 Fussılet 41/49: Taberî, XX, 457.
45 Buhârî, "Rikāk", 10.
46 Nisâ 4/128: Nesefî, I, 401.
47 İbrâhîm 14/34; Abese 80/17; Âdiyât 100/6.

kaybolur, yalnız Allah kalır. Fakat sizi kurtarıp karaya çıkarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür."[48] Gemide yolculuk yaparken fırtınaya yakalanan kişi, kendisini sıkıntıdan ancak Allah'ın kurtarabileceğini fark eder. Gözü başka hiçbir şeyi görmemecesine yalnız Allah'a dualar etmeye koyulur.[49] Sıkıntı geçince o günleri ve verdiği sözleri hemen unutur: *"Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar. Üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar. Kuşatıldıklarını zannederler. (İşte bu durumda) 'Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız.' diye -din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak- Allah'a dua ederler. (Allah) onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar! Ey İnsanlar! Haksızlığınız ancak sizin zararınızadır. Dünya hayatının geçici menfaati... Sonra gelişiniz bizedir, geldiğinizde size yaptıklarınızın ne olduğunu bildireceğiz."*[50]

İnsan sıkıntılar son bulup feraha çıkınca, bu defa ettiği duaları çabuk unutur. Sıkıntılar, dertler, tasalar onu sonsuza dek terk etmiş hissine kapılır. *"Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, '(Oh!) Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti.' der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir."*[51] Ondan sonra Allah'ın âyetleri hakkında birtakım asılsız iddialarda bulunmaya başlar. Oysa Rabbimiz buna çok çabuk karşılık verir. Melekleri de onun kurmakta olduğu tuzakları yazmaktadır.[52] Bu nankör insan elde ettikleriyle övünç içindedir, kendisiyle gurur duyar. Çünkü yaşadığı her başarıyı kendinden bilmektedir.[53] Dolayısıyla, darboğazdan geçerken yaşanan "hiç bitmeyecekmiş" hissi şimdi de rahatlık zamanı için geçerli olur. Bir gün yeniden zor duruma düşebileceğini aklına bile getirmez. "Bu benim." der, "Benim emeğimin sonucu, sahip olduğum birikimle elde ettim." der. Başarıyı, kazanmayı, imkânı ona sağlayan şartları kimin hazırladığını görmezden gelir.[54] Şükür duygusundan uzaklaşır.[55] Allah Teâlâ'nın *"Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır."* buyurması,[56] işte bu düşüncesizliğin, ilgisizliğin mührü gibidir.

48 İsrâ 17/67: Taberî, XIV, 668; ayrıca bk. Ankebût 29/65.
49 Fussılet 41/51: İbn Atıyye, VII, 496; İbn Kesîr, XII, 249.
50 Yûnus 10/22-23.
51 Hûd 11/9-10.
52 Yûnus 10/21.
53 Hûd 11/10: Mukātil b. Süleyman, II, 273.
54 Zümer 39/49: Tabersî, VIII, 309; *Kur'an Yolu*, IV, 625; Fussılet 41/50: İbn Atıyye, VII, 494.
55 Mü'minûn 23/78; Neml 27/73; Secde 32/9.
56 Sebe' 34/13.

İnsanın kötü yönünü, nankörlüğünü, cimriliğini, unutkanlığını içeren bütün âyetler, bunları hep *kâfir* insan üzerinden anlatmıştır.[57] Bu yüzden Kur'ân bu insanı, gerçeğe karşı kör ve sağır, hakkı dile getirmede dilsiz, kalpleri katılaşmış ve şükretmeyen nankör (*kâfir*) olarak tanımlar.[58] Kur'ân'da Rabbinin iyiliklerini inkâr eden ve O'nun buyruklarına uymayan insan şöyle tanımlanır: *"Kahrolası o insan! Ne kadar da inkârcı ve nankör! (Bir düşünse) Allah onu neden yarattı? Bir spermden yarattı da ona şekil verdi. Sonra ona yolu kolaylaştırdı. Nihayet onun canını aldı ve kabre koydu. Sonra dilediği bir vakitte onu yeniden diriltecek. Hayır! İnsan, Allah'ın emrettiğini yapmadı."*[59]

İnsanın eğitilmeye muhtaç yanlarından biri de onun aceleciliğidir. *"İnsan aceleci olarak yaratılmıştır..."*[60] Hatta âyetin doğrudan çevirisi, insandaki aceleciliği çok daha güçlü bir şekilde anlatır: *"İnsan aceleden yaratılmıştır."*[61] Bu nedenle âyette söz edilen insan ile insanoğlunun atası Âdem (as) kastedilmektedir.[62] Hatta insan cehaleti ve aceleciliği sebebiyle iyiliği için dua ettiği gibi kötülüğü için de dua eder. Sıkıldığında ve öfkelendiğinde kendisine ve sevdiklerine beddua etmeye başlar.[63] Müminlerde görülen bir özellik olan sabrı gösteremez.[64] Aynı şekilde inkârcılar, peygamberin kendilerine haber verdiği azabın tez elden gelmesini istemişlerdir. Allah Teâlâ ise: *"Size âyetlerimi göstereceğim; benden acele istemeyin."* buyurmuştur.[65] Kâfirler, kıyametin bile bir an önce kopmasını isteyecek kadar ileri gitmişlerdir. İnsanın aceleciliğini anlatan âyet de işte bu âyetler arasında yer almaktadır.[66] İnsan aceleci yönünü dizginlemezse, kısacık bir keyif için daimî mutluluğunu bile elinin tersiyle itebilir.[67] Dünya hayatına düşkünlük de insanın aceleci yönünün başka bir yansımasıdır. Acele ile aynı kökten gelen *âcile* kelimesi, insanın hemen burada olanı yaşama arzusunu ifade eder. Bu da onun, dünyaya saplanıp kalması ve âhireti ötelemesiyle sonuçlanır: *"Hayır (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz, Âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz."*[68]

İnsanın benlik duygusu onu, açık ve net bilgisi olmadığı konularda fikir belirtmeye, tartışmaya iter. Bu yönüyle insan Kur'ân'da "tartışmaya çok düşkün bir varlık"

---

57 Nisâ 4/28: Mâtürîdî, III, 174; Abese 80/17: Taberî, XXIV, 110.
58 Bakara 2/18; İsrâ 17/67; Hac 22/46; Furkān 25/50; Âdiyât 100/6.
59 Abese 80/17-23.
60 Enbiyâ 21/37.
61 Enbiyâ 21/37: İbn Âşûr, XVII, 68.
62 Enbiyâ 21/37: Zemahşerî, IV, 145; Râzî, XX, 164.
63 İsrâ 17/11: Taberî, XIV, 512-513; İbn Atıyye, V, 447.
64 Hûd 11/11: Taberî, XII, 341.
65 Enbiyâ 21/37: Taberî, XVI, 270-275.
66 Enbiyâ 21/37-38.
67 İsrâ 17/11: İbn Âşûr, XV, 42.
68 Kıyâme 75/20-21.

olarak tanımlanır.[69] Hâlbuki onun bilgisi sınırlıdır. Hatta kendisiyle ilgili bilemediği birçok konu vardır.[70] Görünmez olanı, *gayb*ı bilemez.[71] Yarın ne olacağını bilemez.[72] Ne kendi kıyameti olan ölüm vaktini ve yerini,[73] ne de büyük kıyametin zamanını bilir.[74] Ne kadar isterse istesin, çabalarsa çabalasın, her istediğini elde edemez.[75] Lâkin o, ancak Allah'ın verdiği bilgiyle öğrenebileceği konularda (*gayb*) bile tartışmalara dalar. Vahiyle bunlara her türlü açıklayıcı örnek verilmiş olsa bile tartışır durur.[76] *"Bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı hâlde, büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur."*[77] Bu hem bilmemek hem de düşünmeden davranışlar sergilemek anlamına gelen cehaletin bir göstergesidir.[78] İnsanın yaratılışında var olan bu zayıflık,[79] onu hakikate karşı kör ve sağır davranmaya iter. Sonunda o gaflette kalmaya mahkûm olur.[80] Allah Teâlâ ise çoğu insanın kapıldığı bu gaflete karşı kullarını uyarır ve ondan kurtulmalarını tavsiye eder.

ALLAH, İNSANI VAHİYLE EĞİTMİŞTİR

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذ۪ي خَلَقَۚ ﴿١﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍۚ ﴿٢﴾ اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُۙ ﴿٣﴾
اَلَّذ۪ي عَلَّمَ بِالْقَلَمِۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْۜ ﴿٥﴾

"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren Rabbin sonsuz kerem sahibidir."

(Alak 96/1-5)

69 Kehf 18/54.
70 Tâhâ 20/7: Taberî, XVI, 13.
71 En'âm 6/59; Meryem 19/78; Neml 27/65; Necm 53/35.
72 Lokmân 31/34.
73 Lokmân 31/34.
74 A'râf 7/187.
75 Necm 53/24: İbn Atıyye, VIII, 118; İbn Âşûr, XXVII, 111.
76 Kehf 18/54: Taberî, XV, 299-300; Râzî, XXI, 141.
77 Hac 22/8-9.
78 İbn Fâris, I, 489-490; Cevherî, III, 1223.
79 Ahzâb 33/72: *Kur'an Yolu*, IV, 406-407.
80 Yûnus 10/42-43; Yûsuf 12/40; Enbiyâ 21/1; Rûm 30/7, 30.

Allah insanı, büyük ikramlar ile güçlü yaratmıştır.[81] Annesinin binbir meşakkatle karnında taşıdığı insana,[82] hayatın zorluklarına dayanacak ve onları aşabilecek bir güç vermiştir.[83] Bununla birlikte Allah, inişli-çıkışlı hayatında insanın en büyük yardımcısıdır. Her durumda sığınabileceği yegâne dayanağıdır.[84] İnsana en yakın olan,[85] iç derinliklerinde olup bitenleri en iyi bilen yine O'dur.[86] Allah insanı her daim gözetip korur.[87] O, kullarının inkârına değil şükrüne razı olur.[88] O, şefkatiyle, merhametiyle onun zayıflıklarına ve şeytanın kandırmasına kapılıp yoldan çıkmaması için de onu uyarır.[89] Onun için hep kolaylık diler,[90] yakınlığını ona sunar.[91] Her şeyi en ince detaylarıyla bilen (*el-Alîm*) Allah, insanın atası Hz. Âdem'e eşyanın isimlerini öğrettiği gibi[92] onun torunlarına da kalemle bilgiyi kayıt altına almayı öğretmiştir.[93] İnsanın ulaştığı her bilgi seviyesi, Allah'a rağmen değil, ancak O'nun izni ile mümkün olur.[94]

İnsana hayatını idame ettireceği ortam ve şartları sağlayan Allah, ihtiyaç duyduğu her şeyi ona sunmuştur.[95] *"Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur. Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir."*[96] Açık ve örtük nimetler insanın üzerine öylesine yağdırılmıştır ki,[97] bunları saymaya kalksa bile başaramaz. Ancak *"insanoğlu çok zalim, çok nankördür!"*[98] Allah insanın bütün bu hâllerine rağmen ona verdiği nimetleri kısmaz.[99] Bunlar, içinde yaşadığı doğanın imkânlarını kullanarak fayda elde ettiği her durumda insanı sarıp sarmalar.[100]

---

81 Tîn 95/4: Taberî, XXIV, 510-513; Zemahşerî, VI, 401; İsrâ 17/70.
82 Lokmân 31/14; Ahkāf 46/15.
83 Beled 90/4: Zemahşerî, VI, 376-377; İbn Atıyye, VIII, 619.
84 Bakara 2/186; Neml 27/62; Mü'min 40/60.
85 Kāf 50/16.
86 Mâide 5/7; Hûd 11/5.
87 En'âm 6/61: Taberî, IX, 289; Ra'd 13/11.
88 Zümer 39/7.
89 Lokmân 31/33; Fâtır 35/5: Taberî, XIX, 331.
90 Bakara 2/185.
91 Hûd 11/90; Burûc 85/14; Âl-i İmrân 3/30; Tevbe 11/7.
92 Bakara 2/31.
93 Kalem 68/1: Taberî, XXIII, 148; Alak 96/4: Taberî, XXIV, 532.
94 Bakara 2/255: Taberî, IV, 536.
95 Bakara 2/164; A'râf 7/10; Ra'd 13/2-3; İbrâhîm 14/32; Fussılet 41/10.
96 Hac 22/65.
97 Lokmân 31/20.
98 İbrâhîm 14/34; Nahl 16/18.
99 Nahl 16/18: Taberî, XVIII, 195; Zemahşerî, III, 430.
100 Konuyla ilgili bazı örneklendirmeler için bk. Nahl 16/5-8, 65-69, 80-81.

Yüce Allah insana art arda gönderdiği elçileri ve kitaplarıyla doğru yolu göstererek iyilik yapmıştır.[101] Onu çaresiz ve savunmasız bırakmamıştır. İyiliğe de kötülüğe de eğilimi olan insana Allah'ın sunduğu bu yardım,[102] son derece kıymetlidir. Allah'ın gösterdiği yolu izleyen Mümin, yaratılışındaki zayıflıklarını aşar, iyi yönlerini geliştirir. Vahye inanmayan insanlar ise kötü eğilimlerinin pençesinde ömür sermayelerini boşa harcarlar. Vahyin rehberliğini izlemek insanları büyük hatalardan, telafisi mümkün olmayan yanlışlardan korur. Çünkü Mümin, bu rehber ile yaratılışındaki iyi olmayan yanlarının farkındadır ve bunların düşüreceği hatalara karşı uyanık davranır.[103] O, yaratılışındaki cimriliği, nankörlüğü, aceleciliği, sabırsızlığı, cahilliği ancak vahyin önderliğinde aşabilir.[104] Bu gibi özelliklerini ancak vahye uyarak kontrol altına alabilir. İnananlar tabiatlarına yerleştirilmiş bu özellikleri sınırlar, benliklerini eğiterek onları güzel davranışlara dönüştürürler. Bu da insanın olumlu vasıflarının Kur'ân'da neden tek başına değil de iman çatısı altında ele alındığını açıklar.[105]

Allah Teâlâ, dünya hayatına ve onun geçici güzelliklerine kanıp aldanmamaları için Müminleri uyarır.[106] Çünkü insan, gözüne güzel görünen, gönlünü çelen bütün bu nimetlerin[107] gerçek değerini, dünyayı ve âhireti birlikte değerlendirerek idrak edebilir.[108] Bu yüzden Müminler, âhiretteki hesabı tasdik eder, dünyada kendilerini yasaklardan uzak tutar ve Allah'ın verdiği rızıklardan muhtaçlara verirler.[109]

İnsandan beklenen, kendisine verilen nimetlerin farkında olması ve onları lütfeden Allah'ı tanımasıdır. Rabbine kulluğunu idrak ederek,[110] O'na doğru olan yürüyüşünü[111] devam ettirmesidir. Onun, ayaklarının altına serilen ve bütün hayatını kuşatan nimetlere nankörlük değil, şükretmesi gerekir.[112] İçinde bulunduğu nimet ve imkânların asıl kaynağını sorgulamayanlar[113] ve vahye kulak tıkayanlar kaybederler. Şeytan da zaten bütün oyunlarını insanı şükürden uzaklaştırma üzerine kurmuştur.[114] Ancak, doğru yolu görebilenler, şükretmek gibi bir erdem edinebilirler. Diğerleri ise

101 Nisâ 4/63; Şûrâ 42/13; Kıyâme 75/36.
102 Nûr 24/21.
103 Necm 53/32.
104 Haşr 59/9: Taberî, XXII, 529.
105 Zâriyât 51/16-19; Haşr 59/9; Meâric 70/22-35; Beled 90/11-18; Asr 103/1-3.
106 Fâtır 35/5.
107 Âl-i İmrân 3/14.
108 Kehf 18/46; Meryem 19/76.
109 Leyl 92/18: Taberî, XIV, 478.
110 Secde 32/15.
111 İnşikak 84/6.
112 En'âm 6/165; Yûnus 10/14; Neml 27/62.
113 Abese 80/17.
114 A'râf 7/17.

nankörlükten kurtulamazlar.[115] Allah kulları için nankörlüğü ve inkârı istemez. Şükür hâli, imanı tercih eden kullara yakışan hâldir.[116] Bu yüzden şükredebilmek de ayrıca şükredilmesi gereken bir nimettir.[117]

Kalbi körleşene, gören gözler ve bu gözlerle gördüğü ama anlamlandıramadığı görüntüler hiç fayda vermez.[118] Zira bütün bu nimetler ona oyun ve eğlence olarak ikram edilmemiştir.[119] İnsan dünyaya biraz gezip tozsun, eğlensin diye gönderilmemiştir. O, kendisinden bir şey talep edilmeyen ve biraz yaşadıktan sonra yok olup gideceği bir hayatta değildir.[120] Dünyada bir sınav vermektedir. Bunca nimet karşısında en başta gelen şükür, bunları verenin yalnız Allah olduğunu kabul etmektir. O'na iman etmek ve gereğince işler yapmaktır. Bunu başarabilenler de Müminlerdir: *"Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için faydalı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır."*[121]

İnanmayan insan zorluklar karşısında ümitsizleşir. Nimetlere ulaştığında ise nankörlük eder, bunlarla övünmeye kalkar.[122] Müminler bu zaafları aşarak dünya ve âhiret için yararlı ve doğru işler yapan kimselerdir. Salih amelleri karşılığında Allah onlara büyük bir ödül verecektir.[123] İnanmayan insan pek cimri, hırslı ve güçlükler karşısında dayanıksızdır: *"Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur; ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz."*[124] Kendisi cimrilik yaptığı gibi, başkalarını da cimriliğe çağırır. İnsanın kendini geliştirerek cimrilikten kurtulmasına engel olur.[125] Bu tür insanlar Allah'ın elindeki hazinelere bile sahip olsalar, biter korkusuyla kimseye vermezler.[126] Böyle insanlar haset duygusunu yenemezler.[127] İnsan haset duygusu sebebiyle kardeşini bile öldürebilir.[128] Bunlar, geçici dünya malını çok severler.[129] Bu zayıflık ancak namaz, infak, âhirete iman ve

115 İnsân 76/3.
116 Zümer 39/7.
117 Sebe' 34/13: Zemahşerî, IV, 112.
118 Hac 22/46: Mâverdî, IV, 32.
119 Mü'min 40/64-65; Duhân 44/38-39.
120 Kıyâme 75/36: Taberî, XXIII, 526; İbn Kesîr, XIV, 203.
121 Asr 103/1-3.
122 Hûd 11/9-10; İsrâ 17/82-84: İbn Kesîr, IX, 70-71.
123 Hûd 11/11.
124 Meâric 70/19-21: Taberî, XXIII, 266-267.
125 Hadîd 57/24.
126 İsrâ 17/100.
127 Nisâ 4/54: Râzî, X, 137.
128 Mâide 5/27: Taberî, VIII, 327.
129 İnsân 76/27.

Allah'ın azabından korkmakla terbiye edilebilir.[130] Nitekim Yüce Allah'ın merhametiyle gönderdiği vahye gönülden inanan ve onu izleyen ensarın muhacire gösterdiği diğerkâmlık ve paylaşma duygusu Kur'ân'da şöyle anlatılmıştır: *"…kendilerine göç edip gelenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. İhtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."*[131]

Allah'ın Resûlünü değil de insan benliğindeki zayıflıkları besleyen şeytanı izleyenlerin, tövbe edip yaptıklarından vazgeçmedikleri sürece, ıslah olmaları mümkün değildir. Onlar *"...Bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar."*[132] Bunlar şeytana uymaktadırlar. Oysa Allah'ın gönderdiği bilgiyle hareket edenler, Allah'a teslim olmuş ve böylece sağlam bir kulpa tutunmuşlardır.[133]

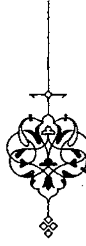
Dünyaya sınanmak üzere gönderilen insan, bu imtihanı kaybetmesine yol açabilecek çeldiricilerle karşı karşıyadır. Bunları aşabilmesi ise kendini tanıması, dünyada varoluş amacını iyi kavramasıyla mümkündür. Bunun için hem iyiliğe hem de kötülüğe eğilimli bir yaratılışı olduğunu bilmesi çok önemlidir. Kur'ân inanmayan insanın benliğindeki acelecilik, bencillik, mala-mülke ve dünyaya düşkünlük, nankörlük gibi olumsuz özelliklerinin altını ısrarla çizer. İnsana dair bildirilen bütün iyi özellikler ise iman etmiş insanın kazandığı özelliklerdir. Bu anlatım tarzından anlaşılan şudur: İnsan iyi özelliklerini ancak iman ederek, Allah'a gönülden bağlanarak geliştirebilir. Zayıflıklar ise inançsızlık toprağında rahatça serpilip büyür. İşte bu noktada Allah gönderdiği vahiyle insanın yanındadır. Doğru yolda kalmak suretiyle cennetin güzelliklerinde yaşaması için insanı Kur'ân'da sıkı sıkıya uyarmaktadır.

130 Meâric 70/22-27.
131 Haşr 59/9.
132 Lokmân 31/20; ayrıca bk. Hac 22/3.
133 Lokmân 31/21-22.

İNSANIN YARATILIŞ AMACI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

"Ben, cinleri ve insanları, başka değil,
sadece bana kulluk etsinler diye yarattım."

(Zâriyât 51/56)

اَلَّذ۪ي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاًۜ
وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْغَفُورُۙ ﴿٢﴾

"Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır."

(Mülk 67/2)

اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً ﴿٧﴾
وَاِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيداً جُرُزاًۜ ﴿٨﴾

"Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız."

(Kehf 18/7-8)

قُلْ اِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَۙ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ
لَهُۚ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾

"De ki: 'Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim.'"

(En'âm 6/162-163)

اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُوا اَنْ يَقُولُوا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ ﴿٣﴾

"İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'İman ettik.' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır."

(Ankebût 29/2-3)

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ
وَالثَّمَرَاتِۜ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَۙ ﴿١٥٥﴾ اَلَّذِينَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌۙ قَالُٓوا اِنَّا
لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَۜ ﴿١٥٦﴾ اُو۬لٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ
وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, 'Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz.' derler. İşte Rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır."

(Bakara 2/155-157)

اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثاً وَاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾

"Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"

(Mü'minûn 23/115)

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَٓاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوْ اَرَدْنَٓا اَنْ نَتَّخِذَ
لَهْواً لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّاۗ اِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾

"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık. Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız."

(Enbiyâ 21/16-17)

وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْۚ
اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْۜ قَالُوا بَلٰىۚ شَهِدْنَاۚ اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِلٖينَۙ ﴿١٧٢﴾

“Rabbin Âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz.’ dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu.’ demeyesiniz.”

(A‘râf 7/172)

اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا
وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُۜ اِنَّهُ كَانَ ظَلُوماً جَهُولاًۙ ﴿٧٢﴾

“Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.”

(Ahzâb 33/72)

...قُلْ اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَٓا اُشْرِكَ بِهٖۜ اِلَيْهِ اَدْعُوا وَاِلَيْهِ مَاٰبِ ﴿٣٦﴾

“De ki: ‘Bana, sadece Allah’a kulluk etmem ve O’na ortak koşmamam emrolundu. Ben yalnız O’na çağırıyorum ve dönüş de yalnız O’nadır.’”

(Ra‘d 13/36)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân, Yüce Allah'ın tüm varlığı bir sebep ve hikmet çerçevesinde yarattığı gibi,[1] insanı da kendisine kulluk etmesi için var ettiğini bildirmektedir.[2] Bu amacın gerçekleşebilmesi için Allah onu beden, akıl, duyu ve duygu sahibi bir canlı olarak üstün niteliklerle donatmıştır. Ona, kendi varoluşunun amacını akıl ve vahiy bilgisiyle bulabilecek özellikler vermiştir. Bu sebepledir ki Kur'ân insana hem kendinde (*enfüs*) hem dış dünyada (*âfâk*) bulunan varlık delilleri üzerinde düşünmesini telkin etmektedir.[3] Böylece ondan yaratılış amacı doğrultusunda bir hayat sürmesini istemektedir.

Kur'ân'da insanın yaratılış amacı şu konu ve kavramlarla bağlantılı olarak ele alınmaktadır: Kulluk görevini yerine getireceğine dair insan soyundan söz (*ahid*) alınmıştır.[4] O, yeryüzünde Allah'ın hâkimiyetini temsil etmesi için *halife* kılınmıştır.[5] Gökleri, yeri, güneşi ve ayı ile bütün varlık onun hizmetine verilmiştir (*teshîr*).[6] Omuzlarına ilâhî buyruklara göre yaşama *emaneti* yüklenmiştir.[7] Yaptığı her işte *sınanmakta*dır.[8] İnsan *ölümlü*dür.[9] Âhirette yeniden dirilecek (*ba's, nüşûr, haşr*),[10] amelleri tartılıp *hesaba* çekilecek,[11] sonuçta *cennet* veya *cehennem*e gidecektir.[12] Kur'ân'ın önemle ve ısrarla vurguladığı dünya hayatının geçiciliği ve ötede insanı yeni bir hayatın beklediği inancı, insanın var oluşunu, sorumluluğunu ve dünya hayatında karşılaştığı her türlü nimet ve külfeti anlamlı hâle getirmektedir.

1 Duhân 44/38-39; Enbiyâ 21/16.
2 Zâriyât 51/56.
3 Fussılet 41/53: Taberî, XX, 461-462; Râzî, XXVII, 140.
4 A'râf 7/172.
5 Bakara 2/30.
6 İbrâhîm 14/32-33; Câsiye 45/12-13.
7 Ahzâb 33/72.
8 Bakara 2/155-157; Kehf 18/7-8; Enbiyâ 21/35; Ankebût 29/1-3; Mülk 67/2.
9 Enbiyâ 21/34-35; Mü'minûn 23/15; Mülk 67/2.
10 Bakara 2/28; Mü'minûn 23/16.
11 Hâkka 69/18-29; Kāria 101/6-11.
12 Yûnus 10/4, 26-27; Şûrâ 42/7.

İNSANIN GÖREVİ, YÜCE RABBİNE KUL OLMAKTIR

...قُلْ اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَٓا اُشْرِكَ بِهٖۜ اِلَيْهِ اَدْعُوا وَاِلَيْهِ مَاٰبِ ﴿٣٦﴾

"De ki: 'Bana, sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emrolundu. Ben yalnız O'na çağırıyorum ve dönüş de yalnız O'nadır.'"

(Ra'd 13/36)

Kâinattaki kusursuz işleyen düzen ve uyum, bunları yaratan bir yaratıcının varlığını gösterir. Gözün, kulağın, dilin, burnun algıladığı bunca yaratılmış, hep sonsuz bilgi ve hikmet sahibi (*Alîm* ve *Hakîm*) bir yaratıcının varlığına işaret eder: *"Cansız nesneler iken size O hayat verdiği hâlde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz."*[1]

Yüce Allah âlemi kendisini tanıtan ve bildiren işaretlerle donatmakla kalmamıştır. Aynı zamanda insanlara kendi içlerinden seçtiği elçiler göndererek yaratılış amaçlarını tekrar tekrar bildirmiştir. Kur'ân'da bu amacın her şeyden önce "kulluk" olduğu, *"Ben, cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."*[2] âyetiyle bildirilir. Allah başka bir âyette de *"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki takvâya eresiniz."*[3] buyurarak bütün insanları

1 Bakara 2/28.
2 Zâriyât 51/56.
3 Bakara 2/21.

kendisine kulluğa davet etmektedir. Çünkü kulluk, kendilerini yaratıp varlık sahnesine çıkarmasına karşılık, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Nitekim Muâz b. Cebel'in anlattığı şu olay bunu açıklayan güzel bir örnektir: "Ben, binek üzerinde Resûlullah'ın terkisinde idim. Bana, *'Ey Muâz! Allah'ın kulları üzerinde, kulların da Allah üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?'* diye sordu. 'Allah ve Resûlü daha iyi bilir.' deyince Resûlullah (sas), *'Allah'ın, kulları üzerindeki hakkı, onların sadece Allah'a kulluk etmeleri ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır. Kulların da Allah üzerindeki hakkı, kendisine hiçbir şeyi ortak tutmayanlara azap etmemesidir.'* buyurdu."[4] Buna göre insanın, Allah'ı bilip tanıması, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaması ve yaratılıştaki amacı kavraması istenmektedir.

İnsan *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* sorusuna muhatap olduğunda, Allah'ın mutlak gücünü ve hükümranlığını kabul ederek O'na kulluk görevini yerine getirmek üzere bir söz vermiştir.[5] Yüce Allah *"… Zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz.' dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu.' demeyesiniz."*[6] buyurmaktadır. Burada bahsedilen sözleşmenin âdeta tefsiri mahiyetinde Hz. Peygamber (sas) şöyle söylemiştir: *"Her doğan çocuk, İslâm fıtratı üzere (temiz ve günahsız olarak, tevhidi kabul edecek bir durumda) doğar. Daha sonra anne babası onu (inançlarına göre) ya Hıristiyan ya Yahudi ya da Mecûsî… yapar."*[7] Bu doğrultuda hem Yüce Kitabımız hem de Sevgili Peygamberimiz, yaratılışın amacı olarak Allah'ı tanıma ve kulluğa işaret etmektedir.[8]

İnsan yalnızca bu dünyadaki kısa bir hayat için yaratılmamıştır. Gerçekte o, sonsuz bir hayatı kazanma fırsatıyla bu kısa hayatı yaşamaktadır ve bir sınav vermektedir. Bu sınavı geçmesi için de insan dünya hayatının aldatıcılığına karşı uyarılır: *"… Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın, o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırmasın."*[9] Kur'ân'da bir yandan kâinatın boş yere ve anlamsız yaratılmadığı, öte yandan da bu dünya hayatının geçici bir oyun eğlence olduğu belirtilmektedir: *"(Oysa onların tek gerçek kabul ettikleri) bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!"*[10] Yine Kur'ân inanmış birinin nasihatiyle dünya hayatının geçiciliğine dikkat

4 Buhârî, "Cihâd", 46; Müslim, "Îmân", 48, 49; İbn Kesîr, I, 307.
5 A'râf 7/172: Taberî, X, 546-565.
6 A'râf 7/172.
7 Buhârî, "Cenâ'iz", 92; Müslim, "Kader", 22; İbn Kesîr, VI, 433.
8 Zâriyât 51/56.
9 Fâtır 35/5.
10 Ankebût 29/64.

çeker: *"Ey kavmim! Bu dünya hayatı bir sürelik yararlanmadan ibarettir; âhirete gelince, ebedîlik yurdu işte orasıdır."*[11] "Ebedî yurt" fikri, insanın dünya hayatındaki davranışlarına anlam katar. Kur'ân insana yaratılış amacını öğreterek dünya hayatını boş ve amaçsız olmaktan çıkarmıştır. Böylece insana yüksek bir hedef koymuştur.

Sonsuz kudret sahibi olan Rabbini tanıyan insan, imanıyla bu geçici dünya hayatında güvenli bir alana girer. Artık Celâl ve İkram Sahibi Yüce Yaratıcı'ya sığınıp dua edecek, O'na dayanabilecektir. Kâinata baktığında da kendisinin hizmetine sunulmuş olan[12] varlıkları görür. Evrenin sahibi olan Allah Teâlâ'nın çizdiği sınırlar içerisindedir. Her sıkıntının tüm kâinatın sahibi Cenâb-ı Hakk'ın bilgisi dâhilinde geldiğini ve kurtuluşun da ondan olduğunu bilerek güçlüklere göğüs gerip sabreder. Dünya hayatından sonra gideceği asıl ve sonsuz yurda hazırlanmayı amaç edinir. Kur'ân'da, Peygamberimize; *"Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim."*[13] demesi emredilmiştir. Varoluşun merkezine, Yüce Yaratıcı'ya kulluğu yerleştirdiğimizde hayat, ölüm ve her türlü eylem özel bir anlam kazanmaktadır.

İnsana verilen kulluk görevi, onu varlıkların en değerlisi kıldığı gibi ona ayrı bir sorumluluk da yüklemektedir. İnsan, bir *halife* konumundadır. Bu yüzden o, yaratılıştaki değerleri korumakla yükümlüdür: *"İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın."*[14] Halifelik adaletle davranarak yeryüzünü en iyi şekilde bayındır kılma sorumluluğunu insana yükler.[15] Kur'ân'da Hz. Dâvûd'a *"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır…"*[16] şeklinde hitap edilir. Yine Kur'ân'ın anlatımıyla Hz. Sâlih kavmine *"… Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hâle getirme görevi verdi. O hâlde O'ndan mağfiret isteyin; sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır, duaları kabul eder."*[17] diye seslenmiştir. Bu uyarıda Yüce Allah'ın bir olduğunu kabul, sadece O'na kulluk etmek bilincine sahip olmak demektir. İnsanın kul olarak Yaratıcı'ya olan görevleri, yeryüzünün halifesi olarak onun canlı cansız tüm varlıklara yönelik sorumluluklarını

11 Mü'min 40/39.
12 İbrâhîm 14/32-33; Lokmân 31/20; Câsiye 45/13.
13 En'âm 6/162-163.
14 Şuarâ 26/183.
15 Bakara 2/30: Taberî, I, 477; ayrıca bk. Tevbe 9/18.
16 Sâd 38/26.
17 Hûd 11/61.

da yerine getirmesini gerektirmektedir. Şu âyet insanın üstün nitelikleriyle diğer yaratılmışlar arasında sorumluluk yüklenmeye gücü yeten bir varlık olduğunu dile getirir: *"Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir."*[18] İnsan, Rabbinin takdir ettiği hilâfeti, kendisinin kabul ettiği emaneti yerine getirebilirse, kulluğunu da yerine getirmiş olmanın onuru ile O'nun huzuruna çıkacaktır.

İNSANIN KULLUĞU İMAN ve ADALET İLE SINANIR

اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً ﴿٧﴾
وَاِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيداً جُرُزاًۜ ﴿٨﴾

"Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız."

(Kehf 18/7-8)

İnsanın akıl ve irade sahibi bir varlık olarak yaratılmasının doğal bir sonucu da yaptığı tercihlerin hesabını verecek olmasıdır. Yüce Allah insanları hem türlü kabiliyet, duygu ve yetenekle donatmış hem de onlara türlü türlü dünya nimetleri sunmuştur. Bütün bunlar insanı ayrıcalıklı kılarken onu sınanan bir varlık hâline de getirmektedir. Nitekim her nimet, aynı zamanda bir sorumluluğu da beraberinde getirir. Sorumluluk ise hesap vermeyi gerektirir. İnsan bu dünyada yaptığı her amelin karşılığını âhirette alacaktır. Kur'ân'ın ifadesiyle *"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür."*[19] Bu nedenle Hz. Peygamber, *"Yarım hurma vermekle de olsa cehennemden korunun. Bunu da bulamayan (hiç olmazsa) güzel bir sözle cehennemden korunsun!"*[20] ve

18 Ahzâb 33/72.
19 Zilzâl 99/7-8.
20 Zilzâl 99/7-8: Müslim, "Zekât", 68; İbn Kesîr, XIV, 430.

"Hiçbir iyiliği küçük görme, kardeşinle güler yüzle konuş, çünkü bu da bir iyiliktir..."[21] öğütlerinde bulunmuştur.

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm bu dünyayı "gelip geçici" olarak betimlemiş,[22] kalıcı olanın âhiret yurdu olduğunu belirtmiştir.[23] Ebedî mutluluğa erişmenin yolunun da hem Rabbimize hem de kendimize ve diğer insanlara karşı olan sorumluluklarımızı yerine getirmekten geçtiğini haber vermiştir: *"Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır."*[24] Taberî (ö. 310/923) âyetteki *ahsenu 'amelen* (davranışça daha iyi olma) ifadesini "en itaatkâr ve Rabbinin rızâsını en hızlı isteyen" şeklinde yorumlamıştır.[25] İbn Kesîr (ö. 774/1373) de aynı ifade ile ilgili olarak "Burada işlerin çokluğundan değil, güzel ve hayırlı olmasından bahsedilmektedir" demektedir.[26] Bu âyetle ilgili olarak Resûlullah da şöyle buyurmuştur: *"Kuşkusuz Allah, Âdemoğullarını ölümle zelil kıldı. Dünyayı önce hayat, sonra ölüm yurdu; âhireti de önce karşılık sonra da ebedîlik yurdu kıldı."*[27]

İnsanın yaratılışından gelen bazı zayıflıkları vardır.[28] Bunlardan biri onun kötülüğe eğilimli, kötülük isteyen ve hatta kötüye yönlendiren bir benliğe sahip olmasıdır.[29] İnsan, benliğindeki bu yanı dizginleyemez ise bu yöndeki arzu ve heveslerinin esiri olur. *"Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir."*[30] Bu ise hevânın, arzu ve isteklerin ilâh edinilmesine kadar gider.[31] İnsanın Kur'ân'da ifade edilen en güzel yaratılıştan (*ahsen-i takvîm*) aşağıların en aşağısına (*esfel-i sâfilîn*) düştüğü nokta burasıdır.[32] Bu noktada o, yaratılış amacını ve kulluk ödevlerini unutarak gelip geçici dünyevî hazların peşine düşmüştür. Şeytanın bu zaafları besleyen ve akıl çelen telkinlerine uymuş, bunları hayatın amacı hâline getirmiştir. Kur'ân'da bu kişiler "hayvanlardan bile daha aşağı" olarak betimlenir.[33] Çünkü bunlar, düşünme yetisi olduğu hâlde düşünmeyen, gözü

---

21 Zilzâl 99/7-8: Ebû Dâvûd, "Libâs", 25; İbn Kesîr, XIV, 430.
22 İnsân 76/2.
23 Mü'min 40/39.
24 Mülk 67/2.
25 Mülk 67/2: Taberî, XXIII, 118.
26 Mülk 67/2: İbn Kesîr, XIV, 71.
27 Mülk 67/2: İbn Kesîr, XIV, 71.
28 Enbiyâ 21/37; Rûm 30/36; Meâric 70/19-21; Fecr 89/17-20; Âdiyât 100/6-7.
29 Yûsuf 12/53; Şems 91/8.
30 Şems 91/9-10
31 Furkān 25/43.
32 Tîn 95/4-5: Beyzâvî, III, 549.
33 Furkān 25/44.

olduğu hâlde görmeyen, kulağı olduğu hâlde duymayanlardır.[34] Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın evreni her an yönettiğini[35] ve insanı başıboş bırakmayıp ona yol gösterdiğini[36] unutmuşlardır. Hâlbuki Allah, kullarına şah damarından daha yakındır.[37] Onların açıkça belirttiklerini de gizlediklerini de bilir.[38] O'nun bilgisi ve hâkimiyet alanı her şeyi kuşatmıştır.[39]

Dünya hayatı insana kulluk görevini unutturan tuzaklarla doludur. Kur'ân'ın ifadesiyle *"… Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir…"*[40] Âyetin devamında *"… İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."* buyurulmaktadır. Yüce Allah birçok âyette insanları bu büyük sınavında dünya hayatının ve şeytanın aldatmalarına karşı uyarmıştır.[41] Şeytan çeşitli hilelerle insanı doğru yoldan saptırmaya çalışır. Çünkü *"…şeytan insanların apaçık düşmanıdır."*[42] Bu noktada insan, dünyadaki sınırlı yarar ve zevkler ile sonsuz bir ödül arasında seçim yapmak durumundadır. İnsanın bu dünya hayatında yaptığı seçimler, onun Kur'ân ifadeleriyle aşağıların aşağısından (*esfel-i sâfilîn*)[43] en yüce makama (*a'lâ-yı illiyyîn*)[44] kadar uzanan dereceler silsilesinde konumunu belirleyecektir.

Kur'ân'da *"İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'İman ettik.' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"*[45] uyarısıyla imtihanın kaçınılmaz olduğu vurgulanır. Bu dünyadaki imtihan araçları da Kur'ân'da şu şekilde örneklendirilir: *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"*[46] Peygamberimiz (sas) de musibetler karşısında kulluk sınavından başarıyla çıkabilmek için şu yönlendirmede bulunmaktadır: *"Belâya uğrayan bir kul: 'Bizim bütün varlığımız Allah'ındır ve biz ancak O'na dönüyoruz. Ya Rabbi bu musîbet sebebiyle bana ecir ver ve bana aldığından daha hayırlısını bağışla!' derse, Allah onu bu vesileyle ödüllendirir ve ona daha hayırlısını*

34 A'râf 7/179.
35 Rahmân 55/29.
36 Kıyâme 75/36.
37 Kâf 50/16.
38 Bakara 2/77.
39 Tâhâ 20/98.
40 Âl-i İmrân 3/14.
41 Lokmân 31/33.
42 İsrâ 17/53.
43 Tîn 95/5.
44 Mutaffifîn 83/18.
45 Ankebût 29/2.
46 Bakara 2/155.

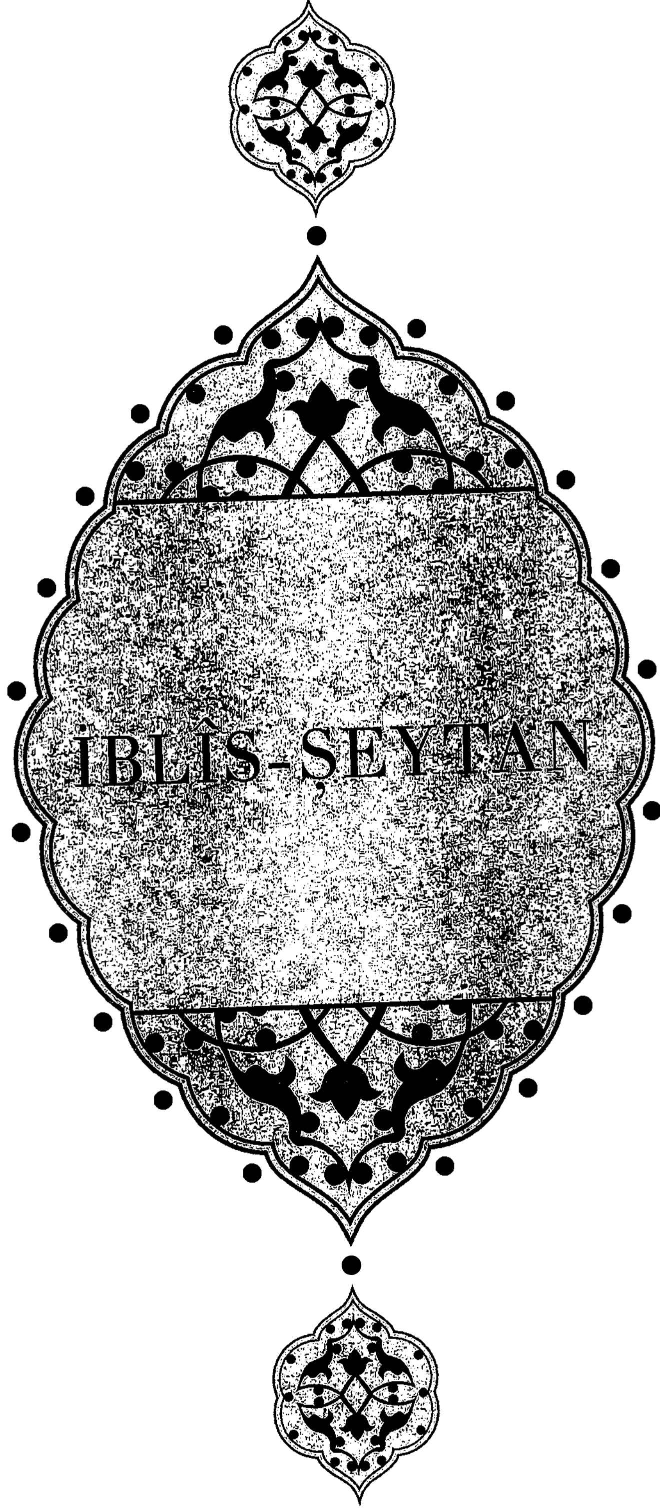
verir."[47] Yine başka bir âyette şöyle hitap edilir: *"Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır."*[48]

İnsan, sahip olduğu akıl, irade, ilim ve yönetim gibi özel nitelikleri sebebiyle Rabbine ve diğer varlıklara karşı sorumludur. Onun en başta gelen görevi kulluktur. Kulluğun temelinde ise Allah'ın birliğine ve eşsizliğine iman vardır. Dünya hayatında, insanların ve diğer yaratılmışların haklarını gözetmek de bu görevin içinde bulunmaktadır. Yüce Allah, insanları başıboş bırakmamıştır.[49] Rızasına giden yolu, gönderdiği peygamberlerle indirdiği kitaplarla tanıtmıştır. İnsanın yaptığı her fiilin hesabının, her şeyi gören ve ilmi her şeyi kuşatan bir yaratıcı tarafından görüleceğini ısrarla haber vermiştir. İnsanı kötü işleri işlemekten ve adaletsizlikten sakındıracak asıl inanç ve bilinç budur. Dolayısıyla insanın yaratılış amacı dünya hayatında zevk, arzu ve heveslerini tatmin yerine, âhiret yurdunda elde edeceği kalıcı ve eşsiz nimetlere yönelmektir. İnsan dünyanın geçici bir imtihan yeri olduğu bilinciyle sabredip zorluklara direnir, böylelikle asıl ve sonsuz hayata gerektiği gibi hazırlık yapar. İnsanın bu dünyaya sığmayan tatmin arzusunun ve emellerinin asıl karşılığının bu dünyada olmadığını görmesi önemlidir. Onun bu imtihanda başarılı olmasını bu bilinç sağlar. Çünkü insan öldüğünde dünyaya ait çabalarını, mülkünü, aile ve dostlarını geride bırakmak zorunda kalacak, yanında sadece sâlih amellerini götürecektir. Sonuç olarak, insanı, yaratılış amacını gerçekleştirmeye yönlendirecek en önemli neden, onun bu dünya hayatında sınava tâbi tutulduğunun bilincinde olması ve bu sınavın sonucunun da öte dünyada açıklanıp ona göre bir karşılık göreceğine gerçekten inanmasıdır.

47 Bakara 2/155-157: Müslim, "Cenâ'iz", 4; Taberî, II, 708; İbn Kesîr, II, 130.
48 Âl-i İmrân 3/186.
49 İsrâ 17/13; Enbiyâ 21/35; Mülk 67/2; Kıyâme 75/36.

İBLÎS-ŞEYTAN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ كَانَ مِنَ الْجِنِّ
فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّه۪ۜ اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُون۪ي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۜ
بِئْسَ لِلظَّالِم۪ينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾

"Hani biz meleklere, 'Âdem'e secde edin.' demiştik; İblîs'ten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi, Rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler adına bu ne kötü bir tercih!"

(Kehf 18/50)

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَؕ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿٣٤﴾

"Meleklere, 'Âdem'e secde edin.' dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu."

(Bakara 2/34)

ثُمَّ لَاٰتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ اَيْدٖيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ اَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَٓائِلِهِمْؕ وَلَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شَاكِرٖينَ ﴿١٧﴾

"(Sonra İblîs şöyle dedi): Elbette onlara önlerinden arkalarından, sağlarından sollarından her yönden sokulup ayartmaya çalışacağım ve çoğunu şükreden kimseler olarak bulamayacaksın."

(A'râf 7/17)

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُ۫رِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهٰيكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدٖينَ ﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَٓا اِنّٖي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحٖينَۙ ﴿٢١﴾

"Şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara vesvese verdi ve dedi ki: 'Rabbiniz size bu ağacı ancak meleklerden ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı.' 'Hiç şüpheniz olmasın ki ben size öğüt verenlerdenim.' diye de ikisine yemin etti."

(A'râf 7/20-21)

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَٓا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا
لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَاۜ اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَب۪يلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْۜ اِنَّا
جَعَلْنَا الشَّيَاط۪ينَ اَوْلِيَٓاءَ لِلَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

"Ey Âdemoğulları! Şeytan, ana-babanızı, avret yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları yaptık."

(A'râf 7/27)

اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَۚ
اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُب۪ينٌۙ ﴿٦٠﴾

"Ey Âdemoğulları! Vaktiyle ben size 'Sakın şeytana kulluk etmeyin, o sizin apaçık düşmanınızdır.' diye emretmemiş miydim?"

(Yâsîn 36/60)

اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّاۜ اِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ
لِيَكُونُوا مِنْ اَصْحَابِ السَّع۪يرِۜ ﴿٦﴾

"Haberiniz olsun ki, şeytan sizin düşmanınızdır, öyle ise siz de onu düşman edinin. O kendi taraftarlarını ancak çılgınca yanan cehennemliklerden olmaya çağırır."

(Fâtır 35/6)

وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُوراً ﴿٦٤﴾

"(Ey İblîs!) Haydi onlardan gücünün yettiklerini çağrınla ayart! Atlıların ve yayalarınla onlara karşı bütün ordunu topla. Onların mallarına ve evlâtlarına ortak ol. Kendilerine vaatlerde bulun. Şeytan bu! Onları ayartıp aldatmaktan başka ne yapar ki!"

(İsrâ 17/64)

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾

"Hakikaten İblîs onlar hakkında zan ve temennisini gerçekleştirdi. Müminlerden bir kısmı hariç onun peşine düştüler."

(Sebe' 34/20)

اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾

"Gerçek şu ki onun, iman etmiş olanlar ve Rablerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz."

(Nahl 16/99)

يَعِدُهُمْ وَيُمَنّ۪يهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُوراً ﴿١٢٠﴾

"Şeytan onlara sadece vaatlerde bulunur, birtakım kuruntularla oyalar. Şeytan aslında onlara kuru bir aldatmadan başka ne vaat eder ki!"

(Nisâ 4/120)

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّٓا اِذَا تَمَنّٰٓى اَلْقَى الشَّيْطَانُ فٖٓي اُمْنِيَّتِهٖۚ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِهٖۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌۙ ﴿٥٢﴾

"Senden önce hiçbir resûl ve nebi göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah, şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Hac 22/52)

كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدٖيهِ اِلٰى عَذَابِ السَّعٖيرِ ﴿٤﴾

"Şeytan hakkında şöyle yazılmıştır: Her kim onu dost edinirse, o onu yoldan çıkaracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir."

(Hac 22/4)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'le eşinin cennetten çıkmasına neden olan varlık, *İblîs* olarak adlandırılır.[1] *İblîs* kelimesi, Kur'ân'da toplam on bir yerde geçer. İnsanoğluna düşmanlık ederek onu aldatan ve doğru olandan uzaklaştıran varlık da *şeytan* kelimesi ile ifade edilir. Bu kelime, on sekizi çoğul (*şeyâtîn*) olmak üzere 88 defa geçmektedir.

Şeytan kelimesinin türediği *ş-t-n* kökü "uzak olmak" ve "uzaklaşmak" anlamına gelir.[2] Âyetlerde doğrudan ve gerçekten uzaklaşan insan ve cinler için çoğul olarak *şeyâtîn* sıfatı kullanılır.[3] Sözlüklerde kelimenin kötülükte öne çıkmış varlıklarla ilgili kullanıldığını görüyoruz.[4] Dik kafalılık ve inkâr (*mârid, merîd, 'ifrît*) şeytanlaşanların özelliğidir.[5] Ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm'in anlattığına göre şeytanlar son derece çirkin varlıklardır.[6]

Tefsirlerde İblîs'in şeytanların atası olduğuna dair bilgiler vardır.[7] İblîs, daha yaratılması sırasında ve eşiyle birlikte cennette iken Hz. Âdem'e şeytanca davrandığından Kur'ân'da onun için *şeytan* ismi de kullanılmaktadır.[8] Çeşitli sûrelerde *iblis, şeytan, cin, tâgūt, karîn* kelimeleriyle yüzden fazla âyette konu ayrıntılı ve etkileyici bir üslûpla anlatılır. Böylece kötülük ve bâtılla olan mücadelesinde insanoğlu şeytanın kötülüklerinden uzak durmaya, ona karşı daima uyanık bulunmaya ve bu konuda duyarlı olmaya çağrılır.

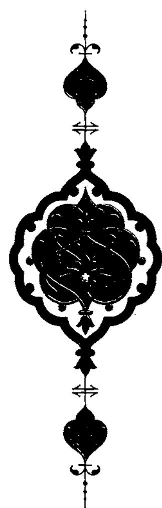
İblîs, Hz. Âdem'e secde etmeyen, şeytan özelliği ortaya koyan cinin özel adıdır. İblîs, Yüce Allah'ın secde emrine uymadığı için kâfir olmuştur.[9] Hz. Âdem'e secde etmeyen İblîs'in başlangıçta meleklerle beraber olması, onun bir melek olabileceğini akla getirse de Kur'ân onun cinlerden

1 Bakara 2/34-39.
2 Halîl b. Ahmed, II, 332; Râgıb el-İsfahânî, s. 261.
3 En'âm 6/112; Bakara 2/14.
4 Râgıb el-İsfahânî, s. 261; İbn Manzûr, IV, 2264-2266.
5 Sâffât 37/7: Kurtubî, XVIII, 11; Nisâ 4/117: Taberî, VII, 491.
6 Sâffât 37/65: Beyzâvî, III, 150.
7 Bakara 2/34: İbn Âşûr, I, 424.
8 A'râf 7/20, 27.
9 Bakara 2/34; Sâd 38/74.

olduğunu açıkça belirtmektedir.[10] İblîs, insanın yaratılmasına ve secde emrine karşı gelmesiyle isyanın ve kötülüğün sembolü hâline geldi. İblîs bu suçunu kabul edip tövbe ederek bir daha Allah'a yönelmedi.[11] Böylece şeytan olan İblîs, Rabbinin iyiliklerine çok nankörlük etti.[12] Bunun sonucunda Allah'ın huzurundan kovularak lânete uğradı.[13] Zillete düştü, rezil oldu.[14] Allah'tan başka kulluk edilen ve kulluktan alıkoyan bir isyancı hâline geldi.[15] O, insanları doğru yoldan saptırmaya yemin etti ve onların apaçık düşmanı oldu.[16] Bu düşmanlığını da son derece sinsi akıl karıştırmalarla gerçekleştirir.[17] Hak yoldan sapandan hiç ayrılmaz; âdeta onunla bütünleşir.[18] Şeytan, insanı yalanların ve boş ümitlerin peşinden koşturarak aldatır.[19] Hesap gününde de onu izleyenleri yapayalnız bırakarak azaba sürükler.[20] Yeryüzündeki isyan ve fesadı, yolundan giden nesliyle (*zürriyyetü İblîs*) ve kabilesiyle (*kabîlu'ş-şeytân*) yürütür.[21] Taraftar ve çetesiyle (*hizbü'ş-şeytân*), atlı ve yaya askerleriyle (*cunûdu İblîs*) yanlışı ve kötülüğü egemen kılmaya çalışır.[22] Fakat Allah insanoğlunu yalnız bırakmamıştır. Kendi rahmetine sığınmak ve yardım dilemek suretiyle (*istiâze*) bu şer hareketinden nasıl korunacağını ona öğretmiştir.[23]

10 Kehf 18/50.
11 Râgıb el-İsfahânî, s. 60; İbn Manzûr, I, 343; Bakara 2/34: İbn Âşûr, I, 424.
12 İsrâ 17/27.
13 Nahl 16/98: Nesefî, II, 233.
14 A'râf 7/13: Taberî, X, 89.
15 Bakara 2/257: Beyzâvî, I, 219.
16 Yâsîn 36/60.
17 Nâs 114/4: Begavî, III, 700; İbn Âşûr, XXX, 634.
18 Zuhruf 43/36: Kurtubî, XIX, 47; Râgıb el-İsfahânî, s. 401.
19 Lokmân 31/33: İbn Kesîr, XI, 81.
20 Furkān 25/29: Ebussuûd, IV, 174.
21 Kehf 18/50; A'râf 7/27.
22 Mücâdele 58/19; Şuarâ 26/95.
23 A'râf 7/200; Nahl 16/98; Mü'minûn 23/97; Nâs 114/4.

Hz. Âdem henüz yaratılmıştı. Yüce Allah onun değerini ve şerefini diğer yarattıklarına göstermek istedi. Onlar, bu yeni varlığı tanımak için toplanmışlardı. Melekler, ona saygı göstermeye, onun üstünlüğünü kabul etmeye ve saygıyla ona secde etmeye çağırıldılar. Bütün melekler secdeye kapandıkları hâlde İblîs, kibirle bu emre karşı çıkıyordu: *"Topraktan yarattığın kimseye ne diye ben secde edeyim ki?"*[1] *"Ben ondan daha hayırlıyım, çünkü beni ateşten onu ise topraktan yarattın."*[2] İnsanı küçük görmüş, kıskançlığını ve düşmanlığını açıkça ortaya koymuştu.[3] Allah Teâlâ, İblîs'i bu küstahlığı ve alçaklığı nedeniyle derhal huzurundan kovdu.[4] Artık o, Allah'ın buyruğuna karşı gelen biri, şeytanların ilkiydi. Küstahlıkta ısrarla şeytanlığını kıyamet gününe kadar sürdürmek için mülkün sahibi Allah Teâlâ'dan izin istedi. Bu izni almıştı.[5] Şeytanlığını sürdürecekti: *"Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üstüne oturacağım, önlerinden arkalarından, sağlarından sollarından her yönden onlara sokulup ayartmaya çalışacağım. Onların çoğunu şükreden kimseler olarak bulmayacaksın."*[6] Böylece artık şeytan, insanları kandırmak ve onları Allah'a isyan ettirmek göreviyle insanın karşısındaydı.[7] Bu aynı zamanda insanın da sınavıydı.[8] İşte şeytan o gün bu gündür, insanın içinde kötülüğe yol veren bütün duygu, tutku ve ihtirasları kullanmayı hedefliyor. İnsanın önünde artık iki yol vardır: Ya Cenâb-ı Hakk'ın gösterdiği iyilik ve adalet yolundan gidecek ya da şeytana kanıp

---

1 İsrâ 17/61.
2 A'râf 7/12.
3 Fâtır 35/6.
4 A'râf 7/13.
5 A'râf 7/14-15; Sâd 38/7.
6 A'râf 7/17.
7 Nisâ 4/118; Hicr 15/39-40; İsrâ 17/62.
8 A'râf 7/27; Hac 22/53; Sebe' 34/21.

benliğindeki arzulara yol vererek, kötülük edecektir. Ancak şeytanın, Yüce Allah'a gönülden bağlı kullara gücü yetmeyecektir.[9]

ŞEYTAN, İNSANIN EN BÜYÜK DÜŞMANIDIR

اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنٖىٓ اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَۚ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبٖينٌۙ ﴿٦٠﴾

"Ey Âdemoğulları! Vaktiyle ben size 'Sakın şeytana kulluk etmeyin, o sizin apaçık düşmanınızdır.' diye emretmemiş miydim?"

(Yâsîn 36/60)

Şeytan, insanın yaratıldığı ilk andan beri ona düşmanlık gütmektedir.[10] Yüce Allah, şeytan ve onu izleyenlerin insana olan bu düşmanlığına karşı onu hep uyarmıştır. *"Sakın şeytan sizi (yoldan) çevirmesin, şüphesiz o sizin apaçık düşmanınızdır."*[11] En başta Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'yı cennette kandıran da onların cennetten kovulmalarına yol açan da şeytandı. İlk şeytan İblîs, buna yemin etmişti.[12] İblîs'in kandırmasıyla Hz. Âdem, ilâhî uyarıyı unuttuğu için, yasak ağaçtan yedi.[13] Sonunda, Hz. Âdem'le Hz. Havvâ, şeytanla düşman olarak yeryüzüne indiler.[14]

Tevhid davasının baş temsilcileri olan peygamberler şeytana karşı toplumlarını uyarmakta kararlı oldular.[15] Meselâ, Hz. İbrâhim de en yakını olan babasını şeytana kul olmamaya karşı uyarmıştı.[16] Çünkü insandan istenen sadece Allah Teâlâ'ya kulluk etmesidir: *"Ey Âdemoğulları! Vaktiyle ben size 'Sakın şeytana kulluk etmeyin, o sizin apaçık düşmanınızdır, bana kulluk edin, doğru yol budur.' diye emretmemiş*

9 İnsân 76/3; Nahl 16/99.
10 A'râf 7/22; Yûsuf 12/5; Zuhruf 43/62.
11 Zuhruf 43/62.
12 A'râf 7/16.
13 Tâhâ 20/115, 120; En'âm 6/68.
14 Bakara 2/36: Kurtubî, I, 474.
15 En'âm 6/112.
16 Meryem 19/44.

miydim?" [17] İnsanlar ve cinler[18] arasından şeytan kimliğine bürünenler ise Allah'a değil, kendilerine kulluk edilmesini istemekten vazgeçmediler. Şeytanlar daima kendi yandaşlarını doğruluğa karşı durmaya çağırdılar.[19] Nitekim Hz. Peygamber'in (sas) karşısındaki Kâfirler, Münafıklar, günah ve iftiraya dalanlar[20] da şeytanla beraber hareket etmişlerdi. Bu da Müminler ile şeytanı izleyen Kâfirler arasında amansız bir mücadeleye yol açtı: *"İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşırlar. Şu hâlde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır."*[21]

Kur'ân-ı Kerîm'de şeytan kötülük taraftarlarının önderi olarak tasvir edilir. Yandaşları da onun emrindeki düzenli bir orduya benzetilir. Şeytan saldırılarını atlı ve yayalardan oluşan ordusuyla yapar. Şeytan savaşırken akla hayale gelmeyen entrikalara başvurur. Bütün gücüyle hücum edip insanın benliğinde bulunan heves ve ihtirasları üzerinde çalışır. Özellikle onun mal-mülk sahibi olma, güç ve nüfuz elde etme zaaflarını hedefler. Bunun için doğruyu yanlış, yanlışı doğru gibi gösterir. Meselâ mallarını doğru yere değil de Yüce Allah'ın yasakladığı yerlere harcamalarını sağlar. Allah'ın emrettiği şekilde akraba, yoksul ve yolda kalmış yolcunun hakkını Allah'a isyan yolunda harcamalarını ister. Böyle kimseler şeytana kardeş olarak nitelenir. Çünkü onlar bu davranışlarıyla Allah'ın emirlerine uymamışlardır. Şeytan, faize, hırsızlığa ve haram kazanca özendirir.[22] Onun bu yaptıkları âyette şöyle tasvir edilmektedir: *"Ey İblîs! Haydi, onlardan gücünün yettiklerini çağrınla ayart! Atlıların ve yayalarınla onlara karşı bütün ordunu topla. Onların mallarına ve evlâtlarına ortak ol. Kendilerine vaatlerde bulun. Şeytan bu! Onları ayartıp aldatmaktan başka ne yapar ki."*[23] Hz. Peygamber de bir hadîs-i kudsîde şunu söylemiştir: *"Ben bütün kullarımı benim birliğimi kabul edecek fıtratta yarattım. Fakat şeytan onlara musallat oldu da onları bu tevhid dininden döndürdü; benim onlara helâl kıldığım şeyleri haram kıldı."*[24]

Şeytan, insanı isyana, karanlığa ve kendisi gibi düşüşe ve alçalmaya çağırır; hatta kendi yolunu izleyenlerin boynuna tasma takıp onları buna sürükler.[25]

---

17 Yâsîn 36/60-61.
18 Zâriyât 51/56.
19 En'âm 6/121.
20 Mücâdele 58/19; Muhammed 47/25; İsrâ 17/62; Şuarâ 26/221-222.
21 Nisâ 4/76.
22 İsrâ 17/26, 27: Taberî, XIV, 567-568; Zemahşerî, III, 512-513.
23 İsrâ 17/64: Taberî, XIV, 657-663; Râzî, XXI, 7-8.
24 İsrâ 17/64: İbn Kesîr, IX, 41; Müslim, "Cennet", 63.
25 İsrâ 17/62: Râzî, XXI, 5.

Müminler böyle bir duruma düşmemeleri için uyarılmıştır: *"Ey iman edenler! Hepiniz Allah'a teslimiyetin gereklerini yerine getirin. Sakın şeytanın adımlarını izlemeyin; çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır."*[26] Âyette insanlara Cenâb-ı Hakk'a inanıp hayatlarının sonuna kadar O'nun emirlerini yerine getirmek için kararlı olmaları ve Allah'ın emirlerine karşı çıkan şeytanı izlememeleri emredilmektedir.[27] Meselâ Allah'ın temiz ve helâl kıldığı gıdalardan yemeleri emredilmiştir. Şeytana uyarak bunları yasaklamaya, yasakladıklarını da yemeye kalkışmamaları istenmiştir.[28] Onun adımlarını izleyenler,[29] sonunda büyük kayıplara uğramaktan kurtulamayacaklardır.[30] İnsan bu uyarılara kulak vermezse İblîs ve askerleri ile birlikte cehenneme atılmaktan kendini kurtaramayacaktır.[31]

Kur'ân, Hz. Peygamber'e karşı çıkanların şeytana nasıl yoldaşlık ettiklerini çeşitli örneklerle anlatır. Meselâ Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ'nın insanı yeniden diriltmeye güç yetiremeyeceğini iddia eden Müşriklerden Nadr b. Hâris'i, şeytana uyan bir kişi olarak nitelendirmiştir. O, bu iddiasını hiçbir bilgiye dayandırmadan, inatla ileri sürmüştür.[32] Bu iddiayı kabul edenlerin yaptığı da şeytanın ardına düşmekten başka bir şey değildir.[33] Medine'deki Münafıklar da şeytanın izinden gidiyorlardı. Meselâ bunlar, Müslüman savaşçıların Medine dışında yaptıkları harekâta (*seriyye*) ilişkin haberleri toplayıp yayıyorlar, bu dedikodular da Müslümanlara zarar veriyordu. Ortalıkta dolaşan yenilgi haberleri Müslümanların moralini bozabiliyordu. Güven veren haberler ise onların yapmak istediği harekâtın önceden etkisiz hâle gelmesine yol açabilirdi. Oysa onların aldıkları haberleri başta Hz. Peygamber olmak üzere sorumlulara ulaştırmaları gerekiyordu.[34] Bazen Münafıkların ileri sürdüğü iftiralara Müminler arasından bilinçsizce katılanlar da olabiliyordu. Kur'ân-ı Kerîm bunun şeytanın adımlarını izlemek olduğunu belirtmiş ve Müminleri bu konuda uyarmıştır. Münafıkların Hz. Âişe hakkında iftira yaymaları da şeytana uyularak yapılan kötü işlerin başka bir örneğini oluşturmuştur.[35]

---

26 Bakara 2/208.
27 Bakara 2/208: Râzî, V, 224.
28 Bakara 2/168: Taberî, III, 37.
29 Bakara 2/208; Nûr 24/21.
30 Mücâdele 58/19.
31 Şuarâ 26/94-95.
32 Hac 22/3: Taberî, XVI, 459.
33 A'râf 7/175: İbn Kesîr, VI, 448-449.
34 Nisâ 4/83: Taberî, VII, 253-255.
35 Nûr 24/21: İbn Âşûr, XVIII, 186.

ŞEYTAN, İNSANIN ZAAFLARINDAN FAYDALANIR

يَعِدُهُمْ وَيُمَنّ۪يهِمْۜ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُوراً ﴿١٢٠﴾

"Şeytan onlara sadece vaatlerde bulunur, birtakım kuruntularla oyalar. Şeytan aslında onlara kuru bir aldatmadan başka ne vaat eder ki!"

(Nisâ 4/120)

Şeytan insanları aldatmak için her türlü yolu ve fırsatı değerlendirir.[36] O, insanı günah işlemeye aşama aşama götürür. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm onun bu sinsiliğini anlatmak üzere "şeytanın adımları"ndan bahseder. İnsanı haram yiyecekleri yemeye, ilâhî buyruklardan uzaklaşmaya, kötülük ve hayâsızlığa adım adım sürükler.[37] Şeytan ve çetesi insanı görmekte ve gözetlemektedir.[38] Şeytanın akıl karıştırmaları, vesveseleri insanın içinden geçen ve onu şerre çağıran fısıltılardır.[39] Meselâ şeytan, insanın fakir kalma korkusunda hayat bulmaya çalışır. Asılsız kuruntularla insanları cimriliğe veya malın değersiz olanını vermeye özendirir. Etkilemek istediklerine, "Malını harcama, ona ihtiyacın var, aksi takdirde fakirleşirsin." korkusunu verir.[40] Bu nedenle de insanın kulağına küpe olsun diye Kur'ân'ın en son sûresinde şeytanın kandırmasının alabildiğine gizli ve kurnazca olduğuna dikkat çekilir.[41] İşte insan, dünya hayatındaki sınavında şeytana karşı göstereceği kararlı direnciyle başarılı olabilir.[42] O zaman onun yeni hileleri, şeytanlıkları boşa çıkar.[43]

İnsana yanlışı doğru, kötüyü iyi ve çirkini süsleyip güzel göstermek şeytanın başlıca işlerinden biridir. Tarih boyunca şeytana uyanlar boş inanç ve düşüncelerinden memnun, işledikleri yanlışları güzel görmüşlerdir.[44] Meselâ şeytan, daha önce yaşayan inançsız topluluklara benzer oyunlar oynadığı gibi Sebe' halkına da güneşe

36 A'râf 7/17.
37 Bakara 2/168, 208; Nûr 24/21.
38 A'râf 7/27.
39 İbn Manzûr, VI, 4830-4831.
40 Bakara 2/268: Nesefî, I, 220; İbn Âşûr, III, 59.
41 Nâs 114/4-5.
42 Fâtır 35/6: Râzî, XXVI, 5.
43 Nisâ 4/76.
44 En'âm 6/42-43.

tapmayı güzel göstermişti.[45] Şimdi de Mekkeli Müşrikleri kandırıyordu. Müşriklere, kız çocuk edinmemeyi, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylemeyi güzel gösteren de şeytandı.[46] Yine şeytan kendini izleyenleri boş heveslerin peşinden koşturmuş, "daha ömrünüz var, istediğiniz gibi yaşayın, sonunda doğru yola girersiniz" diye onları hep oyalamıştır.[47]

İnsan ve cin şeytanlar birbirlerini hoş ve yaldızlı sözlerle, cazip düşüncelerle aldatırlar.[48] Bunun bir örneği Bedir savaşında gerçekleşmişti. Şeytan, Müşriklerin ordusuna yaklaşarak *"Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım."*[49] düşüncesini yaymış, Müşrikleri savaşmaları için kışkırtmıştı. Hazırlıkları ve sayılarının çokluğuna rağmen zora düşmeleri durumunda onlara yardım edeceği sözü vererek müşrikleri kandırmıştı. Onlar da buna kendilerini iyice inandırdılar, Müslümanların, karşılarında tutunamayacaklarını düşündüler. Ancak iki güç karşılaşıp da Müslümanlar meleklerin yardımıyla üstün duruma geçince şeytan, aradan çekiliverdi. Bu defa da *"Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir."* demişti. Şeytan Müşriklerin gururunu okşamış, onları savaşa sokmuş ve her zaman yaptığı gibi kendisine uyanları bir kez daha aldatmış ve yarı yolda bırakmıştı.[50]

Şeytan, Bedir Savaşı öncesinde Müminlerin tarafında da etkin olmaya çalışmıştı. Onların endişe ve korkularını tahrik ederek imanlarına rağmen böylesi zor bir duruma düşmelerinin kabul edilemez olduğu düşüncesini Müminlere aşılamaya çalışmıştı.[51] Zira düşman ordusu sayı, araç ve gereç bakımından üstündü. Ancak buradaki gibi, Uhud savaşında da şeytanın oyunu tutmayacaktı. Müşrikler, neredeyse yenilen Müminlere son darbeyi vurmak amacıyla toplanıp tekrar saldırmayı planlamış ve bunun haberini yaymışlardı. Aksine bu, Hz. Peygamber'e içten bağlı Müslümanların imanını arttırmıştı. Şeytan ise sadece kendi yandaşlarını korkutabilmişti.[52]

Medine'de Münafıkların Yahudi kabilelerini yanlarına çekmek için boş sözler vermeleri ve sonra bu sözleri çiğnemeleri şeytanın aldatıcılığına benzetilmiştir. Söz konusu olay âyet-i kerîmede şöyle anlatılır: *"Tıpkı şeytanın durumu gibi: Hani o*

45 Neml 27/24.
46 Nahl 16/62: Taberî, XIV, 261-262.
47 Muhammed 47/25: Râzî, XXVIII, 66.
48 En'âm 6/112.
49 Enfâl 8/48.
50 Enfâl 8/48: Taberî, XI, 223-225; Elmalılı, IV, 2416-2417.
51 Enfâl 8/11: İbn Kesîr, VII, 30; Elmalılı, IV, 2376.
52 Âl-i İmrân 3/173-175: Taberî, VI, 255; Kurtubî, V, 427.

insana 'İnkâr et.' der; o inkâr edince de, 'Bilesin ki benim seninle ilgim yok, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.' der."[53] Şeytanların insanı aldatması ve şaşırtması, kişiyi, kimi takip edeceğini ve ne yöne gideceğini bilemez bir hâle getirir. Yüce Allah'a kulluktan uzaklaşan bu kimse, çölde yolunu kaybeden ve şaşkın bir vaziyette bir o tarafa bir bu tarafa koşuşan zavallının durumuna düşer.[54]

Şeytan kalplere kin ve nefret tohumları eker ve insanlar arasında huzuru yok eder. Şeytan, insanın benliğinde bulunan kıskançlık ve kin duygularıyla kardeşleri bile birbirine düşman eder. Meselâ Hz. Yûsuf kıssasında şeytanın, kardeşleri birbirine nasıl düşürdüğünün hikâyesi anlatılır. Hz. Yûsuf'un öldürülmesi teklifinden kuyuya atılmasına kadar yapılan bütün kötülüklerde o rol oynar.[55] Kur'ân-ı Kerîm şeytanın bu işine, kötü niyetle yapılan toplantı ve gizli kulislerden de örnek vermiştir. Münafıklar, Medine'de Müslümanlara kötülük ve düşmanlık yapmak için gizli toplantılar tertip ediyorlardı. Bu tür gizli konuşmalar Kur'ân'da şeytanın işi olarak nitelendirilmiştir.[56] Yine yanlış anlaşılmalara neden olabilecek konuşmalar, insanlar arasında bozgunculuk çıkarmak için şeytanın kullandığı fırsatlardır. Bunun için Allah Teâlâ kullarını birbirlerine karşı güzel konuşmaya davet eder.[57] Şeytan kumar ve içkiyi de kullanır. Kur'ân-ı Kerîm bunların şeytan kaynaklı iğrenç şeyler olduğunu belirtir.[58] İnsanı akıllı bir varlık olmaktan çıkaran içkiyle insanlar arasında kin ve düşmanlıklar yayılır, daha çok suç işlenir. Kumarla kin, haset, üzüntü, elem ve öfkeler canlanır.[59]

Şeytan insandaki öfke ve kızgınlık duygularını kullanarak da amacına ulaşmaya çalışır. Hz. Mûsâ'nın henüz peygamber olmadığı gençlik yıllarında, kızgınlığını kontrol edemeyerek bir Kıptî'yi öldürmesi bu konuda dikkat çeken bir örnektir. Bir gün o, biri kendi halkı İsrâiloğullarından diğeri de Kıptîlerden iki kişinin dövüştüğünü görür. Araya giren Hz. Mûsâ öfkeyle Kıptî'ye sert bir yumruk vurur ve onun ölümüne sebep olur. Kıptî'yi yerde görünce pişmanlık içinde dilinden şu sözler dökülür: *"Bu şeytanın işidir, belli ki o insanı şaşırtıp doğru yoldan çıkaran bir düşmandır."*[60]

53 Haşr 59/16.
54 En'âm 6/71: İbn Âşûr, VII, 302.
55 Yûsuf 12/5, 100.
56 Mücâdele 58/10: Taberî, XXII, 474.
57 İsrâ 17/53: Taberî, XIV, 624.
58 Mâide 5/90.
59 Mâide 5/91: İbn Âşûr, VII, 26-27.
60 Kasas 28/15: Kurtubî, XVI, 247; İbn Kesîr, X, 447-448.

Aslında o, ezilen ve hor görülen birine yardımcı olmayı düşünmüştür. Ancak bir anlık öfkeyle hareket ettiği için böyle haksız bir ölüme sebep olmuştur.[61]

Şeytan insanın unutkanlık zaafını da kullanır, günlük hayatta, harekete geçirdiği karışık ve temelsiz kuruntularla onun unutmasına yol açar. Meselâ şeytan, Hızır'la buluşmak üzere yaptıkları yolculuk sırasında Hz. Mûsâ'nın yanındaki gence, taşıdıkları balığı dinlendikleri yerde unutturmuştu.[62] Yine şeytan insana güzel işler yapmayı unutturabilmektedir. Nitekim Hz. Yûsuf hapiste iken arkadaşına buradan çıktığında efendisine kendisinden bahsetmesini söylemişti; ne var ki o bunu yıllar sonra hatırlayabilmişti.[63]

ŞEYTAN, SAMİMİ MÜMİNLERİ ALDATAMAZ

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّٓا اِذَا تَمَنّٰٓى اَلْقَى الشَّيْطَانُ فٖٓي اُمْنِيَّتِهٖۚ
فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِهٖۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌۙ ﴿٥٢﴾

"Senden önce hiçbir resûl ve nebi göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah, şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Hac 22/52)

Her peygamberin insan ve cin şeytanlardan düşmanları olmuştur.[64] Bu yüzden bütün insanlar gibi, peygamberlere de şeytanlardan Allah'a sığınmaları emredilmiştir. Hz. Eyyûb'un şeytanın verdiği bitmez tükenmez kuruntulara karşı gösterdiği

61 Kasas 28/15: *Kur'an Yolu*, IV, 220-221.
62 Kehf 18/6.
63 Yûsuf 12/42.
64 En'âm 6/112.

sabır dillere destandır.[65] Çektiği çile ve acılar sebebiyle şeytan, Hz. Eyyûb'u Yüce Allah hakkında kötü düşüncelere sürüklemek için çaba göstermiş, "Sen bunları hak etmedin." diye telkinlerde bulunmuştur.[66] Ne var ki o, daima Allah'a yönelen bir kul olarak bunlara karşı büyük bir direnç gösterebilmiştir.[67] Sevgili Peygamberimize de Kur'ân okuduğunda şeytandan Allah'a sığınması emredilir. Bu, O'nun âyetlerini iyice anlamaya, onlardaki emirleri yerine getirmeye şeytanın engel olamaması anlamını taşır.[68] Ayrıca Allah, şeytanın peygamberlere verdiği kuruntuları yok eder ve gönderdiği vahyi onun etkisinden korur.[69] Yine Müşriklerin âyetler hakkında ileri geri konuşmaları hâlinde Allah Resûlü'ne (sas) orayı terk etmesi, eğer şeytan unutturursa hatırladıktan sonra oradan ayrılması emredilmiştir.[70]

Şeytanın yönlendirmesi, onu dost edinen, Allah'a ortak koşan ve azgınlaşanlara etki eder.[71] Onun gücü Allah'ı inkâr edenlere yeter.[72] Şeytan, onların iç dünyasındaki duygu ve içgüdüleri kullanarak kendine etki alanı oluşturur. Aslında şeytan, kendine uyanları buna zorlamamıştır.[73] İnsanlar Allah'ın buyruklarını izleme iradesi gösterdiklerinde şeytanın zaten onları isyana sürükleme gücü yoktur. Zira onun yaptığı, kendisini izlemeye hazır olanları buna çağırmaktan ibarettir.[74] İnsan, içindeki tutku ve ihtiraslarla şeytanın kendisine etki etmesini sağlamış ve kendine haksızlık etmiş olmaktadır.[75] Nitekim hesap gününde şeytanla insan arasında geçen şu konuşma bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır: *"Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: Şüphesiz Allah size gerçek bir vaatte bulunmuştu, ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O hâlde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz."*[76]

Şeytan isyan ve günaha yönelenleri tahrik edip peşinden sürükler. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'in çağrıları üzerinde düşünmeyenlere,[77] kâfirlere,[78] yalana, iftiraya

65 Sâd 38/44.
66 Sâd 38/41: İbn Âşûr, XXIII, 270.
67 Sâd 38/44.
68 Nahl 16/98: Kurtubî, XII, 425.
69 Hac 22/52; Hicr 15/16-18.
70 En'âm 6/68.
71 Nahl 16/100; Hicr 15/42.
72 Meryem 19/83.
73 Hicr 15/42: Elmalılı, V, 3065.
74 İbrâhîm 14/22; En'âm 6/112.
75 A'râf 7/23.
76 İbrâhîm 14/22.
77 Zuhruf 43/36: İbn Âşûr, XXV, 207-208.
78 Meryem 19/83.

ve günaha düşkün olanlara[79] şeytanı musallat eder. Meselâ içinde şüphe bulunan ve kalbi katılaşan kimseler şeytan tarafından denenir.[80] Aşırı dünya sevgisi ve hırsı onun için bulunmaz bir fırsat oluşturur. Meselâ Uhud Savaşı sırasında Müminler tarafında yaşananlar bunun bir örneğidir. Okçular tepesinde bulunan Müslümanlar, Peygamberimizin emrini unuttular. Rablerine olan bağlılıklarında zayıflık ve cihadda gevşeklik gösterdiler, mevzilerini terk edip ganimete yöneldiler. İşte tam da bu sırada şeytan devreye girdi ve yanlış yapmalarına neden oldu.[81]

Kur'ân'da, Yüce Allah'a iman eden, O'na dayanan, O'nu aklından çıkarmayan ve O'na içtenlikle kulluk edenler üzerinde şeytanın bir etkisi olamayacağının güzel örnekleri vardır.[82] Bunlara karşı onun hileleri gerçekten zayıf kalır.[83] İnsan Rabbiyle olduğunda şeytan onun iç dünyasında bir yer bulamaz. Allah'ı unutmak, şeytanî ayartmalara kalp kapılarını açık hâle getirir.[84] Mümin ise Rabbinin gözetimi altında olduğu bilinciyle yaşar.[85] Çünkü Allah'a güçlü bir şekilde bağlanan kişi, şeytanın ayartmaları karşısında hemen gerçeği görür.[86] Hz. Peygamber (sas), bir hadisinde bu gerçeğe şöyle dikkat çekmiştir: *"Şeytan hortumunu Âdemoğlunun kalbi üzerine koymuştur. İnsan Allah'ı hatırladığında şeytan hortumunu geri çeker. Allah'ı unuttuğunda ise onun kalbini vesvese ile doldurur. İşte şeytanın vesvâs (fırsat bulunca çokça vesvese veren) ve hannâs (fırsat bulamayınca geri çekilen) olması bu demektir."*[87] Bu nedenle mümin, her namazın girişinde *"e'ûzu billahi mine'ş-şeytânirracîm: kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım."* ifadelerini tekrarlar. Böylece o, varlığın asıl sahibine bağlanır. Çünkü O, en güzel dost ve en güzel yardımcıdır.[88] Yine O, merhameti ve büyük iyiliği ile dilediği kullarını şeytanın ayartmalarından kurtarır.[89] Bu bağlamda Allah Teâlâ bize şu duayı öğretir: *"Rabbim şeytanların ayartıp aldatmalarından sana sığınırım. Rabbim onların bana yaklaşmalarından sana sığınırım."*[90] Annesi de doğumdan sonra Hz. Meryem'i ve neslini şeytanın şerrinden Allah'ın korumasına emanet etmiştir.[91] Tabii şeytanın kandırmasından korunmak için, dua ile ifade edilen

79 Şuarâ 26/222.
80 Hac 22/53.
81 Âl-i İmrân 3/155: Râzî, IX, 53.
82 Nahl 16/99; Hicr 15/40; Sâd 38/82-83.
83 Nisâ 4/76.
84 Mücâdele 58/19.
85 Ahzâb 33/41.
86 A'râf 7/201.
87 Nâs 114/4: İbn Kesîr, XIV, 529; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, VII, 152.
88 Hac 22/78.
89 Nisâ 4/83; İsrâ 17/65; Nisâ 4/83.
90 Mü'minûn 23/97-98.
91 Âl-i İmrân 3/36.

güçlü bir niyete, bilinçli bir çabaya ihtiyaç vardır. Her şeye rağmen müminin ayağı sürçüp günaha düştüğünde, Hz. Âdem'in ve Hz. Mûsâ'nın yaptığı gibi günahlarının affı için Yüce Yaratıcıya yönelir ve bağışlanmasını diler.[92]

ŞEYTAN, KENDİNİ DE DOSTLARINI DA ATEŞE GÖTÜRÜR

كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْد۪يهِ اِلٰى عَذَابِ السَّع۪يرِ ﴿٤﴾

"Şeytan hakkında şöyle yazılmıştır: Her kim onu dost edinirse, o onu yoldan çıkaracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir."

(Hac 22/4)

Kur'ân-ı Kerîm şeytanın dostlarından bahseder. Cinlerden ve insanlardan kötülüğe ve inkâra kapılanlar birbirine dost olmuşlardır. Meselâ bu insanlar şeytanı dost (*veli*) edinmişler, kapıldıkları kibirle imanı ve Müminleri küçümsemişlerdir. Şeytan da bu insanlardaki kibir zaafını kullanmıştır. Zaten kendisi de daha önce Hz. Âdem'i küçük görmüş ve onu hafife almıştır. Allah bu kimseleri şöyle uyarmaktadır: *"Şimdi siz beni bırakıp da İblîs'i ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır."*[93]

Şeytanlar insanlara arkadaş (*karîn, kurenâ*) olurlar. Yaptıkları işleri onlara hoş gösterip cennet, cehennem ve dirilişin olmadığını telkin ederler. Çirkin ve utanç verici fiilleri kolaylıkla işlemelerine sebep olurlar. Onlar da Yaratıcı'yı inkâr eder, âhireti bırakıp dünyaya bağlanırlar.[94] Mallarını gösteriş yaparak harcarlar.[95] Şeytanlar, Allah'a iman etmeyi ve O'nun buyruklarını yerine getirmeyi insana kötü göstermişlerdir.[96] Yaklaştıkları insanların akıllarını çelip iç dünyalarında inişler çıkışlar

92 Tâhâ 20/122; Kasas 28/16.
93 Kehf 18/50: Râzî, XXI, 138.
94 Fussılet 41/25: Taberî, XX, 416; Râzî, XXVII, 120; Âlûsî, XXIV, 118.
95 Nisâ 4/38.
96 Zuhruf 43/36-37: Taberî, XX, 596; Âlûsî, XXV, 80-81; İbn Âşûr, XXV, 207-208.

yaratmışlardır.[97] Bu insanlar da şeytanların telkinlerine uyup onların yolunu takip etmişler,[98] şeytanlardan gelen telkinleri ilâvelerle yaymışlardır.[99] İşin garip tarafı bunlar doğru yolda olduklarını zannettiklerinden, İslâm davetinin hak olduğunu düşünme ihtiyacı bile hissetmemişlerdir.[100] Ancak insanın dünyada şeytanla olan bu arkadaşlığı tam bir pişmanlık ve hüsranla sonuçlanır. *"Her kim Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinirse, şüphesiz tam bir zarar ve ziyana uğramıştır."*[101] İlâhî huzura vardıklarında şeytana kızarlar ve *"Keşke seninle aramız doğu ile batı arası kadar uzak olsaydı, meğer sen ne kötü arkadaşmışsın."*[102] diye hayıflanırlar. Ne yazık ki, bütün bu yakınmaların hiçbir faydası olmaz. Çünkü şeytan ve ona uyanlar hep birlikte cehenneme atılırlar.[103] Hiç şüphesiz bunların sonu korkunç olur. Şeytanın ayartmalarına kapılanlar hesap gününde Allah'ın merhametinden ve yakınlığından mahrum olurlar.[104] Oysa o gün, tam da yardıma muhtaç oldukları gündür ama şeytan onları yapayalnız bırakır,[105] cehennemin alevli azabına onları sürükler:[106] *"Şeytan kendisini dost edinenlere sadece vaatlerde bulunur, birtakım kuruntularla onları oyalar. Şeytan aslında onlara kuru bir aldatmadan başka hiçbir şey vaat etmez."*[107]

İblîs, Allah'a isyan etmiş ilk 'kul', insanı yoldan çıkarmaya ant içmiş bir düşmandır. Kötülüğün hem bizzat kendisi hem de başı olarak şeytan vasfına en lâyık varlıktır. İblîs, kıyamete kadar bu şeytanlıktan hiç vazgeçmeyecektir. Daha cennetteyken insana yapılacak en büyük düşmanlığın, onun doğru ile yanlışı birbirine karıştırmasını sağlamaktan geçtiğini keşfetmişti. İblîs'in insanın içindeki tutku ve ihtiraslara yönelik telkinleri, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'ya Yüce Allah'ın yasak ağaca yaklaşma emrini unutturmuştu. İblîs, insana yanlış ve kötü olduğu söylenen şeyin, aslında onun için doğru ve iyi olduğunu söylüyordu. Yanlış ve kötü olana meyletmek de insanın içindeydi, şeytanın yaptığı ise sadece yanlışın doğru olduğu vesvesesini vermekten ibaretti. Öyleyse insan, Rabbini ve O'nun doğruya ulaştıran emirlerini unuttuğunda, içindeki kötüye yönelme duygusu bir anda ortaya çıkıverir. Bu duygu, yani kibir, bencillik, güç tutkusu, kin, nefret, kıskançlık, hırs gibi kötü bir his ne

97 Meryem 19/83: Zemahşerî, IV, 54; Âlûsî, XVI, 134.
98 Hac 22/3-4.
99 Şuarâ 26/221-223: Elmalılı, V, 3649.
100 A'râf 7/30; İbn Âşûr, VIII, 91.
101 Nisâ 4/119.
102 Zuhruf 43/38; Nisâ 4/38.
103 A'râf 7/18.
104 Bakara 2/275: Râzî, VII, 97; *Kur'an Yolu*, I, 438-439.
105 Furkān 25/29.
106 Hac 22/3-4.
107 Nisâ 4/119-120.

zaman öne çıksa, insan ve cin şeytanları da kendini gösterir. İnsanın ilâhî buyrukları unutması, doğruya ulaşmasının engellenmesi, üzüntülü ve öfkeli olması gibi sağlıklı düşünemediği durumlar, şeytanın sevdiği anlardır. O, Allah'ı hatırlamayı ihmal edenleri, beslediği kuruntularla peşine takar, onları cehenneme kadar götürür. Bu gidişten kurtulabilenler, yalnızca, Allah'ı unutmayan ve peygamberlerin buyruklarına göre yaşayanlardır. Müminler, imanlarıyla bunu başarabilirler. Zaten şeytan bunu başarabilen Müminleri kandırma imkânı elde edemez. İnanmayanlarınsa şeytanın eline düşmekten korunma imkânı yoktur.

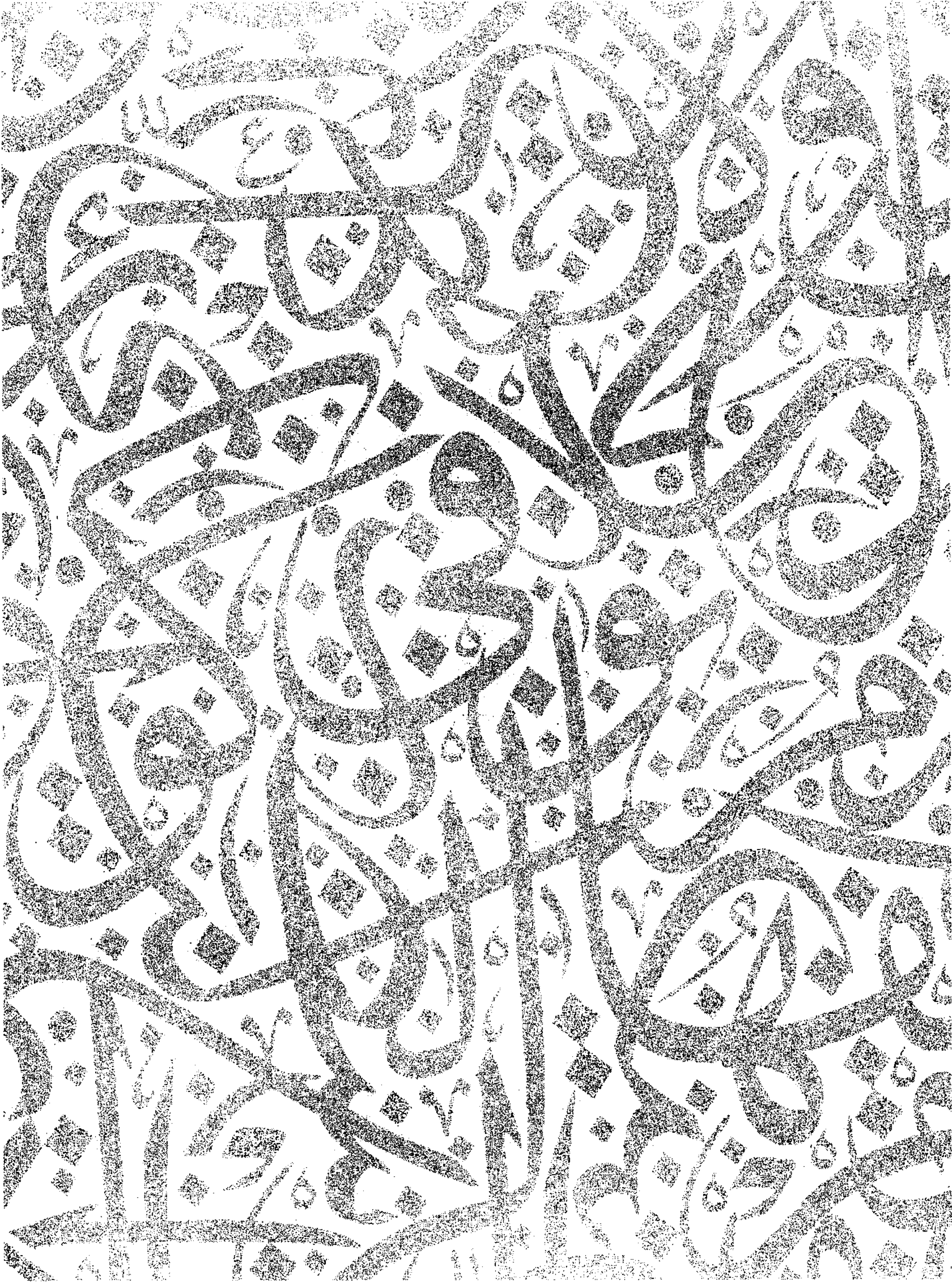

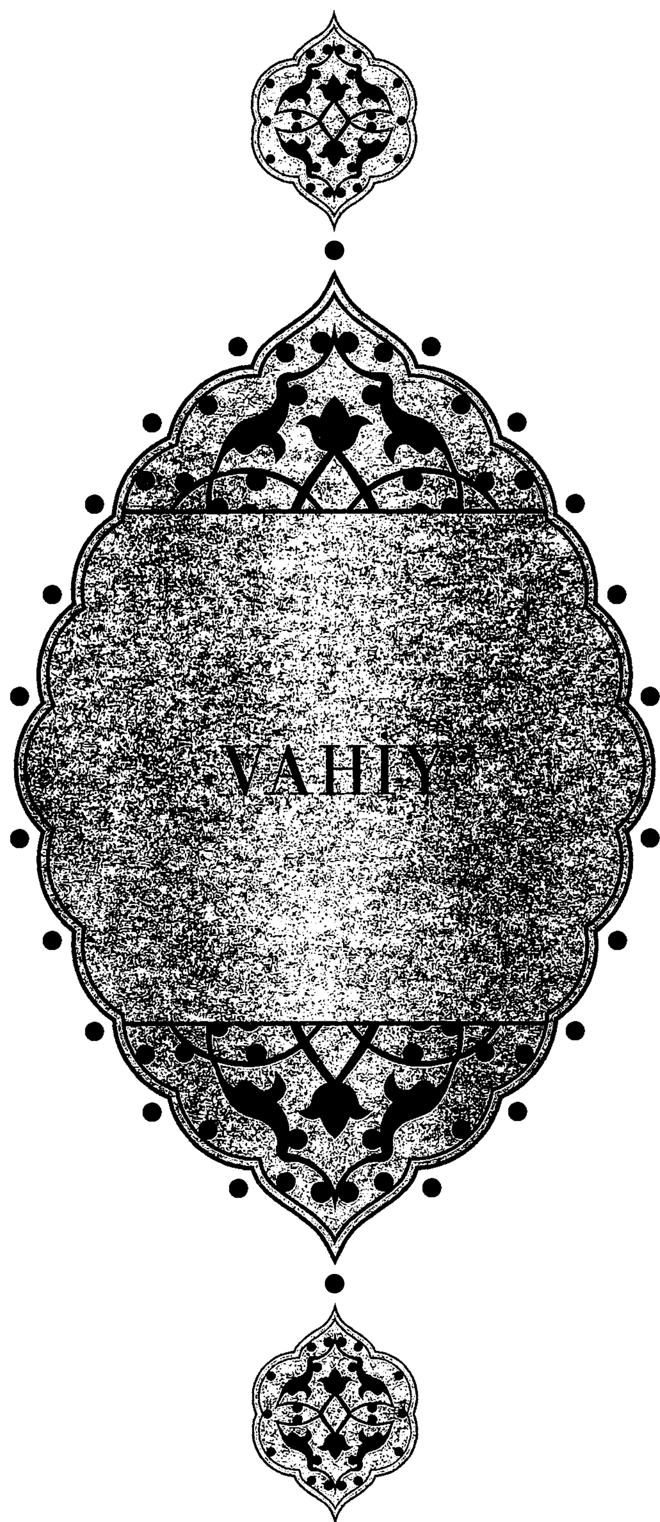

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALLAH'IN İNSANI HİDAYETE DAVETİ

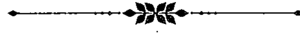
3

VAHİY

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِنَّٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ كَمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيِّنَ مِنْ بَعْدِهٖۚ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى
اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَعِيسٰى وَاَيُّوبَ وَيُونُسَ
وَهٰرُونَ وَسُلَيْمٰنَۚ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُوراًۚ ﴿١٦٣﴾

"(Ey Peygamber!) Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kūb'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."

(Nisâ 4/163)

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَٓائِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا
فَيُوحِيَ بِاِذْنِهٖ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكٖيمٌ ﴿٥١﴾ وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ رُوحًا
مِنْ اَمْرِنَاۜ مَا كُنْتَ تَدْرٖي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاٖيمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ
نُورًا نَهْدٖي بِهٖ مَنْ نَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِنَاۜ وَاِنَّكَ لَتَهْدٖٓي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍۙ
﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذٖي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ اَلَٓا اِلَى اللّٰهِ
تَصٖيرُ الْاُمُورُ ﴿٥٣﴾

"Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O, çok yücedir, engin hikmet sahibidir. İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin. Göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu. İyi bilinmelidir ki bütün işler dönüp dolaşır Allah'a varır."

(Şûrâ 42/51-53)

وَالَّذٖٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِۜ
اِنَّ اللّٰهَ بِعِبَادِهٖ لَخَبٖيرٌ بَصٖيرٌ ﴿٣١﴾

"Sana vahyettiğimiz kitap, kendinden öncekileri doğrulayıcı bir hakikattir. Kuşkusuz Allah, kullarından haberdardır, her şeyi görmektedir."

(Fâtır 35/31)

وَاِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِاٰيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَاۜ قُلْ اِنَّمَٓا اَتَّبِعُ مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ مِنْ رَبّ۪يۚ
هٰذَا بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

"Sen onlara bir mucize getirmediğin vakit, 'Onu da bir yerlerden derleyip toplasaydın ya!' derler. De ki: 'Ben sadece Rabbimden bana vahyedilene uyarım. İşte bu Kur'ân, Rabbinizden gelen kanıtlardır, inanan bir topluluk için hidayettir, rahmettir.'"

(A'râf 7/203)

وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰىۙ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰىۚ ﴿٢﴾ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ
الْهَوٰىۜ ﴿٣﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰىۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَهُ شَد۪يدُ الْقُوٰىۙ ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٍۜ
فَاسْتَوٰىۙ ﴿٦﴾ وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰىۜ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰىۙ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ
قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰىۚ ﴿٩﴾

"Battığı sırada yıldıza andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir. Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri (Cebrâil) öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü. Sonra yaklaştıkça yaklaştı. Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu."

(Necm 53/1-9)

وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِم۪ينَ ﴿١٠٩﴾

"Sana ne vahyedilirse ona uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."

(Yûnus 10/109)

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُو۫حِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ
وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُۜ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ ف۪ي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُوٓا اَيْد۪يهِمْۚ اَخْرِجُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ
بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِه۪ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾

"Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken 'Bana da vahiy geldi.' diyenden ve 'Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim.' diyenden daha zalim kim vardır? O zalimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara 'Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!' derken onların hâlini bir görsen!"

(En'âm 6/93)

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا وَصّٰى بِه۪ نُوحًا وَالَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا
وَصَّيْنَا بِه۪ٓ اِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى وَع۪يسٰٓى اَنْ اَق۪يمُوا الدّ۪ينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا ف۪يهِۜ كَبُرَ
عَلَى الْمُشْرِك۪ينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِۜ اَللّٰهُ يَجْتَب۪ٓي اِلَيْهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ٓي اِلَيْهِ مَنْ
يُن۪يبُ ﴿١٣﴾

"O, Nûh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din Müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir."

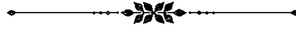
(Şûrâ 42/13)

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَاِقَامَ
الصَّلٰوةِ وَاِيتَٓاءَ الزَّكٰوةِۚ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَۙ ﴿٧٣﴾

"Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler."

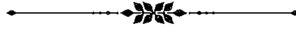
(Enbiyâ 21/73)

وَاِذْ اَوْحَيْتُ اِلَى الْحَوَارِيّٖنَ اَنْ اٰمِنُوا بٖي وَبِرَسُولٖيۚ قَالُٓوا اٰمَنَّا وَاشْهَدْ بِاَنَّنَا
مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

"Havârilere 'Bana ve peygamberime iman edin.' diye ilham ettiğimde onlar 'İman ettik, şahit ol ki bizler yürekten teslimiyet içindeyiz.' demişlerdi."

(Mâide 5/111)

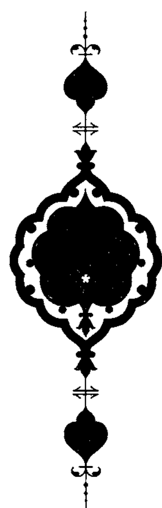

اِذْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّكَ مَا يُوحٰىۙ ﴿٣٨﴾ اَنِ اقْذِفٖيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفٖيهِ فِي الْيَمِّ
فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لٖي وَعَدُوٌّ لَهُۜ وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنّٖيۚ
وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْنٖيۘ ﴿٣٩﴾

"(Ey Mûsâ!) Hani annene şunu vahyetmiştik: Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki (sevilesin), nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin."

(Tâhâ 20/38-39)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Yüce Allah, insanı dünya hayatında kendi başına, yalnız ve yardımsız bırakmamıştır. *"İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?"*[1] âyeti bu gerçeği ifade eder. Vahiy, sınırsız bilginin sahibi olan Allah tarafından aklını kullanan kullara gönderilen kesin bilgidir. Yüce Allah vahiyle kullarına yol göstermiş, gerçeği ve doğruyu öğretmiştir. Melekler de insanlar arasından seçilen peygamberler de Allah'ın elçileridir. Yüce Allah, peygamberlerine Cebrâil aracılığı ile vahyederek insanlığa doğru yolu (*hüdâ, hidayet*) göstermiştir. *"Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun."*[2] meâlindeki âyet de bu duruma dikkat çeker. Allah'ın dini, peygamberlere gelmiş olan bu vahiy ile kurulmuştur. Peygamberler zincirinin son halkası Hz. Muhammed (sas)'dir. Kur'ân-ı Kerîm'de vahyin kaynağının kesinlikle Yüce Allah olduğu ve hiçbir peygamberin vahye kendisinden bir şey katamayacağı ya da vahiyde eksiltme yapamayacağı vurgulanır.[3]

Vahy sözcüğünün temel anlamı, "gizli, kapalı bir şekilde ve hızlı olarak bildirmektir." Bu nedenle *vahy* sözcüğü, "işâret, yazma (*kitâbet*), risâlet, ilhâm, gizli ve hızla söylenen söz, başkasına aktarılan ya da bırakılan (*ilkâ'*) anlam" gibi mânalara gelir.[4] Kur'ân'da *vahiy* sözcüğü (*el-vahy*), Yüce Allah'a isnat edildiği gibi O'nun dışında bir kısım varlıklar için de kullanılır. Allah Teâlâ ile ilgili kullanılan vahiy, genel anlamda O'nun canlı-cansız bütün varlıklara yapacakları işlerini daha yaratılış safhasındayken bildirmesidir. Örneğin kelime, Allah'ın bal arısına, yer ve gök gibi varlıklara yaratılış amaçlarına uygun emirler vermesini ifade eder.[5] Allah'ın meleklere emir vermesi de yine *vahiy* kelimesiyle anlatılmıştır.[6] Hz. Mûsâ'nın annesine, Hz. Îsâ'nın havârilerine ilham edilerek yol

1 Kıyâme 75/36.

2 Fâtır 35/24; Nisâ 4/164; Mü'min 40/78.

3 Nisâ 4/163; Zümer 39/65; Şûrâ 42/3.

4 Halîl b. Ahmed, IV, 353; Cevherî, s. 2520; Herevî, *Ġarîbeyn fi'l-Ḳur'ân ve'l-Ḥadîs̱*, s. 1978-1979; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, II, 324.

5 Nahl 16/68; Fussılet 41/12; Zilzâl 99/4-5.

6 Enfâl 8/12.

gösterilmesi anlamında da *vahiy* ifadesi kullanılmıştır.[7] Özel anlamda ise vahiy, "Yüce Allah'ın beşer arasından seçtiği bir elçiye vahiy meleği Cebrâil ile bilgi göndermesini" anlatır. İlk dönem âlimlerinden Zührî (ö. 124/742), "Vahiy, Allah'ın, peygamberlerden birine bildirdiği, kalbinde iyice pekiştirdiği, onun da söyleyip yazdığı veya yazdırdığıdır; vahiy Allah'ın kelâmıdır."[8] şeklinde bir tanım verir. Son dönem âlimlerinden Zürkānî (ö. 1948) ise şöyle bir tarif yapar: "Vahiy, Allah'ın kullarından seçtiği birisine, bildirmek istediği hidayet, hikmet ve bilgileri, beşerin alışkın olmadığı özel ve gizli bir yolla bildirmesidir."[9]

Kur'ân'da vahiy kelimesi, varlıkların kendi aralarında olan bazı özel iletişim kodları anlamında da kullanılmıştır. Örneğin Hz. Zekeriyyâ'nın işaretle konuşması bu kelimeyle ifade edilmiştir.[10] Yine şeytanın telkini, vesvesesi, fısıltısı, söz konusu işin gizli ve hızlı oluşu *vahiy* kelimesi ile anlatılmıştır.[11]

Vahiy, Kur'ân-ı Kerîm'in temel konularındandır ve hemen her konuyla ilgisi vardır. Meleklerin görevlerinin sayılmasında, peygamberlerin kıssalarında, Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e (sas) indirilişinde doğrudan vahiy konusuna dikkat çekilir. Kur'ân'da vahiyle alâkalı en çok kullanılan kelimeler şunlardır: *Kitâb, suhuf* (sayfalar), *Tevrat, Zebûr, İncil, Kur'ân, ʿabd* (kul), *Cibrîl, rûh, risâlet* (peygamberlik), *resûl, beşer, âyet, kelâm, emr, inzâl* (indirme), *tenzîl* (parça parça indirme), *îtaʾ* (verme), *irsâl* (gönderme), *ilim, işâret, ityân* (gelme), *ilhâm, teklîm* (konuşma), *telâkki* (alma) ve *rüʾyâ.*

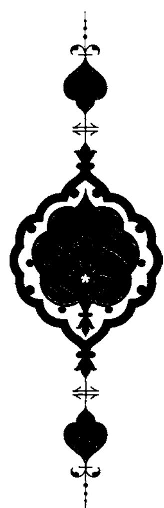
7 Tâhâ 20/38-39; Kasas 28/7; Mâide 5/111.

8 Süyûtî, *el-İtkān* (1951), I, 160.

9 Zürkānî, *Menâhilü'l-ʿİrfân* (t.y.), I, 55.

10 Meryem 19/11.

11 Enʿâm 6/112, 121.

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sas) yaşı kırka varmıştı. Son zamanlarda Mekke'nin bunaltıcı havasından uzaklaşmak istiyordu. Çünkü Mekkelilerin putlarına tapmaları, adaleti ve erdemi terk etmeleri, toplumda haksızlıkların yayılması ona ağır geliyordu. Ancak bu konularda ne yapacağını bilemiyordu. Uzun düşünceler içerisinde yalnız kalmayı arzu ediyordu. Sonunda Hira mağarasında inzivaya çekilmeye başlamıştı. Azığını kimi zaman kendi yanına alıyor kimi zaman da eşi Hz. Hatice getiriyordu. Bir gün yine Hira mağarasındayken nereden geldiğini anlayamadığı bir ses ona *"Oku* (*ikra'*)!" diye seslendi. Bu sesten ürkmüştü. Sadece "Ben okuma bilmem." diyebildi. Sesin sahibi şimdi de hem kemiklerini kırarcasına onu sıkıyor hem de ısrarla *"Oku!"* diyordu. O ise yine "Ben okuma bilmem." diye tekrarladı. Bir kez daha sımsıkı kavrandığını hissetti. Üçüncü defa aynı emrin ardından, emri veren ona şunları okudu: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, insana bilmediğini öğreten Rabbin sonsuz kerem sahibidir!"*[1] Peygamberimiz tam olarak ne olduğunu anlayamamıştı. Çok korkmuştu. Mağaradan eve nasıl geldiğinin farkında değildi! Sonra, bu olayı Varaka'ya da anlatmış, kendisine gelenin melek Cebrâil olduğunu ondan öğrenmişti.[2] İşte o gün Mekke'nin ufuklarında yankılanan bu ses, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk âyetleri, Hz. Muhammed'e gelen vahyin başlangıcıydı.

1 Alak 96/1-5.
2 İbn Hişâm, I, 235-237; Buhârî, "Bed'ü'l-Vaḥy", 1; Müslim, "Îmân", 73; Taberî, XXIV, 528.

VAHİY, YÜCE ALLAH'IN İNSANLIĞA HİTABIDIR

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَٓائِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ
بِاِذْنِه۪ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾ وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَاۜ مَا كُنْتَ تَدْر۪ي
مَا الْكِتَابُ وَلَا الْا۪يمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْد۪ي بِه۪ مَنْ نَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِنَاۜ وَاِنَّكَ
لَتَهْد۪ٓي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍۙ ﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ
اَلَٓا اِلَى اللّٰهِ تَص۪يرُ الْاُمُورُ ﴿٥٣﴾

"Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O, çok yücedir, engin hikmet sahibidir. İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin. Göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu. İyi bilinmelidir ki bütün işler dönüp dolaşır Allah'a varır."

(Şûrâ 42/51-53)

Vahyi Allah gönderir. Kur'ân'da vahiy ile ilgili anlatımlarda kullanılan fiillerin büyük kısmında Yüce Allah'a ait olan saygı (*ta'zîm*) zamiri kullanılır: "Biz vahyettik (*evhaynâ*),"[3] "sana vahyediyoruz (*nûhîhi ileyke*)."[4] Bazı âyetlerde ise özne yine Yüce Allah olmak üzere edilgen kip kullanılmıştır: "Vahyedildi (*ûhiye*),"[5] "vahyediliyor (*yûhâ*)."[6] Önceki peygamberlere de Son Peygamber Hz. Muhammed'e de vahyeden Cenâb-ı Hak'tır: *"İşte sana, Ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik..."*[7] Yüce Allah'ın, vahyini insanlar arasından seçtiği peygamberlere iletmek için görev verdiği elçi ise vahiy meleği Cebrâil'dir. Cebrâil

3 Yûnus 10/2; Ra'd 13/30; İsrâ 17/73.
4 Âl-i İmrân 3/44; Yûsuf 12/102.
5 En'âm 6/19; Kehf 18/27.
6 A'râf 7/203; Ahzâb 33/2.
7 Şûrâ 42/7; İsrâ 17/39; Fâtır 35/31; En'âm 6/19.

vahyi peygamberlere getirmiş, onlar da bunu herhangi bir müdahalede bulunmaksızın aynıyla toplumlarına bildirmişlerdir.

Allah Teâlâ elçilerine vahyini çeşitli yollarla iletmiştir. Kur'ân bu yolları şöyle anlatır: *"Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir."*[8] Âlimler, âyetten vahyin üç farklı şekilde geldiği sonucunu çıkarmıştır: Doğrudan vahiy, perde arkasından vahiy, melek aracılığıyla vahiy.[9] Doğrudan vahiy, Yüce Allah'ın hiçbir aracı olmadan peygamberinin kalbine bilgi aktarmasıdır. Nitekim bu şekilde İsrâ gecesinde Bakara sûresinin son âyetlerinin doğrudan Hz. Peygamber'e verildiğine dair bazı rivayetler mevcuttur.[10] Arada bir aracı olmadan Yüce Allah'ın bir peygamber ile "perde arkasından" konuşmasına örnek ise O'nun Hz. Mûsâ ile Tûr dağında konuşmasıdır.[11] Bu bağlamda âyetteki "perde arkasından" ifadesi, kalbe değil de Yüce Allah'ın kulağa bir engel arkasından seslenmesi anlamına gelmektedir:[12] *"Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu fısıldaşırcasına (kendimize) yaklaştırdık."* âyeti, arada bir aracı bulunmadığını ifade eder.[13] Bu âyette Allah'ın Hz. Mûsâ'yı manevî makam olarak kendine yaklaştırdığına dair bir işaret vardır.[14] Yine bu âyette geçen "yaklaştırdık" ifadesinin mecazen vahyetmek anlamında olduğu söylenmiştir.[15]

Vahyin aracı ile gönderilmesi ise Yüce Allah'ın seçtiği elçilerine vahiy gönderirken en çok kullandığı yoldur. Bu çeşit vahiy gönderiminde, vahiy meleği aracı olmuştur. Vahyin bir insan olan peygambere getirilmesiyle görevli olan ve *Mele-i A'lâ'*da bulunan bu melek, Cebrâil'dir. O, aynı zamanda, Hak Teâlâ ile peygamber arasında yaşanan vahiy aktarımına tanıktır.[16] Hadislerde *en-Nâmûsu'l-Ekber* (en büyük Melek)[17] diye isimlendirilen vahiy meleği, Kur'ân'da *Cibrîl,*[18] *Rûhulkudüs,*[19] *er-Rûhu'l-Emîn,*[20] *Resûl*[21] ve *Rûh*[22] isimleriyle de anılır.

8 Şûrâ 42/51.
9 Şûrâ 42/51: Taberî, XX, 540; Mâtürîdî, XIII, 214; Zemahşerî, V, 420-421; İbn Âşûr, XXV, 140-141.
10 Şûrâ 42/51: Süyûtî, *el-İtkān*, I, 161; Elmalılı, VI, 4255; Müslim, "Îmân", 76.
11 Şûrâ 42/51: Taberî, XX, 540; Mâtürîdî, XIII, 214.
12 Şûrâ 42/51: Elmalılı, VI, 4255.
13 Meryem 19/52.
14 Meryem 19/52: Râzî, XX, 221.
15 Meryem 19/52: İbn Âşûr, XVI, 128.
16 Şûrâ 42/51: Elmalılı, VI, 4255-4256.
17 Aynî, *'Umdetü'l-Kārî*, I, 52; XV, 143.
18 Bakara 2/97.
19 Bakara 2/87; Mâide 5/110; Nahl 16/102.
20 Şuarâ 26/193.
21 Şûrâ 42/51.
22 Meryem 19/17; Meâric 70/4; Mü'min 40/15; Kadr 97/4.

Hz. Peygamber (sas) Yüce Allah'tan gelen vahyi bildirmeye başladığında, Müşrikler ona karşı geldiler. "Bu vahiy olamaz." dediler; "Muhammed başka yerden bilgi alıyor." diye iftira attılar. Peygamberimizin mecnûn, şair, kâhin olduğunu söylediler. Kur'ân vahyini ise sihir,[23] şair sözü,[24] başkasının yazdırdığı şey,[25] öteden beri anlatılagelen hikâyeler olmakla itham ettiler.[26] Kur'ân'ın kaynağının Allah'tan gelen vahiy değil, cin ya da şeytan gibi görünmez varlıklar olduğu iddiasını ortaya attılar. Bu iftiraların yükseldiği bir sırada şu âyetler indi: *"Bu arkadaşınız ne doğrudan sapmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir."*[27]

Kur'ân'ın kaynağına dair Müşriklere ait iddiaların asılsız olduğu, Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiği, Yüce Kitabımızda defalarca vurgulanmıştır.[28] Nitekim bir âyette *"O, lânetlenmiş şeytanın sözü değildir."*[29] buyurulmaktadır. Zaten, cin ve şeytanların da gayb âleminden bilgi edinebilme gücü bulunmamaktadır: *"Kur'ân'ı şeytanlar indirmedi. Bu onların yapacağı iş değildir, zaten buna güçleri de yetmez. Şüphesiz onlar, vahyi işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır."*[30] Çünkü şeytanların Levh-i Mahfûz'dan bilgi almaları ya da semada Kur'ân'ı dinlemeleri engellenmiştir.[31] Kur'ân bir kâhin sözü de değildir: *"Sen öğüt vermeye devam et; Rabbinin lütfu sayesinde sen asla ne bir kâhinsin ne de bir mecnun."*[32] Yine Hz. Peygamber'i (sas) şair olarak gösterme çabaları[33] ve Kur'ân'ın 'bir sihir olduğu' iddiaları[34] da açıkça reddedilmiştir: *"Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür. O bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz!"*[35] Müşriklerin bütün bu iddialarına karşın, Kur'ân'ın ilâhî vahiy olduğuna dair beyanı son derece açıktır: *"De ki: 'Onu, göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah indirdi. Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.'"*[36]

Kur'ân'ın Allah Resûlü'nün sözü olmadığını ispat sadedinde, onun peygamberlikten önceki hayatı da delil olarak getirilmiştir. Çünkü Müşrikler Hz.

---

23 Zuhruf 43/30; Ahkāf 46/7; Kamer 54/2; Müddessir 74/24.
24 Hâkka 69/41.
25 Furkān 25/5.
26 En'âm 6/25; Enfâl 8/31; Nahl 16/24; Mü'minûn 23/83; Furkān 25/5; Kalem 68/15; Mutaffifîn 83/13.
27 Necm 53/2-4.
28 Hâkka 69/41-42; Yâsîn 36/69; Tûr 52/15, 29; Furkān 25/6; Şuarâ 26/210-212.
29 Tekvîr 81/25.
30 Şuarâ 26/210-212.
31 Şuarâ 26/210-212: Âlûsî, XIX, 133.
32 Tûr 52/29.
33 Enbiyâ 21/5; Tûr 52/30.
34 Zuhruf 43/30; Ahkāf 46/7; Kamer 54/2; Müddessir 74/24.
35 Hâkka 69/41.
36 Furkān 25/6.

Peygamber'in risalet öncesi dönemlerini çok iyi bilmekteydiler: *"Yine şöyle de: Allah öyle dileseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?"*[37] Kimi Müşrikler de Peygamberimizden vahye müdahale etmesi, onu değiştirmesi, kendi arzularına uygun âyetler getirmesi gibi olmadık isteklerde bulunmuştur.[38] Kur'ân, bu istekler karşısında Peygamberimize şöyle seslenmiştir: *"Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize geleceklerine inanmayanlar, 'Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir.' dediler. Onlara şöyle de: 'Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum. Eğer Rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım.'"*[39]

Müşrik Arap toplumu öteden beri kâhin ve sihirbaz gibi kişilerde olağanüstü güçlerin bulunduğuna inanıyordu. İman edenlerin üzerinde vahyin bıraktığı derin etkiyi görünce, Peygamberimizde de benzer güçlerin bulunması gerektiğini düşündüler. Oysa Hz. Peygamber'in yaptığı sadece Yüce Allah'ın kendisine verdiği görevi yerine getirmekti. İşte Kur'ân-ı Kerîm onların peygamberlik hakkındaki bu yersiz düşüncelerine işaretle, itirazlarını şöyle cevaplamaktadır: *"De ki, 'Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyarım.'"*[40] Zaten Hz. Peygamber'in onların cahilce taleplerini yerine getirecek ne bilgisi, ne tecrübesi, ne de gücü ve imkânı vardı. Rabbimizin kendisine yükleyeceği sorumlulukları da en başta bilmiyordu: *"İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin."*[41]

Hicretten sonra Peygamberimiz Medine'de yaşamaya başladığında, oradaki Yahudiler de onun söylediklerinin vahiy olmadığını, Yüce Allah'ın Hz. Mûsâ'dan sonra vahiy göndermediğini iddia etmişlerdi. Üstelik gökten bir kitap indirip okumasını isteyerek Resûlullah'a (sas) meydan okumuşlardı. Kur'ân-ı Kerîm onların bu iddialarını Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil, Hz. İshak, Hz. Ya'kūb, Hz. Îsâ, Hz. Eyyûb, Hz. Yûnus, Hz. Hârûn, Hz. Süleyman ve Hz. Dâvûd gibi başka peygamberlere de vahyedildiğini bildirerek reddetmiştir.[42]

---

37 Yûnus 10/16.
38 İsrâ 17/73: Mukātil b. Süleyman, II, 542-544.
39 Yûnus 10/15.
40 En'âm 6/50: Râzî, XII, 241-242; Nesefî, I, 505.
41 Şûrâ 42/52: Taberî, X, 542; Râzî, XXVII, 192; İbn Kesîr, XII, 295.
42 Nisâ 4/163: Taberî, VII, 686.

Bu noktada belirtilmelidir ki, Kur'ân-ı Kerîm'in ısrarla üzerinde durduğu hususlardan birisi de Hz. Muhammed'in (sas) vahiy alan ilk ve tek kişi olmadığıdır: *"Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. İbrâhim'e, İsmâil'e, İshâk'a, Ya'kūb'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."*[43] Kur'ân'da peygamberliğin son halkası Hz. Muhammed'e (sas) de diğer peygamberler gibi vahiy gönderildiği açık ve kesin biçimde tekrarlanmıştır.[44] Bütün geçmiş peygamberlerin de tıpkı Sevgili Peygamberimiz gibi, kendi bilgi, zekâ ve kabiliyetleriyle değil, Yüce Allah'tan aldıkları vahiy ile hidayet önderliği yaptıkları ifade edilmiştir.[45] Şurası bir hakikattir ki, Allah Teâlâ'nın insanlara en büyük nimetlerinden birisi, onları dünyada ve ahirette huzura ve güvene eriştirecek hidayet yolunu göstermek üzere birçok peygamber göndermiş olmasıdır.

VAHYİ PEYGAMBERLERE CEBRÂİL (as) GETİRMİŞTİR

وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰىۙ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰىۚ ﴿٢﴾ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰىۜ ﴿٣﴾ اِنْ
هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰىۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوٰىۙ ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٍۜ فَاسْتَوٰىۙ ﴿٦﴾ وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰىۜ
﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰىۙ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰىۚ ﴿٩﴾

"Battığı sırada yıldıza andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir. Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri (Cebrâil) öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü. Sonra yaklaştıkça yaklaştı. Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu."

(Necm 53/1-9)

43 Nisâ 4/163: Ebüssuûd Efendi, I, 814.

44 Nahl 16/43.

45 Enbiyâ 21/73.

Hadis rivayetlerine göre, Hz. Muhammed'in peygamberlik görevine hazırlanması, *sadık rüyalar* ile yani uykuda görüldüğü gibi çıkan rüyalarla başlamıştır.[46] Hz. Âişe'den gelen uzun bir hadisin başında o şöyle demektedir: *"Allah Resûlü'nün ilk vahiy almaya başlaması, uykuda rüyâ-ı sâliha (sâdıka) görmekle başlamıştır. Öyle ki, onun istisnasız bütün rüyaları gün gibi gerçek çıkardı."*[47] Sonunda da Kur'ân vahyi, 610 yılı Ramazan ayının Kadir gecesinde Alak sûresinin ilk beş âyeti ile inmeye başlamıştır.[48]

Vahyi getiren Cebrâil hem güçlü (*şedîdü'l-kuvâ*) ve üstün niteliklerle donatılmış (*zû mirra*) hem de güvenilir (*emîn*) bir melek olarak nitelenmiştir.[49] Hz. Peygamber, Müddessir sûresinin gelişi öncesinde gördüğü bu meleği, "Yer ile gök arasını tutmuş bir kürsî üzerine kurulmuş" olarak betimler. Hz. Peygamber'in Cebrâil'i görüp görmediği sorulduğunda Hz. Âişe şu açıklamayı yapmıştır: *"Bu konuyu Resûlullah'a soran ilk kişiyim. O dedi ki: 'O gördüğüm, Cebrâil'den başkası değildir; ben onu gerçek sureti ve yaratılışı üzere iki sefer gördüm: Birincisi, gökten inerken, yaratılışındaki azamet göklerle yer arasını tutmuş bir hâldeydi; diğeri de vahye bir süre ara verildikten sonra.'"*[50]

Cebrâil, vahyi, Hz. Peygamber'in kalbine bırakırdı: *"Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhu'l-emîn indirmiştir."*[51] Bazı âyetlerde Resûlullah'ın Cebrâil'den vahiy aldığı esnadaki durumunu betimleyen ifadeler bulunur. Meselâ Cebrâil en yukarıdaki ufukta gözükmüştür.[52] Bir âyette Cebrâil'in konumu şöyle ifade buyurulur: *"Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü."*[53] Devamında da *"Böylece Allah, kuluna vahyini iletti."*[54] buyurulmuştur. Taberî'ye (ö. 310/923) göre bu âyet hakkında doğruya en yakın görüş, 'Rabbinin vahyetmesini emrettiği şeyi, kulu Muhammed'e melek Cebrâil vahyetti.' şeklindedir.[55]

Peygamberimiz vahiy esnasında yaşadıklarını şöyle anlatmıştır: *"Bana her vahiy gelişinde, canımın alınıp çıkarılacağını sanırdım."*[56] Hz. Âişe de bu durumu şöyle

46 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 9.
47 Buhârî, "Bed'ü'l-Vaḥy", 1.
48 Bakara 2/185; Duhân 44/1-3; Kadr 97/1: Âlûsî, XXX, 189-190.
49 Necm 53/5-6: İbn Âşûr, XXVII, 95-96.
50 Necm 53/7-9: Taberî, XXII, 17-18; İbn Ebî Hâtim, X, 3319; Müslim, "Îmân", 77.
51 Şuarâ 26/193-195.
52 Tekvîr 81/23-24.
53 Necm 53/5-7: İbn Âşûr, XXVII, 96.
54 Necm 53/10.
55 Necm 53/10: Taberî, XXII, 21.
56 Şûrâ 42/3: İbn Kesîr, XII, 255; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XI, 642.

tasvir etmiştir: *"Çok soğuk günde ona vahiy gelirken gördüm; yüzü gözü ter içinde kalır, böyle bir durumdayken vahiy hâli sona ererdi."*[57] Vahyin inişi sırasında Hz. Peygamber'in yüzünde değişiklikler gözlenir; bazen hırıldamaya benzer sesler çıkarır, yoğunlaşarak çevresiyle irtibatını keserdi. Orada bulunanlar bazen Hz. Peygamber'in yüzü çevresinde, arı uğultusuna benzer bir ses işitir, ama bunun sebebini anlayamazlardı. Peygamberimiz, kendisine vahyedileni duyar ve anlar, hiçbir kuşku hissetmeksizin bunun Yüce Allah'ın vahyi olduğunu bilir, vahiy sona erince de vahyedilen bilginin hafızasına yerleşmiş, kalbine işlenmiş olduğunu görürdü.[58] Sahâbeden Hâris b. Hişâm bir gün Allah Resûlü'ne "Ya Resûlallah, sana vahiy nasıl geliyor?" diye sormuş, o da şöyle cevap vermişti: *"Bazen uğultu gibi geliyor ki, bana en ağır geleni de budur. Uğultu kesildiğinde (vahyin bana) söylediklerini tam olarak ezberlemiş oluyorum. Bazen de melek bana insan şeklinde görünüyor, benimle konuşuyor ve ben de onun dediklerini tam olarak ezberlemiş oluyorum."*[59]

Vahyin gerçekleştiği anda Allah Resûlü'nün yapabildiği tek şey, kendisine indirilen vahyi tekrar etmek olurdu. Tıpkı hocasından bir metin alan öğrenci gibi, Cebrâil'den vahyi alır, büyük bir saygı ve itina ile ezberlerdi. Bu durumu en açık şekilde gösteren âyetlerden birisi Peygamberimizin gelen vahyi ezberleyememe korkusu yaşadığını ve kendisini yorup acele ettiğini belirten âyettir. Ancak o böyle yapmamalıydı.[60] Çünkü vahiy Yüce Allah'ın bilgisi ve kontrolü altındaydı. Onun endişelenmesine gerek yoktu: *"Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma ve 'Rabbim! İlmimi arttır.' de."*[61] Cenâb-ı Hak sadece vahyi indirmekle yetinmeyecek, ilâhî kelâmın kıyamete kadar korunmasını da sağlayacaktı: *"Kesin olarak bilesiniz ki bu Kitap'ı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz."*[62]

Hz. Peygamber (sas) aldığı vahyi muhataplarına eksiksiz olarak aktarmıştır: *"O, gayba ait bilgileri sizden esirgemez!"*[63] Kur'ân, vahiy gibi yüce bir emaneti üstlenen Peygamberimizin ona asla herhangi bir müdahalede bulunamayacağını net bir şekilde ifade eder: *"Eğer Peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kıskıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık. Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız."*[64] Resûl-i Ekrem'in, peygamberliğini yadırgayanlara vermesi

57 Şûrâ 42/3: İbn Kesîr, XII, 254-255; Buhârî, "Bed'ü'l-Vaḥy", 1.
58 Zürkānî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 55.
59 Buhârî, "Bed'ü'l-Vaḥy", 1.
60 Tâhâ 20/114: İbn Ebî Hâtim, VII, 2436-2437; Âlûsî, XVI, 268.
61 Tâhâ 20/114.
62 Hicr 15/9.
63 Tekvîr 81/24: Âlûsî, XXX, 61.
64 Hâkka 69/44-47.

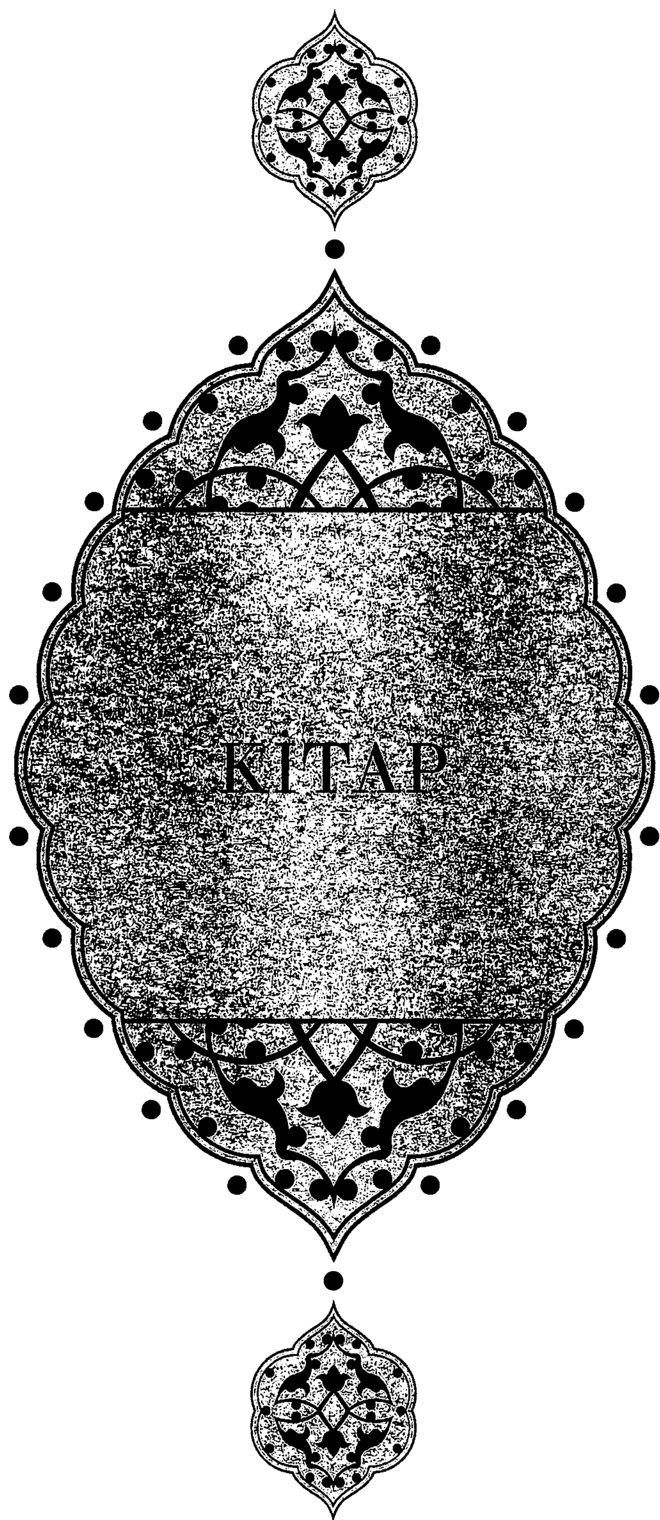
emredilen cevap da bunu gösterir: *"De ki, 'Ben peygamberler arasında benzeri olmayan biri değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem, ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım.'"*[65]

Cebrâil (as), vahyi Hz. Peygamber'e iletmekle kalmamış, aynı zamanda ona öğretmiştir.[66] Her sene Kur'ân'ın o güne kadar inen âyetlerini bir bütün hâlinde Peygamberimizle karşılıklı (*mukâbele, 'arza*) okumuştur.[67] İbn Abbâs'ın (ö. 68/687) betimlediği gibi "Allah Resûlü (sas) Ramazan ayında Cebrâil ile karşılaştığı zaman cömertliğin zirvesinde olurdu. Yine o, Ramazan ayının her gecesi Cebrâil ile karşılaşır ve ona Kur'ân'ı okurdu."[68] Böylece Cebrâil, Kur'ân vahyinin Peygamberimizin zihninde iyice pekişmesinde ve onun korunmasında da rol almış oluyordu.

İnsanoğluna verilen en büyük nimetlerden biri olan vahiy, Yüce Allah'ın insanların içinden seçtiği şerefli bir elçiye, meleği Cebrâil aracılığı ile Allah'ın varlığını, birliğini, âhireti ve âhiret hayatındaki mükâfatları elde etmek için bu dünyada yapılacakları, emir ve yasakları, hikmetleri bildirmesidir. Vahiy ilâhî bilgi, yanılmaz rehber, sarsılmaz hakikattir. Kur'ân'ın tarifiyle vahiy, Allah'ın ilâhî nurunu, ışığını, aydınlığını kullarına bir ikram olarak takdim etmesidir.[69] Tarih boyu pek çok peygamber bu aydınlığın bireylere ve toplumlara ulaşması, iyiliğin artmasına ve kötülüğün ortadan kalkmasına vesile olması için çaba sarf etmiştir. Bu ilâhî davet sürecinin son diliminde ise Kur'ân vahyi gelmiştir. Kur'ân, kendisinden önce gelen vahiyleri onaylamış, son ve mükemmel dini insanlığa sunmuştur. Kur'ân ile somutlaşan ilâhî vahiy, Allah'ın nihaî ve sonsuz çağrısıdır; o, kıyamete kadar, ebedî rehber görevini sürdürecektir.

65 Ahkāf 46/9: Taberî, XXI, 119.
66 Necm 53/5.
67 İbn Kesîr, I, 69-70; Buhârî, "Feżâʾilü'l-Ḳurʾân", 7.
68 Zerkeşî, *el-Burhân* (1972), I, 231; Süyûtî, *el-İtkān*, I, 152.
69 Nisâ 4/174.

KİTAP

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ
الْكِتَابَ وَالْم۪يزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِۚ

"Andolsun ki, biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik ve beraberlerinde kitap ve adâlet terazisini de indirdik ki, insanlar hakkaniyete uygun davransınlar."

(Hadîd 57/25)

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً وَاِبْرٰهٖيمَ وَجَعَلْنَا فٖي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍۚ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾

"Andolsun Nûh'u ve İbrâhim'i elçi olarak gönderdik, onların soyundan gelenlere de peygamberlik ve kitap verdik. Onlardan doğru yolu bulanlar olduğu gibi, birçoğu da yoldan çıkmış kimselerdir."

(Hadîd 57/26)

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَۖ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فٖيمَا اخْتَلَفُوا فٖيهِۜ وَمَا اخْتَلَفَ فٖيهِ اِلَّا الَّذٖينَ اُو۫تُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْياً بَيْنَهُمْۚ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فٖيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهٖۜ وَاللّٰهُ يَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٢١٣﴾

"İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi; onlar aracılığı ile anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hüküm vermek için gerçeği içeren Kitap'ı indirdi. Ancak kendilerine apaçık gerçekler geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden, o kitap hakkında, sadece onun verildiği kimseler anlaşmazlığa düştüler. Sonra Allah kendi iradesiyle, onların, hakkında ayrılığa düştükleri gerçeği Müminlere gösterdi. Allah, dilediğini doğru yola iletir."

(Bakara 2/213)

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكّ۪يهِمْۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١٢٩﴾

"Rabbimiz! Soyumuz içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, Kitap'ı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi çıkar. Çünkü kudret ve hikmet sahibi olan yalnız sensin."

(Bakara 2/129)

وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِناً عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ عَمَّا جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّۜ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجاً ... ﴿٤٨﴾

"(Resûlüm!) Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu Kitap'ı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik..."

(Mâide 5/48)

...وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِم۪ينَ ﴿٨٩﴾

"... Bu Kitap'ı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik."

(Nahl 16/89)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَالْكِتَابِ الَّذ۪ي نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِه۪
وَالْكِتَابِ الَّـذ۪ٓي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه۪ وَكُتُبِه۪ وَرُسُلِه۪
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَع۪يدًا ﴿١٣٦﴾

"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberi'ne, Peygamberi'ne indirdiği Kitap'a ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır."

(Nisâ 4/136)

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَۜ فَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ۚ
وَمِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا
كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِه۪ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَم۪ينِكَ اِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ
﴿٤٨﴾ بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ ف۪ي صُدُورِ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا
اِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

"İşte biz Kitap'ı sana böyle indiriyoruz. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ederler, şunlardan da (Müşrikler) ona inananlar var. Âyetlerimizi Kâfirlerden başkası inkâr etmez. Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi. Hayır! O (Kur'ân), bilgiye mazhar kılınmış olanların kalplerinde yer eden açık âyetlerdir. Âyetlerimizi zalimlerden başkası inkâr etmez."

(Ankebût 29/47-49)

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰئِكَتِهِ
وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ
رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾

"Allah'ın Elçisi ve Müminler, Rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. 'O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız.' ve 'İşittik, itaat ettik, bağışlamanı dileriz Rabbimiz. Gidiş sanadır.' dediler."

(Bakara 2/285)

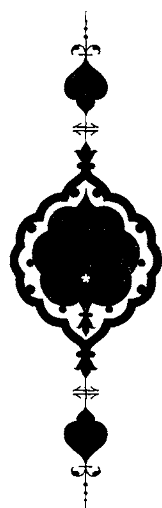

وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ
اللّٰهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٣١﴾ ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ
عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ
اللّٰهِ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٣٢﴾

"Sana vahyettiğimiz Kitap, kendinden öncekileri doğrulayan bir hakikattir. Kuşkusuz Allah kullarından haberdardır, her şeyi görmektedir. Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o Kitap'a mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük fazilet budur."

(Fâtır 35/31-32)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de "kitap" (*kitâb*) kelimesi tekil ve çoğul şekliyle 261 yerde geçer. "Kitap" kelimesi ile Kur'ân'da özel olarak tarihî sıralamasıyla Tevrat, İncil ve Kur'ân kastedilmiştir. Ancak genel olarak Allah tarafından indirilen bütün vahiylere "kitap" (*kitâb*) kelimesiyle işaret edilmiştir. Bu kelimenin özellikle Mekkî sûrelerde ağırlıklı olarak "vahiy" anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Kitâb kelimesi, *ketb* kökünden türemiştir. *Ketb* "bir araya getirmek,[1] toplamak, bağlamak, dizmek, yazmak, iki şeyi birbirine eklemek" anlamlarına gelir.[2] *Kitâb* kelimesi, mastar olarak "harfleri yazıyla birbirine ekleyip dizmek", isim olarak "yazılı metin" demektir. Bununla birlikte metnin sözlü şekli için de kitap kelimesi kullanılır.[3] Kitap kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de çoğunlukla "Kur'ân" anlamında geçer. Bu kelime âyetlerde, şu anlamlarda da kullanılır:[4] Yazı, yazılı metin,[5] mektup[6], belirlenmiş vakit,[7] hüküm, karar, farz,[8] takdir etmek[9] sözleşme yapmak,[10] vahiy,[11] Kur'ân-ı Kerîm,[12] Tevrat,[13] İncil,[14] Levh-i Mahfûz,[15] amel defteri.[16] Bu kelimenin özel bir kullanımı ise Yahudiler ve Hıristiyanlarla ilgilidir. Kur'ân'da onlar için "Ehl-i kitap" (*Ehlü'l-kitâb*) terimi kullanılır.[17] Bu bağlamda

---

1 İbn Fâris, V, 158.
2 Râgıb el-İsfahânî, s. 423-424.
3 Râgıb el-İsfahânî, s. 423.
4 Râgıb el-İsfahânî, s. 423-425.
5 Enbiyâ 21/104.
6 Neml 27/28-29.
7 Hicr 15/4; Bakara 2/235.
8 Enfâl 8/68, 75; Nisâ 4/24; Tevbe 9/36; Ahzâb 33/6.
9 A'râf 7/37; Rûm 30/56.
10 Nûr 24/33.
11 Bakara 2/213, 285; Âl-i İmrân 3/79, 81; Nisâ 4/105, 136; Ankebût 29/27; Fâtır 35/25, 40; Şûrâ 42/15.
12 A'râf 7/2.
13 Bakara 2/53, 87, 89,101; En'âm 6/154; Hûd 11/17, 110; Mü'minûn 23/49; Furkān 25/35; Kasas 28/43, 49.
14 Meryem 19/30.
15 En'âm 5/59; Neml 27/75.
16 İsrâ 17/13, 14, 71; Kehf 18/49; Mü'minûn 23/62; Zümer 39/69; Câsiye 45/28-29; Hâkka 69/19, 25; Mutaffifîn 83/7, 9, 18, 20; İnşikak 84/7, 10.
17 Âl-i İmrân 3/69, 70, 72, 75, 98, 99, 112, 113; Beyyine 98/1.

yine "kendilerine kitap verilenler" anlamında *ûtu'l-kitâb*[18] ve "kitaba vâris olanlar" anlamında *ûrisu'l-kitâb*[19] tabirleri kullanılır. Kitap konusu, *ümmiyyûn* (ümmîler, okuma yazma bilmeyenler), *vahiy, kelimât* (kelimeler, varlıklar), *nüzul, nasip, hikmet, nübüvvet, ilim, levh-i mahfûz* (korunmuş sayfa), *ümmü'l-kitâb* (ana kitap, kütük), *kitâb-ı meknûn* (korunmuş, gizli kitap), *imâmün mübîn* (apaçık kitap), *kalem, satır, sefera* (yazıcı veya elçi melekler) gibi kelime ve kavramlarla bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Önceki peygamberlere Allah tarafından gönderilen kutsal metinleri ifade etmek için *suhuf* kelimesi de kullanılır.[20] *Suhuf, sahîfe*nin çoğuludur. *Sahîfe,* "açılan, yayılan, üzerine yazı yazılan şey, sayfa" anlamındadır.[21] Dolayısıyla *suhuf,* "sayfalar" demektir. Kur'ân'da geçen *zübür* kelimesi[22] de "kitap" anlamındaki *zebûr*un çoğuludur.[23]

18 Bakara 2/101, 121, 144, 145, 146; Âl-i İmrân 3/19-23, 100, 110, 113, 186, 187; Nisâ 4/44, 47, 51, 131; Mâide 5/5, 57.

19 Şûrâ 42/13-14.

20 Tâhâ 20/133; Necm 53/36-37; A'lâ 87/18-19.

21 Râgıb el-İsfahânî, s. 275.

22 Âl-i İmrân 3/184; Şuarâ 26/196; Fâtır 35/25.

23 Râgıb el-İsfahânî, s. 211.

Bir gün Hz. Ömer, Peygamberimizin yanına geldi ve şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! Yahudi bir arkadaşıma uğradım. Bana Tevrat'tan bazı özlü sözler yazdı. Sana bunları arz edeyim mi?" Bunu duyan Hz. Peygamber'in yüzünün rengi değişti. Orada bulunan Abdullah b. Sâbit, Hz. Ömer'e "Allah sana akıl fikir versin! Resûlullah'ın (sas) yüzündeki değişikliği görmüyor musun?" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Ben Rab olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı, peygamber olarak da Muhammed'i seçtim." dedi. Bu sözleri işiten Peygamberimizin yüzündeki öfke bir anda yok oldu. Sonra da o (sas) şöyle buyurdu: *"Benliğimi kudretli elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, Mûsâ şimdi aranızda yaşamış olsa ve siz de ona uyup beni terk etmiş olsanız, mutlaka yanlışa düşerdiniz. Sizler ümmetler içinde benim nasibime düştünüz; ben de peygamberler içinde sizin nasibinize düştüm."*[1]

Yüce Allah, tarih içinde seçtiği peygamberlerine insanlığa doğruyu gösteren kitaplar göndermiştir. Bu kitapların her biri aynı temel inanç ve doğru davranış ilkelerini kendi toplumlarına bildirmiştir. Allah'tan önceki peygamberlere gelen vahiyler ve bu bağlamda Tevrat, İncil ve Zebûr da kitaptır. Ancak "Allah'tan gelip kıyamete kadar bağlayıcı bir belge, bir yazgı, bir ferman, bir hüküm, bir kanun" anlamında *el-Kitâb* sadece, Allah'ın emirlerine karşı gelmekten uzak duranlara doğru yolu gösteren Kur'ân-ı Kerîm'dir.[2] Son Peygamber (sas) geldikten sonra, önce gelen kitapların inananlarından beklenen de ilâhî vahyin toplandığı bu son kitabı izlemeleridir.

---

1 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, V, 311-314.

2 Bakara 2/1-2.

ÂLEMLERİN RABBİNDEN GELEN FERMAN

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ
وَالْم۪يزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِۚ... ﴿٢٥﴾

"Andolsun ki, biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik ve beraberlerinde kitap ve adâlet terazisini de indirdik ki, insanlar hakkaniyete uygun davransınlar..."

(Hadîd 57/25)

Cenâb-ı Hakk'ın gönderdiği peygamberlerin ve indirdiği kitapların asıl amacı insanlara rehberlik etmektir.[3] Yüce Yaratıcı, insanlara öğüt vermiş ve doğru yoldan ayrılmamaları için uyarılarda bulunmuştur:[4] *"... Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi..."*[5] Allah, insanlara ilâhî kitaplar göndermek suretiyle onlara yaratılış amaçları olan kulluğu hatırlatmıştır: *"... Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da şu şekilde açıklanmış bir kitaptır: Allah'tan başkasına ibadet etmeyin..."*[6] Böylece Yüce Allah, kulluk görevlerini yerine getirmeleri için Müminlere yol ve yordam göstermiş,[7] adâlet ve hakkaniyete uygun bir hayat sürmeleri için onlara bilgi ve imkân vermiştir.[8]

Kur'ân'da kendilerine sayfalar (*suhuf*) ve kitap verilen peygamberlerden ve onlara gönderilen kitapların isimlerinden söz edilmektedir. Buna göre Hz. Nûh'un soyuna kitap indirilmiş,[9] aynı şekilde Hz. İbrâhim'in soyundan gelenlere kitap ve hikmet verilmiştir.[10] Kimi âyetlerde Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ'nın sayfalarından söz edilmekte,[11] kimilerinde de Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a kitap ve Furkān verildiği bildirilmektedir: *"Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ'ya Kitâb'ı ve hak ile bâtılı ayıran*

3 Bakara 2/213.
4 A'râf 7/2.
5 Bakara 2/213.
6 Hûd 11/1-2.
7 Bakara 2/2, 53.
8 Hadîd 57/25.
9 Hadîd 57/26.
10 Nisâ 4/54.
11 Necm 53/36-37; A'lâ 87/19.

(furkān) hükümleri verdik."[12] Tûr dağında Hz. Mûsâ'ya verilen kutsal metinlerin, levhalara yazılı olduğu belirtilmektedir.[13] Âyetlerde adı özellikle anılan kitaplar Tevrat,[14] Zebûr,[15] İncil[16] ve Kur'ân-ı Kerîm'dir.[17] Hz. Mûsâ'ya indirilen Tevrat; *zikir,*[18] *furkān*[19], *suhuf,*[20] *nûr,*[21] *hüdâ*[22] ve *ziyâ*[23] olarak anılmaktadır. Hz. Dâvûd'a Zebûr'un verildiği bildirilmektedir.[24] Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için rehber ve öğüt olan İncil ise Hz. Îsâ'ya verilmiştir. İncil, içinde hidayet ve nûr bulunan, kendinden önceki Tevrat'ı doğrulayan bir rehberdir: *"Ardından o peygamberlerin yolu üzere, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik. Ona da içinde hidayet ve nûr bulunan, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici, takvâ sahipleri için bir yol gösterici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik."*[25] Öte yandan Allah'ın Hz. Îsâ'ya kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğrettiği belirtilir.[26] Bir âyette İshak, Ya'kūb, Süleyman, Eyyûb, Yûsuf, Zekeriyyâ, Yahyâ, İlyâs, İsmâil, Elyesa, Yûnus ve Lût peygamberler anılmakta, ardından da *"Onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir."*[27] denilmektedir. Başka bir âyette de bu konu şöyle ifade edilir: *"Biz, Şüphesiz İsrâiloğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik..."*[28] Hem İsrâiloğullarının peygamberleri, hem de kendilerini Allah Teâlâ'ya adamış zâhidler ve din bilginleri, içinde hidayet ve aydınlık bulunan Tevrat ile hükmetmişlerdir.[29] Kur'ân'da yine, İsrâiloğulları peygamberlerinden Hz. Yahyâ'nın Kitâb'a (*Tevrat*) var gücüyle sarılması emredilmektedir.[30] Peygamber Efendimizin hadislerinde de geçmiş peygamberlere verilen sayfalar ve kitaplar hakkında ayrıntılı bilgiler aktarılmıştır. Bir rivayete göre, Ebû Zer, Resûlullah'a Yüce Allah'ın

---

12 Bakara 2/53; ayrıca bk. Mü'minûn 23/49; En'âm 6/154; Hûd 11/110; İsrâ 17/2; Sâffât 37/114, 117; Furkān 25/35.
13 A'râf 7/145, 150, 154.
14 Mâide 5/43-44.
15 İsrâ 17/55.
16 Mâide 5/46.
17 Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/3.
18 Enbiyâ 21/105.
19 Bakara 2/53; Enbiyâ 21/48.
20 Necm 53/36.
21 En'âm 6/91.
22 Mü'min 40/53; İsrâ 17/2.
23 Enbiyâ 21/48.
24 İsrâ 17/55.
25 Mâide 5/46.
26 Âl-i İmrân 3/48; Mâide 5/110.
27 En'âm 6/89.
28 Câsiye 45/16.
29 Mâide 5/44.
30 Meryem 19/12: Taberî, XV, 473.

kaç kitap indirdiğini sormuş, Resûlullah (sas) şu cevabı vermiştir: *"Allah 100 sayfa ve 4 kitap indirdi. Âdem'e 10 sayfa, Şît'e 50 sayfa, İdrîs'e 30 sayfa, İbrâhim'e 10 sayfa verdi. Tevrat, İncil, Zebûr ve Furkān (Kur'ân) indirilen kitaplardır."*[31]

Allah'ın indirdiği kitapların hepsi aynı temel inançları ve ahlâkî ilkeleri içerir. Onlar tevhide davet eden ve iman ile salih ameli öğütleyen mesajlarıyla birbirlerini onaylar: *"O, sana Kitap'ı, gerçeğin ta kendisi ve öncekileri doğrulayıcı olarak indirmiştir; daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ile İncil'i indirmişti. Furkān'ı da indirdi..."*[32] Bu sebeple önceki kitaplar, Kur'ân ve Hz. Peygamber için de birer kanıt oluşturmuştur: *"Şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, senden önce kitabı okuyanlara sor. Rabbinden sana gelen, gerçeğin ta kendisidir, sakın şüphelenenlerden olma!"*[33] Yüce Allah bir önceki âyette İsrâiloğullarını "kendilerine ilim verilenler" olarak niteler. Çünkü Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğinin bilgisi, onların ellerindeki Tevrat ve İncil'de vardır. Onlar bu bilgiye dayanarak Son Peygamber'i "oğullarını tanıdıkları gibi" tanıyorlardı. Dolayısıyla Ehl-i kitap'ın, Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân'ın doğruluğunu bildikleri anlaşılır.[34] Nitekim önceki kitapları tasdik eden Kur'ân, Medine'de bazı Ehl-i kitap bilginleri tarafından da kabul görmüştür. Örneğin Yahudi iken sonradan Müslüman olan Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında[35] şu âyet inmiştir: *"İşte biz Kitap'ı sana böyle indiriyoruz. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ederler, şunlardan da (Müşrikler) ona inananlar var…"*[36] Hakikati bilmelerine rağmen, Tevrat'a inandığını iddia eden Yahudiler, Allah'ın kitabı Kur'ân'a karşı samimiyetsizlik göstermişlerdir. Bu durum âyette şöyle anlatılır: *"Kendilerine, 'Allah'ın indirdiğine iman edin.' denilince, 'Biz sadece bize indirilene inanırız.' derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Hâlbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. (Resûlüm!) Onlara, 'Şayet siz gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?' deyiver."*[37] Yahudiler kendi dinlerinde kararlı oldukları bahanesiyle Kur'ân'ı inkâr etmişlerdi. Hâlbuki Kur'ân esasen Tevrat'taki değişmez gerçekleri onaylamaktaydı. Bu durumda Tevrat ile aynı tevhid inancını getiren Kur'ân'ı kabul etmeyen Yahudiler, bizzat Tevrat'ı inkâr etmiş olmaktaydılar.[38]

31 A'lâ 87/18-19: Zemahşerî, VI, 360; Râzî, XXXI, 150.
32 Âl-i İmrân 3/3-4.
33 Yûnus 10/94.
34 Yûnus 10/94: Zemahşerî, III, 174.
35 Ankebût 29/47: Zemahşerî, IV, 54; İbn Kesîr, X, 520.
36 Ankebût 29/47.
37 Bakara 2/91.
38 Bakara 2/91: Zemahşerî, I, 297.

Peygamberlere gönderilen kitaplar, kulların doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, hakkı bâtıldan ayırt edebilmelerini sağlamıştır. Allah'ın gönderdiği kitaplar doğru bilginin kaynağı, doğru inancın dayanağıdır.[39] Meselâ, dünyanın geçici olduğu ve ebedî bir âhiret hayatının varlığı bütün ilâhî kitaplarda anlatılmıştır: *"… Âhiret, daha hayırlı ve süreklidir. Bunlar önceki kitaplarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır."*[40] Bu âyetler, Kur'ân'ın temel mesajlarının önceki kitaplarda da bulunduğuna işaret etmektedir.[41]

Mekkeli Müşrikler, doğru olduğuna inandıkları atalarının dinine dair iddialarını böylesi sağlam bir kaynağa dayandırmaktan âciz idiler. Çünkü onlar putlara tapıyorlardı. Nitekim bu yetersizlikleri Allah Resûlü'nün (sas) onlara yaptığı şu çağrıyla ortaya konur: *"De ki: Allah'ı bırakıp da taptığınız ve O'na ortak koştuğunuz varlıklar üzerinde hiç düşündünüz mü? Gösterin bana, yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar! Yoksa onların göklerde mi ortaklığı var? Yahut biz onlara bir kitap vermişiz de onlar oradaki kesin bir delile mi dayanmaktalar? Hayır hayır! O zalimlerin birbirlerine vaatleri aldatmacadan başka bir şey değildir."*[42] Aslında Müşrikler de kitap sahibi olmayı, bir ilâhî kitaba iman edip onunla hüküm vermeyi itibar sağlayan bir üstünlük kaynağı olarak kabul etmekteydiler: *"Onlar (Müşrikler) kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı."*[43] Bu yüzden de Resûl-i Ekrem'den ellerine alıp okuyacakları bir kitap getirmesini istemişlerdi. Ancak onların samimi davranmadıkları ortadaydı. Hz. Peygamber'den bu kitabı bizzat gökten indirmesini, kendilerinin de onu açıp okumasını talep ediyor, aksi takdirde göğe çıktığına inanmayacaklarını belirtiyorlardı.[44] Onların peygamberlere yönelik bu istekleri Kur'ân'da şöyle aktarılır: *"'Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayız.' De ki: 'Rabbimi tenzih ederim! Ben, sadece beşer bir peygamberim.'"*[45] Kur'ân onların arzu ve isteklerini karşılamak için değil, Yüce Allah'ın öngördüğü şekilde, onlara doğruyu göstermek için inmiştir. Şu âyette belirtildiği gibi: *"Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, içinde tam bilgiye dayalı açıklamalar yaptığımız bir kitap getirdik."*[46]

39 Nahl 16/89.
40 A'lâ 87/17-18: Mâtürîdî, XVII, 175.
41 A'lâ 87/17-18: *Kur'an Yolu*, V, 606.
42 Fâtır 35/40.
43 Fâtır 35/42.
44 İsrâ 17/90-93: Taberî, XV, 86-90.
45 İsrâ 17/93.
46 A'râf 7/52.

Allah Teâlâ'nın gönderdiği kitaplar, doğru ve yanlış hakkında anlaşmazlığa düştüklerinde, karar vermekte zorlandıklarında insanlara rehber olmuştur: *"İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi; onlar aracılığı ile anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hüküm vermek için gerçeği içeren Kitap'ı indirdi..."*[47] Allah'ın son kitabı Kur'ân-ı Kerîm, daha önce kitap verilenlerin dinde anlaşmazlığa düştüğü konuları da açıklığa kavuşturan eşsiz bir kaynaktır. Yahudiler ve Hıristiyanlar, kendi kutsal kitaplarında daha önce açıkça ortaya konmuş pek çok konuda ayrılığa düşmüşlerdi. Anlaşmazlıkları, birbirlerini yalanlamaya, lânetlemeye hatta katletmeye kadar varmıştı. Kur'ân, işte bu tartışma konularında da açıklamalar yapmış, gerçeği ortaya koymuştur.[48] İşte bu yüzden Yüce Allah'tan gelen Kur'ân, insanlığa armağan edilen en değerli nimetlerden biri olmuştur. Çünkü bu sayede fitne ve fesadı körükleyen, ayrılığa ve anlaşmazlığa sebep olan, bir türlü halledilemeyen konular aydınlığa kavuşturulmuş, gerçekler bir defa daha bütün berraklığıyla ortaya konmuştur.

Allah'ın gönderdiği kitap yani Kur'ân, Müminlere teklif ettiği ilke ve değerlerin yaşanmasıyla inananlar arasında birlik ve beraberliğin kaynağını oluşturur. Çünkü kitap *"namazı kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin bir şekilde iman eden Müminler için bir hidayet rehberi ve bir müjdedir."*[49] Bu anlamda kitaba bağlılık, birlik ve bütünlük içinde kalmanın, ayrılığa düşmemenin bir gereği olarak görülmüştür: *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız."*[50] Âyette geçen "Allah'ın ipi" ifadesiyle kastedilen Kur'ân'dır.[51] Peygamberimiz de Kur'ân'ı, "Allah'ın gökyüzünden yeryüzüne sarkıtılmış ipi" olarak tarif etmiştir.[52] Bu durumda Allah'ın ipine sımsıkı sarılmak, Kur'ân'a şeksiz şüphesiz inanıp onun gereklerini yerine getirmeyi ifade eder. Allah'ın kitabına sıkıca sarılma çağrısı daha önce İsrâiloğullarına da yapılmış, bu konuda onlardan söz alınmıştır: *"Bir zamanlar İsrâiloğullarının üzerine dağı bir gölgelik gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar. 'Size verdiğimize (kitaba) kuvvetle sarılın ve içinde olanı aklınızda tutun ki*

47 Bakara 2/213.
48 Neml 27/76: Zemahşerî, IV, 471; *Kur'an Yolu*, IV, 205.
49 Neml 27/2-3.
50 Âl-i İmrân 3/103.
51 Âl-i İmrân 3/103: Mâtürîdî, II, 378; İbn Kesîr, III, 134.
52 Âl-i İmrân 3/103: İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 14, 17; İbn Kesîr, III, 134.

korunasınız.' dedik."[53] Aynı çağrıyı Sevgili Peygamberimiz, dinin aslından ve amaçlarından uzaklaşan Ehl-i kitap'a Kur'ân ile yapmıştır. Nitekim Hz. Îsâ'nın konumu hakkında aydınlatıcı açıklamalar yapıldıktan sonra Kur'ân'da onlara şöyle denilmiştir: *"De ki: 'Ey Kitap ehli! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.' Eğer yüz çevirirlerse, 'Şahit olun biz Müslümanlarız.' deyin."*[54] Böylece Kur'ân, Ehl-i kitap'la ortak bir ilkede buluşmayı hedeflemiştir ki bu ilke, Allah'tan başkasına kulluk etmemek ve özellikle Allah'ın emrettiklerine aykırı buyruklar ve yasaklar koyan âlimlere uyarak Allah'ı bırakıp da onları rab edinmemektir.[55]

Müminler, Hz. Âdem'den (as) Hz. Muhammed'e (sas) kadar bütün peygamberlere inen sahife ve kitaplara inanırlar. Birini diğerinden ayırt etmezler. Çünkü Allah'ın sözü olan bu kitaplar, aynı mukaddes kaynaktan gelen, aynı inancı ve ahlâkî mesajları konu edinen, aynı amaçla insanlığa seslenen kitaplardır. Meselâ, sonra gelen İncil, daha önce gelen Tevrat'ı tasdik etmiş, onu kabullenmiştir.[56] Kur'ân ise kendinden önce gelen ilâhî kitaplarda var olan ve zaman ya da coğrafya farkı gözetmeksizin yeryüzünün bütün sakinleri için geçerli olan genel ilkeleri onaylamıştır. Ancak geçmişte muhataplarına fayda sağlasa da sadece indirildiği döneme ve belirli toplumlara özgü olan hükümleri kaldırmıştır.[57] Kur'ân'ın içeriğinin önceki kitaplarda (*züburu'l-evvelîn*) bulunduğunu belirten âyet,[58] işte bu devamlılığa işaret etmektedir. Dolayısıyla ilâhî kitaplar arasında bir ayrım yapılmaması gerektiği Müminlere şöyle hatırlatılır: *"Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olanlarız, deyin."*[59] Bu emrin gereği Müminler, Allah'ın indirdiği kitaplarda verilen bilgilerin doğruluğu konusunda şüphe duymazlar. Bu kitaplardaki emir, yasak, ilke ve hükümlerin hakikate dayandığına ve uygulanabilir olduğuna iman ederler.

Geçmiş peygamberlerden ve ümmetlerinden, daha sonra gelecek olan peygamberlere ve ilâhî kitaplara inanacaklarına dair söz alınmıştır.[60] Bu nedenle Ehl-i

---

53 A'râf 7/171.
54 Âl-i İmrân 3/64.
55 Âl-i İmrân 3/64: Zemahşerî, I, 567.
56 Mâide 5/46.
57 Mâide 5/48: İbn Âşûr, VI, 221.
58 Şuarâ 26/196.
59 Bakara 2/136.
60 Âl-i İmrân 3/81.

kitap'tan Kur'ân'a inananlar övülmüş; inanmayanlar yerilmiştir.[61] Örneğin kitabın bir kısmına inanıp, diğer bir kısmını kabul etmeyen İsrâiloğulları şiddetle kınanmıştır: *"Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bu şekilde davranan birinin dünya hayatındaki cezası ancak rezil rüsvâ olmaktır; kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine itilirler…"*[62] Şu âyetler ise önceki kitaplar ve peygamberlerle beraber Kur'ân'a iman eden Hz. Muhammed'i (sas) ve Müminleri övmektedir: *"Allah'ın Elçisi ve Müminler, Rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. 'O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız.' ve 'İşittik, itaat ettik, bağışlamanı dileriz Rabbimiz, gidiş sanadır.' dediler."*[63]

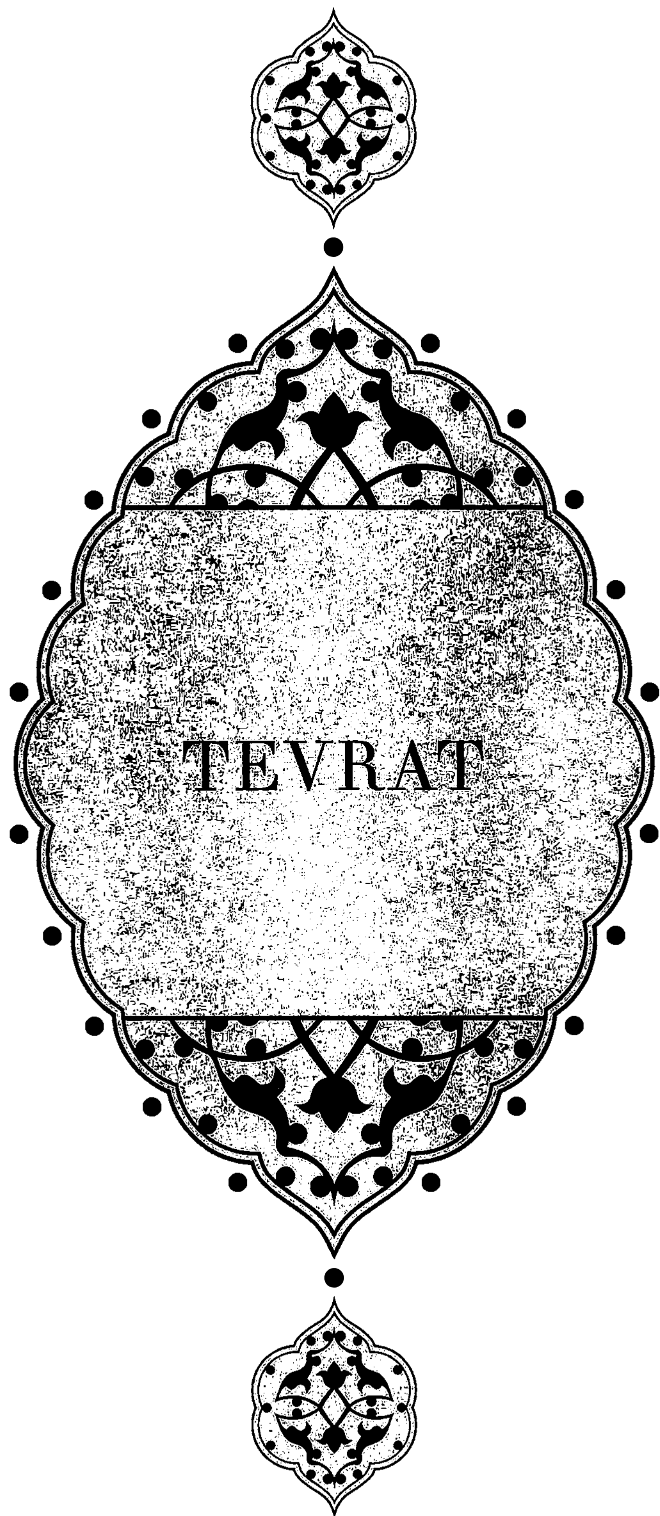
Vahiy, insanoğlunun tarih boyunca en güçlü ve en güvenilir rehberi olmuştur. Cenâb-ı Hak, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ile başlayan dünya serüveninde kullarını imtihan ederken, onları yanlış ve bâtıl yola sapmaktan korumak, doğru ve hak yola davet etmek için kitaplar göndermiştir. İnsan hayatının inanç, ibadet, ahlâk ve sosyal ilişkiler gibi bütün alanlarıyla ilgili temel esaslar ilâhî kitaplarda açıklanmış, peygamberlerin yaşam modelinde somutlaşmıştır. Bu kitapların her biri insanlık için aydınlık, rahmet ve şifa kaynağı olmuştur. En doğruya, en iyiye ve en güzel olana çağırmış; dünyada barış ve huzura, ahirette ise sonsuz mutluluk yurduna götüren en hayırlı yolu göstermiştir. Bireyler ve toplumlar bu kitapların doğrularından ayrıldıkları her sefer, zarar görmüş ve zarar verir hâle gelmişlerdir. Dolayısıyla vahyin unutulduğu ya da bilinçli biçimde tahrif edildiği dönemlerde Yüce Allah, peygamberler yoluyla yeni kitaplar göndererek insanlığı dine ve dengeye davet etmiştir. Ta ki bu durum, insanları barışa, esenliğe, adalete ve merhamete ileten, onları karanlıklardan aydınlığa çıkaran son kitap Kur'ân-ı Kerîm'e kadar devam etmiştir. İlâhî kitapların mührü Kur'ân ile vurulmuş, din tamama ermiş, kıyamete kadar insanlığın kurtuluşu bu muhteşem rehberin izine bırakılmıştır.

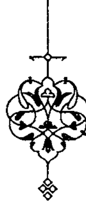

61 Bakara 2/91; Âl-i İmrân 3/199; Mâide 5/82-86; Kasas 28/52-53.

62 Bakara 2/85.

63 Bakara 2/285.

TEVRAT

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

"(Ey İsrâiloğulları!) Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ'ya kitabı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri vermiştik."

(Bakara 2/53)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُو۫لٰى بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾

"Muhakkak ki biz, önceki (birçok) nesilleri yok ettikten sonra, düşünüp ders çıkarsınlar diye Mûsâ'ya insanlar için apaçık delililler, hidayet rehberi ve rahmet olarak o kitabı verdik."

(Kasas 28/43)

وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْاَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْص۪يلاً لِكُلِّ شَيْءٍۚ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِاَحْسَنِهَاۜ سَاُر۪يكُمْ دَارَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿١٤٥﴾

"Levhalarda Mûsâ için her konuya dair öğüdü ve her şey hakkında gerekli açıklamaları yazdık. (Ve dedik ki) Bunlara sımsıkı sarıl; kavmine de o en güzel öğüt ve açıklamalara sarılmalarını emret. Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim."

(A'râf 7/145)

اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَر۪يقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

"Şimdi (ey Müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler; sonra o kelâmı iyice anlamış olmalarına rağmen yine de bile bile onu tahrif ederlerdi."

(Bakara 2/75)

إِنَّٓا اَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌۚ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذٖينَ اَسْلَمُوا لِلَّذٖينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَٓاءَۚ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتٖي ثَمَنًا قَلٖيلًاۜ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾

"Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerin ve -Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için- Rablerine teslim olmuş zâhidlerin, bilginlerin Yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri, içinde hidayet ve aydınlık bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi. O hâlde insanlardan korkmayın, benden korkun da âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar Kâfirlerin ta kendileridir."

(Mâide 5/44)

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجٖيلَ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَۜ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌۜ وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾

"O, sana Kitap'ı, gerçeğin ta kendisi ve öncekileri doğrulayıcı olarak indirmiştir; daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil'i indirmişti; Furkān'ı da indirdi. Bilinmeli ki Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir."

(Âl-i İmrân 3/3-4)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُٓ اَخَاهُ هٰرُونَ وَزِيراًۚ ﴿٣٥﴾

"Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitap vermiş,
kardeşi Hârûn'u onun yanında yardımcı yapmıştık."

(Furkān 25/35)

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَٓا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِۙ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّۙ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌۜ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُۜ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾

"Tevrat'ta İsrâiloğullarına, 'Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... Yaralamalarda da kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefaret olur. Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.' diye yazdık."

(Mâide 5/45)

اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَٓا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِۙ اُو۬لٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَۙ ﴿١٥٩﴾

"İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini -kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet okuyanlar lânet eder."

(Bakara 2/159)

اَلَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذ۪ي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي
التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْج۪يلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ
الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّت۪ي
كَانَتْ عَلَيْهِمْۜ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِه۪ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ
مَعَهُٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

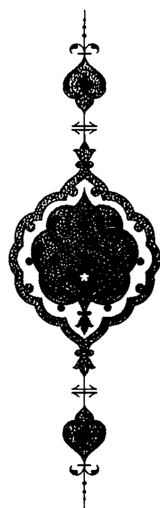
"Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o Elçi'ye, o Ümmî Peygamber'e uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklar; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O Peygamber'e inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûra uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler."

(A'râf 7/157)

مِنَ الَّذ۪ينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِه۪ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا
وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِاَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدّ۪ينِۜ وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوا
سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَقْوَمَۙ وَلٰكِنْ
لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَل۪يلًا ﴿٤٦﴾

"Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak 'İşittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası, râinâ!' diyorlar. Eğer onlar 'Dinledik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet!' deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar."

(Nisâ 4/46)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân'da, Hz. Mûsâ'ya verilen vahyi ifade etmek üzere pek çok kelime kullanılır. Bunlar şu şekilde sıralanır: *Suhuf-i Mûsâ,*[1] *el-Kitâb,*[2] *Kitâbullah,*[3] *Kitâbu Mûsâ,*[4] *el-Kitâbu'l-Müstebîn,*[5] *el-Kitâbu'l-Münîr,*[6] *el-Furkān,*[7] *ez-Zübur,*[8] *Zübüru'l-Evvelîn,*[9] *Ziyâ,*[10] *ez-Zikr,*[11] *el-Hüdâ*[12] ve *Kelâmullah.*[13] Ayrıca Hz. Mûsâ'ya verilen ilâhî vahyin yazılı olduğu malzemeyi ifade etmek için üç âyette *el-Elvâh* kelimesi geçer.[14] İsrâiloğullarına verilen ilâhî kitabı ifade etmek üzere Kur'ân'da kullanılan asıl kelime ise *et-Tevrât*'tır. Tevrat ismi, biri Mekkî,[15] geri kalanları Medenî sûrelerde[16] olmak üzere 16 âyette toplam 18 defa geçmektedir. Bu âyetlerde, Hz. Îsâ'ya kitap, hikmet, Tevrat ve İncil'in öğretildiği, onun Tevrat'ı doğruladığı ve Tevrat'ta haram kılınmış olan bazı şeyleri helâl kılmak üzere gönderildiği belirtilir. Ayrıca Hz. Peygamber'in özelliklerinin Tevrat'ta yer aldığı ve Kur'ân'ın daha önce indirilmiş olan Tevrat ve İncil'i tasdik ettiği vurgulanır. Kur'ân'da Tevrat'ın Hz. Mûsâ'ya verildiği ifadesi geçmez. İlgili âyetlerde Tevrat, İsrâiloğullarına gönderilmiş bir kitap olarak anlatılır. Bununla birlikte tefsirlerde, ilgili âyetlerin açıklamasında Tevrat'ın Hz. Mûsâ'ya verilen ilâhî kitabın adı olduğu ifade edilir. Hz. Peygamber'den (sas) aktarılan pek çok sahih hadiste de Tevrat'ın Hz. Mûsâ'ya verilen ilâhî Kitâb'ın adı olduğu zikredilir.[17]

1 Necm 53/36; A'lâ 87/19.
2 Bakara 2/44, 53, 78, 87, 113; Âl-i İmrân 3/23; En'âm 6/154; A'râf 7/169, 170; Hûd 11/110; İsrâ 17/2, 4; Mü'minûn 23/49; Kasas 28/43; Secde 32/23; Mü'min 40/53; Câsiye 45/16.
3 Bakara 2/101; Mâide 5/44.
4 Hûd 11/17; Ahkāf 46/12.
5 Sâffât 37/117.
6 Âl-i İmrân 3/184.
7 Bakara 2/53; Âl-i İmrân 3/4; Enbiyâ 21/48.
8 Âl-i İmrân 3/184; Kamer 54/43.
9 Şuarâ 26/196.
10 Enbiyâ 21/48.
11 Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7, 48, 105.
12 Mü'min 40/53-54.
13 Bakara 2/75.
14 A'râf 7/145, 150, 154.
15 A'râf 7/157.
16 Âl-i İmrân 3/3, 48, 50, 65, 93; Mâide 5/43, 44, 46, 66, 68, 110; Tevbe 9/111; Feth 48/29; Saf 61/6; Cum'a 62/5.
17 Âl-i İmrân 3/65; Buhârî, "Tefsîr", 2/1, 20/1; Müslim, "Îmân", 322; "Ḥudûd", 26, 28; "Kader", 13, 15;

Tevrat kelimesinin türediği kök hakkında dil ve tefsir âlimlerinin iki yaklaşımı vardır. Bazılarına göre, bu kelime İbrânîce veya Süryânîce asıllıdır. Tevrat kelimesinin Arapça asıllı olduğunu savunanlar ise bu kelimenin, "gizlemek, örtmek, ışık, nûr" gibi anlamlara gelen *v-r-y* kökünden geldiğini belirtir. Bu kökten türeyen *Vevrât* kelimesi zamanla değişerek *Tevrat* olmuştur.[18] Ancak Zemahşerî (ö. 538/1144) bunun zorlama bir yorum olduğunu belirtmiştir.[19]

Hz. Mûsâ farklı zamanlarda vahye muhatap olmuştur. Ona, Sînâ dağında[20] vahiy, levhalar (*elvâh*) hâlinde iletilmiştir.[21] Hz. Mûsâ'ya verilen vahiy, daha sonra İsrâiloğulları tarafından kâğıtlara (*karâtîs*) yazılmıştır.[22] Tevrat'ın yazılı olduğu sayfalardan ayrıca *nüsha* ve *esfâr* (*sifr*) diye de bahsedilir. Peygamber olarak Hz. Mûsâ ile birlikte *Hz. Hârûn, Hz. Yahyâ* ve *Hz. Îsâ*'nın da Tevrat'la ilgisi vardır. Kur'ân'da Tevrat konusu yine *İncil, Kur'ân, kitap, hidayet, nûr, ziyâ, furkān, zikr, mev'iza, imâm, rahmet, hüküm, hikmet, Benî İsrâîl, tasdîk, tahrîf, inkâr, ketm* (gizlemek), *leyy* (dili eğip bükmek), *telbîs* (karıştırmak), *nisyân* (unutmak) gibi konu ve kavramlarla birlikte ele alınmaktadır.

Ebû Dâvûd, "Ḥudûd", 25; "Aḳżıye", 27; "Sünne", 16; İbn Kesîr, IX, 59.

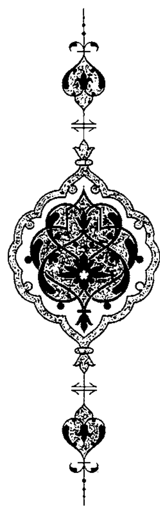
18 Âl-i İmrân 3/3-4: Zeccâc, I, 374-375; Zemahşerî, I, 526; Râgıb el-İsfahânî, s. 530-531.

19 Âl-i İmrân 3/3: Zemahşerî, I, 526.

20 Bakara 2/51: Taberî, I, 667.

21 A'râf 7/145.

22 En'âm 6/91.

Mâide sûresinin 43. ve 44. âyetlerinin inişine sebep olarak şu olay anlatılır: Soylu Hayber Yahudilerinden bir erkekle bir kadın zina etmişti. Zinanın cezası ise bu suçu işleyenleri recmetmekti; yani bir çukura koyup taşlayarak öldürmekti. Soylular kutsal kitaplarının bu hükmünü kendileri için ağır buldular. Güçlü oldukları için hükmü değiştirmenin yollarını aradılar. Kendi aralarında istişare ederek şöyle dediler: "Gelin şu peygambere gidelim. Çünkü o, cezaların hafifletildiği hükümler getiren bir peygamberdir. Eğer o bize recimden başka bir hüküm verirse onu kabul ederiz. Allah katında bir delilimiz olur. Deriz ki 'Ey Rabbimiz! Bu, senin peygamberlerinden birinin hükmüdür.' İşte bu düşünceyle Peygamberimizin yanına geldiler. O sırada Allah Resûlü (sas), ashâbıyla birlikte mescitte oturuyordu. Yanına yaklaşıp, "Ey Ebü'l-Kâsım! Zina eden bir erkekle bir kadın hakkındaki hükmün nedir?" diye sordular. Hz. Peygamber (sas) tek bir kelime konuşmadan, onların Tevrat'ı okudukları yer olan Beytü'l-Midraş'a gitti. Kapısında durdu ve oradakilere şöyle seslendi: "Mûsâ'ya Tevrat'ı indiren Allah aşkına söyleyin bana: Evli iken zina eden kimse hakkında Tevrat'taki hüküm nedir?" Onlar da şöyle cevap verdiler: "Bu suçu işleyenlerin yüzleri kömürle karaya boyanır. Eşeğe ters olarak bindirilip insanlar arasında dolaştırılır. Bir de kendilerine sopa vurulur." Ama içlerinden bir genç susmuştu. Resûlullah (sas) onun sustuğunu görünce kendisine yöneldi. Ona Allah aşkına konuşması konusunda ısrarcı oldu. Bunun üzerine o genç dedi ki: "Ey Ebü'l-Kâsım! Mademki sen bizden Allah aşkına konuşmamızı istedin, öyleyse ben sana doğrusunu söyleyeyim: Biz Tevrat'ta recim cezasını buluyoruz." Bunun üzerine Resûlullah şöyle sordu: "Allah'ın bu hükmünü ilk defa hangi sebeple kaldırdınız?" O genç adam şöyle cevap verdi: "Bizim idarecilerimizden birinin bir akrabası zina yaptı. Yönetici, onu recmetmedi. Sonra halktan birisi zina yaptı. Yönetici onu recmetmek istedi. Fakat zina yapanın akrabaları ona engel oldular. 'Sen kendi adamını getirip

recmetmedikçe bizim adamımız da recmedilmeyecektir.' diyerek karşı çıktılar. İşte o zaman biraz önce sana söylenen cezada anlaştılar." Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Ben Tevrat'ta bulunan ceza ile hükmediyorum." Ardından recim cezasının uygulanmasını emretti ve iki Yahudi taşlanarak öldürüldü.[1] Bu olay üzerine *"Kendilerini Allah'a teslim etmiş olan nebîler, içinde hidayet ve aydınlık olan Tevrat ile hükmederler…"* âyeti indi. Burada geçen "nebîler" ifadesi ile Hz. Peygamber ve ondan önce gönderilmiş peygamberler kastedilmiştir.[2]

TEVRAT, HİDAYET ve RAHMET OLSUN DİYE İNDİRİLMİŞTİR

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌۚ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ اَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَۚ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًاۜ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾

"Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerin ve -Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için- Rablerine teslim olmuş zâhidlerin, bilginlerin Yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri, içinde hidayet ve aydınlık bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi. O hâlde insanlardan korkmayın, benden korkun da âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar Kâfirlerin ta kendileridir."

(Mâide 5/44)

Hz. Mûsâ İsrâiloğullarına gönderilmiş bir peygamber, Tevrat da onlara yol göstermek üzere vahyedilmiş kitaptır.[3] Bu konu Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli yönleriyle

1 Mâide 5/44: Taberî, VIII, 450-451.
2 Mâide 5/44: Taberî, VIII, 451. Ayrıca bk. Mâide 5/41: Taberî, VIII, 414-418.
3 En'âm 6/154: Mâtürîdî, V, 258-259.

anlatılmıştır. Hz. Mûsâ'ya ilâhî vahiy, Medyen'den Mısır'a dönerken gelmiştir. Bu vahiyle Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya öncelikle kendisinden başka ilâh olmadığını bildirmiştir.[4] Bu vahiyde, Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet hükümleri vardır.[5] Hz. Hârûn, yoldan çıkmış Firavun'a doğruyu anlatmak için kardeşi Hz. Mûsâ'ya yardımcı ve destekçi olarak görevlendirilmiştir.[6] Böylece Hz. Mûsâ'nın peygamberlik görevi başlamıştır. Bu aynı zamanda büyük bir mücadelenin de başlangıcı olmuştur. Firavun'un baskı ve zulmü altında inleyen İsrâiloğulları, onun mücadelesi sayesinde Mısır'dan çıkıp özgürlüğe kavuşacaktır.

Hz. Mûsâ'ya levhalara yazılı olarak vahiy verilmiş ve bu levhalardaki hükümlere sımsıkı sarılması emredilmişti.[7] Ancak İsrâiloğulları, Allah'ın gönderdiği hakikati ve apaçık mesajı kabul etmek istemediler. Fedakârlığına ve cesaretine bizzat şahit oldukları peygamberleri Hz. Mûsâ, Allah'tan vahiy almak üzere Sînâ'da dağa (*Tûr'a*) gittiğinde, yanlarında kalan Hz. Hârûn'un uyarılarını dinlemeyen İsrâiloğulları tevhid yolundan ayrılıp bir buzağıyı tanrı edinmişlerdi: *"Mûsâ kızgın ve üzgün olarak kavmine dönünce, 'Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?' dedi. Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. Hârûn, 'Ey anam oğlu! Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi! Sen de şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zalim kavimle bir tutma!' dedi."*[8] Hz. Mûsâ kızgınlığı geçince, hidayet ve rahmet yüklü emirler taşıyan levhaları aldı. Kardeşi Hz. Hârûn ve yaptıkları hatadan dönenler için Rabbinden af diledi.[9]

Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un yanı sıra, Hz. Îsâ'ya kadar İsrâiloğullarına gönderilmiş olan diğer peygamberler de Tevrat'ın hükümleri ile amel etmişlerdi.[10] Onların din bilginleri ve dindarları da Tevrat'a göre hüküm verirlerdi. Çünkü Allah Teâlâ bu kimselere Tevrat'ın korunması görevini vermişti.[11] Ne var ki, Kur'ân'ın anlattığına göre, zaman içerisinde İsrâiloğulları, kitaplarında belirtilen hükümlerde ihtilâfa düşmüşlerdi.[12] Menfaatleriyle uyuşmayan birtakım hükümlerle oynayarak Tevrat'ı tahrif etmeye başlamışlardı. Daha sonra peygamber olarak görevlendirilen Hz. Îsâ,

4 Tâhâ 20/9-14.
5 A'râf 7/154.
6 Furkān 25/35: İbn Ebî Hâtim, XXIV, 2693.
7 A'râf 7/145: Taberî, X, 440.
8 A'râf 7/150.
9 A'râf 7/151-153.
10 Meryem 19/12; Bakara 2/87: Taberî, II, 220; Zeccâc, I, 168.
11 Mâide 5/44; İsrâ 17/2.
12 Fussılet 41/45.

Tevrat'ı tasdik etmiş ve İsrâiloğullarına onun hükümlerini uygulamalarını emretmişti. Ancak Hz. Îsâ, Allah'ın emriyle Tevrat'taki bazı dinî hükümlerin uygulamasını kaldırmıştı.[13]

İlâhî kitaplar, Yüce Rabbimizin kelâmıyla insanlığa seslenen birer hakikat manzumesidir. Bu zincirin son halkası olan Kur'ân-ı Kerîm, kendisini önceki kitapların devamı olarak tanıtır. Onların tahrif edilmemiş gerçekliğini ve tevhide davet eden ilkelerini onaylar (*musaddık*) ve aynı zamanda onlar üzerinde belirleyici (*müheymin*) bir konumdadır.[14] Kur'ân'dan önce Hz. Mûsâ'nın kitabı, bir rehber ve rahmet olarak gelmişti. Kur'ân da aynı şekilde, *"... önceki kitapları onaylayan, haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitaptır."*[15] Nitekim Kur'ân, getirdiği bilgilerin doğruluğunu Tevrat ile temellendirir. Diğer taraftan, zaman zaman Kur'ân'ın âyetlerinde Tevrat'ta zikredilenler aktarılır ve bu bilgiler tasdik edilir. Örneğin Mâide sûresi 45. âyet *"Tevrat'ta yazdık ki..."*[16] ifadesiyle başlar. Kur'ân'da onaylanan bilgiler arasında şunları örnek vermek mümkündür: Allah'ın yanı sıra başka rab edinmek yasaktır. Yalnız Allah'a kul olmak esastır.[17] Bir insanı haksız yere öldüren, bütün insanları öldürmüş gibidir. Bir insanın yaşamasına vesile olan da âdeta bütün insanlara hayat vermiştir.[18] Yüce Allah kendi uğrunda savaşıp şehit düşen kulların canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır.[19] Cana can, göze göze, buruna burun, dişe diş başta olmak üzere diğer yaralama durumlarında da kısas uygulanacaktır.[20] Ayrıca Kur'ân'da "on emir" olarak bilinen Tevrat hükümlerine de işaret edilmiştir.[21] Cumartesi yasağına[22] ve diğer bazı Tevrat içeriklerine değinilmiştir.[23] Bu örneklerin, bozulmamış Tevrat'ta yer aldığı konusunda Kur'ân'ın tanıklığı vardır. Nitekim söz konusu bilgilerin büyük kısmının günümüzdeki Tevrat'ta da benzer ifadelerle geçtiği görülmektedir. Bu benzeşmenin yanı sıra şunu da belirtmek gerekir ki Kur'ân, Ehl-i kitap'ın ihtilâf ettiği bazı konuların doğru cevaplarını ve çözümlerini sunmuştur.[24]

---

13 Âl-i İmrân 3/50: Taberî, V, 431.
14 Bakara 2/91; Mâide 5/48.
15 Ahkāf 46/12.
16 Mâide 5/45.
17 İsrâ 17/2.
18 İsrâ 17/2; Mâide 5/32.
19 Tevbe 9/111.
20 Mâide 5/45.
21 Bakara 2/83-84 vd.; krş. Eski Ahid, Çıkış 20:12-17.
22 Bakara 2/65; Nisâ 4/47, 154; Nahl 16/124; krş. Eski Ahid, Çıkış 20:8-11, 23:12-13, 31:14; Sayılar 15:32-36.
23 İsrâ 17/4; krş. Eski Ahid, Levililer 26; Tesniye 28. Ayrıca bk. En'âm 5/145-146; A'râf 7/156; krş. Eski Ahid, Levililer 11:1-47.
24 Mâide 5/48; Âl-i İmrân 3/3: Taberî, VIII, 486-488; V, 181-183.

Mekke'de Müşriklerle, Medine'de ise Tevrat'a inandığını iddia eden Yahudi toplumuyla ilişkiler bağlamında Hz. Mûsâ'ya dair birçok âyet inmiştir. Meselâ Sevgili Peygamberimiz Allah'tan gelen vahyi insanlara iletmeye başlayınca Mekke'de bir tartışma ve mücadele ortamı doğmuştur. Müşrikler, Müminlere karşı cephe almış, onlara maddî ve manevî anlamda eziyet etmeye başlamışlardır. Bu durum karşısında Yüce Allah, Hz. Peygamber'e destek vermek ve onu teselli etmek için önceki peygamberlerin başlarından geçenleri anlatmıştır. Bu çerçevede, Hz. Mûsâ'nın Firavun ve adamları tarafından reddedilmesi, İsrâiloğullarının onca ilâhî yardıma ve iyiliğe rağmen peygamberlerine zorluk çıkarmaları örnek olarak Kur'ân'da zikredilmiştir. Hatta Firavun, Hâmân ve Kārûn'un, Hz. Mûsâ'nın tebliğine karşı çıkışları birkaç defa anlatılmıştır.[25] Çünkü Mekke'de de tablo farklı değildir. Burada aynı zamanda Müşriklere de bir uyarı vardır. Zira vaktiyle, Hz. Mûsâ'ya ve ona inananlara zulmü revâ gören Firavun, sonunda ordusuyla beraber helâk olmuştur. Aynı şekilde Mekke'de Allah'ın Son Elçisine ve iman eden bir avuç insana baskı ve şiddet uygulamaya devam ederlerse, şirkin elebaşlarını da ağır bir hüsran ve mağlubiyet beklemektedir.

YAHUDİLER, ALLAH'IN VAHYİNE İÇTENLİKLE BAĞLANMADILAR

اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

"Şimdi (ey Müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler; sonra o kelâmı iyice anlamış olmalarına rağmen yine de bile bile onu tahrif ederlerdi."

(Bakara 2/75)

Medine döneminde Tevrat'tan söz eden âyetler çoğunlukla Yahudilerin kendi kitaplarına yönelik samimiyetsizliklerini konu edinmiştir. Bu bağlamda Kur'ân,

25 Hûd 11/110; Câsiye 45/17.

Yahudilerin dinî hükümlere karşı olan sorumsuz ve lakayt tutumlarını ağır bir şekilde eleştirmiştir.[26] Âyetlerden anlaşıldığına göre, Yahudi din bilginleri, Allah'ın dinine ve kitabına karşı içtenliklerini, saygılarını, bağlılıklarını yitirmişlerdi. Bundan böyle Allah'ın indirdiği, kendi kitaplarını da onaylayan Kur'ân'a iman etmeye çağrılıyorlardı. Ama onlar bu kutlu çağrıyı reddetmişlerdi: *"Yahudilere, Allah'ın indirdiğine iman edin, denilince, 'Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız.' derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Hâlbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır..."*[27] Diğer yandan Medineli Yahudiler, Tevrat'ın hükümlerini uygulamaya davet edildikleri zaman da bundan uzak duruyorlardı. Çünkü onlar inançlarında ihlaslı ve davranışlarında dürüst değillerdi. Kur'ân, Yahudilerin samimiyetsiz tutumlarını şu âyette çarpıcı olarak gözler önüne sermiştir: *"Kendinize gönderilmiş olan Kitâb'a inanıyor idiyseniz neden Allah'ın elçilerini, peygamberleri öldürdünüz?"*[28] Açıkça görüldüğü üzere, çıkarları, Tevrat'ta bulunan hükümlerin önüne geçmişti. Söz gelimi Tevrat'taki recim hükmünden kaçmak için, peygamberliğini kabul etmedikleri Hz. Muhammed'in (sas) kararına başvurabilmiş ama Hz. Peygamber Tevrat'taki recim hükmünü verdiğinde bunu da uygulamak istememişlerdi. Kur'ân, onların bu samimiyetsiz tutumlarını yüzlerine vurmuştur: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu hâlde nasıl seni hakem kılıyorlar da sonra, bunun arkasından yüz çevirip gidiyorlar? Onlar inanmış kimseler değildir."*[29]

Tevrat'ta bulunan yükümlülükleri yerine getirmeyen Asr-ı Saâdet dönemi Medine Yahudileri, sırtında cilt cilt kitaplar taşıyan eşeklere benzetilmiştir.[30] Eşek, ne kadar yorulsa da sırtındaki kitaptan yararlanamaz. Yahudiler de o dönem ellerinde bulunan Tevrat'ta Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilişkin açıklamalar olduğunu biliyorlardı. Bu bilginin ağırlığını taşıyor ama ondan faydalanamıyorlardı. Son vahyi inkâr ettiler, Son Peygamber'e sırt çevirdiler hatta ona karşı kindar bir mücadeleye giriştiler. Böylece sırtında değerli ve hacimli kitaplar (*esfâr*) taşıyan, ancak o kitaplardan yararlanamayan zavallı eşeklere benzetildiler.[31]

Kur'ân'da Tevrat'tan bahsedilirken ele alınan önemli konulardan biri de onu oluşturan ilâhî vahyi çarpıtma ve değiştirme çabalarıdır. İsrâiloğulları, Tevrat'ın hükümlerini zorlayarak gerçek anlamından saptırmaya ve Tevrat'ın orijinal metnini

---

26 Âl-i İmrân 3/23; Mâide 5/43.

27 Bakara 2/91.

28 Bakara 2/91.

29 Mâide 5/43: Taberî, VIII, 448.

30 Cum'a 62/5.

31 Cum'a 62/5: Taberî, XXII, 633.

bozmaya kadar işi vardırmışlardı.[32] Genel olarak bu durum *tahrîf* kelimesi ile ifade edilmiştir. Bakara sûresinde, Yahudilerden bir grubun Allah'ın kelâmını işitip anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ettiklerinden bahsedilir. Bu bahsedilen grubun, Hz. Mûsâ'nın vefatından sonra yaşamış olan Yahudi bilginleri olduğu anlaşılmaktadır. Onlar, çıkarlarının gereği Tevrat'taki helâlleri harama, haramları helâle, hakkı bâtıla, bâtılı hakka çevirerek hem kendilerini hem de toplumlarını kandırmışlardır.[33] Yahudilerin bilhassa Resûl-i Ekrem'in peygamberliğinden veya recim gibi bazı hukukî konulardan bahseden Tevrat âyetlerini değiştirdikleri belirtilir.[34]

Kur'ân'da, ilâhî mesajın çarpıtılması konusu ele alınırken *tahrif*in yanı sıra dört kelime daha kullanılır. Bunlardan biri *tebdil*dir. Tebdil, Yahudilerin kendilerine gelen emri veya Tevrat sözlerini değiştirip yerine bilinçli olarak başka emir veya sözler koymaları anlamına gelir.[35] Kur'ân'da anlatıldığına göre, Yahudi din adamları kendi uydurdukları sözleri Tevrat ifadelerine katmışlardır.[36] Tahrif hakkındaki bir diğer Kur'ânî kelime, "eğip bükmek" anlamına gelen *leyy*dir. Yahudi din adamları Tevrat'ı okurken ibareleri kasten yanlış telaffuz ediyor, olmayan sözleri varmış gibi söyleyerek kitabın anlamını çarpıtıyor, Allah'ın kelâmı yerine kendi sözlerini koyuyorlardı.[37] Kur'ân'da tahrifi anlatan diğer bir kelime de "gizlemek" anlamındaki *ketm*dir. Yahudiler, özellikle de halka Tevrat'ı okuyan din adamları, kutsal kitaplarındaki bazı konuları toplumdan gizlemişlerdir.[38] Hakikati örtbas etme anlamına gelen bu durum, tarih boyunca olduğu gibi, Hz. Peygamber (sas) zamanında da yaşanmıştır. Gizlenen gerçeklerden en önde geleni, Peygamberimizden ve ashâbından söz eden Tevrat ifadeleridir. Kur'ân'a göre, Peygamberimiz ve yakın dostları olan ashâb-ı kirâm, Tevrat'ta şöyle anlatılmaktadır: *"O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lütuf ve rızâsına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur; Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur…"*[39] Ancak günümüzdeki Tevrat metinlerinde ne açıkça ne de benzetme yoluyla Hz. Peygamber'in özelliklerine değinen bir ifade vardır. Tahrif konusuyla ilgili son kelime ise *telbîs*tir. "Karıştırmak" anlamına gelen telbîs, Tevrat'ın aslında olmayan bilgilerin sonradan

32 Bakara 2/75; Nisâ 4/46; Mâide 5/13, 41.
33 Bakara 2/75; Mâide 5/13: Taberî, II, 141; VIII, 251.
34 Mâide 5/43; En'âm 6/20: Taberî, VIII, 447; IX, 186-187.
35 A'râf 7/162: Mukātil b. Süleyman, I, 102; Elmalılı, IV, 2310.
36 Bakara 2/79: Taberî, II, 165-169.
37 Bakara 2/159; Nisâ 4/46.
38 Bakara 2/159, 174.
39 Feth 48/29.

Yahudiler tarafından metne dâhil edilmesini ve ondaki bazı hükümlerin de çıkarılmasını ifade eder.[40]

Medine'de Yahudiler, çeşitli hilelere başvurarak Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliği konusunda zihinleri karıştırmak ve kuşku oluşturmak için çok çalıştılar. Bilgilerini, itibarlarını, zenginliklerini ve askerî güçlerini Peygamberimizin aleyhine seferber ettiler. Allah Resûlü'nü, Hz. İbrâhim ve ardından gönderilen peygamberlerin yoluna uymamakla suçladılar. Ancak Kur'ân, onların gizledikleri ya da çarpıttıkları her türlü gerçeği açıklayarak oyunlarını boşa çıkardı.[41] Kur'ân'ın meydan okuması gayet açıktı: *"Eğer doğru söylüyorsanız, Tevrat'ı getirip okuyun!"*[42]

Tevrat'ın müjdelediği bir başka gerçek de Rahmet Peygamberi Hz. Muhammed'in (sas) tanımlayıcı özellikleriydi. Aslında Yahudilerin, Tevrat'taki bu özellikleri dikkate alarak Peygamberimizi tanımaları ve ona iman etmeleri gerekirdi.[43] Çünkü onlar, Tevrat'ta ve İncil'de ileride gelecek olan ümmî bir peygamberden bahsedildiğine uzun yıllar tanıklık etmişlerdi. Ancak içlerinden Abdullah b. Selâm gibi çok az kişi bu gerçeği kabul edip Ümmî Peygamber'e inandığı hâlde,[44] Yahudi âlimlerin pek çoğu, Yahudilerin, Hıristiyanların hatta bütün insanların kaderini yakından ilgilendiren bu önemli haberi gizlemişlerdi.[45] Kur'ân-ı Kerîm bu duruma şöyle işaret eder: *"Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o Elçi'ye, o Ümmî Peygamber'e uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklar; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O Peygamber'e inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûra uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler."*[46]

Müfessir tâbiî Katâde'nin (ö. 117/735) naklettiğine göre, Hz. Mûsâ'nın aldığı kutsal levhalarda da güzel davranışları emredip kötü davranışları yasaklayan, kıyamette en önce diriltilecek olan ve insanlığın en hayırlısı vasfına sahip bir ümmetten bahsedilir. Bunu gören Hz. Mûsâ, bu bahsedilen ümmetin kendi ümmeti olmasını Yüce Allah'tan diler. Ancak Allah Teâlâ, bunun "Ahmed ümmeti" olduğunu bildirir. Bunun üzerine Mûsâ (as) kendisini de o ümmete dâhil etmesini Cenâb-ı Hak'tan niyaz eder.[47]

40 Bakara 2/42; Âl-i İmrân 3/71: Elmalılı, I, 336.
41 Âl-i İmrân 3/93: Taberî, V, 579-582.
42 Âl-i İmrân 3/93.
43 Bakara 2/41: Taberî, I, 599.
44 Ahkâf 46/10: Taberî, XXI, 125-132.
45 Bakara 2/146: Taberî, II, 672; Bakara 2/150.
46 A'râf 7/157.
47 A'râf 7/150: Taberî, X, 4532-4533.

Aslında Medineli Yahudiler, Tevrat'ta bildirilen Son Elçi'nin gönderilmesini dört gözle bekliyorlardı. Zira müşrik Araplara karşı, bu son peygamber ve kitapla üstünlük kurmanın hayali peşindeydiler. "Allah'ım! Tevrat'ta özelliklerini okuduğumuz peygamberi gönder artık! Gönder de o, şu müşrik Araplara acı çektirsin ve onları kahretsin!" diye yakarıp duruyorlardı. Ancak Hz. Muhammed (sas) peygamber olarak gönderildiğinde, kendilerinden birisi olmadığı için kıskançlık ve öfke ile onu inkâr ettiler.[48] Bu bağlamda, bugünkü Eski Ahid'de, son peygamberden bahseden şu ibarelerin yer alması dikkat çekicidir: "Tanrınız Rab size aranızdan, kendi kardeşlerinizden benim gibi bir peygamber çıkaracak. Onu dinleyin." "Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım, sözlerimi onun ağzından işiteceksiniz, kendisine buyurduklarımın tamamını onlara bildirecek."[49] Dolayısıyla Yahudilerin Peygamberimizi inkâr etmeleri, aynı zamanda ondan haber vermesi sebebiyle kendi kitaplarını da inkâr etmeleri anlamına gelmektedir.[50]

Yüce Allah, İsrâiloğullarına, tarihleri boyunca peygamberleri aracılığıyla ilâhî öğretiler, öğütler, emirler, yasaklar ve haberler bildirmiştir. Onları Allah yoluna davet eden peygamberlerden biri olan Hz. Mûsâ'ya indirilen kitabın adı Tevrat'tır. Bu mukaddes kitapta hem inanç konuları hem ahlâkî öğütler hem de günlük hayatta uygulanacak hükümler yer alır. İsrâiloğullarının bir kısmı kutsal kitaplarına gerektiği gibi iman ederek onun hükümlerini hayatlarında uygulamış, bir kısmı da bu değerli mesajlara karşı kayıtsız kalmışlardır. Hz. Mûsâ'dan sonra Hz. Yahyâ ve Hz. Îsâ gibi İsrâiloğullarına gönderilen peygamberler de Tevrat'taki hükümlerle amel etmişlerdir. Hz. Mûsâ'nın sağlığında kendilerini imana ve kulluğa çağırdığı İsrâiloğullarından birçoğu nankörlük ederken, onun vefatından sonra da özellikle din adamları eliyle Tevrat'ın bir kısmı tahrif edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, Tevrat'ın ilâhî vahyin mahsulü olduğunu tasdik eder ve onunla ilgili hüküm vermede hakemlik rolü oynar. Kur'ân, Yahudilerin kutsal kitaplarına karşı sergiledikleri ikiyüzlü ve samimiyetsiz tutumu, az bir dünya menfaati karşılığında Allah'ın âyetlerini satmaya yeltenmelerini, Tevrat'ın hükümlerini uygulamamak için tahrif, gizleme, çarpıtma gibi birçok hileli yola başvurmalarını bizlere anlatır. Onlar, vahiyle olumsuz ve tutarsız bir ilişki geliştirmeleri nedeniyle tarihleri boyunca pek çok defa musibete uğramışlardır. Karşılaştıkları işgal ve katliamların, Hz. Peygamber döneminde ise Medine'den çıkarılmalarının sebebi olarak bu inkârcılıkları gösterilmiştir.[51] Oysa

48 Bakara 2/89; A'râf 7/157: Taberî, II, 236-242; Mâtürîdî, I, 89.

49 Eski Ahid, Tesniye 18:15, 18.

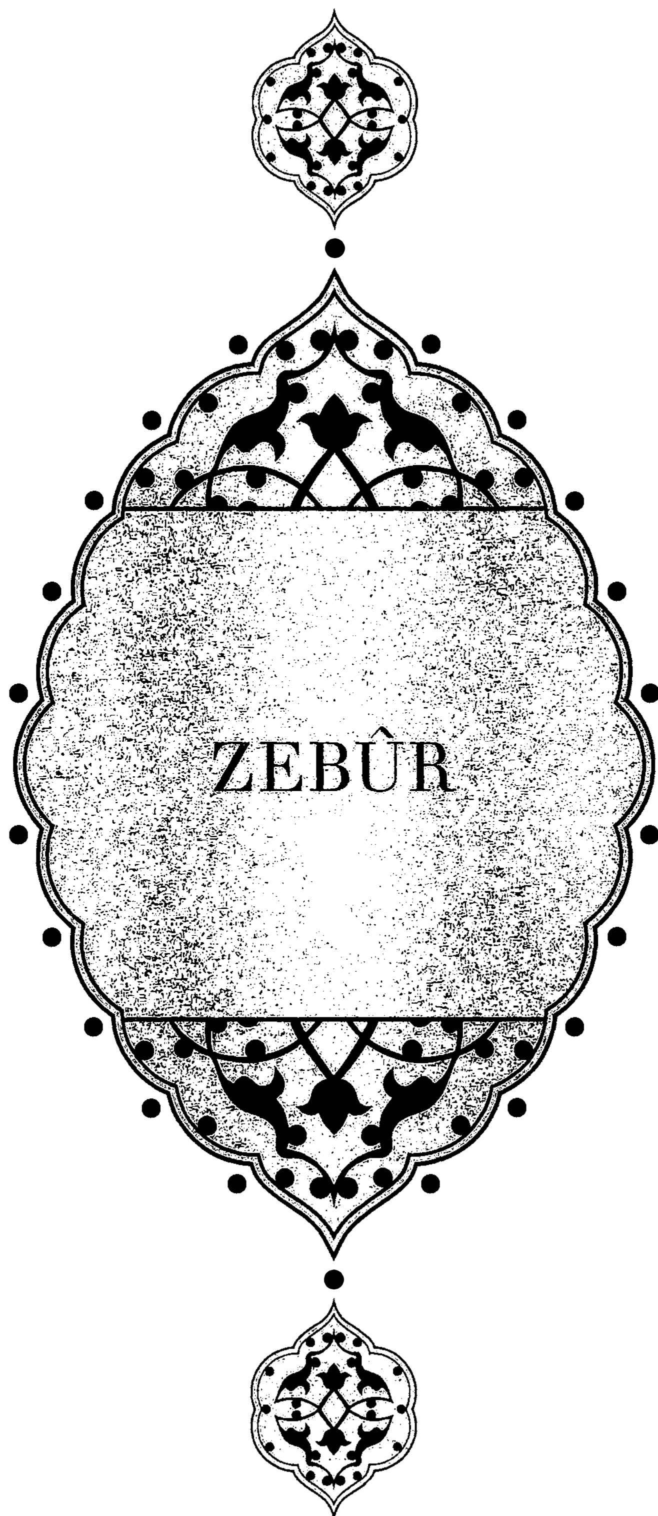
50 Bakara 2/91.

51 Âl-i İmrân 3/112: Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*, s.1096-1097; Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Ḳur'ân*, I, 349.

Kur'ân'ın ifadesiyle, *"Şayet onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından onlara indirileni doğru dürüst uygulamış olsalardı göğün ve yerin türlü türlü nimetlerinden yararlanırlardı. İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre var; çoklarının yaptıkları işler ise pek kötüdür."*[52] Kur'ân'da yer alan bütün bu anlatımların amacı, âhir zaman ümmeti olan Müslümanların bundan ibret almalarını ve vahiy karşısında aynı hataları işlememelerini sağlamaktır.

52 Mâide 5/66.

ZEBÛR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيّ۪نَ
عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُوراً ﴿٥٥﴾

"Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin Rabbindir. Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."

(İsrâ 17/55)

إِنَّٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ كَمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّ۪نَ مِنْ بَعْدِه۪ۚ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى
اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَع۪يسٰى وَاَيُّوبَ وَيُونُسَ
وَهٰرُونَ وَسُلَيْمٰنَۚ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُوراًۚ ﴿١٦٣﴾

"Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kūb'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a da vahyettik. Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."

(Nisâ 4/163)

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ
يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾

"Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da,
'Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır.' diye yazmıştık."

(Enbiyâ 21/105)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân'da "Hz. Dâvûd'a verilen kitap" anlamında Zebûr'a üç âyette yer verilir. Âyetlerin ikisinde Hz. Dâvûd'a Zebûr isminde bir kitabın verildiğinden söz edilir.[1] Diğer âyette ise Zebûr'da yer alan *"Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır."* cümlesine atıf yapılır.[2]

Zebûr kelimesinin *zebera, zebr* ve *zebran* kökleriyle ilişkisi vardır. *Zebr;* "akıl, düşünce, yazı, taşa nakşetme" anlamlarını taşımaktadır. *Zebera el-kitâbete* "yazı yazmak"; *mizbâr* "kalem"; *mezbûr* ise "kitap" anlamındadır.[3] Buna göre *Zebûr* kelimesi "yazılı metin, kitap" demektir. Allah'ın bütün kitaplarının Zebûr olarak isimlendirildiği ve Zebûr'un kelime olarak "kitap" anlamına geldiği tefsir kaynaklarında belirtilmektedir.[4] Bu bakımdan, Zebûr'un çoğul şekli olan *zübür,* ilâhî kitaplar için genel bir isim olarak Kur'ân'da altı âyette yer almaktadır.[5] Dolayısıyla Dâvûd'a verilen Zebûr da dâhil olmak üzere İbrâhim'in sahifeleri, Tevrat ve İncil de *zübür* olarak tanımlanır. Ancak *Zebûr,* Hz. Dâvûd'a vahyolunan kitabın özel bir ismi olarak bilinmiş ve bu şekilde yaygınlaşmıştır.[6]

Zebûr, Hz. Dâvûd'a indirilmiştir. Kur'ân'ın anlatımına göre, Hz. Dâvûd'a, oğlu Süleyman (as) ile beraber hikmet, hükümdarlık ve ilim verilmiştir. Dağlar ve kuşlar onlara itaat etmiştir.[7] Ayrıca demiri işleme bilgi ve gücü verilmiş, zırh yapma yeteneği öğretilmiştir.[8] Her ikisi de bu ilim nimetine verilen yeteneklere karşılık Allah'a hamdetmişlerdir.[9] Dahası Hz. Dâvûd'un saltanatı Allah tarafından kuvvetlendirilmiş ve kendisine, herkeste olmayan, hak ile bâtılı ayırt edici bir konuşma ve söz söyleme

---

1 Nisâ 4/163; İsrâ 17/55.

2 Enbiyâ 21/105.

3 İbn Fâris, III, 44-45.

4 İsrâ 17/55: Mâtürîdî, VIII, 298.

5 Âl-i İmrân 3/184; Nahl 16/44; Şuarâ 26/196; Fâtır 35/25; Kamer 54/43, 52.

6 Nisâ 4/163: Taberî, VII, 677, 678; Zemahşerî, II, 179; İbn Atıyye, III, 67, 68; Ebû Hayyân, III, 413; Âlûsî, VI, 17.

7 Enbiyâ 21/79; Sebe' 34/10-11.

8 Sebe' 34/10-11.

9 Neml 27/15.

kabiliyeti bahşedilmiştir.[10] Buradaki güzel konuşma (*faslü'l-hitâb*), yargı ve yönetim işlerinde "doğru, hak ve adâlet ile konuşma" ve "sözü açıkça ifade etme" olarak anlaşılmaktadır.[11]

10 Sâd 38/20.

11 Sâd 38/20: Zemahşerî, V, 251, 252; Kurtubî, XII, 149-150.

HZ. DÂVÛD'A ZEBÛR VERİLMİŞTİR

وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيّٖنَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُوراً ﴿٥٥﴾

"Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin Rabbindir. Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."

(İsrâ 17/55)

Zebûr, Hz. Dâvûd'a verilen kitabın adıdır. Nitekim Araplar arasında "Dâvûd'un Zebûr'u" tabiri kullanılmıştır. Diğer milletler arasında da onun kitabı bu isimle meşhur olmuştur.[1] Kur'ân'da geçen *"Dâvûd'a Zebûr'u verdik."* ifadesi, "Biz Dâvûd'a Zebûr diye adlandırılan kitabı verdik." anlamına gelmektedir. Âyetteki "verdik" ifadesi müfessirler tarafından "vahyettik" anlamında yorumlanmıştır.[2]

Tefsir kaynaklarında anlatıldığına göre, Zebûr bir hikmet ve öğüt kitabıdır. Helâl, haram, farz, ahkâm ve cezaları içermez. Zebûr'da Allah'a yapılan tesbihat, hamd, övgü, dua ve şükür ifadeleri yer alır.[3] Hz. Dâvûd, İsrâiloğullarından bir peygamber olarak, kendisinden önce gelen Hz. Mûsâ'nın şeriatine tâbi olmuş ve

1 Nisâ 4/163: Taberî, VII, 677-678; İbn Kesîr, IV, 370.

2 Nisâ 4/163: Âlûsî, VI, 17.

3 Nisâ 4/163 ve İsrâ 17/55: Mukātil b. Süleyman, I, 423; Taberî, VII, 677- 678; Kurtubî, VII, 223; krş. Salime Leyla Gürkan, "Zebûr", *DİA*, XLIV, 172.

Tevrat'ın hükümlerini sürdürmüştür.[4] Güzel sesiyle bilinen Hz. Dâvûd, mâbede girdiğinde Zebûr okuyarak nasihat verir, vaaz ederdi.[5] Zebûr'u okumaya başladığında onun güzel sesini işitenler Hz. Dâvûd'un yanına gelirdi. Hatta cinler, kuşlar ve hayvanlar bile dinlemek için çevresine toplanırdı.[6] Hz. Dâvûd, mâbette etkili bir sesle Zebûr okur, insanlara öğütler verirdi. Düşmanlarına karşı Allah'tan yardım ister, onlara karşı galip gelmek için dualar ederdi.[7]

Kur'ân-ı Kerîm'de Zebûr'un geçtiği âyetlerin nüzûl ortamına bakıldığında, bu âyetlerin hem Müşriklere hem de Yahudilere bir cevap niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Mekke'nin kibirli Müşrikleri kendi içlerinden çıkmış yetim birinin peygamber olmasını kabul edemiyorlardı. Nihayetinde amcası Ebû Tâlib'in eline kalan Allah'ın Elçisi'nin çevresi de daha çok Suheyb, Bilâl ve Habbâb gibi genç ve garip Müslümanlar ile çevriliydi. Zengin ve itibar sahibi Müşrikler onu peygamberliğe lâyık görmüyorlardı. Oysa Yüce Allah, Hz. Peygamber'i teselli ederek, göklerde ve yerde olanları en iyi şekilde bildiğini belirtir. O, peygamberlerin de kimini farklı özellikleriyle diğerlerinden daha üstün kılmıştır. Rabbimiz Hz. İbrâhim'i dost edinmiş, Hz. Mûsâ'yla konuşmuş, Hz. Îsâ'yı topraktan yarattığı Âdem (as) gibi kulu ve elçisi olarak babasız dünyaya getirmiş, Hz. Süleyman'a kimseye vermediği bir mülk vermiş, Hz. Dâvûd'a içinde dualar bulunan Zebûr'u indirmiştir.[8] Hz. Muhammed'i (sas) de temiz kılmış ve bütün insanlara peygamber olarak göndermiştir.[9]

Mekke'de inen başka bir âyette, *"Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da, 'Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır.' diye yazmıştık."*[10] buyurulmaktadır. Âyette kastedilen kulların, Hz. Muhammed (sas) ve ümmeti olduğu ifade edilmiştir. Burada özellikle Zebûr'un anılmasının sebebi ise Zebûr'da Hz. Muhammed'in (sas) son peygamber, ümmetinin de en hayırlı ümmet olarak nitelendirilmiş olmasıdır. *"Zebûr'da da yazmıştık"* ifadesinde geçen "Zebûr" kelimesi "Dâvûd'a verilen Zebûr" olarak yorumlandığı gibi,[11] Tevrat ve İncil dâhil Allah'ın, peygamberlerine indirdiği bütün kitaplar olarak da anlaşılmıştır.[12] Âyette geçen *zikr* ifadesine ise çoğunlukla "Levh-i Mahfûz",

4 İsrâ 17/55: Bikāî, XI, 445-446.
5 İsrâ 17/55: Mukātil b. Süleymân, II, 536; Taberî, XIV, 625; Şevkânî (1993), III, 280, 281; Nisâ 4/163: Kurtubî, VII, 223.
6 Nisâ 4/163: Kurtubî, VII, 223.
7 Nisâ 4/163: Şevkânî, I, 620.
8 İsrâ 17/55.
9 İsrâ 17/55: Taberî, XIV, 625.
10 Enbiyâ 21/105.
11 Enbiyâ 21/105: Mukātil b. Süleyman, III, 96; Taberî, XVI, 431-437; Zemahşerî, IV, 169; Bikāî, XII, 490.
12 Enbiyâ 21/105: Mukātil b. Süleyman, III, 96; Taberî, XVI, 431-437; Zemahşerî, IV, 169.

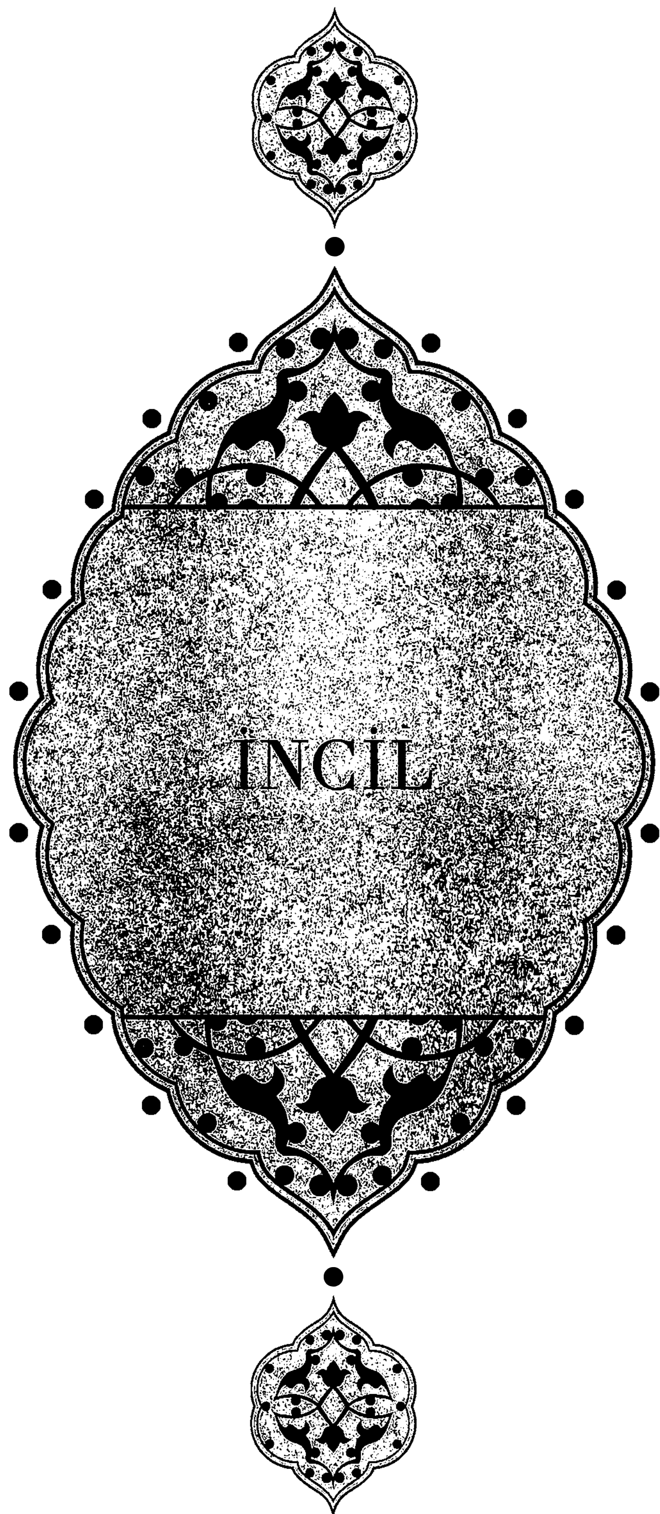
"Ümmü'l-Kitab" veya "Tevrat" anlamı verilmiştir.[13] Esasen Yüce Allah tarafından peygamberlere indirilmiş olan her kitap *zikir*dir.[14] Âyette "iyi kulların" yerleşeceği mekân olduğu belirtilen *arz* kelimesi "yer, ülke, yeryüzü" gibi anlamlara gelmekte olup bu kelime için de farklı açıklamalar yapılmıştır. Bir görüşe göre, arzdan maksat, bütün inanan kulların sonunda yerleşeceği cennettir. Diğer bir görüşe göre, söz konusu arz dünyadadır ve âyet, ya İsrâiloğullarının kendilerine vadedilen topraklara yerleşmesinden ya da Peygamberimize inanan Müminlerin, daha önce Müşriklerin yaşadığı toprakları mesken tutmasından bahsetmektedir.[15] Diğer taraftan, âyette Zebûr'da yazıldığı belirtilen, *"Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır."* ifadesinin benzeri, bugünkü hâliyle Kitâb-ı Mukaddes'te, Dâvûd'a nispet edilen Mezmurlar bölümünde yer almaktadır: "Sâlihler yeryüzünü miras alacak ve orada sonsuza kadar yaşayacak."[16]

Mekke'deki Müşrikler gibi, hicret sonrasında Medine'de de Yahudiler, Peygamberimize ve getirdiği hidayet çağrısına çeşitli bahaneler ileri sürerek karşı çıkıyorlardı. Medine'de bulunan Yahudilerin ileri sürdüğü asılsız iddialardan biri şuydu: "Mûsâ'dan sonra bir peygamber ve Tevrat'tan sonra da bir kitap gelmeyecektir." Kur'ân ise bu asılsız iddiaya şöyle cevap veriyordu: *"Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kūb'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a da vahyettik. Dâvûd'a ise Zebûr'u verdik."* Dâvûd (as) Hz. Mûsâ'dan sonra gelmişti ve dolayısıyla Zebûr da Hz. Mûsâ'ya vahyedilen Tevrat'tan sonra, Hz. Dâvûd'a indirilmiş bir ilâhî kitap idi. İşte âyet *"Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."* derken bu gerçeği âdeta onların yüzüne çarpıyordu.[17] Hz. Mûsâ'ya Tevrat, Hz. Dâvûd'a Zebûr, Hz. Îsâ'ya İncil verildiği gibi, Hz. Muhammed'e (sas) de Kur'ân verilmişti.

İnsanlığa gönderilen son kitap Kur'ân kendisinden önce inen Tevrat, Zebûr ve İncil'i vahiy olarak tasdik ve teyit eder. Her Müslümanın da diğer ilâhî kitapların vahiy olduğuna bir iman esası olarak inanması gerekir. Elbette bu iman, geçmiş kutsal kitapların tahrif edilmemiş yani Allah'tan geldiği şekliyle muhafaza edilmiş özgün hâlleri için söz konusudur. Zebûr, Hz. Dâvûd'a indirilmiş ilâhî bir kitap olup, Allah'a hamd ve sena, dua ve tesbihat, insanlar için öğüt ve nasihatler ihtiva eder. Zira Hz. Dâvûd, helâl ve haramlar, hüküm ve cezalar konusunda Hz. Mûsâ'nın şeriatini izlediğinden Tevrat'ın hükümlerine uymuştur.

13 Enbiyâ 21/105: Mukātil b. Süleyman, III, 96; Taberî, XVI, 431-437.
14 Enbiyâ 21/105: Taberî, XVI, 431-437.
15 Enbiyâ 21/105: Mukātil b. Süleyman, III, 96; Taberî, XVI, 431-437; Zemahşerî, IV, 169; Kurtubî, XIV, 300-301; İbn Kesîr, IX, 456, 457.
16 Eski Ahid, Mezmurlar 37:29; krş. *Kur'an Yolu*, III, 704.
17 Nisâ 4/163: Taberî, VII, 677- 678.

İNCİL

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَۚ ﴿٤٨﴾

"Rabbin ona (Îsâ'ya) yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek."

(Âl-i İmrân 3/48)

قَالَ اِنّ۪ي عَبْدُ اللّٰهِۜ اٰتٰنِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَن۪ي نَبِيًّاۙ ﴿٣٠﴾

"Cevabı çocuk verdi: Ben Allah'ın kuluyum;
O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı."

(Meryem 19/30)

وَاِذْ قَالَ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّراً بِرَسُولٍ يَأْت۪ي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُٓ اَحْمَدُۜ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٦﴾

"Meryem oğlu Îsâ da şöyle demişti: 'Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.' Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık delillerle gelince, 'Bu besbelli bir büyü!' dediler."

(Saf 61/6)

اَلَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذ۪ي يَجِدُونَهُ مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْج۪يلِۘ ... ﴿١٥٧﴾

"Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o Elçi'ye, o Ümmî Peygamber'e uyarlar..."

(A'râf 7/157)

وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ
وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌۙ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى
وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾

"Ardından o peygamberlerin yolu üzere, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik. Ona da içinde hidayet ve nur bulunan, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici, takvâ sahipleri için bir yol gösterici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik."

(Mâide 5/46)

وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِۜ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

"İncil'e tâbi olanlar da Allah'ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların ta kendileridir."

(Mâide 5/47)

وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَاَكَلُوا
مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْۜ مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌۜ وَكَث۪يرٌ مِنْهُمْ سَٓاءَ
مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

"Şayet onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından onlara indirileni doğru dürüst uygulamış olsalardı göğün ve yerin türlü türlü nimetlerinden yararlanırlardı. İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre var; çoklarının yaptıkları işler ise pek kötüdür."

(Mâide 5/66)

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقٖيمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجٖيلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْۜ وَلَيَزٖيدَنَّ كَثٖيرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًاۚ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿٦٨﴾

"De ki: 'Ey Ehl-i kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı) doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol, yol değildir.' Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını şüphesiz arttıracaktır. Kâfirler topluluğu yüzünden üzülme!"

(Mâide 5/68)

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجٖيلَ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَۜ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌۜ وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾

"O, sana Kitap'ı, gerçeğin ta kendisi ve öncekileri doğrulayıcı olarak indirmiştir; daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil'i indirmişti; Furkān'ı da indirdi. Bilinmeli ki Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir."

(Âl-i İmrân 3/3-4)

Konunun Kavramsal Bağlamı

İncil, Allah tarafından Hz. Îsâ'ya vahyedilen kitabın adıdır.[1] Kur'ân-ı Kerîm'de *İncîl* kelimesi, Mekke döneminin sonlarına doğru inen bir sûre dışında tamamı Medenî sûrelerde olmak üzere on iki yerde geçmektedir.[2] Bunun dışında, Kur'ân'da farklı ifadelerle, özellikle *kitâb* kelimesiyle de İncil'e göndermeler bulunmaktadır.[3] İncil'in Allah tarafından vahyedilip indirildiği,[4] Hz. Îsâ'ya verildiği,[5] Hz. İbrâhim'den çok sonra nâzil olduğu,[6] Allah'ın Hz. Îsâ'ya Tevrat'la birlikte İncil'i de öğrettiği,[7] Hz. Peygamber'e de Tevrat ve İncil'i doğrulayan Kur'ân'ı indirdiği[8] zikredilir. Tevrat ve İncil'de, Hz. Peygamber (sas) ve ashâbıyla ilgili yapılan benzetmelerden bahsedilir.[9] İncil'in bir *hidayet* ve *nûr* olduğu, ancak Ehl-i kitap'ın onun hükümlerini gereği gibi hayata tatbik etmedikleri ve bu sebeple de cezaya çarptırıldıkları hatırlatılır. Kur'ân'ın indiği dönemde yaşayan Ehl-i kitap'a birçok âyetin ortak anlatımıyla şu uyarı yapılır: Tevrat'a ve İncil'e uymanın bir gereği olarak, son peygamber Hz. Muhammed'e ve getirdiği kitaba iman edin! Onun davasına destek verip yardımcı olun! Zira daha önce bu konuda Allah'a söz vermiştiniz. Nitekim bu konudaki ilâhî emirler elinizdeki kitaplarda da yazılıdır.

Tefsirlerde İncil (*el-İncîl*) kelimesinin, İbrânîce veya Süryânîceden Arapçaya geçmiş olabileceği belirtilir. Kelimenin "asıl" anlamına gelen *necl* kökünden gelmiş olabileceği de ifade edilmiştir.[10] Ancak bu görüş temelsiz olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.[11] *İncîl* kelimesinin, Kur'ân öncesi dönemde de Araplar tarafından bilinip kullanıldığı anlaşılmaktadır.

---

1 Mâide 5/47.
2 A'râf 7/157.
3 Meryem 19/30; Nisâ 4/163; Mâide 5/14, 15.
4 Âl-i İmrân 3/3, 65.
5 Mâide 5/46; Meryem 19/30; Hadîd 57/27.
6 Âl-i İmrân 3/65.
7 Âl-i İmrân 3/48; Mâide 5/110.
8 Âl-i İmrân 3/3-4.
9 Feth 48/29.
10 İbn Manzûr, XI, 648; Mütercim Âsım Efendi, V, 4780-4781.
11 Âl-i İmrân 3/3-4: Zemahşerî, I, 526; Râzî, VII, 172-173.

Allah Teâlâ, Hz. *Îsâ*'yı,[12] *İsrâiloğulları*na[13] *resûl* ve *nebî*[14] olarak göndermiştir. Daha küçükken ve gençken onu *Rûhulkudüs* (*Cebrâil, vahiy*[15]) ile desteklemiş,[16] ona *kitâb* vermiş,[17] *yazı yazmayı,*[18] *hikmeti,*[19] *Tevrat*'ı ve *İncîl*'i öğretmiş, bunların anlamlarını kavrayacak bir anlayış ve bilgi vermiştir.[20] Onu Tevrat'ı doğrulayan (*musaddık*) ve son peygamber olan *Ahmed*'i müjdeleyen (*mübeşşir*) bir peygamber olarak göndermiştir.[21] Daha sonra Hz. Muhammed'e (sas) verilen *Kur'ân* da Tevrat ve İncil'i doğrulamıştır.[22] Allah tarafından indirilen bu kitaplar, insanlığa doğru yolu göstermesi (*hidâyet*)[23] ve insanlığı aydınlatması (*nûr*)[24] için gönderilmiştir. *İncîl ehli*ne[25] *Allah'ın indirdiği ile hükmetmeleri*[26] emredilmiştir. Bunlar kendilerini Hıristiyanlar (*Nasârâ*)[27] diye isimlendirir ve aynı zamanda *Ehl-i kitap*'tan sayılırlar.[28] Kur'ân'da İncil kelimesi çoğunlukla *Tevrat*'la birlikte zikredilir.[29]

Hz. Îsâ ve ona verilen İncil, Kur'ân'ın ana konuları arasındadır. Kur'ân'da İncil, çoğunlukla kitapların ve peygamberlerin birliği, Kur'ân vahyi, Peygamberimiz ve ona inanan Müminler bağlamında ele alınır.[30]

---

12 Hadîd 57/27; Mâide 5/46, 110.
13 Saf 61/6.
14 Meryem 19/30; Saf 61/6.
15 Âl-i İmrân 3/3-4; Hadîd 57/26-27; Mâide 5/46.
16 Mâide 5/110.
17 Âl-i İmrân 3/3, 48; Mâide 5/110. Ayrıca Meryem sûresi 30. ve Mâide sûresi 15. âyetlerde de "İncil" kelimesi zikredilmeksizin doğrudan *el-kitâb* kelimesiyle İncil ve Tevrat kastedilmektedir.
18 Âl-i İmrân 3/48; Mâide 5/110.
19 Âl-i İmrân 3/48; Mâide 5/110.
20 Mâide 5/110: Mukātil b. Süleyman, I, 515; Taberî, IX, 115; Zemahşerî, II, 312; İbn Kesîr, V, 412.
21 Saf 61/6.
22 Tevbe 9/111.
23 Âl-i İmrân 3/3-4; Mâide 5/46.
24 Mâide 5/15, 46; A'râf 7/157.
25 Mâide 5/47.
26 Mâide 5/47, 66, 68.
27 Mâide 5/14.
28 Âl-i İmrân 3/65; Mâide 5/15, 68.
29 A'râf 7/157; Âl-i İmrân 3/3, 48, 65; Feth 48/29; Mâide 5/46, 66, 68, 110; Tevbe 9/111.
30 A'râf 7/157.

ALLAH, İNCİL'İ BİR REHBER ve ÖĞÜT OLARAK İNDİRMİŞTİ

وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾

"Ardından o peygamberlerin yolu üzere, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik. Ona da içinde hidayet ve nur bulunan, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici, takvâ sahipleri için bir yol gösterici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik."

(Mâide 5/46)

Allah Teâlâ'nın, Hz. Îsâ'ya verdiği kitap,[1] Kur'ân'da "İncîl" olarak adlandırılır.[2] Allah Teâlâ, Hz. Meryem'e, daha oğlu Îsâ doğmadan önce ona İncil isminde bir kitap indireceğini müjdelemiştir.[3] İncil, kendinden önceki Tevrat'ı doğrulayan ve onaylayan bir kitaptır.[4] Yüce Allah, İncil'i, İsrâiloğullarına[5] doğruyu göstermek için

---

1 Meryem 19/30; Bakara 2/87: Nesefî, I, 108; Âl-i İmrân 3/48; Nisâ 4/163; Mâide 5/46, 110; Hadîd 57/27: İbn Kesîr, XIII, 433.

2 Âl-i İmrân 3/3: Mukātil b. Süleyman, I, 262; Taberî, V, 181; İbn Ebî Hatim, II, 588; İbn Kesîr, III, 6; Mâide 5/46; Hadîd 57/27.

3 Âl-i İmrân 3/48: Taberî, V, 416.

4 Mâide 5/46: Mâtürîdî, IV, 241; İbn Âşûr, VI, 219.

5 Âl-i İmrân 3/4: İbn Kesîr, III, 6; İbn Âşûr, III, 149-150.

indirmiştir. Onda doğru yol (*hidâyet*), aydınlık (*nûr*) ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için öğütler (*mev'ize*) vardır.[6] O, öğüt verme özelliği ile Allah'ın uyarısından ve cezasından korkan kimselerin yasakları çiğnemelerine ve günah işlemelerine engel olmayı amaçlar.[7]

Âl-i İmrân sûresinin ilk âyetlerinde İncil'den şöyle bahsedilir: *"O, sana Kitap'ı (Kur'ân'ı), gerçeğin ta kendisi ve öncekileri doğrulayıcı olarak indirmiştir; daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil'i indirmişti; işte Furkān'ı da O indirdi."*[8] Âyetlerdeki bu ifadelerin, özellikle Resûl-i Ekrem (sas) ile görüşmek üzere Medine'ye gelen Necranlı Hıristiyanları muhatap aldığı anlaşılmaktadır. Onların, Hz. Peygamber'e karşı çıkmaları sağlam bir temele dayanmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'e vahyedilen Kur'ân, Tevrat ve İncil ile aynı kaynaktan gelen ve önceki kitapları onaylayan bir kitaptır. Kur'ân, "Furkān" olarak da onların birçok konuda, özellikle de Hz. Îsâ hakkında ileri sürdükleri iddiaların doğrusunu yanlışından ayıran bir kitaptır.[9]

Âl-i İmrân sûresinin devam eden âyetleri, Hz. Meryem'in Îsâ'ya hamile kalışını ve Hz. Îsâ'nın doğumunu anlatmış ve ona İncil'in verileceğini şöyle müjdelemiştir: *"Rabbin ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek."*[10] Âyetin bildirdiği gibi, Hz. Îsâ büyüyüp peygamber olmuş, Tevrat'ı onaylamış ve İsrâiloğullarına yasak olan bazı şeyleri helâl kılmak üzere görevlendirilmiştir.[11] Aynı sûrenin daha sonraki âyetleri Tevrat'a ve İncil'e inananları, bütün bu kitapların ortak mesajı olan tevhid kelimesinde birliğe çağırmıştır.[12] Nitekim ilgili âyetler ve hadis rivayetleri, Güney Arabistan'da bulunan Necran'dan Medine'ye kalabalık bir heyet olarak gelen Hıristiyan din adamlarıyla, Medine'deki Yahudi din adamlarının Allah Resûlü'nün (sas) önünde toplanarak yaptıkları başka bir tartışmadan söz etmektedir. O da Hz. İbrâhim'in Tevrat'taki emirleri mi yoksa İncil'deki emirleri mi uyguladığı konusundaki tartışmadır. Bunun üzerine inen âyetin cevabı, tartışmaya son verecek kadar kesin ve açıktır: *"Ey Ehl-i kitap! İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız? Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi. Hiç düşünmüyor musunuz?"*[13] Sonraki âyetler de Allah'ın peygamberlerinin ve kitaplarının birliğini tekrar vurgulamıştır. Bu yüzden

6 Âl-i İmrân 3/3-4: Mukātil b. Süleyman, I, 262; Mâide 5/46.
7 Mâide 5/46: İbn Kesîr, V, 243-244.
8 Âl-i İmrân 3/3-4.
9 Âl-i İmrân 3/3: Taberî, V, 181-184.
10 Âl-i İmrân 3/48.
11 Âl-i İmrân 3/50.
12 Âl-i İmrân 3/64.
13 Âl-i İmrân 3/65.

hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar Peygamberimize ve Hz. İbrâhim'in diniyle aynı dini getiren, kendi kitaplarını onaylayan bu kitaba uymalıdırlar: *"İbrâhim, ne Yahudi, ne de Hıristiyan idi; fakat o, Allah'ın birliğini tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; Müşriklerden de değildi. İnsanların İbrâhim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah Müminlerin dostudur."*[14]

Kur'ân-ı Kerîm, İncil'e inandığını iddia edenleri, bu inançlarındaki samimiyetsizlikleri nedeniyle eleştirmeye devam etmiştir. Meselâ İncil'e uyduğunu söyleyen Hıristiyanlar, dünyadan el etek çekip kendilerini ibadete adamakla Allah'ın hoşnutluğunu kazanmayı umarak ruhbanlığı ortaya çıkarmışlardı. Ancak Kur'ân bu tutumu şöyle eleştirmiştir: *"… Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır."*[15]

Diğer taraftan, İncil'e iman ettiğini söyleyenlerin, İncil'de bildirilen emir ve yasaklara uymaması, Allah'a verdikleri sözlerin önemli bir kısmını yerine getirmemesi, aralarında kıyamet gününe kadar sürecek bir kin ve düşmanlığa sebep olmuştur. Onlar vahyi değil, kendi düşünce ve kabullerini esas alarak Hz. Îsâ hakkında farklı görüş ve iddialara saplanmışlardır.[16] Birbirlerini tekfir ederek nefret saçmışlar ve birbirlerinin kanını dökmüşlerdir. Bu düşmanlık kıyamete kadar da böyle devam edecektir.[17] Kur'ân'a göre, onlar şimdi, Tevrat'ı ve İncil'i onaylayan ve Allah'tan aynı tevhid temelli ilkeleri getiren Sevgili Peygamberimize inanarak bu durumu aşabilirler: *"Ey Ehl-i kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor. Şüphe yok ki size Allah'tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi."*[18] Çünkü Peygamberimiz Hz. Muhammed (sas), onların değiştirdikleri, tahrif ettikleri ve Allah'a iftirada bulundukları şeyleri düzeltmektedir.[19] Artık onların yapması gereken, kitaplarının asıllarında mevcut olan ilâhî mesajlara uymak, önceki kitapları doğrulayan Hz. Peygamber'i izlemektir. Çünkü Meryem oğlu Îsâ da daha önceki peygamberlerin yolunu izleyerek, Tevrat'ı doğrulamış ve onaylamıştı. Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren bir öğüt olan İncil'i Allah'tan almıştı.[20] Dolayısıyla İslâm'ın gelişinden sonra Ehl-i kitap'tan

14 Âl-i İmrân 3/67, 68.
15 Hadîd 57/27.
16 Mâide 5/14: Mukātil b. Süleyman, I, 462; Taberî, VIII, 252; İbn Kesîr, V, 135.
17 Mâide 5/14: İbn Kesîr, V, 135; Elmalılı, II, 1605.
18 Mâide 5/15: Taberî, VIII, 262-263; İbn Âşûr, VI, 150; Elmalılı, II, 1608.
19 Mâide 5/15: İbn Kesîr, V, 136.
20 Mâide 5/46: Taberî, VIII, 482-483.

beklenen, Tevrat'ı ve İncil'i kabul ettikleri gibi, şimdi de Hz. Peygamber'e (sas) indirilen Kur'ân'ı uygulamalarıdır.[21]

Kur'ân kitapların ve peygamberlerin birliğini vurgulayarak Kitap ehli'ni tekrar tekrar uyarır: *"De ki: 'Ey Ehl-i kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı) doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir…'"*[22] Taberî'ye (ö. 310/923) göre, ilâhî kitapların tamamına iman etmedikleri sürece, Yahudilerin sadece Hz. Mûsâ'ya gönderilen Tevrat'a inandıklarını söylemelerinin bir temeli yoktur. Aynı şekilde, Hıristiyanların da tek başına Hz. Îsâ'ya gönderilene inandıklarını söylemesi doğru değildir. Kur'ân'ın gönderilmesinden sonra artık onların kitapları ve peygamberleri ayırmadan hepsini kabul edip son vahyin gereklerini uygulamaları şarttır. Onlar, bütün bu kitaplarda yazılanlardan ötürü son vahyi getiren Hz. Muhammed'e (sas) iman etmeli, onun getirdiklerini kabul etmeli, onun yoluna tâbi olmalıdırlar. Vahye dair hiçbir şeyi yalanlamadan, peygamberler arasında fark gözetmeden, kimine inanıp kimini reddetmeden iman etmelidirler. Çünkü Kur'ân'ın bildirdiğine göre, onlar şayet Tevrat, İncil ve Kur'ân'da indirilen hükümleri uygulasalar bereketli yağmurlarla, yeryüzünün ürünlerini elde edeceklerdir.[23] Hiçbir zorluğa, sıkıntıya, yorgunluğa ve kötülüğe uğramadan bol bol rızka ulaşacaklardır.[24] Her yönden bolluğa kavuşacak, hiçbir şekilde yoksulluk görmeyecek, baştan ayağa nimetlere gömüleceklerdir. Üstelik bunlardan devamlı yararlanacak, hatta cennette de bu şekilde nimete kavuşacaklardır.[25] Ama ilâhî kitapların varlığını ya da haber verdikleri herhangi bir hakikati inkâr ettiklerinde durum tersine dönecektir. Çünkü Allah'ın bütün kitapları birbirini onaylayıp doğrular. Hepsi insanları Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmeye (*tevhîd*), adâlete ve iyiliğe davet ederken, şirkten, dinin koyduğu sınırları aşmaktan, azgınlıktan ve çirkin işlerden uzak durmalarını onlara emreder. Bu sebeple ilâhî kitaplardan birini veya bir kısmını inkâr, hepsini inkâr demektir.[26] Mekke'de inen bir âyette Allah'ın Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ peygamberlere buyurduğu dini, Resûl-i Ekrem'e de vahyederek ona iman eden Müminler için şeriat kıldığına işaret edilir: *"O, Nûh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz."*[27]

21 Mâide 5/66: Taberî, VIII, 562.
22 Mâide 5/68.
23 Mâide 5/66: Taberî, VIII, 562-565; Mâtürîdî, IV, 272; Zemahşerî, II, 268-269; İbn Kesîr, V, 282.
24 Mâide 5/66: İbn Kesîr, V, 282.
25 Mâide 5/66: Elmalılı, II, 1735.
26 Mâide 5/68: Taberî, VIII, 572.
27 Şûrâ 42/13; Nisâ 4/163-164.

İNCİL, PEYGAMBERİMİZİ MÜJDELEMİŞTİ

وَاِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي اِسْرَآئِيلَ اِنِّي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ
مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُٓ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٦﴾

"Meryem oğlu Îsâ da şöyle demişti: 'Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.' Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık delillerle gelince, 'Bu besbelli bir büyü!' dediler."

(Saf 61/6)

Hz. Îsâ, kendisinden sonra Ahmed isminde bir peygamberin geleceğini açıkça müjdelediği gibi,[28] İncil'in âyetleri arasında da Peygamber Efendimizin gönderileceği müjdesi ve onun geldiği güne yetişirlerse onun getirdiğine uyma emri bulunmaktaydı.[29] Nitekim müfessir İbn Kesîr (ö. 774/1373), Mâide sûresi 47. âyetteki *"İncil'e tâbi olanlar da Allah'ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsinler."* ifadesini, Mâide sûresi 68. ve A'râf sûresi 157. âyetlerin delâletiyle şöyle açıklamıştır: "İncil'e tâbi olanlar, Kur'ân'da haber verilen bütün gerçeklere iman etsinler ve orada emredilen bütün hususların gereğini yerine getirsinler." Nitekim *"De ki: Ey Ehl-i kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı) doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol, yol değildir."*[30] âyeti de bu gerçeği açıkça dile getirmektedir.[31] Ancak Ehl-i kitap'ın çoğu bu davete uymamış, aksine Peygamberimizin çağrısı onların azgınlığını ve inkârını artırmıştır.[32] Ayrıca kitaplarındaki kimi bilgileri de toplumlarından gizlemişlerdir ki bunların en önemlisi Hz. Muhammed'in (sas) peygamber olarak gönderileceği bilgisidir.[33]

---

28 Saf 61/6.
29 Mâide 5/47.
30 Mâide 5/68.
31 Mâide 5/47: İbn Kesîr, V, 244.
32 Mâide 6/68.
33 Bakara 2/146: İbn Kesîr, II, 121.

A'râf sûresi 156-157. âyetler, Son Peygamber'e dair müjdenin ve o peygamberin sahip olduğu ayırt edici vasıfların Tevrat ve İncil'de açıkça yer aldığını şöyle haber vermektedir: *"... Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım. Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o Elçi'ye, o Ümmî Peygamber'e uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten alıkoyar; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağır sorumluluklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O Peygamber'e inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûra uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler."* Nitekim Taberî ve İbn Kesîr bu âyetlerde bahsedilen Ümmî Peygamber'in Hz. Muhammed Mustafa (sas) olduğunu, çünkü peygamberler içinde *ümmî* vasfını taşıyanın sadece o olduğunu belirtmişlerdir. Yine Allah'ın kendilerine rahmet edeceğini vaat ettiği takvâ sahibi kulların da o Ümmî Peygamber'e uyan ümmet-i Muhammed olduğunu söylemişlerdir.[34]

Kur'ân-ı Kerîm, Rahmet Peygamberi (sas) ve beraberindeki Müminlerin özelliklerinin İncil'de şu şekilde anlatıldığını haber vermektedir: *"... Onların İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur. Onlar (Müminler) yüzünden Kâfirler öfkeden kahrolsunlar diye (böyle olmuştur). Onlar arasından iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vaat etmektedir."*[35] Yine Yüce Kitabımız, Allah yolunda savaşan, düşmanlara karşı O'nun dinine yardım eden ve bu uğurda şehit edilen Müminlere cennetin söz verildiği haberinin Tevrat ve İncil'de de yer aldığını belirtmektedir.[36] Bunun anlamı, Allah'ın peygamberler aracılığıyla gönderdiği bütün kitapların, özü ve ihtiva ettikleri temel ilkeler yönünden birbirini doğruladığıdır.

Son kitap Kur'ân, bizlere İncil'in insanlara yol gösterici ve öğüt verici olarak Hz. Îsâ'ya indirildiğini, kendinden önceki ilâhî kitapları doğrulayıp sonraki peygamberi müjdelediğini haber verir. Bu vesileyle Kur'ân'da peygamberlerin ve ilâhî kitapların bir bütünlük içinde birbirlerini tasdik ederek, insanlığa gönderilen tevhid temelli mesajları, ortak imânî ve ahlâkî esasları, vaatleri ve haberleri aktararak geldikleri bildirilir. Daha sonra Ehl-i kitap'ın İncil'i terk ve tahrif ederek tarih boyunca yaptıkları hatalar, bu yüzden başlarına gelen sıkıntılar hatırlatılarak buna bir son vermeleri istenir. İncil'deki hakikatleri gizleyerek kendilerini ve insanları

34 A'râf 7/156-157: Taberî, X, 488-490; İbn Kesîr, VI, 406-408.

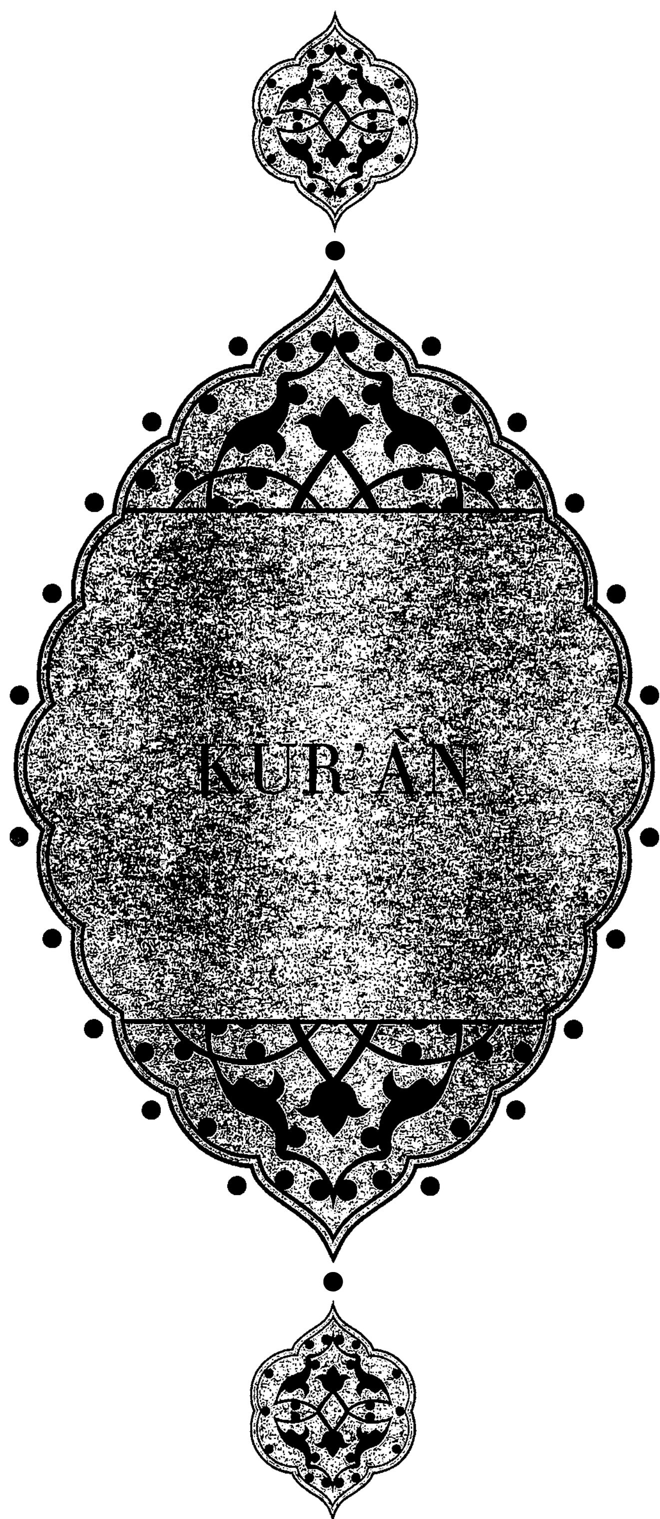
35 Feth 48/29.

36 Tevbe 9/111: Mukātil b. Süleyman, II, 198; Taberî, XII, 5; İbn Kesîr, VII, 292.

aldatmalarının ne kadar yanlış olduğu ve Son Peygamber'in (sas) bu hileleri açıklayacağı vurgulanır. İslâm'ın gelişiyle hak ile bâtıl, doğru ile yanlış, hakikat ile yalan birbirinden ayrılmıştır. Artık kurtuluşa ermek isteyenlerin, daha önce Allah'a verdikleri sözler gereği, kendi kitapları İncil'de geleceği müjdelenen Resûlullah'a inanmaları ve ona indirilen vahye uygun yaşamaları gerekmektedir.

KUR'ÂN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٢﴾ كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا
لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَاَعْرَضَ اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٤﴾

"Hâ-mîm. Bu Kur'ân, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir; bilmek isteyenler için âyetleri apaçık hâle getirilmiş Arapça okunan bir kitaptır. Müjdeleyici ve uyarıcı olarak indirilmiştir ama çokları yüz çevirdi, artık onu işitmezler."

(Fussılet 41/1-4)

اِنَّهُ لَقُرْاٰنٌ كَر۪يمٌۙ ﴿٧٧﴾ ف۪ي كِتَابٍ مَكْنُونٍۙ ﴿٧٨﴾
لَا يَمَسُّهُٓ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَۜ ﴿٧٩﴾ تَنْز۪يلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨٠﴾

"Şüphesiz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır. (Aslı) korunmuş bir kitaptadır.
Ona ancak tertemiz olanlar (melekler) dokunabilir.
O, âlemlerin Rabbinden indirilmiştir."

(Vâkıa 56/77-80)

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَم۪ينُۙ ﴿١٩٣﴾ عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِر۪ينَۙ ﴿١٩٤﴾
بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُب۪ينٍۜ ﴿١٩٥﴾ وَاِنَّهُ لَف۪ي زُبُرِ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٩٦﴾

"Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile
Rûhulemîn (Cebrâil) indirmiştir.
O Kur'ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır."

(Şuarâ 26/193-196)

اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

"Kesin olarak bilesiniz ki bu Kitap'ı kuşkusuz biz indirdik
ve onu mutlaka koruyan da yine biziz."

(Hicr 15/9)

...وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْت۪يلًاۜ ﴿٤﴾

"... Kur'ân'ı tane tane, hakkını vererek oku."

(Müzzemmil 73/4)

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْد۪ي لِلَّت۪ي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ
يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْراً كَب۪يراًۙ ﴿٩﴾

"Şüphesiz bu Kur'ân en doğru olana iletir; dünya ve âhiret için yararlı işler yapan Müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler."

(İsrâ 17/9)

اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَۜ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ
لَوَجَدُوا ف۪يهِ اخْتِلَافاً كَث۪يراً ﴿٨٢﴾

"Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"

(Nisâ 4/82)

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ
بِمِثْلِه۪ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَه۪يراً ﴿٨٨﴾

"De ki: 'Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.'"

(İsrâ 17/88)

كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُٓوا اٰيَاتِه۪ وَلِيَتَذَكَّرَ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

"Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, (insanlar) âyetleri üzerinde iyice düşünsünler ve akıl iz'an sahipleri ondan öğütler alsınlar diye indirdik."

(Sâd 38/29)

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّذٖى بَيْنَ
يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فٖيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٣٧﴾

"Bu Kur'ân Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir; o, kendisinden önceki kitapları (asıllarını) doğrulamakta ve konulmuş olan hükümleri açıklamaktadır; onun âlemlerin Rabbinden geldiğinde hiçbir kuşku yoktur."

(Yûnus 10/37)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ لِمَا فِى الصُّدُورِ وَهُدًى
وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُواۜ هُوَ خَيْرٌ
مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

"Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir. Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir."

(Yûnus 10/57-58)

لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِۜ
وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün. İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz."

(Haşr 59/21)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ın insanlara doğruyu göstermek için Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (sas) kadar gönderdiği vahiylerin sonuncusudur. Kur'ân, insana doğruyu gösteren (*hüdâ*),[1] onu aydınlatan (*nûr*),[2] Allah'ın insana merhamet (*rahmet*) edip gönderdiği kitabıdır.[3] Allah kelâmının özel ismi olarak sadece *Kur'ân* kelimesine, âyetlerde yetmiş kez yer verilmektedir. Bununla birlikte Yüce Allah, Kur'ân'ı *kitâb*,[4] *vahiy*,[5] *zikir* (insana *öğüt* ve uyarı),[6] *hak* (doğrunun ölçüsü),[7] *en-nebeü'l-azîm* (büyük haber),[8] *kavlün sakîlün* (sorumluluğu ağır söz),[9] *ilim*,[10] *rûh* (insana hayat veren),[11] *şifâ* (benliğin hastalıklarını iyileştiren),[12] *furkān* (doğru ile yanlışı ayıran),[13] *burhân* (gerçeğin kesin kanıtı),[14] *beyyine* (gerçeğin belgesi),[15] *Kelâmullah* (Allah kelâmı),[16] *mesânî* (tekrar tekrar okunan),[17] *kavlün faslün* (hak ile bâtılı ayıran kesin söz),[18] *beyyinât* (kanıtlar),[19] *hakîm* (hikmet kaynağı),[20] *kerîm* (çok saygın),[21] *azîz* (çok değerli ve sağlam),[22] *beşîr* (müjdeleyici),[23] *nezîr* (uyarıcı),[24]

1 Bakara 2/185.
2 A'râf 7/157.
3 Yûnus 10/57.
4 Bakara 2/2.
5 Necm 53/4.
6 Sâd 38/87.
7 Bakara 2/91.
8 Nebe' 78/2.
9 Müzzemmil 73/5.
10 Bakara 2/145.
11 Şûra 42/52.
12 Yûnus 10/57.
13 Âl-i İmrân 3/4.
14 Nisâ 4/174.
15 Beyyine 98/1.
16 Tevbe 9/6.
17 Hicr 15/87.
18 Târık 86/13.
19 Bakara 2/159.
20 Yâsîn 36/2.
21 Vâkıa 57/77.
22 Fussılet 41/41.
23 Fussılet 41/4.
24 Fussılet 41/4.

hükmen Arabiyyen (Arapça bir hüküm),[25] *ahsenü'l-hadîs* (sözün en güzeli)[26] gibi isim ve sıfatlarla nitelemiştir.

Kur'ân kelimesinin kökeni hakkında birkaç görüş vardır. En yaygın görüşe göre, *Kur'ân* kelimesi; "herhangi yazılı veya sözlü bir şeyi okumak, seslendirmek" anlamına gelen *ka-ra-e* kökünden türemiştir. *"Onu zihninde toplayıp (cem'ahû) okumanı sağlama işi bize aittir. O hâlde onu okuduğumuz (kara'nâ) zaman sen onun okunuşunu (kur'ânehû) takip et"*[27] âyetlerindeki *ka-ra-e* kökünden gelen kelimeler bu anlamdadır. *Kur'ân* kelimesinin "birçok şeyi bir araya getirmek" anlamına gelen *ka-ra-ne* kökünden veya "bir şeyi içinde toplamak" anlamına gelen *ka-ra-e* kökünden geldiği de söylenmiştir.[28]

Kur'ân, Yüce Allah'tan *Cebrâil* aracılığıyla insanlara ulaştırılması için Son Peygamber Hz. Muhammed'e (sas) indirilen bir *vahiy*dir. Kur'ân'ın vahyedilmeden önce bulunduğu yeri ifade etmek üzere *levh-i mahfûz,*[29] *kitâb-ı meknûn*[30] ve *ümmü'l-kitâb* gibi kavramlar kullanılmıştır. *Tilâvet, tertîl* ve *kıraât* kavramları Kur'ân'ın okunmasını ifade eder. Kur'ân'ın mânalarını anlamak hakkında *fıkh-tefakkuh, tezekkür* ve *ders* kelimeleri kullanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'in özellikleri, indirilişi ve ona karşı Müşriklerin ve Yahudilerin tutumları birçok sûrede işlenmiştir. Allah'ın dininin temeli olması nedeniyle Kur'ân konusu, Allah, melek, peygamber, vahiy, önceki kitaplar, iman, ibadetler, ahlâkî öğütler, âhiret gibi konularla iç içe yer almaktadır.

---

25 Ra'd 13/37.

26 Zümer 39/23.

27 Kıyâme 75/17-18.

28 Halîl b. Ahmed, III, 369-370, 382-384; Taberî, II, 89-93; İbn Fâris, V, 76-77, 79; Cevherî, I, 64-65; Râgıb el-İsfahânî, s. 401-402.

29 Burûc 85/22.

30 Vâkıa 56/78.

Âlemlere rahmet olan Hz. Muhammed'e (sas) ilk vahyin gelişi üzerinden 10 yıl geçmişti. İslâm çağrısını kabul edip iman edenlerin sayısı çok azdı. Müşrikler Müminlere baskı ve işkence yapıyor, Resûlullah'ın peygamberliğine dair iftiralar atıyor, zor durumda bırakmak için ondan mucizeler istiyorlardı. Bir gün Kureyş'in ileri gelenleri Kâbe'de toplandı ve Hz. Peygamber'i de çağırdılar. Allah'ın Resûlü (sas), onların doğru yola ulaşmaları umuduyla yanlarına geldi. Onlar, "Ey Muhammed! Senden başka hiçbir Arap'ın böyle bir fitne çıkardığını bilmiyoruz. Ataların yolundan saptın, inandıklarımızı ayıpladın, fikirleri aşağıladın, ilâhlara hakaret ettin ve toplumu parçaladın. Senin yüzünden başımıza gelmedik kötülük kalmadı. Eğer bu getirdiğin söz ile mal mülk kazanma peşindeysen, aramızda mal toplayıp sana verelim. En zenginimiz sen ol. Aramızdaki en üstün kişi olmak istiyorsan, seni önderimiz yapalım; kral olmak istiyorsan, seni kralımız yapalım. Eğer bu sana gelen şey bir cin ise, seni ele geçirmişse, seni iyileştirmek için elimizden geleni yapalım, seni tedavi ettirelim." dediler. Resûlullah (sas) onlara şöyle karşılık verdi: *"Söylediklerinizin hiçbirisi bende yok. Benim size bu getirdiklerimi ne sizden mal istemek ne içinizde şerefli olmak ne de size kral olmak için getirdim. Ancak Allah, beni size bir elçi olarak gönderdi. Bana bir kitap indirdi ve size müjdeleyici ve uyarıcı olmamı bana emretti. Ben de Rabbimin kitabını size bildirdim, size öğüt verdim. Eğer size getirdiğimi kabul ederseniz, bu sizin dünya ve âhiretteki kazancınız olur. Ama reddederseniz, bana düşen, Allah aramızdaki hükmünü verene kadar sabretmektir."* Tekliflerine karşılık bulamayan Müşriklerin ileri gelenleri Resûlullah'tan bu kez mucize istemeye başladılar. Dağların kaldırılıp Mekke topraklarının genişletilmesini, büyük nehirler akıtılmasını, ölmüş atalarının diriltilmesini istediler. Eğer istekleri yerine getirilirse Resûlullah'ın gerçek bir peygamber olduğunu kabul edeceklerini söylüyorlardı. Peygamber Efendimiz yine kendisinin bunlar için gönderilmediğini,

dini onlara tebliğ ettiğini, kararın onlara ait olduğunu söyledi. Müşrikler bu sefer de Allah'ın, onu tasdik edecek ve kendileriyle konuşacak bir melek göndermesini, onun için hazineler, altından ve gümüşten saraylar yaratmasını istediler. Allah'ın Elçisi, bunları Rabbinden talep edip getirebilirse o zaman Allah katında değerli olduğunu anlayacaklarını belirttiler. Peygamberimiz, kendisinin bunlar için değil, sadece müjde vermek ve uyarmak için gönderildiğini söyledi. Ama Müşrikler Resûlullah (sas) ile tartışmaktan geri durmadılar. Bu kez gökten üzerlerine büyük cisimler yağdırmasını istediler. Resûlullah da gelen âyetle isterse bunu yalnız Allah'ın yapacağını bildirdi.[1] Bunun üzerine Müşrikler, istediklerini yapmadığı sürece ona iman etmeyeceklerini söylediler. Sevgili Peygamberimiz onların yanından üzgün bir şekilde ayrıldı. Fakat Yüce Allah ne tür mucize gösterilirse gösterilsin Müşriklerin ısrarla inat edip inanmayacağını biliyordu: *"Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân olsaydı (yine inanmazlardı). Fakat bütün işler Allah'a aittir. Müminler hâlâ anlamadılar mı ki Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi?"*[2]

KUR'ÂN, ALLAH'IN VAHYETTİĞİ SON KİTAPTIR

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِۚ ﴿٢﴾ كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَۙ
﴿٣﴾ بَشِيرًا وَنَذِيرًاۚ فَاَعْرَضَ اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٤﴾

"Hâ-mîm. Bu Kur'ân, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir; bilmek isteyenler için âyetleri apaçık hâle getirilmiş Arapça okunan bir kitaptır. Müjdeleyici ve uyarıcı olarak indirilmiştir ama çokları yüz çevirdi, artık onu işitmezler."

(Fussılet 41/1-4)

1 İsrâ 17/90-93: Taberî, XV, 87-90; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 300-302.
2 Ra'd 13/31: Taberî, XIII, 531-533; Vahidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 279-280.

Yüce Allah'ın insanoğluna gönderdiği son vahyi olan Kur'ân,[3] 610 senesinin Ramazan ayında, bin aydan daha hayırlı, mübarek Kadir gecesinde indirilmeye başlanmıştır.[4] O, tertemiz meleklerden başkasının dokunamadığı *Levh-i Mahfûz*'dan,[5] değerli, güçlü, arşın sahibi katında itibarlı ve güvenilir bir melek olan Cebrâil aracılığıyla Hz. Muhammed'in (sas) kalbine inmiştir.[6]

Resûl-i Ekrem'in kendi toplumuna gelişi,[7] Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in kabul olunmuş dualarının sonucuydu. Resûlullah (sas) şöyle söylemiştir: *"Ben, babam İbrâhim'in duası, Îsâ'nın müjdesi*[8] *ve annemin gördüğü rüyasıyım. Bütün peygamberlerin anneleri bu şekilde rüya görmüşlerdir. O rüyada annem kendinden bir nûr çıktığını ve Şam saraylarını aydınlattığını görmüştü."*[9] O, daha önce kendilerine kitap gelmemiş, *ümmî* bir toplumu şirkten ve putperestlikten temizlemek için gönderilen bir peygamberdi: *"Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara Kitap'ı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler."*[10] Kur'ân onları, yanlış inanç ve düşüncelerden, şirkten ve küfürden, çirkin tutum ve davranışlardan kurtarmak için en doğru, en sağlam yola götüren bir rehber olarak gönderilmişti.[11] Kur'ân'ın aydınlığına kavuşanlar dünyada doğruyu görecek, âhirette de Yüce Allah'ın merhametiyle cehennem azabından kurtulacaktı.[12]

Vahyin Mekke'de Hz. Peygamber'e inişiyle birlikte Müşrikler, sürekli olarak bu vahyin kaynağı hakkında iftiralar ürettiler. Kur'ân, Müşrikleri Allah'a iman etmeye çağırdığında onlar atalarının inancını bırakmadılar hatta onu var güçleriyle savundular: *"Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin.' dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter.' derler. Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler olsa da mı?"*[13] Onların bu tutumlarının asıl nedeni, çıkarları

---

3 Ahzâb 33/40: Mukātil b. Süleymân, III, 498; Taberî, XIX, 121.

4 Kadr 97/3.

5 Vâkıa 56/77-79; Abese 80/13-16; Burûc 85/21-22.

6 Bakara 2/185; Duhân 44/2-3; Kadr 97/1: Taberî, III, 188; XXI, 5-6; XXIV, 542-545; Zemahşerî, I, 383; V, 462-465; VI, 409-410.

7 Bakara 2/151; Âl-i İmrân 3/164; Talâk 65/11.

8 Saf 61/6.

9 Bakara 2/129: Taberî, I, 272-273; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 127.

10 Cum'a 62/2.

11 İsrâ 17/9.

12 Bakara 2/185; Nisâ 4/174; En'âm 6/157; A'râf 7/203; Tevbe 9/124; Yûnus 10/57-58; Yûsuf 12/111; İbrâhîm 14/1; Nahl 16/64, 89, 102; Fussılet 41/44; Şûrâ 42/52; Câsiye 45/11, 20; Talâk 65/11: Mukātil b. Süleyman, I, 161-162; Taberî, III, 192.

13 Mâide 5/104; ayrıca bk. Bakara 2/170.

ve arzularıydı.[14] Bunları savunmak için de birçok bahane ileri sürdüler. Kur'ân'ı Hz. Muhammed'in (sas) uydurduğunu söylediler. Peygamberimizin aklını yitirdiğini (*mecnûn*), kâhin olduğunu savundular. *"Hayır, dediler. Bunlar karmakarışık düşlerdir; hayır, onu kendisi uydurmuştur. O olsa olsa şairdir…"*[15] Hatta vahyin başkaları tarafından ona sabah akşam belletilen eskilerin masalları (*esâtîrü'l-evvelîn*) olduğunu iddia ettiler.[16] Kur'ân'ın bir sihir olduğu, ilâhî bir kelâm değil, ancak insan sözü olabileceği iftirasında bulundular.[17] Allah Teâlâ, bütün bu saldırılar karşısında Elçisi'nin bizzat Kur'ân ile mücadele (*cihad*) vermesini emretti.[18] Kur'ân-ı Kerîm'in yer ve gökte olan her şeyi bilen, âlemlerin Rabbi tarafından indirildiğini beyan buyurdu.[19]

Müşrikler, toplum içinde Peygamberimizin itibarını sarsmak amacıyla Kur'ân'ı başka bir insanın yardımıyla ürettiğini bile iddia ettiler: *"… 'Başkaları öğretmiş, cinlenmiş birisidir.' dediler."*[20] Cenâb-ı Hak, bu iddiayı da hemen reddetti: *"… Ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bu Kur'ân'ın dili ise açık seçik Arapçadır."*[21] Kur'ân bu asılsız iddia ve iftiraların aksine, güvenli bir yolla Allah'tan gelen bir vahiydir.[22] Hiçbir şekilde yanlış ve temelsiz (*bâtıl*) düşünceler ona giremez.[23] O yalnız doğruyu ve hakikati getirmiştir: *"Biz Kur'ân'ı sadece gerçeğin bilgisi olarak indirdik, o da (sana) yalnız gerçeği söyleyerek geldi…"*[24]

Mekke döneminde inen âyetler, Allah Resûlü'ne yönelik bütün bu iftiraların geçersizliğini ortaya koymuş ve Müşriklere tek tek cevap vermiştir.[25] Öncelikle Kur'ân, kendisine Allah'tan başka kaynak arayanları, âyetlerini incelemeye ve üzerinde düşünmeye çağırmıştır: *"Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"*[26] Vahiy inmeden önce, Hz. Muhammed (sas) onların arasında tam kırk yıl yaşamıştır.[27] Hepsi

---

14 Yûnus 10/15, 39; İsrâ 17/45-46; Kasas 28/48; Sebe' 34/31; Vâkıa 56/81-82; Hâkka 69/49; İnşikak 84/20-21: Mukātil b. Süleyman, II, 231; Taberî, XII, 136.

15 Enbiyâ 21/5.

16 Nahl 16/24; Furkān 25/5.

17 Müddessir 74/24-25.

18 Furkān 25/52: Mukâtil b. Süleyman, III, 237; Taberî, XVII, 470.

19 Secde 32/2.

20 Duhân 44/14.

21 Nahl 16/103.

22 Yûnus 10/37-40; Nahl 16/101; Kasas 28/48; Tûr 52/29-31.

23 Fussılet 41/42: Mukātil b. Süleyman, III, 745; Zemahşerî, V, 385.

24 İsrâ 17/105.

25 Furkān 25/4-5; Şuarâ 26/193-194, 210-212; Sâffât 37/35-36; Hâkka 69/41-42; Müddessir 74/24-25; Tekvîr 81/19-23, 25.

26 Nisâ 4/82: Taberî, VII, 251.

27 Yûnus 10/16.

çok iyi bilmektedir ki Peygamberimizin, hayatı boyunca bir tek yalanı duyulmamış, güven sarsan hareketi görülmemiştir. Onun ne şairlik ne kâhinlik ne de sihirbazlıkla işi olmuştur. Şimdi de Hz. Peygamber'in bir elçi olarak görevi, kendisine gelen vahyi halkına olduğu gibi aktarmaktır.[28] Allah'ın Son Elçisi olarak vahye müdahale etmesi de mümkün değildir.[29] Kur'ân'ı Rabbinden aldığı şekilde aynıyla tebliğ eden Peygamberimiz, içinde yaşadığı toplumu arındırmak üzere gelmiştir.[30] Kendisine indirilen hiçbir şeyi gizlememiş, aksine Allah'ın ona yaptığı uyarılar dahil[31] her şeyi toplumuna açıklamıştır.[32] O, Kur'ân ile insanları *"karanlıklardan aydınlığa çıkarmak"*,[33] küfür ve dalâlet karanlığından imanın aydınlığına eriştirmek, cehâlet ve körlük içindekilere Kur'ân'la doğru yolu göstermek üzere gönderilmiştir.[34]

Müşriklerin Kur'ân'a ve Allah Resûlü'ne yönelik itirazlarından birisi de Abdülmuttalib'in yetimi olan, orta hâlli birinin peygamber olarak seçilmesiydi. Onlara göre eğer Allah'tan bir kutsal kitap gelecekse, bu ancak zengin, kalabalık bir aileye sahip, güçlü ve meşhur birisine indirilmeliydi. Nitekim Velîd b. Mugîre'nin, "Eğer Muhammed'in dedikleri gerçek ise bu Kur'ân bana veya Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'ye indirilmeliydi." demesi üzerine inen âyetler, bunun Yüce Allah'ın takdirinde olduğunu belirtmiştir: *"Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."*[35]

Aslında vahiy karşısındaki bu inkârcı ve mağrur tutum, tarih boyunca defalarca tekrarlanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'i desteklemek için, kıssalarını anlattığı önceki peygamberlerin de benzer itirazlarla karşılaştığını aktarmıştır. Meselâ Hz. Mûsâ da Firavun'a Allah'ın mesajıyla gittiğinde Firavun, kibirle şöyle demişti: *"Ey milletim! Mısır'ın mülkiyeti benim değil mi? Şu ırmaklar ayaklarımın altında akmıyor mu? Bunları görmüyor musunuz? Ayrıca ben bu değersiz, neredeyse söylediğini anlatmaktan âciz adamdan daha iyi değil miyim? (O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse yahut dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!"*[36] Semûd

28 Ahkāf 46/9.
29 Hâkka 69/43-46.
30 Bakara 2/129, 151.
31 Enfâl 8/67-68; Mâide 5/67; Tevbe 9/43; Nahl 16/44, 64; Ahzâb 33/37; Tahrîm 66/1; Abese 80/1-8.
32 En'âm 6/50, 106, 155; Kehf 18/27; Kasas 28/87; Ankebût 29/45; Lokmân 31/21; Ahzâb 33/2; Şûrâ 42/13; Zuhruf 43/43; Ahkāf 46/9.
33 Hadîd 57/9.
34 İbrâhîm 14/1: Taberî, XIII, 588.
35 Zuhruf 43/31, 32: İbn Ebî Hâtim, X, 3282.
36 Zuhruf 43/51-53.

halkı da onlara gelen peygamberleri hakkında: *"İlâhî mesaj içimizden ona mı gönderilmiş? Hayır o, yalancının, küstahın biri!"*[37] demişlerdi. Yüce Allah, Tâlût'u İsrâiloğullarına yönetici olarak gönderince onlar da malı, mülkü ve saltanatı olmayan birisine uymak istemediklerini söylemişlerdi.[38] Müşriklerin haddini aşan taşkın isteklerine Kur'ân'ın cevabı ise şu olmuştu: *"O'nun dereceleri yüksektir, arşın sahibidir; buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir."*[39]

Yüce Allah, Kur'ân'ın doğru ve gerçek olduğunu ispat sadedinde, önceki kitapları da örnek göstermiştir. Çünkü Hz. Muhammed'den (sas) önce gelen bütün kutlu elçiler ve onlara inen sahifeler ve kitaplar tevhid özünde aynı bilgileri getirmiştir: *"Şüphesiz bu hükümler ilk sayfalarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın sayfalarında da vardır."*[40] Kur'ân, Müşrikler bu konuda bir kuşku içindeyseler, birlikte yaşadıkları Yahudilerin onları aydınlatabileceğini de söylemiştir: *"O Kur'ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır. İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?"*[41]

Peygamberlere inanmamakta direnen ve bunun için birçok bahane ileri süren diğer toplumlar gibi, Kureyşli Müşrikler de Allah Resûlü'nden mucize talebinde bulundular. Onun pınarlar akıtması,[42] içinde pınarların aktığı üzüm ve hurmalarla dolu bir bahçesinin olması,[43] iddia ettiği gibi gökyüzünü üzerlerine düşürmesi veya meleklerle beraber Allah'ı karşılarına getirmesi,[44] altından yapılmış bir evinin olması veya göğe yükselip onların okuyacağı bir kitapla geri gelmesi,[45] bir hazine indirmesi veya beraberinde bir meleğin gezmesi[46] talep ettikleri mucizeler arasındaydı. Ancak bütün bu isteklere karşı Resûl-i Ekrem'in getirdiği gerçek kanıt ve mucize Kur'ân idi. Nitekim *"Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?"*[47] diyen Müşriklere cevaben *"Kendilerine okunan bu Kitap'ı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu? Elbette inanan bir topluluk için onda rahmet ve ibret vardır."*[48] buyrulmuştu.

---

37 Kamer 54/25.
38 Bakara 2/247.
39 Mü'min 40/15.
40 A'lâ 87/18-19.
41 Şuarâ 26/196-197.
42 İsrâ 17/90.
43 İsrâ 17/91.
44 İsrâ 17/92.
45 İsrâ 17/93.
46 Hûd 11/12.
47 Ankebût 29/50.
48 Ankebût 29/51: Taberî, XVIII, 429.

Vahyin tek kaynağı ve yegâne koruyucusu Allah Teâlâ[49] olduğu hâlde, Müşrikler Kur'ân'ın insan üretimi olduğunda ısrar ettiler. Yüce Allah da onları, Kur'ân'ın bir benzerini getirmeye davet etti: *"… De ki: Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım. Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!"*[50] Aslında sonuç gün gibi ortadaydı: *"De ki: 'Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.'"*[51] Bu durumda, iddia sahiplerinin âciz birer yalancı ve Hz. Peygamber'in doğru sözlü bir elçi olduğu bütün açıklığı ile ortaya çıkıyordu.[52]

Müşriklerin Kur'ân'a yönelttiği bir diğer itiraz da onun âyet âyet inmesiydi: *"İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar."* Bunun üzerine Yüce Rabbimiz Kur'ân'ın parça parça inmesinin hikmetini şöyle açıkladı: *"Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik. Böylece onlar ne zaman bir talep ileri sürseler (bir şüphe, gerçeğe aykırı bir söz söyleseler) biz sana mutlaka (o anda Cebrâil'in getirdiği âyetlerle) kesin gerçeği ve en güzel açıklamayı bildiririz."*[53] Âyette bildirilen hikmet gereği Kur'ân, Peygamberimizin kalbine parça parça indirildi.[54]

Yüce Allah, hikmet dolu emir ve yasakları içeren vahyini Hz. Peygamber'e indirdiğinde[55] ona karşı çıkanlar vahyin aktarılmasına da engel olmaya çalıştılar. *"Bu Kur'ân'ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın."* dediler. Müfessirlerimiz bu ifadeyi, "Muhammed Kur'ân okuduğu zaman ıslık çalarak, karışık şeyler söyleyerek onun kafasını karıştırın.", "onu ayıplayın", "onu yalanlayın ve inkâr edin" şeklinde açıklamışlardır.[56] Nitekim hesap gününde Hz. Peygamber (sas) Müşriklerin bu aymazlık ve taşkınlıklarını Yüce Allah'a şöyle şikâyet edecektir: *"Resûl, 'Rabbim! Kavmim bu Kur'ân'a büsbütün ilgisiz kaldılar.' dedi."*[57]

Rabbimiz Kur'ân'ı göndermekle, Müşriklerin şu mazeretlerini de geçersiz kılmış oluyordu: *"Rabbimiz! Ah, ne olurdu, bize bir peygamber gönderseydin de*

---

49 A'râf 7/196: Mukātil b. Süleyman, II, 81; Taberî, X, 636.
50 Yûnus 10/38.
51 İsrâ 17/88.
52 Bakara 2/23-24; Yûnus 10/38; Hûd 11/13; İsrâ 17/88; Kasas 28/49; Tûr 52/34.
53 Furkān 25/32.
54 Furkān 25/32; İsrâ 17/106: Taberî, XVII, 445.
55 İsrâ 17/39: Taberî, XIV, 601.
56 Fussılet 41/26: Taberî, XX, 417-419; İbn Kesîr, XII, 233.
57 Furkān 25/30: İbn Kesîr, X, 303.

âyetlerine uyup Müminlerden olsaydık!"[58] Böylece Kur'ân'dan yüz çeviren Müşriklerin ellerinde kendilerini savunabilecekleri hiçbir gerekçe ve bahaneleri kalmamıştır. Nitekim Yüce Allah *"Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! ..."*[59] buyurmuştur.

KUR'ÂN; HİDAYET, ŞİFA ve RAHMETTİR

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُواۜ هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

"Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir. Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir."

(Yûnus 10/57-58)

Kur'ân daha önce bir peygamberin gönderilmediği *"Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri"*[60] uyarmak için gelmiştir. Muhatapların kalplerindeki hastalıkları iyileştirmek, doğru yolu göstererek onları kurtarmak, cehâletten uzaklaştırıp hakikatin bilgisine kavuşturmak için[61] ve onlara merhamet olarak gelmiş bir vahiydir.[62] Peygamber Efendimizin görevi de bu doğrultuda şöyle belirtilmiştir: *"… senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için Rabbinden bir rahmet olarak (sana da vahyettik); umulur ki düşünüp öğüt alırlar…"*[63] Yüce Allah, gönderdiği bu son vahiyle, Allah'a şirk koşarak yaşayan insanların *"Allah'ın ancak bir tek ilâh olduğunu"* bilmelerini istemiştir.[64] Bu yüzden, *"Bu kitap, insanların aklını aydınlatan ışık"* olarak gönderilmiştir.[65] Kur'ân, muhatapların, *"… ayrılığa düştükleri*

58 Kasas 28/47.
59 Nisâ 4/165; Tâhâ 20/133-134; Kasas 28/47.
60 En'âm 6/92, 155; Enbiyâ 21/50; Sâd 38/29; Fussılet 41/41; Zuhruf 43/4; Haşr 59/21.
61 A'râf 7/1-3.
62 Yûnus 10/57: Taberî, XII, 194.
63 Kasas 28/46; Yâsîn 37/6.
64 İbrâhîm 14/52.
65 Câsiye 45/20.

konuda onları aydınlatmak", doğrularla yanlışları net olarak açıklığa kavuşturmak için gelmiştir.[66]

Kur'ân, sadece insanoğluna gelen bir kitap değildir. Cinler de bu kitaba ve onu getiren Hz. Peygamber'e iman etmekle sorumlu tutulmuştur. Bu yüzden Kur'ân indiğinde cinler de onu dinlemiş, tıpkı insanlar gibi bazıları onun dosdoğru yola ve hidayete davet ettiğini anlayıp iman etmiş, bazıları ise inkârcı olmuştur.[67]

Mekke ve çevresinde yaşayanlar gerçekten de bir peygamberin gelip kendilerine doğruyu göstermesine muhtaçtılar. Adalet ve merhametten mahrum kalan sosyal dokuları bozulmuş, huzur ve güven beklentileri artmış, maneviyata olan ihtiyaçları had safhaya ulaşmıştı. Onlara bir elçi gelmeden önce bunu dile getiriyor; kendilerine bir uyarıcı gelirse doğru yolu tutacaklarına var güçleriyle yemin ediyorlardı. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece onların doğrudan uzaklaşmalarını arttırmıştı.[68] Kendilerine peygamber ve kitap geldiğinde pek çoğu bu çağrıya uymamakta direnmişti. Nitekim bu durum Kur'ân'da şöyle anlatılmıştı: *"Fakat onlara tarafımızdan o gerçek (Kur'ân) gelince, 'Ona da Mûsâ'ya verilenin benzeri verilmeli değil miydi?' dediler. Peki, daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi? 'Birbirini destekleyen iki sihir!' demişler ve eklemişlerdi: 'Doğrusu biz hiçbirine inanmıyoruz.'"* [69]

Karanlıklara gömülmüş ve daha önce uyarılmamış bir toplumu aydınlığa çıkarmak için gelen Kur'ân,[70] taptıkları putların kendilerine ne zarar ne de fayda verebileceğini onlara anlatmıştır.[71] Ehl-i kitap'ın ilâhlaştırdığı peygamberlerin de sonuçta yiyen içen, yaşayıp ölen insanlar olduğunu ve bunların asla ilâh olamayacağını değişik örneklerle açıklamıştır.[72] Kur'ân, tevhidi yani bir olan Allah'a iman esasını getirmiştir.[73] Ayrıca insanlar arasındaki bütün ilişkilerde, ölçü ve tartıda adâleti emretmiş, ailede iyi davranmayı ve akrabalık ilişkilerini sağlam tutmayı öğretmiş, temiz yiyeceklere izin vermiş ve yanlışın bilinmesini sağlamıştır.[74] Yine Kur'ân, insanın gayesiz yaratılmadığını, dünyada başıboş olmadığını, yaptıklarından âhirette hesap vereceğini bildirmiştir.[75] İnsanoğlunun iman etmekle ve salih ameller işleyerek

---

66 Nahl 16/64.
67 Ahkâf 46/29; Cin 72/1-2, 4, 11, 13, 14-15: Mukātil b. Süleyman, IV, 27; Taberî, XXI, 163-166.
68 Fâtır 35/42.
69 Kasas 28/47-48: İbn Kesîr, X, 468. Ayrıca bk. En'âm 6/155-157.
70 İbrâhîm 14/1; Sebe' 34/44.
71 Yûnus 10/18.
72 Mâide 5/75.
73 Enbiyâ 21/36, 66.
74 Bakara 2/168; Nisâ 4/135.
75 Mü'minûn 23/115.

yeryüzünde iyiliği yaymakla sorumlu olduğunu defalarca tekrarlamış,[76] Cenâb-ı Hak tarafından bir denge ve düzene sokulduktan sonra dünyada barışı, huzuru, dirliği ve düzeni bozmayı yasaklamıştır.[77]

Sevgili Peygamberimiz hicret ettikten sonra Kur'ân Medine'de yeni muhataplarla karşılaşmıştı. Buradaki halk içinde, Müşriklerden başka Allah'ın kitap ve peygamberler gönderdiği İsrâiloğulları da vardı. Allah'ın Son Elçisi (sas) onlardan kendi kitaplarını onaylayan yani aynı ilâhî kaynaktan gelmekle aynı iman ve ahlâk ilkelerine davet eden Kur'ân'a inanmalarını istedi. Aslında Kur'ân bu gerçeği vahyin başından beri vurgulamıştır.[78] Yüce Allah daha önce hidayet rehberi olarak Hz. Mûsâ'ya, Hz. Dâvûd'a ve Hz. Îsâ'ya kitaplar indirmiştir.[79] Kur'ân ise aynı gerçekleri getiren ancak bu defa, *"... İyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitaptır."*[80] Allah'ın daha önce gönderdiği kitaplara inanan kişilerden beklenen de bütün bu peygamberlere ve kitaplara ayrım gözetmeden inanmalarıydı: *"'Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur."* demeleriydi.[81] Zaten Yüce Allah, önceki peygamberlerinden de bunun sözünü almıştı: *"Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra elinizdekini doğrulayan bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz.' diyerek söz almış, 'Kabul ettiniz mi ve bu ahdimi üstlendiniz mi?' dediğinde 'Kabul ettik.' cevabını vermişlerdi. Bunun üzerine 'O hâlde şahit olunuz, ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim.' buyurmuştu."*[82]

Nitekim peygamberleri aracılığıyla ilâhî bir kitabın muhatabı olanlar arasından Yüce Allah'a içtenlikle ve gerektiği gibi inanmış olan kimseler Kur'ân'a da inandılar:[83] *"Ehl-i kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a hem size indirilene hem de kendilerine indirilmiş olana inanırlar, Allah'a karşı saygı duyup Allah'ın âyetlerini az bir pahaya değişmezler."*[84] Ancak çoğu da kendilerine Kur'ân âyetleri okununca ve *"'Allah'ın indirdiğine iman edin.' denilince, 'Biz sadece bize indirilene inanırız.' dediler ve ondan*

76 Bakara 2/25, 62, 82, 277.

77 A'râf 7/56.

78 Yûnus 10/37; Şuarâ 26/196; Ahkāf 46/12; A'lâ 87/18-19.

79 Âl-i İmrân 3/3-4; Nisâ 4/163: Taberî, V, 180-184; Âl-i İmrân 3/3-4; Nisâ 4/47; Mâide 5/48; En'âm 6/92; Yûnus 10/37; Yûsuf 12/111; Fâtır 35/31; Ahkāf 46/12, 30.

80 Ahkāf 46/12.

81 Bakara 2/136; ayrıca bk. Bakara 2/285; Nisâ 4/136.

82 Âl-i İmrân 3/81.

83 Ankebût 29/47.

84 Âl-i İmrân 3/199.

başkasını inkâr ettiler. Hâlbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır."[85] Medine'de Peygamberimizle tartışan ve onun tebliğini bir bütün olarak kabullenmeyen Yahudiler, vahyi parça parça edip işlerine gelen kısmına inanıp işlerine gelmeyeni bıraktılar. Allah yaptıklarının hesabını kesinlikle onlara soracaktır.[86] Hatta daha önceleri kendi kitaplarını tasdik eden bir kitap gelmesini bekledikleri hâlde inkârdan kaçınmadılar: *"Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) doğrulayan bir kitap gelmesini ve Müşriklere karşı bununla bir üstünlük kurmayı istiyorlardı. Oysa şimdi bilip tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler…"*[87]

Kur'ân-ı Kerîm, kendisinden önce gelen kitapları doğrulamasının ötesinde, onları korur ve denetler.[88] Çünkü o, gerçeğin ta kendisidir.[89] O, açık bir kitap ve aydınlığa götüren bir ışıktır.[90] Önceki kitapları izleyenlerin birçoğu dünya çıkarlarını tercih ederek bunlarda bulunan emir ve yasakların bir kısmını gizliyorlardı.[91] Kur'ân ise onların hile ve tahrifle gizledikleri birçok hakikati açığa çıkarıyor, anlaşmazlığa düştükleri konuları net bir şekilde ortaya koyuyordu:[92] *"Doğrusu bu Kur'ân, İsrâiloğullarına, üzerinde anlaşamadıkları pek çok şeyi açıklamaktadır."*[93]

KUR'ÂN, ANLAŞILMAK ve YAŞANMAK İÇİN İNDİRİLMİŞTİR

كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا اٰيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

"Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, (insanlar) âyetleri üzerinde iyice düşünsünler ve akıl iz'an sahipleri ondan öğütler alsınlar diye indirdik."

(Sâd 38/29)

85 Bakara 2/91.
86 Hicr 15/91-93: Taberî, XIV, 134-136.
87 Bakara 2/89: Taberî, II, 236-242.
88 Mâide 5/48.
89 Âl-i İmrân 3/3.
90 Mâide 5/15; Nûr 24/1; Tegābün 64/8.
91 Bakara 2/174.
92 Âl-i İmrân 3/3: Taberî, V, 180.
93 Neml 27/76.

Aziz ve Celîl olan Rabbimiz, Kur'ân'ı, üzerinde düşünülsün diye indirmiştir.[94] Dünya ve âhiretin anlamı üzerinde düşünülmeli, emir ve yasakların hikmeti gereğince anlaşılmalı ve geçmiş ümmetlerin yaşadıklarından dersler çıkarılmalıdır: *"Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, (insanlar) âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz'an sahipleri ondan öğütler alsınlar diye indirdik."*[95]

Kur'ân, insana değerini ve sorumluluğunu hatırlatmış, getirdiği emir ve yasaklarla da Müminlere önemli ve ağır bir emanet yüklemiştir.[96] Bu konu etkileyici bir dille şöyle ifade edilmiştir: *"Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün."*[97] Başka bir âyette Müşriklerin taleplerine cevap verilirken Kur'ân'ın önemi ve yüceliği şöyle belirtilmiştir: *"Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân olsaydı"* bu kitap yine Kur'ân olurdu.[98]

Kur'ân'ın indirildiği toplum tarafından anlaşılmasının ilk şartı, tabii ki onun ilk muhataplarının dilinde gönderilmesiydi. Bu yüzden de Kur'ân, Arapça gönderilmiştir. Bunun gerekçesi şöyle açıklanmıştır: *"Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi? ..."*[99] Yüce Allah, böylece vahyi anlamak konusunda muhatapların ileri sürebilecekleri en temel bahaneyi boşa çıkarmıştır.[100]

Kur'ân-ı Hakîm, Allah'ın merhametinin bir sonucu olarak,[101] muhataplarının rahat anlayacağı çok üstün, açık, etkileyici ve güzel bir Arapça ile indirilmiştir.[102] Onda doğru bilgiye dayalı açıklamalar[103] ve gerçekleri ortaya koyan[104] apaçık âyetler vardır.[105] Yüce Allah, günaha batanlar ile Müminlerin yolunun birbirinden ayrılması için âyetleri tam anlamıyla açıklamıştır.[106] Peygamberimize vahyedilen Kur'ân

---

94 Nahl 16/44.
95 Sâd 38/29.
96 Müzzemmil 73/5: Taberî, XXIII, 366; Zemahşerî, VI, 242; Râzî, XXX, 174.
97 Haşr 59/21.
98 Ra'd 13/31: Taberî, XIII, 538-539.
99 Fussılet 41/44.
100 Yûsuf 12/2; Ra'd 13/37; İbrâhîm 14/4; Nahl 16/103; Meryem 19/97; Tâhâ 20/113; Şuarâ 26/195-201; Zümer 39/28; Şûrâ 42/7; Zuhruf 43/3; Duhân 44/58; Ahkāf 46/12.
101 Rahmân 55/1-2: Taberî, XXII, 168.
102 Şuarâ 26/195.
103 A'râf 7/52.
104 Neml 27/1-3.
105 Nûr 24/46.
106 En'âm 6/55.

daveti, aklen ve fikren diri olanları uyarması için her şeyi açık seçik anlatmıştır.[107] Kur'ân'ın *"açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı"* olarak indirilmesi, *"Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde"* olmuştur.[108] Ancak Kur'ân'ın iyice düşünmeleri için getirdiği apaçık mesajlar, Müşriklerin hak ve hakikatten uzaklaşması sonucundan başka bir şey doğurmamıştır.[109]

Rabbimiz, Kur'ân'ı gönderdiği halkın onu iyice anlaması için çeşitli yollar kullanmıştır. Onlara önceki toplumların başlarından geçenler anlatılmış, öğütler verilmiş, bu kıssalardan ders almaları amaçlanmıştır.[110] Bu bağlamda Yüce Kitabımızda *"en güzel kıssalara"* yer verilmiştir.[111] Kıssaları niçin anlattığını Kur'ân bize şöyle açıklar: *"Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, Müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor."*[112] Ayrıca *"Kur'ân'da insanlar için her türlü misal, değişik şekillerde"* açıklanmış,[113] öğüt alsınlar diye çeşit çeşit örnekler verilmiştir.[114] Bu bağlamda şirk tevhidle, iman küfürle, cennet cehennemle, güzel ameller kötü amellerle, adâlet zulümle etkileyici bir üslupla karşılaştırılmıştır.[115] Meselâ putların hiçbir gücü olmadığı, ancak Yüce Allah'ın yegâne yaratıcı olduğu şöyle bir örnekle anlatılmıştır: *"Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!"*[116] Tek Allah'a kulluk etmekle birden çok ilâha tapmak arasındaki fark ise şu çarpıcı misalle dile getirilmiştir: *"… Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilâflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır."*[117]

Bir mucize olan Kur'ân'ın, son derece güzel ve etkileyici bir üslûbu, insanın aklına olduğu kadar gönlüne de seslenen bir dili vardır: *"Allah, kendi içinde uyumlu,*

---

107 Yâsîn 36/70.
108 Nahl 16/89.
109 İsrâ 17/41.
110 Yûsuf 12/3; Meryem 19/16, 41, 51, 54, 56; Nûr 24/34.
111 Yûsuf 12/3, 112.
112 Hûd 11/120.
113 Kehf 18/54.
114 Zümer 39/27.
115 En'âm 6/105, 114; Hûd 11/1; Yûsuf 12/111; Nahl 16/89; İsrâ 17/41, 89; Kehf 18/54; Tâhâ 20/113; Nûr 24/34; Rûm 30/58; Zümer 39/23; Fussılet 41/3: Mukātil b. Süleyman, I, 582; Taberî, IX, 471.
116 Hac 22/73.
117 Zümer 39/29.

gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah'ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir…"[118] Kur'ân'da herhangi bir çelişki, tutarsızlık, karmaşıklık ve düzensizlik yoktur: *"Şüphesiz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır. (Aslı) korunmuş bir kitaptadır. Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir."* Bu âyette Kur'ân'a dokunabilecekleri söylenen "tertemiz olanlar", tefsirlerimizde günahtan arınmış melekler ve peygamberler olarak belirtilmiştir. Şeytanların Kur'ân'a ulaşması ve dokunması engellenmiştir. Başta Cebrâil olmak üzere o tertemiz melekler (*sefere*) Kur'ân'ın korunmasında ve Peygamberimize ulaşmasında aracılık etmişlerdir. Günahkâr Müşrikler ve Münafıklar ise kalpleri Kur'ân'a karşı bütünüyle kapalı olduğu için ne Kur'ân'ı anlayabilirler ne de bu korunmuş kitaba el sürebilirler.[119]

Kur'ân hüküm ve hikmet dolu bir kitap olup, bütün yanlışlardan korunmuştur; helâl ve haramın, iyi ve kötünün ne olduğu bu yüce kitapta sağlam delillere dayandırılmıştır.[120] Allah Teâlâ, gönderdiği bu değerli sözün önce Peygamberimiz Hz. Muhammed'in kalbinde korunmasını sağlamış,[121] sonra da şu sözü vermiştir: *"Kesin olarak bilesiniz ki bu Kitap'ı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz."*[122] Dolayısıyla Kur'ân'ın ezberlenmesi ve korunması kolay olacaktır.[123] Âyet-i kerîmede *"Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"*[124] buyrulmakta, Allah tarafından gönderilen ibret ve öğütlerin kolay anlaşılır olduğuna dikkat çekilmektedir.[125]

Kur'ân'ın ilke ve mesajlarının doğru bir şekilde anlaşılmasının bir başka şartı daha vardır. O da muhatapların, bütün dikkatlerini toplayarak onu dinlemeleridir. Bu yüzden Kur'ân okunduğu zaman muhataplardan onu can kulağı ile dinlemeleri istenir. Kur'ân okuyacak olan kişi, her türlü olumsuz duygu ve düşünceden arınıp eûzü besmele çekerek tilavete başlar: *"Kur'ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."*[126] Dinleyenler ise bütün telaşlarını bir kenara bırakarak, büyük bir saygı ve ilgi ile Kur'ân'a odaklanmalıdır. Nitekim rivayete göre, Peygamberimizin

118 Zümer 39/23: Mukātil b. Süleyman, III, 675.
119 Vâkıa 56/77-79: Taberî, XXII, 363 vd.
120 Yûnus 10/1; Hûd 11/1; İsrâ 17/39; Lokmân 31/2; Zuhruf 43/4.
121 Kıyâme 75/16-19; A'lâ 87/6-7: Mukātil b. Süleyman, IV, 512; Taberî, XXIII, 500.
122 Hicr 15/9.
123 Hicr 15/9: Mukātil b. Süleyman, II, 425; Taberî, XIV, 18-19; Zemahşerî, III, 399-400.
124 Kamer 54/17.
125 Kamer 54/17: Taberî, XXII, 130-131; Zemahşerî, V, 658.
126 Nahl 16/98.

imamlığında namaz kılan bazı sahâbîlerin, onun kıraati esnasında birbirine selâm alıp vermeleri ya da Resûlullah (sas) ile beraber kıraat etmeleri üzerine şu ilâhî uyarı yapılmıştır: *"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız."*[127]

Kur'ân tilâvetinde Yüce Allah'ın bizlere öğrettiği bir başka yöntem de âyetlerin sakin ortamlarda, ağır ağır, üzerinde düşünerek okunmasıdır. Nitekim Kur'ân'ın yeni nâzil olmaya başladığı ve ilk inananlar üzerindeki baskıların her geçen gün arttığı o zor yıllarda, Hz. Peygamber'den (sas) inen âyetleri okumak için gece saatlerini tercih etmesi istenmiştir: *"Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında, bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Kur'ân'ı tane tane, hakkını vererek oku. Doğrusu biz sana, taşınması zor bir söz vahyedeceğiz. Şüphesiz gece vakti etki ve uyum yönünden daha uygun ve sözün zihne yerleşmesi bakımından daha elverişlidir. Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma durumu vardır."*[128] Bu ilâhî buyruk aslında Peygamberimize özel bir emirdi, ancak âyetin inmesinden sonra ashâb-ı kirâm da Resûlullah (sas) ile birlikte gecelerini namazda Kur'ân okuyarak geçirmişlerdi. Peygamberimiz okuyor, onlar da dinliyordu. Ancak bu durum bir süre sonra hayatın ritmini aksattığı için onlara zor geldi. Yüce Allah bundan on yıl sonra başka bir âyet indirerek Kur'ân okumayı, gündelik hayat şartlarına uygun bir şekilde devam ettirmelerini onlara şöyle öğütledi: *"... Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol kat edecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır..."*[129]

Kur'ân âyetleri hayatla âhenk içinde nâzil olurken, Medine'de yaşayan farklı gruplar, kendi mizaçlarına ve zihniyetlerine göre farklı tepkiler veriyordu. Müşrikler, Kur'ân'ın dinlenmesine ve anlaşılmasına engel olmak için birbirlerini kışkırtıyor, *"Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız."*[130] diyorlardı. Önyargılı ve inatçı tutumları yüzünden zaten onların kalpleri körelmiş, kulakları sağırlaşmıştı.[131] Münafıklar, dürüstlükten ve samimiyetten uzak, ikiyüzlü bir tutum içindeydiler. Hz. Peygamber'e ve Müminlere karşı inandıklarını söylüyor, kendi aralarında ise inkâr ettiklerini ifade ediyorlardı.[132] Allah'ın Kitabı'na ve Resûlüne

127 A'râf 7/204: Taberî, X, 658-664; İbn Ebî Hâtim, V, 1645-1647; İbn Kesîr, VI, 498-505.

128 Müzzemmil 73/1-7: Râzî, XXX, 171-177.

129 Müzzemmil 73/20: Taberî, XXIII, 361.

130 Fussılet 41/26: Mukātil b. Süleyman, III, 741; Taberî, XX, 417-418; Zemahşerî, V, 380.

131 En'âm 6/25.

132 Bakara 2/8, 14, 76; Nûr 24/47.

uymadıkları gibi, başkalarını da kendi saflarına çekmeye çalışıyorlardı.[133] *"Kalplerimiz bu Kur'ân'a kapalı, kulaklarımız ağır işitiyor."* diyorlardı.[134] Yahudiler ise, Kur'ân'ı, ona karşı savunmalar geliştirmek ve yalanlar uydurmak için dinliyorlardı.[135] Bunun için tam bir sahtekârlıkla, *"Gün başlarken Müminlere indirilmiş olana iman edip günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dinlerinden dönerler. Ve kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın."* diyorlardı.[136]

Allah'ın âyetleriyle alay edilen ortamlarda Müminlerin vermesi gereken asgari tepki, oradan uzaklaşmaktır. Mekkî bir âyette bu konu şöyle gündeme getirilmiştir: *"Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma!"*[137] Medenî bir âyette ise şöyle buyurulmuştur: *"O size kitapta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz. Allah elbette Münafıkların ve Kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir."*[138] Görüldüğü üzere, âyette Müminlerin Münafıklar ve Kâfirlerle dostluk kurup onlarla aynı ortamda bulunmamaları, inkârın ve küfrün alenen işlendiği yerden uzaklaşmaları emredilmiştir.[139]

Diğer taraftan, Kur'ân'a gönülden bağlı Müminler ise şöyle anlatılmıştır: *"Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rablerine güvenirler."*[140] Kur'ân'ın her seslenişinde bu sese kulak vererek hidayet davetine icabet eden Müminlerin, âyetleri dinledikçe Allah'a olan iman, güven ve sadakatleri artmıştır. Oysa Münafıklar, kendilerine bildirilen emirleri ciddiye almamış, öğütlerden nasiplenmemişlerdir. Çünkü onlar Kur'ân'a iman etmemişlerdi.[141] Münafıklar, yeni bir sûre indiğinde "Bu sûre hanginizin imanını arttırdı?" diyerek Müminlerle alay etmiş, onları da imandan çevirmek istemişlerdir. Ne var ki inen her bir âyet, her bir sûre Müminlerin imanlarını daha da güçlendirmiştir.[142] Çünkü onlar âyetleri kendileri

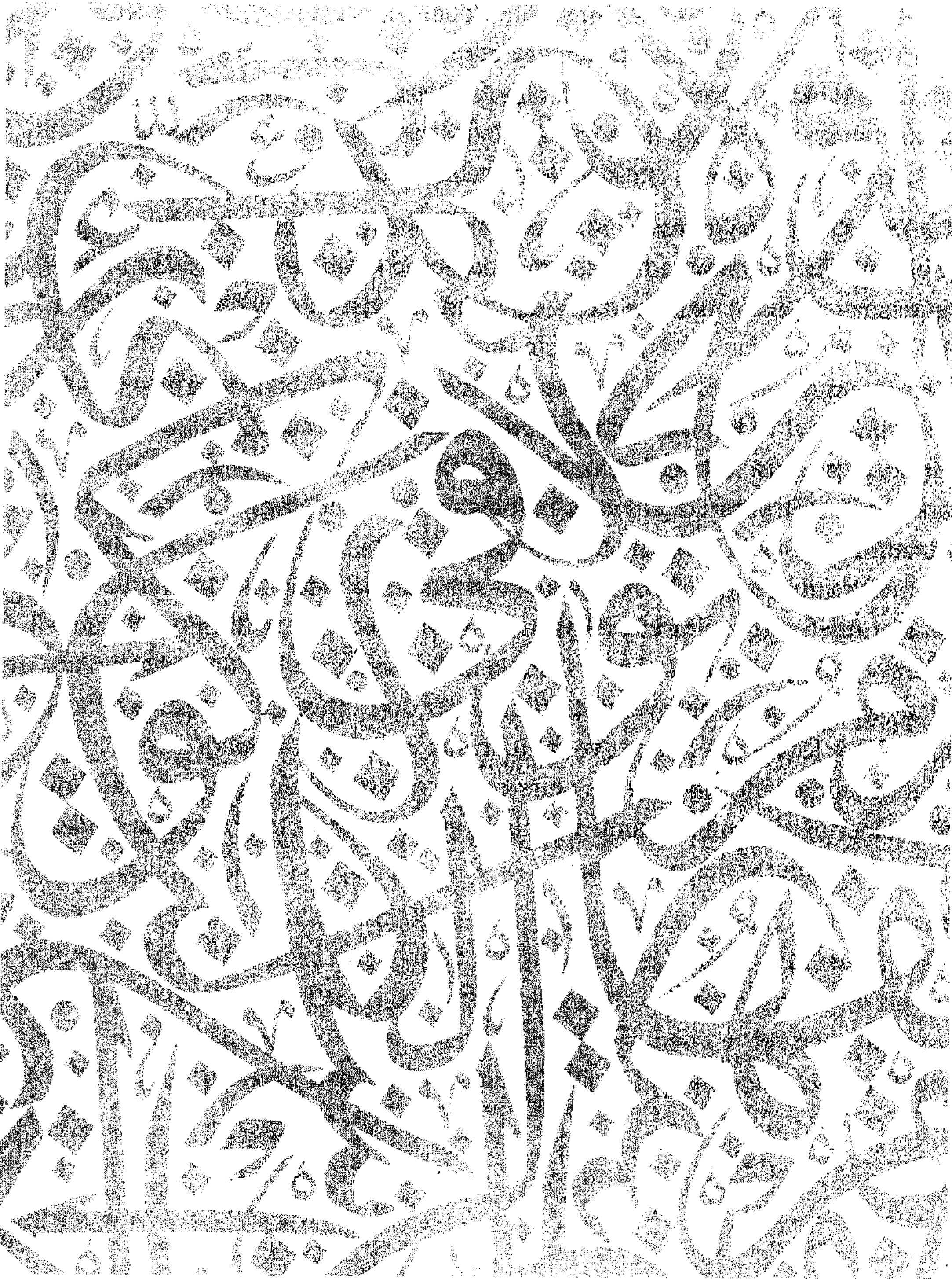
133 Nisâ 4/61.
134 Bakara 2/88; Nisâ 4/155.
135 Mâide 5/41.
136 Âl-i İmrân 3/72-73.
137 En'âm 6/68.
138 Nisâ 4/140.
139 Nisâ 4/140: Taberî, VII, 602-603; İbn Kesîr, IV, 314.
140 Enfâl 8/2.
141 Enfâl 8/2: Taberî, XI, 28.
142 Tevbe 9/124: Taberî, XII, 88-89.

için büyük bir hayır, bereket ve rahmet olarak değerlendirmiş ve ilâhî mesajlara göre hayatlarına yön vererek davranışlarını düzenlemişlerdir.[143] Böylece Kur'ân, Müminlerin zihniyet, duygu, algı, tutum ve davranışlarının temelini oluşturmuştur. Onların bu bağlılıkları âyette şöyle anlatılır: *"Aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme bağlasın diye Allah'a ve Resûlüne çağrıldıklarında Müminlerin sözü, 'Dinledik ve boyun eğdik.' demekten ibarettir. İşte kurtuluşa erenler de bunlardır!"*[144]

Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlere gelen vahiy zincirinin son halkasıdır. Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (sas) gönderilen bu Allah kelâmı, insanları hakikatle bağdaşmayan (*bâtıl*) inanç ve davranışlardan uzaklaştırmak, onları hem dünya hem de âhiret mutluluğuna eriştirmek için gelmiştir. Kur'ân, tek bir ilâha, Cenâb-ı Hakk'a iman etmeyi şart koşmuş, tevhide bağlanan yürekleri ibadete ve güzel ahlâka davet etmiştir. İyi ve kötüyü, doğru ve yanlışı, günah ve sevabı, helâl ve haramı öğretmiş, insanlar arası ilişkilerde hak, adâlet, sulh ve merhamet yolunu öğütlemiştir. İnsanoğluna niçin yaratıldığını ve Rabbine nasıl kulluk edeceğini açıklamış, toplumda huzurlu ve güvenli bir yapı oluşturmanın imkânını sunmuştur. İnsanoğlunun başıboş yaratılmadığını, onurlu olduğu kadar sorumlu da olduğunu, bu dünyadayken yaptıklarının hesabını âhirette Allah karşısında vereceğini bildirmiştir. Kısacası, son derece etkileyici ve anlaşılır bir üslûpla bizlere seslenen Kur'ân, muhatapları tarafından okunup anlaşılmayı ve gösterdiği ilkeler doğrultusunda yaşanmayı beklemektedir. Yüce Kitabımız, hidayet ve rahmet, şifa ve bereket kaynağı, eşsiz bir kitaptır. Hangi çağda hangi coğrafyada olursa olsun ona gönlünü açana o da kendini açar; öğrettiklerini yaşayanın yolunu aydınlatır; kötü, yanlış ve bâtıl ne varsa ondan uzaklaştırırak selâmet yollarına ulaştırır.

143 Tevbe 9/124; Nahl 16/30: Mukātil b. Süleyman, II, 204, 467; Taberî, XII, 88-89; XIV, 210.
144 Nûr 4/51, 52.

HİKMET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

...وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُؕ
وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظ۪يماً ﴿١١٣﴾

"... Allah sana Kitap'ı ve hikmeti indirmiş, bilmediğini sana öğretmiştir. Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur."

(Nisâ 4/113)

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى ف۪ي بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَط۪يفاً خَب۪يراً ﴿٣٤﴾

"Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Allah bütün incelikleri ve gizlilikleri bilir, her şeyden haberdardır."

(Ahzâb 33/34)

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ م۪يثَاقَ النَّبِيّ۪نَ لَمَٓا اٰتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ
مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِه۪ وَلَتَنْصُرُنَّهُۜ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ
اِصْر۪يۜ قَالُٓوا اَقْرَرْنَاۜ قَالَ فَاشْهَدُوا وَاَنَا۬ مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِد۪ينَ ﴿٨١﴾

"Hani, Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra elinizdekini doğrulayan bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz.' diye söz almıştı. Onlara 'Kabul ettiniz mi ve bu ağır görevi üstlendiniz mi?' demişti. Onlar, 'Kabul ettik.' cevabını vermişlerdi. Allah da bunun üzerine 'O hâlde şahit olun, ben de sizinle birlikte şahit olanlardanım.' buyurmuştu."

(Âl-i İmrân 3/81)

ذٰلِكَ مِمَّٓا اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِۜ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ
فَتُلْقٰى ف۪ي جَهَنَّمَ مَلُوماً مَدْحُوراً ﴿٣٩﴾

"İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdir. Allah'tan başka ilâh tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın."

(İsrâ 17/39)

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ اِذْ بَعَثَ ف۪يهِمْ رَسُولًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِه۪ وَيُزَكّ۪يهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَۚ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿١٦٤﴾

"And olsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, Müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı."

(Âl-i İmrân 3/164)

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا ع۪يسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَت۪ي عَلَيْكَ وَعَلٰى وَالِدَتِكَۢ اِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًاۚ وَاِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَۚ ... ﴿١١٠﴾

"İşte o zaman Allah şöyle diyecek: 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lutfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin hâlinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim..."

(Mâide 5/110)

فَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللّٰهِۙ وَقَتَلَ دَاوُ۫دُ جَالُوتَ وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَٓاءُۜ ... ﴿٢٥١﴾

"Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler, Dâvûd da Câlût'u öldürdü ve Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti..."

(Bakara 2/251)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِۜ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِه۪ۚ
وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿١٢﴾

"Andolsun ki vaktiyle Lokman'a hikmeti vermiş, şöyle demiştik: Allah'a şükret, O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır."

(Lokmân 31/12)

اُدْعُ اِلٰى سَب۪يلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّت۪ي هِيَ
اَحْسَنُۜ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَب۪يلِه۪ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَد۪ينَ ﴿١٢٥﴾

"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir."

(Nahl 16/125)

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُو۫تِيَ خَيْراً كَث۪يراًۜ
وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

"O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra erişmiş demektir. Bunu ise ancak derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anlarlar."

(Bakara 2/269)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de *hikmet* kelimesi 20 yerde geçer. Bunların 10 tanesi *kitâb* kelimesiyle birlikte kullanılır. Bir yerde *kitâb* ve *mülk* kelimeleriyle, iki yerde *mülk* kelimesiyle, birer defa da *mev'iza, hayr* ve *âyet* kelimeleriyle beraber yer alır. *Hikmet* öncelikle peygamberlere kitabın yanı sıra verilmiş bir bilgi ve bir ilâhî lütuftur. Bu, kendilerine inen kitabın anlamını en iyi şekilde anlayıp uygulama yetisi, yetkisi ve becerisidir. Peygamberlere ait bir *hikmet* diyebileceğimiz bu gerçek, peygamberlerin hayatında *sünnet* olarak gerçekleşmiştir. Egemenlik (*mülk*) ile birlikte verilen hikmet, insanların idaresini ve devlet yönetimini adâletle ve doğrulukla yerine getirme bilgisi ve becerisidir. Öğüt vermek (*mev'iza*) ile birlikte anılan hikmet ise, insanları Allah'a çağırmada en uygun yöntemi bulup kullanma yeteneğidir. Lokman'a verilen hikmet, Allah'ın nimetlerini tanıyıp ona şükretme başarısıdır. Peygamber olma şartı aranmaksızın insana verilen hikmet de onun saflığı bozulmamış aklını kullanarak vahiyle gelen gerçeği anlayıp içselleştirmesi ve gereğini yapmasıdır.

Hikmet "bir şeyin düzgün olmasını sağlamak amacıyla onun yanlışlığına engel olmak ve onu hatadan uzak tutmak" anlamına gelir.[1] Hayvanın düz yoldan ayrılıp sağa sola sapmasına engel olduğu ve binicinin kontrolü sağlamasına yardım ettiği için ağzına vurulan *gem*e de bu kökten gelen *hakemetü'l-licâm* denmiştir.[2] Bu anlamla ilgi kurularak *hikmet*; "insanı haksızlık, bozgunculuk, cahillik ve akılsızlıktan koruyup engelleyen bir yeti"[3] olarak tanımlanabilir. Bu kelime "doğru söz söylemek, yerli yerince ve sağlam iş yapmak (*ihkâm/istihkâm*)" anlamına da gelir.[4] *Hikmet*; adâlet, ilim, hilim ve cömertlik gibi erdemlerle yakından ilgilidir.[5]

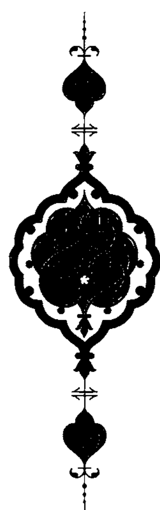
1 İbn Fâris, II, 91; Ebû Hâtim Sicistânî, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 181.
2 Cevherî, V, 1902; İbn Fâris, II, 91.
3 Cevherî, V, 1902; İbn Fâris, II, 91.
4 Cevherî, V, 1902; Ebü'l-Bekā el-Kefevî, *el-Külliyyât*, s. 382; Tehânevî, I, 701.
5 Râgıb el-İsfahânî, *eẕ-Ẕerî'a ilâ Mekârimi'ş-Şerî'a*, s. 104-105; Fîrûzâbâdî, s. 1095.

İlk dönem müfessirlerinden Mukātil b. Süleyman (ö. 150/767), *hikmet*in Kur'ân'ın öğütleri ve anlam incelikleri,[6] anlayış, ilim[7] ve peygamberlik[8] mânalarına geldiğini belirtir.[9] Fîrûzâbâdî (ö. 816/1414), *hikmet* kelimesinin âyetlerdeki kullanımlarını dikkate alarak adâlet, ilim, sağduyu ve hoşgörü, nübüvvet, Kur'ân ve İncil anlamlarını ifade ettiğini belirtmektedir.[10] Seyyid Şerîf Cürcânî'ye (ö. 813/1413) göre *hikmet*, "insanın gücü nispetinde varlıkların gerçek durumlarını bilmesidir." Yine ona göre *hikmet*in "bilgi-eylem bütünlüğü; gerçeği anlatan, gereksiz lafızlardan arındırılmış, akla uygun, özlü söz" gibi anlamları vardır. *Hüküm* de bir yönüyle hikmettir. *Hüküm* ve *hikmet* kelimeleri bilmek, anlamak ve adâletle yargıda bulunmak anlamlarında buluşur.[11] Bu nedenle peygamberlere verilen *hüküm*den ilim, fıkıh, hikmet ve adâletle hükmetme kastedilir.[12]

Hikmet kelimesinin Kur'ân'da kullanıldığı yerlere bakıldığında onun birçok konu ve kavramla ilgisi olduğu görülür. Öncelikle hikmetin kaynağı olan ve onu kullarına ihsan eden *Allah*'tır. Yüce Allah'ın *"Hakîm"* ismi, Kur'ân'da O'na ait olarak 92 defa geçer. Her iş ve emrinde hikmet sahibi olan, hepsini yerli yerince ve en güzel şekilde yapan Allah, gönderdiği *peygamberlere* hikmet vermiştir. Genel olarak peygamberlere hikmet *kitâb* ile birlikte verilmiştir. Hikmetin mülk yani yönetimle de yakın ilişkisi vardır. Çünkü Âl-i İbrâhîm'e ve Hz. Dâvûd'a mülk ile birlikte hikmetin verildiği belirtilir.[13] *Vahiy* ve *Kur'ân* bütünüyle hikmettir. İnsanları Allah'a *davet* ve *tebliğ*de hikmetin çok önemli bir yeri vardır. Hikmet verilen kimseye çok büyük bir *hayır* yani iyilik verilmiştir.

---

6 Bakara 2/231, 269; Nisâ 4/113; Nahl 16/125.
7 En'âm 6/89; Meryem 19/12; Lokmân 31/12.
8 Bakara 2/251; Nisâ 4/54; Sâd 38/20.
9 Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 28-29.
10 Fîrûzâbâdî, s. 1095.
11 İbn Manzûr, XII, 140-141.
12 Yûsuf 12/22; Meryem 19/12; Kasas 28/14.
13 Nisâ 4/54; Sâd 38/20.

HİKMETİN KAYNAĞI VAHİYDİR

ذٰلِكَ مِمَّٓا اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِۜ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ فَتُلْقٰى فٖى جَهَنَّمَ مَلُوماً مَدْحُوراً ﴿٣٩﴾

"İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdir. Allah'tan başka ilâh tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın."

(İsrâ 17/39)

Yüce Allah'ın kendisini tanıttığı *Hakîm*, *Ahkemü'l-Hâkimîn*[1] ve *Hakem*[2] isimlerinde *hikmet*le ilgili şu incelikler vardır: Allah'ın hikmeti kusursuzdur. O, yarattıklarını ölçüsüyle ve en uygun şekilde yaratır. Hükmünü en doğru şekilde verir. Her işi yerli yerince ve sapasağlam yapar.[3] Allah bütün sözlerinde ve fiillerinde hikmet sahibidir; ilmi, hikmeti ve adaletiyle her eşyayı yerli yerine koyar.[4] Her şeye hakkını verir ve her şeyi olması gerektiği şekilde yaratır. Taberî'ye (ö. 310/923) göre, "O'nun tedbirinde (yaratmasında ve yönetmesinde) hiçbir düzensizlik, bozukluk, zayıflık, yanlışlık (*halel*) ve eksiklik (*zelel*) yoktur."[5] İbn Kesîr'e (ö. 774/1373) göre, "Allah yaratmasında, emretmesinde, dilediğine dilediğini öğretmesinde, dilediğini dilediğinden menetmesinde tam bir hikmet ve adâlet sahibidir."[6] İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88)

1 Tîn 95/8.
2 En'âm 6/114.
3 Taberî, I, 529; İbn Manzûr, XII, 140.
4 Bakara 2/129: Taberî, II, 578; İbn Kesîr, II, 98.
5 Bakara 2/129: Taberî, II, 578.
6 Bakara 2/32: İbn Kesîr, I, 350.

ifadesiyle meselâ "Allah, Âdem'i yeryüzünde halife yapmakla çok hikmetli davranmış, tam olarak isabet etmiştir."[7] Kısaca onun, hem ilmi hem de hikmeti kusursuzdur. Yüce Allah, hikmetin gerçek sahibidir.[8]

Allah Teâlâ, hikmeti kullarına *vahiy* yoluyla öğretir. Nitekim Kur'ân'ın birçok yerinde hikmetin kaynağının vahiy olduğu belirtilir.[9] Sonsuz hikmet sahibi olan Allah'tan peygamberlere gelen vahiy, "doğru olanı bilip yapmayı öğreten bilgiler"den ibarettir: *"Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi; bunlar eksiksiz birer hikmet! Ama uyarılar fayda vermiyor."*[10] Âyetler, Kur'ân'ın bütünüyle hikmet olduğunu göstermektedir. Kur'ân *hakîm* bir kitaptır,[11] yani hikmetle dopdoludur. O; dili, üslubu ve içeriği bakımından tam bir hikmet hazinesidir.[12] Şu hadis bu durumu vurgular: *"... Kur'ân-ı Kerîm; insanlar arasında çıkacak anlaşmazlıkların çözümlerini barındırır. Hak ile bâtılın, doğru ile yanlışın arasını ayırır. O, boş ve anlamsız bir söz değildir. Onu terk eden azgını Allah helâk eder, O'nun dışında doğru yol arayanı saptırır. O, Allah'ın sapasağlam ipidir. Hikmetli öğüdü ve dosdoğru yoludur. Kendisine bağlananlar hiçbir zaman sapmaz. Onu söyleyen diller yanılmaz... Onunla konuşanlar hep doğru söyler. Onunla hüküm verenler doğru karar verip âdil davranır. Onu uygulayanlar mükâfat kazanır. Ona çağıran dosdoğru yolu bulur."*[13] Bu hadis, Kur'ân'ı anlayıp gereğini yapmanın tam anlamıyla hikmet olduğunu dile getirir. Yine bir seferinde Hz. Peygamber (sas), *"Allah kimin iyiliğini dilerse onun dini doğru bir şekilde anlamasını sağlar."* buyurmuştur.[14] Nitekim *"... Kime hikmet verilirse ona pek çok iyilik verilmiş olur..."*[15] âyetinde geçen hikmet de "Kur'ân'ı doğru anlamak" şeklinde yorumlanmaktadır.[16] Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) şu açıklamasını bu anlamda değerlendirmek mümkündür: "Yüce Allah semadan yüz dört kitap indirdi. Bu kitaplardaki bütün bilgileri dördünün içinde topladı. Bunlar Tevrat, İncil, Zebûr ve Kur'ân'dır. Sonra ilk üç kitapta bulunan bilgileri de Kur'ân'a yerleştirdi."[17]

Kur'ân'ın hikmet oluşunu anlatması bakımından İsrâ sûresinin 22-39. âyetleri güzel bir örnektir. Bu âyetlerde bazı emir ve yasaklar sayılır. Sonunda da *"İşte*

---

7 Bakara 2/32: Râzî, II, 228; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 97.
8 Bakara 2/129: Taberî, II, 578; Nesefî, *Tebṣıratü'l-Edille*, I, 384-385; Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliye*, III, 279.
9 İsrâ 17/39.
10 Kamer 54/4-5.
11 Yûnus 10/1; Lokmân 31/2; Yâsîn 36/2.
12 Yûnus 10/1: Râzî, XVII, 5; Elmalılı, IV, 2664-2665.
13 Âl-i İmrân 3/103: Begavî (1420), I, 58; Tirmizî, "Feżâ'ilü'l-Ḳur'ân", 14; Dârimî, "Feżâ'ilü'l-Ḳur'ân", 1.
14 Bakara 2/269: Kurtubî, IV, 357; Buhârî, "İlim", 10; Müslim, "İmâre", 175; Tirmizî, "İlim", 4.
15 Bakara 2/269.
16 Bakara 2/269: Taberî, V, 8.
17 Fâtiha 1/1: Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, I, 21; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, II, 450-451.

bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdir."[18] buyrulur. Bu hikmetlerden bazıları şunlardır: Allah'tan başka ilâh tanımamak, ana babaya iyilik yapmak, özellikle yaşlılıklarında daha yakın ilgi göstermek, akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını vermek, israf etmemek, çocukları öldürmemek, zinaya yaklaşmamak, cana kıymamak, yetim malını haksız yere yememek ve onu güzel bir şekilde korumak, ölçü ve tartıyı doğru yapmak, gözü, kulağı ve kalbi günahtan korumak, kibre kapılıp büyüklenmemek.

Kur'ân-ı Kerîm'den önceki ilâhî kitaplar da hikmet dolu idi. Nitekim Kur'ân, Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ'nın sahifelerinden her türlü kötülükten ve günahtan arınma, Yüce Allah'ın adını anıp namaz kılma, daha hayırlı ve kalıcı olan âhireti tercih etme, kimsenin başkasının günah yükünü yüklenmemesi ve herkesin kendi yaptıklarının karşılığını alacağı hikmetlerini aktarır.[19] İlgili âyetlerde, peygamberlere Cenâb-ı Hak tarafından vahiyden başka hikmetin de verildiği belirtilir. Örneğin Allah, Sevgili Peygamberimize "kitap indirdiğini", bununla birlikte "hikmet de indirdiğini" ve "ona bilmediklerini öğrettiğini" açıklar.[20] Hz. Peygamber'e verilen görevlerden biri de kitap ile birlikte Allah'tan kendisine gelen hikmeti "insanlara öğretmek"tir.[21] Ayrıca Hz. Îsâ'ya kitap, Tevrat ve İncil'in dışında bir hikmetin öğretildiğini de âyetlerde okuyoruz.[22] Taberî bu hikmeti, ilâhî buyrukların uygulaması olan *sünnet* olarak tefsir etmektedir.[23]

PEYGAMBERLER HİKMETLE DESTEKLENMİŞTİR

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ النَّبِيّٖنَ لَمَٓا اٰتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا
مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهُۜ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ اِصْرٖيۜ قَالُٓوا اَقْرَرْنَاۜ قَالَ
فَاشْهَدُوا وَاَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٨١﴾

18 İsrâ 17/39.
19 Necm 53/36-42; A'lâ 87/14-19.
20 Nisâ 4/113.
21 Bakara 2/129, 151; Âl-i İmrân 3/164; Cum'a 62/2.
22 Âl-i İmrân 3/48; Mâide 5/110.
23 Âl-i İmrân 3/48: Taberî, V,417.

"Hani, Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra elinizdekini doğrulayan bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz.' diye söz almıştı. Onlara 'Kabul ettiniz mi ve bu ağır görevi üstlendiniz mi?' demişti. Onlar, 'Kabul ettik.' cevabını vermişlerdi. Allah da bunun üzerine 'O hâlde şahit olun, ben de sizinle birlikte şahit olanlardanım.' buyurmuştu."

(Âl-i İmrân 3/81)

Hz. İbrâhim henüz bir delikanlıydı. Yüreği, eşi ve benzeri olmayan Allah'a inanmanın heyecanıyla çarpıyordu. Her daim O'nu anıyor, her işinde O'nun hoşnutluğunu arıyordu. Halkının anlamsız bir şekilde taptığı putlara karşı büyük bir nefret duyuyordu. İstiyordu ki insanlar bu vahim yanlıştan, şirkten kurtulsun. Bu nedenle uzun zamandır aklında gezdirdiği fikri uygulamak için fırsat kollamaya başlamıştı. Bir bayram gecesi halkın eğlenmek üzere putların bulunduğu mâbetten uzaklaştığı sırada Hz. İbrâhim, putların hepsini kırıp yerle bir etmişti. Sadece en büyüğünü bırakmış, baltayı da onun boynuna asmıştı. Mâbede girenler, bunu kimin yaptığını tahmin etmiş ve "İlâhlarımıza bunu sen mi yaptın İbrâhim?" diyerek onu sorguya çekmişlerdi. Onların sorgusuna soruyla cevap verdi Hz. İbrâhim: "Belki bu büyükleri kırmıştır, sorun bakayım ona, tabi konuşabiliyorsa!" Böylece Hz. İbrâhim, putperest toplumunu yaptıklarının ne denli anlamsız olduğunu düşünmeye çağırmıştı. Karşısındakiler şaşırdılar: "Sen de biliyorsun ki bunlar konuşamazlar." dediler. Buna karşılık İbrâhim (as), hikmet yüklü şu sözleri söyledi: *"Allah'ı bırakıp size ne fayda ne de zarar verebilecek olan putlara mı tapınıp duruyorsunuz? Yazıklar olsun size de taptıklarınıza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?"*[24]

Hikmet, doğru ve faydalı bilgi ile birlikte, yerli yerince yapılan işi de kapsar. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerin dilinden aktardığı sözlerde hikmetin hem bilgi hem de davranış yönünü anlatır. Hz. İbrâhim'in, *"Rabbim! Bana hikmet ver!"*[25] duası hikmetin bilgi yönünü; *"Rabbim beni iyiler arasına kat!"*[26] duası ise davranış yönünü dile getirir. Allah'ın Hz. Mûsâ'ya *"Kuşkusuz ben, yalnız ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur."*[27] buyruğu ilmî hikmete işarettir. Peşinden gelen *"O hâlde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namaz kıl."*[28] buyruğu ise amelî hikmeti anlatır.

24 Enbiyâ 21/57-67.
25 Şuarâ 26/83: Kurtubî, XVI, 41.
26 Şuarâ 26/83.
27 Tâhâ 20/14.
28 Tâhâ 20/14.

Yine Hz. Îsâ'nın *"Ben Allah'ın kuluyum. O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım o beni bereketli kıldı."*[29] sözleri hikmetli bilgidir. Ardından gelen *"Yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti."*[30] sözü ise hikmetli davranıştır. Resûlullah'a (sas) hitaben, *"Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur."*[31] buyruğu Allah'ın ona verdiği hikmetli bilgiyi; peşinden gelen *"Kendi günahın için, erkek kadın Müminler için Allah'tan af dile."*[32] sözü hikmetli davranışı gösterir.

Allah, bu seçkin kullarına hem kitap hem de hikmet vermişti.[33] Buna göre kitabın yanı sıra hikmetle donatılmış olmak, her peygamberin sahip olduğu bir özelliktir. Nitekim Hz. İbrâhim'in oğulları Hz. İshak ve Hz. İsmâil'in soyundan insanlığı aydınlatan nice peygamberler gelmiş, onlara kitap ve hikmet verilmişti.[34] Hz. Lût da kendisine hüküm ve hikmet verilen bir peygamberdi.[35] Bu hikmet, okunan kitabın dışında Allah'ın onlara verdiği bilgi, yetenek, algı ve duygu gücüydü.[36] Hz. İbrâhim'in Kur'ân'da yer alan şu duası hikmetle yaşanan bir hayatın yansımasıydı: *"İyi bilin ki âlemlerin Rabbi dışında taptıklarınız benim düşmanımdır; O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir. Hastalandığım zaman bana şifa verendir. Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır. Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur. Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle! Beni, naîm cennetine girenlerden eyle! Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu. İnsanların diriltileceği günde, Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği günde beni mahcup etme!"*[37]

İbrâhim (as) gibi Hz. Mûsâ da kendisine hüküm ve hikmet verilen seçkin bir peygamberdi.[38] Bu, ona vahyedilecek olan Tevrat'ı anlayıp gereğini yapacak ilim, maharet, azim ve irade gücüdür. Doğruyu yanlıştan ayıracak sağlam ve sağlıklı bir akıl ve derin kavrayış kuvvetidir.[39] Nitekim bu kuvvet, bir başka âyette *furkān* olarak

29 Meryem 19/30-31.
30 Meryem 19/31-32.
31 Muhammed 47/19.
32 Muhammed 47/19.
33 Âl-i İmrân 3/81.
34 Nisâ 4/54.
35 Enbiyâ 21/74.
36 Nisâ 4/54: Taberî, VII, 158.
37 Şuarâ 26/77-89.
38 Kasas 28/14.
39 Kasas 28/14: Taberî, XVIII, 182.

ifade edilir.[40] Hz. Yûsuf'a da[41] peygamberliği öncesinde akıl ve derin anlayış gücü verilmişti.[42] Zeccâc (ö. 311/924), Hz. Yûsuf'un, büyüyüp olgunluk çağına erişince Allah tarafından hikmetli (*hakîm*) kılındığını söyler ve şöyle der: "Her bilgili kişi aynı zamanda hikmet sahibi değildir. Çünkü hikmetli kişi, bilgisinin gereğini yapan ve bu sayede kötülük ve cahillikle suçlanacağı işlerden uzak durandır."[43] Hz. Dâvûd'a da saltanat ve hikmet verilmişti.[44] Dağlar, taşlar ve kuşlar onunla birlikte Allah'ı anar, zikir ve tesbihte ona eşlik ederlerdi.[45] Hz. Dâvûd'a verilen hikmet, *peygamberlik*tir.[46] O, sahip olduğu bu hikmet sayesinde son derece açık, inandırıcı ve güzel konuşan biriydi.[47] Yargılama sırasında konuyu iyice kavrar, bütün yönleriyle değerlendirir, adâletli bir şekilde doğru karar verir, verdiği kararı duraksamadan ve azimli bir şekilde uygulardı. Onun hayatında hikmet, kuvvet ile bütünleşmiş, yargı ve yönetimde olgunluğun zirvesine ulaşmıştı.

Hz. Dâvûd'un oğlu Hz. Süleyman da bilge bir insan, hikmete erişmiş bir peygamberdi. Babasının bir peygamber olması ona birtakım üstün meziyetler kazandırmıştı. Çünkü olaylar karşısında onun tutumunu gözlemlemiş, önemli meselelerde nasıl kararlar aldığını izlemişti.[48] Böylece onun her bir davranışından ilim, irfan, edep, anlayış, kavrayış adına yeni şeyler öğrenme fırsatı elde etmişti. Bu müstesna tecrübelerin her biri, hükümdar olan Hz. Süleyman'ın hikmet yolculuğunda derinleşip olgunlaşmasına eşsiz katkılar sağlamıştı. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Süleyman'a ait söz, davranış ve kararlara işaret etmekte,[49] onun hikmet dolu şu dua sözlerini bizlere nakletmektedir: *"'Ey Rabbim!' dedi, 'Gerek bana gerekse ana babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat.'"*[50] Yine Hz. Süleyman, kendisine Yüce Allah tarafından verilen nimetler karşısında olgun ve bilgece tavrını şu sözlerle göstermiştir: *"Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabbimin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir."*[51]

---

40 Bakara 2/53.
41 Yûsuf 12/22.
42 Yûsuf 12/22: Taberî, XIII, 68.
43 Yûsuf 12/22: İbnü'l-Cevzî, II, 425.
44 Bakara 2/251; Sâd 38/20.
45 Enbiyâ 21/79; Sebe' 34/10; Sâd 38/18-19.
46 Sâd 38/20: Taberî, XX, 48.
47 Sâd 38/20: İbn Âşûr, XXIII, 229.
48 Enbiyâ 21/78-79: Taberî, XVI, 320-328; İbnü'l-Cevzî, III, 202-203.
49 Enbiyâ 21/78-79; Neml 27/15-16.
50 Neml 27/19.
51 Neml 27/40.

Çok nezih bir çocukluk ve gençlik dönemi geçiren Hz. Yahyâ da *hüküm* ve *hikmet* verilenler arasında anılır.[52] Taberî'ye göre, Hz. Yahyâ daha olgunluk çağına ulaşmamış bir çocuk olduğu hâlde ona, Allah'ın kitabını anlama yeteneği verilmişti. Yine bu dönemlerde onun akıllı ve anlayışlı tavırlar sergilediği tefsirlerde bizlere anlatılır.[53] İbn Abbâs, Hz. Yahyâ'nın çocukluk çağında iken ilâhî kitapla olan ilişkisinden hareketle şöyle bir sonuca varır: "Bulûğ çağına erişmeden önce Kur'ân'ı okuyan çocuk, tıpkı Yahyâ gibi kendisine çocukken hikmet verilen kimselerden sayılır."[54]

Hikmet konusu açılınca Hz. Lokman'ı hatırlamamak olmaz. Onun her sözü ve her işi hikmet yüklüdür. Hakîm insan Lokman'a verilen hikmet cevheri, onun oğluna yaptığı değerli öğütler olarak Kur'ân'da kayda geçmiştir: *"Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır. … Sevgili oğlum (dedi), yaptığın iş bir hardal tanesi kadar bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır. Yavrucuğum! Namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir. Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiçbir kimseyi sevmez. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşek sesidir."*[55]

Peygamberler zincirinin nadide bir halkası olan Hz. Îsâ da hikmetle yani nübüvvetle gelmiştir.[56] Allah'ın Hz. Îsâ'ya öğrettiği hikmet, Tevrat'ın dışında ona öğretmiş olduğu sünnettir. Yani Mümince yaşamak için gerekli bilgiler ve uygulamalardır.[57] Kur'ân, Hz. Îsâ'dan şu hikmetli sözleri nakleder: *"Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Kuşkusuz Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na kulluk edin, işte doğru olan yol budur."*[58] *"Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun."*[59] *"Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi iddia etmek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin. Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de*

52 Meryem 19/12.
53 Meryem 19/12-13: Taberî, XV, 474.
54 Meryem 19/12: İbnü'l-Cevzî, III, 121.
55 Lokmân 31/13-19.
56 Zuhruf 43/63: Taberî, XX, 635.
57 Âl-i İmrân 3/48: Taberî, V, 417; Mâide 5/110.
58 Âl-i İmrân 3/50-51.
59 Mâide 5/112.

Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni içlerinden aldıktan sonra onların hâlini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin. Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin."[60] *"Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim."*[61]

Tabii ki son peygamber Hz. Muhammed'e (sas) de Kur'ân'la birlikte *hikmet* verilmiştir: *"Allah sana Kitap'ı ve hikmeti indirmiş, bilmediğini sana öğretmiştir. Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur."*[62] Âyette geçen *hikmet* "vahiyle hüküm vermek", "haram ve helâli bilmek", "kitapta olan anlam ve hükümleri açıklamak" şeklinde tefsir edilir.[63] Taberî bu âyetteki hikmetten maksadın, "Kur'ân'da özlü bir şekilde anlatılan ve Hz. Peygamber'in açıklamasına ihtiyaç duyulan emirler, yasaklar, hükümler, müjdeler ve uyarılar" olduğunu söyler.[64] Bir diğer açıklamasında ise hikmetin, "sadece Hz. Peygamber'in izahıyla anlaşılması mümkün olan Allah'ın hükümlerini bilmek"[65] olduğunu söyleyerek bu konudaki görüşünü netleştirir. Nitekim Allah Resûlü (sas) *"Bana Kur'ân, bir de onun dengi verildi."*[66] hadisiyle kendisine verilen bu hikmete işaret eder. O hâlde hikmet, Resûlullah'ın peygamberlik süresince Kur'ân'ı anlayıp uygulamasına dayanan "hayat tarzı" yani sünnetidir.

Peygamberimiz, kendisinde var olan bütün güzellikleri ümmetiyle cömertçe paylaşmış, onlara kitapla beraber hikmeti de öğretmişti. Bu husus, kendisinden asırlar önce yaşayan atası Hz. İbrâhim'in dilinden dökülen bir niyaz olarak âyette şöyle yer alır: *"Soyumuz içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, Kitap'ı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi çıkar Rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi."*[67] Hz. Peygamber'e verilen 'hikmeti öğretme' görevi, Kur'ân'ı anlamak, âyetlerden hükümler çıkarmak ve o hükümleri yerli yerince uygulayarak insanlara model olmaktır. Nitekim onun hayatından nice hikmet örnekleri öğreniyoruz. Meselâ Hudeybiye'de çok istemekle beraber umre yapmaktan vazgeçerek, en ağır şartlar altında Müşriklerle anlaşma yapması bunlardan biridir. Hatta bu durum,

60 Mâide 5/116-118.
61 Saf 61/6.
62 Nisâ 4/113; ayrıca bk. Bakara 2/231; Âl-i İmrân 3/79; Ahzâb 33/34.
63 Nisâ 4/113: İbnü'l-Cevzî, I, 470.
64 Nisâ 4/113: Taberî, VII, 480.
65 Bakara 2/129: Taberî, II, 577.
66 İbn Kesîr, I, 6; Ebû Dâvûd, "Sünne", 6; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 131.
67 Bakara 2/129.

yanındaki arkadaşlarını da çok şaşırtmış ve rahatsız etmişti. Ancak bu anlaşma sayesinde İslâm davetinin Hicaz bölgesinde hızlı bir şekilde yayılması için oldukça önemli bir fırsat ele geçmiş, dolayısıyla verilen kararın ne kadar doğru olduğu fazla geçmeden anlaşılmıştı. Öyle ki Yüce Allah bunu, *feth-i mübîn* (kesin bir fetih)[68] olarak nitelemiştir.

HİKMET, VAHYİN HAYATA TAŞINMASIDIR

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا
وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

"O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra erişmiş demektir. Bunu ise ancak derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anlarlar."
(Bakara 2/269)

Uhud dağının önünde Müşriklerle yapılan savaş kanlı geçmişti. Yetmiş sahâbî Hakk'ın yolunda şehit düşmüştü. Aralarında Hz. Peygamber'in çok sevdiği ve "Allah'ın Aslanı" diye meşhur olan amcası Hz. Hamza da vardı. Hz. Hamza Müşrikler tarafından şehit edilmiş; sonra da vücudu hunharca parçalanmıştı. Allah Resûlü (sas), son derece mahzun bir hâlde şehit sahâbîlerin arasında dolaşırken birden amcasının bu hâldeki bedenini gördü. Manzara tek kelimeyle dehşet vericiydi! Peygamberimiz eğildi, ağladı… Acıdan kıvrandı… Kederini içine gömmeye çalıştı. Peş peşe defalarca yutkunduysa da intikam hissine hâkim olamıyordu. Bu acı, onun mübarek ağzından şu cümle hâlinde taşıverdi: *"Yemin olsun ki, ben de bunun karşılığında onlardan yetmiş kişiyi öldürecek, onlara sana yaptıklarını yapacağım."* Fakat Peygamberimizin bu sözleri, hikmeti sonsuz olan Yüce Allah tarafından onaylanmadı. Âyetler ardı ardına inmeye başlamıştı. Rahmet elçisi olarak gönderilen Peygamber'in intikam duygularıyla hareket etmesi ona yakışmazdı. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) sakinleşti, Rabbinden bağışlanma diledi. Hemen yeminine kefaret

68 Feth 48/1.

verdi. Allah'ın yardımıyla hikmetin gereğine boyun eğdi. O da sabretmek, affetmek ve insanları hikmetle Allah'ın yoluna davet etmekti...[69]

Allah Resûlü (sas), Mekke'nin fethi sırasında da hikmetin zirvesini sergilemişti. Yıllarca ona sıkıntılar çektiren, defalarca hakaret eden, dışlayan, işkenceler eden, kendisine inananları hicrete mecbur bırakan insanları bağışlamıştı. Oysa o, düşmanlarına istediğini yapabilecek güçte idi. Fakat nefsine hâkim oldu, öyle yapmadı. Aksine *"Ben de Hz. Yûsuf'un kardeşlerine dediği gibi: 'Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir.' diyorum... Haydi gidin, artık serbestsiniz!"*[70] buyurdu. Bu hikmetli davranışın sonucunda, daha önce insanların malına ve canına kıymış nice kimseler İslâm'la şereflendi. Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) haber verdiğine göre Mekkeliler, âdeta kabirlerinden çıkmışçasına dışarıya çıktılar ve hep birlikte İslâm'a girdiler.[71]

Hikmet, doğru bilginin doğru bir şekilde hayata yansıtılmasıdır.[72] Kur'ân'da anlatılan hikmetin, güzel bir kulluğun her yönüyle ilgisi vardır. Örneğin, hikmet Allah'ı anmak; nimetlere şükür; Allah'a ve buyruklarına karşı gelmekten sakınmak; iyi olmak ve iyiliği yaymaya gayret etmek; Yüce Allah'ın âyetlerinden öğüt almak ve benliği kötülüklerden arındırmaya çalışmaktır.[73] Hikmet, kişinin doğruyu bilmesi ve kendisini bu yönde davranışlara yönlendirmesidir. Zira hikmet ancak bu şekilde oluşur ve ortaya çıkar. Nitekim âyetlerde de şöyle buyurulur: *"Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, öfkeli, çetin bir günde Rabbimizden (azabından) korkarız.' Bu yüzden Allah onları o günün dehşetinden korur; yüzlerine aydınlık, gönüllerine bir sevinç verir."*[74] Yine hikmetle hareket eden bu bilge insanlar, şu âyette belirtildiği gibi, Yüce Yaratıcı'nın sonsuz ve eşsiz güzelliklere yaptığı çağrıya uyar ve erdemli davranışlar sergilerler: *"Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın! Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever."*[75]

---

69 Nahl 16/125-126: Kurtubî, XII, 461-462; İbn Kesîr, VIII, 368-370.

70 Yûsuf 12/92.

71 Yûsuf 12/92: Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VIII, 323; Bursevî, IV, 313.

72 Bakara 2/269: Elmalılı, II, 915.

73 Bakara 2/129, 151, 231; Âl-i İmrân 3/164; Lokmân 31/12; Cum'a 62/2.

74 İnsân 76/7-11.

75 Âl-i İmrân 3/133-134.

Vahyin hayata yansıması, insanı ve toplumu şekillendirmesi olarak hikmetin kendini gösterdiği alanlardan biri, peygamberlerin hak yola davet biçimleridir. Yüce Allah, peygamberleri, insanlığın en bilinçli ve en yetenekli öğretmenleri yapmıştır.[76] Onları şefkatli ve merhametli, çağrılarıyla insanları inandıran birer eğitimci olarak görevlendirmiştir. Nitekim Nahl sûresi 125. âyette Resûlullah'a insanları hikmetle ve güzel öğütle Allah yoluna davet etmesi emredilir. Peygamberlerin bu konudaki sözleri ve amelleri hikmetin yansımasıdır. Allah'ın Son Elçisi (sas) bu gerçeği bir benzetmeyle şöyle açıklamıştır: *"Allah'ın bana verdiği hidayet ve ilim, toprağa yağan yağmura benzer. O toprağın bir kısmı verimli olup suyu emer ve bol bol mahsul verir. Bir kısmı çorak olup suyu emmez, üstünde tutar. Burada biriken sulardan insanlar yararlanır. Kendileri ondan içtikleri gibi onunla hayvanlarını sular ve ziraatlarını yaparlar. Toprağın bir kısmı da düz ve kaygan olup ne su tutar ne de bir ot bitirir. İşte bu, Allah'ın dinini doğru anlayan, onun bilgi ve hikmetinden yararlanan, onu öğrenip öğreten kimse ile bunu reddedip kulak asmayan kimsenin misalidir."*[77]

İnsanları Allah'a davet eden kimsenin, bir kısım zorluklar karşısında canı yanabilir. Hz. Mûsâ gibi[78] gönlü daralabilir. Hz. Yûnus gibi sabrı tükenebilir.[79] İşte tam da burada bilge kişilik devreye girer. Hikmetin gücüyle donanan davetçi, sertlikten, kalp katılığından, öfke ve intikamdan uzak durur. Allah'tan yardım dileyerek tebliğe ve irşada devam eder. Sabretmenin, bağışlamanın, fedakârlıkta bulunmanın ve kötülüğe iyilikle karşılık vermenin hikmetin ta kendisi olduğunu en güzel örneklerle ortaya koyar.[80] İşte Allah Resûlü'nün (sas) hayatından bunun eşsiz bir örneği: O, hicret yolculuğunda Medine'ye doğru ilerliyordu. Yanında en sadık dostu Hz. Ebû Bekir vardı. Peygamberimiz gördüğü, görüştüğü kadın-erkek, yaşlı-genç herkese İslâm'ı anlatıyordu. Bir taraftan da kısa yoldan Medine'ye varmak istiyordu. Güzergâhı bilen kişiler, "Burası Rekübe geçidinin Gâir yoludur. Burada Eslem kabilesinden mühânân (değersiz görülen ve sevilmeyen) diye tanınan iki kişi vardır. İstersen onlara gidelim." dediler. Allah'ın Elçisi, "Bizi onların yanına götürün." buyurdu. Bunun üzerine yola koyuldular. Rekübe'yi çıkıp yokuşun başına vardıklarında, toplum tarafından aşağı görülen o iki kişiden biri arkadaşına, "Bu şahıs Yemenlidir." dedi. Hz. Peygamber (sas) onları yanına çağırıp İslâm'ı anlattı ve Müslüman olmalarını istedi. Onlar da İslâm'ı kabul ettiler. İsimlerini sordu: "Bize mühânân derler." dediler. Resûlullah, "Bilakis siz mükremân (şerefli iki adam)sınız." buyurdu ve onlardan

76 Yûsuf 12/108.
77 A'râf 7/58: Begavî, II, 201; İbn Kesîr, VI, 325-326; Buhârî, "İlim", 20; Müslim, "Fezâ'il", 15.
78 Şuarâ 26/13.
79 Enbiyâ 21/87.
80 Fussılet 41/34-35.

müjdeci olarak önden Medine'ye gitmelerini istedi.[81] Böylece bütün düşmanlarının hayatına kastettiği bir anda bile Rahmet Peygamberi, hikmetli ve ince tavrıyla İslâm'a iki kişiyi daha kazandırmıştı.

Esasen Bakara sûresinin 267-269. âyetleri, hikmeti kapsamlı şekilde anlatır. Yüce Allah bu âyetlerde Müminlere kazandıkları mallardan ve ekip biçtikleri ürünlerden muhtaçlara vermelerini emreder. Diğer taraftan kendilerine verildiğinde beğenmeyecekleri değersiz şeyleri, iyilik adına başkasına vermeye kalkışmamalarını ister. Sonra sözü, birçok durumda yaşandığı gibi, Allah'ın emri ile şeytanın vesvesesi arasındaki karşıtlığa getirir. Şeytanın insanı fakirlikle korkutup onu cimriliğe ve güzel ahlâkı çiğnemeye tahrik ettiğini hatırlatır. Allah'ın ise bağışlamayı ve bol nimet vermeyi vaat ettiğini bildirir. Bunun ardından da *hikmet*in, "şeytanın ayartmasını terk edip Allah'ın emrine sarılma" anlamını ortaya koymak üzere şöyle buyurur: *"O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir. Bunu ise ancak derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anlarlar."*[82] Kuşeyrî (ö. 465/1072) bu âyetteki hikmeti şöyle açıklar: Hikmet; Allah'ın uyarılarının kişiye hâkim olması ve şeytanın çağrısına kulak vermemesidir. Allah'ın yüceliğinin kişiyi etkisi altına alması, böylece şeytanî aldatmaların onu etkilememesidir. Yine hikmet, nefsin kötü arzularının insanı tesir ve esaret altına alamamasıdır. Hikmet, işlerin doğrusunu yapmak ve ilâhî emirlere uygun hareket etmektir. Hikmetin karşıtı akılsızlık (*sefeh*) olup o da ilâhî emirlere karşı gelmektir. Hikmet hakkı ve gerçeği görmek iken; akılsızlık hakkı bırakıp bâtılı görmektir.[83]

Rabbimiz hikmeti dilediği kuluna verir. Kime de hikmet verilirse, ona pek büyük iyilik verilmiş olur. Âyette yer alan "büyük iyilik" sözü dikkat çekicidir. Şöyle ki Kur'ân, *"âhirete göre dünya hayatının yararının pek az"*[84] olduğunu söyler. Altını, gümüşü ve her türlü nimetiyle birlikte dünyayı geçici ve çok kısa ömürlü olarak anlatır.[85] Dünya malının bir imtihan,[86] bir süs[87] olduğunu bildirir. Hepsinin ötesinde inanç ve kulluktan yoksun bir dünya yaşantısının, "oyun ve eğlenceden başka bir şey olmadığını" anlatır.[88] Bütün bu hikmetli bilgileri aktaran Kur'ân'ı anlamayı ve onu hayata yansıtmayı da "büyük bir iyilik" olarak över ve takdir eder. Hikmetin

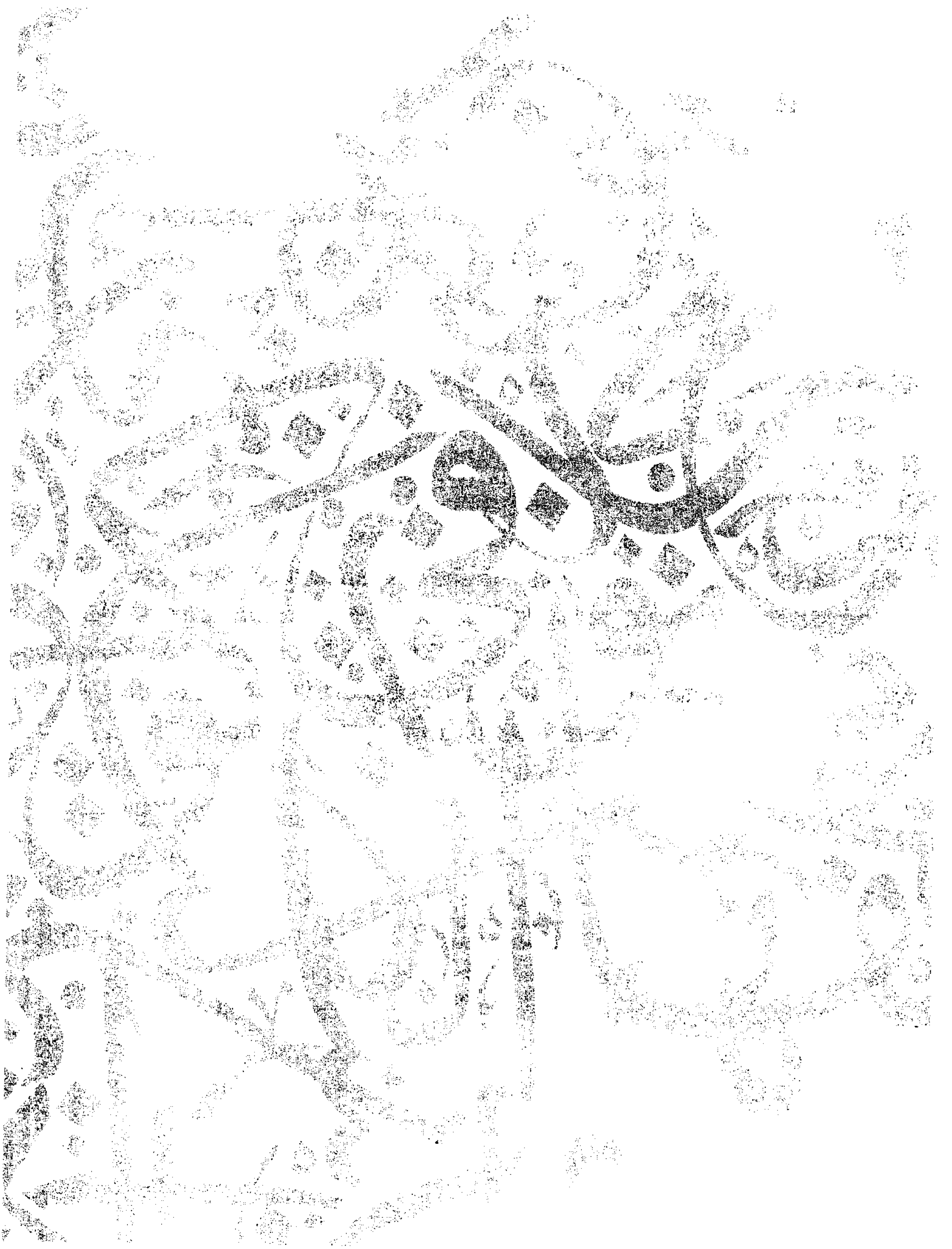
81 İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 74.
82 Bakara 2/269.
83 Bakara 2/269; Kuşeyrî, *Leṭâ'ifü'l-İşârât*, I, 208.
84 Tevbe 9/38.
85 Âl-i İmrân 3/14.
86 Enfâl 8/28.
87 Kehf 18/46.
88 Ankebût 29/64.

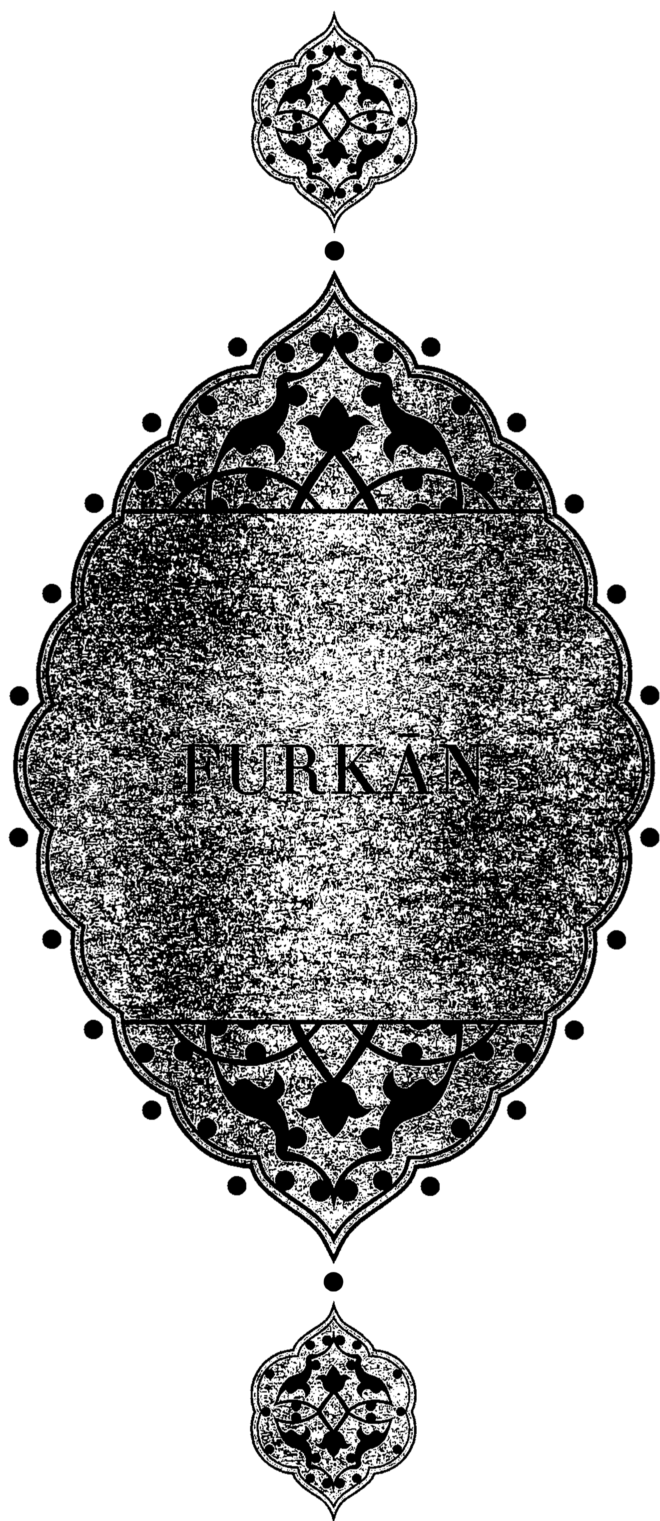
değerini yüceltikçe yüceltir. *"Rabbim! İlmimi arttır."*[89] diye dua edilmesini isteyerek hikmetin önemini açıklar. Âyetin sonunda *"Ancak akıl sahipleri düşünüp öğüt alır."* buyrulması, *hikmet*in *akıl* ile olan ilişkisini ortaya koyar.[90] Buna göre akıl, hem vahyi anlayıp özümseyerek hikmete erişir hem de vahyin hedeflerine uygun olarak ürettiği düşünceyle irfana ve bilgeliğe açılır. Onlardan hem kendi hem de insanlık adına istifade edebilir. Dünya hayatındaki ilim, irfan, kültür ve medeniyetin gelişmesinde insan aklının ürünü olan iyilik ve güzelliklere bakıldığında bu gerçek kolaylıkla görülebilir.[91] Vahyi indiren Allah olduğu gibi, insana akıl gibi değerli bir nimeti veren de odur. Dolayısıyla hikmetin elde edilmesi ve hayata aktarılmasında insan aklı da önemli ve değerlidir.

Hikmet, *el-Hakîm* olan Allah'ın, "kemâl noktasında hikmet sahibi" anlamında bir sıfatı ve O'nun kullarına verdiği en büyük lütuflardan biridir. Bu lütuf insanda ancak Kur'ân'ın öğütlerini, anlam inceliklerini, Resûlullah'ın (sas) Kur'ân'ın tefsiri mahiyetinde olan açıklamalarını ve örnek yaşam tarzını en iyi şekilde anlayıp uygulamakla ortaya çıkar. Dolayısıyla bu büyük iyilik sayesinde insan kendisini bilir ve her türlü haksızlık, bozgunculuk, cahillik ve akılsızlıktan uzak durur. Doğru bilgi sahibi olup her daim doğru söyler ve işlerini de o doğru bilgi istikametinde sağlam bir şekilde gerçekleştirir. İnsanlarla ilişkilerinde vahyin ışığında aklını da kullanarak adaletli, hakkaniyetli, merhametli, hoşgörülü ve cömert olur. Mutedil, dengeli ve ölçülü davranır. Erdemlerle bezenmiş bir hayat yaşayarak insanların sevdiği ve Hakk'ın değer verip razı olduğu bir kul olur. Sonuç itibarıyla hikmetle aydınlanmış bir ömür sürerek dünyada da âhirette de nice iyiliklere, ödüllere, güzelliklere erişir.

89 Tâhâ 20/114.
90 Bakara 2/269.
91 Bakara 2/269: Râzî, VII, 73; Elmalılı, II, 921-922.

FURKĀN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

تَبَارَكَ الَّذٖى نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِهٖ لِيَكُونَ لِلْعَالَمٖينَ نَذٖيرًاۙ ﴿١﴾

"Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkān'ı indiren Allah, aşkındır, cömerttir."

(Furkān 25/1)

... وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ ... ﴿٤﴾

"... O, Furkān'ı da indirdi..."

(Âl-i İmrân 3/4)

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذٖٓى اُنْزِلَ فٖيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ
وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِۚ ... ﴿١٨٥﴾

"O (sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır…"

(Bakara 2/185)

وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

"Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ'ya Kitâb'ı ve
hak ile bâtılı ayıran hükümleri verdik."

(Bakara 2/53)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ
سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظٖيمِ ﴿٢٩﴾

"Ey iman edenler! Allah'a saygıda kusur etmezseniz, O size doğruyu yanlıştan ayırma kabiliyeti verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir."

(Enfâl 8/29)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Furkān, "doğru ile yanlışı, hak ile bâtılı, gerçek ile sahte olanı birbirinden ayırma ve ayıran şey" anlamına gelir. Kelime Kur'ân-ı Kerîm'de yedi yerde geçer. Bunların altı tanesi yalın hâlde,[1] birisi ise "gün" (*yevm*) kelimesi ile birlikte "*furkān günü* (*yevmü'l-furkān*)" şeklindedir.[2] Bu kelime, başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere Allah Teâlâ'nın peygamberlere verdiği ilâhî kitapların, vahiylerin, mucizelerin ve doğru davranışın hakkı bâtıldan ayırıcı özelliğini anlatır. Bu bakımdan *furkān,* kesin delilleri, çizdiği sınırları, farzları ve hüküm ifade eden âyetleriyle doğruyu yanlıştan ayırma özelliğine sahip olan Kur'ân-ı Kerîm'in de bir ismidir.[3] Bu isim bir âyette şöyle geçer: *"Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkān'ı indiren Allah, aşkındır, cömerttir."*[4] Furkān sûresi, ismini bu âyetten almıştır.

Furkān kelimesi *f-r-k* kökünden türemiştir. Bu kelimenin fiil kökü, "iki şeyin arasını ayırmak ve birini diğerinden ayırt etmek (*tefrik* ve *temyiz*)" anlamlarına gelir.[5] Aynı kökten türeyen fiiller "bir işin açık ve anlaşılır hâle gelmesi", "iki zıt şeyi birbirinden ayırma" ve "iki kişinin arasını hüküm vererek ayırma" anlamlarına gelir.[6] Hak ile bâtılı, haklı ile haksızı ayıran kişi için *el-Fârûk* ismi kullanılır. Bilindiği gibi bu isim, Hz. Ömer'in lakabıdır.[7]

Furkān ismi, şafak vakti, gün aydınlanması ve sabah için de kullanılır.[8] Bu isimlendirme gecenin gündüzden ve karanlığın aydınlıktan bu vakitte ayrılması sebebiyledir.[9] Buna göre, sabahleyin güneş ışığının yeryüzünü aydınlatması gibi, Allah'tan gelen vahiy de insanlığın yolunu aydınlatan bir ışık, yol gösteren bir kılavuzdur.[10] Bu anlamda Kur'ân, hakkı bâtıldan

1 Bakara 2/53, 185; Âl-i İmrân 3/4; Enfâl 8/29; Enbiyâ 21/48; Furkān 25/1.
2 Enfâl 8/41.
3 Taberî, I, 93; Buhârî, "Tefsîr", (Nûr) -bab başlığı-; Furkān 25/1: Râzî, XXIV, 45.
4 Furkān 25/1.
5 İbn Düreyd, II, 784; Cevherî, IV, 1540; İbn Fâris, IV, 493; İbn Manzûr, X, 299, 300.
6 Cevherî, IV, 1540; İbn Manzûr, X, 299, 300.
7 İbn Düreyd, II, 785; Cevherî, IV, 1541; İbn Manzûr, X, 303.
8 Halîl b. Ahmed, III, 317; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga,* II, 20, 21.
9 İbn Fâris, IV, 494.
10 Bakara 2/257; Nisâ 4/174; Mâide 5/15-16, 44, 46; İbrâhîm 14/1, 5; Şûrâ 42/52; Hadîd 57/9: Cürcânî,

ayıran bilgileri içerir. O, haktır; doğruyu, gerçeği anlatır ve ona sarılanı doğruya götürür.[11]

Furkān kelimesi, Kur'ân'da çeşitli kelime ve kavramlarla birlikte yer alır. *Furkān* özelliğine sahip Kur'ân'ı indiren Yüceler Yücesi (*Tebâreke*) Allah'tır.[12] Kur'ân'da *furkān* Allah Teâlâ'nın peygamberlerine indirdiği kitaplardır: Tevrat, İncil, Zebûr ve Kur'ân *furkān* olma özelliğindedir. Çünkü bu kitaplar hakikatin görülmesi için birer ışık (*ziya*) olmuşlardır. Ayrıca bu kitaplar ve Kur'ân-ı Kerîm, insanlara yol gösterir (*huden li'n-nâs*). Doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delillerini/hükümlerini (*beyyinâtün mine'l-hudâ*) ihtiva eder.[13] Kur'ân, Allah'ın kendisinden önce indirdiği kitapları onaylar (*musaddık*).[14] Resûlullah'ın uyarısı bu kitapla gerçekleşmiştir (*nezîr*).[15] Diğer taraftan *furkān, imân* ve *takvâ* kavramlarıyla da irtibatlıdır. Bu özellikleriyle *furkān*, Allah'ın Müminlere bir lütfu ve ihsânıdır.[16]

s. 173.

11 Bakara 2/252; Âl-i İmrân 3/103; Yûnus 10/108; İsrâ 17/105; Zümer 39/2, 41; Câsiye 45/6.

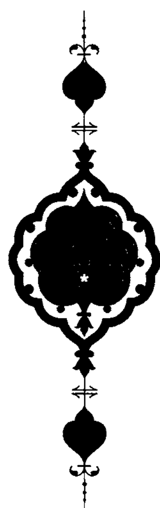
12 Furkān 25/1.

13 Bakara 2/185.

14 Âl-i İmrân 3/3.

15 Furkān 25/1.

16 Enfâl 8/29.

FURKĀN, DOĞRUYU YANLIŞTAN AYIRANDIR

وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

"Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ'ya Kitâb'ı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri verdik."

(Bakara 2/53)

Doğru olanın yanlış olandan ayrılması, öncelikle Yüce Allah'ın gönderdiği vahiyle gerçekleşir. Vahyin gelmesiyle, doğru da yanlış da açık seçik ortaya çıkar. Allah Teâlâ, Tevrat'ı, İncil'i ve nihayet Kur'ân'ı doğruyu gösteren birer bilgi kaynağı olarak gönderdi. Her defasında Allah'ın gönderdiği kitaplar hakikati ortaya koyduğunda, bu kitaplarla çelişen hakikate aykırı bilgiler kesin bir şekilde ayrışmış oldu.

Furkān, önceki ilâhî kitapların bir özelliği olarak Kur'ân'da anılır: *"Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ'ya Kitâb'ı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri (furkānı) verdik."*[1] Bu âyette Hz. Mûsâ'ya *Kitâb*'ın yanı sıra *furkān*ın da verildiği belirtilir. Bir görüşe göre, Hz. Mûsâ'ya, Tevrat'ın Allah katından olduğunu ispat edecek mucizeler verilmiş, böylelikle doğru olanla yanlış olan birbirinden ayrılmıştır.[2] Diğer bir görüşe göre de ona verilen Tevrat'ın bizzat kendisi, bu özelliğe sahiptir.[3] Görüldüğü gibi, âyetteki

---

1 Bakara 2/53.
2 Âl-i İmrân 3/4: Râzî, VII, 174; Ebû Hayyân, II, 394.
3 Bakara 2/53: Râzî, III, 82-83.

furkān kelimesine ilişkin açıklamalar daha çok Tevrat etrafında yoğunlaşmıştır. Başka bir âyette ise *furkān*ın Hz. Mûsâ ile birlikte kardeşi Hz. Hârûn'a da verildiği belirtilir: *"Andolsun ki, Mûsâ ve Hârûn'a, günahtan sakınan, görmedikleri hâlde Rablerinden korkan ve kıyametin kaygısını taşıyanlar için bir ayırma ölçütü (furkān), bir ışık, bir hatırlatıcı bilgi kaynağı verdik."*[4] Burada da *furkān* için öne çıkan anlam Tevrat'tır. Zira Tevrat, Allah'ın emirlerini ve yasaklarını Hz. Mûsâ'ya, Hz. Hârûn'a ve hidayet çağrısına uyanlara öğretmiştir. O, Allah'ın yoluna ulaştıran, Allah'ın emirlerini bildiren bir ışıktır.[5]

Furkān, Tevrat ve İncil'in bir özelliği olduğu gibi, tevhid çizgisinde onların asıllarını doğrulayıcı olarak gelen Kur'ân'ın da bir özelliğidir: *"O, sana Kitap'ı, gerçeğin ta kendisi ve öncekileri doğrulayıcı olarak indirmiştir; daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil'i indirmişti; furkānı da indirdi…"*[6] Bir görüşe göre, burada *furkān* ile kastedilen Kur'ân-ı Kerîm'dir.[7] *Furkān*, Kur'ân-ı Kerîm'in hakkı bâtıldan ayırıcı özelliğini belirtir.[8] Kur'ân'ın haklı ile haksızın arasını ayırması ise, ortaya koyduğu apaçık hükümlerle haklıya yardım etmesi ve haksızı yardımsız bırakması şeklinde gerçekleşir.[9] Taberî (ö. 310/923), bu ayırımın, doğrunun yanlışa üstün gelmesiyle ve yine doğrunun kesinliği tartışılmaz bir kanıt ve kuvvetle yanlışı yok etmesiyle olabileceğini belirtmektedir.[10]

Kur'ân, doğru olan (*hakk*) ve doğruyu onaylayan (*musaddık*), şerefli bir vahiydir. Bu özellikleriyle Yüce Kitabımız, Hıristiyanların Hz. Îsâ hakkındaki gerçek dışı iddialarını ve diğer yanlış görüşlerini düzeltmiş, tartışmasız ve kesin kanıtlarla doğruları ortaya koymuştur.[11] Diğer yandan Râzî'ye (ö. 606/1210) göre, âyetteki *furkān* kelimesi, ilâhî kitaplarla birlikte peygamberlere verilen mucizelere işaret etmektedir. Bu mucizeler ilâhî kitapların Allah'tan geldiği gerçeğini açıkça belirtir. Böylece Allah'tan gelen kitap ile diğerleri arasında açık bir fark ortaya çıkar.[12] *Furkān* sûresinin ilk âyeti de Kur'ân'ın âyet âyet, sûre sûre, doğru ile yanlışı birbirinden ayıran özelliğini ifade eder. O aynı zamanda insanlara ve cinlere "kulluğu sadece Allah'a

4 Enbiyâ 21/48, 49.
5 Enbiyâ 21/48, 49: Taberî, VII, 436; Râzî, XXII, 178.
6 Âl-i İmrân 3/3-4.
7 Âl-i İmrân 3/4: Taberî, V, 183. Âyetteki *furkān*dan maksadın Zebûr olduğu da söylenir. Bu mâna *"Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."* (Nisâ 4/163) âyetiyle ilişkili olarak verilir. Bk. Âl-i İmrân 3/4: Râzî, VII, 174.
8 Âl-i İmrân 3/4: Zemahşerî, I, 527.
9 Taberî, I, 95.
10 Âl-i İmrân 3/4: Taberî, V, 182.
11 Âl-i İmrân 3/4: Taberî, V, 182, 183.
12 Âl-i İmrân 3/4: Râzî, VII, 174.

has kılmaları" konusunda bir uyarıdır.[13] Hz. Peygamber (sas) de Kur'ân-ı Kerîm ile akıllı ve sorumlu varlıklar olan insanları ve cinleri uyarmıştır. Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767), Kur'ân-ı Kerîm'in *furkān* olmasını açıklarken, onun kuşkulardan uzaklaştıran bu özelliğine işaret eder. [14]

FURKĀN, DOĞRU KAVRAYIŞ, DOĞRU DURUŞTUR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ
وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٩﴾

"Ey iman edenler! Allah'a saygıda kusur etmezseniz, O size doğruyu yanlıştan ayırma kabiliyeti verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir."

(Enfâl 8/29)

Furkān niteliğine sahip olmak, yani doğruyu-yanlışı ayırt edebilmek, Allah Teâlâ'nın emirlerine uymaktan ve onun yasaklarından kaçınmaktan geçer. Mümin, Allah'ın koyduğu sınırlara uyar, kuşkudan temizlenir. Kalbini ve zihnini içtenlikle Allah'ın buyruklarına açar ve onun emrettiği doğru işleri yapar. İşte o zaman Allah, o kişiye hak ile bâtılın arasını ayıracak (*furkān*) bir sezgi ve anlama kabiliyeti verir.[15] Bu anlamıyla furkān, müminin kalbindeki doğruyu kavrama gücüdür, ilâhî bir ışık ve yardımdır. Böylece inanan insanın iç dünyasında bir güven ve huzur meydana gelir.[16] Bu durum, özellikle savaş gibi insanı zorlayan sınav zamanlarında Müminlerin kalbine gelen ilâhî yardımı ifade eder. Nitekim Enfâl sûresinin ilk âyetleri Bedir savaşı öncesinde Müslümanların doğru ile yanlışı ayırmada böylesi zorlu bir sınavdan geçtiğini belirtir. Bunu görmek için Bedir savaşı öncesindeki olayları burada hatırlamak yerinde olacaktır.

13 Furkān 25/1: Taberî, XVII, 394.
14 Furkān 25/1: Mukātil b. Süleyman, III, 225.
15 Enfâl 8/29: Kurtubî, IX, 492-493.
16 Râgıb el-İsfahânî, s. 378.

Yüce Allah, Bedir savaşında Müminlerin eliyle İslâm'ı güçlendirip şirki ve putperestliği ortadan kaldırmayı; iradesi ve hükmüyle hakkı hâkim, bâtılı da geçersiz kılmayı murat etmişti.[17] Bu ise Müminlerin belli şartları yerine getirmesiyle gerçekleşecek zorlu bir görevdi. Oysa Müslümanlar Bedir'deki karşılaşma öncesinde bir ikilem içine girmişti. Neden sefere çıkılıyordu? Büyük bir servet taşıyan Ebû Süfyân'ın kervanı için mi, yoksa Medine'ye yönelen müşrik ordusu ile savaşmak için mi? Başlangıçta amaç, Müşriklerin Şam'dan yükledikleri ve büyük ganimet sağlayacak kervanı ele geçirmekti. Tabii bu süreç savaşa evrilebilirdi. Peygamber Efendimiz böyle bir savaşı da göze alarak sefere çıkmıştı. Aslında bazı Müminler için kabullenmek zor olsa da, Rabbimiz, Allah Resûlü'nü vazgeçme imkânı olmayan bir savaşa çıkarmıştı bile. Nitekim âyet-i kerîme bu duruma işaret etmiştir: *"Bu olay, Müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları hâlde, Rabbinin seni, hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmasına benzer."*[18]Kimi Müslümanların gönlünde ise daha kolay ve kârlı olan seçenek yatıyordu. Olaylar gelişirken, kervanın başı Ebû Süfyân Müslüman ordusunun peşinde olduğunu haber aldı ve Mekke'den yardım istedi. Müşrikler servetlerini korumak için hemen bin kişilik bir ordu toplayıp Bedir'e yöneldiler. Bedir kervanların konakladığı bir yerdi. Bu arada kervan az kullanılan bir yola saparak kendini güvene almış, Mekke'nin yolunu tutmuştu bile. Kervan kaçınca artık iki gücün savaşmak için karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olmuştu. Bununla birlikte Müslümanlar arasında hâlâ doğrunun ne olduğu konusunda yaşanan ikilem sürüyordu. Onların "doğru ile yanlışı ayırt edememe" hâli şu âyetlerde ifade edilir: *"Doğru olan apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi bu konuda seninle tartışıyorlardı."*[19] Oysa Hz. Peygamber (sas) Allah'ın emriyle doğru kararı çoktan vermişti. Bu karar da bâtılı temsil eden Müşriklerin ordusu ile savaşmaktı: *"Hatırlayın, Allah size iki düşman topluluktan birinin elinize düşeceği sözünü vermişti. Siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz, Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi murat ediyordu."*[20]

Sonraki âyetlerde Cenâb-ı Hakk'ın Müslümanları Mekke'deki zor durumlardan nasıl kurtardığı ve desteklediği, onlara Medine'de yeni bir yurt ve yuva verdiği hatırlatılır. Bütün bunlara karşılık onların yapması gerekenin şükretmek olduğu belirtilir.[21] Müminlerin Allah'a ve Elçisi'ne sadık kalmaları, asla ihanet etmemeleri

---

17 Enfâl 8/7-8: Taberî, XI, 200; Mâtürîdî, VI, 202-203.

18 Enfâl 8/5.

19 Enfâl 8/6.

20 Enfâl 8/7-8.

21 Enfâl 8/26.

gerektiği anlatılır. Mal ve çocukların birer sınav olduğu hatırlatılır.[22] Nihayetinde onlara, doğru yolda sebat ederek Yüce Allah'tan korkmaları, O'na itaat etmeleri tekrar emredilir. Allah, Müminlerin hak uğrunda savaşmalarıyla hakkın bâtıldan ayrılmasını sağlayacaktır. Böylece kalplerine doğruyu görme yeteneği (*furkān*) verecektir: *"Ey iman edenler! Allah'a saygıda kusur etmezseniz, O size hakkı bâtıldan ayırma kabiliyeti verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir."*[23] Müminlere düşen, Allah Teâlâ'ya ve Resûl-i Ekrem'e (sas) iman etmek, Allah'a verdikleri söze sadık kalmaktır. Böylece Rabbimiz, hakikat yolunu tutan Müminlerle, onlara düşmanlık besleyerek bâtıla sapan Müşriklerin arasını ayıracaktır. İslâm'ın davetini reddedenlerin yanlışını açıkça ortaya koyacak, nihayet onları ortadan kaldıracaktır.[24] Taberî'ye (ö. 310/923) göre, bu "ayrım", kurtuluş ihsan etme, delil ortaya koyma ve yardım etme ile olabilir.[25] İbn Kesîr'e (ö. 774/1373) göre ise Mümin, Allah'ın emirlerini yapıp yasaklarını terk ederek takvâ sahibi olursa, hakkı bâtıldan ayırma bilgisine (*marifet*) eriştirilir. Bu da o kişinin Allah'ın yardımına, kurtuluşa, dünya işlerinde bir çıkış yoluna ve âhiret saadetine ulaşmasına imkân verir.[26] Allah'ın gönderdiği doğru bilgiyle donanmış, doğru safta yer almış Müminlerin doğru duruşunun (*furkān*) en güzel örneği, Bedir gününde ortaya konmuştur. Bedir'deki büyük zaferle hak bâtıla, iman inkâra galip gelmiştir. Dolayısıyla hakkın bâtıla karşı daima galip geleceği o günden itibaren açıkça ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in (sas) komutasında gerçekleşen bu ilk savaş, İslâm tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. Bu yüzden Bedir gününe Kur'ân'da *yevmü'l-furkān* (furkān günü) denilmiştir.[27]

Yüce Rabbimiz, dini uğrunda içtenlikle çaba gösterenleri doğruya yöneltir ve onları kuşkulardan arındırır.[28] Bu samimi kimselerin gönüllerine imana karşı bir sevgi ve bağlılık koyar. Şirki, inkârı, isyanı onlara kötü ve çirkin gösterir.[29] Allah Teâlâ, kendi yolunda yürümeye ve rızası uğrunda yaşamaya kararlı olanların, bu yönde azim ve inançlarını kuvvetlendirir.[30] Çünkü O (cc), kendisine bağlananlara bir iç huzuru ve aydınlanma vermiş; varlığa, hayata, ölüme ve ölümden sonrasına ferasetli bir bakışla bakmayı onlara lütfetmiştir. Buyruklarına uydukları için onlara sağlam, gerçek ve doğru bilginin yolunu açmıştır. Cenâb-ı Hak, mümin kullarına olan bu

---

22 Enfâl 8/27-28.
23 Enfâl 8/29.
24 Enfâl 8/29: Taberî, XI, 127; Zemahşerî, II, 575; Nesefî, I, 640-641.
25 Taberî, I, 95.
26 Enfâl 8/29: İbn Kesîr, VII, 58.
27 Enfâl 8/41.
28 Şûrâ 42/13; Hucurât 49/15.
29 Hucurât 49/7.
30 Muhammed 47/17.

desteğinin kesin olduğunu şöyle bildirir: *"Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır."*[31]

Furkān, peygamberlere gönderilen ilâhî vahyin vazgeçilmez bir niteliğidir. Zira vahyin doğru ile yanlışı ayırmasını, rehberliğini ve yol göstericiliğini anlatır. Ayrıca furkān, Müminlere ait seçkin bir özelliktir. Müminler Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından uzaklaştıkça, Allah'ın Kitabı'nı öğrenip hayatlarına yansıttıkça furkān sahibi olurlar. Böylece kalplerinde doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, marufu münkerden ayırt edebilecek bir ölçü oluşur. Yanlış olanı terk edip doğru olana yönelme konusunda tam bir azim ve kararlılık gösterirler. Hayatlarının her alanında, her hâl ve şartta, hukuka ve ahlâka uygun olan doğru bir duruş ve davranış sergilerler. İşte dosdoğru hidayet yolu da budur.

31 Ankebût 29/69: Kurtubî, XVI, 390.

DİYANET İŞLERİ
BAŞKANLIĞI

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU
TEFSİR

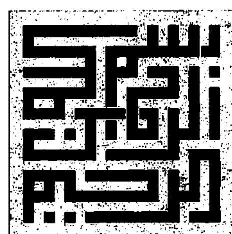
2

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

2

بسم الله الرحمن الرحيم

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN -KONULU TEFSİR-

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 2032
KAYNAK ESERLER - 251

Genel Koordinatör
Prof. Dr. Huriye MARTI

Yayın Yönetmeni
Doç. Dr. Fatih KURT

Koordinasyon
Bünyamin KAHRAMAN

Tasarım
Emre YILDIZ

Baskı Takip
Mustafa ÇOBAN

2021-06-Y-0003-2032
ISBN 978-625-435-121-1 (takım)
ISBN 978-625-435-123-5 (2. cilt)

Eser İnceleme Komisyon Kararı:
19.08.2021/48

Sertifika No: 12930

2. Baskı, Ankara 2021

Baskı ve Cilt
Başak Matbaacılık ve Tan. Hizm.
İth. İhr. Tic. A.Ş.
Tel: (0312) 397 16 17

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Yayın ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

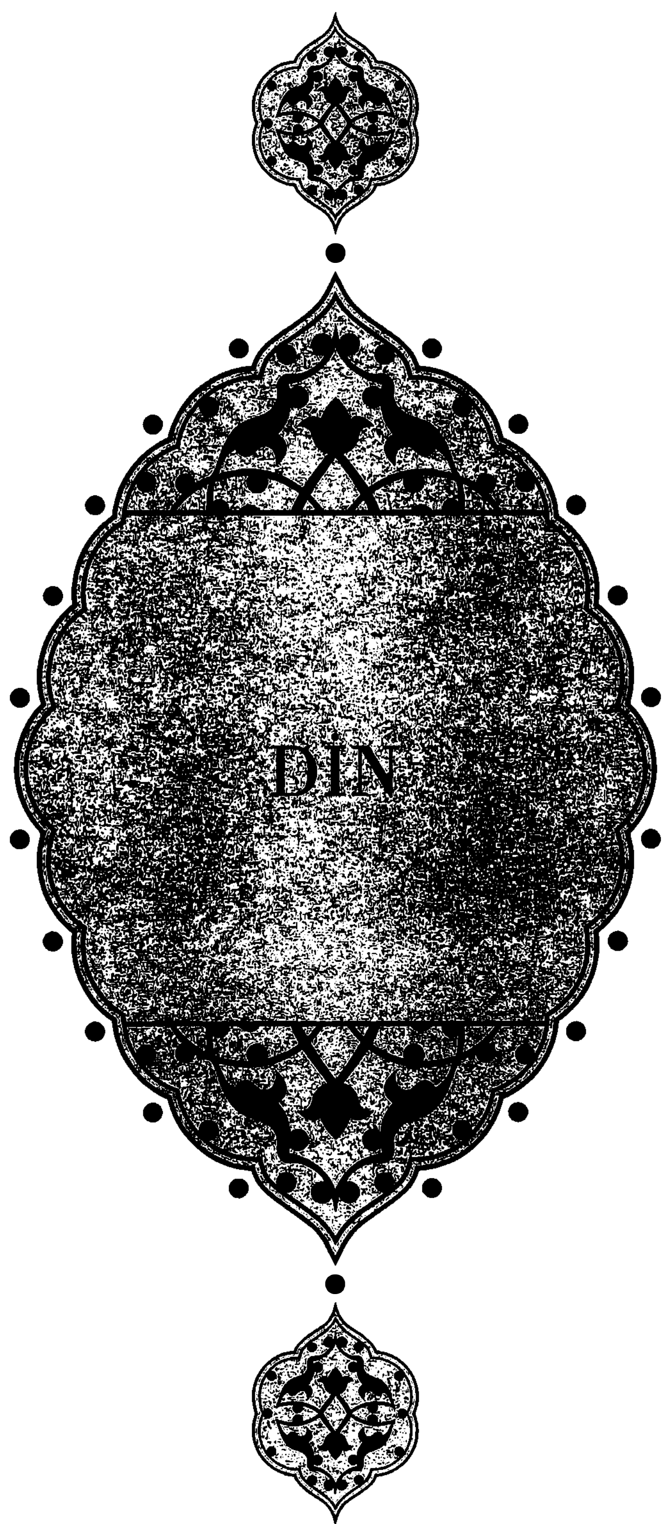

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

2

İÇİNDEKİLER

DİN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا وَصّٰى بِه۪ نُوحاً وَالَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا
وَصَّيْنَا بِه۪ٓ اِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى وَع۪يسٰٓى اَنْ اَق۪يمُوا الدّ۪ينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا ف۪يهِۜ
كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِك۪ينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِۜ اَللّٰهُ يَجْتَب۪ٓي اِلَيْهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ٓي
اِلَيْهِ مَنْ يُن۪يبُ ﴿١٣﴾

"O, Nûh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya buyurduklarımızı size din olarak emretti. O hâlde dini uygulayın ve onda ayrılığa düşmeyin! Senin Müşrikleri çağırdığın şey, onlara ağır geldi. Allah, dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir."

(Şûrâ 42/13)

وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهٖۜ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدّ۪ينِ مِنْ
حَرَجٍۜ مِلَّةَ اَب۪يكُمْ اِبْرٰه۪يمَۜ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِم۪ينَ مِنْ قَبْلُ وَف۪ي هٰذَا لِيَكُونَ
الرَّسُولُ شَه۪يداً عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِۚ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا
الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِۜ هُوَ مَوْلٰيكُمْۚ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٧٨﴾

"Allah uğrunda hakkını vererek cihad edin. Sizi O seçti ve size dinde hiçbir zorluk yüklemedi, babanız İbrâhim'in dininde olduğu gibi. O, size hem daha önce hem de bu Kur'ân'da 'Müslümanlar' adını verdi ki Peygamber size şahitlik etsin, siz de bütün insanlara şahitlik edesiniz. O hâlde namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı bağlanın. Sizin mevlânız O'dur. O ne güzel mevlâ ve ne güzel yardımcıdır."

(Hac 22/78)

اَلَا لِلّٰهِ الدّ۪ينُ الْخَالِصُۜ ... ﴿٣﴾

"Bilesiniz ki saf din Allah'a aittir..."

(Zümer 39/3)

وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَ حُنَفَٓاءَ وَيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ
وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ د۪ينُ الْقَيِّمَةِۜ ﴿٥﴾

"Onlara, dini Allah'a özgü kılan hakka yönelen kimseler olarak yalnız O'na kulluk etsinler, namazı kılsınlar ve zekâtı versinler diye emredildi. İşte gerçek ve doğru din budur."

(Beyyine 98/5)

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فٖي دٖينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُٓوا اَهْوَٓاءَ قَوْمٍ
قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَثٖيراً وَضَلُّوا عَنْ سَوَٓاءِ السَّبٖيلِ ﴿٧٧﴾

"De ki; 'Ey Kitap ehli! Dininizde haksız yere aşırı gitmeyin.
Daha önce sapan, birçoklarını saptıran ve yolun
doğrusundan uzaklaşan bir topluma uymayın.'"

(Mâide 5/77)

اِنَّ الدّٖينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ ... ﴿١٩﴾

"Allah katında din İslâm'dır..."

(Âl-i İmrân 3/19)

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ
هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

"İman edip sâlih işler yapanlar cennetliktirler;
onlar orada ebedî kalıcıdırlar."

(Bakara 2/82)

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دٖيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ
وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٨٥﴾

"Kim İslâm'dan başka din ararsa, bu kabul edilmeyecektir.
O, âhirette kaybedenlerden olacaktır."

(Âl-i İmrân 3/85)

فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًاۜ فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّت۪ي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَاۜ لَا تَبْد۪يلَ
لِخَلْقِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُۙ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَۗ ﴿٣٠﴾

"O hâlde sen Allah'a yönelmiş olarak bütün varlığınla kendini dine, Allah'ın insanları yaratmış olduğu fıtrata çevir. Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur, fakat insanların çoğu bilmezler."

(Rûm 30/30)

قُلْ اَمَرَ رَبّ۪ي بِالْقِسْطِ۠ وَاَق۪يمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ
مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَۜ كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَۜ ﴿٢٩﴾

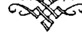
"De ki; 'Rabbim adâleti emretti. Her secde yerinde bütün benliğinizle O'na yönelin. Dini yalnız Allah'a özgü kılarak O'na kulluk edin. Başlangıçta sizi yarattığı gibi, yine O'na döneceksiniz.'"

(A'râf 7/29)

لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّۚ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ
بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰىۗ لَا انْفِصَامَ لَهَاۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٥٦﴾

"Dinde zorlama olmaz. Doğru yol, eğrilikten ayrılmıştır. Artık her kim şeytanı yalanlayıp Allah'a iman ederse, işte o en sağlam tutamağa yapışmıştır, o kopmaz. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

(Bakara 2/256)

...اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ د۪ينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِۜ
اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ د۪ينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَت۪ي
وَرَض۪يتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ د۪يناًۜ ... ﴿٣﴾

"... Bugün Kâfirler dininizden ümitlerini kestiler; onlardan korkmayın, yalnız benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım ve İslâm'ın size din olmasına razı oldum..."

(Mâide 5/3)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Din konusu Kur'ân-ı Kerîm'de en çok işlenen konulardan birisidir. Bunu *dîn* kavramının ve diğer ilgili kelimelerin sûrelerdeki yoğunluğundan da tespit etmek mümkündür. *Dîn* kelimesi farklı kiplerde Kur'ân'da 94 defa tekrar eder. Her şeyden önce gerçek ve doğru din olan İslâm'ı anlatmayı hedefleyen Kur'ân, onun için şu ifadeleri kullanılır: *Ed-dînü'l-kayyim, dînü'l-kayyime* (sağlam din), *ed-dînü'l-hâlis* (yalnız Allah'a kulluk edilen din), *dînü'l-hakk* (doğru ve gerçek din), *dînullâh* (Allah'ın dini). Mekke döneminde inen âyetlerin, dinin Allah'a ait olduğunu ve âhiret ile ilgisini vurguladığını görürüz. Medine'de ise dinin niteliği, ana ögeleri, içeriği ve insan-din ilişkileri açıklanmıştır. Kur'ân'ın hedefi, Cenâb-ı Hak'tan gelen son ve mükemmel dini insanlara anlatmaktır.

Dîn, kelimesinin türediği *d-y-n* kökünün temel mânaları, sözlükte "ceza-karşılık, itaat ve âdet" olarak sıralanır. *Ceza*, yapılan iyi veya kötü bir işin karşılığıdır. Âhiret için kullanılan *yevmü'd-dîn*[1] terkibi, "karşılık günü" demektir ve insanların hesaba çekilip yaptıklarının karşılığını görecekleri günü bildirir. Aynı kökten gelen *medîn* kelimesi[2] de "âhirette hesaba çekilen ve yaptıklarının karşılığını gören kimse" mânasına gelir. Kelimenin ikinci temel anlamı olan *itaat*, boyun eğmek, kabullenmek, bir gücün üstünlüğünü onaylayıp onun isteğine göre hareket etmek demektir. *Âdet* ise bir kişi ya da grup tarafından benimsenerek sürekli tekrarlanan davranıştır.[3] *Fî dîni'l-melik* (Mısır kralının kanunlarında)[4] ifadesi böyle bir anlamı barındırır. Dinin insan hayatı ile bağlantısı ise bir kimsenin bir dini seçmesi, onun ilke ve emirlerini kabul etmesi ve onlara uyması sonucu gerçekleşir.

1 Müddessir 74/46; Fâtiha 1/4; Vâkıa 56/56; Mutaffifîn 83/11.

2 Sâffât 37/53; Vâkıa 56/86.

3 Halîl b. Ahmed, II, 61-62; İbn Düreyd, II, 688; Cevherî, V, 2118-2119; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûḳu'l-Luġaviyye*, s. 220-221; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 217.

4 Yûsuf 12/76.

Dîn kelimesi İslâm'dan başka dinî oluşumlar için de kullanılmıştır. Meselâ Firavun'un ve Müşriklerin dini aynı kelime ile ifade edilmiştir.[5] Hz. Âişe'nin, *"kânet Kureyşün ve men dâne dînehâ..."* (Kureyş ve onun dinine (âdetlerine) uyanlar)"[6] sözünde de bu mâna vardır. İslâm dinini benimsemeyenler *"Hak dini din kabul etmeyenler"*dir.[7] Kelimenin bu anlamlarından hareketle en yaygın "din" tanımı şöyle yapılmıştır: "Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiklerini kabule çağıran ilâhî bir düzenlemedir."[8]

Kur'ân'da din konusu, *dîn* kelimesinin yanı sıra farklı isim ve tamlamaların da kullanıldığı geniş bir alana işaret eder. Bu alandaki kelimeleri şöyle sıralayabiliriz: *İslâm*, yeryüzünde insan varlığının başlangıcından beri Allah'ın peygamberleri ile ilân ettiği dinin adıdır. *Millet*, Allah'ın bildirdiklerini uygulamak suretiyle oluşturulan yaşam tarzı demektir. *Ümmet*, bir peygambere inananların oluşturduğu topluluktur. *Şeriat*, Allah'ın gösterdiği istikamete giden yol demektir. *Hanîf*, yegâne bir ilâha inanmak, yani tevhiddir. *Fıtrat* ise Allah'ın her bir insan için belirlediği temiz yaratılış demektir. *Sırât, sebîl* ve *tarîk* "yol" demektir. Mecazen dinin hem doğru hem de amaca eriştiren bir yola benzediğini ifade için bu kelimeler kullanılmıştır. *Minhâc* kelimesi dinî hayatta hem yol hem de uygulama tarzı için kullanılır. *Hüdâ* ve *nûr* kelimeleri, din, peygamber ve kitabın insana yol gösteren bir rehber, aydınlatıcı bir ışık olduğunu dile getirir. *Habl* ve *'urve* de "ip, tutunulan kulp" demektir, bu mânasıyla dinin sağlam bir tutamak (*el-urvetü'l-vüsk*ā) olduğu benzetmesine aracı yapılmıştır. Dine bağlanmayı ve bütün benliğini vererek ibadet etmeyi anlatan önemli bazı kelimeler ise şunlardır: *Huşû* (derin saygı), *hudû* (boyun eğme), *inâbe* (gönül verme), *tezellül* (kendini Allah karşısında küçük görme). Bu kelimeler, din ile ilgi kurularak tefsir edilmiştir.[9]

---

5 Mü'min 40/26; Kâfirûn 109/6; En'âm 6/137.

6 Bakara 2/199: Taberî, III, 535; Buhârî, "Tefsîr", 2.

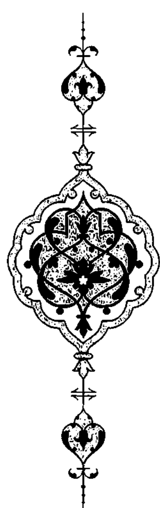
7 Tevbe 9/29.

8 Cürcânî, s. 111.

9 Fâtiha 1/6; Bakara 2/120, 138, 213, 256; Âl-i İmrân 3/73, 99, 103; Mâide 5/48; İbrâhîm 14/1: Mukātil b. Süleyman, I, 292; Mâtürîdî, I, 287; Mâverdî, III, 269; Zeccâc, I, 285; 416, II, 310; Zemahşerî, I,

Dinin birlikte işlendiği başlıca konular şöyle özetlenebilir: *Allah,* dinin belirleyicisi ve sahibidir; Allah ve *âhiret* konuları dinin üzerine oturduğu iki esastır. *Nübüvvet* ve *nebi* ise dini Allah'tan insanlara aktaran ve dini ilk uygulayarak gösteren peygamberliği ve peygamberi anlatır. *İman,* kişinin dini kabul ettiğinin göstergesi olup *ihlâs* ise hem iman hem de amelde samimiyeti ve sadece Allah'ın hoşnutluğunu gözetmeyi anlatır. *Sâlih amel,* dinin iyi gördüğü ve yapılmasını istediği her türlü davranış olup *ibadet*i de içine almaktadır. *Dua,* ibadetin bir çeşidi olup kulun Rabbine durumunu arz etmesidir. *Şirk* ve *küfür* ise Allah'ı ve O'nun dinini kabul etmemek, ya din olgusunu bütünüyle reddetmek ya da alternatif bir dinî yaşantıyı benimsemektir.

115-116, 316.

Günden güne Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (sas) ve getirdiklerine inananların çoğalması, Mekke'de Müşrikleri çılgına çevirmişti. Müşriklerin "Muhammed! Dinimize dön, ilâhlarımıza ibadet et, gittiğin yolu terk et. Dininden ve âhiretten ne bekliyorsan onların tamamını biz sana sağlayacağız." teklifi de işe yaramamıştı.[1] Bu defa başta Ebû Cehil olmak üzere ileri gelenlerden bir grup biraz hiddetli biraz da tedirgin bir şekilde Ebû Tâlib'in önünde sıralanmışlardı. Yetmiş yaşını aşmış olan Ebû Tâlib ise hasta yatağında yatıyordu. Yeğeni de odanın bir kenarında oturuyordu. Mahkemeyi andıran bir sahne... Müşrik heyet, Peygamberimizi sekiz yaşından beri büyüten amcası Ebû Tâlib'e şikâyette bulundu: "Yeğenin Muhammed ilâhlarımızı kötülüyor, ileri geri konuşuyor, olur olmaz işler yapıyor." Amcasının konuşmasını isteyen bakışları üzerine yeğenin cevabı kısa ve netti: "Amcacığım! Onlardan, söylediklerinde bütün Arapların kendilerine itaat edeceği bir tek cümleyi söylemelerini istiyorum." Müşrikler, "Sadece bir cümle mi! Hiç önemli değil; hemen söyleriz, istersen on cümle de söyleriz. Neymiş o?" dediler. Hz. Muhammed (sas), *"Lâ ilâhe illâllâh."* deyince hep birden ayağa kalktılar, dehşet içindeydiler, söylene söylene odayı terk ettiler: *"(Muhammed) bütün ilâhları (reddedip) bir (tek) ilâh olduğunu mu iddia ediyor? Bu çok tuhaf bir şey! Yürüyün, dininize bağlı kalmaya, ilâhlarınıza tapmaya devam edin. Yapmanız gereken budur..."*[2] Böylece Mekke'de defalarca yaşanmış olan sahne bir kez daha tekrarlanıyordu. Çölün kızgın kumları gibi öfkeli yürekler, kendi dinlerine bağlılık adına sözleşiyordu. Allah'ın Son Elçisi ise üzgün bir hâlde oradan ayrılırken, bu olayı konu edinen âyetler iniyor ve ona bu yaşadıklarının benzerlerini önceki peygamberlerin de yaşadığını anlatarak teselli veriyordu. Şüphesiz ki Kur'ân gerçekti, Allah'ın bildirdikleri

1 En'âm 6/161-163: Ebû Hayyân, IV, 263.
2 Sâd 38/5-8. Ayrıca Kāf 50/1-3: Mukātil b. Süleyman, III, 636; Taberî, XIX, 18-21; İbn Ebî Hâtim, X, 3235.

haktı. Ona düşen, önceki peygamberlerin yaptığı gibi, Allah'ın yolunda sabır ve sebat göstermekti.[3]

DİN, ALLAH'IN DİNİDİR

أَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ ... ﴿٣﴾

"Bilesiniz ki saf din Allah'a aittir..."

(Zümer 39/3)

Hz. Muhammed (sas) İslâm'ı ilân ettiğinde Müşrikler, bunu 'yeni' bir durum olarak niteleyip karşı çıkmıştı. Oysa Resûlullah, davetinin Hz. Âdem'den beri devam edegelen Allah'ın dininin yeniden tebliği olduğunu bildiriyordu. Onlardan, Allah'ı birlemelerini ve yalnızca O'na kulluk etmelerini istiyordu. Ne var ki, *"Onlara, 'Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.' denildiği zaman, inanmıyor, büyüklük taslıyorlardı. 'Biz, cinlerin etkisi altına girmiş bir şair için ilâhlarımızı mı terk edeceğiz?' diyorlardı."*[4] İnançlarının en doğrusu olduğunu savunuyor, vahyi hafife alıyorlardı. Hatta Hz. Peygamber'e bir yıl kendi ilâhlarına tapması, buna mukabil kendilerinin de bir yıl Allah'a tapmaları gibi bir uzlaşma teklifinde bulunmaya bile cesaret edebildiler. Âyet ise ondan, *"Sizin dininiz size benim dinim banadır."*[5] demesini istedi. Müşrikler Hz. Muhammed'i (sas) onun atalarının da taptığı sözde ilâhlara tapmaya çağırmayı sürdürünce bütün tartışmalara noktayı koyan şu âyetler nâzil oldu: *"Bu Kitap'ın indirilişi, aziz ve hakîm olan Allah tarafındandır. Biz bu Kitap'ı sana gerçeğin ta kendisi olarak indirdik. Öyleyse dini yalnız Allah'a özgü kılarak O'na kulluk et! Bilinmeli ki saf din yalnız Allah'ındır. Ondan başka birtakım koruyucular edinerek, 'Biz onlara sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.' diyenlere gelince, elbette Allah, ihtilâf ettikleri konularda aralarında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez... De ki, şüphesiz bana dini yalnız Allah'a özgü kılarak O'na kulluk etmem emredildi. Ve bana Müslümanların ilki olmam da emredildi."*[6]

---

3 Sâd 38/12-49, 66-68; Ahkāf 46/35.
4 Sâffât 37/35-36.
5 Kâfirûn 109/1-6: Taberî, XXIV, 702.
6 Zümer 39/1-3, 11-12. Diğer âyetler: Yûnus 10/104-105; Mü'min 40/65: Mukātil b. Süleyman, III, 972; Ta-

Çok geçmeden Allah Resûlü'nün tebliğ ettiği dinin isminin 'İslâm' olduğu açıklandı.[7] Şirk inancının hiçbir gerçekliğe dayanmadığı belirtildi. Müşriklerin kendi arzularına uygun bir din icat ettikleri, Allah'tan başka ilâh diye kabul edip taptıkları şeylerin din koyma yetkisinin olmadığı vurgulandı.[8] Dikkat çekici eleştirilerden birisi de Müşriklerin atalarının inanç ve törelerini yaşama konusundaki ısrarlarıydı. Kur'ân, yanlış yolda gitmiş ataları taklit etmenin bir gerekçe olamayacağını açıkladı.[9] Hatta bunun akılla bağdaşmadığını ifade etti.[10] Tutarsızlıklarla örülen dinleri, onları yanlış yönlendirmişti.[11] Bu sıralarda inen âyetlerdeki *ed-dînü'l-hâlis* (saf din) ifadesi, çok önemli bir ayrıntıya dikkat çekiyordu: *Saf din*, Allah'ın belirlediği hâliyle, şirkten arınmış ve yalnız Allah'a kulluk edilen dindir.[12]

Yüce Allah kendi dinine uymanın en doğru yol olduğunu açıkladı ve yanlış yollara gitmeyi yasakladı.[13] Kendi dinini kabul edenlere, Kur'ân'a uymayı emretti. Onları, dinlerini parçalayan Yahudi ve Hıristiyanların durumuna düşmemeleri konusunda uyardı.[14] Allah Resûlü (sas), Allah'tan getirdiği dini, arkadaşlarına doğru bir çizgi ile, İslâm dışındaki dinleri de onun sağından solundan çizdiği farklı çizgilerle anlatmıştır. Sonra da onlara bu doğru çizgiden ayrılmamalarını öğütlemiştir.[15] Aslında İslâm, İbrâhim'in dosdoğru dini idi. Önceki din mensuplarının ona saygı duyduğu gibi, Kureyş Kâfirleri de onun dinini izlediklerini iddia ediyorlardı. Bu nedenle Hz. Muhammed'e tebliğ ettiği dinin, İbrâhim'in dini ile aynı olduğunu duyurması bildirildi.[16]

Yukarıdaki anlatımlara daha ayrıntılı baktığımızda görürüz ki Müşrikler en çok, Allah'a bağlılıktaki ikircikli tutumları yüzünden kınanmışlardır. Kur'ân'da şu temsil ile bu tutumları anlatılmıştır: Müşrikler bir deniz yolculuğunda hafif rüzgârlar eşliğinde gemide neşelendikleri bir sırada aniden fırtına bastırır, her taraftan dev dalgalar âdeta onları yutmak üzere iken Allah'ı hatırlarlar: *"'Eğer bizi buradan kurtarırsan sana şükredenlerden olacağız.' demek suretiyle dini yalnız O'na özgü kılarak Allah'a yalvarırlar. Fakat Allah onları kurtarınca, bir de bakarsın ki bulundukları*

berî, XX, 180-181.

7 Zümer 39/22; En'âm 6/125: Mâtürîdî, V, 207-208; Zemahşerî, II, 393-394; V, 299.

8 Yûsuf 12/40; Şûrâ 42/21; Nahl 16/52.

9 Zuhruf 43/21-24: Mukātil b. Süleyman, III, 792; Taberî, XX, 569-573.

10 Bakara 2/170.

11 Yûnus 10/22-23; En'âm 6/137; Ankebût 29/65.

12 Zümer 39/3.

13 En'âm 6/153.

14 En'âm 6/155, 159.

15 En'âm 6/153: İbn Mâce, "Mukaddime", 1; En'âm 6/153: İbn Kesîr, VI, 218.

16 En'âm 6/161-163: Ebû Hayyân, IV, 261-263.

yerde hak hukuk tanımadan taşkınlık yapıyorlar..."[17] Âyetlerdeki *"dini yalnız O'na özgü kılma"*[18] ifadesi, şirki terk ederek Allah'ın bir olduğunun kabulünü ifade eder. Bunun anlatıldığı *ihlâs* sözcüğü, müminin samimiyetle yalnız Allah'a kulluk etmesi demektir.

Nitekim Yüce Allah'ın buyruklarını gönülden isteyerek yerine getiren kimseye *muhlis* denir. Bu yüzden müfessirler, âyetlerdeki *ed-dîn* kelimesini, "Yüce Allah'ın kendisini ve niteliklerini birlemek (*tevhîd*), O'ndan başka ilâh olmadığına tanıklık etmek (*şehâdet*), kulluk, itaatte içtenlik (*ihlâs*), dua, niyet"[19] gibi kelimelerle açıklamışlardır. Dinin özüne işaret eden âyetlerden birisi de şöyledir: *"De ki, 'Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde bütün benliğinizle O'na yönelin. Şirkten uzaklaşarak yalnız O'na kulluk edin. Başlangıçta sizi yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz.'"*[20]

Kur'ân, İslâm'ı fıtrata uygun tek din olarak takdim eder: *"O hâlde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah'ın insanları yaratmış olduğu fıtrata çevir. Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur, fakat insanların çoğu bilmezler."*[21] Âyetteki *"Allah'ın yaratmasında değişme olmaz."* cümlesi, bir gerçeği belirtmenin yanı sıra 'Allah'ın yarattığı fıtratta değişiklik yapmayın.' şeklinde bir uyarı[22] olarak da anlaşılmıştır. Fıtrat, yaratılış demektir.[23] Âyet-i kerîmeye göre, din duygusu, inanma ve Yüce Yaratıcı'ya bağlanma ihtiyacı insanın tabiatında vardır. O hâlde gerçek din, insanın kendini, aslını ve özünü bulmasıdır.[24] Mâtürîdî (ö. 333/944) bu âyette geçen *fıtratullâh* (Allah'ın insanları yaratmış olduğu tabiat) deyişinin şu üç mânayı kapsadığını söyler: İnsanın yaratılıştan getirdiği Allah'ı bilme (*ma'rifetullâh*) imkânı, O'nun birliğinin kanıtı olan yaratılış ve imtihan edilmeyi kabullenmek. O hâlde insan Allah'ı bilme bilinci ile donatılmış olarak doğar. Dolayısıyla kendi hâlinde kaldığında, aklıyla iç dünyasında Yüce Allah'ın varlığını duyar ve hisseder.[25] Demek ki din, insanın doğasında vardır. Bunun dışavurumu ise inanç ve sâlih amellerle gerçekleşir. İşte Kur'ân'da bu, ilâhî buyruklara boyun eğme anlamında İslâm olarak yer alır.

---

17 Yûnus 10/22-23.

18 Lokmân 31/32; Zümer 39/14.

19 Abdürrezzâk b. Hemmâm, II, 171; Taberî, III, 194; XI, 100; XIV, 119; XXI, 13, 85; XXIII, 204; Zeccâc, II, 331; III, 203; Mâverdî, II, 217; III, 193; V, 114; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 292; Kurtûbî, XV, 233.

20 A'râf 7/29.

21 Rûm 30/30.

22 Rûm 30/30: Zemahşerî, IV, 577-578; Begavî (1993), VI, 269-270; İbn Kesîr, III, 432.

23 Rûm 30/30: Mâtürîdî, XI, 185-186; Zemahşerî, IV, 577.

24 Ebü'l-Bekā el-Kefevî, *el-Külliyât*, s. 697.

25 Rûm 30/30: Mâtürîdî, XI, 186-87.

HAK DİN İSLÂM'DIR

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ ... ﴿١٩﴾

"Allah katında din İslâm'dır..."

(Âl-i İmrân 3/19)

Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Mekkelilerin bir kısmı, atalarından miras aldıkları dinlerini değiştirmede çok zorlandılar. Müşrikler inatlarını uzun yıllar devam ettirdiler. Medine'de ise Yahudiler, "Muhammed'in dininin hiçbir değeri yoktur, asıl din bizim dinimizdir."[26] iddiasından hiç vazgeçmediler. Oysa onlar vahyi, peygamberi ve kitabı bilen kimselerdi. Dini Allah'a has kılma, tevhide inanma, namazı kılma, zekâtı verme[27] emri onlara da gelmişti. Âl-i İmrân sûresi bu tartışmayı konu alır. İbn Abbas (ö. 68/687-88) şöyle anlatır: "Tevrat ve İncil'i izleyenler, İbrâhim'in dinine kendilerinin daha yakın olduğu iddiasıyla Resûlullah'a geldiler. O, '*İki grup da onun dininden uzaktır.*' dedi. Bu cevabı duyunca hep birden, 'Vallahi! Senin kararını kabul etmeyiz, senin dinini de benimsemeyiz.' dediler. Bu ve benzeri tartışmalar üzerine şu âyetler indi: *"Allah katında din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine bu konuda bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler..."; "Göklerde ve yerdekiler, ister istemez ona teslim olduğu ve dönüşlerinin de ona olacağı ortadayken Allah'ın dininden başka din mi arıyorlar? ..."; "Kim İslâm'dan başka din ararsa, bu kabul edilmeyecektir. O, âhirette kaybedenlerden olacaktır."*[28]

Kur'ân-ı Kerîm'in bu açık beyanlarının vurguladığı ilk husus, Allah katında gerçek dinin İslâm olmasıdır. Mümine düşen ise Allah'ın kabul edeceği şekilde dini yaşamasıdır.[29] İkinci husus, İslâm'dan başka din arayanın, kaybedeceğidir.[30] İslâm'ı kabul edip sonradan onu bırakanlar da bu dünyada ve âhirette kayba uğrayacaklardır.[31] Üçüncü önemli nokta ise Allah'ın gönderdiği peygamberlerin, aynı kaynaktan vahiy almış ve aynı dini tebliğ etmiş olmalarıdır. Nitekim Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: *"Ben, Meryem'in oğluna insanların en yakın olanıyım. Peygamberler anneleri ayrı, babaları bir kardeştirler. Benimle onun arasında başka bir peygamber*

26 Nisâ 4/46: Mukātil b. Süleyman, I, 377.
27 Beyyine 98/5; Bakara 2/40-46, 83.
28 Âl-i İmrân 3/19, 83, 85: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 64, 54-55.
29 En'âm 6/150-153; Nûr 24/55.
30 Bakara 2/130; Âl-i İmrân 3/85; Kehf 18/20.
31 Bakara 2/120, 217; Mâide 5/54.

yoktur."[32] Onların yolu birdir, tebliğ ettikleri dinin esası Allah'a teslim olmaktır.[33] Onlara aynı din emredilmiştir.[34] Nûh, Yûnus, Lût, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, Yûsuf, Mûsâ, Hârûn, Zekeriyyâ, Yahyâ, İlyâs, Elyesa ve Îsâ (selâm onların üzerine olsun) sâlih kimselerdir. Allah, onlara kitap, hikmet ve peygamberlik vermiştir. Onları inkâr edense kaybeder.[35] Son Peygamber Hz. Muhammed'e ve ona inananlara da önceki peygamberlerin yoluna tâbi olma emri verilmiştir: *"İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Sen de onların tuttuğu yolu tut!"*[36] Özetle bütün peygamberlerin getirdiği dinin adı İslâm'dır.[37] Onların tebliğ ettikleri bu dinin esası ise Allah'tan başka ilâh edinmeyip sadece O'na kulluk etmek ve yalnızca O'na teslim olmaktır.[38]

Allah'ın bildirdiği dinin içeriği Kur'ân'da açıklanmıştır.[39] İşte bu hak dindir. Buna karşın, Allah'tan gelmeyen ve insanların kendi düşünce ve keyfî istekleriyle oluşturdukları dinler Kur'ân'da yanlış ve geçersiz (*bâtıl*) kabul edilmiştir.[40] Öte yandan tarih içinde bir kısım insanlar, Allah'ın hak dinini değiştirme çabalarına girmiştir. Sadece Hz. İbrâhim'in tevhid dininden sapan müşrik Araplar değil, birçok ümmet, peygamberlerin kendilerine bildirdiği dini tahrif etmişlerdir. Bu yüzden Yahudi ve Hıristiyanlar da sert biçimde eleştirilmiştir.[41]

Kur'ân'da din konusu açıklanırken Hz. İbrâhim'in adı ön plana çıkar. Bunun sebebi, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Arapların ona saygı duymaları, onu ataları bilmeleridir.[42] Ne yazık ki onlar, bu şerefli peygambere saygı duysalar da onun dininden uzaktılar: *"Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrâhim'in dinine tâbi olan kimsenin dininden daha güzeldir?"*[43] Hz. İbrâhim, "hanîf" yani şirke bulaşmayan, Allah'ı birleyen, O'nun bildirdiklerini en güzel şekilde hayata dâhil eden bir yaşam tarzı (*millet-i İbrâhîm*) sergilemiştir. Evlâtlarından Müslüman olarak, yani kendilerini Allah'a teslim etmiş olarak ölmelerini istemiştir.[44]

32 Nisâ 4/159; Yûnus 10/72; Şûrâ 42/13: İbn Kesîr, IV, 348-348; VII, 386; XII, 262; Buhârî, "Enbiyâ'", 48; Müslim, "Feżâ'il", 145; Ebû Dâvûd, "Sünne", 14/4675.
33 En'âm 6/84-92; Nahl 16/123; Mü'minûn 23/44-52.
34 Şûrâ 2/11-15.
35 En'âm 6/83-90.
36 En'âm 6/90; Bakara 2/136, 285; Âl-i İmrân 3/84-85.
37 Âl-i İmrân 3/144; Enbiyâ 21/92; Zümer 39/65-66; Şûrâ 42/13.
38 En'âm 6/84-92; Nahl 16/123; Mü'minûn 23/44-52.
39 Nahl 16/52; Hucurât 49/16.
40 Âl-i İmrân 3/24, 73, 83, 85; Zümer 39/1-11; Yûsuf 12/40; Şûrâ 52/21; Nisâ 4/46.
41 Âl-i İmrân 3/24, 73, 171; Nisâ 4/146; Mâide 5/77.
42 Âl-i İmrân 3/65-68: Begavî, II, 50-52; Râzî, VIII, 96.
43 Nisâ 4/125.
44 Bakara 2/132.

Peygamber Efendimize bildirilen de onun dininden başkası değildir.[45] Son Peygamber tarafından tebliğ edilen İslâm, her şeyiyle tamamlanmış en mükemmel dindir.[46] Hz. Muhammed (sas) bunu şu sözleriyle dile getirir: *"Benimle benden önceki peygamberler arasındaki ilişki şuna benzer: Bir kişi bir ev yaptırmış ve onu süsleyip güzelleştirmiş; yalnız bir köşede bir tuğla yeri boş bırakmıştır. İnsanlar evi hayranlıkla dolaşırlar ve o eksiği görünce 'Şu tuğla da şuraya konsaydı ya?' derler. İşte ben, o yeri boş bırakılan tuğla gibiyim; ben peygamberlerin sonuncusuyum."*[47]

Kainatın yaratıcısı olan Allah, dinini bütün dinlere üstün kılmıştır. Kur'ân'da pek çok sûrede peygamberlerin Allah'ın dininin üstün gelmesi için inkâr edenlerle çetin bir mücadeleye girdikleri anlatılmıştır.[48] Yüce Allah, son elçisi Hz. Muhammed (sas) aracılığı ile açıkladığı dinini her hâlükârda tam anlamıyla yerleştireceğini ve onu koruyacağını ilân etmiştir. Medine döneminin farklı aşamalarında inen üç sûrede bu ilân tekrarlanmıştır: *"Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır. O, Müşrikler hoşlanmasa da bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayet ve hak din ile gönderdi."*[49] Bu üstünlük, âyetlerin indiği şartlarda şu mânalara gelir: Allah'ın dinini yok edemeyeceksiniz, O'nun Son Elçisi ve beraberindeki Müminler üstün gelecektir. İslâm ilk ve son dindir, ilelebet en üstün din olarak yaşayacaktır, bu konuda asla ümitsizliğe yer yoktur. Çünkü o hak dindir, Hakk'ın dinidir.[50] Dahası, dinin yayılması ve yaşaması için Hz. Muhammed'e ve onu izleyenlere büyük sorumluluk düşmektedir. Müminler bu uğurda gayret etmeli, mücadele vermelidir.[51]

Din bir bütündür. Onun esaslarının tamamına inanmak ve bütünlüğünü korumak gerekir. Bu nedenle dinin esaslarının değiştirilmeye kalkışılması veya sadece uygun görülenlerin alınması Kur'ân'da reddedilmiştir: *"Şu dinlerini parça parça edenler ve grup grup ayrılanlar var ya! (Senin) onlarla hiçbir ilgin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır..."*[52] Dini parçalayanlar Allah'ın yolundan ayrılmıştır. Kur'ân ise *"Ey iman edenler! Hep birlikte İslâm'a girin."* âyetiyle dinin bir bütün olduğunu ve ona inananların bu bütünlüğü kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir. Taberî'ye (ö. 310/923) göre, bu âyet-i kerîme, Peygamberimizin ashâbına hitap etmektedir. Diğer ihtimal

45 En'âm 6/161; Nahl 16/123; Hac 22/78.
46 Mâide 5/3; Tevbe 9/32-33; Nasr 110/2.
47 Ahzâb 33/40: İbn Ebî Hâtim, X, 3138; Buhârî, "Menâḳıb", 18; Müslim, "Feżâ'il", 20-23.
48 Hac 22/67; İbrâhîm 14/13; A'râf 7/88-89; Enfâl 8/39-40; Mü'min 40/26.
49 Saf 61/9. Diğer âyetler: Feth 48/28; Tevbe 9/32-33.
50 Feth 48/28; Saf 61/9: Elmalılı, VI, 4439-440; VII, 4937-4940.
51 Bakara 2/193, 217; Enfâl 8/39, 72; Tevbe 9/29, 36-41 122; Mümtehine 60/8-9.
52 En'âm 6/159. Diğer âyetler: Bakara 2/44, 85, 208; Âl-i İmrân 3/19; Nisâ 4/150-151; Hac 22/67; Rûm 30/32.

de Müslüman olan bazı Yahudilerin, "Ey Allah'ın Elçisi! Biz cumartesi gününü kutsal görürdük, müsaade et yine öyle yapalım. Tevrat da Allah'ın kitabıdır, müsaade et geceyi onunla ihya edelim." demeleri üzerine inmiştir. Her iki hâlde de Allah'ın İslâm çatısı altında emrettiği iman, ibadet ve ahkâm arasında bir ayrım yapılamayacağı, tamamının birlikte uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır.[53]

DİNİN ÖZÜ İMAN ve SÂLİH AMELDİR

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

"İman edip sâlih işler yapanlar cennetliktirler;
onlar orada ebedî kalıcıdırlar."
(Bakara 2/82)

Yüce Allah, elçisi Hz. Muhammed Mustafa'ya (sas) ve ona inananlara şu açık ve kesin emri vermiştir: Dini Allah'a özgü kılın, yalnız O'na kulluk edin, âdil olun.[54] Mekkî âyetlerde Allah'ın insana verdiği nimetler hatırlatılarak O'na yönelmenin gerekliliği dile getirilmiştir. Yine bu âyetlerde özellikle dinin inanç ve ahlâk esasları ayrıntılı biçimde ortaya konmuştur. Namaz ve infak başta olmak üzere önemli ibadet esasları da ilk andan itibaren gündeme alınmıştır. Dinin geri kalan esasları, buyrukları, yapılması ve yapılmaması gerekenlere dair hükümleri ise genellikle Medenî âyetlerde daha geniş bir şekilde açıklanmıştır. Dikkat çeken bir durumdur ki Kur'ân'da emir ve yasaklar devamlı olarak Allah'ın birliği, âhiret inancı ve ahlâkî esaslar ile iç içe sunulmuştur. Bir âyet-i kerîmede bu bütünlük şöyle dile getirilir: *"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Fakat iyilik, bir kimse Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitap'a, peygamberlere inanır; yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve boyunduruk altında bulunan köle ve esirlere sevdiği maldan harcar; namazı kılar, zekât verir(se odur). (Böyleleri) antlaşma yaptığı zaman verdiği sözü yerine getirenlerdir; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenlerdir. İşte doğru olanlar bunlardır ve muttakiler de bunlardır."*[55]

53 Bakara 2/208: Taberî, III, 595-600; Elmalılı, II, 735-736.
54 Mü'min 40/14; A'râf 7/29.
55 Bakara 2/177.

İman, öncelikle Allah'ın birliğini yani tevhid akidesini ve âhiretin varlığını kabul ve tasdik etmektir. Kur'ân'da ilk inen âyetlerden itibaren bu iki ilke o kadar sık vurgulanır ki, dinin onlarsız olmayacağı netleşir. Ayrıca peygamberlere, kitaplara, meleklere ve Allah'ın takdirine iman, bu ikisiyle bir bütünlük oluşturur. İlgili âyetlerden birisi şöyledir: *"İman edenler! Allah'a, Peygamberi'ne, Peygamberi'ne indirdiği Kitap'a ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam anlamıyla sapmıştır."*[56]

Sâlih amel işlemek, Allah'ın yapılmasını emrettiklerini yerine getirmek, O'nun razı olacağı işler yapmaktır. İlgili âyetlere göre,[57] sâlih amel, insanın Allah'a karşı sorumlulukları olan namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerin yanı sıra, insanlarla ve diğer varlıklarla ilişkilerinde dikkat etmesi gereken ahlâkî değerleri de içerir.[58] Allah ile yakınlığın somut şekli ibadetlerdir. Namaz, oruç, hac ve zekât,[59] mutlaka yapılması istenen ibadetlerdir. Bu zorunlu ibadetlerin dışında kişinin gönülden, kendi arzusuyla yaptığı (*tatavvu'*)[60] ibadetler de vardır. Dua, secde, tilâvet/kıraat ve zikir (Kur'ân okuma ve Allah'ı anma), şükür, tövbe, istiğfar, tesbih, tezekkür, tefekkür[61] gibi ibadetler böyledir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, ibadetlerde içtenlik ve süreklilik esastır. İnsanın Allah'a yönelmesi ve kendini vermesi demek olan teslimiyet, gönülden bağlılık ve huşû, müminin bütün ibadetlerinde görülmelidir. *İhlâs* ise kişinin imanındaki, niyetindeki ve ibadet esnasındaki içtenliğidir. Böyle bir ibadet, insanı Allah'ın mükâfatına kavuşturur: *"Namaz kılın, zekâtı verin! Kendiliğinizden yapacağınız her türlü iyiliği Allah katında bulacaksınız. Allah yaptıklarınızı görmektedir."*[62]

Ahlâk, kişinin Allah'a, yaratılmışlara ve kendine karşı sorumluluklarında takip etmesi gereken insanî ve vicdanî tutumun adıdır. Şu âyet-i kerîmede iman, ibadet ve ahlâkın birlikteliğine işaret edilmiştir: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, büyük bir başarıya ulaşmıştır."*[63] Ahlâkî tutum ve davranışlar Kur'ân'da *takvâ* (sakınma), *ihsân* (iyilik), *birr* (iyilik), *ma'rûf* (bilinen

---

56 Nisâ 4/136; ayrıca bk. Bakara 2/285.
57 Bakara 2/82, 277; Nisâ 4/124; Mâide 5/93.
58 Asr 103/3: Taberî, XIV, 613-614.
59 Bakara 2/183-187, 196-203, 238; Tevbe 9/71; Mü'minûn 23/1-6; Nûr 24/56.
60 Bakara 2/158, 184.
61 Âl-i İmrân 3/135; A'râf 7/204-205; Enfâl 8/2; Yûnus 10/3, 24; Ra'd 13/28; İsrâ 17/45, 106; Hac 22/18; Furkān 25/65-66, 74; Rûm 30/21; Fâtır 35/29; Zümer 39/7, 9; Mü'min 40/55, 60; Kâf 50/40; Haşr 59/21; Alak 96/19.
62 Bakara 2/110.
63 Ahzâb 33/70-71.

ve doğru kabul edilen), *hayır* (fayda), *hasenât* (iyilikler), *tayyib* (temiz ve güzel olan), *helâl* gibi kelimelerle anlatılmıştır. Kötü ve ahlâka aykırı fiiller ise *münker* (tanınmayan, kabul edilmeyen, kötü), *şer* (kötü, zararlı), *seyyie* (kötü, yanlış), *habîs* (pis), *haram* (yasak), *hatîe* (yanlış, hata, günah), *zenb* (günah), *ism* (günah) diye adlandırılmıştır. Bu zıt davranış gruplarına bir âyette şöyle dikkat çekilir: *"Allah adaleti, ihsânı ve akrabaya yardımı emreder. Edebe aykırı her şeyi, kötülüğü ve azgınlığı da yasaklar. Düşünüp öğüt alırsınız diye size öğüt veriyor."*[64] Gerek âyetlerin vurgusu gerekse Peygamberimizin uyguladığı ve tavsiye ettiği hasletler, güzel ahlâkı inanan insanın davranışlarına yerleştirme amacına yöneliktir. Görüldüğü gibi Kur'ân, insanın niyet, düşünce, söz ve davranışlarını bir bütünlük içinde değerlendirir. İman ve ameli birbirinden ayırmaz. İman esastır; yapılanlar ise ona bağlı olarak değer kazanır. Sonuç olarak insan imanda, ibadette ve ahlâkta Kur'ân'ın gösterdiği istikamette yürümeli, hayatında bu sürekliliği ve bütünlüğü sağlamalıdır.

Dinde gönülden bağlılık esastır. Bu fikri aşılayan şu Kur'ânî kelimeleri bir daha sıralayalım: *İslâm, sıdk* (doğruluk), *ihlâs* (sadece Allah'a yönelme), *ta'at* (itaat etme), *iman, ihsân* (iyilik, Allah'ı görüyormuş gibi davranma). İslâm, kişinin kendi iradesi, aklı ve isteği ile hiçbir ön şart olmaksızın Allah'ın emir ve yasaklarını kabul etmesidir. *"Kim iyi işler yaparak benliğini Allah'a teslim ederse, kopmaz bir kulpa yapışmıştır. Bütün işlerin gidip varacağı yer Allah'tır. Kim de inkâr ederse, onun inkârı seni üzmesin..."; "Azap size gelmeden önce Rabbinize dönün ve O'na teslim olun."*[65] Sıdk ve sadakat, hiçbir şüphe taşımaksızın dini doğrulamayı ve İslâm'a ödünsüz bağlanmayı ifade eder. *İhsân,* Allah'ı görüyormuşçasına kulluk yapmak, insanlara güzel davranmak demektir. Sonuçta 'dini Allah'a has kılanlar' ve samimiyetle O'na bağlı kalanlar kazanacaktır: *"Tövbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'ın Kitabı'na sarılanlar ve dinlerini Allah'a has kılanlar ise Müminlerle beraberdirler. Allah, Müminlere büyük bir mükâfat verecektir."*[66]

Din, Kur'ân'dan ve Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'den (sas) öğrenilir. Din, yaşayabilmesi ve yaşanabilmesi için öğrenilmeli ve öğretilmelidir. Tevbe sûresi 122. âyet, Resûlullah'ın önderliğinde savaşa gidilmesi hâlinde bile dinin öğrenilmesi ve öğretilmesini öğütlemiştir.[67]

64 Nahl 16/90.
65 Lokmân 31/22-24; Zümer 39/54.
66 Nisâ 4/146. Diğer âyetler: Bakara 2/82, 277; Mâide 5/93; Asr 103/3.
67 Tevbe 9/122: Mukātil b. Süleyman, I, 203; Taberî, XII, 76-80.

DİNİN ÖZÜ KOLAYLIK ve İTİDALDİR

لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ ... ﴿٢٥٦﴾

"Dinde zorlama yoktur..."

(Bakara 2/256)

Kur'ân-ı Kerîm, dini hür iradeyle seçme ve yaşama ilkesini getirmiştir. *"Dinde zorlama yoktur. Doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır."*[68] âyeti bu ilkeyi belirtir. Âyetin içeriğinden ve bağlamından anlaşıldığına göre, rahmeti sonsuz olan Allah, doğru ve yanlışı açıklamış, hakkı ve bâtılı insanlığa açıkça beyan buyurmuş, sonrasında İslâm'ı kabul veya reddetme tercihi ise kişiye bırakılmıştır. Din "kalp ile bağlanılan bir şey" olduğuna göre baskı ve zor (*ikrâh*) onunla bağdaşmaz. Rivayete göre bu âyetin iniş sebebi şöyledir: Câhiliye devrinde bazı kadınlar uzun ömürlü olsun diye çocuklarını Yahudi ailelere verirdi. Çocuklar da onların terbiyesinde büyür ve dinlerini benimserdi. İslâm geldikten sonra Yahudi kabilesi Nadîroğulları Medine'den sürgün edilirken bazı kadınlar Resûlullah'a gelerek çocuklarını geri almak istediklerini söylediler. O da ses çıkarmadı, bir müddet sonra bu âyet indi. O zaman Allah Resûlü (sas), *"Çocuklar serbest bırakıldı. Şizi seçerlerse sizinledirler, onları seçerlerse onlardandırlar."* buyurdu. Yahudi aileyi seçenleri onlarla birlikte sürgün etti.[69] Âyetin iniş sebebi dinin zorlama ile bağdaşmadığını destekler. Önceki peygamberler gibi Hz. Muhammed (sas) de 'bir zorlayıcı değil, sadece bir davetçi'[70] idi: *"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi iman ederdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye insanları zorlayacaksın? Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir kimse iman edemez. Allah, azabı akıllarını kullanmayanlara verir."*[71]

Dinde zorlama yoktur, ancak İslâm'dan dönenler âhirette aşağılanacaktır.[72] İnsanların dini yaşamaları hem kendilerinin hem de toplumun yararınadır. Zorlama sadece dini kabul etmekle ilgili değildir. Müslüman bir kimse dinin emirlerini yerine getirme konusunda da zorlanamaz, ancak uygun bir üslûpla uyarılır, iyiliğe davet edilir ve kötülükten sakındırılır. İnandığı dinin gereklerini kendi irade ve isteğiyle

68 Bakara 2/256.
69 Bakara 2/256: Taberî, IV, 246-255; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 45-47; Bedreddin Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, s. 110-112.
70 Gâşiye 88/21-22; Kehf 18/6; Şuarâ 26/3; Yâsîn 36/17.
71 Yûnus 10/99-100.
72 Bakara 2/217.

yapması beklenir. Diğer bir deyişle zorla ya da zoraki dindarlık olmaz.[73] Yüce Peygamberimiz, *"Ameller niyetlere göre değerlendirilir."*[74] buyurmuştur. Din, gönülden ve özgür iradeyle benimsenir. Dine aklın ve yüreğin gücü ile bağlanılır. Dinin emirleri seve seve, onur duyarak yerine getirilir. Aksi takdirde zorlama, baskı ve şiddet ile dini yaşatmaya çalışmak, kişileri ikiyüzlülüğe ve inkâra sürükler.

Kur'ân'ın dinde gözettiği esaslardan birisi de kolaylıktır. Allah'ın buyurduğu din, insanların yapamayacağı yükümlülükler içermez.[75] Bunun için ibadetlerde ve hükümlerde kolaylık ilkesi getirilmiştir.[76] Kolaylığı gözetmeyerek sözde dindarlık adına dinde aşırılığa gitmenin, dini bozmaya kadar varan bir yanı da vardır. Bu yüzden Kur'ân'da Ehl-i kitap'ın, peygamberleri tanrılaştırma, din adamlarına ödünsüz bağlanma, ruhbanlıkla dünyadan uzaklaşma gibi aşırılıkları eleştirilmiştir.[77] Buna karşın Muhammed ümmetine aşırılıklardan uzak, mutedil, orta bir yol tutmaları öğütlenmiştir. Muhammed ümmeti, bu özelliği ile diğer insanlara örnektir.[78]

Hz. Peygamber (sas) bir gün sahâbeye iyi Müslüman olmaları, âhireti unutmamaları öğüdünde bulunmuştu. Bunun üzerine kimileri et, kimileri yağ, kimileri de gündüz yemek yememeye ant içti. Birisi de mağaraya çekilmek istediğini söyledi. Olayı duyan Allah Resûlü, onlara kızdı ve kendisinin asla böyle bir dindarlık istemediğini belirtti. Kısa süre sonra şu âyet indi: *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez."*[79] Yine sahâbeden üç genç Peygamberimizin ibadet hayatını onun ailesinden sorup öğrendikten sonra, kendilerinin çok daha fazla ibadet etmesi gerektiğini düşünerek istişare etmiş, birisi geceler boyunca namaz kılacağını, diğeri her gün oruç tutacağını, öteki ise hiç evlenmeyeceğini söylemişti. Bu durumdan haberdar olan Rahmet Elçisi (sas), onları şöyle uyardı: *"Gençler! Aranızda Allah'tan en çok korkan ve O'na en bağlı olan benim. Bazen nafile oruç tutarım bazen tutmam. Hem gece kalkar (teheccüd namazımı kılar) hem uyurum. Ben hanımlarımla da evlenirim. Kim benim bu hayat tarzımdan uzaklaşırsa, o benden değildir."*[80] Bu anlatılanlar, insanların dinî yaşantıyı her devirde abartabileceklerine güzel bir örnektir. Böylesi anlayışlar,

73 Bakara 2/256: Elmalılı, II, 860-865.

74 Âl-i İmrân 3/145: Begavî (1993), II, 116; Buhârî, "Bed'ü'l-Vaḥy", 1; Müslim, "İmâre", 155; Ebû Dâvûd, "Ṭalâḳ", 11.

75 Bakara 2/256; Hac 22/78; İnşirâh 94/5-6.

76 Bakara 2/185; Nisâ 4/25-28, 43; Mâide 5/6; Hac 22/78; Mücâdele 58/3-4.

77 Nisâ 4/171; Mâide 5/77; Bakara 2/67-71; Hadîd 57/27.

78 Mâide 5/101; Bakara 2/142-143.

79 Mâide 5/87.

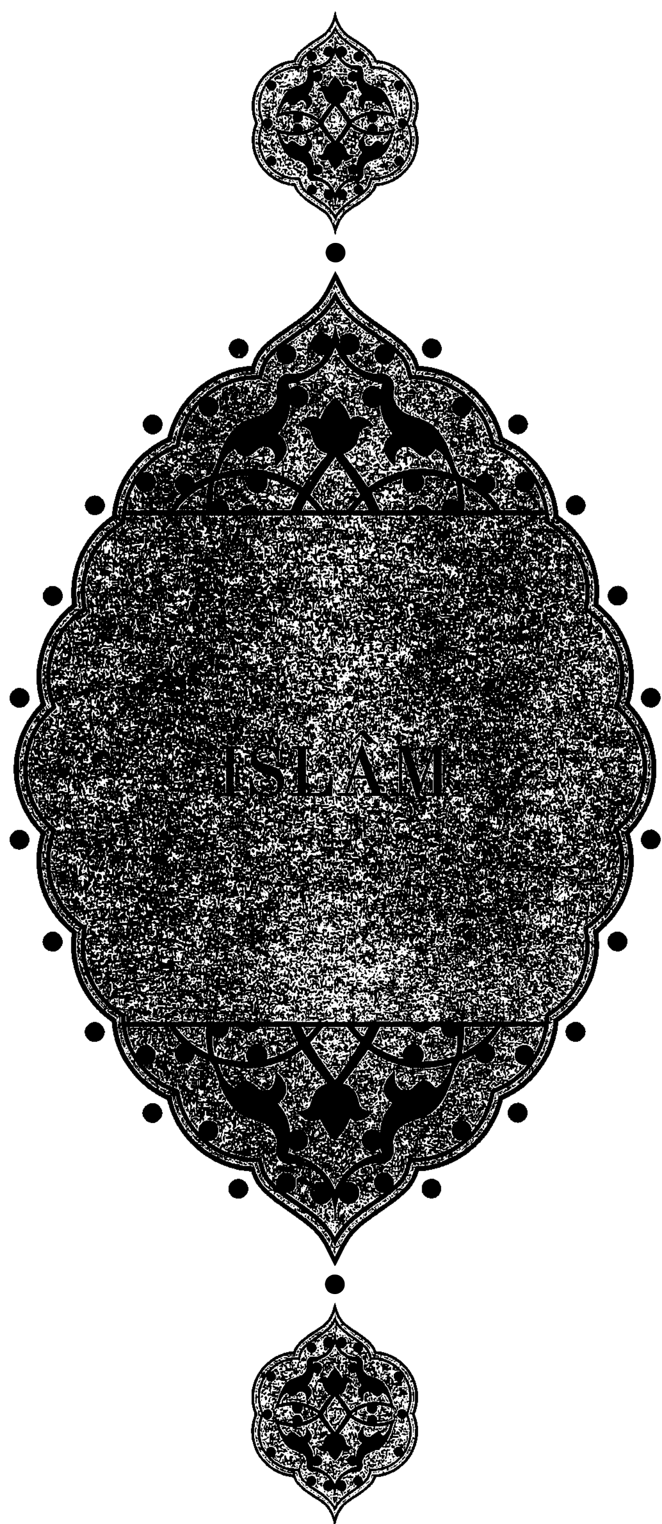
80 Mâide 5/87: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 117-118; Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, s. 331-335; Buhârî, "Nikâḥ", 1; Müslim, "Nikâḥ", 5.

İslâm'ın gözettiği dünya-âhiret dengesini bozduğu için Kur'ân'dan ve Resûlullah'ın sünnetinden hiçbir zaman onay alamaz. Nitekim bir âyette şöyle buyrulur: *"De ki: 'Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?' De ki: 'Onlar dünya hayatında Müminlere yaraşır; kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır.' İşte bilmek isteyen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz."*[81]

Kur'ân, Allah'ın dini İslâm'ı son defa ve etraflıca anlatmıştır. Buna göre din, insanın dünya hayatındaki bütün davranışlarını yönlendiren emirler, yasaklar, temel ilkeler ve kurallar bütünüdür. İslâm, şartsız ve ön yargısız bir anlayışla Yüce Allah'ı tek ilâh kabul etmek ve O'nun buyruklarına boyun eğmektir. Bu muhteşem inanç sistemi, bütün peygamberlerin getirdiği fıtrat dinidir. İslâm, her devir ve her yerde yaşanabilir din olma özelliğine sahiptir. Allah sadece İslâm'a bağlanandan razı olur. Kendini Allah'a teslim eden dünyada huzura, âhirette büyük ödüle ve sonsuz mutluluğa erişir. İslâm'ın din olarak tezahür edebilmesi için Kur'ân'a ve Kur'ân'ın bildirdiklerine iman etmek, Hz. Peygamber'in yoluna uymak esastır. İbadet ve ahlâk vazgeçilmez bir şekilde birbirlerine bağlı olup, dini tamamlar; namaz, oruç, hac ve zekât, ancak güzel ahlâkla bütünlendiğinde din kemale erer. Bütün davranışlarımızın, insanlarla ve varlık âlemiyle olan ilişkilerimizin doğru ölçüsü olan kuralları din belirlemiştir. Kur'ân, kendisiyle, Rabbiyle ve diğer varlıklarla barışık olan insanı mümin olarak tasvir etmiştir. Böylece iyilikte ve hayırda yardımlaşan ve yarışan erdemli bireylerden oluşan bir toplumu hedeflemiştir. Allah, dinin doğrularını, en sağlam ve değişmez ilkeleri Son Peygamberine bildirmiş, o da insanlara aktarmıştır. Demek ki hak din, vahiyle kurulur, insanın onu uygulaması ile hayat bulur ve devam eder.

81 A'râf 7/32.

İSLÂM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّ الدّ۪ينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ۠ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ
بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ
الْحِسَابِ ﴿١٩﴾ فَاِنْ حَٓاجُّوكَ فَقُلْ اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِۜ وَقُلْ لِلَّذ۪ينَ
اُو۫تُوا الْكِتَابَ وَالْاُمِّيّ۪نَ ءَاَسْلَمْتُمْۜ فَاِنْ اَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْاۚ وَاِنْ تَوَلَّوْا
فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُۜ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

"Allah katında din kesinlikle İslâm'dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur. Eğer seninle tartışmaya girerlerse, de ki: 'Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim.' Ehl-i kitap'a ve kendine kitap verilmeyen Müşriklere: 'Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?' de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok, eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirmektir. Allah kullarını çok iyi görmektedir."

(Âl-i İmrân 3/19-20)

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَٓاءِۜ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾

"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır."

(En'âm 6/125)

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ د۪يناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُۚ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٨٥﴾

"Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır."

(Âl-i İmrân 3/85)

...اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ د۪ينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَت۪ي وَرَض۪يتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ د۪يناًۜ ... ﴿٣﴾

"... Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâm'ı seçtim..."

(Mâide 5/3)

هُوَ الَّذٖى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖۜ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًاۜ ﴿٢٨﴾

"O, Peygamberi'ni hidayet ve hak din ile gönderendir. (Allah) o hak dini bütün dinlere üstün kılmak için (böyle yaptı). Şahit olarak Allah yeter."

(Feth 48/28)

وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطٖى مُسْتَقٖيمًا فَاتَّبِعُوهُۚ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ
عَنْ سَبٖيلِهٖۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

"Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti."

(En'âm 6/153)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِى السِّلْمِ كَٓافَّةًۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ
اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبٖينٌ ﴿٢٠٨﴾

"Ey iman edenler! İslâm'a tam anlamıyla (bütün varlığınızla) girin ve şeytanın adımlarına uymayın. Şüphesiz o, sizin için açık bir düşmandır."

(Bakara 2/208)

اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُٓ اَسْلِمْۙ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٣١﴾

"Rabbi ona (İbrâhim'e), 'Bana teslim ol.' buyurmuş;
o da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."

(Bakara 2/131)

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰٓى اِلَى الْاِسْلَامِۜ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٧﴾

“Yalnız Allah'a teslim olmaya çağırılıp dururken Allah hakkında asılsız şeyler yakıştırmaya çalışandan daha büyük haksızlığı kim yapabilir? Allah zalimlere hidayet nasip etmez.”

(Saf 61/7)

اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذ۪ى حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍۘ وَاُمِرْتُ اَنْ
اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِم۪ينَۙ ﴿٩١﴾ وَاَنْ اَتْلُوَا الْقُرْاٰنَۚ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَد۪ى
لِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ اِنَّمَٓا اَنَا مِنَ الْمُنْذِر۪ينَ ﴿٩٢﴾

“De ki: ‘Dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabbine, yalnız O'na kulluk etmem bana emredildi; zaten her şey O'na aittir. Bir de bana Müslümanlardan olmam ve Kur'ân'ı okumam emredildi.' Artık kim doğru yola gelirse yalnız kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: ‘Ben sadece uyarıcılardanım.'”

(Neml 27/91-92)

بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُٓ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّه۪ۖ
وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

“Bilakis, kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah'a teslim ederse Rabbinin katında onun mükâfatı vardır. Öylelerine korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de.”

(Bakara 2/112)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân'da İslâm kelimesi, türevleriyle birlikte, 34'ü Mekkî ve 16'sı Medenî olmak üzere toplamda 48 sûrede geçmektedir.[1] İslâm, Yüce Allah'ın insanlara, doğru yolu (*sırât-ı müstakîm*) bildirmek üzere gönderdiği dindir. İslâm, Cenâb-ı Hakk'ın iradesine mutlak teslimiyet göstermek ve O'nun dışında hiçbir varlığa kulluk etmemektir. Bu da, her iki dünyada güven ve mutluluk getirir. Yüce Allah, elçi gönderdiği bütün toplumlardan, benliklerini O'nun emir ve iradesine teslim etmelerini istemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in ve daha önceki bütün peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahyin sunduğu din, "Allah katındaki tek din olan İslâm'dır."[2]

İslâm kelimesinin kökü, *s-l-m*, "hastalıktan şifa bulup sağlığa kavuşmak, tehlikelerden kurtulup emniyete ve güvene ulaşmak" durumunu ifade eder.[3] *Selleme* kipi, Kur'ân'da altı kez geçer ve "teslim etmek",[4] "birini korumak, kurtarmak ve selâm vermek"[5] anlamlarına gelir. Bu fiilden türemiş *teslîm* kelimesi ise, Allah'a teslim olmak, boyun eğmek ve itaat etmek gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.[6] Aynı şekilde, *esleme* fiili de "teslim olmak, boyun eğmek, itaat etmek, dürüst ve samimi olmak" demek olup "İslâm dinine girmek" anlamında 18 kez Kur'ân'da geçmektedir.[7] Yine bu kökten türeyen *selem* kelimesi "barış" mânasını ifade etmektedir.[8] *Müslim* kelimesi, itaat ederek teslim olan, tâbi olan, kendi kibrini kırarak Allah'a kulluk eden; gönülden Allah'ın emir ve yasaklarını kabul eden demektir.[9] Başka bir ifadeyle, şirki kabul etmeyen ve Hz. İbrâhim'in dininden olan kişiye Müslim denir.[10] *İslâm* kelimesi bu anlamları içine alarak, Allah'a teslimiyet ve Resûlü'nden geleni kabul

---

1 Âl-i İmrân 3/19, 85; Mâide 5/3; En'âm 6/125; Tevbe 9/74; Zümer 39/22; Hucurât 49/17; Saf 61/7.
2 Âl-i İmrân 3/19.
3 Cevherî, V, 1950.
4 Cevherî, V, 1952.
5 İbn Manzûr, XII, 291.
6 Zebîdî, XXXII, 384-386.
7 Ezherî, XII, 452.
8 Nisâ 4/90, 91; Enfâl 8/61; Muhammed 47/35.
9 Kalem 68/35: Taberî, XXIII, 184.
10 En'âm 7/126: Taberî, X, 364.

ederek itaat anlamına gelir.[11] Böylece *İslâm,* insanın hem dünya hem de âhiret hayatında karşılaşacağı maddî ve manevî bütün kötülüklerden, hastalıklardan korunup güven ve huzura kavuşması demektir. Yüce Allah'ın isimlerinden biri de *Selâm*'dır; O (cc) kullarını *Dâru's-Selâm*'a çağırır ki orası sonsuz barış yurdu olan cennettir.[12]

İslâm dinine Kur'ân'da, dosdoğru sağlam din, (*dînen kıyemen, ed-dînü'l-kayyim, dînü'l-kayyime*),[13] saf ve yalnızca tevhidi içeren din (*ed-dînü'l-hâlis*),[14] doğru ve gerçek din (*dînü'l-hakk*),[15] Allah'ın dini, Allah'ın yasası ve hükmü (*dînullâh*)[16] gibi ifadelerle işaret edilir. İslâm, (*millet, ümmet*), ibadet, ahlâk ve toplumsal hayatla ilgili hükümler koyar (*şeriat*); Müslüman Allah'ın eşsiz olduğuna inanır (*hanîf*), sadece O'na kulluk eder (*'ubûdiyet*); İslâm, Allah'ın dosdoğru yoludur (*sırat-ı mustakîm, tariki müstakim, sebilullah*) ve insana bir yaşam tarzı teklif eder (*minhâc*); İslâm, Allah'ın yarattığı insan tabiatı ile uyum içindedir (*fıtratullah*); doğru, iyi ve güzele götüren bir rehberdir (*hüdâ*); aşırılıklardan sakındırır ve doğruluğu esas alır (*istikamet*); insanı aydınlatan bir ışık (*nûr*) ve tehlikelerden koruyan bir tutamaktır (*hablullah*); asla kopmayan kurtarıcı bir kulptur (*el-urvetü'l-vüskā*), barışa (*selm*) ve ebedî kurtuluşa götürür (*el-fevzul azîm*).

Kur'ân'da İslâm'ın karşıtı olarak da başlıca şu kavramlar yer alır: Peygamberin dinle ilgili tebliğ ettiği konuları kabul etmemek (*küfür, inkâr*), inkâr ettiği hâlde kendini mümin göstermek (*nifak*), açıkça dinin emir ve yasaklarına aykırı davranmak (*fısk*), Allah'ın yarattığı düzeni bozmak (*ifsat*), taşkınlık yaparak dinin sınırlarını aşmak (*tuğyân*), ilâhî buyruklara karşı çıkmak (*dalâlet*), insanın kendisine, Yüce Yaratıcı'ya ve diğer insanlara haksızlık yapması (*zulüm*).[17]

11 Âl-i İmrân 3/19: Taberî, V, 282.
12 Ezherî, III, 90.
13 En'âm 6/161; Beyyine 98/5; Rûm 30/30, 43; Yûsuf 12/40; Tevbe 9/36.
14 Zümer 39/3.
15 Tevbe 9/29, 33; Feth 48/28; Saf 61/9.
16 Âl-i İmrân 3/83; Nasr 110/2; Nûr 24/2.
17 En'âm 6/117, 125, 161; Bakara 2/256; Nahl 16/9; İbrâhîm 14/1; Mâide 5/16; Kalem 68/7; Necm

İslâm ve ona bağlı olarak *müslim* kelimesi Kur'ân'da geniş bir ağ ilişkisine sahiptir. Başta Allah ve din konusu olmak üzere peygamberlik, peygamberler, kitaplar, tevhid, iman, küfür, şirk, nifak, âhiret, ibadet, iyilik, takvâ gibi birçok konuyla bağlantılı olarak anlatılmaktadır. Temel vurgu şöyle özetlenebilir: İslâm, Allah'ın bütün peygamberleri ile ilân ettiği dinidir, onu kabul ederek gereği gibi yaşayanlar bu dünyada ve âhirette selâmete ererler, kabul etmeyenler de inkâra sapmış olarak hüsrana uğrarlar.

53/30; İsrâ 17/81: Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 25, 26, 27, 30, 63, 82, 126, 207, 209.

Mekke'de Müşriklerin baskısı altında zor günler geçirmeye başlayan ilk Müslümanlar, bir çıkış yolu olarak Habeşistan'a hicret etmek durumunda kalmışlardı. İnandıkları gibi yaşayabilmek uğruna Habeşistan'a hicret eden Müslüman topluluğun temsilcisi Ca'fer b. Ebi Tâlib orada Kral Necâşî'ye bir konuşma yaptı. Bu konuşmadan Arap toplumunun İslâm'dan önceki dinî ve sosyal hayatının yanı sıra İslâm'ın mesajını bütün açıklığı ile öğrenmekteyiz. Ca'fer b. Ebî Tâlib, konuşmasında şöyle demişti: "Ey hükümdar! Biz cahil bir millettik. Putlara tapardık. Leş yerdik. Her türlü kötülüğü işlerdik. Akrabalarımızla ilişkilerimizi keserdik. Komşularımıza kötülük yapardık. Kuvvetli olanlarımız zayıf olanlarımızı ezerdi. Yüce Allah, bize kendimizden; soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini, iffet ve inceliğini bilip duyduğumuz bir peygamber gönderinceye kadar, biz bu durumda idik. O Son Peygamber; bizi Allah'a, Allah'ın birliğine inanmaya, O'na kulluğa, bizim ve atalarımızın tapındığı taşları ve putları kırmaya davet etti. Doğru söz söylemeyi, emanetleri yerine getirmeyi, akrabalık haklarını gözetmeyi, komşularla güzel geçinmeyi, günahlardan ve kan dökmekten sakınmayı bize emretti. Her türlü ahlâksızlığı, yalan söylemeyi, yetimlerin malını yemeyi, namuslu kadınlara dil uzatmayı ve iftira etmeyi bize yasak etti. Hiçbir şeyi eş, ortak koşmaksızın bir Allah'a ibadet etmeyi, namaz kılmayı, zekât vermeyi, oruç tutmayı bize emretti... Biz de o Peygamber'e iman ettik. Onun, Allah'tan getirip tebliğ ettiği mesajları kabul ettik. Hiçbir şeyi ortak koşmadan yalnızca Allah'a ibadet ettik. Onun bize haram kıldığını haram, helâl kıldığını da helâl olarak kabul ettik. İşte bu yüzden kavmimiz bize düşman kesildi. Bu sebepten kanlı ellerini gırtlağımıza dayayıp bize zulmettiler. Bizi dinimizden döndürmek, Allah'a ibadetten alıkoymak, putlara taptırmak için türlü işkencelere ve zorlamalara uğrattılar. Bizi, sırf İslâm ile hayat bulduğumuz için perişan ettiler. Bize eski kötülüklerimizi yaptırmak için uğraştılar. Bizi dinimizden, Peygamberimizden ayırmak

gayesiyle yanıp tutuştular. Biz de senin yurduna, senin ülkene can attık ve sana sığındık. Seni başkalarına tercih ettik. Senin himayene, komşuluğuna güvendik. Senin yanında haksızlığa uğramayacağımızı ümit ediyoruz! Selâm konusuna gelince: Biz seni, Allah Resûlü'nün selâmı ile selâmladık ki, birbirimizi de öyle selâmlarız. Cennete gireceklerin selâmlarının da böyle olduğunu Allah'ın Resûlü bize öğretti. Bunun için biz de seni öyle selâmladık. Sana secde etmedik, çünkü biz, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan başkasına secde etmekten Allah'a sığınırız!" Hükümdar Necâşî bu sözleri dinledikten sonra heyecanla: "Allah'a yemin ederim ki bu sözler Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'ya gelen vahiylerle aynı kaynaktandır." dedi. Ardından kendisinden Müslümanları korumamasını isteyen Mekkeli Müşriklerin elçilerine dönerek: "Siz ikiniz gidin artık. Vallahi, ne ben onları size teslim ederim ne de kimse onlara dokunabilir." sözleriyle taleplerini reddetti.[1]

İSLÂM, YÜCE ALLAH'A TESLİM OLMAKTIR

اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اَسْلِمْ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾

"Rabbi ona (İbrâhim'e), 'Bana teslim ol.' buyurmuş; o da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."

(Bakara 2/131)

Önceki bütün peygamberler gibi, son elçi Hz. Muhammed (sas) de halkını İslâm'a, Allah'a teslim olmaya davet etmişti. Onlara; *"Bana ilâhınız bir tek ilâhtır diye vahyediliyor; siz hâlâ teslim olmayacak mısınız?"*[2] çağrısında bulunmuştu. Kendisi de Allah'a teslim olmakla sorumluydu: *"De ki, 'Dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabbine, yalnız O'na kulluk etmem bana emredildi; zaten her şey O'na aittir. Bir de bana Müslümanlardan olmam ve Kur'ân'ı okumam emredildi.'"*[3] Onlar ise bu çağrıyı yalan diyerek, sihir diyerek reddettiler.[4] Aslında Peygamberimiz onları, şirke hiçbir şekilde

1 İbn Hişâm, I, 334-338.
2 Enbiyâ 21/108: Taberî, XVI, 441; İbn Kesîr, IX, 461; Hûd 11/14.
3 Neml 27/91; En'âm 6/14.
4 Saf 61/7: Zemahşerî, VI, 105.

bulaşmamış, tevhide önderlik etmiş olan ataları Hz. İbrâhim'in dosdoğru dinine çağırıyordu: *"De ki, 'Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, sapasağlam bir dine, Allah'ı bir bilen İbrâhim'in dinine iletti.' O, ortak koşanlardan değildi. De ki, 'Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim.'"*[5] Nitekim Hz. Yûsuf da, *"Ey Rabbim! … Benliğini sana teslim etmiş bir kul olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"*[6] diyordu.

Kur'ân, indirildiği müşrik topluma, Müslüman olmanın, yani Allah'a teslim olmanın farklı örneklerini daha önceki Müslümanların kıssalarıyla anlatmaktaydı. Amacı, Hz. Peygamber'in arkasında saf tutan ashâba güç vermek, onlara Müslüman olmanın anlamını öğretmekti. Meselâ, tıpkı Peygamber Efendimizin onu kabul etmeyen Kureyş'e söylediği gibi, Hz. Nûh da halkına şunları söylüyordu: *"Şayet yüz çevirirseniz, zaten benim sizden bir karşılık beklediğim yok! Benim mükâfatımı ancak Allah verir. Bana (Allah'a) teslimiyet içinde olanlardan biri olmam emredildi."*[7] Hz. İbrâhim ile oğlu İsmâil de Allah'ın buyruğuna teslim olmuş ve oğul kurban olmayı, baba da oğlunu kurban etmeyi kabul etmişti.[8] Allah'a teslim olanlar, onlar gibi kurtulmuş, ancak O'na teslim olmayanlar ise tepelerine yağan balçıktan taşlarla cezalandırılmıştı.[9] Hz. Mûsâ'nın Allah'tan getirdiği gerçek karşısında, Firavun'un baskısından kurtulup doğruyu gören sihirbazlar da kararlılıklarını şöyle ifade etmişlerdi: *"(Ey Firavun) Sen, Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde onlara inandık diye, sırf bu yüzden bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ver ve sana teslimiyet göstermiş kulların olarak canımızı al!"*[10] Buna karşın Firavun, yaptıklarının neticesi olarak Allah'ın ona dünyada verdiği ceza ile karşılaştığında Allah'a teslim olmuştu ama çok geç kalmıştı: *"Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: 'Elhak inandım ki, İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim.'"*[11] Hz. Mûsâ kendi halkını da Allah'a teslim olmaya çağırmıştı: *"Mûsâ 'Ey kavmim!' dedi, 'Eğer Allah'a iman ettiyseniz, gerçekten O'na teslim olduysanız, artık yalnız O'na güvenip dayanın.'"*[12] Sebe melikesi de, Yüce Allah'ın Hz. Süleyman'a verdiği gücü görmüş, önce ona teslim olmuş ve sonra da

5 En'âm 6/161-163.
6 Yûsuf 12/101.
7 Yûnus 10/72.
8 Sâffât 37/103.
9 Zâriyât 51/32-36.
10 A'râf 7/126.
11 Yûnus 10/90.
12 Yûnus 10/84.

onunla birlikte Yüce Allah'a iman ederek, *"... Rabbim, ben gerçekten kendime zulmetmişim! Artık Süleyman'la beraber âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum."*[13] demişti.

Aynı şekilde Hz. Peygamber (sas) de müşrik halkını eşi benzeri olmayan tek Allah'a teslim olmaya çağırıyordu ama bunun için onları zorlayamazdı: *"Sen körleri (yol gösterip) yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin. Sen (çağrını) ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin."*[14] Bu inatlarını sürdürmelerinin sonucu ise onlar için hiç de iyi olmayacaktı. Tıpkı daha önce inatla Allah'a teslim olmayı reddeden topluluklar gibi onlar da dünya ve âhirette azap ile karşılaşacaklardı. Kur'ân muhataplarına bunu tekrar tekrar hatırlatır. Ya azap onlara gelmeden önce teslim olacaklar: *"Azap size gelip çatmadan önce Rabbinize yönelip O'na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz."*[15] Ya da Allah'a dünyada teslim olmayı kabul etmeyenler, buna hesap gününde çok pişman olacaklardır: *"... inkâr edenler, 'Keşke Müslüman olsaydık!' diye hayıflanacaklar."*[16]

Aylar, yıllar geçtikçe Müşriklerden Allah'a teslimiyet gösterenlerin sayısı çoğalmıştı. Daha önce Hıristiyan ve Yahudi olanlardan da Peygamberimizin getirdiği hak dine uyanlar oldu. Saîd b. Cübeyr'den gelen rivayete göre, Necâşî'nin göndermiş olduğu 70 Hıristiyan âlim, Hz. Peygamber'e gelmişlerdi. Allah Resûlü (sas) onlara Yâsîn sûresini okumuş, onlar da bundan çok etkilenerek ağlamış ve Müslüman olmuşlardı. İşte şu âyetler onlar hakkında inmişti: *"Bundan önce kendilerine kitap verdiğimiz o kimseler ki, onlar buna (Kur'ân'a da) iman ederler. Onlara Kur'ân okunduğu zaman derler ki, 'Ona inandık; doğrusu o, Rabbimizden gelen gerçektir. Şüphesiz biz, daha önceden de (Allah'a) teslim olmuş kimselerdik.'"*[17] Ayrıca Yüce Allah, bazı Ehl-i kitap âlimlerinin son vahiy Kur'ân nazil olunca ona inandıklarını başka âyetlerle de bildirmişti: *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."*[18] *"De ki: Ona ister inanın ister inanmayın. Şüphesiz, daha önce kendilerine ilim verilenler, Kur'ân kendilerine okunduğunda derhal yüzüstü secdeye kapanırlar."*[19] Âyetlerde geçen Allah'ın "kitap ve ilim verdiği kişiler" ifadesi, önceki ilâhî kitaplarla kendilerine ulaşan temel İslâm ilkelerine bilinçli ve samimi olarak

---

13 Neml 27/44.
14 Rûm 30/53; Neml 27/81.
15 Zümer 39/54.
16 Hicr 15/2.
17 Kasas 28/52-53: İbn Kesîr, X, 471.
18 Bakara 2/121.
19 İsrâ 17/107-108.

bağlı kalan kimselere işaret etmektedir. Onlar Kur'ân'ın önceki kitapların tahrif olmamış gerçekleriyle örtüştüğünü, aynı temel ilkelerde buluştuğunu kavramışlardır.[20]

Allah'a teslim olanlar, sadece insanlar arasından değil, cinler arasından da çıkmıştı.[21] İster insanlardan ister cinlerden olsun, Kur'ân kendini iyiliğe adayarak özünü Allah'a teslim edenleri en sağlam kulpa yapışmış kimseler olarak tarif eder.[22] Onlar Allah'ın gönüllerini aydınlattığı kişilerdir. *"Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden gelen bir aydınlık (nûr) içinde olmaz mı? ...."*[23] âyeti onların bu hâlini yansıtmaktadır. Bu bağlamda aktarılan bir rivayete göre, Allah'ın Resûlü'ne (sas), kalbin İslâm'a açılmasının nasıl olacağı sorulduğunda şöyle buyurmuştur: *"O, Allah'ın müminin kalbine koyduğu bir nûrdur. Kulun kalbi onunla genişler ve rahata kavuşur. Bunun göstergesi ise, o kulun sonsuz âleme yönelmesi, geçici olan dünyadan uzak durması ve ölüm gelmeden, ölüme hazırlıklı olmasıdır."*[24] Taberî'ye (ö. 310/923) göre bu âyette İslâm, sadece Allah'a kulluk etmek ve kullukta hiçbir şeyi O'na ortak koşmamak anlamındadır.[25] Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre ise İslâm, tevhid ve adâlet üzere hareket etmektir.[26] Mukātil b. Süleyman da (ö. 150/767) âyette geçen "kalbin İslâm'a açılması" ifadesini, kalbi tevhid inancı ile genişletmek, "nûr" ifadesini de hidayet olarak açıklamaktadır.[27]

Allah'ın birliğini kabul edip samimi bir kullukla O'na teslimiyetlerini dile getiren Müslümanlar, aslında sözün en güzelini ifade etmiş olmaktadırlar: *"Allah'a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve 'Ben Müslümanlardanım.' diyenden daha güzel sözlü kim vardır?"*[28] Çünkü "Ben Müslümanlardanım." diyen, iyilik eden, kötülüğü bırakan ve diğer insanları Allah Teâlâ'ya imana çağıran kişidir.[29] Müslüman'a yakışan bir diğer davranış da *"Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın sâlih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de sâlih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım."*[30] diyerek Rabbine dua etmesidir. İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen bir rivayete göre, bu âyet, Hz. Ebû Bekir hakkında inmiştir. O, gençliğinden beri Peygamberimiz ile yakın

20 İsrâ 17/107-108.
21 Cin 72/14.
22 Lokmân 31/22.
23 Zümer 39/22.
24 Zümer 39/22: İbn Kesîr, VI, 167; Kurtubî, IX, 23.
25 Âl-i İmrân 3/19: Taberî, V, 282.
26 Âl-i İmrân 3/19: Zemahşerî, I, 538.
27 Zümer 39/22: Mukātil b. Süleyman, III, 675.
28 Fussılet 41/33.
29 Fussılet 41/33: İbn Kesîr, XII, 240.
30 Ahkāf 46/15.

arkadaştı. Seyahatlerinde bile Resûlullah'tan hiç ayrılmıyordu. Resûlullah (sas) kırk, Hz. Ebû Bekir otuz sekiz yaşına bastığında, Hz. Muhammed'in peygamberliği haber verildi. Hz. Ebû Bekir derhal Müslüman oldu ve onun peygamber olduğunu kabul etti. Kırk yaşına gelince de yukarıdaki âyette geçen duayı yapmıştı.[31] Müslüman, kendi nesli için yapacağı bu duayla onların her işte Allah'ın hoşnutluğunu aramalarını ve O'na itaat eden kişiler olmalarını niyaz eder.[32] Çünkü o, Kur'ân'ın değerinin farkındadır: *"Bu Kitap'ı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a teslim olanlara bir müjde olarak indirdik."*[33]

ALLAH'IN BÜTÜN ELÇİLERİ İSLÂM'I GETİRMİŞTİR

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ
الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللّٰهِ فَإِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾ فَإِنْ حَاجُّوكَ
فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ
أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

"Allah katında din kesinlikle İslâm'dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur. Eğer seninle tartışmaya girerlerse, de ki: 'Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim.' Ehl-i kitap'a ve kendine kitap verilmeyen Müşriklere: 'Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?' de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok, eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirmektir. Allah kullarını çok iyi görmektedir."

(Âl-i İmrân 3/19-20)

31 Ahkāf 46/15: Kurtubî, XVI, 194.

32 Ahkāf 46/15: Taberî, XXI, 141.

33 Nahl 16/89, 102.

Mekke döneminde Kur'ân, asıl dinin, kişinin gönülden gelen bir inanç ve bağlılıkla kendisini Allah'a teslim etmesi olduğunu, dine çağrının da bütün peygamberler tarafından aynı kararlılıkla dile getirildiğini ortaya koymuştu. Hicretten sonra ise Medine'de Müslümanların Ehl-i kitap toplulukları ile daha fazla ilişkisi olmuştu. Yahudiler ve Hıristiyanlar aslında Mekke'de inen âyetlerden, Kur'ân'ın getirdiği dinin Allah'ın bütün peygamberlere vahyettiği hak din olduğunu biliyorlardı. Ancak Medine'de bu gerçek daha belirgin bir şekilde onlara anlatılınca, "sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü"[34] bu gerçeği reddettiler. Zaten Yahudiler ve Hıristiyanlar, daha önceden birbirlerine karşı derin bir tutuculuk içindeydiler.[35] Kur'ân, bütün bu tartışmaların ötesinde, onlara tekrar tekrar doğru dinin Allah'a teslim olmak olduğunu anlattı: *"Bilâkis kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah'a teslim ederse Rabbinin katında onun mükâfatı vardır. Öylelerine korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de."*[36]

Kur'ân, Medine'de Yahudilere ataları İbrâhim'i ve onun doğru dinini hatırlattı. Son ve mükemmel din olan İslâm'ı kabul etmeye onları davet ederken Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in Kâbe'nin temellerini yükseltirken ettikleri şu duayı anımsattı: *"… Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin. Soyumuz içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar Rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi."*[37]

Yahudilerin yapması gereken, Hz. İbrâhim'in ve oğullarının dini olan İslâm'ı kabul etmeleriydi.[38] Bu nedenle Kur'ân, Yahudi din bilginlerini, Kur'ân'ın getirdiği hükümleri eksiksiz bir bütün olarak kabul edip Allah'a teslim olmaya çağırdı.[39] Ama onlar bu çağrıya şiddetle karşı çıktılar. Oysa ataları Hz. İbrâhim ve onun peygamber oğulları ilâhî buyruklara teslimiyetin simgesi idiler: *"Kendine cahilce kötülük edenden başka kim İbrâhim'in halkına getirdiği dini reddeder? Oysa biz, gerçekten onu dünyada seçkin kıldık; şüphesiz ki o, âhirette de iyiler arasında yer alacaktır. Çünkü Rabbi ona, 'Bana teslim ol.' buyurmuş; o da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.'*

34 Bakara 2/109.
35 Bakara 2/111-113.
36 Bakara 2/112.
37 Bakara 2/127-129.
38 Bakara 2/ 209: Taberî, III, 603.
39 Bakara 2/ 208.

demişti. İbrâhim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Ya'kūb da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız ona teslim olmuş Müminler olarak can verin!' (dediler)."[40]

Yahudiler ve Hıristiyanlar, birbirlerine karşı yönelttikleri ithamları Müminlere karşı da yöneltiyorlardı. Ancak Kur'ân onlara, Allah'ın gerçek dinine mensup olanların, Hz. Muhammed'e (sas) inananlar olduğunu şöyle ilan etmişti: *"Onlar, 'Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.' dediler. Sen de şöyle de: 'Hayır! Biz, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyarız. O, Müşriklerden değildi.' 'Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur.' deyin."*[41] Kur'ân devamla onları, aralarındaki kısır tartışmaları bırakıp Allah'ın dinine, O'nun peygamberlerinin tebliğ ettiği doğru dine katılmaya şöyle çağırmıştı: *"De ki: 'Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz olduğu hâlde O'nun hakkında bizimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz O'na gönülden bağlanmışızdır. Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunların Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?' De ki: 'Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?' Allah katından gelmiş olup kendinde bulunan bir tanıklığı (bilgiyi insanlardan) gizleyen daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."*[42]

Necran'dan başlarında dinî liderleri bulunan Hıristiyan bir heyet, Medine'ye Hz. Peygamber (sas) ve Müminler ile görüşmeye gelmişti. Kur'ân, onlara da Allah'ın gerçek dininin O'na kayıtsız şartsız teslimiyeti ifade eden *İslâm* olduğunu hatırlattı. Ne var ki, onlar katı bir tutuculukla Resûl-i Ekrem ile tartışmaya girdiler. Nazil olan Kur'ân âyetleri ise, değişmez hakikatin ve asıl olanın başından beri İslâm olduğunu, Allah Teâlâ'nın bunun dışında hiçbir dini kabul etmeyeceğini bildirdi: *"Allah katında din kesinlikle İslâm'dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur. Eğer seninle tartışmaya girerlerse, de ki: 'Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim.' Ehl-i kitap'a ve kitabı olmayan Müşriklere, 'Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?' de! Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirmektir. Allah kullarını çok iyi görmektedir."*[43] Âyetlerden anlaşıldığına göre, Yahudi ve

40 Bakara 2/130-132.
41 Bakara 2/135, 136.
42 Bakara 2/ 139-140.
43 Âl-i İmrân 3/19-20.

Hıristiyanların ellerinde bulunan Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed'in Cenâb-ı Hak tarafından gönderilecek son elçi olduğu yazılı idi. Onlar bunu kitaplarından çok iyi biliyorlardı.[44] Buna rağmen gerçeği kabule yanaşmayarak Hz. Peygamber (sas) ile tartışmaya girdiler. Ayrıca âyetlerde geçen "teslim olmak" iradesi ve eylemi, kulluğu sadece Yüce Allah'a yapmayı ifade etmektedir.[45] Çünkü İslâm'ın emri budur.[46]

Kur'ân Müminlere örnek olarak Hz. Îsâ'nın annesinin, büyük annesinin ve Hz. Zekeriyyâ'nın Allah'a olan bağlılıklarını anlatmıştır. Yine Hz. Îsâ'nın ve onun ashâbı havârilerin, Allah'a kendilerini teslim etmiş Müslümanlar olduğunu belirtmiştir: *"Îsâ onlardaki inkârcılığı sezince, 'Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?' diye sordu. Havâriler cevap verdiler: 'Biz Allah için yardımcılarız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız. Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve peygambere tâbi olduk; artık bizi şahitlerle beraber yaz.'"*[47] Aradan asırlar geçtikten sonra onların manevî temsilcileri olduğunu iddia eden Necran Hıristiyan heyeti de, Allah'a teslimiyete yani "Müslüman" olmaya şöyle çağrılmıştır: *"De ki: 'Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.' Eğer yine yüz çevirirlerse, 'Şahit olun ki biz Müslümanlarız.' deyin."*[48] "Allah'tan başka ilâh yoktur." ilkesi de bu ortak özün sözle ifadesidir.[49]

Zeyd b. Sâbit'ten gelen bir rivayete göre, Necran'dan gelen kalabalık Hıristiyan heyeti ve Medine'de bulunan Yahudi din adamları Hz. Peygamber'in huzurunda bir araya geldiler. Yahudiler de Hıristiyanlar da Hz. İbrâhim'in kendilerinden biri olduğunu iddia ettiler. Kur'ân ise onlara, Tevrat'ın da İncil'in de Hz. İbrâhim'den sonra geldiğini hatırlattı. Dolayısıyla Hz. İbrâhim'in Yahudi veya Hıristiyan olması mümkün değildi. O, bütün varlığıyla Rabbine teslim olmuş bir insan, gerçek bir Müslümandı. Ehl-i kitap'ın sahip olduğu taassup ve yaşadığı tutarsızlık âyetlerde şöyle anlatılır: *"Ey Ehl-i kitap! İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız? Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi. Hiç düşünmüyor musunuz? İşte siz böylesiniz. Hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiç bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz. İbrâhim ne Yahudi ne de Hıristiyan idi; bilakis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, Müşriklerden*

44 Âl-i İmrân 3/19, 20: Mukātil b. Süleyman, I, 267.
45 Âl-i İmrân 3/52: Mukātil b. Süleyman, I, 278.
46 Âli İmrân 3/20: Zemahşerî, I, 539.
47 Âl-i İmrân 3/52-53; Mâide 5/111.
48 Âl-i İmrân 3/64: Taberî, V, 475.
49 Âl-i İmrân 3/64: Taberî, V, 478.

de değildi. Doğrusu insanların İbrâhim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir. Allah da Müminlerin dostudur."[50]

Kur'ân, Ehl-i kitap'a, Allah'ın dininden başka bir din arayışına girmemeleri gerektiğini tekrar tekrar belirtmiştir. Çünkü zaten göklerdeki ve yerdeki bütün varlıklar isteyerek veya istemeyerek Allah'a teslim olmuştur. Dolayısıyla onların da yapması gereken âlemlerin Rabbine teslim olmaktır. Konu, Kur'ân'ın diliyle şöyle ifade edilir: *"Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Oysa göklerde olanlar da yerde olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir ve O'na döndürüleceklerdir."*[51] Şu hâlde onlar, başka bir din aramamalı ve artık Müslüman olmalıdırlar. Çünkü, *"Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır."*[52] Bu âyetin öncesinde de İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerin hak dinde buluştukları anlatılmış, onların bu zincirin son halkası olan İslâm'ı benimsemeleri istenmiştir:[53] *"De ki: 'Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyunuz. O, Müşriklerden değildi.'"*[54] Yahudiler, kendi inandıkları peygamberler dışında başka bir elçi gönderilmediğini iddia ediyor, Hz. Muhammed'i tanımıyorlardı. Kur'ân onların bu tutumunu Allah'a iftira olarak görmüştür. Çünkü bu Peygamber de Hz. İbrâhim'e gönderilen vahiyle aynı özde birleşen Kur'ân'ı getirmiştir.[55]

Diğer taraftan, Müminler de ilâhî buyruklara teslim olmak, onları yerine getirmek için gayret ve titizlik göstermelidirler.[56] Çünkü ancak bu şekilde gerçekten Allah'a iman etmiş olurlar. Bu uyarı bir âyette şöyle dile getirilir: *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın verdiğin hükmü kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar."*[57] Bir mümin için böyle teslimiyetten daha güzel bir şey olamayacağı da âyette şu şekilde ifade buyrulur: *"İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve İbrâhim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir! Ve Allah İbrâhim'i dost edinmiştir."*[58] Meselâ, Allah'ın her ümmet için koyduğu kurban kesmeyi ve kurbanı Allah'ın adına kesmeyi de Müminler

50 Âl-i İmrân 3/65-68: Taberî, V, 478-479.
51 Âl-i İmrân 3/83.
52 Âl-i İmrân 3/85.
53 Âl-i İmrân 3/85: İbn Kesîr, III, 103.
54 Âl-i İmrân 3/95.
55 Âl-i İmrân 3/94-95: İbn Kesîr, III, 113.
56 Âl-i İmrân 3/102.
57 Nisâ 4/65.
58 Nisâ 4/125.

teslimiyetle kabul etmelidirler.[59] Yine, zor gelse de, Allah'tan gelen cihad emrini de gerektiği şekilde yerine getirmelidirler: *"Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi; ceddiniz İbrâhim'in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de bu Kur'ân'da 'Müslümanlar' adını verdi ki peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Haydi namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı bağlanın. Sizin mevlânız O'dur. O ne güzel mevlâdır ve ne iyi yardımcıdır."*[60]

İslâm'ın temel esaslarını "Cibrîl hadisi" özlü bir şekilde anlatır: Hz. Ömer'in naklettiğine göre, bir gün Cebrâil, Hz. Peygamber'in huzuruna bembeyaz elbiseli, simsiyah saçlı, yabancı bir adam kılığında çıkagelmiştir. Allah'ın Elçisi'nin yanına oturmuş ve ona: "Ey Muhammed, İslâm nedir?" diye sormuştur. Resûlullah (sas): *"İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman bir de güç yetirip imkân bulduğun zaman Kâbe'yi ziyaret (hac) etmendir."*[61] diye cevap vermiştir.

Müminlerin teslimiyetlerinin sınandığı diğer bir olay Hendek Savaşı'ydı. Savaş aynı zamanda can korkusu demekti. Her insan gibi ashâb-ı kirâm da ölüm korkusunu yüreklerinde hissettiler. Ancak onları diğer insanlardan ayıran en önemli üstünlükleri, Allah Teâlâ'ya olan sarsılmaz iman ve güvenleriydi. Bu şartlarda onlar, birbirlerine iyice kenetlendiler. Allah ve Resûlü'nün verdiği zafer sözü gönüllerini kapladı. Onların doğru söylediklerine olan sarsılmaz güvenleri kalplerini doldurdu. Düşman kuvvetlerini karşılarında gördüklerinde iman ve azimleri daha da perçinlendi. İşte Kur'ân onların bu sırada dillerinden dökülenleri şöyle aktarır: *"'Bu, Allah'ın ve Resûlü'nün bize vaat ettiği durumdur, Allah ve Resûlü hep doğru söyler.' dediler; bu onların ancak imanlarını ve teslimiyet duygularını arttırdı."*[62] İman ve teslimiyetin zirveye ulaştığı benzer durumlar Uhud Savaşı sürecinde de yaşanmıştı. Korkutmalar, tehditler imanda derinleşmiş bu insanları yıldırmadı, aksine onlardaki adanmışlık duygusunun coşmasına sebep oldu. Âyet bu tabloyu onların dilinden bizlere şöyle anlatır: *"Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar,*

---

59 Hac 22/34.

60 Hac 22/78.

61 Lokmân 31/34: İbn Kesîr, XI, 83-84; Buhârî, "Îmân", 37; Müslim, "Îmân", 1, 5; Tirmizî, "Îmân", 4; Ebû Dâvûd, "Sünne", 16; Nesâî, "Mevâkıt", 6; İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

62 Ahzâb 33/22: Kurtubî, XVII, 110-111.

onlardan korkun.' dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler."[63]

İslâm kelimesi Kur'ân'da Müslümanların egemenliğine katılmak ve ona boyun eğmek anlamında da kullanılır. İslâm'ın bu anlamda kullanımına, henüz kalplerine iman yerleşmediği hâlde İslâm topluluğuna katılmış bedevî Araplardan bahsedilirken rastlarız: *"Bedevîler, 'İman ettik.' dediler. Şunu söyle: Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece İslâm'a girdik deyin. Bununla beraber Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."*[64] Hatta konuyla ilgili şöyle bir olay anlatılır: Bir keresinde, imanı henüz tam olarak sindirememiş bazı insanlar Allah Resûlü'ne gelirler. İslâm'a girmelerini onun yüzüne vurarak bu durumdan bir pay çıkarmaya çalışırcasına başına kakarlar. Esedoğulları kabilesinden olan bu kimseler: "Ey Allah'ın Resûlü! Biz seninle savaşmadan Müslüman olduk. Oysa filanca oğulları seninle savaştılar." derler. Bunun üzerine şu âyet inmiştir:[65] *"İslâm'ı kabul etmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: 'İslâm'a girmenizi bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız (kabul etmelisiniz ki) asıl Allah size iman yolunu açarak lütufta bulunmuştur."*[66] Böylece onların iç dünyalarını bilen Yüce Allah, İslâm'ı kabul etmelerinin kendilerine ilâhî bir iyilik olduğunu, fakat henüz imanı yeterince özümseyip içselleştiremediklerini bildirmiştir.

Müminler, Mekke'deki ve Medine'deki zorlu yıllardan sonra nihayet Hicaz bölgesinde üstünlük sağlamışlardı. Özellikle Mekke'nin fethine doğru, bu durum dost-düşman herkes tarafından iyice anlaşılmıştı. Ancak Müşrikler boş durmuyor, bu aşamada bile Allah'ın nûrunu söndürmeye ve insanları O'nun dininden döndürmeye çalışıyorlardı. Oysa bütün çabalar, kara propagandalar, tehditler, saldırılar boşuna idi. Çünkü Yüce Allah irade buyurmuştu, nûrunu tamamlayacaktı: *"Müşrikler istemese de, bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye Resûlü'nü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur."*[67]

Müşrikler her ne kadar İslâm'ın yayılmasından rahatsız olsalar da, sonunda bu durumu kabullenmekten başka çareleri kalmamıştı. Çünkü Allah Teâlâ'nın dini, bütün bâtıl dinlere galip gelecekti: *"Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye Resûlü'nü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. Buna tanık olarak da Allah*

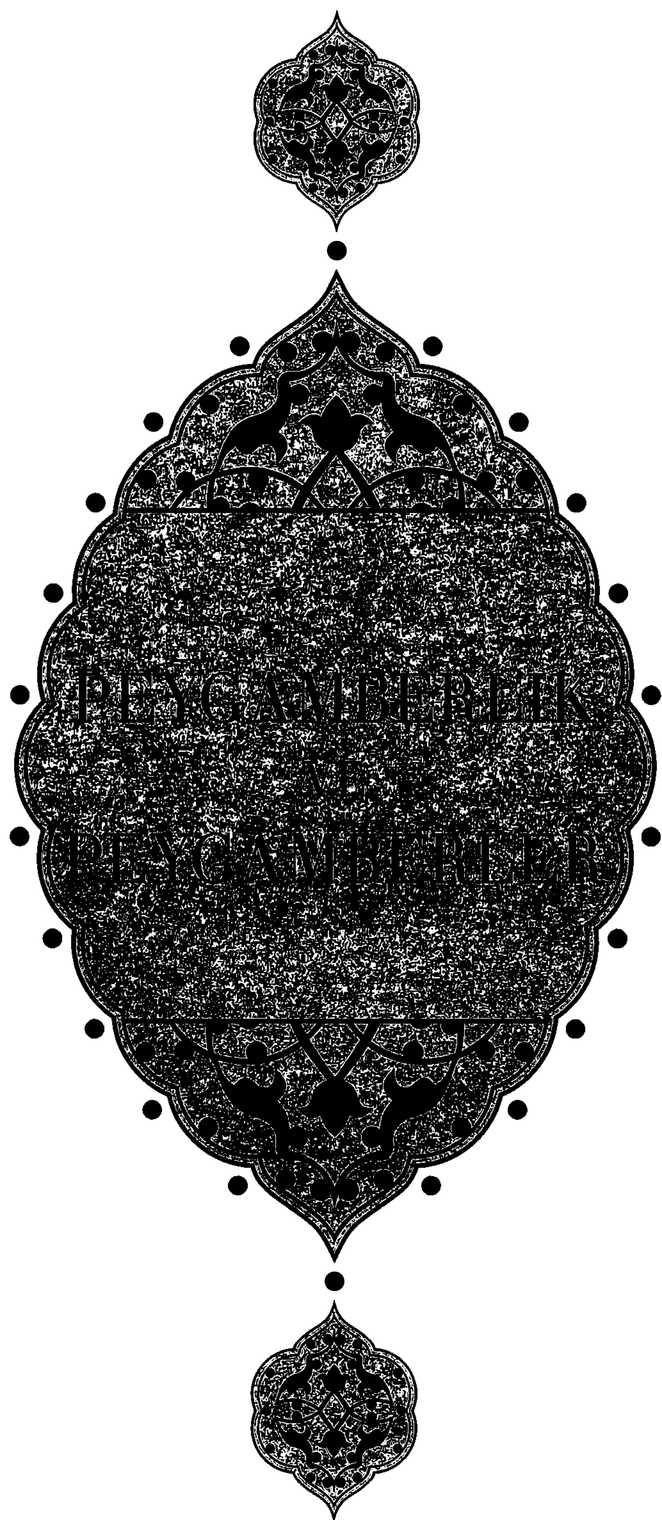
63 Âl-i İmrân 173: Taberî VI, 244-245.
64 Hucurât 49/14.
65 Hucurât 49/17: İbn Kesîr, XIII, 176.
66 Hucurât 49/17.
67 Saf 61/7-9.

yeter."[68] Bu durumda onların şirke bulaşmış bütün inançları, kabulleri ve hükümleri geçerliliğini yitirmişti: *"... Bugün, Kâfirler dininizi yok etmekten ümitlerini kesmişlerdir... Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i seçtim..."*[69]

Kur'ân'ın odak konularından biri olan "İslâm", insanın hiçbir koşul ileri sürmeden, kibrinden arınmış, alçak gönüllü ve samimi bir şekilde, bütün benliğiyle Yüce Allah'a teslim olmasıdır. Bu, Allah Teâlâ'nın, inanıp iyi işler yapması için yarattığı insanın en temel iman göstergesidir. Rabbimiz katında bütün zamanlar için geçerli olan ve uyulması gereken tek din, O'na teslimiyeti ifade eden İslâm'dır. İslâm, Yüce Allah'ın insana bir armağanı, ona sunduğu eşsiz bir nimettir. İslâm, insanın temiz yaratılışına uyan, onu huzura ve kemale ulaştıran yegâne dindir. İslâm'ı kendine din seçmiş bir Müslim/Müslüman, hayatını dininin gösterdiği istikamette sürdürürse, hem bu dünyada hem de âhirette mutlu olacaktır. Allah'ın buyruklarına teslim olmakla insan, aslında görünür görünmez bütün başka varlıklara kul olmaktan kurtulur ve gerçek özgürlüğe erişir. Bu sayede kendisini keşfeder, yeteneklerini kullanır, faydalı işler yapar ve Yüce Allah'ın engin rahmetine sığınma güvencesini kazanır. Bütün varlık âleminin sahibine inanıp bağlanmanın huzurunu ve manevî gücünü hisseder; iç dünyasında bu duyguları canlı tutma imkânını elde eder. Allah Teâlâ'ya bağlanmakla insan, bir taraftan hayatın zorluklarına karşı metanetli ve donanımlı hâle gelir. Diğer taraftan da hayırlara koşturan, ibadet ve sâlih amellerle kendini geliştiren ve ahlâkını yücelten iyi bir kul olma fırsatını yakalamış olur.

68 Feth 48/28.
69 Mâide 5/3.

PEYGAMBERLİK
VE
PEYGAMBERLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَللّٰهُ يَصْطَف۪ي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌۚ ﴿٧٥﴾

"Allah, meleklerden de resûller seçer, insanlardan da. Şüphesiz Allah, her şeyi işitmektedir, her şeyi görmektedir."

(Hac 22/75)

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِه۪ فُؤَادَكَۚ وَجَٓاءَكَ ف۪ي هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٢٠﴾

"Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, Müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor."

(Hûd 11/120)

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فٖي كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَۚ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُۜ فَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ ﴿٣٦﴾

"Gerçekten biz her ümmete, 'Allah'a kulluk edin, bütün şeytanî düşünce ve güçlerden uzak durun." diyen bir elçi gönderdik. Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler. Yeryüzünü dolaşın da hak dini yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün."

(Nahl 16/36)

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ لِيُبَيِّنَ لَهُمْۜ فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٤﴾

"İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir."

(İbrâhîm 14/4)

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَۜ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ۟ ﴿٧٨﴾

"Senden önce de elçiler gönderdik; onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var. Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi âyet getiremez. Allah'ın buyruğu geldiğinde artık hak yerini bulmuştur ve ilâhî hakikatleri yok etmeye kalkışanlar hüsrana uğramışlardır."

(Mü'min 40/78)

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّه۪ وَالْمُؤْمِنُونَۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه۪
وَكُتُبِه۪ وَرُسُلِه۪ۜ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِه۪ۜ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ
رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَص۪يرُ ﴿٢٨٥﴾

"Allah'ın Elçisi, Rabbinden kendisine indirilene iman etti. Müminler de iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar ve şöyle dediler: 'O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız.' ve 'İşittik, itaat ettik, bağışlamanı dileriz Rabbimiz, sonunda dönüş yalnız sanadır.'"

(Bakara 2/285)

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلٰى مَا كُذِّبُوا وَاُو۫ذُوا حَتّٰٓى اَتٰيهُمْ نَصْرُنَاۚ
وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِۚ وَلَقَدْ جَٓاءَكَ مِنْ نَبَاِ۬ي الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٣٤﴾

"Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler; sonunda yardımımız onlara yetişti. Allah'ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazıları sana da geldi."

(En'âm 6/34)

اِنَّٓا اَرْسَلْنَٓا اِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَٓا اَرْسَلْنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ رَسُولًاۜ
﴿١٥﴾ فَعَصٰى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَاَخَذْنَاهُ اَخْذًا وَب۪يلًا ﴿١٦﴾

"Doğrusu Firavun'a bir elçi gönderdiğimiz gibi, size de hakkınızda şahit olacak bir peygamber gönderdik. Ama Firavun o peygambere karşı geldi, biz de onu ağır bir şekilde cezalandırdık."

(Müzzemmil 73/15-16)

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْاَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ اُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ
لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَاَخَذْتُهُمْ
فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٥﴾

"Onlardan önce Nûh'un kavmiyle bunların ardından gelen çeşitli topluluklar da ilâhî gerçeği yalanlamış, her topluluk kendi peygamberlerini yakalayıp etkisiz hâle getirmeye kalkışmış, asılsız iddialarla gerçeği ortadan kaldırmak için mücadele vermişlerdi; bu yüzden sonunda onların yakalarına yapıştım. Nasılmış benim cezalandırmam, gördüler!"

(Mü'min 40/5)

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوا اِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى اِلَّا اَنْ قَالُوا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَراً
رَسُولاً ﴿٩٤﴾ قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنّ۪ينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ
مِنَ السَّمَٓاءِ مَلَكاً رَسُولاً ﴿٩٥﴾

"Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir insan mı gönderdi?' demeleri engellemiştir. De ki: 'Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik.'"

(İsrâ 17/94-95)

اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَش۪يراً وَنَذ۪يراًۜ
وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا ف۪يهَا نَذ۪يرٌ ﴿٢٤﴾

"Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun."

(Fâtır 35/24)

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاِيتَٓاءَ الزَّكٰوةِۚ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَۙ ﴿٧٣﴾

"O peygamberleri, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namazı dosdoğru kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, sadece bize kulluk eden kimselerdi."

(Enbiyâ 21/73)

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَات۪يۙ فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾

"Ey Âdemoğulları! İçinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de kim kötülükten sakınıp kendini ıslah ederse, artık onlara hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir."

(A'râf 7/35)

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ ف۪يهِمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَۜ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ۟ ﴿٦﴾

"İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar için onlarda (İbrâhim ve beraberindekilerde) hiç şüphe yok ki güzel bir örneklik vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü hamde ve övgüye lâyıktır."

(Mümtehine 60/6)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Peygamberlik (*risâlet, nübüvvet*), Kur'ân-ı Kerîm'de üzerinde en çok durulan temel konular arasındadır. Zira peygamberlere iman, ana iman ilkelerinden biridir. Peygamber veya elçi anlamındaki *resûl* kelimesi, Kur'ân'da tekil, ikil ve çoğul olarak 333 defa geçer. Peygamberlik mânasında kullanılan *risâlet* kelimesi ise tekil ve çoğul olarak on defa geçmektedir. *Resûl* anlamına gelen *mürsel* (elçi, gönderilen) kelimesi, tekil ve çoğul olarak otuz beş defa yer alır. Kelimenin türediği ve göndermek anlamına gelen *ersele* fiili, farklı kiplerde yüzden fazla yerde geçmektedir. Yine peygamber anlamındaki *nebî* ise çeşitli kiplerle Kur'ân'da elli dört defa yer almaktadır. Çoğulları olan *en-nebiyyûn* ve *el-enbiyâ* kelimeleri de yirmi bir defa geçmektedir. Peygamberlik mânasında kullanılan *nübüvvet* kelimesi ise beş âyette bulunur. Yine peygamber gönderme anlamındaki *ba's* bazen yeniden diriltme anlamında olmak üzere, yirmiden fazla âyette geçmektedir.

Pek çok sûrede peygamberlere ve kıssalarına yer verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Enbiyâ (Peygamberler) adlı bir sûre bulunmaktadır. Aynı zamanda Nûh, Hûd, İbrâhîm, Yûsuf, Yûnus, Muhammed gibi bazı sûreler de peygamberlerin isimleriyle anılmaktadır. Yine Bakara, Âl-i İmrân, Neml, Kasas gibi bazı sûrelerin isimleri peygamberlerin yaşanmışlıkları ile ilgilidir. Kur'ân-ı Kerîm'de bazı peygamberlerin kıssaları anlatılmamış,[1] sadece 25 peygamberin adına ve hayatından kesitlere yer verilmiştir. Bu peygamberlerden 18 tanesinin adı arka arkaya gelen âyetlerdeki sıralamaya göre; İbrâhim, İshak, Ya'kūb, Nûh, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, Yûsuf, Mûsâ, Hârûn, Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ, İlyâs, İsmâil, Elyasa, Yûnus ve Lût'tur.[2] Farklı âyetlerde geçen diğer yedi peygamber ise şunlardır: Âdem, İdrîs, Hûd, Sâlih, Şuayb, Zülkifl ve son peygamber olan Hz. Muhammed (sas). Bu peygamberlerden ismi en çok geçenler sırasıyla Hz. Mûsâ (136 kez), Hz. İbrâhim (69 kez) ve Hz. Nûh (43 kez) olmuştur. Peygamberimizin ismi ise dört kez Muhammed, bir kez de Ahmed olarak Yüce Kitabımızda

1 Mü'min 40/78.
2 En'âm 6/83-86.

yer almıştır. Allah Teâlâ ona Kur'ân'da daha çok "Ey Nebî, Ey Resûl" diye hitap etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, peygamber mânasında *nebî*, *resûl* ve *mürsel* kelimeleri kullanılmıştır. Hem *nebî* hem de *resûl* Kur'ân'da "Allah'ın emirlerini muhataplara bildirmek üzere seçtiği kişi" anlamına gelmektedir.[3] Peygamberlerin özelliklerini bildiren müjdeleyen (*beşîr*), uyaran (*nezîr/münzir*) ve ümmeti hakkında tanıklık eden (*şâhid*) kelimeleri de Kur'ân'da aynı anlamda kullanılmıştır. Yine Hz. Muhammed (sas), Kur'ân'da kandil (*sirâc*) ve "rahmet" gibi özelliklerle de nitelenmiştir.[4] Peygamber göndermeyi ifade için *ba's* ve *irsâl* kelimeleri kullanılmıştır. İnsanlar arasından peygamber seçme mânasında da *ihtiyâr, istıfâ, ictibâ* kelimeleri tercih edilmiştir. *İhtiyâr, hayr* kökünden gelmesi itibarıyla, hayırlı olanı seçmek demektir. Peygamberler de insanların en hayırlıları olmaları nedeniyle seçilmiş kimselerdir. *Sa-fe-ve* kökünden gelen *istıfâ* ise arınmış ve saf olanı elde etme mânasındadır. Peygamberler de insanî özellikleriyle insanların en temiz, arınmış ve saf olanlarıdır.[5] *İctibâ* da, bu seçkin özelliklere sahip olanları seçip bir araya getirmek demektir.[6]

Nübüvvet kelimesinin kök anlamı hakkında iki görüş vardır. Birincisi, onun haber mânasına gelen *ne-be-e* kökünden olduğudur. İkincisi ise, yüksek yer anlamındaki *ne-be-ve* kökünden alındığıdır. Çünkü *nebî*, Allah'tan haber alan kimse olduğu gibi, seçilmiş ve yükseltilmiş kimsedir. Ayrıca, *nebî* kelimesi vahiy yoluyla Allah'tan aldığı bilgileri insanlara haber veren, ileten anlamını taşır.[7] Resûl kelimesi ise yola koyulmak, ağır yürümek, sürekli olmak, birbirini takip etmek mânalarına gelen *ra-se-le* kökündendir. *Resûl* bir haber veya mesaj ile gönderilen kişi anlamındadır. *Resûl* kelimesi nebîye göre daha özeldir.[8] Öte yandan Arapçada nebî

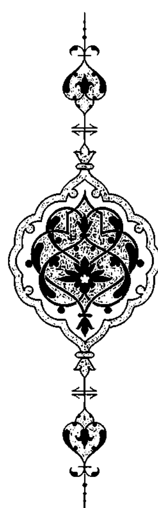
---

3 Fîrûzâbâdî, s. 1006; Cürcânî, s. 115.
4 Enbiyâ 21/107; Ahzâb 33/46.
5 Râgıb el-İsfahânî, s. 283.
6 Râgıb el-İsfahânî, s. 87.
7 Râgıb el-İsfahânî, s. 482.
8 Cürcânî, s. 115.

kelimesi sadece peygamber için, *resûl* kelimesi "elçi" mânasında, melek ya da bir devletin temsilcisi gibi başka varlıklar için de kullanılır.[9] Bunlardan başka peygamberlikle ilgili pek çok kavram ve kelime vardır. *Dîn, imân, İslâm, tevhîd, gayb, âhiret, hidayet, ıslâh, rüşd* (doğru), *teblîğ, davet, isyân, azâb, helâk, kavim, ümmet, vahiy, melek, kitâb, suhuf* (sayfalar), *istikâmet, sabır, tevekkül, teslimiyet, inâbe* (Allah'a yöneliş), *kâfir, müşrik, mecnûn, şâir, küfr, tekzîb* (yalanlama), *eziyet* bunların bazılarıdır.

9 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûḳu'l-Luġaviyye,* s. 268.

Hz. Âdem, ilk insan ve ilk peygamber… Peygamberlik ilk insanla başlıyor... Sonra ardarda gelen ve gönderildiği toplumu aydınlatan insanlar... Hepsi Yüce Allah'ın varlığını ve birliğini anlatıyor. İnsanlara gerçek anlamda insan olmayı öğretiyor. Onlara doğru yolu, yani İslâm'ı gösteriyor. Ebedî mutluluğun yoluna rehberlik ediyor. Her topluma Rabbimiz tarafından peygamber gönderiliyor. Bazen birkaç peygamber birbirlerine destek olup insanlara Rablerinin buyruklarını anlatıyor. Bazen ara veriliyor, peygamberler gelmiyor. İnsan unutkan… İlâhî mesaj zihinlerden siliniyor. Bunun üzerine yeni bir peygamber gönderiliyor. Karanlıklar tekrar aydınlanıyor. İşte Arap yarımadası da uzun bir bekleyişin ardından karanlıklar içindeydi… Nice zamandır bu karanlıkları aydınlatacak bir güneş doğmamıştı. İnsanlar putlara tanrı diye tapıyordu. Kutsal mâbet Kâbe putlarla dolu idi. Haksızlık, zulüm, içki, kumar, her türlü şiddet, ahlâksızlık, kötü âdet ve gelenekler içinde sürüp giden câhilâne bir hayat vardı… Derken peygamberlik güneşi bir kere daha doğdu. Karanlıklar kayboldu. İnsanların hayatı aydınlandı. Putlar eriyip yok oldu. Şehirler, evler ve gönüller vahyi getiren Allah Resûlü'nün ışığı ile parıldadı. Bu nur bir daha sönmeyecekti…

İNSANLIK PEYGAMBERSİZ KALMAMIŞTIR

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فٖى كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَۚ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُۜ فَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ ﴿٣٦﴾

"Gerçekten biz her ümmete, 'Allah'a kulluk edin, bütün şeytanî düşünce ve güçlerden uzak durun." diyen bir elçi gönderdik. Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler. Yeryüzünü dolaşın da hak dini yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün."

(Nahl 16/36)

Yüce Allah'ın insanlara sonsuz merhametinin göstergelerinden birisi de onlara kendi içlerinden gönderdiği elçileridir.[1] Peygamberler, yaşadıkları toplumun diğer fertleri gibi, yiyen, içen, evlenen, çoluk çocuk sahibi olan insanlardır.[2] Ancak onlar aynı zamanda hayatları boyunca ağır sınamalardan geçen, sağlam kişilikli, vahiy ve mucizelerle desteklenen, Allah'ın üstün ahlâklı ve seçkin kullarıdır. Bu elçiler aracılığı ile insanlara yaratılış amaçları bildirilmiş, dünya hayatının bir sınav olduğu hatırlatılmıştır. Bir sınav yeri ve zamanı olan dünya hayatından âhirete, ebedî bir âleme gidilecektir. İnsanın görevi ise onu yaratan Allah'ın buyruklarına uymak, yasaklarından kaçınmak ve kendisini bekleyen sonsuz hayata hazırlanmaktır. İşte Allah'ın elçileri insanlara O'nun âyetlerini okumuş, ruhları arındırmış, kitap ve hikmeti, bilmedikleri doğruları öğretmişlerdir.[3] İnsanları yanlışa ve günaha götüren yollardan çevirip kulluğa ve Allah'a boyun eğmeye davet etmişlerdir.[4] Elçiler birer rehber,[5] insanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran birer ışık olmuşlardır.[6] Nitekim peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (s.a.s) Kur'ân'da şöyle tanıtılmıştır: *"Ey Peygamber! Seni şahit, müjdeci, uyarıcı, izniyle Allah'a çağıran ve etrafını*

1 Âl-i İmrân 3/164; Nisâ 4/64, 79; Tevbe 9/61.
2 Ra'd 13/38; Furkān 25/20.
3 Bakara 2/151.
4 Bakara 2/51-55,129; Âl-i İmrân 3/164; Cum'a 62/2.
5 Nisâ 4/79.
6 Talâk 65/11.

aydınlatan bir ışık olarak gönderdik."[7] O, "çevresini aydınlatan, doğru yola ulaştıran bir ışık kaynağı"dır. Ayrıca, bu anlatım Hz. Peygamber'in bildirdiği dinin içeriğindeki doğruluk, iyilik, güzellik ve aydınlığı da ifade etmektedir.[8] *"Biz seni tüm insanlara ancak rahmet olarak gönderdik."*[9] âyetinde "rahmet" nitelemesi dikkat çekmektedir. Bu niteleme, ona uyanların dünya ve âhirette Allah'ın merhametiyle mutluluğa kavuşmalarını anlatır.[10]

Böylece Yüce Allah, yeryüzünün halifesi yaparak[11] değerli kıldığı[12] insanı kendi başına bırakmamıştır.[13] İlk insan olan Hz. Âdem'le başlayarak ardarda elçiler göndermiştir.[14] Rabbimiz bu elçiler ile dilediğini vahyetmiştir.[15] Kullarını yalnız ve rehbersiz bırakmamış, her topluma mutlaka bir peygamber göndermiştir.[16] Bu elçiler de en başta, insanları Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaya davet etmişlerdir. Peygamberler toplumlarına tevhidi anlatmış, Allah'ı gerektiği gibi tanıtmışlardır. O'na ortak koşmaktan ve putlara tapmaktan uzak kalmalarını istemişlerdir.[17] Bu gerçek âyette şöyle anlatılmaktadır: *"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka ilâh yoktur, şu hâlde bana kulluk edin.' diye vahyetmiş olmayalım."*[18]

Peygamberlerin, gönderildikleri toplumlar tarafından reddedilmeleri, kibirli insan gruplarının onları alaya alarak karşılamaları her seferinde tekrarlanmıştır.[19] Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s) de putlara tapan halkı tarafından aynı davranışlara muhatap olmuş ve yalanlanmıştı. Nitekim bu tarihî gerçek Allah Resûlü'nü teselli etmek amacıyla bir âyette şöyle anlatılır: *"Gerçekten senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla suçlanmalarına ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler; sonunda yardımımız onlara yetişti. Allah'ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur..."*[20] Böylece peygamberler, yalnız Yüce Allah'ın yardım

---

Ahzâb 33/45-46.
Ahzâb 33/45-46: Taberî, XIX, 127.
9 Enbiyâ 21/107.
10 Enbiyâ 21/107: Taberî, XVI, 440.
11 Bakara 2/30.
12 İsrâ 17/70.
13 Mü'minûn 23/115; Kıyâme 75/36.
14 Mü'minûn 23/44; Hadîd 57/27.
15 Şûrâ 42/51.
16 Yûnus 10/47; Nahl 16/36; Kasas 28/59; Fâtır 35/24.
17 Hûd 11/2; Enbiyâ 21/25; Mü'minûn 23/32-33; Şuarâ 26/115; Neml 27/91-92; Kasas 28/87; Mü'min 40/41-42; Fussılet 41/33; Zuhruf 43/45.
18 Enbiyâ 21/25.
19 Hicr 15/11; En'âm 6/10.
20 En'âm 6/34.

sözüne güvenerek çağrılarına kararlılıkla devam etmiş ve sonunda zafere erişmişlerdir. Bu ilâhî yasa, âyette şöyle anlatılır: *"Nihayet peygamberler toplumlarının inanmasından ümitlerini yitirip de yalanlandıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir. Böylece dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez."*[21]

Önceki peygamberler gibi, Hz. Muhammed (s.a.s) de yurdundan çıkarılmıştı. Ancak inkâr edenler de peygamberlerden sonra yurtlarında fazla kalamayacaklardı. Şu âyette belirtildiği gibi, bu, Allah Teâlâ'nın peygamberler hakkındaki değişmez kanunu idi: *"Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar! Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın."*[22]

Yüce Yaratıcı'nın tarihteki yasalarından bir diğeri de bizlere şöyle anlatılmaktadır: *"(Ey Peygamber) Rabbin ülkelerin merkezine, âyetlerimizi halka okuyan bir peygamber göndermedikçe onları helâk etmez. Zaten biz, ülkeleri ancak halkı zulüm ve isyanda devam ettikleri zaman helâk ederiz."*[23] Bu âyette görüldüğü gibi, Allah Teâlâ, peygamber göndermeden, insanları dünyada helâk etmemekte, âhirette de onları azapla cezalandırmamaktadır.[24] Peygamberlerin gönderilmesi, inkârcıların *"Rabbimiz keşke bize peygamber gönderseydin de getirdikleri âyetlere uysaydık."*[25] şeklindeki mazeretlerinin önünü kesmek içindir.

Peygamberler gerçekleri anlatırken toplumlarının hem akıllarına hem de vicdanlarına seslenmişlerdir. Hz. Nûh toplumuna Cenâb-ı Hakk'ın insana olan eşsiz iyiliğini, yaratılıştaki muhteşem kudretini ve sonunda insanı huzuruna çağırmasını şöyle anlatır: *"Ne oluyor size de Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz? Oysa O, sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır. Görmüyor musunuz, Allah yedi göğü birbiriyle nasıl uyumlu yaratmıştır? Onların içinde ayı bir ışık, güneşi ışık kaynağı yapmıştır. Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir. Sonra sizi yine oraya döndürecek ve yeniden çıkaracaktır. Allah yeryüzünü sizin için sergi gibi döşemiştir ki, onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz."*[26]

---

21 Yûsuf 12/110.
22 İsrâ 17/76-77.
23 Kasas 28/59.
24 İsrâ 17/15; Kasas 28/59.
25 Nisâ 4/165; Tâhâ 20/134: Taberî, VII, 193.
26 Nûh 71/13-20.

Ve Hz. İbrâhim… O, şirk içindeki halkını düşünmeye davet ederek putlara tapmalarının anlamsızlığını bildirir.[27] Güneş, ay ve yıldızlar gibi batıp kaybolan varlıkların ilâh olamayacağını haber verir. Gerçek ilâhın, gökleri, yeri ve içlerindeki bütün varlıkları yaratan Allah olduğunu anlatır.[28] Diğer taraftan da Yüce Allah'ın güç ve sıfatlarını kendisinde görecek kadar haddini aşan Kral Nemrud'un karşısına dikilip ikna edici bir üslupla onun iddialarını şöyle çürütür: *"Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak İbrâhim ile Rabbi hakkında tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir.' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim.' dedi. İbrâhim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir.' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zalimler topluluğuna rehberlik etmez."*[29]

Ve Mûsâ (as)… O da *"Sizin Rabbiniz kimmiş, ey Mûsâ?"* diye küstah ve inkârcı bir tavırla soran Firavun ve toplumuna Cenâb-ı Hakk'ı anlatır. Varlık âlemine bakıp düşünmelerini, oradaki harika sanat eserlerini gözlemleyerek Rablerini tanımalarını şu ifadelerle ister: *"'Bizim Rabbimiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir.' Yeryüzünü sizin için bir beşik yapan, onda size yollar açan ve gökten su indiren O'dur. Onunla her çeşitten çift çift bitkiler çıkardık. Kendiniz yiyin, hayvanlarınızı da otlatın. Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır. Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz ve sonra oradan bir defa daha çıkaracağız."*[30]

Peygamberlerin toplumlarına anlattıkları bir diğer önemli inanç ilkesi âhirete imandır. Nitekim Peygamber Efendimizin çağrısı karşısında Müşriklerin en çok direndiği konulardan biri bu olmuştur. O da bütün peygamberler gibi, toplumuna ölümün ve hayatın en güzel kulluğu gerçekleştirmek için bir sınav olduğunu anlatmıştır.[31] Dolayısıyla âhirette Yüce Allah'ın huzurundaki duruşmadan başarıyla çıkmak için şu çağrıyı yinelemiştir: *"Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! Allah'a itaatsizlikten sakının. Şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."*[32]

Peygamberler Allah'ın koyduğu sınırları ve O'nun rızasına uygun bir hayatın temel prensiplerini toplumlarına iletmiş, onları doğru yola yönlendirmişlerdir. Bu

27 Enbiyâ 21/65-70.
28 En'âm 6/79.
29 Bakara 2/258.
30 Tâhâ 20/50, 53-55.
31 Mülk 67/2.
32 Haşr 59/18.

yüzden Allah'ın gönderdiği elçilere itaat edilmelidir, çünkü elçiye itaat, Allah'a itaat demektir.[33] Özellikle Medine'de inen âyetler, emirleri, yasakları, Kitap'ı ve hikmeti öğreten elçiye boyun eğilmesini vurgulamıştır. Bu dönemde Müşriklerden farklı olarak, peygamberliğin ne olduğunu bilen Ehl-i kitap da uyarılmıştır. Çünkü onların esas sorunu, daha önce hiç elçi ile karşılaşmamış Müşriklerden farklı idi. Tarihleri boyunca kendilerine birçok elçi gelmişti. Ne var ki Yahudi ve Hıristiyanlar, Allah'ın elçilerine bile bile karşı çıkmışlardı. Yüce Allah onların peygamberlere gösterdikleri samimiyetsizliği şöyle ifade etmiştir: *"Andolsun biz Mûsâ'ya kitabı verdik. Ondan sonra da ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu Îsâ'ya da açık kanıtlar verdik ve onu Rûhulkudüs ile destekledik. Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklendiniz, kimini yalanladınız, kimini de öldürdünüz, doğru değil mi?"*[34] Onlar şimdi Hz. Peygamber (sas) geldiğinde de *"... Allah'ın Kitabı'nı sanki bilmiyorlarmış gibi kulak ardı edip terk ettiler."*[35]

Müminler de Allah'ın elçisine uymaları için birçok kereler özendirilmiş ve uyarılmıştır: *"Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin, söylediklerini işittiğiniz hâlde ondan yüz çevirmeyin."*[36] Çünkü kadın ya da erkek bir müminin *"Allah ve Resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah'ın ve Resûlü'nün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır."*[37] Bunun ötesinde, mümin yanlış tutumlarla Allah'ın Elçisi'ni incitmez.[38] Aksine Allah'a ve Elçisi'ne itaat eder. Bunun karşılığında ise *"... Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kazanç budur."*[39]

Peygamberlerin mesajlarında tam anlamıyla birlik vardır. Herhangi bir peygamberin mesajını bilmek diğerlerininkini de bilmek demektir. Çünkü temel konularda hepsi aynı gerçekleri bildirmiş, aynı ilkeleri vurgulamış, birbirlerini doğrulamışlardır.[40] Örneğin, A'râf sûresinde ardarda Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût ve Hz. Şuayb'ın toplumlarına gönderilmeleri anlatılmıştır. Bu arada hepsinin davetinde temel vurgunun aynı olduğu şu kalıp ifadeyle dile getirilmiştir: *"... Ey milletim!*

---

33 Nisâ 4/80.
34 Bakara 2/87.
35 Bakara 2/101.
36 Enfâl 8/20; Âl-i İmrân 3/132; Ahzâb 33/31.
37 Ahzâb 33/36.
38 Ahzâb 33/57.
39 Nisâ 4/13.
40 Sâffât 37/37.

Allah'a kulluk edin! Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur..."[41] Şuarâ sûresinde de yine birbiri ardınca sırasıyla Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût ve Hz. Şuayb'ın kıssaları aynı ifadelerle anlatılmıştır.[42] Örneğin ilk kıssa şöyle başlar: *"Nûh'un kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Nûh onlara şöyle demişti: 'İnkârdan sakınmayacak mısınız? Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için sizden hiçbir karşılık beklemiyorum. Benim ücretimi vermek yalnız âlemlerin Rabbine aittir. Artık Allah'a isyandan sakının ve bana itaat edin.'"*[43] Diğer kıssalarda da peygamberlerin dilinden dökülen ifadeler farklı olmamıştır. Böylece bütün peygamberler tevhidi tebliğ etmiş, ilâhî buyruklara uyanlara müjdeler vermiş, aksine davrananlara ise ciddi uyarılar yapmışlardır. Onların mesajlarının ve özelliklerinin bu şekilde sıralanmasının amacı açıktır. Bu üslup ile Yüce Allah onların davasının ortaklığını, doğruluğunu ve sarsılmaz gücünü ortaya koymaktadır.

PEYGAMBERLER İNSANLIK İÇİN EN GÜZEL ÖRNEKTİR

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ
وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٦﴾

"İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar için onlarda (İbrâhim ve beraberindekilerde) hiç şüphe yok ki güzel bir örneklik vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü hamde ve övgüye lâyıktır."

(Mümtehine 60/6)

Peygamberler, Yüce Rabbimizin emirlerini, yasaklarını, müjde ve uyarılarını insanlara ulaştırmak üzere görevlendirdiği insanî ve ahlâkî özellikleri üstün

41 A'râf 7/59-85.
42 Şuarâ 26/105-191.
43 Şuarâ 26/105-110.

kimselerdi. Yüklendikleri elçilik sorumluluğu nedeniyle onların dosdoğru olmaları (*sâdık, sıddîk*) gerekirdi. Her konuda oldukları gibi, tebliğ vazifesinde yani Allah'ın âyetlerini insanlara ulaştırmada da güvenilir kişilerdi.[44] Kur'ân'da onların bu özelliğinin sık sık vurgulandığını görürüz. İbrâhim, İsmâil ve İdrîs peygamberlerde "dosdoğru olmak" sıfatı açıkça belirtilir. Meselâ Hz. İbrâhim'le ilgili şöyle buyrulur: *"Bu kitapta İbrâhim'i de okuyup an! Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi."*[45] Peygamberler, bahsedilen niteliklerinin bir sonucu olarak, güvenilir (*emîn*) kimselerdir. Hayatlarında yalana, hile ve desiseye asla yer yoktur. Meselâ inkârcıların iflâh olmaz yalanlamaları karşısında Hz. Nûh'un içten ve samimi dilinden şu ifadelerin döküldüğünü görürüz: *"Bakınız ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."*[46] Peygamberler, özü sözü bir, dürüst ve sağlam kişilikleri gereği, korkusuz ve gözü pek insanlardır. Gerçekten bütün tehditlere ve yıldırma çabalarına rağmen insanlardan çekinmemiş, aksine sadece Allah Teâlâ'dan korkmuş ve O'na boyun eğmişlerdir.[47] Onlar, Allah'ın yoluna davet etmekten hiç geri durmamış, yılmamış, usanmamış ve bütün samimiyetleri ile şöyle seslenmişlerdir: *"Ben size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum."*[48] Zaten Yüce Allah da onları insanlardan gelecek her türlü kötülükten koruma konusunda söz vermiştir.[49]

Peygamberler, risalet vazifesini Allah'ın emri ve görevlendirmesiyle yaparlar.[50] Yalnız Allah'a kulluk ederler. Sadece O'nun rızasını gözetir, kul ile Rabbi arasındaki bağı düzenlemeye çalışırlar.[51] Dünyalık peşinde değildirler.[52] Davetlerine karşılık insanlardan dünyevî hiçbir karşılık ve çıkar beklemezler. Sadece Cenâb-ı Hakk'ın katında olanı tercih ederler.[53] Davetlerinde insanî hassasiyetleri gözetirler, muhatapların akıl düzeylerine göre konuşurlar. Dolayısıyla mesajları açık ve sadedir; davetlerini herkes anlar ve istifade eder.[54] Hedefleri de berrak ve nettir.[55] İnsanları Allah'ın

44 A'râf 7/68; Tekvîr 81/24.
45 Meryem 19/41; diğer âyetler için bk. Meryem 19/54, 56.
46 Şuarâ 26/107; ayrıca bk. Şuarâ 26/125, 143, 162, 178.
47 Ahzâb 33/39.
48 A'râf 7/62; ayrıca bk. A'râf 7/79, 93.
49 Mâide 5/67.
50 En'âm 6/50; A'râf /203; Yûnus 10/16; Şûrâ 42/52; Necm 53/3.
51 Zümer 39/2, 11.
52 En'âm 6/90.
53 Hûd 11/29; Yûnus10/72; Ahkâf 46/35; Şûrâ 42/36; Tâhâ 20/131; Şuarâ 26/127; Sebe' 34/47.
54 Bakara 2/258; Sâd 38/86.
55 Yûsuf 12/108.

yoluna hikmetli sözlerle, güzel öğütlerle davet eder, kendilerine karşı çıkanlarla en uygun şekilde mücadele ederler.[56]

Tarih boyunca bütün peygamberler, insanlara güzel ahlâkı, iyi olanı emretmiş; kötü ve çirkin şeylerden, Allah'ın çizdiği sınırları aşmaktan sakındırmıştır. Allah'a karşı gelmekten uzak durmayı ve doğruluğu emretmiş; temiz şeylerin helâl, pis şeylerin haram olduğunu bildirmiş; böylece onlara sonsuz mutluluğun anahtarlarını sunmuşlardır.[57] Davetçisi oldukları doğru yoldan[58] kendileri de asla ayrılmamışlardır. İnsanlara emrettiklerini öncelikle kendileri yapmışlardır. Günahlardan kesinlikle sakınmış,[59] sadece sözle değil, davranışlarıyla da örnek olmuşlardır.[60] Son derece erdemli[61] ve iyilikte yarışan kimseler olan peygamberler, Allah'a derin saygı ve bağlılık içindedirler.[62] Yüce Allah'a korku ve ümit içinde dua eden, O'nun âyetlerini işittiklerinde ağlayarak saygı (*huşû*) içinde secdeye kapanan bu samimi elçiler, aynı zamanda insanlarla olan ilişkilerinde dürüst ve adâletli kimselerdir.[63]

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan söz ve davranışlarıyla, her bir peygamber insanlara "güzel bir örnek" *(üsve-i hasene*) sunmuştur. Âyetlerde bu ifadenin Hz. İbrâhim ve son elçi Hz. Muhammed (s.a.s) ile ilgili olarak geçmesi dikkat çeker: *"İbrâhim'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır…",*[64] *"İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır."*[65] Allah Teâlâ'nın elçilerinin bu üstün örneklik vasıfları, peygamberlik davasında da onların samimi ve haklı olduklarının birer delilidir.

Peygamberler haramlardan, günahlardan, her türlü çirkin davranıştan uzak kalmışlardır. Yoksa onların toplumlarına örnek[66] ve önder[67] gösterilmesi doğru olmazdı. Çağrıları, uzak-yakın herkes için geçerlidir. Ancak davetlerine kendi yakınlarından başlamış ve öncelikle onları uyarmışlardır.[68] Elbette Allah tarafından gönderilen ve her adımında O'nun kontrolü altında olan bu insanlar, Allah'ın izni

56 Nahl 16/165; Tâhâ 20/44; Ankebût 29/46.
57 Âl-i İmrân 3/101, 132, 172, 179; Nisâ 4/13, 69; A'râf 7/35, 157; Tevbe 9/99; Yûnus 10/103; Nûr 24/52; Ahzâb 33/29, 31; 70-71; Hadîd 57/19, 28; Mücâdele 58/22.
58 Şûrâ 42/52-53.
59 Âl-i İmrân 3/161; Şuarâ 26/162; Duhân 44/17-18.
60 Hûd 11/88; Ahzâb 33/21.
61 Ahzâb 33/53.
62 Enbiyâ 21/90.
63 Nûr 24/50; Hadîd 57/25.
64 Mümtehine 60/4.
65 Ahzâb 33/21.
66 Ahzâb 33/21; Mümtehine 60/4.
67 Enbiyâ 21/73; Secde 32/24.
68 Şuarâ 26/214.

olmadan hiçbir âyet getiremezler.[69] Sadece Allah'ın vahyettiklerini okuyup onlara uymakla[70] ve O'nun gönderdiklerini aktarmak ve açıklamakla yükümlüdürler.[71] Rablerinden gelen vahyi insanlara aynen iletirler. Hiçbir şeyi saklamaz, ilâve etmez veya bozup değiştirmezler.[72] Onlar gerçeği gören, ileri görüşlü, Allah'a çağıran davetçilerdir. İnsanların doğru yolu bulmasını çok isterler ama doğru yola iletme güçleri yoktur. Çünkü Müslümanlığı nasip etmek, hidayete erdirmek yalnız Yüce Allah'a mahsustur.[73]

Peygamberler, Allah'ın çağrısını en iyi şekilde anlatıp açıklayabilmeleri için vahyin insanlara ulaştırılmasında toplumun konuştuğu dili kullanmışlardır.[74] Ağır toplumsal sorumluluklar getiren ve zorlu bir mücadeleye atılmayı gerektiren peygamberlik görevi için, Allah'ın kadın ve melek kulları değil, erkekler seçilmiştir.[75] Allah'ın kutlu elçileri, gerçekten bu uğurda büyük sıkıntılarla karşılaşmış, sürgünle tehdit edilmiş, şiddete uğramışlardır: *"İnkârcılar peygamberlerine, 'Andolsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da bizim dinimize dönersiniz.' dediler. Rableri de onlara şöyle vahyetti: 'Biz zalimleri mutlaka yok edeceğiz.'"*[76]

İslâm'ı tebliğ ederken birçok sıkıntıyla karşılaşan Peygamberimiz de Allah tarafından, Müşriklerin gösterdiği inat ve inkâra direnip kararlı olmaya davet edilmişti. *"Sen yüksek azim sahibi (ülü'l-azm) peygamberler gibi sabret."*[77] buyruğu bunu ifade eder. Allah yolunda kararlı ve azimli olarak nitelenen bu peygamberlerin diğer peygamberlerden daha üstün olduğu yorumu yapılır. Çünkü onlar Allah yolunda çok çetin sınavlardan geçmiş, zorluklara sabredip direnmiş ve başarmışlardır. Bu yüzden peygamberlerin önderleri olmuşlardır. Bunların Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed (s.a.s) olduğu belirtilmiştir. Şu âyetler, kendilerinden söz alınan bu peygamberlerle ilgili olarak yorumlanır: *"Hani biz peygamberlerden senden, Nûh'tan, İbrâhim'den, Mûsâ'dan ve Meryem oğlu Îsâ'dan ağır sorumluluk taşıyan bir söz almıştık."*[78] *"Allah 'dini dosdoğru bir şekilde uygulayın, onda ayrılığa düşmeyin.' diye dinden Nûh'a emrettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim, Mûsâ*

69 Mü'min 40/78.
70 En'âm 6/106.
71 Mâide 5/66, 99; Nahl 16/35, 44, 82; Ankebût 29/18; Kehf 18/27; Yâsîn 36/17; Şûrâ 42/48; Ahkāf 46/23.
72 Hâkka 69/44-47.
73 Bakara 2/272; Kasas/56.
74 Bakara 2/129; İbrâhîm 14/4; Kasas 28/59.
75 Enbiyâ 21/7: Taberî, XVI, 228; Yûsuf 12/109: Taberî, XIII, 370.
76 İbrâhîm 14/13.
77 Ahkāf 46/35.
78 Ahzâb 33/7.

ve Îsâ'ya emrettiğimizi size de şeriat yaptı."[79] Bazı müfessirler, pek çok peygamberi bu sınıftan saymışlardır.[80] Nitekim bir yoruma göre, bütün elçilerin Allah yolundaki mücadelede büyük bir sabır ve azim gerektiren bu özelliğe sahip oldukları kabul edilmiştir.[81]

İnkârcıların peygamberleri reddederken ileri sürdükleri bahanelerin başında, onların birer insan olmaları gelmektedir.[82] Onlara göre, peygamber, toplumda büyük bir kişi olmalıydı.[83] Bazıları da peygamberlerin olağanüstü özelliklere sahip olmaları gerektiğini iddia etmişler, gökten hazineler indirmelerini istemişlerdi. İnkârcılar, başka meselelere olduğu gibi, peygamberlik konusuna da mal ve evlât çokluğu, toplumsal statü üstünlüğü açısından bakıyorlardı. Onlara göre, peygamberlik, ancak kendi tanıdıkları varlıklı, toplumda sözü geçen bu tür kimselerin hakkıydı.[84] Yoksa maddî varlığı ve nüfuzu olmayan insanlar bu makama lâyık değildi. Kimileri daha da ileri giderek, *"Bize Allah'ı göstermedikçe sana iman etmeyiz."* demişlerdi.[85] Bazıları ise elçi gönderilecekse melek olmalı,[86] ya da beraberinde melek veya meleklerle gezmeli demişlerdi.[87] Âyetler ise onlara şöyle cevap vermişti: *"De ki: 'Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik.'"*[88] Böylece insanlara neden kendi içlerinden bir beşerin peygamber olarak gönderildiği açıklanıyordu. Melek bir elçi kendi görüntüsünde gelse, görmeye dayanamazlardı. İnsan görüntüsünde gelse onun melek olduğunu anlayamazlardı.[89] Kendi içlerinden biri olmadığı için tanımakta ve örnek almakta zorlanır, aralarındaki mesafeyi aşamazlardı.

Kıskançlık gösterip peygamberin kendi toplumlarından çıkmasını isteyenler de vardı. Meselâ Yahudiler, son peygamberin kendi aralarından değil de Araplar arasından çıkmasını bir türlü kabullenemiyorlardı.[90] Oysa ister müşrik isterse Ehl-i kitap olsun, inkârcılar şu gerçeği göz ardı ediyorlardı: Peygamberi gönderen başkası değil, Yüce Allah'tı. Bütün peygamberler O'nun adına görev yapıyorlardı. Üs-

79 Şûrâ 42/13.
80 Şûrâ 42/13: Zemahşerî, V, 400.
81 Ahkāf 46/35: Zemahşerî, V, 513.
82 Mü'minûn 23/33-34; Tegābün 64/6; Kamer 54/24.
83 Zuhruf 43/31.
84 Zuhruf 43/31-32.
85 Bakara 2/51-55; İsrâ 17/90-93.
86 Mü'minûn 23/23-24; Fussılet 41/14.
87 Hûd 11/12.
88 İsrâ 17/95.
89 En'âm 6/8-10.
90 Bakara 2/109.

telik peygamberlik makamı, Allah Teâlâ'nın bazı insanlara bir lütfu ve iyiliği idi. Dolayısıyla bunu dilediği kimselere verme hakkına sahipti.[91] Çünkü O, sınırsız ilmi ve hikmeti gereği bu konuda insanlık için en doğru ve en faydalı olanı belirleyecek en yüce makamdı. Bu sebeple, Allah'ın elçisinin seçilmesi, insanların sınırlı bilgi, yanlış kanaat, bencil hesap ve arzularına göre karar verilecek bir konu değildi. Bu hususta Kur'ân'da *"Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir."*[92] buyrulmuştur. Yine insanî nitelikler açısından, ahlâkî ve manevî anlamda bu işe en lâyık olanların kimler olduğunu takdir edecek O'ndan başkası değildir. Nitekim âyette bu gerçek şöyle ifade edilir: *"Doğrusu onlar bizim katımızda gerçekten seçkin kılınmış, hayırlı kimseler arasındadırlar."*[93]

Peygamberler hem müjdeci (*beşîr*) hem de uyarıcı (*nezîr*)[94] olarak gönderilmişlerdir. Dolayısıyla çağrılarını, insanları eğitmede çok önemli olan bu iki yöntemle, yani Allah'ın rahmetini müjdeleme ve azabı konusunda uyarma yoluyla gerçekleştirirler: *"İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver..."*[95] âyeti müjdelemeye bir örnektir. *"Böylece alev alev yanan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum."*[96] âyeti de uyarma hakkında bir örnektir. İnkâr edenler, bu konuda ısrar ettikleri takdirde, âhirette sonsuz bir ceza ile karşılaşacaklardır. Ancak onlar, âhiretten önce dünyada da cezalandırılabilirler: *"Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi? Onlar kendilerinden çok daha güçlüydüler…"*[97]

Peygamberlerin hepsi doğru yolu gösteren birer rehber olsa da aralarında derece farklılıkları vardır. Bu gerçek Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça ifade edilir: *"O peygamberlerin kimini kimine üstün kıldık. Allah içlerinden bir kısmıyla konuşmuş, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir…"*[98] Ancak bazı peygamberlerin diğerlerinden üstün kılınması, iman bakımından onlar arasında bir ayırım yapmayı gerektirmez.[99] Bu anlamda Müminler, Yahudi ve Hıristiyanların yaptığı gibi, elçilerin kimine inanıp kimini inkâr etmezler.[100] Şu âyet Ehl-i kitap'ın bu konudaki inkârına ve sapmasına dikkat çeker: *"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberle-*

91 Bakara 2/105.
92 En'âm 6/124.
93 Sâd 38/47.
94 En'âm 6/48; A'râf 7/184; İsrâ 17/105; Kehf 18/56; Furkān 25/56; Şuarâ 26/115; Kasas 28/46; Sâd 38/65, 70.
95 Bakara 2/25.
96 Leyl 92/14.
97 Rûm 30/9.
98 Bakara 2/253.
99 Bakara 2/136, 285.
100 Bakara 2/136: Taberî, II, 596; Bakara 2/285: Taberî, V, 150.

rini birbirinden ayırmak isteyenler, 'Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız.' diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek Kâfirler bunlardır."[101]

Yüce Allah, peygamberlerini apaçık delillerle, akıl ve duyu organlarıyla algılanan mucizelerle desteklemiştir.[102] Her peygambere Allah'tan geldiğinin kanıtı olan çeşitli mucizeler vermiştir.[103] Meselâ Hz. Mûsâ'nın asâsı ve Hz. Îsâ'nın ölüleri diriltmesi birer mucizedir. Peygamberimizin de en önemli mucizesi Yüce Kur'ân'dır. Nitekim tekrar tekrar mucize istekleri karşısında inkârcılara, *"Kendilerine okunan bu kitabı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu?"* cevabı verilmiştir.[104] Allah Teâlâ'nın izni olmadan hiçbir peygamber mucize (*âyet*) getiremez.[105] Nitekim Rabbimiz, Hz. Îsâ'ya lutfettiği mucizeleri hatırlatırken, sık sık *"Benim iznimle"* ifadesini kullanmıştır.[106] *"Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lutfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs (Cebrâil) ile desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin hâlinde insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun…"*[107] Hz. Îsâ da gösterdiği kanıtları anlatırken *"Allah'ın izniyle"* ifadesini eklemeyi unutmamıştır.[108]

Tarih boyunca inkârcıların peygamberleri zorlamak amacıyla mucize isteklerinde bulundukları görülmektedir. Konu âyette şöyle anlatılmaktadır: *"'Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mucizeli işaret gelmeli değil miydi?' dediler. Bunun gibi onlardan öncekiler de onların dediklerinin benzerini demişlerdi. Kalpleri hep birbirine benziyor!"*[109] İnkârcılar, istedikleri anda peygamberin mucizeler göstermesini bekliyorlardı. Bunda ısrar ediyor, aksi takdirde asla inanmayacaklarını söylüyorlardı.[110] Âyetlerde inkârcıların aynı kuşku ve iddialarla ortaya çıktıkları, kalplerinin bozulduğu, tabiatlarının birbirine benzediği belirtilmiştir.[111] Mucize konusunda

101 Nisâ 4/150: İbn Kesîr, IV, 330.
102 Bakara 2/87; Âl-i İmrân 3/49, 183; Tevbe 9/70; Rûm 30/47; Zuhruf 43/46.
103 Bakara 2/87: Taberî, II, 220; Âl-i İmrân 3/49: Taberî, V, 418-419; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Ḳur'ân", 1; Müslim, "Îmân", 239.
104 Ankebût 29/51.
105 Mâide 5/110; Ra'd 13/38; Ankebût 29/50.
106 Mâide 5/110.
107 Mâide 5/110.
108 Âl-i İmrân 3/49.
109 Bakara 2/118.
110 İsrâ 17/90-93.
111 Nahl 16/35; Fussılet 41/43.

ısrar eden inkârcılar, atalarından gördüklerini bırakmamakta da inat etmişlerdir.[112] Peygamberleri küçümseyerek[113] alay etmiş ve onları yalancılıkla suçlamışlardır.[114] Allah'ın elçilerine karşı düşmanca tavırlar sergilemiş,[115] sihirbaz, şair ve mecnun olduklarına yönelik iftiralar atmışlardır.[116] Peygamberleri ve onlara inananları yurtlarından çıkarmışlardır.[117] Hatta İsrâiloğulları daha da ileri gitmiş, kendilerine gelen bazı peygamberleri öldürmüşlerdir.[118]

İnkârcıların peygamberlerin davetini reddetmelerinin ana sebebi, tevhid inancına ve ölümden sonra dirilişe karşı çıkmalarıdır. Allah Resûlü'nün (s.a.s) yaşadığı toplumun da bu iki konudaki itirazı yüksek sesle dillendirdiğini görüyoruz. Örneğin Müşrikler ona *"Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor! Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"*[119] demişlerdir. Mekke'de Müşriklerin tek tanrı inancından ne denli uzaklaştıkları ve bu konudaki davet karşısında ne kadar şaşırdıkları âyetlerde anlatılmaktadır. İnkârcıların bir türlü kabullenemedikleri diğer bir konu da öldükten sonra yeniden diriliş inancıdır. Onlar bu konudaki tepki ve hayretlerini şöyle ifade etmişlerdir: *"Çürüyüp toprak olduktan sonra yeniden mi diriltilecekmişiz!?"*[120] Ancak bu itirazı Peygamberimizden önceki pek çok toplum da yapmıştır. Nitekim Hz. Yûsuf âhireti inkâr eden muhataplarıyla aynı inancı paylaşamayacağını şöyle dile getirir: *"Ben Allah'a inanmayan ve âhireti inkâr eden bir topluluğun dinini terk ettim."*[121] Yine Semûd ve Âd toplulukları, aniden gelip çatacak ve yürekleri hoplatacak kıyameti yalanlamışlardı.[122] Peygamberleri yalanlayanlar genelde ileri gelenler, makam mevki sahipleri,[123] refaha boğulmuş, lükse batmış, şımarık kimselerdi.[124] Bu kesimlerin ortak temel özelliği peygamberlere ve onlara inananlara tepeden bakmaları ve kibirli oluşlarıdır. Kendilerini toplumun efendileri konumunda ayrıcalıklı gören bu kibirli kesim, peygamberleri toplumun gözünde değersizleştirmek için her türlü

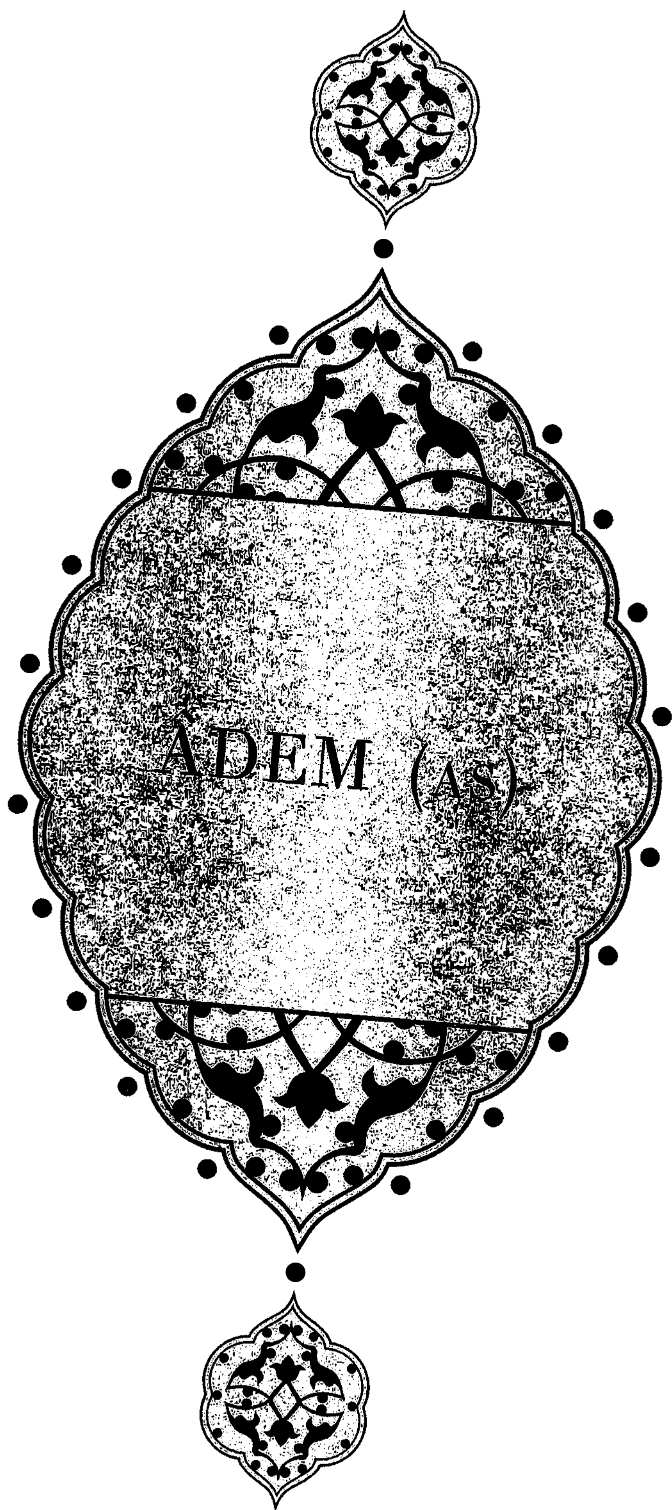
112 İbrâhîm 14/10; Mâide 5/104; A'râf 7/70.
113 Mü'minûn 23/47.
114 Sâd 38/14.
115 Mâide 5/70; En'âm 6/10; Enfâl 8/13; Yûnus 10/4; Hûd 11/59; Nahl 16/113; Kehf 18/106; Enbiyâ 21/41.
116 A'râf 7/184; Enbiyâ 21/2-3; Zâriyât 51/52.
117 Mümtehine 60/1; Buharî, "Bed'ü'l-Vaḥy", 1.
118 Bakara 2/61: Taberî, II, 27-31; Bakara 2/91: Taberî, II, 257-258.
119 Sâd 38/5.
120 İsrâ 17/49, 98; Mü'minûn 23/14, 35, 82; Yâsîn 36/78; Sâffât 37/16, 53; Vâkıa 56/47; Kıyâme 75/3; Nâziât 79/11.
121 Yûsuf 12/37.
122 Hâkka 69/4.
123 Mü'minûn 23/23-24, 32-33.
124 Sebe' 34/34.

karalamaya başvurmuşlardır. Meselâ onlar Allah'ın seçkin elçilerine, toplumda yönetimi ele geçirmek, lider olmak, insanları ülkeden sürmek, bozgunculuk yapmak iftiralarını atmışlardır.[125]

Peygamberler, Yüce Allah'ın sevgisine erişmiş, yüksek ahlâk sahibi, özel ve değerli insanlardır. Allah Teâlâ tarih boyunca insanoğlunu bu dünyada başıboş bırakmamış, peygamberler aracılığıyla yaratılış gayesini ona hatırlatmıştır. Allah'ın kutlu elçileri insanlara Yaratıcılarını eşsiz nitelikleriyle anlatıp tanıtmış, sadece O'na kulluk etmeye davet etmiş, ebedî âlem için hazırlık yapmalarını istemişlerdir. Yüce Mevlâ'nın emirlerini bildirerek ve açıklayarak doğru yolu göstermişlerdir. Ümmetlerine dinî ve dünyevî işlerinde önderlik yapmış, onları iyiliğe çağırıp kötülükten sakındırmışlardır. İnananları ilâhî terbiye ile eğiterek onlara güzel örnek (*üsve-i hasene*) olmuşlardır. Kur'ân'ın selâm ile andığı bütün peygamberler, yeryüzü ahalisine dünya ve âhirette huzurun, saadetin ve esenliğin yollarını göstermiş kutlu şahsiyetlerdir.

125 A'râf 7/123; Yûnus 10/78; Tâhâ 20/63; Mü'minûn 23/24; Şuarâ 26/35.

ÂDEM (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا
زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثٖيراً وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖى تَسَٓاءَلُونَ بِهٖ
وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقٖيباً ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın meydana getirip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

(Nisâ 4/1)

إِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَۜ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ
ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

"Allah nezdinde Îsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona 'Ol!' dedi, o da oluverdi."

(Âl-i İmrân 3/59)

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ ط۪ينٍ ﴿٧١﴾

"Hani Rabbin meleklere demişti ki: 'Ben çamurdan bir insan yaratacağım.'"

(Sâd 38/71)

اَلَّـذ۪ٓي اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ ط۪ينٍۚ ﴿٧﴾

"O, yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır."

(Secde 32/7)

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍۚ ﴿٢٦﴾

"Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık."

(Hicr 15/26)

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُ۫نٖى بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ
اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَٓا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ
الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۚ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْ
قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّٖٓى اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا
كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

"Ve (Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip 'Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin.' dedi. Onlar, 'Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin.' cevabını verdiler. 'Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir.' dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince de 'Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi!' buyurdu."

(Bakara 2/31-33)

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَۗ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَۜ
لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدٖينَ ﴿١١﴾ قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَۜ قَالَ اَنَا۬ خَيْرٌ
مِنْهُۚ خَلَقْتَنٖى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طٖينٍ ﴿١٢﴾

"Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere 'Âdem'e secde edin.' diye emrettik. İblîs'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı. (Allah), 'Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?' buyurdu. (İblîs), 'Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.' dedi."

(A'râf 7/11-12)

وَيَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٩﴾

"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz şeyden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz."

(A'râf 7/19)

وَلَقَدْ عَهِدْنَٓا اِلٰٓى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ﴿١١٥﴾

"Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik."

(Tâhâ 20/115)

فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فٖيهِۖ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حٖينٍ ﴿٣٦﴾

"Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de 'Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır.' dedik."

(Bakara 2/36)

فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهٖ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِۜ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحٖيمُ ﴿٣٧﴾

"Bunun üzerine Âdem'e Rabbinden bazı sözler ulaştı (bunlarla tövbe etti), Rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul eden ve rahmeti sınırsız olandır."

(Bakara 2/37)

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَآ اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا
وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾

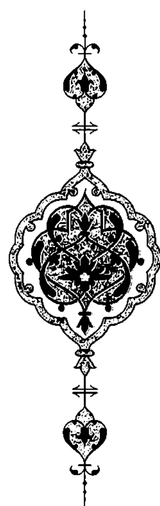
"Dediler ki: 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!'"

(A'râf 7/23)

اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓى اٰدَمَ وَنُوحاً وَاٰلَ اِبْرٰهٖيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمٖينَۙ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةً
بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍۜ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌۚ ﴿٣٤﴾

"Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı. Allah hakkıyla işitmekte ve bilmektedir."

(Âl-i İmrân 3/33-34)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Âdem (as) kıssası Kur'ân'da pek çok defa anlatılır. Kıssanın detayları, iniş sırasına göre Sâd, A'râf, Tâhâ, İsrâ, Hicr, Kehf ve Bakara sûrelerinde yer alır. Birçok sûrede de Âdem (as) ve eşinin ya da Âdemoğullarının yaratılışına kısaca değinilir. Hz. Âdem'i anlatan âyetlerin çoğunlukla, Mekke döneminde tevhid ile şirkin mücadelesi bağlamında indiği söylenebilir. Kur'ân-ı Kerîm, insanlığın başlangıcına giderek, şeytan kimliği ile İblîs'in insanı yanlışa sürüklediğini anlatır. İblîs/Şeytan, kendisi gibi insanın da cennetten kovulmasına yol açmıştır. Allah Teâlâ, ilk insan Hz. Âdem'i dünyaya inince yalnız bırakmamış, ona doğruyu göstermiştir. Hz. Âdem'in çocukları da bu hidayete uymalı, şeytanın ardından gitmemelidir. Onlar, Allah tarafından gönderilen, kendilerini imana ve iyiliğe çağıran peygambere uymalıdır. Oysa vahyin muhatabı Müşrikler, onlara kötülük eden ve sonunda onları cehenneme sokacak olan şeytana uymaktadırlar: *"Ey Âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır; bana kulluk edin, doğru yol budur.' dememiş miydim?"*[1] Bakara sûresindeki Âdem (as) bahsinin öncelikli muhatapları ise Medine'de yerleşik bulunan Yahudiler ve Münafıklardır. Aynı kıssa, yine muhataplarını şeytana değil Allah'ın gönderdiği Son Peygamber'e ve onun getirdiği hidayeti izlemeye çağırmak için anlatılmıştır.[2]

Âdem ismi, bir görüşe göre Arapçada "deri, cilt" anlamındaki *edîm/edeme* kelimesinden gelir. Buna göre Hz. Âdem, yerin yüzünden yani dış kabuğu olan topraktan yaratıldığı için bu ismi almıştır.[3] Hz. Âdem, insanoğlunun anne ve babası bulunmayan ilk atası olarak yaratılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, Âdem kıssası ile insanın basit ve değersiz bir maddeden yaratıldığını anlatır. İnsanın kendisinde gördüğü güç ve kudretin aslında Allah tarafından verildiğine işaret eder. Ona öldükten sonra tekrar diriltilip hesaba çekileceğini hatırlatır. Genel anlamda Âdem (as) kıssası, insanın

1 Yâsîn 36/60.

2 Bakara 2/30-39.

3 Halîl b. Ahmed, I, 61; Râgıb el-İsfahânî, s. 14; Bakara 2/30: Taberî, I, 497, 511-512; Bakara 2/31: Zemahşerî, I, 252.

yaratılışına ve yaratılış amacına dikkat çeker. İnsanın fıtratında taşıdığı özellikler ve diğer varlıklara göre konumu gibi konulara temas eder. Bu yönüyle kıssalar içinde farklı bir öneme sahiptir. Hz. Âdem için Kur'ân'da kişi (*nefs*) ve baba (*eb*) kelimeleri de kullanılmıştır. Havvâ'nın ismi ise Kur'ân'da geçmez, ondan Hz. Âdem'in eşi (*zevc*) şeklinde bahsedilir. Hz. Âdem hakkında kullanılan *halîfe* kelimesi, "yerine geçen" anlamındadır. Bu anlamda Hz. Âdem ve soyu yeryüzünün önceki sakinlerinin yerine gelmiştir.[4] Bu yönüyle o, Allah tarafından seçilmiştir (*ıstıfâ*).

4 Bakara 2/30: Zemahşerî, I, 251.

HZ. ÂDEM, TOPRAKTAN EN GÜZEL ŞEKİLDE YARATILDI

اَلَّذ۪ٓي اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ ط۪ينٍۚ ﴿٧﴾

"O, yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır."

(Secde 32/7)

Hz. Âdem'in yaratılış kıssası Kur'ân'da şöyle anlatılır: Allah Teâlâ, yeryüzünde insanı yaratıp görevlendireceğini meleklerden oluşan "en yüksek meclis"e (*el-mele'ü'l-a'lâ*) haber vermişti. Melekler ise, Allah'ın *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* demesi üzerine tartışmaya girmişlerdi.[1] *"Sen orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi var edeceksin? Hâlbuki biz seni övgüyle tenzih ediyor ve kutsiyetini itiraf edip duruyoruz!"* demişlerdi. Allah da onları *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* diye uyarmıştı.[2] Aslında melekler, yeryüzünün daha önceki sakinlerinin yaptıklarını gördüklerinden böyle söylüyorlardı. Çünkü rivayetlere göre, insandan önce yeryüzünün sakinleri cinlerdi. Onlardan bir kısmı Allah'a karşı geldi, yeryüzünde fesat çıkarıp kan döktüler.[3] Sonrasında ise yeryüzünde, Hz. Âdem'in yaratılıp *halife* yapılması süreci başladı.[4]

---

1 Sâd 38/69-70.
2 Bakara 2/30.
3 Bakara 2/30: Taberî, I, 482, 483.
4 Sâd 38/69-70: Mâtürîdî, XII, 277, 278; Bakara 2/30: Râzî, II, 180.

Hz. Âdem'in yaratıldığı madde için Kur'ân'da farklı kelimeler kullanılmıştır. Bu kelimelerin anlamlarından hareketle onların insan bedeninin yaratılış sürecinde gittikçe olgunlaşan farklı aşamalara işaret ettiği düşünülmüştür. Toprak (*türâb*) ile buluşan su[5] yani çamur (*tîn*), yaratılış sürecinin en başında değerlendirilir.[6] Bir sonraki aşama *tîn-i lâzib* ifadesi ile açıklanır. Bu, İbn Abbâs'a (ö. 68/687-88) göre "yapışkan ve sıcak çamur" anlamındadır.[7] Başka âyetlerde *hame-i mesnûn* yani kokuşmuş çamur şeklinde, çamurun bir başka hâli geçer. Bir sonraki aşama, âyette *salsâl ke'l-fehhâr* ifadesi ile anlatılır. O da pişmediği hâlde pişmiş çömlek gibi ses veren kuru çamur şeklidir.[8] Bu ibareye, "çamur hâlden çıkıp kurumuş toprak" veya "kum katılmış kavruk toprak" anlamı da verilir.[9] Başka âyetlerde ise bu, kokuşmuş çamur anlamında *min salsâlin min hamein mesnûn* şeklinde ifade edilmiştir.[10] Bu aşamada Hz. Âdem'in bedeni cansız, şişkin ve içi boştur.[11] En son aşamada Yüce Allah Hz. Âdem'in bu cansız bedenine ruh üflemiş ve ona canlılık kazandırmıştır.[12] İnsanın bütün bu hâliyle en güzel şekilde yaratıldığına[13] şöyle işaret edilir: *"O, yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra önemsenmeyen bir suyun özünden onun neslini yaratıp sürdürmüştür."*[14] İnsanın yaratılışı Allah'ın varlığının delillerindendir: *"O'nun kanıtlarından biri, sizi topraktan yaratmış olmasıdır. Sonra bir de baktınız ki çoğalarak yeryüzüne dağılmış beşer topluluğusunuz."*[15]

Görüldüğü gibi insanın yeryüzündeki varlığı basit bir başlangıç ile gerçekleşmektedir. Aslında her bir insan bu şekilde yoktan var edilmektedir. Bu gerçek ona şöyle hatırlatılır: *"İnsan düşünmez mi ki, daha önce hiçbir şey değilken biz onu yaratmışızdır?"*[16] O, yeryüzünün toprağından yaratılmıştır, sonra yine orada ölüp aynı toprağa döndürülecektir. Sonra da bir bitki gibi tekrar topraktan diriltilip çıkacaktır.[17] Allah'ın kudretiyle insan olarak yaratılan bu özel varlık, sonunda yeniden dirilecek ve Yüce Allah'ın karşısına hesap vermek için çıkacaktır.[18]

5 Furkān 25/54.
6 Sâd 38/76: Râzî, XXVI, 228.
7 Sâffât 37/11: Taberî, XIX, 512.
8 Rahmân 55/14; Hicr 15/26: Kurtubî, XII, 203.
9 Hicr 15/26: Taberî, XIV, 57-58; Rahmân 55/14: Taberî, XXI, 191, 192.
10 Hicr 15/26, 28, 33.
11 Bakara 2/30: Taberî, I, 483-484.
12 Hicr 15/29.
13 Tîn 95/4.
14 Secde 32/7-8.
15 Rûm 30/20.
16 Meryem 19/67.
17 En'âm 6/2; Hûd 11/61; Tâhâ 20/55; Rûm 30/20; Sâffât 37/11; Rahmân 55/14; Nûh 71/17.
18 En'âm 6/98; Kehf 18/37; Hac 22/5; Mü'minûn 23/12-14; Fâtır 35/11; Mü'min 40/67; Necm 53/32.

HZ. ÂDEM, BİLGİ ile ÜSTÜN ve ŞEREFLİ OLDU

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُ۫ن۪ي بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِق۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَٓا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٣٢﴾
قَالَ يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۚ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۙ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ غَيْبَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۙ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

"Ve (Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip 'Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin.' dedi. Onlar, 'Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin.' cevabını verdiler. 'Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir.' dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince de 'Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi!' buyurdu."

(Bakara 2/31-33)

Yüce Yaratıcı, Hz. Âdem'i eliyle yarattığını buyurur. Bu ifade, Kur'ân'da başka hiçbir varlıkla ilgili olarak geçmemektedir.[19] Yine ona kendi ruhundan üflediğini bildirir.[20] Sonra ona varlıkların isimlerini öğretmiş, meleklere de ona secde edip saygı göstermelerini emretmiştir.[21] Rabbimiz, Hz. Âdem'i bütün bu özellikleriyle diğer varlıklardan üstün ve şerefli kılmıştır. Dolayısıyla insan, bahsedilen üstün yönleriyle yüklendiği kulluk sorumluğunun (*emanet*) gereğini yapabilecek bedensel, zihinsel ve ruhsal donanıma sahip bulunmaktadır.

İnsanın yaratılış hikâyesi, Bakara sûresinde detaylı bir şekilde anlatılır. Yüce Allah insanı var etme kararını meleklere bildirince onlar çekincelerini şöyle dile getirirler: *"Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"* Oysa bu yaratılışta meleklerin

19 Sâd 38/75.
20 Hicr 15/29.
21 Bakara 2/31; Sâd 38/72.

bilemediği nice hikmetler vardır. Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yarattıktan sonra ona varlıkların isimlerini öğretir ve meleklerine şöyle buyurur: *"Bana bildirin bakalım şu eşyaların isimlerini."* Ancak onlar varlıkların isimlerini bilemezler. Bu kez melekler, *"Rabbimiz seni tenzih ederek yüceltiriz, bizim senin bildirdiğinden başka bilgimiz yoktur."* der ve tövbeye yönelirler. Buna karşın Allah'ın öğretmesiyle Hz. Âdem isimleri onlara söyler:[22] *"'Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir.' dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince de 'Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim, yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi!' buyurdu."*[23] Böylece Hz. Âdem'in bilgisi ve yeteneği sebebiyle *hilâfet* görevine seçildiği açıkça görülmüş olur.[24]

Hz. Âdem ve soyu yeryüzünde halife olacak özelliklerle donatılmıştır. *Halife* kelimesi birisinden sonra onun yerine yerleşen ve sorumluluk üstlenerek orayı imar eden anlamındadır. Bir görüşe göre, yeryüzünde daha önce cinler bulunuyordu. İnsanoğlu onların yerine gelip yeryüzünü imar etmiştir. Diğer bir görüşe göre ise halife Âdemoğullarıdır. Onların bir kısmı diğer bazılarına halife olmuştur.[25] Sonra da ardı ardına nesiller birbirinin yerine geçmiştir. Sahâbeden İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'a (ö. 32/652-53) dayandırılan bir görüşe göre, âyette kastedilen, yeryüzünde Yüce Allah'ın hükmünü yürütecek bir halifenin yaratılmasıdır. Ama Hz. Âdem'in neslinden bir kısmı bu sorumluluğu yerine getirmemiş, aksine fesat çıkarmış ve kan dökmüştür. Bu yorumlardan halife kavramının, insanın yeryüzüne yerleşip orayı Allah'ın buyruklarına göre imar etmesi, yani hayat şartlarını geliştirip güzelleştirmesi mânası çıkmaktadır.[26]

Âdemoğullarının sahip olduğu yetenek, onları halifelik görevine cinler ve meleklerden daha yetkili kılmaktadır. Kur'ân'da bu üstünlük, çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir. Örneğin bir âyette bu husus doğrudan Yüce Allah'ın ifadesiyle *"Âdemoğulları'nı yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık."*[27] şeklinde, bir başka âyette ise İblîs'in ağzından *"... Şu benden üstün kıldığına bak!.."*[28] cümlesiyle dile getirilmiştir. Bu üstünlüğün kaynağı Hz. Âdem'in, varlıklara isim verebilme yeteneği,[29] onun bütün varlıkların isimlerini bilmesi yani onları en güzel şekilde tanıyarak ve

22 Bakara 2/31-33.
23 Bakara 2/33.
24 Bakara 2/31: Râzî, II, 217.
25 Bakara 2/30: Mâtürîdî, I, 77.
26 Bakara 2/30: Taberî, I, 476-480; Mâtürîdî, I, 77 vd.; Râzî, II, 180-181; Sâd 38/76: Râzî, XXVI, 226.
27 İsrâ 17/70.
28 İsrâ 17/62.
29 Bakara 2/31: Taberî, I, 484.

kullanarak dünyada yeni bir hayat kurma becerisidir. İşte melekler bu özelliği Hz. Âdem'de gördüklerinden, ona saygı secdesinde bulunmuş ve onun üstünlüğünü kabul etmişlerdir.[30]

Yüce Allah, Hz. Âdem'e isimleri, sanatları, beldelerin imarını, yiyecekleri, ilaçları, maden çıkarmayı, ağaç dikmeyi, dini ve dünyayı mamur edecek işleri öğretmiştir.[31] Bir başka yoruma göreyse, Hz. Âdem'e tüm diller öğretilmiştir. Ondan sonra yeryüzüne dağılan çocukları da bu dilleri konuşmaya başlamışlardır.[32] Allah'ın Hz. Âdem'e eşyanın isimlerini öğretmesinin ilham yoluyla olduğu düşünülmüştür. Bu öğretme, Yüce Yaratıcı'nın ona verdiği gözlem yapma ve bilgiyi çıkarsama yetenekleri ile de mümkündür.[33] Bu ihtimallerden sonuncusunun daha doğru bir görüş olduğu söylenebilir.[34]

Allah Teâlâ, meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerini buyurmuştur. Konu âyette şöyle geçmektedir: *"Meleklere 'Âdem'e secde edin!' dediğimizde İblîs dışındakiler derhâl secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve Kâfirlerden oldu."*[35] Melekler Hz. Âdem'e saygı ifadesi olarak önünde eğilip, secde etmişlerdir. Sadece içlerinde bulunan İblîs, Âdem'in üstünlüğünü kabul etmemiştir. Böylece kibrine, çekememe duygusuna ve kinine yenik düşmüştür: *"Allah, 'Ey İblîs!' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?' İblîs, 'Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.' diye cevap verdi. Allah, 'O hâlde çık oradan!' dedi; 'Artık kovuldun! Kıyamet gününe kadar rahmetimden uzak kalacaksın!' dedi."*[36] İblîs, Hz. Âdem'e saygı gösterip secde etmemekle, Allah'ın emrine karşı gelmiştir. O'na isyan etmiş ve sınavı kaybetmiştir.[37]

İblîs, kendi yaratılışını daha üstün gördüğü için Hz. Âdem'e karşı haset ve kin duymuş ve bunu gizlemiştir. Tefsirler, Allah'ın meleklere *"Ben sizin açığa vurduklarınızı da gizlediklerinizi de bilirim."* buyurduğunda, İblîs'in içinde gizlediği bu çekememezlik duygusuna işaret ettiğini belirtmişlerdir. İblîs melek değildir ama ilk insanın yaratılışında yaşananların şahididir. Hz. Âdem'e secde etmemekle gizli kıskançlık duygusunu açığa vurmuştur. Bu hareketiyle İblîs, ona sunulan tövbe etme

30 Bakara 2/31: Taberî, I, 494-495.
31 Bakara 2/31: Tabersî, I, 102.
32 Bakara 2/31: Râzî, II, 192.
33 Bakara 2/31: Mâtürîdî, I, 79; İbn Âşûr, I, 410, 411; *Kur'an Yolu*, I, 104, 105.
34 Bakara 2/31: Elmalılı, I, 308-309.
35 Bakara 2/34.
36 Sâd 38/75-78.
37 Bakara 2/34: Mâtürîdî, I, 85; İbn Âşûr, I, 426.

fırsatını geri çevirmiştir. Daha da ötesi İblîs, seçiminin Allah'ın kararına karşı bilinçli bir karşı çıkış olduğunu da göstermiştir. Allah'ın emrine itaatsizlikten öteye geçip bu emri beğenmediği için küfre düşmüştür.[38] Bunun sonucunda cennetten çıkarılmış ve cehennemlik olmuştur.[39]

İblîs hem isyanında ısrar etmiş hem de insanı da kendi yoluna çekebilmek için Allah'tan izin istemiştir: *"'Rabbim! Öyleyse insanların yeniden diriltileceği güne kadar bana mühlet ver.' dedi. Allah, 'Mâlum vakte kadar mühlet verilmiş olanlar arasındasın.' buyurdu. İblîs, 'Senin kudretine andolsun ki Rabbim, samimi kulların hariç, insanların hepsini kesinlikle yoldan çıkaracağım.' dedi."*[40] İblîs'in Hz. Âdem'i ve zürriyetini yoldan çıkarma gayreti, iddia ettiği üstünlüğü ispatlama çabası olarak yorumlanabilir. Allah da İblîs'in kıyamete değin yaşamasına izin vermiş ve onunla Âdemoğullarını sınamıştır. Onlardan hangisinin gerçekten kendi seçimiyle halifelik konumuna ve sorumluluğuna lâyık bir hayat yaşayacağını görmeyi murat etmiştir. Bütün bunlar şeytanın varlığının hikmetini de ortaya koymaktadır.

HZ. ÂDEM ve EŞİ HATADAN DÖNEBİLMEYİ BAŞARDI

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾

"Dediler ki: 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!'"

(A'râf 7/23)

Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem'i yarattıktan sonra eşi Havvâ'yı yaratmıştır. Havvâ isminin "canlıdan yaratılmış" anlamına geldiği ve bu ismin ona Hz. Âdem tarafından verildiği ifade edilmiştir.[41] Hz. Âdem ve Havvâ cennete yerleştirilmişlerdir. Orada özgürce yiyip içebilmekte, refah içinde yaşamaktadırlar: *"Ey Âdem! Sen ve eşin*

38 Bakara 2/34: Elmalılı, I, 318.
39 Bakara 2/34: Taberî, I, 497 vd.; İbn Kesîr, I, 351 vd.
40 Bakara 2/79-83.
41 Bakara 2/34: Râzî, III, 3; Tabersî, I, 114.

cennette yerleşip dilediğiniz şeyden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz."[42] Onlara *"… İstediğiniz yerden rahatça yiyip için…",*[43] *"Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın"*[44] denilmişti. Hz. Âdem ve eşinin yerleştirildiği cennet, İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre, âhirette insanoğluna ödül olarak hazırlanan ebedî mutluluk diyarı cennettir. Ancak bunun yeryüzünde bir bahçe olduğu görüşü de ileri sürülmüştür. Bu görüşün gerekçeleri, Allah'ın cennette bir ağaçtan yeme yasağı koyması, şeytanın oraya girebilmesi, onun Hz. Âdem ve eşini kandırabilmesi, hepsinin oradan kovulmaları gibi nedenlerdir.[45] Aslında Allah, *"Oradan dilediğiniz gibi yeyin ama şu ağaca yaklaşmayın."*[46] dediğinde Âdem (as) ve eşinin sınanması başlamıştır. Ayrıca Rabbimiz *"Ey Âdem! Bil ki bu, senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin!"* diye onları İblîs'e karşı uyarmıştır.[47]

Cennete yerleştirildiklerinde, Hz. Âdem ve eşine, gerçek düşmanlarının İblîs olduğu söylenmiştir. Ne var ki İblîs onları aldatmayı başaracak ve ikisinin cennetten çıkarılmalarına sebep olacaktır. Kur'ân bunu şöyle ifade eder: *"Şüphesiz biz Âdem'den daha önce bir söz almıştık. O sözünü unuttu ve onda bir kararlılık göremedik."*[48] Öte yandan İblîs, kendisinin haklı olduğunu, ancak Hz. Âdem yüzünden sonsuza dek lânete uğramış olduğunu düşünerek Yüce Allah'a şöyle demiştir: *"Beni yoldan çıkarman nedeniyle senin dosdoğru yoluna oturacağım, sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından yanaşacağım. Onların çoğunu şükreder bulamayacaksın."*[49] Kibir duygusunun vardığı son noktayı gösteren bu ifadelerin ardından Allah da ona kıyamete kadar sürecek bir fırsat tanımıştır. Ancak *"Seni ve Âdem'in neslinden sana uyanları cehenneme koyacağım."*[50] uyarısını da yapmıştır.

İblîs, önce Hz. Âdem'i ve eşini yasaklanmış ağaçtan yemeğe ikna etmiştir. O ağaçtan yerlerse melekler gibi ebedî olacaklarını söylemiştir. *"Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri birbirlerine göründü, üstlerini cennetteki yapraklarla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem, Rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı."*[51] Yaşananlar, İblîs'in Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'yı aldatmak için ne tür sinsi

42 A'râf 7/19.
43 Bakara 2/35.
44 Tâhâ 20/118-119.
45 Bakara 2/35: Tabersî, I, 114; Râzî, III, 3-4; İbn Kesîr, I, 363; Elmalılı, I, 321-322; İbn Âşûr, I, 430-431.
46 A'râf 7/19.
47 Tâhâ 20/117; Bakara 2/35: Taberî, I, 556, 557; Râzî, III, 6; Elmalılı, I, 322; İbn Âşûr, I, 432.
48 Tâhâ 20/115.
49 A'râf 7/17.
50 A'râf 7/18.
51 Tâhâ 20/121.

hilelere başvurduğu bağlamında başka âyetlerde şöyle anlatılır: *"Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve 'Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı.' dedi. Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim.' diye de yemin etti. Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar..."*[52]

Hz. Âdem ve Hz. Havvâ, yaptıkları hata yüzünden Allah tarafından açıkça azarlanmıştır. Yüce Allah, *"Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?"*[53] buyurmuştur. Onlar da yanlış yaptıklarının farkına varmışlardır. Büyük bir üzüntü ve pişmanlık yaşamışlar, içinde bulundukları çaresizlikten kurtulmak için yine Allah'ın rahmetine sığınmışlardır. İşte o zaman Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e, onu yanlıştan kurtaracak doğru yolu göstermiştir: *"Bunun üzerine Âdem'e Rabbinden bazı sözler ulaştı (bunlarla tövbe etti), Rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu..." "Sonra Rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti."*[54] İkisi beraber yalvarıp şöyle demişlerdir: *"Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!"*[55] Cenâb-ı Hak, *"... Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır..."*[56] buyurmuş, böylece onlar için dünyada sınamalarla dolu bir yaşam başlamıştır. İnsanın hilâfet konusundaki yeterliliği de, onların karşısına İblîs'in çıkmasıyla anlaşılacaktır.[57] Artık Hz. Âdem ve soyu kıyamete kadar İblîs ve takipçileri olan şeytanlarla sınanacaktır.

Yüce Allah, Hz. Âdem'i seçmiş ve razı olacağı itaati de kendisine öğretmişti. Böylece, onun tövbesi de kabul edilmişti.[58] Artık cennetten kovulup yeryüzüne indirilenler için Allah şöyle bir kurtuluş yolu göstermektedir: *"Size benden bir hidayet geldiğinde bilesiniz ki hidayetime uyan artık ne sapar ne de sıkıntı çeker."*[59] Başka bir âyette de *"... onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir"*[60] buyrulur. Burada zikredilen hidayet, Allah'ın peygamberleriyle gönderdiği vahyidir. Allah'ın gönderdiği hidayete uyan, ne dünyada yanılacak ne de âhirette zorluk ve sıkıntı yaşayacaktır. Ona

52 A'râf 7/20-22.
53 A'râf 7/22.
54 Bakara 2/37; Tâhâ 20/122.
55 A'râf 7/23.
56 A'râf 7/24.
57 Bakara 2/35: Elmalılı, I, 324.
58 Tâhâ 20/122: Taberî, XVI, 190.
59 Tâhâ 20/123.
60 Bakara 2/38.

uymayanları ise hem dünyada hem de âhirette büyük zarar ve güçlükler beklemektedir.[61] Allah'ın gönderdiği vahiy, doğruyu gösteren aklî delilleri de içermektedir.[62]

Allah, merhametiyle Hz. Âdem'in tövbesini kabul etmiş ve ona doğru yolu göstermiştir. Böylece Hz. Âdem ve eşi, dünyaya günahkâr olarak gelmemiştir. Aksine insanlığın anne ve babası, dünya hayatlarına Allah Teâlâ tarafından affedilmiş olarak başlamıştır. Yüce Allah onlara yolun doğrusunu göstermiştir. Allah'ın gösterdiği bu doğru yola tâbi olan herkesin kurtuluşa ereceği sözünü vermiştir.[63] Öte taraftan Kur'ân, her bir Âdemoğlunun Allah'ı Rab bileceğine söz verdiğini şöyle anlatır: *"Rabbin Âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz.' dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu.' demeyesiniz."*[64] Bu âyet, her insanın yapısında var olan "Allah'ı tek ilâh olarak tanıma" eğilimine temsilî bir yolla işaret etmektedir.[65] Söz konusu âyet, nesillerin Hz. Âdem'in sulbünden çıkarılması, ecellerinin ve rızıklarının takdir edilmesi, ardından geri iade edilmesi şeklinde de açıklanmıştır.[66]

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i bağışlamış, onu ve soyundan gelen peygamberleri seçkin kılmıştır. Nitekim bir âyette şöyle buyrulur: *"Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı. Allah her şeyi işitmekte ve her şeyi bilmektedir."*[67] Peygamberimiz (sas) de ilk nebînin, Allah'ın kendisiyle konuştuğu Hz. Âdem olduğunu söylemiştir.[68]

Mâide sûresi, Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ile Kâbil'in kıssasını anlatır. Buna göre, Hz. Âdem'in oğulları Allah'a birer kurban sunmuşlardır. Ancak Hâbil'in samimiyetle sunduğu kurban kabul edilirken iyi niyetten mahrum olan Kâbil'in kurbanı kabul edilmemiştir. Kurbanı kabul görmeyen oğul, diğerine *"Andolsun seni öldüreceğim!"*[69] demiş, diğer oğul Hâbil ise ona şöyle cevap vermiştir: *"Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını*

61 Tâhâ 20/123-124: Taberî, XVI, 190-192.
62 Bakara 2/38: Râzî, III, 28.
63 Bakara 2/38: Taberî, I, 591; Râzî, III, 28-29.
64 A'râf 7/172.
65 A'râf 7/172: Beyzâvî, I, 581; Âlûsî, IX, 103; *Kur'an Yolu*, II, 624-625.
66 A'râf 7/172: Taberî, X, 550; Râzî, XIII, 50.
67 Âl-i İmrân 3/33-34.
68 Nisâ 4/164: İbn Kesîr, IV, 371-372; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 178, 179, 265, 266.
69 Mâide 5/27-31.

yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur."[70] Kâbil, sonunda içindeki kıskançlık duygusuna yenilmiş ve kardeşini öldürmüştür. Ardından çok pişman olmuştur, ancak artık yapacak bir şey yoktur. Kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini düşünürken Allah Teâlâ, ona bir karga göndermiş ve karga yeri eşeleyince Kâbil de sorusuna aradığı cevabı bulmuştur. Böylece yeryüzünde ilk cinayeti işleyen Kâbil, ne kadar yanlış yaptığını, pişmanlığını ve cahilliğini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim?"*[71] Taberî'ye (ö. 310/923) göre, Kur'ân'da geçen, *"Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat."* ifadesiyle[72] Yüce Allah, Peygamber Efendimizden bu kıssayı Medine'deki Yahudilere anlatmasını istemiştir. Çünkü onlar, Müslümanlara haksızlık etmiş, Hz. Peygamber'e ve onun yanındaki Müminlere tuzaklar kurmuş, anlaşmalarını çiğnemişlerdir. Kısaca Allah'ın koyduğu sınırlara uymamış ve fesat çıkarmışlardır. Bu kıssa ile Hz. Peygamber (sas) onlara yaptıklarının yanlışlığını, verilen söze bağlı kalmanın gerekliliğini ve davranışlarının doğuracağı sonuçları hatırlatmıştır.[73] Nitekim kıssanın sonunda gelen âyet, haksız yere adam öldürmenin ve fesat çıkarmanın sonuçlarını İsrâiloğullarına hatırlatarak şöyle devam eder: *"İşte bundan dolayı İsrâiloğullarına şöyle yazmıştık: 'Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.' Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler."*[74]

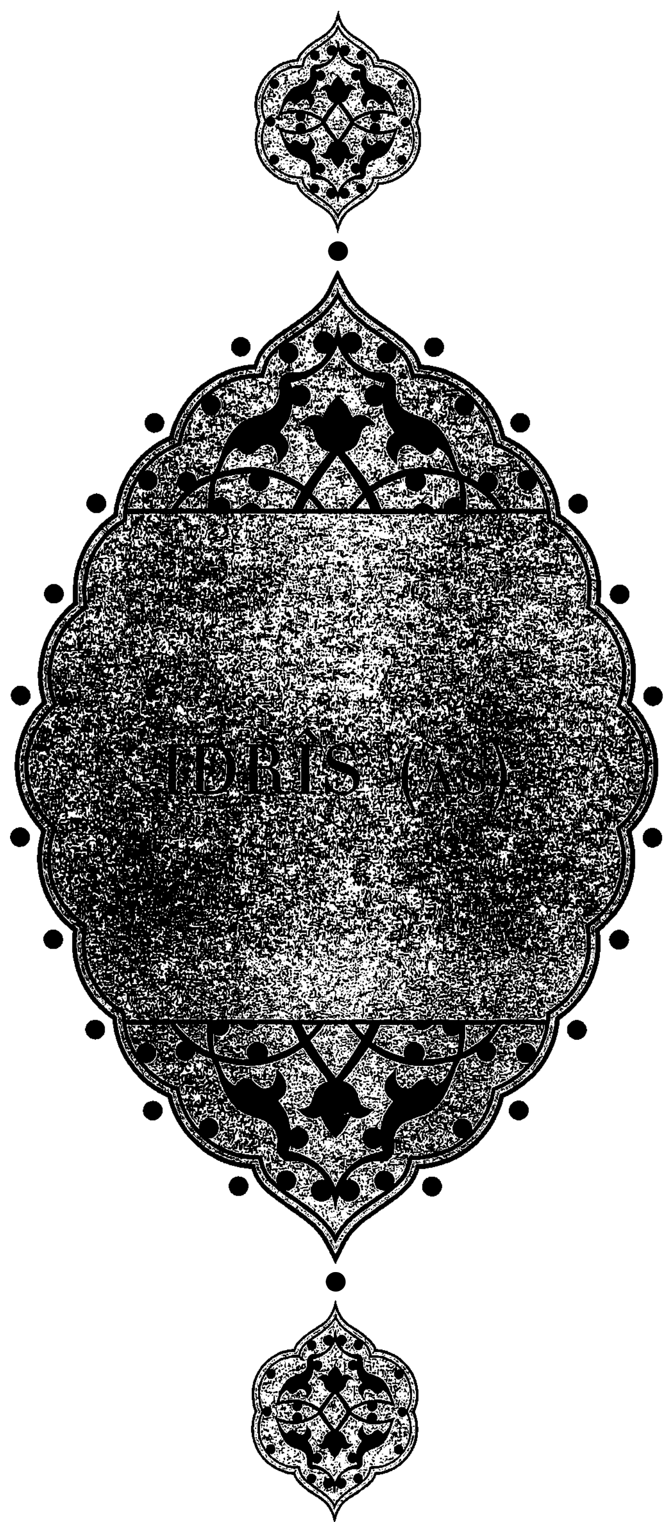
Hz. Âdem kıssası, basit bir maddeden yaratılan insana nice nimetler verildiğini ve saygınlık kazandırıldığını anlatır. Şüphe yok ki her şeyin tek sahibi Allah'tır. Yalnızca O'nun seçtiği kimse üstün ve O'nun adına yetkili olabilir. Hz. Âdem, bilgi ve yeteneğiyle halifelik makamına lâyık görülmüştür. Kıssanın anlattığı asıl konu budur. Şeytanın zannettiğinin aksine, maddî ve dünyevî ayrıcalıkların Allah indinde bir kıymetinin bulunmadığı bilinmelidir. İblîs'in tutumunda olduğu gibi, günahta ısrar ve inat, Allah'a isyan ve kibir ancak ilâhî rahmetten kovulmayı ve ebedî zararı beraberinde getirir. Gururlanmak ve üstünlük taslamak ancak şeytanın nitelikleridir. Âdemoğullarının bir kısmı da onun ayartmasıyla böyle bir iddia peşine düşmüştür. Hâlbuki şeytan, Âdemoğlunun ebedî mutluluğuna engel olmak isteyen en büyük düşmandır. Kendisine uyanlarla birlikte ebediyyen cehenneme girecektir.

---

70 Mâide 5/27-29.
71 Mâide 5/31.
72 Mâide 5/27-31.
73 Mâide 5/27: Taberî, VIII, 317.
74 Mâide 5/32.

İnsanoğlunun kurtuluş çaresi, Allah'ın istek ve emirlerine tâbi olup hidayeti O'nun tanımladığı şekilde aramaktan geçer. Bu da onun seçip gönderdiği peygambere ve vahye tâbi olmakla mümkündür. İnsanoğluna düşen, Allah'ın mesajı karşısında asla büyüklenmemek, kul olduğunu ve iman edip iyilik yapmak üzere yaratıldığını unutmamaktır. Allah'ın buyruklarına karşı tevazu ile boyun eğmek, zengin ve nüfuzlu ya da fakir ve düşkün olsun, tüm insanların tek kurtuluş çaresidir.

İDRÎS (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْر۪يسَ اِنَّهُ كَانَ صِدّ۪يقاً نَبِياًّۗ ﴿٥٦﴾
وَرَفَعْنَاهُ مَكَاناً عَلِياًّ ﴿٥٧﴾

"Kitap'ta İdrîs'i de okuyarak an. Hakikaten o, pek doğru bir insandı ve bir peygamberdi. Onu üstün bir makama çıkardık."

(Meryem 19/56-57)

وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِدْر۪يسَ وَذَا الْكِفْلِۜ كُلٌّ مِنَ الصَّابِر۪ينَۚ ﴿٨٥﴾
وَاَدْخَلْنَاهُمْ ف۪ي رَحْمَتِنَاۜ اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٨٦﴾

"İsmâil'i, İdrîs'i ve Zülkifl'i de hatırla. Hepsi de sabreden kimselerdendi. Onları rahmetimize kabul ettik. Onlar hakikaten iyi kimselerdi."

(Enbiyâ 21/85-86)

Konunun Kavramsal Bağlamı

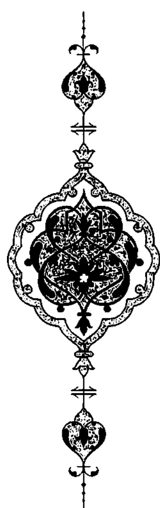
İdrîs (as) Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerdendir. Kur'ân'da İdrîs ismi iki defa geçer ve kendisinden dört âyette kısaca bahsedilir. Meryem sûresinde anlatılan peygamberlerin en önce yaşayanı olmasına rağmen, sûrede onun ismi en son zikredilir. İdrîs (as), bazı kaynaklarda "Ahnûh (Uhnûh)" ismiyle de geçer.

Hz. İdrîs'in soyu kaynaklarda "Âdem oğlu Şît oğlu Kaynân oğlu Enûş oğlu Mehlayîl oğlu Yared oğlu Uhnûh (İdrîs)" şeklinde gösterilmiştir. Kuvvetli görüşe göre, Hz. Nûh'un babasının dedesidir.[1] Hz. Âdem ve Hz. Şît'ten sonraki ilk peygamberdir. Hz. Âdem'den sonra gelen ilk peygamber olduğu da söylenmiştir.[2] Tefsir ve tarih kaynaklarında kendisine 30 sahife indirildiği belirtilir.[3]

Bazı müfessirler *İdrîs* kelimesinin Arapça *de-ra-se* kökünden geldiğini söylemişlerse de çoğunluğa göre kelime Arapça değildir.[4] Kelimenin Süryânîce olduğu da söylenmiştir.[5] Tevrat ve İncil'de İdrîs'ten "Enok (Hanok)" diye söz edilir. Burada ilginç olan, İbrânîce Hanok kelimesinin de *İdrîs* kelimesinin türediği ifade edilen Arapça *de-ra-se* kökü gibi, "ders vermek ve aydınlatmak" anlamlarına geliyor olmasıdır.[6]

1 Meryem 19/56: Âlûsî, XVI, 105.
2 Enbiyâ 21/85: Bikāî, XII, 463.
3 Taberî, *Târîḫ*, I, 313; Meryem 19/56: Zemahşerî, III, 24; Beyzâvî, IV,12.
4 Meryem 19/56: Zemahşerî, III, 23-24; Âlûsî, XVI, 105.
5 Meryem 19/56: Âlûsî, XVI, 105.
6 Ömer Faruk Harman, "İdrîs", *DİA*, XXI, 479.

HZ. İDRÎS, YÜCE BİR KONUMA NAİL OLMUŞTU

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْرِيسَ اِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

"Kitap'ta İdrîs'i de okuyarak an. Hakikaten o, pek doğru bir insandı ve bir peygamberdi. Onu üstün bir makama çıkardık."

(Meryem 19/56-57)

Hz. İdrîs, peygamberler zincirinin ilk halkalarındandır. Sabır ve doğruluk gibi yüksek ahlâkî nitelikleri sebebi ile Yüce Allah katında özel bir değere sahip olmuş, ilâhî rahmete erişmiştir. Nüzûl sırasına göre, adının ilk geçtiği âyette şöyle anılmıştır: *"Kitap'ta İdrîs'i de okuyarak an. Hakikaten o, pek doğru bir insandı ve bir peygamberdi."*[1] Hz. İdrîs diğer bir âyette de yine güzel özellikleri sayılan peygamberler arasında anılmıştır: *"İsmâil'i, İdrîs'i ve Zülkifl'i de an. Hepsi de sabreden kimselerdendi. Onları rahmetimize kabul ettik. Onlar hakikaten iyi kimselerdi."*[2] Âyetlerin muhatabı öncelikle Peygamberimizdir ve Kur'ân, önceki peygamberler arasında Hz. İdrîs'i de anmasını ondan istemektedir. Kur'ân-ı Kerîm, özellikle Mekke döneminde, Hz. Muhammed'den (sas) önceki peygamberlere sık sık değinmiş, onların Allah yolunda gösterdikleri sabrı, kararlılığı, kulluktaki içtenliği Müminlere örnek göstermiştir. Böylelikle Cenâb-ı Hak, Sevgili Peygamberimize ve inananlara destek olmuş, onlara

---

1 Meryem 19/56-57.

2 Enbiyâ 21/85-86.

yalnız olmadıklarını hatırlatmıştır. Nitekim Bikāî (ö. 885/1480), Kur'ân'ın Hz. İdrîs'ten söz etme amacının, Son Peygamber Hz. Muhammed'i (sas) Yahudiler karşısında mânen desteklemek olduğunu söylemiştir.[3] Hz. İdrîs, "yıldızlar ve matematik üzerine ilk düşünen, kalem ile ilk yazan, ilk defa elbise diken ve giyen yine terazi, ölçü ve silahı ilk kullanan insan" olarak bilinmektedir.[4] Rivayete göre, Hz. İdrîs terziliği sırasında, batırdığı her iğnede *"Sübhânallâh"* diyerek Allah'ı anardı.[5]

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İdrîs'in özü sözü doğru bir insan olduğu belirtilir. Taberî (ö. 310/923), âyette geçen "dosdoğru olmayı", "yalan söylememek" olarak açıklar.[6] Bu erdem, Hz. İdrîs'i "üstün bir makama" çıkarmıştır.[7] Yine aynı âyetteki "yüksek makam (*mekânen aliyyen*)" ile fizikî veya manevî yüksekliğin kastedildiği şeklinde iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, İdrîs (as) fiilen ve fiziksel olarak göklerdeki yüksek bir yere, yüce bir konuma yükseltilmiştir. Bu görüşte olanların bir kısmı, bu makamın göğün dördüncü katında olduğunu, diğer kısmı ise göğün altıncı katında olduğunu söylemişlerdir. Taberî'nin aktardığı bir rivayete göre, İbn Abbas (ö. 68/687-88), İsrâiloğullarından Kâ'b b. Ahbâr'a, Meryem sûresi 57. âyette Hz. İdrîs ile ilgili geçen *"Onu üstün bir makama çıkardık."* ifadesinin açıklamasını sormuştur. O da daha önceki bilgilerinden hareketle Hz. İdrîs hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bu rivayete göre, Hz. İdrîs, çok ibadet eden ve bunun sonucunda göğün dördüncü katına çıkarılan bir peygamberdir. Hz. İdrîs, kendisini o makama çıkaran melekle birlikte ölüm meleği ile karşılaşır ve Hz. İdrîs'in canı burada alınır.[8] Bu görüş, Mi'rac sırasında, Allah Resûlü'nün (sas) dördüncü kat gökte İdrîs (as) ile görüştüğünü ifade eden rivayete dayanmaktadır.[9] Taberî, onun altıncı kat göğe yükseltildiği ve ölmediği şeklindeki görüşleri de aktarır.[10] Söz konusu yüce makamın "cennet" olduğu görüşü de vardır.[11] Mâtürîdî (ö. 333/944) ise tefsirinde, âyette geçen söz konusu ifadeyi, "onu üstün bir konuma getirdik" şeklinde yorumlamakta ve sözlerinin devamında şöyle demektedir: Burada doğru olan görüş, İdrîs Peygamber'in konumunun ve değerinin yükseltilmesi, hem Yüce Allah nezdinde hem de insanlar arasında üstün bir konuma getirilmesidir.[12] Buna göre, âyette geçen "yükseltilme", mecazi anlamdadır.

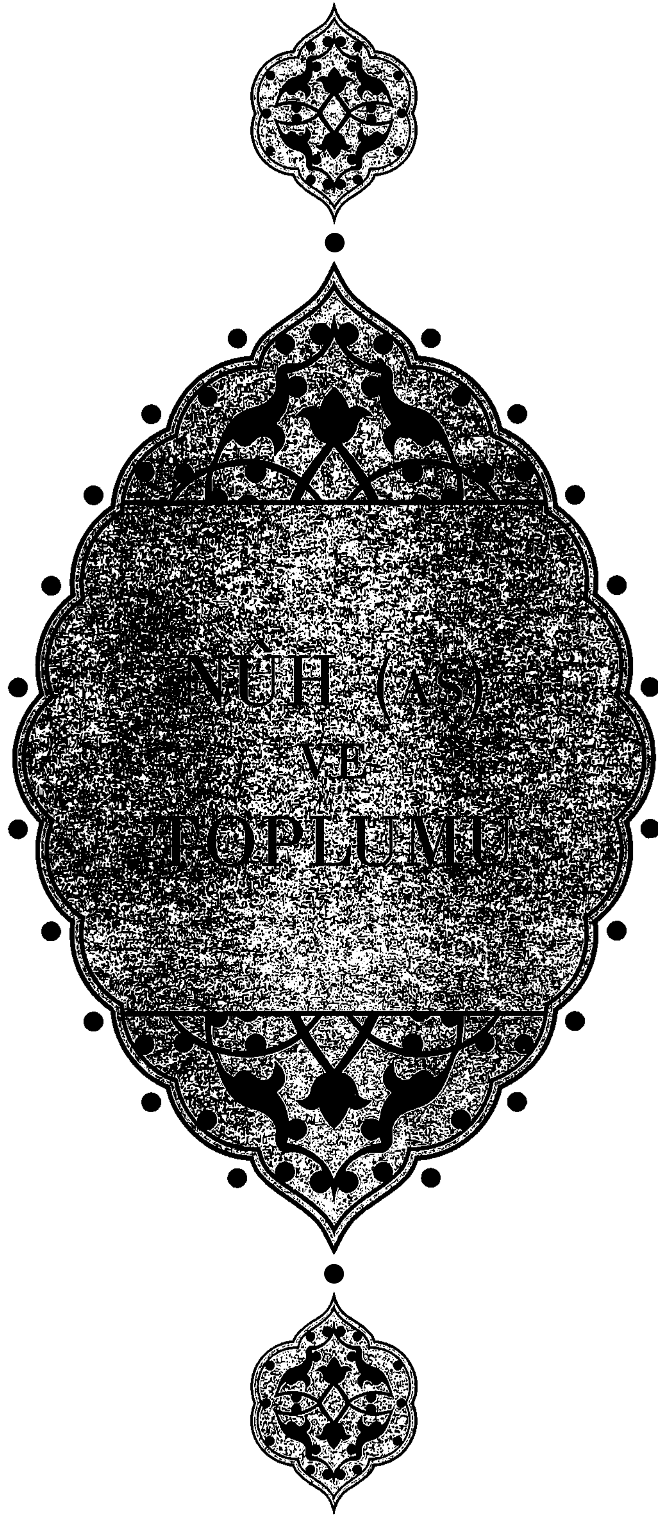
3 Meryem 19/56: Bikāî, XII, 215.
4 Meryem 19/56: Kurtubî, XIII, 476.
5 Meryem 19/56-57: İbn Kesîr, IX, 261.
6 Meryem 19/56: Taberî, XV, 562.
7 Meryem 19/58.
8 Meryem 19/57: Taberî, XV, 563.
9 Meryem 19/57; Buhârî, "Bed'ü'l-Ḫalḳ", 6.
10 Meryem 19/57: Taberî, XV, 563; İbn Kesîr, IX, 261.
11 Meryem 19/57: Bikāî, XII, 216; Taberânî, VII, 201.
12 Meryem 19/57: Mâtürîdî, IX, 148.

Dolayısıyla burada kastedilen, İdrîs Peygamber'e kendisinden öncekilerde bulunmayan bilgilerin verilmesi ve böylece onun konum itibarıyla yükseltilmesidir.[13]

Hz. İdrîs, Kur'ân'da ve tefsirlerde, duaları Allah tarafından kabul edilen, doğru sözlü ve sabırlı, meleklerle görüşüp onlardan taleplerde bulunan ve Allah tarafından yüksek derecelere çıkarılmış bir peygamber olarak tanıtılmaktadır.

13 Meryem 19/57: İbn Âşûr, XVI, 131.

NÛH (AS)
VE
TOPLUMU

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓى اٰدَمَ وَنُوحاً وَاٰلَ اِبْرٰه۪يمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةً
بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌۚ ﴿٣٤﴾

"Allah, birbirlerinin soyundan gelen bir nesil olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kılmıştır. Allah hakkıyla işitendir, bilendir."

(Âl-i İmrân 3/33-34)

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ
قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١﴾

"Biz Nûh'u, 'Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar.' diyerek kavmine gönderdik."

(Nûh 71/1)

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِه۪ فَلَبِثَ ف۪يهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْس۪ينَ عَاماًۜ
فَاَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَصْحَابَ السَّف۪ينَةِ
وَجَعَلْنَاهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَم۪ينَ ﴿١٥﴾

"Vaktiyle biz Nûh'u kendi kavmine elçi olarak göndermiştik. Nûh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakaladı. Fakat biz Nûh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık."

(Ankebût 29/14-15)

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ ﴿٢٥﴾ اَنْ لَا تَعْبُدُٓوا اِلَّا
اللّٰهَۜ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾

"Gerçek şu ki biz Nûh'u kavmine şunları söylemesi için elçi olarak gönderdik: Ben, Allah'tan başkasına tapmayın diye size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım. Doğrusu ben, başınıza gelecek can yakıcı bir günün azabından korkuyorum."

(Hûd 11/25-26)

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾ فَدَعَا
رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾ فَفَتَحْنَٓا اَبْوَابَ السَّمَٓاءِ بِمَٓاءٍ مُنْهَمِرٍۘ ﴿١١﴾
وَفَجَّرْنَا الْاَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَٓاءُ عَلٰٓى اَمْرٍ قَدْ قُدِرَۚ ﴿١٢﴾ وَحَمَلْنَاهُ عَلٰى
ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَدُسُرٍۙ ﴿١٣﴾ تَجْر۪ي بِاَعْيُنِنَاۚ جَزَٓاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ
تَرَكْنَاهَٓا اٰيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٥﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿١٦﴾

"Bunlardan önce Nûh'un kavmi de (peygamberlerini) yalancılıkla suçladı. O kulumuzu yalancı saydılar, 'Delinin biri!' dediler ve o görevinden alıkondu. Bunun üzerine Nûh, 'Artık yenik düştüm, yardımını esirgeme!' diye Rabbine yalvardı. Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. Yerden de sular fışkırttık, derken sular önceden belirlenmiş bir iş için birleşti. Onu tahtalar ve mıhlarla yapılmış gemide taşıdık. Gözetim ve korumamız altında akıp gidiyordu, inkâr edilmiş olan o kulumuza bir mükâfat olmak üzere. Yemin olsun ki biz, bunu bir ibret levhası olarak bıraktık, ibret alacak yok mu? Azabım ve uyarılarım nasılmış görün!"

(Kamer 54/9-16)

وَاِنّ۪ي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُٓوا اَصَابِعَهُمْ ف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَاَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَاراًۚ ﴿٧﴾ ثُمَّ اِنّ۪ي دَعَوْتُهُمْ جِهَاراًۙ ﴿٨﴾ ثُمَّ اِنّ۪ٓي اَعْلَنْتُ لَهُمْ وَاَسْرَرْتُ لَهُمْ اِسْرَاراًۙ ﴿٩﴾ فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ اِنَّهُ كَانَ غَفَّاراًۙ ﴿١٠﴾

“Kendilerini bağışlaman için ben onları ne zaman (imana) davet ettiysem parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerini başlarına bürüdüler, ayak direndiler, kibirlendikçe kibirlendiler. Yine de ben onları açık açık çağırmaya devam ettim. Onlara açık da söyledim, yerine göre gizli de söyledim. Dedim ki: Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır.”

(Nûh 71/7-10)

فَكَذَّبُوهُ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَاَغْرَقْنَا الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْماً عَم۪ينَ۟ ﴿٦٤﴾

“Nûh’u yalanladılar. Biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık, âyetlerimizi asılsız sayanları da suda boğduk! Çünkü onlar kör bir kavim idiler.”

(A‘râf 7/64)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ ve Hz. İbrâhim'den sonra en çok Hz. Nûh'un hayatından anlatımlara yer verilir. Hz. Nûh'un ismi toplam yirmi dokuz sûrede yer almaktadır.[1] Kur'ân'da adına özel bir sûre de bulunan Hz. Nûh; "Allah tarafından seçilmiş",[2] "hidâyete erdirilmiş",[3] "ilâhî rahmet ve nimete erişmiş",[4] "apaçık bir uyarıcı",[5] "Yüce Allah'a kulluğa davet eden",[6] "bir kul olarak çok şükreden",[7] "Rabbine güvenip dayanan",[8] "sâlih",[9] "güvenilen",[10] ve "duası kabul edilerek yakınlarıyla birlikte sıkıntı ve ıstıraptan kurtarılan"[11] bir peygamber olarak tanıtılmıştır.

Hz. Nûh, tıpkı diğer peygamberler gibi, *tevhid* inancını toplumuna aktaran bir elçi ve aynı zamanda *şirk* ile ilk mücadele eden peygamberdir. Azgınlık ve şımarıklıkları sonucunda müşrik halkı *tûfan* ile *helâk* edilmiş; kendisi ise inananlarla birlikte, Allah'ın emriyle yaptığı *gemi*ye binerek kurtulmuştur. Hz. Nûh kıssası, Mekke'de inen sûre ve âyetlerde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Medine'de inen âyetlerde de Hz. Nûh'a ve ailesine atıflar bulunmaktadır.[12] Hz. Nûh'un kıssası, diğer peygamberlerin kıssaları gibi, Kur'ân'ın iniş sürecinde Müşriklerle yürütülen amansız mücadelede Hz. Peygamber'e (sas) ve Müslümanlara büyük bir destek olmuştur.[13] Çünkü Hz. Nûh'un halkı, Mekke'de Müşriklerin yaptıklarına benzer davranışlarda bulunmuşlar ve sonunda Allah'ın azabıyla karşı karşıya kalmışlardı. İlk Müslümanlar da tıpkı Hz. Nûh'un toplumu gibi

1 Âl-i İmrân, Nisâ, En'âm, A'râf, Tevbe, Yûnus, Hûd, İbrâhîm, İsrâ, Meryem, Hac, Furkān, Enbiyâ, Mü'minûn, Şuarâ, Ankebût, Ahzâb, Sâd, Sâffât, Mü'min, Şûrâ, Zâriyât, Necm, Kamer, Kāf, Hadîd, Tahrîm, Nûh, Hâkka.

2 Âl-i İmrân 3/33.

3 En'âm 6/84.

4 Meryem 19/58.

5 Hûd 11/25; Nûh 71/2.

6 A'râf 7/59; Mü'minûn 23/23.

7 İsrâ 17/3.

8 Yûnus 10/71.

9 Tahrîm 66/10.

10 Şuarâ 26/107.

11 Enbiyâ 21/76.

12 Ahzâb 33/7-8; Âl-i İmrân 3/33-34; Tahrîm 66/10.

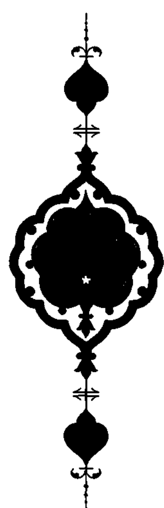
13 Hac 22/42-44.

çoğunlukla zayıf ve fakir insanlardan oluşuyordu. Yine Hz. Peygamber'e ve ilk Müslümanlara yöneltilen "yalancı, aklını yitirmiş, cin çarpmış (*mecnûn*)" gibi ithamlar, Hz. Nûh'a ve ona inananlara yapılanlara çok benziyordu. Hz. Nûh kıssası aracılığıyla gerçek ve doğrunun yanında duran ilk Müslümanların sonunda galip geleceği, Müşriklerin de ceza ile karşılaşacağı mesajı verilmiştir.

Kıssada ayrıca Hz. Nûh'un ailesi üzerinden, peygamber ailesine mensup olmanın ve kan bağının kurtuluş için garanti sağlamayacağı, asıl kurtuluşun iman ile olacağı anlatılır. Hz. Nûh, uzunca bir süre ailesini Cenâb-ı Hakk'a imana davet etmiştir. Ancak çok istemesine rağmen, tercihini *bâtıl*dan yana yapan eşinin ve çocuğunun kurtuluşu için elinden hiçbir şey gelmemiştir. Hatta bir baba şefkatiyle oğlunun tûfandan kurtarılıp gemiye alınmasını istemesi nedeniyle Yüce Allah tarafından sert bir şekilde uyarılmıştır.[14]

14 Hûd 11/46.

HZ. NÛH, HALKINI SABIRLA TEVHİDE ÇAĞIRDI

إِنَّٓا اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١﴾

"Biz Nûh'u, 'Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar.' diyerek kavmine gönderdik."

(Nûh 71/1)

Kur'ân-ı Kerîm'den öğrendiğimize göre, Hz. Nûh'un kavmi Vedd, Suvâ', Yegûs, Yeûk ve Nesr[1] isimli putlara tapıyorlardı. Bu kavim, dine uygun bir hayat yaşadıklarına inandıkları saygın kişilerin önce heykellerini dikmişler, sonra da bu kişileri anma adına onlar için yaptıkları heykellere tapmaya başlamışlardı.[2] İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) aktarımına göre, Mekke Müşriklerince de saygın kabul edilen putlar aslında böyle bir geçmişe dayanıyordu.[3] Hz. Nûh da halkını, en son elçi Hz. Muhammed'e (sas) kadar gelecek tüm elçilerin yaptığı gibi, yalnızca bir olan Allah'a kulluk etmeye çağırmıştı.[4]

Hz. Nûh, Allah'tan aldığı emirle, kararlı bir şekilde çağrısını sürdürdü ve farklı yöntemleri de kullanarak dine davetten vazgeçmedi. O, toplumunu gece-gündüz (*leylen ve nehâren*), açık (*cihâren*) ve gizli (*isrâren*) yani mümkün olabilecek

---

1 Nûh 71/23.
2 Nûh 71/23: İbn Kesîr, XIV, 142-143; Buhârî, "Tefsîr", 71/1.
3 Nûh 71/23: Taberî, XXIII, 304; İbn Kesîr, XIV, 142; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (1932), I, 105-106.
4 A'râf 7/59.

her yolla gerçeği kabule davet etti.[5] Müfessir Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre ilgili âyetler, Hz. Nûh'un iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan bir kimsenin yapması gereken her şeyi yaptığını bildirmektedir.[6] O, daveti sırasında kendisinin güvenilir, doğruyu söyleyen bir elçi olduğunu ve bir karşılık beklemeden bu görevi yerine getirdiğini belirtmekteydi. Karşılığının ise âlemlerin Rabbi tarafından verileceğini söylerdi. Her defasında bütün peygamberler gibi o da ısrarla ve içtenlikle: *"Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabbine aittir."* diyordu.[7] Hz. Nûh, çağrısı sırasında tabiattan getirdiği kanıtlarla Allah'ın varlığını ve kudretini halkına anlatmaya çalışıyordu. Yüce Allah'ın tek yaratıcı olduğunu, O'nun yegâne güç ve kudret sahibi olduğunu halkına ilân ediyordu. Onlara Allah'ın kendilerini nasıl yoktan var ettiğini hatırlatıyor, öldükten sonra da onları -yerden bir bitkinin bitmesi gibi- yeniden dirilteceğini haber veriyordu. Allah'ın göğü nasıl bir düzen içinde yarattığını, ayı ve güneşi bir ışık kaynağı olarak nasıl hizmetlerine sunduğunu birer ibret vesikası olarak anlatıyordu. Yine yeryüzünü nasıl ayakları altına serdiğini söylüyor ve tekrar tekrar onları iman etmeye çağırıyordu.[8] Ayrıca yaptıkları yanlıştan döndükleri takdirde Yüce Allah tarafından affedileceklerini söylüyordu. Bunun da ötesinde dünyada güzel nimetlere kavuşacaklarını ve güçleneceklerini söyleyerek onları tevhid inancına özendiriyordu: *"Rabbinizden günahların bağışlanmasını dileyin; zira O, çok bağışlayandır. (Bu sayede) üzerinize gökten bolca yağmur indirsin, mallar ve oğullar vererek sizi güçlendirsin, size (ürün yüklü) bağlar-bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın."*[9] Nûh (as) içinde yaşadığı topluma bu şekilde sesleniyordu; çünkü onlar, zenginliğe ve çocuklarının çok olmasına düşkün bir halktı. Kur'ân ise onlara *"Gelin, Allah'a itaat edin ki dünyanın da âhiretin de nimetlerine erişesiniz!"* demişti.[10] Diğer taraftan Nûh (as) bu güçlü toplumu ilâhî daveti kabul etmedikleri takdirde başlarına gelecek azapla uyarıyor ve *"Ben, Allah'tan başkasına tapmayın diye size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım. Doğrusu ben, başınıza gelecek can yakıcı bir günün azabından korkuyorum."*[11] diyordu. Bu ifadelerle, başlarına gelecek cezanın büyüklüğünü, şiddetini ve can yakıcılığını etkili bir şekilde dile getiriyordu.[12]

---

5 Nûh 71/5, 8-9.
6 Nûh 71/5-9: Zemahşerî, VI, 214.
7 Şuarâ 26/106-109.
8 Nûh 71/11-20: Taberî, XXII, 295-297; Zemahşerî, VI, 216.
9 Nûh 71/10-12.
10 Nûh 71/10-12: Taberî, XXIII, 294.
11 Hûd 11/25-26: Taberî, XII, 378.
12 Hûd 11/25-26: Taberî, XII, 379; Râzî, XVII, 219.

Hz. Nûh'un söz konusu özendirmeleri ve uyarıları, toplumu tarafından kabul görmemişti. Tam aksine bu çağrılar, onların hakikatten kaçışını hızlandırmıştı.[13] Nitekim halkı ona kulak vermek yerine, zengin ve güçlü kişilerin peşine takılıyordu.[14] Onun davetini etkisiz hâle getirmek için çeşitli tuzaklar kuruyor,[15] insanları inkâra çağırıyor ve onları Allah yolundan çevirmeye çalışıyorlardı.[16] Toplumun önde gelenleri, kendilerini haklı çıkarmak için insanlara şu sözlerle sesleniyorlardı: "Allah, Nûh'u ve ona inananları bizden daha çok sevmiş olsaydı, onları bizden daha zengin ederdi. Bize zenginlik verip onlara vermediğine göre, biz doğru yoldayız demektir."[17]

Allah'ın elçi göndermesinin değerini bilmeyen, vahyin aydınlığına yüreklerini açmayan bu toplum, Hz. Nûh'a karşı amansız bir mücadeleye girişmiş, ona karşı çıkmakta ısrar etmişlerdi.[18] Onu kendilerince doğru yoldan sapmış biri olarak görüyorlardı.[19] Hz. Nûh'u kendileri üzerinde üstünlük kurma çabasında olan, halkın onun peşinden gitmesini isteyen, asılsız çağrısını da buna gerekçe yapan bir kişi[20] olduğu gerekçesiyle suçladılar. Onu cin çarpmış biri olmakla itham ettiler.[21] Allah'tan getirdiği çağrıyı, aslında onun uydurduğunu söylediler.[22] Hz. Nûh'un aklını yitirmiş olduğunu ileri sürdüler.[23] Bütün bunlarla yetinmeyip dine daveti sürdürmekten vazgeçmezse onu taşlamakla, aşağılamakla tehdit ettiler.[24] Halkının önde gelenleri onu ve inananları şöyle küçümsüyorlardı: *"Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüz olduğunu da kabul etmiyoruz, aksine sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz."*[25] Bu nedenle çağırısı hakkında konuşmak için Hz. Nûh'un, yanındaki fakir Müminleri kovmasını istediler. Hz. Nûh ise sırf Allah'a iman ettiler diye aşağılanan, davetini kabul etmiş bu insanları yanından uzaklaştırmayacağını belirtti. Çünkü o, insanları uyarmak için gönderildiğini ve onların yargılamasını

13 Nûh 71/6.
14 Nûh 71/21.
15 Nûh 71/22.
16 Nûh 71/22: Mâtürîdî, XVI, 142.
17 Nûh 71/22: Mâtürîdî, XVI, 142; İbn Kesîr, XIV, 142.
18 Şuarâ 26/105-116; Kamer 54/9.
19 A'râf 7/60.
20 Mü'minûn 23/24: Taberî, XVII, 34; İbn Kesîr, X, 120.
21 Mü'minûn 23/25.
22 Hûd 11/35.
23 Kamer 54/9.
24 Şuarâ 26/116.
25 Hûd 11/27; Şuarâ 26/111; Mü'minûn 23/33.

da ancak Rabbinin yapabileceğini söylüyordu.[26] Hem böyle yaptığı takdirde elçi de olsa Yüce Allah tarafından cezalandırılması kaçınılmazdı: *"Ey kavmim! Onları kovarsam, beni Allah'a karşı kim koruyabilir? Düşünmüyor musunuz?"*[27] Hz. Nûh, toplum içerisinde önde gelen, varlıklı ve kibirli kimselerin beklentilerine karşı bu cevabı verdikten hemen sonra, kendisinin Allah'ın hazinelerine sahip olmadığını, bir melek de olmadığını, sadece onları uyarmak için gelen bir elçi olduğunu söylüyordu.[28] *"Ey kavmim! Bende hiçbir sapkınlık yoktur; şu var ki ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Size Rabbimin vahyetiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum. Günahtan sakınıp da rahmete nail olasınız diye, içinizden sizleri uyaracak bir adam vasıtasıyla Rabbinizden size bir zikir (vahiy) gelmesine şaşırdınız mı?"*[29]

Hz. Nûh'un tevhid mücadelesi dokuz yüz elli yıl gibi çok uzun bir süre devam etti. Kur'ân'ın ifadesiyle o, *"Bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı."*[30] Hz. Nûh, Rabbimizin dini uğruna büyük mücadele veren, Allah'ın azim ve kararlılık sahibi peygamberlerinden (*ülü'l-azm*) biri oldu.[31] Ayrıca o, insanlık tarihinde kendisine hayatın değişik alanlarıyla ilgili düzenlemeler içeren bir din verilen ilk peygamberdi.[32] Bütün uğraşılarına rağmen onun yoluna uyanların sayısı oldukça az olmuştu.[33] Fakat o, yılmamış Allah yolunda özveriden ve fedakârlıktan vazgeçmemişti.[34] Cenâb-ı Hakk'ın dinine davet için her türlü tehdide cesaretle karşı koymuştu.[35] Toplumunu, Allah'ın birliğini kabule ve putlara tapmayı terk etmeye çağırmış,[36] onlara Allah Teâlâ'ya yönelmeyi öğütlemişti.[37]

Buna karşı onlar, parmaklarını kulaklarına tıkadılar; dinlemediler, duymadılar, düşünmediler. Allah'ın elçisini görmemek için elbiselerini başlarına bürüdüler, kendilerini uzaklaştırdılar, iletişimi kestiler. Böylece Hz. Nûh ile aralarına engel koymak istiyorlardı.[38] Yine onlar inkâr eden bütün toplumlar gibi kibir ve gururla

---

26 Şuarâ 26/113-115.
27 Hûd 11/30.
28 Hûd 11/31.
29 A'râf 7/61-63.
30 Ankebût 29/14.
31 Sâffât 37/78-79.
32 Şûrâ 42/13.
33 Hûd 11/40; Ahkāf 46/35.
34 Ahkaf 46/35; Nûh 71/6-8.
35 Yûnus 10/71; Nûh 71/6-8.
36 Ankebût 29/14: Taberî, XVIII, 370.
37 Nûh 71/10; 28.
38 Nûh 71/7: Zemahşerî, VI, 214.

peygamberlerini aşağıladılar.[39] Sonunda Hz. Nûh, açık açık onlara şunu söyleme noktasına geldi: *"Ey kavmim! Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini bildirmem zorunuza gidiyorsa, bilin ki ben yalnız Allah'a dayanıp güveniyorum; siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana zaman tanımadan yapacağınızı yapın. Şayet yüz çevirirseniz, zaten benim sizden bir karşılık beklediğim yok, benim mükâfatımı ancak Allah verir. Bana (Allah'a) teslimiyet içinde olanlardan biri olmam emredildi."*[40] Halkının ileri gelenleri ise buna karşı şöyle diyecek kadar cüretkârdı: *"Ey Nûh! Gerçekten bizimle tartıştın ve bize karşı çok mücadele ettin. Eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir!"*[41] Sonunda Hz. Nûh, hâlini Rabbine şöyle arz etti: *"Artık yenik düştüm, yardımını esirgeme!"*[42]

İNANMAYANLAR TÛFANLA YOK EDİLDİ

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِهٖ فَلَبِثَ فٖيهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْسٖينَ عَاماًۜ فَاَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَصْحَابَ السَّفٖينَةِ وَجَعَلْنَاهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَمٖينَ ﴿١٥﴾

"Vaktiyle biz Nûh'u kendi kavmine elçi olarak göndermiştik. Nûh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakaladı. Fakat biz Nûh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık."
(Ankebût 29/14-15)

Nûh Peygamber'in halkının çoğunluğu doğruya ve gerçeğe kulak vermediler. Gerek kendisiyle gerekse tevhide davetiyle alay ettiler. İnatçı, kibirli ve küstah tavırlarında direnerek Hz. Nûh'un kendilerini uyarmış olduğu azabın gelmesini istediler.

39 Nûh 71/7.
40 Yûnus 10/71-72.
41 Hûd 11/32.
42 Kamer 54/10.

Bununla, Hz. Nûh'un kendilerini uyardığı azabın yalan olduğunu ispatlamaya çalışıyorlardı.[43] "Eğer doğru söylüyorsan, hadi istediğin gibi bize beddua et de Allah başımıza belâ ve azabını indirsin." diyorlardı.[44] Toplumda iman edenlerle inkâr edenler artık açıkça ayrışmıştı. Bunun üzerine Hz. Nûh'a şöyle vayhedildi: *"Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme!"*[45] Hz. Nûh da yaptığı tüm uyarıların, ilâhî mesajı düşünmeye yönelik çağrıların bir sonuca ulaşmadığını görmüştü.[46] Böylece o, öğüt almaz, yola gelmez kavmi için şunları söyleyecek noktaya gelmişti: *"'Rabbim', dedi, 'yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar, günahkâr nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler.'"*[47]

Artık Nûh Peygamber'in başından beri halkını uyardığı azabın gerçekleşme vakti gelmişti. Hz. Nûh, *"Gemi yap!"* emrini almış ve Allah Teâlâ'nın gözetiminde bu emri yerine getirmeye koyulmuştu.[48] *"Nûh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı."* Onu peygamber olmanın ardından bir de marangoz olmakla, hatta deniz kenarında olmadıkları hâlde gemi yapacak kadar aklını yitirmiş olmakla itham ediyorlardı.[49] Hz. Nûh onlara *"Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (gün gelecek) biz de sizinle öyle alay edeceğiz! Rezil edecek bir cezaya kimin çarptırılacağını, sürekli azabın kimin başına geleceğini yakında göreceksiniz!"*[50] diyordu.

Yüce Allah'ın azap emri geldiğinde sular yükselmeye başladı. Hz. Nûh, emir gereği her cinsten birer çift hayvanı ve ona iman etmiş olanları gemiye aldı. İnanmayanlar ise gemiye binemedi.[51] O, anne-babasının ve bütün Müminlerin bağışlanması için Yüce Yaratıcı'ya yakardı.[52] Ailesinden de olsa, inanmamış olanların gemiye alınmaması için daha önce zaten karar verilmişti ve nitekim onlar gemiye kabul edilmediler. Gemiye alınanlar gerçekten çok azdı.[53]

---

43 Hûd 11/32: Taberî, XII, 388.
44 Hûd 11/32: İbn Kesîr, VII, 433.
45 Hûd 11/36.
46 Şuarâ 26/111, 116-117; Kamer 54/9-10.
47 Nûh 71/26-27.
48 Hûd 11/37.
49 Hûd 11/38: Taberî, XII, 393.
50 Hûd 11/38-39.
51 Hûd 11/37; Mü'minûn 23/27.
52 Nûh 71/28; Şuarâ 26/107.
53 Hûd 11/40.

Nihayet buyruk gelmiş, sular coşup yükselmeye başlamıştı.[54] Hz. Nûh bu esnada Müminlere, *"Haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir."* diyordu.[55] Yanındakilerle birlikte gemiye yerleştiğinde, *"Bizi bu zalimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamdolsun!"* diyerek Allah'a olan şükranını belirtmişti.[56] Gemi, Hz. Nûh'un olağanüstü sabrının, çabasının ve dualarının karşılığı olarak Rabbimizin gözetimi altında yüzüp gitmişti.[57]

Hz. Nûh'un eşi[58] ve oğullarından birisi de inkâr edenler arasındaydı. Tûfanın başlaması üzerine onun şerefli bir peygamber ve müşfik bir baba olarak oğluna yaptığı son uyarılar oldukça etkileyicidir: *"Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı. Nûh, uzak duran oğluna, 'Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin. Kâfirlerle beraber olma!' diye seslendi. Oğlu, 'Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım.' diye cevap verdi. Nûh dedi ki, 'Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır.' Derken aralarına dalga giriverdi, böylece o da boğulanlardan oldu."*[59]

Hz. Nûh, inanmasalar da aile bireylerini boğulmaktan kurtarmak için Rabbine son bir yakarışta bulunur: *"Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vaadin elbette gerçektir. Sen hükmedenlerin en âdilisin."* Ancak cevap çok açıktır: *"Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."*[60] İnananlarla inanmayanlar artık belli olmuştur ve bir peygamberin ailesinden olmak, kurtuluş için yeterli bir gerekçe değildir. Aile olmak, kan bağından ziyade inanç ve ideal bağını gerektirir. Bu sebeple Hz. Nûh'un oğlu, ailenin bir üyesi olarak bile kabul edilmemiştir. Nitekim yaşananlar Kur'ân'da şöyle anlatılır: *"Nûh dedi ki: 'Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, kaybedenlerden olurum!' Denildi ki: 'Ey Nûh! Sana ve seninle beraber olan gruplara bizden selâm ve bereketlerle gemiden in! İleride, bir süre faydalandıracağımız, sonra tarafımızdan can yakıcı bir azapla cezalandırılacak topluluklar da olacaktır.'"*[61]

---

54 Hûd 11/40.
55 Hûd 11/41.
56 Mü'minûn 23/28.
57 Kamer 54/14.
58 Tahrîm 66/10.
59 Hûd 11/42-43.
60 Hûd 11/45-46.
61 Hûd 11/47-48.

Hz. Nûh ve inananlar bu gemi sayesinde kurtulmuş, diğerleriyse sulara gömülmüştü.[62] Böylece Yüce Allah, inananları ödüllendirmiş; âyetlerini yalanlayan, ilâhî davete kör kalan ve uyarıları dikkate almayan halkı ise yok etmişti.[63] İnkârcıların cezalandırılmalarının ardından Allah Teâlâ'nın emriyle tûfan sona erdi: *"'Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!' denildi. Su çekildi, hüküm yerini buldu, gemi Cûdî'nin üzerine oturdu, 'Zalimlerin topunun canı cehenneme!' denildi."*[64] İlerleyen nesiller boyunca insan soyu, Hz. Nûh ve tûfandan kurtulan Müminler ile devam etti. Hz. Nûh'un sonraki nesillerde saygın bir yeri oldu, inananlar onu esenlikle andılar. Birçok elçinin atası olan Hz. İbrâhim de onu izlemişti.[65]

Kur'ân'da, tıpkı diğer peygamberler gibi, Hz. Nûh'un kıssası da Peygamber Efendimize imanı kabul etmeyen muhataplara ibret olarak anlatılmıştır.[66] Kur'ân-ı Kerîm, inatla inkâr etmiş halkına karşı Hz. Nûh'un çektiklerini anlatır. Sanki bunlar, Hz. Muhammed'in (sas) Mekke Müşrikleri karşısında yaşadıklarıdır. Zira Müşriklerin inkârı, hakikat karşısındaki direnişleri, saygısız ve kibirli tavırları Hz. Nûh'un toplumuyla birebir benziyordu. Ayrıca Mekke'deki Müşriklerden önce de bu topraklarda Hz. Nûh'un kavminden itibaren birçok halk, peygamberlerini yalancılıkla suçlamıştı.[67] Nitekim kıssayı anlatan âyetlerin büyük çoğunluğu Mekke'de inmiştir. Diğer taraftan bu kıssalar, Müşriklerin baskıcı ve alaycı tutumları karşısında zor anlar geçiren ve sıkıntılar yaşayan ama her şeye rağmen sabreden Hz. Peygamber'in (sas) ve ilk Müslümanların arkasında Yüce Allah'ın yardımının ve desteğinin olduğunu, iyi günlerin uzak olmadığını bildirmektedir: *"Ey Resûlüm! Sabret, çünkü iyi sonuç, günahtan sakınanlarındır."*[68]

Medine'de inen sûrelerde de bilhassa Ehl-i kitap'a ve vahyin muhataplarına mesaj vermek için Nûh kıssasına atıflar yapılmıştır.[69] Bunlar içerisinde özellikle bir âyet, inkâr edenlere mühim bir ders vermektedir. Şöyle ki, iman etmedikçe Allah'ın peygamberine olan herhangi bir yakınlık bile, azaptan kurtuluş için yeterli değildir. Hz. Nûh'un ve Hz. Hûd'un hanımları örnek verilerek bu konu âyette şöyle anlatılır: *"Allah, inkâr edenlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar ama kocalarının davasına ihanet*

62 Şuarâ 26/119-120.
63 A'râf 7/64; Yûnus 10/73.
64 Hûd 11/44.
65 Sâffât 37/77-83.
66 Zâriyât 51/46.
67 Kāf 50/12-14.
68 Hûd 11/49.
69 Âl-i İmrân 3/33-34; Ahzâb 33/7-8; Nisâ 4/163-164.

ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah'tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı. Kendilerine ise 'Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!' denildi."[70]

Hz. Peygamber'in de Kur'ân'a muhatap olan ilk neslin de daha evvel bilmediği bu kıssalar[71] hicretten önce inmiştir. Hz. Âdem'den sonra insanlığın ikinci babası olan Hz. Nûh'un kıssası anlatıldıktan sonra bir konunun vurgulanması yerinde olur. Nûh kıssası da dâhil olmak üzere, Kur'ân kıssalarının neredeyse hiçbirinde tarih ve yer bilgisinin bulunmaması ve peygamberler dışında nâdiren şahıs isimlerine yer verilmesi, kıssaların anlatılış amacına yönelik bir fikir vermektedir. Buna göre denilebilir ki Kur'ân-ı Kerîm, bu kıssalar üzerinden tarih bilgisi vermeyi hedeflememiştir. Kıssaların anlatılmasındaki amaç, Hz. Âdem'den itibaren tüm insanlığa, inananlar ve inanmayanlar üzerinden iki farklı duruş arasındaki çetin mücadeleyi göstermek, her dönemde her bir insanın iman ve iyilik safında yer almasını sağlamaktır. Çoğu defa Kur'ân'ın, aralarında asırlar hatta binlerce sene bulunan elçilerin mücadelelerini bir çırpıda peş peşe zikretmesi de bu amaca yöneliktir. Yüce Kitabımız Kur'ân, ilk Müslümanlara, kendilerinden önce Hz. Nûh önderliğindeki "iyilerin" karşılaştığı zorlukları anlatmıştır. Böylece onları desteklemiş, teselli etmiş ve onlara ümit, güç, azim ve sabır aşılamıştır. Son tahlilde, Hz. Nûh da diğer elçiler gibi tevhid mücadelesini kararlılıkla yürütmüştür. Kur'ân, Hz. Peygamber (sas) ile sona eren bir zincirin halkaları olarak peygamber kıssalarını anlatmıştır. Bu doğrultuda imandan ve itidalden sapmaya izin vermemek için de Müminlerin ağzından *"Allah'ın elçileri arasında ayrım yapmayız."*[72] ilkesini dile getirmiştir.

70 Tahrîm 66/10.
71 Hûd 11/49.
72 Bakara 2/285.

HÛD (AS)
VE
ÂD HALKI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُوداًۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ الْمَلَأُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ
ف۪ي سَفَاهَةٍ وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٦٦﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ ب۪ي
سَفَاهَةٌ وَلٰكِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٧﴾ اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي
وَاَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ اَم۪ينٌ ﴿٦٨﴾

"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik). O dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız?' Kavminin inkârcı ileri gelenleri, 'Biz seni kesinlikle bir akılsızlık içinde görüyoruz ve gerçekten senin yalancılardan olduğunu düşünüyoruz.' dediler. Hûd ise 'Ey kavmim!' dedi, 'Ben akılsız değilim; ben, âlemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim. Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm.'"

(A'râf 7/65-68)

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَن۪يدٍ
﴿٥٩﴾ وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَٓا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْۜ
اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ۟ ﴿٦٠﴾

"İşte Âd! Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler, O'nun peygamberlerine âsi oldular ve her inatçı zorbanın emrine uydular. Onlar hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lânete uğradılar. Evet, Âd Rabbini inkâr etti. Hûd'un kavmi Âd'ın canı cehenneme!"

(Hûd 11/59-60)

اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ هُودٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٢٤﴾ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٢٥﴾
فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٢٦﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا
عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿١٢٧﴾

"Kardeşleri Hûd onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmıyor musunuz? Ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim mükâfatımı vermek yalnız âlemlerin Rabbine aittir.'"

(Şuarâ 26/124-127)

كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ...﴿٤﴾

"Semûd ve Âd, kapılarını çalacak felâketi yalan saymışlardı..."

(Hâkka 69/4)

وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِنِهِمْۜ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ
فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَۙ ﴿٣٨﴾

"Âd ve Semûd kavimlerini de helâk ettik. Onların durumlarını yurtlarının kalıntıları size apaçık gösteriyor. Şeytan onlara, (kötü) işlerini güzel gösterip kendilerini doğru yoldan saptırmıştı, oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi."

(Ankebût 29/38)

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَٓا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَاَبْصَارًا وَاَفْـِٔدَةًۘ
فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَٓا اَبْصَارُهُمْ وَلَٓا اَفْـِٔدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ اِذْ كَانُوا
يَجْحَدُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٢٦﴾

"Onlara (Âd kavmine), size vermediğimiz yerler ve imkânlar verdik; kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık. Onlara kulakları da gözleri de kalpleri de hiçbir fayda sağlamadı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alaya aldıkları şeyler kendilerini kuşatıverdi!"

(Ahkâf 46/26)

كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابٖي وَنُذُرِ ﴿١٨﴾

"Âd kavmi de (peygamberlerini) yalancılıkla suçladı.
Azabım ve uyarılarım nasılmış bir bakın!"

(Kamer 54/18)

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍۜ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ
وَمِنْ خَلْفِهٖٓ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنّ۪يٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٢١﴾

"Âd'ın kardeşini (Hûd'u) hatırla. Hani o, Ahkāf bölgesindeki kavmini uyarmıştı ki, ondan önce de sonra da nice uyarıcılar gelip geçmişti. O şöyle uyarmıştı: 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Ben size gelecek büyük bir günün azabından gerçekten korkuyorum!'"

(Ahkāf 46/21)

وَف۪ي عَادٍ اِذْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرّ۪يحَ الْعَق۪يمَۚ ﴿٤١﴾
مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ اَتَتْ عَلَيْهِ اِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّم۪يمِۜ ﴿٤٢﴾

"Âd kavminde de (ibretler var). Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik. Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, kül edip savuruyordu."

(Zâriyât 51/41-42)

وَاَمَّا عَادٌ فَاُهْلِكُوا بِر۪يحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍۙ ﴿٦﴾ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ
وَثَمَانِيَةَ اَيَّامٍۙ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ ف۪يهَا صَرْعٰى كَاَنَّهُمْ اَعْجَازُ
نَخْلٍ خَاوِيَةٍۚ ﴿٧﴾

"Âd halkı ise dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi. Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine gönderdi. Öyle ki (orada bulunsaydın), o kavmi devrilmiş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş hâlde görürdün."

(Hâkka 69/6-7)

فَاَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ اَشَدُّ مِنَّا قُوَّةًۜ اَوَلَمْ
يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ي خَلَقَهُمْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةًۜ وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾
فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ ر۪يحاً صَرْصَراً ف۪ٓي اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذ۪يقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَخْزٰى وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٦﴾

"Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve 'Bizden daha güçlü kim var?' dediler. Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler miydi? Onlar, âyetlerimizi de inatla inkâr ediyorlardı. Sonunda dünya hayatında onlara alçaltıcı cezayı tattırmak için o kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Âhiret azabı ise daha da alçaltıcı olacak, orada onlara yardım da edilmeyecektir."

(Fussılet 41/15-16)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hz. Hûd ve peygamber olarak gönderildiği Âd toplumunun kıssası, Kur'ân'da 14 Mekkî sûrede yer almaktadır. Konuyla ilgili ilk âyetlerde onların yaşadıkları kısaca anlatılır, peygamberlerini yalanladıklarına ve ağır biçimde cezalandırıldıklarına dikkat çekilir.[1] Kıssanın ayrıntılı anlatımı A'râf (7/65-72), Şuarâ (26/123-139), Hûd (11/50-60), Ahkāf (46/21-28) ve Mü'minûn (23/31-43) sûrelerinde verilir. Yüce Allah, Mü'minûn sûresinde Nûh kavminden sonra "başka bir toplum" vücuda getirdiğini ve bu topluma da kendilerinden bir elçi gönderdiğini bildirmektedir. Bu toplumun, korkunç bir gürültüyle (*sayha*) yok edildiği ifadesinden hareketle Semûd kavmi olduğu da ileri sürülmüştür.[2] Ancak müfessirlerin çoğunluğuna ve kimi tarihçilere göre bu toplum, Âd kavmidir.[3] Nitekim A'râf, Hûd ve Şuarâ sûrelerinde de Nûh kavminin kıssasından hemen sonra Âd kavminin kıssası anlatılmaktadır.[4] Âyetlerde Hûd, "Âd'ın kardeşi" olarak sunulmuştur.[5] Bu nitelendirme, müfessirlerce Hûd'un halkıyla aynı kabileye mensubiyeti [6] veya onlar gibi bir beşer olması şeklinde anlaşılmıştır.[7] Sözlükte "yüksek kum yığını" anlamına gelen Ahkāf, kaynaklara göre Hûd Peygamber'in "İlk Âd" (*Âd-ı Ûlâ*) toplumunu imana davet ettiği sırada yaşadıkları yerin adıdır. Bu yer ise Arabistan'ın güneyinde, Umman ile Hadramut veya Umman ile Mehre arasında bir bölge ya da Yemen'in denize bakan yüksek kum tepeleridir.[8] Hz. Hûd'un adı ve kavminin yaşadığı "Ahkāf" bölgesinin ismi, Kur'ân'da iki ayrı sûreye isim olmuştur.

Hâid kelimesinin çoğulu olan *hûd*, "yavaşça geri dönmek" anlamına gelir. Din dilinde ise "günahından dönmek, tövbe etmek" mânasında kullanılır.

---

1 Fecr 89/6-7; Necm 53/50; Kāf 50/13; Kamer 54/18-21.

2 Mü'minûn 23/31-32: Taberî, XVII, 39; İbn Kesîr, X, 122; İbn Âşûr, XVIII, 49-50.

3 Mü'minûn 23/31-32: Mukātil b. Süleyman, III, 156; İbn Kesîr, X, 122; İbn Atıyye, VI, 292; Kurtubî, XV, 37-38; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal fî Târîḫi'l-ʿArab*, I, 299.

4 Mü'minûn 23/31-32: Râzî, XXIII, 98.

5 A'râf 7/65; Şuarâ 26/123-124; Hûd 11/50; Ahkāf 46/21.

6 A'râf 7/65: Mukātil b. Süleyman II, 44; Mâtürîdî, V, 398; Râzî, XIV, 161.

7 A'râf 7/65: Mâtürîdî, V, 398; Râzî, XIV, 161.

8 Ahkāf 46/21: Taberî, XXI, 150-153; Mâverdî, V, 282, 406; Zemahşerî, V, 504; Nesefî, III, 315; Elmalılı, VI, 4354.

Hevd kökünden türetilmiş olan *hûd* kelimesi, kimi âyetlerde Yahudileri ifade eden bir isim olarak da yer alır. Neticede Kur'ân-ı Kerîm'de on âyette geçen *hûd* kelimesi, yedi âyette Hz. Hûd'un adı olarak, üç âyette de Yahudileri ifade eder şekilde kullanılmıştır. Âd kelimesi ise 24 âyette geçmektedir. Bu halkın ilk atası olarak kabul edilen Âd, Hz. Nûh'un torunlarından Avs'ın (Ûs) oğludur. Kimi müfessirler, Necm sûresinin ellinci âyetinde geçen "İlk Âd" (*Âd-ı Ûlâ*) ifadesinden hareketle Âd kavmini "İlk Âd" (*Âd-ı Ûlâ*) ve "Sonraki Âd" (*Âd-ı Uhrâ*) olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Buna göre Hz. Hûd'un peygamber olarak gönderildiği kavim Âd-ı Ûlâ'dır.

Âd kavminin yaşadığı yerin ismiyle ilgili Fecr sûresinde *"memleketler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem"* şehrinden bahsedilmektedir. Bundan hareketle Âd kavminin yaşadığı yerin, kimi müfessir ve tarihçiler tarafından "İrem" olduğu da ifade edilmektedir. Kaynaklarımızda en çok benimsenen görüş, İrem'in Yemen'de Hadramut ile San'a arasında Şeddâd isimli hükümdar tarafından inşa ettirilen bir şehir olduğudur.

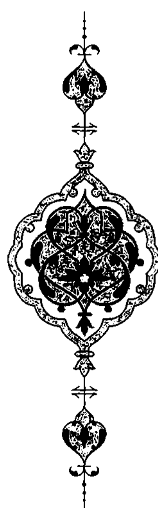
Âd kavmini konu edinen ilk âyetlerde, Müşriklere inkârda ısrar etmemelerine dair uyarılarda bulunulur. Aksi takdirde kendilerini bekleyen son, daha önce peygamberlerini yalanlayan toplumların acı sonu ile aynı olacaktır. Bu uyarılar Hz. Peygamber'e (sas) iman ettikleri için zulüm ve baskıya mâruz kalan Müminlerin Allah'a olan güvenlerini pekiştirmiştir. Kur'ân'da Hûd ve halkı Âd arasındaki diyaloglar âdeta Hz. Muhammed'in (sas) Kureyş ile olan diyaloglarını andırır. Buna göre, Peygamberimiz toplumunu neye davet etmişse Hz. Hûd da aynı şeye davet

Bakara 2/111: Halîl b. Ahmed, IV, 329; Taberî, II, 428; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûsü'l-Muḥîṭ*, s. 329.
Bakara 2/111, 135, 140: Ferrâ, I, 73.
11 A'râf 7/65: İbn Âşûr, VIII, 200.
12 Fecr 89/6: Ebû Ubeyde, II, 297.
Necm 53/50: Kurtubî, XX, 63; Ebüssuûd Efendi, V, 2.
Fecr 89/7-8.
15 Fecr 89/6-8: Taberî, XXIV, 361-368; İbn Kesîr, XIV, 343-345; Zemahşerî, VI, 369.
16 A'râf 7/65-72.

etmiştir. Âyetler, Allah Resûlü'nün (sas) Mekke'de sürdürdüğü tevhid mücadelesinde Müşriklerden yoğun baskı gördüğü bir zaman diliminde inmiştir. Müşrikler, ticarî yolculukları sebebiyle, Âd toplumunun geçmişte yaşadığı mekânı biliyorlardı. Hz. Hûd'un dine davetine karşılık azgın ve şımarık kavminin onu nasıl inkâr ettiği, sonuçta zalimlerin ilâhî azapla nasıl yok olduğu anlatılarak aslında Müşriklere bir uyarıda bulunulmakta, Müminlere ise Allah Teâlâ'nın yardım müjdesi verilmektedir.

A'râf 7/72: Zemahşerî, II, 461; İbn Âşûr, VIII, 215.

HZ. HÛD, HALKINI SADECE ALLAH'A KUL OLMAYA ÇAĞIRMIŞTI

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾

"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik). O dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız?'"

(A'râf 7/65)

İnsanlık ailesine gönderilen bütün peygamberler gibi, Hz. Hûd da kavmini yalnızca Yüce Allah'a kul olmaya davet etmişti. Çünkü içinde yaşadığı topluluk, putları ve insanları tanrılaştırmış, onlara sığınıp onlardan yardım diler hâle gelmişti. Hûd Peygamber onlara şöyle hitap etti: *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur."*[1] Âd kavmi bu çağrıya kulak tıkayarak inkârını inatla sürdürdü. Bunun temelinde ise atalarından gördüklerini doğru kabul etme, yani körü körüne bağlanma eğilimi yatıyordu. Kur'ân-ı Kerîm, hidayet çağrısına karşı yükselen bu itirazı şöyle anlatmaktadır: *"Dediler ki: Sen bize yalnız Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin?"*[2] Bu itiraza Hûd (as) şöyle cevap verdi: *"... Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın uydurduğu birtakım isimler (düzmece tanrılar) konusunda benimle tartışıyor*

---

1 A'râf 7/65; Hûd 11/50: İbn Ebî Hâtim, V, 1508; VI, 2044.
2 A'râf 7/70.

musunuz?..."[3] Ancak Âd halkı, kendilerince tanrı edindikleri birtakım putlara tapmaya devam ediyor, onların kendilerine faydası olacağını zannediyordu. Bu düşüncenin geçersiz olduğunu Kur'ân-ı Kerîm şöyle ifade eder: *"Allah'tan başka, O'na yaklaştırsın diye edindikleri tanrılar kendilerine yardım etselerdi ya! Aksine onları bırakıp kayboldular..."*[4]

Yüce Allah'ın dışındaki varlıkları tanrı edinip onlardan medet ummak, Kâfirlerin uydurdukları bir yalandan ve sahte bir inançtan ibaretti. Hâlbuki Allah Teâlâ onlara hakikati işitme, görme ve düşünüp anlama kabiliyeti vermişti. Fakat ne kulakları, ne gözleri ne de kalpleri işe yaradı. Çünkü onlar, Yüce Allah'ın apaçık âyetlerini inkâr ediyor, *"Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin?"*[5] diyerek peygamberlerine karşı çıkıyorlardı. Hûd (as) ise Yüce Allah'a karşı gelmemelerini ve kendisine uymalarını söylüyordu. Üstelik bu elçilik görevi sebebiyle kendilerinden maddî bir karşılık beklemediğini de açıkça ilân ediyordu. Çünkü bütün peygamberler gibi, Hz. Hûd'un yaptıklarının karşılığını da yalnızca Rabbimiz verebilirdi.[6]

Muhataplarını Allah Teâlâ'ya imana ve yalnız O'na kulluk etmeye davet eden Hûd Peygamber, halkı tarafından yalancılıkla suçlandı.[7] Vahyi inkâr edenler, Hz. Hûd'a karşı gelerek inatçı zorbaların peşinden gitti.[8] Allah'ın elçisine inanmayan bu kimseler, kıyameti de yalanladı.[9] Nitekim Âd'ın önde gelen Kâfirleri, Hz. Hûd'u aklını yitirmiş ve sahtekâr birisi olmakla itham ettiler: *"Biz seni kesinlikle bir akılsızlık içinde görüyoruz ve gerçekten senin yalancılardan olduğunu düşünüyoruz."*[10] Daha da ileri giderek, *"... Rabbimiz (buna inanmamızı) isteseydi mutlaka (elçi olarak) melekler gönderirdi..."* diye bahaneler uydurup onun peygamberliğini inkar ettiler.[11]

Hak ve hakikat davetçisi Hûd Peygamber'e karşı gelen Âd halkı, öncekilerin yanlışını tekrar ediyordu.[12] Bu haksız ithamlara karşı Hûd Peygamber'in cevabı şöyleydi: *"Ey kavmim! Ben akılsız değilim; fakat ben, âlemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim. Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm."*[13] Onlara şunu soruyordu: *"Sizi uyarmak için, içinizden bir adam*

3 A'râf 7/71.
4 Ahkāf 46/28.
5 Ahkāf 46/22.
6 Şuarâ 26/123-127.
7 Kamer 54/18; Şuarâ 26/123, 129.
8 Hûd 11/59.
9 Hâkka 69/4.
10 A'râf 7/66: Mukātil b. Süleyman, II, 45.
11 Fussılet 41/14.
12 Şuarâ 26/123.
13 A'râf 7/67-68.

vasıtasıyla Rabbinizden size bir zikir (vahiy) gelmesine şaştınız mı?"[14] İnkârcılar ise yaşadıkları toplumun içinden bir insanın peygamber olmasına karşı çıkıyor, Hz. Hûd'u başkalarının gözünde değersiz kılmak için şu gerekçeleri öne sürüyorlardı: *"… Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir. Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz. (…) O (peygamber), Allah hakkında sadece yalanlar uyduran bir adamdır. Biz ona inanmıyoruz."*[15] Oysa Yüce Allah'ın yasası, insanlara rahmetinin bir gereği olarak aralarında yaşayan ve örnek alabilecekleri peygamberler göndermekti.

Âd toplumunun, Hz. Hûd'a karşı çıkmalarının ve hidayet davetini kabul etmemelerinin bir diğer gerekçesi tıpkı Kureyş gibi öldükten sonra yeniden diriliş gerçeğini ve âhiret hayatını inkâr etmeleriydi. Âd kavminin bu dünya hayatında kendilerine verilen nimetlerle şımarıp azan ileri gelenleri şöyle diyorlardı: *"O (Hûd) size, ölüp de toprak ve kemik yığını hâline gelmişken tekrar hayat alanına çıkarılacağınızı mı söylüyor? Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak! Gerçek olan sadece şu yaşadığımız dünya hayatıdır. Yaşar ve ölürüz. Bir daha da diriltilecek değiliz."*[16] İşte bu anlayışları sebebiyle sadece dünya hayatının refah ve rahatını düşünerek büyük binalar yapıyorlardı. Yaptıkları bu köşklerde mutlu ve güvenli yaşayacaklarını, âdeta hiç ölmeyeceklerini zannediyorlardı. İsrafa, gösterişe, şiddete ve haksızlığa kaymışlardı. Hz. Hûd ise böylesine maddî güce ve gelişmiş imkânlara sahip olan bu halkı düşünmeye davet ediyordu: *"Siz boş şeylerle uğraşarak her yüksek yere bir anıt mı dikersiniz? Temelli kalacağınızı umarak mı büyük konaklar yaparsınız? Gücünüzü hep zalim zorbalar gibi mi kullanırsınız?"*[17] Dünyanın geçici zenginliğine aldanıp âhireti, Allah'a hesap vermeyi ve sonsuz saadeti unutanlar, Hûd Peygamber'in uyarılarından elbette rahatsız oluyordu.

Âd kavminin inkârı nankörlükten besleniyordu. İyiliğin değerini bilmeme ve nimeti verene karşı şükürsüzlük etme hâli olan nankörlük, onları kibre ve isyana sürüklüyordu. Kulun Rabbine karşı nankörlüğü O'nu inkârdır. Nitekim Hûd (as) onları kendilerine verilen nimetler üzerinde düşünmeye ve şükretmeye davet ederek şöyle demişti: *"… Düşünün ki O sizi, Nûh kavminden sonra onların yerine geçirdi ve yaratılışta sizi onlardan güçlü kıldı. O hâlde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa*

---

14 A'râf 7/69.
15 Mü'minûn 23/33-34, 38.
16 Mü'minûn 23/35-37.
17 Şuarâ 26/128-130.

eresiniz."[18] Allah Teâlâ onlara, Mekke Müşriklerine bile vermediği imkânları vermiş,[19] sürülerle hayvanlar ve evlâtlar bahşetmiş, dillere destan İrem bağlarını bağışlamıştı. Onlara düşen, bu nimetlere şükrederek Yüce Allah'ın azabından korunmaya çalışmalarıydı.[20] Ama onlar şükretmeyi değil nankörlüğü tercih ettiler. Bu durum âyette şöyle anlatılır: *"... yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve 'Bizden daha güçlü kim var?' dediler. Oysa onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler miydi?..."*[21] Görüldüğü gibi Âd kavmi, ellerindeki imkânlara aldanarak büyüklük taslamış, her türlü güç, kuvvet ve kudretin esas kaynağının Yüce Allah olduğunu görmezden gelmişti. O'nun azabından korkup da kötülüklerden vazgeçmek yerine kendilerine gelen bütün âyetleri ve kanıtları inkâr etmişlerdi.[22]

Kendisini yalancılıkla itham eden halkına Hz. Hûd'un elbette bir cevabı vardı: *"... Allah'a karşı gelmekten sakınmıyor musunuz? Ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."*[23] Yine Hûd (as), âhiret hayatını unutup tamamen dünya hayatının zevklerine yönelen, kulluğu terk eden, servetine güvenen, sorgulamaksızın ve gaddarca cinayetler işleyen[24] halkını günahtan arındırmak için şu çağrıyı yapmıştı: *"Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın, sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!"*[25] Âd kavmi ise ona şu karşılığı vermişti: *"Ey Hûd! Bize açık bir mucize getirmedin, biz senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz, biz sana iman edecek de değiliz. 'Tanrılarımızdan biri senin aklını almış!' demekten başka söyleyeceğimiz söz yok!..."*[26] Hz. Hûd'un halkına mucizeler ve tevhide dair kanıtlar getirmediği açık bir yalan ve iftiraydı. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: *"İşte Âd! Rablerinin âyetlerini (mucizelerini) inkâr ettiler..."*[27] Yüce Allah, Âd kavmine çeşitli mucizeler göndermiş, ama onlar yine de peygamberlerini mucize getirmemekle itham etmişlerdi.[28] Bu suçlamaya karşılık, Allah'ın elçisi, endişesini şöyle dile getirmişti: *"Doğrusu sizin hakkınızda büyük bir günün azabından korkuyorum."*[29] Onların cevabı yine hoyratçaydı: *"Sen öğüt versen*

18 A'râf 7/69.
19 Ahkāf 46/26.
20 Şuarâ 26/132-134.
21 Fussılet 41/15.
22 Fussılet 41/15: Mukātil b. Süleyman, III, 738; Taberî, XX, 397.
23 Şuarâ 26/124-126.
24 Şuarâ 26/128-130: Kurtubî, XVI, 55-57; İbn Âşûr, XIX, 165-169.
25 Hûd 11/52.
26 Hûd 11/53-54.
27 Hûd 11/59: Kurtubî, XI, 146.
28 Hûd 11/53: İbn Âşûr, XII, 97-98.
29 Şuarâ 26/135.

de vermesen de bizce birdir. Bu, öncekilerin tuttuğu yoldan başkası değildir. Bu yüzden azaba uğratılacak da değiliz."[30]

Bütün çaba ve uğraşısına rağmen inkârda ısrar eden kavmine son bir uyarı olarak Hz. Hûd şöyle hitap etti: *"… Ben Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızla benim hiçbir ilgim yoktur. Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin! Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Çünkü kımıldayan her canlının kaderi O'nun elindedir. Şüphesiz Rabbimin yolu dosdoğru yoldur. Eğer sırt çevirirseniz bilin ki size ulaştırmakla görevli olduğum şeyi size bildirdim. Rabbim yerinize başka bir kavmi getirebilir. Siz O'na hiçbir engel çıkaramazsınız. Şüphesiz Rabbim her şeyi gözetendir."*[31] Nihayet inkârcıların hak ettikleri azap ve helâk vakti gelince Allah Teâlâ, Hz. Hûd'u ve onunla birlikte iman edenleri katından bir rahmetle kurtardı.[32] Âyetlerini yalan sayıp iman etmeyenlerin de köklerini kazıdı.[33] Rabbini inkâr eden Âd kavmi, hem bu dünyada hem de kıyamet gününde Rabbimizin sonsuz rahmetinden mahrum kalmaya mahkum oldu.

ÂD HALKINA VERİLEN CEZA İNKÂR EDENLERE İBRETTİR

وَف۪ي عَادٍ اِذْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرّ۪يحَ الْعَق۪يمَۚ ﴿٤١﴾
مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ اَتَتْ عَلَيْهِ اِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّم۪يمِۜ ﴿٤٢﴾

"Âd kavminde de (ibretler var). Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik. Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, kül edip savuruyordu."

(Zâriyât 51/41-42)

30 Şuarâ 26/136-138.
31 Hûd 11/54-57.
32 A'râf 7/72; Hûd 11/59.
33 A'râf 7/72.

Hz. Hûd halkını şöyle uyarmıştı: *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Ben size gelecek büyük bir günün azabından gerçekten korkuyorum!"*[34] Bu uyarıya kulak asmayan cüretkâr topluluk, *"... Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir!"*[35] diyerek onu alaya aldılar. Hz. Hûd ise onlara, *"Bu bilgi ancak Allah katındadır; size bildirmek üzere gönderildiğim mesajı ulaştırıyorum, fakat sizi cehâlette direnen bir topluluk olarak görüyorum."*[36] cevabını vermişti. Ellerindeki onca nimetin kıymetini bilmeyen, yaşadıkları hayata ve sahip oldukları imkânlara şükretmeyen, Allah'a şirk koşarak tevhid çağrısına kalplerini kilitleyen Âd kavmi, üstelik bir de bu nimetlerin yok olmamasını arzu ediyorlardı. Nihayet ufukta bir bulut gözükmüştü: *"Felâketi vadilerine yönelmiş, ufku kaplayan bir bulut olarak görünce, 'İşte bize yağmur getirecek bir bulut.' dediler. Hayır, o hemen gelmesini istediğiniz ceza! İçinde acılı azap bulunan, Rabbinin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr! Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hâle geldiler. Günaha batıp kalmış bir topluluğu işte böyle cezalandırırız."*[37] Hadis kaynaklarımızda aktarıldığına göre, Peygamberimiz Âd kavminin helâk edilişinin bir bulut aracılığıyla olduğunu hiç aklından çıkarmazdı. Nitekim Hz. Âişe hava bulutlandığında veya rüzgâr arttığında onun endişelendiğini ve bu durumun yüzüne yansıdığını anlatmıştır. Bir gün Hz. Âişe, "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlar bulut gördükleri zaman yağmur vardır ümidiyle sevinirler. Hâlbuki sen bunu gördüğünde, yüzünden hoşnutsuzluk okuyorum." deyince, o şöyle buyurmuştur: *"Ey Âişe! Bunda bir azap bulunmadığına dair bana kim teminat verebilir? Hâlbuki bir kavim (Âd kavmi) rüzgâr ile helâk edilmişti. Onlar aslında azabı görmüşler fakat ümitlenerek 'Bu bize yağmur yağdıracak bir buluttur.' demişlerdi."*[38]

Hak ettikleri azabın vakti geldiğinde *"Azabım ve uyarılarım nasılmış bir bakın!"*[39] buyuran Yüce Allah, bu dünya hayatında onları perişan eden cezayı tattırmak için üzerlerine dondurucu bir rüzgâr göndermişti.[40] Bitmek bilmeyen o kara günde, rüzgâr şiddetli bir kasırgaya dönüşmüştü. İnsanları sökülmüş hurma kütükleri gibi savurup atıyordu.[41] Önüne gelen her şeyi silip süpürüyordu. Üzerinden geçtiği her şeyi kül edip savuruyordu.[42] Fırtına, onları âdeta bir çerçöp yığını hâline getirmişti.

---

34 Ahkāf 46/21.
35 Ahkāf 46/22; A'râf 7/70.
36 Ahkāf 46/23.
37 Ahkāf 46/24-25: İbn Âşûr, XXVI, 49-50.
38 Ahkāf 46/24-25: Müslim, "İstiskā'", 16; İbn Kesîr, XIII, 25-26; Zemahşerî, V, 506; Kurtubî, XIX, 215.
39 Kamer 54/18.
40 Fussılet 41/16.
41 Kamer 54/19-20.
42 Zâriyât 51/41-42.
43 Mü'minûn 23/41.

Bu, onlara bu dünyada yaşattırılan bir azaptı. Âhirette onları daha yakıcı bir azap bekliyordu. Çünkü inkâr edenlerin ebedî durağı ancak cehennemdi.

Âd kavminin hikâyesi, bütün insanlar için ders alınması gereken bir ibret tablosudur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in ilk inen sûrelerinin birinde şöyle denilmektedir: *"Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine; memleketler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e?"*[44] Yine Yüce Allah, Resûlullah'a (sas) hitabıyla, Âd kavminin kötü sonunun Müşriklere anlatılmasını istemektedir: *"Âd kavminin kardeşini (Hûd'u) hatırla."*[45] Eğer Müşrikler kendileriyle Âd kavmini bir karşılaştırsalardı, ne derece benzer olduklarını görürlerdi. Sonuçta kendilerini de böyle bir âkıbetin beklediğini anlarlardı.[46]

Yüce Kitabımız, Hz. Hûd ve Âd toplumu kıssasında nice dersler olduğunu ancak insanların çoğunluğunun bundan ibret alıp da iman etmediğini bildirmektedir.[47] Dolayısıyla Âd toplumunun başına geleni unutmamak, hakkı inkâr ve Allah'a isyanın kötü sonundan dersler çıkarmak gerekmektedir. Nitekim Allah Teâlâ, Mekkelileri kastederek Peygamberimize şöyle seslenmiştir: *"Eğer onlar yine de yüz çevirirlerse de ki: Sizi, Âd ve Semûd'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum."*[48] Bu âyetle Mekke Müşriklerinin kendisine karşı çıkması üzerine, vahyin Hz. Peygamber'i teselli ettiği görülmektedir. Birçok peygamber kıssasında, Resûl-i Ekrem'i ve Müminleri rahatlatmak için geçmiş toplumlardan örnekler verilmiştir.[49] Kur'ân'ın farklı sûrelerinde anlatılan Hûd Peygamber ve Âd kavminin kıssasına ilişkin bütün bu anlatımlar, aslında özü ve ana fikri bakımından tek bir olaydan bahsetmektedir: Yurtlarında bolluk içinde yaşayan ama buna rağmen nankörlük ederek Yüce Allah'a şirk koşan Âd toplumuna içlerinden birisi olan Hz. Hûd, peygamber olarak gönderilmiştir. Hz. Hûd onları Yüce Allah'a imana ve şirk koştukları diğer tanrıları reddetmeye çağırmıştır. Ancak onlar sahip oldukları maddî güç ve servete aldanarak kibir ve gurura kapılmışlardır. İman eden birkaç kişi dışında, kalabalık bir toplum, tevhidi, adâleti ve erdemli bir hayatı öngören vahyin davetini reddetmiş, nihayetinde korkunç bir kasırgayla helâk olmuşlardır.

Âd kavmini konu edinen ilk âyetlerde, Müşriklere inkârda ısrar etmemelerine dair uyarılarda bulunulur. Aksi takdirde daha önce peygamberlerini yalanlayan

44 Fecr 89/6-8.
45 Ahkāf 46/21: Zemahşerî, V, 505.
46 Ahkāf 46/21: İbn Âşûr, XXVI, 44.
47 Şuarâ 26/139.
48 Fussılet 41/13.
49 Ahkāf 46/21-23: Taberî, XXI, 150; İbn Kesîr, XIII, 22; İbn Âşûr, XXVI, 44.

toplumların dehşetli sonu onları da bekliyor olacaktır. Bu uyarılar, Peygamberimize iman ettikleri için Mekkelilerden zulüm gören ve ambargoya maruz kalan Müminlerin Allah'a olan güvenlerini pekiştirmiştir. Hz. Hûd ile Âd kavmi arasında geçen ve Kur'ân'da zikredilen diyaloglar Hz. Muhammed'in (sas) Kureyş ile olan diyaloglarını andırır. Her iki peygamber de içinde yaşadıkları şirk toplumunu tevhide davet etmiş ama muhatapları çeşitli akıl oyunları ve tartışmalarla onları reddetmiştir. Âd kavminin inkârına ve peygamberlerini suçlamalarına dair anlatılan ne varsa aynısı Mekke Müşriklerinde de vardır. Bu âyetler, Mekke'de yaşanan baskıların zirvede olduğu dönemde inmiştir. Ticarî yolculukları sebebiyle, Âd toplumunun geçmişte yaşadığı mekânları bilen Müşriklere, azgın ve şımarık bir kavmin nasıl helâk edildiği anlatılmış, ibret almaları için imkân sunulmuştur. Müminlere ise Allah Teâlâ'nın yardımı, mükâfatı ve rahmeti müjdelenmiştir.

SÂLİH (AS)
VE
SEMÛD HALKI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًاۢ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ ف۪يهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِۜ اِنَّ
رَبّ۪ي قَر۪يبٌ مُج۪يبٌ ﴿٦١﴾

"Semûd halkına kardeşleri Sâlih'i gönderdik. (Sâlih onlara) dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hâle getirme görevi verdi. O hâlde O'ndan mağfiret isteyin, sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim (kullarına) çok yakındır, duaları kabul eder.'"

(Hûd 11/61)

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحاًۢ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْۜ هٰذِهٖ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فٖٓي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٧٣﴾

"Semûd halkına kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Sâlih onlara, 'Ey kavmim!' dedi, 'Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir işaret olarak (gelmiş olan) Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın toprağında otlasın. Ona kötülük etmeyin, sonra sizi elem verici bir azap yakalar.'"

(A'râf 7/73)

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ ﴿٢٣﴾ فَقَالُٓوا اَبَشَراً مِنَّا وَاحِداً نَتَّبِعُهُٓۙ اِنَّٓا اِذاً لَفٖي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٢٤﴾ ءَاُلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ اَشِرٌ ﴿٢٥﴾

"Semûd (kavmi de) uyarıları yalanlamışlardı. Dediler ki: 'İçimizden tek bir beşere mi uyacağız? O takdirde doğru yoldan sapmış olur, yanarız. İlâhî mesaj içimizden ona mı gönderilmiş? Hayır o, yalancının, küstahın tekidir!'"

(Kamer 54/23-25)

وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً اٰمِنٖينَ ﴿٨٢﴾

"Onlar, güvende olmak üzere dağları oyarak barınaklar yaparlardı."

(Hicr 15/82)

وَمَا مَنَعَنَٓا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّٓا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَۜ وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَاۜ وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

"Bizi mucizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mucizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz."

(İsrâ 17/59)

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰيهَاۖ ﴿١١﴾ اِذِ انْبَعَثَ اَشْقٰيهَاۖ ﴿١٢﴾ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰيهَاۜ ﴿١٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَاۖ فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَاۖ ﴿١٤﴾ وَلَا يَخَافُ عُقْبٰيهَا ﴿١٥﴾

"Semûd (kavmi) azgınlığı yüzünden (Allah'ın elçisini) yalanladı. Onların en azgın olanı (deveyi kesmek için ileri) atıldığında Allah'ın elçisi onlara, 'Allah'ın (mucize olarak) verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın.' demişti. Fakat onlar, ona inanmayıp deveyi kestiler. Bunun üzerine Rableri, günahları sebebiyle onlara ardı arkası kesilmez felâketler göndererek hepsini helâk etti. (Allah, bu şekilde azap etmenin) âkıbetinden korkacak değil ya!"

(Şems 91/11-15)

قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَٓا اَتَنْهٰينَٓا اَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَا وَاِنَّنَا لَف۪ي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ مُر۪يبٍ ﴿٦٢﴾

"Dediler ki: 'Ey Sâlih! Sen bundan önce içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin. Şimdi babalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi engellemeye mi kalkışıyorsun? Doğrusu bizi davet ettiğin konuda ciddi bir şüphe içindeyiz.'"

(Hûd 11/62)

وَف۪ي ثَمُودَ اِذْ ق۪يلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتّٰى ح۪ينٍ ﴿٤٣﴾ فَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٤٤﴾

"Semûd (kavminin başına gelenler)de de (ibretler var). Onlara 'Bir süreye kadar safa sürün bakalım!' denmişti. Rablerinin buyruğuna uymayı kendilerine yediremediler. Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım çarpıvermişti!"

(Zâriyât 51/43-44)

فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْۙ اَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُواۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾

"Bak bakalım, tuzaklarının sonu ne oldu: Onları da kavimlerini de (nasıl) toptan helâk ettik! İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda ibret vardır."

(Neml 27/51-52)

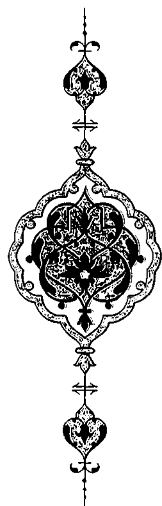
Konunun Kavramsal Bağlamı

Sâlih (as) kıssasına Kur'ân-ı Kerîm'de 21 sûrede değinilmektedir. Bunların on birinde kıssa detaylı anlatılmakta, diğerlerinde işaretle yetinilmektedir.[1] Hz. Sâlih'in kavmi olan Semûd ise Kur'ân-ı Kerîm'de 26 yerde geçmektedir. Sâlih (as) kıssası bazı yönleriyle Araplar tarafından bilinmekteydi. Nitekim Câhiliye dönemi Araplarının şiir ve hitabelerinde Hz. Sâlih ve Semûd kavmine çeşitli göndermeler yaptıklarını görüyoruz.[2] Bu halkın yaşadığı yerin Hicaz ile Şam arasındaki Vâdilkurâ ve çevresindeki Hicr bölgesi olduğu belirtilmektedir.[3] Bu yüzden Kur'ân'da Hz. Sâlih'in halkı için "Hicr Ashâbı" (*Ashâbü'l-Hicr*) ifadesi de kullanılmıştır.[4]

Semûd kelimesi "az su" anlamına gelmektedir. Bu halkın yaşadığı bölgede suyun az olması sebebiyle onlara bu isim verilmiştir. Bazı rivayetlere göre, Semûd ismi Hz. Sâlih'in dedesinden ötürü verilmiştir.[5] *Hicr* ise Arapçada kaya anlamına gelen *hacer* kelimesinden gelmektedir.[6] Çünkü Hz. Sâlih'in halkı dağlara, kayalara oydukları mağaralarda ve ovalara yaptıkları korunaklı bina ve saraylarda yaşıyorlardı.[7]

1 A'râf 7/73-79; Hûd 11/61-68; İsrâ 17//59; Şuarâ 26/141-159; Neml 27/45-53; Fussılet 41/17-18; Zâriyât 51/43-45; Kamer 54/23-31; Hâkka 69/4-5; Fecr 89/9-14; Şems 91/11-15.
2 İbn İshak, *es-Sîre*, s. 193, 211.
3 A'râf 7/73: Taberî, X, 282; Zemahşerî, II, 462; İbn Kesîr, VI, 336.
4 Hicr 15/80.
5 A'râf 7/73-74: Zemahşerî, II, 462; Râzî, XIV, 168; Râgıb el-İsfahânî, s. 81.
6 Râgıb el-İsfahânî, s. 108-109.
7 A'râf 7/74; Hicr 15/82; Şuarâ 26/149.

Kureyş'ten bir grup insan, bir gün yine Resûlullah'ın peygamberliği hakkında konuşuyordu. Ebû Cehil şu fikri ortaya attı: "Muhammed'in işine akıl sır erdiremiyoruz, yaptıklarına da bir anlam veremiyoruz! Şiiri, sihri ve kehaneti bilen bir adam bulalım da o kişi gidip onunla konuşusun ve ne demek istediğini bize aktarsın." Utbe b. Rebîa atıldı. "Vallahi ben şiir dinlerim ve söylerim, sihri bilirim, kehanetin de ne olduğuna vâkıfım." diyerek görevi üstlendi. Daha sonra Hz. Muhammed'e gelerek şöyle dedi: "Ey Muhammed! Sen mi daha üstünsün yoksa Hâşim mi? Sen mi daha değerlisin yoksa Abdülmuttalib mi? Sen mi daha iyisin yoksa (baban) Abdullah mı? Ne diye putlarımız hakkında ileri geri konuşuyor ve bizi yolumuzdan alıkoymaya, davamızdan uzaklaştırmaya çalışıyorsun? Eğer maksadın başkanlıksa, toplanıp seni liderimiz yapalım. Yok, şayet evlenmek istiyorsan, Kureyş'ten istediğin on kişinin kızını sana nikâhlayalım. Yok, eğer derdin mal-mülk ise seni zenginleştirecek kadar mal toplayıp bu arzunu yerine getirelim!" Sözünü kesmeden Utbe'yi dinleyen Allah Resûlü (sas), o sustuktan sonra *"Hâ Mîm. (Bu) Rahmân ve Rahîm olan tarafından indirilmiş bir kitaptır..."*[1] ifadeleriyle başlayan Fussılet sûresini okumaya başladı. Tam da, *"... Ben sizi, Âd ve Semûd kavimlerini çarpan yıldırıma benzer bir yıldırım(ın gelip bulmasın)a karşı uyarıyorum..."*[2] âyetini okumuştu ki Utbe, "Allah aşkına sus! Daha fazla okuma." diyerek Hz. Peygamber'in ağzını kapattı. Ardından, ne yapacağını bilemez bir hâlde, kendisinden haber bekleyen Kureyş reislerinin yanına uğramadan evine döndü. Utbe, yanlarına uğramayınca Kureyşliler, "Öyle görünüyor ki Utbe de sapıttı." diyerek onun Hz. Muhammed'in dinine yöneldiğini düşündüler. Evine giderek ona, "Utbe! Senin bizim yanımıza gelmene engel olan, Muhammed'in dinine girmiş olmandan başka bir şey olmamalı." dediler. Bu sözleri

---

1 Fussılet 41/1-2.

2 Fussılet 41/13.

duyan Utbe kızıp köpürdü ve artık bir daha Hz. Muhammed (sas) ile konuşmayacağına yemin etti. Sonra sözlerini şöyle sürdürdü: "Vallahi onunla konuştum. Fakat onun söyledikleri ne şiir ne sihir ne de kehanetti. En son, *'Âd ve Semûd'u çarpan yıldırımların benzeri...'* deyince ağzını kapattım ve 'akrabalık bağlarımız hürmetine artık sus!' diyerek devam etmemesini istedim. Kesin olarak kanaat getirdim ki, Muhammed bir şey söylediğinde ağzından hiç yalan çıkmamıştır, ben de başımıza azap gelmesinden korktum."[3]

Demek ki Yüce Allah, Kureyş'i bildikleri bir kıssa ile hak dine davet etmişti. Böylelikle onların, önceki kavimlerin başına gelenleri düşünüp ondan ibret almalarını ve eşsiz olan Yüce Allah'a yönelmelerini istemişti. Peki, Semûd kavminin başına ne gelmişti de Mekkeli Müşrikler bu kadar korkmuşlardı?

HZ. SÂLİH, HALKINI YILMADAN HAKKA ÇAĞIRDI

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًاۢ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ هُوَ اَنْشَاَكُمْ
مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ ف۪يهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِۜ اِنَّ رَبّ۪ي قَر۪يبٌ مُج۪يبٌ ﴿٦١﴾

"Semûd halkına kardeşleri Sâlih'i gönderdik. (Sâlih onlara) dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hâle getirme görevi verdi. O hâlde O'ndan mağfiret isteyin; sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim (kullarına) çok yakındır, duaları kabul eder.'"

(Hûd 11/61)

Kur'ân-ı Kerîm'den anlaşıldığına göre Hz. Sâlih'in halkı, Hz. Hûd'un peygamber olarak gönderildiği Âd kavminin helâkından sonra yaşamıştır. Çünkü Yüce Allah, *"Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi*

3 Fussılet 41/13: Râzî, XXVII, 112.

yerleştirdi…"[4] buyurmaktadır. Semûd halkı dağları oyup sağlam evler yapmıştı. Ayrıca güzel bağ ve bahçeler yetiştirmişler, ekinler, meyveler üretmişlerdi.[5] Onlar yaptıkları sarayların, dağlarda yonttukları mağaraların çok sağlam olduğunu ve hiçbir şekilde yıkılmayacağını düşünüyordu. Bu yapılarının onları, Âd kavminin başına gelen azabın[6] bir benzerinden koruyacağına inanıyorlardı. Hicr sûresindeki, *"Onlar güvende olmak üzere dağları oyarak barınaklar yaparlardı."*[7] âyeti de onların bu yaptıklarına işaret etmektedir. Ancak Yüce Allah, Semûd halkını uyararak bu yapıların onları koruyamayacağını ve her şeyin kendi istedikleri gibi sürüp gitmeyeceğini bildirmiştir: *"Siz burada; bahçelerin, pınarların içinde; ekinlerin, meyveleri uç vermiş hurma ağaçlarının arasında güven içinde bırakılacağınızı ve dağlardan ustaca evler oyup yapmaya devam edebileceğinizi mi sanıyorsunuz?"*[8] Onlar böyle bir refah içerisinde hayat sürerken ne bunun bir gün son bulabileceğini düşünmüşler ne de nimetin sahibi olan Yüce Allah'ı akıllarına getirmişlerdi. Aksine, kendilerini yaratan ve onlara birçok nimet bahşeden Yüce Allah'tan başka tanrılar icat etmişlerdi. Onlar, ülkelerinde Allah'ın emirlerini çiğniyor, dirliği düzeni bozuyor, Allah'a (cc) isyan ediyorlardı. Onlara uyarı için gönderilen peygamberlerine değil de fesat peşinde koşan toplumun şımarmış ileri gelenlerine tâbi oluyorlardı.[9] Kısaca zaman içerisinde onlar, dinî ve ahlâkî bir çöküş içine de girmişlerdi.

Yüce Allah, Semûd kavmini uyarmak ve yalnızca kendisine kulluğa yöneltmek için içlerinden biri olan Sâlih'i peygamber olarak seçti. Kur'ân-ı Kerîm bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Semûd (kavmine) de kardeşleri Sâlih'i gönderdik. (Sâlih onlara) Dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı imar etme görevi verdi. O hâlde O'ndan mağfiret isteyin, sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim (kullarına) çok yakındır, duaları kabul edendir.'"*[10]

Hz. Sâlih, kavmine Yüce Allah'ın verdiği nimetleri hatırlatmıştı. Onları Allah'ın buyruklarını çiğnemekten, O'na isyan ederek dirliği bozmaktan ve ahlâksızlıktan uzak durmaya davet etmiş ve şöyle demişti: *"(Ey Semûd kavmi!) Düşünün ki Allah, Âd kavminden sonra onların yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. Onun düzlüklerinde köşkler yapıp dağlarını da yontarak evler inşa ediyorsunuz.*

4 A'râf 7/74.
5 Hicr 15/82; Şuarâ 26/146-149.
6 Hâkka 69/6-8.
7 Hicr 15/82.
8 Şuarâ 26/146-149.
9 A'râf 7/74; Hûd 11/61; Şuarâ 26/151-152.
10 Hûd 11/61.

Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde bozgunculuk çıkararak karışıklığa yol açmayın!"[11] Yine Hz. Sâlih, Semûd halkını samimi bir kalp ile yalnız Yüce Allah'a kulluğa, O'nun azabından sakınmaya ve peygamberlerine itaate çağırmıştı. O, halkından Allah'ın bir elçisi olarak kendisine uyulmasını istemekteydi. Ancak müşrik halkın gözünde Hz. Sâlih bu çağrısını, onlara karşı üstünlük sağlamak, zenginlik elde etmek gibi düşüncelerle yapıyordu. Sâlih (as) bu kaygıları gidermek için onlara şöyle demişti: *"Bunun için sizden hiçbir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnızca âlemlerin Rabbine aittir."*[12] Bu sözün Kur'ân-ı Kerîm'de diğer peygamberlerden de aktarılması, onların da aynı itham ve iftiralarla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir.[13]

Hz. Sâlih, kavmini Allah'tan af dilemeye ve O'na tövbe etmeye davet ettikten sonra, *"… Şüphesiz Rabbim yakındır, duaları kabul eder."*[14] demişti. Çünkü onlar, Allah'ın ulaşılamaz olduğunu ve putların onları Allah'a yakınlaştıracağını ileri sürüyorlardı. Zira onlar, göz önünde olan bir tanrı istiyorlardı. İşte Hz. Sâlih'in az önceki ifadesi, Allah'ı çok uzaklarda kabul eden, bu yüzden de dualarını ulaştıramayacaklarını düşünen müşrik halkın bu inancına bir reddiyedir.

Hz. Sâlih'in halkı, çocukluğunda ve gençliğinde onu çok severdi. Geleceğe dair ondan çokça ümitliydiler. Ancak, o şimdi atalarının dinine karşı çıkıyor, Yüce Allah dışındaki tüm tanrıları reddediyordu. Kur'ân-ı Kerîm bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Dediler ki: Ey Sâlih! Sen bundan önce içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin. Şimdi sen, babalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi engelliyor musun? Doğrusu biz, senin bizi davet ettiğin konuda ciddi bir şüphe içindeyiz."*[15] Bu durum, bize, vahiy gelmeden önceki dönemde Hz. Peygamber'in Müşrikler tarafından "güvenilir (*el-Emîn*)" olarak isimlendirilmesini hatırlatmaktadır.[16] Onlar da Hz. Muhammed'den çok ümitliydiler. Ancak Müşrikler hak din olan İslâm'a davet edildiklerinde, atalarının dininden yani putlara tapmaktan vazgeçmeyeceklerini söyleyip Hz. Peygamber'e karşı çıktılar.[17] Hatta bununla da yetinmeyip "güvenilir" dedikleri Hz. Peygamber'i (sas) yalancı bir sihirbaz olmakla suçladılar.[18]

---

11 A'râf 7/74.
12 Şuarâ 26/145.
13 Şuarâ 26/106-110, 124-127, 161-164, 177-180.
14 Hûd 11/61.
15 Hûd 11/62.
16 İbn İshak, *es-Sîre*, s. 88.
17 Bakara 2/170; Mâide 5/104; Sâd 38/6-7.
18 Sâd 38/4.

Hz. Sâlih, Yüce Allah'a kulluğa, Allah'ın koyduğu sınırları aşmamaya ve O'nun peygamberine uymaya çağırdıkça halkı ona daha da düşman oldu. Hz. Sâlih aklını yitirmekle, yalancılıkla ve sihirbazlıkla suçlandı. Bu tür ithamlara birçok peygamber mâruz kalmıştır.[19] Semûd kavmi içindeki inkârcılar da Hz. Sâlih'e, *"… Kuşkusuz sen, kendisine büyü yapılmış birisin!"*[20] diyerek onu büyülenmiş bir sihirbaz olmakla itham ettiler. Hatta inkârcılar bununla da yetinmeyip Hz. Sâlih'i yalancı, sahtekâr ve şımarık olmakla suçladılar.[21] Öte yandan, *"Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın…"*[22] diyerek peygamberin bir insan olmasını kabul etmek istemediler. Böylelikle onlar, bir yandan peygamberi hafife alıp yalanladılar, diğer yandan da çeşitli hilelere başvurarak Yüce Allah'ın mesajının insanlara ulaşmasını engellemeye çalıştılar. Dahası, Semûd kavmi başlarına gelen her kötü olaydan Hz. Sâlih'i ve ona inanan Müminleri sorumlu tutmuş, *"… Sen ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık."*[23] dediler. Oysa onlara hakikatin bilgisi gelmişti, ancak onlar hakkı değil de yanlış yolu tercih etmişlerdi.

İNATLA İNKÂR EDENE MUCİZE DE FAYDA VERMEZ

وَمَا مَنَعَنَا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَۜ وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً
فَظَلَمُوا بِهَاۜ وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

"Bizi mucizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mucizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz."

(İsrâ 17/59)

A'râf 7/109; Yûnus 10/2, 76; Tâhâ 20/63; Şuarâ 26/34-35; Sâd 38/4; Zâriyât 51/52.
Şuarâ 26/153.
Kamer 54/25.
Şuarâ 26/154.
Neml 27/47.

Hz. Sâlih'in peygamberliğine iman etmeyen Semûd halkı, sonunda ondan peygamberliğini kanıtlayacak bir delil istemişti. Ona *"(Ey Sâlih!) Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın. Eğer doğru sözlü isen, haydi bize bir mucize getir."*[24] dediler. Yüce Allah da onların bu isteğine karşılık mucize olarak dişi bir deve gönderdi. Kur'ân-ı Kerîm bu durumu şu şekilde haber vermektedir: *"Sâlih, 'İşte (mucize) bu dişi devedir. Onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir. Sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa büyük bir günün azabı yakanıza yapışır.' dedi. Buna rağmen o deveyi kestiler, ama yaptıklarına pişman oldular; çünkü onları azap yakaladı. Doğrusu bunda büyük bir ders vardır ama çokları iman etmezler."*[25]

Kur'ân-ı Kerîm'de Semûd halkının deveyle sınandığı ve devenin o halk için bir mucize olduğu açıkça belirtilir. Ancak söz konusu devenin o topluma nasıl verildiği belirtilmez. Bu konuda tefsirlerde çeşitli rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetlerden biri şöyledir: Semûd halkı Hz. Sâlih'ten, söylediklerinin doğruluğunu gösteren bir kanıt istediler. Sâlih (as) de, "Ne istersiniz?" diye sordu. Onlar, "Bayram günü bizimle beraber meydana çıkarsın. Biz de putlarımızı çıkarırız. Sen ilâhından istersin, biz de putlarımızdan isteriz. Eğer senin duan gerçekleşirse, biz sana uyarız; yok eğer bizim duamız gerçekleşirse sen bize uyarsın." dediler. Sâlih (as) onlarla beraber bayram yerine çıktı. Semûd halkının ileri gelenleri Hz. Sâlih'ten kabul olunmayacağını düşündükleri bir şey istediler. Ondan, Hicr bölgesinde meşhur olan bir kayadan büyük bir dişi deve çıkarmasını talep ettiler. O da, bunu gerçekleştirdiği takdirde kendisine iman edeceklerine dair onlardan söz aldı ve kayadan bir deve çıkarması için Allah'a yakardı. Bunun üzerine kaya bir hamilenin karnındaki yavrunun hareketlenmesi gibi hareketlendi. Ardından kaya yarıldı ve ortasından son derece büyük bir dişi deve çıktı.[26]

Hz. Sâlih'ten istedikleri mucizenin gerçekleştiğini görünce Semûd halkının bir kısmının iman ettiği de yine rivayetlerde belirtilir.[27] Ancak, onları başka bir sınav daha bekliyordu. Şöyle ki; Semûd kavminin içecek suları son derece kısıtlıydı. Bundan dolayı onlar sularının tamamını bir gün deve için bir gün de bütün halk için olmak üzere nöbetleşe kullanacaklardı. Bu durum belli bir süre sonra Hz. Sâlih'i inkâr edenlerin hoşuna gitmemeye başladı. Çünkü onlar az olan su kaynaklarını paylaşmak istemiyorlardı. Bu yüzden de deveyi öldürmenin planlarını yaptılar ve sonunda

24 Şuarâ 26/154.
25 Şuarâ 26/155-158; Şems 91/13-14.
26 A'râf 7/73: Taberî, X, 225-226.
27 A'râf 7/73: Taberî, X, 226.

onu öldürdüler.[28] Böylece Semûd kavmi, istedikleri bir mucize verilmesine rağmen inkâra devam etmişti. Hatta daha da ileri giderek Yüce Allah'ın "Dokunmayın." dediği deveyi öldürmüşler ve sınavı kaybetmişlerdi.

Hz. Peygamber'in muhatapları da Hz. Peygamber'den bazı olağanüstü kanıtlar istediler. Safâ tepesinin altına dönüştürülmesi, arazileri ekip biçmek için aradaki dağların kaldırılması bu istekleri arasında yer alır.[29] Rivayetlere göre onlar bu mucizeleri isterken Hz. Sâlih'i ve Semûd halkına verilen deve mucizesini de örnek göstermişlerdi.[30] Mekkeli Müşrikler ayrıca Peygamber Efendimizden, kaynaklar fışkırtıp ırmaklar akıtmasını; onun bahçesinin, bağlarının, altından evinin olmasını; kendisinin göğe çıkmasını ya da göğü parça parça üzerlerine yağdırmasını, melekleri getirmesini istediler.[31] Ancak Yüce Allah, Müşriklerin istedikleri mucizeleri, sırf onlar arzuluyorlar diye vermeyeceğini yine Semûd kavmi üzerinden şu şekilde bildirmişti: *"Bizi mucizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötü davrandılar. Oysa biz mucizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz."*[32] Bu âyetle Yüce Allah, Semûd kavminin mucize verilmesine rağmen iman etmemesini Müşriklere örnek göstermiş, bu vesileyle onları düşünmeye ve ders almaya davet etmiştir.

Kur'ân'ın Hz. Sâlih kıssası üzerinden Mekkeli Müşriklere verdiği mesaj bununla sınırlı kalmamıştır. Hz. Sâlih'in çağrısına karşı çıkanlar, özellikle toplumun ileri gelenleri idi. Bu grup tıpkı Kureyş'in ileri gelenleri gibi, başlarına gelen sıkıntı, darlık ve kıtlık konusunda Hz. Sâlih ve ona inananları suçluyorlardı. Aslında bu tür bir suçlama, inkâr eden başka toplumlarda da görülmüştü.[33] Özellikle de Semûd halkı içinde haddi aşan ve bozgunculuk çıkaran dokuz kişilik bir çete vardı. Bunlar o kadar ileri gitti ki, sonunda Sâlih (as) ve ailesini öldürmeyi kararlaştırıp bunun için bir plan yaptılar. Buna göre bir gece ani bir baskınla onu öldürecek ve yakınlarına da "Biz yapmadık." diyeceklerdi. Yüce Allah onların tuzaklarını nasıl boşa çıkardığını şöyle haber vermektedir: *"O şehirde dokuz elebaşı vardı; bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyileştirme ve düzeltme* çabasına *gitmiyorlardı. Bunlar, Allah'a and içerek aralarında şöyle konuştular: 'Gece baskınıyla onu ve ailesini öldürelim, sonra*

28 A'râf 7/73-74: Râzî, XIV, 170.
29 İsrâ 17/59: Râzî, XX, 235; İbn Kesîr, IX, 34.
30 İbn İshak, *es-Sîre*, s. 255.
31 İsrâ 17/90-93.
32 İsrâ 17/59.
33 A'râf 7/131; Yâsîn 36/18.

da (ona arka çıkacak olan) velisine, biz Sâlih'in ve ailesinin öldürülmesi esnasında orada değildik, gerçekten doğru söylüyoruz.' diyelim. Onlar böyle bir tuzak kurdular, biz de onlar farkında olmadan bir plan kurduk."[34] Âyette bahsedilen "Allah'ın plan kurması", onların tuzaklarını Hz. Sâlih'e bildirmesi ve neticesinde de tuzaklarını boşa çıkararak onları helâk etmesi anlamına gelmektedir.[35] Böylece yaptıkları tüm planlar, hileler ve tuzaklar boşa çıkmıştır. Nitekim Mekke'de de olaylar benzer şekilde gelişmiş, Müşrikler de Hz. Muhammed'i (sas) öldürüp ortadan kaldırmanın hesabını yapmışlardı.[36] Yüce Allah bu kıssa üzerinden onlara, "Sizin gibi öncekiler de peygamberlerini ve inananları öldürmek için tuzaklar kurdular; ancak Allah onların tuzaklarını boşa çıkardı: O hâlde unutmayın ki, Allah'ın sizlerin planlarını boşa çıkarmaya da gücü yeter. Bunları düşünerek hareket edin." mesajını vermiştir. Nitekim O, Hz. Sâlih'i kurtardığı gibi Hz. Peygamber'i de Müşriklerin çeşitli tuzaklarından her defasında korumuş ve kurtarmıştır.

İNKÂRIN BEDELİ, YOK EDİCİ BİR CEZA OLDU

وَفٖي ثَمُودَ اِذْ قٖيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتّٰى حٖينٍ ﴿٤٣﴾ فَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ
فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٤٤﴾

"Semûd (kavminin başına gelenler)de de (ibretler var). Onlara 'Bir süreye kadar safa sürün bakalım!' denmişti. Rablerinin buyruğuna uymayı kendilerine yediremediler. Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım çarpıvermişti!"

(Zâriyât 51/43-44)

Hz. Sâlih'in kavmi, iman etmek için ileri sürdükleri ve kabul olmayacağını düşündükleri deve mucizesinin gerçekleştiğini görmüşlerdi; ancak bu mucize, onlara

34 Neml 27/48-50.
35 Neml 27/45-53: Râzî, XXIV, 203.
36 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 480-482.

yeni bir imtihanın kapısını aralamıştı. O da, kendileriyle söz konusu deve arasında Allah'ın emriyle belirlenen su içme günlerine riayet etmeleriydi. Ne var ki, onlar Allah'ın bu buyruğuna uymadılar ve mucize olarak verilen deveyi öldürdüler. Bununla da yetinmeyip Hz. Sâlih'e, *"Biz, kendi içimizden (çıkmış) bir insana mı uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapkınlık ve delilik içine düşmüş oluruz. Hem, vahiy aramızdan ona mı indirildi? Oysa o, yalancının, şımarığın biridir."*[37] diyerek meydan okudular. Ancak bu tehditkâr ve alaylı ifadeler üzerine Yüce Allah'ın *"Yarın onlar asıl yalancı, küstah kimmiş görecekler!"*[38] tehdidiyle ve sonrasında da ilâhî azapla karşılaştılar.

Kur'ân onların azaba uğratılışını ve hemen öncesindeki şımarıklıklarını şöyle anlatır: *"Derken, o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler, böylece Rablerinin emrinden dışarı çıktılar ve 'Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir!' dediler."*[39] Böyle meydan okumalarına rağmen Cenâb-ı Hak, *"Bir süreye kadar safa sürün bakalım!"*[40] diyerek onlara biraz daha zaman tanımıştı. Allah'ın kendilerine tanımış olduğu süre Kur'ân'ın ifadesiyle "üç gün" idi.[41]

Görüldüğü üzere Semûd kavminin Yüce Allah'ın mucize olarak gönderdiği deveyi kesmesi, onların sonunu hazırlamıştır. İsyanla yetinmeyen bu halk, daha da ileri gitmiş ve Hz. Sâlih'e vadettiği azabı getirmesi için meydan okumuştur. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak çeşitli felâketler göndererek onları helâk etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bu durumu şöyle haber vermektedir: *"Allah'ın elçisi onlara, 'Allah'ın (mucize olarak) verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın.' demişti. Fakat onlar ona inanmayıp deveyi kestiler. Bunun üzerine Rableri, günahları sebebiyle onlara ardı arkası kesilmez felâketler göndererek hepsini helâk etti."*[42] Bu, inkârda direnen birçok toplumun Semûd halkı ile paylaştığı bir sondu.[43]

İnkârda ısrar eden Semûd halkının nasıl cezalandırıldığına ve yok edildiğine ilişkin Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli bilgiler verilmektedir. Hicr sûresindeki, *"(Derken) sabaha karşı korkunç bir ses (sayha) onları yakaladı!"*[44] âyeti, onların "korkunç bir sesle" helâk olduklarını bildirmektedir. Zâriyât sûresindeki şu âyet ise cezanın "yıldırım" ile geldiğini bildirmektedir: *"(Semûd kavmi) Rablerinin buyruğuna uymayı kendilerine*

37 Kamer 54/24-25.
38 Kamer 54/26.
39 A'râf 7/77.
40 Zâriyât 51/43.
41 Hûd 11/65.
42 Şems 91/14; ayrıca bk. Şuarâ 26/157.
43 Fussılet 41/17; Hicr 15/7-8.
44 Hicr 15/83; ayrıca bk. Hûd 11/67; Kamer 54/31.

yediremediler. Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım (sâika) yakalayıverdi!"[45] Hâkka sûresinde de, *"Semûd kavmi çok şiddetli bir depremle (tâğıye) helâk edildi."*[46] buyurularak, inkâr eden bu toplumun "deprem" ile helâk edildikleri anlatılmaktadır. Şuarâ sûresinde ise tüm bu yok oluş çeşitlerini kapsayacak şekilde, *"(Uyarılara) rağmen o deveyi kestiler, ama (bunu yaptıklarına çok geçmeden) pişman oldular, çünkü azap onları yakaladı..."*[47] buyurularak "azap" kelimesi kullanılmaktadır. Aynı şekilde Neml sûresinde de *"Bak işte tuzaklarının sonu ne oldu: Onları da kavimlerini de (nasıl) toptan helâk/imha ettik!"*[48] buyurularak, "helâk/imha" anlamına gelen "tedmîr" kelimesi kullanılmıştır. Anlaşılan o ki, bunların her biri bir büyük musibetin farklı bir yönüne işaret etmektedir. Cenâb-ı Allah Semûd kavmini yerle bir ettikten sonra, *"Azabım ve uyarılarım(ın âkıbeti) nasılmış bir bakın!"*[49] buyurarak tüm inkârcıları onlar üzerinden ikaz etmiştir. Böylelikle herkesin, onların bu acı sonundan ibret almalarını istemiştir. Âyetteki, *"bakıp dururlarken"* ifadesi bir yoruma göre şöyle anlaşılmıştır: Azabı çaresizce beklemek, onlar için azaptan daha acı verici bir durum olmuştu. Ayrıca, azap bir anda geldiğinde, can verirlerken birbirlerini gözlemlemekten başkaca bir şey yapamamışlardı.[50] Onların bu hâlini, *"Can boğaza gelip dayandığında, işte o zaman siz (çaresiz) bakar durursunuz."*[51] âyetinde olduğu gibi, ölüm anının bir çaresizliği olarak da anlayabiliriz.

Yüce Allah inkârcıları helâk ederken kendisine iman edenleri ise rahmetinin bir gereği olarak o korkunç felâketten kurtarmıştır: *"Derken, (azap) emrimiz gelince Sâlih'i ve onunla beraber iman edenleri, tarafımızdan bir rahmet olarak helâk olmaktan ve o günün rezilliğinden kurtardık. Şüphesiz Rabbin pek kuvvetlidir (Kavî), yüceler yücesidir (Azîz)."*[52] Böylece Yüce Allah vaadini gerçekleştirmiş, iman edenleri kurtarıp inkâr edenleri ise helâk etmiştir.

Helâk edilen Semûd kavminin yaşadığı evler ve sarayların bazı kalıntıları yüzyıllarca ayakta kalmıştır. Nitekim aktarıldığına göre Tebük seferi esnasında Resûlullah (sas) ordusuyla birlikte Hicr bölgesinde konaklamıştı. Seçilen bölge, Semûd kavminin evlerinin kalıntılarının bulunduğu bir yerdi. İnsanlar Semûd kavminin kuyularından su içtiler, hamur yaptılar ve tencerelerde et pişirdiler. Hz. Peygamber

45 Zâriyât 51/44; ayrıca bk. Fussılet 41/17.
46 Hâkka 69/5; ayrıca bk. A'râf 7/78.
47 Şuarâ 26/157-158.
48 Neml 27/51.
49 Kamer 54/30.
50 Zâriyât 51/44: Râzî, XXVIII, 224; Elmalılı, VI, 4540.
51 Vâkıa 56/83-84: Elmalılı, VII, 4725.
52 Hûd 11/66.

(sas) bu durumu görünce, onlara tenceredeki yemekleri dökmelerini ve hamurlarını develere yedirmelerini emretti. Ardından da onları Hz. Sâlih'in devesinin su içtiği kuyunun başına götürdü. Orada ashâbını, onların başına gelenlerle uyardı. Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'in Semûd kavminin topraklarına gelince başını örtüp devesini hızlandırarak geçtiği ifade edilmiştir.[53]

Hz. Sâlih ve onun kavmi olan Semûd'un kıssası, Kur'ân'ın muhataplarına ders vermek üzere sıkça dile getirdiği ibretli kıssalardan biri olmuştur. Yüce Allah bu kıssa üzerinden hem Hz. Peygamber'e ve ona inananlara hem de Müşriklere çeşitli mesajlar vermektedir. Şöyle ki; müşrik Araplara, peygambere ve ilâhî vahye daha önce benzer tepkiler verenlerin sonunu haber vermiştir. Onlardan, bunları düşünerek ibret almalarını ve bir an önce atalarının dininde ısrar etmekten vazgeçmelerini istemiştir. Diğer taraftan da bu kıssa üzerinden tüm inananlara, hak yolunda çekilen zorluklar karşısında yılmamayı öğütlemiş, böylece inananların eninde sonunda üstün ve galip geleceğini müjdelemiştir.

Kur'ân kıssalarında insana ve toplumlara yaşadıkları durum ve gelecekleriyle ilgili önemli uyarılar yapılır. Çünkü Kur'ân kıssalarında ibret alınması gereken önemli olaylar aktarılır. İşte Sâlih Peygamber'in toplumunun sonunu getiren yanlışlıkları ve isyanlarının anlatımıyla da bizlere uyarılar yapılmıştır. Bu halk, Yüce Allah'ın dışında birtakım varlıkları tanrılaştırmış, kutsallaştırdıkları putları ve insanları aracı hâline getirip onlara sığınmışlardı. Onlar dünyanın geçici zevkleri ve hazlarına dalmışlar, başta hak hukuk olmak üzere Allah'ın buyruklarını çiğnemişlerdi. Yine onlar, sonunda mutlaka Yüce Allah'a döneceklerini ve bu dünyada yaptıkları her şeyden O'na hesap vereceklerini unutmuşlardı. İşte bu sapmalardan dolayı, Hz. Sâlih de diğer peygamberler gibi onları yaptıkları üzerinde düşünmeye ve bu yanlışlarından ve günahlarından temizlenmeye çağırmıştır. Onlara dünya ve âhiret azabından korunmak için Allah'a karşı gelmekten sakınmayı (*takvâ*) emretmiş, onları kötülüklerden arındıran ve yücelten tövbeye çağırmıştır.

A'râf 7/73: İbn Kesîr, VI, 337; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 521-522; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 321.

İBRÂHİM (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرٰه۪يمَۜ اِنَّهُ كَانَ صِدّ۪يقاً نَبِيّاً ﴿٤١﴾

"Bu kitapta İbrâhim'i de okuyup an!
Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi."

(Meryem 19/41)

وَكَذٰلِكَ نُر۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِن۪ينَ ﴿٧٥﴾

"Kesin inananlardan olsun diye biz İbrâhim'e göklerde
ve yerdeki egemenliğimizi gösteriyorduk."

(En'âm 6/75)

وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّۜ قَالَ اِنّ۪ي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًاۜ قَالَ
وَمِنْ ذُرِّيَّت۪يۜ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِم۪ينَ ﴿١٢٤﴾

"Vaktiyle Rabbi İbrâhim'i bazı sözlerle sınayıp da İbrâhim onları eksiksiz yerine getirince, 'Ben seni insanlara önder yapacağım.' buyurmuştu. İbrâhim, 'Soyumdan da!' deyince Rabbi, 'Vaadim zalimleri kapsamaz.' buyurdu."

(Bakara 2/124)

اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُٓ اَسْلِمْۙ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٣١﴾

"Rabbi ona (İbrâhim'e), 'Bana teslim ol!' buyurmuş; o da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."

(Bakara 2/131)

اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ كَانَ اُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَن۪يفًاۜ وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَۙ ﴿١٢٠﴾ شَاكِرًا
لِاَنْعُمِه۪ۜ اِجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿١٢١﴾ وَاٰتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةًۜ
وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِح۪ينَۜ ﴿١٢٢﴾

"Kuşkusuz İbrâhim, bir tevhid önderi olarak Allah'a gönülden itaat eden iyilik rehberiydi, o Allah'a ortak koşanlardan değildi. Allah'ın nimetlerine şükrederdi; Allah onu seçkin kılmış, doğru yola yöneltmişti. Biz İbrâhim'e bu dünyada iyilik verdik; kuşkusuz o, âhirette de sâlih kullar arasında yer alacaktır. "

(Nahl 16/120-122)

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ اِنّ۪ٓي اَرٰى فِي الْمَنَامِ اَنّ۪ٓي اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰىۜ قَالَ يَٓا اَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُۘ سَتَجِدُن۪ٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾

"Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, 'Yavrucuğum!' dedi, 'Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm, düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?' Dedi ki: 'Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.'"

(Sâffât 37/102)

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰه۪يمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰع۪يلُۜ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّاۜ اِنَّكَ اَنْتَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿١٢٧﴾

"İbrâhim'in İsmâil'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltip şöyle dediklerini hatırlayınız: 'Ey Rabbimiz, yaptığımız bu işi bizden kabul buyur, kuşkusuz sen her sözü işiten ve her işi bilensin.'"

(Bakara 2/127)

اِنَّ هٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْاُولٰىۙ ﴿١٨﴾ صُحُفِ اِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى ﴿١٩﴾

"Bunlar önceki kitaplarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın kitaplarında vardır."

(A'lâ 87/18-19)

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُۚ

"İbrâhim'de ve ona uyanlarda sizin için güzel bir örneklik vardır."

(Mümtehine 60/4)

مَا كَانَ اِبْرٰهٖيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنٖيفًا مُسْلِمًاۜ
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿٦٧﴾

"İbrâhim ne Yahudi ne Hıristiyan idi; bilakis o,
tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, Müşriklerden de değildi."

(Âl-i İmrân 3/67)

وَمَنْ اَحْسَنُ دٖينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًاۜ
وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهٖيمَ خَلٖيلًا ﴿١٢٥﴾

"İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve tevhidin önderi
İbrâhim'in dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir!
Allah İbrâhim'i dost edinmiştir."

(Nisâ 4/125)

وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتٖينَ
مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمٖيقٍۙ ﴿٢٧﴾

"(Ey İbrâhim!) İnsanlara hac ibadetini duyur, gerek yaya olarak gerekse
yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar."

(Hac 22/27)

وَقَالَ اِنّٖي ذَاهِبٌ اِلٰى رَبّٖي سَيَهْدٖينِ ﴿٩٩﴾

"(İbrâhim), 'Ben Rabbime gidiyorum.' dedi, 'O bana yol gösterecektir.'"

(Sâffât 37/99)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hz. İbrâhim, Kur'ân'da adı geçen ve kıssası en çok anlatılan peygamberlerden biridir. İsmi 69 defa geçer ve toplam 186 yerde ona atıf yapılır. 14. sûre ismini ondan alır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim'den bahseden âyetler, hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde bulunmaktadır. Ancak Mekke döneminde inen sûrelerde Hz. İbrâhim'den çokça bahsedilmektedir. Bunun, Mekkelilerin Hz. İbrâhim'e büyük bir saygı duymalarıyla yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. İbrâhim'in mücadele ettiği toplumun inançları ile Mekke Müşriklerinin inançları birbirine benzer. Her iki toplum da şirke ve atalarından kalan inançlara sımsıkı bağlıydılar, bunları terk etmek istemiyorlardı.[1] Diğer yandan, Mekke ve çevresinde Hz. İbrâhim'den kalan ibadet, gelenek ve görenekler saygıyla karşılanıyordu. Müşrikler, başta hac olmak üzere inanç ve kültürlerinin Hz. İbrâhim'e dayandığını iddia ediyorlardı. Bu nedenle onun şirkle savaşan ve putları yıkan biri olarak âyetlerde anlatılması, Müşrikleri derinden etkilemiştir. İçine düştükleri çelişkili durumu ciddi bir şekilde sorgulamaya götürmüştür. Âyette Hz. İbrâhim'in tevhid inancını asıl sürdürenin ve ona en yakın olanın Allah'ın son elçisi ve ona inananlar olduğu anlatılmıştır.[2] Böylece o, atası Hz. İbrâhim gibi çektiği zorluklara katlanmış ve zaman zaman uğradığı işkencelere karşı onun yaşadıklarıyla teselli bulmuştur.

Hz. İbrâhim'in milâttan önce XXII-XX. yüzyıllarda yaşadığı düşünülmektedir.[3] Tarih kaynaklarına göre o, Nemrud isimli kral döneminde dünyaya gelmiş ve bu kral tarafından ateşe atılarak cezalandırılmak istenmiştir.[4] Tercih edilen bir görüşe göre Hz. İbrâhim'in asıl vatanı Urfa'dır. Orada doğmuş, putperestliğe karşı çıktığı için burada ateşe atılmıştır. Ardından Harran'a buradan da Filistin'e gitmiştir. Tevhidi yaymak için Ürdün ve Mısır bölgelerine de yolculuklar yaptığı

1 Enbiyâ 21/53; Bakara 2/170.
2 Âl-i İmrân 3/68.
3 Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *DİA*, XXI, 272-273.
4 Taberî, *Târîḫ*, I, 196-197.

belirtilmiştir. Hz. İbrâhim'in hayatındaki dönüm noktalarından biri de karısı Hâcer ve oğlu İsmâil'le beraber Mekke'ye gitmesidir.[5] Burada İsmâil'le birlikte Kâbe'nin yapımını gerçekleştirmiş,[6] sonra onları orada bırakarak ayrılmıştır. Hz. İbrâhim'in iki yüz yaşında vefat ettiği rivayet edilmektedir.[7]

İbrâhîm kelimesi, Arapçada "merhametli ve milletlerin ulu atası" mânalarında kullanılır.[8] Kur'ân-ı Kerîm'in anlattığına göre Hz. İbrâhim, hassas ruhlu ve kötülüklere karşı sabırlı bir insandı (*halîm*).[9] Allah'a çok dua eden, insanlara karşı şefkatli ve onların başına gelen musibetlere çok üzülen (*evvâh*)[10] ve işlerinde hep Cenâb-ı Hakk'a yönelen (*münîb*) biriydi.[11] Çünkü o, yanlış yoldan doğru yola, bâtıl dinlerden hak dine dönmüştü (*hanîf*).[12] Allah Teâlâ putlara tapınmaktan onu kurtarmış, doğru yola yönlendirmiş (*rüşd*)[13] ve ona vahiy (*suhuf*) göndermişti.[14] O, İslâm dininin bir peygamberiydi (*millet-i İbrâhîm*).[15] Hz. İsmâil, Hz. İshak, Hz. Ya'kūb ve Hz. Muhammed de onun soyundan gelen (*Âl-i İbrâhîm*) ve yolunu izleyen seçkin peygamberlerdi.[16] Hz. İbrâhim sabırlı, gayretli ve kararlı peygamberlerden biriydi (*ülü'l-'azm*).[17] Yüce Allah'ın emirlerine gönülden bağlı dosdoğru bir kişiliğe sahipti (*sıddîk*).[18] Ömrü boyunca O'nun verdiği göreve sımsıkı bağlı kaldı (*vefiyy*).[19] Allah Teâlâ'nın verdiği

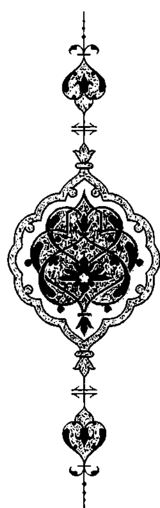
---

5 Harman, "İbrâhim", *DİA*, XXI, 272-273.
6 Bakara 2/127.
7 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Ṭabaḳāti'l-Kebîr*, I, 249.
8 Tâhâ 20/135: Mukātil b. Süleyman, III, 53.
9 Hûd 11/75; Halîl b. Ahmed, I, 351; Râgıb el-İsfahânî, s. 129.
10 Tevbe 9/114: Taberî, XII, 44; Hûd 11/75: Râzî, XII, 31.
11 Hûd 11/75: Kurtubî, XI, 172.
12 Bakara 2/135; Râgıb el-İsfahânî, s. 133.
13 Enbiyâ 21/51: Taberî, XI, 290.
14 A'lâ 87/19: Taberî, XXIV, 325.
15 Bakara 2/130: Mukātil b. Süleyman, I, 140; Taberî, II, 578.
16 Âl-i İmrân 3/33: Mukātil b. Süleyman, I, 271; Taberî, V, 328.
17 Ahkāf 46/35: Mukātil b. Süleyman, IV, 31; Râzî, XXVIII, 35.
18 Meryem 19/41: Mukātil b. Süleyman, II, 629; İbn Âşûr, XVI, 112.
19 Necm 53/37: Mukātil b. Süleyman, IV, 165; Taberî, XXII, 74-75.

nimetlere şükrederdi (*şâkir*).[20] İlâhî buyruklara itaatte son derece gayretli; güçlü, gerçeği ve uzağı görebilen biriydi (*uli'l-eydî ve'l-ebsâr*).[21] O, dinde kendisine uyulan bir önder (*imâm*);[22] tevhide, hayra ve iyiliğe çağıran bir liderdi (*ümme*).[23] Peygamberlik görevini eksiksiz yerine getirmek için vatanını terk ederek şehir şehir dolaştı (*muhâcir*).[24] Üstün nitelikleriyle Müminler için güzel bir örnekti (*üsve-i hasene*).[25] Bu özelliği, putlara kulluk edenlerin inançlarını ve yaptıklarını reddetmek için dile getirildi.[26] Allah Teâlâ Hz. İbrâhim'i dost edindi (*halîl*).[27] Bu ifade, Kur'ân'da sadece onunla ilgili geçti ve o "Allah'ın dostu" olarak meşhur oldu. O, pek çok kez, ağır imtihanlarla sınandı (*ibtilâ*).[28] Ama bütün bunlar karşısında tam bir teslimiyetle Rabbine bağlanıp teslim oldu (*müslim*).[29] Sonrakilerin kendisini güzel bir şekilde anmasını diledi, bu duasından dolayı da öldükten sonra hep hayırla ve övgüyle anıldı (*lisâne sıdkın*).[30] Çünkü Allah kendi ismini yüceltmek için gayret gösterenleri hep yüceltir.

20 Nahl 16/121.
21 Sâd 38/45: Taberî, XX, 114.
22 Bakara 2/124: Mukātil b. Süleyman, I, 136; Nesefî, I, 128.
23 Nahl 16/120.
24 Ankebût 29/26: Mukātil b. Süleyman, III, 379; Kurtubî, XVI, 355.
25 Mümtehine 60/4; Râgıb el-İsfahânî, s. 18.
26 Mümtehine 60/4.
27 Nisâ 4/125: Taberî, VII, 529.
28 Bakara 2/124; Sâffât 37/106.
29 Bakara 2/131.
30 Meryem 19/50; Şuarâ 26/84: Taberî, XVII, 594.

Hz. İbrâhim, yıldızlara ve putlara tapan bir toplumda yaşıyordu. İnsanlar din adına yanlış inançları ve uygulamaları körü körüne kabullenmişlerdi. Hz. İbrâhim bu inanç ve uygulamaları sorgulamaya girişti. Babası Âzer ve diğer insanların puta tapmaları onu rahatsız ediyor, hatta akla ve vicdana uymayan dinî törenlere karşı itirazını açıkça söylüyordu. Allah Teâlâ kendi yolunda çaba sarf edenlere desteğini verdiği gibi, gerçeği içtenlikle arayan Hz. İbrâhim'e de yardımını esirgemedi. Onun sezgisini ve derin görüşünü güçlendirdi. Halk, âlemlerin Rabbini unutup gök cisimlerinin geçici aydınlığına kapılmış ve bunları tanrı edinmişti. Ama Hz. İbrâhim bu konuda gönlünü ve aklını doyuran delillerin arayışı içindeydi. Bir gün akşam olmuş, her tarafı gece karanlığı kaplamıştı. Bir yıldız gözüne takıldı, "Rabbim bu olmalı." diye mırıldandı. Yıldız batınca "Batanları sevmem." dedi. Gözlemine devam etti; az sonra ay, yıldızlar arasından bütün parlaklığıyla ışıldadı. Bu sefer de onun için "Rabbim budur." dedi. Bir süre sonra o da gözden kaybolunca onun da tanrı olamayacağı ortaya çıkmıştı. Ertesi sabah güneş bütün görkemiyle dünyayı aydınlatıp ısıtınca bu kez, "Rabbim bu olmalı, zira bu çok daha büyük." dedi. Fakat o da batıp gözden kaybolunca Hz. İbrâhim, gerçeği toplumuna şöyle haykırdı: *"Ey kavmim! Ben, sizin Allah'a ortak koştuğunuz sahte tanrılardan uzağım. Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben asla O'na ortak koşanlardan değilim."*[1]

1 En'âm 6/76-79.

İBRÂHİM (as), KARARLI BİR TEVHİD ÖNDERİYDİ

إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًاۜ وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَۙ ﴿١٢٠﴾

"Kuşkusuz İbrâhim, bir tevhid önderi olarak Allah'a gönülden itaat eden iyilik rehberiydi, o Allah'a ortak koşanlardan değildi. "

(Nahl 16/120)

Hz. İbrâhim, soyundan birçok peygamber geldiği için "Peygamberlerin atası" olarak bilinir.[2] Allah'ın son elçisi Hz. Muhammed de onun oğlu Hz. İsmâil'in soyundandır. O, Yahudilerin, Hıristiyanların sahip çıktığı ortak bir değerdi.[3] Ancak Kur'ân'a göre gerçekten Hz. İbrâhim'in yolundan gidenler âhir zaman Peygamberi ve onun ümmetidir.[4] Müşrikler de onu, kendi ataları kabul ediyor, ona ayrı bir değer veriyorlardı. İslâm'a göre Hz. İbrâhim, sabırlı ve gayretli (*ülü'l-azm*) peygamberlerden biriydi.[5] Kur'ân onu şu ifadelerle anlatmıştır: *"Biz, gerçekten onu dünyada seçkin kıldık; şüphesiz ki o, âhirette de iyiler arasında yer alacaktır."*[6] *"... Kuşkusuz o özü sözü doğru bir peygamberdi."*[7] Allah Teâlâ ona, buyruklarını içeren sahifeler vermişti.[8] Hz. İbrâhim, Yüce Allah'ın eşsizliğini ifade eden tevhid inancını insanlığın gündemine güçlü bir şekilde yeniden getirmişti. O, halkına Yüce Allah'ı bütün nitelikleriyle tanıtmaya çalıştı. Buna göre Allah Teâlâ, yaratmakla kalmayan, aynı zamanda yarattıklarına rızık veren, insanların yanlışlarını ve günahlarını bağışlayan ve öldükten sonra onları yeniden diriltecek, tek ilâhtır. O, doğruyu gösterir ve onu kabul eden inananları destekler. Dualara karşılık, hastalara şifa verir. Ne yazık ki, Allah'a şirk koşanlar, Hz. İbrâhim'i dinlemediler ve atalarının yolundan şaşmayacaklarını söylediler. Onlar, putlara kulluğa devam ettiler ve insanı esarette bırakan bu inançta direttiler. Hz. İbrâhim ise onları Allah'a ve O'na kulluğun özgürlüğüne davet etti. Doğruya varmanın körü körüne taklitle değil, aksine bilgi ve bilinçle olabileceğini belirtti.[9] Bu

---

2 Ankebût 29/27.
3 Âl-i İmrân 3/67.
4 Âl-i İmrân 3/68.
5 Ahkāf 46/35: İbn Kesîr, XIII, 56.
6 Bakara 2/130: Kurtubî, II, 406.
7 Meryem 19/41.
8 A'lâ 87/18-19.
9 Enbiyâ 21/53-57; Şuarâ 26/69-104.

yönüyle peygamberler arasında onun özel bir yeri vardır. Ayrıca o, Kâbe'yi inşa etmiş ve hac ibadetini insanlara öğretmiştir.[10]

Hz. İbrâhim, tıpkı Allah'ın son elçisi Hz. Muhammed (sas) gibi putperest bir toplumda yaşıyordu ve bu durumdan çok rahatsızdı. Çeşitli şekillerde bu rahatsızlığını ortaya koyuyor ve böylesine anlamsız bir inanca saplanmış olanları uyarma gereğini duyuyordu. Kendisine peygamberlik verildiğinde de uyarmaya en yakınlarından başladı. Asırlar sonra, Hz. Peygamber'e de bu emredilecekti.[11] Bir evlâdın babasına öğüt vermesi pek olağan bir şey değildi. Ancak Hz. İbrâhim, ilâhî bilgi ile donatılmış ve ağır bir sorumluluğun altına girmişti. Dolayısıyla en yakınında bulunan babası Âzer'in inkârını görmezden gelemezdi. Pek çok kez onunla konuştu. Bir defasında ona *"'Putları tanrılar mı sayıyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum.'* demişti."[12] Başka bir defasında ise aralarında şöyle bir konuşma geçmişti: *"… Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy ki seni doğru yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, Rahmân (olan Allah)'ın buyruğuna uymamıştır. Babacığım! Allah'ın azabına uğramandan ve böylece şeytanın yandaşı olmandan korkuyorum. (Babası:) 'Ey İbrâhim! Sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım, şimdi uzun bir süre gözüme görünme!' dedi. İbrâhim şöyle dedi: 'Esen kal! Rabbimden senin için bağışlama dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır. Sizden de Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve Rabbime yakarıyorum. Umudum odur ki Rabbime niyazımdan eli boş dönmeyeceğim.'"*[13]

Görüldüğü gibi Hz. İbrâhim, babasının ısrarlı inkârına karşın nezaketle, şefkat ve merhametle onu ikna etmeye çalıştı. Hatta onun bağışlanması için Rabbine yalvardı. Ancak şirkte, isyanda direnen birisi için af talebinde bulunması doğru değildi.[14] Hz. İbrâhim'in babasıyla arasında geçen bu olayın benzerleri yüzlerce yıl sonra Hz. Muhammed'le amcaları ve şirkin önderleriyle de yaşanmıştı. Hz. İbrâhim'in Nemrud'la ve müşrik kavmiyle yaptığı mücadeledeki örnekliği hiç kuşkusuz Hz. Muhammed'e yol göstermiş ve onun direncine direnç katmıştı.

10 Bakara 2/127-128; Hac 22/27-30.
11 Şuarâ 26/214.
12 En'âm 6/74.
13 Meryem 19/41-48.
14 Tevbe 9/113-114.

Hz. İbrâhim inandığı değerleri savunmada gözü pek birisiydi. Allah Teâlâ'ya karşı işlenen şirk zulmünü reddetti. Nitekim onun, putlara tapınmanın anlamsızlığına dair giriştiği aklını kullanmaya dayalı hikmetli eylemi âyetlerde şöyle anlatılır: *"Biz daha önce İbrâhim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik. Biz onu biliyorduk. O, babasına ve kavmine, 'Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?' diye sormuştu. Onlar da 'Atalarımızı bunlara tapar bulduk.' diye cevap vermişlerdi. İbrâhim, 'Doğrusu siz de atalarınız da açık bir sapkınlık içindesiniz.' dedi. Onlar da, 'Bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun?' diye sordular. İbrâhim şöyle cevap verdi: 'Hayır, sizin Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir, onları O yaratmıştır, ben de buna şahitlik edenlerdenim.' Sonra (içinden şöyle geçirdi): 'Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!' (Onlar gidince) İbrâhim putları paramparça etti, belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı. (Dönüp durumu gören) putperestler, 'Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir.' dediler. Bazıları, 'İbrâhim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik.' deyince, 'O hâlde, onu hemen insanların önüne getirin, belki birileri şahitlik eder.' dediler. İbrâhim getirilince, 'Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın?' diye sordular. İbrâhim, 'Hayır!' dedi, 'Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!' Sonra dönüp birbirine, 'Asıl Hak'tan ayrılanlar sizlersiniz!' dediler. Biraz sonra yine dönüş yaptılar. 'Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun.' dediler. İbrâhim, 'Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyen tanrılara mı tapıyorsunuz? Size de Allah'ı bırakıp taptığınız şeylere de yazıklar olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?' dedi. Putperestler, 'Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!' dediler. Biz de, 'Ey ateş!' dedik, 'İbrâhim için serin ve zararsız ol!' Ona bir tuzak kurmak istediler, fakat biz onları daha çok zarar eden taraf yaptık. Onu da Lût'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık."*[15] Hz. İbrâhim'le kavmi arasında geçen bu diyaloğa bakıldığında, onun davetini çok büyük bir kararlılıkla ve cesaretle yaptığı görülmektedir.[16] Onun karşısında körü körüne şirke batmış bir halk ve gücün kibrine kapılmış zorba bir kral vardı. Ama Hz. İbrâhim, bütün bunlara karşı doğru inancı, tam bir yiğitlikle ortaya koymuştu. Çünkü onun Rabbine olan bağlılığı ve güveni her şeyin üzerindeydi.[17]

Diğer taraftan Hz. Peygamber (sas) döneminde olduğu gibi o dönemde de atalardan gelen, inanç ve törelere bağlı, düşüncesi donuk bir halk vardı. İşte bundan dolayı Hz. İbrâhim, karşısındaki insanların düşünmelerini sağlayacak yöntemlere

---

15 Enbiyâ 21/51-71; Sâffât 38/85-99.
16 Ahzâb 33/39; Yûnus 10/71; Hûd 11/54-55.
17 Bakara 2/260; En'âm 6/75-79.

başvurmuştu. Gerçekten o, derin bir kavrayış, doğru bilgi, gerçeği görme ve isabetli hüküm verme yeteneği ile donatılmıştı.[18] Nitekim onun Nemrud'la yaptığı tartışma ve puthaneye girip büyük put hariç diğerlerini parçalaması bunun örneklerindendir. Böylece yaptığı çağrı, toplumda büyük yankı uyandırdı. Bu hareketiyle o, muhataplarını akıllarını kullanmaya davet etmişti. Böylece aklını kullanan ve mantıklı her insanın ulaşacağı sonucu bütün çıplaklığı ile onlara göstermişti. Yani tanrı olarak taptıkları putların kendilerini bile koruyamadıklarını anlamalarını sağlamayı hedeflemişti.

Hz. İbrâhim'in karşı çıktığı şirk inancı, bir yönüyle insanların çıkar kaynağıydı. Bundan dolayı İbrâhim onlara, *"Sizler sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz."*[19] demişti. Görülüyor ki toplum, şirk dini etrafında ve bu dine yüklenen yanlış amaçlar doğrultusunda birleşmişti. Haksız çıkarlarını kaybetmek istemiyor, zulümlerini meşrulaştırmak için bu sahte dini kullanıyorlardı. Dolayısıyla Hz. İbrâhim putperestliğe karşı çıkarken, aynı zamanda zulme dayalı toplumsal yapıya da itiraz etmiş oluyordu.

Hz. İbrâhim, Allah Teâlâ'nın bütün sıfatlarıyla gerçek tanrılığa (*ulûhiyet*) lâyık tek varlık olduğunu her düzeyde insana anlatmıştır. Meselâ o, sevgili "babacığı"-nın yanlış bir inanç uğruna cehennem azabıyla karşılaşmasına razı olmamış, bunun için onu uyarmıştı.[20] Allah'ın bu sâlih kulu, tevhid inancını sadece halka değil, aynı zamanda yönetimi elinde bulunduran Kral Nemrud'a da anlatmaya çalışmıştı. Aralarındaki tartışmada Hz. İbrâhim'in hikmetli bir dil kullandığını ve anlatmak istediklerini, her insanın bildiği ve ilgilendiği hayat, ölüm ve tabiat olayları üzerinden anlattığını görüyoruz. Âyette bu tartışma şöyle anlatılır: *"Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak Rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir.' deyince o, 'Ben de hayat veren ve öldürenim.' dedi. İbrâhim öyle ise 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir.' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah inkârda direnenleri doğru yola erdirmez."*[21]

Nemrud, büyük bir kibirle insanların inancını belirleme hakkına sahip olduğuna inanıyordu. *"Rabbim hayat veren ve öldürendir."* diyen İbrâhim'e *"Ben de hayat veren ve öldürenim."* diye karşılık vermişti. Bu cevabıyla o, sözü saptırmak istemişti, hayatta olan bir insanı sağ bırakmayı ya da onu öldürmeyi kastetmişti. Bir kral

18 Enbiyâ 21/51; En'âm 6/83: Râzî, XIII, 65.

19 Ankebût 29/25.

20 Meryem 19/42-45.

21 Bakara 2/258: Taberî, IV, 572; İbn Atıyye, II, 34.

olarak halkı üzerinde böyle bir gücü de vardı. Nemrud'un konuyu çarpıttığını gören İbrâhim (as), onun gücünü aşan bir cevap verdi: *"Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir."* Bu teklif karşısında Nemrud doğal olarak şaşkına dönecek ve verecek bir cevap bulamayacaktı.[22]

Hz. İbrâhim, gerçeğe ulaşmada her dönemde geçerli olan doğru bilginin yolunu göstermiş, insanların evreni gözlemlemelerini istemiştir. Onun halkı gök cisimlerine de tapıyordu. Hz. İbrâhim ise bunlar üzerinden Allah'ın varlığını onlara ispatlıyordu. İnsanların taptığı bir yıldızın, ay ve güneşin tanrı olamayacağını ortaya koyuyordu. Gelip geçici varlıkların ilâh olamayacağını ve kulluğa lâyık olmadıklarını gösteriyordu. Aksine kulluk, bütün bu gökleri ve yeri yaratan Yüce Allah'ın hakkıydı.[23]

İBRÂHİM (as) KULLUK SINAVINI KAZANMIŞTI

وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ قَالَ اِنّ۪ي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَاماً قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّت۪ي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِم۪ينَ ﴿١٢٤﴾

"Vaktiyle Rabbi İbrâhim'i bazı sözlerle sınayıp da İbrâhim onları eksiksiz yerine getirince, 'Ben seni insanlara önder yapacağım.' buyurmuştu. İbrâhim, 'Soyumdan da!' deyince Rabbi, 'Vaadim zalimleri kapsamaz.' buyurdu."

(Bakara 2/124)

Hz. İbrâhim, her şeyi yaratan, her şeyi gören ve bilen, doğru yolu gösteren, canlıları rızıklandıran ezelî ve ebedî olanın, Yüce Allah'tan başkası olmadığı gerçeğini çok iyi kavramış biriydi. Çünkü yaratılmış bütün varlıklar, sadece O'nun varlığını ve birliğini kabule çağırmaktaydı. Nitekim o, bu duyarlılığını Allah Teâlâ'ya olan yakarışında şu şekilde dile getirmişti: *"O (Rabbim), beni yaratan ve bana doğru*

22 Bakara 2/258.
23 En'âm 6/75-79.

yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir. Hastalandığım zaman bana şifa verendir. Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır. Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur. Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle! Beni, nimetlerle dolu cennete girenlerden eyle! Babamı da bağışla, kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu. İnsanların diriltileceği gün beni mahcup etme! O gün ne mal ne de çocuklar fayda verecektir, ama Allah'a (günahlardan) arınmış bir kalple gelenler başkadır!"[24]

Hz. İbrâhim, Allah Teâlâ'nın dünyada seçkin kıldığı, âhirette de makamı yüce olacak iyi kullarından biriydi.[25] Hiç şüphesiz ki o, böyle eşsiz bir ödülü, Allah yolunda zorluklara karşı sabır, azim ve cihadla kazanmıştır. Cenâb-ı Hak, onu değişik olaylarla sınamış, ama o bu sınavların hepsinde başarılı olmuştur.[26] Onun hayatındaki en önemli gerçek, Yüce Allah'ın buyruklarına olan tavizsiz teslimiyetidir. Kur'ân kıssalarında peygamberler farklı yönleriyle öne çıkarlar. Hz. İbrâhim de şu âyette geçtiği gibi "teslimiyet" özelliği ile dikkat çeker: *"Rabbi ona, 'Bana teslim ol!' diye buyurmuş; o da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."*[27] Gerçekten Hz. İbrâhim, çok zor bir sınavdan geçerek Rabbine teslimiyetini göstermiştir. Şöyle ki o, rüyasında oğlunu kurban ettiğini görmüş ve bunu, oğlunun da onayını alarak, hiç duraksamadan gerçekleştirmeye karar vermişti. Sonunda her ikisi de ödüllendirilecekti. Konu âyetlerde şu şekilde anlatılır: *"Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, 'Yavrucuğum!' dedi, 'Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm, düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?' Dedi ki: 'Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.' Her ikisi de (ilâhî buyruğa) teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca, 'Ey İbrâhim!' diye ona seslendik; 'Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun.' İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz. Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Biz, (oğlunun canına) karşılık olarak ona iri bir kurbanlık verdik. Sonradan gelenler arasında ona güzel bir ad bıraktık. 'İbrâhim'e selâm olsun!' Evet, iyileri işte böyle ödüllendiririz."*[28]

Hz. İbrâhim misafirperverliğin ve cömertliğin de örneğidir. Onun bu üstün ahlâkî özellikleri, Kur'ân'da Lût'un kavmini cezalandırmak üzere insan görünümünde Hz. İbrâhim'e gelen meleklere yaklaşımıyla anlatılır. Hz. İbrâhim, tanımadığı bu

---

24 Şuarâ 26/78-87.
25 Bakara 2/130.
26 Bakara 2/124: Taberî, II, 498.
27 Bakara 2/131.
28 Sâffât 37/102-110.

insanlara cömertçe ikramlar hazırlar.[29] Melekler yaşlı olan Hz. İbrâhim'e, oğlu İshak'ın doğacağı müjdesini vereceklerdir:[30] *"(Melekler): 'Selâm sana.' dediler, '(Hz. İbrâhim de) size de selâm.' dedi. Hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. Ellerini ona uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine korku düştü. Onlar: 'Korkma, biz Lût kavmine gönderildik.' dediler. İbrâhim'in ayakta durmakta olan eşi güldü. Bunun üzerine ona İshak'ın ve ondan sonra da Ya'kūb'un olacağı müjdesini verdik. İbrâhim'in eşi: 'Vay başıma gelene! Ben nasıl doğuracağım, oysaki ben yaşlı bir kadınım, benim bu kocam da yaşlı bir erkektir. Bu çok garip bir şeydir.' dedi. Melekler: 'Allah'ın emrine mi şaşıyorsun. Ey bu evin halkı, Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Kuşkusuz övülmeye ve yüceltilmeye lâyık olan yalnız O'dur.'"*[31] Meleklerin verdiği bu müjde karşısında Hz. İbrâhim şaşkınlığını şöyle dile getirmiştir: *"Bana müjde mi veriyorsunuz! Ben yaşlı birisi iken, beni ne ile müjdeliyorsunuz?"* Bunun üzerine melekler de *"Sana gerçek bir müjde veriyoruz, ümidini kesenlerden olma."* demişlerdir.[32]

İbrâhim (as), Allah'a imanı, tevekkül ve teslimiyeti çok yüksek düzeyde bir peygamberdi. Buna rağmen imanını geliştirmek ve bilgisini kesinleştirmek istemişti. O, bu tavrıyla da büyük bir örneklik sergilemişti. Bir keresinde o, yeniden dirilmenin nasıl olacağını sorgulamıştı. Hayvanların başka hayvanları parçalayıp yediğini gözlemlemiş ve Yüce Allah'ın vahşi hayvanların karnında yok olan bu hayvanları nasıl dirilteceğini de gözleriyle görmek istemişti. Yüce Allah da bunu şu âyette anlatıldığı şekilde ona göstermişti:[33] *"İbrâhim 'Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!' deyince, Rabbi 'Yoksa inanmıyor musun?' demişti. O 'Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye.' cevabını verdi. Rabbi 'Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir.' buyurdu."*[34] Bir yoruma göre Hz. İbrâhim bu soruyu, bildiği bir şeyi daha yakından görerek inceleyip anlamak için sormuştu. Allah Teâlâ da onu, bilgi ve inanç düzeyinden *(ilme'l-yakîn)* gözlemle doğrulanan ve daha kesin olan bilgi düzeyine (*ayne'l-yakîn*), oradan da en sağlam bilgi düzeyi olan ve iç tecrübe ile ulaşılan *hakka'l-yakîn*e kavuşturmuştur.[35]

---

29 Zâriyât 51/25-26.
30 Sâffât 37/101, 112-113.
31 Hûd 11/69-73; ayrıca bk. Hicr 15/51-53; Zâriyât 51/26-30.
32 Hicr 15/54-55.
33 Bakara 2/260: Taberî, IV, 624.
34 Bakara 2/260.
35 Bakara 2/260: Râzî, VII, 40; Bursevî, I, 415.

İBRÂHİM (as) KÂBE'Yİ İNŞA ETMİŞ, İNSANLARI HACCA ÇAĞIRMIŞTI

وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْت۪ينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَم۪يقٍۙ ﴿٢٧﴾

"(Ey İbrâhim!) İnsanlara hac ibadetini duyur, gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar."

(Hac 22/27)

Hz. İbrâhim dendiğinde ilk akla gelen yerlerden biri Mekke ve orada bulunan Kâbe'dir. Onun yaşadığı dönemde şirkin bu çevrede yaygın olduğu anlaşılmaktadır.[36] Eşi Hâcer ve oğlu İsmâil'le birlikte Mekke'ye gelişi, onun hayatında olduğu gibi tevhid tarihinde de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kur'ân'ın anlatımında Hz. İbrâhim, hem Mekke için hem de burada yaşayacak olan ailesi, çocukları ve soyundan gelenler için içten yakararak dua etmiştir. Onun bu konudaki yakarışlarına Kur'ân şöyle yer verir: *"Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut! Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan,* çok *merhamet edensin. Ey Rabbimiz! Ben neslimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara yönelt ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Yaşlılığıma rağmen bana İsmâil'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duaları kabul edendir. Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz, duamı kabul et! Rabbimiz! Hesabın verileceği günde beni, anamı, babamı ve Müminleri bağışla!"*[37] Hz. İbrâhim duasında Mekke'nin güvenli olmasından, çocuklarının şirke düşmemesinden ve yerleştikleri vadinin verimsiz topraklarından bahsetmektedir. Kur'ân burada, Hz. İbrâhim'in şahsında, onun soyundan geldiklerini kabul eden Mekkeli Müşriklere mesajlar vermektedir. Böylece Allah'ın bu kutlu

36 İbrâhîm 14/35-36.
37 İbrâhîm 14/35-41.

elçisinin, asırlar öncesinde şirkten sakınmak, namaz kılmak gibi kendi soyu için temennide bulunduğu şeylere bağlı kalmalarını onlardan istemektedir.

Hz. İbrâhim için, soyundan kendisinden sonra geleceklerin sadece Allah'a kulluk etmesi ve O'nun buyruklarına itaat etmesi son derece önemliydi. Hz. İbrâhim ve torunu Hz. Ya'kûb'un bu konudaki hassasiyetlerini Kur'ân bize şöyle nakleder: *"İbrâhim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Ya'kūb da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti, öyleyse yalnız O'na teslim olmuş Müminler olarak can verin!' (dediler)."*[38] Aynı şekilde Hz. İbrâhim, oğlu ve Arapların atası Hz. İsmâil'le birlikte Kâbe'nin sütunlarını yükseltirken de bunun için Yüce Allah'a dua etmişti. O, bir taraftan yeryüzünün ilk mâbedi ve hidayet kaynağı olan kutlu Beytullah'ın inşaatında ter döküyordu.[39] Diğer taraftan da şöyle niyazda bulunuyordu: *"Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen her şeyi işitensin, her şeyi bilensin. Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri çok kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin. Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları (günahlardan) arındıracak bir elçi çıkar Rabbimiz! Çünkü yalnız sensin mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi."*[40] Allah Teâlâ, baba-oğul bu iki peygambere ibadet amacıyla buraya gelenler için Beytullah'ı temiz tutmalarını da emretmiştir.[41] Bu kutsal yerin onarımı, temizlenmesi ve hacılara yapılacak hizmetler, orayı putlarla doldurmuş olsalar da, daha sonra müşrik Araplarca bile değerli sayılmıştır.[42]

İslâm dininin emrettiği hac ve kurban ibadeti, Hz. İbrâhim'in hayatında çok önemli yeri olan simgelerle doludur. Çünkü o, oğlu İsmâil ile birlikte Kâbe'nin tamirini tamamladıktan sonra Allah'ın emriyle insanları hacca davet etmiştir. Bu konu da yine Kur'ân'da şöyle dile getirilmektedir: *"İbrâhim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: 'Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut. İnsanlara hac ibadetini duyur, gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar. Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı*

38 Bakara 2/132; İbrâhîm 14/40.
39 Bakara 2/127.
40 Bakara 2/127-128.
41 Bakara 2/125.
42 Tevbe 9/19.

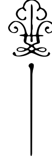
içindeki yoksulları doyurun. Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler.'"[43]

Görüldüğü üzere Hz. İbrâhim'i, tevhidi, namazı, Kâbe'yi, kıbleyi ve haccı birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. O, Allah'ın lütfuyla Hicaz bölgesi ve çevresinde tevhid güneşini parlatmış, tek tanrı inancını yerleştirmişti. Kâbe'yi inşa etmiş ve insanları hacca çağırmıştı.[44] Böylece Hz. İbrâhim, hac ibadeti sayesinde çağlar boyunca Müslümanlar arasında birlik ruhunun sürmesine öncülük etti. Kur'ân'ın Hz. İbrâhim'le ilgili anlatımında namaz ibadetinin de öne çıktığı görülmektedir.[45] Allah Teâlâ'nın bu sevgili kulu, Rabbinden her daim kendisi ve soyu için namazı en güzel şekilde eda etmeyi istemiştir. Bu sayede o günden bugüne Müslümanlar onu hep hayırla anarlar. Namazlarında da onu ve ailesini Hz. Peygamberle beraber zikreder, onun için rahmet ve bereket dilerler. Hac ve umre ibadetlerinde, Kâbe'nin yanı başında bulunan Hz. İbrâhim'in makamı *(makām-ı İbrâhim*) çevresinde ilâhî bir buyruk olarak iki rekât namaz kılarlar.[46] Hiç şüphesiz ki Hz. İbrâhim'in en büyük arzusu, hesap gününde günahlardan arınmış olarak Yüce Allah'ın huzuruna varmak ve mahcup olmamaktı. Ancak o, sadece kendisi için değil, annesi, babası ve bütün Müminlerin bağışlanması için dua etmiştir. *"Rabbimiz! Hesabın verileceği günde beni, anamı, babamı ve Müminleri bağışla!"*[47] diye Yüce Allah'a yalvarmıştır. Babası kendisine düşmanlık etmesine rağmen, bağışlanması için bu şekilde duaya devam etmiştir. Çünkü o, çok yumuşak huylu ve ince ruhlu biri insandı. Fakat babasının bir Allah düşmanı olduğu ve artık inanmayacağı kesinleşince, onun için af dilemekten vazgeçmiştir.[48]

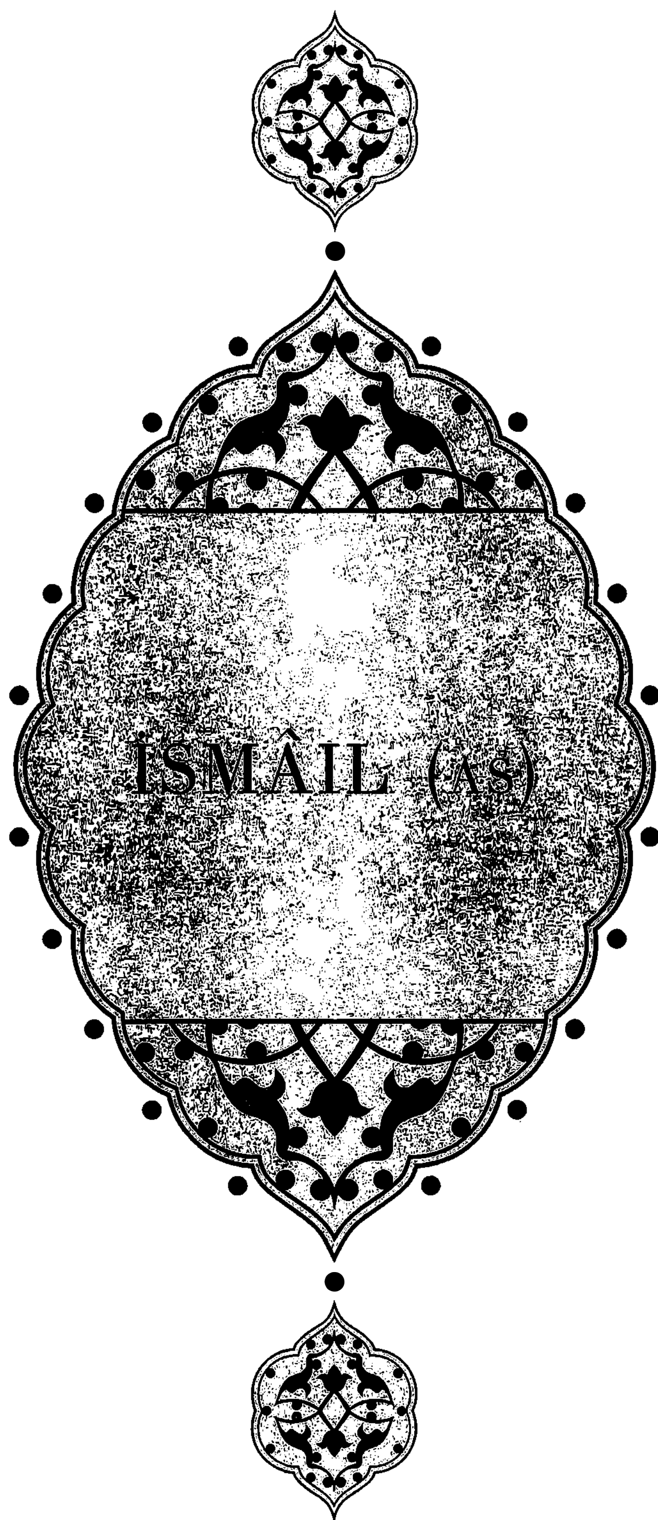
Kur'ân'ın önder olarak tanımladığı Allah'ın kutlu elçisi Hz. İbrâhim, çok yönlü özellikleriyle Müminlere örnek olmuştur. Davette akıl ve hikmetle hareket etmek, ahlâkta; merhamet, cömertlik ve cesarette öncü olmak onun belirgin nitelikleridir. Kur'ân'ın anlatımında onun öne çıkan bir diğer özelliği, dinî inancın gerçekliği ve doğruluğu üzerinde düşünme (*tefekkür*) çabasıdır. Aslında insanlar her an şahit oldukları yaratılış mucizesi ve tabiat olayları hakkında yine Allah Teâlâ'nın kendilerine bağışladığı görünür görünmez nimetler üzerinde düşünmeyi akıllarına pek getirmezler. Ancak Hz. İbrâhim, hayatında düşünce ile eylemi birleştiren bir peygamber

43 Hac 22/26-29.
44 Bakara 2/127; Hac 22/27.
45 İbrâhîm 14/40.
46 Bakara 2/125.
47 İbrâhîm 14/41.
48 Tevbe 9/114.

olmuştur. Onun tabiat olaylarından hareketle Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili akıl yürütmeleri ve diriliş hakkındaki kesin bilgi arayışı dikkat çekicidir.[49] Fakat Yüce Allah'ın bu seçkin kulu, sadece düşüncede derinleşme çabasıyla da yetinmemiştir. Buradan aldığı ilhamla sağlam bir imana erişmiş,[50] tevhid ve adâlete dayalı toplumsal bir hayatın kurulması için çaba sarf edenlerin önderi ve örneği olmuştur.

49 Bakara 2/260.
50 En'âm 6/75.

İSMÂİL (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمٰعِيلَ اِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولاً نَبِيًّا
﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ اَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾

"Bu kitapta İsmâil'i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı, elçi-peygamberdi. Halkına namazı ve zekâtı emrederdi ve Rabbinin rızâsına ermişti."

(Meryem 19/54-55)

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهٖيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعٖيلُۜ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّاۜ اِنَّكَ اَنْتَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿١٢٧﴾

"İbrâhim İsmâil'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu: 'Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen her şeyi işitensin, her şeyi bilensin.'"

(Bakara 2/127)

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَٓا اُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَۖ وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَاۚ اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحٖيمُ ﴿١٢٨﴾

"Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin."

(Bakara 2/128)

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًاۜ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ مُصَلًّىۜ وَعَهِدْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْعَاكِفٖينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

"O zaman biz Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de 'Tavaf edecekler için, ibadete kapanacaklar, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun.' diye tâlimat verdik."

(Bakara 2/125)

رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾

"(İbrâhim) 'Ey Rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir evlât ver!' Bunun üzerine ona akıllı ve edepli bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik."

(Sâffât 37/100-101)

رَبَّنَا اِنِّي اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِۙ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوٖي اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾

"Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükretsinler."

(İbrâhîm 14/37)

وَاِسْمٰعٖيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطاًۜ وَكُلاًّ فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمٖينَۙ ﴿٨٦﴾

"İsmâil, Elyesa, Yûnus ve Lût'u da (hidâyete erdirdik). Hepsini diğer insanlara üstün kıldık."

(En'âm 6/86)

وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِدْرٖيسَ وَذَا الْكِفْلِۜ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرٖينَۚ ﴿٨٥﴾ وَاَدْخَلْنَاهُمْ فٖي رَحْمَتِنَاۜ اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿٨٦﴾

"İsmâil'i, İdrîs'i ve Zülkifl'i de yâd et. Hepsi de sabreden kimselerdendi. Onları rahmetimize kabul ettik. Onlar hakikaten iyi kimselerdi."

(Enbiyâ 21/85-86)

اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰىۜ قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُۜ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾

"Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunların Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: 'Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?' Allah katından gelmiş olup kendinde bulunan bir tanıklığı (bilgiyi insanlardan) gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."

(Bakara 2/140)

اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُۙ اِذْ قَالَ لِبَنٖيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدٖيۜ قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَٓائِكَ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهًا وَاحِدًاۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

"Yoksa Ya'kūb son nefesini verirken siz orada mıydınız? O sırada Ya'kūb oğullarına, 'Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?' demiş; onlar da 'Senin, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın ilâhı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz; biz sadece O'na teslim olduk.' demişlerdi."

(Bakara 2/133)

قَالُوا لَا تَوْجَلْ اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلٖيمٍ ﴿٥٣﴾

"'Korkma!' dediler; 'Biz sana bilgili bir çocuk müjdeliyoruz.'"

(Hicr 15/53)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hz. İsmâil, Hz. İbrâhim'in oğlu Hz. İshak'ın kardeşidir. İsmi Kur'ân'da 12 yerde zikredilir.[1] Üç yerde zamirle,[2] dört yerde de Hz. İbrâhim'in oğlu ve nesli[3] olarak geçer. Mekke döneminde inen Meryem, En'âm, Enbiyâ ve Sâd sûrelerindeki Hz. İsmâil'le ilgili âyetlerde daha çok, onun peygamberlik özellikleri dile getirilir.[4] Sâffât sûresinde ise Hz. İsmâil'in babası Hz. İbrâhim tarafından kurban ediliş kıssası ile onların Allah'ın buyruklarına duraksamadan teslim olmanın istisnaî bir örneği sunulur.[5] Medine döneminde inen âyetlerde ise Hz. İsmâil'in kıssası, babası Hz. İbrâhim ile Kâbe'yi yalnızca Allah'a ibadet etmek için inşa etmeleri bağlamında anlatılmıştır. Hz. İsmâil'in[6] *Kâbe* ile ilişkisi dikkat çekicidir. Çok küçükken babası onu Kâbe'nin yanına yerleştirmiştir.[7] Hz. İsmâil babası ile beraber Kâbe'yi inşa eder ve bu kutsal evi temiz tutmakla görevlendirilir.[8] Kâbe böylece insanların ziyaret edeceği bir *hac* yeri olur.[9] Kâbe'nin yapımından sonra babası, onu annesi Hâcer'le birlikte oraya yerleştirmiştir.[10] Hz. İsmâil'in diğer peygamberler gibi Allah'tan vahiy alan bir *nebî* ve *resûl* olduğu ifade edilir.[11] Kur'ân'da bu kıssa, Hz. Peygamber'in getirdiği tevhid dininin kökenlerinin Hz. İbrâhim'e dayandığını ifade etmektedir. Bu mesaj, hem Hz. İbrâhim ve İsmâil'i ataları olarak bilen Araplara hem de orada yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlara yönelik önemli bir mesajdır.[12]

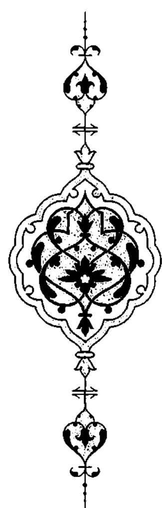
---

1 Bakara 2/125, 127, 133, 136, 140; Âl-i İmrân 3/84; Nisâ 4/163; En'âm 6/86; İbrâhîm 14/39; Meryem 19/54; Enbiyâ 21/85; Sâd 38/48.
2 Meryem 19/55; Sâffât 37/103; Enbiyâ 21/86.
3 Hicr 15/53; Sâffât 37/100, 102; İbrâhîm 14/37.
4 Meryem 19/54-55; En'âm 6/86; Enbiyâ 21/85-86; Sâd 38/48.
5 Sâffât 37/100-105.
6 İbrâhîm 14/39.
7 İbrâhîm 14/37.
8 Bakara 2/125, 127.
9 Hac 22/27-29.
10 İbrâhîm 14/37.
11 Bakara 2/133, 136; Âl-i İmrân 3/84; Nisâ 4/163; En'âm 6/86; Meryem 19/54-55; Enbiyâ 21/85; Sâd 38/48; İbrâhîm 14/39.
12 Bakara 2/124-140.

Hz. İsmâil'in, Yüce Allah'ın rızasını kazanmış (*merdiyy*), iyi, bilgili (*alîm*), Allah'a bağlı, ihsan sahibi, sabırlı, yumuşak huylu (*halîm*), sözünde duran (*sâdık*), tek tanrı (*tevhîd*) inancını benimsemiş, halkına namaz ve zekâtı emreden sâlih bir kul ve peygamber olduğuna dikkat çekilir.[13] Kur'ân, Hz. İsmâil'in *Yahudi* veya *Hıristiyan* olduğuna dair iddiaları reddeder.[14]

13 Bakara 2/133; Hicr 15/53; Meryem 19/54-55; Enbiyâ 21/85-86; Sâffât 37/101-103, 105; Sâd 38/48.
14 Bakara 2/140.

Kıblenin Hz. Süleyman'ın inşa ettiği Kudüs'teki Beytülmakdis'ten, Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil'in inşa ettiği Kâbe'ye çevrilmesi hadisesi aslında Medine'de bulunan Yahudilere bir mesajdı. Allah Resûlü ashâbıyla birlikte Medine'ye hicret ettiğinde burada birçok Yahudi yaşıyordu. Şehirde siyasî birliği sağlamak için Medine toplumunu oluşturan Yahudiler ve diğer gruplar ile anlaşma yapıldı. Ayrıca Resûlullah'ın Kudüs'e yönelerek namaz kılıyor olması, Yahudileri mutlu etmişti.[1] Ancak İslâm'ın gelişip güç kazanması üzerine Yahudiler düşmanca tavırlar içine girdiler. Müşrik ve Münafıklarla gizli iş birliklerine giriştiler. Bu aşamada, İslâm'ın kıblesi Allah'ın emriyle Kudüs'ten Mekke'deki Kâbe'ye çevrildi. Böylece, Ehl-i kitap'a İslâm'ın aslında Yahudiliği ve Hıristiyanlığı aşan, Arapların da ataları Hz. İbrâhim ve İsmâil'e dayalı köklü bir tarihi olduğu mesajı veriliyordu. Böylece Kâbe, bütün bu toplulukların ortak değeri olmalıydı. Kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi kararına Yahudiler tutuculuk göstererek karşı çıktılar.[2] Tevhidi getiren ve Kâbe'yi bunun bir simgesi olarak bina eden Hz. İbrâhim'i saygın kabul ettiğini iddia edenler burada samimiyet sınavı veriyordu. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm, kıble değişikliğinin tevhide samimiyetle bağlı Müminlerin diğerlerinden ayrılmasını sağladığına dikkat çekmiştir.

---

1 Bakara 2/142: Taberî, II,620 vd.; Buhârî, "Îmân", 30.

2 Bakara 2/142-146.

İSMÂİL (as) HZ. İBRÂHİM'İN KABUL EDİLMİŞ DUASIYDI

رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾

"(İbrâhim) 'Ey Rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir evlât ver!' Bunun üzerine ona akıllı ve edepli bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik."
(Sâffât 37/100-101)

Hz. İbrâhim çok ileri yaşlarında çocuk sahibi olunca şöyle demişti: *"Yaşlılığıma rağmen bana İsmâil'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun. Şüphesiz Rabbim duaları kabul edendir."*[3] İslâm geleneğinde yaygın kanaate göre müjdelenen bu akıllı ve edepli çocuk (*halîm*) Hz. İsmâil'dir.[4] Hz. İbrâhim'in eşi Hâcer'i ve oğlunu Mekke'ye yerleştirmesiyle birlikte burada yeni bir hayat başlamıştır. İbrâhim'in (as), *"Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim."*[5] demesi, bunu açık şekilde göstermektedir. İsmâil ve Hâcer'i Allah'a emanet eden Hz. İbrâhim Rabbine şöyle yalvarmıştır: *"Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin evinin (Kâbe) yanında, tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki, Rabbim namaz kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki, şükretsinler."*[6] Böylece Hz. İbrâhim Filistin'e doğru yola çıkar. Ancak, İsmâil'in annesi Hâcer, "Ey İbrâhim! Bizi bu ıssız ve hiçbir şey bulunmayan vadide bırakıp nereye gidiyorsun?" diyerek onun peşine düşer. Hâcer bu soruyu defalarca tekrarlar, fakat Hz. İbrâhim ona dönüp bakmaz. Sonunda Hâcer, "Sana bunu Allah mı emretti?" diye sorar. Hz. İbrâhim'in, "Evet, Allah emretti." demesi üzerine Hâcer, "Madem öyle, Allah bizi yalnız bırakmayacaktır." der ve geri döner.[7] Rivayetlere göre, yiyecek ve içecekleri tükenince Hâcer, susuzluktan ağlayan çocuğu için telâşlanır ve su bulmak umuduyla sağa sola koşmaya başlar. Önce Safa tepesine çıkar, oradan Merve tepesine koşar. Bu gidiş gelişler birkaç defa tekrar eder. Nihayet oğlu İsmâil'in yanına döndüğünde aradığını bulmuştur. Hz. İsmâil'in ayaklarının dibinde, "Zemzem" olarak bilinen

3 İbrâhîm 14/39.
4 Sâffât 37/101-102: İbn Kesîr, XII, 48 vd.
5 İbrâhîm 14/37.
6 İbrâhîm 14/37.
7 Bakara 2/127: İbn Kesîr, II, 77.

bir su akmaya başlamıştır. Hâcer vâlidemiz suyun etrafını çevirir, suyu gölet hâline getirir ve avuçlayıp kabına doldurur.[8]

Sâffât sûresinde yer alan âyetlerden[9] anlaşıldığına göre Hz. İbrâhim oğlu ile büyük bir sınavdan geçmiştir. Hz. İbrâhim'in bu oğlunun İsmâil olduğu İslâm geleneğinde çoğunlukla kabul edilen bir inanç olsa da onun İshak olduğunu ifade eden görüşler de mevcuttur. Meselâ müfessir Taberî (ö. 310/923) bu görüştedir.[10] Özellikle İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi daha sonraki müfessirler, Hz. İbrâhim'in kurban ettiği oğlunun İsmâil olduğu yönünde görüş belirtirler.[11] Allah'a ve onun buyruklarına koşulsuz teslim olmayı anlatan bu kıssa şöyle özetlenebilir: Hz. İbrâhim, gördüğü rüya üzerine, kendisiyle birlikte iş-güç tutacak bir yaşa gelen oğlunu kurban etmek istediğini ona haber verir ve ona şöyle der:[12] *"Yavrucuğum! Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm, düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?"*[13] Tevhidin önderi, rüyanın verdiği bu ilâhî mesajı oğluna haber vererek bir bakıma onun bunu nasıl karşılayacağını görmek ister. Oğulun babasına cevabı açıktır: *"Babacığım! Sana buyrulanı yap. İnşaallah beni sabredenlerden biri olarak göreceksin."* der.[14] Oğul ilâhî buyruğa tam bir teslimiyet içindedir. Rivayete göre, Hz. İbrâhim, rüyasında aldığı ilâhî buyruğu gerçekleştirmek üzere oğlunun elinden tutar ve onu Mina'ya götürür. Onu yüzüstü yere yatırır. Baba ve oğul bu tutumlarıyla, Yüce Allah'ın önlerine koyduğu bu büyük teslimiyet sınavını kazanmışlardır. Yüce Allah da Cebrâil vasıtasıyla bir koç göndererek Hz. İbrâhim'den oğlunun yerine bu koçu kurban etmesini ister.[15] Bu sahne Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Her ikisi de (ilâhî buyruğa) teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca, 'Ey İbrâhim! Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun.' diye ona seslendik. İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz."*[16] şeklinde ifade edilir.

İsmâil'in delikanlı olduğu yıllara gelindiğinde, bu defa Hz. İbrâhim, Rabbinden aldığı emir uyarınca oğlu ile birlikte Kâbe'yi, Allah'ın tayin ettiği yerde inşa etmeye başlar.[17] Rivayete göre İsmâil taşları taşır, Hz. İbrâhim de onları üst üste koyarak binayı yapar. Nihayet Kâbe'nin duvarları yükselmeye başlayınca İsmâil, babası için bir taş getirir. Hz. İbrâhim bu taşın üzerine çıkarak duvarları yükseltmeye çalışır.

8 Bakara 2/127: İbn Kesîr, II, 78.
9 Sâffât 37/101-108.
10 Sâffât 37/101: Taberî, XIX, 578.
11 Sâffât 37/101: İbn Kesîr, XII, 48; *Kur'an Yolu*, IV, 546.
12 Sâffât 37/102: İbn Kesîr, XII, 37 vd.
13 Sâffât 37/102.
14 Sâffât 37/102.
15 Sâffât 37/102: Taberî, XIX, 580-582.
16 Sâffât 37/103-105.
17 Bakara 2/127.

Bir taraf yükselince taşı diğer tarafa götürür ve oradaki duvarı yükseltir. Kur'ân'ın, *"Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin."* âyetinde geçen "makam" ile kastedilen bu taştır ve Hz. İbrâhim'in ayak izleri, günümüzde mevcut taşın üzerindedir.[18] Baba-oğul, Kâbe'yi bina ederken kalpleri ürpererek Allah'a şöyle yalvarırlar: *"Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin… Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek ve onları arındıracak bir elçi çıkar Rabbimiz!"*[19]

HZ. İSMÂİL, TESLİMİYETİN ÖNCÜSÜYDÜ

اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُۙ اِذْ قَالَ لِبَن۪يهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْد۪يۜ قَالُوا نَعْبُدُ
اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَٓائِكَ اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهاً وَاحِداًۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

"Yoksa Ya'kūb son nefesini verirken siz orada mıydınız? O sırada Ya'kūb oğullarına, 'Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?' demiş; onlar da 'Senin, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın ilâhı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz, biz sadece O'na teslim olduk.' demişlerdi."

(Bakara 2/133)

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm'ın Allah'ın bütün peygamberlere vahyettiği tevhid dini olduğunu belirtmek üzere, Hz. İbrâhim'i ve onun çocukları İsmâil ve İshak'ı ve hatta torunu Ya'kūb'u bir referans noktası olarak göstermiştir. Bununla Kur'ân, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan da önceki bir tarihe işaret ederek İslâm'ın, İbrâhim'in dini olduğunu ifade etmiştir. Medine ortamında Yahudiler ve Hıristiyanlar, kendi dinlerinin doğru olduğunu iddia ediyor, Hz. Muhammed (sas) ve ashâbına, "Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız." diyorlardı. Ayrıca her iki grup da Hz. İbrâhim'in kendi dininden olduğunu iddia ediyordu. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de onların Hz. İbrâhim'in kendilerinden olduğunu iddia etmelerini aklî bir çelişki sayar ve onlara şöyle cevap verir: *"Ey Kitap ehli! İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız? Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi. Hiç düşünmüyor musunuz?", "İbrâhim ne*

18 Bakara 2/125: Taberî, II, 527; İbn Atıyye, I, 344; İbn Kesîr, II, 63-64; Kurtubî, II, 375; Âlûsî, I, 379.
19 Bakara 2/127, 129.

Yahudi ne Hıristiyan idi, bilakis o tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, Müşriklerden de değildi."[20] Bu âyetler Yahudi ve Hıristiyanların Hz. İbrâhim ve çocuklarının dinleri hakkındaki görüşlerinin, boş ve temelsiz bir tartışma olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Kur'ân-ı Kerîm, yine bu bağlamda Yahudilere şöyle bir soru sormuştur: *"Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunların Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: 'Siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı?' Allah katından gelmiş olup kendinde bulunan bir tanıklığı (bilgiyi insanlardan) gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."*[21]

İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen bir rivayete göre, Yahudilerden Kâ'b b. el-Eşref, Mâlik b. es-Sayf, Vehb b. Yahûzâ ve Ebû Yâsir b. Ahtab Müslümanlarla karşılaştıklarında şöyle diyorlardı: "Bizim peygamberimiz Mûsâ en üstün peygamberdir. Kitabımız Tevrat en üstün kitaptır. Dinimiz de dinlerin en üstünüdür." Böylece Hz. Îsâ'yı, İncil'i, Kur'ân'ı ve Hz. Muhammed'i inkâr ediyorlardı. Hatta bir rivayete göre, tek gözü gören bir Yahudi olan Abdullah b. Sûriyâ, Resûlullah'ın (as) yanına gelerek, "Ey Muhammed! Bizim dinimizin dışında hidayet yoktur. Bize tâbi ol ki doğru yolu bulasın." demişti. Hıristiyanlar da benzer şeyler söylemişlerdi.[22] Bunun üzerine inen âyette Allah şöyle buyurdu: *"Onlar, 'Yahudi veya Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız.' dediler. Sen de şöyle de: 'Hayır! Biz Allah'ı tek tanrı kabul eden İbrâhim'in (hanîf) dinine uyarız. O Müşriklerden değildi.' Deyin ki: 'Biz Allah'a ve bize indirilene; keza İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayrım yapmayız. Biz O'na teslim olmuşuzdur.'"*[23]

İSMÂİL (as) SÂLİH ve SADIK BİR KULDU

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمٰعِيلَ اِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥٤﴾

"Bu kitapta İsmâil'i de okuyup an.
O gerçekten sözüne sadıktı; elçi-peygamberdi."

(Meryem 19/54)

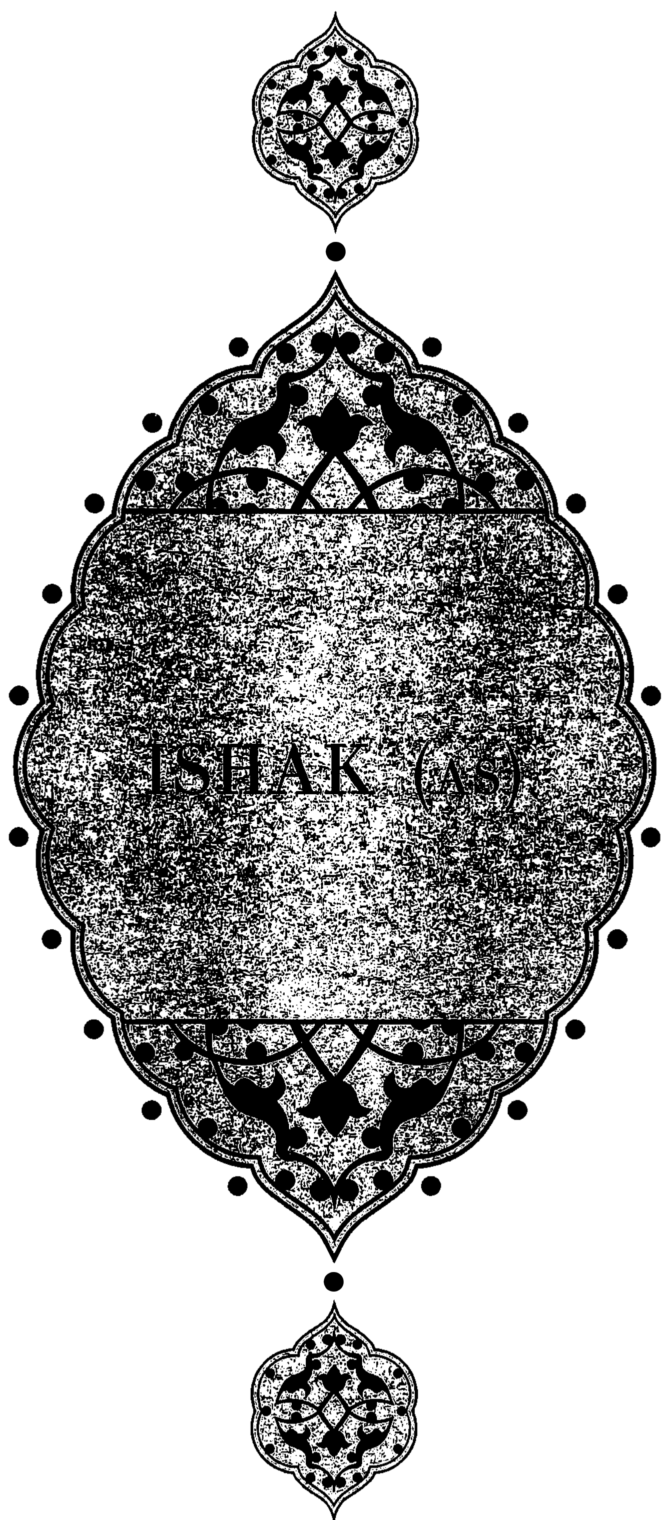

20 Âl-i İmrân 3/65, 67.
21 Bakara 2/140.
22 Bakara 2/135: Taberî, II, 589-590; Âlûsî, I, 393.
23 Bakara 2/135-136.

Kur'ân-ı Kerîm Hz. İsmâil'den söz ederken, onun güzel özelliklerini sıralar ve şöyle der: *"Bu kitapta İsmâil'i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı, elçi-peygamberdi. Halkına namazı ve zekâtı emrederdi ve Rabbinin rızâsına ermişti."*[24] Sayılan özelliklerden ilki onun sözüne bağlı olmasıdır.[25] Hz. İsmâil'deki en büyük sadakat örneği, babasının kendisini kurban etme teklifine sabırla rıza göstermesidir. Gerçekten bundan daha büyük bir sadakat göstergesi olamaz.[26] O halkına önder ve örnek olarak *"Ailesine namazı ve zekâtı emrederdi."*, sâlih amel konusunda oldukça duyarlıydı.[27] Nitekim Kur'ân da inananlardan, iyi ve güzel amellere hem kendilerinin devam etmelerini hem de aileleri ve yakınlarından başlamak üzere diğer insanlara bunları teşvik etmelerini ister: *"Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol."*,[28] *"Yakın akrabanı da uyar."*[29], *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."*[30] Hz. İsmâil'in sözlerinin ve yaptıklarının birbirine uygun olması, onu Yüce Allah'ın razı olduğu kullardan kılmıştır.[31] Ayrıca Hz. İsmâil'in bir insan olarak[32] başkalarına üstün kılındığı[33] ve Allah yolunda zorluklara göğüs gerdiği anlatılır. İşte bütün bu üstün nitelikleri sebebiyle o, Allah'ın lütuf ve rahmetiyle kuşatılan hayırlı ve sâlih kullarından birisi olmuştur.[34]

Hz. İsmâil, Allah'ın gönderdiği tevhid dinini yaşayan ve onu anlatan güzel bir örnektir. Allah'ın dininin nasıl tebliğ edileceğini, O'na nasıl itaat edileceğini, dua ve ibadetin nasıl yapılacağını, Allah yolunda fedakârlığı, samimiyet ve ihlâsın ne anlama geldiğini onun davranışlarından öğreniyoruz. Hz. İbrâhim ve ailesi, Mekke'de tevhid inancının ilk tohumunu ekmiş ve o topraklarda Allah'a ibadetin ilk evi olan Kâbe'nin yapımını gerçekleştirmişlerdir. Müşrikler ise Kâbe'nin yapılış amacını ihlâl etmişlerdi. İşte Hz. Muhammed (sas) gerçek din olan tevhid dinini ve Kâbe'nin yapılış amacını tekrar hatırlatmış ve insanları bu dine çağırmıştır. Kur'ân bu tarihî gerçeği hatırlatarak bu dinin Hıristiyanlık'tan da Yahudilik'ten de daha köklü ve eski olduğunu bildirmiştir. Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil'den bu yana inananların her yıl gerçekleştirdikleri büyük hac ibadeti ile İslâm'ın, geçmişten geleceğe uzanan en sağlam ve sahih hidayet yolu olduğu ilân edilmektedir.

24 Meryem 19/54-55.
25 Meryem 19/54: Taberî, XV, 561.
26 Meryem 19/54: Kurtubî, XIII, 463; Alûsî, XVI, 104.
27 Meryem 19/54: Razî, XXI, 233; Ebüssuûd Efendi, III, 589.
28 Tâhâ 20/132.
29 Şuarâ 26/214.
30 Tahrîm 66/6.
31 Meryem 19/55: Âlûsî, XVI, 105.
32 Sâd 38/48.
33 En'âm 6/86.
34 Enbiyâ 21/85, 86.

İSHAK (as)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۙ وَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ
وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾

“Nihayet (İbrâhim) onlardan ve Allah’ın dışında taptıklarından uzaklaşınca, biz ona İshak ve Ya‘kūb’u bahşettik, her birini peygamber yaptık.”

(Meryem 19/49)

وَلَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهٖيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًاۜ قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ جَٓاءَ بِعِجْلٍ حَنٖيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَآٰ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خٖيفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْ اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمِ لُوطٍۜ ﴿٧٠﴾ وَامْرَاَتُهُ قَٓائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَۙ وَمِنْ وَرَٓاءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾

"Elçilerimiz İbrâhim'e müjdeyi getirip selâm vermişlerdi. O da 'Selâm!' dedi, çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi. Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. 'Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik.' dediler. Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı, İshak'ın ardından da (torunu) Ya'kūb'u müjdeledik."

(Hûd 11/69-71)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى وَهَبَ لٖى عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبّٖى لَسَمٖيعُ الدُّعَٓاءِ ﴿٣٩﴾

"(İbrâhim), yaşlılığıma rağmen bana İsmâil'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duaları kabul edendir."

(İbrâhîm 14/39)

وَبَشَّرْنَاهُ بِاِسْحٰقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١١٢﴾ وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰٓى اِسْحٰقَۜ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهٖ مُبٖينٌ ﴿١١٣﴾

"İyi insanlardan (seçilmiş) bir peygamber olarak ona (İbrâhim'e) İshak'ı müjdeledik. Ona ve İshak'a bereketler indirdik. Onların soyu içinde iyisi bulunduğu gibi açıkça kendine kötülük edeni de olacaktı."

(Sâffât 37/112-113)

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فٖي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ
وَاٰتَيْنَاهُ اَجْرَهُ فِي الدُّنْيَاۚ وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿٢٧﴾

"Ona (İbrâhim'e) İshak'ı ve Ya'kūb'u armağan ettik. Onun soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Ayrıca ona dünyada mükâfatını da verdik. Şüphesiz o, âhirette de hayırlı ve faziletli kullar arasındadır."

(Ankebût 29/27)

وَاذْكُرْ عِبَادَنَٓا اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ اُو۬لِي الْاَيْدٖي وَالْاَبْصَارِ ﴿٤٥﴾
اِنَّٓا اَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِۚ ﴿٤٦﴾ وَاِنَّهُمْ عِنْدَنَا
لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ ﴿٤٧﴾

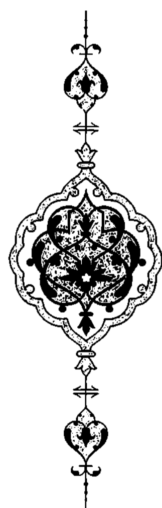
"(Ey Peygamber!) İradesi güçlü, gerçeği gören kullarımız İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'u da an. Âhiret yurdunu hatırda tutmadaki samimiyetleri sayesinde onları günahlardan arındırdık. Doğrusu onlar bizim katımızda gerçekten seçkin kılınmış, hayırlı kimseler arasındadırlar."

(Sâd 38/45-47)

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى وَعٖيسٰى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْۖ لَا نُفَرِّقُ
بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾

"(Ey Peygamber!) De ki: 'Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ, Îsâ ve bütün peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onlar arasında ayrım yapmayız ve biz O'na teslim olmuşuzdur.'"

(Âl-i İmrân 3/84)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hz. İshak Kur'ân'da ismiyle 17 defa anılmaktadır. Altı yerde Hz. İbrâhim'e müjdelenmesinden,[1] bir yerde ise Sâre'ye müjdelenmesinden söz edilmektedir.[2] Hz. İshak, Hz. İbrâhim ve eşi Sâre'nin oğullarıdır. Hz. İbrâhim'in câriyesi Hâcer'den de Arapların atası İsmâil olmuştur. Kur'ân'da Hz. İshak'tan, babası Hz. İbrâhim dolayısıyla söz edilmektedir. Kıssa, ayrıntılı olarak Hûd sûresi 69-71. âyetlerde ele alınmaktadır. Aynı kıssaya Hicr sûresi 51-60. ve Zâriyât sûresi 24-30. âyetlerde de yer verilmektedir. Kıssanın özü şöyledir: Hz. İbrâhim ve Sâre ilerlemiş yaşlarına rağmen çocuk sahibi olamamışlardır. Bunun üzerine Hz. İbrâhim, Yüce Allah'tan sâlih bir kul olması duasıyla bir çocuk ister.[3] Lût halkının cezalandırılması için gönderilen melekler, Hz. İbrâhim'e misafir olduklarında ona ve Sâre'ye ileride bilgili bir kul olacak Hz. İshak'ın da müjdesini verirler.[4]

Hz. İshak, doğmadan önce babası Hz. İbrâhim'e nebî ve sâlih kullardan biri olarak müjdelenmiştir.[5] O, iradesi güçlü, gerçeği ve doğruyu gören, ileri görüşlü, basiretli, Allah katında seçilmiş hayırlı kişilerdendir.[6] Hz. İshak, kendisine bereketler verilmiş ve neslinden peygamberlerin geleceği bildirilmiş mübarek, kutlu bir peygamberdir.[7] Allah, ona övgüyle anılmayı nasip etmiştir.[8] O, kendisine vahiy gönderilen,[9] ilim sahibi bir kuldur.[10] Onun diğer peygamberlerle birlikte anıldığı âyetlerde nübüvvet, vahiy ve iman konuları ele alınmaktadır. Bu âyetlerde peygamberlerin insanları tevhide çağırdıkları belirtilmektedir.

---

1 En'âm 6/84; Sâffât 37/112; Bakara 2/133, 136, 140; Âl-i İmrân 3/84; Nisâ 4/163; Yûsuf 12/6, 38; Sâd 38/45; Sâffât 37/113.
2 Hûd 11/71.
3 Sâffât 37/100-101.
4 Zâriyât 51/24-30.
5 Sâffât 37/112.
6 Sâd 38/45-47.
7 Sâffât 37/113.
8 Meryem 19/50.
9 Nisâ 4/163.
10 Zâriyât 51/28.

Hz. İshak kıssasına dair âyetler Mekke döneminin sonlarında inmiştir. Bu yıllarda Müşriklerin Peygamber Efendimize ve Müslümanlara yaşattıkları eziyetler çekilmez bir hâl almıştı. İşte bu kıssa ile Allah Resûlü gibi tevhid inancını yerleştirmek için mücadele eden bir peygambere verilen, mutluluk ve sevince sebep olan nimet ve güzellikler anlatılmıştır. Dolayısıyla kıssa, Hz. Peygamber ve Müslümanlar için yaşanan zorluklar karşısında bir teselli ve moral kaynağı olmuştur.[11]

11 Sâffât 37/112-113: İbn Âşûr, XXIII, 163.

İSHAK (as), ANNE BABASINA VERİLMİŞ BİR MÜJDEYDİ

وَلَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهٖيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًاۜ قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ جَٓاءَ بِعِجْلٍ
حَنٖيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَآٰ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خٖيفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْ
اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمِ لُوطٍۜ ﴿٧٠﴾ وَامْرَاَتُهُ قَٓائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَۙ وَمِنْ وَرَٓاءِ
اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾

"Elçilerimiz İbrâhim'e müjdeyi getirip selâm vermişlerdi. O da 'Selâm!' dedi, çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi. Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. 'Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik.' dediler. Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı, İshak'ın ardından da (torunu) Ya'kūb'u müjdeledik."

(Hûd 11/69-71)

Hz. İshak, Hz. İbrâhim'e ve Sâre'ye artık çocuk sahibi olmaktan ümitlerini kestikleri yaşlılık dönemlerinde verilmiş bir müjdedir. Hz. İbrâhim, Sâre ile olan evliliğinden çocuk sahibi olamamıştır. Her ikisinin de yaşları ilerlemiş, bu sırada Hz. İbrâhim kavminin arasından ayrılıp mübarek kılınmış topraklara hicret etmiştir.

Akrabalarını ve sevdiklerini geride bırakan Hz. İbrâhim ve Sâre'nin sıkıntılarına böylece yalnızlık da eklenmiştir.[1]

Hz. İshak'ın müjdelenmesini anlatan âyetler, Hz. Lût ve halkının anlatıldığı bir bağlam içerisinde yer almaktadır. Kıssaya göre insan görünümünde gelen melekler selâm vererek Hz. İbrâhim'e konuk olurlar. Hz. İbrâhim, hemen misafirlerinin önüne kızarmış bir buzağıyı getirir. Ne var ki misafirler ellerini yemeğe uzatmazlar. Bu defa Hz. İbrâhim misafirlere, nazikçe *"Buyurmaz mısınız?"* diye sorar.[2] Misafirlerin yemediğini görünce içini bir korku kaplar.[3] Misafirler Hz. İbrâhim'e *"Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik."* derler ve ona İshak'ın doğacağını müjdelerler.[4] Hicr ve Zâriyât sûrelerindeki anlatımda ise meleklerin *"Korkma! Biz sana bilgili bir çocuk müjdeliyoruz."* dedikleri ifade edilmiştir.[5]

Kur'ân'da Hz. İbrâhim ve Sâre'nin İshak'la müjdelenmesi sonrasında yaşananlar canlı bir üslupla anlatılmıştır. Hz. İbrâhim misafirleriyle ilgilenirken Sâre ayakta dır ve konuşulanları dinlemektedir. Duydukları sebebiyle Sâre rahatlayıp gülmüş, Allah da ona İshak'ı, İshak'ın ardından da (torunu) Ya'kūb'u müjdelemiştir. Tefsirlerde onun bir örtünün veya duvarın arkasından misafirleri dinlediği aktarılmıştır.[6] Anlaşılan Sâre de Hz. İbrâhim gibi tanımadıkları bu misafirlerin gelişinden endişelidir. Melekler *"Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik."* dediklerinde buna Sâre de sevinmiştir.[7] Bir anda hem İshak hem de torunu Ya'kūb'la müjdelenen Sâre şaşkınlığını gizleyememiş ve şöyle demiştir: *"Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu hâlde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey!"*[8] Sâre duydukları karşısında sevince boğulmuştur. Bu yaşında nasıl çocuk sahibi olacağına dair şaşkınlığı had safhadadır. Âyette, onun şaşkınlığını çığlık atarak ve elini yüzüne vurarak gösterdiği ifade edilmiştir.[9] Çünkü Sâre, hem kısırdır hem de yaşı ilerlemiş, doğurganlık evresini çoktan geçmiştir.[10] Rivayete göre, bu olay karşısında utandığı ve odasına çekildiği belirtilir.[11] Sâre'nin yaşadığı şaşkınlığın aynısını Hz. İbrâhim de yaşamış ve bunu şu sözlerle dile getirmiştir: *"Üzerime yaşlılık çökmüş olmasına*

---

1 Sâffât 37/99-100: İbn Âşûr, XXIII, 148.
2 Zâriyât 51/27.
3 Hûd 11/70; Zâriyât 51/28.
4 Hûd 11/70.
5 Hicr 15/53; Zâriyât 51/28.
6 Hûd 11/71: Taberî, XII, 473.
7 Hûd 11/71: Râzî, XVIII, 27.
8 Hûd 11/72.
9 Zâriyât 51/29.
10 Zâriyât 51/29: Ebû Hayyân, VIII, 138.
11 Zâriyât 51/29: Âlûsî, XXVII, 13.

rağmen bana böyle bir müjde getiriyorsunuz öyle mi? Peki (çocuğum olamayacağına göre) bana neyi müjdelemiş oluyorsunuz?"[12] O, şaşırmış, ama aynı zamanda çok sevinmiştir. Kulaklarına inanamamış, müjdeyi tekrar duymak istemiştir.[13] Melekler ona, *"Biz sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma!"* diye karşılık vermişlerdir.[14] Benzer şekilde Sâre'nin heyecanını da şöyle yatıştırmışlardır: *"Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir ey hane halkı! Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir."*[15] Yüce Allah, Hz. İbrâhim'e sadece bir çocuk değil, hayırlı, faziletli ve sâlih bir peygamber bahşeder.[16] Hz. İshak, ümitlerin iyice azaldığı bir anda mucizevi bir şekilde açılan ilâhî rahmet kapısını temsil eder. Nitekim Hz. İbrâhim bu müjdeye şükrünü ve minnettarlığını şöyle dile getirmiştir: *"Yaşlılığıma rağmen bana İsmâil'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duaları çok kabul edendir."*[17]

Kur'ân'da Hz. İbrâhim'e, yaptığı dua sonrasında müjdelenen çocuğun ismi zikredilmemektedir. Müfessirler Hz. İbrâhim'in bu oğlunun Hz. İshak ve Hz. İsmâil olduğu konusunda farklı görüşler aktarmaktadırlar. Taberî (ö. 310/922), her iki görüşte olanları ayrı ayrı aktarmakla birlikte bu oğulun Hz. İshak olduğu görüşünü benimser.[18] İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise bu oğulun Hz. İsmâil olduğunu söyler ve bu görüşünü, onun Hz. İbrâhim'in ilk oğlu olduğu bilgisinden hareketle, tarihi sıralamayı dikkate alan bir bakışla desteklemek ister. Hz. İsmâil, Hz. İshak'tan büyüktür. Aktarılanlara göre, Hz. İsmâil doğduğunda Hz. İbrâhim 86 yaşında, Hz. İshak doğduğunda ise 99 yaşındadır. Yüce Allah, Hz. İbrâhim'den o zaman ilk ve tek olan oğlunu kurban etmesini istemiştir. Bu, Ehl-i kitap'ın kendi kitaplarında da bulunan bir bilgidir. Ancak onlar, ataları Hz. İshak'ı öne çıkarmak için kitaplarında bir tahrif yaparak, metinde olmadığı hâlde İshak ismini eklemişlerdir. İbn Kesîr, söz konusu oğulun Hz. İshak olduğunu söyleyen bazı sahâbiler de bulunduğunu ancak bunların Ehl-i kitap'tan gelen bu bilgiyi sorgulamadan aktarmış olabileceklerini belirtir.[19]

---

12 Hicr 15/54.
13 Hicr 15/54: Râzî, XIX, 201.
14 Hicr 15/55.
15 Hûd 11/73.
16 Sâffât 37/112.
17 İbrâhîm 14/39.
18 Sâffât 37/101-103: Taberî, XIX, 587-600.
19 Sâffât 37/101-103: İbn Kesîr, XII, 37, 39.

İSHAK (as), ERDEMLERLE DONATILMIŞ BİR PEYGAMBERDİ

وَاذْكُرْ عِبَادَنَٓا اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ اُو۬لِي الْاَيْد۪ي وَالْاَبْصَارِ ﴿٤٥﴾ اِنَّٓا اَخْلَصْنَاهُمْ
بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِۚ ﴿٤٦﴾ وَاِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ ﴿٤٧﴾

"(Ey Peygamber!) İradesi güçlü, gerçeği gören kullarımız İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'u da an. Âhiret yurdunu hatırda tutmadaki samimiyetleri sayesinde onları günahlardan arındırdık. Doğrusu onlar bizim katımızda gerçekten seçkin kılınmış, hayırlı kimseler arasındadırlar."

(Sâd 38/45-47)

Kavmi ile arasında din bağı kalmayan Hz. İbrâhim, sonunda yaşadığı yeri de terk etmiştir. Allah'ın emirlerine sadakat ile bağlanmış, teslimiyet göstermiştir. Dini uğruna hicreti tercih ettiğinde Allah, ona İshak'ı ve torunu Ya'kūb'u armağan etmiştir. Sonunda her birini de peygamber yapmıştır.[20] Hz. İshak, sıradan bir müjde ve sıradan bir çocuk değildir. O, vahiy ve peygamberlik verilmiş doğru yola iletilmiş biridir.[21] Yüce Allah, onu hayırlı ve faziletli birisi kılmıştır.[22] Daha doğmadan önce onun erdemli ve sâlih bir peygamber olacağını babası Hz. İbrâhim'e şöyle bildirmiştir: *"İyi insanlardan (seçilmiş) bir peygamber olarak ona İshak'ı da müjdeledik."*[23] Hz. İshak'ın hem peygamber hem de seçilmiş biri olarak nitelendirilmesi,[24] onun üstünlüğünü ve şerefini göstermektedir.[25]

Yüce Allah, Hz. İbrâhim'e ve Hz. İshak'a peygamber evlâtlar vererek onları yüceltmiş ve bereketlendirmiştir:[26] Nitekim âyette bu durum Hz. İbrâhim'in şahsında şöyle anlatılır: *"Ona İshak'ı ve (torunu) Ya'kūb'u bağışladık, soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Ona bu dünyada mükâfatını verdik; o, âhirette de*

20 Meryem 19/49.
21 En'âm 6/84.
22 Sâd 38/45-47.
23 Sâffât 37/112.
24 Sâd 38/47; Enbiyâ 21/72.
25 Sâffât 37/112: Ebüssuûd Efendi, IV, 547.
26 Sâffât 37/113.

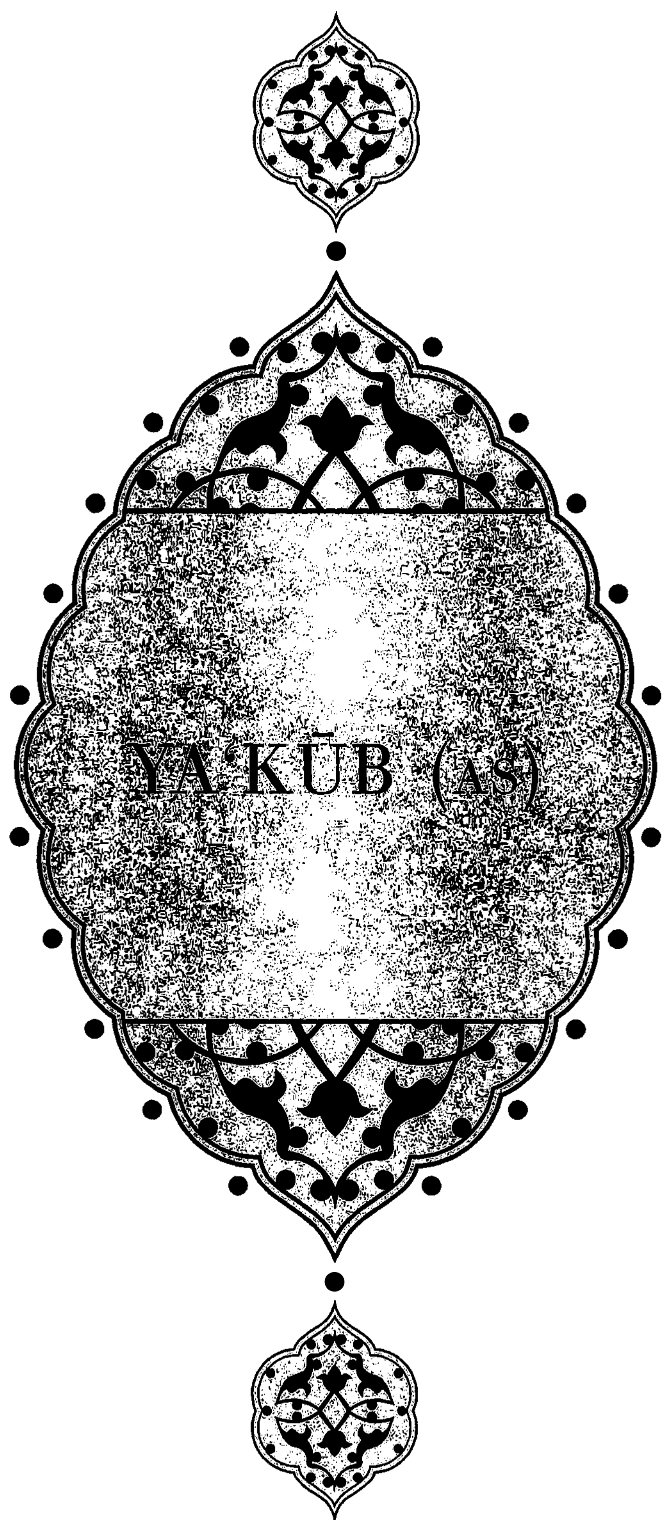
iyiler arasında yer alacaktır."[27] İsrâiloğullarına gönderilen peygamberler Hz. İshak'ın soyundan gelmiştir. Allah, onu rahmeti ile kuşatmıştır. O, sürekli âhiret bilinciyle yaşayan bir kuldur. Bu sayede, Allah onu kötülüklerden ve günahlardan korumuştur.[28] Hak ettiği şekilde onun övgü ile anılmasını sağlamıştır.[29] Ancak Hz. İshak'ın soyundan iyi ve hayırlı olanlar olacağı gibi günah ve isyanlara dalıp kendisine zulmedenlerin de bulunacağı bildirilmiştir.[30] Çünkü sadece Hz. İshak'ın neslinden gelmek, onun faziletine ve üstün niteliklerine sahip olmak anlamına gelmemektedir.[31] Kur'ân, Hz. İshak'ın şahsında yaptığı bu tespitlerle aslında Yahudilere bir mesaj vermiş, onları hak ve hakikate çağırmıştır. Çünkü onların büyük bir kısmı yüceliği ve fazileti sadece bir soy sop meselesi hâline getirmişler, Yüce Allah'ın gönderdiği son, evrensel dini kabul etmemişlerdi.

Üstünlüğün soy bağında değil, iman birlikteliğinde olduğu konusu Medine'de Hz. İbrâhim ve soyundan söz eden âyetlerde özellikle işlenmiştir. Taberî bu âyetlerin, onun soyundan gelmelerinden hareketle Hz. İbrâhim'in kendi dinlerinden olduğunu iddia eden Yahudi ve Hıristiyanları reddetmek için indiğini belirtir. Onlardan beklenen bir soy tutuculuğu değil, ortak koşmadan Allah'a teslim olmuş Müslümanların yolunu izlemeleridir.[32] Çünkü gerçekten mümin olanlar, *"Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayrım yapmayız, biz O'na teslim olmuşuzdur."*[33] derler. Bundan dolayı Yahudiler ve Hıristiyanlar Hz. İshak'ın da duyurduğu tevhide iman etmeye çağrılmışlardır.[34] Onlar, *"İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunların Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını"* söylemelerinden dolayı uyarılmışlardır.[35] Kur'ân, Hz. İshak'a ve diğer peygamberlere aralarında ayrım gözetmeden iman edilmesi gerektiğini bildirir. Nitekim Hz. Yûsuf, tevhide çağıran atalarına olan bağlılığını şöyle ifade eder: *"Atalarım İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler."*[36]

27 Ankebût 29/27.
28 Sâd 38/45-47.
29 Meryem 19/50.
30 Sâffât 37/113.
31 Sâffât 37/113: Râzî, XXVI, 159.
32 Bakara 2:133: Taberî, II, 585.
33 Bakara 2:136: Taberî, II, 595-597. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/84.
34 Bakara 2/133, 136, 140; Âl-i İmrân 3/84.
35 Bakara 2/140: Taberî, II, 608-610.
36 Yûsuf 12/38.

Hz. İshak, insanlığa örnek olacak üstün erdemlerle donatılmıştır. O, soyu bereketli kılınmış bir peygamberdir. Ancak bu, erdemin soya yükleneceği anlamına gelmemektedir. Bir peygamberin üstün meziyetlerini soyun bütünü için bir övgü malzemesi yapmak doğru olmaz. Hz. İbrâhim, putperestlerle mücadelesiyle tevhidin sembolü hâline gelmiştir. Hz. İshak, da bu süreçte önemli rol üstlenmiş bir peygamberdir. Allah, bu baba ve oğlunun mücadelesini Hz. Peygamber'in şirkle ve Müşriklerle mücadelesine bir kılavuz kılmıştır. Bu kıssada Hz. Peygamber'in şirkin bulunduğu yerden hicret edeceğine işaret vardır. Yüce Allah, bu yolculuğunda onu yalnız bırakmayacaktır. Allah, Hz. İbrâhim'e İshak'ı verdiği gibi bu hicret sonrasında ona da büyük bir ümmet bahşedecektir.

YAʻKŪB (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاذْكُرْ عِبَادَنَٓا اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ اُو۬لِي الْاَيْد۪ي وَالْاَبْصَارِ ﴿٤٥﴾

"Güçlü ve gerçeği gören basiretli kullarımız
İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'u da an."
(Sâd 38/45)

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَۜ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةًۜ وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِح۪ينَ ﴿٧٢﴾

"İbrâhim'e İshak'ı ve fazladan bir armağan olarak Ya'kūb'u lutfettik; her birinin hayırlı ve sâlih insan olmasını sağladık."

(Enbiyâ 21/72)

وَوَصّٰى بِهَٓا اِبْرٰه۪يمُ بَن۪يهِ وَيَعْقُوبُۜ يَا بَنِيَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدّ۪ينَ
فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَۜ ﴿١٣٢﴾

"İbrâhim de bu dini (İslâm'ı) oğullarına vasiyet etti, Ya'kūb da öyle. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti, öyleyse yalnız O'na teslim olmuş Müminler olarak can verin!' (dediler)."

(Bakara 2/132)

اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا
اَوْ نَصَارٰىۜ قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُۜ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِۜ
وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾

"Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve (onun) soyundan gelenlerin Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: 'Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?' Allah katından gelmiş olup kendinde bulunan bir tanıklığı (bilgiyi insanlardan) gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."

(Bakara 2/140)

وَجَٓاؤُ عَلٰى قَم۪يصِه۪ بِدَمٍ كَذِبٍۜ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْراًۜ
فَصَبْرٌ جَم۪يلٌۜ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

"Bir de (Hz. Yûsuf'un) gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi gösterdiler. Ya'kūb, 'Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş, artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında, (bana) yardım edecek olan ise ancak Allah'tır.' dedi."

(Yûsuf 12/18)

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْراًۜ فَصَبْرٌ جَم۪يلٌۜ عَسَى اللّٰهُ
اَنْ يَأْتِيَن۪ي بِهِمْ جَم۪يعاًۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٨٣﴾

"Babaları (Ya'kūb) şöyle dedi: 'Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Şüphesiz O, her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.'"

(Yûsuf 12/83)

قَالَ اِنَّمَٓا اَشْكُوا بَثّ۪ي وَحُزْن۪ٓي اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

"Ya'kūb da şöyle dedi: 'Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arzediyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bir bilgiyle biliyorum.'"

(Yûsuf 12/86)

يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخِيهِ وَلَا تَايْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِؕ
اِنَّهُ لَا يَايْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

"(Ya'kūb) Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"

(Yûsuf 12/87)

اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُۙ اِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ
بَعْدٖيؕ قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَٓائِكَ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهاً وَاحِداًۚ
وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

"Yoksa Ya'kūb son nefesini verirken siz orada mıydınız? O sırada Ya'kūb, oğullarına, 'Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?' demiş; onlar da 'Senin, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın ilâhı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz, biz sadece O'na teslim olduk.' demişlerdi."

(Bakara 2/133)

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۙ وَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَؕ
وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾

"Nihayet İbrâhim onlardan ve Allah'ın dışında taptıklarından uzaklaşınca, biz ona İshak ve Ya'kūb'u bahşettik, her birini peygamber yaptık."

(Meryem 19/49)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Ya'kūb (as), Hz. İshak'ın oğlu, Hz. İbrâhim'in torunu ve İsrâiloğullarının atasıdır.[1] Hz. Ya'kūb ile ilgili konular hem Mekke hem de Medine döneminde indirilen sûrelerde yer alır. Bununla birlikte Hz. Ya'kūb'dan en fazla Yûsuf sûresinde oğullarının kıssası bağlamında bahsedilir. "Ya'kūb" ismi Kur'ân'da on altı âyette geçer.[2] Bunlardan on dördünde bizzat Hz. Ya'kūb'un ismi yer alırken, ikisinde "Ya'kūb'un soyundan" (*Âl-i Ya'kūb*) bahsedilir.[3] Bununla birlikte toplam kırk yedi âyette Hz. Ya'kūb ile ilgili konulardan söz edilir. İki âyette de kendisinden "İsrâîl" olarak bahsedilir.[4] Kırk bir âyette geçen İsrâiloğulları (*Benî İsrâîl*) ifadesi, işte Hz. Ya'kūb'un bu ikinci adıyla bağlantılı bir kelimedir. İslâm âlimlerine göre "İsrâîl" kelimesi "Allah'ın kulu", "Allah'ın sağlam yapılı, güçlü kulu", "Allah için hicret edip gece yürüyen" gibi anlamlara gelmektedir.[5]

Hz. Ya'kūb, Kur'ân'da Yüce Allah'ın samimi ve takvâ sahibi bir peygamberi olarak anlatılır. Sâd sûresinde Hz. Ya'kūb, İbrâhim ve İshak peygamberlerle birlikte Allah'ın "güçlü, gerçeği ve geleceği gören basiretli kulları" arasında zikredilir.[6] Meryem sûresinde, Hz. Ya'kūb'dan hem İbrâhim Peygamber'in soyundan gelen hem de kendi soyundan seçkin insanların geldiği bir peygamber olarak söz edilir.[7]

O, peygamber olarak gönderildiği topluluğa her yönüyle tevhid dini İslâm'ı tebliğ etmiştir. Son nefesine kadar çocuklarına şirkten uzak durup gönülden Müslüman olmalarını öğütlemiştir.[8]

Mekke döneminde inen En'âm, Hûd, Enbiyâ ve Ankebût sûrelerinde, Hz. Ya'kūb'un isminin bir müjde ile anıldığını görürüz. Bu sûrelerde,

---

1 Meryem 19/49; Sâd 38/45; Bakara 2/133, 136; Âl-i İmrân 3/84; Nisâ 4/163.
2 Meselâ bk. En'âm 6/84; Hûd 11/71; Yûsuf 12/38; Meryem 19/49; Enbiyâ 21/72; Sâd 38/45 vd.
3 Yûsuf 12/6; Meryem 19/6.
4 Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58.
5 Bakara 2/40: Kurtubî, II, 6-7.
6 Sâd 38/45.
7 Meryem 19/58; ayrıca bk. Meryem 19/5-6, 49.
8 Bakara 2/133; ayrıca bk. Yûsuf 12/38.

Hz. Ya'kûb'dan, Hz. İbrâhim ve hanımı Sâre'ye daha sonra geleceği müjdelenen bir torun ve Hz. İshak'ın oğlu olarak söz edilir.[9] Yûsuf sûresinde Hz. Ya'kūb, başına gelen sıkıntılara göğüs geren ve sabrının güzel sonucunu alan hikmet sahibi birisidir. Aynı zamanda burada o, çocukları arasında yaşanan gerilimleri ve sıkıntılı olayları kararlılıkla karşılayan ve çözüm üretmeye çalışan bir baba olarak tanıtılır.[10]

Medine döneminde inen sûrelerde ise Ya'kūb (as), getirdiği vahiy ile ilgili olarak anılır. Bu sûrelerde, Hz. Ya'kūb'un da diğer peygamberler gibi Allah'tan aldıklarını insanlara duyurduğu, yeryüzünde tevhidin yerleşmesi için çaba gösterdiği belirtilir.[11] Medine döneminde inen sûrelerde, Hz. Ya'kūb üzerinden, özellikle buradaki Yahudilerin Resûlullah'a yaptıkları itirazlara cevap verildiği anlaşılmaktadır. Çünkü onlar Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu kabule yanaşmıyorlardı. Bu sebeple meselâ Nisâ sûresinde Hz. Nûh'tan başlayarak Ya'kūb dâhil birçok peygamberin ismi sıralanır. Böylece Hz. Muhammed'e de bir peygamber olarak onlar gibi vahyedildiği belirtilir. Ayrıca Hz. Ya'kūb'un Yahudi ve Hıristiyan değil, bâtıl inanç ve sapmalardan uzak gerçek bir Müslüman olduğu vurgulanır.[12] O, peygamber olarak gönderildiği topluluğa her yönüyle tevhid dini İslâm'ı tebliğ etmiştir. Son nefesine kadar çocuklarına şirkten uzak durup gönülden Müslüman olmalarını öğütlemiştir.[13]

9 En'âm 6/84; Hûd 11/71; Enbiyâ 21/72; Ankebût 29/27.
10 Yûsuf 12/67, 83, 84, 87.
11 Âl-i İmrân 3/84.
12 Bakara 2/140.
13 Bakara 2/133; ayrıca bk. Yûsuf 12/38.

YA'KŪB (as) OĞULLARIYLA SINANDI

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًاۜ فَصَبْرٌ جَمِيلٌۜ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًاۜ
اِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٨٣﴾

"Babaları (Ya'kūb) şöyle dedi: 'Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Şüphesiz O, her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.'"

(Yûsuf 12/83)

Hz. Ya'kūb, Kur'ân'da özellikle aile içerisinde yaşadığı ağır sınavlar karşısında sabırla çözüm arayan örnek bir peygamber olarak bizlere tanıtılır. O, aynı zamanda Allah'a kullukta, doğruyu ve gerçeği görmede ve dini anlamada güçlü bir kişiliğe sahiptir (*ülü'l-eydî ve'l-ebsâr*).[1] Tarih ve tefsir kaynaklarında anlatıldığına göre Hz. Ya'kūb'un 12 oğlu dünyaya gelmiştir. Bunlardan ikisi, Yûsuf ve Bünyâmin, aynı anneden dünyaya gelmiş oğullarıdır. Yûsuf sûresinde anlatıldığına göre diğer oğulları, babaları Hz. Ya'kūb'un, Yûsuf'u ve kardeşini kendilerinden daha çok sevdiklerini düşünmekteydiler.[2] Bir gün Yûsuf bir rüya görür ve rüyasını babasına yorumlatır. Hz. Ya'kūb, oğlu Yûsuf'u rüyasını kardeşlerine anlatmaması yönünde uyarır. Çünkü kıskançlıkları yüzünden ona zarar verebileceklerinden kaygı duymaktadır.[3] Nitekim

---

1 Sâd 38/45: Taberî, XX, 114-116.
2 Yûsuf 12/8: Taberî, *Târîḫ*, I, 321.
3 Yûsuf 12/4-5.

Hz. Yûsuf'un rüyası çıkar ve kardeşleri Yûsuf'u civardaki bir kuyuya atarlar. Ellerinde sahte kanlı bir gömlekle, ağlayarak babalarına gelirler ve Yûsuf'u bir kurdun kaptığını söylerler. Hz. Ya'kûb, oğullarının doğruyu söylemediklerini hisseder fakat gerçeği ortaya çıkaracak durumda değildir. Dolayısıyla bundan sonra kendisine düşenin güzelce sabretmekten başka bir şey olmadığını anlar ve Allah'a sığınır.[4] Ne var ki bir süre sonra olaylar gelişir. Kardeşler, Bünyâmin'i Mısır'a götürürler. Ama o da dönmez olur. Erzak için gittikleri Mısır'da alıkonmuştur. Bu duruma da yine onların sebep olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ya'kûb Peygamber bu konudaki endişesini şöyle dile getirmiştir: *"Daha önce kardeşi Yûsuf hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! En iyi koruyucu Allah'tır. O, acıyanların en merhametlisidir."*[5] Bu arada Hz. Ya'kûb, daha önce Yûsuf'u kaybetmenin acısıyla gözlerini kaybetmiştir.[6] Şimdi bir defa daha büyük bir acı ve hasretin içinde kalmıştır.[7] Aslında bu defa Bünyâmin'i alıkoyan kardeşi Hz. Yûsuf'tan başkası değildir. Kuyudan çıkarılıp Mısır'a götürülen Yûsuf, türlü çilelerden sonra Mısır'da önemli bir konuma gelmiştir. Kıtlıkla kavrulan Mısır halkına ve bölge insanlarına erzak dağıtımı yapmaktadır. Yûsuf'un kardeşleri de erzak almak amacıyla Mısır'a gitmişlerdir. Onları tanıyan Yûsuf, bir dahaki sefere kardeşlerini getirmezlerse onlara gıda maddesi vermeyeceğini söylemiştir. Döndüklerinde bu durumu babalarına açmışlar, fakat Hz. Ya'kûb'un daha önce Hz. Yûsuf'la ilgili yaşadıkları sebebiyle onlara olan güveni iyice azalmıştır. Ama sonunda, ancak Bünyâmin'i geri getirmeleri konusunda kesin söz verince buna razı olmuştur. Konu âyette şöyle anlatılır: *"Ya'kûb şöyle cevap verdi: 'Aşılamaz engellerle kuşatılmanız hariç, onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına yeminle kesin söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem!' Ona hepsi de kesin söz verince, 'Söylediklerimize Allah şahittir.' dedi."*[8]

Bir baba olarak oğullarına olan sevgisi, onları korumak için gösterdiği gayret, Hz. Ya'kûb'u bu konuda her türlü tedbiri almaya itiyordu. Ancak tedbir almak kesin olarak sonucu belirleyebileceği anlamına gelmiyordu. Hz. Ya'kûb, bir peygamber olarak bunu çok iyi biliyordu. Çünkü her konuda mutlak güç sahibi olan yalnızca Yüce Allah'tır. Bu kez Bünyâmin'le beraber Mısır'ın yolunu tutmuş oğullarına şöyle diyordu: *"... 'Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Güvenecek olanlar yalnız O'na güvenip*

4 Yûsuf 12/8, 9, 11, 13, 16, 17, 18.
5 Yûsuf 12/64.
6 Yûsuf 12/84.
7 Yûsuf 12/64-84.
8 Yûsuf 12/66.

dayansınlar.' Babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiklerinde (emrine uymuş oldular. Fakat bu), Allah'tan gelecek hiçbir şeyi onlardan savamazdı, ancak Ya'kūb'un duygularından kaynaklanan bir ihtiyacı gidermiş oldu. Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik. Fakat insanların çoğu bilmezler."[9]

YA'KŪB (as) ZORLU SINAVI SABRIYLA AŞTI

وَجَٓاؤُ۫ عَلٰى قَم۪يصِه۪ بِدَمٍ كَذِبٍۜ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْراًۜ فَصَبْرٌ جَم۪يلٌۜ
وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

"Bir de (Hz. Yûsuf'un) gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi gösterdiler. Ya'kūb, 'Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş, artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında, (bana) yardım edecek olan ise ancak Allah'tır.' dedi."

(Yûsuf 12/18)

Hz. Ya'kūb, her seferinde Allah'tan gelene sabretmek gerektiğini ve olanlar karşısında tek dayanağının Allah olduğunu dile getirmekten geri durmuyordu. Yûsuf'un üzerine Bünyâmin'i de kaybedince, dilinden *"... Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Şüphesiz O, çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[10], *"... Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arz ediyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum."*[11] şeklinde tevekkül, teslimiyet ve rıza dolu sözler dökülüyordu. Onun bu sözlerinden anlıyoruz ki, Hz. Ya'kūb'un sabrı, yaşadığı sıkıntı ve çaresizlik hâlinde bile Allah'a olan sarsılmaz güveninden kaynaklanıyordu. O bütün bu olanlar karşısında Allah'tan ümidini kesmiyordu: *"Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"*[12]

---

9 Yûsuf 12/67, 68.
10 Yûsuf 12/83.
11 Yûsuf 12/86.
12 Yûsuf 12/87.

Hasretin bittiğini gösteren işaret, Hz. Yûsuf'un gömleği ile gelmişti. Babasının göremez hâle geldiğini öğrenen Hz. Yûsuf, erzak almaya gelen kardeşlerine kendi gömleğini vermiş, bununla babalarının gözlerinin iyileşeceğini söylemişti. Daha Mısır'dan yola çıkar çıkmaz onun gömleğinin kokusu Ya'kūb'a (as) ulaşmıştı. Ya'kūb'un gözlerinin açılması için gömleğin yüzüne değmesi yetmişti: *"Kafile Mısır'dan ayrılınca babaları, 'Eğer bana bunamış demezseniz, inanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!' dedi. Yanındakiler ise, 'Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın.' dediler. Müjdeci gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Ya'kūb tekrar görür hâle geldi. Dedi ki: 'Ben size, Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim.' demedim mi?"*[13] Sonunda, Allah'ın izniyle Hz. Ya'kūb ile oğlu Hz. Yûsuf arasındaki uzun ayrılık ve özlem bitmişti. Ancak Hz. Ya'kūb, oğullarının sebep olduğu bütün bu acılar sebebiyle onlara karşı tavır koymamış ve küsmemişti. Aksine büyük bir olgunlukla onların bu hatalarını bağışlamıştı. Hatta rivayete göre, duaların kabulü için uygun zaman dilimleri olan seher vakti veya cuma gecesinde Yüce Allah'a yönelmişti. *"Sizin için Rabbim'den af dileyeceğim."* diyerek O'na yalvarıp yakarmıştı.[14]

Kur'ân'ın verdiği bilgilere göre oğlunun rüyası hakkında daha önce Hz. Ya'kūb'un söylediği şeyler yıllar sonra gerçekleşmişti. Mısır'da önemli bir konuma getirilmiş bulunan Hz. Yûsuf, bütün ailesini yanına aldırdı.[15] Burada onun söylediği sözler, bütün yaptıkları bir hikmete dayanan Yüce Allah'a teslimiyetin en güzel ifadeleridir: *"Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş, Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana iyilik ve lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi de çölden çıkarıp buraya kadar getirdi, üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Şüphesiz Rabbim dilediğine cömertçe lutfedendir. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."*[16] Allah Teâla, Hz. Ya'kūb'a sabrının karşılığını vermiş ve çektiği çileyi rahmete dönüştürmüştür. Hz. Ya'kūb'un bu konudaki tavrı, Müslümanın Allah ile kurması gereken sağlam bağın çapıcı bir örneğidir.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Ya'kūb'un, Hz. İbrâhim'in soyundan gelen ve insanlara tevhidi öğütleyen peygamberler silsilesi içinde yer aldığını belirtir. Tıpkı ataları İbrâhim, İsmâil ve İshak peygamberler gibi o da insanları inkârın karanlığından İslâm'ın aydınlığına çıkarmak için çabalamıştır. Onun dedesi Hz. İbrâhim gibi insanlara yaptığı çağrı, oğullarına verdiği öğütte açıkça şöyle ifade edilmiştir: *"… Oğullarım! Allah*

13 Yûsuf 12/94-96.
14 Yûsuf 12/98: Taberî, XIII, 347, 348.
15 Yûsuf 12/99.
16 Yûsuf 12/100.

sizin için bu dini seçti, öyleyse yalnız O'na teslim olmuş Müminler olarak can verin!"[17] Hz. Ya'kūb, bu çağrısını hayatında olduğu gibi ölüm döşeğinde sürdürmüştür.[18]

Mekke'de inen Yûsuf sûresi âyetlerinde Hz. Ya'kūb'un sabrı ve tevekkülü anlatılırken, Resûlullah ve arkadaşlarına bir mesaj veriliyordu. Onlar da oldukça sıkıntılı bir dönemden geçiyorlardı. Hz. Yûsuf ve Bünyâmin gibi en yakınlarından, akraba ve aşiretlerinden gelen birçok kötülük ve entrikayla muhatap oluyorlardı. İnsan olarak geleceğe dönük kaygıları vardı. Dolayısıyla desteğe ihtiyaçları çoktu. İşte kaynakların da belirttiği gibi bu sûrede anlatılanlar, Müşriklerin eziyetinden bunalan Resûlullah'ı ve ashâbını teselli etmek amacıyla indirilmiştir.[19] Hz. Ya'kūb'un şahsında, Resûlullah ve ashâbına, gerektiği şekilde gösterilen sabır ve tevekkülün güzel sonuçlar getireceği ve Müslümanlar açısından geleceğin parlak olacağı anlatılmıştır.

Konuyla ilgili Medine'de inen âyetlerin, aslında Yahudi ve Hıristiyanları Hz. Peygamber'i ve getirdiği vahyi kabul etmeye çağırdığı anlaşılmaktadır. Yahudiler, kıskançlıkları yüzünden Resûlullah'ın bir peygamber olduğunu kabul etmiyorlardı. Buna karşın Kur'ân bütün peygamberlere vahyedenin Allah olduğunu onlara hatırlatarak cevap vermişti. Şöyle ki, Yüce Allah Hz. İbrâhim'e, çocuklarına ve torunu Hz. Ya'kūb'a vahyettiği gibi aynı şekilde Hz. Peygamber'e de vahyetmiştir. Bunların hepsi, Allah'ın peygamberleridir ve Son Elçi'nin davet ettiği İslâm'ı getirmişlerdir. Dolayısıyla bu peygamberler, Yahudi veya Hıristiyan değil, aslında Müslümandırlar. Kur'ân bu ifadelerle Yahudi ve Hıristiyanlara şu çağrıyı yapmıştır: "Sizin atalarınız olan peygamberlerin hepsi İslâm dinini tebliğ etmişlerdi, bu sebeple sizler onların getirdiği ve son temsilcisi Hz. Muhammed (sas) olan Allah'ın gerçek dinine uymalısınız." İşte bu dönemde inen şu âyetlerin böyle bir çağrıyı içerdiği anlaşılmaktadır: *"Yoksa Ya'kūb son nefesini verirken siz orada mıydınız? O sırada Ya'kūb oğullarına, 'Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?' demiş; onlar da 'Senin, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın ilâhı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz; biz sadece O'na teslim olduk.' demişlerdi."*[20] Yüce Allah onların yanlış tutumlarını eleştirirken geçmiş peygamberleri hatırlatmıştır: *"Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kūb'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yunus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."*[21]

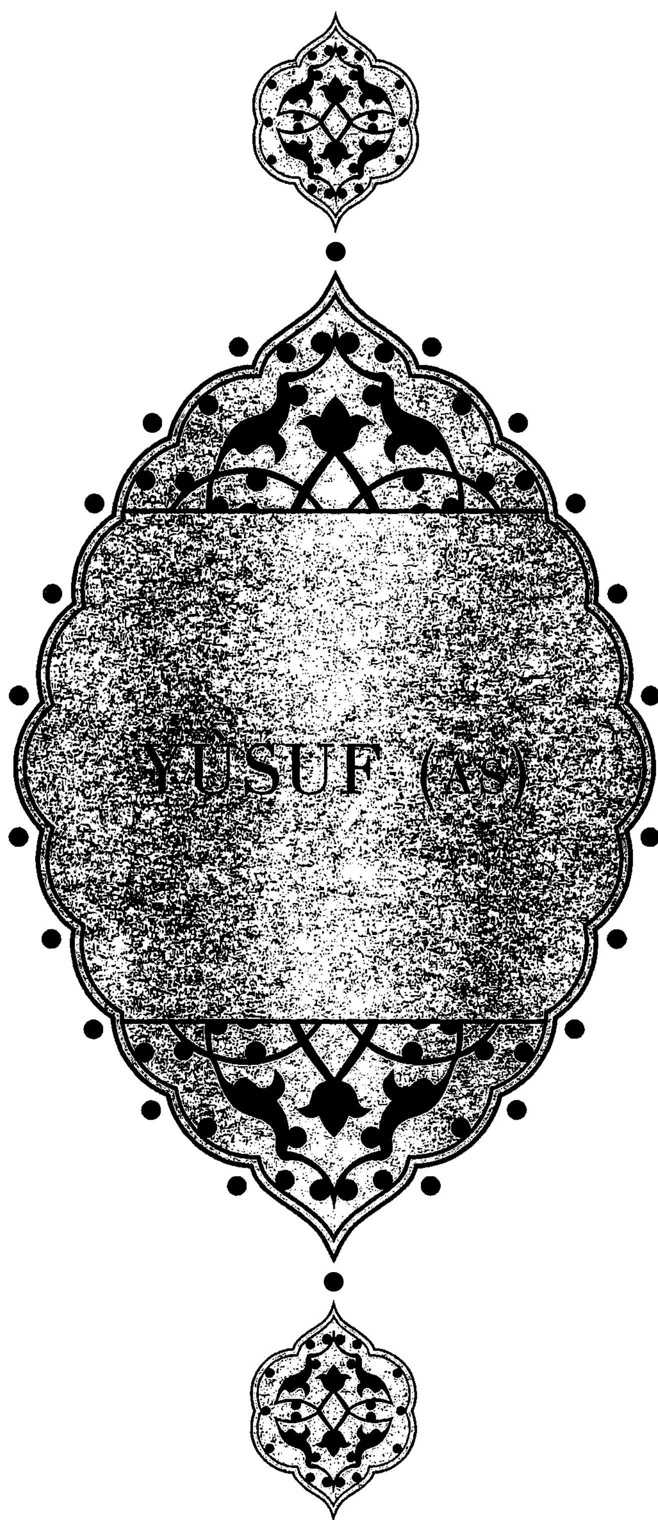
17 Bakara 2/132.
18 Bakara 2/133.
19 Yûsuf 12/3: Taberî, XIII, 8; İbn Ebî Hâtim, VII, 2100.
20 Bakara 2/133: Taberî, II, 586 vd.
21 Nisâ 4/163.

Yahudiler, Hz. Ya'kūb'u kendi dinlerinden kabul etmekte ve onun, Resûlullah'ın getirdiği İslâm ile bir bağının olmadığını iddia etmekte idiler. Kur'ân ise bütün bu iddiaları yalanlamış, Hz. Ya'kūb'un, Hz. İbrâhim'in mirasını devam ettiren, tevhid çizgisinde bir peygamber olduğunu sıklıkla ifade etmiştir. Şu âyet bu gerçeği ortaya koymaktadır: *"Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve (onun) torunlarının Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah katından gelmiş olup kendinde bulunan bir tanıklığı (bilgiyi insanlardan) gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."*[22] Yine Kur'ân, bu konuda Yüce Allah'a bağlı gerçek Müminlerin, ayrım yapmadan bütün peygamberlere inanmaları gerektiğini şu ifadelerle dile getirmelerini emreder: *"Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayrım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur..."*[23]

İnsan, zor sınamalar karşısında kendine güç veren sağlam dayanaklara ihtiyaç duyar. Müminin, yüceler yücesi Yaratıcı ile kurduğu ve her daim geliştirdiği kuvvetli iman bağı, bu anlarda onun için eşsiz bir sığınaktır. İşte Hz. Ya'kūb, Kur'ân-ı Kerîm'de daha çok zorluklar karşısındaki sabrı ve tevekkülüyle ön plana çıkan bir peygamberdir. O, çok çetin bir sınav olan "evlâdına hasret kalmak" ile sınanmıştır. İhtiraslı ve kötü niyetli kardeşlerinin hilesiyle Hz. Yûsuf, bilinmeyen bir şekilde kayıplara karışmıştı. Daha sonraları Bünyâmin'le ilgili de benzer bir durum yaşanmıştı. Ancak o, sabrederek ve Yüce Allah'a dayanıp güvenerek bu sınavları aşmıştır. Böylece Ya'kūb Peygamber, Allah'ın takvâ sahibi bir kulu olarak, O'na nasıl dayanılıp güvenilmesi gerektiği konusunda bütün insanlığa örnek olmuştur. Sevgili evlâtlarının gözden kaybolmalarıyla çektiği ıstırabı, Allah'a olan derin sevgisi ve bağlılığı ile yatıştırmıştır. O, Allah'ın çağlar boyunca insanlara göndermiş olduğu peygamberler zincirinin bir halkasıdır. Dedesi İbrâhim (as) ve babası İshak (as) gibi güçlü bir iradeye ve öngörüye sahiptir, kendisi ve zürriyeti seçkin ve hayırlı insanlardan oluşmaktadır. Onlar dürüst, erdemli, iyilik peşinde olan, samimi Müslüman önderlerdir. Tıpkı diğer peygamberler gibi Hz. Ya'kūb da insanlığın kurtuluş çaresi olarak yalnızca tevhidi öğütlemiştir.

22 Bakara 2/40.
23 Bakara 2/36; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/84.

YUSUF (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَقَدْ كَانَ ف۪ي يُوسُفَ وَاِخْوَتِه۪ٓ اٰيَاتٌ لِلسَّٓائِل۪ينَ ﴿٧﴾

"Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerin(in kıssasında), (hakikati) soranlar için ibretler vardır."

(Yûsuf 12/7)

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًاؕ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

"Yûsuf erginlik çağına erişince, ona güçlü bir muhâkeme yeteneği ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız."

(Yûsuf 12/22)

قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذِى لُمْتُنَّنِى فِيهِؕ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهٖ فَاسْتَعْصَمَؕ
وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَٓا اٰمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿٣٢﴾

"Kadın dedi ki: 'İşte hakkında beni kınadığınız şahıs (Yûsuf) budur. Ben onunla beraber olmak istedim. Fakat o, iffetini korudu. Andolsun, eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!'"

(Yûsuf 12/32)

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِى بِهٖٓ اَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِىۚ فَلَمَّا كَلَّمَهُ
قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ اَمِينٌ ﴿٥٤﴾

"Kral dedi ki: 'Onu (Yûsuf'u) bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim.' Onunla konuşunca, 'Bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir birisin.' dedi."

(Yûsuf 12/54)

قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَؕ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْؗ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾

"(Yûsuf şöyle) dedi: 'Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir.'"

(Yûsuf 12/92)

قَالُٓوا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُۜ قَالَ اَنَا يُوسُفُ وَهٰذَٓا اَخٖيۘ قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَاۜ اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٩٠﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِـٖٔينَ ﴿٩١﴾

"(Kardeşleri) 'Yoksa sen, gerçekten sen Yûsuf musun?' diye sordular. O da 'Evet.' dedi, 'Ben Yûsufum, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulundu. Kim Allah'tan korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.' Dediler ki: 'Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz.'"

(Yûsuf 12/90-91)

لَقَدْ كَانَ فٖي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِاُولِي الْاَلْبَابِۜ مَا كَانَ حَدٖيثاً يُفْتَرٰى وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّذٖي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

"Andolsun onların (Yûsuf ve kardeşlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur'ân, uydurulabilecek bir söz değildir; fakat o, kendinden öncekiler için onay, her şey için detaylı açıklama, iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir."

(Yûsuf 12/111)

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهٖ وَاَجْمَعُٓوا اَنْ يَجْعَلُوهُ فٖي غَيَابَتِ الْجُبِّۚ وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾

"Onu (Yûsuf'u) götürüp kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar. Biz de Yûsuf'a, 'Kardeşlerinin bu yaptıklarını bir gün onlara, kendileri (senin kim olduğunun) farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!' diye vahyettik."

(Yûsuf 12/15)

وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًاۚ وَقَالَ يَٓا اَبَتِ هٰذَا تَأْوٖيلُ رُءْيَايَ
مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبّٖي حَقًّاۜ وَقَدْ اَحْسَنَ بٖٓي اِذْ اَخْرَجَنٖي مِنَ السِّجْنِ وَجَٓاءَ
بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنٖي وَبَيْنَ اِخْوَتٖيۜ اِنَّ رَبّٖي لَطٖيفٌ
لِمَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ ﴿١٠٠﴾

"(Yûsuf), anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar. Yûsuf dedi ki: 'Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş, Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana çok iyilik ve lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi çölden (çıkarıp buraya) getirdi, üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Şüphesiz Rabbim dilediğine çok çok iyiliklerde bulunandır. Kuşkusuz O, her şeyi bilen, hüküm ve hikmet sahibidir.'"

(Yûsuf 12/100)

رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنٖي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنٖي مِنْ تَأْوٖيلِ الْاَحَادٖيثِۚ
فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّٖ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ تَوَفَّنٖي مُسْلِمًا
وَاَلْحِقْنٖي بِالصَّالِحٖينَ ﴿١٠١﴾

"(Yûsuf) Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"

(Yûsuf 12/101)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Yûsuf (as), İshak Peygamber'in torunu, Hz. Ya'kūb'un (as) oğludur. Kur'ân'da onun kardeşleri tarafından kuyuya atılması, tüccarlar tarafından bulunup Mısır'a götürülmesi ve onu satın alan vezirin karısı ile arasında geçenler, zindanda geçirdiği hayat, yıllar sonra Mısır'da yüksek bir konuma gelmesi ve en sonunda kardeşleri ve babası Hz. Ya'kūb ile buluşması anlatılır. Hz. Yûsuf'un kıssası, Kur'ân'da nice derslerin ve ibretlerin (*âyât*) bulunduğu[1] "kıssaların en güzeli" (*ahsenü'l-kasas*)[2] olarak anılır. Hz. Yûsuf, üstün ahlâkî vasıflarının yanı sıra bilgisi, becerisi ve diğer birçok özelliğiyle ön plana çıkan bir şahsiyettir.[3] Baştan sona Hz. Yûsuf'un hikâyesini anlatan ve bu yönüyle Kur'ân'da tek olan Yûsuf sûresi Mekke'de inmiştir. En'âm sûresi 84. âyette de Hz. Yûsuf'un ismi, kitap verilen peygamberler arasında sayılmıştır.

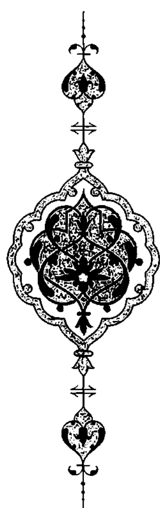
Yûsuf sûresinin başındaki *"Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerin(in kıssasında), (hakikati arayıp) soranlar için ibretler vardır."*[4] ifadesi, sûrenin bir soru üzerine indiğine işaret edilmektedir. Sûre, Mekke döneminde, şiddetli baskılar altında yaşayan Hz. Muhammed'i ve ona inananları teselli etmeyi amaçlamıştır.[5] Sûrenin iniş sebebi ile ilgili iki rivayet öne çıkar. Bunlardan birine göre sûre, ilk Müslümanların Allah Resûlü'nden kıssalar anlatmasını istemeleri üzerine inmiştir.[6] Diğer rivayet de sûrenin, Yahudilerin Müşriklerden Allah Resûlü'ne, İsrâiloğullarının neden Mısır'a gidip yerleştiklerini ve oğluna olan hasretinden dolayı gözleri kör olan peygamberin kim olduğunu sormalarını istemeleri üzerine indiğini belirtir.[7] Sûrenin indiği bağlam dikkate alınırsa iki anlatımın da doğru olma ihtimali bulunmaktadır.

1 Yûsuf 12/7.
2 Başka bir yoruma göre "en güzel üslup". Bk. Yûsuf 12/3: Zemahşerî, III, 250-251.
3 Yûsuf 12/6, 24; Âl-i İmrân 3/33.
4 Yûsuf 12/7.
5 Yûsuf 12/7: Taberî, XIII, 17.
6 Yûsuf 12/3: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl* (1991), s. 275-276; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuķūl* (2002), s. 150.
7 Yûsuf 12/7: Âlûsî, XII, 170; Kurtubî, XI, 259.

Yûsuf sûresi uzun ve tek bir hikâyeyi konu edinmenin yanı sıra Kur'ân'ın Allah'tan geldiğine, Hz. Muhammed'in gösterdiği yolun hak olduğuna, ayrıca peygamberlerin Yüce Allah'ın gözetiminde bulunduklarına da işaret etmektedir. Kıssada tevhid, nübüvvet, vahiy, iman, şirk, âhiret, takvâ, Allah'a teslimiyet ve güven, tevekkül, sabır, imtihan, insan ilişkilerinde ahlâk, aile ilişkileri, baba-oğul sevgisi, rüya yorumu gibi konular işlenmektedir. Kûr'an ayrıca Yûsuf (as) kıssasında rüya ve yorumu (*te'vîlü'l-ehâdîs*),[8] kardeşler arası çekememezlik (*hased*),[9] sevgide aşırılık (*hubb, ehabb*),[10] yalan söylemek (*kezib*),[11] sabır (*sabr-ı cemîl*),[12] Yûsuf'a vereceği kararlarda isabet (*hüküm*) ve bilgi (*ilim*) lütfedilmesi,[13] kötülükler karşısında öncelikle Allah'a sığınma (*me'âzellâh, isti'âze*),[14] şahitlik,[15] Allah'ın birliğine davet (*tebliğ, tevhîd*),[16] Yûsuf'un, işin ehli olarak Mısır ülkesinde görev alması (*hazâinü'l-ard, mekîn, emîn, hafîz, 'alîm*),[17] Allah'ın koruması (*Hayrun Hâfizan*),[18] Yûsuf'un kendini öldürmeye kasteden kardeşlerini affetmesi (*menn, ihsân, takvâ, lâ tesrîb*)[19], kardeşlerini değil şeytanı suçlaması (*nezğu'ş-şeytân*),[20] sonunda Yûsuf'un Yüce Allah'a yönelişi, yakarışı (*teveffenî müslimen*),[21] Yûsuf ve kardeşlerinin kıssasının sonrakilere mühim bir ders olması (*'ibret, âyât*)[22] gibi hususlar üzerinde durmaktadır.

---

8 Yûsuf 12/6, 21, 101.
9 Yûsuf 12/8-10.
10 Yûsuf 12/8.
11 Yûsuf 12/11, 12, 14, 16-18.
12 Yûsuf 12/18.
13 Yûsuf 12/22.
14 Yûsuf 12/23.
15 Yûsuf 12/26.
16 Yûsuf 12/37-40.
17 Yûsuf 12/54-56.
18 Yûsuf 12/64.
19 Yûsuf 12/89-92.
20 Yûsuf 12/100.
21 Yûsuf 12/101.
22 Yûsuf 12/111.

HZ. YÛSUF'UN HAYATI İBRET DOLUDUR

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ ﴿٧﴾

"Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerin(in kıssasında), (hakikati) soranlar için ibretler vardır."

(Yûsuf 12/7)

Hz. Yûsuf'un hayat hikâyesi kalabalık bir ailede başlar. Kıssaya göre, babaları Hz. Ya'kūb, onu ve küçük kardeşi Bünyâmin'i[1] ana ayrı diğer kardeşlerinden daha çok sevmektedir. Bir gün küçük Yûsuf bir rüya görür. Rüyasını babasına anlattığında, bu rüyayı kardeşlerine anlatmaması için onu uyarır. Çünkü küçük Yûsuf'un rüyadaki durumu kardeşlerini kıskandıracak kadar güzeldir: *"Bir gün Yûsuf, babasına demişti ki: 'Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm, onları bana secde ederken gördüm.' Babası, 'Yavrucuğum!' dedi, 'Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır. Anlaşılan böylece Rabbin seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrâhim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya'kūb soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz Rabbin çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[2] Babasının bu uyarısına rağmen Yûsuf rüyasını kardeşlerine anlatır.

---

1 Yûsuf 12/8, 59, 69: Mukātil b. Süleyman, II, 320; Taberî, XIII, 18.

2 Yûsuf 12/4-6.

Kardeşler, Yûsuf'u kendilerinden fazla sevdiği için babaları Ya'kūb'un büyük bir hata içerisinde olduğunu düşünürler. Onların kıskançlığı, Yûsuf'u öldürmeyi düşündürecek kadar derinleşir. Onu öldürdükleri takdirde babalarının sevgi ve ilgisinin kendilerine kalacağına inanırlar. Sonra fikir değiştirerek onu bir kuyuya atarlar, ama babalarına onun bir kurt tarafından öldürüldüğünü söylerler.[3] Fakat onların bilmedikleri bir gerçek vardır. Yûsuf kuyuya atıldığı an Allah onu korumasına almış ve o anda Yûsuf'a, onu koruyacağını, kuyudan kurtaracağını ve ileriki bir zamanda kardeşlerine bu yaptıklarını haber vereceğini vahyetmiştir.[4]

Küçük Yûsuf, atıldığı kuyunun yakınından geçen bir kervan tarafından bulunacaktır. Gelişen olaylar âyette şu şekilde anlatılır: *"Derken bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, adam kovasını kuyuya saldı; 'Müjde! İşte bir oğlan çocuğu!' diye bağırdı. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu. (Mısır'da) onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi."*[5] Yûsuf daha sonra Mısır'da ülke yönetiminde "güçlü ve şerefli" (*el-'azîz*) konuma sahip bir kimseye köle olarak satılır. *"Onu satın alan Mısırlı adam karısına, 'Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur veya onu evlât ediniriz.' dedi. İşte böylece Yûsuf'a orada bir yer sağladık ve bunu (rüyada görülen) olayların yorumunu ona öğretelim diye yaptık. Allah, emrini yerine getirmeye kādirdir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."*[6] Bazı kaynaklar Yûsuf'u satın alan kimsenin, Amâlikalılar'ın Kralı Reyyân b. Velîd'in veziri olduğunu, karısının da Züleyha veya Rabîha gibi isimlerle anıldığını aktarır.[7]

Yûsuf artık itibarlı bir aile yanında yetişmektedir. Yüce Allah ona ilim ve doğru karar verme yeteneği bahşetmiştir.[8] Bir süre sonra efendisinin karısı, bu yakışıklı ve genç köleye gönlünü kaptırır: *"... kadın, onunla ilişkiye girmek istedi. Kapıları iyice kapattı ve 'Haydi gel!' dedi. O da 'Hâşâ, Allah'a sığınırım! Zira (kocan) benim efendimdir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zalimler iflâh olmaz!' dedi. Kadın onu kesinlikle arzulamıştı, eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı. İşte biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için böyle yaptık. Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı. İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yakalayıp yırttı. Kapının yanında kocası ile karşılaştılar. Kadın kocasına dedi ki: 'Senin*

3 Yûsuf 12/8-10, 15-17.
4 Yûsuf 12/15: Taberî, XIII, 31.
5 Yûsuf 12/19-20.
6 Yûsuf 12/21.
7 Yûsuf 12/22: Mukātil b. Süleyman, II, 327, 336; İbn Ebî Hâtim, VII, 2117; İbn Kesîr, VIII, 24-25; İbn Atıyye, V, 61.
8 Yûsuf 12/22.

ailene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir?'"[9]

Kanıtlar, Hz. Yûsuf'un suçsuz ve günahsız olduğunu açıkça göstermektedir. Buna rağmen efendisi dedikoduları bastırmak ve olayı örtbas etmek için Hz. Yûsuf'u zindana attırır.[10] Hz. Yûsuf suçsuz yere yıllarca zindanda kalır. *"Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi. Onlardan biri, 'Ben rüyada şarap yaptığımı gördüm.' dedi. Diğeri de, 'Ben de başımın üstünde bir ekmek taşıdığımı gördüm. Kuşlar ondan yiyordu. Bunun yorumunu bize bildir. Kuşkusuz biz seni bu işleri iyi bilen biri olarak görüyoruz.' dedi. Yûsuf şöyle cevap verdi: 'Size gıda olarak verilen yemek gelmeden önce, onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim. Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir...'"*[11] Hz. Yûsuf kendisine anlatılan rüyaları şöyle yorumlar: *"Ey zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak, diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek. Yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) kesinleşmiştir."*[12] Ardından da zindandan kurtulup hükümdara şarap sunacağını düşündüğü kişiden, efendisine kendisinden bahsetmesini ister.[13] Neticede bu rüyalar, Hz. Yûsuf'un yorumuna uygun bir şekilde gerçekleşir.

Hükümdara içki sunan zindan arkadaşı Hz. Yûsuf'un isteğini unutur ve Yûsuf (as) yıllarca zindanda kalır. Bir gün hükümdar bir rüya görür, ancak bunu kimse yorumlayamaz. Bunun üzerine Yûsuf'u (as) hatırlayan arkadaşı onun yanına gelerek şöyle der: *"Yûsuf! Ey özü sözü doğru arkadaş! (Rüyada görülen) yedi zayıf ineğin yediği yedi semiz inek ile yedisi yeşil, diğer yedisi kuru olan başaklar hakkında bize yorum yap. Ümit ederim ki, insanlara dönerim ve umarım onlar da doğruyu öğrenirler."* Yûsuf bu rüyayı şöyle yorumlar: *"Her zaman yaptığınız gibi yedi sene ekin ekeceksiniz. Sonra yiyeceklerinizden ibaret olan az bir miktar hariç, hasat ettiğiniz ürünü başağında bırakın (böyle saklayın). Sonra bunun ardından, saklayacaklarınızdan az bir miktar (tohumluk) hariç, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek yedi kıtlık yılı gelecektir. Sonra bunun ardından insanların bol yağmura kavuşacakları bir yıl gelecek, artık o yıl (bolca ürettikleri üzüm ve zeytin) sıkacaklar."*[14]

Hükümdar, Hz. Yûsuf'un bu yorumundan ve önerdiği önlemlerden etkilenmiştir. Ondan yanında çalışmasını ister. Fakat Hz. Yûsuf, suçsuzluğu kabul edilinceye

9 Yûsuf 12/23-25.
10 Yûsuf 12/35.
11 Yûsuf 12/36-37.
12 Yûsuf 12/41.
13 Yûsuf 12/42.
14 Yûsuf 12/46-49.

kadar zindanı terk edip saraya gitmeyecektir. Suçsuzluğu ispatlanıp kabul edilince de bilgi sahibi olduğu ülke ambarlarının (*hazâinü'l-ard*) başına getirilmesini ister. Kıssanın bu kısmı âyetlerde şöyle anlatılır: *"Kral 'Onu bana getirin!' dedi. Elçi Yûsuf'a geldiğinde Yûsuf, 'Efendine dön de sor ona: Ellerini kesen o kadınların zoru neydi? Şüphesiz Rabbim onların hilesini çok iyi bilir.' dedi. Kral (kadınlara), 'Yûsuf'u elde etmek istediğinizde beklentiniz ne oldu?' diye sordu. Kadınlar, 'Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik.' dediler. Aziz'in karısı da 'Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir.' dedi. Yûsuf dedi ki: 'Bu, Aziz'in, yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi.' Kral dedi ki: 'Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim.' Onunla konuşunca, 'Bugün sen katımızda yüksek yeri olan, güvenilir birisin.' dedi. Yûsuf da, 'Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim.' dedi."*[15]

Rüyalar Hz. Yûsuf'un yorumladığı şekilde bir bir çıkmaktadır. Bolluk senelerinden sonra Mısır'ı ve komşu memleketleri kavuran kuraklık ve kıtlık baş göstermiştir. Kuraklıktan babasının ve üvey kardeşlerinin yaşadığı topraklar da etkilenmiştir. Bu defa kardeşleri gıda temin etmek üzere Mısır'a doğru yola koyulurlar. Birkaç maceralı geliş gidişten sonra Hz. Yûsuf kendisini kardeşlerine tanıtır. Bir zamanlar kendisinden kurtulmak için onu kuyuya atanlar, şimdi yardımı için ona el açmak zorunda kalmışlardır. Yine bir zamanlar babalarını çok sevdiği oğlundan ayıranlar, şimdi onu babalarıyla bir araya getirmek için can atmaktadırlar. Nitekim sonunda bütün Yakuboğulları Mısır'a gelip yerleşecektir.[16] Çünkü Allah Teâlâ dilediğini gerçekleştirir ve bu konuda ona mâni olacak hiçbir engel söz konusu değildir.[17] Nihayetinde Hz. Yûsuf'un bir çocuk iken gördüğü rüya gerçekleşmiş, hak yerini bulmuştur.

Yûsuf kıssası, çekememezlik hastalığının insanı sürükleyebileceği yanlışları en güzel şekilde anlatan bir kıssadır. Kardeşlerinin Hz. Yûsuf'a yaptıkları, bu hastalığın insanın başına neler açabileceğini açıkça göstermektedir.[18] Çekememezlik, insanı ve onun diğer insanlarla ilişkilerini altüst eden sinsi bir illettir. Aşırı kıskançlığın, hasedin yol açtığı birçok acı olay, Hz. Ya'kûb'un ailesinde yaşanmıştır. Hz. Yûsuf'un, "nefsin aşırı derecede kötülüğü emrettiği"ni söylerken buna da işaret ettiği anlaşılmaktadır.[19] Şiddetli çekememezlik duygusu, kardeşleri Allah'ın yasakladığı yalan,

---

15 Yûsuf 12/50-52, 54-55.
16 Yûsuf 12/3-102.
17 Yûsuf 12/21.
18 Yûsuf 12/9-10.
19 Yûsuf 12/53.

iftira, sahtekârlık gibi birçok yanlışı hiç çekinmeden işlemelerine sebep olmuştur.[20] Dolayısıyla haset, kulluk bilincinin körelmesine ve sonuçta birçok haksızlığın işlenmesine yol açan kötü bir haslettir.

HZ. YÛSUF, MÜMİNLER İÇİN ÖRNEK BİR ŞAHSİYETTİ

قَالُوا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُ قَالَ اَنَا يُوسُفُ وَهٰذَا اَخٖى قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ
وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٩٠﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا
وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِـٖٔينَ ﴿٩١﴾

"(Kardeşleri) 'Yoksa sen, gerçekten sen Yûsuf musun?' diye sordular.
O da 'Evet.' dedi, 'Ben Yûsufum, bu da kardeşim.
Allah bize lütufta bulundu. Kim Allah'tan korkar ve sabrederse,
şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.'
Dediler ki: 'Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış.
Gerçekten biz hataya düşmüşüz.'"

(Yûsuf 12/90-91)

Hz. Yûsuf, ailesi ve dedeleri, Kur'ân'da birçok defa övgülerle anılmıştır. Yüce Allah, dedeleri Hz. İbrâhim ve Hz. İshak ile babası Hz. Ya'kūb'un ailesine ve kendisine lütuf ve ikramlarda bulunmuştur.[21] Allah Resûlü Hz. Muhammed'in ifadesiyle o, gelmiş geçmiş en değerli ve asil (*el-kerîm*) insandır.[22] Yûsuf'un (as) şerefi ve asaleti bizzat kendi erdemli davranışlarından ve takvâsından kaynaklanıyordu.[23] Ergenlik ve olgunluk çağına geldiğinde, diğer pek çok peygamberde olduğu gibi Hz. Yûsuf'a da "doğru karar verme kabiliyeti ve bilgi" bahşedilmiştir. Taberî (ö. 310/923) bunu, peygamberlik öncesinde ona verilen "akıl ve derin anlayış gücü"

20 Yûsuf 12/11-12, 14, 16-18.
21 Yûsuf 12/6.
22 Tirmizî, "Tefsîr", 1.
23 Hucurât 49/13; Yûsuf 12/57.

olarak yorumlamıştır.[24] Yûsuf (as) bu sayede verdiği kararlarda isabet etmiş, kötülük ve cahillikle suçlanacağı işlerden uzak durmuştur.[25]

Hz. Yûsuf'a, rüyaların ve olayların yorumu öğretilmiştir.[26] Yûsuf (as) rüyaları yorumlar ve olaylar da onun yorumladığı gibi gerçekleşirdi.[27] Bazı müfessirler tarafından onun bu yeteneği, Allah'ın kitaplarının anlamlarını, peygamberlerin uyulmaya lâyık güzel hâl ve hareketlerinin arkasındaki nedenleri, bunların insanlara kapalı kalan amaçlarını açıklamak olarak anlaşılmıştır.[28]

Yûsuf (as), Kur'ân'da yüksek ahlâkî değerlere sahip olan ve bu konuda örneklik ortaya koyan bir genç olarak anlatılmaktadır. Hz. Yûsuf güvenilir bir insandı (*emîn*). Bu özelliği onu ülkede önemli bir konuma taşıyacaktı. Âyetteki ifadesiyle hükümdar ona, *"Bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir birisin."* demişti. [29] Hz. Yûsuf, samimi ve iyilik eden (*muhsin*) bir kul olduğu için Allah ona yol göstermiş ve onu ödüllendirmiştir.[30] O, Mısır ülkesinin yönetiminde söz sahibi kılınmıştır.[31] Yine o, köle olarak evinde yaşadığı ve ona emanet edilen evin namusunu korumuş, efendisine ihanet etmemiştir. Evinde bulunduğu kadının uygunsuz teklifini *"Allah'a sığınırım! Zira kocan benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zalimler iflâh olmaz!"* diyerek[32] reddetmiş ve iffetini korumuştur.[33] *"Rabbim! Zindan bana bunların (hayâsız kadınların) benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum!"*[34] diyerek Allah'a sığınmıştır. Tabi ki bu süreçlerde o, Allah tarafından korunmuş (*ismet*)[35] ve O'ndan merhamet görmüştür. Aksi hâlde "kötülüğü çokça emreden (*emmâretün bi's-sû'*)" nefse aldanmak Yûsuf için de söz konusu olabilirdi. Bu açıdan kimse kendini temize çıkarmamalıydı.[36] Sonuç itibarıyla Yüce Allah Yûsuf'a (as) merhametini göstermiş, o da hep Allah'a güvenip bağlanmış, her zaman O'na karşı gelmekten sakınmıştır (*muttakî*).[37] Yüce Allah da tıpkı diğer peygamberleri koruduğu gibi sabrı

24 Yûsuf 12/22: Taberî, XIII, 68.
25 Yûsuf 12/22: İbnü'l-Cevzî, II, 425.
26 Yûsuf 12/6, 21, 101.
27 Yûsuf 12/6: Taberî, XIII, 15; Zemahşerî, III, 256.
28 Yûsuf 12/6: Zemahşerî, III, 256; Râzî, XVIII, 91.
29 Yûsuf 12/54.
30 Yûsuf 12/22, 56; En'âm 6/84.
31 Yûsuf 12/56, 101.
32 Yûsuf 12/23.
33 Yûsuf 12/24, 31-34.
34 Yûsuf 12/33.
35 Yûsuf 12/34.
36 Yûsuf 12/56.
37 Yûsuf 12/57.

ve takvâsı sebebiyle Hz. Yûsuf'u da bu günahtan korumuştu. O, bu davranışıyla nefsinden ve şeytandan gelen ayartmalara karşı günahlardan korunmak için, Allah'a sığınmak ve O'nun yardımını istemek yöntemini Müminlere öğretmiştir.[38]

Hz. Yûsuf, daima doğru konuşan biriydi. Kur'ân'da ondan özü sözü bir, verdiği söze bağlı kalan biri olarak bahsedilir.[39] Hatta o, kelimenin vurgulu formu olan *sıddîk* ifadesiyle anılır.[40] Nitekim onun iyilik, dürüstlük ve güvenilirliğine *"Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir, Yûsuf doğru söyleyenlerdendir."*[41] diyerek efendisi ve *"Bunun (rüyalarımızın) yorumunu bize bildir. Kuşkusuz biz seni bu işleri iyi bilen (muhsin) biri olarak görüyoruz."*,[42] *"Yûsuf! Ey özü sözü doğru arkadaş (sıddîk)!..."* sözleriyle de[43] zindandaki arkadaşları tanıklık etmişlerdi. Ona iftira atan vezirin hanımı bile *"Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir."* diyerek[44] sonunda Yûsuf'un (as) doğruluğunu (*sıdk*) itiraf etmek zorunda kalmıştı. [45] Çünkü Allah Teâlâ, asırlar sonrasında Hz. Meryem ve Hz. Âişe'yi benzer çirkin iftiralardan koruduğu gibi Hz. Yûsuf'u da aklamış ve temize çıkarmıştı.[46]

Hz. Yûsuf zeki, bilgili ve becerikli yani diğer peygamberler gibi *fetânet* özelliği taşıyan biriydi. Bunu, Mısır ülkesini yıllarca sürecek kuraklığın olumsuz etkilerinden korumak için zindanda iken önerdiği tavsiyelerden ve yönetime geldikten sonraki uygulamalarından anlıyoruz. O, kendisindeki siyasî ve idarî yeteneklerin farkında idi. Bu yüzden büyük bir özgüvenle kraldan Mısır'ın tahıl ambarlarının başına tayin edilmesini istemiş, *"Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben (bana emanet edeceğin şeyleri) çok iyi korurum ve (bana havale edeceğin işlerin nasıl yapılacağını) iyi bilirim."* demişti.[47] Bu ifadelerle Hz. Yûsuf, kendisini güvenilirlik, yeterlilik ve liyakatle nitelemiştir ki bu iki özellik kralların görev verecekleri kimselerde aradıkları özelliklerdir. Müfessir Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre Hz. Yûsuf'un böyle söylemesinin sebebi; "bu vesileyle Allah'ın hükümlerini yürürlüğe koymak, hakkı ayağa kaldırmak, adâleti yerleştirmek ve peygamberlerin kullara gönderiliş amacını gerçekleştirebilme imkânı bulmaktır. Kendisinden başka hiç kimsenin bu görevi

38 Yûsuf 12/23.
39 Yûsuf 12/27, 51.
40 Yûsuf 12/46.
41 Yûsuf 12/27.
42 Yûsuf 12/36.
43 Yûsuf 12/36, 44, 46.
44 Yûsuf 12/51.
45 Yûsuf 12/51.
46 Meryem 19/28-35; Nûr 24/11-16.
47 Yûsuf 12/55: Taberî, XIII, 219.

yapamayacağını bildiği için böyle demiştir. Bu görevleri üstlenmeyi de mülk ve dünya sevgisinden dolayı değil, sırf Allah rızası için talep etmiştir."[48]

Hz. Yûsuf uzun süre ailesinden uzakta kaldıktan ve Mısır'da saygın ve önemli bir göreve geldikten sonra da ailesini unutmamıştı. Önceleri onları uzaktan kollamıştı. Anne babasıyla buluştuktan sonra da onlara saygıda kusur etmemişti: *"Yûsuf'un yanına girdiklerinde anne babasını bağrına bastı ve 'Allah'ın izniyle Mısır'a güven içinde girin [kalın].' dedi. Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar. Yûsuf dedi ki: 'Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi çölden (çıkarıp buraya) getirdi, üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Şüphesiz Rabbim dilediğine çok lütufkârdır. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!'"*[49]

Hz. Yûsuf, kendisini çekemeyen, yalan söyleyen, önce öldürmeyi planlayan, sonra ıssız bir kuyuya atıp terk eden kardeşlerinin ihanetine uğramıştı.[50] Ama o, köle olarak satılmasına sebep olan, anne babası ve kardeşinden yıllarca ayrı düşüren ve hırsızlık iftirası atan bu üvey ağabeylerinin yaptıklarını yüzlerine vurmamıştı.[51] Gücü yettiği hâlde onlardan intikam almamıştı. Onları kınamayı bile düşünmemişti. Aksine kendisine yaraşır şekilde onlara iyi davranmış, konukseverlik göstermiş, iyilik etmiş ve onları bağışlamıştı. Kardeşlerinin *"Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz."*[52] şeklindeki mahcubiyetlerini *"Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir."*[53] diyerek gidermiş, onlar için Allah'tan merhamet ve af dileme âlicenaplığını bile göstermişti. [54] Aynı yüce gönüllülüğü Hz. Muhammed de Mekke'nin fethedildiği gün Kureyşli kardeşlerine gösterecekti. Kendisi *"Ey Kureyşliler, şimdi benim size ne yapacağımı düşünüyorsunuz?"* diye sormuştu. Onlar "İyilik yapacağını düşünüyoruz… Sen asil bir kardeşsin, asil bir kardeşin oğlusun. Artık imkân ve kudret sahibisin..." diye cevap verdiklerinde onlara şöyle demişti: *"Ben*

48 Yûsuf 12/55: Zemahşerî, III, 299-300.
49 Yûsuf 12/99-101.
50 Yûsuf 12/9, 11, 15, 18.
51 Yûsuf 12/77.
52 Yûsuf 12/91.
53 Yûsuf 12/92.
54 Yûsuf 12/92.

size kardeşim Hz. Yûsuf'un kardeşlerine dediğini derim: 'Bugün, daha önce bana yaptıklarınıza karşılık olarak sizi kınamıyorum [Allah sizi bağışlasın. En fazla merhamet gösteren O'dur].'"[55] Demek ki, Hz. Muhammed de kendisini Hz. Yûsuf gibi görüyor, kendisinin Kureyşli kardeşleriyle Yûsuf'un kardeşleri arasında yaşananların benzer olduğunu düşünüyordu. Nitekim Kureyşli kardeşleri, Hz. Yûsuf'un kardeşleri gibi onu çekememişti.[56] Onu öldürmeyi planlamışlar, aleyhinde konuşmuşlar, iftiralar atmışlar ve yıllarca memleketinden ayrı kalmasına sebep olmuşlardı. Fakat her iki peygamber de kardeşlerinden gördükleri bütün kötülüklere rağmen, Yüce Allah'ın izni ve yardımıyla en sonunda başarılı olmuşlardı. Çünkü her zorluktan sonra mutlaka bir kolaylık vardır.[57] Allah Teâlâ kendi elçilerini ve iman edenleri sonunda sıkıntı ve zorluklardan kurtarmış, onları zafere eriştirmiştir.[58]

Aslında Allah'ın elçileri Hz. Muhammed ile Hz. Yûsuf'un hayatları arasındaki benzerlikler, bunlarla sınırlı değildir. Her ikisi de ataları Hz. İbrâhim'in öğretisine uymuş, Yüce Allah'ın birliğini büyük bir gayretle anlatmaya çalışmışlardı.[59] Yine her ikisinin de Yüce Allah'ın iradesine ve takdirine mutlak teslimiyetleri vardı. Hayatlarında yaşadıkları onca haksızlığa rağmen ikisinin de hayatında en ufak bir şikâyet belirtisi görülmedi. Kısacası onlar, Yüce Allah'tan gördükleri iyiliklerin her zaman bilincinde olmuşlardı. Nitekim her ikisi de, Yüce Allah'a olan şükranlarını daima ifade etmiş[60] ve her zaman Yüce Allah'ın rahmetine sığınmışlardır.[61]

Kur'ân'da anlatılan Hz. Yûsuf'un hayatı, başta Hz. Muhammed ve ona inanan Müminler olmak üzere bütün insanlara ve çağlara yönelik mesajlar barındırmaktadır. Yüce Allah, Yûsuf sûresini indirmek suretiyle Mekke döneminde, ağır baskılar altında yaşayan Hz. Muhammed'i (sas) ve Müminleri teselli etmiş, onlara bir gelecek umudu vermişti. Hz. Yûsuf kıssasından anlaşıldığına göre, insanlar haksızlık yaptıkları, yalan yanlış işler ve birtakım entrikalar çevirdikleri ve ihanet ettikleri takdirde, bir süreliğine bazı başarılar elde etseler dahi bunlar aldatıcı ve geçicidir. Hatta sonunda yaptıkları hesaplar boşa çıkar, kurdukları tuzaklar başlarına yıkılır ve tam bir zarar ve ziyana uğrarlar.[62] Buna mukabil dürüst, iffetli, Allah'ın yasaklarından sakınan, ihanet etmeyen ve kendilerine yapılan haksızlıkları affetme büyüklüğü

55 Yûsuf 12/92: Zemahşerî, III, 322-323.
56 Yûsuf 12/7: Taberî, XIII, 17.
57 İnşirâh 94/5-6.
58 Yûnus 10/103.
59 Yûsuf 12/37-40.
60 Yûsuf 12/101; Buhârî, "Teheccüd", 6.
61 Yûsuf 12/53; Ebû Dâvûd, "Edeb", 101.
62 Fâtır 35/43.

gösteren kimselerin başarıları ise hakiki ve kalıcıdır. Onların Allah katındaki ödülleri asla kaybolmaz, aksine takvâ ve sabırları dolayısıyla onlara merhametle davranılır ve onlar mutlaka yüceltilirler.[63] Onlar Allah tarafından hem bu dünyada hem öteki dünyada ödüllendirilir. Öteki dünyadaki ödülleri bu dünyadakinden daha büyüktür.[64] Yine Hz. Yûsuf'un hayatından anlaşıldığına göre, ne yaparsa yapsın hiç kimse Yüce Allah'ın takdir ettiği şeylerin gerçekleşmesine mâni olamaz.[65]

63 Yûsuf 12/90.
64 Yûsuf 12/56, 57.
65 Yûsuf 12/111: *Kur'an Yolu*, III, 266. Ayrıca bk. Yûsuf 12/21.

LÛT (AS)
VE
KAVMİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَۜ ﴿١٣٣﴾

“Kuşkusuz Lût, elçilerimizdendi.”

(Sâffât 37/133)

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَل۪ينَۚ ﴿١٦٠﴾

"Lût kavmi peygamberleri yalancılıkla suçladı."

(Şuarâ 26/160)

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا
مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨٠﴾

"Lût'u (peygamber olarak gönderdik). O, kavmine dedi ki: 'Sizden önce insanlardan hiçbirinin yapmadığı iğrençliği mi yapıyorsunuz?'"

(A'râf 7/80)

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ
الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِۜ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾

"Lût'u anlat! O kavmine, 'Göz göre göre hâlâ o iğrençliği yapacak mısınız? Gerçekten siz kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere mi yöneliyorsunuz? Doğrusu siz (ahlâkî değerleri) bilmeyen bir topluluksunuz.' demişti."

(Neml 27/54-55)

فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجّ۪يلٍۜ ﴿٧٤﴾

"Lût'un uyarılarını dikkate almayan o kavmin yurtlarının altını üstüne getirdik, üzerlerine taşlaşmış çamur yağdırdık!"

(Hicr 15/74)

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍۜ
نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍۙ ﴿٣٤﴾ نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَاۜ كَذٰلِكَ نَجْزٖي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾

"Lût kavmi uyarıları ciddiye almadı. Biz de üzerlerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik. Ancak Lût ailesi bu azaptan hariç tutuldu, onları katımızdan bir lütuf olarak seher vakti kurtardık. Şükredenleri işte böyle ödüllendiririz."

(Kamer 54/33-35)

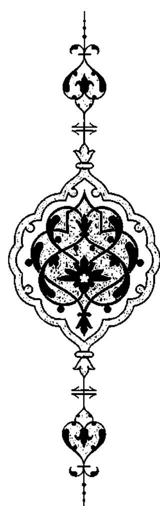

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَخْرِجُٓوا اٰلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْۚ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ
يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُۘ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرٖينَ ﴿٥٧﴾
وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًاۚ فَسَٓاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرٖينَ ﴿٥٨﴾

"Fakat kavminin cevabı, 'Lût ailesini ülkenizden çıkarın, kuşkusuz onlar (ahlâkça) temizlik taslayan kimselermiş!' demekten ibaret oldu. Bunun üzerine onu ve karısı dışında kalan ailesini kurtardık. Karısının geride kalanlardan olmasını takdir ettik. Onların üzerine müthiş bir yağmur indirdik, önceden uyarılmış olanların yağmuru ne korkunç oldu!"

(Neml 27/56-58)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Lût (as), Kur'ân'da peygamberliği ve mücadelesi detaylı anlatılan elçilerden biridir. İsmi Kur'ân'da 27 defa geçmektedir.[1] O ve halkıyla ilgili yüzden fazla âyet bulunmaktadır. Bu âyetler toplamda 14 sûrede yer alır. Sûrelerin on ikisi Mekkî, ikisi ise Medenîdir. Kamer, A'râf, Şuarâ, Neml, Hûd ve Hicr sûrelerinde kıssaya dair detaylar verilir. Mekke'deki Müminler ve Müşrikler, nüzûl sürecinde Lût (as) kıssasıyla ilk defa, Kamer sûresindeki âyetlerde karşılaşmıştır. Bu sûre, peygamberliğin beşinci yılında inmiştir. Sâffât, Enbiyâ ve Ankebût sûrelerinde Hz. Lût'un halkının yaptığı yanlışlar ve bunlardan ötürü cezalandırılmalarının anlatıldığı âyetler yer alır. Medenî olan sûrelerde ise birer âyetle Lût kavmine ve Hz. Lût'un helâk edilen eşine gönderme yapılır.

Lût (as), halkını Allah'a imana çağırmış ve onların çarpık cinsel ilişkilerini gündeme getirmiş, onları yaptıkları kötülüklerden vazgeçmeye çağırmıştı. Halkı ise onun bu çağrısından yüz çevirmiş, onu yalanlamış, onun söylediklerini alaya almıştı. Bu süreçte Lût Peygamber halkını başlarına gelecek kötü sonla uyarmıştı. Ne var ki Lût kavmi, uyarıları dinlememiş, inkârlarını ve sapkınlıklarını sürdürmüş, sonunda azapla karşılaşmıştı. Bu azaptan Hz. Lût ile karısı dışındaki aile bireyleri kurtulmuştur. Bu kurtuluş Allah'ın yardımı ve lütfu ile gerçekleşmiştir.

İlgili âyetlerde, Hz. Lût ile birlikte "Lût'un kavmi",[2] "Lût'un ailesi",[3] "Lût'un kardeşleri",[4] "Lût'un eşi"[5] konu edilir. Hz. Lût'un peygamber olarak görevlendirildiği bölgeden *"mü'tefikât"* (alt-üst edilen yerler) ve gönderildiği halktan "Lût'un kavmi" olarak söz edilmiştir.[6] Bunlardan ilki

1 Hûd 11/70, 74, 89; Hac 22/43; Şuarâ 26/160; Sâd 38/13; Kamer 54/33; Hicr 15/59, 61; Neml 27/56; Kamer 54/34; Kāf 50/13; Tahrîm 66/10; En'âm 6/86; A'râf 7/80; Hûd 11/77, 81; Enbiyâ 21/71, 74; Şuarâ 26/161, 167; Neml 27/54; Ankebût 29/26, 28, 32, 33; Sâffât 37/133; En'âm 6/86; A'râf 7/80; Hûd 11/77, 81; Enbiyâ 21/71, 74,161, 167; Neml 27/54; Ankebût 29/26, 28, 32, 33; Sâffât 37/133.

2 Hûd 11/70, 74, 89; Hac 22/43; Şuarâ 26/160; Sâd 38/13; Kamer 54/33.

3 Hicr 15/59, 61; Neml 27/56; Kamer 54/34.

4 Kāf 50/13.

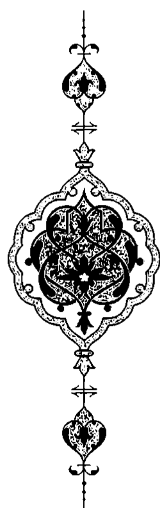
5 Tahrîm 66/10.

6 Tevbe 9/70: Taberî, XI, 555; İbn Ebî Hâtim, VI, 1837.

iki,[7] ikincisi ise yedi âyette geçer.[8] Kur'ân'da "Lût kavminin sapkınlığını" nitelemek için *seyyiât* (kötülükler), *habâis* (pis şeyler) ve *fâhişe* (açıktan yapılan ahlâksızlık) kelimeleri kullanılır. İlgili âyetlerin birinde Hz. Lût'un, aralarına katılmadan önce onların *seyyiât* denilen çirkinlikleri yapmakta oldukları haber verilir.[9] Bir diğer âyette Hz. Lût'un, *habâis* denilen çirkinlikleri yapan kasaba halkının elinden kurtarıldığı ifade edilir.[10] *Fâhişe* nitelemesi ise üç âyette yapılır.[11] Bu kıssanın anlatıldığı yerlerde Kur'ân'da ana tema olarak yer alan tevhid, iman, ibadet, nübüvvet, âhiret, Allah'a yakarma, O'na sığınma, inkâr, peygamberi alaya alma, günah, azgınlık, taşkınlık ve azap konuları işlenmektedir.

7 Tevbe 9/70; Hâkka 69/9.
8 Hûd 11/70, 74, 89; Hac 22/43; Şuarâ 26/160; Sâd 38/13; Kamer 54/33.
9 Hûd 11/78.
10 Enbiyâ 21/74.
11 A'râf 7/80; Neml 27/54; Ankebût 29/28.

LÛT (as), SAPKIN BİR HALKI ISLAH İÇİN ÇABALAMIŞTI

فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجّ۪يلٍۜ ﴿٧٤﴾

"Lût'un uyarılarını dikkate almayan o kavmin yurtlarının altını üstüne getirdik, üzerlerine taşlaşmış çamur yağdırdık!"

(Hicr 15/74)

Lût (as), Allah'ın merhamet ettiği sâlih kullardan biridir.[1] Yüce Allah, ona ilim ve hikmet vermiş, onu peygamber olarak görevlendirmiştir.[2] O, aynı devirde yaşayan Hz. İbrâhim ile birlikte halkının kötülüklerinden kurtarılan bir peygamberdir.[3] Rivayetler Hz. Lût'un, Hz. İbrâhim'in yeğeni olduğunu aktarır.[4] Hz. Lût, kendisine peygamberlik verilmeden önce amcasının dinine iman edip, onun Harran'daki tevhid mücadelesini desteklemişti.[5] Hz. İbrâhim'in *"Artık ben Rabbime hicret edeceğim."*[6] kararıyla Filistin'e[7] doğru yola çıkarken, Hz. Lût'un da onunla birlikte Harran'ı terk ettiği belirtilir.[8] Ancak Hz. Lût amcasıyla Filistin'e gitmemiş, Sedum

1 Enbiyâ 21/75.
2 Enbiyâ 21/74.
3 Enbiyâ 21/71.
4 Ankebût 29/28-30; Ankebût 29/26: Zemahşerî, IV, 546; İbn Ebî Hâtim, IX, 3050; İbn Kesîr, VI, 345; Taberî, *Târîḫ*, I, 292.
5 Ankebût 29/26: Taberî, XVIII, 384-385.
6 Ankebût 29/26.
7 Ankebût 29/28-30: Zemahşerî, IV, 546; Taberî, *Târîḫ*, I, 293.
8 Enbiyâ 21/71: Taberî, XVI, 313-314; Mâtürîdî, XI, 111.

(Sodom) ve Âmûre (Gomore) bölgesine yerleşmişti. Burası "Ölüdeniz" diye de bilinen Lût gölünün kıyısıdır. Altı üstüne getirilen, yıkılıp yok olan bu yerleşim yerine Kur'ân'da bu anlamlara gelen *mü'tefikât* adı verilmiştir.[9]

Lût kavmi, önceki birçok toplum gibi inkâr etmişti. Dahası bunlar, onların hepsinden farklı bir sapkınlık içindeydiler. Lût halkı, evlisiyle bekârıyla cinsel bir sapkınlığa yönelmişti. Erkekler, cinsel ihtiyaçlarını kadınlarla gidermek yerine hemcinslerine yöneliyorlardı.[10] Onlardan önce yaşamış hiçbir topluluk böylesine yaygın ve açık biçimde bir sapkınlığa düşmemişti. A'râf ve Ankebût sûrelerindeki âyetlerde, Hz. Lût'un halkına şöyle seslendiği bildirilir: *"Sizden önce insanlardan hiçbirinin yapmadığı iğrençliği mi yapıyorsunuz? Kadınları bırakıp da cinsel tatmin için erkeklere yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz haddi aşan bir topluluksunuz."*[11]

Hz. Lût, halkının hâlini düzeltmek için görevlendirilmişti. Kur'ân'da bu toplumdan "Lût'un kardeşleri" diye söz edilir.[12] Hz. Lût, yaptıkları kötülüğü umursamayan tavırlarını düzeltmek için onların sapkınlıklarını açıkça dile getiriyordu: *"Göz göre göre hâlâ o iğrençliği yapacak mısınız? Gerçekten siz kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere mi yöneliyorsunuz? Doğrusu siz cahil bir topluluksunuz."*[13] Halkın bu sapkınlığı sadece kendi aralarında kalmamıştı. Yaşadıkları bölge işlek bir yol üzerinde bulunduğundan yoldan gelip geçenlere de sarkıntılık ediyorlardı.[14] Onlar, hem toplu hâldeyken hem de açıktan utanmadan sapkınlıklarını sürdürüyorlardı.[15] Bu halk, artık aşırılıkta sınır tanımıyordu[16] ve büsbütün yoldan çıkmış bir durumdaydı.[17]

Yaptığı işin bütün zorluklarına karşın Hz. Lût, halkını Allah'a çağırmaya devam etti: *"… Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? İyi bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."*[18] Hz. Lût, çağrısı ve bundan sonra yapacakları için bir ücret ya da başka herhangi bir karşılık istemediğini açıkça ifade etmiştir. Zira peygamberin yaptığının karşılığını verecek olan sadece âlemlerin Rabbidir.[19] Yüce Allah'ın yetkilendirip bilgi verdiği

---

9 Tevbe 9/70; Hâkka 69/9: Mâtürîdî, VI, 408.
10 Ankebût 29/29: Mâverdî, IV, 281; Mukātil b. Süleyman, III, 380.
11 A'râf 7/80-81: İbn Kesîr, VI, 346; Ankebût 29/28: Mâverdî, IV, 282.
12 Kāf 50/13.
13 Neml 27/55.
14 Ankebût 29/29: Mukātil b. Süleyman, III, 380; Ferrâ, II, 316-317; Mâtürîdî, XI, 115.
15 Ankebût 29/28: Mukātil b. Süleyman, III, 380; Râzî, XXV, 58-59; Taberî, *Târîḫ*, I, 293-296; İbn Esîr, *el-Kâmil*, I, 91.
16 Şuarâ 26/166.
17 Enbiyâ 21/74.
18 Şuarâ 26/161-163.
19 Şuarâ 26/164.

her elçi gibi Hz. Lût[20] da halkını uyarınca onların tepkisi ile karşılaştı: *"Kavminin cevabı, 'Onları memleketinizden çıkarın! Çünkü onlar fazla temizlik taslayan kimselermiş!' demelerinden başka bir şey değildi."*[21]

Kur'ân'da kıssaları anlatılan peygamberlerin çoğu benzer direniş, muhalefet ve tehditlerle karşılaşmışlardır. Nitekim Hz. Peygamber (sas) de Mekke'de Müşriklerden benzer tepkiler görmüştü. Hakikati duyurmak ve insanları buna çağırmakla görevli bütün peygamberlerin hayatında yalanlanma[22] ve alaya alınma[23] tepkileri ortaktır. Görevini yaparken ödün vermeyen peygamberler öldürülmekle veya yaşadığı yerden sürgün edilmekle tehdit edilmişlerdir. Lût Peygamber'e de benzer tehditler savrulmuştu: *"Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!"*[24] O ise Yüce Allah'a güvenmiş ve bu tehditlere aldırış etmeden görevini sürdürmüştü. Çünkü bu tehditleri savuran halkın dayandığı gerçek bir güç yoktu.

Lût kavmi yalanlama, alaya alma ve tehditle de yetinmemişti. Akıllarınca bir de Hz. Lût'a yasak koymuşlardı. Ona, istemedikleri şeyleri yapmasını yasaklamışlardı.[25] Bununla Hz. Lût'u görevini yapamaz hâle getirmeyi, hatta kendi kontrolleri altına almayı hedeflemişlerdi. Yine Hz. Lût'un sabırla yerine getirdiği tebliğ alay, yalanlama ve tehditle karşılaşmıştı. Lût'un (as) bütün çabalarına rağmen bu insanların çirkinliklerden vazgeçmeyeceği netleşmişti. Onlar, aslında tercihleri yüzünden adım adım yok oluşa yaklaşıyorlardı. Zaten yok olmayı hak etmeyen hiçbir topluluk bu cezaya çarptırılmazdı. Kur'ân'ın birçok âyetinde tekrarlanan *"Biz onlara zulmetmedik, onlar kendi kendilerine zulmettiler."*[26] ifadesi de bu ilâhî yasaya işaret eder. Derken yok oluş vakti gelip çattı. Bu haberi iletmek için melek elçiler geldi. Elçiler insan görüntüsünde önce Hz. İbrâhim'e uğradılar. Cömertliğiyle bilinen Hz. İbrâhim, misafirlerine yemek ikram etti.[27] Fakat elçiler yemeğe el sürmediler. Onların bu tavrı Hz. İbrâhim'i endişelendirdi.[28] Çünkü ikram edilen yemeği geri çevirmek, konak sahibine karşı kötü bir niyet taşındığı anlamına geliyordu. Hz. İbrâhim de onların bu tavırlarından korkuya kapılmıştı. Onun korktuğunu gören elçiler, *"Korkma! Biz*

---

20 Enbiyâ 21/74: Âlûsî, XVII, 216.
21 A'râf 7/82; Neml 27/56.
22 Yûnus10/39; Hicr 15/80; İsrâ 17/59; Enbiyâ 21/41; Şuarâ 26/105, 123, 141, 176; Ankebût 29/18; Sebe' 34/45; Fâtır 35/25; Sâd 38/12, 14; Zümer 39/25; Mü'min 40/5; Kâf 50/12, 14; Kamer 54/9, 18, 23; Hâkka 69/4.
23 Hicr 15/11; Yâsîn 36/30; Zuhruf 43/7.
24 Şuarâ 26/167.
25 Hicr 15/70: Nesefî, II, 195.
26 Bakara 2/57; Âl-i İmrân 3/117; A'râf 7/160, 177; Tevbe 9/70; Yûnus 10/44; Nahl 16/33, 118; Ankebût 29/40; Rûm 30/9.
27 Hûd 11/69.
28 Hûd 11/69: Mâverdî, II, 483; İbn Âşûr, XII, 118.

Lût kavmine gönderildik." dediler.[29] Hz. İbrâhim, Lût halkına yönelik azap hakkında elçilerle tartışmaya başladı. Çünkü o yumuşak huylu, yufka yürekli biriydi.[30] Ancak elçiler ona azabın kesinleştiğini söylediler. [31] Böylece Hz. İbrâhim de azap kararından geri dönüşün olmayacağını anlamış oldu.[32]

Elçiler, Hz. İbrâhim'in yanından ayrıldıktan sonra Lût (as) ve ailesine geldiler.[33] Hz. Lût, onları misafir sanmıştı. Halkının bu misafirlere kötülük yapmak isteyeceklerinden endişe etti. Onlara: *"Siz, buralarda tanınmayan kişilersiniz."* dedi.[34] Lût (as), bir yandan korkuyordu, diğer yandan onların niçin geldiklerini de merak ediyordu. Elçiler onun telâşının ve merakının farkına varmışlardı. Ona şöyle dediler: *"Biz sana insanların, kuşkuyla karşılayıp reddettiği şeyi getirdik. Biz sana gerçekle geldik. Biz muhakkak doğru söylüyoruz."*[35] Bu sözleri üzerine Lût Peygamber, gelenlerin melek olduğunu ve *"Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!"*[36] diye meydan okuyan sapkın halkın sonunun yaklaştığını anlamıştı. *"Daha önce de o iğrenç işleri yapmakta olan"*[37] kavmin, bu aşamada yapabileceği son bir iğrençlik vardı: Bu sırada Hz. Lût'un evine misafirlerin geldiği haberini alan halk,[38] çoktan oraya doğru akın etmiş,[39] peygamberin evini âdeta ablukaya almıştı. Dışardakiler ondan misafirlerini istiyordu. Hz. Lût kendini, kavminin isteğine karşı çok çaresiz hissetti. Gerçekten de o gün, *"çok zor bir gün"* idi.[40] Hz. Lût onlara yapmak istediklerinin doğru olmadığını son bir kez daha anlatmaya çalıştı. Olması gerekeni de ekledi: *"Ey kavmim! Şunlar kızlarım, sizin için en temiz iş onlarla evlenmektir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu?"*[41] Halkın şehvetten gözü dönmüştü. Hz. Lût ise misafirlerine bir zarar gelmesin istiyordu: *"Bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın! Allah'tan korkun ve beni rezil etmeyin."*[42] diyordu. Utanma duygusunu yitirmiş bu insanların, Hz. Lût'tan misafirleri istemeleri bardağı taşıran son damla

---

29 Hûd 11/70.
30 Hûd 11/74-75.
31 Hûd11/76.
32 Hûd11/76.
33 Hûd 11/77; Ankebût 29/33; Hicr15/61: Beyzâvî, II, 245.
34 Hicr 15/62.
35 Hicr 15/63-64.
36 Ankebût 29/29.
37 Hûd 11/78.
38 Hicr 15/67.
39 Hûd 11/78.
40 Hûd 11/77: İbn Âşûr, XII, 125.
41 Hûd 11/78.
42 Hicr 15/68-69.

olmuştu. Kur'ân'da bu konuda Hz. Muhammed'e hitaben şöyle denilmiştir: *"(Ey Resûlüm!) Hayatına yemin olsun ki onlar sarhoş (sersem) hâlleriyle saçmalayıp duruyorlardı."*[43] Bütün uyarılara rağmen halkın Hz. Lût'un evine saldırdığı anlaşılmaktadır. Çaresizlik içindeki Hz. Lût'un dilinden şu sözler dökülür: *"Keşke benim size karşı koyacak bir gücüm olsaydı veya güçlü bir desteğe dayanabilseydim!"*[44] Doğrusu onun Allah'a sığınmaktan başka yapabileceği bir şey yoktu. Ellerini açıp Allah'a yakardı: *"Şu bozguncular topluluğuna karşı bana yardım et Rabbim!"*[45] Lût Peygamber'in, *"Rabbim! Beni ve ailemi, bunların yapmakta olduklarının vebalinden kurtar."*[46] şeklindeki niyazı azabın çok yaklaştığının habercisidir. Hedeflerine kolayca ulaşabileceklerini düşünen saldırganlar, misafirleri almaya kalkıştıkları anda hiç beklemedikleri bir durumla karşılaştılar: *"Biz de gözlerini silme kör ediverdik."; "Tadın bakalım azabımı ve uyarılarıma aldırış etmemenin sonuçlarını!"*[47]

Beklenen azap o gecenin sonunda gelecekti. Hz. Lût'un kendisi ve ailesi için yaptığı dua kabul edildi. Karısı dışında aile bireyleri kurtuldu.[48] Karısı, kurtulanlar arasında değildi, çünkü iman etmemişti. Gelen elçiler şehirden çıkışın ne zaman ve nasıl yapılacağını Hz. Lût'a öğretmişlerdi. Çıkış sırasında Lût (as) ve ailesine kimse zarar veremeyecekti: *"Elçiler, 'Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın, değil mi?' dediler."*[49] Halkın başına gelecek ceza çok kesindi ve kaçınılmazdı: *"Lût'a şu hükmü bildirdik: Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır!"*[50]

Hz. Lût'un eşi azaptan kurtulamamıştı. Ondan önce de Hz. Nûh'un karısı ve öz oğlu da kendisini izlemedikleri için azaptan kurtulamamışlardı. Aslında bu tablo Kur'ân'ın indiği Mekke'de ve Medine'de de vardı. Bir ailenin bütün bireyleri iman konusunda aynı tavrı sergilemiyordu. İşte bundan dolayı olsa gerek Yüce Allah şöyle buyurmuştu: *"Allah, inkâr edenlere Nûh'un eşi ile Lût'un eşini örnek vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhlı eşleriydi, ama kocalarının davasına hıyanet ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah'tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı ve*

43 Hicr 15/72: İbn Ebî Hâtim, II, 433; Abdürrezzâk b. Hemmâm, I, 369; İbn Kesîr, VIII, 270.
44 Hûd 11/50.
45 Ankebût 29/30.
46 Şuarâ 26/169.
47 Kamer 54/39: Zemahşerî, V, 661.
48 Şuarâ 26/170; Hicr 15/59.
49 Hûd 11/81.
50 Hicr 15/66.

kendilerine: 'Haydi, diğerleriyle birlikte girin bakalım ateşe!' dendi."[51] Azaptan kurtulmak için iman etmiş olmak gerekir. Bir peygamberin eşi veya oğlu olmak, iman etmediği takdirde kişinin kurtuluşuna vesile olmaz. Kurtuluşun tek şartı imandır. Akrabalık veya herhangi birine bağlılık değildir.

Kur'ân'da kurtulanların kimlikleriyle ilgili bir ayrıntı verilmez. Tefsirlerde aktarılan rivayetlerde ise Hz. Lût'un iki kızının ve damatlarının kurtulduğu belirtilir.[52] Elçilerin belirttiği kurtuluş planına göre gecenin belirlenen bir vaktinde Lût (as), ailesiyle yola çıkacaktı. Bu sırada uyulacak önemli bir kural vardı: *"Hemen gecenin bir vaktinde ailenin hızla yola koyulmasını sağla! Sen de arkalarından git! Hiçbiriniz arkasına dönüp bakmasın! Size emredilen yere doğru gidin!"* Hz. Lût ailesini alarak bu plana göre şehri terk etmiştir.[53]

Lût halkının azabı, korkunç bir sesin duyulmasıyla başlamıştı.[54] *"Nihayet sabah erkenden kalıcı bir azap onları yakalayıverdi."*[55] Duyulduğunda kulakları sağır eden güçlü bir sesle[56] birlikte, Rabbin katında işaretlenmiş taşlar Lût kavminin üzerine yağmaya başlamıştı: *"Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine sağanak hâlinde, Rabbin katında işaretlenmiş taşlar yağdırdık. Böyle cezalar inkârcıların zalimlerin başından hiç eksik olmaz."*[57] Bu sapkın halk büyük bir sarsıntı ve taş yağmuruyla yok olup tarihten silinirken Lût (as), karısı hariç ailesinin diğer bireyleriyle birlikte kurtulmuş ve *"gitmeleri emredilen"*[58] ve *"herkes için bereketli kılınan yere"*[59] gitmişlerdir. Burası, ağırlıklı görüşe göre Şam topraklarıdır.[60]

Tarih sahnesinden silinen toplumların kıssalarında elbette büyük ibretler vardır. Bu kıssalardan biri de Lût Peygamber'in eşi benzeri görülmemiş bir sapkınlık içinde bulunan halkına doğruyu gösterme çabasıdır. Bu kıssa, peygamberlik mücadelesinin ne kadar zor süreçlere evrildiği konusunda bir fikir vermektedir. Peygamberler türlü türlü yanlışlık ve kötülüklerle mücadele eden, tevhid inancını yerleştirme gayretinde olan, sapkın cinsel tercihlere varıncaya kadar ahlâkî sapmalarla

---

51 Tahrîm 66/10.
52 A'râf 7/84: Mâverdî, II, 237.
53 Hicr 15/64-65: Taberî, XIV, 87-88; Mukātil b. Süleyman, II, 48; III, 382.
54 Hicr 15/73.
55 Kamer 54/38.
56 Hicr 15/73: Taberî, XIV, 93; Kurtubî, XII, 232; Râzî, XIX, 207; Zemahşerî, III, 414.
57 Hûd 11/82-83.
58 Hicr 15/65.
59 Enbiyâ 21/71.
60 Enbiyâ 21/71: Mukātil b. Süleyman, II, 433; Taberî, XVI, 310; İbn Ebî Hâtim, VII, 2457; Zemahşerî, IV, 155; Eski Ahid, Tekvin: 19/23.

başa çıkmaya çalışan erdemli kimselerdir. Hz. Lût da öyleydi. Onun ısrarlı davetine rağmen helâk olan kavminden alınacak çok dersler vardır.

Lût ve halkının hikâyesi, Mekke'de Müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı ortaya koydukları tutumu da hatırlatır. Mekke'de koşullar ağırlaşmıştı. Tebliğ, gün geçtikçe zorlaşıyordu. Hz. Peygamber'in amcalarından birkaçı dâhil yakın akrabalarından bile ona iman etmeyenler vardı. Allah'ın kelâmını insanlara iletmek için çaba göstermesi engelleniyordu. Tam da bu sırada Kur'ân'da inkârcı ve yoldan çıkmış bazı halklara gönderilen peygamberlerin kıssaları anlatıldı. Meselâ, tebliğ için elinden geleni yapan Hz. Lût'a halkı, *"Sana elâlemi korumayı yasaklamamış mıydık?"*[61] diyecek kadar ileri gitmişti. Mekke'de de durum farklı değildi. Elbette bu kıssalarda Mekke Müşriklerine tehdit olduğu[62] kadar Hz. Muhammed (sas) için de mesajlar vardı. Kimi zaman o, teselli ediliyor, kimi zaman da peygamberlik mücadelesinin doğası hakkında eğitiliyordu. Bu mücadelede insanın doğup büyüdüğü yeri terk edip başka diyarlara göç etmesi de vardı. Hicrete yakın dönemde indirilen Şuarâ, Neml, Hûd, Hicr, Sâffât, Enbiyâ ve Ankebût sûrelerinde arka arkaya bu temaya yer verilir. Hz. Peygamber'in ve Müminlerin Mekke'den hicreti de o günlerin konusudur.

Hz. Peygamber artık Mekke döneminin son zamanlarını yaşadığını anlamakta ve her geçen gün hicrete biraz daha hazırlanmaktadır. Bütün bu örneklendirmelerin verdiği mesaj açıktır: "Ey Muhammed! İnkârcıların elinden başka peygamberleri kurtardık, seni de bu Müşriklerin elinden elbette kurtaracağız."[63] Yine bu kıssa Müşrikleri öncekilerin başına gelenlerden ders alıp akıllarını başlarına devşirmeye çağırmıştı. Kur'ân, Hz. Peygamber'in ağzından Müşrikleri defalarca şöyle uyarmıştı: *"Ey kavmim! Sakın bana karşı muhalefetiniz sizi, Nûh kavminin veya Hûd kavminin ya da Sâlih kavminin başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin başınıza gelmesine sebep olacak günahlar işlemeye sürüklemesin! Lût kavmi zaten sizden uzak değildir."*[64] Mekkeliler, Lût kavminin cezalandırılmasından geriye kalan Lût gölünü ve Lût halkından geride kalanları çok iyi bilmekteydiler. Onlar, Allah'ın engin rahmeti, mutlak gücü ve adâletinin, herkese hak ettiğini vermeyi gerektirdiğini bilmeli ve geçmişte olanlardan ders almalıydılar: *"Elbet bunda büyük bir ibret vardır, fakat çokları iman etmezler. Şüphesiz Rabbin, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir."*[65] Ayrıca

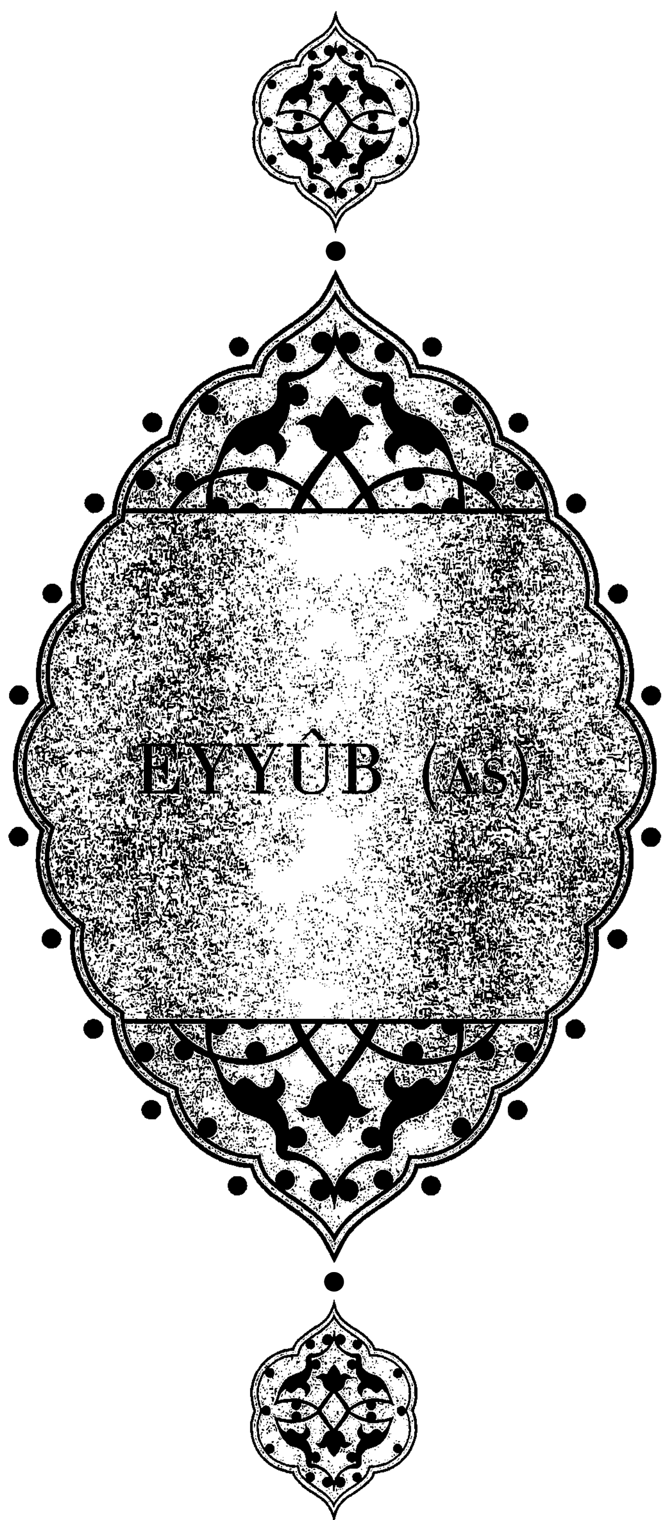
61 Hicr 15/70.
62 Hûd 11/83: Taberî, XII, 533-531.
63 Hûd 11/69: İbn Âşûr, XII, 116.
64 Hûd 11/89.
65 Şuarâ 26/174-175.

Kur'ân onlara, Lût halkının kalıntılarının işlek bir yol üzerinde hâlâ durmakta[66] olduğunu hatırlatıyordu: *"Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?"*[67]

Allah Teâlâ, insana hem ruhsal ve bedensel yaratılışı hem de toplum ve tabiatla olan ilişkileri sebebiyle eşsiz iyiliklerde bulunmuştur. Dinin ve fıtratın gereklerine göre kurulan bir aile yuvasında da, Yüce Yaratıcı'nın insana olan bu iyiliğinin sayısız yansımaları bizzat yaşanır. Bu anlamda aile, huzur, sevgi, şefkat ve merhametin kaynağıdır. Dinî buyruklara göre kurulan ve devam eden temiz ve nezih bir aile, hayırlı bir nesil ve temiz bir toplumu hedefler. Aksi durumda ise, ahlâkın yozlaşması, ruhların kirlenmesi ve toplumsal dokunun bozulması söz konusudur. Helâk olan Lût halkı, sadece Allah'a ortak koşmamıştı. Aynı zamanda günahların en büyüklerinden biri olan eşcinsellikte ısrar etmişlerdi. Ölçü ve sınır tanımayan şehvetlerinin batağına saplanmışlardı. Bu insanlar, aslında kendi yaratılışlarıyla çelişkiye düşmüş, çatışmaya girmişlerdi. Allah'ın yarattığı fıtrata karşı savaş açmışlardı. Erkek ve kadının birbirlerine olan istek, ihtiyaç ve uyumları, insan neslinin devamı gibi yaratılış kanunlarına karşı gelmişlerdi. Sonunda da cezalandırılmış, yok olup gitmişlerdi. Lût Peygamber'in halkının düştüğü bu yanlışlık ve günah ve de sonuçta karşılaştıkları ceza şu gerçeği bir defa daha hatırlatmıştır: *"Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece haksızlık ve kötülük etmez, fakat insanlar kendilerine haksızlık ve kötülük ederler."*[68]

66 Hicr 15/75-77.
67 Sâffât 37/137.
68 Yûnus 10/44.

EYYÛB (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ كُلًّا هَدَيْنَاۚ وَنُوحاً هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ
ذُرِّيَّتِه۪ دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ وَاَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى وَهٰرُونَۜ وَكَذٰلِكَ
نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَۙ ﴿٨٤﴾

"Biz ona İshak ve Ya'kūb'u da armağan ettik, hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nûh'u ve onun soyundan Dâvûd'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u doğru yola iletmiştik. Biz, iyileri böyle ödüllendiririz."

(En'âm 6/84)

وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَۚ ﴿٨٣﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِه۪ مِنْ ضُرٍّ وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرٰى لِلْعَابِد۪ينَ ﴿٨٤﴾

"Eyyûb'u da an! Hani Rabbine, 'Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün.' diye yalvarmıştı. Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik, kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik."

(Enbiyâ 21/83-84)

وَاذْكُرْ عَبْدَنَٓا اَيُّوبَۢ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍۜ ﴿٤١﴾ اُرْكُضْ بِرِجْلِكَۚ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾

"Kulumuz Eyyûb'u da an. O, Rabbine, 'Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir.' diye seslenmişti. 'Ayağını yere vur (dedik), işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!"

(Sâd 38/41-42)

...اِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِراًۜ نِعْمَ الْعَبْدُۜ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

"... Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü."

(Sâd 38/44)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân'da Hz. Eyyûb'un ismi dört âyette geçmektedir. Bir âyette, her peygamber gibi ona da vahyedildiğinden,[1] bir âyette de diğer peygamberler gibi doğru yolda bulunduğundan[2] bahsedilir. Sâd ve Enbiyâ sûrelerinde toplam altı âyet ile Hz. Eyyûb'un kıssası özlü şekilde anlatılır. Âyetlerde Hz. Eyyûb'un, Hz. İbrâhim'in soyundan gelen bir peygamber olduğundan ve geçirdiği zorlu imtihandan bahsedilmektedir.[3]

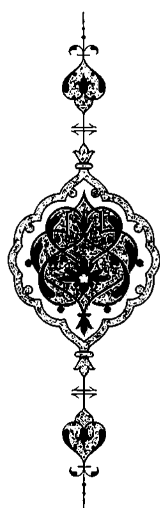
İlgili âyetlerin tefsiri amacıyla aktarılan rivayetlerde, zaman zaman onun fiziksel özelliklerine ve güzel ahlâkına dair bilgiler nakledilmekte, çok iyiliksever bir kimse olduğu anlatılmaktadır.[4] Bu anlatımlarda Hz. Eyyûb'un sınamalar karşısında sergilediği güçlü sabır ve bu konudaki örnekliği öne çıkar. Kimi âyetlerde adı geçmese de sabır söz konusu olduğunda "Eyyûb'un sabrı" tefsirlerde hatırlatılmıştır.[5] Meselâ, sabırlı ve gayretli peygamberlerin (*ülü'l-azm*) örneği verilirken Hz. Eyyûb da anılır.[6] Yine, sabır konusunun geçtiği farklı âyetlerin açıklamalarında Hz. Eyyûb'a gönderme yapılır.[7] Cennetin "sabır" kapısından ilk gireceklerin, dünya hayatında belâya uğrayanlar olduğu ve önlerinde de Hz. Eyyûb'un olacağı söylenir.[8] Dünyada sıkıntıyla karşılaşan insanlar, âhirette hesaba çekilirken yanlarında Hz. Eyyûb'un olacağı belirtilir.[9] Ayrıca, onun zorluklara göğüs gererek gösterdiği sabrına verilen ödül, Allah'ın buyruklarını yerine getirmeye özendirmek amacıyla örnek olarak gösterilir.[10]

1 Nisâ 4/163.
2 En'âm 6/84.
3 Nisâ 4/163; En'âm 6/84; Enbiyâ 21/83; Sâd 38/41; Hadîd 57/26.
4 Enbiyâ 21/83: Sa'lebî, VI, 287; Âlûsî, XVII, 80; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 68; İbn Hanbel, *ez-Zühd*, s. 37-41; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek* (1990), II, 634.
5 Enbiyâ 21/83: İbn Kesîr, IX, 462.
6 Ahkaf 46/35: Râzî, XXVIII, 35.
7 Bakara 2/177: Taberî, III, 87; Bakara 2/214: Râzî, VI, 21.
8 Bakara 2/155: Râzî, IV, 169.
9 Kehf 18/47-49: Râzî, XXI, 135-136.
10 Bakara 2/198: Râzî, V, 188.

Eyyûb kelimesinin, Arapça "Allah'a yönelmek" anlamına gelen *e-v-b* köküyle ilişkili olduğu ileri sürülmüştür.[11] Eyyûb kıssasının Kur'ân'daki anlatımında ona bir rahatsızlık (*durr*) geldiği,[12] bu sebeple şeytanın ona bir sıkıntı ve acı (*nusb ve 'azâb*) verdiği[13] belirtilir. Bu sıkıntıya rağmen o daima sabırlıdır (*sâbir*) ve yönü hep Allah'a dönüktür (*evvâb*). Nihayet Rabbinden *merhamet* niyazında bulunduğu (*nidâ*), niyazına karşılık verildiği (*icâbet*) ve Allah'ın merhametiyle (*rahmet*) söz konusu rahatsızlığının giderildiği anlatılır.

11 Enbiyâ 21/83: Kurtubî, XIV, 256.
12 Enbiyâ 21/83.
13 Sâd 38/41.

EYYÛB (as), ZORLUKLARA SABRETMENİN EN GÜZEL ÖRNEĞİYDİ

...اِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِراًۜ نِعْمَ الْعَبْدُۜ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

"... Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü."

(Sâd 38/44)

Hz. Eyyûb, kitap, hikmet ve peygamberlik verilen,[1] Allah'ın elçileri arasında sabrıyla öne çıkan biridir. Çünkü o, çetin sıkıntı ve sınamalara göğüs germiş, iradesiyle direnmiştir.[2] Rivayetlerden Hz. Eyyûb'un malî, bedenî ve ailevî pek çok zorlukla sınandığını,[3] onun ise sabırla ve isyan etmeden bu durumdan kurtulmak için Rabbine yöneldiğini ve O'na yakardığını öğreniyoruz. Hz. Eyyûb Yüce Allah'ın merhametine sığınarak şöyle dua etmiştir: *"Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün."* O (as) burada, aciz konumdadır ve Allah'ın merhametini istemektedir.[4] Kulluk edenler ve gereğince düşünenler için anılacak bir örnek olarak Hz. Eyyûb'un duası, kabul edilir.[5] Sıkıntısından kurtulması için Hz. Eyyûb'a ayağını yere vurması ve çıkan sudan içip onunla yıkanması emredilir. Emredileni yapan Hz. Eyyûb, şifa

1 Nisâ 4/163; En'âm 6/89.
2 En'âm 6/84: Râzî, XIII, 69.
3 Sâd 38/44: Taberî, XX, 110.
4 Enbiyâ 21/83: Nesefî, II, 416; İbn Âşûr, XVII, 127.
5 Enbiyâ 21/84; Sâd 38/43.

bulur. Hz. Eyyûb (as) Yüce Allah'ın lütuf ve iyiliği ile tekrar ailesine ve onlarla birlikte bir o kadarına daha kavuşur.[6]

İlgili âyetlerde Hz. Eyyûb'un zor durumu ve sıkıntısı üç farklı kelime ile ifade edilmiştir. Bunlardan *nusb* kelimesi, meşakkat ve bedende zahmetle, *azâb* kelimesi ise çekilen acıyla, ayrıca mal ve evlât acısıyla açıklanmıştır.[7] Burada *nusb* bağlamında bahsedilen yorgunluğun bedenle, *azâb*ın da mal ve çocuklarla ilgili olduğu söylenmiştir.[8] *eḍ-Ḍurr* kelimesi de kişinin hastalık veya dermansızlık sebebiyle kötü hâlde olması anlamındadır.[9] Kelime, ilgili âyette hastalık mânasında kullanılmıştır.[10] Ayrıca bu ifade, Hz. Eyyûb'un; kendisi, malı ve ailesi ile ilgili tüm sıkıntılarına işaret etmektedir.[11]

Şeytanın yol açtığı bu sıkıntı ve acıların ne olduğu konusunda farklı açıklamalar getirilmiştir. Bu konuda şeytanın ona bazı yanlışları işletip onu zor duruma sokmasından bahsedilmektedir.[12] Yine İbn Âşûr (ö. 1973) âyeti, "Şeytan hastalıktan çektiğim zorluk ve acıyı kullanarak bana vesvese veriyor, hastalığı veren Allah'a karşı beni isyana zorluyor." şeklinde anlamanın uygun olduğunu ifade etmektedir.[13] Müfessir Kurtubî'ye (ö. 671/1273) göre kıssa hakkında bağlayıcı olan, Kur'ân'ın anlattıkları ve sahih hadislerdir. Bu tür konulardaki asılsız rivayetlere karşı dikkatli olunmalıdır.[14] Hz. Eyyûb'un bedeninde taşıdığı hastalığın ne olduğu da kesin olarak bilinmemektedir.[15] Vücudunu kurtların sardığı gibi bazı bilgiler dayanaktan yoksundur.[16]

Yüce Allah, Eyyûb'un (as) duasını kabul edip ona şöyle der: *"Ayağını yere vur, işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!"*[17] Hz. Eyyûb bu sudan içerek ve onunla yıkanarak tüm iç ve dış sıkıntılarından kurtulur, sağlığına kavuşur. Yüce Allah ona, hanımını ve oğlunu bağışlar, ailesi ona geri verilir.[18] Ona ayrıca sevgi ve şefkat duygusu verilmiştir.[19]

---

6 Enbiyâ 21/83; Sâd 38/41-43.
7 Sâd 38/41: Elmalılı, VI, 4100.
8 Sâd 38/41: İbn Kesîr, XII, 99.
9 Enbiyâ 21/83: Zemahşerî, IV, 160.
10 İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, 404.
11 Enbiyâ 21/83: Kurtubî, XIV, 256.
12 Sâd 38/41: Zemahşerî, V, 272; Şevkânî (2007), IV, 500.
13 İbn Âşûr, XXIII, 270.
14 Sâd 38/41: Kurtubî, XVIII, 215.
15 Sâd 38/41: Merâgî, XXIII, 124.
16 Enbiyâ 21/83: Kurtubî, XIV, 258.
17 Sâd 38/41.
18 Enbiyâ 21/83-84: Taberî, XVI, 364.
19 Sâd 38/43: Taberî, XX, 109.

Âyet-i kerîmede *"Ayağını yere vur!"*[20] diye emredilerek, mucizede bile kulun gayret, emek ve girişiminin bulunmasının istenmesi dikkat çekicidir. Demek ki kulun, sebeplere sarılmakta kusur etmemesi, oturup sadece dua ile yetinmemesi gerekir. Duanın gereklerini ve şartlarını da yerine getirmek lâzımdır. Bu emir, Meryem kıssasındaki *"Haydi, şu hurma ağacını da kendine doğru silkele..."*[21] emrine benzer. Bu durum bize *"Güzel sözler Allah'a yükselir. Fakat bunları O'na yükseltecek olan da sâlih amellerdir."*[22] ilâhî ilkesini hatırlatır.

Cenâb-ı Hak, kıssanın sonunda şöyle buyurur: *"Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü."* Sıkıntılar, Hz. Eyyûb'u Allah'a itaatten alıkoymamış ve isyana sürüklememiştir. O, varlıkta da darlıkta da Allah'a itaate yönelen biridir. Daima Allah'ın rızasını aramıştır.[23] Yüce Allah Kur'ân'da *"O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü."* ifadesiyle iki elçisini övmüştür. Biri sabrıyla örnek olan Hz. Eyyûb, diğeri ise şükrüyle örnek olan Hz. Süleyman'dır.[24]

Hz. Eyyûb hastalığı sırasında bir nedenden ötürü hanımına kızmış ve iyileştiğinde ona yüz değnek vuracağına dair yemin etmişti. Onun söz konusu yemininin sebebi konusunda birçok anlatı bulunsa da Mâtürîdî (ö. 333/944) bu sebebi bilmemizin, kıssanın mesajını anlamamız için şart olmadığı görüşündedir.[25] Hastalığı sırasında hanımı Hz. Eyyûb'a şefkat ve sevgiyle bakmış, ona hizmette kusur etmemişti. Bu yüzden Yüce Allah onun hanımına verdiği cezayı hafifletmiştir. Ona, *"Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol!"*[26] buyurmuştur. Hz. Eyyûb da böylece kendisine mahsus olmak üzere sembolik bir şekilde yeminini yerine getirmiştir.[27]

Kıssayı anlatan âyetler, Müminlerin Mekke'de zorluklarla mücadele ettiği dönemlerde vahyedilmiştir. Bu kıssa ile Hz. Peygamber'e ve Müminlere önceki peygamberlerin de zorluklarla karşılaştığı ve çeşitli imtihanlar geçirdiği hatırlatılmaktadır. Sâd sûresindeki Dâvûd (as), Süleyman (as) ve Eyyûb (as) hakkındaki kıssalar ile Hz. Peygamber'e âdeta şöyle denilir: "Ey Muhammed! Kavminin akılsızlığına sabret. Çünkü dünyada hiç kimsenin elindeki nimet, mal ve makam Hz. Dâvûd ve

20 Sâd 38/42.
21 Meryem 19/25.
22 Fâtır 35/10.
23 Sâd 38/44: Taberî, XX, 113; Mâtürîdî, XII, 264.
24 Sâd 38/44: Kurtubî, XVIII, 222.
25 Sâd 38/44: Mâtürîdî, XII, 263.
26 Sâd 38/44.
27 Sâd 38/44: Taberî, XX, 113.

Hz. Süleyman'dan çok olamaz. Yine hiç kimsenin başına gelen belâ, sıkıntı ve musibetler de Hz. Eyyûb'un başına gelenlerden daha fazla olamaz. Dünyada insanın önüne mutlaka kötü durumlar ve sıkıntılar çıkar. İnsanın bunlara karşı sabretmesi gerektiğini anlayabilmen için, işte bu kimselerin durumunu iyice düşün."[28]

Bir mümin için bu hayatın amacı, kulluk bilinciyle yaşamaktır. Dünya hayatı içinde insanın içtenliği, sıkıntılar ve zorluklarla sınanmaktadır. Bu zorluklar sağlığımızla, malımızla ve ailemizle olabilmektedir. Bu yolda kararlılık, disiplin ve gayret gerekmektedir. Çünkü bu sayede kullukta samimi olanlarla olmayanlar birbirinden ayrılacaklar. Cenneti hak edenlerle etmeyenlerin safları belli olacaktır. İşte bu noktada Hz. Eyyûb'un hayatı, bizlere güzel bir örnek sunmaktadır. O, yaşadığı zorluklar ve hastalıklar karşısında daima Yüce Allah'a sığınarak yalvarıp yakarmış, O'na yönelmiş ve zorluklara göğüs germiştir. Onun örnekliği önce Hz. Peygamber'e ve ashâba yön verici olmuştur. Hz. Eyyûb, kıyamete kadar da zorlu sınavlarla karşılaşan bütün Müminler için örnek olmaya devam edecektir. Onun eşi ile yaşadıkları ise vefakârlık ve zorluklara birlikte göğüs germe konusunda örnektir. Çünkü *"Allah sabredenleri sever."*[29] ve *"Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir."*[30]

28 Sâd 38/41: Râzî, XXVI, 212.
29 Âl-i İmrân 3/146.
30 Zümer 39/10.

ŞUAYB (AS)
VE
MEDYEN/EYKE
HALKI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَاُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ اِبْرٰه۪يمَ وَاَصْحَابِ
مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِۜ اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِۚ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ
كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

"Onlara kendilerinden öncekilerin, Nûh, Âd ve Semûd toplumlarının, İbrâhim'in kavminin, Medyen halkının ve yıkılıp giden beldeler ahalisinin haberleri gelmemiş miydi? Onlara peygamberleri apaçık delillerle geldiler. Demek ki Allah onlara zulmetmiş değildi, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdi."

(Tevbe 9/70)

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۙ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِم۪ينَۘ ﴿٣٧﴾

"Medyenlilere de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. 'Ey kavmim!' dedi, 'Allah'a kulluk edin, âhiret gününü ümitle bekleyin, yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın!' Ama onu yalancılıkla suçladılar. Bunun üzerine kendilerini o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler!"

(Ankebût 29/36-37)

كَذَّبَ اَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَل۪ينَۚ ﴿١٧٦﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٧٧﴾ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٧٩﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿١٨٠﴾

"Eyke halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladı. Şuayb onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Bakınız ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabbine aittir.'"

(Şuarâ 26/176-180)

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
قَدْ جَٓاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْم۪يزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ
اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِن۪ينَۚ ﴿٨٥﴾ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ
مَنْ اٰمَنَ بِه۪ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًاۚ وَاذْكُرُٓوا اِذْ كُنْتُمْ قَل۪يلًا فَكَثَّرَكُمْۖ وَانْظُرُوا
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٨٦﴾

"Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın, insanların mallarına haksızlık etmeyin, düzeltilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.' İnananları tehdit ederek, Allah yolundan alıkoyarak ve bu yolu eğri büğrü göstermek maksadıyla her yolun başında oturmayın. Düşünün ki, siz az sayıdaydınız, sonra O sizi çoğalttı. Bozguncuların sonunun nasıl olduğunu da düşünün!"

(A'râf 7/85-86)

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْباًۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ اِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ
يَوْمٍ مُح۪يطٍ ﴿٨٤﴾ وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا
النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ
لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَۚ وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ ﴿٨٦﴾

"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: 'Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka ilâhınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi maddî bakımdan iyi bir durumda görüyorum, ama doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de korkuyorum. Ey Kavmim! Ölçüyü, tartıyı adâletle tam yapın, insanların mallarına haksızlık etmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına zarar vermeyin. Eğer müminseniz Allah'ın bıraktığı (meşrû) kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben üzerinize bir bekçi değilim.'"

(Hûd 11/84-86)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân'da Hz. Şuayb'ın kavminden Ashâb-ı Medyen ve Ashâbü'l-Eyke şeklinde iki farklı isimle söz edilmektedir. Bu toplumlara dair anlatımlar A'râf, Tevbe, Hûd, Hicr, Hac, Şuarâ, Ankebût, Sâd ve Kāf sûrelerinde yer alır. İlgili sûrelerin bir kısmında Medyen diğer müşrik kavimlerle birlikte sadece ismen anılır. Bazı sûrelerde de kavmin yozlaşmış yapısı ve Hz. Şuayb'ın onlarla mücadelesi anlatılır. Hz. Şuayb'ın onlara yaptığı uyarı, tevhid ilkesinin yanında ticaret ahlâkıyla da ilgili olmuştur. Bu da Medyen halkının ticaretle sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Ancak peygamberlerinin çağrısına ve uyarılarına rağmen Medyen halkının isyanı, cezalandırılmalarını kaçınılmaz kılmıştır.

Tâhâ ve Kasas sûrelerinde Hz. Mûsâ'nın Medyen'e gittiğinden söz edilmektedir.[1] O, Medyen'de babasına belli bir süre hizmet etme karşılığında bir kızla evlenir. Hz. Mûsâ'nın evlendiği kızın babası Hz. Şuayb'dır.[2] Yine Kur'ân-ı Kerîm'de[3] geçen ve tarihî kimlikleriyle alâkalı açık bilgi bulunmayan Ashâb-ı Res de bir görüşe göre Hz. Şuayb'ın halkıdır.[4]

Şuayb isminin millet, halk (*şa'b*) veya vadi, yol (*şi'b*) kelimesinin küçültme kalıbı (*ism-i tasgîr*) olduğu belirtilir. Bazılarına göre ise bu isim türemiş değildir.[5] Yine bir rivayete göre "Allahım! Beni milletim (*şa'bî*) içinde mübarek kıl!" diye dua ettiği için kendisine bu ad verilmiştir.[6] Hz. Şuayb, Allah'ın emirlerini insanlara iletirken kullandığı tatlı üslubu, etkili ve güzel hitabı sebebiyle "Peygamberler hatibi" diye nitelendirilmiştir.[7]

Hz. Şuayb'ın soyu konusundaki iki görüşten birine göre o, Hz. İbrâhim'in soyundan gelmektedir.[8] İkinci görüşe göre Hz. Şuayb, Hz.

1 Tâhâ 20/40; Kasas 28/22-28.

2 Kasas 28/26: Taberî, XVIII, 224.

3 Furkān 25/38; Kāf 50/12.

4 Furkān 25/38: İbn Atıyye, VI, 439; Mâverdî, IV, 145.

5 A'râf 7/85: Âlûsî, VIII,175.

6 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 41.

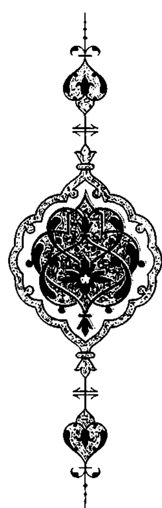
7 Taberî, *Târîḫ*, I, 327.

8 Taberî, *Târîḫ*, I, 325; İbn Esîr, *el-Kâmil*, I, 103.

Lût'un kızının oğlunun soyundan gelmektedir.[9] Bir başka rivayet, onun babasının adını Mîkâil olarak verir.[10] Medyen halkının da Hz. İbrâhim soyundan geldiği ifade edilmiştir.[11] Medyen, Hicaz'ın kuzeybatısında yer alan, Kızıldeniz'in doğusunda ve Akabe körfezinde kıyısı olan bir liman şehridir. Bu kelimenin Arapça olmadığı ifade edilmektedir.[12] Yine âyetlerde Hz. Şuayb'ın Eyke'ye peygamber olarak gönderildiği belirtilir.[13] Eyke, "yumuşak ağaç bitiren bataklık" veya "sık ve bol ağaçlı, ormanlık alan" anlamlarına gelir.[14] Bu nedenle Medyen ile Eyke'nin farklı iki yer ve burada yaşayanların farklı iki topluluk olduğu da ileri sürülmüştür.[15] Buna göre Hz. Şuayb hem Medyenlilere hem de Eykelilere peygamber olarak gönderilmiştir.

Kur'ân'da geçmiş inkârcı, inatçı ve zulme sapmış toplumlardan bazılarının tûfan, sel, deprem gibi felâketlerle yok edildiğini okuruz.[16] Hz. Şuayb'in kavmi de bunlardan biridir. Onları yok eden olaylar, âyetlerde "*racfe*",[17] "*sayha*",[18] "*azâbü yevmi'z-zulle*"[19] gibi farklı kelimelerle ifade edilir. "*Racfe*", şiddetli sarsıntı, deprem anlamına gelir.[20] Bu, yıkıcı bir etkiye sahip büyük bir depremdir. "Yüksek ses" anlamındaki "*sayha*" kelimesi de yer sarsıntısının şiddetli bir ses, uğultu ile meydana geldiğini ifade eder.[21] "Gölge gününün azabı" (*azâbü yevmi'z-zulle*) ise azabın öncesinde ortaya çıkan aşırı sıcak buluttur. Bu halk, serinlemek için onun gölgesine sığınmış ancak bulut yükünü onların üzerine ateş olarak bırakmıştır.[22]

9 Taberî, *Târîḫ*, I, 325; İbn Esîr, *el-Kâmil*, I, 103.
10 Taberî, *Târîḫ*, I, 325.
11 A'râf 7/85: Taberî, X, 310; Mukātil b. Süleyman, II, 48.
12 İbn Manzûr, XIII, 403.
13 Hicr 15/78; Şuarâ 26/176-179.
14 İbn Manzûr, X, 394.
15 Hicr 15/78: Taberî, XIV, 100.
16 Ankebût 29/40.
17 A'râf 7/91; Ankebût 29/37.
18 Hûd 11/94.
19 Şuarâ 26/189.
20 Râgıb el-İsfahânî, s. 189.
21 Râgıb el-İsfahânî, s. 189.
22 Şuarâ 26/189: Taberî, XVII, 637.

ŞUAYB (as), HALKINI TEVHİDE ve HAKKANİYETE ÇAĞIRMIŞTI

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْباًۙ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْاٰخِرَ
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾

"Medyenlilere de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. 'Ey kavmim!' dedi, 'Allah'a kulluk edin, âhiret gününü ümitle bekleyin, yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın!'"
(Ankebût 29/36)

Kur'ân kıssalarının çoğunda Mekkeli Müşriklerin nesilden nesile aktardıkları olaylar anlatılır. Bunlardan biri de kendi inanç, ahlâk ve ticaret anlayışları ile benzerlik gösteren Medyen halkının başına gelenlerdir. Mekkeliler Medyenlilerin bir ticaret yolu üzerinde yaşayan ve yok edilmiş bir toplum olduğunu bilmekteydiler.[1] Hz. Peygamber, Müşriklere Medyen halkının ve inkâr eden diğer halkların başına gelenleri hatırlatırdı.[2] Nitekim Hz. Şuayb da kavmine Nûh, Hûd, Sâlih ve Lût peygamberlerin kavimlerinin başlarına gelenleri hatırlatarak onlara şöyle öğüt vermişti: *"Ey kavmim! Sakın bana karşı muhalefetiniz sizi, Nûh kavminin veya Hûd kavminin yahut Sâlih kavminin başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin başınıza gelmesine*

1 Hicr 15/79.
2 Tevbe 9/70; Hac 22/42-44.

sebep olacak günahlar işlemeye sürüklemesin! Lût kavminin (yaşadığı yer de) helâkı da zaten sizden uzak değildir."[3]

Yüce Allah, Medyen halkına kendi içlerinde yetişmiş, tanıyıp bildikleri Hz. Şuayb'ı elçi olarak göndermişti.[4] Hz. Şuayb onlara, *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur!"*[5] diyerek tevhidi öğütlüyordu. Her fırsatta halkını doğru üzerinde düşünmeye çağırıyor, onlara kendisinin peygamber olduğunu ve açık deliller getirdiğini belirtiyor ve şöyle diyordu:[6] *"Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden açık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir nasip vermişse!"*[7] *"Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Bakınız ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabbine aittir."*[8] diye öğütler veriyordu. Bu öğütlerine *"Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum."* şeklinde devam ediyordu.[9] Yaptığına karşılık bir ücret istemediğini özellikle vurguluyor,[10] *"Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim."*[11] diyerek söyledikleriyle yaptıklarının çelişmediğine, aksine dinin buyruklarını önce kendi hayatında yaşadığına dikkat çekiyordu. Ayrıca davetinde elinden gelen bütün gayreti gösteriyor ve hedefe ulaşmasını sağlayacak bütün imkânları kullanıyordu. Ancak elde ettiği sonuç ve başarıyı asla kendisine değil, Yüce Allah'a bağlıyordu. O, mücadelesini verirken engelleme ve yıldırmalarla karşılaşıyordu. Fakat Yüce Allah'a olan derin bağlılığı sebebiyle gevşeklik göstermiyordu.[12] Bunlar, "Peygamberlerin hatibi" olarak şöhret bulan Hz. Şuayb'ın İslâm'a davetinde izlediği yollardı.

Hz. Şuayb, bütün peygamberler gibi,[13] toplumunu Yüce Allah'ın görevlendirdiği bir peygamber olduğuna inanmaya çağırıyordu. Ne var ki, onun halkı şirk batağına batmıştı. Ticarette de hile yapıyor, ölçü ve tartıda adâleti gözetmiyordu. Ayrıca yol keserek yaşadıkları topraklarda dirlik ve düzeni bozuyor, baskı ve tehdite

---

3 Hûd 11/89: Taberî, XII, 550-551.
4 A'râf 7/85; Hûd 11/84; Ankebût 29/36.
5 A'râf 7/85: Taberî, X, 311.
6 Hûd 11/88.
7 Hûd 11/88.
8 Şuarâ 26/177-180.
9 Hûd 11/88.
10 Şuarâ 26/180.
11 Hûd 11/84-88.
12 Hûd 11/84-88.
13 Şuarâ 26/109, 127, 145, 164; Yâsîn 36/21; Sâd 38/86; Şûrâ 42/23.

başvuruyorlardı. Hz. Şuayb ise toplumuna, Allah'ın verdiği zenginliği hatırlattı, onları hakka davet etti. Çağrısına uymayacak olurlarsa kuşatıcı bir azaba uğrayacaklarını belirterek onları uyardı.[14] Buna karşın onların çoğu inatla onu inkâr etmeyi sürdürdü.

Medyen halkı, kibirli ve küstah tavırlarla Hz. Şuayb'ı alaya alıyorlardı. Onun büyülendiğini, kendileri gibi bir insan olduğunu ve yalan söylediğini ileri sürüyor, ona meydan okuyorlardı.[15] Hz. Şuayb'a *"Sen, gerçekten büyü yapılmış birisin! Sen de sadece bizim gibi bir beşersin. Biz senin kuşkusuz yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz."* diyorlardı.[16] İnananlara sataşıyor, onları Allah yolundan alıkoyuyorlardı. Bu da yetmezmiş gibi, Medyen toplumunun iman etmeyi kibirlerine yediremeyen ileri gelen takımı, Hz. Şuayb'ı ve Müminleri sürgüne göndermekle tehdit ediyorlardı. Böylece onları baskı ve şiddet uygulayarak kendi bâtıl dinlerini kabul etmeye zorluyorlardı.[17] Nihayet Hz. Şuayb'ı taşlayarak öldürme tehdidinde bulundular.[18]

HAK YİYEN İFLÂH OLMAZ

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ وَلَا
تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْم۪يزَانَ اِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُح۪يطٍ
﴿٨٤﴾ وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْم۪يزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَۚ
وَمَٓا اَنَا۬ عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ ﴿٨٦﴾

"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: 'Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka ilâhınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi maddî bakımdan iyi bir durumda

14 Hûd 11/84, 89.
15 Şuarâ 26/185-187.
16 Şuarâ 26/185-186.
17 A'râf 7/86, 88.
18 Hûd 11/91.

görüyorum; ama doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de korkuyorum. Ey Kavmim! Ölçüyü, tartıyı adâletle tam yapın, insanların mallarına haksızlık etmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına zarar vermeyin. Eğer müminseniz Allah'ın bıraktığı (meşrû) kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben üzerinize bir bekçi değilim.'"

(Hûd 11/84-86)

Hz. Şuayb kavmini doğru yola çağırdığında çok az kişi onu kabul etti. Halkının çoğu, onun davetini ve peygamberliğini yalanladı. Onun büyülendiğini, akıl sağlığını yitirdiğini iddia ederek onu küçük düşürmeye çalıştılar. Aynı zamanda şöyle diyorlardı: *"Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor? Aman sen ne uyumlu, ne akıllı birisin!"*[19] Medyen halkı bu itirazlarıyla, Allah'a kulluk etmenin insanları helâl haram demeden diledikleri gibi hareket etmekten alıkoyduğunun farkındaydı. Çünkü Hz. Şuayb'ın hayatında bu hassasiyeti görüyorlardı. Nitekim Kur'ân, bilinçle Allah'a yapılan duanın, ibadetin, insanı hayâsızlıktan ve kötülüklerden alıkoyduğunu açıkça ortaya koyar.[20]

Hz. Şuayb, her fırsatta onları Allah'a kulluğa davet ediyor ve yanlışlarını düzeltmeye çağırıyordu. Onlar iki büyük suç işliyorlardı. Biri Yüce Allah'a ortak koşmak, diğeri de hak hukuk gözetmeden insanların malını çalıp çırpmaktı. Yaşadıkları bu hayatı gayet normal görüyor, diledikleri gibi yaşamak istiyorlardı. Dolayısıyla hak hukuktan bahseden Şuayb Peygamber'in çağrılarından çok rahatsız oluyorlardı.[21] Hz. Şuayb onlara *"Ölçüyü tartıyı tam yapın, insanların mallarına haksızlık yapmayın, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın."*[22] diye uyarıda bulunuyordu. Âyette sadece ticarî hayatta değil, insanlar arası bütün ilişkilerde haksızlık yasaklanmaktadır.[23] Hz. Şuayb'ın kavmi bolluk ve bereket içinde yaşamalarına karşın hile yapmaktan vazgeçmiyordu. Hz. Şuayb ise onlara *"Allah'ın bıraktığı (meşrû) kazanç sizin için daha hayırlıdır..."*[24] diye öğüt veriyordu.

---

19 Hûd 11/87.
20 Ankebût 29/45.
21 Hûd 11/87.
22 A'râf 7/85; Şuarâ 26/181-183.
23 A'râf 7/85: Râzî, XVIII, 43; Hûd 11/85: Beyzâvî, II, 144.
24 Hûd 11/86.

Hz. Şuayb'ın kıssası, Hz. Peygamber'in halkı Kureyş'e yönelik birçok mesaj içerir. Onların ortaya koyduğu davranışların benzerini Mekkeli Müşrikler de Hz. Peygamber'e karşı sergiliyorlardı. Mekke de Medyen gibi adâletsizliklerin yapıldığı bir ticaret merkezi idi. Orada da haksızlıkların yaygın olduğu bir alışveriş hayatı vardı.[25] Bu kıssanın Kur'ân'da işlenmesi bir yandan Müşrikler için ilâhî bir uyarı, diğer yandan ise Hz. Peygamber'e bir destek mesajıydı.[26] Mekke'de de güç ve imkânları ele geçirmiş şımarık kesim sorumsuzca yaşıyordu. Toplumda zayıf ve güçsüzler eziliyor, özellikle yetimlerin ve kadınların hakları gasbediliyordu.[27] Hz. Şuayb'ın davetine engel olanlar da toplumun düzenine kastediyor, insanları hakikati aramaktan alıkoyuyorlardı. Nitekim Hz. Şuayb onları şöyle uyarıyordu: *"İnananları tehdit edip Allah yolundan alıkoyarak ve onu eğri göstermek maksadıyla her yolun başında (pusu kurup) oturmayın. Düşünün ki siz az sayıdaydınız, sonra O sizi çoğalttı. Bozguncuların sonunun nasıl olduğunu da düşünün!"*[28] Kur'ân'da, Allah'ın uyarılarına uyulmadığı zaman, âkıbetin vahim olacağına birçok vesileyle dikkat çekilmiştir.

Medyen'de toplumun halka tepeden bakan varlıklı şımarık kesimleri, Hz. Şuayb ve inananları şehirden çıkarıp sürgüne gödermeye kararlıydılar. Yahut da onları yanlış davranışlara iten kendi dinlerine döndürmek istiyorlardı. *"Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!"*[29] diyorlardı. Fakat Hz. Şuayb ve beraberindekiler onların karşısında direndiler ve Allah'ın buyruklarına uymakta asla tâviz vermediler.[30] Hz. Şuayb, biricik dayanağı olan Allah'a sığınarak Kâfirlere şöyle cevap verdi: *"Doğrusu Allah, bizi sizin (bâtıl) dininizden kurtardıktan sonra eğer ona dönersek mutlaka Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabbimiz! Kavmimizle bizim aramızda adâletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın."*[31] Böylece o, kendisinin ve inananların tekrar şirke dönmesinin asla söz konusu olmayacağını net bir şekilde belirtmiş oldu.[32]

Tüm bu davet ve uyarılara rağmen iman etmeyenler için artık yapılacak bir şey kalmamıştı. Peygamberlerini yalancılıkla itham eden bu kimseler düzelmez, iflâh

25 Mutaffifîn 83/1-3.
26 Tevbe 9/70; Hac 22/42-44.
27 Fecr 89/19; En'âm 6/152; Nisâ 4/19, 127.
28 A'râf 7/86.
29 A'râf 7/88.
30 Hûd 11/89, 93.
31 A'râf 7/89.
32 A'râf 7/89: Beyzâvî, I, 558.

olmaz bir hâle gelmişti. Tıpkı kendilerinden asırlarca sonra Mekke'de Müşriklerin yapacağı[33] gibi Medyenliler de *"Eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır."*[34] diyerek peygamberlerine meydan okudular. Hz. Şuayb onlara ne yapılacağını kendisinin değil, Allah'ın daha iyi bildiğini söyledi.[35] Onlara *"Ben size Rabbimizin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!"* dedi.[36] İnkârcıların yok edilmeleri söz konusu olunca Allah, Hz. Şuayb'ı ve iman edenleri rahmetiyle kurtardı.[37] Kâfirler ise korkunç bir gürültü ile gelen şiddetli bir sarsıntıyla oldukları yere yığılıp kaldılar. Çok acı veren bir azapla yok olup gittiler. Yurtları ise sanki orada daha önce hiç kimse yaşamamış gibi harabe bir hâlde, ıpıssız kalmıştı. Yüce Allah, kendisinden başka tanrı edinen ve hak hukuk tanımayan bu toplumun cezasını böylece vermiş oldu.[38]

Kıssalar, Kur'ân'daki ana konulardan ve amaçlardan bağımsız değildir. Buna göre kıssalar tevhidi gündeme taşır, şirki reddeder ve müşrik toplumların davranışlarına çekidüzen vermeye çağırır. Gönderilen elçilerin uyarılarının dikkate alınmamasının; şirke, zulme ve haksızlığa devam edilmesinin kötü sonucu ise helâk edilmektir. Tüm bunlar son elçi Peygamberimiz Hz. Muhammed'in ve Müminlerin yaşadıkları benzer olumsuzluklar karşısında takınacakları tavra ışık tutar. Ayrıca onlara destek mesajları içerir. Kıssalarda anlatılanlar ile Hz. Peygamber'in mücadelesi arasında sıkı bir ilişkinin olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.[39]

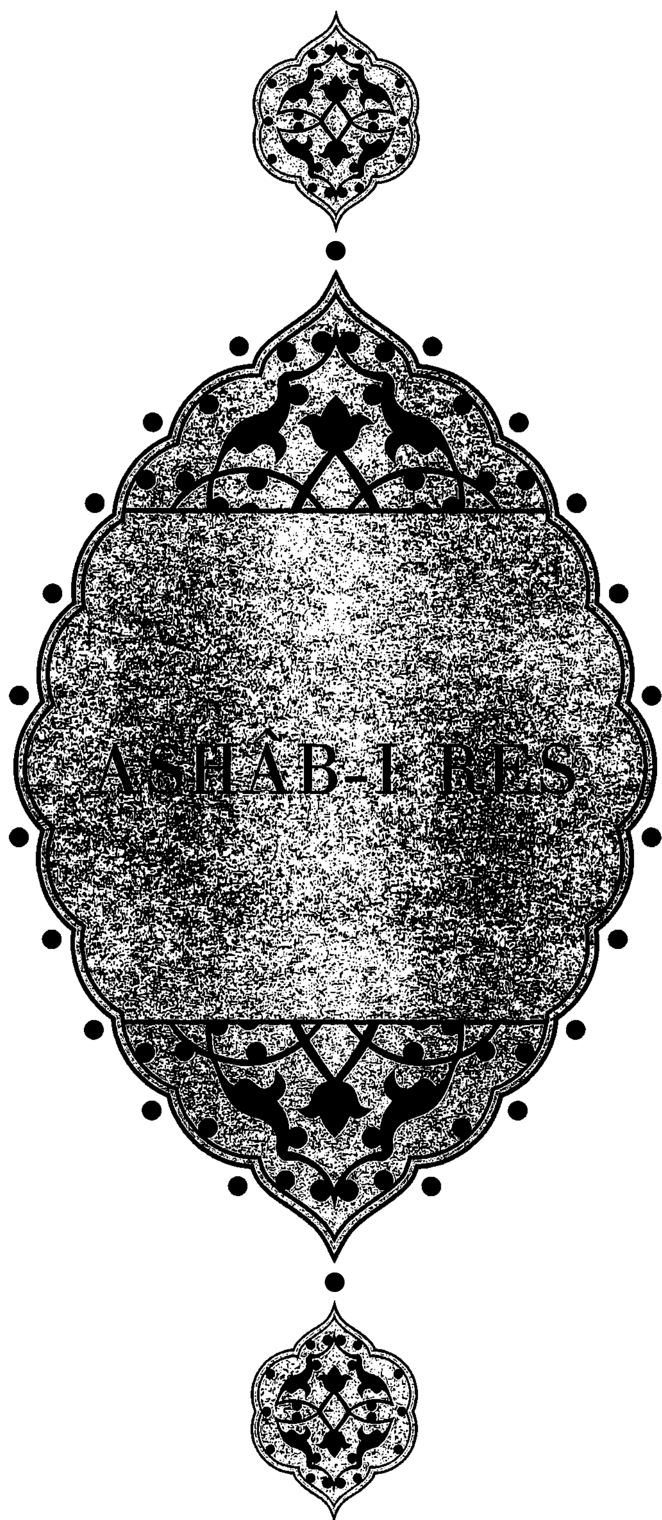
Hz. Şuayb'ın kıssası ile Yüce Allah, tevhidin önemini bir kez daha dikkatlere sunmuştur. Çünkü tevhid, mekânları ve çağları aşan bir inançtır. Tarih boyunca gelen bütün peygamberlerin insanlara ilân ettiği mesaj Allah'tan başka hiçbir tanrı olmadığı inancıdır. Buna göre bütün varlıkların yaratıcısı, yöneticisi, yol göstericisi ve her türlü ihtiyaçlarını karşılayan Yüce Allah'tır. Dolayısıyla kulluk da sadece O'na yapılmalıdır. Aksi bir durum, Allah'a karşı işlenen büyük bir haksızlık ve günahtır. Nitekim Allah Teâlâ bütün günahları bağışlayabileceğini ifade ederken kendisine ortak koşulmasını bunun dışında tutar.[40] Bu sebeple Kur'ân'da Hz. Peygamber'in gönderildiği toplum başta olmak üzere tevhide aykırı yol tutan herkes defalarca uyarılmıştır. Peygamberlerin görevi sadece inançta tevhidi sağlamakla sınırlı da değildir.

---

33 Enfâl 8/32.
34 Şuarâ 26/187.
35 Şuarâ 26/188-189.
36 A'râf 7/93.
37 Hûd 11/94.
38 A'râf 7/91; Hicr 15/78-79; Şuarâ 26/189; Ankebût 29/37.
39 Mutaffifîn 83/1-6.
40 Nisâ 4/48, 116; Mâide 5/72.

Çünkü Allah'ın dini, hayatın ilâhî buyruklar çerçevesinde düzenlenmesini öngörür. Dolayısıyla peygamberler, haksızlıklara bulaşmamış ahlâklı bir toplumun inşası için gereken esasları da insanlara bildirmişlerdir. Malın korunması bunlardan birisidir. Kur'ân, ticaretin gönül rızasıyla ve harama bulaşmadan yapılması gerektiğini bu kıssa vesilesiyle bir kez daha ortaya koyar. Adâleti ve ahlâkı göz ardı eden ticarî faaliyetleri kesinlikle yasaklar. İşte Hz. Şuayb'ın kıssası adil bir düzenin hakim olduğu, ahlâklı bir toplumun oluşturulmasını öğütlemektedir. Yine bu kıssa, hak hukuk tanımayanların, ilâhî değerlere engel olanların ve bozgunculuk çıkaranların âkıbetinin kötü olacağı uyarısında bulunmaktadır.

ASHÂB-I RES

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَاَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَاِخْوَانُ
لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَاَصْحَابُ الْاَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعٖيدِ ﴿١٤﴾
اَفَعَيٖينَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ بَلْ هُمْ فٖي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدٖيدٍ ﴿١٥﴾

"Bunlardan önce Nûh kavmi, Res ve Semûd halkı yalanlamıştı. Âd, Firavun ve Lût'un kardeşleri, Eykeliler ve Tübba' kavmi de (yalanlamışlar), hepsi peygamberleri yalancılıkla suçlamışlardı; sonunda onları uyardığım şey başlarına geldi. Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler."

(Kāf 50/12-15)

وَعَادًا وَثَمُودَا۬ وَاَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَث۪يرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا
لَهُ الْاَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْب۪يرًا ﴿٣٩﴾

"Âd'ı, Semûd'u, Res halkını ve bunlar arasında daha birçok nesli de (cezalandırdık). Oysa her birine ibretli örnekler vermiştik. Nihayet hepsini kırıp geçirdik."

(Furkān 25/38-39)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Ashâbü'r-Res ifadesi Kur'ân-ı Kerîm'de Furkān ve Kāf sûrelerinde olmak üzere iki âyette geçer. Her iki sûre de Mekkî'dir. Kur'ân'da Ashâb-ı Res hakkındaki bilgiler çok kısıtlıdır. Âyetlerde onların kendilerine gönderilen peygamberi yalanladıkları için ceza olarak helâk edildikleri anlatılır. Ashâb-ı Res, Hz. Nûh'un kavmi, Âd ve Semûd, Firavun ve Hz. Lût'un kavmi ile beraber sayılmıştır. Bu toplumların ortak özelliği peygamberleri yalanlamaları yüzünden yok edilmeleridir. Âyetlerde azaba uğrayan bu toplumların anlatılması Mekkeli Müşriklere yönelik bir uyarıdır.

Ashâbü'r-Res bir isim tamlamasıdır. Bu ifadede geçen *ashâb* kelimesi "arkadaş", "eşlik eden", "yakın olan" gibi anlamlara gelen *sâhib* sözcüğünün çoğuludur. Bu tamlamada *ashâb* kelimesini "halk" veya "toplum" şeklinde tercüme etmek mümkündür. *R-s-s* kökünden türeyen "*res*" ise "kuyu kazmak, örtmek" gibi anlamlara gelir.[1] Arapçada "içi taşla örülmüş kuyu, maden kuyusu, çukur, hendek" anlamları *res* kelimesiyle karşılanmıştır. Bu durumda Ashâb-ı Res bir kuyunun etrafında ya da bir vadide yaşayan bir toplumun adıdır. Res'in Yemâme'de Felec denilen bir kasabanın, bir vadinin ya da bir kuyunun adı olduğuna dair kaynaklarda yer alan bilgiler, kelimenin bu anlamıyla örtüşmektedir.[2] Res'in "iz, parça ve alâmet" anlamı da vardır.[3] Bundan dolayı *bakiyye* yani kalıntı anlamına da gelir.[4] Buradan hareketle Ashâb-ı Res'in, bir kuyu etrafında yaşayan veya bir vadide kurulu şehirden geriye kalan insanlar olduğu yorumu yapılabilir. Kur'ân açısından onların nerede yaşadıkları veya kim olduklarından çok sergiledikleri tutum önemlidir.

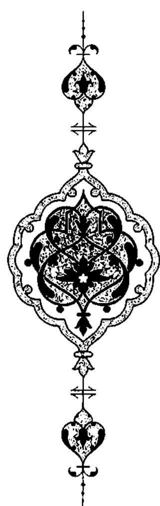

1 Cevherî, III, 934; Fîrûzâbâdî, I, 549.

2 Furkān 25/39: Taberî, XVII, 452; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, VIII, 5222; Halîl b. Ahmed, II, 116; İbn Düreyd, I, 120; Cevherî, III, 934; Fîrûzâbâdî, I, 549.

3 Râgıb el-İsfahânî, s. 194.

4 İbn Düreyd, I, 120.

ASHÂB-I RES, ALLAH'I İNKÂR EDEN ve HUKUKU ÇİĞNEYEN BİR TOPLUMDU

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَاَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُۙ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَاِخْوَانُ لُوطٍۙ ﴿١٣﴾
وَاَصْحَابُ الْاَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍۜ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَع۪يدِ ﴿١٤﴾ اَفَعَي۪ينَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِۜ
بَلْ هُمْ ف۪ي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَد۪يدٍ۟ ﴿١٥﴾

"Bunlardan önce Nûh kavmi, Res ve Semûd halkı yalanlamıştı. Âd, Firavun ve Lût'un kardeşleri, Eykeliler ve Tübba' kavmi de (yalanlamışlar), hepsi peygamberleri yalancılıkla suçlamışlardı; sonunda onları uyardığım şey başlarına geldi. Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler."

(Kāf 50/12-15)

Allah Teâlâ, insanı tarihin hiçbir döneminde rehbersiz bırakmamış, her topluma bir uyarıcı göndermiştir.[1] İman etmeleri ve sâlih amellerde bulunabilmeleri için bir çağrı ve bilgilendirme her zaman devam etmiştir. Bununla beraber çağrıya karşı çıkıp inkârı ve isyanı seçenler de hiçbir toplumda eksik olmamıştır. Bu toplumlardan biri de Ashâb-ı Res'tir.

Ashâb-ı Res'in kimliği ile ilgili kaynaklarda çok farklı rivayetler vardır. Bunlardan birine göre Ashâb-ı Res, Hz. Şuayb'ın putlara tapan halkıdır. Ashâb-ı Eyke

1 Fâtır 35/24; Yûnus 10/47.

(Medyenliler) ve Ashâb-ı Res iki ayrı halktır ve her ikisine de Hz. Şuayb peygamber olarak gönderilmiştir. Bunların ikisi de peygamberlerine inanmadıkları için azaba uğramışlardır.[2] Bir başka rivayete göre Ashâb-ı Res, Yâsîn sûresinde sözü edilen kişiyi öldürüp kuyuya atanlardır. Bu kişinin Habîbü'n-Neccâr olduğu bildirilir.[3] Ashâb-ı Res'in Yemâme Felec'de yaşayan, kuyulara sahip bir halk olduğu ve peygamberlerini öldürdükten sonra helâk edildikleri de söylenmiştir. Ashâb-ı Res'in Hz. Sâlih'in toplumu olan Semûd'un geriye kalanları olduğu da rivayetler arasındadır.[4] Ashâb-ı Res'in Hadur'da (Yemâme'de bir şehir) Hanzale b. Safvân'ın peygamber olarak gönderildiği halk olduğu da belirtilmiştir. Onlar da peygamberlerini yalanlamışlar ve öldürmüşler, bu nedenle yok edilmişlerdir.[5]

Müfessir Taberî (ö. 310/923) Ashâb-ı Res'in, Ashâb-ı Uhdûd olabileceğine dair bir ihtimalden söz etmiştir. Taberî, konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'den uzunca bir hadis nakleder. Bu hadiste kendilerine gönderilen peygamberi yalanlayıp canlı canlı kuyuya kapatan bir halktan söz edilir. Bu halkın içinde o peygambere sadece siyahî bir oduncu iman etmiştir. Bu mümin kişi, yiyecek ve içecek temin ederek bir süre zor durumdaki peygambere yardım eder. Ancak o da Allah tarafından on dört yıl süren bir uykuya yatırılır. Bu mümin uykuda iken söz konusu toplum, iman edecek ve peygamberlerini kuyudan çıkaracaklardır. Taberî, bu rivayeti aktarmakla birlikte, rivayette söz konusu edilen halkın peygamberlerine iman ettiğini göz önünde bulundurarak onların Ashâb-ı Res olamayacağı sonucuna varır.[6] Çünkü Ashâb-ı Res inkâr etmiş, peygamberlerini öldürmüş ve helâk olmuştur.

Tüm bu rivayetlerden anlaşıldığı üzere Ashâb-ı Res'in kimliğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır.[7] Her ne kadar onların kim olduğu ve nerede yaşadığı konusunda rivayetler farklılık gösterse de peygamberlerini bir kuyuya kapatarak öldürmeleri, onların Ashâb-ı Res şeklinde isimlendirilmelerine neden olmuştur.[8] Zira onların peygamberlerini öldürüp kuyuya atan bir toplum oldukları konusunda bir görüş birliği vardır.[9]

Ashâb-ı Res'in konu edildiği Furkān sûresindeki âyetlerde Hz. Nûh'un kavmi, Âd ve Semûd; Kāf sûresinde ise bunlara ilâveten Hz. Lût'un kavmi, Firavun,

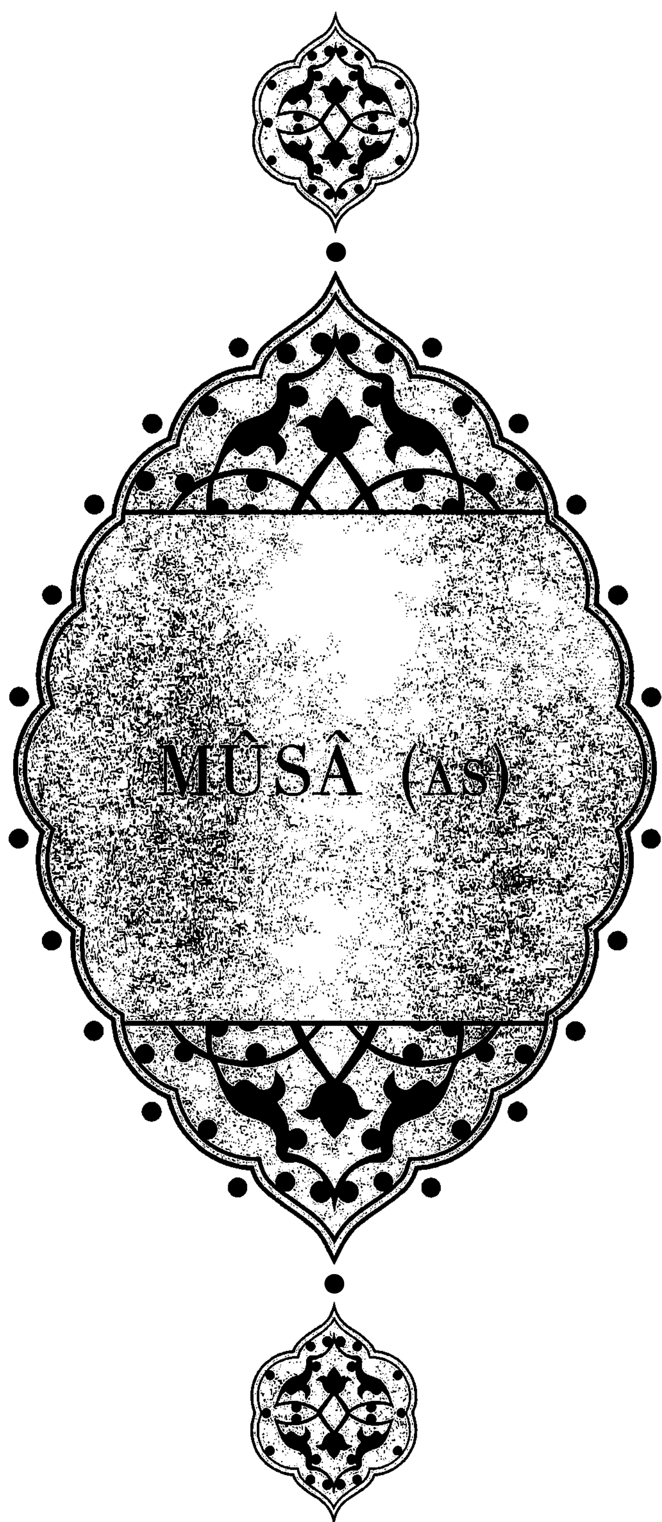
2 Kāf 50/12-14: Taberî, XXI, 415; Furkān 25/38: Mâverdî, IV, 145-146; Zemahşerî, IV, 351.
3 Furkān 25/38: Mukātil b. Süleyman, III, 235; Mâtürîdî, X, 252-253; Kurtubî, XV, 411; Râzî, XXIV, 81-83.
4 Furkān 25/38-39: Taberî, XVII, 452; Zemahşerî, IV, 351; Kāf 50/12: Mâverdî, V, 344.
5 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 67.
6 Furkān 25/38-39: Taberî, XVII, 454-455; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2690.
7 Furkān 25/38-39: İbn Âşûr, XIX, 28.
8 Furkān 25/38: Mâtürîdî, X, 252.
9 Furkān 25/38: Elmalılı, V, 3588.

Eykeliler ve Tübba' kavmi birlikte değerlendirilir. Kur'ân'da sayılan bu toplumların ortak nitelikleri Allah'a şirk koşmaları ve gönderilen peygamberleri yalanlamalarıdır.[10] Bunlar ayrıca yeniden dirilişi de inkâr etmişlerdi.[11] Bu yönleri ile onlar, Mekkeli Müşriklere benziyordu. Sanki tarihteki bir sahne, farklı aktörler tarafından başka bir coğrafyada tekrarlanıyordu. Aslında Mekke'de inen ve Ashâb-ı Res'i konu eden âyetler, daha önce yok edilen milletler üzerinden müşriklere mesaj veriyordu. Müşrikler ticaret için yaptıkları yolculuklar sırasında yok edilen bu şehirlerden geçip onların son hâllerini görüyorlardı.[12] Bu âyetlerle onlara, kendilerinden asırlarca önce aynı inkâr ve yalanlama içinde olanların âkıbeti hatırlatılıyor, uyarıda bulunuluyordu.

Arap yarımadası veya çevresinde yaşadığına dair bilgilerin bulunduğu Ashâb-ı Res, peygambere inanmayan Mekkeli Müşriklerle büyük benzerlikler taşıyordu. Bu da bize, neden Kur'ân-ı Kerîm'de onlardan söz edildiği konusunu açıklamaktadır. Buna göre peygamberleri inkâr edip onların getirdiği öğretilere bağlanmamak toplumu yokluğa sürükler. Allah'ın helâk ettiği toplumlar, manevî ve ahlâkî yönden yozlaştıkları için cezalandırılmışlardır. Bunlar, peygamberleri tarafından uyarıldıkları hâlde gerçeğin farkına varamayan, kendi elleriyle kendi sonlarını hazırlayan topluluklardır. Bu ilâhî yasa âyetlerde şöyle ifade edilir: *"Rabbin, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir."* Aksine *"Bu (azap) ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir, kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir."*[13]

10 Furkān 25/3.
11 Nahl 16/113; İsrâ 17/47; Kāf 50/15.
12 Tâhâ 20/128; Secde 32/26.
13 Hûd 11/117; Enfâl 8/51.

MÛSÂ (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾
نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَأِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾

"Tâ-sîn-mîm. Bunlar, apaçık Kitap'ın âyetleridir.
İman eden bir topluluk için Mûsâ ile Firavun'un haberlerinin
bir kısmını gerçek şekliyle sana anlatacağız."

(Kasas 28/1-3)

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى اَنْ اَرْضِع۪يهِۚ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْق۪يهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَاف۪ي وَلَا تَحْزَن۪يۚ اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٧﴾

"Mûsâ'nın annesine, 'Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız.' diye vahyettik."

(Kasas 28/7)

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰٓى اٰتَيْنَاهُ حُكْماً وَعِلْماًۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٤﴾

"Mûsâ yetişip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik.
İşte güzel davrananları biz böyle ödüllendiririz."

(Kasas 28/14)

قَالَ اِنّ۪ٓي اُر۪يدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰٓى اَنْ تَأْجُرَن۪ي ثَمَانِيَ حِجَجٍۚ فَاِنْ اَتْمَمْتَ عَشْراً فَمِنْ عِنْدِكَۚ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اَشُقَّ عَلَيْكَۜ سَتَجِدُن۪ٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٢٧﴾

"Baba, 'Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey; seni zorlamak istemem. İnşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin.' dedi."

(Kasas 28/27)

وَهَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ مُوسٰىۢ ﴿٩﴾ اِذْ رَاٰ نَارًا فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُٓوا اِنّٖٓي اٰنَسْتُ
نَارًا لَعَلّٖٓي اٰتٖيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِيَ
يَا مُوسٰى ﴿١١﴾ اِنّٖٓي اَنَا۬ رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَۚ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۜ ﴿١٢﴾

"Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi? Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: 'Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum.' Onun yanına geldiğinde kendisine şöyle seslenildi: Ey Mûsâ! İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabbinim; artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın."

(Tâhâ 20/9-12)

وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى ﴿١٣﴾ اِنَّن۪ٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا۬ فَاعْبُدْن۪يۙ
وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ي ﴿١٤﴾

"(Ey Mûsa!) Ben seni seçtim, şimdi vahyedilecek olana kulak ver. Kuşkusuz ben, yalnız ben Allahım. Benden başka tanrı yoktur. O hâlde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl."

(Tâhâ 20/13-14)

اِذْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّكَ مَا يُوحٰىۙ ﴿٣٨﴾ اَنِ اقْذِف۪يهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِف۪يهِ فِي الْيَمِّ
فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ ل۪ي وَعَدُوٌّ لَهُۜ وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنّ۪يۚ
وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْن۪يۢ ﴿٣٩﴾

"Hani annene şunu vahyetmiştik: Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Mûsâ!) Sevilmen için seni sevimli kıldım ki gözetimim altında büyütülüp yetiştirilesin."

(Tâhâ 20/38-39)

وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُۙ قَالَ رَبِّ اَرِنٖٓي اَنْظُرْ اِلَيْكَۜ قَالَ لَنْ
تَرٰيـنِي وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرٰيـنِيۚ فَلَمَّا
تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًاۚ فَلَمَّٓا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ
تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا۬ اَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾

"Mûsâ, belirlediğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuştuğunda o, 'Rabbim! Bana görün; sana bakayım.' dedi. Rabbi, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin.' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: 'Sana eksiklikleri yakıştıramam, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.'"

(A'râf 7/143)

وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَۙ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَۜ اَلَا يَتَّقُونَ
﴿١١﴾ قَالَ رَبِّ اِنّٖٓي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِۜ ﴿١٢﴾ وَيَضٖيقُ صَدْرٖي وَلَا يَنْطَلِقُ
لِسَانٖي فَاَرْسِلْ اِلٰى هٰرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِۚ ﴿١٤﴾ قَالَ
كَلَّاۚ فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا اِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾

"Hani Rabbin Mûsâ'ya, şöyle seslenmişti: 'O zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git. Onlar (zulümden) hâlâ sakınmayacaklar mı?' Mûsâ, 'Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum. Göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Hârûn'a yükle. Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum.' dedi. Allah, 'Hayır, asla böyle olmayacak!' buyurdu. 'Haydi ikiniz de mucizelerimizle gidin. Şüphesiz biz sizinle beraberiz, (her şeyi) işitmekteyiz.'"

(Şuarâ 26/10-15)

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ فَظَلَمُوا بِهَاۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾ وَقَالَ مُوسٰى يَا فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٠٤﴾

"Sonra onların ardından Mûsâ'yı mucizelerimizle Firavun ve yakın çevresine gönderdik; onlar ise mucizeleri inkâr ettiler; ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu! Mûsâ dedi ki: 'Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim.'"

(A'râf 7/103-104)

فَدَعَا رَبَّهُٓ اَنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾ فَاَسْرِ بِعِبَاد۪ي لَيْلاً اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَۙ ﴿٢٣﴾ وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْواًۜ اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾

"Mûsâ Rabbine, 'Bunlar günahkâr bir toplumdur.' diye seslendi. (Allah da şöyle dedi:) 'O hâlde kullarımı geceleyin yola çıkar, çünkü takip edileceksiniz. (karşıya geçtiğinizde) Denizi yarılmış hâlde bırak. Çünkü onlar (arkadan gelecek ve) boğulacak bir ordudur.'"

(Duhân 44/22-24)

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾

"Andolsun, Mûsâ'yı, 'Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın (güzel) günlerini hatırlat!' diye mucizelerimizle göndermiştik. Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır."

(İbrâhîm 14/5)

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلاً لِمِيقَاتِنَاۚ فَلَمَّا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ
لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِيَّايَۜ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَٓاءُ مِنَّاۚ اِنْ
هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَۜ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَٓاءُ وَتَهْد۪ي مَنْ تَشَٓاءُۜ اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا
وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِر۪ينَ ﴿١٥٥﴾

"Mûsâ tayin ettiğimiz vakit ve yerde bulunmak üzere kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: 'Ey Rabbim! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim velîmizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin.'"

(A'râf 7/155)

وَاٰتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَب۪ينَۚ ﴿١١٧﴾ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَۚ
﴿١١٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْاٰخِر۪ينَ ﴿١١٩﴾ سَلَامٌ عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٠﴾ اِنَّا
كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٢١﴾ اِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٢٢﴾

"Mûsâ ve Hârûn'a açık seçik anlaşılabilen kitabı verdik. Onları doğru yola ilettik. Ve onların hakkında, 'Mûsâ ve Hârûn'a selâm olsun!' ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik. İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz. Çünkü ikisi de bizim mümin kullarımızdandı."

(Sâffât 37/117-122)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Büyük peygamberler arasında (*ülü'l-azm*) sayılan Hz. Mûsâ, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden en çok bahsedilen peygamberdir. İsmi Kur'ân'da 136 kez geçmektedir. Onun hayatı ve peygamberliği daha çok sırasıyla Bakara, A'râf, Yûnus, Kehf, Tâhâ, Şuarâ, Neml, Kasas, Mü'min, Zuhruf, Duhân, Zâriyât sûrelerinde anlatılmaktadır. Yine sırasıyla Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, Hûd, İbrâhîm, İsrâ, Meryem, Enbiyâ, Hac, Furkān, Ankebût, Secde, Ahzâb, Fussılet, Şûrâ, Ahkaf, Necm, Kamer, Saf, Müzzemmil, Nâziât, A'lâ, Tîn sûrelerinde ise ona gönderme yapılmaktadır. Mûsâ kıssasında Firavun'un İsrâiloğullarına yaptığı zulüm, Hz. Mûsâ'nın doğumu, sanduka içinde Nil'e atılması, Firavun'un sarayında yetişmesi, Mısır halkından birinin ölümüne sebep olması ve Mısır'ı terk edip Medyen'e gitmesi, evlenmesi, peygamber olup Firavun'u Allah'ın dinine çağırmak için Mısır'a dönmesi, Mısır'da Firavun'la olan mücadelesi, İsrâiloğullarını Mısır'dan çıkarması, vahiy alması ve İsrâiloğullarını yönetmesi anlatılmıştır.

Mekke'de inen sûrelerde anlatılanlar, çoğunlukla Hz. Mûsâ'nın Allah'a isyan eden Firavun'u vahye davetini içerir. Bu sûrelerde Hz. Mûsâ'nın İsrâiloğullarını eski inançlarını bırakıp bir olan Allah'a imana çağırması yolundaki mücadelesi de anlatılır. Hz. Mûsâ'ya, ona indirilen kitaba ve hatta onun yaşadığı coğrafyaya değinilir.[1] İlk dönemlerde inen âyetlerde Allah'a ve peygamberine isyan eden Firavun ve onun cezalandırılması işlenir.[2] İsrâiloğullarının tevhide davet edilmesi, zaman zaman dini terk edip putperestliğe yönelmesi de bu dönemde ele alınan konulardandır.[3] Kur'ân'da Firavun'un halkı ile müşrik Kureyş arasında açık bir bağ kurulmuştur. Tıpkı Firavun ve halkı sınandığı gibi şimdi de, Hz. Peygamber'in halkı Allah tarafından sınanmaktadır.[4] Bu arada Hz. Peygamber ve Kur'ân ile Hz. Mûsâ ve Tevrat arasında vurgulu bir bağ kurulmuştur. Aynı âyette Tevrat'tan "... önceleri bir rehber ve rahmet

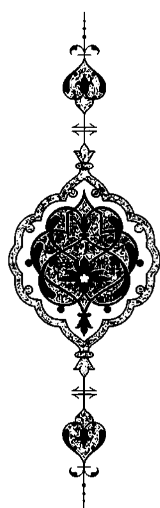
1 A'lâ 87/14-19; Necm 53/36-38; Tîn 95/1-3.
2 Müzzemmil 73/15-16; Kamer 54/41-43.
3 A'râf 7/138-141, 148-152; Tâhâ 20/85-98.
4 Duhân 44/17.

olarak Mûsâ'nın kitabı gelmişti," Kur'ân'dan ise Mûsâ'nın kitabından sonra, "müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitap"[5] şeklinde bahsedilir. Bunun sebebi, Yesrib'de fazla sayıda Yahudi'nin bulunması olabilir. Meselâ, Yahudiler Kureyş aracılığı ile Hz. Muhammed'e, "Mûsâ'ya verilenin benzeri" verilmesi gerektiğini söylüyorlardı.[6]

Medenî sûrelerde ise daha çok İsrâiloğullarının Hz. Mûsâ'ya ve davetine karşı samimiyetsizlikleri anlatılır.[7] Çünkü Medine'deki İsrâiloğulları aynı içtensizliği Allah'ın son indirdiği kitaba, peygamberine ve dinine karşı göstermektedirler. Kur'ân, İsrâiloğullarının Hz. Mûsâ'ya gösterdikleri tavırları ile Müminlerin Hz. Peygamber ile olan münasebetleri arasında da bağ kurmuştur. Meselâ İsrâiloğullarının Hz. Mûsâ'ya yaptığı yanlışları Müminlerin de Hz. Muhammed'e yapmaması uyarısında bulunmuştur: *"Ey iman edenler! Mûsâ'yı incitenler gibi olmayın..."*[8]

---

5 Ahkāf 46/12-30.
6 Kasas 28/48: Taberî, XVIII, 265.
7 Bakara 2/51-74, 92, 93, 108.
8 Ahzâb 33/69.

HZ. MÛSÂ, YÜCE ALLAH'IN GÖZETİMİNDE YETİŞTİ

اِذْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّكَ مَا يُوحٰىۙ ﴿٣٨﴾ اَنِ اقْذِفٖيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفٖيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ
بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لٖي وَعَدُوٌّ لَهُۜ وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنّٖيۚ وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْنٖيۢ ﴿٣٩﴾

"Hani annene şunu vahyetmiştik: Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Mûsâ!) Sevilmen için seni sevimli kıldım ki gözetimim altında büyütülüp yetiştirilesin."

(Tâhâ 20/38-39)

Mısır, toprakları verimli ve bereketli bir ülkeydi. Bu topraklara birçok Firavun hükmetmişti.[1] Hz. Mûsâ döneminde yaşayan Firavun ise hiç âdil değildi. Onu destekleyen güçlü bir yönetici sınıfı (*mele'*), sermaye (*Kārûn*) ve ordu (*Hâmân*) vardı. Firavun, İsrâiloğullarını köleleştirmişti.[2] Kur'ân âyetleri onun yaptıklarını *"fesad/bozgunculuk"* olarak ifade eder: *"Kuşkusuz ülkesinde Firavun büyüklük taslamış, (ayırımcılık yaparak) halkını gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını*

1 Yûnus 10/88; Şuarâ 26/57-58; Duhân 44/24-27.
2 Şuarâ 26/22: İbn Âşûr, XX, 67.

kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu..."[3] Bu üstünlük duygusu yüzünden, kendini ilâh görecek kadar ileri gitmişti.[4]

İşte Hz. Mûsâ böyle bir dönemde doğmuştu. Annesi korku içindeydi, ancak ilâhî ilham ona yol gösteriyordu: *"Eğer korkuyorsan onu Nil'e bırak."*[5] O da bu ilhama uyarak, bebeği bir sandığın içinde Nil nehrine bıraktı. Yüce Allah'ın Mûsâ ve İsrâiloğulları için belirlediği gelecek adım adım gerçekleşecekti: *"Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Mûsâ!) Sevilmen için seni sevimli kıldım ki, gözetimim altında büyütülüp yetiştirilesin."*[6] Onu bulduklarında, *"Firavun'un karısı, 'O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldürmeyin, bize bir faydası olur ya da onu evlât ediniriz.'"*[7] diyordu. Firavun ve ailesi farkında değildi. Yüce Allah, onu düşmanın sarayında büyütmeye karar vermişti.[8]

Sarayda bir sorun vardı: Bebek Mûsâ kimseyi emmiyordu. Saray sakinleri onu emzirecek birini aramaya başladı. Tam da bu sırada annesi tarafından bebeği takip etmekle görevlendirilen kız kardeşi atıldı ve onlara şu öneride bulundu: "... *Ona içtenlik ve şefkatle davranacak bir aile göstereyim mi?"*[9] Teklif kabul edilmiş ve bunun üzerine Mûsâ asıl yuvasına dönmüştü. Artık Mûsâ annesinin kollarındaydı. Belli ki anne çok heyecanlı idi, ancak Yüce Allah onu desteksiz bırakmıyordu: *"Eğer, onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse sırrı meydana çıkaracaktı."*[10] Bebeği kucağına alır almaz, onu emmeye başladı.[11] Böylece *"Mûsâ'nın annesinin kaygı ve kederi dağılsın, gam çekmesin ve Allah'ın vaadinin hak olduğunu bilsin diye onu annesine geri verdik. Fakat onların çoğu bunu bilmiyorlardı."*[12] Anne, oğul ve kız kardeş artık sarayda nimet ve emniyet içindeydi.[13]

Mûsâ büyümüş, tuttuğunu koparacak yiğitlik çağına erişmişti.[14] Üstelik güçlü bir fiziğe ve cesur bir kişiliğe sahipti. Nitekim bir gün *"Mûsâ, içinde yaşayanların farkedemeyeceği bir zamanda şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman*

3 Kasas 28/4: Taberî, XVIII, 152; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2938.
4 Kasas 28/4: İbn Âşûr, XX, 66.
5 Tâhâ 20/39.
6 Tâhâ 20/39.
7 Kasas 28/9: Taberî, XVIII, 157; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2942-2945.
8 Kasas 28/9: Taberî, XVIII, 157.
9 Kasas 28/12: Mukātil b. Süleyman, III, 338; Taberî, XVI, 59; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2949.
10 Kasas 28/10.
11 Kasas 28/12: Mukātil b. Süleyman, III, 338.
12 Kasas 28/13.
13 Kasas 28/13: Taberî, XVI, 62; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2951.
14 Kasas 28/14.

taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!"[15] Mûsâ, İsrâiloğullarından birisine yardım etmek isterken, istemediği hâlde Mısır halkından birini öldürmüştü. Derin bir pişmanlık içindeydi.[16] Mûsâ bir sınavdan geçiyordu ve Yüce Allah'ın bağışlamasına muhtaçtı. Hemen *"Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim; beni bağışla!"* [17] diye yakardı. *"Allah da onu bağışladı. Çünkü O, gerçekten çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir."*[18] Bunun ardından doğruyu gören herkes gibi hemen kendi kendine bir söz verdi: *"Rabbim! Bana lutfettiğin nimetler hakkı için suçlulara asla arka çıkmayacağım!"*[19]

Mûsâ, *"Şehirde korku içinde etrafı gözetleyerek sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen adam bağırarak ondan yine yardım istiyor! Mûsâ ona, 'Açıkçası sen düpedüz serserinin birisin.' dedi."*[20] Belli ki kendi halkından olan bu adam kavgacı ve saldırgan biriydi. Bir önceki gün yaptıkları yetmezmiş gibi, şimdi de Mûsâ'yı suçluyordu. *"Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince adam şöyle dedi: 'Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Demek ki sen haksızlıkları düzelten biri olmak istemiyorsun da bu ülkede sadece azılı bir zorba olmak istiyorsun.'"*[21]

Mûsâ'nın bir önceki gün Mısırlı bir adamı öldürdüğü ortaya çıkmış, haber şehirde duyulmuştu. Biraz sonra Mûsâ'yı seven biri gelmiş ona şu uyarıda bulunmuştu:[22] *"İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git…"* Mûsâ hızla oradan ayrılırken *"Ey Rabbim! Beni bu zalim kavimden kurtar."*[23] diye dua ediyordu.

Mûsâ'nın duası kabul edilmiş, çoktan yola koyulmuştu. O sadece Allah'a güveniyordu.[24] *"Medyen'e doğru yöneldiğinde, 'Umarım Rabbim beni doğru yola iletir.'"*[25] diyordu. Mûsâ sonunda Medyen'e ulaştı. *"Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı. Onların biraz ötesinde de (hayvanlarının*

15 Kasas 28/15.
16 Kasas 28/15: Mukātil b. Süleyman, III, 339; Taberî, XVIII, 190; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2954.
17 Kasas 28/16.
18 Kasas 28/16.
19 Kasas 28/17: Taberî, XVIII, 190.
20 Kasas 28/18: Mukātil b. Süleyman, III, 340; Taberî, XVIII, 197.
21 Kasas 28/19.
22 Kasas 28/20: Taberî, XVIII, 197.
23 Kasas 28/21.
24 Kasas 28/22: Taberî, XVIII, 203; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2960.
25 Kasas 28/22: Mukātil b. Süleyman, III, 341.

suya gelmesini) engelleyen iki kadın gördü. Onlara, 'Siz neden böyle yapıyorsunuz?' diye sordu. Onlar da 'Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (hayvanlarımızı) sulayamayız; babamız da çok yaşlıdır.' şeklinde cevap verdiler."[26] Mûsâ merhametli ve yardımsever bir yapıya sahipti. Nitekim onlara yardım edip hayvanlarını suladı. Sonra oracıktaki bir ağacın gölgesine çekilip: *"Rabbim! Bana göndereceğin her hayra muhtacım."*[27] diye dua etti. Mûsâ'nın karnı açtı ve belki aklından geçen, o kızların ona yiyecek bir şeyler vermesiydi.[28] Bir süre sonra: *"Kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi; 'Bizim yerimize (hayvanlarımızı) sulamanın karşılığını ödemek üzere babam seni çağırıyor.' dedi. Mûsâ, babalarının yanına gelip de ona başından geçenleri anlatınca, 'Korkma, zalimler güruhundan kurtuldun.' dedi."*[29]

Kızlar, bir erkeğin yapacağı işleri yapmaktan yorulmuşlardı. Hayvanlarına çobanlık yapacak kişi bu adamdan daha iyi olamazdı. Bu nedenle *"O iki kızdan biri, 'Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle çalıştıracağın en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır.' dedi."*[30] Ancak yaşlı adamın Mûsâ için düşündüğü daha başka bir şey vardı: Mûsâ'ya, *"Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey; seni zorlamak istemem. İnşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin."*[31] dedi. Mûsâ bu teklifi kabul etti ve *"Bu seninle benim aramdadır; bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, bana bir düşmanlık olmasın! Söylediklerimize Allah şahittir."*[32] diye cevap verdi. Rivayete göre yaşlı adam, kızına çobanların kullandığı bir değneği Mûsâ'ya vermesini söylemiştir. Bu değnek, daha sonra Hz. Mûsâ'nın elinde büyük bir yılana dönüşecek ve Firavun'a gösterdiği mucizelerden birine araç olacaktı.[33]

Firavun, Mısır'da saltanatını sürdürüyor, iktidarını elinden alacak bir güç de bulunmuyordu. Kendisince zulme dayalı tahtını sarsacak her türlü gücü etkisiz hâle getirmişti. Ama o, Yüce Allah'ın yeryüzünde mazlumlara iyilikte bulunma, onları güç sahibi önderler yapma istek ve iradesini düşünememişti.[34] Yine kimin aklına gelirdi ki? Bir bebek suya atılacak, başkası değil, Firavun'un bizzat kendisi alıp

26 Kasas 28/23: Mukātil b. Süleyman, III, 341; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2962.
27 Kasas 28/24: Mukātil b. Süleyman, III, 341; Taberî, XVIII, 213-214.
28 Kasas 28/24: Mukātil b. Süleyman, III, 341; Taberî, XVIII, 217-218.
29 Kasas 28/25: Mukātil b. Süleyman, III, 341.
30 Kasas 28/26.
31 Kasas 28/27.
32 Kasas 28/28: Mukātil b. Süleyman, III, 342.
33 Kasas 28/28: Taberî, XVIII, 233-234.
34 Kasas 28/5-6.

onu sarayında yetiştirecek ve sonunda bu zorba hükümdarın korktuğu başına gelecekti. Evet Firavun, Allah Teâlâ'nın dilediğini yapan,[35] iradesini gerçekleştirmede mutlak galip olduğunu unutmuştu.[36] Mûsâ kıssası, şu ilâhî yasayı bir defa daha hatırlatmıştır: *"Onlar tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu, Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır."*[37]

ALLAH, HZ. MÛSÂ'YA DOĞRUDAN HİTAP ETTİ

وَهَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ مُوسٰىۢ ﴿٩﴾ اِذْ رَاٰ نَاراً فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُٓوا اِنّ۪يٓ اٰنَسْتُ نَاراً لَعَلّ۪يٓ اٰت۪يكُمْ
مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِيَ يَا مُوسٰى ﴿١١﴾ اِنّ۪يٓ اَنَا۬ رَبُّكَ
فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَۚ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۜ ﴿١٢﴾

"Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi? Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: 'Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum.' Onun yanına geldiğinde kendisine şöyle seslenildi: Ey Mûsâ! İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabbinim; artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın."

(Tâhâ 20/9-12)

Hz. Mûsâ'yı kendi gözetiminde yetiştiren Yüce Allah, Hz. Muhammed'e bu âyetleri indirerek peygamberinin kendi gözetimi altında olduğunu bildiriyordu. Vahyin ilk yıllarında inen Duhâ sûresinde ifade edilen Allah'ın desteği, Hz. Mûsâ'nın kıssası ile yeniden hatırlatılıyordu: *"Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı; elbette işin sonu senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır. Rabbin sana mutlaka iyiliklerde bulunacak, sen de memnun olacaksın. O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol*

35 Hûd 11/107.
36 Yûsuf 12/21.
37 Âl-i İmrân 3/54.

bilmez hâlde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?"[38] Hz. Mûsâ'nın haberlerini aktaran âyetler, böylece hem Hz. Peygamber'e hem de Müminlere güç ve cesaret veriyordu.[39] Tâhâ sûresinde Hz. Mûsâ kıssasının anlatımına Hz. Peygamber'e hitaben *"Mûsâ ile ilgili bilgi sana ulaştı mı?"*[40] şeklinde bir cümle ile başlanır. Taberî'nin (ö. 310/923) açıklamaları bizi, Hz. Peygamber'in ve Müminlerin bu âyetler indiğinde yaşamakta olduğu şartlara götürür. Taberî, Allah'ın bu âyetleri Müşriklerden gördüğü şiddet karşısında elçisini rahatlatmak için indirdiğini belirtir. Bunlarla Yüce Allah elçisini desteklemiş, elçilik görevine daha çok sarılmaya ve Allah'a kullukta güçlükleri göğüslemeye özendirmiştir. Zira ona kendisi gibi peygamber olan Hz. Mûsâ'nın Firavun'dan, halkından ve İsrâiloğullarından gördüğü sıkıntıları anlatmıştır. Ayrıca onun bir bebek, çocuk, delikanlı ve nihayet olgun bir insan olarak karşılaştığı sınama ve zorluklardan söz etmiştir.[41]

Hz. Mûsâ, kayınpederine söz verdiği süreyi tamamlamıştı. Çünkü o, sözünde duran birisiydi. Medyen'den ailesiyle birlikte Mısır'a yola çıkabilirdi artık. Yola çıktıktan bir süre sonra yolunu kaybetti.[42] Tûr tarafında bir ateş gördü. Ailesine: *"Siz bekleyin; ben bir ateş gördüm, oradan size bir haber veya ısınmanız için bir parça ateş getiririm."* dedi."[43] Âyette geçen ve ateş diye çevrilen *"nâr"* kelimesi hakikatte Yüce Allah'ın nuru olarak da yorumlanmıştır.[44] Ateşin yanına varınca, ona şöyle bir ses gelir: *"Ey Mûsâ! İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabbinim; pabuçlarını çıkar, şu anda kutsal vadide, Tuvâ'da bulunuyorsun."*[45] Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ ile konuşmasının niteliği bir başka âyette şöyle anlatılır: *"Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu fısıldaşırcasına (kendimize) yaklaştırdık."*[46] Bu ifadeler, Hz. Mûsâ'nın Allah katındaki değerine de işaret eder. O artık bir peygamberdi: *"Ey Mûsâ! Ben seni seçtim, şimdi vahyedeceklerime kulak ver. Kuşkusuz ben, yalnız ben Allahım. Benden başka tanrı yoktur. O hâlde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl. Onun vaktini herkesten gizlemiş olsam da, her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyamet mutlaka gelecektir. Ona inanmayan ve kendi tutkularının peşinden gidenler*

---

38 Duhâ 93/3-8: Taberî, XIV, 487-489.

39 Hûd 11/120.

40 Tâhâ 20/9.

41 Tâhâ 20/9: Taberî, XVI, 18.

42 Tâhâ 20/10: Taberî, XVI, 18.

43 Kasas 28/28-29: İbn Ebî Hâtim, VIII, 2971, 2973; Mukātil b. Süleyman, III, 343; Taberî, XVIII, 240; Zemahşerî, III, 55.

44 Tâhâ 20/10: Mukātil b. Süleyman, III, 22.

45 Tâhâ 20/11-12: Taberî, XVI, 18.

46 Meryem 19/52.

sakın seni ona inanmaktan alıkoymasın, sonra sen de helâk olursun!"[47] Sonra Rabbiona şöyle sordu: *"'Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?' O da şöyle cevap verdi: 'O benim asâmdır, ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, onunla başka işler de yaparım.'"*[48] Bütün peygamberlerde olduğu gibi, Hz. Mûsâ da, ilâhî mucize, delil ve âyetlerle desteklenmişti.[49] Hz. Mûsâ, Allah'tan önce şu emri aldı: *"Asânı yere bırak!"* Mûsâ Allah'ın emrini yerine getirdi. Ancak *"asâyı yılan gibi kıvrılır görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı."* Asâ hızla sağa sola saldırıyor, önüne çıkanı yutuyordu.[50] Bunun üzerine Yüce Allah ona şöyle seslendi: *"Ey Mûsâ! Beri gel, korkma, çünkü sen güvendesin."*[51] Sonra Allah ondan elini koynuna sokmasını istedi. Çıkardığında, eli kar gibi beyaz ve parlaktı. Bakanın gözünü alıyordu.[52] İşte bunlar onun Firavun'a peygamberliğinin delili olarak göstereceği iki mucizeydi.

Hz. Mûsâ, Firavun'u tevhide davet emrini alınca Yüce Allah'tan cesaret ve yardım diledi. Tebliğe ruh hâlinin iyi olması, etkili söz söyleme ve kardeşi Hârûn'un desteği gibi yardımları edinerek başlamak istedi. Çünkü büyük bir görev ve sorumluluk altına girmişti: *"Rabbim! Kalbime genişlik ver. İşimi kolaylaştır. Dilimdeki düğümü çöz ki sözümü anlasınlar. Yakınlarımdan birini de bana yardımcı ver. O kardeşim Hârûn olsun. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et…"*[53] Peygamberlik görevini Hz. Hârûn ile beraber yapacaktı.[54] Vakit tamamdı; Mûsâ Mısır'a gelmişti, artık Firavun'a gidip hakikati dile getirebilirlerdi. Vahiy, *"Firavun'a âyetlerimle gidin, çünkü o çok azdı, ancak beni anmakta da gevşeklik göstermeyin."*[55] diyordu. Allah'ın elçileri eninde sonunda galip gelecekti: *"Yüce Allah şöyle buyurdu: 'Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir güç vereceğiz ki, bu sayede size erişemeyecekler, mucizelerimizle siz ve size uyanlar üstün geleceksiniz.'"*[56] Yine de Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn, Firavun'un kendilerine zorbalıkla karşılık vermesinden korkuyorlardı.[57] Bu nedenle Yüce Allah: *"Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm."* [58] buyurarak onları mânen destekliyordu.

---

47 Tâhâ 20/13.
48 Tâhâ 20/17-18.
49 Zâriyât 51/38.
50 Kasas 28/31, 32: Mukātil b. Süleyman, III, 344; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2975.
51 Kasas 28/31.
52 Tâhâ 20/19-23: Mukātil b. Süleyman, III, 25; Ferrâ, II, 178; Zemahşerî, III, 61.
53 Tâhâ 20/25-35.
54 İbn Ebî Hâtim, VIII, 2422.
55 Tâhâ 20/42-43.
56 Kasas 28/35.
57 Tâhâ 20/45: Ferrâ, II, 180; Taberî, XVI, 76-77; Şuarâ 26/12-14.
58 Tâhâ 20/46: Taberî, XVI, 77; Şuarâ 26/10-17.

MÛSÂ (as), BÜTÜN ZORLUKLARA RAĞMEN YOLUNDAN DÖNMEDİ

وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَۙ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَؕ اَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾
قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِۜ ﴿١٢﴾ وَيَض۪يقُ صَدْر۪ي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَان۪ي فَاَرْسِلْ
اِلٰى هٰرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِۚ ﴿١٤﴾ قَالَ كَلَّاۚ فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا
اِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾

"Hani Rabbin Mûsâ'ya, şöyle seslenmişti: 'O zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git. Onlar (zulümden) hâlâ sakınmayacaklar mı?' Mûsâ, 'Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum. Göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Hârûn'a yükle. Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum.' dedi. Allah, 'Hayır, asla böyle olmayacak!' buyurdu. 'Haydi ikiniz de mucizelerimizle gidin. Şüphesiz biz sizinle beraberiz, (her şeyi) işitmekteyiz.'"

(Şuarâ 26/10-15)

Hz. Mûsâ ve Hârûn, Firavun'un sarayına varıp gerçeği haykırırlar: *"Biz Rabbinin elçileriyiz. İsrâiloğullarını serbest bırak. Onlara eziyet etme, elçi oluşumuza dair delillerimiz de var, hidayeti isteyenlere ve ona ulaşanlara selâm olsun."*[59] İnsanlara konumlarına göre hitap etmek gerekti. Bu nedenle ne kadar zalim ve katil olursa olsun, yine de Firavun'a yumuşak ve kibar hitap edilmeliydi: *"Ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer."*[60] Âyet onlardan Firavun'un küfrünü doğrudan yüzüne vurarak değil, sert ve kırıcı olmadan dolaylı ve gerekirse dokunaklı bir şekilde doğruya çağırmalarını istiyordu.[61] Mûsâ çağrısını şöyle dillendirdi: *"(Küfür ve isyandan) arınmayı ve Rabbinin yoluna seni iletmemi ister misin?..."*[62]

59 Tâhâ 20/47.
60 Tâhâ 20/44.
61 Nâziât 79/18-19: Ferrâ, II,180; Taberî, XVI, 75; Zemahşerî, III, 66.
62 Nâziât 79/18-19: Zemahşerî, III, 67.

Hz. Mûsâ kardeşi ile birlikte her türlü riski göze alarak Firavun ve yakın çevresini akıllarını kullanmaya ve düşünmeye davet ediyordu: *"Mûsâ ve Hârûn saraya gidip 'Biz âlemlerin Rabbinin elçileriyiz.' deyince Firavun, 'Âlemlerin Rabbi de kimdir?' diye sordu. Mûsâ, 'Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir.' diye cevap verdi. Firavun, yanında bulunanlara, 'Ne dediğini duydunuz değil mi?' dedi. Mûsâ, 'O, sizin de Rabbiniz, geçmişteki atalarınızın da Rabbidir.' dedi. Firavun, 'Size gönderilen bu elçiniz mutlaka aklını yitirmiş.' dedi. Mûsâ devamla şunu söyledi: 'Şayet aklınızı kullanırsanız anlarsınız ki O, doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabbidir.'"*[63]

Firavun ise ön yargılı, alaycı, kibirli ve küstah bir tavırla veziri Hâmân'a yüksek bir kule yapmasını, böylece, göklere çıkıp belki Mûsâ'nın ilâhını görebileceğini söylüyordu. O bunu gerçekten doğruyu aradığı için yapmıyordu. Zaten Mûsâ'ya inanmıyordu. Bu nedenle *"Ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum."*[64] diyordu.

Hz. Mûsâ çağrısını sürdürüp şöyle dedi: *"O, sizin de Rabbiniz, geçmiş atalarınızın da Rabbidir."*[65] O'ndan başka yaratıcı, hüküm verici ve evrenin işlerini yöneten yoktur. Firavun'u çileden çıkaran da bu sözler oldu. Çünkü bu, onun sahte ve asılsız rablik davasına karşı bir itirazdı. O, küstahça sorular sormaya Hz. Mûsâ da anlamlı ve hikmetli cevaplar vermeye devam etti: *"Firavun, 'Sizin Rabbiniz de kimmiş ey Mûsâ?' dedi. Mûsâ, 'Bizim Rabbimiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir.' diye cevap verdi. Firavun 'peki' dedi, 'Gelip geçen nesillerin durumu ne olacak?' Mûsâ, 'Onlar hakkındaki bilgi Rabbimin katındaki bir kitaptadır; Rabbim ne yanılır ne de unutur.' diye karşılık verdi."*[66]

Sıra Firavun'a peygamberlik kanıtlarını göstermeye gelmişti: *"Mûsâ ona en büyük mucizeyi gösterdi. O ise hemen yalanladı ve karşı çıktı. Sonra da sırtını döndü (Mûsâ'ya karşı) çalışmaya koyuldu. Derhal adamlarını toplayıp seslendi: 'Ben sizin en Yüce Rabbinizim!' dedi."*[67] Daha önce kendilerine gelen peygamberleri inkâr edenler gibi Firavun da Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'u sihir yapmakla,[68] aklını yitirmiş olmakla itham ediyordu.[69] *"... İman etmeyi kibirlerine yediremediler; 'Bu düpedüz bir büyü!' dediler. Mûsâ şöyle dedi: 'Size gerçek ulaştığında böyle mi söylersiniz? Bu sihir mi!*

63 Şuarâ 26/23-28.
64 Mü'min 40/36, 37; Kasas 28/38.
65 Şuarâ 26/26.
66 Tâhâ 20/49-52.
67 Nâziât 79/20-24.
68 Kasas 28/36.
69 Şuarâ 26/27.

Oysa sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz.'"[70] Bu sözler karşısında Firavun bütün zorbalar gibi: *"Benden başkasını tanrı edinirsen, yemin ederim ki seni zindanlarda süründürürüm!"* diye tehditler savuruyordu.[71] Hz. Mûsâ, bunun üzerine onu doğru düşünmeye çağırdı: *"Sana apaçık bir şey getirmiş olsam da mı?"* gerçeği kabul etmeyeceksin diye sordu: Firavun, *"Doğru söyleyenlerden isen haydi getir onu"* diyerek karşılık verdi. *"Bunun üzerine Mûsâ asâsını atıverdi; bir de ne görsünler, asâ düpedüz bir yılan oluvermişti! Sonra elini çıkardı; o da beyaz ışık saçan bir şeye dönüşmüştü! Firavun, adamlarına şöyle dedi: 'Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz! Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor…'"*[72] Bu ifadeleriyle, Hz. Mûsa'ya peş peşe iftiralar attı, halkı ona karşı kışkırtmak için elinden geleni yaptı.

Firavun Hz. Mûsâ'nın getirdiği kanıtları dikkate almak yerine onu nankörlükle suçluyordu: *"Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?"*[73] Firavun, Hz. Mûsâ'yı kendine borçlu, minnet altında bırakmak istiyordu. Bir de ona işlediği cinayeti hatırlattı: *"Sonunda yapacağını yaptın! Sen nankörün birisin."*[74] Hz. Mûsâ ise ona şu karşılığı verdi: *"O nimet diye başıma kaktığın şey (gerçekte) İsrâiloğullarını kendine kul köle etmen(in bir neticesi) dir."*[75] Hz. Mûsâ'nın ısrarlı ve kararlı duruşu karşısında Firavun zorbalığına dönmeye niyetlendi:[76] *"Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın…"*[77] Hatta Firavun, onu bizzat kendi eliyle öldürmeyi bile düşünmüştü: *"'Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)!? Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum.' dedi."*[78] Firavun'un bu tutumu karşısında Hz. Mûsâ'nın tek sığınağı ise, Yüce Allah'tan başkası değildi: *"Hesap gününe inanmayan her kibirli kişinin şerrinden, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a sığındım."*[79]

Firavun ve kurmayları, Hz. Mûsâ'ya *"Sen, 'Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresin de bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi aramıza*

70 Yûnus 10/75-78.
71 Şuarâ 26/29.
72 Şuarâ 26/32-35.
73 Şuarâ 26/18.
74 Şuarâ 26/19-20.
75 Şuarâ 26/22.
76 Mü'min 40/25: Taberî, XX, 308.
77 Mü'min 40/25.
78 Mü'min 40/26.
79 Mü'min 40/27.

geldin? Biz ikinize de inanacak değiliz!"[80] dediler. Böylece Hz. Mûsâ'yı iktidar ve egemenlik peşinde koşmakla suçladılar. Bu da Firavun'un bir başka yöntemi idi.

Firavun ve yakın çevresi, Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'u sihirbaz zannettiklerinden,[81] kendilerini Mısır'dan çıkarıp, iktidarı ellerine almalarından korkuyorlardı.[82] Mekkeli Müşrikler de benzeri durumdaydı.[83] Velîd b. Mugîre'nin *"Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"*[84] itirazı ile Firavun'un, Hz. Mûsâ'yı küçümseyip aşağılarken söylediği *"Ben bu değersiz, zavallı, neredeyse söylediğini anlatmaktan aciz adamdan daha iyi değil miyim?"*[85] sözü örtüşmekteydi. Müminler de Mekke'de ağır baskı, işkence ve tehditler altında çaresiz kalmış, bunalmışlardı.[86] Bu karşılaştırmayı âyetler şöyle yapar: *"Firavun'un halkına da uyarılar gelmişti. Ama onlar bütün delillerimizi yalan saydılar, biz de onları üstün ve güçlü olana yaraşır biçimde kıskıvrak yakaladık. Şimdi söyleyin bakalım (ey putperestler), sizin inkârcılarınız şu anılanlardan daha mı iyi; yoksa sizin için kitaplarda bir kurtuluş hükmü mü var?"*[87]

Firavun, çevresindeki danışmanlarına Mûsâ (as) karşısında neler yapılabileceğini sordu. Danışman güruhu hemen Firavun'a akıl vererek gerçeği kimin söylediğinin bütün halkın önünde gösterilmesini önerdiler: *"Onu ve kardeşini bir süre alıkoy ve sihirbaz toplamak üzere şehirlere (adamlar) gönder; bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler."* Bu öneri üzerine *"Sihirbazlar belli bir günün ilân edilmiş vaktinde bir araya getirildi. Halka da 'Siz de toplantıya gelmiyor musunuz?' denildi."*[88] Belirlenen günde büyük bir kalabalık toplandı. Mısırlılar tabii ki sihirbazların galip gelmesini istiyordu.[89] Sihirbazlar ilk iş olarak Firavun'a, *"Eğer biz üstün gelirsek bize bir mükâfat var mı?"* diye sordular. Firavun, *"Evet."* diye cevap verdi.[90] Sihirbazlar ellerindeki iplerini ve değneklerini attılar ve *"Firavun'un gücüyle elbette bizler üstün geleceğiz."* dediler. *"Sonra Mûsâ da değneğini yere attı; bir de ne görsünler, onun değneği onların düzdükleri sihirlerini yutuveriyor."*[91] Çünkü onların yaptıkları göz boyama, hayal ve aldatmadan ibaretti.[92] Onlar Mısır'ın en büyük sihirbazlarıydı. Sihirle

80 Yûnus 10/78.
81 A'râf 7/109; Zuhruf 43/30.
82 A'râf 7/110.
83 Lokmân 31/21; Zuhruf 43/22-24; Tekvîr 81/22; Kasas 28/57; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 349.
84 Zuhruf 43/31.
85 Zuhruf 43/52.
86 Kalem 68/51.
87 Kamer 54/41-43.
88 Şuarâ 26/36-39.
89 Şuarâ 26/41: Taberî, XVII, 568.
90 Şuarâ 26/41.
91 Şuarâ 26/44-45.
92 Şuarâ 26/44-45: Taberî, XVII, 569.

gerçeğin arasındaki farkı da en iyi onlar biliyordu. Bu gördükleri, olsa olsa sadece Yüce Allah'ın kudret ve inâyetiyle olabilecek bir şeydi.[93] Gördükleri karşısında *"hemen secdeye kapandılar. Âlemlerin Rabbine inandık."* dediler. Sonra da kendilerini izleyen halka dönerek *"Mûsâ'nın ve Hârûn'un Rabbine iman ettik."*[94] diye haykırdılar. Bunun üzerine *"Firavun: "Benim iznimi beklemeden ona iman ediyorsunuz, öyle mi? Anlaşılan o, size sihri öğreten üstadınızmış! Ama şimdi göreceksiniz! Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, hepinizi astıracağım!"* diye tehditlerini savurdu. Sihirbazlar da onun bu sözlerine şöyle karşılık verdiler: *"Hiç sorun değil! Nasıl olsa biz Rabbimize döneceğiz. İlk iman edenler olduğumuz için Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz."*[95]

Firavun'un baskısı ve zulmü, İsrâiloğullarını çok korkutmuştu. Bu nedenle kendi içlerinden çıkmış, kendi öz akrabalarından olan bir peygambere bile iman etmeye cesaret edemiyorlardı: *"Mûsâ'nın kavminden ancak az sayıda insan, Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük edeceğinden korka korka Mûsâ'ya iman etti. Çünkü Firavun o topraklarda gerçekten güç ve iktidar sahibiydi, üstelik kötülükte sınır tanımaz biriydi."*[96] Ancak sihirbazların iman etmesi İsrâiloğullarının iman etmesini hızlandırmıştı. Nitekim onlardan altı yüz bin kişinin Hz. Mûsâ'ya tâbi olduğu rivayet edilir.[97]

Firavun bu olanlardan sonra da zulmünü sürdürmekte kararlıydı. Bu defa, İsrâiloğullarından Hz. Mûsâ'ya iman eden gençlerin öldürülmesini bile emretmişti. Bu tablo karşısında Hz. Mûsâ kavmine, sadece *"Allah'tan yardım istemelerini ve sabretmelerini"* tavsiye etti.[98] İman edip teslim olanların, yalnız Yüce Allah'a güvenip dayanmalarını söyledi. *"Onlar da şöyle karşılık verdiler: Yalnız Allah'a dayanıp güvendik. Ey Rabbimiz, bizi zalimler topluluğunun baskı ve şiddetine mâruz bırakma. Bizi rahmetinle o Kâfirler topluluğundan kurtar."*[99] İsrâiloğulları Hz. Mûsâ'ya başlarına gelenlerden yakındı. Ona eskiden beri işkenceye uğradıklarını söylediler ve ondan buna bir çare bulmasını istediler. Bu talep sonrasında Hz. Mûsâ *"Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar."* diyerek Allah'tan yardım diledi..[100]

93 Şuarâ 26/44-45: Taberî, XVII, 569.
94 Şuarâ 26/46.
95 Şuarâ 26/49-51.
96 Yûnus 10/83.
97 A'râf 7/128: Taberî, X, 371.
98 A'râf 7/128.
99 Yûnus 10/84-86.
100 A'râf 7/129.

Hz. Mûsâ'ya sadece İsrâiloğulları değil Firavun'un amcasının oğlu olduğu söylenen bir kişi de iman etmişti. O, Hz. Mûsâ'yı kastederek: *"Adamı, 'Rabbim Allah'tır.' dediği için öldürecek misiniz?"* diyerek durumu sorgulamaya başlamıştı. "Şüphesiz Allah, *aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola eriştirmez."*[101] sözleriyle Firavun'un şirk koşup Allah'a iftira ettiğini, haksız yere cana kıyıp aşırı gittiğini söylüyordu.[102] Bu mümin adam, sözlerinin devamında eski kavimlerin âkıbetlerini hatırlatıyordu. Mısırlıların Hz. Yûsuf'u da inkâr ettiklerini ve kendini beğenenlerin basiretlerinin kalmayacağını belirtiyordu. Kendisinin onları tevhid inancına, sonsuz nimet ve cennetlere çağırırken, onların ise insanları bilgisizce şirke ve ateşe çağırdıklarını söylüyordu.[103] Rivayete göre benzer bir olay, yüzyıllar sonra Mekke'de meydana gelmişti. Allah Resûlü Kâbe'de namaz kılarken 'Ukbe b. Ebî Muayt müşriğinin saldırısına uğramıştı. Hz. Ebû Bekir de ona engel olmaya çalışmış ve "Rabbim Allah'tır diyeni öldürür müsünüz?" demişti. [104]

Kendilerine verilen bunca öğütten sonra hâlâ söz dinlemeyen bu topluluğun cezalandırılma vakti gelmişti: *"… Firavun'a uyanları, ders alsınlar diye kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık."* İnkârcılar bir iyilikle karşılaştıklarında bunu kendi kazanımları olduğuna, kötü bir şeyle karşılaştıklarında ise bunu Mûsâ'nın uğursuzluğuna yoruyorlardı. İnatla Hz. Mûsâ'ya iman etmeyeceklerini açıkça söylüyorlardı: *"Ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."*[105] diyorlardı. Bunun üzerine onlara seller, çekirge, haşere, kurbağa sürüleri ve Nil nehrinin kana dönüşen suyu musallat edildi.[106] Başlarına belâlar gelmeye başlayınca, Hz. Mûsâ'ya gelip *"Bu belâlardan kurtulursak, sana iman edeceğiz."* diye söz verdiler. Bir de İsrâiloğullarının Mısır'dan çıkmasına müsaade edeceklerini bildirdiler. Ancak bu sıkıntılar kalkınca sözlerini tutmadılar.[107] Bunun üzerine Yüce Allah da onları cezalandırdı.[108]

Hz. Mûsâ, Allah'tan gelen emirle korkmadan halkını bir gece yola çıkardı.[109] Firavun da ordusunu topladı ve gün doğarken onları takibe koyuldu. O hâlâ kibrini sürdürüyor, *"Bunlar pek az ve önemsiz bir topluluktur."*[110] diyordu. "İki topluluk birbirini görünce, *Mûsâ'nın yanındakiler, 'Eyvah yakalandık.' dediler. O vakit "Mûsâ,*

---

101 Mü'min 40/28: Taberî, XXV, 313.
102 Mü'min 40/28: Taberî, XXV, 313.
103 Mü'min 40/28-46.
104 Buhârî, "Tefsîr", 65/40; İbn Kesîr, XII, 186.
105 A'râf 7/131-132.
106 A'râf 7/131-133: İbn Ebî Hâtim, V, 1544-1550.
107 Zuhruf 43/49-50.
108 A'râf 7/131-137.
109 Duhân 44/23; Tâhâ 20/77; Şuarâ 26/52.
110 Şuarâ 26/53, 54; Taberî, XVII, 573.

'Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir.' dedi."[111] *"Nihayet, âyetlerimizi asılsız saymaları ve onlardan gafil kalmaları sebebiyle kendilerini cezalandırdık ve onları denizde boğduk."*[112] *"Onlar geride nice bahçeler, nice pınarlar bıraktılar. Nice ekinler, nice güzel konaklar! Zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler! İşte böyle! Onları başka bir topluma miras bıraktık."*[113] *"İsrâiloğullarını denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: 'Artık inandım ki, İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim.' Şimdi mi? Oysa sen, daha önce hep başkaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın"* denilerek onun imanı kabul edilmedi.[114] Onlar cezayı hak etmişlerdi: *"Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suya batırdık. Onları, sonradan gelecek inkârcılara, bir ibret ve örnek kıldık."*[115]

HZ. MÛSÂ, HALKINI EĞİTMEK İÇİN BÜYÜK BİR FEDAKÂRLIK GÖSTERDİ

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ
اللّٰهِۜ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾

"Andolsun, Mûsâ'yı, 'Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın (güzel) günlerini hatırlat!' diye mucizelerimizle göndermiştik. Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır."

(İbrâhîm 14/5)

Hz. Mûsâ, İsrâiloğullarını Firavun'un zulmünden kurtardıktan sonra, sıra şimdi onların doğru yolu görmelerine gelmişti. Artık onları bu büyük sıkıntılardan

111 Şuarâ 26/61-62.
112 A'râf 7136: Mukātil b. Süleyman, III, 346.
113 Duhân 44/19-28.
114 Yûnus 10/90-92.
115 Zuhruf 43/54-56; Zâriyât 51/40; Nâziât 79/25-26; Mü'min 40/45-46.

kurtaran Allah'a kulluk etmeleri gerekiyordu. Ne var ki İsrâiloğulları denizi geçip Ken'an diyarına gelir gelmez, orada putlara tapan bir topluluk gördü. Hemen Hz. Mûsâ'ya gidip *"Ey Mûsâ, bize de böyle ilâhlar (putlar) yapsana"* şeklinde istekte bulundular. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, onlara tepki gösterirken dilinden şu cümleler döküldü:[116] *"Sizi kendi çağınızdaki tüm toplumlardan üstün kılmışken, Allah'tan başka bir ilâh mı arıyorsunuz? Siz gerçekten çok cahilmişsiniz!"*[117] Allah'ın şu sözlerini onlara hatırlattı: *"Hani Firavun'un adamlarından sizi kurtarmıştık. Onlar sizlere işkencenin en kötüsünü yapıyorlardı; oğullarınızı öldürüyorlar, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda Rabbinizden büyük bir imtihan vardır."*[118]

İsrâiloğulları mukaddes topraklara kavuşunca, Yüce Allah Hz. Mûsâ ile tekrar görüşmek istedi.[119] Nitekim Tûr dağına geldiğinde Hz. Mûsâ: *"'Rabbim! Bana görün; sana bakayım.' diye yalvardı. Rabbi, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin.' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: 'seni eksikliklerden uzak tutarım, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.'"*[120] Tûr dağında Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'yı herkesten daha üstün tutup seçtiğini göstererek ona yazılı levhalar vereceğini bildirdi. Hz. Mûsâ'dan onlara göre hareket etmesini, kavmine de onları emretmesini ve şükredenlerden olmasını istedi.[121]

Hz. Mûsâ Tûr dağına ikinci kez çıkarken[122] kardeşi Hârûn'u yerine vekil bırakmış ve ona bazı uyarılarda bulunmuştu.[123] Ancak geride bıraktığı İsrâiloğulları tevhid inancını zedelemek üzere çoktan harekete geçmişti bile. İçlerinden Sâmirî isimli bir sahtekâr, Mısırlılardan aldıkları ziynetleri toplayarak eritip altından bir buzağı yapmış ve onları bu puta tapmaya ikna etmişti: *"Sâmirî onlara böğürebilen bir buzağı heykeli yaptı. Kendi aralarında 'İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır, fakat o bunu unuttu.' demeye başladılar."* Hz. Hârûn onların bu haddi aşan tavırlarına karşılık onlara öğüt üstüne öğüt verdi: *"Siz bununla sınanmaktasınız; şüphesiz Rabbiniz Rahmândır. Bana uyun ve emrime itaat edin."* dediyse de onlara sözünü dinletemedi. Onlar, *"Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz."*

116 A'râf 7/138: Taberî, X, 409.
117 A'râf 7/140: Taberî, X, 412-413.
118 A'râf 7/141.
119 A'râf 7/142: Taberî, X, 417.
120 A'râf 7/143.
121 A'râf 7/144-145.
122 A'râf 7/142: Mukātil b. Süleyman, I, 104; Taberî, X, 415.
123 A'râf 7/142: Mukātil b. Süleyman, I, 104; Taberî, X, 416.

dediler.[124] Hz. Hârûn'un uyarıları da fayda vermedi. Bir sınamadan geçen İsrâiloğullarını bu kez de Sâmirî yanlış bir yola sürüklemişti.[125]

Hz. Mûsâ dönüp de halkının bir olan Allah'ı unutup buzağıya taptığını görünce, öfkeden elindeki levhaları yere atmıştı.[126] Hemen Hz. Hârûn'un üzerine yürüyüp yakasına yapışmıştı. Hz. Hârûn ise bu tepkiye karşı, *"Saçımı sakalımı çekme. Emin ol ki ben senin, 'Sözüme riayet etmedin de İsrâiloğullarının arasına ayrılık soktun!' diyeceğinden endişelenmiştim"* dedi. Öfkesi dinmeyen Mûsâ bu kez Sâmirî'ye dönerek, *"Peki senin zorun neydi ey Sâmirî?"* diye çıkışmıştı. O da şöyle cevap vermişti: *"Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin bastığı yerden bir avuç (toprak) aldım ve onu (ziynet eşyasının eritildiği potaya) attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti."* Hz. Mûsâ buna karşı şöyle *dedi: "Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!'*[127] *demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız, sonra da un ufak edip denize savuracağız! Sizin yegâne tanrınız o Allah'tır ki O'ndan başka ilâh yoktur. O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır."*[128] Âyette geçen *"bana dokunmak yok"* ifadesi, ceza olarak onunla hiçbir sosyal ilişkinin kurulmaması şeklinde yorumlanmıştır.[129]

İsrâiloğulları bu kadar ileri gitseler de tövbe kapısı onlara da açıktı. Hz. Mûsâ yaptıklarını hatırlatıp onları tövbeye çağırdı: *"Şüphesiz buzağıyı tanrı edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için tövbe edin de nefislerinizi öldürün..."*[130] Âyette geçen "tövbe ve nefislerin öldürülmesi" ile ilgili tefsir kitaplarında değişik yorumlar yapılmıştır. Benzer yorumların Tevrat'ta da geçtiği görülmektedir. Söz konusu rivayetlere göre Hz. Mûsâ onlara birbirlerini öldürerek tövbe edeceklerini söyledi. Daha sonra Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya; öldürülenlerin günahlarının bağışlandığını, sağ kalanların ise tövbelerinin kabul edildiğini vahyetti.[131]

Hz. Mûsâ'ya tekrar Tûr dağı yolu görünmüştü. Halkı içindeki birtakım aklı yetmezlerin buzağıya tapmasının ardından Allah'ın çağrısına uydu ve Tûr dağına gitti. Bu günahtan Allah'a tövbe etmek için İsrâiloğullarının hayırlılarından seçtiği yetmiş kişiyle belirlenen günde oraya vardı. Ne var ki, onların hayırlıları da rahat

124 Tâhâ 20/88-91; A'râf 7/148.
125 Tâhâ 20/90: Taberî, XV, 144.
126 A'râf 7/150.
127 Tâhâ 20/94-97: İbn Ebî Hâtim, VII, 2433; Taberî, XV, 149.
128 Tâhâ 20/95-98.
129 Tâhâ 20/96: Taberî, XVI, 152.
130 Bakara 2/54.
131 Bakara 2/54: İbn Ebî Hâtim, I, 110; Mukātil b. Süleyman, I, 106.

durmadı: *"Ey Mûsâ, 'biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana iman etmeyeceğiz.'"* dediler. Bunun üzerine onları yıldırım çarptı ve öldüler.[132] Hz. Mûsâ ayağa kalktı ve ağlayarak *"Ey Rabbim! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim velîmizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin. Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana yöneldik."*[133] diye dua etti. Rableri bu yakarıştan sonra onları tekrar diriltti[134] ve onlardan gönderdiği vahye uyacaklarına dair söz aldı.[135]

İsrâiloğulları sözlerinde durmuyorlardı. Allah Teâlâ onları zulüm ve esaretten kurtarmış, Hz. Mûsâ önderliğinde özgür kılmıştı. Onlara verdiği vaatleri gerçekleştirmişti, ama onlar daha Hz. Mûsâ hayattayken Allah'a verdikleri sözü çiğniyorlardı. İşte buna bir örnek daha: İsrâiloğullarından iki kardeş, amcalarının mirasına konmak için bir gece vakti onun oğlunu öldürmüşlerdi. Cinayeti, suçsuz köylülerin üzerine attılar. Köylüler bunun üzerine Hz. Mûsâ'ya başvurdular. Hz. Mûsâ da Allah'a yöneldi. Bu esnada Cebrâil geldi ve onların bir inek kesmelerini emretti. Hz. Mûsâ onlara bu emri bildirdi. Kesilen ineğin bir kemiği ile öldürülen kimseye vuracaklar, o da dirilip katilini haber verecekti. Bu kez halk, Hz. Mûsâ'ya "Biz katili bulmanı istiyoruz, sen bize inek kesin diyorsun, *'Bizimle alay mı ediyorsun?'* dediler."[136] Sürekli ineğin özelliklerini sormaya başladılar. Hz. Mûsâ sorularına sabırla cevap verdi. Ancak sorular işi daha da zorlaştırıyordu. Çünkü her soru ineğin yeni bir özelliğini öğrenmeye yönelikti. Sonunda zor da olsa istenilen ineği bulup Allah'ın emrini yerine getirdiler.[137]

Yüce Allah, İsrâiloğullarına kutsal topraklara girmelerini emretti.[138] Ancak onlar, *"Ey Mûsâ! Orada zorba bir topluluk var, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla giremeyiz. Ama oradan çıkarlarsa biz hemen gireriz."*[139] diyerek işi zora koşmaya başladılar. Hz. Mûsâ ise onları yine Allah'ın emrini yerine getirmeye ve O'na güvenmeye çağırıyordu: *"Eğer müminler iseniz yalnızca Allah'a tevekkül edin."*[140] Bu çağrıya

132 Bakara 2/55.
133 A'râf 7/154-156: Taberî, X, 468.
134 Bakara 2/56: Mukātil b. Süleyman, I, 105.
135 Bakara 2/61, 93: Taberî, II, 263.
136 Bakara 2/66-74: Mukātil b. Süleyman, I, 114; İbn Ebî Hâtim, I, 136.
137 Bakara 2/71.
138 A'râf 7/161.
139 Mâide 5/22.
140 Mâide 5/23.

ve iki cesur adamın tavsiyelerine karşın *"'Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız!' dediler."*[141] Bu tavırları Hz. Mûsâ'yı çok üzdü: *"'Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet.' dedi."*[142] Bunun üzerine, kırk yıl Tîh çölünde kalma cezası aldılar. Yüce Allah, kutsal toprakları onlara kırk yıl haram kıldı. Kutsal topraklara giremeyecekler, çölde şaşkın şaşkın, hor, hakir ve yoksul olarak yaşayacaklardı.[143] Ancak Allah burada da onları yalnız bırakmadı ve çeşitli nimetlerle korudu.[144] *"Bulutlarla gölgelendirilip; kudret helvası ve bıldırcın eti ile beslendiler."*[145] Çölde Mûsâ'dan su istediler, Hz. Mûsâ asâsıyla taşa vurup on iki kabile için on iki ayrı pınar fışkırttı.[146] Bir müddet sonra bu kez, Hz. Mûsâ'ya tek çeşit yemek yemekten şikâyet ettiler. Allah'ın onlara has verdiği yiyeceklerden bıktıklarını, sebze meyve türü yiyecekler istediklerini bildirdiler.[147] Sonunda isyan etme, haddi aşma ve peygamberleri öldürme suçlarından dolayı gazaba uğrayıp zillet ve meskenete mahkûm edildiler.[148]

Çeşitli sıkıntılarla imtihan edilen ve zorluklara göğüs geren Hz. Mûsâ,[149] bir ara uşağıyla "iki denizin birleştiği yere" kadar bir yolculuğa çıkar ve birlikte oraya ulaşırlar. Yollarına devam ederler ancak azık olarak taşıdıkları balığı orada unuturlar. Geri döndüklerinde, balığın bir şekilde denize ulaştığını ve yüzüp gittiğini anlarlar. Tam bu sırada orada *"Kullarımızdan birine katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik."*[150] diye bahsedilen bilge bir kişiyle bir yolculuğa çıkarlar. Bu kişi kendisine ilim ve özel yetenekler verilmiş, merhametli ve seçkin bir kuldu. Yolculuk sırasında, Hz. Mûsâ ile onun arasında bir dizi olay geçmişti. Bu kişi Allah'ın kendisine verdiği bilgi sayesinde olayların arkasındaki ilâhî planları bilmekte ve ona göre hareket etmekteydi. Hz. Mûsâ da ilim konusunda alçakgönüllü ve çok gayretli idi. Bu sebeple yolculuk boyunca bu bilge kişiye art arda sorular yöneltti. Çünkü bu kişinin, bindikleri gemiyi delmesine, suçsuz bir çocuğu öldürmesine ve yıkılmakta olan bir duvarı onarmasına anlam verememişti. Dolayısıyla bütün bu yaptıklarına karşı çıkmış ve onları sorgulamıştı. Oysa ilk bakışta yanlış sayılacak

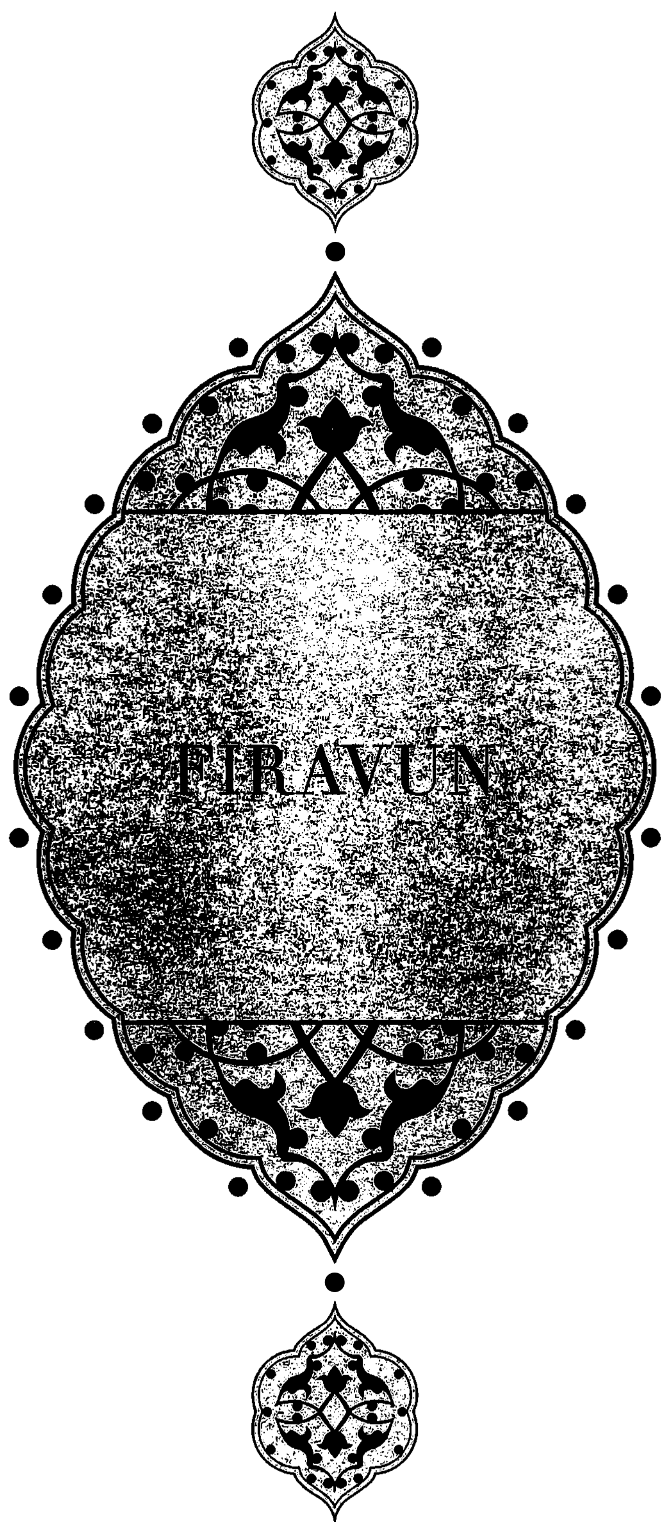
141 Mâide 5/24.
142 Mâide 5/25.
143 Mâide 5/26; A'râf 7/159, 160.
144 Bakara 2/59: Taberî, I, 708-709.
145 Bakara 2/57: Mukātil b. Süleyman, I, 108-109; Zemahşerî, I, 280; Taberî, I, 702, 704.
146 Bakara 2/61: Mukātil b. Süleyman, I, 110; Taberî, II, 6-8.
147 Bakara 2/61: Mukātil b. Süleyman, I, 111.
148 Bakara 2/61.
149 Kehf 18/60-82.
150 Kehf 18/60-65.

davranışların iç yüzü başkaydı. Bu bilge kişi, gemiyi delerek gasp edilmekten kurtarmıştı. Çünkü ileride gemileri zorla ele geçiren zorba bir kral vardı. Çocuğu öldürerek, onun, annesinin ve babasının cehenneme düşmesini engellemişti. Zira onları inkâra ve isyana sürükleme durumu vardı. Karşılarına çıkan bir duvarı onararak yetim çocukların emanetlerini koruma altına almıştı. Çünkü duvarın altında onlara ait bir define vardı.[151] O bilgili kişi de, *"… Ben bunları kendiliğimden yapmadım.*[152] *İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur."*[153] diyerek yaptıklarının görünenin ötesindeki nedenlerini belirtmişti.

Kur'ân'da kendisinden en fazla söz edilen peygamber olan Hz. Mûsâ ve kıssasının Hz. Peygamber'in mücadelesinde bir iz düşümü vardır. Hz. Peygamber'in de çocukluğu çileli geçmişti. O da peygamberlikle görevlendirildikten sonra sihir ve yalanla suçlanmıştı. Onun da karşısında otorite ve sermayeyi temsil eden bir güç vardı. Doğrusu Mûsâ kıssası vahiy mücadelesinin doğası, insan ve toplumdan istenilenler konusunda ilk Müslümanlar için son derece eğitici idi. Aynı zamanda moral verici ve yüreklendirici idi de. Çünkü Mûsâ, karşısında güçlü bir saltanat olsa da köleleştirilmiş İsrâiloğullarını tevhide ve özgürlüğe kavuşturmuştu. Aynısı Hz. Muhammed (sas) için de olabilirdi. Nitekim Allah Teâlâ, her türlü maddî güç ve engellemelere rağmen, kendi yolunda gayret eden bütün peygamberleri sonunda muzaffer kılmıştır. Çünkü burada derin bir iman, günahlardan uzak, sabır, doğruluk ve teslimiyetle dopdolu bir hayat vardır. Yüce Yaratıcı, bu yardım ve desteğin sadece peygamberlere özgü olmadığını, gereğini yerine getiren bütün Müminlere verilen bir söz ve müjde olduğunu şöyle ilân eder: *"Allah, içinizden iman edip de dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına dair vaatte bulunmuştur…"*[154] Tevhid mücadelesi yapan, insanlığa tebliğ ve irşatta bulunan her bireyin ve toplumun bu kıssadan alacağı dersler işte bunlardır.

151 Kehf 18/65-82.
152 Kehf 18/82: Zemahşerî, II, 693.
153 Kehf 18/82.
154 Nûr 24/55.

FİRAVUN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَٓائِفَةً مِنْهُمْ
يُذَبِّحُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَيَسْتَحْيٖ نِسَٓاءَهُمْ اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٤﴾

"Firavun, ülkede büyüklük taslamış, halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. Hiç kuşkusuz o huzur ve güveni bozanlardandı."

(Kasas 28/4)

وَاَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدٰى ﴿٧٩﴾

"Firavun kavmini saptırmış, doğru yolu göstermemişti."

(Tâhâ 20/79)

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْر۪يۚ فَاَوْقِدْ ل۪ي يَا هَامَانُ عَلَى الطّ۪ينِ فَاجْعَلْ ل۪ي صَرْحاً لَعَلّ۪ٓي اَطَّلِعُ اِلٰٓى اِلٰهِ مُوسٰىۙ وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣٨﴾ وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾

"Firavun dedi ki: 'Ey ileri gelenler! Ben sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum. Ey Hâmân! Haydi benim için tuğla fırınını yak, bana bir kule yap. Belki oradan Mûsâ'nın tanrısını görürüm; ama kesinlikle onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum.' dedi. Firavun ve askerleri, bize döndürülmeyecekleri kanaatine kapılarak yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar."

(Kasas 28/38-39)

وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَۜ قَالَ سَنُقَتِّلُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَنَسْتَحْي۪ نِسَٓاءَهُمْۚ وَاِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾

"Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki; 'Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?' Firavun, 'Biz onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz.' dedi."

(A'râf 7/127)

وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَۙ ﴿١٠﴾
قَوْمَ فِرْعَوْنَۜ اَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾

"Hani Rabbin Mûsâ'ya, şöyle seslenmişti: O zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git. Onlar (zulümden) hâlâ sakınmayacaklar mı?"

(Şuarâ 26/10-11)

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍۙ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ
فَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ فِرْعَوْنَۚ وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾

"Gerçekten Mûsâ'yı da mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a ve onun adamlarına gönderdik; fakat onlar (Mûsâ'ya değil) Firavun'un emrine uydular; oysa Firavun'un emri isabetli değildi."

(Hûd 11/96-97)

فَعَصٰى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَاَخَذْنَاهُ اَخْذًا وَبِيلًا ﴿١٦﴾

"Firavun o peygambere karşı çıkmış,
biz de onu ağır bir şekilde cezalandırmıştık."

(Müzzemmil 73/16)

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَۚ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَۚ ﴿١١٧﴾
فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَۚ ﴿١١٨﴾

"Biz de Mûsâ'ya 'asânı at!' diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor! Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı."

(A'râf 7/117-118)

فَحَشَرَ فَنَادٰیۘ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰیۘ ﴿٢٤﴾ فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ
وَالْاُولٰیۜ ﴿٢٥﴾ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰىۜ ﴿٢٦﴾

"(Firavun) derhal adamlarını toplayıp seslendi: 'Ben sizin en Yüce Rabbinizim!' dedi. Allah da ona ibretlik dünya ve âhiret cezası verdi. Elbette bunda Allah'a itaatsizlikten korkanların alacağı büyük bir ders vardır!"

(Nâziât 79/23-26)

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلاً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَۢ اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ
بَيْتاً فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَۙ ﴿١١﴾

"Allah iman edenlere de Firavun'un karısını misal vermektedir: O, 'Rabbim! Yüce katında, cennette benim için bir ev yap; beni Firavun'dan ve yaptıklarından kurtar ve beni bu zalimler topluluğundan da selâmete çıkar!' demişti."

(Tahrîm 66/11)

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ اِيمَانَهُٓ اَتَقْتُلُونَ رَجُلًا اَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ
وَقَدْ جَٓاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْۜ وَاِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُۚ وَاِنْ يَكُ صَادِقًا
يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذ۪ي يَعِدُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾

"Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: 'Adamı, 'Rabbim Allah'tır.' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabbinizden mucizeler getirmiştir. Eğer o yalancı ise yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiğinin (azabın), bir kısmı olsun gelip size çatar.' Şüphesiz Allah, haddi aşan, yalancı kimseyi doğru yola eriştirmez."

(Mü'min 40/28)

وَفِرْعَوْنَ ذِي الْاَوْتَادِۙ ﴿١٠﴾ اَلَّذ۪ينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِۙ ﴿١١﴾ فَاَكْثَرُوا ف۪يهَا
الْفَسَادَۙ ﴿١٢﴾ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍۚ ﴿١٣﴾

"(Görmedin mi, Rabbin) Kazıklı Firavun'a (ne yaptı?). İşte bunlar ülkelerde sınırı aşmışlardı, azgınlık etmişlerdi. Oralarda durmadan fesat çıkardılar. Bu yüzden Rabbin onların üzerine kırbaç gibi ceza yağdırdı."

(Fecr 89/10-13)

وَجَاوَزْنَا بِبَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًاۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُۙ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذٖٓى اٰمَنَتْ بِهٖ بَنُٓوا اِسْرَٓائٖلَ وَاَنَا۬ مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿٩٠﴾ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجّٖيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةًۜ وَاِنَّ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ۟ ﴿٩٢﴾

"Derken İsrâiloğullarını denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: 'Şimdi inandım ki, İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim.' Şimdi mi? Hâlbuki daha önce hep başkaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın. İşte bugün senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun! Çünkü insanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin gerçekten bilincinde değildirler."

(Yûnus 10/90-92)

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَۜ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾ وَاُتْبِعُوا فٖى هٰذِهٖ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

"Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir. Gidilen o yer ne kötü! Onların burada da kıyamet gününde de lânet peşlerini bırakmadı; verilen 'ödül' ne kötü!"

(Hûd 11/98-99)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Firavun, Hz. Mûsâ'nın peygamberliği sırasında Mısır'ın başında olan kraldır. Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları kıssası, Kur'ân'da en geniş anlatılan kıssalardan biridir. Bu kıssa anlatılırken Firavun'un ismi 74 defa tekrar edilmektedir. Kur'ân'da Firavun, halkını küçümseyip zayıfları ezen, hakikate sırt çeviren bir kral olarak anılmaktadır. Gücünün büyüklüğü, "Kazıklar sahibi" (*zü'l-evtâd*)[1] unvanıyla da ifade edilmiştir. O, Hz. Mûsâ'nın, Yüce Allah'a inanması için yaptığı çağrıyı reddeden, onun karşısında büyüklük taslayan, böbürlenen (*istikbâr*),[2] en büyük ilâhın kendisi olduğunu iddia eden, toplumu fitne fesada sürükleyen (*fesâd*),[3] insanları doğru yoldan uzaklaştıran (*idlâl*),[4] azgınlık yapan (*tuğyân*),[5] aşırı giden, haddi aşan (*isrâf*),[6] hile ve tuzak (*keyd*) kuran[7] biridir. Firavun, çeşitli âyetlerde, ailesi, hanedanı (*âlü Fir'avn*),[8] ileri gelen adamları (*mele'*),[9] halkı (*kavmu Fir'avn*),[10] askerleri (*cünûdü Fir'avn*), sihirbazları (*seharatu Fir'avn*)[11] ve eşi (*imre'etu Fir'avn*)[12] ile birlikte anılmıştır. Bu anlatımlarda o, bütün adamlarıyla Yüce Allah'ın çağrısına savaş açan birisi olarak öne çıkarılır.

Firavun kelimesi, eski Mısır krallarının unvanıdır.[13] Türk hükümdarlarına *hakan* denildiği gibi, Mısır krallarına da *firavun* denilirdi.[14] *Firavun* kelimesi Arapçada "kibirli ve gururlu olmak" mânasına gelen *far'ane* veya *tefer'ane* şeklinde fiil kalıbına dönüştürülerek kullanılmıştır. Birisi,

1 Fecr 89/10; Sâd 38/12-13.
2 Yûnus 10/75.
3 A'râf 7/103.
4 Yûnus 10/88.
5 Tâhâ 20/24.
6 Yûnus 10/83.
7 Mü'min 40/37.
8 Bakara 2/49, 50; Âl-i İmrân 3/11; A'râf 7/130, 141.
9 A'râf 7/103, 109; Yûnus 10/75, 83, 88; Mü'minûn 23/46.
10 A'râf 7/127; Tâhâ 20/79; Şuarâ 26/11; Neml 27/12.
11 Yûnus 10/90; Tâhâ 20/58-73, 78; Kasas 28/6.
12 Tahrîm 66/11.
13 Bakara 2/49: Taberî, I, 642; İbn Atıyye, IV, 12; Lane, *An Arabic-English Lexicon*, VI, 2380.
14 Bakara 2/49: Taberî, I, 642; Bikāî, I, 355.

zulme ve kibre saplanınca, "adam firavunlaştı" (*tefer'ane'r-racülü*) denilir. Firavun kelimesinin Arapçaya, İbrânîceden veya Süryânîceden geçtiği ileri sürülmektedir.[16]

Firavun kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de sadece Hz. Mûsâ dönemindeki Mısır kralını ifade etmektedir. Meselâ, Hz. Yûsuf devrindeki kral için, Kur'ân'da, "seyyid", "azîz", "rab" ve "melik" kelimeleri kullanılmaktadır.[17] Hz. Mûsâ ve Firavun, hak ve bâtıl karşılaşmasında iki karşıt tarafı temsil eder. Buna göre, Hz. Mûsâ tevhidi, Allah'a kulluğu, hak ve adâleti, Firavun da Kārûn ve Hâmân gibi taraftarlarıyla inkârı, şirki, yanlış ve haksızlığı temsil etmektedir. Nitekim Bedir muharebesinde şirkin başındaki Ebû Cehil'in ölümü haber verildiği zaman, Hz. Peygamber (sav) onu Firavun'a benzetmiş, *"O, bu ümmetin Firavun'udur."* demişti.

---

15 Râgıb el-İsfahânî, s. 567.
16 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, II, 19-20; A'râf 7/103: *Kur'an Yolu*, II, 564.
17 Yûsuf 12/41-43, 50.
18 İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 403, 444.

FİRAVUN, ALLAH'A ve MÜMİNLERE SAVAŞ AÇMIŞTI

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْر۪يۚ فَاَوْقِدْ ل۪ي يَا هَامَانُ عَلَى الطّ۪ينِ
فَاجْعَلْ ل۪ي صَرْحاً لَعَلّ۪ٓي اَطَّلِعُ اِلٰٓى اِلٰهِ مُوسٰىۙ وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣٨﴾ وَاسْتَكْبَرَ
هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾

"Firavun dedi ki: 'Ey ileri gelenler! Ben sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum. Ey Hâmân! Haydi benim için tuğla fırınını yak, bana bir kule yap. Belki oradan Mûsâ'nın tanrısını görürüm; ama kesinlikle onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum.' dedi. Firavun ve askerleri, bize döndürülmeyecekleri kanaatine kapılarak yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar."

(Kasas 28/38-39)

Allah Teâlâ, Mûsâ (as) ve Firavun'un haberlerini Mekke döneminde inen âyetlerde uzun bir döneme yayılacak şekilde anlatmıştır.[1] Bu kıssa ile Hz. Peygamber (sas), Hz. Mûsâ'nın yaşadıklarını hatırlayarak teselli bulurdu. Yüce Allah'ın inananlara verdiği destek Müminleri cesaretlendirirdi. Mekke'de Müslümanların, güçsüz ve sayılarının az oldukları bir dönemde inen Müzzemmil sûresindeki şu âyetler bunu gösteriyor: *"Doğrusu Firavun'a bir elçi gönderdiğimiz gibi size de hakkınızda tanık*

1 Kasas 28/3.

olacak bir peygamber gönderdik. Firavun o peygambere karşı çıkmış, biz de onu ağır bir şekilde cezalandırmıştık."[2] Yine vahyin ilk döneminde inen şu âyetler, hem Hz. Peygamber'e ve Müminlere bir destek hem de inanmayanlara bir ibret idi: *"Orduların, Firavun ve Semûd'un haberi sana ulaştı mı? Doğrusu inkârcılar bir yalanlama içindedirler. Oysa Allah onları arkalarından kuşatmıştır."*[3] Firavun'da, Allah'tan korkanlar için büyük ibretler vardır.[4] Taberî'ye (ö. 310/923) göre Cenâb-ı Hak bu sözlerle Hz. Peygamber'e şu mesajı vermiştir: "Ey Muhammed! Yüce Allah'a ve elçilerine savaş açanların haberi sana ulaştı. Önceki elçiler onların eziyet ve çirkinliklerine uğradılar ama sabrettiler. Öyle ise sen de onlar gibi sabret ve Müşriklere tebliğe devam et. Bil ki şayet seni onaylamaz, inanmazlarsa, onların sonu yok oluştur."[5] Kur'ân-ı Kerîm, Müşriklere, Firavun'u ve inkâr eden başka toplumları örnek verdikten sonra şu soruyu sorar: *"Şimdi söyleyin bakalım (ey putperestler), sizin inkârcılarınız şu anılanlardan daha mı iyi; yoksa sizin için kitaplarda bir kurtuluş hükmü mü var?"*[6] Mekke'de inen son sûrelerde bile, Firavun'un ve adamlarının ibretlik kıssası anlatılmıştır.[7] Firavun ve kavminin Hz. Mûsâ ve ona inananları ortadan kaldırmak için yaptıkları toplantılar, Kureyş'in ileri gelenlerinin, hicret öncesinde Dâru'n-Nedve'de toplanarak Hz. Peygamber (sas) için ölüm kararı vermelerini hatırlatmaktadır. Firavun'un Hz. Mûsâ ve inananlara zulmü, onların Mısır'dan hicreti ve karşılaştıkları güçlükler, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in hayatındaki zorluklara çok benzer. Firavun deniz kıyısında onlara yetiştiği esnada, kavminin telâşına karşılık Hz. Mûsâ, *"Hayır! Eminim ki Rabbim benimledir, bana bir çıkış yolu gösterecektir."*[8] şeklinde kavmini teselli etmişti. Aynı şekilde Peygamber Efendimiz de hicret sırasında, Sevr mağarasında yakalanacaklarını düşündükleri zaman, Hz. Ebû Bekir'i *"Tasalanma! Allah bizimle beraberdir."*[9] diyerek teselli edecektir. Medine döneminde ise bu defa Firavun'un zulmü, Allah'ın onları bu zulümden kurtarışı ve bahşettiği nimetler Yahudilere hatırlatılmıştır: *"Hatırlayın ki sizi Firavun'un adamlarından kurtardık."*[10]

Kur'ân-ı Kerîm'de Firavun hakkındaki ilk tespit, onun kötülükte sınır tanımaması ve halkına tepeden bakmasıdır.[11] O, kibir ve gurura kapılmış, Yaratıcısını

2 Müzzemmil 73/15-16: Bikāî, XXI, 24.
3 Burûc 85/17-20.
Nâziât 79/25-26.
Burûc 85/17-18: Taberî, XXIV, 285.
6 Kamer 54/43.
7 Ankebût 29/39-40.
8 Şuarâ 26/62.
9 Tevbe 9/40.
10 Bakara 2/49-50.
11 Yûnus 10/83; Tâhâ 20/79.

unutmuştur.[12] Zulüm, kibir, haddini aşma ve ilâhlık taslama ile özdeşleşmiş bir kişilik,[13] Allah'a ve peygamberlerine karşı gelen Firavun gibi zorbaların temel özelliğidir.[14] O, gücüne güvenerek, kendini yeterli görmüş ve sınır tanımaz olmuştur.[15] O, halkını cehennem ateşine çağıran kötü bir önderdir.[16] Sahip olduğu gücü kaybetmesi, çıkarlarının zarara uğraması onun en büyük endişesi ve korkulu rüyası olmuştur.[17]

Kıssa, Firavun'un gördüğü bir rüya ve kâhinlerin bunu "tahtının yıkılacağı" yönünde yorumlaması ile başlar. Hz. Mûsâ'nın doğumundan önce Firavun, kâhinlerin kehaneti ve veziri Hâmân'ın telkiniyle, tahtını tehlikeye sokacağından korktuğu çocuğun doğmasına engel olmak ister. Bunun için, İsrâiloğullarının yeni doğan bütün erkek çocuklarının öldürülmesi kararını alır ve bu kararı uygular.[18] Bu sırada, annesi Hz. Mûsâ'yı gizlice ve korku içinde dünyaya getirmiştir. Onu, Allah'ın ilhamı ile bir sandık içinde Nil nehrine bırakır. Bu sandık, daha sonra Firavun'un eşi tarafından bulunacaktır.[19] Firavun'un ve yandaşlarının korktuklarını başlarına getirecek olaylar dizisi böylece başlamıştır. Onlar, Allah'ın takdirinin hiç de farkında değillerdir.[20] Yüce Allah önce çocuğun Firavun'un kendi sarayında, yanı başında büyümesini sağlamıştır.[21]

Firavun, ülkesinde kendisini her şeyin hâkimi kabul etmektedir.[22] Bu düşüncesini ve kibrini *"Ben sizin en Yüce Rabbinizim!"*;[23] *"Sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum."*[24] sözleriyle dile getirmektedir. Allah'a savaş açan, halkına zalimce davranan bu kral, bir süre sonra Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn'u karşısında bulacaktır.[25] Onlar, Allah'ın elçisi olarak Firavun'a gelecek, onu ve çevresindekileri Yüce Allah'ı biricik Rab olarak kabul etmeye çağıracaklardır.[26] Buna karşın Firavun önce Hz. Mûsâ'nın, kendi sarayında yetiştirildiğini hatırlatarak, *"Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi? Sonunda*

---

12 Kasas 28/4: Âlûsî, XX, 42-43.
13 Tâhâ 20/77-79; İsrâ 17/103; Zuhruf 43/55-56; Bakara 2/50: Bikāî, XIV, 339.
14 Hâkka 69/9-10; Enfâl 8/52-54; Kasas 28/4; Mü'minûn 23/45-46.
15 Tâhâ 20/24: Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 214; Alak 96/6-7.
16 Kasas 28/40-42; Hûd 11/98-99.
17 A'râf 7/127: Kurtubî, IX, 2999-3000; Elmalılı, VII, 2257.
18 Kasas 28/4: Mukātil b. Süleyman, III, 326; Taberî, XVIII, 152.
19 Kasas 28/7-8; Tâhâ 20/39: İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Ḳur'ân*, s. 79.
20 Kasas 28/8.
21 Kasas 28/9.
22 Nâziât 79/23-24: Bikāî, XXI, 233.
23 Nâziât 79/24.
24 Kasas 28/38.
25 Şuarâ 26/15-16; Zâriyât 67/38; A'râf 7/104-105; Tâhâ 20/49-52; Şuarâ 26/16-17.
26 Tâhâ 20/42-43; Yûnus 10/75.

yapacağını yaptın. Sen nankörün birisin!"[27] diyecek ve onu nankörlükle suçlayacaktır. Halkına da *"'Ey milletim! Mısır'ın mülkiyeti benim değil mi? Şu ırmaklar ayaklarımın altında akmıyor mu? Bunları görmüyor musunuz? Ayrıca ben bu değersiz, neredeyse söylediğini anlatmaktan aciz adamdan daha iyi değil miyim?'"* diyecektir.[28]

Firavun, Hz. Mûsâ'ya inanmıyor, onu küçük görüyor ve aşağılıyordu. Ondan peygamberliğine kanıt göstermesini istedi.[29] *"Eğer bir mucize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım."*[30] dedi. Hz. Mûsâ da bunun üzerine Allah'ın izniyle ona mucizeler gösterdi; asâsını yere attığında asâ, birden yılana dönüşmüş, daha sonra elini koynuna sokup çıkardığında ise eli bembeyaz parlamıştı.[31] Ne var ki, bu mucizeler Firavun'u hiç etkilememişti. Firavun, inanmak yerine kendi ilâhlığını iddia etmekten vazgeçmiyor, halkını da ilâhlığını kabule zorluyordu: *"Hemen yalanladı ve karşı çıktı. Sonra da arkasını dönüp gitti. (Mûsâ'nın getirdiğini iptal etmek için) çalışmaya koyuldu. Derhal adamlarını toplayıp, 'Ben sizin en Yüce Rabbinizim!' diye seslendi."*[32] O ve yanındaki ileri gelen adamları Mûsâ'nın gösterdiği mucizeleri, kendi sihirbazlarının yaptığı göz boyamalar gibi gördüler. Tıpkı Kureyş'in Hz. Peygamber'e dedikleri gibi, Hz. Mûsâ'ya da sihirbaz dediler.[33] Atalarının dinini terk etmedikleri gibi suçlamalarına devam ettiler: *"Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresin de bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi aramıza geldin?"*[34] Yine Kureyşlilerin yaptığı gibi, doğruya çağıran peygamberi aklını yitirmekle suçladılar: Meselâ Firavun, Hz. Mûsâ'yı kastederek *"Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir."*[35] diyordu. *"Sizin Rabbiniz de kimmiş ey Mûsâ?"* diyerek alay etmeye devam ediyordu. Mûsâ *"Bizim Rabbimiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir."*[36] diye cevap verince de bu kez aklınca itirazını sürdürüyor: *"Peki ya ilk nesillerin (kurûnu ûlâ) durumu ne olacak?"*, "Onlar içinde Allah'a kulluk etmeyen, O'ndan başkasına tapan niceleri vardı, Allah onlara ne yapacak?"[37] diyerek alaylarına devam ediyordu. Mûsâ (as) da *"Onlar hakkındaki bilgi Rabbimin katındaki bir kitaptadır; Rabbim ne yanılır ne unutur."* diyerek,

27 Şuarâ 26/18-20, 54: Mâtürîdî, X, 289-290.
28 Zuhruf 43/55-56; Zuhruf 43/51: Kurtubî, XIX, 59.
29 Şuarâ 26/18-31: Bikāî, XIV, 20-21.
30 A'râf 7/106.
31 Tâhâ 20/17-22.
32 Nâziât 79/20-25.
33 A'râf 7/107-112; Tâhâ 20/56; Neml 27/13-14; Kasas 28/36.
34 Yûnus 10/78: Mâtürîdî, VII, 94.
35 Şuarâ 26/27.
36 Tâhâ 20/49-50.
37 Tâhâ 20/51: İbn Kesîr, IX, 344.

tebliğini sürdürüyor, Yüce Allah'ın onların da bütün yaptıklarını Levh-i Mahfûz'da kayıt altında tuttuğunu bildiriyordu.[38]

Hz. Mûsâ'nın gerçeğe çağrısı karşısında ne yapacağını bilemeyen ve şaşkına uğrayan Firavun, *"Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)! Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum."* demeye başladı.[39] Onun bu şekilde Allah'ın elçisine eziyet etmeye ve onu öldürmeye kalkışması[40] taşkınlığının nerelere vardığını gösteriyordu. İşte tam bu noktada Firavun'a en ciddi itiraz kendi sarayından geldi. Sarayda imanını gizleyen iki inanmış kişi vardı, biri Firavun'un, adını rivayetlerden öğrendiğimiz eşi Âsiye[41] diğeri de yine Firavun ailesinden başka birisiydi.

Kur'ân-ı Kerîm'de Âsiye'den, ismi verilmeksizin "Firavun'un karısı" şeklinde bahsedilmektedir. O, Hz. Meryem ile birlikte Allah'a olan derin bağlılıkları, imandaki kararlılık ve samimiyetleri sebebiyle Müminlere örnek gösterilmiştir. Anlaşılan o da Firavun'un baskı ve eziyetinden zarar görmektedir. Nitekim âyette onun Allah'a sığındığı şöyle anlatılır: *"'Rabbim!' demişti, 'Yüce katında, cennette benim için bir ev yap; beni Firavun'dan ve yaptıklarından kurtar ve beni bu zalimler topluluğundan da selâmete çıkar!'"*[42] Onun dünyanın şatafat ve görkeminde gözü yoktu. O, hayatın geçiciliğinden âhiretin ebedî mutluluk ve nimetlerine yönelmişti.

İmanını gizleyen diğer kişi, Firavun ve taraftarlarına gerçeği anlatmaya çalışmıştı. Kur'ân, bu mümin kişinin nasihatlerini, Allah'ın dininin temel hedeflerini ortaya koyuşunu şöyle aktarmaktadır: *"Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim. Ey kavmim! Bu dünya hayatı bir sürelik yararlanmadan ibarettir; âhirete gelince, ebedîlik yurdu işte orasıdır. Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir; kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler, orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir."*[43] Bu kişi, Firavun ve yanındakilerin huzurunda Hz. Mûsâ'yı savunma cesareti göstermiştir: *"Rabbim Allah'tır diyen ve Rabbinizden size açık delilleri getiren bir kimseyi mi öldüreceksiniz!"*[44] Hatta bu mümin kişi, Firavun ve taraftarlarına, önceki inkârcı halkların başına gelenleri de hatırlatmıştır.[45]

38 Tâhâ 20/52: İbn Kesîr, IX, 344.
39 Mü'min 40/26.
40 Mü'min 40/26-27.
41 Buhârî, "Enbiyâ", 32, 46.
42 Kasas 28/9; Tahrîm 66/11: Kurtubî, XXI, 104.
43 Mü'min 40/38-40.
44 Mü'min 40/28.
45 Mü'min 40/29-33.

Tabii ki Firavun ve hanedanı bu konuşmaları ciddiye almayacaktır.[46] Söz konusu âyeti Hz. Peygamber'e yapılan bir saldırı esnasında Hz. Ebû Bekir'in de Müşriklere hatırlattığını görüyoruz. Rivayete göre bir gün Ukbe b. Ebî Muayt, Hz. Peygamber'i Kâbe avlusunda namaz kılarken görünce ona yönelerek elbisesiyle onu boğmaya çalışmıştır. Olayı gören Hz. Ebû Bekir koşarak Hz. Peygamber'i savunmuş, Müşriklere de bu âyet-i kerîmeyi okumuştur: *"Rabbim Allah'tır diyen ve Rabbinizden size açık delilleri getiren bir kimseyi mi öldüreceksiniz!"*[47]

Kur'ân-ı Kerîm'de Firavun, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a karşı çıkan ilk kişi olmakla birlikte yalnız değildi. Âyetlerde onunla birlikte hareket eden halkına, adamlarına, ordusuna ve yakın çevresine de dikkat çekilmiştir.[48] Şu âyette de yapılan zulümlerin sorumlusu Firavun olmasına rağmen, çevresinden aldığı yardıma işaret edilmiştir: *"Hatırlayın ki sizi Firavun'un adamlarından kurtardık. Onlar size işkencenin en kötüsünü revâ görüyorlar, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı."*[49]

Kur'ân'ın çeşitli âyetlerinde Firavun'un hânedanı, onun ileri gelen kurmayları Hâmân, Kārûn ve ordusundan söz edilmektedir. Tefsirlerde Hâmân'ın, Firavun'un veziri veya saraydaki önemli şahsiyetlerden biri olduğu belirtilir.[50] Kārûn ise, Firavun'un yanında efsanevî zenginliğinden bahsedilen birisidir.[51] Bunlar, Firavun'a her yönden uyum sağlayan ve öneriler sunan, onun emirlerini dinleyen ve yaptığı işlerde kendisine destek olan kişilerdir.[52] Bu nedenle Hz. Mûsâ'nın tebliği sadece Firavun'a değil aynı zamanda onun etrafında bulunan kişilere de yöneliktir. *"Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle ve apaçık bir kanıtla Firavun, Hâmân ve Kārûn'a gönderdik. Fakat onlar, 'O bir yalancı, bir sihirbaz!' dediler."*[53] Onlar, bu yüzden de aynı sonu paylaşacaklardır: *"Kārûn, Firavun ve Hâmân'ın âkıbeti de aynı oldu. Gerçekte Mûsâ onlara açık seçik deliller getirmişti; ama onlar yeryüzünde büyüklük tasladılar."*[54]

Kur'ân-ı Kerîm'de zaman zaman Firavun'un yakın çevresindeki ileri gelenlerden (*mele'*) söz edilir.[55] *"Sonra onların arkasından, âyetlerimizle Mûsâ'yı Firavun'a ve yakın çevresine gönderdik."*[56] âyetinde ifade edildiği gibi, Mûsâ (as) Firavun'u ve

46 Mü'min 40/23-46: Mukātil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Neẓâir*, s. 173.
47 Mü'min 40/28: İbn Kesîr, XXII, 185.
48 Bakara 2/50; A'râf 7/130; Kasas 28/40.
49 Bakara 2/49; Kasas 28/4: Taberî, I, 645; Râzî, XXIV, 225.
50 Kasas 28/6, 8, 38; Ankebût 29/39.
51 Kasas 28/76-82.
52 Kasas 28/39: İbn Atıyye, VII, 434.
53 Mü'min 40/23-24.
54 Ankebût 29/39-40: Taberî, X, 363-364.
55 A'râf 7/103, 109, 127; Yûnus 10/75, 83: Râgıb el-İsfahânî, s. 719.
56 A'râf 7/103: İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Ḳur'ân*, s. 391.

onun etrafında halkalanan lüks ve ihtişamlı bir hayat yaşayan topluluğu uyarmaya gelmiştir. Bu insanlar, Mısır ülkesinin yönetiminde sözü ve yetkisi olan kişilerdi.[57] Fitne, fesat peşinde idiler. Hatta şu âyette belirtildiği gibi onlar, Hz. Mûsâ'ya karşı Firavun'u tahrik edip yönlendiriyorlardı: *"Mûsâ'yı ve kavmini bırakıyorsun ki, seni ve ilâhlarını terk edip yeryüzünde fesat mı çıkarsınlar?"*[58] Firavun, onların sözüne itibar ediyor, görüşlerini alıyordu.[59] *"Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor, ne yapmamı istersiniz?"* diyerek onlara fikir danışıyordu. Onlar da Firavun'un Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a karşı siyasetini belirliyorlardı. Meselâ Hz. Mûsâ ve kardeşini sihirbazlarla müsabaka için bekletip şehirlere toplayıcılar yollama fikrini Firavun'a onlar vermişlerdi.[60]

Rivayetlerde Firavun'un zamanında önce Hz. Mûsâ'ya iman eden ancak daha sonra dinden dönen Bel'am b. Bâûrâ'dan bahsedilir. Âyetlerde şöyle denmektedir:[61] *"Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz, fakat onları bir kenara atan, bu yüzden şeytanın peşine taktığı, nihayet azgınlardan olan kişinin haberini onlara anlat. Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin hâli, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan köpeğin hâline benzer. Âyetlerimizi yalanlayan topluluğun durumu işte böyledir. Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler."*[62]

Gerek Firavun'un gerekse etrafındaki ileri gelenlerin yaşayışları; bâtıl inançlarına, çıkarlarına ve arzularına göre şekillenmiştir.[63] Onların tek kaygısı, saltanatlarını kaybetmektir. İsrâiloğullarını serbest bırakmaya karşı çıkma sebeplerinin başında da yine mevki ve nüfuz endişesi gelmektedir.[64] Firavun ve yandaşları, Hz. Mûsâ'yı da iktidarı ellerinden almaya çalışan, kendilerini yurtlarından çıkarmak isteyen bir büyücü olarak değerlendirmişlerdir.[65] Bu yüzden Firavun, ilâhlık iddiasını tekrarlayıp duracaktır: *"Ben sizin için benden başka tanrı bilmiyorum."*; *"Ben sizin en Yüce Rabbinizim."*[66] Onun bu iddiası, insandaki güç tutkusunun, benlik davasının nerelere varabileceğini gösteren ibretlik bir sözdür. Firavun'un bütün amacı, idaresi altındaki insanlar üzerinde kurduğu baskıyı sürdürmektir. Hükmüne karşı çıkanları

57 A'râf 7/103: Mâtürîdî, VI, 11; İbn Kesîr, VI, 358.
58 A'râf 7/127.
59 A'râf 7/109-114, 127; Şuarâ 26/25: Taberî, I, 645; X, 365-366.
60 A'râf 7/110-111: İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Ḳur'ân*, s. 294-295.
61 A'râf 7/175: İbn Kesîr, VI, 449.
62 A'râf 7/175-176.
63 Hûd 11/96-99.
64 Yûnus 10/78.
65 A'râf 7/123; İsrâ 17/101; Şuarâ 26/34.
66 Kasas 28/38; Nâziât 79/24.

zayıf düşürmeye, onları bölmeye ve en büyük tehdit olarak gördüğü peygamberleri zindanlara atmaya çalışmıştır.[67] Firavun, İsrâiloğullarına işkence etmeye ve erkek çocuklarını öldürmeye devam etmiştir.[68] Ancak İsrâiloğulları değil, asıl kendileri yok olmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, yasasını mazlumlardan ve ezilenlerden yana koymuştur. Diğer peygamberler gibi Hz. Mûsâ'yı da onlara yardımcı olmak için göndermiştir. *"Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri kılmak istiyorduk. Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk)."*[69]

GERÇEK KARŞISINDA YALANIN HİÇBİR GÜCÜ YOKTUR

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَۚ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَۚ ﴿١١٧﴾
فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَۚ ﴿١١٨﴾

"Biz de Mûsâ'ya 'Asânı at!' diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor! Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı."

(A'râf 7/117-118)

Firavun ve Mûsâ (as) arasındaki mücadelenin en dikkat çekici sahnelerinden birisi, o dönemin etkin gücü[70] olan sihirbazlarla Hz. Mûsâ'nın karşılaşmasıydı. Firavun, çevresinin de yönlendirmesiyle böyle bir karşılaşma hazırladı. Bunun için bir zaman belirlenmiş, halk da çağırılmıştı.[71] İsrâiloğullarını yok etmeyi planlayan Firavun şehirlere haber salıp kendi taraftarlarını toplanmaya çağırdı. Böylece onlara, kendilerinin ne kadar kalabalık ve güçlü, İsrâiloğullarının ise sayıca az ve önemsiz

67 Kasas 28/4; Şuarâ 26/29.
68 İbrâhîm 14/6; Mü'min 40/25.
69 Kasas 28/5-6.
70 A'râf 7/116.
71 A'râf 7/109-124; Tâhâ 20/57-73; Şuarâ 26/39-40.

bir cemaat olduğunu göstermek istiyordu.[72] Sihirbazlar Firavun'dan ödül istedi. O da bunu kabul etti ve onlara kendine yakın kimselerden olacakları sözünü verdi.[73] Sonunda Firavun, sihirbazlarını toplayarak geldi.[74] Kararlaştırılan vakit gelmiş, halk meydanı doldurmuştu. Herkes merak içindeydi, neticede Hz. Mûsâ asâsıyla halkın önünde sihirbazları mağlûp etti. Sihirbazlar, Hz. Mûsâ'nın yaptığının bir sihir, bir göz boyama olmadığını hemen anlamışlardı. Bunun üzerine Allah'a iman ettiler ve Firavun'un tehditlerine karşı iman dolu bir gönülle şöyle dediler: *"Biz de Rabbimize dönmüş oluruz. Sen, Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde onlara inandık diye, sırf bu yüzden bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ver ve Müslüman olarak canımızı al!";*[75] *"Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin. Hatalarımızdan ve bize zorla yaptırdığın sihirden ötürü bizi bağışlaması için Rabbimize kesin olarak iman ettik. Hayırlı ve sürekli olan Allah'tır."*[76] Firavun, halkına korku salarak, onların akıllarını başından almış,[77] sihirbazlar da ona boyun eğmişlerdi. Fakat gerçeği görünce, duraksamadan imana geldiler. Firavun, o denli kibirliydi ki, sihirbazların kendisinden izinsiz iman etmelerini kabullenemedi. Önce Hz. Mûsâ'yı sihirbazlıkla suçladı.[78] İftirası etki etmeyince bu sefer şiddete yöneldi. İnananların ellerini, ayaklarını çaprazlama kesme tehdidinde bulundu:[79] *"… Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında göreceksiniz!"; "Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım!"*[80] Fakat savrulan bu tehditler karşısında iman edenlerin cevabı da tam bir tevekkül ve teslimiyet örneği idi. Onlar bu tavırlarıyla Allah'a bağlanmanın insanda oluşturduğu üstün güç ve cesareti gösterdiler ve şöyle cevap verdiler: *"(Eğer böyle yaparsan), biz de Rabbimize dönmüş oluruz" dediler; "Sen, Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde onlara inandık diye, sırf bu yüzden bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ver ve Müslüman olarak canımızı al!"*[81]

72 Şuarâ 26/53-54: Taberî, I, 660-661.
73 A'râf 7/114.
74 A'râf 7/115-119; Şuarâ 26/41-42; Tâhâ 20/60-69; Yûnus 10/80-82: Bikâî, VIII, 24.
75 A'râf 7/125-126.
76 Tâhâ 20/72-73; ayrıca bk. Şuarâ 26/40-48.
77 Yûnus 10/83; Zuhruf 63/54.
78 Tâhâ 20/71.
79 A'râf 7/123-126; Şuarâ 26/49-51: Taberî, X, 362-364.
80 A'râf 7/123-124.
81 A'râf 7/125-126.

Firavun inkârında direniyordu. Bir keresinde de veziri Hâmân'dan bir kule yapmasını istedi. Amacı, bu kuleye çıkarak Hz. Mûsâ'nın çağırdığı ilâhı görmekti. Çelişkiye bakınız ki, hem inkâr ediyor[82] hem de 'ya gerçekse' dercesine onu görmek istiyordu! Aslında o alay etmeye ve Hz. Mûsâ'nın getirdiği Allah'ın dinine tepeden bakmaya devam ediyordu. Konu âyette şöyle anlatılır: *"Firavun, 'Ey Hâmân!' dedi, 'Bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ'nın ilâhını görebilirim! Doğrusu onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum.' İşte böylece, yaptığı çirkin iş Firavun'a güzel göründü ve doğru yolu bulması engellendi. Firavun'un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı."*[83]

Hz. Mûsâ, Yüce Allah'ın İsrâiloğullarını salıvermesini istediğini Firavun'a tekrar iletti.[84] Firavun bu isteği reddettiği gibi, İsrâiloğullarına baskıyı daha da ağırlaştırdı. Çevresindeki ileri gelenler de Firavun'un, Hz. Mûsâ'yı serbest bırakmasına ısrarla karşı çıkıyordu. Çünkü onu, Firavun ve tanrılarını terk etmesi sebebiyle kargaşa çıkaran ve bozgunculuk yapan birisi olarak görüyorlardı.[85] Bu sıkıntılı dönemde Hz. Mûsâ şöyle dua ve niyazda bulundu: *"Rabbimiz! Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi Rabbim! Rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!"*[86]

Allah Teâlâ, Firavun ve adamlarını çeşitli musibetlerle, kıtlık ve ürün azlığıyla imtihan etti.[87] Böylece insafa gelmeleri, uyanmaları ve doğruyu görmeleri umuluyordu. Onlara tûfan, çekirge, haşerat ve kurbağa sürülerini, bir de Nil nehrinin kana dönüşen suyunu mucizevi felâketler olarak gönderdi.[88] Firavun ve taraftarları, üzerlerine bu felâketler çökünce, bu kez, bunların Allah'tan geldiğini kabul edip pazarlığa giriştiler: *"Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine bizim için Rabbine dua et. Eğer bizden azabı kaldırırsan kesinlikle sana inanacağız ve İsrâiloğullarını seninle göndereceğiz."*;[89] *"Doğru yola döneceğiz."*[90] diyorlardı. Ama asla gerçekten inanmadılar. Uslanmıyorlar, büyüklük taslamaya, kibre ve isyana devam ediyorlardı.[91] Başlarına

---

82 Mü'min 40/36-37; Kasas 28/38.
83 Mü'min 40/36-37.
84 Şuarâ 26/17: Bikāî, XIV, 20.
85 A'râf 7/127: Taberî, X, 365-366.
86 Yûnus 10/88.
87 A'râf 7/130.
88 A'râf 7/133, 139; Kasas 28/32.
89 A'râf 7/134.
90 Zuhruf 43/49.
91 Neml 27/14.

gelen felâketler geçince, verdikleri sözlerinden dönüyorlardı.[92] Bu defa Hz. Mûsâ, Firavun ve kavminin helâk edilmesi için dua edecek ve duası da kabul edilecektir.[93]

Uzun süren mücadele sonunda Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn, Allah'ın emriyle tekrar Firavun'a gittiler. Ondan İsrâiloğullarını salıvermesini istediler, ancak Firavun eski inadını devam ettirdi, yine izin vermedi. Bunun üzerine Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn İsrâiloğullarını gizlice şehirden çıkardı. Hile ve entrikaları sonuç vermeyen Firavun, bu kez ordusuyla onların peşlerine düştü.[94] Firavun deniz kıyısında onlara yetişmişti. İsrâiloğulları "Eyvah! Yakalandık" diye büyük bir telâşa kapılmışlardı. Hz. Mûsâ onları teselli etti. Rabbinin kesinlikle kendisiyle beraber olduğunu ve kendisine yol göstereceğini söyledi.[95] Yüce Allah'ın lütfu ile İsrâiloğulları denizin içinde açılan yoldan karşıya geçti. Firavun da ordusuyla onların peşindeydi.[96] İsrâiloğulları karşıya geçtiğinde denizde açılan yol kapanıvermişti: Böylece inananlar kurtulmuş, Firavun ve ordusu sulara kapılıp boğulmuştu. *"Biz de onu ve askerlerini alıp denizin içinde bıraktık. Bak işte, zalimlerin sonu nice oldu!"*[97]

Firavun çaresizlik içinde, *"Gerçekten İsrâiloğullarının inandığından başka tanrı olmadığına inandım, ben de Müslümanlardanım."* diyordu. Fakat boşunaydı çünkü bu, gerçek bir iman değildi.[98] Onlar, hem dünyada feci bir şekilde denizde boğulmuşlar hem de âhirette azabın en şiddetlisine çarptırılmayı hak etmiş, cehennemlik olmuşlardı.[99] Böylece Firavun ve adamlarının vaktiyle zulüm ve haksızlık üzerine kurdukları saltanat, gösteriş ve şatafat dolu hayat son bulmuştu. Her şeyi geride bırakarak yok olup gitmişlerdi.[100] Firavun'un ihtişamından geride kalan ise sadece ibretlik cesediydi: *"İşte bugün senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun! Çünkü insanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler."*[101] Hak hukuk tanımayan, Yüce Allah'ın âyetlerini inkâr ederek yalanlayanlar, bu davranışları sebebiyle cezalandırılmıştır.[102] Firavun ve onun gibilere Allah Teâlâ haksızlık etmemiş, aksine onlar bu cezayı hak etmişlerdir.[103] Çünkü Allah (cc),

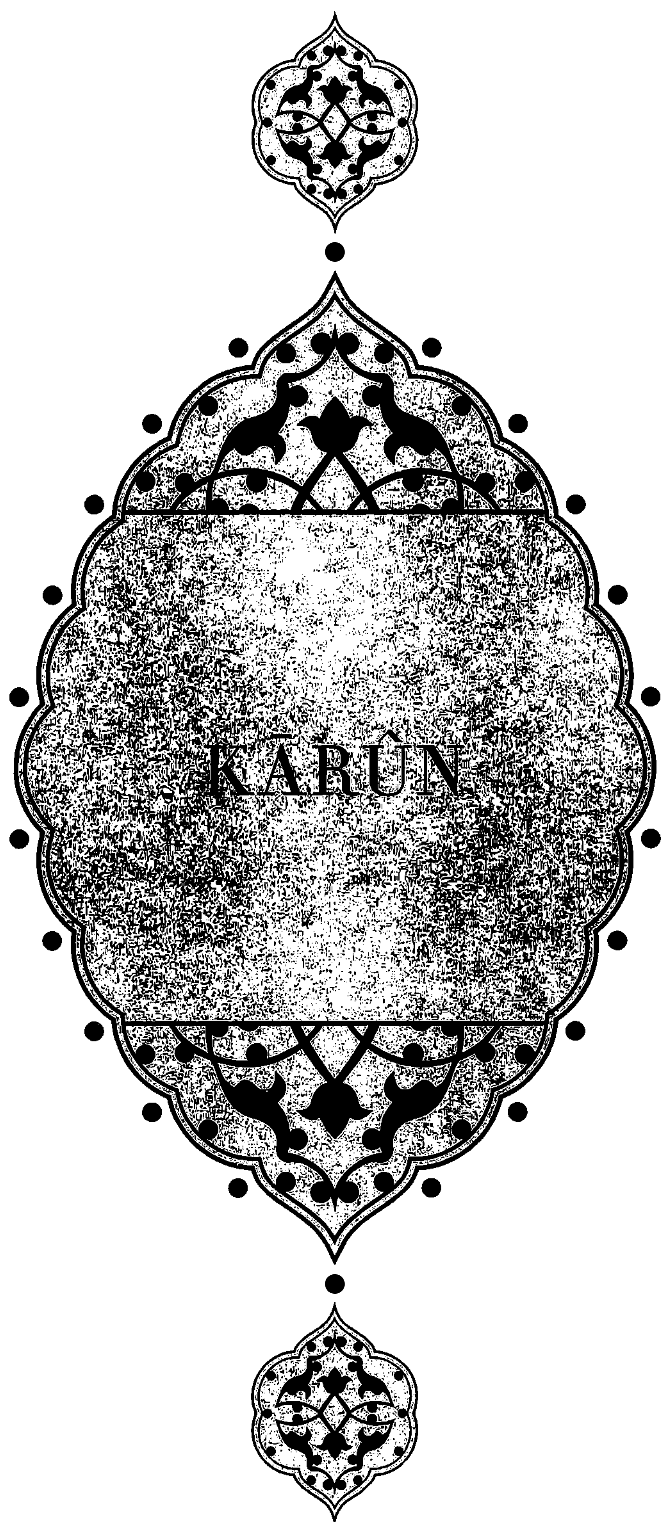
92 Zuhruf 43/48-50: İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Ḳur'ân*, s. 322.
93 Yûnus 10/88-89.
94 Şuarâ 26/52: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 270.
95 Şuarâ 26/62: Taberî, I, 656.
96 A'râf 7/141; Duhân 44/30-31: Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 63-64.
97 Kasas 28/40.
98 Şuarâ 26/52-66; Bakara 2/50; Yûnus 10/90: Taberî, I, 657.
99 Mü'min 40/46: İbn Atıyye, VII, 447.
100 A'râf 7/137; Duhân 44/25-33: Taberî, I, 663.
101 Yûnus 10/92.
102 Enfâl 8/52, 54.
103 Hûd 11/100-102.

bir topluluğa lutfettiği dini terk edip değiştirmedikçe, onlara verdiği bolluk, güç ve huzuru sebepsiz yere çekip almaz.[104]

Firavun, Kur'ân-ı Kerîm'de hak ve adâlete karşı çıkanların en başında gelen biri olarak anlatılır. Firavun, Yüce Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinden itibaren nebevî davetin azılı düşmanı olarak takdim edilir. O, son derece kibirli, gücü ve kudretiyle şımaran, ilâhlık iddiasında bulunan ve halkı ezen, zalim bir kişidir. Bu bakımdan doğruyu, hakkı ve adâleti temsil eden Hz. Mûsâ'nın Firavun'la olan mücadelesi, Kur'ân-ı Kerîm'de en çok anlatılan kıssalardandır. Aynı zamanda Hz. Muhammed (sas) ve ashâbına eziyet eden zalim güruh ile benzerlikler dikkat çeker ve onlara bir mesaj oluşturur. Hz. Muhammed'e de benzer karakterde insanlar muhalefet etmiştir. Şirke batmış bir topluma Firavun karakterinin anlatılması, Allah Resûlü'nün (sas) ve Müminlerin gönüllerinde derin yankı uyandırmıştır. Allah'a olan bağlılıklarını arttırmış, ümitlerini tazelemiş ve cesaretlerini kuvvetlendirmiştir. Fakat bunları dikkate almayan Müşriklerin sonu, belki Firavun gibi azgın dalgalar arasında boğulmak şeklinde olmamıştır. Ancak onlar da sonunda hezimete uğramış, kibir ve zulümle yükselttikleri saltanatlarını kaybederek bu dünyadan göçüp gitmişlerdir. Bu kıssadan çıkaracağımız en önemli derslerden biri, Allah Teâlâ'nın, kendine güvenen ve bağlanan dostlarını daima koruması ve desteklemesidir. Bunlar, başlangıçta maddî yönden güçsüz ve kudret sahibi olmasalar bile, sonunda Allah onlara zafer vermiş ve onları yüceltmiştir. Tam tersine dünyevî güç ve iktidar sahibi olsalar da, hakikatin ve gerçeğin aydınlığını karartmaya kalkışanlar, sonunda hezimete uğramış, bütün güç ve saltanatlarını kaybetmişlerdir. İşte Hz. Mûsâ ve Firavun kıssası, tarih boyunca tekrarlanan bu gerçeğin açık bir örneğidir. *"Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah'a güvensinler."*[105]

104 Enfâl 8/53; Ra'd 13/11.
105 Âl-i İmrân 3/160.

KĀRÛN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُب۪ينٍۙ ﴿٢٣﴾
اِلٰى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾

“Andolsun biz Mûsâ’yı âyetlerimizle ve apaçık bir kanıtla Firavun, Hâmân ve Kārûn’a gönderdik; ama onlar, ‘O bir yalancı, bir sihirbaz!’ dediler.”

(Mü’min 40/23-24)

فَخَسَفْنَا بِه۪ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِۗ
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِر۪ينَ ﴿٨١﴾

“Sonunda biz Kārûn’u ve evini barkını yerin dibine geçirdik. Artık Allah’a karşı ona yardım edecek adamları olmadığı gibi, kendi kendini kurtarabilecek durumda da değildi.”

(Kasas 28/81)

اِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَٓا اِنَّ
مَفَاتِحَهُ لَتَنُٓوأُ بِالْعُصْبَةِ اُو۬لِي الْقُوَّةِ اِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ
الْفَرِحٖينَ ﴿٧٦﴾ وَابْتَغِ فٖيمَٓا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصٖيبَكَ مِنَ
الدُّنْيَا وَاَحْسِنْ كَمَٓا اَحْسَنَ اللّٰهُ اِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ لَا
يُحِبُّ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٧٧﴾

"Kārûn Mûsâ'nın kavmindendi. O, (gücüne dayanarak) onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: 'Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana iyilikte bulunduğu gibi, sen de insanlara iyilikte bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez'."

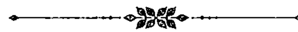
(Kasas 28/76-77)

قَالَ اِنَّمَٓا اُو۫تٖيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْدٖي اَوَلَمْ يَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهٖ
مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَاَكْثَرُ جَمْعًا
وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾

"Kārûn, 'Bu serveti sahip olduğum bilgi sayesinde elde ettim.' diye karşılık verdi. Bilmiyor muydu ki Allah ondan önceki kuşaklardan, ondan daha güçlü ve daha çok servet biriktirmiş kimseleri helâk etmişti. Suçluluğu kesinleşmiş olanlara artık günahları sorulmaz!"

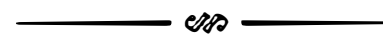
(Kasas 28/78)

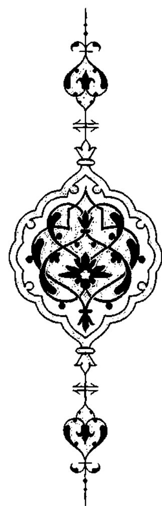

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de Kārûn kıssası Kasas sûresinin 76-82. âyetleri arasında anlatılmaktadır. Burada Kārûn'un zenginliğine aldanarak âhireti unutmaması ve Allah Teâlâ'ya karşı gelmemesi gerektiği söz konusu edilir. Ankebût sûresi 39. ve Mü'min sûresi 24. âyetlerde de Firavun ve Hâmân gibi Hz. Mûsâ'ya karşı geldiği için cezalandırılanlar arasında Kārûn'un da vardır. Kārûn isminin geçtiği üç sûre de Mekke döneminin son yıllarında ve Müslümanların zor zamanlarında inmiştir. Buna göre, Kārûn örneğinin Hz. Peygamber ve etrafındaki Müslümanları fakirlikleri sebebiyle küçümseyen Mekke Müşriklerine ve onların yolundan gidenlere ibret olmak üzere anlatıldığı söylenebilir. Örneğin Mü'min sûresinde belirtildiğine göre, Hz. Mûsâ, Firavun, Hâmân ve Kārûn'a Yüce Allah'ın elçisi olarak gönderilmiş ama onlar tarafından yalanlanmıştır. Böylece Mekkeli inkârcılar, onlardan yana olanların ve Hz. Muhammed'in (sas) durumunun karşılaştırılmasına kapı aralanır. Ayrıca benzer âkıbetin Mekkelileri beklediği mesajı verilir.

Kārûn kıssası Kur'ân'da Allah, peygamber, âhiret, Mûsâ, Kārûn, Firavun, Hâmân, zenginlik/servet, iyilik etmek (*ihsân*), ilim, şımarma, kibir, sihir, inkâr, haddi aşmak ve haksızlık etmek (*bağy*), zulüm, bozgunculuk (*fesad*), günahkâr (*mücrim*), azap ve helâk gibi kavramlar etrafında örülmüştür.

KĀRÛN, MALINA GÜVENDİ ve KİBRİNE YENİK DÜŞTÜ

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَٓا اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُٓوأُ
بِالْعُصْبَةِ اُو۬لِي الْقُوَّةِ اِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَابْتَغِ
فِيمَٓا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَاَحْسِنْ كَمَٓا اَحْسَنَ اللّٰهُ
اِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

"Kārûn Mûsâ'nın kavmindendi. O, (gücüne dayanarak) onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: 'Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana iyilikte bulunduğu gibi, sen de insanlara iyilikte bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.'"

(Kasas 28/76-77)

Hz. Mûsâ'nın gönderildiği toplumda farklı tabakaların olduğu ilgili âyetlerden anlaşılmaktadır. İsrâiloğulları haksızlığa uğramış bir kitleyi oluşturuyordu.[1] Bunlar

1 Kasas 28/5.

köleleştirilmişti.[2] Diğer taraftan ekonomik gücü elinde bulunduran, lükse batmış insanlar da vardı. İsrâiloğullarından olsa da Kārûn bunların başını çekenlerden biri idi. Kārûn kıssasının özü şu iki âyette gayet beliğ ve veciz bir şekilde özetlenmiştir: *"Kārûn Mûsâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: 'Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.'"* Kārûn, Yüce Allah'ın kendisine verdiği malı infak edip ihtiyacı olanlara vermemiştir. Aksine o, zenginliğinin kendisine güç kattığını düşünerek bununla övünmüştür. Tefsir kaynaklarında Kārûn'un, Hz. Mûsâ'nın akrabalarından biri, hatta amcasının oğlu olduğu belirtilir. Hz. Mûsâ'nın kavminden olmasına karşın Firavun ve Hâmân'ın yanında olmuştur. Kārûn önceleri Hz. Mûsâ'ya iman etmiş, ona gelen vahyi de çok iyi öğrenmiştir. Ancak daha sonra Hz. Mûsâ'nın karşısında yer almış ve küfre düşmüştür.

Kārûn'un Hz. Mûsâ'nın getirdiği dine karşı çıkma noktasına nasıl geldiği hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Bazı müfessirler onu mal-mülk hırsının yoldan çıkardığını aktarır.[3] Bir kısım müfessirlerin verdiği bilgiye göre de onu makam hırsı ve kıskançlık inkâra sürüklemiştir. Şöyle ki, Hz. Mûsâ'ya peygamberlik, kardeşi Hz. Hârûn'a da bir peygambere yardımcılık[4] görevi verilince, Kārûn onları kıskanmıştır. Bunun üzerine Kārûn, Hz. Mûsâ'ya, "Bütün işler sizin elinizde, bana hiçbir imkân verilmedi" demiş ve karşı çıkmıştır.[5] Bütün bu yorumların birleştiği nokta Kārûn'un hırslı ve kibirli biri olduğudur. Rivayetlere göre, Kārûn bunu giydiği gösterişli elbiselerle dış görünüşüne de yansıtmıştır.[6]

Kārûn'un Hz. Mûsâ'nın getirdiği vahye karşı çıkması âyette şöyle ifade edilmektedir: *"Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle ve apaçık bir kanıtla Firavun, Hâmân ve Kārûn'a gönderdik; ama onlar, 'O bir yalancı, bir sihirbaz!' dediler."*[7] Bu âyet, Hz. Mûsâ'nın karşısına çıkan üç ayrı kişilikten bahsetmektedir. Bunların özellikleri kısaca şöyle açıklanabilir: Başta kendisini insanların 'En Yüce Rabbi'[8] olarak ilân eden hükümdar kimliği ile Firavun vardır. Onun danışmanı ve veziri ise Hâmân'dır. Bu

2 Şuarâ 26/22.
3 Kasas 28/76: Mukātil b. Süleyman, III, 355; Taberî, XVIII, 312; Râzî, XXV, 14; İbn Kesîr, X, 481.
4 Tâhâ 20/29-36.
5 Kasas 28/76: Zemahşerî, IV, 522; Râzî, XXV, 15; Kurtubî, XVI, 313.
6 Kasas 28/76: Taberî, XVIII, 311; İbn Ebî Hâtim, IX, 3006.
7 Mü'min 40/23-24.
8 Nâziât 79/24.

üçlünün ekonomik gücü de Kārûn'dur. Kārûn, zenginliğini sürdürmek adına halkını köleleştiren Firavun'un yanında yer almış, malını da Firavun'un zulmüne destek için kullanmıştır.[9] Kısacası Firavun, Hâmân ve Kārûn, Hz. Mûsâ'nın tevhid mesajına karşı duran bir kötülük ittifakıdır. Fakat Allah Teâlâ'nın elçisine ve vahyine savaş açmış bu azgın insanlar, daha dünyada iken cezalarını bulacaklardır.[10]

Tefsirlerde Kārûn'un serveti ve bunu nasıl kazandığı hakkında ayrıntılar içeren ve bir kısmı efsanevî nitelikte çok sayıda rivayet vardır. Kur'ân diğer kıssalarda olduğu gibi bu detaylara girmez. Çünkü onun esas amacı, tarihî bilgi vermek değil, insanların dinî ilke ve değerleri benimsemeleri ve onlara bağlanmalarıdır. Dolayısıyla Kur'ân, Kārûn'un kendi gücüne aldanarak hangi yanlışlıklara kapıldığı konusu üzerinde durur. O, dillere destan zenginliği sebebiyle kibre gömülmüş, fakirleri ve düşkünleri gözetmemiş ve haksızlıklara sapmış biridir.

Tefsirler, ilgili âyetlerde Kārûn'un zenginliğini anlatmak üzere kullanılan *mefâtîh* ve *künûz* kelimeleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Onun servetinin büyüklüğünü ve çokluğunu anlatan *künûz*, *kenz* kelimesinin çoğulu olup "hazineler" demektir. *Mefâtîh* ise *miftâh* kelimesinin çoğuludur ve "anahtarlar" anlamına gelir. *Künûz* kelimesiyle Kārûn'un yığın yığın malları, *mefâtîh* ile de bunların saklandığı hazinelerin anahtarları kastedilmiştir.[11] Rivayetlere göre hazinelerin anahtarları, bir parmak kalınlığındaki deve derisinden yapılmıştı. Kārûn yolculuğa çıkarken bu anahtarları altmış katıra yükleyerek[12] veya güçlü kuvvetli kırk kişiye taşıtarak beraberinde götürürdü.[13] Müfessir Râzî (ö. 606/1210) ise Kur'ân'da sadece anahtarların çok olduğunun belirtildiğine işaret eder ve detaya girmenin pek uygun olmadığı yorumunu yapar.[14]

Kārûn'un hazinelerinin anahtarlarını taşıyan insanlar, Kur'ân'da *'usbe* kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelime on ilâ kırk kişi arasındaki topluluğu ifade eder.[15] Kur'ân'da Hz. Yûsuf'un on kardeşinden bahsedilirken de *'usbe* kelimesi kullanılmıştır.[16] Bazı müfessirler buradan hareket ederek, hazinelerin anahtarlarını taşıyanların on kişi olabileceğini söylemişlerdir.[17] Gerek ilgili âyet gerekse bunun

9 Kasas 28/76: Elmalılı, V, 3755.
10 Ankebût 29/39-40.
11 Kasas 28/76: Ebû Ubeyde, II, 110; Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-Miḳbâs*, s. 414.
12 Kasas 28/76: Taberî, XVIII, 315; Zemahşerî, IV, 523; Râzî, XXV, 15; İbn Kesîr, X, 482.
13 Kasas 28/76: Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-Miḳbâs*, s. 415.
14 Kasas 28/76: Râzî, XXV, 16.
15 Kasas 28/76: Mukātil b. Süleyman, III, 355; Ferrâ, II, 310; İbn Kuteybe, *Tefsîru Ġarîbi'l-Ḳur'ân*, s. 335.
16 Yûsuf 12/8.
17 Yûsuf 12/8: Râzî, XXV, 15.

üzerinde yapılan yorumlar, Kārûn'un zenginliğinin ne denli büyük olduğunu açıkça göstermektedir.

Kārûn kıssası hakkında tefsirlerde çokça rivayet ve bilgi vardır. Ancak bunların bir kısmı gerçek olamayacak kadar abartılıdır. Râzî, bu rivayetleri eleştirerek şu güzel ilkeyi ortaya koymuştur: "Aslında bu tür rivayetler âhâd haberlerdir ve dolayısıyla kesinlik ifade etmez. Üstelik bunlar çoğunlukla birbiriyle çelişen anlatımlardır. En iyisi, Kur'ân'da anlatıldığı kadarıyla yetinip diğer ayrıntıları, gaybı bilen (Allah'a) havâle etmektir."[18]

Dünya sevgisi ve mal sevdası Kārûn'un bütün benliğini kaplamıştı. Fakir ve düşkünlere karşı sorumlulukları olduğunu, yaptıklarından, sahip olduklarından ve harcamalarından Yüce Allah'a hesap vereceğini unutmuştu. Bu sorumlulukları kendisine hatırlatıldığında, kibirlenerek "Bu serveti sahip olduğum bilgi sayesinde ben elde ettim." diyerek cevap vermişti. İşte onun en büyük hatalarından biri bu idi. Çünkü bunların Allah'ın bir iyiliği olduğunu, bu sebeple ona hamdetmek ve şükretmek gerektiğini unutmuştu. Oysa bütün servetini de, onu kazanmasını sağlayan bilgi ve meziyeti de veren Cenâb-ı Allah'tan başkası değildi.

Kur'ân ayrıntı vermese de Kārûn'un sözünü ettiği bu "bilgi"nin ne olduğu konusunda müfessirler farklı bilgiler aktarmıştır. İbn Abbas (ö. 68/687-88), Kārûn'un servetini, kimya bilgisi sayesinde altın üreterek elde ettiğini söylemiştir.[19] Bazı müfessirler de onun ticareti çok iyi bildiğini ve bu serveti ticaret yaparak kazandığını düşünmektedirler.[20] Başka bir grup müfessir ise, Kārûn'un define bulma bilgisinden yararlanarak[21] veya Tevrat bilgisini kazanca dönüştürerek bu serveti elde ettiğini söylemişlerdir.[22]

Sahip olduğu nimet ve imkânları kendi tecrübe ve becerisine bağlamak aslında kibrine kapılan ve kendi kendini yeterli gören inkârcı insanın bir özelliğidir. Nitekim bu durum Kur'ân-ı Kerîm'in başka bir yerinde şöyle ifade edilmektedir: *"İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde, 'Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim.' der."*[23] Böylesi insanlar, kendilerine sunulan nimetleri, kendi çabalarıyla elde ettiklerini sanmış, kullandıkları aklı ve becerileri Yüce Allah'ın verdiğini unutmuşlardır. Kārûn da "Şayet Allah, benim üstünlüğümü

18 Kasas 28/81: Râzî, XXV, 19.
19 Kasas 28/78: Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-Mikbâs*, s. 415; Mâtürîdî, XI, 81; Zemahşerî, IV, 524; Kurtubî, XVI, 321.
20 Kasas 28/78: Mâtürîdî, XI, 81; Mâverdî, IV, 268; Kurtubî, XVI, 321.
21 Kasas 28/78: Âlûsî, XX, 113.
22 Kasas 28/78: Kurtubî, XVI, 321; Beyzâvî, III, 24; İbn Âşûr, XX, 181.
23 Zümer 39/49.

bilmeseydi ve benden hoşnut olmasaydı, bana bu malı vermezdi." diye düşünmüş olmalıdır.[24] Böylece kendisinin Allah Teâlâ katında da üstün olduğunu iddia etmiştir. Benzer anlayış Mekke Müşriklerinde de vardı. Nitekim onlar âhirette de ayrıcalıklı olduklarına ve azap görmeyeceklerine inanıyorlardı. Kendilerine orada mal ve evlât verileceğini iddia ediyorlardı.[25]

Kur'ân, Kārûn'un gösterişçi ve kibirli tutumu karşısında çevresindekilerin tepkilerini de aktarır. Kārûn'un servetini ve ihtişamını gören halkın tepkisi iki şekilde olmuştur. Bunlar bize dünya malı karşısında iki farklı hayat algısını anlatmaktadır. Allah katındaki sonsuz nimet ve eşsiz güzellikleri unutmayanlarla dünya ötesini görmeyen ve geçici dünya nimetlerinin cazibesine kendini kaptıranlardır. Birinci grupta olanlar hakikat bilgisine sahip olanlardır. Dolayısıyla Kārûn'un göz kamaştıran zenginlik ve ihtişamına aldanmayanlardır. Bunlar dünyanın cazibesine kapılmaz, şeref ve yüceliğin dünyanın mal ve makamında değil, Allah'a bağlanmakta olduğuna inanırlar. Nitekim bu kimseler, sahip oldukları hakikat bilgisiyle Kārûn'un davranışlarındaki yanlışlığı görüp onu şöyle uyarmışlardır: *"Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiği nimetler ile âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan da nasibini unutma! Allah'ın sana iyilik ettiği gibi, sen de insanlara iyilikte bulun. Yurdunda bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez."*[26] Ayrıca ilim sahibi bu kişiler, Kārûn'a özenen halka da gerçek zenginliğin Cenâb-ı Hakk'ın vereceği ödül olduğunu hatırlatan nasihatlerde bulunmuşlardır: *"… Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir."*[27]

Hayata iman ve kulluk penceresinden bakanlar, Kārûn'a şu beş uyarıyı yapmışlardır: Şımarma, âhiret yurdunu kazanmaya bak, dünyadan da nasibini unutma, iyilik yap, dirliği ve düzeni bozacak işler peşinde koşma. Onlar, Kārûn'a Allah'ın rızasını amaçlaması öğüdünü vermiştir. Nasihatteki *"Âhiret yurdunu kazanmaya bak…"* ifadesi, dünya hayatının geçiciliğini ve âhiretin kalıcılığını hatırlatmaktadır. Oysa Kārûn, dünya malına tapar hâle gelmiş, âhireti unutmuş, infaktan kaçınmıştır. Âyetin sonunda *"Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez."* buyrulur. Bununla da Kārûn elindeki gücünü kullanarak yaratılıştaki düzeni bozup değiştirmeye kalkışma konusunda uyarılmıştır.

24 Kasas 28/78: Zemahşerî, IV, 524; Kurtubî, XVI, 321; İbn Kesîr, X, 484.
25 Kehf 18/36; Meryem 19/77; Sebe' 34/35-39.
26 Kasas 28/76-77.
27 Kasas 28/79-80.

İnanmış kişilerin öğüdünde yer alan *"… dünyadan nasibini unutma…"* ifadesi, dünyanın göz ardı edilmemesi gerektiğini ve dünyadayken yapılması gerekenleri yapmayı vurgular. Bu kişilerin ifadelerinden, dünya âhiret dengesinin ölçülerini de öğreniyoruz. Bu da ne dünyayı biricik gaye görmek ne de dünyadan el etek çekmektir. Aksine dünyanın imkânlarından helâl ölçüler çerçevesinde istifade etmek, ama bütün faaliyetlerde âhireti göz önünde bulundurarak ahlâkî yönden yücelmeyi hedeflemektir. İnsan malından harcama yetkisine sahiptir. Ancak bu, ona israf etme veya fakirlere yardımdan kaçınarak cimrilik etme hakkı vermez. Nitekim İsrâ sûresi 29. âyet ölçüyü şöyle belirlemiştir: *"Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!"* Yani Yüce Yaratıcı, insanlardan, kendilerine verilen nimetlerden infak ederek yoksulların hakkı olanı vermelerini istemektedir. Onun için âyetin devamında Kārûn'a *"Allah'ın sana iyilik ettiği gibi, sen de insanlara iyilikte bulun."* diye nasihat edilmiştir. Böylece dünyalık nimetlerin Rabbimizin bir lütfu olduğu hatırlatılmış, bu iyilik karşısında, ona şükrün gereği olarak muhtaçlara infak etmesi emredilmiştir.

Kendilerinden ilim verilenler diye bahsedilenler, Allah'ın gönderdiği vahyi içeren Tevrat'ı okuyarak ondan yararlanan ve öğrendiklerini hayatında uygulayan inanmış insanlardır. Allah peygamberleri aracılığıyla insanlara kulluğun gereği olarak öğrenmeleri gereken bilgileri gönderir. Peygamberler de o bilgileri tebliğ edip açıklar ve uygulayarak insanlara öğretirler. İnsanların bir kısmı, kendilerine öğretilen doğruları bildiği hâlde uygulamazlar. Kur'ân'da onlar kitap yüklü eşeklere benzetilmektedir.[28] Bir kısmı da bu bilgilerin gereğini yerine getirirler. İşte âyette 'kendilerine ilim verilenler' diye bahsedilenler, Allah Teâlâ'nın buyruklarını yerine getiren insanlardır.

Kārûn'un göz kamaştıran zenginlik ve ihtişamına aldanmayan birinci gruptaki kimselere karşın, onun mal varlığına imrenen ve onun yerinde olmayı isteyen ikinci gruptakiler ise Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle tasvir edilir: *"Kārûn gösterişli bir şekilde kavminin karşısına çıkardı. Dünya hayatını arzulayanlar, 'Keşke Kārûn'a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!' derlerdi."*[29] Âyette belirtilenleri anlatan rivayetlerden biri şöyledir: Bir gün Kārûn, en güzel elbiselerini giyip tüm süslerini takınmıştı. Kendisi gümüş eyerli beyaz bir katıra, yanında kırmızı elbiseler giymiş ve çeşitli ziynetlerle süslenmiş beyaz tenli üç yüz câriye de beyaz katırlara

28 Cum'a 62/5.
29 Kasas 28/79.

binmişti. Arkasında da dört bin binekli bulunuyordu.[30] Kārûn bu şekilde, Hz. Mûsâ ve çevresinde onun öğütlerini dinleyen insanların yanına geldi. İnsanlar Kārûn'u görünce, gösteriş ve ihtişamı karşısında büyülendiler. Hz. Mûsâ, Kārûn'a, "Sen neden böyle yapıyorsun?" diye sordu. Kārûn, "Mûsâ! Sen benden peygamberlikle üstün kılınmışsan, ben de sana dünya zenginliği ile üstün kılındım" diye cevapladı.[31] Yani Kārûn, Hz. Mûsâ'ya olan kıskançlığını, malını mülkünü gösteriş malzemesine dönüştürmek suretiyle ortaya koymaya çalışmıştı.

KĀRÛN, ÇOK GÜVENDİĞİ MALIYLA YERİN DİBİNE BATIRILDI

فَخَسَفْنَا بِهٖ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِۗ
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِر۪ينَ ﴿٨١﴾

"Sonunda biz Kārûn'u ve evini barkını yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı ona yardım edecek adamları olmadığı gibi, kendi kendini kurtarabilecek durumda da değildi."

(Kasas 28/81)

Yüce Allah malının çokluğuyla övünen Kārûn'u geçmişte ondan daha zengin ve güçlü insanların helâk edildiğini hatırlatarak şöyle uyarmaktadır: *"Bilmiyor muydu ki Allah ondan önceki kuşaklardan, ondan daha güçlü ve daha çok servet biriktirmiş kimseleri helâk etmişti…"*[32] Ne yazık ki o bunun farkına varmamış ve kendini felâkete sürüklemeyi tercih etmişti. Nitekim âyette çok kısa ve kesin ifadelerle Kārûn'un yaptıklarından ötürü karşılaştığı âkıbet şöyle haber verilmiştir: *"Sonunda biz onu ve evini barkını yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı ona yardım edecek adamları olmadığı gibi, kendi kendini kurtarabilecek durumda da değildi."*[33]

30 Kasas 28/79: Mukātil b. Süleyman, III, 356; Taberî, XVIII, 329-330; Râzî, XXV, 18; Ebüssuûd Efendi, IV, 320.
31 Kasas 28/81: İbn Kesîr, X, 486.
32 Kasas 28/78.
33 Kasas 28/81.

Kārûn'un cezalandırılmasıyla ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, Hz. Mûsâ Kārûn'a malının zekâtı olarak her bin dinar için bir dinar, her bin koyun için bir koyun vermesi gerektiğini söyledi. Kārûn zekâtını hesapladı ve çıkan miktarın çok olduğunu görünce, o kadar malı zekât olarak vermek kendisine ağır geldi. Zekât vermemek için Hz. Mûsâ'ya çeşitli iftiralar atarak onu toplumunun karşısında küçük düşürmek istedi. İşte Kārûn'un onca zenginliğe rağmen zekât vermekten kaçınması, malıyla birlikte yerin dibine geçirilerek yok edilmesine sebep oldu.[34]

Kārûn'un dünyadaki cezası, tüm hazineleri ve sarayıyla birlikte toprağa gömülmesi olmuştur. Onun âhiretteki cezası ise cehennem olacaktır. Kārûn gibi zenginliği sebebiyle yoldan çıkan insanların dünyada rahat içinde yaşıyor olması, Cenâb-ı Hakk'ın onlara azap etmeyeceği anlamına gelmez. Zira Allah, inanmayanlara ve kendisine karşı gelenlere de mal-mülk vermiştir. Ancak bunun da bir sınav olduğunu,[35] dünyevîleşen ve gözü mal-mülk ve dünyaya itibardan başka bir şey görmeyen bu insanlara imrenilmemesi gerektiğini bildirmiştir.[36] İşte bu hakikat, Kārûn kıssasının sonunda açıkça ortaya konulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm bu kıssadan çıkarılması gereken hisseyi açık bir şekilde vermektedir: Kārûn'un zenginliğine, gösteriş ve görkemine kapılan insanlar, onun helâk edildiğini görünce, aldandıklarını ve pişmanlıklarını şöyle ifade ederler: *"... 'Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah rızkı kullarından dilediğine bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkârcılar iflâh olmazmış!' der oldular."*[37]

Kārûn kıssasını anlatan âyetlerin tamamı Mekke'de indirilmiştir. Burada vurgulanan hususlar dikkate alındığında, kıssanın Mekke'deki insanlara çok önemli mesajlar verdiği görülür. Mekke'de de Firavun gibi küfrün ileri gelenleri vardı. Hâmân gibi, yanlış yolda fikirler üretenler çoktu. İnkârı ve inkârcıları destekleyen, malında fakirin hakkını gözetmeyen, zenginliği ile kendisinde güç olduğunu sanan Kārûn benzeri kibirli insanlar da vardı. Ebû Cehil, Ebû Leheb, Velîd b. Mugîre gibi şahsiyetler benzer özellikler sergilemişti. Bu dönemde inen birçok âyet doğrudan veya dolaylı olarak, çeşitli yol ve üslupla bu insanları uyarmıştır. Yüce Allah bu kıssayı anlatmakla, öncelikle Mekke'deki benzer kişiliklere öğütler verip uyarıda bulunmuş

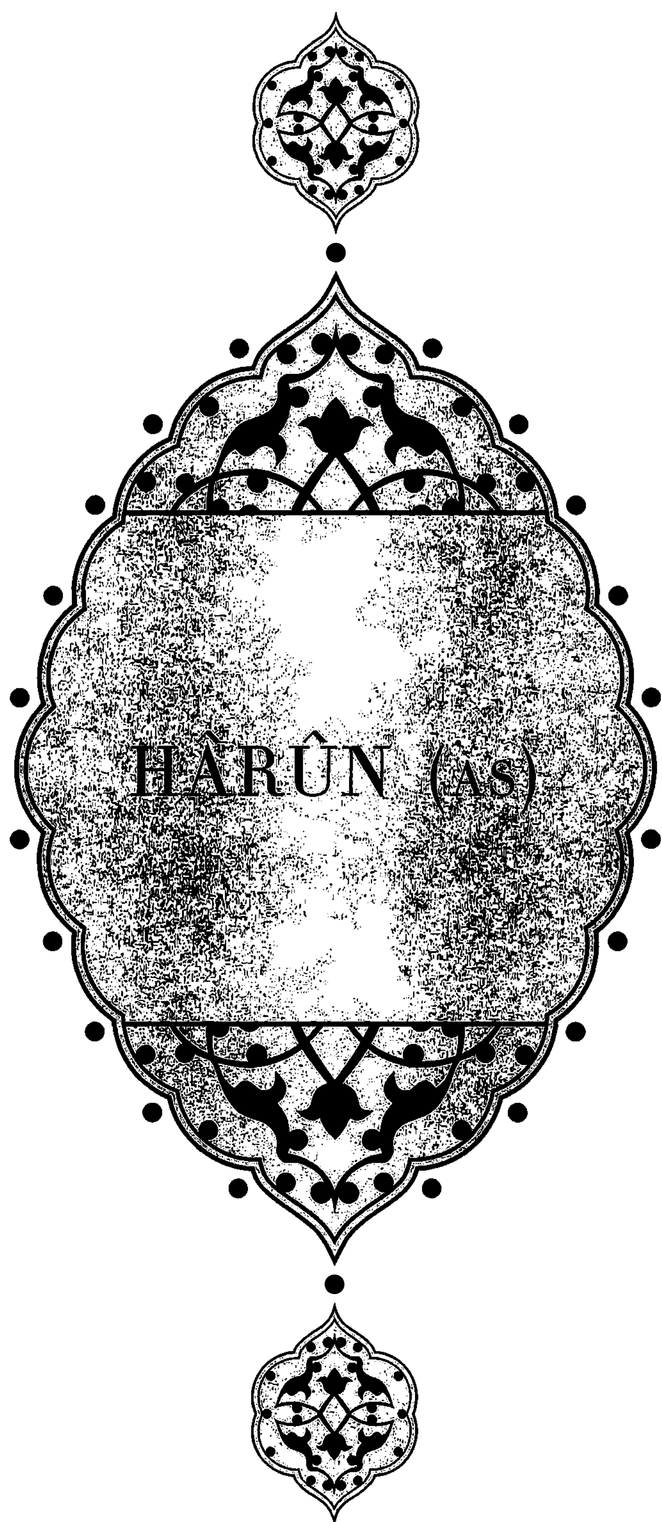
34 Kasas 28/81: İbn Ebî Hâtim, IX, 3018; Taberî, XVIII, 332; Zemahşerî, IV, 526.
35 Enfâl 8/28; Tegābün 64/15.
36 Tevbe 9/55, 85; Âl-i İmrân 3/178; Mü'minûn 23/55-56.
37 Kasas 28/82.

olmaktadır. Bu insanlar öğüt alıp hâllerini değiştirmedikleri takdirde, sonları, Allah'a karşı gelen Firavun, Hâmân ve Kārûn gibi olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığına göre Yüce Allah, Kārûn'a çok mal vermiş, fakat o, bu zenginlikle kibirlenmiş ve gurura kapılmıştır. Yine malıyla iyilik yapmak yerine Firavun'un yanında yer alarak kötülüklere destek sağlamıştır. O, Cenâb-ı Allah'ın verdiği bütün nimet ve imkânların bir şükür vesilesi ve imtihan olduğunu unutmuştur. O zengin olduğu için değil, gözünü bürüyen mal hırsı sebebiyle, kötülüğe alet olduğu için sınavı kaybetmiştir. Ayrıca bu kıssa, dünya malının geçiciliğini vurgular, zengin olduktan sonra, rızkı verenin Allah Teâlâ olduğunu unutarak şımaran ve kibirlenen kimseleri uyarır. Şu hâlde zenginlik, insanı doğru yoldan, ahlâkî değerlerden ayırmamalıdır. Doğru yolda olmanın gereği, malı helâl yollardan kazanmak, kul hakkı yememek, ondan muhtaçlara vermek, hayır ve infakta bulunmaktır. Diğer taraftan zenginliği ve dünya nimetlerini övünç vesilesi yapmak, onunla büyüklük taslamak Kur'ân'da kâfirlerin özelliği olarak zikredilir.[38] İşte Kārûn kıssası, mal karşısında müminin takınması gereken ahlâkî tutumu bizlere anlatmaktadır. Yine bu kıssa, gösterişe, böbürlenmeye ve bozgunculuğa yol açan bir mal varlığının, insana ne dünyada ne de âhirette bir hayır getirmeyeceğini bizlere öğretmektedir. Ancak helâl yollarla biriktirilen ve ebedî mutluluğu kazanmak için kendisinden yararlanılan bir mal da bu dünyada insanın ulaşabileceği en büyük iyiliklerdendir. Çünkü *"Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir."*[39]

38 Hadîd 34/35.
39 Bakara 2/261.

HÂRÛN (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاجْعَلْ ل۪ي وَز۪يراً مِنْ اَهْل۪يۙ ﴿٢٩﴾ هٰرُونَ اَخِيۙ ﴿٣٠﴾ اُشْدُدْ بِه۪ٓ اَزْر۪يۙ ﴿٣١﴾
وَاَشْرِكْهُ ف۪ٓي اَمْر۪يۙ ﴿٣٢﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَث۪يراًۙ ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَث۪يراًۜ
﴿٣٤﴾ اِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَص۪يراً ﴿٣٥﴾ قَالَ قَدْ اُو۫ت۪يتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسٰى ﴿٣٦﴾

"Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârûn'u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et. Ta ki seni bol bol tesbih edelim. Ve seni çok analım. Kuşkusuz sen bizi görmektesin. Allah buyurdu: 'Ey Mûsâ! Dileğin kabul edildi.'"

(Tâhâ 20/29-36)

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِۜ ﴿١٢﴾ وَيَض۪يقُ صَدْر۪ي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَان۪ي
فَاَرْسِلْ اِلٰى هٰرُونَ ﴿١٣﴾

"Mûsâ, 'Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum. Göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Hârûn'a da yükle.'"

(Şuarâ 26/12-13)

وَاَخ۪ي هٰرُونُ هُوَ اَفْصَحُ مِنّ۪ي لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُن۪يۘ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ
يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخ۪يكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا
يَصِلُونَ اِلَيْكُمَا بِاٰيَاتِنَاۚ اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾

"Kardeşim Hârûn'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da benimle birlikte, beni doğrulayan bir yardımcı olarak gönder. Çünkü ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum. Allah, 'Kardeşinle seni destekleyeceğiz ve size bir iktidar vereceğiz de âyetlerimiz sayesinde size (kötü bir amaçla) ulaşamayacaklar. Siz ve size uyanlar galip gelecek olanlardır.' dedi."

(Kasas 28/34-35)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى وَهٰرُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَٓاءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّق۪ينَۙ ﴿٤٨﴾ اَلَّذ۪ينَ
يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾

"Andolsun ki, Mûsâ ve Hârûn'a, günahtan sakınan, görmedikleri hâlde Rablerinden korkan ve kıyametin kaygısını taşıyanlar için doğru ile yanlışı bir ayırma ölçütü, bir ışık, bir hatırlatıcı kaynak (kitap) verdik."

(Enbiyâ 21/48-49)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُٓ اَخَاهُ هٰرُونَ وَزِيراًۚ ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا اذْهَبَٓا اِلَى الْقَوْمِ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْم۪يراًۜ ﴿٣٦﴾

"Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitap vermiş, kardeşi Hârûn'u onun yanında yardımcı tayin etmiştik. Onlara, 'Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun yanına gidin.' dedik. Ama sonunda o (söz dinlemeyen) topluluğu yıkıp yok ettik."

(Furkān 25/35-36)

اِذْهَبْ اَنْتَ وَاَخُوكَ بِاٰيَاتٖي وَلَا تَنِيَا ف۪ي ذِكْر۪يۚ ﴿٤٢﴾ اِذْهَبَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰىۚ ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ قَوْلاً لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾

"Sen ve kardeşin mucizelerimle gidin; beni anmakta gevşeklik göstermeyin. İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer."

(Tâhâ 20/42-44)

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى وَاَخ۪يهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتاً وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٧﴾

"Mûsâ'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: 'Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet yeri yapın ve namazı kılın. (Ey Mûsâ!) İnananları müjdele.'"

(Yûnus 10/87)

وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثٖينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مٖيقَاتُ رَبِّهٖٓ اَرْبَعٖينَ لَيْلَةًۚ وَقَالَ مُوسٰى لِاَخٖيهِ هٰرُونَ اخْلُفْنٖى فٖى قَوْمٖى وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبٖيلَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿١٤٢﴾

"Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik ve buna on gece daha ekledik; böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Mûsâ kardeşi Hârûn'a dedi ki: 'Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme.'"

(A'râf 7/142)

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هٰرُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ اِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهٖۚ وَاِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمٰنُ فَاتَّبِعُونٖى وَاَطٖيعُٓوا اَمْرٖى ﴿٩٠﴾ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفٖينَ حَتّٰى يَرْجِعَ اِلَيْنَا مُوسٰى ﴿٩١﴾

"Andolsun, Hârûn onlara (İsrâiloğullarına) daha önce şöyle demişti: 'Ey kavmim! Siz bununla yalnızca imtihan edildiniz. Doğrusu sizin Rabbiniz ancak Rahmân'dır. Öyleyse bana uyun ve emrime itaat edin.' Onlar ise, 'Mûsâ bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz.' dediler."

(Tâhâ 20/90-91)

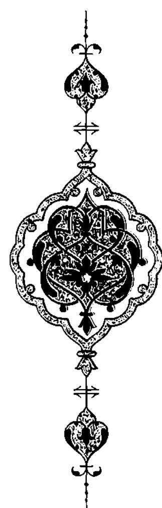
Konunun Kavramsal Bağlamı

Hz. Hârûn kıssası, Kur'ân'da geçtiği her yerde Hz. Mûsâ kıssası ile birlikte anlatılır. Çünkü Hz. Hârûn, Hz. Mûsâ'nın kardeşidir ve onun Allah'tan isteği üzerine peygamber seçilmiştir.[1] Peygamberlik görevinde ona yardımcı olmuştur.[2] Hz. Hârûn kıssasına ağırlıklı olarak Tâhâ, Şuarâ ve A'râf sûrelerinde yer verilmiştir. Ancak Nisâ, Mâide, En'âm, Yûnus, Meryem, Enbiyâ, Furkān, Kasas, Ankebût sûrelerinde de birkaç âyetle değinilmiştir. Bu kıssada âdeta Hz. Muhammed (sas) ile Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn, Kureyşliler ile de Firavun ve kavminin ileri gelenleri eşleştirilmektedir. Mekkelilerin Hz. Muhammed'e (sas) karşı yaptığı her türlü vahşetin fazlasını Firavun ve adamlarının Hz. Mûsâ ve Hârûn'a yaptıkları hatırlatılarak Müslümanlar teselli edilmiştir. Böylece, Hz. Peygamber'e sabır ve metanetle tebliğ görevini sürdürmesi telkin edilmiştir. Müslümanların imanını güçlendiren bu kıssa Müşrikler için de bir uyarı niteliğindedir.

Hz. Hârûn, peygamberlik (*risâlet*) görevini yanında yürüttüğü kardeşi Hz. Mûsâ ile pek çok Kur'ân âyetinde birlikte anılır. Çünkü o, özellikle düzgün konuşma yeteneği sebebiyle Hz. Mûsâ'nın yardımcısı (*veziri*) olmuştur. Hz. Mûsâ'ya verilen *Furkān* (hakkı bâtıldan ayıran Tevrat) aynı zamanda ona verilmiştir. Hz. Hârûn, Firavun'a karşı verdikleri mücadelede, İsrâiloğullarının Mısır'dan kurtarılıp çıkarılmasında ve devam eden süreçte Hz. Mûsâ'nın destekçisi olmuştur.

1 Şuarâ 26/13; Kasas 28/34.
2 Furkān 25/35; Meryem 19/53.

HZ. MÛSÂ'NIN BÜYÜK DESTEĞİ HÂRÛN PEYGAMBERDİ

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُٓ اَخَاهُ هٰرُونَ وَز۪يراًۚ ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا اذْهَبَٓا اِلَى
الْقَوْمِ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْم۪يراًۜ ﴿٣٦﴾

"Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitap vermiş, kardeşi Hârûn'u onun yanında yardımcı tayin etmiştik. Onlara, 'Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun yanına gidin.' dedik. Ama sonunda o (söz dinlemeyen) topluluğu yıkıp yok ettik."

(Furkān 25/35-36)

Hz. Mûsâ'ya peygamberlik görevi verildi ve ondan, tanrılık iddiasında bulunarak halkına zorbalık yapan Firavun'a gidip tebliğde bulunması istendi.[1] Firavun gibi bir zalimi doğru yola çağırmak zordu. Bu emri alınca Hz. Mûsâ endişelenmişti. Ayrıca o, daha önce Mısır'da birini öldürmüştü ve bundan ötürü cezalandırılmaktan korkuyordu.[2] Bu görevde başarılı olmak için Hz. Mûsâ Yüce Allah'a şöyle dua etmişti: *"Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum; göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor onun için bu elçilik görevini Hârûn'a da yükle."*[3] Kaynaklarda Hz. Mûsâ'nın dilinde bir tutukluk olduğu ve güçlü konuşma yeteneği nedeniyle

---

1 Tâhâ 20/24; Şuarâ 26/10-11.
2 Kasas 28/33.
3 Şuarâ 26/12-14.

kardeşi Hârûn'u yardımcı olarak istediği nakledilir.[4] Çünkü Hz. Hârûn daha açık ve düzgün konuşuyordu: *"Kardeşim Hârûn benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da beni onaylayan bir yardımcı olarak yanımda gönder…"*[5] Böylece Mûsâ'nın gücü pekiştiriliyordu. *"Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârûn'u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et. Ta ki seni bol bol tesbih edelim. Ve seni çok analım."*[6] Yüce Allah rahmetinin bir sonucu olmak üzere kardeşi Hârûn'u da bir peygamber olarak onun yanına verir.[7]

Kur'ân'da Hz. Mûsâ ve kardeşi Hârûn'a günahtan sakınan (*muttakî*), görmedikleri hâlde Rablerinden korkan ve kıyamet kaygısı taşıyanlar için bir ölçüt (*furkān*), ışık (*ziya*) ve hatırlatıcı (*zikr*) olan bir kitap verildiği belirtilir.[8] İlgili âyettteki *furkān* tabiri "hakkı bâtıldan, doğruyu eğriden, iyiyi kötüden ayıran, buna dair ölçüler getiren" demektir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre Hz. Mûsâ ve Hârûn'a verilen kitap bu özellikleri taşıyan Tevrat'tır. Taberî'ye (ö. 310/923) göre ise "ışık" ile Tevrat, "furkān" ile de Allah'ın Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'u Firavun'dan ayırdığı hakikat kastedilmiştir.[9]

Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn'dan, azgın ve zalim olan Firavun'a açık kanıtlarla (*sultân*) gitmeleri istenir.[10] Bunun üzerine Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn, Firavun'a giderler.[11] Hz. Mûsâ her zaman öndedir. Ancak âyete göre Hz. Mûsa ve Hz. Hârûn mucizeler konusunda da ortaktır. Bu nedenle aynı mucizelerin Hz. Hârûn tarafından da gösterildiği kaydedilmiştir.[12] Allah Teâlâ onlara Firavun'a ilâhî mesajı tebliğ ederken yumuşak bir üslup kullanmalarını emreder. Böylece onun aklını başına toplaması amaçlanmıştır.[13] Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn, Firavun'un iyice öfkelenip kendilerine zarar vermesinden endişe ediyorlardı.[14] Zira Firavun onları sürgün edebilir hatta öldürebilirdi. Yüce Allah onların bu endişelerinin gereksiz olduğunu, çünkü kendisinin onları yalnız bırakmayacağını ve gözetimi altında tutacağını bildirdi.[15] Onlar kesin delillerle gelen Allah'ın elçileriydiler.[16] Ayrıca Firavun'dan İsrâiloğullarını

4 Örneğin bk. Tâhâ 20/27: Taberî, XVI, 53-55.
5 Kasas 28/34.
6 Tâhâ 20/29-34.
7 Meryem 19/53.
8 Enbiyâ 21/48-49.
9 Enbiyâ 21/48-49: Taberî, XVI, 288.
10 Hûd 11/96; Mü'minûn 23/45.
11 Mü'minûn 23/45.
12 Mü'minûn 23/45: Râzî, XXIII, 102.
13 Tâhâ 20/44.
14 Tâhâ 20/45.
15 Tâhâ 20/46: Zemahşerî, IV, 85.
16 Tâhâ 20/46.

serbest bırakmasını ve onlara eziyet etmemesini istiyorlar;[17] aksi hâlde Yüce Allah tarafından cezalandırılacağını ona bildiriyorlardı.[18]

Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn Firavun'a gittiklerinde kendilerinden önceki ve sonraki bütün peygamberler gibi yalanlandılar. Firavun ve kavminin ileri gelenleri *"Soydaşları bize kölelik ederken bizden farklı olmayan bu iki adama mı inanacağız?"*[19] diyerek daveti reddettiler. İman etmeyi kibirlerine yediremediler. İsrâiloğulları, firavunların egemenliği altında Mısır'da yaşıyordu. Köleleri olarak gördükleri İsrâiloğullarının dinine girmenin onur kırıcı olduğunu ileri sürdüler. Allah'a isyan edenlere yaraşır bir kibir örneği sergilediler. Sonunda helâk edilenler halkasına katıldılar.[20] Bu tabloda Mekkeli putperestlere, Allah'a ve onun peygamberlerine karşı çıkmanın bedelinin ağır olacağı uyarısında bulunulmaktadır.

Firavun ve adamları kendilerine gösterilen değnek (*asâ*), bembeyaz el (*yed-i beyzâ*), tûfan, kan gibi mucizeleri[21] sihir olarak nitelendirdiler.[22] Hz. Mûsâ ise bunların gerçek kanıtlar olduğunu belirtti. Yaptıkları göz boyamadan ibaret olan sihirbazların ise başarılı olamayacaklarını ifade etti.[23] Buna karşı onlar da Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'u yalancılıkla,[24] atalarının yolundan çevirmek, nüfuz elde etmek ve yurtlarında egemenlik kurmayı amaçlamakla itham ettiler. Asla o ikisine inanmayacaklarını söylediler.[25]

Hz. Hârûn, Firavun'un sihirbazlarıyla mücadelesinde Hz. Mûsâ'nın yanındaydı. Firavun'un adamları, *"Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil."*[26] diyerek Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'u suçladılar. Diğer taraftan onlar, izledikleri hayat biçiminin de örnek bir yol olduğuna inanıyorlardı.[27] İnkârcılar, Hz. Mûsâ'nın gösterdiği mucizelerin sihir olduğu konusunda ısrar ediyorlardı. Firavun'un yanındaki adamları, Mûsâ (as) ve kardeşini alıkoymasını ve sihirbaz toplamak üzere şehirlere adamlar göndermesini teklif ettiler.[28] Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn ülkenin her tarafından gelen

17 Tâhâ 20/47.
18 Tâhâ 20/48.
19 Mü'minûn 23/47.
20 Mü'minûn 23/48.
21 A'râf 7/130, 133; Yûnus 10/75: Beyzâvî, II, 111.
22 Yûnus 10/76.
23 Yûnus 10/77.
24 Mü'minûn 23/48.
25 Yûnus 10/78.
26 Tâhâ 20/63.
27 Tâhâ 20/63: Taberî, XVI, 103-104.
28 Şuarâ 26/36-37; A'râf 7/111-112.

sihirbazlarla halkın gözü önünde karşı karşıya geldi. Sihirbazlar hünerlerini göstermek için iplerini ve değneklerini attılar. Değnekler ve ipler, sanki yürüyordu. Sıra Hz. Mûsâ'ya gelmişti. O da asâsını atınca bu kez onları yutuverdi. Bunu gören sihirbazlar secdeye kapandılar. Çünkü Hz. Mûsâ'nın gösterdiği bir sihir değil, gerçeğin ta kendisiydi ve bunu anlayan sihirbazlar *"Biz Mûsâ ile Hârûn'un Rabbine iman ettik."* dediler.[29] Sihirbazlar gördükleri gerçek karşısında secde etmek durumunda kalmışlardı.[30]

Hz. Hârûn, İsrâiloğullarını eğitmek için de Hz. Mûsâ'ya yardım ediyordu. Hz. Mûsâ ile birlikte bir yandan Firavun ve adamlarıyla uğraşırken öte yandan İsrâiloğullarının Mısır'dan çıkışına yardımcı oluyordu. İkisi, onların Allah'tan gelen emirleri yaşaması için de gayret ediyorlardı. Allah'tan *"Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet yeri yapın ve namazı kılın. İnananları müjdele."*[31] emri gelmişti. Bu emirle onlardan göçe hazırlık amacıyla muhtemelen çadır veya baraka türü meskenler edinmeleri istenmiş olmalıdır. Tevrat'ta da bu yorumu destekleyen bilgiler vardır.[32]

Hz. Mûsâ (as) Allah'tan dinin esaslarını almak için sözleşilen yere, sözleşilen vakitte (*mîkât*) gittiğinde, Hz. Hârûn halkının başına geçerek onun vekilliğini yapacaktı. Yüce Allah Hz. Mûsâ ile otuz gece için sözleşmişti. Buna daha sonra on gece daha eklendi. Bu daveti aldığında Hz. Mûsâ kardeşi Hz. Hârûn'a *"Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme."*[33] şeklinde bir dizi tâlimat verdi.

Hz. Hârûn, Hz. Mûsâ'nın söylediklerini dikkate alarak halkını uyarma görevini yerine getirmişti. Ancak, Hz. Mûsâ'nın ardından halkın içinden Sâmirî adında birisi insanların zinet eşyalarını eritmiş ve böğürme sesi çıkaran bir buzağı heykeli yapmıştı. Sâmirî ve adamları İsrâiloğullarını *"Bu sizin de Mûsâ'nın da ilâhıdır; ama o unuttu."* diyerek kandırmışlardı.[34] Buradaki "ama o unuttu" anlamındaki cümlede unutulanın ne olduğu konusunda farklı yorumlar yapılmıştır. Taberî'nin kuvvetli bulduğu yoruma göre bu, Sâmirî'nin Hz. Mûsâ hakkındaki sözüdür. Sâmirî bu ifadesiyle Hz. Mûsâ'nın Tûr'da aramaya gittiği asıl tanrının işte bu buzağı olduğunu, fakat

---

29 Tâhâ 20/70; A'râf 7/121-122; Şuarâ 26/46-48.
30 A'râf 7/120: Zemahşerî, II, 487.
31 Yûnus 10/87.
32 Yûnus 10/87: İbn Âşûr, XI, 265-266.
33 A'râf 7/142.
34 Bakara 2/51; A'râf 7/148; Tâhâ 20/88.

Hz. Mûsâ'nın bunu unuttuğunu iddia ederek toplumu iknaya çalışmıştır.[35] Hz. Hârûn ise onlara Allah'ı hatırlatmıştır. Halka bu buzağı heykeliyle sınanmakta olduklarını, onların asıl Rabbinin ise Rahmân yani Allah olduğunu anlatmıştır. Onlardan Allah'a inanıp O'na uymalarını istemiştir.[36] Onlar ise uyarıları dikkate almadıkları gibi, Hz. Hârûn'a Mûsâ (as) yanlarına dönünceye kadar buzağıya tapmaktan vazgeçmeyeceklerini söylemişlerdir.[37]

Hz. Mûsâ, Allah ile sözleşmiş olduğu yerden döndü ve olanları gördü. O, önce halkının bu sapkınlığından dolayı yerine vekil bıraktığı Hz. Hârûn'a kızdı. Hâlbuki Hârûn (as) bunu engellemeye çalışmıştı. Hz. Mûsâ, kavmine kızgın ve üzgün bir şekilde dönerek *"'Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?' dedi. (Tevrat) levhalarını yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeye başladı…"*[38] Hârûn'a da *"Onların saptıklarını gördüğünde bana uymaktan seni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin?"*[39] diyerek çıkıştı. Hz. Hârûn şöyle cevap verdi: *"Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, 'Sözüme riayet etmedin de İsrâiloğullarının arasına ayrılık soktun!' diyeceğinden endişelenmiştim."*[40] Hz. Mûsâ ayrılmadan önce kardeşi Hârûn'dan mutlaka halkın birliğini sağlamasını istemişti.[41] Döndüğünde ona *"Sözüme riayet etmedin"* derken kastettiği şey buydu. Hz. Hârûn kendisini savunmaya devam ederek, *"Ey anamın oğlu! Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi! Sen de şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zalim kavimle bir tutma!" dedi.*[42] Hz. Mûsâ ve Hârûn'un ana baba bir kardeş olmalarına karşın Hz. Hârûn'un "Anamın oğlu" diye hitap etmesi onu yumuşatmak içindi.[43] Bunun üzerine Mûsâ (as) kardeşi Hz. Hârûn'un savunmasını dinledi ve onun hatasız olduğunu anladı. Öfkesinden ve sertliğinden[44] dolayı kardeşine yaptıkları[45] için Allah'a *"Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla! Bize acı! Sen merhametlilerin en merhametlisisin."*[46] diye yalvardı.

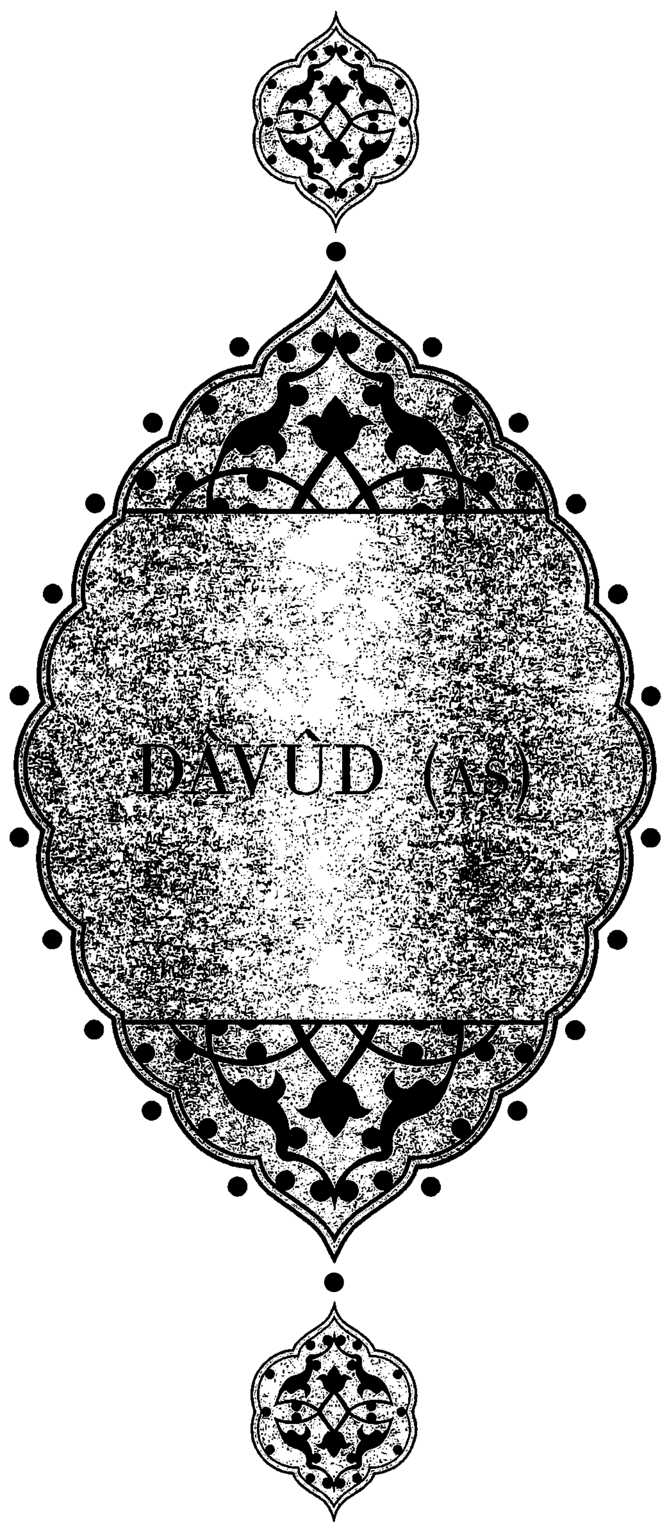
35 Tâhâ 20/88: Taberî, XVI, 141-143.
36 Tâhâ 20/90.
37 Tâhâ 20/91.
38 A'râf 7/150.
39 Tâhâ 20/92-93.
40 Tâhâ 20/94.
41 Tâhâ 20/94.
42 A'râf 7/150.
43 A'râf 7/150: Beyzâvî, I, 573.
44 A'râf 7/151: Râzî, XV, 14.
45 A'râf 7/151: Beyzâvî, I, 574.
46 A'râf 7/151.

İsrâiloğulları Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a sürekli olarak zorluk çıkarmışlardı. Yaptıkları hatalar onların Mısır'dan çıkıp Filistin topraklarına varmalarını geciktirmişti. Hz. Mûsâ onlara, Allah'ın sadece kendilerine verdiği nimetleri hatırlattı.[47] Allah'ın onlara vadettiği kutsal topraklara girmelerini emretti. Orada yaşayanlardan korkarak geri dönmemeleri için onları uyardı. Aksi takdirde kaybedeceklerini belirtti.[48] İsrâiloğulları ise orada zorba bir halk olduğunu ileri sürerek[49] Hz. Mûsâ'nın emrini dinlemedi. Daha da ileri giderek *"Sen ve Rabbin gidin, savaşın. Biz burada oturacağız."*[50] dediler. Kavminin bu tepkisi karşısında Hz. Mûsâ Rabbine sığındı ve şöyle yalvardı: *"'Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet.' dedi."*[51] *"Bizimle yoldan çıkmış kavim arasında hükmet."* ifadesiyle Hz. Mûsâ, "İsrâiloğullarının suçundan ötürü bizi de cezalandırma." demek istiyordu.[52]

Hz. Hârûn'un adı, Hz. Mûsâ'yla birlikte ebedîleşti. Allah onlara lütufta bulunmuştu. Bu lütuflar peygamberlik ve dinî-dünyevî iyiliklerdir.[53] Firavun ve kavmi zulmetmeleri sonucunda suda boğulmuştu.[54] Ancak Allah onları ve onlara inanan halkı zulümden kurtardı ve üstün kıldı. Onlara her konuyu açıklayan bir kitap verdi.[55] Onlar doğru yola iletilmiş mümin kullardı ve onlar hakkında, "Mûsâ ve Hârûn'a selâm olsun!" sözüyle de isimlerinin ebedîleşmesi tescil edilmiş oldu. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un tevhid mücadelesini anlatan kıssa, tebliğ ahlâkı açısından bize önemli bilgiler vermektedir. Hak ve hakikati anlatmak ve yaşatmak zorlukların, sıkıntıların ve engellerin olduğu bir süreçtir. Her iki peygamberin zalim Firavun ve kavmi karşısında yaşadığı olayların Kur'ân'da yer alması, hem Hz. Muhammed'e karşı çıkan Kureyş'e hem de Medine'de yaşayan Yahudilere ders vermeyi ve onları ikaz etmeyi amaçlar. Böylece Hz. Muhammed'in (sas) de önceki peygamberler gibi Allah'tan vahiy aldığı, risalet zincirinin devamı olduğu, bütün insanların ilâh olarak sadece Allah'ı bilip tanımaları ve birgün mutlaka Allah'ın huzuruna getirilip yaptıklarının hesabının sorulacağı bilinciyle hareket etmelerinin gerekliliği vurgulanmıştır.

---

47 Mâide 5/20.
48 Mâide 5/21.
49 Mâide 5/2.
50 Mâide 5/24.
51 Mâide 5/25.
52 Mâide 5/25: Râzî, XI, 205.
53 Sâffât 37/114: Beyzâvî, III, 157.
54 Sâffât 37/115: Beyzâvî, III, 157.
55 Sâffât 37/117: Beyzâvî, III, 157.

DÂVÛD (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَل۪يفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ
الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ
شَد۪يدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

"Ey Dâvûd! Kuşkusuz biz seni yeryüzünde halife yaptık; öyleyse insanlar arasında adâletle hükmet! Nefsin isteklerine uyma! Yoksa arzuların seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara hesap verme gününü unuttuklarından ötürü şiddetli bir azap vardır."

(Sâd 38/26)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ مِنَّا فَضْلاًۜ يَا جِبَالُ اَوِّب۪ي مَعَهُ وَالطَّيْرَۚ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَد۪يدَۙ ﴿١٠﴾ اَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحاًۜ اِنّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿١١﴾

"Andolsun ki biz, Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk ve 'Ey dağlar! Onunla birlikte Allah'ı tesbih edin. Ey kuşlar! Sizler de!' dedik. Ayrıca, bütün vücudu örtecek zırhlar yapsın, işçilikte de ölçüyü tuttursun diye demiri onun için yumuşattık. O hâlde iyi işler yapın! Zira ben, yaptıklarınızı görüyorum."

(Sebe' 34/10-11)

وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيّ۪نَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُوراً ﴿٥٥﴾

"Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin Rabbindir. Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."

(İsrâ 17/55)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًاۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ
مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥﴾

"Şüphesiz biz Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar da, 'Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun!' dediler."

(Neml 27/15)

اِصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُ۫دَ ذَا الْاَيْدِۚ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿١٧﴾ اِنَّا
سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِۙ ﴿١٨﴾ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةًۜ كُلٌّ
لَهُٓ اَوَّابٌ ﴿١٩﴾ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾

"(Ey Muhammed) Sen, onların söylediklerine sabret ve güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla! O, daima Allah'a yönelen biriydi. Doğrusu biz, dağları onun emrine vermiştik de sabah akşam onunla birlikte Allah'ı tesbih ederlerdi. Çevresinde toplanmış kuşları da onun emrine verdik ve hepsi de Allah'a yönelirlerdi. Onun hükümdarlığını güçlendirdik, ona hikmet ve güzel konuşma yeteneği verdik."

(Sâd 38/17-20)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hz. Dâvûd, İsrâiloğullarına gönderilmiş ve kendisine kitap verilmiş peygamberlerden biridir. Dâvûd ismi Kur'ân'da kendi başına 11,[1] diğer peygamberlerin ismiyle birlikte de beş[2] kez olmak üzere toplam 16 âyette geçer. Bunlar içinde oğlu Hz. Süleyman ile anıldığı yerler dörttür.[3] Hz. Dâvûd'a ve yaşadıklarına çoğunlukla Sâd, Neml, İsrâ, En'âm, Sebe', Enbiyâ gibi Mekkî sûrelerde yer verilmekle birlikte; Bakara, Nisâ, Hadîd ve Mâide gibi Medenî sûrelerde de bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak Hz. Dâvûd'dan söz edilir.

Hz. Dâvûd'a gönderilen ilâhî kitabın adı, Zebûr'dur. "Zebûr" kelimesi "kitap" anlamındadır. Arap dilinde her kitaba *zebûr* denmektedir.[4] Nitekim Allah tarafından peygamberlere gönderilen kitaplar için de genel olarak *zebûr* kelimesi kullanılmıştır.[5] Ancak, *Zebûr*, Hz. Dâvûd'a verilen ilâhî kitabın özel adı olmuştur.[6] Bu ilâhî kitabın helâl ve haramları bildiren hükümler içermediği; sadece bir hikmet, öğüt kitabı olduğu ve yaklaşık 150 sûreden meydana geldiği belirtilmiştir.[7]

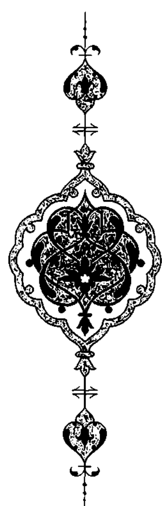
Hz. Dâvûd kıssasının yer aldığı âyetlerin önemli bir kısmı, Müşriklerin Hz. Peygamber'e boykot uyguladığı Mekke döneminin sonlarında indirilmiştir. Medine döneminde inen âyetler ise, Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkide olduğu; ancak ilişkilerin hiç de iyi gitmediği bir ortamda inmiştir.

1 Bakara 2/251; İsrâ 17/55; Enbiyâ 21/78; Sebe' 34/10; Sâd 38/17-30.
2 Nisâ 4/163; Mâide 5/78; En'âm 6/84.
3 En'âm 6/84; Enbiyâ 21/78; Neml 27/15-16; Sâd 38/30.
4 Nisâ 4/163: Râzî, XI, 111.
5 Enbiyâ 21/105: Taberî, XVI, 431; Zemahşerî, IV, 169.
6 Nisâ 4/163: Taberî, VII, 688.
7 Nisâ 4/163: Kurtubî, VII, 223.

Hz. Dâvûd, Kur'ân'da *ilim,*[8] *hikmet*[9] ve peygamberlik (*risâlet*)[10] verilen ve daima Allah'a yönelen (*evvâb*)[11] bir elçi olarak anlatılır. Ayrıca o, ordulara komutanlık yapmış[12] ve kendisine güçlü bir hükümdarlık (*mülk*) verilmiştir.[13] Allah onu yeryüzünde *halife* kılmıştır.[14] Bu görevinin bir gereği olarak adâletli bir duruşa, insanlar arasındaki davaları çözen özel bir konuşma yeteneğine (*faslu'l-hitâb*) sahiptir.[15] Bu yetenek, Hz. Dâvûd'un karşısındakine maksadını özlü bir şekilde aktarması olarak tanımlanır.[16] Bunun yanında Yüce Allah Hz. Dâvûd'a özel zırh yapma becerisi vermiştir.[17] Kuşlarla konuşması (*mantıku't-tayr*),[18] güzel sesli olması, dağların kendisiyle beraber tesbihte bulunması,[19] Allah tarafından ona verilmiş diğer üstün özelliklerdir.

8 Neml 27/15.
9 Sâd 38/20.
10 Hadîd 57/26.
11 Sâd 38/17.
12 Bakara 2/251.
13 Bakara 2/251; Sâd 38/20.
14 Sâd 38/26.
15 Sâd 38/20.
16 Sâd 38/20: İbn Âşûr, XXIII, 229.
17 Sebe' 34/11.
18 Neml 27/16.
19 Sebe' 34/10.

DÂVÛD PEYGAMBER, ÂDİL ve BİLGE BİR HÜKÜMDARDI

يَا دَاوُ۫دُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَل۪يفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

"Ey Dâvûd! Kuşkusuz biz seni yeryüzünde halife yaptık; öyleyse insanlar arasında adâletle hükmet! Nefsin isteklerine uyma! Yoksa arzuların seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara hesap verme gününü unuttuklarından ötürü şiddetli bir azap vardır."

(Sâd 38/26)

Hz. Dâvûd ile ilgili inmiş olan ilk âyet, Peygamber Efendimize hitap eder: *"Sen, onların söylediklerine sabret ve güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla! Yönü hep Allah'a dönüktü."*[1] Âyet-i kerîmede Yüce Allah, Hz. Peygamber'in karşılaştığı zorluklar karşısında, Hz. Dâvûd'un yaşadıklarını ve tavrını örnek göstererek onu teselli etmiş, ona güç vermiştir. Zira bu âyetlerin indiği dönemde Resûl-i Ekrem (sas), Mekke'de onu inkâr eden putperestlerin kötü tavırlarıyla karşı karşıyaydı.[2] Bu durum, onu oldukça

---

1 Sâd 38/17.
2 Sâd 38/17: İbn Âşûr, XXIII, 226.

üzüyor ve o, Allah'a yakarışta bulunuyordu. Şu var ki; Hz. Peygamber'den önce gelen peygamberler de tıpkı onun gibi meşakkatlerle karşılaşmışlardı.[3] Zikredilen âyetlerle Hz. Peygamber'e (sas) teselli yanında, yaşadığı zorlukların sonunda Hz. Dâvûd gibi zafer kazanacağı ve birçok nimete erişeceği müjdesi verilmiştir.[4]

Sâd sûresi 17. âyetteki, *"O, daima Allah'a yönelen biriydi (evvâb)"* ifadesi, Hz. Dâvûd'un Allah'a olan itaat ve bağlılığının üst düzeyde olduğunu anlatmaktadır.[5] Nitekim Peygamberimizin, *"Allah katında namazın en sevimlisi Dâvûd'un namazı; orucun en sevimlisi de Dâvûd'un orucudur."*[6] demesi, Hz. Dâvûd'un bu özelliğini ortaya koymaktadır.[7]

Mekke döneminde Müşriklerin İslâm'a karşı duruşları farklı şekillerde gerçekleşiyordu. Yine bir keresinde, Müşrikler Hz. Peygamber'e sorular sorarak onu zor duruma düşürmek istemişlerdi. Onlar, Hz. Peygamber'le münakaşaya girmeden önce Yahudilerden bilgi alıyorlardı. Yahudiler Müşriklere son peygamberin Hz. Mûsâ, son ilâhî kitabın da Tevrat olduğunu söylerlerdi. Müşrikler de edindikleri bu bilgiyle Peygamberimize ve vahye karşı çıkmaya çalışırlardı. Ancak Allah Resûlü'ne indirilen bir âyette, Hz. Dâvûd'a verilen "Zebûr" kitabı gündeme getirilerek Yahudilerin ve Müşriklerin yanlışları düzeltilmiş ve onlara şöyle cevap verilmiştir: *"Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin Rabbindir. Andolsun ki biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; nitekim Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."*[8]

Hz. Dâvûd'a Allah'ın bahşettiği üstün vasıflardan bir diğeri Kur'ân'da şöyle belirtilir: *"Doğrusu biz, dağları onun emrine vermiştik de, her sabah ve her akşam onunla birlikte Allah'ı tesbih ederlerdi. Çevresinde toplanmış kuşları da onun emrine verdik ve hepsi de O'na yönelirlerdi."*[9] *"... Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk. Bunları yapan bizdik."*[10] Hz. Dâvûd, ibadet ve ihlâsıyla Allah'ı sürekli zikreden bir kul idi; Allah Teâlâ, dağları ve kuşları Hz. Dâvûd'un emrine vermişti. Öyle ki o, Allah'ı tesbih ettiğinde dağlar ve kuşlar da onunla beraber Allah'ı anmaktaydı. Bu, aslında Rabbinin Hz. Dâvûd'a verdiği mucizelerden de biriydi.[11]

3 Sâd 38/17: Taberî, XX, 40.
4 Sâd 38/17: Âlûsî, XXIII, 173.
5 Sâd 38/17: Taberî, XX, 43.
6 Sâd 38/17: İbn Kesîr, XII, 78; Buhârî, "Teheccüd", 7.
7 Sâd 38/17: İbn Kesîr, XII, 78.
8 İsrâ 17/55: Râzî, XX, 232; Nisâ 4/163.
9 Sâd 38/18-19.
10 Enbiyâ 21/79.
11 Sâd 38/18-19: Taberî, XX, 43.

"Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un emrine verdik!"[12] ifadesi, dağların ve kuşların, Hz. Dâvûd tesbihe başlayınca kendisine katıldıkları şeklinde tefsir edilir.[13] Daha sonra Hz. Peygamber (sas), Hz. Dâvûd'un sabah akşam Allah'ı anmasını örnek alacaktır. Resûl-i Ekrem, Mekke'nin fethinde amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin evinde kuşluk (*duhâ*) vaktinde sekiz rekât namaz kılmıştır. Bu durumu küçük yaştayken gören İbn Abbas (ö. 68/687-88), bu namazın Hz. Dâvûd'un sabahleyin Allah'ı zikredip ibadet ettiği zamana karşılık geldiğini belirtmiştir.[14]

Kur'ân, Hz. Dâvûd'a hikmet ve hükümdarlık verildiğini belirtir. Zira *"Onun hükümdarlığını güçlendirdik, ona hikmet ve güzel konuşma yeteneği verdik."*[15] âyetinde, Hz. Dâvûd'un, döneminin en kudretli kişilerinden birisi olduğuna işaret edilir. Hatta Hz. Dâvûd'u bir görüşe göre yaklaşık dört bin, başka bir görüşe göre ise otuz üç bin kişinin koruduğu aktarılır.[16] Ona "hikmet verilmesi" konusunda da bazı görüşler dile getirilmiştir. *Hikmet*, Allah'ın Hz. Dâvûd'a verdiği akıllı, zeki, anlayışlı ve âdil olma özelliğidir.[17] Ayrıca, *hikmet* "peygamberlik" anlamına da gelmektedir.[18] Âyetin son kısmında ifade edilen ve Hz. Dâvûd'a verilen "konuşma yeteneği" (*faslu'l-hitâb*) ise yargılama esnasında adâletle hüküm verebilme özelliği olarak anlaşılmıştır.[19] Hatta bu ifade, yönetimde, yargıda, hükümet işlerinde ve istişarelerde yaptığı konuşmalarda onun doğru ve adâletli oluşu şeklinde de tefsir edilmiştir.[20]

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Dâvûd'un başka yeteneklerinden de söz eder. Meselâ; *"Ayrıca, bütün vücudu örtecek zırhlar yapsın, işçilikte de ölçüyü tuttursun diye demiri onun için yumuşattık. O hâlde iyi işler yapın! Zira ben, yaptıklarınızı görüyorum."*;[21] *"Ona (Dâvûd'a) sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredecek misiniz?"*[22] ifadeleri, Hz. Dâvûd'a zırh yapma sanatının öğretildiğini ve demiri mum gibi yumuşatıp işleyerek zırh yaptığını bildirmektedir. Âyetteki *"İyi işler yapın!"* ifadesi, onun bu zanaattaki tekniğinin gelişmişliğine; çivi kullanmadan, askeri güzelce koruyabilen zırh yapabildiğine yorumlanmıştır.[23] Hz. Dâvûd'un

12 Enbiyâ 21/79.
13 Enbiyâ 21/79: Taberî, XVI, 328.
14 Sâd 38/18-19: Taberî, XX, 44.
15 Sâd 38/20.
16 Sâd 38/20: İbn Kesîr, XII, 80; Râzî, XXVI, 187.
17 Sâd 38/20: Taberî, XX, 44; İbn Kesîr, XII, 80.
18 Sâd 38/20: Taberî, XX, 48.
19 Sâd 38/20: Taberî, XX, 49; İbn Kesîr, XII, 81.
20 Sâd 38/20: Zemahşerî, V, 251.
21 Sebe' 34/10-11: Râzî, XXV, 246; Enbiyâ 21/80.
22 Enbiyâ 21/80.
23 Sebe' 34/10-11: Râzî, XXV, 247.

böyle bir mesleğe sahip olması saygınlığını daha da arttırmıştır. Zira bu özellik, başkalarına hiçbir şekilde ihtiyaç duymayan Hz. Dâvûd'un mütevazılığını ortaya koymaktadır.[24]

Kur'ân'da, Hz. Dâvûd'un peygamberlik ve hükümdarlık sürecindeki olayları daha ayrıntılı olarak Medine döneminde anlatılmıştır. Bu dönemin başlarında inen âyetlerde, İsrâiloğullarının kendi içindeki vefasızlıkları, hatta ihanetleri ve Allah'ın dinine olan samimiyetsizlikleri işlenir. Hz. Dâvûd'la ilgili bir hadise, Bedir Savaşı günlerine denk gelen bir sırada indirilen âyetlerde anlatılmıştır. Hz. Dâvûd peygamber olmadan önce bir komutandır ve Câlût'u bir savaşta öldürecektir. Şöyle ki; İsrâiloğullarının peygamberlerinden olan Samuel, Tâlût'u Allah yolunda savaşması için kral olarak tayin etmiştir. Tâlût, düşmanı olan Câlût ile savaşmak için seferdedir ve nehirden geçilecektir. Asker susamıştır, ancak Tâlût askerlerini su içmemeleri için uyarır; zira su içerlerse iyi savaşamayacaklardır. Ancak askerlerin çoğu su içer. Tâlût az sayıdaki inanmış askeriyle Câlût ile karşı karşıyadır. Konu âyetlerde şöyle anlatılır: *"Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, 'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir.' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler. Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince 'Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok.' dediler. Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise, 'Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir.' dediler. Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca da 'Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!' diye niyazda bulundular."*[25] Savaşması için babası tarafından gönderilen Hz. Dâvûd da Tâlût'un ordusundadır. Câlût, savaş esnasında Tâlût'tan, karşısına dövüşmesi için birini ister. Bunun üzerine Hz. Dâvûd öne atılır ve Câlût'la dövüşmek ister. Tâlût ilk anda Hz. Dâvûd'un bu isteğine olumlu bakmaz, ancak daha sonrasında ona izin verir. Câlût'un karşısına çıkan Hz. Dâvûd, savaş meydanında onu öldürür.[26] Bu durum âyette şöyle bildirilmiştir: *"Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler, Dâvûd da Câlût'u öldürdü ve Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti."*[27] Bu kahramanlığı sonucunda Allah, Hz. Dâvûd'a krallık ve peygamberlik verecektir.[28] Hz. Dâvûd, Tâlût'un ölümünden sonra İsrâiloğullarının hükümdarı olmuştur.[29]

24 Sebe' 34/10-11: Kurtubî, XVII, 264.
25 Bakara 2/249-250.
26 Bakara 2/249-251.
27 Bakara 2/251: Taberî, IV, 498-506.
28 Bakara 2/251: Taberî, IV, 514; Kurtubî, IV, 249.
29 Bakara 2/251: Taberî, IV, 498-506; Kurtubî, IV, 247-251.

Vahyin nüzûlünün son dönemlerinde Medine'de inen Mâide sûresinde, Hz. Dâvûd'un ve Hz. Îsâ'nın İsrâiloğullarından inkâr edenlere lânet ettiği anlatılır: *"İsrâiloğullarından kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmişlerdi ve sınırı aşıyorlardı."*[30] Bu bağlamda, İsrâiloğullarına gönderilen diğer peygamberler de onların işledikleri isyan ve taşkınlıklar nedeniyle aynı lâneti yapmışlardır.[31] Hz. Dâvûd'un onlara olan lâneti, cumartesi günü yasağını çiğnemeleri yüzünden olmuştur ve nitekim sonunda da maymuna çevrilmekle cezalandırılmışlardır.[32] Medine döneminde de aynı şekilde bu topluluk Müslümanlarla yaptıkları bütün anlaşmaları çiğnemişler, Müşriklerle gizli-açık iş birliği yapmışlar ve sonunda Medine'den çıkarılmışlardır.

Peygamberlik sürecinde Dâvûd (as) birtakım imtihanlara tâbi tutulmuştur. Bu imtihanlarla hem onun Yüce Allah katındaki değeri yükselmiş hem de Müminlere imtihan hassasiyeti konusunda örnek olmuştur. Bunlardan bir tanesi şöyledir: Hz. Dâvûd zor bir dava ile karşı karşıyadır ve ondan âdil bir karar vermesi beklenmektedir. O, ansızın davacı iki kişiyi karşısında bulmuş, insanî bir tepki vererek bir tedirginlik yaşamıştır. Kur'ân bu sahneyi şöyle aktarmaktadır: *"Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı? Bu adamlar mâbedin duvarına tırmanıp Dâvûd'un yanına girmişlerdi. Dâvûd onları görünce telâşlanmıştı. 'Korkma.' dediler, 'Birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz. Aramızda âdil bir hüküm ver; doğruluktan sapma, bize de doğru yolu göster.'"* [33] Hz. Dâvûd önce korkup telâşlanmış ve bir sınamayla karşı karşıya olduğunu düşünmüştür: Âyetler şöyle devam ediyor: *"'Şu adam benim kardeşim. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var. Buna rağmen 'Onu da bana ver.' dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı.' Dâvûd şöyle dedi: 'Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki!' Dâvûd kendisini (bununla) sınadığımızı düşündü. Bunun üzerine Rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O'na yöneldi. Sonra bu tutumundan dolayı onu bağışladık. Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı, güzel bir geleceği vardır."*[34]

---

30 Mâide 5/78.
31 Mâide 5/78: Taberî, VIII, 586.
32 Mâide 5/78: Kurtubî, VIII, 104; Râzî, XII, 68.
33 Sâd 38/21-22.
34 Sâd 38/23-25.

Bir rivayete göre Hz. Dâvûd, yanına gelen iki kişiyi, kendisini öldürmeye gelen düşmanları olarak düşünmüş; ancak onların asıl amaçlarını anlayınca pişman olmuş ve Allah'tan af dilemiştir. Onun Allah'tan af dileyişinin başka bir nedeni olarak da şöyle denilmiştir: Hz. Dâvûd, iki davacıdan sadece birini dinlemiş ve çabucak karar vermişti. Bu da onun yanlış bir karar vermesine yol açmıştı. İşte Hz. Dâvûd, bu kusurundan ötürü hemen Rabbinden bağışlanma talep etmişti.[35] Nitekim kıssadan önceki âyetlerde Hz. Dâvûd için, *"O, daima Allah'a yönelen biriydi"* (*evvâb*)[36] nitelemesi yapılmıştır. İşte bu sınav sonunda, onun Allah'a tevbe edişi, âdeta onun bu özelliğini örneklendirmekte ve açıklamaktadır.

Dâvûd Peygamber'in imtihan edilmesinin ardından Yüce Allah'ın ona bahşettiklerini ve buna karşılık yüklendiği sorumlulukları Kur'ân şöyle bildirmektedir: *"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adâletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır."*[37] Âyet-i kerîmede ona, sen bir peygambersin, aynı zamanda bir kralsın ve böylece peygamberliğinin yanında Rabbin tarafından "halife" seçildin denilmektedir.[38] O hâlde, Hz. Dâvûd, nefsinin kışkırtmalarına uymadan, hesap gününü unutmadan adâletle karar vermeli ve Allah'ın sözünden çıkmamalıdır. Yoksa iki davacının olayında olduğu gibi yanlışa düşer ve böylece sınavı kaybedebilir.[39]

Hz. Dâvûd'a verilen nimetler bunlarla sınırlı değildir. Yüce Allah, ona kendisi gibi Allah'a en güzel şekilde kulluk eden bir oğul vermiştir: *"Biz Dâvûd'a Süleyman'ı armağan ettik. O ne iyi kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü."*[40] Bu oğul, peygamber ve hükümdar olan Hz. Süleyman'dır: *"Şüphesiz biz Dâvûd'a ve Süleyman'a da bir ilim verdik. 'Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun!' dediler. Süleyman Dâvûd'un yerine geçti. Dedi ki: 'Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.'"*[41] Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman, üstün güce ve pek çok özel niteliklere sahip idiler.[42] Bazı âlimler, iki peygamberin sahip oldukları ilmi, onların olayları kavrayış yeteneği olarak açıklamışlardır. Bu ise onların din, yönetim ve diğer alanlarda yetkin olmaları anlamına

35 Sâd 38/23-25: Râzî, XXVI, 193-195.
36 Sâd 38/17.
37 Sâd 38/26.
38 Sâd 38/26: Taberî, XX, 77.
39 Sâd 38/26: Kurtubî, XVIII, 185.
40 Sâd 38/30.
41 Neml 27/15-16.
42 Neml 27/15-16: Taberî, XVIII, 24.

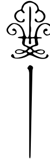
gelmektedir.[43] Bunun yanında âyette "ilim" ifadesinin zikredilmiş olması, ilmin değerine bir vurgudur. Zira Yüce Allah'ın, ilim verdiği kimseye büyük bir üstünlük vermiş olduğu belirtilmiştir.[44] Hz. Süleyman neredeyse her bakımdan Hz. Dâvûd'a vâris olmuştur.[45] Nitekim *"Süleyman Dâvûd'un yerine geçti."*[46] ifadesi; Hz. Süleyman'ın makam, bilgi, hikmet, peygamberlik ve hükümdarlık konularında babası Hz. Dâvûd'un yerine geçtiğini bildirmektedir.[47]

Kur'ân, Hz. Dâvûd'un, Hz. Süleyman ile birlikte başka bir davadaki kararlarını şöyle aktarır: *"Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başıboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz de onların hükmüne tanık idik. Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik. Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk. Bunları yapan bizdik."*[48] Bu olayı kaynaklar şöyle açıklar: Bir koyun sürüsü geceleyin başka birinin tarlasına girer ve ekinini tahrip eder. Tarlanın ve ekinin sahibi, zararın telâfisi için mahkemeye başvurur. Bu davaya bakan Hz. Dâvûd ile oğlu Hz. Süleyman, farklı hükümler verirler. Hz. Dâvûd, tahrip edilen ekinin değerinin koyunların kıymetine denk olduğu kanaatine varır ve koyunların tazminat olarak ekin sahibine verilmesine hükmeder. Hz. Süleyman ise bu cezayı ağır bulur ve farklı bir yol izlenmesini teklif eder. Ona göre, tarladaki zarar koyunlardan elde edilecek gelirle ödenebilecek kadardır. Bu yüzden şöyle bir hüküm verilmelidir: Tarla koyun sahiplerine verilmeli; onlar da, tarla ziyandan önceki durumuna gelinceye kadar tarlanın bakımını üstlenmelidirler. Koyunlar da tarla sahibine verilmeli, o da tarlası ziyandan önceki hâline gelinceye kadar bu koyunların sütünden, yününden ve kuzularından yararlanmalıdır. Hz. Dâvûd, oğlunun bu çözümünü beğenir ve bunun üzerine kendi görüşünden vazgeçer.[49] Buna göre Hz. Süleyman, mülk üzerinden değil de mülkle sağlanan ürünler üzerinden bir karar vermiştir. Çünkü ona göre koyunlar, tarlaya değil; tarladaki ürüne, ekine zarar vermişlerdir. Ayrıca bu kararla birlikte mülkün bir elde toplanmasının önüne geçilmiş, bunun yanında ülkedeki insan gücü üretimde kullanılmış ve hem tarlanın hem de koyunların üretimi devam ettirilmiştir.

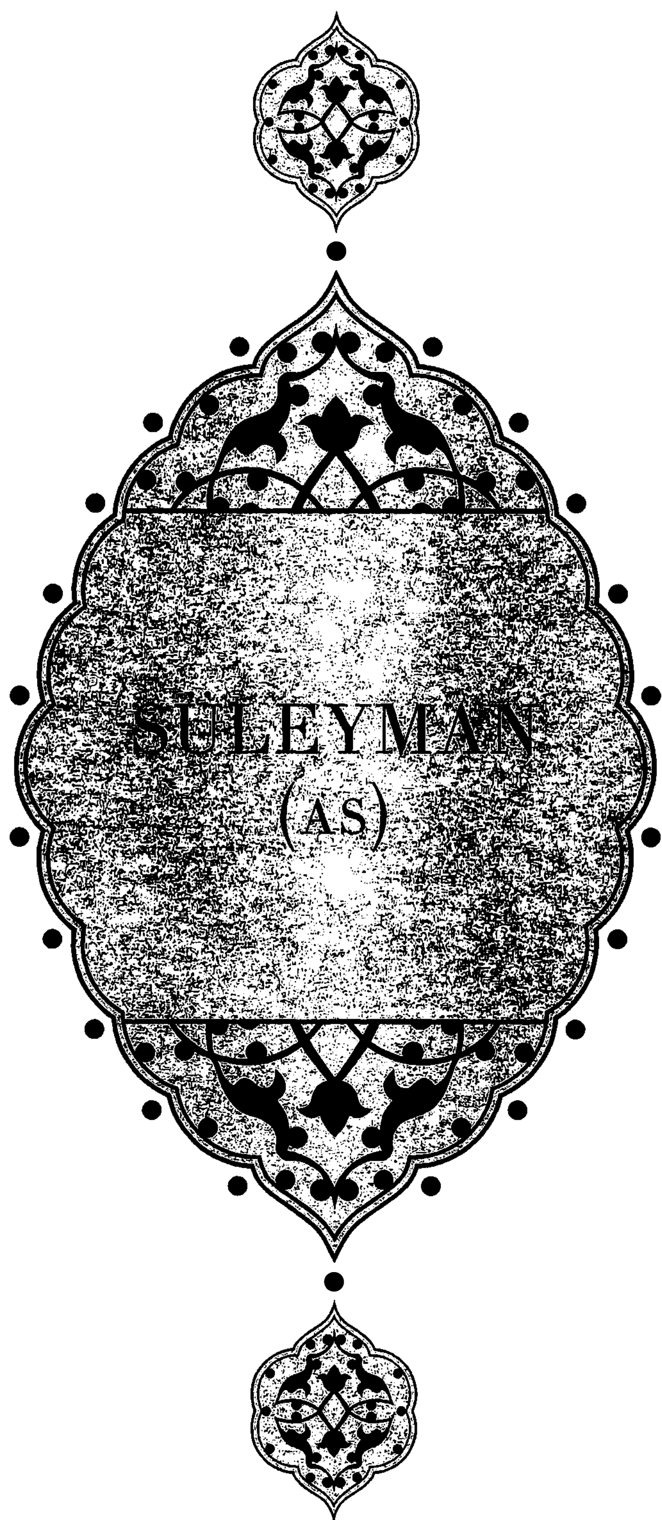
43 Neml 27/15-16: Kurtubî, XVI, 112.
44 Neml 27/15-16: Kurtubî, XVI, 112.
45 Neml 27/15-16: Taberî, XVIII, 24.
46 Neml 27/16.
47 Neml 27/16: Taberî, XVIII, 24; Kurtubî, XVI, 113.
48 Enbiyâ 21/78-79.
49 Enbiyâ 21/78-79: Râzî, XXII, 195.

Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman, sahip oldukları nimetlerin Allah tarafından kendilerine lutfedildiğini hiçbir zaman unutmamış ve Allah'ı her daim yüceltip övmüşlerdir: *"'Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun!' demişlerdir."*[50] Başka bir âyette ise Allah, Hz. Dâvûd ve ailesinden verdiği nimetler nedeniyle şükürde bulunmasını şöyle istemiştir: *"Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır."*[51] Bazı müfessirler, *"şükredenler azdır"* ifadesinin, "insanlar arasında, şükretmekten aciz olduğunu anlayan kişi çok azdır" anlamına geldiğini belirtmişlerdir.[52] Ayrıca, âyette kastedilen kişinin Hz. Dâvûd olduğu da şu şekilde anlatılır: Hz. Dâvûd *"Rabbim! Sana şükretmemi sağlayan ilham ve güç senin nimetlerin olduğuna göre, ben senin nimetlerine şükretmeye nasıl güç yetirebilirim?"* demiş; bunun üzerine Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur: *"Ey Dâvûd! İşte, şimdi beni hakkıyla tanımış oldun!"*[53]

Hz. Dâvûd, Kur'ân'ın takdim ettiği örnek şahsiyetlerden biridir. Yüce Allah, Hz. Dâvûd'dan Allah'a kulluktan ayrılmayan, daima O'na yönelen, O'nu yücelten ve bütün halkını Allah'a kulluğa yönelten bir hükümdar olarak bahseder. Ayrıca onun yönetimdeki adâlet ve tevazudaki üstünlüğünü; savaşma, konuşma, demiri işleme ve ondan zırh yapma becerisini anlatır. Kur'ân, Hz. Dâvûd'un kıssasını anlatmakla; adâlet ve iyiliği hâkim kılmanın tevhidin önceliği olduğunu bildirmiş olmaktadır.

50 Neml 27/15: Taberî, XVIII, 24.
51 Sebe' 34/13.
52 Sebe' 34/13: Zemahşerî, V, 112.
53 Sebe' 34/13: İbn Atıyye, VII, 168.

SULEYMAN
(AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَۜ نِعْمَ الْعَبْدُۜ اِنَّهُٓ اَوَّابٌۜ ﴿٣٠﴾

"Biz Dâvûd'a, Süleyman'ı verdik.
O, ne iyi kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü."

(Sâd 38/30)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْماًۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ
مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥﴾

"Şüphesiz biz Dâvûd'a ve Süleyman'a bir ilim verdik. 'Bizi mümin kullarından birçoğuna üstün kılan Allah'a hamdolsun.' dediler."

(Neml 27/15)

وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُ۫دَ وَقَالَ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُو۫تِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍۜ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُب۪ينُ ﴿١٦﴾

"Süleyman Dâvûd'un yerine geçti. Dedi ki:
Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur."

(Neml 27/16)

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَۚ وَكُلًّا اٰتَيْنَا حُكْماً وَعِلْماًۘ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُ۫دَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَۜ وَكُنَّا فَاعِل۪ينَ ﴿٧٩﴾

"Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik. Dâvûd ile birlikte, Allah'ı teşbih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan bizdik."

(Enbiyâ 21/79)

وَلِسُلَيْمٰنَ الرّ۪يحَ عَاصِفَةً تَجْر۪ي بِاَمْرِه۪ٓ اِلَى الْاَرْضِ الَّت۪ي بَارَكْنَا ف۪يهَاۜ وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِم۪ينَ ﴿٨١﴾

"Süleyman'ın (hizmetine de) güçlü esen rüzgârı (verdik). Rüzgâr, onun emriyle içinde bereketler yarattığımız beldeye doğru esip giderdi. Her şeyi hakkıyla bilen, biziz."

(Enbiyâ 21/81)

وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾

"Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu."

(Neml 27/17)

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكاً لَا يَنْبَغِي لِاَحَدٍ مِنْ بَعْدِيۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِاَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ اَصَابَۙ ﴿٣٦﴾ وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍۙ ﴿٣٧﴾ وَاٰخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْاَصْفَادِ ﴿٣٨﴾

"'Rabbim!' dedi, 'Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Lütfu sınırsız olan yalnız sensin.' Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları ve zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları onun buyruğuna verdik."

(Sâd 38/35-38)

فَتَبَسَّمَ ضَاحِكاً مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْنِي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحاً تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ ﴿١٩﴾

"Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi ve 'Ey Rabbim!' dedi, 'Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!'"

(Neml 27/19)

قَالَ الَّذ۪ي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ اَنَا اٰت۪يكَ بِه۪ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ
طَرْفُكَۜ فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبّ۪يۗ لِيَبْلُوَن۪ٓي
ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُۜ وَمَنْ شَكَرَ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ كَفَرَ
فَاِنَّ رَبّ۪ي غَنِيٌّ كَر۪يمٌ ﴿٤٠﴾

“(Bu konuya dair) kitaptan bir bilgisi olan ise, ‘Ben onu (tahtı) sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm.’ diye cevap verdi. Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: ‘Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabbimin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, sınırsız cömerttir.’”

(Neml 27/40)

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِه۪ٓ اِلَّا دَٓابَّةُ الْاَرْضِ تَأْكُلُ
مِنْسَاَتَهُۚ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا
فِي الْعَذَابِ الْمُه۪ينِ ﴿١٤﴾

“Ölümüne hükmettiğimiz zaman, (Süleyman’ın) ölümünü onlara sadece asâsını yemekte olan bir ağaç kurdu gösterdi. Süleyman’ın cesedi devrilip yere yıkılınca cinler anladılar ki, eğer kendileri gaybı bilmiş olsalardı, aşağılayıcı azap içinde kalmazlardı.”

(Sebe’ 34/14)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Süleyman (as), İsrâiloğullarına gönderilmiş peygamberlerden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de o, aynı zamanda başka kimseye verilmemiş bir bilgi ve hükümranlığın sahibi olarak tanıtılır. Hz. Dâvûd'un oğludur. Hz. Süleyman'ın adının geçtiği âyet sayısı on yedidir. Kur'ân'da Hz. Süleyman'ın zenginlik ve mal ile sınandığı belirtilir. Âyetlerde onun dünyada görünen, görünmeyen birçok şeye hükümdar olmasından, mucizelerinden ve Sebe kraliçesi ve halkıyla olan ilişkilerinden bahsedilir. Hz. Süleyman'dan bahseden âyetlerin büyük çoğunluğu Mekke'de inmiştir. Medine'de inen âyetlerde ise sadece onun ismine gönderme yapılmıştır.

Hz. Süleyman kıssasının en uzun anlatıldığı yer Neml sûresidir. Bu nedenle sûrenin diğer bir isminin Süleyman olduğu belirtilmiştir.[1] Hz. Süleyman'a dair Kur'ân'daki anlatımlar kronolojik olarak Sâd, Enbiyâ, Neml, Sebe' ve Bakara sûrelerinde yer almaktadır. Sâd sûresinde onun başka hiç kimseye nasip olmayacak bir hükümranlık istemesi anlatılır. Bu, onun peygamberlik ve hükümdarlık öncesi hayatına ilişkindir. Enbiyâ sûresinde Hz. Süleyman'ın babası ile aynı davada farklı hüküm verdiği anlatılır. Babasıyla birlikte ona da ilim, hikmet, anlayış ve kavrayış (*fehm*) bahşedildiğinin belirtilmesi, rüzgârın onun emrine verilmesi, şeytanların onun için çalışmaları onun peygamberliği döneminde gerçekleştiğini gösterir. Hz. Süleyman'ın ölümü ise Sebe' sûresinde anlatılmıştır. Süleyman'ın (as) hükümranlığı hakkında şeytanların uydurmalarını konu edinen Bakara sûresi 102. âyet ise onun vefatından sonraki bir döneme ilişkindir. Âyetin tefsirinde yer verilen nakiller, böyle bir sonuca işaret etmektedir.

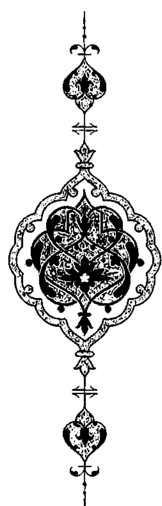
Hz. Süleyman, babası Hz. Dâvûd'a *vâris* olmuştur. Kendisine *ilim, zenginlik* ve *saltanat* verilmiştir. O, davalarda isabetli *hüküm*ler vermiştir. Onun yönetim işlerini danıştığı, görüştüğü, tartıştığı bir danışman kurulu (*mele'*) vardı. Bunlarla devlet işlerini *istişare* ederdi. İnsanlardan, cinlerden ve kuşlardan *düzenli orduları* vardı. *Rüzgâr* ve *cin şeytanları* emrindeydi ve

---

1 Âlûsî, XIX, 154.

kuş dilini bilmekteydi. Karıncaların ne konuştuğunu anlar, ibibik (*hüdhüd*) kuşuna posta görevi yaptırır ve onunla konuşurdu. Allah yolunda cihad için atlar (*es-sâfinâtül-ciyâd*) beslerdi. Cinlere kaleler (*mehârîb*), heykeller (*temâsîl*), büyük havuzlar (*cifân ke'l-cevâb*) ve kazanlar (*kudur râsiyât*) yaptırmıştı. Sebe melikesini kendine teslim olmaya çağırmış, henüz o gelmeden tahtını (*'arş*), *kitabı bilen kişi* vasıtasıyla getirtmişti. Hz. Süleyman'ın *sihir yaptığı* iddiası, Yahudilerin uydurmasıdır. Süleyman (as) Allah tarafından imtihan edilmiş, ayakta olduğu hâlde bir ceset hâline getirilmiştir. Öldüğü ise ancak dayandığı asâsını ağaç kurdunun (*dâbbetü'l-arz*) yemesi ve asânın onu artık taşıyamaması sonucunda yere düşmesiyle anlaşılmıştır.

HZ. SÜLEYMAN ZENGİN, GÜÇLÜ ve MUTTAKİ BİR KULDU

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾
فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ ﴿٣٦﴾ وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ
﴿٣٧﴾ وَآخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ﴿٣٨﴾

"'Rabbim!' dedi, 'Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Lütfu sınırsız olan yalnız sensin.' Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları ve zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları onun buyruğuna verdik."

(Sâd 38/35-38)

Hz. Süleyman, Dâvûd Peygamber'in oğludur. Bu durum âyette *"Biz Dâvûd'a, Süleyman'ı verdik."* denilerek açıkça ifade edilmiştir. Babası Dâvûd Peygamber'in vefatından sonra Süleyman (as) İsrail'in kralı olmuştur.[1] Aynı âyette adı geçen iki peygamberden *"Ne güzel kuldur!"* ifadesiyle kastedilen kişinin Süleyman (as) olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü âyette *"Ne güzel kuldur!"* ifadesine lafız olarak daha yakın

1 Bakara 2/102: İbn Âşûr, I, 630.

olan isim, Süleyman'dır. Ayrıca âyetin devamındaki *"Yönü hep Allah'a dönüktü."* (*ev-vâb*) sözüyle kastedilenin de Hz. Süleyman olduğu kabul edilir.[2]

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Dâvûd'a ve Hz. Süleyman'a Allah katından ilim verildiği ve bu iki peygamberin diğer Müminlere üstün kılındığı dile getirilmiştir: *"Şüphesiz biz Dâvûd'a ve Süleyman'a da bir ilim verdik..."*[3] Âyette içeriği belirtilmeyen *ilim* kelimesinin Enbiyâ sûresi 79. âyette açıklandığı yorumu yapılmıştır: *"Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik. Dâvûd ile birlikte, Allah'ı tesbih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan bizdik."* Buna göre bu ilmin, "anlama, kavrama" (*fehm*), "yargılama bilgisi" (*hüküm*), "Allah'ı bilmek" (*mârifet*) olduğu belirtilmiştir.[4] Süleyman (as) babası gibi *hâkim* bir peygamberdi. Söz gelimi Enbiyâ sûresinde baba ve oğulun birlikte yaptıkları bir yargılamadan bahsedilir.[5] Bu olayı kaynaklar şöyle açıklar: Bir koyun sürüsü geceleyin başka birinin tarlasına girmiş ve ekini yemiştir. Tarlanın sahibi, zararının karşılanması için olayı dava etmişti. Hz. Dâvûd ile oğlu Hz. Süleyman, aynı davada farklı sonuca varacaklardır. Hz. Dâvûd, tahrip edilen ekinin değerini dikkate alarak koyunların tazminat olarak tarla sahibine verilmesi kararına varır. Hz. Süleyman ise babasından ayrı bir karar verir ve tarladaki ürüne gelen zararın koyunlardan elde edilecek gelirle ödenmesi gerektiğini belirtir. Buna göre tarla, sürü sahibine verilmeli ve o da ekin zarar görmeden önceki hâline gelinceye kadar tarlayı işlemelidir. Tarla sahibi de bu süre içinde koyunların sütünden, yününden ve kuzularından yararlanacaktır. Hz. Dâvûd, oğlunun bu kararı üzerine kendi görüşünden vazgeçer.[6] Bu kararıyla Hz. Süleyman, ülkedeki insan gücünün üretimi sürdürmesini sağlamıştır. Bu bilge ve âdil yargılamanın temelinde de bilgi ve kavrayış yatmaktadır. Nitekim ona verilen onca nimet ve üstünlük arasında *ilim* en başta belirtilir.[7] Onun emrine dağlar, kuşlar ve rüzgâr verilmiştir.[8] Burada Peygamberimize ve ashâbına bir uyarı, Müşriklerin Hz. Peygamber'in risâletine karşı çıkmalarına da bir cevap söz konusudur. Zira Hz. Muhammed'e (sas) verilen vahiy, ilk değildir. Ondan önce bu bilgi, diğer peygamberlere olduğu gibi Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'a da verilmiştir.

2 Sâd 38/30: Râzî, XXVI, 203.
3 Neml 27/15-16; ayrıca bk. Enbiyâ 21/79.
4 Neml 27/15: Ebû Hayyân, VII, 57.
5 Enbiyâ 21/78-82.
6 Enbiyâ 21/78-79: Râzî, XXII, 195.
7 Enbiyâ 21/78: Râzî, XXII, 195.
8 Enbiyâ 21/78: Râzî, XXII, 195.

Yüce Allah, Hz. Süleyman'a büyük lütuflarda bulunmuştur. Ona lutfedilen özelliklerden biri de onun cin, insan ve kuşlardan oluşan ordularının (*cünûd*) olmasıdır. Âyet-i kerîmede şöyle buyrulur: *"Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu."*[9]

Kur'ân'da Hz. Süleyman'ın emrinde çalışan, hizmet eden şeytanlardan söz edilmektedir. Kur'ân Allah'ın izniyle, onun emri altına giren bir cin ordusu olduğunu bildirir.[10] Şeytanlar Süleyman (as) için denizlere dalıyorlar, oralardan mücevherler çıkarıyorlar, hatta şehir ve köşkler inşa ediyorlardı.[11] Yine Kur'ân'da bir kısım cinlerin Hz. Süleyman'ın emrinde bazı büyük işler yaptıklarından da söz edilmektedir: *"... Cinlerden de Rabbinin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azabını tattırırdık. Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi..."*[12] Söz konusu cinlerin bildiği zanaatları Râzî (ö. 606/1210), hamam, kireç ocağı, değirmen, cam ve sabun yapmaları biçiminde yorumlamıştır.[13] Hz. Dâvûd'a demiri ve bakırı işleme kabiliyeti ve gücü verilmiş[14] ve bunlardan zırh yapma sanatı öğretilmiştir. Kelime anlamı yüksek yer[15] olan *mihrâb* (ç. *mehârîb*) kelimesi ile Hz. Süleyman'ın kale,[16] mescit ve köşk[17] gibi binalar yaptığı anlatılır. Heykeller (*temâsîl*) ise, "melek, peygamber ve iyi insanların suretleri" olarak açıklanmıştır. Bunların mâbetlerde bakır, pirinç, cam ve mermerden yapıldığı söylenmiştir. Hz. Süleyman'ın heykel yapılmasına nasıl izin verdiği sorusuna Zemahşerî (ö. 538/1144), "Bu, şeriatların birbirlerinden farklı olduğu konulardandır..." cevabını vermiştir, ardından tâbiûn müfessirlerinden Ebü'l-Âliye'den (ö. 90/709) bu işin o zaman henüz haram kılınmadığı şeklinde bir rivayet aktarmıştır.[18] Endülüslü müfessir Kurtubî (ö. 671/1273) ise o zamanda heykel yapmanın dinen yasak olmadığını; ancak Hz. Muhammed'in (sas) gönderildiği şeriatta bunun yasaklandığını belirtmiştir.[19]

9 Neml 27/17.
10 Sebe' 34/12.
11 Enbiyâ 21/82; Sâd 38/37.
12 Sebe' 34/12-13.
13 Enbiyâ 21/81: Râzî, XXII, 202.
14 Sebe' 34/12.
15 Sebe' 34/13: Kurtubî, XVII, 269.
16 Sebe' 34/13: İbn Âşûr, XXII, 160.
17 Örneğin bk. Sebe' 34/13: Mâtürîdî, XI, 411; Sebe' 34/13: Nesefî, III, 56.
18 Sebe' 34/13: Zemahşerî, V, 111-112.
19 Sebe' 34/13: Kurtubî, XVII, 271.

Hz. Süleyman'ın mucize olarak emrine verilen bir varlık da rüzgârdır.[20] Nitekim Allah Teâlâ, *"Süleyman'ın emrine sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik."* buyurmaktadır. İlgili âyetlerde rüzgârın niteliğine, gittiği yere ve süresine işaret edilmiştir. Rüzgârın Hz. Süleyman'ın emrine verilmesi, savaş veya ticaret için "gemileri yürütecek rüzgârlar yaratmak" olarak yorumlanmıştır.[21] Bu, Hz. Süleyman'a verilen "ilk nimet", cinlerin onun emrine verilmesi ise ikinci nimet olarak değerlendirilmiştir.[22]

Hz. Süleyman'ın Allah'ın katında ayrı bir değeri olduğunu gösteren diğer bir âyette şöyle buyrulmuştur: *"Nihayet Karınca Vadisi'ne geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!"* Onun bu sözünden dolayı Süleyman (as) neşeyle gülümsedi ve *"'Ey Rabbim!' dedi. Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!"*[23] Neml sûresi 18. âyette geçen "bilmeden, farkında olmadan" ifadesinden yola çıkılarak, Hz. Süleyman'ın bütün mahlûkata 'adâlet' ile yaklaştığı yorumu yapılmıştır.[24] Yine burada karıncanın dilinden Süleyman ve ordusunun mümin, adâletli, şefkatli ve merhametli kimseler olduğu; küçücük bir karıncayı bile bilerek ezmeyecek, onun hukukunu koruyacak seviyede ince ruhlu ve faziletli kişiler oldukları anlatılır.

Hz. Süleyman'a kuş dilinin (*mantıku't-tayr*) öğretilmesi ona özel olarak verilen nimetlerden bir diğeridir. Kuşların çeşitli durumlarda çıkardığı sesler (dil) olarak açıklanmıştır. Meselâ horozun yem aramak için eşinmesi ve yemi bulduğu zaman belli bir ses çıkararak tavukları çağırması da bir dil demektir.[25] Kuşların kendi aralarında iletişim için kullandıkları bu dil Hz. Süleyman'a öğretilmişti. Onun *"Ey insanlar! Bize, kuş dili öğretildi, bize birçok şey verildi. Şüphesiz bu apaçık ikramdır."*[26] şeklindeki sözü, kendisine verilen ilim ve hükümranlığa karşılık onun şükranla dolu olduğunu ifade eder.[27]

Hz. Süleyman'ın ordusunda birçok kuştan yararlanılmaktaydı. Posta güvercini, şahin, su kaynağını bilen *ibibik/hüdhüd*, bunlardan birkaçıdır. Bir keresinde *"Süleyman kuşları gözden geçirdi ve 'Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara*

---

20 Enbiyâ 21/81; Sebe' 34/12; Sâd 38/36.
21 Sebe' 34/12: İbn Âşûr, XXII, 271.
22 Enbiyâ 21/78: Râzî, XXII, 201.
23 Neml 27/18-19.
24 Neml 27/19: İbn Âşûr, XIX, 243.
25 Neml 27/16: Zemahşerî, III, 140; Râzî, XXVI, 186; Elmalılı, V, 3665.
26 Neml 27/16.
27 Neml 27/16: İbn Âşûr, XIX, 236-238.

mı karıştı?' diye sordu."[28] Ancak hüdhüd kuşunun görevini yerine getirmemesi bir cezayı gerektiriyordu.[29] Bu durum âyetlerde şu şekilde yer almaktadır: *"(Süleyman dedi ki:) 'Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!' Çok geçmeden hüdhüd gelip dedi ki: 'Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe halkından sana kesin bir bilgi getirdim.'"*[30] Hüdhüd kuşu bu ifadeleriyle, bir sonraki âyette anlatıldığı üzere, gittiği ülkede yöneticilik yapan bir kadından bahsediyordu: *"Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş; bir de muhteşem tahtı var."*

Hz. Süleyman'ın bu dikkati ve hiddeti, ülkesini nasıl bir titizlikle idare ettiğini, halkı üzerinde titrediğini ve onların tüm işlerinden kendini sorumlu sayarak her biriyle en güzel şekilde ilgilendiğini gösterir. Öyle ki, en küçük bir kuşun bir an bile olsa gözden uzak olması ona gizli kalmamaktadır. Buna göre halkın mesuliyetini omuzlanan devlet adamlarının, yönetimleri altında bulunan kişilerin durumlarını iyice araştırmaları, dertleriyle yakından ilgilenmeleri ve onları gereği gibi korumaları en önemli görevlerinden biridir.

Hüdhüdün haber getirdiği o kadının babası, Yemen ülkesinin kralıydı. Sebe melikesi ve halkı, güneşe tapıyorlardı.[31] Akıllı bir kadın olan melike, istişareye değer veren iyi bir yöneticiydi. Yönetim merkezi, Yemen'de büyük bir şehir olan Me'rib idi.[32] Hüdhüdün Hz. Süleyman'a getirdiği haberlerden biri de, Sebe melikesinin büyük bir tahtının olduğuydu. Bu, çok değerli bir tahttı.

Hz. Süleyman, kendi zamanının önemli yöneticilerinden olan Sebe melikesi ile diplomatik bir ilişki kurmak istiyordu. Bunu da hüdhüd ile gönderdiği mektupla başlattı.[33] Neml sûresinde bu mektuptan bahsedilmektedir. Sebe melikesi, hüdhüd kuşunun kendisine getirdiği mektubu, kıymetli, şerefli (*kerîm*) olarak nitelendirmiştir.[34] Bu ifadeyle kastedilen görüşleri "içeriğinin güzelliği", "saygın oluşu", "değerli bir hükümdardan gelmiş olması" ve "mektubun mühürlü olması" şeklinde özetlemek mümkündür."[35]

---

28 Neml 27/20.
29 Neml 27/21: İbn Âşûr, XIX, 246.
30 Neml 27/21-22.
31 Neml 27/23: İbn Âşûr, XIX, 254.
32 Neml 27/23: İbn Âşûr, XIX, 252.
33 Neml 27/28: İbn Âşûr, XIX, 257.
34 Neml 27/29.
35 Neml 27/29: Râzî, XXIV, 194.

Tefsirlerde ayrıca, söz konusu mektubun *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesiyle başlamış olması üzerinde durulur.[36] Âyet şöyledir: *"Şüphesiz o mektup, Süleyman'dandır ve şüphesiz bismillâhirrahmânirrahîm diye başlamaktadır."*[37] Hz. Süleyman bu mektupla Sebe kraliçesinin kendisine boyun eğmesini istemektedir.[38] Sebe kraliçesi, "Bana değerli bir mektup bırakıldı" sözleriyle danışmanlarıyla bu mektuba nasıl karşılık verileceği konusunu tartışmıştır. İlk anda, Hz. Süleyman'a boyun eğmek yerine hediyeler göndermeye karar verirler. Olayın detayı âyet-i kerîmelerde şöyle anlatılır: *"Kraliçe şöyle dedi: 'Efendiler! İçinde bulunduğum durum hakkında bana görüşünüzü açıklayın. Sizin görüşünüzü almadan asla bir işe kesin karar vermem.' Şu cevabı verdiler: 'Biz güçlüyüz, zorlu savaşçılarız, yine de yetki senindir; artık ne buyuracağını sen düşün.' Kraliçe şöyle dedi: 'Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını aşağılanmış duruma düşürürler. Bunlar da öyle yapacaklardır. Ben bunlara bir hediye göndereceğim, sonra bakacağım elçiler ne ile dönecekler?'"*[39]

Sebe kraliçesinin elçileri Hz. Süleyman'a geldiğinde o, davasının dünya menfaati elde etmek olmadığını, asıl gayesinin Allah'ın dinini yüceltmek olduğunu gösterir bir şekilde şöyle dedi: *"Siz bana mal yardımı mı yapıyorsunuz? Allah'ın bana verdiği size verdiğinden daha değerlidir. Hayır, hayır! Bu hediyenizle ancak sizin gibiler sevinir. (Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine gelir, muhakkak surette onları yenilmiş ve küçük düşürülmüş olarak oradan çıkarırız!"*[40] Bunun üzerine Hz. Süleyman yanındaki danışmanlarına dönerek: *"Onun tahtını bana hanginiz getirebilir?"*[41] diye sordu. Cinlerin en güçlüsü olan *ifrît*, Hz. Süleyman'ın getirilmesini istediği tahtı, *"Ben onu sana sen yerinden kalkmadan getiririm."*[42] dedi. "Kitaptan bir bilgisi olan kişi" ise *"Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm."*[43] şeklinde çok açık ve net bir cevap verdi. Olayın devamı âyet-i kerîmede dikkat çekici bir şekilde şöyle aktarılır: *"Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: 'Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabbimin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, sınırsız cömerttir.'"*[44]

36 Neml 27/29: İbn Âşûr, XIX, 258-259.
37 Neml 27/30.
38 Neml 27/29: İbn Âşûr, XIX, 260.
39 Neml 27/32-35.
40 Neml 27/36-37.
41 Neml 27/38.
42 Neml 27/39.
43 Neml 27/40.
44 Neml 27/40.

Hz. Süleyman'ın bu kıymetli tahtı getirtmekle neyi hedeflediği konusunda tefsirlerde bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmelerden birine göre Süleyman (as) bununla Sebe melikesine hem Allah Teâlâ'nın eşsiz gücünü hem de kendi peygamberliğini ispat etmeyi amaçlamıştır.[45] Nitekim Neml sûresi 26. âyette *"Allah kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Büyük Arş'ın Rabbidir."* buyurulmuştur. Böylece esas büyük tahtın sahibinin Allah olduğu belirtilmiştir. Sebe kraliçesi tahtının ise ne kadar ihtişamlı olursa olsun, onun Allah'a kulluk etmekten uzaklaşmasına değmeyeceğine işaret edilmiştir.[46] Hz. Süleyman kıssasının Neml sûresindeki bölümü, Sebe kraliçesinin âlemlerin Rabbi olan Allah'a iman ettiğini ilân etmesiyle sona ermiştir.[47]

Birçok peygamber gibi Hz. Süleyman da bir kısım yollarla sınavlara tâbi tutulmuştur. Meselâ atlara olan sevgisinin, rivayete göre onu namazdan alıkoyması onun için bir sınama olmuştur. Hz. Süleyman'ın bir rivayete göre yirmi, bir başka rivayete göre yirmi bin civarında atı vardı. İlgili âyetlerde bu husus şöyle anlatılır: *"Dâvûd'a Süleyman'ı armağan ettik. O ne iyi kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü. Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğinde, 'Ben malı (atları), Rabbimi hatırlattığı için sevdim.' dedi…"*[48] Âyet, aynı zamanda Hz. Süleyman'ın atlara olan bu derin sevgisinin Allah'ı anmaktan ve O'nun cihad emrini yerine getirebilmek düşüncesinden kaynaklandığına da işaret etmektedir. Zira âyette geçen "Rabbimi hatırlattığı için… (*'an zikri rabbî*)" ifadesini Râzî, "Ben atları Allah'ın cihadla ilgili emrini yerine getirmek ve O'nun dinini güçlendirmek için en önemli araçlardan biri olmalarından ötürü seviyorum" şeklinde yorumlamıştır.[49] Nitekim âyette de belirtildiği üzere Hz. Süleyman atlara çok ihtimam gösterir, onların koşuşlarını seyreder, geri getirildiklerinde de onların bacaklarını ve boyunlarını sıvazlardı. *"… Gözden kaybolup gittikleri zaman, 'Onları bana geri getirin.' dedi. (Atlar gelince de) bacaklarını ve boyunlarını okşamaya (meshan) başladı."*[50] Âyette kullanılan ve sıvazlamak anlamı verilen *me-se-ha* fiilinin kesmek anlamından yola çıkarak, Hz. Süleyman'ın atların ayaklarını ve boyunlarını kestiği yorumu da yapılmıştır. Ancak bu yorum, İslâm'ın temel ilkeleri dolayısıyla kabul görmemiştir. Öncelikle bir peygamberin hayvanlara eziyet etmesi ve sebepsiz yere kendi malını yok etmesi düşünülemez. Hz. Süleyman'ın onlara

45 Neml 27/38: Râzî, XXIV, 197.
46 Neml 27/23: İbn Âşûr, XIX, 253.
47 Neml 27/44.
48 Sâd 38/30-32: İbn Kesîr, XII, 87-88.
49 Sâd 38/32: Râzî, XXVI, 204-206.
50 Sâd 38/33.

bakması nedeniyle ibadetten geri kalmış olduğu kabul edilse bile bu, atlara yüklenebilecek bir suç değildir.[51]

Süleyman (as), her ne kadar atları ve dünya malını Allah'ı zikir ve O'nun dinini yüceltmek için sevdiğini söylese de, bir peygamber olarak dünyayı sevdiğini dile getirmesi Allah'a olan sevgisinin sınanmasına sebep olmuştur. Yüce Allah onu canıyla ve malıyla da sınamıştır. Bir anda onun bütün kudretini ve malını elinden almış; hiçbir şeyi kalmamıştır. Bu hususta âyette *"And olsun Süleyman'ı sınadık. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık, sonra (bize) yöneldi."* buyrulmaktadır. Bu sınama, hükümranlığının bir keresinde Hz. Süleyman'ın elinden alınması olarak açıklanmıştır.[52] Buna göre Süleyman (as) tahtında âdeta bir ceset hâline gelmiş, zayıf düşmüş ve bununla sınanmıştır.

Hz. Süleyman ile ilgili konulardan biri de büyüdür. Bu konu sadece Bakara sûresi 102. âyette geçmektedir. Âyetin amacı, Süleyman Peygamber'in sahip olduğu güç ve iktidarı, büyü yoluyla elde ettiği şeklindeki düşünceyi ortadan kaldırmak ve onu böyle bir iftiradan kurtarmaktır. Âyetin iniş sebebi şöyle açıklanır: Şeytanlar kulak hırsızlığı yapıyorlar, bunu da büyü yapmak için kullanıyorlardı. Cenâb-ı Allah bunu Hz. Süleyman'a bildirdi. O da onların bunu yapmasına engel oldu. Cinler artık tahta yaklaşamıyorlardı. İnsanlar, Süleyman (as) öldükten sonra şöyle dediler: "Süleyman'ın, şeytanları ve rüzgârı emri altına aldığı bilgi, tahtının altındadır." Onu oradan çıkardılar ve "O, peygamber değil, bir büyücüydü." dediler. Allah bu âyeti indirerek Hz. Süleyman'ın böyle bir şeyden uzak olduğunu vurgulamıştır.[53]

Kur'ân-ı Kerîm'de Süleyman Peygamber'in yaptığı ve bize de örnek olarak sunulan üç duası bulunmaktadır. Neml sûresinde geçen ilk duayı, babası Dâvûd ile birlikte Allah'ın onlara ilim vermesinden dolayı yapmışlardır: *"... 'Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun!' dediler."*[54] İkincisi, onun Karınca Vadisi'nde yaptığı duadır: *"'Ey Rabbim!' dedi. Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!"*[55] Son dua ise Sâd sûresinde geçmektedir: *"'Rabbim!' dedi. Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Lütfu sınırsız olan yalnız sensin."*[56] Son duada Hz. Süleyman önce

51 Sâd 38/33: Taberî, XX, 87.
52 Sâd 38/34: İbn Kesîr, XII, 90.
53 Bakara 2/102: Mâverdî, I, 164.
54 Neml 27/15.
55 Neml 27/19.
56 Sâd 38/35.

bağışlanmayı, ardından kendisinden başka hiç kimseye nasip olmayacak bir hükümranlığı istemiştir.

Hz. Süleyman, Kur'ân'da ölümü anlatılan bir peygamberdir: *"Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı."*[57] Bu âyette anlatıldığına göre o, asâsına dayanırken ölmüş, ancak hiç kimse onun öldüğünü fark etmemiştir. Ağaç kurdu asâyı içinden kemirmiş ve sonunda asâ kırılmıştı. Bunun üzerine Süleyman Peygamber yere düşmüş, onun öldüğü ancak o zaman anlaşılmıştı. Bu asâyı yiyen canlı, Kur'ân'da *dâbbetü'l-arz* olarak geçmektedir. Bu kelime, "ağaç kurdu" olarak açıklanmıştır.[58] Hz. Süleyman'ın dayandığı asâyı ağaç kurdunun yemesi neticesinde o yere düşünce, insanlar onun ne zaman öldüğünü anlamak istediler. Bunun için ağaç kurdunun bir günde ne kadar ağaç yediğini belirlediler. Rivayete göre, onun bir yıl önce öldüğünü buldular.[59] Yine rivayetlere göre o öldüğünde elli üç yaşındaydı. Babasının ardından hükümdarlığa geldiğinde, yaşı on üç idi. Tahta geçtikten dört yıl sonra Beytülmakdis'in yapımına başlamıştı.[60] Süleyman Peygamber'in bu şekilde vefat etmesinin ardındaki en büyük neden, cinlerin her şeyi bildiği şeklindeki inancın yok edilmesidir. Her şeyi bildiği sanılan cinler, eğer böyle bir özelliğe sahip olsalardı, Hz. Süleyman'ın öleceğini önceden veya öldüğü an bilmeleri gerekirdi. Oysa onlar da bunu, o yere düştüğünde ve aradan bir yıl geçtikten sonra anlayabilmişlerdi. Dolayısıyla gayb bilgisi, Allah'a aittir ve onu bilmek O'nun iznine bağlıdır. O'nun dışındakiler, bu tür bilgiye, ancak O bildirdiğinde sahip olabilirler. Bunun yanında âyette ister peygamber isterse bilgi, güç ve imkâna sahip bir kimse olsun sonuçta her insanın mutlaka ölümü tadacağı gerçeği vurgulanmıştır.[61]

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleyman'ı anlatan âyetler, Müşrikler tarafından hayatın Mekke'de Müslümanlara dar edildiği dönemlere rastlamaktadır. Bu dönemlerde, Resûl-i Ekrem'e ve Müminlere, Hz. Süleyman gibi, hem peygamber hem kral bir şahsiyetin anlatılması büyük bir manevî destek sağlamış olmalıdır. Hz. Süleyman, Allah'ın izni ve desteğiyle bilgiye, büyük bir güce, zenginliğe, insanlar, cinler ve hayvanlardan oluşan büyük ordulara hükmeden ve bu güçle cihad eden bir peygamberdir. Müfessir Taberî (ö. 310/923), Hz. Süleyman'ın cihadı seven bir peygamber olduğunu ve Allah'tan başkasına tapan bir halkın varlığını öğrendiğinde hemen

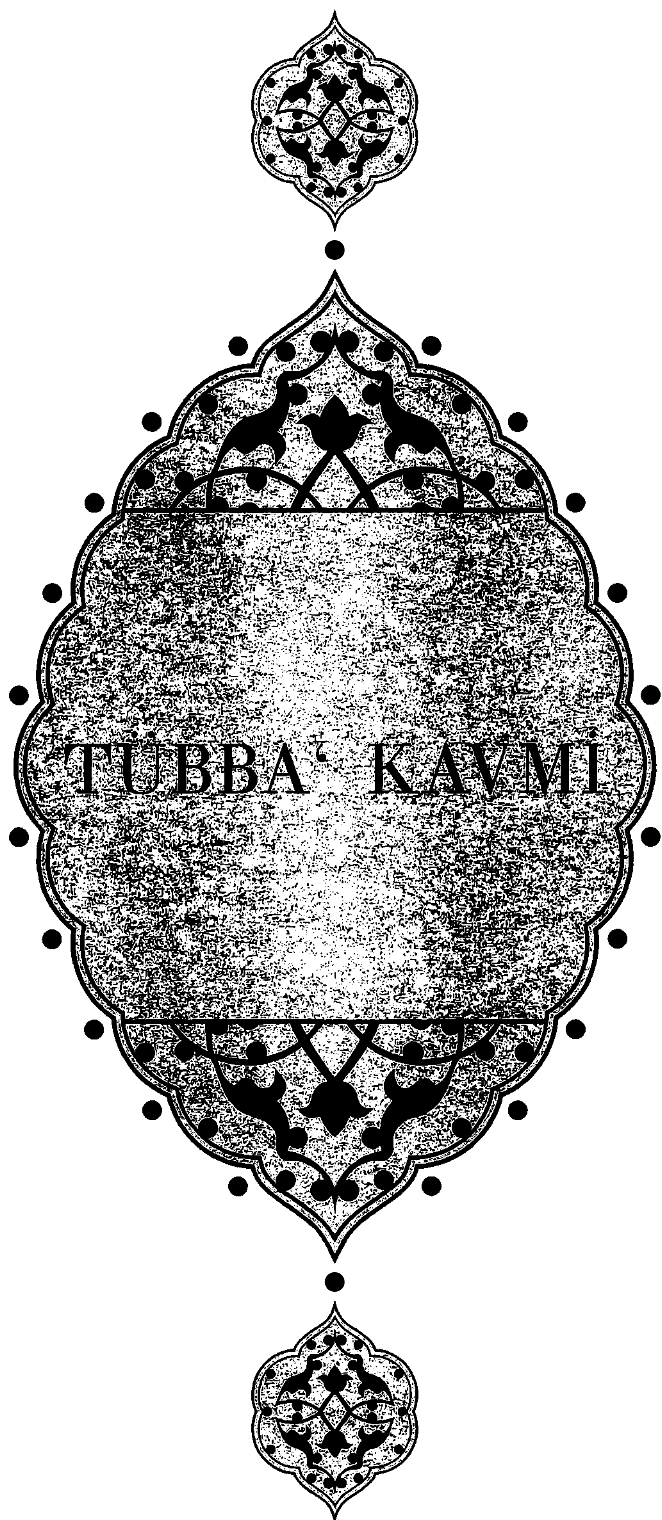
57 Sebe' 34/14.
58 Sebe' 34/14: Ebû Hayyân, VII, 256.
59 Sebe' 34/14: Ebû Hayyân, VII, 256.
60 Sebe' 34/14: Âlûsî, XXII, 124.
61 Sebe' 34/14: Âlûsî, XXII, 124.

bu halka karşı cihada giriştiğini anlatır.[62] Hâlâ, Müşriklerin çoğunlukta olduğu bir toplumda ve onların baskısı altında yaşayan Müminler için bu haberler, büyük bir teselli ve moral olmuştur. Diğer taraftan, bu dönemde Mekke'de silahlı mücadeleye izin verilmemişti. Ancak yaklaşan hicretle birlikte, İslâm'ın Hz. Muhammed (sas) öncesi tarihinden bu kesitin anlatılması, bir gün cihad izninin çıkacağını ima eder gibidir. Hz. Süleyman'ın Sebe halkı üzerine yaptığı sefer, Müminlerin de Hz. Peygamber (sas) önderliğinde bir gün benzer seferleri Kâfirlere karşı yapabileceklerini akıllara getirmiş olmalıdır. Hz. Süleyman'ın hâkimiyetini ve hüküm vermedeki gücünü anlatan âyetler, hicret öncesine kadar inmeye devam etmiştir.[63]

Sonuç olarak Hz. Süleyman, peygamberler tarihinde farklı bir yerde durmaktadır. Babası Hz. Dâvûd gibi onun da hükümdar, kral peygamber olması, onun özelliklerinden biridir. Kur'ân-ı Kerîm, saltanatını sürdürmesi ve işlerinde kullanması için Hz. Süleyman'a ilmin, bilginin ve çeşitli imkânların sunulduğunu; rüzgâr, cinler ve şeytanlar gibi bazı varlıkların onun emrine verildiğini; kuş ve karınca örneği üzerinden onun hayvanların dilinden anladığını bildirmiştir. Hz. Süleyman, dünya saltanatı ve zenginliğine rağmen daima Allah'a yönelen *ni'me'l-'abd* yani güzel bir kul olarak örnek gösterilmiştir. Hz. Süleyman'ın kıssası, bize, peygamberliğin sadece Allah'a ve onun dinine davetle sınırlı olmadığını, bazı peygamberlerin insanlara dünya işlerinde de önderlik ettiğini, onları yönettiğini göstermiştir.

62 Neml 27/24: Taberî, XVIII, 39.
63 Enbiyâ 21/78-82.

TÜBBA' KAVMİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَاِخْوَانُ لُوطٍۙ ﴿١٣﴾ وَاَصْحَابُ الْاَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍۜ
كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَع۪يدِ ﴿١٤﴾ اَفَعَي۪ينَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِۜ بَلْ هُمْ ف۪ي لَبْسٍ
مِنْ خَلْقٍ جَد۪يدٍ۟ ﴿١٥﴾

"Âd, Firavun ve Lût'un kardeşleri, Eykeliler ve Tübba' kavmi de (yalanlamışlar), hepsi peygamberleri yalancılıkla suçlamışlardı; sonunda onları uyardığım şey başlarına geldi. Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler."

(Kāf 50/13-15)

اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَيَقُولُونَۙ ﴿٣٤﴾ اِنْ هِيَ اِلَّا مَوْتَتُنَا الْاُو۫لٰى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَر۪ينَ
﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِاٰبَٓائِنَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣٦﴾ اَهُمْ خَيْرٌ اَمْ قَوْمُ تُبَّعٍۙ وَالَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِهِمْۜ اَهْلَكْنَاهُمْۘ اِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِم۪ينَ ﴿٣٧﴾

"Onlar, kesin bir dil ile şunu söylüyorlar: 'Biz bir kere öldük mü iş biter, artık dirilmemiz mümkün değil. Doğru söylüyorsanız (ölmüş) babalarımızı geri getirin!' Bunlar mı güçlü, Tübba' kavmi ve ondan öncekiler mi? Onların tamamını helâk ettik; çünkü onlar günaha gömülmüşlerdi."

(Duhân 44/34-37)

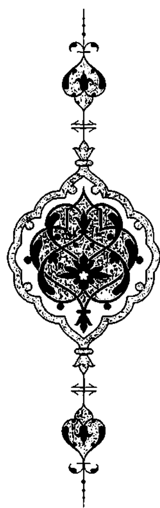

Konunun Kavramsal Bağlamı

Tübba' Halkı (*Kavmu Tübba'*) ifadesi, Kur'ân'da Duhân ve Kāf sûrelerinde geçer. İlgili âyetlerde Tübba' halkı, helâk edilen Nûh halkı, Ashâb-ı Res, Semûd halkı, Âd halkı, Firavunun taraftarları, Lût'un kardeşleri ve Eykeliler ile birlikte anlatılır. Bu toplumların ortak özellikleri peygamberlerini yalanlamaları ve âhireti inkâr etmeleridir. Allah'ın azap uyarısını dinlemeyen bu toplumlar sonunda helâk edilmiştir. Tübba' kavminin Mekke'de inen âyetlerde anlatılması, aynı davranışları gösteren Mekkeli Müşriklerin ders almaları içindir. Davranışlarını değiştirmedikleri takdirde sonlarının Tübba' kavmi gibi olacağı, onlar gibi azap görüp helâk olacakları müşriklere hatırlatılmıştır. Böylece inkârda önceki toplumları takip eden Müşrikler uyarılmış ve ibret almaları hedeflenmiştir.

Kavmu Tübba' (Tübba' Halkı) ifadesi, *tübba'* ve *kavim* kelimelerinden oluşan isim tamlamasıdır. *Kavim* "kadın ve erkeklerden oluşan topluluk" anlamına gelir.[1] *Tübba'* kelimesi ise "bağlı ve tâbi olmak, takip etmek ve peşi sıra gitmek" anlamlarına gelen *te-bi-'a* fiil kökünden türemiştir. Bu kökten türeyen kelimelerde "bağlı olmak" anlamı bulunmaktadır.[2] Yöneticiye bağlı olan halk için kullanılan *tebaa* kelimesi bunlardan biridir. Bununla birlikte Tübba' Yemen krallarına verilen bir unvandır; özel isim değildir. Nitekim Mısır kralına Firavun, Rum kralına Kayser, İran kralına Kisrâ denir. Çoğulu *tebâbi'a*dır.[3] Yemen'de ölen herhangi bir kralın yerine o kralın yolunu sürdüren takipçi bir kralın geçmesi ve halkın yeni krala tâbi olması nedeniyle eski Yemen krallarına Tübba' denmiştir.[4] Tübba' unvanının Sihr ve Hadramevt bölgelerini elinde bulunduran krallar için de kullanıldığı söylenmektedir.[5] Kısacası Kur'ân'da *Kavmu Tübba'* ifadesi ile Yemen (Himyer) kralları tarafından yönetilen halklar kastedilmektedir.

1 Halîl b. Ahmed, III, 444; Ezherî, IX, 356.
2 Bakara 2/166.
3 Cevherî, III, 1190; İbn Kesîr, XII, 347.
4 Ebû Ubeyde, II, 209; Râgıb el-İsfahânî, s. 72.
5 Fîrûzâbâdî, s. 706; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal fî Târîḫi'l-'Arab*, II, 513.

TÜBBA‘ HALKI, İNKÂRI YÜZÜNDEN HELÂK EDİLDİ

اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَيَقُولُونَۙ ﴿٣٤﴾ اِنْ هِيَ اِلَّا مَوْتَتُنَا الْاُو۫لٰى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَر۪ينَ ﴿٣٥﴾
فَأْتُوا بِاٰبَٓائِنَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣٦﴾ اَهُمْ خَيْرٌ اَمْ قَوْمُ تُبَّعٍۙ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ اَهْلَكْنَاهُمْ
اِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِم۪ينَ ﴿٣٧﴾

“Onlar, kesin bir dil ile şunu söylüyorlar: ‘Biz bir kere öldük mü iş biter, artık dirilmemiz mümkün değil. Doğru söylüyorsanız (ölmüş) babalarımızı geri getirin!’ Bunlar mı güçlü, Tübba‵ kavmi ve ondan öncekiler mi? Onların tamamını helâk ettik; çünkü onlar günaha gömülmüşlerdi.”

(Duhân 44/34-37)

Mekkeliler ve Yemenliler arasında başta ticaret olmak üzere çeşitli ilişkiler vardı. Birbirlerinin inançlarını ve tarihlerini bilirlerdi. Arabistan civarında yaşamış olan ve başlarına korkunç olayların geldiği toplumların hikâyeleri, Araplar arasında dilden dile dolaşırdı. Araplar, afete uğrayan ve yok olan toplumların kalıntılarının olduğu yerlerde dolaşmaktan bile hoşlanmazlardı. Helâk olan bu toplumlardan biri de Yemen civarında yaşayan ve güçlü bir devlet yapısına sahip olan Tübba‵ halkıydı. Yöneticilerine bağlılıklarıyla bilinen bu halk, peygamberleri yalancılıkla itham etmişti. Ayrıca öldükten sonra dirilmeye de inanmıyorlardı. Ancak güçleri, kendilerini

Allah'ın azabından kurtaramadı. Müşriklerin, yakından tanıdıkları bu güçlü devletin yok olmasından ibret almaları gerekirdi. Çünkü düşünceleri ve inançları birbirine benziyordu. Dolayısıyla Tübba' halkının başına gelenlerden ders çıkararak Peygamberimizin buyruklarına bağlanmaları ve âhirete inanmaları beklenirdi. Kendilerinden daha güçlü olan Tübba' halkı bile yok olduğuna göre onları kim koruyabilecekti ki? Ancak Müşriklerin bir kısmı, aralarında benzerlik bulunan Tübba' halkının başına gelenlerden ders almadılar. Kureyş kabilesinin önde gelenlerinden ve öldükten sonra dirileceğine inanmayan Ebû Cehil, Hz. Muhammed'e (sas) gelerek şöyle dedi: *"Eğer gerçekten doğru söylüyorsan ölen atalarımızdan iki kişiyi dirilt! Diriltmeni istediğimiz kişilerden biri, doğruluğu ile tanınan Kusay b. Kilâb olsun. Öldükten sonra başına neler geldiğini ona sorarız."* Ebû Cehil'in bu sözü üzerine *"Onlar, kesin bir dil ile şunu söylüyorlar: 'Biz bir kere öldük mü iş biter, artık dirilmemiz mümkün değil. Doğru söylüyorsanız (ölmüş) babalarımızı geri getirin!' Bunlar mı güçlü, Tübba' kavmi ve ondan öncekiler mi? Onların tamamını helâk ettik; çünkü onlar günaha gömülmüşlerdi."*[1] âyeti indi. Böylece güçlü devlet otoritesiyle tanınan Yemenlilerin başına gelenlerin kendileri için yeteri kadar ders çıkarılacak nitelikte olduğu ifade edilmiş oldu.[2]

Kur'ân-ı Kerîm'de helâk olduğu anlatılan Tübba' unvanının sahibi hükümdar ve onun halkı hakkında açık bir bilgi yoktur. Ağırlıklı olarak Tübba'ın Es'ad Ebû Kerib[3] olduğu kabul edilir.[4] Hz. Peygamber (sas) Tübba' hakkında; *"Tübba' nebi miydi değil miydi bilmiyorum."*[5] buyurur. Yine Hz. Peygamber'in: *"Tübba'a sövmeyin. Çünkü o Müslüman olmuştu."*[6] dediği nakledilir. Tefsirlerde Tübba' hakkında yer alan rivayetlerden onun mümin biri olduğu bilgisi ağırlık kazanır. Hz. Âişe'den ve İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) da Tübba'ın mümin biri olduğunu belirten rivayetler bulunmaktadır.[7] Katâde'den (ö. 117/735) gelen bir rivayette Tübba'ın yazı yazarken "Allah'ın ismi ile" başladığı belirtilir.[8] Kâbe'ye ilk örtü giydiren de Tübba'dır.[9] Kaynaklar onun Yemen'den Medine'ye geldiğini ve Yahudilerden öğrendiği âhir zaman peygamberine inandığını aktarır. Tübba' Mekke'ye de gelir ve önce Kâbe'yi yıkmak ister. Ancak iki haham ona, Kâbe'nin Hz. İbrâhim tarafından yapıldığını ve son peygamberin gelmesiyle onun kazanacağı şan ve şerefi anlatırlar. Es'ad Ebû Kerib de

1 Duhân 44/34-36.
2 Duhân 44/37: Mâverdî, V, 256.
3 Hz. Peygamber'den 700 yıl önce yaşadığı düşünülmektedir. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 60.
4 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 122.
5 İbn Kesîr, XII, 346-348; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek* (1986), I, 36; Ebû Dâvûd, "Sünne", 14.
6 Duhân 44/37: Taberî, XXI, 50; İbn Kesîr, XII, 349; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IX, 383.
7 Duhân 44/37: Taberî, XXI, 49-50; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 32-33.
8 Kâf 50/13-15: Mâverdî, V, 345; Duhân 44/37: Zemahşerî, V, 474.
9 Duhân 44/37: Taberî, XXI, 50; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal fî Târîḫi'l-'Arab*, II, 514.

Kâbe'yi tavaf eder ve ilk olarak Kâbe'ye Yemen kumaşından yapılan bir örtüyü o giydirir. Tübba‵ hahamlardan Yahudiliği öğrenip onların dinine girer. Yemen'e dönünce halkını bu dine çağırır. Ancak onlar bu çağrıyı kabul etmezler.[10] Bu rivayetler Tübba‵ın İslâm'dan önce, Allah'a ve O'nun gönderdiği peygamberlere inancı olan bir mümin olduğunu göstermektedir.

Tübba‵ın halkı, İbn Kesîr'e (ö. 774/1373) göre Sebe' sûresinde anlatılan Sebeliler'dir. Kureyşli Müşrikler Adnân'ın, Sebeliler ise Kahtân'ın soyundan gelen Araplar'dır.[11] İbn Kesîr'in ifadelerine göre, Tübba‵ kavmi ile Sebeliler arasında bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında Tübba‵ kavminin Es'ad Ebû Kerib'in halkı olması mümkün görünmektedir. Kur'ân'da verilen bilgiye göre bu toplum helâk edilmiştir. Zaten âyette Tübba‵ın kendisi değil kavmi yerilmektedir.[12] Âyetlerde Tübba‵ın helâkinden söz edilmez.

Kur'ân'da inanç esasları bir bütün olarak değerlendirilir. Allah'ı ve âhireti inkâr, aynı zamanda peygamberleri de inkârdır. Peygamberleri yalanlamak, onlarla gönderilen tüm gerçekleri yalanlamak demektir. Kur'ân'da böyle bir günaha batan Mekke'deki Müşriklere, sonlarının Tübba‵ kavmi ve benzerlerinin sonu gibi olacağı bildirilmiştir. Ayrıca, her iki toplumun da Yüce Allah'ın gücü karşısında, güç ve kuvvetlerinin bir anlamı yoktur. Çünkü Tübba‵, Kureyş'ten daha güçlüydü, ama onların dünyadaki güçleri de sonucu değiştirememiş ve inkâr ettikleri için helâk olup gitmişlerdir.[13] Kureyşli Müşrikler de tıpkı onlar gibi inkâr etmişlerdi. Tübba‵ toplumu kendilerine gelen azabı engelleyemedikleri gibi, Allah'ı, Peygamberi'ni ve yeniden dirilmeyi inkâr eden Kureyşli Müşriklerin de böyle bir azaba engel olamayacakları çok açıktır.

İnsanları yaratan, öldükten sonra yeniden diriltecek ve yaptıklarından hesaba çekecek gerçek güç ve kuvvet sahibi sadece Allah'tır. Allah'ı inkâr eden ve peygamberleri yalancılıkla itham eden birçok toplum, helâk olmuştur. Tübba‵ tarafından yönetilen insanlar da güçlü olduklarını ve güçlerinin kendilerine diledikleri her şeye inanma hakkı verdiğini düşündüler. Yaptıklarından dolayı hesaba çekileceğini düşünmeyen bir toplumda haksızlıkları engellemek mümkün olmaz. Oysa toplumları ayakta tutan temel değer, güç ve kuvvet değil doğru inançtır.

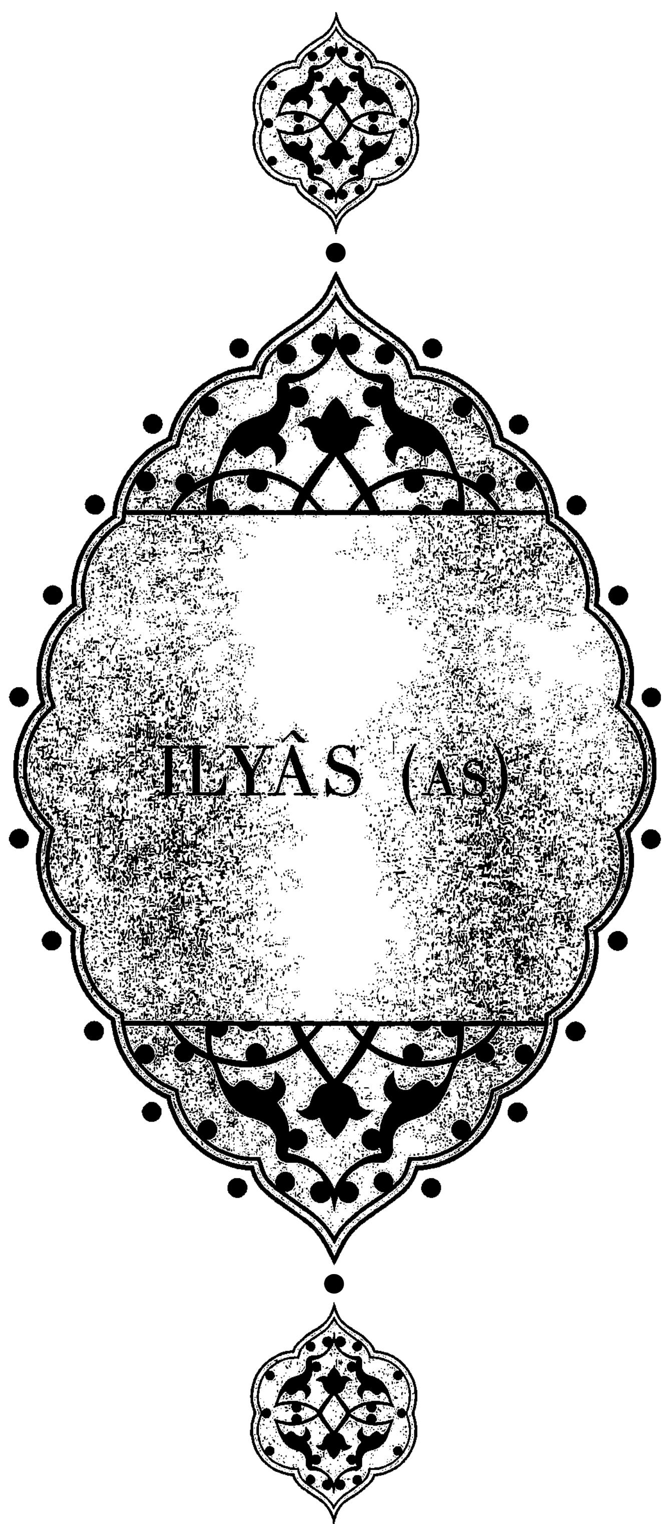
---

10 Duhân 44/37: İbn Kesîr, XII, 346-349; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 29-33.

11 Duhân 44/37: İbn Kesîr, XII, 346.

12 Duhân 44/37: Abdürrezzâk b. Hemmâm, II, 208.

13 Duhân 44/37: Mâtürîdî, XIII, 307.

İLYÂS (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِنَّ اِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَۜ ﴿١٢٣﴾

"Kuşkusuz İlyâs da elçilerimizden biriydi."

(Sâffât 37/123)

اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖٓ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ اَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ اَحْسَنَ الْخَالِق۪ينَۙ
﴿١٢٥﴾ اَللّٰهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٢٦﴾

"Kavmine, '(Şirk ve günahtan) sakınmayacak mısınız?' dedi.";
"En güzel yaratanı, sizin de geçmişteki atalarınızın da
Rabbi olan Allah'ı bırakıp Ba'l'e mi taparsınız?"

(Sâffât 37/124-126)

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِر۪ينَ ﴿١٢٩﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِلْ يَاس۪ينَ ﴿١٣٠﴾

"Onun hakkında, 'İlyâs'a selâm olsun!' ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik."

(Sâffât 37/129-130)

وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَع۪يسٰى وَاِلْيَاسَۜ كُلٌّ مِنَ الصَّالِح۪ينَۙ ﴿٨٥﴾

"Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ ve İlyâs'ı da (doğru yola iletmiştik).
Hepsi de iyi ve hayırlı kullardan idi."

(En'âm 6/85)

Konunun Kavramsal Bağlamı

İlyâs (as) kıssası, Kur'ân'da En'âm ve Sâffât sûrelerinde yer alır. Her iki sûre de Mekke'de nâzil olmuştur. Kıssanın amacı Hz. İlyâs gibi putperestlikle mücadele eden, tevhide çağrı yapan Hz. Peygamber'i teselli etmek, onu desteklemek ve Müşrikleri uyarmaktır. Çünkü kıssaya göre, Hz. İlyâs'ın halkı, onun çağrısına direndiği için azabı hak etmiştir. Hz. Muhammed'in çağrısını reddeden Mekkeli Müşrikler de onlar gibi azaba çarptırılacaklardır. Yine, *"İlyâs'a selâm olsun."* ifadesiyle Müşriklerin ret cevabı karşısında Hz. Muhammed desteklenmektedir.

İlyâs Peygamber'in ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de iki defa *İlyâs*, bir defa da *İlyâsîn* şeklinde üç yerde geçmektedir.[1] Arap dil bilimcilerine göre, kelimenin aslı Süryânîce veya İbrânîce'dir.[2] Araplar ona İlyâs, İsrâilliler ise İlyâ (Eli) derler.[3] Araplar, yer yer yabancı isimlerin sonuna *nûn* veya *lâm* harfi eklerlerdi. *Mîkâl* ismini *Mîkâîl* yahut *Mîkâîn* olarak söyledikleri gibi; *İlyâs*'ı da *İlyâsîn* şeklinde söylerlerdi.[4] Diğer taraftan kelimenin Arapça asıllı olduğunu da ileri sürenler olmuştur.[5]

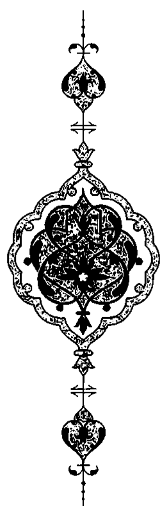
Kur'ân'da İlyâs ismi ve kıssası, sâlih kullar (*sâlihîn*), gönderilen peygamberler (*mürselîn*), ihlâslı insanlar (*muhlisîn*), iyilik yapanlar (*muhsinîn*), iman edenlerle (*mü'minîn*) birlikte geçer. Aynı şekilde İlyâs ismi bir yanda tevhid, selâm, kitap, hüküm, doğru yola iletme (*hidâyet*), peygamberlik (*nübüvvet*), üstün kılma (*tafdîl*), seçme (*ictibâ*), Allah'tan sakınma (*ittikâ*), yalanlama (*tekzîb*); bir yanda da put (*Ba'l*), Allah'a ortak koşma (*şirk*) kelime ve kavram ağı örgüsü içerisinde anlatılmıştır.[6] Hz. İlyâs, En'âm sûresinde Nûh, İbrâhim, İshâk, Ya'kûb, Dâvûd, Süleyman gibi Allah tarafından seçilen ve aynı soydan gelen peygamberler arasında zikredilmiştir.[7] Sâffât sûresinde de Hz. İlyâs; Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz.

1 En'âm 6/85; Sâffât 37/123, 130.
2 Sâffât 37/123: Zemahşerî, V, 229.
3 En'âm 6/85: İbn Âşûr, VII, 340-341.
4 Sâffât 37/123: Taberî, XIX, 619-620; Zemahşerî, V, 229.
5 Sâffât 37/123: Taberî, XIX, 619.
6 En'âm 6/83-87; Sâffât 37/123-132.
7 En'âm 6/83-87.

Mûsâ, Hz. Hârûn gibi putperestlikle mücadele eden peygamberler arasında anılmıştır.[8] Kısacası, Kur'ân'da Hz. İlyâs kıssasının ana temasını, Ba'l putuna tapan halkının tevhide çağırılması, buna karşılık onların bu çağrıyı yalanlaması ve azabı hak etmesi oluşturmaktadır.[9]

8 Sâffât 37/75-132.
9 Sâffât 37/123-132.

HZ. İLYÂS, PUTPEREST OLAN KAVMİNE TEVHİD İNANCINI GETİRDİ

اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ اَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ اَحْسَنَ الْخَالِق۪ينَۙ ﴿١٢٥﴾
اَللّٰهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٢٦﴾

"Kavmine, '(Şirk ve günahtan) sakınmayacak mısınız?' dedi.";
"En güzel yaratanı, sizin de geçmişteki atalarınızın da Rabbi olan Allah'ı bırakıp Ba'l'e mi taparsınız?"
(Sâffât 37/124-126)

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İlyâs, Allah'ın dünyada hidayet, peygamberlik, ilim ve hikmetle; âhirette de cennetle ödüllendirdiği, şirkten uzak, tevhide inanan, sâlih ameller işleyen mümin ve hayırlı kulları arasında sayılmıştır. Kur'ân'da her peygamber farklı özellikleriyle anılır. Dâvûd ve Süleyman peygamberler mucize, saltanat ve zenginlik, Eyyûb Peygamber zor imtihanlara karşı sabrı ile anılırken, Hz. Yûsuf imtihan, iktidar ve güç, Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn mucize ve pek çok kuvvetli delil ile birlikte zikredilmişlerdir. Hz. İlyâs ise Hz. Zekeriyyâ, Hz. Yahyâ ve Hz. Îsâ ile beraber anılmıştır. Bu peygamberler züht yaşamında ve güzel ahlâka öncülükte ortak özelliklere sahip olmalarından ötürü âyetlerde yan yana yer almışlardır[1] Böylece,

1 En'âm 6/85, 177: Ebû Hayyân, IV, 177.

Hz. İlyâs da kendisinden sonra gelen insanlar arasında hayırla, güzellikle ve büyük övgü ile anılan peygamberler arasında zikredilmiştir.[2]

Hz. İlyâs, diğer peygamberler gibi Allah Teâlâ'nın kendisini seçtiği ve doğru yolu gösterdiği kulları arasında anılır. Tıpkı Hz. İbrâhim, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn ve Hz. Muhammed (sas) gibi onun peygamberlik hayatı da, halkının putperest inançlarıyla mücadele etmekle geçmiştir. İlyâs (as) döneminde İsrâiloğullarının Ba'l adlı puta taptıkları Kur'ân'da açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ba'l, Arap dilinde "kadının kocası" anlamındadır.[3] Bu kelimenin Yemen'de "rab ve ilâh" mânasında bilinen bir kelime olduğu yanında, Şam'da Ba'lebek halkının taptığı bir putun ismi yahut kendisine tapınılan ve tanrıça kabul edilen bir kadının ismi olduğu da ifade edilmiştir.[4] Hz. İlyâs'ın, halkını tevhide davetine ilişkin Kur'ân'da detaylı bilgilere yer verilmemektedir. Bununla beraber tefsir ve tarih kitaplarında nakledilen haberlere göre Hezekiel Peygamber vefat edince, İsrâiloğulları arasında sorunlar baş göstermiş ve Allah'a verdikleri sözü unutup putlara tapmaya başlamışlardır.[5] Kral Ahâb (Ahav) döneminde İsrâilliler Kenânîlerin putu Ba'l'e tapınca, Yüce Allah, Hz. İlyâs'ı peygamber olarak göndermiştir.[6] O da halkını Ba'l putuna tapmaktan vazgeçmeye, kendilerinin ve atalarının Yaratıcısı ve Rabbi olan Allah'a kulluğa davet etmiştir.

Hz. İlyâs'ın tarihî şahsiyeti ve kimliği konusunda kaynaklarda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Meselâ Taberî (ö. 310/923), Hz. İlyâs'ı, İdrîs'in oğlu Hz. Nûh'a dayandıran görüşün daha doğru olduğunu zikreder.[7] Yine onun gösterdiği mucizelerle ilgili çeşitli bilgiler verilir. Onun fizikî özellikleri, İsrâiloğullarının putperestliği ile mücadelesi, fakir dul kadının un ve yağını arttırması, bu kadının ölmüş oğlunu diriltmesi gibi mucizeleri, tefsirlerde onun hakkında yer verilen haberler arasındadır.[8] Benzer şekilde Hz. İlyâs, darlık ve sıkıntı anlarında insanların yardımına koştuğuna inanılan Hızır ile ilişkilendirilmiştir.[9]

---

2 Sâffât 37/129-130.

3 Halîl b. Ahmed, I, 151; Sâffât 37/125-126: Taberî, XIX, 614; Mâtürîdî, XII, 181-182.

4 Sâffât 37/125-126: Taberî, XIX, 612-614; Zemahşerî, V, 228-229; A. J. Wensinck, "İlyâs", *İA*, V/II, 976.

5 Sâffât 37/129-130: Taberî, XIX, 614-617; Taberî, *Târîḫ*, I, 461-463.

6 En'âm 6/85: İbn Âşûr, VII, 342.

7 En'âm 6/85: Taberî, IX, 383.

8 Sâffât 37/129-130: Taberî, XIX, 614-617; Taberî, *Târîḫ*, I, 461-463; En'âm 6/85: İbn Âşûr, VII, 342; En'âm 6/85: Ebû Hayyân, IV, 177; Abdullah Aydemir, "İlyas (a.s) Hakkında Bir Araştırma", s. 35-37; ayrıca bk. Eski Ahid, I. Krallar: 17/1-24; 18/1-49; 19/1-18; II. Krallar: 2/1-18.

9 En'âm 6/85: Ebû Hayyân, IV, 177; Aydemir, "İlyas (a.s) Hakkında Bir Araştırma", s. 34-35.

Yine tefsirlerimiz Hz. İlyâs'ın şu duasına da yer vermişlerdir: "Maşaallah, maşaallah hayrı Allah'tan başka kimse getirmez. Maşaallah, maşaallah, Allah'tan başka kimse kötülüğü bertaraf edemez. Maşaallah, maşaallah, her ne nimet varsa, Allah'tandır. Maşaallah, maşaallah Allah'a tevekkül ettim, Allah bana yeter, O ne güzel vekildir." (*tevekkeltü alallah hasbiyallahu ve ni'me'l-vekil*).[10]

Sonuç olarak Yüce Allah, Hz. İlyâs'tan İsrâiloğulları arasında Allah'ın birliğine inanan, mümin bir kul, güzel işler yapan hayırlı bir insan, halkını Ba'l putuna tapmaktan vazgeçirmeye çalışan bir peygamber olarak söz etmiştir. Bu özellikleriyle sonraki nesillerin hâfızalarında hayırla, güzellikle, övgüyle hatırlanmıştır. Kur'ân'da da mücadelesiyle Sevgili Peygamberimize ve ona inananlara örnek ve destek olması için anlatılmaktadır.

10 Sâffât 37/23: Kurtubî, XVIII, 85.

ZULKIFL (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَاذْكُرْ اِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِۜ وَكُلٌّ مِنَ الْاَخْيَارِۜ ﴿٤٨﴾

"İsmâil'i, Elyesa'ı ve Zülkifl'i de an. Hepsi de iyi ve hayırlı kimselerdir."

(Sâd 38/48)

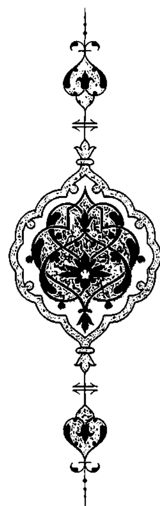
وَاِسْمٰعِيلَ وَاِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِۜ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَۚ ﴿٨٥﴾

وَاَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَاۜ اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾

"İsmâil'i, İdrîs'i ve Zülkifl'i de hatırla. Hepsi de sabreden kimselerdendi. Onları rahmetimizle kuşattık. Onlar hakikaten iyi ve hayırlı kimselerdi."

(Enbiyâ 21/85-86)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Zülkifl ismi, Kur'ân'da doğrudan iki defa geçer. Bir âyette de Zülkifl'e sadece atıf vardır. Enbiyâ sûresinde İsmâil (as) ve İdris (as) ile Sâd sûresinde ise İsmâil (as) ve Elyesa' (as) ile birlikte zikredilmiştir. Her iki sûre de Mekke'de inmiştir.[1] Bu iki sûrede, aralarında Hz. Zülkifl'in de bulunduğu tüm peygamberlerin Yüce Allah'ın birliğini, eşsiz ve ortaksız olduğunu tebliğ ettikleri bildirilmiştir. Onlar, hayırlı işler yapan, ilâhî rahmete erişen, güçlüklere karşı sabırlı, sâlih ve ihlâslı kullar olarak anlatılmıştır. Böylelikle Müşriklerin, Hz. Peygamber'in Mekke'de tebliğ ettiği tevhid dinine kulak vermeleri ve inkâr eden geçmiş toplulukların başlarına gelenlerden ibret almaları istenmiştir. Diğer yandan bu peygamberlerin Allah'a boyun eğme ve risâleti tebliğ etme uğrunda çektikleri sıkıntılar ve bu sıkıntılara karşı gösterdikleri sabır hatırlatılmıştır. Bu vesileyle Hz. Peygamber'in sabırlı olması,[2] onların Rablerine ve insanlara karşı sergiledikleri güzel davranışlarını örnek alması ve onları hayırla yâd etmesi emredilmiştir.[3] Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için çok güzel bir sonuç ve varış yeri bulunduğu[4] belirtilerek aynı zamanda Hz. Peygamber teselli edilmiştir.

Sözlükte "sahip, mâlik" anlamındaki *zû* ile "nasip, kısmet; eş, benzer; kefâlet" gibi anlamlara gelen *kifl* kelimesinden oluşan Zülkifl "nasipli ve kısmetli" veya "kefâlet sahibi" anlamına gelmektedir.[5] Müfessirler, Zülkifl isminin, onun isimlerinden biri olabileceği gibi ona verilmiş bir sıfat veya lakap olabileceğini de ifade etmişlerdir.[6] Rivayetlerde onun peygamber veya sâlih bir kul, bir kral olduğu insanların davalarına baktığı ve onların hâlleriyle ilgilendiği anlatılır. Ayrıca çok sabırlı olduğu, peygamberlik, ibadet ve Yüce Allah'ın buyruklarına uyma gibi üstün özelliklerle donatıldığı belirtilir. Bu özelliklerinden ötürü böyle nitelendiği ifade edilmiştir. Bu nedenle birisi lakap ve sıfat, diğeri isim olan çift

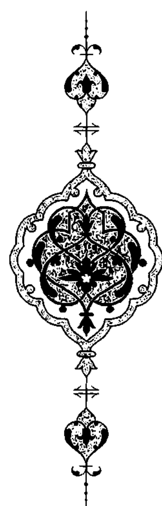
1 Enbiyâ 21/85-86; Sâd 38/48.
2 Sâd 38/48-49: Mukātil b. Süleyman, III, 649-650; Taberî, XX, 120; Mâtürîdî, XII, 266.
3 Sâd 38/48: Mâtürîdî, XII, 266.
4 Sâd 38/49.
5 Halîl b. Ahmed, IV, 40; İbn Fâris, V, 187-188; Cevherî, IV, 1810-1811.
6 Enbiyâ 21/85: Mâtürîdî, IX, 313.

isimli peygamberler arasında yer aldığı ileri sürülmüştür. Dâvûd'a *Zü'l-Eyd,*[7] büyük bir kral veya peygambere *Zü'l-Karneyn,*[8] Yûnus'a *Zû'n-Nûn,* Ya'kūb'a *İsrâîl,* Îsâ'ya *Mesîh* ve Hz. Muhammed'e *Ahmed* denildiği gibi ona da *Zülkifl* denilmiştir.[9]

Zülkifl ismi, dar çerçevede sabırlı (*sâbir*), erdemli (*sâlih*) ve seçilmiş hayırlı insan (*ahyâr*), rahmet, hatırlatma ve öğüt (*zikr*) kavram grubu içerisinde yer alır. Daha geniş yelpazede ise yukarıda isimleri zikredilen peygamberler arasında geçer. Bu peygamberler, kendilerine nübüvvet, hikmet ve ilim verilen kimselerdir. Onlar hayra koşan, ümit ve korku içinde Yüce Allah'a yalvaran, ihlâs ve huşû içerisinde vazifelerini yerine getirenlerdir. Bu sebeple Allah onların dualarına icabet edip sıkıntılarını gidermiştir.

7 Sâd 38/17.
8 Kehf 18/83-98.
9 Enbiyâ 21/85: Taberî, XVI, 368; Sâd 38/48: Mâtürîdî, XII, 267; Enbiyâ 21/85: Râzî, XXII, 211.

ZÜLKİFL (as), SABIRLI ve SÂLİH BİR KULDU

وَاِسْمٰعِيلَ وَاِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِۜ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَۚ ﴿٨٥﴾
وَاَدْخَلْنَاهُمْ فٖي رَحْمَتِنَاۜ اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿٨٦﴾

"İsmâil'i, İdrîs'i ve Zülkifl'i de hatırla.
Hepsi de sabreden kimselerdendi. Onları rahmetimizle kuşattık.
Onlar hakikaten iyi ve hayırlı kimselerdi."
(Enbiyâ 21/85-86)

Zülkifl, Kur'ân'da kendisinden övgüyle bahsedilen seçkin bir kimsedir. Kaynaklarda onun ismi gibi tarihî şahsiyeti konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu bilgilerden hareketle onun tarihî ve dinî kimliği hakkında kesin bir şey söylemek oldukça zordur. Tefsirlerden, Yahudilerin Zülkifl'i Hezekiel'le özdeşleştirdiklerini öğreniyoruz.[1] İlk müfessirlerden Mukātil b. Süleymân (ö. 150/767) da İsrâiloğulları peygamberlerinden Hezekiel'in Zülkifl olduğunu ifade eder.[2]

Zülkifl'in bir peygamber mi, yoksa sadece sâlih bir insan mı olduğu konusunda da farklı görüşler vardır.[3] Mücâhid (ö. 103/701), Muhammed b. Kays ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (ö. 42/662-63) gelen rivayetlerde onun peygamber değil, bir

---

1 Enbiyâ 21/85: Âlûsî, XVII, 82.
2 Bakara 2/243: Mukātil b. Süleyman, I, 202.
3 Enbiyâ 21/85: Mâtürîdî, IX, 313.

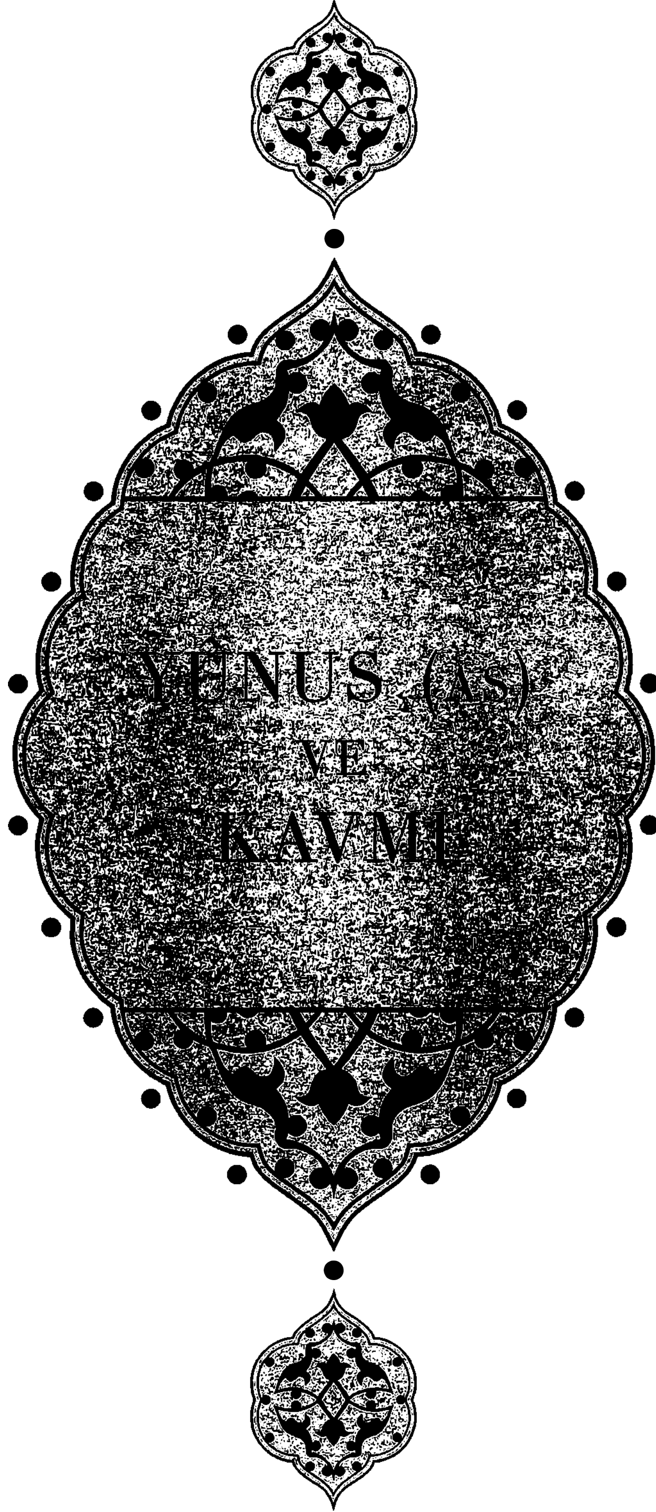
peygamberin halka yönelik işlerini yürütmeyi üstlenen, onlar arasında adaletle karar veren sâlih bir insan veya sâlih bir kral ve kul olduğu ifade edilmiştir.[4] Kurtubî (ö. 671/1273), cumhurun onun peygamber olmadığı görüşünde birleştiğini belirtir. Buna karşılık Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Râzî (ö. 606/1210) ve âlimlerin önemli bir kısmı, onun peygamber olduğu kanaatini ileri sürmüşlerdir.[5]

Yüce Allah, Kur'ân'da Hz. Zülkifl'i belâ ve imtihanlara, emredildiği şeyleri yerine getirmeye ve hayırları yapmaya karşı sabırlı olan kulları (*sâbirîn*) arasında zikretmiştir.[6] Onun sabrı, takvası ve ahlâkıyla ilgili tefsirlerde yer alan haberlerin özü şöyledir: O gündüz oruç tutan, geceyi ibadetle geçiren ve insanlara öfkelenmeyen bir gençtir. İsrâiloğullarından bir peygamber kral olan Elyesa', risâlet ve krallık işlerinde kendisine bir vekil tayin etmek ister. Elyesa' Allah'tan ülkesini gece sabaha kadar ibadet eden, gündüz oruç tutan ve öfkeye kapılmayan birine bırakması için emir almıştır. Bunun üzerine Zülkifl, ısrarla bu işi kendisinin yapabileceğini ifade ederek, vefatının ardından onun yerine geçer. İsrâiloğulları arasında Allah Teâlâ'nın indirdiği buyrukları uygular. O, insanların ihtiyacını giderirken ve işlerini yürütürken öfkesine kapılmaz, sabrından asla taviz vermez. Üstlendiği krallık işini hakkıyla yerine getirir. İşte bundan ötürü ona Zülkifl ismi verilmiştir.[7] Hz. Zülkifl'in, Kur'ân'da belirtilen özelliklerinden bir diğeri de tüm iyi ve güzel işleri yapan sâlihlerden (*sâlihîn*)[8] olmasıdır. O, izlenmesi ve insanlara Allah'ın emirlerini aktarması için seçilmiş ve hayırlı (*ahyâr*) insanlardandır. Yüce Allah onu, kendisine boyun eğen, emrettiklerini yapan, rahmetine yani cennetine ve risâletine mazhar olmuş iyi insanlar arasında anmıştır.

Sonuç olarak Allah Teâlâ, Hz. Zülkifl'den insanlara iyi davranan, hayırlı ve sâlih bir kul olarak bahsetmiştir. Hz. Zülkifl, insanların eziyetlerine karşı sabırlı olmasını bilen seçkin bir peygamberdir. Bu itibarla Kur'ân'da kendisinden övgüyle bahsedilmiştir. O, güzel bir son ile müjdelenen, kendisinden sonra gelenlere ibret ve öğüt timsali olan peygamberler arasında yerini almıştır. Böylece o, güzel ahlâkından ve sâlih amelinden dolayı kıyamete kadar insanların dilinde hayırla yâd edilecektir.

4 Enbiyâ 21/85: Taberî, XVI, 371.
5 Enbiyâ 21/85: Kurtubî, XIV, 266; Râzî, XXII, 211.
6 Enbiyâ 21/85: Mâtürîdî, IX, 313.
7 Enbiyâ 21/85: Taberî, XVI, 368-373.
8 Enbiyâ 21/86: Mâtürîdî, IX, 313.

YÛNUS (AS)
VE
KAVMİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَۜ ﴿١٣٩﴾

"Kuşkusuz Yûnus gönderilen peygamberlerdendi."

(Sâffât 37/139)

فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٥٠﴾

"Rabbi onu (Yûnus'u) seçip hayırlı kullarından eyledi."

(Kalem 68/50)

اِنَّٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ كَمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّٖنَ مِنْ بَعْدِهٖۚ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَعٖيسٰى وَاَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهٰرُونَ وَسُلَيْمٰنَۚ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُوراًۚ ﴿١٦٣﴾

"Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kūb'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."

(Nisâ 4/163)

وَاِسْمٰعٖيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطاًۜ وَكُلاًّ فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمٖينَۙ ﴿٨٦﴾

"İsmâil, Elyesa', Yûnus ve Lût'u da (hidayete erdirdik). Hepsini âlemlere üstün kıldık."

(En'âm 6/86)

وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِي الظُّلُمَاتِ
اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنّ۪ي كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ
وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٨﴾

"Zünnûn'u da (Yûnus) an! Hani öfkeli bir hâlde geçip gitmiş, bizim kendisini sıkıştırmayacağımızı ve cezalandırmayacağımızı zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Sana hiçbir eksikliği yakıştıramam... Gerçekten ben kötü işler yapmışım!' diyerek yalvarıp yakardı. Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz Müminleri böyle kurtarırız."

(Enbiyâ 21/87-88)

اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١٤٠﴾ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَض۪ينَ ﴿١٤١﴾
فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُل۪يمٌ ﴿١٤٢﴾ فَلَوْلَٓا اَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّح۪ينَ ﴿١٤٣﴾
لَلَبِثَ ف۪ي بَطْنِه۪ٓ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ سَق۪يمٌ ﴿١٤٥﴾

"Vaktiyle Yûnus, yüklü bir gemiyle ülkesinden kaçmıştı. Kura çekildi ve kaybedenlerden oldu. Kendisini balık ağzına aldı. Doğrusu o (bundan önce) kınanacak bir iş yapmıştı. Eğer o, Allah'ı tesbih edip O'nu yüceltenlerden olmasaydı insanların diriltileceği kıyamet gününe kadar balığın karnında kalacaktı. Derken sağlığı bozulmuş olarak onun ıssız bir kıyıya bırakılmasını sağladık."

(Sâffât 37/140-145)

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِۘ اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌۜ ﴿٤٨﴾

"(Ey Peygamber!) Sen Rabbinin hükmüne sabret; şu balığın yoldaşı (Yûnus Peygamber) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir şekilde (Rabbine) yalvarıp yakarmıştı."

(Kalem 68/48)

وَاَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَزٖيدُونَۚ ﴿١٤٧﴾
فَاٰمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حٖينٍۜ ﴿١٤٨﴾

"Bir defa daha onu yüz bin ya da daha fazla kişiye elçi olarak gönderdik. Bu defa onlar (Hz. Yûnus'un kavmi) iman ettiler, biz de kendilerini belirli bir vakte kadar nimetlerimizle yaşattık."

(Sâffât 37/147-148)

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا اٖيمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَۜ لَمَّٓا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حٖينٍ ﴿٩٨﴾

"Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman etseydi de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkân vermiştik."

(Yûnus 10/98)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hz. Yûnus, Kur'ân'da toplam altı farklı sûrede zikredilir. Kur'ân'ın onuncu sûresine onun ismi verilmiştir, ancak Hz. Yûnus ve kıssasına bu sûrede sadece bir âyette yer verilir. Ayrıca Nisâ, En'âm, Sâffât sûrelerinde Hz. Yûnus'tan bahsedilir. Enbiyâ sûresinde balık sahibi, balıklı (*Zünnûn*), Kalem sûresinde ise balığın arkadaşı, yoldaşı (*Sâhibü'l-hût*) lakaplarıyla anılır. Kıssa daha detaylı bir şekilde Sâffât sûresinde geçer. Nisâ sûresi dışındaki âyetler Mekke döneminde inmiştir.

Hz. Yûnus'un, MÖ VIII. asırlarda yaşadığı tahmin edilmektedir. O, İsrâiloğulları peygamberlerinden biridir.[1] Irak bölgesinde dönemin merkezî yerlerinden biri olan Ninova şehrindendir. Hz. Yûnus, peygamberlik görevini büyük ölçüde Ninova ve çevresinde yapmıştır.[2] Bir rivayete göre otuz yaşında iken vahiy alan Hz. Yûnus, kavmini otuz üç yıl Allah'ın gönderdiği dine davet etmiştir.[3] Hz. Yûnus, uzun yıllar boyunca halkını uyarmış ancak, insanlar kendisine inanmamıştır. Bunun üzerine Hz. Yûnus, öfkeye kapılmış ve halkını terk etmiştir.[4] Tövbesinin kabul edilmesinden sonra Hz. Yûnus, tekrar toplumuna peygamber olarak gönderilmiştir.[5] Bu defa halkı ona iman etmiş ve azaptan kurtulmuştur.[6] Bu yönüyle Hz. Yûnus'un toplumu, diğer toplumlardan ayrılır. Çünkü onlardan farklı olarak bu kavim, çok geç olmadan iman etme erdemini göstermiş ve helâk olmaktan kurtulmuştur. Kur'ân bu kıssayla, Mekke'de Peygamberimizin muhatabı olan Müşriklere, başlarına azap gelmeden, Hz. Peygamber (sas) karşısında mağlup olup bozguna uğramadan İslâm'a gelmeleri çağrısını yapmıştır.

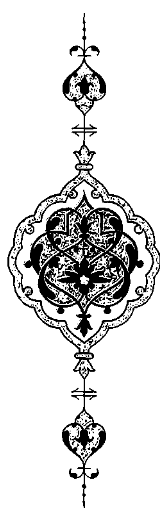
Yûnus kelimesinin Arapça asıllı olmadığı ve bu dile İbrânîceden girdiği belirtilir.[7] Kur'ân'da Hz. Yûnus'u işaret eden "balık sahibi, balıklı" (*Zünnûn*)

1 Nisâ 4/163: İbn Âşûr, VI, 34.
2 Sâffât 37/98: Mukātil b. Süleyman, II, 250; İbn Esîr, *el-Kâmil*, I, 278.
3 İbn Esîr, *el-Kâmil*, I, 278.
4 Enbiyâ 21/87.
5 Sâffât 37/147.
6 Yûnus 10/98; Sâffât 37/148.
7 Sâffât 37/139-144: Kurtubî, XVIII, 94.

ve "balığın arkadaşı" (*Sâhibu'l-hût*) şeklinde tabirler vardır.[8] Bu ifadeler balık, büyük balık mânasına gelen *nûn* ve *hût* kelimelerinden oluşmuştur.[9] Hz. Yûnus, büyük bir balık tarafından yutulduğu ve mûcizevî şekilde bir süre onun karnında kaldığı için bu lakaplarla anılmıştır.[10] Onun balığın karnından kurtuluş sebebi, Allah'ın şanını yüceltip O'nu tesbih etmesidir (*tesbîh*).[11]

8 Enbiyâ 21/87; Kalem 68/48.
9 Enbiyâ 21/87: Nesefî, II, 417; İbn Düreyd, s. 387; Râgıb el-İsfahânî, s. 134, 510.
10 Enbiyâ 21/87: Nesefî, II, 417; Râgıb el-İsfahânî, s. 510.
11 Sâffât 37/143.

İSLÂM'I TEBLİĞ, SABIR ve KARARLILIK İSTER

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِۘ اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌۜ ﴿٤٨﴾

"(Ey Peygamber!) Sen Rabbinin hükmüne sabret; şu balığın yoldaşı (Yûnus Peygamber) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir şekilde (Rabbine) yalvarıp yakarmıştı."

(Kalem 68/48)

Hz. Yûnus, tevhid inancını ve ilâhî buyrukları insanlara anlatmak için gönderilen peygamberlerden biridir. Nitekim şu âyette Hz. Yûnus'un peygamberler zincirindeki yerine işaret edilmektedir:[1] *"Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi (Ey Muhammed) sana da vahyettik. Ve İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kūb'a, torunlarına, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."*[2] Yûnus Peygamber, Yüce Allah'ın seçkin ve sâlih kullarından biriydi. Hayırlı bir insan olmanın bütün özelliklerini üzerinde taşırdı.[3] Diğer peygamberler gibi o da yaşadığı asrın insanlarına üstün kılınmıştı.[4] Nitekim Allah Resûlü (sas) onu şu takdir ifadesiyle anmıştır: *"Allah'ın hiçbir kulu şöyle dememeli: 'Ben Yûnus b. Mettâ'dan daha hayırlıyım.'"*[5]

---

1 En'âm 6/86; Nisâ 4/163.

2 Nisâ 4/163.

3 Kalem 68/50: Nesefî, III, 526.

4 En'âm 6/86.

5 Buhârî, "Kitâbü'l-Enbiyâ"', 36; Sâffât 37/139: İbn Kesîr, XII, 56.

Kaynaklarda belirtildiğine göre, Hz. Yûnus'un halkı İsrâiloğullarından bir topluluktu.[6] Yüce Allah dininden ayrılmış bu topluma Hz. Yûnus'u peygamber olarak göndermişti. O da onlara şirkten sakınmaları uyarısını yaptı. Uzun yıllar onları imana ve sadece Allah'a kul olmaya çağırdı. Ancak halkı bu uyarıları dikkate almadı. Halkının bu tutumuna kızan Hz. Yûnus da onları terk edip şehirden uzaklaştı.[7] Hâlbuki Hz. Yûnus, bunu yapmak için Allah Teâlâ'dan ne bir emir ne de bir izin almıştı.[8] Dolayısıyla o, öfkesine yenilmiş ve yerine getirmesi gereken peygamberlik görevini tam olarak yapmamıştı.[9] Konu âyette şu şekilde dile getirilir: *"Hani öfkeli bir hâlde geçip gitmiş, bizim kendisini sıkıştırmayacağımızı ve cezalandırmayacağımızı zannetmişti."*[10] *"O yüklü bir gemiyle ülkesinden kaçmıştı."*,[11] ama bu yaptığının elbette bir sonucu olacaktı. Rivayete göre, Filistin bölgesinde yer alan Yafa limanına vardı. Oradan Kuzey Afrika'da bulunan Tarşiş'e gitmek üzere gemiye bindi.[12] Ancak deniz oldukça dalgalıydı. Yüklü gemi her taraftan kocaman dalgalarla dövülmeye başlamıştı. Gemi batma tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Bütün yolcular korku ve panik içindeydi. Gemiyi kurtarmak için yükün hafifletilmesi gerekiyordu. Hatta gerekirse yolculardan da vazgeçilebilirdi. Böyle durumlarda kura çekilir ve kime çıkarsa o denize bırakılırdı. Kura, yolculardan biri olan Hz. Yûnus'a çıktı.[13] Sonra dalgalar arasından büyük bir balık onu yuttu.[14] Bu sırada o tam bir pişmanlık içindeydi; kendisini ayıplıyor ve kınıyordu. Bu duygular içerisinde kıvrandı; yaptığı yanlışı derinden hissetti. Yapılacak tek şey Allah'a dönmek ve O'na sığınmaktı. İçten ve samimi bir tövbe ile Yüce Allah'a yalvarmaya başladı. Sonuçta o, bu zor durumdan şu dua ile mûcizevî bir şekilde kurtuldu: *"(Ya Rabbi) senden başka hiçbir ilâh yoktur. Sana hiçbir eksikliği yakıştıramam. Gerçekten ben haksızlık etmişim!"* (*Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü minezzâlimîn*).[15] Bu yakarışı o kadar içten ve samimi idi ki, sözleri arşa ulaşmış ve melekler tarafından duyulmuştu.[16] Ama *"Eğer o, tesbih edip Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı, insanların diriltileceği kıyamet gününe kadar balığın karnında kalacaktı."*[17] Allah Resûlü (sas), ashâbına da öğrettiği bu güzel dua hakkında şöyle

6 Sâffât 37/139: İbn Âşûr, XXIII, 172.
7 Enbiyâ 21/87.
8 Sâffât 37/140: Kurtubî, XVIII, 94.
9 Enbiyâ 21/87-88: Râzî, XXII, 22, 213-214; Kurtubî, XIV, 266-267; Ebû Hayyân, VI, 311.
10 Enbiyâ 21/87.
11 Sâffât 37/139.
12 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II, 22.
13 Sâffât 37/139-144: İbn Âşûr, XXIII, 173.
14 Sâffât 37/141: İbn Âşûr, XXIII, 176.
15 Enbiyâ 21/87-88.
16 Enbiyâ 21/87-88: Taberî, XVI, 385; İbn Kesîr, IX, 436.
17 Enbiyâ 21/87-88; Sâffât 37/143-144.

buyurmuştur: *"Herhangi bir Müslüman, bir konuda Yûnus'un bu duasıyla Yüce Allah'a yalvarırsa, duası mutlaka kabul edilir."*[18]

Allah Teâlâ Hz. Yûnus'un bu içten yakarışlarına karşılık verdi; *"Bunun üzerine biz (Yûnus'un) duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık."*[19] buyurdu. Hz. Yûnus Rabbinin yardımı ile ıssız bir kıyıya ulaştı, ama sağlığı bozulmuştu.[20] O, yeni doğmuş bir bebek misali, oldukça yorgun ve bitkin bir durumdaydı.[21] Çünkü vücudu iyice hırpalanmış ve yıpranmıştı. Yüce Allah burada üstüne gölge yapması için kabak türünden bir bitki bitirdi.[22] Zamanla Hz. Yûnus eski hâline kavuştu ve tekrar toplumuna döndü.

Hz. Yûnus'un peygamberlik öyküsünün bu kısmı, öncelikle Peygamberimize önemli bir mesaj olmuştur. Bu âyetleri aldığı dönemde Allah Resûlü (sas), Mekke'de Müşriklerin şiddetli baskısı ile karşı karşıyadır. Kur'ân, ona Hz. Yûnus'un kıssası üzerinden birkaç kez hatırlatmada bulunmaktadır. Böylece Yüce Allah, Hz. Yûnus gibi peygamberlik görevini ihmal etmemesini ona öğütlemektedir. Bu uyarıların ilki muhtemelen risâletin daha erken bir döneminde gelmiştir ve Hz. Peygamber'e *"Sen Rabbinin hükmüne sabret, balığın yoldaşı (Yûnus peygamber) gibi olma!"*[23] denmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, Peygamberi'nden, Müşriklerden gördüğü eziyetlere göğüs gerip sabretmesini istemektedir. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın dinini insanlığa öğretme şerefine ermiştir. Dolayısıyla Allah'ın emirlerini yerine getirmesi ve bunları tebliğ etmekten geri durmaması gerekmektedir. Son Peygamber (sas), Müşriklerin Allah'ın vahyini yalanlamaları sebebiyle duyduğu acıya ve onların eziyetlerine sabretmelidir. Yûnus Peygamber'in yaptığı gibi tebliği bırakmamalıdır. Aksi takdirde onun gibi kınanacak bir hâle gelir. Hatta Yüce Allah, Yûnus Peygamber'i balığın karnına hapsettiği gibi kendisini de cezalandırabilir.[24] Dolayısıyla Hz. Yûnus'un zannettiği gibi kendisinin de cezalandırılmayacağı düşüncesine kapılmamalıdır.[25]

18 Enbiyâ 21/87-88: İbn Kesîr, IX, 438; Tirmizî, "Daʿavât", 81.
19 Enbiyâ 21/88.
20 Sâffât 37/145.
21 Sâffât 37/142: Kurtubî, XVIII, 101.
22 Sâffât 37/146.
23 Kalem 68/48: Mukātil b. Süleyman, IV, 412; Taberî, XXIII, 199-200; İbn Kesîr, XIV, 101; Râzî, XXX, 98-99.
24 Sâffât 37/142-143.
25 Enbiyâ 21/87-88.

İNSANLARIN DOĞRUYU GÖRMESİNDEN ÜMİT KESİLMEMELİDİR

وَاَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَزٖيدُونَۚ ﴿١٤٧﴾ فَاٰمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حٖينٍۜ ﴿١٤٨﴾

"Bir defa daha onu yüz bin ya da daha fazla kişiye elçi olarak gönderdik. Bu defa onlar (Hz. Yûnus'un kavmi) iman ettiler, biz de kendilerini belirli bir vakte kadar nimetlerimizle yaşattık."

(Sâffât 37/147-148)

Tövbesi kabul edilen ve balığın karnından kurtulan Hz. Yûnus, nüfusu yüz bin dolayında olan halkına yeniden gönderildi. Peygamber gönderilen birçok halk gibi bunlar ilâhî çağrıya daha önce kulak vermemişlerdi.[26] Rivayetlere göre, aslında bu inkârları sebebiyle cezayı çoktan hak etmişlerdi. Bunun da farkında idiler. Çünkü peygamberlerinin kendilerini terk etmesini buna bir işaret olarak algıladılar. Sonunda Allah'a içtenlikle dönmeye karar verdiler. Kur'ân onların bu durumunu şöyle anlatır: *"Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik."*[27] Hz. Yûnus onlara yeniden geldiğinde peygamberliğini kabul ettiler. *"Bir defa daha onu yüz bin ya da daha fazla kişiye elçi olarak gönderdik. Bu defa onlar iman ettiler, biz de kendilerini belirli bir vakte kadar nimetlerimizle yaşattık."*[28] Yaptıklarından tövbe ettiler ve azaptan kurtulmak için Allah Teâlâ'ya duada bulundular. Yüce Allah da iman ve tövbelerini kabul buyurdu ve onları cezalandırmadı.[29] Bu durum, iman etmedikleri için cezalandırılan toplumlardan farklı idi. Çünkü inkârda inat eden her toplum, sonunda kaçınılmaz olarak helâk edilmiştir. Azap ile yüz yüze geldiklerinde, o toplumların son anda yaptıkları tövbe de kabul edilmemiştir. Meselâ Hz. Yûnus'un kavminin azaptan kurtulmasından bahseden âyetlerden hemen önce Firavun'un karşılaştığı son anlatılır. İnkâr eden Firavun'un son anda

26 Sâffât 37/148.
27 Yûnus 10/98.
28 Sâffât 37/147-148.
29 Yûnus 10/98: Taberî, XII, 291; Râzî, XVII, 172; Kurtubî, XI, 55; İbn Kesîr, VII, 403.

imana gelmesi onu boğulmaktan kurtarmamıştır.[30] İşte Hz. Yûnus'un halkı bunlar arasında bir istisna olmuştur.

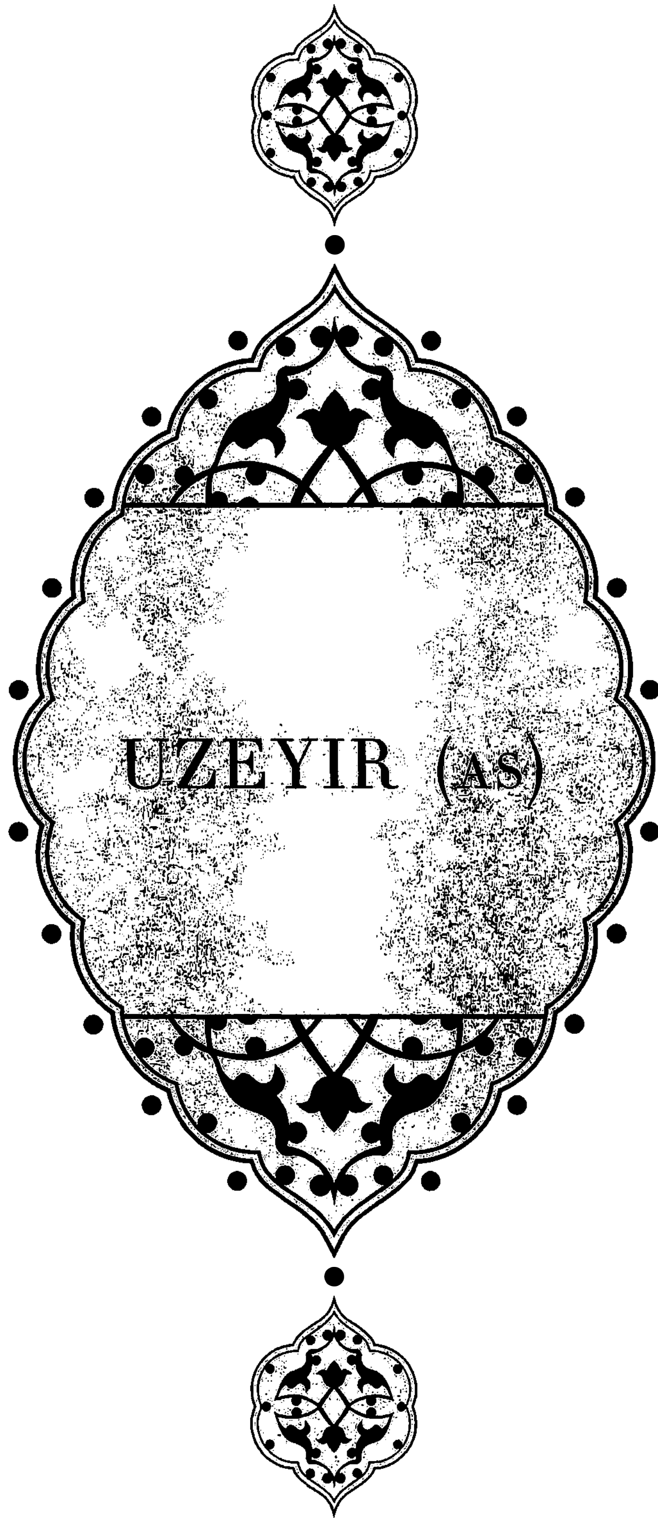
Hz. Yûnus'un kıssasının bu kısmı Mekkeli Müşriklere bir çağrıda bulunmuştur. Onlar da Hz. Yûnus'un halkı gibi çok geç olmadan tövbe edip Yüce Allah'a dönebilirlerdi, hâlâ vakit vardı. Bunu yaptıklarında Firavun gibi helâk olmak yerine Hz. Yûnus'un halkı gibi azaptan ve yok edilmekten kurtulabilirlerdi.

Hz. Yûnus bir peygamber olarak gönderildiği toplumun inatçı inkârına kızdı ve onları terk etti. Oysa bir peygamberin bu durum karşısında sabırla görevini sürdürmesi gerekiyordu. Tabii o, bu yaptığından ötürü Allah tarafından cezalandırıldı; derin bir pişmanlıkla tevbe etti ve affedildi. Onun bu kıssası, Peygamberimiz için ibret yüklü bir örnek olmuştu. Resûlullah (sas), yılmadan, Müşriklerin bütün baskılarına direnerek Allah'ın dinini anlattı ve İslâm daveti zafere erişti. Böylece o, kararlılığıyla da kendisinden sonra gelenlere örnek oldu. İslâm davetçileri Allah yolunda sabırlı ve azimli olmanın gerekliliğini de ondan öğrendiler. Sonuçta birçok musibetleri ve engelleri aştılar. Çünkü Cenâb-ı Hak öyle vaat etmektedir: *"Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz."*[31]

30 Yûnus 10/90-92.

31 Mü'min 40/51.

UZEYIR (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ
بِاَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾

"Yahudiler, 'Üzeyir Allah'ın oğludur.' dediler, Hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur.' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!"

(Tevbe 9/30)

اِتَّخَذُٓوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَۚ وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُٓوا اِلٰهاً وَاحِداًۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾

"Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler. Oysa tek bir Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır."

(Tevbe 9/31)

اَوْ كَالَّذ۪ي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَاۚ قَالَ اَنّٰى يُحْي۪ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَاۚ فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُۜ قَالَ كَمْ لَبِثْتَۜ قَالَ لَبِثْتُ يَوْماً اَوْ بَعْضَ يَوْمٍۜ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْۚ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْماًۜ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۙ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٥٩﴾

"Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, 'Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?' demesi üzerine Allah onu yüz yıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. 'Ne kadar kaldın?' diye sordu. 'Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım.' dedi. Allah 'Hayır, yüz yıl kaldın. Anlamak için yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak, -seni insanlara bir işaret kılmamız için- ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz.' buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, 'Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kâdirdir.' dedi."

(Bakara 2/259)

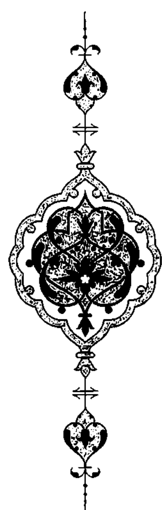
Konunun Kavramsal Bağlamı

Üzeyir (as) Kur'ân-ı Kerîm'de ismen Tevbe sûresi 30. âyette sadece bir defa zikredilmektedir. Bakara sûresi 259. âyette de isim verilmeksizin bahsedilen kişinin Üzeyir (as) olduğu nakledilmiştir. Kur'ân'da onun kimliğine ve peygamber olup olmadığına dair bir açıklama bulunmaz. Adının geçtiği âyette de Yahudilerce Hz. Üzeyir'in "Allah'ın oğlu" olarak nitelendirilmesine şiddetle karşı çıkılmaktadır. Bu nitelemeyi yapanlara beddua ve lânet edilmektedir. Bir sonraki âyette ise yalnız Allah'a kulluk etmeleri emredilmiş olmasına karşın, Ehl-i kitap'ın Yüce Allah'tan başkalarını rab edinmeleri kınanmaktadır.

Kaynakların çoğunluğuna göre "Üzeyir" kelimesi Arapça kökenli değildir. Buna karşılık Azer veya Azrâil gibi İbrânîce asıllı olup zaman içinde Arapçalaşmıştır.[1] Hz. Üzeyir'in söz konusu edildiği âyetin konusu tevhid inancının çiğnenmesidir. Önce, Üzeyir'in Yüce Allah'ın oğlu olduğunu iddia eden Yahudiler, sonra da Meryem oğlu Îsâ'nın Allah Teâlâ'nın oğlu olduğunu söyleyen Hıristiyanlar benzer sözleri söylemişlerdir. Bu sözler açıkça Allah'ın tek ve biricik olmasına gölge düşüren şirk sözleridir. Ehl-i kitap, sadece Yüce Allah'a kulluk etme yerine hahamlarını ve rahiplerini rab kabul etme yanlışlığına düşmüştür.

1 İbn Düreyd, s. 705; Cevherî, II, 744; Zemahşerî, III, 33.

YAHUDİLER, "ÜZEYİR ALLAH'IN OĞLUDUR." DEDİLER

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌۨ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْۚ يُضَاهِؤُ۫نَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُۜ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُۘ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾

"Yahudiler, 'Üzeyir Allah'ın oğludur.' dediler, Hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur.' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!"

(Tevbe 9/30)

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'a has özelliklerden herhangi birinin, O'nun dışında başka bir varlığa lâyık görülmesini kesinlikle şirk olarak tanımlar. Peygamberler, tarih boyunca tevhid inancını yerleştirmeye çalışıp şirkle mücadele etmişlerdir. Aynı şekilde Kur'ân, Yahudilerin Hz. Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğu şeklindeki asılsız söylemlerini vurgulu bir ifade ile reddeder. Kaynaklar, Yahudiler arasından, "Üzeyir, Allah'ın oğludur" diyenlerin kimliği hakkında bize bazı bilgiler vermektedir. Kimi rivayetlere göre Medine'de Finhas adlı bir Yahudi bu sözü söylemiştir. Bu kişi aynı zamanda "Allah fakirdir, biz ise zenginiz." diyerek Kur'ân'ın bir başka ağır eleştirisiyle karşılaşmış olan Yahudi'dir.[1] Başka bir rivayete göre ise bu söz, Medineli üç,

1 Âl-i İmrân 3/181: Taberî, VI, 278; XI, 408-409; İbn Ebî Hâtim, III, 829; İbn Kesîr, III, 282-283.

dört veya beş kişilik bir grup Yahudi tarafından söylenmiştir. Bunlar Resûlullah'a (sas) gelerek, ona karşı olduklarını şöyle ifade etmişlerdir: "Bizim kıblemizi terk ettin. Üzeyir Allah'ın oğludur da demiyorsun. Böyle iken sana nasıl uyalım." Bunun üzerine, Hz. Üzeyir'den söz eden âyet inmiştir.[2] Âyetin inmesine neden olan bu rivayetlerden anlıyoruz ki, en azından Hicaz'daki Yahudilerin bir kısmı, Üzeyir'e atfettikleri değeri bu şekilde ifade etmişlerdir. Kur'ân da söz konusu Yahudileri kastederek, onlara ağır bir eleştiri getirmiştir.[3]

Hz. Üzeyir'in Yahudiler arasındaki değeri neydi ve neden Yahudiler, onu şirke varan bir konuma oturtuyorlardı. Tefsirlerdeki rivayetler bize bunun nedeni hakkında bazı önemli ipuçları vermektedir. Rivayete göre, Yahudiler, ellerindeki Tevrat'a göre hayat sürmekteydiler. Zamanla Yahudiler, Tevrat'ı yitirdiler ve doğru olmayan işler yapmaya başladılar. Ahit Sandığı da (*Tabut*) onların elindeydi. Cenâb-ı Hak onların Tevrat'ı yitirdiğini ve kendi arzularına göre işler yaptıklarını görünce Ahit Sandığı'nı ellerinden aldı. Tevrat'ı onlara unutturdu. Onlara bir de hastalık verdi. Bu olanlardan sonra, kendi âlimlerinden biri olan Üzeyir (as), Allah Teâlâ'ya dua etti ve Allah'tan unuttukları Tevrat'ın geri verilmesini istedi. Üzeyir (as) dua edip namaz kılıyordu. Yine böyle bir esnada unutulan Tevrat'ı Yüce Allah ona tekrar hatırlattı. Üzeyir bunu halka bildirdi ve kitabı insanlara öğretmeye başladı. Kaybolan Ahit Sandığı tekrar onlara verildi. Yahudi bilginleri Hz. Üzeyir'in öğrettikleri ile sandıktaki Tevrat'ı karşılaştırdıklarında ikisinin arasında fark olmadığını gördüler. Sonunda bu olanları, "Üzeyir Allah'ın oğlu olduğu için Tevrat ona yeniden verildi" diye açıkladılar.[4]

Kaynaklarımızda bulunan benzer bir rivayet, Hz. Üzeyir'in Benî İsrâil arasındaki konumu hakkında olduğu kadar, İsrâiloğullarının ve Tevrat'ın tarihi hakkında başka bilgiler de verir. Bu uzun rivayette aktarılanlara göre, Amâlika halkı İsrâiloğullarına saldırdı ve onları yendi. Tevrat'ı da alıp götürdüler. İsrâiloğullarının kalan âlimleri, Tevrat'tan ellerinde bulunanları bir dağa gömdü. Bu sırada, Üzeyir (as) da dağ başlarında Cenâb-ı Hakk'a ibadet eden bir çocuk idi. Sadece bayramlarda dağdan inerdi. Bir gün "Rabbim İsrâiloğullarını âlimsiz bıraktın." diyerek ağlıyor, dua ediyordu. Yine bir seferinde Üzeyir (as) bayram için şehre indiğinde, bir mezar başında ağlayan bir kadına rastladı. Kadın ona, sonraki gün sabahleyin söylediği nehre gitmesini ve orada yıkandıktan sonra iki rekât namaz kılmasını söyledi. Sonra ona yaşlı bir adamın yaklaşacağını ve onun kendisine vereceğini almasını söyledi. Üzeyir

2 Tevbe 9/30: Taberî, XI, 409; İbn Ebî Hâtim, VI, 1781; Zemahşerî, III, 33; Râzî, XVI, 35.
3 Tevbe 9/30: Âlûsî, X, 83.
4 Tevbe 9/30: Taberî, XI, 409-410; İbn Ebî Hâtim, VI, 1781; Râzî, XVI, 35; Âlûsî, X, 80-81.

(as) kadının söylediğini yaptı ve orada yaşlı adamla karşılaştı. Adam ondan ağzını açmasını istedi ve ağzına büyük bir kor bıraktı. Böylece Üzeyir (as), İsrâiloğulları arasında Tevrat'ı en iyi bilen kişi oluvermişti. İsrâiloğullarına "Size Tevrat'ı yeniden getirdim" dedi ve ona inanmak istemeyen İsrâiloğulları karşısında her bir parmağına bir kalem bağlayarak bütün Tevrat'ı yazdı. Sonra, oraya gelen âlimlere bu durum anlatıldı. Onlar, gömdükleri Tevrat'ı çıkardılar, Üzeyir'in yazdığı ile karşılaştırdılar ve aynı olduğunu gördüler. Bunun üzerine Hz. Üzeyir'e, "Sen Allah'ın oğlu olmasan Allah bu bilgiyi sana vermezdi." dediler.[5]

Görüldüğü gibi iki rivayet de kaybolan Tevrat'ın Üzeyir (as) tarafından olağanüstü bir şekilde yeniden elde edilmesine işaret etmektedir. Anlaşılan odur ki, Yahudiler, Hz. Üzeyir'in Tevrat'a yaptığı hizmeti nedeniyle ona büyük bir sevgi duymuş, onda aşırı bir üstünlük ve değer görmüşlerdir. Bu sevgilerini de şirke kadar giden kelimelerle ifade etmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yine Ehl-i kitap tarafından sarf edilen bir ifadenin bir başka örneği zikredilir. Yahudi ve Hıristiyanlar, kendilerinin Yüce Allah tarafından kayırıldıklarına inanıyorlardı. O'nun yanında ayrıcalıklı bir yere sahip olduklarını iddia etmek için de benzer kelimeler kullanmışlardı. Kur'ân bunu şöyle aktarmıştır: *"Yahudiler ve Hıristiyanlar 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz.' dediler."* Kur'ân da, *"Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı insanlardansınız."*[6] şeklindeki cevabıyla böyle bir ayrıcalığın bulunmadığını ifade etmiştir. İşte Yahudiler, Hz. Üzeyir'e verdikleri bu aşırı değeri de onun, Allah Teâlâ'nın oğlu olduğu şeklinde dile getirmişlerdi. Bu yüzden, Hz. Peygamber'e gelen Yahudiler Hz. Üzeyir'i böyle tanımlamışlardı.

Yahudiler, Hıristiyanlar gibi teslis inancına sahip olmadılar. Âyette de belirtildiği gibi Hıristiyanlar, teslis inancının bir unsuru olarak Meryem oğlu Îsâ'nın tanrı olduğunu söylediler. Nitekim bunu, Kur'ân birçok kere reddetmiştir. Bu, tevhid inancı açısından affedilmez bir suç olan şirktir[7] ve Yüce Allah'a karşı yapılmış büyük bir iftiradır.[8] Ancak, Yahudiler de Üzeyir'in (as) Tevrat'a yaptığı hizmeti, gereğinden çok yüceltmişlerdir. Böylece, Hıristiyanlardan önce Allah'a iftira anlamına gelen böyle bir ifadeyi kullanmışlardır.[9]

---

5 Tevbe 9/30: Taberî, XI, 410-411; İbn Ebî Hâtim, VI, 1781-1782; İbn Kesîr, VII, 178.
6 Mâide 5/18.
7 Nisâ 4/48.
8 Lokmân 31/13.
9 Tevbe 9/30.

Kur'ân aynı bağlamda, tevhid inancını bozan ve Allah'ın kulluk edilmesi gereken yegâne rab oluşuyla çelişen başka bir tutumu daha reddeder.[10] O da Yahudilerle Hıristiyanların, âlimlerine, rahiplerine ilgi ve sevgiyi aşırı bir noktaya götürmeleri nedeniyle şirke düşmeleridir.[11] Nitekim âyette bu durum şöyle anlatılır: *"Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, râhiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler. Oysa tek bir Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır."* Kaynaklar bu âyeti, haham ve rahiplerin Yüce Allah'ın koyduğu emirleri yasağa, yasakları da emre çevirerek dini bozmaları olarak açıklar. Onlar, Yüce Allah'ın emirlerine değil, onların söylediklerine uyuyor, bu insanları önder kabul ediyorlardı.[12]

Kur'ân-ı Kerîm'de, Yahudilerin kendi tarihleri içerisinde putları Allah'a ortak koşma eğilimlerine de dikkat çekilmiştir. Onlar Hz. Mûsâ'nın yokluğunda buzağı şeklinde bir put yapıp ona tapmışlardı.[13] Yine Kur'ân, onların Hz. Üzeyir'de ilâhlık görmesiyle Hıristiyanların Hz. Îsâ'da ilâhlık görmeleri arasında bir ilişki kurar. Taberî (ö. 310/923), *"daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir."*[14] ifadesini açıklarken, bu "önceki inkârcıların" şirke düşen Yahudiler olduğu görüşünü aktarır. Hıristiyanlar da bu iddialarıyla, Üzeyir'de ilâhlık gören Yahudilere benzemişlerdir. Taberî, İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) onların puta tapan Müşrikler olduğu rivayetini de aktarmıştır. Bunlar: "Lât, Uzza ve Menat Allah'ın kızlarıdır" ve "Melekler Allah'ın kızlarıdır." diyen müşrik Araplardır.[15]

Üzeyir ismiyle, *"evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğrayıp; 'Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba!' diye soran kişiyi"* anlatan âyetin tefsirinde de karşılaşıyoruz. Tefsirlere göre, Cenâb-ı Hak Hz. Üzeyir'i, yüz yıl ölü bıraktıktan sonra, yaratma kudretinin bir göstergesi olarak yeniden diriltmiştir.[16] Rivayete göre Babil Kralı Buhtunnasr, günah, kötülük ve bozgunculukta ileri giden İsrâiloğullarını yener ve birçoğunu esir alır. Hz. Üzeyir de bu esirler arasındadır. Daha sonra Allah Teâlâ, bir şekilde Üzeyir'i onların ellerinden kurtarır. Üzeyir (as), azığını almış, merkebine binmiş giderken evleri yıkılmış, harabe hâline gelmiş, oturanlardan kimse kalmamış bir yerleşim yerinin kalıntılarına

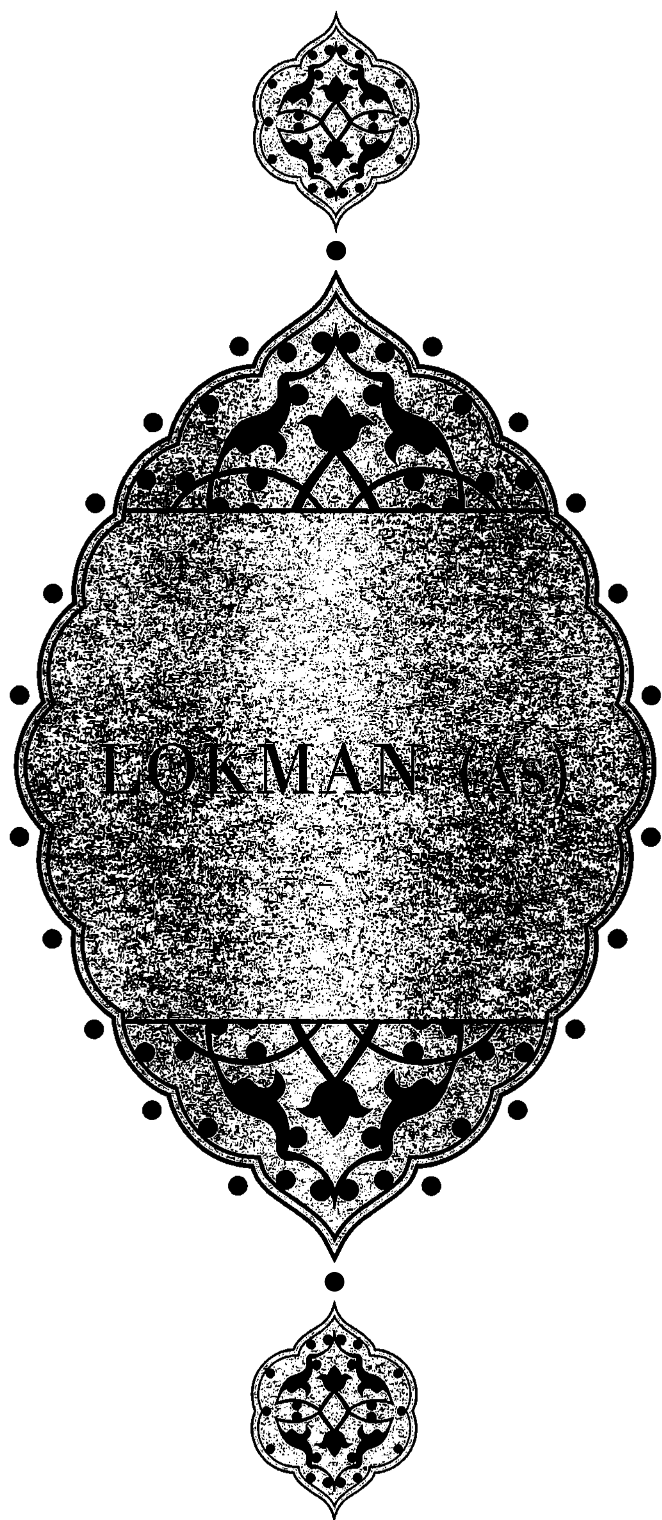
10 Tevbe 9/31.
11 Mâide 5/17, 72-73; Zuhruf 43/64-65.
12 Tevbe 9/31: Taberî, XI, 417; Zemahşerî, III, 34-35; İbn Kesîr, VII, 179.
13 Bakara 2/51, 54, 92; A'râf 7/148.
14 Tevbe 9/30.
15 Tevbe 9/30: Taberî, XI, 414.
16 Bakara 2/259: Mukātil b. Süleyman, I, 217-218; Taberî, IV, 578-579; İbn Ebî Hâtim, II, 500; Zemahşerî, I, 490.

rastlar. Buranın Beyt-i Makdis olduğu da söylenir. Orada kendi kendine, "Allah, böyle yıkılmış, harap olmuş bir beldeyi yeniden nasıl diriltir, eski görkemli hâline nasıl getirir" der. O sırada uykusu gelir, yatar. Allah onu öldürmüştür. Yüz sene oracıkta öylece ölü olarak kalır, sonra yeniden diriltir. Yiyecekleri hiç bozulmamış, ancak merkebi çürümüş ve sadece kemikleri kalmıştır. O harap olmuş kasaba da imar edilmiştir. Uyandığı ilk anda bir gün veya daha az bir süre uyuduğunu sanır. Yiyeceklerine bakınca gerçekten böyle olduğunu düşünür. Fakat merkebine bakınca o zaman gerçeği anlar. Allah Teâlâ, Üzeyir'in gözü önünde merkebini yeniden diriltir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın yaratma gücüne, Allah'ın her şeye güç yetirdiğine gözleriyle tanık olur.[17] Bu rivayetler de, Üzeyir'in (as) İsrâiloğulları arasında önemli bir şahsiyet olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Toplumların gerek kendi tarihlerinde önemli gördükleri ve gerekse önder kabul ettikleri şahsiyetleri yüceltme eğilimleri, onları Allah'a ortak koşmaya kadar götürmüştür. Üzeyir (as) bağlamında inen âyetler, bize bunun güzel bir örneğini vermektedir. O, İsrâiloğulları arasında yüceltilen bir şahsiyetti. Aynı şekilde Hz. Îsâ'nın benzer bir şekilde yüceltilmesi şirkle sonuçlanmıştır. Yine Rabbimizin emirlerini bozan, tersine çeviren din adamlarının izlenmesi de benzer bir sonuç doğurmuştur. Müşriklerdeki puta tapıcılık aslında, önemli görülen ve değer verilen şahsiyetlerin Cenâb-ı Hakk'a denk ve ortak olarak kabul edilmesinin bir sonucudur. Bu örnekler bize, toplumlarda aşırı giden yüceltmelerin şirke götüren bir sonuç doğurduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Ehl-i kitap'ın kendi peygamberleri hakkındaki yanlış inanç ve tutumlarının tevhid inancını temelinden sarstığını göstermektedir.

17 Bakara 2/259: Taberî, IV, 584-588.

LOKMAN (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِۜ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِه۪ۚ
وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿١٢﴾

"Andolsun ki vaktiyle Lokman'a şu hikmeti vermiştik: 'Allah'a şükret, O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır.'"

(Lokmân 31/12)

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِه۪ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِۜ
اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٣﴾

"Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi:
'Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.'"

(Lokmân 31/13)

يَا بُنَيَّ اِنَّهَٓا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ ف۪ي صَخْرَةٍ اَوْ فِي السَّمٰوَاتِ
اَوْ فِي الْاَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُۜ اِنَّ اللّٰهَ لَط۪يفٌ خَب۪يرٌ ﴿١٦﴾

"Lokman, 'Sevgili oğlum!' (dedi), 'Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır.'"

(Lokmân 31/16)

يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا
اَصَابَكَۜ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِۚ ﴿١٧﴾

"Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir."

(Lokmân 31/17)

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحاًۜ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍۚ ﴿١٨﴾

"Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma,
ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura
kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez."

(Lokmân 31/18)

وَاقْصِدْ ف۪ي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَۜ
اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَم۪يرِۚ ﴿١٩﴾

"Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme;
çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir."

(Lokmân 31/19)

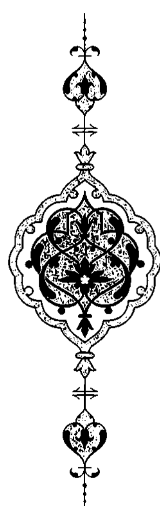
Konunun Kavramsal Bağlamı

Lokman ismi, 34 âyetlik Mekkî bir sûreye ad olmuştur. Sûrede Hz. Lokman'ın ismi iki kez anılır. Hz. Lokman'dan aktarılan hikmetli sözlere ise 12-13 ve 16-19. âyetler arasında toplam altı âyette yer verilir. Sûrede Hz. Lokman'ın oğluna inanç, ibadet ve ahlâka dair verdiği nasihatleri dikkat çekmektedir. Bu nasihatlerin arasında ana-babaya iyi davranmak da bulunur.

Lokmân sûresi bağlamında zikredilen *hikmet*, "doğru söz söyleme gücü, anlayış derinliği, doğruluk, ilim ve akılla doğruyu bulmak" gibi mânalara gelir.[1] Hikmet, "ilim-amel uygunluğu" şeklinde de,[2] "sözde ve işte doğruluk" şeklinde de anlaşılır.[3] Lokman (as) oğluna yaptığı nasihatlerine Allah'a imanın hakikatini anlatarak başlar. Buna göre gerçek iman Allah'ı birlemek ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaktır. Aksi ise "zulüm" olarak tanımlanır. Lokman (as), Allah'a herhangi bir varlığı denk tutmanın en büyük haksızlık olduğunu dile getirir. Daha sonra bir baba şefkati ile oğluna sorumluluk bilincini aşılar. İnsanın sergilediği hiçbir davranışın Allah'a gizli kalmayacağını anlatır. Yaptığı bütün işleri Yüce Allah'ın mutlaka bildiğini ve hesap soracağını öğretir. Namazı hakkını vererek kılmanın, iyiliği emretmenin ve kötülükten sakındırmanın önemli bir kulluk görevi olduğunu hatırlatır. İnsanları küçümsemekten, yürüyüş ve konuşmada kibir alâmeti taşıyacak tavırlar sergilemekten sakındırır. Bu tür davranışların Allah'ın hoşlanmadığı ve iman sahibine yakışmayan hareketler olduğunu vurgular.

1 Râgıb el-İsfahânî, s. 127.
2 Bakara 2/269: Zemahşerî, I, 500.
3 Bakara 2/269: Taberî, V, 12.

BABADAN OĞULA EN GÜZEL ÖĞÜTLER

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِه۪ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِۜ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٣﴾

“Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: ‘Sevgili oğlum! Allah’a ortak koşma; çünkü O’na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.’”

(Lokmân 31/13)

Kur’ân-ı Kerîm’de adı hikmetle birlikte anılan Lokman (as), sâlih bir kişidir.[1] Hz. Lokman’a peygamber olmadığı hâlde dinde anlayış sahibi olma, akıllı, hikmetli ve doğru söz söyleyebilme gücü verilmiştir. Bedensel özellikleri hakkında siyah tenli, kalın dudaklı ve geniş ayaklı olduğuna dair rivayetler vardır.[2] Tefsirlerde Lokman’ın Habeşli veya Nûbeli (Sudanlı) üç hayırlı köleden biri olduğu belirtilir.[3] Onun hakkında marangoz,[4] terzi,[5] çoban[6] veya İsrâiloğullarında kadı[7] olduğuna dair farklı bilgiler de verilir. Hz. İbrâhim ve Hz. Eyyûb’la akrabalığına değinilir. Bilgeliğinin Hz. Dâvûd’a ulaştığına dair rivayetler bulunur.[8]

---

1 Lokmân 31/12: Taberî, I, 546; İbn Ebî Hâtim, IX, 3097; İbn Kesîr, XI, 50.
2 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 547; İbn Ebî Hâtim, IX, 3097.
3 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 547-448.
4 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 547; Zemahşerî, V, 10.
5 Lokmân 31/12: Zemahşerî, V, 10; Kurtubî, XVI, 469.
6 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 548; Zemahşerî, V, 10.
7 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 547; İbn Ebî Hâtim, IX, 3097.
8 Lokmân 31/12: Zemahşerî, V, 10; Kurtubî, XVI, 468.

Lokman (as), Peygamberimizin toplumunda bilgeliği ve hikmetli sözleriyle tanınıyor ve anılıyordu. Onun adını taşıyan bu sûre de Kureyşlilerin Lokman ve oğlu hakkındaki soruları üzerine inmiştir.[9] Lokmân sûresinde ve özellikle Lokman kıssasında işlenen konular Mekke'ye ve oradaki Müşriklere yöneltilen tevhid mesajına işaret etmektedir. Kıssa bağlamında dile getirilen olumsuz tutum ve tavırlar, Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Mekke toplumunda yaygın olarak görülen davranışlardır. Onlar Allah'a şirk koşmakta ve âhirette hesaba çekilmeyi inkâr etmekteydiler. Ayrıca kendilerinden olmayan insanları küçük görmekteydiler. Köleleri ve köle iken sonradan özgürlüğüne kavuşanları kaba davranışlarla aşağılamaktaydılar. Hz. Lokman, Mekke'de olsaydı Kureyş tarafından aşağılanıp değersiz görülecek nitelikte biriydi. Çünkü hem siyah tenli hem de köleydi. Ancak Kur'ân-ı Kerîm onu, Mümin, erdemli ve örnek gösterilen bir kul olarak sunmuştur. Allah Teâlâ'nın sevgili ve bilge kulu Lokman'ın Kur'ân tarafından örnek gösterilmesi, muhataplarına şunu öğretiyordu: İnsana değer katan ve onu yükselten, derisinin rengi değildir. Belli bir toplumsal statüye sahip olması da değildir. Ona değer katan, bir olan Allah'a ve hesap gününe iman ederek erdemli ve ahlâklı olmaktır.

Hz. Lokman'ın tefsirlerde aktarılan bilgelik hikâyelerinden birisi şöyledir: "Efendisi, Habeşli bir köle olan Lokman'a bir koyun kesmesini emreder. Sonra da onun en güzel iki parçasını getirmesini ister. O da dediğini yaparak, koyunun dilini ve kalbini getirir. Efendisi 'Bu ikisinden daha güzeli yok mudur?' diye sorunca 'Hayır.' der. Sonra bir koyun daha kesmesini ve onun en kötü iki parçasını getirmesini ister. Yine dilini ve kalbini getirir. Neden böyle yaptığını sorunca 'Güzel olduğu zaman bu ikisinden daha iyisi yoktur. Kötü olduğu zaman da onlardan daha kötüsü yoktur.' cevabını verir.[10]" Hz. Lokman'ın, hikmet dolu bir başka öğüdü de şöyle aktarılmıştır: "Pek çok sâlih insana hizmet ettim. Onlardan şu sekiz erdemi öğrenip seçtim. Dikkatli olur da bu sekiz erdeme sahip olursan kurtulursun: Namazda iken kalbini, insanların arasında iken dilini, sofrada elini, başkasının evinde iken de gözünü sakın. Diğer dört erdemin de ikisi daima hatırlanması, ikisi ise unutulması gereken şeylerdir: Her zaman Yüce Allah'ı ve ölümü hatırla ve hiç unutma! Başkasına yaptığın iyiliklerle, başkalarının sana yaptığı kötülükleri ise hemen unut!"[11]

Hz. Lokman'ın hikmete nasıl sahip olduğu ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan birine göre, bu konuda sorulan soruya, Lokman (as) şöyle cevap

9 Lokmân 31/4: Âlûsî, XXI, 65.
10 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 548; Zemahşerî, V, 10; Kurtubî, XVI, 469; İbn Kesîr, XI, 50.
11 Lokmân 31/12: Bursevî, VII, 73.

vermiştir: "Doğru söz söylemek ve beni ilgilendirmeyen şeyler hakkında konuşmamak."[12] Benzer bir rivayette ise Lokman'ın hikmete ulaşma nedenleri şu şekilde sıralanmıştır: "Allah'ın takdiri, emaneti yerine getirmek, doğru söz söylemek, kendisini ilgilendirmeyen şeyden uzak durmak."[13]

Allah, öncelikle Hz. Lokman'a verdiği bilgelik için şükretmesini emretmiştir. Çünkü asıl hikmet ve gerçek bilgi Allah'a kulluk ve O'na şükretmektir.[14] Allah'a şükreden ve O'nun birliğine iman eden, iyi biridir. Kim Allah'ın verdiği nimetlere şükrederse, kendi için şükretmiş olur.[15] Çünkü Allah onun şükrüne karşılık sevap verir. Kim de Allah'ın nimetine nankörlük ederse kötülük etmiş olur. Yüce Allah yarattıklarının ibadetine de şükrüne de muhtaç değildir. İnsanın şükrü, Allah'ın gücünü ve yetkisini arttırmaz. Nankörlüğü de zenginliğinden bir şey eksiltmez.[16]

Lokman (as) Allah'ın ona verdiği bilgeliği, oğluna öğüt olarak aktarmıştır. Ona en başta, Allah'a herhangi bir varlığı ortak kabul etmemesini öğütler: *"Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır."*[17] der. Allah'a ortak koşmanın zulüm olduğunu ifade eder. Zulüm bir şeyi yerinden başka bir yere koymak, Allah'ın hakkını, Allah'tan başkasına vermektir.[18] Nimet verenle nimete muhtaç olanı bir tutmak da zulümdür.[19] Hz. Peygamber (sas) de zulüm kelimesinin Kur'ân'daki anlamını açıklamak için Lokman'ın bu sözünü aktaran âyeti okumuştur.[20]

Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütlerinin arasına anne baba ve çocuk ilişkileriyle ilgili iki âyet girer. Bunlar ana-babaya itaat ile Allah'a imanın değerini karşılaştırır. Birinci âyet anne babaya sevgi, saygı ve itaatin Allah'ın emri olduğunu belirtir: *"Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır."*[21] Sonraki âyet ise anne babaya itaat ile Allah'ın birliği arasında bir tercih söz konusu olduğunda ne yapılması gerektiğini öğretir: *"Eğer anne baban, hakkında bilgin*

12 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 548; Zemahşerî, V, 10; İbn Kesîr, XI, 50.
13 Lokmân 31/12: İbn Kesîr, XI, 51.
14 Lokmân 31/12: Zemahşerî, V, 11.
15 Lokmân 31/12: Mukātil b. Süleyman, III, 434.
16 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 549.
17 Lokmân 31/12.
18 Lokmân 31/13: Elmalılı VI, 3844.
19 Lokmân 31/13: Zemahşerî, V, 11.
20 Lokmân 31/13: Kurtubî, XVI, 471; İbn Kesîr, XI, 53; Buhârî, "Îmân", 22; Müslim, "Îmân", 242 [197].
21 Lokmân 31/14.

olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa bu durumda onlara uyma ama yine de onlara dünyada iyi davran; yüzünü ve özünü bana çevirenlerin yolunu izle; dönüşünüz yalnız banadır, O zaman yapıp ettiklerinizin sonucunu size bildireceğim."[22] Ana-baba, çocuklarını Allah'a isyana ya da itaatsizliğe zorlayamaz. Allah din hakkında inananların yoluna uymayı emreder. İmanın ve küfrün karşılığını ancak Allah verir.[23] Bir yoruma göre bu iki âyet, Lokman'ın sözleridir. Farklı bir yoruma göre ise bunlar Allah'ın buyruğu olup, onun öğütleri arasına sokulmuş açıklamalardır. Bununla ana-babaya saygının önemi ve sınırı belirlenmiştir.[24] Böylece Allah Teâlâ, Hz. Lokman'ın oğluna "Allah'a ortak koşma!" öğüdüne "Sana Allah'a ortak koşmayı ana-baban bile emretse bu konuda onlara da itaat etme!" şeklinde açıklık getirmiştir.[25] Rivayete göre, bu âyetler ilk Müslüman sahâbîlerden Sa'd b. Ebî Vakkâs hakkında inmiştir. Sa'd (ra) İslâm'a girince, putperest olan annesi, oğlu dininden dönünceye kadar bir şey yiyip içmeyeceğine yemin etmişti. Bayılıncaya kadar da sözünden dönmedi. Sonra oğulları gelerek ona su verdiler. Ayılınca Sa'd'a beddua etti. Bunun üzerine yukarıdaki iki âyet indi.[26]

Lokman (as) oğluna verdiği nasihatleri Allah'ın her şeyi kuşatan ilmini ve hesabı hatırlatarak sürdürür: *"Lokman, 'Sevgili oğlum (dedi), yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır."*[27] Hz. Lokman'ın bu sözleri, oğlu En'am'ın "Hiç kimsenin görmediği bir yerde yaptığım bir kötülüğü Allah nasıl görür?" şeklindeki sorusunun cevabıdır.[28] Buna göre Allah Teâlâ en küçük şeyleri en gizli mekânlarda olsalar da bilir.[29] Simsiyah gecede bir karıncanın ayak izi dahi O'na gizli kalmaz.[30] İnsanın iyi ve kötü yaptığı her iş, Allah'ın bilgisi dahilindedir. Yapılan iyilik ve kötülük her nerede ise Allah onu bulunduğu yerden çıkarır.[31] Bu isterse zerre miktarı olsun... Hesap günü onun karşılığını verir. Bu durum *"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür."*[32]

22 Lokmân 31/15.
23 Lokmân 31/15: Zemahşerî, V, 11.
24 Lokmân 31/14-15: *Kur'an Yolu*, IV, 337.
25 Lokmân 31/15: Taberî, XVIII, 554.
26 Lokmân 31/15: Taberî, XVIII, 552.
27 Lokmân 31/16.
28 Lokmân 31/16: Mukātil b. Süleyman, III, 435.
29 Lokmân 31/16: Zemahşerî, V, 13.
30 Lokmân 31/16: İbn Kesîr, XI, 55.
31 Lokmân 31/16: Taberî, XVIII, 556-557.
32 Zilzâl 99/7-8.

âyetinde de dile getirilmiştir. Âyetler Mekke döneminde yerleşik tanrı tasavvurunun yanlışlarını ortaya koymaktadır. Mekke Müşrikleri gökleri ve yeri yaratan bir Allah'ın varlığını kabul etmekteydiler. Bununla birlikte onun ulaşılamaz olduğuna inanırlardı. Taptıkları putları Allah'a ulaştıracak vesileler kabul ederlerdi. Onların bu yanlış inanışlarını düzeltmek üzere Allah, kullarının yaptığı her şeyi gördüğünü ve her şeyden haberdar olduğunu bildirmiştir.

Hz. Lokman'ın oğluna Allah'ın birliğini bildirdikten sonraki ilk öğüdü namaz kılmak, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak ve başa gelene sabretmektir: *"Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir."*[33] Görüldüğü üzere namaz, önemi nedeniyle bu öğütler içerisinde ilk sırada zikredilmiştir.[34] Yine âyet namaz ibadetinin geçmiş ümmetlerde de bulunduğuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Mekke toplumuna, Allah'ı ne şekilde anmaları gerektiğini göstermektedir. Âyette kişinin toplumuna karşı yerine getirmesi gereken bir görevden söz edilir. İyiliği emredip kötülükten sakındırma (*emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker*) şeklinde dile getirilen bu görev şöyle açıklanmıştır: *"İnsanlara Allah'a itaati ve O'nun emirlerine uymayı emret! Onları Allah'a karşı gelmekten, yasakladıklarını yapmaktan sakındır! Bu konuda insanların sana yaptıkları eziyetlere sabret! Onların sana yaptıkları yüzünden iyiliği emredip, kötülüğü yasaklamaktan vazgeçme!"*[35] Âyette geçen "başa gelen zorluk" ifadesi ile genelde insanın başına gelen her türlü zorluk anlaşılabilir. Özelde ise iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma (*emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker*) konusunda insanlardan gelen eziyetlere işaret edilmiş olabilir.[36] Buradaki sorumluluk kişinin gücüne ve gayretine göredir.

Lokman (as) öğüdüne devam ederek oğluna kötü huyları yasaklamış ve sahip olması gereken güzel davranışları göstermiştir: *"Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez."*[37] *"Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir."*[38] Âyette geçen *"Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma"* ifadesi "Seninle konuşandan onu küçümseyerek yüzünü çevirme! Allah'ın kullarını küçük görme, kibirli olma!" şeklinde açıklanmıştır.[39] Bunun fakirlerden yüz

33 Lokmân 31/17.
34 Lokmân 31/17: Zemahşerî, V, 16.
35 Lokmân 31/17: Taberî, XVIII, 558.
36 Lokmân 31/17: Zemahşerî, V, 14.
37 Lokmân 31/18.
38 Lokmân 31/19.
39 Lokmân 31/18: Taberî, XVIII, 559-560; İbn Kesîr, XI, 56.

çevirmek anlamına geldiği de söylenmiştir.[40] "Yüz çevirme" ifadesi âyette insanlara karşı büyüklenmek, kendini beğenerek başkalarını kendinden aşağı görmek anlamında kullanılmaktadır.[41] Başkalarından yüz çevirmek onlarla konuşmamak ve selâmı kesmek anlamına da gelir.[42] Cenâb-ı Hak övüneni, kibirleneni sevmez.[43] Âyetin indiği dönemde Mekke toplumunda zengin ve güçlüler hâkim konumdaydı. Fakir, kimsesiz ve zayıfların mağduriyeti üzerine kurulu toplumsal bir yapı söz konusuydu. Müşrikler mal, evlât çokluğu vb. niteliklerle birlikte sesi en yüksek olanı da güçlü kabul ederlerdi. Sesi çıkamayan kimsesizler ise aşağılanırdı.

Lokman (as) oğluna, *"Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini herhâlde eşeklerin sesidir!"* öğüdünde bulunur. Bir önceki *"Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüngeni sevmez."* mealindeki âyeti de dikkate aldığımızda onun öğüdünde oğlunu, kişinin yürüyüşünde ve ses tonuna, konuşma biçiminde ortaya çıkan kibre karşı uyardığını daha iyi anlıyoruz. Bu yüzden kişi yürüyüşte, dengeli, vakarlı ve ölçülü olmalıdır.[44] Kur'ân-ı Kerîm'in başka âyetleri de bu âyetin anlamını desteklemektedir: *"Rahmânın has kulları yeryüzünde tevazu ve vakarla yürürler."*[45] *"Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin."*[46] Dolayısıyla bu âyetler birlikte düşünüldüğünde burada, insanın kibirlenmesi ve başkalarını küçük görmesi kastedilmekte ve beden diline, tutum ve davranışlarına karşı kişi uyarılmaktır. Böylece Yüce Allah, insanları, küçümseyici bir tavırla diğer insanların yüzlerine bağırmaktan sakındırmaktadır. Başkalarıyla konuşurken ses tonunu ayarlamanın edebini öğretmektedir.[47]

Rabbimiz, tevhidi anlatırken, imanlı ve bilge bir kişi olan Hz. Lokman'ı örnek vermiştir. Bununla birlikte onun hayatı ve kimliği hakkında bilgi verilmemiş, oğluna verdiği öğütler peşpeşe sıralanmıştır. Hz. Lokman'ın öğütleri kulluğun temel esasları olan iman, sâlih amel ve güzel ahlâk çerçevesindedir. Lokman (as), Kur'ân'ın indiği dönemde Arap yarımadasında hikmetli vecizeleri ile tanınmaktaydı. Onun hikmeti kabul görüyor, söylediği sözlere saygı duyuluyordu. Bu sebeple Müşrikler bir kez de Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler üzerinden uyarılmıştır. Dinin

40 Lokmân 31/18: Mukātil b. Süleyman, III, 435.
41 Lokmân 31/18: Kurtubî, XVI, 481.
42 Lokmân 31/18: Kurtubî, XVI, 481.
43 Lokmân 31/18: Taberî, XVIII, 562.
44 Lokmân 31/19: İbn Kesîr, XI, 58.
45 Furkān 25/63.
46 İsrâ 17/37.
47 Lokmân 31/19: Kurtubî, XVI, 484.

sahibi olan Allah, şirki her dönem yasaklamıştır. Namaz bütün ümmetlerde Allah'ı anmanın gereğidir. İnsanın başkalarına kibir, aşağılama ve kaba tavırlar sergilemesi kınanmıştır. Bilhassa konuşma âdâbına vurgu yapılarak, rahatsız edici ses tonuna dikkat çekilmiştir. Hz. Lokman'ın hikmet dolu öğütleriyle gerçek üstünlüğe iman, güzel ahlâk ve erdem ile sahip olunduğu gösterilmiştir.

ZULKARNEYN
(AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِۜ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْراًۜ ﴿٨٣﴾

"Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar.
De ki: 'Size onunla ilgili bir parça okuyacağım.'"
(Kehf 18/83)

اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْاَرْضِ وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَباًۙ ﴿٨٤﴾

"Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık,
ona (muhtaç olduğu) her şey için bir yol öğrettik."

(Kehf 18/84)

حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْماًۜ قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّٓا اَنْ تُعَذِّبَ وَاِمَّٓا اَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْناً ﴿٨٦﴾

"Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu. Orada bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz, 'Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin.' dedik."

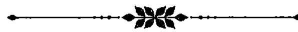
(Kehf 18/86)

قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ اِلٰى رَبِّهٖ فَيُعَذِّبُهُ عَذَاباً نُكْراً ﴿٨٧﴾

"O, şöyle dedi: 'Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabbine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak.'"

(Kehf 18/87)

وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحاً فَلَهُ جَزَٓاءًۨ الْحُسْنٰىۚ
وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا يُسْراًۜ ﴿٨٨﴾

"İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Ve ona buyruğumuzdan kolay olanı söyleriz."

(Kehf 18/88)

حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ
مِنْ دُونِهَا سِتْراًۙ ﴿٩٠﴾

"Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık."

(Kehf 18/90)

حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْماًۙ
لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلاً ﴿٩٣﴾

"Nihayet iki dağ arasına ulaştığında bunların ötesinde nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu."

(Kehf 18/93)

قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ
خَرْجاً عَلٰٓى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾

"Dediler ki: 'Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel ödesek kabul eder misin?'"

(Kehf 18/94)

قَالَ مَا مَكَّنّ۪ي ف۪يهِ رَبّ۪ي خَيْرٌ فَاَع۪ينُون۪ي بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ رَدْماً ﴿٩٥﴾

"Zülkarneyn şöyle cevap verdi: 'Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür. Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım.'"

(Kehf 18/95)

قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبّ۪يۚ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ رَبّ۪ي جَعَلَهُ دَكَّٓاءَۚ
وَكَانَ وَعْدُ رَبّ۪ي حَقًّاۜ ﴿٩٨﴾

"Zülkarneyn: Bu, Rabbimden bir rahmettir. Fakat Rabbimin vaadi gelince, O, bunu (seddi) yerle bir eder. Rabbimin vaadi haktır, dedi."

(Kehf 18/98)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Zülkarneyn (as), Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine güç ve büyük imkânların verildiği sâlih bir kul ve büyük bir hükümdar olarak tanıtılır. Zülkarneyn kıssası Kehf sûresinin 83-101. âyetlerinde anlatılmaktadır. *Zülkarneyn* kelimesi, üç âyette geçmektedir.[1] Kur'ân-ı Kerîm, Zülkarneyn'in kimliği, nesebi, yaşadığı yer ve zamanla ilgili hiçbir açıklamada bulunmasa da bu konularda birçok farklı görüş ileri sürülmüştür.[2]

Kehf sûresi ibret dolu ve gizemli üç kıssayı içerir. Bunlar, Ashâb-ı kehf, Hz. Mûsâ ile bilge kul (Hızır) ve Zülkarneyn kıssalarıdır. Anlatıldığına göre, Müşrikler, Nadr b. Hâris ile Utbe b. Mu'ayt'ı Yahudilere göndermiş ve onlardan Peygamberimizin peygamberliğini sınamak için sorabilecekleri üç sorunun ne olabileceğini öğrenmek istemişlerdi. Yahudiler, onların Hz. Peygamber'e, "Çok eski dönemlerde yaşayan ve ilginç hikâyeleri olan bir grup genci, yeryüzünün doğu ve batısına seyahat eden adamı ve ruhun ne olduğunu" sormalarını istediler. Sonra bu kişiler gelip, Hz. Peygamber'e bu soruları yönelttiler. Rivayete göre, Hz. Peygamber (sas), bu sorulara bir müddet sonra cevap verme hususunda "inşallah" demediği için günlerce vahiy bekledi. Cevap gecikince Müşrikler bu kez dedikoduya başladılar. Sonunda soruları cevaplayan âyetler indirildi ve Müşrikler bekledikleri cevapları almış oldular.[3] Dolayısıyla Zülkarneyn kıssasının Kur'ân'da yer almasının Müşriklerin sorularıyla ilgili olduğu açıktır. Nitekim kıssanın *"Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar..."* şeklindeki başlangıç âyeti de bunu göstermektedir.[4] Zülkarneyn'in gittiği yerler ve karşılaştığı topluluklar hakkındaki bilgilere Allah Teâlâ'nın ayrıntısıyla sahip olduğu şu âyetle vurgulanmıştır: *"İşte böyle oldu! Biz onunla ilgili her şeyi ayrıntısıyla biliyorduk."*[5]

1 Kehf 18/83, 86, 94.
2 İbn İshak, *es-Sîre*, I, 185; İbn Asâkir, *Târîḫ*, XVII, 361; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 550.
3 Kehf 18/1-2; Taberî, XV, 143-144; İbn Âşûr, XV, 242-244.
4 Kehf 18/83.
5 Kehf 18/91.

Zü'l-Karneyn kelimesinin başındaki *zû* ön eki "sahip olmak" anlamına gelir. *Karn* (ikil: *karneyn*) kelimesi, "boynuz, kâkül (perçem), şakak, aynı dönemde yaşayan nesil ve akran"[6] gibi anlamlara gelir. Genelde Rûmlara ait coğrafyada, saç örgüsü yapmak için saçlar uzatılırdı.[7] İşte iki şakağından sarkan iki örgü saçının olması nedeniyle Zülkarneyn'e bu ad verildiği söylenir.[8]

Kaynaklarda Zülkarneyn'in tarihî şahsiyetlerden birçoğu olabileceği söylenmiştir. Bu şahsiyetlerden birisi de Makedonya Kralı Büyük İskender'dir.[9] Fakat Kur'ân âyetleri ışığında düşündüğümüz zaman onun, kendisine ilim, hikmet ve adalet verilen Müslüman bir hükümdar olduğunu söylemek daha uygun görünmektedir.[10] Âlimlerin çoğu da doğal olarak bunu söylemiştir.[11] Kur'ân-ı Kerîm'in, Zülkarneyn'in kimliğini açıkça belirtmemesi onun şahıslar ve mekânlarla ilgili tavrına uygundur. Kur'ân şahıslar ve mekânların detaylarına girmek yerine onlar üzerinden mesaj vermek ister. Burada önemli olan Kur'ân kıssalarının asıl hedefini gözden kaçırmamaktır. Zira Kur'ân'ın amacı, zaman, mekân ve kişilerin ötesinde, kıssalardan ibret alınması suretiyle sağlam bir tevhid inancı yerleştirmektir.

6 Ezherî, IX, 86-95.
7 Cevherî, IV, 2179-2180.
8 Cevherî, IV, 2180.
9 Kehf 18/83-84: İbn Kesîr, IX, 182-183.
10 Kehf 18/83-101.
11 Taberî, XV, 370; Râzî, XI, 165; Kurtubî, XIII, 365.

ZÜLKARNEYN (as), SÂLİH BİR KUL ve HAKKIN PEŞİNDE BİR KRALDI

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾

"Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir yol öğrettik."

(Kehf 18/84)

Kur'ân-ı Kerîm, Zülkarneyn'i Allah'ın iktidar ve bilgi verdiği bir kul olarak tanıtır: *"Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir yol öğrettik."* Âyete göre onun yeryüzünde güç ve iktidar (*temkîn*) sahibi kılınması, maddî ve manevî kuvvetlerle donatılması anlamına gelmektedir.[1] Yine ona "amaç ve arzuya ulaştıran bilgi" (*sebeb*) de verilmiştir.[2]

Kur'ân'a göre, Zülkarneyn Allah Teâlâ'nın verdiği güç, hikmet ve büyük imkânlarla, kendi yaşadığı yere göre yeryüzünün doğu ve batısına seferler düzenlemiştir. Kıssada, Zülkarneyn hükümranlığı sırasında güneşin doğduğu yere veya yöne (*matlia'ş-şems*)[3] ve güneşin battığı yere veya yöne (*mağribe'ş-şems*)[4] yaptığı seferlerinde varılabilecek en son noktalara ulaşmıştır. Kur'ân bu seferlerin zamanı

1 Kehf 18/84: Elmalılı, V, 3282.
2 Kehf 18/84: Taberî, XV, 371; Râzî, XXI, 166; Kurtubî, XII, 368.
3 Kehf 18/90.
4 Kehf 18/86.

ve yeri konusunda bilgi vermez. Ancak rivayetlerde batı için Ege Denizi veya Atlas Okyanusu, doğu için de Hint Okyanusu gibi isimler geçmektedir.

Yüce Kitabımız, Zülkarneyn'in batıya yaptığı seferi şöyle anlatır: *"O da bir yol tutup gitti. Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu siyah bir balçıkta batar buldu…"* Âyetteki "bir yol tuttu" ifadesinin ardından gelen, "güneşin battığı yer" ifadesiyle onun sefer yönü kastedilmiştir. Burada Zülkarneyn'in batıda gidebileceği en son noktaya varması ifade edilmiştir.[5] Âyette geçen "kara balçık" (*aynin hamietin*) ifadesi tefsirlerde "siyah balçıklı, sıcak göze" şeklinde de açıklanmıştır.[6] Zülkarneyn'in güneşi kara balçıkta batıyor hâlde görmesi muhtemelen çıplak gözle bakanın, güneşin battığı noktada siyah balçıklı bir göze veya sıcak suyun buharlaşarak puslanmasına benzer bir görüntüyü tasvir etmektedir.[7] Bu da onun deniz ufkunun ötesindeki güneşin batışını izlediği şeklinde yorumlanmaktadır.[8]

Zülkarneyn'in batı yönündeki seferinde sahilde karşılaştığı halk, Allah'a inanmadığı gibi bozguncu ve zalim bir halk olarak anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ ona, bu halka ne yapacağı konusunda iki seçenek sundu: *"Orada bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz, 'Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin.' dedik."*[9] Bu âyetteki cezalandırmanın gerekçesi, bazı müfessirler tarafından "Allah'a inanmama" olarak açıklanmıştır.[10] Devam eden âyette onlardan "zulmedenler" şeklinde bahsedilmesi, onların Allah'a inanmamanın yanında, haksızlık yapan bir toplum olduklarını da gösterir.[11] Zülkarneyn *"… şöyle dedi: 'Haksızlık edeni (zaleme) cezalandıracağız; sonra o, Rabbine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak."* Âyete göre ayrıca Allah onlara âhirette azap edecektir. İbn Kesîr (ö. 774/1373) bu âyetin öldükten sonra dirilmenin ve Allah'a karşı suç işleyenlerin âhirette ceza göreceğinin ayrı bir delili olduğunu belirtmektedir.[12] Bu halktan inanan ve sâlih amel işleyenler ise farklı bir karşılık göreceklerdir: *"İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince onun için de güzel karşılık vardır. Ve ona işimizden kolay olanı buyuracağız."* Onların alacağı güzel karşılık cennet olacaktır. Burada "işimizden kolay olanı" ifadesini, Taberî (ö. 301/923), Mücâhid'in (ö. 103/721) "marûf (iyi) iş" açıklamasına dayandırarak, dünyada onları Allah'a yaklaştıracak bilgileri öğretmek

5 Kehf 18/85-86: Râzî, XI, 164; İbn Kesîr, IX, 185.
6 Kehf 18/86: İbn Kesîr, IX, 185-188.
7 Kehf 18/86: Râzî, XXI, 167-168; Elmalılı, V, 3283-3284.
8 Kehf 18/86: Ebû Hayyân, VI, 151.
9 Kehf 18/86: Taberî, XV, 379; Nesefî, II, 318-319; Ebû Hayyân, VI, 152.
10 Kehf 18/86: Taberî, XV, 379.
11 Kehf 18/86: İbn Âşûr, XVI, 26.
12 Kehf 18/87: İbn Kesîr, IX, 188.

ve onlara yumuşak söz söylemek gibi iyi işler olarak yorumlamıştır.[13] Böylece âyette hak yolda olup hayırlı ve güzel işler ortaya koyanın, sonunun güzel, işinin de kolay olacağı öğretilmektedir. Bu anlama ışık tutacak şekilde âyetlerde şöyle buyrulur: *"Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa, bunların güzel karşılığına da inanırsa, Biz onu işin kolayına yönlendiririz."*[14]

Kur'ân, Zülkarneyn'in doğu seferini ise şöyle anlatır: *"Sonra yine bir yol tutup gitti. Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üstüne doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık."* Müfessirler, Zülkarneyn'in doğu seferi sırasında karşılaştığı insanların medeniyetten uzak olduğu yorumunu yaparlar. Öyle ki, onların güneşe ve yağmura karşı korunaklı elbiseleri ve barınabilecek evleri bulunmamaktaydı. Güneş çıktığında batana dek mağaraları içinde kalıyorlar veya denize giriyorlardı. Ayrıca burası hiç dağ olmayan düzlük bir yerdi.[15]

Zülkarneyn üçüncü kez sefere çıkar. Kur'ân bu kez seferin yönünü belirtmez. Müfessirlere göre Zülkarneyn'in üçüncü seferi büyük olasılıkla güneyden kuzeye doğru olmuştur. Âyette bu son sefer, *"Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet iki dağın arasına ulaştığında bunların ötesinde nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu."* şeklinde anlatılmaktadır. *"Neredeyse sözü anlamayan bir kavim buldu."* ibaresi farklı şekillerde anlaşılabilir. Buna göre, "başkalarına kendilerini anlatamıyorlar" yahut "başkalarının konuşmasını anlamıyorlar" şeklinde yorumlanabilir. Ancak kendisine büyük yetenekler verilmiş olan Zülkarneyn, onlarla bir anlaşma yolu buldu. Bu halk Zülkarneyn'den ülkede insanları öldürerek dirliği ve düzeni bozan Ye'cüc ve Me'cüc adındaki topluluğa karşı kendilerini korumasını istediler: *"Dediler ki: 'Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapmak için sana bedel ödesek kabul eder misin?"* Kıssaya göre, seddin yapılması ve Ye'cüc ve Me'cüc'den korunmalarına karşılık halkın bir bedel ödeme tekliflerini Zülkarneyn kabul etmemiştir. Zülkarneyn'in bu teklife verdiği cevap, Rabbinin ona verdiklerini unutmayan ve Rabbi için gayret gösteren inanmış bir hükümdarın cevabıdır: *"Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür. Siz bana kuvvetinizle destek olun da sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım."* Zülkarneyn'in bu tavrı, Allah'ın kendisine verdiği nimetlerin şükrünü eda etmesiyle ilgilidir. O, muhtaç kimselere yardım

13 Kehf 18/88: İbn Kesîr, IX, 188.
14 Leyl 92/5-7.
15 Kehf 18/89-90: Taberî, XV, 381-383; İbn Kesîr, IX, 189; *Kur'an Yolu*, III, 578.

ederken onlardan bir karşılık beklememiştir. Böylece zenginliğine zenginlik katmak yerine, onu insanlara faydalı olacak bir yönde kullanmıştır.[16]

Zülkarneyn kendisinden koruma isteyen halkın da yardımıyla Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı bir engel yaptı.[17] Seddin yapılışını ve özelliklerini Kur'ân-ı Kerîm şöyle anlatır: *"'Bana, demir kütleleri getirin.' Nihayet (vadiyi demirle doldurup) iki dağın arasını aynı seviyeye getirince, 'Ateşi körükleyin!' dedi. Artık onu kor hâline getirdiği vakit, 'Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim.' dedi. Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler."* Âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Zülkarneyn'in yaptığı engel çok sağlam olmuştur. Âyetteki *züber*, (*zübre*) "büyük parçalar" anlamına gelmektedir. Bu büyük demir kütleleri üst üste yığıldıktan sonra yüksek ateşte ısıtılıp eritilmiştir. Ardından başka bir yerde eritilen bakır katılmak suretiyle çok sağlam bir karışım elde edilmiştir. Bu karışımdan yapılan engel (sed, duvar), Ye'cûc ve Me'cûc'e geçit vermemiştir.[18] Nitekim Yüce Allah, Ye'cûc ve Me'cûc'ün seddin üzerine çıkamadıklarını ve onu delip geçmeye de güç yetiremediklerini haber vermektedir.[19] Böylece onlar engelin arkasında tutulmuşlardır. Âyette bunun Allah Teâlâ'nın bir rahmeti olduğu belirtilir. Müfessirler âyetteki *"… Fakat Rabbimin vaadi gelince O, bunu yerle bir eder…"* ifadesini, O'nun vaadi gelince bu seddin eski seviyesinde yerle bir ve dümdüz olması şeklinde yorumlarlar.[20] Buradaki vaat bir sonraki âyetle beraber düşünüldüğünde bunun kıyametle birlikte gerçekleşeceği akla gelmektedir.

Zülkarneyn'in inşa ettiği seddin nerede bulunduğuna dair Kur'ân'da bir bilgi yoktur. Ancak bu konuya dair tefsirlerde çeşitli görüşler vardır. Seddin bulunduğu bölge için Ermenistan, Azerbaycan veya genel olarak Kafkasya bölgesi gibi yerlerin adı verilir. Müfessir Zemahşerî (ö. 583/1144) ve Ebüssuûd'a (ö. 982/1574) göre burası iki dağ arası olup Türk yurdunun sona erdiği bölgedir.[21]

Âyette geçen Ye'cûc ve Me'cûc'ün kimler oldukları ve nerede ne zaman yaşadıkları hakkında bilgi verilmez. Ancak yine tefsirlerde bu zalim, söz anlamayan ve bozguncu kavmin, doğuda yerleşik olan Hz. Nûh'un oğlu Yâfes'in soyundan iki kabile olduğuna dair bilgiler vardır. Bunların, yeryüzünde fesat çıkaran, kalabalık bir

16 Kehf 18/94-95: Elmalılı, V, 3288-3289.
17 Kehf 18/92-93: Taberî, XV, 387-388; Zemahşerî (1997), II, 696; Elmalılı, V, 3287.
18 Kehf 18/96: Elmalılı, V, 3289-3291.
19 Kehf 18/96-97: Nesefî, II, 320; Kurtubî, XIII, 388-389.
20 Kehf 18/98: Ebû Hayyân, VI, 152; Kurtubî, XIII, 390; İbn Kesîr, IX, 195.
21 Kehf 18/93, 96: Zemahşerî, II, 696; Ebüssuûd Efendi, III, 552.

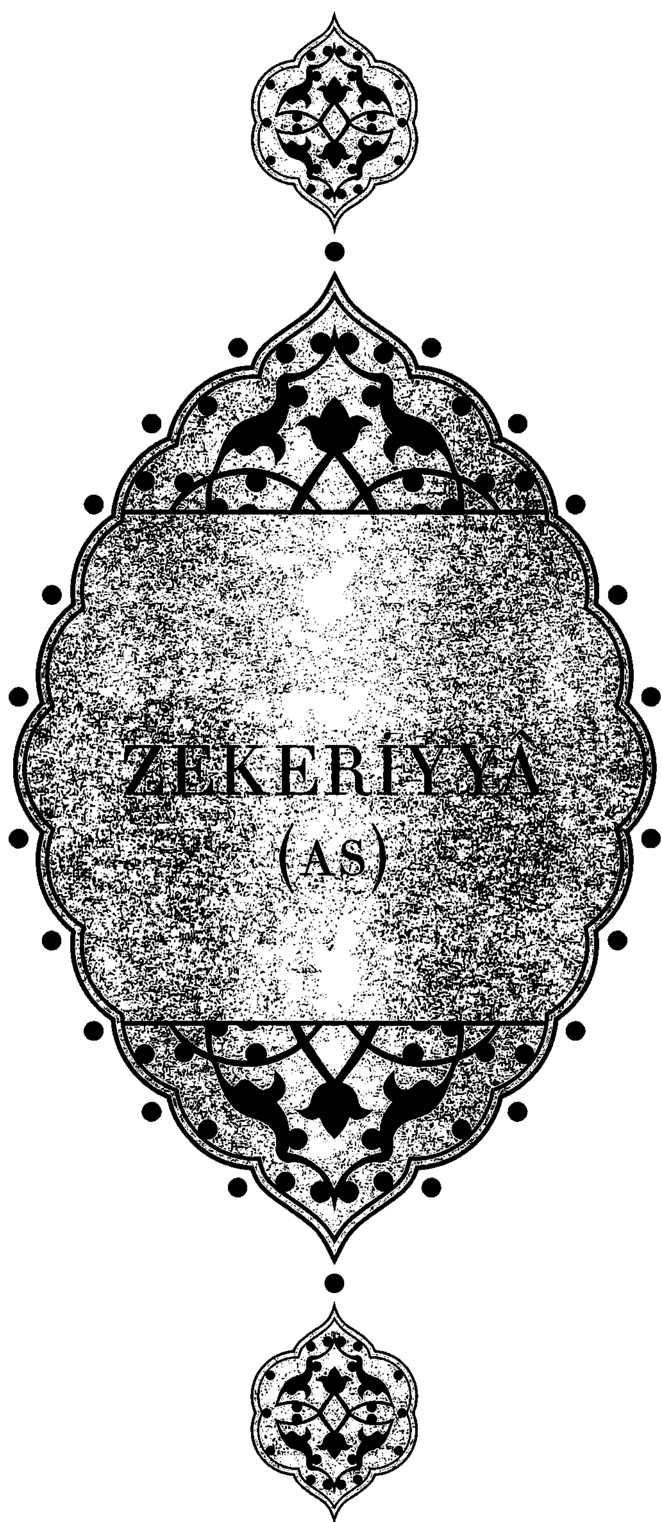
kitle oldukları ileri sürülmüştür.[22] Ancak İbn Kesîr, bu rivayetlerin sağlam dayanaklarının bulunmadığını söyler.[23]

Devam eden âyetler, imansız zalimlerin kıyamet hayatını anlatır. Âyetlerin ilki şöyledir: *"O gün (kıyamet günü) biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir hâlde bırakmışızdır, sûra da üfürülmüş, böylece onları bütünüyle bir araya getirmişizdir."*[24] Bazı müfessirler bu âyeti engelin yıkılışıyla ilişkilendirmişlerdir. Meselâ İbn Kesîr'e göre Zülkarneyn seddi yerle bir olunca Ye'cûc ve Me'cûc dağların arkasından çıkıp insanların arasına dalacaktır. Süddî (ö. 127/745) de bu bağlamda *"o gün biz onları çalkalanır hâlde bırakmışızdır"* ifadesini, Ye'cûc ve Me'cûc'ün insanlar arasına çıktığı gün şeklinde yorumlar. Nitekim bu husus Enbiyâ sûresinde: *"Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri açıldığı) ve onlar her tepeden akın ettiği zaman"*[25] şeklinde geçmektedir. Fakat açıktır ki bu ve devamındaki âyetlerde küfür ve zulme dalmış insanların akıbetiyle ilgili mesaj verilmektedir. Burada dünyada Allah'ı hatırlamayıp vahye kulak vermeyen inkârcıların, inançları ve yaptıkları nedeniyle cehennemle karşı karşıya kalacakları, yaptıklarının yanlarına kâr kalmayacağı haber verilmektedir: *"Ve (dünyada iken) gözleri beni hatırlatacak delillere kapalı bulunan, vahye kulak vermeye de tahammül edemez olan kâfirleri o gün cehennemle yüz yüze getirmişizdir."*[26] *"O inkârcılar, beni bırakıp kullarımı yardımcı edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi inkârcılar için bir konak olarak hazırladık!"*[27]

Allah Teâlâ, insanlık için peygamberlerinden güzel örnekler sunduğu gibi, sâlih amel sahibi, karşılaştığı her durumda hakkın peşinde olan kullarını da zikretmektedir. Bu kıssada da Zülkarneyn isimli bir hükümdar örneğinden bahsedilmektedir. O, batıya ve doğuya yaptığı seferlerde, Allah'ın birliğine ve O'nun koyduğu kurallara karşı olanlarla mücadele etmiştir. Zulmün ve haksızlığın ortadan kalkması için çalışmış; hikmet ve adaletle hükmetmiştir. Zülkarneyn, Allah'ın ona verdiği nimetlerin farkında olarak yaşamış bir hükümdardır. O, kuzeye yaptığı seferinde bölge halkının teklifi üzerine dirliği, düzeni bozan ve insanların hukukunu çiğneyen Ye'cûc ve Me'cûc adlı bir kavmi durdurmak için bir engel inşa etmiştir. Zülkarneyn kıssasıyla Kur'ân'da, Allah'ın güç ve iktidar verdiği bir kimsenin nasıl davranması gerektiği anlatılır. Buna göre o, tevhid inancına sahip, dosdoğru yolu izleyen ve kendisine verilen gücü Allah yolunda sarf eden bir kimsedir.

---

22 Kehf 18/93: Ebû Hayyân, VI, 154; Elmalılı, V, 3288.
23 Kehf 18/94: İbn Kesîr, IX, 191.
24 Kehf 18/99.
25 Enbiyâ 21/96.
26 Kehf 18/100-101.
27 Kehf 18/102.

ZEKERİYYA
(AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّاۚ ﴿٢﴾

"Bu, Rabbinin Zekeriyyâ kuluna olan merhametinin anılmasıdır."

(Meryem 19/2)

وَزَكَرِيَّٓا اِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنٖى فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثٖينَۚ ﴿٨٩﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُۘ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًاۜ وَكَانُوا لَنَا خَاشِعٖينَ ﴿٩٠﴾

"Zekeriyyâ'yı da hatırla. Hani o, Rabbine, 'Rabbim! Beni tek başıma bırakma. Sen vârislerin en hayırlısısın.' (her şey sonunda senindir) diye dua etmişti. Biz de onun duasını kabul ettik ve kendisine Yahyâ'yı bağışladık. Eşini de kendisi için (doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışırlar, (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi."

(Enbiyâ 21/89-90)

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُۚ قَالَ رَبِّ هَبْ لٖى مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةًۚ اِنَّكَ سَمٖيعُ الدُّعَٓاءِ ﴿٣٨﴾

"Orada Zekeriyyâ Rabbine dua etti: 'Rabbim! Bana katından hayırlı bir nesil bahşet. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin.' dedi."

(Âl-i İmrân 3/38)

قَالَ رَبِّ اِنّٖى وَهَنَ الْعَظْمُ مِنّٖى وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَٓائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾

"O (Zekeriyyâ) şöyle demişti: 'Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (karşılıksız bırakılarak) hiç mahrum olmadım.'"

(Meryem 19/4)

وَاِنّ۪ي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَٓاء۪ي وَكَانَتِ امْرَاَت۪ي عَاقِرًا فَهَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّاۙ ﴿٥﴾ يَرِثُن۪ي وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَۗ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾

"(Zekeriyyâ şöyle demişti): 'Gerçek şu ki ben, benden sonra gelecek akrabalarım(ın isyankâr olmaların)dan korkuyorum. Karım ise kısırdır. Bana kendi tarafından; bana ve Ya'kūb hânedanına vâris olacak bir çocuk bağışla ve onu rızana lâyık bir kimse kıl.'"

(Meryem 19/5-6)

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِه۪ مِنَ الْمِحْرَابِ فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾

"Bunun üzerine Zekeriyyâ, mâbedden kavminin karşısına çıkarak onlara, özel bir işaret diliyle, 'Sabah akşam Allah'ı tenzih edin.' dedi."

(Meryem 19/11)

وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَع۪يسٰى وَاِلْيَاسَۜ كُلٌّ مِنَ الصَّالِح۪ينَۙ ﴿٨٥﴾

"Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ ve İlyas'ı da (doğru yola erdirmiştik). Bunların hepsi sâlih kimselerden idi."

(En'âm 6/85)

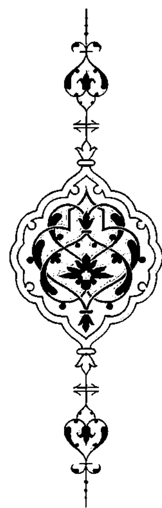
Konunun Kavramsal Bağlamı

Zekeriyyâ (as), Hz. Ya'kūb'un soyundan gelen ve İsrâiloğullarına gönderilen bir peygamberdir.[1] Zekeriyyâ ismi Kur'ân-ı Kerîm'in dört sûresinde toplam yedi kez geçmektedir.[2] Mekkî sûrelerden Meryem, En`âm ve Enbiyâ'da, Medenî sûrelerden ise Âl-i İmrân'da Hz. Zekeriyyâ'dan (as) bahsedilmektedir. Mekkî âyetlerde Hz. Zekeriyyâ'nın (as) peygamberlik zincirinin bir halkası olmasına ve kendisinin ileri yaşlarında bir oğulla müjdelenmesine değinilmektedir. Medenî âyetlerde ise Hz. Meryem'in bakımını ve terbiyesini üstlenmesi vurgulanmaktadır. Ayrıca Zekeriyyâ (as), Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre marangozluk yaparak geçimini sağlamıştır.[3]

Hz. Zekeriyyâ kıssası Kur'ân'da sabah akşam Allah'ı *hamd* ile *tesbih*, *namaz*, umarak ve korkarak gizlice *duâ*, *sabır*, *teslimiyet*, *huşû*, hayırlı amellerde yarışmak, *sâlih* bir kul olmak, çocuk sevgisi, Allah'ın kudret ve merhameti konuları çerçevesinde ele alınmaktadır.

1 Meryem 19/5-6: Zemahşerî, IV, 7.
2 Âl-i İmrân 3/37, 38; En`âm 6/85; Meryem 19/2, 7; Enbiyâ 21/89.
3 Meryem 19/1-6: İbn Kesîr, IX, 213; Müslim, "Fezâ'il", 169.

HZ. ZEKERİYYÂ, ALLAH'A HAYIRLI BİR NESİL İÇİN YAKARMIŞTI

وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ ﴿٨٩﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ
وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا
وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

"Zekeriyyâ'yı da hatırla. Hani o, Rabbine, 'Rabbim! Beni tek başıma bırakma. Sen vârislerin en hayırlısısın.' (her şey sonunda senindir) diye dua etmişti. Biz de onun duasını kabul ettik ve kendisine Yahyâ'yı bağışladık. Eşini de kendisi için (doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışırlar, (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi."

(Enbiyâ 21/89-90)

Hz. Zekeriyyâ, Yüce Allah'ın merhamet gösterdiği ve kendisine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiği güzel kullarından birisidir. Kur'ân'da onun kıssası, yaşlılık döneminde Allah Teâlâ'dan sâlih bir evlât istemesi ve Allah'ın da onu Yahyâ (as) ile müjdelemesi etrafında işlenir. Buna göre Hz. Zekeriyyâ kendisinin ve hanımının oldukça yaşlı olduğu bir dönemde çocuk sahibi olmak ister. Zira kendisinden sonra yerine geçecek bir vârisi yoktur. Cenâb-ı Hak'tan kendisini böyle yalnız

bırakmamasını ve Ya'kūb ailesine vâris olacak birini bahşetmesini istiyordu. Zekeriyyâ (as), bunun için gösterişten uzak, insanlara duyurmadan, için için Rabbine dua ediyordu. Her durumda Yüce Allah'a sığınıyor ve O'na tevekkül ederek, *"Sen vârislerin en hayırlısısın (Her şey sonunda senindir)."* diyordu.[1] O, dua ederken bir yandan da hem kendi yaşlılığını hem de karısının kısırlığını dile getiriyordu. Zekeriyyâ (as), işte böyle bir durumda iken tüm hâlini Allah Teâlâ'ya arz ediyor ve O'na çokça yalvarıyordu. Şüphesiz Allah (cc), sakınan kalpleri bilir ve kısık sesle de olsa yapılan duaları işitirdi.[2] Rabbine şimdiye kadar yaptığı dualarının hiçbirinin geri çevrilmediğini ifade ederek bu duasının da kabulünü umuyordu: *"… Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (karşılıksız bırakılarak) hiç mahrum olmadım."*[3] Onun en büyük korkusu ise, ölümünden sonra İsrâiloğullarının kötülerinden olan yakınlarının Allah'ın dinini değiştirmeleri ve toplumu iyi yönetememeleri idi.[4] Bu yüzden Hz. Zekeriyyâ, *"Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet."*[5] diyordu. Onun bulunduğu ortamda insanlar, ibadethâneden uzaklaşmamış olsalar da ibadetin ruhunu kaybetmişlerdi. *"Gerçek şu ki ben, benden sonra gelecek akrabalarım(ın isyankâr olmaların)dan korkuyorum. Karım ise kısırdır. Bana kendi tarafından; bana ve Ya'kūb hânedanına mirasçı olacak bir oğul bağışla ve onu hoşnutluğuna ulaşmış bir kimse kıl!"*[6] Âyet-i kerîmedeki *"veliyyen"* kelimesi kıssanın akışına uygun olarak Hz. Zekeriyyâ'nın Yüce Allah'tan bir çocuk istediği şeklinde yorumlanır. Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) göre bu çocuk, Ya'kūb (as) soyunun peygamberliğine ve bilgisine mirasçı olacaktır.[7] Zekeriyyâ'nın (as), *"onu, rızana lâyık bir kimse kıl!"*[8] demesi hem Allah'ın hem de insanların din, ahlâk ve yaratılış bakımından memnun olacağı bir çocuk sahibi olmak istediğini ifade eder.[9]

Cenâb-ı Hak, kulu ve peygamberi olan Hz. Zekeriyyâ'nın içten duasını geri çevirmez: *"Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahyâ'yı verdik; eşini de bunun için elverişli kıldık…"*[10] Melekler Hz. Zekeriyyâ'ya, Yahyâ adında bir çocuğunun olacağı müjdesini getirir: *"O mâbedde namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: 'Allah'ın bir kelimesini tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber*

---

1 Enbiyâ 21/89: Zemahşerî, IV, 162.
2 Meryem 19/3: Taberî, XV, 453; Zemahşerî, IV, 5.
3 Meryem 19/4.
4 Meryem 19/5-6: Zemahşerî, IV, 590.
5 Âl-i İmrân 3/38.
6 Meryem 19/5-6.
7 Meryem 19/6: Taberî, XV, 459.
8 Meryem 19/6.
9 Meryem 19/6: Taberî, XV, 461.
10 Enbiyâ 21/90.

olarak Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor.'"[11] Böylece doğacak çocuğun ismi de Allah tarafından konulmuş olur. Öyle ki bu isim ondan önce hiç kimseye verilmemiştir: *"Allah buyurdu ki: 'Ey Zekeriyyâ! Biz sana Yahyâ adında bir oğul müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik.'"*[12] Bir insanın adını Allah'ın koyması, onun ne kadar değerli olduğunu gösterir. Bu açıdan bakıldığında hem Zekeriyyâ (as) hem de oğlu Yahyâ (as) büyük bir nimete kavuşmuşlardır. Dualarının kabulüne dair müjde gelince Zekeriyyâ (as) ve eşi, ileri yaşta çocuk sahibi olmalarının nasıl gerçekleşeceği konusunda hayretler içinde kalırlar.[13] *"Zekeriyyâ ise şöyle dedi: 'Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çattığı, üstelik karım da kısır olduğu hâlde benim nasıl oğlum olabilir?' Buyurdu ki: 'İşte böyle; Allah dilediğini yapar.'"*[14] Oysa Zekeriyyâ'nın (as), oğlunun doğumunun nasıl olacağını kavraması için kendisinin yok iken nasıl yaratıldığı üzerinde düşünmesi yeterlidir. *"'Orası öyle.' dedi ve buyurdu ki Rabbin: 'O bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım.'"*[15] Zira Allah için hiçbir yaratma zor değildir.

Müjdeyi alan Zekeriyyâ (as), çocuğu olacağına dair Rabbinden bir işaret ister.[16] Yüce Allah, onun bu isteğini de kabul eder. Çocuğunun olacağının alâmeti ise sağlıklı olmasına karşın üç gün üç gece insanlarla konuşamamasıdır.[17] Ancak Hz. Zekeriyyâ, insanlarla konuşamama engeline rağmen Rabbini çokça anmakla ve sabah akşam tesbih etmekle emrolunmuştur."[18] Hz. Zekeriyyâ'nın dilinin, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkonmadığını düşünen müfessir Mukātil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) yorumu da bu yöndedir.[19] Zekeriyyâ (as), mâbedde gündüz görevli olduğu için gelenlere işaret yoluyla *"sabah akşam"* Allah'ı tesbih etmelerini emretmektedir: *"Bunun üzerine Zekeriyyâ, mâbedden kavminin karşısına çıkarak onlara, özel bir işaret diliyle, 'Sabah akşam Allah'ı tesbih edin.' dedi."*[20] Âyet-i kerîmedeki *"tesbih"*, Katâde'ye (ö. 117/735) göre namazdır.[21] Zekeriyyâ (as), ibadet edebiliyor ve Allah'ı anabiliyor ama insanlarla konuşmak istediğinde konuşamıyordu.[22] Zemahşerî (ö. 538/1144) de Hz. Zekeriyyâ'nın konuşamamasını, insanî ilişkileriyle sınırlı görür ve

---

11 Âl-i İmrân 3/39.
12 Meryem 19/7.
13 Meryem 19/8.
14 Âl-i İmrân 3/40.
15 Meryem 19/9.
16 Meryem 19/10.
17 Âl-i İmrân 3/41; Meryem 19/10.
18 Âl-i İmrân 3/41.
19 Mukātil b. Süleyman, I, 275.
20 Meryem 19/11.
21 Meryem 19/11: Taberî, XV, 473.
22 Meryem 19/10: Taberî, XV, 469.

bu nedenle ona, *"Rabbini çok an, O'nun yüceliğini dile getir."*[23] denildiğini belirtir. Ona göre Hz. Zekeriyyâ'nın insanlarla konuşamamasının hikmeti, o süreçte dilini Allah Teâlâ'yı anmaktan başka şeylerle meşgul etmemesi içindir.[24]

Kur'ân'da Hz. Zekeriyyâ kıssasının bir yönünü de onun, Hz. Meryem ile ilgili üstlendiği sorumluluk oluşturur. Buna göre Hz. Zekeriyyâ, annesi Hanne tarafından Yüce Allah'a kulluğa adanan ve Rabbimizin seçkin kullarından biri olan Hz. Meryem'in gözetimi ve yetiştirilmesinden sorumlu kılınmıştır.[25] Hz. Meryem mâbede adandığı zaman Yahudi din adamları, babası İmrân'ın kendi efendileri olduğunu söyleyerek onun bakımını üstlenmek istediler. Bu göreve teyzesinin eşi Hz. Zekeriyyâ da talip olunca aralarında anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine Hz. Meryem'i kimin koruma altına alacağına dair kura çektiler. Kura sonunda Hz. Meryem'in gözetimi ve yetiştirilmesi aralarında en üstün olan Hz. Zekeriyyâ'ya düştü.[26]

Zekeriyyâ (as) ve ailesi kendilerini Allah'a kulluğa adamış seçkin kimselerdi. Hem kendisi hem de hanımı her zaman hayırlı ve güzel işler içindeydiler. Enbiyâ sûresinde yer alan bir âyet onların bu hâlini şöyle ifade etmektedir: *"... Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler."*[27] Âyetin de bildirdiği gibi Zekeriyyâ (as), eşi ve oğulları Yahyâ (as) hayatları boyunca Cenâb-ı Hakk'a itaatte ve O'na yaklaştıracak işler yapmada yarıştılar. Allah Teâlâ'nın rahmetini, merhametini, ikramını isteyip, O'nun azabı ve cezalandırmasından korktular. Asla büyüklenmedikleri gibi Yüce Allah'a ibadet ve duadan da geri durmadılar. Onları hiçbir şey hayır işlerinden alıkoymadı. Zira onlar her hâl ve şartta ilâhî öfke, yardımsız bırakılma ve ayakların kayması tehlikesine karşı bir korku ve endişe içindeydiler.[28]

Zekeriyyâ (as) kıssasının Sevgili Peygamberimizin hayatı ve o dönemde yaşanan olaylarla sıkı bir ilişkisi vardır. İsrâiloğullarına peygamber olarak gönderilen hem Zekeriyyâ (as) hem de oğlu Yahyâ (as) Yahudiler tarafından yalanlanmışlardı. Bununla yetinmeyen İsrâiloğulları her iki peygamberi de şehit etmişlerdi.[29] Nitekim Kur'ân'ın nüzul döneminde yaşayan Yahudiler de Hz. Peygamber (sas) için benzer suikast planları yapmışlardır.[30] Cenâb-ı Hak ise atalarının hatalarını tekrar

23 Âl-i İmrân 3/41.
24 Âl-i İmrân 3/41: Zemahşerî, I, 556.
25 Âl-i İmrân 3/37.
26 Âl-i İmrân 3/44: Taberî, V, 403-405; Ömer Faruk Harman, "Meryem", *DİA*, XXIX, 242.
27 Enbiyâ 21/90.
28 Enbiyâ 21/90: Taberî, XVI, 389, 390; Mâtürîdî, IX, 319; Bikāî, XII, 470.
29 Bakara 2/61: Zemahşerî, I, 276; Elmalılı, I, 370.
30 Âl-i İmrân 3/21: Râzî, VII, 232; *Kur'an Yolu*, I, 526-527.

etmemeleri konusunda onları uyarmaktadır. Öte yandan, *"Allah'ın indirdiğine iman edin."* denilince Yahudiler, *"Biz sadece bize indirilene inanırız."* derlerdi. Yüce Allah ise Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ gibi peygamberlerin şehit edilmelerine işaret ederek, *"Şayet siz gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?"*[31] buyurmuştur.

Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Meryem kıssaları, aynı zamanda inkârcılara Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğinin bir delili olarak sunulmuştur. Çünkü Hz. Muhammed (sas), ne bu olayların gerçekleştiğini görmüş ne de onları herhangi bir kaynaktan öğrenmiştir. Onun bu konudaki tüm bilgisi vahiyden kaynaklanmaktadır: *"Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kura için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu konuda) tartışırlarken de yanlarında değildin."*[32] Yüce Allah Peygamberimize vahyederek bu olayların nasıl gerçekleştiğini bildirmiştir. Bu da onun peygamber oluşu için kesin bir delil niteliğindedir.

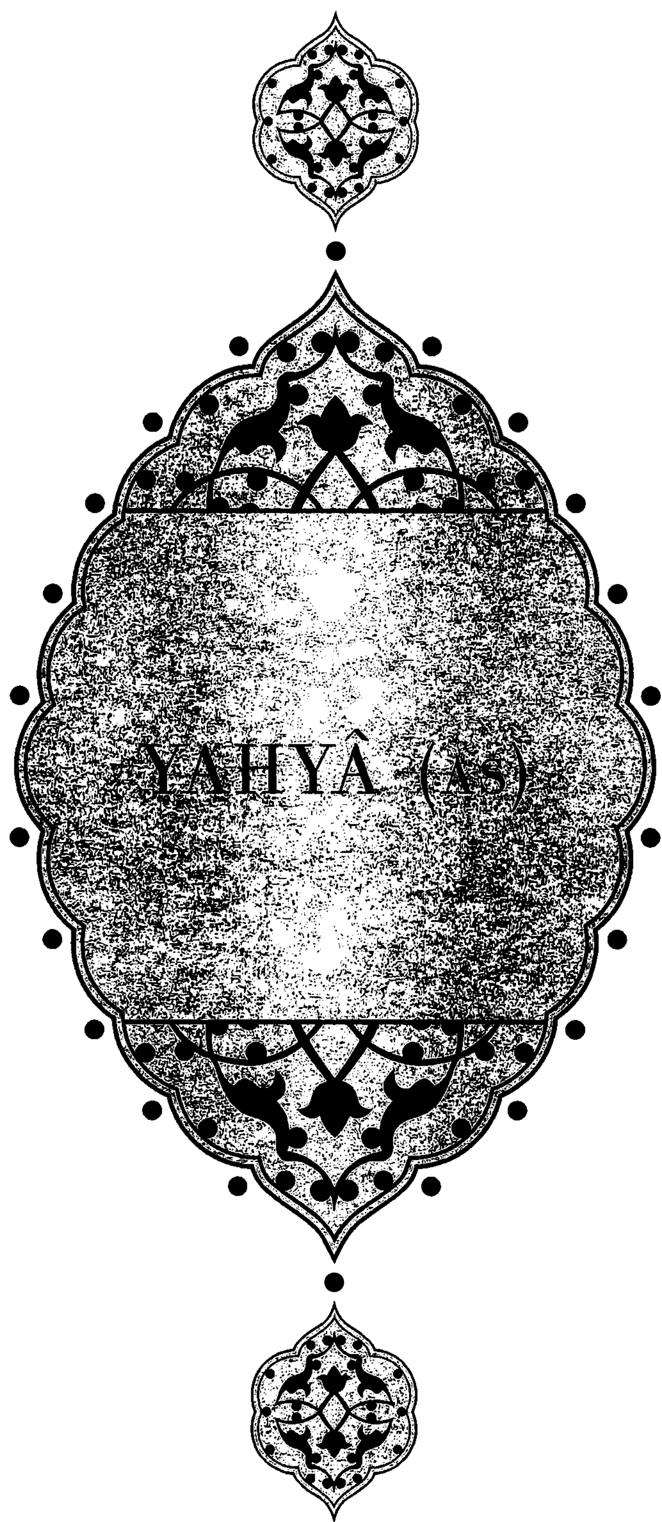
Zekeriyyâ (as) kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de, özellikle Mekke'de zor günler geçiren Hz. Peygamber'e (sas) destek vermek amacıyla anlatılmıştır. Zira Kureyşli Müşrikler Son Peygamber'e inanmıyor ve onu yalnız bırakıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm ise önceki peygamberlerin risâletini ve onların Yüce Allah'ın dinine olan bağlılığını hatırlatarak ona destek oluyordu.[33] Müşrikler inanmasa da Allah Teâlâ'nın dinine inanmış nice seçkin ve büyük insan vardı: *"Onlar kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer şunlar (inanmayanlar) bunları tanımayıp inkâr ederlerse, biz onları inkâr etmeyecek olan bir kavmi, onlara vekil kılmışızdır."*[34] Bu yüzden Resûlullah (sas), halkı onun yanında durmasa bile hiçbir şekilde endişeye ve ümitsizliğe kapılmamalıydı. Ondan beklenen diğer peygamberler gibi sadece Allah'ın emirlerine boyun eğmekti: *"İşte bunlar, Yüce Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in ve Nûh ile beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrâhim'in, Ya'kūb'un ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebîlerdir. Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı."*[35]

Hz. Zekeriyyâ'nın hayatı, Peygamberimizle beraber kıyamete kadar bütün müslümanlar için çok güzel mesajlar içermektedir. Örneğin Hz. Zekeriyyâ, Yüce

31 Bakara 2/91.
32 Âl-i İmrân 3/44.
33 En'âm 6/84-90: Taberî, IX, 393.
34 En'âm 6/89.
35 Meryem 19/58.

Allah'tan hiçbir zaman ümidin kesilmemesi ve sadece O'na dua edilmesi konusunda güzel bir örnektir. Allah, ondaki bu içten yakarışa karşılık vermiş; Hz. Zekeriyyâ'nın yaşlılığına ve hanımının kısırlığına rağmen, onlara tertemiz bir çocuk bahşetmiştir. Cenâb-ı Hak, normal şartlar altında imkânsız gibi gözükse de Hz. Zekeriyyâ'nın duasını kabul etmiştir. Zekeriyyâ (as) ailesi ve evlâtlarıyla birlikte derin bir saygı içinde Allah'a kulluk edip hep hayırlı ameller işleme bakımından insanlığa örnek bir nesil olmuştur.

YAHYÂ (AS)

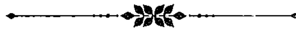
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذْ نَادٰى رَبَّهُ نِدَٓاءً خَفِيًّا ﴿٣﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنّ۪ي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ
شَيْبًا وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَٓائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾ وَاِنّ۪ي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَٓاء۪ي
وَكَانَتِ امْرَاَت۪ي عَاقِرًا فَهَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾ يَرِثُن۪ي وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ
يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾

"Hani o (Zekeriyyâ), alçak sesle Rabbine yalvarmıştı. 'Rabbim!' demişti, 'Benim kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabbim! Ben sana ettiğim dualarda hiç eli boş dönmedim. Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarım (ın isyankâr olmaların) dan endişe ediyorum; karım da kısırdır. Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Ya'kūb hânedanına da vâris olsun; Rabbim, onu rızana erdir!'"

(Meryem 19/3-6)

يَا زَكَرِيَّٓا اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍۨ اسْمُهُ يَحْيٰىۙ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾

"Allah buyurdu ki: 'Ey Zekeriyyâ! Biz sana Yahyâ adında bir oğul müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik.'"

(Meryem 19/7)

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَتِي عَاقِرًا
وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾

"Zekeriyyâ, 'Rabbim!' dedi. 'Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım hâlde, benim nasıl oğlum olabilir?'"

(Meryem 19/8)

قَالَ كَذٰلِكَۚ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ﴿٩﴾

"'Orası öyle.' dedi ve buyurdu ki Rabbin: 'O bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım.'"

(Meryem 19/9)

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُۚ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةًۚ
اِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَٓاءِ ﴿٣٨﴾

"Orada Zekeriyyâ Rabbine dua edip dedi ki: 'Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin.'"

(Âl-i İmrân 3/38)

فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَٓائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِۙ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا
بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾

"O mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: 'Allah'ın bir kelimesini tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor.'"

(Âl-i İmrân 3/39)

فَاسْتَجَبْنَا لَهُۘ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ
فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًاۜ وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

"Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahyâ'yı verdik; eşini de bunun için elverişli kıldık. Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler."

(Enbiyâ 21/90)

يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍۜ وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّاۙ ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا
وَزَكٰوةًۜ وَكَانَ تَقِيًّاۙ ﴿١٣﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾

"'Ey Yahyâ! Kitaba var gücünle sarıl!' dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik. Ayrıca katımızdan ona şefkat ve ruh temizliği de (verdik). O, kötülükten çok sakınan biriydi. Anne babasına çok iyi davranırdı; zorba ve âsi değildi."

(Meryem 19/12-14)

وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَعِيسٰى وَاِلْيَاسَۜ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَۙ ﴿٨٥﴾

"Zekeriyyâ'yı, Yahyâ'yı, Îsâ'yı, İlyâs'ı doğru yola erdirmiştik. Bunların hepsi sâlih kimselerden idi."

(En'âm 6/85)

وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

"Doğduğu gün, öleceği gün ve yeniden hayata döndürüleceği gün ona (Yahyâ'ya) selâm olsun."

(Meryem 19/15)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Yahyâ (as) Kur'ân-ı Kerîm'de babası Zekeriyyâ (as) ile birlikte anlatılmıştır. Onun kıssası, çoğunlukla Mekke'de Meryem ve Enbiyâ sûrelerinde yer almıştır. Kıssanın âyetlerde anlatılışı Habeşistan'a hicret sürecine rastlar. Necran Hıristiyanları ile Medine'de yapılan tartışmalar sırasında da Hz. Yahyâ'dan söz eden âyetler inmiştir. Bu süreçte Âl-i İmrân sûresinde, İmrân ailesinin kıssası ile bağlantılı olarak zikredilmiştir. Yahyâ (as) Kur'ân'da muhtelif sûrelerde yirmiye yakın âyette açık ve kapalı olarak üstün nitelikleriyle tanıtılmıştır. Allah Teâlâ daha önce benzeri görülmemiş tarzda onun ismini bizzat kendisi koymuştur. Daha çocuk iken ona hikmet vermiş ve halk üzerinde etkili olma gücü nasip etmiştir.

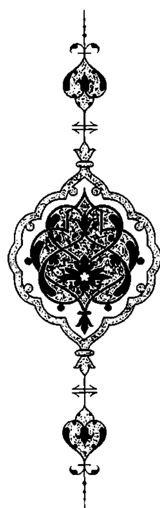
İmrân'ın eşi Hanne ile Hz. Zekeriyyâ'nın eşi İşa' kardeştir. Çocuk sahibi olmak konusunda bu iki kardeş aynı kaderi paylaşmışlardır. Zekeriyyâ (as) ve eşi yaşlanmış; çocukları olacak güçten yoksun kalmışlardır. Yine de Hz. Zekeriyyâ Allah'tan, kendisinden sonra ona vâris olacak bir oğul vermesini istemiştir.[1] Zekeriyyâ (as) ve eşi, artık normal koşullarda çocuk sahibi olmayı düşünemedikleri bir zamanda Yahyâ (as) ile müjdelenmişlerdir. Bu bakımdan, Yahyâ ismi gelişigüzel konmuş değildir. Yahyâ "yaşatır" ve "yaşar" anlamlarıyla örtüşür.[2] Her şeyden önce o, kısır bir annenin rahminde hayat bularak doğmuştur. Yahyâ (as) Allah'ın, kalbini iman ile ihya ettiği bir peygamberdir. O, şehâdet şerbeti ile de ölümsüzlüğü yakalamıştır.[3]

Yahyâ (as) kıssası, Kur'ân'da Hz. Zekeriyyâ, Hz. Meryem, *kitap* (Tevrat), *hüküm, hikmet, nübüvvet, hanân* (şefkat, merhamet), *zekât* (kalp temizliği), *takvâ, seyyid* (öncü, önder), *hasûr* (nefsine hâkim), ana babaya iyilik (*berr*), *mâbed, tesbih, namaz, dua,* Allah'ın dualara *icabeti,* kullarına olan *şefkat* ve *merhameti* gibi şahıs, konu ve kavramlar bağlamında ele

1 Meryem 19/5-6: Taberî, XV, 457; Zemahşerî, IV, 6-7.
2 Meryem 19/7: Zemahşerî, IV, 7.
3 Meryem 19/7: Mukātil b. Süleyman, II, 261; Taberî, XV, 461; Râzî, XXI, 187-188; Ebüssuûd Efendi, III, 569.

alınmaktadır. Ayrıca bu konu Yüce Allah'ın yaratma, öldürme ve tekrar diriltme kudreti, vahiy, kitap, peygamberlik, iyi kullara Allah'ın sahip çıkması ile de ilgilidir.

YAHYÂ (as), BABASININ KABUL OLAN DUASIYDI

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُۚ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةًۚ اِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَٓاءِ ﴿٣٨﴾

"Orada Zekeriyyâ Rabbine dua edip dedi ki: 'Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin.'"

(Âl-i İmrân 3/38)

Zekeriyyâ (as) içtenlikle dua etmişti. Atası İbrâhim (as) gibi kendisine Allah'tan hayırlı bir soy istemişti.[1] Zekeriyyâ (as) akrabası olan Hz. Meryem'in yanında, kışın yaz meyveleri yazın da kış meyveleri görmüştü. Bu olağanüstü hâli görünce içinde güçlü bir şekilde evlât arzusu belirmişti. Sonra kendisinin ve hanımının durumunu dillendirerek gizli bir sesle niyazda bulunmuş; *"Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle!"* diye dua etmişti.[2] Âdeta "Rabbim! Sırf kudretinin bir hediyesi olarak bu çocuğu yaratmanı niyaz ediyorum." anlamına gelen bir talepte bulunmuştu. Her türlü riyadan uzak, samimi ve içten[3] bir sesle yalvarmıştı: *"Rabbim!" demişti, "Benim kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabbim! Ben sana ettiğim dualarda hiç eli boş dönmedim. Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan*

---

1 Sâffât 37/100.
2 Âl-i İmrân 3/38: Râzî, VIII, 35-36.
3 Meryem 19/3: Mâtürîdî, IX, 116.

endişe ediyorum; karım da kısırdır. Tarafından bana yerimi alacak bir evlât ver; o, Ya'kūb hânedanına da mirasçı olsun; Rabbim, onu rızana erdir!"[4]

Hz. Zekeriyyâ, akrabalarından kendisine vâris olabilecek hiç kimsenin bulunmadığını düşünüyordu. *"Rabbim! Sen vârislerin en hayırlısısın (Her şey sonunda senindir), yine de sen beni yalnız (çocuksuz) bırakma!"*[5] diyordu. Bu şekilde kendisine ve Ya'kūb hânedanına, Rabbinin hoşnutluğuna ulaşmış bir mirasçı istiyordu. Bilgisi, peygamber oluşu ve güzel ahlâkıyla tertemiz bir oğul vermesi için Allah'a yalvarıyordu. Ya'kūb hânedanı ile kastettiği, Hz. İshâk'ın oğlu Hz. Ya'kūb'un hânedanıydı. Hz. Meryem'in annesi ile Hz. Yahyâ'nın annesi, Hz. Süleyman'ın soyundandı. Hz. Zekeriyyâ ise Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hz. Hârûn'un soyundandı. Beyt-i Makdis'in bakım ve hizmeti Hârûn ailesine ait idi. Hz. Meryem'in babası İmrân da dahil, Tevrat bilgisinde derinleşen âlim, âbid ve zâhid zatlar da Hârûn ailesine mensuptu.[6] Dolayısıyla Zekeriyyâ (as) baba tarafından ilme, dayıları tarafından da mülke mirasçı olabilecek bir çocuk talep etmişti.[7]

Hz. Zekeriyyâ'nın duası kabul edilmişti: *"Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahyâ'yı verdik; eşini de bunun için elverişli kıldık…"*[8] Yüce Allah'ın *"Onun duasını kabul ettik."* ifadesinde, Hz. Zekeriyyâ'yı yüceltme söz konusudur. Allah'ın onun duasını kabul etmesi, tabii ki ona bir ödüldür. Hiçbir duası reddedilmeyen Zekeriyyâ (as), bir peygamber zekâsıyla bu isteğinin de geri çevrilmemesini umuyordu. Ancak, hanımının çocuk doğuramayacak yaşta oluşu onu düşündürüyordu.[9] Bu talebini arz ettiğinde kendisinin yüz yirmi,[10] eşinin de doksan sekiz yaşlarında oldukları rivayet edilir.[11]

Hz. Zekeriyyâ'nın dualarının kabulüne dair müjdeler peş peşe geliyordu. Oğlu henüz doğmadan adı konuluyordu. Sahip olacağı üstün niteliklerine işaretle şöyle deniyordu: *"Allah buyurdu ki: "Ey Zekeriyyâ! Biz sana Yahyâ adında bir oğul müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik."*[12] *"O mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: "Allah'ın bir kelimesini tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ'yı Allah sana* müjdeliyor."[13] Hz. Zekeriyyâ,

4 Meryem 19/4-6.
5 Enbiyâ 21/89.
6 Meryem 19/6: Râzî, XXI, 458-459; Âlûsî, XVI, 62; İbn Âşûr, XVI, 68.
7 Meryem 19/6: Zemahşerî, IV, 7; Râzî, XXI, 185.
8 Enbiyâ 21/90.
9 Meryem 19/4: Râzî, XXI, 183.
10 Âl-i İmrân 3/40: Râzî, VIII, 43.
11 Meryem 19/8: Âlûsî, XVI, 66.
12 Meryem 19/7.
13 Âl-i İmrân 3/39.

kendisine bildirilen bu müjdeli haberlerin doğruluğundan elbette kuşku duymuyordu. Ancak kendisini şöyle demekten de alıkoyamıyordu: *"... Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çattığı, üstelik karım da kısır olduğu hâlde benim nasıl oğlum olabilir?"*[14] Allah'ın yaratıcı kudreti tabii ki bu engelleri ortadan kaldıracak güçtedir: *"Buyurdu ki: 'İşte böyle; Allah dilediğini yapar'*[15]; *'... ve buyurdu ki Rabbin: 'O bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım.'"*[16] Hz. Zekeriyyâ büyük bir ayrıcalıkla karşılaşmaktaydı. Daha önce duyulmamış bir isimle, "Yahyâ" diye adlandırılan bir peygamberin babası olma nimetine kavuşmuştu. Yahyâ (as) ayrıca, Hz. Îsâ'yı ilk tasdik eden, efendi, nefsine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olacaktı.[17]

HZ. YAHYÂ, ÜSTÜN NİTELİKLERLE DONATILMIŞTI

يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍۜ وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّاۙ ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةًۜ وَكَانَ تَقِيًّاۙ ﴿١٣﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾

"'Ey Yahyâ! Kitaba var gücünle sarıl!' dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik. Ayrıca katımızdan ona şefkat ve ruh temizliği de (verdik). O, kötülükten çok sakınan biriydi. Anne babasına çok iyi davranırdı; zorba ve âsi değildi."

(Meryem 19/12-14)

Yahyâ (as) Cenâb-ı Hakk'ın *"Ey Yahyâ! Kitaba var gücünle sarıl!"* hitabına muhatap olmuştur. Bu kitabın Tevrat olduğu konusunda şüphe yoktur. Çünkü Hz. Yahyâ'ya kitap verilmemiştir. O, teyzesinin oğlu Hz. Îsâ'dan altı ay büyüktür. İncil de henüz ortada değildir. "Kitaba sımsıkı sarılması" onu öğrenip uygulaması, bu konuda azim ve sebat göstermesi demektir. Onun emirlerini yerine getirmede ve

14 Meryem 19/8: Taberî, XV, 464; Mâtürîdî, IX, 120.
15 Al-i İmrân 3/40.
16 Meryem 19/9.
17 Âl-i İmrân 3/39.

yasaklarından kaçınmada ciddiyet göstermesidir.[18] *"… Ona henüz çocukken hikmeti verdik."* âyetindeki, "hikmet", Tevrat'ı anlamak ve dinde derinleşmek mânalarına gelir. "Hikmet"in, akıl ve nübüvvet anlamlarına geldiği de söylenmiştir. Allah, o daha bir çocukken onun aklını olgunluğa eriştirmiş ve ona vahyetmiştir. Henüz çok küçükken "Yahyâ! Haydi oyun oynayalım" diyen çocukların çağrısını, "Biz oyun için yaratılmadık ki!" cevabını verebilecek düzeyde bir olgunlukla reddetmiştir.[19]

Hz. Yahyâ'nın özelliklerinden birisi, *"musaddık"* oluşudur. *Musaddık* "Allah'tan gelen kelimeyi doğrulayan" demektir. Bu kelime, Hz. Îsâ'dır. Hz. Îsâ'ya "Allah'ın kelimesi" (*Kelimetullâh*) denmesi, onun Allah Teâlâ'nın "Ol!" emri ile babasız olarak dünyaya gelmiş olmasındandır.[20] Bundan dolayı Hz. Yahyâ, Hz. Îsâ'yı kabul ve tasdik edenlerin ilki olarak bilinir.

Hz. Yahyâ, Kur'ân-ı Kerîm'de, *seyyid* yani öncü, önder olarak anılmıştır. "Seyyid", ilim, ağır başlılık, cömertlik, iffet, zühd ve takvâ gibi üstün vasıfları kapsayan bir kelimedir.[21] Yahyâ (as); ilim, ağır başlılık, ibadet ve takvâ konularında inananların öncüsüdür. Öfkesine yenilmeyen ve dinî konularda kendisine başvurulan bir bilgindir. Sözü dinlenir bir önderdir. Ayrıca onun bir özelliği de nefsine hâkim olmasıdır (*hasûr*). Nefsini dizginleyip, ibadete hasretme iradesine sahip olmuştur. Küçük büyük, hiçbir günah işlememiş; hatta aklından dahi geçirmemiştir.[22] Kur'ân'da Yahyâ'ya (as) kalp temizliği ve yumuşaklığı verildiği anlatılmıştır. Ayrıca onun Allah'tan sakınan; annesine ve babasına karşı iyi davranan bir kişi olduğu belirtilmiştir.[23] O, ruh temizliğine ve kalp yumuşaklığına sahiptir. Allah ona kullarına karşı şefkatli davranma erdemini bahşetmiştir. İnsanlara karşı iyi niyetli ve güzel muamele etme duygusunu (*hanân*) vermiştir. Allah'a isyandan ve günahlardan uzak olma hissini ihsan etmiştir.[24] O, isyanı, kabalığı bilmeyen; anne babasına iyi davranan, kötü vasıflardan uzak, tertemiz bir fıtrata sahip olmuştur. Zekeriyyâ (as), Îsâ (as) ve İlyâs (as) gibi tertemiz peygamberler soyundan gelen ve sâlihlik payesine sahip bir nebîdir. Hz. Yahyâ, Allah'ın övgüsüne mazhar olmuştur. Doğduğu gün, öleceği gün ve yeniden hayata döndürüleceği gün Allah'ın yardım ve desteğinin onunla beraber

18 Meryem 19/12: Taberî, XV, 474; Mâtürîdî, IX, 122; İbn Atıyye, VI, 13; Râzî, XXI, 191; İbn Âşûr, XVI, 75.
19 Meryem 19/12: Taberî, XV, 474; Zemahşerî, IV, 10; Râzî, XXI, 192; İbn Âşûr, XVI, 76.
20 Al-i İmrân 3/45: *Kur'an Yolu*, I, 573.
21 Al-i İmrân 3/39: Râzî, VIII, 39-40.
22 Al-i İmrân 3/39: Zemahşerî, IV, 555; Râzî, VIII, 40.
23 Meryem 19/12-15.
24 Meryem 19/13: Râzî, XXI, 193.

olacağı bildirilmiştir.[25] Yahyâ'nın ölümü, öldürülüşü, sebepleri ve zamanı hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir bilgi yoktur.

Yahyâ (as) Allah'a derin saygıda bulunan Hz. Zekeriyyâ'nın ailesine Cenâb-ı Hakk'ın bir hediyesidir. Dua mahsulü iki teyze çocuğundan birisi Hz. Meryem, diğeri de Hz. Yahyâ'dır. Hz. Zekeriyyâ hayır işlerinde yarışan, rahmetini umarak ve azabından korkarak Allah'a dua eden bir peygamberdi. Yüce Allah onun içtenlikle yaptığı duasını kabul etmiştir. Ona Hz. Yahyâ gibi hayırlı bir evlât bahşetmiştir. Hz. Yahyâ'nın dünyaya geliş hikâyesi, Yüce Yaratıcı'nın, her koşulda yaratma kudretine sahip olduğunu hatırlatmaktadır. Bu yaratılışıyla Yahyâ (as), âdeta Hz. Îsâ'nın yaratılışının işareti ve habercisi gibidir. O, aynı zamanda Hz. Îsâ'ya ilk inanan kişidir. Bu kıssa Allah Teâlâ'nın kulunun duasına her durumda icabet edebileceğini göstermektedir. Bir yandan da her durumda yaratma kudretine sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Ölümden sonraki dirilişin gerçekleşeceğine de işaret etmektedir. Hz. Yahyâ ilâhî buyruklara bağlılığı, hikmet sahibi oluşu, efendiliği, ana babasına karşı son derece şefkatli, merhametli ve iyilik yapan biri oluşu, insanlara olan yumuşak davranışı, nefsin olumsuz arzularını engelleyişi, takvâsı, kalp temizliği gibi üstün vasıflarıyla genç-ihtiyar bütün insanlara örnek gösterilmiştir.

25 Meryem 19/15: İbn Âşûr, XVI, 78.

HZ. MERYEM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓى اٰدَمَ وَنُوحاً وَاٰلَ اِبْرٰه۪يمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةً
بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌۚ ﴿٣٤﴾

"Allah, birbirinden gelme nesiller olarak
Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip
âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı.
Allah işiten ve bilendir."

(Âl-i İmrân 3/33-34)

وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ
وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَٓاءِ الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾

"Melekler şöyle demişti: 'Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni âlemlerdeki kadınlara üstün eyledi.'"

(Âl-i İmrân 3/42)

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّت۪ٓي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا ف۪يهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ
بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِه۪ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِت۪ينَ ﴿١٢﴾

"(Allah) İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik. O, Rabbinin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerden oldu."

(Tahrîm 66/12)

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَۢ اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّاۙ ﴿١٦﴾
فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا
﴿١٧﴾ قَالَتْ اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾

"Kitap'ta Meryem'i de okuyup an. Hani o, evinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti. Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, ona ruhumuzu gönderdik; ruh ona tam bir insan şeklinde göründü. Meryem, 'Ben, senden, çok esirgeyici olan Rahmân'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma).' dedi."

(Meryem 19/16-18)

إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُۗ اِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى
ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهاً فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَۙ ﴿٤٥﴾

"Melekler demişti ki: 'Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah'a) yakın kılınanlardandır.'"

(Âl-i İmrân 3/45)

قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾

"Meryem, 'Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği hâlde nasıl çocuğum olur?' dedi."

(Meryem 19/20)

وَالَّتِي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا
وَابْنَهَا اٰيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿٩١﴾

"İffetini korumuş olan (kadını da an)! Ona ruhumuzdan üfledik, onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık."

(Enbiyâ 21/91)

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ اٰيَةً وَاٰوَيْنَاهُمَا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

"Meryem oğlu ile annesini de bir âyet yaptık; ikisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik."

(Mü'minûn 23/50)

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَاُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾

"Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İkisi de yiyip içen birer insandı. Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl saptırılıyorlar!"

(Mâide 5/75)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Meryem kıssasına Kur'ân-ı Kerîm'de Âl-i İmrân, Mâide, Meryem, Enbiyâ, Mü'minûn ve Tahrîm sûrelerinde yer verilir. İlgili âyetlerde Hz. Meryem'in adı 34 yerde geçmektedir: Meryem ismi doğrudan kendisine işaretle on kez[1] ve bir kez "İmrân kızı Meryem"[2] şeklinde; 23 yerde de oğlu Îsâ dolayısıyla "Meryem oğlu Îsâ",[3] "Meryem oğlu Mesîh"[4] ve "Meryem oğlu Îsâ Mesîh"[5] ifadeleriyle yer almaktadır. Kıssa ayrıntılı bir şekilde Meryem ve Âl-i İmrân sûrelerinde anlatılır. Âl-i İmrân sûresinde Hz. Meryem'in doğumu, yetişmesi ve ailesi hakkında bilgi verilir. Meryem sûresinde ise oğlu Hz. Îsâ'ya hamile kalması ve onu dünyaya getirmesi anlatılır. Bu sûrelerin Hz. Îsâ ve annesi Hz. Meryem'den söz eden âyetleri, Hıristiyan topluluklarla yakın temas kurulduğu dönemlerde inmiştir. Meryem sûresinin Habeşistan'a peygamberliğin beş ve altıncı yılında yapılan göçlerden önce veya bu sırada indiği anlaşılmaktadır. Sûrede İslâm'ın Hz. Meryem'e bakışı ilk kez ayrıntılı olarak belirtilir. Yine Hicret'in dokuzuncu yılında güneydeki Necran'dan Hıristiyan kalabalık bir heyet Medine'ye gelmişti. Âl-i İmrân sûresindeki ilgili âyetlerin de bu temas sırasında inmiş olduğu kuvvetli bir bilgidir. Bu sırada Hıristiyan din bilginleriyle Hz. Îsâ'nın durumu ve Hz. Meryem konularında yoğun tartışmalar olmuştur. Âyetler, Hz. Meryem ve oğlu Hz. Îsâ hakkındaki gerçek bilgileri ortaya koymuştur.

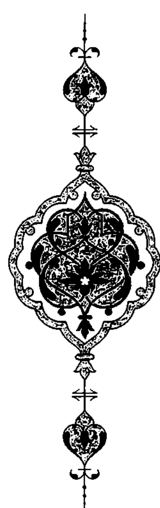
Hz. Meryem Kur'ân'da İmrân ailesinin kızı ve Hz Îsâ'nın annesi olarak geçer. Hem kendi doğumu hem de oğlu Hz. Îsâ'nın mûcizevî doğumu ile gündeme gelir. Kur'ân, Meryem'in Allah katındaki eşsiz konumunu en güzel şekilde ifade eder. Âyetlerde ve hadislerde Hz. Meryem, bedenî temizliği ve ruhî saflığı ile övülmüştür. Meryem (as), Kur'ân'da adı zikredilen tek kadındır. Mü'minûn sûresinin 50. âyetinde de Meryem ve oğlu Îsâ'nın Allah'ın kudretine bir alâmet (*âyet*) kılındığı belirtilir.

---

1 Âli-İmrân 3/36-37, 42, 43, 44, 45; Meryem 19/16, 27; Nisâ 4/156, 171.
2 Tahrîm 66/12.
3 Meryem 19/34.
4 Mâide 5/17, 72, 75.
5 Âl-i İmrân 3/45.

Meryem (as) kıssası Kur'ân'da İmrân ailesi (*Âl-i 'İmrân*), şeytandan Allah'a sığınmak (*i'âze/isti'âze*), Yüce Allah'a yakarmak (*dua*) ve yapılan duanın kabulü, Allah'ın kulların arasından seçimde bulunması (*ıstıfâ*) ve onları temiz kılması (*tathîr*), bu kulların iffetlerini koruması, Allah'a boyun eğip itaat etmek (*kunût),* O'na saygı ile secde ve rükû etmek, Allah Teâlâ'nın seçkin kullarına nimetlerinin müjdelerini vermesi (*tebşîr*), Allah'ın âyetleri ve O'nun merhameti, *Zekeriyyâ* (as), *Yahyâ* (as), *Rûh* (Cibrîl), *Îsâ* (as) gibi şahıs, konu ve kavramlar ele alınmaktadır.

HZ. MERYEM, SEÇKİN BİR AİLENİN NADİDE KIZIYDI

وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ
وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَٓاءِ الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾

"Melekler şöyle demişti: 'Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni âlemlerdeki kadınlara üstün eyledi.'"

(Âl-i İmrân 3/42)

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Âdem'in ve Hz. Nûh'un yanı sıra İbrâhim (as) ve İmrân ailelerinin seçkinliği Âl-i İmrân sûresi 33. âyette şöyle belirtilmektedir: *"Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün insanlara) üstün kıldı. Allah işiten ve bilendir."*[1] Âyette belirtilen "İmrân ailesi" ile kastedilenin Hz. Meryem'in babası İmrân ve İmrân'ın karısı Hanne binti Fâkûz olduğu bilinmektedir.[2] İmrân'ın soyu Hz. Dâvûd'a kadar dayanmaktadır. Aslında tüm peygamberlerin âyette belirtilen Âdem (as), Nûh (as), İbrâhim (as) ve İmrân ailelerinin neslinden geldiği de kaydedilmiştir. Âyetlerde Hz. Meryem'in "Hârûn'un kız kardeşi"[3] diye anılması da tefsirlere göre soyunun Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a dayandığına işaret eder. Bu aynı zamanda Hz. Meryem'in söz konusu diğer

1 Âl-i İmrân 3/33.
2 Âl-i İmrân 3/35: Taberî, V, 332.
3 Meryem 19/28.

aileler gibi, seçkin bir aileden geldiğini gösterir.[4] Sûrenin 34. âyetinde geçen "birbirinden gelme bir nesil olarak" ifadesi bir önceki âyette adı geçen bu kişilerin hem soy bakımından hem de iman, ihlâs, takvâ bakımından "aynı aileden" oldukları şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü onlar, Allah'a itaat ve teslimiyet bakımından birbirlerine benzemekteydiler.[5] Bu isimlerin başka bir ortak noktası da onların hepsinin çocuklarıyla sınanmış olmalarıdır denebilir. Hz. Âdem, oğlunun isyanı, Hz. Nûh da oğlunun inkârı yüzünden sıkıntı yaşamışlardı. İbrâhim (as) ve İmrân ailesi ise çocuklarını Allah'a bağışlayarak sınav vermişlerdi.

Hz. Meryem'in babası İmrân, dönemin İsrâiloğulları toplumunun önde gelenlerindendi. İmrân, Kudüs'teki Beyt-i Makdis'in saygın isimlerinden kendini ilme, ibadete ve mâbed hizmetine vermiş biriydi. İmrân, kızı Meryem'in doğumundan bir süre önce vefat etmişti.[6] Âyetlerde Hz. Meryem'in, "İmrân kızı Meryem"[7] ifadeleriyle babasına nispet edilmesi, onun beşer olma vasfını göz ardı edip kendisini ilâhlaştıranlara bir cevap mahiyetindedir. Nitekim Kur'ân, hem Hz. Meryem'in hem de oğlu Îsâ'nın (as) "yiyip içen birer beşer" yani kul olduklarına dikkat çeker.[8]

Kur'ân'da, Hz. Meryem'in annesi Hanne, ismiyle değil "İmrân'ın karısı"[9] şeklinde zikredilmektedir. Hanne'nin Hz. Meryem'i Rabbine adayışına yer verdiği duası şöyledir: *"Bir zamanlar İmrân'ın karısı şöyle demişti: 'Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen.'"*[10] Doğacak çocuğun Hanne'nin sahip olacağı biricik evlâdı olduğu düşünülürse, onun Rabbine ne kadar kıymetli bir adakta bulunduğu daha iyi anlaşılır. Hz. Meryem'in annesi bununla da yetinmemiş, adağının kabulü için Rabbine bütün samimiyetiyle dua etmiştir. Allah için verilen ne olursa olsun, ancak Allah katında kabul edildiğinde gerçek değerine ulaşır. İşte Kur'ân'ın İmrân'ın karısı Hanne'nin duasının kabulüne vurgu yapması bunu göstermektedir. Böylece Hanne, Allah'a bağlılıkta inananlar için bir örneklik oluşturmuştur.

Kur'ân, Meryem doğduğunda annesinin yaşadığı şaşkınlığı anlatır. Anlaşıldığına göre o, mâbedin hizmetleri için adadığı çocuğun erkek olacağı yönünde bir beklenti içindedir. Nitekim kızı olduğunda bir an için onun mâbede bir erkek

4 Âl-i İmrân 3/33: Zemahşerî, I, 548.
5 Âl-i İmrân 3/34: Taberî, V, 330.
6 Âl-i İmrân 3/35: Taberî, V, 332; Begavî, I, 431.
7 Tahrîm 66/12.
8 Mâide 5/75.
9 Âl-i İmrân 3/35.
10 Âl-i İmrân 3/35.

çocuğu gibi hizmet edemeyeceği endişesine kapılır. Büyük bir teslimiyetle Allah'a yönelerek yavrusu için dua eder: *"Onu doğurunca dedi ki: 'Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek de kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum ve işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum.'"*[11]

Annesinin Hz. Meryem'e seçtiği isim, onun adağında ne kadar içten ve kararlı olduğunu gösterir. Çünkü "Meryem" Allah'a kulluğu ifade eden bir isimdir. Hanne yavrusunun, bu adın gerektirdiği güzel vasıflarla bezenerek Allah'a yakın olmasını istemişti. Daha sonra da *"Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu"* koruması için Yüce Allah'a dua etmişti.[12] Böylece adağının gerçekleşmesi yolunda ilk adımı atmış oldu. Nitekim adağı da gerçekleşmişti. *"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriyyâ'yı da onun bakımı ile görevlendirdi."*[13] Rabbi Meryem'i öylesine güzel kabul etti ki, onu Hz. Zekeriyyâ'nın gözetiminde nadide bir çiçek gibi yetiştirdi. Tertemiz yaratılmış, Rabbine adanmış Meryem, kıymetine kıymet katacak müjdelerden habersizdi henüz.[14] O, Rabbi tarafından bütün kadınlardan üstün bir konuma yükseltilmişti. Annesi onu önce mâbede götürdü ve Hârûn (as) neslinden olan din adamlarına teslim etti. İmrân ailesinin geldiği Masanoğulları, İsrâiloğullarının önderi, âlimleri ve idarecileriydi. İmrân da Tevrat yazan âlimlerin imamıydı. Bu sebeple her biri Meryem'i almak için birbirleriyle yarıştılar. İçlerinden Zekeriyyâ (as) onlara, "Ben onu alıp büyütmeye sizden daha lâyığım. Eşim onun teyzesidir." dedi. Aralarında tartışma çıkınca da kura çekmeye karar verdiler ve "Kimin kalemi suyun üstüne çıkarsa o kazanır." diye Tevrat yazdıkları kalemlerini nehre attılar. Üç defasında da Hz. Zekeriyyâ'nın kalemi suyun üstüne çıktı, diğerlerinin kalemleri ise battı.[15] Neticede Meryem'in bakımını Zekeriyyâ (as) üstlendi ve böylece Meryem, bir peygamber hânesinde büyümeye başladı.

Zekeriyyâ Peygamber kendisine emanet edilen çiçeği elinden geldiğince koruyup gözetse de onu asıl koruyup gözeten biri vardı: Rahmân olan Allah. Rabbinin yardımları Zekeriyyâ Peygamber'i bile şaşkına çeviriyordu. Hz. Zekeriyyâ, mâbedde onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulur ve *"'Ey Meryem bu sana nereden geldi?' diye sorar, o da 'Allah tarafından. Kuşkusuz Allah dilediğine*

11 Âl-i İmrân 3/36: Zemahşerî, I, 551; İbn Âşûr, III, 234.
12 Âl-i İmrân 3/36: Zemahşerî, I, 551.
13 Âl-i İmrân 3/37.
14 Âl-i İmrân 3/35-37, 42-45; Meryem 19/16-27.
15 Âl-i İmrân 3/37: Taberî, V, 349.

sayısız rızık verir.'"[16] cevabını verirdi. Rivayet edildiğine göre Allah Hz. Meryem'i yazın kış, kışın yaz meyveleri ile rızıklandırırdı.[17] O da bunların dilediğine hesapsız rızık veren Allah katından olduğunu bilir, yalnızca Rabbine kulluk ederdi. Kendini Allah'a adamış olan Hz. Meryem'e verilen rızıklar, yiyecek içecekle de sınırlı değildi. Hidayet ve hikmetin yanı sıra evlâdı Îsâ da bu rızıklar arasındaydı.

Meryem'in (as) değerli olduğunu Allah Teâlâ, *"… Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni âlemlerdeki kadınlara üstün eyledi."*[18] âyetiyle beyan eder. Ayrıca Âl-i İmrân 36. âyetteki *"Oysa erkek, kız gibi değildir."* cümlesi, Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre açıklayıcı bir ifadedir ve Meryem'in yüksek konumunu belirtir. Bu ifade Hanne'nin oğlan çocuğu beklentisini kastederek, Allah'ın ona verdiği bu kızın, onun doğurmayı beklediği oğlan çocuğu gibi olmayacağı anlamını taşır.[19] Peygamberimiz de *"Kendi döneminin en hayırlı kadını Meryem'dir."* sözleriyle onun değerini belirtmiştir.[20] Ayrıca Tahrîm sûresi 11 ve 12. âyetlerinde Meryem (as), Firavun'un eşiyle beraber mümin kadınlara örnek gösterilir. Hz. Meryem'i böylesine farklı kılan şeyin ne olduğu âyette şöyle açıklanır: *"İffetini korudu, Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti, O'na itaat etti."* Hz. Meryem'in hayatı, gece gündüz ibadetle geçer.[21] Aslında bütün bunlar zor bir imtihanın habercisidir, iffetiyle bilinen kadının, artık iffetiyle imtihan oluşu başlayacaktır.

Hz. Meryem ve onun iffeti,[22] Hz. Îsâ'nın ona müjdelenmesi ile birlikte anlatılır.[23] Kur'ân, onun sonradan yaşayacağı bu hadiseye zihinleri hazırlamak üzere, iffetine, ibadete düşkünlüğüne, seçkinliğine çokça vurgu yapmıştır. Hz. Meryem, her bakımdan temizliğin, Allah'a teslimiyetin ve dünya hayatındaki sınamalara karşı sabrın en çarpıcı örneğini vermiştir. Enbiyâ sûresi 91. âyetinde *"İffetini korumuş olan (kadını da an)! Ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık."* denilmek sûretiyle iffeti bilhassa belirtilmektedir. Aynı şekilde Tahrîm sûresi 12. âyetinde *"iffetini korumuş olan, İmrân kızı Meryem"*, Allah tarafından güzel bir örnek olarak gösterilmiştir. Kur'ân ifadelerine bakıldığında İsrâiloğulları Hz. Meryem'in hiç evlenmeksizin Hz. Îsâ'yı doğurmasına bakıp onu suçlamışlardır.[24] Diğer taraftan

16 Âl-i İmrân 3/37.
17 Âl-i İmrân 3/37: Taberî, V, 353-356.
18 Âl-i İmrân 3/42.
19 Âl-i İmrân 3/36: Zemahşerî, I, 551.
20 Âl-i İmrân 3/42: Taberî, V, 393; Buhârî, "Menâḳıbü'l-Enṣâr", 20.
21 Âl-i İmrân 3/43.
22 Enbiyâ 21/91; Tahrîm 66/12.
23 Âl-i İmrân 3/45.
24 Âl-i İmrân 3/46: Taberî, V, 412.

âyette Yahudilerin Hz. Meryem'e *"Hârûn'un kız kardeşi"*[25] olarak hitap etmeleri Hz. Meryem'in aslında kavminin gözünde de saygın olduğunu gösterir. Bu hitap onun Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hz. Hârûn'un soyundan geldiğini kabul etmeleri anlamına gelir. Ne var ki Yahudiler Hz. Meryem'e iftira atmaktan da geri durmamışlardır. Kur'ân Hz. Meryem'in Hz. Îsâ'yı babasız doğurması konusundaki iftiraları yüzünden Yahudileri şiddetle eleştirmiştir.[26]

HZ. MERYEM, BİR PEYGAMBER ANNESİYDİ

إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُۙ اِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ
وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَۙ ﴿٤٥﴾

"Melekler demişti ki: 'Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah'a) yakın kılınanlardandır.'"

(Âl-i İmrân 3/45)

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Îsâ'nın doğuşu Allah'ın yüce kudretinin bir göstergesi olarak anlatılır. Hz. Meryem'e tek bir erkeğin eli bile değmemiştir, ancak o dünyaya bir oğlan çocuğu getirmiştir. Hz. Îsâ ile müjdelendiğinde Meryem (as) şaşkınlığını şöyle dile getirir: *"Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği hâlde nasıl çocuğum olur!"* Âyette de belirtildiği gibi bu olay her şeyden önce Allah'ın eşsiz kudretini ortaya koymaktadır: *"…İşte öyle, Allah dilediğini yaratır, bir işin olmasını istedi mi ona sadece 'Ol!' der, o da oluverir."*[27] O, bir şeyin olmasını istediğinde, onu istediği şekilde gerçekleştirebilir. Bunun için Allah'ın bir sözü yeter. Tıpkı ilk insanı yaratması gibi istediğinde babası olmadan bir çocuğun doğmasını da sağlayabilir.[28]

25 Meryem 19/28.
26 Nisâ 4/156: Taberî, VII, 649.
27 Âl-i İmrân 3/47.
28 Âl-i İmrân 3/59.

Meryem sûresi 16-22. âyetleri de iffetli ve bâkire Meryem'in (as) Îsâ'ya hamile kalışını anlatır. Bu olay, Allah'ın kudretinin sınırı olmadığına, O'nun dilediğinde olmazları olduracağına delildir. Nitekim Allah Hz. Âdem'i babası ve annesi olmaksızın topraktan yaratmış, Hz. Îsâ'yı ise babası olmaksızın sadece bir dişiden, anneden yaratmıştır. Bütün bu yaratma şekilleri Yüce Allah'ın yaratma gücünü göstermektedir.[29]

Hz. Îsâ'nın dünyaya geliş süreci Kur'ân'da Hz. Meryem'in hamile kalışından itibaren anlatılır. Çünkü bu olay, Allah'ın insanlar tarafından bilinen, gözlenen her zamanki yaratma biçiminden farklıdır. Hz. Meryem ibadet etmek için mâbedin doğusuna düşen tarafta bir perde veya duvar arkasında uzlete çekilmiştir. *"... Derken, ona ruhumuzu gönderdik, ruh ona tam bir insan şeklinde göründü."*[30] Korkuyla ürperen Meryem'in endişesi yüzüne yansır. *"Ben, senden, çok esirgeyici olan Rahmân'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma)!"* der. Oysa insan görünümünde Hz. Meryem'e gözüken, Allah'ın görevlendirdiği melek Cebrâil'dir.[31] Aralarında geçen diyalog âyetlerde şöyle dile getirilmiştir: Melek, *"Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabbin tarafından gönderilmiş bir elçiyim."* dedi. Meryem (as), *"Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği hâlde nasıl çocuğum olur?"* dedi. Melek cevap verdi: *"Orası öyle, ancak Rabbin buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir."*[32] Hz. Meryem hamile kalınca mâbedden ayrıldı. İnsanların kötü sözlerinden ve ayıplamalarından kaçmak için hamileliğini gizledi ve yaşadığı yerden uzak, *Beytüllahim/Bethlehem* isminde bir yere gitti.[33]

Beklenen zaman geldiğinde doğum sancısı iyice şiddetlenmişti. Hz. Meryem kuru bir hurma ağacına dayanmış, başına gelenin toplumda nasıl bir tepki doğuracağını düşünerek şöyle diyordu: *"Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!"*[34] O bir yandan doğacak çocukla ilgili ortalıkta dolaşacak çirkin sözlerden ve iftiralardan çekinirken bir yandan da doğum sancısı ile kıvranıyordu. İnsanların kendisine inanmayacaklarını düşünüyordu.[35] Daha önce toplumun içinde takvâ sahibi, ibadet ehli, iffetli bir hanım iken şimdi kötü birisi durumuna düşecekti. Birden *"Tasalanma!"* diye bir ses duydu: *"Rabbin senin alt tarafında bir su kaynağı*

---

29 Meryem 19/20: İbn Kesîr, IX, 228.
30 Meryem 19/17.
31 Meryem 19/17: Zemahşerî, IV, 11; İbn Âşûr, XVI, 80.
32 Meryem 19/19-21.
33 Meryem 19/23: İbn Kesîr, IX, 231.
34 Meryem 19/23.
35 Meryem 19/22-23: İbn Kesîr, IX, 229-231.

yaratmıştır."[36] Yanı başında berrak bir su akmaya başlamıştı. Dahası hurma kütüğü mucize eseri yeşermiş ve meyve vermişti. O ses konuşmaya devam ediyordu: *"(Şu) hurma ağacını da kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün. Ye, iç. Gözün aydın olsun."*[37] Bu olanlar Hz. Meryem'in acısını bir nebze de olsa dindirdi. Hayretler içindeydi, ama hâlâ endişeliydi: İnsanların yüzüne nasıl bakacaktı? Onlara ne diyecekti? Bu sorunun çözümünü de ona yine Rabbi gösterdi. Allah, ona karşılaştığı insanlarla konuşmamasını tembihledi ve şöyle dedi: *"İnsanlardan birini görürsen, de ki: 'Ben, çok esirgeyici olan Rahmân'a adakta bulundum; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.'"*[38]

Hz. Meryem'i kucağında bir bebekle görenlerin yüzlerinde beliren şaşkınlığı tasavvur etmek zor olmasa gerektir. Bâkire, mâbedin hizmetine adanmış, özünü ibadete vermiş, seçkin ve bilinen bir ailenin kızı ve kucağında dünyaya yeni getirdiği bir bebek! Olacak şey değildi. *"Ey Meryem! Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın!"* diyerek onu ayıpladılar ve sözlerine şöyle devam ettiler: *"Ey Hârûn'un kız kardeşi! Baban kötü bir adam, annen de iffetsiz değildi."*[39] Hz. Hârûn, Hz. Mûsâ'nın kardeşiydi ve o da kardeşi gibi seçkin bir peygamberdi. İsrâiloğullarının ibadet işlerini üstlenmiş ve ardından bu görevi onun soyundan gelenler yürütmüştü. İşte Hz. Meryem de Hârûn soyundan gelen İmrân'ın kızıydı. Kendisine bu gerçeği hatırlatanlar, onun ailesinin saygınlığına gölge düşürecek bir davranışta bulunduğuna işaret ediyordu. İlâhî uyarı gereği Meryem (as) susacaktı. Susacaktı ki hakikatin çığlığı olan Hz. Îsâ onlara bir cevap olabilsin. Öyle de yaptı. *"(Meryem) çocuğu işaret etti. 'Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz?' dediler. (Çocuk) 'Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı.' dedi. 'Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı, yaşadığım sürece de bana namazı ve zekâtı emretti. Beni anneme saygılı kıldı, zorba ve bedbaht yapmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün selâm üzerimedir.' İşte, Meryem oğlu Îsâ budur, hakkında şüphe ettikleri hak söz. Çocuk edinmek, Allah'a yakışmaz. O bundan münezzehtir. Bir işe hükmettiğinde ona sadece 'Ol' der, o da olur. Kuşkusuz Allah, benim de Rabbim sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk ediniz. İşte doğru yol budur."*[40]

Hz. Îsâ'nın Hz. Meryem'den babasız dünyaya gelmesi ona ve annesine Hıristiyanlar tarafından ilâhlık atfedilmesine gerekçe olarak görülmüştür. Hz Îsâ'ya "tanrı"

---

36 Meryem 19/24.
37 Meryem 19/25-26.
38 Meryem 19/26.
39 Meryem 19/27-28.
40 Meryem 19/29-36.

ya da "tanrının oğlu" sıfatları yakıştırılmış, Hz. Meryem de "tanrı doğuran" sıfatı ile betimlenmiştir. Ancak Allah onların bu tutumlarının yanlış olduğunu ve Meryem oğlu Îsâ'nın kesinlikle bir tanrı olmadığını açıklamıştır. Bu tür iddialarda bulunmayı ise "küfre girmek" olarak tanımlamıştır.[41]

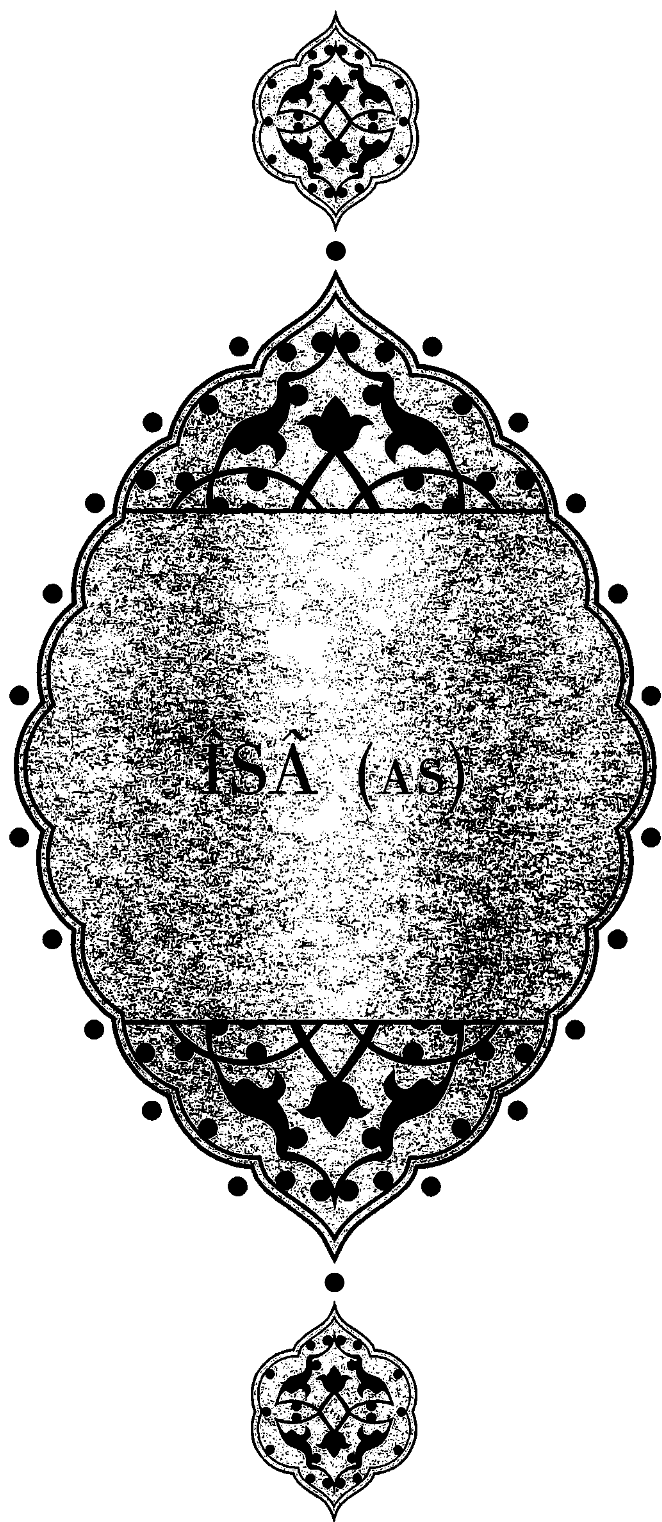
Kur'ân, Hz. Îsâ ve Hz. Meryem hakkındaki ilâhlık iddiasının tamamen asılsız olduğunu ortaya koymuştur. Hz. Meryem sadece bir insandır ve Hz. Îsâ da bu beşerin oğludur. Bu husus âyetlerde şu şekilde ifade edilmektedir: *"Meryem oğlu Mesîh ancak bir resûldür. Ondan önce de birçok resûl gelip geçmiştir. Anası da dosdoğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak onların delillerini nasıl açıklıyoruz, bak hakikatten nasıl yüz çeviriyorlar."*[42]

Kur'ân'da Hz. Meryem'in isminin "Meryem oğlu Îsâ"[43] şeklinde geçmesi, ikisinin de sadece insan olduklarına dikkat çekmektedir. Hıristiyanlar Hz. Îsâ'yı "Allah'ın oğlu" kabul ederken Allah'ın Kur'ân'da onu "Meryem oğlu Îsâ" olarak ifade etmesi, ikisinin de beşer olarak yaratıldığını vurgular. Bu, Yaradan'ın hiçbir şekilde evlât edinmeyeceğinin ifadesidir. Âyetlerde Meryem isminin çok sık geçmesinin temel hikmeti de budur. Kur'ân'daki "Meryem oğlu Îsâ" vurgusu "Tanrının oğlu Îsâ" şeklindeki Hıristiyan inancının açık reddidir. Zira Kur'ân'da Hz. Îsâ dışında kimse anne veya babasına nisbeten bu kadar çok anılmamıştır. "Tanrı oğlu Îsâ" değil "Meryem oğlu Îsâ" hakikati kalıp olarak vurgulanmış ve böylece tevhid inancı pekiştirilmiştir.

Hz. Meryem Kur'ân'ın bizlere sunduğu örnek insanlardan biridir. O iffetin, her bakımdan temizliğin ve Allah'a teslimiyetin en çarpıcı örneği olmuştur. Kur'ân âyetleri hem Hıristiyanlara hem de Yahudilere karşı Hz. Meryem'in gerçek kimliğini ortaya koyar. Böylece Hz. Meryem ve oğlu Hz. Îsâ'ya insanüstü özellikler yakıştıran Hz. Îsâ'nın takipçilerini uyarır. Meryem (as) ve oğlu Îsâ (as) tevhidin timsali olurlar.

41 Mâide 5/17, 72, 75, 116.
42 Mâide 5/75.
43 Bakara 2/87, 253; Nisâ 4/157, 171; Mâide 5/17, 46, 72, 75, 78, 112; Meryem 19/34.

ÎSÂ (AS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ
ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

"Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti, sonra ona 'Ol!' dedi ve oluverdi."
(Âl-i İmrân 3/59)

إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُۙ اِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى
ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَۙ ﴿٤٥﴾

"Melekler demişti ki: 'Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime (bir emir ile yaratılacak çocuk) ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah'a) yakın kılınanlardandır.'"

(Âl-i İmrân 3/45)

فَاَشَارَتْ اِلَيْهِۜ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ اِنّ۪ي عَبْدُ اللّٰهِۜ
اٰتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَن۪ي نَبِيًّاۙ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَن۪ي مُبَارَكًا اَيْنَ مَا كُنْتُۖ وَاَوْصَان۪ي
بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّاۖ ﴿٣١﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَت۪يۘ وَلَمْ يَجْعَلْن۪ي جَبَّارًا شَقِيًّا
﴿٣٢﴾ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ اَمُوتُ وَيَوْمَ اُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾

"Bunun üzerine Meryem çocuğu işaret etti. 'Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?' dediler. Cevabı çocuk verdi: 'Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, O beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti; beni zorba ve isyankâr yapmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün esenlik benimle olacaktır.'"

(Meryem 19/29-33)

اِنْ هُوَ اِلَّا عَبْدٌ اَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۜ ﴿٥٩﴾

"Îsâ, kendisine lütuflarda bulunduğumuz ve İsrâiloğullarına ilâhî kudretin örneği kıldığımız bir kuldur ancak."

(Zuhruf 43/59)

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّۜ اِنَّمَا
الْمَس۪يحُ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُۚ اَلْقٰيهَٓا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ
مِنْهُۘ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ۚ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌۜ اِنْتَهُوا خَيْراً لَكُمْۜ اِنَّمَا اللّٰهُ
اِلٰهٌ وَاحِدٌۜ سُبْحَانَهُٓ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌۢ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلاًۚ ﴿١٧١﴾

"Ey Ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Şu hâlde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, 'Allah üçtür.' demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuğu olmaktan uzaktır, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter."

(Nisâ 4/171)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِه۪ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا ع۪يسَى ابْنَ
مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِۜ اَفَكُلَّمَا جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى
اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْۚ فَفَر۪يقاً كَذَّبْتُمْۘ وَفَر۪يقاً تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

"Andolsun biz Mûsâ'ya kitabı verdik. Ondan sonra da ardarda peygamberler gönderdik. Meryem Oğlu Îsâ'ya da deliller verdik ve onu Rûhulkudüs (Cebrâil) ile destekledik. Ama ne zaman size bir peygamber, nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklenirdiniz, kimini yalanladınız, kimini de öldürdünüz, doğru değil mi?"

(Bakara 2/87)

قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذٰلِكِۚ
قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌۚ وَلِنَجْعَلَهُٓ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّاۚ
وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا ﴿٢١﴾

"Meryem, 'Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde, benim nasıl çocuğum olabilir?' dedi. Melek cevap verdi: 'Orası öyle, ancak Rabbin buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu (Îsâ'yı) insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir.'"

(Meryem 19/21)

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُٓ اٰيَةً وَاٰوَيْنَاهُمَٓا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

"Meryem oğlunu ve annesini de bir mûcize yaptık; ikisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik."

(Mü'minûn 23/50)

وَاِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنٖٓي اِسْرَٓاءٖيلَ اِنّٖي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتٖي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُٓ اَحْمَدُۜ فَلَمَّا
جَٓاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿٦﴾

"Meryem oğlu Îsâ da şöyle demişti: 'Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.' Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, 'Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü!' dediler."

(Saf 61/6)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُٓوا اَنْصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ عٖيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيّٖنَ مَنْ اَنْصَارٖٓى اِلَى اللّٰهِۜ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ فَاٰمَنَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ وَكَفَرَتْ طَٓائِفَةٌ فَاَيَّدْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا عَلٰى عَدُوِّهِمْ فَاَصْبَحُوا ظَاهِرٖينَ ﴿١٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu Îsâ da havârilerine, 'Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?' diye sorduğunda havâriler, 'Allah'ın yardımcıları biziz.' demişlerdi. Sonra İsrâiloğullarından bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler."

(Saf 61/14)

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عٖيسٰٓى اِنّٖى مُتَوَفّٖيكَ وَرَافِعُكَ اِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذٖينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۚ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فٖيمَا كُنْتُمْ فٖيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾

"Allah buyurmuştu ki: 'Ey Îsâ! Ben seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni o inkârcılardan arındıracağım ve sana tâbi olanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte, ayrılığa düşüp durduğunuz hususlarda aranızda hükmü o zaman ben vereceğim.'"

(Âl-i İmrân 3/55)

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُۜ وَاُمُّهُ صِدّ۪يقَةٌۜ كَانَا
يَأْكُلَانِ الطَّعَامَۜ اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾

"Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İkisi de yiyip içen birer insandı. Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl saptırılıyorlar."

(Mâide 5/75)

اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا ع۪يسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَط۪يعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا
مَٓائِدَةً مِنَ السَّمَٓاءِۜ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا نُر۪يدُ اَنْ
نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ
الشَّاهِد۪ينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَٓا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَٓائِدَةً مِنَ
السَّمَٓاءِ تَكُونُ لَنَا ع۪يداً لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَۚ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ
الرَّازِق۪ينَ ﴿١١٤﴾ قَالَ اللّٰهُ اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْۚ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنّ۪ٓي اُعَذِّبُهُ
عَذَاباً لَٓا اُعَذِّبُهُٓ اَحَداً مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿١١٥﴾

"Havâriler, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?' diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: 'Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun.' Onlar, 'İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun, bize doğru söylediğini bilelim ve buna tanık olalım.' dediler. Meryem oğlu Îsâ şöyle yalvardı: 'Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofra indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın.' Allah da şöyle buyurdu: 'Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim.'"

(Mâide 5/112-115)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Îsâ, "Meryem oğlu Îsâ" veya "Îsâ Mesîh" adlarıyla anılmaktadır. İsmi Kur'ân'da *ûlû'l-'azm* peygamberler arasında geçer ve kendisinden söz alınan elçilerdendir.[1] Hz. Meryem'den mûcizevî bir şekilde babasız doğmuştur. İsrâiloğullarına gönderilmiştir ve Hz. Muhammed'den (sas) önceki son elçidir. Hz. Mûsâ'ya inen Tevrat'ın takipçisi ve uygulayıcısıdır. Kendisine İncil vahyedilmiştir. Ancak yeni bir inanç ve şeriat getirmemiştir.

Hz. Îsâ, Kur'ân'da 15 sûrede, 93 âyette ismi veya sıfatlarıyla geçmektedir. Yirmi beş defa "Îsâ", on altı defa "Meryem'in oğlu Îsâ" *(Îsâ ibn Meryem),* yedi defa da "Meryem'in oğlu" (İbn Meryem) şeklinde zikredilmektedir. Âyetlerin bir kısmında Hz. Îsâ'dan "Meryem oğlu Mesîh"[2] ve "Meryem oğlu Îsâ Mesîh"[3] şeklinde tanımlamalar ile sadece *el-Mesîh*[4] sıfatıyla da bahsedilir. Hz. Îsâ'ya dair anlatımların Kur'ân'daki yoğunluğuna bakıldığında Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide ve Meryem sûreleri dikkat çekmektedir. Hz. Îsâ'nın mûcizevî olarak babasız yaratılışından hareketle Hıristiyanlar onu Allah'ın oğlu şeklinde betimlemişlerdir. Kur'ân bunun yanlışlığını sıklıkla ve kesin bir dille belirtir. Hz. Îsâ'nın dışında hiçbir peygamberden "anne oğul veya baba oğul" nisbetiyle betimleme yapılmamasının nedeni de Hıristiyanlık'taki bu "Allah'ın oğlu" yakıştırmasını baştan reddetmektir.

Îsâ kelimesinin "beyaz renkte olmak" anlamında *'ayes* kökünden geldiği nakledilmektedir. Ten rengi beyaz olduğu için Hz. Îsâ'nın bu adı aldığı ileri sürülmüştür. Kelimenin "yönetmek, idare etmek" anlamındaki *'avs* kökünden türediğini söyleyenler de vardır. Buna göre Hz. Îsâ kendini Allah'ın buyruklarına uyduğu, kalbini sevgiyle beslediği ve ümmetini Allah'a davet ile yetiştirdiği için kendisine bu isim verilmiştir.[5]

---

1 Ahzâb 33/7.

2 Mâide 5/17 (2 defa), 72, 75; Tevbe 9/31.

3 Âl-i İmrân 3/45; Nisâ 4/157, 171.

4 Nisâ 4/172; Mâide 5/72; Tevbe 9/30.

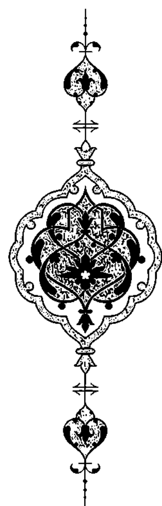
5 Râgıb el-İsfahânî, s. 353; Hasan Mustafevî, *et-Taḥḳîḳ*, VIII, 330.

Hz. Îsâ'dan bahsedilirken kullanılan unvanların başında *Mesîh* kelimesi gelir. Arapça ve İbrânîce dillerinde *me-se-ha* kelimesi, "sıvazlamak, elini sürmek" anlamına gelir. Hz. Îsâ'ya *Mesîh* isminin verilmesi Allah'ın onu günahlardan temizleyip arındırması sebebiyledir. Buna göre *mesîh*, günahlardan temizlenmiş demektir. Mücâhid (ö. 103/721) ve onun gibi düşünenlere göre *mesîh*, sıddîk (doğru sözlü, dürüst) gibi bir unvandır.[6] Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre ise kelime, Meryem sûresi 31. âyetinde ifade edilen kutlu ve bereketli (*mübârek*) kelimesi ile eş anlamlıdır.[7]

Hz. Îsâ'dan bahseden ve nüzûl sırasıyla gelen ilk âyetler, Meryem sûresinde yer alır. Îsâ'nın (as) babasız olarak mûcizevî doğumu anlatılır. Âl-i İmrân sûresinde ise annesi Meryem'in (as) öyküsü ve İmrân ailesi anlatılır. Ayrıca Hz. Îsâ'nın doğumuna yer verildiği gibi, vefatına ve gökyüzüne yükseltilmesine (*ref'*) de yer verilir. Nisâ sûresinde Yahudilerin Hz. Îsâ'yı öldüremedikleri ve çarmıha germedikleri açıkça ifade edildikten sonra gökyüzüne yükseltildiği ifade edilir. Mâide sûresinde ise havârilerin Hz. Îsâ'dan gökten bir sofra (*mâide*) istemesi üzerine kendilerine mûcize olarak mükellef bir sofra indirilmesi anlatılır. Hıristiyanlık'ta bu sofra, Hz. Îsâ'nın çarmıha gerilmeden önceki "son akşam yemeği" olarak anılmaktadır.

Kur'ân, Îsâ (as) kıssasında Âl-i İmrân, Hz. Zekeriyyâ, Hz. Meryem, Hz. Yahyâ'dan da söz eder. Onu Hz. Meryem'e müjdeleyen Cebrâil'dir. Hz. Îsâ, Hz. Meryem'in rahmine üflenmiştir (*nefh*). Ondan *rûhullah, kelimetullâh* kelimeleriyle söz edilir. O bir beşerdir ve Yüce Allah'ın elçilerindendir (*resûl*). İtibarlı (*vecîh*) ve Allah'a yakın bir kuldur (*muharreb, 'abd)*. Allah'ın dinine ve peygamberi Hz. Îsâ'ya destek olanlar vardır (*havâriyyûn, ensârullâh*). Hz. Îsâ'ya inandığını iddia eden Hıristiyanlar (*nasârâ*), ona Allah'ın oğlu (*ibnullah*) yakıştırmasında bulunmuş, şirke girmişler ve doğruyu inkâr etmişlerdir (*küfür*). Yahudiler ise onu öldürdüklerini iddia etmişlerdir (*katl*). Oysa onlar onu öldürmemiş, çarmıha da germemişlerdir (*salb*). Allah Teâlâ onu kurtarıp kendi katına yükseltmiştir (*ref'*).

6 Nisâ 4/171: Taberî, VII, 701-702; Râgıb el-İsfahânî, s. 467-468.
7 Âl-i İmrân 3/45: Zemahşerî, I, 558.

Hz. Meryem'in babası İmrân ve annesi Hanne, saygın ve her türlü kötülükten arınmış (*ıstafâ*) bir aileydi.[1] Hanne doğacak olan çocuğunu Allah'a adadı[2] ve doğan bu kıza Meryem adını verdi.[3] Meryem büyüdüğünde, Cebrâil[4] ona gelerek şu müjdeyi verdi: *"Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile (bir emirle yaratılacak çocuk) ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir. Dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah'a) çok yakın kılınanlardandır. O, hem beşikte iken hem de yetişkin hâlinde insanlarla konuşacak ve sâlihlerden olacaktır."*[5] Bu nasıl olabilirdi? Hz. Meryem, mâbede adanmış ve ibadetle meşgul genç bir kızdı. Hiç evlenmemişti. Çevresinde namusunu titizlikle koruyan biri olarak bilinirdi. Bütün bunlara rağmen bir oğlu mu olacaktı? Donup kaldı Meryem! *"Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği hâlde nasıl çocuğum olur?"*[6] diyebildi. Tabii ki *"Allah dilediğini yaratır. O bir şeyin olmasını istedi mi ona sadece 'Ol!' der, o da oluverir."*[7] İnsan şeklinde gelen mukaddes meleğin (*Rûhulkudüs*) söylediklerini duyunca çok endişelendi. Zaman geçtikçe endişesi daha da arttı. Bu mucize bebeğin doğum zamanı geldiğinde ise Hz. Meryem'i çok daha karmaşık duygular, düşünceler sardı. Babasız bir çocuğu insanlara nasıl açıklayacaktı? Çok utanıyordu. İnsanlardan uzaklaşmalıydı.[8] Doğum sancıları başladığında bir hurma ağacının altına sığınarak oğlunu dünyaya getirdi. "Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim." diye düşünüyordu. O an "Üzülme!" diye bir teselli sesi duydu. Bu ses ondan, hemen yanı başında akan sudan içmesini

---

1 Âl-i İmrân 3/33-34.
2 Âl-i İmrân 3/35.
3 Âl-i İmrân 3/36.
4 Meryem 19/17; Bakara 2/86: Mukātil b. Süleyman, I, 121.
5 Âli İmrân 3/45-46.
6 Âl-i İmrân 3/47.
7 Âl-i İmrân 3/47.
8 Meryem 19/16-23: Zemahşerî, IV, 13; Râzî, XXI, 203.

ve yaslandığı hurma ağacını silkelemesini de istiyordu.[9] Böylece dökülen taze ve olgun hurmalardan yiyebilecekti. Bunlar ona Rabbinin bir ikramıydı. Meryem'in küçüklükten bu yana gördüğü ikramlar, Îsâ'nın (as) doğumuyla devam ediyordu. Yüce Allah, Hz. Meryem'i hiç beklemediği yer ve zamanlarda büyük nimetlerle ödüllendirmiş, babası olmayan bu erkek çocuğunu halka nasıl açıklayacağını da ona yine O öğretmişti: *"Ye iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini görürsen de ki: 'Ben Rahmân'a adakta bulundum; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.'"*[10] Hz. Meryem, kucağında yeni doğmuş bebeğiyle halkın karşısına çıktı. *"Meryem! Sen çirkin bir şey yaptın!"* dedi birisi.[11] Bir diğeri Hz. Meryem'e soyunun temizliğini ve anne babasının şerefini hatırlattı, "Hiç sana yakışmadı." der gibi. Hz. Meryem sessizce bekledi. Kucağındaki çocuğa işaret etmekle yetindi.[12] Çocuk dile gelip şöyle dedi: *"...Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, O beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti; beni zorba ve isyankâr yapmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün esenlik benimle olacaktır."*[13]

HZ. ÎSÂ, ALLAH'IN KULU ve ELÇİSİDİR

قَالَ اِنّ۪ي عَبْدُ اللّٰهِۜ اٰتٰنِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَن۪ي نَبِيًّاۙ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَن۪ي مُبَارَكاً اَيْنَ مَا كُنْتُۖ وَاَوْصَان۪ي
بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّاۖ ﴿٣١﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَت۪يۘ وَلَمْ يَجْعَلْن۪ي جَبَّاراً شَقِيًّا ﴿٣٢﴾

"Cevabı çocuk verdi: 'Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, O beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti; beni zorba ve isyankâr yapmadı.'"

(Meryem 19/30-32)

9 Meryem 19/24-25.
10 Meryem 19/26.
11 Meryem 19/27.
12 Meryem 19/29.
13 Meryem 19/30-34.

Hz. Îsâ, Nûh (as), İbrâhim (as), Mûsâ (as), Zekeriyyâ (as), Yahyâ (as), İlyâs (as) ve Hz. Muhammed (sas) gibi Allah'ın seçip görevlendirdiği elçilerden biridir.[14] Hz. Îsâ'nın yaratılışı, Allah'ın eşsiz gücünü ve bir insanı babasız yaratabileceğini gösteren bir kanıttır (*âyet*).[15] Hz. Îsâ ve annesi Hz. Meryem, herkes için ibret alınabilecek bir ders ve Allah'ın sonsuz kudretine bir işarettir: *"İffetini korumuş olan (Meryem'i) de an! Ona ruhumuzdan üfledik, onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık."*[16]

Hz. Îsâ'nın anne rahmine düşmesi ve doğumu, Mekke'de inen Meryem sûresinde ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, olayın mekânı ve zamanı ile ilgili çok fazla ayrıntıya yer vermemekte, ana mesajı ön plana çıkarmaktadır. Ancak tefsir kaynaklarımız, Hz. Meryem'in Îsâ'ya kaç yaşında ve ne şekilde hamile kaldığına dair pek çok detaya yer vermektedir. Ayrıca hamilelik sürecinde Hz. Meryem'in uzak bir yere çekilişinin sebebi hakkında da pek çok görüşe yer verilmiştir. Bunlar arasında Hz. Zekeriyyâ'dan utanması ve çocuğuna zarar verilmesinden korkması gibi ihtimaller üzerinde durulmuştur.[17] Ayrıca Hz. Meryem'in uzaklaştığı mekânın neresi olduğu da tartışma konusu edilmiş, kimi rivayetlerde kavminden uzak bir bölgeden bahsedilirken kimisinde ise bu mekânın yaşadığı evin ya da mihrabın en uzak köşesi olduğu söylenmiştir.[18]

Mekke'de Müşrikler, Hıristiyanların bir kısım inançlarından haberdardılar. Müslümanları zor durumda bırakmak için bunları gündeme getirmekten çekinmiyorlardı. Bunlardan biri de Hıristiyanların Hz. Îsâ'yı tanrı olarak kabul etmeleriydi. Resûlullah (sas) bir gün Kureyş Müşrikleriyle girdiği bir tartışmada *"Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz."*[19] âyetini okudu. Konuyu çarpıtmak isteyen Müşrikler, lafı Hz. Îsâ'ya getirerek "Peki (Hıristiyanların taptığı) Meryem'in oğlu da mı cehenneme girecek?" diye sordular. Kendilerince bir açık bulduklarını düşünerek gürültü kopardılar.[20] Peygamberimiz, onun Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu söyleyince de "Tıpkı Hıristiyanlar Meryem oğlu Îsâ'yı rab edindiği gibi bu da bizden kendisini rab edinmemizi istiyor." diyerek bağırıp çağırdılar. Bu olay üzerine Hz. Îsâ'nın gerçek kimliğini vurgulayan Zuhruf sûresinin şu âyetleri inmiştir: *"Meryem oğlu (Îsâ) bir örnek olarak anlatılınca*

14 En'âm 6/85; Şûrâ 42/13.

15 Mü'minûn 23/50: Mukātil b. Süleyman, III, 158.

16 Enbiyâ 21/91; Tahrîm 66/12.

17 Meryem 19/16-25: Râzî, XXI, 203.

18 Meryem 19/16-25: Taberî, XV, 491-492; Râzî, XXI, 203.

19 Enbiyâ 21/98.

20 Zuhruf 43/57: Taberî, XX, 621.

senin kavmin bundan dolayı hemen yaygarayı basıyor."[21] Müşrikler, sırf Hz. Peygamber'e karşı çıkmış olmak için *"Bizim tanrılarımız mı iyi, yoksa (Îsâ)* mı?" karşılaştırması bile yaptılar.[22] Tartışmayı "Tanrılarımızı terk mi edeceğiz? Yoksa onu mu tanrı edineceğiz?" gibi sorgulamalarla sürdürüp, "Sen Allah'tan başkasını tanrı edinen herkesin cehenneme gideceğini söylüyorsun. Tanrılarımızın, Allah'tan başka tapılan Îsâ, Üzeyir ve melekler olmasına razıyız." deme noktasına kadar taşıdılar.[23] Zuhruf sûresinin daha sonraki âyetleri, Hz. Îsâ'nın gerçek kimliğini vurgulayarak devam etmektedir: *"Îsâ, kendisine lütuflarda bulunduğumuz ve İsrâiloğullarına ilâhî kudretin örneği kıldığımız bir kuldur ancak. İsteseydik sizin yerinize, yeryüzünde egemen olacak melekler yaratırdık. Bilin ki o (Îsâ), kıyamete ait bir bilgidir. Sakın ondan şüphe etmeyin ve bana tâbi olun. Bu, doğru yoldur. Şeytan sakın sizi doğru yoldan engellemesin. O sizin apaçık düşmanınızdır. Îsâ, sağlam kanıtlarla geldiğinde şöyle dedi: 'Size hikmeti getirdim ve anlaşmazlığa düştüğünüz bazı konuları açıklamaya geldim. Öyleyse Allah'a itaatsizlikten sakının ve bana uyun! Kuşkusuz Allah, benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. O'na kulluk edin; işte bu, dosdoğru yoldur.'"*[24]

Medine'de indirilen ve Hz. Îsâ'dan bahseden âyetler, daha çok şehirde yaşayan Yahudileri muhatap almış ve tüm peygamberlerin birliğini vurgulamıştır. Çünkü Yahudiler, Hz. Mûsâ'dan sonra peygamber gelmediğini iddia ediyorlardı. Peygamber olduğunu söyleyenleri de yalancılıkla suçluyorlardı. Üstelik onlar, bazı peygamberleri öldürmüşlerdi.[25] Hz. Îsâ'nın peygamberliğini de kabul etmediler. Oysa inananlardan beklenen *"… Mûsâ ve Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından gönderilenlere, aralarında ayırım gözetmeksizin"* inanmalarıydı.[26] Üstelik Allah, Hz. Îsâ'ya mûcizeler vermiş ve onu *Rûhulkudüs* (Cebrâil) ile desteklemişti. Buna rağmen, İsrâiloğulları Hz. Îsâ'nın peygamberliği konusunda ihtilafa düştü. Bir kısmı ona inanırken bir kısmı da onu inkâr etti.[27]

Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki en önemli gündem, Hz. Îsâ'nın tanrının oğlu değil *peygamber* ve diğer insanlar gibi bir *beşer* olması olmuştur. Bu mesele, Habeşli Hıristiyanlardan Yemenli Hıristiyanlara kadar bölgedeki tüm Hıristiyanların dikkatini çekmişti. Necran, Hıristiyanların Güney Arabistan'daki önemli merkezlerinden biriydi. Müslümanların Hıristiyan toplumla en önemli

21 Zuhruf 43/57.
22 Zuhruf 43/58.
23 Zuhruf 43/58: Taberî, XX, 622-624.
24 Zuhruf 43/57-63.
25 Bakara 2/87: Taberî, II, 226.
26 Bakara 2/136.
27 Bakara 2/253.

karşılaşmalarından birisi, Necranlı bir grup Hıristiyan din adamının Medine'yi ziyareti ile gerçekleşmişti. Bu sırada yapılan dinî tartışmalar ve karşılıklı lânetleşmeler (*mübâhele*) âyetlere şöyle yansımıştır: *"Sana gelen bu bilgiden sonra her kim bu konuda seninle tartışmaya kalkışırsa, de ki: 'Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da Allah'ın lâneti yalancıların üzerine olsun diye dua edelim.'"*[28] Kur'ân, Hz. Îsâ'nın, Allah'ın elçisi olarak O'nun dinine, O'na teslim olmaya ve İslâm'a çağırdığını belirtir. Yoksa Hıristiyan Necran heyetinin iddia ettiği gibi o, Hıristiyanlığa çağırmamıştır.[29] Bu tartışma sırasında Hz. Îsâ'nın gerçek kimliğini açıklayan âyetler inmiştir. Âyetlere göre Hz. Îsâ, meleklerin Hz. Meryem'e müjdelediği *kelime*sidir. Yüce Allah'ın "Ol!" buyruğuyla, O'nun dilediği şekilde doğmuştur. Onun adı Meryem oğlu Îsâ'dır. O *mesîh*tir ve dünyada olduğu gibi kıyamet günü de Allah Teâlâ onu yakınında tutacaktır. O, sâlih bir kuldur ve *"... beşikte iken ve yetişkinlik hâlinde insanlara..."*[30] konuşmuştur. Bu âyet, tek başına, Necran heyetinin Hz. Îsâ'nın ilâh olduğu iddialarını reddeder. Çünkü Hz. Îsâ da diğer insanlar gibi küçük olarak doğmuş, zaman içinde büyümüş, farklı hâllerden, durumlardan geçmiş ve olgunluk yaşına erişmiştir.[31] Allah yine ona kendi dilemesiyle, *"... yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı, İncil'i öğretecektir."*[32] O yine Allah'ın izni ve dilemesiyle insanlara mûcizeler gösterecektir. O, halkına *"... Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile derhâl kuş oluverir. Yine Allah'*ın izni*yle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm..."*[33] demiştir. Hz. Îsâ bunların hepsini "Allah'ın izni" ile yapardı. Cüzzamlılar ve doğuştan körler, onun eliyle şifa bulurdu.[34] O, Allah'ın elçisi olarak mûcize göstermişti.[35] Tevrat'ı doğrulamış, İsrâiloğullarına yasak kılınan bazı şeyleri helâl kılmış, Allah'a kulluğa ve Allah'ın azabından sakınmaya çağırmıştı. Âl-i İmrân sûresinde dile getirilen bu hakikatler, Necran heyetinin Hz. Îsâ hakkındaki yanlış inançlarını reddetmiştir. Âyetler onun bir insan olduğunu, sadece diğer peygamberlerin mûcizeleri gibi birtakım mûcizelerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.[36] Necran Hıristiyanları, Hz. Îsâ'nın babasız yaratılmış olabileceğini bir türlü kabullenemediler. Hz. Îsâ'nın ölüleri diriltebilmesi ve doğuştan körleri

28 Âl-i İmrân 3/61.
29 Âl-i İmrân 3/52: Taberî, V, 442.
30 Âl-i İmrân 3/45.
31 Âl-i İmrân 3/46-51: Taberî, V, 435.
32 Âl-i İmrân 3/48: Taberî, V, 416.
33 Âl-i İmrân 3/49.
34 Âl-i İmrân 3/49: Mukâtil b. Süleyman, I, 277; Taberî, V, 424; Mâide 5/46.
35 Âl-i İmrân 3/49: Taberî, V, 430.
36 Âl-i İmrân 3/49: Taberî, V, 424.

iyileştirebilmesi gibi mûcizelerini, onun tanrının oğlu olabileceğine delil getirmeye kalktılar. Hz. Peygamber'e "Îsâ'nın babasız yaratıldığını söylüyorsun. Peki, bu kadar üstün özellikleri olup da babasız yaratılan başka bir insan var mıdır ki?" dediler. Hz. Âdem'in, hem annesiz hem de babasız yaratıldığını hatırlayarak, Hz. Îsâ'nın da bu şekilde yaratılmış olabileceğini düşünemediler. Bunun üzerine *"Allah nezdinde Îsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona 'Ol!' dedi ve oluverdi"*[37] âyeti nâzil oldu.

HZ. ÎSÂ ve ANNESİ, ALLAH'IN ÂYETLERİNDENDİR

قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ لٖى غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنٖى بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذٰلِكِۚ قَالَ
رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌۚ وَلِنَجْعَلَهُٓ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّاۚ وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا ﴿٢١﴾

"Meryem, 'Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde, benim nasıl çocuğum olabilir?' dedi. Melek cevap verdi: 'Orası öyle; ancak Rabbin buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu (Îsâ'yı) insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir.'"

(Meryem 19/21)

Kur'ân-ı Kerîm, Medine döneminde Yahudilerin Hz. Meryem ve Hz. Îsâ hakkındaki yalanlarını ve iftiralarını düzeltmeye devam etti. Onlar Hz. Meryem'e iftira atıyorlardı.[38] Üstelik Hz. Îsâ'yı öldürdüklerini iddia ediyorlardı. Oysa gerçek onların söylediği gibi değildi: *"Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler, (başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürüldüler. O'nun hakkında ihtilafa düşenler, bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmemişlerdir. Bilakis Allah onu kendine*

37 Âl-i İmrân 3/59: Mukātil b. Süleyman, I, 280-281; Taberî, V, 459.
38 Nisâ 4/157-158: Mukātil b. Süleyman, I, 420.

kaldırmıştır. Allah, izzet ve hikmet sahibidir."[39] Kur'ân, Hicaz'daki Yahudilere yaptığı bu eleştiriyi önünde sonunda Yahudilerin ona inanacağı hükmüyle devam ettirir: *"Ehl-i kitap'tan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır."*[40]

Hz. Îsâ, Allah'ın emirlerini İsrâiloğullarına ulaştırmakla görevlendirilen bir elçidir. Ancak Hıristiyanlar, Hz. Îsâ'dan sonra yoldan çıktılar ve şirke düştüler. Hz. Îsâ'yı tanrılaştırdılar. "Baba - oğul - kutsal ruh" adını verdikleri üç parçalı bir ilâh inancı (*teslis*) türettiler. Bundan dolayı kâfir oldular.[41] Necran Hıristiyanları da Medine'ye geldiklerinde bu inancı savunuyorlardı. Oysa *"Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İkisi de yiyip içen birer insandı. Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl saptırılıyorlar!"*[42] Onlar da her insan gibi yiyip içerek bedenlerini beslerlerdi. Öyleyse *"Andolsun ki 'Allah, üç unsurdan biridir.' diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir tanrı yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanlar elem verici bir azaba çarptırılacaklardır."*[43]

Hıristiyanlar, Hz. Îsâ hakkındaki "Allah'ın kelimesi" ve "O'ndan bir ruh" ifadelerini anlamadılar. Hz. Îsâ, Allah'ın melekleri ile Hz. Meryem'e ulaştırdığı sözü ve müjdesi anlamında *"kelimesi"*dir. Allah'ın *"Ol!"* sözüyle oluvermiştir. Yine Cebrâil (as) ile Meryem'e ulaştırdığı bir nefes ve can anlamında *"O'ndan bir ruh"*tur. Hz. Îsâ, tanrının bir parçası değildir. Bu hususta Allah, Necran Hıristiyanlarını uyararak şöyle buyurmuştur:[44] *"Ey Kitap ehli! Dininizde aşırıya gitmeyin ve Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Îsâ Mesîh, ancak Allah'ın elçisidir. Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin, 'Üçtür.' demeyin. Bundan vazgeçin. Hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilâhtır. O,* çocuğu olmaktan *uzaktır.* Göklerde *ve yerde ne varsa hepsi O'nundur.* Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter."[45]

Tıpkı diğer peygamberler gibi Hz. Îsâ da kendisinden önceki peygamberlerin yolunu sürdüreceğine dair Allah'a söz vermiş ve sözüne sadık kalmıştır.[46] O, *"kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayan, … sakınanlara bir hidayet ve öğüt olmak*

39 Nisâ 4/157-158: Mukātil b. Süleyman, I, 420; Taberî, VII, 649.
40 Nisâ 4/159.
41 Mâide 5/7-74.
42 Mâide 5/75: Mukātil b. Süleyman, I, 494-495.
43 Mâide 5/73.
44 Nisâ 4/171: Mukātil b. Süleyman, I, 424.
45 Nisâ 4/171.
46 Ahzâb 33/7: Taberî, XIX, 23.

üzere İncil'i" Allah'tan getiren bir elçidir.[47] O, aynı zamanda kendinden sonra gelecek peygamberi tanıtarak insanların doğru yoldan çıkmasını önlemeye çalışmıştır: *"Meryem oğlu Îsâ da şöyle demişti: 'Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'*ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.*' Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, 'Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü!' dediler."*[48]

Allah'a çocuk isnadı, Hz. Meryem'e de ilâhlık yakıştırması şirk ve küfürdür. Her şeyi yaratan, her şeye kâdir olan ve her şeyin sahibi olan Allah'tır. Nitekim ne Mesîh ne de melekler O'na kul olmaktan çekinmezler.[49] *"'Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir.' diyenler hiç şüphesiz hakikati inkâr etmiş olurlar. De ki: 'Eğer Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, annesini ve yeryüzünde bulunanların tamamını helâk etmek isterse, kim Allah'ın gücüne karşı durabilir!' Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümranlığı Allah'a aittir. O dilediğini yaratır. Allah her şeye kâdirdir."*[50] Zaten Hz. Îsâ görevini yaparken insanları kendisine tapmaya değil Yüce Allah'a kul olmaya çağırmış ve şöyle demiştir: *"Ey İsrâiloğulları! Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin."*[51] Zaten ona düşen, bundan başka bir şey de değildi: *"Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra hiçbir insanın kalkıp insanlara 'Allah'ı bırakıp bana kul olun.' demesi düşünülemez. Aksine 'Okuyup öğretmekte olduğunuz kitap gereğince Rabbin hâlis kulları olun!' der. Ve o peygamberin size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de (düşünülemez). Müslüman olmanızdan sonra size inkârcılığı emreder mi hiç?"*[52] Tüm bu uyarılara rağmen, İsrâiloğullarından kâfir olanlar, Hz. Îsâ tarafından lânetlenmiştir. Onlar, canlarını yakacak bir azaba uğrayacaklardır.[53]

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Îsâ'yı mücadelesinde yalnız bırakmayan ve davasına en büyük desteği veren *havâriler* de ele alınır. Hz. Îsâ, İsrâiloğullarının kendisini inkâr etmeleri karşısında *"... 'Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?' diye sordu. Havâriler: 'Allah (yolunun) yardımcıları biziz! Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız.'* cevabını verdiler.*"* Sonra Allah'a yalvararak *"Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve Peygamber'e tâbi olduk. Artık bizi şahitlerle beraber yaz."* dediler.[54]

47 Mâide 5/46.
48 Saf 61/6.
49 Nisâ 4/172.
50 Mâide 5/17.
51 Mâide 5/72.
52 Âl-i İmrân 3/79-80.
53 Mâide 5/73; Mâide 5/78; Mâide 5/111: Mukâtil b. Süleyman, I, 517.
54 Âl-i İmrân 3/52-53.

Havâriler Hz. Îsâ'nın çevresinde bulunan, seçkin on iki kişidir.[55] Havâri kelimesinin türediği *haver* kökü Arapçada "bembeyaz" anlamına gelmektedir.[56] Havârilerin beyaz elbise giymelerinden ya da kumaş beyazlatıcısı olmalarından bu ismi aldıkları söylenir.[57] Hz. Îsâ ve havârileri arasındaki iman ve destek ilişkisi, Peygamberimiz ile Medineli ensar arasındaki iman ve destek ilişkisine çok benzemektedir. Hz. Îsâ "Allah yolunda yardımcım kim?" deyince havârileri ona "Biziz!" demişlerdi. Tıpkı daha sonra Hz. Peygamber (sas), Akabe gecesi ensardan yetmiş iki kişi ile aynı şekilde *"Rabbimin risâletini tebliğ edinceye kadar kim beni koruyacak?"* dedikten sonra Allah'ın, Medineli Evs ve Hazrec kabilelerinden bazı kimseleri kendisine yardımcı (*ensar*) olarak göndermesi gibi. Zira Kureyşliler, tıpkı hak uğrunda mücadele eden Hz. Îsâ'yı engelleyen İsrâiloğulları gibi Resûlullah'ı engellemeye çalışıyorken ensar ise ona biat edip maddî ve manevî bütün imkânlarıyla onu destekledi. Medine'ye hicret edince de Allah'a verdikleri sözü yerine getirip onu korudular. Bu sebeple yardımcılar yani "ensar" olarak anıldılar.[58]

Kur'ân'da havârilerin, Hz. Îsâ'nın yüceliğini görmek için son bir mûcize istediklerine yer verilir. Bu mûcize, sofradır ve Mâide sûresi bu isimle anılmıştır. Sûrede zikredilen sofra kıssasında[59] anlatıldığına göre havâriler Hz. Îsâ'ya, *"Rabbin bize gökten donatılmış bir sofra indirebilir mi?"* dediler. Taberî'ye (ö. 310/923) göre bu soru aslında Hz. Îsâ'nın elçi olarak doğruluğunu sorgulayan bir sorudur. Çünkü havâriler de hâlâ onun peygamberliğini yürekten kabul etmemişlerdir. Bu soru ona göre, Müşriklerin Allah Resûlü'nden (sas) Safâ tepesini altına çevirmesini yahut Mekke'de nehirler fışkırtmasını istemelerine benzer. Tabii ki, Yüce Allah gökten sofra indirebilecek kudrettedir. Bu yüzden Hz. Îsâ onların bu isteklerinin ardından hemen *"İman etmiş kimseler iseniz Allah'tan korkun…"* diye karşılık verir. Bunu söylemekle Hz. Îsâ, onları gerçekten iman etmeye ve Allah Teâlâ'dan korkmaya çağırmaktadır.[60] Sonra Hz. Îsâ, Cenâb-ı Hakk'a şöyle yalvarır: *"Bize gökten öyle bir sofra indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın."*[61] Sofranın indiği gün bundan böyle, O'nun büyüklüğünü anmak, dua edip namaz kılmak için bir bayram günü olacaktır. Rabbinin indireceği bu sofra aynı zamanda O'nun birliği ve Hz. Îsâ'nın peygam-

55 Âl-i İmrân 3/52-53: Taberî, V, 442.
56 Âl-i İmrân 3/52: Taberî, V, 442.
57 İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 464; Âl-i İmrân 3/52: Taberî, V, 442.
58 Saf 61/14: Taberî, XXII, 620; Tevbe 9/100, 117.
59 Mâide 5/111-115.
60 Mâide 5/112: Taberî, IX, 118-120.
61 Mâide 5/113.

berliği için bir kanıttır.[62] Yüce Allah bu sofrayı indireceğini söyler. Ancak bir de şartı vardır: *"...Bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim."*[63]

Hz. Îsâ, Allah'ın dinine daveti sırasında, peygamberliğinin delili olacak başka kanıtlar da getirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bütün peygamberleri topladığı hesap gününde Hz. Îsâ'ya verdiği nimetleri sayacak ve şöyle diyecektir: *"Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin hâlinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhâl kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman buna karşı içlerinden inkâr edenler 'Bu düpedüz bir büyü!' dediklerinde İsrâiloğullarının sana zarar vermelerini önlemiştim."*[64]

Allah'ın vahyini insanlığa ulaştıran resûllerin çoğu gibi, Hz Îsâ da büyücü ve sihirbaz ithamıyla karşılaşmıştır.[65] Hâlbuki o, Allah'ın elçisidir. Gösterdikleri ise mûcizedir, sihir değil! Sihir ithamında bulunanların bu tavrında kıskançlık yatmaktadır.[66] Mekkeli Müşrikler de benzer kıskançlığı Peygamber Efendimize göstermişler ve aynı ithamlarda bulunmuşlardır. Bu âyet, indiği ortamda Hz. Peygamber'i (sas) teselli etmektedir.[67] "Bu ancak büyük bir sihir olabilir." ifadesi ve yaklaşımı aslında mûcizeler karşısında inkârcıların çaresizliğini göstermektedir.

Kur'ân, Hz. Îsâ'nın mücadelesine katılanları ve getirdiği hak dine inananları övmüştür. Hz. Îsâ'nın yolundan ayrılanları da eleştirmiştir. Kerim Kitabımız Hz. Îsâ'nın getirdiği İncil'e uyanları ve uymayanları şöyle tanımlar: *"...Arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı da gönderdik, ona İncil'i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; (onlar bunu) sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır."*[68] Kur'ân vahyin son dönemlerine kadar bu eleştirisini sürdürmüştür. Vahyin son demlerinde inen Tevbe sûresinde hem Ya-

62 Mâide 5/114: Taberî, IX, 124.
63 Mâide 5/115: Taberî, IX, 131-132.
64 Mâide 5/110.
65 Mâide 5/110.
66 Mâide 5/110: Râzî, XII, 135-136.
67 Mâide 5/110.
68 Hadîd 57/27.

hudiler hem de Hz. Îsâ'ya uyduğunu iddia eden Hıristiyanlar hakkında şu ifadeler kullanılmıştır: *"Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur.' dediler, Hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur.' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar! Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler. Oysa tek bir Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka tanrı yoktur, O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır."*[69]

Hz. Îsâ'nın peygamberliğini kabul etmeyen Yahudiler, Hz. Îsâ'yı öldürmek istediler. Yüce Allah, onların hazırladıkları planları bozdu ve amaçlarına ulaşmalarına izin vermedi. Onu öldürdüklerini zannettiler, ama öldüremediler. Hıristiyanlar, Hz. Îsâ'nın çarmıha gerildiğini kabul ettiler, ancak o çarmıha da gerilmedi. Kur'ân'ın bu konudaki açıklamaları şöyledir: *"Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler, (başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürüldüler. O'nun hakkında ihtilafa düşenler, bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmemişlerdir. Bilakis Allah onu kendine yükseltmiştir. Allah, izzet ve hikmet sahibidir."*[70] Allah Teâlâ Hz. Îsâ'yı, kendine yükselterek Kâfirlerden arındırmıştır. Ona inanan Müminleri de Kâfirlerden üstün tutmuştur: *"Allah buyurmuştu ki: 'Ey Îsâ! Ben seni vefat ettireceğim, seni katıma yükselteceğim, seni o inkârcılardan arındıracağım ve sana tâbi olanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte, ayrılığa düşüp durduğunuz hususlarda aranızda hükmü o zaman ben vereceğim. İnkâr edenleri dünyada da âhirette de şiddetli bir azaba çarptıracağım, onların hiç yardımcıları da olmayacak. İman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapanlara gelince, Allah onlara mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zalimleri sevmez."*[71]

Kur'ân-ı Kerîm'de bir kısım âyetler Hz. Îsâ'nın kıyametten önce tekrar dünyaya ineceğine işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu âyetlerden biri şudur: *"Ehl-i kitap'tan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır."*[72] Müfessir Taberî bu âyeti şöyle yorumlamaktadır: "Hz. Îsâ kıyametten önce tekrar inecek ve Ehl-i kitap, Hz. Îsâ'nın ölümünden önce ona mutlaka inanacaktır. Bu âyet gösteriyor ki, o zaman bütün dinler tek bir din,

69 Tevbe 9/30-31.
70 Nisâ 4/157-158: Mukātil b. Süleyman, I, 420; Taberî, VII, 649.
71 Âl-i İmrân 3/55-57.
72 Nisâ 4/159.

Hz. İbrâhim'in dini olan tevhid dini İslâm olacaktır."[73] İbn Kesîr (ö. 774/1373) de Taberî'nin tercih ettiği bu görüşün en sahih görüş olduğunu, âyetlerin bağlamının bunu desteklediğini belirtir.[74]

Kur'ân'da, Hz. Îsâ'nın kıyamet günü Cenâb-ı Hak tarafından hesaba çekileceği bir hesap günü sahnesinden bahsedilir. Burada sergilenen delillerle, Hıristiyanların Hz. Îsâ'ya yükledikleri ilâhlık iddiası, onun kendi ağzından bir kez daha reddedilir. *"Allah 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin.' dedin? buyurduğu zaman o şu cevabı verir: 'Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz.'"*[75] Bu âyetlerde ayrıca bir beşer olarak Hz. Îsâ'nın bilgisinin Allah'ın bilgisi karşısındaki sınırları da vurgulanmıştır. Hz. Îsâ sadece onların arasında olduğu sürece ne yaptıklarını bilebilir. Onların arasından ayrıldığında onların yaptıklarını bilemeyecektir. Ayrıca Yüce Allah onun içinde olanı bilebilirken, o bir beşer olarak O'nda olanı bilemez. Ve o şöyle der: *"Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlilikleri tam olarak bilen yalnız sensin! Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların hâlini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin."*[76] Hz. Îsâ sözlerini Allah Teâlâ'nın eşsiz kudretini vurgulayarak bitirir. Allah, O'na karşı suç işleyen kullarını hesap gününde isterse cezalandırır isterse onları bağışlar ve buna kimse karışamaz, engel olamaz: *"Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin."*[77] Bu ifadeler yine Hz. Îsâ'nın Allah'ın kulu olduğuna işaret eder. Nitekim o da bir kul olarak bu hesaba müdahale edemez.

Kur'ân-ı Kerîm'de *Meryem oğlu Îsâ* veya *Îsâ Mesîh* adlarıyla anılan Hz. Îsâ, *ûlû'l-'azm* peygamberlerden biridir. Hz. Meryem'den mûcizevî olarak babasız doğmuştur. Allah'ın mukaddes kıldığı bir ruh (*rûhullah*) ve Allah'ın kelimesidir (*kelimetün minellah*). Kendisine İncil vahyedilmiş ve o Cebrâil (Rûhulkudüs) ile desteklenmiştir. İsrâiloğullarına gönderilmiş ve Hz. Mûsâ'ya inen Tevrat'ın takipçisi ve uygulayıcısı olmuştur. Kur'ân'da Hz. Îsâ'nın beşikte konuşması, kendisine ve havârilerine gökten sofra indirilmesi, doğuştan körleri ve cüzzamlıları iyileştirmesi,

---

73 Nisâ 4/159: Taberî, VII, 664.

74 Nisâ 4/159: Buhârî, "Büyû'", 102; "Enbiyâ", 49; Müslim, "Îmân", 242; İbn Kesîr, IV, 344-346.

75 Mâide 5/116-117.

76 Mâide 5/116-117: Taberî, IX, 133.

77 Mâide 5/118: Taberî, IX, 139..

çamurdan yaptığı kuşun canlanması ve ölüleri diriltmesi gibi çeşitli mûcizelerinden söz edilir. Hz. Îsâ'nın hayatının sonu da mûcizevîdir. Kendisini öldürmek isteyenlere fırsat verilmemiş ve o, gökyüzüne çekilmiştir ki buna *ref'* denilmektedir. [78]

Tevhid inancını ve Tevrat'a uymayı emreden Hz. Îsâ'ya rağmen, onun ardından gelen insanlar şirke ve aşırılığa düşmüşlerdir. Hz. Îsâ'yı tanrının oğlu olarak görmüşler ve kendisine ulûhiyet nispet etmişlerdir. Tevhidden ayrılıp teslis inancına sapmışlardır. Hıristiyanlık'taki teslis inancı Hz. Îsâ'dan sonra ortaya çıkmış bir sapmadır. Kur'ân bunların hepsini reddeder. Hz. Îsâ'ya tâbi olduklarını söyleyenleri de doğruyu söylemeye (*hak*) çağırır. Hz. Îsâ'nın ikram görmüş bir kul ve mûcizeler verilmiş bir peygamber olmasından ötesinin yanlışlığını vurgular.

78 Âl-i İmrân 3/49; Mâide 5/110.

ASHÂB-I
KARYE

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا اَصْحَابَ الْقَرْيَةِۢ اِذْ جَٓاءَهَا الْمُرْسَلُونَۚ ﴿١٣﴾

"Onlara mâlûm şehir halkını örnek göster.
Oraya elçiler gelmişti."

(Yâsîn 36/13)

اِذْ اَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُٓوا اِنَّٓا اِلَيْكُمْ
مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾ قَالُوا مَٓا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَاۙ وَمَٓا اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍۙ اِنْ
اَنْتُمْ اِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ اِنَّٓا اِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَٓا
اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٧﴾

"Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Onlar 'Biz size gönderilmiş elçileriz.' dediler. Diğerleri ise şöyle karşılık verdiler: 'Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız. Hem Rahmân (olan Allah) herhangi bir şey indirmiş değil, siz sadece yalan söylüyorsunuz!' 'Rabbimiz biliyor ki' dediler, 'Biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz. Bize düşen, açıkça tebliğ etmekten ibarettir.'"

(Yâsîn 36/14-17)

قَالُٓوا اِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَلِيمٌ
﴿١٨﴾ قَالُوا طَٓائِرُكُمْ مَعَكُمْۜ اَئِنْ ذُكِّرْتُمْۜ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿١٩﴾

"(İnkârcılar) şu karşılığı verdiler: 'Doğrusu sizin yüzünüzden üzerimize uğursuzluk geldi. Eğer vazgeçmezseniz, biliniz ki sizi taşlayacağız ve tarafımızdan size acı veren bir işkence yapılacaktır.' Onlar da dediler ki: 'Uğursuzluğunuz kendinizdendir. Size öğüt verildi diye öyle mi? Hayır! Siz sınırı aşmış bir topluluksunuz.'"

(Yâsîn 36/18-19)

وَجَٓاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدٖينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلٖينَۙ ﴿٢٠﴾
اِتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا لِيَ لَٓا اَعْبُدُ الَّذٖى
فَطَرَنٖى وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾ ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةً اِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ بِضُرٍّ لَا
تُغْنِ عَنّٖى شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا يُنْقِذُونِۚ ﴿٢٣﴾ اِنّٖٓى اِذًا لَفٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٢٤﴾
اِنّٖٓى اٰمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِۜ ﴿٢٥﴾

"O sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi, şöyle dedi: 'Ey kavmim! Bu elçilere uyun. Sizden bir ücret istemeyen o kimselere tâbi olun, onlar doğru yoldadırlar. Hem ne diye beni yaratan ve sizin de dönüp kendisine varacağınız Allah'a kulluk etmeyeyim ki? Hiç O'ndan başka tanrılar edinir miyim? Eğer Rahmân bana bir zarar vermek isterse onların şefaati bana hiçbir yarar sağlamaz ve onlar beni kurtaramazlar. İşte o takdirde (başka bir tanrı edinirsem) ben apaçık bir sapkınlık içine düşmüş olurum. İşte ben Rabbinize iman etmiş bulunuyorum, bana kulak verin.'"

(Yâsîn 36/20-25)

قٖيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَۜ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمٖى يَعْلَمُونَۙ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ لٖى رَبّٖى وَجَعَلَنٖى
مِنَ الْمُكْرَمٖينَ ﴿٢٧﴾

"Ona, 'Cennete gir!' denildi. 'Rabbimin beni bağışladığını ve güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini keşke kavmim bilseydi!' dedi."

(Yâsîn 36/26-27)

وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى قَوْمِه۪ مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِل۪ينَ ﴿٢٨﴾
اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾

"Ondan sonra onun kavmi üzerine gökten bir ordu indirmedik, indirmeyiz de. (Cezaları) korkunç bir sesten ibaretti, sönüp gidiverdiler."

(Yâsîn 36/28-29)

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِۚ مَا يَأْت۪يهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٣٠﴾ اَلَمْ
يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَاِنْ كُلٌّ
لَمَّا جَم۪يعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

"O kullara yazıklar olsun! Kendilerine bir peygamber gelmeye görsün, onu mutlaka alaya alırlardı. Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve onların artık kendilerine dönüp gelmediğini görmezler mi! Elbette onların hepsi toplanıp huzurumuza getirilecek."

(Yâsîn 36/30-32)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Ashâb-ı Karye kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de bir kez geçer. Bu kıssa başlangıç ve sonuç kısımları ile birlikte Yâsîn sûresinin 13-29. âyetleri arasında yer alır. Kıssada Yüce Allah'ın, halkı putlara tapan bir şehre iki elçi gönderdiği, ancak elçilerin şehir halkı tarafından reddedildiği anlatılır. Daha sonra şehrin uzak bir köşesinden elçileri destekleyen birisi çıkagelir. Bu şehir halkı inkârları nedeniyle sonunda helâk edilir. Böylece Hz. Peygamber ve onu kabul etmeyen Mekke'deki Kureyş'in durumu, Ashâb-ı Karye kıssası ile bir nevi örneklendirilir.

Ashâb-ı Karye terkibindeki *karye* kelimesi "köy, kasaba ve şehir gibi insanların bir arada yaşadıkları yerleşim merkezi" anlamındadır.[1] Kur'ân'da tekil ve çoğul şekilleriyle 56 yerde geçer. Bazı âyetlerde Mekke[2] ve Kudüs[3] gibi şehirler için de kullanılmıştır. Çoğu âyette ise bu kelime ile hangi şehrin kastedildiği belirtilmemiştir. Ashâb-ı Karye kıssasında da bu kelime ile kastedilen yerin neresi olduğu belli değildir. Bu çerçevede Yâsîn sûresinde geçen Ashâb-ı Karye, Allah Teâlâ tarafından gönderilen elçilerin muhatap kitlesi olan, elçilere inanmayıp helâk edilmiş olan insanlar topluluğunu ifade eder. Ancak tefsir kaynaklarında, kıssada söz konusu edilen yerleşim yerinin (*karye*) Antakya olduğu rivayetlerine yer verilmiştir.[4] Buraya gönderilen elçiler (*mürselûn*) ise tâbiûn müfessirlerinden Katâde'ye (ö. 117/735) göre Hz. Îsâ tarafından tebliğ için Antakya'ya gönderilen kişilerdir. Hz. Îsâ önce iki elçi göndermiş, onlar yalanlanınca destek olarak üçüncü bir elçi göndermiştir.[5] İbn Abbas, Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53) ve Vehb b. Münebbih'e (ö. 114/732) göre ise söz konusu şehir yine Antakya olmakla birlikte, oraya gönderilenler Sâdık, Sadûk ve Şelûm adlı üç peygamberdir.[6] Kıssada şehrin uzak bölgesinden

---

1 İbn Fâris, V, 78.
2 En'âm 6/92; Zuhruf 43/31; Muhammed 47/13.
3 Bakara 2/58; A'râf 7/161.
4 Yâsîn 36/13-14: Taberî, XIX, 413; İbn Kesîr, XI, 351-352.
5 Yâsîn 36/13-14: Taberî, XIX, 413; İbn Kesîr, XI, 352.
6 Yâsîn 36/13-14: Taberî, XIX, 414; İbn Kesîr, XI, 351.

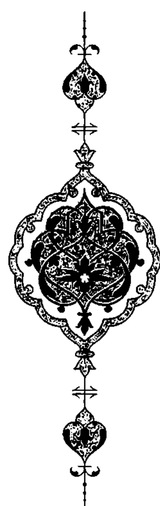
koşarak geldiği belirtilen kişinin (*racul*) adı ise İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) nakledilen bilgiye göre Habîb b. Mürâ,[7] diğer adıyla Habîb en-Neccâr'dır.[8]

Ashâb-ı Karye kıssası, her ne kadar belirli bir tarihî sahneyi anlatıyor gibi gözükse de aslında bütün olarak peygamberler tarihinin ve özelde de Hz. Peygamber'in Mekke dönemindeki risâlet sürecinde yaşananların bir resmini sunmaktadır. Yüce Allah, insanlara olan merhametinin bir sonucu olarak, onlara hakikati anlatacak ve uyaracak elçiler (*mürselûn*) göndermiştir. Ancak insanlar, elçilerin kendileri gibi birer insan (*beşer*) olduğunu söylemiş, onları inkâr etmişler ve yalan söylemekle suçlamışlardır. Buna karşılık elçiler, kendilerinin ilâhî hakikatleri duyurmaktan başka bir sorumluluklarının olmadığını söylemişlerdir. Buna rağmen taşlanma, işkence görme gibi tehditlere maruz kalmışlardır. Ancak bu tehditler ve fiilî eziyetler karşısında onlar, her zaman sabrı tercih etmişlerdir. Onlara ilk inananlarsa o şehrin dışlanmış ve ezilmiş kişileri arasından çıkmıştır. İnkârcıların eziyetine ilk maruz kalmış olanlar da bu insanlar olmuşlardır. Kimileri de şehit edilmiştir.

Kur'ân, Ashâb-ı Karye kıssasını diğer kıssalarda da olduğu gibi risâlet, tevhid, âhiret, iman, inkâr, alay, tehdit, helâk gibi konu ve kavramlar çerçevesinde ele almaktadır.

7 Yâsîn 36/20: Taberî, XIX, 419-421; İbn Kesîr, XI, 352.
8 Yâsîn 36/20: İbn Ebî Hâtim, X, 3192; İbn Kesîr, XI, 352.

ELÇİLERİ ALAYA ALAN ŞIMARIK BİR ŞEHİR HALKI

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا اَصْحَابَ الْقَرْيَةِۢ اِذْ جَٓاءَهَا الْمُرْسَلُونَۚ ﴿١٣﴾ اِذْ اَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ
فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُٓوا اِنَّٓا اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾ قَالُوا مَٓا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ
مِثْلُنَاۙ وَمَٓا اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍۙ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾

"Onlara mâlûm şehir halkını örnek göster. Oraya elçiler gelmişti. Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Onlar 'Biz size gönderilmiş elçileriz.' dediler. Diğerleri ise şöyle karşılık verdiler: 'Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız. Hem Rahmân (olan Allah) herhangi bir şey indirmiş değil, siz sadece yalan söylüyorsunuz!'"

(Yâsîn 36/13-15)

Yüce Allah'ın insanlara uyarıcı ve müjdeci olmak üzere gönderdiği elçilere karşı gelenlerin görünürdeki gerekçesi, o elçilerin birer insan olmalarıdır. Bu bağlamda Hz. Nûh'a,[1] Hz. Sâlih'e,[2] Hz. Şuayb'a,[3] Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a,[4] Hz. Muhammed'e

1 Hûd 11/27; Mü'minûn 23/24.
2 Şuarâ 26/154; Kamer 54/24.
3 Şuarâ 26/186.
4 Mü'minûn 23/47.

(sas),[5] kısacası bütün peygamberlere[6] insan oldukları bahanesiyle karşı çıkılmıştır: *"Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' şeklindeki itirazları engellemiştir."*[7] Bu tepki karşısında bütün peygamberler gibi[8] Hz. Muhammed'in (sas) de cevabı aynı olmuştur: *"De ki: 'Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın tek bir ilâh olduğu vahyolunuyor…'"*[9] İşte, Ashâb-ı Karye kıssasında bahsi geçen şehir halkı da kendilerine gönderilen elçilere aynı tepkiyi vermiştir. Bu da kıssanın ana temalarından birini oluşturmaktadır. Kıssada yer alan sahneler, tam da Mekke Müşriklerinin yaptıklarıyla örtüşmektedir.

Yâsîn sûresinin 1-12. âyetlerinde ilk önce Peygamberimizin, Cenâb-ı Hak tarafından gönderilen dosdoğru yolun temsilcilerinden biri olduğu belirtilir. Sonra, onu kabul etmeyen Müşriklerin inatçılıkları dile getirilir. İlâhî uyarının sadece öğüde kulak verenlere ve Yüce Allah'tan saygıyla korkanlara tesir edeceği vurgulanır. Yapılan her işin Allah Teâlâ tarafından kayda geçirildiği ifadesiyle bu kısım sona erer. Ardından, Hz. Peygamber (sas) ve onun muhataplarının durumu, Ashâb-ı Karye kıssası ile örneklendirilir.[10] Kıssanın ana teması şöyledir: Yüce Allah, ismi zikredilmeyen bir şehre iki elçi göndermiştir. Şehir halkının elçilere karşı çıkmasının ardından Cenâb-ı Hak üçüncü bir elçi göndermiştir. Elçilere, *"Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız."*[11] şeklinde tavır konulmuş, onlar da *"Rabbimiz biliyor ki, biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz. Bize düşen, açıkça tebliğden ibarettir."* diyerek karşılık vermişlerdir. Şehir halkı ise elçilere *"Sizin yüzünüzden üzerimize uğursuzluk geldi."* diyerek, yaptıklarına bir son vermemeleri durumunda kendilerini taşlayarak işkence etmekle tehdit etmişlerdir. Bu sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak gelmiş ve elçilere destek vermiştir. Bu adam, Yüce Allah'a kulluk etmenin gerektiğini söylemiştir. Sıkıntılar karşısında insanı koruma ve kurtarma gücüne sahip olmayan bâtıl ilâhlara kulluk etmenin anlamsızlığını dile getirmiştir. Bu kişi konuşmasının sonunda Allah Teâlâ'ya iman ettiğini de açıkça söylemiştir. Kıssada belirtilmese de bu beyanının ardından öldürüldüğü anlaşılan o adama *"Cennete gir!"* denilmiştir. Kıssanın sahneleri, o adamın *"Keşke kavmim, Rabbimin beni bağışladığını ve beni saygın kişiler arasına kattığını bilseydi."* sözüyle tamamlanmıştır. Bu sahnelerin ardından o şehrin

5 En'âm 6/91; Enbiyâ 21/3; Müddessir 74/25.
6 İbrâhîm 14/10; İsrâ 17/94; Mü'minûn 23/33; Tegābün 64/6.
7 İsrâ 17/94.
8 İbrâhîm 14/11.
9 Kehf 18/110; Fussılet 41/6.
10 Yâsîn 36/13-29.
11 Yâsîn 36/15: Taberî, XIX, 415.

helâk edildiği belirtilmiştir. Ardından *"O kullara yazıklar olsun! Kendilerine bir peygamber gelmeye görsün, onu mutlaka alaya alırlardı."* hatırlatması yapılmıştır. Son olarak da bu ve benzeri kıssaların sunuluş amacı özetlenir mahiyette, *"Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmüyorlar mı?"* denilerek âyetlerin muhatabı olan Müşrikler düşünmeye davet edilmiştir.[12] Herkesin hesap vermek üzere Yüce Allah'ın huzurunda toplanacağı vurgusuyla da kıssa sonlandırılmıştır.

Şehir halkı, kendilerine gönderilen elçileri reddetmekle kalmamıştır. Aynı zamanda Rahmân olan Allah'ın herhangi bir şey indirmediğini ve elçilerin yalan söylediklerini iddia etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, aynı tavrın diğer peygamberlere[13] ve bizzat Resûl-i Ekrem'e (sas) karşı da sergilendiğini haber vermektedir: *"Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar ve bu inkârcılar şöyle diyorlar: 'Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır. Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!'"*[14] Âyette kastedilenler, Peygamberimizin tebliği karşısında tıpkı öncekilerin gösterdiği tavrı gösteren Kureyş Müşrikleridir.[15]

Halkın tepkisi karşısında elçiler sükûnetlerini korumuşlardır. Yüce Allah'ın şehre gönderdiği üç uyarıcı elçinin sıradan insanlar değil, melek olması gerektiğini söyleyenlere[16] karşı onlar, *"Rabbimiz biliyor ki, biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz. Bize düşen, açıkça tebliğden ibarettir."*[17] demişlerdir. Fakat şehir halkının tepkisi öfkeye dönüşmüş, elçilerin kendilerine uğursuzluk getirdiğini dile getirerek onları şöyle tehdit etmişlerdir: *"… Eğer vazgeçmezseniz, biliniz ki sizi taşlayacağız ve tarafımızdan size acı veren bir işkence yapılacaktır."*[18] Buna karşılık elçilerin cevabı sadece *"… Size öğüt verildi diye öyle mi? Hayır! Siz sınırı aşmış bir topluluksunuz."*[19] şeklinde olmuş, muhataplarının *"haddini aşmış bir toplum"*[20] olduğunu kendilerine hatırlatmakla yetinmişlerdir.

Şehir halkı ciddi bir temele dayanmak yerine elçilerine "alay etmeyi" tercih etmiştir. İşte bu nedenle, onların âkıbeti güçlü bir ses ile helâk edilmeleri ve sönüp gitmeleri olmuştur. Böylece onlar kendilerine yazık etmişlerdir: *"O kullara yazıklar*

12 Yâsîn 36/31: Taberî, XIX, 430.
13 Mü'min 40/24; Kamer 54/25.
14 Sâd 38/4-5.
15 Sâd 38/4-5: Taberî, XX, 17.
16 Yâsîn 36/15: Taberî, XIX, 415.
17 Yâsîn 36/16-17.
18 Yâsîn 36/18: Taberî, XIX, 416.
19 Yâsîn 36/19.
20 Yâsîn 36/19.

olsun! Kendilerine bir peygamber gelmeye görsün, onu mutlaka alaya alırlardı."[21] Kur'ân-ı Kerîm'in beyanından anlıyoruz ki, Hz. Muhammed'le (sas) ve ona inananlarla da hep alay edilmiştir: *"Onlar ne zaman seni görseler, 'Bu mu Allah'ın resûl olarak gönderdiği adam!' diyerek mutlaka seninle alay ederler."*[22] *"Allah'ın yanında başka bir tanrı daha edinen o alaycılara karşı biz senin yanındayız. Onlar ileride anlayacaklar!"*[23] *"Münafıklar iman edenlerle karşılaştıklarında 'İnandık.' derler. Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında ise, 'Biz sizinleyiz. Biz yalnızca alay etmekteyiz.' derler."*[24]

HER ELÇİNİN DESTEKÇİLERİ OLMUŞTUR

وَجَاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَۙ ﴿٢٠﴾ اِتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا لِيَ لَٓا اَعْبُدُ الَّذ۪ي فَطَرَن۪ي وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾

"O sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi, şöyle dedi: 'Ey kavmim! Bu elçilere uyun. Sizden bir ücret istemeyen o kimselere tâbi olun, onlar doğru yoldadırlar. Hem ne diye beni yaratan ve sizin de dönüp kendisine varacağınız Allah'a kulluk etmeyeyim ki?'"

(Yâsîn 36/20-22)

Ashâb-ı Karye kıssasının neredeyse yarısında şehrin uzak bölgesinden koşup gelen inanmış bir adamı görmekteyiz. Bu kişinin en önemli vasfı, kimsenin inanmadığı bir ortamda cesur bir tavır göstererek elçilere desteğini açıklamasıdır. Ayrıca bu kişi kavminin inkârını eleştirerek onları doğru yola davet etmiştir. Yüce Allah'a kul olmanın gerekliliğini ve bâtıl tanrıları ilâh edinmenin anlamsızlığını aklî gerekçelere dayandırarak halka şöyle seslenmiştir: *"Hem ne diye beni yaratan ve sizin de dönüp kendisine varacağınız Allah'a kulluk etmeyeyim ki? Hiç O'ndan başka tanrılar edinir miyim! Eğer Rahmân (olan Allah) bana bir zarar vermek isterse onların şefaati bana hiçbir yarar sağlamaz ve onlar beni kurtaramazlar. İşte o takdirde (başka bir*

21 Yâsîn 36/30.
22 Furkān 25/41.
23 Hicr 15/95.
24 Bakara 2/14.

tanrı edinirsem) ben apaçık bir sapkınlık içine düşmüş olurum. İşte ben Rabbinize iman etmiş bulunuyorum, bana kulak verin."[25]

Ölümü göze alarak elçilere destek veren bu adam, tarih boyunca Allah Teâlâ'nın elçilerine zor zamanlarda yardım edip arka çıkmış insanları akla getirmektedir. Bu insanlar, elçilerin davet ettiği hakikati savunanları temsil ederler. Bu durumun bir örneğini Hz. Mûsâ kıssasında da görmekteyiz. Hz. Mûsâ'yı öldürmeye kalkışan Firavun karşısında, o ana kadar imanını gizli tutmuş, Firavun'un ailesinden bir adam hemen ileri atılarak şöyle demiştir: *"… Adamı, 'Rabbim Allah'tır.' dediği için öldürecek misiniz?…"* [26] Ashâb-ı Karye kıssasında yer alan bu kişi, Hz. Peygamber'in risâletinin özellikle ilk yıllarında, her türlü sıkıntıyı göze alarak iman etmiş ve imanında sebat etmiş sahâbeyi de temsil etmektedir.

İnkâr eden şehir halkı ise elçilere karşı çıkmaları ve iman eden kişiyi şehit etmeleri üzerine Yüce Allah'ın gazabına uğramışlar ve helâk edilmişlerdir. Bu durum, inkârcı birçok toplumun da hazin sonu olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bir toplumu helâk etmesi için gökten bir ordu indirmesine gerek yoktur. Güçlü bir ses, bir gürültü, bir rüzgâr, şiddetli yağmur vs. onların yeryüzünden silinip gitmeleri için yeterli olmuştur. Onların bu durumunun sebebi ise bizzat kendileridir. Çünkü tüm inkârcı toplumlarda olduğu gibi, onlar da Yüce Allah'ın elçilerini alaya alıp inatla reddetmişlerdir.

Kur'ân kıssalarının ortak noktası olan risâlet, tevhid, âhiret, iman, inkâr konuları, Ashâb-ı Karye kıssasının da ana konularını oluşturmaktadır. Kıssadaki olayların geçtiği mekân, zaman ve şahıslar, temel mesajın sunumu açısından önem arz etmediği için bunlar belirtilmemiştir. Böylece, tüm zamanlarda karşılaşılabilecek benzer durumlara örneklik teşkil etmesi açısından genel ve evrensel bir sunum tarzı ortaya konmuştur. Öte yandan Allah'ın bütün elçileri, onları inkâr eden muhatapları tarafından alay konusu edilmişlerdir. Onların bu alaycı ve meydan okuyucu tutumlarının neticesi ise çoğu kez toplu helâk ile sonuçlanmıştır. Bu noktada yok olmuş, yeryüzünden silinip gitmiş toplumların geriye bıraktıkları izler, üzerinde düşünülüp ibret alınması gereken birer ilâhî işaret olarak değerlendirilmelidir. Bütün bu anlatılanlardan alınması gereken ders ise helâk edilmiş toplumlar ve onların helâk edilme sebepleri üzerinde düşünmek, benzer âkıbete uğramamak için aynı yanlışları yapmamaktır: *"Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve*

25 Yâsîn 36/22-25: Taberî, XIX, 413-421; İbn Kesîr, XI, 352-358.

26 Mü'min 40/28: Taberî, XX, 311 vd.

onların artık kendilerine dönüp gelmediğini görmezler mi?"[27] Kıssanın muhatapla-ra verdiği diğer bir ders de şudur: Her koşulda, hak ve hakikati desteklemek, Allah yolunda mağdur ve mazlumlara arka çıkmak, Yüce Allah'ın samimi ve erdem sahibi kullarının bir görevidir. Allah'ın bu kulları, sonunda yaptıklarıyla ebedî kurtuluşa ereceklerdir.

27 Yâsîn 36/31.

ASHÂB-I KEHF

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّق۪يمِ كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾

"Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf
ve Rakīmi mi şaşırtıcı buldun?"

(Kehf 18/9)

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّۜ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ
اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًىۗ ﴿١٣﴾

"Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar Rablerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk."

(Kehf 18/13)

وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا
مِنْ دُونِه۪ٓ اِلٰهاً لَقَدْ قُلْنَٓا اِذاً شَطَطاً ﴿١٤﴾ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةًۜ
لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍۜ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِباًۜ ﴿١٥﴾

"(Haksızların karşısında) ayağa kalkıp şöyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: 'Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir; O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz. Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka tanrılar edindiler. Onların tanrı olduğuna dair açık bir delil getirseler ya! Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim kim olabilir!'"

(Kehf 18/14-15)

اِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَٓا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَداً ﴿١٠﴾

"O gençler mağaraya sığınmışlar ve
'Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize içinde
bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!' demişlerdi."

(Kehf 18/10)

فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِن۪ينَ عَدَداًۙ ﴿١١﴾

"Bunun üzerine biz de onları o mağarada
yıllarca derin bir uykuya daldırdık."

(Kehf 18/11)

وَلَبِثُوا ف۪ي كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِن۪ينَ وَازْدَادُوا تِسْعاً ﴿٢٥﴾

"Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar,
buna dokuz yıl da ilâve ettiler."

(Kehf 18/25)

وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَم۪ينِ وَاِذَا غَرَبَتْ
تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ ف۪ي فَجْوَةٍ مِنْهُۜ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِۜ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ
فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِياًّ مُرْشِداً ﴿١٧﴾

"(Mağaraya sığındılar. Orada baksan) güneşin, doğduğu zaman mağaralarının sağına vurduğunu, batarken de onlara dokunmadan sol taraftan geçip gittiğini görürsün. Onlar ise mağaranın ortasındalar. İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir. Allah kime hidayet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir rehber bulamazsın."

(Kehf 18/17)

وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَٓاءَلُوا بَيْنَهُمْۜ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْۜ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْماً
اَوْ بَعْضَ يَوْمٍۜ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْۜ فَابْعَثُٓوا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ
اِلَى الْمَدٖينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَٓا اَزْكٰى طَعَاماً فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا
يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَداً ﴿١٩﴾

"İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, 'Ne kadar kaldınız?' dedi. (Diğerleri) 'Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık.' dediler ve eklediler, 'Kaldığınız müddeti Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin, ayrıca çok dikkatli davransın da sakın varlığınızı kimseye sezdirmesin.'"

(Kehf 18/19)

وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُٓوا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فٖيهَاۚ
اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَاناًۜ رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْۜ قَالَ
الَّذٖينَ غَلَبُوا عَلٰٓى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِداً ﴿٢١﴾

"Böylece (kıssayı anlatarak insanları) onlardan haberdar ettik ki, Allah'ın vaadinin hak olduğunu ve kıyametin şüphe götürmez olduğunu bilsinler. Bir zaman insanlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki: 'Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir.' Onların yöneticileri ise 'Bizler, kesinlikle onların yanı başına bir mâbed yapacağız.' dediler."

(Kehf 18/21)

سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْۚ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْماً
بِالْغَيْبِۚ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْۜ قُلْ رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا
قَل۪يلٌ۠ فَلَا تُمَارِ ف۪يهِمْ اِلَّا مِرَٓاءً ظَاهِراًۖ وَلَا تَسْتَفْتِ ف۪يهِمْ مِنْهُمْ اَحَداًࣖ ﴿٢٢﴾

"(Sonra gelenler) bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi tahminler yürüterek, 'Onlar üç kişidir, dördüncüleri de köpekleridir.' diyecekler. 'Beş kişidir, altıncıları köpekleridir.' diyecekler. 'Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir.' diyecekler. De ki: 'Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!'"

(Kehf 18/22)

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَا۬يْءٍ اِنّ۪ي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَداًۙ ﴿٢٣﴾ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُۘ وَاذْكُرْ رَبَّكَ
اِذَا نَس۪يتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ي لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَداً ﴿٢٤﴾

"'Allah izin verirse' demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım.' deme! Unuttuğun takdirde Rabbini an ve 'Umarım Rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir.' de."

(Kehf 18/23-24)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de "Ashâb-ı Kehf" ifadesi, bir grup gence verilen isimdir. Bu gençlerin başından geçen bazı olayların anlatıldığı kıssa, Kehf sûresinin 9-26. âyetlerinde yer almaktadır. Onlar, imanları ile hayatları arasında bir tercih yapmak zorunda kalmış ve imanlarını seçmişlerdir. Âyetlerde kıssanın geçtiği yer ve zaman hakkında bilgi bulunmaz. Ancak bu konu hakkında aktarılan bazı rivayetler vardır.

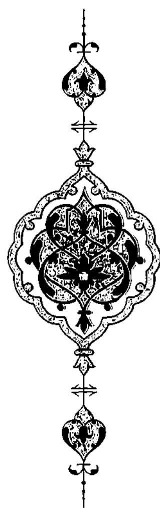
Ashâb-ı Kehf'in Hz. Îsâ'dan önce mi yoksa sonra mı yaşadığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak onların, putlara tapan Kral Dakyânûs (Decius) döneminde yaşadığı, ilgili âyetlerin tefsirinde geçmektedir.[1] Kıssanın geçtiği coğrafî mekân ile ilgili olarak da çeşitli rivayetler vardır. Kaynaklarda Efsüs veya Ebsüs (Efes) ve Tarsus gibi şehir isimleri öne çıkmaktadır.[2] İslâm dünyasında da Hıristiyan âleminde de birden fazla noktanın Ashâb-ı Kehf'in yaşadığı yer olarak kabul edilmesi, onların yaşadığı tecrübenin geniş kitlelere mal olduğunu göstermektedir. Fakat âyetteki tasvirlerden onun kuzey, kuzeybatı yönüne baktığı anlaşılmaktadır. Çünkü âyette sabah güneşinin mağaranın sağ tarafından doğduğu ve batarken de sol tarafından teğet geçtiği ifade edilmektedir.[3]

Ashâb-ı Kehf tamlaması "ashâb" ve "kehf" kelimelerinden oluşmaktadır. *Ashâb*, arkadaş anlamındaki "sâhib" kelimesinin çoğuludur ve "arkadaşlar, dostlar" demektir.[4] *Kehf* ise dağda bulunan geniş mağara anlamındadır.[5] Buna göre *Ashâb-ı Kehf* tamlaması "mağara dostları, arkadaşları" anlamına gelmektedir.

Kur'ân, Ashâb-ı Kehf kıssasını *tevhid, şirk, iman, küfür, âyet* (mûcize), *dua, ba's* (yeniden diriliş), *âhiret, nisyân* (unutmak), *zikir* (anmak), *rüşd/reşâd* (doğru yolu bulmak) gibi konu ve kavramlar çerçevesinde anlatmaktadır.

---

1 Kehf 18/10: Taberî, XV, 163; İbn Kesîr, IX, 110; Zemahşerî, III, 574.
2 Kehf 18/22: Zemahşerî, III, 575; İbn Âşûr, XV, 261-264.
3 Kehf 18/17: İbn Kesîr, IX, 113.
4 Halîl b. Ahmed, II, 379.
5 Ezherî, VI, 28.

Ashâb-ı Kehf kıssasını içeren Kehf sûresi, Müşrikler tarafından Peygamberimize sorulan sorulara cevap olarak indirilmiştir. Müşrikler, yaptıkları zulüm ve işkencelere karşın Müslümanların giderek çoğalması karşısında endişelenmiş ve çaresiz kalmışlardı. Bu çaresizlikle Medine'deki Yahudilere başvuruyorlardı. Bunun amacı, Resûlullah'ın (sas) peygamberliğini sorgulamaktı. Nadr b. Hâris ve Ukbe b. Ebî Muayt'ı Yahudilere göndermişler, Hz. Peygamber'in daveti ve bazı sözleri hakkında Yahudi âlimlere bilgi vermişlerdi. Yahudi âlimler onlara, geçmiş zamanlarda mağaraya sığınmış gençleri, yeryüzünün doğusunu ve batısını dolaşmış adamı ve ruhun ne olduğunu Resûlullah'a sormalarını söylemişlerdi. Söz konusu soruların ikisine cevap olarak Kehf sûresi indirilmiştir.[1] Ancak rivayete göre, cevap niteliğindeki bu âyetler hemen sorunun ardından değil bir süre sonra nâzil olmuştur. Zira Hz. Peygamber (sas), "Allah izin verirse" demeden, "Yarın size cevap vereceğim." demişti.[2] Bununla birlikte bu rivayeti hem râvileri açısından hem de içeriği bakımından sorunlu bulanlar da vardır.[3] Bu süre sonunda vahyedilen âyetler hem Peygamberimize hem de tüm Müminlere bir uyarı ve bir tavsiye niteliğindedir: *"Allah izin verirse demeden hiçbir şey için 'Şu işi yarın yapacağım.' deme! Unuttuğun takdirde Rabbini an ve 'Umarım Rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir.' de!"*[4] Zira bir şeyin meydana gelmesi için sadece insanın iradesi yeterli değildir, Allah'ın da onun olmasını dilemesi gerekir. Bu yol gösterme ve uyarılar sebebiyle gelecekte bir işi yapmaya niyet ederken onu Allah'ın iradesine bağlamak yani "Allah izin verirse" demek gerekir.[5]

---

1 Kehf 18/1: Taberî, XV, 143-144.

2 Kehf 18/23-24: Taberî, XV, 224; İbn Kesîr, IX, 122-123.

3 Elmalılı, V, 3217-3221.

4 Kehf 18/23-24.

5 Kehf 18/23-24: Elmalılı, V, 3242-3243; *Kur'an Yolu*, III, 548.

İNANÇLARI UĞRUNDA FEDAKÂRLIK YAPAN GENÇLERİ ALLAH KORUMUŞTUR

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّۜ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًىۗ ﴿١٣﴾

"Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar Rablerine inanmış gençlerdi, biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk."

(Kehf 18/13)

Kehf sûresine adını veren kıssada bahsi geçen gençler, Rablerine yürekten inanıp güvenen birkaç yiğittir. Onların yaşadığı yerin kralı ise halkını putlara tapmaları için zorlamaktadır. Onun bu baskıları sonunda toplum putperest olmuştur. Rablerine gönülden bağlanmış bu gençlerin ise buna boyun eğmeye hiç niyetleri yoktur. Onlar şöyle demektedirler: *"Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir, O'ndan başkasına asla ilâh deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz. Şu bizim kavmimiz, Allah'tan başka ilâhlar edindiler. Onların ilâh olduğuna dair açık bir delil getirselerdi ya! Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?!"*[6] Bu cümleler, gençlerin tevhid inancına ne denli içtenlikle ve bilinçle bağlandıklarının göstergesidir.

Gençlerin imanlarına adanmışlıkları, Allah'a ortak koşmayarak krala karşı koymaları, onun ve müşrik halkın öfkesini daha da arttırır, artık delikanlıları ölümle tehdit etmektedirler. Önlerinde ölmek ya da inkâr etmekten başka seçenek kalmayan gençler,[7] imanlarını koruyabilmek için kraldan ve müşrik toplumdan kaçarlar.[8] Şehrin soylu ailelerinden olan bu gençler,[9] sadece yaşadıkları şehri değil, rahatlarını ve geleceklerini de geride bırakmışlardır. Davalarında samimi oldukları için Allah da onların iman ve teslimiyetlerini güçlendirmiş, kalplerine sabır, sebat ve cesaret vermiştir.[10] Yakalanmaları hâlinde öldürüleceklerini veya dinlerini değiştirmeye zorlanacaklarını bildikleri için içlerinden birinin önerisi ile bir mağaraya sığınırlar:[11]

6 Kehf 18/14-15: Zemahşerî, III, 569; İbn Âşûr, XV, 272.
7 Kehf 18/10: Taberî, XV, 163-164.
8 Kehf 18/21: Zemahşerî, III, 574; İbn Kesîr, IX, 107.
9 Kehf 18/10: Taberî, XV, 164-165.
10 Kehf 18/13-14: Mâtürîdî, IX, 36; Zemahşerî, III, 569.
11 Kehf 18/16.

"Mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o hâlde mağaraya sığının ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın, işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın."[12] Artık onlar mağarada imanları ve Rableri ile baş başadırlar. Orada *"Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!"* diyerek içinde bulundukları zor durumdan kendilerini kurtarması için Allah'a dua ederler.[13]

Bu gençler, Yüce Allah tarafından mağarada yıllarca mûcizevî bir şekilde uyutulurlar.[14] Onların mağaradaki uyku hâlleri oldukça ilginçtir: Güneş, doğarken de batarken de onları rahatsız etmez. Zira sabah güneşi, sağ taraftan doğmakta ve batıncaya kadar güneş ışınları mağaranın içine düşmemektedir. Akşam güneşi, çok kısa bir süre mağaranın kapısından içeri vurmakta, fakat onlar mağaranın ortasında oldukları için bundan etkilenmemektedirler.[15] Bu gençler, hiçbir şey yiyip içmemelerine rağmen uzun yıllar yaşamlarını korurlar.[16] Uyku esnasında sağa ve sola dönmeleri sağlanarak çürümekten de korunmuşlardır.[17] Ayrıca Allah Teâlâ, onları dışarıdan gelebilecek müdahalelere karşı da korumuştur. Köpekleri de mağarayı korurcasına mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Nitekim mağaranın ağzını bu hâliyle gören, korkudan hemen oradan uzaklaşırdı.[18] Bütün bunlardan, uzun sürecek uykularında gençlerin zarar görmemeleri için gerekli koşulların hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. İşte bu durum Allah'ın inanan kullarını nasıl koruduğunun açık göstergelerindendir. Onlar, şirk ve zulüm ortamından uzakta tutulmuşlardır. Onlara zulmedenlerin tamamının ortadan kaldırılmasından sonra Cenâb-ı Hak tarafından tekrar uyandırılırlar.[19]

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan diğer bütün kıssalar gibi Ashâb-ı Kehf kıssası da bir amaca yönelik olarak anlatılmıştır.[20] Yüce Allah, bu gençler gibi hidayeti isteyenlerin ve bu uğurda vatanlarını, mevki ve makamlarını terk edenlerin hidayetlerini arttırır. Çıktıkları bu kutlu yolda onlara yardımcı olur. Peygamberlerin tevhid davetini kabul eden Müminlere, tarihin pek çok döneminde Müşriklerce eziyet edildiği bilinmektedir. Bu bakımdan Ashâb-ı Kehf'in kıssasının vahyedildiği dönem de dikkate

12 Kehf 18/16.
13 Kehf 18/10.
14 Kehf 18/11.
15 Kehf 18/17.
16 Kehf 18/19-20: Râzî, XXI, 103.
17 Kehf 18/18: Mukātil b. Süleyman, II, 584; Taberî, XV, 191.
18 Kehf 18/18: Taberî, XV, 194; İbn Kesîr, IX, 117.
19 Kehf 18/16.
20 Kehf 18/13.

değerdir. Nitekim Kehf sûresi Mekke döneminin sonlarına doğru indirildiği sırada Kureyşli Müşrikler, İslâm davetini engellemek için Hz. Peygamber'e ve Müminlere her türlü zulmü, baskı ve işkenceyi reva görmüşlerdi. İşte Müslümanlar böyle zor bir durumdayken Ashâb-ı Kehf kıssası indirilmiştir. Bu süreci yaşayan Müminlere, her şeye rağmen imanlarında kararlı olup direnmeleri gerektiği, tıpkı Ashâb-ı Kehf'te olduğu gibi[21] Allah'ın kendilerini koruyacağı ve asla yardımsız bırakmayacağı mesajı verilmiştir. Böylece Resûlullah'ın ashâbı teselli edilmiş ve onlara bu baskılar altında bile imanlarını koruyabilecekleri hatırlatılmıştır. İman etmeyerek şirk bataklığında kalmak isteyenler ise dalâlette bırakılır. Ve böylelerine yardım edip yol gösterecek kimse de bulunmaz.[22]

KİŞİNİN BİLMEDİĞİNİ TARTIŞMASI BOŞ BİR İŞTİR

سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْۚ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْماً بِالْغَيْبِۚ وَيَقُولُونَ
سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْۜ قُلْ رَبّ۪ي اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَل۪يلٌۜ فَلَا تُمَارِ ف۪يهِمْ اِلَّا مِرَٓاءً
ظَاهِراًۖ وَلَا تَسْتَفْتِ ف۪يهِمْ مِنْهُمْ اَحَداً ﴿٢٢﴾

"(Sonra gelenler) bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi tahminler yürüterek, 'Onlar üç kişidir, dördüncüleri de köpekleridir.' diyecekler. 'Beş kişidir, altıncıları köpekleridir.' diyecekler. 'Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir.' diyecekler. De ki: 'Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!'"

(Kehf 18/22)

21 İbn Âşûr, XV, 245.
22 Kehf 18/17-18: Zemahşerî, III, 571.

Ashâb-ı Kehf, mağaraya sığınmalarına sebep olan koşullar tamamen değiştikten sonra uykuya nasıl daldırıldıysa öylece uyandırılır. Böylece Yüce Allah'ın eşsiz kudretinin büyüklüğü bir kez daha gözler önüne serilmiş olur.[23] Uyanan gençler mağarada ne kadar kaldıkları konusunda kendi aralarında konuşmaya başlarlar. Ne olup bittiğini anlayabilmiş değillerdir, her zamanki gibi bir uykuya daldıklarını düşünmektedirler: *"Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık."* derler. Bu konuda tahminde bulunarak ya da tartışarak bir sonuca varamayacaklarını anlayınca *"Kaldığımız müddeti Rabbimiz daha iyi bilir."*[24] fikrinde karar kılarlar.

Ashâb-ı Kehf'in mağarada 300 veya 309 yıl uyuduğu görüşü daha çok kabul görmüştür.[25] Aslında Kur'ân açısından gençlerin mağarada ne kadar süre uyutulduklarının veya bu gençlerin sayısının ne kadar olduğunun tartışılması gereksizdir. Çünkü gayba ait bu konuları en iyi bilen Allah'tır. Kesinliği bilinmeyen konular hakkında "En iyi Rabbimiz bilir." diyerek bilgiyi Allah'a havale etmek, imanın gereğidir.[26] Gençler de "Birimiz şehre gidelim." diyerek ne kadar kaldıklarını tartışmak yerine, acıkan karınlarını doyurmak üzere harekete geçmişlerdir.[27] Bu yaklaşım, insanların, kendisine faydası olmayacak veya sonuca ulaştırmayacak tartışmaları bırakmalarını, bunun yerine kendilerini ilgilendiren daha önemli konulara, işlere eğilmelerini öğütler.[28]

Gençler, bir arkadaşlarını ellerindeki gümüş para ile şehre gönderir. Şehre gönderdikleri arkadaşlarına özellikle temiz ve helâl yiyecek alması konusunda uyarıda bulunurlar. Ayrıca onun çok dikkatli davranması gerekmektedir. Aksi takdirde halkın kendilerini taşlayarak linç etmesinden ya da zorla kendi dinlerine döndürmesinden korkmaktadırlar.[29] Gençlerin bu özenleri, bir yandan mağaraya sığınmadan önce içinde bulundukları durumun zorluğunu, diğer yandan da onların Allah'a gerçek bir tevekkül içinde olduklarını göstermektedir.[30]

Halk, alışveriş için şehre geri dönen gencin elindeki eski para sebebiyle uzun yıllar boyunca mağarada uyutulan delikanlılardan haberdar olur. Böylece Allah'ın vaadinin hak olduğu ve kıyametin gerçekleşmesinde hiçbir şüphe olmadığı bir örnek olay üzerinden insanlara kesin olarak bildirilmiş olur. Burada Allah'ın

23 Kehf 18/19: Taberî, XV, 195; Zemahşerî, III, 572.
24 Kehf 18/19.
25 Kefh 18/25: Taberî, XV, 229-230.
26 Kehf 18/19: İbn Âşûr, XV, 284.
27 Kehf 18/19: Ebû Hayyân, VI, 107; Kurtubî, XIII, 236.
28 Kehf 18/19: Zemahşerî, III, 572; İbn Kesîr, IX, 117-118; İbn Âşûr, XV, 284.
29 Kehf 18/20.
30 Kehf 18/19: Zemahşerî, III, 573; Beyzâvî, II, 333.

vaadinden maksat yeniden diriliştir. Çünkü onların uykudaki hâli ve sonra uykudan uyandırılma hâlleri, tıpkı öldükten sonra tekrar diriltilenlerin hâli gibidir.[31] Ashâb-ı Kehf kıssası, ölümden sonra dirilmenin canlı bir tasviridir.

Sûrede kimlikleri açığa çıktıktan sonra gençlerin ne yaptıklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Ashâb-ı Kehf kıssası, onların davasına ve hatırasına saygı duyanların, sonraki nesillerin de onlardan haberdar olması için geliştirdikleri düşüncelerden ve kaç kişi olduklarına dair tartışmalardan bahisle sona ermektedir. İnancı uğruna her türlü fedakârlığı göze alan insanlar, elbette tarihin her döneminde hayırla anılmayı hak ederler. Olaya tanık olanlar da onların anısına mağaranın bulunduğu yere bir bina yapmak isteği duyarlar. Sonunda yöneticiler oraya bir "mescid yapma" kararı aldılar.[32]

Sonradan gelen nesillerin üzerinde tartışmaya girdikleri bir başka konu, onların kaç kişi olduklarıdır. Âyette bu tartışma şöyle anlatılır: *"(Sonra gelenler) bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi tahminler yürüterek, 'Onlar üç kişidir, dördüncüleri de köpekleridir.' diyecekler. 'Beş kişidir, altıncıları köpekleridir.' diyecekler. 'Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir.' diyecekler."* Âyetin devamında ise Allah *"De ki: 'Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!'"* buyurarak bu tartışmaya noktayı koymuştur.[33] Onların bu türlü ifadeleri ister tahmin olsun isterse de bir hakikati beyan etsin, neticede gaybı en iyi bilen Allah'tır. O sebeple Yüce Allah onların bu tartışmasını "karanlığa taş atma" olarak nitelendirmiştir. Zira bu, Allah bildirmeden kesin olarak bilinebilecek bir konu değildir. Kıssanın genelinden anlaşıldığı kadarıyla Allah bu konuda teferruata değil, kıssanın mesajına odaklanılmasını istemektedir. Âyetteki şu ifadeler de gençlerin sayısının değil ne yaptıklarının önemli olduğunu ifade eder niteliktedir: *"De ki: 'Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır.'"* Âyetin sonundaki uyarı ise Peygamberimize ve onun şahsında tüm insanlara yöneliktir: *"Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!"*[34] Dolayısıyla bu gibi hususlarda vahiy yolu ile aktarılan bilgilerle yetinip bütün gayretin mesajın özünü kavramaya harcanması esastır.

İman-küfür mücadelesi öteden beri var olmuştur. İnananlar, her devirde zulme uğramalarına rağmen bâtıl, hakka asla üstün gelememiştir. İnsan şirk başta olmak

31 Kehf 18/21: Zemahşerî, III, 574.
32 Kehf 18/21: Mâtürîdî, IX, 36.
33 Kehf 18/22.
34 Kehf 18/22: Mukâtil b. Süleyman, II, 581.

üzere, bulunduğu kötü ortamlardan uzaklaşabilecek yetenektedir. Allah Teâlâ kendi yolunda dosdoğru yürüyen kullarını asla yalnız bırakmamaktadır. Allah'ın bu lütfuna erişmek için de hem fiili hem de sözlü dua gerekir. Ayrıca Allah'ın mutlak kudretine, adaletine ve merhametine sığınarak ve önlemler alarak hakkıyla tevekkül edilmelidir. Vahye iman edip gönülden bağlanan bir kimse, bu vahiyde kesin olarak bildirilmeyen veya bilindiği zaman kişiye fayda sağlamayacak hususların peşine düşmemelidir. Aksi hâlde vahiy yoluyla verilmek istenen ders göz ardı edilmiş yahut yeterince kavranamamış olacaktır. Unutulmamalıdır ki her insan günün birinde hesap vermek üzere Allah'ın huzuruna çıkarılacak ve orada hayatındaki her detaydan hesaba çekilecektir. Ashâb-ı Kehf olarak tanıtılan ve kendilerinden övgüyle bahsedilen gençlerin kıssası, başkalarının hayat tecrübelerinden ders çıkarmayı bilenlere bütün bu hakikatleri hatırlatmaktadır. Onlar, imanları ile hayatları arasında bir tercih yapmak zorunda kalmış ve imanlarını seçmişlerdir. Onların bu seçimleri, tüm Müslümanlara örnek olacak şekilde Kur'ân'da ebedîleştirilmiştir.

ASHÂB-I UHDÛD

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِۙ ﴿٤﴾ اَلنَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِۙ ﴿٥﴾

"O çukurları, alev alev yanan ateş çukurlarını hazırlayanlar mahvolmuşlardır!"

(Burûc 85/4)

اِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌۙ ﴿٦﴾ وَهُمْ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌۜ ﴿٧﴾

"Hani o sırada ateşin başında oturmuşlar,
inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı."

(Burûc 85/6-7)

وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ اِلَّٓا اَنْ يُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِۙ ﴿٨﴾
اَلَّذٖى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌۜ ﴿٩﴾

"Aziz, övgüye lâyık, göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a inandıkları için, yalnızca bunun için Müminlerden öç aldılar. Allah her şeye şahittir."

(Burûc 85/8-9)

اِنَّ الَّذٖينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ
وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرٖيقِۜ ﴿١٠﴾

"Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de sonra tövbe etmeyenler var ya, işte onları cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir."

(Burûc 85/10)

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ
ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبٖيرُۜ ﴿١١﴾

"İman edip iyi, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur."

(Burûc 85/11)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Ashâb-ı Uhdûd konusunu anlatan âyetler, tamamının Mekkî olduğu bilinen Burûc sûresinde yer almaktadır. Burûc sûresi Mekkeli Müşriklerin, İslâm'ı kabul eden ilk Müslümanlara şiddetli işkenceler uyguladıkları bir dönemde inmiştir. Sûrede, Ashâb-ı Uhdûd'un inançlı insanlara uyguladığı zulümden, onların bu zulümlere sabır ve dirençle karşılık vermesinden bahsedilmektedir. Sûre Müşriklerin ezâ ve cefalarına karşı Müminleri dirençli kılmak ve öncekilerin başlarına gelenleri onlara hatırlatmak için inmiştir.[1] Yüce Allah, sûrenin ilerleyen âyetlerinde, inançları uğruna fedakârlık gösteren Müminlerin sabır ve kararlılığını karşılıksız bırakmayacağını, onları cennet bahçelerinde ağırlayacağını belirtmiştir. Allah'ın Müminlere bu şekilde karşılık verecek olması, hem onların sabır ve dirençlerini arttırmakta hem de onlar için bir teselli olmaktadır.

Ashâb-ı Uhdûd'un işkencelerine maruz kalanlar, Allah'ın varlığı ve birliği inancı etrafında toplanan bir gruptur. Bunlar, tevhid inancını hayatın en önemli ilkesi olarak benimsemişler ve canları pahasına bundan taviz vermemişlerdir. Ateşlerde diri diri yanmayı göze almış bu insanlar sabır, tahammül, kararlılık ve dayanışmanın unutulmaz bir örneğini sergilemiştir.

Uhdûd kelimesi *hadd* kelimesinin çoğuludur. *Hadd*, "saban izi; yanak, yüzdeki çizgi, vücutta kalan kamçı izi; hendek ya da uzun ve derin hendek, kanal" gibi anlamlara gelmektedir.[2] *Ashâb-ı Uhdûd* tamlaması ise hendekleri kazan kişiler anlamındadır. İnançlı insanların işkence gördüğü hendekleri kazanlar *Ashâb-ı Uhdûd* şeklinde isimlendirilmişlerdir. Âyette çukur kazarak inananlara işkence edenlere beddua edilmektedir.

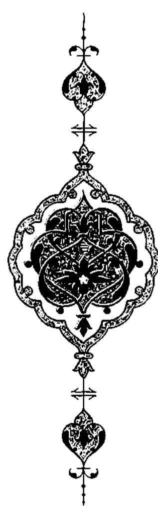
1 Burûc 85/4: Beyzâvî, III, 518.
2 İbn Manzûr, III, 160-161; Râgıb el-İsfahânî, s. 143.

Nitekim tefsir kaynaklarına göre de Ashâb-ı Uhdûd, İslâmiyet'ten önce Müminleri inançlarından vazgeçirmek amacıyla çukurlar kazarak iman edenleri oraya atanlardır.[3]

Kur'ân, Ashâb-ı Uhdûd kıssasını Allah'a ve âhirete iman, inkâr, rahmet, lânet, zulüm, fitne, cennet, cehennem gibi konu ve kavramlar çerçevesinde anlatmaktadır.

3 Burûc 85/4: Taberî, XXIV, 270-271; İbn Kesîr, XXIV, 305; Hâzin (2004), IV, 411; Zemahşerî, VI, 348; Râzî, XXXI, 117.

MÜMİNLERE EZİYET EDENLER CEZASIZ KALMAZ

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ
وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾

"Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de sonra tövbe etmeyenler var ya, işte onları cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir."

(Burûc 85/10)

Burûc sûresinde ana konu, herhangi bir suç işlemedikleri hâlde Ashâb-ı Uhdûd'un zulmüne uğrayan, ateş dolu hendeklere atılarak yakılan bir grup inançlı insanla ilgilidir. Mekke döneminin ortalarında, Müşriklerin Müminlere yönelik şiddeti gittikçe artmıştı. Kaynaklara göre Müslümanlardan biri olan Habbâb b. Eret de en ağır işkencelere maruz kalmış, gördüğü işkencelerin izlerini yıllarca sırtında taşımıştı. İşkenceler dayanılmaz boyutlara varınca Habbâb, Peygamberimizin yanına giderek ona "Bizim için yardım dilemeyecek, dua etmeyecek misin?" diye sormuştu. Resûlullah (sas) Habbâb'a geçmiş ümmetler içinde daha ağır işkencelere uğradıkları hâlde dinlerinden dönmeyen Müminlerden söz ederek şöyle buyurmuştu: *"Sizden önceki ümmetler içinde bir adam için yerde bir kuyu kazılır, adam oraya atılır, bir testere getirilip başına konulur ve ikiye biçilirdi de bu onu dininden döndüremezdi. Yine demir taraklarla bir adamın etleri kemiklerinden ve kaslarından sıyrılırdı, bu*

işkenceler de onu dininden çeviremezdi. Vallahi, Allah Teâlâ İslâm'ı mutlaka tamamlayacaktır. Hatta sizden biri süvari olarak San'a'dan Hadramevt'e kadar yolculuk yapacak da Allah'tan ve sürüsünü kurda kaptırmaktan başka bir şeyden korkmayacaktır, fakat siz acele ediyorsunuz."[1]

Tefsir kaynaklarında Ashâb-ı Uhdûd'un kimliğine dair birçok rivayet bulunmaktadır. Söz konusu rivayetlere göre Ashâb-ı Uhdûd'un Habeşli bir topluluk, Necranlılar, İsrâiloğulları, Nabatlılar, Yemenliler, Konstantiniyye'de yaşayan Hıristiyanlar olma ihtimali bulunmaktadır. İlgili rivayetlerden en kuvvetli olduğu öne sürülen bir rivayet ise şöyledir: Yahudi bir hükümdar olan Zûnüvâs, Necran'ı ele geçirerek buradaki Hıristiyanların zorla Yahudiliğe geçmesini istemiş, buna karşı çıkanları ateş çukurlarına atarak yaktırmıştı.[2] İşte sûrede söz konusu edilen Ashâb-ı Uhdûd bu hükümdar ve adamlarıdır. Kaffâl'in (ö. 365/976) konuyla ilgili yaklaşımı ise sûrede bu kıssanın anlatılma amacına yöneliktir. Ona göre, Ashâb-ı Uhdûd ile ilgili anlatımların hiçbiri kesin doğru kabul edilebilecek nitelikte değildir. Ancak, bu rivayetlerin ortak noktası ve ana teması kâfir bir kralın, inanan insanları ateş dolu çukurlara atarak onları yakmasıdır. Kureyşlilerin de bu olayı bildiklerini düşünen Kaffâl'e göre Allah, Hz. Muhammed (sas) ve arkadaşlarına bu olayı hatırlatmış, Kureyşlilerin eziyet ve işkencelerine karşı sabır göstermelerini istemiştir.[3]

Kur'ân'da benzeri birçok Mekkî sûre gibi Burûc sûresi de yemin ile başlamıştır. *"Burçlarla dolu göğe"*,[4] *"vaat edilmiş güne"*[5] ve *"tanıklık eden ve edilene"*[6] yemin edilerek inançlı insanları ateş çukurlarına atıp onları zevkle seyreden zalimler kınanmış ve onların âhirette hak ettikleri ağır cezaya çarptırılacakları belirtilmiştir.

Burûc sûresinin üçüncü âyetinde yer alan *"Tanıklık edene ve edilene andolsun ki"* ifadesinin müfessirler tarafından farklı şekillerde anlaşıldığı ve bu konuda onu aşan görüşün dile getirildiği görülmektedir. Tanıklık eden (*şâhid*) için Allah, melekler veya Hz. Muhammed (sas); tanıklık edilen (*meşhûd*) için de tüm insanlar, varlıklar, tevhid inancı veya Hz. Peygamber'in ümmeti anlamları verilmiştir.[7] Bu görüşlerden her biri doğru olabilir. Zira Allah *"şâhid"* ile *"meşhûd"*a yemin etmiş ancak bunların neler ya da kimler olduğunu belirtmemiştir. Bununla beraber şâhid ile

1 Bakara 2/214: İbn Kesîr, II, 281-282; Buhârî, "Menâkıb", 25; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 97.
2 Burûc 85/4: Taberî, XXIV, 272; Zemahşerî, VI, 348.
3 Burûc 85/4: Râzî, XXXI, 117.
4 Burûc 85/1.
5 Burûc 85/2.
6 Burûc 85/3.
7 Burûc 85/3: Beyzâvî, II, 594.

Allah'ın, meşhûd ile insanlar ve diğer yaratılmışların kastedildiği şeklindeki görüşün daha çok dikkate alındığı söylenebilir. Zira Allah Teâlâ bu sûrenin dokuzuncu âyetinde *"Allah her şeye şahittir."* buyurmuştur. Bu yeminle Allah'ın her şeyi gördüğü ve bildiği haber verilmekle, Müminlere işkence edenler uyarılırken işkenceye uğrayan Müminler teselli edilmiştir.

Dördüncü âyette inançlı insanlara bilerek zulmeden Ashâb-ı Uhdûd kötülenmiştir. Bunların Allah tarafından lânetlenip, kahra uğrayarak mahvolduları bildirilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, bunların zalim insanlar olmaları gerçeğidir. Sonraki âyetler, inançlı insanların içine atıldıkları çukurlardan söz eder. Âyette belirtildiğine göre bahse konu hendekler ateş doludur ve bu ateş olabildiğince alevlenip harlanmıştır. Müminler oraya atılıp yakılmışlardır. Üstelik bu zalimler, Müminlere zulmetmekle kalmayarak, işledikleri zulmü seyretmeye koyulmuşlardır: *"Hani o sırada ateşin etrafında oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı."*[8] Bunlar, bütün ateş çukurlarının etrafında oturmuşlar ve yanarak can vermekte olan insanları seyre dalmışlardı. O kadar katı yürekliydiler ki, inançlı insanları hem ateşlerde yakıyor hem de bu acıklı durum karşısında oturup onları zevkle seyrediyorlardı.[9] Bu durum, zulmün en üst derecelerinden biri olsa gerektir. Zalimlerin, imanlarına engel olamadıkları mazlumlara yönelik katı tutumları, onların hınç, kin, nefret ve öfkelerinde aşırılıklarını göstermektedir.

Âyetlere göre Ashâb-ı Uhdûd'un Müminlere işkence etmesinin tek nedeni, onların herhangi bir şeyi ortak koşmaksızın sadece Allah'a inanmalarıdır: *"Aziz, övgüye lâyık, göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a inandıkları için, yalnızca bunun için Müminlerden öç aldılar. Allah her şeye şahittir."*[10] Allah'a imanın işkenceyle karşılanması, tarihin birçok kesitinde görülmüş bir durumdur. Bu durum bir hayli düşündürücüdür ve hiçbir şekilde mazur görülemez. Ancak bu, şu gerçeği de gözler önüne sermektedir. Demek ki imanlarından dolayı işkenceye uğrayanlar, hakkıyla ve lâyıkıyla iman etmişler, imanlarına hiçbir şüphe ve tereddüt karıştırmamışlardır. İmanları, yaşamlarında belirgin hatlarla kendini göstermiş ve diğerlerinden bariz bir şekilde ayırt edilmelerini sağlamıştır. Bu nedenle zalimler onları dinlerinden vazgeçirmeye çalışmışlar, bunu başaramayınca da işkenceye başvurmuşlardır. Tıpkı Mekkeli zalimlerin Yâsir, Sümeyye, Ammâr, Bilâl, Habbâb (ra) gibi nice Müslümana işkence ettikleri gibi.

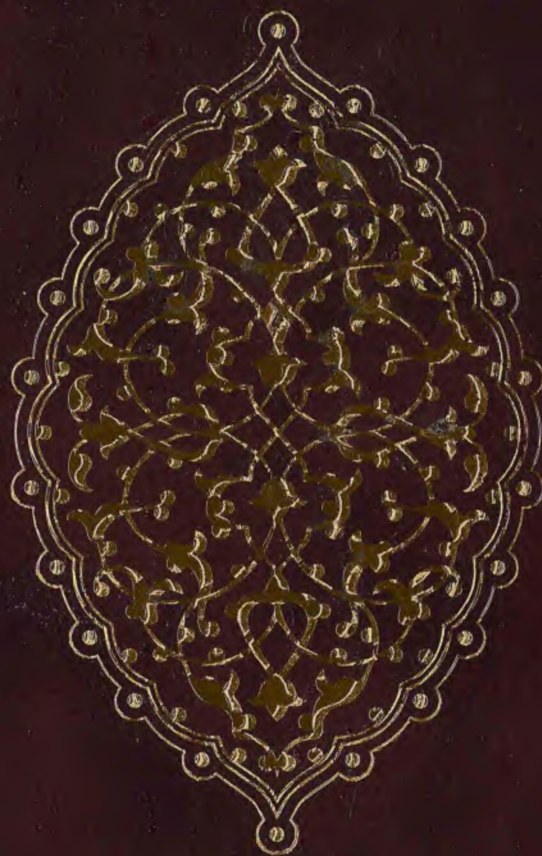
8 Burûc 85/6-7.
9 Burûc 85/6-7: Elmalılı, VIII, 5692.
10 Burûc 85/8-9.

Sûrenin *"Aziz, övgüye lâyık, göklerin ve yerin mâliki, her şeye şahit olan Allah"* mealindeki 9 ve 10. âyetlerine göre, yerlerde ve göklerde ne varsa hepsi Allah'a aittir. Allah bütün varlığın sahibi, yöneticisi ve idarecisidir. Yine bu âyetler, varlığa bu denli egemen olan Cenâb-ı Hakk'ın, olup biten her şeyin farkında olduğunu, her şeyi gördüğünü haber vermektedir. Bu kesin gerçek, Allah'ın mazlumların intikamını alacağını ve zalimlerin yaptıklarının yanlarına kâr kalmayacağını ifade etmektedir. Zira her şeyi görme kudretine sahip olan Allah, elbette zalimlerin inançlı insanlara uyguladığı zulmü de görmektedir: *"Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de sonra tövbe etmeyenler var ya! İşte onları cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir."*[11] Bu âyet âdeta Ashâb-ı Uhdûd ile ilgili temanın final cümlesi gibidir. Buna göre, Müminlere ısrarla işkence ettikleri hâlde tövbeye yanaşmayanlar kesin olarak cehennemde yakıcı bir azapla cezalandırılacaklardır. Ashâb-ı Uhdûd ile ilgili bu tehdit, sadece o zamanda yaşayan Mekkeli Müşriklere değil, kıyamete kadar bütün zalimlere yöneliktir. Âyetlerin yaptığı teselliler ve verdiği müjdeler de kıyamete kadar tüm Müminler içindir: *"İman edip iyi, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur. Şüphesiz Rabbinin yakalaması pek müthiştir. Kuşku yok ki başta yaratan da sonra tekrar yaratacak olan da O'dur. Çok bağışlayan, sevgisi geniş, arşın sahibi, şanı yüce ve dilediğini yapan yalnız O'dur..."*[12]

Kur'ân'ın, tarihin herhangi bir kesitinde inançlarına bağlı olarak yaşamış ve bunun bedelini yakılmakla ödemiş bazı insanları örnek vermiş olması son derece anlamlıdır. Bu bağlamda Ashâb-ı Uhdûd kıssasından birçok önemli ders çıkarılabilir. Ashâb-ı Uhdûd, sadece inançlarından dolayı bazı insanlara zulmetmiş, onları diri diri yakmıştır. Bu nedenle Allah'ın azabına ve lânetine uğramıştır. Buna göre inançlı insanlara zulmedenler asla cezasız kalmayacak, tıpkı öncekiler gibi Allah'ın lânetine ve azabına uğrayacaklardır. Onların bu zulümlerine katlanarak imanlarından taviz vermeyen Müminler ise büyük nimetlere erişeceklerdir. İstediği her şeyi yapan Yüce Allah, vadettiği bu sonuçları gerçekleştirmeye elbette kâdirdir. İlâhî adaletin bir tecellisi olarak bu gerçeğin farkına varmak, inançlı insanların maneviyatını daha da güçlendireceği gibi gönüllerinde inanca kapı aralayan zalimlerin de zulümlerinden vazgeçmelerine vesile olacaktır.

11 Burûc 85/10.
12 Burûc 85/11-15.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

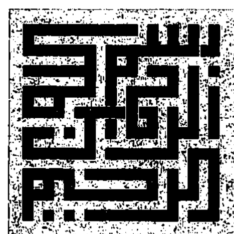
3

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

3

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN -KONULU TEFSİR-

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 2032
KAYNAK ESERLER - 251

Genel Koordinatör
Prof. Dr. Huriye MARTI

Yayın Yönetmeni
Doç. Dr. Fatih KURT

Koordinasyon
Bünyamin KAHRAMAN

Tasarım
Emre YILDIZ

Baskı Takip
Mustafa ÇOBAN

2021-06-Y-0003-2032
ISBN 978-625-435-121-1 (takım)
ISBN 978-625-435-124-2 (3. cilt)

Eser İnceleme Komisyon Kararı:
19.08.2021/48

Sertifika No: 12930

2. Baskı, Ankara 2021

Baskı ve Cilt
Başak Matbaacılık ve Tan. Hizm.
İth. İhr. Tic. A.Ş.
Tel: (0312) 397 16 17

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Yayın ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

3

İÇİNDEKİLER

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DÜNYA HAYATI ve İNSANIN İMTİHANI

HZ. MUHAMMED
(SAS)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَٓا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَۜ
وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيماً ﴿٤٠﴾

“Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, fakat o Allah'ın Elçisi'dir ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilmektedir.”

(Ahzâb 33/40)

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذ۪ي خَلَقَۚ ﴿١﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍۚ ﴿٢﴾ اِقْرَأْ وَرَبُّكَ
الْاَكْرَمُۙ ﴿٣﴾ اَلَّذ۪ي عَلَّمَ بِالْقَلَمِۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْۜ ﴿٥﴾

"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin sonsuz kerem sahibidir."

(Alak 96/1-5)

اَلَمْ يَجِدْكَ يَت۪يماً فَاٰوٰىۖ ﴿٦﴾ وَوَجَدَكَ ضَٓالاًّ فَهَدٰىۖ ﴿٧﴾
وَوَجَدَكَ عَٓائِلاً فَاَغْنٰىۜ ﴿٨﴾

"O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez hâlde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?"

(Duhâ 93/6-8)

قُلْ لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِه۪ۘ فَقَدْ لَبِثْتُ ف۪يكُمْ عُمُراً
مِنْ قَبْلِه۪ۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾

"De ki: 'Allah (öyle) dileseydi ne ben onu (Kur'ân'ı) size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz. O gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?'"

(Yûnus 10/16)

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَم۪يعاً الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ وَيُم۪يتُۖ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذ۪ي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِه۪ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

"De ki: 'Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği Elçisi'yim. O'ndan başka ilâh yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan Resûlü'ne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.'"

(A'râf 7/158)

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَٓاءَ رَبِّه۪ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ٓ اَحَداً ﴿١١٠﴾

"De ki: 'Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.'"

(Kehf 18/110)

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَۚ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَف۪يظاًۜ ﴿٨٠﴾

"Resûle itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bir koruyucu olarak göndermedik."

(Nisâ 4/80)

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ۜ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٥٢﴾

"Aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme bağlasın diye Allah'a ve Resûlü'ne çağrıldıklarında Müminlerin sözü, 'Dinledik ve boyun eğdik.' demekten ibarettir. İşte kurtuluşa erenler de bunlardır! Allah'a ve Resûlü'ne itaat eden, Allah'a itaatsizlikten korkan, O'na saygısızlıktan korunanlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır!"

(Nûr 24/51-52)

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۜ إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١﴾

"Ey iman edenler! (Söz ve davranışlarınızda) Allah ve Resûlü'nün önüne geçmeyin, Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

(Hucurât 49/1)

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾

"Ey iman edenler! Sesinizi peygamberin sesinden daha fazla yükseltmeyin, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider."

(Hucurât 49/2)

اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذٖى يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجٖيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتٖى كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذٖينَ اٰمَنُوا بِهٖ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذٖٓى اُنْزِلَ مَعَهُٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

"Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o Elçi'ye, o Ümmî Peygamber'e uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O Peygamber'e inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler."

(A'râf 7/157)

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فٖى ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾

"Sen sabret, sabır göstermen de Allah'ın yardımı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma."

(Nahl 16/127)

وَمَنْ يُهَاجِرْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثٖيرًا وَسَعَةًۜ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهٖ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحٖيمًا ﴿١٠٠﴾

"Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir; Allah daima günahları örtmektedir, engin rahmet sahibidir."

(Nisâ 4/100)

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّكَ يَضٖيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَۙ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدٖينَۙ ﴿٩٨﴾ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقٖينُ ﴿٩٩﴾

"Söyledikleri yüzünden canının sıkıldığını muhakkak ki biliyoruz. Ama sen Rabbini hamd ile tesbih et, secde edenlerden ol! Kesin olan ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk et."

(Hicr 15/97-99)

هُوَ الَّذٖٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًاۜ ﴿٢٨﴾

"Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye Resûlü'nü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. Buna tanık olarak da Allah yeter."

(Feth 48/28)

يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ الَّذ۪ٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ كُلِّه۪ۙ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

"İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler, ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor. Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye Resûlü'nü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; Müşrikler hoşlanmasalar da!"

(Tevbe 9/32-33)

وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُۜ اَفَا۬ئِنْ مَاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْۜ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللّٰهَ شَيْـٔاًۜ وَسَيَجْزِي اللّٰهُ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٤﴾

"Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri ödüllendirecektir."

(Âl-i İmrân 3/144)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hz. Muhammed (sas), Yüce Allah'ın gönderdiği son elçisidir. Kur'ân-ı Kerîm'de onun bir beşer olduğu vurgulanır. Onun çocukluğuna, yetimliğine, fakirliğine, gençliğine ve uzun bir süre kendi toplumu olan Mekkeliler içinde yaşadığına değinilir. Peygamber olarak seçildiği ve kendisine vahyedildiği bildirilir. Allah'ın buyruklarını kullarına getiren son elçisi olarak ona iman ve itaat edilmesi emredilir. O, vahye uyanların âhirette kazanacağını müjdelemek, uymayanların ise ceza ile karşılaşacağını bildirmek için gelmiştir. Kur'ân'da Yüce Allah'ın ona verdiği ayrıcalıklara dikkat çekilir. Onun ümmeti için bir örnek olduğu, onda uyulması gereken çok güzel ölçüler bulunduğu bildirilir. Hz. Peygamber'in Müminlerle olan ilişkisi, Müşrikler, Ehl-i kitap ve Münafıklarla mücadelesi Kur'ân'ın başından sonuna ele alınır. Hz. Muhammed (sas), vahyin eğittiği mükerrem bir elçi olarak Yüce Allah'ın rahmetini müjdeleyen ve azabından sakındıran âyetleriyle insanları eğitip terbiye eden son peygamberdir.

Muhammed ismi *ha-mi-de* kökünden türemiştir.[1] Hamd, "övmek" demektir.[2] *Muhammed* kelimesi de "devamlı övülen,[3] övgüye değer, bütün güzellikleri ve iyilikleri kendinde toplayan kişi" anlamındadır.[4] "Ahmed", "Mahmûd", "Hamîd", "Hâmid" isimleri de aynı kökten türemiştir. *Muhammed* ismi Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde geçer.[5] Kur'ân'da bir defa zikredilen *Ahmed* ismi ise,[6] Allah'a başkalarından daha iyi[7] ve daha çok hamd eden ya da örnek kulluğu ve güzel ahlâkı sebebiyle başkalarından daha çok övülen anlamındadır.[8]

1 Fîrûzâbâdî, s. 278.
2 Halîl b. Ahmed, I, 353; Ezherî, IV, 434-436.
3 Fîrûzâbâdî, s. 278.
4 M. Yaşar Kandemir, "Muhammed", *DİA*, XXX, 423.
5 Âl-i İmrân 3/144; Ahzâb 33/40; Muhammed 47/2; Feth 48/29.
6 Saf 61/6.
7 Kandemir, "Muhammed", *DİA*, XXX, 423.
8 Saf 61/6: Râzî, XXIX, 314; Âlûsî, XXVIII, 86.

Kur'ân'da Hz. Muhammed (sas) için "öğüt veren" (*müzekkir*),[9] "müjdeci" (*beşîr*),[10] "şahitlik yapan ve örnek olan" (şâhid), "müjdeleyen" (*mübeşşir*), "uyaran" (*nezîr*), "Allah'a davet eden" (*dâî ilallah*), "aydınlatıcı kandil" (*sirâcen münîrâ*),[11] "şefkat ve nezaket sahibi" (*raûf*), "merhametli, yardıma koşan, yaraları saran" (*rahîm*),[12] "aydınlık olan, aydınlatan" (*nûr*),[13] "bütün âlemlere rahmet" (*rahmeten li'l-âlemîn*),[14] "nübüvvet yükünü yüklenmiş" (*müzzemmil*),[15] tebliğ yapmak üzere hazırlığını yapmış (*müddessir*)[16] gibi sıfatlar kullanılır.

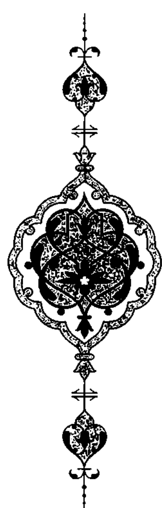
Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i (sas) peygamberlik (*risâlet*) ile vazifelendirmiş, onu kullarına *resûl* (elçi) ve *nebî* olarak seçmiştir. *Vahiy meleği* olan *Cebrâil*'i ona göndermiştir. Böylece *Kur'ân*'ın inişi (*nüzul*) gerçekleşmiş, son ilâhî *kitap* yirmi yılı aşkın bir sürede âyet âyet, sûre sûre inmiştir. Hz. Muhammed (sas) insanlara *imanı* öğretmiş, onları İslâm *din*ine *davet* etmiştir. Kendisine indirilen vahyi bildirmiş (*teblîğ*), onu açıklamış (*beyân*), insanları kötülüklerden arındırmıştır (*tezkiye*). Şehirlerin Anası (Ümmülkurâ) *Mekke*'den başlayarak Allah'ın sözünü (*zikr*) *Medine*'ye (*Yesrib*'e), oradan da Arap yarımadasına yaymıştır. Bütün insanların doğruyu görmesi (*hidayet*) için peygamberliği süresince mücadelelerle dolu bir hayat yaşamıştır. Bu uğurda *hicret* etmiş, *cihad*da bulunmuş, zaman zaman düşmanlarıyla savaşmış (*kıtâl*), pek çoğuyla barış yapmış (*sulh*) ve büyük *fetih*lere imza atmıştır. Allah Teâlâ onu doğru bilgi (*hak*) ile gönderdiğini ve onun dosdoğru bir yolda (*sırât-ı müstakim*) bulunduğunu bildirmiş, ümmetine onu güzel örnek (*üsve-i hasene*) olarak göstermiştir. Bütün ümmetin ona uymasını (*itaat, ittibâ*) istemiştir.

---

9 Gâşiye 88/21.
10 İsrâ 17/105; Fâtır 35/24.
11 Ahzâb 33/46.
12 Tevbe 9/128.
13 Mâide 5/15: Taberî, VIII, 264.
14 Enbiyâ 21/107.
15 Müzzemmil 73/1.
16 Müddessir 74/1.

İster ismi açıkça anılsın ister anılmasın, Kur'ân'ın her konusu Hz. Muhammed'le ilgilidir. Yaratılmadan yeniden dirilişe, tevhidden küfrün her çeşidine, ibadetten erdem ve iyiliklere, dünyalık işlerden âhiret hayatına, devlet yönetiminden evindekilerle ilişkisine kadar bütün konularda şu ya da bu şekilde Allah'ın son elçisiyle bir ilgi kurulur. Çünkü dini ve hayatı öğreten son kitap, onun aracılığıyla öğretilmiş ve yaşanmıştır.

HZ. MUHAMMED (sas) HZ. İBRÂHİM'İN DUASI, HZ. ÎSÂ'NIN MÜJDESİDİR

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ﴿٦﴾ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ﴿٧﴾ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ ﴿٨﴾

"O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez hâlde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?"

(Duhâ 93/6-8)

Soyundan pek çok peygamber gelen İbrâhim (as), oğlu İsmâil (as) ile birlikte Yüce Rabbimize şöyle dua etmişti: *"Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları (kötülüklerden) arındıracak bir elçi çıkar Rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi!"*[1] Allah Teâlâ onların duasını kabul etti.[2] Hz. Îsâ da onun geleceğini şöyle haber veriyordu: *"Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim!"*[3] Aradan yüzyıllar geçmişti. Mekke'de Âmine bint Vehb, oğluna hamile iken bir rüya gördü. Rüyaya göre kendisinden bir nur çıkıyor ve Şam'ın saraylarını aydınlatıyordu. Bütün bunlar önemli bir olayın habercisiydi.[4] İnsanlığın, kendisine doğru yolu gösterecek bir rehbere hasret kaldığı bir zamanda, Hz. Muhammed (sas) peygamber olarak gönderildi.

---

1 Bakara 2/129.
2 Bakara 2/129: Taberî, II, 572, 575; İbn Kesîr, II, 96.
3 Saf 61/6; Bakara 2/129: İbn Kesîr, II, 97.
4 Bakara 2/129: İbn Kesîr, II, 97.

Peygamberimiz daha sonra bu olaylara işaret ederek *"Ben atam İbrâhim'in duası, Îsâ'nın kavmine verdiği müjdesi ve annem Âmine'nin rüyasıyım."* buyurmuştu.[5]

Hz. Muhammed (sas), peygamber olmadan önce toplumunun içinde uzunca sayılabilecek bir hayat yaşadı.[6] O, Mekke'de mukim olan ve ticaretle uğraşan Kureyş kabilesine mensuptu.[7] Yetim doğmuştu. Arap toplumunun herhangi bir ferdi olarak onların arasında yaşıyordu.[8] Mekke halkı, şirkin karanlığında yaşayan ve doğruyu bilmeyen bir toplumdu.[9] Rabbi onu yetimken barındırdı, yol bilmezken ona yol gösterdi, yoksulken onu zengin kıldı.[10] Yaratıldığı andan itibaren Allah'ın ona olan ikram ve ihsanları çok büyük oldu.[11] Allah Teâlâ, Son Peygamberi'ne dünyada ve âhirette birçok iyilik, bitip tükenmez nimet verdi.[12] Gönlünü hidayete, imana ve Hakk'ı tanımaya açıp genişletti, ferahlattı, nurlandırdı, şefkat ve rahmetle doldurdu, hikmet kaynağı hâline getirdi, Câhiliye'nin ağırlıklarından kurtardı.[13] Rabbimiz, muhtaç iken onu korudu, ona doğru yolu gösterdi ve bilmediği şeyleri öğretti.[14] Peygamberlik görevinden önce de onu yanlış yollara sapmaktan ve insanların kötülüklerinden muhafaza etti.[15]

Yirmi beş yaşına geldiğinde Resûl-i Ekrem (sas) evlendi, düzenli ve huzurlu bir aile hayatı kurdu.[16] İlk hanımı Hz. Hatice bint Huveylid (ö. 620) oldu. Resûlullah'ın (sas) Hz. Hatice'den erkek ve kız evlâtları oldu. Oğlu Kâsım, Abdullah ve daha sonra evlendiği Mâriye'den olan İbrâhim (ö. 10/632) çok küçük yaşlarda vefat ettiler. Kızları; Zeyneb (ö. 8/629), Rukiye (ö. 2/624), Ümmü Gülsüm (ö. 9/630) kendisinden önce; Fâtıma da (ö. 11/632) kendisinden altı ay sonra vefat etti.[17]

5 Bakara 2/129: Taberî, II, 572-574; İbn Kesîr, II, 96-97; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 127, 128; V, 262; Hâkim en-Nisâbûrî, II, 453, 656.

6 Duhâ 93/6-8: Mukātil b. Süleyman, IV, 732; Taberî, XXIV, 489-490; İbn Ebî Hâtim, X, 3443; krş. İbn Hişâm, I, 241.

7 Kureyş 106/1-4; İbn Kesîr, XIV, 465-466.

8 Yûnus 10/16; Cum'a 62/11: Taberî, XII, 137-138.

9 Duhâ 93/7: Taberî, XXIV, 489.

10 Duhâ 93/1-8: Mukātil b. Süleyman, IV, 731-732; Taberî, XXIV, 484-489; İbn Kesîr, XIV, 383-385; krş. İbn Hişâm, I, 241.

11 Âl-i İmrân 3/174; Nisâ 4/113: Taberî, VII, 481; İsrâ 17/87.

12 Kevser 108/1: Taberî, XXIV, 682-684; İbn Kesîr, XIV, 478-479.

13 İnşirâh 94/1: Taberî, XXIV, 492.

14 Şûrâ 42/52: Taberî, XX, 542; Duhâ 93/7.

15 Mâide 5/67; Yûnus 10/61: İbn Kesîr, VII, 374; İsrâ 17/60, 73-77; Mü'minûn 23/51; Şuarâ 26/214-220; Hucurât 49/7-8; Tûr 52/48: Mukātil b. Süleyman, IV, 150; Taberî, XXI, 605; Zemahşerî, V, 631; Kurtubî, XIX, 541-542; İbn Kesîr, XIII, 241; Ebüssuûd Efendi, V, 216; Tahrîm 66/4.

16 Âl-i İmrân 3/60-61, 121; Ra'd 13/38; Tâhâ 20/132; Ahzâb 33/37-40, 50-55; Feth 48/12: Zemahşerî, III, 356; İbn Kesîr, VIII, 161-162.

17 Ahzâb 33/59: Kurtubî, XVII, 227-229; İbn İshak, s. 229-230; İbn Hişâm, I, 190-191; İbn Sa'd, I, 110-120.

Peygamberimiz Hz. Hatice ile yirmi beş yıl yaşadı ve onun vefatından sonra başka evlilikleri de oldu.[18]

Resûlullah (sas), peygamber olmadan önce de sonra da Allah katında çok üstün bir konumdaydı.[19] Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem'e "Ey Nebî", "Ey Resûl" gibi, onu yücelten bir üslupla hitap etmiştir.[20] Kullarına da *"(Ey Müminler!) Peygamberi kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın."*[21] diye emretmiştir. İbn Abbas (ö. 68/687-88) bu âyet-i kerîme hakkında şöyle demiştir: "İnsanlar, Allah Resûlü'ne, 'Yâ Muhammed, Yâ Ebe'l-Kâsım!' diye sesleniyorlardı. Allah Teâlâ, Elçisi'ne üstün bir konum vermek için onu böyle çağırmalarını yasakladı. Bundan sonra insanlar ona, 'Yâ Nebiyyallâh, Yâ Resûlallah!' diye hitap ettiler."[22] Yüce Allah (cc) Kur'ân'da onu, "Muhammed" ve "Ahmed" isimleriyle de anmıştır.[23] Ayrıca insanlara, Resûlüne karşı son derece saygılı ve samimi davranmalarını, onun yanında seslerini yükseltmemelerini emretmiştir.[24]

HZ. MUHAMMED, ALLAH'IN SON ELÇİSİ ve İNSANLIĞA RAHMETTİR

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَٓا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَۜ
وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيماً ﴿٤٠﴾

"Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, fakat o Allah'ın Elçisi'dir ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilmektedir."
(Ahzâb 33/40)

18 Ahzâb 33/28: Kurtubî, XVII, 119-127; İbn İshak, s. 238-252; İbn Hişâm, I, 187-190, II, 643-648; İbn Sa'd, I, 109-110.

19 Bakara 2/144, 253; Âl-i İmrân 3/31-32, 81; Nisâ 4/64-65, 80, 166; Enfâl 8/33; Tevbe 9/99; İsrâ 17/1, 79; Nûr 24/11-20; Ahzâb 33/56; Feth 48/1-3, 10; Necm 53/3-18; Mücâdele 58/12-13.

20 Mâide 5/41, 67; Enfâl 8/64-65.

21 Nûr 24/63.

22 Nûr 24/63: İbn Ebî Hâtim, VIII, 2654-2655; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 43; İbn Kesîr, X, 279; Âlûsî, XVIII, 225.

23 Âl-i İmrân 3/144; Ahzâb 33/40; Muhammed 47/2; Feth 48/29; Saf 61/6.

24 Bakara 2/104; Tevbe 9/61, 91; Nûr 24/62-63; Ahzâb 33/53, 57; Hucurât 49/1-5; Mücâdele 58/12-13.

Hz. Muhammed (sas), Yüce Allah'ın kulları arasından seçtiği son peygamberdir.[25] O, Şehirlerin Anası (Ümmülkurâ) Mekke'den başlayarak bütün insanlara elçi olarak gönderilmiştir.[26] İnsanlığı Kur'ân ile doğruya çağırmış, müjdelemiş, uyarmış,[27] onlara âhiret gününün geleceğini ve hesabı bildirmiştir.[28]

Vahiy Resûl-i Ekrem'e önce sâdık rüyalar hâlinde gelmeye başlamıştı. Resûlullah'ın (sas) gördüğü rüya aynen gerçekleşirdi. Sonra Hira mağarasına çekilip tek başına tefekkür etmeyi âdet edindi. O bu hâldeyken bir gün Cebrâil (as) gelip "Oku!" emriyle Alak sûresinin ilk beş âyetini getirdi. Daha sonra vahiy bir müddet gelmedi.[29] Bundan dolayı Hz. Muhammed (sas), kendisinden endişe etmeye, çevresindeki insanlar da ona "mecnun" demeye başladı. Bunun üzerine, kuvvetli bir yemin ile onun asla aklını yitirmiş olmadığı, aksine Rabbinin iyiliğini, merhametini gördüğü ve büyük bir dini getirdiği bildirildi.[30] Vahyin gelişi bir süreliğine uzayınca, bazıları Rabbinin onu terk ettiğini iddia etti. Bunun üzerine inen âyetlerle Allah Teâlâ'nın kendisini bırakmadığı ve ona darılmadığı haber verildi.[31] Onun için, âhirette hazırlanan nimetlerin dünyadakilerden daha iyi olacağı, dünyada ve âhirette adının yüceltildiği müjdelendi.[32]

Yeni gelen vahiyle Resûlullah'a gece namazı (*teheccüd*) emredilmişti: *"Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Kur'ân'ı tane tane, hakkını vererek oku."*[33] Bu sebeple o, geceleri namaz kılıp kendisine inen âyetleri okuyarak peygamberlik görevine hazırlanıyordu. Henüz sayıları az olan ashâbı da onunla birlikte bu namazı kılıyordu.

Müddessir sûresinin indirilmesiyle Hz. Peygamber'den risâlet vazifesine başlaması, kalkıp insanları uyarması istendi: *"Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Sadece Rabbinin büyüklüğünü dile getir!"*[34] Bir süre İslâm'ı güvendiği, tanıdığı insanlara

25 En'âm 6/124: Mâtürîdî, V, 207-208; Zemahşerî, II, 393; Nahl 16/2; Zuhruf 43/32; İbn Hişâm, I, 361; Ahzâb 33/40: Beyzâvî, III, 89; İbn Kesîr, XI, 175-176.

26 A'râf 7/158: Taberî, X, 498.

27 Yûnus 10/2; Yûsuf 12/3; İsrâ 17/7,3, 86; Enbiyâ 21/45; Ahzâb 33/21, 40, 53; Yâsîn 36/1-4; Zümer 39/65; Şûrâ 42/7, 52; Zuhruf 43/43; Müddessir 74/1-7; Alak 96/1-5.

28 Şûrâ 42/7: Mukātil b. Süleyman, III, 764.

29 Alak 96/1-4: Taberî, XXIV, 528-530.

30 Kalem 68/1-6: Taberî, XXIII, 149-152.

31 Duhâ 93/1-3: Taberî, XXIV, 484-487; İbn İshak, s. 115.

32 İnşirâh 94/1-4: Mukātil b. Süleyman, IV, 741-742; Taberî, XXIV, 492-495; İbn Kesîr, XIV, 388-391.

33 Müzzemmil 73/1-4, 20: Taberî, XXIII, 361-362, 393; İbn Kesîr, XIV, 160, 172-174; İsrâ 17/79: İbn Kesîr, IX, 54-55.

34 Müddessir 74/1-7: Taberî, XXIII, 404.

gizlice, bir bir anlattı. Üç sene süren bu gizli davet döneminde erkek ve kadın pek çok insan İslâm'a girmişti. Artık İslâm Mekke'de yayılmış ve her yerde konuşuluyordu.[35] *"Sen, sana buyurulanı açıkça duyur."*[36] âyeti gelince Resûlullah (sas) ve ashâbı meydana çıkıp insanları İslâm'a açıkça davet etmeye başladılar.[37]

Yüce Allah, Elçisi Hz. Muhammed'e (sas), putlardan, kir ve günahlardan uzak durmasını ve sadece kendisine kulluk etmesini emrediyordu.[38] O da bu emre uyarak üstün bir ahlâkla yaşadı: *"Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir ödül vardır. Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin."*[39] Allah Resûlü, inanç, amel ve ahlâkla ilgili Kur'ân neyi emrediyorsa onu yerine getirmekte, neyi yasaklıyorsa ondan da titizlikle uzak durmaktaydı. Onun bu temiz hayatı, Allah'ın Elçisi oluşunun en başta gelen delillerinden birisi idi.[40] Bu hâlini desteklemek maksadıyla bir süre sonra ona günün farklı saatlerinde namaz kılması da emredildi.[41] Kendisine verilen sayısız iyilikler için Rabbine namaz kılıp kurban kesmesi istendi. Ondan bütün ibadetlerini ihlâsla sadece Allah'a yönelerek yapması isteniyordu.[42]

Kendisine elçilik görevi verilince Hz. Muhammed (sas), yaşadığı toplumdaki insanların iman etmesi için kendi hayatını hiçe sayarcasına çalışmaya başlamıştı. Zira onların hakikati inkâr ederek imandan uzak durmalarına çok üzülüyordu.[43] Yüce Allah, Resûlü'ne önce en yakınlarından uyarıya başlamasını söyledi.[44] Bunun üzerine Resûlullah (sas) Abdülmuttaliboğullarını çağırarak onları âhiret azabına karşı uyardı, tevhide sarılmalarını istedi.[45] Bunun üzerine kurdukları zulüm ve cehalet düzeninin bozulacağını fark eden Müşrikler, Peygamberimize ve Müminlere eziyet etmeye ve şiddet uygulamaya, onlarla alay etmeye başladılar. Âyetler ise Yüce Allah'ın desteğini şöyle bildiriyordu: *"... Müşriklere aldırış etme! Allah'ın yanında başka bir tanrı daha edinen o alaycılara karşı biz senin yanındayız. Onlar ileride anlayacaklar!"*[46] Hz. Muhammed (sas), Mekke döneminde Kur'ân ile cihad ediyor, Müşriklerin bu

---

35 İbn Hişâm, I, 250, 262.
36 Hicr 15/94.
37 Hicr 15/94: Taberî, XIV, 143.
38 En'âm 6/56; Yûnus 10/104-106; Hicr 15/99; Neml 27/91; Zümer 39/11-12, 64-67; Mü'min 40/66; Müddessir 74/4-5.
39 Kalem 68/4: XXIII, 150, 152; Kurtubî, XXI, 141-142.
40 Yûnus 10/16: Mukātil b. Süleyman, II, 231; Taberî, XII, 137.
41 Hûd 11/114: İbn Kesîr, VII, 479; İsrâ 17/78-79; Tâhâ 20/130; Rûm 30/17-18; İbn Hişâm, I, 243.
42 Kevser 108/1-2: Taberî, XXIV, 692-697.
43 Mâide 5/41; Tâhâ 20/1-2; Kehf 18/6: İbn Kesîr, IX, 104; Şuarâ 26/3: Taberî, XVII, 543; Abese 80/5-6.
44 Şuarâ 26/214.
45 Şuarâ 26/214: Taberî, XVII, 654-665.
46 Hicr 15/94-96: Taberî, XIV, 145.

ilâhî kitabı kabul edip ondaki emirlere boyun eğmesi için çalışıyordu.[47] Kendisiyle alay etmekle yetinmeyip her türlü engele ve eziyete başvuranlar ise bir süre sonra helâk olup gideceklerdi.[48]

Yüce Allah, Peygamberimizden insanları dine davet ederken zarif davranmasını istemişti: *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et, onlarla en güzel yöntemle tartış."*[49] O, tebliğinde sözün en etkili, hassas ve yumuşak şeklini söyler, arkadaşlarının da böyle yapmasını önerirdi. Tartışmak gerektiğinde bile nazik konuşur, karşısındakini saracak şekilde sıcak ve samimi hitap ederdi.[50] Affetmeyi severdi. İslâm'a yönelik saldırılar karşısında tavizsizdi ama kendisine bir kötülük yapıldığında ona aynıyla karşılık vermez, sabrı ve affı yeğler, iyilikte bulunurdu.[51]

Cenâb-ı Hak, Resûlü'ne indirdiği dinin yolunu izlemesini ve inanmayanlara uymamasını söyledi.[52] Böylelikle o, vahyin rehberliğinde hep doğru yolu gösteriyordu.[53] İslâm'ı en açık şekliyle anlatıp tebliğde bulunuyor,[54] müşrik halkını düşünmeye davet ediyordu.[55] Kendiliğinden bir görev üstlenmemişti. Sadece Allah'tan aldığı yanılmaz gerçeği tebliğ ediyor, kendi arzusuna göre konuşmuyordu.[56] Yaptığı iş yalnızca insanları Allah'a davet etmek, O'ndan aldığı apaçık delillere çağırmaktı.[57] Zaten insanları doğruya erdirmek veya cezalandırmak onun elinde değildi.[58] Bu yaptıklarına karşılık insanlardan herhangi bir karşılık da istemiyordu.[59]

Ancak daha önceki peygamberlerin de başına geldiği gibi, halkının çoğu onu inkâr ediyor ve çeşitli bahaneler ileri sürüyordu. Meselâ, *"Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"* diyorlardı.[60] Hz. Muhammed (sas) ise toplumuna kendisinin onlar gibi bir insan olduğunu, ancak farklı olarak Allah'ın kendisine vahiy

---

47 Furkān 25/52: Taberî, XVII, 470.

48 Hicr 15/94-96: Taberî, XIV, 145-154; İbn İshak, s. 254; İbn Hişâm, I, 408-410.

49 Nahl 16/125; Ankebût 29/46.

50 Nahl 16/125-128: Ebû Hayyân, V, 531; İbn Kesîr, VIII, 368; İsrâ 17/53; Ankebût 29/46.

51 Nahl 16/126-128: Zemahşerî, III, 486-490; İbn Atıyye, V, 431-432; İbn Kesîr, VIII, 370.

52 Ra'd 13/37; Kehf 18/28; Câsiye 45/19; İnsân 76/24.

53 Yâsîn 36/2-4; Şûrâ 42/52; Zuhruf 43/43; Mü'minûn 23/73.

54 Yûnus 10/41-43, 99, 108; Ra'd 13/40; Nahl 16/82; İsrâ 17/54; Şuarâ 26/216; Neml 27/80-81, 92; Ankebût 29/18; Fâtır 35/22-24; Zümer 39/19; Kāf 50/45; Tegābün 64/12; Gāşiye 88/22.

55 En'âm 6/50; A'râf 7/184; Yûnus 10/16; Nahl 16/44; Mü'minûn 23/68, 84-89; Kasas 28/51; Sebe' 34/9, 46; Duhân 44/58; Ahkaf 46/10; Hâkka 69/42.

56 En'âm 6/50, 106; Yûnus 10/15, 109; Enbiyâ 21/45; Sebe' 34/50; Necm 53/1-7.

57 En'âm 6/57; Yûsuf 12/108.

58 Âl-i İmrân 3/128; Tevbe 9/106; Kasas 28/56.

59 En'âm 6/90; Yûsuf 12/104; Furkān 25/57; Sebe' 34/47; Sâd 38/86; Tûr 52/40; Kalem 68/46.

60 İsrâ 17/94.

gönderdiğini[61] bildiriyordu.[62] Müşrikler, peygamberin beşer üstü bir varlık olması gerektiğini ileri sürüyorlardı. En azından elçinin yanında bir meleğin bulunmasını talep ediyorlardı. *"Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?"*[63] diyorlardı. Buna karşı Yüce Allah, yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek göndereceğini söyleyerek[64] bu talebin geçersizliğini ortaya koyuyordu. Zira insanlara, göremedikleri ve örnek alamayacakları melekleri elçi olarak göndermek ne kadar doğru olabilirdi ki![65] Yine, *"Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır."*[66] diye iftirada bulundular. Kur'ân, Allah'a ortaklar koşan bu cahil halka, Hz. Muhammed'in (sas) ilk peygamber olmadığını, ondan önce de peygamberler gönderildiğini bildirdi.[67] O, daha önce benzeri görülmemiş bir varlık değildi ki, peygamber olarak gönderilmesi garip ve uzak görülsün![68]

Kur'ân gerçekleri anlatmak için her türlü örneği verdiği hâlde Müşrikler inkâr etmekte direniyor, şöyle diyorlardı: *"Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı, içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parçalar hâlinde yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız."*[69] Nitekim Kureyş'in ileri gelenleri ile Hz. Peygamber arasında geçen ve tefsirlerimizde aktarılan şu konuşma, onların İslâm daveti karşısındaki tutumunu gözler önüne sermektedir: Bir gün güneş battıktan sonra Müşrikler, Kâbe'nin yanında toplanmışlardı. Konuşup tartışmak için Hz. Peygamber'e haber gönderdiler. Peygamberimiz onların İslâm hakkında olumlu şeyler düşünmeye başladıklarını zannederek hemen geldi. Çünkü halkının Müslüman olup doğru yolu seçmelerini çok istiyordu. Yanlarına oturdu. Müşrikler dediler ki: "Muhammed! Sorumluluk bizden gitsin diye seni çağırdık. Vallahi Araplar içinde senin halkına yaptığını yapan başka birini bilmiyoruz. Atalarımıza hakaret ettin, dinimizi ayıpladın, aklımızla alay ettin, ilâhlarımıza sövdün, birliğimizi dağıttın, ne

61 Kehf 18/110; Fussılet 41/6.
62 İsrâ 17/93: Taberî, XV, 87.
63 Furkān 25/7.
64 İsrâ 17/95.
65 İsrâ 17/95: Taberî, XV, 91-92.
66 Sâd 38/4; Kāf 50/2.
67 Âl-i İmrân 3/144; Nisâ 4/163-165; Nahl 16/36, 43; Rûm 30/47; Zümer 39/65; Ahkāf 46/9.
68 Ahkāf 46/9: İbn Kesîr, XIII, 8.
69 İsrâ 17/90-93: İbn Hişâm, I, 309.

kadar çirkin iş varsa aramıza getirdin! Eğer bunları mal kazanmak için yapıyorsan aramızda mal toplayalım, en zenginimiz ol. Şeref kazanmak istiyorsan seni başımıza geçirelim. Kabile reisi olmak için bunları yapıyorsan seni başımıza lider yapalım. Yok, eğer bu getirdiklerin sana musallat olan ve kendisini gördüğün bir cin sebebiyleyse ki böyle bir şey olması da mümkündür, seni tedavi ettirip ondan kurtarmak için mallarımızı harcayalım. Bunların hiçbirini kabul etmezsen artık bizden günah gitti!" Bunun üzerine Resûlullah (sas) şöyle cevap verdi: *"Söylediklerinizle benim bir alâkam yok! Ben size getirdiğim şeyleri mallarınızı almak, içinizde şeref kazanmak ve başınıza idareci olmak için getirmedim. Ancak Allah beni size elçi olarak gönderdi. Bana bir kitap indirdi. Sizi müjdelememi ve uyarmamı emretti. Ben Rabbimin elçiliğini size ulaştırdım, size samimiyetle öğütler verdim. Size getirdiğim şeyleri kabul ederseniz bu sizin dünya ve âhirette iyiliğinize olur. Reddederseniz Allah sizinle aramızda hükmünü verinceye kadar O'nun emrini sabırla yerine getirmeye devam ederim."* Müşrikler bunun üzerine topraklarını genişletmesi, Şam ve Irak'ta olduğu gibi nehirler akıtması, atalarından Kusay b. Kilâb'ı diriltmesi için Rabbinden dilekte bulunmasını istediler. Hz. Peygamber (sas) ise kendisinin bu işler için gönderilmediğini söyleyerek tebliğini yineledi. Onlar devam ederek bu defa Rabbinden, onu doğrulaması için bir melek istemesini söylediler. Allah Resûlü (sas) de bir önceki cevabını tekrarladı ve kendisinin sadece uyarmak ve müjdelemek için gönderildiğini ifade etti. Müşrikler iddialarını ve isteklerini ısrarla tekrarlıyor, Peygamberimizi tehdit ediyorlardı. Son olarak Ebû Cehil daha da ileri giderek şunları söyledi: "Ey Kureyş topluluğu, görüyorsunuz ki Muhammed dinimizi ayıplamada, atalarımıza sövmede, akıllarımızı aşağılamada, tanrılarımıza inkârda ısrar ediyor. Allah'a ahdim olsun ki yarın burada taşıyabileceğim kadar büyük bir taşla oturup Muhammed'i bekleyeceğim ve gelip secde ettiğinde başını o taşla ezeceğim."[70]

Müşriklerin çabaları hep boşa çıkmıştı, o gün de öyle oldu. Kur'ân'a iman etmeyen, onun âyetleri üzerinde düşünmeyen, emirlerine ve yasaklarına uymayan bu zavallı kimseler, Allah'ın âyetleri okunurken, anlaşılmasını engellemek için gürültü yaptılar. Kur'ân'ı terk edilmiş bir söz hâline getirmeye çalıştılar.[71] Bu yaptıklarının fayda sağlamadığını görünce Resûlullah'a (sas) anlaşma teklif ettiler: "Biz senin ibadet ettiğine ibadet edelim, sen de bizim ibadet ettiklerimize ibadet et." dediler. Bunun üzerine Kâfirûn sûresi nâzil oldu ve Kâfirlere herhangi bir taviz ve ümit verilmemesi emredildi. *"De ki: 'Ey inkârcılar! Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam.*

70 İsrâ 17/93: Taberî, XV, 87-90; İbn Kesîr, IX, 78-80; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 165-166; krş. İbn İshak, s. 255-256.

71 Furkān 25/30: İbn Kesîr, X, 303.

Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.'"[72]

Müşrikler Hz. Peygamber'den mucizeler istiyorlardı. Mucize görürlerse iman edeceklerine dair yemin ediyorlardı.[73] Hâlbuki peygamberlerin mucize getirmesi Allah'ın dilemesiyle olabilirdi.[74] Hz. Peygamber (sas) bir insan olduğu için, insanın bilgi edinme yetisini aşan şeyleri (*gayb*) kendiliğinden bilemezdi. Sadece Allah'ın bildirdikleri bilebilirdi.[75] Meselâ kıyametin ne zaman kopacağını bilemezdi.[76] Zira gaybı bilmek, göklerin ve yerlerin hazinelerine sahip olan ve gizli açık her şeyi bilen Yüce Allah'a aitti.[77] Hz. Muhammed (sas) ise yalnız Allah'a kulluk eden ve O'nun birliğine inanan bir insandı.[78]

Aslında Kur'ân, Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini ispat etmek için yeterli bir mucize ve kanıttı.[79] Vahiy meleği Cebrâil, Kur'ân'ı Allah'ın izniyle ve Arap lisanıyla onun kalbine indiriyordu.[80] İnsanlara sindire sindire okuması için âyet âyet gelen Kur'ân[81] ile muhataplarını cehalet, küfür ve karanlıklardan ilim, hidayet ve imanın aydınlığına çıkarması isteniyordu.[82] Kur'ân, Resûlullah'a ait bir söz değildi, onu Allah indiriyordu. İstese indirmez veya indirdiğini de unutturur, Resûlullah da onu kimseye okuyamaz ve bildiremezdi. Dolayısıyla Kur'ân Rabbimizin rahmet ve lütfu ile nâzil oluyordu.[83]

Ayrıca Hz. Peygamber ümmî idi, kendisine daha önce vahiy gelmediği gibi din hakkında bir eğitim de almamıştı ve Kur'ân'ın ifadesiyle, "Kitap nedir, iman nedir?" bilmeyen biriydi.[84] Önceden aldığı bir eğitim olsaydı Kureyş kabilesinden inkâr edenler, getirdiği din konusunda şüpheye düşer, "Bu Muhammed'in öğrendiği

---

72 Kâfirûn 109/1-6: Taberî, XXIV, 702; İbn Hişâm, I, 362.

73 En'âm 6/8, 37, 109: İbn Kesîr, VI, 134-135; Yûnus 10/2, 20; Hûd 11/12; Ra'd 13/7, 27; Hicr 15/7-8; İsrâ 17/90-96; Tâhâ 20/133; Enbiyâ 21/3-8; Furkān 25/7-8, 20-21; Ankebût 29/50-51.

74 En'âm 6/109: İbn Kesîr, VI, 134; Ankebût 29/50: Zemahşerî, IV, 555; Mü'min 40/78: Zemahşerî, V, 362.

75 Âl-i İmrân 3/179: Taberî, VI, 265-266; Mâtürîdî, II, 491; En'âm 6/50: Mâtürîdî, V, 69-70; A'râf 7/188; Yûnus 10/20; Yûsuf 12/3; Enbiyâ 21/109-111; Kasas 28/44; Ahkāf 46/9; Muhammed 47/29-30; Feth 48/27; Tahrîm 66/3; Cin 72/26-27.

76 A'râf 7/187: Taberî, X, 611; Ahzâb 33/63; Nâziât 79/42-46.

77 En'âm 6/50: Taberî, IX, 255.

78 Yûnus 10/104: Taberî, XII, 303-304; Ra'd 13/36: Mukātil b. Süleyman, II, 382; İsrâ 17/1; Furkān 25/1: İbn Ebî Hâtim, VIII, 2660; Zümer 39/11; Cin 72/19.

79 Ankebût 29/50-51: Taberî, XVIII, 429.

80 Şuarâ 26/192-195.

81 İsrâ 17/106.

82 Hadîd 57/9: İbn Kesîr, XIII, 411.

83 Yûnus 10/16: Taberî, XII, 137; İsrâ 17/86-87: Taberî, XV, 73, 75; Şûrâ 42/24: Taberî, XX, 504-505.

84 Şûrâ 42/52.

ve yazdığı bir şeydir." derlerdi. Dolayısıyla onun ümmî olması da bir mucizeydi ve doğruluğunun bir delili idi.[85]

Allah Resûlü (sas) aynı zamanda cinlere de peygamber olarak gönderilmişti. Nitekim Yüce Allah, cinlerden bir grubu Kur'ân dinlemeleri için ona yönlendirmişti. Bu cinler, Ukâz panayırına giderken Nahle vâdisinde konaklayıp ashâbına sabah namazını kıldırmakta olan Resûlullah'a (sas) rastladılar. Onu dinleyip iman ettiler. Görüşmenin sonunda Hz. Muhammed (sas) onlara toplumlarını uyarma görevi verdi. Rivayetlere göre bu uyarılardan sonra cinler grup grup gelip Resûlullah'ı dinlemiş ve Müslüman olmuşlardı.[86] Nitekim Allah, Son Peygamberini Kur'ân-ı Kerîm'de engin merhameti sebebiyle bütün varlık âlemine rahmet olarak gönderdiğini bildirmişti.[87]

ALLAH'IN ELÇİSİ TEBLİĞ SÜRECİNİN BÜTÜN ZORLUKLARINI YAŞAMIŞTIR

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ ف۪ي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾

"Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın yardımı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma."

(Nahl 16/127)

Allah (cc) Elçisi'ne, kavmiyle arasında yaşanan ihtilaflara dair ilâhî bir hüküm verilinceye kadar çektiği sıkıntılara dayanıp sabretmesini emretmişti.[88] Kendisine indirilen vahye tâbi olup onunla amel etmesini[89] ve önceki peygamberler gibi peygamberlik görevini kararlılıkla sürdürmesini söylemişti.[90] O, bütün zorluklar karşısında

85 A'râf 7/157-158: Râzî, XV, 25-26; Ankebût 29/48: Taberî, XVIII, 424-425; Cum'a 62/2.

86 Ahkāf 46/29-32: Taberî, XXI, 163-173; İbn Kesîr, XIII, 29-55; Cin 72/1-15: İbn Kesîr, XIV, 147-152; İbn İshak, s. 256; İbn Hişâm, I, 421-422.

87 Enbiyâ 21/107: Mâtürîdî, IX, 334.

88 Tâhâ 20/130; Kāf 50/39; Tûr 52/48: Râzî, XXVIII, 274; Kalem 68/48.

89 En'âm 6/135, 159; Yûnus 10/109: Taberî, XII, 306; Nahl 16/126-128: Taberî, XIV, 407; Kehf 18/28; Rûm 30/60; Mü'min 40/55, 77; Fussılet 41/26; Ahkāf 46/35; Tûr 52/48.

90 Şûrâ 42/15; Ahkāf 46/35: Taberî, XXI, 176-177; Zâriyât 51/54-55; Tûr 52/29.

tesbih ve hamd ile Rabbine sığınmalı, O'nun yardımını istemeliydi.[91] Allah Teâlâ, Müşriklerin baskılarla onu yanlışa düşürme ihtimaline karşı zaman zaman kendisini uyarıyor,[92] sağlam bir şekilde doğru yol üzerinde kalması için ona destek oluyordu.[93]

Müşrikler Kur'ân'ın vahiy olduğuna inanmak istemiyorlardı. Onun Hz. Muhammed (sas) tarafından uydurulduğunu, öncekilerin masalları olduğunu söylüyorlardı. Veya bir insan tarafından Hz. Peygamber'e öğretildiğini ve onun da bunları başkalarına yazdırıp kaydettiğini iddia ediyorlardı.[94] Allah Resûlü'ne çok sert tepkiler veriyor, her türlü düşmanlığı yaparak acımasızca saldırıda bulunuyorlardı. Kibir ve haset ile imana gelmeyi reddediyor, insanları Kur'ân'a itiraz etmeye çağırıyor, Allah'ın yolundan alıkoymak için türlü hilelere başvuruyorlardı.[95] Sevgili Peygamberimizi cin çarpmış, deli, sihirbaz, şair, yalancı gibi kötü sıfatlarla anıyor, ona inananları da kötülüyorlardı.[96] Bir gün, Hz. Peygamber'in azılı düşmanlarından Velîd b. Mugîre, Kureyş'in ileri gelenlerini toplayarak hac mevsiminin yaklaştığını, Arap kabilelerinin heyetlerinin Mekke'ye geleceğini söyleyerek söze başlamış ve şu öneride bulunmuştu: "Onlar, Muhammed'in iddiasını duydular. Dolayısıyla onun hakkında fikir birliğine varın da farklı farklı şeyler söyleyip birbirinizi yalanlamayın, birbirinizin sözünü çürütmeyin." Bunun üzerine Kureyşliler Peygamberimiz hakkında kâhin, mecnun, şair, sihirbaz demeyi teklif etmiş, Velîd ise bunların hiçbirinin inandırıcı olmadığını söyleyerek "Bunların hangisini söyleseniz bu iddianın yanlış olduğu hemen anlaşılır. Onun hakkında doğruya en yakın söz 'sihirbaz' olduğunu söylemenizdir. Çünkü onun getirdiği söz (Kur'ân) bir sihirdir. O, bu sözle, bir kişinin babasıyla, kardeşiyle, karısıyla ve kabilesiyle arasını ayırmaktadır." demişti. Toplantıya katılanlar böylece ittifak ederek ayrılmış ve Mekke'ye her geleni uyarıp Hz. Muhammed'den (sas) sakınmaya çağırmıştı. O yıl insanlar hacdan Resûlullah'ın (sas) haberleriyle dönmüşler ve böylece onun adı bütün Arap kabilelerine yayılmıştı. Cenâb-ı Hak, Velîd hakkında şöyle buyurdu: *"Yarattığım o şahsı (cezalandırma işini) bana bırak! Kendisine geniş bir servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim, önüne nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla! Çünkü o bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir. Ben*

91 Hicr 15/98: Beyzâvî, II, 250.

92 Şûrâ 42/15: Taberî, XX, 485.

93 İsrâ 17/73: Taberî, XV, 15.

94 En'âm 6/66; Enfâl 8/31-32; Hûd 11/13, 35; Yûnus 10/15, 38; Nahl 16/103; Mü'minûn 23/81-83; Furkān 25/4-10; Secde 32/3; Şûrâ 42/24; Ahkāf 46/8, 11; İbn Hişâm, I, 311, 358.

95 En'âm 6/112; İsrâ 17/76; Furkān 25/31: İbn Kesîr, X, 303; Fâtır 35/42-43: İbn Kesîr, XI, 340; Kalem 68/48-52; Târık 86/15-17: Taberî, XXIV, 307.

96 Duhân 44/14; Ahkāf 46/7; Tûr 52/29-34; Necm 53/1-4; Kalem 68/52; Hâkka 69/38-43; Meâric 70/36-37; Tekvîr 81/22; İbn Hişâm, I, 313-321, 356-357, 362, 395-396, 408-410.

de onu sarp bir yokuşa süreceğim! Çünkü o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti! Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. 'Bu.' dedi, 'Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değildir.'"[97] Tefsirlerimizin naklettiğine göre, Velîd'in yanındakiler hakkında da şu âyetler inmişti: *"(Resûlüm) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar. Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler, sonunda yardımımız onlara yetişti. Allah'ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazısı sana da geldi."*[98]

Mekkeli Müşrikler, Allah Resûlü'nü zor durumda bırakmak için Yahudilerden öğrendikleri birtakım soruları da ona yönelttiler.[99] İlâhî vahyi, doğru olduğunu bile bile büyük bir inatla reddettiler, kör ve sağır davranarak kendi arzularının izinde ilerlediler.[100] İman ettikleri takdirde düşmanlarının birleşerek kendilerini memleketlerinden söküp atmasından korktuklarını söylediler. Allah (cc) onların bu iddiasına karşı nimetlerini hatırlatarak şöyle buyurdu: *"... Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin orada toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir."*[101]

Hz. Muhammed (sas) büyük bir sabırla ve ödülünü Allah'tan umarak O'nun emrini yerine getiriyor, kendisini yalanlamalarına, eziyetlerine ve alaylarına aldırmadan onlara öğüt veriyordu. Böylece peygamberlik görevini en iyi şekilde yerine getirdi. Şayet bu önemli görevi Allah'ın istediği şekilde yerine getirmeseydi, elbette cezalandırılırdı.[102]

Müşriklerin gücü ve zenginliği karşısında Hz. Peygamber'in koruyucusu Yüce Allah oldu. İnkâr edenler kudretli, varlıklı, itibar ve makam sahibi olabilirdi, ancak Allah Teâlâ âhirette verilecek nimetlerin daha hayırlı olduğunu Peygamberimize müjdeledi. Sadece O'na güvenip dayanması gerektiğini, böyle yapan bütün kullarına yardım edeceğini, sıkıntılarını gidereceğini bildirdi: *"Sen, O, mutlak güçlü ve*

97 Müddessir 74/11-25; İbn Hişâm, I, 270-272.

98 En'âm 6/33-34: Taberî, IX, 220.

99 Bakara 2/108; İsrâ 17/85; İbn Hişâm, I, 300-308.

100 Mâide 5/104; En'âm 6/7, 109-111, 114, 158; A'râf 7/198-199; Yûnus 10/42; Yûsuf 12/103; Hicr 15/14-15; İsrâ 17/45-48; Enbiyâ 21/45; Neml 27/80; Kasas 28/47-51; Sâffât 37/35; Zuhruf 43/40, 57-60, 88.

101 Kasas 28/57: Taberî, XVIII, 287.

102 Yûnus 10/15; İsrâ 17/73-75; Zümer 39/13; Ahkaf 46/8; Hâkka 69/44-47; Cin 72/22-23.

engin merhamet sahibi olan, huzurunda durduğun ve secde edenler içinde dolaştığın zaman seni gören Allah'a güvenip dayan. Her şeyi işiten, bilen O'dur."[103] Yüce Allah, dinine düşman olanların elindeki gücün ve varlığın geçici imkânlar ve gözalıcı nimetler olduğunu, bunların peşinden onlara azap geleceğini bildirdi. Hz. Peygamber'e (sas) sabah akşam Allah'ı zikredip dua edenlerle birlikte sabretmesini emretti.[104] O da bütün zorluklara rağmen Müşriklere asla taviz vermedi ve kendisini hakikatten saptırmaya çalışan çağrılara meyletmedi.[105]

Hz. Peygamber'in Kur'ân okuması, namaza kalkması, yemesi, içmesi, büyük küçük her türlü hareketi ve sözü Allah'ın gözetimi altında idi. Bu da Yüce Allah'ın ona çok önem verdiğine ve bütün yaptıklarına değer verdiğine işaret ediyordu.[106] Hz. Peygamber'in velîsi, işlerini düzenleyeni ve yardım edeni Allah idi. Onu ve getirdiği dini korumayı, düşmanlarına üstün kılmayı ve yeryüzünün doğusundan batısına bütün bölgelerine yaymayı bizzat Rabbimiz kendisi üstleniyordu.[107]

İslâm'ın tebliği sırasında Mekke'de yaşanan zor günlerin ardından, Cenâb-ı Hak, Sevgili Peygamberimize İsrâ mucizesini lütfetti: *"Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, eksikliklerden uzaktır. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir."*[108] Allah Teâlâ o gece Hz. Peygamber'e şaşırtıcı ve ibret verici olayları, eşsiz saltanatının ihtişamını,[109] kâinattaki düzenin hayranlık uyandıran hâllerini[110] ve delillerini gösterdi. Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya giderken yolda ve oradan göklere çıktığı esnada gördüğü öğüt verici ve olağanüstü olaylar, Hz. Peygamber için hem şeref hem de teselli vesilesiydi. Onun, Cibrîl'i gerçek hâliyle gördüğü, cennetten çıkan ve bütün ufku kaplayan yeşil bir *Refref* (yaygı)[111] ile *Sidre*'yi kaplayan altından pervanelere[112] şahit olduğu rivayetlerde nakledilmiştir. O gece kendisine, övüldüğü yüce bir makama yükseltileceği müjdelenmiştir.[113] Allah Teâlâ, peygamberleri ve kulları içinde sadece Hz. Muhammed Mustafa'nın (sas)

103 Şuarâ 26/217-220; Ra'd 13/30; Furkān 25/58; Neml 27/79.

104 Hicr 15/87-89: Taberî, XIV, 126-127; Kehf 18/28: İbn Kesîr, IX, 127; Tâhâ 20/131: İbn Kesîr, IX, 383; Mü'min 40/4.

105 Bakara 2/145; En'âm 6/135; Kasas 28/87; Kâfirûn 109/1-6; İsrâ 17/73-75; Kalem 68/8-14; Hûd 11/12.

106 Yûnus 10/61; Mü'minûn 23/51; Şuarâ 26/218-220: İbn Kesîr, X, 382; Tûr 52/48.

107 İsrâ 17/73: İbn Kesîr, IX, 49.

108 İsrâ 17/1: Taberî, XIV, 420-421; Necm 53/1-18: Taberî, XXII, 15, 19-20; İbn İshak, s. 274-277; İbn Hişâm, I, 396-408.

109 İsrâ 17/1: Taberî, XIV, 420.

110 Necm 53/18: Zemahşerî, V, 641.

111 İsrâ 17/1: Taberî, XIV, 448; Necm 53/18: Taberî, XXII, 45-46; Begavî, VII, 407.

112 Necm 53/18: Mâverdî, V, 397.

113 İsrâ 17/79.

ömrüne yemin etmiştir ki bu, onun şerefini ve Allah katındaki yerinin yüceliğini göstermektedir.[114]

Mekke'deki sıkıntılar devam ederken, Allah Resûlü'ne ve Müminlere umut veren bir gelişme oldu. Medine'den hac için Mekke'ye gelen bazı insanlar Peygamberimize iman edip Müminlere katıldılar. Mekke'nin dışındaki Akabe bölgesinde Resûlullah ile iki yıl üst üste buluştular ve ona bağlılık yemini ederek biat ettiler. Onu kendi canlarını ve evlâtlarını koruduklarıgibi korumaya söz vererek Medine'de yaşamaya davet ettiler. Allah'ın lütfu yeni kapılar açmaktaydı. Şu âyet Mekke döneminin korkularını ve devamındaki ilâhî yardımı özetlemektedir: *"Bulunduğunuz yerde önemsenmeyecek kadar az olduğunuz, insanların sizi kapıp götürmelerinden korkar hâlde bulunduğunuz zamanı hatırlayın. O durumda Allah size sığınacak yer verdi, yardımıyla sizi destekledi, size güzel rızıklar ihsan etti; umulur ki şükredersiniz!"*[115]

Bu arada, Müşrikler işi o kadar ileri götürmüşlerdi ki organize bir hareketle Resûlullah'a (sas) dair kötü planlar yapıyorlardı. Kur'ân bu durumu şöyle anlatır: *"Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hâle getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlardı, Allah da bozuyordu. Tuzak bozmayı en iyi yapan Allah'tır."*[116] Müslümanlar için Mekke'de hayat iyice zorlaştığında, Medine'ye hicrete izin verildi. Onlar da tek tek ve gruplar hâlinde göçmeye başladılar. Hz. Muhammed (sas) de Allah'ın kendisine hicret için izin vermesini bekliyordu.[117] Mekke dışında Hz. Peygamber'e inanan bir toplumun olması ve Müslümanların onların yanına gidip kendilerini koruyacak bir güce kavuşmaları Mekkelileri endişelendirdi. Hemen Dârünnedve'de toplandılar. Hz. Peygamber'e ne yapacaklarını konuşmaya başladılar. Hapis ve sürgün teklifleri yapıldı. En sonunda Ebû Cehil'in görüşü kabul edildi. Buna göre her kabileden güçlü ve soylu bir genç gelecek, bunlar aynı anda hücum edip hep birlikte Allah Resûlü'nü öldüreceklerdi. Böylece Hâşimoğulları bütün kabilelere savaş açmayı göze alamayarak diyet almaya mecbur kalacaktı. Cebrâil (as) bütün bu konuşulanları gelip Peygamberimize bildirdi. O da yatağına Hz. Ali'yi yatırdı. Yâsîn sûresinin ilk dokuz âyetini okuyarak evinden çıkıp Medine'ye doğru hicret yolculuğuna başladı. Onu öldürmeye gelenlerin hiçbirisi kendisini göremedi. Allah (cc), Elçisi'ne izin vermiş ve artık Asr-ı Saâdet'te yeni bir dönem başlamıştı.[118] Allah (cc) ona *"Şöyle niyaz et!"*, buyurdu: *"Rabbim!*

114 Hicr 15/72: Taberî, XIV, 91-92; İbn Kesîr, VIII, 269.

115 Enfâl 8/26: Taberî, XI, 117-120.

116 Enfâl 8/30.

117 İbn Hişâm, I, 468, 480.

118 Yâsîn 36/9: İbn Ebî Hâtim, X, 3188; İbn Kesîr, XI, 346; İbn Hişâm, I, 480-484.

Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!"[119] Böylece Müşrikler maddî ve manevî baskılarıyla Hz. Muhammed'i (sas) yurdundan çıkarmış oldular.[120]

HİCRETLE İLK MÜSLÜMAN TOPLUM KURULMUŞTUR

وَمَنْ يُهَاجِرْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَماً كَث۪يراً وَسَعَةًۜ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِه۪ مُهَاجِراً اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿١٠٠﴾

"Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir; Allah daima günahları örtmektedir, engin rahmet sahibidir."

(Nisâ 4/100)

Allah'ın Elçisi eski adı Yesrib iken şimdi artık Medine olan yeni yurdunda Kur'ân'ı ve hikmeti öğretmeye, Allah'a teslim olmaya, âhireti ve hesabı hatırlatmaya devam etti. O, Allah'ın hükmüyle hükmediyor ve dini kolaylaştırma ilkesini takip ediyordu.[121] Allah (cc), indirdiği vahye önce Hz. Peygamber'in kendisinin iman ettiğini bildirdi.[122] Sonra diğer insanlara, buna iman etmelerini emretti.[123] Resûlullah (sas) da insanlara müjde verme ve onları uyarma görevini aralıksız sürdürdü.[124]

119 İsrâ 17/80: Taberî, XV, 54-60.

120 Bakara 2/217; Enfâl 8/30; Tevbe 9/13, 40; İsrâ 17/76; Muhammed 47/13; Mümtehine 60/1.

121 Bakara 2/129, 151; Âl-i İmrân 3/164; Nisâ 4/105; Mâide 5/42; Nûr 24/48, 51; Cum'a 62/2-3; Talâk 65/11; A'lâ 87/9; Beyyine 98/2.

122 Bakara 2/285; A'râf 7/158; Tevbe 9/61.

123 Nisâ 4/136, 170; Mâide 5/81; Tevbe 9/54; Nûr 24/62; Muhammed 47/2; Feth 48/9; Hucurât 49/15; Hadîd 57/7-8, 28; Mücâdele 58/4; Saf 61/11; Tegâbün 64/8.

124 Bakara 2/119; En'âm 6/19, 51, 92; Hac 22/49.

Medine'de Müminlerin yanı sıra, Ehl-i kitap ve inanmış gibi görünen Münafıklar da vardı. Müslümanlar, Mekke'den çok daha farklı bir ortamda, yeni ilişki ağları içinde ve ensar-muhacir kardeşliğinin gücüyle yaşamaya başlamışlardı.

Medine'de Yahudiler ile ilişkiler, başlangıçta iyi gitmişti. Peygamber Efendimiz onları da tevhide ve hakka davet ediyor, aklî ve ilmî deliller göstererek ikna etmeye çalışıyordu.[125] Ancak onlar, hırs ve kıskançlıklarına kapılarak bir süre sonra Allah Resûlü'ne düşmanlıklarını açığa vurdular. Bu durum, âyette şöyle anlatılır: *"Ehl-i kitap olsun Müşrikler olsun, Kâfirlerin hiçbiri Rabbinizden size bir şey indirilmesini istemezler. Hâlbuki Allah rahmetini ancak dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir."*[126] Hz. Peygamber (sas) Medine'de Yahudilerin inadı, ikiyüzlülüğü ve hileleriyle mücadele etti. Onlar yalan yanlış söylentileri dinlemeye çok meraklı idiler. Buna karşılık kitaplarındaki gerçek bilgileri gizliyor, yanlış yorumluyor veya değiştirip tahrif ediyorlardı. Oysa Hz. Peygamber'in geleceği, kitaplarında bildirilmiş ve müjdelenmişti.[127] Hatta onu, çocuklarını tanır gibi tanıyorlardı.[128] Çok iyi biliyorlardı ki, Allah onu elçi olarak seçmiş; kendisine ilim, hikmet ve Kitap gibi büyük nimetler vermiş,[129] onu diğer peygamberlerden üstün kılmıştı.[130] Önceki peygamberlerden ona inanmaları ve yardım etmeleri, ümmetlerine de bunu emretmeleri için söz (*mîsâk*) almıştı.[131] O, bütün insanlara elçi olarak gönderilmişti.[132] Bu kesin gerçeğe ve sağlam bilgiye rağmen Yahudi bilginler, Tevrat'ta Hz. Muhammed'den (sas) bahseden âyetleri insanlardan gizliyorlardı.[133] Haram ve rüşvet yemeye iyice alışmışlardı. Kendi düşünce ve arzularını Allah'a itaatin önünde tutuyorlardı.[134] Dinlerine girinceye kadar Müslümanlardan asla razı olmayacaklar ve güçleri yetse onları dinlerinden döndürünceye kadar savaşacaklardı.[135]

125 Âl-i İmrân 3/61-68, 183; Mâide 5/15, 19.
126 Bakara 2/105: Taberî, II, 386-387.
127 A'râf 7/157; Ra'd 13/43; Saf 61/6: İbn Âşûr, XXVIII, 182; Beyyine 98/1-4: Taberî, XXIV, 552-553.; krş. İbn Hişâm, II, 47.
128 Bakara 2/89, 146: Taberî, II, 236-238; Zemahşerî, I, 345; İbn Kesîr, II, 120; En'âm 6/20; Ra'd 13/43; Nahl 16/83; Saf 61/6.
129 Bakara 2/120, 145; Âl-i İmrân 3/61; Nisâ 4/113: İbn Kesîr, IV, 270; Ra'd 13/37; İsrâ 17/39, 87: Taberî, XV, 75; İbn Kesîr, IX, 76.
130 Bakara 2/253: Taberî, IV, 520; Zemahşerî, I, 477-478; Âl-i İmrân 3/81: İbn Kesîr, III, 101.
131 Âl-i İmrân 3/81: Taberî, V, 537, 541-542; Mâtürîdî, II, 348-349; Beyzâvî, I, 274; İbn Kesîr, III, 100-101; İnşirâh 94/1-4: İbn Kesîr, XIV, 390-391; krş. İbn Hişâm, I, 233-234.
132 Bakara 2/253: Taberî, IV, 520.
133 Bakara 2/146: İbn Kesîr, II, 121.
134 Mâide 5/41-42: İbn Ebî Hâtim, IV, 1130-1137; İbn Kesîr, V, 219, 226; İbn Hişâm, I, 519-529.
135 Bakara 2/120, 217: Taberî, II, 484, III, 665-666.

Hz. Muhammed (sas) peygamber olarak gönderilmeden önce Medine'de Yahudiler, iyi geçinmedikleri Arap Evs ve Hazrec kabilelerine tehditler yağdırıyorlardı. Allah'ın Elçisi'nin yakında kendi içlerinden geleceğini, onun otoritesiyle birlikte Evs ve Hazrec'i yeneceklerini söylüyorlardı. Ancak Allah Teâlâ, bekledikleri peygamberi kendilerinden değil de Araplardan gönderince öfkeyle inkâr yolunu seçtiler. Muâz b. Cebel ile Bişr b. Berâ bir gün onlara şöyle seslendi: "Ey Yahudiler! Allah'tan korkun ve Müslüman olun. Siz daha önceden gelecek son peygamber ile bize karşı zafer kazanacağınızı söylüyordunuz. Biz o zamanlar şirk koşuyorduk, siz ise bir peygamber gönderileceğini söyleyip onun özelliklerini sıralıyordunuz." Nadîroğullarından Sellâm b. Mişkem şöyle cevap verdi: "Bize bildiğimiz, tanıdığımız bir şey getirmedi. O bizim size söylediğimiz peygamber değil!" Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi: *"Onlara Allah katından ellerindeki (Tevrat'ı) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce Kâfirlere karşı zafer istedikleri hâlde şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti böyle inkârcılaradır."*[136]

Tarih boyunca bütün ilâhî kitaplar[137] ve peygamberler[138] hep birbirlerini tasdik ederek gelmişlerdir.[139] Yahudiler, bu gerçeği dikkate almadan Allah'ın sözünü işiterek, Hz. Muhammed'in (sas) peygamber olduğunu bizzat O'ndan duymak istiyorlardı. Onların bu beklentileri, daha önceki Yahudi ve Hıristiyanların iddialarına benziyordu.[140] Kur'ân ise Allah Resûlü'ne doğru yolda olduğunu tekrarlıyor,[141] hataya düşmemesi, Yahudi ve Hıristiyanların isteklerinden kaynaklanan gerçek dışı sözleri dikkate almaması ve başına gelen sıkıntılara sabretmesi konusunda onu uyarıyordu.[142] Bu uyarılara Muhammed ümmeti de dahildi. Onların da haktan ayrılmaması, inkâr edenlerin arzularına uymaması gerekiyordu.[143] Sonuçta Resûl-i Ekrem'e gelen bilgiler gerçekti ve Ehl-i kitap'ın elinde bulunan doğru bilgilerle uyumlu olup hiçbir şüphe taşımaksızın Allah'tan geliyordu. Bu âyetler Hz. Peygamber'e olduğu kadar, ona inanan ashâbına da bir teminat oluyordu. Böylece onlara doğru yolda olduklarının güvencesi veriliyor ve İslâm uğrunda daha azimli ve kararlı bir şekilde mücadele ediyorlardı.[144]

136 Bakara 2/89: İbn Ebî Hâtim, I, 172.
137 Bakara 2/89, 97; En'âm 6/92.
138 Âl-i İmrân 3/81; Saf 61/6.
139 Âl-i İmrân 3/81: Mukātil b. Süleyman, I, 287; Mâtürîdî, II, 348-349; Zemahşerî, I, 576; Beyzâvî, I, 274; İbn Kesîr, III, 100.
140 Bakara 2/118: İbn Kesîr, II, 40-41.
141 Bakara 2/147, 252; Âl-i İmrân 3/60; Yâsîn 36/3-4.
142 Bakara 2/120: Zemahşerî, I, 316; Âl-i İmrân 3/128; En'âm 6/14-15, 35, 52: Taberî, IX, 225, 258-259, 269-270.
143 Bakara 2/120: İbn Atıyye, I, 337.
144 Bakara 2/147: İbn Kesîr, II, 121; Bakara 2/252: Zemahşerî, I, 345, 477, 564; İbn Kesîr, II, 427; Âl-i İmrân

Hz. Muhammed (sas) Medine'ye hicret edince, kendisine gelen bir vahiy gereğince on altı veya on yedi ay Beytülmakdis'e yönelerek namaz kıldı. Ancak Hz. İbrâhim'in yaptığı Kâbe'nin tekrar kıble olmasını çok istiyordu. Nihayetinde Allah (cc) namazda Mescid-i Harâm'a doğru yönelmesini emreden âyetleri indirdi. Yahudiler ve Münafıklar bu olay üzerine dedikodu yapmaya başladılar: *"İnsanlardan bir kısım kendini bilmezler, 'Onları şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden vazgeçiren sebep nedir?' diyeceklerdir. De ki: 'Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini dosdoğru yola iletir.'"*[145] şeklinde başlayan ve devam eden âyetler Muhammed ümmetinin en doğru yolda olduğunu ve en doğru kıbleye yöneldiğini bildirdi. Mutedil bir ümmet olarak onlar, dinde aşırılığa gitmekten kaçınmış, iyilikleri tavsiye edip kötülüklerden sakındırdıkları için en hayırlı, en âdil ve insanlığa en faydalı ümmet olmuşlardır. Bu sebeple de bütün insanlara şahit kılınmışlardır.[146]

Mekke döneminde Müslümanların, bütün eziyet ve işkencelerine rağmen düşmanlarıyla savaşa girmesine izin verilmemiş,[147] sabır emredilmişti.[148] Müşriklerin saldırıları, Medine'ye hicretten sonra da sürdü. Bu defa, Müslümanlara "hiçbir Müslümanın dini konusunda baskıya mâruz kalmayacağı bir ortam oluşuncaya kadar" düşmanla savaşmaları ve Müminlerin de buna teşvik edilmesi emredildi.[149] Bundan sonra Resûlullah (sas) ashâbından düzenli birlikler ve ordular kurdu, bazen kendisi ordunun başına geçti bazen de bu konuda yetkin olan bir sahâbîyi komutan atadı. Ordularını donatıp düzenledi, sonra da Rabbine dua ederek yardım istedi.[150]

Yüce Allah, Müminlere, düşmana karşı devamlı hazırlıklı olmalarını ve savaş için güçleri yettiğince kuvvet hazırlamalarını emretmişti.[151] Herhangi bir topluluk ile karşılaştıklarında kararlı olmalarını, Allah'ı çokça zikir ve tesbih ederek bağışlanma dilemelerini istemişti.[152] Zira hiçbir şey Rabbini anmaktan kulu alıkoymamalıydı. Müminin dili ve kalbi daima O'nu anmalıydı. Harp meydanlarında bile Allah'ı zikretmeli, namazı terk etmemeli, düşmanlarına karşı zafer vermesi için O'na dua

3/60: Mâtürîdî, II, 321-322.

145 Bakara 2/142: Taberî, II, 618-626.

146 Bakara 2/143: Taberî, II, 626-630; İbn Kesîr, II, 111; Âl-i İmrân 3/110: Taberî, V, 671-677; İbn Kesîr, III, 141-159.

147 Nisâ 4/77: Taberî, VII, 231-233.

148 Nisâ 4/77: İbn Kesîr, IV, 161-162; İbn Hişâm, I, 467.

149 Bakara 2/193; Nisâ 4/84: Taberî, VII, 266-267; Enfâl 8/5-14, 39, 41-46, 65; Tevbe 9/13, 29, 73, 88; Hac 22/39-41, 78; Muhammed 47/4, 20; Tahrîm 66/9; İbn Hişâm, I, 467-468; Tirmizî, "Tefsîr", 22/3171; Nesâî, "Cihâd", 1/3085.

150 Bakara 2/217: Taberî, III, 650; Âl-i İmrân 3/121; Enfâl 8/5-14; İbn Hişâm, I, 591, 601-715; II, 3, 65.

151 Enfâl 8/60: Taberî, XI, 244-249; İbn Kesîr, VII, 109-113.

152 Enfâl 8/45; Hicr 15/98; Furkān 25/58; Mü'min 40/55; Muhammed 47/19; Tûr 52/48-49; Hâkka 69/52; Müzzemmil 73/8; İnsân 76/25-26; A'lâ 87/1; Nasr 110/3.

etmeliydi.[153] Resûlullah'ın (sas) ashâbı ile Mekkeli Müşrikler ilk defa Bedir Savaşı'nda göğüs göğüse çarpıştılar. O gün Müslümanlar 313 kişi olup Allah'ın yardımıyla büyük bir zafer kazandılar. Kur'ân'da bu savaş şöyle anlatılır: *"Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti. Allah'a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız. O zaman inananlara şöyle diyordun: 'Rabbinizin, indirilen üç bin melekle size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?' Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir. Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir."*[154]

Bedir'de Allah (cc) melekleriyle ve rahmetiyle Resûlü'ne yardım etti. Müminleri tatlı bir uykuyla dinlendirerek, Kâfirlerin de kalbine korku salarak onu destekledi.[155] Savaş sonunda Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e ve ashâbına ganimetlerin kapısını açtı.[156] Arkasından ganimetler konusunda herkesin içinin rahat olması gerektiğini bildiren bir uyarı geldi. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in asla hıyanette bulunmayacağını[157] ve hüküm verirken zulmetmeyeceğini[158] bildirdi. Hıyanetin peygamberlerin ahlâkından olmadığını ifade buyurarak kullarını ihanetten sakındırdı ve Elçisi'ne uymalarını bir defa daha emretti.[159]

Medine'de bir yandan kadınıyla erkeğiyle ilk İslâm toplumunun eğitimiyle, hukukî ve ahlâkî anlamda gelişimiyle meşgul olan Hz. Peygamber (sas), bir yandan da düşman müdahaleleriyle başa çıkmaya gayret ediyordu. Bu gayret ve sınamaların en büyüklerinden biri Bedir'den bir sene sonra meydana gelen Uhud Savaşı'nda yaşandı. İlk anda galip durumda olan Müslümanlar daha sonra dağılarak çok şehit verdiler. Ama Allah (cc) şöyle buyurdu: *"Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin; eğer inanmışsanız şüphesiz en üstün olan sizsiniz. Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da (Müşrikler de Bedir'de) benzeri bir yara almıştı. Allah gerçek Müminleri ortaya çıkarsın ve aranızdan şehitler edinsin diye o günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz. Allah, zalimleri sevmez. Bir de Allah, iman edenleri günahlardan arındırmak, Kâfirleri de yok etmek için böyle yapıyor. Yoksa Allah içinizden*

153 Enfâl 8/45: Taberî, XI, 213-214; Zemahşerî, II, 587-588; İbn Kesîr, VII, 96-98.

154 Âl-i İmrân 3/121-126: Taberî, VI, 19-29.

155 Âl-i İmrân 3/13: Taberî, V, 247, 252-253; Âl-i İmrân 3/123-127: Taberî, VI, 16, 20-29; İbn Kesîr, III, 175, 178; Enfâl 8/9-12: İbn Kesîr, VII, 27-34; Tevbe 9/25-26: Taberî, XI, 386-394; Ahzâb 33/9: Taberî, XIX, 25-29; İbn Hişâm, I, 633, II, 449.

156 Enfâl 8/1, 41, 68-69: Taberî, XI, 184, 276-284; Ahzâb 33/50; Feth 48/15, 19-21; Haşr 59/6-7; Vâkıdî, I, 17-18; İbn Hişâm, I, 641, II, 50, 192, 244, 348-353, 487.

157 Âl-i İmrân 3/161.

158 Nûr 24/50: Taberî, XVII, 342.

159 Âl-i İmrân 3/161: Taberî, VI, 193-208; İbn Kesîr, III, 237-250.

cihad edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"[160]

Resûlullah (sas) ve ashâbı, Uhud'da başlarına gelenler karşısında büyük hüzün yaşadı. Ama Allah Teâlâ, Resûlü'ne düşmanlarından korkmaması gerektiğini, onu bütün insanların şerrinden koruyacağını bildirdi. Asıl korkulacak şey, tebliğde kusur göstermek, sorumluluğunu unutarak gevşemek ve umutsuz olmaktı: *"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah Kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."*[161]

Allah Resûlü, üzerindeki ağır sorumluluğu derinden hissediyordu. Dolayısıyla insanların inkârda ısrar etmeleri, onu son derece üzüyordu. Yıllardır aralarında olduğu ve hakikate davet ettiği hâlde İslâm'ı reddeden bu insanların sonunu düşündükçe neredeyse kendini tüketecek bir duruma gelmişti.[162] Diğer taraftan arkadaşlarına çok düşkün, ashâbına karşı şefkat ve merhamet sahibiydi. Onların sıkıntıya düşmelerini ve eziyet çekmelerini hiç istemezdi. Çevresindekilere daima yumuşak ve kibar davrandı, kaba ve katı kalpli hiç olmadı.[163] Uhud'da yapılan büyük yanlışlar karşısında bile aynı tavrını sürdürdü. Onlara en güzel şekilde teselli verdi, onlar için dua etti, Allah'tan bağışlanmalarını istedi. Peygamberimizin duası Müminler için bir rahmet ve huzur kaynağı idi. Bu sebeple gün geçtikçe daha fazla insan onun etrafına toplanarak sevgiyle ve samimiyetle kendisine bağlandı, yolunu takip etti. Onlara öfkelenseydi ve katı davransaydı yanından ayrılıp gider, ne kendisine ne de getirdiği kitaba uyarlardı.[164] Şu açıktır ki yumuşak söz, kaba ve haşin söze göre kalbe daha çok etki eder. Daha çabuk kabul görür ve daha etkili sonuç verir.[165] Yüce Allah, Müminlerin birbirlerine, Rablerine ve Resûlullah'a karşı yaptıkları yanlışların bağışlanmasını isteyince Peygamberimiz onları cezalandırmadı ve kendilerinden öç almadı.[166] Müminlerin de onu örnek alarak kadın-erkek bütün kardeşleri için Yüce Allah'tan af dilemeleri gerekir.[167] Zira en güzel örnekleri ve eşsiz rehberleri olan Resûlullah (sas) daima aftan ve barıştan yana olan, şefkat ve merhameti ilke edinen,

---

160 Âl-i İmrân 3/139-142: Taberî, VI, 85-91.
161 Mâide 5/67: Taberî, VIII, 570; İbn Kesîr, V, 288, 291-292.
162 Hicr 15/97; Kehf 18/6; Şuarâ 26/3.
163 Âl-i İmrân 3/159; Tevbe 9/103, 128: Taberî, XII, 97.
164 Âl-i İmrân 3/159: Taberî, VI, 186-187; Tevbe 9/103: Taberî, XI, 659, 663; Şuarâ 26/215: Taberî, XVII, 665.
165 Âl-i İmrân 3/159: Mâtürîdî, II, 457.
166 Âl-i İmrân 3/159: Mâtürîdî, II, 457.
167 Muhammed 47/19: İbn Atıyye, VII, 650.

fedakâr ve vefakâr bir insandı.[168] Bütün bu erdemler onun vahiyle terbiye edilmiş ve Rabbânî hikmetle yoğrulmuş temiz fıtratının ve Kur'ân'la şekillenen davranış tarzının ürünleriydi. Kısaca o, Kur'ân'ın kendisinde tezahür ettiği ideal bir şahsiyetti. Nitekim çok sonraları Hz. Âişe, Peygamberimizin ahlâkını soran bir kişiye "Sen Kur'ân okumuyor musun?" demiş ve "Onun ahlâkı Kur'ân'dı." şeklinde muhteşem bir tanım yapmıştı.[169]

Kur'ân'da Müminlerin yanı sıra Hz. Muhammed'in (sas) aile hayatıyla ilgili âyetler ve hükümler de inmişti. Ailenin nezahet ve nezaketini korumaları için Peygamber eşlerine uyarılar yapılmıştı. Onlara namaz kılmak, zekât vermek ve Allah'a itaat etmek konusunda çok dikkatli olmaları emredildi.[170] Diğer kadınlar gibi olmadıkları hatırlatılarak çevrelerine örnek olmaları için Allah'ın buyruklarına uygun yaşamaları istendi.[171] Konuyla ilgili şu âyet-i kerîmeler dikkat çekicidir: *"Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: 'Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok, eğer Allah'ı, Resûlü'nü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır.' Ey Peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir. Sizden kim de Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder, güzel şeyler yaparsa onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz, ayrıca onun için değerli bir nasip de hazırladık. Ey Peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Eğer günahtan sakınmak istiyorsanız sözü yumuşatarak söylemeyin, sonra kalbi çürük olan umuda kapılır, sizden beklendiği şekilde konuşun. Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Ey Peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden günah kirini gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir. Hânelerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti dilinizden düşürmeyin. Allah bütün incelikleri ve gizlilikleri bilir, her şeyden haberdardır."*[172]

Kur'ân'da Hz. Peygamber'e (sas) ve onun eşlerine has bazı hükümler yer almakla birlikte,[173] Allah Teâlâ, herkesi ilgilendiren konularda azaptan kurtulup Allah'ın rahmetine ve rızasına ulaşmanın ancak Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmekle

168 Ahzâb 33/6: Taberî, XIX, 15-16.

169 Kalem 68/4: Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, II, 307; Taberî, XXIII, 150-151; Zemahşerî, VI, 180; Kurtubî, XXI, 141; İbn Kesîr, XIV, 85-86; krş. Müslim, "Müsâfirîn", 139.

170 Ahzâb 33/33.

171 Nûr 24/11-20; Ahzâb 33/28-34, 37, 53-55, 59; Tahrîm 66/1-5: Taberî, XIX, 16.

172 Ahzâb 33/28-34: Taberî, XIX, 84-109.

173 Ahzâb 33/28-34, 50-53; Mücâdele 58/12-13; Müzzemmil 73/1-8.

mümkün olduğunu vurgulamıştır.[174] Kadın olsun erkek olsun, Asr-ı Saâdet'te yaşayan bütün Müslümanlar bilhassa dine dair detayları bizzat Peygamberimizden sorup öğreniyorlardı. Zira o, dinin yegâne öğreticisiydi.[175] Bu sebeple bir kimse Allah Resûlü'nün verdiği hükmü tereddüt etmeden ve gönülden kabullenmedikçe Allah'a, Resûlü'ne ve indirdiği vahye iman etmiş sayılamazdı.[176] Nisâ sûresinde bu konuda şöyle buyrulur: *"Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onların affını dileseydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı. Hayır! Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar."*[177]

Medine'de Allah Resûlü'nün ailesi elbette göz önünde, değer verilen ve danışılan bir aileydi. Bunu fırsat bilen Münafıklar, ailesi üzerinden Peygamberimizin itibarını sarsmak ve Müslümanların arasına fitne sokmak için türlü yollar denemişti. Mesela Araplar arasında evlât edinme âdeti yaygındı. Evlât edinilen çocuk, babanın tıpkı diğer çocukları gibi kabul edilirdi. Ancak İslâm bu uygulamayı kaldırarak Hz. Peygamber'in şahsında yeni hükümler getirdi. Hz. Muhammed (sas) Zeyd b. Hârise'yi küçük yaşta köle olarak tanımış, onu azat ederek evlâtlık edinmişti. Büyüdüğünde de onu halasının kızı Zeyneb bint Cahş ile evlendirmişti. Bu iki sahâbî, aralarında uyum olmayınca bir müddet sonra boşandılar. Allah Teâlâ da evlâtlık edinerek onu her anlamda çocuğu sayma uygulamasını kaldırdığını kuvvetli bir şekilde göstermek için Peygamberimize, Hz. Zeyneb'le evlenmesini emretti. Münafıklar "Bize yasakladığı hâlde kendisi oğlunun boşadığı hanımla evlendi." diye dedikoduya başladılar. Ancak Allah daima hakkı söylüyordu ve O'nun hükmü mutlaka yerine gelirdi. Çünkü Zeyd, Hz. Muhammed'in (sas) oğlu değil, din kardeşi idi. Allah katında doğru olan, her insanı kendi öz babasına nisbet etmekti: *"Evlâtlıklarınızı babalarının soyadlarıyla anın. Bu, Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır..."*[178] Daha önce "Zeyd b. Muhammed" diye çağrılan Zeyd'e, bu

---

174 Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/31-32, 132: Mukātil b. Süleyman, I, 271, 301; Taberî, V, 324-328; VI, 51-52; Zemahşerî, I, 547, 626; Nisâ 4/59, 64-65; Nûr 24/54; Ahzâb 33/36; Muhammed 47/32-33; Mücâdele 58/13.

175 Bakara 2/215, 217, 219, 220, 222; Nisâ 4/64-65, 83, 100: Zemahşerî, II, 99-102, 116, 140; A'râf 7/187; Enfâl 8/1; Nûr 24/48, 51-52, 62; Ahzâb 33/13, 63; Muhammed 47/16; Feth 48/18.

176 Nisâ 4/65: Taberî, VII, 200; Mâverdî, I, 503; İbn Kesîr, IV, 140-141.

177 Nisâ 4/64-65.

178 Ahzâb 33/5-6, 37-40: Taberî, XIX, 10-12, 113, 122; İbn Ebî Hâtim, X, 3136-3137; İbn Kesîr, XI, 112-116,

konuyla ilgili âyetlerin inmesinden sonra tekrar Zeyd b. Hârise diye hitap edilmeye başlandı.[179]

Bir başka seferinde Münafıklar büyük bir cüretle Peygamberimizin sevgili eşi Hz. Âişe'ye iftira atmışlardı. Bu aslında sadece peygamber ailesi için değil bütün Müminler için bir imtihandı. Allah Teâlâ vahyi bir müddet geciktirmekle Müminlerin içtenliğini sınadıktan sonra Hz. Âişe'nin suçsuz ve tertemiz olduğuna dair âyetleri indirmişti.[180] Sonunda şöyle buyurdu: *"Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara lâyıktır. Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır."*[181]

Resûlullah (as), kendisine inananlarla birlikte diğer bir imtihanı Hendek'te verdi. Hendek Savaşı'nın yaşandığı meşakkatli günler, Kur'ân'da şöyle anlatılır: *"Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara dayanmıştı; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz. İşte o zaman Müminler büyük bir imtihan geçirdiler ve adamakıllı sarsıldılar."*[182] Hz. Peygamber (sas) ve ashâbı bu süreçte pek çok zorlukla karşılaştılar. *"Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?"* diyecek kadar çaresizlik içindeydiler. Allah Teâlâ onlara şöyle buyurdu: *"Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, 'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?' diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır."*[183]

Medine'de, Hz. Peygamber'le savaşmayacakları ve onun düşmanlarına yardım etmeyecekleri hususunda sağlam sözler veren bazı kabileler, özellikle de Yahudiler her defasında anlaşmayı bozuyorlardı.[184] Bu sebeple kendileriyle savaşılması kaçınılmaz olmuştu. Medine'deki Yahudi kabileleri anlaşmaları bozdukça, sinsi planlar düzenledikçe kaybeden kendileri oldu. Sonunda birer birer Medine'den çıkarıldılar.[185]

171-175.

179 Ahzâb 33/4-6: Mukātil b. Süleyman, III, 472-473.

180 Nûr 24/11-26: İbn Kesîr, X, 179-203; İbn Hişâm, II, 297-307.

181 Nûr 24/26: Taberî, XVII, 232-239.

182 Ahzâb 33/10-11.

183 Bakara 2/214: Taberî, III, 636-637.

184 Enfâl 8/55-63: Taberî, XI, 235; Tevbe 9/1, 7; İbn Hişâm, I, 591, 595, 599; II, 46-48.

185 Haşr 59/2-3.

Resûlullah (sas) Müşriklerin saldırganlıkları karşısında ülkede barışın yerleşmesini istiyordu. Bunun en büyük delili, Hudeybiye'de Müşriklerin bütün zorlama ve kışkırtmalarına karşı gösterdiği sabır ve en sonunda yaptığı barış antlaşmasıdır. "Hudeybiye Musâlahası" olarak anılan bu antlaşmanın şartları önce Müslümanlara ağır gelse de hiç umulmadık biçimde iyiliğe giden kapıları açmış, İslâm'ın yayılmasında büyük bir imkâna dönüşmüştü.[186] Hudeybiye Antlaşması on yıllığına yapılmıştı. Buna rağmen iki yıl sonra Müşrikler antlaşmayı çiğnemeye başladı. Kısa da olsa bu barış esnasında İslâm, Mekke'de ve diğer kabileler arasında hızla yayıldı. Zira emniyete kavuşan insanlar birbirleriyle rahatça konuşup görüşebiliyor, İslâm'ı daha güzel bir şekilde tanıma imkânı buluyordu. Bu sebeple Kur'ân'da Hudeybiye Antlaşması, "en büyük fetih ve zafer" (*fethan mübînen*) olarak kabul edilmiştir: *"Senin geçmiş gelecek bütün günahlarını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik."*[187] O yıl umre yapmak niyetiyle Medine'den yola çıktıkları hâlde Hudeybiye'de önleri kesilen ve Mekke'ye girmelerine izin verilmediği için antlaşma imzalamak durumunda kalan Müslümanlar, âyetlerin de bildirdiği gibi, bir sonraki yıl umrelerini yapacaklardı.[188] Allah Teâlâ, bilhassa Hicret, Hudeybiye, Huneyn gibi önemli olaylarda Elçisi'ne huzur, güven ve sabır vermiş,[189] onun geçmiş ve gelecek hatalarını affetmiş[190] ve onu günahlardan korumuştu.[191]

Hudeybiye barışından sonra Hz. Muhammed (sas) çevresindeki krallara, elçiler ve mektuplar gönderdi, onları İslâm'a davet etti.[192] Böylece Müslümanlar kuzeyden ve güneyden gelebilecek tehditlerden kurtuldukları gibi, İslâm daveti de Arap yarımadasının dışına taşmış oldu.

---

186 Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 249-254.
187 Feth 48/1: İbn Kesîr, XIII, 84-132; İbn Hişâm, II, 308-322.
188 Feth 48/27.
189 Tevbe 9/26, 40: Taberî, XI, 395, 467; İbn Kesîr, VII, 170, 206; Feth 48/26: Taberî, XXI, 309-310.
190 Tevbe 9/43: Taberî, XI, 478; Tevbe 9/117: İbn Kesîr, VII, 305; Feth 48/2: Taberî, XXI, 237; İbn Kesîr, XIII, 88-89.
191 Feth 48/2: Mâtürîdî, IX, 292.
192 İbn Hişâm, II, 606-607.

RESÛLULLAH'IN AZMİ, MÜMİNLERİN GAYRETİ ve ALLAH'IN YARDIMI İLE EN BÜYÜK BAŞARIYA ULAŞILMIŞTIR

هُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖۜ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيداًۜ ﴿٢٨﴾

"Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye Resûlü'nü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. Buna tanık olarak da Allah yeter."

(Feth 48/28)

Allah'ın sevgili kulu ve Elçisi Hz. Muhammed (sas) hak olarak gelmiş, hakkı ve hak dini getirmiş bir peygamberdir. Allah Teâlâ, Kâfirler hoşlanmasalar da Hz. Muhammed'e (sas) gönderdiği nuru tamamlayacağını ve İslâm'ı bütün dinlere üstün kılacağını müjdelemiştir.[193] Peygamber Efendimizi kendisine tâbi olan kimseler (ümmet) için hem dünyada hem de âhirette bir rahmet vesilesi kılmıştır.[194] Onun hatırına, önceki toplumların başına gelen azapların benzeriyle içinde yaşadığı şehri helâk etmemiştir. Son Peygamber'e (sas) uyanları cennetine koyacağını vaat etmiştir.[195] İnkârcılar ise bu rahmetten istifade edemeyecek, âhirette can yakıcı bir azaba uğrayacaklardır. Çünkü onlar aklını kullanmayan, kalbinin sesini dinlemeyen, gördüklerinden ibret almayan ve inatla doğru yola gelmeyen insanlardır.[196]

Allah Teâlâ, Kureyş'e karşı Hz. Muhammed'e (sas) yardım etti ve savaşmadan Mekke'nin fethini nasip eyledi. Peygamberimizin Kureyş'e ve Mekke'ye hâkim olduğunu gören Arap ve Yemen kabileleri grup grup İslâm'a girdiler. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in Kureyş'le süregiden davasını yakından takip ediyor, "Eğer kavmine üstün gelirse o gerçek peygamberdir." diyorlardı.[197]

Mekke'nin fethinden sonra Huneyn Savaşı'na giderken Müslümanların sayısı hayli çoğalmıştı. Ancak onların galibiyeti sayılarının ve hazırlıklarının çokluğu

---

193 Tevbe 9/32-33: Taberî, XI, 421-423; Zemahşerî, III, 35; Râzî, XVI, 40-42; Feth 48/28; Saf 61/9.
194 Tevbe 9/61; Âl-i İmrân 3/164: Taberî, VI, 212.
195 Tevbe 9/61: Taberî, XI, 539; Enbiyâ 21/107: Taberî, XVI, 439-441.
196 Bakara 2/89; Âl-i İmrân 3/86; Nisâ 4/136: Taberî, VII, 595-596; Nisâ 4/170; Tevbe 9/54, 63, 80, 84, 90.
197 Nasr 110/1-3: Taberî, XXIV, 705-707; İbn Kesîr, XIV, 494.

sebebiyle değil, ancak Allah katından gelen bir lütuf ileydi.[198] Huneyn günü Resûlullah (sas) her zamanki gibi savaşın en zor anlarında bile hiç tereddüt etmeden düşman üzerine yürüyor, korkuya kapılan arkadaşlarına cesaret ve müjdeler veriyordu.[199] Nihayetinde Müslümanlar büyük bir zafer ve bolca ganimet elde ettiler.[200]

Yaklaşık bir yıl sonra, Resûlullah (sas) ve ashâbı, şiddetli sıcaklarda yetersiz azık ve su ile Şam topraklarında yer alan Tebük'e doğru sefere çıktılar. Çok büyük sıkıntılara katlandılar. Bir hurmayı birkaç kişi paylaşıyor, hurmayı emerek üzerine su içiyor, üç-beş kişi bir deveye nöbetleşe biniyorlardı. Ama sonuçta Allah onlara yardım etti, savaşmadan birçok fayda elde ederek sağ sâlim geri döndüler.[201]

Hz. Peygamber'in farklı kaynaklardan beslenen ama aynı amacı güden düşmanlarına karşı verdiği mücadele sırasında, Müminlerin onun etrafında kenetlenmesi ve emirlerine eksiksiz uyması istenmiştir. Buna göre Müminler, Allah'ı ve Resûlullah'ı (sas) kendi canlarından daha çok sevmelidir. Her hâlükârda kayıtsız şartsız Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmeli, onların rızasını elde etmek için koşmalıdır.[202] Bir Mümin, en yakını bile olsa, Allah Resûlü'ne düşmanlık eden birini sevemez.[203] Din konusunda düşmana muvafakat edemez, sır veremez ve boyun eğemez.[204] Nitekim bir âyette *"Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz ve onu bırakıp kendi canlarının derdine düşemez"* denilmiştir.[205] Bir başka âyette ise şöyle ağır bir uyarıda bulunulmuştur: *"De ki: 'Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar, durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz ve hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihaddan daha sevimli ise, artık Allah hükmünü gerçekleştirinceye kadar bekleyin. Allah, günaha saplanmış kimseleri hidayete erdirmez.'"*[206] Resûl-i Ekrem'e dil uzatanlara yönelik tehdit ise daha şiddetlidir: *"Onlardan peygamberi inciten ve 'O her söylenene kulak veriyor.' diyenler var. De ki: 'O, sizin için hayırlı olana kulak veriyor, Allah'a inanıp Müminlere güveniyor. Ve o, içinizden*

198 Tevbe 9/25-26: İbn Kesîr, VII, 166-172.

199 Âl-i İmrân 3/153: Mukātil b. Süleyman, I, 307; Taberî, VI, 148-149; Mâtürîdî, II, 450; Tevbe 9/25-26: Taberî, XI, 388-393; Ahzâb 33/10-13, 39: Taberî, XIX, 34, 121; İbn Kesîr, XI, 174-175.

200 Tevbe 9/27: İbn Kesîr, VII, 172.

201 Tevbe 9/117: İbn Kesîr, VII, 304-305.

202 Tevbe 9/24: Mâtürîdî, VI, 320; Tevbe 9/120.

203 Tevbe 9/16, 23-24, 113; Mücâdele 58/22.

204 Tevbe 9/23: Mâtürîdî, VI, 317-319.

205 Tevbe 9/120: İbn Kesîr, VII, 315.

206 Tevbe 9/24.

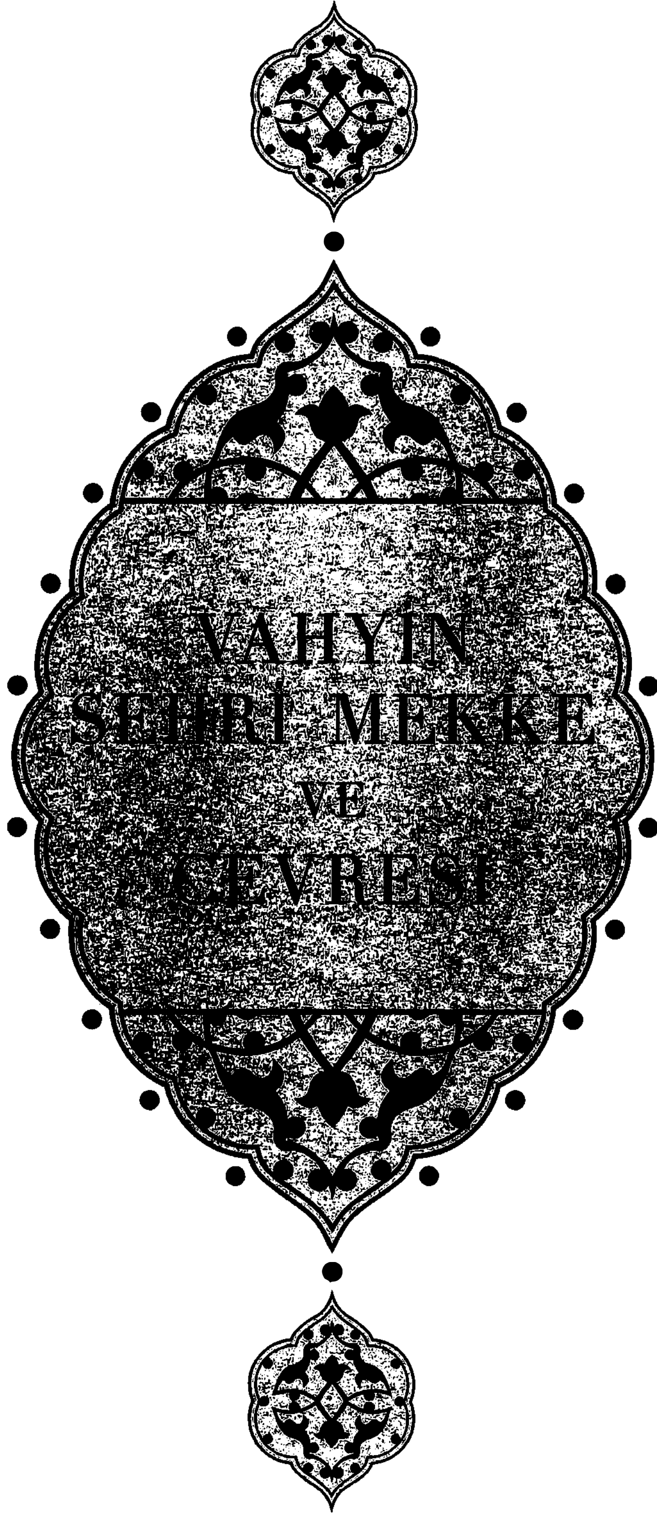
iman edenler için bir rahmettir. Allah'ın Resûlü'nü incitenler için elem verici bir azap vardır.'"[207]

Mekke fethedildikten ve Resûlullah (sas) Tebük Gazvesi'nden döndükten sonra hicrî 9. yılda bütün Arap kabileleri heyetler göndererek İslâm'a girdiklerini bildirdiler. Bu seneye "Heyetler Yılı" ismi verildi. Nasr sûresinde hem bu duruma hem de Resûlullah'ın vefatının yaklaştığına işaret edilir: *"Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde ve insanların akın akın Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde; Rabbine hamd ederek şanının yüceliğini dile getir ve O'ndan af dile. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir."*[208] Böylece Yüce Allah, peygamberlik görevini ve tebliğ sürecini tamamlayan Hz. Muhammed'in (sas) vefat edeceğini haber vermişti. Gerçekten de öyle oldu, o da her insan gibi dünyadan âhirete intikâl etti.[209] Ardında Hicaz bölgesini çoktan taşmış bir ümmet, Mekke ve Medine başta olmak üzere Müminlerin var olduğu her yerde, Müslümanca yaşamanın erdemini ve değerini gösteren bir hayat bırakmıştı.

Rabbimiz, Hz. Muhammed'i (sas) insanlığa en mükemmel örnek olarak göndermiş ve şöyle buyurmuştur: *"İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır."*[210] Cenâb-ı Hak, Peygamberine salât, selâm ve rahmet ettiğini, *Mele-i a'lâ*'da mukarreb meleklerin onu övdüğünü, bütün meleklerin de ona dua ve istiğfar ettiklerini bildirmiştir. Aynı şekilde Müminlere de ona salât ve selâm getirmelerini, sevgi ve samimiyetle onu anarak dua etmelerini emretmiştir. Böylece göklerdeki ve yerdeki bütün övgüler onun üzerinde birleşmektedir.[211] Kıyamete kadar gelecek bütün insanlar Son Peygamber'e iman ve itaat etmekle sorumlu kılınmışlardır. Ona itaat edenlerin Allah'a itaat etmiş, ona karşı gelenlerin de Allah'a karşı gelmiş sayılacağı Kur'ân'da defalarca bildirilmiştir. Dünyada huzurlu bir hayat, âhirette de Allah'ın affını ve hoşnutluğunu kazanarak ebedî kurtuluşa ermek ancak Peygamberimize uymakla mümkündür.

207 Tevbe 9/61: Taberî, XI, 534-539; İbn Kesîr, VII, 225.
208 Nasr 110/1-3: Taberî, XXIV, 705-713; İbn Hişâm, II, 559-560.
209 Âl-i İmrân 3/144: İbn Kesîr, III, 201; Enbiyâ 21/8, 34; Zümer 39/30; Duhâ 93/4-5: Taberî, VI, 96-97, XVI, 268.
210 Ahzâb 33/21: Beyzâvî, III, 81.
211 Ahzâb 33/56: Taberî, XIX, 175-177; İbn Kesîr, XI, 209-239; Sâffât 37/181: Taberî, XIX, 661; İbn Kesîr, XII, 68.

VAHYİN
ŞEHRİ MEKKE
VE
ÇEVRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿١﴾ وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿٢﴾

“Yemin ederim şu beldeye, senin de içinde oturmakta olduğun o beldeye!”

(Beled 90/1-2)

وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَم۪ينِۙ ﴿٣﴾

“Ve bu güvenli şehre (Mekke’ye yemin olsun)!”

(Tîn 95/3)

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ
حَوْلَهَاۜ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

“Bu (Kur’ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler.”

(En’âm 6/92)

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذٖى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمٖينَۚ ﴿٩٦﴾ فٖيهِ
اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهٖيمَۚ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًاۜ وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ
مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبٖيلًاۜ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمٖينَ ﴿٩٧﴾

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ibadet evi, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki Kâbe'dir. Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir."

(Âl-i İmrân 3/96-97)

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ
اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ قَلٖيلًا ثُمَّ اَضْطَرُّهُٓ اِلٰى
عَذَابِ النَّارِۜ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿١٢٦﴾

"İbrâhim, 'Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap. Halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları da çeşitli ürünlerle rızıklandır.' diye dua etmişti. Allah buyurdu ki: 'İnkâr edene de az bir süre dünya nimetleri veririm, ama sonunda onu cehennemin azabına sürerim. O ne kötü bir sondur!'"

(Bakara 2/126)

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنٖى
وَبَنِيَّ اَنْ نَعْبُدَ الْاَصْنَامَۜ ﴿٣٥﴾

"Hani İbrâhim demişti ki: 'Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.'"

(İbrâhîm 14/35)

رَبَّنَٓا اِنّ۪ٓي اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّت۪ي بِوَادٍ غَيْرِ ذ۪ي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِۙ
رَبَّنَا لِيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْـِٔدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْو۪ٓي اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ
مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾

"Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler!"

(İbrâhîm 14/37)

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ
وَالْقَلَٓائِدَۜ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٩٧﴾

"Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı, haram ayı, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir."

(Mâide 5/97)

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظ۪يمٍ ﴿٣١﴾

"'Bu Kur'ân, şu iki şehirden (Mekke ve Tâif) büyük bir kişiye indirilseydi ya!' diye de eklediler."

(Zuhruf 43/31)

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فٖيهِۜ فَرٖيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرٖيقٌ فِي السَّعٖيرِ ﴿٧﴾

"İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette bir kısmı da cehennemde olacaktır."

(Şûrâ 42/7)

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِۚ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَاۜ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلٖيمٌ ﴿١٥٨﴾

"Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır, dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir."

(Bakara 2/158)

لِاٖيلَافِ قُرَيْشٍۙ ﴿١﴾ اٖيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَٓاءِ وَالصَّيْفِۚ ﴿٢﴾ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِۙ ﴿٣﴾ اَلَّذٖٓي اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَاٰمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

"Kureyş'in güvenliğini, onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (Allah lütuflarda bulundu). Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin Rabbine kulluk etsinler."

(Kureyş 106/1-4)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de Mekke ve çevresinin tarihine ışık tutan pek çok konu yer alır. Hz. İbrâhim'in ailesini Yüce Allah'ın emri ile kimsenin yaşamadığı ıssız bir vadiye bırakması, Mekke tarihinin başlangıcı sayılabilir. Mekke'nin, özellikle de Kâbe'nin Ebrehe saldırısından korunması, Kur'ân'ın konu edindiği önemli olaylardan biridir. Mekke'nin sakinleri olan Kureyş kabilesine Allah Teâlâ'nın lütufları özellikle dile getirilir. Mekke toplumunun Câhiliye döneminden kalma âdetleri ve Müşriklerin şehrin tevhid mirasını hiçe sayması âyetlerde pek çok defa eleştirilir. Hz. Peygamber'in on üç yıllık Mekke dönemindeki davet süreci her yönüyle âyetlere yansımıştır. Müslümanlar Medine'ye göç etmek zorunda bırakılınca burada da Müslümanları tehdit etmeye devam eden Müşriklerin tutumları ve bunlara karşı yürütülen mücadelenin her aşaması, Kur'ân'a konu olmuştur. Mekke'nin fethi özel olarak ele alınmıştır. Kur'ân vahyi tamamlanıncaya kadar Mekke'ye komşu beldelere de sûrelerde yer verilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başladığı şehrin adı *Mekke*[1] veya *Bekke*'dir.[2] *Mekke* kelimesinin "kalabalık, izdiham" anlamında *bekke* kelimesinden türediği belirtilmektedir.[3] Buna göre *ba* harfi, *mim* harfine dönüşmüştür.[4] Bu ismin, tavaf amacıyla şehre gelen insanların izdihamından dolayı verilmiş olması mümkündür.[5] Mekke kelimesinin "günahlardan temizlenme" ve "cazibe merkezi" anlamlarına gelen *te-mek-ke* kökünden türediği de ifade edilmiştir.[6] Mekke, *inşa edilmiş kent* anlamında *beniyye* ismiyle de anılmıştır.[7] Bu şehir, âyetlerde hicretten sonra Hz. Peygamber'in (sas) Mekke'ye tekrar döndürüleceği anlamında *me'âd*,[8] "yerleşim yeri" anlamında *karye*,[9] çevresine göre anakent konumunda

1 Feth 48/24.
2 Âl-i İmrân 3/96.
3 Cevherî, IV, 1575; Âl-i İmrân 3/96: Râzî, VIII, 160.
4 Âl-i İmrân 3/96: İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 107.
5 İbn Fâris, I, 186; Âl-i İmrân 3/96: Mukātil b. Süleyman, I, 291; Ferrâ, I, 227; Taberî, V, 594.
6 Âl-i İmrân 3/96: Râzî, VIII, 161; Feth 48/24: İbnü'l-Cevzî, VII, 439.
7 İbn Fâris, I, 202.
8 Kasas 28/85: Ferrâ, II, 313; Taberî, XVIII, 349.
9 Nahl 16/112.

ümmülkurâ,[10] "şehir" anlamında *el-beled*[11] ve güvenli bir şehir *el-beledü'l-emîn*[12] nitelemeleriyle yer alır. İlk mabedin burada inşa edilmesi ve bu yörenin her tarafından insanlar için bir cazibe merkezi olması nedeniyle *Ümmülkurâ* ismini aldığı da belirtilmiştir.[13]

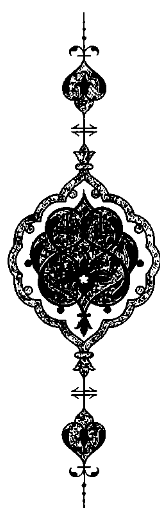
Kur'ân vahyi on bir yıldan fazla bir süre Mekke'de inmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'da Mekke ile ilgili birçok konu, olay ve yerden bahsedilmiştir. Kur'ân'da hac ibadetiyle ilgili yer isimleri -hepsi de Mekke ile bağlantılı olarak- *Kâbe, Safâ-Merve, el-Meş'arü'l-Harâm* ve *Arafat* olarak sıralanabilir.

Hz. İbrâhim Kâbe'yi Mekke'de inşa etmiş, insanları burada hac yapmaya çağırmış, ibadet için orada özel bir mekân (*Makâm-ı İbrâhim*) oluşturmuş ve orada tevhid inancına sahip (*hanîf*) olarak yaşamıştı. Mekkelilere daha önce vahiy gelmemişti. Cenâb-ı Hakk'ın onları Fil ordusundan kurtarması[14] ve onlar için ticaret imkânları yaratarak geçimlerini sağlaması (*îlâf*) [15] birer sûrede hatırlatılmıştır. Yer yer Mekke'nin uzak ve yakın çevresinde yaşayan *Rumlar, Ehl-i kitap, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sâbiîler, Mecûsîler* ile *Taif* şehri ismen anılmış veya bunlara işaret edilmiştir. Bu şehirde doğup büyümesi ve burayı çok sevmesine rağmen tevhid davası uğruna Medine'ye hicret etmek zorunda kalan Resûlullah'ın (sas) muzaffer şekilde Mekke'ye geri dönüşü de (*Fetih*) âyetlere yansımıştır.

---

10 En'âm 6/92; Şûrâ 42/7.
11 Beled 90/1.
12 Tîn 95/3.
13 En'âm 6/92: Mâtürîdî, IV, 172; Mâverdî, II, 142.
14 Fîl 105/1-5.
15 Kureyş 106/1-4.

Mekke, Arap yarımadasının kuzeyinde, etrafı dağlarla çevrili Bathâ Vadisi üzerinde kurulmuş eski bir şehirdir. Şehrin çevresinde Ebû Kubeys, Kuaykıân, Sevr, Nûr (Hira) ve Sebîr adlı dağlar bulunur.[1] Şehrin merkezinde Kâbe yer almaktadır. O zamanlar Mekke'nin dış dünya ile bağlantısı şehri çevreleyen dağlar arasında bulunan geçitlerle sağlanıyordu. Kâbe'nin çevresinde ise Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinin, daha sonra diğer kabile üyelerinin evleri, şehrin en dışında ise köle ve hizmetçilerin evleri vardı.[2]

ALLAH'IN SON ELÇİSİ'Nİ BEKLEYEN GÜVENLİ BELDE MEKKE

وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَم۪ينِۙ ﴿٣﴾

"Ve bu güvenli şehre (Mekke'ye yemin olsun)!"

(Tîn 95/3)

Hz. İbrâhim'in, hanımı Hacer ve oğlu İsmâil'i Allah'ın emri ile[3] şimdiki Mekke'nin bulunduğu yere getirip yerleştirmesi ile burada hayat başlamıştır.[4] Susuz ve

1 Fâkihî, IV, 130.
2 Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 101.
3 İbrâhîm 14/37.
4 İbrâhîm 14/37: Mukātil b. Süleyman, II, 408-409.

çorak bu vadi[5] yaşamak için çok elverişli değildi. Burası ancak zemzem suyunun ortaya çıkmasından sonra insanlar için yaşanabilir bir yer olmuştu. Hz. İbrâhim (as) belli aralıklarla ailesini ziyaret ederdi.[6] Kâbe'yi Hz. Âdem (as) tarafından yapılan temeller üzerinde yeniden inşa ettiği rivayet edilir.[7] Böylece Kâbe, tevhidin simgesi oldu.[8] Cebrâil, Hz. İbrâhim'e hac amellerini (*menâsik*) öğretti ve insanları Allah'ın evine hacca davet etmesini istedi.[9] Hz. İbrâhim'in çağrısı hiçbir zaman cevapsız kalmadı, hatta burası bir çekim merkezi oldu. Kâbe ve çevresi güvenli bölge yani *haram* ilân edildi.[10] Hz. İsmâil'in Yemen civarından gelip yerleşen Cürhüm kabilesinden bir hanımla evlenmesi[11] ile onun soyundan yeni bir Arap nesli oluştu.[12]

Cürhüm kabilesi, Mekke'nin yönetimini zamanla İsmâiloğullarından aldı.[13] Daha sonra da yine Yemen'den gelen Huzâa kabilesi, uzun süren Cürhüm yönetimine son verdi ve onları Yemen'e sürdü. Şehirde putperestliğin peydahlanıp yayılması da bu kabile tarafından gerçekleşti.[14] Hz. Peygamber'in beşinci kuşaktan dedesi olan Kusay b. Kilâb'ın Huzâa'yı yenmesiyle Mekke yönetimi Kureyş'e geçti.[15] Kusay, gerek şehrin yeniden yapılanmasında gerekse yönetiminde köklü değişikliklere gitmişti. Mekke çevresindeki dağınık Kureyş boylarını harem bölgesinde topladı (*Mücemmi'*). Hacıların ihtiyaçlarını temin etmeye yönelik çabaları Kureyş'i diğer Arap kabileleri nezdinde saygın bir noktaya taşıdı.[16] Bu sırada Mekke'de tevhid terk edilmiş ve Hz. İbrâhim'in bıraktığı inançtan uzaklaşılmıştı.

Kur'ân indiğinde Mekke'deki yaygın inanç putperestlikti. Bu yüzden bu inanca pek çok âyette değinilmiştir.[17] Putperestlik, *Hübel* adlı putun Kâbe'ye yerleştirilmesiyle âdeta resmîleşmişti.[18] Ayrıca Allah'ın isimlerinden türetilen bazı dişil isimler taşıyan *Lât*, *Menât* ve *Uzzâ* gibi putlara tapılıyordu.[19] Kâbe'deki putlara kurban

---

5 İbrâhîm 14/37.
6 İbrâhîm 14/37: Taberî, XIII, 692.
7 Bakara 2/127: Taberî, II, 548-549; Sem'ânî, I, 139; Ezrakī, I, 114; İbrâhîm 14/37: Taberî, XIII, 697.
8 Âl-i İmrân 3/96.
9 Hac 22/27: Mukātil b. Süleyman, III, 122; Zeccâc, III, 422; Ezrakī, I, 117-120.
10 Bakara 2/126; Kasas 28/57; Ankebût 29/67.
11 İbrâhîm 14/37: Taberî, XIII, 692; Fâkihî, V, 128-129.
12 Ezrakī, I, 140.
13 Burûc 85/4: İbn Kesîr, XIV, 310-311; Yâkūt el-Hamevî, V, 185.
14 Mâide 5/104: İbn Kesîr, V, 391; Ezrakī, I, 159; Fâkihî, V, 140.
15 İbn Sa'd, I, 50; Fâkihî, V, 171.
16 Kureyş 106/1: Ebû Hayyân, VIII, 513; Belâzürî, I, 52; İbn Sa'd, I, 54.
17 Yûnus 10/18; Hac 22/72, 73; Furkān 25/55; Fâtır 35/40; Zümer 39/22-23.
18 Mâide 5/103; Taberî, IX, 26-31; İbnü'l-Kelbî (1995), s. 27-28.
19 Necm 53/19-22: Taberî, XXII, 46.

kesme[20] ve para karşılığında *Hübel* önünde fal çekme (*ezlâm*), gelenekselleşmişti.[21] Ancak Kâbe'ye atfedilen kutsallık daima devam etti, hac ibadeti hiç terk edilmedi. [22] Kur'ân indiği sırada Mekke'de Allah'ın bir ve tek olduğunu kabul eden, bâtıl fikirlerden uzak duran çok az kişi kalmıştı.[23] Bu kişilerin sahip olduğu inanç kaynaklarda Hanîflik olarak yer almaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm de bütün peygamberlerin özellikle İbrâhim'in (as) getirip tebliğ ettiği bu tevhid inancını *hanîf* (ç. *hunefâ'*) kelimesiyle ifade eder.[24] Ancak bunların Mekke'nin hayat düzeni hakkında söz söyleme hakları kalmamıştı. Şehrin yönetimi ve sosyal yapısı, şirk inancına göre kurgulanmıştı. Şehrin yönetim organı olan *Dârü'n-nedve*, Kusay tarafından oluşturulmuştu. Kapısı putlarla doldurulmuş Kâbe'ye açılacak şekilde inşa edilen bu yönetim merkezinde, ergenlik çağına giren kızlara kıyafet giydirme törenleri, evlilik törenleri, ticarî kervanların hazırlanması, elçilerin vazifelerinin tayin edilmesi, savaşlardan önce bayrak asma törenleri yapılırdı. Savaş ve barış gibi konular burada tartışılıp karara bağlanırdı.[25] Burası aynı zamanda Mekke fethine kadar İslâm karşıtı muhalefetin de merkezi olmuştu.[26]

Mekke şehri seçkin bir sınıf tarafından yönetilmekte, idarî işleri on ayrı idareci tarafından yürütülmekteydi. Genel mânada danışma meclisi (*Dârü'n-nedve*), meclis idaresi (*meşveret*), dış ilişkiler gibi idarî vazifeler Ümeyye, Abduddâr, Esed ve Adiyy oğulları tarafından icra edilmekteydi. Savaşlarda başkomutanlık (*kıyâde*), sancağın taşınması (*livâ/râye*), piyade ve süvari birliklerini idare gibi askerî görevler Ümeyye, Abduddâr ve Mahzûm oğulları tarafından yerine getirilmekteydi. Kâbe muhafızlığı ve anahtarlarının sahipliği (*hicâbe, sidâne*), hac ibadetinin düzen ve idaresi (*icâze, ifâde*) gibi dinî hizmetler Abduddâr, Kinâne ve Temîm oğulları tarafından yürütülmekteydi. Hacıların yemek ihtiyacı (*rifâde*), hacıların su ihtiyacını karşılama (*sikâye*), Kâbe'ye getirilen hediyelerin yönetimi (*emvâl*) gibi iktisadî hizmetler de Âmir, Hâşim ve Sehm oğulları tarafından yerine getirilmekte idi.[27]

Burada özetle verilen bilgiler dikkatle incelendiğinde İslâm tarihinde önemli yeri olan kabilelerin İslâm'dan önce de şehrin yönetiminde söz sahibi oldukları fark

---

20 Mâide 5/3.
21 Mâide 5/90.
22 Tevbe 9/19; Zümer 39/3.
23 Fâtiha 1/7: İbn Kesîr, I, 143; İbn Habîb, s. 153; Cevâd Ali, IV, 449.
24 Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67; Yûnus 10/105; Nahl 16/120; Rûm 30/30; Beyyine 98/5.
25 Nisâ 4/33: Taberî, VI, 682-683; Alak 96/17: İbn Âşûr, XXX, 451; İbn Sa'd, I, 52; Ezrakī, I, 175.
26 Enfâl 8/30: Mukātil b. Süleyman, II, 110.
27 Tevbe 9/19: Derveze, IX, 377-378; Ezrakī, I, 177-185; İbn Kesîr, III, 236-241; Hamîdullah, I, 35, 44-46; II, 850-870.

edilecektir. Bu kabilelerin mensuplarından bir kısmı vahiy geldiğinde gerçeği görüp onu kabul etmiş ve toplum içindeki saygın konumlarını terk etmeyi göze almıştı. Diğer bir kısmı ise ellerindeki bütün imkânlarla İslâm'a karşı mücadeleyi tercih etmişlerdi. Onların bu tepkilerinin temelinde iktidarlarını ve saygınlıklarını yitirme endişesi bulunmaktaydı.[28]

Mekke halkının temel geçim kaynağı ticaretti ve bu ticaret Kâbe'ye ve bu beldeye ziyarete gelen hacılar sayesinde ayakta durmaktaydı: *"Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı, haram ayı, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir."*[29] Tarıma elverişli olmayan Mekke, bu ticaret sayesinde ihtiyaç duyulan ürünlerin dışarıdan âdeta aktığı bir merkez olmuştu.[30] Bu, Hz. İbrâhim'in bu şehir için ettiği bereket duasının bir tezahürü olarak anlaşılabilir.[31] Kureyş de bu alana yatırım yapmıştı. Mekke'yi yöneten Kureyşlilerin Kâbe'nin hizmetkârları olarak görülmesi, Kureyşli tüccarların gelirlerini arttırmıştı. Allah bu iyiliklerini Kureyşlilere âyetlerde hatırlatmaktadır: *"Kureyş'in güvenliğini, onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (Allah lütuflarda bulundu). Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin Rabbine kulluk etsinler."*[32]

Mekke'deki ticaret, iki temele dayanıyordu. Bunlardan birincisi hac mevsiminde kurulan ticarî fuarlar, ikincisi ise kuzey ve güneş yönünde uzak diyarlara yapılan ticarî kervan seyahatleriydi.[33] Bunun yanında Mekke'de sürekli faaliyet gösteren *Ukâz, Mecenne* ve *Zülmecâz* gibi çeşitli pazarlar da vardı.[34] Bu pazarlar aynı zamanda siyasî ve güncel olayların konuşulduğu merkezlerdi. Fuarların *haram aylar* olarak bilinen *zilkade, zilhicce, muharrem* ve *receb* aylarında gerçekleştirilmesi, hem Mekkeliler hem de ziyaretçiler açısından güvenlik riskini ortadan kaldırmaktaydı. Çünkü bu aylarda düşman kabileler, birbirlerine saldırmaz ve savaşmazdı.[35] Arapların savaşmak için haram ayı öne alma ya da erteleme (*nesî'*) ve haram ayları dörtten sekize

28 Kasas 28/57: Mukātil b. Süleyman, III, 251.
29 Mâide 5/97: Mukātil b. Süleyman, I, 506-507.
30 Kasas 28/57: Mukātil b. Süleyman, III, 251.
31 Bakara 2/126: Mukātil b. Süleyman, I, 138; İbrâhîm 14/37; Kureyş 106/1-4: Taberî, XXIV, 653.
32 Kureyş 106/1-4: İbn Kesîr, XIV, 466-467.
33 Kureyş 106/1-4: Mukātil b. Süleyman, IV, 861-863.
34 Bakara 2/197: Taberî, III, 510; Ezrakī, I, 280-284.
35 Tevbe 9/36: Taberî, XI, 440.

çıkarma (*besl*) gibi uygulamaları da vardı.[36] Ancak bu davranışlar dini, çıkarlara göre bozup değiştirmekten başka bir şey değildi.

Peygamberimizin doğduğu yılda Mekke'ye yapılan ve Kur'ân'da Fîl sûresinde anlatılan[37] *Fil Ordusu* saldırısı başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu ordunun Allah tarafından yok edilmesi, Mekke'nin kutsallığını ve saygınlığını daha da arttırmıştı. Buna bağlı olarak Mekke'yi yöneten Kureyş kabilesinin itibarı da Mekke'nin gelirleri de artmıştı.[38] Bütün bu kazanımlar, onları hayatın farklı alanlarında istedikleri her şeyi yapabilecekleri kabulüne sürüklemişti. Meselâ Allah'ın kan dökülmesini yasakladığı haram aylarda savaşı sürdürebilmek için bu ayların yerini değiştirmekten çekinmiyorlardı (*nesî'*).[39] İhramlıyken evlerine arka tarafından ya da duvarda açtıkları yeni bir oyuktan girmeyi dindarlık ve erdem sayıyorlardı. Oysa "asıl erdemlilik, kişinin Allah'a saygılı olması"[40] idi ama onlar bunun farkında değildi. Ekonomik hayatta da faiz uygulaması özellikle yoksullar üzerinde bir zulüm ve baskı aracı hâline gelmişti.[41] Kölelik kurumu da adaletsizliğin yaşandığı bir başka uygulamaydı. Köleler üzerinde efendilerinin mutlak tasarruf yetkisi vardı.

Toplumda kadınlar da düşük bir konumda görülüyordu. Mekke'de bir kız çocuğunun dünyaya geliş haberi müjde sayılmaz, kız çocuğundan utanç duyulurdu.[42] Bazı ailelerin geçim endişesiyle kız çocuklarını diri diri toprağa gömdüğüne de rastlanırdı.[43] Erkek çocuklara sahip olmak güç anlamına geldiğinden Mekkeliler oğullarıyla övünürler, değersiz saydıkları kızları Yüce Allah'a nisbet ederlerdi.[44] Kadını yok saymak, hukukunu çiğnemek, ayrıma ve şiddete maruz bırakmak toplumdaki sıradan uygulamalardı.

Günlük hayata yön veren tercihler de bireysel ve sosyal açıdan pek çok sorunu barındırmaktaydı. Meselâ Mekkeliler arasında içki tüketimi ve kumar (*meysir*) bir hayli yaygındı.[45] Kâbe karşısında içkili eğlence sofraları kurulurdu. Kur'ân bu toplantılar hakkında *"Âyetlerimiz size okunurdu da ona arkanızı dönerdiniz, gece sohbetleri yaparken büyüklük taslayarak onun hakkında hezeyanlar savururdunuz."*[46]

36 Tevbe 9/36: İbn Kesîr, VII, 197; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 230.
37 Fîl 105/1-5.
38 İbn Âşûr, XXX, 544; İbn Habîb, s. 123-127; Ezrakī, I, 265.
39 Bakara 2/217; Mâide 5/2; Tevbe 9/36-37.
40 Bakara 2/189: Mukātil b. Süleyman, I, 166; Ezrakī, I, 272.
41 Rûm 30/39.
42 Nahl 16/57-59; Sâffât 37/149; Zuhruf 43/18-19.
43 En'âm 6/136-137, 151; İsrâ 17/31; Mümtehine 60/12; Tekvîr 81/8-9.
44 Necm 53/21.
45 Bakara 2/217: Mukātil b. Süleyman, I, 188.
46 Mü'minûn 23/66-67: İbn Âşûr, XVI, 86; Alak 96/17-18.

ifadesini kullanmıştır. Kur'ân'ın içkiyi adım adım, kademeli bir şekilde yasaklaması bu kötü alışkanlığın yaygınlığını göstermektedir.[47] Aynı şekilde toplumda kökleşen ve at yarışları ya da deve eti karşılığında oynanan kumar, ancak risâletin sonlarına doğru yasaklanmıştı.[48]

Genel olarak İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde Mekke'nin siyasî, sosyal, dinî ve ekonomik yapısı bu şekildeydi. İşte böyle bir topluma Hz. Muhammed (sas) son peygamber olarak gönderildi.

İSLÂM'IN YERYÜZÜNE YAYILDIĞI KENT MEKKE

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ قُرْاٰناً عَرَبِيّاً لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ
لَا رَيْبَ فٖيهِؕ فَرٖيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرٖيقٌ فِي السَّعٖيرِ ﴿٧﴾

"İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette bir kısmı da cehennemde olacaktır."

(Şûrâ 42/7)

Kırk yaşına erişen ve hayatının olgunluk dönemini yaşayan Hz. Muhammed (sas), son zamanlarda toplumdan uzak yaşamaya başlamıştı. Hirâ mağarasında daha çok inzivaya çekiliyordu. Bu mağara âdeta onun sığınağı olmuştu.[49] Burada tekliğine gönülden inandığı Allah'a ibadet ederdi. Uzlete çekilmesine sebep kendi bireysel sorunları, yorgunlukları değildi. Mekke halkının şirke batışı ve bunun sonucu toplumda birebir tanık olduğu haksızlıklar ona çok ağır geliyordu. Bu hayat tarzından zihni rahatsız oluyor, gönlü de son derece inciniyordu. Ancak bütün bu sorunların

47 Mâide 6/90-91: Kurtubî, VIII, 157; Bakara 2/219: Kurtubî, III, 435; Nisâ 4/43; Nahl 16/67.
48 Bakara 2/219: Kurtubî, III, 435-446; Mâide 5/90.
49 Alak 96/1-5: Taberî, XXIV, 528.

nasıl çözülebileceğini bir türlü kestiremiyordu.[50] Hatalar ve zulümler ile dönen bu devran karşısında hissettiği çaresizlik, onu kendi içine yönelmeye itiyordu. Ramazan ayının sonlarına doğru bir gece o mağarada, insanlığın da yaralarına deva olacak bir bilgi kaynağına (*vahiy*) mazhar oldu.[51] O artık Allah'ın seçtiği son elçiydi. Özel bir görev üstlenmişti.[52] Kur'ân'ın vahyi, milâdî 610 yılında Mekke'de başlamıştı.

Hz. Peygamber (sas) kendisine vahyedilen âyetleri en yakınlardan başlayarak[53] Mekkelilere okumaya başladı. O dönemde önemli bir haber vermek isteyenlerin yaptığı gibi, Peygamberimiz de Safâ tepesine çıktı ve buraya davet ettiği akrabalarına getirdiği dini tebliğ etti. Ancak bu çağrıya ilk karşı çıkan bizzat kendi amcası oldu. Mekkeliler, bu yeni gelişmeden böylece haberdar oldular.[54]

Hz. Peygamber'in hakikate daveti hemen kabul görmedi. En yakın akrabaları bile onun davetini kabule yanaşmadılar, hatta onunla alay etmekten çekinmediler.[55] Ancak, *"Sen, sana buyurulanı açıkça duyur, Müşriklere aldırış etme!"*[56] emrine uyan Allah Resûlü (sas), bulduğu her fırsatta Mekkelileri İslâm'a çağırıyordu. İlk iman edenler arasında hanımı Hz. Hatice, azatlı kölesi Hz. Zeyd, yeğeni Hz. Ali, yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir ve çoğu Kureyş'in değişik ailelerine mensup kişiler vardı.[57]

Müslümanların sayısının gün geçtikçe artması Mekkelileri endişelendiriyordu. Çünkü âyetler, hayat tarzlarını, düşünce kalıplarını ve alışkanlıklarının çoğunu kökten değiştirmeyi gerektiriyordu. Allah'ın bir ve tek olduğuna inanmak, taptıkları putları terk etmelerini zorunlu kılıyordu. Âhiret inancı ise güçlerine güvenerek istediklerini yapamayacaklarını ve yaptıklarının hesabının sorulacağını anlatıyordu. Mekke'nin ileri gelenleri yeni dinin düzenlerini tehdit ettiğini gördüklerinde şiddetli bir muhalefete giriştiler. Atalarının bıraktığı inancı terk edemeyeceklerini söylüyorlardı.[58] İnançlarının kendileri için yeterli olduğunu ileri sürüyorlardı. Onlara göre peygamberlik yapacak kişi, insan değil bir melek olmalıydı.[59] Her vesile ile Hz. Peygamber'den mucize getirmesini istediler.[60] Resûl-i Ekrem'i (sas) tanıyorlardı. Mecnun ve şair olamayacağını çok iyi biliyorlardı. Buna rağmen vahyin etkisini azaltmak

50 Şûrâ 42/52.
51 Yûnus 10/57; İsrâ 17/82.
52 Ahkāf 46/9; Alak 96/1-3: Taberî, XXIV, 528.
53 Şuarâ 26/214.
54 Şuarâ 26/214: Taberî, XIX, 407-408; Tebbet 111/1-5: Ferrâ, III, 298.
55 Duhâ 93/1: İbn Kesîr, VIII, 42; Tebbet 111/1-5.
56 Hicr 15/94.
57 Tevbe 9/100: İbn Âdil, X, 186; İbn Hişâm, I, 316-326; İzzeddin İbnü'l-Esîr, I, 577, 582-583.
58 Bakara 2/170.
59 Furkān 25/21.
60 İsrâ 17/90-94.

ve Allah'tan geldiğini reddetmek için bu iki iddiayı da dillendirmekten çekinmediler. Ayrıca onu sihirbazlıkla suçladılar.[61]

Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberimize karşı çıkan Mekke ileri gelenlerini *mele'* ve *ekâbir* olarak isimlendirmiştir.[62] *Mele'*, "Güçlü ve nüfuz sahibi, aynı görüş etrafında toplanan, fikirlerine başvurulan kişiler ve toplumun önde gelenleri"[63] demektir. Her dönemde peygamberlere şiddetle karşı çıkan böyle bir grup olmuştur.[64] Bunlar, Hz. Muhammed'in (sas) elçiliğine itiraz ederek *"'Bu Kur'ân, iki şehrin birinden büyük bir adama indirilseydi ya!' dediler."*[65] Kastettikleri iki şehir, Mekke ve Tâif'ti.[66] Onlara göre peygamber olması gereken kişi, ya Mekke'nin ileri gelenlerinden Velîd b. Muğîre veya Tâif'in yöneticisi Ebû Mes'ûd Amr b. Umeyr es-Sekafî olmalıydı.[67] Mekke'nin bu seçkinlerinin Hz. Peygamber'den kendileri için farklı bir davet meclisi oluşturmasını istemeleri[68] işte bu düşüncenin ürünüdür. Davası uğruna bu teklif üzerinde düşünen Peygamberimize gönderilen net uyarı, böyle bir yaklaşımın asla kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.[69] Abese sûresine adını veren olayda da Resûlullah'ın Mekkeli müşrik ulularına İslâm'ı anlatırken gelen engelli bir sahâbînin sorusundan dolayı bir anlık bile olsa rahatsızlık göstermesi sert bir dille yerilmiştir. Bu kibirli insanlar, kendileri gibi Allah'ın da hep güçlüden yana olacağını zannediyorlardı. Bundan dolayı Hz. Muhammed'i (sas) de peygamberliğe lâyık görmüyorlardı. Evet, soylu olmasına soyluydu ama zengin değildi ve boy boy oğulları yoktu. Oysa o dönem insanı bu ikisiyle güçlü olur ve böylece canının istediği her şeyi yapma hakkını elde ettiğini düşünürdü.[70] Tekâsür sûresinde, *"Çokluk yarışı, sizi oyaladı."* girişiyle insanların mal biriktirmek ve güç elde edebilmek için gösterdiği bu çabalara dikkat çekilmiştir. Öyle ki bu koşuşturmaların *"kabre varıncaya (ölünceye) kadar"* devam ettiği ifade edilmiştir. Böylece güç isteği, öncekilerde olduğu gibi Mekkelilerle tevhid inancı arasına girmişti.[71] Kur'ân'ın mal ve evlâdın fayda vermeyeceğinin altını ısrarla çizmesi,[72] bu yanlış algıyı yıkmaya yöneliktir.

---

61 Müddessir 74/18-25.
62 En'âm 6/123.
63 Râgıb el-İsfahânî, s. 473.
64 En'âm 6/123: Begavî (1989), III, 185.
65 Zuhruf 43/31.
66 Zuhruf 43/31: Mukātil b. Süleyman, III, 794.
67 Zuhruf 43/31: Mukātil b. Süleyman, III, 794; Taberî, XX, 580-583.
68 En'âm 6/52-53: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 218; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuķūl*, s. 114.
69 En'âm 6/52-53; Kehf 18/27-28.
70 Kalem 68/10-14; Hümeze 104/1-2: İbn Kesîr, XIV, 453.
71 Zuhruf 43/23: Taberî, XX, 572.
72 Âl-i İmrân 3/10, 14, 116; Enfâl 8/28; İsrâ 17/64-65; Kehf 18/46; Şuarâ 26/88-89.

Müşrikler, Son Peygamber'i davasından vazgeçirmek için her türlü yola başvurdular. Ona elçiler gönderdiler.[73] Yeğenini bu davadan vazgeçirmesi için Peygamberimizin amcası Ebû Tâlib'i sıkıştırmaları, bu çabaların en meşhurlarındandır. Hz. Peygamber (sas), ona da davasından asla vazgeçmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine Kureyş ileri gelenleri atalarının dininde kalacaklarını belirterek, öfkeyle onun yanından ayrıldılar.[74] Bu olay âyetlere şöyle yansımıştır: *"(Müşrikler şöyle dediler:) 'Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!' Onların ileri gelenleri harekete geçip şöyle dediler: 'Yolunuzda yürüyün! Tanrılarınıza bağlılıkta direnin! İşte (sizden) istenen budur. Bildiğimiz son dinde (en son dinî inanışlarda) böyle bir şeyi işitmedik, bu uydurmadan başka bir şey değil. İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!'"*[75]

Mekke'nin önde gelenleri, muhalefetin önderliğini üstlenmişti. Kâbe'de ibadet edenlere karışılmaması gerektiği hâlde, Allah Resûlü (sas) bile Kâbe'de namaz kılarken saldırıya mâruz kalabiliyordu. Bu tür saldırılar, vahye muhalefetin herhangi bir değer tanımadan yapıldığını gösteriyordu.[76] Şiddetin en büyüğünü, kimsesi olmayan köle ve mevâlîler yaşıyordu.[77] Bu süreçte Müslümanlar küçük düşürücü hareketlere de mâruz kaldılar. Mekkelilere ilâhî azap hatırlatıldığında alay ederek *"Rabbimiz! Hesap gününden önce payımıza düşen azabı hemen şimdi ver!"*[78] demekten çekinmiyorlardı. Onların bu küçümseyici ve alaycı davranışları birçok âyette ifade edilmiştir.[79]

Âyetler, önceki ümmetlerden benzer sıkıntılara uğrayanlara dair dokunaklı örnekler vererek Müminlere inançlarından dolayı başlarına gelen bu eziyetlere sabretmelerini öğütlüyordu. Bunlardan biri de Mekke'ye yakın bir bölge olan Necran'da gerçekleşen *Uhdûd Ashâbı* hadisesiydi.[80] Burûc sûresinde aktarılan bu hadiseyle önceki ümmetlerden, tevhid inancına sahip insanların ateş dolu çukurlara atıldıkları hatırlatılmış,[81] böyle bir olaydan çıkartılması gereken sonuçlara dikkat çekilmiştir.[82] Benzer şekilde Müslümanların mâruz kaldığı işkence ve baskılar daha pek çok âyete yansımıştır.[83]

---

73 Fussılet 41/1-5: Begavî, IV, 128.
74 Sâd 38/5-8: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 366.
75 Sâd 38/5-8: Taberî, XX, 18-26.
76 Alak 96/10: Taberî, XXIV, 533; İbn Kesîr, XIV, 535.
77 Burûc 85/10: İbn Âşûr, XXX, 245.
78 Sâd 38/16: Taberî, XX, 39.
79 Hicr 15/94-96; Enbiyâ 21/2-3; Lokmân 31/6; Sâd 38/62-63; Meâric 70/36-37; Mutaffifîn 83/29-32.
80 Burûc 85/1-9: İbn Âşûr, XXX, 241.
81 Burûc 85/3-9: Taberî, XXIV, 192-196.
82 Burûc 85/10-11.
83 Bakara 2/217; Âl-i İmrân 3/195; Enfâl 8/26; Nahl 16/41-42, 106-107; Ankebût 29/1-7; Haşr 59/8.

Müslümanlara yapılan işkenceler şiddetlenip dayanılamaz hâle geldiğinde, Hz. Peygamber sayıları on beş civarında olan bir grubun Habeşistan'a hicret etmesine izin verdi.[84] Habeşistan kralı Necâşî Ashame'nin gelenleri iyi karşılaması üzerine sayıları yetmişi aşan ikinci bir kafile daha Habeşistan'a hicret etti. Kureyş'in diplomatik bir hamle ile Habeşistan'a hicret edenleri geri getirmeyi başaramaması, ileriki yıllarda Müslümanlara karşı ağır müeyyideler içeren bir boykot kararı alınmasına sebep oldu.[85]

Müşrikler, Müminleri psikolojik olarak da yıpratmayı hedeflemekteydiler. Nitekim Ehl-i kitap olan Bizanslıların, ateşe tapan (putperest) Sâsânîlere yenilmesi olayını bile bunun için bir fırsat bilmişlerdi. Kur'ân ise bu sevincin erken olduğunu, birkaç yıl içinde Bizans'ın galip geleceğini bildirmişti.[86] Hıristiyanların putperestleri yenmesi gibi Müslümanların da Kureyşli Müşrikleri yeneceğine işaret eden bu haber, gerçekten de olmuş ancak Müşrikler bundan bir ders çıkaramamışlardır.

Mekke döneminde yaşanan önemli olaylardan biri de İsrâ ve Mi'rac mucizesidir. Peygamberimiz, Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya bir gece yolculuğu yaptı ve kendisine birtakım âyetler gösterildi.[87] Müslümanlar bütün bu zorluklarla mücadele ederken bu olay ile moral bulmuşlardı. Müşrikler bu olayın etkisiyle bir süre eziyetlerine ara verdiler.[88] Peygamberimizin Mescid-i Aksâ'da namaz kıldırması, oradan semaya yükselip peygamberlerle görüşmesi İslâm'ın diğer dinler karşısında hâkim konuma ulaşacağına dair de bir mesajdı.

Müşriklerin baskıları nedeniyle Müslümanlar Mekke dışında güvenli bir yurt aramaya başladılar. Yapılan ön görüşmeler ile Yesrib'de (Medine) hicretin altyapısı oluşturuldu.[89] Hicret emri gelince Müslümanlar küçük gruplar hâlinde Medine'ye göçmeye başladılar. Müşrikler, Müslümanların göç hazırlıklarından haberdar olunca tüm kabile liderlerinin katılımıyla Dârü'n-nedve'de toplandılar. Uzun süren tartışmalardan sonra Allah Resûlü'nü (sas) öldürme kararı aldılar.[90] Onların bu planları Kur'ân'da şöyle ifade edilmiştir: *"Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hâle getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı, onlar*

---

84 Âl-i İmrân 3/67-68: Begavî, I, 454; İbn Hişâm, I, 407.

85 Enfâl 8/38: İbn Kesîr, VII, 39-40.

86 Rûm 30/2-3: Taberî, XVIII, 447.

87 İsrâ 17/1: İbn Kesîr, VIII, 373-435; Buhârî, "Ṣalât", I; "Tevhîd", 37; "Enbiyâ'", 5; "Bed'ü'l-Ḫalḳ", 7; Müslim, "Îmân", 259, 279.

88 İsrâ 17/1: Mukātil b. Süleyman, II, 513-520.

89 Haşr 59/9: İbn Kesîr, XIII, 487-495; Buhârî, "Menâḳıb", 22; İbn Hişâm, II, 47-48.

90 Tevbe 9/13: Mukātil b. Süleyman, II, 159-160.

tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır."[91] Sonunda Yüce Allah'ın yardımı ile Peygamber Efendimiz ve arkadaşı Hz. Ebû Bekir[92] Medine'ye vardı.

Müslümanlar Medine'ye ulaştıktan sonra da Mekkelilerin saldırıları bitmedi. Hicretten yaklaşık bir sene sonra Bedir, daha sonraki yıllarda da Uhud ve Hendek savaşları yapıldı. Mekkelilerin saldırganlığı, Mekke'nin fethine kadar devam edecekti.

Medine'de gerçekleşen ama Mekke'yi hususiyle de Kâbe'yi yakından ilgilendiren önemli olaylardan birisi de kıblenin değişmesidir. Bu, tevhidin yeni merkezi Medine ile Mekke arasındaki bağın devamlılığını sağlayan unsurlardan biri olmuştur. Müslümanların Mescid-i Aksâ'ya dönerek ibadetlerini yapmaları, Medine'ye hicret ettikten sonra on altı veya on yedi ay daha devam etti.[93] Ancak Hz. Peygamber (sas), Kâbe'ye yönelmeyi arzuluyordu.[94] Nihayet beklenen haber âyetin devamında *"Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir, nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin."* ifadeleriyle bildirildi. Nerede olurlarsa olsunlar Müslümanların bundan böyle yönelecekleri kıble Mescid-i Harâm olarak tayin edildi.[95]

Mekke ticaret yolu güzergâhında bulunan bazı kabilelerin Müslüman olması ve yapılan ittifak anlaşmaları, Mekke'nin tek geçim kaynağı olan ticareti büyük ölçüde etkilemişti. Buna başka olumsuz şartlar da eklenince hicretin beşinci yılında Mekke'de kıtlık başladı. Bu sıkıntılı dönemde Hz. Peygamber'in Mekkeli fakirlere yardımda bulunması, Ebû Süfyân'a ait bir ticarî kervanın geçişine izin vermesi ve Mekkelilerin stoklarında bulunan derilerin Medine hurmaları ile değiştirilmesini teklif etmesi bir nebze olsun Mekkelileri Müslümanlara karşı yumuşatmıştı.

Medine'ye hicret eden Müslümanların Mekke'ye olan özlemleri hiç dinmedi. Bir gün Müşriklerin İslâm'ı tanıyacaklarına, aralarındaki düşmanlığın biteceğine ve böylece Mekke'ye döneceklerine inanıyorlardı: *"Belki de Allah sizinle onlardan düşmanınız olan kimseler arasında (karşılıklı) bir dostluk meydana getirecektir. Allah dilediği her şeye gücü yetendir. Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."*[96] Peygamberimizin ve muhacir Müminlerin Mekke özlemi gün geçtikçe daha çok artıyordu.[97] Hz. Peygamber (sas) hicretin altıncı senesinde umre yapmak amacıyla

91 Enfâl 8/30: Mukātil b. Süleyman, II, 110-112.
92 Tevbe 9/40: Mukātil b. Süleyman, II, 171.
93 Bakara 2/142: Taberî, II, 618-622; Buhârî, "Ṣalât", 31; "Tefsîr" , 18; "Mesâcid", 11.
94 Bakara 2/144.
95 Bakara 2/149, 150.
96 Mümtehine 60/7: Taberî, XXII, 570.
97 Feth 48/27: İbn Âşûr, XXVI, 197.

Mekke'ye doğru yola çıktı. Beraberinde bin dört yüz Müslüman da vardı. Silahsız olarak, kurbanlık hayvanlarıyla (*hedy*) birlikte yola çıktılar.[98] Mekkelilerin bu ziyarete izin vermemeleri ve Hudeybiye Antlaşması'nın yapılmasıyla sonlanan süreç, Müminler için büyük fethin kapısını aralamıştı.[99] Müslümanlar bu ziyareti anlaşma gereği bir sonraki yıl gerçekleştirdiler.[100]

Mekkeli inkârcıların Hudeybiye Antlaşması'nı çiğnemesi üzerine Hz. Peygamber (sas), Müslümanlara sefer hazırlığı emrini verdi. Haber gönderilerek sefere çağrılan müttefik kabilelerin de katılımıyla Müslümanların sayısı on bini aşmıştı. Hedef Mekke'ydi. Mekke'yi çevreleyen dağlara gelindiğinde binlerce asker şehri kuşatmıştı. Nihayet Hz. Peygamber ordusu ile bir çatışma olmadan şehre girdi.[101] Hicretin sekizinci yılının ramazan ayına denk gelen bu fetih bir dönüm noktasıydı. Yirmi yılı aşkın bir süredir Müslümanlara akla hayale gelmeyecek eziyetler yaşatan Mekke teslim olmuştu. Toplanan Mekke halkına hitap eden Allah Resûlü (sas), genel af ilân etti. Kâbe, tevhid karşıtı tüm sembollerden temizlendi. Müslümanların kazandığı bu büyük zafer, Kur'ân âyetlerine şöyle yansımıştır: *"Allah'ın yardımı ve fetih (Mekke fethi) geldiğinde ve insanların bölük bölük olarak Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabbine hamd ederek tesbihte bulun ve O'ndan bağışlanma dile. Çünkü O tövbeleri çok kabul edendir."*[102] Mekke'nin fethiyle İslâm'ın dünya üzerindeki yayılışı başlamış oldu. Bu durumu Peygamber Efendimiz şu sözleriyle dile getirdi: *"Fetihten sonra hicret bitmiştir. Sadece (Allah'a karşı samimi) niyet ve cihad vardır."*[103]

Mekke'nin fethinden bir yıl sonra, hicretin dokuzuncu yılında Müşriklerin Kâbe'ye yaklaşmaları yasaklandı: *"Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır, artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar."*[104] Aynı şekilde müşrik kabileler ile yapılan ancak gereğince davranılmayan anlaşmaların dört ay içinde sonlandırılacağı ilân edildi.[105] Anlaşmalarını bozmayan kabilelere ise belirlenen sürenin bitimine kadar mühlet verildi.[106] Müşrikler ve onlarla yapılmış olan anlaşmalarla ilgili bu yeni düzenleme, hicretin dokuzuncu yılında Hz. Ebû Bekir önderliğinde yapılan hac sırasında ibadet için gelen tüm Araplara duyuruldu.[107]

98 Feth 48/8-10: İbn Kesîr, XIII, 98, 114.
99 Feth 48/1-3. Taberî, XXI, 238.
100 Feth 48/27: İbn Kesîr, XIII, 127; İbn Hişâm, III, 381.
101 İbn Haldûn, II, 457-461.
102 Nasr 110/1-3; Hadîd 57/10; İbrâhîm 14/13.
103 Nasr 110/1-3: İbn Kesîr, XIV, 492; Buhârî, "Cihâd", 1.
104 Tevbe 9/28: İbn Kesîr, VII, 173-174.
105 Tevbe 9/2.
106 Tevbe 9/4.
107 Tevbe 9/1-2: İbn Kesîr, VII, 136.

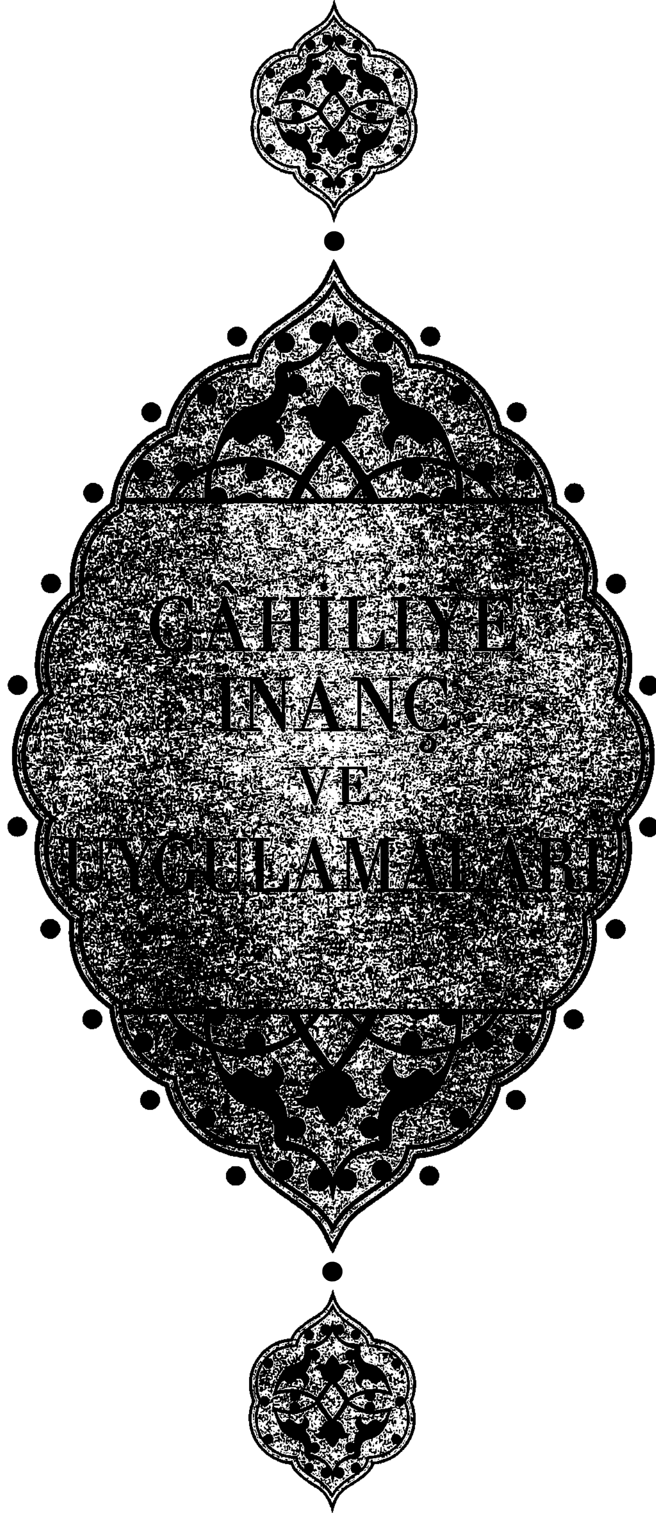
Hicretin onuncu yılında hac ibadetine Allah Resûlü'nün (sas) de iştirak edeceği haberi tüm Müslümanları heyecanlandırmıştı. Bundan dolayı bu seneki hac ibadetine katılım oldukça yüksek oldu. Câhiliye âdetlerinden arındırılmış hac ibadeti, bizzat Hz. Peygamber'in uygulaması ile yerine getirildi. Yüz bini aşan kalabalık Arafat vakfesine durmuştu. Burada Peygamberimiz "Vedâ Hutbesi" olarak bilinen meşhur konuşmalarını yaptı.[108] Hutbenin verildiği gün, Kur'ân'ın emir ve yasaklarla, müjde ve uyarılarla ilgili bütün emirlerinin tamamlandığını işaret eden şu âyet nazil oldu: *"Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i seçtim."*[109] Sevgili Peygamberimiz bu konuşmasından seksen bir gün sonra vefat etti.[110] Vefatından dokuz gün önce tüm insanlara, âhirette davranışlarının hepsinden hesaba çekileceklerini ve yaptıklarının karşılığının verileceğini anlatan son âyet nazil oldu: *"Bir günden sakının ki, onda Allah'a döndürüleceksiniz, sonra kimseye zulmedilmeden herkese hak ettiği tam olarak verilecektir."*[111]

Hz. Peygamber (sas) tevhidin kalesi, doğup büyüdüğü şehir Mekke'ye olan büyük sevgisi ve özlemine rağmen, dava arkadaşlarına olan bağlılığını göstermek için hayatının kalan kısmını Medine'de geçirdi. Medine'de vefat etti ve burada defnedildi.

Mekke, Hz. Âdem'den başlayıp Hz. Muhammed (sas) ile son bulan kutlu tevhid davasının ilk ve son durağı, yeryüzündeki tüm Müminlerin yüzlerini döndükleri kıblegâh, Allah Teâlâ'nın "evim" dediği Kâbe'nin şehridir. *"Oku!"* emri ile başlayan vahyin indiği Hirâ mağarası, Mekke'dedir. Risâlet süresince Mekke'nin her karış toprağı ilâhî vahyin şahitliğini yapmıştır. Yüzlerce âyet Mekke'yi anlatır, her zaman taptaze kalan canlı anlatımlarıyla. Duyabilen kulaklara, hissedebilen gönüllere lisan-ı hâl ile kim bilir neler anlatmaktadır bu kutlu belde? Zira diğer peygamberlerin ve Peygamber Efendimizin yaşadığı acı ve tatlı tüm anılar, ettiği dualar Mekke'nin bağrında saklıdır. Kıyamete kadar sürecek zaman yolculuğunda anılarını paylaşmak üzere ziyaretçilerini hac ve umre için bekler durur Mekke.

108 Mâide 5/3: Mukātil b. Süleyman, I, 453.
109 Mâide 5/3: Mukātil b. Süleyman, I, 452-453.
110 Mâide 5/3: Mukātil b. Süleyman, I, 453.
111 Bakara 2/281: Mukātil b. Süleyman, I, 228.

CÂHİLİYE
İNANÇ
VE
UYGULAMALARI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَٓا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَاۜ
اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun.' denildiğinde, 'Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız.' dediler. Peki ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?"

(Bakara 2/170)

ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُعَاساً يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ وَطَٓائِفَةٌ قَدْ
اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا
مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ يُخْفُونَ فٖٓي اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ
يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فٖي بُيُوتِكُمْ
لَبَرَزَ الَّذٖينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ مَا فٖي صُدُورِكُمْ
وَلِيُمَحِّصَ مَا فٖي قُلُوبِكُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾

"Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu kendinden geçiren bir uyuklama hâli verdi. Bir grup da kendi canlarının derdine düşmüşler, Allah hakkında haksız yere Câhiliye düşüncelerine kapılarak, 'Bu işten bize ne?' diyorlardı. De ki: 'İşin tamamı Allah'a aittir.' Sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar: 'Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik.' diyorlar. De ki: 'Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi. Bu, Allah'ın içinizde olanı ortaya çıkarması ve kalplerinizdeki şüpheyi gidermesi içindir. Allah kalplerde olanı bilir.'"

(Âl-i İmrân 3/154)

وَقَالُوا مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَٓا اِلَّا الدَّهْرُ وَمَا
لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾

"Bir de şöyle demektedirler: 'Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.' Hâlbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka bir şey yaptıkları yok."

(Câsiye 45/24)

وَقَالُوا هٰذِهٖٓ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌۗ لَا يَطْعَمُهَٓا اِلَّا مَنْ نَشَٓاءُ بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ
حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا افْتِرَٓاءً عَلَيْهِۜ
سَيَجْز۪يهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾

"Onlar, saçma düşüncelerine göre dediler ki: 'Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinler olup onları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Şunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır.' Bir kısım hayvanlar da vardır ki, (böyle istiyor diye) Allah'a iftira ederek (keserken) üzerlerine O'nun ismini anmazlar. Bu iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıracaktır."

(En'âm 6/138)

وَقَرْنَ ف۪ي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْاُو۫لٰى وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰت۪ينَ
الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ
الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْه۪يراًۚ ﴿٣٣﴾

"(Ey Peygamber eşleri!) Evlerinizde oturun. Önceki Câhiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."

(Ahzâb 33/33)

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾ وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ
بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظٖيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُٓوءِ مَا
بُشِّرَ بِهٖ اَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ اَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ اَلَا سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾

"Yine onlar -hâşâ- 'Kızlar Allah'ındır.' diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor! Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Şimdi onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!"

(Nahl 16/57-59)

مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فٖي جَوْفِهٖ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰٓـٔـي تُظَاهِرُونَ
مِنْهُنَّ اُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْ ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ وَاللّٰهُ
يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبٖيلَ ﴿٤﴾

"Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır, annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamış, evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır; hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da O gösterir."

(Ahzâb 33/4)

اِذْ جَعَلَ الَّذٖينَ كَفَرُوا فٖي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهٖ وَعَلَى الْمُؤْمِنٖينَ وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى وَكَانُوا اَحَقَّ بِهَا وَاَهْلَهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيماً ﴿٢٦﴾

"İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyüklenme duygusuna kaptırmışlardı. Allah da Resûlü'nün ve Müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."

(Feth 48/26)

اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَۜ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْماً لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

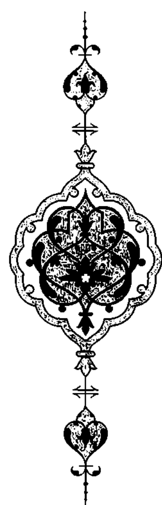
"Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?"

(Mâide 5/50)

اِنَّمَا النَّسٖيٓءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذٖينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَاماً وَيُحَرِّمُونَهُ عَاماً لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُۜ زُيِّنَ لَهُمْ سُٓوءُ اَعْمَالِهِمْۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرٖينَ ﴿٣٧﴾

"Aylara ek yapmak, inkârcılığı artırmaktan başka bir şey değildir, inkârcıların daha da sapmasına yol açmaktadır. Onlar (ayların sayısını) Allah'ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere, bu eklemeyi bir yıl helâl bir yıl haram sayıyorlar ki, böylece Allah'ın haram kıldıklarını meşrû hâle getirsinler. Bu yaptıkları kötü işler kendilerine güzel görünüyor. Allah inkârcılar topluluğunu doğru yola iletmez."

(Tevbe 9/37)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Mekke döneminde inen âyetlerde *Câhiliyye* kavramına rastlanmaz. Ancak, Câhiliye'ye ait inanç ve tutumlar detaylı bir şekilde söz konusu edilir ve eleştirilir. Bunların yerine doğru olan inanç ve tutumlar önerilir. *Câhiliyye* kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de tamamı Medenî olan dört âyette geçer.[1] *Câhiliyye* kavramı, âyetlerin geçtiği sûrelerin indiği dönem itibarıyla şu şekilde sıralanır: *Zannü'l-câhiliyye*[2] tamlamasıyla, Müşriklerin inançları hakkında önemli çarpıklıklar işlenir. Müşrikler, Yüce Allah'ın takdirinin her şeyde geçerli olduğu gerçeğini kabul etmiyorlardı. Burada, onların Câhiliye inancının sağlam bir temele dayanmayıp zan ve kuruntulardan ibaret olduğu vurgulanır. *Teberrücü'l-câhiliyye*[3] tamlamasıyla, Câhiliye'de kadının açık saçık giysilerle kendini teşhir etmesi tutumuna dikkat çekilmektedir. *Hamiyyetü'l-câhiliyye*[4] ile İslâm öncesi Arap kabile taassubu, asabiyet, kibir, gurur, aceleyle âni hareket ve taşkınlık tarzındaki hastalıklar kastedilmektedir. Son olarak *hükmü'l-câhiliyye*[5] tamlamasıyla, Müşriklerin fırsatçılık, haksızlık, adam kayırma, kabilecilik gibi ahlâkî sapmalara dikkat çekilmekte ve bu tutumlar reddedilmektedir. Bu kavramlaştırmanın, İslâm'ın inanç ve uygulamalar bakımından bir bütün olarak şekillenmesi ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Câhiliyye kelimesi, mastardır. Kelimenin türetildiği *ce-hi-le* kökünün asıl anlamı; "gerçek duruma aykırı bir tarzda, bir şeye körü körüne inanmak ve bu düşüncesi doğrultusunda tepkisel ve düşüncesizce hareket etmektir." İkinci anlamda gerçek olmayan bir şeye, kesin bir inançla, körü körüne bağlanma söz konusudur.[6] İlmin zıddına *cehil*, kişinin bilgisizce ve düşünmeden bir şeyi yapmasına da *câhilî davranış* denmiştir.[7] Tefsir kaynaklarında *Câhiliye* kavramı; "öfke sebebiyle âdeta içten içe kaynama,

1 Âl-i İmrân 3/154; Mâide 5/50; Ahzâb 33/33; Feth 48/26.
2 Âl-i İmrân 3/154.
3 Ahzâb 33/33.
4 Feth 48/26.
5 Mâide 5/50.
6 Cürcânî, s. 84.
7 Halîl b. Ahmed, I, 270; Ezherî, VI, 56.

huzursuzluk ve ızdırap duyma, küçümseme, hor görme, kışkırtma, tahrik etme, alay etme, kabalık, saygısızlık, zorbalık ve barbarlık" anlamlarında da kullanılmaktadır.[8] Hz. Mûsâ'nın kavmine karşı söylediği sözler, bu konuda dikkat çekici bir örnektir: *"Bir zaman Mûsâ kavmine, 'Allah size bir inek kesmenizi emrediyor.' demiş; onlar da 'Bizimle alay mı ediyorsun!' demişlerdi. Mûsâ, 'Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım!' dedi."* [9]

Câhiliye kavramı, ıstılahta Arapların İslâm'dan önceki şirkle yoğrulmuş olan dönemlerini ifade eder.[10] Âyet ve hadislerde ise Arapların İslâm'dan önceki şirk ve putperestlik temelleri üzerine kurulmuş olan inanç, tutum ve davranışlarını, İslâmî dönemdekilerden ayıran önemli bir vurguya sahiptir.[11]

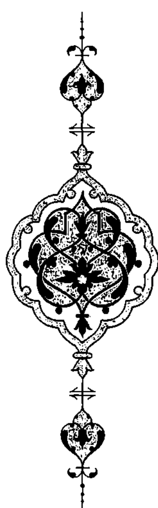

8 İbn Fâris, I, 489-490; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, I, 160.

9 Bakara 2/67: Râgıb el-İsfahânî, s. 102.

10 Halîl b. Ahmed, I, 270.

11 Âl-i İmrân 3/154: Taberî, VI, 166.

CÂHİLİYE İNANÇLARI ATALARI TAKLİDE ve KURUNTULARA DAYANIYORDU

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ اٰبَاؤُهُمْ
لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

“Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun.’ denildiğinde, ‘Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız.’ dediler. Peki ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?”

(Bakara 2/170)

Müfessir âlimlerimizden Taberî (ö. 310/923), Câhiliye’de egemen olan sanı ve düşünceyi (*zannü’l-câhiliyye*) şöyle açıklar: “Müşriklerin, Allah ile ilgili hususlarda şüphe içinde olmaları, gönderdiği peygamberini yalanlamaları, Yüce Allah’ın Elçi-si’ni yüzüstü bırakacağı ve inkâr edenleri ona üstün kılacağı kuruntusuna kapılmalarıdır.”[1] Zemahşerî (ö. 538/1144) de bu konuda: “Câhiliye zannı, Câhiliye inancına özgü olan kuruntulardır; başka bir deyişle Allah’ı gerçek anlamıyla bilmeyen câhil putperestlerin, Allah hakkındaki temelsiz düşünceleridir.”[2] demektedir.

1 Âl-i İmrân 3/154: Taberî, VI, 165.
2 Âl-i İmrân 3/154: Zemahşerî, I, 643.

Sevgili Peygamberimize Kur'ân'ın inmeye başladığı milâdî yedinci yüzyıldan önce Mekke'de yaşayan Müşrikler, vahyin sağladığı bilgiye dayanmayan inanışlara ve uygulamalara esir olmuşlardı. Tevhid inancını büsbütün unutmuşlardı. Taştan, ağaçtan putlara tapıyor, onların kendilerini Allah'a yaklaştıracak şefaatçiler olduklarına inanıyorlardı. Âhirete, yeniden dirilişe ise hiç inanmıyorlardı.

Câhiliye inancının içeriğini, konuyla ilgili diğer âyetler bağlamında değerlendirdiğimizde şunları görmekteyiz: Öncelikle Câhiliye inancı, çok tanrılı bir niteliğe sahiptir. Bu anlayış sahipleri Hz. Muhammed'in (sas) tevhid çağrısını şaşkınlıkla karşılıyor ve şöyle diyorlardı: *"Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"*[3] Yaratıcının tek olmasını akıllarına sığdırmakta zorlanıyorlardı. Onlara göre tek bir ilâhın herkesin dua ve yakarışını işitip cevap vermesi, ibadet ve kulluğunu bilip görmesi mümkün değildi.[4] Ayrıca Allah'tan başka tanrılar edinmek, onların inançları açısından bir itibar ve güç aracıydı.[5] Kulluk yaptıkları sahte tanrılarının, kendilerini Allah'a yaklaştıracağına;[6] Allah'tan başka taptıkları tanrıların, kendileri için aracı (şefaatçi) olacaklarına güçlü bir şekilde inanmaktaydılar.[7] Tüm bunlardan net olarak ortaya çıkan durum şudur: Temelinde şirk bulunan Câhiliye zannı, Câhiliye insanının bütün hayatını şekillendiren en önemli unsurdur.[8]

Câhiliye ehli, atalarından miras aldıkları inancı, sorgulama ihtiyacı duymadan izlemekteydi. *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun.' denildiğinde, 'Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız.' dediler."*[9] Bununla birlikte, samimiyetsiz ve iki yüzlü bir tavırla zor zamanlarında Allah'ı hatırlayıp, rahata erdiklerinde ise onu unutmaktaydı. *"Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar, fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar."*[10] Bu çarpık inançlarının başka bir yansıması ise tapındıkları putlarla Hıristiyanların tanrı kabul ettikleri Hz. Îsâ arasında karşılaştırma yapıp doğru yolda olduklarını iddia etmeleriydi: *"Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu? diyorlar. Bu karşılaştırmayı sırf sana karşı çıkmış olmak için yapıyorlar."*[11] Hz. Peygamber'in üzerinde baskı oluşturarak yalnız Allah'a kulluk etmesinden taviz vermesini

3 Sâd 38/5.
4 Sâd 38/5: Taberî, XX, 18.
5 Meryem 19/81.
6 Zümer 39/3.
7 Yûnus 10/18.
8 Yûnus 10/35-36.
9 Bakara 2/170.
10 Ankebût 29/65; İsrâ 17/67.
11 Zuhruf 43/58.

istiyorlardı. *"Şu hâlde seni yalancılıkla itham edenlere boyun eğme! İsterler ki sen tâviz veresin, onlar da tâviz versinler."*[12]

Câhiliye insanları, bütün hayatı dünyadan ibaret sanıp âhireti reddetmekteydiler. Kendilerini öldürenin zaman (*dehr*) olduğuna inanmaktaydılar: *"Bir de şöyle demektedirler: 'Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.' Hâlbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, bilgisizce konuşmaktan başka bir şey yaptıkları yok."*[13] Yeniden dirilişe ve âhiret hayatına inanmadıkları, şu âyette de dile getirilmektedir: *"Onlar, 'Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir, biz bir daha diriltilecek değiliz.' demişlerdi."*[14]

Peygamberlik hakkındaki düşüncelerine gelince, daha önce kendilerine bir uyarıcı gelirse ona tâbi olacaklarına, hak yola gireceklerine, uyarıcının getirdiklerini kabul edeceklerine dair en güçlü şekilde yemin etmişlerdi.[15] Ancak uyarıcı gelince, haktan uzaklaştılar.[16] Peygamberin insanüstü bir varlık olması gerektiği iddiasını ileri sürdüler.[17] Onlara göre, bir peygamber mutlaka insanlar arasından olacaksa toplumda sözü geçen, varlıklı ve güçlü olanlardan seçilmeliydi: *"'Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!' dediler."*[18]

Câhiliye insanlarının sahip olduğu düşünce ve kabuller, onların hayatını tamamen şekillendirmiş olsa da, bir bilgi temelinden yoksundu. Onlar, bilgiye değil, aslı esası olmayan sanılara dayanmaktaydı ki bu durum şu âyette açıkça dile getirilmektedir: *"Tanrı diye taptıklarınız içinde, hakka götüren biri var mı?' diye sor. De ki: 'Hakka götüren yalnız Allah'tır.' Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye daha lâyıktır, yoksa rehberlik edilmedikçe bir başına yolunu bulmaktan bile âciz olan mı? Size ne oluyor, nasıl yargıda bulunuyorsunuz böyle? Onların çoğu sadece zanna uyuyor. Oysa zan hiçbir şekilde gerçek ve kesin bilginin yerini tutamaz. Allah yaptıklarınızı çok iyi bilmektedir!"*[19]

Câhiliye zannının kendini açıkça gösterdiği yerlerden biri de savaşlardı. Özellikle Resûlullah'ın (sas) yaptığı savaşlarda Münafıkların aralarındaki konuşmalarında, düşünce ve kuruntularında bunu açıkça görmek mümkündür. Örneğin Uhud

12 Kalem 68/8-9.
13 Câsiye 45/24.
14 En'âm 6/29.
15 Fâtır 35/42: Taberî, XIX, 392.
16 Fâtır 35/42.
17 İsrâ 17/94.
18 Zuhruf 43/31.
19 Yûnus 10/35-36.

Gazvesi, gerçek Müminler ile içlerinde şüphe taşıyan Münafıkları ortaya çıkaran bir sınavdı. Uhud için yola çıkıldığında Münafıklardan bir grup geri döndü, diğer bir grup ise hem Müminlerden korktukları için hem de ganimet ümidiyle Müslümanlar arasında kalmayı tercih etti. Savaşta Allah Müminlere güven duygusu ve uyku verdi. Münafıklar ise can korkusundan uyuyamadıkları için geldiklerine pişman olmuşlardı. Savaşa katılmasalardı ölümle karşılaşmayacaklarına dair aralarında fısıldaşmaya bile başlamışlardı.[20] Bunun üzerine Münafıkların Müşrikler gibi davrandıklarını (*zannü'l-câhiliyye*) ifade eden âyet indi. Böylece Münafıkların inançlarının, Câhiliye inançları gibi gerçek ve doğru bir temele dayanmadığı vurgulandı.[21] Âyetin bağlamıyla ilgili olarak yapılan tüm yorumlarda; Münafıkların,[22] içlerinde sakladıkları gerçek inançları, samimiyetsizlikleri, Müşrikler üzerinden anlatılmaktadır. Kurtubî'ye (ö. 671/1273) göre burada "Câhiliye zannı" ile kastedilen, Hz. Muhammed'in (sas) İslâm'ı tebliğde bulunduğu insanların inanç ve kabulleri; Son Peygamber'in kendilerine söz verdiği zaferin gelmeyeceğini, onun yardımsız bırakılacağını sanmaları ve kaderi yalanlamalarıdır.[23] Elmalılı'ya (ö. 1942) göre ise, Câhiliye zannı "Câhiliye kafasıyla Allah'a karşı yanlış düşünceler besleyerek, 'Artık Peygamberin işi bitti, o yok olup gitti.' iddiasında bulunmaktır. Allah'ın dilediğini yapabildiğini bilmeden, 'Muhammed hak peygamber olsa idi, Allah ona böyle Kâfirleri musallat etmezdi.' demektir."[24]

CÂHİLİYE ÂDETLERİ DOĞRU BİLGİNİN KARŞITIYDI

وَقَالُوا مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا اِلَّا الدَّهْرُۚ وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍۚ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾

"Bir de şöyle demektedirler: 'Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.'

20 Âl-i İmrân 3/154: Kurtubî, V, 370.
21 Âl-i İmrân 3/154.
22 Âl-i İmrân 3/154: Taberî, VI, 165-166.
23 Âl-i İmrân 3/154: Kurtubî, V, 370-371.
24 Âl-i İmrân 3/154: Elmalılı, II, 1206.

Hâlbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka bir şey yaptıkları yok."

(Câsiye 45/24)

Sevgili Peygamberimize Kur'ân'ın inmeye başladığı milâdî yedinci yüzyıldan önce Mekke'de yaşayan Müşrikler, vahyin sağladığı bilgiye dayanmayan inanışlara ve uygulamalara esir olmuşlardı. Kur'ân-ı Kerîm, Câhiliye insanının bâtıl inançlarından, yanlış kabullerinden, bilgisizliğinden kaynaklanan birçok tutumu ve âdeti eleştirmiş ve bunları doğru tutum ve davranışlarla değiştirmiştir. Örneğin, hayırlı bir işi engellemek için yapılan yeminler, bir Câhiliye taşkınlığıdır.[25] Yine Câhiliye insanı, eşinden uzak durmak istediğinde onu annesine benzeterek, kendisine haram saymaya kalkışırdı (*zıhâr*).[26] Bunu bir ayrılma yöntemi olarak görür ve "Sen bana anamın sırtı gibisin!" sözüyle eşini ortada bırakırdı. Medine'de Havle bint Sa'lebe böyle bir durumla karşılaşınca Hz. Peygamber'e gitti ve şikayette bulundu. Gençliğini geçirdiği, çocuklarını büyüttüğü eşi tarafından yaşlanınca bu şekilde yalnız bırakılmanın üzüntüsünü ve zorluğunu anlattı.[27] Aslında kendisini zıhâr yaparak boşamak isteyen eşi Evs b. Sâmit de yaptığına pişman olmuştu.[28] Bunun üzerine *"İçinizden eşlerine zıhâr yapanların eşleri asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır."*[29] âyeti inmiştir. Böylece zıhârın pek çirkin bir âdet olduğu belirtilmiş, bunu yapan erkeklerin büyük bir günah işlediklerine işaret edilmiş ve ağır bir keffaret ödemek kaydıyla tekrar eşlerine geri dönebilmelerine imkân sağlanmıştır.

Müşrikler, derin çelişkiler içinde bocalıyorlardı. Bir taraftan kız çocuk sahibi olmayı alçaltıcı bir durum olarak kabul ediyor, öte taraftan "Kızlar Allah'ındır." diyorlardı. Bir kız çocuğu sahibi olduklarını öğrendiklerinde bunu son derece kötü ve alçaltıcı bir haber olarak görüyorlardı. "Acaba onu yanımda mı tutsam yoksa toprağa mı gömsem?!" diye kara kara düşünürlerdi. Kimi sahip olmaktan duyduğu utanç yüzünden kimi de yoksulluk yüzünden, acımasızca kız çocuklarını öldürür,[30] fakat

---

25 Bakara 2/226.

26 Ahzâb 33/4; Mücâdele 58/2.

27 Mücâdele 58/2: İbn Ebî Hâtim, X, 3342.

28 Mücâdele 58/2: Taberî, XXII, 451.

29 Mücâdele 58/2.

30 En'âm 6/137: Taberî, IX, 575.

Allah'a kızlar nisbet etmekte bir sakınca görmezlerdi.[31] Gerek fakirlik korkusuyla gerekse hissettikleri utanç sebebiyle kız çocuklarını öldürmelerini Yüce Allah hem kınamış hem yasaklamıştır. Bu konu âyet-i kerîmelerde oldukça etkili ve sarsıcı bir şekilde şöyle dile getirilir: *"Yine onlar -hâşâ- 'Kızlar Allah'ındır.' diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor! Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Şimdi onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!"*[32] *"Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda… Kişi neler yaptığını öğrenmiş olacaktır."*[33] *"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır."*[34] Câhiliye döneminde kimi insanlar fakir kalmaktan korktukları için kız çocuklarına harcama yapmak istemez ve onları öldürmeyi isterlerdi.[35] Son âyette ifade edildiği üzere Allah, onları bu konuda uyarmış ve rızkın sahibinin kendisi olduğunu hatırlatmıştır.

Kadınların mallarını türlü entrikalarla ele geçirme çabaları da bir başka Câhiliye davranışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kocası ölen kadına, isterse yakını el koyup onu kendisine eş olarak alabilmekteydi. Bu kadına eşinin arkadaşları ya da akrabasından bir erkek, hatta adamın başka eşinden olan oğlu talip olabilirdi. En yakın akrabası bu konuda daha fazla hak sahibi sayılırdı. Âyetle bu uygulama şöyle yasaklanmıştır:[36] *"Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Onlarla iyi geçinin."*[37]

Kadınların ve kız çocuklarının mirastan mahrum bırakılmaları, Câhiliye âdetlerindendir. Hz. Ömer (ra) bu hususa işarette bulunmak üzere şöyle demiştir: "Biz, Câhiliye döneminde kadını hesaba katmazdık. Bu durum, Allah Teâlâ'nın onlar hakkında âyetler indirerek kendilerine birtakım haklar vermesine kadar böyle devam etti."[38]

Nûr sûresi 33. âyette *"Câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın."*[39] ifadesiyle konu edinilen bir başka Câhiliye taşkınlığı da câriyelerin, sahipleri tarafından fuhuş

31 Nahl 16/57-59.
32 Nahl 16/57-59.
33 Tekvîr 81/8-9, 14.
34 İsrâ 17/31; benzer bir âyet için bk. En'âm 6/151.
35 İsrâ 17/31: Taberî, XIV, 578.
36 Nisâ 4/19: Taberî, VI, 521-522.
37 Nisâ 4/19.
38 Bakara 2/228; Nisâ 4/32; Buhârî, "Libâs", 31.
39 Nûr 24/33.

ve ahlâksızlığa zorlanmalarıdır. Câriyelerini fuhşa zorlayan kişilerin amacı onların üzerinden gelir elde etmekti. Tefsir kaynaklarına göre bu âyet, Medine'de Münafıkların elebaşı olan Abdullah b. Übey b. Selûl hakkında inmiştir. Abdullah'ın câriyesi Hz. Peygamber'e (sas) giderek efendisinin kendisini bu ahlâksız davranışa zorladığını söylemiş, âyet bu olay üzerine inmiştir.[40]

Câhiliye davranışlarından bir başkası da bu dönemde kadınların, beden güzelliklerini sergilemeleriyle ilgilidir (*teberrücü'l-câhiliyye*).[41] Câhiliye'de kadınlar yaratılıştan sahip oldukları güzellikleri, yabancı erkeklere gösterirlerdi. Kur'ân bu konuyu bizzat Peygamberimizin eşlerinin davranışları üzerinden eleştirmiş, onların ölçülü davranmalarını, Câhiliye kadınları gibi davranmamalarını istemiştir. *"Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve Müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır."*[42] *"Evlerinizde oturun. Önceki Câhiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."* Tefsirler bu tutumu, "örtülmesi-gizlenmesi daha güzel olan bir şeyi açmak" şeklinde değerlendirir.[43] Bedeni tam olarak örtmeyen ince elbiseler giymek de böyledir.[44] Câhiliye döneminde kadınlar, sırf güzelliklerini göstermek amacıyla süslü elbiselerini giyerler, sonra çarşıya pazara çıkarlardı.[45]

Câhiliye insanındaki tutuculuk, ön kabullerini ve benliklerini öne çıkaran gurur, kibir ve yersiz öfke de (*hamiyyetü'l-câhiliyye*)[46] Kur'ân'ın eleştirdiği davranışlardandır. Bu ön kabuller konusunda tutuculuk (*hamiyyet*); namus gayretiyle kızmak, bir şeyden utanç duyarak onu küçümseyip reddetmek olarak açıklanır. Aynı zamanda anlamsız ve hakkı kabul etmeye engel olan öfke duygusunun kontrolden çıkması, kabarıp çoğalmasıdır.[47] Nitekim inkârda ve ikiyüzlülükte bedevîlerin daha ileri oldukları ve ilâhî sınırları tanımamada aşırı gittikleri ifade edilir.[48] Kur'ân bu tutumları, Müşrikler ile özdeşleştirmektedir. Bu, doğru-yanlış ayrımı yaptırmadan kör bir taassuba ve ölümüne taraftarlığa yol açan tehlikeli bir hastalık hâlidir. Oysa

40 Nûr 24/33: Taberî, XVII, 289-292; İbn Kesîr, X, 231.
41 Ahzâb 33/33.
42 Ahzâb 33/59.
43 Ahzâb 33/33: Kurtubî, XVII, 141.
44 Nûr 24/60: Kurtubî, XV, 341.
45 Ahzâb 33/33: Kurtubî, XVII, 141; Elmalılı, VI, 3890-3891; İbn Kesîr, XI, 151-152.
46 Feth 48/26.
47 Râgıb el-İsfahânî, s. 132; Feth 48/26: Elmalılı, VI, 4431.
48 Tevbe 9/97.

Müminler, Medine'ye hicretten altı yıl sonra Mekke'ye Kâbe'yi ziyaret için gittiklerinde ve Müşrikler tarafından şehre alınmadıklarında ağırbaşlılıkla, düşünceli bir şekilde davranmışlardı. Müşrikler, kin ve öfkeyle doluydular ancak çıkabilecek bir savaşı da göze alamadıkları için bir sene sonra, üç günlüğüne Mekke'yi Müslümanlar için boşaltma teklifinde bulundular. Bunun üzerine Hudeybiye Antlaşması yapıldı. Şu kadar var ki antlaşma yazılırken, *Bismillâhirrahmânirrahîm* ile *Muhammed Resûlullah* ifadelerinin değiştirilmesini şart koştular. Tüm bu kışkırtıcı tutumlarına rağmen Müslümanlar, Allah'ın yardımıyla tahriklere kapılmadan vakarla, tahammülle hareket ettiler. Böyle davranarak doğru olanı yaptılar da Allah'a ve Resûlüne isyanda bulunmadılar.[49]

Evlâtlıkları, kendi öz çocukları olarak görme ve gerçek babalarını inkâr etme veya unutturma, Câhiliye uygulamalarından bir başkasıydı. Bu uygulama âyette şöyle yasaklanmıştır: *"… Allah evlâtlıklarınızı gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır; hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da O gösterir." "Evlâtlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz."*[50] Bu âyetlerde evlâtlığın kendi öz babasının ismi ile anılması gerektiği vurgulanmıştır. Kur'ân, bu konudaki Câhiliye tutumunu bizzat Elçisi'nin uygulamalarıyla düzeltmiştir. Kaynaklar Hz. Peygamber'in (sas) Mekke döneminde köle olan Zeyd b. Hârise'yi evlât edindiğini ve insanların Zeyd'i Câhiliye âdetine uyarak "Muhammed'in oğlu" şeklinde çağırmaya başladıklarını rivayet etmektedir. Yüce Allah, yukarıdaki âyetle bu uygulamaya son vermiştir.[51] Evlâtlıkları öz çocukları gibi gördükleri için Câhiliye Arapları onların boşadığı kadınlarla evliliği hoş görmüyor ve onlara mallarından miras payı ayırıyorlardı. Allah (cc) bu uygulamayı da kaldırdı. Şöyle ki, Kur'ân'da adı zikredilen tek sahâbî olan Zeyd b. Hârise Peygamberimizin halasının kızı Zeyneb bint Cahş ile evlenmiş ancak aralarındaki anlaşmazlık yüzünden bu evlilik fazla uzun sürmemişti. Allah toplumda yerleşen evlâtlıklarla ilgili yanlış uygulamaların ortadan kaldırılması için Peygamber Efendimize Hz. Zeyneb ile evlenmesini emretti.[52] *"Sonra Zeyd eşini boşayıp onunla ilişkisini kesince Müminlere, evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle*

49 Feth 48/26: Beyzâvî, III, 300; Zemahşerî, V, 547-548; İbn Kesîr, XIII, 124.
50 Ahzâb 33/4-5.
51 Ahzâb 33/4-5: İbn Kesîr, XI, 112.
52 Ahzâb 33/37: İbn Kesîr, XI, 172.

evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye, seni o kadınla evlendirdik. Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir."[53]

Kur'ân, rahatsız edici, gereksiz ve zamansız bir şekilde sohbete dalmak, kişiyi sıkıntıya sokacak şekilde lafı uzatmak gibi saygısiz ve görgü kurallarına aykırı davranışları da Câhiliye tutumları arasında görmüştür.[54] Hz. Peygamber (sas) eşlerinden Zeyneb bint Cahş ile evlendiğinde halkı davet edip yemek vermiş, yemekten sonra sohbete dalanlar geç saatlere kadar oturmuşlardı. Bu durum Hz. Peygamber'i rahatsız ettiği hâlde onlara herhangi bir uyarıda bulunmamış, ancak sona kalan üç kişi lafı uzattıkça uzatmıştı. Hz. Peygamber (sas) birkaç kere dışarı çıkıp tekrar eve girerek huzursuzluğunu belli etmek istemişse de diğerleri bunu anlamamıştı. İnen âyetle bu gibi durumlara karşı Müminler uyarıldı: *"Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda -erkenden gidip yemeğin hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın. Bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, fakat o size söylemeye çekiniyor. Allah ise hak olanı açıklamaktan çekinmez."*[55]

CÂHİLİYE'DE HAKSIZLIK, ADAM KAYIRMA ve KABİLECİLİK EGEMENDİ

اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَۜ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

"Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar?
Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?"

(Mâide 5/50)

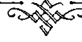

Kur'ân-ı Kerîm, vahyi ve kitabı bildikleri hâlde, Allah'tan gelen hükmü bir kenara bırakıp da aykırı bir uygulamaya yönelen Yahudilerin bu tavrını bir Câhiliye

53 Ahzâb 33/37.
54 Ahzâb 33/53: Taberî, XIX, 161-165.
55 Ahzâb 33/53.

tutumu olarak vurgulamaktadır.[56] Allah Hz. Peygamber'den kendi haklarında hükmetmesini isteyen ancak verilen hükme rıza göstermeyen Yahudilere ilâhî hükme razı olmalarını ve aykırı hükümlere itibar etmemelerini emretmektedir: *"Onlar Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'ınkinden daha güzeldir?"*[57] Yüce Allah bu âyetle kendisinin, sapasağlam ve her hayrı içeren, her kötülüğü yasaklayan hükmünün dışına çıkmayı isteyen kimseleri kınıyor; Allah'ın adaleti dışında kalan kişisel görüşlerine, kuruntu, saplantı ve cehaletlerine uygun olarak Yaratıcı'nın şeriatına dayanmadan karar verenleri, dalalet ve cehaletle hükmeden Câhiliye ehline benzetiyor.[58] Bu çerçeveden bakıldığında esasen "Hüküm iki türlüdür: Birisi ilim ile her şeyi bilip hesaba katarak, yani Allah'ın gönderdiği vahye dayanarak hükmetmektir ki bu Allah'ın hükmüdür; diğeri ise bir bilgiye dayanmadan hüküm vermektir ki bu da şeytanın hükmüdür."[59] Yine Câhiliye'den maksat "bilgiye dayanmadan hüküm vermede nefsine uymayı din hâline getirmektir."[60] Ehl-i kitap olan Yahudiler de ellerinde bulunan Allah'ın kitabını bırakıp Müşrikler gibi kendi sanılarına göre hareket etmeye kalkışıyorlardı. Cenâb-ı Hak onların bu tutumunu Müşriklerin câhilî tutumlarına benzetmektedir. Meselâ Kurayza ve Nạdîr Yahudileri, Câhiliye anlayışına uygun olarak cezaları, insanların hukuk ve adalet karşısındaki eşitliğini çiğniyor, hükümleri insanların toplumdaki konumlarına göre değiştiriyorlardı. Şerefli ve haysiyetli kabul ettikleri kimselere cezaları hafifletiyor, onları hukukun gerektirdiği şekilde cezalandırmak istemiyorlardı. Daha değerli gördükleri bir kişi öldürülünce, suçu işleyene daha ağır ceza veriyorlardı. Üst düzey saydıkları birinin öldürülmesi karşısında, katile iki kat diyet cezası uygun görürler veya katili recmederlerdi. Durum tersine olunca, tıpkı Müşriklerin adalet tanımaz tutumlarına benzer bir şekilde diyet cezasını yarı yarıya azaltır veya katili serbest bırakırlardı. Rivayete göre, öldürülen kimseler hakkında ayrım yapan Yahudiler, Allah Resûlü'nden de böyle yapmasını istediler. O ise öldürülenlerin ve suçluların adalet karşısında eşit olduklarını söyledi. Nadîrliler, daha üstün oldukları gerekçesiyle kibirlerinden bunu kabule yanaşmadılar.[61] Aslında ellerindeki Allah'ın kitabı Tevrat da bu ilkeyi açıkça bildiriyordu: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu hâlde seni nasıl hakem tayin ediyorlar; bunun ardından da yüz*

56 Mâide 5/50.
57 Mâide 5/50: Taberî, VIII, 503.
58 Mâide 5/50: İbn Kesîr, V, 251.
59 Mâide 5/50: Zemahşerî, II, 249.
60 Mâide 5/50: Beyzâvî, I, 441-442.
61 Mâide 5/50: Zemahşerî, II, 248; Kurtubî, VIII, 43; Elmalılı, III, 1703.

çevirip gidiyorlar, onlar asla inanmış değildirler."[62] âyetinin ifadesiyle, Yahudiler, kendi kitaplarındaki hükmü bırakıp da başvurdukları Hz. Peygamber'in hükmüne uymamakla, yalnız Kur'ân'ı ve nebevî hükmü çiğnemiş olmadılar. Onlar aynı zamanda içinde Allah'ın hükmü bulunan kendi kitapları Tevrat'ı ve Mûsâ şeriatını da çiğnemiş oldular. Onlar böylece adaleti yani ilâhî hükmünü reddetmiş, Câhiliye hükümlerini uygulamak istemişlerdi.[63]

Câhiliye anlayışının hüküm konusunda, insanı çelişkiler yumağına sürüklediğinin bir örneği de şudur: *"Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş... De ki: 'O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavrularını mı haram kıldı? Eğer doğruysanız bana bilerek söyleyin.' Ve deveden iki, sığırdan iki... De ki: 'O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?' Bilgisizce insanları saptırmak için Allah hakkında yalan uydurandan daha zalimi kimdir!"*[64] Âyetlerden anlaşıldığı üzere Müşrikler, Yüce Allah'ın böyle bir hükmü olmadığı hâlde O'na iftira ederek, bazı hayvanların kimi zaman erkeğini, kimi zaman dişisini kimi zaman da dişisinin rahmindekini haram saymaya kalkışıyor ve bu konuda Resûlullah (sas) ile tartışıyorlardı.[65]

Müşriklerin bir başka câhili tutumu da Allah'ın kendilerine verdiği helâl rızıkları, Allah'ın yasakladığı iftirasıyla kendi kafalarına göre yasaklamalarıydı. Yaratıcının kendilerine ihsan ettiği ekinleri, hayvanları, yiyecek ve suyu âdil olmayan bir şekilde paylaştırıyorlardı. Kendilerinden başka, bir pay Allah'a, bir pay da Allah Teâlâ'ya şirk koştukları putlara ayırıyorlardı. Ancak, kıtlık ve darlık zamanlarında Allah adına ayırdıkları payı yiyip tüketirler, putların payına dokunmazlardı.[66] Bunu yaparken, "din işleri konusunda, hiçbir şey bilmeseler de atalarının kendileri için yeterli olduğu, onların yolundan gitmeye emir aldıkları kanısıyla hareket etmekteydiler."[67] *"Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar. Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin.' dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde*

62 Mâide 5/43.
63 Mâide 5/50: Elmalılı, III, 1703.
64 En'âm 6/143-144.
65 En'âm 6/143-144: Elmalılı, III, 2071-2072.
66 En'âm 6/136-140: Taberî, IX, 568-574.
67 Mâide 5/104: Mukātil b. Süleyman, I, 510-511.

bulduğumuz (yol) bize yeter.' derler. Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler olsa da mı?"[68]

Câhiliye uygulamalarından biri de Müşrikler'in takvim ve zaman birimleri ile ilgili tavırlarıdır. Aktarıldığına göre Müminler, Yüce Allah'ın Elçisi'ne fethi nasip etmesinden önce Medine'den Mekke'ye doğru yola koyuldular. Ancak Mekke Kâfirlerinin haram ayda kendileriyle savaşmalarından da korkuyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi:[69] *"Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aydır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, Müşriklerin sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın."*[70] Âyette bahsedilen savaşılması haram olan aylar muharrem, receb, zilkade ve zilhiccedir. Müslümanlar, normal şartlarda bu aylarda savaşmadıkları gibi Müşrikler de önceleri bu yasağa uymakta idiler. Ancak sonraları çıkarları için bu yasağı çiğnediler. Âyet-i kerîme, Müşriklerin savaş başlatmaları durumunda, Müslümanların da onlarla savaşmalarını emretmektedir.[71] Ayrıca Müşrikler, haram aylardaki savaş yasağını delebilmek için, kimi zaman aylara eklemede bulunuyor, kimi zaman da ayların yerlerini değiştirmeye yelteniyorlardı. "Bazen savaşları muharrem ayına denk gelirse, onu safer ayına erteliyorlardı. Putlarının o sene saferi haram ay kıldığını, muharremi ise helâl ay yaptığını iddia ediyorlardı. Böylece kanların ve malların, haram aylardan olan muharrem ayında helâl kılındığını söylüyorlardı."[72] Bu tarz keyfî uygulamalarıyla, haram ayların sıralamasını değiştirmiş oluyorlardı. Bu uygulamaya *nesî* denilmektedir. Şu âyette bu durumun bir inkâr uygulaması olduğu açık bir şekilde dile getirilmektedir: *"Aylara ek yapmak (nesî), inkârcılığı artırmaktan başka bir şey değildir, inkârcıların daha da sapmasına yol açmaktadır. Onlar (ayların sayısını) Allah'ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere, bu eklemeyi bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlar ki böylece Allah'ın haram kıldıklarını meşrû hâle getirsinler."*[73]

Hüküm ile ilgili örneklerden anlaşılan şudur: Câhiliye insanının hüküm konusunda, ilâhî bir bilgiye veya vahye dayanma ve onu izleme gibi bir endişesi yoktur.[74] Kendi kolaylığı ve çıkarı için gerekli gördüğünde, Allah'ın yaratılışa koyduğu ilkeleri çiğnemede veya değiştirmede tereddüt yaşamamaktadır. Câhiliye hükmünü istemek

68 Mâide 5/103-104.
69 Tevbe 9/36: Mukātil b. Süleyman, II, 169.
70 Tevbe 9/36.
71 Tevbe 9/36: Mukātil b. Süleyman, II, 169.
72 Tevbe 9/36: Mukātil b. Süleyman, II, 170.
73 Tevbe 9/37.
74 Mâide 5/50: Zemahşerî, II, 249.

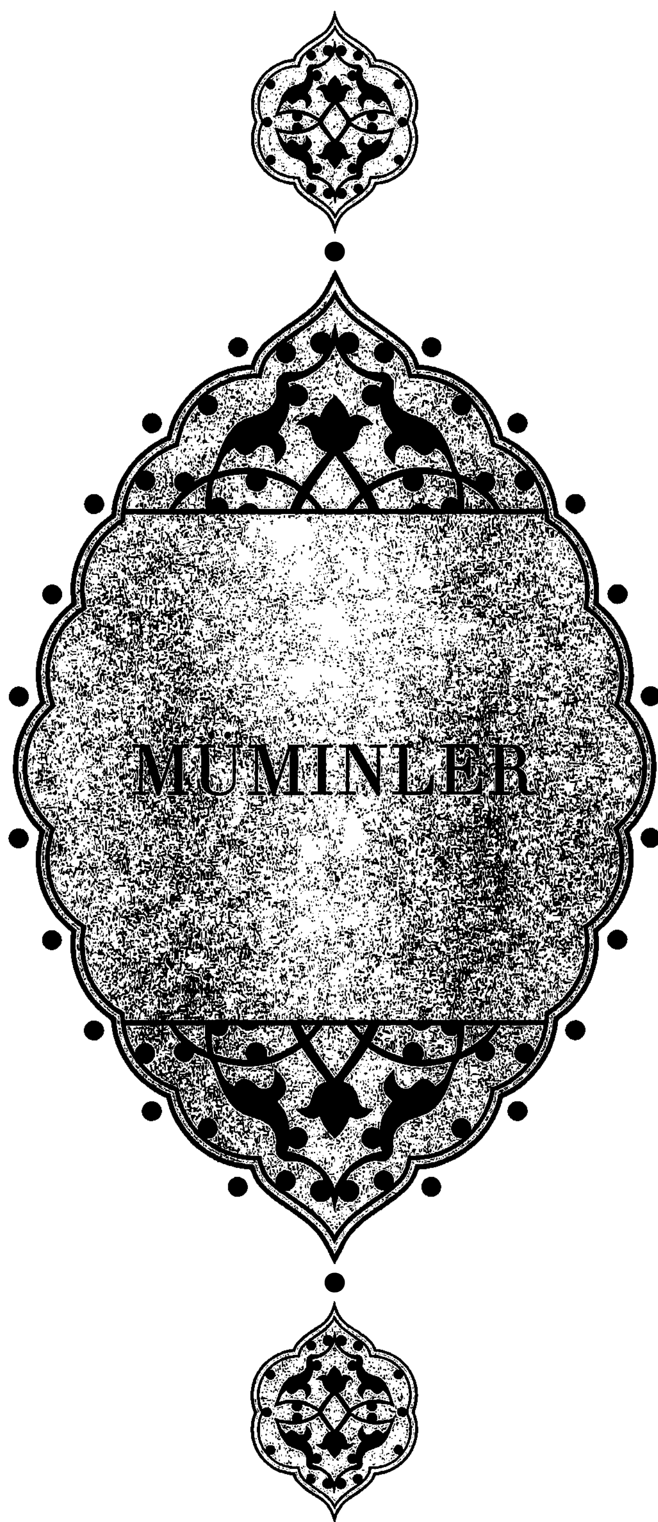
de zaten Allah'ın hükmünü reddedip hakka aykırı olan hükümleri istemek demektir. Doğruyu yanlış ile değiştirip, yanlışı doğrunun yerine koymaktadır. Çünkü onun için asıl olan doğru bilgi değildir. Bu gerçeği en iyi idrak ve takdir edenler samimi, Allah'ın elçileriyle gönderdiği bilgiye uyan, iman sahibi olanlardır. Hâlbuki küfür ve dalaletin şüpheleri içinde bocalayanlar, kalplerinde hastalık olanlar, bir zalimin haksız olan hükmüne "Daha güzeldir." demekten çekinmezler.[75]

Câhiliye, Kur'ân'ın inişinden önceki dönemde edinilmiş olan inanç, anlayış ve uygulamaları anlatmak üzere kullanılan bir kelimedir. Bu kavram, yalnızca bilgisizlik anlamında değildir. Bilgiye rağmen öfkeyle-kabalıkla ve zorba yöntemlerle gerçeği gizleme ve reddetme tutumu da cehâlet kelimesinin kökündeki temel anlamlardan biridir. Kur'ân'da Câhiliye kavramının kullanıldığı âyetlerdeki temel vurgu, câhilî inanç ve yaşam tarzının sağlam bir bilgiye, yani vahye dayanmadığı, aksine onların sanı ve kuruntuları üzerine kurulduğudur. Yine âyetlerde bu kuruntuları temel alan Câhiliye'deki dinî, ahlâkî ve toplumsal çarpıklıklar gündeme getirilmektedir.

Câhiliye, Kur'ân'ın indiği toplumda mevcut yanlış inanç ve tutumları anlatan bir kavram olmakla beraber, bu kavramın içeriğini oluşturan tutum ve uygulamalar her devirde görülebilir. Dolayısıyla İslâm'ın gelişini takip eden dönemlerde benzer davranışların sergilenmediğini söylemek doğru olmaz. Nitekim bir seferinde Ebû Zer el-Gıfârî, Bilâl-i Habeşî'ye "kara kadının oğlu" diye hakaret etmişti. Bunu duyan Allah Resûlü (sas), *"Onu annesinin renginden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ Câhiliye ahlâkından izler kalmış bir kimsesin!"* demişti.[76] Buna göre Câhiliye, bir çağın adı olmakla beraber, vahyin getirdiği bilgiyi dikkate almadan benimsenen bir zihniyet, dünya görüşü ve uygulamanın ifadesi olup, her çağda farklı şekillerde varlığını gösterebilmektedir. Kur'ân, temelde bu zihniyete karşıdır.

75 Mâide 5/50: Elmalılı, III, 1702-1703.
76 Ahzâb 33/3: Taberî, XIX, 99-100; bk. Buhârî, "Îmân", 22.

MUMINLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّه۪ وَالْمُؤْمِنُونَۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه۪
وَكُتُبِه۪ وَرُسُلِه۪ۜ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِه۪ۗ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ
رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَص۪يرُ ﴿٢٨٥﴾

"Allah'ın Elçisi ve Müminler, Rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. 'O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız.' ve 'İşittik, itaat ettik, bağışlamanı dileriz Rabbimiz, sonunda dönüş yalnız sanadır.' dediler."

(Bakara 2/285)

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَۙ ﴿١﴾ اَلَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَۙ ﴿٢﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ
اللَّغْوِ مُعْرِضُونَۙ ﴿٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَۙ ﴿٤﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ
حَافِظُونَۙ ﴿٥﴾ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَۚ
﴿٦﴾ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۚ ﴿٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ
وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَۙ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَۢ ﴿٩﴾ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْوَارِثُونَۙ ﴿١٠﴾ اَلَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَۜ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

"Müminler kesinlikle kurtuluşa ermişlerdir; ki onlar, namazlarında derin bir saygı hâli yaşarlar; anlamsız, yararsız şeylerden uzak dururlar; zekâtı verirler; iffetlerini korurlar; sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır. Yine o Müminler emanetlerine ve ahidlerine sadakat gösterirler; namazlarını titizlikle eda ederler. İşte vâris olacaklar bunlardır; Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır."

(Mü'minûn 23/1-11)

اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ اَعْمٰىۜ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُو۬لُوا
الْاَلْبَابِۙ ﴿١٩﴾ اَلَّذٖينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمٖيثَاقَۙ ﴿٢٠﴾ وَالَّذٖينَ
يَصِلُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُٓوءَ الْحِسَابِۜ ﴿٢١﴾
وَالَّذٖينَ صَبَرُوا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا
وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُ۫نَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِۙ ﴿٢٢﴾

"Sana Rabbinden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar. Onlar, Allah'a verdikleri sözü yerine getirirler, yeminlerini asla bozmazlar. Onlar Allah'ın, korunmasını emrettiği bağı koruyan, Rablerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir. Ve onlar Rablerinin rızasını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcayan, kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır."

(Ra'd 13/19-22)

وَالَّذٖينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَاِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَۚ
﴿٣٧﴾ وَالَّذٖينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَۖ وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْۖ وَمِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۚ ﴿٣٨﴾ وَالَّذٖينَ اِذَٓا اَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾

"Onlar büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar. Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar. Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar."

(Şûrâ 42/37-39)

إِلَّا الْمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ
حَقٌّ مَعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ
﴿٢٦﴾ وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾ إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ
مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ
مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَٰلِكَ
فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٣١﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾
وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ
﴿٣٤﴾ أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

"Ancak namaz kılanlar başka; namazlarını devamlı kılanlar; isteyene ve yoksun kalmışa mallarından belli bir hak tanıyanlar; hesap gününün doğruluğuna inananlar; Rablerinin azabından çekinenler -ki Rablerinin azabı karşısında asla güven içinde olunamaz-; iffetlerini koruyanlar -ki eşleri ve cariyeleri bunun dışında olup bundan dolayı kınanmazlar; ama kim bunun ötesine geçmeye kalkışırsa böyleleri sınırı aşanların ta kendileridir-; emanetlerine ve ahidlerine riayet edenler; şahitliklerini dosdoğru yapanlar; namazlarının gereklerini titizlikle yerine getirenler; işte bunlar cennetlerde ağırlanırlar."

(Meâric 70/22-35)

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾

"Müminler ancak, Allah'a ve Resûlü'ne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad eden kimselerdir. İçleri dışları bir olan doğru kimseler işte bunlardır."

(Hucurât 49/15)

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ
وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ
وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ
وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً
وَاَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

"Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır."

(Ahzâb 33/35)

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ
الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ
اللّٰهِ اَلَا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

"Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, 'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?' diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır."

(Bakara 2/214)

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ
اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾ أُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ
وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾

"Müminler o kimselerdir ki Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rablerine güvenirler. Namazlarını özenle kılarlar, kendilerine verdiğimiz şeylerden bir kısmını Allah yolunda harcarlar. Gerçek Müminler işte onlardır. Rableri katında onlar için yüksek mevkiler, bağışlanma ve değerli rızık vardır."

(Enfâl 8/2-4)

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ
مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلٰى إِبْرٰهِيمَ
وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا أُوتِيَ
النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

"Onlar, 'Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.' dediler. Sen de şöyle de: 'Hayır! Biz, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyarız. O, Müşriklerden değildi. Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur.' deyin."

(Bakara 2/135-136)

كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِۜ وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْۜ مِنْهُمُ
الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾

"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır."

(Âl-i İmrân 3/110)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَۚ ﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِه۪ۜ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ
فِي الدّ۪ينِ مِنْ حَرَجٍۜ مِلَّةَ اَب۪يكُمْ اِبْرٰه۪يمَۜ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِم۪ينَ مِنْ قَبْلُ وَف۪ي هٰذَا
لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَه۪يدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِۚ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِۜ هُوَ مَوْلٰيكُمْۚ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٧٨﴾

"Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize kulluk edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz. Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi; ceddiniz İbrâhim'in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de bu Kur'ân'da "Müslümanlar" adını verdi ki Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Haydi, namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı bağlanın. Sizin mevlânız (sahibiniz) O'dur. O ne güzel mevlâdır ve ne iyi yardımcıdır."

(Hac 22/77-78)

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعاً وَلَا تَفَرَّقُواۖ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَٓاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِه۪ٓ اِخْوَاناًۚ وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَاۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız."

(Âl-i İmrân 3/103)

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطاً لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَه۪يداًۜ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّت۪ي كُنْتَ عَلَيْهَٓا اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِۜ وَاِنْ كَانَتْ لَكَب۪يرَةً اِلَّا عَلَى الَّذ۪ينَ هَدَى اللّٰهُۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُض۪يعَ ا۪يمَانَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤٣﴾

"İşte böylece, siz insanlara şahit (ve örnek) olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kıbleyi özellikle Resûl'e uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir."

(Bakara 2/143)

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِۜ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُٓ اَشِدَّٓاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَٓاءُ بَيْنَهُمْ تَرٰيهُمْ
رُكَّعاً سُجَّداً يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَاناًۘ س۪يمَاهُمْ ف۪ي وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ
السُّجُودِۜ ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرٰيةِۚۛ وَمَثَلُهُمْ فِي الْاِنْج۪يلِۚۛ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْـَٔهُ
فَاٰزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِه۪ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغ۪يظَ بِهِمُ الْكُفَّارَۜ
وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْراً عَظ۪يماً ﴿٢٩﴾

"Muhammed Allah'ın Elçisi'dir. Onunla beraber olanlar da Kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lütuf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Alametleri ise yüzlerindeki secde izidir; Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur. Onlar (Müminler) yüzünden Kâfirler öfkeden kahrolsunlar diye (böyle olmuştur). Onlar arasından iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vaat etmektedir."

(Feth 48/29)

يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْماً كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيراً ﴿٧﴾ وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ
عَلٰى حُبِّه۪ مِسْك۪يناً وَيَت۪يماً وَاَس۪يراً ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُر۪يدُ
مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُوراً ﴿٩﴾ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْماً عَبُوساً قَمْطَر۪يراً
﴿١٠﴾ فَوَقٰيهُمُ اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقّٰيهُمْ نَضْرَةً وَسُرُوراًۚ ﴿١١﴾ وَجَزٰيهُمْ
بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَر۪يراً ﴿١٢﴾

"Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, öfkeli, çetin bir günde Rabbimizden (azabından) korkarız.' Bu yüzden Allah onları o günün dehşetinden korur; yüzlerine aydınlık, gönüllerine sürur verir. Sabretmelerine karşılık onları cennetle ve ipekli giysilerle ödüllendirir."

(İnsân 76/7-12)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Müminler, Allah Teâlâ'ya, onun son elçisi Hz. Muhammed'e ve onun Allah'tan getirdiği vahye yürekten inanan ve onun yanında duranlardır. İman ilkelerini kalbiyle tasdik ederek kabul eden Müminlere, Yüce Allah'a ve onun buyruklarına teslim olmaları nedeniyle *Müslüman* ismi de verilmektedir. Ayrıca Kur'ân'da Müminlerin özelliklerinin anlatıldığı 23. sûrenin ismi de Mü'minûn şeklindedir. Kur'ân'da *mü'min* kelimesi yirmi iki, *mü'mineyn* kelimesi bir, *mü'minûn* ve *mü'minîn* kelimeleri 179, mümin kadın anlamına gelen mü'minetün kelimesi altı ve onun çoğulu *mü'minâtun* kelimesi yirmi iki kez geçmektedir. Bu kullanımlar, *iman* konusunun anlam çerçevesinin Kur'ân-ı Kerîm'de önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Mü'min kelimesi *e-me-ne* kökünden türemiş bir isimdir. Kelimenin temel anlamı kişinin kendisini korku sebebi olan herhangi bir şeye karşı güvende hissetmesini, korkunun kaybolmasıyla gerçekleşen güven durumunu (*itmi'nân*) ifade eder. Bu anlamıyla *emn*, korkunun (*havf*) zıddıdır.[1] *Emn, emân* ve *emânet* aynı anlamda kullanılan kelimelerdir. Allah Teâlâ'nın bir ismi de *el-Mü'min*'dir. Kullarına güven veren ve onların kalbinde imanı yaratandır. Nitekim Allah Teâlâ, yarattıklarını haksızlığa uğratmaktan güvende kılandır.[2] Kureyşi de korku ve açlıktan korumuştur.[3] Kullarına haksızlık etmeyeceği gibi aynı zamanda mümin kullarını cehennem ile cezalandırmayacağı hususunda onlara güvence (*te'mîn*) vermiştir.[4] Terim olarak *iman*, peygamberin Allah Teâlâ'dan aldığı vahye ve insanları çağırdığı dine inanmaktır. Bu inanca sahip olanlara *mü'min* (ç. *mü'minûn*), inancının gereğini teslimiyet ve iç huzuruyla yerine getiren kimseye de *müslim* (ç. *müslimûn*) denilir.

Müminler konusu Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli konu ve kavramlarla birlikte ele alınır. Allah'a, O'nu görürcesine içtenlikle kulluk etmek anlamına gelen

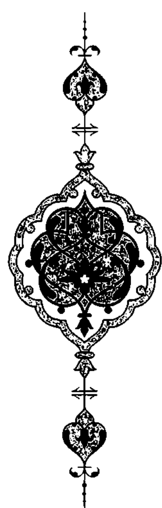
1 İbn Manzûr, XIII, 21-27.
2 Haşr 59/23: Taberî, XXII, 552.
3 Kureyş 106/4.
4 Haşr 59/23: Âlûsî, XXVIII, 63.

ihsân kelimesinden türeyen *muhsin(ûn)* kelimesi Müminleri anlatır. Bu kelime genel olarak güzel davranışlarda bulunan, hem imanını[5] hem de yaptıklarını[6] en güzel şekilde temsil eden kimseler anlamında kullanılır. Buna göre *muhsin(ûn), mü'min* ve *müslim* sıfatlarını bir arada kendisinde toplayan kimseleri ifade eder. Kur'ân Müminleri *muttakûn* kelimesiyle de tanımlar.[7] Kelime, Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak azabından korunan ve O'ndan korkan kimseler anlamına gelir.[8] Gönülden bağlı olarak sürekli itaat duygusu içerisinde olanlar anlamındaki *kânitûn* kelimesi de *mü'minûn* kelimesi ile kavramsal anlam ilişkisi içerisindedir. Nitekim Kur'ân *kânitûn* kelimesini mümin erkek ve kadınların sıfatları arasında sayar.[9] Benzer şekilde Kur'ân'da Müminler, *sâbirûn* (sabırlı),[10] *muhbitûn* (mütevazı, gönülden Allah'a bağlı),[11] *muslihûn* (ıslah eden, düzelten, sâlih amel işleyen),[12] *evliyâullah* (Allah dostu kimseler)[13] ve daha başka isim ve sıfatlarla tanımlanır. Bununla birlikte Müminler konusunun Allah, âhiret, nübüvvet, iman, ibadet, ahlâk, muamelât, sâlih ameller, Allah'ın vaadi, müjde, cennet gibi konularla da yakın alâkası bulunmaktadır.

---

5 Zümer 39/33-35: Taberî, XX, 208.
6 Lokmân 31/2-5: Taberî, XVIII, 531-532.
7 Bakara 2/177: Taberî, III, 92-93; Sâd 38/28.
8 Bakara 2/177: Taberî, III, 92-93; Zümer 39/33: Taberî, XX, 208.
9 Ahzâb 33/35: Taberî, XIX, 109-110.
10 Bakara 2/153-157: Taberî, II, 698-699, 705-706; İbn Kesîr, II, 127-128; Âl-i İmrân 3/16-17, 200; Enfâl 8/45-46; Hac 22/35; Kasas 28/80; Ahzâb 33/35; Zümer 39/10.
11 Hûd 11/23: Taberî, XII, 375; Hac 22/34, 54.
12 Bakara 2/220: Taberî, III, 707; A'râf 7/170: Taberî, X, 542.
13 Bakara 2/257: Taberî, IV, 563; Âl-i İmrân 3/68: Taberî, V, 488; Mâide 4/55; A'râf 7/196; Enfâl 8/34; Yûnus 10/62-63: İbn Ebî Hâtim, VI, 1963-1965; Şûrâ 42/9.

İLK MÜSLÜMAN TOPLUM ZORLUKLAR İÇERİSİNDE GELİŞTİ

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذٖينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ
وَالضَّرَّٓاءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ
اَلَٓا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرٖيبٌ ﴿٢١٤﴾

"Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, 'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?' diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır."

(Bakara 2/214)

Vahiy, Mekke toplumunu şirk inanç ve davranışlarından kurtarmak için Hz. Peygamber'e yol gösteriyordu.[1] Allah Resûlü (sas), *"(Önce) en yakın akrabanı uyar. Sana uyan Müminlere kol kanat ger."*[2] emri üzerine çağrısına yakın çevresini, akrabalarını uyarmakla başlamıştı. Müslümanların eğitimine önce kendi evinde başlamış, kimi zaman da ilk iman edenlerden Hz. Ebû Bekir'in evini tebliğ için kullanmıştı. Bir süre sonra İslâm'ı anlatmaya Erkam b. Ebi'l-Erkam isimli sahâbînin evinde devam

1 Leyl 92/5-7, 14-21; Asr 103/1-3; ayrıca bk. En'âm 6/108; Hicr 15/94; Nahl 16/125.
2 Şuarâ 26/214-215: Taberî, XVII, 654.

eden Peygamber Efendimiz kendisine iman eden Müminlerle tek tek ilgileniyordu. Onları, cahilî şirk inançlarından arındırarak kendilerine İslâm'ın tevhid inancını öğretiyordu.

Vahyin başladığı günlerde Hz. Peygamber'e geceleri kalkıp yaklaşık olarak gecenin yarısını namaz kılmak ve Kur'ân okumakla geçirmesi emredilmişti. Müminler de bu konuda ona tâbi oldular.[3] Geceleri uzun süre kıyamda durup ibadet ettiler. Bir müddet sonra Allah Teâlâ onlara bu buyruğunu hafifletti. Herkesin geceleri namazda kolayına geldiği kadar Kur'ân okumasını emretti.[4] İslâm'ın ilk günlerinde emredilen bu ibadetin, Müminlerin imanını kuvvetlendirmek, kalbini temizlemek ve onları manevî olarak yükseltmek için önemli olduğunu söyleyebiliriz.[5]

İlk inen âyetler, imana ve kulluğa özendiriyor, insanın ve kâinatın yaratılışındaki ihtişama, sanata ve ilâhî nimetlere dikkat çekiyordu.[6] Ölümün ve kıyametin dehşetli hâllerinden, cennetteki çok güzel nimetlerle cehennemdeki ağır azaptan bahsediyordu. Müminlerle Kâfirlerin bir olmayacağı, Kâfirlerin azaba uğrayacağı, iman edenlerin ise sonunda kazanacağı bildiriliyordu. Cennet ve cehennemle ilgili betimlemeler yapılıyordu. Önceki insanlara da elçilerin gönderildiği, onları inkâr edenlerin yok edildiği hatırlatılıyordu. Yeryüzünde gezip bakarak önceki toplumların sonundan dersler alınması isteniyordu. Bu kıssa ve haberler Kâfirleri uyarırken Müminlerin de inançlarını arttırıyordu.[7] Onlar için büyük bir teselli kaynağı oluyordu.[8] Kur'ân'ın ve Resûlullah'ın doğruluğunu vurguluyordu.[9] Bu konular sık sık tekrar edilerek Müminlerin kalbine ve aklına iyice yerleştiriliyordu.

Müminler her işlerini Allah'ın ismiyle yapmaya çalışıyorlardı.[10] Rablerine şükrediyor, sadece O'na kulluk edip, sadece O'ndan yardım diliyorlardı. Namazlarında ve dualarında devamlı O'ndan doğru yolu göstermesini, yanlış yollara sapmamayı istiyorlardı.[11] Müminlere, Kur'ân okunduğunda onu güzelce anlayıp üzerinde düşünebilmeleri ve öğüt alabilmeleri için susup dinlemeleri emredildi. Böyle yaptıklarında merhamet görecekleri bildirildi. Kendilerinden devamlı Allah'ı hatırlamaları

3 Müzzemmil 73/1-4: Taberî, XXIII, 358-360; İbn Âşûr, XXIX, 258, 282.

4 Müzzemmil 73/1-4: Taberî, XXIII, 360-362, Müzzemmil 73/20: Taberî, XXIII, 393-397.

5 Müzzemmil 73/1-6: Taberî, XXIII, 370-374; İbn Âşûr, XXIX, 258, 262-263; Elmalılı, VII, 5429.

6 Kâf 50/6-11; Burûc 85/1; Târık 86/1-12; A'lâ 87/1-5; Fecr 89/1-5; Beled 90/8-10; Şems 91/1-8; Leyl 92/1-3; Tîn 95/1-5; Alak 96/1-5; Kureyş 106/1-4.

7 Müddessir 74/31: Taberî, XXIII, 439-440; İbn Kesîr, XIV, 185.

8 Kalem 68/33-52; Müzzemmil 73/11-19; Müddessir 74/8-56: Taberî, XXIII, 446-447; Kıyâme 75/1-15, 22-40; Mürselât 77/150; Fecr 89/6-14, 21-30; Kāria 101/1-11; Hümeze 104/4-9.

9 Kalem 68/1-7; Tekvîr 81/19-29; Târık 86/13-14; ayrıca bk. Kâf 50/1-2; Necm 53/1-18.

10 Fâtiha 1/1: İbn Ebî Hâtim, I, 25; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 13, 20.

11 Fâtiha 1/2-7: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 21-23; İbn Kesîr, I, 155-156.

ve O'na kulluk etmeleri istendi: *"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabbini zikret, gafillerden olma! Rabbinin katında bulunanlar (melekler) bile O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler."*[12]

Bir süre sonra Müminlere Allah yolunda bağışta bulunmaları ve cömert olmaları emredildi.[13] Onlar, yetime ikramda bulunmayan, yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen ve malını biriktirip Allah yolunda infak etmeyen Müşrikler gibi olmamalıydılar.[14] Yüce Allah'ın bildirdiğine göre insanlar genel olarak hüsran içerisindeydiler. Bu durumdan ancak sâlih işler yapanlar, birbirlerine hakkı ve zorluklar karşısında sabrı tavsiye eden Müminler kurtulabilecekti. Müminler birbirlerine Allah'ın emirlerine boyun eğmeyi, bu hususta sabrı ve merhameti tavsiye etmeliydiler.[15] Ayrıca Yüce Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara karşı insanlarda bir sevgi yaratacağı müjdesini de veriyordu.[16]

Bu süreçte Müşrikler, Müminleri atalarının dinine geri döndürebilmek için birçok yola başvuruyorlardı. Hedeflerine ulaşabilmek için Resûlullah (sas) ile tartışmaya giriyor, onun getirdiği dine dil uzatıyorlardı.

Müşrikler Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı alaycı, aşağılayıcı ve sert bir dil kullanıyorlardı.[17] Onların namaz kılmalarını engelliyorlardı.[18] *"Allah, resûl olarak bir insanı mı gönderdi?!"*[19] diyorlar, Hz. Peygamber'in kendi aralarından çıkmış beşer bir elçi olmasını kabul edemiyorlardı. İman etmemek için bahaneler ileri sürüyor, *"Ona (açıktan görebileceğimiz) bir melek indirilse ya!"* diyorlardı.[20] Ondan, daha önceki peygamberler gibi mucizeler göstermesini istiyorlardı.[21] Yeniden dirilişi de inkâr ediyorlardı.[22]

---

12 A'râf 7/204-206: Abdürrezzâk b. Hemmâm, I, 247-248; Taberî, X, 658, 667; İbn Ebî Hâtim, V, 1646-1648; İbn Kesîr, VI, 498, 504-506.

13 Leyl 92/5: Taberî, XXIV, 460-461.

14 Fecr 89/17-18: Taberî, XXIV, 377-378; Hümeze 104/1-3: Taberî, XXIV, 620; Mâûn 107/3; ayrıca bk. Beled 90/11-16.

15 Asr 103/1-3: Taberî, XXIV, 613-615; ayrıca bk. Beled 90/17-18.

16 Meryem 19/96: Taberî, XV, 642.

17 Mutaffifîn 83/29-36; Mü'minûn 23/109-111; Ahkâf 46/11-14; İbn Hişâm, I, 289-291.

18 Alak 96/9-10: Taberî, XXIV, 533; İbn Kesîr, XIV, 401.

19 İsrâ 17/94.

20 En'âm 6/8, 111; Hûd 11/12; Hicr 15/7; Furkān 25/7; ayrıca bk. İbn Hişâm, I, 395.

21 En'âm 6/7-8, 35, 109, 111; A'râf 7/203; Yûnus 10/20; Ra'd 13/7, 27; Hicr 15/14-15; İsrâ 17/90-93; İbn Hişâm, I, 296-297.

22 Nahl 16/22; Sebe' 34/7-8; Yâsîn 36/78.

Müşrikler, Müminlerin sayısı artmaya başlayınca onlara karşı oldukça sert tavır takındılar. Özellikle arkasında herhangi bir kabile desteği olmayan Müslümanlara şiddet uygulamaya hatta işkence etmeye başladılar. Bu işkencelere uğrayanlardan birisi de Yâsir ailesiydi. Müşrikler, Müslüman olan Hz. Yâsir ve aile bireylerini Allah'ın dininden döndürmek için kızgın çöl güneşi altında bıraktılar. Yapılan işkenceler öylesine şiddetliydi ki bir müddet sonra Yâsir (ra) buna dayanamadı ve şehit oldu. Ardından dininden dönmeyen eşi Sümeyye Hatun da Ebû Cehil'in ağır işkencesi altında can verecekti. İşkence Yâsir ailesinin oğulları Ammâr üzerinde yoğunlaşmıştı. Ammâr demir gömlek içinde güneşin yakıcı sıcağına terk ediliyordu. Yıllar sonra bile izleri kaybolmayacak şekilde vücudunda yanıklar oluşmuştu. Müşrikler, Hz. Muhammed'in risâletini inkâr edip Lât ve Uzzâ'yı yüceltmediği sürece onu bırakmayacaklarını söylediler. İşkenceler artık dayanılmaz bir hâl aldığında, Ammâr, bunu söylemeyi kabul etti. Bu şekilde kendisini kurtaran Ammâr (ra) ağlayarak Resûlullah'ın yanına geldi ve durumunu sordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi: *"Kim Allah'a iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa, kalbi imanla dolu olduğu hâlde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere, kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır."*[23] Hz. Peygamber (sas) Ammâr'a Müşriklerin istedikleri şeyleri söylerken kalbindeki inancı sordu. Ammâr kalbinde bir olan Allah'a iman olduğunu söyledi. Hz. Peygamber onun imanına şahitlik etti ve benzer bir durumda yine aynı şekilde davranabileceğini söyledi.[24]

Müşriklerin baskı ve zulümlerinin sürdüğü bir dönemde inen âyetler Müşrikleri, ateş dolu çukurlarda inananları diri diri yakan önceki zalimlere benzetti. Onları yakıcı bir cehennem azabının beklediğini hatırlattı. Dünya ve âhiret için yararlı işler yapan Müminleri ise cennetle, kesintisiz bir mükâfatla müjdeleyerek sabra teşvik etti.[25]

Yoğun baskılar üzerine Peygamberimiz, bir grup müminin Habeşistan'a hicret etmesini istedi. Habeşistan'a giden ilk kafilenin ardından ikinci bir kafilenin daha göç etmesini söyledi. Habeşistan'a ulaşan her iki kafile, orada bir baskıyla karşılaşmadan dinlerini yaşıyorlardı. Ancak Mekke'nin ileri gelen müşrik liderleri, onları geri getirebilmek için yanlarında hediyelerle Habeş kralı Necâşî'ye adamlar gönderdiler. Atalarının dinini terk ettikleri için suçlu gibi gösterdikleri Müslümanları

23 Nahl 16/106: Taberî, XIV, 373-375; İbn Ebî Hâtim, VII, 2303-2305; Kurtubî, XII, 432-433; İbn Kesîr, VIII, 358.
24 İbn Sa'd, III, 227-244; Nahl 16/106: Taberî, XIV, 373-376.
25 Burûc 85/10-11: İbn Âşûr, XXX, 236-237, 245-247; Tîn 95/6: Taberî, XXIV, 521.

ondan istediler. Necâşî, Müslümanlara neden atalarının yolundan ayrılıp yeni bir dine geçtiklerini sordu. Müslümanları temsilen söz alan Cafer b. Ebî Tâlib, yeni din hakkında muhteşem bir konuşma yaptı. Câhiliye karanlığından aydınlığa nasıl kavuştuklarını anlattı. Bunun üzerine Necâşî Müşriklerin temsilcilerini geri göndererek Müslümanlara huzurlu bir hayat imkânı verdi.[26]

Bir gün Mekke'nin ileri gelen müşrik liderleri, davasından döndürmek için Hz. Peygamber'e geldiler. Bu sırada, Peygamberimizin yanında İslâm'ı öğrenmek için Abdullah İbn Ümmi Mektûm vardı. Resûlullah (sas) bu ziyaretin, toplumun ileri gelenlerinin Müslüman olmasına katkı sağlayacağını düşündü. Abdullah İbn Ümmi Mektûm'u bırakıp Mekke'nin ileri gelenlerine yöneldi. Bu olay üzerine indirdiği âyetlerde Yüce Allah, Hz. Peygamber'e bu ziyaretçilerin aslında İslâm ile arınma niyeti taşımadıklarını bildirdi. Onlar yerine kendisine samimi bir niyetle yönelen, gerçekten inanan kişilerle ilgilenmesini, onlara İslâm'ı anlatmasını ve Kur'ân ile öğüt vermesini buyurdu.[27] Hz. Peygamber'e Müminlere kol kanat germesi, onlara yumuşak davranması emredildi.[28] O da Müminlere çok değer verir ve üzerlerine titrerdi.

Müşriklerin, Hz. Peygamber'e olan desteğini çekmesi için amcası Ebû Tâlib'e yaptıkları baskılar da bir sonuç vermemişti. Müşrikler, Müslümanları davalarından döndürebilmek için bu defa, onları tamamen dışlama yoluna gittiler. Kız alıp vermeyecek ve onlarla ticaret yapmayacaklardı.[29] Ancak aldıkları kararlar ve uyguladıkları baskıların hiçbirisi, Müminleri dinlerinden döndüremiyor, aksine onların birbirine daha da kenetlenmelerine yarıyordu.

Mekke'de Müminlere yapılan zulümler sadece işkence ile sınırlı değildi, bunun yanında onların zayıflıklarıyla da alay ediliyordu.[30] Meselâ Habbâb b. Eret demirci idi. Bir gün alacağını istemek üzere Âs b. Vâil'e gitmişti. O: "Muhammed'i inkâr etmediğin müddetçe paranı vermeyeceğim." dedi. Habbâb (ra), "Sen ölünceye, hatta yeniden dirilinceye kadar Muhammed'i aslâ inkâr etmeyeceğim." dedi. Yeniden dirilişe inanmayan Âs b. Vâil alay ederek: "O hâlde yeniden diriltildiğimde mallarım olur, o zaman ben de sana borcumu öderim." dedi. Bunun üzerine Meryem sûresinin 77-80. âyetleri inerek Müşrikleri sert bir dille tehdit etti.[31]

26 İbn Hişâm, I, 321-338.
27 Abese 80/1-12: Râzî, XXXI, 55-58; İbn Hişâm, I, 363-364; ayrıca bk. Kāf 50/45: Taberî, XXI, 477-478.
28 Şuarâ 26/215: Taberî, XVII, 665; ayrıca bk. Hicr 15/88.
29 İbn Hişâm, I, 350, 374.
30 Cin 72/24: İbn Kesîr, XIV, 156; ayrıca bk. En'âm 6/53; Meryem 19/73-76.
31 Meryem 19/77-80: İbn Kesîr, IX, 291-293; ayrıca bk. Buhârî, "Tefsîr", 19/3; Müslim, "Münâfiḳīn", 35-36; Tirmizî, "Tefsîr", 19/3162; İbn Hişâm, I, 357.

Arap toplumunda şiir ve şairin önemli bir yeri vardı. Onlar her zaman gündemde idiler. Genel olarak şairler, her vadide şaşkın şaşkın dolaştıkları ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söyledikleri için eleştiriliyorlardı. Ancak iman edip sâlih ameller işleyen, Allah'ı çokça anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunan şairlerin durumu böyle değildi. Çünkü bunlar Müslümanları alaya alan Müşriklere şiirle cevap veriyorlardı.[32]

Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın; namazı kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin bir şekilde iman eden Müminler için doğruyu gösteren bir kılavuz, öğüt, müjde ve rahmet olduğunu hatırlatıyordu.[33] Müminlerin ibret alması için başta Mûsâ ile Firavun kıssası olmak üzere önceki peygamberlerin bir kısım haberlerini gerçek şekliyle anlatıyordu. Mûsâ (as) karşısında Firavun ve halkı nasıl cezalandırıldıysa Mekke'de Müşriklere de aynı cezanın verileceğini bildiriyordu.[34] Allah Teâlâ Müminleri, sonunda kazanacaklarını müjdeleyerek sabredip zorluklara göğüs germeye çağırıyordu. *"Yoksa onlar 'Biz yenilmez bir topluluğuz.' mu diyorlar? Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar."* buyuruyordu.[35] Bu uyarılar karşısında Müşrikler inanmazken Ehl-i kitap'tan bazıları Kur'ân'a inandılar. Onlara Kur'ân okunduğu zaman, *"Ona iman ettik, şüphesiz o Rabbimizden gelmiş gerçeğin kendisidir. Esasen biz bundan önce de Rabbimize boyun eğmiştik."* dediler. Allah Teâlâ sabırlarına karşılık onlara iki kat ödül verileceğini bildirdi. Onlar kötülüğü iyilikle savar, Allah'ın kendilerine lütfettiği maldan O'nun rızası için bağış yaparlardı. Boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirir ve *"Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size; esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok."* derlerdi. İnsanları hidayete erdirmek Resûlullah'ın elinde değildir ama Allah dilediğine doğruyu gösterir ve bu insanları da en iyi O bilir.[36] Bu dönemde Yüce Allah'ın dilediğini doğruya ulaştıran kudreti kendini göstermiş, cinlerden bir grup beklenmedik bir zamanda sabah namazında Kur'ân okuyan Hz. Peygamber'i dinleyerek Müminlere katılmışlardı.[37]

Müminler, Hz. Peygamber'le beraber büyük sınavlar veriyordu. Başından beri İslâm'ın en büyük destekçisi olan Efendimiz'in eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Tâlib aynı yıl ardı ardına vefat etti. Bu olaylar başta Hz. Peygamber (sas) olmak üzere bütün Müslümanları derin bir hüzne boğdu. Yüce Allah, onların bu hüznünü gidermek

32 Şuarâ 26/225-227: Taberî, XVII, 673-683.

33 Neml 27/2-3: Taberî, XVIII, 6-7; Neml 27/77; ayrıca bk. Yûnus 10/57-58: Taberî, XII, 193; İsrâ 17/9, 82.

34 Kasas 28/3-6: Taberî, XVIII, 149-150; İbn Kesîr, X, 441-442.

35 Kamer 54/44-45: Taberî, XXII, 157.

36 Kasas 28/52-56: Taberî, XVIII, 276-286.

37 Cin 72/1-15: İbn Kesîr, XIV, 147.

üzere Elçisi'ni İsrâ ve Mi'rac'la taltif etti. Resûlullah (sas) bir gece Beytülmakdis'e gittiğini ve orada namaz kıldığını söyledi (İsrâ).[38] Oradan göklere yükseldiğini, Allah'ın kendisine bazı hârikulâde şeyler gösterdiğini ve aynı gece Mekke'ye geldiğini bildirdi (*Mi'rac*). Bu olay Müminlerin hüznünü dağıttı; imanlarını ve sevinçlerini arttırdı. Ancak iki aylık uzaklığın bir gecede kat edilmesini imkânsız gören bazıları Hz. Peygamber ve onun daveti hakkında şüpheye düştüler. Müşrikler ise inkârlarını daha da arttırdılar.[39]

Âyetler, Müşriklerin itham ve iftiraları karşısında sık sık Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından uydurulmadığını vurgulamaya devam ediyordu. Allah Teâlâ bunu iddia eden Müşriklere şöyle meydan okudu: *"Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım; Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!"*[40] Tabii ki bu çağrıya cevap verebilen olmadı. Böylece Müminlerin Kur'ân'a olan inancı daha da sağlamlaşmıştı. Hz. Peygamber'in etrafında kenetlenen Müslümanlar, bütün olumsuz şartlara rağmen imanın en güzel örneğini gösteriyorlardı. Müminler, Müşrikler tarafından dışlanma ve baskı sürecinde küfürde ısrar eden aile ve akrabalarından da vazgeçmek durumunda kalmışlardı.[41] Ancak Yüce Allah'ın kudretine ve bilgisine inanan Müminler, hayır veya şer ne iş yaparlarsa yapsınlar Allah'ın onları gözetlediğini biliyorlardı. Bu onların Yüce Allah'a olan bağlılıklarını arttırıyor, ilâhî buyrukları yerine getirmek için daha dikkatli olmalarını sağlıyordu. *"Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile Rabbinin bilgisi dışında kalmaz; bundan daha küçük veya daha büyük ne varsa istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır."*[42]

Müminler, Yüce Allah'ın merhametine ve bağışlayıcılığına gönülden inanıyorlardı. Kur'ân, takvâ sahibi yani Allah'ın emirlerini yerine getiren ve yasakladıklarından kaçınan bu Müminlerin Allah'ın dostu olduğunu belirtiyordu. Onlar kıyamet günü haksızlığa uğramaktan korkmayacaklardı.[43] Çünkü Kur'ân onların korkması için bir neden olmayacağını ve onların üzüntü de çekmeyeceklerini müjdeliyordu: *"Onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun! Allah'ın sözlerinde değişme olmaz; (öyleyse) en büyük kazanç budur."*[44]

---

38 İsrâ 17/1.

39 İsrâ 17/1: İbn Kesîr, VIII, 373 vd.; İsrâ 17/60: Taberî, XIV, 642-647; ayrıca bk. İbn Hişâm, I, 398-399.

40 Yûnus 10/38: Taberî, XII, 182-184; Hûd 11/13-14.

41 Lokmân 31/15; ayrıca bk. Ankebût 29/8; Ahkāf 46/15-16; Tegābün 64/14; Mülk 67/28-29.

42 Yûnus 10/61: Taberî, XII, 204, 208.

43 Tâhâ 20/112: Taberî, XVI, 175-178.

44 Yûnus 10/62-64: Taberî, XII, 212-226.

Müminler sarsılmaz inançlarıyla, Müşriklerin Allah yolundan alıkoymak için yaptıkları olanca hile ve zorbalıklara[45] karşı koydular. Bu sıkıntılı zamanlarda, meleklerin de yeryüzünde yaşayan Müminlerle yakınlarının affı ve rahmete erişmeleri için dua ettikleri müjdelendi. Bu da Müminler için büyük bir moral kaynağı olmuştu.[46] Ayrıca Kur'ân Müşriklerin yalanlamaları karşısında önceki peygamberlerin başından geçenleri, Allah Resûlü'nün ve Müminlerin inancını kuvvetlendirecek bilgileri anlatıyordu. Bu anlatılanlarda Hz. Peygamber'e gerçeğin bilgisi, Müminlere de bir öğüt ve hatırlatma vardı.[47] Müminler, Allah Resûlü'nün yanında, onunla birlikte insanları sadece Allah'a kulluk etmeye davet ediyorlardı. Bunu da körü körüne değil bilinçle ve kesin bir bilgiyle yapıyorlardı.[48] Böylece İslâm yayılmaya devam ediyordu.

Müşriklerin önde gelenleri ise kibri ve tepeden bakmayı sürdürüyordu. Bu sırada, Hz. Peygamber'e bir teklif daha getirdiler. Fakirlerle birlikte oturmaktan utandıklarını söyleyerek Allah Resûlü'nden, kendileri geldiğinde fakirleri yanından uzaklaştırmasını istediler. Böyle yaparsa onun yanına gelip kendisiyle konuşabileceklerini söylediler. Allah Teâlâ onların, Hz. Peygamber'i davasında yalnız bırakmak için planladıkları bu isteklerini reddetti. Elçisi Hz. Muhammed'e, sabah akşam Rablerine dua ve niyazda bulunan Müminleri yanından uzaklaştırmaması gerektiğini bildirdi.[49] Zira Müminler samimi bir imanla, herhangi bir karşılık beklemeden onun davasına gönül vermişlerdi.

Mekke'de bu zorlu süreçte Müminler kendilerine yapılan zulümlere, Allah'ın emri gereği, karşılık vermediler.[50] Ancak Müşriklerin baskısı altında dini yaşamak imkânsız hâle gelmişti. Bu sebeple Allah, Müminlere, İslâm'ı yaşayabilecekleri topraklara göçmeyi emretti. Yüce Allah, kullarına yeryüzünün geniş olduğunu ve herkesin sonunda ölüp kendi huzuruna geleceğini hatırlattı. Nerede olursa olsunlar rızkı verecek olan Allah'tır ve Allah hiçbir kulunu rızkından mahrum bırakmayacaktır. Hatta hicret edenlerin rızkı diğerlerine göre daha çok ve daha geniştir. Nitekim Allah'a güvenerek bu uğurda karşılaşılan sıkıntılara sabredenlerin âhirette hesapsız olarak ödüllendirileceği kendilerine müjdelendi.[51]

---

45 Hûd 11/19: İbn Kesîr, VII, 428; İbrâhîm 14/3; Ankebût 29/12.

46 Mü'min 40/7-8: Taberî, XX, 283-286.

47 Hûd 11/120: Taberî, XII, 642-648.

48 Yûsuf 12/108: Taberî, XIII, 378-379.

49 En'âm 6/52: Taberî, IX, 258-263; Zemahşerî, II, 350; ayrıca bk. Hicr 15/88; Kehf 18/28; İbn Hişâm, I, 392-393.

50 Furkān 25/63; Fussılet 41/34; Şûrâ 42/43; Câsiye 45/14.

51 Nisâ 4/100; Zümer 39/10: Taberî, XX, 179; ayrıca bk. Ankebût 29/56-60: İbn Kesîr, X, 525-526.

Yüce Allah kendisine bağlanıp dayanmayı, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınmayı, yine öfkelendikleri zaman affetmeyi Müminlerin özellikleri olarak saydı. Onların işlerinde birbirlerine danışmaları, fakir ve düşkünlere bağış yapmaları gerektiğine işaret etti. Haksızlığa uğradıklarında Müminlerin, aralarında yardımlaşmalarını istedi. Kendisine yapılan kötülüğe aynıyla karşılık verecek gücü varken affedenleri ve yanlışı düzeltenleri ise övdü. Onların karşılığının Allah tarafından verileceğini bildirdi.[52]

Bu süreçte gelen âyetler inancın ve Yüce Allah'a kulluk etmenin esaslarını sık sık tekrar ediyordu: *"İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar. Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur. Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan, gece ile gündüzü faydalanacağınız biçimde yaratan O'dur. O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!"*[53] Bu ilâhî çağrılar karşısında İslâm'ı benimseyenlerin sayısı gittikçe artıyordu. Böylece bütün planları sonuçsuz kalan Müşrikler, Hz. Peygamber'in ve Müminlerin helâk olmasını bekliyor ve bunun için dua ediyorlardı.[54]

Allah Teâlâ, insanları sadece dilleriyle "inandık" demekle bırakmayacağını, öncekiler gibi onları da çeşitli şekillerde sınayacağını bildirdi. Bu şekilde doğruyu benimsemede dürüst ve samimi olanlarla olmayanları ortaya çıkarıp göstereceğini bildirdi.[55] İmanın imtihanı gerektirdiği bir dönemdi ve Müminler zorlu bir sınavdan geçiyorlardı.[56] Varlık mücadelesi veren Müslümanlar nihayet, sahip oldukları her şeyden vazgeçerek Medine'ye hicret etmek zorunda kaldılar.[57]

52 Şûrâ 42/38-43: Taberî, XX, 523; İbn Kesîr, XII, 285-286.
53 İbrâhîm 14/31-34: İbn Kesîr, VIII, 222-225.
54 Tûr 52/30; Mülk 67/28-29: Râzî, XXX, 76; Feth 48/12.
55 Ankebût 29/2-3, 11: İbn Kesîr, X, 493.
56 Ankebût 29/2-6, 10-12.
57 Nahl 16/41-42, 110; Ankebût 29/56-60: İbn Kesîr, X, 525-526.

MÜMİNLER İNSANLIĞA ÖRNEK, ERDEMLİ BİR TOPLULUK OLUŞTURDULAR

اِلَّا الْمُصَلّ۪ينَۙ ﴿٢٢﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ دَٓائِمُونَۙ ﴿٢٣﴾ وَالَّذ۪ينَ ف۪ٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌۙ
﴿٢٤﴾ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِۙ ﴿٢٥﴾ وَالَّذ۪ينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدّ۪ينِۙ ﴿٢٦﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ مِنْ
عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَۚ ﴿٢٧﴾ اِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ
حَافِظُونَۙ ﴿٢٩﴾ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُوم۪ينَۚ ﴿٣٠﴾
فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۚ ﴿٣١﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَۙ
﴿٣٢﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَٓائِمُونَۙ ﴿٣٣﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَۜ ﴿٣٤﴾
اُو۬لٰٓئِكَ ف۪ي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَۜ ﴿٣٥﴾

"Ancak namaz kılanlar başka; namazlarını devamlı kılanlar; isteyene ve yoksun kalmışa mallarından belli bir hak tanıyanlar; hesap gününün doğruluğuna inananlar; Rablerinin azabından çekinenler -ki Rablerinin azabı karşısında asla güven içinde olunamaz-; iffetlerini koruyanlar -ki eşleri ve cariyeleri bunun dışında olup bundan dolayı kınanmazlar; ama kim bunun ötesine geçmeye kalkışırsa böyleleri sınırı aşanların ta kendileridir-; emanetlerine ve ahidlerine riayet edenler; şahitliklerini dosdoğru yapanlar; namazlarının gereklerini titizlikle yerine getirenler; işte bunlar cennetlerde ağırlanırlar."

(Meâric 70/22-35)

İnanmayanların kaba ve kötü muamelesine karşın Hz. Peygamber (sas) ve Müminler, gerek inanç gerekse davranış düzeyinde doğruları ortaya koyarak, onları hikmetle ve güzel nasihatlerle İslâm'a çağırıyorlardı.[58] Böylece *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et."*[59] emrinin sorumluluğuyla hareket ediyorlardı.

58 Kāf 50/45; Müddessir 74/2; Asr 103/3; ayrıca bk. En'âm 6/70: İbn Kesîr, VI, 78; Yûsuf 12/108; Nahl 16/125: İbn Kesîr, VIII, 368; İsrâ 17/53; Tâhâ 20/44; Ankebût 29/46; Fussılet 41/33.

59 Nahl 16/125: İbn Kesîr, VIII, 368.

Müşriklerin putlarına çirkin sözler söylemiyorlardı.[60] Yüce Allah, Müminlere inanmayanlara karşı nasıl konuşmaları gerektiğini öğretmişti: *"Kullarıma söyle, (inanmayanlara karşı) sözün en güzelini söylesinler; çünkü şeytan aralarına girer. Kuşkusuz şeytan insanların apaçık düşmanıdır."*[61] Yine onlardan gelen olumsuz davranışları görmezlikten gelmeleri ve bağışlayıcı olmaları Müminlere emredilmişti.[62]

Hz. Peygamber (sas) ashâbına öğüt veriyor, onlara doğruları öğretiyordu.[63] Sahâbe ise gelen âyetler eşliğinde Peygamberimizin gözetiminde Câhiliye inançlarından ve davranışlarından arınıyor ve doğru davranışları sergilemeye başlıyordu.[64] Müslümanlar, bir taraftan mümin olmanın özelliklerini belirleyen âyetlerle,[65] diğer yandan Hz. Peygamber'in örnekliğinde kendilerini yetiştirmekteydiler. Şirkten uzak, doğru bir imana kavuşmuşlardı.[66] Kur'ân'ı, onun hikmetlerini, amaçlarını ve İslâm davasının yüceliğini iyi özümsemiş ve kavramışlardı.[67] Daha Mekke'de iken âyetler onların özelliklerini şöyle sıraladı: Namazlarını sürekli eda eder ve namazda huşu içindedirler, geceleri Rahmân'a secdeye dururlar, mallarında fakir fukaranın hakkı olan zekâtlarını verirler, abartmadan, cimriliğe de kaçmadan infak etmeyi çok severler ve şahitliklerini çekinmeden yaparlar, boş ve yalan sözlerden uzak dururlar, cahillerin de lüzumsuz konuşmalarına kulak asmazlar, namuslarını korurlar, güzel bir aile yuvası için dua ederler, emanetleri korur verdikleri sözü yerine getirirler, Allah'ın âyetlerine saygı duyarlar, haksız yere cana kıymazlar, cehennem azabından ürperirler, azaptan kurtulmak için Rablerine yalvarırlar. Bu Müminler cennetle müjdelenmiştir.[68]

Müminlerin ahlâkı bu süreçte Kur'ân ile yoğruldu ve şekillendi. Gelen âyetler her geçen gün onların düşüncelerini, niyetlerini ve davranışlarını daha da güzelleştirdi. Vahiy; gıybet, dedikodu, tecessüs, insanları ayıplama, kötüleme ve onlara karşı üstünlük taslama gibi çirkin davranışlardan Müminleri uzak tuttu.[69] Yüce Allah, Müminlere affedici olmayı, kolaylık yolunu tutmayı, sert davranmamayı, iyilikleri emretmeyi ve cahillere aldırmamayı emretti. Allah Teâlâ Müminlere adaletin

60 En'âm 6/108: İbn Hişâm, I, 357.
61 İsrâ 17/53: Taberî, XIV, 623-624; İbn Kesîr, IX, 28-29.
62 Câsiye 45/14.
63 A'lâ 87/9-10; Gâşiye 88/21: İbn Kesîr, XIV, 323, 335; ayrıca bk. Zâriyât 51/55: Taberî, XXI, 553.
64 Müddessir 74/5; Tekvîr 81/8-9; A'lâ 87/14; ayrıca bk. Fâtiha 1/6-7; Nûr 24/62.
65 Mü'minûn 23/1-11; Furkān 25/63-77; Meâric 70/22-34.
66 En'âm 6/82; Furkān 25/68; Zümer 39/29.
67 Sâd 38/29; Müddessir 74/31; Fâtır 35/29-32.
68 Mü'minûn 23/1-11; Meâric 70/22-33; Furkān 25/63-77.
69 Hucurât 49/11-12: Taberî, XXI, 364-371; Hümeze 104/1-3: Taberî, XXIV, 616-621.

en mükemmel hâlini öğretti ve şöyle buyurdu: *"... Söz söylediğiniz, hükmettiğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti."*[70] Yüce Yaratıcı, yine şeytana karşı uyanık olmayı öğütleyerek şunu emretti: *"Eğer şeytandan bir kışkırtma seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın! Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir. Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda Allah'ın (azametini ve cezasını) düşünüp hemen gerçeği görürler. Şeytan dostları (Müşrikler) onları azgınlığa sürükler. Sonra ellerinden geleni artlarına komazlar."*[71]

Rahmân'ın kullarının nasıl olduğu veya olması gerektiği âyetlerde şöyle tasvir edildi: Onlar yeryüzünde vakarla yürürler, cahiller onlara laf attığı zaman, "selâm" deyip geçerler. Gecelerini Rablerine secde ederek, O'nun huzurunda durarak geçirirler. *"Ey Rabbimiz! Bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez. O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!"* diye dua ederler. Harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; bu ikisi arasında ölçülü ve dengeli bir yol tutarlar. Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar. Haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Allah, Müminlere günahın ve fuhşiyâtın açığını-gizlisini, küçüğünü-büyüğünü terk etmelerini, hatta onlara yaklaşmamalarını emretti. Onlar, günah işleyenlerin, yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerini bilirler.[72] Asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurlu bir şekilde çekip giderler. Kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığında o âyetler karşısında körler ve sağırlar gibi bilinçsizce davranmazlar. *"Ey Rabbimiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!"* diye dua ederler. Kulluk ve dua etmediklerinde yaratılış amacından uzaklaşacaklarını ve Yüce Allah'ın kendilerine değer vermeyeceğini bilirler.[73]

Müminlerin kurtuluşa erebilmelerinin yolları âyet-i kerîmelerde şöyle gösterilmekteydi: *"Müminler kesinlikle kurtuluşa ermişlerdir; ki onlar, namazlarında derin bir saygı hâli yaşarlar; anlamsız, yararsız şeylerden uzak dururlar; zekâtı verirler; iffetlerini korurlar; sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır. Yine o Müminler emanetlerine ve ahidlerine sadakat gösterirler;*

---

70 En'âm 6/152: Taberî, IX, 666.
71 A'râf 7/200-202: Taberî, X, 642-650; ayrıca bk. İsrâ 17/53, 61-65.
72 En'âm 6/120: Taberî, IX, 516, 519; En'âm 6/151: Taberî, IX, 659.
73 Furkān 25/63-77: Taberî, XVII, 489-537; İbn Kesîr, X, 319-335.

namazlarını titizlikle eda ederler. İşte vâris olacaklar bunlardır; Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır."[74] Allah Teâlâ, Müminlere sadece kendisine kulluk etmelerini, anne-babalarına iyi davranmalarını, güzel söz söylemelerini ve onları asla üzmemelerini emretti. Birey ve toplumun dünya ve âhirette iyiliği için çok önemli esaslar ortaya koyarak şöyle buyurdu: *"Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür. Eğer sen Rabbinden umduğun bir lütfu beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle! Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!... Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır. Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın… Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Verdiğiniz sözü yerine getirin; çünkü söz (veren sözünden) sorumludur. Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir. Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur. Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin. Bütün bunların kötülüğü, Rabbinin katında istenmeyen şeyler olmasıdır."*[75]

Kur'ân, Allah'ın, kulları için çeşit çeşit meyve ve sebzeler yarattığını hatırlattı. *"Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin!"* buyurdu. Hemen peşinden israfı yasaklayarak Allah'ın israf edenleri sevmediğini ifade etti.[76] Yüce Allah, Müminlere ancak Allah'ın adı anılarak kesilen etleri yiyebileceklerini söyledi. Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etini haram kıldı. Yiyip içerken de Allah'ın ismini zikretmelerini emretti.[77] Murdar et (*meyte*), akıtılmış kan ve pisliğin ta kendisi olan domuz etini de haram kıldı. Bunlardan yemek zorunda kalanların, başkasına zarar vermeden ve sınırı aşmadan yediklerinde affedileceklerini haber verdi.[78]

74 Mü'minûn 23/1-11.
75 İsrâ 17/23-38: Taberî, XIV, 541-600; İbn Kesîr, VIII, 466-479; IX, 5-13.
76 En'âm 6/141: Taberî, IX, 611.
77 En'âm 6/118-119, 121: Taberî, IX, 511-512.
78 En'âm 6/145: Taberî, IX, 631-632.

Müminler, kendilerine yapılanlara karşı çevrelerine hakkı, sabrı ve merhametli olmayı tavsiye ediyorlardı.[79] Müşriklerin aksine hayırlı ameller işliyor, malından iyilikte bulunuyor ve Allah'a karşı sorumluluk duygusu içerisinde kulluk ediyorlardı.[80] Yaptıkları ibadetleri ve iyilikleri, hesap vermek üzere Rablerine dönecekleri inancıyla kalpleri ürpererek yapıyorlardı. Çünkü herhangi bir kusur işleyip de yaptıklarının kabul olmamasından korkuyorlardı.[81] Âhirete olan tereddütsüz imanları[82] onları yapıp ettiklerinde hassas davranmaya, her zaman adaletli olmaya yönlendiriyordu. Çünkü onlardan istenen dosdoğru olmalarıydı.[83] Onlar üstün ahlâklı ve olgun kişilik sahibi kimselerdi. Dolayısıyla kendilerine yapılan kötülüğe iyilikle karşılık verebiliyorlardı.[84] Yaratılmış varlıklar üzerinde düşünüyor ve hiçbir şeyin boş yere yaratılmadığına inanıyorlardı.[85] Allah'ın kendilerine nasip ettiğinden az çok demeden fakir ve muhtaçlara, yetim ve öksüzlere yardımda bulunuyorlardı. Çünkü onlar dünya nimetlerini değil, Allah'ın rızasını ve lütfunu amaç edinmişlerdi.[86] Cahilî toplumun içine düştüğü her türlü çirkinliklerden, yetim malı yemekten, hileli ticaretten, faizli işlemlerden uzak duruyorlardı.[87] Müşrikler gibi kız çocuklarını bir utanç vesilesi olarak görmüyor,[88] kadın ve erkeğin her ikisinin de Allah'ın yarattığı şerefli kullar olduğuna inanıyorlardı.[89] Âdil, iyiliksever ve akrabaya karşı cömert olmakla emredilmişlerdi.[90] Gerçekten de ilâhî övgüye lâyık adaletle karar veren bir topluluk olmayı başardılar.[91] Bu özellikleriyle Allah katında da seçkin kullar oldular.[92]

79 Asr 103/3; ayrıca bk. Nahl 16/42; Ankebût 29/59; Beled 90/17.
80 Sâd 38/28; Leyl 92/5, 17.
81 Mü'minûn 23/57-60: İbn Kesîr, X, 129-130.
82 İbrâhîm 14/41; Furkān 25/65-66; Neml 27/3; Zümer 39/9; Şûrâ 42/18.
83 Hûd 11/112: Taberî, XII, 598-599.
84 Ra'd 13/22; Kasas 28/54; Fussılet 41/34.
85 Müddessir 74/32-34; A'lâ 87/1-5; Alak 96/2; ayrıca bk. Ra'd 13/2-4; Nahl 16/79.
86 Fecr 89/17-20; Leyl 92/5, 18-21; ayrıca bk. Kalem 68/17-32; Şûrâ 42/36.
87 İsrâ 17/27-38; Furkān 25/68; Necm 53/32; Şûrâ 42/37.
88 En'âm 6/137; Zuhruf 43/17-18; Tekvîr 81/8-9.
89 Nahl 16/97; Mü'min 40/40; Hadîd 57/12.
90 Nahl 16/90: Taberî, XIV, 334.
91 A'râf 7/181: Taberî, X, 600.
92 Neml 27/59: Kurtubî, XVI, 189.

MÜMİNLER HAYATLARINI ALLAH'IN BUYRUKLARINA GÖRE DÜZENLER

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ
﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِه۪ۜ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدّ۪ينِ مِنْ حَرَجٍۜ مِلَّةَ
اَب۪يكُمْ اِبْرٰه۪يمَۜ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِم۪ينَ مِنْ قَبْلُ وَف۪ي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَه۪يدًا عَلَيْكُمْ
وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِۚ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِۜ هُوَ مَوْلٰيكُمْۚ
فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٧٨﴾

"Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize kulluk edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz. Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi; ceddiniz İbrâhim'in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de bu Kur'ân'da "Müslümanlar" adını verdi ki Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Haydi, namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı bağlanın. Sizin mevlânız (sahibiniz) O'dur. O ne güzel mevlâdır ve ne iyi yardımcıdır."

(Hac 22/77-78)

Evs ve Hazrec kabileleri Medine'de yaşayan Kahtânî asıllı iki kardeş kabileydi. Bir yandan Yahudilere karşı varlık mücadelesi verirken diğer yandan da kendi aralarında bitmeyen savaşlar sonucu oldukça fakir ve güçsüz düşmüşlerdi. Akabe'de Hz. Peygamber (sas) ve onun İslâm'a olan davetiyle tanıştılar. İslâm'ın inananlara hayat veren[93] prensipleriyle, her iki kabile arasında, daha önce imkânsız gibi görünen sağlam bir kardeşlik tesis edilmiş oldu. Böylece Evs ve Hazrec, Yahudiler karşısındaki birliklerini sarsılmaz bir şekilde gerçekleştirmeyi başardılar. Şüphesiz bu, Allah'ın onlara sunduğu büyük bir nimetti. Kur'ân bunu şöyle beyan eder: *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi*

93 Enfâl 8/24.

birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız."[94]

Mekke'deki 13 yıllık mücadelenin ardından Mekkeli Müslümanlar da Medine'ye hicret ettiler. Onların imanı ve içten bağlılığı Kur'ân'da şöyle betimlenmiştir: *"Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette örteceğim. And olsun ki, Allah katından bir mükâfat olarak onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım."*[95] İmanları için hicret etmek, Müslümanların Allah'a olan güven ve itaatinde onları ayrıcalıklı kılmıştı.[96]

Mekke döneminde iman kalplere iyice yerleştikten sonra Medine döneminde, Mekke'de inenlere ilâveten ibadet ve insanlar arası muamelelerle ilgili hükümler gelmeye devam etti. Allah Teâlâ bu emir ve yasaklarıyla Müminleri iman ve ahlâken olgunlaştırmak istiyordu. Nitekim abdest ve guslü tarif eden âyetin sonunda bunu ifade ederek şöyle buyurmuştur: *"… Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."*[97] Yani ibadet ve Allah'a itaatle insanlar maddî ve manevî olarak temizlendikleri gibi nice nimetlere de mazhar olurlar.[98] Yine Allah, kendisini çok zikreden, ibadetlerle sabah akşam yücelik ve eşsizliğini dile getiren kullarını *"karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için"* onlara rahmetiyle lütuflarda bulunduğunu bildirir. Meleklerinin de Müminler için dua ve istiğfar ettiğini haber verir.[99] Evlilikle ilgili hükümleri açıkladıktan sonra da şöyle buyurur: *"Allah size bilmediklerinizi açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek, günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[100]

Mekke'de Müslümanlara baskı ve şiddet uygulayan Müşrikler Medine'de de onları rahat bırakmadılar. Mekke'de on üç yıl Müşriklerin ezâ ve cefalarına sadece sabır ve tahammülle göğüs geren Müslümanlara Medine'nin ilk yılında artık savaşmaları için izin verildi. Bedir'de Allah Resûlü'nün rehberliğindeki Müslümanlar bu azgın ve zalim toplulukla ilk kez savaşmak durumunda kaldılar. Çünkü onlar

---

94 Âl-i İmrân 3/103: Taberî, V, 644-660; ayrıca bk. İbn Sa'd, I, 185-190.
95 Âl-i İmrân 3/195; ayrıca bk. Nisâ 4/100; Tevbe 9/20-22.
96 Enfâl 8/72: Mâtürîdî, VI, 275.
97 Mâide 5/6; ayrıca bk. Enfâl 8/11.
98 Mâide 5/6: Taberî, VIII, 215-219.
99 Ahzâb 33/43: Taberî, XIX, 123-125; ayrıca bk. Hadîd 57/9.
100 Nisâ 4/26: Taberî, VI, 619.

sırf "Allah!" dedikleri ve Allah'ın dinini yaşamaya çalıştıkları için yurtlarından çıkarılmışlardı.[101] Müşriklerle Bedir'de karşı karşıya gelen Müslümanlar 313 kişi iken, Müşrikler 1000 kişi idiler. Son derece zor bir savaş oldu ama Müminler Allah'ın ve meleklerin de yardımıyla büyük bir zafer elde ettiler.[102] Bu savaş, hem sayılarının azlığı, güçsüzlükleri hem de fakirlik ve yoksullukları sebebiyle ilk Müminler topluluğu için oldukça zor bir sınavdı. Bu âdeta bir varlık yokluk mücadelesi idi. Hayatları pahasına bu savaşa katılan Müminler tam bir samimiyet testinden geçmişlerdir. Nitekim daha sonraları onlar hep hayırla anılmış ve "Bedir Ashâbı" olarak nitelendirilmişlerdir. Zulme karşı kazandıkları bu zafer, Allah'a ve Peygamber'e olan bağlılıklarının daha bir pekişmesine, iman ve İslâm yolunda olgunlaştırıcı bir tecrübe kazanmalarına sebep olmuştur.[103] Bu zaferin ardından bir yıl sonra bu kez Müslümanlar Müşriklerle Uhud'da karşılaştılar. Bu kez Müslümanlar 1000, Müşrikler yine onların üç katı yani 3000 kişi idiler. Bu savaş da Müminlerin ileriye dönük farklı tecrübeler kazanmalarına sebep olmuştur. Büyük bir savaş oldu. Müminler bu savaşta büyük bir sınav verdiler. Savaşı kazanmaya doğru giderken, dağılan müşrik ordusunun toparlanmasıyla çok zor anlar yaşadılar. Elbette ki bunlar sebepsiz değildi. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasından alınacak dersler vardı. Birincisi, Allah Resûlü'nün (sas) talimatlarını uygulama konusunda gevşeklik göstermek. İkincisi de ganimete, dünya malının peşine düşmektir.[104] Bazı gönüllerde dünyalığa ve ganimete olan eğilim sebebiyle savaşın kaderi değişmişti. Müminler 70 şehit verdiler, bir o kadar da yaralıları vardı. İnen âyetler olan biten bu hadiselerin, yapılan hataların bir sonucu olduğunu ve bu yolla gerçek Müminlerin diğerlerinden ayrılıp ortaya çıktığını bildiriyordu.[105] Allah'ın indirdiği hükümlere uyarak olgunlaşan Müslümanlar her yönden diğer toplumlara örnek olmuşlardır. Bu durum âyette şöyle belirtilir: *"İşte böylece, siz insanlara örnek olasınız, peygamber de size örnek olsun diye sizi ölçülü, dengeli bir ümmet yaptık."*[106]

Müslümanlar söz, fiil ve hâllerinde daima Allah Resûlü'nü örnek alıyorlardı. Bilhassa Hendek Savaşı gibi zor zamanlarda onun sabrını, vatan savunmasını, Allah yolundaki gayretini ve kurtuluşu Rabbinden bekleyişini izliyorlardı.[107] Bunu Rabbimiz onlara şöyle emretmişti: *"İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut*

101 Hac 22/39-40.
102 Enfâl 8/7-14; Âl-i İmrân 3/123-126.
103 Âl-i İmrân 3/13, 123-128; Enfâl 8/43-44.
104 Al-i İmrân 3/152-153.
105 Âl-i İmrân 3/140-144, 152-154, 165.
106 Bakara 2/143: Taberî, II, 626.
107 Ahzâb 33/21: İbn Kesîr, XI, 133.

bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır."[108] Çünkü Hz. Peygamber (sas) ahlâkını Kur'ân ile olgunluğa erdirmişti. O bir sözünde *"Beni Rabbim terbiye etti ve ne güzel terbiye etti."*[109] demişti. Hz. Aişe, kendisine Hz. Peygamber'in ahlâkını soranlara, *"Siz Kur'ân okumuyor musunuz? Onun ahlâkı Kur'ân idi."* diyerek aynı gerçeğe işaret etmişti.[110]

Bu çerçevede Kur'ân, Müminler'in Allah'a karşı saygı ve sorumluluk bilincinde olmaları gerektiğini bildirdi.[111] O'na yönelip bağışlanma dilemelerini istedi.[112] Âyetler yardıma muhtaç olanlara karşı duyarlı olmalarını öğütleyerek varlığın asıl sahibinin Allah olduğunu belirtiyordu. Fakirlikten korkmadan, Allah'a güvenerek fakirlere ve İslâm'ın güçlenmesi uğrunda malını harcayanlara Allah'ın yenisini vereceğini söylüyordu. Allah'ın dinini yaymak için zor zamanlarda malından ve canından infak edenlerin üstünlüğünü bildiriyordu.[113] Kur'ân, zekâtını vermeden servet biriktirmenin bir Müslümanın şahsiyetine yakışmadığını, böyle yapanların âkıbetinin hayırlı olmayacağını belirtti.[114] Bu sebeple Müminler sahip oldukları şeylerden ihtiyaç sahiplerine infakta bulundular.[115] Zira kişi sevdiği şeylerden infak etmedikçe iyilik sahibi olamazdı.[116]

Kur'ân-ı Kerîm *"Yapmayacağınız şeyleri niçin söylersiniz?"* ifadesiyle Müminlere söylem ve eylem birliğini, özü sözü bir olmayı telkin etti.[117] Müminler başta Allah ile yapılan iman anlaşması olmak üzere bütün anlaşmalara ve verilen sözlere sadık kaldılar.[118] Yeminlerini tuttular,[119] konuştukları zaman sadece hakikati dile getirdiler. Bir Mümin, kendisinin veya akrabalarının aleyhine bile olsa, zengin fakir olduğuna bakmaksızın, geçmişe dayalı bir hesaplaşma söz konusu olsa dahi sadece doğruyu söylemelidir. Bu durumda bile âdil olmak, emaneti yerine getirmek ve şahitliği

---

108 Ahzâb 33/21.

109 Kalem 68/4: Kurtubî, XXI, 143; ayrıca bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Ḥüsnü'l-Ḫuluḳ", 8.

110 Kalem 68/4: Abdürrezzâk b. Hemmâm, II, 307; Taberî, XXIII, 150-151; Zemahşerî, VI, 180; Kurtubî, XXI, 141; İbn Kesîr, XIV, 85-86; ayrıca bk. Mukātil b. Süleyman, V, 7; Müslim, "Müsâfirîn", 139.

111 Nisâ 4/131; Enfâl 8/29; Ra'd 13/19-24; Nûr 24/52; Tegābün 64/16.

112 Tahrîm 66/8.

113 Hadîd 57/7, 10-11: İbn Kesîr, XIII, 409-415.

114 Tevbe 9/34: İbn Kesîr, VII, 184-192.

115 Bakara 2/254, 261-268; Enfâl 8/3; Ra'd 13/22; İbrâhîm 14/31: Kurtubî, XII, 143; Hadîd 57/7; Münâfikūn 63/10.

116 Âl-i İmrân 3/92.

117 Saf 61/2: Taberî, XXVIII, 83-85; Zemahşerî, IV, 92; İbn Kesîr, XIII, 540-542; ayrıca bk. Nûr 24/47-53; Ahzâb 33/12-15.

118 Mâide 5/1: İbn Kesîr, V, 8-9.

119 Bakara 2/225; Âl-i İmrân 3/77; Mâide 5/89: İbn Kesîr, V, 321; Tevbe 9/12-13; Ra'd 13/20; Nahl 16/91.

doğru yapmak Müminlerin aslî vasıflarındandır.[120] Zira iman edenler çetin bir hesabın görüleceği âhireti hesaba katar ve davranışlarını bu bilinçle Allah'ın rızası doğrultusunda şekillendirirler.[121] Kardeşlik hukukunu korur,[122] her konuda birbirlerine yardımcı olurlar.[123] Ensar ve muhacirlerin kardeşliğini örnek alırlar.[124] Allah anıldığında kalpleri titrer, başlarına gelen zorluklara sabrederler, namazlarını özenle kılarlar ve kendilerine verdiği rızıklardan Allah yolunda harcarlar.[125] Rızıklarını helâl ve temiz olacak şekilde temin ederler.[126] Çünkü Allah Teâlâ, Müminlerin güzel ahlâk ile donanmalarını istemektedir.[127]

Kur'ân-ı Hakîm, Müminlerin hayatını düzene koymak için bazı yasaklar da belirlemiştir. Örneğin Allah'a, Peygamber'e ve emanetlerine (dinlerine) karşı ihanet etmemeleri,[128] din konusunda istismarda bulunmamaları emredilmiştir.[129] Masum bir cana kıymaları[130] ve hırsızlık yapmaları yasaklanmıştır.[131] İçki ve kumarı bırakmaları,[132] harama bakmamaları,[133] zina ve fuhşiyatın her türlüsünden uzak durmaları istenmiştir.[134] Yeryüzünde sosyal düzeni bozacak eşkıyalık ve bozgunculuk gibi davranışlardan kaçınmaları emredilmiştir.[135] İnsanlar arası ilişkileri bozan gıybet, lakap takma, alay etme, başkalarının sırlarını araştırma gibi davranışlar yasaklanmıştır.[136]

---

120 Nisâ 4/135: Taberî, VII, 584-594; Mâide 5/8; En'âm 6/152.
121 Bakara 2/200-202, 284; Mâide 5/4; Ra'd 13/21; Nâziât 79/40.
122 Hucurât 49/9-12; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/102-103, 107; Nisâ 4/115; Enfâl 8/46, 63, 72-75; Feth 48/29; Haşr 59/8-10.
123 Tevbe 9/71: Taberî, XI, 556.
124 Tevbe 9/100: Taberî, XI, 637-642; ayrıca bk. Enfâl 8/75; Haşr 59/10; Cum'a 62/3.
125 Hac 22/35: Taberî, XVI, 552.
126 Bakara 2/168; Mâide 5/88.
127 Âl-i İmrân 3/133-138; Nisâ 4/36; Ra'd 13/19-24; İnsân 76/7-11.
128 Enfâl 8/27: Taberî, XI, 120-126.
129 Tevbe 9/34: Taberî, XI, 424.
130 Bakara 2/178-179; Nisâ 4/92-94; Mâide 5/32.
131 Mâide 5/38; Mümtehine 60/12.
132 Bakara 2/219; Nisâ 4/43; Mâide 5/90-93.
133 Nûr 24/30-31: İbn Kesîr, X, 212-217.
134 Nisâ 4/24-25; İsrâ 17/32; Nûr 24/2-3; Furkān 25/68; Mümtehine 60/12.
135 Mâide 5/33-34: Taberî, VIII, 359.
136 Hucurât 49/11-12: Taberî, XXI, 364-382.

MEDİNE’DE DENGELİ ve HAYIRLI BİR ÜMMET OLUŞTU

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَه۪يدًاۜ
وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّت۪ي كُنْتَ عَلَيْهَٓا اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِۜ
وَاِنْ كَانَتْ لَكَب۪يرَةً اِلَّا عَلَى الَّذ۪ينَ هَدَى اللّٰهُۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُض۪يعَ ا۪يمَانَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ
بِالنَّاسِ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤٣﴾

“İşte böylece, siz insanlara şahit (ve örnek) olasınız, Peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kıbleyi özellikle Resûl’e uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah’ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”

(Bakara 2/143)

Müminler bütün varlıklarını Mekke’de bırakarak, dinleri için Medine’ye hicret etmişlerdi. Medineli ensar da onları bağırlarına basmıştı. Mal-mülk ve evlât sevgisi onları doğru bildikleri yoldan, Allah’a itaatten alıkoymamıştı.[137] Kur’ân’ın inmesiyle başlayan iman, ahlâk ve erdem yolculukları, onları, mümin kardeşlerini kendilerine tercih edebilecek bir seviyeye getirmişti. Ebû Hüreyre’nin aktardığına göre bir gün Hz. Peygamber’e birisi geldi ve açlıktan güçsüz kaldığını söyledi. Allah Resûlü (sas) kendi evinde içecek bir miktar sudan başka bir şeyin bulunmadığını öğrenince, *“Kim bu adamı bu gece misafir eder?”* diye sordu. Ensardan Ebû Talha: “Ey Allah’ın Elçisi! Onu ben misafir ederim.” dedi ve evine götürdü. Onun evinde de çocukların yiyeceğinden başka bir şey yoktu. Hanımına: “Öyleyse çocukları bir şeyle avut ve uyut. Misafirimiz eve geldiğinde lambayı düzeltiyormuş gibi yaparak söndür. Ona, kendimiz de yiyormuş gibi gösterelim.” dedi. Nihayet sofraya oturdular. Misafir karnını doyurdu. Ebû Talha (ra) ve eşi karanlıkta yiyormuş gibi yaptılar ve o gün aç uyudular. Bir rivayete göre *“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde*

137 Münâfikûn 63/9: İbn Kesîr, XIV, 15.

bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır." âyeti bu olay üzerine indi.[138]

Hz. Peygamber (sas) Medine'ye hicret edince muhacirler ile ensar arasında bir kardeşlik bağı (*muâhât*) kurmuştu. Bu kardeşliğin hedefi, Müminler arasında yardımlaşma, nasihatte bulunma ve hediyeleşmeyi sağlamaktı.[139] Böylece Müslümanlar Medine'de güçlü bir yapıya kavuşmuş oldular. Bu, Allah'ın Medineli Müminlere bahşetmiş olduğu büyük bir lütuftu: *"Müminlerin gönüllerini birleştiren de O'dur. Dünyanın bütün servetini de harcasan, onların gönüllerini birleştiremezdin fakat Allah onların aralarını düzeltti. O izzet ve hikmet sahibidir."*[140] Allah'ın lütfu sayesinde Medineli Müslümanlar, muhacirleri bağırlarına bastılar; ellerindeki her şeyi onlarla paylaşmak istediler. Onları kendilerine tercih ettiler (îsâr).

Hz. Peygamber'in Medine'de yaptığı ilk uygulamalardan birisi de mescid inşa etmesiydi. Mescidin yapımına başta Resûlullah (sas) olmak üzere bütün Müslümanlar gerek maddî gerekse beden güçleriyle katkıda bulundular.[141] Mescidin arka kısmına evi olmayan fakir kimseler için bir bölüm eklendi. Buraya daha sonra *Suffe*, orada kalanlara da *Ashâb-ı Suffe* denildi. Mescit, aynı zamanda eğitim faaliyetlerinin yapıldığı, devlet işlerinin görüşüldüğü ve yabancı ülke elçilerinin kabul edildiği bir yerdi.

Peygamber Efendimiz, Müminlerin selâmı yaygınlaştırmalarını istemişti. Nitekim Kur'ân'da da Müminlere, kendilerine selâm verenlere misliyle veya daha güzeli ile karşılık vermeleri emredilmişti.[142] Selâmın, insanlar arasındaki kardeşliğin pekişmesi ve yaygınlaşmasına olan katkısını Resûlullah (sas) şöyle vurguladı: *"Allah'a yemin olsun ki sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayınız!"*[143] Yüce Allah selâmın ötesinde hasta olanların ve yakın akrabaların ziyaret edilmesiyle bağların sıkı tutulmasını emretti. Fakir ve yardıma muhtaç olanlarla ilgilenilmesini, Allah'ın kendilerine lütfettiklerinden muhtaçlara da pay ayrılmasını istedi.[144]

---

138 Haşr 59/9: Taberî, XXII, 528; Begavî, V, 59; İbn Kesîr, XIII, 491; Buhârî, "Menâḳıbü'l-Enṣâr", 10; Müslim, "Eşribe", 172.

139 Nisâ 4/33: Taberî, VI, 679; İbn Kesîr, IV, 10; Enfâl 8/75: Taberî, XI, 300.

140 Enfâl 8/63: Taberî, XI, 256.

141 İbn Hişâm, I, 496.

142 Nisâ 4/86: Mukātil b. Süleyman, I, 394; Taberî, VII, 273-278.

143 Nisâ 4/86: Begavî, II, 257; İbn Kesîr, IV, 186; Müslim, "Îmân", 93-94; Tirmizî, "Et'ime", 45.

144 Bakara 2/3; Enfâl 8/3; Ra'd 13/21-22: Taberî, XIII, 508-509; İbn Kesîr, VIII, 135.

Müslümanların Medine'de güçlü bir toplum olarak yer tutmasını istemeyenler de vardı. Yahudiler Medine'de gittikçe güçlenen Müslümanları çekemiyor, içten içe onları zayıflatıcı ve yıkıcı faaliyetlerde bulunuyorlardı.[145] Bu konuda Müşriklerle işbirliği yapmaktan çekinmiyorlardı. Özellikle kıble yönünün Kudüs'ten Mescid-i Harâm'a doğru döndürülmesinden sonra düşmanlıkları daha da şiddetlenmişti.[146] Yahudiler Müminleri dinlerinde şüphe ve fitneye düşürmek için ikiyüzlülük ediyorlardı.[147] Oysa Kur'ân, ellerinde bulunan kitaplarını doğrulayıcı olarak gelmişti.[148] Onlar Hz. Peygamber'i ve Kur'ân'ı gözden düşürebilmek için, Kur'ân ile aynı gerçekleri dile getiren kitaplarını tahrif etmekten bile çekinmemişlerdi.[149] Bu amaçla Tevrat'ın içeriğini Müminlerden gizlemek istediler.[150] Müminlere karşı alaycı,[151] kibirli,[152] sinsi,[153] sözünde durmayan,[154] yalancı,[155] hasetçi[156] ve inkârcı[157] bir tutum sergilediler. Ancak Yahudilerin içinde az da olsa hakikatlere karşı duyarlı, Allah'a ibadet eden, adaletli ve Müslümanlara karşı samimi insanlar da vardı.[158] Yahudi olan Benî Nadîr ve Kurayza kabileleri Hz. Peygamberle yaptıkları anlaşmalara uymadıkları ve Müşriklerle işbirliği yaptıkları için Müminler onlarla savaşmak zorunda kalmış, sonuçta birer birer Medine'yi terk etmişlerdir.[159]

Mekkeli Müşriklerin devam eden düşmanlığı ve saldırganlığı bir dizi savaşın yapılmasına sebep oldu. Hicret gerçekleşene kadar Müminlere savaş izni verilmemişti. Hicretten sonra, zulme uğramaları ve yurtlarından çıkarılmaları nedeniyle savaş izni verildi.[160] Bunlardan Bedir, Uhud ve Hendek/Ahzâb büyük savaşlardı (*gazve*). Bir de küçük çaplı ordu birliklerinin keşif ve gözetleme amaçlı (*seriyye*) yaptıkları askerî seferler vardı. Müşrikler inanmadıkları gibi, Müminleri de inançlarından döndürmek için çalışıyorlardı.[161] Kur'ân ise din konusunda zorbalık yapmanın

145 Bakara 2/120, 135; Mâide 5/41, 51, 82: Taberî, VIII, 419, 593-594; İbn Hişâm, I, 513-516.
146 Bakara 2/142-150.
147 Âl-i İmrân 3/72: Taberî, V, 498.
148 Bakara 2/91, 97; Âl-i İmrân 3/3; Nisâ 4/47.
149 Nisâ 4/46: Taberî, VII, 103-111; ayrıca bk. Bakara 2/75, 79; Âl-i İmrân 3/78; Mâide 5/13, 41.
150 Bakara 2/75-76.
151 Mâide 5/57-58.
152 Âl-i İmrân 3/24, 181; Mâide 4/18, 64; Ahkāf 46/10.
153 Bakara 2/109, 120; Âl-i İmrân 3/69.
154 Bakara 2/100.
155 Âl-i İmrân 3/71, 94; Mâide 5/41.
156 Nisâ 4/54.
157 Bakara 2/103; Âl-i İmrân 3/72, 110; Nisâ 4/155; Mâide 5/41; Tevbe 9/30-31; Haşr 59/2-4.
158 Âl-i İmrân 3/110, 113-115, 199: Taberî, V, 691; Nisâ 4/155.
159 Haşr 59/3-10; Âl-i İmrân 3/12-13; Enfâl 8/58.
160 Hac 22/39-40; ayrıca bk. Bakara 2/216; Nisâ 4/74, 84; Enfâl 8/65-66; Hadîd 57/10-11.
161 Âl-i İmrân 3/72; Hûd 11/19; Kehf 18/56; Mü'min 40/5.

ve Müslümanları dinlerini bırakmaya zorlamanın, adam öldürmekten de beter olduğunu bildiriyordu.[162] Diğer yandan savaşın, kesinlikle dinde zorlamanın aracı olmaması gerektiği bildirildi.[163] Aksine savaş, zorbalığın yeryüzünden kaldırılması için bir araç olarak görülmeliydi.[164] Müşriklerle yapılan savaşlarda aşırıya gidilmemesi emredildi.[165] Ayrıca tarafsız olan, aralarında anlaşma bulunan veya teslim olanların üzerine varılması yasaklandı.[166] Meşru gerekçeler oluştuğunda Müminlerin genç-ihtiyar, zengin-fakir, yaya-süvari hep birlikte savaşa katılmaları emredildi.[167] Bu konuda ancak mazereti olanları Allah'ın affedeceği belirtildi.[168] Müslümanların kendi aleyhine olacak şekilde Kâfirlerle ortak hareket etmesinin, asla câiz olmayacağı dile getirildi.[169] Müslümanların dost ve yardımcısının, Allah, Resûlü ve diğer Müminler olduğu ifade edildi.[170]

Mekkeli Müşrikler ve Yahudilerden ayrı olarak, Medine'de Müminlere karşı bir başka tehdit unsuru daha vardı. Bunlar Münafıklardı. İman etmiş gibi davranıyorlar ama aslında İslâm'a düşmanlık besliyorlardı. Sözde kendilerini gizliyorlardı. Ancak Allah Teâlâ onları çok iyi biliyordu.[171] Hz. Peygamber (sas) de onları, davranışlarında ve konuşmalarında ortaya çıkan nifak alâmetlerinden fark edebiliyordu.[172] İnanmadıkları hâlde ağızlarıyla "İnandık." derler, sözde Allah'ı ve Müminleri aldatmaya kalkışırlardı.[173] Müslümanlarla alay etmek için fırsat kollar, onları aşağılayan imalarda bulunurlardı.[174] Düşmanlıklarını daha etkili olarak yürütmek için bir karargâh kurma kararı aldılar. Niyetlerini gizlemek için de sözde mescid inşa ettiler. Açılışını da Hz. Peygamber'den istediler. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'i vahiy ile bilgilendirerek Münafıkların planlarını ve sinelerinde gizledikleri düşmanlıklarını ortaya döktü.[175] *Mescid-i Dırâr* adıyla bilinen bu karargâhı Hz. Peygamber yıktırdı ve onların Müminler üzerine kurguladıkları planları bozdu. Münafıklar, Müminlerin Müşrikler ve Yahudilerle olan savaşlarında her zaman gizli bir şekilde ve haince

162 Bakara 2/191, 217: Taberî, III, 293-295, 658-660; İbn Kesîr, II, 216.
163 Bakara 2/256: Taberî, IV, 546-555; İbn Kesîr, II, 444-446.
164 Bakara 2/193: Taberî, III, 299-304; İbn Kesîr, II, 217.
165 Bakara 2/190-194: Taberî, III, 289-290; Nahl 16/126-128.
166 Nisâ 4/89-90: İbn Kesîr, IV, 189-190.
167 Tevbe 9/41: Taberî, XI, 468-476.
168 Âl-i İmrân 3/155: Taberî, VI, 171-175; Tevbe 9/102-106, 117-121; Feth 48/14.
169 Âl-i İmrân 3/28: Taberî, V, 315-320; Nisâ 4/144; Mâide 5/51, 57; Mümtehine 60/1-2, 8-9, 13.
170 Mâide 5/55-56: Taberî, VIII, 529-532; Tevbe 9/23-24, 113; Mücâdele 58/22.
171 Tevbe 9/101: Taberî, XI, 643-644.
172 Muhammed 47/30: Taberî, XXI, 222-223.
173 Bakara 2/8-9: İbn Kesîr, I, 281-283.
174 Bakara 2/212: Mukātil b. Süleyman, I, 181; Tevbe 9/79.
175 Tevbe 9/107-110: Mukātil b. Süleyman, II, 195-198; Taberî, XI, 672-702.

düşmanla işbirliği yaptılar. Savaşlara katılmamak için türlü bahaneler getirdiler; savaşa katılsalar bile ya kaçmak için bahane aradılar veya Müminlerin dirençlerini kırmak için türlü yollara başvurdular.[176]

Müminler, Medine'de iç ve dış tehditlere karşı sürekli uyanık kaldılar. Birbirlerine iyiliği emredip kötülüklerden alıkoydular.[177] Mekkeli Müşriklerle yapılan Hudeybiye Barış Antlaşması, Müslümanların dinlerini rahat yaşamaları, kolayca anlatmaları ve İslâm'ın geniş kitlelere yayılması bakımından büyük bir fetih oldu.[178] Yüce Allah bunun hemen peşinden Müminlerin pek çok ganimet elde etme imkânı buldukları Hayber'in fethini nasip etti.[179] Kısa bir süre sonra da Hicretin sekizinci yılında Müminler Mekke'nin fethiyle onurlandılar. Allah'ın yardımı ile fetih neticesinde insanlar gruplar hâlinde İslâm'a girdiler.[180] Yine de Müslümanların iman ve cihadla imtihanları devam etti. Zorlu Tebük Seferi'nde yakıcı yaz sıcağının altında 1000 kilometre gittiler, 1000 kilometre geri döndüler. Büyük sıkıntılarla karşılaştılar. Tebük Seferi, İslâm'ın geniş bir coğrafyaya yayılan bir din olmasının yollarını açtığı gibi, gerçek Müminlerle ikiyüzlü davrananları ayıran yeni bir sınav olmuştu.[181] Huneyn Savaşı'nda ise Müminler, büyük bir imtihan verdiler. Ancak Allah'ın ve meleklerin yardımıyla zafere erişip büyük ganimetler elde ettiler. Kusuru olanları da Allah affetti[182] Aslında onlar sadece iyi günde değil en zor günde de Allah'ın emrine âmâde kalmış, Resûlullah'ın yanından hiç ayrılmamışlardı. Onun için Tebük gibi en meşakkatli seferde, Hudeybiye ve Mekke'nin Fethi gibi ağır imtihanlarda, Huneyn gibi dehşetli çarpışmalarda hiç arkalarına bakmadan beraberce mücadele etmiş ve Allah'ın rızasını kazanmışlardır.[183]

Müminler güzel ahlâk ve davranış sahibi insanlardı. Mekke'de imanları için bedel ödemiş, Medine'de İslâm'ın istediği örnek toplumu inşa etmişlerdi.[184] Onlar Allah'ın kendilerinden razı olduğu insanlardı.[185] Kur'ân'ın rehberliğinde ve Hz. Muhammed'in önderliğinde yirmi üç yılda ortaya çıkan Müminler topluluğu, tarihin en güzide toplumlarından birisiydi. Onların sergilediği hayat hem Allah'ın hem de

176 Tevbe 9/42-59, 67-68, 73-74; Ahzâb 33/12-20; Feth 48/11-12, 15-16; Münâfikûn 63/8.
177 Âl-i İmrân 3/110, 114; A'râf 7/157; Tevbe 9/71, 112.
178 Feth 48/1-4.
179 Feth 48/18-19.
180 Nasr 111/1-3.
181 Tevbe 9/38-39, 45-47, 63-66, 94-96.
182 Tevbe 9/25-27.
183 Tevbe 9/25-26; Feth 48/4-5, 10, 18-21, 29.
184 Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/110.
185 Tevbe 9/100; Feth 48/18; Mücâdele 58/22; Beyyine 98/8.

insanların razı olduğu bir hayattı. Kur'ân, böyle bir hayatın insanın yaşadığı her zaman diliminde gerçekleşebileceğini müjdelemiştir.

Mekke ve Medine dönemlerine topluca bakıldığında, her iki dönemde de Müslümanların içinden geçtiği zorlu süreçlerde gelen vahiyler, aynı zamanda Kur'ân'ın nasıl bir Müslüman şahsiyeti inşa etmek istediğini de ortaya koymaktadır. Buna göre iman, sadece Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayı değil, Allah'a güvenmeyi de ifade eder. Dolayısıyla Müminler Allah'a iman eden ve O'na tereddütsüz güvenen kimselerdir. Sadece iman etmekle kalmayıp imanlarının gereğini yerine getirenlerdir.

İslâm davetiyle, Resûl-i Ekrem'in önderliğinde yeni bir nesil doğmuştu. Bu nesil, dünyada iken Allah'ın rızasına mazhar oldukları kendilerine müjdelenen ve âyetlerde defalarca övgülere muhatap olan ilk Kur'ân neslidir. Onların hayatı, ideal Müslümanlığın örnekliğini ortaya koyar. İslâm'ın iman, ibadet ve ahlâkla ilgili temel değerleri ilk önce onların hayatında somutlaştı. Onlar Kur'ân vahyinin sadece sözlerini değil, öngördüğü hayatı da yaşayarak bizlere ulaştırdılar. Böylece onların hayatı, kıyamete kadar İslâm'ın yayılıp insanlarla buluşmasının yöntemini bizlere öğretmiş oldu. Onlar Allah yolunda maldan candan fedakârlık yaptılar, gerektiğinde hicret ve cihad ettiler, mahrumiyet ve zorluklara katlandılar. Tabii, bütünüyle özveriye dayanan bu hayatın, Rabbimize sevgiyle ve korkuyla derinden bağlanmak ve hayatı her daim O'na hesap vermek bilinciyle yaşamak gibi sağlam bir arka planı vardır. Yine bu hayatta coşku ve gayret, nefis terbiyesi, merhamet ve nezaket, insanların iyiliğini istemek, sabır, affetmek, kötülüğe karşı iyilik ve adalet erdemleri vardır. Kur'ân'ın ilk Müslüman toplumla ilgili şahitliği âyette şöyle ifade edilir: *"Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur."*[186]

186 Tevbe 9/100.

MUŞRIKLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ يَٓا اَيُّهَا الْكَافِرُونَۙ ﴿١﴾ لَٓا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَۙ ﴿٢﴾ وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ
مَٓا اَعْبُدُۚ ﴿٣﴾ وَلَٓا اَنَا۬ عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْۙ ﴿٤﴾ وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُۜ ﴿٥﴾
لَكُمْ د۪ينُكُمْ وَلِيَ د۪ينِ ﴿٦﴾

"De ki: 'Ey Kâfirler! Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk edecek değilim. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.'"

(Kâfirûn 109/1-6)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَۜ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ۟ ﴿٧﴾

"Ey inkâr edenler! Bugün bahane üretmeyin! Sadece yapmış olduklarınızın cezasını çekiyorsunuz."

(Tahrîm 66/7)

تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٥﴾ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا اُنْذِرَ اٰبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾
لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ اِنَّا جَعَلْنَا فِي اَعْنَاقِهِمْ
اَغْلَالًا فَهِيَ اِلَى الْاَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ سَدًّا
وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَاَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾

"(Bu kitap) izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde bulunan bir toplumu uyarasın diye indirilmiştir. Andolsun ki onların çoğu hakkında o söz (azap) gerçekleşecektir; çünkü onlar iman etmeyecekler. Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik, bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır. Onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik, böylece gözlerini perdeledik; artık görmezler.

(Yâsîn 36/5-9)

لِاِيلَافِ قُرَيْشٍ ﴿١﴾ اِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ﴿٢﴾ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ
هٰذَا الْبَيْتِ ﴿٣﴾ اَلَّذٖي اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَاٰمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

"Kureyş'in güvenliğini, onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (Allah lütuflarda bulundu). Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin Rabbine kulluk etsinler."

(Kureyş 106/1-4)

اَرَاَيْتَ الَّذٖي يَنْهٰى ﴿٩﴾ عَبْدًا اِذَا صَلّٰى ﴿١٠﴾

"Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı?"

(Alak 96/9-10)

بَلْ عَجِبُوٓا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَاباًۚ ذٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ ﴿٣﴾

"Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da, 'Bu tuhaf bir şey, öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş!' dediler."

(Kâf 50/2-3)

اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهاً وَاحِداًۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾ وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ اَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰٓى اٰلِهَتِكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ يُرَادُۚ ﴿٦﴾ مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِي الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِۚ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا اخْتِلَاقٌۚ ﴿٧﴾

"(Müşrikler şöyle dediler:) 'Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!' Onların ileri gelenleri de harekete geçip şöyle dediler: 'Yolunuzda yürüyün! Tanrılarınıza bağlılıkta direnin! İşte (sizden) istenen budur. Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik; bu uydurmadan başka bir şey değil.'"

(Sâd 38/5-7)

وَاِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَٓا اٰبَٓاءَنَا وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَاۜ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِۜ اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾

"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti.' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?'"

(A'râf 7/28)

وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَۜ وَيَمْكُرُونَ
وَيَمْكُرُ اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِر۪ينَ ﴿٣٠﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ
سَمِعْنَا لَوْ نَشَٓاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓاۙ اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٣١﴾ وَاِذْ قَالُوا
اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَٓاءِ اَوِ
ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٣٢﴾ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ ف۪يهِمْۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ
مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾

“Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hâle getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır. Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda, 'Duyduk duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz, bu eskilerin masallarından başka bir şey değil.' dediler. Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: 'Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!' Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.”

(Enfâl 8/30-33)

اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ
تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَۙ ﴿٣٦﴾

“Hak dine inanmayanlar servetlerini, insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar, yine harcayacaklar, sonra bu onlara yürek acısı olacak, daha sonra da yenilecekler. İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevkedilecekler.”

(Enfâl 8/36)

يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ
الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ
عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖۙ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

"İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor. Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye Resûlü'nü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; Müşrikler hoşlanmasalar da!"

(Tevbe 9/32-33)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ
بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنٖيكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖٓ اِنْ شَٓاءَۜ اِنَّ
اللّٰهَ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٨﴾

"Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Allah her şeyi bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Tevbe 9/28)

قُلْ لِلَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَۚ وَاِنْ يَعُودُوا
فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٣٨﴾

"İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir."

(Enfâl 8/38)

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِۚ فَاِنِ انْتَهَوْا
فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣٩﴾

"Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse kuşkusuz Allah yaptıklarını görmektedir."

(Enfâl 8/39)

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَث۪يرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِۘ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَاۘ وَلَهُمْ
اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَاۘ وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ
اَضَلُّۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

"Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."

(A'râf 7/179)

وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا ف۪يهِ
لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾

"İnkârcılar dediler ki: 'Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız.'"

(Fussılet 41/26)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm, *müşrikûn* (Müşrikler) ve *kâfirûn* (Kâfirler, inkâr edenler) kelimeriyle, öncelikle putların ilâh olduğunu kabul eden, Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı çıkan ve çoğunluğunu Kureyş kabilesinin oluşturduğu Mekke'deki Müşrikleri kasteder. Yer yer Yahudi ve Hıristiyanların da hem kâfir oldukları hem de şirke düştükleri dile getirilir. Ancak Kur'ân, küfür ve şirke dair inanç ve davranışlara sahip herkesi bu şekilde adlandırır. Geçmiş peygamberlere karşı çıkan Müşrik ve Kâfirler buna örnek olarak verilebilir. Mekke'de inen âyetlerde, Müşriklerin inanç ve davranışlarıyla ilgili yanlışlıkları, çelişkileri, yersiz istekleri sergilenmiştir. Bu sebeple onlara öncelikle ve özellikle Allah'ın varlığı ve birliği delillerle açıklanmıştır. Peygamber Efendimize ve Müminlere yaptıkları kötülükler anlatılmıştır. Medenî âyetlerde ise onların Müslümanlara düşmanlıklarının devam ettiği, İslâm düşmanlarıyla işbirliği yaptıkları konu edilmiştir. Kur'ân bütün anlatımlarında daima Müşrikleri doğruya, yani Allah'ın birliğini kabule davet etmiştir.

Müşrik, *şirk* kelimesinden türeyen *eşrake* fiilinden gelmektedir ve ortak koşma anlamındadır. Kur'ân'da *şirk* kavramı, "Allah'a ortak ve benzer varlıkların bulunduğuna inanma" anlamını ifade eder.[1] Şirk koşan kişiye *müşrik*, şirk koşulan varlığa *şerîk* denir. Şirk, Kur'ân'da "büyük zulüm" olarak yani Allah'a karşı isyan olarak tanımlanır.[2] Taberî (ö. 310/923) de *müşrik* kelimesini "puta tapan" diye tefsir eder.[3] Kur'ân'da, *kâfir* kelimesi tekil isim olarak beş defa geçmektedir. Pek çok yerde çoğul olarak (*kâfirûn, kâfirîn, keferetü* ve *küffâr*) gelmiştir. Ayrıca *ellezîne keferû* ifadesiyle de Müşrikler söz konusu edilmiştir. *Müşrik* ve onun dişil biçimi olan *müşriketün* kelimeleri, Kur'ân'da tekil isim hâlinde ikişer defa geçer.[4] *Küfür* ve *şirk* kelimeleri ise Kur'ân'da çoğu zaman eş anlamda kullanılmıştır.[5] Kâfir ise *küfr/küfür* kökünden türemiştir. Küfür, imanın

1 Halîl b. Ahmed, II, 327; Râgıb el-İsfahânî, s. 259-260.
2 Lokmân 31/13.
3 Bakara 2/105: Taberî, II, 386.
4 Bakara 2/221; Nûr 24/3.
5 Âl-i İmrân 3/151.

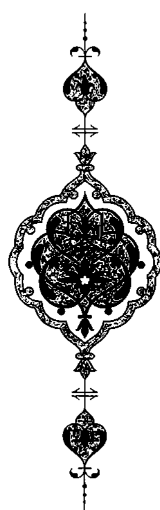
veya şükretmenin zıddı anlamındadır.[6] Kelimenin Arapçadaki kök anlamı "örtmek"tir. Tohumu toprağa gömerek gizlediği için çiftçiye; nesneleri karanlığı ile örttüğü için gece karanlığına da *kâfir* denir.[7] Kavram olarak küfür, peygamberin din adına Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiği gerçeklere inanmamak, onları reddetmektir. Bunu benimseyen kişilere de *kâfir* denmektedir.

Hakikatlerin üstünü örten *Kâfirler*, Allah'ın yanında sahte tanrılar uydurarak *müşrik* sıfatını alırlar. Bu yaptıklarıyla da suçlu olduklarından, *mücrimûn* olarak anılırlar. Çünkü büyük bir zulüm olan şirki benimsemişlerdir. Bunun için Allah Teâlâ onları zalimler (*zâlimûn*) olarak isimlendirir. Onların bâtıl inançlarındaki ısrarları, temelsiz düşüncelerine (*hevâ, zan*) dayanır. Bu tutumları, hak karşısında büyüklük taslamalarına (*istikbâr*) sebep olmuştur. Bunun altında, aşırı bir yeterlilik (*istiğnâ*) duygusu vardır. Bundan dolayı azgın (*tuğyân*) bir karakter sergilemişlerdir. Onlar Kur'ân'ın vahyedildiği ilk günden itibaren Hz. Peygamber'in ve Müminlerin karşısında yer almışlardır. Diğer bir özellikleri de "hakkı yalanlayan" olmalarıdır (*mükezzibûn*). Kâfirler buna devam eder, iman etmezlerse dünyada onları yok eden bir ceza (*helâk*) ile karşılaşacaklar, imansız öldükleri takdirde âhirette cehennemlik olacaklar (*ashâbu'nâr*) ve ebediyen (*hâlidûn*) orada kalacaklardır. Bu kötü sonuçtan kurtulabilmeleri için Kur'ân'ın çağrısına uymalıdırlar (*iman, hidayet, itaat, ittibâ*). Allah'a isyandan vazgeçmelidirler (*şirk, isyan, zulüm*).

6 Halîl b. Ahmed, IV, 38; Râgıb el-İsfahânî, s. 433-434.

7 Bakara 2/6: Taberî, I, 262.

MEKKE MÜŞRİKLERİ SON VAHYİN İLK MUHATABIDIR

تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٥﴾ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أُنْذِرَ اٰبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾
لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ اِنَّا جَعَلْنَا فِي اَعْنَاقِهِمْ
اَغْلَالًا فَهِيَ اِلَى الْاَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ سَدًّا
وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَاَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾

"(Bu kitap) izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde bulunan bir toplumu uyarasın diye indirilmiştir. Andolsun ki onların çoğu hakkında o söz (azap) gerçekleşecektir; çünkü onlar iman etmeyecekler. Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik, bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır. Onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik, böylece gözlerini perdeledik; artık görmezler.

(Yâsîn 36/5-9)

Son Peygamber'e gelen vahyin ilk muhatapları, milâdî yedinci asırda yaşayan Mekke halkıydı. Hz. Muhammed'e (sas) vahyedilenler, kendisinden önceki

peygamberleri doğruluyordu. Vahiy Mekke çevresinde yaşayanlara da bir uyarıydı.[1] *"Bu (Kur'ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır..."*[2]

Yüce Allah, Mekke'de yaşayanlara güvenlik, bol rızık gibi pek çok nimet vermişti.[3] Mekke, yeryüzündeki ilk mabed[4] olan Kâbe'yi içinde barındırıyordu. İnsanlar, senenin belirli dönemlerinde hac için buraya geliyorlardı. Bu kutsal mabedin hizmetlerini yürüten Mekke halkına hürmet ediyorlardı. Çevrelerindeki diğer kabileler bu güvenlik ayrıcalığından mahrumdu.[5] Peygamberimizin doğumundan önce Yemen Valisi Ebrehe, fillerin de yer aldığı güçlü bir orduyla Kâbe'yi yıkmaya gelmişti. Ancak Allah Teâlâ onu ve ordusunu helâk etmişti. Ebrehe askerleriyle birlikte yenilmiş ekin gibi perişan olmuştu.[6] "Fil olayı" denen bu hadise, Mekke halkının saygınlığını daha da artırmıştı.[7] Bu sebeple güvenli bir şekilde yazın serin, kışın sıcak bölgelere[8] ticaret için gidip bol gelir sağlıyorlardı. Mekke'nin, dinî ve ticarî bir merkez olması da[9] onlar için bir gelir kaynağıydı. Mekkeliler, bu maddî nimetlerin yanında, Yüce Allah'ın evine komşu olmaları ve Son Peygamber'in kendilerine gönderilmesi gibi manevî nimetlere de sahiplerdi.[10]

Mekke halkından beklenen, sahip oldukları maddî-manevî nimetlerin farkında olmalarıydı. Bu nimetleri vereni tanımaları, O'na şükretmeleriydi. Yüce Allah'ın her şeye gücünün yettiğini, O'nun aracıya, ortağa ihtiyacı olmadığını bilmeleri gerekirdi. Oysa Mekke halkı, ellerindeki nimetlerin hakkını vermek yerine, yanlış inançlara saparak nankörlük ettiler.[11] Babalarına, dedelerine yakın zamanda vahiy gelmediği için doğru yolu unutmuşlardı.[12] Putları ilâh edinip[13] onları Yüce Allah'a denk tutuyor ve putları Allah'ı sever gibi seviyorlardı.[14] Bazı gök cisimlerine, putları temsil ettiği düşüncesiyle tapıyorlardı.[15] Onlar, putlara tapmakla birlikte, gücü her şeyin

1 En'âm 6/92: Mukātil b. Süleyman, I, 575; Taberî, IX, 403.
2 En'âm 6/92.
3 Kureyş 106/3; Nahl 14/112.
4 Âl-i İmrân 3/96.
5 Ankebût 29/67.
6 Fîl 105/1-5.
7 Kureyş 106/1: Râzî, XXXII, 104.
8 Kureyş 106/2.
9 En'âm 6/92: *Kur'an Yolu*, II, 440.
10 İbrâhîm 14/28: Râzî, XIX, 125.
11 İbrâhîm 14/28: Zemahşerî, III, 380; Râzî, XIX, 125.
12 Yâsîn 36/6.
13 Yâsîn 36/74.
14 Bakara 2/165.
15 Fussılet 41/37.

üzerinde olan Cenâb-ı Hakk'ı da tanıyorlardı. Ölüm korkusu yaşatacak büyük bir belâ geldiğinde, kendilerini ancak Allah Teâlâ'nın kurtarabileceğini biliyorlardı. Böyle bir felâket ile karşı karşıya geldiklerinde sadece O'ndan yardım istiyorlardı.[16] Nitekim Kur'ân, gerçek ilâhın sorgulandığı şu sorulara Müşriklerin "Yüce Allah" diye cevap vereceklerini bildirmektedir: Rızkı kim veriyor? İşitme ve görme yeteneklerini kim bağışlıyor? Ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor? Her türlü işi kim yürütüyor?[17] Dünya ve onda bulunanlar kime aittir? Yedi göğün ve yüce arşın sahibi kimdir?[18] Varlığı bütünüyle yöneten kimdir? Her şeyi koruyan fakat korunmaya muhtaç olmayan kimdir? Kim gökleri ve yeri yarattı? Kim güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiriyor? Gökten su indirip, onunla ölü toprağa hayat veren kimdir?[19] Fakat Müşrikler, sıradan varlıkların ilâhî özellikler taşıdığına inanarak şirke düşmüşlerdi. Dinî hayatlarında putları öne çıkarmışlardı. Ahlâk ve yaşayışlarında sadece Allah Teâlâ'ya ait olması gereken yerlere putlarını koymuşlardı.[20]

Müşrikler, insanlara doğruyu öğretmek için kendileri gibi insan olan bir peygamber gönderilmesine karşı çıktılar.[21] Onlar Yüce Allah'a kız çocuğu isnat ediyorlardı. Huzâa ve Kinâne kabileleri, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylüyorlardı.[22] Böylece kendilerine yakıştıramadıkları kız çocuklarını[23] Allah Teâlâ'ya nisbet ediyorlardı. Allah'ın dışındaki varlıklar için düşünüldüğünde çocuk sahibi olmak, eş sahibi olmayı da gerektirmektedir. Oysa Allah Teâlâ'nın bu gibi şeylere ihtiyacı yoktur.[24]

Müşriklerin bu inançları, vahiy kaynaklı ilâhî bir kitaba dayanmıyordu.[25] Kur'ân'a göre, Müşrikler aslında kuru bir inatla atalarını taklit ederek, şeytana uymaktan başka bir şey yapmıyorlardı.[26] Buna karşılık makul delilller sunan ve ilâhî vahye dayandığını söyleyen Allah Resûlü'ne (sas) inanmıyorlardı. Onun davet ve uyarılarına karşı sağır kesiliyorlardı.[27]

---

16 En'âm 6/40-41.
17 Yûnus 10/31.
18 Ra'd 13/16.
19 Ankebût 29/61-63.
20 Yûnus 10/31-32.
21 En'âm 6/91: Râzî, XIII, 77.
22 Nahl 16/57: Râzî, XX, 55.
23 Zuhruf 43/17; Sâffât 37/149, 150; Tûr 52/39.
24 Meryem 19/88-92.
25 Lokmân 31/20: İbn Kesîr, XI, 75.
26 Bakara 2/170; Mâide 5/104; Hac 22/3.
27 Enbiyâ 21/45.

Müşrikler, Kâbe'yi inşa eden Hz. İbrâhim'in getirmiş olduğu Hanîf dininden sapmış, orayı putlarla doldurmuşlardı. Lât, Menât, Uzzâ, Nâile gibi dişil isim verdikleri putlara tapıyorlardı.[28] Kâbe çevresinde ıslık çalarak, el çırparak ibadet ediyorlardı.[29] Kestikleri kurbanın kanını Kâbe'ye sürerek, etlerini oraya bırakarak[30] putlarını hoşnut ettiklerini düşünüyorlardı. Belirli özellikler taşıyan evcil hayvanları putlar adına serbest bırakmayı kendilerince doğru görüyorlardı. Onlardan ya tamamen ya da kısmen faydalanmayı yasaklıyorlardı.[31] Putlarına adadıkları ziraat ürünlerinden ve hayvanlardan kendilerinin ve başkalarının faydalanmasını yasaklamışlardı.[32] Kendilerine göre bazı şeyleri helâl, bazılarını haram kılıyorlardı. Bu haramı da Yüce Allah'ın emrettiğini söylüyorlardı:[33] *"Ağzınıza geldiği gibi yalan yanlış konuşarak, 'Bu helâldir, bu haramdır.' demeyin; çünkü Allah hakkında asılsız şey söylemiş olursunuz; Allah hakkında asılsız şey söyleyenler de kesinlikle iflah olmazlar."*[34] Eceliyle ölmüş ya da Yüce Allah'tan başkası adına veya putlar adına kesilmiş hayvanları yemekte sakınca görmüyorlardı. Müslümanların yememesiyle de alay ediyorlardı. "Muhammed ve arkadaşları, Allah'ın öldürdüğünü (eceliyle ölen hayvanları) yemiyor, ama kendi öldürdüklerini (boğazladıkları) yiyor!" diyorlardı.[35]

Câhiliye döneminde bir kız çocuğu eve gelir getiremediği için aileye yük olarak görülüyordu.[36] Ayrıca kabile savaşları çok sık gerçekleşiyordu. Kızların erkek çocukları gibi savaşma imkânları yoktu. Savaşlarda esir olarak ele geçirildiklerinde de alınıp satılıyorlardı. Câhiliye Arapları için bu, son derece utanç verici bir durumdu. Bu nedenle bir babaya kız çocuğu olduğu haber verildiğinde kızıyor, utanıyordu. Çok yaygın olmamakla birlikte bazı babalar,[37] bu sebeplerle kız çocuklarını diri diri gömüyorlardı.

Müşrikler, dünya malına aşırı düşkündüler. Oysa Kur'ân mülkün asıl sahibinin Hak Teâlâ olduğunu ve toplumdaki muhtaçlara yardım etmek gerektiğini bildiriyordu.[38] Müşriklerse dünya malı elde etmek için her yolu mübah görüyorlardı. Bunun en büyük kanıtı, yetim mallarına haksız yere el koymalarıydı. Müşrikler, mirası hak

28 Nisâ 4/117: Taberî, VII, 490.
29 Enfâl 8/35.
30 Hac 22/37: İbn Kesîr, X, 70.
31 Mâide 5/103.
32 Yûnus 10/59.
33 Nahl 16/116: Râzî, XX, 133.
34 Nahl 16/116.
35 En'âm 6/121: Taberî, IX, 521 vd.
36 Nahl 16/59: Râzî, XX, 57; İsrâ 17/31: Râzî, XX, 198.
37 Nahl 16/58-59; İsrâ 17/31.
38 Fecr 89/15-20.

ve adalet ölçüsüne göre paylaşmazlardı. Mallarının eksilmesi korkusuyla yetimlere, muhtaçlara ve fakirlere ikramda bulunmazlardı. Yoksulları doyurmaya teşvik etmezlerdi.[39] Mal ve servet sahibi oldukları için kendilerini üstün görüp fakirlerle alay ederlerdi.[40] Mal ve akraba sayılarının çokluğu hususunda birbirleriyle yarışa girmişlerdi. Bir keresinde Sehmoğulları ile Abdimenâfoğulları sayılarının çok olduğunu iddia edip birbirlerine karşı övünüyorlardı. Sayım sonucu Abdimenâf Oğulları fazla çıkınca Sehmoğulları şöyle dedi: "Öyleyse bizim dirilerimizle ölülerimizi sonra da sizin dirilerinizle ölülerinizi topluca sayalım. Bakalım, dirilerle ölülerin toplamı sayıldığında kim fazla çıkacak?" Bu defa da Sehmoğulları fazla çıktı. Bunun üzerine Tekâsür sûresinin ilk âyetleri inmişti.[41]

Müşrikler, kabileler arasında uzun yıllar sürecek düşmanlığa neden olan kan davası güderdi. Hatta öldürülenin yakınları, öldürülenden daha şerefli bir kişiyi veya iki kişiyi öldürmedikçe adaletin sağlanmayacağına inanırlardı.[42] Kur'ân-ı Hakîm bunun önüne geçerek, intikam hırsıyla haksızlık yapılmaması gerektiğini bildirmiştir.[43]

MÜŞRİKLER, İSLÂM DAVETİNİ ENGELLEMEK İÇİN HER YOLA BAŞVURDULAR

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾

"İnkârcılar dediler ki: 'Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız.'"

(Fussılet 41/26)

Resûl-i Ekrem'in çağrısına Müşriklerden aldığı cevap, tevhid mücadelesi sürdüren önceki peygamberlere verilen cevaptan farksızdı: *"O kullara yazıklar olsun!*

39 Fecr 89/16-20; Mâûn 107/2-3.
40 Fâtır 35/43; Yâsîn 36/47.
41 Tekâsür 102/1-2: Râzî, XXXII, 76.
42 İsrâ 17/33: Taberî, XIV, 584-586; Râzî, XX, 204.
43 İsrâ 17/33.

Kendilerine bir peygamber gelmeye görsün, onu mutlaka alaya alırlardı."[44] Onlara göre peygamber, melek olmalıydı.[45] İman etmeleri için, Peygamberimizden kendilerine özel sahifeler getirmesini istiyorlardı.[46] Hz. Muhammed'in (sas) davetine karşı kalplerinin kapalı, kulaklarının tıkalı olduğunu söylüyorlardı. Onun davetiyle aralarında perde bulunduğunu iddia ederek bağnazlıklarını ortaya koyuyorlardı.[47] Bu hâlleriyle alay edilmeyi kendileri hak ederken, Sevgili Peygamberimizle alay etmeye kalkıyorlardı.[48] Kâfirler Son Peygamber'e iman edenlerle de alay ediyorlardı. Onlar yanlarından geçince gülüyor, kaş göz işareti yapıyorlardı.[49] Türlü iftiralar atarak Peygamberimizi ve getirdiği Kitap'ı inkâr ediyorlardı.[50] Oysa onlar Hz. Muhammed'i (sas) çok iyi tanıyorlardı. Onunla peygamberliğinden önce de uzun bir zaman geçirmişlerdi.[51]

Müşrikler, kurdukları zulüm düzenini bozduğu için Hz. Peygamber'e karşı kin, nefret ve kıskançlık duyguları besliyorlardı. Kendini beğenmişlikleri yüzünden yaptıkları kötülükler onlara güzel geliyordu.[52] İnsanların Peygamber Efendimize gösterdiği ilgi karşısında öfkeleniyorlardı. Allah'ın merhametli Elçisi'ne bakışlarıyla öldürecekmiş gibi bakıyorlardı.[53] Bir yandan da ona inanmaları hâlinde Mekke'den çıkarılacaklarından korkuyorlardı.[54] Doğru yolda olduklarını zannediyorlar, ama hatalarını fark etmiyorlardı.[55] Onlar ancak, dünya nimetlerinden yararlanma ve boş hayaller peşinden koşmakla kendilerini avutuyorlardı.[56] Bunun sonucunda âhiret hayatını da inkâr ediyorlardı.[57]

Müşriklerin zulmü giderek artıyordu. Hz. Peygamber (sas) bu dönemde bir avuç mümini korumak amacıyla onları, Habeşistan'a göçe yönlendirdi. Yüce Allah'ın arzı genişti. Allah Teâlâ onlara hicret etmelerini emrediyordu: *"… Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır.*

44 Yâsîn 36/30.
45 En'âm 6/8-9.
46 Müddessir 74/52.
47 Fussılet 41/5.
48 Furkān 25/41: Râzî, XXIV, 85; *Kur'an Yolu*, IV, 127.
49 Mutaffifîn 83/29-36.
50 Zâriyât 51/52-53.
51 Yûnus 10/16; Mü'minûn 23/69.
52 Kehf 18/104: Ebüssuûd Efendi, III, 560.
53 Kalem 68/52.
54 Kasas 28/57: Taberî, XVIII, 287.
55 Sâd 38/6; Furkān 25/42.
56 Hicr 15/3; Muhammed 47/12.
57 Fussılet 41/25: Zemahşerî, V, 379-380.

Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir."[58] Habeşistan'da, ülkesinde kimseye haksızlık yapılmayan bir hükümdar vardı.[59] Bazı Müslümanlar bu tavsiyeye uyarak Habeşistan'a hicret ettiler.

Kâfirler Kur'ân'ın çağrısına karşı çıkarken atalarını da bu yolda bulmuş olmalarını bir delil olarak ileri sürüyorlardı. Kur'ân yanlışlıklarını bağnazlıkla savunan Müşrikleri şöyle uyarıyordu: *"... Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!"*[60] Onlara akıllarını doğru bir şekilde kullanmalarını tavsiye ediyordu.[61] Örneğin, inandıkları gibi birden fazla ilâh olsaydı, yeryüzündeki düzen bozulur, insanlar onların sapkın düşüncelerine göre yönetilse, toplumsal düzen alt üst olurdu.[62]

Kâfirler, Kur'ân-ı Kerîm'i dinlemekten yüz çeviriyor, onun içindeki gerçekler hakkında kafa yormuyorlardı.[63] Kur'ân okunduğu zaman hoşnutsuzluklarını hemen yüzlerinde belli ediyorlardı. Okuyanlara neredeyse saldıracak gibi bakıyorlardı.[64] Onlar bazen Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in sözü[65] bazen de şeytanın sözü olduğu[66] iftirasında bulunuyorlardı. İnsanların Kur'ân'a rağbetini azaltmak, onu itibarsızlaştırmak için Kur'ân hakkında "eskilerin masalları" yakıştırmasına başvurdular. Müşriklerden Nadr b. Hâris ticaret yolunda, İncil okuyup rukü ve secde yapan kişileri görürdü. Mekke'ye geldiğinde Hz. Muhammed'in (sas) de kendisine indirilenleri okuyup rükû ve secde ettiğini görünce şöyle dedi: "Bunu duyduk! İstesek benzerini biz de söyleriz."[67] Müşriklerin önde gelenleri aslında Kur'ân'ın mânasının ve sözlerinin mükemmel olduğunu biliyorlardı. Bu yüzden insanların ondan etkilenmemesi için birbirlerine *"Kur'ân okunurken onu dinlemeyin ve gürültü yapın ki belki bastırırsınız."* diyorlardı.[68] Peygamberimizin ve Müslümanların Kur'ân ve İslâm'la şeref kazanmasını kıskanıyorlar, bu yüzden huzurları kaçıyordu.[69] Hz. Peygamber'den, Kur'ân'dan başka bir kitap getirmesini ya da Kur'ân'ı değiştirmesini istiyorlardı. Oysa, Hz. Muhammed (sas) onlara, *"... Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum..."* diyordu.[70]

58 Zümer 39/10: Taberî, XX, 179; İbn Kesîr, XII, 117; ayrıca bk. Ankebût 29/56.
59 İbn İshak, I, 154.
60 Bakara 2/170.
61 Bakara 2/170: *Kur'an Yolu*, I, 255.
62 Mü'minûn 23/71: Râzî, XXIII, 113.
63 Mü'minûn 23/66-67.
64 Hac 22/72; İsrâ 17/46.
65 Secde 32/3.
66 Tekvîr 81/25: Râzî, XXXI, 75; Şuarâ 26/210-212: Râzî, XXIV, 171-172.
67 Enfâl 8/31: Taberî, XI, 142.
68 Fussılet 41/26.
69 Bakara 2/105.
70 Yûnus 10/15: *Kur'an Yolu*, III, 90.

İnanmamakta ısrar eden Kâfirler, inanmamak için çeşitli bahanelerini sürdürüyorlardı. Diğer peygamberlere verilen mucizelerin benzerini görmek istiyorlardı. Hâlbuki Hz. Muhammed'in (sas) en büyük mucizesi Kur'ân'dı.[71] Zira Kur'ân indirildiği ilk günden beri onlara ve onlar gibi davranmaya devam edenlere öğüt vermekte, hayırları göstermekte, dünya ve âhirette mutluluğun anahtarlarını vermektedir.[72] Kur'ân, delillerinin güçlü olmasıyla, benzeri olmayan bir kitaptır.[73] Çünkü Kur'ân bir beşer sözü değildir. O, yegâne güç ve kudret sahibi Allah'ın kelâmıdır. Kendisinden önceki vahiylerin de tamamlayıcısıdır.[74]

Müşrikler Peygamberimizden melekleri yanlarına getirmesini istiyorlardı. Bu istekleriyle, sonlarını getirecek bir hamle yaptıklarının farkında değillerdi.[75] Müşriklerin mucize ve delil istemeleri aslında bir bahaneydi. Âyetlerde, bunun bir şeyi değiştirmeyeceği belirtiliyordu. *"… Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?"*[76] Kur'ân, onlara bir şeyi anlatmayı, anlama kabiliyeti olmayan hayvanlara hitap etmeye veya işitemeyenlerle konuşmaya benzetmektedir.[77]

Hz. Muhammed (sas) onlara benzeri daha önce görülmemiş bir davayla gelmemişti. O, Hz. Âdem'den itibaren insanlığın tanıdığı pek çok peygamberden oluşan halkanın sonuncusuydu.[78] Mekke halkı ticaret yolculukları sırasında Yesrib'deki Yahudi din bilginlerine uğrarlardı. Onların Tevrat'ı okumalarına tanık olurlardı. Yahudiler de Kur'ân'daki bilgilerle Tevrat'takilerin birbiriyle çelişmediğini, aksine benzediğini görüyorlardı.[79] Kur'ân bu yüzden Müşriklere, Hz. İbrâhim'in ve Hz. Mûsâ'nın getirdiklerini özellikle hatırlatıyordu.[80] Müşriklerin önceki kavimler hakkındaki bilgisi Yahudilerle sınırlı değildi. Örneğin Hz. Lût ve kavmi ile Hz. Şuayb ve kavmi Eyke halkını bildikleri Kur'ân'da haber verilmektedir.[81] Kur'ân Kâfirleri uyarmakta, Yüce Allah'ın dilerse onları da öncekiler gibi helâk edeceğini bildirmektedir.[82] Ancak onlar, önceki peygamberleri inkâr edenlerin akıbetine uğrayacaklarını akıllarına getirmemektedirler.[83]

71 Ankebût 29/50-51.
72 Enbiyâ 21/10.
73 Fussılet 41/41: Râzî, XXVII, 132.
74 Yûnus 10/37.
75 Hicr 15/8.
76 En'âm 6/109; benzer âyetler için bk. Hicr 15/14-15; Yâsîn 36/46.
77 Bakara 2/171; En'âm 6/25.
78 Ahkâf 46/9.
79 En'âm 6/114: İbn Âşûr, VIII, 16.
80 Necm 53/36-42.
81 Hicr 15/71-76, 78-79.
82 En'âm 6/133.
83 Sâd 38/11.

Müşrikler, Rahmet Elçisi (sas) ve Müslümanlar ile amansız bir mücadele içindeydiler. Buldukları her fırsatı değerlendirmeye çalışıyorlardı. Örneğin Hz. Peygamber'e vahyin gelmesi bir müddet gecikmişti. Bu yüzden moralini bozmak için ona "Kendin bir şeyler uydurup Kur'ân diye söyleseydin ya!" diyorlardı. Böylece bir yandan da onun vahiy olarak bildirdiği Kur'ân âyetlerinin güvenilirliğine gölge düşürmeye çalışıyorlardı.[84] Allah Resûlü'nü zor durumda bırakmak için ona gaybî konularda sorular soruyorlardı. Örneğin, gerçekleşmeyeceğine inandıkları kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlardı. O da bu ve benzeri konularda bilgi sahibi olmadığını bildiriyordu.[85]

Müşrikler önceki kutsal kitaplara dayanarak Hz. Muhammed'i (sas) imtihan etmeye de kalkıştılar. Onu zor durumda bırakmak için Yahudi din bilginlerine gidip onlardan kendilerine destek olmalarını istediler. Bilginler Peygamberimizi imtihan için ona şu üç soruyu sormalarını önerdiler: Ashâb-ı Kehf kimlerdir? Zülkarneyn kimdir? Ruh nedir? Bu soruların ikisine cevap verip biri hakkında konuşmazsa, onun gerçek bir peygamber olduğunun anlaşılacağını söylediler. Hz. Peygamber (sas) kendisine gelen vahiy sayesinde ilk ikisini cevapladı. Ruh ile ilgili soruya ise cevap vermedi. Ruhun mahiyetini ancak Rabbinin bildiğini belirtti. Ruhun mahiyeti Tevrat'ta da açık bir şekilde anlatılmadığı için Hz. Muhammed'in (sas) haklılığı yine tescillenmişti. Ancak Müşrikler buna rağmen inanmadılar.[86]

Onların ileri sürdükleri bir başka bahane de Kur'ân'ın parça parça indirilmesiydi. Oysa onun bütünüyle bir defada indirilmesini istemişlerdi. Hâlbuki zaman içinde azar azar indirilmesi, hem Resûlullah (sas) hem de Müslümanlar için daha uygundu. Böylece gelen âyetler, metniyle, anlamıyla zihinlere ve ruhlara daha iyi işlemiştir.[87]

Müşrikler, Hıristiyanların Hz. Îsâ'yı tanrı olarak kabul etmelerini de örnek veriyorlardı: "Îsâ mı, yoksa bizim tanrılarımız mı daha iyi?" diyorlardı. Böylece Müslümanların açığını yakaladıklarını zannederek seviniyorlardı. Kur'ân'ın verdiği doğru bilgiye göre kendilerini düzeltmeye çalışmıyorlar, bunun yerine Hıristiyanların yanlış inançlarını kendi sapkınlıklarına örnek gösteriyorlardı. Zira Kur'ân'a göre Hz. Îsâ ancak bir kuldu.[88]

---

84 A'râf 7/203: Taberî, X, 655.
85 A'râf 7/187; Ahzâb 33/63.
86 İsrâ 17/85: Zemahşerî, III, 548.
87 Furkān 25/32: Râzî, XXIV, 79.
88 Zuhruf 43/57-59.

Kâfirlerin mücadelelerini sürdürdüğü günlerde, Hıristiyan Bizanslılar ateşperest ve müşrik İranlılara yenilmişti. Müşrikler buna da sevinmişlerdi. Zira inanç bakımından kendilerine yakın gördükleri bir topluluk, Müslümanlar gibi kitaplı bir topluluğa galip gelmişti. Ancak Rûm sûresinin ilk âyetlerinde, Müslümanların moralini yükseltecek bir bilgi verildi. Buna göre kısa bir süre sonra Bizanslılar galip olacak ve bu defa da Müslümanlar sevinecekti.[89]

Müşrikler, kendilerinin iman etmesi şöyle dursun, başkalarının iman etmelerini de engelliyorlardı. İnsanları aldatıyor, onlara "Siz onlara inanmayın. Sizin günahlarınızı biz yükleniriz." diyorlardı.[90] Oysa Kur'ân onların kendi günahları yanında, saptırdıklarının günahlarını da yükleneceklerini bildirmekteydi.[91] Kâfirler Müslümanların ekonomik ve sosyal bakımdan zayıflığını, kendilerinin haklı olmalarının işareti olarak görüyorlardı. "Siz doğru yolda olsaydınız, dünyadaki hâliniz bizden iyi olurdu. Çünkü her şeye hâkim olan yaratıcının, dostlarını sıkıntı içinde bırakıp düşmanlarını rahatlatması düşünülemez." diyorlardı. Oysa önemli olan sonuçtu. Dünyada veya âhirette Allah Teâlâ'nın azabıyla karşılaşınca, kimin doğru yolda olduğu anlaşılacaktı.[92]

Müminlerin ilk dönemlerdeki zayıflığını fırsat bilen Müşrikler, İslâm'ı henüz büyümeden bitirmeyi amaçlıyorlardı. Rahmet peygamberi Hz. Muhammed Mustafa (sas) ise işkencelere rağmen Kâfirlere tebliğe devam ediyordu. Söyledikleri karşılık bulmayınca da üzülüyordu. Kur'ân'da, Hz. Peygamber'e, onlara bekçi olarak gönderilmediği, görevinin sadece uyarı olduğu hatırlatılıyordu.[93] Ancak Müşrikler, güçsüz Müminler bir tarafa, Allah'ın Elçisi'ne bile eziyet ediyorlardı. Onun ibadet etmesini engelliyorlardı. Bir defasında Ebû Cehil, Peygamberimizi tehdit etmişti: "Onu bir daha namaz kılarken görürsem, Lât ve Uzzâ'ya yemin olsun ki boynunu ezeceğim" demişti. Ama tabii ki hiçbir şey yapamadı.[94] Onlar kendilerinin ölümlü olduğunu unutup Hz. Muhammed'in (sas) ölmesini ümitle bekliyorlardı.[95]

Hz. Peygamber'in kararlılığını gören Kâfirler, bu defa ona bir dizi teklifle geldiler. Bir gün Peygamber Efendimize gelerek şöyle dediler: "Ey Muhammed! İlâhlarımızı inkâr etmeyi bırakman karşılığında seni en zenginimiz yapalım. Dilediğin

89 Rûm 30/1-6: Taberî, XVIII, 448-449.
90 En'âm 6/26; Ankebût 29/12-13.
91 Nahl 16/25.
92 Meryem 19/73-75: Râzî, XXI, 246-247.
93 En'âm 6/107; Yûnus 10/40.
94 Alak 96/9-10: Taberî, XXIV, 533; Elmalılı, VIII, 5956-5957.
95 Tûr 52/30: Râzî, XXVIII, 255; İbn Kesîr, XIII, 237; Enbiyâ 21/34.

hanımla seni evlendirelim. Seni başımıza kral atayalım." Sonra başka bir teklif daha getirdiler: "Eğer bunu yapmazsan, bir yıl biz senin ilâhına tapalım. Bir yıl da sen bizim ilâhımıza taparsın. Böylece hayır hangisinde olursa olsun, siz de biz de ona nail oluruz." dediler. Bunun üzerine Kâfirûn sûresi inerek bu akıl dışı teklifi kökünden reddetti. Vahiy, Hz. Muhammed'den Müşriklere asla taviz vermemesini istedi.[96] Hz. Muhammed (sas) Müşriklere şöyle dedi: "Madem dinimizi kabul etmiyorsunuz, siz inancınızda devam edin. Ancak bizi bâtıl inancınıza çağırmayın ve dinî yaşantımızda bizi rahat bırakın.[97] Aramızdaki akrabalık bağının gereği olarak, sizin hayrınızı düşündüğümüzü göz önünde bulundurun. Bu yüzden bize karşı anlayışlı olun."[98] Fakat Müşrikler anlayışlı olmak bir yana, Hz. Peygamber'i ve dinini ortadan kaldırmaya yeltendiler.

Müşrikler, Müslümanların ileride daha da güçlenerek kendileri için tehdit oluşturacağını düşünüyorlardı. Artık bu işe son vermeliydiler. Bunun için önemli kararları aldıkları Dârü'n-nedve'de meclislerini topladılar. Toplantıdan önce kapıda yaşlı bir adam gördüler. Necidli olduğunu söyleyen yaşlı, "Belki alacağınız kararda bir faydam dokunur." diyerek onlara katıldı. İlk olarak şöyle bir görüş ortaya attılar: "Muhammed'e, önceki şairlerden değerlerimize ters düşen Nâbiga ve Züheyr'e yaptığımızı yapalım. Ölene kadar onu hapsedelim." Yaşlı adam, "Bu iyi bir fikir değil! Arkadaşları onu çıkarırlar ve hep birlikte size saldırırlar." dedi. Sonra "Onu bu şehirden sürelim! İstediği yere gitsin! Ondan sonra artık yaptıkları bizi ilgilendirmez." denildi. Yaşlı, "Bu da çözüm değildir! Siz onun ne kadar güzel konuştuğunu, insanların kalplerini nasıl etkilediğini görmüyor musunuz? Böyle yaparsanız günün birinde kabilelerden birini etkisi altına alır. Size saldırırlar ve memleketinizde sizi ezerler!" dedi. Son olarak Ebû Cehil şöyle dedi: "Her kabileden bir yiğit seçelim. Onlar Muhammed'i öldürsünler. Böylece bu olayı tüm kabileler üstlenmiş olur ve ondan kurtulmuş oluruz. Kabilesi hepimizle savaşmayı göze alamayacağı için kanına karşılık diyet almaya razı olurlar. Biz de bu diyeti ortaklaşa öderiz." Oradakiler tarafından benimsenen bu şeytanca görüşü yaşlı adam da uygun buldu. Sonra gereğini yapmak üzere oradan dağıldılar.[99]

Sinsi planlara rağmen Yüce Allah, Elçisi'ni destekliyor, tehlikelere karşı koruyordu. Allah Teâlâ'nın koruduğuna nasıl zarar verebilirlerdi ki![100] Kur'ân'da

96 Kâfirûn 109/1-6: Taberî, XXIV, 703; Elmalılı, IX, 6218.
97 Yûnus 10/41; Kâfirûn 109/6: Râzî, XXXII, 147.
98 Şûrâ 42/23.
99 İbn Hişâm, I, 481-482.
100 Hac 22/15.

Kâfirlerin mücadelelerini sürdürdüğü günlerde, Hıristiyan Bizanslılar ateşperest ve müşrik İranlılara yenilmişti. Müşrikler buna da sevinmişlerdi. Zira inanç bakımından kendilerine yakın gördükleri bir topluluk, Müslümanlar gibi kitaplı bir topluluğa galip gelmişti. Ancak Rûm sûresinin ilk âyetlerinde, Müslümanların moralini yükseltecek bir bilgi verildi. Buna göre kısa bir süre sonra Bizanslılar galip olacak ve bu defa da Müslümanlar sevinecekti.[89]

Müşrikler, kendilerinin iman etmesi şöyle dursun, başkalarının iman etmelerini de engelliyorlardı. İnsanları aldatıyor, onlara "Siz onlara inanmayın. Sizin günahlarınızı biz yükleniriz." diyorlardı.[90] Oysa Kur'ân onların kendi günahları yanında, saptırdıklarının günahlarını da yükleneceklerini bildirmekteydi.[91] Kâfirler Müslümanların ekonomik ve sosyal bakımdan zayıflığını, kendilerinin haklı olmalarının işareti olarak görüyorlardı. "Siz doğru yolda olsaydınız, dünyadaki hâliniz bizden iyi olurdu. Çünkü her şeye hâkim olan yaratıcının, dostlarını sıkıntı içinde bırakıp düşmanlarını rahatlatması düşünülemez." diyorlardı. Oysa önemli olan sonuçtu. Dünyada veya âhirette Allah Teâlâ'nın azabıyla karşılaşınca, kimin doğru yolda olduğu anlaşılacaktı.[92]

Müminlerin ilk dönemlerdeki zayıflığını fırsat bilen Müşrikler, İslâm'ı henüz büyümeden bitirmeyi amaçlıyorlardı. Rahmet peygamberi Hz. Muhammed Mustafa (sas) ise işkencelere rağmen Kâfirlere tebliğe devam ediyordu. Söyledikleri karşılık bulmayınca da üzülüyordu. Kur'ân'da, Hz. Peygamber'e, onlara bekçi olarak gönderilmediği, görevinin sadece uyarı olduğu hatırlatılıyordu.[93] Ancak Müşrikler, güçsüz Müminler bir tarafa, Allah'ın Elçisi'ne bile eziyet ediyorlardı. Onun ibadet etmesini engelliyorlardı. Bir defasında Ebû Cehil, Peygamberimizi tehdit etmişti: "Onu bir daha namaz kılarken görürsem, Lât ve Uzzâ'ya yemin olsun ki boynunu ezeceğim" demişti. Ama tabii ki hiçbir şey yapamadı.[94] Onlar kendilerinin ölümlü olduğunu unutup Hz. Muhammed'in (sas) ölmesini ümitle bekliyorlardı.[95]

Hz. Peygamber'in kararlılığını gören Kâfirler, bu defa ona bir dizi teklifle geldiler. Bir gün Peygamber Efendimize gelerek şöyle dediler: "Ey Muhammed! İlâhlarımızı inkâr etmeyi bırakman karşılığında seni en zenginimiz yapalım. Dilediğin

89 Rûm 30/1-6: Taberî, XVIII, 448-449.
90 En'âm 6/26; Ankebût 29/12-13.
91 Nahl 16/25.
92 Meryem 19/73-75: Râzî, XXI, 246-247.
93 En'âm 6/107; Yûnus 10/40.
94 Alak 96/9-10: Taberî, XXIV, 533; Elmalılı, VIII, 5956-5957.
95 Tûr 52/30: Râzî, XXVIII, 255; İbn Kesîr, XIII, 237; Enbiyâ 21/34.

hanımla seni evlendirelim. Seni başımıza kral atayalım." Sonra başka bir teklif daha getirdiler: "Eğer bunu yapmazsan, bir yıl biz senin ilâhına tapalım. Bir yıl da sen bizim ilâhımıza taparsın. Böylece hayır hangisinde olursa olsun, siz de biz de ona nail oluruz." dediler. Bunun üzerine Kâfirûn sûresi inerek bu akıl dışı teklifi kökünden reddetti. Vahiy, Hz. Muhammed'den Müşriklere asla taviz vermemesini istedi.[96] Hz. Muhammed (sas) Müşriklere şöyle dedi: "Madem dinimizi kabul etmiyorsunuz, siz inancınızda devam edin. Ancak bizi bâtıl inancınıza çağırmayın ve dinî yaşantımızda bizi rahat bırakın.[97] Aramızdaki akrabalık bağının gereği olarak, sizin hayrınızı düşündüğümüzü göz önünde bulundurun. Bu yüzden bize karşı anlayışlı olun."[98] Fakat Müşrikler anlayışlı olmak bir yana, Hz. Peygamber'i ve dinini ortadan kaldırmaya yeltendiler.

Müşrikler, Müslümanların ileride daha da güçlenerek kendileri için tehdit oluşturacağını düşünüyorlardı. Artık bu işe son vermeliydiler. Bunun için önemli kararları aldıkları Dârü'n-nedve'de meclislerini topladılar. Toplantıdan önce kapıda yaşlı bir adam gördüler. Necidli olduğunu söyleyen yaşlı, "Belki alacağınız kararda bir faydam dokunur." diyerek onlara katıldı. İlk olarak şöyle bir görüş ortaya attılar: "Muhammed'e, önceki şairlerden değerlerimize ters düşen Nâbiga ve Züheyr'e yaptığımızı yapalım. Ölene kadar onu hapsedelim." Yaşlı adam, "Bu iyi bir fikir değil! Arkadaşları onu çıkarırlar ve hep birlikte size saldırırlar." dedi. Sonra "Onu bu şehirden sürelim! İstediği yere gitsin! Ondan sonra artık yaptıkları bizi ilgilendirmez." denildi. Yaşlı, "Bu da çözüm değildir! Siz onun ne kadar güzel konuştuğunu, insanların kalplerini nasıl etkilediğini görmüyor musunuz? Böyle yaparsanız günün birinde kabilelerden birini etkisi altına alır. Size saldırırlar ve memleketinizde sizi ezerler!" dedi. Son olarak Ebû Cehil şöyle dedi: "Her kabileden bir yiğit seçelim. Onlar Muhammed'i öldürsünler. Böylece bu olayı tüm kabileler üstlenmiş olur ve ondan kurtulmuş oluruz. Kabilesi hepimizle savaşmayı göze alamayacağı için kanına karşılık diyet almaya razı olurlar. Biz de bu diyeti ortaklaşa öderiz." Oradakiler tarafından benimsenen bu şeytanca görüşü yaşlı adam da uygun buldu. Sonra gereğini yapmak üzere oradan dağıldılar.[99]

Sinsi planlara rağmen Yüce Allah, Elçisi'ni destekliyor, tehlikelere karşı koruyordu. Allah Teâlâ'nın koruduğuna nasıl zarar verebilirlerdi ki![100] Kur'ân'da

96 Kâfirûn 109/1-6: Taberî, XXIV, 703; Elmalılı, IX, 6218.
97 Yûnus 10/41; Kâfirûn 109/6: Râzî, XXXII, 147.
98 Şûrâ 42/23.
99 İbn Hişâm, I, 481-482.
100 Hac 22/15.

Kâfirlerin kurdukları tuzaklar sebebiyle mutlaka hesap sorulacağı haber verilmektedir. Ancak her şeyin bir vaktinin olduğu ifade edilmektedir.[101]

Diğer taraftan, Resûl-i Ekrem (sas) açık bir şekilde onlara hidayetin yolunu tanıtmış,[102] ancak Kâfirler kalplerini bu çağrıya kapatmışlardı. Davet onlara fayda vermiyordu. Bu nedenle Müminlerin Mekke'de kalmalarına gerek kalmamıştı. Müslümanlar artık Yesrib'e hicret etmeye başlamışlardı: *"Seni dışarı çıkaran şehrinden daha güçlü nice şehirler var ki biz onların halkını helâk ettik; onlara yardım edecek kimse de yoktu."*[103] Hz. Muhammed (sas) ise tüm zorlamalarına rağmen doğduğu şehir olan Mekke'den ayrılmak istemese de Medine'ye hicret etmek üzere gizlice yola çıkmıştı. Sevr mağarasına geldiğinde arkasını dönüp Mekke'ye doğru uzun uzun baktı. Gözleri dolmuştu. Çok sevdiği vatanından ayrılmak zorunda kalmanın hüznüyle şöyle diyordu: "Ey Mekke! Sen hem Allah'a hem de bana şehirlerin en sevimli olanısın. Müşrikler beni çıkarmasalardı, senden ayrılmazdım."[104]Müslümanlar için de doğup büyüdükleri yerden çıkarılmak hiç kolay değildi. Bu karar büyük bir sabır, fedakârlık ve azim gerektiriyordu.[105]

MÜŞRİKLERİN DÜŞMANLIĞI HİCRET SONRASINDA DA DEVAM ETTİ

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِۚ
فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣٩﴾

"Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse kuşkusuz Allah yaptıklarını görmektedir."

(Enfâl 8/39)

101 A'râf 7/182-183; Yûnus 10/19.
102 Tâhâ 20/133-135; Beyyine 98/1-3.
103 Muhammed 47/13.
104 Muhammed 47/13: Taberî, XXI, 198.
105 Âl-i İmrân 3/195; Nahl 16/110.

Hicretle birlikte Son Peygamber'in İslâm'ı anlatma ve yayma mücadelesinde artık farklı bir sayfa açılmıştı. Çünkü onu ve Müslümanları yok etmek isteyen Müşriklerin kin ve düşmanlıkları son bulmamıştı. Kur'ân ise onlara yeni bir fırsat sunuyordu. İman etmeleri hâlinde geçmişte yaptıkları günahların affedileceğini şöyle bildiriyordu: *"İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır..."*[106] Müşrikler geçmişte Müminlere karşı büyük haksızlıklar ve suçlar işlemişlerdi. Fakat eğer İslâm'a girip düşmanlıktan vazgeçerlerse, geçmişteki günâhları ve hataları affedilecekti.[107]

Müslümanlar, Medine döneminin başlarında doğup büyüdükleri yerleri terk etmenin üzüntüsü içindeydiler. Bir yandan da yeni yerlerine uyum sağlamanın güçlüklerini yaşıyorlardı. Ancak Kâfirlerin işi daha da zorlaşmıştı. Kur'ân onların hâlini, ağzıyla üfleyerek güneşin ateşini söndürmeye çalışan kişiye benzetiyordu. Bu nasıl mümkün değilse, Kâfirlerin İslâm'ın aydınlığını söndürmesi de öyle imkansızdı.[108] Müslümanlar, onlardan gelebilecek her türlü zarar için Yüce Allah'tan yardım istiyorlardı.[109]

Hicretten sonra Müşrikler önce Medineli ensarı tehdit ederek, Allah Resûlü'ne yardımı bırakmalarını istediler. Fakat istekleri yerine gelmeyince, Medine'de Abdullah b. Übey gibi İslâm düşmanları ile işbirliği yaptılar. Mekke'de hicret edemeyip kalan Müslümanlara baskı ve zulme devam ettiler, onların mallarına el koydular. Müslümanlar da hicretten bir yıl kadar sonra buna karşılık verdiler. Medine'nin kontrolü altındaki bölgeden Kureyşli kervanların geçemeyeceğini bildirdiler. Yaşananlar gerginliği arttırınca, mecbur kalmaları hâlinde Müslümanlara savaşma izni verildi.[110] Bu izin Yüce Allah'ın yolunda savaşmak ve bu savaş sırasında aşırıya gitmemek şartı ile verilmişti.[111] Ayrıca savaşmanın kuralları da belirginleşmişti. Savaş sırasında kadınlara, çocuklara, yaşlılara, din adamlarına dokunulmayacaktı. Barış istedikleri için ateşkes antlaşması yapılan topluluklara dokunulması da yasaklanmıştı.[112]

Müşrikler Şam'dan dönen Kureyş ticaret kervanının Müslümanların saldırısına uğrayacağını düşünmüşlerdi. Hazırladıkları askerî bir kuvvetle Mekke'den Medine'ye doğru yola çıkmışlardı. Çok geçmeden kervanlarının yolu değiştirerek

106 Enfâl 8/38.
107 Enfâl 8/38: İbn Kesîr, VII, 75.
108 Tevbe 9/32: İbn Kesîr, VII, 180.
109 Bakara 2/286: Taberî, V, 165; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/147.
110 Hac 22/39-40.
111 Bakara 2/190.
112 Bakara 2/190: Taberî, III, 291.

tehlikeden kurtulduğunu öğrenmelerine rağmen savaşmaktan vazgeçmediler. Çünkü güçlerine güvenerek kısa bir süre içinde Müslümanları yeneceklerini sanıyorlardı. Hicretin ikinci yılı bitmeden Bedir Savaşı'nın sonunda, Kâfirler ağır bir yenilgi almışlardı. Aralarında Ebû Cehil'in de bulunduğu Kureyş'in önde gelenleri öldürülmüştü: *"Siz (ey putperestler), eğer zafer peşinde iseniz kazandığınız zaferi gördünüz! ... Topluluğunuz çok da olsa amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir; zira Allah Müminlerle beraberdir."*[113]

Müşriklerin Bedir Savaşı'nı istemelerinde haklı bir sebepleri yoktu. Zira onların vatan, ırz, can ve mallarını korumak gibi meşru gerekçeleri bulunmuyordu. Gerçi başlangıçta ticaret kervanlarını kurtarmayı hedeflemişlerdi. Ancak sonrasında ticaret kervanının tehlikeyi atlattığı haberi onlara ulaşmıştı. Buna rağmen vazgeçmediler ve bu olayı Müminlere saldırmanın bir fırsatı olarak gördüler. Ne var ki, bir kısmı öldürülerek hem dünyada zararlı çıktı hem de âhirette azabı hak etti. Bir kısmı da esir alındı. Hz. Muhammed (sas), onlar duymak ve anlamak istemeseler de doğru yolu göstermeye devam ediyordu. Onların düşmanca hareketlerine aldırmıyordu. İman etmeleri hâlinde bağışlanacaklardı: *"Ey peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: 'Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir ve sizi bağışlar...'"*[114] Savaştan sağ kurtulup hainliğe devam edenler de Allah'ın Resûlü'ne zarar veremeyeceklerini unutmamalıydılar: *"Eğer sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce de hainlik ettiler, Allah da onları elinize düşürdü..."*[115]

Cenâb-ı Hak, Müslümanlara akrabaları bile olsa Müşriklerle dost olmamalarını öğütlüyordu.[116] Çünkü inkârı imana tercih edenlerle dostluk ve işbirliği yapılması durumunda, onlara meyletme, âhireti kaybetme tehlikesi bulunuyordu.

Müşrikler Hz. Peygamber'i işittikleri hâlde sanki hiç duymayan sağırlar gibi davranıyor, bir türlü düşünüp akletmiyorlardı.[117] Tapındıkları sahte tanrıların Bedir'de onlara hiçbir yardımı olmamıştı. Ancak Müslümanlara, inandıkları Allah'ın yardımı net bir şekilde görülmüştü. Müslümanlara melekler gönderilmiş,[118] Kâfirlerin kalbine korku salınmıştı.[119] Yine tam zamanında, Müslümanlara kolaylık sağlayan, ama Kâfirlere hareket zorluğu getiren bir yağmur yağmıştı.[120]

---

113 Enfâl 8/19.
114 Enfâl 8/70.
115 Enfâl 8/71.
116 Tevbe 9/23.
117 Enfâl 8/20-22: Taberî, XI, 97 vd.; *Kur'an Yolu*, II, 678.
118 Âl-i İmrân 3/125, 126; Enfâl 8/9.
119 Enfâl 8/12.
120 Enfâl 8/11.

Kâfirler, Bedir yenilgisinden ders çıkarmak yerine, intikam alma peşine düştüler. Yas tutup intikam yeminleri ettiler. Hicretin dördüncü yılında, Uhud'da Müslümanlar ile Müşrikler bir daha karşılaştı. Savaşta çok geçmeden Müşriklerin ordusu yine bozguna uğramıştı. Çok önemli bir konuma yerleştirilen Müslüman okçular, Peygamber Efendimizin savaştan önceki kesin uyarısını unutarak kaçmaya başlayan Müşriklerin ardından bulundukları tepeden ayrıldılar. Bunu gören düşman, Müslümanları arkadan vurdu. İki yönden düşmanın arasında kalan Müminler büyük bir sıkıntıya düşmüşlerdi. Lehlerine olan savaş, bir anda aleyhlerine dönmüştü. Bu duruma sevinen Müşrikler, Hz. Peygamber'in öldürüldüğü şeklinde bir duyum aldılar. Bu defa İslâm davasını sonlandırdıkları düşüncesine kapıldılar. Fakat Hz. Muhammed (sas) sadece hafifçe yaralanmıştı. Müşrikler, başarılarına karşın, savaşı sürdürüp Medine'ye saldırmak yerine Mekke'ye yöneldiler. Çünkü bir daha savaşa dönmeye cesaret edemiyorlardı. Yüce Allah bu sırada onların kalbine korku salmıştı.[121]

Müşrikler, pek çok Müslüman'ı şehit etmişti. Buna rağmen Müslümanların Uhud'da aldıkları yara, Müşriklerin Bedir'deki kayıplarından fazla değildi: *"Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı. O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek Müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye..."*[122] Allah Teâlâ, Uhud Savaşı'nda yenilgiye uğrayan ve yetmiş şehit veren Müminleri teselli ediyordu. Müşriklerin de Bedir'de benzer bir bozguna uğradıklarını hatırlatıyordu. Bunun Allah'ın bir kanunu olduğunu belirtiyordu. Müslümanların Uhud'daki yenilgilerinin başka hikmetleri de vardı. Allah samimi Müminleri ortaya çıkarmak, onların bir kısmını şehitlik rütbesine erdirmek istiyordu. Müminleri günahlarından arındırıp tertemiz hâle getirmek için bu zafer ve yenilgileri insanlar arasında döndürüp durmuştu.[123] Diğer yandan Müminler, bu büyük tecrübeden ders çıkarmışlardı: Ne olursa olsun Yüce Allah'ın ve Peygamber'inin sözünden çıkılmaması gerektiğini öğrenmişlerdi.[124]

Müşrikler bu savaşta ölüleri kadar da esir vermişlerdi.[125] Rivâyetlere göre, Uhud Savaşı'nda Müşrikler şehit olan bazı Müslümanların bedenlerine zarar vermişti. Bunlar arasında Peygamberimizin amcası Hz. Hamza da vardı. Amcasına reva görülen insanlık dışı bu muamele nedeniyle Sevgili Peygamberimizin üzüntüsüne şahit olan bazı Müminler, kendilerini tutamadılar. Eğer bir daha savaşta galip

---

121 Âl-i İmrân 3/151: Taberî, VI, 128 vd.

122 Âl-i İmrân 3/140.

123 Âl-i İmrân 3/140: İbn Kesîr, III, 199-200; *Kur'an Yolu*, I, 679.

124 Âl-i İmrân 3/140: *Kur'an Yolu*, I, 679.

125 Âl-i İmrân 3/165: Taberî, VI, 214; *Kur'an Yolu*, I, 711-712.

gelirlerse onlardan daha fazla kişiye aynı şeyi yapacaklarına dair yemin ettiler. Ancak Allah Teâlâ intikam almaları gerektiğinde adaletten ayrılmamaları konusunda Müslümanları uyardı. Onlara sabırlı olmalarını tavsiye etti.[126]

Uhud Savaşı'ndan ayrılan Müşrikler geri geleceklerini söylüyorlardı. Bu sebeple Müslümanlar savaş yorgunu olmalarına rağmen Hz. Peygamber (sas) ile birlikte Medine yakınlarındaki Hamrâülesed'e gidip üç gün beklediler. Ancak Müşrikler geri dönemediler. Böylece Hz. Peygamber (sas), düşmanlarına hâlâ güçlü ve dirençli olduklarını göstermişti.[127] Yüce Allah, yaralı ve yorgun olmalarına rağmen Hz. Peygamber'in davetine uyan bu kahramanlara büyük bir ecir vaat etmiştir.[128]

Müslümanlar hicretten sonra Medine'de Müslüman gibi görünen bir kesimle, Münafıklarla tanışmıştı. Uhud Savaşı'nda Kâfirlerin elde ettiği kısmî başarı, Hz. Muhammed'in (sas) Medine'ye yerleşmesini istemeyen Münafıkları ve Yahudileri cesaretlendirmişti. Yahudiler son peygamberin kendilerinden olmamasını çekemeyip, kıskançlıklarından dolayı onu kabul edemiyorlardı. Hz. Peygamber'e karşı Müşriklerin yanında yer aldılar. Uhud Savaşı'nın ardından gerçekleşen şu olay, bunun bir göstergesiydi. Yahudilerden Huyey b. Ahtab ve Kâ'b b. Eşref, yanlarında bir grup Yahudi ile birlikte Mekke'ye geldiler. Resûlullah'a karşı savaşma konusunda Müşriklerle anlaşmak istiyorlardı. Müşrikler onlara şöyle dediler: "Siz Ehl-i kitap'sınız ve Muhammed'e bizden daha yakınsınız. Bize tuzak kurmadığınızdan emin olamayız. İlâhlarımıza secde ederseniz ancak o zaman size inanırız." Yahudiler niyetlerinde o kadar kararlıydılar ki, Müşriklerin bu isteğini yerine getirdiler. Putlara secde ettiler. Ebû Süfyân onlara, "Biz mi doğru yoldayız, Muhammed mi?" diye sordu. Kâ'b, "Muhammed ne diyor?" dedi. Müşrikler, "Tek olan Allah'a ibadet etmemizi emrediyor, şirk koşmamızı yasaklıyor." dediler. O, "Peki sizin dininiz nedir?" diye sordu. Onlar da "Biz Kâbe'nin işlerini yapıyoruz, hacılara su veriyoruz, misafirleri ağırlıyoruz, darda kalanlara yardım ediyoruz." dediler. Kâ'b, "Siz doğru yoldasınız." diyerek onları destekledi. Yahudilerin bu yaptığı, kendi kutsal kitaplarına ihanet etmekten başka bir şey değildi. Nisâ sûresindeki şu âyetin bu olay üzerine indiği rivâyet edilir: *"Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da Kâfirler için 'Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır.' diyorlar."*[129]

Benî Nadîr Yahudileri, Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozup Müşriklerle işbirliği yapmışlardı. Bu sebeple Medine'den Hayber'e sürülmüşlerdi. Onlar da

126 Nahl 16/126-128.
127 Âl-i İmrân 3/172-175: Zemahşerî, I, 659; İbn Atıyye, II, 421-422.
128 Âl-i İmrân 3/172.
129 Nisâ 4/51: Zemahşerî, II, 91; *Kur'an Yolu*, II, 80.

intikam almak amacıyla, Medine'ye saldırmaları için Müşrikleri ikna ettiler. Sonunda hicretin beşinci yılında müşrik ve Yahudi kabilelerden oluşan pek çok birlikle (Ahzâb) Medine'ye saldırdılar. Şehri dört bir yandan kuşatan düşman,[130] saldırı için müsait olan Medine'nin doğusuna doğru gitti. Oraya vardıklarında, daha önce görmedikleri bir şeyle karşılaştılar. Selmân-ı Fârisî'nin memleketinde uygulanan savaş taktiği uygulanmıştı. Düşmanın saldırma ihtimali bulunan yerlere hendek kazılmıştı. Birkaç hafta süren kazı çalışmasına Hz. Peygamber (sas) de bizzat katılmıştı. Müşriklerin başı çektiği ittifak, bir ay boyunca Medine'yi kuşatma altında tuttu ama içeri giremediler. İki taraf da oldukça yıprandı. Yorgunlukları arttı, yiyecekleri tükendi, tahammülleri iyice azaldı. Kuşatmanın son günlerinde, düşman karargahını perişan eden bir fırtına çıkmıştı.[131] Yiyecek ve içecekleri zarar gördü, hayvanları kaçtı. Haram ayların da yaklaştığı düşüncesiyle daha fazla dayanamadan, elleri boş bir şekilde Mekke'ye döndüler.[132] Uygulanan savaş stratejisi işe yaramıştı. Müslümanlar bu defa Peygamberimizin sözüne uymanın ödülünü almışlardı.[133]

ALLAH, MÜŞRİKLERE RAĞMEN DİNİNİ EGEMEN KILMIŞTIR

يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ اِلَّا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ
﴿٣٢﴾ هُوَ الَّذ۪ٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ كُلِّه۪ۙ
وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

"İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor. Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye Resûlü'nü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; Müşrikler hoşlanmasalar da!"

(Tevbe 9/32-33)

130 Ahzâb 33/10.
131 Ahzâb 33/9.
132 Ahzâb 33/9-10: İbn Kesîr, XI, 212-128.
133 Ahzâb 33/22.

Hicretten sonra Müslümanlarla üç defa ciddi bir şekilde savaşan Müşrikler, emellerine ulaşamamışlardı. Hendek Savaşı'ndan sonra artık şartlar Müslümanların lehine değişmişti. İslâm daha fazla gönlü fethetmiş, Müslümanlar maddî ve manevî bakımdan güçlenmişlerdi. Medine'de İslâm gün geçtikçe yayılıyordu. Yeryüzünde topraklar nasıl sel, deprem ve rüzgâr gibi sebeplerle erozyona uğrayıp azalıyorsa, inkârcıların toprakları da giderek azalıyordu.[134]

Hicretin altıncı yılıydı. Müslümanlar Rahmet Elçisi Hz. Muhammed (sas) ile birlikte sadece Kâbe'yi ziyaret amacıyla Mekke'ye geldiler. Fakat Müşrikler onları şehre sokmadılar. Mekke yakınlarındaki Hudeybiye'de barış antlaşması yaptılar. Ancak bir sonraki sene Kâbe'yi ziyaretlerine izin verdiler.[135]

Hak Teâlâ, akrabalık bağları gibi nedenlerle Müşrikler konusunda gevşeklik göstermemeleri hususunda Müslümanları uyardı.[136] Müslümanlarla savaşmamaları, düşmanlarıyla işbirliği yapmamaları hâlinde onlarla iyi ilişkiler içinde bulunmada sakınca yoktu.[137] Fakat evlilik söz konusu olduğunda Kur'ân, Müşriklerle Müslüman erkek ve kadınların evlenmelerine izin vermemişti.[138] Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Müşriklerden kaçıp Müslümanlara sığınan kadınlar olmuştu. Mümtehine sûresinde, böyle kadınların müşrik kocalarına geri verilmemeleri; Müslüman erkeklerin de müşrik hanımlarından ayrılmaları emredilmişti.[139]

Peygamber Efendimiz hicretin sekizinci yılında on bin kişilik donanımlı bir orduyla Mekke'yi fethetmek üzere yola çıktı. Atası İbrâhim Peygamber'in tevhidin sembolü olarak inşa ettiği Kâbe'yi, şirkin pisliğinden temizlemenin zamanı gelmişti. Onun tek isteği bu fethin, kan dökülmeden gerçekleşmesiydi. Hz. Muhammed (sas) komutanlarına sıkı sıkı tenbihte bulundu. Mecbur kalmadıkça kimsenin kanını dökmemelerini emretti. Ebû Cehil'in oğlu İkrime'nin neden olduğu münferit bir olay dışında, ciddi bir sıkıntı yaşanmadı.[140] Hz. Peygamber Kâbe'ye girerek bütün putları yıktı ve fetih hutbesini okudu.

Müslümanlardan bazıları, Hudeybiye'de kendilerini Kâbe'de ibadetten engelledikleri için Müşrikleri cezalandırmak ve onlara misilleme yapmak istediler. Ancak bunu yapmalarının doğru olmayacağı Müslümanlara bildirilmiştir: *"... Mescid-i*

---

134 Ra'd 13/41.
135 Feth 48/27.
136 Mümtehine 60/1: Taberî, XXII, 561, 563.
137 Mümtehine 60/8-9.
138 Bakara 2/221.
139 Mümtehine 60/10: Kurtubî, XX, 414; *Kur'an Yolu*, V, 319, 320.
140 İbn Hişâm, II, 407, 408.

Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın..."[141]

Kâfirlerin Mekke'nin fethi ile beraber İslâm'ın nurunu söndürme ümitleri tamamen tükenmişti. Artık İslâm'ın gelişmesine ve yayılmasına engel olacak güçleri kalmamıştı: *"… Bugün, Kâfirler dininiz hakkında ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâm'ı seçtim …"*[142]

Hudeybiye Antlaşması ile Hz. Peygamber, Müslüman olmayan topluluklarla barış ortamı sağlamıştı. Ancak barış antlaşması yapılan bazı topluluklar, kurallara uygun hareket etmiyordu. Hâlâ nifak ve fitne peşinde olanlar vardı. Örneğin Tebük Seferi'ne çıkılacağı sırada Münafıklardan bazıları, savaşa katılmamak için bahaneler ileri sürdü. Müşrikler antlaşmayı bozdular.[143] Bu nedenle ihanet eden Müşriklere yaptırım olsun diye "ihtar" verilmiş, onların barış anlaşmaları iptal edilmişti. Bu ihtar, aynı zamanda bundan sonra ihanete niyetleneceklere ders olmuştu. Bundan sonra tövbe edip durumlarını düzeltirlerse bir sorun kalmayacaktı. Ancak Kâbe ve çevresinde Müşriklerin varlıklarını ve egemenliklerini sürdürmeleri artık mümkün değildi. Düşünmeleri için kendilerine dört ay süre tanındı.[144] Kâfirlerin eskisi gibi Allah'ın evi olan Kâbe'ye hizmet etmeleri de doğru değildi. Zira Yüce Allah'a ortak koşuyorlardı. Ayrıca şirk nedeniyle manevî olarak pis sayılıyorlardı. Allah Teâlâ'nın evinin her türlü pislikten arındırılması gerekmekteydi.[145] Câhiliye döneminde Kâbe'nin bakımı ve hacılara yardımcı olmak için oluşmuş hizmet birimleri vardı. Kureyş'in üstlendiği ve yürüttüğü bu hizmetler onurlu birer görev sayılırdı. Müşrikler Kâbe ile ilgili bu hizmetleri yürütmenin, iman ve cihaddan daha hayırlı olduğunu iddia etmişlerdi. Cenâb-ı Hak ise imanı Müşriklerin Kâbe'yi onarmalarından ve hacılara su vermelerinden üstün tutmuştu.[146] Kâbe'ye hizmetlerini öne sürerek üstün olduklarını iddia eden Müşriklere bir hatırlatma yapmıştı. Müşrik oldukları için yaptıkları hizmetten sevap kazanamayacaklarını belirtmişti: *"Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihad eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildirler…"*[147] Bu şekilde sağlam bir inanç üzerine temellendirilmemiş dinî

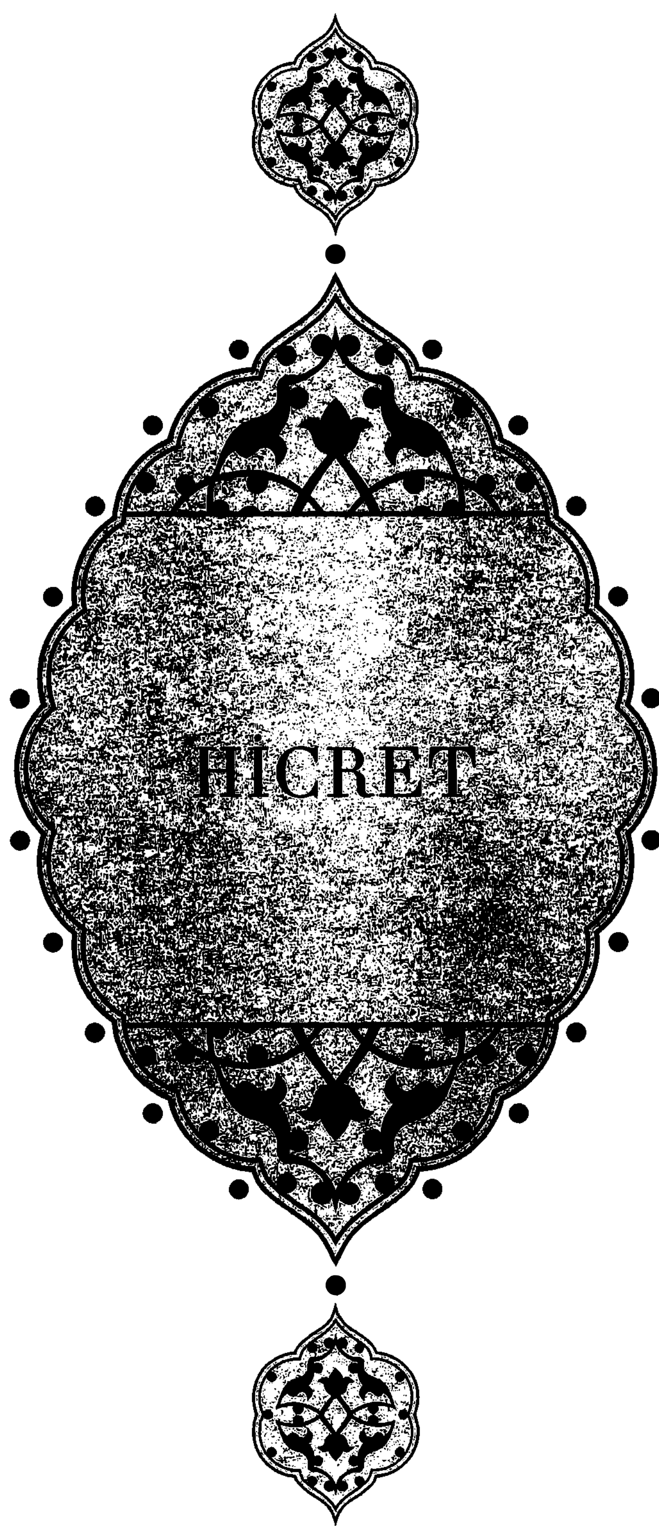
141 Mâide 5/2.
142 Mâide 5/3.
143 Tevbe 9/1: Râzî, XV, 226.
144 Tevbe 9/1-5.
145 Tevbe 9/17-18: Râzî, XVI, 8.
146 Tevbe 9/19: İbn Kesîr, VII, 121.
147 Tevbe 9/19.

davranışların Allah katında bir değere sahip olmadığı açıklanmıştı.[148] Mekke'nin fethedilmesinin ardından, Kâbe putlardan temizlenmişti. Bu kutsal ev ve çevresinin bir daha şirk pisliğine bulaşmaması için tedbir alınmalıydı. Bu nedenle artık şirke dair unsurların ve Müşriklerin Kâbe ve çevresinde bulunmaları sonsuza dek yasaklandı.[149]

Yüce Allah insanları kendisine kulluk etsinler diye yarattığını bildirmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Müşrikler, yaratılış amaçlarının dışına çıkarak günahların en büyüğünü işleyenlerdir. Tevhid inancından sapmaları, onların en büyük günahlarıdır. Kendilerine gönderilen peygamberleri reddetmişler ve Allah'ın dinini kabule yanaşmamışlardır. Aslında Yüce Allah'ı tanımayan veya O'na gerektiği gibi inanmayanlar ile peygamberlerin yoluna uyanlar arasında tarih boyunca benzer karşıtlık ve çatışmalar yaşanmıştır, bundan sonra da yaşanacaktır. Hz. Peygamber de şiddetli ve inatçı bir inkâr ile karşılaşmıştır. Mekke'nin fethi ile zafere ulaşıncaya kadar Müşrikler ve Kâfirler, Müminlere haksızlık etmişler, iftira, hakaret ve işkence gibi çirkin davranışlarda bulunmuşlardır. Ancak Kur'ân hiçbir zaman onları hidayete davetten vazgeçmemiş, her vesileyle onlara gittikleri yolun yanlış olduğunu ve o yoldan vazgeçip hak yoluna dönmelerinin gerekliliğini ısrarla vurgulamıştır. Sonuç itibarıyla bu mücadelenin galibi Peygamberimiz ve Müminler olmuş, henüz Allah Resûlü (sas) hayattayken pek çok müşrik ve kâfir Arap kabilesi ve çevre halkı fevc fevc Allah'ın dinine girmişlerdir: *"Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde; insanların akın akın Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde; Rabbine hamdederek şanının yüceliğini dile getir ve O'ndan af dile; şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir."*[150] Kur'ân'da bahsi geçen Kâfirler ve Müşrikler, elbette sadece Hz. Peygamber döneminde yaşayanlarla sınırlı değildir. Kur'ân onlar üzerinden iman ve küfür, hidayet ve dalâlet, cennet ve cehennem konularını, Müslümanlarla Kâfirler arasında yaşanan ve yaşanacak olacak mücadeleleri ele almıştır. Söz konusu bu mücadeleler kıyamete kadar devam edecek insan varlığı ile ilgili hayatî gerçeklerdir.

148 Tevbe 9/19.
149 Tevbe 9/28.
150 Nasr 111/1-3.

HİCRET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَٓا اَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَاۜ
فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَۙ ﴿١٣﴾ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْاَرْضَ مِنْ
بَعْدِهِمْۜ ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامٖي وَخَافَ وَعٖيدِ ﴿١٤﴾

"İnkârcılar peygamberlerine, 'Andolsun ya dinimize dönersiniz ya da sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız!' dediler. Bunun üzerine Rableri onlara, 'O zalimleri elbette helâk edeceğiz ve onlardan sonra sizi mutlaka o yurda yerleştireceğiz! Bu lütuf, huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyan ve tehdidimden çekinenler içindir.' diye vahyetti."

(İbrâhîm 14/13-14)

وَاِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْاَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَاِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

"Onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. O zaman senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklardı. Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın."

(İsrâ 17/76-77)

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

"Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda hicret edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret mükâfatı ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler!"

(Nahl 16/41)

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.'"

(Zümer 39/10)

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۜ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرٖيمٌ ﴿٧٤﴾

"İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onları bağırlarına basanlar ve yardım edenler var ya işte gerçek Müminler onlardır; bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir. "

(Enfâl 8/74)

وَمَنْ يُهَاجِرْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَماً كَثٖيراً وَسَعَةًۜ وَمَنْ يَخْرُجْ
مِنْ بَيْتِهٖ مُهَاجِراً اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِۜ
وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحٖيماً ﴿١٠٠﴾

"Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk bulur. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edendir."

(Nisâ 4/100)

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذٖينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُواۙ
اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١١٠﴾

"Öte yandan, bilesin ki Rabbin, eziyetlerle sınandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından Allah yolunda cihad edip sabır gösterenlerin yardımcısıdır. Artık bu yapılanlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."

(Nahl 16/110)

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ إِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَاۚ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلٰىۜ وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَاۜ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

"Siz Peygamber'e yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir.' diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hâle getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir."

(Tevbe 9/40)

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنّ۪ي لَٓا اُض۪يعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰىۚ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍۚ فَالَّذ۪ينَ هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاُو۫ذُوا ف۪ي سَب۪يل۪ي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَاُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾

"Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: 'Ben, erkek olsun kadın olsun –ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden çalışan hiç kimsenin emeğini asla boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim. Onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bunlar Allah katından bir mükâfattır. Nimetin güzeli Allah'ın katındadır!'"

(Âl-i İmrân 3/195)

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُولٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍۜ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُواۚ وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِى الدّٖينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مٖيثَاقٌۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٧٢﴾

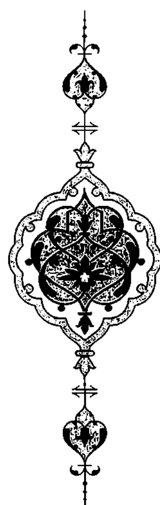
"İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ve onları bağırlarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. Sizden, dinlerini korumak için yardım isterlerse, aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir."

(Enfâl 8/72)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْۚ وَاِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٤﴾

"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan da size düşman olanlar vardır, onlardan sakının. Ama affeder, hoşgörülü ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir."

(Tegābün 64/14)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de *hicret* konusu, "bir yeri terk etmek, göç etmek" anlamına gelen *hâ-ce-ra* kökünden gelen fiil ve isimlerle olduğu gibi, aynı anlamı çağrıştıran başka kelimelerle de anlatılır. Hicret konusuyla ilgili yedi yerde *muhâcir, muhâcirûn* ve *muhâcirât* kelimeleri kullanılır. Dokuz yerde "çıkmak, çıkarmak" anlamındaki *hurûc/ihrâc* kelimeleri ile hicret anlatılır. Hz. İbrâhim'in hicretinden *zâhibun* (ben gidiyorum, hicret ediyorum) kelimesiyle bahsedilir. Ashâb-ı kehf'in putperest toplumlarından uzaklaşmaları ise *i'tizâl* kelimesiyle ifade edilir. Kısacası Kur'ân'da hicret, inancın daha iyi yaşanabileceği bir ortama göçmek için katlanılan zorluklar, sürgünler ve sıkıntılara karşılık Allah'ın rızasına ve maddî kazanımlara ulaşmak bağlamında işlenir.

"Hicret" asıl itibarıyla *hecr, hicr* ve *hicrân* kelimeleriyle ortak köke sahiptir. Her üç ifadenin buluştuğu ortak anlam "ayrılık"tır. *Hicret,* "insanın alıştığı ve yaşadığı ortamdan ilişkisini kesip ayrılması" anlamına gelir.[1] Hz. İbrâhim, *"Artık ben Rabbime göç edeceğim (innî muhâcirun)."*[2] derken bu mânada bir hicretten bahsetmektedir. Mekke'den Medine'ye göçen muhacirlerin hicreti de bu türdendir. Çünkü onlar Allah'ın dini uğrunda ailelerini, aşiretlerini ve yurtlarını terk etmiş; onlardan kopup ayrılmışlardır. *Hecr* kökünün "terk etmek" anlamı da vardır. Nitekim kelime Kur'ân'da bu anlamda da kullanılmaktadır. "Kadınları yataklarında yalnız bırakma",[3] "Kur'ân'ın terk edilmesi, insanların ona büsbütün ilgisiz kalması",[4] "Müşriklerden uygun bir şekilde uzaklaşma",[5] "her türlü pislikten uzak durma"[6] bu kullanımlara örnektir.

Mekke'deki Müminlere hicret emri geldikten sonra, hicret pek çok âyette iman etmenin hemen ardından zikredilmiş ve mümin kimliğine sahip

---

1 Halil b. Ahmed, IV, 292.

2 Ankebût 29/26.

3 Nisâ 4/34; Râgıb el-İsfahânî, s. 536.

4 Furkān 25/30; Râgıb el-İsfahânî, s. 536; Furkān 25/30: Taberî, XVII, 444; Beyzâvî, II, 521.

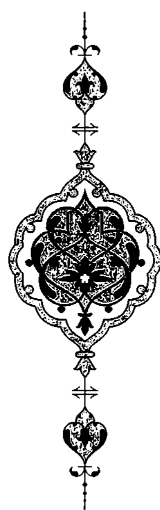
5 Müzzemmil 73/10; Râgıb el-İsfahânî, s. 536-537; Meryem 19/46; Müddessir 74/5.

6 Müddessir 74/5.

olmanın ayrılmaz bir unsuru olarak sunulmuştur.[7] Kur'ân-ı Kerîm'de hicret konusu genellikle şu kelime ve kavramlarla yan yana ele alınır: *İman, cihad, ecel, ölüm, fisebilillâh* (Allah yolunda), *fitne* (ağır imtihan, baskı), *yardım, muhacir, ensar, ihraç* (sürgün), *müstaz'afûn* (güçsüzler), *istifzâz* (taciz etme, hafife alma; söküp atma; ana yurdundan çıkarma), *sünnet* (Allah'ın değişmez kanunu). Yine *zulme* uğramak, *hasene* (mükâfat) elde etmek, *sabretmek* de hicretle bağlantılı olarak temas edilen kavramlardır.

7 Bakara 2/218; Enfâl 8/72, 74-75; Tevbe 9/20; Ahzâb 33/6; Mümtehine 60/10.

Doğasında pek çok zorluğu barındıran hicret, Hz. Peygamber'e iman eden ilk Müslümanlar için tam bir imtihan olmuştu. Öyle ki, inandıkları ölümsüz değerleri yaşama uğruna anavatanları olan Mekke'yi terk etmişlerdi. Habeşistan gibi bilmedikleri denizaşırı bir ülkeye göçmeyi bile göze alabilmişlerdi. İlk göç kafilesinde yer alan Ümmü Seleme (ra) hicrete dair şunları anlatmıştı: İlk kafile Habeşistan'a ulaştığında, Necâşî Ashame'nin misafirperverliğini görmüştü. Hiçbir olumsuzlukla karşılaşmaksızın dinlerini güven içinde yaşayıp Allah'a kulluk etmeye başlamışlardı. Ne var ki, Kureyş onların peşini bırakmayacaktı. Abdullah b. Ebû Rabîa ve Amr b. el-Âs başkanlığında bir Kureyş heyeti, değerli hediyelerle Necâşî'ye vardılar. Ona sığınan göçmenleri atalarının dinini terk etmekle suçlayıp kendilerine teslim etmesini istediler. Necâşî ise bu insanların kendisini tercih edip memleketine geldiklerini, bu yüzden onları dinlemeden karar veremeyeceğini söyledi. Muhacirleri huzuruna çağırarak işin aslını sordu. Müslümanlar adına söz alan Ca'fer b. Ebû Tâlib önce Mekkelilerin benimsediği bazı Câhiliye âdetlerini eleştirdi, sonra da İslâm'ın getirdiği kazanımları ve güzellikleri anlattı. Necâşî'nin Hz. Peygamber'in getirdiklerini sorması üzerine Ca'fer, ilk âyetlerinden başlayarak Meryem sûresini okudu. Ümmü Seleme'nin ifadesine göre Necâşî ve beraberindekiler sakalları ve önlerinde açık olan kutsal sayfalar ıslanıncaya kadar ağlamışlardı. Sonra Necâşî: "Vallahi bu ve Mûsâ'nın getirdikleri aynı lambadan yayılmaktadır." demiş ve ardından da Mekke'yi temsilen gelenlere: "Çekip gidin! Vallahi bunları size teslim etmem!" diye çıkışmıştı. Bu tarihî olaydan Yüce Allah Kur'ân'da övgüyle bahsetmiştir: *"Yine onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da: 'Biz Hıristiyanız.' diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar. Peygambere indirileni dinledikleri zaman hakikate dair bilgileri olduğu için gözlerinden yaşlar*

boşandığını görürsün. Derler ki: 'Rabbimiz! İman ettik; bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz.'"[1]

HİCRET, PEYGAMBERLERİN SÜNNETİDİR

وَاِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْاَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَاِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

"Onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. O zaman senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklardı. Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın."

(İsrâ 17/76-77)

Sevgili Peygamberimizin risâlet görevi Mekke'de kabul görüp, daveti halk arasında yayılmaya başlamıştı. Mekke'nin ileri gelen Müşrikleri ise bundan rahatsızlık duyuyordu. Böyle bir ortamda gelen âyetler, önceki peygamberlerin ortak kaderini Hz. Peygamber'in de yaşayacağını bildiriyordu: *"Sana, senden önceki peygamberler için söylenenlerden farklı bir şey söylenmemektedir."*[2] *"İşte böyle; kendilerinden öncekilere hiçbir peygamber gelmemiştir ki, 'O bir sihirbaz veya bir delidir.' demiş olmasınlar."*[3] Gerçekten de Mekkeliler Peygamber Efendimizi çok iyi tanıdıkları hâlde onu yalanladılar, "deli", "sihirbaz", "kâhin", "şair" gibi yakıştırmalarda bulunarak onun itibarını sarsmaya çalıştılar.[4] Ona iman edenler de bundan paylarına düşeni almaktaydılar. Sözlü ve fiilî sataşmalar şiddetlenmiş ve katlanılamaz hâle gelmişti. Bunun en meşhur örneklerinden biri Hz. Ammâr, babası Yâsir ve annesi Sümeyye'nin mâruz kaldıkları işkencelerdir. Rivayete göre, Resûlullah (sas) Hz. Osman ile birlikte Bathâ mevkiinde olan Ammâr, babası ve annesinin yanına gelmişlerdi. Yâsir; "Ey Allah'ın Elçisi! Zaman hep böyle mi sürecek!" diye yakındığında Peygamberimiz ona;

1 Mâide 5/82-83: Taberî, VIII, 593-600; Zemahşerî, II, 280-281; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 201-203.
2 Fussılet 41/43.
3 Zâriyât 51/52.
4 Hicr 15/6; Sâffât 37/36; Hâkka 69/41-42; Yûnus 10/2; Sâd 38/4.

"Sabret!" demiş ve ardından, "Allah'ım! Yâsir ailesini bağışla! Hem zaten bağışladın da!" diye duada bulunmuştu.[5] Peygamberimizin, "Yâsir ailesi! Size müjdeler olsun ki, vaat olunduğunuz yer cennettir." dediği de anlatılır.[6] İşkencelere dayanma gücü kalmayan Yâsir ve karısı Sümeyye şehit düşmüş, inandıkları gibi yaşamak uğruna can vermişlerdir.

Kureyş'in içinde Müslümanları koruyacak bir güç bulunmuyordu ve şiddet giderek artıyordu. Bu şartlarda Hz. Peygamber (sas) ilk Müminlere, karşılaştıkları sıkıntılardan bir nebze olsun kurtulmaları için Habeşistan'a hicret etmelerini söylemişti. *"Orada insanlara zulmetmeyen bir kral var. Orası doğruluk ülkesidir. Onun yanında korunun; Allah bana da size de bir çıkış kapısı nasip edecektir."* buyurmuştu. Bunun üzerine ashâb-ı kirâmdan bazı kimseler Habeşistan'a hicret etmişlerdi.[7]

Şunu belirtmek gerekir ki hicret, bütün peygamberlerin sünnetidir. Bunun nedeni, peygamberlerin getirdikleri vahyi hayat tarzı hâline getirme çabalarıdır. Âyetlerde Mekke'den çıkmak zorunda kalan Hz. Peygamber (sas) teselli edilirken, önceki peygamberlerin yaşadıkları ona hatırlatılmaktadır. Âyetler ayrıca inananları hicrete zorlayanların ilâhî kanun gereği azap göreceğini ve bu kanunun değişmezliğini vurgulamaktadır.[8] *"Ya dinimize dönersiniz ya da sizi yurdumuzdan çıkarırız!"*[9] denilerek tehdit edilen peygamberler içerisinde Hz. İbrâhim'in hicreti önemli bir örnek teşkil eder. *"Bunun üzerine Lût ona iman etti. (İbrâhim); 'Artık Rabbime göç edeceğim. Şüphesiz O mutlak güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.' dedi."*[10] Hz. İbrâhim'in önce Harran'a, daha sonra da Şam'a hicret ettiği söylenir.[11] Bundan ötürü, "Her peygamberin bir hicreti varken, İbrâhim'in iki hicreti vardır." denmiştir.[12] *"İbrâhim; 'Ben Rabbime hicret ediyorum, O bana yol gösterecektir.' dedi."*[13] âyetinde de aynı hicret olayına işaret edilmektedir.[14] Hz. İbrâhim'in bu hicretinin sebebi, kavminin putperestliği ve kendisine karşı takınılan düşmanca tavırdır.[15] Kur'ân-ı Kerîm onunla birlikte hicret eden Hz. Lût hakkında da bilgi vermektedir: *"Elçiler; 'Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle*

5 İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 62.
6 İbn İshak, s. 172.
7 İbn İshak, s. 194.
8 İsrâ 17/76-77: Taberî, XV, 18-22; Zemahşerî, III, 540.
9 İbrâhîm 14/13.
10 Ankebût 29/26.
11 Ankebût 29/26: Taberî, XVIII, 383-384; Zemahşerî, IV, 546.
12 Ankebût 29/26.
13 Sâffât 37/99.
14 Sâffât 37/99: Taberî, XIX, 576; Zemahşerî, V, 220.
15 Ankebût 29/17, 24-25; Sâffât 37/85-98.

âyette değinilir: *"Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Üzülme! Allah bizimle beraberdir.' diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hâle getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir."*[29]

Bu esnada Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah çok gizli ve hızlı hareket ederek Mekke'de olup bitenleri ayrıntısıyla mağaraya taşıyordu. Bir taraftan da Hz. Ebû Bekir'in kölesi Âmir o civarda otlattığı koyunların sütünden mağaraya getiriyordu. Resûlullah (sas) ve Hz. Ebû Bekir, Mekke'de iken ücret karşılığı anlaştıkları yol rehberleri Abdullah b. Ureykıt ile birlikte sahil yolunu izleyerek Medine'ye doğru ilerlemekteydiler. Yol boyunca –Sürâka b. Mâlik'in Hz. Peygamber ve beraberindekileri yakalama teşebbüsü de dahil olmak üzere- pek çok tehlikenin atlatılmasının ardından, nihayet Medine'ye yaklaşmışlardı. Medine'de bulunan Müslümanlar ise her gün Harre denilen yerde öğle sıcağı basıncaya dek kutlu yolcuların gelişini beklemeye koyulmuştu. Bir gün bekleyenler evlerine dönerken, Yahudilerden birisi çıktığı bir kuleden Resûlullah'ın ve beraberindekilerin beyazlar giymiş olarak seraplar içerisinden yaklaştıklarını gördü. Bu esnada elinde olmayarak bağırmaya başladı: "Ey Arap topluluğu! Beklemekte olduğunuz devletliniz işte geliyor!" Bunun üzerine Müslümanlar Resûlullah'ı karşılamaya koştular ve taşlığı ile meşhur Harre'de ona kavuştular.[30]

Yüce Allah, indirdiği âyetlerle Müminleri hicrete hazırladı. Yeryüzünün sadece Mekke'den ibaret olmadığını, önemli olanın nerde bulunursak bulunalım Allah'a en güzel şekilde kulluk etmek olduğunu bildirdi. Ölüm ve rızık endişesi taşımanın anlamsızlığını, tevekkülün en temel hayat ilkelerinden biri olduğunu hatırlattı. Bu konuya ışık tutan âyetlerde şöyle buyruluyordu: *"Ey inanan kullarım! Benim arzım geniştir; o hâlde yalnız bana kul olmakta sebat edin. Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz. İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları -hiç şüpheniz olmasın- içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetteki köşklere yerleştireceğiz. Sıkıntılara katlanan, yalnız Allah'a dayanıp güvenerek işlerini gerektiği gibi yapanlara ne güzel karşılık! Nice canlı var ki rızkını sırtında taşımıyor; onları da sizi de besleyip barındıran Allah'tır. O her şeyi işitir, her şeyi bilir."*[31] Bu ve benzeri âyetlerle gerçekleşen zihinsel hazırlığın peşinden nihayet hicret etme emri

29 Tevbe 9/40.

30 Tevbe 9/40: Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 45; Taberî, XI, 465-466.

31 Ankebût 29/56-60.

verildi. Ashâb, çok sevdikleri Mekke'yi, evlerini barklarını, iş yerlerini, eşyalarını birer birer terk edip Medine'ye hicrete başladılar.

Gruplar hâlinde Mekke'den Medine'ye göçen Müslümanları yeni bir hayat bekliyordu. Artık Müminler çileli geçen yıllarını geride bırakmışlardı. Muhacirler Allah ve Resûlü'ne olan sevgilerinden ötürü kendi ailelerini ve yurtlarını terk ettiler. Medine'deki kardeşleri, yani ensar ise onlara samimiyetle kucak açtı. Ancak Medine'de yeni bir ortam ve pek de alışık olmadıkları bir iklim vardı. Mekkeli Muhacirlerin buna uyum sağlaması zaman alacaktı. Bazıları hastalanmış, bazıları ise duygusal olarak fazlaca sarsılmıştı. Bu alışma sürecinde Allah'ın Elçisi'ni ve beraberindekileri barındıran ensar, kendi meskenlerinde onlara yer açtılar. Temel ihtiyaçlarını karşılayıp maddî ve manevî anlamda destek oldular. Muhacir ve ensar, birbirlerinin dostu, kardeşi ve yardımcısı oldular.[32] Hicret edenler, Medine'de kurulan yeni toplumun en itibarlı üyeleri arasında kabul edildi.[33] Onlardan kimilerinin ciddi yanlışlar yapmaları, söz gelimi toplumda büyük çalkantılara yol açan, Hz. Âişe'ye iftira atılması olayında yer almaları bile, Allah yolunda hicret etmiş olmalarının önüne geçmemiştir. Bu olaya karışan muhacirden Mistah'a bir daha yardım etmeyeceğine yemin eden Hz. Ebû Bekir hakkında şu âyet inmişti: *"İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar; feragat göstersinler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir."*[34]

Allah'ın emir ve yasaklarına uygun yaşayanların birlikte güçlüklere karşı durması ve Müminler topluluğunu oluşturması hicret sonrasında Kur'ân'ın önemle üzerinde durduğu bir nokta oldu. Bu yüzden Hz. Peygamber (sas) de hicret ettiği hâlde hâlâ hicret etmeyip Mekke'de kalanlar ağır eleştirilerle karşılaştılar. Âyetler geride kalan Müslümanların âhiretteki durumunu şöyle anlatmıştır: *"Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler 'Ne işte idiniz?' dediler, (onlar) 'O yerde zayıf görülenlerden idik.' cevabını verdiler. Melekler ise 'Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!' dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!"*[35] Rivayetlere göre bunlar, Mekke'de Müşrikler arasında yaşamayı tercih ederek ya tekrar küfre dönen ya da dinlerini tehlikeye atan kişilerdi.[36] Bunlar ölüm esnasında meleklere, "Allah'a ortak

32 Enfâl 8/72: Taberî, XI, 293-295; Zemahşerî, II, 603.

33 Tevbe 9/20.

34 Nûr 24/22.

35 Nisâ 4/97.

36 Nisâ 4/97: Zemahşerî, II; 136-137; *Kur'an Yolu*, II, 123-124.

koşanlar, bizden kalabalık ve güçlü olmaları nedeniyle bizi kendi memleketimizde zayıf ve güçsüz görüyor, Allah'a iman etmemizi ve Peygamberine uymamızı engelliyorlardı." diye cevap verirler. Tabi ki, bu cılız bir mazerettir. Melekler de onlara, "Yurdunuzdan çıkarak sizi engelleyenleri terk etseydiniz ve Allah'a ortak koşanların sultasından sizi koruyacak bir memlekete gitseydiniz ya! Böylece o memlekette Allah'ı birleyip, O'na kulluk etseydiniz ve O'nun Peygamberine uysaydınız ya!" derler.[37] Bazı âlimler bu âyeti, herhangi bir beldede dinini bazı sebep ve engeller yüzünden gereği gibi yaşama imkânına sahip olamayan bir kişinin, dinini rahat yaşayabileceği başka bir yere göçmesinin vacip olduğuna delil saymıştır.[38] Yüce Allah, hicret edenlere maddî ve manevî nimetler vereceğini vadetmektedir.[39]

Hicret etme imkânına sahipken Mekke'de kalanlar çok ciddi bir şekilde eleştirilmektedir. Buna karşın Nisâ sûresi 98. âyette erkek, kadın ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar yani çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar ise hicret edemedikleri için sorumlu tutulmamışlardır.[40] Bu kimseler hicret etmek için azığı, malî gücü ve desteği olmayanlardı.[41] Buna rağmen onlar sadece Allah'ın affetmesiyle sorumluluktan kurtulmuşlardır.[42] Nitekim bu dönemde hastalığı nedeniyle sahâbeden Mekke'de kalmış olan Cündeb b. Damre, Medine'deki Müslüman topluluğuna kavuşmak amacıyla oğullarına şöyle demişti: "Beni deveye bindirip Mekke'den çıkarın! Vallahi! Bu gece Mekke'de kalmak istemiyorum; hiçbir mazeretim yok! Zayıf görülenlerden değilim, yolu da tanıyorum, imkânım da var." Oğulları; "Nereye?" diye sorunca, hicreti kastederek, eliyle Medine tarafını işaret etmişti. Onlar da kendisi için bir yaygı hazırlayıp onu üzerine oturtmuş ve yola çıkarmışlardı. Derken, Cündeb (ra) Ten'îm denen yere varınca vefat etmişti. Hatta öleceğini anlayınca sağ elini sol eline vurarak, "Allah'ım! Şu sağ elim senin için, şu sol elim de Peygamberin için! Peygamberin sana ne üzere biat ettiyse ben de o şekilde sana biat ediyorum!" demişti. Sahâbe-i kirâm, "Şayet bize (Medine'ye) ulaşsaydı ödülü tam olacaktı." diye aralarında konuşunca şu âyet inmişti: *"Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk (imkân) bulur. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*[43] Bu âyet, inancını yaşamak ve

37 Nisâ 4/97: Taberî, VII, 379-380.
38 Nisâ 4/97: Zemahşerî, II, 136.
39 Nisâ 4/100.
40 Nisâ 4/98.
41 Nisâ 4/98: Taberî, VII, 385.
42 Nisâ 4/ 99: Zemahşerî, II, 138.
43 Nisâ 4/100: Taberî, VII, 393-310; Zemahşerî, I, 544, 546.

yaşatmak için yurdunu geride bırakan Müminlere gittikleri yerde Allah tarafından hazırlanan nice yeni imkân ve bereket bulunacağını ifade etmektedir. Bütün zorluklara ve Müşriklerin her türlü saldırısına rağmen bu böyle olacaktır.[44] Başka bir âyet de sırf Allah için evlerinden ve vatanlarından ayrı düşen Müminlere aynı müjdeyi tekrarlar: *"Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz. Âhiret ödülü ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler!"*[45] Muhacirlere dünyada verilen ödül, Medine yurdu ve onlara yardım edip barındıran ensar topluluğudur.[46] Bir başka yoruma göre ise bu âyette kastedilen, beğenilen güzel bir yurt, kavuşulacak güzel bir rızık veya düşmanlara karşı ilâhî yardımdır.[47] Âhiret ödülü ise Allah'ın eşsiz mükâfatı olan sonsuz cennettir. Tefsirlerimizde aktarıldığına göre, Hz. Ömer (ra) muhacirlerden herhangi bir kişiye bahşiş verirken, "Al! Allah bunu senin için bereketli kılsın! Bu, Allah'ın sana dünyada vadettiği şeydir. Âhirette senin hesabına ayırdığı şey ise çok daha fazladır." der ve sonra da bu âyeti okurmuş.[48]

Kur'ân-ı Kerîm'in hicret gibi büyük bir fedakârlığa dair müjdeleri arasında şu âyetler de vardır: *"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.'"*[49] Âyetin *"Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir."* kısmı, hicretle ilgili olarak Kur'ân'ın diğer âyetlerine gönderide bulunmaktadır.[50] Bir kimsenin tevhid inancını ve Allah'a kul olmanın gereklerini en iyi şekilde yaşayabilmek için toprağından ve sevdiklerinden ayrı düşmesi elbette büyük bir sabrı ve tahammülü gerekli kılmaktadır. Buna göre Allah yolunda kahır ve kederi yüklenen, vatanları Mekke'den ve yakınlarından ayrı düşen Müminler, hesaba sığmaz mükâfatlarla müjdelenmişlerdir. Zira böylesine geniş ve engin bir mükâfat ne ölçeklere ne de tartılara sığar![51] Yine şu âyetler de hicretin hem dünya hem de âhiretteki eşsiz kazanımlarından söz etmektedir: *"İnanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır. Rableri onları kendi rahmeti, hoşnutluğu ve cennetleriyle müjdeliyor. Onlar*

44 Nisâ 4/100: Bikāî, II, 376.
45 Nahl 16/41.
46 Nahl 16/41: Taberî, XIV, 223; Zemahşerî, III, 437-438.
47 Nahl 16/41: Taberî, XIV, 224.
48 Nahl 16/41: Taberî, XIV, 224-225; Zemahşerî, III, 437-438.
49 Zümer 39/10.
50 Nisâ 4/97, 100.
51 Zümer 39/10: Taberî, XX, 178-179; Zemahşerî, V, 294.

için orada kesintisiz nimetler vardır. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olandır."[52]

HİCRET ZOR BİR SINAV OLMUŞTUR

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذ۪ينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوٓاۙ
اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١١٠﴾

"Öte yandan, bilesin ki Rabbin, eziyetlerle sınandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından Allah yolunda cihad edip sabır gösterenlerin yardımcısıdır. Artık bu yapılanlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."

(Nahl 16/110)

Birçok âyet-i kerîme, hicretin başlı başına ne denli zorlu bir sınav olduğunu ortaya koymaktadır. Müslümanlar pek çok sıkıntılarla sınandılar.[53] Sırf "Rabbimiz Allah'tır." dedikleri için zulme uğradılar, yurtlarından çıkmaya, ailelerini ve mallarını terk etmeye zorlandılar.[54] Ama onlar bu ağır sınavları iman, azim ve tevekkülleri sayesinde başarıyla geçtiler. Allah'ın rızasını kazanma uğruna fâni bütün zevklerini bir tarafa bıraktılar, hatta bilfiil canlarını ortaya koydular.[55] Ashâb-ı kirâmdan Suheyb er-Rûmî'nin hicreti bu açıdan ne kadar ibrete şayandır! Kendisi olayı şöyle anlatır: "Mekke'den Peygamberin yanına hicret etmek istediğimde Müşriklere: 'Ben ihtiyar bir adamım. Burada bulunmam size bir fayda sağlamayacağı gibi, düşmanlarınızın yanında olmam da size bir zarar vermez. Ben İslâm için bir söz verdim, o sözden dönmeyi çirkin görüyorum; bırakın Medine'ye gideyim.' dedim. Kureyş: 'Ey Suheyb, bize geldiğinde hiçbir şeyin yoktu. Mal olarak ne kazandınsa burada kazandın. Şimdi bunları alıp gitmene müsaade etmeyiz.' dediler. Ben: 'Peki, malımı sizlere versem, malımla kendimi sizden satın alsam beni gitmekte serbest bırakır mısınız?'

52 Tevbe 9/20-22.
53 Nahl 16/110.
54 Hac 22/39-40; Haşr 59/8.
55 Bakara 2/207.

dedim, 'Olur.' dediler. Bunun üzerine malımı onlara verdim ve beni hicret etmem için serbest bıraktılar. Mekke'den çıkıp Medine'ye geldim. Durumumdan haberdar olan Allah Resûlü (sas): 'Suheyb kâr etti, Suheyb kâr etti!' buyurdu." Bu olay üzerine inen âyet şöyleydi: *"İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır. Allah, kullarına çok şefkatlidir."*[56] Yine bazı Müslümanlar hicret etmek istiyorlardı, ama eşleri ve çocukları onları hicretten engellemeye çalışıyorlardı. Onlar hakkında şu âyet inmişti: *"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır, onlardan sakının. Ama affeder, hoşgörülü ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir. Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır; büyük mükâfat ise Allah'ın katındadır."*[57]

Yüce Kitabımız Kur'ân, muhacirler kadar, onlara yurtlarını açıp yardım eden ensarın ödüllerinden de söz eder. Âyetlerde "onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar" ifadesiyle kastedilen Medineli ensar topluluğudur. Kur'ân'a göre onlar, "Allah'ın Yardımcıları" unvanını kazanan Hz. Îsâ'nın Havarileri ile aynı ismi paylaşmaktadırlar. Onlar, Akabe'de Hz. Peygamber (sas) ile sözleşen Medineli 70 mümindir.[58] Bunlar Allah Resûlü (sas) ve ashâbı henüz Mekke'de iken Medine'yi "Peygamber Şehri" olarak hazırlamışlardır. Sürgüne zorlanan ve kendilerine sığınan muhacirlere kucak açmış, hatta kendileri ihtiyaç içinde olmalarına rağmen muhacirleri kendilerine tercih etmişlerdir.[59] O kadar ki, elde edilen ganimetlerden (*fey*)[60] onlara verildiğinde içlerinde bir rahatsızlık, bir kıskançlık duymamışlardır. Hz. Peygamber (sas), Nadiroğullarından savaşmadan elde edilen *fey*i muhacirlere taksim etmiş ve Ebû Dücâne, Sehl b. Huneyf ve Hâris b. Sımmeh olmak üzere üç kişiden oluşan ihtiyaç sahiplerinin dışında ensara bir şey vermemişti. Hz. Peygamber (sas) o gün ensara şunları söylemişti: *"Eğer isterseniz mallarınızdan ve yurtlarınızdan muhacirlere bölüştürür ve bu ganimette de onlara ortak olabilirsiniz. İsterseniz de yurtlarınız ve mallarınız sizin olsun, ama size ganimetten hiçbir pay verilmesin."* Bunun üzerine ensar büyük bir cömertlikle, "Aksine, biz hem mallarımızdan ve yurtlarımızdan onlara pay ayırır hem de ganimetin onlara verilmesini isteriz ve onlara ortak olmayız." demişlerdi. Bunun üzerine ensarın bu gönül ve iman zenginliğini ifade eden şu âyet inmişti: *"Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı*

56 Bakara 2/207: Taberî, III, 592-594; İbn Kesîr, II, 271-272.
57 Tegābün 64/14-15: Râzî, XXX, 25.
58 Saf 61/14: Taberî, XXII, 620.
59 Haşr 59/9: Taberî, XIV, 52-53; Zemahşerî, IV, 492.
60 Haşr 59/6-8.

içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."[61]

Hicret eden kadınlar da Cenâb-ı Hakk'ın Kitabı'nda hak ettikleri övgüyü kazanmışlardır. Bir rivayete göre, Ümmü Seleme'nin, "Ey Allah'ın Elçisi! Hicret konusunda erkeklerden bahsediliyor da biz kadınlardan bahsedilmiyor!"[62] demesi üzerine şu âyet inmiştir: *"Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: 'Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden çalışan hiç kimsenin emeğini asla boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim. Andolsun ki, Allah katından bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Şüphe yok ki nimetin güzeli Allah'ın katındadır!'"*[63] Mekke'deki müşrik akrabalarını terk edip Medine'deki din kardeşlerine hicret eden mümin kadınların cesareti asırlara örnek olacak niteliktedir. Meselâ azılı müşrik liderlerden Ukbe b. Ebû Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm bint Ukbe, Allah Resûlü'ne (sas) biat eden ilk Müslümanlardandır. Müslümanlara yaptığı işkencelerle tanınan babasının aldığı bütün önlemleri aşarak bir gece gizlice hicret eden Ümmü Gülsüm, bu yolculuğu ile annesi babası yanında olmadan hicret eden tek kadın olarak İslâm tarihine geçmiştir. Hicretinin ardından iki erkek kardeşi Medine'ye gelerek onu kendilerine teslim etmesi için Hz. Peygamber (sas) ile görüşmüşlerse de başarılı olamamışlardır. Böyle bir hicrette büyük bir gayret ve emek olduğu aşikârdır. Bu yüzden yukarıdaki âyette Cenâb-ı Hak mümin kadın ve erkeklerin emeğinin boşa gitmeyeceğinden bahseder. Böylece âyette muhacirlerin yaptıkları ve yaşadıkları, çok değerli işler olarak sunulup övülmüştür. Âyetin, "Şüphe yok ki nimetin güzeli Allah'ın katındadır." şeklinde bitmesi, dünyada kazanılan rahat ve huzurun yanında âhiretteki ödülün kelimelerle anlatılamayacağını ifade eder. Zira bu ödül ne bir gözün gördüğü ne bir kulağın duyduğu ne de bir beşerin aklının alabileceği bir şeydir![64]

Tarih boyunca peygamberler ve onların izinden giden muvahhidler, imanları için yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Hz. Muhammed (sas) ve onun şerefli arkadaşları da yine aynı sebeple böyle zorlu bir sınavdan geçmiştir. Habeşistan'a iki kez yapılan denizaşırı göç, imanı ve bir avuç Müslüman topluluğu korumayı

61 Haşr 59/9: Zemahşerî, IV, 492-493.
62 Benzer rivayetler için bk. Âl-i İmrân 3/195: Taberî, VI, 320; Zemahşerî, I, 679.
63 Âl-i İmrân 3/195.
64 Âl-i İmrân 3/195: Taberî, VI, 322.

amaçlıyordu. Mekke'den Medine'ye yapılan toplu göç ise dini ve Müslümanları korumanın ötesinde, İslâm'ı bütün unsurlarıyla yaşama hedefi taşıyordu. Tabii ki, ilk İslâm toplumunun inşasına Medine'de bulunan Müslümanlar, yani ensar da katılmıştı. Onlar her şeyini terk ederek kendilerine gelenlere kucak açmakla sınavı kazanmışlardır. İlk sırada muhacirlerin, ikinci sırada ensarın Kur'ân'da birlikte anılması, çağlar boyu fedakârlığın ve yardımlaşmanın simgesi olarak insanlık için kalıcı bir örnek oluşturmaktadır. İşte bu yüzden hicret günü, Müslüman takviminin başlangıcı kabul edilmiştir. Âyetlerde Medine'ye hicret etmeyen Müslümanlar âdeta bir kimlik ve aidiyet sorgulamasına tâbi tutulmuşlardır. Müslüman olduğu ve imkân bulabildiği hâlde Mekke'de kalanlar Kur'ân tarafından eleştirilmiştir. Bunun bir istisnası, güçsüz yaşlılar, kadınlar ve çocuklar olmuştur. Hicretten sonra Müslümanların yurdu, artık peygamber şehri Medine'dir. Bütün Müslümanların burada buluşması, bir arada yaşaması, tehditlere birlikte göğüs germesi ve gerek hukukî gerekse ahlâkî bakımdan örnek bir toplum oluşturması istenmiştir.

Hicretle ilgili Kur'ân'da anlatılanlar, Müslümanlara hem tarih bilinci kazandırmış hem de moral vermiştir. Müminler hicretle Medine'de inançlarını hayata aktaracak elverişli bir ortam elde etmişlerdir. Tek vücut hâlinde toparlanıp her alanda güç kazanmış, hayatın bütün pratiklerinde Mümince bir yaşamı şekillendirme fırsatı yakalamışlardır. Hicret maddî ve manevî pek çok sıkıntıyı barındırması sebebiyle imanın tâbi tutulduğu ağır sınavların başında gelir, bu yüzden ödülü de hesapsızdır. Hicret sonrasında bütün unsurları ve özellikleriyle insanlığa şahit olacak, Allah'ın emirlerine boyun eğmiş bir toplum oluşmuştur. Bütün bunlardan sonra, yeni yurdun hep birlikte hareket eden yeni topluma büyük imkânlar sunduğu da bir gerçektir. Nitekim Müslümanlar Medine'de kendilerine vaat edilen imkânlara teker teker kavuşmuşlardır. Hicret konusunu işleyen âyetlerin birçoğunun ortak özelliği, tarihin belli bir sürecinde vuku bulan bu kutlu olayın sadece geçmişte kalmayıp, geleceğe de rehberlik etmesidir. İman ve küfür arasındaki amansız mücadele devam ettikçe, inandığı gibi yaşayamayan kişi ve toplulukların Allah'ın rızası uğruna yurtlarını terk etmesi, ümit ve kararlılıkla yeni bir hayata adım atması mukadderdir.

YESRİB'İN
MEDÎNE-İ
MÜNEVVERE
OLUŞU

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْاِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ
فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا اُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ
وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾

"Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."

(Haşr 59/9)

وَقُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُۜ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

"De ki: 'Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur.'"

(İsrâ 17/81)

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّب۪يلِۙ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًاۙ ﴿٣٦﴾

"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez!"

(Nisâ 4/36)

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَاۙ وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِۜ اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَم۪يعًا بَص۪يرًا ﴿٥٨﴾

"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."

(Nisâ 4/58)

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَم۪يعاً وَلَا تَفَرَّقُواۖ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ
اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَٓاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِه۪ٓ اِخْوَاناًۚ وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا
حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَاۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ
تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız."

(Âl-i İmrân 3/103)

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِر۪ينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذ۪ينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍۙ
رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ
ف۪يهَٓا اَبَداًۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١٠٠﴾

"Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur."

(Tevbe 9/100)

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَۜ وَمِنْ اَهْلِ الْمَد۪ينَةِ مَرَدُوا
عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْۜ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْۜ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ
ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظ۪يمٍۚ ﴿١٠١﴾

"Çevrenizdeki bedevîler içinde Münafıklar var. Medine ahalisi içinde de iki yüzlülüğü huy edinmiş olanlar var. Sen onları bilmezsin; onları biz biliriz. Onları iki defa cezalandıracağız, ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler."

(Tevbe 9/101)

مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَد۪ينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ
وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِه۪ۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ لَا يُص۪يبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا
مَخْمَصَةٌ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُ۫نَ مَوْطِئاً يَغ۪يظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ
نَيْلاً اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِه۪ عَمَلٌ صَالِحٌۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَۙ ﴿١٢٠﴾

"Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz ve onu bırakıp kendi canlarının derdine düşemezler. Çünkü onlar Allah yolunda ne zaman bir susuzluk, yorgunluk ve açlığa mâruz kalsalar, Kâfirleri öfkelendirecek biçimde bir yere ayak bassalar veya düşmana karşı bir başarı elde etseler, bunların her biri mutlaka onlar için iyi birer amel olarak yazılır. Allah iyilerin emeğini asla boşa çıkarmaz."

(Tevbe 9/120)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰىۜ اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰىۜ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخ۪يهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَٓاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍۜ ذٰلِكَ تَخْف۪يفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌۜ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٧٨﴾

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, marufa (aklın ve dinin gereklerine) uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem dolu bir azap vardır."

(Bakara 2/178)

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةًۜ فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَٓائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدّ۪ينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُٓوا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ۟ ﴿١٢٢﴾

"Bununla beraber Müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."

(Tevbe 9/122)

وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَاۚ فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا
عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّت۪ي تَبْغ۪ي حَتّٰى تَف۪ٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِۚ فَاِنْ فَٓاءَتْ فَاَصْلِحُوا
بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُواۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ
اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

"Eğer Müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına saldırırsa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever. Müminler ancak kardeştir, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız."

(Hucurât 49/9-10)

اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِن۪ينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُٓ اُمَّهَاتُهُمْۜ وَاُو۬لُوا الْاَرْحَامِ
بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُهَاجِر۪ينَ اِلَّٓا اَنْ تَفْعَلُٓوا
اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِكُمْ مَعْرُوفاًۜ كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُوراً ﴿٦﴾

"Peygamber Müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın Kitabı'nda (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer Müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır. Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır."

(Ahzâb 33/6)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Müslümanlar, Müşriklerin baskı ve zorbalıkları sebebiyle memleketleri Mekke'den ayrılarak başka bir şehre göç etmek zorunda kaldılar. Onlara kucak açan bu şehirden Kur'ân'da *Yesrib* ve *Medine* isimleriyle bahsedilir.[1] *Yesrib* kelimesi, "kınamak, zarar vermek, kötülemek, bozmak"[2] gibi anlamlara gelen *s-r-b* kökünden türetilmiştir. Resûlullah (sas), şehrin ismiyle ilgili olarak *"İnsanlar ona Yesrib diyorlar. Onun ismi Medine'dir. Körüğün demirin pasını attığı gibi, Medine de kötü insanları dışarıya atar"*[3] buyurmuştur. Yine Zümer sûresi 10. âyette Allah'ın Arzı (*Arzullah*)[4] ve Nahl sûresi 41. âyette Güzel Belde (*Hasen*)[5] ifadeleriyle de Medine'ye işaret edilir. Hz. Peygamber'in bu şehre gelişi, Yesrib için tarihî bir dönüm noktası olur. Karanlık bir çağ kapanıp, aydınlık bir çağ açılmaya, her alanda bâtılın yerini hak almaya başlar.

İslâmiyet'ten önce Medine'de Evs ve Hazrec kabilelerine mensup putperest Araplar, Benî Kaynukā', Benî Nadîr ve Benî Kurayza Yahudileri ve az sayıda Hıristiyan yaşamaktaydı. Şehirde siyasî ve toplumsal birlik yoktu. Evs ve Hazrecliler uzun yıllardır savaş hâlindeydi. Nitekim Kur'ân'da aralarındaki bu düşmanlığın yerini mümin olmaları sayesinde Allah'ın lütfu ile samimiyet ve kardeşliğin aldığı belirtilmiştir.[6] Bu dönemde inen âyetlerde Medineli Müslümanların (*ensar*), şehirlerine göçen Müslümanlar (*muhacir*) için yaptıkları fedakârlıkların özellikle vurgulandığı görülür.[7] Medine döneminde inen âyetler, Müslümanların birlik beraberliğini vurguladığı gibi,[8] onların şehirdeki diğer dinî ve sosyal gruplarla ilişkilerini de düzenlemiştir. Kur'ân, Ehl-i kitap'ın dinî konulardaki yanlışlarını belirtip onları Allah'ın son elçisine imana

1 Tevbe 9/101; Ahzâb 33/13, 60; Münâfikūn 63/8.
2 Halîl b. Ahmed, I, 198; İbn Manzûr, I, 234-236.
3 Nisâ 4/88-91: İbn Kesîr, IV, 188; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Medîne", 2.
4 Zümer 39/10: Mâverdî, V, 118.
5 Nahl 16/41: Beyzâvî, II, 262.
6 Âl-i İmrân 3/103: Taberî, V, 650-657.
7 Enfâl 8/74; Haşr 59/9.
8 Âl-i İmrân 3/103.

çağırmıştır.[9] Müslümanları onların düşmanca tutumları konusunda uyarmış,[10] onlarla en güzel şekilde mücadeleye yönlendirmiştir.[11] Bu dönemde Mekke'de iken müsaade edilmeyen savaşa izin verilmiş ve Müşriklerle Bedir, Uhud ve Hendek savaşları yapılmıştır.[12] Yine bu dönemde inanmış görünüp Müslümanların aleyhinde sinsice faaliyet yürüten *Münafıklar*a yönelik âyetler de inmiştir. Pek çok âyette bu kişilerin samimiyetsiz karakterlerine, Müşriklerle ve Yahudilerle işbirliği yaptıklarına temas edilir.[13] Ayrıca Müminlerle yaptıkları anlaşmaya uymayan Medineli topluluklar ve Mekkeli Müşrikler ile yapılan savaşlar âyetlerde konu edilir.[14] Müslümanların birliğini ve aynı amaç için birleşip yekvücut olmalarını simgeleyen *kıble*nin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a (Kâbe) çevrilmesi de bu dönemde inen âyetlerle gerçekleşmiştir.[15]

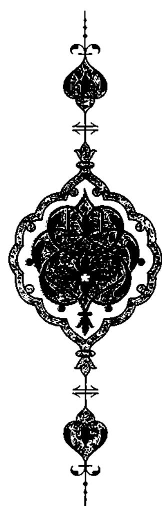
İslâm'ın inanç, ibâdet ve ahlâk temellerinin atıldığı Mekke döneminin ardından Medine döneminde inen âyetlerde sağlıklı bir toplum inşasının amaçlandığı görülmektedir. Bir toplumun ihtiyaç duyduğu dinî, hukukî ve idarî kurumlar burada oluşturulmuştur.[16] Şehirde adalete dayalı bir hukuk tesis edilmeye çalışılmış, ailevî ve iktisadî konularda bazı düzenlemeler getirilmiştir.[17] Suçlara yönelik yaptırımlar belirlenmiş[18] ve toplum, insanlar arası ilişkiler açısından eğitilmiştir.[19] Yine oruç, zekât ve hac gibi çeşitli ibadetlere dair son düzenlemeler bu dönemde yapılmıştır.[20]

---

9 Âl-i İmrân 3/70; Mâide 5/15.
10 Bakara 2/109, 120; Âl-i İmrân 3/100; Mâide 5/51, 57.
11 Ankebût 29/46.
12 İbn Hişâm, I, 606-617, II, 107-121, 214-233.
13 Bakara 2/14; Âl-i İmrân 3/119; Nisâ 4/60-62; Tevbe 9/66, 67, 74.
14 Enfâl 8/56-58; Ahzâb 33/9-27.
15 Bakara 2/142-150.
16 Nisâ 4/135; Mâide 5/8; ayrıca bk. Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 183-211.
17 Bakara 2/221, 227-237, 275, 282; Âl-i İmrân 3/130; Nisâ 4/11-12, 19-25.
18 Bakara 2/178; Nisâ 4/92; Mâide 5/38; Nûr 24/2, 4.
19 Hucurât 49/6-11.
20 Bakara 2/43, 158, 199; Âl-i İmrân 3/97.

Yesrib'in Medine oluşu, Kur'ân'da hicret, muhacir, ensar, kardeşlik, îsâr, hak, adalet, af, merhamet, anlaşmalar, sulh, cihad, Müşrikler, Medine Yahudileri, Hıristiyanlar, Münafıklar, mescid, ibadetler, ailevî, iktisadî, hukukî ve idarî düzenlemeler gibi konu ve kavramlar çerçevesinde işlenmiştir.

BİRLİKTE YAŞAMA MEKÂNI MEDİNE

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْاِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ
حَاجَةً مِمَّٓا اُو۫تُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾

"Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."

(Haşr 59/9)

Yesrib, Peygamber Efendimize ve Müminlere zor zamanlarında kapılarını aralamış bir şehirdir. İslâmiyet'i seçtikleri için Müminlere her türlü eza ve cefanın reva görüldüğü günlerde Kur'ân, dinlerini yaşama uğruna göç edenlerin güzel bir beldeye yerleşeceklerini şöyle müjdelemiştir: *"Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda hicret edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler!"*[1] Bu âyette Muhacirlerin ileride yerleşecekleri "güzel belde" ile o zamanki adı Yesrib olan şehir kastedilmiştir.[2] Nitekim

---

1 Nahl 16/41.
2 Nahl 16/41: Beyzâvî, II, 262.

Yesrib, arazi olarak çok geniş düzlüklere sahip bir vadide kurulmuştur. Vadinin etrafı dağlarla çevrilidir. İklimi tarıma elverişli, su kaynakları bol, toprakları verimli bir şehirdir. Hicretle birlikte de Mescid-i Nebevî merkezli bir şehirleşme süreci başlamıştır. Yeni pazar ve çarşılar kurulmuş, dışarıdan gelecek saldırılara karşı daha korunaklı bir yapılaşma ortaya konmuştur.[3]

Hicretten önce Resûlullah (sas) hac için Mekke'ye gelen Medinelilerle görüşmüş, Evs ve Hazrec kabilelerinden pek çok putperest İslâm'ı seçmişti. Onlarla yapılan Akabe Biatları sonucunda Medine'de İslâmiyet yayılmaya başladı. İkinci Akabe Biatından sonra Medineli Müminler, Resûlullah'ı Medine'ye davet ettiler. Medine'de ailelerini nasıl koruyorlarsa Resûlullah'ı da öyle koruyacaklarına ve ona itaat edeceklerine söz verdiler. Müslümanlar artık inançlarını rahatça ilân edip dinlerini yaşayabilecekleri yepyeni bir imkân bulmuşlardı. 622 yılında mal mülk adına ne varsa hepsini geride bırakıp küçük kafileler hâlinde Medine'nin yolunu tuttular.[4] Vatanlarını terk edip Medine'ye göçen Mekkeli Müminleri, Medineliler çok sıcak karşıladılar. Onlara fedakârca yuvalarını açtılar, her şeylerini onlarla paylaştılar. Bundan sonra Medine'ye göçen Müminlere "muhacir", onlara yardım eden Medinelilere de "ensar" denildi.[5] Böylece Müslümanların hicretiyle şehir, bâtıl inançların, cehalet, haksızlık ve kargaşanın süregeldiği Yesrib değil, medeniyetin, huzurun ve Hz. Peygamber'in şehri Medînetü'n-Nebî olmuştu.

Müslümanlar hicretin ardından şehirde İslâm'a girmeyenler ile birlikte yaşamanın yollarını aradılar. Resûlullah (sas) bu sırada muhacirler ile ensar arasında kardeşlik anlaşması yaptı.[6] Kardeşlik ilânıyla birlikte Müslümanlar arasında birlik sağlanmıştı. Gönüllerin, ideallerin ve emeklerin işbirliği sayesinde Müslümanlar sosyal ve ekonomik açıdan hızlıca geliştiler. Ancak Medine'de henüz putperest olan Araplar ve Yahudiler de yaşamaktaydı. Hz. Peygamber'in önderliğinde Medine'deki bütün kesimleri kapsayan bir sözleşme yapıldı. Amaç Medine'nin barış ve kardeşlik yurdu hâline gelmesi, şehirde düzeni tesis etmek ve şehri dış saldırılardan korumak idi. Bu anlaşma ile can, mal ve namus güvenliği, siyasî birlik ve din hürriyeti tesis edildi. Anlaşmaya göre taraflar arasındaki ihtilaflarda başvurulacak kişi Resûlullah (sas) idi. Bu, onun Medine'de kurulan yeni yapının önderi olarak kabul edilmesi anlamına geliyordu. Tarafların bu anlaşmaya riayet etmesiyle bir süre de olsa

3 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 187, 570; Nebi Bozkurt – Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *DİA*, XXVIII, 305, 309, 310.

4 İbn Hişâm, I, 428-495.

5 Enfâl 8/72, 74; Tevbe 9/100, 117.

6 İbn Hişâm, I, 504-507.

Medine site devletinde huzur ve istikrar sağlanmış oldu. Sözleşme metninde şehirde yaşayan gruplar tek tek sayılmış, bunların siyasî olarak tek bir toplumu oluşturdukları ifade edilmişti. Yine bu anlaşma ile bütün tarafların güçlerini birleştirmeleri öngörülüyordu. Bu belgede adı geçenler, Yesrib'e yönelik saldırılara birlikte karşı koyacaklardı. Ayrıca sözleşme şehirde adaletin yerleşmesini de öngörüyordu. Hiçbir suçluya sığınma hakkı verilmeyecekti. Suçlu, kendi aileleri, akrabaları ve yakın kimselerden de olsa durum böyleydi. "Yahudilerin dinleri kendilerine, Müminlerin dinleri de kendilerinedir." maddesi ise farklı dinî toplulukların varlığını güvence altına alıyordu.[7]

Öte yandan Müşrikler, öz vatanı Mekke'den sürülerek çıkarılmış olan Hz. Peygamber'i hicretten sonra bile rahat bırakmıyorlardı. Medine'nin ileri gelenlerine mektuplar yazarak Resûlullah'ı ve Müslümanları kendilerine vermelerini istiyorlardı. Mekkeliler bununla yetinmiyor, bir de ekonomik baskı uyguluyorlardı. Bunun sonucunda Mekke döneminde izin verilmeyen silahlı mücadeleye Medine'de ilk kez izin verilmişti.[8] Baskılara karşı Resûlullah savunma savaşı yapma kararı aldı. Bu amaçla ilk Müslüman askerî birliği Mekkelilerin üzerine gönderdi. Bu birlik, Kureyşlilere ait ticaret kervanlarının Müslümanların nüfuzu altındaki topraklardan geçmelerine engel olacaktı. Resûlullah (sas), Kureyş kervanlarının üzerine başka birlikler de gönderdi. Bu arada Müslümanlar, kervanların geçtiği bölgelerdeki kabilelerle anlaşmalar yaptı. İlk olarak, Peygamberimizin amcası Hz. Hamza komutasındaki otuz savaşçıdan oluşan birlik bu işle görevlendirildi. Onlar, başında Ebû Süfyân'ın olduğu üç yüz deveden oluşan bir Mekke kervanıyla karşılaştılar. Burada herhangi bir çatışma olmadı. Ancak Müminler, Mekke'de hicret esnasında el konulan mallarına karşılık olarak bu kervanı ele geçirmek istiyorlardı. Bu sebeple Hz. Peygamber, üç yüz on iki savaşçıdan oluşan ordusunu harekete geçirmişti. Mekkeliler de bu kervanı kurtarmak amacıyla büyük bir orduyla Bedir adı verilen bölgeye geldiler. Kervan yolunu değiştirerek Müminlerden kurtulmuş olsa da Müşrikler üstün gördükleri ordularıyla fırsatı değerlendirip Müminleri yok etme hevesine kapıldılar. İki ordu karşılaştığında Müslümanlar sayıca kendilerinden üç kat daha fazla olan Müşriklere karşı Bedir düzlüğünde büyük bir zafer kazandılar. Birçok âyette, sabırlı ve istikrarlı davranan cesur Müslüman askerlerinin bu savaşta çok sayıda melekle desteklendiği anlatılmaktadır.[9]

---

7 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 192-193.

8 Hac 22/38.

9 Âl-i İmrân 3/124-126.

Bedir'deki zaferle Medine'de Müslümanlar daha güvende olup, daha güçlü hâle geldiler. Âyet onların bu durumuna şöyle işaret etmektedir: *"Bulunduğunuz yerde önemsenmeyecek kadar az olduğunuz, insanların sizi kapıp götürmelerinden korkar hâlde olduğunuz zamanı hatırlayın. O durumda Allah size sığınacak yer verdi, yardımıyla sizi destekledi, size güzel rızıklar ihsan etti; umulur ki şükredersiniz!"*[10] Ancak bu kez, burada Yahudilerin ve Münafıkların kıskançlık ve düşmanlıklarıyla mücadele etmek durumunda kalmışlardı. Medine'de Münafıklar, Müslümanların inancını sarsmaya, birlik ve beraberliğini bozmaya çalışıyorlardı. Daha sonra inen âyetler, Müslümanları tekrar tekrar Münafıkların faaliyetleri konusunda uyaracaktı.[11] Çünkü Müminler, Münafıklara ve Yahudilere karşı uyanık olmak, dirlik ve düzenlerini korumak durumundaydılar. Bu nedenle Kur'ân'da *"Müminler, Müminleri bırakıp da Kâfirleri dost edinmesin."*[12] buyrularak Müminler Yahudilerle yakınlık kurmaktan, onları veli edinmekten sakındırılmıştır.[13] Müminlere karşı içlerinde büyük bir kin besleyen Münafıklar ve Yahudiler ile ilişkide sınırları koruma konusunda bir diğer âyet de şöyledir: *"Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız! Size gelince işte siz onları seviyorsunuz, ama onlar sizi sevmiyorlar. Siz Kitap'ın tamamına inanıyorsunuz; onlar sizinle karşılaştıkları zaman 'İnandık.' diyorlar; yalnız kaldıklarında ise size karşı öfkelerinden parmaklarını ısırıyorlar. De ki: 'Öfkenizden çatlayın!' Şüphesiz Allah kalplerde olanı bilmektedir."*[14] Medine'nin hassas dengelerini korumak ve Müminlerin birlikteliğini güçlendirmek amacıyla Kur'ân'da, Kâfirleri, Yahudi ve Hıristiyanları dost ve sırdaş edinmemek gerektiği tekrar tekrar belirtilmiştir.[15]

Hicretin ikinci yılından itibaren Medine Sözleşmesi'nin hükümleri Yahudi gruplarca tek taraflı olarak yıpratılmaya başlanmıştır. Yahudilerin bu sadakatsizliğine Kur'ân'da şöyle dikkat çekilir: *"Onlar kendileriyle antlaşma yapıldığı hâlde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır."*[16] Bu durumda ne yapacakları konusunda âyetler Müslümanlara yol göstermiştir. *"Savaş esnasında eline düşerlerse onlara yaptığınızla geridekileri ürküt ki belki akıllarını başlarına*

10 Enfâl 8/26.
11 Bakara 2/8; Tevbe 9/101; Muhammed 47/29-30; Mücâdele 58/8; Münâfikûn 63/7.
12 Âl-i İmrân 3/28.
13 Âl-i İmrân 3/28: Taberî, V, 316.
14 Âl-i İmrân 3/118: Taberî, V, 709.
15 Bakara 2/120; Âl-i İmrân 3/28; Mâide 5/51; Mümtehine 60/1-3.
16 Enfâl 8/56.

toplarlar."[17] buyrularak inananlardan caydırıcı tedbirler almaları istenmiştir. Hatta eğer onların anlaşmayı bozacaklarına dair kuvvetli emareler ortaya çıkmışsa saldırmaları beklenmeksizin anlaşmanın sona erdiğinin bildirilmesi öğütlenmiştir.[18] Düşmanların cesaretini bütünüyle kırmak ve Müslümanlara saldırmalarının önünü kesmek için de şu emir verilmiştir: *"Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir."*[19] Bununla birlikte Müslümanlarla savaşmayıp onlara barış teklif edenlere karşı düşmanca bir tavır sergilenmemesi, onlarla iyi geçinilmesi emredilmiştir.[20]

Medine'de Benî Kaynukā' Yahudileri, Müslümanların Bedir'de Kureyş'e karşı kazandığı zaferden rahatsız olmuştu. Kıblenin Kudüs'ten Kâbe'ye döndürülmesinin hemen öncesinden itibaren zaten Müminlerin Yahudilerle ilişkileri iyi değildi. Bu süreçte Yahudiler Medine'de yapılan anlaşmayı bozmanın arayışına girmiş, Mekkeli Müşriklerle işbirliği yaparak Medine'de iktidarı yeniden ele geçirmenin peşine düşmüştü. Benî Kaynukā' çarşısında yaşanan bir arbedede kan dökülmüştü. Yahudilerin anlaşmayı bozması üzerine Resûlullah'ın ordusu üzerlerine yürüdü ve onları kalelerinde kuşattı. Sonunda Müminlere teslim oldular ve Medine'den ayrılmak zorunda kaldılar.[21] Bir diğer kabile olan Benî Nadîr Yahudileri ise Uhud Savaşı'nda Müslümanların zor duruma düşmesinden güç alarak Müşriklerle anlaşmaya cesaret etmişti. Bu da Medine anlaşmasına aykırı idi. Hatta Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs edecek kadar ileri gittiler ve sonunda[22] onlar da Medine'den sürüldüler. Şehrin sakinlerinden olan Benî Kurayza Yahudileri ise Hendek Savaşı'nda Kureyş'e destek vererek anlaşmayı bozdukları için cezalandırıldılar.[23] Bu hadise âyetlerde şöyle anlatılmıştır: *"Allah, Ehl-i kitap'tan Müşriklere destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz. Allah onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Allah her şeye tam olarak gücü yetendir."*[24] Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı çiğneyen, barışa yanaşmayan, fitne ve

---

17 Enfâl 8/57.
18 Enfâl 8/58: Taberî, XI, 238.
19 Enfâl 8/60.
20 Nisâ 4/90; Enfâl 8/61.
21 Âl-i İmrân 3/12: Taberî, V, 239 vd.; İbn Hişâm, I, 513-516, 543-564; II, 47-50, 190-203, 233-25.
22 İbn Sa'd, II, 53-55.
23 Ahzâb 33/26-27: İbn Kesîr, XI, 140; İbn Sa'd, II, 70-74.
24 Ahzâb 33/26-27.

saldırılarını sürdüren Yahudi kabilelerinin Medine'den çıkarılmasıyla şehir büyük ölçüde güvene kavuşmuştu.

Medine'de Müminlerin mücadele etmek durumunda kaldığı başka bir grup da İslâmiyet'i benimsemiş gibi görünen, ancak gerçekte iman etmemiş olan Münafıklardı. Münafıkların bazıları önceden İslâm'ı kabul etmiş ama sonradan inkâr etmişti.[25] Bunlar, Müminlerle açıktan mücadeleyi göze alamıyor, Resûl-i Ekrem'in ashâbıyla karşılaşınca onlardan olduklarını söylüyorlar, kendi aralarında ise Müminlerle alay ediyorlardı.[26] Özellikle Münafıkların başını çeken Abdullah b. Übey b. Selûl, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişi ile kaybettiği eski itibarını kazanmanın peşindeydi. Müminlere karşı kinle dolu olan Münafıklar,[27] ensarın muhacirlere kol kanat germesini engellemeye çalışıyor, [28] hatta ensar ve muhacirleri birbirine düşürmek istiyorlardı.[29] Abdullah b. Übey b. Selûl, Hz. Âişe'ye çirkin iftiralar attı.[30] Gizlice Müşrikler ve Yahudi kabileleriyle Müslümanların aleyhine tuzaklar kurdu. Uhud Savaşı'na çıkarken bir grup münafıkla beraber yarı yolda İslâm ordusunu terk ederek Müminlerin morallerini bozdu.[31] Onun yönlendirdiği Münafıklar, Hendek Savaşı'nda da "Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün." diyerek İslâm ordusunu içten çökertmeye çalıştılar. "Evlerimiz açıkta ve korumasız." diye Resûlullah'tan izin isteyip savaştan kaçmanın yollarını aradılar.[32] Benî Mustalik Gazvesi'nden dönerken Abdullah b. Übey b. Selûl, "Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!"[33] diye açıkça tehditler savurdu. Bununla birlikte Münafıklar korkak, aciz, zavallı, ikiyüzlü tabiatlarıyla İslâm'a olan düşmanlıklarını açıkça ortaya koymuyorlardı. Müslümanlarla beraber yaşayıp onların inancını ve toplumsal güveni içten sarsmaya çalışıyorlardı. Bu sebeple Yüce Allah, vahiy yoluyla Münafıkların fitneleri konusunda Resûlullah'ı ve Müminleri sürekli uyarmıştır.[34]

Zamanla Münafıklar kendilerini açığa vurmaya başladılar. Buna rağmen Müslümanlar askerî açıdan onların üzerine gitmediler. Çünkü bunların bir kısmı hâlâ inanmış gibi davranarak tereddüt uyandırıyor ve sinsice yaşıyordu. Pek çoğunun da yakın akrabaları samimi Müslüman olmuştu. Aksi durum dışarıya karşı Müminlerin

---

25 Tevbe 9/74: Kurtubî, X, 302-303.
26 Bakara 2/14: Râzî, II, 76.
27 Âl-i İmrân 3/119: Mâtürîdî, II, 299-400.
28 Münâfikûn 63/7: Taberî, XXII, 660-661.
29 Münâfikûn 63/1: *Kur'an Yolu*, V, 359.
30 Nûr 24/11: Taberî, XVII, 190.
31 Âl-i İmrân 3/122: Taberî, VI, 13; *Kur'an Yolu*, I, 664.
32 Ahzâb 33/13: Ebüssuûd Efendi, IV, 405-406.
33 Münâfikûn 63/8.
34 Nisâ 4/60-62; Tevbe 9/56-57; Haşr 59/11-12.

birbirlerini öldürdükleri şeklinde bir görüntüye yol açabilirdi. Bu sebeple Hz. Peygamber (sas) ve Müminler, onların ıslahı yönünde çok çaba göstermiştir.[35] Yine bazı sahâbîler Münafıkları örgütleyen Abdullah b. Übey b. Selûl'u öldürmek istemişler, ama Resûlullah bunu uygun bulmamıştır.[36] Resûlullah (sas), takip ettiği yöntemle münafık fitnesinin etkisini kırmaya çalışmıştır. Medine'deki Yahudilerden ve Mekke'deki Müşriklerden aldıkları desteklerini keserek Münafıkları yalnızlığa itmiştir. Nifak problemini İslâm toplumunun bir iç meselesi olarak değerlendirmiş, Müminleri bu konuda bilinçlendirmek için çok sayıda konuşma yapmıştır. Ensar ve muhacirler arasında kurduğu kardeşlik bağı ile Medine'de iç huzuru ve güvenliği temin etmiştir.[37] 628 senesinde Müşriklerle yapılan Hudeybiye Antlaşması ile Medine'ye yönelik saldırılar son bulunca,[38] artık Medine'de hem siyasî birlik sağlanmış hem de şehir daha güvenli hâle gelmiştir.

YESRİB'DEN MEDİNE'YE,
CÂHİLİYE'DEN MEDENİYETE

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـٔاً وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاك۪ينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّب۪يلِۙ وَمَا
مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالاً فَخُوراًۙ ﴿٣٦﴾

"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez!"

(Nisâ 4/36)

35 Münâfikûn 63/5.
36 Münâfikûn 63/8: Taberî, XII, 661- 670.
37 Münâfikûn 63/1: *Kur'an Yolu*, V, 361.
38 İbn Hişâm, II, 308-321.

Medine'nin sade ve samimi halkı olan ensar, Mekke'nin yardıma muhtaç hâle düşmüş insanları olan muhacirleri bağırlarına basmış, onlara fedakârca destek olmuştur.[39] Yüce Allah *"İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onları bağırlarına basanlar ve yardım edenler var ya işte gerçek Müminler onlardır; bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir."*[40] buyurarak muhacirlere verdikleri destekten ötürü ensarı övmüştür. Haşr sûresinde *"Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar"* olarak tavsif edilen ensarın savaştan elde edilen ganimetlerin dağıtımı sırasında fakir muhacirlerin ihtiyaçlarının giderilmesini istedikleri şöyle anlatılmıştır: *"Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."*[41] Âyette bahsedilen ensarın bu fedakarlığı, İslâm ahlâkının bir esası olarak *îsâr* diye adlandırılmış ve özendirilen bir erdem olmuştur.[42] Nitekim *"Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur."*[43] âyeti, sadece Allah'ın rızasını umarak hiç tanımadığı bir din kardeşine sığınak olan Müslüman'ın ne denli büyük bir mükâfatla karşılaşacağını müjdelemektedir.[44]

Hicretten ve İslâm ile tanışmadan önce Yesrib, imkânlarını iç çatışmalara harcayan huzursuz bir şehirdi. Câhiliye ortamında kim güçlü ise kazançlı ve haklı olan oydu. Bir kişi öldürüldüğünde güçlü olan kabile yarım diyet, zayıf olan tam diyet ödüyordu.[45] Resûlullah (sas) Medine'ye hicret edince bazı Medinelilerin ölçü ve tartıda hile yaptıklarını gördü. Öyleki bir tüccarın iki tartısı vardı. Biri tam, diğeri eksik tartardı. Bir şey satın alırken doğru tartanı, başkasına satarken ise eksik tartanı kullanırdı.[46] Diğer taraftan hicretten önce Medine pazarında Câhiliye ve Yahudi gelenekleri hâkimdi. Ticarî işlemlerde İslâm'ın yasakladığı alım satım şekillerine başvuruluyordu. Pazarda adaletli alışverişin önünü açmak için Hz. Peygamber, İslâmî kurallara uygun bir ortam oluşturmak istemişti. Benî Sâide mevkiinde bir alanı

39 Enfâl 8/72.
40 Enfâl 8/74.
41 Haşr 59/9.
42 Haşr 59/9: Kurtubî, XX, 365.
43 Tevbe 9/100.
44 Tevbe 9/100: Taberî, XI, 637.
45 Nadir Özkuyumcu, "Nadîr (Benî Nadîr)", *DİA*, XXXII, 275.
46 Mutaffifîn 83/1-3: Taberî, XXIV, 186; İbn Atıyye, VIII, 556.

Müslümanların alışveriş yapabileceği bir çarşı olarak belirledi. Çarşının işleyişine dair ilkeler koydu. Pazarın canlanması için esnafı teşvik amacıyla onlara vergi muafiyeti getirdi.[47] Bu uygulama hem inananların şehrin ekonomisinde söz sahibi olmalarını hem de adalete dayalı bir ticaretin gelişmesini sağladı. Nitekim Hazrec kabilesine mensup Müminler Resûlullah'ı Medine'ye davet ederken onun sayesinde şehrin cehaletten kurtulacağını ve huzur ve adaletin geleceğini ümit ederek şöyle demişlerdi: "Biz halkımızı öyle bir hâlde bırakıp buraya geldik ki onlar arasındaki düşmanlık ve kötülük başka hiçbir kavimde yoktur. Belki Allah senin sayende onları bir araya getirir."[48] Nitekim öyle de olmuştu! Ensar ve muhacirler Resûlullah'ın önderliğinde dinî, siyasî ve toplumsal açıdan âdil, merhametli ve güçlü bir toplum meydana getirmişti. Nihayet Resûlullah (sas) şehrin "zarar vermek, kötülemek" mânasına gelen Yesrib adıyla anılmasından memnun olmadığını dile getirmiş ve şehre medenî bir toplumu çağrıştıran "Medine"[49] ve hoş ve güzel anlamındaki "Taybe" ve "Tâbe" isimlerinin verilmesini istemişti.[50]

Şehrin Yesrib'den Medine'ye dönüşmesi, aynı zamanda Câhiliye örf, âdet ve inançlarına dayalı hayattan İslâm'ın aydınlığında gelişen medeniyete geçişi simgeliyordu. Çünkü Câhiliye, kabile tutuculuğu ve şiddet üzerine kurulu bir anlayıştır. Bu anlayışa göre, kan bağı ve güç hemen her konuda belirleyici konumdadır. Bu yüzden kabileler arasında sonu gelmeyen savaşlar olmuş, anlamsız bir kaos yıllarca sürmüştür. Hicretle birlikte Medine'de kabilecilik algısı aşılmış, inanç birliği esas alınmıştır. Bütün Müslümanlar birbirleriyle kardeş ilân edilmiş, bencilliğin ve zalimliğin yerini kardeşlik bilinci almıştır. Kur'ân-ı Hakîm, *"Müminler ancak kardeştirler."*[51] şeklinde açıkça beyanda bulunmuş ve inananları şöyle uyarmıştır: *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız."*[52] Böylece Câhiliye döneminde hayata hâkim olan düşmanlık duygularından sıyrılıp kardeş olmanın, Müminlere verilmiş en önemli nimetlerden olduğu hatırlatılmıştır.[53]

47 Cengiz Kallek, "Pazar", *DİA*, XXXIV, 195.
48 İbn Hişâm, II, 428-429.
49 Ahzâb 33/13: Süyûtî, XI, 752; Buhârî, "Feżâ'ilü'l-Medîne", 2.
50 Ahzâb 33/13: Ebüssuûd Efendi, IV, 405-406; Buhârî, "Megāzî", 82; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 285.
51 Hucurât 49/10.
52 Âl-i İmrân 3/103.
53 Âl-i İmrân 3/103: Zemahşerî, I, 601-602.

Resûlullah'ın Medine'ye geldiğinde ilk işlerinden biri mescid inşa etmek olmuştu. Yapımında kendisinin de bizzat çalıştığı bu mescidde[54] Sevgili Peygamberimiz, Müslümanlara hem namazlarını kıldırdı, hem eğitim verdi, hem de yönetim işlerini yürüttü. Resûlullah'ın Medine'nin idaresine dair bütün önemli kararları Mescid-i Nebevî'de aldığı görülmektedir. Kur'ân'ın "takvâ üzerine kurulan mescid" olarak nitelediği[55] Mescid-i Nebevî'nin yanı sıra şehirde başka mescidler de inşa edilmiştir. Hz. Peygamber (sas), Müslümanların sayısı arttıkça Medine'nin çevre mahallelerinde ve uzak yerleşim yerlerinde mescidler yapılmasını tavsiye etmiştir. Mescidlerde namazların cemaatle kılınması, sevap yönünden olduğu kadar, toplumsal beraberlik açısından da önemli görülmüştür. Mescid-i Nebevî'de Allah Resûlü (sas) tarafından yapılan ilim toplantıları, verilen hutbeler ve görülen davalar, erkek ve kadın sahâbîlerin birçok açıdan yetişmesini sağlamıştır. Hatta şehrin çocukları bile mescidin safları arasında büyümüş, ilk eğitimini burada almıştır. Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde yoksul sahâbîlerin barınması için yapılan bir mekân ise zamanla ilim yuvası hâline gelmiştir. Ashâb-ı suffe adıyla anılan bu sahâbîler, inmekte olan Kur'ân'ın yazılmasını, öğrenilmesini ve gelecek nesillere öğretilmesini üstlenmişlerdir.[56] Bizzat Resûlullah (sas) ve onun görevlendirdiği seçkin sahâbîler tarafından eğitilmişler,[57] hatta savaş zamanlarında bile herkesin sefere katılmayıp bir grubun geride kalarak, dini bütün incelikleriyle öğrenmeleri (*tefakkuh*) istenmiştir.[58] Suffe ehli, zamanlarının çoğunu Resûl-i Zîşan ile beraber geçirmişler, onun sünnetinin günümüze kadar en sağlam biçimde ulaşmasında büyük bir rol oynamışlardır.[59] Nitekim Hz. Peygamber, daha sonra bu sahâbîleri İslâm'ı yeni seçen kabilelere öğretmen olarak da göndermiştir.[60] Ayrıca Resûlullah (sas) diplomatik görüşmeleri mescidinde yapmış, yabancı elçileri burada kabul etmiştir. Medine halkı istek ve ihtiyaçlarını burada dile getirme imkânı bulmuştur. Yine sahâbîler arasında gerçekleşen bazı olaylar Resûlullah tarafından burada hukukî karara bağlanmıştır. Mescid her yönüyle hayatı öylesine kuşatmıştır ki, Hendek Gazvesi'nde yaralıların tedavisi bile Mescid-i Nebevî'de yapılmıştır.[61]

---

54 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 179.

55 Tevbe 9/108: Taberî, XI, 681, 685.

56 Bakara 2/273: Âlûsî, III, 46-47; Buhârî, "Ezân", 18; Ebû Dâvûd, "İlim", 13; "Edeb", 94.

57 Bakara 2/273: Âlûsî, III, 46-47; Buhârî, "Fezâ'ilü Aṣḥâbi'n-Nebî", 27; Ebû Dâvûd, "Büyû'", 37.

58 Tevbe 9/122.

59 Bakara 2/273: Âlûsî, III, 46-47; Buhârî "İ'tisâm", 22.

60 Bakara 2/273: Âlûsî, III, 46-47; Buhârî, "Megāzî", 26.

61 Ahmet Önkal – Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII, 49-53.

•

Medine döneminde inen âyetler bilhassa gündelik yaşama ve beşerî ilişkilere dair pek çok konuda düzenleme getirmiştir. Bu durum, İslâm toplumunun kurulup gelişmesine katkı sağlamıştır. Örneğin, hicretten sonra ensar ve muhacirler arasında yapılan kardeşlik anlaşmasıyla birbirlerine mirasçı olmaları hakkı tanınmış ancak daha sonra gelen âyetlerle[62] bu uygulamaya son verilerek mirasın ancak nesep yönünden yakın olanlar arasında geçerli olduğu bildirilmiştir.[63] Şirk, evlilik için en büyük engel görülmüştür. Hicret ederek Medine'ye gelen mümin kadınların Mekkeli Kâfirlere iade edilmemesi, Medineli mümin erkeklerin de müşrik kadınları nikâhları altında tutmamaları istenmiştir.[64] Yine bu dönemde inen âyetlerle evlilik hukukuna dair yeni hükümler getirilmiş, evlenme ve boşanmanın kuralları konulmuştur.[65] Evlât edinmeye dair düzenleme yapılmış,[66] toplum düzenini bozan suçlar için bazı cezalar belirlenmiştir.[67] Müslüman topraklarında koruma altında bulunan gayr-i Müslimlerle (*zimmî*) ilişkiler kurala bağlanmıştır.[68] Bir dayanışma müessesesi olan zekât kurumu tesis edilmiş, faiz ise yasaklanmıştır.[69] Borç alıp verme ve iş anlaşmaları konusunda da İslâm'a uygun ilkeler belirlenmiştir.[70]

Medine döneminde Müslüman toplumun görgü kuralları ve güzel ahlâk açısından da eğitildiği görülmektedir. Peygamberimize ve ailesine karşı içten bir bağlılık, saygı ve sevgi tavsiye edilmiş, onun evine girip çıkarken, hanımlarıyla muhatap olurken nasıl bir tutum takınılması gerektiği konusunda ashâb-ı kirâm aydınlatılmıştır.[71] Mahremiyete önem verilmesi istenmiş, başkalarının evlerine izin almadan girilmemesi emredilmiş, böylece kişisel dokunulmazlığın korunması sağlanmıştır.[72] Medine'de nâzil olan Hucurât sûresi, toplumun erdemli davranışlara yöneltilmesi, çirkin tutumlardan sakındırılması ve ahlâkî anlamda gelişmesi için öğütler içeren muhteşem bir örnektir. Savaş gibi önemli hâllerde iyice araştırmadan harekete geçilmemesi, Müminler arasında çıkan anlaşmazlıklarda olayın hakkaniyetle çözüme kavuşturulması, Müminlerin birbirlerine kardeşlik hukuku içinde davranmaları istenmiştir. İnsanları alaya alma, kötü lakaplar takma ve mümin kardeşinin gıybetini

62 Enfâl 8/75; Ahzâb 33/6.
63 Enfâl 8/72: Kurtubî, X, 85-86.
64 Mümtehine 60/10.
65 Bakara 2/228-232, 235-237; Talâk 65/1-7.
66 Ahzâb 33/37.
67 Bakara 2/178; Nisâ 4/92; Mâide 5/38; Nûr 24/2, 4.
68 Bakara 2/129.
69 Âl-i İmrân 3/130; Tevbe 9/60; Rûm 30/39.
70 Bakara 2/282.
71 Ahzâb 33/53; ayrıca bk. Hucurât 49/1-5.
72 Nûr 24/58.

yapma gibi toplumun beraberliğini bozan ahlâkî kusurlardan uzak durulması öğütlenmiştir.[73] Bu tür tavsiye ve düzenlemelerle Medine'de Câhiliye zihniyetine dair izler tek tek silinerek seçkin bir toplum inşa edilebilmiştir.

Mekke'de inancının gereğini yaşama hakkından mahrum bırakılan Müslümanlar Yesrib'e hicret ederek İslâm tarihinde yeni bir sayfa açmışlardır. Yesrib, Hz. Peygamber ve ashâbının gelişiyle birlikte 10 yıl gibi kısa bir süre içinde büyük bir değişim ve dönüşüme şahit olmuştur. İlk İslâm yurdu olan bu şehirde vahyin rehberliğinde ve Resûlullah'ın öncülüğünde İslâm devletinin temelleri atılmıştır. Mescid-i Nebevî'nin yapımı, muhacir ve ensar arasında gerçekleştirilen kardeşlik anlaşması, Medine'de barış ve hukuk içinde yaşamanın şartlarını ortaya koyan Medine Vesikası, Yesrib'in Medine'ye dönüşmesi yolunda atılan en önemli adımlar olmuştur. Yahudilerin, Mekkeli Müşriklerin ve Münafıkların düşmanca tutumları Hz. Peygamber'in vahyin rehberliğinde attığı doğru adımlar ve sahâbenin kararlı tavrı ile bertaraf edilmiştir. Asr-ı Saâdet'in Medine döneminde inen âyetlerin ışığında her açıdan erdemli bir toplum kurulmuştur. Artık bu şehir cehalet ve haksızlığın kol gezdiği Yesrib değil; İslâm'ın aydınlığında kurulan medeniyetin merkezi *Medîne-i Münevvere*'dir. Medine'deki bu dönüşüm kolay olmamıştır şüphesiz. Bu dönüşüm; Peygamber'e bağlılık, Allah yolunda fedakârlık, kardeşlik hukukuna riayet, mücadele azmi, toplumsal dayanışma, ülfet, adalet, merhamet, dürüstlük, sabır, kanaat ve ilim gibi üstün nitelik ve gayretlerle gerçekleşmiştir.

73 Hucurât 49/6-11.

MUNAFIKLAR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِن۪ينَۢ ﴿٨﴾
يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُواۚ وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَۜ ﴿٩﴾ ف۪ي
قُلُوبِهِمْ مَرَضٌۙ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضاًۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌۙ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

"İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları hâlde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık.' derler. Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; hâlbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar. Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden, kendilerine acı veren bir azap da vardır."

(Bakara 2/8-10)

إِذَا جَٓاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِۢ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُولُهُۜ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَۚ ﴿١﴾

"Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın Elçisi'sin.' derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki Münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler."

(Münâfikûn 63/1)

اِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْۚ وَاِذَا قَامُٓوا اِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالٰىۙ يُرَٓاؤُ۫نَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ اِلَّا قَلِيلاًۙ ﴿١٤٢﴾ مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَۗ لَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ وَلَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً ﴿١٤٣﴾

"Münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Hâlbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler. Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara ne bunlara! Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın."

(Nisâ 4/142-143)

وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖۜ اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾

"Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah ve Resûlü'nü inkâr ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler."

(Tevbe 9/84)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فٖي قَلْبِهٖۙ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فٖيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

"İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, düşmanların en yamanı olduğu hâlde kalbinde olana Allah'ı şahit tutar. Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez."

(Bakara 2/204-205)

وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْۜ وَاِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْۜ كَاَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌۜ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْۜ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْۜ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُۘ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾

"Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendeymiş gibi görünürler). Ama her gürültüyü de kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar!"

(Münâfikûn 63/4)

وَاِذَا قٖيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ رَاَيْتَ الْمُنَافِقٖينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُوداًۚ ﴿٦١﴾

"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin.' denildiği zaman Münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün."

(Nisâ 4/61)

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُواۜ اَتُرِيدُونَ اَنْ تَهْدُوا مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً ﴿٨٨﴾

"Size ne oluyor da Münafıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz? Hâlbuki kendileri hak ettikleri için Allah onları küfre geri çevirmiştir. Allah'ın saptırdıklarını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah'ın saptırdıkları için asla doğruya yol bulamazsın."

(Nisâ 4/88)

اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍۢ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْۜ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْۜ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَاۜ هِيَ حَسْبُهُمْۚ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌۙ ﴿٦٨﴾

"Erkeğiyle kadınıyla Münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hâllerine bıraktı. Gerçek şu ki Münafıklar günaha batmış kimselerdir. Allah erkek Münafıklara, kadın Münafıklara ve Kâfirlere, içinde ebedî kalmak üzere cehennem ateşini vaat etti! O, onlara yeter. Allah onlara lânet etmiştir. Onlar için sürekli bir azap vardır."

(Tevbe 9/67-68)

اِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِۚ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيراًۙ ﴿١٤٥﴾

"Şüphe yok ki Münafıklar cehennemin en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın."

(Nisâ 4/145)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍۚ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌۨ اطْمَاَنَّ بِهٖۚ
وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌۨ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖۚ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَۜ
ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُب۪ينُ ﴿١١﴾

"Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur."

(Hac 22/11)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Münafıklar, Hz. Muhammed (sas) döneminin inanç, tutum ve davranış itibarıyla özel bir grubunu teşkil ederler. Medine döneminde ortaya çıkmışlar ve Hz. Peygamber'in davet ve idaresine karşı tam bir muhalefet grubu olarak hareket etmişlerdir. Bu nedenle Münafıklarla ilgili âyetler Medenî sûrelerde yer almıştır. Münafıklardan ve yaptıklarından, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Tevbe, Enfâl, Hac ve Haşr sûrelerinde bahsedilir. Ayrıca bütünüyle Münafıkları konu alan *Münâfikûn* isimli bir sûre de mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm bunları, *"kalplerinde hastalık olanlar"*[1] diye anlatır. Münafıklar, inanmadıkları hâlde, gerçek düşünce ve niyetlerini örtmeye çalışmışlardır. Bu insanlar, Medine'de gerçek inançlarını gizlemelerinin ötesinde Müslümanlara karşı düşmanlık ve ihanet içinde olmuşlardır. Özellikle Uhud Gazvesi, Hendek Gazvesi, umre için Mekke'ye yolculuk, Hayber'in fethi ve Tebük Seferi sırasında kendilerini açıkça göstermişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Münafıkların ruh hâllerindeki çelişki, gerilim ve kötü niyet farklı olaylarla ilişkili olarak dile getirilir. Çıkarları için yaşayan bu insanların korkaklıklarından, savaştan kaçmalarından,[2] Müminlere ve Allah Resûlü'ne tuzak kurmalarından,[3] çeşitli iftira ve dedikodularla Müslümanlar arasında kavga çıkarmaya çalışmalarından[4] bahsedilir. Münafıkların cimri, yalancı ve kibirli oldukları[5] anlatılır. Ayrıca Münafıkların birçok doğru işi bozmaya uğraştıkları,[6] kötülükler edip iyiliğe engel olmaya çalıştıkları zikredilir.[7] Yine Müslümanlara yardım edilmesini engellemeye çalıştıkları,[8] Müminlere karşı kin besledikleri[9] ve Hz. Peygamber'e isyan konusunda gizli faaliyetler yürüttükleri[10] anlatılır.

1 Bakara 2/8.
2 Tevbe 9/56-57; Muhammed 47/20-21; Haşr 59/11-14; Münâfikûn 63/4.
3 Tevbe 9/74.
4 Nûr 24/12-16; Ahzâb 33/40.
5 Tevbe 9/67; Münâfikûn 63/1, 5.
6 Bakara 2/205.
7 Tevbe 9/67.
8 Münâfikûn 63/7.
9 Âl-i İmrân 3/119.
10 Mücâdele 58/8; Nisâ 4/108.

Münafıklar açıktan düşmanlık yapanlara göre daha tehlikelidirler. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'de Münafıkların özellikleri ve Müminlere verebileceği zararlar üzerinde genişçe durulmuş, bu konuda dikkatli olmaları için Müminler uyarılmışlardır.[11]

Hz. Peygamber (sas) Münafıklara, ikiyüzlülüklerini bilmesine karşın, onların sözlerine ve dışarıya gösterdikleri yüzlerine göre davranmıştır. Düşmanlıklarının açıkça ortaya çıkmasına kadar onları mümin olarak kabul etmiştir. Vahiyle uyarılmadığı sürece, Münafıkların cenaze namazını kılmak, onlar için dua etmek gibi insanî davranışlarda bulunmaktan geri durmamıştır.[12]

Münâfık, Arapça *ne-fa-ka* kökünden türetilmiş ism-i fâil kalıplı bir kelimedir. *Nifâk* masdar isim olarak "köstebek yuvası,[13] tünel, dehliz, yol"[14] anlamlarına gelmektedir. Köstebek yuvasında iki delik bulunur ve hayvan tehlike hâlinde bu iki delikten birini kaçmak için kullanır.[15] Kelime, İslâm ile birlikte vahye muhatap olan fakat inkârını gizleyen ve kendini inanmış gibi gösteren belli bir grubun adı olmuştur.[16] Kısaca "Münafıklar şeriatın bir kapısından girip diğer kapısından kaçan kimselerdir."[17]

Kur'ân-ı Kerîm'de Münafıklar, *küfr* (inkâr etmek), *kizb* (yalan söylemek), *fısk* (itaatten ayrılmak), *hud'a* (aldatmak, tuzak kurmak), *istihzâ* (alay etmek), *sadd* (Allah yolundan saptırmak), *istikbâr* (büyüklenmek), *riyâ* (gösteriş yapmak), *müzebzeb* (kararsızlık), *maraz* (kalbî hastalık), *summun* (manevî sağırlık), *'umyun* (manevî körlük), *bukmun* (manevî dilsizlik) ve *fesâd* (bozgunculuk) kelimeleriyle birlikte anılır. Nitekim Münafıkları Kâfirlerle birlikte zikreden bazı âyet-i kerîmelerde her iki grup da inanç

11 Bakara 2/8-20; Nisâ 4/138-147; Tevbe 9/38, 61-70; Ahzâb 33/4-5, 12-20.
12 Tevbe 9/80, 84.
13 İbn Manzûr, X, 359.
14 Râgıb el-İsfahânî, s. 766; İbn Manzûr, X, 358.
15 İbn Manzûr, X, 358.
16 Zebidî, XIII, 463.
17 Râgıb el-İsfahânî, s. 766.

bakımından aynı kabul edilirler. Hepsinin sonları cehennem olacaktır.[18] Münafıklar aslında, inkâr ettiklerini gizleyen Kâfirlerdir. Benzer bir durum münafik ile fâsık arasında da vardır. *"Münafıklar Fâsıkların ta kendileridir."*[19] âyeti Münafıkların Cenâb-ı Allah'a karşı geldiklerini bildirir.[20] Münafıklar Müslümanlar için en tehlikeli düşmandır (*eleddü'l-hisâm*).[21] Yeryüzünde dolaştıkları sürece ekini de nesli de fesada uğratır, bozarlar.[22] Onlar buna da toplumu ıslah etme süsü vermek istemişlerdir.[23]

18 Nisâ 4/140; Tevbe 9/68, 73; Tahrîm 69/9.
19 Tevbe 9/67.
20 Tevbe 9/67: Elmalılı, I, 282.
21 Bakara 2/204.
22 Bakara 2/205.
23 Bakara 2/11.

Abdullah b. Übey, şehrin lideri olmayı planlıyordu. Yesrib'de iç savaş bitmiş, Evs ve Hazrec zor da olsa barışmıştı. O, şehri yönetmesi için seçilmişti. Tacı hazırlanmıştı. Ancak Mekke'den gelenlerin başlarında Allah'ın elçisi olduğunu iddia eden biri vardı. Her şey yolunda giderken bu da nereden çıkmıştı? Şaşkın ve kızgındı. İçindeki hayal kırıklığı, kine dönüşüyordu. Halkın yıllardır arzuladığı huzur ve barış bir anda gelivermişti; artık hiç kimse onun başına takacağı tacdan bahsetmiyordu. Kendi kabilesi dahi Mekke'den gelenleri öz kardeşleri kabul etmiş Peygamber'i de şehirde önder olarak görmeye başlamışlardı. Bir süre beklemek durumunda kalacaktı. Bedir Savaşı, önemli bir dönüm noktası oldu onun için. Beklentilerini bir süre daha erteleyecekti. Daha fazla karşıt olarak görünemezdi. Daha çok zarar görmemeli, çıkarlarını korumalıydı. Çıktı ve "Ben de sizin gibi iman ettim." dedi; kin ve düşmanlığını içine gömdü. İntikamdan hiçbir zaman vazgeçmedi. Bütün fırsatları kolladı, yeri geldi Medine'deki Yahudilerle ve Kureyşli Müşriklerle gizlice görüştü, Hz. Âişe'nin iffetine dil uzattı[1] ve yeri geldi savaşa giden Müslümanların morallerini bozmaya[2] çalıştı. Müslüman gibi görünüyor ama yandaşlarıyla bir araya gelince Müminlere karşı planlar yapıyordu. Hayallerini yıkanlara bütün bunlar az bile gelirdi. Bir gün çeşme başında Medineli ensarla, Mekke'den gelen muhacirleri birbirine düşürmeye kalktı. Bir başka gün Mescid-i Nebevî'ye rakip bir mescid inşa edilmesine ön ayak oldu. Bir defasında Tebük Seferi dönüşü Hz. Peygamber'e bir suikast düzenlemeye kalkacak kadar ileri gitti. Kin ve düşmanlıkta sınır tanımıyordu. Nihayet öldü ve cenazesi ortada kaldı. Müminler, buğzederek ve biraz da acıyarak bakıyordu yatan cesedine. Âlemlere rahmet Peygamber Efendimiz cenazeyi defnetmek için kalktı ve namazını kılıp ona dua etmek, bağışlanma dilemek

---

1 Nûr 24/11-20: Taberî, XVII, 189-221.

2 Tevbe 9/47-51: Râzî, XVI, 82-91; İbn Kesîr, VII, 213-214.

istedi. Ne var ki Allah'ın (cc) uyarısı kesindi: *"Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah ve Resûlü'nü inkâr ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler."*[3]

MÜNAFIKLAR İNKÂRLARINI GİZLEDİLER, İKİYÜZLÜLÜK ETTİLER

اِذَا جَٓاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِۢ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُولُهُۜ
وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ لَكَاذِبُونَۚ ﴿١﴾

"Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın Elçisi'sin.' derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki Münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler."

(Münâfikûn 63/1)

Müminler, Medine'ye hicret ettiklerinde orada Yahudiler, az da olsa Hıristiyanlar ve Arap Evs ve Hazreç kabilesinden henüz iman etmeyen Müşrikler vardı. Bu gruplar arasında siyasî bir birlik yoktu. Hz. Peygamber (sas) aralarındaki kavgayı sona erdirerek birlikte yaşamanın şartlarını belirleyen bir belge ile bir siyasî birlik kurdu. Mekke'den gelen muhacir Müslümanlar, Medineli ensarın da desteğini alarak birlik olup söz sahibi olmuşlardı. İman etmeyenlerse kendi içlerinde birlik sağlayamadığından Müminlere karşı gelemiyorlardı. Bu defa gerçek kimliklerini gizleyip Müminlere katılmış gibi görünmeye başladılar. Müminler böyle bir grupla ilk kez karşılaşmışlardı. Müşriklerin, Yahudilerin ve Hıristiyanların ne oldukları ve Müslümanlara karşı tavırları belirgindi. Ancak ikiyüzlülük eden bu insanların ne olduğu belli değildi. Bir yandan da, *"Bizim işimiz itaat."*;[4] *"Allah'a da Resûl'e de*

3 Tevbe 9/84: Taberî, II, 610-614.
4 Nisâ 4/81.

inandık ve boyun eğdik."[5] diyorlardı. Ancak Müminlerin yanından ayrılınca gerçek kimliklerine bürünüyorlardı.

Medine'de Münafıklar, asıl inanç ve niyetlerini gizliyor, Müminlere karşı inanmış görüntüsü veriyorlardı. *"Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın Elçisi'sin.' derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki Münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler."*[6] Abdullah b. Übey ve arkadaşları Hz. Peygamber'in yanına geldiklerinde iman ettiklerini söylüyorlardı. Oysa onlar kalben iman etmemişlerdi. Münafıklar *"İman ettik."* sözünü kendi amaçlarına ulaşmak için bir kalkan gibi kullanıyorlardı.[7] Müfessirler Münafıkların iman etmesini genel olarak "inanmış görünmekle" tefsir etmişlerdir.[8] Bazı müfessirler ise Münafıklar içerisinde bazı kimselerin iman etmeye çok yaklaştıklarını fakat içlerindeki kuşkular ve çevrelerinden gelen kınamalar nedeniyle tekrar inkâra yöneldikleri yorumunu yapmışlardır.[9] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm Münafıkların inançlarındaki bu gelgitleri şu cümlelerle resmeder: *"Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir hâlde bırakıverir. Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler. Yahut onlar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibidirler. Yıldırımlar yüzünden ölümden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar. Hâlbuki Allah inkârcıları çepeçevre kuşatmıştır. Şimşek gözlerini kör edercesine çakar, onlara ışık verdikçe bu ışık sayesinde yürürler, ışıklarını karartınca da kalakalırlar. Allah dileseydi onların işitme ve görmelerini büsbütün giderirdi. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir."*[10] Râzî'nin (ö. 606/1210) yorumuna göre şimşeğin çakmasıyla hemen yürümeleri, İslâm'dan istifade etmeleri, karanlık olunca dikilip kalmaları ise kendilerine bir şüphe geldiği zaman duraklamaları anlamına gelmektedir.[11] İbn Kesîr (ö. 774/1373) de benzer bir şekilde, âyetteki şimşeğin, iman nurunun bazen onlara yol gösterdiğini, karanlıkta kalmanın da şüphe ve tereddüt içerisinde bocaladıklarını tasvir ettiğini bildirir.[12]

5 Nûr 24/47.
6 Münâfıkûn 63/1.
7 Münâfikûn 63/2: Râzî, XXX, 12.
8 Bakara 2/8: Taberî, I, 271.
9 Münâfikûn 63/3: İbn Atıyye, V, 312; İbn Âşûr, XXVIII, 237-238; Zemahşerî, IV, 100-101.
10 Bakara 2/17-20.
11 Bakara 2/17-20: Râzî, II, 315.
12 Bakara 2/17-20: İbn Kesîr, II, 312.

Kur'ân-ı Kerîm, Münafıkların kararsızlıklarını ve kuşkularını kalplerinin hastalıklı olmasıyla ifade eder. Yüce Allah onların bu hâllerini bildirmek için şöyle buyuruyor: *"Bunların kalplerinde hastalık mı var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve Resûlü'nün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar? Hayır! Asıl haksızlık edenler kendileridir."*[13] Nakledildiğine göre Münafıklardan Bişr, arazi anlaşmazlığı yaşadığı bir Yahudi'nin Peygamberimizi hakem yapma önerisini kabul etmemiştir. O, Resûlullah'ın haksızlık yapacağını iddia ederek Yahudi Kâ'b b. Eşref'e gitmeyi teklif etmiştir. Aslında Bişr, kendisinin haksız olduğunu biliyor, arka çıkmayacağı ve haklı olan lehine karar vereceği için Hz. Peygamber'i hakem olarak kabul etmek istemiyordu.[14]

Hz. Peygamber (sas) Medine'ye geldiğinde, Abdullah b. Übey ve arkadaşları ne Müslümanların ne de Yahudilerin yanında açıktan yer alabildiler. Arada bocalayıp durdular.[15] Bu onların hastalıklı bir ruh hâline sahip olduklarını gösterir.[16] Peygamberimiz Münafıkların bu tutarsız ve ikircikli karakterlerini anlatmak için *"Münafıklar iki sürü arasında kalan koyun gibidir, bir o sürüye bir bu sürüye gider"* buyurmuştur.[17] Sürekli iman ile küfür arasında bocalayan Münafıklar doğru yolu bulamazlar: *"İman edip sonra inkâr edenleri, sonra yine iman edip tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarını arttıranları Allah ne bağışlayacak ne de onları doğru yola iletecektir. Münafıklara, kendileri için acı dolu bir azap olduğunu müjdele."*[18]

Nitekim Münafıklar, Müslümanlara ilk ciddi zararı Uhud Savaşı'nda verdiler. Müminlere savaşma emri geldiğinde, Münafıklar *"ölüm korkusuyla donakaldılar."*[19] Bununla da kalmadılar, önce Müminlerle hareket ettiler ancak sonra onları yarı yolda bıraktılar. Yolda topluca ayrılıp Medine'ye döndüler. Uhud Savaşı tam da onların gerçek kimliklerini ortaya çıkardıkları bir olaydı.[20] Münafıklar, Müminleri Uhud'da kendi başlarına terk ederek morallerini kırmayı başardılar.[21] Zaten niyetleri de buydu. *"Gelin, Allah yolunda savaşın veya hiç olmazsa savunmada bulunun."* denilmişti. Onlar, *"Savaş olacağını bilsek elbette size katılırız."* dediler.[22] Sebep oldukları zararı görmezden gelircesine şehitleri olan Müminlere ders vermeye kalktılar: *"Onlar*

13 Nûr 24/50.
14 Nûr 24/47-50: Râzî, XXIV, 20.
15 Nisâ 4/142-143: İbn Kesîr, IV, 316-319.
16 Bk. Bakara 2/10; Ahzâb 33/60; Mâide 5/52; Muhammed 47/29.
17 Nisâ 4/143: Müslim, "Ṣıfâtü'l-Münâfıḳīn", 17; İbn Kesîr, IV, 320.
18 Nisâ 4/137.
19 Muhammed 47/20.
20 Âl-i İmrân 3/166-167: Râzî, IX, 85.
21 Nisâ 4/88.
22 Âl-i İmrân 3/167.

yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi.",[23] *"Bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi."*[24] dediler. Nitekim Uhud'a gitmeyip yarıyoldan Medine'ye dönen Münafıklar hakkında savaş sonrası yapılacak muamele tartışılırken Peygamberimiz, *"O Medine'dir; ateş nasıl gümüşün pasını giderirse o da pislikleri yok eder."* buyurmuştur.[25] Allah Resûlü (sas) bu sözüyle, Müminlerin arasına karışan Münafıkların ayıklandığını bildirmiştir.

Münafıklar Uhud'dan sonra da toplumda fitne ve fesad çıkarmaya ve Müminler arasındaki birliği bozma çabalarına devam ettiler. Bu olaylardan birisi Benî Mustalik Gazvesi'nden dönüşte yaşandı. Müminler, zaferle dönerken Müreysi kuyusunun başında muhacir ve ensardan iki kişi arasında su anlaşmazlığı çıkmıştı. Bu sırada Abdullah b. Übey muhacirleri nankörlükle suçladı ve Yesriblilerin onları beslediğini dile getirdi. Döndüklerinde onları şehirlerinden kovacaklarını söyleyerek iki grubu birbirine karşı kışkırtmak istemişti.[26] Ancak Hz. Peygamber (sas) tarafları sakinleştirdi ve bu kışkırtması başarılı olmadı.

Abdullah b. Übey boş duracak değildi. Benî Mustalik seferinden dönüş sırasında ordu dinlenmek için konaklamıştı. Bu sırada Hz. Âişe gerdanlığını düşürmüştü. Aramaya koyuldu. Bu arada ordu da Hz. Âişe'nin devenin üzerindeki kapalı oturağında (*hevdeç*) olduğunu düşünüp hareket etti. Hz. Âişe gerdanlığını bulup gelince orduyu yerinde bulamadı ve beklemeye başladı. Ne de olsa yokluğunu farkedip geri dönerler ve orada bırakmazlardı. Ordunun arkasından gelerek unutulan eşyaları toplayan Safvân b. Muattal Müminlerin annesini gördü ve devesine bindirerek onu orduya yetiştirdi. Bu kez Münafıklar deve üstünde Hz. Âişe'yi ve devenin yularını tutan Safvân'ı görür görmez çirkince iftiralarda bulundular. İftiraları bir anda dillerde dolaşmaya başlamıştı. Fitne o kadar etkili idi ki, mescid bir anda karışmış ve tartışmalar olmuştu. Peygamberimiz buna çok üzüldü. Mescidde Müminleri topladı ve hanımına atılan bu iftirayı reddettiğini bildirdi. Hz. Âişe ise üzüntüsünden hastalanmış ve baba evine gitmişti. Nihayet âyetler indi: *"O iftirayı atanlar içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için kötü sanmayın, aksine bu hakkınızda hayırlıdır. Onların her biri işlediği günahı yüklenecektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır. Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında iyi niyet beslemeleri ve 'Bu apaçık bir iftiradır.' demeleri gerekmez miydi?*

23 Âl-i İmrân 3/156.
24 Âl-i İmrân 3/168.
25 Nisâ 4/91: İbn Kesîr, II, 327; Buhârî "Tefsîru Sûreti'n-Nisâ", 12.
26 Münâfikûn 63/8: Taberî, XXII, 402; İbn Kesîr, VIII, 152; Buhârî, "Tefsîru Sûreti'l-Münâfikîn", 1, 2; Tirmizî, "Tefsîr", 64.

Bu iddialarına dört şahit getirseler ya! Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah katında yalancıların ta kendileridir. Eğer dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı, içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti. Çünkü siz, iftirayı dilden dile yayıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız bir şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz; bunu da önemsiz sanıyorsunuz; hâlbuki bu Allah katında büyük bir günahtır. O kulağınıza geldiğinde 'Bunu konuşmak bize yakışmaz, sana eksiklikleri yakıştıramam Allah'ım, bu apaçık bir iftiradır.' deseydiniz ya!"[27] Bu iftiranın en büyük sorumlusu yine Münafıkların başı Abdullah b. Übey idi.[28]

Yüce Allah Müminleri Hendek'te cihada çağırdığı zaman Münafıklar çok korktular, tıpkı ölümle mücadele eden birinin bakışları gibi gözleri dönmüş bir hâlde Hz. Peygamber'e baktılar.[29] Kur'ân-ı Kerîm, hendek kazımı sırasında Münafıkların yaptıklarını şöyle anlatır: *"Onlardan bir grup, 'Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün.' diyorlardı. Onlardan bir bölük de aslında açıkta olmadığı hâlde, 'Evlerimiz açıkta ve korumasız.' diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi."*[30] Muhasara uzayınca şehirde durum kötüleşti ve Münafıklar bu zor günleri bir fırsat bilerek tekrar fitne yaymaya başladılar: "Muhammed bize Kisra ve Kayser'in hazinelerini vaat ediyordu. Bakın hâlimize bugün tuvalete bile gitmekten korkuyoruz."[31] deyince şu âyet indi: *"O zaman Münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar, 'Allah ve Resûlü'nün vaadleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!' demişlerdi."*[32]

Münafıklar, Hendek Savaşı sonunda düşman kuşatmayı kaldırıp ayrılınca konuşmaları ve fitne çıkaracak dedikodularıyla Müminleri rahatsız etmeyi sürdürdüler.[33] Bu kez Hz. Peygamber'in halasının kızı Zeyneb bint Cahş ve âzatlısı Zeyd'in evliliklerini sonlandırmalarından sonra, Zeyneb'i nikâhına alan Hz. Peygamber'e dil uzatmışlardı. "Muhammed, oğlunun hanımıyla evlendi!" diye ortalıkta konuşmaya başlamışlardı. Bir babanın oğlunun hanımıyla evlenmesi tabii ki kınanması gereken bir durumdu ve Münafıklar da bunu fırsat bilmişlerdi. Ancak Zeyd (ra) Hz. Peygamber'in öz oğlu değildi. Âyet-i kerîmede onlara bunun kınanacak bir durum olmadığını bildiren Cenâb-ı Allah, Resûlü'nün yanlış bir şey yapmadığını Münafıkların yüzüne vurdu: *"Bir zaman, Allah'ın kendisine lütufta bulunduğu, senin de*

---

27 Nûr 24/11-16.

28 Nûr 24/11: Taberî, XVII, 192-197; Buhârî, "Tefsîru Sûreti'n-Nûr", 5.

29 Ahzâb 33/18.

30 Ahzâb 33/13.

31 Ahzâb 33/12: Taberî, XIX, 38-39; İbn Hişâm, III, 238.

32 Ahzâb 33/12.

33 Ahzâb 33/18-21: Râzî, XXV, 202-203.

lütufkâr davrandığın kişiye, 'Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork.' demiştin. Bunu derken Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun, kendisinden çekinme hususunda Allah'ın önceliği bulunduğu hâlde sen halktan çekiniyordun. Zeyd onunla beraberliğini sona erdirdikten sonra Müminlere, evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir. Allah'ın, kendisi için takdir ve emrettiği bir şeyi yerine getirme hususunda peygamber için bir sıkıntı ve sakınca olamaz. Allah'ın hükmü değişmez kaderdir. Daha önce gelip geçen, Allah'ın vahyini insanlara ulaştıran, O'ndan çekinen, Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmeyen peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Hesap sorucu olarak Allah kâfidir. Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, fakat o Allah'ın Elçisi'dir ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilmektedir."[34] Allah (cc), Resûlullah'ın Hz. Zeyneb ile evlenmesini isteyerek Câhiliye toplumunda var olan yanlış bir algıyı ve uygulamayı ortadan kaldırmıştır. Gelen yeni hükmü ve uygulamasını da Resûlullah üzerinden insanlara bildirmiştir.

Münafıklar gerçekte inanmadıkları hâlde sürekli olarak Yüce Allah'a, âhiret gününe inandıklarını,[35] hatta yeminler ederek Hz. Peygamber'in gerçekten Allah'ın Resûlü olduğuna inandıklarını iddia ediyorlardı.[36] Müminlerle karşılaştıklarında iman ettiklerini söyleyen Münafıklar, kendi aralarında küfürlerini gizlemeyip, Müminlerle alay ettiklerini söylüyorlardı.[37] Bu sebeple Allah (cc), Yahudi ve Münafıkları dost edinerek onlarla sırlarını paylaşan bazı Müminleri uyarmıştır. Müslümanların onlarla aralarına mesafe koymalarını istemiştir. Öyle ki onlar, Müminlerin yanlarından ayrıldıktan sonra kin ve nefretlerinden parmaklarının uçlarını ısırırlardı. Cenâb-ı Allah ise onlara, *"Öfkenizden ölün!"*[38] dedi. Önceleri ensar ile sarmaş dolaş oldukları hâlde, daha sonra Müslüman oldukları için ensara öfke duyan bazı Yahudi ve Münafıklardan bahseden bu âyet, Münafıkların iç dünyalarında yaşadığı huzursuzluğu tam olarak yansıtmaktadır.[39]

34 Ahzâb 33/37-40: Râzî, XXV, 213.
35 Bakara 2/8.
36 Münâfikûn 63/1.
37 Bakara 2/14; Nisâ 4/81.
38 Âl-i İmrân 3/119: Taberî, V, 709.
39 Âl-i İmrân 3/119: İbnü'l-Cevzî, I, 318-319.

MÜNAFIKLAR HİÇBİR AHLÂKÎ DEĞER TANIMADILAR

اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍۘ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ
وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْۜ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْۜ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾

"Erkeğiyle kadınıyla Münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hâllerine bıraktı. Gerçek şu ki Münafıklar günaha batmış kimselerdir."

(Tevbe 9/67)

Münafıkların inançlarındaki samimiyetsizlikleri hayatlarına da yansıyordu. Namazlarını insanlara gösteriş olsun diye kılıyorlardı.[40] Zekât ve sadakalarını da aynı niyetle veriyorlardı.[41] Mescide üşenerek geliyor, namazdan hemen sonra kaçarcasına camiyi terk ediyorlardı. Sabah ve yatsı namazlarına gelmemek onların bir alışkanlığı idi.[42] Âyetler onların bu durumlarını şöyle bildirmektedir: *"Münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Hâlbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler. Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara ne bunlara! Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın."*;[43] *"Yaptıkları harcamaların kabul edilmesine engel olan esas sebep de şudur: Onlar Allah'ı ve peygamberini tanımadılar; namaza da ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar."*[44] Allah Resûlü (sas) de onları şu dört özellikle tanıtmaktadır: Emanete hıyanet eder, konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde cayar, düşmanlık ettiğinde aşırıya gider.[45] Müminler, Münafıkları bu gibi özelliklerinden tanırlardı. Erkeğiyle kadınıyla Münafıklar birbirine benzemekteydiler. Onlar hayır yapmayı düşünmedikleri gibi,

40 Nisâ 4/142.
41 Bakara 2/263: Taberî, IV, 658-659.
42 Nisâ 4/142-143: İbn Kesîr, IV, 318; Buhârî "Ezân", 34, Müslim "Mesâcid", 252.
43 Nisâ 4/142-143.
44 Tevbe 9/54.
45 Tevbe 9/75-78: İbn Atıyye, IV, 369; Buhârî, "Îmân", 24; Müslim, "Îmân", 106.

kötülüğü yaymaya ve iyilikleri de engellemeye çalışırlardı. Münafıklar, bu tür özelliklerini en çok cihad emri geldiğinde gösterirlerdi.[46]

Allah Resûlü (sas) konuşurken Münafıklar *"duvara dizilmiş odunlar"*[47] gibi bilinçsiz, anlamsızca bakakalır ve öylece dinlerlerdi.[48] Bu hâlleriyle Müminler arasında konuşulan sözleri ve duydukları her şeyi aleyhlerine sanırlardı. Dışardan bir ses gelse sanki kendilerine bir saldırı yapılmış gibi ürkek ve evhamlı davranırlardı. Çünkü akılları fikirleri ihanetlerini ortaya çıkaracak, maskelerini düşürecek bir açıklama yapılması veya kendilerine dışarıdan ani bir saldırı gelmesi ihtimaline takılıydı. Yüksek bir ses duysalar, hemen tedirgin olurlar ve telâşlanırlardı. Nitekim *"Her gürültüyü kendilerine yönelik sanırlar."* ifadesi, haince düşünce ve eylemlerinin kendilerini hepten evhamlı hâle getirdiğini belirtmektedir.[49]

Müminler arasında ayrılık çıkarmaya yönelik işlerini daha ileri götürmek isteyen Münafıklar, bunun için mescidi bile kullanmaya cesaret etmişlerdi. Bu, dini istismar etmekten başka bir şey değildi. Kur'ân-ı Kerîm'in *Dırâr* (Zararlı) Mescidi olarak adlandırdığı, Hz. Peygamber'in mescidinden ayrı bir bina yaptılar. Söz konusu mescid, Câhiliye döneminde Hıristiyanlığı seçen Ebu Âmir'in Bizans Kayseri'nden yardım getirip Müslümanlara karşı savaşacakları bir karargâh vazifesi görecekti. Bununla birlikte Münafıklar, *"Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı."*[50] diyerek iyi insan ve masum görüntüsü vermeye çalışıyorlardı. Binayı bitirdiklerinde Hz. Peygamber'i davet ederek bir de bu yaptıklarına meşruiyet kazandırmayı planladılar. Ancak Peygamberimiz buraya gitmeden önce âyet-i kerîme indi ve onu uyardı: *"Orada asla namaza durma!"*[51] Çünkü gerçek mescidler Allah'ın eviydi ve Müminlerin bir araya geldiği yerdi; fitne karargâhları değildi. Ayrıca, *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilir."*[52] Hz. Peygamber (sas) daha sonra bu yerin yıkılmasını ve Kubâ bölgesinin çöplüğü hâline getirilmesini emretmiştir.[53]

Münafıklar, Müminleri cihad meydanlarında hep yalnız bırakmışlardı. Savaş sırasında zarar gören Müminleri görünce, *"Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım."* derlerdi. Aksi bir durumda ise *"Keşke onlarla beraber olup ben de*

46 Tevbe 9/64-67: İbn Kesîr, VII, 226-229.
47 Münâfikûn 63/4.
48 Münâfıkûn 63/4: Râzî, XXX, 546.
49 Münâfikûn 63/4: Taberî, XXVIII, 107-108; Zemahşerî, IV, 101.
50 Tevbe 9/107.
51 Tevbe 9/108.
52 Tevbe 9/18.
53 Tevbe 9/108-110: Râzî, XVI, 200.

büyük bir kazanç elde etseydim." diyerek hep çıkarlarını dile getirirdiler.[54] Bu söylemler Münafıkların âhireti unutup dünyaya ne denli bağlı olduklarını gösteren genel karakterleri hâline gelmişti. Onlar, herhangi bir savaşta şayet ganimet elde etme durumu varsa Müminlerle birlikte sefere çıkarlardı. Müminleri zayıf görüp mağlup olacaklarını düşündükleri savaşlara ise can korkusu sebebiyle katılmak istemezlerdi. Başta Abdullah b. Übey olmak üzere Münafıklar, hem kendileri sefere çıkmazlar hem de çıkanları engellemek isterlerdi.[55] Müminler savaşta galip gelince ise, *"Biz sizinle beraber değil miydik?"* diyerek ganimet paylaşımında ise hemen ortaya çıkarlardı. Kâfirlerden menfaat geleceğini sezince de *"Biz size kol kanat gerip sizi korumadık mı?"*[56] diyerek onlardan menfaat devşirmeye çalışırlardı.[57]

Esed ve Gatafân gibi bedevîlerin ikiyüzlülükleri şehirli Münafıklardan daha da ileri idi: *"Bedevîler inkârcılık ve ikiyüzlülükte daha ileridedirler; Allah'ın Resûlü'ne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir. Bedevîlerden öyleleri vardır ki, hayır yolunda yaptığı harcamayı angarya sayar ve başınıza kötü hâllerin gelmesini bekler durur. O kötü hâller kendi başlarına gelsin! Allah her şeyi çok iyi işitir ve bilir."*[58] Onlar Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına itaatte zayıflık gösteriyorlardı.

Bedevîlerin Münafıklıkta daha ileri gitmeleri, onların yapılarında var olan kaba ve cahil bir çıkarcılığa bağlanmıştır.[59] Peygamber Efendimiz de böyle kişilerin ikiyüzlü tavırlarına mâruz kalmıştır.[60] Allah (cc), bu ikiyüzlüleri daha ağır cezalandıracağını bildirmektedir: *"Çevrenizdeki bedevîler içinde Münafıklar var. Medine ahalisi içinde de ikiyüzlülüğü huy edinmiş olanlar var. Sen onları bilmezsin; onları biz biliriz. Onları iki defa cezalandıracağız, ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler."*[61] Müzeyne, Cüheyne, Eslem, Gıfâr ve Eşca' gibi kabileler Müslüman olduktan sonra hâlâ içlerinde bazı Münafıkların olduğundan bahseden bu âyet-i kerîme, onların ikiyüzlülükleri karşılığında iki kat ya da iki kez cezaya uğratılacaklarını ifade etmektedir. Tefsirler bu cezaları, dünyadaki ölüm, korku, esir edilme, açlık vs. ile ölüm sonrası kabir azabı ve cehennem ateşi olarak ifade etmektedirler. [62]

---

54 Nisâ 4/72-73.
55 Nisâ 4/72-73: İbn Kesîr, IV, 158.
56 Nisâ 4/141.
57 Nisâ 4/141: İbnü'l-Cevzî, I, 488.
58 Tevbe 9/97-98: İbnü'l-Cevzî, II, 290.
59 İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, IX, 519.
60 İzzet Derveze, *Sîretü'r-Resûl*, II, 91.
61 Tevbe 9/97-101.
62 Tevbe 9/101: Taberî, XI, 643-649; İbnü'l-Cevzî, II, 292.

Münafıklar, çıkarcı tutumlarını Tebük Seferi'ne çağrıldıklarında bir kez daha gösterdiler. Kolay elde edilecek bir ganimet ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka Müminlerle birlikte savaşa katılacaklardı. Fakat Tebük'e yapılacak yolculuk zorlu ve uzundu. Bir de kalkıp, *"Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık."*[63] diye, Allah adını anarak yeminler ettiler. Böylece sefere çıkılacağı gün sudan bahaneler ileri sürüp kaçtılar.

Münafıklar, Tebük Seferi günlerine gelindiğinde artık Medine'deki eski güç ve etkilerini kaybetmişlerdi. Bu durum onları kahrediyordu. Öte yandan kendi menfaatlerine olacağı için çok kıskandıkları Müslümanlara da yakın olmak istiyorlardı: *"Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, hâlbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalardı, hemen koşup oraya sokulurlardı."*[64] Sefere hazırlık esnasında toplanan yardımlara katkı sunmayı da istemeden ve sadece savaştan korunmak için yapıyorlardı.[65] Yoksa onun bir hayır olduğunu düşünerek ve Cenâb-ı Allah'ın rızasını bekleyerek yapmıyorlardı.

Sefer emri gelince bunlar sıcağı,[66] meyve hasadını hatta kadınlara karşı zaafiyetlerini[67] bahane ettiler. Bahane bulamayıp gitmek zorunda kalanları da olmuştu. Bu kez dönüş yolunda Allah'ın Elçisi'ni öldürmeye kalkmışlardı.[68] Huzeyfe b. el-Yemânî bu suikastı boşa çıkarmış ve hainleri tanımıştı. Ancak Hz. Peygamber (sas) yine de onları ifşa etmemişti. Seferden dönülünce sefere katılmayan ve sayıları seksen civarında olan bu Münafıklar özür dilemiş ve yemin etmişlerdi.[69] Cenâb-ı Hak Müminlerden geçerli nedenlerle katılamayan üç kişinin tövbesini kabul etse de Münafıkların özrünü kabul etmedi. Tebük Savaşı'ndan sonra hiçbir münafığın artık Hz. Peygamber'le sefere çıkmasına izin verilmedi: *"Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: 'Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim yanımda düşmana karşı asla savaşmayacaksınız. Mademki ilk defasında oturup kalmayı yeğlediniz, şimdi de geride kalanlarla birlikte oturmaya devam edin.'"*[70] Münafıkların lideri Abdullah b. Übey, Tebük Seferi'nden çok kısa bir süre sonra öldü.

---

63 Tevbe 9/42.
64 Tevbe 9/56-57: *Kur'an Yolu*, III, 21.
65 Tevbe 9/97-98: Taberî, XI, 632-634.
66 Tevbe 9/81.
67 Tevbe 9/49: Taberî, XIV, 287.
68 Tevbe 9/74.
69 Tevbe 9/95: İbn Kesîr, VII, 267-268; Vâkıdî, III, 995.
70 Tevbe 9/83.

MÜNAFIKLAR DÜNYAYI DA ÂHİRETİ DE KAYBETTİLER

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍۚ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌۨ اطْمَاَنَّ بِهٖۚ وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌۨ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖۚ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَۜ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُب۪ينُ ﴿١١﴾

"Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur."

(Hac 22/11)

Peygamberimiz ve ashâb-ı kirâm, Münafıklara birer mümin gibi davranmıştı. Nitekim Uhud Savaşı'nda şehid düşen Müminler hakkında, *"Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi."*[71] diyen Münafıklar hakkında Hz. Ömer, Allah Resûlü'nden hepsini kılıcıyla öldürmek için izin isteyince, o (sas), *"Allah'tan başka ilâh olmadığını ve benim Allah'ın Elçisi olduğumu söylemiyorlar mı?"* diye sormuştur. Hz. Ömer, "Evet söylüyorlar." demiş ve ardından da bunu korkularından dolayı söylediklerini eklemiştir. Ancak Hz. Peygamber, Allah'a iman eden ve kendisinin de O'nun elçisi olduğunu söyleyen hiç kimseyi öldürmeyeceğini bildirmiştir.[72] Böylece Resûl-i Ekrem (sas) fitne ateşini söndürmeye çalışmış ve bu insanların daha fazla zarar vermesinin önüne geçmek istemiştir. Onları cezalandırmak ve gerçek iman edenlerden ayırmak yerine, samimi bir şekilde iman etmeleri ve Müslümanca yaşamaları için onlara fırsat tanımıştır. Hz. Peygamber onlara, gönüllerini kazanacağı ayrıcalıklar uygulamış, meselâ ganimet mallarının taksiminde daha fazla pay vermiştir. Bu kişilerin iman etme ihtimalleri her zaman vardır. Ancak ölüm gelip de bu ihtimal de ortadan kalkınca Yüce Allah, onlardan hiçbirisinin cenaze namazını kılmamasını ve onlar için bağışlama dilememesini emretti.[73] Resûlullah (sas), Cenâb-ı Allah'ın bildirdiği kadarıyla Münafıkların bir kısmını ismen tanımıştır. Allah (cc) hükümlerin zâhire göre verilmesini istediği için hepsini de bildirmemiştir. Bununla birlikte Resûlullah, Münafıkları genel olarak fitne çıkaran davranış ve söylemlerinden de

71 Âl-i İmrân 3/156: Taberî, VI, 175-180; İbn Kesîr, III, 230.
72 Vâkıdî, I, 317-318.
73 Tevbe 9/84.

tanıyabilmiştir. Münafıkları ele veren ve onların diğer Müminler tarafından farkedilmesini sağlayan asıl etken de onların bu tür söylemleri olmuştur.[74]

Bu dünyada iman etmekten mahrum kalan Münafıkların âhiretteki durumları inkârcılarla aynıdır; yani akıbetleri cehennemdir. Onlar ne bu dünyada ne de âhirette kazandılar. Her ikisini de kaybettiler. Örneğin, âyet-i kerîmelerde İfk hadisesinde atmış oldukları ağır iftiranın, her iki dünyada da bir karşılığı olacağı ifade edilmiştir: *"İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır. O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir. O gün Allah onlara hak ettikleri cezayı tastamam verecektir ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır."*[75]

Münafıklar bu dünyada oldukları gibi görünemediler, korktular, kimliklerini kişiliklerini sakladılar. Ne tam olarak iman edebiliyor ne de küfürlerini açıkça haykırabiliyorlardı. Ezik, korkak, menfaatlerinin peşinde koşan kişiliksiz insanlar olmuşlardı: *"Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur."*[76] Yine onlar ne peşinde koştukları çıkarlarına ulaşabildiler ne de yakmaya çalıştıkları fitne ve fesad ateşinde başarılı olabildiler. Bu dünyada başaramadılar, ebedî hayatlarında da kaybettiler. Cenâb-ı Hak onlar için ebedî kalacakları bir cehennem vaat etmektedir: *"Ey Peygamber! Kâfir ve Münafıklarla mücadele et, onlara karşı sert davran."*,[77] *"Muhakkak ki Allah Münafıkları da Kâfirleri de cehennemde bir araya getirecektir."*[78] ve *"Allah gerek münafık erkeklere gerek münafık kadınlara gerekse de bütün Kâfirlere ebedî kalmak üzere cehennem ateşini vaat etmiştir."*[79]

Münafıklık Kur'ân-ı Kerîm'de hastalıklı bir kişilik olarak ele alınır. Buna göre Münafıklar korkak, şüpheci, düzenbaz, fırsatçı, çıkarcı, kibirli, alaycı, güvenilmez, yolda bırakan, fitneci, iftiracı, menfaat ve çıkar peşinde koşan, zaaflarına yenik, kendine güveni olmayan, aidiyet bilincinden yoksun bir kişilik bozukluğuna sahip bireylerdir. Bu tip insanların Müminlerle bir arada bulunması hâliyle tehlike arz etmektedir. Bu tehlike Medine'de kendini her daim göstermiş ve Müminlere ciddi

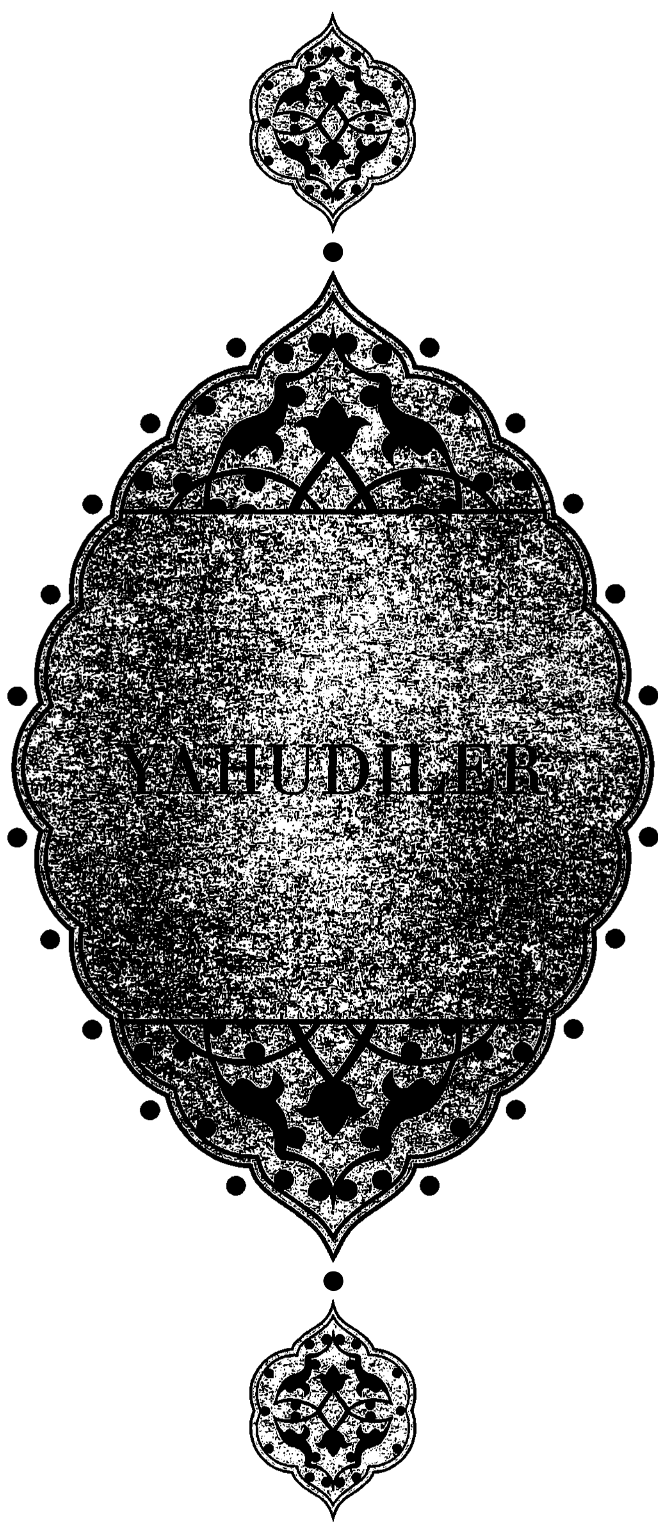
74 Muhammed 47/30: İbn Kesîr, XIII, 79-80.
75 Nûr 24/23-25: Taberî, XVII, 226-232; Râzî, 23, 193-194.
76 Hac 22/11.
77 Tevbe 9/73; Tahrîm 66/9.
78 Nisâ 4/140.
79 Tevbe 9/68.

boyutlarda zarar vermişlerdir. Bu durumda Müminler, Münafıklara karşı çok dikkatli olmaları konusunda uyarılmıştır. Attıkları yalan, iftira ve fitnelere karşı da başta Sevgili Peygamberimiz ve ailesi olmak üzere tüm Müminler korunmuştur.

Münafıklar iman etmiş gibi davranarak toplumdaki varlıklarını devam ettirip, toplumu birbirine düşürmek için fırsat kollamışlardır. Bunun için hiçbir imkanı kullanmaktan geri durmayan Münafıklar, yeri geldiğinde savaş meydanından ayrılarak Müminleri yalnız bırakmış; yeri geldiğinde seferden dönen Müminler arasında sudan bahaneler üreterek kavga çıkarmışlardır. Yeri geldiğinde de masum insanlara iftira atarak kendilerini ve yakınlarını üzüntü ve kedere sevk etmişlerdir. Müminler bu fitnelerden kurtulmayı her seferinde Yüce Allah'ın yardımıyla başarmışlar, Münafıklar ise kaybetmişlerdir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in Münafıklara yönelik, durumlarını düzeltip kendilerine çeki düzen verme yolundaki telkinleri aralıksız devam etmiştir. Onların iç dünyalarını bu kadar ortaya dökmesinin, kalplerinden geçen en sinsi düşüncelerini bile dile getirmesinin, tutum ve davranışlarındaki tutarsızlıkları ve olumsuzlukları detaylandırarak anlatmasının bir sebebi de elbette bu tür hastalıkları iyileştirmeyi hedeflemesidir. Bunun içindir ki Münafıklardan bahsettiği her yerde Kur'ân'ın mutlaka onları gerçek imana ve içten bir kulluğa yönlendirdiği görülür. Bunun en güzel örneği, onların -bu özellikleri taşıyarak öldükleri takdirde- cehennemin en alt tabakasında olacaklarını bildiren âyetin peşinden gelen şu müjdeleyici çağrıdır: *"Ancak tövbe edip hâllerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı bağlanıp dinlerini yalnızca O'na özgü kılanlar başkadır. İşte bunlar Müminlerle beraberdirler ve Allah Müminlere ileride büyük bir mükâfat verecektir. Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir."*[80] Yine Kur'ân-ı Kerîm'in Münafıklardan bahsederken hiç isim zikretmeyip özellikler üzerinde durması, onun bu yöndeki hitaplarının, nüzûl sürecinde muhatap aldığı Münafıklarla sınırlı olmadığı; hangi zaman ve zeminde olursa olsun Allah'a ve Elçisi'ne itaat ve teslimiyet bakımından söz konusu nifak özelliklerini taşıyanlara, bunlardan kurtulmaları gerektiği mesajını vermektedir.

80 Nisâ 4/146-147.

YAHUDİLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْاَرْضِ اُمَمًاۚ مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَۘ وَبَلَوْنَاهُمْ
بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾

"Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik."

(A'râf 7/168)

يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّت۪ٓي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْد۪ٓي اُوفِ بِعَهْدِكُمْۚ وَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُٓوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِه۪ۖ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَات۪ي ثَمَناً قَل۪يلاًۘ وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾

"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vaat ettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun. Elinizdekini (Tevrat) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'ân) iman edin; sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılığa satmayın. Yalnız benden korkun."

(Bakara 2/40-41)

فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِاَيْد۪يهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا بِه۪ ثَمَناً قَل۪يلاًۜ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْد۪يهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾ وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّاماً مَعْدُودَةًۜ قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْداً فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُٓ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾

"Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, 'Bu Allah'ın katındandır.' diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay hâline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay hâline onların! 'Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacak.' dediler. De ki: '(Bu hususta) Allah katında söz mü aldınız; -böyleyse Allah sözünden dönmeyecektir- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?'"

(Bakara 2/79-80)

وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍۚ وَمِنَ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ
يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهٖ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَۜ
وَاللّٰهُ بَصٖيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ۟ ﴿٩٦﴾

"Yemin olsun ki, sen onları (Yahudileri) dünya hayatına karşı insanların en hırslı ve düşkünü olarak bulursun; Müşriklerden de çok; her biri ister ki bin sene yaşasın. Oysa çok yaşatılması onu azaptan kurtaramaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür."

(Bakara 2/96)

وَلَمَّا جَٓاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْۙ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ
يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذٖينَ كَفَرُواۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهٖۘ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ
عَلَى الْكَافِرٖينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اَنْزَلَ
اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖۚ فَبَٓاؤُ بِغَضَبٍ عَلٰى
غَضَبٍۜ وَلِلْكَافِرٖينَ عَذَابٌ مُهٖينٌ ﴿٩٠﴾

"Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce Kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti böyle inkârcılaradır. Allah'ın, kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü! Böylece onlar gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır."

(Bakara 2/89-90)

سَلْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍۜ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا
جَٓاءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

"İsrâiloğullarına sor: Onlara nice apaçık âyet verdik! Kim Allah'ın nimetini kendisine geldikten sonra değiştirirse bilsin ki Allah cezalandırmada çok şiddetlidir."

(Bakara 2/211)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ كَث۪يراً مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ اَمْوَالَ
النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ وَالَّذ۪ينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ
وَلَا يُنْفِقُونَهَا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۙ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍۙ ﴿٣٤﴾

"Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele."

(Tevbe 9/34)

وَعَلَى الَّذ۪ينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذ۪ي ظُفُرٍۚ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ
شُحُومَهُمَٓا اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَٓا اَوِ الْحَوَايَٓا اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍۜ ذٰلِكَ
جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْۘ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾

"Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru sözlüyüz."

(En'âm 6/146)

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍۖ وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ الْيَهُودُ
عَلٰى شَيْءٍۙ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَۜ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذ۪ينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْۚ
فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

"Hepsi de kitabı okumakta oldukları hâlde Yahudiler, 'Hıristiyanlar hiçbir gerçeğe dayanmıyor.' dediler; Hıristiyanlar da 'Yahudiler hiçbir gerçeğe dayanmıyor.' dediler. Öte yandan (Kitap'ı) bilmeyen (Müşrikler) de onların dediklerine benzer şeyler söylüyorlardı. Allah, ayrılığa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hükmünü verecektir."

(Bakara 2/113)

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَث۪يراً مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ
مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ كَث۪يرٍۜ قَدْ جَٓاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُب۪ينٌۙ ﴿١٥﴾

"Ey Ehl-i kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor. Şüphe yok ki size Allah'tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi."

(Mâide 5/15)

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذ۪ينَ اَشْرَكُواۚ ...

"Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin..."

(Mâide 5/82)

أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

"Ne zaman onlar bir söz verdilerse yine kendilerinden bir grup onu bozup bir kenara atmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmezler. Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı (Tevrat) tasdik edici bir elçi gelince Ehl-i kitap'ın bir kısmı, Allah'ın Kitabı'nı sanki bilmiyorlarmış gibi arkalarına atıp terk ettiler."

(Bakara 2/100-101)

اَلَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾

"Onlar, kendileriyle antlaşma yapıldığı hâlde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır."

(Enfâl 8/56)

وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَؤُهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢٧﴾

"Ehl-i kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz. Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Allah her şeye kâdirdir."

(Ahzâb 33/26-27)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Yahudiler, Hz. Ya'kūb'un soyundan gelen ve Hz. Mûsâ'ya indirilen şeriata tâbi olan dinî topluluktur ve Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerinden sıkça bahsedilir. Burada konu edineceğimiz Yahudiler, Kur'ân'ın indiği dönemde Hicaz'da, özellikle Medine, Hayber, Fedek ve Teyma bölgelerinde yoğun ve yerleşik olarak bulunmaktaydılar. Bu sebeple Kur'ân, hem Mekke'de hem de Medine'de inen âyetlerde Yahudilerden bahseder.

Mekke'de inen sûrelerde genellikle Yahudilerin atası İbrâhim, İshak, Yûsuf ve Mûsâ peygamberlerin kıssalarına yer verilir. İsrâiloğullarının Mısır'a yerleşmesi, Firavun'un zulmü altında kalışı ve Mısır'dan kaçıp kurtularak Kenan topraklarına göçleri anlatılır. Firavun karşısında Hz. Mûsâ ve kardeşi Hârûn'un mücadelesi A'râf, Yûnus, Tâhâ, Şuarâ, Kasas, Mü'min, Zuhruf ve Duhân sûrelerinde anlatılır. Bu amansız mücadele sonunda Allah İsrâiloğullarını zulümden kurtarmıştır. Onların yaşadığına benzer zorlukları Müşrikler karşısında yaşayan Müminler, bu kıssalarla teselli edilmiş ve desteklenmiştir.

Medenî sûrelerde bölgede yaşayan Yahudiler doğrudan muhatap alınmıştır. Zira Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra Yahudilerle bir arada yaşamaya başladılar. Hicretin ilk aylarında Yahudilerle ilişkiler nispeten sıcaktı. Yahudilerin Ehl-i kitap (kitap gönderilenler) olması ve Müşriklerle karşılaştırıldığında Müslümanlarla ortak dinî değerlere sahip olmaları bunda etkiliydi. Ancak hicrî birinci yıldan sonra Medine'de Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkiler giderek bozuldu ve Yahudiler, Müslümanlara karşı düşmanca tavırlar sergilemeye başladılar. Buna karşılık Kur'ân'ın da onlara karşı üslubu sertleşti. Bu dönemde Yahudilerin Allah'ın emirlerine karşı inkârcı tutumları,[1] kitaplarını tahrif etmeleri, kendi peygamberlerini yalanlamaları ve öldürmeleri[2] âyetlerde sıklıkla dile getirilmiştir. Bakara sûresinde geçmişte İsrâiloğullarının başından geçen olaylar hatırlatılmaktadır. Âl-i İmrân ve Mâide sûreleri de ağırlıklı

1 Bakara 2/40-44.
2 Nisâ 4/157.

olarak Medine Yahudilerinden bahsetmektedir. Haşr sûresinde Uhud Savaşı sırasında ihanet eden Yahudi kabilesi Benî Nadîr'in Medine'den sürülmesi anlatılmıştır. Ahzâb sûresinde, anlaşmalarını bozan Benî Kaykukā'nın kalelerinden indirilip cezalandırılmalarına temas edilmiştir. Feth sûresinde bahsi geçen "kesin zafer" (*fethan mübînâ*) Hudeybiye Antlaşması sonrası Hayber başta olmak üzere Yahudi topraklarının fethedilmesini de kapsamaktadır.

Kur'ân'da *yehûd, hûd* kelimelerinin kullanılması çoğu müfessiri kelimenin Arapça kökenli olduğu kanaatine ulaştırmıştır. Buna göre, kelime, *he-ve-de* kökünden türemiştir. Taberî'ye (ö. 310/923) göre bu kelime "tövbe etmek, hakka dönmek" mânasınadır.[3] *Hûd* kelimesi *hâid* kelimesinin çoğuludur ve "tövbe edenler" demektir.[4] Kur'ân-ı Kerîm'de nüzûl sırasına göre ilk kez, buzağıya tapmaktan pişman olup tövbe edenlerin "*innâ hudnâ ileyk*" (Sana döndük/yöneldik) demeleri bağlamında kullanılmaktadır.[5] Aslında Tûr dağında iken bu sözü söylemeleri, İsrâiloğullarının tarihinde bir dönüm noktası olmuş, onlara "tövbe edenler" anlamında *Yehûd* (Yahudiler) ismi verilmesine sebep olmuştur.[6] Kur'ân'da bu isim yedi âyette ve sadece Medenî sûrelerde geçmektedir.[7] Yine Yahudiler anlamında *Hûd* kelimesi ise üç âyette kullanılmaktadır.[8] "Yahudi oldular" mânasında *hâdû* fiili ise geçmiş zaman formunda on yerde geçmektedir.[9]

Kur'ân-ı Kerîm'de çoğunlukla Mekkî âyetlerde olmak üzere Medenî âyetlerde de o dönemde Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerin ataları için İsrâiloğulları (*Benî İsrâîl*) adı kullanılır.[10] Medine döneminde

---

3 Bakara 2/111: Taberî, II, 428.
4 İbn Manzûr, III, 439.
5 A'râf 7/156.
6 Bakara 2/62: Taberî, II, 32.
7 Bakara 2/113, 120; Mâide 5/18, 51, 64, 82; Tevbe 9/30.
8 Bakara 2/111, 135, 140.
9 Bakara 2/62; Nisâ 4/46, 160; Mâide 5/41, 44, 69; En'âm 6/14; Nahl 16/118; Hac 22/17; Cum'a 62/6.
10 Bakara 2/40, 48, 83, 122; İsrâ 17/4, 101; Tâhâ, 20/80, 94; Şuarâ 26/17, 22, 59, 197, Neml 27/76; Mü'min 40/53; Câsiye 45/16; Ahkāf 46/10; Saf 61/6, 14.

bu kelimenin "Yahudiler" mânasında geçtiğini görüyoruz. *İsrâil* kelimesi iki yerde Hz. Ya'kūb'un ismi olarak geçer.[11] Özellikle Mısır'da, daha sonra çölde ve Kenan'da Hz. Ya'kūb'un on iki çocuğundan oluşan on iki kabilenin tamamı İsrâiloğulları adıyla anılır. Ancak Mekkî âyetlerde "Ey İsrâiloğulları!" şeklinde bir hitap yoktur. Müslümanların Yahudilerle karşılaşması ve birlikte yaşaması ise Medine'de gerçekleşecektir. Bu nedenle bu hitaba Medine'de inen âyetlerde rastlamaktayız.[12] Kur'ân-ı Kerîm'de, Medine'de yaşayan Yahudi toplumunu tanımlamak üzere "Kitap verilenler" (*ellezîne ûtü'l-kitâb*),[13] "Kitap verdiklerimiz" (*ellezîne âteynâhumü'l-kitâbe*),[14] "Kitaptan ilim verilenler" (*ellezîne ûtü nesîben mine'l- kitab*)[15] "Kitabı okuyanlar" (*ellezîne yakra'ûne'l-kitâb*)[16] gibi ifadeler de sıkça kullanılmaktadır. Bununla onlara daha önce ilâhî bir kitap verildiği belirtilmektedir. Nitekim *"De ki: Ey Ehl-i kitap Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz."*[17] âyeti, Yahudilerin elindeki kitabın Tevrat olduğunu ifade etmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında inen bazı sûrelerde Yahudilerden "zikir ehli" ve "kitap ehli" olarak bahsedilmektedir. Yeni Müslüman olanların, bazı konulardaki şüphelerini gidermek için bu "zikir ehli"ne danışabilecekleri söylenmektedir.[18] Çünkü onlara daha önce peygamber gönderilmiş ve kitap indirilmişti.[19] Yahudiler, Allah'ın kitabını korumakla (*istihfâz*) görevli ve onun hak olduğuna şahit (şehîd/şühedâ) idiler.[20] Nitekim onu öğretip (*talîm*) inceliyorlardı (*ders*).[21] Çünkü açıklamakla (*tebyîn*) görevli

---

11 Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58.

12 Bakara 2/40, 47, 122.

13 Bakara 2/101, 144, 145; Âl-i İmrân 3/20, 100, 186, 187; Nisâ 4/47, 131; Mâide 5/5, 57; Tevbe 9/29; Hadîd 57/16; Müddessir 74/31; Beyyine 98/4.

14 Bakara 2/121.

15 Nisâ 4/51.

16 Yûnus 10/94.

17 Mâide 5/68; ayrıca bk. Mâide 5/65-66; Âl-i İmrân 3/65; Nisâ 4/153, 171.

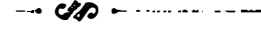
18 Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7.

19 En'âm 6/84-85.

20 Mâide 5/44.

21 Âl-i İmrân 3/79.

idiler.[22] Ancak onlar diğer taraftan Allah'ın kitabını bozuyor (*tahrîf*),[23] onu çarpıtıyor (*levyu/leyyu*),[24] hakkı bâtılla karıştırıyor (*lebs*)[25] ve âyetleri gizliyorlardı (*ketm*).[26]

22 Âl-i İmrân 3/187.
23 Bakara 2/75.
24 Âl-i İmrân 3/78.
25 Âl-i İmrân 3/71.
26 Bakara 2/159.

HZ. YA'KŪB'UN ÇOCUKLARI HİCAZ'DA

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْاَرْضِ اُمَمًاۚ مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَۘ
وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾

"Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik."

(A'râf 7/168)

"Senin Rabbin kim?" diye bir ses duyuldu. Soruyu soran adam "Onu bize anlat." diye ekliyor ve ısrarla Allah'ın Elçisi'ne bakıyordu. Hz. Peygamber (sas) durdu, karşısında bir grup insan vardı. Mekkeli değillerdi. Bunlar Medine'den gelmiş Yahudilerdi. Soruyu soran bütün cüretiyle ardından şu soruyu da sordu: "Peki onu kim yarattı?" Kendisini eleştirenlere bile tebessümle bakan Sevgili Peygamberimiz bu soruya yüzünün rengi değişecek kadar sinirlenmişti. Bunun üzerine Cebrâil geldi ve Allah'ın Elçisi'ni yatıştırdı. Sonra Allah'tan aldığı vahyi Hz. Peygamber'in kalbine indirdi: *"De ki; o Allah'tır, tektir. Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, aksine tüm yaratılmışların ona ihtiyacı vardır. O'nun çocuğu da yoktur babası da, O'na denk hiçbir şey yoktur."*[1]

İhlâs sûresinin iniş sebebini anlatan başka bir rivayet, bir Yahudi âlimi olan Husayn b. Selâm ile Peygamberimiz arasında geçen bir konuşmayı aktarır. Hz.

1 İhlâs 112/1-4: Taberî, XXIV, 728-729.

Peygamber (sas) sordu: "Sen Medine âlimi İbn Selâm değil misin?" Adam hiç tereddüt etmeden: "Evet!" deyince Resûlullah ona, kendisinin Tevrat'ta anlatılan özelliklerini sordu. Bunun üzerine bu Yahudi âlimi ona şu istekle karşılık verdi: "Haydi sen Rabbinin özelliklerini bana anlat!?" Peygamberimiz bir süre bekledikten sonra vahiy meleği Cebrâil'in getirdiği İhlâs sûresini okudu. Bunun üzerine bu Yahudi âlimi hemen Resûlullah'ın doğruluğunu kabul etti ve Allah'ın Elçisi tarafından o artık Abdullah b. Selâm olarak adlandırıldı. Aslında bu Yahudi âliminin duyduğu âyetler, gerçekten de Yahudilerin ibadetlerinde sürekli tekrarladıkları Allah'ın birliğini ifade eden Tevrat âyetlerinin Arapçasıydı.[2] Allah yeniden bir peygamber göndermiş, ona tevhid esaslarını yeniden vahyetmişti.

Hz. Ya'kūb'un çocukları tarih içinde yeryüzünün birçok yerine dağılmışlardı. Bir kısmı da Medine'de yaşıyordu. Müfessirlerimizden Zemahşerî (ö. 538/1144) *"Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir…"* âyetine işaret eder. Devamında da Medine'de yaşayan Yahudilerin, işte yeryüzüne dağılmış olan bu topluluklardan biri olduğunu belirtir.[3]

Medine'de yaşayan Yahudiler, kendilerini İsrâiloğulları soyundan gelen ve Hz. Mûsâ'nın şeriatı olan Tevrat'ın hükümlerine göre yaşayan topluluklar olarak tanımlamaktaydılar. Bunlara evlilik ve din değiştirme yoluyla Arap asıllılardan da katılanlar vardı. Gerçekten de içlerinde Tevrat'ı okuyan ve ona göre hükmeden din âlimleri ve inançları sağlam kişiler bulunmaktaydı. Aralarında kitaba sımsıkı sarılan ve namazı kılanlar vardı.[4] Nitekim onlar arasında samimi olarak Allah'ın gönderdiği son vahye ve elçiye inananlar da çıkacaktır: *"Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla Müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar başkadır. İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz."*[5] Ancak Kur'ân'ın anlatımlarında Hz. Ya'kūb'un çocukları Yahudiler, Medine'de artık çoğunlukla dinin gerçek anlamını unutmuş, ahlâken bozulmuş bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim şu âyet-i kerîme onların bu durumundan bahseder: *"Derken onların ardından yerlerine kitaba vâris olan bir nesil geldi. Şu geçici dünyanın değersiz malını alır ve 'Biz bağışlanacağız.' derlerdi. Kendilerine benzeri bir mal gelse yine onu da alırlar. Allah hakkında hakikat dışında bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan kitapta söz alınmamış mıydı? Ayrıca onlar bu Kitap'ı okumadılar mı?"*[6] Buna göre Medine'de yaşayan

2 Eski Ahid, Tesniye: 6/4-5.
3 A'râf 7/168: Zemahşerî, II, 527.
4 A'râf 7/170.
5 Nisâ 4/162.
6 A'râf 7/169.

Yahudilerin içinde, ataları Ya'kūb'un yolundan gitmeyen ve dünya malına tapınırcasına bağlananlar bulunmaktadır. Zemahşerî *"dünyanın değersiz malını alırlar"* ifadesinden kastın "rüşvet" olduğunu söyler.[7] Taberî de rüşvetin Yahudiler arasında çok yaygın olduğunu aktarır.[8] Yahudiler yasak olduğunu bildikleri hâlde bu günahı işlemekte ısrar ediyorlardı. Ayrıca kendilerini hâlâ seçkin bir toplum, hatta Allah'ın sevgili kulları[9] olarak gördükleri için de Allah'ın onları nasıl olsa bağışlayacağını düşünmekteydiler.[10] Oysa Kur'ân birçok yerde onlardan yasakları çiğnemeyeceklerine dair söz alındığını bildirmektedir.[11]

Medine'de yaşayan Yahudilerin *rabbânî*[12] ve *ahbâr*[13] adında iki çeşit din adamları vardı. *Rabbânî* diye adlandırılanlar Hz. Hârûn'un soyundan geliyordu. Âl-i İmrân sûresi 79. âyette geçen *"rabbânîler olunuz"* ifadesinden hareketle Taberî, Yahudiler tarafından rabbânîliğin "insanların din ve dünya işlerinde en üstünü olan âlimler ve bilge insanlar mertebesi" olarak görüldüğünü açıklar. *Ahbâr* da Tevrat âlimleri demektir. Bu durumda *rabbâniler, ahbâr*dan daha üst seviyede bulunmaktaydı.[14]

Medine'de yaşayan Yahudilerin elinde Tevrat vardı. Yahudiler onu İbrânîcesinden yazar ve okur, Araplara yorumlarlardı. Sözlerinin de Allah'tan gelen bilgi olduğunu söylerlerdi[15] Kur'ân'dan öğrendiğimize göre onun içinde Yüce Allah'ın hükümleri bulunmaktaydı. Meselâ Cenâb-ı Hak Yahudilere kısas hükmünü hatırlatmak için Kur'ân'da, *"Tevrat'ta İsrâiloğullarına, 'Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... ve yaralamalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.' diye yazdık."*[16] buyurur. Daha önce Yahudilere de emredilen hükümlerin kimisinde Kur'ân Müminlere kolaylıklar getirmiştir. Kısas hükmü bunlardan biridir. İsrâiloğullarında öldürme ve yaralama olaylarında, kısasın dışında ne diyet ne de affetme vardı. Allah Kur'ân vahyi ile diyet ve af hükmünü kısasta bir kolaylaştırma olarak indirdi.[17] Kur'ân bazen de yiyecekler konusunda tartışmaya giren Yahudilere meydan okuyarak, *"Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrâil'in*

7 A'râf 7/169: Zemahşerî, II, 527.
8 A'râf 7/169: Taberî, X, 536.
9 Mâide 5/18.
10 Âl-i İmrân 3/24.
11 Bakara 2/40.
12 Âl-i İmrân 3/79.
13 Mâide 5/44, 63; Tevbe 9/31, 34.
14 Mâide 5/44: Taberî, VIII, 453 vd.
15 Âl-i İmrân 3/79: Taberî, V, 530-531; bk. Buhârî, "Tefsîr", 2/11; "İ'tisâm", 25; "Tevhîd", 51.
16 Mâide 5/45.
17 Mâide 5/45: Taberî, VIII, 471-472.

(Ya'kūb) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlüsü İsrâiloğullarına helâl idi. De ki: 'Eğer doğru sözlü iseniz, Tevrat'ı getirip onu okuyun.'"[18] demektedir. Elbette Medine'deki Yahudilerin tamamı Tevrat okuyup anlayacak seviyede değillerdi. Kur'ân-ı Hakîm, bu Yahudilerden bahsederken Allah'ın Kitabı hakkında bilgisi olmayan Araplar için de kullandığı *ümmî* nitelemesini kullanır.[19]

MEDİNE'DE YAHUDİLERLE MÜSLÜMANLAR BİR ARADA YAŞADILAR

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ
وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا
تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾

"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vaat ettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun. Elinizdekini (Tevrat) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'ân) iman edin; sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılığa satmayın. Yalnız benden korkun."

(Bakara 2/40-41)

Müslümanlar için Mekke dönemi, zorlu ve sıkıntılı yıllar demekti. Müşriklerin on üç yıl süren baskısından iyice bunalan Müminler, sonunda Medine'ye gelmiş, yeni bir yurt bulmuşlardı. Müminlerin bu durumunu, Yahudilerin atası Hz. Ya'kūb'un oğlu Hz. Yûsuf'un durumuna benzetmek mümkündür: O, kardeşleri tarafından çölde bir kuyuya atılmış, daha sonra Mısır'a sağ salim ulaşarak orada yeniden hayat bulmuştu.[20] Müslümanlar da Mekke'de akrabaları tarafından âdeta çölde mahrumiyet kuyusuna atılmışlar, orada her türlü zorluğu ve hüznü yaşamışlardı. Şimdi onlar için de yeni bir yurt bulunmuştu. Ayrıca Allah Hz. Mûsâ'yı ve ona

18 Âl-i İmrân 3/93.
19 Bakara 2/78: Taberî, II, 153.
20 Yûsuf 12/4-103.

inanan kavmini Firavun'un elinden kurtardığı gibi,[21] onları da Müşriklerin elinden kurtarmış ve Medine'ye sağ salim ulaştırmıştı.

Hz. Peygamber (sas) Medine'ye geldiğinde orada yaşayan topluluklar arasında bir sözleşme yaptı. Bu sözleşme şehirde birlikte huzur ve barış içinde yaşamayı hedefliyordu. Ayrıca şehri dışarıdan gelecek saldırılara karşı birlikte savunmanın ilkelerini içeriyordu. Sözleşmeye göre bütün Medine halkı birlikte yaşayacaklar ve şehirlerini koruyacaklardı. O dönemde Medine halkı, Mekkeli muhacir Müslümanlar, Evs ve Hazrec'den Medineli ensar Müslümanlar ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan Yahudi kabilelerinden oluşuyordu. Yahudi kabilelerinin en büyükleri Kurayzaoğulları, Nadîroğulları ve Kaynukā'oğulları idi.

Allah Resûlü (sas) Medine'ye geldiğinde hemen bir mescid inşa etti ve kıblesini Mescid-i Aksâ'ya doğru çevirdi. O böylece Yahudilere, tek olan Allah'a ibadette birlik mesajı vermek istemişti. Allah'ın Elçisi Medine'de yaşayan Yahudileri, Hz. Ya'kūb'un çocukları ve kendi atası İsmâil'in akrabaları olarak tanıyordu. Yüce Allah daha önce onlara da peygamberler göndermiş, kitap indirmişti.[22] Yahudiler ve Müslümanlar aynı kıbleye yöneliyor, Allah katında tek din olan İslâm'da birleşmiş oluyorlardı. Ayrıca Yahudiler de Müslümanlar gibi yurtlarından çıkarılmış ve Medine'ye sığınmışlardı. Onların vatan olarak gördükleri Kudüs ve Mescid-i Aksâ özlemi başka ortak bir noktayı oluşturuyordu. Ayrıca içlerindeki *ahbâr* ve *rabbânîler* ellerindeki kitap sebebiyle Hz. Muhammed'i kendi çocukları kadar iyi tanıyorlardı. Onun bir peygamber olduğunu kesin olarak bilmekteydiler.[23] Medine'de uzun yıllar boyunca, Son Elçi'nin bu şehirden çıkmasını ve onunla birlikte düşmanları Müşriklere karşı zafer kazanmayı çok beklemişlerdi.[24] İşte Son Elçi gelmişti. O, Yahudileri kendi ümmeti ile bir tutuyor ve barış içinde birlikte yaşayacakları şehirde bunun toplumsal ve idarî temellerini atıyordu. Hz. Muhammed (sas) onları İslâm'a davet etti. Bazıları hemen Müslüman olup onun yanında yer aldı. Yüce Allah onlar için iki kat mükâfat olduğunu müjdeledi.[25] Çoğunluğu ise kendi dinlerinde kalmayı tercih etti.[26] Allah'ın Elçisi kendi dinlerinde kalanların haklarının korunacağını bildirdi. Yapılan sözleşme metninde bu güvence de bulunuyordu. Müslümanların hicreti sonrasında Medine sokaklarında ve çarşılarında artık Mekke'den gelen muhacirler de vardı. Ticareti bilen muhacirlerin bir kısmı Yahudilere ait Benî Kaynukā' pazarında

21 Şuarâ 26/16-17; Duhân 44/17-18.
22 Mâide 5/70; Câsiye 45/16.
23 Bakara 2/146.
24 Bakara 2/89.
25 Kasas 28/52-54; Hadîd 57/28: Taberî, XVIII, 279; XXII, 434-435; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XXXII, 484.
26 Ahkāf 46/10.

hemen işe koyuldular. Yahudilerle birçok toplumsal ilişkiyi de serbestçe devam ettirebiliyorlardı. Onların evlerinde bulunup yemeklerini yiyebiliyor ve kızları ile evlenebiliyorlardı. Onlara helâl kılınan yiyecekler Müslümanlar için de helâl oldu.[27] Oysa bunların Müşrikler ile yapılması yasaklanmıştı. Çünkü Allah Yahudilere daha önce helâl ve haramın ne olduğunu bildirmişti.[28]

Hz. Peygamber'in Medine'ye geldiği ilk günlerde Yahudiler aşûre orucu tutmaktaydılar. Aşûre Allah'ın Hz. Mûsâ'yı ve kavmini Firavun'un elinden kurtardığı ve Firavun'u da suda boğarak cezalandırdığı günlerin anıldığı aşûre günleriydi. Yahudiler Allah'a şükretmek için o gün oruç tutarlardı. Peygamberimiz de Medine'ye geldiğinde ramazan orucu farz olana kadar aşûre orucunu ve her ay üç gün oruç tutmaya başladı.[29] Zira Hz. Peygamber (sas) bir konuda hüküm gelmediyse bazen Ehl-i kitap'ın uygulamalarına uymayı hoş görürdü.[30] Medine'de bir defasında Yahudiler bir meselenin çözümü için Peygamberimize başvurduklarında o, Tevrat'ın hükümlerine göre karar vermiştir.[31] Hatta Tevrat'ta açık hükmü bulunan konularda Hz. Peygamber'den farklı bir hüküm alma ümidiyle onu hakem tayin etmek isteyen Yahudiler, samimiyetsizlikleri nedeniyle Kur'ân'da kınanmıştır. Hükmü açık olan konularda Yahudilerden kendi kitaplarına göre davranmaları ve belirtilen hükmü uygulamaları istenmiştir.[32]

Kur'ân, Yahudilerin elindeki kitabı özü itibarıyla tasdik ettiğini birçok kez ifade etmiştir.[33] Yine Kur'ân ihtilaf ettikleri konuların bir kısmını onlara açıklamış ve aralarındaki tartışmayı çözmüştür.[34] Bu husus, Kur'ân'ın önceki tüm kitapların aslını tasdik etmesi ve onlarda tahrif edilen ve edilmeyen kısımları denetlemesi (*müheymin*) sebebiyledir.[35] Başka bir ifadeyle önceki ilâhî kitaplar içinde kıyamete kadar yaşamasını istediği ilâhî hükümleri kendi içine alarak onların korunmasını sağlamıştır. O kitaplarda Allah'ın doğru sözleri olarak yer alan ama sonraları tahrif edilen ilkeleri de düzeltmiştir. Ancak Yahudiler, bu kitap yerine Allah'ın indirdiklerine ters düşen kendi yazdıklarını, O'ndan gelmiş gibi kabul ediyorlardı. Üstelik bir de bunlar üzerinden gelir devşiriyorlardı. Konu âyette şu şekilde ifade edilmektedir: *"Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için 'Bu Allah'ın katındandır.'*

27 Mâide 5/5.
28 Âl-i İmrân 3/93; Nisâ 4/160; En'âm 6/146; Nahl 16/118.
29 Bakara 2/184: Taberî, III, 159; Buhârî, "Ṣavm", 69; Müslim, "Ṣıyâm", 128.
30 Mâide 5/44: Taberî, III, 450; Buhârî, "Menâḳıb", 23.
31 Mâide 5/43: Taberî, III, 448 vd.; Müslim, "Ḥudûd", 26.
32 Mâide 5/42-43: Taberî, VIII, 436.
33 Bakara 2/91; Âl-i İmrân 3/3; Mâide 5/48; En'âm 6/92.
34 Neml 27/76.
35 Mâide 5/48.

diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay hâline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay hâline onların!"[36] Böylece Kur'ân-ı Kerîm bunların tümünü reddetti. Yerine Allah'tan indirilmiş olan Tevrat'ın uygulanmasını[37] ya da Allah Resûlü'ne indirilene uymalarını[38] emretti.

Kur'ân-ı Kerîm, Müşrikler gibi Medine ve çevresinde yaşayan Yahudileri de yanlışlarından arındırmayı hedefledi. Allah'ın gönderdiği peygamberi kabul etmeyip ona düşmanlık beslemeleri Yahudilerin başlıca yanlışlarıydı. Ancak hataları bununla da kalmıyordu. İsrâiloğulları, kendilerini Allah'ın dininden uzaklaştıran birçok inanç ve işin içine girmişlerdi. Bazıları Müşriklere o kadar benzemişlerdi ki, tıpkı onlar gibi Allah'a şirk koşuyorlardı. Allah'a iman ettiklerini söylüyorlardı ama Üzeyir'i Allah'ın oğlu kabul edenleri bile vardı.[39] Allah'ın koyduğu kanun ve kuralları önemsemiyorlar, aksine bu konuda din adamı kisvesinde olan *ahbâr*a tanrı yetkisi veriyorlardı. Çünkü onların helâl dediklerini helâl; haram dediklerini haram kabul ediyorlardı. [40] Sözünden çıkmadıkları bu din adamları ise mal peşinde koşan, rüşvet alan, haksız kazanç sağlayan insanlar olmuştu. Allah yolunda harcamayı unutmuş,[41] ahlâkî değerleri hiçe sayıyor, maddî ve dünyevî çıkarları esas alıyorlardı.[42] Sırtında ciltler dolusu kitap taşıyan eşekler gibi Tevrat taşıyıp duruyorlar, ama hükümlerini yerine getirmiyorlardı.[43] Kitabın anlamını bozarak onu tahrif ediyor, hakikati gizliyorlardı.[44]

Resûl-i Ekrem (sas) Allah'ın son peygamberi olarak Yahudileri İslâm'a davet ediyor, haktan ayrılmamaları ve bâtıla düşmemeleri için çabalıyordu. Zira uzun bir süre Yahudileri uyaracak ve yanlışa sapmaktan alıkoyacak bir peygamber gönderilmemişti.[45] Belki de bu yüzden rüşvet, haksızlık, adam kayırma, aldatma gibi kötü huylar edinmişlerdi. Kalplerini öyle bir kibir bürümüştü ki, işledikleri günahlardan dolayı Allah'ın onları cezalandıracağını biliyorlar, ama kısa süren bir ceza alacaklarını düşünüyorlardı. Bu ise kendilerini aldatmak ve oyalamaktan başka bir şey değildi.[46] Allah'ın kendilerine oğullarıymış gibi davranıp ayrımcılık yapacağına inanıyorlardı.[47] Hatta ümmî Araplara karşı hiçbir kötü davranışın hesabının kendilerinden

36 Bakara 2/79: Taberî, II, 165.
37 Mâide 5/44-45.
38 Mâide 5/65-66.
39 Tevbe 9/30.
40 Tevbe 9/31: Taberî, XI, 417.
41 Tevbe 9/34.
42 Bakara 2/44, 96; A'râf 7/169.
43 Cum'a 62/5.
44 Bakara 2/42, 59, 75; Âl-i İmrân 3/71; Nisâ 4/46; Mâide 5/13, 41; A'râf 7/162.
45 Mâide 5/19: Taberî, VIII, 273; Râzî, XI, 199.
46 Bakara 2/80; Âl-i İmrân 3/24.
47 Mâide 5/18.

sorulmayacağını iddia ediyorlardı.[48] Ne de olsa Allah'ın en sevdiği kullarıydı onlar! Fakat Rabbimiz bu kez Hz. Muhammed (sas) aracılığıyla uyaracaktı onları: *"Ey Ehl-i kitap! 'Bize ne bir müjdeleyici ne de bir uyarıcı geldi.' demeyesiniz diye peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde size gerçekleri açıklamak üzere Elçimiz gelmişti. İşte size müjdeleyici de uyarıcı da geldi. Allah her şeye kâdirdir."*[49] Artık onlar da diğer insanlar gibi Son Elçi'ye ve ona indirilene tâbi olmalıydılar. Onlara *"Ey Ehl-i kitap!... sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz Kitap'a iman edin!"*[50] denildi. Eğer iman ederlerse bu dünyada çok büyük nimetlere, âhirette de cennet mükâfatına kavuşacakları müjdelendi.[51]

YAHUDİLER HAYAL KIRIKLIĞI İLE KISKANÇLIK GÖSTERDİLER

وَلَمَّا جَٓاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْۙ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى
الَّذِينَ كَفَرُواۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهٖۘ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا
اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْياً اَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ
مِنْ عِبَادِهٖۚ فَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍۜ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾

"Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce Kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti böyle inkârcılaradır. Allah'ın, kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü! Böylece onlar gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır."

(Bakara 2/89-90)

48 Âl-i İmrân 3/75.
49 Mâide 5/19.
50 Nisâ 4/47.
51 Mâide 5/65-66.

Medine'de toplumlararası ilişkiler beklendiği gibi gitmiyordu. Ensar ve muhacir Müslümanlar, Müşrikler karşısında Yahudi toplumuyla birlikte hareket etme beklentisi içindeydi. Ne var ki, daha önce Müslümanları bir kurtarıcı gibi bekleyen Yahudi toplumu şimdi onları rakip olarak görüyordu. Yahudiler içten içe farklı bir siyaset peşindeydi. Diğer taraftan son peygamberin kendi soylarından olmaması, Yahudilerin Müslümanlara karşı kıskançlık duymalarına yol açtı. Ayrıca artık Medine'de güçlü çoğunluğu oluşturmuyorlardı. Şehri Müslümanların lideri konumunda bulunan Resûlullah'ın idaresine kaptırmışlardı. Bunu hiç kabullenemediler. Kıskançlıklarını her fırsatta, açıktan veya gizlice göstermeye başladılar. Her yerde Müslümanların karşısına geçip onları davalarından vazgeçirmek ve yıldırmak istediler. Allah'ın Elçisi'ne tuzaklar kurup onu bertaraf etmek istediler. Bu türlü faaliyetlerini Mekke'deki Müşriklerle ittifak kurmaya kadar götürdüler. Hicretten sonra inen Bakara sûresinin ilk bölümleri Benî İsrâil'in tarihi üzerinden bu tutumu sert eleştirilerle ortaya koymuştur. Bakara kıssası, tam da bu dönemde onların Allah'ın emirlerine karşı samimiyetsizliklerini ve güvenilmezliklerini anlatır.[52] İsrâiloğulları, daha önce de verdikleri sözden dönmüşlerdi.[53] Tıpkı şimdi Medine'deki Peygamber'e yaptıkları gibi kendilerine gelen peygamberleri yalanlamışlar hatta onları öldürmüşlerdi.[54] Kendilerine söylenen sözleri değiştirmişler, tam tersi iddialarda bulunmuşlardı.[55]

Sonunda ilk belirgin ayrılık kendisini gösterdi. Yahudiler her fırsatta Müminlerle alay edip Mescid-i Aksâ'ya yönelerek namaz kılmalarından dolayı onları minnet altında bırakmaya çalışıyorlardı. Yahudilerin tavrı giderek düşmanlığa dönüşüyordu. Taberî'ye göre, Resûlullah (sas) bu düşmanlığın ve artık atası İbrâhim'in kıblesine dönme isteğinin etkisiyle Allah'a dua etmeye başlamıştı. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Biz senin yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz..."*[56] Nihayet hicretten bir buçuk yıl sonra beklenen emir geldi. Yüce Allah, Resûlüne razı olacağı bir kıbleye yönelteceği müjdesini verdi.[57] Süleyman Mabedi yapılmadan önce, İsrâiloğulları henüz Firavun'un kölesi iken evlerinde ibadet ediyorlardı. Bir yoruma göre de Kâbe'ye yönelerek namaz kılıyorlardı.[58] Kur'ân, açıkça Kâbe'nin Allah'a ibadet

52 Bakara 2/67-73.
53 Bakara 2/83.
54 Bakara 2/87.
55 Bakara 2/59: Taberî, I, 723.
56 Bakara 2/144: Taberî, II, 143-144.
57 Bakara 2/144.
58 Yûnus 10/87: Taberî, XII, 257-258.

için yapılışını İsrâiloğullarının büyük atası Hz. İbrâhim ile oğlu Hz. İsmâil'e dayandırıyordu. Böylece hem Kâbe'nin Hz. İbrâhim'le bağlantısını hem de Hz. Süleyman'dan ve onun yaptırdığı mabedden önce yapıldığını ortaya koyuyordu.[59] Yahudiler şaşkına dönmüştü. Kıblenin değişmesiyle Medine'de terk edilmiş, bir kenara itilmiş, itibarları olmayan bir topluluk hâline geleceklerdi.

Cenâb-ı Hak nasıl Mekke'de Müşriklere karşı Peygamberini yalnız bırakmadı ise Medine'de de Yahudilere ve Münafıklara karşı onun yanındaydı. Ancak bu sefer Elçisi'nin karşısında sadece Müşrikler yoktu. Kitap nedir, iman nedir bilen, içlerinde bilginler olan bir topluluk vardı. Bunlar Allah Resûlü'nü zor durumda bırakmak ve halkın gözünde itibarını sarsmak için her türlü yolu denediler. Karşıtlıklarını ona vahiy getiren Cebrâil'e düşman olmaya kadar götürdüler. "Çünkü o bizim düşmanımızdır. O bize hep felâket getirmiştir, o azap meleğidir." diye kızıyorlardı.[60] Oysa Allah peygamberliği dilediğine verir. Bu gerçeği bildikleri hâlde kıskançlıklarından çılgına dönmüşlerdi: *"Onlar, Allah'ın dilediği kuluna lütufta bulunarak peygamberlik vermesini kıskandılar da Kur'ân'ı inkâr ederek kendilerine ne kadar da kötülük ettiler! Böylece onlar gazap üstüne gazaba uğradılar. Zaten Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır."*[61] Büyük kıskançlıkları nedeniyle Müminleri dinlerinden döndürmek için her türlü yola başvuruyorlardı: *"Ehl-i kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler..."*[62] *"Ehl-i kitap'tan bir grup şöyle dedi: 'Gün başlarken Müminlere indirilmiş olana, iman edip günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dinlerinden dönerler. Ve kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın...'"*[63]

Yahudiler Müminlerin elindeki kitabın Allah kelâmı olduğunu, onun Allah'ın dinini getirdiğini çok iyi biliyorlardı.[64] Mekke'de iken Müminler için Yahudilerin ataları olan İsrâiloğulları ve peygamberleri birer sabır örneği ve teselli kaynağı idi.[65] Şimdi ise karşılarında Allah Resûlü'ne karşı çıkan ve her türlü düşmanlığı gösteren torunları duruyordu. Peygamberimiz ve Müminler onlara uymadıkça da razı gelmeyeceklerdi.[66] Allah Resûlü'nü açık açık inkâr ettikleri[67] yetmemiş gibi bir de Allah'ın hiç resûl göndermediğini söyleyebilecek kadar hadlerini aşmışlardı: *"Onlar Allah'ı*

59 Bakara 2/122-129.
60 Bakara 2/97: Taberî, II, 284-288; İbn Kesîr, I, 499-503.
61 Bakara 2/90.
62 Bakara 2/109.
63 Âl-i İmrân 3/72-73.
64 En'âm 6/20.
65 Secde 32/23-24.
66 Bakara 2/120.
67 Ra'd 13/43.

gereği gibi takdir edip tanımadılar. Nitekim 'Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedi.' dediler. De ki: 'Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?' Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilemediğiniz şeyler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir. (Resûlüm!) Sen 'Allah' de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oyalanadursunlar!"[68] Bu sözleri ile Yahudiler, Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğini inkâr ettiklerini açıkça ilân etmiş oldular. Bu noktada Kur'ân onların kendi içlerinden gelen peygamberlere neler yaptıklarını hatırlatır. Onların ataları da aynı bahanelerle kendi peygamberlerini inkâr etmiş hatta onları öldürmüşlerdi: *"Kendilerine, 'Allah'ın indirdiğine iman edin.' denilince, 'Biz sadece bize indirilene inanırız.' derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Hâlbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. (Resûlüm!) Onlara de ki: 'Şayet siz gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?'"*[69]

Kur'ân, vahiy kökenli bir topluluk olduğu için, Yahudilere son dine iman etmeleri çağrısını tekrarladı. Ortak özellikler nedeniyle öncelikle onların Hz. Muhammed Mustafa'yı (sas) ve getirdiği vahyi kabul etmeleri gerektiğini belirtti. Ellerindeki kitabı, Tevrat'ı doğru okumalarını ve gerçeği gizlememelerini istedi. Yine Resûl-i Ekrem'in bildirdiği ilkelerin, ortak ataları olan Hz. İbrâhim ve onun soyundan gelen bütün peygamberlerin getirdikleri ile aynı olduğunu yineledi. Kısaca onlara baştan itibaren ve özellikle Medine döneminde, yanlışları ve sapmaları bir tarafa koyarak ortaklaşa paylaşılan sahih gelenekte buluşma teklifi yapıldı. Bu çağrı, tevhid ve sadece Allah'a kulluk etmek konusunda şu âyette daha açık bir şekilde ortaya kondu: *"De ki: 'Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.' Eğer yine yüz çevirirlerse, 'Şahit olun ki biz Müslümanlarız.' deyin."*[70]

Yahudilerin bütün bu tutumlarına rağmen Allah Teâlâ, Peygamberimize onların Müslümanlara savaş açmayanlarıyla güzel bir şekilde mücadele etmesini tavsiye etti: *"İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile en güzel yolla mücadele edin ve onlara: 'Biz bize indirilene de size indirilene de iman ettik. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir. Biz sadece ona teslim olanlarız.' deyin."*[71] Hatta Taberî'nin aktardığı rivayetlere göre, Kur'ân onlara içeriden bir hitapla şöyle bir çağrıda bulunmuştur:

68 En'âm 6/91.
69 Bakara 2/91.
70 Âl-i İmrân 3/64.
71 Ankebût 29/46.

"Ey iman edenler! Tamamen İslâm'a girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin; çünkü o, apaçık düşmanınızdır. Size açık seçik kanıtlar geldikten sonra yine de yalpalarsanız bilin ki Allah güç ve hikmet sahibidir."[72] Nitekim Taberî bu âyetin tefsirinde "Ey iman edenler!" hitabının Ehl-i kitap'ı kapsadığını ve âyetin inmesine neden olan kişilerin Yahudilerden olduğunu belirten rivayetleri aktarmaktadır. Âyet, Peygamber Efendimiz ve önceki peygamberlerin getirdiklerini kabul edip onlardaki emirleri yerine getirmeye çağırmaktadır.[73] Bu birleştirici tutuma rağmen Yahudiler bir topluluk olarak kibirlerinden vazgeçmedi. Üstelik kibirleri sadece Müminlere karşı değildi. Hıristiyanların da doğru bir yol üzere olmadığını söylüyorlardı. Aslında Hıristiyanlar da Yahudiler için farklı düşünmüyorlardı.[74] Yahudiler de Hıristiyanlar da birbirlerini dışlayarak Allah'ın rahmetinin ve affının sadece kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. *"Yahudi veya Hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek."*[75] diyerek Allah'a iftira atıyorlardı.

YAHUDİLER MUHALEFETTEN İHANETE SÜRÜKLENDİLER

أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ
رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ
وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

"Ne zaman onlar bir söz verdilerse yine kendilerinden bir grup onu bozup bir kenara atmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmezler. Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı (Tevrat) tasdik edici bir elçi gelince Ehl-i kitap'ın bir kısmı, Allah'ın Kitabı'nı sanki bilmiyorlarmış gibi arkalarına atıp terk ettiler."

(Bakara 2/100-101)

72 Bakara 2/208-209; ayrıca bk. Mâide 5/13.
73 Bakara 2/208: Taberî, III, 599-601.
74 Bakara 2/113.
75 Bakara 2/111.

Yahudiler Müslümanlara karşı tutum ve davranışlarıyla Mekke'deki Müşriklerden farklı değillerdi artık. Allah'ın Son Peygamberine güzel ve hayırlı bir şey göndermesini bir türlü hazmedemiyorlardı: *"Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ne de Müşrikler, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah rahmetiyle dilediğini özel bir makama getirir. Allah büyük lütuf sahibidir."*[76]

Müslümanlar Medine'de Sevgili Peygamberimizin önderliğinde giderek daha etkin hâle geliyor ve toplumsal hayat onlar tarafından belirleniyordu. Buna karşın Yahudilerin kıskançlıkları ve düşmanlıkları da giderek artıyordu. Hicretten sonra kıblenin değişmesi onlara bir cevap ve uyarıydı. İlişkilerdeki bu kopuşun yaşandığı sıralarda Müşriklerle Bedir Savaşı yapılmıştı. Müslümanlar bu savaştan kesin bir galibiyetle dönmüşlerdi. Bedir zaferinden sonra da Yahudiler Müslümanlara sataşmaya ve onları küçümsemeye devam ettiler. Kendilerini savaşçı bir millet gibi göstermeye ve Müslümanları ürkütmeye çalışıyorlardı. "Ey Muhammed! Sen harp bilgisi olmayan Kureyş ile savaştın. Onları mağlup etmen seni gururlandırmasın. Şayet bizimle savaşırsan, bizim nasıl savaşçılar olduğumuzu anlarsın." diyorlardı. Âyet onları şöyle uyardı: *"(Resûlüm!) İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlûp olacaksınız ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü bir kalma yeri!"*[77]

Bedir zaferi sonrasındaki gerginlik, daha tehlikeli olayların patlak vermesine yol açmak üzereydi. Bu gidişatı gören Resûlullah (sas), bir gün Kaynukā' Yahudilerini kendi pazar yerlerinde topladı. Onlara Müslümanlara karşı bu taşkınlıklara son vermelerini isteyen bir konuşma yaptı. Buna rağmen tutumlarını değiştirmediler. Hicretin ikinci yılında ipler iyice gerilmiş, Benî Kaynukā' ahalisi haddi aşan davranışlarla Müslümanları alenen rahatsız etmeye başlamıştı.[78] Bunun üzerine Peygamberimiz Benî Kaynukā' mahallesini kuşattı. On beş gün süren kuşatmanın ardından Benî Kaynukā' Yahudileri teslim oldular ve şehri terk etmek zorunda kaldılar. Kur'ân'da bu olanlarla ilgili olarak şu âyetin indiğini görüyoruz: *"Onlar kendileriyle antlaşma yapıldığı hâlde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır. Savaş esnasında eline düşerlerse onlara yaptığınla geridekileri korkut ki, belki akıllarını başlarına devşirirler. Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhâl sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez."*[79]

76 Bakara 2/105.
77 Âl-i İmrân 3/12: Taberî, V, 239.
78 İbn Hişâm, II, 47-48.
79 Enfâl 8/56-58.

Bu olaydan sonra Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkiler hiç düzelmeyecek ve Yahudi toplulukların düşmanlıkları artarak devam edecekti. Hicretin dördüncü yılıydı. Müşriklerle yapılan ikinci büyük savaş olan Uhud Gazvesi sırasında Benî Nadîr Yahudileri, Müşrikleri gizlice kışkırttılar. Savaş sonrasında da Yahudiler Müslümanların yaşadığı sıkıntıdan duydukları sevinci belli etmekten çekinmediler. Hz. Peygamber (sas) Medine toplumlarının kabul ettiği sözleşme gereği bir diyet ödemesine katkı sağlamaları için Benî Nadîr'e bir ziyarette bulundu. Medine'nin dış semtlerinde ikamet eden bu Yahudi kabilesi ziraat ile uğraşmaktaydı. Çok değerli hurma bahçeleri vardı. Tamamıyla hukukî ve ahlâkî bir çerçeveye dayanan bu ziyaret sırasında Nadîroğulları Peygamberimize suikast düzenlemek istediler. Yahudiler düşmanlıklarını bir kez daha kendilerine misafir olan Allah Resûlü'nü (sas) öldürme girişimiyle gösteriyorlardı. Vahiy meleği Cebrâil'in, durumu Allah'ın Elçisi'ne haber vermesi üzerine suikast planları bozuldu.[80] Hz. Peygamber bu ihanetleri karşısında hemen Benî Nadîr'in kalelerini kuşattı ve teslim olmalarını istedi. Resûlullah (sas) yapılan sözleşmeyi bozmanın karşılığında tamamen hukukî bir tutum alıyordu. Muhasara uzun sürünce savaş taktiği olarak meyve vermeyen bazı hurma ağaçları Yahudilerin gözleri önünde kesildi. Mallarının zarar görmesine dayanamayan Benî Nadîr kabilesi teslim oldu. Verdikleri sözü çiğnemeleri ve ihanet etmeleri nedeniyle, çocuklar dahil tüm aile fertleri ile birlikte Medine'yi terk ederek Hayber'e gitmek zorunda kaldılar.[81] Geriye kalan tüm malları ve hurmalıkları Müslümanlara ganimet olarak dağıtıldı. Kur'ân-ı Kerîm'de bu olay şöyle anlatılır: *"Ehl-i kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de Müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O hâlde ibret alın, ey akıl sahipleri! … Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz de kökleri üzerinde ayakta bırakmanız da Allah'ın izniyledir ve bu, yoldan çıkmışların burunlarını sürtmesi içindir. Allah'ın onlardan alıp Resûlü'ne fey' olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah, elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah her şeye kâdirdir. Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp Resûlü'ne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu*

80 Mâide 5/11: Taberî, VIII, 229.
81 İbn Hişâm, II, 191.

alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir."[82]

Arka arkaya iki Yahudi kabilesinin Medine'yi terk etmesi ve Hayber'e göçleri, onların Müslümanlara karşı düşmanlıklarını daha da arttırmıştı. Bu göçler ayrıca Hayber'i bir Yahudi muhalefet merkezi hâline getirmişti. Yahudiler, bu sırada Müşrikleri ve çevredeki diğer Arapları da Müslümanlara karşı kışkırtmaya başladılar. Büyük bir ordunun kurulmasına ve Medine'ye saldırı düzenlemesine ön ayak oldular.[83] Müslümanlara karşı tuzaklar kurmaya devam ettiler. Müşrikleri kendilerine daha yakın bulur hâle gelmişlerdi: *"Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da Kâfirler için 'Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır.' diyorlar."*[84] Sonunda toplanan ordu Medine'ye doğru yola çıkınca Müslümanlar savunma savaşı için şehrin etrafına hendekler kazdılar. Bu, bölgede çok bilinmeyen bir savunma tekniğiydi. Mekke'den gelen müşrik ordusu hendekleri aşamayınca beklemek zorunda kaldı ve nihayetinde geri çekildi. Hicretin beşinci yılındaki bu savaş Hendek Savaşı olarak bilinir. Bu savaş sırasında Medine'de kalan tek Yahudi kabilesi Benî Kurayza da diğerleri gibi sözleşmeyi çiğnemişti. Şehri dışarıdan gelen saldırıya karşı savunmak yerine ihanet ederek düşmanla işbirliği yapmıştı. Müslümanları arkadan vurmak istemişti. Hendeğin arkasındaki saldırgan Müşriklerin ordusu dağılır dağılmaz, Hz. Peygamber (sas) ordusuna Benî Kurayza mahallesini hedef gösterdi. Vakit geçirmeden orayı kuşatma altına aldırdı. Kısa sürede teslim olan Yahudiler verilecek cezaya razı oldular. Tevrat'taki hükme uygun verilen cezaya göre çocuklar ve kadınlar esir edildi. Savaşçı erkekleri de ya ölümle cezalandırıldı ya da esir edildi.[85] Böylece Medine şehri anlaşmaya uymayan ve ihanet eden Yahudilerden tamamen arındırılmıştı. Zira her fırsatta Müslümanların kuyusunu kazan bu topluluk, en başta kabul ettiği sözleşmeye uymamıştı.[86] Medine dışındaki Yahudiler bundan sonra da Gatafan kabilesi ile ittifak kurarak Müslümanlara karşı düşmanlıklarını sürdürdüler. Nihayet hicretin altıncı yılında Medine civarında Hayber, Fedek, Vâdilkurâ, Teymâ gibi Yahudi yerleşim yerleri Feth sûresinde anlatılan *"yakın bir fetih"*[87] ile İslâm topraklarına katıldı. Bu fetihlerle Yahudilerin Müslümanlara karşı saldırgan ve işbirlikçi tutumları bertaraf edilmiş oldu.

82 Haşr 59/2, 5-7. Tefsiri için bk. Taberî, XXII, 512; İbn Kesîr, XIII, 482.
83 İbn Hişâm, II, 214.
84 Nisâ 4/51.
85 Ahzâb 33/26-27.
86 Enfâl 8/55.
87 Feth 48/18.

Tüm bu ihanetlere rağmen Müslümanlar Hicaz'daki diğer Yahudilerle ilişkilerini hukuk temelinde sürdürdü ve yeni anlaşmalarla bu ilişkileri geliştirdi.[88] Cizye vermeleri karşılığında onlara İslâm topraklarında yaşama hakkı tanıdı.[89]

Kur'ân-ı Kerîm'de söz konusu edilen Yahudiler, Hicaz bölgesinde yaşayan İsrâiloğullarıdır. İlgili âyetlerde Yahudilerin hem tarihlerinde yer alan peygamber kıssaları hem de Medine'de yaşayan toplulukları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Kur'ân'da Yahudilerin, atalarının hayat tarzından ve dinî yaşamından uzaklaştığı, toplumsal yozlaşmaya uğradığı ve kitaplarına uymadıkları anlatılır. Kur'ân onları İslâm'a davet etmiş, ancak Yahudiler kibirleri ve inatçılıkları sebebiyle bu daveti kabul etmemişlerdir. Daha da ileri giderek Müslümanlara ve İslâm'ın Peygamberine ihanet etmiş, ona açıkça savaş açmışlardır. Bu kalkışmalarına karşı Hicaz bölgesindeki tüm varlıklarını kaybetmiş ve yeniden sürgün hayatına dönmüşlerdir. Medine'de ilk günden itibaren Yahudilerle Müslümanlar arasındaki ilişkinin seyri ve karşılıklı tutumlar, sonraki zamanlarda Müslümanların gayr-i müslimlerle yürütecekleri ilişkilerin sosyal, ahlâkî ve siyasî temellerini oluşturması bakımından önemlidir.

İsrâiloğulları soyundan gelen Yahudiler, vaktiyle maddî ve manevî büyük lütuflara erişmiş bir millettir. Mısır'da iken Hz. Mûsâ'nın rehberliğinde Firavun'un zulmünden kurtarılmış, ilâhî buyruklara itaat ettikleri sürece de hayırlı ve seçkin bir topluluk olma onuruna ermişlerdir. Kur'ân, vahye muhatap olmuş bir topluluk olarak onların ilâhî buyruklara teslimiyet ve yücelişlerini, yine nankörlük ve çöküşlerini bizlere uzun uzun anlatır. Bu bağlamda onların, âhireti umursamayıp dünyaya bağlanmaları, Allah'ın emirleri konusundaki ikiyüzlülükleri ve vahyi kendi menfaatlerine uyacak şekilde bozmalarına dikkat çekilir. Yine âyetlerde onların, ilâhî hakikatleri gizlemeleri, din adamlarına körü körüne bağlanıp onları tanrılaştırmaları, haramlara dalmaları ve kendi aralarındaki düşmanlık ve çatışmaları bizlere anlatılır. Fakat bütün bu sapma ve günahlara rağmen, onlar kendilerini Allah'ın seçkin ve sevgili kulları olarak görmekten vazgeçmiyorlardı. Hatta dünyada kendilerini O'nun gerçek temsilcileri görüyorlar, âhirette ise azaptan korunacaklarına ve cennetin sadece kendilerine ait olduğuna inanıyorlardı. Böylece onlar büyük bir aldanış içinde idiler. İşte bütün bu yönleriyle onların tarihsel serüveni, vahiyle şereflenmiş ahir zaman ümmetinin aynı sapma ve isyanlara düşmemeleri için önemli dersler içerir. Nitekim şu âyet, bu çağrıyı bütün Müminlere açıkça yapmaktadır:

88 Mümtehine 60/8-9.

89 Tevbe 9/29.

"İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Nitekim onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardı."[90]

90 Hadîd 57/16.

HIRISTIYANLAR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَقَدْ كَفَرَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَس۪يحُ ابْنُ مَرْيَمَۜ وَقَالَ الْمَس۪يحُ يَا بَن۪ٓي
اِسْرَٓائ۪يلَ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبَّكُمْۜ اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ
الْجَنَّةَ وَمَأْوٰيهُ النَّارُۜ وَمَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾

"'Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir.' diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. Oysa Mesîh, 'Ey İsrâiloğulları! Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' demişti. Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zalimlerin yardımcıları da olmayacaktır."

(Mâide 5/72)

لَقَدْ كَفَرَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍۢ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّٓا اِلٰهٌ وَاحِدٌۜ وَاِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٧٣﴾

"Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir.' diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek ilâhın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanları elem verici bir azaba çarptırılacaklardır."

(Mâide 5/73)

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِع۪يسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْج۪يلَ وَجَعَلْنَا ف۪ي قُلُوبِ الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةًۜ وَرَهْبَانِيَّةًۨ ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَاۚ فَاٰتَيْنَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْۚ وَكَث۪يرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

"Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı da gönderdik, ona İncil'i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları doğru yoldan çıkmıştır."

(Hadîd 57/27)

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

"Şüphesiz, iman edenlerden, yine Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden (vaktiyle kendi dininde) Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler."

(Bakara 2/62)

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْۜ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰىۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذٖى جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ ﴿١٢٠﴾

"Sen dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hıristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır. De ki: 'Asıl doğru yol ancak Allah'ın yoludur.' Eğer sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyarsan, bilesin ki artık Allah sana ne dost ne de yardımcı olacaktır."

(Bakara 2/120)

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُواۜ قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٣٥﴾

"Onlar, 'Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.' dediler. Sen de şöyle de: 'Hayır! Biz, Hanîf olan (hakka yönelen) İbrâhim'in dinine uyarız. O, Müşriklerden değildi.'"

(Bakara 2/135)

اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ اِلَّا
مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ
سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

"Allah katında din kesinlikle İslâm'dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur."

(Âl-i İmrân 3/19)

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فٖي دٖينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ اِنَّمَا
الْمَسٖيحُ عٖيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَٓا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ
مِنْهُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ اِنَّمَا اللّٰهُ
اِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُٓ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكٖيلًا ﴿١٧١﴾

"Ey Ehl-i kitap! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ('ol' emriyle) ve ruhundan (üflemesiyle yaratılmıştır). Şu hâlde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, 'Tanrı üçtür.' demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Şüphesiz ki Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuk sahibi olmaktan uzaktır, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter."

(Nisâ 4/171)

مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ
كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ
الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾ وَلَا يَأْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِكَةَ
وَالنَّبِيِّينَ اَرْبَابًا اَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾

"Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra, hiçbir insanın kalkıp insanlara 'Allah'ı bırakıp bana kul olun.' demesi düşünülemez. Aksine 'Okuyup öğretmekte olduğunuz kitap gereğince Rabbin samimi kulları olun!' der. Ve o peygamberin size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de (düşünülemez). (Allah) Müslüman olmanızdan sonra size inkârcılığı emreder mi hiç?"

(Âl-i İmrân 3/79-80)

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّا نَصَارٰٓى اَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهٖ
فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللّٰهُ بِمَا
كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

"'Biz Hıristiyanız.' diyenlerden sağlam söz almıştık, ama onlar da kendilerine (İncil'de) yapılan uyarılardan önemli bir kısmını (umursamayıp) unuttular. Bu sebeple aralarına kıyamet gününe kadar sürüp gidecek olan kini ve düşmanlığı soktuk. Allah onlara yapıp ettiklerini ileride haber verecektir."

(Mâide 5/14)

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقِيمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْۜ وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يراً مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَاناً وَكُفْراًۚ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ ﴿٦٨﴾

"De ki: 'Ey Ehl-i kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı) doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir.' Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Sakın Kâfirler topluluğuna üzülme."

(Mâide 5/68)

اِتَّخَذُٓوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَس۪يحَ ابْنَ مَرْيَمَۚ وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُٓوا اِلٰهاً وَاحِداًۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾ يُر۪يدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ الَّذ۪ٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ كُلِّه۪ۙ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

"(Yahudiler) Allah'ı bırakıp din adamları hahamlarını, (Hıristiyanlar da) rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler. Oysa tek bir ilâha kulluk etmek onlara emredilmişti. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır. İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor. Dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resûlü'nü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; Müşrikler hoşlanmasalar da!"

(Tevbe 9/31-33)

قُلْ اٰمِنُوا بِه۪ٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُواۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِه۪ٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ
يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًاۙ ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا
لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَز۪يدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾

"De ki: 'Siz o Kur'ân'a inanın veya inanmayın, şu bir gerçektir ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Hakk'ın âyetleri) okununca derhâl yüzüstü secdeye kapanırlar. Ve Rabbimizi tesbih ederiz, O yüceler yücesidir, Rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir.' derler. Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar; Kur'ân onların saygısını arttırır."

(İsrâ 17/107-109)

لَيْسُوا سَوَٓاءًۜ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَٓائِمَةٌ يَتْلُونَ اٰيَاتِ اللّٰهِ
اٰنَٓاءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾

"(Kitap ehlinin) hepsi bir değildir: Onlardan geceleri secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyup duran bir topluluk vardır."

(Âl-i İmrân 3/113)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hıristiyanlar, kendilerini Hz. Îsâ'ya nisbet eden ve onun öğretilerini izlediklerini iddia eden dinî topluluktur. Kur'ân'ın indiği ortamda Araplar, Yahudilerle birlikte Hıristiyanları tanımaktaydı. İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde Hıristiyanlar daha çok Arap yarımadasının kuzeyinde, kıyı bölgelerinde, Güney Arabistan ve Habeşistan'da yaşamaktaydı. Buralarda yaşayan Hıristiyanlar farklı mezhep ve gruplar hâlinde bulunuyordu.[1] Diğer yandan Mekke ve Medine'de de köleler ve tüccarlar arasında Hıristiyanlar bulunmaktaydı. Bu sebeple Hıristiyanlarla ilgili konular Kur'ân'da hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde yer almaktadır. Ancak Medenî sûrelerde Hıristiyanlardan daha fazla bahsedilir. Bunun sebebi, Medine döneminin sonlarına doğru Güney Arabistan'da bulunan Necran'dan önemli bir Hıristiyan grubun Medine'ye gelmiş olmasıdır. Âl-i İmrân sûresinde onlarla yapılan tartışmanın konularını ele alan âyetler bulunmaktadır. Medenî sûreler içinde Bakara, Nisâ, Mâide ve Hadîd sûrelerinde de Hıristiyanlardan bahsedildiği görülür. Ayrıca yine Medenî olan Tevbe sûresinde Tebük Seferi'yle bağlantılı olarak dolaylı bir şekilde Hıristiyanlar söz konusu edilmektedir.

Kur'ân'da Hıristiyanlar anlamına gelen *nasârâ* kelimesine on dört kez yer verilir.[2] Bu kelimenin tekil hâli olan *nasrânî*[3] bir kez yer alır.[4] Âlimlerin çoğunluğu, *nasârâ* kelimesinin Arapça kökenli olduğu ve "yardım etti" mânasındaki *na-sa-ra* kökünden türediği görüşündedirler. Buna göre ilk Hıristiyanlar hem birbirlerine yardım edip destek olanlar; hem de Hz. Îsâ'ya yardım ederek Allah'ın dinine destek olanlardır.[5] Onların Allah'ın dininin destekçileri olduğu hususu şu âyette de ifade edilmektedir: *"Îsâ onlardaki inkârcılığı sezince, 'Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?' diye sordu. Havâriler cevap verdiler: 'Biz Allah için yardımcılarız*

---

1 Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal fî Târîḫi'l-ʿArab*, VI, 582-637.

2 Bakara 2/62, 111, 113, 120, 135, 140; Mâide 5/14, 18, 51, 69, 82; Tevbe 9/30; Hac 22/17.

3 Bakara 2/62: Taberî, II, 32; Kurtubî, II, 159.

4 Âl-i İmrân 3/67.

5 Bakara 2/62: Zemahşerî, I, 276-277; Râzî, III, 112.

(ensârullâh); Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız.'"[6] Âlimlerin bir kısmı ise, Hıristiyanlara *nasârâ* isminin verilmesinin Hz. Îsâ'nın büyüyüp yetiştiği yer olan Nâsıra şehrine nisbetle olduğu görüşündedir. Buna göre kelime, "Nâsıralılar" anlamına gelmektedir.[7]

Kur'ân-ı Kerîm'de otuzdan fazla yerde geçen "Ehl-i kitap"[8] tabiri, hem Hıristiyanları hem de Yahudileri içine alan bir tamlamadır. Bununla birlikte daha çok Medenî sûrelerde geçen "kendilerine kitap verilenler",[9] "kendilerine kitap verdiklerimiz",[10] ve "senden önce kitabı okuyan kimseler"[11] gibi ifadelerin Yahudilerin yanında, bağlama göre Hıristiyanları da kapsadığı görülmektedir. "Ehl-i kitap" ve "doğru yoldan sapmışlar" gibi ifadelerle zaman zaman Hıristiyanlar kastedilmiştir. Özellikle Hz. Peygamber'in Fâtiha sûresindeki "doğru yoldan sapmışlar" ifadesiyle Hıristiyanların kastedildiğini belirttiği nakledilmiştir.[12] Bunun yanında Mekke döneminde inen A'râf sûresinde İncil'e doğrudan atıfla Hıristiyanlar, Yahudilerden ayrı bir dinî grup olarak anılmaktadır.[13] Medenî sûrelerde ise yukarıda sayılanla birlikte, özel olarak Hıristiyanlar için *nasârâ* ve bunun yanı sıra "Ehlü'l-İncîl"[14] ifadeleri de kullanılır.

Mekke döneminde inen âyetlerde, İslâm'dan önce Allah'ın dinine içtenlikle bağlı Hıristiyanlardan bahsedilir. Örneğin Kehf sûresinde bahsi geçen Ashâb-ı Kehf, putperest ve zalim hükümdardan kaçarak saklanan samimi Hıristiyan gençlerin kıssasıdır.[15] Yine Mekke'de zulme

---

6 Âl-i İmrân 3/52: Elmalılı, II, 1108; ayrıca bk. Saf 61/14.

7 Bakara 2/62: Taberî, II, 32-34; Râzî, III, 112; Kurtubî, II, 160.

8 Bk. Bakara 2/105, 109; Âl-i İmrân 3/69, 72, 75; Nisâ 4/123, 153, 159; Mâide 5/65; Ankebût 29/46; Ahzâb 33/26; Hadîd 57/29 vd.

9 Bakara 2/10, 144, 145; Âl-i İmrân 3/20, 100, 186, 187; Nisâ 4/47, 131; Mâide 5/5; Tevbe 9/29; Hadîd 57/16; Müddessir 74/31; Beyyine 98/4.

10 Bakara 2/121, 146; En'âm 6/20, 89, 114; Ra'd 13/36; Kasas 28/52; Ankebût 29/47.

11 Yûnus 10/94.

12 Fâtiha 1/7: Taberî, I, 194; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 2; Nisâ 4/171.

13 A'râf 7/157.

14 Mâide 5/47.

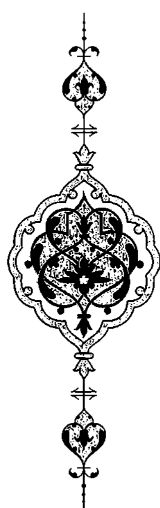
15 Kehf 18/10: Taberî, XV, 162-166.

mâruz kalan Müminlere, İslâm öncesi dönemde Güney Arabistan'da Ashâb-ı Uhdûd olarak isimlendirilen samimi Hıristiyanların gördüğü şiddetli zulüm hatırlatılır.[16] Bu kıssa ile Müminler teselli edilir ve onlar gibi imanlarını muhafaza etmeleri istenir. Yâsîn sûresinde örnek verilen *Ashâbü'l-karye*'ye gönderilen üç elçinin Hz. Îsâ'nın havârileri olduğu, orada insanları elçilere uymaya çağıran Habîb-i Neccâr'ın da yine Hz. Îsâ'ya inanmış bir kimse olduğu nakledilir.[17] Yine Mekkî sûrelerde Bizans ve Sâsânîler arasındaki çatışmalar da gündeme getirilir.[18] Bu âyetlerde putperest Sâsânîler karşısında Ehl-i kitap olan Hıristiyanların tarafının tutulduğu görülmektedir.

Medine döneminde inen âyetlerde Hıristiyanların da tıpkı Yahudiler gibi sadece kendilerinin doğru yolda olduğu ve yalnız onların kurtulacağı iddiaları gündeme gelir.[19] Ayrıca her iki toplumun birbirleri hakkında sürdürdükleri asılsız iddialarından bahsedilir ve onların Allah'ın mesajını doğru anlamadıkları vurgulanır.[20] Hıristiyanların Hz. Îsâ ve annesi Hz. Meryem hakkındaki değerlendirme ve inançlarının yanlışlığından bahsedilir.[21] Tebük Seferi döneminde Medine'ye bir heyet gönderen Necran Hıristiyanları ile Müslümanlar arasında yaşanan tartışmalar ve "karşılıklı lânetleşme" (*mübâhele*) de Medine döneminde inen âyetlerde söz konusu edilir.[22]

16 Bk. Burûc 85/4-5: İbn Kesîr, XIV, 308-310.
17 Yâsîn 36/13-29.
18 Rûm 30/2-5: Elmalılı, VI, 3795-3797.
19 Bakara 2/111.
20 Bakara 2/112-113.
21 Nisâ 4/171; Mâide 5/17, 72, 73, 75, 116, 117.
22 Âl-i İmrân 3/59-63: İbn Âşûr, III, 264.

HIRİSTİYANLAR, DİNDE AŞIRI GİTMİŞ ve KUTSAL KİTABI BOZMUŞTUR

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّۜ اِنَّمَا الْمَس۪يحُ ع۪يسَى
ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُۚ اَلْقٰيهَٓا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُۘ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ۚ وَلَا تَقُولُوا
ثَلٰثَةٌۜ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْۜ اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌۜ سُبْحَانَهُٓ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌۢ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًاۜ ﴿١٧١﴾

"Ey Ehl-i kitap! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ('ol' emriyle) ve ruhundan (üflemesiyle yaratılmıştır). Şu hâlde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, 'Tanrı üçtür.' demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Şüphesiz ki Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuk sahibi olmaktan uzaktır, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter."

(Nisâ 4/171)

Hicret'in üzerinden dokuz yıl kadar geçmişti. Bir gün Medine'ye doğru kalabalık bir heyetin yaklaştığı görüldü. Bu Hıristiyan bir heyetti ve güneydeki Necran'dan geliyordu. Altmış kişilik grubun içerisinde piskopos düzeyinde din

adamları da bulunmaktaydı. Resûlullah'ın (sas) dört bucağa yayılan ismini duymuşlar yeni bir ilâhî kitap getirdiğinden haberdar olmuşlardı. Ondan İslâm'a çağıran bir mektup da almışlardı. Onu ve çağrısını daha yakından tanımak istemişlerdi. Bilgin kişileri de yanlarında getirmişlerdi. Böylece çıkacak bir tartışmada Hz. Peygamber'i alt etmeyi ve hatta onu çağrısından vazgeçirmeyi hedefliyorlardı. Medine'de güzelce ağırlandılar. İbadet etmek istediklerinde Resûlullah (sas) onlara mescidini açtı. Konuşmalar yapıldı, konular tartışıldı. Onlar Hz. Îsâ'nın Allah'ın oğlu ve üç ilâhtan üçüncüsü olduğunu iddia ediyorlardı. Resûlullah (sas) ise onlara Hz. Îsâ da dahil Allah'ın bütün peygamberlere gönderdiği İslâm'ın ilkelerini tek tek anlatıyordu. Hz. Îsâ'nın sadece Allah'ın elçisi olduğunu ve onun asla bir ilâh olamayacağını, annesi Hz. Meryem'in ise tertemiz bir kadın olduğunu belirtiyordu. Ardından onlara yalnız bir olan Allah'a teslim olup Müslüman olmaları çağrısında bulundu. Onlarsa kibirlerine yenik düşerek bu çağrıyı reddettiler. Ama Hz. Îsâ hakkında sorular sormaya devam ediyorlardı. Bu sorular karşısında Resûlullah (sas) susuyor, sadece Allah indirdiği âyetlerle heyete gerekli cevapları veriyordu. Sonunda heyetin sorularıyla ortaya koymaya çalıştığı ısrarlı doğruluk iddiası görülmemiş bir meydan okumayla karşılaştı. Her iki taraftakiler bir araya gelecek ve iddialarında yanlış olan tarafın Allah'ın lânetine çarptırılması (*mülâane*) için birlikte Allah'a dua edecekti: *"Sana gelen bu bilgiden sonra her kim bu konuda seninle tartışmaya kalkışırsa, de ki: 'Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da Allah'ın lâneti yalancıların üzerine olsun diye dua edelim.'"*[1] Hıristiyan heyet içten içe Peygamberimizin doğruyu söylediğini anlamıştı. Heyettekiler görünürde iddialarından vazgeçemediler ama lânetleşmeye de cesaret edemediler. Sonunda başarısızlık ve yenilmişlik duygusuyla yurtlarına dönmek üzere yola çıktılar.[2]

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Îsâ'nın insanları yalnızca Allah'a teslimiyet anlamına gelen İslâm'a çağırdığını anlatır. O, Allah'ın İsrâiloğullarına gönderdiği elçisidir. Allah Teâlâ, Hz. Îsâ'ya kitap vermiş ve onu mübarek kılmıştır. Hz. Îsâ da toplumunu dinde aşırı gitmemeye ve bir olan Allah'a kulluğa çağırmıştır. Tevrat'ı tasdik etmiş, bazı konularda onun hükümlerini kaldırmış, toplumuna namaz, zekât ve anne-babaya saygı konusunda örnek olmuştur.[3] Kısa süren tebliğ hayatında, ona ilk inanan "havâriler" Allah yolunda Hz. Îsâ'ya ve bildirdiklerine destek vermiştir.[4] Yahudiler

---

1 Âl-i İmrân 3/61.
2 Âl-i İmrân 3/61: İbn Kesîr, III, 73-756; İbn Hişâm, I, 583-584.
3 Meryem 19/30-31; Âl-i İmrân 3/49-50; Nisâ 4/171; Mâide 5/46, 75, 117; Meryem 19/30-32.
4 Saf 61/14.

ise Hz. Îsâ'nın, kendi dinlerini eleştiren söylemlerini hoş karşılamamışlardır. Ona tuzak kurup onu öldürmeye çalışmışlardır. Ancak Yahudiler onu çarmıha gerip öldürdüklerini düşünseler de, Kur'ân bunun doğru olmadığını ve Hz. Îsâ'nın Allah'ın katına yükseltildiğini belirtir.[5]

Kur'ân üç ilâh anlayışının Hz. Îsâ'ya atılmış bir iftira olduğunu söyler. Dolayısıyla Hz. Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğuna inanmak hem ona hem Allah'a atılmış büyük bir iftiradır. Kur'ân bu konuda Hıristiyanları ağır bir şekilde uyarmaktadır.[6] Çünkü Allah'ın çocuk edinmeye asla ihtiyacı yoktur. Göklerde ve yerde var olanın hepsi zaten O'nundur. Ne Hz. Îsâ ve annesi ne de melekler Allah'a kulluktan asla geri durmazlar. Meryem oğlu Mesîh de insanları kendisine değil sadece Allah'a kulluğa çağırmıştır.[7] Hıristiyanların nasıl bir yanlışa düştüğü, hesap gününde Hz. Îsâ'nın ağzından şöyle dile getirilir: *"Allah 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin.' dedin?' buyurduğu zaman o şu cevabı verir: 'Hâşâ! Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan şeyi söylemek kesinlikle bana yakışmaz. Hem ben böyle bir şey söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Benim bilgim dışında kalan şeyleri tam olarak bilen yalnız sensin.' Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a sadece kulluk edin.' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen benim canımı aldıktan sonra onların hâlini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin."*[8] Bu âyetlerin devamında Hz. Îsâ, kendisine inandığını iddia edenlerin bağışlanması için dua eder.[9] Çünkü onlar, Hz. Îsâ'dan sonra onun bildirmediği şeylere inanmaya başlamışlardır. Onların yaptıkları bu yanlış, Hz. Îsâ ile bir diyalog ve sorgulama üslubuyla ortaya konmuş ve ondan sonra yanlış yola giren Hıristiyanlar uyarılmıştır. Necran heyeti de bu uyarının ve tehdidin muhatabı olmuştur.[10]

Bir olan Allah'a kulluğa çağıran bir peygamberin ilâhlık iddiasında bulunması zaten mümkün değildir. Bir peygamber olarak o, insanlara sadece "başkasına değil yalnız bir olan Allah'a kulluk edin." der. Kendisini ilâh olarak ilân etmeyeceği gibi, melekler gibi yaratılmış başka varlıklara da ilâhlık sıfatı yüklemez.[11] Dolayısıyla

5 Âl-i İmrân 3/54; Nisâ 4/157-158.
6 Nisâ 4/171-172: İbn Âşûr, VI, 58.
7 Nisâ 4/172; Mâide 5/72-73.
8 Mâide 5/116-117.
9 Mâide 5/118.
10 Mâide 5/116: Tabersî, III, 375.
11 Âl-i İmrân 3/79-80.

Hz. Îsâ, tıpkı kendinden önceki peygamberler ve kendisinden sonra gelen Hz. Muhammed (sas) gibi bir ve tek olan Allah'a çağırmıştır. Başlangıçta ona iman edenler de buna inanırdı. Ama zamanla bunu unuttular,[12] Hz. Îsâ ve annesinin ilâh olduğuna inandılar. Oysa Hz. Îsâ ve annesi de Allah'ın yarattığı kullarıdır. Zaten Yüce Allah onları hep birden helâk etmek istese buna karşı koyacak güçleri de yoktur. Yine Hz. Îsâ ve Hz. Meryem ne kendilerine ne de doğru yoldan sapan Hıristiyanların başına gelecek azabı savuşturabilirler.[13] Bütün kudret, tek ilâh olan Yüce Allah'ın elindedir. Hz. Îsâ ve annesini ilâh kabul edip "Allah üç unsurdan biridir." diyenler ve bu fikirde ısrar edenler âhirette çok kötü sonuçlarla karşı karşıya kalacaklardır.[14]

Hıristiyanların bir yanlışı da Yahudiler gibi, kendilerinin Allah'ın "oğulları" ve sevgili kulları olduğu inancına kapılmalarıdır. Onlar bunu söylemekle Allah'a çok yakın olduklarını iddia etmekteydiler. Nitekim onların bu hâlleri Kur'ân'da keskin bir şekilde şöyle eleştirilir: *"Yahudiler ve Hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız.' dediler. De ki: 'Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız.' O, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir. Dönüş de yalnız O'nadır."*[15] Âyetin, Hıristiyanların sadece Allah'a kulluk etmeye ve azabından sakınmaya daveti reddetmeleri üzerine indiği belirtilir. Hıristiyanlar, iddia ettikleri bu yakınlık sebebiyle azaba uğramayacakları yanılgısı içinde idiler.[16] Onların bu iddiaları sözde kalmamış, kitaplarına da bu bâtıl inancı kaydederek asırlar boyu sürdürmüşlerdir.[17] Oysa Hıristiyanların bu iddiaları temelden yoksun ve geçersizdir. Yarattıklarını cezalandırmak ve bağışlamak Allah'ın elindedir. Hıristiyanlar da yaptıklarının karşılığını âhirette göreceklerdir.

Mekkî sûrelerde, Hıristiyanların birbirlerini çekememezliklerinden ötürü aralarında ayrılıklar yaşadığı ve sonunda Allah'ın dinini parça parça ettikleri belirtilir.[18] Hıristiyanlar Allah'a verdikleri sözleri unutmuşlardı. Böylece aralarında düşmanlıklar oluştu. Tevhid inancından ayrıldılar ve inkâra düştüler.[19] Hz. Îsâ sadece Yüce Allah'a kulluğu ve teslimiyeti kendilerine açık delillerle anlattığı hâlde, Hıristiyanlar

12 Mâide 5/14.
13 Mâide 5/17: Mâtürîdî, IV, 188.
14 Mâide 5/17, 73.
15 Mâide 5/18.
16 Mâide 5/18: Taberî, VIII, 269.
17 Mâide 5/18: İbn Kesîr, V, 137.
18 Fâtiha 1/7; Meryem 19/37; Şûrâ 42/14; Zuhruf 43/63-65; Câsiye 45/16-17.
19 Mâide 5/14, 68.

kişisel ihtirasları sebebiyle çıkar çatışmalarına girmişlerdi. Kur'ân onlara, bu yaptıklarının feci sonuçlarıyla karşılaşacaklarını bildirmiştir.[20]

Kur'ân Hıristiyanları kendi icat ettikleri ruhbanlık anlayışı konusunda da eleştirmiştir: *"… Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için bunu yapmışlardı, ama bunun gereğini de tam olarak yapmadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır."*[21] Esasında Hz. Îsâ'nın tebliğinde bir ruhbanlık anlayışı yoktu. Fakat ondan hemen sonraki zamanlarda samimi Hıristiyan Müminler ağır baskılarla karşılaştılar. Bu durum karşısında onlardan bazıları bu ortamda dinlerini koruyabilmek için insanlardan uzak yerlere çekilip kendilerini ibadete verdiler. Amaçları samimi olmasına rağmen zamanla bu anlayış dinin tahrifine sebep oldu. Âyet, bizlere, Hıristiyanların yanlış davranışlarını göz önüne sermekle birlikte, esasında Yüce Allah'ın böyle bir yaşam biçimini onaylamadığını da göstermektedir.[22]

HIRİSTİYANLAR, PEYGAMBERİMİZE KARŞI BAĞNAZLIK İÇİNDE OLMUŞLARDI

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْۜ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰىۜ وَلَئِنِ
اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذ۪ي جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١٢٠﴾

"Sen dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hıristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır. De ki: 'Asıl doğru yol ancak Allah'ın yoludur.' Eğer sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyarsan, bilesin ki artık Allah sana ne dost ne de yardımcı olacaktır."

(Bakara 2/120)

20 Âl-i İmrân 3/19: Taberî, V, 282-283; Zemahşerî, I, 539.
21 Hadîd 57/27.
22 Hadîd 57/27: Taberî, XXII, 432; Elmalılı, VII, 4766.

Kur'ân'ın indiği dönemde Hıristiyanlar Allah'ın dinine karşı tutucu ve bağnazca bir tavır sergilemişlerdir. Onların Müminlerden hoşlanmadığı Kur'ân'da şu şekilde anlatılmaktadır: *"De ki: 'Ey Ehl-i kitap! Biz yalnız Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene iman ettiğimiz için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz.'"*[23] Hıristiyanlar, tıpkı Yahudiler gibi, hakikate erişmek için sadece Hıristiyan olmak gerektiğini iddia ediyor, kendilerinden başkasının cennete giremeyeceğini ileri sürüyorlardı. Hıristiyanlar bu sözleriyle yalnız kendilerinin doğru yolda olduğunu söylemekteydiler. Âhirette de kurtuluşa ereceklerini iddia ettiler. Kur'ân ise bu iddiaların boş ve delilden yoksun olduğunu şöyle dile getirmektedir: *"Onlar, 'Yahudi veya Hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek.' dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: 'Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!'"*[24]

Onlar yine dindeki tutucu tavırları nedeniyle İsrâiloğullarının büyük peygamberlerinin de Hıristiyan olduğunu ileri sürdüler. Oysa onlar insanları Hıristiyanlığa veya Yahudiliğe değil, Allah'ın dinine çağırmışlardı. Onların bu iddiaları ise açık dayanaktan yoksundu: *"'Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunların Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?' De ki: 'Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?' Allah katından gelmiş olup kendinde bulunan bir tanıklığı (bilgiyi insanlardan) gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir."*[25] Âyetin sonunda Hıristiyanların İsrâiloğullarına gönderilen bu peygamberlerin Hıristiyan olmadıklarını bildikleri, bile bile bu gerçeği gizledikleri ifade edilir.[26] Kur'ân'a göre ise doğruya erişmek için Allah'ın dosdoğru dinini takip etmek yeterlidir. Hz. İbrâhim ve diğer peygamberler de böyle yapmıştır. Hz. İbrâhim, Hak Teâlâ'ya gerektiği şekilde iman eden (*hanîf*) ve bunu tebliğ eden bir peygamberdir. Müminler de onu izlemektedirler. Bu gerçek Kur'ân'da şöyle dile getirilir: *"Onlar, 'Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.' dediler. Sen de şöyle de: 'Hayır! Biz, Hanîf olan (hakka yönelen) İbrâhim'in dinine uyarız. O, Müşriklerden değildi.'"*[27] Ayrıca bu âyette Hz. İbrâhim'in müşrik olmadığına değinilerek Hıristiyanlık'taki teslis anlayışının şirk olduğu yeniden hatırlatılır. Bir sonraki âyette de İslâm gerçeğinin bütünlüğü ve sürekliliği hakkında Müslümanlara şöyle demeleri emredilir: *"Biz Allah'a ve bize indirilene; aynı şekilde İbrâhim, İsmâil, İshak ve Ya'kūb ve*

---

23 Mâide 5/59.
24 Bakara 2/111: Taberî, II, 429.
25 Bakara 2/140.
26 Bakara 2/140: Râzî, IV, 99.
27 Bakara 2/135.

torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuz deyin."[28] Bu âyette bütün peygamberlerin getirdiği Allah'ın dininin özlü bir tanımı yapılmakta hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar bu dine bir kez daha çağrılmaktadır.[29]

Hıristiyanların tevhid çağrılarına olumlu karşılık vermemelerinin bir başka sebebi de din adamlarıydı. Çünkü onlar, çıkarlarını ve bozuk inançlarını halkı sömürmek için bir araç olarak kullanmaktan çekinmiyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm onların bu istismarını şöyle haber verir: *"Ey iman edenler! Bilin ki hahamların ve rahiplerin birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!"*[30] Onlar insanlardan dini güçlendirmek adına aldıkları bağışlarla önemli çıkarlar elde ediyorlardı.[31] Nitekim tefsirlerde Hıristiyan din adamlarının, Hz. Peygamber'in İslâm'a çağrısını sosyal konumlarını kaybetmemek için kabul etmedikleri belirtilir.[32]

Müslümanların, dinlerini alay ve eğlence konusu edinen Yahudi ve Hıristiyanlarla yakın dostluk ve sırdaşlık ilişkisi kurmaları yasaklanmıştır: Nitekim âyette konu şu şekilde ifade edilir: *"Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."*[33] Zira onları yakın dost edinen Müslümanların onların bâtıl inanç ve uygulamalarından etkilenecekleri ihtimali vardır.[34] Bu sebeple Hz. Peygamber (sas), Müslümanların diğer din mensuplarıyla olan ilişkilerinde mesafeli olmaları ve onlara benzememeleri gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur.[35]

---

28 Bakara 2/136.
29 Bk. Bakara 2/136: Elmalılı, I, 513-514.
30 Tevbe 9/34.
31 Tevbe 9/34: Râzî, XVI, 44.
32 Âl-i İmrân 3/61: İbn Âşûr, III, 265.
33 Mâide 5/51; ayrıca bk. Mâide 5/57.
34 Mâide 5/51: Elmalılı, III, 1712.
35 Bakara 2/105: İbn Kesîr, II, 205; Buhârî, "Libâs", 64; Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 88; "Libâs", 4.

HIRİSTİYANLARDAN DOĞRUYU GÖRENLER ÖVÜLMÜŞTÜR

قُلْ اٰمِنُوا بِه۪ٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُواۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِه۪ٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ
سُجَّداًۙ ﴿١٠٧﴾ قُلْ اٰمِنُوا بِه۪ٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُواۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِه۪ٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ
يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّداًۙ ﴿١٠٧﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَز۪يدُهُمْ خُشُوعاً ﴿١٠٩﴾

"De ki: 'Siz o Kur'ân'a inanın veya inanmayın, şu bir gerçektir ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Hakk'ın âyetleri) okununca derhâl yüzüstü secdeye kapanırlar. Ve Rabbimizi tesbih ederiz, O yüceler yücesidir, Rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir.' derler. Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar; Kur'ân onların saygısını arttırır."

(İsrâ 17/107-109)

Hıristiyanlardan İslâm'a karşı bağnaz ve tutucu olanlar bulunduğu gibi, hakikati benimseyen ve Müslümanlara yakın duranlar da olmuştur. Bunların bazıları İslâm'ın mesajı ve Kur'ân ile karşılaşınca imanı tercih etmişlerdir. Onlara daha önce iman eden ilim sahibi Yahudi ve Hıristiyanlar örnek gösterilerek hakikati kabul etmeleri istenmiştir.[36]

Yahudilerle karşılaştırıldığında Hıristiyanların Müslümanlara daha yakın davrandıkları bilinmektedir. Kur'ân'a göre, içlerinde insaflı ve kibre kapılmayan din adamlarının ve rahiplerin bulunması Müslümanlara kötü davranmalarını engellemiştir: Konu âyette şöyle anlatılır: *"Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve Müşrikler olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, 'Biz Hıristiyanız.' diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."*[37] Nitekim Mekke'de Müşriklerin baskı ve zulmünden bunalan Müslümanlar Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmışlardı. Mekke'de Müşriklerin eziyetlerinden kaçan Müslümanlar orada merhameti ile tanınan

36 Bk. İsrâ 17/107-109: Tabersî, VI, 230; Elmalılı, V, 3213-3214.

37 Mâide 5/82.

ve kendisi de İncil'i bilen Habeşistan'ın yöneticisi Necâşî'ye sığınmıştı. Necâşî, Müslümanları himaye edip ağırladı. Tefsirlerimizde Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Necâşî'ye Hz. Îsâ ve Meryem hakkındaki Meryem sûresinin 27-34. âyetlerini okuduğu, onun bu âyetlerde anlatılanlardan çok etkilenip ağladığı anlatılır.[38] İnsaf ve merhamet sahibi Necâşî ve yanındaki Hıristiyan din adamları Son Peygamber'in geleceğini bildiklerinden, kendilerine sığınan Müslümanlara sırtlarını dönmemişler, aksine onları koruyup kollamışlardı.[39]

Necâşî ve yanındaki âlimlerin karakterine sahip bazı Hıristiyanlar İslâm'ı duyduklarında onu benimsemişlerdi. Kur'ân-ı Kerîm'in tasvirine göre bunlar, en başta Allah'a verdikleri söze sadık kimselerdir. Onlar İncil'e inandıkları gibi zamanı gelince Kur'ân'a da inanmaktan geri durmamışlardır.[40] Bunun sebebi, kalplerinde Allah'a teslim olmaya karşı bir tutuculuğun ve katılığın bulunmamasıdır. Bu kimseler Allah korkusu taşıyan, dindar kimselerdir. Zira Hz. Îsâ'ya uyanlar, onun örnek kişiliğini ve İncil'deki hoşgörü vb. ahlâkî erdemleri özümseyenler, bu sayede kalpleri şefkat ve merhamet dolu insanlar oldular.[41] Dolayısıyla Kur'ân'ın dile getirdiği hakikatlere kayıtsız kalamadılar. İçlerinde zaten taşıdıkları iman Kur'ân'la birlikte zirveye çıktı. Âyetleri dinlediklerinde gözleri yaşla dolan bu samimi kimseler, âhiret gününe iman eden ve güzel ameller işleyen insanlardı... Hakikate erişen ve ona bağlanan bu kişilerin sözleri şu olmuştur: *"Bütün emelimiz Rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dahil etmesi olduğuna göre, Allah'a ve ondan bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?"* İşte böyle davrananları Yüce Allah ödüllendirecektir. Ödülleri ise içinde ebedî kalacakları eşsiz mutluluk yurdu cennetlerdir.[42]

Tefsir kaynaklarında âyetlerde bahsi geçen bu kişilerin kimler olduğu hakkında çeşitli rivayetler nakledilmektedir. Bir yoruma göre bunlar, Habeşistan'dan Medine'ye gelen bir heyet idi. Onları Necâşî göndermişti.[43] Başka bir görüşe göre bunlar, Habeşistan'a göç eden Müslümanların okuduğu âyetleri dinleyen Necâşî ve etrafındaki Hıristiyanlardı.[44] İlk görüşü benimseyenlere göre heyetteki Hıristiyanlar, daha önce ülkelerine sığınan Müslüman muhacirlerden öğrendikleri şeyler üzerine Medine'ye Peygamberimizle görüşmeye gelmişlerdi. Hudeybiye Barış Antlaşmasının sağladığı güven ortamı üzerine Medine'ye dönen muhacirlerle birlikte

38 Bk. Zemahşerî, II, 281; Râzî, VIII, 58.
39 Bk. Mâide 5/82: Taberî, VIII, 594-600; Makrîzî, I, 37-38.
40 Âl-i İmrân 3/199: Taberî, VI, 329.
41 Hadîd 57/27: Taberî, XXII, 427; Kurtubî, X, 271.
42 Mâide 5/83-85.
43 Mâide 5/83: Taberî, X, 507-508; VIII, 601.
44 Mâide 5/83: Râzî, XII, 72.

gelmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Başka açıklamalara göre bu kişiler civarda bulunan ve tahrif edilmemiş Hıristiyanlığa inananlar olabilir. Bu kimselerin Hıristiyanlığın egemen olduğu Bizans topraklarından tebliğ için Arap yarımadasına gelen ve hâli hazırda orada yaşayan Hıristiyanlar olabileceği de belirtilmiştir.[45] Esasında bu insanların kim oldukları çok da önemli değildir. Hıristiyan oldukları kesin olan bu kimselerin, kibirlenerek hakikati inkâra şartlanmadıkları, bir tutuculuk içinde olmadıkları anlaşılmaktadır. Böyle olduğu için kendilerine okunan âyetleri dinlemişler ve onlardan etkilenmişlerdir. Etkilenmekle kalmayıp imanı seçmişlerdir. Belli ki Hz. Îsâ'yı gerçek kimliğiyle tanımaları, Hz. Peygamber'i de tanımalarını kolaylaştırmıştır. Gerek Yahudilerden gerekse Hıristiyanlardan olup bu şekilde İslâm'ı benimseyenler bize şunu hatırlatmaktadır: Allah'ın peygamberler vasıtasıyla gönderdiği hakikat aynı dili konuşmaktadır. Büyüklenmeksizin bu dilin mahiyetini kavrayan insanlar hakikat paydasında buluşabilmektedirler.

Kur'ân'ın indiği dönemde Mekke'de bazı Hıristiyan köleler, ayrıca ticaret ve tebliğ için gelen Hıristiyanlar bulunmaktaydı. Yine Mekke döneminde Müslümanların bir kısmının hicret etmek zorunda kaldığı Habeşistan Hıristiyanların yoğun olarak bulunduğu bir yerdi. Buranın hükümdarı da bir Hıristiyan idi. İyi kalpli bu Hıristiyan hükümdar Müslüman muhacirlere çok iyi davranmış ve onları iyi bir şekilde ağırlamıştı. Medine'de ise yine tüccar Hıristiyanlara rastlanmaktaydı. Bununla birlikte Medine döneminde çevredeki Hıristiyan ülke ve topluluklardan gruplar hâlinde heyetler geliyordu. Bu heyetler Allah Resûlü (sas) ile çeşitli konuları görüşüyor, İslâm dini hakkında bilgi ediniyorlardı. Âyetlerden anlaşıldığı üzere, Hıristiyanların bir kısmı Hz. Peygamber'e tıpkı Yahudiler gibi davranmışlardı. Onlar gibi kibre kapılmış ve kendilerini hakikatin tek temsilcisi olarak görmüşlerdi. Müslümanların inanç ve değerlerine saygı göstermemiş, cennete bile sadece kendilerinin gireceğini iddia etmişlerdi. Bunlar aynı zamanda ahlâktan da yoksun kimselerdi. İnsanların mallarını haksız yere yemekten çekinmiyorlardı. Kur'ân bu kimseleri ciddi bir şekilde eleştirmiş ve hak ettikleri cezayla karşılaşacaklarını haber vermiştir. Hıristiyanların bir kısmı ise Müslümanlarla iyi geçinmiş, hatta İslâm'ı benimseyip onların tarafına geçmişlerdi. Bu kimseler kalplerinde diğer insanlara karşı sevgi besleyen ve kibirden uzak Hıristiyanlardı. Bu Hıristiyanlar diğerleri gibi, üç tanrı inancını benimseyen ve Hz. Îsâ'yı Allah'ın oğlu kabul eden sapkın Hıristiyanlığa mensup kimseler değildi.

45 Bk. Mâide 5/83: Mâtürîdî, IV, 289; İbn Âşûr, VII, 7.

Teslis inancını benimseyen Hıristiyan inancı Kur'ân tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Kur'ân'a göre üç tanrı inancı (*teslis*) tam anlamıyla küfürdür. Çünkü gerçek ilâh tek (*yegâne*) ve mutlak kudret sahibi olmalıdır. Aslında bütün ilâhî dinlerin temelindeki ilâh anlayışı da böyledir. Fakat zamanla tıpkı Hıristiyanlık'ta olduğu gibi bu anlayış terk edilmiştir. Onların tevhid inancını bırakıp üç tanrılı inanca geçmeleri, sağlam inançlarına karşı sadakatsiz olmalarının bir sonucudur. Hz. Îsâ'nın getirdiği öğretilere sahip çıkacaklarına söz vermiş (*misâk*) olmalarına rağmen, çıkar çatışmaları sonunda aralarında kıskançlık ve kavgalar baş göstermiştir. Bunun neticesinde çok farklı gruplara ayrılan Hıristiyanlar, gerçeklikten uzak bir inanç geliştirmişlerdir. Üçleme (*teslis*) adı verilen bu inanç samimi bir kul ve peygamber olan Hz. Îsâ'yı Allah'ın oğlu olarak kabul eder. Böyle bir yanlış inanç içinde bulunanlara Kur'ân'ın çağları aşan şu daveti geçerlidir: *"'Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir.' diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. Oysa Mesîh, 'Ey İsrâiloğulları! Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' demişti. Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zalimlerin yardımcıları da olmayacaktır. Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir.' diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek ilâhın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanları elem verici bir azaba çarptırılacaklardır. Hâlâ Allah'a tövbe edip O'nun bağışlamasını dilemeyecekler mi? Allah çok bağışlamakta, çok esirgemektedir."*[46]

46 Mâide 5/72-74.

SÂBIÎLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَالَّذ۪ينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِـ۪ٔينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

"Şüphesiz ki; iman edenlerden, Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler."

(Bakara 2/62)

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ وَالنَّصَارٰى مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

"Şüphesiz ki; iman edenlerden, Yahudilerden, Sâbiîlerden ve Hıristiyanlardan Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için korku olmayacak ve onlar üzülmeyeceklerdir."

(Mâide 5/69)

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ
اَشْرَكُوا اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

"Şüphesiz ki; iman edenler, Yahudiler, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanlar var ya; her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyamet günü kesinlikle verecektir. Şüphesiz Allah her şeye tanıktır."

(Hac 22/17)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Sâbiîler, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen dinî gruplardandır. Onlarla doğrudan alâkalı üç âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerden biri Mekke döneminin sonlarında,[1] diğer ikisi ise Medine'de[2] inmiştir. Sadece dinî bir grup olarak adlarıyla anılmış olan Sâbiîlerin inanç esaslarına ve kimliklerine dair Kur'ân'da bilgi yer almaz.

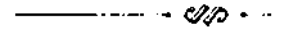
Sâbiîler Câhiliye döneminde Araplar tarafından biliniyordu. Çünkü Irak ve Şam'daki Sâbiî beldeleri bazı Arap kabilelerinin konak yerlerine komşu idi. Bazı tarihçiler Sâbiîlerden bir grup insanın Mekke'de yaşadığı ihtimalinden bahsederler. Bunlar ya tüccar olarak Irak'tan Mekke'ye gelmiş ya da Mekkeli tüccarlar onları köle pazarından satın alıp Mekke'ye getirmişlerdir.[3]

Sâbiî kelimesinin kökeninin Arapça, İbrânîce, Ârâmîce veya Mandence olduğu öne sürülmüştür. Kelimenin Arapça olduğunu düşünenlere göre *Sâbiî*, "bir dinden çıkıp başka bir dine girdi, diş çıktı, yıldız doğdu" anlamlarına gelen *sa-be-'e* fiilinden türemiştir. Ya da "eğilim gösterdi" anlamındaki *sa-be-ve* fiilinden türemiştir. Dinini bırakıp başka bir dine dönen anlamında da kullanılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (sas) risâletle görevlendirildiğinde önce Müşrikler onu Sâbiî diye nitelendirdiler. Çünkü Arapların dininden dönmüştü.[4] Sâbiîlere de kitap ehlinden ayrıldıklarından bu isim verilmişti.[5] Nitekim kelime, bir âyette "*esbü ileyhinne*: onlara meylederim"[6] şeklinde eğilim göstermek anlamında kullanılmıştır. Ebû Hayyân'a (ö. 745/1344) göre de daha güçlü görüş, bu kelimenin eğilim göstermek anlamında olduğudur.[7] Diğer dinlerden kendi dinlerine veya hak dinden bâtıla eğilimli olduklarından onlara Sâbiî

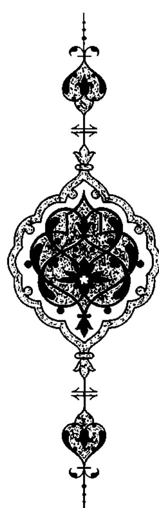
1 Hac 22/17: İbn Âşûr, XVII, 180-181.
2 Bakara 2/62; Mâide 5/69.
3 Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal fî Târîḫi'l-'Arab*, VI, 702.
4 Bakara 2/62: Râzî, III, 112; Kurtubî, II, 161.
5 Bakara 2/62: Kurtubî, II, 161; İbn Fâris, III, 332.
6 Yûsuf 12/33.
7 Bakara 2/62: Ebû Hayyân, I, 404.

denmiştir.[8] İbn Âşûr'a (ö. 1973) göre ise kelime, İbrânîce "suya dalmak, yıkanmak" anlamındaki *sa-be-'a* kökünden türemiştir.[9] İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) de, *el-Fihrist* adlı eserinde Sâbiîleri "muğtasıla" (yıkananlar) başlığıyla anlatmaktadır.[10]

Müfessirler, Sâbiîlerin yerleşim yerleri olarak şunları zikretmektedirler: Cezîretül-Musul,[11] Irak tarafında Kûse,[12] Bekûş,[13] Kesker, Batâih (bataklıklar), Irak'ın ekime elverişli arazileri olan Sevâd-ı Irak[14] ve Şam civarı.[15] Sâbiîler çoğunlukla su kenarlarına yerleşmişlerdir. Çünkü dinî âdetleri ve toplumsal gelenekleri yaz olsun kış olsun suya girmelerini zorunlu kılıyordu.[16]

8 Bakara 2/62: Beyzâvî, I, 107.
9 Bakara 2/62: İbn Âşûr, I, 533-534.
10 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 403.
11 Bakara 2/62: Taberî, II, 36.
12 Bakara 2/62: İbn Kesîr, I, 433.
13 Bakara 2/62: İbn Ebî Hâtim, I, 128.
14 Bakara 2/62: Taberî, II, 36.
15 Bakara 2/62: Begavî, I, 88.
16 Abdürrazzâk el-Hasenî, *es-Sâbiîun*, s. 126.

ALLAH, İNANANLARA HAK ETTİKLERİ MÜKÂFATI VERİR

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِـِٔينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ
صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

"Şüphesiz ki; iman edenlerden, Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler."

(Bakara 2/62)

Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656) gerçek dini araştırmak için yollara düşmüştü. Nihayet aradığını Medine'de buldu ve Peygamberimize iman etti. Bir gün, Hz. Peygamber'le konuşurken Hıristiyan olan arkadaşlarını hatırladı. Peygamberimize arkadaşlarının gayretinden bahsetti. Onların durumunun ne olduğunu sordu. Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurdu: *"Onlar öldüklerinde Müslüman değillerdi."* Selmân (ra) diyor ki, "Benim için sanki yeryüzü kararmıştı!" Bunun üzerine *"Şüphesiz ki; iman edenlerden, Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler."*[1] âyeti indirildi.

1 Bakara 2/62.

Hz. Peygamber Selmân'ı çağırdı ve ona, *"Bu âyet arkadaşların hakkında indirildi."* dedi. Sonra da şöyle buyurdu: *"Benim peygamberliğimi işitmeden önce Îsâ'nın dinindeyken ölen İslâm dinindeyken ölmüştür. O kişi hayırlı bir kişidir. Ancak bugün beni işittiği hâlde bana iman etmeyen ise helâk olmuştur."*[2]

Âyette ismi anılan Sâbiîlerin kim ve nasıl bir din üzere olduklarına dair çok çeşitli bilgiler ve rivayetler vardır. Âyetleri tefsir eden müfessirlerin Sâbiîlerle ilgili bazı görüşleri şöyledir: Sâbiîlik, Yahudilikle Mecûsîlik karışımı bir dindir.[3] Başka bir ifadeye göre de Sâbiîler, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan sapmış kimselerdir.[4] Onlar *"Lâ ilâhe illallah"* dedikleri hâlde herhangi bir dine ve kitaba inanmıyorlar ve Resûlullah'a da iman etmiyorlardı.[5] Başka bir görüş de Sâbiîlerin, Ehl-i kitap'tan bir grup olduğu, Zebûr okudukları, meleklere taptıkları ve kıbleye doğru namaz kıldıklarını ileri sürer.[6] Sâbiîlerin dinleri Hıristiyanların dinine benzer; ancak onlardan farklı olarak, gündüzün ortasında güney rüzgârının estiği tarafı kıble kabul ederek oraya yönelirler ve bir de Hz. Nûh'un dini üzere olduklarını iddia ederler.[7] Sâbiîler Yüce Allah'ı bir olarak kabul ederler; ancak amel ettikleri şeriatları yoktur. Bunlar, Zebûr'u okurlar ve geri kalan konularda Ehl-i kitap'a muhalefet ederler.[8] Bu kişiler, Allah'ı birlemekle beraber yıldızların tesirine inanırlar.[9] Bu yüzden yıldızlara taptıkları da düşünülmüştür. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) de bu konuda iki ayrı görüş belirtir. Bunlardan ilkine göre evreni Yüce Allah yaratmıştır, ancak O, bu yıldızların yüceltilmesini ve onlara ibadet ve dua edilmesini istemiştir. Bunun için de onlar kıble kabul edilmişlerdir. Diğer görüşe göre ise Allah felekleri ve yıldızları yaratmıştır. Bunların evrendeki iyilik, kötülük, sağlık ve hastalık gibi zıtlıkları yönetme ve düzenleme görevi vardır. Evreni yöneten bu ilâhların yüceltilmesi gerekir. Aslında onlar da Allah'a ibadet ederler.[10] Başka bir tasvir ise Sâbiîleri, kendilerine bir peygamberin daveti ulaşmayan, fıtratları üzere kalan, uyguladıkları bir dinleri olmayan topluluk olarak tanıtır.[11] Müfessirlerden Cessâs'ın (ö. 370/981) değerlendirmesine göre Kesker ve Batâih bölgesindeki Sâbiîler, Hıristiyanlardan bir grup olmakla birlikte pek çok hususta Hıristiyanlara muhaliftirler. Nitekim Hıristiyanlar onlara *Yuhannisiye* adını

2 Bakara 2/62: Taberî, II, 45.
3 Bakara 2/62: Taberî, II, 36; Râzî, III, 112; Kurtubî, II, 161.
4 Bakara 2/62: Zemahşerî, I, 277.
5 Bakara 2/62: Taberî, II, 35 vd.
6 Bakara 2/62: Taberî, II, 37.
7 Bakara 2/62: Mâverdî, I, 133.
8 Bakara 2/62: Ebû Hayyân, I, 402.
9 Bakara 2/62: Âlûsî, I, 279.
10 Bakara 2/62: Râzî, III, 113.
11 Bakara 2/62: İbn Kesîr, I, 434.

vermektedirler. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) Ehl-i kitap'tan saydığı Sâbiîler bunlardır. Ebû Hanîfe, bunların kestiklerinin yenilmesini ve kadınlarıyla evlenilmesini helâl sayar. Öyle görünmektedir ki, farklı yerlerde Sâbiî diye adlandırılan toplulukların farklı özellikleri vardı. Meselâ Harran bölgesinde yaşayan ve Sâbiî denen başka bir topluluk da Ehl-i kitap'tan görülmemişlerdir. Bunlar putlara taparlar, kendilerini herhangi bir peygambere bağlı saymazlar ve Allah'ın kitaplarından hiçbir şeyi de kabul etmezler. Bunların kestiklerinin yenmeyeceği ve kadınlarıyla evlenilmeyeceği hususunda ihtilâf yoktur.[12]

Rivayetlerden hareketle, onlardan bahseden âyetlerin Ehl-i kitap'a daha yakın olan ve Sâbiî olarak adlandırılan bir topluluğu kastettiğini söyleyebiliriz. Sâbiîlerle ilgili âyetler incelendiğinde Bakara ve Mâide sûrelerinde dört grup zikredilmektedir. Bunlar iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerdir. Bu gruplar Allah'a ve âhiret gününe inanmaları ve sâlih amel işlemeleri durumunda bunlara Rableri katında mükâfatın olacağı ve âhirette de herhangi bir korku ve üzüntü yaşamayacakları haber verilmektedir. Ayrıca Sâbiîler, Hac ve Mâide sûrelerinde Hıristiyanlardan önce, Bakara sûresinde ise Hıristiyanlardan sonra zikredilmişlerdir. Bunun sebebi Sâbiîlerde Ehl-i kitap'a benzer inanç ve davranışların bulunması olabilir. Nitekim Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre bu durum, Sâbiîlerin, Hıristiyanlardan bir çeşit olması[13] yahut da Hıristiyanlarda bir çeşit Sâbiîlik özelliğinin bulunmasındandır.[14]

Sâbiîlerin çeşitli ibadetlerinden bahsedilmektedir. Meselâ; onların beş vakit namaz kıldıkları belirtilir.[15] Yine Sâbiîlerle ilgili olarak, peygamberlere inandıkları ve her sene otuz gün oruç tuttukları bildirilir.[16] Ayrıca, cünüplük ve hayızlı hâllerden sonra guslettiklerinden, ölülerini yıkayıp defnettiklerinden bahsedilir. Onlara göre başka inançlara mensup olanlarla evlilik, dinden çıkmanın ve tövbenin kabul edilmemesinin sebebi sayıldığından yalnızca kendi dindaşlarıyla evlenirler.[17] Öte yandan bazı müfessirler, Hac sûresinin kırkıncı âyetinde geçen *sevâmi'*[18] ve *salavât*[19] kelimelerini Sâbiîlerin tapınakları şeklinde açıklamışlardır.

Sâbiîler hakkında yapılan bütün bu değerlendirmeler bir yana, Kur'ân-ı Kerîm'de onların Allah'a ve âhiret gününe inanmaları ve sâlih amel işlemeleri

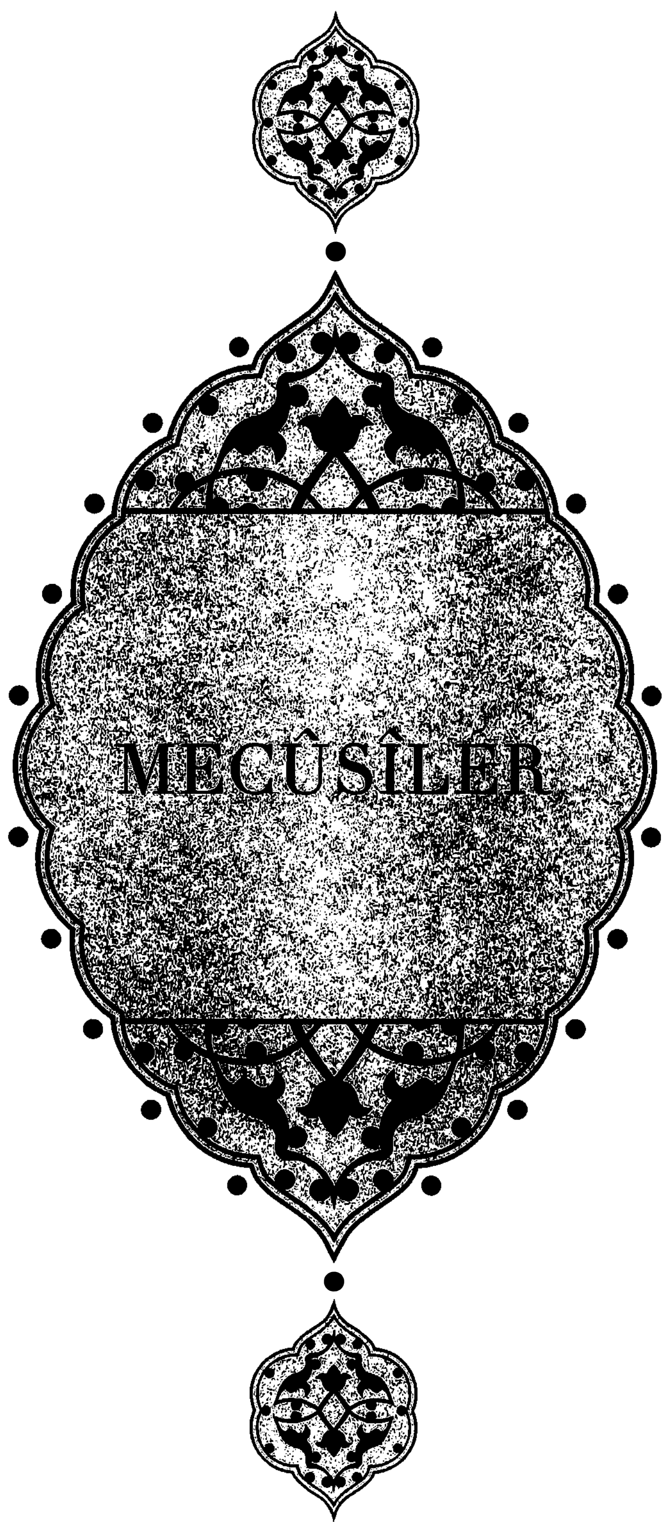
12 Tevbe 9/29: Cessâs, IV, 283; Bakara 2/62: Taberî, II, 36; Râzî, III, 112; Kurtubî, II, 161.
13 Hac 22/17: Zemahşerî, IV, 181.
14 Mâide 5/69: Elmalılı, III, 1743.
15 Bakara 2/62: Taberî, II, 36 vd.; Kurtubî, II, 161.
16 Bakara 2/62: İbn Ebî Hâtim, I, 128; İbn Kesîr, I, 433.
17 Bakara 2/62: İbn Âşûr, I, 535.
18 Hac 22/17: İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 293.
19 Hac 22/40: İbn Atıyye, VI, 255.

durumunda kurtuluşa ereceklerinden bahsedilir: *"Şüphesiz ki; iman edenlerden, Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler."*[20] Allah'a iman etmek demek, bütün peygamberlere ve bütün ilâhî kitaplara iman etmek demektir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: *"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, 'Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız.' diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek Kâfirler bunlardır ve biz Kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."*[21] Aynı şekilde, hidayete ermek için Allah Resûlü'ne tâbi olmak da emredilmektedir.[22] Buna göre Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîlerin iman etmeleri demek, Hz. Muhammed'e (sas) ve onun Allah katından getirdiklerine iman etmeleri demektir.[23] Kur'ân-ı Kerîm, Ehl-i kitap'ın tıpkı Müminler gibi inanmalarını istemektedir: *"Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa kesinlikle doğru yolu bulmuşlardır; fakat eğer yüz çevirirlerse, bu takdirde kesinlikle derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter; O, her şeyi işitendir, bilendir."*[24] Kısacası, Sâbiîlerin Allah'a ve âhiret gününe iman edip sâlih amel işlemeleri durumunda kurtuluşa erecek olmaları, imanın tevhid esaslı olması şartına bağlıdır.

Sâbiîlerin kimler olduğu hakkında birçok yorum ve değerlendirme yapılmış olmakla birlikte, kendileri hakkında kesin olarak bildiğimiz tek şey, onların da Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi dinî bir topluluk olduklarıdır. Zira Kur'ân onları Müminler ve Ehl-i kitap ile birlikte iman bağlamında ve Mecûsîlerle birlikte de inkâr bağlamında anar. Ancak onların inançlarına ve kimliklerine dair bilgi vermez. Sâbiîlerin zikredildiği âyetlerden şunu da anlıyoruz ki, kurtuluşun yolu sadece kimlik olarak bir dine mensubiyet değildir. Kurtuluşun tek yolu, gerçek mânada Allah'a ve âhiret gününe inanmak, imanın gerektirdiği hususları kabul etmek ve de Allah'ın razı olduğu sâlih amelleri işlemektir.

20 Bakara 2/62.
21 Nisâ 4/150-151.
22 A'râf 7/158.
23 Bakara 2/62: Taberî, II, 39.
24 Bakara 2/137.

MECÛSÎLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah'a mahsustur. Ama yine de kâfir olanlar (putları) Rablerine eş tutuyorlar."

(En'âm 6/1)

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِۚ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٥١﴾

"Allah 'İki ilâh edinmeyin, ilâh bir tektir. Yalnız benden korkun.' buyurdu."

(Nahl 16/51)

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا ۗ اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

"Gerçek şu ki, iman edenler, Yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyamet günü verecektir. Şüphesiz Allah her şeye tanıktır."

(Hac 22/17)

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَصِفُونَ ۟ ﴿١٠٠﴾

"Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir."

(En'âm 6/100)

اَلَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا ﴿٢﴾

"O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır."

(Furkān 25/2)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Mecûsîler, Kur'ân'ın nüzûl döneminde var olan dinî bir gruptur. Kur'ân'da onlardan açıkça sadece Hac sûresinin 17. âyetinde *el-Mecûs* adıyla söz edilmektedir. Ancak nüzûl sebeplerine bakıldığında Mâide 5/1; En'âm 6/1, 100, 121; Nahl 16/51; Furkān 25/2 gibi âyetlerin de Mecûsîlerin bâtıl inançlarına işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Mecûs, İslâm'dan önce Câhiliye şiirinde de görülen, Farsça asıllı olduğu kabul edilen bir kelimedir.[1] Mecûsîlik (*Mecûsîyye*) bir dindir ve Mecûsî de bu dinden olan kişidir.[2] *Mecûs, Mecûsî* kelimesinin çoğuludur.[3]

Kur'ân-ı Hakîm, Mecûsîlerden, kelimenin kullanıldığı tek âyetten de anlaşılacağı üzere "iman edenler" (*ellezîne âmenû*), "Yahudiliği benimseyenler" (*ellezîne hâdû*), "Sâbiîler" (*es-Sâbiûn*), "Hıristiyanlar" (*en-Nesârâ*) ve "şirke sapanlar" (*ellezîne eşrekû*) gibi nüzûl dönemi dinî grupları içinde bahsetmektedir.

1 İbn Fâris, V, 5, 298.
2 Cevherî, III, 977.
3 Zebîdî, XVI, 495.

Mecûsîlerin tarihleri ve inançları konusunda kaynaklarımızda yer alan bilgilere göre, Mecûsîler, İslâm'ın doğuşu sırasında Arap yarımadasına komşu İran'da ve onun etki alanında bulunan Arap bölgelerinde var olan dinî gruplardan biridir. Nitekim, İran krallarına bağlı olan Temîm ve Bekr kabilelerinin yanı sıra Bahreyn'de Mecûsî kabileler vardı.[1] Mecûsîler, ateşe taparlar ve onu yüceltirler.[2] İbn Abbas (ö. 68/687-88), Mecûsîlerin *Zenâdıka* (zındıklar) olarak adlandırıldıklarını söyler. Bu kimseler, Tanrı ile "Ehrimen" adını verdikleri İblîs'in iki kardeş olduklarına inanırlar. Onlara göre Tanrı, insanı, hayvanları ve iyilikleri yaratırken, İblis yırtıcı canavarları, yılanları, akrepleri ve kötülükleri yaratmıştır. Evrendeki bütün iyilikler Yezdân'ın (Ahuramazda) işidir. Bütün kötülükler de Ehrimen'e aittir. Mecûsîlere zındık adının verilmesi Zerdüşt'ün kendisine Allah'tan geldiğini iddia ettiği kitabın adı *Zend*'den gelmektedir. Çünkü bu kitaba inananlara *Zendî* denmiş ve sonra kelime Arapçaya girerken *zındık* şekline dönüşmüştür.[3]

Hac sûresinin, Mecûsîlerden bahseden 17. âyeti Mekke'de inmiştir.[4] Hac sûresindeki söz konusu âyet dışındaki bazı âyetlerin tefsirlerinde de Câhiliye döneminde Mecûsîlerle Kureyşli Müşrikler arasında bir iletişimin, hatta bir yakınlığın varlığına dair bilgiler bulunmaktadır.[5] Hz. Peygamber'in (sas) hayatına baktığımızda da Mecûsîlerin ülkesi İran ile bölgenin ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim Peygamberimiz, Hayber Seferi'nin yapıldığı sene (6/628), İran Kisrâsı'na mektup göndermişti. Mektubun sonunda *"İslâm'ı kabul etmezsen Mecûsîlerin günahı senin üzerinedir."* yazıyordu. Aktarıldığına göre Kisrâ bu mektubu yırtıp parçaladı

1 Tevbe 9/29: İbn Âşûr, X,164.
2 Hac 22/17: Taberî, XVI, 485; İbn Ebî Hatim, VIII, 2478.
3 En'âm 6/100: Râzî, XIII, 118-119.
4 Hac 22/1: Zemahşerî, IV, 173.
5 En'âm 6/121: Râzî, XIII, 179.

ve Resûlullah'ın çağrısını dikkate almadı.[6] Rûm sûresinin başındaki âyetlerde hem Rumların hem de Müslümanların kazanacakları zafer müjdelenmiştir.[7] Nitekim Rumların İranlıları yenmesi Bedir Savaşı'yla aynı yılda (2/624) gerçekleşmiştir. Doğu Roma'nın zaferleri bundan sonra da peş peşe devam etmiş, sonunda Hudeybiye gününde de Kisrâ'nın ölüm haberi Resûlullah'a ulaşmıştı. İslâmiyet'in hızla yayılmasına zemin hazırlayan büyük bir zafer olan böyle bir günde Müslümanlar Allah'ın vaadinin gerçekleşmesiyle sevinmişlerdi.[8]

615 yılında Doğu Roma'nın İran'a yenilmesi, Mekke'de Müşriklerin İran'daki Mecûsîlerle yakınlıklarını ortaya koyan olaylardan biri olmuştu. O zaman Sâsânî Kisrâsı Hüsrev, Rum Kayseri ise Heraklius idi.[9] Rumların yenilgi haberi Mekke'de bulunan Peygamber Efendimize ve ashâbına ulaştı. Müşrik Mecûsîlerin Ehl-i kitap olan Rumları yenmesi onları üzmüştü. Müşrikler ise Mecûsîlerin üstün gelmesinden ötürü sevinip eğlendiler ve Hz. Peygamber'in ashâbıyla karşılaştıklarında şöyle dediler: "Siz Ehl-i kitap'sınız, Hıristiyanlar da Ehl-i kitap. Bizim gibi müşrik olan İranlı kardeşlerimiz sizin gibi Kitap ehli olan Rumları yendi. Eğer siz de bizimle savaşırsanız elbet biz size üstün geliriz." Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi: *"Elif-lâm-mîm. Rûmlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. O gün Müminler sevinecekler."*[10] Hz. Ebû Bekir Müşriklere giderek şunları söyledi: "Kardeşlerinizin kardeşlerimize galip gelmesine mi sevindiniz? Hiç sevinmeyin! Vallahi Rumlar İranlılara galip gelecekler. Bunu bize Peygamberimiz (sas) haber verdi." Bunun üzerine Übey b. Halef, Hz. Ebû Bekir'e doğru yöneldi ve "Yalan söylüyorsun ey Ebâ Fudeyl!" dedi. Hz. Ebû Bekir ise "Asıl sen yalan söylüyorsun ey Allah'ın düşmanı!" dedi ve sonra şöyle devam etti. "On deve benden on deve senden. Eğer üç seneye kadar Rumlar İranlılara galip gelirse ben alacağım. Yok, İranlılar galip gelirse sen alacaksın." Aralarında bu şekilde anlaştılar. Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'a gelerek olup biteni anlattı. Resûl-i Ekrem (sas) de şöyle buyurdu: "Rûm sûresi 4. âyette geçen *bid'* kelimesi üçten dokuza kadar olan sayıları içerir. Sen bedeli arttır; süreyi de uzat." Hz. Ebû Bekir çıktı ve Übey'le karşılaştı. Übey ona "Herhâlde pişman oldun." dedi. Hz. Ebû Bekir ise "Hayır, bedeli arttırmaya ve süreyi uzatmaya var mısın? Dokuz seneye kadar, onu yüz deve yap." dedi. Übey de "Yaptım." diye karşılık

6 Taberî, *Târîḫ*, II, 654.
7 Rûm 30/2: Taberî, XVIII, 449.
8 Rûm 30/1-4: Taberî, XVIII, 454.
9 Rûm 30/1-4: İbn Âşûr, XXI, 43.
10 Rûm 30/1-4.

verdi.[11] Sonunda belirledikleri süre dolmadan Doğu Roma, İran'ı yenilgiye uğrattı. Bu sırada kumar da yasaklanmıştı. Söz konusu iddia kumar kapsamına girdiğinden Hz. Ebû Bekir Übey'in vârislerinden aldığı develeri Resûlullah'ın tavsiyesiyle sadaka olarak dağıttı.[12]

MECÛSÎLER HAKKINDA NİHAÎ HÜKÜM ALLAH TARAFINDAN VERİLECEKTİR

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُواۗ اِنَّ اللّٰهَ
يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ ﴿١٧﴾

"Gerçek şu ki, iman edenler, Yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyamet günü verecektir. Şüphesiz Allah her şeye tanıktır."

(Hac 22/17)

Kur'ân-ı Kerîm, indiği yerde ve çevresinde bulunan bütün dinlerden söz eder. Yüce Allah Yahudi, Sâbiî, Hıristiyan, Mecûsî ve şirk inançlarına mensup kimselerle Müminler arasında kıyamet gününde kararını verecek ve hangisinin cennete gireceğini belirleyecektir. O'nun vereceği hüküm, Müminleri cennete, küfür ve şirkte diretenleri ise cehenneme koyacaktır.[13]

Tefsir kaynaklarımız, Mecûsîlerin âlemin biri iyi biri de kötü olmak üzere iki yaratıcısı olduğuna inandıklarını belirtir. Bu yüzden Allah'ın birliğini vurgulayan âyetlerin aynı zamanda bu inanca sahip Mecûsîlere bir reddiye olduğu yorumunu yapanlar olmuştur. Zira Mecûsîler, karanlık ve aydınlığın âlemi düzene koyan iki unsur olduğunu ileri sürmektedirler. Bunlardan biri kadim ilâhtır. Diğeri ise

11 Rûm 30/1-4: Taberî, XVIII, 450 vd.
12 Rûm 30/1-4: İbn Kesîr, XI, 7.
13 Hac 22/17: Taberî, XVI, 485.

kötülükleri yapan ve sonradan yaratılmış olan şeytandır.[14] *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar."*[15] mealindeki âyette, Mecûsî inancına karşı bir reddiye bulunmaktadır.[16] Yine, *"O, göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümranlığı) kendisine ait olandır. Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir."*[17] âyetinde, şeytanın veya karanlığın bazı şeyleri yarattığına inanan Mecûsîlere itirazda bulunulmaktadır. Bilakis *"Allah her şeyi yaratmıştır."* [18]*"Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları o yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir."*[19] İbn Abbas'a göre bu âyet *Zenâdika* yani Mecûsîler hakkında inmiştir.[20]

Mekke'deki Müşriklerle Mecûsîler arasındaki ilişkilerin yakınlığına dair bilgiler de ölü hayvanın etini yemeyi yasaklayan âyetin iniş nedenini belirten rivayetlerde görülür. Ayrıca bu rivayetler, Sâsânîlerin o dönemde Mekke'de olanları ne kadar yakından izlediğini de göstermektedir. Aktarılanlara göre, Mecûsîler kendiliğinden ölen hayvanları yerlerdi. Ölü hayvan eti (leş) yemeyi haram kılan âyet[21] indiğinde, İranlı Mecûsîler ile dostları olan Müşrikler arasında bir yazışma gerçekleşti. Mecûsîler, Müşriklere şunu yazdılar: "Muhammed ve ashâbı Allah'ın emrine tâbi olduklarını iddia ediyorlar. Sonra da kendi kestiklerinin helâl, Allah'ın altın bıçağıyla kestiğinin (ölü hayvan) ise haram olduğunu öne sürüyorlar. Bu sözlerden bazı Müslümanların içine şüphe düştü. Bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi: *"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahtır. Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz."*[22] Âyette geçen "şeytanlar" kelimesi, o devirde İranlı Mecûsîleri kastetmektedir. "Dostları" kelimesi ile de onlara akıl danışan Kureyş Müşrikleri kastedilir. Bunlar kendiliğinden ölen hayvanın etinin yenilmesinde ısrar ederek Hz. Peygamber'e ve ashâbına karşı bir duruş sergilemişlerdir.[23]

---

14 En'âm 6/100: Kurtubî, XVIII, 480.
15 En'âm 6/1.
16 En'âm 6/1: Süyûtî, VI, 13; Nahl 16/51, İbn Âşûr, XIV, 171.
17 Furkān 25/2.
18 Furkān 25/2: Kurtubî, XV, 366.
19 En'âm 6/100.
20 En'âm 6/100: Râzî, XIII, 119.
21 En'âm 6/145.
22 En'âm 6/121: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 226.
23 En'âm 6/121: Taberî, IV, 520.

Mecûsîler hayvanların kesimini ve sonra da yenmesini haram saymışlardı. Onlara göre hayvanı kesmek acı vermektir. Acı vermek ise çirkindir. Özellikle kendisine yapılan eziyeti kendinden uzaklaştırmaktan âciz olana bunu yapmak hikmet sahibi Rabbin razı olmayacağı bir şeydir. Fakat *"Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki 'en'âm' denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder."*[24] âyeti Mecûsîlerin bu anlayışını reddetmektedir.[25]

Cizye konusunda Mecûsîlere Ehl-i kitap muamelesi yapılsa da onların kestikleri yenmez ve kadınlarıyla evlenilmez.[26] Nitekim Hz. Ömer (ra) Mecûsîlerden cizye almıyordu. Fakat Abdurrahman b. Avf, Peygamberimizin Hecer Mecûsîlerinden cizye aldığını ve *"Mecûsîlere Ehl-i kitap muamelesi yapın!"*[27] dediğini belirtti. Bunun üzerine Hz. Ömer de Mecûsîlerden cizye aldı.[28]

Kur'ân'da Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müşrikler hakkında geniş bilgi verilirken Sâbiîler ve Mecûsîler hakkında isim zikredilerek daha kısa bir açıklama yapılmaktadır. Ancak isim zikredilmeksizin bu gibi inanç gruplarına da âyetlerde farklı bağlantılarla çokça atıfta bulunulduğu görülmektedir. Tefsir ve özellikle sebeb-i nüzûl kaynaklarımız bu konuda bizlere yardımcı olmaktadır. Mecûsîler ikili tanrı inancına sahip oldukları için şirk içindedirler. Kur'ân'ın indiği dönemde Müşrikler ile Mecûsîlerin inanç ve siyasî bakımlardan bir yakınlık içinde oldukları anlaşılmaktadır. Mecûsîlerden cizye alınmakla birlikte, onlara gerçek Ehl-i kitap muamelesi de yapılmamıştır. Diğer din mensupları hakkında olduğu gibi Mecûsîlerin âhiretteki durumu hakkında da son hükmü Allah verecektir.

24 Mâide 5/1.

25 Mâide 5/1: Âlûsî, VI, 50.

26 Mâide 5/5: Zemahşerî, II, 200; Râzî, XI, 151; İbn Kesîr, V, 80.

27 Tevbe 9/29: İbn Kesîr, VII, 176; Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Zekât", 42.

28 Tevbe 9/29: Beyzâvî, II, 48.

BEDİR
GAZVESİ

بسم الله الرحمن الرحيم

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ الَّذِينَ
أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ
بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا
اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾

"Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kâdirdir. Onlar sırf 'Rabbimiz Allah'tır.' dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir."

(Hac 22/39-40)

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

"Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırı gitmeyin; Allah aşırı gidenleri sevmez."

(Bakara 2/190)

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا
فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٩﴾

"Fitne ortadan kalkıncaya ve hayat tamamıyla Allah'ın iradesine uygun hâle gelinceye kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse şüphesiz Allah yaptıklarını görmektedir."

(Enfâl 8/39)

وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ
الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ
الْكَافِرِينَ ﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨﴾

"Hatırlayın, Allah 'iki düşman topluluktan biri elinize düşecek' diye size söz veriyordu, siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz, Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi murat ediyordu ki, böylece günah yolunu tutanların hoşlarına gitmese de hakkı hâkim, bâtılı geçersiz kılsın!"

(Enfâl 8/7-8)

قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَاۜ فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاُخْرٰى
كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِۜ وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِه۪ مَنْ يَشَٓاءُۜ اِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَعِبْرَةً لِاُو۬لِي الْاَبْصَارِ ﴿١٣﴾

(Bedir'de) karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda çarpışan (Mümin) grup, diğeri ise gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören kâfir grup. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.

(Âl-i İmrân 3/13)

اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ مِنْكُمْۜ وَلَوْ
تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِۙ وَلٰكِنْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًاۙ لِيَهْلِكَ
مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَم۪يعٌ عَل۪يمٌۙ ﴿٤٢﴾

"İki birlik karşılaştığı sırada siz vadinin (Medine'ye) daha yakın yamacında idiniz, onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler, kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu. Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı hususunda onlarla anlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilâf çıkardı. Fakat Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı; ta ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın. Kuşkusuz Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."

(Enfâl 8/42)

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَلِينَۜ ﴿١٢٤﴾ بَلٰٓى اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾

"İnananlara, 'Rabbinizin gönderilmiş üç bin melekle size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?' diyordun. Evet, eğer sabreder, Allah'tan hakkıyla korkarsanız, böyle bir durumda o Müşrikler hemen üzerinize gelirlerse Rabbiniz size, nişanlı beş bin melek ile yardım edecektir."

(Âl-i İmrân 3/124-125)

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾

"Andolsun ki, siz güçsüz bir hâlde iken Allah size Bedir'de yardım etmişti. Allah'a isyandan sakının ki, şükretmiş olasınız."

(Âl-i İmrân 3/123)

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْۖ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰىۚ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَناًۜ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾

"Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı; Allah bunları Müminleri güzel bir sınavdan geçirmek için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir."

(Enfâl 8/17)

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِۜ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَاۗ
وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَۜ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾

"O yerde düşmanı tamamen sindirip hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir."

(Enfâl 8/67)

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِۜ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَصْلِحُوا ذَاتَ
بَيْنِكُمْۖ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١﴾

"Sana ganimetleri soruyorlar. Ganimetlerin Allah'a ve Resûlüne ait olduğunu söyle! O hâlde siz gerçek Müminler iseniz Allah'a karşı saygısızlıktan sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlüne itaat edin."

(Enfâl 8/1)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Müslümanlar Mekkeli Müşriklerle ilk kez hicretin ikinci yılında Bedir'de savaştılar. Bu savaş, Kur'ân-ı Kerîm'de ağırlıklı olarak Hac, Enfâl ve Âl-i İmrân sûrelerinde anlatılır. Hac sûresinde ilk olarak, zulme uğramaları ve haksız yere yurtlarından çıkarılmaları sebebiyle Müslümanlara savaş izninin verildiğinden bahsedilir.[1] Enfâl sûresi âdeta Bedir Gazvesi hakkında inmiştir. Savaşta alınan esirlerin durumu ve ganimetlerin bölüşülmesi gibi konular bu sûrede yer alır. Âl-i İmrân sûresinde ise Bedir'den dersler çıkarılması istenir. Her iki sûrede güçsüz bir hâlde olan Müslümanlara yapılan ilâhî yardımdan bahsedilir. Bu suretle galibiyeti kendilerinden bilmemeleri ve Allah'ın yardımı olmadan hiçbir zaferin gerçekleşmeyeceği tembih edilir.[2] Bakara sûresinde ise savaş hukuku ile ilgili açıklamalar bulunur.[3] Ayrıca Mekke'de indirilen Rûm, Secde, Sâd, Duhân, Tûr ve Kamer sûrelerinde geçen bazı âyetlerin Bedir Gazvesi'ne işaret ettiği söylenmiştir.[4]

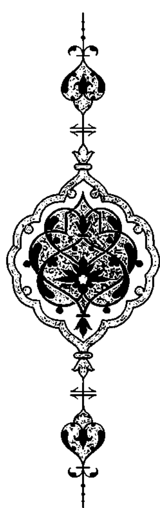

1 Hac 22/39-40.

2 Enfâl 8/9-12, 26, 43-44; Âl-i İmrân 3/123-128, 160.

3 Bakara 2/190-194, 217-218.

4 Rûm 30/4-6; Secde 32/28-29; Sâd 38/11; Duhân 44/16; Tûr 52/45-47; Kamer 54/44-46.

Bedir, Medine'nin 160 km güneybatısında, Kızıldeniz sahiline 30 km uzaklıkta bir yerleşim alanıdır. Mekke'ye uzaklığı 321 km'dir. Mekke-Medine yolunun Suriye kervan yoluyla birleştiği yerde stratejik öneme sahip bir noktadadır. İsmini de oradaki bir kuyudan veya o kuyuyu kazan şahıstan almıştır. İslâmiyet'ten önce panayırların kurulduğu ve çeşitli Câhiliye âdetlerinin icra edildiği tarihî bir merkezdir. Etrafı kum tepeleriyle sarılmış engebeli bir yer olan Bedir'in güneybatısı hurmalıktır.

Müslümanlarla Müşrikleri bir savaş ortamında karşı karşıya getiren süreç, Müşriklerin Hz. Muhammed'e (sas) ve ona indirilen vahye sert tepkileri ile başlar. Günden güne artarak hayatî risk oluşturmaya başlayan baskı ve şiddet, Müslümanları Medine'ye hicrete zorlamıştır. Ancak Müşriklerin Müslümanlar üzerindeki baskısı hicretten sonra da devam eder. Müslümanların Mekke'deki mallarını yağmalamaları yetmezmiş gibi, Medine'de de onları rahat bırakmazlar. Bunun üzerine Medine'de Müşriklere savaşarak karşılık vermeye izin verilir: *"Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kâdirdir. Onlar sırf 'Rabbimiz Allah'tır.' dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir."*[1] *"Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırı gitmeyin; Allah aşırı gidenleri sevmez."*[2]

İslâm'ın ilk vahyinden o güne kadar savaş durumu söz konusu olmamıştı. Ancak Müslümanlar, Mekkelilerin baskılarına karşı çareyi onların ticaret kervanlarının

1 Hac 22/39-40.
2 Bakara 2/190.

önünü kesmekte bulmuşlardı. Bunun için bir iki girişimleri de olmuştu. Bu defa Medine'ye Ebû Süfyân b. Harb'in idaresinde büyük bir kervanın Suriye'den geldiği haberi ulaşmıştı. Bunun üzerine kervanı ele geçirmek için Hz. Peygamber'in (sas) liderliğinde üç yüz kişilik Müslüman grup 12 Ramazan günü Medine'den ayrılmıştı. Ne var ki bunu haber alan ve Şam'dan gelmekte olan kervan, sahil yolunu kullanarak kurtulmuştu. Bu arada Şam'dan gelen ticaret kervanına Müslümanların yapacağı saldırının haberi Mekke'ye de ulaşmıştı. Mekkeli Müşrikler hiç vakit kaybetmeden yaklaşık bin kişilik donanımlı bir orduyla harekete geçti. Müslümanlar Bedir mevkisine geldiklerinde karşılarında kervan yerine güçlü müşrik ordusunu buldular. Peygamberimiz orduyu konuşlandırmıştı. Bu sırada, Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Muâz gibi ashâbdan ileri gelenler, ordunun konumu hakkındaki düşüncelerini Hz. Peygamber'e ilettiler. Müslümanlar, savaş karargâhının Allah'ın emriyle mi, yoksa bir savaş taktiği olarak mı seçildiğini sorduklarında, Hz. Peygamber'den bunun Allah'ın emriyle olmadığı cevabını aldılar. Bunun üzerine ashâb-ı kirâm su kuyularının başının tutulması gerektiği önerisinde bulundu. Peygamberimiz de onlara uymuş ve karargâhı su kuyularına hâkim bir noktaya naklettirmişti.[3]

17 Ramazan Cuma günü sabahleyin Kureyş ordusunun komutanı Ebû Cehil, Bedir'e gelişlerinin sebebini şöyle bir duada dile getirmişti: "Allah'ım! O, akrabalarımızı bizden kopardı. Bilinmeyen yeni bir din getirdi. Onu akşama çıkarma!" Bu cümleler, Câhiliye devrinde savaş öncesi âdet olarak yapılan konuşmanın gereğince sarf edilmişti. O gün erkenden başlayan savaş, gerçekten de akşam olmadan bitmişti ancak müşrik ordusu büyük bir yenilgi almıştı.[4]

BEDİR SAVAŞI HAK ve BÂTILIN AYRILDIĞI GÜNDÜR

وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ
لَكُمْ وَيُرٖيدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهٖ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرٖينَۙ ﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ
وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَۚ ﴿٨﴾

3 Enfâl 8/11: İbn Kesîr, VII, 31; İbn Hişâm, I, 620; İbn Sa'd, II, 23.

4 İbn Hişâm, I, 628; İbn Sa'd, II, 18-19; Taberî, *Târîḫ*, II, 449.

"Hatırlayın, Allah 'iki düşman topluluktan biri elinize düşecek' diye size söz veriyordu, siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz, Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi murat ediyordu ki, böylece günah yolunu tutanların hoşlarına gitmese de hakkı hâkim, bâtılı geçersiz kılsın!"

(Enfâl 8/7-8)

Müslümanlar Bedir'e bir kervanı ele geçirmek için gelmişlerdi. Fakat bir anda kendilerini savaşla karşı karşıya bulmuşlardı. Bu nedenle Müslümanlardan bazıları, tam teşkilatlı müşrik ordusu ile hemen karşılaşmak istememişti. Çünkü onlar öncelikle savaşmak değil, güvenlik açısından zayıf olan kervanı vurarak ganimet elde etmek niyetindeydiler.[5] Yüce Allah bu durumu şöyle açıklamıştır: *"Hatırlayın, Allah 'iki düşman topluluktan biri elinize düşecek' diye size söz veriyordu, siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz, Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi murat ediyordu ki, böylece günah yolunu tutanların hoşlarına gitmese de hakkı hâkim, bâtılı geçersiz kılsın!"*[6] Mekke'nin liderlerinden Ebû Süfyân idaresindeki ticaret kervanında yetmiş Kureyşli tüccar ve 30-40 civarında yaya vardı.[7] Yine Enfâl sûresinin 7. âyetine göre, Müslümanların karşılaşmak istemedikleri topluluk ise Mekke'den Bedir'e gelen Kureyş ordusuydu.[8] Ne var ki, bundan da kaçış ihtimali kalmamıştı. Kur'ân-ı Kerîm, savaş istemeyen Müminlerin gönüllerinden geçeni şöyle ifade ediyordu: *"Nitekim Rabbin seni hak uğrunda evinden savaş için çıkarmıştı, oysa onlardan bir kısmı bundan hoşlanmamıştı. Doğru olan apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi bu konuda seninle tartışıyorlardı."*[9] Gerçekten de istedikleri ganimet yüklü kervanın ellerinden kaçması ve savaşa hazırlıksız yakalanmaları mücahidlere zor gelmişti.[10] Yüce Allah ise *"Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın."*[11] buyruğu ile Müminlere sebat etmeleri uyarısı yapmıştı. *"Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilmek veya bir başka topluluğa katılmak maksadı dışında"* düşmanla karşılaşıldığında direnç gösterilmesini, sabredilmesini ve onlara

5 Ebüssuûd Efendi, II, 465; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 122; Elmalılı, 2370; Taberî, *Târîḫ*, II, 421.
6 Enfâl 8/7-8: İbn Kesîr, VII, 20-21; Ebüssuûd Efendi, II, 466-467; Vâkıdî, I, 13; İbn Hişâm, I, 662.
7 Taberî, *Târîḫ*, II, 423-427.
8 Enfâl 8/7: Taberî, XI, 40; Kurtubî, IX, 455; Taberî, *Târîḫ*, II, 421.
9 Enfâl 8/5, 6.
10 Enfâl 8/5: Taberî, XI, 33-38; Kurtubî, IX, 454.
11 Enfâl 8/15.

sırt çevrilmemesini istemişti.[12] Aksi bir tutum tabii olarak büyük günahlardan biri sayılmıştı.[13]

Peygamberimiz (sas) savaştan vazgeçmeleri için Hz. Ömer'i Kureyş'e elçi olarak göndermiş ancak bu teklif olumlu karşılık bulmamıştı. Bu defa Müşrikler, Medine'den gelenlere, görülmemiş bir ders verme hevesine kapılmışlardı. Ellerinde olan tüm imkânları bu uğurda seferber etmişlerdi. Ama harcadıkları bu servetin büyük bir yürek acısına neden olacağını bilmiyorlardı. Mağlup edilip öldürülerek cehenneme atılacaklarının farkında değillerdi.[14] Perde arkasında saklı bu gerçeğin de cahili olan Ebû Cehil "Yemin olsun ki Allah bize öç alma fırsatı vermiş iken, onlardan intikamımızı almadıkça geri dönmeyeceğiz." diyordu. Müslümanların, "Kervanınız elimizden kurtuldu. Haydi! Mekke'ye geri dönün." sözüne ise şu karşılığı vermişti: "Hayır! Allah'a yemin ederim ki, Bedir suyunu Müslümanlardan geri almadıkça, develeri kesip şarapları içmedikçe, şarkıcı kadınlar zafer ve neşe şarkıları söylemedikçe Mekke'ye dönmeyeceğiz."[15]

Müşrikler, Hz. Peygamber'in davetine karşı çıkmışlar, "Allah'ım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!" diyecek kadar cüretkâr davranmışlardı. Oysa Cenâb-ı Hak, Peygamberimiz aralarında olduğu sürece, onun hürmetine Mekkelilere azap etmeyeceğini bildirmişti.[16] Ama Hz. Peygamber (sas) hicret edip Mekke'den ayrılınca Müşrikler bir belâya uğramayı çoktan hak etmişlerdi. Bununla ilgili olarak: *"Onlar, hizmet ve yönetimine ehil olmadıkları hâlde Mescid-i Harâm'a Müminleri sokmazken Allah onlara niye azap etmesin?"*[17] buyrulmuştu.

Peygamberimiz Medine'de yerine Abdullah b. Ümmü Mektûm'u bırakmıştı.[18] Muhacir Müslümanların sancaktarı Hz. Ali ve Mus'ab b. Umeyr'di. Ensarın sancaktarı ise Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde idi. Savaşta Müslümanların parolası, Yüce Allah'ın birliğini ifade eden Ehad sözcüğüydü. Müslümanların, birbirini tanımaları için bu kelimeyi tekrar etmeleri kararlaştırılmıştı. Bedir Savaşı'na katılan Müslümanların sayısı genellikle 313 olarak kabul edilir. Kurtubî (ö. 671/1273), bu sayının 317 olduğuna dair Müslim'in rivayetini nakleder.[19] Bunların 76 ila 83'ü Mekkeli mu-

12 Enfâl 8/16, 45-46: İbn Kesîr, VII, 39.
13 Enfâl 8/15-16: *Kur'an Yolu*, II, 673.
14 Enfâl 8/36: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 240.
15 Taberî, XI, 216-217; İbn Kesîr, VII, 100-104; Ebüssuûd Efendi, II, 465.
16 Enfâl 8/32-33.
17 Enfâl 8/34.
18 İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳāt*, II, 24.
19 Kurtubî, IX, 356.

hacirlerdir. Geri kalanı ise Evs ve Hazrec kabilelerinden Medineli Müslümanlardır.[20] Allah Resûlü (sas), o dönemde geçerli savaş âdetine uyarak bazı kabilelerden olanların ve bazı şahısların öldürülmemelerini ister. Çünkü bunlar Müşrikler tarafından savaşa zorla getirilmişlerdir. Hâşimoğulları ve Resûlullah'ın (sas) amcası Abbas bunlardandır.[21] Kendilerine dokunulmaması istenilen diğer bazıları da Mekke'de Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara eziyette bulunmayan kimselerdir.[22]

Bedir Savaşı'ndan önce mücahidler savaşma konusunda korku duyarken Yüce Allah'ın yardımları birer birer geliyordu. Rabbimiz, Ramazan'ın 16'sını 17'ye bağlayan gece yağmur indirerek onların imdadına yetişmişti.[23] Böylece Müminler namaz için abdest ve gusül almışlar, endişeleri kaybolmuş, şeytanın vesvesesinden ve akıllarına kötü şeylerin gelmesinden kurtulmuşlardı. Sonuçta düşmanla mücadele konusunda kalplerindeki tereddütler ortadan kalkmıştı.[24] İşte bu durum âyette açıkça dile getirilmiştir: *"Allah kendi katından bir güven işareti olarak sizi hafif bir uykuya daldırmıştı. Sizi temizlemek, sizden şeytan vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve direncinizi artırmak için gökten size yağmur indirmişti."*[25] Yine Yüce Allah'ın Elçisi'ne uyku hâlinde iken gönderdiği destek, âyette şöyle anlatılmıştır: *"Allah onları uykunda sana az gösteriyordu. Çok göstermiş olsaydı, yılacak ve bu hususta çekişmeye başlayacaktınız. Fakat Allah sizi kurtardı; çünkü O, kalplerde olanı bilir."*[26] Allah Teâlâ, savaş sırasında da Müminlerin ordusuna moral desteği vermiştir: *"Allah, olacak bir işi yerine getirmek için (savaş alanında) karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Bütün işler Allah'a döner."*[27] Böylelikle Allah Teâlâ her iki grubu birbirine az göstererek onların savaş meydanında karşılaşmalarını, hak ile bâtılın apaçık mücadele etmesini sağlamıştır.

Bedir meydanı bir varoluş mücadelesine sahne olmaktaydı. O gün Peygamberimiz bütün içtenliği ile Rabbinden yardım istedi: *"Allah'ım! Bana olan sözünü yerine getir. Allah'ım! Bana vaat ettiğini ver. Şayet bu küçücük topluluk yok olursa artık yeryüzünde sana kulluk edecek kimse kalmaz."*[28] Hz. Peygamber (sas) çadırında

---

20 İbn İshak, II, 476; İbn Hişâm, I, 685, 691; İbn Sa'd, II, 18; Taberî, *Târîḫ*, II, 446.

21 İbn Hişâm, I, 629, 634; Taberî, *Târîḫ*, II, 423, 431-432, 437.

22 Enfâl 8/70: *Kur'an Yolu*, II, 710; İbn Hişâm, I, 629, 634; Taberî, *Târîḫ*, II, 450.

23 Kurtubî, IX, 460.

24 Enfâl 8/11: Râzî, XV, 138; İbn Kesîr, VII, 32; Ebüssuûd Efendi, II, 471; Âlûsî, I, 178.

25 Enfâl 8/11.

26 Enfâl 8/43: *Kur'an Yolu*, II, 670.

27 Enfâl 8/44: Ebüssuûd Efendi, II, 492.

28 Enfâl 8/7: Râzî, XV, 134, 155; İbn Kesîr, VII, 24-25, 32; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 122; Elmalılı, II, 1373; Müslim, "Cihâd", 58; İbn Hişâm, I, 627; Taberî, *Târîḫ*, II, 447.

Rabbine yakarırken âdeta kendinden geçmişti. Hatta üzerindeki cübbe omuzlarından düşmüştü. Bunu gören en yakın dostu Hz. Ebû Bekir cübbesini tekrar omzuna koyup elinden tutarak ona şöyle demişti: "Rabbine bu kadar yakarman yeter. Çünkü O, sana söz verdiğini gerçekleştirecektir."[29] Bu yakarış karşılıksız kalmamış, Yüce Allah'ın yardımı, inayeti ve nusreti savaş boyunca Müminlerle beraber olmuştu. Savaşın henüz daha başında iken Müminlere verilen ilâhî destek Kur'ân'da şöyle anlatılır: *"İki birlik karşılaştığı sırada siz vadinin (Medine'ye) daha yakın yamacında idiniz, onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler, kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu. Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı hususunda onlarla anlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilâf çıkardı. Fakat Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı; ta ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın. Kuşkusuz Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."*[30]

Sayıca üstün olan Müşrikler, Müslümanları hafife almış, savaş başlamadan önce düelloya davet etmişlerdi. Ordular karşılıklı saf tuttuğunda Müşriklerin azılı lideri Utbe b. Rebîa, düşman saflarından çıkarak harp meydanına doğru ilerledi. Oğlu ile erkek kardeşi de onun arkasından yürüdüler. Utbe, "Kim çarpışacak?" diye haykırdı. Ensardan bazı gençler, "Biz savaşacağız!" diye ona cevap verdiler. Utbe, "Siz kimsiniz?" dedi. Onlar da kendilerini tanıttılar. Ama Utbe kibir dolu bir sesle, "Bizim sizinle dövüşmeye ihtiyacımız yok. Biz sadece amca oğullarımızı istiyoruz!" dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (sas), *"Ey Hamza kalk, ey Ali kalk, ey Ubeyde b. el-Hâris sen de kalk."* buyurdu. Allah Resûlü'nün bu can alıcı risk hattına ilk gönderdiği insanlar, en yakın akrabalarıydı. Hz. Hamza Utbe'yi, Hz. Ali de Şeybe'yi bir çırpıda yere sermişti. Ubeyde (ra) ise Velîd'le vuruşmaya başladı. İkisi de yaralanınca Hz. Hamza ile Hz. Ali, Ubeyde'ye yardım için Velîd'in üzerine gittiler ve onu öldürdüler. Yaralı hâldeki Ubeyde'yi yüklenerek meydandan çıkardılar. Bu ilk vuruşma müşrik saflarına panik ve korku yaymış, Müslümanlara büyük moral kaynağı olmuştu.[31]

İlâhî yardım, savaşın son anına kadar devam etmiştir. Öyle ki, Bedir, meleklerin Müslümanların yardımına koştuğu bir savaş olarak tarihe geçmiştir. Yüce Allah, savaşın en şiddetli anında peş peşe gönderdiği melekler ile Müminleri desteklemeye devam etmiştir:[32] *"Rabbinizden yardım dilediğiniz anı hatırlayın. Rabbiniz*

---

29 Enfâl 8/9: Ebüssuûd Efendi, II, 469.

30 Enfâl 8/42.

31 Ebû Dâvûd, "Cihâd", 109.

32 Enfâl 8/43-44: Zemahşerî, II, 587; İbn Kesîr, VII, 95.

yakarışınıza 'Peş peşe gelen bin melekle size yardım edeceğim.' diye hemen cevap verdi."[33] Bu âyette kısaca değinilen meleklerin yardımı Âl-i İmrân sûresinde daha detaylı açıklanır ve ihtiyaca göre gönderilen meleklerin sayısının arttırılacağı anlatılır. Buna göre, Müslümanların imdadına önce üç bin meleğin gönderileceği, arkasından da bunların iki bin melekle destekleneceği ve sayının beş bine çıkarılacağı müjdelenir.[34] İlâhî lütuftan akıp gelen manevî destek, düşmanın yüreğine korku salmak suretiyle de gerçekleşir: *"O sırada Rabbin meleklere 'Şüphesiz ki ben sizinle beraberim. İman edenlerin sebatlarını pekiştirin. Ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım. Artık boyunlarının üzerinden vurun. Onların bütün parmaklarına vurun (etkisiz hâle getirin)' diye vahyediyordu."*[35]

Aslında savaşta Müminlerin büyük bir zafere ulaşmasında melekler birer araçtır. Hakikatte her alanda ve her anlamda başarıyı sağlayan Yüce Allah'tır.[36] Eşsiz güç ve kudret sahibi Rabbimiz, melekleri sırf Müminlere müjde olsun ve kalpleri yatışsın diye göndermiştir. Çünkü *"Yardım ve zafer, ancak her şeye gücü yeten, hüküm ve hikmet sahibi Allah katından gelir."*[37] Dolayısıyla Müminlerin hiçbir gücü ve galibiyeti kendilerinden bilmemeleri gerekir. Nitekim Allah Teâlâ, Son Elçisi'ne şu hitapta bulunmuştur: *"(Ey Muhammed!) Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı."*[38] Bu, "Onları siz kendi gücünüzle ve kendi imkânlarınızla öldürmediniz. Sayı ve güç bakımından onlardan zayıf olmanıza rağmen, sizi Allah muzaffer kıldı." anlamına gelir.[39] Yüce Allah'ın Müminlere verdiği söz işte böyle gerçekleşir. Yardıma gelen melekler ashâb tarafından da görülmüştür. Nitekim Allah Resûlü (sas), ashâbına bizzat Cebrâil'in savaş silahını kuşanmış bir şekilde atının başını tuttuğunu haber vermiştir.[40]

Mekke'den gelen ordu, Kur'ân'ın tabiri ile *"İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından çıkıp gelen"*[41] kimselerden oluşuyordu. Bedir günü savaş öncesinde Müşrikler cephesinde yine gurur, kibir ve inat hâkimdi. Hâlbuki *"Allah onların yaptıklarını kuşatmıştı."* ama onlar bundan habersizdi. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e ve ashâbına "Onlar gibi olmayın." uyarısında

---

33 Enfâl 8/9: İbn Kesîr, VII, 26; Taberî, *Târîḫ*, II, 447.
34 Âl-i İmrân 3/124-125: Ebüssuûd Efendi, II, 466.
35 Enfâl 8/12: Zemahşerî, II, 562; Elmalılı, IV, 2376.
36 Enfâl 8/9: Âlûsî, IX, 174.
37 Âl-i İmrân 3/126.
38 Enfâl 8/17.
39 Vâkıdî, I, 33; Enfâl 8/17-18: İbn Kesîr, VII, 40; Elmalılı, IV, 2378, 2381; *Kur'an Yolu*, II, 670.
40 Buhârî, "Megāzî", 11.
41 Enfâl 8/47.

bulunmuştu.[42] Müşrikler, şeytanın da desteğiyle, karşılarındaki Müminler ordusunu küçük görmüşlerdi: *"O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım.' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce (şeytan) hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir.' dedi."*[43] Gerçekten de ceza ağır olmuştu. Müslümanların aldandığını zannediyorlardı, ancak esas aldananların kendileri olduğunu sonunda öğrenmişlerdi. Cenâb-ı Hak, savaşın sonucunu şöyle ilân etmiştir: *"Ey Müşrikler! Hani siz zafer istiyordunuz ya, alın işte size zafer geldi! Eğer Müslümanlarla savaşmaktan vazgeçerseniz elbette bu sizin için iyi olur. Yok eğer yeniden (savaşa) dönerseniz, biz de döneriz (Bedir'deki gibi sizi mağlubiyete sürükleriz!) Askerleriniz ne kadar çok olursa olsun, asla size hiçbir fayda vermez! Zira Allah Müslümanlarla beraberdir."*[44] Bu âyet, müşrik ordusunun komutanı Ebû Cehil'in "Allah'ım! Bu iki gruptan güçlü ve şerefli olana yardım et." demesi üzerine inmiştir. Sonuçta bu iki gruptan hangisinin daha güçlü ve şerefli olduğu ortaya çıkmış oldu.[45] Allah, Medineli Münafıkların ve Yahudilerin de bu yenilgiye ortak olduklarını bildirmiştir: *"O sırada Münafıklar ve kalpleri hastalıklı olanlar, 'Bunları (Müslümanları) dinleri aldattı.' diyorlardı. Oysa her kim Allah'a güvenir ve dayanırsa bilir ki Allah mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibidir."*[46] Çünkü Kâfirlere ve Münafıklara göre Müslümanlar, dinlerine bağlılıkları sayesinde Allah tarafından korunacaklarına ve yardım göreceklerine inandıkları için aldanmışlardı.[47] Müfessirlerden Taberî (ö. 310/923), Bedir'de Müslümanların sayısını az görünce "Bunları dinleri aldattı." diyenlerin, Mekkeli Müşriklerden bazıları olduğunu bildiren rivayetlere yer verir.[48] İşte Allah, kendisine ve gönderdiği Elçisi'ne karşı gelenlerin sonunu böyle getirmiştir.[49] Onlar, geçmişte Firavun ve benzerlerinin yaptıkları gibi inkâra saplandıkları için *"Allah da onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı. Allah güçlüdür, azabı çetindir."*[50] Dahası vardı, çünkü onları âhirette çok büyük bir azap, sonsuz cehennem azabı bekliyordu.[51]

---

42 Enfâl 8/47: Taberî, XI, 216-217.

43 Enfâl 8/48: Zemahşerî, II, 589.

44 Enfâl 8/19: Râzî, XV, 145-147; İbn Hişâm, I, 669.

45 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 238; Enfâl 8/19: Mâtüridî, VI, 190; Zemahşerî, II, 567; Ebüssuûd Efendi, II, 478; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 124; Elmalılı, IV, 2381.

46 Enfâl 8/49.

47 Enfâl 8/49: Zemahşerî, II, 590.

48 Taberî, XI, 226-228.

49 Enfâl 8/13: Taberî, XIV, 73.

50 Enfâl 8/52: Taberî, XIV, 233-234.

51 Enfâl 8/36.

Savaş sona ermişti. Müşrikler toz duman içinde kaçarken Allah Resûlü (sas), *"Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar."*[52] âyetini okuyordu. Önce peygamber, sonra komutan olarak yanı başında yer aldığı Allah Resûlü'nü izleyen Hz. Ömer, yıllar önce Mekke'de inmiş olan bu âyetin Bedir'e işaret ettiğini şimdi anlamıştı. Çünkü o zaman Müslümanlar son derece zayıf, Müşrikler ise güçlü ve şımarıktı: *"Biz yenilmez bir topluluğuz."* diyorlardı.[53] Aslında Yüce Allah, *"Onlar, çeşitli bölüklerden oluşmuş, bu durumda şimdiden yenilmeye mahkûm bir kalabalıktır."*[54] âyetini indirdiğinde onların kesin hezimete uğrayacağına o zamanlar işaret etmişti.[55] Zamanı gelince de bunu herkes görecekti. Mekke'de inmekle birlikte gelecekle ilgili olaylara işaret ettiği kabul edilen âyetlerden birisi de Duhân sûresi 16. âyettir. Buradaki *batşetü'l-kübrâ* (büyük darbe) ifadesi bazı müfessirlere göre Kureyşlilerin Allah tarafından gelecekte Bedir'de cezalandırılacağına işaret sayılmıştır.[56]

Bedir'de Müslümanlar asker ve teçhizat bakımından zayıf durumdaydılar. Mekkeliler her yönüyle güçlü ve savaş meydanındaki konumları itibarıyla da avantajlıydılar.[57] Buna rağmen Müslümanlar Yüce Allah'ın izniyle ve meleklerinin yardımıyla zafere ulaştılar. Çoğu ensardan olmak üzere, Müslümanların Bedir'deki şehit sayısı on dört ya da on beşti.[58] Müşriklerin kaybı ise elli ila yetmiş kişi arasındaydı. Mekkelileri, Müslümanlara karşı daima kışkırtan, onlara hiçbir zaman huzur vermeyen Ebû Cehil ve Ümeyye b. Halef gibi müşrik önderler de bu savaşta öldürülmüştü. Müşriklerden yaklaşık yetmiş kişi esir alınmıştı.[59] *"Bu, onların Allah'a ve peygamberine karşı koymalarındandır. Kim Allah'a ve peygamberine karşı koyarsa, bilsin ki, Allah'ın cezası şiddetlidir."*[60] Bedir Savaşı'nın yankısı Mekke'de son derece büyük olmuştu. Ebû Süfyân, Mekkelilere "Ölülerinize ağlamayın ki, Muhammed ve ashâbına olan kininiz sönmesin." çağrısında bulundu. Müslümanlarla tekrar savaşıp yeninceye kadar normal günlük yaşamı devam ettirmemek, bunun için de koku sürünmeyi ve kadınlara yaklaşmayı terk etmek de onun fikriydi.[61]

Bedir zaferi Medine'de büyük bir coşku ve sevinç halesi oluşturmuştu. Müminler bu büyük zafer için şükrediyorlardı. Savaşa katılan Müslümanlar ise gayet

52 Kamer 54/45.
53 Kamer 54/44-45: Taberî, XXII, 157.
54 Sâd 38/11.
55 Sâd 38/10-11: Taberî, XX, 28-29.
56 Duhân 44/16: Taberî, XXI, 25-27.
57 Enfâl 8/42: Elmalılı, IV, 2407.
58 İbn İshak, II, 476; Vâkıdî, I, 45; İbn Sa'd, II, 16; Taberî, *Târîh*, II, 478.
59 Enfâl 8/9-10: İbn Kesîr, VII; 24-25; İbn Hişâm, I, 631, 634, 646, 714; Vâkıdî, I, 46, II, 144.
60 Enfâl 8/13.
61 Vâkıdî, II, 119; İbn Hişâm, I, 662.

mütevazı ve vakur bir şekilde Medine'ye dönmüş, yeni güne vazifelerini tamamlamakla uyanmışlardı. Halletmeleri gereken öncelikli iki mesele, savaş esirleri ve ganimetlerin dağıtılmasıydı. Müslümanlar esirlere iyi davranmışlar, onların İslâm'ı kabul etmesini sağlamaya çalışmışlardı. Rabbimiz bu konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: *"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: 'Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir ve sizi bağışlar. Allah engin rahmet ve merhamet sahibidir.'"*[62] Peygamberimiz de *"Esirlerinize iyi davranın."* ve *"Esirlere hayrı tavsiye edin."* buyurmuştu.[63] O, esirlere ne yapacaklarını da ashâbına danışmıştır. Neticede fidye veya okuma-yazma bilenlerin bir Müslüman'a bunu öğretmesi karşılığında serbest bırakılmalarını karara bağlamıştır.[64]

İkinci konu ganimetlerdi, yani savaş meydanında kalan ya da savaşmadan elde edilen, köle, cariye, at, zırh, silah gibi eşyalardı.[65] Sahâbe onların nasıl paylaşılacağını ve helâl olup olmadığını Peygamberimize danıştılar. Öte yandan ganimetlerin dağılım oranı hakkında da bazı kararsızlıklar meydana gelmişti. Çünkü henüz ganimetlerin bölüştürülmesiyle ilgili hükümler gelmemişti.[66] Konuyla ilgili hüküm gelmeden önce mücahidlerin takvâ, Allah'a ve Resûl-i Ekrem'e itaat gibi erdemli vasıflarını korumalarına dikkat çekilmiştir. *"... Onlara ganimetlerin Allah ve Resûlüne ait olduğunu söyle. Siz gerçek Müminler iseniz Allah'a karşı saygısızlıktan sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlüne itaat edin."*[67] Daha sonraki âyetlerde ise Yüce Allah, bölüştürmenin nasıl yapılacağına dair net bir hüküm koymuştur: *"Allah'a ve hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı yani iki ordunun (Bedir'de) karşı karşıya geldiği gün kulumuza indirdiğimiz (yardım ve zafere) iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, Peygamber'e, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye gerçekten gücü yetendir."*[68] Dolayısıyla ganimetin helâl olduğuna hükmedilmiş,[69] ganimetler mücahidlerce paylaşılmış, ashâb-ı kirâm Resûlullah'ın taksimine razı olmuştur.

Müminlerle Müşriklerin savaş meydanında ilk kez karşılaştığı böylesine büyük bir günü Allah Teâlâ, Enfâl sûresi 41. âyette *"furkān günü"* yani hak ile bâtılın

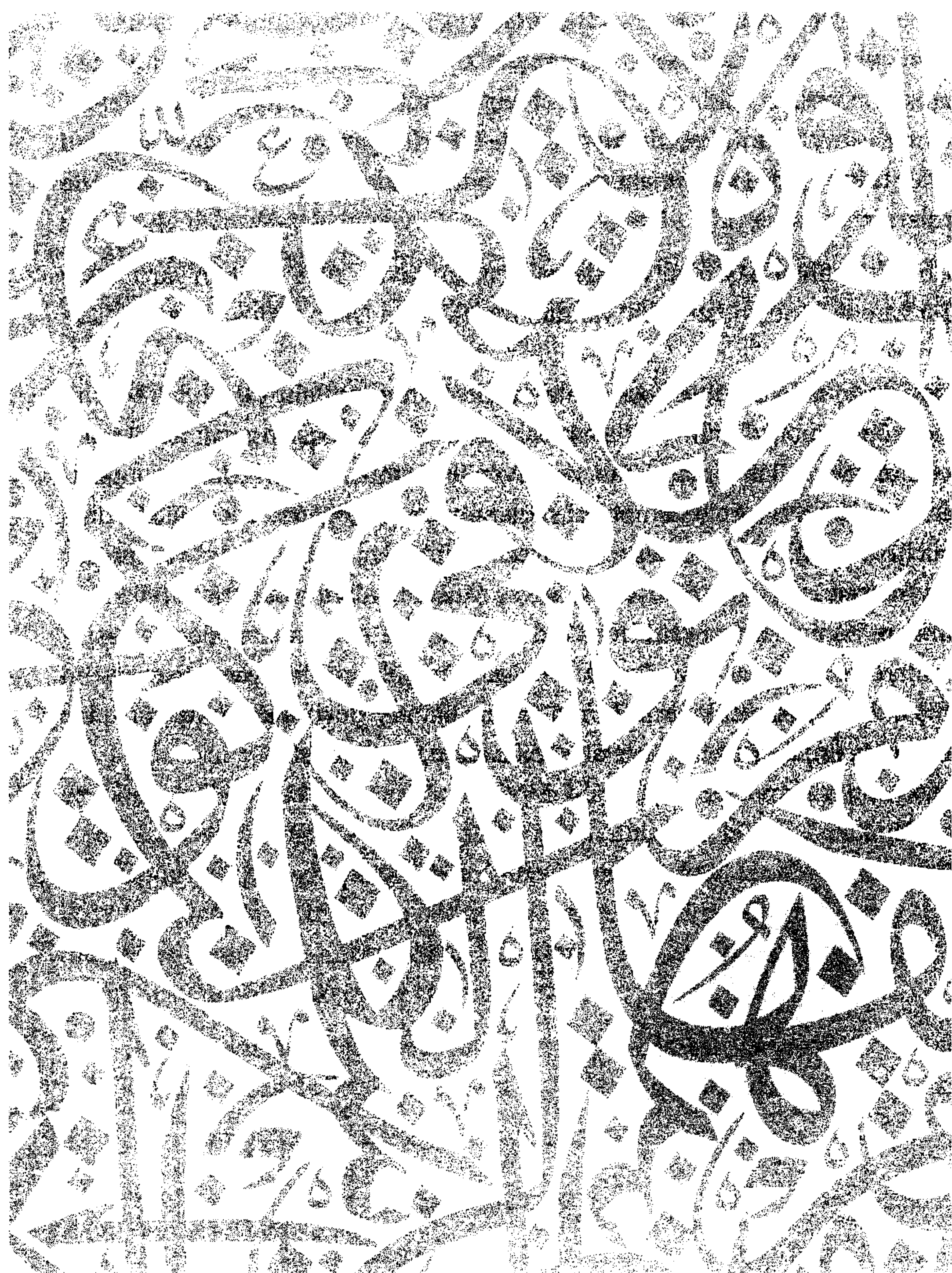
62 Enfâl 8/70.
63 İbn Hişâm, I, 465.
64 İbn Hişâm, III, 212.
65 Enfâl 8/1: Taberî, XI, 5-11; Matürîdî, VI, 165-166; İbn Kesîr, VII, 5-8; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuķūl*, s. 120-121; Râgıb el-İsfahânî, s. 820.
66 Enfâl 8/1: Râzî, XV; 119; İbn Kesîr, VII, 5-8, 18; Elmalılı, IV, 2364; *Kur'an Yolu*, II, 658.
67 Enfâl 8/1: Vâkıdî, I, 131; Taberî, *Târîḫ*, II, 458.
68 Enfâl 8/41.
69 Enfâl 8/69.

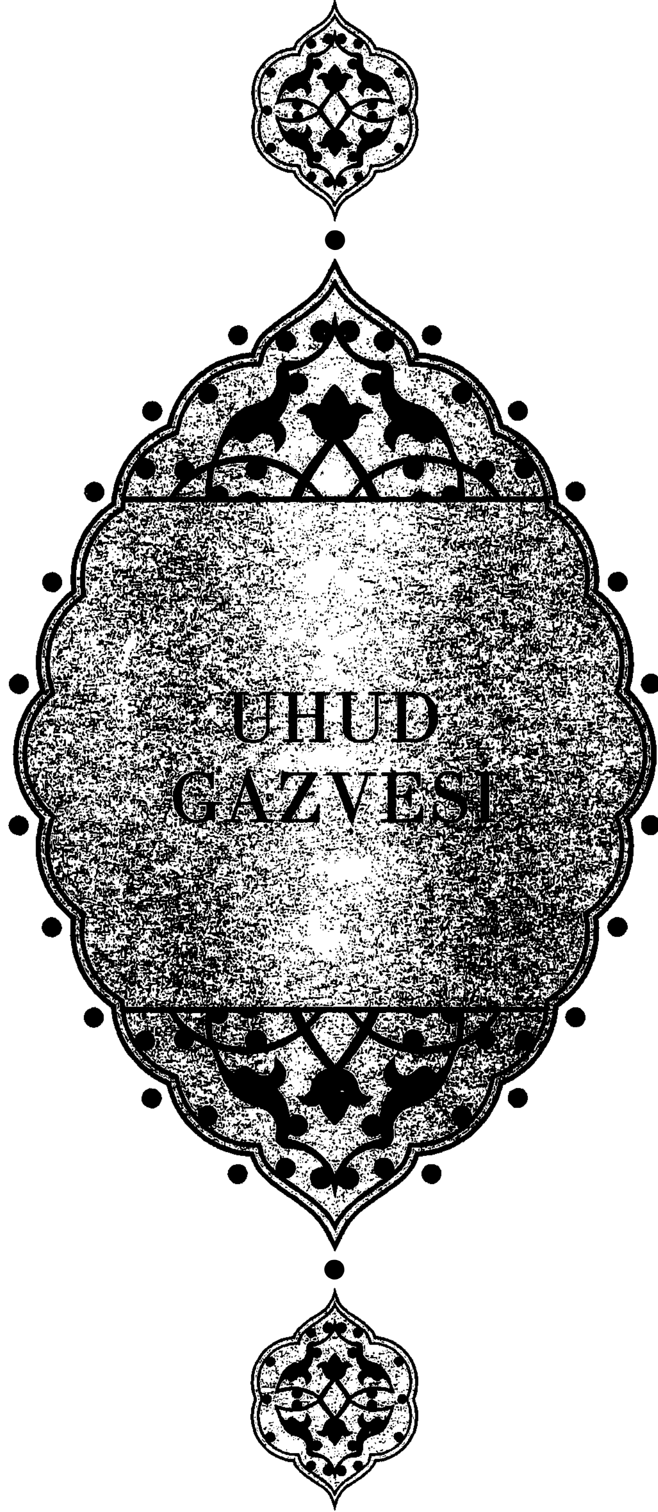
birbirinden ayrıldığı gün olarak ilân etmiştir. Hz. Peygamber'in askerî dehasını, strateji ve taktik kabiliyetini gösteren Bedir Gazvesi, İslâm'ın bütün Arap yarımadasında büyük bir itibar kazanmasını sağlamıştır. Yine bu zafer, Müslümanların önündeki birtakım engelleri kaldırmış, İslâm'ı tebliğ için büyük kapılar açmıştır. Tefsirlerde ve hadis kaynaklarında sahih rivayetlerle bildirildiğine göre, bu savaşa katılan mücahidler (Ehl-i Bedir) ise günahlarının Allah tarafından bağışlandığı müjdesiyle sevinmişlerdir.[70]

Bedir'de aslında başka bir niyetle yola çıkılan savaş, Yüce Allah'ın yardımıyla büyük bir zafere dönüşmüştür. Bir yandan melekler ile İslâm ordusuna sekinet ve yardım inerken, öbür yandan Cenâb-ı Hak tarafından Müminlere cesaret lütfedilmiş, Müşriklerin ise yüreğine korku salınmıştır. Bütün bu ilâhî yardımlar Müslümanlar için önemli bir dönüm noktasını oluşturan sürecin başlangıcını teşkil eder. Bu sayede onların Allah'a olan iman ve güvenleri artmış, Medine'de tutunmaları ve birbirlerine daha sıkı kenetlenmeleri sağlanmış, aynı zamanda Medine'nin dışına açılma fırsatı doğmuştur. Elbette bu süreçte Müminler, Müşrikler ve Münafıklar kendi paylarına düşen dersi almıştır. Bu savaş Müslümanlara niyetlerinin hakkı üstün tutmak ve bâtılı ortadan kaldırmak olduğu takdirde Allah'ın kendilerine kesinlikle yardım edeceğini, zayıf ve azınlık da olsalar büyük orduları yenebileceklerini göstermiştir. Bedir, küçücük bir ordunun, zulme batmış, gurura kapılmış güçlü bir ordu karşısında muazzam bir zafere ulaşabileceğini tescillemiştir.

70 Enfâl 8/69: İbn Kesîr, VII, 122; Buhârî, "Meğâzî", 9, 46; Müslim, "Fezâ'ilü'ṣ-Ṣaḥâbe", 161.

UHUD
GAZVESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِن۪ينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌۙ ﴿١٢١﴾

"Hani sen sabah erkenden savaşmak için (Uhud'da) Müminleri mevzilere yerleştirmek üzere ailenden ayrılmıştın. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir."

(Âl-i İmrân 3/121)

اِذْ هَمَّتْ طَٓائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَاۙ وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَاۜ
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

"O zaman sizden iki bölük, Allah onların velîsi olduğu hâlde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; Müminler yalnız Allah'a güvensinler."

(Âl-i İmrân 3/122)

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُٓ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهٖۚ حَتّٰٓى اِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ
فِي الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَۜ مِنْكُمْ مَنْ يُر۪يدُ الدُّنْيَا
وَمِنْكُمْ مَنْ يُر۪يدُ الْاٰخِرَةَۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْۚ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْۜ
وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥٢﴾

"Andolsun ki Allah size verdiği sözü (Uhud'da) yerine getirdi. Hatırlayın ki O'nun izniyle Kâfirleri öldürüyordunuz ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordu; derken Allah denemek için onların karşısında sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah Müminlere karşı lütufkârdır."

(Âl-i İmrân 3/152)

اِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُ۫نَ عَلٰٓى اَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ ف۪ٓي اُخْرٰيكُمْ
فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْۜ
وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾

"O zaman siz (Uhud'da bozguna uğrayınca) dönüp hiç kimseye bakmadan yukarı (dağa) doğru çekiliyordunuz; Peygamber ise arkanızdan sizi (savaşmak için kendi yanına) çağırıyordu. Allah size üzüntü üstüne üzüntü verdi. Ne kaybettiğiniz (zafer ve ganimetlere) ve ne de başınıza gelen (musibetlere) üzülecek hâliniz kaldı. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."

(Âl-i İmrân 3/153)

اَلَّذ۪ينَ اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُۜ لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا
مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظ۪يمٌۚ ﴿١٧٢﴾ اَلَّذ۪ينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا
لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ ا۪يمَانًاۗ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَك۪يلُ ﴿١٧٣﴾

"Bunca yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamber'in çağrısına koşanlar var ya işte onlardan bu güzel davranışta bulunanlar ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için büyük mükâfat vardır. Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun.' dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler."

(Âl-i İmrân 3/172-173)

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْۚ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَليظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ
حَوْلِكَۖ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِۚ فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ
عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلينَ ﴿١٥٩﴾

"Sen (Uhud'da yenilgiye sebep olduklarında) onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde merhametli ve yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, işler hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."

(Âl-i İmrân 3/159)

وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَۙ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثيرٌۚ فَمَا وَهَنُوا لِمَٓا اَصَابَهُمْ فِي سَبيلِ اللّٰهِ
وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُواۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِرينَ ﴿١٤٦﴾ وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ اِلَّٓا
اَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَاِسْرَافَنَا فٖٓي اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا
عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرينَ ﴿١٤٧﴾ فَاٰتٰيهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ
الْاٰخِرَةِۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنينَ۟ ﴿١٤٨﴾

"Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever. Onların sözü şunu demekten ibaretti: 'Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, sebatımızı arttır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et!' Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini ve âhiret nimetinin de güzelini verdi. Allah işini güzel yapanları sever."

(Âl-i İmrân 3/146-148)

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ ۜ وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا
بَيْنَ النَّاسِ ۚ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَٓاءَ ۜ
وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِم۪ينَۙ ﴿١٤٠﴾

"Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da (Bedir'de) benzeri bir yara almıştı. Allah gerçek Müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda sizden şehitleri olsun diye (iyi ve kötü) günleri biz insanlar arasında böyle döndürüp duruyoruz. Allah, zalimleri sevmez."

(Âl-i İmrân 3/140)

وَمَٓا اَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِن۪ينَۙ ﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ
الَّذ۪ينَ نَافَقُواۚ وَق۪يلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اَوِ ادْفَعُواۜ قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ
قِتَالاً لَاتَّبَعْنَاكُمْۜ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ اَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْا۪يمَانِۚ يَقُولُونَ بِاَفْوَاهِهِمْ
مَا لَيْسَ ف۪ي قُلُوبِهِمْۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَۚ ﴿١٦٧﴾

"İki ordunun (Uhud'da) karşılaştığı günde başınıza gelenler, Allah'ın izniyle ve (gerçek) Müminleri ortaya çıkarması içindi. Bir de Münafıkları ortaya çıkarması için... Onlara, 'Gelin, Allah yolunda savaşın veya hiç olmazsa savunmada bulunun.' denildi. Onlar, 'Savaş olacağını bilsek elbette size katılırız.' dediler. O gün onlar imandan çok küfre yakındılar. Kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı. Gizlediklerini Allah onlardan daha iyi bilir."

(Âl-i İmrân 3/166-167)

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَم۪يزَ الْخَب۪يثَ مِنَ الطَّيِّبِۜ
وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَب۪ي مِنْ رُسُلِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ
فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ۚ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٧٩﴾

"Allah Müminleri, pis olanı temizden ayırmadan bulunduğunuz hâl üzere bırakacak değildir. Allah size gaybı da bildirecek değildir; fakat Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin; inanır ve sakınırsanız sizin için büyük bir ecir vardır."

(Âl-i İmrân 3/179)

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣٩﴾

"Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin; eğer inanmışsanız şüphesiz en üstün olan sizsiniz."

(Âl-i İmrân 3/139)

اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْۚ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذ۪ي يَنْصُرُكُمْ
مِنْ بَعْدِه۪ۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

"Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan başka size kim yardım edebilir ki? Müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."

(Âl-i İmrân 3/160)

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هٰذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ
أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾

"Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp (Uhud'da) kendi başınıza gelince, 'Bu nereden başımıza geldi?' dediniz, öyle mi? De ki: 'O, kendinizdendir.' Doğrusu Allah her şeye gücü yetendir."

(Âl-i İmrân 3/165)

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ
عَلٰى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللّٰهَ شَيْـًٔا
وَسَيَجْزِي اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

"Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri ödüllendirecektir."

(Âl-i İmrân 3/144)

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ
وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾

"Müminlerden öyle yiğitler vardır ki, Allah'a verdikleri söze sâdık kaldılar. İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir (şehit olmuştur). Bir kısmı da (şehit olmayı) beklemektedir."

(Ahzâb 33/23)

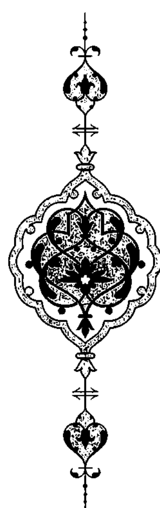
Konunun Kavramsal Bağlamı

Uhud Gazvesi, Kur'ân-ı Kerîm'de Âl-i İmrân sûresinin 121. âyetinden başlayarak ayrıntılı biçimde anlatılır. Ayrıca müfessirler rivayetlere dayanarak farklı sûrelerdeki yaklaşık on âyeti Uhud Gazvesi ile irtibatlandırırlar. Kur'ân'da Uhud Gazvesi üzerinden Müslümanlara verilen öğütler savaşın kendisinden daha fazla öne çıkmaktadır.[1]

Hicretin üçüncü yılında (m. 625) Mekkeli Müşrikler, Bedir Gazvesi'nde (m. 624) aldıkları mağlubiyetin hırsıyla Müminlere savaş açmıştır. Müslümanlar, kazanmak üzereyken yaptıkları hatalar yüzünden yenilgiye uğramış, bir süre geri çekilmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in çağrısı üzerine toparlanan ordu, düşmanı Hamrâülesed adlı bölgeye kadar takip ederek onların Medine'ye yönelik muhtemel saldırılarının önüne geçmiştir.[2]

1 Âl-i İmrân 3/138: İbn Arafe, I, 415.
2 Vâkıdî, I, 199-340; İbn Hişâm, II, 60-169; II, 101-105.

MÜMİNLERDEN BAZILARI DÜNYALIK İSTERKEN KAYBETMİŞTİ

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُٓ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهٖۚ حَتّٰٓى اِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ
وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَۜ مِنْكُمْ مَنْ يُر۪يدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُر۪يدُ الْاٰخِرَةَۚ ثُمَّ
صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْۚ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥٢﴾

"Andolsun ki Allah size verdiği sözü (Uhud'da) yerine getirdi. Hatırlayın ki O'nun izniyle Kâfirleri öldürüyordunuz ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordu; derken Allah denemek için onların karşısında sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah Müminlere karşı lütufkârdır."

(Âl-i İmrân 3/152)

Mekkeli Müşrikler servetlerini, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için Bedir'de harcamışlardı. Ancak aldıkları yenilgi sonrası harcadıkları mallar yüreklerinde bir acıya dönüşmüştü. Hummalı bir çalışma sonucu 2000'i ücretli 1000'i gönüllü 3000 kişilik bir ordu topladılar. Amaçları bu sefer Müslümanları mağlup ederek intikam almaktı. Mekke'den gelen müşrik ordusu Medine'nin kuzeyindeki Zegâbe mevkisinde konakladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas), hicretin 3. yılı Şevval ayının

6'sında (m. 22 Mart 625) Cuma günü ashâbıyla düşmanı Medine'de mi yoksa şehrin dışında mı karşılamanın uygun olacağı konusunda istişarede bulundu. Peygamberimiz, yenilgiye uğramalarından endişe duyduğunu bildirmesine rağmen çoğunluğun görüşüne uydu ve şehirden çıkmaya karar verdi. Hz. Peygamber, cuma namazının ardından bir konuşma yaparak sabırlı oldukları takdirde zafer elde edeceklerini ashâbına müjdelemişti. Ancak meydan savaşı için ısrar edenler, ikindi vakti Resûlullah'a pişman olduklarını söyleyerek savaşın nerede yapılacağı konusunda kendisinin karar vermesini istediler. Resûl-i Ekrem (sas) onlara şöyle cevap verdi: *"Bir peygamber zırhını giydikten sonra Allah onunla düşmanları arasında hüküm verinceye kadar çıkarmaz. Eğer sabreder ve görevinizi yaparsanız Allah zaferi size ihsan edecektir."*[1]

Peygamberimiz 1000 kişilik bir kuvvetle Medine'den ayrılarak Uhud'a doğru ilerledi. Savaşa gidilirken, Münafıkların başını çeken Abdullah b. Übey ve taraftarlarından oluşan 300 kişilik bir grup orduyu terk etti. Bahanelerini de şöyle ifade etmişlerdi: *"Biz savaşmasını (veya savaş olacağını)*[2] *bilseydik arkanızdan gelirdik."*[3] Bu yaptıkları, Müminler arasında bazı ayrılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştu.[4] Hatta Hâriseoğulları ile Selemeoğulları[5] da neredeyse Münafıkların etkisinde kalıp ordudan ayrılacaklardı.[6] Bu sorunlara rağmen ordu sonunda Uhud'a varmıştı. Cumartesi sabahı Uhud dağına varan sahâbîleri Hz. Peygamber (sas) savaşacakları mevkilere yerleştirdi.[7]

Yüce Allah, sabretmeleri ve kendisine karşı gelmekten sakınmaları durumunda Müslümanların zafere ulaşacaklarını vaat etmişti.[8] Savaş başlamış ve Cenâb-ı Hak bu sözünü kısa sürede gerçekleştirmişti.[9] Savaşın girişinde yapılan teke tek düellolardan başlamak üzere, Müslümanlar Müşrikleri kırıp geçiriyorlardı. Hatta Müşrikler savaş alanından kaçmaya başlamışlardı. Ancak tam bu sırada Hz. Peygamber'in Ayneyn tepesine yerleştirdiği okçular mevzilerini terk etmeyi tartışıyorlardı.[10] Sonunda *"Bizi kuşların kaptığını görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar sakın şu yerinizden ayrılmayın! Bizim onları hezimete uğrattığımızı görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar asla buradan ayrılmayın!"* buyuran Hz. Peygamber'in

1 Âl-i İmrân 3/159, 154: Taberî, VI, 166-7; Kurtubî, V, 370.
2 Âl-i İmrân 3/167: Taberî, VI, 221-224.
3 Âl-i İmrân 3/167.
4 Nisâ 4/88: Kurtubî, VI, 503.
5 Âl-i İmrân 3/122: Mücâhid b. Cebr, s. 258.
6 Âl-i İmrân 3/122.
7 Âl-i İmrân 3/121.
8 Âl-i İmrân 3/120, 123, 125; Âl-i İmrân 3/152: Bikāî (t.y.), V, 92.
9 Âl-i İmrân 3/152: Kurtubî, V, 364.
10 Âl-i İmrân 3/152: İbn Ebî Hâtim, III, 786-788.

emrine karşı gelip bulundukları stratejik noktadan ayrıldılar.[11] İşte o zaman Allah Teâlâ Müslümanları denemek için, düşmanlarını yenmelerine mâni oldu.[12] Hatta sonuçta bozguna uğradılar.[13] Boş kalan geçidin arkasından dolaşan müşrik askerler saldırmış, daha önceden savaşı kaybettiklerini düşünerek kaçışan Müşriklerin de geri dönmesiyle Müslümanlar iki ateş arasında kalmıştı.

Âyetlerde geçtiği gibi, Allah Resûlü (sas), sahâbîleri arkalarından çağırırken onlar savaşı bırakıp Uhud dağına doğru kaçıyorlardı. Bundan dolayı Yüce Allah, onlara keder üstüne keder verdi. Arka arkaya gelen bu üzücü olaylar, diğer pek çok sıkıntı ve acıyı unutturuyordu. Öyle ki ellerinden kaçırdıkları ganimete ve arkadaşlarının şehit edilmesine bile üzülemediler.[14] Bu arada, Kâfir ve Münafıklar tarafından Allah Resûlü'nün öldürüldüğü yalanı etrafa yayılmıştı.[15] Bu dehşet ve mihnetin ardından, Yüce Allah Müminlerden bazılarına bir güven ve uyku hâli vermişti. Bu sırada bazıları da kendi canlarının derdine düşmüştü.[16]

Yenilgi sonrasında Hz. Peygamber (sas), Uhud şehitlerini defnederek sahâbîlerle birlikte Medine'ye döndü. Akşam namazını şehirde kıldı. Hemen ertesi gün Hamrâülesed Gazvesi'ne çıkıldı. Bu seferin iki stratejik sebebi vardı. Bunlardan birincisi, Kureyş Müşriklerine Müslümanların onlardan korkmadığını göstermekti.[17] İkincisi ise Mekke'ye doğru yola çıkan Kureyş ordusunun geri dönüp Medine'ye saldıracağına dair haberlerin çıkmasıydı.[18] Hz. Peygamber sefer çağrısı yaptığında ashâbı yaralı ve bitkin bir hâldeydi. Müşrik ordusunun arkasından giderken "İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun." haberini duymuşlardı ancak bu tehdit onları korkutacağına, imanlarını arttırmıştı. Bu zorlu sınavda Allah'a güvenen Müminler, düşmanı takipte kararlılık gösterdiler.[19] Onlar tüm olumsuzluklar karşısında *"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!"* diyerek Allah'ın ve Peygamberi'nin davetine uydular.[20] Beş gün Hamrâülesed'de bekleyen bu kahramanlar Rabbimizin yardımı, lütfu ve keremiyle hiçbir zorlukla karşılaşmadan ve Allah'ın rızasını kazanmış olarak Medine'ye geri döndüler.[21]

---

11 Enfâl 8/46: Mücâhid b. Cebr, s. 386; Kurtubî, X, 41; Buhârî, "Cihâd", 164.
12 Âl-i İmrân 3/152: Bikāî, V, 94.
13 Âl-i İmrân 3/152.
14 Âl-i İmrân 3/153: Taberî, VI, 53.
15 Âl-i İmrân 3/153: Bikāî, V, 96.
16 Âl-i İmrân 3/154.
17 İbn Hişâm, II, 63.
18 Vâkıdî, I, 334.
19 Nisâ 4/104: Mukātil b. Süleyman, I, 404.
20 Âl-i İmrân 3/172-173.
21 Âl-i İmrân 3/174.

ZAFER, ÜSTÜN BİR AHLÂKLA KAZANILIR

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْۚ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَۖ
فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِۚ فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ
اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّل۪ينَ ﴿١٥٩﴾

"Sen (Uhud'da yenilgiye sebep olduklarında) onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde merhametli ve yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, işler hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."

(Âl-i İmrân 3/159)

Kur'ân-ı Kerîm'de Uhud Gazvesi'nin anlatıldığı âyetlerde birçok ahlâkî erdeme yer verilmiştir. Bu erdemlerin Müminleri zafere ulaştıracağı[22] bunlardan yoksunluğun ise istenmeyen sonuçlar getireceği[23] vurgulanmıştır. Ayrıca kişiyi başarılı kılacak sabır ve takvâ gibi üstün meziyetlere sahip olmanın önemine de yer verilmiştir.[24] Önceki peygamberler ve onların yanında saf tutup savaşan yiğit mücahitler örnek verilerek Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşememeleri, yılmamaları, boyun eğmemeleri ve sabretmeleri öğütlenmiştir. Çünkü Allah, sabredenleri sevmektedir. Yine Allah'ın yardımıyla zafere erişebilmek için: *"Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, sebatımızı arttır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et!"* duasına devam etmeleri istenmiştir.[25]

Uhud'da başta Hz. Hamza olmak üzere sahâbeden 70 kişi şehit edilmiştir. Hz. Peygamber'in dişi kırılmış, miğferi yüzüne batarak yaralanmasına sebep olmuş ve savaş boyunca kanaması kesilmemiştir. Tüm bu yaşananlara rağmen Yüce Allah, Hz. Muhammed'e (sas) yüksek azim sahibi peygamberlerin sabrettiği gibi sabretmesini[26]

22 Âl-i İmrân 3/125.
23 Âl-i İmrân 3/159.
24 Âl-i İmrân 3/134-136 vd.
25 Âl-i İmrân 3/146-148.
26 Âl-i İmrân 3/128: Kurtubî, V, 306.

ve Kâfirlere beddua etmemesini emretmiştir.[27] Hz. Peygamber de kendisinden Kâfirlere beddua etmesini isteyen ashâbına, *"Ben beddua etmek için gönderilmedim. Ben ancak rahmet olarak gönderildim."*[28] karşılığını vermiştir. Onlara *"Peygamberlerinin başını yaran, dişini kıran bir kavim nasıl felâh bulur! Hâlbuki bu peygamber onları Allah'a davet ediyor."* diyerek sitem ederken bir yandan da *"Allah'ım! Kavmimi bağışla! Çünkü onlar doğruyu bilmiyorlar."* şeklinde dua etmiştir.[29] Sevgili Peygamberimiz Uhud'da sahâbîlerin düştüğü bazı hatalardan ötürü çok incinmiştir. Buna rağmen Allah'ın verdiği merhamet duygusuyla onlara karşı yumuşak davranmıştır.[30]

Uhud Gazvesi'nin anlatıldığı âyetlerde insanları bağışlamanın, istişare etmenin ve alınan doğru bir karar sonrasında kararlı olmanın işlendiği görülür. Gazveden önce Hz. Peygamber rüyasında bazı işaretler görmüş ve bu rüyayı savunma savaşı yapılması şeklinde yorumlamıştı.[31] Ayrıca tecrübeli sahâbîler hatta Münafıkların önde gelenleri de savunma savaşı kararını desteklemekteydi. Uhud Savaşı'na dair ilk âyetlere bakıldığında, istişareler sonucunda bilhassa gençlerin arzusuyla varılan kararın, Medine'den ayrılarak düşmanı dışarıda karşılamaya işaret ettiği görülmektedir.[32] Bunun yanı sıra *"Müminleri savaş mevzilerine yerleştirmek"* ifadesinin de bunu desteklediği anlaşılmaktadır.[33] Yenilgi sonrasında bazıları bu kararın yanlış olduğunu ve bu yüzden birçok insanın öldüğünü düşünmüşlerdi.[34] Münafıklar sözleri dinlenmediği için bu sonucun ortaya çıktığını bile ileri sürmüşlerdi. Âyette bu iddianın gerçekle bağdaşmadığı, ancak Kâfirlerin[35] ve Münafıkların[36] böyle bir düşünceye sahip olabilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca Allah Teâlâ, savaşın ilk anlarında zafer vaadini gerçekleştirerek bu düşüncenin yanlış olduğunu bildirmiştir. Âyette savaşta yenilginin asıl nedenleri de ayrıntılı olarak sıralanmıştır.[37] Böylelikle istişare ile alınan kararın yenilgiye etkisi olabileceğine dair şüpheler, ashâbın zihninden tamamıyla silinmiştir. Hatta savaş sonrasında yenilgi yaşanmasına rağmen istişare yapılması yeniden emredilmiştir.[38] Tüm bu âyetler Müslüman-

---

27 Ahkāf 46/35: Mukātil b. Süleyman, IV, 31.

28 Âl-i İmrân 3/128: Kurtubî, V, 306; Müslim, "Birr", 87.

29 Âl-i İmrân 3/128: Kurtubî, V, 306; Buhârî, "Enbiyâ'", 54, "İstitâbetü'l-Mürteddîn", 5; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 104-105.

30 Âl-i İmrân 3/159.

31 İbn Hişâm, II, 62, 63.

32 Âl-i İmrân 3/121.

33 Âl-i İmrân 3/121: Taberî, VI, 9.

34 Âl-i İmrân 3/154.

35 Âl-i İmrân 3/156.

36 Âl-i İmrân 3/154: Taberî, VI, 164-166; Kurtubî, V, 370.

37 Âl-i İmrân 3/152.

38 Âl-i İmrân 3/159.

lara bu tür zor durumlarda bile ilkelerden asla vazgeçilmemesi gerektiğini en etkili şekilde anlatmaktadır.

Uhud Gazvesi'yle ilgili âyetlerde en fazla değinilen konulardan birisi de ölümdür. Kur'ân'ın ölüm hakkındaki ilk uyarısı, Bedir'e katılmayan ve ondaki başarıya imrenen çoğunluğu gençlerden oluşan bir grubadır. Onlar savaşın[39] ve ölümün ciddiyetini göz ardı ediyor, savaşmayı çok istiyorlardı.[40] Bunlar, düşmanla şehir dışında savaşılmasında da ısrar ediyorlardı. Hz. Peygamber (sas), bu kişilerin görüşüne uyarak meydan savaşı için zırhını giydi.[41] Uhud Savaşı'nda, Bedir'de ulaşılan sevabı umarak savaşı isteyenler gerçekten savaş ve ölümle karşılaştıklarında şaşırmışlardı.[42] Savaş öncesinde yapamayacakları şeyleri söylemişlerdi.[43] Nitekim onlar istişarede "Ey Allah'ın Elçisi! Bizi düşmanlarımızın karşısına çıkart. Bizim onlardan korktuğumuzu ve zayıf olduğumuzu zannetmesinler." diyorlardı.[44]

Uhud Savaşı vesilesiyle Kur'ân, ölüm gerçeği hakkında daha birçok hususa değinmektedir. Bunlar, yaşatanın ve öldürenin ancak Yüce Allah olduğu,[45] O'nun izni olmadan hiçbir kimsenin ölmeyeceği ve ölümün belirli bir süreye (*ecel*) göre yazılmış[46] olduğudur. Bu gerçek bilindiğinde, Kâfir ve Münafıkların öne sürdüğü gibi, Uhud'da yanlış istişare neticesinde ölümlere sebep olunduğu iddialarının Câhiliye zihniyeti olduğu görülür. Onlar ölümün kendilerinin elinde olduğunu sanıyorlardı.[47] Oysa ölüm Yüce Allah'ın belirlemesine bağlı olarak gerçekleşmekteydi. Meselâ Münafıklar, savaş konusunda kendi tavsiyeleri dinlenmediği için Müslümanların öldüklerini iddia ediyorlardı.[48] Oysa onlar evlerinde otursalar da ecelleri geldiğinde öleceklerdi.[49]

Müslümanlara şehitlerle ilgili ilk bilgi ve uyarı, Bedir şehitleri hakkında verilmişti. Allah yolunda öldürülenlerin ölü olmadıkları, aksine onların bizim bilemeyeceğimiz bir şekilde diri oldukları haber verilmişti.[50] Sonra Allah yolunda canı feda etmenin büyük bir erdem olduğu hakkında *"Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz*

39 Âl-i İmrân 3/143: Mâtürîdî, II, 439.
40 Âl-i İmrân 3/143.
41 İbn Hişâm, II, 63.
42 Âl-i İmrân 3/143: Mukātil b. Süleyman, I, 304.
43 Saf 61/2: Kurtubî, XX, 433.
44 İbn Hişâm, II, 63.
45 Âl-i İmrân 3/156.
46 Âl-i İmrân 3/145.
47 Âl-i İmrân 3/154: Taberî, VI, 167; Kurtubî, V, 370.
48 Âl-i İmrân 3/168.
49 Âl-i İmrân 3/168.
50 Bakara 2/154: Mukātil b. Süleyman, I, 150.

biliniz ki Allah'tan gelecek bir bağışlama ve bir rahmet, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."[51] buyurulmuştu. Bu defa da Uhud şehitleri sebebiyle ashâb-ı kirâm aynı uyarıyla karşılaştı: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler, Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku ve keder bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar. Allah'ın nimetine, lütfuna ve Allah'ın, Müminlerin ödülünü zayi etmeyeceğine sevinirler."*[52] Bu âyetlerde şehitlerin, kavuştukları nimetler ve Allah katından gelen müjdeler sayesinde mutlu oldukları belirtilmiştir. Bu sebeple, hayatta kalan Müminlerin de üzülmek bir yana onlar adına sevinmeleri hatta bir an önce şehit olmak için can atmaları beklenir. Çünkü Yüce Allah, Müminlerin gayretlerini ve güzel amellerini boşa çıkarmayacaktır. Nasıl olsa *"Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir."*[53]

UHUD, MÜMİNLE MÜNAFIĞI AYIRAN BÜYÜK BİR SINAVDI

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ
الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾

"Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da (Bedir'de) benzeri bir yara almıştı. Allah gerçek Müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda sizden şehitleri olsun diye (iyi ve kötü) günleri biz insanlar arasında böyle döndürüp duruyoruz. Allah, zalimleri sevmez."

(Âl-i İmrân 3/140)

51 Âl-i İmrân 3/157.
52 Âl-i İmrân 3/169-171; krş. Muhammed 47/4-6.
53 Âl-i İmrân 3/185.

Her insan için dünya hayatı başlı başına bir imtihandır.[54] İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece *"İman ettik."* demekle bırakılmayacaklar, sınanacaklar, kulluk davasında doğru ve samimi olanlarla olmayanlar mutlaka ortaya çıkacaktır.[55] Bunun sonucunda Allah'ın rızasına uyan kimse ile Allah'ın gazabına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kimsenin denk olmadığı açıktır.[56] *"Onlar (insanlar) Allah'ın katında derece derecedirler."*[57] Dolayısıyla bu farklılığın ortaya çıkması için imanın sınanması gereklidir. Nitekim Müslümanlar için öncesi, sonrası ve sonuçlarıyla Uhud Gazvesi zor ve yoğun bir sınav süreci olmuştur.

Münafıklar Medine İslâm toplumu için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Ancak Yüce Allah, isimlerini açıklayarak kimlerin münafık olduğunu ilan edecek değildi. Diğer taraftan iyiyle kötüyü, temizle pis olanı birbirinden ayırıncaya kadar Müminleri de içinde bulundukları belirsiz bir durumda bırakacak değildi.[58] Bu sebeple iki ordunun karşılaştığı Uhud Gazvesi, samimi Müminler ile Münafıkların birbirinden ayrıldığı bir sınav alanı olmuştu.[59] Nitekim Münafıklara şöyle hitap edildi: *"... Allah içinizde olanı sınamak ve kalplerinizde olanı açığa çıkarmak için böyle yaptı. Allah kalplerdeki her şeyi çok iyi bilir."*[60] Böylelikle de onların içlerindeki şüpheleri, kalplerindeki Allah ve Resûlüne olan kuşkuları ve Müminlere düşman mı dost mu olduklarını açığa çıkarmış oldu.[61]

Uhud'da İslâm ordusunun başına gelenler sadece Münafıkların ifşa edilmesi için değildi. Allah, dünya menfaatini isteyene dünyayı, âhiret ödülünü isteyene de âhiret nimetlerini vermeyi dilemekteydi.[62] Aynı zamanda Yüce Allah, Müslümanların gönlündeki ihlâs ve samimiyeti ortaya çıkarmak ve kalplerindeki şüphe ve hastalıkları arındırmak için onları sınamaktaydı.[63] *"Yoksa siz; Allah, içinizden cihad edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"*[64] Öyleyse âhiret ödülü olan cennete girmek sadece onu istemeye değil, bu uğurda Allah'ın hoşnutluğunu kazanacak birçok fedakârlıkta bulunmaya da bağlıydı.

54 Mülk 67/2; Kehf 18/7-8.
55 Ankebût 29/2-3.
56 Âl-i İmrân 3/162.
57 Âl-i İmrân 3/163.
58 Âl-i İmrân 3/179.
59 Âl-i İmrân 3/166-167.
60 Âl-i İmrân 3/154.
61 Âl-i İmrân 3/154: Taberî, IV, 169, 170.
62 Âl-i İmrân 3/145.
63 Âl-i İmrân 3/154: Taberî, IV, 169, 170.
64 Âl-i İmrân 3/142; Bakara 2/214: Kurtubî, III, 410; Ankebût 29/1-2.

ALLAH YARDIM EDERSE SİZİ KİMSE YENEMEZ

اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْۚ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذ۪ي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِه۪ۜ
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

"Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan başka size kim yardım edebilir ki? Müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."

(Âl-i İmrân 3/160)

Savaş öncesi Münafıkların ordudan ayrılması Müslüman saflarında sarsıntıya sebep olmuştu.[65] Uhud vesilesiyle samimi bir imana sahip oldukları ortaya çıkan Müminlere *"Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin; eğer inanmışsanız şüphesiz en üstün olan sizsiniz."*[66] denilerek savaşta yenildikleri hâlde esas kazananın kendileri olduğu belirtilmiştir. Çünkü gerçek kazanç, *"Rabbinizin bağışlamasına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun."*[67] âyetiyle belirtildiği üzere Allah'ın mağfireti ve cennettir. Allah yolunda öldürülmek veya ölmek, Allah'tan gelecek bir bağışlama ve merhamet, insanların biriktirdikleri bütün dünya malından daha hayırlıdır.[68]

Allah Teâlâ, Uhud'da Müminlere içinde birçok hikmet barındıran bir yenilgi yaşatmıştır. Müminlerin yegâne yardımcısı, yardımcıların en hayırlısı olan O'dur.[69] Allah'ın yardım ettiklerini yenecek yoktur.[70] Bundan dolayı Müslümanlara; Münafıklar, Yahudiler veya herhangi bir topluluk değil, sadece Yüce Allah zafer ya da hezimet yaşatabilir. Nitekim bu hakikat *"Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah'a güvensinler."*[71] âyetiyle teyit edilmiştir.

---

65 Âl-i İmrân 3/122.
66 Âl-i İmrân 3/139.
67 Âl-i İmrân 3/133.
68 Âl-i İmrân 3/157.
69 Âl-i İmrân 3/150.
70 Âl-i İmrân 3/160.
71 Âl-i İmrân 3/160.

Uhud hakkındaki âyetler, tüm insanlar için bir açıklama ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve öğüttür.[72] Bu öğütlerin başta gelenlerinden biri de zaferle güzel sonucun, yenilgi ile kötü sonucun ayrı ayrı şeyler olduğudur.[73] Müminler başlarına kötü bir şey gelse sabrederler. Onlar iyi bir şeyle karşılaştıklarında ise şükrederler. İmandan ayrılmadıkları sürece onlar için her sonuç iyidir.[74] Savaşta kazanan Müşriklerin lideri Ebû Süfyân'ın, "Savaş sırayladır; bugün, Bedir Savaşı'na bedeldir." sözlerine mukabil Hz. Ömer, "Evet ama eşit değiliz. Zira bizim ölülerimiz cennette, sizin ölüleriniz cehennemdedir." karşılığını vermiştir.[75] Zira Müminler kaybederken bile şehit olup cenneti kazanmıştır. Yaptıkları fedakârlıklar asla boşa gitmemiştir.[76] Kâfirler ise kazanırken, kimileri ecellerinin yaklaştığını fark etmeden[77] gaflet içerisinde Allah'a karşı savaşırken öldürülüp cehenneme gitmiştir. Hayatta kalanlar da kâfir olarak yaşamaya devam ederek yine kaybetmişlerdir. Çünkü Kâfirlerin elde ettikleri zafer, ancak feci âkıbet olan cehenneme atılmayı geciktirmekten ibarettir.[78] Onların geçici bir süre yeryüzünde rahatlıkla gezmelerine Müminlerin aldanmaması uyarısında bulunulmuştur.[79] Çünkü kendilerine verilen süre, aslında hayırlı değildir. Aksine Allah, onlara günahları artsın diye bu süreyi vermiştir. Bu sürenin sonunda ise onlar için alçaltıcı bir azap vardır.[80]

Uhud Gazvesi sonunda ortaya çıkan duruma göre, Müşrikler galip gözüküyordu. Bu sebeple sevinçliydiler. Münafıklar ise daha da azgınlaşmaya başlamışlardı. Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'i bu konuda teselli etmiştir.[81] Çünkü onlar ne Müminleri yenerek ne de dinden dönerek Allah'a ve dinine zarar verebilirler. Âhirette ise onlara iyi ve güzel hiçbir karşılık verilmeyecektir.[82]

72 Âl-i İmrân 3/138: İbn Arafe, I, 415.
73 Âl-i İmrân 3/137; İbn Âşûr, IV, 98.
74 Müslim, "Zühd", 64.
75 Vâkıdî, I, 297.
76 Muhammed 47/4: Taberî, XXI, 190, 191.
77 A'râf 7/185: Kurtubî, IX, 404.
78 Âl-i İmrân 3/12: Kurtubî, V, 37.
79 Âl-i İmrân 3/195, 196.
80 Âl-i İmrân 3/178.
81 Âl-i İmrân 3/176-177.
82 Âl-i İmrân 3/177: Zemahşerî, I, 663.

HATALAR DERS ALMAK İÇİNDİR

اَوَلَمَّٓا اَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةٌ قَدْ اَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَاۙ قُلْتُمْ اَنّٰى هٰذَاۜ قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْۜ
اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٦٥﴾

"Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp (Uhud'da) kendi başınıza gelince, 'Bu nereden başımıza geldi?' dediniz, öyle mi? De ki: 'O, kendinizdendir.' Doğrusu Allah her şeye gücü yetendir."
(Âl-i İmrân 3/165)

Uhud Gazvesi anlatılırken Kur'ân'ın en başta vurguladığı nokta, Hz. Peygamber'in Müminleri savaş mevzilerine yerleştirmesidir.[83] Peygamberimizin Müminleri yerleştirdiği mevzilerin en önemlilerinden biri de Uhud'un Medine tarafında yer alan Ayneyn tepesiydi. Burada Abdullah b. Cübeyr komutasında 50 kişilik bir birlik bulunmaktaydı. Hz. Peygamber, onlara şöyle demişti: *"Bizim onları mağlup ettiğimizi görseniz bile sakın yerlerinizden ayrılmayın, bizim galibiyetimiz sürdüğü müddetçe orada kalın!"*[84] Ancak, Hz. Peygamber'in kesin talimatına rağmen, artık savaşın kazanıldığını düşünen ve ganimet almakta acele eden bir grup sahâbî bu stratejik tepeyi terk etti.[85] Kur'ân, tepenin terk edilmesinin bir diğer sebebini daha zikreder. Bu da Allah Resûlü'nün (sas) ganimetleri dağıtmayacağı konusundaki şüpheleridir.[86] Kur'ân'da mevzilerini terk eden kişilerin hareketi isyanla ifade edilmektedir.[87] Böylelikle bazı Müslümanlar isyan gibi büyük bir hatayı yüklenmiştir. Bu grubun gösterdiği zaafı değerlendiren müşrik süvariler, Uhud dağını arkadan dolaşarak İslâm ordusuna saldırmışlardır. Bu saldırı sonucunda, Mekkeli Müşrikler mutlak zafer kazandığını sanan Müslümanları hezimete uğratmıştır. Yapılan bu yanlış, 70 sahâbînin şehit düşmesine sebep olmuş ve bu da Müslümanları büyük bir üzüntüye boğmuştur.

Bozgun sırasında Kâfirler, Hz. Peygamber'in öldürüldüğüne dair asılsız bir haber yaymış, Münafıklar da bu durumu fırsat bilerek zayıf inançlı Müslümanları

83 Âl-i İmrân 3/121.
84 Âl-i İmrân 3/152: Taberî, VI, 128; Buhârî, "Cihâd", 164; Vâkıdî, I, 224.
85 Âl-i İmrân 3/145, 152: Mukātil b. Süleyman, I, 307.
86 Âl-i İmrân 3/161.
87 Âl-i İmrân 3/152.

şirke dönmeye çağırmıştır.[88] Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, kendi canlarının kaygısına düşen bu gruba Münafıkların sözlerini dikkate almamaları yönünde uyarıda bulunmuştur.[89] Uhud Savaşı'nda ordudan ayrılıp kaçanları, ganimet peşine düşmeleri sebebiyle şeytan doğru yoldan çıkarmak istemişti.[90] Onlar, ganimetleri âdil bir biçimde dağıtma konusunda Peygamber Efendimize güvenmemiş,[91] dünya malı için hırslanarak cihadda kararlılık göstermemişlerdi. Yine de Rabbimiz onları affetti. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, halîmdir; hemen cezalandırmaz ve zaman tanır.[92]

Allah Resûlü'nün öldürüldüğüne dair yayılan asılsız haber üzerine birçok mümin bocalamış, kaygı ve korkuya kapılmıştır. Dinin ve davanın ancak onun (sas) hayatta kalmasıyla devam edeceğine dair yanlış bir algıya sahip olanlar, ne yapacaklarını şaşırmıştır. Hatta bazıları, "Resûlullah ölmemiş olsaydı yenilmezdik." şeklinde konuşmaya başlamışlardır. Hz. Peygamber'in öldürülmüş olmasını, cepheyi terk etmeye mazeret olarak görenler de vardır.[93] Kur'ân, bütün bu düşünce ve davranışların yanlış olduğunu şu âyetle belirtmiştir: *"Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır."*[94]

Uhud Gazvesi'ne katılan Müslümanlar Allah yolunda savaşanların ilki değildi. Tarih, tevhid ehlinin kahramanlıklarına birçok kez sahne olmuştu. Bu bağlamda Kur'ân, Müminlerin örnek almaları için daha önceki ümmetlerin davalarında gösterdikleri sebat ve gayrete şöyle değinmişti: *"Nice peygamber var ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar da, bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever. Onların sözleri, sadece şöyle demekten ibaretti: 'Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla, ayaklarımızı (yolunda) sabit kıl, Kâfirler topluluğuna karşı bizi muzaffer eyle.'"*[95] Uhud Savaşı'nda da Müslümanlardan böyle cesaret ve şecaat sergileyenler, tevhid mücadelesinde canlarını seve seve verenler oldu. Nitekim bir âyette konu şöyle anlatılır: *"Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler, kimileri onun yolunda can verdiler, kimileri de ecellerini bekliyorlar; verdikle-*

88. Âl-i İmrân 3/144: Taberî, VI, 103.
89. Âl-i İmrân 3/149: Râzî, IX, 31.
90. Âl-i İmrân 3/154.
91. Âl-i İmrân 3/161.
92. Âl-i İmrân 3/155: Râzî, IX, 53.
93. Âl-i İmrân 3/144: Taberî, VI, 103.
94. Âl-i İmrân 3/144.
95. Âl-i İmrân 3/146, 147.

ri sözü asla değiştirmediler."[96] Bu âyette bahsedilen "Allah'a verdikleri sözü tutarak can veren" kimselerle genel olarak Bedir, Uhud ve diğer gazvelerde şehit düşenlerin kastedildiği belirtilir.[97] Bununla birlikte müfessirlerin çoğu bu kahramanların özellikle Uhud şehitleri olduğunu ifade etmektedirler.[98] Bu mücahitler, savaşın en zor anlarında kararlılık göstererek Peygamber Efendimizi yalnız bırakmayan 14 sahâbîdir.[99] Hatta bu sahâbîlerden sekizi, Hz. Peygamber'in önünde ölmek üzere biat etmişlerdir.[100] Nitekim Resûlullah'ın öldürüldüğü söylentisi Müslüman saflarında yayıldığı hâlde, Enes b. Nadr, karşılaştığı arkadaşlarını savaşmaya çağırmıştı. Talha b. Ubeydullah (ra) ve Hz. Ömer'i bir kayanın üzerine oturmuş ağlarken görünce onlara niye savaşmadıklarını sormuştu. Hz. Ömer "Allah Resûlü ölmüş, bilmiyor musun?" diye karşılık verince, Enes b. Mâlik'in amcası olan Enes b. Nadr (ra) tarihe geçecek şu sözleri söylemişti: "O (sas) öldükten sonra yaşamanın ne anlamı var? Haydi! Onun uğruna şehit olduğu dava yolunda biz de savaşalım, haydi, biz de şehit olalım!"[101] Müminleri toparlanmaya teşvik eden bu cesur sahâbî, "Arkadaşlar! Muhammed öldürüldüyse onun Rabbi de öldürülmedi ya! Muhammed niçin savaştıysa siz de onun için savaşın!" diye haykırıyordu. Bu arada Sa'd b. Muâz ile karşılaşmış ve ona, "Nereye gidiyorsun Sa'd! Ben, Uhud dağının eteklerinden cennet kokusu alıyorum." diyerek yürümeye devam etmişti. Sonra Allah Teâlâ'ya yönelerek, "Ey Allah'ım, Müminlerin hâlinden ve dağınıklığından ötürü senden af diliyorum. Şu Müşriklerin yaptıklarından da sana sığınıyorum."[102] diye yalvarmıştı. Arkasından da yalın kılıç Müşriklerin üzerine atılıp şehit oluncaya kadar savaştı.[103] Öyle ki vücudu tanınmaz bir hâle gelmişti. Onu, kız kardeşi Rubeyyi' ancak vücudundaki benden ve parmak uçlarından tanıyabilmişti. Rivayetlerde vücudunda seksenden fazla ok, mızrak ve kılıç yarası olduğu anlatılır.[104]

Mus'ab b. Umeyr de Uhud'un benzersiz kahramanlarından birisidir. Müslümanların sancaktarı olan Mus'ab (ra), sancağı taşıyan eli kılıç darbesi ile kesilince onu diğer eline almıştı. O eli de darbe alınca sancağı kollarıyla göğsüne bastırarak dik tutmaya çalışmıştı. Allah uğrunda canından vazgeçen[105] Mus'ab (ra) bir mızrak

96 Ahzâb 33/23.
97 Ahzâb 33/23: Taberî, XIX, 61.
98 Ahzâb 33/23: Mukātil b. Süleyman, III, 484; İbn Ebî Hâtim, IX, 3123, 3124; Taberî, XIX, 64-67.
99 Vâkıdî, I, 294.
100 Âl-i İmrân 2/155: Râzî, IX, 52-53.
101 Âl-i İmrân 2/144: Taberî, VI, 99; İbn İshâk, s. 330; Vâkıdî, I, 280.
102 Âl-i İmrân, 2/152: İbn Kesîr, III, 214, 215; Buhârî, "Cihâd", 12; Müslim, "İmâre", 148.
103 Âl-i İmrân 3/143: Mukātil b. Süleyman, I, 304-5; Âl-i İmrân 3/144: Taberî, VI, 101.
104 Ahzâb 33/23: Kurtubî, XVII, 112; Buhârî, "Cihâd", 12.
105 Nâziât 79/40: Kurtubî, XXII, 64.

yarasıyla şehit düştü. Hz. Peygamber (sas) Uhud'dan dönerken onun baş ucunda durdu ve ona dua etti. Mekkeli zengin bir ailenin çocuğu olan ve ilk Müslümanlar arasında yer alan Hz. Mus'ab, herkesten önce hicret ederek Medinelilerin ilk öğretmeni olmuştu. Rahmet Peygamberi (sas) yoksul bir kıyafet içindeki Mus'ab'ı yanındakilere göstererek onun bir zamanlar en güzel elbiseleri giydiğini, en güzel yemekleri yediğini, fakat Allah ve Resûlünün sevgisini her şeye tercih ettiğini söyledi. Ardından *"Müminlerden öyle erler vardır ki, Allah'a verdikleri söze sâdık kaldılar..."* âyetini sonuna kadar okudu ve şöyle buyurdu: *"Şehâdet ederim ki, bunlar Allah nezdinde kıyamet gününde şehitlerdir. Onların yanına gidiniz, onları ziyaret ediniz. Her şeyimi borçlu olduğum Allah'a yemin olsun ki, kıyamet gününe kadar bir kimse onlara selâm verecek olursa, mutlaka onun selâmını alırlar."*[106] Hz. Âişe (ra) hakkında bu âyetin indiği kişileri sayarken, "Bunlardan biri de Talha b. Ubeydullah'tır. O, Resûlullah (sas) ile beraber kararlılık gösterdi. Hatta ona doğru gelen bir oka elini siper etti. Resûlullah da *'Talha'nın cennete girmesi kesinleşti.'* buyurarak onu müjdeledi." demiştir.[107]

Savaş sonrası Medine, Uhud'un mağluplarını karşılamaktaydı. İslâm ordusunun bu yenilgisi üzerine Ehl-i kitap ve Münafıkların Müslümanlar üzerindeki baskıları artacaktı. Müslümanlar İslâm'dan önce kendilerine kitap verilenlerden (Ehl-i kitap) ve Allah'a ortak koşan Müşriklerden üzücü birçok söz işittiler.[108] Böylelikle süregelen imtihan daha zor bir hâl aldı. Hatta Yahudi Nadîroğulları, Uhud Gazvesi'nin Müslümanlar aleyhine sonuçlanması üzerine Müminlerle yaptıkları ittifakı bozdular. Reisleri Kâ'b b. Eşref gizlice Mekke'ye giderek, Müşriklerin reisi Ebû Süfyân ile bir ittifak antlaşması yaptı. Bunun üzerinde Hz. Peygamber (sas) de hiç vakit kaybetmeksizin Nadîroğulları üzerine yürüdü.[109] Öte yandan Uhud'un acısını fırsat bilen Yahudilerden birçoğu, Müminleri inançlarından döndürmek için propagandaya bile cüret etmişlerdi.[110]

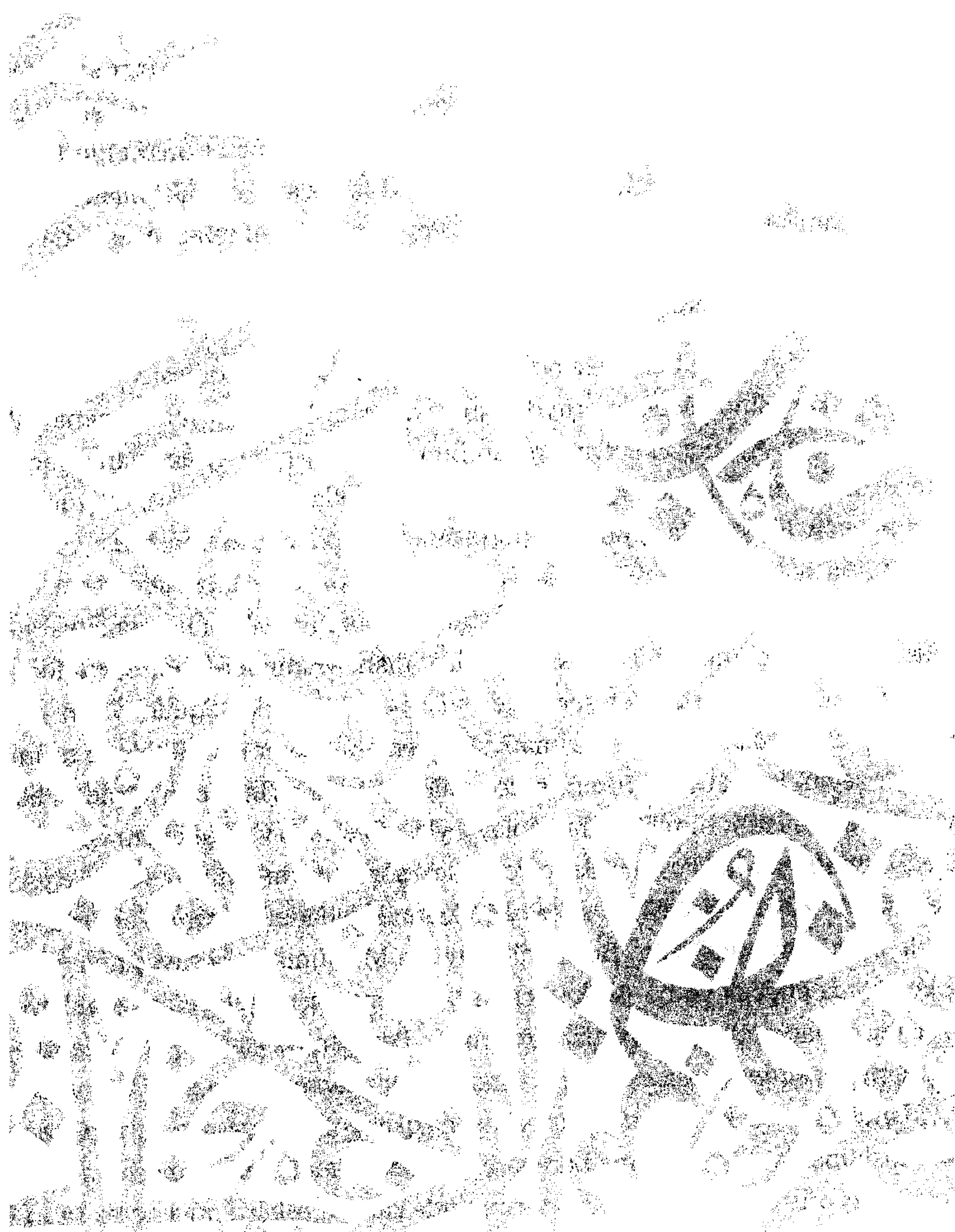
Uhud Savaşı'nda Müşrikler tarafından şehit bedenlerine zarar verilerek ve çeşitli organları kesilerek yapılan saygısızlıklara (*müsle*) rağmen, Allah Teâlâ Müslümanlara zafer nasip ettiğinde aşırıya gitmemelerini emretmiştir. Sabırla karşılık vermeleri durumunda bunun onlar için daha hayırlı olacağını buyurmuştur.[111] Ni-

106 Ahzâb 33/23: Kurtubî, XXII, 113; Vâkıdî, I, 234, 313.
107 Ahzâb 33/23: Kurtubî, XXII, 112-113.
108 Âl-i İmrân 3/186.
109 Haşr 59/2: Zemahşerî, VI, 73; Kurtubî, XX, 337, 340.
110 Bakara 2/109: Mukâtil b. Süleyman, I, 130.
111 Nahl 16/126: Mukâtil b. Süleyman, II, 494.

tekim savaşın en acı sahnelerinden birisi hiç kuşkusuz Peygamberimizin amcası Hz. Hamza'nın Vahşî b. Harb isimli bir köle tarafından şehit edilmesidir. Bedir Savaşı'nda Müşriklerin ileri gelenleriyle teke tek mücadele eden ve Ebû Süfyân'ın karısı Hind'in babası olan Utbe b. Rebîa da dâhil olmak üzere birçoğunu öldüren Hz. Hamza'nın cesareti dillere destandır. Öldürülenlerin intikamını alırsa özgürlüğüne kavuşacağı ve mücevherlerle ödüllendirileceği kendisine vaat edilen Vahşî, savaş boyunca Hz. Hamza'nın boş bir anını gözetlemiş ve nihayet fırsat bulduğunda bir mızrak darbesiyle onu şehit etmiştir. Sonra da "Allah'ın aslanı" olarak anılan büyük sahâbînin ciğerini çıkarıp Hind'e götürmüştür. Peygamber Efendimiz savaş sona erdiğinde çok sevdiği amcasının hâlini görünce büyük bir öfke ve üzüntü ile ağlamış, onun arkasından dualar etmiş ve cenaze namazını kıldırmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, Uhud Gazvesi'nde yaşanan varoluş mücadelesini ve olağanüstü zorluklar karşısında Müminlerin duygu ve davranışlarını işleyerek, inananlara dersler vermiştir. Âyetler, meydana gelen bu tarihî olayın detaylarından ziyade, Müminlerin savaş meydanında iç dünyalarında yaşadıkları çalkantıları, düştükleri çelişkileri ve sınav karşısında yapmaları gerekenleri ön plana çıkarmaktadır. Uhud, İslâm'ın önünün açılıp gönüllere ulaşması gibi yüce bir gaye ile cihad edenlerin, disiplinden ayrıldıkları ve dünyalık peşine düştükleri zaman nasıl acı bir sonla karşılaşacaklarını ortaya koymuştur. Bu vesileyle Yüce Allah, Müminlere sabırdan affediciliğe, istişareden itaate, cesaretten şehitliğe kadar pek çok alanda öğütler vermiştir. Yine bu savaş, münafıklarla ve henüz imanı sindirememiş yarım gönüllülerle İslâm uğrunda her şeyini feda etmeye hazır gerçek mücahidlerin birbirinden ayrıldığı bir ayraç vazifesi görmüştür. Kimileri nifak dolayısıyla yan çizmiş ve ihanet etmiş, kimileri aceleci davranarak Hz. Peygamber'e verdikleri sözde duramamıştır. Kimileriyse her şeye rağmen Allah'a verdikleri söze bağlı kalarak şehâdete ulaşmış, sonsuz ve eşsiz ödüle lâyık görülmüşlerdir. Bu tecrübe ayrıca Müslümanlara savaşın ve ölümün kolaylıkla istenecek ve bu istek uğruna Müslümanların geleceğini tehlikeye atacak bir şey olmadığını göstermiştir. Nitekim Hz. Peygamber (sas) *"Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin; ancak onlarla karşılaştığınız zaman da sabredin."* buyurmuştur.[112] Uhud Gazvesi kıyamete kadar hak ve hakikat yolunda yaşayanlara göstermiştir ki Müslüman'a düşen, daima barıştan, uzlaşıdan, adaletten ve merhametten yana olmak ama düşmanla karşılaşmak durumunda kalınca Allah'a güvenerek sabrı, kararlılığı ve mücadeleyi elden bırakmamaktır.

112 Müslim, "Cihâd ve Siyer", 19.

HENDEK
GAZVESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمْ رٖيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرًاۚ ﴿٩﴾

"Ey iman edenler! Allah'ın size şu lütfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi."

(Ahzâb 33/9)

اِذْ جَٓاؤُ۫كُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾

"Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık düşüncelere kapılmakta idiniz. İşte o zaman Müminler büyük bir imtihan geçirdiler ve adamakıllı sarsıldılar."

(Ahzâb 33/10-11)

وَاِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾ وَاِذْ قَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ يَٓا اَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُواۚ وَيَسْتَأْذِنُ فَر۪يقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ اِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍۚ اِنْ يُر۪يدُونَ اِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾

"Yine o zaman Münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar, 'Allah ve Resûlünün vaadleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!' demişlerdi. Onlardan bir grup, 'Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün.' diyorlardı. Onlardan bir bölük de aslında açıkta olmadığı hâlde, 'Evlerimiz açıkta ve korumasız.' diyerek Peygamber'den izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi."

(Ahzâb 33/12-13)

قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّق۪ينَ مِنْكُمْ وَالْقَٓائِل۪ينَ لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ اِلَيْنَاۚ وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ
اِلَّا قَل۪يلاًۙ ﴿١٨﴾ اَشِحَّةً عَلَيْكُمْۚ فَاِذَا جَٓاءَ الْخَوْفُ رَاَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ
تَدُورُ اَعْيُنُهُمْ كَالَّذ۪ي يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِۚ فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ
بِاَلْسِنَةٍ حِدَادٍ اَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاَحْبَطَ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْۜ
وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يراً ﴿١٩﴾

"İçinizden (sizi savaştan) alıkoyanları ve (Allah'ın size olan yardımını) kıskanarak arkadaşlarına, 'Bize katılın.' diyenleri Allah çok iyi bilmektedir. Zaten bunların pek azı savaşa gelir. Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike geçince de hayra karşı cimrilik ederek size sivri dillerini uzatırlar. Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır. Bunu yapmak Allah için çok kolaydır."

(Ahzâb 33/18-19)

يَحْسَبُونَ الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُواۚ وَاِنْ يَأْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ اَنَّهُمْ بَادُونَ فِي
الْاَعْرَابِ يَسْـَٔلُونَ عَنْ اَنْبَٓائِكُمْۜ وَلَوْ كَانُوا ف۪يكُمْ مَا قَاتَلُٓوا اِلَّا قَل۪يلاً ﴿٢٠﴾

"(Münafıklar) Düşman birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler. Düşman bir daha geldiğinde ise size ait haberleri (başınıza gelecek olayları) uzaktan almak üzere çöllerde dağınık yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı arzularlar. Zaten aranızda da bulunsalardı savaşa çok az katılırlardı."

(Ahzâb 33/20)

وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ الْاَحْزَابَۙ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُۘ وَمَا زَادَهُمْ اِلَّٓا اِيمَانًا وَتَسْلِيمًاۜ ﴿٢٢﴾

"Müminler düşman kuvvetlerini karşılarında görünce, 'Bu, Allah'ın ve Resûlünün bize vaat ettiği (zafer)dir. Allah ve Resûlü hep doğru söyler.' dediler; bu onların ancak imanlarını ve teslimiyet duygularını arttırdı."

(Ahzâb 33/22)

وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًاۜ وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَۜ وَكَانَ اللّٰهُ قَوِيًّا عَزِيزًاۚ ﴿٢٥﴾

"Allah, inkârcıları hiçbir şey elde edemeden, kin ve öfkeleri ile geri çevirdi. Allah'ın yardımı Müminlere savaş için yetip arttı. Allah eşsiz güçlü ve mutlak galiptir.

(Ahzâb 33/25)

وَاَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًاۚ ﴿٢٦﴾ وَاَوْرَثَكُمْ اَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ وَاَرْضًا لَمْ تَطَؤُهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًاۚ ﴿٢٧﴾

"Allah, Ehl-i kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz. Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Allah her şeye gücü yetendir."

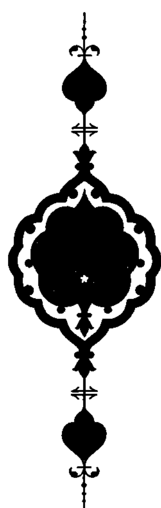
(Ahzâb 33/26-27)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hendek Gazvesi, 627 (hicrî 5) yılında gerçekleşmiştir. Müminler, müşrik ordusuna karşı Medine'yi hendek kazarak savundukları için gazveye bu isim verilmiştir.[1] Âyetlerde Müslümanlarla savaşmak amacıyla ittifak yapan düşman birliklerinden *el-ahzâb*[2] ve *cünûd*[3] diye söz edildiği için bu olaya Ahzâb Gazvesi de denilmektedir.[4] Kur'ân'da Hendek Gazvesi'nden Ahzâb sûresinin 9-27. âyetlerinde bahsedilmektedir. Sûre adını 20. ve 22. âyette geçen *ahzâb* kelimesinden almaktadır. Sûrede Yüce Allah'ın Müslümanlara bu savaş sırasındaki yardımı hatırlatılmakta, Münafıkların ikiyüzlü davranışlarından ve düşman birliklerine destek veren Benî Kurayza Yahudilerinden bahsedilmektedir. Allah Teâlâ, gazve sırasında zor durumda kalan Müslümanlara rüzgâr göndererek ve görünmez ordularla yardım etmiştir. Yine burada Müminlerin birliğini bozarak onları paniğe düşürmek isteyen kalbi hastalıklı kişilerin (*fî kulûbihim marad*) yani Münafıkların karakter, davranış ve tutumları resmedilmiştir. Müminlerin savaş esnasında gösterdikleri ilkeli ve özverili tutumlarından ise övgüyle bahsedilmiştir.

1 İbn Hişâm, III, 214-216.
2 Ahzâb 33/20, 22.
3 Ahzâb 33/9.
4 Ahzâb 33/9: Taberî, XIX, 25.

Medine'nin üç tarafı sık ağaçlı bahçelerle ve dar yollarla çevriliydi. Doğu tarafında Benî Kurayza ve diğer Yahudiler ikamet ediyorlardı. Hurmalıklar sebebiyle güney kısmından düşmanın geçebilme ihtimali çok zayıftı. Şehrin kuzeyi yani ön kısmı ise saldırıya açıktı. Uhud Savaşı'nın üzerinden iki yıl geçtikten sonra Müslümanlar toparlanmış, Mekkeli Müşrikler ise Suriye'ye giden kervanlarının güvenliğini sağlamak için Medine çevresini ele geçirme planları yapmaya başlamıştı. Çevre kabilelerden de destek alan Mekkelilerin büyük bir ordu ile saldıracağı haberi Medine'ye ulaşınca şehrin etrafına uzunluğu yaklaşık 5,5 km genişliği 9 m ve derinliği 4,5 m olan bir hendek kazıldı. Savaş, işte bu hendeğin çevresinde savunma savaşı olarak gerçekleşti.[1] Uhud'daki acı tecrübenin ardından bir meydan savaşını doğru bulmayan Hz. Peygamber (sas), ordunun arkası dağa, ön tarafı da hendeğe bakacak şekilde Sel' dağının eteklerine karargâhını kurdurdu. Kadın ve çocukların kale ve hisarlara yerleştirilmesini emretti. Müşrik ordusu ise karargâhını Medine'nin kuzeyinde Uhud Savaşı'nın yapıldığı alanda kurdu.[2]

Yahudi kabilesi Benî Nadîr, Uhud Gazvesi'nden sonra Müslümanlarla yaptığı antlaşmayı bozduğu, düşmanlarla işbirliği yaptığı ve Hz. Peygamber'i öldürmeye kalkıştığı için hicretin 4. yılında Hayber'e sürgün edilmişti. Düşmanlığı dinmeyen Benî Nadîr, başta Mekkeliler olmak üzere çevredeki kabileleri Medine'ye saldırmaya ve Müslümanları ortadan kaldırmaya teşvik ediyordu.[3] Müşrikler, ittifak yaptıkları kabilelerin de katılmasıyla yaklaşık 10.000 (veya 12.000) kişilik bir ordu kurdular. Müslüman askerlerin sayısı ise 3.000 kadardı.[4] Onların hazırlıklarını haber alan Hz.

---

1 Vâkıdî, II, 448.
2 Ahzâb 33/10: Taberî, XIX, 32-33; İbn Hişâm, III, 220; Vâkıdî, II, 444-480.
3 Ahzâb 33/9: Kurtubî, XVII, 71; İbn Hişâm, III, 214.
4 Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 241.

Peygamber (sas) ve Müslümanlar, yaptıkları görüşmeler sonunda Medine'de kalıp savunma savaşı yapmaya karar verdiler. Selmân-ı Fârisî'nin teklifiyle şehrin stratejik tarafına hendek kazılmasına başlandı. Resûl-i Ekrem (sas) hem kazı çalışmalarını denetledi hem de *"Allah'ım! Asıl yaşam yeridir âhiret; sen ensar ve muhacirlere mağfiret et!"* şeklinde dualar ederek kazıya bizzat katıldı.[5] Müşrikler, Yahudiler ve düşman tarafında ittifak yapan kabilelerle Müslümanlar arasında gerçekleşen Hendek Savaşı hicretin 5. yılı şevval ayının 7'sinde (1 Mart 627) başlayıp zilkadenin 1. günü (24 Mart 627) sona erdi. Müslümanlara karşı ittifak yapanlar Kureyş, Gatafân, Fezâre, Süleym, Esed, Kinâne ve Sakîf kabileleri ile Medine'den çıkarılan Benî Nadîr ve Medine'deki Benî Kurayza Yahudileriydi.[6] Bu birliklerin genel kumandanlığını Ebû Süfyân b. Harb yapıyordu.[7] Medine önlerine gelen ittifak birliği, o zamana kadar Arabistan'da hiç görülmedik bir savunma yöntemiyle karşılaşınca şaşırıp kalmıştı. Hendeği geçemedikleri için bulundukları yerde konuşlandılar. Taraflar birbirlerine ok ve taş yağdırıyordu. Müslümanlar sadece hendek yönünden değil, üstten (doğudan) ve alttan (batıdan) büyük bir güç tarafından kuşatılmışlardı.[8] Yaklaşık bir ay süren kuşatma sırasında hendeğin dar kısmından geçenlerle bazı küçük çatışmalar olduysa da düşman güçleri bir sonuç alamadı.[9] Bu sırada Müminlerden altı kişi şehit oldu. Karşı taraftan sekiz kişi öldürüldü. Sonuçta Allah'ın şiddetli rüzgâr ve görünmez ordularla yardımı[10] karşısında düşman birlikleri geri çekildi. Zafer Müslümanlarındı.[11] Müşriklerin Hz. Peygamber'i ve Müslümanları ortadan kaldırmaya yönelik bu girişimleri de başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Hendek Gazvesi, diğer savaşlardan stratejisi yanında başka birçok yönüyle de farklıdır. Müslümanlara karşı tek başına başarılı olamayacaklarını anlayan Yahudiler ve Kureyş, diğer Arap kabileleriyle bir araya gelmiştir. Bölgenin bütün güçlerini toplayan düşman ordusu sayıca çok, karşısındaki Müslümanlar ise az olmasına rağmen, iman, azim ve gayretle bu gazveyi kazanmışlardır.[12]

---

5 Ahzâb 33/10: Taberî, XIX, 34; Kurtubî, XVII, 74; İbn Hişâm, III, 216-219; Vâkıdî, II, 445, 448-449; Taberî, *Târîḫ*, II, 573-574; Buhârî, "Riḳāḳ", 1.

6 Vâkıdî, II, 440-450.

7 İbn Hişâm, III, 214-216, 220; Vâkıdî, II, 444-480.

8 İbn Hişâm, III, 223-224; Taberî, *Târîḫ*, II, 573-574.

9 İbn Hişâm, III, 223-224; Ahzâb 33/10: Taberî, XIX, 34.

10 Ahzâb 33/9: Taberî, XIX, 25.

11 Ahzâb 33/9: Râzî, XXV, 199.

12 Vâkıdî, II, 440-480.

DÜŞMANIN İTTİFAK ve İHANETİ MÜMİNLERİN KARARLILIĞINI YENEMEDİ

وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ الْاَحْزَابَۙ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُۘ
وَمَا زَادَهُمْ اِلَّٓا اِيمَاناً وَتَسْل۪يماًۜ ﴿٢٢﴾

"Müminler düşman kuvvetlerini karşılarında görünce, 'Bu, Allah'ın ve Resûlünün bize vaat ettiği (zafer)dir. Allah ve Resûlü hep doğru söyler.' dediler; bu onların ancak imanlarını ve teslimiyet duygularını arttırdı."
(Ahzâb 33/22)

Hendek Savaşı öncesinde Resûlullah (sas), kazılacak hendeği belirlemiş, Medine halkından her on kişiye kırk arşınlık yer göstermişti. Aralarında Selmân-ı Fârisî'nin de bulunduğu grup, kendilerine düşen yeri kazarlarken hendeğin orta yerinde büyük bir kaya çıktı. Kayayı kırmaya uğraştılar, fakat başaramadılar. Durumu Allah Resûlü'ne arz ettiler. Peygamber Efendimiz gelip hendeğe indi, Selmân'ın elinden balyozu aldı, taşa vurmasıyla taş çatladı ve ondan öyle bir kıvılcım çıktı ki, karanlık bir odadaki kandil gibi etrafı aydınlattı. Resûlullah (sas) devamında bir fetih tekbiri aldı, oradakiler de tekbir getirdiler. Taşa ikinci bir darbe daha indirdi, yine benzer bir şimşek çaktı ve yine hep birlikte tekbir getirdiler. Üçüncü bir darbe daha vurdu, taş parçalanarak bir şimşek daha çaktı. Aynı şekilde bir tekbir daha getirdiler. Sonra Peygamber Efendimiz birinci çakan ışıkta kendisine Hîre'nin ve Kisrâ'nın şehirlerindeki köşklerin, ikinci ışıkta Rûm diyarının kırmızı köşklerinin, üçüncü ışıkta ise San'a'nın köşklerinin göründüğünü haber verdi. Cebrâil (as) de Müminlerin kısa zaman sonra buraları ele geçireceklerini müjdeledi. Müminler buna çok sevindiler. Münafıklar ise, "Ne tuhaf insanlarsınız! Muhammed sizi boş ümitlerle oyalıyor, asılsız vaadlerde bulunuyor, Medine'den Hîre ve Rûm kralının şehirlerindeki köşkleri gördüğünü ve sizin bunları fethedeceğinizi söylüyor. Oysa sizlerin savaşa çıkmaya bile gücünüz yetmiyor da korkunuzdan hendek kazıyorsunuz." dediler. Bunun üzerine *"De ki: 'Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kâdirsin."* âyeti indi.[13]

13 Âl-i İmrân 3/26: Zemahşerî, I, 542-543; Râzî, VIII, 4.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hendek Gazvesi hakkında inen âyetlerde de Bedir ve Uhud Gazveleri ile ilgili âyetlerde olduğu gibi Müminlere hatırlatma üslubu hâkimdir, yani âyetler geçmişte kalan olayı hikâye eden bir dile sahiptir. İlk hatırlatma, Ahzâb sûresinin 9-11. âyetlerinde Müminlerin savaş sırasındaki hâlinin tasviridir: *"Ey iman edenler! Allah'ın size şu lütfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi..."*[14] Âyetlerin iniş sebebi hakkındaki bilgi şöyledir: Ahzâb Savaşı'nın sonuna doğru, Huzeyfe (ra), Resûlullah'ın verdiği görevi yerine getirmek için düşman ordusunun arasına sızmıştı. Huzeyfe, onların perişan hâlde dağıldıkları haberini getirmişti. Peygamberimiz ve ashâbı bu haberi değerlendirdiler. O sırada bu âyetler indi. Buna göre Ahzâb sûresi, Hendek Gazvesi'nin bitiminde inmiştir. İlk âyet savaşın Müminler lehine sonuçlanmasına Yüce Allah'ın yardım ettiğini belirtmektedir. 10. âyette ise *"Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi."* denilerek şehre saldıran birliklerin Medine'ye yaklaşması ve hangi yönlerden saldırıya hazırlandıkları anlatılmaktır. Bu âyetteki "üstünüzden" Medine'nin doğu tarafını, "altınızdan" ise batı tarafını kastetmektedir.[15] Medine'yi üst tarafından vuracak olan düşman Benî Kurayza Yahudileri, alt tarafından vuracak olanlar da Ebû Süfyân'ın yönettiği ordudur.[16]

Hendek Gazvesi Müminler için oldukça çetin bir sınavdı. Onlar ilk defa bu kadar büyük bir ordu ile karşı karşıya geliyorlardı. Düşman ordusunun sayısal çokluğu, kuşatmanın uzun sürmesi, Benî Kurayza'nın düşmanı desteklemesi, Münafıkların ikili oynaması gibi sebeplerle Müminler çok sıkıntılı anlar yaşamıştı. Bu dev ordu karşısında bazı Müminler endişeye kapılmış, korkmuş, hatta içlerinden Allah'a karşı yanlış birtakım düşünceler geçmişti. Bu durumu âyetler şöyle tasvir etmektedir: *"... korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık düşüncelere kapılmakta idiniz. İşte o zaman Müminler büyük bir imtihan geçirdiler ve adamakıllı sarsıldılar."*[17] Burada bahsedildiği gibi, ölüm korkusu, üç taraftan yapılan kuşatmanın günlerce sürmesi, yiyecek sıkıntısının ve açlığın baş göstermesi gibi sebeplerle sinirler gerilmiş, ordunun dayanma gücü iyice zayıflamıştı. Öyle ki Müminlerin gözleri düşmandan başka bir yere bakamaz olmuş, yürekleri yerinden çıkacak hâle gelmişti.[18] Kur'ân'da deprem gibi sarsıntılar[19] için kullanılan

14 Ahzâb 33/9-11: Süyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl*, s. 206.

15 Ahzâb 33/10: Râzî, XXV, 199.

16 Ahzâb 33/10: Taberî, XIX, 34; Kurtubî, XVII, 71; İbn Hişâm, III, 214-216; Vâkıdî, II, 444-480.

17 Ahzâb 33/10-11.

18 Ahzâb 33/10: Taberî, XIX, 36; Zemahşerî, V, 54.

19 Hac 22/1; Zilzâl 99/1.

zilzâl kelimesi bu âyette Müminlerin derin korku ve kaygılarını anlatmak için kullanılmıştır.[20] Aslında Medine'de yiyecek ve içecek bakımından hazırlık yapılmış, kadınlar ve çocuklar güvenli yerlere yerleştirilmişlerdi. Erzak tükenmesin diye asgari gıdayla yetiniliyordu. Fakat kuşatma bir ay kadar devam etmişti. İki taraf arasında birkaç çatışma meydana gelmiş, bunlarda da daha çok taş ve ok kullanılmıştı. Hiçbir olayda namaz vaktini geçirmeyen Peygamberimizin kuşatma sırasında öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını geceleyin hep birden eda etmek zorunda kalması, onun ve ashâbının hangi şartlar altında mücadele verdiklerini gösterir. Bu sıkıntılı şartlar altında Müminler, Allah'a olan güvenlerini ve ümitlerini hiç kaybetmemişlerdir. Sabır ve metanetle; açlık, susuzluk, uykusuzluk ve şiddetli soğuğa aldırış etmeden canla başla mücadeleye devam etmişlerdir.[21]

Müslümanların arasında bulunan Münafıklarsa, ikiyüzlü karakterlerini sergileyerek savaşın ortasında, kimseye görünmeden ortalıktan kayboluyor ve olmadık mazeretler ileri sürüyorlardı.[22] Nûr sûresinde anlatıldığına göre, Münafıklar, Resûlullah'tan izin almadan gizlice onun yanından ayrılıyor ve aralarında toplanıyorlardı. Müminler ise Resûlullah'ın haberi ve izni olmadan onun yanından ayrılmazlardı. Müminlerin ve Münafıkların bu özelliklerini belirten âyetlerin Müşriklerin Medine önlerine geldikleri sırada ve hendeğin kazılması esnasında indiği rivayet edilmiştir.[23] Münafıklar kuşatma sırasında Allah'a ve Resûlüne karşı gizledikleri kötü düşüncelerini ve inkârlarını sergilemekten geri durmadılar. Bazıları da evlerinin saldırıya açık olduğu ve içindeki eşyaların çalınabileceği bahanesiyle Hz. Peygamber'den izin istemişlerdi. Allah ise evlerinin gayet güvende bulunduğunu ilân etmiş, yalanlarını ortaya çıkarmıştı.[24] Müslümanları arkadan vuran Benî Kurayza Yahudilerinin ihanetinden de cesaret alan bu Münafıklar, bir yandan da mücahidleri, savaşı bırakıp evlerine dönmeye çağırıyorlardı. Bütün bu hâl ve hareketleriyle Müslümanların gayretlerini baltalamaya, aralarına ayrılık sokmaya, Resûlullah'a karşı güvenlerini zayıflatmaya, dahası yaydıkları yalanlarla Müminleri savaş meydanından kaçırmaya çalışıyorlardı. *"Allah ve Resûlü bize sadece boş vaadlerde bulundu."*[25] diyecek kadar saygısızlıkta ileri gitmişlerdi. Çünkü Müslümanların zayıf, müttefik düşman birliklerinin güçlü olduğunu görüyor, buna aldanarak düşmanın üstün geleceğine

20 Zemahşerî, V, 54.
21 Ahzâb 33/10: Taberî, XIX, 34; *Kur'an Yolu*, IV, 375-376; İbn Hişâm, III, 230, 231.
22 İbn Hişâm, III, 216.
23 Nûr 24/62-63: Kurtubî, XV, 358-359; İbn Hişâm, III, 222.
24 İbn Hişâm, III, 222-223; Vâkıdî, II, 440-441.
25 Ahzâb 33/12.

inanıyorlardı.[26] Hâlbuki Hz. Peygamber'e meydandan kaçmayacaklarına ve savaştan geri durmayacaklarına dair söz vermişlerdi.[27] Münafıkların savaştan kaçmak istemelerinin asıl sebebi öldürülme korkusuydu.[28] Kısacası onlar canlarının derdine düşmüşler, kendilerini kurtarmak için her türlü çareye başvurmuşlardı. Kur'ân-ı Hakîm, onların iç dünyalarındaki bütün fesadı ve bozguncu niyetlerini ortaya koydu. Şayet düşman Medine'ye girmiş olsaydı ve onlardan fitne çıkarmaları yani Müslümanları dilleriyle, silahlarıyla vurmaları istenseydi çok fazla beklemeden bütün bunları yaparlardı.[29]

Her şeyi görüp gözeten, en büyük kudret sahibi Allah, kuşatmanın son günlerinde düşman karargâhını altüst eden büyük bir fırtına çıkardı, melekleri yardıma gönderdi. Müttefik düşman birliklerinin kalplerine korku düşürdü. Şehri kuşatan birliklerin yiyecek ve içecekleri büyük zarar gördü, hayvanları dağıldı. Bu olay, Müminlere ciddi anlamda cesaret verdi. Düşmanın savaşma azmi ise iyice kırılmıştı, yiyecekleri tükenmek üzereydi ve savaşmaktan kaçındıkları haram aylar da yaklaşıyordu. Oysa onlar gelirken kazanacaklarına kesin inanmışlardı.[30] Sonunda Müşrikler, kuşatmayı kaldırma ve çekilme kararı aldı, hiçbir şey elde edemeden dönüp gittiler.[31] Bu husus Kur'ân'da şöyle anlatılmaktadır: *"Allah inkârcıları, hiçbir şey elde edemeden, kin ve öfkeleri ile geri çevirdi. Allah'ın yardımı Müminlere savaş için yetip arttı. Allah eşsiz güçlü ve mutlak galiptir."*[32]

Ahzâb sûresinin 21-27. âyetleri, Hendek olayının sonuçlarına değinmektedir. Bu âyetlerde Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed (sas) her hususta olduğu gibi savaş sürecindeki bütün tutum, davranış ve başarıları ile de örnek bir insan olarak takdim edilmektedir: *"İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar ve Allah'ı çokça ananlar için Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır."*[33] Onun (sas), Hendek Gazvesi boyunca Allah yolunda canla başla gayret göstermesi güzel bir örnekliktir. En sıkıntılı hâllerde bile onun sabırlı, ecrini Allah'tan bekleyen, Allah'a şükreden ve hâline razı olan bir kul olarak davrandığını gören ashâbı, en ufak bir olumsuz hâline şahit olmamıştır. Sahâbeden Ebû Talha'nın anlattığına göre, Hendek Gazvesi'nde yiyecek sıkıntısı çeken ve neredeyse üç gün boyunca boğazlarından bir lokma yiyecek

---

26 Ahzâb 33/10-11: Zehmahşerî, V, 54.
27 Ahzâb 33/15: Kurtubî, XVII, 100.
28 Ahzâb 33/16-17.
29 Ahzâb 33/14, 19: Mâtürîdî, XI, 321; *Kur'an Yolu*, IV, 377.
30 Ahzâb 33/25: Taberî, XIX, 69.
31 İbn Hişâm, III, 230, 231; Ahzâb 33/25: Taberî, XIX, 69.
32 Ahzâb 33/25.
33 Ahzâb 33/21.

geçmeyen ashâb-ı kirâm ne kadar aç olduklarını Peygamberimize söylediklerinde onun çok daha aç olduğunu fark etmişlerdi.[34] O hâlde Müminler hem normal zamanlarda hem de savaş anlarında ona uymakla sorumluydular.[35]

Hendek Savaşı'nın kazananları Müminler olmuştur. Âyetlerde Müminlerin savaşın başından itibaren düşman karşısındaki kararlı duruşları anlatılmaktadır. Onlar, Müşriklerin İslâm'a karşı birleşik bir cephe oluşturduklarını ve Allah'ın gönderdiği nuru söndürmek istediklerini görünce şöyle demişlerdi: *"Bu, Allah'ın ve Resûlünün bize vaat ettiği (zafer)dir. Allah ve Resûlü hep doğru söyler."*[36] Zira Allah ve Resûlü onlara zafer sözü vermişti ve işte o gün gelmişti. Savaşın getirdiği zor şartlar, Müminlerin imanlarını ve teslimiyet duygularını daha da arttırmıştı.[37] Düşman birliklerinin ittifakı, Medine'de yaşayan ve Müslümanlarla yaptığı anlaşmaya uymayarak onları arkadan vuran Benî Kurayza'nın ihaneti ve nihayet Münafıkların fitnesi Müminlerin kararlılığını yenememişti. Hâlbuki Münafıklar düşman ordusunu görünce hem kendileri kaçmış hem de diğerlerini caydırmaya çalışmışlardı. Onlar da bu savaştaki tutumları sebebiyle Yüce Allah'ın gazabını hak etmişler,[38] böylece hem bu dünyayı hem öte dünyayı kaybetmişlerdi.

Hendek Savaşı'nın mağlupları, Müşriklerin başını çektiği ittifak güçleridir. Âyet bu sonucu kesin ifadelerle ilân etmiştir: *"Allah inkârcıları, hiçbir şey elde edemeden, kin ve öfkeleri ile geri çevirdi. Allah'ın yardımı Müminlere savaş için yetip arttı. Allah eşsiz güçlü, mutlak galiptir."*[39] Savaşın bir diğer kaybedeni de Benî Kurayza Yahudileriydi. Onların hâli daha kötüydü, çünkü destekledikleri ordu çekip gidince, ihanetleri ile ortada kalmışlardı. Taarruz sırası Müslümanlara gelmişti. Bu nedenle Müslümanlar Hendek Gazvesi'nin hemen ardından ilk iş olarak hainlik eden Benî Kurayza Yahudilerinin üzerine yürümüşlerdir. Bir süre kuşatmaya direnen Yahudiler, sonunda teslim olmuştur. Onların bu ibretlik hâli Kur'ân'da şöyle özetlenmiştir: *"Ehl-i kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz. Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Allah her şeye gücü yetendir."*[40]

34 Ahzâb 33/21: Kurtubî, XVII, 107-108; Tirmizî, "Zühd", 39.
35 Ahzâb 33/21: Mâtüridî, XI, 323; *Kur'an Yolu*, IV, 377.
36 Ahzâb 33/22.
37 Ahzâb 33/22.
38 Ahzâb 33/24.
39 Ahzâb 33/25.
40 Ahzâb 33/26-27: Taberî, XIX, 71; Râzî, XXV, 205-206; İbn Hişâm, III, 233, 235.

Hendek Gazvesi, Arap yarımadasında bulunan birleşik düşman gruplarına (ahzâba) karşı yapılan savunma savaşıdır. Bu gazve, Allah'a ve Peygamberine bağlı kaldıkça, iman gücünü koruyup ümitsizliğe düşmedikçe her zorluğun üstesinden geleceklerini Müminlere bir kez daha öğretmiştir. Allah Resûlü'nün (sas) yaşadığı ve öğrettiği gibi hareket etmenin Müminler için vazgeçilmez bir gereklilik olduğu Kur'ân'ın diliyle bir defa daha açıkça vurgulanmıştır. Nitekim onlar önderleriyle yaptıkları istişarede savaş stratejisini belirlemiş ve başarıya giden yola girmişlerdir. Öte yandan bu savaş vesilesiyle, ikiyüzlülüğün sadece Allah'a karşı değil insanlar arasındaki sosyal ilişkilerde de ne kadar kötü sonuçlar doğuracağı bir kez daha tecrübe edilmiştir. Güçlüden yana olmak bir erdem değildir. Aksine haklının yanında olmanın, anlaşmalara bağlı kalmanın, verilen sözü tutmanın Yüce Allah katında değerli ve erdemli davranışlar olduğu unutulmamalıdır. Nihayet hak dava uğrunda her türlü zorluğa göğüs geren samimi Müminleri, Allah Teâlâ bu dünyada destekleyecek, âhirette ise hayal edilemeyecek nimetlere kavuşturacaktır: *"Şüphesiz ki, biz peygamberlerimize ve iman edenlere hem dünya hayatında ve hem de şahitlerin tanıklık edecekleri hesap gününde mutlaka yardım edeceğiz."*[41]

41 Mü'min 40/51.

HUDEYBİYE ANTLAŞMASI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ
وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾
وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾

"Senin geçmiş gelecek bütün günahlarını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih nasip ettik."

(Feth 48/1-3)

هُوَ الَّذٖٓى اَنْزَلَ السَّكٖينَةَ فٖى قُلُوبِ الْمُؤْمِنٖينَ لِيَزْدَادُٓوا اٖيمَانًا مَعَ اٖيمَانِهِمْۜ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٖيمًا حَكٖيمًاۙ ﴿٤﴾

"İmanlarına iman katsınlar diye Müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O'dur. Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Feth 48/4)

اِنَّ الَّذٖينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَۜ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدٖيهِمْۚ فَمَنْ نَكَثَ فَاِنَّمَا يَنْكُثُ عَلٰى نَفْسِهٖۚ وَمَنْ اَوْفٰى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللّٰهَ فَسَيُؤْتٖيهِ اَجْرًا عَظٖيمًا۟ ﴿١٠﴾

"Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah'a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir."

(Feth 48/10)

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَٓا اَمْوَالُنَا وَاَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَاۚ يَقُولُونَ بِاَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فٖى قُلُوبِهِمْۜ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ نَفْعًاۜ بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرًا ﴿١١﴾

"Arap kabilelerinden savaşa katılmayanlar sana, gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyerek, 'Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu, bu yüzden Allah'ın bizi bağışlamasını iste.' diyecekler. Onlara şöyle de: 'Size bir zarar gelmesini isterse veya size iyilik etmeyi murat ederse, sizin için Allah'a karşı herhangi bir şey yapmaya kimin gücü yeter? Hayır! Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir.'"

(Feth 48/11)

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِن۪ينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا ف۪ي قُلُوبِهِمْ
فَاَنْزَلَ السَّك۪ينَةَ عَلَيْهِمْ وَاَثَابَهُمْ فَتْحًا قَر۪يبًاۙ ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَث۪يرَةً يَأْخُذُونَهَاۜ
وَكَانَ اللّٰهُ عَز۪يزًا حَك۪يمًا ﴿١٩﴾

"O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o Müminlerden Allah razı olmuştur; gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle kendilerini ödüllendirmiştir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Feth 48/18-19)

وَهُوَ الَّذ۪ي كَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ
اَنْ اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرًا ﴿٢٤﴾

"Mekke'nin ortasında size onları yenmeyi nasip ettikten sonra onların ellerini sizin üzerinizden, sizin ellerinizi de onların üzerinden çeken (aranızda barışı sağlayan) Allah'tır. Allah, bütün yaptıklarınızı görmektedir."

(Feth 48/24)

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّۚ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ
اٰمِن۪ينَۙ مُحَلِّق۪ينَ رُؤُ۫سَكُمْ وَمُقَصِّر۪ينَۙ لَا تَخَافُونَۜ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ
دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَر۪يبًا ﴿٢٧﴾

"Allah, Resûlünün rüyasını elbette doğru çıkaracaktır. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Harâm'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur."

(Feth 48/27)

هُمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُۜ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَٓاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ اَنْ تَطَؤُ۫هُمْ فَتُصٖيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍۚ لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فٖي رَحْمَتِهٖ مَنْ يَشَٓاءُۚ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿٢٥﴾

“Onlar, inkâra sapan, sizi Mescid-i Harâm’a sokmayan ve (ibadet amacıyla) bekletilen kurbanlıkları oraya ulaşmaktan alıkoyanlardır. Eğer Mekke’de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı (Allah Mekke’ye girmenize izin verirdi). Dilediklerini rahmetine koymak için Allah böyle yapmıştır. Eğer inananlarla inkârcılar birbirinden ayrılsalardı, inkâra sapmış olanları acı bir şekilde azaba uğratırdık.”

(Feth 48/25)

اِذْ جَعَلَ الَّذٖينَ كَفَرُوا فٖي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهٖ وَعَلَى الْمُؤْمِنٖينَ وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى وَكَانُٓوا اَحَقَّ بِهَا وَاَهْلَهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمًا ﴿٢٦﴾

“İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyüklenme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da Resûlü’nün ve Müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”

(Feth 48/26)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hudeybiye kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Ancak Hudeybiye Antlaşması sonrasında Medine'ye dönüş yolunda inen Feth sûresinde, Hudeybiye sürecinde meydana gelen olaylara yer verilmiştir. Yine Mümtehine sûresinde antlaşma kapsamına dâhil olmayan muhacir kadınların durumuna açıklık getirilmiştir. Tefsirlerde, Bakara, Tevbe, Muhammed ve Nasr sûrelerindeki bazı âyetlerin de Hudeybiye Antlaşması ile ilişkili olduğuna temas edilmektedir.

Hicrî altıncı yılda Müslümanlarla Müşrikler arasında iki tarafın müttefiklerinin de katılımıyla imzalanan antlaşmaya "Hudeybiye Antlaşması" denilmiştir. Antlaşmanın yapıldığı yer olan Hudeybiye, Mekke yakınlarında küçük bir köydür. İsmini burada bulunan bir kuyudan ya da adına *semüre* de denilen eğik ve gölgelikli bir ağaç olan *hadbâ*dan aldığı belirtilmektedir.[1]

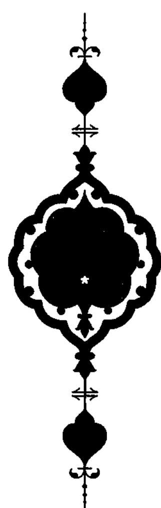
Abdullah b. Mes'ûd'un da içinde bulunduğu sahâbeden bazı müfessirler şunu belirtmişlerdir: Feth sûresine adını veren ve "açık bir fetih" olarak nitelenen olay, hicretin altıncı yılında (milâdî 628 yılında) yapılan Hudeybiye Barış Antlaşması'dır. Müşriklerle yapılan bu antlaşma, İslâm'ın hızla yayılmasını sağlaması ve Müslümanların önündeki birçok engelin ortadan kalkmasına imkân vermesi nedeniyle *fetih* olarak nitelenmiştir.[2] Hudeybiye Antlaşması'nın anlatıldığı âyetlerde bazı kavramlar zikredilmektedir. Bunlardan ilki *nasr*dır. Yardım anlamına gelen bu kelime[3] Kur'ân'da her türlü destek için kullanılmaktadır.[4] *Fetih* kelimesiyle birlikte zikredildiği iki yerde ise Yüce Allah'ın özel yardımını ifade etmektedir.[5] Hudeybiye Barış Antlaşması'yla ilgili kavramlardan bir diğeri ise *bey'at*tır. Sözlükte "anlaşma ve itaat" anlamına gelen bu kelime,[6]

1 Fîrûzâbâdî, s. 73.
2 İbn Kesîr, XIII, 85.
3 Fîrûzâbâdî, s. 482.
4 Bakara 2/214; Âl-i İmrân 3/126; Enfâl 8/10, 72; Enbiyâ 21/43 vd.
5 Cum'a 62/13; Nasr 110/1.
6 Halîl b. Ahmed, I, 176.

ashâbın Hudeybiye yakınlarındaki bir ağacın altında Allah'a ve Hz. Peygamber'e şeksiz şüphesiz bağlılıklarına dair ettikleri sadakat yeminine karşılık gelmektedir.[7] Hudeybiye ile birlikte zikredilen bir diğer kelime ise *rıdvân*dır. Bu kelime, Allah'ın inanan kullarından hoşnutluğunu ifade etmek için kullanılmaktadır.[8] Özelde ise Hudeybiye yakınlarındaki ağacın altında Hz. Peygamber'e sadakat yemini eden sahâbeye yönelik olarak Allah'ın razı oluşu anlamında geçer. [9] *Rıdvân*, Müminler için cennetten daha büyük bir ödülü ifade etmektedir.[10] Allah'ın *rıdvân biat*ında bulunan Müminlerin kalplerine indirdiğini belirttiği *sekînet*,[11] huzur ve güven anlamına gelmektedir.[12] Konuya ilişkin bir diğer kavram da *umre*dir. Umre, Kâbe'yi tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'ydan oluşan ibadet maksatlı ziyaret olarak tanımlanmaktadır.[13] Hz. Peygamber (sas), gördüğü bir rüya üzerine umre yapmak amacıyla ashâbıyla Medine'den yola çıkmış fakat Müşrikler tarafından alıkonulmuştur.[14] Müşriklerle yapılan Hudeybiye Antlaşması gereği, Hz. Peygamber ve ashâbı, bu umreyi ancak ertesi yıl yapabilmiştir.[15]

7 Feth 48/10, 18.
8 Bk. Âl-i İmrân 3/15, 162, 174; Mâide 5/2, 16; Tevbe 9/21, 109; Muhammed 47/28; Hadîd 57/20.
9 Feth 48/18, 29; ayrıca bk. Tevbe 9/27: İbn Kesîr, VII, 167.
10 Tevbe 9/72.
11 Feth 48/4, 18.
12 Fîrûzâbâdî, s. 1206; ayrıca bk. Feth 48/4: Zemahşerî, V, 536.
13 Bk. Bakara 2/158: Elmalılı, I, 554.
14 Feth 48/25.
15 Vâkıdî, II, 611-612.

HUDEYBİYE BARIŞI AÇIK BİR FETİHTİ

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ
عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾ وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾

"Senin geçmiş gelecek bütün günahlarını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için apaçık bir fetih nasip ettik."

(Feth 48/1-3)

Hz. Peygamber (sas) hicretin 6. yılında bir rüya gördü. Allah Resûlü, rüyasında Müminler ile birlikte Mekke'ye girmiş ve Kâbe'nin anahtarlarını eline almıştı. Ayrıca hac kurallarına uyarak başını tıraş etmiş ve Arafat'ta vakfeye durmuştu. Bu rüya üzerine, ashâbını umre yapmaya davet etti.[1] Müjdeli haber, sahâbenin gönlünde büyük bir mutluluk ve heyecan meydana getirmişti. Çünkü Medine'ye yerleşen muhacirler doğup büyüdükleri Mekke'yi çok özlemişlerdi. Şimdi Müşriklerin baskıları sebebiyle istemeden terk ettikleri yurtlarına kavuşup hasret gidereceklerdi. İslâm, şirk inanç ve uygulamalarını açıkça reddetse de Müslümanların Mekke ve Kâbe ile olan bağlarını koparmamıştı. Aksine Kur'ân, Kâbe'yi inşa eden Hz. İbrâhim'i anlatıyor ve onun hatıralarına sahip çıkıyordu.[2] Yine Kâbe'nin kıble oluşu ile arada çok

1 Vâkıdî, I, 572.
2 Bakara 2/127-132; Âl-i İmrân 3/95-97.

güçlü manevî bağlar kurulmuştu.[3] Bütün Müslümanların yön ve istikâmeti, günde beş vakit kılınan namazlarla Kâbe'yi gösteriyordu. İşte bu şartlar altında sahâbe, derhâl yol hazırlıklarına başladı. Zilkade ayının başında pazartesi günü yaklaşık bin beş yüz kişi ile Medine'den ayrıldılar.[4]

Allah Resûlü (sas) bu sefere sadece ibadet amacıyla çıkmıştı ve asla savaşmak niyetinde değildi. Henüz Zülhuleyfe'de iken ihrama girmesi ve kurbanlıklarını da beraberinde getirmesi[5] bunun çok açık göstergesiydi. Hz. Peygamber ve sahâbe-i kirâm, Zülhuleyfe'de ihrama girdiler. Resûl-i Ekrem, kurbanlık olarak getirilen yetmiş adet deveden birini dua edip işaretledi. Bunun üzerine sahâbe de diğer kurbanlıkları işaretleyip gerdanlıklarını taktılar. Müslümanlar yanlarına yalnızca gündelik ihtiyaçlarını görecek hafif silahlarını almışlardı. Öyle ki Peygamberimiz, Hz. Ömer ve Sa'd b. Ubade'nin tedbiren silahlı yola çıkma önerisini de kabul etmemişti.[6] Belli ki o, Beytullah'ı ziyaret için gerçekleşecek bu kutlu yolculuğun, Mescid-i Harâm'ın lâyık olduğu hürmet ve saygınlıkla bütünleşmesini istiyordu. Ancak tüm bu samimi niyetlere karşılık Kureyş, gerilimi tırmandırmaktan geri kalmadı. Müşrikler, savaş vaziyeti almışlar ve yol güzergâhına Hâlid b. Velîd komutasında bir süvari birliği bile çıkarmışlardı. Bunu haber alan Allah Resûlü (sas) sırf kan dökülmemesi için yolunu değiştirmiş,[7] sarp yollardan geçmiş ve nihayet Hudeybiye'de konaklanmıştı. Bu arada, Mekkeliler tarafından Müslümanları taciz için gönderilen kırk kadar kişi de yakalanmış ve affedilerek salıverilmişti.[8]

Mekke'ye çok yaklaşan umre grubu, şehre onları almak istemeyen Müşriklerin itirazı ile karşılaşmıştı. Çocuk ve kadınlara varıncaya kadar toplanan Kureyş, Müslümanları Mekke'ye sokmamak üzere yeminler ediyordu. Hâlid b. Velîd komutasındaki bir süvari birliğini de önden göndermişlerdi.[9] İki taraf arasında heyetler gidip geliyor, bu süre zarfında gerginlik de artıyordu. Nihayet elçi olarak gönderilen Hz. Osman'a Kureyş'in kötü muamelesi ve hatta bir ara onun şehit edildiği haberinin ortaya atılması, tarafları savaşın eşiğine getirecekti. O anda inen şu âyetler, Müslümanlara savaşı göze almalarını emretmekle birlikte barışın devamlılığı konusunda ellerinden gelen gayreti göstermelerini de öğütlüyordu: *"Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı*

3 Bakara 2/144-145.
4 Vâkıdî, I, 572-574.
5 Vâkıdî, II, 573; İbn Hişâm, II, 308.
6 Vâkıdî, I, 573.
7 İbn Hişâm, II, 309.
8 İbn Hişâm, II, 314.
9 İbn Hişâm, II, 309.

adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün. İşte Kâfirlerin cezası böyledir! Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."[10]

Nihayet Hz. Peygamber'in görüşmeler sırasındaki sağduyulu ve kararlı tavrı, yine sahâbenin ona Rıdvan biatıyla sergilediği bağlılığı ve cesaretli duruşu sayesinde bir antlaşmaya varılmıştı. Rıdvan biatı, Peygamberimizin çağrısı üzerine bir ağacın altında toplanan ashâbın, onun elini tutarak "asla savaştan kaçmayacakları ve gerekirse son nefeslerine kadar çarpışıp ona bağlı kalacakları" yönünde ettikleri yemin olup Kur'ân'da şöyle zikredilmişti: *"O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o Müminlerden Allah razı olmuştur; gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle kendilerini ödüllendirmiştir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."* [11]

Müslümanların canları pahasına Peygamberlerinin etrafında kenetlenmeleri Kureyşlileri korkutmuştu. Bunun üzerine, Süheyl b. Amr'ı Müslümanlarla antlaşma yapmak üzere Hudeybiye'ye gönderdiler. Müşriklerin şartlarını ısrarla dayattığı ve Müslümanların çok da hoşuna gitmeyen maddelerin bulunduğu antlaşma, iki taraf arasındaki müzakereler sonucunda imzalandı. Buna göre, Müşriklerden kim Allah Resûlü'ne gelirse iade edilecek, buna karşın Müslümanlardan karşı tarafa gidenler iade edilmeyecekti. Yine Müslümanlar gelecek yıl umre yapabilecek ve Mekke'de üç gün süreyle silahlarını kınlarından çıkarmadan konaklayabileceklerdi.[12] Her iki tarafın dışında isteyen kabileler, Müslümanların ya da Kureyş'in müttefiki olmayı seçerek antlaşmaya katılabilecekti. İmzalanan antlaşmaya göre çatışmasızlık hâli on yıl sürecekti.[13]

Kimi sahâbeye göre, antlaşmanın maddeleri Müşriklerin lehineydi ve bu durum onlara taviz vermek anlamına geliyordu. Bu nedenle onlar bu anlaşmadan rahatsızlık duymuş ve Hz. Peygamber'e bunu açıkça ifade etmişlerdi. Aslında yolculuk Allah Resûlü'nün gördüğü rüya ile başlamıştı. Bu açıdan sahâbe, yolculuğun başarıyla amacına ulaşması konusunda herhangi bir kuşku duymamıştı.[14] Üzerlerinde ihram elbiseleri ve beraberlerinde getirdikleri kurbanlıklarıyla yapacakları umre ziyaretinin heyecanını tüm benliklerinde hissediyorlardı. Üstelik Mekke'ye

10 Bakara 2/191, 192.
11 Feth 48/18-19.
12 Vâkıdî, II, 611-612.
13 İbn Hişâm, II, 317-318.
14 Vâkıdî, I, 572.

bir konaklık mesafe kadar yakındılar. Sanki yapılan antlaşmayla onları Kâbe'den zorla uzaklaştıran Müşriklere taviz veriliyordu. Daha antlaşma yazılırken Hz. Ali ve ashâbdan bazıları, Süheyl b. Amr'ın önerdiği şartlara itiraz etmişti. Özellikle Mekke'den kendilerine sığınacak bir Müslüman'ın iade şartını oldukça ağır bulmuşlardı. Henüz antlaşmanın mürekkebi bile kurumadan, Kureyşliler adına imza atan Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel, sırf Müslüman olduğu için ailesinden gördüğü işkencelere dayanamayarak gelip Peygamberimize sığındı. Antlaşmaya göre Ebû Cendel'in Mekkelilere iadesi, sahâbenin üzüntüsüne üzüntü katmıştı. Böyle zor bir anda bile sözüne sadık kalarak onu geri gönderen Peygamberimiz ise şöyle demişti: *"Ebû Cendel! Sabret ve sevabını Allah'tan dile. Muhakkak ki Allah, sen ve senin gibi ezilmişlere en yakın zamanda bir fırsat ve çıkış yolu verecektir. Biz bu kavimle bir antlaşma yaptık. Biz onlara, onlar da bize bu antlaşmaya sadık kalma üzerine söz verdi. Hıyanet edemeyiz."*[15]

Hudeybiye Antlaşması sonrası Hz. Ömer'in "Sen Allah'ın nebîsi değil misin? Biz hak, düşmanımız bâtıl yolda değil mi? Bizim ölülerimiz cennette, onların ölüleri cehennemde olacak değil mi? Niçin dinimizi küçük düşürüyoruz?" diyerek dile getirdiği tepki, o sırada sahâbenin hissettiği duyguları gayet iyi özetlemektedir. Bu durum onları derinden sarsmış olmalıdır ki, Allah Resûlü'nün üç defa, "Kalkın, kurbanlarınızı kesin ve tıraş olun." emri karşısında yerinden kalkan olmamıştı. Ortalığa bir sessizlik çökmüştü. Sevgili Peygamberimiz de son derece üzgündü. Umre için yanında gelen eşi Ümmü Seleme'nin çadırına giderek olanları ona anlattı. Ümmü Seleme (ra), Allah Resûlü'ne şu fikri verdi: "Yâ Resûlallah! Sen bunu çok arzuluyorsan çık ve hiçbirine bir şey söylemeden kurbanını kes, tıraş ol." Eşinin tavsiyesini uygulayan Peygamberimiz, kurbanını kesince onlar da kurbanlarını kesip tıraş oldular ve ihramdan çıktılar.[16] Ancak Hz. Ebû Bekir'in de söylediği gibi o Hak Peygamber'di ve Allah onu yardımsız bırakmayacaktı.[17] Allah bu barışı, inananların kurtuluşuna vesile kılacak ve apaçık bir fethe açılan umut kapısı yapacaktı.[18]

Ashâb, Hudeybiye Antlaşması'nın aleyhlerine olduğunu düşünerek hüzün içinde Medine'ye dönerken[19] âyetler birer rahmet damlası gibi inmeye başlamıştı bile. Feth sûresinin ilk âyetleri ile daralan gönüller ferahlatılmış ve sahâbe-i kirâm teselli edilmişti: *"Senin geçmiş gelecek bütün günahlarını Allah'ın bağışlaması, sana*

15 İbn Hanbel, IV, 324.
16 Bakara 2/196: Taberî, III, 362-363; Buhârî, "Şurût", 15.
17 Feth 48/25: İbn Kesîr, XIII, 123; Buhârî, "Şurût", 15.
18 Feth 48/26: Elmalılı, VI, 4432.
19 Feth 48/1: Taberî, XXI, 239-240; Müslim, "Cihâd", 34.

nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yola iletmesi ve Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik."[20] Daha sonra bu riskli ve zorlu seferde Peygamber Efendimize yoldaş olanlar övülmüş, kendilerine dünyada ve âhirette ödül vaat edilmiştir. Ayrıca Münafıklar ve Müşrikler Allah hakkında kötü zan beslemeleri sebebiyle yerilmiştir.[21] Sûrenin başındaki, *"Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik."*[22] ifadesiyle, sûrenin indiği ortam ve zaman dilimi dikkate alınarak öncelikle Hudeybiye'nin kastedildiği belirtilir. Nitekim sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdullah, Berâ b. Âzib gibi âlim isimler, âyette geçen *feth*i Hudeybiye ile ilişkilendirmişlerdir.[23] Allah Resûlü'nün de dönüş yolunda, *"Bana bu gece öyle bir sûre indirildi ki üzerine güneşin doğduğu dünyadan daha değerlidir."*[24] diyerek Feth sûresinin ilk âyetlerini okuduğu aktarılmaktadır. Kaynaklarda bu "fethi", ileride gerçekleşecek olan Mekke'nin fethi ile ilişkilendirenler[25] ve "İslâm'la hidayet bulma" olarak yorumlayanlar[26] da olmuştur.

Hudeybiye'nin "fetih" olarak nitelenmesi, değişik açılardan üzerinde durulmaya değer bir husustur. Zira Hudeybiye seferi ilk bakışta başarısız görünmektedir. Resûlullah (sas) ve beraberindeki Müminler, Mekkelilerin taleplerini kabul etmiş, yegâne hedefleri olan Beytullah'ı ziyaret edemeden geri dönmüştür. Nitekim rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber sûreyi yanındakilere tebliğ ettiğinde sahâbeden biri "Böyle bir antlaşma mı bir fetih?" diye Resûlullah'a sormuş, Allah Resûlü (sas) bu soruya, *"Evet! Muhammed'in her yönden borçlu olduğu Allah'a yemin olsun,* şüphesiz *bu bir fetih!"* şeklinde cevap vermiştir. Sahâbe başlangıçta Müminlerin aleyhine maddeleri olan bu antlaşmadan oldukça rahatsız olsa da sonuçta Allah Resûlü'nün kararına saygı gösterip ona itaat etmişlerdir. Allah Teâlâ indirdiği âyetlerde, sahâbenin bu teslimiyetine işaret etmekte ve Müminlerin kalplerine huzur ve ferahlık bahşettiğini bildirmektedir.[27]

Gerçekten de antlaşmanın bir başarı olduğu çok geçmeden anlaşılacaktı. Çünkü tesis edilen barış ortamının ardından birçok güzel gelişme yaşandı. O güne kadar Müşriklerle olan ilişkiler gerilim ve çatışma ekseninde sürdürülüyordu. Mekke'deki baskı ve şiddet ortamı Müslümanları hicret etmeye zorlamıştı. Ayrıca her iki taraf

---

20 Feth 48/1-3.
21 Feth 48/4-6.
22 Feth 48/1.
23 Feth 48/1: Taberî, XXI, 239-243; İbn Kesîr, XIII; 84-85; Elmalılı, VI, 4405.
24 Feth 48/1: İbn Kesîr, XIII, 85; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Ḳur'ân", 12.
25 Feth 48/1: Zemahşerî, V, 534; Râzî, XVIII, 77; Beyzâvî, III, 294.
26 Feth 48/1: Elmalılı, VI, 4406.
27 Feth 48/4-18.

arasında yaşanan mücadele ve savaşlar sağlıklı iletişime fırsat vermemişti. Bu barış ve sükûnet ortamında insanlar gerçeği görme imkânı buldu. Kalplerin ve zihinlerin önündeki engeller kalktı. Allah'ın sözlerini duydular ve öğrendiler. İki sene içinde bundan önceki döneme göre çok daha fazla insan İslâm'a girdi.[28]

İslâm'da Hudeybiye Sulhu'ndan daha büyük bir fetih olmadığı ve savaş bitince insanların birbirlerine karşı güven ortamı oluştuğu belirtilmiştir. Hudeybiye Antlaşması, Mekke ve Medine arası diplomasi açısından da bir fetih ve zafer niteliği taşımaktadır. O güne kadar Müslümanların varlığını kabul etmeyen Mekke Müşrikleri, bu antlaşmayla Müslümanları resmen tanıdılar. Ayrıca en önemli tehdit unsuru ortadan kalkınca Müslümanlar diğer sorunlara odaklanma imkânı buldular. Böylece başta Hayber olmak üzere diğer yerlerin fetihlerinin de önü açılmış oldu. Allah Teâlâ, Resûlünün eliyle İslâm'ın önündeki pek çok engeli kaldırmış ve ona üstünlükler nasip etmiştir.[29] Hudeybiye'de sayısı bin beş yüz civarında olan Müslümanlar, sadece iki yıl sonra on bin kişi ile Mekke'yi fethettiler.[30] Tüm bu sonuçlar düşünüldüğünde, Hudeybiye'nin âyette bildirildiği üzere açık bir şekilde fetih olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

BÜYÜK FETİH ZORLU SINAMALARLA KAZANILMIŞTI

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَٓا اَمْوَالُنَا وَاَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَاۚ يَقُولُونَ
بِاَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ ف۪ي قُلُوبِهِمْۜ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاً اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرّاً اَوْ
اَرَادَ بِكُمْ نَفْعاًۜ بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراً ﴿١١﴾

"Arap kabilelerinden savaşa katılmayanlar sana, gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyerek, 'Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu, bu yüzden Allah'ın bizi bağışlamasını iste.' diyecekler. Onlara şöyle de: 'Size bir zarar gelmesini isterse veya size iyilik etmeyi murat

28 Feth 48/1: Kurtubî, IXX, 297.
29 Feth 48/2: Beyzâvî, III, 293; Ebüssuûd Efendi, V, 154-155.
30 İbn Hişâm, II, 421.

ederse, sizin için Allah'a karşı herhangi bir şey yapmaya kimin gücü yeter? Hayır! Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir.'"
(Feth 48/11)

Hudeybiye Seferi esnasında yaşananlar, samimi Müminlerle değişik mazeretlere sığınıp Allah Resûlü'nü yalnız bırakanları birbirinden ayıran bir sınav olmuştur. Zira Mekke, hâlâ Kureyş'in hâkimiyetindeydi. Art arda yapılan savaşlarda alınan yenilgiler Kureyş'in kin ve intikam duygularını iyice arttırmıştı. Böyle bir ortamda bir de savaş hazırlığı olmaksızın Mekke'ye doğru yola çıkılıyordu. Müslümanlar savaş niyetinde olmadıklarını göstermişlerdi, ancak Kureyş'in tavrının ne olacağı belli değildi. Bu yüzden Hudeybiye Seferi Müslümanlar açısından ciddi riskler taşıyordu. Buna karşın Allah'ın Elçisi'ne içten bağlı olan sahâbe, bu zor süreçte her ihtimali göze alarak sonuna kadar onun yanında yer almaya kararlıydı. Allah da âyet-i kerîmede onların Resûlullah'a gösterdikleri vakarlı ve itaatkâr duruşu (*sekîne*) övmekteydi.[31]

Allah Resûlü (sas) bu çetin sefere çıkarken bazı önlemler almıştı. Bunlardan biri, farklı kabileleri yanına alarak seferde katılımı geniş tutmaktı. Bu, Kureyş'in muhtemel saldırısına karşı caydırıcı olacaktı.[32] Bu amaçla Hz. Peygamber, Benî Bekir, Gıfâr, Eslem, Eşca', Müzeyne ve Cüheyneliler gibi önde gelen Arap kabilelerine haber göndererek kendilerine katılmalarını istemişti.[33] Bu kabilelerden bir kısmı Hz. Peygamber'in bu talebine olumlu cevap verirken bir kısmı da asılsız mazeretler beyan ederek sefere katılmadı. Kur'ân'da asılsız bahanelere sığınarak Hudeybiye Seferi'ne çıkmayanların *"Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu, bu yüzden Allah'ın bizi bağışlamasını iste."* diyecekleri Peygamberimize bildirilerek onlara şöyle demesi istenmişti: *"Size bir zarar gelmesini isterse veya size iyilik etmeyi murat ederse, sizin için Allah'a karşı herhangi bir şey yapmaya kimin gücü yeter?"*[34] Onlar Allah Resûlü'nün ve beraberindeki sadık Müminlerin bu seferden sağ salim döneceklerini düşünmüyorlardı. Hatta savaş düzeni almadan yola çıktıkları için Kureyş'e hazır lokma olacaklarını iddia ediyorlardı.[35] Bu nedenle Müminlerin yanında olmak istemediler. Nitekim Kur'ân, onların akıllarından geçenleri şöyle ortaya koymaktaydı: *"Aslında siz Peygamber'in ve Müminlerin ailelerine bir daha dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu*

31 Feth 48/18.
32 Feth 48/11: Taberî, XXI, 257.
33 Vâkıdî, II, 799.
34 Feth 48/11: İbn Kesîr, XIII, 101; Ebüssuûd Efendi, V, 158.
35 Feth 48/11: Zemahşerî, V, 537-538; Vâkıdî, I, 575.

sizin gönüllerinize güzel göründü de kötü zanda bulundunuz ve helâkı hak etmiş bir topluluk oldunuz."[36] İşte bu yanlış zanları sebebiyle bazı Arap kabileleri Hz. Peygamber'in sefere katılma çağrısını ciddiye almamış ve şeytanın da bu düşünceyi onlara güzel göstermesi sebebiyle seferden geri kalarak kaybeden tarafta yer almışlardı.[37]

Müslümanlar Hudeybiye'de Kureyş tarafından resmen tanınarak ve diplomatik bir başarı elde ederek, sağ salim Medine'ye dönmüşlerdi. Şüphesiz Resûlullah'ı ve Müminleri yalnız bırakanlar, Hudeybiye seferine dönük bu sınavın kaybedeni olarak, şiddetli bir şekilde uyarıldılar: *"Kim Allah'a ve Resûlüne iman etmezse bilsin ki biz, Kâfirler için kavurucu bir ateş hazırladık."*[38] Âyette Allah'ın ve Resûlünün emirlerinden şüphe duyulmasının küfür sayılacağı ve bunun âhiretteki cezasının cehennem olacağı belirtilmiştir. Zira onların sefere katılmamaları, Resûl-i Ekrem'in emirlerinin gerçekleşeceğine ilişkin duydukları şüpheden kaynaklanmaktaydı.[39] Onlar ayrıca, bu dünyada da kaybetmişlerdi. Kur'ân, zor zamanda kaçan bu kimselerin, ucunda dünyalık gördükleri başka seferlere katılmak için can atacaklarını da haber vermektedir. Nitekim onların, antlaşma devam ederken düzenlenen Hayber seferine katılmalarına müsaade edilmemiş ve ele geçen ganimetlerden de kendilerine pay verilmemiştir.[40] Bu durum Kur'ân'da şöyle anlatılmaktadır: *"Seninle sefere katılmayan bu bedevîler, ganimet elde edeceğiniz başka bir sefere (Hayber'e) gideceğiniz zaman, 'Bırakın, biz de size katılalım.' diyeceklerdir. Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki, 'Siz asla bizim peşimize düşmeyeceksiniz! Allah daha önce sizin için böyle buyurmuştur.' Onlar size, 'Hayır, bizi kıskanıyorsunuz.' diyeceklerdir. Bilakis onlar, pek az anlayan kimselerdir."*[41] Âyette belirtildiği gibi, bu insanlar anlayışsız ve şuursuz hâlleri yüzünden Hudeybiye seferinin önemini ve bu uğurda elde edecekleri maddî ve manevî kazancı kavrayamamışlardır. Hayber Seferi'ne katılmamaları yönünde verilen cezanın hikmetini de anlayamamış, hatalarını telâfi etmek yerine başkalarını suçlamayı tercih etmişlerdir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, onlara tevbe kapılarını tamamen kapamamış ve yanlışlarını telâfi etme fırsatı sunmuştur: *"Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki, 'Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut Müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durursanız sizi*

36 Feth 48/12.
37 Feth 48/12: Kurtubî, XIX, 308.
38 Feth 48/13.
39 Feth 48/13: İbn Âşûr, XXVIII, 165.
40 Feth 48/15: Râzî, XXVIII, 90; Kurtubî, XIX, 309.
41 Feth 48/15.

acı bir şekilde cezalandıracak.""[42] Dolayısıyla bu kimselerin Allah yolunda mücadele etme konusundaki ümitlerinin canlı tutulması amaçlanmıştır.[43]

Hudeybiye Antlaşması'nın şartlarının müzakere edildiği süreçte de Müslümanlar çeşitli sınamalarla karşılaştılar. Süheyl b. Amr'ın temsil ettiği Kureyş tarafının antlaşmaya ilişkin bazı konularda sert muhalefet ve itirazları oldu. Önce antlaşma metninin, "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" ifadesiyle başlamasına karşı çıktılar. Ardından, Hz. Muhammed'i (sas) peygamber olarak tanımadıkları için, metne "Allah Resûlü" ifadesi yerine "Abdullah oğlu Muhammed" yazılmasını talep ettiler.[44] Ayrıca hazırlığı yapılan umre ziyaretinin gelecek seneye ertelenmesini istediler. Müşriklerin bu itirazları, komşu Arap kabileleri nezdindeki itibarlarını yitirme endişesinden kaynaklanmaktaydı. Kureyş, Müminlerin isteklerine boyun eğdikleri şeklinde bir algının oluşmasını istemiyordu. Kur'ân-ı Kerîm, onların bu endişelerinin ardında gurur ve kibrin yattığını belirtmekte ve onların bu durumunu "Câhiliye kibir ve tutuculuğu (*hamiyyet*)" olarak şöylece nitelemektedir: *"İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyüklenme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da Resûlünün ve Müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."*[45] Kureyş, haddi aşarak Müslümanların elçilerinden Hırâş b. Ümeyye'yi öldürmeye teşebbüs etmişti. Yine onların Resûlullah'a ait olan bineği kesmeleri, elçi olarak kendilerine gelen Hz. Osman'ı alıkoymaları ve Müslümanların ibadet özgürlüğünü kısıtlamaları[46] yaptıkları cahilce işlerdendi.

Hudeybiye Seferi sonrası, umre için yola çıkmalarına sebep olan nebevî rüyanın aynıyla bir gün gerçekleşeceği Müslümanlara vaat edilmiş, her türlü tehditten uzak ve güvenli bir ortamda umre ibadetini yerine getirecekleri de şu şekilde müjdelenmiştir: *"Allah, Resûlü'nün rüyasını elbette doğru çıkaracaktır. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Harâm'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur."*[47] O yıl umre yapılamamıştır ama antlaşma ile elde edilecek kazanımlar çok daha büyüktür. Allah ve Elçisi tarafından Hudeybiye'de barışın

---

42 Feth 48/16.
43 Feth 48/16: İbn Âşûr, XXVI, 170.
44 İbn Hişâm, II, 317; ayrıca bk. Feth 48/26: Elmalılı, VI, 4431-4432.
45 Feth 48/26.
46 İbn Hişâm, II, 314-315.
47 Feth 48/27.

önü açılmakla öncelikle, Mekke içinde çıkması muhtemel bir çatışmanın önüne geçilmiştir: *"Allah, sizi onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra, Mekke'nin ortasında onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çekendir (Aranızda barışı sağlayandır). Allah, bütün yaptıklarınızı görendir."*[48] Müşriklerin, Müslümanları öldürmek için gönderdikleri suikast timi yakalanarak esir edilmiş, ardından Hz. Peygamber (sas) tarafından salıverilmiştir.[49] Hz. Peygamber'in bu soğukkanlı tutumu ile iki taraf arasında meydana gelecek çatışma daha başlamadan engellenmiştir. Antlaşmanın yapıldığı sırada Mekke'de iman ettiği hâlde henüz Müslümanlarca tanınmayan kadın ve erkekler vardı. Onlar Müşriklerin baskı ve şiddetinden korunmak için imanlarını gizliyordu. Mekke içinde yapılacak bir savaşla henüz tanınmayan bu Müminlerin de zarar görmeleri ihtimali vardı.[50] Bu nedenle Hudeybiye Antlaşması ile onların can ve mal güvenliği de teminat altına alınmıştır. Kur'ân'da bu durum şöyle anlatılmaktadır: *"Onlar, inkâra sapan, sizi Mescid-i Harâm'a sokmayan ve (ibadet amacıyla) bekletilen kurbanlıkları oraya ulaşmaktan alıkoyanlardır. Eğer Mekke'de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı (Allah Mekke'ye girmenize izin verirdi). Dilediklerini rahmetine koymak için Allah böyle yapmıştır. Eğer inananlarla inkârcılar birbirinden ayrılsalardı, inkâra sapmış olanları acı bir şekilde azaba uğratırdık."*[51]

Hudeybiye Antlaşması'nın maddelerinden birisi de Müslümanlara sığınanların Müşriklere iade edilmesini şart koşuyordu. Ebû Cendel ve Ebû Basîr gibi yeni iman etmiş kişiler, antlaşma henüz tamamlanmışken bir yolla kaçıp Müminlere sığınmışlardı. Allah Resûlü (sas), bu iki genci antlaşmaya uyarak Müşriklere iade etmişti.[52] Ancak antlaşma yürürlüğe girdikten bir süre sonra, Mekke'den kaçan ve Hudeybiye Antlaşması'nın geri iade maddesi gereğince Medine'ye gidemeyen yetmiş civarındaki Mümin, Mekke yolu üzerindeki el-Îs denilen mevkide kamp kurdu. Bu kampın kendilerine bir tehdit oluşturduğunu gören Mekkeliler bu defa, Müslümanlardan antlaşmadaki iade maddesinin iptal edilmesini talep etti.[53]

Bir süre sonra Medine'ye kadınlardan da sığınanlar oldu. Ümmü Gülsüm bint Ukbe ve Sübey'a bu hanımlardandır. Bu hanımların müşrik yakınları,

48 Feth 48 /24.
49 Feth 48/24: Tabersî, IX, 157.
50 Feth 48/25: Kurtubî, XIX, 329-330.
51 Feth 48 /25.
52 Vâkıdî, II, 608; İbn Hişâm, II, 323; ayrıca bk. Mümtehine 60/10: Cassâs, V, 327.
53 İbn Hişâm, II, 324.

Hz. Peygamber'e başvurarak onların iadesini talep etti. Bu yeni durumla ilgili olarak Yüce Allah, bir âyet indirdi.[54] Buna göre, dinî gaye ile sığınma talep eden kadınlar Müşriklere iade edilmeyecekti: *"Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları Kâfirlere iade etmeyin. Çünkü Müslüman hanımlar Kâfirlere helâl değillerdir. Kâfirler de Müslüman hanımlara helâl olmazlar. Onlara (kocalarına) harcadıklarını (mehirleri) geri verin. Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur. Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın. Siz harcadığınızı (verdiğiniz mehri) isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler. Allah'ın hükmü işte budur. Aranızda hükmünü böyle veriyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[55]

Antlaşma metninde kadınlara yer verilip verilmediğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler, âyette, antlaşma metninde yer verilmeyen kadınların iadesi konusunda Müslümanlara yol gösterildiği düşüncesindedir.[56] Ayağına vurulmuş prangaları sürüye sürüye gelen Ebû Cendel'in acıklı hâli düşünüldüğünde, antlaşma metnindeki hukukî bir boşluğun mümin kadınların lehine değerlendirildiği fikri güç kazanmaktadır. Nitekim bu konuda Müşriklerden antlaşmaya aykırı davranıldığına dair bir itiraz gelmemiştir. Ayrıca antlaşmanın ruhuna uygun olarak kadınlar için mütekabiliyet esası gözetilmiştir. Bu durum, Hudeybiye Barış Antlaşması'ndaki sığınmacılara ilişkin geri iade maddesinde kadınların da göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir.

Müslümanlar antlaşmada belirtildiği üzere bir sonraki yıl yine zilkade ayında kazâ umresini yerine getirdiler. *"Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına riayet karşılıklıdır…"*[57] âyetinin bu kazâ umresi sırasında indiği belirtilmektedir.[58] Bu kez Müslümanlar, silahlarıyla gelmişlerdi. Ancak silahlarını Mekke'ye sokmadılar. Üç gün Mekke'de kaldılar ve bu süre zarfında Müşrikler Mescid-i Harâm'ı Müslümanlara bıraktılar.[59] Bir önceki yıl Peygamberimizi ve ashâbını şehre sokmadıkları için gurur duyan Müşrikler, küçümsedikleri Müslümanların Mekke'ye serbestçe girmesinden gayet rahatsız olmuşlardı. Hudeybiye, aslında "yakın fetih"[60]

54 Mümtehine 60/10; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 444-445; İbnü'l-Arabî, IV, 229; Kurtubî, XX, 410.
55 Mümtehine 60/10.
56 Mümtehine 60/10: Kurtubî, XX, 411.
57 Bakara 2/194.
58 Bakara 2/194: Mukātil b. Süleyman, I, 168-169; Taberî, III, 305.
59 Bakara 2/194: Mukātil b. Süleyman, I, 169.
60 Feth 48/18.

olarak müjdelenen Mekke'nin fethinin de bir habercisiydi. Böylece kazâ umresi ile Hz. Peygamber'in rüyası gerçekleşmiş oluyordu.[61]

Bu dönemde ciddi bir tehdit unsuru olan ve Medine'den Hayber'e sürülen Nadîr ve Kaynukā' Yahudileri, Müslümanlara yönelik bir saldırı planlıyorlardı. Müşriklerle yapılan antlaşmayla sağlanan barış ortamında Hayber'in fethi gerçekleşmiş, dolayısıyla Medine büyük bir tehditten kurtarılmıştı.[62] Bu dönem ayrıca Medine'deki idarenin ve İslâm'ın kendisini dış dünyaya tanıtmasına da fırsat verdi. Peygamberimiz de Habeşistan, Bizans, Mısır, Umman, Bahreyn, Şam, Yemen ve İran'a elçiler göndererek Medine'deki siyasî otoriteyi ve İslâm dinini onlara tanıttı.[63]

Müslümanlarla Kureyş arasında imzalanan Hudeybiye Antlaşması'nda Huzâa kabilesi Müslümanların, Benî Bekir kabilesi de Kureyş'in müttefiki sıfatıyla taraf olmuşlardı. Benî Bekir kabilesinin bir kolu olan Benî Dîl, Müslümanların müttefiki Huzâa kabilesine saldırı düzenledi. Kureyş de bu saldırıda onlara adam ve silah desteği sağlamıştı. Can korkusundan Kâbe'nin gölgesine sığınan Huzâalılar acımasızca katledilmişti. Böylece süresi on yıl olarak belirlenen antlaşma, henüz ikinci yılında Kureyş ve bir grup müttefiki tarafından ihlâl edilmiş oldu. Her ne kadar Ebû Süfyân antlaşmayı yenilemek için Medine'ye kadar gelecek olsa da talebi kabul görmeyecekti. Hicretin sekizinci yılı ramazan ayında Mekke, Son Peygamber (sas) tarafından fethedildi.[64] Bu durumda antlaşma, ihlâl eden taraflar yönünden geçersiz hâle geldi. Ancak Tevbe sûresindeki şu âyete göre, Hudeybiye Antlaşması, ona sadık kalan diğer Kureyş müttefikleri için geçerli olmaya devam etmiştir: *"Müşriklerin Allah'ın yanında, Peygamberinin yanında geçerli ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız bundan hariçtir. Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece, siz de onlara verdiğiniz sözde durun. Şüphesiz ki Allah takvâ sahiplerini sever."*[65]

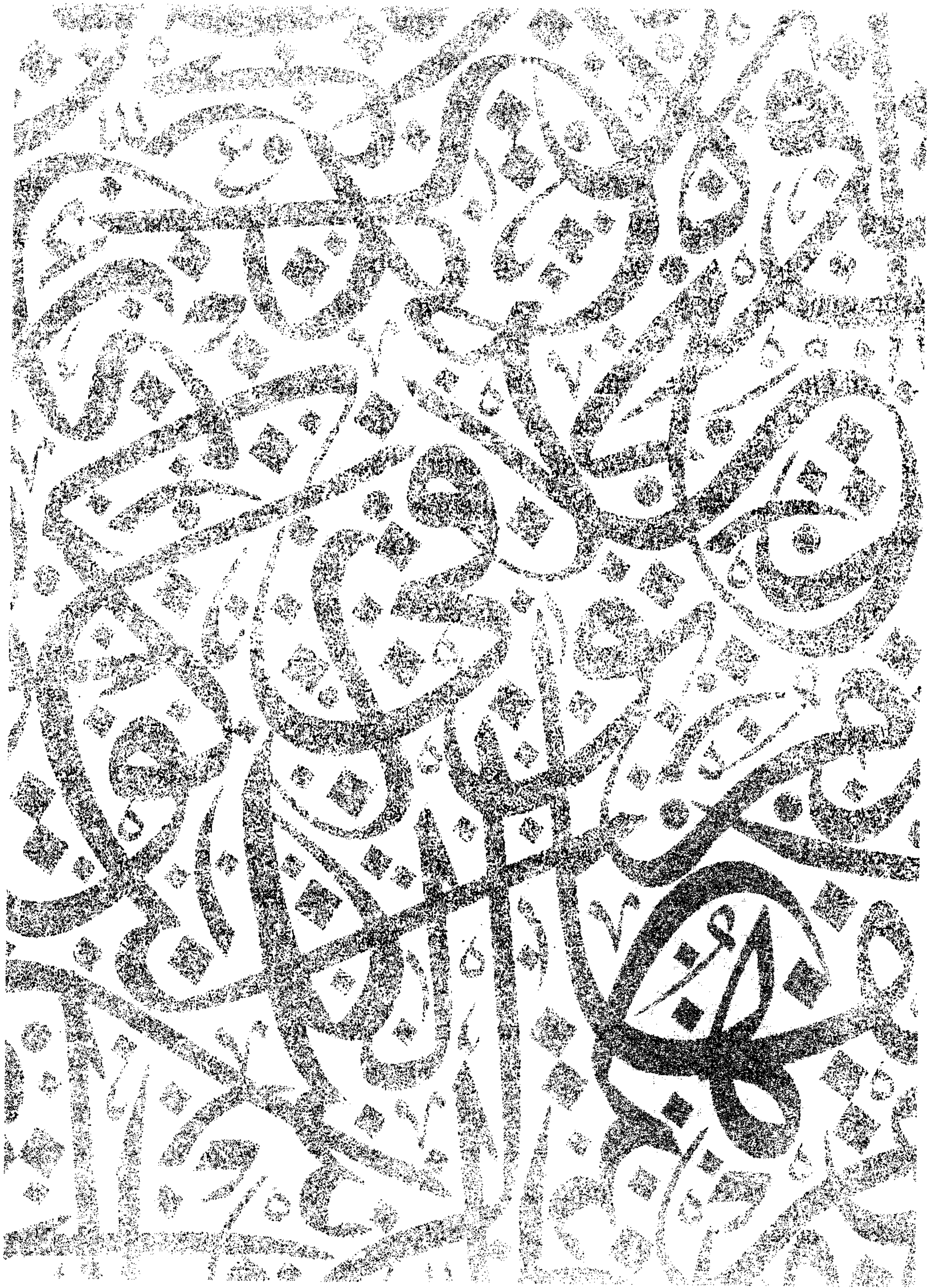
Gördüğü bir rüyanın müjdesi üzerine umre için yola çıkan Hz. Peygamber ve ashâbı, Müşrikler tarafından engellenmiş ve görünüşte maddeleri Müminlerin aleyhine olan Hudeybiye Antlaşması yapılmıştır. Bu süreçte Müminler, gelebilecek her türlü tehdit ve tehlike karşısında Hz. Peygamber'e sadakatle bağlı kalacakları konusunda biat etmiş, Allah da onların bu tutumundan razı olduğunu belirtmiştir. Kureyş Müşrikleri, umre niyetiyle ihram elbiseleri içinde ve kurbanlıklarıyla gelen

61 Feth 48/27: İbn Atıyye, VII, 686; Elmalılı, VI, 4439.
62 Vâkıdî, II, 633-693; İbn Hişâm, II, 328-337.
63 Bk. İbn Hişâm, II, 607.
64 İbn Hişâm, II, 389- 406; Nasr 110/1-3: Râzî, XXXII, 153-154.
65 Tevbe 9/7: Taberî, XI, 353; Elmalılı, IV, 2463.

Müslümanların önüne süvari birlikleri çıkarmış, Hudeybiye'de konaklayan Müslümanları taciz etmiştir. Bütün bunlar, Kâbe'yi ziyarete gelenlerle ilgili örf ve âdetleri hiçe sayan bir tutum içinde olduklarının göstergesidir. Fakat Müminler, Kureyş'in savaş hazırlığı içinde olduğu haberine rağmen herhangi bir korku ve zafiyete kapılmamış, Hz. Peygamber (sas) ile çıktıkları yolda hiç yılmadan yürümeye devam etmiştir. Hudeybiye Seferi ve sonunda yapılan antlaşma Müminlerin lehine olacak şekilde tarihe iz bırakmıştır. Bu sefer, bedevîlerin korkak ve sahici olmayan yaklaşımlarını, yine Kureyş'in savaş yanlısı, gurur ve itibar düşkünü tavırlarını ortaya çıkarmıştır. Buna karşılık Müminlerin vefa, sabır, sadakat, cesaret, vakar ve barış taraftarı olmaları gibi faziletlerini yansıtan bir imtihan olmuştur. Kur'ân'da "açık bir fetih" (*fethan mübînen*) olarak nitelendirilen bu antlaşma, İslâm tarihinin dönüm noktalarından biri olmuş, İslâm'ı cihana açan Mekke'nin fethine de kapı aralamıştır. İnananlara sabrı ve sadakati öğreten bir imtihan olan Hudeybiye, aynı zamanda onlara Allah'ın her zaman kendileriyle beraber olduğunu ve şer görünenin ardında bir hayrın bulunabileceğini de bir kere daha öğretmiştir.[66]

66 Bakara 2/216.

HAYBER'İN FETHİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ اِذَا انْطَلَقْتُمْ اِلٰى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْۚ يُر۪يدُونَ
اَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللّٰهِۜ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذٰلِكُمْ قَالَ اللّٰهُ مِنْ قَبْلُۚ فَسَيَقُولُونَ بَلْ
تَحْسُدُونَنَاۜ بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ اِلَّا قَل۪يلًا ﴿١٥﴾

"Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru (Hayber'e) hareket ettiğinizde, (daha önce umre seferinden) geri duranlar, 'Bırakın bizi, size katılalım.' diyecekler. Onlar, Allah'ın hükmünü değiştirmek istiyorlar. De ki: 'Asla bizim peşimize takılamayacaksınız, Allah sizin için daha önce böyle buyurdu.' 'Hayır, bizi kıskanıyorsunuz.' diyecekler. Oysa onlar (işin hakikatini) kavramakta güçlük çekiyorlar."

(Feth 48/15)

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فٖي قُلُوبِهِمْ فَاَنْزَلَ السَّكٖينَةَ عَلَيْهِمْ وَاَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرٖيبًاۙ ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثٖيرَةً يَأْخُذُونَهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَزٖيزًا حَكٖيمًا ﴿١٩﴾ وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ كَثٖيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهٖ وَكَفَّ اَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْۚ وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِنٖينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقٖيمًاۙ ﴿٢٠﴾

"O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o Müminlerden Allah razı olmuştur; gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah, eşsiz güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vaat etmiş ve şunları şimdi vermiş, insanların ellerini de üzerinizden çekmiştir ki, bunlar aynı zamanda iman edenlere bir kanıt olsun ve Allah sizi dosdoğru yola iletsin."

(Feth 48/18-20)

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّۚ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنٖينَۙ مُحَلِّقٖينَ رُؤُ۫سَكُمْ وَمُقَصِّرٖينَۙ لَا تَخَافُونَۜ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَرٖيبًا ﴿٢٧﴾

"Allah, Resûlünün rüyasını elbette doğru çıkaracaktır. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Harâm'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur."

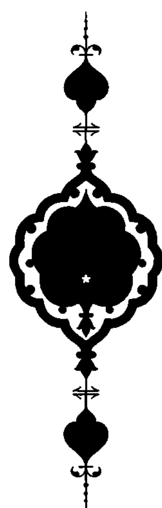
(Feth 48/27)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hayber'in fethi konusu, Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça ifade edilmez. Ancak Feth sûresinde iki kez tekrarlanan "pek yakın bir fetih" (*fethan karîben*)[1] ifadesi bazı müfessirler tarafından Hayber'in fethi olarak anlaşılmıştır. Bunun sebebi, Hayber'in fethinin bu âyetlerin inmesinin hemen ardından gerçekleşmesidir.[2] Öte yandan Mâtürîdî (ö. 333/944), Ahzâb sûresindeki *"… o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı."*[3] ifadesi ile Hayber topraklarının kastedildiği görüşünü tercih eder.[4] Taberî (ö. 310/923) ise bu ifadeyi Pers, Roma veya Yemen gibi herhangi bir bölge ile sınırlandırmamak gerektiğini söyleyerek âyetin, bu ülkelerin her birini kastetmiş olabileceği görüşünü dile getirir.[5] Ayrıca Nasr sûresindeki "fetih"[6] ile Hayber'in fethinin kastedildiği yönünde görüşler de bulunmaktadır.[7]

Hicretin yedinci yılı muharrem veya safer ayı içerisinde Müslümanlar Hayber Gazvesi'ne çıkmışlardı. Bu gazveye sadece Hudeybiye'de bulunanların katılmasına, orada bulunmayanların ise ganimetten pay almamak şartıyla gelmelerine izin verilmişti.[8] Bu durum Feth sûresi 18-19. âyetlerdeki *"pek yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimet"* ifadesiyle Hayber'in fethi arasında kuvvetli bir ilişki kurulduğunu göstermektedir. Nitekim Hudeybiye'de ümitsizliğe düşüp hayal kırıklığı yaşayan Müminler, Feth sûresinin nüzûlüyle teselli bulmuşlardı. Hayber'in fethi ve elde edilen ganimetlerle âyetteki ilâhî sözün yerine geldiğini görmüş ve sevinmişlerdi.

1 Feth 48/18, 27.
2 Feth 48/18, 27: Taberî, XXI, 278, 319.
3 Ahzâb 33/27.
4 Ahzâb 33/27: Mâtürîdî, XI, 230.
5 Ahzâb 33/27: Taberî, XIX, 83.
6 Nasr 110/1.
7 Nasr 110/1: Râzî, XXXII, 155.
8 Feth 48/15: Taberî, XXI, 261, 262.

Hayber, Arabistan yarımadasının kuzeybatısında yer almaktadır. Bölge, sulak arazilere sahip olması yönüyle tarım, kervanların geçiş güzergâhında bulunması yönüyle de ticaret merkezi konumundadır.[1] Hz. Peygamber'in, Medine'de mescidin yapımı esnasında taş taşırken söylediği *"Bu yük Hayber yükü değildir; fakat Rabbime yemin olsun ki, ondan çok daha iyi ve temizdir."* anlamındaki tekerleme[2] Hayber mallarının Medine'de kalitesiyle tanındığını göstermektedir. Öte yandan Hayber, korunaklı ve sağlam kalelere sahiptir.[3]

Hendek Savaşı'ndaki ihanetleri sebebiyle Medine'den sürgün edilen Benî Nadîr Yahudileri, Hayber'e yerleşerek burada güç toplamışlardı. Öyle ki, Müslümanların ticarî hayatı açısından önemli bir tehdit hâline gelmişlerdi.[4] Öte yandan Hayberliler ile Mekkeliler arasında var olan bir anlaşmaya göre, Müminlerin bunlardan birisine saldırması durumunda diğeri, boşta kalan Medine'ye saldıracaktı. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (sas) iki düşman arasında kalan Medine'yi güvence altına alabilmesi için taraflardan birisi ile anlaşması gerekiyordu.[5]

---

1 Feth 48/20: Bursevî, IX, 38; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 590-591; Muhammed Hamîdullah, "Hayber", *DİA*, XVII, 20.

2 Tevbe 9/40: Süyûtî, IV, 206.

3 Feth 48/20: Bursevî, IX, 38; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 590.

4 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 592.

5 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 251-253.

demek olduğunu, bunun da bol ganimet anlamına geldiğini herkes biliyordu. Nitekim bu durum menfaat beklentisinde olanların dikkatini çekmiş, umre seferinde birtakım bahanelerle Hz. Peygamber'in beraberinde yola çıkmaktan kaçınan Münafıkların[14] ganimet ihtimali belirdiğinde iştahları kabarıvermişti. "Bizi engellemeyin de size katılalım." demeye başlamışlardı. Bu sözün arkasında Allah yolunda sefere çıkmak gibi bir içtenlik değil, çıkar elde etme arzusu bulunuyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber (sas), "Asla bizim peşimize takılamayacaksınız." diyerek bu talepleri geri çevirdi. Çünkü Allah'ın onlar hakkındaki buyruğu bu yöndeydi.[15]

Münafıklar, Hayber Seferi'nden ve ganimetlerden mahrum bırakılmalarını kendi samimiyetsizliklerine bağlamıyorlardı. Aksine Müslümanların kendi paylarına düşecek ganimetlere göz diktiğini iddia ediyorlardı. Bu yaklaşımları, Allah'ın onları niçin mahrum bıraktığı konusunda hâlâ ibret almadıklarını gösterir.[16] Ancak Allah Teâlâ, Feth sûresi 16. âyetinde işaret ettiği üzere, ileride onlara içten davrandıklarını gösterebilmeleri için başka fırsatlar sunacağını bildirmiştir. Buna karşılık Allah'a ve Resûlullah'a bağlılık konusunda son derece samimi olan Müminlerle ilgili şöyle buyurmuştur: *"O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o Müminlerden Allah razı olmuştur; gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah, eşsiz güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[17] Demek ki, en zor şartlarda bile tereddüt etmeden Hz. Peygamber'e bağlılık yemini edip samimiyet ortaya koymak, Allah'ın rızasını kazanmanın yollarından biridir. Müslüman için en büyük ödül de Allah'ın rızasına erişmektir.[18] İşte Medine'den yola çıkan sahâbe-i kirâm, Mekke'ye girerek Kâbe'yi ziyaret edip umre yapmak istedikleri hâlde Müşrikler tarafından Hudeybiye'de günlerce bekletilip engellenince, bir ağacın altında oturan Hz. Peygamber'e, Allah yolunda ölümüne savaşmaktan kaçmamak üzere söz vermekle[19] bu hoşnutluğu kazanmışlardır. Bununla birlikte Allah Teâlâ Müslümanlara kısa süre sonra elde edecekleri iki ödül daha vaat etmiştir: Yakında gerçekleşecek bir fetih ve çok sayıda ganimet. İlk anda ashâb tarafından bir geri adım ve yenilgi zannedilen Hudeybiye Antlaşması'nın ardından Müslümanlar lehine çok güzel fırsatlar ortaya çıkmıştır. Bu fırsatların başında Hayber'in fethi gelmektedir.

---

14 Feth 48/11.
15 Tevbe 9/83: Taberî, XXI, 263.
16 Feth 48/15: Taberî, XXI, 265.
17 Feth 48/18-19.
18 Tevbe 9/72.
19 Feth 48/18: Taberî, XXI, 273.

Medine, Hayber'le Mekke arasında kalıyordu ve Mekke'deki Müşriklerle ittifak hâlindeki Hayber, Medine için her zaman bir tehdit oluşturuyordu.[20] Peygamberimiz önce elçi olarak Abdullah b. Revâha'yı Yahudilerle barış için Hayber'e gönderdi. Ancak bu çağrı Hayber'de kabul görmedi.[21] Savaş kaçınılmaz olmuştu. Yahudiler, bir sabah tarlalarına ve bahçelerine gitmek üzere kalelerinden çıktıklarında Müslüman ordusunu karşılarında gördüler ve hemen kalelerine geri döndüler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (sas): *"Allâhü ekber, Allâhü ekber! Hayber yıkıldı gitti! Biz, bir halkın yurduna iniverince, o uyarılmışların sabahı kötü oluverdi!"* dedi.[22] Düşman, sağlamlığı ile meşhur olan kalelerinde direniyordu. Kuşatmada yedi gün geçmişti. Nihayet Peygamberimiz, ordunun sancağını Hz. Ali'ye verdi. Düşmanla, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğunu kabul edene kadar savaşmasını emretti.[23]

Kale düştükten sonra Hayber'de Müslümanlar pek çok ganimet elde ettiler. Elde edilen bu ganimetler sadece Hudeybiye'de Hz. Peygamber'e bağlılık sözü veren ve sayıları 1500 civarında olduğu rivayet edilen[24] Müslümanlara dağıtılmıştır. Allah Teâlâ zor şartlar altında, imkânsızlıklar içerisinde Müşriklerle savaşı göze alan Müminlere ikramda bulunarak onlara hem dünyada hem de âhirette ödüller vermiştir.[25]

Yüce Allah vereceği ödülleri de şöyle hatırlatmaktadır: *"Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vaat etmiş ve şunları şimdi vermiş, insanların ellerini de üzerinizden çekmiştir ki, bunlar aynı zamanda iman edenlere bir kanıt olsun ve Allah sizi dosdoğru yola iletsin. Henüz elde edemediğiniz başkaları da var. Kuşkusuz bunlar Allah'ın bilgisi ve gücü dâhilindedir; şüphesiz Allah her bir şeye tam mânasıyla gücü yetendir."*[26] Âyetteki *"elde edeceğiniz birçok ganimet"* ifadesi, Müslümanların ileride daha çok ganimet elde edeceklerini göstermektedir. Taberî, bu ifade ile Müslümanların Hayber ve sonrasında Hevâzinliler, Gatafânlılar, Persler ve Romalılar gibi topluluklardan elde edecekleri ganimetlerin kastedildiği yorumuna yer verir.[27] Allah Teâlâ *"… şunları şimdi vermiş, insanların ellerini de üzerinizden çekmiştir."*

20 İbn Hişâm, III, 379; Vâkıdî, II, 642.
21 Feth 48/20: Bursevî, IX, 36; İbn Sa'd, II, 92, 106.
22 Feth 48/20: Bursevî, IX, 37; Buhârî, "Megāzî", 38; İbn Hişâm, III, 380.
23 Feth 48/20: Bursevî, IX, 37; Buhârî, "Ashâbü'n-Nebî", 9; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 32-34; Heysemî, VI, 151.
24 Feth 48/20: Taberî, XXI, 275-277; İbn Hişâm, II, 350.
25 Feth 48/19: Taberî, XXI, 279.
26 Feth 48/20-21.
27 Feth 48/20-21: Taberî, XXI, 279-280.

buyurarak Hayber ganimetlerinin elde edilmesinin yakın olduğunu, çünkü barış antlaşması ile birlikte Müşriklerin Müslümanlara el uzatma ihtimalinin ortadan kalktığını bildirmiştir. Hatta Allah'ın gücü ve bilgisi dâhilinde olan ve *"henüz elde edemediğiniz başkaları da var."* buyrularak fetihlerin Hayber ile sınırlı kalmayacağı da müjdelenmiştir.[28]

Feth sûresi, Hudeybiye Antlaşması'nın ardından bir dizi fethin başlayacağına dair muştudur. Nitekim bu sûre indikten sonra Hayber'in fethiyle başlayıp Mekke'nin fethine doğru giden fetihler zinciri gerçekleşmiştir. Hayber'in fethi ve bu yolla elde edilen yüklü ganimet, Hudeybiye Antlaşması'nın sebep olduğu en yakın kazançlardan biridir. Bu gibi olaylar, aynı zamanda Yüce Allah'ın verdiği sözlerin mutlaka yerine geleceğinin ispatıdır. Hayber'in fethi açıkça göstermiştir ki, ümitsizlik ve hayal kırıklığı anında bile Müslümanların Allah'a olan güvenleri kesinlikle sarsılmamalıdır. Çünkü kimi zaman daha büyük ve önemli hedeflere ulaşmak için kayıp veya taviz gibi görünen durumlar ortaya çıkabilir. Böyle durumlarda Müslümanlar kararlılıklarından vazgeçmeyip hak bildikleri yolda yürümeye devam ettikleri sürece sonunda zafere erişeceklerdir. Rabbimiz, kendi rızasını amaç edinenlere hem dünya hem de âhiret iyilikleri verir, ama sırf dünyayı isteyenler âhiret nimetlerini kaybeder. Allah yolunda fedakârlık, imanda samimiyetin göstergesidir. Diğer bir ifadeyle, zorluk ve sıkıntılara katlanmak, insanların iman konusundaki gerçek kimliklerini ortaya koyar. Bu uğurda bedel ödemeye sıra geldiğinde, asılsız mazeretlerle bundan kaçanlar, başarı elde edince ortaya çıkıp menfaat devşirmeye çalışanlar ise bu sınavı kaybetmişlerdir.

28 Feth 48/20-21: Taberî, XXI, 286.

MEKKE'NİN
FETHİ

بسم الله الرحمن الرحيم

اِنَّ الَّذ۪ى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لَرَٓادُّكَ اِلٰى مَعَادٍۜ قُلْ رَبّ۪ٓى اَعْلَمُ مَنْ جَٓاءَ بِالْهُدٰى
وَمَنْ هُوَ ف۪ى ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٨٥﴾

"(Resûlüm!) Kur'ân'ı sana indiren Allah, şüphesiz seni dönülecek yere gönderecektir. De ki: 'Kimin doğru yolda yürüdüğünü, kimin de apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu en iyi bilen Rabbimdir.'"

(Kasas 28/85)

اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُب۪ينًاۙ ﴿١﴾

"Şüphesiz ki Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik."

(Feth 48/1)

وَمَا لَكُمْ اَلَّا تُنْفِقُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلِلّٰهِ مٖيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ لَا يَسْتَوٖى مِنْكُمْ مَنْ اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَۜ اُولٰٓئِكَ اَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذٖينَ اَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُواۜ وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰىۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ﴿١٠﴾

"Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah'a ait olduğu hâlde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vaat etmiştir. Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır."

(Hadîd 57/10)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْجٖيكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَتُجَاهِدُونَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَۙ ﴿١١﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فٖى جَنَّاتِ عَدْنٍۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُۙ ﴿١٢﴾ وَاُخْرٰى تُحِبُّونَهَاۜ نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرٖيبٌۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٣﴾

"Ey iman edenler! Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? Allah'a ve Resûlü'ne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Bilirseniz bu sizin için çok hayırlıdır. O sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere, adn cennetleri içindeki güzel köşklere koyar. İşte büyük kurtuluş budur. Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi Müminleri müjdele."

(Saf 61/10-13)

وَهُوَ الَّذ۪ي كَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ اَنْ اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يراً ﴿٢٤﴾

"Mekke'nin merkezinde size onları yenmeyi nasip ettikten sonra onların ellerini sizin üzerinizden, sizin ellerinizi de onların üzerinden çeken de O'dur. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir."

(Feth 48/24)

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّۚ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِن۪ينَۙ مُحَلِّق۪ينَ رُؤُ۫سَكُمْ وَمُقَصِّر۪ينَۙ لَا تَخَافُونَۜ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحاً قَر۪يباً ﴿٢٧﴾

"Andolsun Allah, Peygamberi'nin rüyasını doğru çıkardı. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Harâm'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur."

(Feth 48/27)

اِذَا جَٓاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُۙ ﴿١﴾ وَرَاَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ ف۪ي د۪ينِ اللّٰهِ اَفْوَاجاًۙ ﴿٢﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُۜ اِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً ﴿٣﴾

"Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde ve insanların akın akın Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde; Rabbine hamdederek şanının yüceliğini dile getir ve O'ndan af dile; şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir."

(Nasr 110/1-3)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de Mekke'nin fethi konusuna Kasas, Hadîd, Saf, Feth, Muhammed ve Nasr sûrelerinde işaret edilmektedir. Konuya ilk olarak Kasas sûresi 85. âyette değinilir. Bu âyette, bir açıklamaya göre, Allah Resûlü'nün (sas) Mekke'ye döndürüleceği müjdelenmektedir. Hadîd sûresi 10. âyetinde Mekke'nin fethinden önce Allah yolunda harcayan ve savaşanların, fetihten sonra aynı fiilleri yapanlardan daha üstün olduğu belirtilmiştir. Saf sûresinin 10-13. âyetlerinde ise zalimlere karşı girişilen mücadelede Allah'ın yolunda canları ve mallarıyla savaşan Müminlerin cennetle ödüllendirilmesinin yanı sıra mutlaka giriştikleri mücadelede destekleneceği ve yakın zamanda fetihle müjdeleneceği bildirilmektedir. Feth sûresinde Hudeybiye Antlaşması'yla başlayan ve Mekke'nin fethi dahil birçok fethin gerçekleşeceği müjdesini veren âyetler yer almaktadır. Nasr sûresinde ise Mekke'nin fethi ile birlikte ilâhî yardımın da geleceğine ve fetihlerin bölgesel zaferlerle sınırlı kalmayacağına işaret edilmektedir. Bu zaferler, daha büyük fetih olarak nitelendirilebilecek şekilde gönüllerin İslâm'a açılmasına zemin hazırlamıştır. Böylece konu ile ilgili âyetler, bir yandan fethe hazırlık sürecine işaret ederken, diğer yandan da olayın dinî ve sosyal yönüne dikkat çeker.

Konunun temel kelimeleri *feth* ve *nasr*dır. *Feth* kelimesi, Kur'ân'da türevleriyle birlikte 38 âyette geçmektedir. *Fe-te-ha* kökünden türeyen *feth* sözlükte "açmak, zafere kavuşmak, yardım etmek ve hüküm vermek" gibi anlamlara gelir.[1] *el-Fettâh*, Allah'ın ismi olarak Sebe' sûresi 26. âyette kullanılmaktadır. Yüce Allah, iman ederek kendisine karşı gelmekten sakınanlara, yeryüzü ve gökyüzü kapılarını bereketle açacağı müjdesini verirken bu güzel ismini kullanır.[2] Ancak Kur'ân'da bu kelime gökten inecek azap için de zikredilir.[3] *"Hiç şüphesiz sana apaçık bir fetih*

1 Halîl b. Ahmed, I, 299.

2 A'râf 7/96; ayrıca bk. Zümer 39/73; Nasr 110/1.

3 Mü'minûn 23/77.

lütfettik."[4] âyetinde *feth* kelimesi, elde edilen büyük bir başarı anlamında yorumlanmıştır.[5] *"Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçekle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın (Hayru'l-fâtihîn)."*[6] âyetinde ise "hükmet" diye anlam verilen kelime,[7] *feth* kelimesidir. *Feth* kelimesinin, bazen zafer bazen de hükmetme anlamında kullanımıyla ilgili olarak tefsirlerimizde şu olaya yer verilmektedir: Mekke Müşrikleri, Bedir Savaşı için Mekke'den yola çıktıkları zaman, Kâbe'nin örtüsüne yapışarak "Ey Yüce Allah! İki ordunun en yücesine, iki tarafın en doğrusuna, iki grubun en değerlisine yardım et!" diye dua etmişlerdi. Onlar bu şekilde Allah'tan zafer ve fetih istemişlerdi. İlginçtir ki, duaları kendi aleyhlerine, Müminlerin ise lehine kabul olunmuştu. Bunun üzerine Yüce Rabbimiz onlara kinayeli olarak şu âyetle cevap vermişti: *"(Ey inkârcılar!) Eğer fetih istiyorsanız, alın işte size fetih geldi. Siz (Allah'ın dinine, peygamberine ve Müminlere) saldırmaktan vazgeçerseniz bu, sizin için daha iyi olur; yok döner yine savaşa başlarsanız, Biz de başlarız! Askeriniz çok da olsa size bir fayda vermez, çünkü Allah daima Müminlerle beraberdir."*[8]

Nasr kelimesi ise sözlükte "yardım etmek, desteklemek, zafer vermek" gibi mânalara gelmektedir.[9] *Nasîr* kelimesi, Allah'a nisbet edildiğinde kullarına yönelik olarak bu mânaların hepsini kapsar. Bir âyette *"yardım edenlerin en hayırlısının (Hayru'n-nâsırîn) Allah olduğu"*[10] bildirilmektedir. Hz. Peygamber (sas) dua ve niyazlarında *en-Nasîr* ismiyle Yüce Allah'tan yardım istemiştir.[11] Kur'ân'da *nasr*ın yani yardım ve zaferin ancak Allah katından olduğu bildirilmektedir.[12] Müminler, inkârcılara

---

4 Feth 48/1; ayrıca bk. Nisâ 4/141; Saf 61/13.
5 Mâverdî, V, 309.
6 A'râf 7/89; ayrıca bk. Secde 32/28-29.
7 A'râf 7/89: Zemahşerî, II, 475.
8 Enfâl 8/19: Zemahşerî, II, 567-568.
9 İbn Fâris, V, 435-436.
10 Âl-i İmrân 3/150.
11 Ebû Dâvûd, "Cihâd", 90; Tirmizî, "Da'avât", 121.
12 Âl-i İmrân 3/126; Enfâl 8/10.

karşı yalnızca Allah'tan yardım istemekle ve zaferi O'ndan beklemekle emrolunmuşlardır.[13] *Nasr* kökünden türeyen *intisâr* kelimesi ise intikam almak anlamındadır.[14]

13 Bakara 2/250, 286; Âl-i İmrân 3/147.

14 Şûrâ 42/41; Muhammed 47/4.

MEKKE'NİN FETHİNE GİDEN YOL

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًاۙ ﴿١﴾

"Şüphesiz ki Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik."

(Feth 48/1)

Mekke'de bulunan Müslümanlar ağır sıkıntı ve işkenceler altında idiler ve en sonunda hicret etmek zorunda kalmışlardı. Onlar, yurtları Mekke'den haksız yere çıkarılmışlardı. Aslında bu durum, sadece Hz. Muhammed (sas) ve arkadaşlarının mâruz kaldığı bir muamele değildi. Ondan önceki peygamberler de benzer tavırlarla karşılaşmışlardı. İlâhî çağrının hızla yayıldığını gören ve kendi düzenlerinin yıkılacağı endişesine kapılanlar, peygamberlerine şu tehditte bulunmuşlardı: "Artık sabrımızı taşırmaya başladınız! Ya bizim hayat tarzımıza tamamen uyup dinimize dönersiniz ya da sizi yurdumuzdan sürüp çıkarırız!" Bunun üzerine Allah, elçilerine, zalimleri kesinlikle helâk edeceğini ve onların yurtlarına iman edenlerin yerleştirileceğini bildirmişti. Ancak bunun gerçekleşme şartı, Allah'a itaatti. Çünkü bu, öteden beri uygulanan ilâhî bir yasa idi.[1] Kur'ân, bu yasanın mutlaka gerçekleşeceğini Peygamberimize ve arkadaşlarına da haber vermiştir: *"(Resûlüm) Kur'ân'ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek yere (ayrıldığın Mekke'ye) döndürecektir…"*[2] Bu âyet, Resûlullah (sas), Mekke'den Medine'ye hicret ettiği esnada nâzil olmuştur. Âyetteki "dönülecek yer"in Mekke, âhiret, kıyamet, cennet ve ölüm olduğuna dair

1 İbrâhîm 14/13-14.
2 Kasas 28/85.

değerlendirmeler yapılmıştır.[3] Müfessirlerden Taberî (ö. 310/923) bu yorumlar arasında en uygun olanın Mekke olduğunu belirtir.[4] Dolayısıyla Son Peygamber Hz. Muhammed'in (sas) hicretten sonra bir gün Mekke'ye döneceği anlaşılmaktadır. Tarihî açıdan da Allah'ın bu taahhüdü aynen gerçekleşmiş ve hicretin sekizinci yılında Resûlullah (sas) Mekke'yi fethetmiştir. Böylece onun Hak Peygamber olduğu bir kez daha anlaşılmıştır. Bu âyetin yer aldığı Kasas sûresi indiğinde, Müslümanlar zor ve çileli bir hayat içindeydiler. Resûl-i Ekrem'e Kur'ân'ı insanlara tebliğ etme görevini hiç şüphesiz Allah vermişti. Bu âyet aracılığıyla Hz. Peygamber, zor durumda olan Müslümanların vatanlarına geri dönecekleri ve ilâhî lütuflara mazhar olacakları müjdesini vermiştir.

Kureyş'in Müslümanlara karşı saldırgan tutumu hicretten sonra Medine'de de sürdü. Nihayet hicretten altı yıl sonra (m. 628) büyük fetih olan ve yeni zaferlere kapı açan Hudeybiye Antlaşması Mekke'deki Müşriklerle Müslümanlar arasında yapıldı.[5] Hicaz'da barış ve güvenlik sağlanmıştı, ancak bazı Müslümanlar, Hudeybiye Antlaşması'nı kendileri için bir yenilgi olarak değerlendiriyordu. Umre için yola çıktıkları hâlde Mekke'ye girmelerine izin verilmemiş, Kâbe'ye ulaşamamış, hayal kırıklığı ve üzüntüyle Hudeybiye'den çıkıp Medine'nin yoluna koyulmuşlardı. İşte bu esnada bu antlaşmanın, gerçekte bir zafer olduğunu müjdeleyen Feth sûresi indi.[6] Gerçekten de gelişen olaylar, Hudeybiye Antlaşması'nın hem bir zafer ve hem de yeni zaferlere kapı açan muhteşem bir fırsat olduğunu göstermiştir. Feth sûresinin değeri hakkında Hz. Peygamber (sas) şu açıklamayı yapmıştır: *"Bu gece bana, üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha değerli bir sûre indirildi."*[7] Peygamberimiz Hudeybiye'ye gelmeden önce aklında Mekke ile ilgili çeşitli düşünceler vardı. Zaten önceden rüyasında da ashâbıyla birlikte Mekke'ye girdiklerini görmüştü. O yıl olmasa da bir yıl sonra yapılan Kazâ Umresi (*Umretü'l-kazâ*) ile bu rüya gerçekleşmiş, ama bunun öncesinde de yakın fetih (*fethan karîben*) olarak Hudeybiye Antlaşması ve Hayber'in fethi müjdelenmişti.[8]

İslâm'ı dünyanın dört bir yanına duyurmanın zamanı artık gelmişti. Resûlullah (sas) Hudeybiye'den dönünce bu konuyu ashâbıyla görüştü. Arap yarımadasındaki bazı kabile reisleri ile büyük devletlerin hükümdarlarına mektup ve elçi

---

3 Kasas 28/85: Taberî, XVIII, 346-351.
4 Taberî, XVIII, 351.
5 Feth 48/1.
6 Feth 48/1: Mukātil b. Süleyman, IV, 65.
7 Feth 48/1: İbn Kesîr, XIII, 85; Buhârî, "Tefsîr", 48, 1.
8 Feth 48/27: Taberî, XXI, 318-319.

gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu arada müşrik Arap kabilelerine karşı, küçük askerî harekâtlar (*seriyye*) düzenlendi.[9] Bir yıl sonra da Müşriklerin engellemesiyle gerçekleştirilemeyen umre yapıldı. Hicretin sekizinci yılına gelindiğinde İslâm, Arap yarımadası ve civarında yayılmaya devam ediyordu. Hayber çevresindeki Yahudiler kontrol altına alınmıştı. Öte taraftan Bizans İmparatorluğu'na, Mûte Harbi'yle gözdağı verilmişti. Ancak Müşrikler, saldırganlıklarını sürdürdüler ve Hudeybiye Antlaşması'nı da ihlâl ettiler. Kureyş tarafındaki Bekir kabilesi, Medine tarafındaki Huzâa'ya saldırmıştı. Bu durum karşısında Hz. Peygamber (sas) Mekke'yi fethe karar verdi ve hazırlıklara başladı. Önce seferin nereye yapılacağını hiç kimseye söylemedi. Çevredeki kabilelere haber göndererek Ramazan ayının başlarında Medine'de toplanmalarını istedi. Amacı Mekke'yi kan dökmeden fethedebilmekti. Bu amaçla hazırlıklarını gizlice yürüttü.[10] Tevhid inancının merkezi olan Kâbe'yi putlardan temizlemek, Peygamberimizin başlıca hedeflerinden biriydi. Allah'ın evini şirkten arındırmak için bir çıkış yolu aramış, fakat imkânlar ve şartlar o zamana kadar buna elvermemişti.

Yüce Rabbimiz, Mekke'nin fethinden önce Müminleri, bu büyük zafere hazırlamak amacıyla birçok âyet indirdi. O, bu âyetlerle, iman edenlerin dinlerinde sabit kalmalarını, cennetin yüce nimetlerine ulaşmalarını, O'nun dininin yardımcıları olmalarını teşvik ediyordu. Müminler, Allah'ın Kitabı'na uygun davranıp yalnızca O'na güvendikleri takdirde, Kâfirler karşısında yenilmeyeceklerdi. Allah Teâlâ, onları düşmanlarına karşı destekleyecek ve sonunda, hak uğrunda mücadele edenler, inkârcılara üstün gelerek dünyada ilâhî yardım ve fetihlere, âhirette de sonsuz lütuflara kavuşacaklardı.[11]

Allah'a bağlılığın en önemli göstergelerinden biri de hiç şüphesiz O'nun yolunda malını ve canını feda ederek savaşmak ve böylece imanını gerçek anlamda ortaya koymaktır. Yüce Rabbimiz, Müminleri, fethe hazırlamak maksadıyla her şeyden önce onları Allah yolunda infak etmeye ve savaşmaya davet etmiştir.[12] Bunu emrederken, Müminlerin, infak ve cihad konusunda isteksiz davranmamalarını istemektedir. Çünkü gerçek anlamda yerin ve göklerin bütün varlığı, yalnızca Allah'a aittir. Bu bakımdan Hudeybiye Antlaşması veya Mekke'nin fethinden önceki[13] zor ve sıkıntılı dönemde Allah yolunda mallarını harcayıp savaşanlarla, sonradan bu

---

9 Taberî, *Târîḫ*, II, 640-644.
10 Vâkıdî, II, 780-796.
11 Saf 61/9-14.
12 Hadîd 57/10.
13 Hadîd 57/10: Taberî, XXII, 393.

işe girişen Müminlerin derecesinin aynı olmayacağı haber verilmiştir. Canlarını ve mallarını ilk andan itibaren Hak yoluna adayarak öncü olan Müminler,[14] İslâm'ı sonradan kabul edenlerden elbette üstündür. Onların hepsi cennette olmakla birlikte, oradaki yerleri derecelerine göre olacaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak, herkesin niyet ve fedakârlıklarından haberdardır.[15]

Hz. Peygamber (sas), Mekke'nin fethi için maddî anlamda hazırlık yapıyor ve bunun yanında Allah'ın yardımını diliyordu. Çünkü o, zafere ulaşmanın sadece maddî güçle değil, Allah'a güven, teslimiyet ve samimiyetle olacağının bilincindeydi. Bu dualardan birinde kendisine şöyle söylemesi emrediliyordu: *"De ki: 'Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver.'"*[16] Âyetteki "gireceğim yer" ifadesi ile Resûlullah'ın hicret sırasında Medine'ye girişinin, "çıkacağım yer" ifadesi ile de Mekke'den çıkışının kastedildiği belirtilmektedir.[17] Bu âyetin, Peygamberimizin fetih için Medine'den çıkmasına ve Mekke'ye girmesine işaret edildiği de öne sürülmüştür.[18]

Bütün hazırlıklar tamamlanmıştı. Resûlullah (sas) ani bir seferle Mekke'yi fethetmek istiyordu. Ancak sahâbeden Hâtıb b. Ebî Beltea, kendisine verilen sırrı Müşriklere bildirmek için Mekke'ye bir mektup göndermeye teşebbüs etti. Bu arada Cebrâil (as), onun bu yaptığını Peygamberimize bildirmişti. Hz. Peygamber (sas), yerine ulaşmadan mektubu ele geçirdi ve aslında iyi bir Müslüman olan Hâtıb'a bu mektubu niçin gönderdiğini sordu. Hâtıb, "Ey Allah'ın Elçisi! Ben küfre sevgi duyduğumdan değil, ailem Mekke'de, onları koruyacak akrabalarım da yok. Bu davranışımı göz önünde bulundurarak Kureyşliler aileme sıkıntı vermesinler ümidiyle yaptım." dedi. Hz. Ömer, ihaneti sebebiyle Hâtıb'ı öldürmek için izin istese de âlemlere rahmet olarak gönderilen Sevgili Peygamberimiz, *"Ama o Bedir'e katıldı."* buyurarak buna razı olmadı. Hz. Peygamber (sas), Hâtıb'ın doğru söylediğini belirtti ve gerekli uyarıları yaptıktan sonra onu affetti.[19] Bedir gibi çok önemli bir savaşa katılanlardan birini ihanetle suçlamaktansa affetmeyi tercih etmişti.[20] İşte bu olay üzerine, başta Hâtıb olmak üzere bütün Müminleri, İslâm düşmanlarına yardımcı

14 Nisâ 4/95-96; Tevbe 9/100.
15 Hadîd 57/10: Taberî, XXII, 395.
16 İsrâ 17/80.
17 İsrâ 17/80: Taberî, XV, 54-55.
18 İsrâ 17/80: Mâtürîdî, VII, 99.
19 Mümtehine 60/1: İbn Kesîr, XIII, 507; Buhârî, "Cihâd", 141; Müslim, "Fezâilü'ṣ-ṣaḥâbe", 161.
20 Vâkıdî, II, 797.

olmamaları konusunda şiddetle uyaran şu âyetler nâzil oldu:[21] *"Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr etmektedirler; üstelik Rabbiniz Allah'a iman ettiniz diye Peygamber'i ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim hâlde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz. İçinizden kim bunu yaparsa bilsin ki doğru yoldan sapmış demektir. Onlar sizi bir yakalasalar size yine düşmanca davranırlar, elleriyle ve dilleriyle size kötülük etmeye çalışırlar ve isterler ki sizler de hakkı inkâr edesiniz. Kıyamet gününde ne yakınlarınızın ne de çocuklarınızın size yararı olabilir; Allah aranızda hükmünü verir. Yapıp ettiklerinizi Allah tamamıyla görmektedir."* Bu âyetler, Müslümanların, her zaman inkârcıların zulmüne uğrama ihtimalini de ifade etmektedir. Burada, Allah'a (cc), Peygamberine (sas) ve onun dava arkadaşlarına kasıtlı olarak düşmanlık edenlere, Müminlerin sevgi beslemesi ve onları sırdaş edinmesi açıkça yasaklanmıştır: *"Onlarla dost olanlar kendilerine yazık etmişlerdir."*[22]

İMAN, KARARLILIK, MERHAMET ve BARIŞLA GELEN FETİH

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُۙ ﴿١﴾ وَرَاَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللّٰهِ اَفْوَاجاًۙ ﴿٢﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُۜ اِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً ﴿٣﴾

"Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde ve insanların akın akın Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde; Rabbine hamdederek şanının yüceliğini dile getir ve O'ndan af dile; şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir."

(Nasr 110/1-3)

21 Mümtehine 60/1-3: Mukātil b. Süleyman, IV, 298.

22 Mümtehine 60/9; ayrıca bk. Bakara 2/120; Âl-i İmrân 3/28, 118; Nisâ 4/89, 144; Mâide 5/51, 57; Mümtehine 60/13.

Ensar ve muhacir askerlerinden oluşan on iki bin kişilik ordu[23] yatsı vakti Mekke yakınlarında konaklamıştı. Hz. Peygamber (sas) burada İslâm ordusunun gücünü göstermek ve Kureyş'i barışa zorlayarak Mekke'ye kan dökmeden girmek istiyordu. Mekkelilerin kalplerine korku salmak için asker sayısınca ateş yaktırdı.[24] Bunu gören Mekke Müşrikleri, telâşa kapıldılar. Üstelik gelenlerin kim olduklarını da bilmiyorlardı. Ebû Süfyân'ı iki arkadaşıyla birlikte durumu öğrenmek için gönderdiler. Şayet Muhammed'le karşılaşırsa güvence almasını söylediler. Ancak Ebû Süfyân ve arkadaşları, İslâm ordusunun gözcü birlikleri tarafından yakalanarak Hz. Peygamber'in huzuruna getirildi. Kureyş'in liderlerinden biri olan Ebû Süfyân ve iki arkadaşı, uzun tereddütlerden sonra Müslüman oldu.[25] Allah Resûlü (sas), Ebû Süfyân'ın imanının pekişmesini ve Müslümanların askerî gücünü bizzat gözleriyle görmesini istiyordu. Amcası Abbâs'a *"Ebû Süfyân'ı al, ordunun geçit yerine götür! İslâm ordusunun ihtişamını seyrettir!"* dedi. Mücahitler sırayla alay alay Ebû Süfyân'ın önünden geçtikçe onun yüreği burkuluyordu. Geçen her kafilenin hangi kabile olduğunu soruyordu. Abbâs (ra) geçen kabilelerin isimlerini sıraladıkça Ebû Süfyân hayretini ifade ediyordu. Bir ara, "Abbas! Kardeşinin oğlunun saltanatı ne kadar da büyümüş." dedi. O zaman Peygamberimizin amcası Hz. Abbâs son derece manidar bir cevap verdi: "Hayır, bu saltanat değil, peygamberliktir."[26] Nihayet Ebû Süfyân'ın daha önce benzerini görmediği bir birlik geçti. Bunlar, başlarında Sa'd b. Ubâde'nin sancağı taşıdığı ensar topluluğuydu. Son gelen ve sayıca hepsinden az olan birlikte ise Resûlullah (sas) ile en yakın arkadaşları vardı. Resûlullah'ın sancağını Zübeyr b. Avvâm (ra) taşıyordu. Ebû Süfyân hayretler içerisinde "Sübhânallah! Kim bunlar?" diye sordu. Abbas (ra), "İşte Resûlullah; muhacirler ve ensar arasında bulunmaktadır." dedi. Ordunun o muhteşem ve heybetli geçişine şahit olan Ebû Süfyân, "Bu güce kimsenin karşı durma ihtimali yok!" demekten kendini alamadı.[27] Ensar alayından Sa'd b. Ubâde ve arkadaşları, "Bugün Kâbe'de savaşın helâl olacağı gündür, bugün kan dökmenin helâl kılındığı gündür, bugün Allah'ın Kureyş'i zillete düşürdüğü gündür." şeklinde sözler sarf etmekteydi. Bu sözleri duyan Ebû Süfyân şunları söyledi: "Ey Allah'ın Resûlü! Sana kavmini öldürmek mi emredildi? Sa'd ve beraberindekiler bizi öldürmeyi düşünüyor ve bu konuda Allah'tan yardım istiyorlar. Oysa sen insanların en iyisi, en merhametlisi ve akrabalık bağlarına en çok önem verenisin." Peygamberimiz, Sa'd'ın kan dökmesinden endişelendiği için

23 Nasr 110/1: Elmalılı, IX, 6237.

24 Feth 48/24: Bursevî, IX, 45; Buhârî, "Megāzî", 49.

25 Feth 48/24: Bursevî, IX, 46; Vâkıdî, II, 814-815.

26 Nasr 110/1: Râzî, XXXII, 154; Vâkıdî, II, 821-822.

27 Nasr 110/1: Râzî, XXXII, 154; Vâkıdî, II, 821-822; Buhârî, "Megāzî", 49.

hemen Medinelilerin sancağını onun elinden alarak oğlu Kays b. Sa'd'a verdi. Sa'd, babasının o sözlerine karşılık "Bugün merhamet günüdür." diyerek sancağı taşımaya başladı.[28]

Sabah olduğunda İslâm ordusu dört koldan Mekke'ye giriyordu. Peygamberimiz, mecbur kalınmadıkça kan dökülmemesini emretti. Güneyden şehre giren Hâlid b. Velîd'in komuta ettiği birlik haricinde, Müslümanlar önemli bir sıkıntı ve dirençle karşılaşmadı. Hz. Peygamber (sas), Mekke'de evlerinin kapısını kapatanların, silah bırakanların, Mescid-i Harâm'a ve Ebû Süfyân'ın evine girenlerin emniyette olduğunu ilân etti.[29] Fetih öncesi İslâm'ı kabul ettiği için Ebû Süfyân'ı böyle taltif etmişti. Nitekim Mekke'ye dönen Ebû Süfyân da Kâbe'de halka, "Ey Kureyşliler! İşte Muhammed! Karşı koyamayacağınız bir güçle geldi." diye seslenerek kendilerine tanınan güvenceleri aynen bildirmişti.[30] Rahmet Peygamberi, zafer kazanmış mağrur bir komutan değil de mütevazı bir kul olarak çıktı Mekkelilerin karşısına.[31] Ne gönlünde kin ve ihtirastan bir eser ne de gözlerinde intikam ateşi vardı. Af ve müsamaha ile Mekkelileri kucaklıyordu. Devesinin üzerinde Mekke'ye girerken sesli bir şekilde Feth sûresini okuyordu.[32] Hâliyle, önünde eğilecek tek varlığın Cenâb-ı Hak olduğunu ilân ediyordu. Ashâbına da muvaffakiyeti verenin Yüce Allah olduğunu bir kere daha öğretiyordu.[33]

Resûl-i Ekrem (sas) yıllar önce acı ve hüzün içinde terk etmek zorunda kaldığı Mekke'ye Müminlerin güçlü tekbir sedalarıyla girdi.[34] Kâbe'nin üstünde, içinde, çevresinde ve Müşriklerin evlerinde bulunan bütün putları kırdı ya da kırdırdı.[35] Kâbe'deki putlar kırılırken şu âyeti okuyordu: *"Hak geldi, bâtıl yıkılıp gitti. Şüphesiz ki bâtıl yok olmaya mahkûmdur."*[36] Mutlak ve değişmez gerçeklik ve doğruluk olan hak geldikten sonra yalan, kötülük ve inkârcılık temeline dayanan bâtılın yok oluş süreci başlamıştı. Yeryüzünün en mukaddes mekânı olan Kâbe, etrafını saran bütün putlardan arınarak yeniden tevhidin merkezi hâline geliyordu.[37] Sonuçta Allah'a

28 Feth 48/24: Bursevî, IX, 46; İbn Seyyidünnâs, II, 232.
29 Nasr 110/1: Râzî, XXXII, 154; Ebû Dâvûd, "İmâre", 24, 25.
30 Nasr 110/1: Râzî, XXXII, 154; Vâkıdî, II, 826.
31 Nasr 110/1: Râzî, XXXII, 154; Dârimî, "Menâsik", 43.
32 Nasr 110/1: Râzî, XXXII, 154; Buhârî, "Megāzî", 49.
33 Âl-i İmrân 3/126; Enfâl 8/10.
34 Vâkıdî, II, 831.
35 Feth 48/24: Bursevî, IX, 47; Buhârî, "Meẓâlim", 32; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 87.
36 İsrâ 17/81; Feth 48/24: Bursevî, IX, 47.
37 İsrâ 17/81: Mâtürîdî, VIII, 342.

karşı sorumluluk bilinciyle davrananların, inkârcıların topraklarına yerleştirileceği hükmü de gerçekleşti.[38]

Müminler fetih günün gecesini sabaha kadar *"Allâhü ekber"*, *"Lâ ilâhe illâllah"* nidaları eşliğinde ve Kâbe'yi tavafla geçirdiler. Mekke'nin fethi ile Hz. İbrâhim'in, *"Rabbim! Bu şehri (Mekke'yi) emniyetli kıl! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!"* duası gerçekleşmiş oldu.[39] Bu fetihle Mekke, Hz. İbrâhim'in duasında yer verdiği "emin belde" vasfını tekrar kazanmıştı. Peygamber Efendimiz, Kâbe'nin bakımını yürüten Osman b. Talha'ya haber gönderdi. Kâbe'nin anahtarını ondan alarak içeri girdi ve iki rekât namaz kıldı. Öğle vakti olmuştu. Peygamberimiz ilk Müslümanlardan olan ve bir zamanlar Müşriklerin işkenceleri altında bu şehirde inleyen Hz. Bilâl'den Kâbe'nin damında ezan okumasını istedi. Bu ne büyük bir şerefti! Resûlullah'ın yıllar önce hicret ederken, *"Allah'a yemin ederim ki sen, yeryüzündeki en hayırlı ve Allah katındaki en sevimli yersin. Eğer (kavmim tarafından) çıkarılmamış olsaydım, senden asla ayrılmazdım."*[40] diyerek terk etmek zorunda kaldığı Mekke'de artık tevhidi ilân eden ezan sesleri yankılanmaya başlamıştı.[41]

Hz. Peygamber'e her türlü düşmanlığı yapan Mekkeli Müşrikler, onun etrafında toplanmışlardı. Bir yandan pişmanlık, bir yandan da korku ve endişe ile haklarında verilecek hükmü beklemekteydiler. Resûlullah (sas), sadece orada hazır bulunanlara değil, bütün insanlığa hitap edercesine şu evrensel konuşmayı yaptı: *"(Mekke'nin fethine dair) vaadini yerine getiren, kulu Muhammed'e yardım eden ve düşman topluluklarını tek başına yenilgiye uğratan Allah'tan başka ilâh yoktur. Haberiniz olsun! Mal veya kan olsun, Câhiliye devrinde öne çıkarılan tüm övünç vesileleri ve faiz, ayaklarımın altındadır. Sadece hacılara su dağıtma işi ve Kâbe'ye ait hizmetler bunun dışındadır."* Peygamberimiz tevhid mesajını haykırdıktan ve bazı yanlış davranışlar konusunda orada bulunanları uyardıktan sonra Müslümanların eşit ve kardeş olduğunu ilân etti. O, bütün insanların Hz. Âdem'in nesli olduğunu ve onun da topraktan yaratıldığını söyledikten sonra, *"Allah katında en değerliniz, en fazla takvâ sahibi olanınızdır."*[42] âyetini okudu.

Büyük bir kalabalığın kendisini dinlemekte olduğu o gün, Peygamber Efendimiz Mekke'nin, Allah tarafından dokunulmaz bölge yapıldığını, Müminlerin de kardeş olduğunu bildirdi. Allah'ın Son Elçisi, beşerin en büyük mürşidi, tarihin en

38 İbrâhîm 14/14.

39 İbrâhîm 14/35.

40 Âl-i İmrân 3/97: İbn Kesîr, III, 119; Tirmizî, "Menâḳıb", 68.

41 Nasr 110/1: Râzî, XXXII, 154; Vâkıdî, II, 846.

42 Hucurât 49/13.

büyük siması sıfatıyla, dün canına kasteden düşmanlarına şöyle seslendi: *"Ne dersiniz? Şimdi size ne yapacağımızı umuyorsunuz?"* Onlar, "İyilik umuyoruz, çünkü sen asil bir kardeş ve asil bir kardeşin oğlusun." cevabını verdiler. Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu: *"Ben size kardeşim Yûsuf Peygamber'in dediğini diyorum: 'Bugün sizi kınamak ve ayıplamak yok. Allah sizi affetsin. Şüphesiz O, merhametlilerin en merhametlisidir.'"*[43] Bu sözleriyle Allah Resûlü (sas), Müşrikleri affederek serbest bırakmış, genel af ilân etmişti. Burada önemli ve üzerinde durulacak nokta şudur: Acaba böyle bir durumda başka krallar olsa ne yapardı? Mağrur ve muzaffer komutanlar, girdikleri şehirlerde yüzyıllar boyunca ne yapmıştı? Aradaki fark, âlemlere rahmet olarak gönderilen Sevgili Peygamberimizin emsalsiz ahlâkını ortaya koymaya yeterlidir. Peygamberimiz bu konuşmalarından sonra Kâbe'nin anahtarını tekrar henüz Müslüman olmamış Osman b. Talha'ya emanet etti. Hacılara su dağıtma görevini de geçmişte bu işi yapan amcası Hz. Abbas'a verdi.[44] Yani o, görev dağılımında sadece din ya da fikir birliğini değil, ehliyeti esas almış ve emanetleri ehil olanlara bırakmıştı.

Kendisine zulmün, işkencenin ve hakaretin her türlüsünü yapan, onu ve arkadaşlarını yok etmek isteyen insanları affetmek, büyük bir erdemdir. Affın en makbulü, güçlüyken sergilenen, iyiliklerin en güzeli ise kötülüklere rağmen yapılandır. Merhametlerin en üstünü elbette Allah'ın dini hedef alınmadığı ve insan hakları ihlâl edilmediği sürece şefkati ve hoşgörüyü elden bırakmamaktır. Allah Resûlü (sas) işte bunları yapıyordu. O, Rabbinin, *"Sen af yolunu tut ve daima iyiliği emret. Cahillere aldırış etme!"*[45] emrini uyguluyordu. O isteseydi, bir zamanlar kendisi de dâhil olmak üzere Müslümanlara her türlü eza ve cefayı reva gören bu insanların hepsini kılıçtan geçirebilir, köleleştirebilir, mallarına el koyup, yurtlarından sürgün edebilirdi. Ama kendisini tanıtırken, *"Ben Muhammed'im, Ahmed'im, (peygamberlerin ardından gelen) Mukaffî'yim, (kıyamette insanların arkasında toplandığı) Hâşir'im. Ben tevbe peygamberiyim, rahmet peygamberiyim."* buyuran Allah Resûlü,[46] bu davranışların hiçbirini yapmadı. Dünya tarihinde acaba, en amansız düşmanlarına karşı böylesine affedici, bağışlayıcı ve merhametli davranan başka bir insana rastlamak mümkün müdür?

Hz. Peygamber'in engin gönlü ve barıştan yana duruşu ile Mekkelilere gösterdiği bu rahmet sayesindedir ki şehir halkı, Müslüman olduklarını bildirmek için akın

43 Yûsuf 12/9: Kurtubî, XII, 445; Vâkıdî, II, 835-836.

44 Nisâ 4/58: İbn Kesîr, IV, 126-127; Vâkıdî, II, 844-845.

45 A'râf 7/199.

46 Müslim, "Fezâil", 126.

akın onun huzuruna gelmeye başladı. Allah'ın zaferi ve yardımı geldiğinde sonuç işte böyle olur. Çünkü Allah, kendisinin ve peygamberlerinin mutlaka galip geleceğini, bu durumun O'nun değişmez takdiri olduğunu bildirmekteydi.[47] Her anlamda başarı ve her boyutta zafer ancak Allah'tandır. Kur'ân-ı Kerîm, fetih günlerinde yaşananları şöyle ifade eder: *"Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde ve insanların akın akın Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde; Rabbine hamdederek şanının yüceliğini dile getir ve O'ndan af dile; şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir."*[48]

Resûlullah (sas), fetihten sonra on beş gün Mekke'de kaldı. Ensar, onun anavatanında kalacağına ve bir daha Medine'ye dönmeyeceğine dair endişe duymaya başlamıştı. Safâ tepesinde dua etmekte olan Allah Resûlü, ensarın bu endişelerini hissetti. Mekke'yi fethettiğinde emanetleri ehil olanlarda bırakarak onlara vefalı davranan Resûlullah'ın, kendisine ve muhacir Müslümanlara en sıkıntılı zamanlarında kucak açan ensara vefasızlık etmesi düşünülebilir miydi? Onları, şu sözleriyle teselli etti: *"Ey ensar! Öyle bir şey yapmaktan Allah'a sığınırım. Ben sizin memleketinize hicret ettim. Hayatım da ölümüm de sizin aranızda olacaktır."*[49] Şehrin idaresini Attab b. Esid isimli bir Mekkeliye bırakan Peygamberimiz[50] önce savaş için Huneyn'e yöneldi,[51] ardından Tâif muhasarasını[52] gerçekleştirdikten sonra Medine'ye döndü. Kısa bir müddet sonra ise Tebük Seferi'ni yaptı.[53] Özlenen fetih sağlansa da Allah yolunda mücadeleden, gayret ve cihaddan vazgeçilmeyeceğini Müminlere gösterdi.

Allah'ın Şerefli Elçisi (sas), Mekke'nin fethini, diğer fetihleri ve Allah'ın yardımını hatırlatan Nasr sûresi indikten sonra ibadet hayatına daha da ağırlık vermiştir. Bu konuda Hz. Âişe'nin aktardığına göre, Resûlullah (sas) vefatından önce, *"Allah'ı hamd ile tesbih eder, Allah'tan mağfiret diler ve O'na tevbe ederim."* sözlerini çokça söylemeye başlamıştı. Hz. Âişe bunun nedenini sorduğunda, Peygamberimiz Mekke'nin fethini kastederek: *"Rabbim bana ümmetimde bir alâmet göreceğimi bildirmişti. Bunu gördüğümde bu sözü çokça söylememi buyurdu. İşte ben de öyle yapıyorum."* demiş ve Nasr sûresini okumuştu.[54] Fetihten sonra Peygamberimizden ve onun şahsında bütün Müminlerden beklenen, şımarmak ya da kibirlenmek değil,

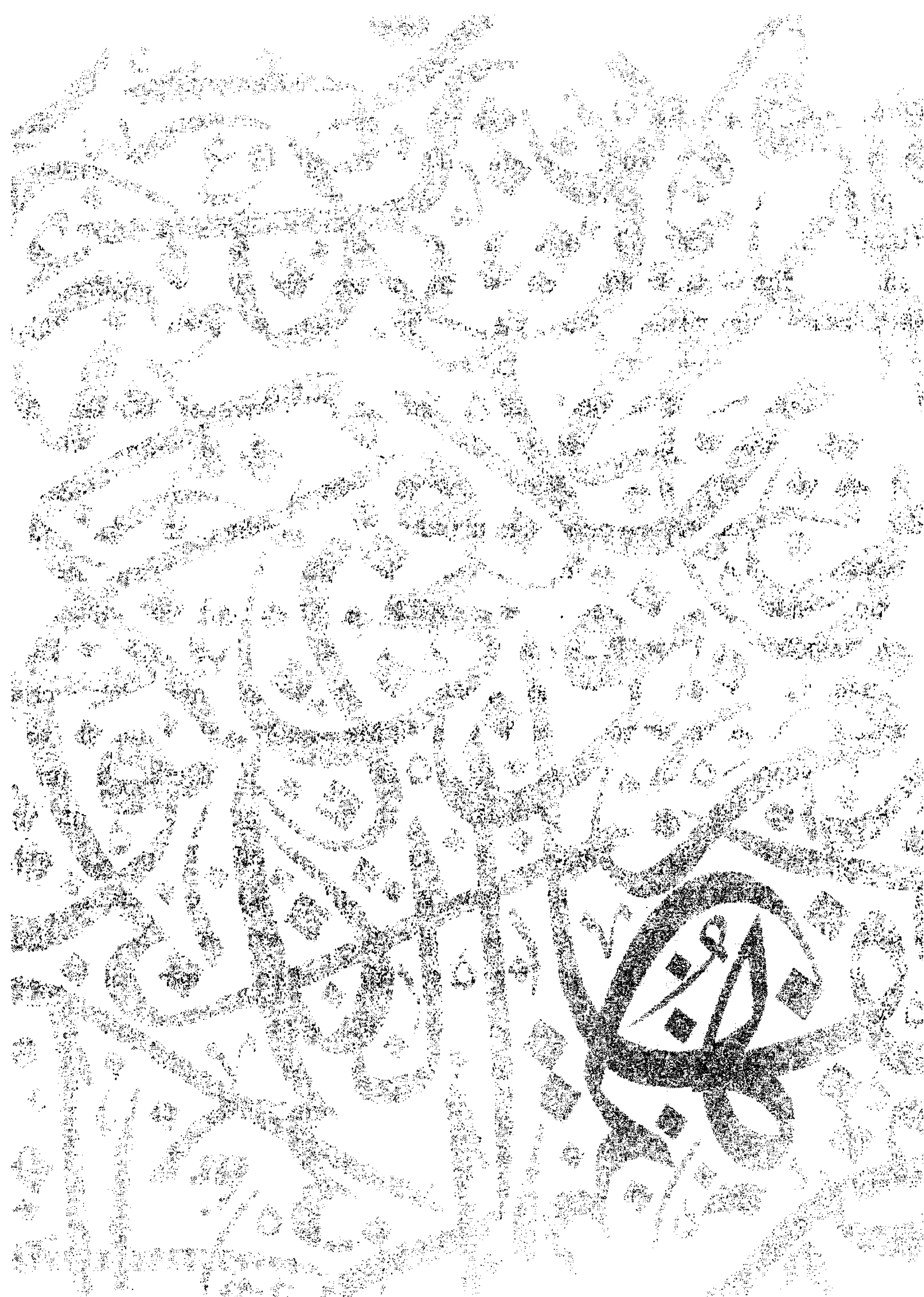
47 Mücâdele 58/21.
48 Nasr 110/1-3.
49 Müslim, "Cihâd ve Siyer", 86.
50 Tevbe 9/67: Bikāî (t.y.), VIII, 465; Vâkıdî, III, 959.
51 Tevbe 9/9: Bikāî, VIII, 388; Vâkıdî, III, 922.
52 Ahkâf 46/29: Bikāî, XVIII, 177; Vâkıdî, III, 923.
53 Tevbe 9/1: Ebû Hayyân, V, 8; Vâkıdî, III, 979.
54 Nasr 110/1-3: Taberî, XXIV, 706; Buhârî, "Tefsîr", 110; Müslim, "Ṣalât", 217.

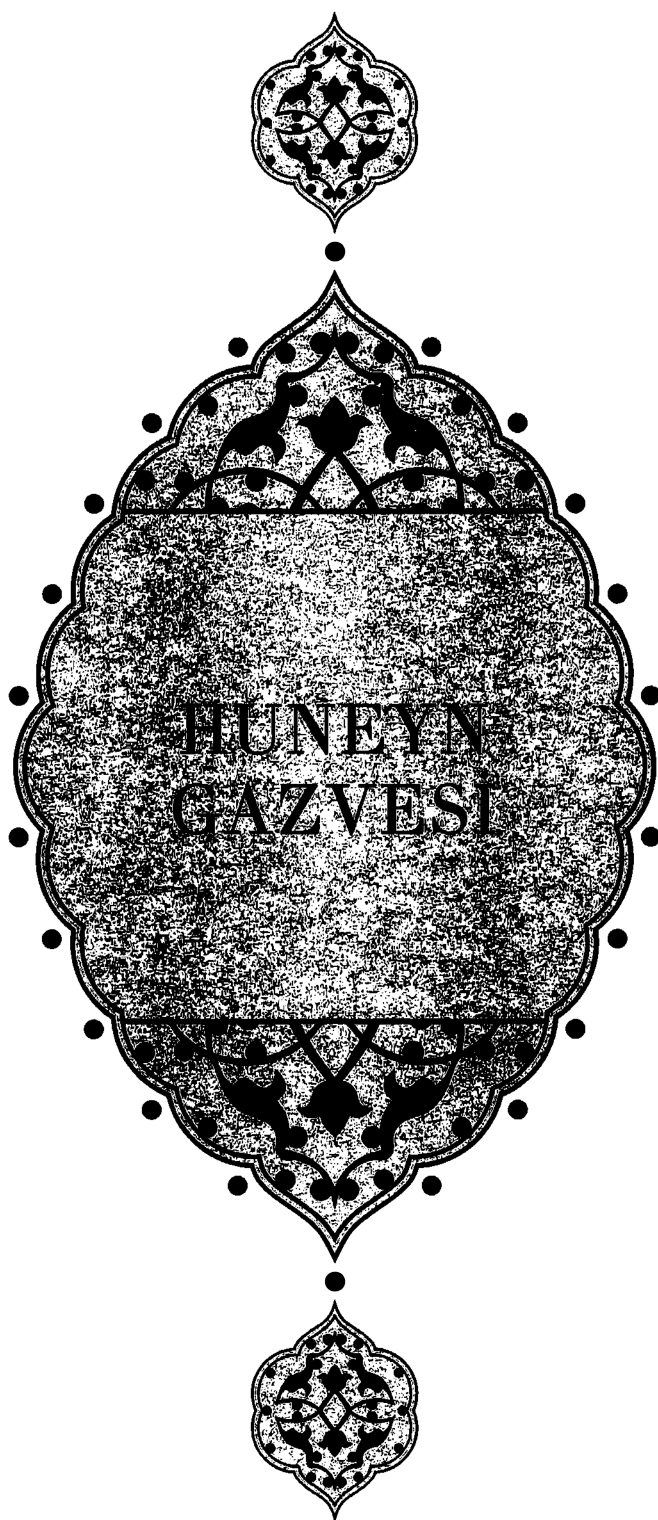
kulluğa yaraşır biçimde Allah'ı daha fazla anarak O'dan af dilemekti. Allah Resûlü (sas) bir müddet sonra da daha önce ifade buyurduğu gibi Medine'de vefat etmişti.[55]

Mekke'nin fethi, yirmi yıl gibi uzun ve çileli bir sabredişin muhteşem bir zaferi oldu. Bu fetihle küfrün beli bir daha doğrulamayacak şekilde kırıldı; şirkin bileği bir daha güçlenemeyecek şekilde büküldü. Bu fetihle Allah'a şirk koşmak ve putları tanrı bilmek başta olmak üzere Câhiliye'nin temelsiz bütün inanç ve uygulamaları tevhid dini tarafından ortadan kaldırıldı. Tevhidin merkezi ve sembolü olan Kâbe'yi asırlardır işgal eden putlar kırıldı. Kâbe aslî kimliğine kavuştu; imanın kıyamete kadar bâki kalacak yıkılmaz kalesi oldu. Hz. Peygamber'in tebliğe başlaması ile birlikte ateşlenen saldırganlık, şiddet ve zulüm, İslâm'ın en temel simgeleri olan iman, merhamet ve adalet gibi evrensel değerler tarafından fethedildi. Mekke'deki işkenceler, Medine'ye göç sonrası bitmek tükenmek bilmeyen saldırılar, ihanetler önce Hudeybiye'de barışa yenildi. Onun sağladığı güven ve adalet ortamı, Câhiliye'yi zayıflatan, onu dizleri üzerine çöktüren en önemli adım oldu. İşte bu ortam, İslâm'ın gelişmesi için son derece verimli bir zemin oluşturdu. Müşrikler, Hudeybiye anlaşmasını yeni bir ihanetle bozduklarında, zulümden beslenen Câhiliye'ye son darbenin vurulması Mekke'nin fethi ile gerçekleşti. Fetih günü, büyük bir disiplin ve düzen içindeki kalabalık İslâm ordusu, tam da İslâm'ın çağrısına uygun bir şekilde genel af ilân ederek şehre girdi. O gün şehre girenler aslında yıllarca Mekkeli Müşriklerin baskı, ambargo, işkence ve ihanetini yaşamış, haklarını alacakları zamanı beklerken bilenmiş, savaşmak için hazır olan kimselerdi. Ancak buna rağmen onlar Mekke'ye, intikam yerine iman, kan ve gözyaşı yerine adalet ve merhamet getirdiler. Peygamberimiz, bağrında büyüdüğü bu mübarek şehrin halkını şiddetli bir şekilde cezalandırmak yerine, gücünü ve otoritesini iyilikten yana kullandı. Şehirlerin anası Mekke, tüm dünyaya kıyamete kadar örnek olacak bir sabır, sekînet, af ve merhamet ikliminde fethedildi.

55 İbn Hişâm, II, 655.

HUNEYN GAZVESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ ف۪ي مَوَاطِنَ كَث۪يرَةٍۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍۙ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ
عَنْكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِر۪ينَۚ ﴿٢٥﴾

"Allah birçok yerde, bu arada Huneyn günü gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız."

(Tevbe 9/25)

ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِه۪ وَعَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ وَاَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْهَا
وَعَذَّبَ الَّذ۪ينَ كَفَرُواۜ وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٦﴾

"Bunun üzerine Allah, Peygamberinin ve Müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi, bir de göremediğiniz ordular gönderdi ve böylece inkâr edenlerin cezasını verdi. İşte bu, inkârcıların hak ettiği karşılıktır."

(Tevbe 9/26)

ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٧﴾

"Artık bunun ardından Allah, dilediğinin tövbesini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

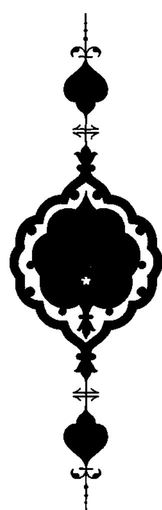
(Tevbe 9/27)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Huneyn Gazvesi, Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen iki savaştan biridir. Tevbe sûresinin 25, 26 ve 27. âyetlerinde bu savaştan bahsedilir. Âyetlerin verdiği temel mesaj şudur: Başarı ve zafer Yüce Allah'ın takdirine ve dilemesine bağlıdır. Dolayısıyla Müminlerden, içtenlik ve gayretle bu uğurda çalışmaları istenmiştir. Çünkü Allah'a dayanıp güvenmek, ihlâsın ve tevhidin bir gereğidir. Şu hâlde Müminler, bunu unutup sadece güçlerine güvenmemeli ve gurura kapılmamalıdır.

Huneyn, Mekke ile Tâif arasında bulunan geniş bir vadidir. İslâm'ın ilk dönemlerinde Huneyn vadisi civarında Hevâzin kabilesinin boyları dağınık bir şekilde yaşamaktaydı. Müslümanların Hevâzinlilerle yaptığı bu savaşa Hevâzin Gazvesi denildiği gibi, vadinin adından dolayı Huneyn Gazvesi adı da verilir. Hz. Peygamber'in de bizzat katıldığı bu savaş, Mekke'nin fethinden yaklaşık yirmi gün sonra, yani 11 Şevval 8 (1 Şubat 630) tarihinde yapılmıştır.[1]

Hz. Peygamber (sas), Mekke'yi fethetmiş ve Uzzâ putunu da yıkmıştı. Müşrik olan Hevâzinliler, sıranın kendilerine ve büyük putları olan Lât'a geldiğini anladılar. Ancak savaşçı bir kabile oldukları için Müslümanları durdurabileceklerine inanıyorlardı. Bu sebeple, muhtemel hedefin kendileri olabileceğini hesaba katarak hazırlıklarını yaptılar.[2] Etraftaki diğer kabileleri de yanlarına alarak güçlü bir birlik oluşturdular. Bu orduya Tâif'teki Sakîfliler de katıldı. Böylece dört bin kişilik güçlü bir ordu kurdular. Ordunun komutanı olan Hevâzin lideri Mâlik b. Avf, askerler savaş alanından kaçmasın diye bütün kadınları, çocukları, develeri ve koyunları yanında getirmişti.[3] Mekke fethinin üzerinden henüz on beş veya on altı gün geçmişti. Peygamberimiz Mekke'de iken bu durumu haber aldı. Hemen hazırlıkları tamamlayarak Hevâzinlilere doğru yola çıktı. Mekke'nin fethini gerçekleştiren on bin kişilik orduya yeni Müslüman olmuş Mekkelilerden iki bin kişi daha katılmıştı. Müslümanlar, İslâm'ın başlangıcından beri ilk kez bu kadar kalabalık bir ordu oluşturmuşlardı. Hatta bazıları bundan dolayı gurura kapılarak "Bugün hiçbir güç, bizi yenemez." şeklinde sözler sarf ettiler.[4] Gücün verdiği özgüvenle düzensiz ve dağınık bir şekilde

1 Tevbe 9/25: Mukātil b. Süleyman, II, 42; İbn Kesîr VII, 166 Vâkıdî, III, 943; III, 892; İbn Sa'd, II, 139.

2 Tevbe 9/25: Bursevî, III, 405; İbn Hişâm, II, 437; Vâkıdî, II, 873-885; Taberî, *Târîh*, III, 51, 65, 70.

3 Tevbe 9/25: İbn Kesîr VII, 166; Râzî, XVI, 22; Vâkıdî, III, 885-887, 897; İbn Hişâm, II, 436-437; İbn Sa'd, II, 138-139.

4 Tevbe 9/25: Taberî, XI, 386; İbn Kesîr, VII, 167; Râzî, XVI, 22; Vâkıdî, III, 889; İbn Hişâm, II, 437-444.

ilerliyorlardı. Oysa o zamana kadar yapılan savaşlarda düşman karşısında sayıları azdı ve yalnız Allah'a güvenmişlerdi. İşte bu gururun sonuçları ağır oldu. Çünkü müşrik ordusu kendileri için en uygun savaş yeri olan Huneyn vadisine çoktan gelmiş ve pusuya yatmıştı. Tedbirsiz şekilde vadiye giren ön saflardaki Müslüman askerlerini aniden ok yağmuruna tuttular. Ardından hızlı ve etkili şekilde saldırıya geçtiler. Bazı rivayetlere göre savaş, İslâm ordusu yerleşme hazırlıkları yaparken Müşriklerin ani saldırısı ile başlamıştı. Bir diğer bilgiye göre, iki ordu karşı karşıya gelmiş fakat Müşriklerin etkili hücumu sebebiyle öndeki askerler geri kaçmıştı. Sonuç olarak, ani saldırı karşısında korku ve panik hâlinde geriye doğru kaçan öndeki askerler, İslâm ordusunun düzenini bozmuştu. Develerin ve atların ürkmesiyle panik ve kargaşa durumu daha da büyümüştü. İslâm ordusuna Mekke'den katılan iki bin kişiden bazıları, bu manzara karşısında henüz imanları kalplerine yerleşmediğinden içlerindekini açığa vurmuş, "Büyü bozuldu! Bunları denize dökecekler!" demeye başlamışlardı.[5]

Müslümanlar o güne kadarki bütün kazanımlarını kaybetmek durumuyla karşı karşıya kalmıştı. Ancak o anda Hz. Peygamber (sas) büyük bir cesaret ve liderlik örneği gösterdi. Atını düşmanın üzerine sürdü ve geriye doğru kaçan askerlere şöyle bağırdı: *"Ey ensar! Ey muhacirler! Ey Allah'ın kulları! Buraya gelin! Ben Allah'ın kulu ve peygamberiyim!"* Amcası Abbas da gür sesiyle "Ey Akabe'de biat edenler! Ey Rıdvan ağacı altında söz verenler! Allah'ın Resûlü burada!" diye seslenerek askerleri onun yanına çağırıyordu. Nihayet Allah'ın yardımı ile panik havası dağılmış ve ordu Hz. Peygamber'in etrafında tekrar toplanmıştı.[6] Bu arada Peygamberimizin atı neredeyse karnı yere değecek kadar alçaldı. Sonra Allah Resûlü (sas) yerden bir avuç toprak aldı, onu Müşriklere doğru attı ve "*Yüzleri çirkinleşsin*!" buyurdu. Müşriklerden gözleri toprakla dolmayan kimse kalmadı. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, "*Kâbe'nin Rabbi adına yemin olsun ki bozguna uğradılar*." buyurdu.[7] Resûlullah'ın kararlı duruşu, sabrı ve cesareti Müslümanları çok etkilemişti. Toparlanan ordu, bu defa karşı saldırıya geçti. Düşman sancaktarının öldürülmesi moralleri daha da yükseltti. Yamaçlardan vadiye inmiş olan Müşrikler, bu taarruza fazla dayanamadılar. Çocuklarını, eşlerini ve hayvanlarını geride bırakarak kaçtılar.[8] Böylece neredeyse kaybedilmekte olan bir savaş, Allah'ın yardımı sayesinde çok büyük ganimetler elde edilerek kazanılmış oldu. Hz. Peygamber (sas) savaş meydanında

5 Tevbe 9/25: İbn Kesîr VII, 167; Vâkıdî, III, 895-910; İbn Hişâm, II, 442-444.

6 Tevbe 9/25: Mukātil b. Süleyman, II, 42; Râzî, XVI, 22; İbn Kesîr, VII, 167 vd.; Vâkıdî, III, 898-899; İbn Hişâm, II, 444-445.

7 Tevbe 9/25: Taberî, XI, 390-391; Râzî, XVI, 22-23.

8 Tevbe 9/25: Bursevî, III, 408; Vâkıdî, III, 902-903; İbn Hişâm, II, 443-446.

öldürülmüş bir kadın görünce çok üzülmüş ve Hâlid b. Velîd'e, kadınların, çocukların ve hizmetçilerin kesinlikle öldürülmemesi emrini vermişti.[9] Alınan çok sayıda esir arasında Peygamberimizin süt kardeşi Şeyma da vardı. Şeyma Müslüman askerler tarafından Resûl-i Ekrem'in huzuruna getirildiğinde onun sütkardeşi olduğunu ispatlamak için omzundaki çocukluktan kalma diş izlerini göstermiş ve Peygamberimize onu oynarken ısırdığını hatırlatmıştı. Çok duygulanan Allah Resûlü (sas), ona ikramda bulunmuş, yaşlı kadın da İslâm'ı kabul ederek oradan ayrılmıştı.

SAVAŞ ÇOKLUKLA DEĞİL, ALLAH'IN YARDIMIYLA KAZANILIR

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فٖي مَوَاطِنَ كَثٖيرَةٍۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍۙ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا
وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرٖينَۚ ﴿٢٥﴾

"Allah birçok yerde, bu arada Huneyn günü gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız."
(Tevbe 9/25)

Allah Teâlâ, Huneyn'den önce birçok yerde yani Bedir'de, Uhud'da, Hendek'te, Hayber'de, küçük büyük birçok savaşta düşmanlara karşı Müslümanlara yardım etmişti (*nusret*).[10] Bu savaşlar arasında, önce hezimetin sonra zaferin yaşandığı Huneyn'in özel bir yeri vardı. Çünkü o gün, sayılarının çokluğuna güvenen Müminler, büyük bir zafer elde edeceklerini sanmışlar ve gevşemişlerdi. Fakat gurur duyulacak kadar büyük bir orduya sahip olmak, onları bozgun tehlikesinden kurtaramamıştı. Zira hiçbir şeye ihtiyacı olmayan sadece Allah Teâlâ'dır. İnsanlar ise daima O'na muhtaçtır. Dolayısıyla insanın, mutlak kudret sahibi olan Rabbini unutup maddî gücü gözünde büyütmesi, varlığına ve imkânlarına güvenmesi doğru

9 Vâkıdî, II, 912-913; İbn Hişâm, II, 458.
10 Tevbe 9/25: Zemahşerî, III, 28; Râzî, XVI, 21-22; Elmalılı, IV, 2492.

değildir. Râzî'nin (ö. 606/1210) ifade ettiği gibi, dünyalığa odaklanan kişi, hem dinini hem de dünyasını kaybeder. Fakat kişi, kulluğun gereğini yapıp dinî değerleri dünyevî olana tercih ederse, Allah ona her ikisini de verir.[11] Zira her şey ve tabii ki zafer sadece Allah Teâlâ'nın dilemesi ve yardımı sayesinde gerçekleşir.[12] Nitekim şu âyetler bu gerçeği ortaya koymaktadır: *"Allah size yardım ederse, artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, O'nun dışında size kim yardım edebilir? Müminler, yalnız Allah'a güvensinler."*[13] *"Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir."*[14] Ancak *"Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır."*[15] âyeti, Allah'ın yardımının, din uğrunda Müminlerin çalışmasına bağlı olduğunu haber vermiştir. Şu âyet, sayı çokluğunun daha önce Mekkeli Müşriklere de faydası olmadığını ifade etmektedir: *"(Ey putperestler!) … Topluluğunuz çok da olsa amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir. Zira Allah Müminlerle beraberdir."*[16] Nitekim inançlı, kararlı ve emir-komuta silsilesi içinde birbirlerine sımsıkı bağlı olan az sayıdaki savaşçı, Allah'ın yardımıyla çok güçlü orduları yenebilmiştir.[17]

Âyetler savaşın gidişatı hakkında bilgi verdiği gibi, Müslüman askerlerin bozguna uğramaları yüzünden yaşadıkları ruh durumunu da bize anlatmaktadır. Bu bağlamda Huneyn Savaşı'nda, "bütün genişliğine rağmen yeryüzünün Müslümanlara dar geldiği" belirtilir. Bu ifadeler, bozgun sırasında Müminlerdeki korku ve paniğin ne kadar şiddetli olduğunu gösterir.[18] Hiç beklenmedik bu durum karşısında Müslüman askerlerin içi daralmış, kalpleri âdeta yerlerinden fırlayacak gibi olmuştu. Nitekim bu duruma fazla dayanamamışlar, bir süre sonra düşmana arkalarını dönüp kaçmaya başlamışlardı. Bu da onların çoklukları sebebiyle gurura kapılmalarından sonra ikinci hatalarıydı. Çünkü savaş meydanından kaçmak Müslümanlara yasaktı. Nitekim âyette şöyle buyrulur: *"Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın…"*[19] Aksine *"kararlı olun ve sebat edin."*[20] Üstelik savaş devam ediyordu ve Peygamberimiz meydanı terk etmemişti.

11 Tevbe 9/25: Râzî, XVI, 21.
12 Feth 48/27.
13 Âl-i İmrân 3/16.
14 Âl-i İmrân 3/126.
15 Muhammed 47/7.
16 Enfâl 8/19.
17 Bakara 2/249.
18 Tevbe 9/25: Zemahşerî, III, 29.
19 Enfâl 8/15.
20 Enfâl 8/45.

Bir gaflet eseri olarak, "çokluklarıyla böbürlenmek" ve bu duygunun doğurduğu gevşekliğe karşın Yüce Allah, Huneyn'de Peygamberini ve Müminleri desteklemiştir: *"Bunun üzerine Allah, Peygamberinin ve Müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi, bir de göremediğiniz askerler gönderdi ve böylece inkâr edenlerin cezasını verdi. İşte bu, inkârcıların hak ettiği karşılıktır."*[21] Âyet, panik ve korku ile geriye kaçanların üzerine iç huzuru (*sekîne*) indirildiğini haber vermektedir. *Sekîne*, güven duygusu, kalplere huzur veren ilâhî rahmet demektir.[22] Yüce Allah, Hudeybiye'de de Resûlü'ne ve Müminlere böyle yardım etmişti.[23] "Resûlün sekîneti", ordu dağılırken, onun kararlı ve cesur bir duruş göstermesidir. Askerleri kaçarken onun cesaretle düşmanın üzerine atılmasıdır. "Müminlerin sekîneti" ise korku duygusunun gidip savaş için yeniden toparlanmalarıdır. Bunlar Allah'ın yardımı ile gerçekleşmiştir. Ayrıca Yüce Allah, görünmeyen ordular yani melekler[24] göndererek de onlara yardım etmiştir. Bunların mahiyetlerini ve özelliklerini Cenâb-ı Hak'tan başka kimse bilemez.[25] Müminler bu tür bir yardıma, daha önce Hendek Savaşı'nda da nail olmuştu.[26] Bu melekler, Müminlerin kalplerine cesaret aşılamış, Kâfirlere ise korku salmıştır.[27] Âyette bahsedildiği üzere, "inkâr edenlerin gördüğü ceza", onların savaşta öldürülmeleri, hezimete uğramaları, korkuya kapılmaları, kadınlarını, çocuklarını ve mallarını kaybetmeleridir.[28]

Hz. Peygamber (sas) Huneyn'de on üç gece kaldıktan sonra umre için ihrama girmiş ve daha sonra Huneyn Savaşı'nda alınan ganimetleri dağıtmıştır. Huneyn'de altı bin esir, yirmi dört bin deve, kırk binden fazla koyun ve çok miktarda gümüş ganimet olarak alınmıştı. Peygamberimiz, kalplerini İslâm'a ısındırmak için yeni Müslüman olan bazı kişilere kişi başına 150 deve verdi. Geriye kalan ganimet dağıtılınca kişi başına 4 deve ve kırk koyun düşüyordu. Bunu daha önce yanlış yolda olduklarını fark etmeleri ve İslâm uğruna düşmanla savaştıklarında her anlamda kazançlı çıkacaklarını anlamaları için yapmıştı. Onlar da cömertlikle gelen bu uyarı karşısında, savaş esnasında ümitsizliğe düşmekle yaptıkları yanlışı anladılar. Allah ve Elçisi'nin yanında olduklarını bir kez daha ifade ettiler. Resûl-i Ekrem de bunun üzerine onları affettiğini belirtti.[29]

---

21 Tevbe 9/26: Taberî, XI, 395.
22 Tevbe 9/26: Taberî, XI, 395; Mâtürîdî, VI, 323.
23 Feth 48/26.
24 Tevbe 9/26: Taberî, XI, 395; Mâtüridî, VI, 323.
25 Müddessir 74/31.
26 Ahzâb 33/9.
27 Tevbe 9/26: Elmalılı, IV, 2495; Enfâl 8/12.
28 Tevbe 9/26: Taberî, XI, 396; Zemahşerî, III, 29.
29 Tevbe 9/26: Taberî, XI, 388-389; Begavî, IV, 29; Buhârî, "Farżu'l-Ḫumus", 19; Müslim, "Zekât", 132.

Savaştan sonra Hevâzinlilerden bazıları da Müslüman olmuş ve tevbeleri kabul edilmiştir. Allah Teâlâ, komutan Mâlik b. Avf ve onunla beraber hidayeti tercih edip İslâm'a girenlerin önceki günahlarını bağışlamıştır.[30] Nitekim konu Tevbe sûresi 27. âyetinde şöyle anlatılmaktadır: *"Sonra Allah, bunun ardından yine dilediği kimsenin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Elbette âyet, bu bağışlamanın sadece onları değil, samimiyetle tövbe edip Allah'a yönelen herkesi kapsayacağına da işaret eder.[31]

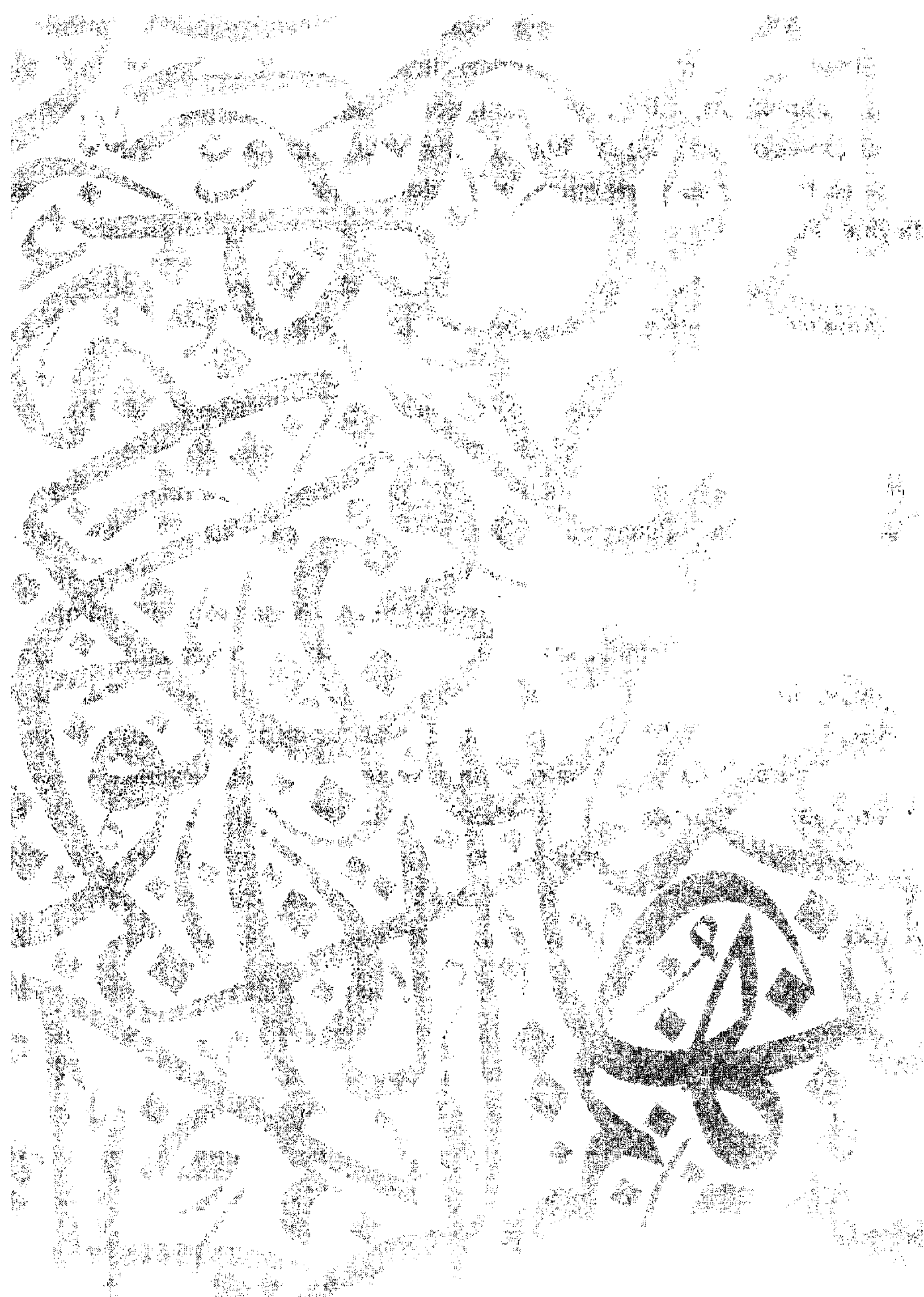
Bedir ve Huneyn, Kur'ân-ı Kerîm'de adı açıkça anılan savaşlardır. Her iki savaşa dair âyetler arasında dikkat çekici benzerlikler vardır. Bedir Savaşı'ndan söz eden âyetler de Huneyn'den bahseden âyetlere benzer şekilde *"Allah size Bedir'de yardım etmişti."* ifadeleriyle başlar.[32] Bedir'de de Müminlere güven duygusu, iç huzuru ve melekler ile destek verilmiştir.[33] Bedir, Medine döneminin başlarında yapılan ilk önemli savaştır. Müslümanlar, sayıları az olmasına rağmen Allah'ın vaadi ve yardımıyla parlak bir zafer kazanmışlardır. Huneyn ise Müslümanların en güçlü olduğu dönemde yapılmıştır. Aradan geçen sürede Müslümanların sayısı ve sahip oldukları imkânlar oldukça artmıştır. İşte Huneyn'de onlara, maddî güce sahip olunca rehavete kapılmamaları, Cenâb-ı Hakk'ın hükümranlığını ve niçin savaştıklarını unutmamaları gerektiğinin dersi verilmiştir. Bunun yanında düşmanı küçümsemenin yanlışlığı da gösterilmiştir. Âyette "Huneyn günü"nün açıkça zikredilmesi de sanki "O gün olanları hatırınızdan çıkarmayın." demektir. Âdeta "Buraya kadar Allah'ın yardım ve desteği ile geldiniz. Düşmanlarınız sayı ve silah gibi maddî unsurlar bakımından üstün iken siz onları mağlup ettiniz. Şimdi bu süreci unutup da böbürlenmeyin. Tedbiri elden bırakmayın. Başarılı olabilmek için kendi gayretinizle birlikte Allah'ın irade, kudret ve yardımına dayanmayı unutmayın." denilmektedir.

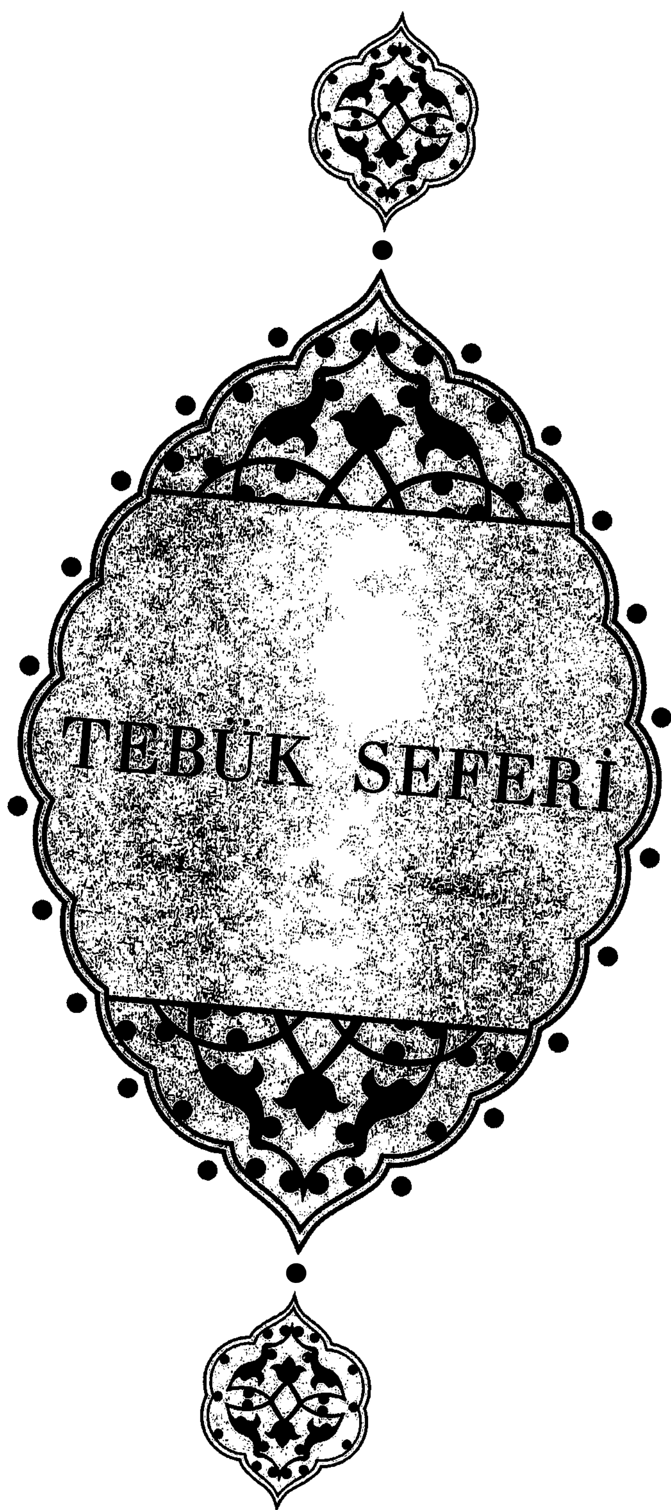
Yüce Allah, Huneyn Savaşı'nda Müslümanları sınamıştır. Ordunun kalabalık oluşu veya savaş araç-gereçlerinin çokluğu gibi maddî unsurlara dayanıp Allah'a tevekkül etmeyi unutmanın yanlışlığını onlara göstermiştir. Başka bir ifadeyle, maddiyata ve güce güvenip gururlanmanın, başarının sadece Allah Teâlâ'nın yardımıyla olacağını unutmanın acı bir bedelinin olacağını onlara hatırlatmıştır. Çünkü zafer, sadece askerin sayısal çokluğu ve mükemmel donanımı ile değil, aynı zamanda imanda kararlılık, Allah'a dayanıp güvenme, samimiyet, birlik ve beraberlik, sabır ve fedakârlıkla elde edilir. Şurası bir gerçektir ki tarih boyunca imanlı ve kararlı nice

30 Tevbe 9/27: Zemahşerî, III, 29; Elmalılı, IV, 2496.
31 Tevbe 9/27: İbn Âşûr, X, 159.
32 Âl-i İmrân 3/123.
33 Enfâl 7/9-12; Âl-i İmrân 3/124-125.

az sayıdaki birlik, Allah'ın yardımıyla büyük ordulara üstün gelmişlerdir. İslâm tarihi, savaşlarda Müslümanların sayıca az olmalarına rağmen kazandıkları zaferlerle doludur. Elbette zafer için lüzumlu tedbirleri almak, sebeplere sarılmak ve her türlü fedakârlığı yapmak şarttır. Fakat yine de başarı ve sonuç Allah'tan beklenmelidir. Çünkü mülkün ve gücün sahibi O'dur, hükümranlık O'nun elindedir. O'nun izni olmadan hiçbir başarıya erişmek mümkün değildir. Hakkımızda son kararı verecek olan da yine O'dur.

TEBÜK SEFERİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا قٖيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ
اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِؕ اَرَضٖيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِۚ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلٖيلٌ ﴿٣٨﴾

"Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda savaşa çıkın!' denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını âhirete tercih mi ediyorsunuz? Hâlbuki dünya hayatının faydası âhiretin yanında pek azdır."

(Tevbe 9/38)

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوا اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ
وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّا
لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾

"Allah'ın Resûlü'nün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar, yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular. Canlarıyla, mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler. Üstelik 'Bu sıcakta sefere çıkmayın.' dediler. De ki; 'Cehennem ateşi çok daha sıcaktır.' Keşke anlayabilselerdi!"

(Tevbe 9/81)

اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ذٰلِكُمْ
خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

"Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın ve mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Bilirseniz, bu sizin kendi iyiliğinizedir."

(Tevbe 9/41)

اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

"Eğer (gerektiğinde savaşa) çıkmazsanız, (Allah) sizi pek elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz (savaşa çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye gücü yetendir."

(Tevbe 9/39)

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَۚ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذ۪ينَ صَدَقُوا
وَتَعْلَمَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٤٣﴾

"Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?"

(Tevbe 9/43)

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ
وَاَنْفُسِهِمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِالْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٤﴾

"Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten muaf tutman için senden izin istemezler. Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilir."

(Tevbe 9/44)

اِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ
ف۪ي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

"Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar."

(Tevbe 9/45)

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَٓاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ مَا عَلَى الْمُحْسِن۪ينَ مِنْ سَب۪يلٍۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌۙ ﴿٩١﴾

"Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için -Allah'a ve Peygamberi'ne sadık kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur. İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."

(Tevbe 9/91)

اِنَّمَا السَّب۪يلُ عَلَى الَّذ۪ينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ اَغْنِيَٓاءُۚ رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِۙ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

"Sorumluluk sadece imkânları müsait olduğu hâlde senden izin isteyenler için vardır. Onlar geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler; Allah da onların kalplerini mühürledi; artık doğruyu bilemezler."

(Tevbe 9/93)

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِر۪ينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوهُ ف۪ي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَز۪يغُ قُلُوبُ فَر۪يقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْۜ اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌۙ ﴿١١٧﴾

"Şu bir gerçek ki Allah, Peygamber'e ve o sıkıntılı zamanda, içlerinden bir grubun moralleri bozulmaya yüz tuttuktan sonra bile ona bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lütfuyla muamele etti ve sonra da tövbelerini kabul etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir."

(Tevbe 9/117)

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذ۪ينَ خُلِّفُواۜ حَتّٰٓى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّٓوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّٓا اِلَيْهِۜ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُواۜ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١١٨﴾

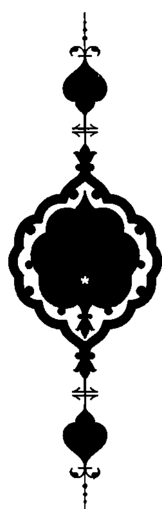
"Allah (seferden) geri kalan üç kişinin de (tövbelerini kabul etti). Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihayet Allah'(ın azabın)dan yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hâllerine) dönmeleri için Allah onların tövbesini kabul etti. Çünkü Allah tövbeyi çok kabul eden ve pek merhamet edendir."

(Tevbe 9/118)

اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَۜ يُقَاتِلُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْج۪يلِ وَالْقُرْاٰنِۜ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪ مِنَ اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذ۪ي بَايَعْتُمْ بِه۪ۜ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١١١﴾

"Allah, Müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürler. Allah, bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da kesin olarak vaat etmiştir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O hâlde O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte bu, gerçekten büyük kazançtır."

(Tevbe 9/111)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de Tebük Gazvesi Tevbe sûresinin 38-129. âyetlerinde anlatılmakta ancak gazvenin ismi geçmemektedir. İlgili âyetlerin bir kısmı sefere hazırlık aşamasından, bir kısmı sefer esnasında yaşananlardan, bir kısmı da sefer sonrası meydana gelen olaylardan bahsetmektedir. Âyetlerde hiçbir kuşkuya fırsat vermeden gönülden iman eden ve Hz. Peygamber'in emriyle zor zamanda onun yanında duran Müminler övülmektedir. Dünya işlerine dalarak Hz. Peygamber'e yardım etmeyen ve bu sefere katılmayan Müslümanlar ise eleştirilmekte ve Münafıkların öne sürdükleri bahaneler geçersiz sayılmaktadır.[1] Tebük Seferi'nin anlatıldığı âyetlerde, hangi şartlarda olursa olsun Allah yolunda cihaddan kaçılmaması, cihad etmenin fedakârlık gerektirdiği ve karşılaşılan zorluklar vesilesiyle Müminlerin imtihan edildiği vurgulanmaktadır. Bu sefer, çok zor şartlar altında gerçekleştirildiği için Kur'ân'da *sâatü'l-usre* (zorluk zamanı),[2] bu sefere katılan ordu da Hz. Peygamber tarafından *ceyşü'l-usre* (zorluğa göğüs geren ordu, zor zamanların ordusu) diye adlandırılmıştır.[3]

Tebük Seferi dolayısıyla, âyetlerde değinilen konu ve kavramlar arasında *Allah yolunda çekilen zorluklar* ve bu zorluklarla *sınanma* başta gelmektedir. Bu sefere çıkmakla imanını ve Resûlullah'a olan bağlılığını sergilemenin değeri yüceltilmekte, buna karşın mümin olmakla birlikte sefere çıkmada kararsızlık ve âcizlik göstermenin Allah tarafından hoş karşılanmadığı çok güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. Allah yolunda başa gelecek *susuzluğun, yorgunluğun, açlığın,* Kâfirleri öfkelendirecek bir yere *ayak basmanın,* o yolda bir *mesafe katetmenin,* düşmana karşı elde edilecek bir başarının küçük ya da büyük hayır yolunda yapılan bir *harcamanın* asla karşılıksız kalmayacağı belirtilmiştir. Dünya işlerini önceleyerek Hz. Peygamber'in yanında yer almakta ve sefere çıkmakta çekimser davranan Müminler ise bu âyetlerde eleştirilmiştir. Bu zorlu sınav aslında Müslümanların arasında kendilerini gizleyen *Münafıkların*

1 Tevbe 9/81, 102.
2 Tevbe 9/117.
3 Tevbe 9/117: İbn Atıyye, IV, 427; Buhârî, "Fezâ'ilü'ṣ-Ṣaḥâbe", 7.

iç yüzünü de ortaya çıkaran bir olay olmuştur. Bunun sonucunda Allah, Elçisi'nden bunları dışlamasını istemiştir. Tebük Seferi'ni konu alan âyetlerde hatalardan dönme anlamında *tevbe* konusu yoğun bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca umumi seferberlik durumu da dâhil, hiçbir sebebin Müslümanların dini tam anlamıyla öğrenip (*tefakkuh*) başkalarına öğretmelerine (*inzâr*) engel olmaması gerektiği vurgulanmıştır.

Tebük, Arap yarımadasında Hicaz bölgesinin kuzeyinde yer almaktadır. Günümüzde Suudi Arabistan'ın kuzeybatısında bir yerleşim yeri olup, Arap yarımadası ile Şam ticaret yolunun üzerinde stratejik öneme sahiptir. Medine'ye yaklaşık uzaklığı 650 km, Mekke'ye ise 1100 km'dir.

Bizans İmparatoru Herakleios (İslâmî kaynaklardaki adıyla Herakl), 628 yılında Sâsânîleri yenip Kudüs'e gelmiş, Hz. Peygamber (sas) de ona İslâm'a davet mektubu göndermişti. Herakl, Peygamberimizin elçisi Dıhye'ye iyi muamelede bulundu. Ancak aynı amaçla Bizans'a bağlı Busrâ Valisine gönderilen elçi Hâris b. Umeyr el-Ezdî, Hıristiyan olan Gassân Emiri Şurahbîl b. Amr tarafından öldürüldü. Bu olay, Allah Resûlü (sas) tarafından savaş sebebi sayıldı ve ilk defa Mûte'de Müslümanlar Herakl'in ordusu ile karşı karşıya geldiler. Bu savaştan bir yıl sonra, Herakl'in Müslümanlara karşı bir ordu hazırladığı haberi üzerine Hz. Peygamber otuz bin kişilik bir ordu hazırladı. Herakl liderliğindeki Bizans'a karşı düzenlenen Tebük Seferi, hicrî 9. yılın receb ayında (Ekim 630) başladı.[1] Sefere katılanlar yaklaşık üç ay sonra ramazan ayında Medine'ye döndüler.[2]

1 Tevbe 9/38: Bursevî, III, 428; Vâkıdî, I, 7.

2 Tevbe 9/38-39: İbn Kesîr, VII, 203 206-208; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 204.

TEBÜK SEFERİ ZORLU BİR İMAN SINAVIYDI

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا ق۪يلَ لَكُمُ انْفِرُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِؕ
اَرَض۪يتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِۚ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَل۪يلٌ ﴿٣٨﴾

"Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda savaşa çıkın!' denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını âhirete tercih mi ediyorsunuz? Hâlbuki dünya hayatının faydası âhiretin yanında pek azdır."

(Tevbe 9/38)

Aylardan ekimdi. Hava oldukça sıcaktı ve hurma hasadının vakti gelmişti. Kârlı alışverişler yapılacak, sıcak mevsimde gölgenin tadı çıkarılacaktı. Huneyn ve Tâif seferlerinden döneli henüz altı ay geçmişti ve bu seferlerden bol ganimet elde edilmişti. Ancak Müslümanların güvenliğini tehdit eden birtakım gelişmeler yaşanıyor ve Peygamberimiz de bütün Müminleri cihada çağırıyordu. Diğer seferlerden farklı olarak bu kez hedefteki yeri söylemişti: Herakl'in yurdu Tebük. Gelen haberlere göre Herakl, kırk bin kişilik bir ordu hazırlamıştı, hedefinde ise Allah'ın Resûlü Hz. Muhammed (sas) ve Müslümanlar vardı. Bu ordu şimdiye kadar savaşılan kabile ordularına benzemiyordu. Bundan dolayı Müslümanlar tedirgindi.[3]

Sefere katılma sürecinde samimi Müminler, bütün gayretleriyle hazırlık yapıyordu. Onlar sefere katılmakta hiç tereddüt etmediler. Yüce Allah onları şöyle övmekteydi: *"Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten muaf tutman için senden izin istemezler. Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilir."*[4] Onlar canlarını ve mallarını feda ederek Allah yolunda savaşmayı göze almışlardı. Çünkü onlar Yüce Allah'ın, kendileri için eşsiz güzellikte ödüller hazırladığının bilincinde idiler.[5] Bundan dolayı hiç vakit kaybetmeden hazırlıklarını tamamlayıp mücahitlerin öncüsü olmuşlardı.[6] Onların bu samimiyetlerini ve kararlılıklarını övgüyle ilân eden diğer bir âyet ise şöyleydi: *"Allah,*

3 Tevbe 9/38: Bursevî, III, 428; Vâkıdî, I, 990.
4 Tevbe 9/44.
5 Tevbe 9/88-89.
6 Tevbe 9/100.

kendi yolunda çarpışırlarken öldüren ve öldürülen Müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır."[7]

Esasen Resûl-i Ekrem'in (sas) çağrısına uymak Müminlerin görevi olarak belirlenmiş ve savaştan geri kalmaları uygun görülmemişti. Kur'ân-ı Kerîm bunu şöyle ifade etmiştir: *"Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Allah'ın Elçisi'ne katılmaktan kaçınmaz ve onların kendi canlarını Peygamber'in canından üstün tutmaları söz konusu değildir."*[8] Tam da âyetin istediği gibi, ihlâslı Müminler Hz. Peygamber'le birlikte cihad etmenin kendilerine ne derece büyük bir ödül kazandıracağının bilincindeydiler: *"Çünkü onlar, Allah yolunda ne zaman bir susuzluk, yorgunluk ve açlığa maruz kalsalar, Kâfirleri öfkelendirecek biçimde bir yere ayak bassalar veya düşmana karşı bir başarı elde etseler, bunların her biri mutlaka onlar için iyi birer amel olarak yazılır. Yine onlar, küçük olsun büyük olsun, hayır yolunda bir harcama yaptıklarında, bir yol katettiklerinde, bu -Allah'ın onlara, yapmış olduklarından daha güzeliyle karşılık vermesi için- muhakkak onların lehine yazılır."*[9]

Ashâb-ı kirâm sefere hazırlık için böyle büyük bir gayret sergilerken diğer tarafta bu çağrıyı duyan Münafıklar harekete geçtiler ve cihada gidecek Müminleri engelleme çabasına giriştiler. Kimisi havanın sıcaklığını, kimisi ailesine bakacak kimse bulunmadığını bahane ediyordu. Ancak Peygamberimiz bu seferi düzenleme konusunda son derece kararlıydı ve *"Kim zor şartların ordusunu donatırsa ona cennet vardır."*[10] buyurarak inananları teşvik ediyordu. Hz. Ebû Bekir 4.000 dirhem getirmişti. Resûlullah *"Ailene ne bıraktın?"* diye sorunca "Allah ve Resûl sevgisini." diye karşılık verdi. Hz. Peygamber (sas) bunun üzerine, *"Ebû Bekir'in malından faydalandığım kadar kimsenin malından faydalanmadım."* diyerek memnuniyetini belirtti. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir ağlamaya başladı ve "Biz ve malımız senin için değil miyiz?" diye karşılık verdi. Hz. Ömer ise malının yarısını getirdi.[11] Diğer bir fedakâr sahâbî de Hz. Osman idi. 300 deveyi donatarak Hz. Peygamber'in ordusuna kattı ve ayrıca 1000 dinar bağış yaptı.

Tebük Seferi'ne çok istemesine rağmen şartları el vermediği için katılamayanlar da vardı. Allah Teâlâ bu kimselerin herhangi bir sorumlulukları olmadığını şu ifadelerle belirtmiştir: *"Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için*

---

7 Tevbe 9/111.
8 Tevbe 9/120.
9 Tevbe 9/120-121.
10 Tevbe 9/117: İbn Atıyye, IV, 427; Buhârî, "Feżâ'ilü'ṣ-Ṣaḥâbe", 7.
11 Tevbe 9/79: Bursevî, III, 479; İbn Mâce, "İftitâḥ", 11; Tirmizî, "Menâḳıb", 15; Vâkıdî, I, 991.

-Allah ve peygamberine bağlı kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur."[12] Sefere katılmak için gelen ancak Hz. Peygamber'in imkânsızlıklar nedeniyle orduya dâhil edemediği kimseler de bunlar arasındadır: *"Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de 'Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum.' diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden gözyaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur."*[13] Allah'ın Elçisi, çok isteyip de Tebük Seferi'ne katılamayanlar hakkında şu içli cümleyi söylemiştir: *"Medine'de öyle topluluklar var ki sizin yürüdüğünüz her mesafede ve aştığınız her vadide onlar da sizinle beraberdir."* Orada bulunan sahâbîler, "Ey Allah'ın Elçisi! Onlar şimdi Medine'de mi?" diye sorunca o, *"Evet onlar Medine'de, onları özürleri orada hapsetti."* buyurmuştur.[14]

Tebük Seferi'ne özrü bulunmamasına rağmen katılmayan bazı Müminler ise birtakım bahanelerle işi ağırdan aldılar. Sefere katılmayıp geride kaldılar. Cenâb-ı Hak böyle davrananlara neden savaşa gitmediklerini, dünyayı âhirete tercih mi ettiklerini sorduktan sonra onları şöyle uyarmıştır: *"Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz ise O'na zerre miktarı zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter."*[15] Çünkü sefere katılma konusunda bir ayrım gözetilmemiştir: *"Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın ve mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Bilirseniz, bu sizin kendi iyiliğinizedir."*[16] Buna göre engelliler hariç, şartlar ne olursa olsun, yani az-çok, zor-kolay, silahlı-silahsız, süvari-yaya, genç-ihtiyar demeden onlara, sefere çıkmaları emredilmiştir.[17] Zira Müslümanlar için büyük bir tehdit unsuru vardır ve onunla mücadele edilmesi herkes için bir zorunluluk hâline gelmiştir.[18]

Müminler zor bir imtihanla karşılaştıklarında sadece Allah'a güvenirler. Çünkü Yüce Allah'ın kendilerini yardımsız bırakmayacağına gönülden inanmışlardır. Onların aynı zamanda Resûlullah'ın çağrısına seve seve katılmaları gerekir. Bunu yapmazlarsa dünya ve âhirette zarar kendilerine dönebilir. Nitekim Allah Teâlâ bu durumu Peygamber Efendimizin Hz. Ebû Bekir ile olan hicret yolculuğunu örnek vererek şöyle açıklamıştır: *"Siz Peygamber'e yardımcı olmasanız da Allah ona mutlaka yardım edecektir. Nitekim inkârcılar iki kişiden biri olarak onu yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; (Peygamber) arkadaşına*

12 Tevbe 9/91.
13 Tevbe 9/92.
14 Nisâ 4/95: İbn Kesîr, IV, 224; Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 35; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 20.
15 Tevbe 9/38-39.
16 Tevbe 9/41.
17 Tevbe 9/41: Taberî, XI, 474.
18 Tevbe 9/123.

'Tasalanma, Allah bizimle beraberdir.' diyordu."[19] Bu âyet her durumda Allah'ın, Elçisi'ni koruyacağını ve ona yardım edeceğini ilân etmiştir. Diğer yandan da Müminler sadece Allah'a dayanıp güvenmeye ve kendileri için O'nun dilediği her şeye razı olmaya teşvik edilmişlerdir. Nitekim Müminlerin başına bir sıkıntı geldiğinde, Münafıklar *"Biz tedbirimizi önceden almıştık."*[20] diyerek alaycı bir tutum sergiliyorlardı. Buna karşılık Müminler *"Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim mevlâmızdır."*[21] diyorlardı. Çünkü mümin bir kimse, Allah yolunda cihada çıktığı zaman ya şehit olmak ya da zafer elde etmek üzere iki güzellikten birine kavuşma ümidi taşımaktadır.[22]

Sahâbe arasında sefere geç kalıp sonradan orduya yetişenler de vardı. Bunlardan biri de Ebû Hayseme idi. Ebû Hayseme, kısa bir süre önce Tâif Seferi'nden dönmüştü ve ailesinin işleri ile meşguldü. Bu arada Hz. Peygamber'in ordusu çoktan yola çıkmıştı. Bir gün eve döndüğünde hanımının kendisine bir gölgelik ve yemek ile soğuk su hazırladığını gördü. Hemen aklına Resûlullah (sas) geldi ve dudaklarından, "Peygamber toz toprak ve rüzgâr içerisinde, Ebû Hayseme gölgede yemek sofrasında ve hanımların yanında. Bu âdil değil!" cümleleri döküldü. Vakit kaybetmeden yola çıktı ve orduya yetişti. Uzaktan bir atlının geldiğini gören Hz. Peygamber, *"Keşke bu Ebû Hayseme olaydı!"* dedi. Yanına gelip Ebû Hayseme'yi görünce, *"Sana da bu yakışır."* dedi ve onun için dua etti.[23]

Yüce Allah tarafından şartlar ne olursa olsun sefere çıkılması emredilmesine rağmen Münafıklar orduya katılmadılar. Onlar izin meselesini o kadar ileri götürdüler ki, bazıları gidecekleri yörelerde Rum kızlarını görerek fitneye düşebilecekleri bahanesini bile ileri sürdü.[24] Aslında onların bu tavrı, dünya hayatını her şeyin önünde görmelerinden kaynaklanmıştı. Çünkü mesafe oldukça uzak, hava son derece sıcak ve düşman gayet kuvvetli idi. Dolayısıyla savaş neticesinde bol ganimet elde edileceğine dair şüpheleri vardı. Cenâb-ı Hak bu kimselerin gerçek niyetini şöylece ortaya koymuştu: *"Kolay elde edilecek bir kazanç ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka peşinden gelirlerdi; fakat o meşakkatli yol onlara uzun geldi."*[25] Bu samimiyetsizlikleri

---

19 Tevbe 9/40.
20 Tevbe 9/50.
21 Tevbe 9/51.
22 Tevbe 9/52: Mâverdî, II, 371.
23 Tevbe 9/81: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, 156-157.
24 Tevbe 9/49: İbn Kesîr, VII, 213.
25 Tevbe 9/42.

onları anlamsız bahaneler ileri sürmeye ve sefere katılacak güçleri olmadığına dair gereksiz yeminler etmeye götürmüştü.[26]

Hz. Peygamber (sas), cihada katılmamakta ısrar eden bu kişilerin mazeretlerini kabul ederek Medine'de kalmalarına izin vermişti. Ancak bu izni Cenâb-ı Hak isabetli bulmamış ve Elçisi'ni sert bir şekilde uyarmıştı: *"Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?"*[27] Gerçek dışı bahanelerle cihada katılmama izni istemeleri, bu kimselerin imanlarında şüphe içerisinde olduklarını göstermektedir: *"Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve kendilerini şüpheye kaptıranlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar."*[28]

Allah Teâlâ, savaşa katılmamak için izin isteyenlerin ileri sürdükleri gerekçelerin gerçeği yansıtmadığını haber vermişti. *"Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı."*[29] âyeti, münafıkların sefere dair herhangi bir hazırlıklarının olmamasını, onların samimiyetsiz tutumlarının bir ispatı olarak göstermiştir. Ayrıca bu insanlar cihada çıkmadıkları için şımarık bir tavır içerisine girmişler ve Hz. Peygamber'in ashâbını bu seferden uzak tutmak için çaba sarf etmişlerdi: *"Allah'ın Resûlü'nün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular; canlarıyla mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler. Üstelik 'Bu sıcakta sefere çıkmayın.' dediler. De ki; 'Cehennem ateşi çok daha sıcaktır.' Keşke anlayabilselerdi!"*[30] Dolayısıyla sefere katılamamış olmaları onları üzmemiş aksine hâllerinden memnun olmuşlardır.[31]

Münafıkların sefere katılmamaları görünüşte olumsuz ise de sonuç itibarıyla Müslümanlar için hayırlı olmuştur. Nitekim ilâhî haber ve uyarı bunu şöyle ifade etmiştir: *"Şayet onlar sizinle beraber çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranıza sokulacaklardı; içinizde onlara kulak asacak olanlar da vardı. Allah zalimleri çok iyi bilir."*[32] Bu sayede onlardan gelecek muhtemel zararlara karşı Peygamberimiz ve ashâbı korunmuştur. Münafıkların fitneye yol açacak davranışları ilk değildi ki! Daha önce de bu tür davranışlar sergilemişler ancak başarılı olamamışlardı. Cenâb-ı Hak onların bu sefer esnasında da

26 Tevbe 9/42.
27 Tevbe 9/43.
28 Tevbe 9/45.
29 Tevbe 9/46.
30 Tevbe 9/81.
31 Tevbe 9/86, 87, 90.
32 Tevbe 9/47.

başarılı olamayacaklarını hatırlatmıştır: *"Aslında onlar daha önce de fitne çıkarmak istemişler ve senin işlerini altüst etmeye çalışmışlardı. Nihayet onlar istemeseler de hak yerini buldu ve Allah'ın iradesi galip geldi."*[33]

Münafıklar Tebük Seferi'nin her aşamasında Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e karşı samimiyetsizliklerini sergilemişlerdir. Örneğin Kur'ân'dan herhangi bir sûre veya âyet duyduklarında *"Bu hanginizin imanını artırdı ki!"*[34] şeklindeki alaycı ifadeleri bunlardan birisidir. Onların bu tavırları, içlerindeki inkârın bir göstergesidir.[35] Böylece onlar, kendisine inananlara son derece düşkün ve şefkatli olan[36]bir peygamberin rehberliğinden nasiplenemememişlerdir.

Münafıkların iki yüzlü ve çıkarcı tavırları, Allah'a ve Elçisi'ne gerçekten iman etmemeleri, namaza tembel tembel gelmeleri, sadakayı istemeyerek vermeleri, gönüllü gönülsüz yaptıkları hayırların boşa gitmesine sebep olmuş, infaklarının kabul edilmesini engellemiştir.[37] Yüce Allah onların iyiliklerinin hiçbir kıymetinin olmadığını şöyle açıklar: *"De ki, 'İster gönüllü harcayın ister gönülsüz, sizden asla kabul edilmeyecek! Çünkü siz günaha gömülmüş kimseler oldunuz."*[38] Yine onların sırtlarını dayayıp çokluğuyla övündükleri mal ve evlâtlarının da onların dünyevî ve uhrevî azaplarını artırmaktan başka bir işe yaramayacağı, dolayısıyla bunun imrenmeye değer olmadığı Tebük Seferi'ni anlatan âyetler manzumesinde bildirilmiştir. [39]

Münafıklar her ne kadar iman etmeseler de Müminlerle birlikteymiş gibi bir görüntü verme gayretinde olmuşlardır. Hatta yeminler ederek insanları buna ikna etmeye çalışmışlardır.[40] Bir imtihanla karşılaştıklarında ise Müminleri yalnız bırakmaktan çekinmemişlerdir. İşte şu âyet onların ulaştığı korkaklık ve samimiyetsizliği gözler önüne sermiştir: *"Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalardı, hemen koşup oraya sokulurlardı."*[41]

Resûlullah (sas) Tebük Seferi'ne çıkmak üzere devesine binmiş yürürken Münafıklar da kendi aralarında, "Bu adam, Şam'ın (Rumların) köşklerini ve kalelerini fethedeceğini mi zannediyor? Ne kadar da uzak ihtimal!" diye konuşmuşlardır. Allah Teâlâ da bu konuşmaları Elçisi'ne bildirmiştir. Onlar Hz. Peygamber'in yanına

33 Tevbe 9/48.
34 Tevbe 9/124.
35 Tevbe 9/125.
36 Tevbe 9/128.
37 Tevbe 9/54.
38 Tevbe 9/53.
39 Tevbe 9/55.
40 Tevbe 9/56.
41 Tevbe 9/57.

gelince "Biz, aramızda lafa dalmış şakalaşıyorduk." diye yemin etmişlerdir. Bunun üzerine Yüce Allah da Elçisi'ne onlara şöyle demesini emretmiştir: *"Siz Allah ile O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?"*[42] Münafıklar bu alaycı tavırlarından dolayı özür dilemişler, ancak mazeretleri kabul görmemiştir. Çünkü onlar küfrü asla terk etmemişlerdir.[43]

Rabbimiz, Tebük Seferi'ne katılmayanları şartlarına göre ayrı ayrı değerlendirmiştir. Geçerli bir mazereti olmaksızın sefere katılmayanlar hakkındaki beyanı da bunlardan birisidir: *"Sorumluluk, sadece varlıklı oldukları hâlde senden izin isteyenlere vardır. Onlar geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler; Allah da onların kalplerini mühürledi; artık doğruyu bilemezler."*[44] Bu kimseler var güçleriyle özür dileyip Hz. Peygamber'e ve ashâbına sevimli görünmeye çalışmışlardır. Ancak Yüce Allah Müminleri hiçbir şekilde bunlara inanmamaları konusunda uyarmıştır.[45] Hatta Allah Teâlâ sadece Tebük Seferi değil, olabilecek diğer seferlerde de Münafıklara güvenilmemesi konusunda Elçisi'ne şu uyarılarda bulunmuştur: *"Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, 'Bundan böyle kesinlikle benimle sefere çıkmayacak ve asla beraberimde düşmana karşı savaşmayacaksınız. Mademki ilk başta oturup (savaştan geri) kalmayı yeğlediniz, şimdi de geride kalanlarla birlikte oturmaya devam ediniz.' de."*[46]

Tebük Seferi'ni konu edinen âyetlerde dikkat çeken bir diğer ayrıntı da sefere katılmadığı için samimi olarak özür dileyen ve günahlarının bedelini ödemeye razı olan mümin kimseler hakkındadır. Tevbe sûresinin 102. âyeti onlardan bahsetmektedir: *"Bir başka grup var ki onlar iyi işe diğer kötü işi karıştırdıktan sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*[47] Rivayetlere göre, Ebû Lübâbe, Tebük Gazvesi'ne katılmamış, bu yüzden de müthiş bir pişmanlık duygusuna kapılmıştır. Öyle ki kendisini mescitte bir direğe bağlamış, ölünceye veya Allah tövbesini kabul edinceye kadar kendisini direkten çözmeyeceğine, yiyip içmeyeceğine yemin etmiştir.[48] Seferden dönen Resûlullah (sas), Ebû Lübâbe ve iki arkadaşını mescitte ziyaret ettiğinde onlar kendilerini cihaddan alıkoyan mallarını Allah yoluna sadaka olarak vermek istediklerini söylemişlerdir. Peygamberimiz, Allah tarafından herhangi bir

---

42 Tevbe 9/65: Taberî, XI, 544.
43 Tevbe 9/66.
44 Tevbe 9/93.
45 Tevbe 9/94.
46 Tevbe 9/83.
47 Tevbe 9/102.
48 Tevbe 9/102: Taberî, XI, 652; İbn Ebî Hâtim, VI, 1872.

emir gelmedikçe onların mallarını almayacağını söylemiştir. Bunun üzerine, *"Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al. Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir."*[49] âyeti inmiştir.[50] Böylece savaştan geri kalan ama pişman olan bu Müminler sadaka karşılığı bağışlanmışlar, ancak bundan böyle de hayırlı amellerde koşmaya ve büyük hesap günü için hazırlık yapmaya teşvik edilmişlerdir: *"De ki: 'Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da Peygamberi de Müminler de görecektir. Sonunda, gizliyi de açığı da bilenin huzuruna çıkarılacaksınız ve O size yapmış olduklarınızı haber verecek.'"*[51]

Nefsine yenik düşerek Tebük Seferi'ne katılmayanlardan biri de Kâ'b b. Mâlik'tir. Aslında Peygamber sevdalısı bir mümin olan Kâ'b, Akabe Biatı'na katılmış ve bunu kendisinin en büyük kazanımı olarak ifade etmiş bir sahâbîdir. "Akabe'de bulunmayı Bedir'de bulunmaya değişmem."[52] diyen Kâ'b b. Mâlik, Tebük için Hz. Peygamber'in çağrısına kulak vermede yavaş davranmıştı. İslâm ordusu Medine'den ayrıldıktan sonra çarşı pazarda kadınlar, Münafıklar ve engellilerden başka kimse kalmamış, bunu gören Kâ'b'ın üzüntü, pişmanlık ve utanç içinde kıvrandığı günler başlamıştı.[53]

Hz. Peygamber nihayet Medine'ye dönmüştü ve sefere katılamayanların özürlerini kabul ediyordu. Kâ'b b. Mâlik önce kabul edilebilecek bahanelerle özrünü sunmayı düşündü. Bu Hz. Peygamber'i belki ikna edebilirdi ama Cenâb-ı Hak hakikati bilmiyor muydu? Sonunda ne pahasına olursa olsun gerçeği söylemeye karar verdi. Hz. Peygamber (sas) gelince ona hiçbir özrü olmadığı hâlde seferden geri kaldığını itiraf etti. Kâ'b b. Mâlik yalnız değildi. Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî' de geçerli sebepleri olmadığı hâlde sefere katılmadıklarını beyan etmişlerdi.

Rahmet Elçisi (sas), Müslümanlara bu üç kişi ile konuşmayı yasakladı. Artık Medine'de hiçbir Müslüman onlarla konuşmuyor, onlara selâm bile vermiyordu. Üç mümin ağır bir imtihandan geçiyordu. Yaşadıkları, yiyip içtikleri, gezip tozdukları yerler onlara dar gelmeye başlamıştı. Durumdan haberdar olan Gassân Emiri Şurahbîl, Kâ'b b. Mâlik'e bir mektup göndererek onu kendi safına çağırdı. Kâ'b bunun da bir imtihan olduğunun farkındaydı. Şurahbîl'in teklifini reddederek sabırla tövbesinin kabul edilmesini bekledi. Nihayet elli günün sonunda tövbelerinin kabul

49 Tevbe 9/103.

50 Tevbe 9/103: Mukātil b. Süleyman, II, 194; Taberî, XI, 659.

51 Tevbe 9/105.

52 Tevbe 9/118: İbn Kesîr, VII, 306; Buhârî, "Fezâilü'ṣ-ṣaḥâbe", 75; Müslim, "Tevbe", 9.

53 Tevbe 9/118: İbn Kesîr, VII, 308; Buhârî, "Fezâilü'ṣ-ṣaḥâbe", 75.

edildiğini müjdeleyen şu âyet indi: *"Allah, savaştan geriye kalan üç kişinin de tövbesini kabul etti. Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve Allah'tan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı."*[54] Bu müjdeyi evinin damında namaz kılarken alan Kâ'b secdeye kapandı ve bütün içtenliğiyle Rabbine sığınıp şükretti.[55] Yüce Allah da *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun."*[56] buyurarak onları, bu tövbesinde samimi Müslümanlarla tekrar kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmeye davet etti.

Müminler Tebük Seferi'ne çağrıldığı zaman, Hz. Peygamber'in bedevî köylerine irşat ve tebliğ için gönderdiği sahâbîler de Medine'ye dönmeye başlamışlardı. Bunun üzerine bu tedbiri yerinde gören ve uyarı içeren şu âyet inmişti: *"Bununla beraber Müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluğu uyarmak üzere geride kalmalıdır."*[57] Böylece dini tebliğ eden ve insanlara ilim öğreten kimselerin gönderildikleri bölgede kalmaları daha uygun görülmüştür. Bu şekilde seferden dönen kimselerin dinî rehberliğe olan ihtiyaçları karşılanmış ve görevli oldukları bölgedeki ilim ve tebliğ faaliyeti aksamamıştır.

Tebük Seferi sonrası Peygamberimiz ve ashâbı bölgede önemli bir güç hâline gelmiştir. Bu olgunun en dikkat çekici yanı Müşriklere karşı yeni bir stratejinin başlamasıdır. Buna göre Müşrikler artık Harem bölgesinde oturmaya devam edemeyeceklerdir. Seferin düzenlendiği yılın hac mevsiminde Müşriklere yeni dönemin şartları duyurulmuştur: *"Allah ve Resûlü'nden, antlaşma yapmış olduğunuz Müşriklere karşı anlaşmadan çekilme bildirimidir! Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın; fakat bilin ki asla Allah'ı âciz bırakamazsınız ve Allah inkârcıları er geç perişan edecektir. Yine Allah ve Resûlü'nden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: Allah ve Resûlü'nün Müşriklerle hiçbir bağı yoktur..."*[58]

Tebük Seferi'nde Müslümanlar ağır bir imtihandan geçmişti. Havanın sıcak, düşmanın çetin, yolun uzun ve zorlu olması, hasat mevsiminin yaklaşması gibi şartlar imtihanın birer parçasıydı. Bu koşullar Medine'de Allah'ın Elçisi'ne gerçekten uyan Müminlerle, özellikle Münafıkların ayrışması için çetin bir sınav olmuştu. Tebük Gazvesi ayrıca, Müslüman toplumun kendi içinde olgunlaşması ve birliğini

54 Tevbe 9/118.
55 Tevbe 9/118: İbn Kesîr, VII, 308-312; Buhârî, "Feżâilü'ṣ-ṣaḥâbe", 75.
56 Tevbe 9/119.
57 Tevbe 9/122: Taberî, XII, 76.
58 Tevbe 9/1-3.

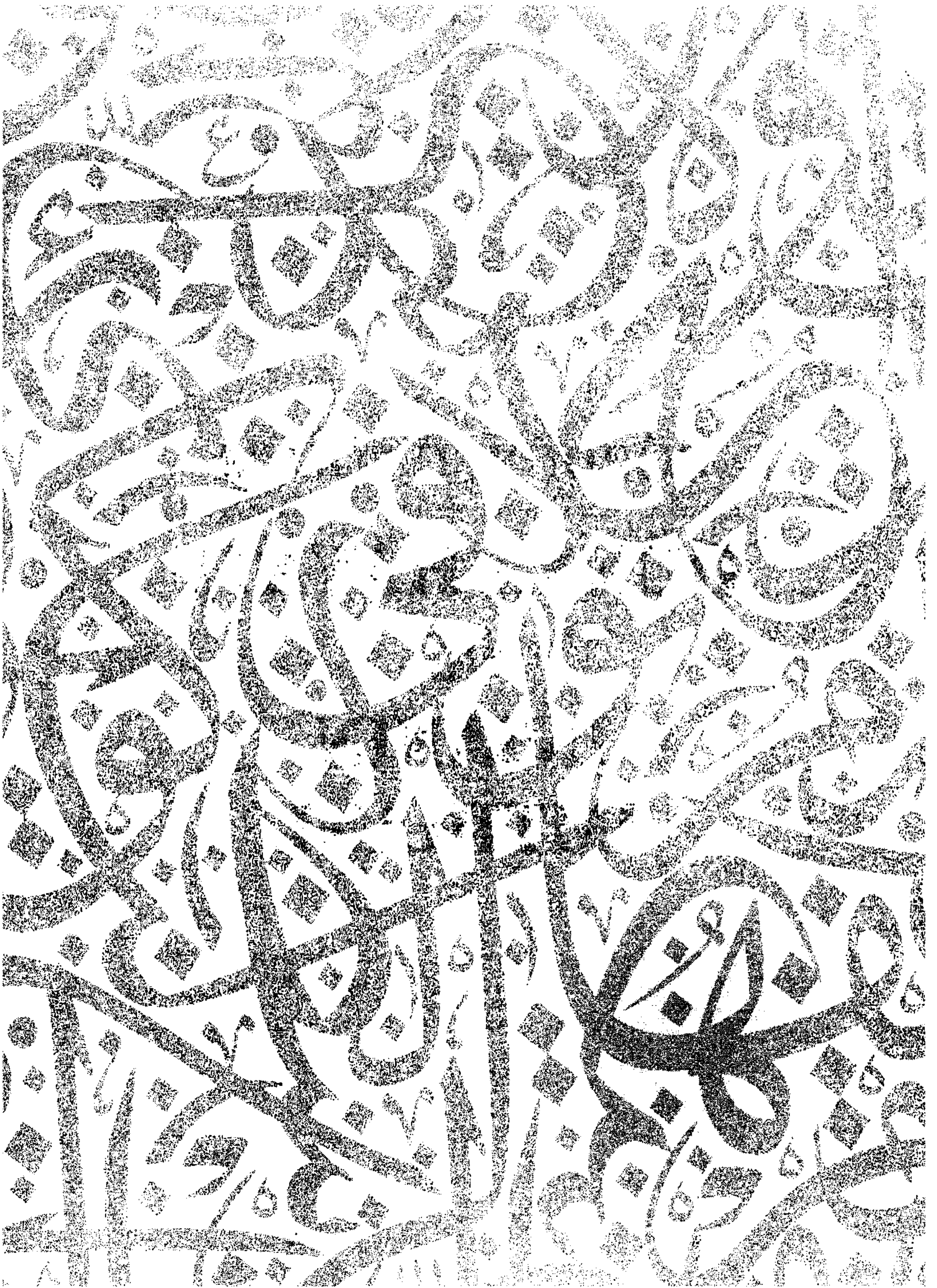
perçinlemesi bakımından önemli bir aşamadır. Hz. Peygamber'in çağrısı ile kısa sürede toplanan otuz bin kişilik ordunun uzun bir mesafeye sefere çıkması, Müslümanların bölgede gerçek bir kuvvet hâline geldiğini net olarak ortaya koymuştur. Bunun yanında Müminlerin bir tehdit unsuru görüldüğünde neler yapabileceğine dair güçlü bir mesaj da verilmiştir. Şartların zorluğu sebebiyle Münafıklar bu seferin başarısız olacağına inanmışlar, Müslümanları engellemeye ve dirençlerini kırmaya çalışmışlardır. Ancak katlanılan sıkıntılar hayra dönüşmüş, gerçek ve samimi Müminlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu sefer esnasında herhangi bir çatışma olmamıştır. Sadece Eyle (günümüzdeki ismiyle Akabe), Ezruh, Maan ve Dûmetülcendel'e birlikler gönderilip cizye anlaşmaları yapılmıştır. Müslümanlar, bu sefer sayesinde etki alanlarını genişletmişlerdir. Aynı zamanda fiziksel olduğu kadar, psikolojik üstünlüğü de elde etmişlerdir. Sefer sonrasında Müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerinde yeni bir aşamaya geçilmesinde bu olgunun payı oldukça fazladır. Nitekim durumu gören Arap kabileleri, heyetler göndererek Müslüman olduklarını bildirmişlerdir. Bu sebeple hicrî 9. yıl "Heyetler Yılı" adıyla tarihe geçmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA HAYATI ve İNSANIN İMTİHANI

DUNYA HAYATI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾

"Âhiret de Allah'ındır, dünya da."

(Necm 53/25)

نَحْنُ اَوْلِيَٓاؤُكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِۚ ... ﴿٣١﴾

"(Melekler Müminlere) biz, dünya hayatında da âhirette de sizin dostunuzuz, derler."

(Fussılet 41/31)

اَلَّذ۪ي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاًۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْغَفُورُۙ ﴿٢﴾

"Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur.
O, mutlak güç sahibidir ve çok bağışlayıcıdır."

(Mülk 67/2)

فَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ﴿٣٦﴾

"Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha iyi ve daha kalıcıdır. Bunlar, iman eden ve Rablerine dayanıp güvenenler içindir."

(Şûrâ 42/36)

اِعْلَمُوا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِۜ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًاۜ وَفِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌۙ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌۜ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾

"Ey insanlar! Bilin ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, çok mal ve evlât sahibi olma yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çer çöp hâline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir."

(Hadîd 57/20)

اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾

"Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık."

(Kehf 18/7)

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًاۜ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَاۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَاۜ وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾

"Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya menfaatini isterse kendisine ondan veririz. Kim de âhiret mükâfatını isterse ona da ondan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız."

(Âl-i İmrân 3/145)

مَنْ كَانَ يُرٖيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزٖينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فٖيهَا وَهُمْ فٖيهَا
لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذٖينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا
صَنَعُوا فٖيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

"Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz, orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar. Onlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir, yapıp ettikleri de geçersizdir."

(Hûd 11/15-16)

مَنْ كَانَ يُرٖيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فٖيهَا مَا نَشَٓاءُ لِمَنْ نُرٖيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَۚ
يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ
مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾

"Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz, sonra da onu cehenneme göndeririz. Oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer. Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir."

(İsrâ 17/18-19)

فَاٰتٰيهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِۜ
وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٤٨﴾

"Allah da onlara hem dünya nimetini hem de âhiretin güzel mükâfatını verdi. Allah iyilik yapanları ve güzel davrananları sever."

(Âl-i İmrân 3/148)

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ
مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ
وَظَنَّ اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَٓاۙ اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَص۪يدًا
كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

"Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri bu güzelliklerin artık kendi ellerinde olduğunu düşündükleri sırada oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hâle getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz."

(Yûnus 10/24)

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَٓاءِ وَالْبَن۪ينَ وَالْقَنَاط۪يرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ
الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْاَنْعَامِ وَالْحَرْثِۜ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَاۚ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ ﴿١٤﴾

"Kadınlara, evlâtlara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çok sevimli ve çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak asıl güzel yer, ancak Allah'ın katındadır."

(Âl-i İmrân 3/14)

... فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

"... İnsanlardan öyleleri vardır ki, 'Ey Rabbimiz! Bize sadece bu dünyada ver.' diye dua ederler. Böyle bir kimsenin âhiretten hiç nasibi yoktur. İnsanlardan öyleleri de vardır ki, 'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver, bizi cehennem azabından koru!' derler."

(Bakara 2/200-201)

وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾

"Bu dünyada kör olan âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır."

(İsrâ 17/72)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۚ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٥﴾

"Ey insanlar! Allah'ın verdiği söz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın, o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırmasın."

(Fâtır 35/5)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de dünya hayatı, *el-hayâtü'd-dünyâ* şeklinde bir tamlama içerisinde ifade edilmiştir. Bu bağlamda dünya hayatı daima âhiret hayatının zıddıdır. Bu nedenle âyetlerdeki dünya hayatına ilişkin açıklamalar ancak onun âhiret karşısındaki konumu bağlamında anlaşılabilir. Kur'ân, dünya hayatının, insan için geçici bir imtihan yeri ve zamanı olarak var edildiğini bildirir: *"Hayatı ve ölümü, kimin daha iyi davranacağını sınamak için var etmiştir."*[1] Ebedî hayat olan âhiret hayatının kazanılması ya da kaybedilmesi bu dünyada gerçekleşir. Allah Teâlâ, insanın buradaki sınavını kazanmasını istediğinden, peygamberler göndermiş, böylece bu zorlu imtihanı nasıl kazanacağının yolunu ona göstermiştir. Âyetlerdeki dünya hayatının geçiciliğine ilişkin vurgular, insanın yaratılış itibarıyla dünyadaki nimetlere eğilimli olmasıyla ilgilidir. Söz konusu âyetler değerlendirilirken, Kur'ân'ın ilk muhataplarının dünyadan başka bir hayata ve hesaba inanmamış olmaları ve bazen Müslümanların da dünyaya eğilim göstermeleri dikkate alınmalıdır.

Ölümün (*mevt*) karşıtı olan *hayat* kelimesi, *ha-ye-ye* kökünden gelmektedir. "Hayat" kökünden sıfat olan *hayy* kelimesi, "diri, canlı ve zinde" anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca *Hay*, Allah'ın isimlerinden biridir ve "hayat sahibi" demektir.[2]

Dünya kelimesi iki farklı kökene dayandırılmıştır. İlkine göre dünya, *dünüvv* kökünden türeyen *ednâ* kelimesinin dişili olup "en yakın, daha yakın" anlamlarına gelmektedir. Buna göre bu hayata *dünya* denmesi, dünyanın âhirete göre daha yakın olmasındandır.[3] Diğerine göre ise dünya sözcüğü, *denâet* kökünden türemiştir. Buna göre de *dünya*, "en alçak, çok düşük, basit, iğreti, âdî" anlamlarına gelen bir sıfattır. Bu durumda *el-hayâtü'd-dünyâ* tamlaması, *el-hayâtü'l-âhirah* tamlamasının

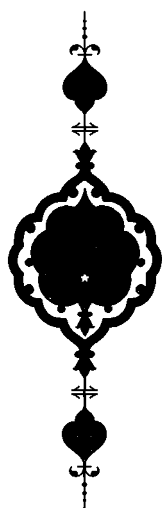
1 Mülk 67/2.
2 Cevherî, VI, 2323; Râgıb el-İsfahânî, s. 139; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I, 227.
3 Cevherî, VI, 2341; Râgıb el-İsfahânî, s. 172; İbn Fâris, II, 303.

karşıtıdır. Bu da dünya hayatının âhirete nisbetle "değersiz bir hayat" olduğu anlamına gelmektedir.[4]

Kur'ân'da dünya, *ed-dünyâ*dan başka *el-arz* (yer),[5] *el-âcile* (geçici dünya),[6] *el-ûlâ* (ilk hayat)[7] ve *ed-dâr* (yurt)[8] kelimeleriyle de ifade edilmektedir. Yine *dünya* kelimesi, dünyadaki nimetleri ve insana çekici gelen şeyleri kapsayacak şekilde şu kelime ve tamlamalar bağlamında da kullanılmaktadır: *Tekâsür* (çokluk yarışı), *tefâhur* (övünme), *zîne* (gösteriş), *lehv* (eğlence), *la'ib* (oyun)[9] ve *hubbu'ş-şehevât* (nefsânî arzular).[10]

4 Halîl b. Ahmed, II, 50-51; Cevherî, I, 50.
5 Bakara 2/33, 107, 116, 117, 164, 255.
6 İsrâ 17/18; Kıyâme 75/20; İnsân 76/27.
7 Kasas 28/70; Necm 53/25; Nâziât 79/25; Leyl 92/13; Duhâ 93/4.
8 En'âm 6/135; Kasas 28/37.
9 Hadîd 57/20.
10 Âl-i İmrân 3/14.

DÜNYA HAYATI BİR SINAVDIR

اَلَّذٖى خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاًۜ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْغَفُورُۙ ﴿٢﴾

"Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, mutlak güç sahibidir ve çok bağışlayıcıdır."

(Mülk 67/2)

Mekkeliler için hayatın anlamı, mal ve mülk edinme, evlât gibi dünya güzelliklerine sahip olup onlarla gurur duymaktı. Kendi aralarında yarışır, varlıklarıyla övünürlerdi. Onları mutlu eden dünya nimetlerinden sınırsızca tatmak isterlerdi. Ticaret için dizdikleri kervanları, yaz gelince yeşererek güzelleşen sonra da meyve veren bahçeleri, verimli hurmalıkları, sabah otlağa gidip akşam salınarak dönen hayvanları onlar için vazgeçilmezdi. Hele ki erkek evlât sahibi olmaları, eşleri, altınları, gümüşleri, atları, kılıçları ve mızrakları onlara bir başka güven duygusu aşılıyordu. İnsanlar akın akın Mekke'ye gelip tavaf için Kâbe'yi doldurduklarında Kureyş daha da güçleniyor, itibar kazanıyor ve kibirleniyordu. Çünkü Kâbe onlarındı, Allah'ın komşuları ve evinin hizmetçileri onlardı. Onlar Kâbe halkı, Allah'ın milleti idiler; bu nedenle diğer bütün kabileler büyüklüklerini kabul ederek onlara saygı gösteriyordu.[1] Bir de şeffatçi gördükleri putları vardı. Yeryüzünde şerefli bir mevkide, Allah katında üstün bir mertebede idiler. Bu sayede onlar hem kendilerini hem de bütün

---

1 Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal fî Târîḫi'l-'Arab*, VI, 359-370; Ezrakī, I, 154-170.

varlıklarını güven altına aldıklarını düşünüyorlardı.[2] Oynadıkları hayat oyunu onlara sonraki hayatı, yeniden dirilmeyi, hesabı, eşsiz ödülü ve cezayı unutturmuştu.[3]

Her şey yolunda giderken birden içlerinden birisi onları eleştirmeye başlamıştı. Bu olacak iş değildi! Allah'tan gelen bir elçi olduğunu söylüyordu. Aslında böyle biri, kendi önderlerinden olmalıydı. Kutlu atalarından miras alarak yaşattıkları düzenlerini güçlendirmeliydi. Onun Allah'tan getirdiği âyetler, kazanmak için bütün hayatlarını harcadıkları dünya nimetlerinin aslında bir oyun, eğlence ve imtihandan ibaret olduğunu söylüyordu. Yine o âyetler, dünya hayatını yağmurla yeşeren ve çiftçileri imrendiren güzellikteki bitkilere benzetiyordu. Bu güzel ekinlerin, bir süre sonra kurumaya yüz tutacağını ve sonra sararacağını söylüyordu.[4] Onun bu çağrısını kabul etmeleri mümkün değildi. Onlar *"Bir de şöyle demekteydiler: 'Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.' Hâlbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka bir şey yaptıkları yok."*[5] Onlar oynadıkları oyuna öyle dalmışlardı ki bunları düşünmeyi hiç akıl edemiyorlardı: *"Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri bu güzelliklerin artık kendi ellerinde olduğunu düşündükleri sırada oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hâle getiririz."*[6]

Mekke'nin gözü dünyadan başkasını görmeyen insanlarının katı tutumlar sergiledikleri bir ortamda Hz. Muhammed'e (sas) inen Kur'ân-ı Kerîm, insanın iki hayat için yaratıldığını ilk günden itibaren ilân etmişti: Geçici dünya hayatı ve ebedî kalınacak olan âhiret hayatı. Sonsuz âhiret hayatını kazanma veya kaybetme dünya hayatında gerçekleşir. Yüce Allah, iman edip sâlih amel işleyenlere dünya nimeti yanında âhiret nimetinin en güzelini vereceğini söylemiştir.[7] Öte yandan Kur'ân'da dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir debdebe ve şatafat âlemi; insanların karşılıklı övünmesinden, çok mal ve evlât sahibi olma yarışından ibaret bir zaman dilimi olarak tanımlanmıştır.[8] Yine dünya hayatı, gökten indirilen suya ve bu suyla yeryüzünde yeşererek birbirine karışan bitkilere, arkasından bu bitkilerin kurumasıyla rüzgârın savurduğu çer çöpe benzetilir.[9]

2 Câsiye 45/21: *Tenvîrü'l-Miḳbâs*, s. 530; Mukātil b. Süleyman, III, 839; Meâric 70/36-38: *Tenvîrü'l-Miḳbâs*, s. 616; En'âm 6/135: Mukātil b. Süleyman, I, 590-591; A'râf 7/48-49: *Tenvîrü'l-Miḳbâs*, s. 168-169.

3 A'râf 7/51.

4 Hadîd 57/20.

5 Câsiye 45/24.

6 Yûnus 10/24.

7 Âl-i İmrân 3/148.

8 Hadîd 57/20.

9 Kehf 18/45.

Kur'ân'a göre, insanlardan kimin daha iyi davranışlar sergileyeceğine dair imtihan, nimetlerle donatılmış olan bu dünyada gerçekleşmektedir. İnsanın yararlanacağı sayısız nimetler yaratılmış, göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'tan bir lütuf olarak bu dünya hayatında bizlerin istifadesine sunulmuştur.[10] Meselâ, Allah (cc), içinde dinlensin diye geceyi, işlerini görsün diye gündüzü insana bir nimet olarak vermiştir.[11] Sınavın gerçekleştiği dünya ortamı, Allah'ın eşsiz yüceliğine işaret eden varlıklarla doludur. Dünyada insanoğlu için var edilmiş her nimet, dünyanın ziynetleri olarak bir taraftan insanı kendine çağırırken, diğer taraftan da insana Allah'ı hatırlatır.[12] Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla insana rızık olarak her türden ürünü çıkaran şüphesiz ki Allah'tır. Denizde yüzüp gitmeleri için gemileri insanın kullanımına veren, nehirleri onun için faydalı şekilde yaratan da O'dur.[13] Bu, O'nun lütuf ve cömertliğiyle verdiklerinden almamız ve şükretmemiz içindir.[14] Güneş ve ay da bu nimetlerdendir.[15] Dünya, hem yeryüzünün güzellikleriyle hem de gökyüzündeki yıldızların güzelliğiyle bezenmiştir.[16] İşte dünya, Cenâb-ı Hakk'ın insana olan sevgisinin ve merhametinin bir göstergesi olup aynı zamanda insanın sınav verdiği yerdir.

Yüce Allah, peygamberler göndererek bu dünyadaki yaşayışlarıyla âhirette sonsuz mutluluğa ulaşmaları için kullarına yardım etmiştir. Bu destek sayesinde insanlardan bazıları, Rablerinden dünya ve âhiret iyiliği isteyerek buradaki hayatı, özü iyilik olan işler yaparak yaşarlar.[17] Yüce Allah, yaptıkları sebebiyle bir felâket yaşamamaları için kullarından Kur'ân'ı rehber edinmelerini ister.[18]

Allah Teâlâ'nın, dünyada kulları için yarattığı güzellikleri, temiz ve iyi rızıkları hiç kimsenin haram kılma hakkı yoktur. Aksine bunlar, dünya hayatında Müminlere yaraşır, kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır.[19] Kur'ân'da *"Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de insanlara iyilikte bulun."* buyrulur.

10 Câsiye 45/13.
11 Yûnus 10/67.
12 Âl-i İmrân 3/14; Yûsuf 12/105-106; Kehf 18/7; Nûh 71/10-20; Mülk 67/15-24, 30; Tegâbün 64/14-18; Tûr 52/26-28.
13 İbrâhîm 14/32.
14 Câsiye 45/12.
15 İbrâhîm 14/33; Nûh 71/15-16.
16 Sâffât 37/6.
17 Bakara 2/201.
18 En'âm 6/70.
19 A'râf 7/32.

Bu da dünyadaki nimetlerden yararlanmanın meşru olduğunu gösterir.[20] Ne var ki insan, bitmez tükenmez arzularından ve şeytandan sakındırılmasına rağmen dünyadaki güzelliklerin peşine takılır, âhireti ve hesabı unutur. Şeytan da yakıcı ateşin mahkûmlarından olsunlar diye, kendisine uyup yalnız dünya güzelliklerinin peşine düşenlere çağrılar yapar.[21] Şeytanın yaldızlı kandırmacalarına uyup bu dünya hayatının aldattığı kimseler hep var olmuştur. Nitekim Mekke'deki Müşrikler dünya hayatına aldanmış, hesap vereceklerini hepten unutmuşlardı.[22]

Dünya hayatında sınanmak için yaratılmış olan insan, hem iyiliğe hem de kötülüğe eğilimlidir. Bu yüzden insan bu dünyada ya Rabbine boyun eğerek takvâ bilinciyle ya da sorumluluklarını unutarak cahilce yaşar. Sonuçta kişinin hayatındaki tutumu ve tercihleri onun âhiret hayatını belirler. Kim dünya hayatında Allah'ın buyruklarını unutur, şirke ve günahlara dalarsa ebedî olarak kalmak üzere cehennem azabı ile cezalandırılacaktır.[23] Her kim de dünya hayatını Yüce Allah'a samimi bir iman ile iyi ve yararlı işlerle donatırsa, onlar da ebediyen kalmak üzere cennetle ödüllendirileceklerdir.[24]

Allah Teâlâ, insana gören göz ve işiten kulaklar vermiştir, doğru ile yanlışın ne olduğu da ona bildirilmiştir. Böylece insan gördüklerinden ve işittiklerinden ibret alıp almamakla, yine şükreden biri olup olmamakla sınanmaktadır.[25] İnsan, dünyanın aldatıcı güzellikleriyle de imtihan edilmektedir.[26] Ayrıca insanlar malları ve canları konusunda denenmekte, zorluklara göğüs gerip sabır göstermekle ve Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini yerine getirmekle sınanmışlardır.[27] Dolayısıyla insan, sadece "İman ettim." demekle bırakılacağını ve sınavdan geçirilmeyeceğini sanmamalıdır.[28] Mümine yaraşan, sabırla hareket etmek ve her koşulda Allah'ı anmak ve O'na yakın olmaktır.[29] Kimi zaman korku ve açlıkla kimi zaman da mal, can ve ürünlerde yaşanan kayıpla sınandığında başarılı olması için böyle davranması şarttır.[30] Nitekim Peygamberimizin ashâbı, bu tür ağır imtihanlarla hicretten önce de sonra da karşı karşıya kaldılar.[31] Yüce Allah Müminleri denemiş ve içlerinden cihad edenleri, zor-

20 Kasas 28/77: Kurtubî, XVI, 319.
21 Fâtır 35/6.
22 A'râf 7/51.
23 Bakara 2/81: Mâverdî, I, 153.
24 Bakara 2/82.
25 İnsân 76/2-3.
26 Kehf 18/7.
27 Bakara 2/155; Âl-i İmrân 3/142; Muhammed 47/31; Enbiyâ 21/35.
28 Ankebût 29/2.
29 Âl-i İmrân 3/186.
30 Bakara 2/155.
31 Bakara 2/155: Râzî, IV, 165.

luklara göğüs gerenleri ortaya çıkarmıştır.[32] Böylece onların samimiyeti ve sadakati, Allah yolunda cihad ile sınanıp ortaya çıkarılmıştır.[33] Yine onlar, malları ve çocuklarıyla da sınanmışlardı.[34] Bütün bunlara karşılık onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, *"Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz."* dediler.[35] Her daim O'nun lütfuna ve rahmetine sığındılar.[36] Allah Teâlâ da hem dünya hayatında hem de meleklerin ve peygamberlerin şahitlik edeceği[37] hesap gününde onlara mutlaka yardım edeceğine söz verdi.[38]

Dünyadaki bu zorlu imtihanda kazananlar olduğu gibi ne yazık ki kaybedenler de vardır. Kur'ân'da bunlardan birisi, konuştuğunda dünya hayatı konusundaki sözleri dinleyenlerin hoşuna giden, fakat aslında, azılı bir düşman olan Ahnes b. Şerîk örneğiyle anlatılmıştır. Bu adam Medine'de Allah'ın Elçisi'ne gelmiş ve Allah'a iman ettiğini bildirmişti. Üstelik çekinmeden doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermişti. Oysa inen âyet onun azılı bir düşman olduğunu haber vedi. Tek amaçları dünya hayatında çıkar elde etmek olan bu gibi ikiyüzlüler, dünyada hâkimiyeti ele alacak olsalar, ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışırlar. Allah'tan korkmaları için uyarıldıklarında gururları onları günaha sürükler. Bunlar bu dünyada kaybedenler olarak[39] öbür dünyada ateşin başına getirilir. Onlara, *"Size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz ve onlardan yararlandınız, şimdi ise yeryüzünde haksızca büyüklük taslamanıza ve yoldan çıkmanıza karşılık olarak aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz."* denilir.[40] İşte inkârcılar, dünya hayatında az bir geçimlik ve menfaat elde etmişlerdir. Hakkın ve hakikatin yoluna uymaktan kaçınmaları, isyan etmeleri ve kötülük işlemelerine karşılık ise onları âhirette sıkıntılı bir hayat beklemektedir.[41]

Yüce Allah'ı unutarak hayatı sadece bu dünyadan ibaret sanan insanlara Kur'ân'da Mekkeli Müşrikler örnek gösterilmiştir. Onlar gerçek olanın sadece buradaki hayat olduğunu ve ölümden sonra yeniden diriltilmeyeceklerini söylüyorlardı.[42] Diğer taraftan öyle insanlar da vardır ki, Hz. Peygamber ve ona tâbi olan

32 Muhammed 47/31.
33 Muhammed 47/31: Râzî, XXVIII, 70-71.
34 Enfâl 8/28; Tegābün 64/14.
35 Bakara 2/156.
36 Feth 48/29.
37 Mü'min 40/51: Mâverdî, V, 160.
38 Mü'min 40/51.
39 Bakara 2/204-206: Taberî, III, 571-588.
40 Ahkāf 46/20.
41 Ahkāf 46/20: İbn Kesîr, XIII, 22.
42 Mü'minûn 23/37; Câsiye 45/24.

Müminlerle örneklenmişlerdir. Onlar kendilerini bu dünyada Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamışlardır.[43] Her canın mutlaka ölümü tadacağına, iyi ve kötü durumlarla imtihan edildiklerine ve sonunda Allah'a varacaklarına iman etmektedirler.[44] Bunlar *"Rabbimiz Allah'tır."* deyip dünya hayatını ilâhî buyruklar doğrultusunda yaşayanlardır. Üzerlerine meleklerin, *"Korkmayın, kederlenmeyin, size vaat olunan cennetle sevinin!"* müjdesiyle ineceklerini bilirler.[45] Çünkü Allah'ın âhiret hayatında olduğu gibi dünya hayatında da inananların koruyucusu ve dostu olduğuna inanırlar.[46] Onlar, Allah'ın varlığına ve birliğine inanan, iyi ve yararlı işler yapan, O'nun emirlerine teslimiyetini ortaya koyan ve bu davete çağıran insanlardır.[47] Tabiidir ki bu sıfatlara öncelikle Hz. Peygamber sahiptir. Onun yolundan giden ve aynı sıfatlara sahip olan her bir Müslüman da bu kapsama dâhildir.[48]

Cenâb-ı Hak, dünya ve âhiret hayatı arasında doğru dengeyi kurarak yaşayan kişilerin tutumundan hoşnut olmakta ve onları överek örnek göstermektedir.[49] Bunlar, kendilerini Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazanmaya adayan kimselerdir.[50] Yüce Allah'ın bahşettiği nimetlerden yerler içerler, ancak israf edenleri Allah'ın sevmediğini bildiklerinden savurganlığa ve israfa kaçmazlar.[51]

Allah Teâlâ, nimet olarak yarattığı dünyanın elbise gibi ziynetlerini, helâl rızık gibi temiz ve faydalı şeylerini yasak kılmamıştır. Aksine açık ve gizli kötülükleri, günahları, ilâhî sınırları aşmayı, Allah'a ortak koşmayı ve O'nun hakkında bilmediği şeyleri söylemeyi haram kılmıştır.[52] Müminler öyle insanlardır ki, Rablerinden bu dünyada da öteki dünyada da iyilik ve cehennem azabından korunmayı dilerler.[53] Çünkü onlar, mal-mülk ve çoluk-çocuk gibi dünya nimetlerinin geçici olduğunu bilirler. Kalıcı olan iyi ve yararlı işlerin, Rablerinin katında karşılık bulacağı bilinciyle yaşarlar.[54] Diğer taraftan da dünya ile ilişkilerinde, varlığın gerçek sahibinin Allah (cc) olduğuna samimiyetle inanırlar. O'nun mülkü dilediğine verdiğini, dilediğinden

---

43 Bakara 2/207.
44 Enbiyâ 21/35.
45 Fussılet 41/30; Taberî, XX, 422-428; XX, 426-427.
46 Fussılet 41/31.
47 Fussılet 41/33.
48 Fussılet 41/33: İbn Kesîr, XII, 240.
49 Bakara 2/201.
50 Bakara 2/207.
51 A'râf 7/31.
52 A'râf 7/33: Râzî, XIV, 69.
53 Bakara 2/201.
54 Kehf 18/46.

aldığını, dilediğini yücelttiğini, dilediğini de alçalttığını unutmazlar. Çünkü her türlü hayır ve iyilik O'nun elindedir ve O'nun kudreti her şeyi kapsar.[55]

Allah Teâlâ, dünya hayatındaki imtihanın bazen çok çetin olduğunu Müminlere çeşitli şekillerde göstermiştir. Bu çetin sınavlardan biri Uhud Savaşı'nda yaşanmıştı. Bu sınav, sahâbeye içlerinden cihad edenler ve sabredenler ayırt edilmeden cennete giremeyeceklerini hatırlatmıştı.[56] Zaten onlara, öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete gireceklerini sanmamaları gerektiği de söylenmişti.[57] Nitekim Uhud Savaşı'nda Müminler, sınavın gereklerine uyulmadığında sınavı nasıl kaybedip dünyada bir bozgunla, âhirette de cezayla karşılaşacaklarını gördüler.[58]

Bu imtihan dünyasında temel ilke şudur: Erkek olsun kadın olsun, konumu ve makamı ne olursa olsun, kim mümin olarak iyi ve yararlı işler yaparak hayatını yaşarsa Allah da ona güzel bir hayat yaşatacak ve sevabını, amellerinin karşılığından daha güzeliyle verecektir.[59] Şüphesiz ki öte dünyada iyilik bulacak olanlar, bu dünya hayatında iman edip iyi ve güzel ameller yapanlardır.[60]

DÜNYA HAYATININ NİMETLERİ GEÇİCİDİR

فَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى
لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ﴿٣٦﴾

"Size verilen her şey, dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha iyi ve daha kalıcıdır. Bunlar, iman eden ve Rablerine dayanıp güvenenler içindir."

(Şûrâ 42/36)

55 Âl-i İmrân 3/26.
56 Âl-i İmrân 3/142.
57 Bakara 2/214.
58 Âl-i İmrân 3/144: İbn Kesîr, III, 201; İbn Hişâm, II, 60 vd.; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 253.
59 Nahl 16/97.
60 Zümer 39/10.

Rabbimiz, bu dünyayı ve içindeki her şeyi insanoğlu için yaratmıştır, ancak bu hayat geçici, sonu olan bir hayattır. Nihayetinde hiç kimse burada kalıcı değildir. Her can ölümü tadarak bu dünyadan göçecek sonra da amellerin karşılığının eksiksiz olarak verileceği kıyamet gününde hesaba çekilecektir. Dünya hayatının aldatıcılığına kapılmayarak yaratılış gayesini unutmadan yaşayan herkes, cehennemden uzaklaştırılır, kurtulmuş olarak cennete konulur.[61] Çünkü ölüm gerçeği gelip çattığında fâni şeyler geride kalır. Kalıcı ve faydalı şeyler sadece kişinin sâlih amelleridir.[62] Bu bakımdan Kur'ân'da dünya hayatı, hakikatte oyun ve eğlenceden ibaret olarak tasvir edilirken asıl hayatın âhiret hayatı olduğu vurgulanır.[63]

Kur'ân-ı Kerîm'de inkâr edenlerin yaşadığı dünya hayatı değişik benzetmelerle anlatılır: Gökten bir yağmur yağar. Bununla toprak dirilir ve oradan bitkiler fışkırır, büyür ve birbirine karışır. Sonra da bu bitkiler mevsimi gelince kurur ve rüzgârın savurduğu çer çöpe döner.[64] Başka bir misal de şöyledir: Gökten yağmur yağınca, insanların ve hayvanların yediği bitkiler o yağmurla gürleşip birbirine girer. Böylece yeryüzü renk renk güzelliğine kavuşup süslenince, tarla ve bağ-bahçe sahipleri, Allah'ı unutarak bu güzellikler üzerinde her türlü tasarrufa sahip olduklarını düşünmeye başlarlar. Ama bu sırada bir gece vakti yahut güpegündüz Allah'ın gönderdiği afet oraya ulaşır ve onu sanki hiç yokmuş gibi kökünden biçilmiş hâle getirir.[65] İşte dünya hayatı ve buradaki nimetler de böyledir. Mümin, bütün dünyanın gerçek sahibinin ve nimetleri ona verenin Yüce Allah olduğunu unutmamalıdır. Çünkü bu nimetlerin güzelliği aldatıcı, sahipliği ise geçicidir.

Dünya hayatını anlamlı hâle getirecek olan, Kur'ân'da sıkça vurgulandığı gibi, iyi ve yararlı fiiller işlemektir. Sâlih ameller terk edilerek kıyamet, âhiret, hesap, cennet ve cehennem unutulduğunda dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan,[66] oyun ve eğlenceden[67] başka bir şey olmayacaktır. Çünkü dünya hayatında insanoğluna verilen her şey, geçici bir yaşantı ve zevkten ibarettir.[68] Bu nedenle dünya hayatı, doğru ve yararlı işlerle insanlığa faydalı çabalarla yaşanmalıdır. Mümin olarak dünya ve âhiret için sâlih ameller işleyen cennete girecek ve kendisine hesapsız nimetler verilecektir.[69]

---

61 Âl-i İmrân 3/185.
62 Kehf 18/46.
63 Ankebût 29/64.
64 Kehf 18/45.
65 Yûnus 10/24.
66 Hadîd 57/20.
67 Muhammed 47/36.
68 Şûrâ 42/36.
69 Mü'min 40/40.

Kur'ân-ı Kerîm, dünya hayatının geçici olduğunu bahçe sahibi iki adamın örneğiyle de açıklamaktadır. Allah Teâlâ bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, bağların etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin bitirmişti. Bağlar, eksiksiz bütün ürünlerini vermişti. İki bağın arasından bir de ırmak akmaktaydı. Dünyada kendisine verilen nimetlerin şükrünü edâ etmek yerine şımararak yoldan çıkan bu bağın sahibi, gittikçe Allah'tan uzaklaşarak haddini aşmaya başlar. Kendinde bir güç olduğunu sanarak, bu nimetlerin kuruyup yok olacağına hiç ihtimal vermez.[70] Kıyametin kopmayacağını, aksi olsa bile kesinlikle öte dünyada Allah katında derecesinin daha iyi olacağını söyler. Allah tarafından kendisine bir üstünlüğün bahşedildiğini düşünerek kibirlenir ve sahip olduğu malın mülkün kendi eseri olduğuna inanır.[71] Hâlbuki bu, onun Allah'ı inkâr ettiği mânasına gelmektedir.[72] Bu örneğin bir benzeri Kalem sûresindeki "bahçe sahipleri" kıssasıyla da canlı bir tablo olarak anlatılır.[73] Bu dünyadaki nimetlerin fâni olduğu gerçeğini kabul eden kimse, âhiret yurdunun daha hayırlı ve sonsuz olduğunu anlayacaktır.[74] Bu yüzden âhiret hayatı Kur'ân'da *dârü'l-karâr*[75] yani artık ölümün olmadığı "ebedî hayat" olarak tanımlanmıştır.[76]

Kur'ân'a göre dünyanın ve dünyada kurulu bu düzenin kendisi de gelip geçicidir. Günü gelince kıyamet kopacak, dünyadaki düzen bozulacak ve yeryüzü yok olup gidecektir. Kur'ân, bu gerçeği insanın zihnine yerleştirmek için pek çok âyette o anı anlatır. O gün dağlar yürütülecek, yeryüzü dümdüz görünecektir.[77] Güneş dürülecek, yıldızlar da bulanıp sönecek, dağlar yürütülecek, gebe develer salıverilecek, yaban hayatı yaşayan canlılar toplanacak, denizler kaynatılacak ve her şey yok olacaktır. Bütün bunların ardından Allah, hiç kimseyi geride bırakmaksızın âhirette tekrar toplayacaktır.[78]

Kur'ân, fâni dünya hayatını âhirete tercih edenlerin doğru yoldan çıkanlar olduğunu söyler.[79] Esasen insanoğlunun Yüce Allah'ın verdiği nimetlerden yararlanması, yeryüzünü imar edip bayındır bir hâle getirmesi, mal-mülk, iktidar ve güç sahibi olması kınanan bir durum değildir. Ancak bu faaliyetlerini yalnız Yüce Allah'ın buyrukları çerçevesinde yerine getirmesi gerekir. Nitekim Allah'ın peygamberleri,

70 Kehf 18/32-35.
71 Kehf 18/36; Kasas 28/78.
72 Kehf 18/37-41.
73 Kalem 68/17-33.
74 En'âm 6/32.
75 Mü'min 40/39.
76 Mü'min 40/39: Taberî, XX, 329-330.
77 Kehf 18/47.
78 Tekvîr 81/1-6; Kehf 18/47.
79 Nâziât 79/37-39.

bir taraftan hak ve hakikatin sınırları olan helâl ve haramları açıklamışlardır. Diğer taraftan da insanların hak yoldan sapmamaları, sapanların da hakka dönmeleri için çalışmışlardır. Kur'ân, Allah'ın huzurunda vereceği hesabı unutup bütün işlerini dünyada üstünlük elde etmek için yapanları şöyle uyarmaktadır: *"Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz, sonra da onu cehenneme göndeririz, oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer."*[80] Çünkü bu insanlar, Allah'ın buyruklarını ve bunların taşıdığı değeri unutmuşlardır. Bu âyetler Mekke'nin putperestleri gibi davranan Münafıkları tasvir etmektedir.[81] Zira Mekke'nin ileri gelenleri, âhiret hakkında tamamen gaflet içerisindeydiler.[82] Yine onlar, sadece dünyanın imkânlarını ve gücünü elde etmek için yaşayan ve yaptıklarının hesabını vermeyi akıllarına getirmeyen kimselerdi. Bundan dolayı da insanları Allah yolundan alıkoymaktaydılar. Adaletten, doğruluktan ve merhametten uzak duran sapkın bir tutum içindeydiler.[83] Birçok âyette Kur'ân-ı Kerîm, âhireti unutup dünyaya bağlanmayı Müşriklerin bir özelliği olarak sayar. Böylesi inkârcılar, *"Doğrusu siz çabucak gelip geçen dünyayı seviyor, âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz."* âyetiyle uyarılmışlardır.[84] Bunlar, ileride kendilerini bekleyen o zor günü bir yana bırakarak geçici olan dünyada yasak ve kötü olan işleri yapmayı sevenlerdir.[85] Müşrik, münafık ya da mümin olsun dünyayı âhirete tercih edenlerin dünyada yaptıkları boşa gidecek, amelleri de geçersiz olacaktır.[86] Nitekim Tevbe sûresindeki bir âyet,[87] dünya hayatını âhirete tercih etmenin ilginç bir örneğini vermektedir. Burada Tebük Savaşı esnasında *"Allah yolunda seferber olun."* denildiğinde yerine çakılıp kalan Müminler şöyle uyarılmışlardır: *"Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz?"*

Müminler, dünya ve âhireti insanoğlu için takdir edilen hayatın iki ayrı aşaması olarak görürler. Bundan dolayı Allah'a yalvararak O'ndan dünyada ve âhirette kendilerine iyilik yazmasını ve ateşin azabından kendilerini korumasını dilerler.[88] Yeri geldiğinde Allah yolunda her türlü fedakârlıkta bulunur, bu yolda başlarına gelenlere sabrederek Allah'ın yardımını umarlar. Bu yüzden Allah onlara, iyi ve yararlı davranışlarına karşılık hem dünya nimetini, zafer ve ganimeti hem de âhiretin güzel

80 İsrâ 17/18: Kurtubî, XIII, 49.
81 İsrâ 17/18: Kurtubî, XIII, 48-49.
82 Rûm 30/7: Kurtubî, XVI, 400.
83 İbrâhîm 14/3.
84 Kıyâme 75/20-21.
85 İnsân 76/27.
86 Hûd 11/16: Kurtubî, XI, 86-87.
87 Tevbe 9/38: Taberî, XI, 460.
88 Bakara 2/201.

mükâfat ve nimetlerini verir. Çünkü Allah, iyilik yapanları sever.[89] Yakarışlarına karşılık Yüce Allah, kendisine karşı gelme korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerine inananlara rahmetini yazacağını müjdelemiştir.[90] Âhiret kazancını isteyenlerin kazançlarını arttıracağını, dünya kazancını tercih edenlere de dünyalık vereceğini, ama onların âhirette bir payı olmayacağını bildirmiştir.[91] Bunun sebebi de *"onların âhireti inkâr edip dünya hayatını âhirete tercih etmeleri"*dir.[92]

Allah Teâlâ, insanoğluna dünya hayatı hakkında şu uyarıyı yapmıştır: *"Ey insanlar! Allah'ın verdiği söz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın, o aldatma ustası olan şeytan da Allah hakkında sizi kandırmasın."*[93] O (cc) insana, aklını başına getirecek şu soruyu da sorar: *"Kendisine güzel bir şey vaat ettiğimiz ve ona kavuşacak olan kimse, dünya hayatının geçici zevkini yaşattığımız sonra kıyamet gününde yargılanmak için huzura getirilecek biri gibi olur mu?"*[94] Bu uyarılara rağmen Allah'ı unutarak O'nun karşısına çıkacağına inanmayan, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu hisseden ve Allah'ın âyetlerini görmemekte ısrar edenler vardır. [95] Hem bunlar hem de *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir, biz bir daha diriltilecek değiliz."*[96] diyenlerin yeri, hak ettikleri için ateştir.[97] İşte bu, onların ne pahasına olursa olsun, her değeri çiğneyip geçici dünya hayatını sonsuz âhiret hayatına tercih etmelerindendir.[98] Kur'ân'da bunun en çarpıcı örneği, gücüne dayanarak haksızlık eden Kārûn'un kıssası ile verilir.[99] Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'nın kavminden olan Kārûn'a sadece anahtarlarını, ancak güçlü kuvvetli bir ekibin taşıyabildiği hazineler vermişti. Buna karşılık o, dünya ziynetlerinin geçiciliğini unutarak şımarmış, Allah'a karşı sorumluluğunu unutmuş, nasihat de dinlemeyerek Allah'ın yeryüzünde yarattığı düzeni bozacak işler yapar, adaleti çiğner olmuştu. Sahip olduğu serveti de kendisinde bulunan üstün özellikler sayesinde kazandığını düşünmekteydi. Öyle ki kulluk bilincine sahip insanların uyarılarına rağmen bazı kimseler ona özenmekteydiler.[100] Sonra gün gelmiş, Yüce Allah onu evi barkıyla birlikte yerin dibine geçirmişti. Allah'a karşı ona yardım edecek hiçbir adamı olmadığı gibi, o kendi kendini

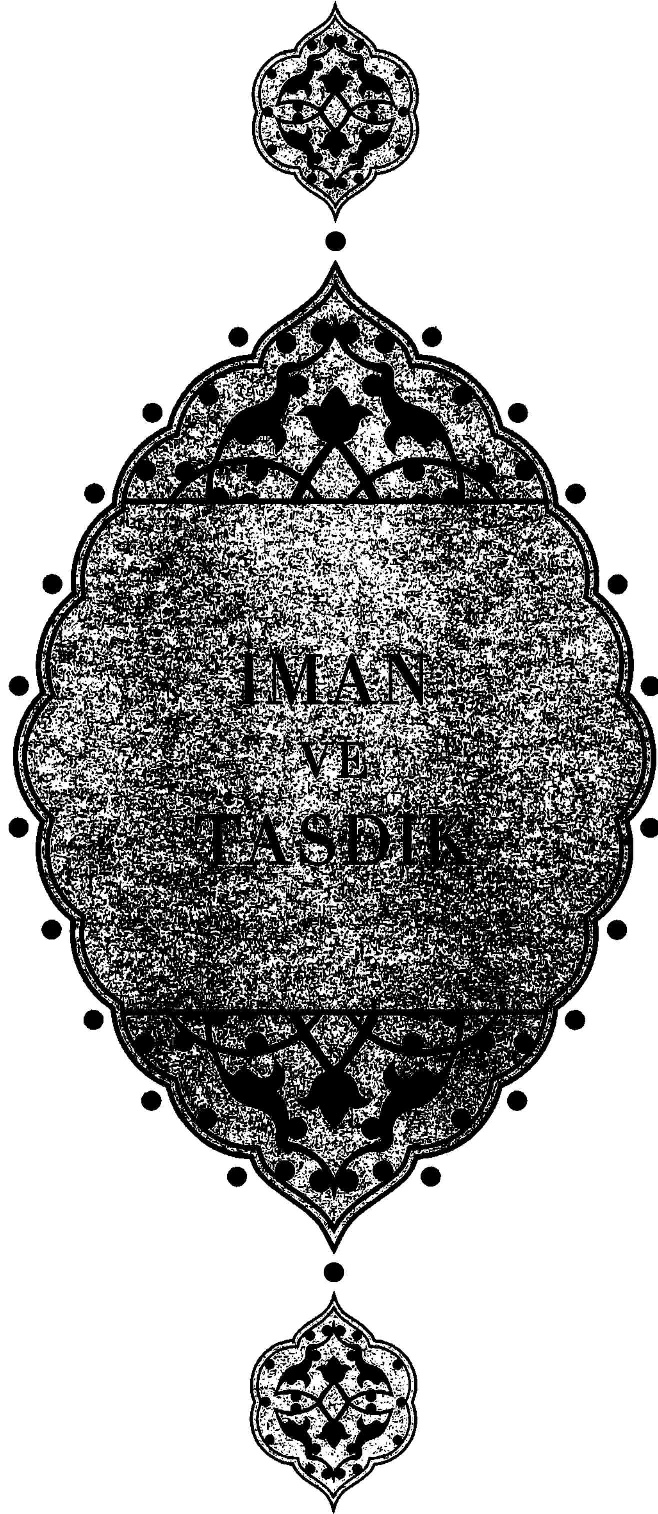
89 Âl-i İmrân 3/148.
90 A'râf 7/156.
91 Şûrâ 42/20; ayrıca bk. İsrâ 17/18.
92 Nahl 16/107: İbn Atıyye, V, 414-415.
93 Fâtır 35/5: Zemahşerî, V, 140.
94 Kasas 28/61.
95 Yûnus 10/7-8.
96 En'âm 6/29.
97 Yûnus 10/8.
98 Nahl 16/107.
99 İbrâhîm 14/3.
100 Kasas 28/76-80.

de kurtaramamıştı.[101] Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler bu defa kendi kendilerini ayıplayarak düştükleri gafletten pişmanlıklarını şöyle dile getirmişlerdi: *"Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah rızkı kullarından dilediğine bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkârcılar iflâh olmazmış!"*[102] Bu kıssa dünya-âhiret dengesine ilişkin şu hakikati göstermektedir: Kārûn'dan dünya nimetlerinden uzak durması değil; Allah'ı ve âhireti unutmadan, haksızlık etmeden, büyüklenmeden, fakir fukarayı gözeterek yaşaması istenmişti.[103]

Sonuç olarak dünya, Allah'ın insanoğlu için yarattığı bir nimettir, ebedî yurt olan âhiret için bir sınama yeridir. İnsan bu dünyada var edilen güzellikler ve yaşaması için gerekli olanlarla bu dünyaya bağlı bir varlık olarak yaratılmıştır. Yeme içme gibi ihtiyaçları yanında sahip olma, diğer insanlarla bağ kurma, sevgi ve geleceğe yönelik emel ve tasarımlarıyla yaşama ihtiyacını da dünyada karşılamaktadır. Dolayısıyla bu dünya, ona yaşama sevinci veren doğal evidir. Ancak Kur'ân'da dünyanın âhiret karşısında geçici ve ona göre değersiz olduğu çokça vurgulanır. Çünkü buradaki nimetler bir süreliğine bu hayatta kalmak ve yaşamak içindir. Ancak bahsedilen bu durum, müminin dünyayı terk etmesi gerektiği anlamına da gelmez. Aksine âhireti kazanabilmek için her Müslüman'ın yerine getirmesi gereken toplumsal sorumlulukları vardır. Hz. Peygamber bu konuda Müminlerin rehberidir. Diğer taraftan vahyin ilk muhataplarına asıl yaşanmaya değer olanın âhiret hayatı olduğu konusu sıklıkla ifade edilmiştir. Çünkü onlar âhireti unutarak ve her türlü yanlış yolu da kullanarak bütün hayatlarını dünyadaki başarıya odaklanarak geçirmekte, âhireti yani yaptıklarının karşılığının verileceği bir yer olduğunu inkâr etmekteydiler. Bu yüzden onlar Kur'ân'da kınanmışlar, uyarılmışlar ve tuttukları bu yanlış yoldan dönmeye çağrılmışlardır. Onlardan bu kısa dünya hayatını, ebedî cennet nimetlerini kazanma aracı kılmaları istenmiştir. Çünkü her türlü nimeti ve güzellikleriyle dünya hayatı, Allah'ın koyduğu sınırlar çerçevesinde yaşandığında hem bu dünyada hem de öte dünyada Allah'ın hoşnutluğunu ve sevgisini kazanmanın yegâne fırsatıdır.

101 Kasas 28/81.
102 Kasas 28/82.
103 Kasas 28/77: Zemahşerî, IV, 523.

İMAN
VE
TASDİK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ف۪يهِ هُدًى لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ
بِالْغَيْبِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ
بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى
هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

"Elif-lâm-mîm. İşte kitap. Onda asla şüphe yoktur. O, günahtan sakınanlar için bir rehberdir. Onlar ki, gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar. Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve onlar âhirete kesin olarak inanırlar. Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır."

(Bakara 2/1-5)

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ
وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖۜ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ۠ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ
رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾

“Allah’ın Elçisi Rabbinden kendisine indirilene iman etti. Müminler de (iman ettiler.) Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar ve şöyle dediler: ‘O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız.’ ve ‘İşittik, itaat ettik, bağışlamanı dileriz Rabbimiz; sonunda dönüş yalnız sanadır.’”

(Bakara 2/285)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَالْكِتَابِ الَّذ۪ي نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهٖ
وَالْكِتَابِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَع۪يدًا ﴿١٣٦﴾

“Ey iman edenler! Allah’a, Peygamberi’ne, Peygamberi’ne indirdiği Kitap’a ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır.”

(Nisâ 4/136)

اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُوا اَنْ يَقُولُوا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا
الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذٖينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبٖينَ ﴿٣﴾

"İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'İman ettik.' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; yine O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır."

(Ankebût 29/2-3)

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ
الْاٖيمَانُ فٖي قُلُوبِكُمْ وَاِنْ تُطٖيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا
اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٤﴾

"Bedevîler, 'İman ettik.' dediler. Onlara şunu söyle: Siz iman etmediniz. Fakat 'Boyun eğdik.' deyin. Henüz iman gönüllerinize yerleşmedi. Bununla beraber eğer Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."

(Hucurât 49/14)

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فٖيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا
فٖٓي اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلٖيمًا ﴿٦٥﴾

"Hayır, (Ey Peygamber!) Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar."

(Nisâ 4/65)

وَيَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖۜ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖٓى اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَۚ ﴿٢٧﴾ اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِۜ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُۜ ﴿٢٨﴾

"İnkârcılar, 'Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!' diyorlar. De ki: 'Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de gerçeğe ulaştırır. Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur.'"

(Ra'd 13/27-28)

وَالْعَصْرِۙ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفٖى خُسْرٍۙ ﴿٢﴾ اِلَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

"Zamana yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır."

(Asr 103/1-3)

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الصِّدّٖيقُونَۗ وَالشُّهَدَٓاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ لَهُمْ اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْۜ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحٖيمِ ﴿١٩﴾

"Allah'a ve peygamberlerine iman edenler var ya, işte onlar Rableri katında özü sözü doğru kimseler ve şehitler mertebesindedirler. Mükâfatları ve nurları (âhirette) onları beklemektedir. İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliktirler."

(Hadîd 57/19)

وَاعْلَمُوا اَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فٖي كَثٖيرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاٖيمَانَ وَزَيَّنَهُ فٖي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ
وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾ فَضْلاً مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً
وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٨﴾

"Bilin ki Allah'ın Elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi, fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi. Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf, bir nimet olarak doğru yolu bulmuş olanlar işte bunlardır. Allah her şeyi bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Hucurât 49/7-8)

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

"Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz."

(Nahl 16/97)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Allah Teâlâ insanı yarattıktan sonra onu yalnız, çaresiz, rehbersiz bırakmamıştır. Ona doğruyu gösteren hakikatleri sunmuştur. Kur'ân samimi bir imanın insanı sonsuz kurtuluşa ulaştıracağını anlatır. Elbette imanı destekleyen ve onunla birlikte olması gereken sâlih amelin de önemi büyüktür. Kur'ân gerçek Müminlerden örnekler verdiği gibi münafık ve inkârcılardan da örnekler verir, imanda samimiyetin değerini ortaya koyar. Konuyla ilgili âyetlere yakından bakıldığında, dinin inanç haritasının çizildiği anlaşılır. Nitekim âyetlerde "samimi bir imanın değeri, son nefese kadar onu özenle koruyup kuvvetlendirmenin gereği, sâlih amelin önemi, iman edilecek ilkeler, iman edenlerin özellikleri, kuşkular içindeki Münafıkların durumu, Müşriklerin âkıbeti, Ehl-i kitap'ın imana davet edilmesi" gibi konulara yer verilmesi bu durumu gözler önüne sermektedir.

İman kelimesi sözlükte korku anlamındaki *havf*in zıddıdır.[1] *E-mi-ne* kökünden gelen *iman*; "güvenme, boyun eğme, şeriatın kabul edilmesi" anlamındadır.[2] Aynı zamanda *iman* tasdik anlamına da gelir.[3] Kur'ân'da Mümin, tasdik eden anlamındadır.[4] *İman* kelimesinin terim anlamı ise kalben inanmak, dil ile bu imanı ifade etmek, ikrar etmektir. Kişi, dili ve yaptıklarıyla iman iddiasında bulunsa da kalben buna inanmazsa münafıktır. İmanı reddeden ise kâfirdir.[5] İman kelimesinin onaylayıp kabul etme, korkup sakınma ve amel yönüne özellikle dikkat çekilir. Buna göre iman; Yüce Allah'a, O'nun varlığına ve birliğine, kitaplarına, peygamberlerine, meleklerine ve âhirete inanmayı dil ile söylemek ve bunu davranışlarla onaylamak anlamını taşır. İnanç, söz ve eylem birbirini tamamlar ve bunlardan biri dışarıda bırakılamaz.[6]

---

1 Halîl b. Ahmed, I, 90; Cevherî, V, 2071; Fîrûzâbâdî, s. 1176.
2 Fîrûzâbâdî, s. 1176.
3 Cevherî, V, 2071; Fîrûzâbâdî, s. 1176.
4 Yûsuf 12/17; Halîl b. Ahmed, I, 90; İbn Fâris, I, 135.
5 Cürcânî, s. 41.
6 Bakara 2/3: Taberî, I, 240-241.

Tasdik kelimesi ise yalanın karşıtı olan[7] *sa-de-ka* kökünden gelir. Kur'ân'da *tasdik* "inanma ve doğrulama" anlamında kullanılır.[8] *Sıddîk*, yaptıklarıyla sözünü doğrulayan, her zaman yaptıklarıyla söyledikleri uyumlu olan kimse için kullanılır.[9] Âyetlerde imanın *yakîn* özelliğinden bahsedilir.[10] *Yakîn*, şüphenin ortadan kaldırılmış olmasını ve kesin bir inancın varlığını ifade eder.[11] Aynı zamanda konuyla ilgili bilginin doğru olduğunu gösterir.[12]

Kur'ân'da iman konusu bağlamında kullanılan kelimelerden biri de *itmi'nân*dır.[13] İman ile aynı kökten gelen *itmi'nân* kelimesi sözlükte "sükûn ve huzur bulma" anlamındadır.[14] Bu kelimenin geçtiği *"Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan!"*[15] âyetinde imanla huzur bulmuş insandan söz edilir. *"Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur."*[16] âyetinde de zikrullah ile tam bir huzur ve sükûnete kavuşmuş kalp dile getirilir. Hz. İbrâhim'in *"… Hayır inanıyorum, fakat kalbim itmi'nân bulsun diye…"*[17] şeklindeki cevabında ise *yetmeinne* fiili tam anlamıyla imanı, sükûneti anlatır.[18] Âyetlerde tam bir iman hâlini ifade eden kullanımlardan biri de *zann* kelimesidir. Rableriyle buluşacaklarına kesin olarak iman edenlerden bahseden âyetlerde *zan* kelimesi bu anlamdadır.[19]

Kur'ân-ı Kerîm, öncelikle Allah'ın varlığına iman etmeyi emreder.[20] Bu imanı, sağlam bir kulpa yapışmaya benzetir.[21] Bilindiği gibi gerçek

---

7 Halîl b. Ahmed, II, 384; Ezherî, VIII, 355.
8 Zümer 39/33.
9 Cevherî, IV, 1506.
10 Bakara 2/4, 118; Mâide 5/50; Neml 27/3; Lokmân 31/4; Câsiye 45/4, 20.
11 Halîl b. Ahmed, IV, 413.
12 Cevherî, VI, 2219.
13 Bakara 2/260; Nisâ 4/103; Yûnus 10/7; Ra'd 13/28; Nahl 16/106; Hac 22/11; Fecr 89/27.
14 Halîl b. Ahmed, III, 61; Ezherî, XIII, 377.
15 Fecr 89/27.
16 Ra'd 13/28.
17 Bakara 2/260.
18 Ezherî, XIII, 377.
19 Bakara 2/46, 249; Hâkka 69/20.
20 Bakara 2/177, 285; Nisâ 4/136; Hadîd 57/7-9.
21 Bakara 2/256.

kurtuluş için şirkten uzak bir iman gerekir.[22] Ancak imanın sâlih amelle birlikte bulunması önemlidir.[23] İman edip sâlih amel işleyenler için en güzel karşılık[24] olan cennet vardır.[25] Diğer yandan indirilen âyetler Müminlerin imanına iman katarken Münafıkların inkârlarını arttırır.[26] Ehl-i kitap, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e imana çağrılır.[27] İman imtihanla birlikte yer alır. İman edenlerin imtihana çekileceği[28] beyan edilir. Birçok Medenî âyette de iman cihadla birlikte zikredilir, iman edenlere Allah yolunda cihad etmeleri emredilir.[29]

Kur'ân'da şu kavramlar iman ile olumlu anlam ilişkisi içerisindedir: *Şükr, tevbe* ve *inâbe* (yönelme, sığınma), *tevekkül* (güvenme), *recâ* (ümit), *havf* (korku), *haşyet* (korkma), *rızâ* (razı olma), *sabır, ihlâs* (samimiyet), *takvâ, velâyet* (dostluk), *birr* (iyilik), *hidayet* (doğru yolu bulma), *hudû'* (boyun eğme), *huşû'* (saygıyla boyun eğme), *istikamet* (doğruluk), *hayır, hasene* (iyilik), *ihsan* (bir işi en güzel şekilde yapmak, Allah'a samimiyetle kulluk etmek), *adl* (adalet), *ihbât* (boşa çıkarma), *salâh* (doğruluk), *tezekkî* (arınma), *zekât, amel, amel-i sâlih, rüşd* (olgunluk), *hay* (hayat), *ma'rûf* (iyilik). İman ile karşıt anlam ifade eden kavramlar ise şunlardır: *Küfr* (inkâr etme), *cahd* (bilerek inkâr etme), *inkâr, irtidad* (dinden dönme), *şirk* (Allah'a ortak koşma), *ilhâd* (dinden çıkma). Kur'ân'da şu kavramlar da iman ile olumsuz anlam ilişkisi içerisinde kullanılır: *Kibr* (büyüklenme), *fücûr* (günah), *dalâlet* (sapkınlık), *nifak* (ikiyüzlülük), *istiğnâ* (kendini yeterli görme, beğenme), *gurur* (aldanma), *zan* (şüphe), *zulüm* (haksızlık), *bağy* (itaat sınırını aşma), *i'tidâ* (saldırma), *şek* (şüphe), *lebs* (şüphe).

---

22 En'âm 6/82.

23 Bakara 2/25, 82, 277; Âl-i İmrân 3/57; Nisâ 4/57, 122, 124, 173; Mâide 5/9, 93; Yûnus 10/4, 9; Hûd 11/23; İbrâhîm 14/23; Kehf 18/30, 88, 107; Meryem 19/60, 96; Tâhâ 20/112; Tegābün 64/9; Talâk 65/11.

24 Kehf 18/88.

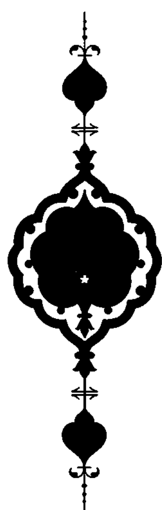
25 Meryem 19/60.

26 Enfâl 8/2; Tevbe 9/125.

27 Bakara 2/41; Nisâ 4/47.

28 Ankebût 29/2, 3.

29 Bakara 2/218; Âl-i İmrân 3/200; Nisâ 4/71, 76; Tevbe 9/20.

Firavun hiddetli bir şekilde *"Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım."*[1] demişti. Nasıl olurdu? Kendisinden izin almadan nasıl olurdu da adamları Mûsâ'ya inanırdı? Oysa o, sihirbazları memleketin dört bir yanından özel olarak getirtmişti. Amacı, tek olan Allah'a iman etmeye çağıran Mûsâ'yı alt etmekti. Mûsâ, çok ileri gitmiş, gösterdiği mucizelerle Firavun'a meydan okumuştu. Asâsını yere atınca asâ bir yılan gibi kıvrılıyor, elini koynuna sokunca bembeyaz çıkıyordu. Bütün bunlar ancak bir sihir olabilirdi. Eğer konu sihirse emri altında çok güçlü sihirbazlar vardı. Onları çağırıp bu işe bir son verebilirdi. Halkın önünde bir sihir yarışması düzenlemek, hem kendi gücüne güç katar, hem de Mûsâ'nın halkın gözünde küçük düşmesini sağlardı. Böylece yarışma düzenlendi. Firavun'un güvenip değer verdiği sihirbazlar, bütün hünerlerini gösterdi. Yere attıkları sopalar ve ipler bir anda kıvrılarak akmaya başladı. Bu büyük bir sihirdi. Gösteriyi izleyen halk büyülenmiş gibiydi. Mûsâ tedirgin olmuştu. İlâhî uyarıyla irkildi: *"Asânı yere at!"*[2] İşte şimdi sihir sona ermiş, hakikat konuşmaya başlamıştı. Yere atar atmaz Mûsâ'nın asâsı koskoca bir ejderha oldu, sihirbazların bütün düzmece nesnelerini yutarak onların tüm oyunlarını bozdu. Bu hakikat karşısında sihirbazlar daha fazla dayanamadı. Mûsâ'yı üstün kabul etmekten, ona saygı göstermekten geri duramazlardı. Sonuçta dudaklarından şu ilâhî hakikat dökülüverdi: *"Âlemlerin Rabbine, Mûsâ ve Hârûn'un Rabbine iman ettik."*[3] Firavun kurduğu tuzağın aleyhine döndüğünü görünce tehditler savurmaya başladı. Emrine isyan eden sihirbazları ellerinden ve ayaklarından çaprazlama kesecek, onları asacaktı. O, bu tehditlerini savururken sihirbazlar, imanlarına sadık olduklarını haykırdılar. Olaya

1 A'râf 7/124.
2 A'râf 7/117.
3 A'râf 7/121-122.

şahitlik eden ve kendilerinden sonra gelen herkese örnek bir tavırla şöyle karşılık verdiler: *"Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin. Biz, hatalarımızdan ve bize zorla yaptırdığın sihirden ötürü bizi bağışlaması için Rabbimize kesin olarak iman ettik. Hayırlı ve sürekli olan Allah'tır."*[4] İşte bu, imanlarını samimiyetle tasdik edenlerin onurlu duruşuydu.

İMAN, İNSANI HUZURA KAVUŞTURAN BİR SEÇİMDİR

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةًۚ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

"Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz."

(Nahl 16/97)

Rabbimiz, insanın hakikati görebilmesi için müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler göndermiştir.[5] Peygamberler kendilerine vahyedilen ilâhî buyruklar sayesinde hakikati öğrenir[6] ve kesin bir imana ulaşır.[7] İnsanların kimi iman eder, kimisi inkâr eder. Yüce Allah'ın yaratıcı ve yoktan var edici olduğuna inanan ve bunu tasdik edenler kadar bu gerçeği ve doğruyu inkâr edenler de vardır.[8] İnsan, iman ve küfür arasında seçim hürriyetine sahiptir. Bununla birlikte Yüce Allah insana bu seçiminde yol gösterir. Doğru olanın bir ve tek olan Yüce Allah'a kulluk olduğu ona hatırlatılır. Yüce Allah'ın yaratıcı olduğu ve bütün kâinatın O'na boyun eğdiği

4 Tâhâ 20/72, 73.
5 En'âm 6/48.
6 Şûrâ 42/52.
7 En'âm 6/75.
8 Tegābün 64/2: Mukātil b. Süleyman, VI, 351; Taberî, XXIII, 5.

bildirilir.[9] Yine Kur'ân'da göklerde ve yerde bulunanların Allah Teâlâ'yı anıp yücelttiği (*tesbih*), hükümranlığın ve övgünün (*hamd*) sadece O'na ait olduğu ilân edilir.[10] Yalnız insanlar değil yaratılmışlar arasında melekler de Yüce Allah'a iman eder. Müşriklerin meleklerle ilgili çarpık anlayışlarına karşın[11] Kur'ân, meleklerin iman ettikleri hakikatini şöyle hatırlatır: *"Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na inanırlar ve Müminlerin bağışlanmasını dilerler..."*[12] Demek ki melekler Yüce Allah'tan başka ilâh olmadığını kabul eder.[13] Aynı zamanda Yüce Allah'a kulluk konusunda büyüklük taslamaktan da uzak dururlar.[14]

İmanın kulun seçimine bağlı olduğu Kur'ân'da birçok kez hatırlatılır: *"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hâl böyleyken, mümin olsunlar diye sen insanları zorlayacak mısın? Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değildir. O, akıllarını kullanmayanları inkâr bataklığında bırakır."*[15] Buna karşılık Yüce Allah insanları inanmak ve inanmamak arasında serbest bırakır. Bu âyetlerde akıl nimetini gerektiği gibi kullanmayanların kötü bir durumla karşılaşacağı belirtilir. İnkârcıların sorumluluğunun akıl nimetini hakkıyla kullanamamalarından kaynaklandığı ifade edilir. Ayrıca Hz. Peygamber'den "İnsanlar iman etmiyorlar, inkârcılıkta direniyorlar." diye hayıflanmaması istenir ve ona teselli verilir.[16] İman konusunun Yüce Allah'ın dilemesi ve iradesiyle ilgili olduğu,[17] herhangi bir beşerî müdahalenin alanı olmadığı ortaya konur.[18] Zira doğru yola eriştirmek, gözetip korumak beşer olan peygamberlere değil Yüce Allah'a aittir. Cenâb-ı Hak evrendeki düzenin tek sahibidir. O'nun izni olmadan hiç kimse iman edemez. Bundan dolayı zaman zaman Kur'ân'da Mekkeli Müşriklerin İslâm'ı din olarak seçmemelerinden dolayı, Hz. Peygamber'in üzülmemesi gerektiğine dikkat çekilir. O'na asıl görevinin tebliğ olduğu uyarısı yapılır.[19]

Muhatabın iman etmesi için yapılan bütün çabalar sonuçsuz kalabilir.[20] Küfürle kuşatılan, inat ve ısrarla hakikate karşı ilgisiz ve bazen saldırgan tutum

9 Âl-i İmrân 3/83; En'âm 6/95.
10 Tegābün 64/1.
11 İsrâ 17/40; Enbiyâ 21/26; Zuhruf 43/19.
12 Mü'min 40/7.
13 Mü'min 40/7: Mukātil b. Süleyman, III, 706.
14 Mü'min 40/7: Taberî, XX, 283.
15 Yûnus 10/99, 100.
16 Yûnus 10/99-100: Taberî, XII, 298-300; Râzî, XVII, 173; İbn Kesîr, VII, 404-405.
17 Mâide 5/48; Yûsuf 12/103; Nahl 16/93; Kehf 18/29; Şûrâ 42/8.
18 Şûrâ 42/48; Bakara 2/256; Âl-i İmrân 3/20; Yûnus 10/99; Nahl 16/82; Kasas 28/56; Gâşiye 88/21, 22.
19 Şûrâ 42/48: Taberî, XX, 536; İbn Kesîr, XII, 292-293; İbn Âşûr, XXV, 132.
20 Bakara 2/6, 7.

sergileyenlerin imanı seçme ihtimali zayıftır.[21] Doğru yol gösterildikten sonra inkâr yolunu seçenlere yönelik olumsuz bir karşılığın olduğu bildirilir.[22] Her iki hâlde de kişi Rabbine karşı sorumludur ve seçimlerinin karşılığını da yine Yüce Allah kusursuz adaletiyle belirleyecektir. Öyleyse peygamber de dâhil olmak üzere insanları hidayete davet edenin yapabileceği tek şey bildirmektir.[23] Buna karşılık insan kendi seçiminin sonucunu kesinlikle göreceğini, Yüce Allah'ın yaptıklarının karşılığını vereceğini de unutmamalıdır.[24]

Samimi bir imanla güzel ameller ortaya koyan kimseler için Allah Teâlâ, güzel ödüller müjdeler.[25] Bunun için en güzel çağrıyı doğrulamak ve kalbi kötü inanç ve düşüncelerden temizlemek gerekir.[26] Dolayısıyla amellerin Allah katında makbul olabilmesi sahih bir imana bağlıdır.[27] İman edenlere dünya hayatında nimetler verildiği gibi inkâr edenlere de nimetler verilir.[28] Ancak asıl ve kalıcı nimet olan cennete, ancak iman edip sâlih amel işleyenler girebilir: *"Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yaparsa işte onlar da cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar."*[29] Öyleyse âhiret hayatında azaptan emin olmak için iman ve sâlih amel gerekir.[30]

"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar, kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah, inanmayanları işte böyle cezalandırır."[31] Peygamber Efendimize Allah Teâlâ'nın bir müminin göğsünü İslâm'a nasıl açtığı sorulunca *"Kişinin kalbine bir nur bırakır, kalbi İslâm ile sevinir, ferahlık duyar."* buyurmuştur. Ardından bunun nasıl anlaşılacağı kendisine sorulunca *"Bunun belirtisi sonsuzluk yurduna yönelmek, aldanma yurdundan uzak durmak, ölmeden önce ölüme hazırlanmaktır."* cevabını vermiştir.[32] Kuşkusuz iman, insanın kalbine huzur verir[33] ve iman insanların kendi iyiliğinedir.[34] İnanan ve Yüce

---

21 Bakara 2/88; Nisâ 4/155; Yûnus 10/33; Neml 27/81; Rûm 30/52-53; Yâsîn 36/7, 10.
22 Kehf 18/29: Taberî, XV, 244-245; İbn Kesîr, IX, 130.
23 Nahl 16/82; Ra'd 13/40.
24 Tegābün 64/2: İbn Kesîr, XIV, 17.
25 Nahl 16/97.
26 Tâhâ 20/75; Şuarâ 26/88, 89.
27 Tevbe 9/19; Yûnus 10/9; Enbiyâ 21/94; Mü'min 40/40.
28 Bakara 2/126.
29 Nisâ 4/124.
30 Nisâ 4/124, 147; Tâhâ 20/112; Tegābün 64/9; Talâk 65/11; Cin 72/13.
31 En'âm 6/125.
32 En'âm 6/125: Taberî, IX, 542-543; İbn Ebî Hâtim, IV, 1384.
33 Ra'd 13/28.
34 Nisâ 4/170.

Allah'a karşı gelmekten sakınanlar Yüce Allah'ın dostlarıdır.[35] Allah Teâlâ, iman eden kullarına aydınlığında yürüyecekleri bir nur bahşeder,[36] onları karanlıktan aydınlığa çıkarır.[37] Bu yönüyle iman ve Allah'a dayanmanın (tevekkül), şeytanın vesvese ve ayartmalarına karşı kalkan olduğu bilinmelidir.[38]

İman, huşû içinde boyun eğmeyi ifade eder. Bu nedenle Kur'ân gururu ve kibri nedeniyle imandan uzak kalanları kınar.[39] İmanı reddeden kibirli insanların iman edenleri küçümseyen yaklaşımlarını eleştirir. İmanın mal ve makam işi olmadığını hatırlatır.[40] Aslında hakikat karşısında imana yaklaşmayan, inkârı seçen kimseler kendileri için bâtıl bir yol çizer ve bâtıla,[41] cinlere,[42] putlara (*cibt*) ve sahte ilâhlara (*tâgūt*)[43] inanırlar. Şeytana ve şeytanın dostlarına, putlara kanıp onların yolundan giderler. Yüce Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük ederek bu nimetleri Allah Teâlâ'dan başkasına nisbet ederler. Bilindiği gibi Mekkeli Müşrikler Allah'ın helâl kıldığı bazı hayvanları kendilerine haram kılmaktaydılar. Buna karşılık Allah'ın haram kıldığı leş, kan, domuz eti ve putlar adına kesilen hayvanları kendilerine helâl kılıyorlardı. Kısaca, onlar kendilerine göre bâtıl hükümler ileri sürüyorlardı. Oysa Yüce Allah hem nimet verme konusunda hem de diğer bütün konularda bir başkasının kendisine ortak koşulmasını reddeder.[44] İmanda sorumluluğun şahsiliği esastır.[45] Kişisel sorumluluk, peygamberlerin en yakınları için de geçerlidir. Hz. Nûh ve Hz. Lût Peygamberlerin hanımları Kâfirlerdendi.[46] Onlar hanımlarının azaptan kurtulması için hiçbir şey yapamadılar. Diğer yandan Allah Teâlâ'ya isyan eden, zalim Firavun'un eşi Âsiye ise iman edenlerden olmuştu.[47]

Son nefeste ve azap anındaki imanın kişiye bir faydası yoktur.[48] Kur'ân'da denizin dalgalarıyla boğuşup artık ölümü yakınında hissettiği vakitte Firavun'un hakikati dile getirdiği şöyle aktarılır:[49] *"İnandım ki, İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka*

---

35 Yûnus 10/62-64.
36 Hadîd 57/28.
37 Bakara 2/257; Hadîd 57/9.
38 Nahl 16/99.
39 Neml 27/14.
40 Ahkāf 46/11.
41 Nahl 16/72; Ankebût 29/52.
42 Sebe' 34/41.
43 Nisâ 4/51.
44 Nahl 16/72: Taberî, XIV, 304; Mâtürîdî, VIII, 153; Râzî, XX, 84; İbn Kesîr, VIII, 333.
45 Sebe' 34/31, 32.
46 Tahrîm 66/10.
47 Tahrîm 66/11.
48 En'âm 6/158; Yûnus 10/51, 98; Secde 32/29; Mü'min 40/84, 85.
49 Yûnus 10/90: Mukātil b. Süleyman, II, 247; Taberî, XII, 274.

tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim."[50] demiştir. Buna karşılık ona şöyle cevap verilir: *"Şimdi, öyle mi? Hâlbuki daha önce hep başkaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın."*[51] Aslında onun bu ifadesi, Allah'ın (cc) mutlak kudreti karşısında güçsüz kalışını itiraf anlamındadır. Başka hiçbir seçeneği kalmadığı böyle bir anda Firavun'un iman etmesinin bir anlamı kalmamıştır. Çünkü o, bütün hayatı boyunca Yüce Allah'a isyan etmeyi seçmiş ve yeryüzünde fesat çıkarmıştı. Dolayısıyla âyette daha önceden tövbe kapısı kendisine açıkken ve özgür seçimi için zaman varken hakikati kabul etmemesi eleştirilmiştir.[52] Netice itibarıyla bu imanı kendisine fayda sağlamamıştır.[53] Esasında gerçek imanın var olup olmadığını en iyi bilen Allah Teâlâ'dır. İnsanlar gerçek inançlarını gizleseler de açığa vursalar da kalplerinde gizli olanı Cenâb-ı Hak bilir.[54]

KUR'ÂN, İMAN İLKELERİNİ AÇIKLAR

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَالْكِتَابِ الَّذٖي نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهٖ وَالْكِتَابِ الَّذٖٓي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعٖيدًا ﴿١٣٦﴾

"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberi'ne, Peygamberi'ne indirdiği Kitap'a ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır."

(Nisâ 4/136)

Kur'ân'da iman edilmesi gereken konular *"Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere iman"*[55] şeklinde beyan edilir. İman ilkelerinin ilki,

50 Yûnus 10/90.
51 Yûnus 10/91.
52 Yûnus 10/91: Taberî, XII, 279.
53 Yûnus 10/90: İbn Kesîr, VII, 396.
54 Âl-i İmrân 3/29; Nisâ 4/25; Hûd 11/5; Ankebût 29/10; Fâtır 35/38.
55 Bakara 2/177, 285; Nisâ 4/136.

Allah'a imandır.[56] Âyetler, Allah Teâlâ'nın yaratıcı olarak mutlak kudretine ve kâinattaki düzene dikkat çeker. Kâinattaki muhteşem düzen ve sistemli işleyiş, bütün bunları belli bir ölçüye göre yaratan Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eder.[57]

Kitaba ve indirilen ilâhî emirlere iman etmek, iman ilkeleri içerisinde yer alır.[58] Gerek Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân gerekse diğer peygamberlere indirilen kitapların tamamına iman etmek gerekir.[59] Kur'ân'da, indirilen âyetlere iman edilmesi emredilir.[60] Daha önce gönderilen kitaplara iman eden Ehl-i kitap, Kur'ân'a da inanmaya çağrılır.[61] Kur'ân'a iman çağrısı karşısında Ehl-i kitap içerisinden olumlu yanıt verenler olduğu[62] gibi olumsuz yanıt verenler de olabilir.[63] Olumlu yanıt verenler âyetlerde övülür, onlar için ödüller olduğu haber verilir.[64] Kitaba iman, indirilen kitabın getirdiği ilkelere uygun yaşamayı gerektirir. Kur'ân'a iman etmeye çağrılan Yahudilerin sadece Tevrat'a inanacaklarını söylemeleri, fakat Tevrat'a aykırı hareket etmeleri eleştirilir. Çünkü Yahudiler Tevrat'ın birçok hükmüyle amel etmedikleri gibi çoğu zaman da ona aykırı fiil işliyorlardı. Örneğin Tevrat'a karşı gelip peygamberlerini öldürüyorlardı. Kur'ân'ın İsrâiloğullarından olmayan bir peygambere indirilmesine karşı çıkarak onu da inkâr ediyorlardı.[65]

Allah Teâlâ'ya ve gönderdiği kitaplara iman etmek, peygamberlere imanı zorunlu kılar. Birçok âyette Allah'a iman etme emri, peygambere iman emriyle birlikte yer alır.[66] Peygambere imanın reddedilmesinin ilâhî azaba sebep olacağı bildirilir: *"Kim Allah'a ve Resûlü'ne iman etmezse bilsin ki biz, Kâfirler için kavurucu bir ateş hazırladık."*[67] Allah'a ve Elçisi'ne iman etmeyen kimseler cehennem azabıyla tehdit edilir.[68] Yüce Allah'ın gönderdiği peygamberlerin hepsine iman etmek gerekir.[69] Aralarında ayrım yapmadan bütün peygamberlere iman edenler için ödüller vardır.[70] Eğer Ehl-i kitap kendilerine indirilen kitaba iman ettikleri gibi, son peygamber Hz.

56 Âl-i İmrân 3/52.
57 Yûnus 10/5, 6; Ra'd 13/8; Enbiyâ 21/22; Furkān 25/2; Rûm 30/8; Mü'min 40/64; Duhân 44/38, 39.
58 Bakara 2/4.
59 Bakara 2/4: Taberî, I, 250-251; Mâtürîdî, I, 32.
60 Âl-i İmrân 3/7; Mü'minûn 23/58; Secde 32/24.
61 Bakara 2/41; Nisâ 4/47; Tegābün 64/8.
62 Âl-i İmrân 3/53.
63 Âl-i İmrân 3/119.
64 Nisâ 4/162; Mâide 5/83-85.
65 Bakara 2/91-93: Taberî, II, 254-267; İbn Ebî Hâtim, I, 174-176; İbn Kesîr, I, 490-493.
66 Âl-i İmrân 3/179; Nisâ 4/171; A'râf 7/158; Hadîd 57/7; Tegābün 64/8, 9.
67 Feth 48/13; Nisâ 4/150, 151.
68 Feth 48/13: Taberî, XXI, 260.
69 Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84; Ankebût 29/46.
70 Nisâ 4/152.

Muhammed'e (sas) de iman ederlerse kendilerine iki kat nasip ve sevap verileceği bildirilir. Yani Cenâb-ı Hak, biri önceki peygamberlere, biri de Hz. Muhammed'e iman sebebiyle onlara iki ayrı mükâfat verecektir.[71]

Kur'ân'da insanlara iman edenlerle inkâr edenlerin hesaba çekileceği, ödüllendirme ve cezalandırmanın gerçekleşeceği âhirete iman etmeleri emredilir.[72] Zira âhirete iman eden kimseler, ibadetlerinde mükâfatı uman, günahın cezasından çekinen kimselerdir.[73] Âyetlerde âhirete iman, Yüce Allah'a imanla birlikte anılır.[74] Allah'a ve âhiret gününe iman ederek sâlih amel işlemenin kurtuluşa ve ilâhî mükâfata vesile olacağı belirtilir.[75] Âhirete imanı reddetmek ise ilâhî azabın sebebidir.[76]

Kur'ân-ı Kerîm'in dikkat çektiği hususlardan biri de kader konusudur.[77] Kader, Cenâb-ı Hakk'ın canlı-cansız bütün yarattıklarına dair ezelî planıdır. Nitekim Kur'ân'da kader ve takdir kelimeleri Yüce Allah'a nisbet edilir. Aynı zamanda bu inanç Yüce Allah'ın ilim, irade, kudret ve yaratma sıfatlarına iman etmeyi zorunlu kılar. Şu âyetler Kur'ân'ın telkin ettiği kader inancının çerçevesini belirler: *"Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır. Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O'nun size verdikleriyle şımarmayasınız diye (böyle yapmıştır). Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez."*[78]

İman konularından biri de gayba imandır. Gayba iman, beşerin duyu organlarıyla bilgi sahibi olamadığı, Rahmân'ın Kur'ân'da bildirdiği konuları kapsar. Bunlar cennet, cehennem, yeniden diriltilme, kıyamet gibi konulardır.[79] Birçok Kur'ân âyeti gaybdan bahseder ve gaybın önemine vurgu yapar.[80]

Kur'ân'da iman edilmesi gerekli unsurlardan bahsedilirken önemli bir ilke üzerinde durulur: İmana şirkin karıştırılmaması. Tevhid üzere iman, sağlam bir kulpa yapışmaya benzetilir.[81] Gerçek kurtuluşun şirkten uzak bir imanla mümkün olduğu bildirilir: *"İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm (şirk) bulaştırmayanlar var ya,*

---

71 Hadîd 57/28: Taberî, XXII, 431-441; Mâverdî, V, 485; İbn Kesîr, XII, 436.
72 Bakara 2/46; Mü'minûn 23/74; Neml 27/3; Lokmân 31/4; Sebe' 34/21.
73 Neml 27/3: Taberî, XVIII, 6-7.
74 Bakara 2/8, 126; Âl-i İmrân 3/114; Tevbe 9/99.
75 Bakara 2/62; Mâide 5/69.
76 İsrâ 17/10.
77 Furkān 25/2; Ahzâb 33/38; Yâsîn 36/38; Kamer 54/49.
78 Hadîd 57/22-23.
79 Bakara 2/3: Taberî, I, 241-242.
80 Âl-i İmrân 3/44; Mâide 5/94; En'âm 6/59, 73; Yûnus 10/20; Hûd 11/123; Yûsuf 12/102; Ra'd 13/9.
81 Bakara 2/256.

işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.”[82] Bu âyet inince Müslümanlar hayat boyunca zulümden uzak kalmanın kendileri için mümkün olmadığını düşünerek korkuya kapılmışlardır. Bunun üzerinde Hz. Peygamber âyete açıklık getirerek âyette sözü edilen zulüm ile şirkin kastedildiğini ifade etmiş ve Müslümanları rahatlatmıştır.[83] Putlara tapmak suretiyle Yüce Allah'a şirk koşanlar zulüm içindedir.[84] Bu yüzden Yüce Allah'a ortak koşarak iman edenler uyarılır.[85] Bu kimselere Yüce Allah'a kullukta başka herhangi bir şeyi karıştırmamaları, ibadeti sadece O'na tahsis etmeleri emredilir.[86]

İMANIN GÖSTERGESİ SÂLİH AMELDİR

وَالْعَصْرِۙ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفٖي خُسْرٍۙ ﴿٢﴾ اِلَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

“Zamana yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.”

(Asr 103/1-3)

İnanç, en genel anlamıyla Allah'ın (cc) indirdiği ilâhî vahyi kabul etmek demektir. Kur'ân, iman eden ve aklını kullanan kimselerin gönderilen ilâhî hakikatlerden[87] ve mucizelerden ibret aldığını belirtir.[88] Bu bakımdan iman edenler ile inat ve ısrarla inkâr yolunu tutanlar arasında fark vardır.[89] İndirilen âyetler Müminlerin imanını pekiştirirken Münafıkların ise inkârlarını arttırmıştı. Münafıklardan bir kısmı, indirilen sûre veya âyetlerden hangilerinin imanlarını artırdığını sorarak

82 En'âm 6/82.
83 En'âm 6/82: Taberî, IX, 370; İbn Ebî Hâtim, IV, 1333; Mâtürîdî, V, 130; Mâverdî, II, 138.
84 En'âm 6/82: Taberî, IX, 368.
85 Yûsuf 12/106; Zümer 39/3.
86 En'âm 6/82: Mukātil b. Süleyman, I, 582; Taberî, IX, 368.
87 Hûd 11/17; Neml 27/1-3, 52, 77; Ankebût 29/49, 51; Câsiye 45/20.
88 Bakara 2/248; Âl-i İmrân 3/49.
89 Fâtır 35/19-22.

Müminlerle alay ediyorlardı. Buna karşılık söz konusu âyetler Müminlerin imanını pekiştiriyor, kalplerine huzur veriyordu.[90] Öte yandan Münafıklar, imanlarının samimiyetine dair bazen açlık, kıtlık ve kişisel arzular bazen de savaş gibi konularda deneniyorlardı. Bu denemeler onların gerçek ve çirkin yüzlerini açığa çıkarmaya vesile oluyordu.[91] Aslında bunlar, Münafıkların hatalarından tövbe ederek hakikate yönelmeleri için bir fırsattı. Fakat onlar bu fırsatı değerlendiremiyor ve hakikatten yüz çeviriyorlardı.[92]

İman, kişinin kâinata ve olaylara bakışını da etkiler. Yerlerde ve göklerde, ikisi arasında bulunanlarda var olan düzen, denge ve sistemli işleyiş[93] ile tarihî kalıntılar[94] ibret almak isteyen, imanın hakikatini arayan yahut bulan kimseler için ibret olur.

İman, güzel bir ağaç gibidir, bu nadide benzetme âyette şöyle anlatılır: *"Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel söz, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir..."*[95] Âyetteki "güzel söz" ile iman[96] ve kelime-i tevhid[97] kastedilir. Ağacın her zaman meyve vermesi müminin gece gündüz Allah'a itaat etmesini; dallarının göğe yükselişi, iman vesilesiyle müminin amelinin göğe yükselmesini temsil eder.[98]

İmanın gerçek mânasını bulabilmesi için sözle imanın dile getirilen imanın yanında içten bir doğrulama ve eylemin bulunması gerekir. Bu açıdan Kur'ân'da sözle inandıklarını söyleyen, fakat gerçekte inanmayan Münafıklar gündeme getirilir.[99] Evs ve Hazrec kabilelerine mensup Münafıklardan bazıları Müminlerle karşılaştıklarında hakikate iman ettiklerini açıkça söylüyorlardı. Kendi aralarında baş başa kaldıklarında ise bunun aksini ifade ediyorlardı. Benzer şekilde Medine döneminde bir kısım Yahudiler sözle Müslüman olduklarını ortaya koyuyorlardı. Ancak diğer taraftan Müslümanlara zarar vermek ve onları içeriden çökertmek için türlü entrikalar çeviriyorlardı.[100] Bu tür kimseler iman iddiasında bulunsalar da kalplerindeki inkârdan dolayı gerçekten iman etmiş sayılmazlar.[101] İmanlarındaki eksiklik

90 Tevbe 9/124: Taberî, XII, 88-89; Mâverdî, II, 416; İbn Kesîr, VII, 321-322.
91 Tevbe 9/126: Taberî, XII, 91-94; İbn Ebî Hâtim, VI, 1915-1916; Mâverdî, II, 417; İbn Kesîr, VII, 322.
92 Tevbe 9/126: Taberî, XII, 91.
93 Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; En'âm 6/97-99, 126; Yûnus 10/5, 67.
94 Ankebût 29/35.
95 İbrâhîm 14/24-25.
96 İbrâhîm 14/24: Taberî, XIII, 634.
97 İbrâhîm 14/24: Mukātil b. Süleyman, II, 404; Taberî, XIII, 635.
98 İbrâhîm 14/24: Taberî, XIII, 635.
99 Bakara 2/8; Âl-i İmrân 3/167; Mâide 5/41.
100 Bakara 2/8: Taberî, I, 275-279; İbn Kesîr, I, 282-283.
101 Bakara 2/8: Taberî, I, 279.

nedeniyle, Münafıkların göstermelik yaptıkları bütün amelleri boşa gider.[102] İmanın kalp, dil ve amel yönüne dikkat çeken bir diğer âyette bedevîlerin iman ettiklerini söylemeleri üzerine *"Siz iman etmediniz. Fakat 'Boyun eğdik.' deyin. Henüz iman gönüllerinize yerleşmedi."*[103] şeklinde cevap verilmiştir. Çünkü onlar ölümden yahut esir alınmaktan korkarak teslim olmuştur.[104] Âyette imanın İslâm'dan daha özel bir anlam taşıdığına işaret edilir.[105]

İman edenler, Allah'ın emrettiği ilkelere, haber verdiği hükümlere karşı dikkatle hareket ederler.[106] Kur'ân, Müminlerin taşıması gereken başlıca özelliklerden şöyle bahseder: Onlar Allah'ın âyetleri hakkında bilgisizce tartışmaya girmezler.[107] Zulüm, haram ve haksız kazançtan, yalandan kaçınırlar.[108] Allah Teâlâ'ya ve Resûlü'ne itaat ederler.[109] O'nun hükümlerini uygularlar.[110] Aslı esası bilinmeyen söylentilere kapılmazlar, insanların onurlarının örselenmesine sebep olan iftiraların yayılmasına fırsat vermezler.[111] Alay edici, karalayıcı, küçük düşürücü ifade ve tavırlardan kaçınırlar.[112] İnkâr edenlerle yakın dostluk kurup Müslümanların aleyhine olacak şekilde onlarla birlikte hareket etmezler.[113] Cenâb-ı Hakk'a derin bir muhabbetle bağlanırlar, O'nun buyruklarına tam bir teslimiyetle uyar, sadece O'na tevekkül eder ve dayanırlar. [114] Büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan sakınır, öfkelerine hâkim olur ve bağışlayıcı bir tutum sergilerler.[115] Hakkı ve sabrı tavsiye ederler.[116] Namazı dosdoğru kılıp zekâtı verirler, dünya ve âhirete faydası olmayan boş işlerden uzak durarak iffet ve edeplerini korurlar.[117] Yüce Allah'tan korkup sakınarak her türlü kibirden uzak dururlar.[118] Rablerinin âyetlerine gönülden inanırlar.[119] Allah'ın adı yanlarında

102 Bakara 2/264.
103 Hucurât 49/14.
104 Hucurât 49/14: Taberî, XXI, 390-391.
105 Hucurât 49/14: İbn Kesîr, XIII, 174.
106 Bakara 2/232; Tevbe 9/18; Talâk 65/2.
107 Mü'min 40/35.
108 Bakara 2/228, 278; En'âm 6/118; A'râf 7/85, Hûd 11/86.
109 Nisâ 4/59; Enfâl 8/1; Mâide 5/57; Nûr 24/51; Mücâdele 58/22.
110 Nûr 24/2.
111 Nûr 24/12-17.
112 Hucurât 49/11.
113 Mâide 5/51.
114 Bakara 2/165; Âl-i İmrân 3/139, 172-173, 175; Nisâ 4/65; Tevbe 9/13; Ahzâb 33/22.
115 Şûrâ 42/37.
116 Asr 103/1-3.
117 Mü'minûn 23/1-11; Meâric 70/22-35.
118 Secde 32/15.
119 Mü'minûn 23/58.

anılınca kalpleri ürperir.[120] O'nun yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad ederler.[121] Cihad edenleri barındırırlar.[122] İyiliği emredip kötülükten sakındırırlar.[123]

İmanın sürekli korunması gerekir. Kur'ân iman edip bu imanına sadakatle bağlı kalan kimselerden söz eder. Kur'ân'ın *sıddîk* adını verdiği bu kimseler Yüce Allah'ın varlığına, birliğine inandıkları gibi bütün peygamberlere de iman ederler. İmanlarında samimiyet içerisindedirler.[124] İman ve onun gereği olan amel konusunda her an dikkatle hareket edilmesi gerekir. Zira insan nasıl yaşarsa o hâl üzere ölür.[125] Bu yüzden isyana, nankörlüğe düşmeden[126] tevhid üzere iman etmek[127] ve bu inancı yaşantıya aksettirmek gerekir.

Kur'ân, imanın dikkat çeken örneklerini anlatır. Ashâb-ı Kehf kıssası, iman etmiş gençlerin Allah Teâlâ'ya bağlılıklarını, inançları ve davaları uğrundaki gayret ve samimiyetlerini gözler önüne serer.[128] Tâlût'un ordusunda bulunan gerçek iman sahibi askerlerin, Câlût ve askerlerine karşı kararlı, cesaretli ve sabırlı duruşları da önemli bir örnek olarak sunulur.[129] Âyetler, Hz. İbrâhim ve ona iman edenlerin, şirk ve isyanı reddettiklerini, inkârcı kavimlerine karşı hakikati dile getirmekten geri durmadıklarını anlatır.[130] Hz. Mûsâ'nın kutsal topraklara girme emri karşısında, İsrâiloğulları arasından iki kişinin cesaretinden bahseder.[131] Kur'ân samimi bir imanın ve bunu cesaretle dile getirmenin önemini vurgular. Ancak canı korumak gerektiğinde de kalpteki imanı gizleme konusunda ruhsat verir. Nitekim ilk Müslümanlardan Ammâr, annesi Sümeyye ve babası Yâsir, Mekke'de kendilerini himaye edecek kimseleri olmadığı için, Müşriklerin ağır işkencelerine maruz kalmışlardı. Fakat imanları sebebiyle başlarına gelen bu sıkıntılara sabırla göğüs gerdiler. Bu süreçte annesi ve babası işkenceler sonunda şehit edilen Ammâr, dayanılmaz baskılar karşısında bir gün sırf bu zulümden kurtulmak maksadıyla putlar lehinde ve Hz. Peygamber'in aleyhinde konuşmak zorunda kaldı. Ancak Müşriklerin elinden kurtulur kurtulmaz doğruca Peygamberimizin yanına giderek başına gelenleri ona

120 Enfâl 8/2.
121 Tevbe 9/44; Hucurât 49/15.
122 Enfâl 8/74.
123 Tevbe 9/112.
124 Hadîd 57/19: Taberî, XXII, 412; Mâverdî, V, 479; İbn Kesîr, XIII, 425.
125 Âl-i İmrân 3/102: İbn Kesîr, III, 131.
126 Âl-i İmrân 3/102: Taberî, V, 637; İbn Kesîr, III, 130.
127 Âl-i İmrân 3/102: Mukātil b. Süleyman, I, 293; Mâtürîdî, II, 376.
128 Kehf 18/13-14.
129 Bakara 2/249.
130 Mümtehine 60/4.
131 Mâide 5/23.

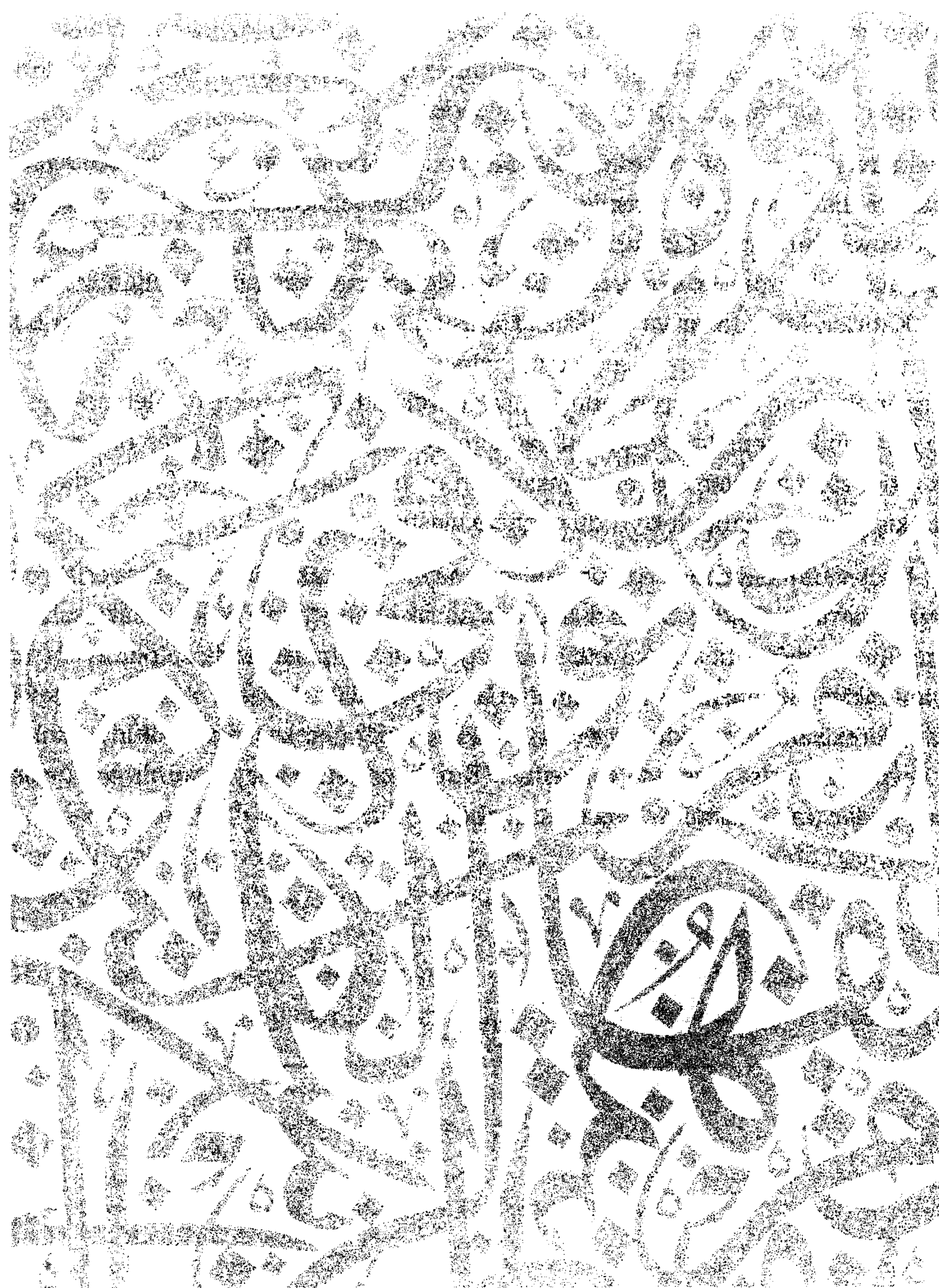
anlattı. Hz. Peygamber (sas) ona bu sözleri söylerken kalbinde neler hissettiğini sordu. Ammâr da iman ile dolu olan kalbinde en ufak bir değişiklik ve sapma olmadığını söyledi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz işkenceye uğrarsa yine aynı sözleri söylemesinin bir mahzuru bulunmadığını ifade etti.[132]

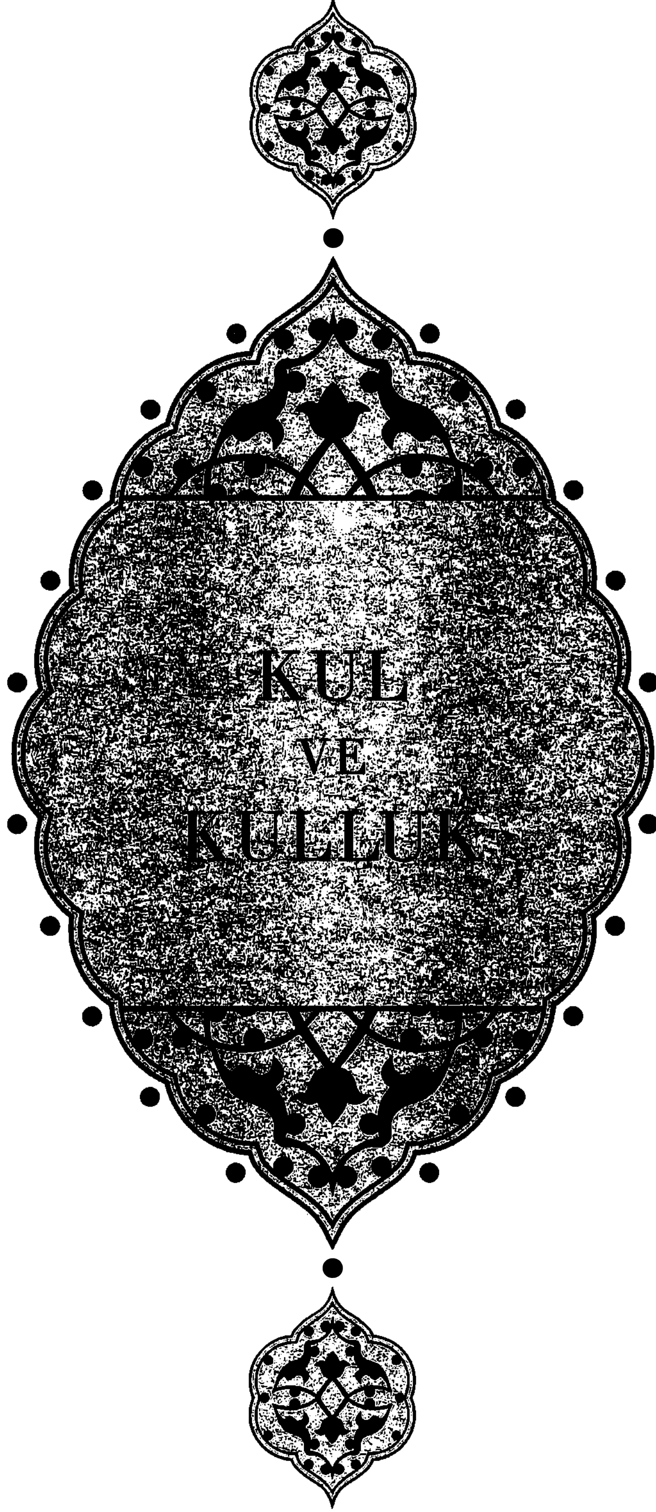
İman, kalben tasdiki içerdiği gibi sözle bu inancı kabul etmeyi de kapsar. Âyetler samimi bir imanın sâlih amelle, iyi ve yararlı işlerle birlikte değer kazanacağını ortaya koyar. Bu açıdan Kur'ân, imanı kalp, söz ve eylem boyutunda doğrulama ve onaylamanın gereğine vurgu yapar. Sözü edilen boyutlarda bir eksikliğin olması, kişiyi Kâfirler, Münafıklar ya da fâsıklar arasına sokar. Ancak kişi, kendisi için bu nitelendirmelerden hangisini seçeceği konusunda hürdür ve aynı zamanda bu seçiminden Rabbine karşı sorumludur. Ancak gerek hidayet gerekse dalâlet meselesi, Yüce Allah'ın kudreti, ilmi ve adaleti bağlamında değerlendirilir.[133] İçten bir imanın eşlik ettiği sâlih ameller, ibadetler, insanlığın menfaatine olan iyi ve faydalı davranışlar kişiyi sonsuz mutluluk yurdu cennete ulaştırır.

Kuşkusuz imanın kişiyi olgunlaştırıcı, ona farklılık kazandıran, huzura eriştiren bir yönü vardır. Tevhide yönelik delillerden ancak iman etmeye açık olan akıl sahiplerinin ibret aldığını belirten âyetler bunu gösterir. Aynı zamanda kalplerin ancak samimi bir imanla huzura ermesi, imanın huzur ve sükûn kaynağı olduğunu ortaya koyar. Gerek kendilerine kitap verilen önceki milletler gerekse diğer bütün insanlar Hz. Peygamber'e (sas) ve ona vahyedilen Kur'ân'a iman etmeye çağrılır ve ancak iman ettikleri vakit kurtuluşa erecekleri haber verilir.

132 Nahl 16/106: Taberî, XIV, 373-375; Râzî, XX, 123; İbn Kesîr, VIII, 358.
133 Yûnus 10/99: İbn Kesîr, VII, 405.

KUL
VE
KULLUK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

"Ben, cinleri ve insanları yalnızca bana kulluk etsinler diye yarattım."

(Zâriyât 51/56)

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴿٥﴾

"(Rabbimiz!) Sadece sana kulluk ederiz ve
yalnız senden yardım dileriz."

(Fâtiha 1/5)

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾

"Andolsun ki biz, her topluma 'Allah'a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun.' diyen bir elçi gönderdik. Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler. Yeryüzünü dolaşın da hak dini yalanlayanların âkıbetinin nasıl olduğunu bir görün!"

(Nahl 16/36)

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, böylece Allah'a karşı gelmekten sakınasınız."

(Bakara 2/21)

اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنٖۤي اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَۚ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبٖينٌۙ
﴿٦٠﴾ وَاَنِ اعْبُدُونٖيۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ ﴿٦١﴾

"Ey âdemoğulları! Size, 'Şeytana kulluk etmeyin; o, sizin apaçık düşmanınızdır. Ve yalnızca bana kulluk edin, doğru yol budur.' demedim mi?"

(Yâsîn 36/60-61)

اَلَا لِلّٰهِ الدّٖينُ الْخَالِصُۜ وَالَّذٖينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖۤ اَوْلِيَٓاءَۢ مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا
لِيُقَرِّبُونَٓا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰىۜ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فٖي مَا هُمْ فٖيهِ يَخْتَلِفُونَۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يَهْدٖي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾

"Bilinmeli ki şirk ve nifaktan uzak dindarlık yalnız Allah içindir. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu ve dost kabul edenler, 'Biz onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.' diyorlar. Ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola iletmez."

(Zümer 39/3)

اِنَّنٖٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدْنٖيۙ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرٖي ﴿١٤﴾

"Hiç kuşkusuz ben, yalnız ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana kulluk et ve beni hatırında tutmak için namazı dosdoğru kıl."

(Tâhâ 20/14)

بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُٓ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهٖۖ
وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

"Bilakis, her kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah'a teslim ederse, o kişi Rabbi katında mükâfatını görecektir. Ve böyleleri ne korkacak ne de üzüntü duyacaklardır."

(Bakara 2/112)

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهٖۜ
هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

"(O) göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin Rabbidir. Şu hâlde O'na kulluk et ve O'na kulluk etmek için sabırlı ve sebatlı ol. Hiç O'nun bir adaşı (benzeri) olduğunu biliyor musun?"

(Meryem 19/65)

...اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُوٓا اِلَّٓا اِيَّاهُۜ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

"...Hüküm vermek sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru olan din budur, ama insanların çoğu bunu bilmezler."

(Yûsuf 12/40)

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُۚ
وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿١٠٢﴾

"İşte bu Allah sizin Rabbinizdir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin, O her şeye vekildir."

(En'âm 6/102)

وَوَهَبْنَا لِدَاوُ۫دَ سُلَيْمٰنَۜ نِعْمَ الْعَبْدُۜ اِنَّهُٓ اَوَّابٌۜ ﴿٣٠﴾

"Biz Dâvûd'a Süleyman'ı armağan ettik. O ne iyi bir kuldu! Doğrusu o daima Allah'a yönelirdi."

(Sâd 38/30)

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِد۪ينَۙ ﴿٩٨﴾
وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَق۪ينُ ﴿٩٩﴾

"Ama sen Rabbini hamd ile tesbih et, secde edenlerden ol. Kesin olan şey (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et."

(Hicr 15/98-99)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın hiçbir şeyi ortak koşmadan sadece Allah'a iman etmesi, O'nun emirlerine boyun eğmesi ve sınırlarına riayet etmesi, yaratılışının yegâne amacı olarak ortaya konur.[1] Bütün peygamberlerin toplumlarına tebliğ ettikleri esas budur. Bu konu Kur'ân'da *'a-b-d* kökü ve türevleriyle ifade edilir. Bu kökten türeyen kelimeler âyetlerde 275 defa geçer. Kelimelerin yer aldığı sûrelerin kırk üçü Mekkî, on dördü ise Medenî'dir. Kul kavramı, tekil olarak *'abd* şeklinde yirmi dokuz, çoğulu *'ibâd* şeklinde doksan yedi, "kulluk eden" mânasında *'âbid* ise beş yerde geçer. *'A-b-d* kökünün fiil olarak geçtiği âyetlerin toplam sayısı ise yüz ikidir. Bu âyetlerde insanın en temel görevinin ortak koşmadan Allah'a kulluk olduğu defalarca vurgulanır. Müşrikler, Allah'a yakınlaşmak veya şefaatlerini kazanmak gayesiyle Yüce Allah ile aralarına aracı putlar koymuşlardı.[2] Kur'ân'da bu, şirk olarak isimlendirilir ve şiddetle kınanır. Resûl-i Ekrem'in ve ondan önce gelen bütün peygamberlerin şirkle olan mücadeleleri âyetlerde genişçe yer alır.

İbadet, sözlükte "alçak gönüllülük, itaat etmek ve teslim olmak" gibi anlamları içerir.[3] *'Abd* kelimesi, hür veya köle insan mânalarında kullanılır.[4] *'Âbid* kelimesi, hem krallara boyun eğen, itaat eden[5] hem de Allah'a kulluk edenler için kullanılır.[6] Kur'ân'da *'abd* kavramının, ayrıca cinler, melekler, mümin ya da kâfir bütün insanlar, putlar, peygamberler, Hz. Îsâ (Mesîh) ve Hz. Muhammed için de kullanıldığını görüyoruz.[7] *'A-b-d* kökünden mastar olan *'ubûdiyet*, yaratılanların Yüce Yaratıcı'ya boyun eğmesini, *ibadet* ise bu tavrın gerçekleştirilmesini ifade eder.[8] Kısaca ibadet, kulluk edilen kimseye itaat etmek ve teslim olmaktır. Nitekim Firavun'un, Hz.

1 Zâriyât 51/56.
2 Yûnus 10/18; Zümer 39/3.
3 İbn Fâris, IV, 205.
4 Halîl b. Ahmed, III, 83.
5 Mü'minûn 23/47: Beyzâvî, II, 471; Nesefî, II, 470.
6 Tevbe 9/112; Enbiyâ 21/73, 106.
7 Bakara 2/23, 90, 186; Âl-i İmrân 3/15; Nisâ 4/172; A'râf 7/194; Yûsuf 12/24; İsrâ 17/1, 17; Yâsîn 36/30; Kāf 50/8.
8 Râgıb el-İsfahânî, s. 319-320.

Mûsâ ve Hz. Hârûn'un mensup olduğu İsrâiloğullarıyla ilgili *"soydaşları bize ibadet/kölelik ederlerken"*[9] sözü bunu ifade etmektedir.[10]

İslâm öncesinde "sahip" ve "efendi" anlamlarına gelen *rab*; yine "köle" ve "kul" anlamlarına gelen *'abd* kelimeleri kullanılıyordu. Kur'ân, yaygın olan bu *rab-'abd* (efendi-köle) ilişkisini anlatan kavramları, Allah-insan ilişkisine taşıyarak insanın Yüce Yaratıcı karşısındaki konumunu belirlemiştir.[11] İbadet kelimesi, dinî bir terim olarak ideal mânada Allah'a itaat ve korkunun yanında O'na sevgiyi de içerir.[12] Yine belirtmek gerekir ki, Allah Teâlâ melekleri, peygamberleri ve diğer faziletli Müminleri "kulum/kullarım" şeklinde kendisine nisbet eder. Bu da elbette ki onlar için bir şeref ve onur anlamını ifade eder.[13]

Allah'ın yarattığı her insan O'nun bir kuludur ve bütün insanların Allah'a kulluk görevini yerine getirmesi beklenir. Bu mânada insana, gökte ve yerdeki bütün varlıkların yaratıcısı olan Allah'a boyun eğmesi[14] ve O'nun buyruklarını samimiyet ve saygıyla yerine getirmesi emredilir.[15] Ancak insanlardan bazıları, Allah'a karşı bu görevini yerine getirirken,[16] bazıları da ya nefsini tanrı edinerek[17] ya da şeytana kulluk ederek Rablerine isyan ederler.[18] Sonuçta Allah'a kulluktan uzaklaştıran şeytanlara ve azgın varlıklara (*tâğūt*) itaat ederler.[19] Bu nedenle gerçek anlamda kulluk, nefsin yasaklanan arzularını ve kötü eğilimlerini terk etmek,[20] Allah'ı birlemek ve O'ndan başka kimseye itaat etmemektir.[21]

9 Mü'minûn 23/47.
10 İbn Âşûr, XXII, 26.
11 Bakara 2/165, 257; Mâide 5/54; Hûd 11/90.
12 İbn Kesîr, I, 214.
13 A'râf 7/206; İsrâ 17/1: İbn Âşûr, XV, 12; Sâd 38/17, 41, 45; Zuhruf 43/68: Râzî, XXVII, 226.
14 Meryem 19/93.
15 Nisâ 4/36; Furkān 25/63.
16 İsrâ 17/3; Meryem 19/48; Sâd 38/30; Zümer 39/11, 14.
17 Câsiye 45/23.
18 Yâsîn 36/60.
19 Yâsîn 36/60; Mâide 5/60.
20 Cürcânî, s. 146.
21 Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, I, 36.

İbadet kavramıyla ilgili âyetlerde ayrıca şu kelimelerin kullanıldığını görüyoruz: *salât* (dua, namaz),[22] *savm* (oruç),[23] *dua,*[24] *hudû'/huşû'* (yürekten yönelme),[25] *enâbe-inâbe* (yönelme, dönme),[26] *kunût* (teslimiyetle boyun eğme),[27] *şükr* (minnettarlık ve teşekkür),[28] *tesbih* (yüceltme, bütün olumsuz niteliklerden uzak tutma),[29] *nusuk* (kurban).[30] Bu kavramlar kulun Allah'a karşı olan sevgi, saygı ve bağlılığını; duygu, düşünce ve belirli davranışlar biçiminde ifade etmesi mânasında kullanılır.

Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratmış, bütün nimetleri insanın hizmetine sunmuştur.[31] Buna karşılık insanoğluna, Allah'ın mülkü olan bu yeryüzünde O'nun iradesine uygun ve buyruklarına göre hareket etme sorumluluğu yüklenmiştir.[32] Bu sorumluluk ise Kur'ân'da *ibadet* (kulluk) olarak isimlendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle kulluk, Allah'a imanı, O'na gönülden bağlanmayı, boyun eğmeyi, ahlâkî davranışları, dünya ve âhiret için faydalı bütün işleri kapsayan bir hayat tarzıdır. Bu nedenle Kur'ân'da ifade edilen kulluk, geniş bir anlam içeriğine sahiptir. Ancak ibadet/kulluk sözcüğünün bu geniş anlamı zamanla daralmış; sadece namaz, hac, zekât ve kurban gibi belli zaman ve mekânlarda yapılan ibadetleri ifade eder olmuştur. Geniş anlamda kulluğu ifade etmek için de "ubûdiyet" sözcüğü kullanılmıştır. Bu kullanıma göre "ibadet" daha özel, "ubûdiyet" ise daha genel bir anlam içeriğine sahiptir.[33]

22 Râzî, II, 33; Râgıb el-İsfahânî, s. 169-170.
23 Bakara 2/183: İbn Âşûr, II, 154.
24 Râgıb el-İsfahânî, s. 169-170.
25 Râgıb el-İsfahânî, s. 148, 150.
26 Mümtehine 60/4; Ra'd 13/36; Zümer 39/17, 54; Kāf 50/33; Sebe' 34/9; Hûd 11/88; Rûm 39/31; Şûrâ 42/10.
27 Râgıb el-İsfahânî, s. 413.
28 Râgıb el-İsfahânî, s. 265-266.
29 Bakara 2/30: Kurtubî, I, 412.
30 En'âm 6/162: Kurtubî, VI, 138; Mâverdî, II, 195.
31 Bakara 2/21, 29; Câsiye 45/12, 13.
32 Bakara 2/30: *Kur'an Yolu*, I, 101.
33 Fâtiha 1/5: Elmalılı, I, 98.

Hz. Peygamber (sas), İslâm'ı anlattığı ve insanlığı hidayete davet ettiği için Mekke'de Müşriklerin baskı, tehdit ve işkencelerine mâruz kalıyordu. Ama o, sadece ve sadece Yüce Allah'a kulluk edilmesi ilkesinden vazgeçecek değildi. Zira tevhid adıyla Mekke'yi aydınlatan bu ilkeyi insanlara duyurmak, onun aslî görevi idi ve hakkıyla bunu yerine getirmesi her şeyden daha önemliydi. Buna karşılık Müşrikler, Hz. Peygamber'i yolundan alıkoymak için her defasında farklı yöntemlere başvuruyordu. Allah Resûlü ise *"Ben hiç kimseyi kendisine ortak koşmaksızın yalnız Rabbime yakarır, kulluk ederim."*[1] demeyi sürdürüyordu. Müşrikler, ona "Seni, getirdiğin bu dine yönelten sebep nedir? Babanın, dedenin ve kavminin dinine bir baksana! Onlar, Lât ve Uzzâ'ya tapıyorlar."[2] dediklerinde, Allah Teâlâ onlara şöyle cevap vermesini emretmişti: *"Kuşkusuz ben, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah'a kulluk etmekle yükümlü kılındım. Ve bana Müslümanların ilki olmam emredildi. Eğer Rabbime isyan edersem, dehşetli bir günün azabına uğrayacağımdan korkarım. Ben, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek yalnız Allah'a kulluk ederim."*[3] Yine şöyle buyurmuştu: *"Sen Rabbini hamd ile tesbih et, secde edenlerden ol. Kesin olan (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et!"*[4] O da, hayatı boyunca bütün faaliyetlerinde bunun gereğini hakkıyla yerine getirdi.

1 Cin 72/20.
2 Mukātil b. Süleyman, III, 672.
3 Zümer 39/11-14.
4 Hicr 15/98-99: Mâverdî, III, 176.

KULLUK YALNIZ ALLAH'A EDİLİR

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴿٥﴾

"(Rabbimiz!) Sadece sana kulluk ederiz
ve yalnız senden yardım dileriz."
(Fâtiha 1/5)

Evrende var olan her şeyi Yüce Allah yaratmıştır ve onların tamamı Allah'a aittir.[5] Allah Teâlâ, insanın yeryüzünde yaşaması için gerekli her şeyi sağlamış ve onun istifadesine sunmuştur. Yaratan, rızık veren, insanın her türlü ihtiyacını karşılayan sadece Allah olduğu için, kulluk da sadece O'na yapılır. Nitekim Allah, Elçisi'ne şöyle demesini emretmiştir: *"De ki, 'Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.'"*[6] İnsanlara da sadece O'na kulluk etmeleri emredilir.[7] Nitekim mağara arkadaşlarının (Ashâb-ı Kehf) *"Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir; biz O'ndan başkasına asla ilâh deyip yalvarıp yakarmayız."*[8] sözleri bu buyruğun bir gereğidir. Esasen insan, yaratılış olarak da Yüce Yaratıcı'ya sığınma ve O'nda güven bulma ihtiyacı duyar. Nitekim Kur'ân'da insanın rahata kavuşunca şirke ve isyana yöneldiği, fakat darda kalınca kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yalvardığı belirtilir.[9] Bu durum, bir olan Allah'a inanmanın insan tabiatının bir özelliği olduğunu gösterir. Kudret ve imkânları sınırlı olan insan, mutlak kudret sahibi olan Allah'a ihtiyaç duyar.[10] Yüce Allah da kullarına şirke sapmadan *"Yalnız bana kulluk edin!"*,[11] *"Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize kulluk edin ve hayırlı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz."*[12] buyurur. Bu bağlamda iman edip emirlerine teslim olmuş kullarından biri olan Hz. İbrâhim'i bizlere örnek gösterir ve *"O, bizim mümin kullarımızdandı."*[13] der.

5 Bakara 2/107, 255, 284.
6 En'âm 6/162.
7 En'âm 6/102.
8 Kehf 18/14.
9 Ankebût 29/65.
10 Bakara 2/218; Enbiyâ 21/90; Zümer 39/9; Fâtır 35/15.
11 Ankebût 29/56.
12 Hac 22/77; A'la 87/14-15.
13 Sâffât 37/109-111.

İnsan, yaratılan, yaşatılan bir varlık olarak Allah Teâlâ'nın kuludur ve her an O'na ihtiyacı vardır.[14] Çünkü o hiçbir şey değilken insan olma şerefine ermiş ve hesabını yapamayacağı nimet ve güzellikler kendisine verilmiştir.[15] Âyetlerde bu gerçekler Müşriklere şöyle hatırlatılmıştır: *"Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder, kalplerinizi de mühürlerse bunları size geri verebilecek Allah'tan başka tanrı kimdir?" "Bak, delilleri nasıl açıklıyoruz? Onlar hâlâ yüz çeviriyorlar!"*[16] Şu hâlde insanın, kendisini yaratana ve yaşatana imanını, sevgisini, saygısını ve şükran duygusunu göstermesinden daha doğru ne olabilir?

Yüce Yaratıcı, Müminlere sadece kendisine kulluk etme, onları sevme, şefkatle muamele etme, yar ve yardımcı olma şereflerini bahşetmiştir.[17] Ancak kimi insanlar bu onurlu konumun kıymetini bilememiş, Mekke'deki Müşrikler gibi doğru yoldan saparak Allah'tan başka tanrılar edinmiştir. Yüce Allah, peygamberleri vasıtasıyla bu insanlara şöyle bir uyarıda bulunmuştur: *"Siz eğer gerçekten Allah'a kulluk etmek istiyorsanız, bu takdirde güneşe ve aya secde etmeyin, onları yaratan Allah'a secde edin."*[18] Sâlih Peygamber'in şu uyarısı da bir örnek olarak bizlere sunulmuştur: *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. O sizi yerden var etmiş ve size orayı imar etme görevini vermiştir. O hâlde O'ndan bağışlanma isteyin; sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim (kullarına) çok yakın ve duaları kabul edendir."*[19]

Rabbimiz, dilerse diğer günahları affedebileceğini ama kendisinden başka varlıklara tapınmayı asla affetmeyeceğini bildirir.[20] Tevhide inanmak veya kulluğun sadece Cenâb-ı Hakk'a yapılması, aslında bütüncül bir dünya görüşünü veya hayat tarzını ifade etmektedir. Bu mânada kulluk, sadece Allah'a inanmak, O'na büyük bir sevgi ile bağlanmak ve O'nun buyruklarını en temel hayat ilkesi olarak benimsemektir.[21] Müminler Fâtiha sûresinde bu imanlarını şöyle dile getirirler: *"Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz."*[22] Bu, onların hayatları boyunca sadece Yüce Allah'a kulluk ve itaat edeceklerine söz vermeleridir. O'nu tek gerçek ilâh olarak kabul etmeleri ve bütün insanî faaliyetlerde O'nun emirlerini yerine

14 Fâtır 35/15; Rahmân 55/29.
15 Meryem 19/67; İbrâhîm 14/34.
16 En`âm 6/46.
17 Bakara 2/257; Mâide 5/54; Hûd 11/90; Ahzâb 33/43.
18 Fussılet 41/37.
19 Hûd 11/61.
20 Nisâ 4/116.
21 Zâriyât 51/56: Taberî, XXI, 554.
22 Fâtiha 1/5.

getireceklerini ifade etmeleridir.[23] Tarih boyunca Allah Teâlâ insanları bu konuda sık sık uyarmıştır. [24] Nitekim vaktiyle peygamberler yoluyla İsrâiloğullarından da yalnız kendisine kulluk ve itaat etmeleri için söz alınmıştı.[25]

Kulluğun bir hayat tarzı hâline gelmesi için kişinin, nefsin şiddetli arzuları ve şeytanın aldatmaları karşısında direnmesi gerekir. Yine kulluk bilincinin insanda yerleşip kökleşmesi için, Yüce Allah'ın her zaman akılda tutulması, temel bir ilkedir.[26] Çünkü insanın bu bilinci kaybettiği durumlarda şeytanın telkin ve vesveselerine itaat vardır. Yâsîn sûresinde insanoğlu bu konuda şöyle uyarılır: *"Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır; bana kulluk edin, doğru yol budur."*[27] Yine Kur'ân'da, bu konuda Hz. Peygamber'in Allah'tan başkasına kulluk edenlere, *"Bana sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emredildi."*[28] dediği nakledilir. Bir defasında Mekkeli Müşrikler, Hz. Peygamber'e gelip ona şu teklifi yapmışlardı: "Bizim dinimize uy, biz de senin dinine uyalım, bir sene sen bizim taptıklarımıza kulluk et, bir sene de biz senin ilâhına kulluk edelim." Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onun Müşriklere şöyle demesini emretti: *"Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapıyor değilim. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır."*[29]

Tarih boyunca insanlardan bir kısmı, yaratılış amacını unutarak Allah'a kulluk etmeyi terk edip başka varlıklara kul olmuşlardır. Bu sapma, Yahudi ve Hıristiyanlarda din büyüklerini rab edinmek yani onların dine muhalif olacak şekilde koydukları hükümlere itaat etmek tarzında olmuştur.[30] Mekkeli Müşrikler ise, kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye aracı olarak gördükleri putlara tapmışlardır.[31] Allah Teâlâ *"Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istiyor değilim."*[32] diyerek onların bu davranışını şiddetle reddetmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, insanoğlunun ve cinlerin yaratılış amacının, Allah'ı zâtında ve sıfatlarında birlemek (*tevhid*) ve bu doğrultuda hayatlarını yaşamak olduğunu bildirmiştir.[33]

---

23 Fâtiha 1/5: Taberî, I, 159.
24 Nahl 16/36; Enbiyâ 21/92.
25 Bakara 2/83.
26 Bakara 2/152; Tâhâ 20/14; Haşr 59/19.
27 Yâsîn 36/60-61.
28 Ra'd 13/36.
29 Kâfirûn 109/1-6; Taberî, XXIV, 702.
30 Tevbe 9/31: İbn Kesîr, VII, 179.
31 Zümer 39/3.
32 Zâriyât 51/56-57.
33 Zâriyât 51/56-57: Kurtubî, XIX, 506-508.

Allah Teâlâ, kendisinden başkasına kulluk etmenin temelsizliğini Kur'ân'da Müşriklere şöyle bildirmiştir: *"Kendilerine göklerden ve yerden en küçük bir rızık sağlama imkânı olmayan, buna güçleri de yetmeyen şeylere mi tapıyorlar?"*[34] Bu asılsız tanrılar hesap gününde de kendilerine tapanları yapayalnız bırakacaklardır. O gün Müşriklere *"Allah'ı bırakıp taptıklarınız nerede? Şimdi onlar size yardım edebiliyorlar mı veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?"*[35] denilecek, müşrikler onları yanlarına çağırdığında ise sahte tanrılar kendilerine cevap veremeyeceklerdir.[36] Çünkü onlar, yerlerin ve göklerin yaratılmasında hiçbir katkısı bulunmayan ve yapılan dualara hiçbir şekilde karşılık veremeyen varlıklardı.[37]

Rabbimiz, kendisine kulluk edilmesinin zorunlu olduğu ilkesini, gönderdiği bütün peygamberlere bildirmiştir: *"Benden başka hiçbir ilâh yoktur, şu hâlde (yalnızca) bana kulluk edin."*[38] Bütün peygamberler *"Biz yalnızca O'na kulluk ederiz."*[39] deyip gereğini yaparak Yüce Yaratıcı'ya kulluk etmenin en güzel örnekleri olmuşlardır.[40] Nitekim Allah Teâlâ; Hz. Nûh, Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve Hz. İlyâs'ı hamdeden, samimi kulluk yapan ve daima kendine yönelen kullar olarak tanımlar.[41] Hz. Yûsuf'un iffetli ve ihlâslı,[42] Hz. Eyyûb'un sabreden güzel bir kul olduğunu bildirir.[43] Hz. İbrâhim, Hz. İshak ve Hz. Ya'kūb'un, Allah'ın dinine sımsıkı sarılan, ilim ve irfan sahibi kimseler olduklarını haber verir.[44] Hz. Zekeriyyâ'nın, Allah'ın kendisine merhamet ettiği,[45] Hz. Îsâ'nın lütfuna erdirdiği ve ilâhî kudrete örnek kıldığı kullarından olduğunu belirtir.[46] Hz. Muhammed'in (sas) ise Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı kendisine indirdiği ve bazı mucizelerini göstermek için Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yürüttüğü bir kulu olduğu ifade edilir.[47] Ona açıkça şu emir verilmiştir: *"Allah'tan başka tanrı tanıma, sonra kınanmış ve yalnızlığa terk edilmiş olarak kalırsın."*[48] Peygamber Efendimiz de *"Allah'ın dışında dua*

---

34 Nahl 16/73; benzer âyetler için bk. Nisâ 4/116-119; Mâide 5/60; Yûnus 10/66; Furkān 25/55.
35 Şuarâ 26/92-93.
36 Kasas 28/64.
37 Ahkāf 46/4-5.
38 Enbiyâ 21/25.
39 Bakara 2/138.
40 Ahzâb 33/21; Mümtehine 60/6.
41 Neml 27/15; Sebe' 34/13; Sâffât 37/79-81, 120-122, 130-132; Sâd 38/17, 30.
42 Yûsuf 12/24.
43 Sâd 38/44.
44 Sâd 38/45: Kurtubî, XVIII, 224.
45 Meryem 19/2.
46 Meryem 19/30, 33; Zuhruf 43/59.
47 İsrâ 17/1; ayrıca bk. Furkān 25/1-2.
48 İsrâ 17/22.

ettiğiniz şeylere tapmam bana yasaklandı ve bana kendimi âlemlerin Rabbine teslim etmem emredildi."[49] diyerek bu buyruğa uymuştur. Kısaca, peygamberlerin hayatları, kulluk yolculuğunda Müminlerce örnek alınacak en güzel davranış modelleri olarak anlatılır.[50]

Bütün peygamberler kavimlerini Allah'a kulluk etmeye ve sahte tanrılardan uzak durmaya çağırmış[51] ve bu uğurda ellerinden gelen bütün gayreti göstermişlerdir.[52] Hz. Nûh'un uyarısı şöyledir: *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum."*[53] Benzer uyarıları Hz. İbrâhim,[54] Hz. Ya'kūb,[55] Hz. Hûd,[56] Hz. Sâlih,[57] Hz. Şuayb,[58] Hz. Mûsâ[59] ve Hz. Îsâ[60] da yapmıştı. Resûl-i Ekrem (sas) de Müşriklere şöyle demişti: *"Ey insanlar! Eğer benim dinim hakkında şüpheniz varsa biliniz ki ben, Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam. Ben ancak, sizin hayatınızı sona erdirecek olan Allah'a kulluk ederim. Çünkü bana, Müminlerden olmam emredildi."*[61] Allah Resûlü, Yahudi ve Hıristiyanlara da *"Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a kulluk edelim ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım…"*[62] çağrısında bulunmuştur. Peygamberlerin çağrılarına uyanlar olduğu gibi karşı çıkıp inkâr edenler de olmuştur. Kutlu çağrıya uyanlar Allah'ın koruması altına girmiş ve sonuçta kurtuluşa ermişlerdir. Küstahça karşı çıkan ve peygamberlerle alay edenler ise acı bir sona uğramışlardır.[63]

İnsan ya sadece Allah'a ya da doğru yolu şaşırarak O'nunla beraber diğer varlıklara kulluk eder. Ancak gerçek kullukta Allah'tan başka hiçbir varlığa yer vermemek gerekir. Müfessir Râzî (ö. 606/1210) insanların Allah'a kulluk ediş nedenlerini şöyle açıklar: Kimi insanlar sevap kazanmak ve azaptan kurtulmak, kimi insanlar Allah'ın yüce katında değer kazanmak, kimi insanlar da tek gerçek tanrı (ilâh) olduğu

49 Mü'min 40/66.
50 En'âm 6/90; Mümtehine 60/6; Ahzâb 33/21.
51 Nahl 16/36.
52 Meselâ bk. Nûh 71/2-10.
53 A'râf 7/59; benzer âyetler için bk. Hûd 11/26; Mü'minûn 23/23, 32.
54 Mümtehine 60/4.
55 Bakara 2/133.
56 A'râf 7/65, 70; Hûd 11/50.
57 A'râf 7/73; Hûd 11/61-62; Neml 27/53.
58 A'râf 7/85; Hûd 11/84, 87; Ankebût 29/36.
59 İbrâhîm 14/10; Tâhâ 20/13-14.
60 Mâide 5/72, 117; Meryem 19/36; Zuhruf 43/64.
61 Yûnus 10/104; benzer âyetler için bk. En'âm 6/56; Yûnus 10/106; Hûd 11/2.
62 Âl-i İmrân 3/64.
63 A'râf 7/4; Yâsîn 36/30-32.

için O'na kulluk ederler.[64] Gerçek anlamda kulluk, Allah Teâlâ'yı sevmek ve O'nun boyası ile boyanmaktır.[65] Dolayısıyla tevhidi esas alan kulluk, din adı altında beşerin ortaya koyduğu veya sonradan tahrif edilmiş inanç ve tapınma şekillerinden tamamen ayrılır. Ümit bağlanacak ve korkulacak gerçek varlık Cenâb-ı Hak'tır. Bu inanç sayesinde insan, maddî veya manevî güçlerin korku ve etkisinden kendini kurtarır, gerçek özgürlüğe kavuşur. Çünkü duygu, düşünce, değer ve davranışlarında Yüce Allah'tan başkasına yönelmez. Sadece O'ndan yardım ister ve O'na bağlanır.[66] O'nun rızasını ve hoşnutluğunu asıl gaye edinir.[67] Zira bilir ki, O dilemedikçe kimse bir şey dileyemez.[68] O'nun açtığı rahmet kapısını kimse kapatamaz, O'nun kapattığı iyilik kapısını da kimse açamaz.[69]

KULLUKTA DEVAMLILIK ve SAMİMİYET ŞARTTIR

بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهٖۖ
وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

"Bilakis, her kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah'a teslim ederse, o kişi Rabbi katında mükâfatını görecektir. Ve böyleleri ne korkacak ne de üzüntü duyacaklardır."

(Bakara 2/112)

Kulluk, Yüce Allah'ın verdiği eşsiz nimetler karşısında insanın minnet, şükran ve itaat duygularıyla hareket etmesidir.[70] Allah'a bağlanmakla insan, kendisine ayak bağı olan evham ve korkulardan kurtulur,[71] kendini diriltecek değerlere bağlanır,

64 Fâtiha 1/5: Râzî, I, 253.
65 Bakara 2/138, 165.
66 Fâtiha 1/5.
67 Beyyine 98/5: Mâverdî, VI, 316.
68 İnsân 76/30.
69 Yûnus 10/107; Fâtır 35/2.
70 Ahkāf 46/15.
71 Âl-i İmrân 3/173; Tâhâ 20/72.

hayat yolculuğunda aydınlık ufuklara açılır.[72] Bu sayede insana hiç kaybetmeyeceği, aksine mutlaka kazanacağı bir mükâfat fırsatı doğar.[73] Ebedî saadete erişeceği bir imkâna kavuşur. Kulluk yolunda yürüyen insan, bazen görünüşte dünyanın imkân ve fırsatlarını kaybetse de aslında sonuçta kazançlıdır.[74] Çünkü daima doğrunun ve hakikatin yanında olmuştur. Bu anlamda samimiyetle Cenâb-ı Hakk'a bağlanmak, gerçek mânada kazanıp ebedî mükâfata ermenin garantisidir.[75] Böylece hayat, boş bir gayret, sonuçsuz bir uğraşı olmaktan çıkar, aksine anlamlı ve yüce bir çabaya dönüşür. İnsanın vicdanî değerleri güçlenir, merhamet duyguları gelişir, iyilik ve hayır yarışında azmi keskinleşir.[76]

Sadece ve gerçek anlamda Rabbine kul olan insanların bazı temel özellikleri vardır. Bunlardan en önde geleni ihlâslı olmaları ve yaptıkları amellerde sadece Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu gözetmeleridir.[77] Bunun sebebi de her şeyden daha fazla Rablerini sevmeleridir.[78] Bu sevgi onları, Allah'a boyun büküp itaat etmeye götürür.[79] Allah'a kulluk edenler, geçmiş toplulukların yaşadığı olumsuz tecrübelerden de ibret alırlar.[80] Diğer taraftan onlar, şeytanın ayartma ve saptırmalarına karşı koyacak güçlü bir iradeye sahip olurlar. Çünkü gönülden Allah'a bağlanır, güvenir ve dayanırlar.[81] Onlar, bütün benlikleriyle Allah'a teslim olan, gerçek anlamda iman eden, O'na saygıda kusur etmeyen, özü sözü doğru olan, Allah yolunda sıkıntı ve zorluklara sabreden, muhtaçlara yardım eden, orucunu tutan, iffetini koruyan ve Allah'ı sıkça hatırlayan kullardır.[82] Mümin kullar, çirkin bir iş yaptıklarında veya bir günah işlediklerinin farkına vardıklarında, hemen ondan vazgeçerler. Rablerinin eşsiz yüceliğini hatırlar ve günahlarının affı için O'ndan bağışlanma dilerler.[83] Zira Allah, tövbe kapısını daima açık tutar ve günahlarından bağışlanma dileyenlere çok merhametli davranır.[84] Bu nedenle Müminler, bazen gaflete kapılıp ilâhî sınırları aşsalar da O'nun rahmetinden ümitlerini kesmezler.[85] Çünkü onlar *"Allah (dilerse) bütün*

72 En'âm 6/122; Enfâl 8/24.
73 Nahl 16/96.
74 Bakara 2/154.
75 Nisâ 4/124, 146.
76 Enbiyâ 21/90; Mü'minûn 23/60-61; İnsân 76/8-9.
77 Zümer 39/2-3,11; Beyyine 98/5: Mâverdî, VI, 316.
78 Bakara 2/165; Âl-i İmrân 3/31; Tevbe 9/24.
79 Fâtiha 1/5: Beyzâvî, I, 16.
80 Hicr 15/75; Hac 22/46.
81 Nahl 16/99.
82 Ahzâb 33/35.
83 Âl-i İmrân 3/135.
84 Tevbe 9/104.
85 Hicr 15/56.

günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir"[86] inancına bağlıdırlar. Dolayısıyla onlar, günahların bağışlanmasının, Allah'a yönelmek, O'na teslim olmak ve Kur'ân'a en güzel şekilde uymakla gerçekleşeceğini unutmazlar.[87] Allah'a gönülden bağlı kullar, doğru ve iyi işler yaparlar, hatta bu konuda yarışır ve öncü olmaya çalışırlar.[88] Yeryüzünün imkânlarından istifade ederek insanların yararına onu imar eder,[89] mescidleri onarırlar.[90] İbadetler dışında akraba ziyareti (*sıla-ı rahim*), güzel ahlâka sahip olma, insanlara yardım etme, yaratılmışlara şefkat gösterme gibi yararlı işler yaparlar.[91] Allah Teâlâ da bu iyilikleri ve yapılan yardımları karşılıksız bırakmaz, böyle kimselere nimetlerin yenilerini armağan eder. Çünkü O, bütün nimet ve rızıkların kaynağıdır.[92] Yüce Allah şirkten arınmış bir imanla O'na kulluk edenleri yeryüzünde güç sahibi yapacağını, dinlerinin yayılmasını sağlayacağını, korkulardan kurtarıp onları esenliğe ve güvenliğe eriştireceğini bildirir.[93] Yine O, yeryüzüne hayırlı ve faziletli kullarının vâris olacağı vaadinde bulunur.[94] Onlar Allah'ın isteğine uyarak şükrederler.[95] Cenâb-ı Hakk'ın emrine uyarak helâl ve güzel rızıklardan yerler, Rablerinin verdiği nimetlere şükrederler.[96] Âyette buyurulduğu gibi, verdiği nimetlere şükrettikleri için O da onlara hem maddî hem de manevî yönden nimetini artırır.[97] Kulluk şuuruyla dolu bir hayat yaşayan "Rahmân'ın kulları" ağırbaşlı, huzurlu ve tevazu içindedirler.[98] Allah'ın güzel kullarına yakışan, alçakgönüllü olmaları, kendi konumlarını bilerek haddi aşmamaları, kibir ve gururla hareket etmemeleridir.[99] Allah'a gönülden bağlı kullar, sadece O'na dayanır ve güvenirler, zira bilirler ki O'na tevekkül edenler asla zarar etmezler.[100] Böylece onlar Allah'ın kendisine tevekkül edilmesi ve güvenilmesi emrini yerine getirmiş olurlar.[101] *"Allah, kuluna yetmez mi?"*[102] âyetiyle verilen müjdenin bilincindedirler. Onların örnek aldığı

---

86 Zümer 39/53; ayrıca bk. Şûrâ 42/25.
87 Zümer 39/54-55.
88 Fâtır 35/32: Elmalılı, VI, 3993.
89 Hûd 11/61: Beyzâvî, II, 137; Tabersî, V, 230.
90 Tevbe 9/18.
91 Hac 22/77: Elmalılı, V, 3423.
92 Sebe' 34/39.
93 Nûr 24/55.
94 Enbiyâ 21/105.
95 Zümer 39/66; Taberî, XX, 244.
96 Bakara 2/172; Nahl 16/114.
97 İbrâhîm 14/7: Râzî, XIX, 87.
98 Furkān 25/63: Taberî, XVII, 490-491; *Kur'an Yolu*, IV, 137.
99 İsrâ 17/37.
100 Âl-i İmrân 3/194; Tevbe 9/120.
101 İbrâhîm 14/11.
102 Zümer 39/36.

Hz. Peygamber de daima Allah'a dayanıp güvenmiştir. Tek başına giriştiği mücadelesini O'ndan aldığı güçle, ilk günkü kararlılık ve cesaretiyle ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür.[103] Şeytanın Allah'ın böylesi gerçek kulları üzerinde hiçbir hâkimiyeti olamaz.[104] Cenâb-ı Hak, yeryüzünde kendi hükümlerini uygulama ve yetki kullanma (halifelik) görevini Hz. Âdem'e vermiş,[105] meleklere de ona secdeyi yani saygı göstererek önünde eğilmeyi emretmiştir. Onlar Rablerine itaat ettiği hâlde şeytan (İblîs) bu emri reddetmiş ve Allah'ın huzurundan kovulmuştur. İblîs, Allah Teâlâ'dan, diriliş gününe kadar insanları ilâhî sınırlara itaat etmekten alıkoymak için kendisine zaman vermesini istemiştir. İnsanın dünya hayatında imtihan edilmesi hikmetine yönelik olarak İblîs'e müsaade edilmiştir.[106] İşte, şeytan elde ettiği bu fırsatla insanları, Allah'a kulluktan alıkoymaya çalışmaktadır. Ancak Yüce Yaratıcı'ya gönülden bağlı kullara şeytan bir etkisi olmayacaktır.[107]

Yerde ve gökte ne varsa hepsi Yüce Allah'ındır. O'nun katında olanlar kendisine ibadet etmekten hiçbir yorgunluk ve bıkkınlık duymazlar. Gece gündüz Rablerini tesbih ederler.[108] Hz. Peygamber'e de kullukta sabırlı,[109] istikrarlı ve kararlı olması emredilmiştir.[110] Kullukta devamlı olmak, Allah rızasını gaye edinmek ve ihlâslı olmak esastır. Çünkü sadece samimi niyetle yapılan kulluğun Cenâb-ı Hak katında bir önemi ve değeri vardır. Yoksa gösteriş için yapılan ve riya karıştırılan işlerin âhirette hiçbir değeri yoktur.[111] Yüce Rabbimiz, kendisine şartlı kulluk edenleri şiddetle kınar. Çünkü bunlar, elde ettikleri iyiliğe memnun olup sevindikleri hâlde, imtihan gereği sıkıntıya uğradıklarında Allah'a küsüp O'ndan yüz çevirirler. Kur'ân'da böyleleri dünyasını da âhiretini de yitiren kimseler olarak anlatılır.[112]

Allah Teâlâ, kadın, erkek tüm Müminlere kulluk bilinci ve çabası içinde olmalarını emreder. Hak yoluna kendilerini adamış bu kimseler, ebedî mutluluk diyarına konulacak ve zerre kadar haksızlığa uğratılmayacaklardır.[113] Âhirette eşsiz nimetler ve bütün güzellikler yalnız Müminlerin hizmetine verilecektir.[114] Onların ödülleri

---

103 Kehf 18/6; Şuarâ 26/3.
104 İsrâ 17/65.
105 Bakara 2/30: Elmalılı, I, 299-300.
106 Hicr 15/28-38; Sâd 38/71-81.
107 Hicr 15/42: Beyzâvî, II, 241.
108 Enbiyâ 21/19-20.
109 Meryem 19/65.
110 Hicr 15/99; Mâverdî, III, 176; Zümer 39/2.
111 Bakara 2/264; Enfâl 8/47.
112 Hac 22/11; ayrıca bk. Fecr 89/15-16.
113 Nisâ 4/124.
114 A'râf 7/32; Beyzâvî, I, 542.

yaptıklarının en güzeli ile verilir.[115] Onlar, bağışlanacak ve eşsiz bir ödülle ödüllendirileceklerdir.[116] Kur'ân'da Allah Teâlâ, erkek olsun kadın olsun, kim imanına uygun ve faydalı işler yaparsa, kesinlikle ona mutlu bir hayat yaşatacağı müjdesini verir.[117] İşte açık bir müjde: *"Her kim, güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah'a teslim ederse, o kişi Rabbi katında mükâfatını görecektir. Ve böyleleri ne korkacak ne de üzüntü duyacaklardır."*[118] Kulluk göstergesinin en önemli ve simgesel olanı, hiç şüphesiz ki belirli niyet ve vakitlere bağlı olarak yapılan namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek ve kurban kesmek gibi düzenli ibadetlerdir.[119] Bu ibadetlerin, Müminlerin kötülüklerden arınmaları, ahlâk ve takvâ yönünden olgunlaşmaları için birçok faydaları vardır.[120] Allah'ın elçileri ibadetler konusunda da Müminlerin rehberidir. Nitekim Hz. İbrâhim, kendisinin ve neslinin namazda devamlı olması için Rabbinden niyazda bulunmuştur.[121]

Bir kulluk göstergesi olarak Allah'a secde etmek, namazın dikkat çeken rükünlerinden birini oluşturur. Nitekim âyette secde Allah'a yaklaşmanın en somut hâlidir: *"Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş."*[122] Aslında secde sadece insanlara özgü bir ibadet tarzı da değildir. Allah Teâlâ, bütün varlıkların kendilerine özgü lisanlarıyla zâtına secde ettiklerini bildirir.[123] O, kendilerine bahşettiği hayata ve verdiği sayısız nimetlere karşılık kullarından kendisine secde etmelerini ister. Bu nedenle *"Haydi! Allah için secdeye kapanıp kulluk ediniz."*[124] buyurarak herkesi yalnızca kendisine kulluk etmeye ve secde ederek saygılarını göstermeye çağırır.[125]

Müminlerin hayatlarının her anında ihmal etmedikleri bir ibadet şekli de duadır. Kulluğun özü, darlıkta ve bollukta Allah'a dua edip O'ndan istemektir. Bu bağlamda Allah Teâlâ, mümin kullarına çok yakın olduğunu bildirir ve onlardan kendisine dua etmelerini ister.[126] *"Bana dua edin, ben de duanıza karşılık vereyim."*[127] Peygamberimiz aracılığı ile kendisini soran Müminlere şöyle buyurmuştur: *"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki, kuşkusuz ben onlara çok yakınım. Bana dua*

115 Nahl 16/97.
116 Ahzâb 33/35.
117 Nahl 16/97.
118 Bakara 2/112.
119 Bakara 2/183, 196-197, 238; Tevbe 9/60; Hac 22/28, 78; Müzzemmil 73/20; Kevser 108/2: Nesefî, III, 686.
120 Bakara 2/183; Ankebût 29/45; Tevbe 9/103.
121 İbrâhîm 14/40.
122 Alak 96/19.
123 Ra'd 13/15; Nahl 16/49-50; Hac 22/18.
124 Necm 53/62.
125 Necm 53/62: Beyzâvî, III, 344; *Kur'an Yolu*, V, 176.
126 Bakara 2/186.
127 Mü'min 40/60.

ettiğinde duacının dileğine karşılık veririm. Şu hâlde, onlar benim davetime uyarak bana iman etsinler ki, böylelikle doğru yolu bulabilsinler."[128]

Allah'a kulluğun vazgeçilmez bir gereği ise O'na güvenmek, O'nu tesbih ve zikretmektir. Tesbih ve zikir, kulluk şuurunun canlı tutulmasını sağlayan ibadetlerdendir. Yüce Yaratıcı, Hz. Peygamber'e daima diri ve ölümsüz olan zâtına güvenmesini ve kendisini her türlü övgüyle yüceltip tesbih etmesini emreder.[129] Müminlerin de kendisine dayanmasını ve güvenmesini ister, bu şekilde davrananların asla zarar etmeyeceğini bildirir.[130] *"Allah, kuluna yetmez mi?"*[131] âyetiyle Rabbimiz bu müjdeyi bütün kullarına verir. Bütün Müminlere hitap ederek *"Beni anın ki, ben de sizi anayım. Bana şükredin ve bana asla nankörlük etmeyin!"*[132] buyurur. Bu emre uyan, inkârdan ve Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten kaçınan, Rabbinin adını anıp namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.[133]

Allah'a kulluğunun idrakinde olan insan, O'na teslim olmak ve hayatı bu teslimiyet içerisinde yaşamak gerektiğini bilir. Böyle bir yaşantının en güzel örnekleri öncelikle peygamberler ve onlara uyanlardır. Örneğin Kur'ân, Hz. İbrâhim'i canıgönülden Cenâb-ı Hakk'a teslim olanlardan biri olarak takdim eder. Allah'a teslimiyet ve O'nun yoluna adanmak, âyette Resûl-i Ekrem'in (sas) diliyle de şöyle ifade edilmiştir: *"Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."*[134]

Kulluğu gaye edinenler, Allah Teâlâ'nın daima kendileriyle beraber olduğunu ve davranışlarının kaydedildiğini bilirler.[135] Bu sebeple her zaman güzel davranışlar ve hayırlı işler peşinde olurlar. Allah'ın elçileri, örnek insan olma idealinin zirvesinde olan kimselerdir. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i bu yönüyle övmüş ve merhametli oluşunu ümmetine örnek göstermiştir.[136] Müminlerden de edepli, yumuşak sözlü ve alçakgönüllü olmalarını[137] ve kötülüğe karşı en güzel şekilde karşı koymalarını istemiştir.[138] Bu nedenle inananlar, Allah'ın emirlerini görev olarak

---

128 Bakara 2/186.
129 Furkān 25/58; Mü'min 40/55.
130 Âl-i İmran 3/194; Tevbe 9/120.
131 Zümer 39/36.
132 Bakara 2/152.
133 A'lâ 87/14-15: Beyzâvî, III, 525.
134 En'âm 6/162.
135 Kāf 50/16-18; Mücâdele 58/7.
136 Âl-i İmrân 3/159; Ahzâb 33/21.
137 İsrâ 17/53: Kurtubî, XIII, 103; benzer âyetler için bk. Bakara 2/83; Tâhâ 20/44.
138 Fussılet 41/34.

kabul eder ve bunlara uymayı kulluğun gereği sayarlar.[139] Bu bağlamda, anne-babaya ve yakın akrabaya karşı davranışlarla ilgili şu emir güzel bir örnektir: *"Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya ve ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."*[140]

Sonuç olarak, insanın Cenâb-ı Hak katındaki önemini belirleyen ölçü, kulluğunun güzelliğidir. Bu gerçek *"(Kulluk ve) yalvarmanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin ki?"*[141] âyetiyle ifade edilir. Kulluk sadece namaz, hac ve oruç gibi belirli ibadetlerden ibaret değildir. Aksine hayatı her yönüyle Allah'ın emirleri doğrultusunda yaşamaktır. Dolayısıyla insanın kul hakkı yemek, rüşvet almak, faiz yemek, yalan söylemek, iftira ve gıybet etmek, kumar oynamak, zina etmek vb. haramlardan kaçınması gerekir. Yine Kur'ân, Rahmân'ın kullarının şu özelliklerinden bizlere bahseder: Geceleri namaz kılmak, cehennem azabından korunmak için dua ve niyazda bulunmak, cimrilik yapmamak, israf etmemek ve Allah'a ortak koşmamak. Ayrıca bu kimseler adam öldürmez, zina etmez, yalan yere şahitlik yapmaz, boş ve anlamsız şeylerle uğraşmaz ve Allah'ın âyetleri karşısında kör ve sağır davranmazlar. Sonuçta bu kullar, ebedî mutluluk diyarı olan cennette sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanırlar, sonsuza dek orada yaşarlar.[142] İşte, *"sahte tanrılara kulluk etmekten kaçınan, yüzünü ve özünü Allah'a çevirenlere"*[143] Cenâb-ı Hakk'ın müjdesi budur. Böyle itaatkâr kullara kıyamet gününde şöyle seslenilecektir: *"Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön!* Böylece *(seçkin) kullarımın arasına sen de katıl ve cennetime gir!"*[144] Onlar, bu dünyada Allah Teâlâ'ya yaptıkları samimi kulluk sebebiyle eşsiz cennet ödülünü kazanacak, âhirette ne bir korku ve ne de üzüntü yüzü göreceklerdir.[145]

Allah Teâlâ, Müminlere karşı çok merhametli ve çok şefkatlidir.[146] O, kullarını gözetler, üstlendikleri görevleri ne ölçüde yapıp yapmadıklarını denetler.[147] Kulları günah işlediklerinde ise onları hemen cezalandırmaz. Merhametinin bir sonucu olarak Yüce Rabbimizin tarih boyunca bu konuda uyguladığı kural şudur: *"Şayet Allah*

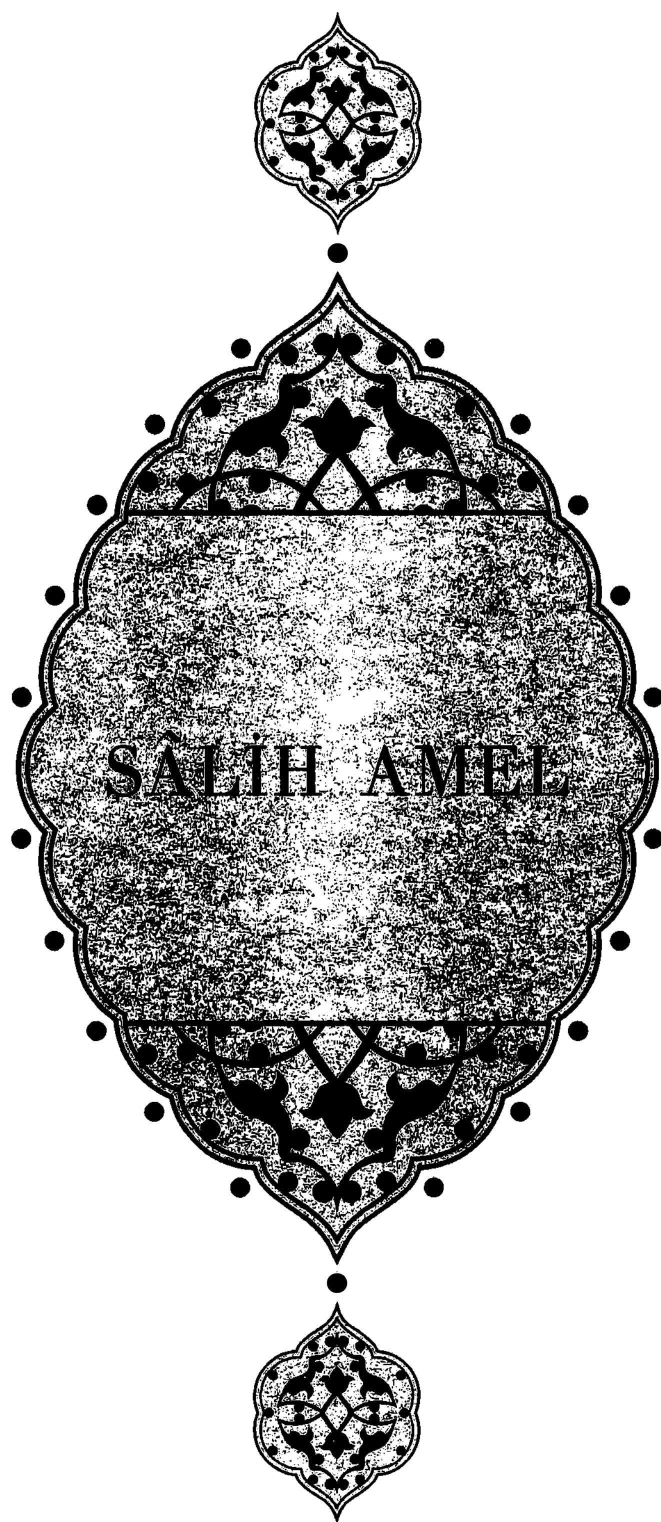
139 Nûr 24/51.
140 Nisâ 4/36.
141 Furkān 25/77: Elmalılı, XXV, 3617.
142 Furkān 25/63-76.
143 Zümer 39/17.
144 Fecr 89/27-30.
145 Bakara 2/112.
146 Ahzâb 33/43.
147 Fecr 89/14: Taberî, XXIV, 375-376; *Kur'an Yolu*, V, 619.

insanları yapıp ettikleri yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı, fakat onlara belirlenmiş bir süreye kadar zaman tanıyor. Süreleri dolduğunda ise (herkes anlayacaktır ki) Allah kullarını hakkıyla görüp bilmektedir."[148] O, kullarına kendisine karşı gelmekten sakınmalarını, yaşadıkları sürece iyilik yapmalarını ve sabretmelerini öğütlemiştir. Çünkü dünyada iyilik yapanlara âhirette iyilik, sabredenlere de ödülleri hesapsız olarak verilecektir.[149]

Kur'ân-ı Hakîm'e göre dünya hayatı, yüce bir gayesi olmayan ve herkesin dilediği şekilde ölçüsüzce yaşadığı anlamsız bir yer değildir. Aksine bu hayat, ilâhî buyruklar doğrultusunda dünya ve âhiret için en güzel amellerin işlenmesi gereken bir zaman dilimidir. En genel anlamda, insanın yaratılış gayesi olan kulluk da bu amelleri yapmaktan ibarettir. Diğer bir ifadeyle kulluk, insanın kendisini yaratan ve ihtiyaç duyduğu her türlü nimeti vererek yaşatan Allah Teâlâ'ya karşı duyduğu derin sevgi, saygı ve sorumluluk duygusundan kaynaklanır. Kul, O'nun razı ve hoşnut olacağı bir hayat yaşayabilmek için olanca gayretini gösterir. Çünkü Allah Teâlâ, bu dünyada kulluğun gereklerini en güzel ve en ideal biçimde yerine getirmemizi bizden istemektedir. Bu da ancak samimi ve takvâ duyarlığına sahip bir kul olma bilinci ile mümkündür. Samimi kulluğun ruhu ve özü ise ihlâs ve ihsan bilinci ile davranmaktır. İhlâslı olmak, kulun bütün davranışlarında gösterişe kaçmadan sadece Allah rızasını kazanmayı gaye edinmesidir. İhsan ise, bütün işlerimizi Cenâb-ı Hakk'ın bizi her an gördüğü bilinciyle doğru ve güzel bir şekilde yapmamız demektir. Bunun için, her Müslümanın önce kulluk bilgisine, sonra da kulluk bilincine sahip olması, hayatının sonuna değin bu bilincin gerektirdiği şekilde yaşaması gerekir.

148 Fâtır 35/45; benzer âyet için bk. Nahl 16/61.
149 Zümer 39/10.

SÂLİH AMEL

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةًۚ
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

"Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhiret için yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin mükâfatlarını da muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz."

(Nahl 16/97)

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَٓاءَ رَبِّه۪ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ٓ اَحَدًا ﴿١١٠﴾

"De ki: 'Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabbine kullukta hiçbir şeyi ortak koşmasın.'"

(Kehf 18/110)

وَاِنّ۪ي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى ﴿٨٢﴾

"Şu da bilinmeli ki, ben tövbe edip yürekten iman eden, dünya ve âhiret için yararlı işler yapan, sonra da doğru yolda kararlı olan kimselere karşı çok bağışlayıcıyım."

(Tâhâ 20/82)

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾

"Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimseye gelince, o ne zulme uğramaktan ne de yoksun bırakılmaktan korkar."

(Tâhâ 20/112)

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰى اِلَّا مِثْلَهَاۚ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فٖيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

"Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir; kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler, orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir."

(Mü'min 40/40)

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبٖيرُۜ ﴿١١﴾

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur."

(Burûc 85/11)

وَمَنْ يَأْتِهٖ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلٰىۙ ﴿٧٥﴾

"Dünya ve âhirete yararlı işler yapmış bir mümin olarak Allah'ın huzuruna çıkan kimseler için ise üstün dereceler vardır."

(Tâhâ 20/75)

مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَدٖينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ
وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهٖۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ لَا يُصٖيبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا
مَخْمَصَةٌ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُ۫نَ مَوْطِئًا يَغٖيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ
عَدُوٍّ نَيْلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهٖ عَمَلٌ صَالِحٌۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَۙ
﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغٖيرَةً وَلَا كَبٖيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ
لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

"Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz ve onu bırakıp kendi canlarının derdine düşemezler. Çünkü onlar Allah yolunda ne zaman bir susuzluk, yorgunluk ve açlığa mâruz kalsalar, Kâfirleri öfkelendirecek biçimde bir yere ayak bassalar veya düşmana karşı bir başarı elde etseler, bunların her biri mutlaka onlar için iyi birer amel olarak yazılır. Allah iyilerin emeğini asla boşa çıkarmaz. Yine, onlar küçük olsun büyük olsun hayır yolunda bir harcama yaptıklarında, bir yol katettiklerinde, bu -Allah'ın onlara, yaptıklarından daha güzeliyle karşılık vermesi için- mutlaka onların lehine (bir sevap olarak) yazılır."

(Tevbe 9/120-121)

يَٓا اَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًاۜ
اِنّٖي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلٖيمٌۜ ﴿٥١﴾

"Ey peygamberler! Tertemiz nimetlerden yiyip için, dünya ve âhiret için yararlı işler yapın. Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz bilmekteyim."

(Mü'minûn 23/51)

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ
خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾

"Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır."

(Kehf 18/46)

وَالْعَصْرِۙ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفٖي خُسْرٍۙ ﴿٢﴾ اِلَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

"Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır."

(Asr 103/1-3)

مَنْ كَانَ يُرٖيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمٖيعًاۜ
اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُۜ ... ﴿١٠﴾

"Kim izzet ve şeref isterse bilmelidir ki şan ve şeref tamamıyla Allah'a aittir. Güzel sözler O'na yükselir; bunları da Allah'a sâlih amel yükseltir..."

(Fâtır 35/10)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Sâlih amel, Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyette imanla birlikte ebedî kurtuluşun gereği olarak zikredilir. *Sâlih* kelimesi bazı âyetlerde tekil,[1] bazılarında ise çoğul formu olan *sâlihât*[2] şeklinde yer alır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelimelerin yer aldığı âyetlerin sayısı 150'nin üzerindedir. 51 âyette "iman edenler ve sâlih amel işleyenler" (*âmenû ve 'amilû's-sâlihât*) kalıp ifadesi yer alır.

Sa-la-ha kökünden türeyen *sâlih* kelimesi "her türlü eksiklik, bozukluk ve yanlışlıktan arınmış, düzgün ve sağlam olan" demektir.[3] Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) *sâlih* kelimesini hâlini düzelten kişi olarak tanımlar.[4] Aynı kökten türeyen *sulh*, "nefret ve düşmanlığa son verme, barışma"; *salâh*, "lâyık olmak,[5] iyi olmak, iyi davranışlarda bulunmak, bir kişinin hastalığından sonra iyi duruma ulaşması",[6] *musâlaha* ise "barışma" demektir.[7] *Islah* kelimesi "düzeltme, daha iyi ve faydalı hâle getirme, insanlar arasındaki çatışmayı ortadan kaldırma" anlamına gelir.[8] Kur'ân-ı Kerîm'de sâlih amel, iki âyette "kalıcı faydalı işler" anlamında *el-bâkıyâtü's-sâlihât* terkibi ile geçmektedir.[9] *'Amel* de "yapılan iş" anlamındadır.[10] Bu kelime, Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli kalıplarda 350 defa geçer. İyi, güzel ve hayırlı olan, imana yaraşır iş ve davranışlara, bu iki kelimenin terkibiyle *sâlih amel* (*el-'amelü's-sâlih*) denir.[11] Zemahşerî (ö. 538/1144) bunu, akıl, Kitap ve Sünnet deliliyle düzgün olan, müminin mükellefiyeti gereği yaptığı, dinde doğru ve düzgün kabul edilen iş diye tarif eder.[12] Ayrıca

---

1 Tevbe 9/102, 120; Mü'minûn 23/51, 100; Furkān 25/71.
2 Hûd 11/11; Kehf 18/46; Meryem 19/76.
3 Halîl b. Ahmed, II, 406.
4 Ebû Hilâl el-Askerî, s. 209-210.
5 Cevherî, I, 388.
6 Zemahşerî, I, 537.
7 Ezherî, IV, 243 vd.
8 İbn Âşûr, I, 285.
9 Kehf 18/46; Meryem 19/76: İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 75; IV, 267-268; İbn Kesîr, IX, 149.
10 Halîl b. Ahmed, III, 230.
11 Bakara 2/25: İbn Âşûr, I, 352-353.
12 Bakara 2/25: Zemahşerî, I, 229.

Sa-le-ha kökünden türeyen kelimeler aynı anlamda Kur'ân'ın 93 yerinde zikredilir.

Kısaca "doğru ve yararlı iş" demek olan sâlih amel kavramı, farklı şekillerde tarif edilmiştir. Çoğunlukla "Allah rızası için yapılan her düzgün işin" sâlih amel olduğu söylenmiştir.[13] Taberî (ö. 310/923) sâlih ameli, "Allah'a itaat olan işleri yapmak, farzlarını edâ etmek ve yasakladığı şeylerden kaçınmak"[14] diye tarif eder. Amellerin sâlih ve güzel sayılabilmesi için imanla birlikte[15] sırf Allah rızası için yapılması ve Hz. Peygamber'in getirdiği dinin emir ve yasaklarına uygun olması şart koşulmuştur. İbn Kesîr (ö. 774/1373) bu iki şarttan biri olmadığında amelin geçersiz olacağını ve boşa gideceğini söyler.[16]

Kur'ân'da *sâlih amel* kavramı *tövbe,*[17] *zikir,*[18] *şükür,*[19] *sabır,*[20] *ihsan* (iyilik yapmak),[21] *hasene* (iyilik), *dua, takvâ* (günahlardan kaçınma gayreti),[22] *infak* (Allah için harcamada bulunma),[23] *hidayet* (doğru yolu gösterme),[24] *ihlâs* (sadece Allah rızasını gözetme),[25] *cennet, mükâfat,*[26] *iman, ibadet, itaat, namaz, zekât, helâl, hicret, cihad* ile doğrudan; *tevekkül* (Allah'a güvenip dayanma), *birr (iyilik), ma'rûf* (iyilik), *hayr* gibi kavramlarla dolaylı olarak bağlantılıdır. *Sâlih amel* (amel-i sâlih) veya *sâlihât* kavramlarının zıddı *seyyiât*tır.[27] *Fâsid* (bozuk, düzensiz) ve *sû'* (kötü, çirkin) kelimeleri *sâlih*in

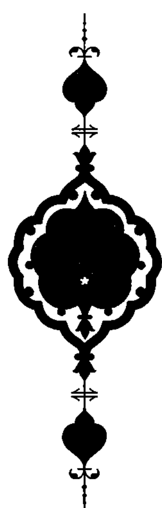
13 Bakara 2/25: Ebû Hayyân, I, 254; Begavî, I, 40.
14 Fâtır 35/10: Taberî, XIX, 338-339; İbn Kesîr, XI, 310.
15 Nisâ 4/124; Nahl 16/97; Tâhâ 20/112; A'râf 7/147.
16 Hûd 11/7: İbn Kesîr, VII, 418.
17 İsrâ 17/25; Meryem 19/58-61; Tâhâ 20/82; Furkān 25/68-71; Kasas 28/67.
18 Şuarâ 26/227.
19 Neml 27/19; Ahkāf 46/15.
20 Hûd 11/11; Kasas 28/80; Asr 103/3.
21 Mâide 5/93; Kehf 18/30.
22 Furkān 25/70, 74-75.
23 Tevbe 9/120-121; Furkān 25/67.
24 Yûnus 10/9.
25 Nisâ 4/146.
26 Mü'min, 40/40.
27 Mü'min 40/40; Râgıb el-İsfahânî, s. 284.

zıddı olarak kullanılır.[28] Yine ş*irk, küfür, nifak, ifsad, israf, cebbâr, zulüm, isyan, ism, cünâh* (günah) kavramları da *sâlih*in karşıtı konumundadır. *Hamd, zikir, tesbih, dua, tilâvet* gibi güzel sözleri (*el-kelimü't-tayyib*) Allah'a yükselten şey sâlih ameldir.[29] Bütün bu bilgiler göz önüne alındığında sâlih amelin Kur'ân'ın bütün konularıyla alâkalı geniş bir kavram olduğu görülür.

28 Bakara 2/220; Tevbe 9/102.

29 Fâtır 35/10; Fussılet 41/33: Taberî, XX, 430, XIX, 338-340; İbn Kesîr, XI, 310.

SÂLİH AMEL İMANDAN AYRILMAZ

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَٓاءَ رَبِّه۪
فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ٓ اَحَدًا ﴿١١٠﴾

"De ki: 'Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabbine kullukta hiçbir şeyi ortak koşmasın.'"

(Kehf 18/110)

Allah gökleri, yeri, dünya nimetlerini, hayatı ve ölümü, kimlerin itaat edeceğini ve daha güzel amel işleyeceğini göstermek, kısaca insanları denemek için yaratmıştır.[1] İnsana, halifelik görevi vermesi de aynı amacı taşır.[2] İnsanın her iki amacı hakkıyla gerçekleştirebilmesi, onun imanına ve sâlih ameline bağlıdır. Bunlar dinde birbirinden ayrılmaz iki önemli esastır.[3] Sâlih amelin temel şartı iman olduğu gibi imanı makbul hâle getiren de sâlih amellerdir. Şöyle de denebilir: İmansız amel kabul edilmeyeceği gibi amelsiz iman da korunamaz, yok olup gider. Allah'a ve âhirete inanan, onun hesabından korkup sevabını uman bir kimsenin şirkten ve küfürden uzaklaşıp içtenlikle doğru, düzgün ve sağlam işler yapması gerekir.[4] Yani kişinin

1 Hûd 11/7: Taberî, XII, 335; İbn Kesîr, VII, 418; Kehf 18/7; Mülk 67/2.
2 Yûnus 10/14: Taberî, XII, 134-135.
3 Nisâ 4/173; Mâide 5/84; Fâtır 35/10; Sâd 38/28; Mü'min 40/58; Câsiye 45/21.
4 Kehf 18/110: Taberî, XV, 439.

işleri, kalbindeki kabulü ve sözüyle de belirttiği imanını desteklemelidir.[5] Kul-Rab bağlantısını sağlayan imandır, sâlih amel ise imanı güçlü kılar ve kişiyi Rabbine yaklaştırır.[6] Nihayetinde müminin doğru yolda yürüdüğünün ve iyi mümin olduğunun delili, yalnızca söz değil, iman ve bu imana uygun işlerdir.[7]

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılış amacı olan imtihanı kazanmanın alâmeti sayılan sâlih amel[8] anlatılan kıssalarla da açıklanır, örneklendirilir.[9] Buna göre peygamberler sâlih insanlardır.[10] Onlar sâlih özelliğini kazanmak ve sâlihlerle birlikte olmak için dua etmişlerdir.[11] Hz. İbrâhim şöyle yalvarmıştı: *"Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat."*[12] Hz. Süleyman da şöyle niyazda bulunmuştu: *"Ey Rabbim! Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!"*[13] Yüce Allah onlara sâlih amel yapmalarını emretmiştir. Böylelikle onlar hem sâlih ameller işlemişler hem de insanların doğru yolda yürümeleri için çalışmışlardır.[14] Allah'ın Resûlü Hz. Muhammed de seçilmiş bir kimse ve sâlih bir kul olmuştur.[15] Cinlerden de iman edip sâlih vasfını kazananlar vardır.[16]

Peygamberlerin yolundan giden her bir mümin kendisinin ve soyunun sâlih kişiler olması için dua eder ve bu uğurda çaba gösterir. Ayrıca hem kendileri hem de ana-babaları için dua eder: *"… Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır: 'Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye, razı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle, pişmanlıkla dönüp senin kapına başvurmaktayım ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim!'"*[17] Kul böyle bir yola girerse onun en iyi yardımcısı Rabbidir. Örneğin, bir mümin Allah'tan korkup doğru, âdil ve hak söz söyler ve doğruluğa sarılırsa, Allah onun amellerini sâlih ve faydalı kılacağı gibi ona daha fazla doğru iş yapmayı nasip

5 Fussılet 41/33: Taberî, XX, 430.
6 Sebe' 34/37: Taberî, XIX, 295-297.
7 Nisâ 4/122-125: Taberî, VII, 507-511.
8 Mülk 67/2.
9 Sâd 38/24; A'râf 7/35, 85, 142, 189, 191; Meryem 19/59-60; Şuarâ 26/227; Neml 27/19; Kasas 28/67; Sebe' 34/11; Kehf 18/82; Nahl 16/122; Enbiyâ 21/105; Mü'minûn 23/51.
10 Âl-i İmrân 3/39, 46; En'âm 6/85; A'râf 7/56, 85, 142; Kehf 18/110; Enbiyâ 21/72, 75, 86; Sâffât 37/112; Tahrîm 66/10.
11 Yûsuf 12/101; Şuarâ 26/83; Neml 27/19; Sâffât 37/100.
12 Şuarâ 26/83.
13 Şuarâ 26/83; Neml 27/19.
14 Mü'minûn 23/51; Hûd 11/88.
15 Kalem 68/50.
16 Cin 72/11.
17 Ahkâf 46/15: Taberî, XXI, 141; İbn Kesîr, XIII, 16.

eder.[18] Kötülük edip fesat çıkaranlarla sâlih amel işleyenler hiçbir zaman Allah katında bir tutulmazlar.[19] Bunlar hem dünyada hem ölüm anında hem de âhirette varacakları yer itibarıyla birbirlerinden ayrılırlar.[20] Allah'ın adaletinin gereği budur.[21]

Dünyada ve âhirette kişinin elinde kalacak olan sâlih amelleridir. Sâlih amel yapan kendi yararına yapar, yapılan bu doğru ve düzgün işler asla boşa gitmez. Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde,[22] kişinin yaptığı sâlih amellerin mutlaka onun lehine olacağı belirtilir.[23] *"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların mükâfatını asla zayi etmeyiz."*[24] Bu gibi âyetlerden anlaşılacağı üzere Yüce Allah, iman edip iyi ve yararlı işler yapan sâlih erkek ve sâliha kadınların yaptıklarını kesinlikle boşa çıkarmaz.[25] Onlar bu güzel işlerinin karşılığını, eksiksiz tastamam görürler.[26] Elbette herkes yaptığının karşılığını görecektir: *"İnkâr edenler için çetin bir azap vardır; iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara ise bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."*[27] Bu sebeple dünyada sâlih amel işlemeyen insanlar, ölüm anında ve âhirette pişman olurlar ve geri dönüp sâlih ameller yapmak isterler. Ancak iş işten geçmiştir, bu istekleri yerine getirilmeyecektir.[28]

Sâlih amel, Allah'ın buyruklarını yerine getirmek, yasaklarından kaçınmaktır. Dolayısıyla sâlih amel, bütün ilâhî emirlerin yerine getirilmesini kapsar. Nitekim Kur'ân'da bu emirlerin çoğu, ya sâlih amelden bahseden âyetlerde ya da öncesinde veya sonrasında yer alır.[29] Sâlih amel işleyenler ve işledikleri ameller Kur'ân'da şöyle anlatılır: *"Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten sakındırırlar ve hayırlarda yarışırlar. İşte bunlar iyi kimselerdendir."*[30] Onlar tövbe eder, Allah'a yönelip[31] yalnız O'na kulluk eder ve[32] Peygamber'e destek olurlar.[33]

18 Ahzâb 33/70-71: Taberî, XIX, 195-196.
19 Sâd 38/28: Taberî, XX, 79; İbn Kesîr, XII, 86; Câsiye 45/21.
20 Câsiye 45/21: Taberî, XXI, 87-88.
21 Câsiye 45/21: İbn Kesîr, XII, 361.
22 Enbiyâ 21/94; Rûm 30/44-45; Ahzâb 33/31; Sebe' 34/11; Fussılet 41/46; Câsiye 45/15, 29-30.
23 Tevbe 9/120: Taberî, XII, 71-72; Yâsîn 36/12.
24 Kehf 18/30: Taberî, XV, 254; ayrıca bk. A'râf 7/170.
25 Tevbe 9/120; Hûd 11/115; Yûsuf 12/56, 90; Kehf 18/30: Taberî, X, 542.
26 Âl-i İmrân 3/57; Nisâ 4/173; Yûnus 10/4; Enbiyâ 21/94; Rûm 30/44-45; Ahkâf 46/19: Taberî, V, 457.
27 Fâtır 35/7: Taberî, XIX, 332-333.
28 Mü'minûn 23/99-100; Secde 32/12: Taberî, XVII, 106-109, XVIII, 605.
29 Nisâ 4/124: Zemahşerî, II, 152; Tâhâ 20/112; Enbiyâ 21/94.
30 Âl-i İmrân 3/114: Taberî, V, 699-700; Asr 103/3: Mukâtil b. Süleyman, IV, 829.
31 İsrâ 17/25; Yûsuf 12/9: Taberî, XIV, 555.
32 Kehf 18/110: Taberî, XV, 439.
33 Tahrîm 66/4: Taberî, XXIII, 97.

Allah'a verdikleri sözleri yerine getirir,[34] samimiyet ile sadece O'na ibadet eder[35] ve O'nun Kitabı'na sımsıkı sarılırlar. Namazı vaktinde kılar, zekât ve sadaka verir, yakınlarıyla bağlarını güçlü tutarlar (*sıla-i rahim*).[36] Yurtlarında Yüce Allah'a kulluk etmeleri engellenirse hicret edip zorlukları göğüsler, gerektiğinde O'nun uğrunda savaşıp şehit olurlar.[37] Allah yolunda sefere çıkar, açlığa, susuzluğa ve çeşitli meşakkatlere katlanırlar.[38] Barışı ve insan hayatını koruyup zulmü engellemek için çalışırlar.[39] Sözlerinde durur, insanlarla iyi geçinirler.[40] Onlar Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederek iyi ve erdemli kimseler olmak için gayret ederler.[41] Eğer günaha düşmüşlerse ondan döner ve amellerini güzelleştirirler.[42] Eşleriyle iyi geçinir ve onların haklarını gözetirler. İyi kadınlar Yüce Allah'a ve kocalarına içtenlikle saygı duyarlar, onlar yokken iffetlerini ve mallarını korurlar.[43] Elbette sâlih ameller sadece burada sayılanlardan ibaret değildir, nitekim Allah'ın emrettiği ve razı olduğu bütün işler sâlih ameldir.

Dünyada kişiden yapılması istenen sâlih amel, onun yapabileceği ve üstesinden gelebileceği işleri kapsar. Bu konu Kur'ân'da şöyle ifade edilir: "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar cennetliklerdir. Orada onlar ebedî kalıcıdırlar."[44] Yüce Allah kulları için kolaylık ister, onların güçlük çekmelerini istemez.[45] Yüce Allah'a iman etmek ve ona yaraşır ameller yapmak, kişinin yüklenebileceği bir sorumluluktur.[46] Bir müminin, kendisinden istenen ve gücünün yettiği sâlih amelleri işlemesi yeterlidir.[47] Sâlih amelleri işlemek kadar onları sürdürmek de önemlidir. Aksi takdirde Allah'ın ve Resûlü'nün buyruklarını çiğneyerek itaatten uzaklaşmak, daha önce yapılan sâlih amelleri yok eder.[48] Nitekim Medine'de Resûlullah'a saygısızca sesini yükselten kişiler uyarılmıştır: *"Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden*

34 Nahl 16/97: Taberî, XIV, 350.
35 Kehf 18/110.
36 A'râf 7/121, 170; Tevbe 9/75; Münâfikûn 63/10: Taberî, X, 542, XI, 577, XII, 75.
37 Âl-i İmrân 3/194-195: Taberî, VI, 322.
38 Tevbe 9/120-121: Taberî, XII, 71, 75.
39 Sebe' 34/11: Mâtürîdî, XI, 409.
40 Kasas 28/27: Taberî, XVIII, 230.
41 Hucurât 49/14; Kasas 28/19: Taberî, XVIII, 197.
42 Nisâ 4/146.
43 Nisâ 4/34: Taberî, VI, 691-693.
44 A'râf 7/42: Taberî, X, 197.
45 Bakara 2/185: Taberî, III, 218-219.
46 A'râf 7/42: İbn Kesîr, VI, 302.
47 Nisâ 4/124: Zemahşerî, II, 152.
48 Muhammed 47/32-33: İbn Kesîr, XIII, 81.

fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider."[49] Dinden dönenin,[50] inkârcıların ve lânete uğrayanların[51] yaptıkları zaten boştur. Ayrıca şirk,[52] küfür[53] ve münafıklık[54] da hem yapılan bütün iyi işlerin karşılıksız kalmasının hem de başta şirk olmak üzere bütün kötülüklerin cezalandırılmasının nedenidir.

SÂLİH AMEL MÜMİNİ KURTULUŞA ERDİRİR

وَالْعَصْرِۙ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَف۪ي خُسْرٍۙ ﴿٢﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا
بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

"Zamana yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır."

(Asr 103/1-3)

İniş sırasına göre içerisinde sâlih amelle (*'amilû's-sâlihât*) ilgili anlatımın geçtiği ilk sûre, Mekke'de inen Asr sûresidir. Burada iman ve sâlih amel sahipleri dışındakilerin kayıpta olduğu ifade edilir.[55] Pek çok âyette de eski hâlinden vazgeçerek tövbe eden ve iman edip sâlih amel işleyen kimselerin Allah'ın azabından kurtulacağı haber verilir.[56]

Sâlih amelde bulunmak insanın her iki dünyada da mutluluğunun ve kurtuluşunun yoludur. Her şeyden önce Allah Teâlâ, doğru işler yapanları karanlıklardan

49 Hucurât 49/2: Taberî, XXI, 342-343.
50 Bakara 2/217: Taberî, III, 666.
51 İbrâhîm 14/18; Kehf 18/105; Nûr 24/39; Furkān 25/23; Muhammed 47/8-9.
52 En'âm 6/88; Kehf 18/110.
53 Bakara 2/217; Mâide 5/5.
54 Mâide 5/53: Taberî, VIII, 517; Âl-i İmrân 3/22; Tevbe 9/17, 69; Ahzâb 33/18-19.
55 Asr 103/1-3.
56 Bakara 2/160; Âl-i İmrân 3/89; Nisâ 4/16; Mâide 5/39; En'âm 6/54; Hûd 11/23; Nahl 16/119; Meryem 19/59-60; Tâhâ 20/82; Nûr 24/5; Kasas 28/67; Tîn 95/6.

aydınlığa çıkarır, küfür ve şirke düşmekten korur, imanın aydınlığında hayat sürmesine yardım eder,[57] onlara doğru yolu gösterir.[58] İman edip sâlih ameller işlemek, Yüce Allah katında kişiyi insanların en hayırlılarından yapar.[59] Rızık ve bereketlerle dolu hoş bir hayat yaşamaya sebep olur.[60] Allah sâlih amel işleyenlerin durumlarını düzeltir, kötü hâllerini iyi hâllere çevirir ve onları güzel bir hayata ulaştırır.[61] İyilik yapmaya devam ettikçe daha önce yaptıkları kötülükler, etkisini kaybeder, âhirette onlara zarar vermez.[62] Sâlih amel Allah'ın dostluğuna, yardım ve desteğine vesiledir. Allah Teâlâ sâlih kullarının velisi olur, onları dünya hayatında koruyup kollar[63] ve yükümlülüklerini kolaylaştırır.[64] Müminler, sâlih işlerinin gereği olarak iyiliği telkin edip kötülükten sakındırırlar. İşledikleri bu sâlih amel ise hem kendilerini hem de içinde yaşadıkları toplumu helâk olmaktan kurtarır.[65] Sâlih amel, Müminlerin dualarının ve tövbelerinin kabulüne, ayrıca ilâhî lütuflara erişmelerine[66] vesile olur.[67] Sâlih amel insanın nesline de hayır ve bereket getirir. Babanın ve annenin *sâlih* olması sebebiyle evlâtları da korunur.[68] *Sâlih* evlât ise anne baba için sevinç kaynağıdır.[69]

Doğru, düzgün ve adaletli davranmak, sosyal ilişkilerde güven verir. Kur'ân Hz. Dâvûd'dan aktardığı ifadelerle bunu şöyle anlatır: *"Dâvûd, 'Andolsun ki, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur. Doğrusu ortakçıların çoğu, birbirlerinin haklarını çiğnerler. Yalnız iman edip de iyi işler yapanlar müstesna. Bunlar da ne kadar az!' dedi..."*[70] Âyette belirtildiği üzere, Yüce Allah, güzel işler yapanların birbirlerini ve diğer kulların da onları sevmelerini sağlar.[71] Söz konusu âyette ifade edilen bu sevginin yaratılmasını Hz. Peygamber'in (sas) şöyle izah ettiği rivayet edilir: *"Allah bir kulunu sevdiği zaman Cebrâil'e, 'Ben falanı sevdim, sen de sev.' buyurur. Cebrâil de göktekilere aynı şekilde seslenir. Sonra onun*

---

57 Talâk 65/11: Mukātil b. Süleyman, IV, 367; Taberî, XXIII, 76.
58 Yûnus 10/9; Muhammed 47/2.
59 Beyyine 98/7: Taberî, XXIV, 556; İbn Kesîr, XIV, 425.
60 Nahl 16/97: Taberî, XIV, 353; İbn Kesîr, VIII, 351-353; Sebe' 34/4.
61 Furkān 25/70: Taberî, XVII, 516-520; İbn Kesîr, X, 326-330; Muhammed 47/2, 5.
62 Furkān 25/70: İbn Kesîr, X, 327.
63 A'râf 7/196: Taberî, X, 636.
64 Kehf 18/88: Zemahşerî, III, 612; Beyzâvî, II, 353-354; İbn Kesîr, IX, 188.
65 Hûd 11/117: İbn Kesîr, VII, 488.
66 Şûrâ 42/26: Taberî, XX, 506-507; İbn Kesîr, XII, 277; bk. En'âm 6/48; A'râf 7/35.
67 Mâide 5/93: Taberî, VIII, 664; Furkān 25/67-71.
68 Kehf 18/82: Taberî, XV, 366.
69 A'râf 7/189: Taberî, X, 622; Furkān 25/74.
70 Sâd 38/24: Taberî, XX, 62.
71 Meryem 19/96: Taberî, XV, 642; İbn Kesîr, IX, 303.

için yeryüzünde insanlar arasında bir sevgi yerleşmiş olur." O'nun *"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır."*[72] sözü bunu ifade eder.[73]

Yeryüzüne vâris olmak ve zafere ulaşmak iman edip sâlih amel işleyenlerin hakkıdır. Bu Allah Teâlâ'nın iyi kullarına verdiği bir sözdür. Yüce Allah, öncekilere verdiği gibi bu özellikleri taşıyan herkese yeryüzünde imkânlar verecek, hoşnut olduğu dininin yerleşip yayılmasını sağlayacak, korkularını güvenliğe çevirecektir.[74] Demek ki sâlih ameller, güzel bir hayat ve yaşanılır bir dünya kurmanın vesilesidir.

Sâlih amel işlemenin asıl ödülü âhirette verilecektir. İman edip sâlih amel işlemek, kişiyi Yüce Allah'ın rızasına ve hoşnutluğuna erdirir.[75] Zaten böyle insanlar O'nun rızasını gözeterek güzel işler yaparlar.[76] Melekler cennete girmeleri için inanıp sâlih amel işleyenlere dua ederler.[77] Allah, onların var olan günahlarını affeder.[78] Kötülüklerini örter ve kendilerini sâlih kullarının arasına katar.[79] Kıyamet günü bu kimseler için artık hiçbir korku ve üzüntü yoktur.[80] Cenâb-ı Allah onları yardım ve lütfuyla ödüllendirir,[81] iyiliklerine büyük bir mükâfat ve güzel bir karşılık verir.[82] Onlar orada haksızlığa uğramaktan korkmazlar.[83] Yaptıklarının en güzeliyle karşılık görürler.[84] Bir iyiliklerine en az on katı olmak üzere[85] bazen hesapsız ödül alırlar.[86] Bu, aynı zamanda eksilmeyen ve kesintisiz,[87] yine dünya nimetlerinden çok çok üstün ve onlarla mukayese edilemez bir ödüldür.[88] Buna karşın kötülük yapanlar ise sadece yaptıkları miktarınca ceza görürler.[89]

---

72 Meryem 19/96.
73 Meryem 19/96: İbn Kesîr, IX, 304; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Ḳur'ân", 20.
74 Enbiyâ 21/105: İbn Kesîr, IX, 456-457; Nûr 24/55: Taberî, XVII, 346.
75 Beyyine 98/7-8: Taberî, XIV, 556-557.
76 Kasas 28/80.
77 Mü'min 40/8: İbn Kesîr, XII, 174.
78 Mâide 5/9; ayrıca bk. Mâide 5/93; Hûd 11/11; Hac 22/50; Ankebût 29/7; Feth 48/29.
79 Ankebût 29/7, 9.
80 Bakara 2/62, 277; Mâide 5/69; En'âm 6/48; A'râf 7/35.
81 Rûm 30/45: Taberî, XVIII, 517; Beyzâvî, III, 54.
82 Nisâ 4/146: Beyzâvî, I, 404; İbn Kesîr, IV, 325; Mâide 5/9; Hûd 11/11; Kehf 18/88: Beyzâvî, II, 353-354; İbn Kesîr, IX, 188.
83 Tâhâ 20/112; ayrıca bk. Nisâ 4/124; Yûnus 10/4.
84 Nahl 16/97: Taberî, XIV, 356; Ankebût 29/7.
85 Sebe' 34/37: Taberî, XIX, 297.
86 Mü'min 40/40; bk. Rûm 30/45: İbn Kesîr, XI, 36.
87 Fussılet 41/8; İnşikāk 84/25; Tîn 95/6.
88 Kasas 28/80.
89 Mü'min 40/40; bk. Kasas 28/84.

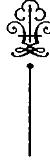
Kur'ân-ı Kerîm'de inanan ve sâlih amel işleyenlere vaat edilen ödüllerin başında eşsiz mutluluk diyarı cennet ve içindeki güzel nimetler gelir.[90] Sâlih amel işleyenlerin kalacakları cennetler, Adn,[91] Me'vâ,[92] Naîm,[93] ve Firdevs[94] diye isimlendirilmiştir. Onlar, bu tarif edilemez güzel yerlerde ebedî kalırlar ve bunlardan asla ayrılmak istemezler.[95] Sâlih amel işlemeleri ve nefislerini kirlerden arındırmaları sebebiyle Allah'ın rahmetine erişmişler[96] ve cennette yüksek derecelere çıkarılmışlardır.[97] Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu ödül, Rabbinden korkan, emirlerini yapıp yasaklarından kaçarak O'nun azabından korunan kimselere mahsustur.[98] Küfürden, şirkten ve günahlardan temizlenenlerin mükâfatı işte böyledir.[99] Güzel bir ödül olarak ebedî kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennet bahçelerine ve köşklerine yerleştirilen[100] sâlih amel işleyenler, orada mutludurlar, hoş sedalar dinlerler.[101] Aynı zamanda Allah'ın azabından uzakta ve güvendedirler.[102] Onlara, Rableri katında büyük bir lütuf olarak diledikleri her şey vardır.[103] Bu, gerçekten güzel bir nimet ve rızıktır.[104] Orada, altından bileziklerle, incilerle süslenecek, ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecek ve tahtlar üzerine kurulacaklardır.[105] Onlar orada melekler tarafından selâm ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar,[106] cennette en iyi şekilde ağırlanacaklardır.[107]

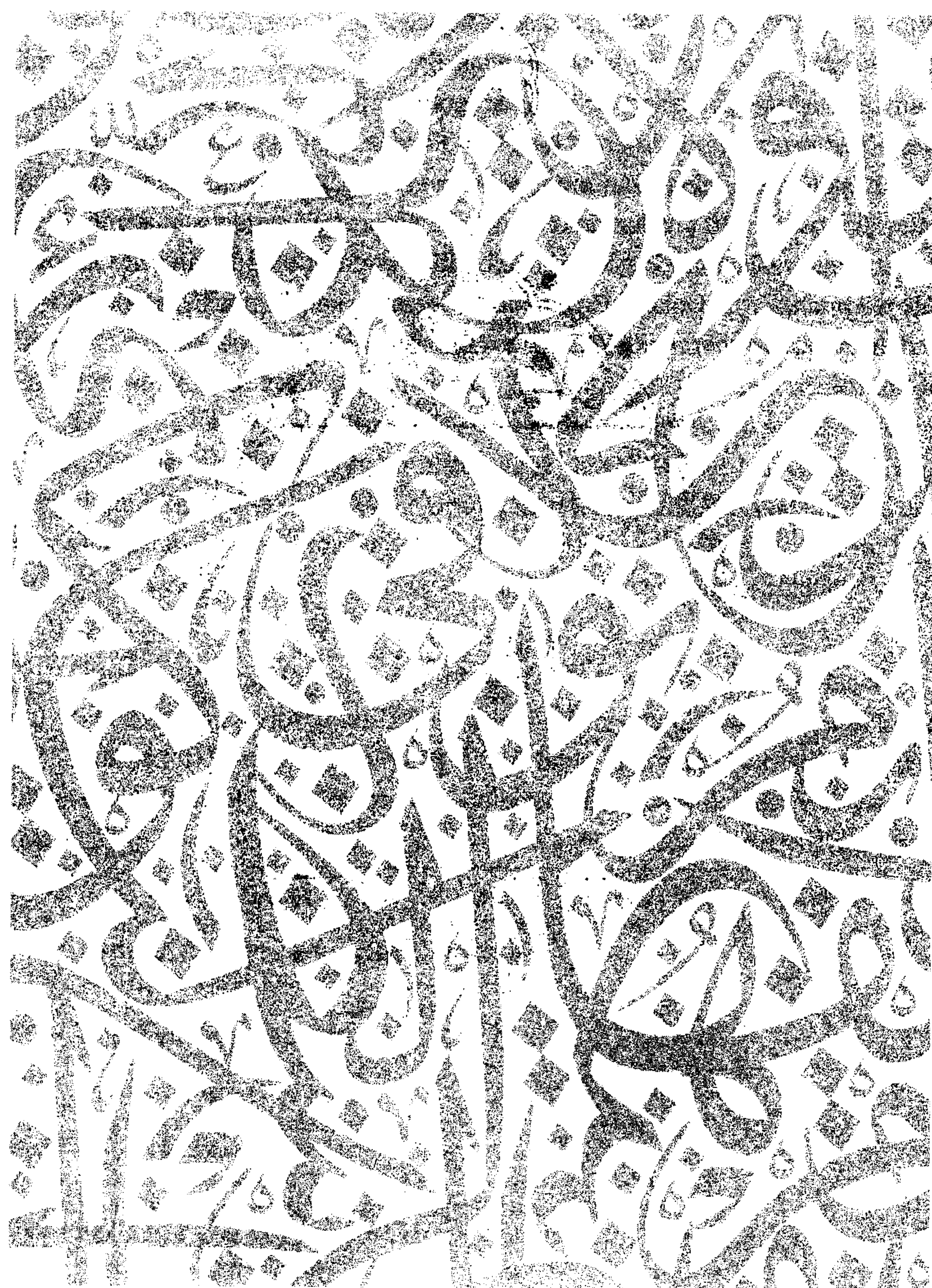
Kur'ân-ı Kerîm, insanoğlunun bu dünyada kendine yarayacak hayırlı bir hayat yaşamasını istemiştir. Eğer bu yerine gelirse insanın âhireti de mutluluk ve huzurla dolacaktır. Buna göre dünya ve âhiret hayatının nezih ve bereketli oluşu, sâlih amelle mümkündür. Din, iman ve sâlih amelden ibarettir. Bu vesileyle pek çok âyette iman ve sâlih amel birlikte emir ve tavsiye edilmiştir. İmansız amel makbul

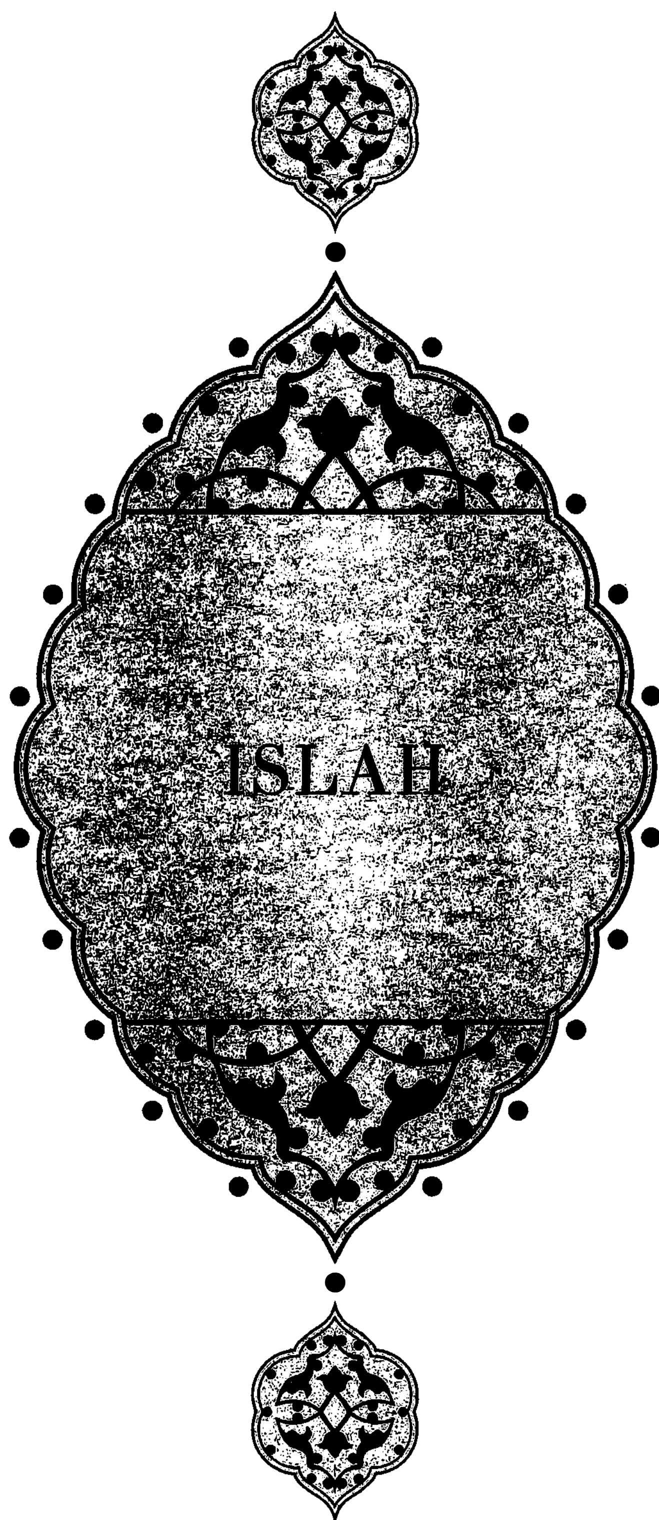
---

90 Bakara 2/25, 82; Nisâ 4/57, 121-125; A'râf 7/42-43, 154; Yûnus 10/9, 26; Ra'd 13/29; İbrâhîm 14/23; Nahl 16/32; Kehf 18/107; Hac 22/14, 23, 56; Rûm 30/15, 44-45.
91 Kehf 18/31; Tâhâ 20/74-76: İbn Kesîr, IX, 354-355.
92 Secde 32/19: Taberî, XVIII, 625.
93 Hac 22/56: Taberî, XVI, 618; Lokmân 31/8-9.
94 Kehf 18/107: İbn Kesîr, IX, 202.
95 Kehf 18/108.
96 Câsiye 45/30: Taberî, XXI, 105-106.
97 Tâhâ 20/75-76: İbn Kesîr, IX, 354-355.
98 Beyyine 98/8: Taberî, XXIV, 557.
99 Tâhâ 20/76: İbn Kesîr, IX, 355.
100 Nisâ 4/121-125; A'râf 7/42; Hûd 11/23; İbrâhîm 14/23; Ankebût 29/57-59.
101 Rûm 30/15: Taberî, XVIII, 470.
102 Sebe' 34/37: Taberî, XIX, 298.
103 Şûrâ 42/22-23: Taberî, XX, 494.
104 Talâk 65/11.
105 Kehf 18/30-31; Hac 22/23.
106 İbrâhîm 14/23.
107 Fussılet 41/30-33.

olmayacağı gibi sâlih amelsiz iman da eksik kalacaktır. Kur'ân'da sâlih amel kavramı çok kapsamlıdır. Doğru ve yararlı iş, sadece Yüce Allah'a karşı yapılan ibadetlerde değil aynı zamanda diğer varlıklarla olan ilişkilerde de söz konusudur. Bu sebeple sâlih ameli, "kişinin, inancına bağlı olarak kendisi, ailesi, çevresi ve bütün insanlık için yaptığı, dine uygun olan güzel, hayırlı ve faydalı işler" diye tanımlamak mümkündür. Başka bir ifadeyle sâlih amel, kişinin mümin olma bilinciyle yaptığı tüm davranışların adıdır. Bu yüzden *amel-i sâlih,* Allah'ın rızasını ve insanların beğenisini kazanmaya vesile olur. Bu özelliği ile o, dünyada mutluluğun, âhirette azaptan kurtuluşun anahtarıdır. Dolayısıyla insandan öncelikle kendisinin sâlih ameller işlemesi, daha sonra da çevresindeki insanları buna teşvik etmesi beklenir.

ISLAH

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَۚ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾

"Biz, peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler."

(En'âm 6/48)

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًاۜ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُۜ اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُۜ وَمَا تَوْف۪يق۪ٓي اِلَّا بِاللّٰهِۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ ﴿٨٨﴾

"(Şuayb) dedi ki: 'Ey kavmim! Eğer benim, Rabbim tarafından (verilmiş) apaçık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz? Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum. Gücümün yettiği kadar ıslah etmekten başka bir dileğim yoktur. Fakat başarmam ancak Allah'ın yardımı iledir. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na yöneldim.'"

(Hûd 11/88)

وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَاۚ فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّت۪ي تَبْغ۪ي حَتّٰى تَف۪ٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِۚ فَاِنْ فَٓاءَتْ فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُواۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

"Eğer Müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin, ikisinden biri diğerinin hakkına saldırmış olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın. Dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever. Müminler ancak kardeştirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız."

(Hucurât 49/9-10)

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ
اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِۜ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ
فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾

"Onların (hainlerin) fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyenlerin (fısıldaşması) müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."

(Nisâ 4/114)

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًاۜ اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ
قَر۪يبٌ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٥٦﴾

"Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."

(A'râf 7/56)

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾

"Rabbin, halkı iyilik peşinde (muslih) olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir."

(Hûd 11/117)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de her şeyin Allah'ın ilk yaratmasına (*fıtrat*) uygun olmasına ve bu yaratılıştan saparak bozulan şeylerin ıslah edilip düzeltilmesine çok önem verilir. İmanın, amellerin ve insanlar arası münasebetlerin Allah'ın isteğine uygun biçimde ıslah edilmesi istenir. Peygamberlerin en önemli gönderiliş sebeplerinden birinin ıslah olduğu bildirilir. Hâli ve işi düzgün, yaratılışa uygun hareket eden insan övülür, özendirilir. Bunları bozanlar ise yerilir ve hâllerini düzeltmeye davet edilir. Bu anlamları ifade etmek için *sa-la-ha* kökünden türeyen kelimeler Kur'ân-ı Kerîm'in farklı âyetlerinde 180 defa geçer. Özellikle *ıslah* kelimesi, isim ve fiil kalıplarıyla kırk âyette, ism-i fâili olan *muslih* (ıslah eden) de tekil ve çoğul hâlleriyle beş âyette zikredilir.

Islâh kelimesi *sa-la-ha* kökünden türemiş olup *aslaha* fiilinin mastarıdır. Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ile İbn Düreyd (ö. 321/933) aynı kökten gelen *salâh*ı kötülüğün ve *fesad*ın zıddı olarak tanımlarlar.[1] Yine aynı kökten olan *sulh* ise insanların kendi aralarında barışık olmasıdır.[2] Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) *salâh*ı, "hikmetin gerektirdiği şeye yönelmek", "hâli düzeltme yönünde bir değişim"; *sâlih*i de "hâlini düzeltme yönünde değişim gösteren kişi" olarak tanımlar. Bu nedenle Allah için "sâlih" sıfatı kullanılmaz.[3] Ebû Hilâl, *salâh*'ın Kur'ân'da şu yedi anlama geldiğini söyler: İman,[4] övülen makam,[5] *rıfk* (yumuşak davranma),[6] yaratılışın tam, sağlıklı ve güzel olması,[7] *fesad*ın (bozmanın) zıddı,[8] *itaat etmek*[9] ve emaneti yerine getirmek.[10] Dâmegānî (ö. 478/1085) buna şunları da ilâve

1 Halîl b. Ahmed, II, 406; İbn Düreyd, I, 542; Râgıb el-Isfahânî, s. 284.
2 Halîl b. Ahmed, II, 406; Ezherî, IV, 243; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâġa*, I, 554.
3 Ebû Hilâl el-Askerî, s. 209-210.
4 Ra'd 13/23.
5 Yûsuf 12/9; Nahl 16/122.
6 Kasas 28/27.
7 A'râf 7/189.
8 Bakara 2/11.
9 Bakara 2/25.
10 Kehf 18/82; Ebû Hilâl el-Askerî, s. 283-285.

eder: *İhsan* (iyilikte bulunmak),[11] anne-babaya iyilik,[12] iyiliği tavsiye etmek, kötülükten sakındırmak[13] ve hac.[14] *Islah*a gelince Ezherî (ö. 370/980), *ıslah*ı, *ifsad*ın (bozmanın) zıddı olarak gösterir.[15] Bu tariflerden hareketle *ıslah*a verilen anlamları şöyle sıralayabiliriz: Asıl hâlinden bozulmuş bir şeyin bozukluğunu gidermek, onarmak, kişilerin arasını bulup onları barıştırmak.

Kur'ân'da *salâh* kelimesi kimi zaman *fesad*ın, kimi zaman da *seyyie*nin (kötülük) karşıtı olarak kullanılır. Meselâ: *"İyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar."*,[16] *"Islah olmuşken yeryüzünde fesat çıkarmayın."*[17] âyetlerinde durum böyledir. *Sa-la-ha* kökünden türeyen kelimeler muhtelif âyetlerde iman, takvâ, affetme, tövbe, hidayet gibi kelimelerle birlikte ve onlarla anlam yakınlığı içinde kullanılır. Buna mukabil bazı âyetlerde de *küfür, zulüm, fesat, seyyie* gibi kelimelerle beraber ve onların zıddı olarak geçer. Bir âyette *tevfîk* (uyumlu hâle getirme), iki hasmın arasını ıslah anlamında kullanılır.[18] Hem iyi hem de kötü yönde değişim için kullanılabilen *tağyîr*[19] kelimesi de ıslah ile ilgili kavramlardan biridir. Kurtubî (ö. 671/1273) dünyanın ıslahının *adalet*le, âhiretin ıslahının da *ibadet*le (kulluk) olacağını ifade eder.[20] Dolayısıyla bu iki kavramı da *ıslah* ile ilgili görebiliriz.

11 Hûd 11/88.
12 İsrâ 17/25.
13 Hûd 11/117.
14 Mü'minûn 23/100; Dâmeġānî, II, 14-15; *Kāmûsü'l-Kur'ân*, s. 282-284.
15 Ezherî, IV, 243.
16 Tevbe 9/102.
17 A'raf 7/56.
18 Nisâ 4/62: Zemahşerî, II, 98.
19 Enfâl 8/53: İbn Kesîr VII, 106-107; Ra'd 13/11: Taberî, XIII, 471.
20 Hûd 11/88: Kurtubî, XI, 198.

ISLAH, FITRATA DÖNDÜRMEKTİR

...اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُۜ وَمَا تَوْف۪يق۪ٓي اِلَّا بِاللّٰهِۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ ﴿٨٨﴾

"...Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah'ın yardımı iledir. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na döneceğim."

(Hûd 11/88)

Kur'ân-ı Kerîm'de ıslah kelimesi ve türevleri incelendiğinde şu anlaşılmaktadır: Kelime, Allah Teâlâ için kullanıldığında, O'nun insanı ve yeryüzünü ıslah eden yaratıcı olduğunu ifade eder. Cenâb-ı Allah, yeryüzünün ıslahıyla ilgili şöyle buyurur: *"Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) ümit ederek dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."*[1] Müfessir Taberî (ö. 310/923), yeryüzündeki bozgunculuğu, orada Allah'a şirk koşmak ve isyan etmek şeklinde açıklamıştır.[2] Allah'ın yeryüzünü ıslah etmesi ise oraya peygamberler göndermesi, delillerini açıklaması ve kullarına bol bol nimetler vermesi, yeryüzünü yaşam için elverişli hâle getirip bu hâlini devam ettirmesidir.[3] Ayrıca O, insanı başlangıçta her yönüyle düzgün bir

---

1 A'râf 7/56.

2 A'râf 7/56: Taberî, X, 249.

3 A'râf 7/56: Taberî, X, 249-250; A'râf 7/85: Taberî, X, 312; Zemahşerî, II, 472; Râzî, XIV, 181-182.

şekilde (*ahsen-i takvîm*) yaratmıştır.[4] İnsanda sonradan oluşan bozulmayı giderecek olan da O'dur ki, *"Allah hâllerini düzeltmiştir."*[5] âyeti bu anlamdadır. *"Benim soyumdan gelenleri de ıslah et."*[6], *"Allah bozguncuların işlerini düzeltmez."*[7] gibi âyetler de bununla ilgilidir. Yüce Allah, yaratılışa koyduğu adaletin, hakkın ve hukukun çiğnenmesini kabul etmez.

İnsanın ıslahı, bireysel ve toplumsal anlamda doğru ve düzgün işler yapmasıyla gerçekleşir. Bu da ferdin şirkten, küfürden ve günahlardan kaçarak imana ve güzel davranışlara sarılması ile mümkündür. Kur'ân'da şöyle buyrulur: *"Kim iman eder ve hâlini düzeltirse onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyecekler."*[8] Kim Allah'ın gönderdiği elçilerin uyarılarını dinler, getirdikleri şeyleri kabul eder ve sâlih ameller işlerse, âhirette ödül alacak doğru işler yapmış demektir.[9] Buradaki ıslah, kişinin peygamberlere uyarak amellerini düzeltmesidir.[10] *"İman edip yararlı işler yapanlara gelince, onları (katımızda) mutlaka sâlihler (erdemli kimseler) arasına alacağız."*[11] âyeti bu anlamdadır. Islahın bir anlamı da iyi olanın önünü açmak, kötü olanın önüne geçmektir. Kur'ân'da iyiliği kolaylaştırmak anlamında ıslah şöyle geçmektedir: *"Hepsi bir değildir: Ehl-i kitap'tan, geceleri Allah'ın âyetlerini okuyan ve secdeye kapanan bir topluluk vardır. Bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten alıkoyarlar ve hayırlarda yarışırlar. İşte bunlar sâlih kimselerdendir."*[12] Allah Teâlâ'nın buyruklarını getiren Hz. Peygamber'e (sas) dost ve yardımcı olmak sâlih kimselerin özelliklerindendir.[13] İnsanın Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakınması, Allah'tan korkarak O'nun emir ve yasaklarına uyması ve hâlini bu yönde düzeltmesi istenir.[14] Meselâ Şuayb Peygamber toplumunu şöyle uyarmıştır: *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü tartıyı tam yapın, insanların mallarına haksızlık yapmayın. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır."*[15] Allah, hak yolda ilerlemeye karar vermiş olan ve

---

4 Tîn 95/4.
5 Muhammed 47/2: İbn Kesîr, XIII, 58.
6 Ahkâf 46/15: İbn Kesîr, XIII, 16.
7 Yûnus 10/81.
8 En'âm 6/48.
9 En'âm 6/48: Mukâtil b. Süleyman, I, 561; Taberî, IX, 254-255.
10 En'âm 6/48: İbn Kesîr, VI, 40.
11 Ankebût 29/9; krş. A'râf 7/168.
12 Âl-i İmrân 3/113-114.
13 Tahrîm 66/4.
14 A'râf 7/35: Taberî, X, 166.
15 A'râf 7/85.

doğru söz söyleyen kullarının amellerini ıslah edeceğini bildirir.[16] Doğru kullar (*ehl-i salâh*), mallarını, Allah yolunda infak gibi hayırlı yerlere sarf ederler.[17] Allah'a itaat ederek, O'nun zekât ve hac gibi emirlerini yerine getirerek sâlih kullardan olurlar.[18] Fakirliği tecrübe eden insanlar, Allah Teâlâ kendilerine mal ve imkân verirse bunları paylaşmak ve sâlihlerden olmak isterler. Bu durum, insanın hâlini ıslah etmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Sâlihlerden olan[19] peygamberlerin sâlih kullardan olabilmek için dua etmeleri onların güzel bir örnekliğidir.[20]

Âyetlerde insanın günahtan sonra tövbe edip yaptığı hatalardan dönerek kendisini ıslah etmesinden bahsedilir. Tövbenin kabulü insanın hâlini düzeltmesine bağlanır. Nitekim Kur'ân'da hırsızlık yapana verilecek ceza bildirildikten sonra şöyle buyrulur: *"Kim (bu) haksız davranışından sonra tövbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir."*[21] Yani Allah'ın yasakladığı bir işi yaptıktan sonra insan, kendisine çekidüzen verip, günahı terk edip Allah'a yönelirse affedilir.[22] Tövbe etmek, ferdin yapmış olduğu kötülüklere ve işlemiş olduğu günahlara pişman olması anlamına gelir. Tövbe sayesinde mümin doğruya yönelmiş, yanlışları ve hataları geride bırakmış olur. Kurtubî şöyle der: Tövbe eden kimsenin, tövbeden sonraki durumu tövbeden önceki durumundan farklı olup, kişinin amelleri iyileşmedikçe sadece "Tövbe ettim." demesi yeterli değildir. Meselâ, günahkâr bir kimse ise tövbeden sonra günahlardan uzaklaşıp sâlih amellerde bulunmalıdır.[23]

Kişi önce kendisini ıslah ettikten sonra başkalarını ıslaha çalışmalıdır. Başka bir ifadeyle iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırarak (*emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker*) başkalarının hidayeti için çaba göstermelidir. Hz. Mûsâ kardeşi Hz. Hârûn'a, *"Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yoluna uyma!"*[24] demiştir. Müfessirlerimizden Kurtubî, âyetteki "Islah et." ifadesinin "Onlara şefkatli ol, onların işini düzelt ve kendini ıslah et, yani ıslah eden ol." anlamlarına geldiğini belirtir.[25]

16 Ahzâb 33/70-71: Taberî, XIX, 196.
17 Tevbe 9/75: Taberî, XI, 577; Münâfikûn 63/10.
18 Münâfikûn 63/10: Taberî, XXII, 671-673.
19 Bakara 2/130; Âl-i İmrân 3/39, 46; En'âm 6/85; Nahl 16/122; Enbiyâ 21/72, 86; Ankebût 29/27; Sâffât 37/112; Tahrîm 66/10; Kalem 68/50.
20 Yûsuf 12/101; Şuarâ 26/83; Neml 27/19; Sâffât 37/100.
21 Mâide 5/39; ayrıca bk. Bakara 2/160; Nisâ 4/146: Kurtubî, VII, 196; Nahl 16/119; İsrâ 17/25; Furkān 25/71.
22 Mâide 5/39: Taberî, VIII, 411; İbn Kesîr, V, 214.
23 Bakara 2/160: Kurtubî, II, 484.
24 A'râf 7/142.
25 A'râf 7/142: Kurtubî, IX, 323.

Müslüman'ın sadece kendini terbiye edip başkalarıyla hiç ilgilenmemesi doğru olmaz. Müslüman doğruya yönlendirme ve düzeltme yani ıslah görevini yerine getirmediği zaman, bütün toplum bu durumdan olumsuz etkilenir. Bozulma yani fesat zamanla yayılıp çoğalarak bütün toplumu kapsar. Böyle bir toplum sonunda helâke sürüklenir. Nitekim şu âyette buna işaret edilir: *"Rabbin, halkı iyilik peşinde (muslih) olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir."*[26] buyrulur. Yani amelleri iyi, kötülükten uzak duran, birbirlerine zulmetmeyen ve aralarında adaletli olan bir toplum helâk edilmez.[27] Aksi bir durumda ise toplum kendi eliyle kötü akıbetini hazırlar.

Müslümanlar Bedir'de ilk defa ganimet alınca onu nasıl taksim edecekleri konusunda ihtilâfa düşmüşlerdi. İnen âyet, Müminleri bencil davranmaktan ve anlaşmazlığa düşmekten uzak durmaları konusunda uyardı. Onları aralarını ıslah etmeye, Allah ve Resûlü'ne uymaya çağırdı: *"Sana ganimetleri soruyorlar. Ganimetlerin Allah'a ve Resûlü'ne ait olduğunu söyle! O hâlde siz gerçek Müminler iseniz Allah'a karşı saygısızlıktan sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlü'ne itaat edin."*[28] Münafıklarsa her konuda olduğu gibi ıslah konusunda da ikiyüzlülükten vazgeçmediler. Onlar yaptıkları kötülükleri, hak çiğnemelerini ıslah olarak gösterdiler: *"Onlara 'Yeryüzünde düzeni bozmayın.' denildiğinde, 'Hayır, biz yalnızca ıslah edenleriz.' derler."*[29] Onlara "İnkârı, şüpheyi, günahları ve İslâm'a düşmanlığı bırakın." denildiğinde, "Biz doğru yoldayız, itaat ediyoruz, Müminlerle Ehl-i kitap'ın arasını ıslah ediyoruz." dediler.[30] Hâlbuki yeryüzünde günah işleyen ve Allah'a isyanı emreden kimse orada fesat çıkarmış demektir. Yerin ve göğün ıslahı ise ancak itaatle gerçekleşir.[31] Diğer yönden Münafıkların ikiyüzlülüğü eninde sonunda ortaya çıkar: *"Öyleyse nasıl olur da önceden yapıp ettikleri yüzünden başlarına bir felâket gelince hemen 'Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik.' diye yemin ederek sana gelirler!"*[32] Aralarında herhangi bir ihtilâf çıktığında Münafıklara Kur'ân'ın ve Resûl'ün hakemliğine müracaat etmeleri söylendi. Ancak onlar bundan yüz çevirip Allah'ın hükmüne ters hüküm verenlere başvurdular.[33] Hâlbuki ıslah, ancak Allah ve Resûlü'nün hükmü ve hakemliğiyle mümkündür.

---

26 Hûd 11/117.
27 Hûd 11/117: Taberî, XII, 631-632.
28 Enfâl 8/1: Taberî, XI, 24-26.
29 Bakara 2/11.
30 Bakara 2/11: Mukātil b. Süleyman, I, 90; Taberî, I, 296-301.
31 Bakara 2/11: Taberî, I, 298.
32 Nisâ 4/62.
33 Nisâ 4/60-62: Taberî, VII, 189, 196-197.

İnsanların arasını düzeltmek de ıslahtır. Öncelikle kendisine kötülük edeni affederek aralarını düzelten Müminlerin ödülünün Allah Teâlâ'ya ait olduğu bildirilmiştir. Buna verilecek karşılığın ne olduğu kapalı bırakılmış, böylece ödülün büyüklüğüne işaret edilmiştir.[34] Daha sonra birbiriyle bozuşan iki kişi veya grubun arasını bulmak üçüncü tarafa emredilmektedir. Nitekim bu konudaki şu âyetin, ashâb arasında sopalarla vuruşmaya kadar varan bir çatışma üzerine indiği nakledilir:[35] *"Eğer Müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin, ikisinden biri diğerinin hakkına saldırmış olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın. Dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever. Müminler ancak kardeştirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız."*[36] Müminler kardeştirler. Müminlerden iki grup arasında anlaşmazlık çıktığında diğer Müminlerin, onları Allah'ın Kitabı'ndaki hükme davet etmeleri istenmiştir. Çağrılanların ondaki hükme razı olmaları buyurulmuştur. İşte, onların arasını adaletle ıslah etmenin anlamı budur. Bunu kabul etmeyen bir taraf olursa yönetici, kabul edinceye kadar onları buna zorlar. Müminlerin, iki tarafın arasını ıslah ederken adalete çok dikkat etmeleri emredilmiştir.[37]

Aile içinde meydana gelen anlaşmazlıklarda Rabbimizin istediği şey, arayı bulmak ve ıslah etmektir. Karı-koca arasındaki ihtilâf kadın ve erkeğin yanlış tutumlarından kaynaklanabilir. *"Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar."*[38] Kur'ân-ı Kerîm eşlerin birbirine anlayış ve uzlaşma çerçevesinde davranmalarını salık verir. Âyette şöyle buyrulur: *"Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Fakat nefisler kıskançlığa ve bencilliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[39] Bu âyetten anlaşıldığına göre barışın sağlanması, tarafların karşılıklı fedakârlıklarını gerektirir. Eşler kendi aralarında olması gereken anlaşmayı ve barışı sağlayamazlarsa başka bir çözüm yolu önerilir: *"Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her*

34 Şuarâ 42/40: Zemahşerî, V, 416; Fussılet 41/34.
35 Taberî, XI, 359 vd.
36 Hucurât 49/9-10.
37 Hucurât 49/9: Taberî, XXI, 357-364.
38 Nisâ 4/34.
39 Nisâ 4/128.

şeyden haberdar olandır."[40] Bundan da bir sonuç alınamazsa boşanma gerçekleşir. Ancak Kur'ân bundan sonrası için de bir ıslah yolu gösterir. Eğer aralarını düzeltmek isterlerse iddet müddeti dolmadan birbirlerine dönebilirler. Koca bu konuda diğer erkeklere göre daha fazla hak sahibidir.[41]

Vasiyet edecek bir şahsın, vasiyeti anında herhangi bir hata veya günah işlemesinden endişe duyulursa, böyle bir kişiye derhâl müdahale edilmesi de doğru ve yapılması gereken bir harekettir, bir ıslahtır. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"...Her kim, bir vasiyette bulunacak kimsenin hakkı çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkar da (ilgililerin) aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur. Allah elbette bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir."*[42]

Kur'ân-ı Kerîm yetimlerle ilgili olarak da ıslahtan söz eder. Birçok âyette yetime özen gösterilmesi emredilir. Konuyla ilgili şu âyetleri verebiliriz: *"Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: 'Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzeltenden bozanı ayırıp bilir.'"*[43] Yani kişinin (veli), himayesindeki yetimle birlikte yiyip içmesinde bir mahzur yoktur.[44] Yetimin malını ıslah ve koruma maksadıyla tasarruf etmek mümkündür. Onun çıkarını, geleceğini gözeterek işlerine bakıp kendisini eğitmesi ve malını çoğaltması, ondan uzak durmasından daha hayırlıdır.[45]

Yüce Allah'ın kullarından olan cinlerin de insanlar gibi doğru ve düzgün olanları, sâlih olanları ve olmayanları vardır.[46] Allah Teâlâ, erdemli, kötülükle mücadele eden ve yaratılışa uygun davranan sâlih kullarının işlediği günahları affeder ve bunları iyi davranışlarla değiştirir.[47] Böylece onları kötülük ve günahların karanlığından kurtarıp aydınlığa çıkarır.[48] Onların dualarına fazlasıyla karşılık verir.[49] Onlara bereketli bir rızık bahşedip güzel bir hayat yaşatır.[50] Onları kendi topluluklarının en hayırlıları hâline getirir ve insanların kalbinde onlara karşı sevgi yaratır.[51] Allah'ın gösterdiği şekilde davranmaları ve sınandıkları hususlarda sabırlı olmaları durumunda

40 Nisâ 4/35.
41 Bakara 2/228: Taberî, IV, 115-119.
42 Bakara 2/181, 182.
43 Bakara 2/220.
44 Bakara 2/220: Taberî, III, 699; İbn Kesîr, II, 295.
45 Bakara 2/220: Taberî, III, 707; Elmalılı, I, 768.
46 Cin 72/11.
47 Furkān 25/70; Muhammed 47/2; Tegābün 64/9.
48 Kasas 28/67; Mâide 5/16; Talâk 65/11.
49 Ankebût 29/9; Şûrâ 42/26.
50 Nahl 16/97; Tâhâ 20/82; Hac 22/50; Sebe' 34/4.
51 Meryem 19/96.

onları güvene ve esenliğe erdirir ve dinlerinin yeryüzünde yayılıp hâkim olmasını sağlar.[52] Sonunda onlara güzel bir gelecek ve mutluluk bahşeder.[53] Âhirette onların korku ve üzüntülerini giderip ödüllerini dünyada yaptıkları iyiliklerin en güzelini dikkate alarak verir.[54] Onları rahmetine erdirip cennetine koyar ve oradaki en yüksek derecelere çıkarır.[55]

Cenâb-ı Hak, insanı en güzel şekilde yaratmış, onu en uyumlu özellikler ve yeteneklerle donatmıştır. Dünyayı da insanın yaşayabilecekleri ile bezemiştir. İnsandan burada Allah'a boyun eğen; kendini, diğer insanları ve hatta yaşadığı doğayı bozmadan, Allah'ın yarattığı temiz, güzel, uyumlu fıtratı değiştirmeden hayat sürmesi istenmektedir. İnsan böyle yaparsa bu dünyası gibi âhireti de güzel olur, kurtuluşa erer. Ne yazık ki insanlar Yüce Yaratıcı'nın düzenlediğinin aksine hareket ederek ifsada yönelirler, bu yaratılışı bozarlar. Tam bu noktada Kur'ân-ı Kerîm'in ıslah çağrısı devreye girer. Kur'ân'da insanın, amellerin, insanlar arası ilişkilerin ve yeryüzünün ıslahı emredilir. Her türlü haksızlık, hayâsızlık, sömürü, istismar şiddetle yasaklanır. Âyetlerde insanları, toplumları ifsad eden, nesilleri yaratılış amacından uzaklaştıran ve şer peşinde olan bozguncu insanlar ağır cezalarla tehdit edilir. Zira insanların hem dünyada hem de âhirette huzuru ve kurtuluşu ıslaha, başka bir ifadeyle adaleti, barışı, hayrı ve iyiliği yaymaya bağlıdır. Kur'ân kendisini ıslah ettikten sonra başkalarını da ıslaha ve hayra eriştirmeye, kısaca iyiliği hâkim, kötülüğü mahkûm etmeye çalışan kimselerden övgüyle bahseder. Bunları, her bakımdan mükemmel bir insan tipi olarak takdim eder. Bu tür insanlardan oluşan topluluklar da yeryüzünde hayır ve iyiliğin gerçek temsilcileri ve aktörleri olarak anlatılır. Başta peygamberler olmak üzere tüm iyi insanlar yeryüzünün ıslahı için çalışan sâlih insanlardır. Pek çok âyette, insanları aydınlığa çağıran fazilet sahibi bu kimselerin dünyevî ve uhrevî kazançlarından haber verilir.

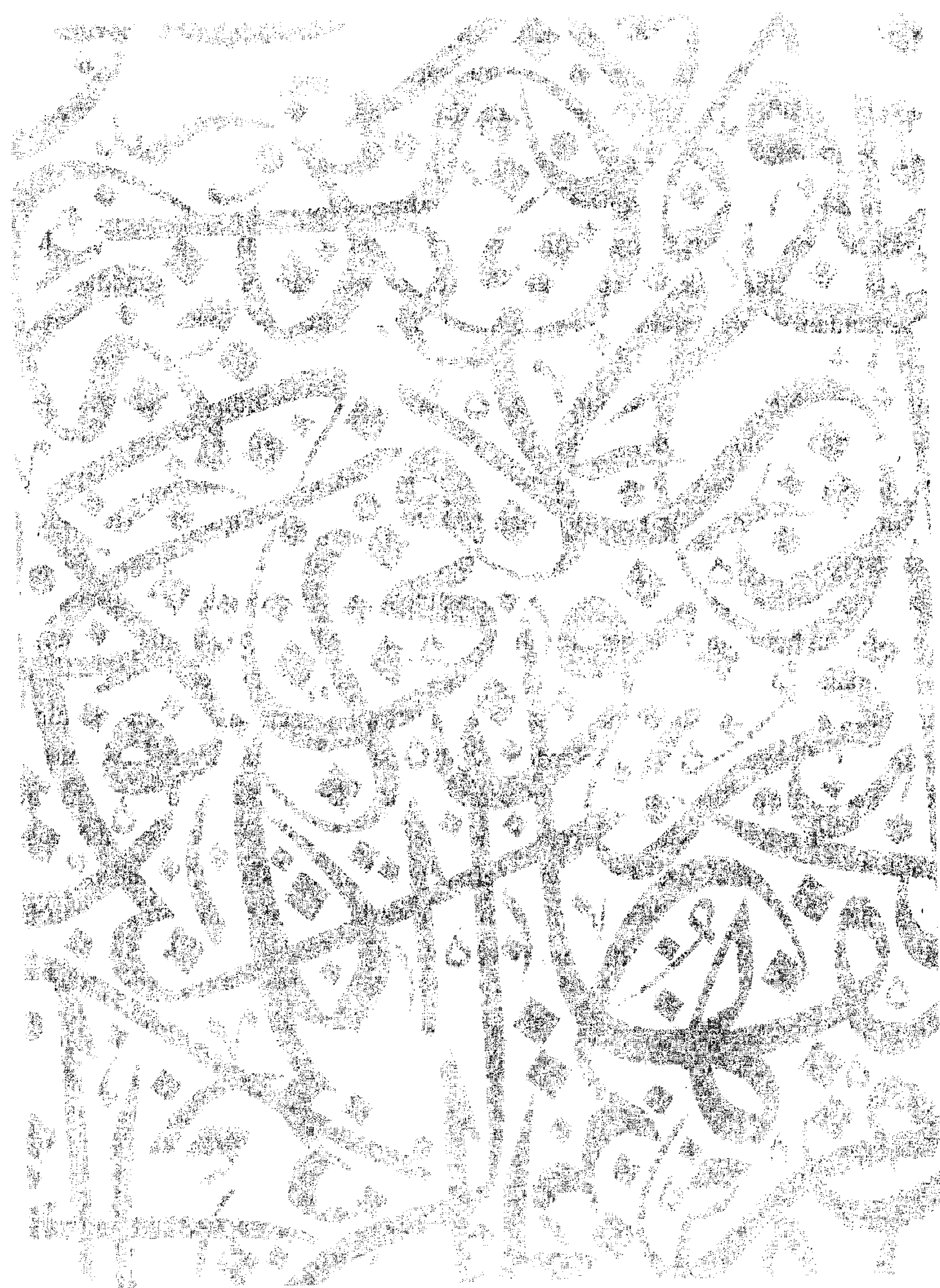

52 Enbiyâ 21/105; Nûr 24/55.

53 Ra'd 13/29.

54 Bakara 2/62; Mâide 5/69; En'âm 6/48; A'râf 7/35; Ankebût 29/7.

55 Nisâ 4/124; İbrâhîm 14/23; Meryem 19/60; Tâhâ 20/75; Hac 22/14; Mü'min 40/40; Câsiye 45/30; Tegâbün 64/9; Talâk 65/11.

İTAAT
VE
İTTİBÂ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُو۬لٰٓئِكَ مَعَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّ۪نَ
وَالصِّدّ۪يق۪ينَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِح۪ينَۚ وَحَسُنَ اُو۬لٰٓئِكَ رَف۪يقاًۜ ﴿٦٩﴾

"Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu peygamberler, dosdoğru olanlar, şehitler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!"

(Nisâ 4/69)

اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَۜ
قَل۪يلاً مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

"Rabbinizden size indirilene uyun, O'nu bırakıp da başka önderlerin ardından gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!"

(A'râf 7/3)

وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَ وَدَعْ اَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلاً ﴿٤٨﴾

"İnkârcılara ve ikiyüzlülere boyun eğme; onların sana verdikleri sıkıntılara aldırma. Allah'a dayan ve güven, vekil ve destek olarak Allah yeter."

(Ahzâb 33/48)

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَۚ
وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَف۪يظاًۜ ﴿٨٠﴾

"Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik."

(Nisâ 4/80)

وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰىۜ
وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٢٢﴾

"Her kim kendini iyiliğe adayarak özünü Allah'a teslim ederse sağlam kulpa yapışmış demektir. İşlerin sonu Allah'a varır."

(Lokmân 31/22)

يَهْدٖى بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهٖ وَيَهْدٖيهِمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿١٦﴾

"Allah, rızasını arayanları bu kitapla esenlik ve barış yollarına erdirir, onları izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, kendilerini dosdoğru bir yola iletir."

(Mâide 5/16)

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونٖى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣١﴾ قُلْ اَطٖيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرٖينَ ﴿٣٢﴾

"De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.' De ki: 'Allah'a ve Resûl'e itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah Kâfirleri sevmez.'"

(Âl-i İmrân 3/31-32)

وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطٖى مُسْتَقٖيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبٖيلِهٖ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

"Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun, (başka) yollara sapmayın, sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti."

(En'âm 6/153)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَاُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ ف۪ي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلًا ﴿٥٩﴾

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin, sizden olan yöneticilere de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz –Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve Peygamber'e götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir."

(Nisâ 4/59)

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْۜ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُب۪ينًا ﴿٣٦﴾

"Allah ve Resûlü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya mümin bir kadın için işinde tercih hakkı yoktur. Allah'ın ve Resûlü'nün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır."

(Ahzâb 33/36)

اَفَغَيْرَ د۪ينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

"Onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Oysa göklerde olanlar da yerdekiler de isteyerek veya istemeyerek O'nun iradesine boyun eğmişlerdir ve O'na döndürüleceklerdir."

(Âl-i İmrân 3/83)

وَاتَّبِعُوا اَحْسَنَ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً
وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٥٥﴾

"Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce Rabbinizden size indirilen en güzel hükümlere uyun."

(Zümer 39/55)

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٥٢﴾

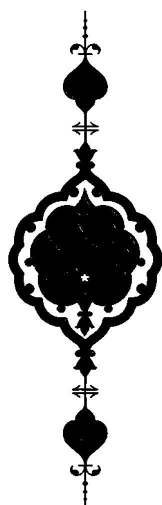
"Allah'a ve Resûlü'ne itaat eden, Allah'a itaatsizlikten korkan, O'na saygısızlıktan korunanlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır!"

(Nûr 24/52)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ
مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَداًۙ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكّ۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ
وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢١﴾

"Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını izlemeyin. Kim şeytanın adımlarını izlerse bilsin ki o, hep edepsizliği ve kötülüğü emreder. Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı, hiçbiriniz günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır. Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

(Nûr 24/21)

Konunun Kavramsal Bağlamı

İtaat ve *ittibâ,* Kur'ân'ın temel kavramları arasındadır. "Bir emre isteyerek uymak" anlamındaki *itaat* ile "izinden gitmek" mânasındaki *ittibâ,* Allah'a iman etmiş olmakla bütünleşen tutumları ifade eder. Allah'ın buyruklarını insanlara aktaran peygamberler olduğu için onlara itaat de Kur'ân'da tevhidin önemli bir unsurudur.

Bu noktada özellikle Mekkî âyetlerde önceki peygamberlerin Allah adına kendilerine itaat edilmesini istedikleri belirtilir.[1] Hz. Muhammed'e (sas) *itaat* ise sadece imanî ilkelerle ilgili öğrettiklerini kabul etmekle sınırlı değildir. Buna ek olarak kavram, Müslüman toplumun oluşmasında onun belirleyici örnekliğini ifade eder. Allah ve Resûlü'ne itaat emirleri, özellikle Medine döneminde savaş, miras, ilâhî hükümlerin uygulanması gibi fiilî durum oluşturacak düzenlemeler bağlamında zikredilmiştir. İtaat, bu şekilde yapma ya da terk etme şeklindeki davranışlarla ortaya çıkar. *İtaat* ve *ittibâ* ile ilgili bir başka âyet grubu ise Allah ve Resûlü'ne itaat etmeyenlerin durumu ile ilgilidir. Allah'a itaat etmeyen, şeytana ve ihtiraslarına uyar, onların peşinde sürüklenir gider. Müminler, kimlerin izini takip ettikleri konusunda dikkatli olmaları için ısrarla uyarılmışlardır.

İtaat, "bir şeyi isteyerek, gönülden yapmak" mânasındaki *tav'* kökünden gelir.[2] Söz dinlemek, istenileni yapmak anlamındadır. Aynı kökten *tâi'an,* "zorlama olmaksızın kabul etmek" anlamındadır. Uymak, boyun eğdirmek, kolaylaştırmak, cesaretlendirmek, yardım etmek anlamlarındaki *tavve'a* fiili de Kur'ân'da geçmektedir.[3] Yine evlâdını şirke zorlayan ebeveynin sözünün dikkate alınmaması gerektiği, âyette bu kelimeyle belirtilir (*felâ tuti'hümâ*).[4] Ayrıca evli bir kadının başka bir erkeğe eğilim göstermesinden kaynaklanan ve yuvanın yıkılması sonucunu getirecek tutumuna son vermesi de itaat kelimesiyle ifade edilmiştir (*eta'neküm*).[5] *İsyan* itaatin zıddıdır.

---

1 Şuarâ 26/108-179; Zuhruf 43/63; Nûh 71/3; Tâhâ 20/90.
2 Âl-i İmrân 3/83; Tevbe 9/53; Ra'd 13/15; Fussılet 41/11.
3 Râgıb el-İsfahânî, s. 310; Zebîdî, XII, 12, 464.
4 Ankebût 29/8; Lokmân 31/15.
5 Nisâ 4/34: Taberî, VI, 713.

İttibâ da *te-bi-'a* kökünden türemiştir. Birlikte veya arkasından gitmek, bir işi peş peşe yapmak anlamındaki *ittibâ,* istemek mânasına da gelir.[6] İzlemek, yaşantıda öncekilerin yolundan gitmek de *ittibâ* kelimesinin anlamlarındandır.[7] İzlemek, ikinci dereceye koymak anlamındaki *etbea',* birine kötülük yapmak için onu takip etmek[8] mânasında Kur'ân'da kullanılmıştır. *İttibâ,* kişinin kendi tercihleri doğrultusunda, benimseyerek bir kimseye uymasını ifade eder. İttibâ, insanın Allah'ın gösterdiği yola gitmesi şeklinde gerçekleşirse imana, bâtıl yolu takip etmesi durumunda ise küfür ve şirke götürür.

İtaat ve *ittibâ,* Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok anahtar kelime ve kavramıyla aynı anlam grubu içinde yer alır. Bunlar birbirini tamamlayarak bir bütünlük oluşturur. Hz. Peygamber'in konumu ve içinde bulunduğu şartlara göre Mekke'de inen âyetlerde *ittibâ,* Medine'dekilerde ise *itaat* kelimesi daha çok kullanılmıştır. Mekkî ve Medenî âyetlerde *itaat* ve *ittibâ* kelimelerinin kullanımındaki ayrışan ve benzeşen yönler, sürecin sonunda aynı noktada birleşmiştir. *İman ve kulluk (ibadet)* "itaat" ve "ittibâ" ile yakından ilgilidir. Zira "itaat" ve "ittibâ", inanmış olmanın doğal sonucudur. Benzer şekilde evrendeki her varlığın, ister-istemez Allah'ın emrine boyun eğdiğini bildiren, *islâm* kelimesi[9] de aynı anlam öbeği içinde yer alır. Bir kişinin kötülüğe düşmesine engel olmak, ona yol göstermek anlamlarındaki *nush* sözcüğü de[10] itaatin kavramsal çerçevesi içindedir. "İttibâ" ile çok yakın bir anlam örüntüsüne sahip olan *iktidâ* ise toplumunu doğru ve iyi olana yönlendiren peygamberin rehberliğine uyma, onu rol model olarak benimseme anlamını taşır.[11] Allah'ın emrettiklerini yapma, yasakladıklarından uzak durma mânasında *emir ve nehy* de itaatin anlam haritası içinde yer alan önemli kelimelerdendir.

---

6 Bakara 2/178: Ferrâ, II, 127; Ebû Ubeyde, I, 435; Ezherî, II, 167-168.

7 Fîrûzâbâdî, II, 293; İbn Manzûr, VIII, 27; Zebîdî, XX, 372.

8 Şuarâ 26/60.

9 Âl-i İmrân 3/83; Fussılet 41/11.

10 A'râf 7/21, 79; Tevbe 9/91; Hûd 11/34; Tahrîm 66/8.

11 En'âm 6/90.

Mekke'de zenginliğiyle mağrur olup Bilâl, Suheyb ve Habbâb gibi fakir Müslümanlarla alay eden, onları küçümseyen, imanlarıyla dalga geçen Müşrikler bir taraftan da kendilerinin Allah'ın evinin sahipleri, hâdimleri ve O'nun seçkin kulları oldukları vehmini taşıyorlardı. Uğradıkları bir sıkıntıdan sonra Allah tarafından bir nimete eriştiklerinde şöyle diyorlardı: *"Bu benim hakkımdır, ayrıca kıyametin kopacağını sanmıyorum ama dönüp Rabbime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim."*[1] *"… Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum."*[2] Onlar Mescid-i Harâm'da putlara taparken Hz. Peygamber (sas) yanlarına uğrayıp, *"Ey Kureyş topluluğu, Allah'a yemin olsun ki siz babanız İbrâhim'in dinine karşı çıkıyorsunuz."* buyurduğunda, *"Biz bu putlara Allah Tealâ'ya olan sevgimizden ve bunlar bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapınıyoruz."*[3] diyorlardı.[4] Aynı zannı ve kuruntuyu Yahudi ve Hıristiyanlar da taşıyorlardı. İddiaları şuydu: *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız."*;[5] *"Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacaktır."*[6] Peygamber atalarının ve babalarının Allah'ın seçkin kulları olarak kendilerine şefaat edeceğini, azaptan kurtaracağını söylüyorlardı.[7] Farklı din ve inanç grupları tarafından dile getirilen bu seçkinci iddialara cevap vermek, kurtuluşun sadece Allah'a ve Resûlü'ne gönüllü itaat ve ittibâ ile mümkün olacağını bildirmek üzere, Allah Teâlâ bütün insanlığa hitaben Elçisi'ne şöyle buyurmuştur: *"De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı,*

1 Fussılet 41/50.
2 Kehf 18/36.
3 Zümer 39/3.
4 Âl-i İmrân 3/31: Râzî, VIII,16; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 105.
5 Mâide 5/18.
6 Bakara 2/80.
7 Bakara 2/48: Taberî, I, 636.

çok esirgeyicidir.' De ki: 'Allah'a ve Resûl'e itaat edin.' Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah Kâfirleri sevmez."[8]

DİN, ALLAH'A ve RESÛLÜ'NE İTAATTİR

اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَٓاءَۜ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

"Rabbinizden size indirilene uyun, O'nu bırakıp da başka önderlerin ardından gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!"
(A'râf 7/3)

Evrendeki bütün varlıklar; gökyüzü, yeryüzü ve içindekiler, varlığını Allah'ın yaratmasına borçludur. Bu varlıkların her biri, kendileri için Allah tarafından belirlenen kâinat yasalarına uyduklarını hâl diliyle ifade etmektedirler. İnsandan da işte böyle bir teslimiyet hâlini seçmesi, Rabbine kendi hür iradesiyle itaat etmesi istenmektedir.[9] Bu durum Allah'ın, dünya hayatını nasıl değerlendireceklerine dair tercihlerinde insanları serbest bırakmasıyla da yakından alâkalıdır. Tabii herkes sonunda yaptığının karşılığını bulacaktır. Gönderdiği elçiler sayesinde Allah Teâlâ'yı, kendini tanıttığı gibi tanıyan ve ona böylece iman eden kulun, engin merhamet sahibi Rabbine gönül hoşnutluğu ile itaat etmesi kadar doğal bir şey olamaz. Zira insanları dünya hayatında sınayan Allah Teâlâ, bu sınavı başarıyla geçebilmeleri için kurallar belirlemiştir. İnsanları güzele, doğruya yönelten bu emirlere, sonu zararlı olacak adımlardan korumayı amaçlayan yasaklara gönül hoşnutluğu ile itaat etmek, kulluğun bir gereğidir. İtaat aynı zamanda gönülden bağlılığı içerir. Çünkü sevgi, sevilenin taleplerini yerine getirmek için çabalamayı gerektirir.[10] Cenâb-ı Allah'ı seven kul da doğal olarak O'nun kendisinden istediklerini canla başla yerine getirmeye çalışır.

Cenâb-ı Hakk'a itaatin somut bir hâle bürünmesi, peygamberler tarafından bildirilen vahye uyulmasıyla gerçekleşir. Vahiy tarihi boyunca peygamberler

8 Âl-i İmrân 3/31-32: Taberî, V, 324-326; İbn Kesîr, III, 46.
9 Rahmân 55/6.
10 Âl-i İmrân 3/31: Elmalılı, I, 1076.

aracılığıyla insanlar, Allah'a iman etmeye ve O'nun gönderdiği dinin kurallarına uymaya davet edilmişlerdir. İnsanlar için aslolan, kendi hür iradeleri ile Allah'a itaat etmeleridir. Doğru ve yanlış, insana açık biçimde gösterilmiş, seçimlerinin sonuçlarıyla mutlaka karşılaşacağı ona bildirilmiştir. Allah'ın elçileri aracılığıyla yaptığı kulluk davetine uymak da o elçilerin izlerini takip etmek de ittibânın gereklerindendir. Peygamberler, kendi kişisel kararlarına ve uygulamalarına değil, vahiy aracılığıyla bildirdiklerine itaate çağırmışlardır. Mekke'de inen Şuarâ sûresinde peygamberlerin toplumlarına nasıl hitap ettikleri, kendilerine tâbi olunmasını nasıl bir fikrî zemine yerleştirdikleri açıkça bildirilmektedir. Buna göre peygamberler, çabalarının karşılığını sadece Yüce Allah'tan beklemektedirler. Onların bu içten gayretleri karşılığında toplumlarından tek istedikleri, kendilerine itaat etmeleri ve böylece Allah'a karşı gelmekten sakınmalarıdır: *"... Allah'a karşı gelmekten sakınmıyor musunuz? Ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin..."*[11] Şuarâ sûresinde zikri geçen peygamberlerin birebir aynı ifadelerle anlattıkları bu gerçek, onlara itaat etmenin tevhidin değişmez bir ilkesi olduğunu ortaya koyar. Benzer şekilde Hz. Mûsâ da[12] Hz. Îsâ da kendilerine itaat edilmesini, gittikleri yolun takip edilmesini istemişlerdir.[13] Ümmetlerini kendilerine vahyedilen değerlere uymaya davet eden peygamberlerin kendileri de aynı ilkeler çerçevesinde hareket etmişlerdir. Nitekim Hz. Muhammed'den (sas), tevhidi temsil eden Hz. İbrâhim'in dinine uyması istenmiş, Müşriklerin puta tapmadaki ısrarına, tevhid vurgusuyla karşılık verilmiştir.[14] Peygamberlere itaatin, tevhid dininin ayrılmaz bir parçası olduğu Kur'ân âyetlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Vahyin son sesleniişine mazhar olan Son Peygamber'e itaatin ise, doğal olarak Kur'ân'da ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Allah Teâlâ'ya itaat, gönderdiği elçilere itaatle gerçekleştiği için Kur'ân'da Allah Resûlü'ne itaat Cenâb-ı Hakk'a itaatle yan yana anılmıştır. Çünkü peygambere itaatin kaynağı Allah'tan gelen vahiydir ve peygamber O'nun elçisidir. Dolayısıyla kişinin hidayete erebilmesi, ancak peygamberin sözünü dinlemesi ve yolunu izlemesiyle gerçekleşebilir.[15] Kur'ân'da Müminlerden "Allah'a ve Resûlü'ne itaat" etmeleri istenir.[16] Bazı âyetlerde ise bu emir *"Allah'a itaat edin, Resûlü'ne itaat edin."*

---

11 Şuarâ 26/124-126.

12 Kasas 28/35; A'râf 7/142; Yûnus 10/89, Tâhâ 20/47, 90: Taberî, XVII, 195-206.

13 Âl-i İmrân 3/50, 53, 55; Zuhruf 43/63; Hadîd 57/27.

14 Âl-i İmrân 3/95.

15 Nisâ 4/80; A'râf 7/158.

16 Âl-i İmrân 3/32, 132; Nisâ 4/59; Mâide 5/92; Enfâl 8/1, 20.

ifadesiyle yer alır.[17] Zira Allah'ın Resûlü, Allah'tan gelen mesajları ümmetine tebliğ etmekle görevlidir. Cenâb-ı Allah katında onun yüce bir makamı ve itibarı vardır, kendisine indirilen vahyi koruma ve tebliğ etme konusunda o, güvenilir bir elçidir. O aynı zamanda ümmetine örnek teşkil etmekte, yeni oluşan İslâm toplumuna liderlik etmektedir. İmanla Hz. Peygamber'e (sas) itaatin art arda sıralanması, örnek kişi olarak ona uymanın gerekliliğini ortaya koyar.[18] Şu âyette ise bu konu daha açık bir dille ifade edilir: *"İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır."*[19] Allah Teâlâ'ya itaat eden Müminler, ona da boyun eğerler. Yüce Allah ve Peygamberi bir konuda hükmünü bildirdikten sonra mümin erkek veya kadının başka seçenek arama hakkı kalmamıştır. Onlara düşen, emre kayıtsız şartsız itaat etmek ve hidayet yolunda kalmaktır, isyan eden ise sapkınlığı tercih etmiş demektir. Peygamberimize itaat eden kişi, Allah'ın rahmetine erişerek onurlandırılacaktır.[20]

Hz. Peygamber'in (sas) muhataplarına söylemesi istenen şu cümleler, onun izinden gitmenin değerini çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir: *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız benim yoluma uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın..."*[21] Rivayete göre bu âyet, Peygamberimiz döneminde bazı insanların "Biz Rabbimizi seviyoruz." demeleri üzerine indirilmiştir ve şu anlama gelmektedir: Doğru söylüyorsanız bana uyun. Bu sizin gerçekten doğru söyleyip söylemediğinizin göstergesi olacaktır.[22] Böylece Allah'ı gerçek mânada sevmek O'nun Son Elçisi'ne (sas) uymaya, bu bağlanış da Rahmân'ın sevgisini ve bağışlamasını kazanmaya götürecektir.[23]

Kur'ân, vahiy yoluyla gelen bütün kitapların geçerliliğini yitirmesi nedeniyle, Ehl-i kitap'ın da içinde olduğu herkesi, Resûlullah'ın hidayete götüren yoluna girmeye çağırmıştır. Çünkü onun peygamberliği, ilk hitap çevresi Araplarla sınırlı değildir. Onun karşılaştığı zorluklar, kendisine itaat eden Müminlerle birlikte aşılmıştır. En zorlu koşullarda Hz. Peygamber'e bağlılıklarını belirten Müminler, güçlükte ve kolaylıkta, kısaca her durumda ona itaat edeceklerine dair sağlam bir söz vermişlerdir.[24] Ona itaatin gerekliliğiyse sık sık âyetlerde hatırlatılmıştır: *"Allah ve Resûlü'ne*

17 Âl-i İmrân 3/32, 132; Nisâ 4/59; Mâide 5/92; Enfâl 8/1, 20.

18 A'râf 7/158.

19 Ahzâb 33/21.

20 Nisâ 4/80; Nûr 24/56; Ahzâb 33/36.

21 Âl-i İmrân 3/31.

22 Âl-i İmrân 3/31: Taberî, V, 324, 325.

23 Âl-i İmrân 3/31.

24 Bakara 2/285; Hadîd 57/8; Bakara 2/285; Feth 48/10.

itaat edin, aranızda çekişip birbirinize düşmeyin, sonra zayıflar ve zaferi elden kaçırırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir."[25]

Allah'a ve Resûlü'ne her konuda itaat, sabır, sebat, birlik ve beraberlik zafer için gerekli koşullardır. Yine düşmana karşı hazırlıklı olmak, askerî, ekonomik ve sosyal güç edindikten sonra Allah Teâlâ'ya sığınmak, başarıya götürür. Meselâ Müminlerin Allah ve Resûlü'ne Bedir Harbi'nde itaat etmeleri, duydukları bağlılık ve güvenin sonucu ortaya çıkmıştır. Oysa Müslümanların gönlünden geçen savaşmadan kolayca düşmana zarar vermek ve gelir elde etmekti.[26] Buna rağmen Allah'ın iradesine boyun eğmişler, Resûl'e canla başla itaat etmişler ve sonuçta büyük bir zaferle savaş meydanından ayrılmışlardı. Medine'ye döndükten sonra elde edilen ganimetin kimlere nasıl paylaştırılacağı, sahâbe arasında tartışma konusu olmuştu. Bu konuda inen âyetlerde[27] böyle bir tavrın ahlâkî sakıncası belirtilmiş, savaşta ve barışta Müminlerin nelere öncelik vermeleri gerektiği açıklanmıştır. Benzer şekilde Tebük Seferi de en zor koşullarda itaatin önemini ve ödülünü gösteren bir deneyim olmuştu. Bu sefer esnasında bir damla su ve bir lokma ekmeğe muhtaç duruma düşen ordusu için Allah Resûlü dua etmişti.[28] Muhacir ve ensardan bazıları sefer kararını tereddütle karşılamış veya sefer sırasındaki sıkıntı ve zorluklardan dolayı geri dönmeyi düşünmüşlerdi. Ancak sonunda Hz. Peygamber'e bağlılıklarından kuşku duyulmayan bu seçkin insanların tövbelerini Allah kabul etmiş, onlara çok merhametli davranmıştı.[29]

Medine döneminde yaşanan başka bazı olaylar, samimi Müminlerin sahip olması gereken bakış açısını göstermesi yönüyle önemli uyarılar içerir. Meselâ bir arazi sulama anlaşmazlığında Hz. Peygamber'in (sas) âdil kararına rağmen, "Akrabalarını koruyor." şeklinde yapılan itiraz üzerine âyet inmiştir. Burada Allah'ın Resûlü'ne itaat edilmesi emrine oldukça önemli bir vurgu yapılır ve şöyle buyrulur: *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar."*[30]

---

25 Enfâl 8/46.
26 Enfâl 8/7.
27 Enfâl 8/1, 46, 60; Âl-i İmrân 3/132.
28 Tevbe 9/117: Taberî, XII, 49-52.
29 Tevbe 9/117.
30 Nisâ 4/65: İbn Kesîr, IV, 141-145.

Bir başka âyette Allah'a ve Resûl'e itaat emrinden sonra, *"Yaptıklarınızı boşa çıkarmayın."* buyrulmaktadır.[31] Bu durum, itaatsizlik edenlerin doğru amellerinin yok sayılacağını haber vermektedir. Bu açıdan bakıldığında amellerin değer kazanması için itaat ön şarttır. Bu âyetin, inandıkları sürece günah işlemenin zarar vermeyeceğini düşünen ashâb için geldiği söylenmiştir. Bu nedenle "Günahın ameli yok etmesinden korkun." şeklinde bir uyarı olarak anlaşılmıştır.[32] Benzer şekilde, doğru ve güzel eylemlerin boşa gitmemesi için de Allah'ın Resûlü'ne (sas) saygısızlık edilmemesi gerekmektedir. Rivayete göre, Peygamberimizin huzurunda sahâbenin iki büyük ismi; Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer arasında bir olay yaşanmış, saygısızlık kastı bulunmaksızın karşılıklı olarak sesler yükselmiş, tartışma çıkmıştı. Bu olay üzerine inen şu âyet-i kerîme, durumun hassasiyetini etkili bir dille ifade etmiştir. *"Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın, sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider."*[33] Bu âyetin yer aldığı Hucurât sûresinin daha sonra gelen bir âyetinde gönüllerine imanı tam olarak yerleştiremedikleri hâlde, "İman ettik." diyenler de eleştirilmiştir. Çünkü iman ve itaat sözünün gerçekliği, gereğini en güzel surette yapıp yapmama durumunda ortaya çıkmaktadır. İman ve itaatin gereği yapıldığında ise Allah'ın hiç kimsenin amelini boşa çıkarmayacağı, onlara hak ettikleri ödülü vereceği, çünkü O'nun çok bağışlayan ve merhamet eden olduğu bildirilmektedir.[34]

Allah Resûlü'ne itaatin değerine ilişkin bütün bu emirler, onun kişiliğine ve bireysel kararlarına yönelik değildir. Aksine vahiy kaynaklı bilgi ve içtihatlarına işaret etmektedir. Nitekim ashâb da Peygamber Efendimizden kendi tecrübelerine pek uygun düşmeyen bir görüş duyduklarında bunun kaynağını sorarlardı. Hz. Peygamber'in (sas) cevabı "Bu vahiyle bildirildi." şeklinde ise canla başla onu yerine getirmeye çalışırlardı. Kendi şahsî görüşü ve tecrübesi olduğunu söylediğindeyse farklı fikirlerini rahatça dile getirirlerdi.[35] Hz. Peygamber'in bu görüşleri dikkate alması, ona itaatin körü körüne bir bağlılık olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Vahye kulak vermek, Allah'ın taleplerine dikkat kesilmek, doğruya ve iyiliğe yönelmek demektir. Dinleyen, düşünüp anlayan kişi, eşi ve ortağı olmayan Yüce Allah'ın kuluna verdiği değeri anlar ve içtenlikle Rabbine yönelir.[36] Bu anlamda Al-

31 Muhammed 47/33.
32 Muhammed 47/33: İbn Ebî Hâtim, X, 3299.
33 Hucurât 49/2: Taberî, XXI, 342.
34 Hucurât 49/14.
35 Enfâl 8/11: İbn Kesîr, VII, 31; Müslim, "Fežâil", 140; Ebû Dâvûd, "Talâk", 18, 19.
36 Enfâl 8/21-23; Yûnus 10/42; Nahl 16/65; Yûnus 10/67.

lah Teâlâ'ya itaat, O'nun emir ve iradesine gönülden boyun eğmek anlamına gelir.[37] Dolayısıyla Allah'ın talepleri karşısında itaat etme ya da bunlara kayıtsız kalarak isyan etme, fiilî sonuçlar doğuran tercihler olarak ortaya çıkar. Bu tercihe bağlı olarak itaat ödül, karşı gelmek ise ceza gerektirir.[38]

Allah'a inanıp teslim olanlar "kopmak bilmeyen sağlam bir kulp"a tutunmuştur. Onlar dünya ve âhirette asıl kazançlı çıkacak ve kurtuluşa erecek kimselerdir.[39] Rablerinden gelen kutlu davete icabet ederek akıl ve idraklerini işletenler, gerçek mânada itaat etmiş, bunun sonucu olarak da kurtuluşa ermişlerdir.[40] Vahye uyanlar, dünya-âhiret dengesini ayarlamayı, geçici olana değil kalıcı olana talip olmayı seçmişlerdir. Müminler Allah'ın emirleri karşısında *"İşittik ve itaat ettik!"* derler. Bu söz, Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'ı, O'nun emirlerini işittik, anladık ve itaat ettik demektir. Kur'ân'ı rehber edinenler, Allah'a yönelenlerin yoluna uyanlar, sorumluluklarına uygun davranışlar sergiler. Sapmadan doğru yolda devam edenler, korku ve üzüntüden korunmuşlardır.[41] Allah kullarını onlara hayat verecek değerlere çağırdığına göre,[42] ona itaat edenler en baştan bu kıymetli ilkelere sahip çıkmışlardır. Hakikatle uyum içinde olmanın bir zorunluluk olduğunu kavrayan bu kişiler, Rablerinin vaat ettiği nimetlerin pırıltısını hayatlarına yansıtmışlardır. Burada böylece korunmuş bir hayat yaşadıkları için henüz bu dünyadayken peşin peşin sunulan ikramlara mazhar olur,[43] başarı kazanırlar: *"Allah'a ve Resûlü'ne itaat eden, Allah'a itaatsizlikten korkan, O'na saygısızlıktan korunanlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır!"*[44] İmanını takvâsı ile birleştiren kişinin içi dışı, özü sözü, birbiriyle uyumlu bir bütünlük oluşturur. İman edip kendi emir ve yasaklarına uyan, itaat ederek amel işleyen kimselerin günahlarını Allah silecek, onların işlerini dünyada düzene koyacak ve onları âhirette ebedî cennetine koyacaktır.[45] Böylece onlar peygamberler, dosdoğru olanlar, şehitler ve sâlih kişilerle beraber olma nimetine ermiş olacaklardır.[46]

İnkâr edenler ise seçimlerini yanlış yönde yapmışlardır. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberi'ni, dinini hiçe saymış, inatla O'nun dosdoğru yolunu takipten uzak durmuşlardır. Bâtıla uymayı, boş şeylerin peşinden koşmayı bir kazanım

37 Hucurât 49/14.
38 Feth 48/16-17: Kâsımî, XIII, 493.
39 Bakara 2/256; Lokmân 31/21-22.
40 Mâide 5/7.
41 Lokmân 31/15; Fussılet 41/30.
42 Enfâl 8/24.
43 Âl-i İmrân 3/162, 174.
44 Nûr 24/52.
45 Muhammed 47/1-3: Taberî, XXI, 180.
46 Ahzâb 33/70-71; Nisâ 4/13, 69.

sananlar, büyük bir yanılgıya düşmüşlerdir. Allah'ın birliğini inkâr etmeleri yetmiyormuş gibi bir de O'na kulluk etmek isteyenleri doğru yoldan çevirmeye çalışmışlardır. Allah'ın Elçisi'nin *"… Siz bana uyun, işte bu dosdoğru yoldur. Şeytan sizi sakın doğru yoldan alıkoymasın, o sizin apaçık düşmanınızdır."*[47] çağrısına kulak tıkayanlar, bu kutlu daveti reddetmiş[48] ve böylece kaybedenlerden olmuşlardır.[49]

Allah Teâlâ'ya ve Hz. Peygamber'e (sas) itaat etmeye bağlı olarak zikredilen bir başka konu da idarecilere itaattir. Konu âyette şöyle anlatılmaktadır: *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan idarecilere (ülü'l-emr) de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir."*[50] *Ülü'l-emr*, toplumu yönetme ve yönlendirme yetkisine sahip kılınanlardır. Âyette bu kimselere itaat emrinin Resûl'e itaate bağlanması, bu yükümlülüğün ancak Allah ve Resûlü'ne itaat edilen değerler çerçevesinde olacağını bildirmek içindir. *"Allah'ın emrine uymadığı takdirde hiçbir kimseye itaat edilmez.", "Allah'a itaatsizlik sayılan emre itaat edilmez."* şeklindeki hadisler, bu kuralı açıkça ifade eder.[51] Müslüman'ın itaat edeceği yöneticisinin Allah ve Resûlü'nün emirlerine aykırı düşen isteklerde bulunmaması gerekir. Aksi bir durumda ona itaat söz konusu olmaz. Öte yandan güvenlikle ilgili konuların Hz. Peygamber'e (sas) ve *ülü'l-emr*e götürülmesini emreden bir âyet daha vardır. Burada kelimenin, idarî ya da askerî yönetim kademesinde olanların yanı sıra ilmî sorumluluk üstlenenleri ve konunun uzmanlarını da ifade ettiği anlaşılmaktadır.[52] Ebû Süfyân, Medine'ye gönderdiği casusu aracılığıyla büyük bir kuvvetle bu şehre saldıracağı haberini yaymıştı. Bu durum, Müslüman toplumda ciddi bir tepkiye sebep olmuştu. "Küçük Bedir" diye bilinen bu askerî harekât haberi, doğruluğu araştırılmadan ve sonuçları hesap edilmeden toplum içinde yayılmıştı. Bu sebeple yaşanan panik üzerine inen söz konusu âyet, bir topluluğu olumsuz etkileyecek haberlerin yayılmasının doğuracağı zararlı sonuçlara dikkat çekmekteydi.[53] Oysa bu haberin duyulur duyulmaz, Peygamberimize, yetkili ve bilirkişilere haber verilmesi gerekirdi.

47 Zuhruf 43/61-62.
48 Zuhruf 43/43; Yûsuf 12/108.
49 Kasas 28/57.
50 Nisâ 4/59.
51 Nisâ 4/59: İbn Kesîr, IV, 132; Buhârî, "Aḥkâm", 4.
52 Nisâ 4/83.
53 Nisâ 4/83: Taberî, VIII, 570.

MÜMİNLER ALLAH'TAN BAŞKASINA İTAAT ETMEZLER

اَفَغَيْرَ دٖينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

"Onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Oysa göklerde olanlar da yerdekiler de isteyerek veya istemeyerek O'nun iradesine boyun eğmişlerdir ve O'na döndürüleceklerdir."

(Âl-i İmrân 3/83)

Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmek, Müslüman kimliğinin olmazsa olmaz unsurlarındandır.[54] Bu bağlılık; hakka, doğruya, iyiliğe tâbi olmak anlamına gelir. Tevhid inancı, bütün güzel idealleri bünyesinde toplayan bir değerler sistemi oluşturur. Şirk ve inkâr ise çok başlı, çok parçalı bağımlılıklar meydana getirir. Allah ve Resûlü'ne itaat etmeyenler ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar, başka varlıklara itaatten kendilerini kurtaramazlar.[55] Onların peşinden sürüklendikleri ve yönlendirmelerine kapıldıkları pek çok saptırıcı unsur vardır. Bu nedenle hayatları birbiriyle çatışan ve çelişen düşünce ve davranışlarla doludur. Kur'ân bir yandan Yüce Allah'a boyun eğmeyenlerin hangi görünür görünmez azgın ve sapkınların ardından sürüklendiklerini anlatır.[56] Diğer yandan da Müminleri onlarla aynı çizgide bulunmamaları konusunda uyarır.[57]

Kur'ân'da eleştirilen hususlardan biri de, Kâfirlerin kendi arzularına uymaktan ve ihtirasları doğrultunda hareket etmekten çekinmedikleridir.[58] Bu durum, hiç şüphe yok ki yanlıştır. Çünkü onların sahte tanrıları doğru yola sevk edemez.[59] Doğru bilgiyi bırakıp atalarının bâtıl geleneklerini sürdürenler, kötülüklerin ve isyanın girdabına kapılmış durumdadır. Meselâ Müşrikler, Hz. Muhammed'e (sas) "koyun kokan fakir Müminleri" yanından uzaklaştırdığı takdirde, birlikte oturup

54 Kamer 54/3.
55 Yâsîn 36/60-62.
56 İbrâhîm 14/35-36; Câsiye 45/23.
57 Fâtır 35/6.
58 Kehf 18/28; Tâhâ 20/16; Kamer 54/3; Kasas 28/50; Rûm 30/29.
59 Yûnus 10/35: Mukātil b. Süleyman, III, 92.

konuşabileceklerini söylüyorlardı. Bu teklif, onların kibre kapıldıklarını açıkça gösteren pek çok örnekten sadece birisidir. İslâm'ı tebliğ etmek açısından fayda sağlayacak gibi görünen bu teklif sahiplerine asla itaat edilmemesi gerektiği şöyle vurgulanmıştır: *"Ey Peygamber! Rızasını dileyerek sabah akşam Rablerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uyan ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!"*[60]

En'âm sûresi 116. âyette Peygamberimize, insanların arzu ve isteklerine uyduğu takdirde, kendisine yanlış bir yön çizmiş olacağı uyarısında bulunulur. Çoğunluğu oluşturan bu kimselerin tefsirlerde Müşrikler olduğu ifade edilmiştir.[61] Onlar, hem Mekke'nin yöneticisi konumunda hem de toplumda çoğunlukta idiler. Ancak onlar, bunca uyarıya rağmen temelsiz inanç ve gelenekleri kabul ediyor böylece doğru yoldan çıkmış bulunuyorlardı. Çünkü Müşrikler, inançlarını ve hayat tarzlarını ilâhî gerçekler yerine birtakım *zan, kuruntu* ve *varsayımlar*a göre belirlemişlerdi. O hâlde doğru olan, çoğunluğun izlediği yolu takip etmek değil, doğru bilgiye dayanmaktır.

Hayatını Allah Teâlâ'dan başkasının gösterdiği yönde çizen, ihtiraslarına ulaşmayı tek amaç hâline getiren her insan, aslında şeytanın izinden gidiyor demektir. Şeytanın adımlarını takip etmemek konusunda sadece Müslümanlar değil, tüm insanlar uyarılmıştır.[62] Çünkü insanı doğru yoldan saptırmak için kendisine fırsat verilince, o bütün gücüyle, düşman saydığı insana saldırma planları kurmuştur. Onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağını, çoklarını ayartıp yoldan çıkartacağını en baştan beyan etmiştir.[63] Ancak şurası açıktır ki onun, isteklerini insana zorla yaptırma gücü yoktur, o sadece kandırıp peşine takabildikleri üzerinde etkilidir.[64] Allah (cc), mutluluğa ermesi için insanı uyarmış, tövbeyle arındırmış ve koruması altına almıştır. Hâlbuki şeytan, cehenneme sürüklediği kişilere hesap günü sahip çıkmak şöyle dursun, kusurun bütünüyle çağrısına kapılan insanda olduğunu söyleyecektir.[65] Bu nedenle insan attığı adımların ne anlama geldiğine, kimin takipçisi olduğuna dikkat etmek zorundadır.

---

60 Kehf 18/28: Taberî, VIII, 18; Zemahşerî, II, 717.
61 En'âm 6/116: Mukātil b. Süleyman, I, 366; Taberî, XII, 64.
62 Bakara 2/168.
63 Hicr 15/39-40; Sebe' 34/20-21; A'râf 7/17.
64 Nûr 24/21.
65 Hicr 15/42; Hac 22/3; A'râf 7/18; İsrâ 17/63; Sâd 38/85.

Allah'a itaat etmeyen insanlar, Kur'ân'ın "zan" olarak isimlendirdiği temelsiz inanç ve düşüncelerin ardına düşer. *Zanna* uymak, kesin delil ve bilgiye dayanmamaktır.[66] Bu nedenle *"Onlar, sadece zanna ve nefislerin arzusuna (hevâ) tâbi oluyorlar."*[67] âyetinde, "zan ve hevâ" birlikte kullanılmıştır. Müminler hakka, kesin delil ve bilgiye, Müşrikler ise hiçbir dayanağı olmayan zanna uymuşlardır. Onların inançları, kesinlikten uzak ve kuşkulu düşüncelerden ibarettir, oysa iman ile şüphe bir arada bulunmaz. Bilgi temeline dayanmadan sırf tahmin ve zanna uymak, tavır ve hareketleri buna göre belirlemek, kişiyi sadece yanlışa götürür. Çıkarlarını kaybetme endişesiyle İslâm'ın temel inanç konularında zanlarına mağlup olan Müşriklerin çoğunun yaptığı da tam olarak buydu.[68] Bu noktada Kur'ân'da zan ve vehimlere dayalı inançların hiçbir şekilde gerçeğin yerini tutamayacağı hatırlatılmaktadır.[69]

Münafıkların kurdukları tuzaklar, yaydıkları yalan ve iftiralar, Müşriklerle işbirlikleri ve her fırsatta Müminleri sıkıntıya düşürme girişimleri de Kur'ân'da bir karşılık bulmuştur. Hz. Peygamber (sas), Kâfirlerin yanı sıra Münafıklara da boyun eğmemesi ve onlardan gelebilecek gizli tehlikelere karşı dikkatli olması konusunda ısrarla uyarılmıştır.[70]

Müminlerin, İslâm'a yaklaşımları ortada olan Müşriklere, Ehl-i kitap'a ve Münafıklara itaati kesinlikle yasaklanmıştır.[71] Hz. Peygamber'e (sas), doğru yola ermenin sadece hidayet kaynağı Kur'ân'a uymakla gerçekleşeceğini bildirmesi emredilmiştir.[72] Bu nedenle peşinden gidilmemesi gereken bir grup da Peygamber Efendimize ve onun getirdiği dine karşı bağnazca tavır alan Medine Yahudileridir.[73] Ehl-i kitap'a seslenilen bir âyette onların, daha önce doğru yoldan sapmış ve birçoklarını da saptırmış bir millet olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla inananlara, onların arzu ve tahriklerine uymamaları uyarısı yapılmıştır.[74] Çünkü kıble değişimi konusunda da açıkça ortaya çıktığı üzere, iman edenler hakka, inkâr edenler ise bâtıla uymaktadırlar.[75] Özellikle Yahudilerin, *"… Sizin dininize uyanlardan başkasına inanmayın."*[76] sözü, kendilerinden olmayanları nasıl gördüklerini net bir şekilde

66 Cürcânî, s. 149.
67 Necm 53/23.
68 Bakara 2/145; Nisâ 4/156-157; Mâide 5/77: Begavî, III, 72; İbn Kesîr, III, 160.
69 Yûnus 10/36; Necm 53/28.
70 Ahzâb 33/1, 48.
71 Âl-i İmrân 3/100, 149: Taberî, VII, 276.
72 Âl-i İmrân 3/73: Râzî, VIII, 259.
73 Bakara 2/120.
74 Mâide 5/77: Begavî, III, 72; İbn Kesîr, III, 160.
75 Bakara 2/145.
76 Âl-i İmrân 3/73.

göstermiştir. Onlar bencillik, ırkçılık, taassup ve ayrılıkçılık gibi düşüncelerin esiri olmuşlardı. İtaat yerine isyanı seçmeleri, onları lânet girdabına düşürmüştür. Onların uyulmasını istediği din, sadece Yahudiliktir.[77]

Yerlerin ve göklerin Rabbine isyan edenlerin ve bozguncuların safında yer almak, dinî hayatta yozlaşmaya ve dönülmesi imkânsız bir sona götürür. Bu tercihi yapanlar, Allah Teâlâ'nın gösterdiği doğru yoldan sapmış ve kaybedenlerden olmuşlardır.[78] Bu zarar ve kayıp dünya hayatında başlar, âhirette de devam eder. İnkârcılar, dünyada birtakım kandırmaca söylemlerle etki alanındakileri kendilerine bağlayabilirler. Ancak kıyamette azapla karşılaşınca, "kendilerinden şikâyetçi olacak diye" onlarla yüz yüze gelmemek için yanlarından hızla uzaklaşacaklardır.[79] Bunlara uyan inkârcıların durumu da âyette şöyle anlatılır: *"Yüzleri, ateşte bir o yana bir bu yana çevrildiği gün, 'Keşke Allah'a itaat etseydik ve Resûlü'ne uysaydık.' diyecek ve şöyle yalvaracaklardır: 'Ey Rabbimiz! Biz efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik, onlar da bizi doğru yoldan saptırdılar.'"*[80] Ancak iş işten geçmiştir, bu pişmanlık artık hiçbir fayda vermeyecektir. Burada olduğu gibi orada da onlar, kapıldıkları yalan-yanlıştan hep başkalarını suçlayıp geçersiz mazeretler üreteceklerdir. "Biz size uyduk." diyerek suçlarını, arkasından gittikleri kimselere atmayı deneyecekler, fakat bunun hiçbir faydası olmayacaktır. Çünkü bu çok yanlış bir yargıdır. Üstelik onları buna kimse de zorlamamıştır. Onlar kendi seçimleriyle kurtuluş yolunu gösterene değil, ateş çukuruna sürükleyene uymuş ve uyarıldıkları korkunç azabın pençesine düşmüşlerdir.[81] Peşlerine takıldıkları bu kişilerin, başlarına gelen azabı önlemeleri mümkün değildir. Çünkü onlar, kendi dertlerine bile derman olamayacak bir çaresizlik içinde kalacaklardır.

Bilinçsiz ve körü körüne itaat, gerçeklerin önüne kalın bir perde çekmekte ve kişiyi itaat ettikleriyle birlikte dünya ve âhiret azabına sürüklemektedir. Böyle bir tercih, cehenneme girdirecek kadar ağır bir günah ve sapkınca bir davranıştır ve sahibini nihayetinde ait olduğu yere götürür.[82]

Allah Teâlâ'ya inanmanın, O'na güvenmenin ve bağlı olmanın doğal sonucu ve nişanesi, O'nun emir ve yasaklarına koşulsuz itaat etmektir. Bu itaat, zoraki yapılan çaresiz bir boyun eğiş değildir. Yine Allah'a bile olsa körü körüne itaat, müminden

77 Âl-i İmrân 3/73: Mukātil b. Süleyman, I, 176; Taberî, VI, 512; Râzî, VIII, 259.
78 Kasas 28/57; Muhammed 47/1-3.
79 Bakara 2/166-167.
80 Ahzâb 33/66-67.
81 İbrâhîm 14/21; Mü'min 40/47; Muhammed 47/28.
82 Nisâ 4/115; Hûd 11/116.

beklenen bir davranış değildir. Çünkü taklitle bir yerlere bağlanan, bilinçsizce önden gidenlerin izini takip edenler ancak inkârcılar olabilir. Şu hâlde müminin Rabbine itaati, O'nun kendisini tanıttığı gibi tanımaktan, kudretine, merhametine, hikmetine güvenmekten kaynaklanan gönüllü bir tercihtir. Burada neden-sonuç ilişkilerini kurmaya teşvik eden hikmet dolu bir yöneliş vardır. Çoğu kez Allah Teâlâ'ya itaat emriyle birlikte zikredilen Hz. Peygamber'e (sas) itaat de onun bizâtihi şahsına değil, temsil ettiği yüce konumunadır. Allah'a itaatin gerçekleşmesi, ancak peygamber vasıtasıyla olabileceği için ona itaat, Cenâb-ı Allah'a itaatle ilişkili kılınmıştır. Bu sadece Sevgili Peygamberimize özgü bir durum da değildir, geçmiş peygamberlerin tevhid mücadelesinde de aynı gerçeklik söz konusudur. Kur'ân, itaat ve ittibâ kavramlarıyla insanı denemiştir. Onun hoşuna giden ve gitmeyen olaylar karşısındaki tutumunun hangi yönde seyredeceğini belirleyen arka plan üzerinde durmuştur. O, aynı zamanda Mümin, kâfir ve münafık arasındaki inanç, tercih ve davranış farklılıklarının kaynağına inmiş ve buna dair örnekler vermiştir. Cenâb-ı Hakk'a ve Resûlü'ne gönülden inanan, güvenen, sevgiyle bağlanan, onların gösterdiği yolu izleyen her Mümin, hangi güzelliklere davet edildiğini ve ne büyük tehlikelerden korunduğunu hayatın içinde bizzat fark eder. Maddî ve manevî her türlü sorunun ancak Allah'a itaat etmek, Elçisi'nin izlerini takip etmek suretiyle çözüldüğünü bizzat tecrübe eder. Çünkü *"Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu hiç ummadığı yerden rızıklandırır. Kim yalnız Allah'a tevekkül edip O'na güvenirse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah emrini, vaadini yerine getirendir."*[83]

83 Talâk 65/2-3.

THG
0931495
TNP
0931495 TNP

DİYANET İŞLERİ
BAŞKANLIĞI

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU
TEFSİR

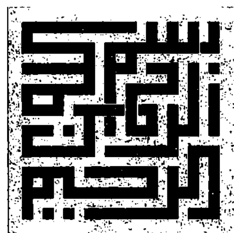

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

4

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN -KONULU TEFSİR-

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 2032
KAYNAK ESERLER - 251

Genel Koordinatör
Prof. Dr. Huriye MARTI

Yayın Yönetmeni
Doç. Dr. Fatih KURT

Koordinasyon
Bünyamin KAHRAMAN

Tasarım
Emre YILDIZ

Baskı Takip
Mustafa ÇOBAN

2021-06-Y-0003-2032
ISBN 978-625-435-121-1 (takım)
ISBN 978-625-435-125-9 (4. cilt)

Eser İnceleme Komisyon Kararı:
19.08.2021/48

Sertifika No: 12930

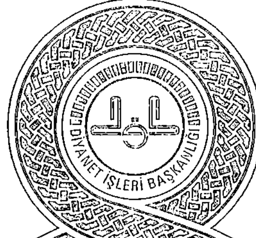
2. Baskı, Ankara 2021

Baskı ve Cilt
Başak Matbaacılık ve Tan. Hizm.
İth. İhr. Tic. A.Ş.
Tel: (0312) 397 16 17

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Yayın ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

4

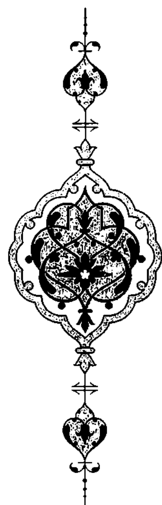

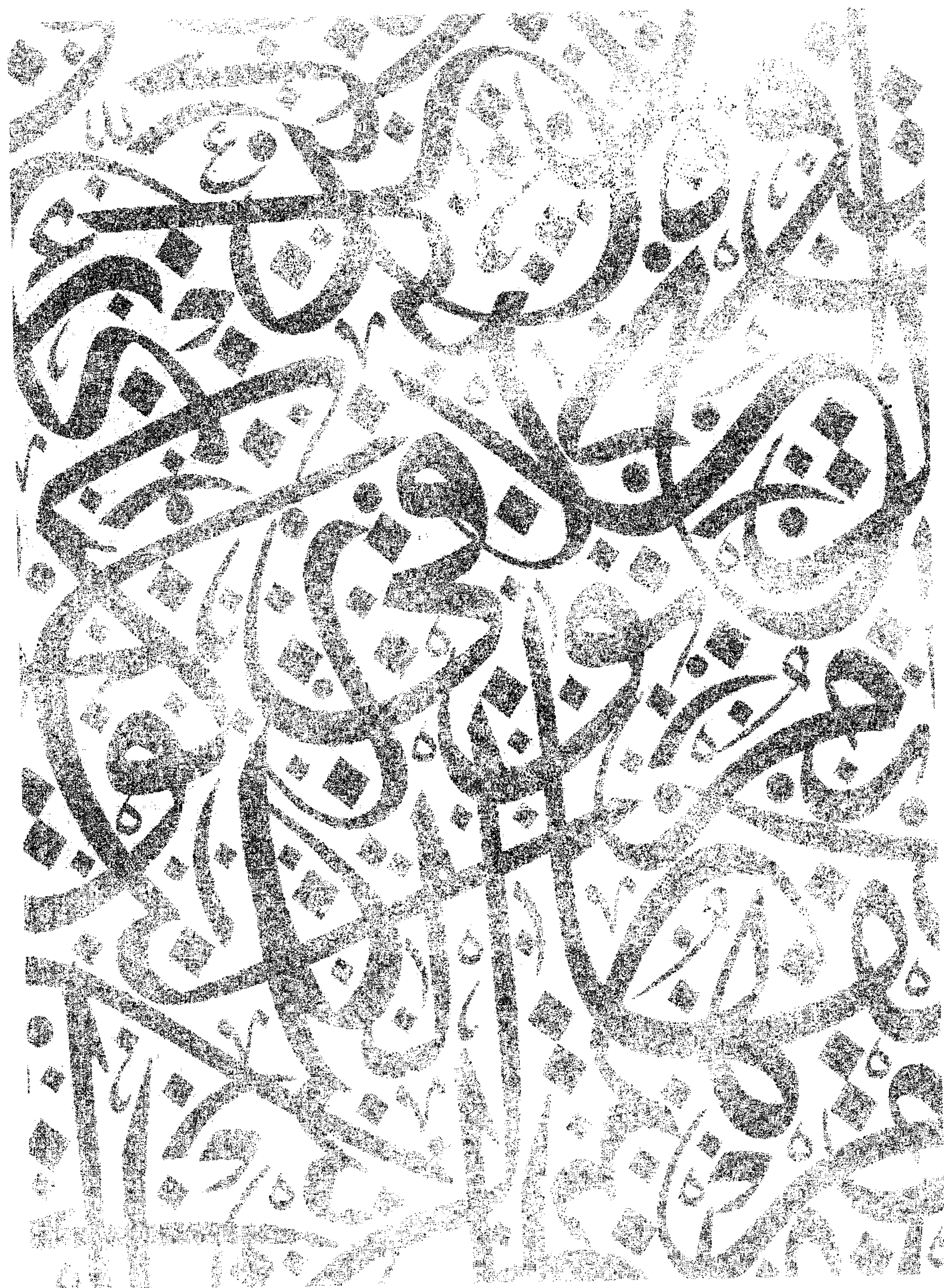
İÇİNDEKİLER

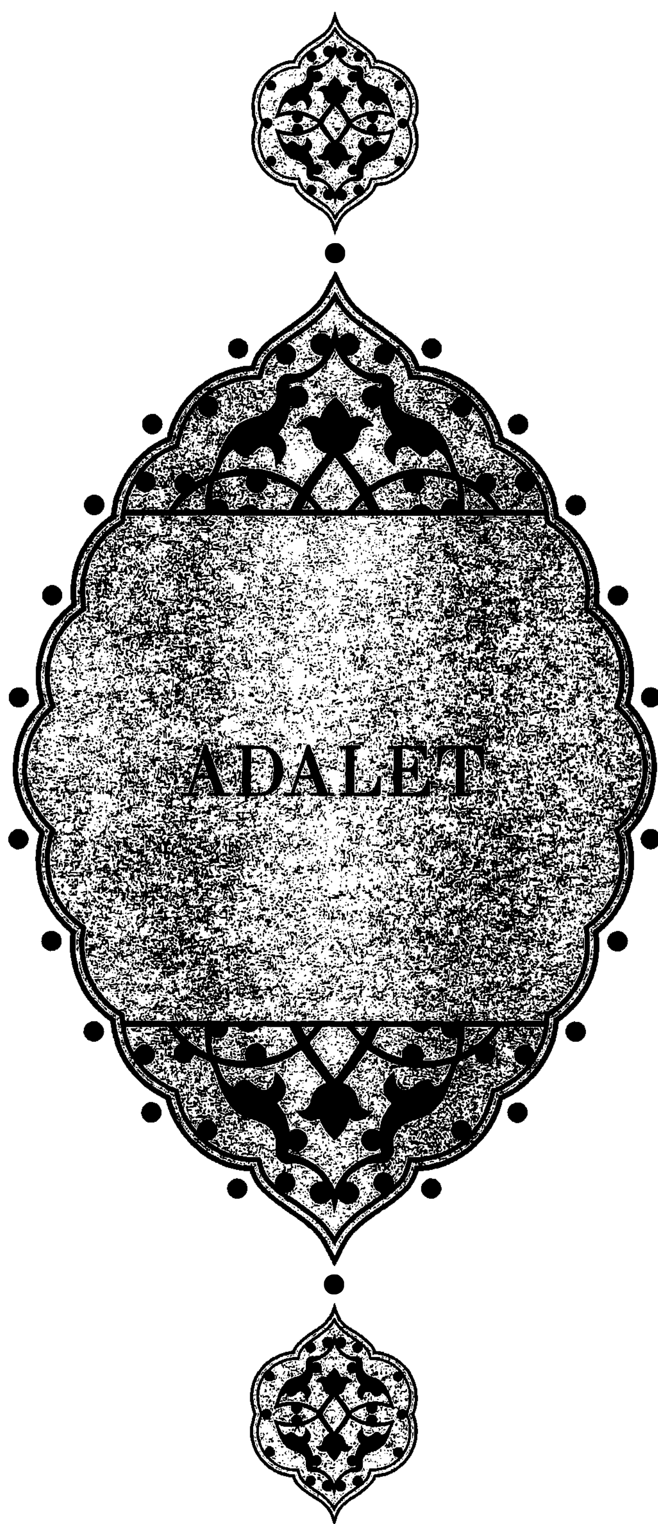

ADALET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاللّٰهُ يَقْض۪ي بِالْحَقِّۜ وَالَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍۜ
اِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿٢٠﴾

"Allah adaletle hüküm verir; onların Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi işiten ve en iyi görendir ."

(Mü'min 40/20)

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِماً بِالْقِسْطِۜ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۜ ﴿١٨﴾

"Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka ilâh olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir."

(Âl-i İmrân 3/18)

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًاۜ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهٖۚ
وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿١١٥﴾

“Rabbinin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O’nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir.”

(En‘âm 6/115)

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَا۪يتَٓائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ
وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

“Muhakkak ki Allah adaleti, iyilik yapmayı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor.”

(Nahl 16/90)

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْم۪يزَانَ لِيَقُومَ
النَّاسُ بِالْقِسْطِۚ وَاَنْزَلْنَا الْحَد۪يدَ ف۪يهِ بَأْسٌ شَد۪يدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ
مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِۜ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَز۪يزٌ ﴿٢٥﴾

“Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberlerinde Kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür.”

(Hadîd 57/25)

فَلِذٰلِكَ فَادْعُۚ وَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْۚ وَقُلْ اٰمَنْتُ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍۚ وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۜ لَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۜ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَاۚ وَاِلَيْهِ الْمَصٖيرُۜ ﴿١٥﴾

"İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: 'Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır.'"

(Şûrâ 42/15)

اَللّٰهُ الَّذٖٓي اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمٖيزَانَۜ وَمَا يُدْرٖيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرٖيبٌ ﴿١٧﴾

"Hak ve hakikat içerikli Kitap'ı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah'tır. Nereden bileceksin, kıyamet vakti belki de çok yakın!"

(Şûrâ 42/17)

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَاۙ وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِۜ اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهٖۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمٖيعًا بَصٖيرًا ﴿٥٨﴾

"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir ."

(Nisâ 4/58)

يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَل۪يفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır."

(Sâd 38/26)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَب۪ينَۚ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَق۪يراً فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُواۚ وَاِنْ تَلْوُٓا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراً ﴿١٣٥﴾

"Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Şahitlik ettiğiniz insanlar) ister zengin, isterse yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır (onları sizden çok kayırır). Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."

(Nisâ 4/135)

وَمِمَّنْ خَلَقْنَٓا اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِه۪ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

"Yarattıklarımız arasında hakka götüren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardır."

(A'râf 7/181)

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۚ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ
وَالْم۪يزَانَ بِالْقِسْطِۚ لَا نُكَلِّفُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَاۚ وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ
ذَا قُرْبٰىۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُواۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَۙ ﴿١٥٢﴾

"Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti."

(En'âm 6/152)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ لِلّٰهِ شُهَدَٓاءَ بِالْقِسْطِۘ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ
شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُواۜ اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰىۘ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ
خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur.
Allah'a karşı gelmekten korkun.
Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."

(Mâide 5/8)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de adalet konusu, *adl, mîzan, kıst* ve *hak* kelimeleri ile anlatılır. Bu kelimeler birbirinin yerine kullanıldığı gibi, *adl* kelimesinin, *hak* kelimesi ile beraber kullanıldığı âyetler de vardır.[1] *'A-de-le* kökü Kur'ân'da 14 kez fiil, 14 kez de isim olarak toplam 28 kez geçer. *Mîzan* (ç. *mevâzîn*) kelimesinin kökü olan *ve-ze-ne*den türeyen fiil ve isimler de Kur'ân'da yer alır. Bu kelimeler tartmak, terazi ve denge anlamlarında 23 defa geçer. *Ka-se-ta* kökü ise farklı kiplerde, âdil olmak ve adalet anlamlarında 23 kez kullanılır. Aynı kelime bunun tam zıttı olan adaletten uzak olmak anlamında da iki kez kullanılır. *Ha-ka-ka* kökünden gelen doğru, gerçek ve hakikat anlamındaki *hak* kelimesi 287 kere kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm muhataplarında, hayatın her alanına hâkim olan, âhirete de uzanan kusursuz ve ebedî bir adalet fikri yerleştirmeyi amaçlar. Zira adalet, bizâtihi yaratılışın kendisinde bulunmaktadır. Buna uygun olarak Yüce Allah yeryüzünde insanoğlundan âdil davranmasını ve bu dengeyi bozmadan yaşamasını istemiştir. Allah, âhirette de dünyada yapılanların karşılığını kusursuz bir adaletle verecektir.

'A-de-le kökü, "eşit, âdil ve doğru biçimde davranmak" anlamına gelmektedir. Kelime ayrıca "bir şeyi eşit ve benzer olarak yapmak" anlamında da kullanılır.[2] Ancak eşit kılmak, ilâh konusunda olduğunda Kur'ân'daki en olumsuz anlamı kazanır. Çünkü bu kullanımda kelime, Allah'a denk, eşit varlık yahut varlıklar kabul etmek demektir. Bu da O'na şirk koşmak anlamına gelir.[3] Kelimenin Kur'ân'da "doğrudan, adaletten ayrılmak" anlamında da kullanıldığı olmuştur.[4] *Adalet*; "bir kaybın eşit karşılığı olan ceza, yani fidye" anlamına da gelir.[5] Bir suça karşılık olabilecek eşit bir ceza tespiti de aynı kelime ile ifade edilmiştir.[6]

---

1 A'râf 7/159, 181.

2 Râgıb el-İsfahânî, s. 325-326.

3 En'âm 6/1, 150; Neml 27/60.

4 Nisâ 4/135.

5 Bakara 2/48; En'âm 6/70: Taberî, IX, 324; İbn Kesîr, I, 394.

6 Mâide 5/95.

Ka-se-ta kökü de Kur'ân'da aynı anlamı ifade eder. *Kassata* "eşit olarak bölüştürmek, dağıtmak ve hükümde âdil olmak" anlamına gelir. Kelimenin isim biçimi de "eşitlik, adalet, âdil ve hakça davranış" anlamına gelmektedir.[7] Kur'ân'da geçen *mevâzînü'l-kıst* ifadesi "adalet terazileri" anlamındadır.[8] *Muksit* ise "âdil veya hakça davranan" anlamındadır.[9] Zıt anlama sahip kelimelerden olan *kaseta*, "doğruluktan ayrılmak, haksız ve yanlış davranmak" anlamı da taşımaktadır.[10]

Kur'ân'da adaleti ifade etmek için kullanılan başka bir kelime de *hak*tır. Bu kelime "gerçeğe, olana uygun olmak, doğruya uygun inançta olmak, doğru olmak" anlamlarına gelmektedir.[11] Kur'ân'da "gerçek, gerçeklik, doğru" anlamında kullanılmıştır. Meselâ Hz. Muhammed'in (sas) getirdiği din, gerçek ve doğru dindir (*dînü'l-hak*).[12]

Kur'ân'da adalet konusunu anlatan başka bir kelime de *mîzan*dır. "Adalet, denge, eşitlik, ölçü, terazi" anlamlarına gelen *mîzan* ve *kıst* kelimeleri aynı anlamı taşımaktadır.[13] *Mîzan*, Allah'ın doğru ve yanlışı ayırmak için yarattığı yaratılışa koyduğu ölçü, yaratılıştaki dengedir. Yaratılıştaki *mîzan* âhirette de bulunur. Allah "kıyamet günü için adalet terazileri" (*el-mevâzînü'l-kıst*) kuracak[14] ve yapılan işleri bu adalet terazisinde tartıp karşılığını eksiksiz verecektir.

Kur'ân'da adalet kavramının zıt anlamlısı olarak *zulüm* kelimesi yer almaktadır. *Zulüm*, "Allah'ın buyruklarını çiğneyerek O'na karşı suç işlemek, yanlış yapmak" anlamlarına gelmektedir. Ayrıca "zulüm sınırları aşmak, adaletsiz davranmak" anlamlarında da kullanılır.[15] Bunun yanı sıra

7 Râgıb el-İsfahânî, s. 403.
8 Enbiyâ 21/47: Taberî, XVI, 284; İbn Kesîr, IX, 408; Zemahşerî, IV, 148.
9 Mâide 5/42; Hucurât 49/9.
10 Cin 72/14, 15: Taberî, III, 333; Zemahşerî, VI, 229-230.
11 Fîrûzâbâdî, s. 874; Râgıb el-İsfahânî, s. 125.
12 Feth 48/28; Saf 61/9.
13 Enbiyâ 21/47: Taberî, XVI, 284-285; Fîrûzâbâdî, s. 1238; Râgıb el-İsfahânî, s. 522.
14 Enbiyâ 21/47.
15 Râgıb el-İsfahânî, s. 315.

Kur'ân'da *münker, bağy, tuğyan* ve *hevâ* kelimeleri de adaletin karşıtıdır. *Bağy*, "yanlış, haksız ve zalimce davranmak" anlamına gelmektedir.[16] *Hevâ* ise "aklın, benliğin kötü ve yasak olan şeylere eğilim göstermesi"dir.[17] *Tağâ* kelimesi "sınırı veya ölçüyü aşmak, itaatsizlikte aşırı gitmek" anlamlarındadır.[18] Kötü, nefret edilen veya kanun tarafından çirkin görülen anlamındaki *münker* kelimesi de burada sayılabilir.[19]

16 Râgıb el-İsfahânî, s. 55-56.

17 Râgıb el-İsfahânî, s. 548.

18 Râgıb el-İsfahânî, s. 304.

19 Râgıb el-İsfahânî, s. 653.

Tu'me b. Ubeyrik adında bir kişi, bir zırh ve bir miktar yiyecek çalmıştı. Malı çalınan kişi Peygamberimize gelerek olanı biteni anlattı. Olayın ortaya çıkacağını anlayan Tu'me'nin yakınları gece hemen Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Hırsızlığı Zeyd b. Semîn adında bir Yahudi'nin yaptığını söylediler. Aslında Tu'me, zırhı çalmış ve bir Yahudi'nin evine bırakmıştı. Yakınları ise bir Müslüman'ı korumak gerektiğini ve hırsızlığı yapan Yahudi'nin suçunu örtmek için olayı Tu'me'nin üzerine atmaya çalıştığını söylüyorlardı. Hatta komşularından şahitler de bulup getirmişlerdi. Hz. Peygamber (sas) bu durumda olayı daha fazla araştırmaya ihtiyaç duymayarak kararını Tu'me lehine vermişti. Çok geçmeden şu âyet-i kerîmeler nâzil oldu: *"İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren Kitap'ı sana indirdik; hainlerden taraf olma! Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Kendilerine hıyanet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez."*[1] Hz. Peygamber'e Müslüman da olsa, haksızlık yapıp iftirada bulunan kişinin yanında olmaması bildirilmişti. Ayrıca Yahudi de olsa haklı olana hakkını vermesi gerektiği konusunda uyarı yapılmıştı. Önemli olan her insanın kanun önünde adaletle yargılanmasıydı.

1 Nisâ 4/105-107: Taberî, VII, 462-463; İbn Kesîr, IV, 260-261.

ALLAH ÂDİLDİR

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِمًا بِالْقِسْطِۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُۜ ﴿١٨﴾

"Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka ilâh olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir."

(Âl-i İmrân 3/18)

Mekke döneminde Kur'ân-ı Kerîm, muhataplarının dikkatini insanın ve kâinatın dengeli, hesaplı ve mükemmel yaratılışına çeker.[2] Allah, insanı yaratmış, ona düşünmeyi ve düşüncelerini ifade etmeyi (*beyân*) öğretmiştir. Allah kâinatı mükemmel bir hesaplamayla belli bir dengede yaratmıştır. O, gökleri yükseltmiş ve dengeyi (*mîzan*) bu yaratılışa yerleştirmiştir.[3] Allah, insanın dinen doğru davranışlarının temeline de bu dengeli yaratılışı koymuştur. Böylece adalet, bütünüyle yaratılışın kendisinde bulunmaktadır.

Kâinatı adalet üzere yaratan Rabbimizin biricik olduğu gerçeğini kabul etmek yine adaletin gereğidir. Taberî'ye (ö. 310/923) göre, *"Allah adaleti ('adl), iyiliği (ihsan), akrabaya karşı cömert olmayı emreder."*[4] anlamındaki âyet, öncelikle bunu ifade etmektedir. Yüce Allah'ın bu âyette emrettiği adalet, O'nun nimetleri ve iyilikleri veren olduğunu kabul ve ifade etmektir. Buna göre en başta adalet, Cenâb-ı Allah'tan başka ilâh olmadığını kabul etmek ve Allah'a şükretmektir. Allah Teâlâ, her şeyi işitip gören, mutlak adalet sahibi ve yaratılanlar arasında hesap gününde adaletle hükmedecek olan bir ve tek Yaratıcı'dır. Müşriklerin taptığı putlar ise iyi ve kötü işler ile bunlar arasındaki farkı bilmekten âcizdir. Bu putlara herhangi bir yaratıcılık özelliği yakıştırmak en büyük adaletsizliktir.[5] Bu konu Kur'ân'da bir mesel yoluyla da anlatılmıştır. Meselde dilsiz, yaptığı işten hayır gelmeyen, beceriksiz ve efendisine yük olan köle, işitemeyen, konuşamayan, bir zararı kovamayan putları temsil eder. Buna karşın doğru yolda olan ve adaleti emreden ise Allah'ı temsil eder: Bunlar

---

2 Rahmân 55/5-9.
3 Rahmân 55/7-9: Taberî, XXII, 177-179; İbn Kesîr, XIII, 314; Zemahşerî, VI, 6.
4 Nahl 16/90.
5 Nahl 16/90: Taberî, XIV, 334-335.

birbirine hiç benzemez.[6] Başka bir âyette de *"Ve Allah adaletle (hak) hüküm verir; onların Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi işiten ve en iyi görendir."*[7] denilmektedir. Âyetin *"Allah'tan başka taptıkları hiçbir şeye hükmedemezler."* kısmı "onların buna gücü yoktur" anlamındadır. Ancak *"Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerin sakladıklarını bile bildiğinden"* mutlak adaleti gereği, iyiliğe karşılık iyilik, kötülüğe ise karşılığı olan cezayı verecektir.[8]

Yüce Allah'ın âdil oluşu, sadece dünya ile sınırlı değildir. Dünyada yapılanlar âhirette ince ve kusursuz bir adaletle hesaplanacak ve karşılığı verilecektir. Bu husus da şu âyette dile getirilmektedir: *"(Ey Peygamber! O gün) meleklerin Rablerini hamdedip yücelttiğini ve arşın çevresini kuşattıklarını görürsün. Böylece insanlar arasında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir ve şöyle denir: Bütün övgüler âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."*[9] Allah, "kıyamet günü için adalet terazileri" (*el-mevâzînü'l-kıst*) kuracaktır. Böylece hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğramayacak, hatta Yüce Yaratıcı "bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa" yapılan tüm işleri bu adalet terazisine koyacak ve karşılığını eksiksiz verecektir.[10] Kâinatın yaratılışındaki dengeyi ve adaleti anlatan *terazi* benzetmesi,[11] bu âyette âhirete taşınmaktadır. Yaratılıştaki *mîzan* âhirette de bulunur. Âyetin bu ifadesi, hesap gününde iyi amellerle kötü amellerin adaletle tartılması anlamındadır. Bu ifadenin doğrudan adalet anlamına geldiği de belirtilmiştir. Buna göre hüküm günü kimseye adaletsizlik edilmeyecektir. İnanıp doğru ve düzgün işler yapanlar bunun karşılığını, Allah Teâlâ'nın adaleti gereği cennet olarak alacaktır. Ancak onu inkâr edenler, Allah'ın şaşmaz adaletiyle karşılığını cehennem olarak görecektir.[12] Kur'ân'da inkârcıların hesap günündeki azaptan kurtulmak için, şayet mümkün olsa sahip oldukları her şeyi feda etmek isteyecekleri bildirilir. Ancak orada âdil bir şekilde hesap görülecek ve işledikleri bütün suçlar önlerine konacaktır.[13] İster toplumun önde geleni, ister avam olsun, suçlular Allah tarafından âdil bir şekilde cezalandırılacaktır. Dünyadaki bu tür sınıflandırmalar, âhirette Allah'ın yargısındaki adalet ilkesini bozamayacaktır. Yargılananlara verilecek ceza, adalet gereğince onların yaptıklarından ne çok ne de az olacaktır. Ayrıca hiç kimse başkasının yaptığı ile suçlanmayacaktır.[14] Böylece

6 Nahl 16/76: Taberî, XIV, 309-310.
7 Mü'min 40/20.
8 Mü'min 40/19-20: Taberî, XX, 303.
9 Zümer 39/75: İbn Kesîr, XII, 163.
10 Enbiyâ 21/47.
11 Rahmân 55/7.
12 Zümer 39/75: Taberî, XX, 272.
13 Zümer 39/47, 48.
14 En'âm 6/164.

Kur'ân, insanoğlunun zihnine ilk yaratılıştan âhirete kadar uzanan kusursuz ve ebedî bir adalet fikri yerleştirmektedir.

PEYGAMBERLER ADALETİ YAŞATMIŞTIR

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْم۪يزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ
بِالْقِسْطِۚ وَاَنْزَلْنَا الْحَد۪يدَ ف۪يهِ بَأْسٌ شَد۪يدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ
بِالْغَيْبِۜ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَز۪يزٌ ﴿٢٥﴾

"Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberlerinde Kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür."

(Hadîd 57/25)

İnsanlara doğru ve yanlışı, adalet ve haksızlığı hatırlatsın diye her topluluğa peygamber gönderilmiştir. Bu da insanlar arasında adaletle[15] hüküm vermenin sağlam gerekçesini oluşturmaktadır. Önceki elçiler gibi, Hz. Peygamber'in de Mekke'de toplumuna açıkça ve doğrudan, Yüce Allah'ın adaleti emrettiğini bildirmesi istenmiştir.[16] Kur'ân doğruyu ve adaleti bildirmede hiçbir eksiklik taşımaz.[17] Hz. Peygamber de bunu bildirmekle yükümlü olarak gelmiştir. Konu âyette şöyle ifade edilir: *"İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzu ve heveslerine uyma ve şöyle de: 'Ben Allah'ın indirdiği bütün Kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Öyleyse sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Zaten Allah (hesap gününde) hepimizi bir araya*

15 Yûnus 10/47: Taberî, XII, 189.

16 A'râf 7/29: Taberî, X, 139; İbn Kesîr, VI, 281.

17 En'âm 6/115: Zemahşerî, II, 390.

getirecektir. Çünkü dönüş ancak O'nadır.'"[18] Allah'ın Elçisi ölünceye kadar, Allah'ın yeryüzünde kurduğu bu ölçüyü (*mîzan*) korumakla yükümlüdür. Mazlumun hakkı zalimden, zayıfın hakkı kuvvetliden ancak adalete dayanılarak alınır. Allah'ın yaratılışa koyduğu adalet, doğru ve yanlışı gösteren bir ölçü sunmaktadır. Âyette geçen *hevâ* kelimesi, Allah'ın gönderdiği haktan şüphe edenlerin inançları anlamında yorumlanmaktadır. Aynı şekilde âyette geçen *kitâb* kelimesi de Kur'ân'dan önceki ilâhî kitaplara işaret eder. Buna göre Tevrat, Zebur ve İncil de adalet mesajını getirmiştir. Hz. Peygamber de bu adalet mesajını izlemiştir.[19] Allah Teâlâ, Kitabı'nda buyurduğu hükümler konusunda adaletle karar vermek için *"Kitap'ı ve mîzanı indirmiştir."*[20] Cenâb-ı Allah'ın peygamberleri ile doğru bilgi içeren Kitap'ı ve adaleti gönderişi Medine döneminde de ele alınmıştır.[21] Allah, "insanlar adaleti (*kıst*) yerine getirsinler diye Kitap'ı ve adaleti (*mîzan*)" indirmiştir. Peygamberler kitap ve mîzan ile adaleti yerine getirirler. Kitapta Allah'ın emirleri vardır. *Mîzan* ise insanın dünya hayatındaki ilişkilerini ölçeceği bir adalet ölçüsüdür. İnsanlar aldıklarını da verdiklerini de ona göre bilir ve belirlerler.[22]

Mekke dönemindeki âyetler, önceki peygamberlerin kıssalarından örneklerle adaletin vahiy tarihi içindeki uygulamalarını gündeme taşımıştır. Böylece adalet anlayışı zihinlere yerleştirilmiş ve pekiştirilmiştir. Meselâ bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ'nın toplumundan örnekler verilir: *"Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı."*[23] Taberî âyeti şöyle yorumlamaktadır: "Onlar (Allah'ın indirdiği) hak ile doğru yolu buluyor yani onun gereğini yerine getirerek yaşıyorlardı. Adaletle alışveriş yapıyor ve birbirlerine dürüst davranıyorlardı. Birbirlerine haksızlık yapmaktan özenle kaçınıyorlardı."[24] Kur'ân'daki örneklerden bir diğeri de Hz. Dâvûd'un kıssasıdır. İlgili âyetlerde anlaşmazlığa düşmüş iki kardeşten bahsedilir. Bu iki kardeş Hz. Dâvûd'a gelir ve aralarında haklarını çiğnemeden hüküm vermesini isterler.[25] Olay, doksan dokuz koyunu olan kardeşin, diğerinin tek bir koyununu sahiplenmek istemesi üzerine gerçekleşir. Hz. Dâvûd, bütün koyunlara sahip olma arzusunda olan kişinin adaletsizlik yaptığı yönünde hüküm verir. Ayrıca o, ortakların çoğunun diğerinin hakkını çiğnediği yönünde ge-

---

18 Şûrâ 42/15.
19 Şûrâ 42/15: Taberî, XX, 485-486.
20 Şûrâ 42/17: Taberî, XX, 489; Zemahşerî, V, 402.
21 Hadîd 57/25.
22 Hadîd 57/25: Taberî, XXII, 424.
23 A'râf 7/159.
24 A'râf 7/159: Taberî, X, 501.
25 Sâd 38/21-22.

nel bir yargıda bulunur.[26] Buna karşın Hz. Dâvûd, yanlış bir arzuya (*el-hevâ*) göre değil doğruya ve adalete göre karar vermesi konusunda uyarılmıştır.[27] Bu kıssa ile Müslümanlara bir peygamberin hayatından adaletin uygulanışına dair bir örnek gösterilmiştir.[28]

Peygamberler tarihinden başka bir örnek de Hz. Şuayb ve halkı Medyen'den verilmiştir. Hz. Şuayb halkına, Allah'tan başka tapılmaya lâyık bir ilâhın bulunmadığını hatırlatır. O daha sonra onları, ölçü ve tartıda doğru olmaya, haksızlık yapmamaya ve herkese hakkını vermeye çağırır. Böylece Kur'ân'da adalet, günlük hayattan bir örnekle gösterilmiş olmaktadır.[29] İnsanlar, ticarî hayatlarında, ölçü ve tartıda haksızlık yaparak Allah'a isyan etmemeli ve günaha yönelmemelidir. Hz. Şuayb'ın mesajında, Allah'a şirk koşmamak ile tartı ve ölçüde âdil olmak arasında ilişki kurulmaktadır.[30] Bu, adalet ilkesinin tevhid inancının bir gereği olduğuna ve bunları birbirinden ayırmanın mümkün olmadığına dair verilen bir başka örnektir.

Mekke döneminde inen birçok âyette adalet, Müminlerin sahip olması gereken özellikler arasında sıralanır. Adaletin yerine getirilmesi veya bir suçun cezası olması dışında insan hayatına kıyılamaz.[31] Kureyş'in baskısının yaşandığı zor şartlarda inen Şûrâ sûresinde de Müminlerde bulunması gereken özellikler öğretilmektedir.[32] Müşrikler haksız bir saldırıda bulunduğunda, Müminler aynı şekilde saldırganlık göstermemelidirler. Bunun yerine onlar, dayanışma içinde kendilerini savunurlar.[33] Onlar, "Bir kötülüğün karşılığının ona denk bir davranış" olduğunu ve "Allah'ın haksızlık edenleri sevmediğini"[34] de yine Kur'ân'dan öğrenmişlerdir. Âyette belirtildiğine göre, Müşriklerden gelen sözlü saldırılara karşı, Müminler aynı ölçüde bir karşılık verebilirler. Bunun ötesinde Müşriklerden gelen bir saldırganlık karşısında bağışlayanın ve gücü yettiği hâlde bir karşılık vermekten vazgeçenin karşılığını ise Allah verecektir. [35] Şûrâ sûresinin daha sonraki âyetlerinde aynı husus bir kez daha vurgulanır. Buna göre haksızlığa uğrayan hakkını almak isteyebilir. Bu noktada kınanacak olanlar, insanlara haksızca ve düşmanlıkla saldıranlar ve Allah'ın koyduğu

---

26 Sâd 38/24.
27 Sâd 38/26: Taberî, XX, 65-77.
28 Sâd 38/21-26.
29 Hûd 11/84, 85.
30 Hûd 11/85: Taberî, XII, 540-541.
31 Furkān 25/68.
32 Şûrâ 42/37-42.
33 Şûrâ 42/37-39.
34 Şûrâ 42/40.
35 Şûrâ 42/40: Taberî, XX, 525-526.

kuralları çiğneyen Müşriklerdir.[36] Âyetin adaletin hakça yerine getirilmesinin bir yolu olan *kısas* ile ilgili olduğu da belirtilmiştir. Bu ilke daha sonra Medine'de uygulamaya konan açık bir kural olacaktır. Kısas haksızlık eden birine, onun yaptığına, başka bir haksızlıkla değil, bu haksızlığa eşit bir karşılıkta bulunmak demektir.[37] Âyetlere göre, haksızlığa eşit bir ceza ile karşılık vermek adaletin gereğidir. Ancak sonraki âyet, Müminleri bunun ötesinde çok önemli bir ahlâkî davranışa özendirir. Yapılan haksızlıklar sabırla karşılanmalıdır. Bu da övgüye lâyık bir davranıştır.[38]

DÜNYANIN DÜZENİ ADALETLE KURULMUŞTUR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ
وَالْاَقْرَب۪ينَۚ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَق۪يرًا فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُواۚ وَاِنْ تَلْوُٓا
اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرًا ﴿١٣٥﴾

"Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Şahitlik ettiğiniz insanlar) ister zengin, isterse yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır (onları sizden çok kayırır). Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."

(Nisâ 4/135)

Yüce Allah, adalet üzere yarattığı varlık âleminde muhteşem bir düzen ve uyum var etmiş, insanoğlundan da âdil davranıp dengeyi bozmadan yaşamasını istemiştir. *"Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü (mîzan) O koydu ki dengeden*

36 Şûrâ 42/41-42.
37 Şûrâ 42/41-42: Taberî, XX, 528.
38 Şûrâ 42/43; Mâide 5/45; Bakara 2/178.

sapmayasınız. Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız."[39] Bu âyette geçen *mîzan*, yaratılıştaki ölçü, denge ve adalete işaret eder. Aynı zamanda bu âyetlerde, insanlar arası ilişkilerde de doğru ve düzgün tartmak, ölçüde dengeyi sağlamak emredilir. Buna göre insan kendisine nasıl âdil davranılmasını istiyorsa, onun da aynı şekilde başkalarına âdil davranması gerekir. Böylece insanın düzgün bir hayat sürmesinin adaletle mümkün olacağı belirtilir. Unutulmamalıdır ki, âdil olmamak ve eksik ölçüp tartmak önceki toplumların yıkımına neden olmuştur.[40]

Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberimizi izleyenlerin, diğer insanlara tanık olmaları için Allah tarafından *vasat ümmet* (*ümmeten vasatan*) kılındığını bildirmektedir.[41] Müfessirler âyetteki *vasat ümmet* ifadesini "dinde aşırılıklardan uzak duran ve olması gerektiği gibi davranan hayırlı ümmet" şeklinde anlamışlardır.[42] Taberî ise hayırlı olmanın da ancak adaletle gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Kur'ân Müminleri, inanç, amel ve her türlü ilişkilerinde adaleti, yani dengeyi esas alan ve böylece diğer insanlara da örnek olan *adaletli ümmet* olarak nitelemektedir.[43] Nitekim Hz. Peygamber (sas) *"Yarattıklarımız arasında hakka götüren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardır."*[44] âyetinde bahsedilen adaletli topluluğun onu izleyenler olduğunu belirtmiştir.[45] Onların nitelikleri hakkında da şu açıklamayı yapmıştır: *"Ümmetimden bir grup, Allah'ın emirlerini hak ve adaletten ayrılmadan uygulamaya devam edecektir. Onları yardımsız bırakmaya çalışanlar veya onlara karşı çıkanlar, onlara zarar veremeyecektir. Bu durum kıyamete kadar böyle devam edecektir."*[46]

Medine döneminde adalet kavramına işaret eden ilk âyetin, borçlar hukuku hakkında olduğu görülür.[47] Buna göre borcu kaydeden kişi, borcu eksiltmeden ya da artırmadan, olduğu gibi adaletle yazmalıdır. Borç büyük ya da küçük olsun, vadesiyle birlikte yazıya geçirilmelidir.[48] Zira adalete uygun olan budur.

İslâm'ın hukuk kuralları çoğunlukla Medine döneminde yerleşmiş olsa da temelleri Mekke döneminde atılmıştır. Nitekim hasat günü elde edilen üründen fakirin

39 Rahmân 55/7-9.
40 Rahmân 55/7-9: Taberî, XXII, 178.
41 Bakara 2/143.
42 Bakara 2/143: Taberî, II, 626-629; Zemahşerî, I, 337; İbn Kesîr, II, 111.
43 Bakara 2/143: Taberî, II, 626-629.
44 A'râf 7/181.
45 A'râf 7/181: Taberî, X, 600; İbn Kesîr, VI, 465.
46 A'râf 7/181: İbn Kesîr, VI, 466; Müslim, "İmâre", 174.
47 Bakara 2/282.
48 Bakara 2/282: Taberî, V, 72.

hakkı olan kısmın verilmesi, zekâtın farz kılınmasından öncedir.[49] *"Gelin size Rabbinizin yasakladıklarını okuyayım."* şeklinde başlayan âyet, Müminlere şirk koşmayı, fakirlik korkusuyla çocukları öldürmeyi, açık ve gizli ahlâksızlığı yasaklamaktadır. Âyetin devamında adaletin gereği olan cezalar dışında Allah'ın verdiği canı almak da yasaklanır.[50] Bundan sonraki âyette de adaletin uygulanmasına şöyle çağrı yapılır: *"Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti."*[51] Âyette, sürekli savaş hâlindeki bir toplumda bulunan yetim kızların mallarına haksızlık yapılmasına karşı çıkılır. Onlar mallarına sahip oluncaya dek mallarının korunması istenir. Böylece mallarını çoğaltmanın dışında, yetimlerin mallarında bir tasarrufta bulunmak yasaklanır. Âyetin devamında Müslümanlar ölçü ve tartıda âdil olmaya çağrılır. Daha sonra da adalet konusunda en önemli uyarılardan birisi yapılır. Şöyle ki; Arap toplumunda kabile ve aşiret ilişkileri çok güçlüdür. Bu sebeple âyette, Müslümanlardan akrabalık ilişkileri sebebiyle haksızlıklara sapmak yerine adaleti üstün tutmaları istenir.[52] Mekke döneminin sonlarında veya Medine döneminin başlarında indiğine dair bilgiler bulunan[53] Mutaffifîn sûresinin girişinde ise ticarî hayatta haksızlık yapanlar çok ağır şekilde eleştirilir. Kendisi hakkını tam alırken başkalarına gelince eksik verenlerin âhireti hesaba katmadan hareket ettikleri belirtilir: *"Ölçüye ve tartıya hile karıştıranların vay hâllerine! Onlar insanlardan bir şey alırken tam olarak ölçer-tartarlar. Fakat kendileri onlara bir şey verirken eksik ölçer, eksik tartarlar. Peki, bu insanlar büyük bir günde dirilip hesap vereceklerini hiç mi düşünmezler?"*[54] Böylece insanlar arası ilişkiler, meşrû olmayan çıkar ya da haksız güç üzerine değil doğruluk ve hak üzerine temellendirilir. Bu temel de Müslümanları Câhiliye toplumunun kabullerinden çıkararak evrensel bir hak anlayışına ulaştırır. [55]

Mekke döneminin son yıllarında gündeme gelen yetimlerin hakkının korunmasına Medine döneminde de yer verilmiştir. Günümüzde çoğunlukla çok eşlilik ile ilişkilendirilen âyetler, esasen yetim kızların haklarının korunmasına yönelik olarak indirilmiştir. Nitekim âyet şöyle başlar: *"Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden*

49 En'âm 6/141.
50 En'âm 6/151.
51 En'âm 6/152.
52 En'âm 6/152: Taberî, IX, 666-667; İbn Kesîr, VI, 217.
53 Taberî, XXIV, 187.
54 Mutaffifîn 83/1-5.
55 Mutaffifîn 83/1-6; İbn Kesîr, XIV, 280; *Kur'an Yolu*, V, 572.

korkarsanız…"[56] Hz. Âişe de bu âyetin, velilerinin gözetiminde bulunan yetim kızlar hakkında olduğunu belirtmektedir. Câhiliye dönemi âdetine göre, yetim kızların velayetini alan erkekler, onların mallarına haksızca ortak oluyorlardı. Bununla da kalmayıp onlara göz koyuyorlardı. Böylece velisi, yetim kızın hakkı olan mihrini vermeksizin onunla evleniyordu. Bu da Câhiliye toplumunda çok sayıda eşliliğe yol açan nedenlerden biri olmuştu. Rivayetlerde o günler bize şöyle anlatılıyor: Erkekler "Bizi de diğerleri gibi evlenmekten alıkoyan nedir?" diyerek yetim kızların mallarını *mehir* yapıyorlardı. Kimi zaman da *mehir* vermeden dört, beş, altı ve ona kadar evleniyorlardı. Bu âyetten sonra, evlilik dört eş ile sınırlandırıldı. Böylece yetim kızlar, hem mallarına el konulmaktan hem de haksızca evlenmeye zorlanmaktan kurtuldular. Âyette, haksızlığın giderilmesi için tek eş ile yetinilmesi gerektiği de bildirilmektedir.[57] Aynı sûredeki başka bir âyette, "yetim kadınlar, çaresiz çocuklar ve yetimlerin" hakları ele alınır. Âyetin işaret ettiği haksızlık, küçük ve zayıf olanlara mirastan paylarına düşenin verilmemesidir.[58] Sonra gelen âyet de eşler arasında adaletin, eşitliğin sağlanmasını emreder. Bu âyet, İslâm öncesindeki çok eşlilik uygulamasına işaret eder. Burada kocanın eşlerinden birine daha yakın durup, diğerlerine sırt çevirmesi söz konusudur.[59] Âyet bu şekildeki bir davranışa karşı inmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Müslümanlar arasındaki çatışmaların çözümü için adaleti sağlamak gerektiği belirtilir. Ensar içindeki iki grup arasında küçük çaplı bir kavga sonrasında inen âyet, bu buyruğu bildirmektedir.[60] Öncelikle Allah'ın emri gereğince, haksızlığa uğrayanın hakkı, saldırganlık gösterenden alınacaktır. Sonunda da taraflar arasındaki anlaşmazlık adalet ve dürüstlükle karara bağlanacaktır.

Kur'ân'da, Müslümanlar âdil olmaya çağrılır. Çünkü Allah âdil olanları sever.[61] Âyetlerde sürekli yalana kulak verip durmadan haram yiyenlere bile adaletle davranılması emredilmektedir.[62] Rivayetlere göre bu kişiler Medine'de her seferinde anlaşmaları bozup ihanet eden Yahudilerdi.[63]

Kendileri, sevdikleri, akrabaları ve toplumun önde gelenleri aleyhine bile olsa, Müminlerin âdil olması emredilir. Onlardan Allah için şahitliği doğru yapmaları

56 Nisâ 4/3.
57 Nisâ 4/3: Taberî, VI, 358-364.
58 Nisâ 4/127: Taberî, VII, 531-533.
59 Nisâ 4/129: Taberî, VII, 576; İbn Kesîr, IV, 305.
60 Hucurât 49/9: Taberî, XXI, 359-360.
61 Mümtehine 60/8.
62 Mâide 5/42.
63 Mâide 5/42: Taberî, VIII, 436.

istenir. Müminler arzularına (*hevâ*) kapılıp adaletten sapmamalıdır.[64] Herhangi bir kin ve düşmanlık yüzünden adalet çiğnenemez. Bu sebeple Kur'ân'da, baştan beri Müslümanlara her türlü düşmanlığı yapan Müşriklere karşı da adaletli davranılması şöyle emredilmektedir: *"… Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir."*[65] Âyete göre Müminler, en güçlü oldukları sırada bile zalim düşmanlarına karşı adaletten ayrılmamalıdırlar. Müslümanlar Mescid-i Harâm'a girmelerini önledikleri için Kureyş'e karşı bir kızgınlık duymaktaydılar. Ancak âyette Müslümanlar, Allah'ın koyduğu kuralları çiğnememeleri konusunda kesin bir dille uyarılmaktadır. Aksine onlar, her durumda Allah'ın açık emri olan adaletin gerçekleşmesi için yardımlaşmalıdırlar. Daha sonra gelen şu âyet de Resûlullah'ı öldürmek isteyen Hayber Yahudilerine karşı adaleti emretmektedir: *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[66] Görüldüğü gibi, bu denli büyük bir suç karşısında bile Müslümanlar, öfkelerine yenilmemeleri ve adaleti yerine getirmeleri konusunda uyarılırlar. Kur'ân'da adalet, duyguların etkisinde kalınmadan herkese karşı yerine getirilmesi gereken bir ilkedir.

Allah Teâlâ, Müslümanların yönetimde de âdil olmaları ve yönetilenler arasında adaletle karar vermelerini istemektedir: *"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir."*[67] Âyet, Mekke'nin fethedildiği gün Osman b. Talha hakkında inmiştir. Peygamber Efendimiz Kâbe'nin anahtarlarını ondan alarak içeriye girmiş ve bu âyeti okuyarak çıkmıştı. Sonra hemen Osman'ı çağırmış ve anahtarları ona geri vermişti. Hz. Ömer (ra), Hz. Peygamber'in bu âyeti daha önce okuduğunu hiç duymadığını belirtmiştir.[68]

Kur'ân-ı Kerîm adaletin, Allah'ın yarattığı âlemde bulunduğunu açıklıkla ifade etmektedir. Doğruluk ve hak gibi temel değerler, Kur'ân'da etkili bir şekilde vurgulanmaktadır. Bunların zıttı olan yanlış hareketler ve haksızlık gibi kavramlar ise

64 Nisâ 4/135: Taberî, VII, 585.
65 Mâide 5/2.
66 Mâide 5/8: Taberî, VIII, 223.
67 Nisâ 4/58.
68 Nisâ 4/58: Taberî, VII, 169.

yasaklanmıştır. Adalet hem dünyada hem de âhirette bir denge unsurudur. İnsan yaratılıştaki bu dengeye ve gerçekliğe göre hareket etmelidir. Dünyada anarşi ve bozgunculuk ancak adaletin yerine getirilmesiyle önlenebilir. Âhiret de adaletin var olmasıyla mümkün ve anlamlıdır, çünkü doğru ve yanlışın, haklılık ile haksızlığın tam ve eksiksiz olarak ölçüldüğü yer orasıdır. Âhiret herkesin davranışının âdil bir şekilde karara bağlanıp, hesabının kapatıldığı kalıcı âlemdir. Bu da mutlak bilgisi ve adaletiyle Allah tarafından gerçekleştirilecektir. Âhirette hesap olduğu için tüm ilişkilerde adalet ilkesi önde tutulmalı; dostluk, sevgi, düşmanlık, kin gibi duygular hiçbir zaman adaletin uygulanmasına engel olmamalıdır. Hayat adalet üzerine bina edilmeli, her alanda hakka ve hukuka riayet edilmelidir. Müminler dünyada, adaleti ve hakkı gerçekleştirmeli, insanlığın barış ve güvenliğinin bu temel ilkelerini çiğnemeden yaşamalıdırlar. Hayırlı ve âdil ümmet olmanın gereğini hakkıyla yerine getirerek tüm insanlık için de hak ve adaletin örneği ve önderi olmalıdırlar.

TAKVÂ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَاۙ ﴿٧﴾ فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَاۙ ﴿٨﴾
قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَاۙ ﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَاۜ ﴿١٠﴾

"Nefse ve onu (insanın özü olarak) şekillendirip düzenleyene, ona kötü olma (fücûr) ve iyi olma (takvâ) kabiliyetini verene andolsun! Nefsini kötülüklerden uzak tutup arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır."

(Şems 91/7-10)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِه۪ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."

(Âl-i İmrân 3/102)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْماً لَا يَجْز۪ي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِه۪ۘ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِه۪ شَيْـٔاًۜ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاٝ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾

"Ey insanlar! Rabbinize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun. Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın, o yoldan çıkarıcı da (şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın."

(Lokmân 31/33)

فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَط۪يعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْراً لِاَنْفُسِكُمْۜ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾

"Gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan kaçının. Söz dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."

(Tegābün 64/16)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٩﴾

"Ey iman edenler! Allah'a saygıda (takvâ) kusur etmezseniz, O size iyiyi kötüden ayırma kabiliyeti verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir."

(Enfâl 8/29)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُواۜ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ خَب۪يرٌ ﴿١٣﴾

"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık. Birbirinizle tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."

(Hucurât 49/13)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

"Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes, yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah'a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah, yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."

(Haşr 59/18)

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاساً يُوَارٖي سَوْاٰتِكُمْ وَرٖيشاًۜ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌۜ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

"Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek elbise, süsleneceğiniz giysi yarattık. Ama takvâ kıyafeti, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar."

(A'râf 7/26)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿١٨٣﴾

"Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı."

(Bakara 2/183)

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌۚ فَمَنْ فَرَضَ فٖيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّۜ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُۜ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰىۘ وَاتَّقُونِ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

"Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha dalmak ve tartışıp çekişmek yasaktır. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. Azık edinin, kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır. Öyleyse bana saygı duyun ey akıl sahipleri!"

(Bakara 2/197)

لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَٓاؤُ۬هَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْۜ كَذٰلِكَ
سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْۜ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

"O (kurba)nların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları. Fakat O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O'nu büyük tanıyasınız, hürmetle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!"

(Hac 22/37)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ
الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾

"Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman günah işleme, düşmanlık etme ve Peygamber'e karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah'a saygısızlık etmekten sakının!"

(Mücâdele 58/9)

... وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۖ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ
اِنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾

"...İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve düşmanlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir.

(Mâide 5/2)

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٧٦﴾

"Hayır, öyle değil! Her kim verdiği söze bağlı kalırsa günah işlemekten sakınırsa bilsin ki Allah, o takvâ sahiplerini sever."

(Âl-i İmrân 3/76)

وَأْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَاۜ لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقاًۜ نَحْنُ نَرْزُقُكَۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى ﴿١٣٢﴾

"Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Biz senden rızık istemiyoruz, asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır."

(Tâhâ 20/132)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Takvâ kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de 246 âyette 258 defa geçer. Bunların 111'i Mekkî, 147'si de Medenî âyetlerde yer alır. Mekkî âyetlerdeki takvâ içerikli kelimeler, çoğunlukla insanın Allah Teâlâ'ya ve âhirete iman etmesi bağlamında kullanılır. Medenî âyetler ise insanın kulluğu ve toplum içindeki rolü üzerinde yoğunlaşır.

Kur'ân'ın tanımıyla *takvâ*, yaşamın her alanında Allah karşısında sorumluluğunu bilmek, O'nun emirlerine sıkı sıkıya uymak, yasaklarından kaçınmak, nimetlerinin değerini anlamak ve O'nun vereceği cezadan sakınmak anlamına gelir. Yine *takvâ* Allah'a içtenlikle bağlılık ve ibadetlerde samimiyetle O'na yönelmektir. Kelime, Kur'ân'da *iman* kavramı ile yakından ilişkili ana terimlerden biridir. İnsanî ilişkilerde O'nun hoşnutluğunu gözetmek de *takvâ*dır.

Takvâ kelimesi *ve-ka-ye* kökünden türemiştir. Aynı kökten gelen *vikâ* ve *vikâye* masdarları, "bir şeyi başka bir şeyden korumak ve uzaklaştırmak" anlamındadır. *İttekâ* fiili *korunmak* anlamında *ve-ka-ye* veya *te-ka-ye* kökünden türemiştir.[1] Bu bağlamda Hz. Ali kelimeyi, "Düşman tehlikesi belirdiğinde biz, Hz. Peygamber'le korunurduk (*ittekaynâ*)." cümlesinde kullanmıştır.[2] *Takvâ* eylemini gerçekleştiren anlamındaki *müttakî* sözcüğü ise Allah'tan, O'nun buyruklarını çiğnemesi hâlinde vereceği cezadan sakınan ve böylece buyruklarını titizlikle yerine getiren kişi demektir. *Etkâ* ve *takiyy* kelimeleri de O'ndan çok korkan ve kendisini O'na adamış en dindar kişi mânasındadır.[3]

Kur'ân'da *ictinâb* (kaçınma),[4] *hazer* (sakınma),[5] *haşyet* (bilinçli korku), *rahbet* (korku),[6] *işfâk* (derinden etkileyen korku),[7] *huşû'* (derin saygı duyma),[8] *havf* (korku), [9] *vecel* (korku ve saygıdan ürperme)[10] gibi kelimeler de *takvâ* ile

1 Halîl b. Ahmed, IV, 394-395; İbn Fâris, VI, 131; Cevherî, VI, 2526-2528.
2 Herevî, VI, 2027-2029.
3 Penrice, s. 162.
4 Nahl 16/35-36; Hac 22/30-31.
5 Âl-i İmrân 3/28, 30; Tevbe 9/122.
6 Bakara 2/40; Nahl 16/51-52.
7 Enbiyâ 21/28, 49.
8 İsrâ 17/109; Enbiyâ 21/90.
9 Mâide 5/28; En'âm 6/15.
10 Enfâl 8/2; Hac 22/35.

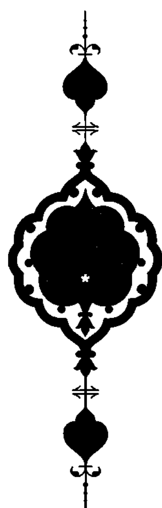
bağlantılı anlamlar taşır. Birbirine yakın anlamlara gelen bu kelimeler pek çok âyette geçmektedir. Bunlar farklı sebeplerden kaynaklanabilecek korku ve sakınmanın insandaki farklı yansımalarına işaret eder. Kur'ân'da kelime mânası itibarıyla takvâ ile benzer anlamlara gelen ve özellikle kullanılan başka kelimeler de vardır. Bunlar; *birr* (iyilik),[11] *hayâ* (utanma, çekinme), *edeb* (güzel ahlâk) ve *sekîne/sükûnet* (huzur, mutluluk),[12] Allah'a *iman* ve *mümin*dir.[13]

Kur'ân âyetleri çerçevesinde *takvâ*, Allah Teâlâ'ya olan sevgi, saygı ve O'na yakınlaşma hissinden kaynaklanır. O'nun buyruğundan çıkmama ve gazabından sakınma duygusu da burada belirleyicidir. Takvâ bilincinin altında sadece Allah'ın rahmetinden uzaklaşma, ayrılma, kopma, kaybetme endişesi değil, bunun ötesinde Allah'ın sevgisine kavuşma, rızasıyla buluşma ve hoşnutluğunu kazanma isteği vardır.

*Takvâ*nın merkezi kalptir.[14] O sebeple kalpler takvâ ile donanmalıdır.[15] Bu, en başta *tevhid* inancına sahip olmayı gerektirir.[16] Ardından *iman*ın sâlih amelle taçlandırılması, takvânın olmazsa olmaz koşuludur.[17] Müttakî, Yüce Allah'a dost olan ve O'nun da kendisine dost olduğu kimsedir.[18] Zira o, iyi ve güzel huyları bünyesinde barındırır. *Müttakî* insan, Cenâb-ı Allah'a şükür borcunu ödeme gayreti içindedir.[19] Ticarî ilişkilerde başkalarının hakkını, kendi hakkı gibi bilip ona sahip çıkar.[20] Aklını kullanır ve olgun davranır.[21] Bilgi ve tecrübeye önem verir ve bunları rehber edinir.[22] Geçmiş ve güncel olaylardan ibret alıp ders çıkarır.[23]

---

11 Bakara 2/177; İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 75-76.
12 Fetih 48/4; İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 166.
13 İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Ḳur'ân*, s. 205.
14 Hucurât 49/10: Kurtubî, XIV, 384; Müslim, "Birr", 32.
15 Hucurât 49/3.
16 Mü'minûn 23/32, 52.
17 Mâide 5/57; Yûsuf 12/57; Neml 27/53, 103; Mümtehine 60/11; Talâk 65/10.
18 Ra'd 13/37.
19 Âl-i İmrân 3/123.
20 Bakara 2/282-283.
21 Talâk 65/10.
22 Ra'd 13/37.
23 Bakara 2/66.

Bir keresinde ashâbdan üç kişi, Hz. Peygamber'in (sas) eşlerine gelerek onun gün ve gecelerini nasıl geçirdiğini, evde nasıl ibadet ettiğini sorarlar. Onlar da Resûlullah'ın özel yaşamı hakkında birtakım bilgiler verirler. Peygamberimizin yaptıklarını kendileri için azımsayan bu kişiler, "Biz nerede, Resûlullah nerede? Allah, Peygamberi'nin geçmiş ve gelecekte işlemesi muhtemel bütün günahlarını affetmiştir. Oysa biz öyle miyiz?" dedikten sonra kendi kendilerine şöyle söz verirler: Biri; "Bundan böyle ben, bütün gecelerimi ayakta, yani sürekli namaz kılarak geçireceğim." der. Diğeri; "Ben de bundan böyle günlerimi oruç tutarak geçireceğim." der. Öteki ise "Ben de bundan sonra kadınlardan ayrı yaşayacağım, yani hiç evlenmeyeceğim." der. Bu üç kişinin sözleri Peygamberimize ulaşınca Resûl-i Ekrem (sas) Mescid-i Nebevî'de bir konuşma yapar. Konuşmasında şunları söyler: *"İçinizden bazılarının şöyle şöyle dediğini duydum. Bunlar, böyle söylemekle ne demek istiyorlar? Şunu çok iyi bilin ki ben sizin aranızda Allah'a en fazla saygı duyan, günahlardan en çok kaçınıp sakınan (en fazla takvâ sahibi olan) ve Allah'tan en çok korkup çekinen kimseyim. Buna rağmen ben kimi günler oruç tutar, bazı günler de tutmam. Gecenin bir kısmında namaz kılar, bir kısmında ise yatar uyurum. Kadınlarla da evlenir, helâl ve meşrû dairede onlarla beraber olurum. İşte benim sünnetim budur. Her kim, benim bu yolumu terk eder ve ondan yüz çevirirse, o benden değildir."*[1]

1 Mâide 5/87: İbn Ebî Hâtim, IV, 1187; Buhârî, "Nikâḥ", 1; Müslim, "Nikâḥ", 5.

TAKVÂ, ALLAH'A KARŞI GELMEKTEN SAKINMAK ve O'NA SIĞINMAKTIR

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْماً لَا يَجْز۪ي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِه۪ۘ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ
وَالِدِه۪ شَيْـٔاًۜ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۜ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾

"Ey insanlar! Rabbinize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun. Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın, o yoldan çıkarıcı da (şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın."

(Lokmân 31/33)

İnsanlara hitapla başlayan Lokmân sûresi 33. âyette Allah kendisine karşı takvâ yani derin bir saygı ve korku içinde olunmasını ister. Âyetin devamında âhiret gününden korkulması gerektiği dile getirilir. Ayrıca dünya hayatına dalarak âhiretin unutulmaması gerektiği hatırlatılır. Bununla beraber şeytanın insanı Allah ile aldatmasına karşı uyarıda bulunulur.[2] "Kulun Allah ile aldatılması", Allah'ın mağfiretini düşünerek günah işlemeye devam etmesidir.[3] Tüm bu hususların takvâ bağlamında ele alınması onun insan hayatını şekillendirici yönünü ortaya koyar. Kur'ân'da Müminlere hitaben takvânın emredildiği bir başka âyette de iyilikte bulunmaktan söz edilir. Bu dünyada iyi işler yapanlar dünyada da âhirette de iyilik bulacaklardır.[4] Kur'ân'da bütün ilâhî buyruk ve yasaklar, takvâ ile bir şekilde ilişkilendirilir. Çünkü takvâ sahibi kimse, Allah Teâlâ'ya inanır, teslim olur, bağlanır ve O'nun emirlerine karşı gelmez. İbadetlerini yerine getirir ve âhiret azabından sakınır. Bunun için hayatının her anını, Allah'ı hatırlama ve O'nun buyruklarını uygulama duyarlılığı içinde yaşar.[5] Allah'ın helâl kıldığı şeyleri yiyip içer, güzel işler yapar ve doğru yoldan ayrılmaz.[6] Kul hakkı yemez ve sözünde durur. İşte Rabbimiz kendi buyruklarına karşı gelmekten sakınan böyle kimseleri sever.[7] Takvânın zirvesine tırmanabilmek

2 Lokmân 31/33: İbn Kesîr, XI, 81.
3 Lokmân 31/33: Zemahşerî, V, 24.
4 Zümer 39/10: İbn Kesîr, XII, 117.
5 Bakara 2/152; Nisâ 4/13.
6 Mâide 5/88; Mü'minûn 23/51-52.
7 Âl-i İmrân 3/75-76.

için Allah Resûlü'nün (sas) şu sözünü kendine rehber edinir: *"Kul, harama düşerim korkusuyla yapılması sakıncalı olmayan, fakat vicdanını rahatsız eden bazı şeylerden bile uzak durmadıkça gerçek takvâ sahibi olamaz."*[8]

Takvâ, bu dünyada biriktirilecek en hayırlı azıktır.[9] Takvâ sahibi Müminler Kur'ân'da "müttakîler" olarak anılır. Onlar Yüce Allah'a isyan etmekten ve O'nun emrinden çıkmaktan kaçınırlar.[10] Müttakî, bütün söz ve davranışlarını Allah Teâlâ'nın kendisini daima gördüğü, yaptıklarını bildiği ve bir gün O'nun huzuruna çıkarak hesap vereceği bilinciyle gerçekleştirir. O, her işinde doğruluğu ve dürüstlüğü tercih ederek ebedî hayatı için bugünden yatırım yapar. İşte Cenâb-ı Hak böyle Müminleri müjdeler.[11] Onlar bilir ki kıyamet gününün dehşetinden kurtuluşun yolu, takvâ ile yaşamaktan, Allah'ın buyruklarını özenle yerine getirmekten ve yasaklarından sakınmaktan geçer.[12] Böylece müttakî olanlar, Allah'ın âyetlerini hafife almazlar. Boşanma sürecinde olsalar dahi eşlerinin maddî ve manevî haklarını titizlikle korurlar.[13] Aile bireylerine haksızlık etmez, onlara kötü muamelede bulunmaz[14] ve akrabalık hukukunu muhafaza ederler.[15] Kadın-erkek ilişkilerinde Allah'ın koyduğu mahremiyet ölçülerine riâyet eder.[16] Çocuklarını ihmal etmez ve onların haklarını gözetirler. Yetim çocukların haklarını koruma hususunda daha hassas davranır ve dürüstlüğü elden bırakmazlar.[17] Ücretle çalıştırdığı insanın hakkını da öderler.[18]

Allah'a itaatsizlikten sakınmak, mümin kardeşlerin arasını düzeltmek, her durumda insanlarla alay etmekten kaçınmak, başkalarını karalamak ve kötü ad takmaktan sakınmak, önyargılı olmamak, suizana kapılarak başkaları hakkında kötü duygu ve düşünceler beslememek, gizli-saklı olan şeyleri araştırmamak, dedikodudan uzak durmak,[19] Allah'ın koyduğu yasaklara uymak ve İslâm'a sarılmak takvâlı müminden beklenen işlerdir. Takvâya bürünmüş kul, Allah'ın divanına durur ve O'na tevazu ve samimiyetle dua eder. Haddi aşarak yeryüzünde bozgunculuk yapmaz. Korkuyla ve ümitle yalvararak Allah'ın rahmetini talep eder.[20] Müttakî, hayırlı

8 Bakara 2/2: İbn Kesîr, I, 262; Tirmizî, "Kıyâmet", 19.
9 Bakara 2/197.
10 Talâk 65/8-10.
11 Bakara 2/223; Haşr 59/18.
12 Hac 22/1.
13 Bakara 2/231.
14 Mümtehine 60/10-11.
15 Nisâ 4/1.
16 Ahzâb 33/55.
17 Nisâ 4/9.
18 Bakara 2/233.
19 Hucurât 49/10-12.
20 A'râf 7/55-56.

işlerde cömert davranır. Bunu takvâ şuuruyla yerine getirir. Çünkü amellerinin güzel neticelerinin olacağına gönülden inanır.[21]

Müttakîler, iyiliği teşvik eder, inkârcılara aldırmazlar. Şeytanî düşüncelere kapıldıklarında Yüce Allah'a sığınır ve gerçeği görürler.[22] Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcar, öfkelerini yener ve insanları affederler. İşte böyleleri için, genişliği gökler ve yer arası olan cennetler hazırlanmıştır.[23]

Takvâ, tüm peygamberlerin özenle gerçekleştirmeye çalıştığı bir hayat tarzıdır. Örneğin Kur'ân'da Hz. Yahyâ'nın, kötülükten ziyadesiyle sakınan bir kimse (*takıyy*) olduğu bildirilir.[24] Hz. Muhammed'e (sas) şöyle emredilmiştir: *"Ey Peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın, Kâfirlere ve Münafıklara itaat etme."*[25] Kur'ân'a göre, salt kendimizin takvâ bilincine sahip olması yeterli değildir. Bu şuuru başkalarına da aşılamalıyız.[26] Hatta Müminler, Rablerinden takvâ sahibi olanlara öncü ve rehber olmayı niyaz ederler.[27] Takvâlı olanlar sadece Allah'a sığındıkları için şeytanın ve başka şeylerin korkutması onları etkilemez.[28]

TAKVÂ, MÜMİNİN VARLIĞINI BÜTÜNÜYLE KUŞATAN BİR BİLİNÇTİR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ
اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

"Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes, yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah'a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah, yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."

(Haşr 59/18)

21 Leyl 92/5-7.
22 A'râf 7/199-201.
23 Âl-i İmrân 3/134.
24 Meryem 19/12-13.
25 Ahzâb 33/1.
26 Alak 96/9-12.
27 Furkān 25/74.
28 Âl-i İmrân 3/175.

Takvâlı olmak, Übey b. Ka'b'ın benzetmesiyle çok dikkat gerektiren, dikenlerle ve tehlikelerle dolu bir yolculuk yapmak gibidir. Hz. Ömer, kendisinden takvânın mahiyetini öğrenmek isteyince, Übey b. Ka'b ona, "Hiç dikenli bir yolda yürüdün mü?" diye sormuştur. Hz. Ömer: "Evet!" deyince bu sefer Übey: "Peki böyle bir yolda yürürken ne yaptın?" diye tekrar sorar. Hz. Ömer: "Paçalarımı sıvadım ve mümkün olduğu kadar kendimi korumaya çalıştım." deyince Übey, "İşte takvâ da böyledir." cevabını verir.[29]

Takvâ, en başta tevhid inancına sahip olmayı ve Rabbimizin buyruklarına boyun eğmeyi gerektirir.[30] Makbul iman, şirke bulaşmamış olandır.[31] Cenâb-ı Allah'a kulluk görevlerini yerine getirmek, takvâ ile eş anlamlıdır.[32] Bu yüzden takvâ üzere davranışlar sergileyen, şirkten korunmuş ve kulluğu sadece Allah Teâlâ'ya yapmış olur.[33] Gönülden Allah'a bağlanıp takvâ sahibi olanlara Yüce Yaratıcı gökten ve yerden nice bereket ve hayırlar nasip eder.[34]

Takvânın bir boyutu da Allah'a itaat adına, O'nun elçilerine itaattir.[35] Peygamberleri koşulsuz onaylayan kişi, müttakî olarak nitelendirilir.[36] Âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: *"Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının. Allah'a ve Peygamber'e itaat edin ki rahmete erdirilesiniz."*[37] Müttakîler; özde, sözde ve eylemde Allah Resûlü'ne saygı gösterirler. Onlar hiçbir şekilde onun önüne geçmezler. Çünkü ona itaat, takvânın bir göstergesidir.[38]

Takvâ, samimi olanla olmayanı birbirinden ayıran bilinçlilik hâlidir. Bu bilinç kişinin hem kalbini hem de davranışlarını kuşatır. Müttakî olanla olmayan arasındaki fark, birtakım sıkıntılarda ve sınamalarda daha net anlaşılır. Bunun örneği Uhud Savaşı'nda yaşanmıştır. Uhud Savaşı'nda bazıları "Muhammed'e bizden kim inanmış, kim inanmamış haber versin." demişlerdi. Bunun üzerine: *"(Ey inkâr edenler!) Allah Müminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hâl üzere bırakacak değildir. Allah size gaybı da bildirecek değildir, fakat Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin, inanır ve Allah'a*

29 Bakara 2/2: İbn Kesîr, I, 40.
30 Yûnus 10/31.
31 Hac 22/31.
32 Bakara 2/21-22.
33 Mâide 5/56-57; Nahl 16/51-52.
34 A'râf 7/96.
35 Nisâ 4/80.
36 Zümer 39/33.
37 Âl-i İmrân 3/131-132.
38 Nûr 24/52; Hadîd 57/28; Hucurât 49/1-4.

karşı gelmekten sakınırsanız sizin için büyük bir ödül vardır." âyeti inmiştir.[39] Böylece takvâ hem imanın hem de itaatin göstergesi olmuştur. Allah'a inanan ve O'na itaatsizlikten sakınanlar, dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu bilirler.[40] Öte yandan Yüce Allah'tan, O'nun yüceliğine aykırı şeyler istemek, takvâ ile davranan birine yakışmaz.[41]

Allah'a teslim olmak, O'ndan korkmak ve namazı dosdoğru kılmak, ilâhî emirlerdendir.[42] Müttakî, namaza yalnız kendisi dikkat etmekle kalmaz, yakın çevresini de bu ibadete özendirir.[43] Oruç da Allah'ın emri olduğundan oruç tutmak O'na karşı gelmekten sakınmanın başka bir göstergesidir.[44] Hac ise en hayırlı azık olan takvâyı besleyen diğer bir ibadettir.[45] Kesilen kurbanların da ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları. O'na ulaşacak olan sadece kulun bu ibadeti yaparken gönlünde taşıdığı niyeti ve takvâ duygusudur.[46] Kendilerine ilim verilen kimselere Kur'ân okunduğu zaman, hürmetle secdeye kapanırlar. Rablerini tesbih edip şanını yüceltirler.[47] Takvâ ile davranan, okunan Kur'ân'ı kulak vererek sessizce dinler. Allah'ı daima hatırında tutar ve anar (*zikir, tezekkür*). O'na ibadetle meşgul olur ve kullukta kibre kapılmaz.[48] Takvâ, büyüyü (*sihir*) de engelleyen bir zırhtır.[49]

Müttakîlerin davranışlarına canlı bir örnek de şu âyette dile getirilmiştir: *"Bunca yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamber'in çağrısına koşanlar var ya işte onlardan bu güzel davranışta bulunan ve karşı gelmekten sakınanlar için de büyük mükâfat vardır."* Uhud Savaşı sonrasında Müşriklerin ordusunun Medine'de Müslümanlara saldırma ihtimali vardı. Ancak komutanları Ebû Süfyân'ın kalbine korku girmesiyle buna yeltenemediler. Hz. Peygamber (sas) de düşmanın böyle bir durumdan faydalanacağını düşünmüştü. Bu yüzden ashâba Müşrikleri takip etmeleri çağrısında bulundu. Müminler, savaş yorgunu ve yaralı olmalarına rağmen bu çağrıya uydular. İşte bu âyette Allah'a ve Peygamberi'ne karşı gelmekten sakınan Müminler anlatılmıştır. Sakınanlar yani takvâ duygusuyla hareket edenler her işlerinde yalnızca Allah'ı hoşnut etmeyi, O'nun sevgisini kazanmayı umarlar. Maddî ve

39 Âl-i İmrân 3/179: İbn Kesîr, III, 277.
40 Muhammed 47/36.
41 Mâide 5/112.
42 En'âm 6/71-72.
43 Tâhâ 20/132.
44 Bakara 2/183.
45 Bakara 2/197.
46 Hac 22/37.
47 İsrâ 17/106-109.
48 A'râf 7/204-206.
49 Bakara 2/102-103.

manevî tehlikeler karşısında imanları kuvvetlenir ve şunu derler: *"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!"*[50]

Takvâ sahibi Müminler sabreder, sözlerini tutar ve yeminlerini bozmazlar. Onlar, akrabayla ilişkileri koparmaz, Rablerine saygıda kusur etmez, günahtan sakınır ve kötü hesaptan korkarlar.[51] Mâbedler onlar için kıymetlidir. Mescid-i Harâm'ın hizmet ve idaresine lâyık olanlar, gönüllerinde Allah korkusunu taşıyanlardır.[52] Allah'ın mescidlerini, Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve O'nun azabından sakınanlar imar ederler. Müminin korkup çekinmesi; Allah'ı yüceltme, O'na kulluk etme ve O'na boyun eğme konusunda titizlik göstermesi, yanlış davranmaktan sakınmasıdır. Bu sakınma, insanlar arasında adaletle davranmayı gerektirir.[53]

Kur'ân'da dikkat çekilen bir başka husus da mescidler inşa edilirken onların takvâ temeli üzerine kurulmasıdır. Allah'a ibadet için en uygun yerler O'nun rızası için inşa edilen mâbedlerdir. Zira Müminler günahlardan temizlenip arınmak (*tetahhur*) amacıyla oralara giderler. Oysa Münafıklar Medine'de Müslümanlar arasında ayrılık çıkarmak gibi kötü niyetlerle Hz. Peygamber'in (sas) mescidini bırakıp başka bir mescid yapmışlardı. Bu mescid Kur'ân'da *Mescid-i Dırâr* olarak anılır. Cenâb-ı Hak Peygamberimize bu mescidde namaz kılmaması için âyet indirdi ve burası yıkıldı. Aynı zamanda Mescid-i Nebî'nin takvâ temeli üzere kurulduğu da hatırlatıldı.[54] Bu olay takvânın niyetlere yansıyan kısmını göstermesi açısından önemli bir tecrübedir. Çünkü imanın ana prensiplerinden birine göre *"Ameller niyetlere göre değer kazanır."*[55] Aynı zamanda Müslümanların sadece görünüşe değil amaca da bakarak hareket etmeleri gerektiği anlaşılmıştır.

Müttakî Müminler, birbirlerine kenetlenerek acılara sabredip göğüs gerer, Allah'a şükreder ve isyandan sakınırlar.[56] Takvâ davranışı gösteren Müminler, iyilikten ve insanların arasını düzeltmekten geri durmaz.[57] Kendileri için cennetin hazırlandığı bildirilen müttakîlerin başka özellikleri de vardır. Onlar sadece genişlikte değil darlıkta bile başkaları için harcarlar. Öfkelerini yener ve insanları hoşgörürler. Allah iyilik yapanları sevdiği için hiçbir zaman iyilik yapmaktan geri durmazlar. Çirkin bir iş işledikleri veya günah işleyip kendilerine kötülük ettikleri zaman, Allah'ı hatırlar

50 Âl-i İmrân 3/172-173: Taberî, VI, 240-243.
51 Âl-i İmrân 3/76; Hûd 11/49; Ra'd 13/19-22, 25-26.
52 Enfâl 8/34.
53 Tevbe 9/18: İbn Atıyye, IV, 277-278.
54 Tevbe 9/108-109: Taberî, II, 262-282.
55 Nisâ 4/114: Beyzâvî, I, 391; Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1; Müslim, "İmâre", 155; Ebû Dâvûd, "Talâk", 11.
56 Âl-i İmrân 3/120, 123-125, 200.
57 Bakara 2/224.

ve bağışlanma dilerler. Yaptıkları yanlış işte, bile bile ısrar etmezler. Zira onlar bilirler ki tevbe bütün günahları siler.[58] Kur'ân'ın ısrarla istediği iyilik, *güzellik* ancak gücümüz yettiğince bol bol iyilik yapmak (*birr*) ve takvâ sahibi olmakla gerçekleşir. Bu da bilinçli bir seçim ve duyarlı bir kulluk ile ortaya çıkar, yoksa birtakım gelenekleri körü körüne sürdürmekle olmaz.[59] Rablerinden korkan ve kıyametin kaygısını taşıyanlar için ilâhî kitaplar doğruyu yanlıştan ayıran (*furkān*), ışık (*nûr*) ve öğüttür (*zikir*).[60] Allah, görmedikleri hâlde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için onları sınar.[61] Görmediği hâlde sırf saygıdan dolayı Rahmân'dan çekinen kişilerin kalbi, tam anlamıyla Rabbine yönelmiş ve bağlanmıştır.[62]

Allah, kendisine yakın olan kullarını çeşitli şekillerde sınar. Meselâ Medine döneminde Müminler, Ehl-i kitap'tan Allah ve peygamberleri hakkında tasvip etmedikleri bazı sözler duyuyorlardı. Bu sözler, onları savaşmaya kadar götürecek şekilde rahatsız ediyordu. Âyette bunun bir sınav olduğu Müminlere hatırlatılmıştır. Onlara aldırmayıp sabretmeleri ve isyana kalkışmamaları, Kur'ân'da müttakîye yakışan davranış biçimi olarak sunulmuştur.[63]

Müşrikler, Müminlerle beraberken Hz. Peygamber (sas) ve Kur'ân hakkında kötü konuşurlar ve alay ederlerdi. Âyetlerde bu husus açıkça ifade edilerek Müminlerden takvâ çerçevesinde onların yanında bulunmamaları gerektiği hatırlatılır. Takvâ sahiplerinin buna dikkat etmeleri istenir. Elbetteki Müşriklerin bu kötülüklerinin sorumluluğu Müminlere yüklenmeyecektir. Ancak yine de bu kötülerden ve onların kötülüklerinden sakınmaları için onlara hatırlatmada bulunulmuştur.[64] Takvâ bilincinde olan Müminler, Müşriklerin ortalıkta kışkırtıcı tavırlarla, sorumsuzca gezmelerine aldırış etmezler. Çünkü onların bu hâlleri sadece dünyaya ait ve geçici olduğunu bilirler.[65] Kalpleri takvâ ile donanmış Müminler, Allah'ın insanların kulluk yapabilmeleri için belirlediği Safâ, Merve, Arafat, Müzdelife, kurban, ezan gibi bazı dinî simgelere (şe'âir) de saygılıdırlar.[66]

Allah Teâlâ, Kur'ân ile müttakîler arasındaki sıkı ilişkiyi bildirmek üzere şöyle buyurmuştur: *"İşte Kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahtan sakınanlar için bir*

58 Âl-i İmrân 3/133-135: İbn Kesîr, III, 197-198.
59 Bakara 2/189: Zemahşerî, I, 395.
60 Enbiyâ 21/48-49.
61 Mâide 5/94.
62 Kāf 50/33.
63 Âl-i İmrân 3/186: Taberî, VI, 290-291.
64 En'âm 6/68-69: Taberî, IX, 314-316.
65 Âl-i İmrân 3/196-197: İbn Kesîr, III, 308.
66 Hac 22/32: Taberî, XVI, 539-541.

rehberdir."[67] *"Bu Kur'ân, insanlara bir açıklama, takvâ sahipleri için de bir hidayet ve bir öğüttür."*[68] Âyetlerin de açıkça işaret ettiği gibi Kur'ân tüm insanlara bir açıklama olmakla beraber, özellikle Rabbine saygıda kusur etmekten sakınan müttakîlere doğru yolu gösteren bir rehber ve öğüttür. Yani takvâ sahipleri onun yol göstericiliğinden en iyi şekilde yararlanır, aydınlığında hayatlarını düzenlerler. Yine müttakîler, Kur'ân'ın öğretilerini öğüt olarak alırlar.[69] Kısacası Kur'ân'da zikredilen haram-helâl sınırlarına uymak, takvâ gereğidir.[70] Yüce Allah'ın tehdidinden korkan kimseleri, baskı ve zorlamaya gitmeden Kur'ân'la uyarmak da Hz. Peygamber'in (sas) görevleri arasındadır.[71]

Takvâ, kişiyi başkalarına zarar vermekten ve ahlâksızlıktan korur. Meryem (as), kendisine çocuk müjdesiyle gelen elçiye; *"Eğer Allah'tan çekinen biri isen bana dokunma ve kötülük yapma!"* demiştir.[72] Hz. Lût, misafirleri adına kötü niyetli kişilerden endişelenmiş ve onları şöyle uyarmıştır: *"Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin!"*[73] Kısaca Allah'a karşı gelmek korkusuyla günahtan sakınmak, takvânın somut göstergelerinden biridir.

MÜTTAKÎLER ALLAH'A SAYGIDA KUSUR ETMEZ

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٧٦﴾

"Hayır, öyle değil! Her kim verdiği söze bağlı kalır ve günah işlemekten sakınırsa bilsin ki Allah, o takvâ sahiplerini sever."

(Âl-i İmrân 3/76)

67 Bakara 2/2.
68 Âl-i İmrân 3/138.
69 Hâkka 69/48; Âl-i İmrân 3/138: Taberî, IV, 74-75.
70 Bakara 2/187.
71 Kâf 50/45.
72 Meryem 19/16-22.
73 Hicr 15/61-69.

Allah Teâlâ, kendisine karşı gelmekten korkanı ve yakın olanı bilir.[74] O, takvâ bilincinde olanların dostu ve koruyucusudur.[75] Müttakîleri sever[76] ve onlarla beraberdir.[77] Diğer taraftan Yüce Allah, İslâm davetine kulak verenlere takvâ bilincini verir.[78] Takvâ ile yaşayanlara kendisinin merhamet ve şefkatini kazanma yolunu açar.[79] O, takvâlı olana zorluklar karşısında bir çıkış yolu gösterir. Hiç beklemediği yerden onu rızıklandırır. Allah ona yeter, onun işini hedefine ulaştırır ve kolaylık verir. Onun kötülüklerini örter ve büyük ödül verir.[80] Allah, müttakîleri yeryüzüne hâkim kılar ve güzel sonuca ulaştırır. Nitekim Hz. Mûsâ, Firavun'un zulmünden sızlanan kavmine sabırlı olmalarını, sonunda zalimlerin helâk olacağını ve müttakîler olarak onların yurtlarına vâris olacaklarını müjdelemiştir.[81] Aslında bu müjde tüm müttakîler içindir.[82] Yüce Allah hayatını takvâ çizgisinde sürdüren mümin erkek ve kadınlar için âhiret yurdunda büyük ödüller hazırlamıştır.[83] İnancını takvâ ölçülerine göre yaşayanlar, hem dünyada hem de âhirette hayırlara erişirler.[84] Yüce Allah onları dünyada alçaltıcı felâketlerden korur,[85] ama âhirette onları daha büyük ve hayırlı mükâfatlar beklemektedir.[86] İnanan ve takvâ bilinciyle yaşayan Allah dostlarına korku ve üzüntü yoktur, aksine onlara müjdeler vardır.[87] Melekler, esenlik içinde canlarını alırken onlara, *"Selâm size, yaptıklarınıza karşılık girin cennete!"* derler.[88] Allah, onları âhiret gününün şiddetinden korur, yüzlerine aydınlık ve gönüllerine ferahlık verir.[89] Ateşe yaklaştırılmaz ve cehenneme girmekten korunurlar.[90] Cennet kendilerine iyice yaklaştırılır ve onlara şöyle denir: *"İşte sizlere vaat edilen cennet! Oraya esenlikle girin; bu, sonsuza kadar sürecek gündür."*[91] Burası onlar için iyi bir mükâfat yeri ve son duraktır.[92] Onlar, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından

74 Tevbe 9/44; Necm 53/31-32.
75 Câsiye 45/19.
76 Âl-i İmrân 3/76; Tevbe 9/3-4, 7.
77 Bakara 2/194; Tevbe 9/36, 123; Nahl 16/127-128.
78 Muhammed 47/17.
79 Bakara 2/278; Âl-i İmrân 3/130-132; En'âm 6/153-155; A'râf 7/156; Nûr 24/52; Hucurât 49/10-12.
80 Talâk 65/1-5.
81 A'râf 7/128-129.
82 A'râf 7/128-129: Elmalılı, VII, 201.
83 Zümer 39/34-35; Mülk 67/12, 35; Kasas 28/83.
84 Yûsuf 12/56-57.
85 Fussılet 41/17-18.
86 En'âm 6/32; Yûsuf 12/109.
87 A'râf 7/35; Yûnus 10/62-64.
88 Âl-i İmrân 3/136; Nahl 16/29-32, 198; Beyyine 98/7-8.
89 En'âm 6/15-16; İnsân 76/7-11.
90 Meryem 19/71-72; Leyl 92/17-21.
91 Kāf 50/31-35.
92 Hûd 11/49; Furkān 25/15.

lâyık olanlarla birlikte Adn cennetine girerler. Melekler de onları tebrik edip kendilerine eşlik eder.[93] Bu takvâ ehli kimseler, âhirette dostlarıyla birlikte güvenli ve gölgelik yerlerde, cennetlerde ve pınar başlarında, meyvelikler arasında ağırlanırlar. Canlarının çektiği her şeyi afiyetle yiyip içerler,[94] ipekli giysiler giyerler.[95] Böylesi kişileri Allah Teâlâ, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirir ve onlara lütfundan fazlasını verir.[96] Öyle ki bu takvâ sahipleri, seçkin konuklar olarak Rahmân'ın huzurunda toplanırlar.[97]

Müttakîlerin cennette ırmak kenarlarında kat kat odaları olur. Onlar, kurtuluşa erer ve âhirette kötülük görmez, cennetin kapıları onlara açılır ve bekçiler onlara; *"Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!"* derler.[98] Âhiret nimetleri, artık takvâ sahiplerine aittir ve onlara mutluluk verir. O gün müttakî olanlar, gerçek dostlar olarak cennette ağırlanırlar.[99] Rableri onları cehennem azabından korur. Onlara, *"Yaptıklarınızın karşılığı olarak sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanın ve âfiyetle yiyip için!"* denir. Ayrıca onlar, güzel eşlerle evlendirilir.[100] Onlar için âhiret, murada erme yeri ve zamanıdır. Rableri onlara cennet nimetleri yanında bolca mükâfat ve bağış sunar.[101] Orada Allah'ın rızası vardır.[102] İnsanlardan değil de Allah'tan korkanlar için âhiret dünyadan hayırlıdır.[103] Onlara vaat edilen cennet, türlü içeçek ırmakları ve her çeşit meyveler bulunan bahçelerdir. Ayrıca orada Allah'tan bağışlama vardır.[104] Allah'tan korkan, sabreden ve güzel davranan iyi insanların mükâfatını Allah zayi etmez.[105] O günde müttakîler mutlu sona, inkâr edenler ise ateşe gönderilir.[106] Allah'ın güzel kulları, cehennemin uğultusunu dahi işitmezler. Melekler onları, *"Bu size vaat edilmiş olan (mutlu) gününüzdür."* diyerek karşılar.[107] Allah'a hesap vermekten korkan ve nefsine O'nun razı olmadığı kötü arzuları yasaklayan kimsenin barınağı cennettir.[108] Doğru yol üzere

93 Ra'd 13/22-24; Zuhruf 43/66-70.
94 Duhân 44/51-53; Zâriyât 51/15-16; Kamer 54/54-55; Me'âric 70/27-28, 35; Mürselât 77/41-44.
95 İnsân 76/12.
96 Nûr 24/37-38.
97 Meryem 19/85.
98 Zümer 39/19-20, 60-61, 73.
99 Zuhruf 43/34-35, 67.
100 Tûr 52/17-20.
101 Nebe' 78/31-36.
102 Âl-i İmrân 3/14-15, 198.
103 Nisâ 4/77.
104 Muhammed 47/15; Mülk 67/12.
105 Yûsuf 12/90.
106 Ra'd 13/33-35.
107 Enbiyâ 21/101-103.
108 Nâziât 79/41-42.

yaşayanlara melekler şu müjdeyi verir: *"Korkmayın, kederlenmeyin, size vaat olunan cennetle sevinin."*[109] Allah'tan korkan kimse için iki cennet vardır. Bu nimetlerden hiçbiri inkâr edilemez.[110]

Takvâ, Kur'ân'ın kavram haritasında tek bir davranış biçimini ifade etmez. O, bir şemsiye terim olup bir taraftan tüm günahlardan uzak durmayı kapsadığı gibi diğer taraftan inanç, ibadet, ahlâk ve doğru davranışları da kapsar. Bizi Allah'tan uzaklaştıran her türlü inanç ve eylemi terk etmek takvânın kapsamına girdiği gibi, bizi Allah'a yaklaştıran her doğru inanç, düşünce, güzel söz ve eylem de takvânın kapsamına girer. Söz gelimi hakkı ve haklıyı savunmak, hukuku gözetmek ve insanlar arasında adaletle hükmetmek, müttakî olmanın gereğidir. Tüm bunlar sosyal barışı sağlamaya ve toplumsal düzeni ayakta tutmaya yönelik davranışlardır. Körü körüne ataların dinine uymak[111] ve gösteriş takvâ değildir.[112] Takvâ doğru inancın ve davranışın içtenlik ve samimiyetle beslenmesi, üretilmesi ve ortaya konulmasıdır.[113]

Sonuç itibarıyla Kur'ân, Müminlerden imanın gereği diğer güzel vasıflarla birlikte müttakî olmalarını ister. Onları en hayırlı giysi olan takvâ elbisesine (*libâsü't-takvâ*) bürünen kişiler olabilmeye yönlendirir. Kur'ân Müminlere takvânın bir gereği olarak üzerlerine düşen tüm kulluk görevlerini özenle yapmalarını ve sakıncalı şeyleri de terk etmelerini ısrarla hatırlatır.[114] Buna göre müttakî, hiç kimseye zulüm ve haksızlıkta bulunmaz. Toplum huzurunu bozacak hareketlere kalkışmaz. İlâhî mesajların bütünlüğünü korur ve onlara bağlılığını sürdürür. Herhangi bir ilâhî yasağı çiğnediğinde hemen Allah'ı hatırlar. İşlediği günahtan dolayı bağışlanma diler ve artık onda ısrar etmez. Resûlullah'ın (sas) yolundan ayrılmaz, onu örnek alır. Takvâ sahibi affedilir, kıyametin dehşetinden güven içinde olur ve âhirette eşsiz ödüllere erişir. Burada kurtuluşa erer ve mutlu sona kavuşur. Çünkü güzel son, Allah'tan gereği gibi sakınan ve her zaman O'nu hesaba katarak yaşayan müttakîler içindir.

109 Fussılet 41/30.
110 Rahmân 55/46-47.
111 Bakara 2/189: Taberî, III, 283-289.
112 Nisâ 4/38.
113 Bakara 2/177.
114 Bakara 2/197: Râzî, V, 183.

İYILIK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ
اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّ۪نَۚ وَاٰتَى الْمَالَ
عَلٰى حُبِّه۪ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينَ وَابْنَ السَّب۪يلِ وَالسَّٓائِل۪ينَ
وَفِي الرِّقَابِۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُواۚ
وَالصَّابِر۪ينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَح۪ينَ الْبَأْسِۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ صَدَقُواۜ
وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyi kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitap'a ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar ve takvâ sahipleri bunlardır."

(Bakara 2/177)

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَۙ ﴿١٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الْمُقَرَّبُونَۚ ﴿١١﴾ ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿١٢﴾

"Önde olanlar; (iyilik ve mükâfatta) önde olanlar; işte onlar nimetlerle dolu cennetlerde Allah'a en yakın olanlardır."

(Vâkıa 56/10-12)

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."

(Âl-i İmrân 3/104)

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُۜ اِدْفَعْ بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذ۪ي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَم۪يمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُواۚ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظ۪يمٍ ﴿٣٥﴾

"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle düşmanlığı bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş! Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (iyiliklerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir."

(Fussılet 41/34-35)

وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفاً مِنَ الَّيْلِۜ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِۜ
ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِر۪ينَۚ ﴿١١٤﴾

"Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kıl. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır."

(Hûd 11/114)

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَٓا اَذًىۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَل۪يمٌ ﴿٢٦٣﴾

"İyi sayılan bir söz ve bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, azapta acele etmeyendir."

(Bakara 2/263)

اِنَّ الْاَبْرَارَ لَف۪ي نَع۪يمٍۙ ﴿٢٢﴾

"İyiler elbette nimet içindedirler."

(Mutaffifîn 83/22)

هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُۚ ﴿٦٠﴾

"İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir."

(Rahmân 55/60)

لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌۜ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌۜ
اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

"İyi ve güzel işler yapanlara en güzeli (cennet), hatta daha fazlası ile karşılık verilecektir. (Hesap gününde) onların yüzlerine ne bir mahcubiyet ve kararma ne de bir aşağılanmışlık bulaşır. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdır."

(Yûnus 10/26)

مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَاۚ وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا
مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

"Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."

(En'âm 6/160)

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍۚ وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا
وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْراً عَظِيماً ﴿٤٠﴾

"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onun sevabını kat kat arttırır, kendi katından büyük bir mükâfat verir."

(Nisâ 4/40)

وَلَا يَأْتَلِ اُو۬لُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُٓوا اُو۬لِي الْقُرْبٰى وَالْمَسَاكٖينَ
وَالْمُهَاجِرٖينَ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُواۜ اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ
لَكُمْۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٢٢﴾

"İçinizden yardım sever ve zengin olanlar akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere artık bir şey vermeyeceğiz diye yemin etmesinler. Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."

(Nûr 24/22)

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً
وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

"İnsanlardan öyleleri de vardır ki, 'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver; bizi cehennem azabından koru.' derler."

(Bakara 2/201)

Konunun Kavramsal Bağlamı

İyilik, Kur'ân-ı Kerîm'de *birr, hasene, hayr* ve *ma'rûf* kelimeleriyle ifade edilir. Bu kelimelerin ilk ikisi Kur'ân'da her zaman iyiyi veya iyiliği ifade eder ya da bunların kapsamına giren konuları içerir. *Birr* kelimesi, Kur'ân'da beş ayrı şekilde, 18 yerde bulunur. Bu kelime Kur'ân'da iyi, iyilik ve iyilik eden(ler) anlamında kullanılır. *Hasene* kelimesi ise Kur'ân'da dokuz ayrı biçimde, toplam 194 kez yer alır. Bu kelime de iyi, en iyi olan şey, iyilik, iyilik edenler, iyi olmak veya iyilik etmek anlamlarında kullanılır. Kur'ân'da tekil ve çoğul olarak yaklaşık iki yüz âyette yer verilen *hayr* kelimesi âyetlerin bağlamına göre iyi olan, daha iyi olan, iyilikler ve güzellikler anlamında kullanılır. Yine âyetlerde, *ma'rûf* kelimesine belirli ve belirsiz olmak üzere iki şekilde yer verilir. Bu kelimenin "el" ön takısı ile belirli kullanımı Yüce Allah ve insanlar tarafından onaylanan iyi davranış ve söze karşılık gelir.[1] Kur'ân'da bu kelime güzel ve gönül alıcı konuşma biçimini ifade etmek için de sıfat olarak kullanılmaktadır.[2]

Birr ve *hasene* kelimeleri Kur'ân'da hem Allah için[3] hem de insan için zikredilir. Yüce Allah hem iyidir hem kullarından iyilik yapılmasını isteyendir hem de iyiliğin karşılığını verendir. Kur'ân'a göre iyi insan; doğru bir inanca sahip, söz ve fiillerinde doğru ve iyiliğin yayılması için çaba harcayan insandır. İyi insan sağlam bir imana sahip olmanın yanı sıra Allah'a olan kulluğunu da tam olarak yerine getirir. Kur'ân'da bu özellikleri kendinde bulunduranlardan iyiler anlamında *muhsinûn* ve *ebrâr* kelimeleri ile bahsedilir.

Kur'ân'da sadece kimlerin veya nelerin iyi olduğu belirtilmez. Aynı zamanda iyi olmadığı hâlde iyi zannedilen durumlara da dikkat çekilir. Yine iyiliğe zarar verecek şeyler de belirtilir. İnsanlar iyilik yapmaya ve bu konuda birbirleriyle yardımlaşmaya özendirilir. Çünkü insan bu dünyadaki ve âhiretteki yaşamını ancak iyilikle güzelleştirebilir. İyilik sadece bireyde yer bulan bir davranış değildir. İyiliğin toplumsal bir

1 Bakara 2/178, 229, 232, 234, 235, 236; A'râf 7/157; Tevbe 9/67, 71, 112; Hac 22/41; Ahzâb 33/32 vd.

2 Bakara 2/263; Nisâ 4/5, 8; Muhammed 47/21.

3 Yûsuf 12/100; Kasas 28/77; Secde 32/7; Tûr 52/28; Talâk 65/11.

karşılığı da vardır. Bu sebeple her mümin iyilik yapmaya gayret gösterdiği kadar kötülüğün ortadan kalkması için de çabalamalıdır. Çünkü kötülük, yapılan iyiliğin etki gücünü zayıflatır.

Birr kelimesinin sözlük anlamı; "doğruluk, sevgide samimiyet, itaat etmek,[4] sözünde durmak, iyiliği yaymak"tır.[5] Aslında *birr*, iyiliklerin tamamını içine alan[6] genel anlamlı bir kelimedir. Kur'ân'da *el-berr* ifadesi Allah için,[7] çoğulu *el-ebrâr* ise insan için kullanılır ve iyi kimse(ler) anlamına gelmektedir.[8]

Hasene sözlükte; "güzel olmak, iyilikte bulunmak, karşılık vermek ve nimet" olarak tanımlanır.[9] Bu kelime de anlamdaşı *birr* gibi genel anlamlıdır ve hep olumlu mâna taşır. Hatta o, hoşa giden, arzu edilen her şeyi kapsar. *Hasene*, göze hoş görünen maddî şeyler için kullanılmakla birlikte Kur'ân'da çoğu zaman, manen güzel görünen şey anlamında zikredilir.[10] *Hasene*'nin *tevhid*[11] anlamında kullanılması buna örnek verilebilir. Zafer, ganimet,[12] yağmur[13] ve sağlık, mal ve mahsul bolluğu[14] bu kelimenin Kur'ân'da bağlama göre kazandığı anlamlardan birkaçıdır.[15] Aynı kelimeden türeyen *ihsan* ise "bir şeyi güzel yapma[16] ve başka birine iyilikte bulunma"[17] anlamındadır.

---

4 İbn Fâris, I, 177, 178.
5 Cevherî, II, 588.
6 Ezherî, XV, 1845, 190.
7 Tûr 52/28.
8 Âl-i İmrân 3/198; İnsân 76/5; İnfitâr 82/13; Mutaffifîn 83/18, 22.
9 Ezherî, IV, 315-318.
10 Râgıb el-İsfahânî, s. 118, 119; ayrıca bk. Bakara 2/201: Elmalılı, II, 726.
11 Neml 27/89-90: Zemahşerî, IV, 477.
12 Âl-i İmrân 3/120; Nisâ 4/78; Tevbe 9/50.
13 A'râf 7/131.
14 Rûm 30/36: Taberî, XVIII, 501.
15 bk. Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 35-37.
16 Secde 32/7.
17 Nisâ 4/36.

Kur'ân'da iyi davranışı belirtmek için sâlih amel ifadesi de kullanılır.[18] *Hasene* kelimesiyle aynı anlamda olan bu kelime akıl, Kur'ân ve Sünnet tarafından doğru kabul edilen davranış biçimlerine karşılık gelir.[19] Âyetteki bu ifade biçimi, güzel davranışların iman ve kalp ile olan bağlantısını da ortaya koymaktadır.[20]

18 Tevbe 9/102; Kehf 18/110; Furkān 25/70.

19 Bakara 2/25: Zemahşerî, I, 229.

20 Bakara 2/25: Mâtürîdî, I, 62.

İYİLİK, İNSANI İNSANA ve YÜCE ALLAH'A YAKLAŞTIRIR

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَۙ ﴿١٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الْمُقَرَّبُونَۚ ﴿١١﴾ ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿١٢﴾

"Önde olanlar; (iyilik ve mükâfatta) önde olanlar; işte onlar nimetlerle dolu cennetlerde Allah'a en yakın olanlardır."

(Vâkıa 56/10-12)

Kur'ân'da iyiliğe işaret eden *berr* kelimesi Allah Teâlâ için, çoğulu olan *ebrâr* kelimesi ise insan için kullanılır. Bu iki kelime iyi insanın, Allah ile iyilik paydasında buluştuğunu göstermektedir. Gerçekten de iyi olanlar ancak iyi olana yakın olabilir. Bir başka deyişle iyiler sınıfına girebilmek için iyi olmak, iyilik yapmak gerekir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Şüphesiz ki Allah iyilerle beraberdir."*[1] buyrularak O'nun Müminlerin yardımcısı ve koruyucusu (velisi) olduğu[2] bildirilir. Ayrıca Kur'ân'da Allah'ı seven, Allah'ın da kendilerini sevdiği,[3] Allah'tan razı olan, Allah'ın da kendilerinden razı olduğu[4] insanlardan bahsedilir. Karşılıklı sevgi ve rıza ancak birbirine yakın kimseler arasında gerçekleşir. Allah ile kul arasında sevgi ve rızadan söz edilecekse bu, insanın Kur'ân'da iyilik olarak sayılan şeyleri yapmasıyla mümkün olabilir. Nitekim *"Önde olanlar; (iyilik ve mükâfatta) önde olanlar; işte onlar nimetlerle*

---

1 Ankebût 29/69.
2 Mâide 5/55.
3 Mâide 5/54.
4 Mâide 5/119; Tevbe 9/100; Mücâdele 58/22; Beyyine 98/8.

dolu cennetlerde Allah'a en yakın olanlardır."[5] âyetleri, iyilik yapmada ön safta koşmanın, Allah'a yakın olabilmenin önemli bir sebebi olduğunu belirtmektedir. Müfessir sahâbî İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) anlattığına göre, Hz. Peygamber (sas) bir defasında, *"İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir."*[6] anlamına gelen âyeti okur ve şöyle der: *"Allah bu âyette buyuruyor: Dünyada beni tanıma ve beni birleme nimetini verdiğim kimseye âhirette vereceğim mükâfat, onu rahmetimle cennete koymak ve yanıma almaktır."*[7] Bu rivayet her iyiliğin Allah katında bir karşılığının olacağını ve en büyük ödülün Allah'a yakınlık olduğunu göstermektedir.

İnsan, Allah'ın iyilik saydığı şeyleri yaparsa O'nun emrini yerine getirmiş olur. Böylece O'nun sevgisini kazanır ve O'na yakınlaşır. Nitekim âyetler, "Allah iyilerle birliktedir,[8] onları sevmektedir."[9] anlamına gelen ifadelerle sona erer. Bu ifadelerin geçtiği bağlama bakıldığında Allah'ın sevdiği ve beraber olduğu, iyi kulların (*muhsin*) kimler olduğu görülür. Bunlar; iman eden, sâlih amel işleyen, iyilikte bulunan,[10] varlıkta ve darlıkta servetlerini Allah yolunda harcayan, öfkelerini yenen, insanları bağışlayan, yaptığı çirkin bir işin ardından Allah'ı hatırlayıp O'ndan af dileyenlerdir.[11] Bu kişiler, Allah yolunda başlarına gelen felâketlerden dolayı gevşeklik göstermez, düşmana boyun eğmez, kâfir topluluğuna karşı Allah'tan yardım talep eder,[12] sıkıntılara sabreder, düşmanların kurdukları tuzaklara karşı gerekli tedbiri alır ama kaygı duymazlar.[13] Bu kişiler, türlü tuzaklar kuran, savaşta yenileceğini anlayınca yalana sarılanların tuzaklarına düşmezler. Kendilerini aldatmaya çalışan şeytan ve yandaşlarına karşı Allah'a sığınırlar.[14] Bu kimseler insanlara her zaman hakkı ve sabrı tavsiye eder,[15] insanların hatalarını hoş görürler.[16] Allah'ın dinini yok etmeye yönelik her türlü tutumu savuşturma ve iyiliği yayma yolunda çaba gösteren,[17] takvâ sahibi[18] insanlardır. Allah, sabır,[19] takvâ,[20]

5 Vâkıa 56/10-12.
6 Rahmân 55/60.
7 Rahmân 63/60: Kurtubî, XX, 158.
8 Nahl 16/128; Ankebût 29/69.
9 Bakara 2/195; Âl-i İmrân 3/134, 148; Mâide 5/13, 93.
10 Mâide 5/93.
11 Âl-i İmrân 3/134-135.
12 Âl-i İmrân 3/146-147.
13 Nahl 16/127-128.
14 Âl-i İmrân 3/144: İbn Kesîr, III, 201.
15 Asr 103/3.
16 Mâide 5/1, 3.
17 Ankebût 29/69: Taberî, XVIII, 444.
18 Âl-i İmrân 3/198.
19 Bakara 2/153, 249; Âl-i İmrân 3/146; Enfâl 8/66.
20 Bakara 2/194; Âl-i İmrân 3/76; Tevbe 9/4, 7.

tövbe,[21] temizlik,[22] tevekkül,[23] adalet[24] gibi iyi özelliklerini kendinde barındıran bu iyi insanlarla birlikte olduğunu, onları sevdiğini birçok âyet ifade eder.

İyilik, insanı Cenâb-ı Allah'a yakınlaştırdığı gibi insanları da birbirine yakınlaştırır. Allah'ın iyilik olarak saydığı ve yapılmasını istediği fiiller vardır. Selâma karşılık verin,[25] güzel söz söyleyin,[26] verilen sözü tutun,[27] alışverişlerde ölçü ve tartıyı tam yapın,[28] emaneti ehline verin ve âdil olun,[29] birbirinizi sevin[30] ve affedici olun[31] gibi emirler bu çerçevede sayılabilir. Bu emirlerin bir kısmı öncelikli olarak iki kişi arasında yakınlık kurmaya, diğer bir kısmı ise kurulan yakınlığı devam ettirmeye yöneliktir. Meselâ selâm verme ve güzel söz söyleme iki kişi arasında yakınlık kurmaya; birbirini sevme, affedici olma, verilen sözü tutma, emaneti ehline verme ise kurulan yakınlığı devam ettirmeye vesiledir. Demek ki, birbirine selâm veren, güzel söz söyleyen, verdikleri sözü tutan, birbirini seven ve affedici olan kimseler arasında bir yakınlık oluşur. Nitekim Resûl-i Ekrem'in (sas) *"Size yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şeyi haber vereyim mi? Aranızda selâmı yayın."*[32] şeklindeki hadisi bizlere iyiliğin insanları yakınlaştırmadaki etkisini anlatmaktadır.

Bakara sûresinde orucun farziyeti ve insanların mallarının haksız yere yenmesinin haram olduğu ve adalet vurgulanır. Ardından da gerçek iyiliğin anlatıldığı şu âyet-i kerîme yer almaktadır: *"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: 'Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takvâ sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.'"*[33] Rivayete göre bir sahâbînin Resûlullah'a gelip ayın değişkenlik gösteren şekilleri hakkında soru sorması üzerine bu âyet inmiştir.[34] Allah'a kulluğa yönelik ifadelerden sonra gerçek iyiliğin odak noktasında Allah'a karşı duyulan saygı ve korkunun bulunduğunu belirten bu âyete yer vermiştir. Bu durum iyiliğin, kulluğun bir parçası olduğunu

---

21 Bakara 2/222.
22 Bakara 2/222; Tevbe 9/108.
23 Âl-i İmrân 3/159; Yûsuf 12/67.
24 Hucurât 49/9; Mümtehine 60/8.
25 Nisâ 4/86.
26 Nisâ 4/5, 8; İsrâ 17/53.
27 Âl-i İmrân 3/76; Mâide 5/1; İsrâ 17/34; İnsân 76/5-7.
28 A'râf 7/85; Hûd 11/85.
29 Nisâ 4/58.
30 Haşr 59/9.
31 Âl-i İmrân 3/134; Mâide 5/13.
32 Nisâ 4/86: İbn Kesîr, IV, 186; Müslim, "Îmân", 22.
33 Bakara 2/189.
34 Bakara 2/189: Taberî, III, 280.

gösterdiği gibi Allah'ın belirlediği çerçevede yapılmasının gerekli olduğunu da göstermektedir. Yani iyiliğin kendisi bizzat Cenâb-ı Hak tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla Allah'ın belirlediği şartları taşımayan iyilik, iyilik değildir. Hatta iyilik maksadıyla gelişigüzel yapılan bir davranış kötü sonuçlar da doğurabilir.[35] Âyetin bize verdiği bir mesaj da bütün davranışların samimi niyet ve içtenlikle yapılmasının zorunlu olduğudur. Allah Teâlâ ancak yapılan böyle amelleri itibara alacaktır. Gösteriş için yapılan davranışların insana bir faydası olmadığı gibi sevap olarak karşılığı da yoktur.

İyiliklerin hâkim kılınması, kötülüklerin yok edilmesi Müslümanların en temel görevleridir. Yapılan iyilikler özel anlamda iki kişiden başlayarak aşama aşama diğer fertler arasında bir ıslahı ve düzelmeyi sağlar. "Ma'rûfun emredilmesi" de iyiliğin yaygınlaştırılmasını Müslümanlara emreder. Yine "münkerin yasaklanması" kötülükle mücadele etmek amacıyla insanlığa yapılacak bir iyiliktir.

İyilik, iyileri bir araya getirir. Nitekim bir sahâbî, çok sevdiği ve örnek aldığı Peygamberimize, vefatının ardından âhirette ona yakın olamayacağı endişesini dile getirmiştir. Bunun üzerine inen âyette Cenâb-ı Allah'a ve Hz. Peygamber'e (sas) itaat edenlerin, cennette peygamberler, sıddıklar (kulluğunda samimi ve dürüst olanlar), şehitler ve sâlihler (iyi huylu, güzel ahlâklılar) ile birlikte olacağı müjdesi verilmiştir.[36] Ayrıca tövbe edip hâllerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı bağlanıp sadece O'nun rızası için kulluk edenlerin, gerçek Müminlerle beraber oldukları belirtilir.[37] Müminler birbirlerinin yardımcısı, dostu[38] ve kardeşidir.[39] Öte yandan Hz. Peygamber'in (sas) yanındaki Müminlerin, Allah'a ve Peygamberi'ne düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlanmamış oldukları belirtilmiştir.[40] Âyetler iyiliği yaymada yardımlaşmayı ve dayanışmayı ayrıca özendirmiştir. Bu bağlamda Mâide sûresi ikinci âyetini tefsiri mahiyette şu şekilde anlamak mümkündür: İyilikte yani Allah'ın emrettiği amelleri yapmada ve Allah'ın yasakladığı günahlardan kaçınma anlamındaki takvâda birbirinizle yardımlaşın, dayanışma içinde olun.[41] Yine bu konuda Müminler, olanca gayretlerini ortaya koymaya hatta yarışmaya davet edilirler.[42] Günah ve kötülük konusunda değil, hep

35 Bakara 2/189: İbn Âşûr, II, 198.
36 Nisâ 4/69: Taberî, VII, 213-214.
37 Nisâ 4/146.
38 Mâide 5/55; Enfâl 8/72; Tevbe 9/71.
39 Hucurât 49/10.
40 Mücâdele 58/22.
41 Mâide 5/2: Taberî, VIII, 52.
42 Bakara 2/148; Mâide 5/48.

iyilik ve Allah'a itaat konusunda yarışmaları kendilerine telkin edilir. Bu bağlamda onlara şu çağrı yapılır: *"İyilik yapmada tek kalmayın, aranızda iyilik yapmak, sizi Allah'a yaklaştıracak ameller işlemek ve sizi Allah'ın azabına sürükleyecek haramlardan kaçınmak üzere istişare edin, birbirinizi iyiliğe teşvik edin."*[43] Dikkat edilirse bu emirlerde Müminlerin iyilikte buluşması istendiği gibi bazı iyiliklerin yapılması için de toplu olarak harekete geçilmesi istenir.

İyilik, sadece iyiliğe karşı iyilikten ibaret değildir. Kötülüğü ortadan kaldırmak için kötülüğe iyilikle karşılık vermek de gereklidir. Bu yönde bir iyilik, kötülük yapan ile kötülüğe iyilikle karşılık veren kimseyi birbirine yaklaştırır, böylece kötülüğü ortadan kaldırır. İyilik, iyilik yapan ile düşmanı arasında sıcak bir dostluk kurmaya vesile olur.[44] Nitekim Kur'ân'da iyilikle kötülüğün bir olmadığına, kötülüğün iyilikle giderilmesi gerektiğine dikkat çekilerek şöyle buyurulur: *"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş! Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (iyiliklerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir."*[45] İbn Abbas'ın bu âyete ilişkin açıklaması, bakışımıza açıklık kazandırır: "Allah (cc) Müminlere öfke anında sabretmeyi, kaba davranış karşısında hoşgörülü olmayı, başkasından kötülük gördüklerinde onu affetmeyi emretmiştir. İşte Müminler bu emirleri yerine getirirlerse Yüce Allah onları şeytandan korur. Düşmanca hareket eden kimse de kendisine bu iyiliği yapanlara yakın dost gibi saygı duyar ve ona bu şekilde davranır."[46] İşte iyilik, mümine düşmanca hareket eden kimseyi bile dostça davranmaya sevk eden en etkili iletişim aracıdır.

İYİLİK KÖTÜLÜĞÜ YOK EDER

وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِۜ اِنَّ الْحَسَنَاتِ
يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِۜ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَۚ ﴿١١٤﴾

43 Mücâdele 58/9: Taberî, XXII, 474.
44 Fussılet 41/34.
45 Fussılet 41/34-35.
46 Fussılet 41/34: Taberî, XX, 432.

"Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kıl. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır."

(Hûd 11/114)

İyilik, insanı, dolayısıyla toplumu ıslah ve inşa eder. Kötülük ise bozar, yok eder. Bu yüzden iyilik ile kötülük, tabiatları gereği aynı anda bir yerde bulunmazlar. Gece, günün ağarmasıyla yerini nasıl gündüze bırakıyorsa; iyilik de ortaya çıkınca kötülük kaybolur. Ancak kötülüğün kaybolması, onun tamamen yok olması, bir daha ortaya çıkmaması anlamına gelmez. İnsanın dünya sahnesine çıktığı andan beri var olan iyilik ve kötülük bundan sonra da var olacaktır. Bu, insanın dünyada imtihan için bulunmasının bir gereğidir. Bu, kimin iyi işler yaptığı bilinsin diye ölümü ve hayatı yaratan[47] Rabbimizin bir kanunudur. İmtihanı kazanmanın yolu da aileden akrabaya, komşuluk ve bütün insanî ilişkilere, kısaca hayatın her alanına iyiliği yaymaktan geçmektedir.

Yukarıda anlattığımız hakikati Kur'ân'dan somut örneklerle anlatabiliriz. Yukarıda geçen Hûd sûresi 114. âyetteki*"... İyilikler kötülükleri yok eder..."* şeklindeki cümle âyetin bir bölümüdür.[48] Bu âyette Yüce Mevlâ, önce namaz kılmayı emreder, ardından da iyiliklerin (*hasenât*) kötülükleri yok edeceğini bildirir. Bunların art arda gelmesi müfessirleri, âyette geçen iyilikleri, beş vakit namaz olarak anlamaya sevk etmiştir.[49] Âyet bir bütün olarak düşünüldüğünde ve buradaki "namaz kılın"[50] emri, *"Namaz insanı çirkin ve kötü şeylerden uzak tutar."*[51] âyetiyle birlikte okunduğunda, iyilik ile namazın kastedildiği yönündeki görüş daha isabetli görünmektedir. Zira namaz kılmaya devam eden insan, Rabbinin huzurunda olduğu bilinciyle yaşayan, günde beş vakit O'nu hatırlayan, dolayısıyla kötülükleri ve günahları çirkin gören insandır. Böylece namaz onun günahlardan uzaklaşmasını sağlar.[52] Âyette bahsedilen iyiliklerin namaz olarak anlaşılması durumunda, bir kısım günahların namazla affolunacağı sonucuna da varılabilir. Nitekim bir hadiste Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde, iki namaz arasında işlenen küçük*

---

47 Mülk 67/2.
48 Hûd 11/114.
49 Hûd 11/114: Mukātil b. Süleyman, II, 300; Taberî, XII, 616.
50 Hûd 11/114.
51 Ankebût 29/45.
52 Hûd 11/114.

günahlar affolunur."[53] İşte Kur'ân'da iyilik olarak sunulan namaz, bir taraftan günahları çirkin göstererek insanı onlardan soğutur, diğer taraftan işlenen günahların affına vesile olur.

Kur'ân'da Müminlerin kötülüğü iyilikle giderenler olmaları gerektiği belirtilmiştir: *"Onlar (Müminler) Rablerinin rızasını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcayan, kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır."*[54] Bu âyetlerde onların aslı itibarıyla kötülük olan günahlarını namazla Cenâb-ı Allah'a yönelerek iyiliğe çevirebilecekleri anlatılmaktadır.[55] Bununla birlikte ilgili âyetlerden Müminlerin kötülüğe kötülükle değil, iyilikle karşılık vermeleri gerektiği de anlaşılmaktadır.[56] Kur'ân'da Yüce Allah'ın, tövbe edenlerin ve erdemli işler yapanların kötü hâllerini iyiye çevireceği de bildirilmektedir.[57] Yine Kur'ân'dan öğrendiğimize göre iyi bir mümin kötü söze, güzel sözle mukabele etmeli, kötü davranışa güzel davranışla karşılık vermelidir.[58] Kötülük karşısında öfkeye kapılmadan sükûnetle hareket etmeli, hatta iyilikle karşılık vererek karşısındakine örnek olmalıdır.[59] Mümin, toplumda yaşanan açlık ve sefalete duyarsız kalmamalı, infakta bulunarak[60] ve zekât vererek[61] bu sıkıntıyı gidermede pay sahibi olmalıdır. Güzel söz, güzel davranış, paylaşma, yardımlaşma Kur'ân'da sayılan iyiliklerdendir. *"Yaptığın kötülüğün arkasından hemen bir iyilik yap ki, bu onu yok etsin."*[62] şeklindeki hadisi de *"İyilikler kötülükleri yok eder."* ilkesinin Hz. Peygamber'in dilinden söylenmiş şeklidir.

Kötülük, şayet sadece yapan kişiyle sınırlıysa, Yüce Allah'a yönelip O'ndan af dilemek işlenen kötülüğün silinmesi için yeterli olabilir. Örneğin Allah'a şirk koşmak, günahların en büyüğüdür. Bununla birlikte Allah Teâlâ, kendisine tövbe edip iman edeni bağışlayacağını bildirir.[63] Kur'ân'a göre şirk kötüdür, tövbe ve tevhid iyidir. İşte şirkten kurtulmak isteyen, tövbe ve tevhidle bu kötülüğü ortadan kaldırabilir.

---

53 Hûd 11/114: İbn Kesîr, VII, 478; Müslim, "Ṭahâret", 16.
54 Ra'd 13/22; Kasas 28/54.
55 Hûd 11/114: İbn Kesîr, VII, 478; Nisâ 4/31: Kurtubî, VI, 261.
56 Ra'd 13/22: Râzî, XIX, 45; Kurtubî, XII, 58-59.
57 Furkân 25/70.
58 Furkân 25/63; Kasas 28/54-55; Fussılet 41/34.
59 Furkân 25/63: Taberî, XVII, 494.
60 İnsân 76/8; Beled 90/14-16; Mâûn 107/3.
61 Bakara 2/177.
62 Hûd 11/116: İbn Kesîr, VII, 486; Tirmizî, "Birr", 55.
63 A'râf 7/153.

Kur'ân, toplumda yaşanan maddî ve manevî sıkıntıları giderecek iyiliklere de işaret eder. Örneğin açlık, sefalet gibi maddî sıkıntıların çözümü, yardımlaşma, paylaşma ve dayanışma olarak gösterilir.[64] Böylece ümmet olma şuuruyla zorluklar birlikte aşılır, birlik ve beraberlik bağları güçlenir ve toplumsal huzur sağlanır.[65] Aynı şekilde adaletsizlik, yalan yere şahitlik gibi ahlâkî sorunlar, *"Kendinizin, anne babanızın ve yakınlarınızın aleyhine dahi olsa adaletten ayrılmayın."*[66] veya *"Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsizliğe sevk etmesin."*[67] ilkeleriyle hayata taşınarak ortadan kaldırılır. Bir Mümin, düşmanının lehine bile olsa adaletten asla ayrılmamalıdır.[68] Zira hukukun üstünlüğü ve adalet bir toplumu ayakta tutan en önemli unsurdur. Adalet ilkesi zedelenmiş bir toplumda birlik, beraberlik ve kardeşliğin yerini ayrışma, çatışma ve düşmanlık alır. Adaletin olmadığı bir toplumda gerçek anlamda bir iyilikten söz edilemez.

Kur'ân'da kadın, çocuk ve yaşlıların zulme mâruz kalması, yine insanların inancından dolayı baskı görmesi gibi haksızlıklarla Müslümanların mücadele etmesi istenmiştir. Nitekim merhameti sonsuz Allah Teâlâ, Müslümanlara hitaben şöyle buyurur: *"Size ne oluyor da Allah yolunda olan ve 'Rabbimiz, halkı zalim olan bu şehirden bizi çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, katından bir yardımcı yolla!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"*[69] Aynı şekilde Rabbimiz, baskı altında olduğu için hicret eden, onları bağrına basan, yardım eden ve onun yolunda savaşan kimseleri gerçek Müminler olarak nitelemiştir.[70]

Kur'ân'da anlatıldığına göre, Hz. Nûh,[71] Hz. Hûd,[72] Hz. Sâlih,[73] Hz. Lût,[74] Hz. Şuayb,[75] Hz. Muhammed[76] ve diğer peygamberler, toplumlarını iyiye yani tevhide, ibadete, ahlâka çağırmışlardır. Ancak toplumun bir kesimi bu çağrıya olumlu cevap vermeyerek onları yalanlamıştır. Söz konusu kimselerin bu iyiliklere rağbet etmemelerinin sebebi, onların nimeti takdir edememelerinde aranmalıdır.[77]

---

64 Bakara 2/177; Mâide 5/2.
65 Mâide 5/2: İbn Âşûr, VI, 88.
66 Nisâ 4/135; En'âm 6/152.
67 Mâide 5/8.
68 Mâide 5/8: Elmalılı, III, 1593.
69 Nisâ 4/75: Taberî, VII, 224.
70 Enfâl 8/74.
71 A'râf 7/59-64.
72 A'râf 7/65-72.
73 A'râf 7/73-79.
74 A'râf 7/80-84.
75 A'râf 7/85-93.
76 Âl-i İmrân 3/184; En'âm 6/157; Hac 22/42-44; Fâtır 35/4.
77 Âl-i İmrân 3/184: Taberî, VI, 286.

Anne babaya iyilik, Kur'ân'da, Yüce Allah'a imandan hemen sonra gelir.[78] Ancak anne babanın Allah'a şirk koşma yönündeki taleplerine boyun eğmek,[79] iyilikte Yüce Allah'ı birlemenin önüne geçemez. Şirkin olduğu yerde zaten iyilikten, güzellikten söz edilemez. Aksine şirk, Rabbimize karşı isyan ve en büyük haksızlık demektir. Nitekim âyette, *"Muhakkak ki Allah'a şirk koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır."*[80] ifadesiyle bu gerçeğe işaret edilmektedir. Dolayısıyla Mümin, Allah anne babaya iyi davranmayı emretse de, kendini şirk koşmaya ya da kötü olan bir şeyi yapmaya zorlamaları durumunda dahi onları kırmadan kendilerine hakkı anlatmalıdır. Bu konuda da örnek yine güzel insanlar zümresi sahâbedendir. Nitekim Sa'd b. Ebî Vakkas anne babasına böyle davranmıştı.[81] Yine Kur'ân'da ihtiyaç sahiplerine maddî yardımda bulunmak, sadaka ve zekât vermek, iyilikler arasında sayılmıştır. Ancak yardımda bulunduktan sonra yapılan iyiliği başa kakmak, onu iyilik olmaktan çıkararak, değersiz bir davranışa dönüştürür.[82] Diğer bir ifadeyle o iyilik, Allah (cc) katında bir anlam ifade etmez hâle gelir. [83]

İyiliği yaymadaki çabalar yetersizse, kötülük karşısında iyilik zayıf ve eksik kalır. Meselâ Münafıklar iyiliği Cenâb-ı Hakk'a ve Hz. Peygamber'e (sas) içten, samimiyetle inanmada değil, aksine inkârcıları dost edinmede aradılar.[84] Onlar imanı seçmiş gözükseler de gerçekte inançlarıyla ve yaptıklarıyla küfrün yanında yer aldılar. Onları bu duruma iten şey ne idi? Belki de, Kur'ân'da iyilik olarak belirtilen samimiyet ve takvâ ile bezenmiş imanın gücüne inanmamaları, diğer bir ifadeyle onun galip gelemeyeceğine dair yanlış düşünceleriydi. Onlar iyiye inanmadıkları için kötü olanı desteklediler.[85] Bununla birlikte iyiye can-ı gönülden inanan bir avuç Müslüman, karşılarındaki kötülük ordusuna karşı Cenâb-ı Allah'ın izniyle galip gelmeyi başarabildiler.[86]

78 En'âm 6/151; İsrâ 17/23.
79 Ankebût 29/8; Lokmân 31/5.
80 Lokmân 31/13.
81 Ankebût 29/8: Mukātil b. Süleyman, III, 374.
Bakara 2/264; Müddessir 74/6.
Bakara 2/264: İbn Atıyye, II, 60.
84 Nisâ 4/138-139; Mücâdele 58/14; Haşr 59/11-12.
85 Bakara 2/14: Râzî, II, 76.
86 Bakara 2/249; Enfâl 8/6-10.

İYİLİĞİN KARŞILIĞI İYİLİKTİR

لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ ۚ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ ۚ
اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

"İyi ve güzel işler yapanlara en güzeli (cennet), hatta daha fazlası ile karşılık verilecektir. (Hesap gününde) onların yüzlerine ne bir mahcubiyet ve kararma ne de bir aşağılanmışlık bulaşır. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdır."

(Yûnus 10/26)

İnsan imtihan yeri olan bu dünya hayatını, hem kendisini hem de dünya ve âhiretini güzelleştirecek şekilde yaşamalıdır. Çünkü insan ne yaparsa karşılık olarak onu görür. Bu iyilik için de böyledir,[87] kötülük için de.[88] Yani insanın âhiretteki yaşamını bu dünyada yaptığı iyilikler ya da kötülükler belirleyecektir.[89] Konumuz iyilik olduğu için iyilerin göreceği karşılığın gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve akılların hayal etmediği eşsiz bir iyilik olduğunu belirtmekle yetinelim. Yani insan hayır namına ne yaparsa Yüce Allah katında onu kat kat bulur.[90] İyilik, sadece iyi sayılan düşünce, söz ve fiiller veya onların hayata geçirilmesi değil, aynı zamanda bundan doğacak sonuç ve onu yapana kazandıracağı ödüldür. Allah iyilikleri asla karşılıksız bırakmaz. O, amellerin ödülünü katlar ve yapılan her iyiliğe bire ondan başlayarak dilediğince, hesap edilmeyecek kadar sevap verir.[91] Allah Teâlâ, yapılan her iyiliğin karşılığını bu dünyada da âhirette de verecektir. Yani yapılan her iyilik, o kimselerin hem cennete girmelerine vesile olacaktır hem de onların cennette en büyük nimet olan Yüce Allah'ı görmelerini sağlayacaktır.[92] Bu konuda Hz. Peygamber şöyle bir tavsiyede bulunmaktadır: *"Ey insanlar! Aranızda selâmı yayın. İnsanlara yemek yedirin. İnsanlar uyurken siz namaz kılın. Böylece selâmetle cennete girin."*[93]

---

87 Bakara 2/110; Müzzemmil 73/20; Zilzâl 99/7.
88 Enfâl 8/51; Hac 22/10; Zilzâl 99/8.
89 Zilzâl 99/7: Mâverdî, VI, 321.
90 Bakara 2/110.
91 Şûrâ 42/23: Taberî, XX, 502.
92 Yûnus 10/26: Taberî, XII, 156.
93 Yûnus 10/17: İbn Kesîr, VII, 343; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 42.

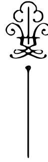
İyi insan Kur'ân'a göre hiçbir zaman zararda değildir. O, aslında yaptığı iyiliği başkaları için değil kendisi için yapmaktadır.[94] Çünkü insan yaptığı iyilikle kendini inşa eder. Zira Kur'ân'da namaz kılmak, iyiliği emretmek, kötülüklerden sakındırmak ve başa gelen sıkıntılara sabretmek gibi bazı iyiliklerin azim ve kararlılık gerektirdiği bildirilir. Bunlar Yüce Allah'ın kesinlikle yerine getirilmesini istediği davranışlardır. Bu işleri de Allah'ın arzu ettiği şekilde yerli yerinde yapmak gerekir. Bunu ise ancak ahlâklı ve faziletli kimseler hakkıyla gerçekleştirebilirler. [95]

İyilik yapan insan hem dünyada hem de âhirette kazançlıdır. Zira bu kişi iman etmekle şirkten kurtulur; başkalarına değil, yalnız Allah'a kulluk eder, kendini arındırır, Mevlâ'sına yaklaşır, O'nun merhametini kazanır. Zekât vererek ve ihtiyaç sahiplerine infakta bulunarak Allah'ın kendisine emanet olarak verdiği nimetleri onlarla paylaşır. Yaptığı bu iyilik toplumdaki maddî sıkıntılara derman olur. Sabrederek ve insanlara sabrı tavsiye ederek, keyfi ve fevri hareketlerde bulunmaktan kaçınır. Allah'ın dini yolunda bıkmadan usanmadan haksızlıkla, adaletsizlikle, zulümle, her türlü kötülükle mücadelesini sürdürür. İnancı uğrunda mücadele eden kişi ya zafer kazanır ya da şehitlik mertebesine ulaşır. Yani iyilik yapan her hâlükârda kârlıdır. Bu durum Kur'ân'da, Müminlerin zafer kazanmasına üzülen, musibete uğramalarına sevinen Münafıklar özelinde anlatılır.[96] Müslümanlar kendilerine bu duyguları besleyen Münafıklara şöyle demişlerdir: *"Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, sonuç ne olursa olsun iki güzellikten biridir."*[97] Biri düşmana karşı zafer, onunla gelen barış ve ganimet, diğeri ise şehitlik ve cennettir.[98] Âyette bize verilen mesaj, Allah'a dayanmış ve kalbini iyiliklerle doldurmuş olan müminin her zaman kazanacağıdır.

Kur'ân'da iyilik yapanlara yaptıkları iyiliklerin âhirette daha fazlasının verileceği, ödüllerinin hesapsız olacağı bildirilmektedir.[99] Çünkü onlar Allah'a iman etmiş, O'na olan saygılarını her an yüreklerinde tutmuşlardır. O kimseler dünyada hep iyilik peşinde koşmuş ve sıkıntılara sabretmişlerdir. Elbette ki bu kişiler âhirette sınırsız iyilik göreceklerdir.[100] Bu kimseler iyi olmanın karşılığında eşi benzeri olmayan rızıklarla dolu cennette sonsuz bir hayat süreceklerdir.[101]

94 Bakara 2/286; En'âm 6/160.
95 Lokmân 31/17: Mâtürîdî, XI, 235; Fussılet 41/35.
96 Tevbe 9/50-51.
97 Tevbe 9/52.
98 Tevbe 9/52: Taberî, XI, 496.
99 Nisâ 4/40; En'âm 6/160; Yûnus 10/26.
100 Zümer 39/10.
101 Mâide 5/85; Mü'min 40/40.

İyilik; inancın, ibadetin, ahlâkın Allah Teâlâ katında değer görmesini sağlayan; sahibinin karakterini ve hayatını olduğu kadar, bütün dünyayı ve hatta âhireti güzelleştiren bir meziyettir. Allah (cc), insanın iyi olmasını ister. İyi bir mümin de dünya ve âhireti için Allah'tan iyilik talep eder. Çünkü iyilik, kötülükleri yok eder. İnsan ile Allah, insan ile insan arasında köprüler kurar. İnsan bulduğu her fırsatta küçük ya da büyük, gizli ya da açık iyilik yapar; ancak bunun karşılığını iyilik yaptığı kimseden beklemez. Zira iyilik yapmakla öncelikle kendisine iyilik ettiğini bilir. İyiliğin karşılığını sadece Allah'tan bekler. Çünkü yaptığı iyilikle Allah'ın emrini yerine getirdiğinin bilincindedir. Mümin, Allah'ın er ya da geç yaptığı iyiliğin karşılığını kendisine vereceğinden şüphe etmez. Bu yüzden, yaptığı iyilik karşısında kötülük görse de iyilik etmekten ve iyiliğin yanında yer almaktan vazgeçmez. İyilerden olmaya, kötülerden uzak durmaya özen gösterir. İyilikleri en güzel üslûpla emretmeyi, kötülüklerden de ısrarla sakındırmayı, vazgeçilmez bir ilke olarak benimser. Yaptığı iyiliklerle dünyanın huzur, güven ve barışın egemen olduğu iyi bir yer olmasına katkıda bulunur. İyi niyetlerinin ve iyiliği besleyen amellerinin karşılığında sadece iyilerin girebildiği cennette sonsuz ve eşsiz bir iyilik görür. Bu kişi böylelikle hem dünyasını hem de âhiretini güzelleştirmiş olur. Bu güzel sonuca erişebilmek için şu duayı dilinden düşürmez: *"Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru."*[102]

102 Bakara 2/201.

HAYÂ
VE
ÖRTÜNME

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

يَا بَنٖٓى اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارٖى سَوْاٰتِكُمْ وَرٖيشًاۜ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى
ذٰلِكَ خَيْرٌۜ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

"Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar."

(A'râf 7/26)

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَٓا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَاۜ اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَب۪يلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْۜ اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاط۪ينَ اَوْلِيَٓاءَ لِلَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

"Ey âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık."

(A'râf 7/27)

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ خُذُوا ز۪ينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُواۚ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِف۪ينَ ﴿٣١﴾

"Ey âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."

(A'râf 7/31)

اِنَّ الَّذ۪ينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَش۪يعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌۙ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾

"İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve âhirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."

(Nûr 24/19)

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْۜ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْۜ
اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ
وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ
عَلٰى جُيُوبِهِنَّ ﴿٣١﴾

"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar..."

(Nûr 24/30-31)

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ
جَلَابِيبِهِنَّۜ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحِيماً ﴿٥٩﴾

"Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve Müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok merhamet etmektedir."

(Ahzâb 33/59)

قُلْ لِلْمُؤْمِن۪ينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْۜ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْۜ
اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ
وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْد۪ينَ ز۪ينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ
عَلٰى جُيُوبِهِنَّۖ ﴿٣١﴾

"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar..."

(Nûr 24/30-31)

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِن۪ينَ يُدْن۪ينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ
جَلَاب۪يبِهِنَّۜ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥٩﴾

"Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve Müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok merhamet etmektedir."

(Ahzâb 33/59)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm, hayâ ve tesettürün, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem ve eşiyle başladığını bildirir.[1] İnsanlık tarihiyle yaşıt olan bu erdemin, peygamberlerin tamamının tebliğinde yer aldığından şüphe yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılışında bulunan utanma ve örtünme duygusu korunup geliştirilmiş, bu duyguya uygun hareket etmenin hukukî ve ahlâkî sınırları belirlenmiştir.

Hayâ, sözlükte "utanma, çekinme, ürperme, çirkin bir şeyi görmekten ya da yapmaktan geri durma" anlamına gelir.[2] Kelimenin kök harfleri olan *ha-yi-ye* ve türevleri Kur'ân'da, yaşamak, hayatta kalmak, diri olmak gibi farklı mânalarda çok defa geçmektedir. *Hayâ* anlamı ise üç âyette *istihyâ* kalıbında yer almaktadır. Bu üç âyette dört kez geçen kelime, iki yerde, Allah Teâlâ'nın hakikati ifade etmede utanıp çekinmemesini anlatmak için kullanılır.[3] Bir yerde de Hz. Peygamber'in hayâ ve iffetinden dolayı davetlileri ikaz edip eleştirememesi anlatılır.[4] Üçüncü âyette ise Hz. Şuayb'ın kızının Hz. Mûsâ'ya babasının davetini iletmesi sırasında utanıp sıkılmasından bahsedilir.[5] Konuyla ilgili bir diğer kelime *iffet*tir. *İffet*, sınırsız arzu ve istekleri, hırs ve şehveti dizginlemek, az ile yetinmek anlamına gelmektedir.[6] Bu kelime Kur'ân'da bazı türevleriyle kullanılmıştır. Evlenme imkânı bulamayanların, Allah lütfu ile onların ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korumaları (*fe'l-yesta'fif*)[7] gerektiği, bu kelimeyle ifade edilmiştir. Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların da iffetlerini korumaya özen göstermelerinin (*en yeste'fifne*) kendileri için daha hayırlı olduğu[8] yine aynı kelimeyle bildirilmiştir.

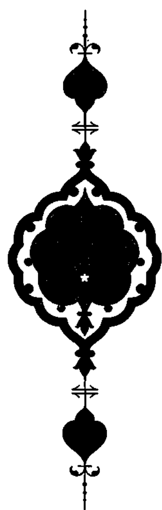
1 A'râf 7/19-23.
2 Bakara 2/26: Taberî, I, 427; Cevherî, IV, 2324.
3 Bakara 2/26; Ahzâb 33/53.
4 Ahzâb 33/53.
5 Kasas 28/25.
6 Râgıb el-İsfahânî, s. 339.
7 Nûr 24/33.
8 Nûr 24/59.

Kur'ân-ı Kerîm, örtünmeyle ilgili olarak *libâs,*[9] *siyâb,*[10] *hicâb,*[11] *zînet,*[12] *hımâr,*[13] *cilbâb,*[14] *rîş*[15] gibi kelime ve kavramları kullanmaktadır. *Libâs,* bedeni örten giysidir.[16] *Siyâb* da elbise anlamına gelen *sevb* kelimesinin çoğuludur. Araplar *siyâb* kelimesini zaman zaman erdem, iffet ve kişilik anlamlarını mecazen ifade etmek için kullanırlar.[17] *Hicâb,* birinin görülmesini engelleyen ve korunmasını sağlayan perde, örtü ve engel demektir. Süs anlamına gelen *zînet,* Kur'ân'da kimi zaman elbise anlamında da kullanılmıştır.[18] Çoğulu *humur* olan *hımâr* ise kadının başına örttüğü örtü anlamındadır. *Cilbâb* başı da içine alacak şekilde normal elbisenin dışına giyilen ve vücut hatlarını belli etmeyecek genişlikte olan dış giysisidir.[19] *Rîş,* kuşun kanadı için kullanılan bir kelime ise de mecaz olarak elbise anlamında kullanılmıştır.[20]

"Örtmek, gizlemek, perde çekmek, korumak" anlamına gelen *se-te-ra* kökü ve bazı türevleri, Kur'ân'da az kullanılmış[21] ise de bedenin belli yerlerini kapatmaya işaret eden *tesettür* kelimesi âyetlerde yer almamaktadır. Perde mânasında kullanılan *sitr* kelimesinin mecazen hayâ anlamında kullanıldığı olmuştur. Yine *setîr* ve *mestûr* kelimelerinin mecazen iffetli mânasında kullanıldığı da bilinmektedir.[22]

---

9 Bakara 2/187; A'râf 7/26, 27; Hac 22/23.
10 Hûd 11/5; Kehf 18/31; Nûr 24/58.
11 Meryem 19/17; Ahzâb 33/53.
12 A'râf 7/31.
13 Nûr 24/31.
14 Ahzâb 33/59.
15 A'râf 7/26.
16 Halîl b. Ahmed, IV, 67; Cevherî, III, 973.
17 Halîl b. Ahmed, I, 209; Râgıb el-İsfahânî, s. 83.
18 A'râf 7/31: Taberî, X, 150; İbn Kesîr, VI, 286.
19 Halîl b. Ahmed, I, 250; Cevherî, I, 101; Fîrûzâbâdî, s. 68; Râgıb el-Isfahânî, s. 95.
20 Râgıb el-İsfahânî, s. 207.
21 Kehf 18/90; Fussılet 41/22.
22 Halîl b. Ahmed, II, 215; Halîl b. Ahmed, IV, 289-290.

Yaratılan ilk insan olan Hz. Âdem ve eşi, huzurlu bir şekilde yaşamaları maksadıyla cennete yerleştirilmişlerdi. Orada istedikleri gibi yiyip içmelerinin yanı sıra aç ve çıplak kalmayacaklarına dair kendilerine teminat da verilmişti. Yapmamaları istenen bir tek yasak vardı; o da kendilerine işaret edilen belirli bir ağaca yaklaşmamalarıydı. Fakat insanoğluna düşmanlığını açıkça ilân eden İblîs, onları Allah adına yeminler ederek aldatmayı başardı. Hırslarını ve sonsuza dek yaşama tutkularını harekete geçirdi. Hz. Âdem ve eşi, ilâhî emri unutup kendilerine yasaklanan ağaçtan yediler. Yasağı çiğnemenin ilk cezası, edep yerlerinin farkına varmaları oldu. Utandılar, sıkıldılar ve hemen telâşla cennet ağaçlarının yapraklarıyla edep yerlerini örtmeye çalıştılar. Sonra da cennetten çıkarılma ile cezalandırıldılar.[1] Kur'ân'da anlatılan bu kıssanın gösterdiği en önemli gerçeklerden biri, hayâ ve örtünmenin ilk insandan itibaren var olduğudur. Bir diğeri ise, çıplaklığın ve hayâsızlığın insan fıtratındaki bozulmanın bir göstergesi oluşudur.

HAYÂ ve ÖRTÜNME İNSANA ÖZGÜ BİR DEĞERDİR

يَا بَنِي اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاساً يُوَارِي سَوْاٰتِكُمْ وَرِيشاًؕ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌؕ
ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

---

1 Bakara 2/30-35; A'râf 7/19-25; Hicr 15/30-40; Tâhâ 20/116-123.

"Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar."

(A'râf 7/26)

Rabbimizin *"Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık"*[2] ifadesi, hem bir ihtiyacı ve nimeti hem de elbisenin insanı güzelleştirdiğini gösterir. Bu âyette "yarattık" diye tercüme edilen *enzelnâ* kelimesi, "elbise olarak giyebileceğiniz şeyleri nasıl elde edeceğinizin yollarını gösterdik, sebeplerini yarattık" demektir.[3] Bu ifade, aynı zamanda elbisenin bir nimet olarak insana ikram edildiğini de anlatır. Erkek olsun kadın olsun her bir insanın örtünme şekli ve ölçüsü farklı olsa da örtünme gerekliliği vardır. Bu gereklilik, yaratılışa uzanan fıtrî kodlara ve onlara uygun olarak Allah tarafından gönderilen yönlendirmelere dayanmaktadır.

Cenâb-ı Hak, insanoğluna soğuk ve sıcağa karşı bedeni koruyucu elbiseler ve hatta düşmanlardan gelecek tehlikelere karşı zırh ve benzeri giyecekler verdiğini hatırlatır. Elbiselerin, hayvanların yünlerinden, tüylerinden ve derilerinden yapıldığına dikkat çeker. Böylesi nimetlerin şükrü gerektirdiğine işaret eder.[4] "Süsleneceğiniz elbise" olarak tercüme edilen *rîş* kelimesi ise kullanılan eşya ya da elbisenin dış yüzeyindeki süs gibi anlamlara gelir.[5] Öyleyse elbise, insan tabiatının ihtiyaç duyduğu tamamlayıcı bir unsur olmanın yanı sıra güzelliğin ve estetiğin de bir parçasıdır.

Rivayetlerde, Hz. Âdem'e niçin yapraklarla örtünmeye çalıştığı sorulunca, O'nun "Senden utanıyorum Rabbim!" diye cevap verdiği belirtilir.[6] Yaşanan bu ilk olaydan da anlıyoruz ki utanma duygusu, örtünmenin temel nedenlerinden biridir. Mahremiyet duygusu zedelenmemiş her insan, hem kendisinden ve hem de başkalarından tabii olarak utanır. *"İman yetmiş küsur bölümdür. Hayâ da imandan bir bölümdür."*[7] buyuran Peygamberimizin de belirttiği üzere, örtünmenin imanla, Allah'a karşı saygıyla, benlik algısıyla ve özdeğer gelişimiyle doğrudan ilgisi vardır.

---

2 A'râf 7/26.
3 A'râf 7/26: Taberî, X, 119; İbn Âşûr, VIII, 289.
4 Nahl 16/5, 80, 81.
5 A'râf 7/26: Taberî, X, 124-125.
6 A'râf 7/22: Taberî, X, 111.
7 Müslim, "Îmân", 57.

İslâm öncesi Câhiliye döneminde kimi Araplar, günah işledikleri elbiseleriyle tavaf etmeyi doğru bulmazlar,[8] Kâbe'yi çıplak hâlde tavaf ederlerdi.[9] Kur'ân'da böyle bir bakış açısının elbiselerin çıkarılma gerekçesi olamayacağına, aksine Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna giyinip çıkmanın gerektiğine işaretle, *"Ey âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin"*[10] buyrulmuştur. Esasen Rabbimiz bu emriyle, elbisenin insan için ibadet esnasında da onu kuşatan ve güzelleştiren bir araç olduğuna işaret etmiştir.

Bedeni örtmesi sebebiyle elbiseler elbette bir ihtiyaçtır. Ancak bundan çok daha önemli bir elbise (*libâs*) vardır ki o da âyette açıkça belirtilen takvâ elbisesidir (*libâsü't-takvâ*).[11] Takvâ elbisesi, müfessirler tarafından genellikle iman, Allah korkusu, hayâ ve iffet duygusu olarak açıklanmıştır.[12] Allah (cc), bu manevî örtünün diğer maddî giyim kuşama oranla çok daha hayırlı ve önemli olduğuna dikkat çekmiştir. O hâlde takvâ ve hayâ örtüsü çok daha özel ve değerlidir. Buradan anlaşılması gereken bir diğer nokta da Allah'ın emrine uygun iffetli ve hayâlı bir yaşamın, sadece bir beden örtüsüyle tamamlanamayacağı gerçeğidir.

Kur'ân'da Hz. Peygamber'e (sas) hitaben *"Elbiseni de temiz tut"*[13] buyurulmuştur. Bu ifade, giyilen kıyafetlerin temizliğini emrettiği kadar, Arapçada "İffetini muhafaza et ve kişiliğini lekeleme"[14] anlamında da kullanılan bir deyimdir.

ÖRTÜNME, İNSANI ve TOPLUMU KORUR

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا
يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ
زِينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ ﴿٣١﴾

8 A'râf 7/26: Mâverdî, II, 213.
9 A'râf 7/26: Taberî, X, 130-131.
10 A'râf 7/31.
11 A'râf 7/26.
12 A'râf 7/26: Taberî, X, 130; Zemahşerî, II, 435.
13 Müddessir 74/4.
14 Müddessir 74/4: Zemahşerî, VI, 252.

"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar..."

(Nûr 24/30-31)

Bir insanın mutlu olup huzur bulmasının en temel şartlarından biri, içinde güvenle yaşayabileceği bir ortamın sağlanmasıdır. Kişisel dokunulmazlık alanları tehdit altında bulunduğu sürece ferdin ve toplumun huzuru sağlanamaz. İslâm'ın kadın ve erkek her birey için doğuştan tanıdığı temel haklardan biri olan "canın korunması" bir yönüyle bedenin korunmasını gerekli kılar. Bu koruma her türlü art niyetli müdahaleden, kem gözden, kötü sözden, taciz ve şiddetten bedenin muhafaza edilmesi anlamına gelir. İffet ve namusun korunması ise "ırzın korunması" olarak adlandırılan temel insan hakkı olup, insan onuruna yönelik çok yönlü bir muhafazaya işaret eder. Kur'ân, iffet ve namusun korunmasında güzel bir örnek olarak Hz. Meryem'in titiz davranışına ve tedbirine dikkat çeker.[15] Yine aynı şekilde, Aziz'in karısının tahrik edici ve zorlayıcı davetine rağmen, Hz. Yûsuf'un hayâsından, vefasından, Allah korkusundan ve tüm benliği ile Allah'a sığınmasından övgüyle bahseder.[16] Kur'ân, mümin erkek ve kadınlara bu örnekler üzerinden mesajlar verir. Her fırsatta ırz ve namuslarını koruyanları metheder.[17] Yalan ve iftiralarla, suçsuz günahsız insanları lekelemek isteyenleri uyarır. Böylelerinin lânet ve azaba uğrayacaklarını haber verir.[18] Hatta bu insanların belli cezalarla cezalandırılmasını emreder.[19]

Kur'ân'ın kadınların giyim kuşamıyla ilgili nihai emrinin henüz gelmediği günlerdi. Hz. Peygamber'in (sas) eşleri ve diğer mümin hanımlar, tuvalet ihtiyaçları için geceleyin dışarı çıkıyorlardı. Sokaklarda oturan ve dolaşan kimi zayıf iradeli kimseler ise gelip geçen hanımları rahatsız ediyordu. O dönemde böylesi davranışlara daha çok câriyeler muhatap olurdu. Bir bakıma câriyeler daha savunmasız ve aslında insan olmakla sahip oldukları özdeğerin bilinmesi yönünden daha korumasızdı.

15 Meryem 19/16-21; Enbiyâ 21/91; Tahrîm 66/12.
16 Yûsuf 12/23-34.
17 Nûr 24/31; Meâric 70/29.
18 Nûr 24/23-25.
19 Nûr 24/4.

Kadınların yaşadığı huzursuzluk artınca şu âyetler nâzil oldu:[20] *"Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve Müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir."*[21] Bu âyetle, mümin kadınlara günlük elbise üzerine giyilen geniş dış elbise (*cilbâb*) yükümlülüğü getirilmiştir. Böyle giyinmekle eziyet edilmekten korunabileceklerine işaret edilmiştir.[22] Hz. Âişe'nin anlattığına göre, bu âyetin inmesinden sonra, Müslüman hanımlar derhâl dışarıda giydikleri uzun elbiselerinin kenarından kesip elde ettikleri parça ile başlarını örtmüştür.[23] Anlaşıldığı üzere, dış elbisenin en önemli işlevi, ev dışında kadınların kendilerine bir dokunulmazlık alanı çizmesi ve tanınmasıdır. Câhiliye kadınlarının yaptıkları gibi dış elbiselerini (*cilbâb*) çıkarıp da açılıp saçılarak evden dışarı çıkılmaması hususu da vurgulanmıştır.[24]

Örtünmenin bazı detayları ve kadınların ziynet yani süs sayılan, çekici yerlerini kimlere gösterebilecekleri âyette şöyle açıklanmıştır: *"Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, Müslüman kadınları, hizmetlerinde bulunan köleleri ve câriyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler, kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey Müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!"*[25] Yaşlı kadınlara hem toplumun hürmetinden dolayı daha fazla korunmuş olmaları hem de yaşları gereği daha rahat hareket etme ihtiyaçları sebebiyle bir ayrıcalık tanınmış ve şöyle buyrulmuştur: *"Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama yine sakınmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[26]

Giysinin nitelikleri, giyinmenin ölçüsü, şekli ve sınırları hakkında âlimler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür.[27] Bunun belirlenmesinde Kur'ân'ın ilgili

---

20 Ahzâb 33/59: Taberî, XIX, 182-183; İbn Kesîr, XI, 243.
21 Ahzâb 33/59.
22 Ahzâb 33/59: Taberî, XIX, 181; İbn Kesîr, XI, 242-43; İbn Âşûr, XXII, 106.
23 Buhârî, "Tefsîr" (Nûr), 12.
24 Ahzâb 33/32-33.
25 Nûr 24/31.
26 Nûr 24/60.
27 Ahzâb 33/59: Taberî, XIX, 181-83; *Kur'an Yolu*, IV, 399-400.

âyetleriyle birlikte Peygamberimizin sünneti, toplumların örfü ve kültürel değerleri de göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre, âyette geçen "örtünme dışında kalan kısımlar", kadınlarda yüz ve ellerdir.[28] "Başörtüsü" diye tercüme edilen *hımâr*; başı, boynu, gerdanlıkları ve göğsü kapatır.[29] Âyette geçen mahrem olmayanlara "ziynetlerini göstermesinler" ifadesinin anlamı da ziynetlerin kendisi değil, ziynet takılan yerler ve karşı cinse çekici gelen vücudun cezbedici kısımlarıdır.[30]

Meşrû olmayan ikili ilişkilere davet anlamı taşıyan ya da bu izlenimi veren her türlü söz, davranış, tavır, ima ve iş uygun görülmemiştir. Bu durum âyette "yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar" şeklinde ifade edilmiştir.[31] Aynı şekilde namahrem karşısında sesini inceltip sözü yumuşatarak eda ve işve ile kendisini beğendirmeyi hedefleyen tavırlar, muhatap tarafından yanlış anlaşılmaya neden olacağından yasaklanmıştır.[32]

Kur'ân'a göre, iffet kavramı cinsiyet ayrımı olmaksızın her mümini ilgilendiren temel bir kavramdır. Erkek olsun kadın olsun her mümin iffet bilinciyle hem kendisini hem de başkalarını maddî ve manevî anlamda korumakla yükümlüdür. Her şeyden önce cinsel uzuvlarını helâl olmayan ilişkilerden korumak (*lifürûcihim hâfizûn*) her iki cinsin de öncelikli görevidir: *"(Müminler) iffetlerini korurlar. Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır."*[33] Sözlü ve fiilî olarak iffete yönelen her türlü saldırıdan kendisini korumak kadar, muhataplarını da bakışlarla bile rahatsız etmemek ve herkesin beden mahremiyetine saygı göstermek müminin görevidir: *"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar…"*[34] şeklinde peş peşe gelen âyetlerde her iki cinsin de aynı ifadelerle uyarılması dikkat çekicidir. Müminler, geçerli bir zaruret ya da ihtiyaç söz konusu değilse, kendilerine bakmanın helâl olmadığı karşı cinse tekrar tekrar veya uzunca bakışlardan sakınmalıdır. Nitekim Peygamberimiz, Hz. Ali'ye olan nasihatlerinden birinde şöyle buyurmuştur: *"Ey Ali! Birinci bakışına*

---

28 Nûr 24/31: *Kur'an Yolu* IV, 71.
29 Nûr 24/31: Taberî, XVII, 262.
30 Nûr 24/31: Taberî, XVII, 256-60; İbn Âşûr, XVIII, 206.
31 Nûr 24/31: Kurtubî, XV, 226-227.
32 Ahzâb 33/32-33: Kurtubî, XVII, 138.
33 Mü'minûn 23/5-7.
34 Nûr 24/30-31.

ikincisini ekleme (bilinçli olarak harama bakma). Çünkü farkında olmadan gerçekleşen birinci bakış senin için hoşgörülürse de ikinci bakışa hakkın yoktur."[35]

Yabancı erkeklerin, Hz. Peygamber'in (sas) hanımlarından herhangi bir şey istemeleri durumunda bunu perde arkasından iletmelerini emreden şöyle bir âyet vardır: *"... Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur..."*[36] Anlaşılacağı üzere bu âyet, tesettürde ileri ve bir o kadar da derin bir boyuta işâret etmektedir. Özenli davranmanın ve mahremiyet ölçülerine dikkat etmenin hem bakanın hem de bakılanın gönüllerinin arı duru kalması bakımından daha etkili olacağına dikkat çekilmektedir.[37] Bu âyette söz konusu edilen kişilerin bir tarafta Kur'ân'ın "Müminlerin anneleri" olarak ilân ettiği[38] Hz. Peygamber'in (sas) eşleri, diğer tarafta ise yine bilfiil Peygamberimizin terbiyesinde yetişmiş ashâb-ı kirâm olduğu düşünüldüğünde bu konuda Allah'ın muradı daha da bir netlik kazanmış olmaktadır. Böylesi bir hassasiyet kadın-erkek bütün Müminler için örneklik oluşturmaktadır.[39]

Kur'ân'a göre, erkek ve kadının hayâ duygularını korumaları bakımından evlilik de bir elbise ve belki de en önemli elbiselerden biridir. Eşler hakkında nâzil olan, *"Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz."*[40] âyeti evliliğin koruyucu, bütünleyici, huzur ve güven verici yönüne işarettir. Çok sayıda âyette evliliğin özendirilmesinin bir nedeni de manevî hayatın yozlaşmaması adına hayâ ve iffetin korunmasıdır.[41]

Netice olarak hayâ ve örtünme, Allah tarafından insanın mayasına işlenen özel bir nimettir. Kişinin utanıp sıkılacağı, eleştiri ve rahatsızlık yaşayacağı her hâli örten bir olgudur. Giyinme, bedeni soğuktan ve sıcaktan koruduğu gibi, iyi niyetli olmayan bakışlardan ve rencide edici tavırlardan da muhafaza eden ilâhî bir lütuftur. Hem Yüce Yaratıcı'nın huzurunda hem de insanlar nazarında kişiliği süsleyen bir ziynettir. Örtünme, ilk insandan itibaren insanlık tarihinin başlangıcında var olduğu gibi, hayatın sonunda her insanın toprağa verilirken kefenlenmesine varıncaya kadar hayatla iç içedir. Giyinmenin dış görünümünü bedeni örten elbiseler

35 Nûr 24/30-31; Ebû Dâvûd, "Nikâḥ", 43; İbn Kesîr, X, 213.
36 Ahzâb 33/53.
37 Ahzâb 33/53: Kurtubî, XVII, 208.
38 Ahzâb 33/6.
39 Ahzâb 33/53: İbn Âşûr, XXII, 92.
40 Bakara 2/187.
41 Nûr 24/32-33; Mü'minûn 23/5-7; Meâric 70/29-31.

oluştururken, özünü ve ruhunu ise Kur'ân'ın "takvâ elbisesi" olarak nitelediği ve kalbi bürüyen hayâ ve iffet elbisesi oluşturur. Rabbimizin, *"Ey âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın!"*[42] uyarısı, tüm insanlık ailesi için hayatî bir uyarıdır. Peygamberimizin (sas) son derece dikkat çekici bir hadisi burada hatırlanmalıdır: *"İlk peygamberlikten beri insanların duyup da anladığı bir söz vardır: Utanmıyorsan dilediğini yap!"*[43] Zira hayâ duygusu kötülüklere karşı insanın onurunu ve dokunulmazlığını koruyan en güçlü zırhtır.

42 A'râf 7/27.
43 Buhârî, "Edeb", 78; İbn Âşûr, XXX, 292.

TÖVBE,
İSTİĞFAR
VE AF

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعاً حَسَناً اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى
وَيُؤْتِ كُلَّ ذ۪ى فَضْلٍ فَضْلَهُۜ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّ۪ٓى اَخَافُ عَلَيْكُمْ
عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ ﴿٣﴾

"Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir süreye kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın, her fazilet sahibine iyiliğinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek o dehşetli günün azabından korkarım."

(Hûd 11/3)

اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَر۪يبٍ
فَاُو۬لٰٓئِكَ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يماً حَك۪يماً ﴿١٧﴾

"Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/17)

اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَاُو۬لٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍۜ
وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٧٠﴾ وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاِنَّهُ يَتُوبُ
اِلَى اللّٰهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾

"Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hâllerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Evet, kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah'a yönelmiş olur."

(Furkān 25/70-71)

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذ۪ينَ عَمِلُوا السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُٓوا
اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١١٩﴾

"Sonuç olarak senin Rabbin cahillikle kötülük işleyen, ama bunun ardından tövbe edip kendilerini düzeltenlerin yardımcısıdır; onların bu dönüşünden sonra, bilesin ki, artık Rabbinin bağışlaması ve rahmeti de çok geniştir."

(Nahl 16/119)

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ
بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٥٥﴾

"Sen şimdi sabret, çünkü Allah'ın verdiği söz mutlaka gerçekleşir; günahının bağışlanmasını iste ve sabah akşam Rabbini överek tesbih et, yücelt."

(Mü'min 40/55)

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذٖينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ
يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمٖيعاًۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ ﴿٥٣﴾

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey kendi aleyhlerine günahta aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Şüphesiz ki Allah bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.'"

(Zümer 39/53)

وَالَّذٖينَ اِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا
لِذُنُوبِهِمْۖ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اللّٰهُۖ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلٰى مَا فَعَلُوا
وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾

"Onlar (takvâ sahipleri) çirkin bir şey yaptıkları veya (günah işleyerek) kendilerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıkları (günahlarda) bile bile ısrar etmezler."

(Âl-i İmrân 3/135)

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ
جَٓاؤُ۫كَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ
تَوَّاباً رَحٖيماً ﴿٦٤﴾

"Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar (günah işleyerek) kendilerine zulmettiklerinde sana gelip Allah'tan bağışlama dileselerdi, Peygamber de onlar için bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı çok affedici ve çok merhametli bulurlardı."

(Nisâ 4/64)

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا
لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٢٣﴾

"(Âdem ve eşi) dediler ki: 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!'"

(A'râf 7/23)

اِلَّا الَّذٖينَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ وَاَخْلَصُوا دٖينَهُمْ لِلّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ مَعَ
الْمُؤْمِنٖينَۜ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ الْمُؤْمِنٖينَ اَجْرًا عَظٖيمًا ﴿١٤٦﴾

"Ancak tövbe edip hâllerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı bağlananlar, bütün samimiyetleriyle sadece O'na kulluk edenler başkadır. İşte bunlar Müminlerle beraberdir ve Allah Müminlere ileride büyük bir mükâfat verecektir."

(Nisâ 4/146)

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهٖ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِۜ
اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣٩﴾

"Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve hâlini düzeltirse, bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."

(Mâide 5/39)

فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدّ۪ينِۜ
وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

"(Müşrikler) eğer tövbe ederler, namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilecek bir topluluk için âyetlerimizi ayrıntılarıyla açıklıyoruz."

(Tevbe 9/11)

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْۜ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْع۪ينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ
لَهُمْۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ۟ ﴿٨٠﴾

"Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü onlar Allah ve Resûlü'nü inkâr etmişlerdir. Allah günaha batmış kimseleri doğru yola iletmez."

(Tevbe 9/80)

وَهُوَ الَّذ۪ي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِه۪ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّـَٔاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَۙ
﴿٢٥﴾ وَيَسْتَج۪يبُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَز۪يدُهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ۜ
وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ ﴿٢٦﴾

"Kullarının tövbesini kabul eden, günahları bağışlayan ve yaptıklarınızı bilen O'dur. İman edip rızasına uygun işler yapanların dualarını kabul buyuran ve kendi lütfundan onlara fazlasını veren de O'dur. İnkârcılar için ise çetin bir azap vardır."

(Şûrâ 42/25-26)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْراً مِنْهُمْ وَلَا نِسَٓاءٌ مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُنَّ خَيْراً مِنْهُنَّۚ وَلَا تَلْمِزُٓوا اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِۜ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْا۪يمَانِۚ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler! Erkekler başka erkeklerle alay etmesinler; onlar kendilerinden daha iyi olabilirler; kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler; alay edilen kadınlar edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi karalamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zalimler onlardır."

(Hucurât 49/11)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا تُوبُٓوا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحاًۜ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۙ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُۚ نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَاۚ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٨﴾

"Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılıkla Allah'a tövbe edin. Umulur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, Peygamber'i ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: 'Rabbimiz! Nurumuzu arttır, eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.'"

(Tahrîm 66/8)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Her insan dünya hayatında yanlışa düşebilir ve günah işleyebilir. Bunu telâfi etmenin yolu O'ndan af dilemektir. Bu sebeple tövbe, istiğfar ve Allah'ın affediciliği Kur'ân-ı Kerîm'de yoğun bir şekilde yer alır. Nitekim "çok bağışlayıcı" anlamındaki *gafûr* kelimesi Allah'ın bir sıfatı olarak Kur'ân'da 91 âyette geçmektedir. Bu isim altı âyette *halîm* (acele ve kızgınlıkla hareket etmeyen),[1] dört âyette *'afüv* (günahları kolaylıkla affeden),[2] üç âyette *şekûr* (kulun ameline fazlasıyla karşılık veren),[3] iki âyette *'azîz* (karşı konulamayacak derecede güçlü olan),[4] iki âyette tek başına,[5] bir âyette ise *vedûd* (iyi kullarını seven ve onlar tarafından sevilen)[6] sıfatıyla birlikte kullanılmaktadır. Bunların dışında *rahîm* sıfatıyla birlikte de zikredilmekte, böylece Yüce Allah'ın merhametinin bağışlayıcılığıyla beraber tecelli ettiği belirtilmektedir. Ayrıca *gaffâr* (bağışlaması çok olan),[7] *gâfir, ehlü'l-mağfiret* (bağışlayan)[8] ve *hayrü'l-gâfirîn* (bağışlayanların en hayırlısı)[9] ifadeleri Kur'ân'da geçmektedir. Yine *mağfiret* kalıbında 28,[10] *gufrân* ve *istiğfar* şeklinde birer âyette[11] yer almaktadır. Bunların dışında *el-müstağfirîn* (bağışlanmayı dileyenler) kalıbında bir âyette[12] zikredilmektedir. *Te-ve-be* kökünden gelen kelimeler ise Kur'ân'da değişik şekillerde 87 yerde geçmektedir. *'A-fe-ve* kökünden gelen *'afv* ve türevleri Kur'ân'da 35 defa tekrar etmekte olup bunların 22'si Allah'ın affediciliğiyle diğerleri insan ilişkileriyle ilgilidir.

---

1 Bakara 2/225, 235; Âl-i İmrân 3/155; Mâide 5/101; İsrâ 17/44; Fâtır 35/41.

2 Nisâ 4/43, 99; Hac 22/60; Mücâdele 58/2.

3 Fâtır 35/30, 34; Şûrâ 42/23.

4 Fâtır 35/28; Mülk 67/2.

5 İsrâ 17/25; Sebe' 34/15.

6 Burûc 85/14.

7 Tâhâ 20/82; Sâd 38/66; Zümer 39/5; Mü'min 40/42; Nûh 71/10.

8 Mü'min 40/3; Müddessir 74/56.

9 A'râf 7/155.

10 Bakara 2/175, 221, 263, 268; Âl-i İmrân 3/133, 136, 157; Nisâ 4/96; Mâide 5/9; Enfâl 8/4, 74; Hûd 11/11; Ra'd 13/6; Hac 22/52; Nûr 24/26; Ahzâb 33/35; Sebe' 34/4; Fâtır 35/7; Yâsîn 36/11; Fussılet 41/43; Muhammed 47/15; Feth 48/29; Hucurât 49/3; Necm 53/32; Hadîd 57/20, 21; Mülk 67/12.

11 Tevbe 9/114; Bakara 2/285.

12 Âl-i İmrân 3/17.

"Bağışlanma dilemek" anlamına gelen *istiğfâr* kelimesi, "bir şeyi kötülüklerden koruyacak şekilde örtmek, giydirmek" mânasındaki *ga-fe-ra* kökünden türetilmiştir. *Gufrân* ve *mağfiret* de "Allah'ın, kulunu azaptan koruması" demektir.[13] *İstiğfar,* "önceden yapılan hatalardan dolayı özür dilemek, bağışlanma dileğinde bulunmak"tır. Bu istekte bulunan kişinin samimiyeti *tevbe* (tövbe) ile test edilir. Çünkü *tevbe,* "önceki hataları bir daha yapmamak" demektir.[14] Kur'ân'da, Firavun'un boğulma esnasında küfürden vazgeçip iman etmesinin,[15] ölüm anında yapılan tövbenin[16] kabul edilmediği açıkça belirtilmiştir. Tekil olan *tevvâb/et-tevvâb*[17] kelimeleri "daima tövbeleri kabul eden" anlamında Allah'ın sıfatı olarak kullanılmaktadır. *'Afv* kelimesine gelince, "silmek, süpürmek, fazlalık" mânalarına gelir. Kavram olarak *af,* "Günah işleyeni, kötülük veya haksızlık yapanı cezalandırmaktan vazgeçme" şeklinde tanımlanır.[18] Benzer şekilde *'afüv* (affeden) kelimesi Allah'ın sıfatı,[19] fiil olarak da Allah'ın bağışlama eylemi[20] için kullanılmıştır.

Tövbe, istiğfar ve af öncelikle Allah'ın yarattıklarına şefkati ve onları affetmesi ile ilgilidir. Bu sebeple Allah'ın *hilm* (acele ve kızgınlıkla hareket etmemek), *rahmet, rahmân, rahîm, 'afüv* (günahları kolaylıkla affeden), *gafûr* (çok affeden) sıfatlarıyla birlikte çok tekrar eder. Ayrıca *mümin, müslim, abd* gibi Allah'ı birleyenlerin *ibadet, dua, inâbe* (tövbe etmek), *takvâ, i'tirâf* (günahı kabullenme) gibi Rabbe yönelme hâlleriyle de ilgilidir. Aynı şekilde *ism* (günah), *cünâh* (günah), *'isyân* gibi günah sayılan davranışlarla, *kâfir-küfr, müşrik-şirk, münafık-nifâk* gibi inkârcılar ve tutumları ile ilgili âyetlerde de yer alır. Birçok önemli konuda olduğu gibi bu konu da kıssalarda ve peygamberlerin anlatımlarında sık sık karşımıza çıkar.

---

13 Râgıb el-İsfahânî, s. 362.

14 Tehânevî, I, 584.

15 Yûnus 10/90-91.

16 Nisâ 4/18; Âl-i İmrân 3/90.

17 Bakara 2/37, 54, 128, 160; Nisâ 4/16, 64; Tevbe 9/104, 118; Nûr 24/10; Hucurât 49/12; Nasr 110/3.

18 Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ Mekârimi'ş-Şerî'a*, s. 241.

19 Nisâ 4/43, 99, 149; Hac 22/60; Mücâdele 58/2.

20 Bakara 2/, 52, 187, 286; Âl-i İmrân 3/152, 155, 159; Nisâ 4/99; Mâide 5/13, 95, 101; Tevbe 9/43, 66; Şûrâ 42/25, 30, 34.

Mekke'de Müşrikler arasında çok adam öldürmüş, zina etmiş, zulüm ve şiddetle insanları ezmiş, günahları kalbini karartmış kişiler vardı. Fakat bir taraftan da inen âyetler ve gelen çağrılarla birlikte iman ışığı, bunların gönüllerini yavaş yavaş kaplamaya başlamıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e şöyle haber gönderdiler: "Senin davet ettiğin din, kuşkusuz güzel bir din. Tövbe edersek, tövbemiz kabul olur mu acaba? Biz hem Allah ile birlikte başka ilâhlara kulluk ettik hem de Allah'ın haram kıldığı cana kıydık." Bunun üzerine Allah Teâlâ tövbe eden kullarına af ve mağfiretinin sınırsızlığını belirten şu âyetleri indirdi: *"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Azap size gelip çatmadan önce Rabbinize yönelip O'na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz. Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce Rabbinizden size indirilen en güzel hükümlere uyun.'"*[1] Âyetler; tövbe, istiğfar, af ve mağfiretin geniş kapsamını müjdelemektedir. Ancak dikkat edilirse Cenâb-ı Hak, tövbe edip kendine yönelmeyi şart koşmaktadır. Tövbe edip Allah'a yönelmeyen ve O'nun emirlerine teslim olmayanlara ise yardım edilmeyecektir. Yine bağışlanmanın mümkün olabilmesi için, Allah'ın indirdiği Kur'ân'a en güzel şekilde tâbi olma şartı bulunmaktadır.

---

1 Zümer 39/53-55: Taberî, XX, 224-225; İbn Kesîr, XII, 139-140; Kurtubî, XV, 268; Müslim, "Îmân", 193.

GÜNAHLA KİRLENEN İNSAN TÖVBE ve İSTİĞFARLA TEMİZLENİR

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ
فَأُولٰئِكَ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾

"Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/17)

İnsan doğruyu ya da yanlışı tercih etme ve tercihi doğrultusunda iyilik ya da kötülük yapma imkânına sahiptir. Ancak mümin olanın yaptığı hatanın affı için yalvaracağı varlık yalnızca Allah'tır.[2] Tövbe ve istiğfar, mümin olmanın gereklerinden biridir. Onu bağışlayacak ve temizleyecek olan da bir başkası değil Yüce Allah'tır. Çünkü onu yaratan Allah (cc), insanın her anlamda temiz olmasını istemektedir. Âyetlerde meleklerin,[3] göklerde ve yerdekilerin,[4] nihayet bütün yaratılmışların[5] yalnız kendilerini yaratan Cenâb-ı Hakk'a yalvardıkları ve O'nu yücelttikleri belirtilir. Hz. Muhammed'in (sas) ümmetinin de bütün varlıkta yankılanan bu yüceltmeye katılması istenmektedir. İşte bu karşılıklı ilişkinin çok yalın bir dille anlatıldığı âyetlerden birisi şöyledir: *"Kim bir kötülük yapar veya (günah işleyerek) nefsine zulmeder de sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayan ve çok merhametli bulacaktır."*[6] Bu âyette Allah'ın dinine karşı hainlik yapanlar veya onları kayıranlardan bahsettiği söylenmektedir.[7] Allah (cc) kulundan kendisine yönelmesini istemekte ve kendisine yönelen kulunun tövbe ve istiğfarını engin merhametiyle kabul edip onu temizlemektedir.[8] O'nun *tevvâb, gafûr* ve *'afüv* isimleri vardır, en merhametli olan

2 Mâide 5/39, 74; Enfâl 8/33, 38; Tevbe 9/74, 102; Meryem 19/60.
3 Bakara 2/30.
4 Nûr 24/41.
5 İsrâ 17/44.
6 Nisâ 4/110: Taberî, VII, 475.
7 Nisâ 4/110: Taberî, VII, 475.
8 Âl-i İmrân 3/ 89; Enfâl 8/29; Tevbe 9/14-15; Nûr 24/5; Kasas 28/67; Ahzâb 33/73.

O'dur. *"Şüphesiz Rabbinin bağışlaması çok geniştir (vâsi'u'l-mağfire)."*[9] müjdesini bildiren de O'dur.

Tövbe ve istiğfar, fiilî ve sözlü olarak Allah'a yönelişi, af dileğiyle yalvarmayı, pişmanlığı gösterir. O'na karşı yapılan hataları ve günahları terk etmeyi, bütün samimiyetiyle yalnız Allah'a dönmeyi ifade eder: *"Rabbinizin bağışlamasına erişmek ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın! Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever. Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya (günah işleyerek) kendilerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar; hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıkları (günahlarda) bile bile ısrar etmezler."*[10] Bu âyetler, Allah Teâlâ'nın çok bağışlayıcı ve affedici olduğunu göstermektedir. Nitekim bu âyet indiğinde, İblîs'in bu engin bağışlayıcılığı görerek ağladığı nakledilir. Kullar, yanlışlarında ısrar etmedikleri müddetçe Allah'ı çok bağışlayıcı bulacaklardır. Ayrıca Allah (cc), eski ümmetlerde söz konusu olan ağır yükümlülükleri kaldırmak suretiyle de bu engin merhametini ve cömertliğini göstermiştir.[11]

Kur'ân'daki kimi âyetlerde peygamberlerden ve tabii ki Peygamberimizden de Allah'tan bağışlanma dilemesi istenmiştir.[12] Peygamberden tövbe etmesinin istenmesi, Yüce Allah karşısında ancak bir kul olduğunu ifade etmesi ve yalnız O'na yönelerek bu konuda örnek olması içindir. Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğinin başından itibaren kendisinin ve ona inananların hep birlikte Allah'tan bağışlanma dilemeleri istenmiş,[13] bu dileklerin kabul edileceği ilân edilmiştir.[14] Nitekim Müminler de günahları bağışlayacak tek varlık olan Yüce Allah'tan af dilemişlerdir.[15] Âyetlerden şu sonucu çıkarmak mümkündür: Mümin, tıpkı peygamberi gibi, her durumunda geçmişteki hatalarını bağışlamasını O'ndan istemelidir.[16] Hz. Peygamber'in hayatının sonlarına doğru şu duayı sıklıkla yaptığını görmekteyiz: *"Allah'a hiçbir eksiklik yakıştıramam, O'na hamdederim; Allah'tan bağışlanma diler ve O'na yönelirim (Sübhânallâhi ve bihamdihî estağfirullâhe ve etûbü ileyh)."*[17]

---

9 Necm 53/32.
10 Âl-i İmrân 3/133-135.
11 Âl-i İmrân 3/133-135: Taberî, VI, 62-63.
12 Mü'min 40/55; Muhammed 47/19; Feth 48/2; A'lâ 87/1; Nasr 110/3.
13 Bakara 2/199, 279; Âl-i İmrân 3/31, 106, 159; Enfâl 8/70; Mü'minûn 23/118; Nûr 24/62; Mümtehine 60/12; Tahrîm 66/4; Müzzemmil 73/20.
14 Tevbe 9/117, 118; Hadîd 57/28; Mücâdele 58/13; Tegâbün 64/17.
15 Bakara 2/285-286; Âl-i İmrân 3/16-17, 147, 193; Zâriyât 51/18; Haşr 59/10; Mümtehine 60/4-5.
16 Nasr 110/3; Mü'min 40/55; Muhammed 47/19: *Kur'an Yolu*, V, 53.
17 Nasr 110/3: Taberî, XIV, 711; Müslim, "Ṣalât", 220.

Allah (cc), kullarının yaptıkları hatalar nedeniyle kendisine "istiğfar etmeleri"-ni yani bağışlanma dileğinde bulunmalarını istemektedir. Hatta kulların tövbe edip istiğfarda bulunmalarından çok hoşnut olmaktadır. O'nun bu hoşnutluğunu anlamamıza yardımcı olan şu hadis oldukça dikkat çekicidir: *"Herhangi birinizin tövbe etmesinden dolayı Allah Teâlâ'nın duyduğu hoşnutluk, ıssız çölde giderken üzerindeki yiyecek ve içeceğiyle birlikte devesini elinden kaçıran, arayıp taramaları fayda vermeyince ümidini büsbütün kaybederek bir ağacın gölgesine yatıp beklemeye başlayan, derken yanına devesinin geldiğini görüp hemen yularına yapışan ve fazlasıyla sevindiğinden de ne dediğini bilmeyerek: 'Allah'ım! Sen benim kulumsun, ben de senin Rabbinim!' diyen kimsenin sevincinden çok daha fazladır."*[18] Bu sebepledir ki âyette günahlarından tövbe ve istiğfar edenlerin ödüllendirileceği belirtilmekte; bundan yüz çevirenlerin ise dehşetli günün azabıyla cezalandırılacakları bildirilmektedir: *"Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir süreye kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın, fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek o dehşetli günün azabından korkarım."*[19] Bağışlanma dileği her şeyden önce şirk konusunda olmalıdır. Çünkü şirkin olduğu yerde hiçbir sâlih amel kabul edilmez. Bu sebeple bağışlanma dileğinden sonra Allah'a yönelme (*tövbe*) emredilmiştir. Zira Müşrikler, şirk içerisinde bulundukları hâlde yaptıkları birçok davranışla Allah'a itaat ettiklerini sanırlardı.[20] Bu âyet, onların bu sanılarının yanlışlığını ifade etmektedir.

Tövbe, kötülüklerin iyiliğe dönüşmesini de sağlar: *"Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hâllerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Evet! Kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah'a yönelmiş olur."*[21] Âyette belirtilen iyiye çevirme, tefsirlerde iki şekilde açıklanır. Biri, Allah, onların tövbe etmezden önce işledikleri kötülüklerden doğan günahlarını sevaba çevirir ve kıyamet gününde bu kötülüklere iyilikmiş gibi karşılık verir. Diğer açıklamaya göre ise Allah (cc), onların tövbe etmeden önceki kötü hâllerini tövbe ettiklerinde iyi hâllere çevirir. Bundan böyle onlar, inkâr yerine iman ederler, isyan ve günah yerine itaat ve takvâya yönelirler. Tövbe etmeden önce kötü insan iken tövbe sayesinde Allah'ın da yardımıyla

18 Şûrâ 42/25: İbn Kesîr, XII, 276; Müslim, "Tevbe", 7; Tirmizî, "Kıyâmet", 49.

19 Hûd 11/3.

20 Hûd 11/3: Taberî, XII, 312-313.

21 Furkān 25/70-71.

iyi insan, iyi mümin olurlar. Bu ikinci izah, tövbenin etkisini daha isabetli anlatması bakımından tercih edilmektedir.[22]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[23] buyrulmaktadır. Bu âyetin öncesinde zina suçu işleyenlerin tövbesinden bahsedilmektedir. Bu ve devamındaki âyette de gerçek, samimi ve kabule şayan tövbenin ne olduğu ve ne olmadığı açıklanmıştır.[24] Buna göre insanlar, cahilce davranıp bir günah işlerler de daha sonra hemen bundan vazgeçip tövbe ederlerse, Allah Teâlâ bunu kabul edecektir.[25] Bu kişiler davranışlarıyla da sevap işlerlerse tövbeleri, yani Hakk'a yönelişleri daha makbul olacaktır. Fakat böyle yapmayıp hata ve günahtan dönmeyenler, kendilerine yazık eden kimseler olarak nitelenmiştir. Çünkü tövbe etmedikleri müddetçe hata ve günahlarının cezasına razı olmuşlar demektir ki bu da kişinin kendine kıyması anlamına gelir.[26] Âyette Yüce Allah'ın kabul edeceği tövbeyle ilgili iki şart konulmuştur: İlk şart, "yapılan hatanın cehalet eseri olması"dır. Cehalet, kulun bilmeden ya da günah olduğunu bildiği hâlde bir anlık gaflete ve zaaflarına yenik düşerek hata yapmasıdır. Kur'ân'da başka âyetlerde de bilmeden işlenen hatalar meselesine değinilmektedir.[27] Tövbenin ikinci şartı ise, günahtan sonra olan ancak ölüm emareleri ortaya çıkmadan yapılmasıdır.[28] Nitekim yukarıdaki âyetin hemen ardından da şöyle buyrulmaktadır: *"Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'Ben şimdi tövbe ettim.' diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır."*[29] Bu âyet gösteriyor ki, kişi bilerek yanlış yapsa bile, neticede vakit geçmeden pişman olup tövbe ederse Allah Teâlâ kabul edecektir. Fakat kişi hatada ısrar edip ancak öleceğini anladığı anda tövbe etmeye çabalarsa, bu onun samimi olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla onun tövbesi kabul edilmeyecektir.

Kur'ân, takvâ sahiplerinin hatasını fark edip hemen Yüce Allah'tan af dileyen, bile bile hatada ısrar etmeyen kimseler olduğunu belirtir.[30] Çünkü hatasız insan

22 Furkān 25/70: Taberî, XIX, 519-520.
23 Nisâ 4/17.
24 Nisâ 4/17-18.
25 Nisâ 4/17: Taberî, VI, 510-511.
26 Hucurât 49/11: İbn Âşûr, XXVI, 250.
27 Bakara 2/67; En'âm 6/54; Hûd 11/47; Yûsuf 12/33, 89.
28 Nisâ 4/17: Taberî, VI, 515.
29 Nisâ 4/18.
30 Âl-i İmrân 3/134-135.

yoktur. Mümine yakışan, hatasında ısrar etmeyip zaman geçirmeden Allah'a yönelmek, yani tövbe etmektir.[31] Mümin her zaman, günün her saatinde tövbe ve istiğfar ederek Rabbiyle yakınlaşır. Ancak Kur'ân'da bir kısım âyetlerde seher vakitlerinde yapılan tövbe ve istiğfarların daha içten ve kabule şayan olacağına işaret edilmektedir: *"Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seher vakitlerinde Rablerinden bağışlanmalarını dilerlerdi."*[32] *"Bu nimetler 'Ey Rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru.' diyenler, sabredenler, doğruluktan şaşmayanlar, huzurda boyun bükenler, hayır yolunda harcama yapanlar ve seher vakitlerinde Allah'tan bağışlanma dileyenler (içindir)."*[33]

Bazı âyetlerde müşrik olarak ölen kimse hariç, işlenen bütün günahları Allah Teâlâ'nın bağışlayabileceği belirtilir.[34] Günahların affı, onları bağışlayacak olan Yüce Allah'ın dilemesine ve elbette öncelikle kulun pişmanlığına bağlıdır. Bu sebeple, *"Azap size gelip çatmadan önce Rabbinize yönelip O'na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz."*[35] buyrulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, Müminleri topluca tövbeye davet eder: *"Ey Müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin ki kurtuluşa eresiniz."*[36] Bu âyet mümin erkek ve kadınların tesettüründen bahsedildiği bir bağlamda yer almaktadır. Rabbimiz, her durumda iffeti muhafaza etmeyi emretmektedir. Aksi takdirde Müminler özellikle Allah'ın emir ve yasakları konusunda dikkatsiz davrandıklarında, bunu tövbe ile tamir etmesini bilmelidirler. Tövbe, pişmanlıkla hatadan dönüp Allah'a yönelmek demektir. Dünya ve âhiret hayatında kurtuluşa ermenin yolu da budur.[37]

Kur'ân-ı Kerîm'de Hıristiyanlar da şirkten dönüp tövbe etmeye çağrılırlar. Teslis inancının küfür olduğu belirtildikten sonra onlarla ilgili şöyle denilir: *"Hâlâ Allah'a tövbe edip O'nun bağışlamasını dilemeyecekler mi? (Bilsinler ki) Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."*[38] Böylece onlardan Hz. Îsâ'yı tanrılaştıran yanlış inançlarından vazgeçip tek olan Allah'a yönelmeleri ve yalnız O'ndan bağışlanma dileğinde bulunmaları istenmektedir. Çünkü günahları Allah'ın dışında kimsenin bağışlayamayacağını kabul etmek, şirkten kurtulmanın şartlarındandır. Hiç şüphe

31 Âl-i İmrân 3/135.
32 Zâriyât 51/17-18.
33 Âl-i İmrân 3/16-17.
34 Nisâ 4/48, 116; Bakara 2/284; Âl-i İmrân 3/129; Mâide 5/18, 40, 118; Tevbe 9/27; Ahzâb 33/24; Feth 48/14.
35 Zümer 39/54.
36 Nûr 24/31.
37 Nûr 24/31: Taberî, XVII, 273.
38 Mâide 5/74.

yok ki, O'na yönelip tövbe ettikleri takdirde, çok bağışlayan ve çok merhamet eden Yüce Allah onları affedecektir.

Kur'ân'da tövbeyle ilgili en özel ifadelerden birisi de "nasûh tövbesi"dir. Bu ifadenin bulunduğu âyette mealen şöyle buyrulmaktadır: *"Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin."*[39] Âyet, Hz. Peygamber'in (sas) eşleriyle yaşadığı bazı sıkıntıların anlatıldığı bir bağlamda yer almaktadır. Her ailede olabilecek bazı sorunlar üzerinden Müminlere kendilerini ve çevrelerini cehennem ateşinden korumaları öğütlenmektedir. Bunun gereği de hata ve günahları içtenlikle ve kararlılıkla terk etme isteğidir.[40] Âyette geçen *tevbeten nasûhan* tamlamasına "sahibine, daha önce yaptığı kötülüğü tekrar yaptırmamayı alabildiğine öğütleyen tövbe", "son derece doğru ve samimi tövbe", "çok ıslah eden, eksik gedik bırakmayan, tamir edici tövbe" anlamları verilmiştir.[41] Bu açıklamalara göre "nasûh tövbesi", çok samimi bir dönüş olup işlenen günahlara bir daha dönmemeyi sağlayan tövbedir.

Nisâ sûresinin 18. âyetinde de geçtiği üzere, bazı tövbeler kabul edilmeyecektir. Bahsi geçen âyette bunun sebebi ve tövbesi kabul edilmeyenlerin ne ile karşılaşacakları belirtilmektedir. Buna göre hayatı boyunca sorumsuzca günah işleyen veya iman etmeyen kişiler, ölüm anında "şimdi tövbe ettim" derler. Allah Teâlâ böylelerinin davranışlarını gerçek mânada tövbe kabul etmez. Diğer yandan bazı âlimler, bağışlanma talebinin hem söz hem de fiille olması gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü aksi durumda istiğfar kişiyi yalancı duruma düşürecektir.[42] Hatasından dönen kişinin gerçekten samimi olup olmadığı sonraki davranışlarında gözlemlenir. Ölüm anındaki tövbenin kabul edilmeyeceği Firavun'un şahsında âyetlerde şöyle anlatılır: *"Derken İsrâiloğullarını denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: 'Gerçekten inandım ki, İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka ilâh yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim.' Şimdi mi (uyandın)? Hâlbuki daha önce hep baş kaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın."*[43] Ölüm anında iman etmek istemekle mahşer günü azabı görünce itiraf edilen iman arasında fark yoktur. Yüce Allah böyle kimselerin iman iddialarını kabul etmeyeceğini bildirmektedir.[44]

39 Tahrîm 66/8.
40 Tahrîm 66/8: İbn Âşûr, XXVIII, 367.
41 Tahrîm 66/8: Taberî, XXVIII, 167-168; Ebü'l-Leys Semerkandî, I, 45; Zemahşerî, I, 132.
42 Râgıb el-İsfahânî, s. 362.
43 Yûnus 10/90-91.
44 En'âm 6/158; Ahzâb 33/66-67; Mü'min 40/85.

TÖVBE ve İSTİĞFAR BÜTÜN PEYGAMBERLERİN ÇAĞRISI OLMUŞTUR

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾

"(Âdem ve eşi) dediler ki: 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!'"

(A'râf 7/23)

Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed Mustafa'ya (sas) kadar bütün peygamberler hem kendileri devamlı Yüce Allah'a tövbe ve istiğfar etmişler hem de toplumlarını bağışlanma niyazına çağırmışlardır. Nitekim insanoğlunun ilk hatası ve ilk tövbesi Hz. Âdem ve eşinin cennette yasak meyveyi yemeleri ve yeryüzüne indirilmeleri hadisesinde gerçekleşmiştir.[45] Hz. Âdem'in yaptığı hata sonrasında pişman olduğu, Rabbinden gelen birtakım kelimelerle özrünü dile getirdiği, samimiyetle yapılan bu tövbeyi de Allah'ın kabul ettiği açıklanmaktadır: *"Bunun üzerine Âdem'e Rabbinden bazı sözler ulaştı (bunlarla tövbe etti); Rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır."*[46] Hz. Âdem ve eşinin hatalarından döndüğünü ifade eden yakarışları âyette şöyle ifade edilmektedir: *"Dediler ki: 'Ey Rabbimiz! Biz kendimize haksızlık ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden olacağız.'"*[47] Yüce Allah bu âyette, Hz. Âdem'in ve eşinin işledikleri suçu anladıklarını, bu nedenle pişman olup özür dilediklerini haber vermektedir. Âyette Hz. Âdem'in Rabbinden aldığı ifade edilen "kelimeler" (*kelimât*) bazı müfessirlere göre, onun bağışlanma dileğini içeren itiraf ve yakarışlarıdır.[48]

45 Bakara 2/36-37.
46 Bakara 2/37.
47 A'râf 7/23; ayrıca bk. Tâhâ 20/121-122.
48 Bakara 2/37: Ebü'l-Leys Semerkandî, I, 45; Zemahşerî, I, 132.

Peygamberler içerisinde Hz. Nûh,[49] Hz. İbrâhim,[50] Hz. Yûsuf,[51] Hz. Mûsâ,[52] Hz. Dâvûd ve oğlu Hz. Süleyman'ın[53] yaptıkları hatalardan sonra Allah Teâlâ'dan bağışlanma diledikleri ifade edilmiştir. Hz. Nûh, kendisi, ana-babası ve inananların bağışlanması için dua etmiş, halkını tövbeye davet ederken zalimlerin helâkini dilemiştir.[54] Yine o, gözleri önünde oğlunun boğulmasına dayanamayarak bunun hikmetini öğrenmek isteyip *"Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."* ikazını alınca *"Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!"* diyerek tövbe istiğfar etmiştir.[55] Hz. Hûd da kavmini tövbe istiğfara davet ederken şöyle demiştir: *"Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!"*[56] Hz. İbrâhim'in istiğfar talebi çok daha kapsamlıdır: *"Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve Müminleri bağışla!"*[57] Hz. Mûsâ istemeden ve öldürme kastı olmadan işlediği cinayet üzerine Allah'a istiğfar etmiş, Allah da onu bağışlamıştır: *"'Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim; beni bağışla!' dedi. Allah da onu bağışladı. Çünkü O, gerçekten çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir."*[58] Yine o, Tûr dağında Allah'ı görmek isteyip "Hayır beni görmezsin." cevabını aldıktan sonra Allah'ın tecellîsi ile dağ parçalanmış, kendisi de yere düşerek bayılmış ve sonrasında *"Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim, ben inananların ilkiyim."* demiştir.[59] Hz. Dâvûd, iki davalının davasını görürken acele etmesi, taraflardan birini dinleyip diğerini dinlemeden hüküm vermesi sebebiyle;[60] Hz. Süleyman da atlarla olan imtihanı sebebiyle[61] istiğfar etmişlerdir.

Babalarından Allah'ın bağışlaması için yardım isteyen oğullarının dileğini Hz. Ya'kūb yerine getirmiştir. Hz. Yûsuf da kardeşleri için benzer dilekte bulunmuştur.

---

49 Nûh 71/3-4, 7, 28.
50 Şuarâ 26/82.
51 Yûsuf 12/29, 92, 97, 98.
52 A'râf 7/143, 151; Kasas 28/16.
53 Sâd 38/24, 25, 35.
54 Nûh 71/3-4, 7, 28.
55 Hûd 11/45-47.
56 Hûd 11/52.
57 İbrâhîm 14/41.
58 Kasas 28/16.
59 A'râf 7/143.
60 Sâd 38/20-26.
61 Sâd 38/30-35.

Yine Hz. Yûsuf'un kıssasında devlet yetkilisi, karısına, Hz. Yûsuf'a attığı iftiradan dolayı tövbe etmesi gerektiğini söylemiştir.[62] Hz. Mûsâ'nın mûcizesini gören sihirbazlar imana gelmiş ve önceki günahlarının bağışlanmasını istemişlerdir.[63] İsrâiloğulları da birçok kez isyanları sebebiyle uyarılmış, neticede tövbeleri sebebiyle bağışlanmışlardır.[64] Hz. Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Şuayb, peygamber olarak gönderildikleri toplulukları istiğfara davet etseler de, onlar buna yanaşmamışlardır.[65] Daha pek çok peygamber istiğfar çağrısına olumsuz yanıt almıştır.[66]

Nihayet son peygamber Hz. Muhammed'e (sas) geldiğimizde ondan da kendi hata ve kusurları için Rabbine istiğfar etmesinin istendiğini görürüz: *"Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın Müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir."*[67] Peygamberimiz de gece gündüz Rabbine istiğfar etmiş, O'nu razı edecek sâlih ameller işlemiş ve geçmiş gelecek bütün günahlarının bağışlandığı müjdesini almıştır.[68] Eski ve yeni bütün günahları, hata ve kusurları bağışlandığı hâlde tövbe ve istiğfara devam etmesi, *"Ey insanlar! Allah'a tövbe edin. Zira ben O'na günde yüz defa tövbe ediyorum."* buyurması,[69] üstün örnekliği bakımından önemlidir. Hz. Peygamber (sas) inatçı halkından da şirkten vazgeçtiklerini gösterecek bir işaret olarak tövbe edip iman ile istiğfarda bulunmalarını istemiştir. Onlar ise tövbe etmek şöyle dursun, Müminlerin tövbesini alaya almışlardır.[70] İnkârcılar, kuru bir inat ve acı bir cehaletin esiri oldukları için tövbe ve istiğfar etmemekte direnmişlerdir.[71] Münafıklar ise ümitsiz hâllerinde Hz. Peygamber'den (sas) kendileri için bağışlanma dilemesini istemişlerdir.[72] Fakat o, bunu yapsa bile onların asla bağışlanmayacağı ifade edilmiştir.[73]

Tövbeyi kişi sadece kendisi için, istiğfarı ise hem kendisi hem de başkaları için yapabilir. Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin ve peygamberlerin Müminler için bağışlanma dilemesi söz konusu edilir.[74] Hz. İbrâhim kıssası anlatılırken, onun babasına

---

62 Yûsuf 12/ 29, 92, 97, 98.
63 Tâhâ 20/73; Şuarâ 26/50-51; Ahkāf 46/31.
64 Bakara 2/52, 58; A'râf 7/149, 152-153, 161, 169.
65 Hûd 11/61, 90; Neml 27/46.
66 İbrâhîm 14/10.
67 Muhammed 47/19; Nasr 110/3.
68 Feth 48/1-2.
69 Muhammed 47/19: İbn Kesîr, XIII, 72; Müslim, "Ẕikir", 42; Ebû Dâvûd, "Vitir", 26; İbn Mâce, "Edeb", 57.
70 Mü'minûn 23/109.
71 Kehf 18/55.
72 Feth 48/11.
73 Münâfikūn 63/5-6.
74 Mü'min 40/7; Şûrâ 42/5; Muhammed 47/19.

"Senin için Rabbimden bağışlanma dileğinde bulunacağım."[75] demesi ve söz verdiği duayı yapması,[76] babasının inkârcı olarak öldüğünün ortaya çıkmasından önceki bir durumdur. O, babası sağken bu duayı yapmıştır. Onun duasının amacı babasının şirkten tövbe etmesi ve bağışlanacak bir duruma gelmesine yönelikti: *"İbrâhim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Onun bir Allah düşmanı olduğunu anlayınca ondan uzaklaştı. İbrâhim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi."*[77] Buna göre, Hz. İbrâhim'in babasına duası bir süreçte gerçekleşmiş, babasının Allah düşmanı olduğu kendisine bildirilince ondan yüz çevirmiştir. Dolayısıyla Hz. İbrâhim'in duasından hareket ederek inkâr ve şirk üzere ölenlerin bağışlanması için dua edilemeyeceği hükme bağlanmaktadır. Eğer bu iki durum yoksa onlar için iyi niyetle dua edilebilir.[78] Nitekim bir önceki âyette bu husus şöyle netleştirilmiştir: *"Müşriklerin cehennemlik oldukları Müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar Peygamber de Müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler."*[79] Buna göre Allah (cc), İslâm'a düşmanlık edenlerle dayanışma içinde olmayı yasakladığı[80] gibi ölümlerinden sonra da böylelerine bağışlanma dileğinde bulunulmasını yasaklamıştır. En yakınları bile olsa, şirk içinde ölüp cehennemlik olduğu anlaşılmış Müşrikler için Peygamber ve Müminler istiğfarda bulunamaz. Zira şirk bağışlanmayacak tek günahtır.[81]

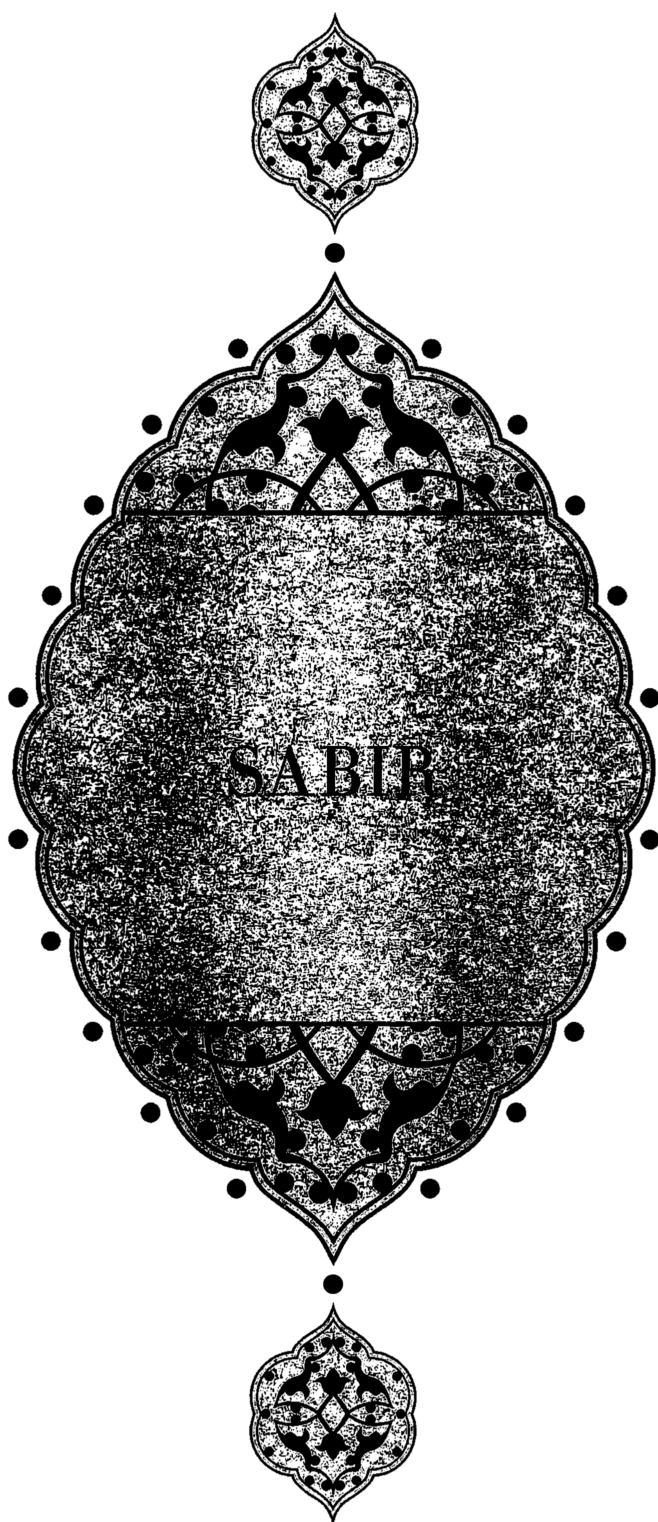
İstiğfar ve tövbe günahların bağışlanmasına ve Rabbimizin kullarına merhametini daha çok göstermesine sebep olacaktır. Nitekim Hz. Nûh kavmini istiğfara davet ederken bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: *"Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın."*[82] Hz. Ömer de bir defasında yağmur duasına çıkmıştı. Geri dönünceye kadar sadece günahlarının affını diledi. Yağmur yağınca, yanında bulunanlar: "Biz senin yağmur için dua ettiğini görmedik." dediler. O da: "Ben göğün yağmur gelen kapılarına vurdum." diye cevap vermiş sonra da yukarıdaki âyetleri okumuştu.[83]

75 Meryem 19/47; Mümtehine 60/4.
76 İbrâhîm 14/41; Şuarâ 26/86.
77 Tevbe 9/114.
78 Tevbe 9/114: *Kur'an Yolu*, III, 66.
79 Tevbe 9/113.
80 Tevbe 9/23-24; Mücâdele 58/22; Mümtehine 60/1.
81 Nisâ 4/48, 116.
82 Nûh 71/10-12.
83 Nûh 71/10-12: Zemahşerî, VI, 215.

İstiğfar ve tövbe, Kur'ân-ı Kerîm'in getirdiği din anlayışının çok önemli bir parçasıdır. İnsan dine girdiğinde artık onun kurallarını kabul etmiş demektir. Dinin yapılmamasını istediği şeyleri yaptığında günahkâr sayılır. Günah insanın Allah'ın rahmetinden ve sevgisinden uzak kalmasına sebep olup âhirette azaba götürür. Öte yandan yine beşer olması nedeniyle insan yanlış yapabilir, günah işleyebilir. Fakat Kur'ân kapıyı ilelebet kapatmayarak yanlıştan dönme ve onu affettirme yolunu göstermiştir. İşte o yol istiğfar ve tövbedir. Hatta tövbe edenleri ve günahtan arınanları sevdiğini ifade etmiştir. Bunların da ötesinde Kur'ân'ın anlattığı istiğfar ve tövbe, insanın kendisini yaratan Rabbi ile bağını sürekli tutmasını, günah işlese bile O'ndan başka bir makama gidemeyeceğini gösterir. İnsan Rabbine sevgiyle ve samimiyetle yönelip bağışlanma dilerse, O kuluna daha güçlü bir bağ kuracak rahmeti gösterir, onu affeder. Böyle bir istiğfar ve tövbe, mümine her zaman insanın âcizliğini hatırlatır ve aynı zamanda Yüce Allah'a kul olmanın erdemini öğretir.

SABIR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَع۪ينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٥٣﴾

"Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin.
Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir."

(Bakara 2/153)

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ
وَالثَّمَرَاتِۜ وَبَشِّرِ الصَّابِر۪ينَۙ ﴿١٥٥﴾ اَلَّذ۪ينَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُص۪يبَةٌۙ قَالُٓوا اِنَّا
لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَۜ ﴿١٥٦﴾ اُو۬لٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ
وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, 'Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz.' derler. İşte Rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır."

(Bakara 2/155-157)

وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهٖۜ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِر۪ينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ ف۪ي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا وَالَّذ۪ينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

"Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır. (Ey Peygamber!) Sen sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülme. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme. Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir."

(Nahl 16/126-128)

وَالَّذ۪ينَ صَبَرُوا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُ۫نَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِۙ ﴿٢٢﴾

"Onlar, Rablerinin rızasına ermek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli olarak ve açıktan Allah için harcayan ve kötülüğü iyilikle ortadan kaldıranlardır. İşte bunlar için dünya yurdunun iyi sonucu vardır."

(Ra'd 13/22)

فَاصْبِرْ صَبْرًا جَم۪يلًا ﴿٥﴾

"Sen güzel bir şekilde sabret."

(Meâric 70/5)

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُوراًۚ ﴿٢٤﴾

"O hâlde, sen Rabbinin hükmüne sabret.
Onlardan hiçbir günahkâra ve hiçbir nanköre itaat etme."

(İnsân 76/24)

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهٖۜ
هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ۟ ﴿٦٥﴾

"O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir.
Şu hâlde sen O'na sabır ve sebatla kulluk et.
O'nun adını almaya lâyık başka birini biliyor musun?"

(Meryem 19/65)

يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا اَصَابَكَۜ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِۚ ﴿١٧﴾

"(Lokmân şöyle dedi): 'Yavrucuğum, namazını özenle kıl,
iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret.
İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir.'"

(Lokmân 31/17)

...وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحِينَ الْبَأْسِۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ صَدَقُواۜ
وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

"... Darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte özü sözü doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır."

(Bakara 2/177)

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْۜ لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌۜ وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌۜ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.'"

(Zümer 39/10)

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَٓا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحاً وَقَالَ اِنَّن۪ي مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُۜ اِدْفَعْ بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذ۪ي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَم۪يمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُواۚ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظ۪يمٍ ﴿٣٥﴾

"Allah'a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve 'Ben Müslümanlardanım.' diyenden daha güzel sözlü kim vardır? İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğe) en güzel olan davranışla karşılık ver; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş! Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (erdemlerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir."

(Fussılet 41/33-35)

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٤٢﴾

"Yoksa, Allah içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi zannediyordunuz?"

(Âl-i İmrân 3/142)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de *sa-be-ra* kökünün farklı kiplerdeki kelimeleri 103 yerde geçer. Bütün Kur'ân boyunca sabır, Yüce Allah tarafından istenilen bir davranıştır. Buna öncelikle peygamberler örneklik eder. Mekke döneminde sıklıkla anlatılan Kur'ân kıssalarında sabır, peygamberlerin ayrılmaz özelliği olarak dile getirilir. Peygamberler ve Müminler sabırla sınanmışlardır. Onlar, dünya hayatının zorlukları, sınamaları ve meydan okumaları karşısında Allah'ın kendilerine sabır vermesi için niyazda bulunmuşlardır. Âyetlerde dünya ve âhirette kurtuluşa erecek olanların sabredenler olduğu belirtilmiştir.

Sabr kelimesi, sözlükte "bir şeyi engellemek, tutmak" mânasına gelir.[1] Meselâ Hucurât sûresinde kelime sözlük anlamıyla "kendini tutmak" anlamında kullanılmıştır. Medine'de Peygamber'i (sas) görmek için gelen Temîmoğullarından bir grup acele etmiş, kendini tutup doğru davranışlar sergileyememiş, taşkınlık yaparak Hz. Peygamber'e saygı ölçülerini aşan bir şekilde seslenmişlerdi. Bu olayın ardından gelen vahiyle şöyle eleştirildiler: *"Sen yanlarına çıkıncaya kadar sabredip bekleselerdi, elbette kendileri için daha iyi olacaktı. Yine de Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."*[2] Bu doğrultuda sabır için şu tanım yapılır: "Sabır, kişinin kendisini aklın ve dinin gerekli gördüğü yerde kontrol etmesidir."[3] Başka bir tanım da, "Sabır, kişinin kendisini arzu ve isteklerine karşı dizginlemesidir." şeklindedir.[4] Kur'ân'da sabır, ilk Müslümanların baskı ve zorluklar karşısında, Allah'ın dinini yaşamak için kararlılık ve direnç göstermeleri, güçlüklere göğüs germeleri anlamında kullanılır. İslâm âlimleri tarafından Kur'ân'ın emrettiği sabrın içeriği ile ilgili çeşitli tasnifler yapılmıştır. Bunların en meşhuru; "başa gelen zorluklara sabır, Allah'a itaatte sabır ve O'na isyan etmemekte sabır" şeklinde olanıdır.[5]

---

1 Fîrûzâbâdî, s. 421, 537.

2 Hucurât 49/5.

3 Râgıb el-İsfahânî, s. 273.

4 Ra'd 13/22: Mâtürîdî, VII, 418.

5 Bakara 2/45: Süyûtî, I, 95.

Kur'ân-ı Kerîm'de Müşriklerin şirkte kalma konusundaki inatları da *sabe-ra* fiili ile ifade edilmiştir. Onlar da birbirlerine şunu öğütlüyorlardı: *"Tanrılarınıza bağlılıkta direnin!"*[6] Müşriklerin güya cehennem ateşine meydan okuyarak inkârda inat edebilme cesaretleri de Kur'ân'da şöyle ifade edilir. *"Ateşe ne kadar da dayanıklılarmış (mâ asbara)!"*[7]

İman etmek, iyi bir mümin olmak, Allah'a verilen sözü yerine getirmek; cihad etmek, Allah yolunda harcamak (*infak*), namaz kılmak, zekât vermek ve takvâlı olmak Kur'ân'da sabır ile birlikte ve yakın olarak işlenen konulardır.[8] Yine Allah'ın dininde kararlı olmak anlamında sabır, Asr sûresinde hüsrandan iman, sâlih amel ve hakkı tavsiye ile kurtuluşun şartlarından biri olarak anılır.[9] Sabrın zıddı tahammülsüz davranmak (*hel'*) ve sızlanmak, feryat ve figan etmektir (*cez'*).[10] Sabır, Kur'ân'da iman ve sâlih amel, kavramıyla bütünleşir. Sabrın kavramsal çerçevesinde şu kelimelerin de yer aldığı görülür: *Hevâ* (arzu, istek), *tevekkül* (Allah'a dayanmak ve güvenmek), *şükür, itminân* ve *sekînet* (huzur hâli), *fitne* (baskı), *ibtila* (imtihan). Bazı âyetlerde sabır, *'azm* kelimesi ile birlikte kullanılır. Bu kelime, "bir işin doğruluğu ortaya çıkınca yapmakta tereddüt etmemek" anlamına gelir.[11] Kelime ayrıca bir âyette peygamberlerin kararlı kimseler olduğunu belirten *ülü'l-'azm* tamlaması içinde yer alır.[12]

6 Sâd 38/6: Taberî, XXIII, 20; Râzî, XXVI, 178; Beyzâvî, III, 66; benzer bir âyet için bk. Furkān, 25/42: Beyzâvî, II, 524.

7 Bakara 2/175: Zemahşerî, I, 361; Beyzâvî, I, 159.

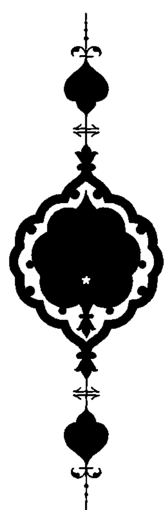
8 Bakara 2/177: Taberî, V, 48-49.

9 Asr 103/1-3.

10 Râgıb el-İsfahânî, s. 273; Râzî, IV, 167; Gazzâlî, *İḥyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, IV, 67.

11 Âl-i İmrân 3/186: İbn Âşûr, IV, 189.

12 Ahkāf 46/35: Taberî, XXI, 176-177; Zemahşerî, V, 513; Râzî, XXVIII, 35; Kurtubî, XIX, 234-235.

SABIR, HAK YOLUNDA KARARLI OLMAKTIR

لَتُبْلَوُنَّ فٖى اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ
وَمِنَ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا اَذًى كَثٖيرًاۜ وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٨٦﴾

"Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirileceksiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, bilin ki bu size gerekli olan davranışlardandır."

(Âl-i İmrân 3/186)

Mekke'de İslâm'ı tebliğ sırasında Sevgili Peygamberimiz, Müşriklerden zaman zaman şiddet ve aşağılamaya varan bir karşılık görüyordu. Bir gün, Peygamberimiz Kâbe'nin yanında namaz kılarken secdeye eğildiğinde Ebû Cehil ve arkadaşları, bir devenin döl eşini onun iki omuzu arasına atmışlardı.[1] Bir başka üzücü hadise de Tâif'te gerçekleşmişti. Hz. Peygamber (sas) Tâif halkına İslâm'ı tebliğ etmek üzere gittiği vakit, halk önce onunla alay etmiş sonra da oradan ayrılıncaya kadar onu taşlamışlardı. Hz. Âişe yıllar sonra bir gün "Ey Allah'ın Elçisi! Uhud gününden daha

1 En'âm 6/122: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 227; Buhârî, "Cihâd", 98.

zor bir günle karşılaştın mı?" diye sormuştu. O da Tâif'te karşılaştığı eziyetin Kureyş'ten gördüklerinden de şiddetli olduğunu söylemişti.[2]

İlk Müslümanlar da böylesi zorluklar ve sınamalarla karşılaştılar. Mekkeli Müşrikler onlara ağır işkenceler yaptılar. Bu Müslümanlardan biri de Habbâb b. Eret idi. Müşrikler, onu bir ateşin üstüne sırt üstü yatırmış, içlerinden biri de onun göğsüne basmıştı. Habbâb bir gün, "Yâ Resûlallah! Bizim için Yüce Allah'a dua etmez misin? O'ndan yardım dilemez misin?" demişti. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) şöyle demişti: "Sizden önceki(ümmetler)lerden öyle kimseler vardı ki etinin altındaki kemiği ve sinirleri demir tarakla taranır da bu (işkence) onu dininden döndüremezdi. Boğazına testere konulur ve vücudu ikiye ayrılırdı da bu onu dininden döndüremezdi…"[3]

Mekke döneminde Kur'ân, Hz. Peygamber'e önceki peygamberlerin mücadelelerini birçok kez örnek göstermiştir. Allah'ın elçileri, O'nun yolunda kararlılıkla yürümüşlerdi. Hatta kimi bu uğurda hayatını feda etmişti.[4] Hz. Muhammed (sas) de önceki elçiler gibi Allah'ın emirlerini sabırla yerine getirmeliydi. Tıpkı Hz. Nûh'un yaptığı gibi Müşriklerin karşı koymasına, hatta onların tehdit ve baskılarına rağmen vahyi çekinmeden bildirmeliydi.[5] Hz. Nûh'un halkından sonra, Âd ve Semûd halkı da inkârda inat etmişti. Onlara gönderilen peygamberlere de putlara inanmaktan vazgeçmeyen halkları tarafından şiddet uygulanmıştı. Buna karşın peygamberlerin cevabı şöyle olmuştu: *"… 'Bize yollarımızı göstermiş olduğu hâlde ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gerip sabredeceğiz.' Tevekkül edenler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."*[6] Hz. Peygamber ve ilk Müslümanlar da şimdi, benzeri baskılar ve aşağılamalarla karşılaşıyordu: *"Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler..."*[7] Bu yüzden de Hz. Peygamber'in, *ülü'l-'azm* övgüsünü almış peygamberleri izlemesi istendi: *"Azim ve kararlılık sahibi (ülü'l-'azm) peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme…"*[8] Yüce Allah, ondan sabırla görevini yerine getirmesini istedi.[9] Ayrıca ona,

2 Buhârî, "Bed'ü'l-Ḫalḳ", 7.
3 Bakara 2/214: İbn Kesîr, II, 281; Buhârî, "Menâḳıb", 25.
4 Bakara 2/61, 87; Âl-i İmrân 3/21.
5 Hûd 11/49.
6 İbrâhîm 14/12: Taberî, XIII, 611; Beyzâvî, XIII, 217.
7 En'âm 6/34.
8 Ahkāf 46/35.
9 Hûd 11/49; Rûm 30/60; Mü'min 40/55, 77; Kāf 50/39; Kalem 68/48; Meâric 70/5; İnsân 76/24.

Cenâb-ı Allah'ın himayesinde bulunduğu,[10] O'nun zafer vaadinin gerçek bir söz olduğu bildirilmişti.[11] Bu, Hz. Peygamber'in zorluklara göğüs germesi için güçlü bir destekti.

Müslümanlar, hicretten sonra da hak yolda olmanın getirdiği zorluklarla karşılaştılar. Medine'de de Mekkeli Müşrikler onları rahat bırakmıyordu. Müminler, Medine'de ayrıca Ehl-i kitap'ın ve Münafıkların sözlü saldırıları ve ihanetleriyle karşılaştılar. Ama onlar hak yolda sabredip dayanmanın Allah'ın kesin emri olduğunu çok iyi öğrendiler.[12] Bu dönemde, hakkın ve adaletin yerleşmesi, zulmün ve baskının engellenmesi yolundaki mücadelede savaşa izin verilmişti. Cihad, maldan ve candan geçmeyi gerektiren samimiyet ve kararlılığın sınandığı zor bir görevdi: *"Yoksa, Allah içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"*[13] Nitekim Bedir zaferinden sonra Uhud Savaşı Müslümanlar için büyük sınavlardan birisi olmuştu. Müslümanlar Bedir gibi bir zafer beklerken bu savaşta büyük kayıplar verdiler.[14] Müminlerin, bu savaşta sabredip sonuna kadar Hz. Peygamber'in emrine uymaları gerekiyordu. Bazıları, onun açık ve kesin emrine karşın ganimetin peşine düşerek yerlerini terk ettiler. Bu yüzden savaşın sonunda Müslümanlar bir bozgunla karşılaştılar.[15] Bunun ardından Allah onları hem teselli etmiş hem de hak yoldaki azimlerini terk etmemeleri için uyarmıştı.[16] Müminlerin sabırlı olmaları, yani zorluklara göğüs gererek kararlılık göstermeleri gerekiyordu. Nitekim Uhud Savaşı'na ilişkin değerlendirmelerin yapıldığı Âl-i İmrân sûresi şu âyetle biter: *"Ey iman edenler! Sabredin (isbirû), kararlılıkta yarışın (sâbirû), düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz."*[17] Âyetteki *sabredin (isbirû)* emriyle, Müminlerden İslâm'da ve onun yükümlülüklerini yerine getirmede kararlı olmaları istenmiştir. Zor durumlarda da kolay durumlarda da bu kararlılık sürmelidir. "Sabırda yarışın (*sâbirû*)" kelimesiyle de onlara sabır konusunda hep birlikte düşmandan daha kararlı olmaları emredilmiştir. Allah'ın dinini yüceltene kadar birlikte ve kararlılıkla gayretin sürdürülmesi gerekmektedir.[18] Mücadelede iki taraf da zafer için sabır gösterir. Zafer, daha sabırlı olan ve kararlılığını sürdüren tarafındır. Sonuna

10 Tûr 52/48.
11 Rûm 30/60; Mü'min 40/55, 77.
12 Âl-i İmrân 3/186: Zemahşerî, I, 671; Beyzâvî, I, 189.
13 Âl-i İmrân 3/142; Muhammed 47/31; Hucurât 49/15.
14 Âl-i İmrân 3/140.
15 Âl-i İmrân 3/140: Kurtubî, V, 297-300; Beyzâvî, I, 292-293.
16 Âl-i İmrân 3/139-140: Zemahşerî, I, 631; Kurtubî, I, 631; Beyzâvî, I, 299.
17 Âl-i İmrân 3/200.
18 Âl-i İmrân 3/200: Taberî, VI, 232-237; Zemahşerî, I, 682; Râzî, IX, 160; Beyzâvî, I, 137.

kadar direnilmedikçe de sabır gösterilmiş olmaz.[19] Bu âyetteki *sâbirû* emrini sadece savaşla ilgili değil, hayatın her alanında kapsamlı bir mesaj olarak almak gerekir. İslâm toplumlarının her alandaki başarıları da kesintisiz kararlılığın ve gayretin bir ürünü olacaktır.

SABIR, DÜNYA ve ÂHİRETTE BAŞARININ ANAHTARIDIR

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِۜ وَبَشِّرِ
الصَّابِرٖينَۙ ﴿١٥٥﴾ اَلَّذٖينَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُصٖيبَةٌۙ قَالُٓوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَۜ ﴿١٥٦﴾
اُو۬لٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, 'Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz.' derler. İşte Rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır."

(Bakara 2/155-157)

Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerin hayatlarının her döneminde, çok çeşitli sınavlar karşısında gösterdikleri güzel sabır örnekleriyle doludur. Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil'in Allah'ın buyruklarına gösterdikleri teslimiyet, bir müminin gösterdiği *teslimiyet* ve sabra dair güzel bir örnektir. Hz. İbrâhim, oğluna, Allah'ın onu kurban etmesini emrettiğini söyleyince, *"Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın."*[20] diyerek sabrının Allah'ın emrine gösterdiği teslimiyetinden doğduğunu belirtmişti. Hz. Ya'kūb'un sabrı ise kelimenin tam anlamıyla "güzel bir sabır" örneğidir. O, oğlu Hz. Yûsuf'u kaybettikten[21] yıllar sonra

---

19 İbn Âşûr, IV, 208.

20 Saffât 37/102: Taberî, XIX, 583.

21 Yûsuf 12/17.

Mısır'a gönderdiği iki oğlu da geri dönmeyince[22] şöyle demişti: *"Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arz ediyorum..."*[23] Hz. Ya'kūb'un hâlini sadece Allah'a şikâyet etmesi, aslında O'na olan yakarışıydı. Hz. Ya'kūb, hem Hz. Yûsuf ve hem de iki oğlunun başlarına gelenler üzerine, *"Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir."*[24] demişti. Bu sözler de sabırla birlikte bir teslimiyet ifadesi idi. Hz. Ya'kūb'un gösterdiği "güzel sabır", umutsuzluğa düşmeden, yakınıp şikâyet etmeden (*cez'*) Allah'ın yardımını ve desteğini beklemek olarak açıklanmıştır.[25] Nitekim onun devam eden sözleri bunu ifade eder: *"... yardım edecek olan ise ancak Allah'tır."*[26] Hz. Eyyûb da bu örneklerden biriydi. Malını ve çocuğunu kaybetmiş, ayrıca ağır bir hastalığa yakalanmıştı. Bunlarla Hz. Eyyûb büyük bir sınamadan geçiyordu. Hastalığının ağırlaştığı anda hâlini Allah'a arz etti: *"Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün."*[27] Bu sözleri üzerine Yüce Allah onun duasını kabul etmiş, ona ve ailesine büyük merhamet göstermişti.[28] Hz. Eyyûb bütün bu zorlu sınama karşısında sabrıyla örnek olacak bir kulluk sergiledi. Çünkü o, yaşadıkları karşısında Allah'ın emirlerine uymaktan vazgeçmemiş ve isyana düşmemişti. Sonunda Hz. Eyyûb, Allah'ın şu övgüsüne mazhar oldu. *"Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk, o ne güzel bir kuldu!"*[29]

Allah dünya hayatını, insanın önüne her an birçok meşakkat ve sınanma durumu çıkaracak şekilde yaratmıştır.[30] Savaş korkusu, açlık, fakirlik ve kendi canını veya sevdiklerinin canını yitirme gibi durumlar karşısında müminden beklenen doğru davranışı göstermek ve doğru duruşu korumaktır. Daha önceki Müminler de böyle sınavlarla karşılaşmışlardı.[31] Hz. Yûsuf'un Kur'ân'da anlatılan hayatı, sabır göstererek doğru duruşu koruma örnekleri bakımından özellikle hatırlanmalıdır. Hz. Yûsuf, çocukluk döneminden itibaren başına gelen zorluklara karşı sabretmişti. Kardeşleri tarafından kuyuya atılmış, sonra da Mısır'da köle olarak satılmıştı.[32] Onun hayatının ileri safhaları ise dünya hayatının ve insan benliğinin sınamalarına karşı gösterilen sabra dair örnekler sunar. O, kendisini satın alan efendisinin eşi tarafından yapılan uygunsuz teklifi reddederek sabretmişti. Kendini tutmuş, Cenâb-ı Allah'ın emrettiği

---

22 Yûsuf 12/70-79.
23 Yûsuf 12/86.
24 Yûsuf 12/18, 83.
25 Yûsuf 12/18, 83: Taberî, XIII, 40-42, 292.
26 Yûsuf 12/18.
27 Enbiyâ 21/83: Taberî, XVI, 333-365.
28 Enbiyâ 21/84: Taberî, XVI, 365-368.
29 Sâd 38/44: Zemahşerî, V, 274; Taberî, XX, 113.
30 Beled 90/4.
31 Bakara 2/155: Taberî, II, 703-706.
Yûsuf 12/15-21.

doğruyu yapmak için nefsinin istek ve ayartmalarına karşı direnmişti.[33] Efendisinin eşi, daha sonra Hz. Yûsuf'un önüne başka bir meydan okuma koymuştu. Uygunsuz teklifini daha da ileri götürmüş ve kendisini kabul etmemesi hâlinde onu hapisle tehdit etmişti. Hz. Yûsuf bu sınavda da yıllarca hapis yatma pahasına Allah Teâlâ'nın emrini çiğnemeyerek sabırla direnmenin başka güzel bir örneğini vermişti.[34] Hz. Yûsuf, Yüce Allah'ın yolunda kalmak için gösterdiği direnç ve kararlılıkla, yani sabırla sınavı kazanmıştı. Cenâb-ı Allah da dünya hayatında bir ödül olarak, Hz. Yûsuf'u hapisten çıkarıp, ona Mısır'da hazinenin sorumluluğunu yüklenen bir makam ve itibar vermişti.

Yüce Allah'ın, Hz. Muhammed'i (sas) ve onun yanında saf tutan Müminleri öğütleriyle eğitmesi vahiy boyunca devam etmişti. Muhtemelen Bedir Savaşı'ndan hemen önce inmiş olan âyetlerde anlatılan Tâlût ile Câlût'un kıssası, sabır eğitimine başka bir örnek olarak verilebilir. Kıssa, sayıları az da olsa sabırlı, dayanıklı ve arzularına hâkim olabilen, disiplinli bir ordunun yapabileceklerini anlatır. Tâlût komutasındaki İsrâiloğulları, Câlût'un ordusuyla savaşmak üzere karşı karşıya gelmişti. Ordu karşılarına çıkan bir nehir ile sınanmıştı. Askerlerin nehrin suyundan içmemeleri gerekiyordu, ancak çoğu sudan içti. Nehri geçmişlerdi, ama bu defa su içen askerlerin bütün savaşma azmi kırılmıştı. Tâlût'un sözünü dinleyen ve Allah'a hesap vereceğini aklından çıkarmayan, imanı güçlü olanlar ise şöyle diyordu: *"Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir."* Allah kendine ve arzularına hâkim olarak emirlerine uyanlar ile birliktedir. O, kendi yolundan çıkanlara karşı kararlılıkla cihad eden Müminlerin yardımcısıdır. Rablerinin yardım ve desteğiyle zafere ulaşacak olanlar da onlardır. Hz. Peygamber de Bedir'e geldiklerinde Müşriklerle savaşa hazır ve kararlı Müslümanları Tâlût'un sabırlı askerlerine benzetmişti. *"Bugün sizler de peygamberlerin ve Tâlût'un askerlerinin sayısı kadarsınız."* diyordu.[35] Tâlût'un askerleri o gün, yüzyıllar sonra belki de Bedir ordusunun da tekrarladığı şu duayı ediyordu: *"Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"*[36]

Kur'ân-ı Kerîm bütün bir dünya hayatını zarardan kurtarabilen kulların Cenâb-ı Allah'a iman eden, O'nun emirlerini yerine getiren ve sâlih amel işleyen kullar olduğunu söyler.[37] Bunun da ötesinde, zarardan kurtulabilmek için bu iman

33 Yûsuf 12/23.
34 Yûsuf 12/32-42.
35 Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, s. 2874.
36 Bakara 2/249-251: Taberî, IV, 481-518.
37 Meselâ bk. Bakara 2/25; Nisâ 4/57, 122; Ra'd 13/29; Meryem 19/96.

gerçeğini (*hak*) ve bunda kararlı olabilmeyi (*sabr*) özendirmek, tavsiye etmek gereklidir.[38] Nitekim başka bir âyette önce Allah'a kulluk, sonra da kullukta sabır emredilmiştir. Buna göre, mümin kişi Yüce Allah'ın emirlerini yerine getirmede, O'na uymada ve O'nun hoşnutluğunu kazanmada kararlılık gösteren kişidir.[39] Ayrıca Kur'ân'da Müminler, Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazanmak için sabreden, bunun için gayret gösteren kişiler olarak anlatılmıştır. Taberî (ö. 310/923), bu sabrın içeriğini Allah'a verilen sözün yerine getirilmesindeki kararlılık olarak açıklar. Meselâ mümin kişi, Allah'ın emri olan akrabalık bağlarını korumada kararlı olmalıdır.[40] Müminler birbirlerini sabretmeye özendirdikleri gibi, insanlara merhametli olmayı da tavsiye ederler.[41] Müminlere kendilerine yapılan kötülüklere dengi ile karşılık verme hakkı verilmiştir. Ancak onlardan asıl beklenen sabretmeleri ve bağışlamalarıdır.[42] Bir başka âyet, sabretmeyi tabii olarak Müminlerin ayırıcı özellikleri arasında sayar. Onlar Allah Teâlâ'nın emirlerine uymaları nedeniyle karşılaştıkları zorluklara göğüs gererler: *"Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalpleri ürperir, başlarına gelen musibetlere sabrederler, namazlarını özenle kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar."*[43] Müminler, bir zorlukla karşılaştıklarında kararlılıklarını bozmadan *"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir."* (*hasbünallâhü ve ni'me'l-vekîl*) derler. Böylece sabırlarını ve O'na olan güven ve teslimiyetlerini dile getirirler.[44] Çünkü Yüce Allah, her zaman sabredenlerle beraberdir.[45]

Müminin sahip olması gereken sabır, başka bir bağlamda "verilen söze kararlılıkla bağlı kalmak" anlamına gelir. Cenâb-ı Hak bir âyette, *"Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin."*[46] buyurmuştur. Bu âyet ile temelde Hz. Peygamber'in muhatabı olan Yahudilere seslenilmiştir. Yahudiler, vefa gösterip daha önce verdikleri sözü tutmak için sabırlı ve kararlı davranmaya davet edilmiştir. Yahudiler kitaplarında yazılanlara uyacaklarına dair Allah'a ahit vermişlerdir. Dolayısıyla onlar bu ahde vefa gösterip Hz. Peygamber'e tâbi olmalıydılar. Çünkü Hz. Peygamber'in geleceği onların kitabı Tevrat'ta bildirilmiştir.[47]

---

38 Asr 103/1-3: Taberî, XIV, 612-615.
39 Meryem 19/65: Taberî, XV, 585-586.
40 Ra'd 13/22: Taberî, XIII, 509.
41 Beled 90/17.
42 Şûrâ 42/42, 43.
43 Hac 22/35.
44 Âl-i İmrân 3/173: Taberî, VI, 248-249.
45 Bakara 2/153; Enfâl 8/46, 66.
46 Bakara 2/45, 153.
47 Bakara 2/45: Taberî, I, 260.

Kur'ân'da şükretme ve sabır göstermenin bir arada bulunması, Müminlere has başka bir özellik olarak işlenmiştir. Hz. Mûsâ'nın halkını karanlıklardan aydınlığa çıkarması ve Allah Teâlâ'nın onlara iyilik ettiği günleri hatırlatması için Allah mûcizelerini göndermişti. Bu iyilikler karşısında mümin kişiden beklenen, Yüce Allah'a itaatte sabır göstermek ve verdiği nimetlere şükürdür.[48] Yine Kur'ân, Rabbimizin kudreti ve merhameti ile gemileri denizde yüzdürmesinde, sabreden ve şükreden kullar için dersler olduğunu şöyle belirtir: *"Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır."* Böylece Cenâb-ı Hak, kanıtlarını insanlara göstermiştir. Bu nimet ve güzellikleri verebilme kudretine de yalnız Allah Teâlâ'nın sahip olduğunu sabır ve şükür özelliğini taşıyanlar anlayabilirler. Âyete açıklama getiren bir rivayet, imanın yarısının sabır diğer yarısının da şükür olduğunu belirtir. Ayrıca bu kişiler aklını kullanabilen ve olayları dinî açıdan çözümleyebilenlerdir.[49] Yüce Allah, verdiği nimetlere karşı nankörlük eden Sebe halkının kıssası üzerinden de sabreden ve şükreden Müminlere ders vermiştir. Kul nimetlere şükretmesini bilmeli, sınandığında ise sabretmelidir.[50] Allah'ın sabırlı ve şükreden kulları rüzgârı kesildiğinde denizin üzerinde kalıveren gemilerden de ders çıkarırlar.[51] Müminlerin bütün bu olumlu özelliklerine karşı, âyetlerde Kâfirler şöyle nitelendirilir: *"Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz."*[52] Yine peş peşe gelen şu âyetler bir mümin ile kâfirin zorluklar karşısında gösterdiği birbirine zıt davranışları açık bir şekilde ortaya koymaktadır: *"Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, 'Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti.' der. Artık onun bütün yaptığı şımarmak ve böbürlenmektir. Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır."*[53]

Hz. Peygamber döneminde, Müminlerle Müşrikler arasında başlayıp süregiden mücadele, Müminlerin önüne kazanılması gereken zorlu bir sınav süreci koymuştu. Bu süreçte karşılaşılan zorluklar sadece fiziksel şiddetten ibaret değildi. Müminler, dinlerinden dolayı sözlü saldırılarla da karşılaştılar. Müşrikler, Hz. Peygamber'in bir beşer olarak yaşadığı normal hayatı bile gerekçe göstererek onunla

48 İbrâhîm 14/5: Taberî, XIII, 598.

49 Lokmân 31/31: Taberî, XVIII, 578.

50 Sebe' 34/19: Taberî, XIX, 268.

51 Şûrâ 42/32-33: Taberî, XIII, 598; XVIII, 578; Mâtürîdî, XIII, 198-200; Zemahşerî, V, 23; Râzî, XIX, 86; Beyzâvî, II, 429.

52 Meâric 70/19-21.

53 Hûd 11/9-11.

alay etmeye giriştiler. Bu durumdaki bir insanın peygamberliğe lâyık olmadığını iddia ettiler. Müşrikler, bir peygamberin diğer insanlar gibi yemek yemesini ve çarşıda dolaşmasını dillerine dolayarak saldırdılar.[54] Âyette onlara şöyle cevap verildi: *"Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı."*[55] Bu süreçte Müminler Allah'ın dini uğrunda her zaman Müşriklerden ağır sözler işittiler. Müşrikler, Müslümanları fakirliklerinden ve güçsüzlüklerinden dolayı küçümsediler. Bu aslında âyetin ifade ettiği gibi, her iki taraf için de bir sınavdı: *"Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi yaptık ki bakalım sabredecek misiniz!"*[56] Yüce Allah, gönderdiği Elçisi'ne iman edenlerle, onları inkâr edenleri birbirinden böyle bir ortamda ayırdı. İşte dünyanın çekiciliğine kapılarak, ebedî dünyayı ve hesabı inkâr edenler bu sınavı kaybettiler. Bir gün Allah'ın huzuruna çıkacağını ve hesap vereceğini aklından çıkarmayanlar ise sınavı kazandılar. Bunların önemli özelliği ise dünyanın çekiciliğine kapılmadan inançlarında kararlı ve sabırlı olmalarıdır. Müslümanlar aşağılamalara göğüs gerdiler. Gevşemediler, sızlanıp çözülmediler. Kâfirlerin dünyalıklarına kanmadılar. Yüzyıllar önce yaşamış Müminlerin örnekliği ve onların dirençleri de tabii ki Müminlere yol göstermişti. Hz. Mûsâ'ya inanan insanlar da Firavun karşısında benzer zorluklarla karşılaşmışlardı. Onlar da Allah'tan kendilerine direnme gücü vermesi ve bu dünyadaki sınavı kazanmak için dua etmiş, Firavun'un zulmü karşısında sabır istemişlerdi: *"... Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ver ve sana teslim olmuş Müslüman olarak canımızı al!"*[57]

Süreç ilerleyip Müslümanlar, azim ve kararlılıklarıyla güç kazandıklarında da yine Cenâb-ı Allah'ın uyarısı ile karşılaştılar: *"Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak daha hayırlıdır."*[58] Müşriklerin yaptığı zulüm ve haksızlığa aynıyla karşılık verilemezdi. Mümin kendini tutarak, doğru olanı yapmak durumundaydı. Bu âyetin iniş sebebi olarak Uhud Savaşı sonrasında olanlar rivayet edilir: Uhud Savaşı sonrasında Müslümanlar, şehitlerin karınlarının yarıldığını; kulak, göz ve burun gibi organlarının Müşrikler tarafından vahşice kesildiğini gördüler. Böyle bir manzara karşısında derin bir üzüntüye ve hatta intikam duygusuna kapılmışlardı. Ensardan altmış dört, muhacirlerden aralarında Hz. Hamza'nın da olduğu altı şehit içler acısı durumdaydı. Bu duygular onları, bir gün bu düşmanlardan fazlasıyla intikam alacaklarına dair yemin etmeye yöneltmişti. Hz. Peygamber (sas) de intikam için yemin

54 Furkān 25/7.
55 Furkān 25/20: Taberî, XVII, 423-426.
56 Furkān 25/20: Taberî, XVII, 423-425; Mâtürîdî, X, 238.
57 A'râf 7/126: Taberî, X, 364-365.
58 Nahl 16/126.

etmişti. Ancak, bir rivayete göre, Peygamberimiz bu âyet inince yemininin kefaretini vermek durumunda kalmıştı. Başka bir rivayete göre de söz konusu âyetin, Mekke'nin fetih günü inmesi Hz. Peygamber'e şu kararı verdirtmişti: *"Sabredeceğiz, intikam almayacağız. Dört kişi dışında halkı rahat bırakın!"*[59] Nitekim Peygamberimiz, zaferle ve ezici bir güçle girdiği Mekke'de genel af ilân etmişti.[60] Peygamber Efendimiz ve onun emrini uygulayan Müslümanlar sabır göstermişler, Allah'ın buyruklarını izlemişler ve o gün sınavı geçmişlerdi.

SABRIN SONU KURTULUŞTUR

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْۜ لِلَّذٖينَ اَحْسَنُوا فٖي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌۜ وَاَرْضُ اللّٰهِ
وَاسِعَةٌۜ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.'"

(Zümer 39/10)

Allah yolunda azim ve kararlılıkla direnmek her zaman başarı ile sonuçlanmıştır. Hz. Mûsâ, Firavun'dan ağır haksızlıklar ve zulüm görüp de bundan yakınan İsrâiloğullarına şunları öğütlemişti: *"Allah'tan yardım isteyin ve sabredin."* Firavun'un onlara ve çocuklarına yaptığı zulme karşı Yüce Allah'tan yardım isteyip bunlara göğüs germelerinin elbette karşılığı vardı. O da, her şeyin sahibi olan Allah Teâlâ'dan gelecek eşsiz ödüldü. Nitekim âyetin devamında Rabbimiz şöyle buyurur: *"Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. O, kullarından dilediğini oraya hâkim kılar; (güzel) sonuç, takvâ sahiplerinindir... Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar."*[61] Cenâb-ı Hakk'ın verdiği

59 Nahl 16/126: Taberî, XIV, 402; Şevkânî, III, 244.
60 Yûsuf 12/92: Taberî XIII, 330-331; Beyhakī, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 200.
61 A'râf 7/128-129: Taberî, X, 371-374.

bu sözlerin gerçekleştiğini sonraki âyetlerde görüyoruz. Çünkü Hz. Mûsâ'yı izleyenler, hem Firavun'un zulmüne göğüs germişler hem de peygamberlerine bağlılıkta sağlam durarak sabır göstermişlerdi: *"Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi, içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabbinin İsrâiloğullarına verdiği güzel söz böylece yerine geldi."*[62] Yüce Allah benzer bir sabır çağrısını, Hz. Peygamber'e de yapmıştı: *"Şimdi sen sabret. Bil ki Allah'ın vaadi gerçektir. İman etmeye yanaşmayanlar sakın seni telâşlandırıp yanlış yapmaya sevk etmesin!"*[63] Burada bahsedilen vaat de Müşriklerin yaptıklarından bunaldığında onu rahatlatan, yerine gelmesi kesin olan ilâhî sözdür. Allah Teâlâ ona ve Müminlere zafer verecek ve ülkeye onları hâkim kılacaktır. Böylelikle Hz. Peygamber Müşriklere üstün gelip zafere ulaşacak ve Hz. Mûsâ örneğinde olduğu gibi, Kâfirler ceza görecektir.[64] Allah'a itaat uğrunda gösterilecek sabır, Müminlerin dünyada saygınlık kazanmalarını ve güçlü olmalarını sağlayacaktır. Çünkü Müşrikler karşısında zorluklara göğüs gerip sabredenlere, düşmanın tuzakları zarar vermeyecektir: *"... Eğer sabreder ve sakınırsanız onların tuzağı hiçbir zarar vermez. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır."*[65] Onlar, Hz. Mûsâ'nın kavminde olduğu gibi, yeryüzünde Hakk'a davet eden önderler kılınacaklardır: *"Sabredip âyetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman, onların (İsrâiloğullarının) içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık."*[66] Kur'ân-ı Kerîm'de sabredenlerin, Allah Teâlâ tarafından kesin başarılı ve üstün kılındığı,[67] yönetimin onlara teslim edildiği,[68] küçük bir topluluğun çok büyük güçlere galip geldiği[69] bildirilir.

Sabredenleri sadece dünyada değil, âhirette de güzel bir son beklemektedir. Hz. Nûh gibi Allah'ın emirlerini yerine getirenlerin sonu dünyada zafer, sevinç, ferahlık ve kurtuluştur. Allah Teâlâ, Hz. Nûh'u ve inananları yok olmaktan kurtarmış, ona karşı çıkanları ise denizde boğmuştu. Âhirette de güzel ödüller onları beklemektedir.[70] Dünyada iken hayırlı işlerde sabredenlerin alacakları karşılık hakkında şöyle buyurulur: *"Sabret! Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez."*[71] Dünyada da âhirette de Allah sabredenleri ödüllendirecektir. Üstelik âhiretteki kurtuluş ve ödül

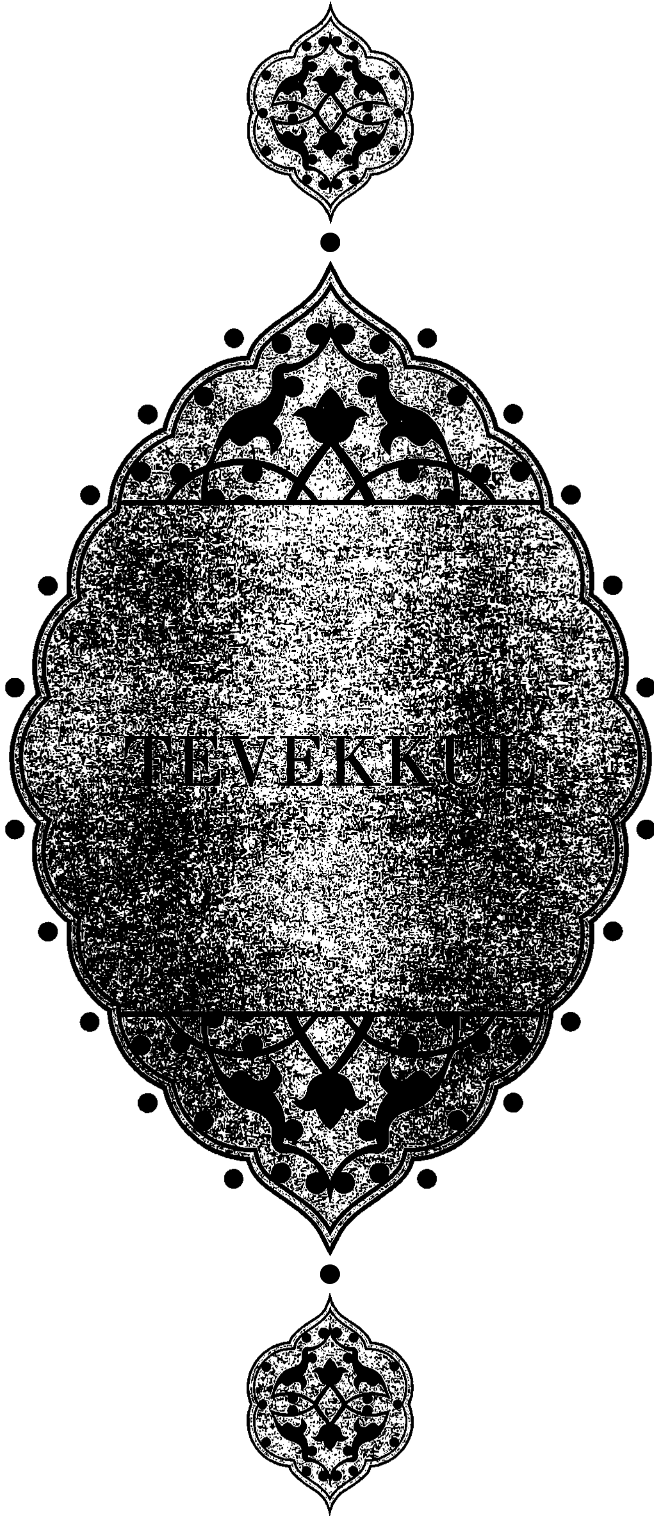
62 A'râf 7/137: Kurtubî, IX, 316.
63 Rûm 30/60: Taberî, XVIII, 529-530.
64 Mü'min 40/77: Taberî, XX, 367.
65 Âl-i İmrân 3/120: Râzî, VIII, 221; Beyzâvî, I, 291.
66 Secde 32/24.
67 En'âm 6/34.
68 A'râf 7/128, 137.
69 Bakara 2/249-251.
70 Hûd 11/49: Taberî, XII, 441-442; Râzî, XVIII, 9; Beyzâvî, II, 135.
71 Hûd 11/115.

ebedî olacaktır. Allah yolunda sabredenlerin mükâfatının ölçüler üstü olacağı âyette şöyle belirtilir: *"De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.'"*[72] Meselâ Ehl-i kitap'tan olup da Hz. Muhammed (sas) gelince ona da iman edenler, eski dindaşları ve Mekke Müşrikleri tarafından kınanmışlardı. Ancak onlar, imanda kararlılık göstermişlerdi. Sonunda onlar hakkında şu kurtuluş müjdesi verilmişti: *"İşte (baskılara karşı) sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir..."*[73] Nitekim hicretin zorluklarına sabredenlerin yardımcısı Allah'tır. Onlar da dünyada güzel bir yere geleceklerdir. Âhirette ise onlar daha büyük ödül alacaklardır.[74] Müminler, nimetler yurdu olan cennete selâm ve iltifatlarla girecekler, bu esnada onlara bunun sabırlarına karşılık verildiği hatırlatılacaktır.[75] Dünyada iken Müminlerle alay edenler ise cehenneme atılırlarken, Yüce Allah'ın şu sözünü hak etmiş olacaklardır: *"Bugün de ben onlara (Müminlere) sabretmelerinin karşılığını veriyorum. Onlar hakikaten amaç ve arzularına ermişlerdir."*[76] Cennetin bütün güzelliklerinin ötesinde, en güzel ödül ise Yüce Allah'ın hoşnutluğu olacaktır.[77]

Kur'ân-ı Kerîm, sabrı musibetlere karşı bilinçsiz bir katlanma olarak görmez. Aksine sabır, zorluklar karşısında, Hak Teâlâ'ya itaatkâr kalabilmek için bilinçli bir seçim ve davranıştır. Diğer taraftan sabır, namaz gibi Allah Teâlâ'nın yardım ve desteğini isteme yollarından biridir. Dolayısıyla bilinçli bir sabır, bir çeşit duadır. Bu özellikleriyle sabır ahlâkı, müminin ayrılmaz bir parçasıdır. Sabır, Yüce Allah'ın emirlerini kararlılıkla yerine getirmekle ve O'nun yasaklarından aynı şekilde kaçınmakla olur. Yine sabır, başa gelen musibetlerin sonuçta Cenâb-ı Hakk'ın bir takdiri olduğuna bilerek ve bu inançla zorluklara göğüs gererek Allah'a isyan etmemekle gerçekleşir. Sabırlı bir Mümin, hayatının her anında karşılaşabileceği sınavları kazanarak her iki dünyada kurtuluşa ermiş olur. Bu bilinçli kararlılığı gösterebilen mümin elbette kazanan olacaktır. Kur'ân, Müminlere sadece sabrı emretmekle kalmaz, zorluklara katlanmada irademizi güçlendiren müjdeler ve örnekler verir. Böylece sabırlı Müminler, her zorluktan sonra mutlaka bir kolaylık olduğuna inanırlar ve geleceğe Yüce Allah'ın rahmetine erişme umuduyla yürürler. Allah işte böyle sabırlı Müminleri bu dünyada destekler, âhirette onlara en güzel hayatı yaşatır.

---

72 Zümer 39/10; Nahl 16/96.
73 Kasas 28/54: Râzî, XXIV, 260.
74 Nahl 16/41, 42, 110; Hac 22/58.
75 Furkān 25/75; Kasas 28/54; İnsân 76/12.
76 Mü'minûn 23/111.
77 Âl-i İmrân 3/15-17.

TEVEKKUL

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذٖى لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهٖۜ
وَكَفٰى بِهٖ بِذُنُوبِ عِبَادِهٖ خَبٖيرًاۚ ﴿٥٨﴾

"Asla ölmeyecek olan O diri varlığa (Allah'a) dayanıp güven ve O'na hamdederek yüceliğini dile getir. Kullarının günahlarından haberdar olma konusunda O kendi kendine yeterlidir."

(Furkān 25/58)

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْۚ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذ۪ي يَنْصُرُكُمْ
مِنْ بَعْدِه۪ۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

"Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah'a güvensinler."

(Âl-i İmrân 3/160)

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍۘ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿٦٢﴾

"Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur."

(Zümer 39/62)

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْۚ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَل۪يظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ
حَوْلِكَۖ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِۚ فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ
عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّل۪ينَ ﴿١٥٩﴾

"Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile. İş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a dayanıp güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."

(Âl-i İmrân 3/159)

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَاۚ هُوَ مَوْلٰينَاۚ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

"De ki: 'Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir. O, bizim koruyup gözetenimizdir. Öyle ise Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar.'"

(Tevbe 9/51)

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُۘ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

"Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: 'Allah bana yeter, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir.'"

(Tevbe 9/129)

وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَاۚ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَۙ ﴿٨٥﴾

"Mûsâ 'Ey kavmim!' dedi, 'Eğer Allah'a iman ettiyseniz, gerçekten O'na teslim olduysanız, artık yalnız O'na güvenip dayanın.' Onlar da şöyle karşılık verdiler: 'Yalnız Allah'a dayanıp güvendik. Rabbimiz! Bizi o zalimler topluluğunun baskı ve şiddetiyle imtihan etme!'"

(Yûnus 10/84-85)

اِذْ هَمَّتْ طَٓائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَاۙ وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَاۜ
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

"O zaman (Uhud Savaşı'nda) sizden iki bölük, Allah onların koruyup gözeteni olduğu hâlde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; Müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."

(Âl-i İmrân 3/122)

اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ اِنَّمَا سُلْطَانُهُ
عَلَى الَّذٖينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذٖينَ هُمْ بِهٖ مُشْرِكُونَ۟ ﴿١٠٠﴾

"Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve sadece Rablerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti, ancak onu kendilerine dost edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir."

(Nahl 16/99-100)

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍۜ
وَمَٓا اُغْنٖي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُۚ وَعَلَيْهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

"(Ya'kūb) sonra şunu söyledi: 'Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin (ki sizi kıskanıp zarar vermesinler). Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Kendini güvene almak isteyenler de yalnız O'na güvenip dayansınlar.'"

(Yûsuf 12/67)

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ رِزْقاً حَسَناًۜ
وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُۜ اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا
اسْتَطَعْتُۜ وَمَا تَوْف۪يق۪ٓي اِلَّا بِاللّٰهِۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ ﴿٨٨﴾

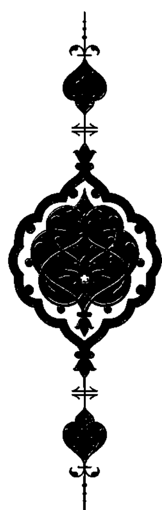
"Şuayb şöyle dedi: 'Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden açık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir nasip vermişse! Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sizi gücüm nisbetinde ıslah etmekten başka bir gaye gütmüyorum. Fakat başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum.'"

(Hûd 11/88)

... وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاًۙ ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُۜ
وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِه۪ۜ
قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْراً ﴿٣﴾

"... Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa ona Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur."

(Talâk 65/2-3)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Tevekkül kelimesi, Arapça *ve-ke-le* kökünün bir türevidir. Kur'ân'da *ve-ke-le* kökünün türevleri 70 âyette geçmektedir. Allah-kul ilişkisinde *tevekküle*, insanın Allah'ın karşısındaki konumu ve O'nunla ilişkileri bakımından Kur'ân-ı Kerîm'de özel bir yer verilir. Bu anlatımlara göre kul, insanlığını, âcizliğini ve kendisini yaratan bir Yaratıcı'nın varlığını, O'nun sınırsız güç ve kudretini hiçbir zaman aklından çıkarmamalıdır. Bununla birlikte gücü oranında çalışmalı, sâlih ameller için elinden gelen her türlü gayreti gösterirken, yardımı ve başarıyı sadece Yüce Allah'tan beklemelidir.

Kulun üzerine düşen her şeyi yaptıktan sonra, Allah'a dayanıp, güvenmesine ve sonucu O'na bırakmasına *tevekkül* denir. *Tevekkül* kelimesinin kökünde; "kişinin bir işi, başkasına sipariş etmesi, ona güvenmesi ve gücünün yetmemesi nedeniyle bir başkasını vekil olarak belirlemesi"[1] gibi anlamlar bulunmaktadır. Buna göre *tevekkül,* kulun üzerine düşen bütün görevleri; gücü oranında yaparken Allah'a dayanıp güvenmesi, O'nu kendisine *vekîl* yapmasıdır. "İşini birine bıraktı." (*vekkele emrehû ilâ fülânin*) deyişi bunu ifade eder.[2] Bilindiği gibi Cenâb-ı Allah'ın en güzel isimlerinden birisi de *el-Vekîl*dir. Çünkü Allah Teâlâ, yarattığı her varlığın geçimini, yaşamasına yetecek kadar ihtiyaçlarını karşılamayı tek başına üzerine almaktadır.[3] *el-Vekîl* kelimesi Kur'ân'da dört ayrı anlamda geçmektedir: Birincisi *el-Hafîz,* "koruyan"[4] anlamındadır. İkincisi ise *er-Rab,* "terbiye eden, besleyip büyüten"[5] mânasındadır. Bu aynı zamanda koruyan anlamıyla da örtüşmektedir. Üçüncüsü, *el-Müseytir,* "yönetimi altına alan, egemen olan"[6] anlamındadır. Dördüncüsü ise, *eş-Şâhid,* "her şeyden haberdar olan şâhid"[7] mânasına gelmektedir.[8]

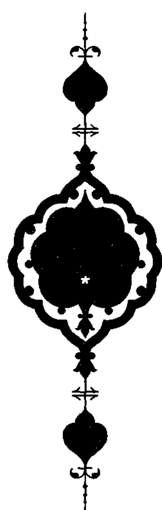
1 Halîl b. Ahmed, IV, 397; Ezherî, X, 371, 372.
2 Âl-i İmrân 3/122: Râzî, VIII, 227.
3 Mecduddin İbnü'l-Esîr, V, 221.
4 Nisâ 4/109; İsrâ 17/65.
5 İsrâ 17/2; Müzzemmil 73/9.
6 En'âm 6/107.
7 Hûd 11/12; Ahzâb 33/3.
8 Askerî, s. 489, 490; ayrıca bk. Dâmegânî, s. 495; İbnü'l-Cevzî, s. 607, 608.

Tevekkül, müminin kuvvet, sayısal çokluk vb. nedenlere değil, yalnızca Yüce Allah'a güvenmesi ve başarıyı O'ndan beklemesidir. Meselâ, Hz. Peygamber yaptığı savaşlarda öncelikle gerekli bütün hazırlıkları yapmış, önlemleri almış, ama sonucun zaferle bitmesi için yalnız Cenâb-ı Allah'a dayanmış ve güvenmiştir.[9]

Kur'ân-ı Kerîm'de *tevekkül* kelimesinin anlam alanıyla ilişkili çok sayıda kelime vardır. Bu bağlamda şu kelimeleri sıralamak mümkündür: *Mevlâ* (efendi, sahip), *velî* (yardımcı, dost), *azîz* (güçlü, yenilmez olan), *hakîm* (hüküm ve hikmet sahibi), *iman, mümin, isti'âne* (yardım istemek), *vekîl, islâm* (boyun eğmek), *kâfi* (yeterli), *sabır, tefvîz* (işi havale etmek), *tedbir, takvâ* (Allah'a karşı gelmekten sakınmak), *azim* (kararlılık göstermek). Yine, *hasb* (yeterli olmak), *hayy* (diri), *inâbe* (yönelmek), *ibtiğâ* (şiddetle arzulamak) gibi kelimeler, kulun rızık arama, gayret gösterme, Cenâb-ı Allah'a dayanıp güvenme ve sığınma bağlamı içinde yer almaktadır. Ayrıca Yüce Allah'a gönülden sığınma *tadarru',* O'na alçak gönüllü bir şekilde bağlanma *huşû'* kelimelerini de bu bağlamda zikredebiliriz.

9 Âl-i İmrân 3/160: Mâtürîdî, II, 460.

Peygamberimizin toplumunu imana ve doğru yola getirmek için gösterdiği büyük çabaya karşın, müşrik Kureyş'in zulmü dayanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Hatta Hz. Peygamber'i öldürmeye bile karar vermişlerdi. Yüce Allah daha sonra Medine'de bu durumu Elçisi'ne şöyle hatırlatacaktı: *"Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hâle getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyor, Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır."*[1] Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem'e Hz. Ebû Bekir ile Mekke'den ayrılmasını emretmişti. Gece çökünce Mekke'den gizlice çıktılar. Peygamberimiz, Hz. Ebû Bekir ile birlikte Sevr mağarasına ulaştı. Mağaraya önce Hz. Ebû Bekir girmişti. Mağarada bir kovuk vardı. Hz. Ebû Bekir, oradan Peygamberimize zarar verecek herhangi bir hayvan ve haşereye karşı topuğuyla kovuğu kapattı. Daha sonra Hz. Peygamber de mağaraya girdi. Bu sırada bir örümcek de hızla mağaranın girişine ağını örüyordu. Onlar sığındıkları bu mağarada üç gün kaldılar. Hz. Ebû Bekir'in yaptığı plan doğrultusunda oğlu Abdullah gündüz halkın arasına karışıyor, gece de mağaraya gelip olan biteni haber veriyordu. Çobanlık yapan Âmir b. Fuheyre de koyunlarını Sevr mağarası yakınlarında otlatıyor, geceleri onlara süt ikram ediyordu. Müşriklerin onları bulmaması için yapabilecekleri bütün önlemleri almışlardı. Bu arada Mekke yönetimi de boş durmuyordu. Son Peygamber'i (sas) ve arkadaşı Hz. Ebû Bekir'i ölü veya diri yakalayıp getirene yüz deve ödül verileceği duyrulmuştu. Müşriklerden bir grup mağaranın yakınına kadar geldi. Onların bütün konuşmaları içeriden duyuluyordu. Tehlikenin iyice yaklaştığını gören Hz. Ebû Bekir, Resûl-i Ekrem için endişelenmiş, ağlamaya başlamıştı. Müşrikler mağaranın önüne gelince, Hz. Ebû Bekir, Allah'ın Resûlü için titreyerek; "Eğer bugün senin başına bir şey gelirse, Allah'ın dini yok olur!" diyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ey Ebû Bekir!

---

1 Enfâl 8/30.

Düşünsene, iki yoldaş ki Allah onların üçüncüsüdür, artık endişe edilir mi?" buyurdu ve şu âyet-i kerîmeyi okudu: *"Siz Peygamber'e yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti. Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir.' diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin görmediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hâle getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir."*[2] Hicret yolculuğunda yaşanan bu olaylar, Allah Resûlü'nün şahsında Cenâb-ı Allah'a tevekkülün nasıl olması gerektiğinin güzel bir örneğini bizlere anlatır.

TEVEKKÜL; KESİN İMAN, SÜREKLİ AMEL, TAM ANLAMIYLA GÜVENDİR

اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْۚ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذ۪ي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِه۪ۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

"Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah'a güvensinler."

(Âl-i İmrân 3/160)

Tevekkül, Cenâb-ı Allah'a inanan bir müminin, iman ve amelinin sonucudur. Tevekkülü konu alan âyetlerde, Müminlere sadece Yüce Allah'a dayanıp güvenmeleri emredilir.[3] Tevekkül ile iman birbiriyle yakından ilişkili, hatta iç içedir. Çünkü Allah Teâlâ, Müminlerin koruyup gözeteni, işlerinin gereğini yapıp havale ettikleri vekili, velisi ve yardımcısıdır.[4] Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'a tevekkül edene hiç kuşkusuz O'nun yettiği[5] ve kendisine tevekkül edenleri O'nun sevdiği müjdelenir.[6] Cenâb-ı

2 Tevbe 9/40.
3 Âl-i İmrân 3/160; Yûnus 10/84; İbrâhîm 14/12.
4 En'âm 6/14; A'râf 7/196; Hûd 11/12; İsrâ 17/86; Zümer 39/62; Şûrâ 42/28; Câsiye 45/19; Müzzemmil 73/9.
5 Talâk 65/3.
6 Âl-i İmrân 3/159.

Allah'tan başka hiçbir şeyin dayanmaya ve güvenmeye değmediği, çünkü O'ndan başka her şeyin zaten Allah'ın yarattığı birer kul olduğu[7] belirtilir. Aslında tevhid konusundaki bütün âyet-i kerîmeler, aynı zamanda sadece Rabbimize tevekkülü anlatır.[8]

Tevekkül, insanın, giriştiği işin başarısı için Yüce Allah'a güvenmesidir.[9] Hz. Ya'kūb'un oğullarını Hz. Yûsuf'a gönderirken aldığı önlemler sonrasında tevekkülü de bu hususta güzel bir örnektir. Hz. Ya'kūb oğullarından hem söz almakta hem de dikkat çekmemek için şehre ayrı ayrı kapılardan girmelerini öğütlemektedir. Dolayısıyla bir kul olarak üzerine düşen sorumlulukları yerine getirip, gerekli önlemleri aldıktan sonra Allah Teâlâ'ya güvenip dayanmakta, tevekkül etmektedir. Hz. Ya'kūb'un, *"Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin."* sözü, muhtemel bir zarardan korunmak için sebepleri dikkate almaya bir işarettir. Yine onun *"Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir."* cümlesi de sonucu Cenâb-ı Allah'a bırakmayı ve O'nun kararını kabullenmeyi ifade eder. Gerçek şudur ki; kulun başarmak istediği işte bütün güç ve gayretiyle çalışması gerekir. Sonra da "Yüce Allah en iyisini bilir. Çünkü her şey mutlaka O'nun onayı ve dilemesiyle gerçekleşir." demelidir.[10] Hz. Ya'kūb, oğullarına Mısır'a girecekleri zaman farklı kapılardan girmelerini söyleyerek önlem almalarını tavsiye eder. Bununla birlikte Cenâb-ı Allah'ın hüküm ve takdirinin önüne geçilemeyeceğini de belirtir. Yani ben bu önlemle, sizi Yüce Allah tarafından istenen bir şeyden kurtarmış olmuyorum. Eğer Yüce Allah hakkınızda bir şey istemiş ise o mutlaka meydana gelir. Ona karşı hiçbir önlem fayda vermez. Her ihtimale karşı önlem almak gereklidir. Ancak önlemler, Allah Teâlâ'nın takdirinin önüne geçemez. Söz konusu önlem sadece âlemlerin Rabbinden bir yardım istemedir. Takdire uygun ise faydalı olur, yoksa korunma, Yüce Allah'ın takdirine engel olamaz.[11]

Tevekkül, Yüce Allah'ın buyruklarına, Hz. Peygamber'in yoluna uymak ve bu yolu yürürken Allah'a güvenip dayanmaktır. Cenâb-ı Allah'ı bırakıp da yaptığı iş konusunda gerekli sebepleri yerine getirmeyi yeterli gören ve kalbini onlara bağlayan kimse tevekkül etmemiştir.[12] Nitekim Allah Teâlâ, hak ve hakikate, gönderdiği İslâm'a engel olmaya çalışan düşmana karşı savaşmayı emretmiştir. Müminlere de

7 A'râf 7/194.
8 Gazzâlî, *İḥyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, VIII, 248.
9 Gazzâlî, *İḥyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, VIII, 330, 331.
10 Yûsuf 12/66, 67: Râzî, XVIII, 178, 179.
11 Yûsuf 12/66, 67: Elmalılı, IV, 2890.
12 Âl-i İmrân 3/122: Kurtubî, V, 291.

bu emri yerine getirirken, başarılı olmak için gerekli hazırlık ve önlemleri almalarını öğütlemiştir. Örneğin Yüce Allah, savaş dolayısıyla Müminlere şöyle hitap etmiştir: *"Ey iman edenler! Tedbirinizi alın da ya ayrı bölükler hâlinde veya hep birden savaşın!"*[13] Yine genellikle Bedir Savaşı'nın farklı safhalarını ele alan Enfâl sûresinde, düşmana korku vermesi için alınması gereken bazı tedbirlerden şöyle bahsedilmektedir: *"Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı korkut(up caydır)mak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın..."*[14] Allah'a tevekkülle birlikte gerekli tüm tedbirleri almanın ve ihtiyatlı olmanın önemine şu âyette çok açık bir şekilde yer verilmektedir: *"Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar. Kâfirler isterler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gafil (uzak ve unutmuş) olasınız da üzerinize ansızın bir baskın yapsınlar! Eğer yağmur yüzünden bir zarar görürseniz veya hasta olursanız silâhlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Allah elbette Kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır."*[15] Bu âyetler, düşmana karşı ihtiyatlı ve hazırlıklı olmayı, at, silâh ve diğer savaş araçları hazırlamayı, savaş esnasında da her türlü tedbiri almayı emreder. İnsanlar tedbir almakla yükümlüdürler. Tevekkül çalışmayı bırakıp işin olmasını, rızkın gelmesini Yüce Allah'tan beklemek anlamına gelmez. Eğer böyle olsaydı Hz. Peygamber (sas) ve sahâbîleri İslâm'ın yayılması için o kadar uğraş vermez, eziyetlere ve sıkıntılara katlanmazlardı.[16]

Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Müminler, güç ve kuvveti yalnız Cenâb-ı Allah'tan bilip başarıyı yalnız O'ndan beklemişlerdir. Bütün Müminler de elbette böyle yapmalıdırlar. Örneğin Tebük Seferi'ne çıkmak istemeyen Münafıkların çeşitli bahaneleri karşısında Yüce Allah, Hz. Peygamber'e şöyle demesini öğütlemiştir: *"De ki: 'Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim koruyup gözetenimizdir.' Öyle ise Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar!"*[17] Müminler, gerektiği şekilde kulluk görevlerini yerine getirmeye çalışmış ve kararlılıkla yollarına devam etmişlerdir. Allah Teâlâ'dan başka tevekkül edilecek, dayanılıp güvenilecek hiçbir kaynak bilmemişlerdir. Çünkü onlar bu sayede Allah'ın sevgisine ereceklerine inanmışlardır.[18]

---

13 Nisâ 4/71.
14 Enfâl 8/60: Taberî, XI, 244-250; Râzî, XV, 117120, 191-192.
15 Nisâ 4/102.
16 Yûsuf 12/66-68: Ateş, II, 130.
17 Tevbe 9/51: Taberî, XI, 495.
18 Âl-i İmrân 3/159.

Kâfirler ise, bir insan için en güvene yaraşır kuvvetin kendi güçleri ve yaptıkları işler olduğunu sanmışlardır. Nitekim Müslümanların başına bir yenilgi, bir musibet geldiğinde, "Biz daha önce tedbirimizi almıştık." diye böbürlenmişlerdir.[19] Oysa bir mümine göre, Hakk'a dayanmayan gücü sınırlı ve ölümlü bir insan, kendi başına güvenin kaynağı olamaz. Aksine gerçek mânada güvenilecek olan, bütün varlığa egemen, sınırsız kudret, merhamet ve hikmetiyle yarattıklarına muamele eden Yüce Allah'tır. Dolayısıyla bir Mümin, başarıya erişmek için her türlü çalışmayı yapar ve sonuçta kaderini belirleme gücünü sadece O'na bırakır. Nitekim Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber'e inanmayanlara karşı elinden geleni yapmasını emreder. Ancak yine de kavmi kendisine inanmazsa, ne yapması gerektiğini ona şöyle bildirir: *"Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka ilâh yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir."*[20]

Konuyla ilgili âyetler üzerinde düşünüldüğünde, yine Hz. Peygamber ve sahâbîlerin hayatlarına bakıldığında, tevekkülün mânası kolayca anlaşılır.[21] Meselâ Mekke'den Medine'ye hicret ederken, Allah'ın himayesinde olduğunu bilen Resûlullah'ın, bir insan olarak elinden gelen tedbirleri eksiksiz aldığını görüyoruz. Çünkü âyette, *"İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder."*[22] buyrulur. Müminler için bu durum, oldukça önemli ve ibret verici bir misaldir. Diğer taraftan, müminin elde ettiği başarılarda Yüce Allah'a olan sarsılmaz güveninin önemine âyette açık biçimde yer verilir.[23] Dolayısıyla iman eden bir insan için, hak ve hakikat uğrunda verdiği hayat mücadelesinde Allah Teâlâ'nın yardımından ümit kesmesi söz konusu olamaz. Çünkü sonuçta her şey O'nun takdirine göre ve dilediği şekilde gerçekleşmektedir.[24] Hz. Peygamber (sas) *"Siz eğer gerektiği şekilde Allah'a tevekkül ederseniz, Allah kuşları beslediği gibi sizi de besler. Nitekim kuşlar kursağı boş olarak (yuvalarından) çıkarlar, ama tok olarak geriye dönerler."*[25] buyurur. Bu hadiste Allah Resûlü, aynı zamanda Yüce Allah'a gerçek anlamda tevekkül etmenin sebeplere sarılmayı da gerektirdiğini bildirir. Dikkat edilirse hadiste; "Kuşlar, yuvalarında kalıp rızıklarını beklerler." buyrulmuyor. Kuşlar rızıklarını aramak üzere yuvalarından çıkarlar. Dolayısıyla Yüce Allah rızkı arayanlara yani bu uğurda çaba gösterenlere rızkını verir.

---

19 Tevbe 9/50.
20 Tevbe 9/129: Taberî, XII, 100.
21 Âl-i İmrân 3/159: *Kur'an Yolu*, I, 705.
22 Necm 53/39.
23 Talâk 65/3.
24 Tevbe 9/40: *Kur'an Yolu*, III, 13, 14.
25 İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 30, 52.

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssalarda da tevekkül örnekleri bulunmaktadır. Meselâ Hz. Nûh, Hz. Hûd ve Hz. Sâlih gönderildikleri toplumlardaki insanlara, Cenâb-ı Allah'a tevekkül etmelerini emrederler.[26] Hz. Nûh, bütün gücüyle verdiği tevhid mücadelesinden rahatsız olan kavmine şu karşılığı verir: *"Ey kavmim! Eğer benim konumum ve Allah'ın âyetleriyle öğüt vermem size ağır geliyorsa, biliniz ki ben sadece Allah'a dayanıp güvenmişim. Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın ki, işiniz size dert olmasın."*[27] Bu meydan okumasıyla o, bir anlamda kavmine Allah'a bağlanmanın ve O'na dayanmanın insanı ne denli güçlü hâle getirdiğini göstermiş oluyordu. Hz. Eyyûb, tedavi olmak amacıyla topuğunu yere vurur. Oradan vücuduna iyi gelecek suyun çıkması için uğraş verir.[28] Keza Hz. Meryem'in açlığını gidermek için hurma ağacını silkelemesi misal olarak verilebilir.[29] Yine Hz. İbrâhim ve Müminlerin tevekkül ederek putperest toplumdan ve taptıklarından uzaklaşmaları,[30] kurban konusunda oğluyla beraber gösterdikleri teslimiyetleri,[31] Hz. Mûsâ'nın toplumunu terk ederek doğru yola sevk etmesi için Allah'a niyazda bulunması[32] doğru tevekkül anlayışının örneklerindendir. Hz. Mûsâ'ya, bir önlem olarak, geceleyin yolculuğa çıkma emrinin verilmesi,[33] zulüm altındaki İsrâiloğullarına tevekkül önerilmesi ve onların tevekkül duaları,[34] Hz. Mûsâ'nın onlara Allah'tan yardım dilemesi ve sabrı tavsiyesi[35] de bu bağlamda zikredilebilir. Aynı şekilde Hz. Hûd'un kavmiyle mücadele ederken tevekküle sarılması,[36] Hz. Şuayb'ın davette başarının Allah'ın yardımıyla olduğunu vurgulaması ve tevekkül etmesi[37] gibi daha pek çok misal tevekkül ile doğrudan ya da dolaylı biçimde ilgilidir. Kıssalarda da görüldüğü gibi, peygamberler birer elçi olarak üzerlerine düşen ağır görevi yaparken, her daim Allah'a dayanıp güvenmişlerdir.

Peygamberimizin ve sahâbîlerin hayatı da sürekli çalışmayla geçmiştir. Çünkü insanın yediği rızıkların en hayırlısı, kendi elinin emeği ve alnının teriyle kazandığıdır. *"Çalışıp çabalayanların mükâfatı ne güzeldir!"*[38] âyeti, çalışarak ihtiyacını

---

26 Mülk 67/15: İbn Kesîr, XIV, 75; İbrâhîm 14/11, 12.
27 Yûnus 10/71.
28 Sâd 38/41-42.
29 Meryem 19/25, 26.
30 Mümtehine 60/4, 5.
31 Sâffât 37/102, 103.
32 Kasas 28/22.
33 Duhân 44/23, 24.
34 Mâide 5/23; A'râf 7/126; Yûnus 10/84-86.
35 A'râf 7/128, 129.
36 Hûd 11/56.
37 A'râf 7/88, 89; Hûd 11/87, 88.
38 Zümer 39/74.

karşılayanların helâl ve temiz rızık elde ettiklerini bildirir.[39] Hz. Ömer, karşılaştığı bir topluluğa "Sizler kimlersiniz ve ne iş yaparsınız?" diye sorunca; onlar; "Bizler Allah'a tevekkül eden (*mütevekkil*) insanlarız, çalışmayız, çünkü Yüce Allah her canlının rızkını yaratmıştır. Bizler vaktimizi ibadetle geçiririz!" derler. Hz. Ömer, haklı olarak bu sözlere tepki göstererek şöyle der: "Sizler tevekkül eden kimseler değil, başkasının sırtından geçinen, hazır yiyicilersiniz (*müteekkil*)! Gerçek mütevekkil, tohumunu tarlaya atan ve ondan sonra Allah'a güvenip dayanan kimsedir."[40] der. Yine bu konuda Hz. Ömer'in "Biriniz oturup da 'Allah'ım! Beni rızıklandır.' diyerek, rızkı aramaktan geri durmasın. Bildiğiniz üzere gökten ne altın ne de gümüş yağar!" sözleri nakledilir.[41] Benzer şekilde Hz. Peygamber (sas) de devesini bağladıktan sonra mı yoksa onu salarak mı tevekkül edeceğini soran bedevîye şöyle der: *"Önce deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et."*[42] Bu hadîs-i şerif, İslâm'ın tevekkül anlayışının en açık ve somut anlatımıdır.

TEVEKKÜL, ÖNCE TEDBİR ALIP SONRA İŞİ ALLAH'A BIRAKMAKTIR

...فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

"... Bir işi yapmaya karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."

(Âl-i İmrân 3/159)

Tam bir imana sahip olan Müminlerin, sadece Allah'a dayanıp güvenmeleri onların ruhlarında bir huzur ve dinginliğin oluşmasını sağlar. Olumsuz şartlar karşısında sabırlı ve dirençli olma gücünü onlara verir. Sıkıntı ve zorlukları metanetle aşabilmelerine yardımcı olur. Çünkü ilk bakışta olumsuz gözükse de Allah Teâlâ'nın kendileriyle ilgili takdirlerinin ardında bir hayır olabileceğini düşünürler. Başka bir

39 Zümer 39/74: Ateş, II, 131.
40 Münâvî, *Feyżü'l-Ḳadîr*, II, 290.
41 Âl-i İmrân 3/159: Abduh – Rızâ, IV, 213.
42 Nisâ 4/71: Kurtubî, VI, 451; Tirmizî, "Ḳıyâmet", 60.

ifadeyle her zaman bunu fark etmek mümkün olmasa da Cenâb-ı Hakk'ın kendileriyle ilgili takdirinde bir hikmetin bulunabileceğine inanırlar. Dolayısıyla Yüce Allah'ın dilemesi olmadan hiçbir şeyin olamayacağını düşünerek, O'na olan saygılarını her daim devam ettirirler.

Kavminin olumsuz tavırlarına karşı sabır ve metanetle göğüs gerebilmesi için, Allah Teâlâ Elçisi'ni şöyle teselli etmişti: *"Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: 'Allah bana yeter, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir.'"*[43] Görüldüğü gibi âyette, Hz. Peygamber'e kendisini dinlemeyen halkı karşısında kâinatın tek hâkimi Yüce Allah'a dayanıp güvenmesi emredilir.[44]

İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran, onlara doğru yolu gösteren Yüce Allah'ın yardımı ve desteği Müminlere büyük güç verir. Nitekim peygamberler, O'nun yardımı sayesinde, kavimlerinin yüz çevirmelerine ve zulümlerine karşı hak ve hakikat yolunda kararlılıkla mücadele etmişlerdir. Onlar, "Biz, sizin korkutmalarınızdan çekinmeyiz, tehditlerinize aldırmayız. Zira biz, Allah'a dayanıp güvenmişiz ve O'nun lütfuna bel bağlamışız." demişlerdir. Onlar kendilerine muhalefet edenlerin davranışlarına karşı her durumda sadece Yüce Allah'a tevekkül etmişlerdir. Cenâb-ı Allah'ın korumasına sığınmış, arzu ve isteklerini sadece O'na arz etmişlerdir. Çünkü bütün evrende var olan her şey O'na aittir. O, ilim, akıl, itibar, servet kısaca maddî manevî her türlü mülkü dilediğine verir, dilediğinin elinden alır. Dilediğini yüceltir, dilediğini ise alçaltır. Çünkü bütün iyilik, güzellik ve hayırların kaynağı yalnız O'dur.[45] Allah Teâlâ, kendisine kulluk etmede samimi olan dostlarını, düşmanlarının hile ve tuzaklarından korur. Hiç kuşkusuz ki, peygamberlere ve Müminlere dünya ve âhirette yardım eder, onları korur.[46] Bu sebeple bütün içtenlikleriyle Yüce Allah'a dayanan ve güvenen peygamberler şöyle derler: *"Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz."*[47]

Tevekkül, mümine huzur, cesaret ve metanet verir. Bilhassa tabii felâketlerde ve savaş gibi zor zamanlarda tevekkül Müminlerin dayanıklılığını arttırır. Meselâ Müminlerin, Uhud Savaşı sonrasında karşılaştıkları korkutma ve tehditlere karşı şu sözleri oldukça dikkat çekicidir: *"Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun.' dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve 'Allah bize*

43 Tevbe 9/129.
44 Tevbe 9/128: Ateş, IV, 161.
45 Âl-i İmrân 3/26.
46 Mü'min 40/51.
47 İbrâhîm 14/12: Râzî, XIX, 98, 99.

yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler."[48] Rivayete göre, Kureyş ordusu kumandanı Ebû Süfyân, Revhâ'da bulunduğu sırada ashâbın üzerine tekrar saldırıp onları imha etmek ister. Ancak Müslümanların kalabalık bir kuvvet hâlinde Hamrâülesed'e geldiklerini haber alınca, bu planından vazgeçer. Müslümanlara olan düşmanlığından vazgeçmemiş, bu esnada oradan geçmekte olan kervanın adamlarına, "Muhammed'e rastlarsanız ona, kendilerini toptan yok edeceğimizi söyleyin" diyerek Müslümanları korkutmak istemiştir. Bu söz, Hz. Peygamber'in ashâbına ulaştığında onlar, *"Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!"* derler. İşte bu olay üzerine inen bahse konu âyet, her türlü olumsuzluğa rağmen Müminlerin Allah ve Resûlü'ne olan imanlarını, güvenlerini ve kararlılıklarını göstermiştir. Bu sözü, ateşe atıldığı gün Hz. İbrâhim'in de söylemiş olduğu rivayet edilmiştir.[49] Kâfirlerle olan mücadelelerinde Cenâb-ı Allah daima Müminlerin yanında olmuş, onları korumuştur.[50]

Yüce Allah'a güvenip dayananlar, dünya ve âhiret hayatlarında çeşitli ilâhî destek ve lütuflarla erişirler. Bu kimseler, Allah ve Resûlü'nün verdiği vaat ve sözlere tam inanır ve güvenirler, bu durum da onların iman ve teslimiyetlerini arttırır.[51] Zulme mâruz kalıp hicret ettiklerinde dünyada güzel bir yere yerleştirilirler.[52] Yüce Yaratıcı'ya olan derin bağlılıkları sebebiyle tehditlere karşı korkmazlar, aksine böyle durumlarda büyük bir cesaret ortaya koyarlar.[53] Dünyanın fâni ve geçici nimetlerine aldanmazlar, çünkü Allah katındaki kalıcı ve eşsiz nimetlere yönelmişlerdir.[54] Ayrıca şeytan, Allah'a bağlanıp tevekkül edenlere dokunamaz.[55] İman edip güzel ameller yapan bu kimseler, âhirette de ebedî kalmak üzere cennetin yüksek köşklerine konulurlar.[56] Zorluklar karşısında Allah, takvâ sahibi bu kimselere kurtuluş ve çıkış yolları nasip eder, hatta ummadıkları yerlerden rızıklandırılırlar.[57]

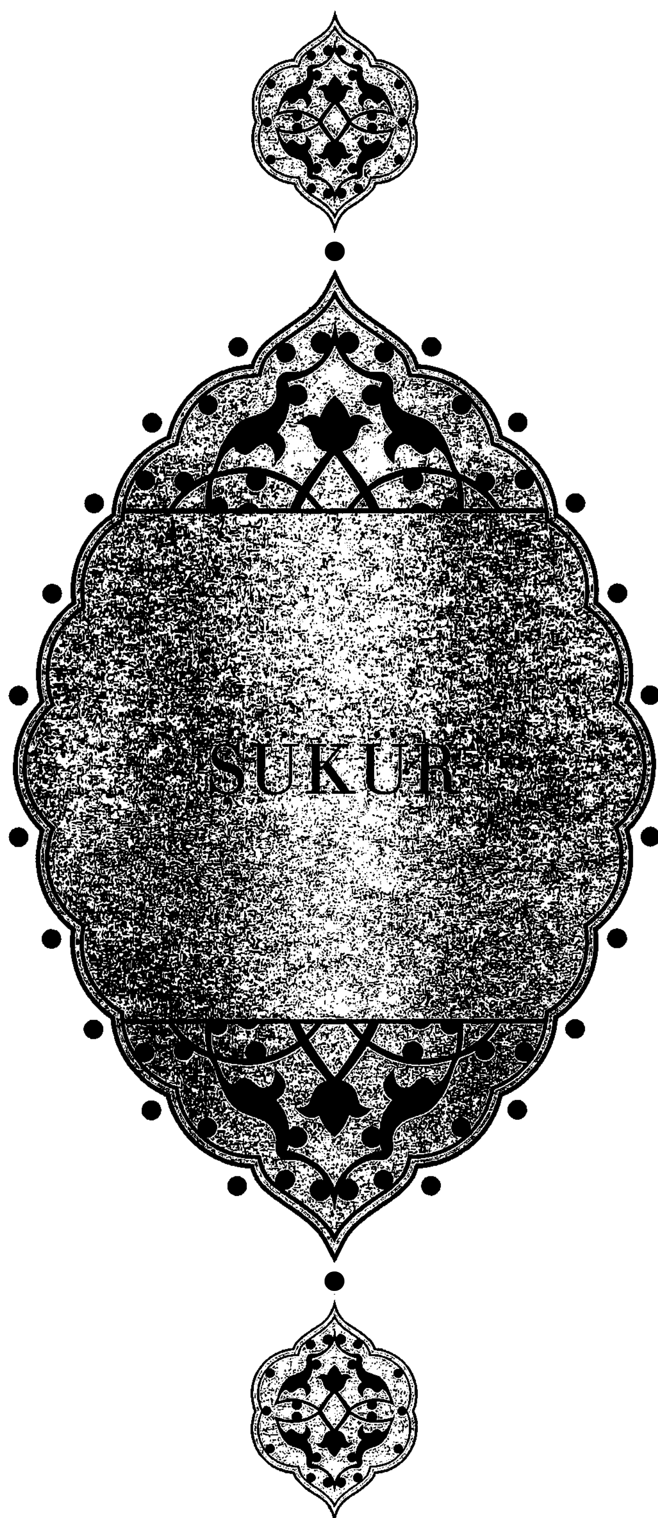
Tevekkül; kulun bir taraftan sorumluluklarını yerine getirirken, diğer taraftan güvenilecek yegâne güç olan Allah'ın yardımını ümit etmesidir. Müminler için doğru olan yaklaşım budur. Yoksa başka etkenlerin nihai belirleyici olduğunu kabul etmek, Yüce Allah'a ve O'nun üstün gelinmez gücüne eş koşmak anlamına gelecektir. Bu anlamda tevekkül, imanın ölçütü ve müminin güç kaynağıdır. Çünkü Allah'ın

48 Âl-i İmrân 3/173.
49 Âl-i İmrân 3/173: Taberî, VI, 244-245; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 135; İbn Kesîr, III, 271, 272.
50 Enfâl 8/40; Tevbe 9/129; Hûd 11/123; Ra'd 13/30; Furkān 25/58; Şuarâ 26/217-219; Neml 27/79.
51 Ahzâb 33/22.
52 Nahl 16/41, 42.
53 Tevbe 9/50-52.
54 Şûrâ 42/36.
55 Nahl 16/99, 100; İsrâ 17/65.
56 Ankebût 29/58, 59.
57 Talâk 65/2, 3.

rahmetini ümitle bekleyen Mümin, ümitsiz insandan elbette ki daha dayanıklı ve mutludur.

Allah Teâlâ'ya tevekkül, hayat boyu karşılaşılan çeşitli zorluk ve sıkıntılar esnasında kendini gösterir. Tevekkül, yalnızca işleri Allah'a havale etmek ve bu sayede huzurlu olmak demek değildir. Tevekkülün engin anlam dünyasında insanın gayreti ile Allah'ın yardımı buluşur. İnsan, iman etmek ve doğru işler yapmakla yükümlüdür. Bu yükümlülükleri yerine getirirken, zorluklar karşısında yardım isteyeceği varlık yine her şeye gücü yeten Yüce Allah'tır. İnsan, öncelikle Cenâb-ı Allah'tan başarı için yardım ister ve O'na güvenir. Dolayısıyla esas tevekkül, kişinin sorumluluklarını yerine getirmesi, elden gelen bütün gayretini sarf etmesi, çözüm için çabalaması ve sabretmesidir. Dünyada ondan beklenen budur. Çalışmadan, yorulmadan Allah'ın doğru ve düzgün işler yapma emri yerine getirilmemiş olur. Ancak, Cenâb-ı Allah'ın yardımına başvurmadan sadece çalışmayla başarı kazanılacağını sanmak da bir o kadar yanlıştır. Çünkü herhangi bir meselede Rabbimizin izni ve yardımı yoksa başarılı olmak kesinlikle mümkün değildir. Dolayısıyla güvenilecek ve dayanılacak hakiki kudret sahibi O'dur. O, doğru yolda gayret gösterenlere, iyi niyetle emek verenlere, sabırla sebat edenlere daima yardımcı olur. Bilinmelidir ki Yüce Allah *"Güvenilecek ne güzel vekîl, dost edinilecek ne güzel Mevlâ ve destekleyecek ne güzel yardımcıdır."*

ŞÜKÜR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

فَاذْكُرُون۪ٓي اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا ل۪ي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

"Siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin,
bana nankörlük etmeyin!"

(Bakara 2/152)

إِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍۗ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾
إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ اِمَّا شَاكِرًا وَاِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾

"Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör."

(İnsân 76/2-3)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ
وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾

"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin."

(Bakara 2/172)

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

"Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir."

(Nisâ 4/147)

وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَٓاءِيٓ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ مَا كَانَ لَنَٓا
اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾

"Atalarım İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler."

(Yûsuf 12/38)

وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٨﴾

"Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Allah çok bağışlayıcıdır ve çok merhametlidir."

(Nahl 16/18)

فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْن۪ٓي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّت۪ٓي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْن۪ي بِرَحْمَتِكَ ف۪ي عِبَادِكَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٩﴾

"Onun (karıncanın) bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi ve 'Ey Rabbim!' dedi, 'Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!'"

(Neml 27/19)

وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَز۪يدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَاب۪ي لَشَد۪يدٌ ﴿٧﴾

"Hani Rabbiniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti."

(İbrâhîm 14/7)

... وَقَل۪يلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾

"... Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır."

(Sebe' 34/13)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِۜ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِه۪ۚ
وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿١٢﴾

"Andolsun ki vaktiyle Lokmân'a hikmeti vermiş, şöyle demiştik: 'Allah'a şükret, O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir (ihtiyacı yoktur), O her türlü övgüye lâyıktır.'"

(Lokmân 31/12)

اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَۚ وَاِنْ تَشْكُرُوا
يَرْضَهُ لَكُمْۜ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۜ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

"Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez; sonunda dönüşünüz Rabbinize olacak, ardından O, neler yapıp ettiğinizi size bildirecektir. O, kalplerin derinliklerini bilmektedir."

(Zümer 39/7)

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًاۜ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا
نُؤْتِه۪ مِنْهَاۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِه۪ مِنْهَاۜ وَسَنَجْزِي الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٥﴾

"Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez. Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz; kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz ve şükredenleri ödüllendireceğiz."

(Âl-i İmrân 3/145)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Şükür kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yetmiş kadar âyette geçer. Bu âyetlerin pek çoğunda şükrün bir kulluk görevi olduğu hatırlatılır. Buna göre Allah'a yapılan şükür, nimet verenin Allah olduğunu bilmek ve o nimetleri Allah'ın rızasına uygun kullanmaktır. Bunun zıddı olan nankörlük (*küfür, inkâr*) ise Allah'ın verdiği bu nimetleri görmezlikten gelmek, hatta o nimetlerle Allah'a isyan etmektir. Şükür konusu, ağırlıklı olarak Mekkî sûrelerde vurgulanmıştır. Bu âyetlerin çoğunda, insanın Allah'a karşı en önde gelen görevlerinden birisinin O'nun sınırsız nimetlerine şükür olduğuna dikkat çekilmiştir. Buna bağlı olarak birçok âyette şükredenlere ödül vaat edilirken, nankörlüğün cezasız kalmayacağı hatırlatılmıştır.

Şe-ke-ra kökü, "yapılan bir iyiliğin değerini bilmek, onu takdir etmek ve iyilik sahibini minnetle anmak" mânalarına gelir.[1] Şükür, kişinin bir nimeti kimi zaman sözlü kimi zaman da davranışlarıyla verene ifade etmesidir.[2] Kişinin cömertliğini ifade etmek için de *şekera* fiili kullanılır.[3] Kelimenin kullanıldığı kökte "çokluk, bolluk, çoğalmak[4], açığa çıkarmak[5]" mânaları vardır.

Şükür, çoğunlukla nimet kavramı ile birlikte kullanılır. Nimet, Allah'ın insanlara verdiği imkân, mal ve rızıktır.[6] Şükretmek, nimeti veren varlığı, nimetin gerçek verenini görebilmek demektir. Nimete şükretmemekse nankörlüktür. Bu sebeple, Allah'ın bir iyilik olarak gönderdiği peygamberi ve onların gösterdiği doğru yolu kabul etmemek *küfr* ve *inkâr* olarak isimlendirilir.[7]

Şükür, Kur'ân-ı Kerîm'de, "sabır", "nimet" ve "iyilik" (*ihsan*) kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. Mâna bakımından birbirine yakın olan *hamd* ile

---

1 Halîl b. Ahmed, II, 347; Ezherî, X, 12.
2 Cürcânî, s. 133; Tehânevî, I, 1098.
3 Sâhib b. Abbâd, VI, 162; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I, 517.
4 İbn Fâris, III, 208.
5 Râgıb el-İsfahânî, s. 265.
6 İbn Düreyd, II, 953.
7 İbrâhîm 14/7: İbn Atıyye, V, 226.

şükr bazı anlam farkları taşır. Buna göre *hamd, şükr* kavramına göre daha genel bir mânaya sahiptir ve iyilik yapana övgüyü de içerir. *Şükr* ise *nimet* ile bağlantılı olarak kullanılır.[8] *Hamd* bazen *şükr* yerine kullanılsa da *şükr, hamd* yerine kullanılmaz.[9]

8 Tehânevî, I, 1098; Kurtubî, I, 206; En'âm 6/1: Râzî, XII, 150-151.

9 İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 20; Herevî, II, 491; Râgıb el-İsfahânî, s. 131; Kurtubî, I, 206.

ŞÜKÜR, NİMETİ VEREN ALLAH'I BİLİP O'NA KULLUK ETMEKTİR

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

"Siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!"

(Bakara 2/152)

Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği dönemde, Mekke ve çevresinde *şirk* yaygındı. *Bâtıl* inanç sahipleri, her şeyin ve bütün nimetlerin yegâne yaratıcısının Allah olduğunu göremez hâle gelmişlerdi. Böyle bir bilinci kaybetmiş, ancak sorulduğunda hatırlıyorlardı.[1] Bu açık bir gaflet ve nankörlüktü. Yüce Allah, *"İnsan Rabbine karşı pek nankördür."*[2] ve *"Ey insan! Seni yaratıp seni düzgün ve dengeli kılan, seni istediği bir şekilde birleştiren, ihsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?"*[3] mealindeki âyetlerde Müşriklerin bu durumuna dikkat çekmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de şükür, şüphesiz ki Allah'ın tek ilâh olduğuna iman etmeyi de içine alır.[4] Çünkü şükretmeyi emreden birçok âyetin bağlamında şükür, şirkten kaçınmak ve Allah'ın ilâhlıkta birliğine inanmak anlamına gelir: *"Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her*

---

1 Ankebût 29/61, 63.
2 Âdiyât 100/6.
3 İnfitâr 82/6-8.
4 En'âm 6/63: İbn Atıyye, III, 381.

şeyi bilendir."[5] Allah'ı yegâne ilâh olarak kabul etmek, O'nu yegâne nimet veren, iyilik yapan olarak kabul etmek demektir. Bu sebeple şükür imandan önce zikredilmiştir.[6] Bunu kabul etmemek ise O'nu inkâr ile eştir. Allah'tan başkalarını da şükre lâyık görmek ise şirktir. Öyleyse sahip olunan nimet ve imkânlar için yalnız O'na şükredilir, O'nun önünde saygı ve minnettarlıkla secde edilir. Yüce Allah, özellikle insanlara karşı çok ikramda bulunduğunu, buna karşılık sadece kendisine kulluk yapılmasını beklediğini şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyip için ve eğer yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun nimetine de şükredin"*;[7] *"Şüphesiz Rabbin insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler"*;[8] *"Peki, kendi yalan ve uydurmalarını Allah'a yakıştıranlar, kıyamet gününde olacaklar için ne düşünüyorlar? Gerçek şu ki Allah insanlara karşı lütufkârdır; ama onların çoğu şükretmezler."*[9]

Kur'ân-ı Kerîm Cenâb-ı Allah'ın, insanı en uygun bir kıvamda yarattığını ve ona başka hiçbir yaratılmışta olmayan akıl ve öğrenme yeteneğini verdiğini hatırlatır.[10] İnsanı üstün bir donanım ile yaratan Yüce Allah, onun yaşaması için gerekli hayat şartlarını da ona hazırlamıştır: *"Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik..."*[11] Burada insanların yeryüzünde yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli yeme, içme ve barınma gibi her türlü hayat şartlarının özel olarak hazırlandığı ifade edilmiştir.[12] İnsana sayılması imkânsız nimetler verilmiştir.[13] İnsan, kendisine karşı yapılmış en küçük bir iyiliğe dahi teşekkür etmeyi vicdani bir görev olarak kabul eder. Peki, maddî ve manevî varlığıyla en güzel şekilde onu yaratan ve bilgi yeteneği ile onu donatan Yüce Allah'a karşı şükrün gereklerini en iyi şekilde yapması gerekmez mi?[14] O hâlde şükür, Cenâb-ı Allah'a karşı olan kulluk görevini yerine getirmek çabası içerisinde olmak demektir. Şükür, kulun Allah'a karşı gelmekten sakınması (*takvâ*) ve davranışlarıyla da O'nun emirlerini yerine getirmesidir.[15] Bu nedenle namaz kılmak ve oruç tutmak birer şükür olduğu gibi, insanın yaptığı her türlü sâlih amel de şükürdür.[16]

5 Nisâ 4/147.
6 Nisâ 4/147: Zemahşerî, II, 169; Râzî, XI, 90.
7 Nahl 16/114.
8 Neml 27/73; ayrıca bk. Bakara 2/243; Mü'min 40/61.
9 Yûnus 10/60.
10 Nahl 16/78.
11 A'râf 7/10.
12 A'râf 7/10: Taberî, X, 73.
13 A'râf 7/10: İbn Kesîr, VI, 262.
14 Secde 32/9.
15 İbn Ebî Hâtim, VIII, 3163.
16 Sebe' 34/13: Taberî, XIX, 236.

Yüce Allah kullarından nimetleri verenin yalnız kendisi olduğunu kabul etmelerini ister. Bu da varlığında ve sıfatlarında tek olan Cenâb-ı Allah'a iman demektir: *"Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur."*[17] Bu âyet-i kerîmede sözü edilen şükür, kulların Cenâb-ı Hakk'a iman edip O'nun buyruklarına itaat etmeleridir. Allah Teâlâ âyette imanı beraberinde getiren şükür fiilini zikretmiştir.[18] Nitekim Mukātil b. Süleyman (ö. 150/767), âyette geçen "eğer şükrederseniz" ifadesini, "eğer Allah'ın ilâhlığında birliğini kabul ederseniz" diye açıklamıştır.[19] Yine, Yüce Allah'a karşı kulluk görevinin şükürle edâ edilmesi gerektiği şöyle hatırlatılır. *"Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır."*[20] Bu konu ayrıca, *"Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyip için ve eğer yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun nimetine de şükredin."*[21] âyetinde açıkça ifade buyrulmuştur.

İnsanın Allah'a şükretmesini engellemek, şeytanın en büyük amaçlarından biridir. Nitekim şeytan bu konuda şu iddiada bulunmuştur: *"Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın."*[22] Tefsirlerde şeytanın ayartmasına kapılan bu kişilerin Allah'ın birliğini kabul etmeyenler olduğu belirtilmiştir.[23] Çünkü insanın kendisine verilen nimetlerin şükrünü yerine getirebilmesi, öncelikle Allah'a imanla mümkündür.[24]

İnsan dünya hayatında, şükür veya nankörlük tercihlerinden birisiyle sınanmaktadır: *"Hakikatte biz insanı karışım hâlindeki bir sudan (döllenmiş yumurtadan) yarattık; imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör."*[25] İnsana Allah tarafından bahşedilen görme ve işitme yetileri ile sağlam bir yaratılış ve doğruyla yanlışı birbirinden ayırt edebilecek akıl nimetinin verilmesi,[26] şükrü gerektirir. Ancak insan, yine doğru ile yanlış arasında hür olması nedeniyle bütün bu nimetlere nankörlük edebilir. Elbette bu durumda sınavı kaybeder. Kur'ân'da, Yemen'de hüküm süren

17 Zümer 39/7.
18 Zümer 39/7: Taberî, XX, 169.
19 Zümer 39/7: Mukātil b. Süleyman, III, 671.
20 Sebe' 34/13: Zemahşerî, V, 112.
21 Nahl 16/114.
22 A'râf 7/17.
23 A'râf 7/17: Taberî, X, 101; İbn Ebî Hâtim, V, 1446.
24 A'râf 7/17: İbn Atıyye, III, 527.
25 İnsân 76/2-3.
26 İnsân 76/2-3: Taberî, XXIII, 536.

Sebe Devleti'nin kraliçesi Belkıs'ın tahtının Hz. Süleyman'a getirilmesi anlatılırken, şükür konusuna şöyle yer verilir: *"Kitaptan bilgisi olan biri, 'Ben onu (tahtı) sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm.' diye cevap verdi. Süleyman, o anda tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: 'Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabbimin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir.'"*[27] Hz. Süleyman bu ifadelerinde söz konusu nimete karşılık kendisinin şükür veya nankörlük tercihlerinden birisiyle imtihan edildiğinin, şükredenin Allah'tan karşılığını alacağının, nankörlük etmemenin ise cezayı gerektiren bir tutum olduğunun bilincindedir.[28]

Kur'ân-ı Kerîm'de şükür ile birlikte anılan bir başka davranış da *takvâ*dır. Yüce Allah'a, O'nun buyruklarına karşı gelmekten sakınmak demek olan *takvâ* ile nimeti vereni kabul edip yüceltmek demek olan şükür, eş anlamda da kullanılmıştır. *"Andolsun ki Allah, size zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti. Allah'a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız."*[29] Takvâ ile şükür arasındaki ilişki ilgili âyet bağlamında şöyle açıklanmıştır: Şükür, insanın sahip olduğu her nimetin Allah'tan geldiğini kabul ederek O'na itaat etmesidir. Bu açıdan *takvâ,* şükrün genel mânası içinde yer alır.[30] Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre gerçek anlamda şükür, Allah'ın emirlerine boyun eğmek ve yasaklarından kaçınmak ile gerçekleşir.[31] Onun için Cenâb-ı Allah, Müminlere kendisine karşı gelmekten sakınmalarını (*takv*â) emrederek bunun Bedir'de kendilerine yapılan yardımın bir şükrü olacağını belirtmiştir.[32]

Şükrün karşıtı olan nankörlük Kur'ân'da inkâr anlamına gelen *küfür* kelimesiyle ifade edilir. Nankörlük Müşriklerin davranışıdır. Nitekim, Mekkî sûre ve âyetlerde sık sık geçmekte olan *"Kullarımdan şükreden pek azdır."* ifadesi çoğunlukla Müşriklerden söz etmektedir. *"De ki: 'Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!'"*[33] şeklinde uyarı ifade eden ve benzer lâfızlarla birden fazla defa Kur'ân'da geçen âyetler, genellikle inkârcı kimselere seslenmektedir. Yüce Allah'ın, *"Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır."*[34] buyruğu, müfessirlere göre, "Bir olduğumu samimiyetle kabul edip yalnızca bana

27 Neml 27/40.
28 Neml 27/40: Taberî, XVIII, 74.
29 Âl-i İmrân 3/123.
30 Âl-i İmrân 3/123: Bikāî, V, 54.
31 Âl-i İmrân 3/123: Mâtürîdî, II, 404.
32 Âl-i İmrân 3/123: İbn Atıyye, II, 343.
33 Mülk 67/23; Mü'minûn 23/78; Secde 32/9.
34 Sebe' 34/13

kulluk eden ve nimetime şükreden kulum azdır." anlamına gelir.[35] Nimetlerin gerçek sahibini kabul etmemek ve O'na şükretmemek, âyetlerde doğrudan nankörlük yapmak olarak nitelendirilmiştir. *"Allah'ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verip sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere, cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? Oraya girecekler; orası ne kötü karargâh!"*[36] Âyette Mekkeli Müşriklerin nimete nankörlükle karşılık verdiklerinden, yani şükretmek yerine iyilikbilmez bir tavır sergilediklerinden söz edilmektedir.[37] *"İçinde dinlenesiniz diye geceyi, aydınlatsın diye gündüzü yaratan Allah'tır. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütufkârdır, ama insanların çoğu şükretmez. İşte Rabbiniz olan Allah; her şeyin yaratıcısı olan O'dur. O'ndan başka ilâh yok. Öyleyse nasıl olup da saptırılıyorsunuz?"*[38] Âyette ifade edilen "şükretmez kimseler", Allah'a ortak koşan Müşriklerdir. En'âm sûresinde aynı konu, daha açık bir şekilde şöyle ifade ediliyor: *"'Aramızda Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu kimseler de bunlar mı?' demeleri için onların bir kısmını diğerleriyle işte böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri bilmez mi?"*[39] Kur'ân'da İsrâiloğullarına da aynı uyarı yapılmıştır: *"Hani Rabbiniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti."*[40] Âyette, İsrâiloğullarının kendilerine yapılan iyiliklere nankörlük ettikleri ve bunun da cezasız kalmayacağı açıkça ifade edilmiştir.[41]

Sebe halkı, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine lütfettiği bayındır kentlerin, maddî ve manevî onca nimetin kıymetini bilememişti. Onlar, nankörlükleri sebebiyle arim seli (*seylü'l-arîm*) ile cezalandırılmış ve verilen nimetler bütünüyle ellerinden alınmıştır.[42] Yine Kur'ân, güven ve huzur içerisinde yaşayan, bolca nimet ve imkâna erişen bir bölge halkından bahseder. Fakat bu insanlar, Yüce Allah'ın kendilerine lütfettiği onca nimetin değerini idrak edememiş ve nankörce davranmıştı. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını yaşatmıştır.[43]

Kur'ân-ı Kerîm, Müşriklerin bir başka özelliğini şöyle anlatır: Onlar, rahatlık dönemlerinde Cenâb-ı Allah'a yönelip O'na dua etmezler. Ancak, başlarına bir zorluk, bir musibet geldiğinde, yalnız Allah'tan isterler ve O'na yalvarırlar.[44] Zorluktan

35 Sebe' 34/13: Taberî, XIX, 236; VIII, 363.
36 İbrâhîm 14/28-29.
37 İbrâhîm 14/28: Râzî, XIX, 125.
38 Mü'min 40/61-62.
39 En'âm 6/53.
40 İbrâhîm 14/7.
41 İbrâhîm 14/7: Mukātil b. Süleyman, II, 398-399; Taberî, XIII, 602.
42 Sebe' 34/15-17: Mukātil b. Süleyman, III, 529.
43 Nahl 16/112.
44 Ankebût 29/65.

kurtulduklarında şükredeceklerine dair yeminler ederler, ancak normal hayatlarına döndüklerinde şükretmeyi ve yeminlerini unuturlar. Bu durum âyette şöyle anlatılır: *"Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) 'Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız.' diye - din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak- Allah'a dua ederler."*[45] Âyette geçen *"şükredenlerden olacağız"* ifadesi, sana hiçbir şeyi ortak koşmayacağız. Yani burada yalnız senden imdat dilediğimiz gibi, bundan sonra da yalnız sana kulluk edeceğiz demektir.[46] Ancak ardından gelen âyette onların sıkıntıdan kurtulduktan sonra tekrar Cenâb-ı Allah'a ortak koştukları şöyle anlatılır: *"(Allah) onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar! Ey İnsanlar! Taşkınlığınız ancak sizin zararınızadır. Böyle sadece dünya hayatının geçici menfaatini elde edersiniz. Sonra gelişiniz bizedir, geldiğinizde yaptıklarınızın hepsinin ne olduğunu size bildireceğiz"*;[47] *"De ki: 'Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşarsınız.'"*[48] Âyetlerde sözü edilenler, nankörlükleri sebebiyle şirke sapmış Müşriklerdir. Zaten Allah'ın iyiliklerini unutmak yani O'na nankörlük etmek, şirkin bir özelliğidir.[49] Nitekim Müşrikler, Allah Teâlâ onları kurtardıktan sonra, dönüp yine putlarına tapmaya devam etmişlerdir.[50]

Yüce Allah, kullarının kendisine şükretmelerine hiçbir şekilde ihtiyaç duymaz. Kulların Cenâb-ı Hakk'a karşı bir nankörlük yapmaları durumunda, bu O'nun büyüklüğünde asla bir eksiklik meydana getirmez.[51] Ancak Allah'a karşı nankörlük, kişiyi gerçeği görmekten ve bütün nimetleri veren âlemlerin Rabbine imandan mahrum eder. *"Siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!"*[52] Tefsirlerde bu âyetin muhatabının doğrudan Müminler olduğu belirtilir.[53] *"Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının*

---

45 Yûnus 10/22; ayrıca bk. En'âm 6/63; A'râf 7/189, 190; İsrâ 17/67; Ankebût 29/65.
46 Yûnus 10/22: Taberî, XII, 147; İbn Kesîr, VII, 350.
47 Yûnus 10/23.
48 En'âm 6/64.
49 Ankebût 29/65-66: Taberî, XVIII, 441.
50 İsrâ 17/67: Taberî, XIV, 668.
51 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 549.
52 Bakara 2/152.
53 Bakara 2/15: Taberî, II, 696.

nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur…"[54] âyetinin ise Müşriklerle birlikte, bütün insanlara hitap ettiği ifade edilir.[55]

PEYGAMBERLER ALLAH'A ŞÜKRETMENİN EN GÜZEL ÖRNEKLERİDİR

وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَٓاءٖٓي اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ مَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ ذٰلِكَ
مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾

"Atalarım İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler."

(Yûsuf 12/38)

Kur'ân-ı Kerîm, özellikle Mekkî sûrelerde, Müşriklere Allah'ı yegâne nimet veren olarak kabul etmeleri ve O'na gerektiği gibi inanmalarını kıssalar yoluyla anlatmıştır. Hz. Yûsuf'un diliyle bu şöyle anlatılır: *"Atalarım İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler."*[56] Burada Hz. Yûsuf, kendisinin ve atalarının dini olan İslâm'a uymasının yine insanları tevhide çağıran peygamberler göndermesinin Allah'ın bir nimeti olduğunu belirtir.[57] Peygamberler, Allah'a şükreden böylece şükrün en güzel örneğini sergileyen insanlardır. İnsanlığın ikinci atası kabul edilen Hz. Nûh'un bu özelliği Kur'ân'da şöyle ifade edilir: *"Ey Nûh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Bilesiniz ki Nûh çok şükreden bir kul idi."*[58] Nakledildiğine göre onun her anı şükürle geçerdi, her bir

54 Zümer 39/7; Lokmân 31/12.
55 Zümer 39/7: Mukātil b. Süleyman, III, 671; Taberî, XX, 168-169.
56 Yûsuf 12/38.
57 Yûsuf 12/38: Taberî, XIII, 162; İbn Kesîr, VIII, 42; ayrıca bk. Bakara 2/55, 56, 243; A'râf 7/144; Sebe' 34/13; Zümer 39/66.
58 İsrâ 17/3.

nimete ulaştığında mutlaka şükrederdi.[59] Diğer bir şükür örneği de Hz. İbrâhim'dir. O, kendisine verilen nimetlere karşılık şükrünü sadece ve sadece Yüce Allah'a eder, bu konuda O'na hiçbir şeyi ortak koşmazdı.[60] Eşini ve oğlu İsmâil'i Mekke'ye bıraktıktan sonra dönerken Rabbine şöyle dua etmişti: *"Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler!"*[61] Hz. Süleyman da Rabbine şöyle niyazda bulunmuştur: *"Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi ve 'Ey Rabbim!' dedi, 'Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!'"*[62] Hz. Peygamber de *"Rabbinin lütuflarını şükranla an."*[63] buyruğu gereği Allah'a şükrün en güzel örneklerini kendi hayatında göstermiştir. Resûlullah (sas) bunun böyle olduğunu bizzat yaşantısıyla ortaya koymuştur. Hz. Âişe şöyle anlatır: "Resûlullah'ın geceleyin kalkıp ayakları şişinceye kadar namaz kıldığı olurdu. Bunun üzerine ona, 'Ey Allah'ın Elçisi! Senin geçmiş ve gelecek bütün hataların bağışlandığı hâlde, niye böyle kendini yoruyorsun?' dedim. Bana, 'Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı?' diye cevap verdi."[64]

Hz. Peygamber'i ve önceki bütün peygamberleri örnek alan müminin tutumu nankörlerin tam tersi yönündedir. Çünkü Müminler, bütün nimetleri verenin, sıkıntılardan kurtaranın bir Allah olduğunu bilip inanmış insanlardır. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'de inanan kişi sabır ve şükür ile nitelenir.[65] İbn Atıyye (ö. 541/1147) bu iki niteliğin müminin sahip olduğu pek çok özelliği içerdiğini belirtir.[66] Cenâb-ı Allah da bu sıfatların arasını ayırmaksızın, onları Kur'ân'da birleşik şekilde (*sabbâr-şekûr*) zikretmiştir. Müminler, nimetin eksikliği hâlinde sabreder, nimetin varlığı durumunda da şükreder. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Müminin durumu ne kadar güzeldir! Onun her hâli hayır üzeredir; bu özellik sadece müminde bulunur. Bir iyiliğe kavuşunca şükreder, bu kendisi için bir hayır olur; bir sıkıntıya düşerse de sabreder bu durumda onun için bir hayır olur."*[67] Bu incelik, başka bir rivayette *"Ne*

59 İsrâ 17/3: Mukātil b. Süleyman, II, 520; Taberî, XVII, 454; İbn Ebî Hâtim, VII, 2317.
60 Nahl 16/121: Taberî, XIV, 393.
61 İbrâhîm 14/37.
62 Neml 27/19.
63 Duhâ 93/11.
64 Feth 48/2: Taberî, XXI, 237; İbn Kesîr, XIII, 87.
65 İbrâhîm 14/5: Mâtürîdî, VII, 460; Zemahşerî, III, 363.
66 İbrâhîm 14/5: İbn Atıyye, V, 224.
67 Yûnus 10/12: İbn Kesîr, VII, 340; Müslim, "ez-Zühd ve'r-Rikāk", 13.

mutlu o kula ki, yoklukla imtihan edildiğinde sabreder, varlığa kavuşunca da şükreder." şeklinde ifade edilmiştir.[68]

İNSAN, ALLAH'A NE KADAR ŞÜKRETSE AZDIR

وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٨﴾

"Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Allah çok bağışlayıcıdır ve çok merhametlidir."

(Nahl 16/18)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, sayısız lütuf ve bereketin içinde insanın şükretmesini gerekli kılan en büyük nimet, onun akıl ve üstün bir anlayış kabiliyeti ile donatılmış olmasıdır. Şu âyette belirtildiği gibi: *"Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."*[69] Bu âyette *"Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken"* ifadesiyle insana sunulan anlayış nimetine dikkat çekiliyor. Yine göz, kulak ve kalp, bu idrak nimetinin en önemli araçları olarak insana hatırlatılıyor.[70] Bunun da ötesinde Cenâb-ı Allah, insanın kendi çevresinde gördüğü küçükten büyüğe bütün nimet ve imkânları onun hizmetine vermiştir. Şu âyetler bu gerçeği ortaya koymaktadır: *"(Biz bütün bu bitki ve meyveleri insanlar) ürünlerinden ve kendi elleriyle ürettiklerinden yesinler diye (yaratıyoruz). Hâlâ şükretmeyecekler mi? Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri çift çift yaratan Allah her türlü eksiklikten uzaktır."*[71] Âyette insanın çevresindeki deliller gösterildikten sonra, bütün bunlara şükretmesi gerektiği belirtilir. Bu ise, Yüce Yaratıcı'nın zâtında ve sıfatlarında birliğini kabul etmek ve O'na kullukla olur.[72]

---

68 İbrâhîm 14/5: Taberî, XIII, 598; İbn Kesîr, VIII, 178.
69 Nahl 16/78; ayrıca bk. Mü'minûn 23/78; Secde 32/9.
70 Mü'minûn 23/78: İbn Kesîr, X, 139.
71 Yâsîn 36/35, 36.
72 Bk. Nahl 16/14; Hac 22/36; Rûm 30/46; Lokmân 31/31; Fâtır 35/12; Yâsîn 36/71-73; Câsiye 45/12; Vâkıa 56/68-70.

Allah Teâlâ, yaşamın devam etmesi için kâinatın yönetimini bizzat elinde tutmaktadır: *"Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, hemen cezalandırmaz ve çok bağışlayıcıdır."*[73] Başka bir âyette de evrendeki bu idarenin insan yararına devam ettiği şöyle ifade edilir: *"De ki: 'Ne dersiniz, eğer Allah gündüzü üzerinizde kıyamet gününe kadar devamlı kılsa, Allah'tan başka size istirahat edeceğiniz geceyi getirebilecek bir ilâh var mı? Hâlâ (gerçeği) görmeyecek misiniz? Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesiniz.'"*[74] İnsanlara olağan ve sıradan gelen gece ve gündüz, şükretmeyi ve hamdetmeyi gerektiren büyük nimetlerdendir.[75]

İnsana emredilen şükür, ona bahşedilen bütün bu iyiliklerin Allah'tan geldiği bilincinde olmak ve bu bilinçle, bu imanla hareket etmektir: *"Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı ve aydınlatan bir ay yaratan (Allah) mübarektir, cömerttir. Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur."*[76] Âyette kâinattaki bu yenilenmeye şahit olan kişilerin de zikrinin ve şükrünün yenilenmesi gerekliliği vurgulanmış oluyor. Yapılacak iş bellidir: O da, verilen onca nimete şükür olarak amellerin tekrarlanmasıdır.[77] Allah'ın bağışlayıcı olması,[78] Müminlere zafer nasip etmesi,[79] onları hidayete eriştirmesi ve dinî yükümlülüklerinde kolaylık sağlaması[80] gibi nimetler de hep şükrü gerektiren konulardır.

İnsan, Allah'a karşı şükür görevini, iman ederek ve sâlih ameller yaparak gösterir. Öncelikle, kulun kendisine verilen nimetleri diliyle de ifade etmesi, onların Allah'tan geldiğini belirtmesi Allah'a şükretmenin bir yoludur. Allah'ın nimetlerini saymak da o nimetlerin şükrünün gereğini yerine getirmek olarak yorumlanmıştır.[81] Bu konuda Yüce Allah, Hz. Peygamber'e hitaben[82] *"Rabbinin lütuflarını şükranla an."* buyurmuştur. Resûlullah'a (sas) en güzel nimetlerden olan peygamberlik

---

73 Fâtır 35/41.
74 Kasas 28/72-73.
75 Kasas 28/73: Mukātil b. Süleyman, III, 354; Taberî, XVIII, 306.
76 Furkān 25/61, 62.
77 Furkān 25/62: Taberî, XVII, 485-489; İbn Kesîr, X, 319.
78 Bakara 2/52.
79 Âl-i İmrân 3/123; Enfâl 8/26.
80 Bakara 2/185; Mâide 5/6, 89.
81 Nahl 16/17: Taberî, XIV, 195; İbrâhîm 14/34: Taberî, VIII, 225.
82 Duhâ 93/11.

verilmiştir.[83] Ancak Müslümanlar da Allah'tan gelen ve onlara doğru yolu gösteren bu risalet nimetine şükretmelidir.[84] Müslüman'ın bu nimeti anlatması, onu yayması onun şükrü olarak kabul edilir.[85] Nitekim Peygamberimiz *"Bir kimseye bir nimet verilir de onu hayırla yâd ederek dile getirirse, şükrünü eda etmiş olur. Eğer onu kimseye söylemeyerek gizlerse ona nankörlük etmiş olur."* buyurmuştur.[86]

Anne babaya iyilik yapmak, Allah'ın bir başka emrini yerine getirmektir, sâlih ameldir ve şükrün başka bir yoludur. Bu konu, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a kulluk emrinin hemen devamında yer almıştır.[87] Kâinatta insana en büyük iyiliği Yüce Allah yapmıştır. Ardından insan üzerindeki en büyük iyilik sahibi, kişinin anne ve babasıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Allah'tan sonra insan, anne babasına karşı da iyilik yapmakla sorumludur.[88] Allah Teâlâ'nın nimetlerini hakkıyla takdir etmiş olan bir kişinin, anne babasına da şükran duygusunu ihmal etmeyeceği şüphesizdir.[89] Yine şükür erdemine ulaşmış bir kişi, iyilikte bulunan başka insanlara karşı da minnettarlık duygusuyla hareket etmeye başlar. Bu anlamda Yüce Allah'a karşı duyulan minnettarlık duygusu ile diğer insanlara duyulan şükran duygusu birbiriyle irtibatlıdır. Başka bir ifadeyle insanlara karşı nankör olanlar, Allah'a da nankör kesilir. Bu husus bir hadis-i şerifte şöyle ifade edilir: *"İnsanlara teşekkür etmeyen bir kimse Allah'a da şükretmez."*[90] Bu rivayette, iyilik gören birisinin buna muhakkak teşekkürle karşılık vermesi gerektiği açıklanmıştır.

Müminler, gerçek mânada şükre lâyık yegâne varlığın, bütün yaratılmışların sahibi ve idarecisi Allah Teâlâ olduğuna inanırlar. Tevhid inancı bunu gerektirir. Çünkü varlık âleminde doğal veya insanla ilgili olup biten her şey O'nun verdiği imkânlarla ve dilemesi ile gerçekleşmektedir. Bu yüzden Müminler, muhtaçlara yardım ettiklerinde, bunu bir teşekkür beklentisiyle değil, yalnız Allah'ın rızasını gözeterek yaparlar: *"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.'"*[91] Bu âyetin ensardan Ebü'd-Dahdâh ya da Hz. Ali hakkında indiği söylenmiştir. Oruç tuttukları bir günün akşamında peş peşe önce

83 Duhâ 93/11.
84 Duhâ 93/11: Taberî, XXIV, 49; Zemahşerî, VI, 396-395; Kurtubî, XXII, 351; Râzî, XXXI, 221; İbn Âşûr, XXX, 403-404.
85 Duhâ 93/11.
86 Duhâ 93/11: İbn Atıyye, VIII, 642; Ebû Dâvûd, "Edeb", 11.
87 Lokmân 31/14.
88 Bakara 2/83: Râzî, III, 176.
89 Ahkāf 46/15: Taberî, XXI, 140.
90 Bakara 2/52: Kurtubî, II, 105; Tirmizî, "Birr ve Şıla", 35.
91 İnsân 76/8-9.

bir dilenci, sonra yetim bir kız, son olarak da bir esir kapılarına gelmiştir. Onlar da yiyeceklerinin büyük bir bölümünü aç olarak kendilerine gelen bu kimselere ikram etmişlerdir. Cenâb-ı Allah onların yaptıklarını bu âyetle övmüştür.[92] İyilik yapan bu Müminler, yardım yaptıkları kimselerden teşekkür beklentisi içinde olmadılar. Aksine Allah'ın rızasını kazanmak onların yegâne arzu ve istekleri idi.[93]

Yüce Allah, kendi yolunda cihad ederek şükür borcunu ödeyenleri mükâfatlandıracağını şöyle vaat etmiştir: *"Allah şükredenleri ödüllendirecektir."*[94] Şükredenler için Kur'ân-ı Kerîm'deki bir diğer vaat ise azaptan kurtuluştur.[95] Şükretmenin dünya hayatındaki cezadan da kulları koruduğuna Kur'ân'da şöyle dikkat çekilmiştir:[96] *"Lût kavmi de uyarıları ciddiye almadı. Biz de üzerlerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik. Ancak Lût ailesi hariç tutuldu; onları katımızdan bir lütuf olarak seher vakti kurtardık. Şükredenleri işte böyle ödüllendiririz."*[97] Allah Teâlâ burada iman ve itaatleri sebebiyle şükredenleri cezalandırmadığını beyan etmiştir.

eş-Şekûr ve *eş-Şâkir*, Yüce Allah'ın "kulların amellerine kat kat karşılık vermesi" anlamına gelen isimleridir.[98] *"Allah'a güzel bir borç verirseniz O da bunu size fazlasıyla öder ve sizi bağışlar. Allah şükrün karşılığını bol bol verir, cezada ise acele etmez."*[99] âyetinde ve diğerlerinde geçen *eş-Şekûr* sıfatı, "kulların bir iyiliğine karşılık on katı veya daha fazla mükâfat veren" demektir.[100] Bunun gibi *eş-Şâkir* sıfatı da insanların yaptıkları ibadet ve itaatlerinin karşılığını fazlasıyla, bol bol veren mânasındadır.[101] Yine âyetlerde Yüce Allah'ın kullarına nimetler vermesi, iyilik etmesi *zû fazl* kelimesiyle ifade edilmiştir. Allah'ın bu şekilde fazla fazla vermesi, O'nun cömertliğinden, engin ikramından ve merhametinden kaynaklanmaktadır.[102] Yoksa insan, Cenâb-ı Allah'ın bu verdiklerini tam olarak hak ettiği için değildir. Kullar, Cenâb-ı Allah'ın bahşettiği nimetlerin şükrünü tam olarak yerine getiremeseler de, O, onları bağışlar ve rahmetiyle muamelede bulunur.[103] Allah, kendisinden isteyene vermeyi, verdiği nimetlere şükredene ise lütuf ve ikramlarını arttırmayı kesin bir dille vaat

---

92 İnsân 76/8: Mukātil b. Süleyman, IV, 525.
93 İnsân 76/9: Taberî, XXIII, 546.
94 Âl-i İmrân 3/144.
95 Nisâ 4/147.
96 Kamer 54/33-35: Taberî, XXII, 149.
97 Kamer 54/33-35.
98 Herevî, III, 1023; Fâtır 35/34: Mukātil b. Süleyman, III, 558; Nisâ 4/147: Taberî, VII, 624.
99 Tegābün 64/17; benzer âyetler: Bakara 2/158; Nisâ 4/147; Fâtır 35/29-30.
100 Şûrâ 42/23: Mukātil b. Süleyman, III, 769; Tegābün 64/17: Taberî, XXIII, 21; Mukātil b. Süleyman, IV, 354.
101 Nisâ 4/147: Taberî, VII, 624; Bakara 2/158: İbn Kesîr, II, 136; Râzî, IV, 179.
102 Halîl b. Ahmed, III, 326; Ezherî, III, 326-327.
103 Nahl 16/18: Râzî, XX, 15.

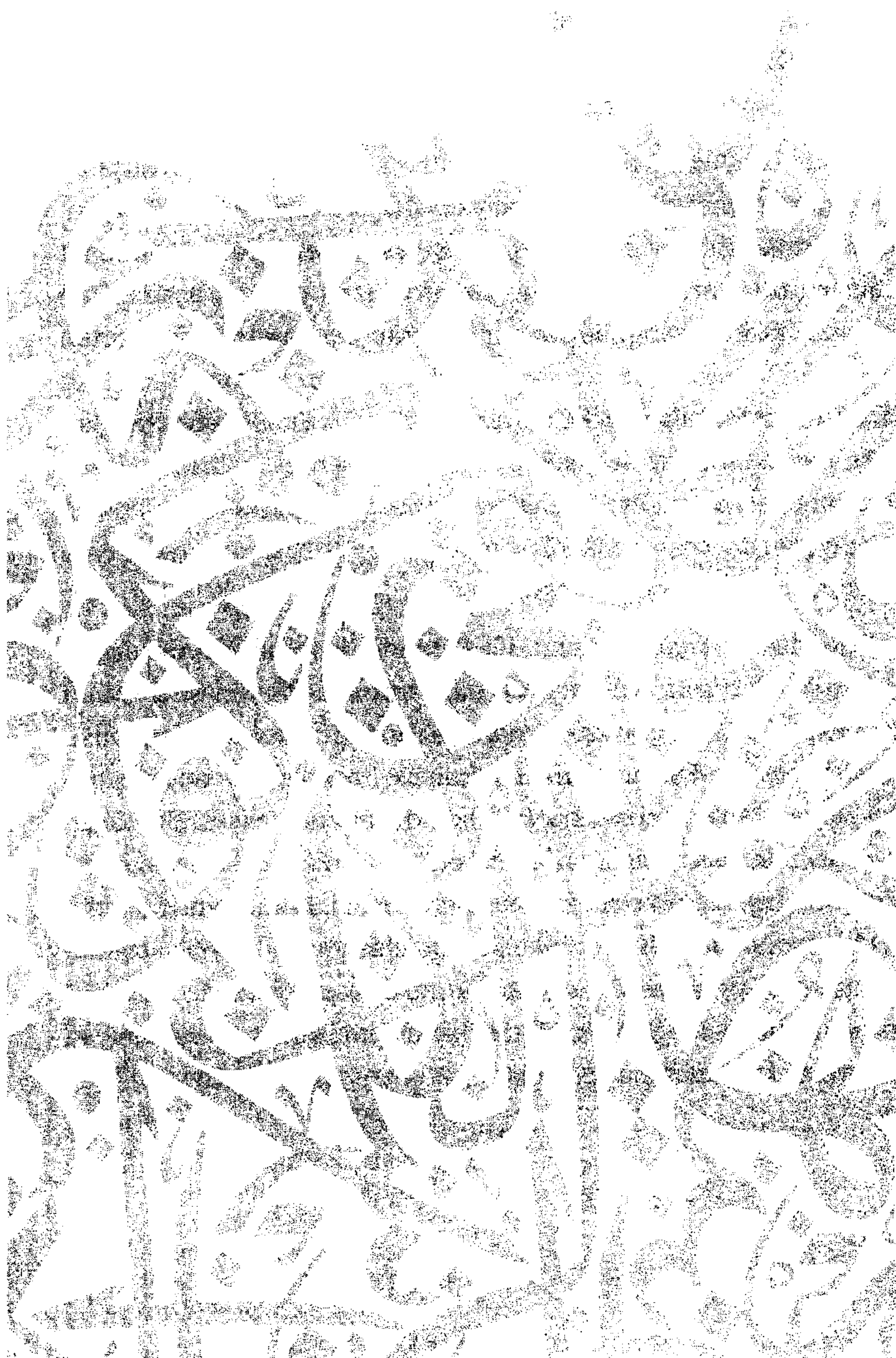
etmiştir.[104] Buna göre şükür, hem bir kulluk görevi hem de nimetin bereketine vesiledir.[105] Böylece Allah Teâlâ, şükredenlere âhirette sonsuz nimetler vererek ödülleri-ni mutlaka arttıracağı sözünü verir. Kısaca şükrün ödülü, hem nimetlerin arttırılması hem de âhirette kalıcı hâle getirilmesidir.[106]

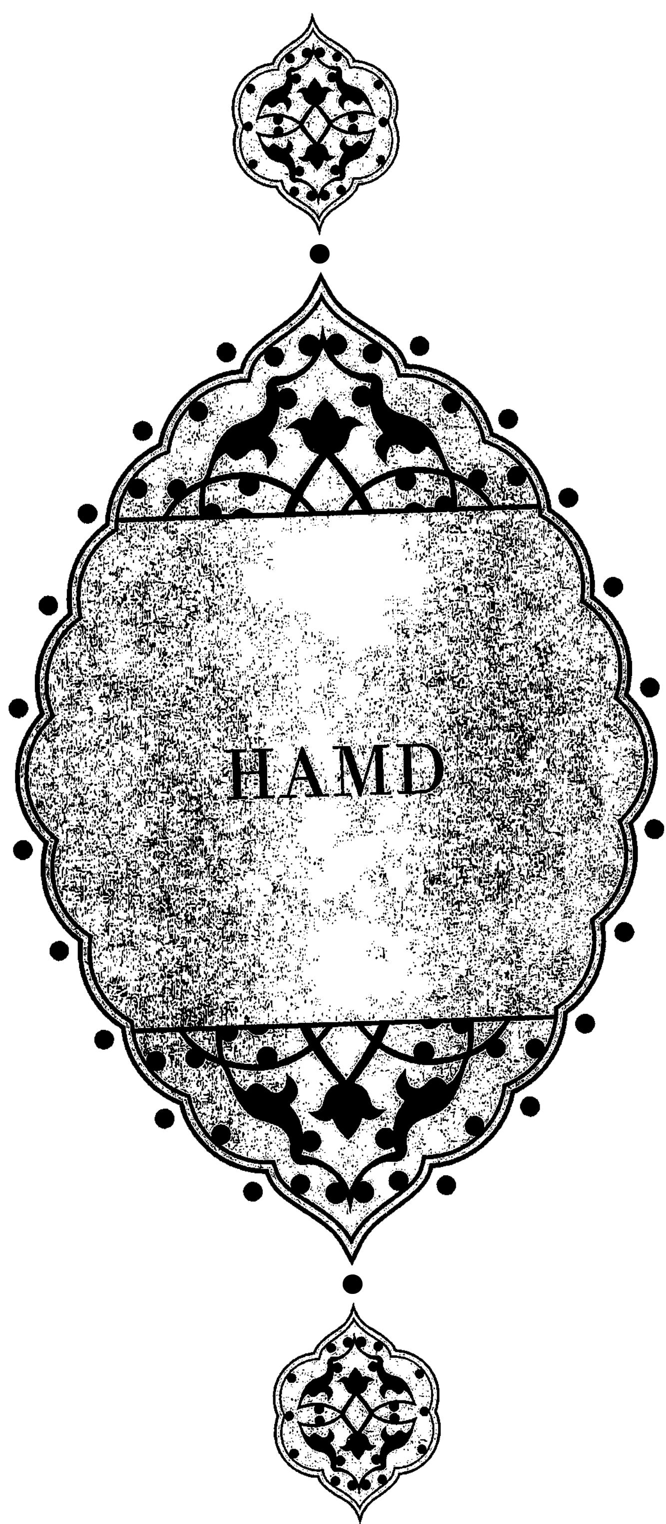
İnsanın, bu hayat yolculuğunda en önemli zaaflarından biri, kendini kuşatan nimet ve güzellikleri görememesidir. Onu dünyaya bağlayan maddî ve ruhî bağlar, aşırı hırs ve arzular insanın manevî bir körlüğe düşmesine sebep olabilmektedir. Öyle ki insan, bu aldanış durumunda gördüğü, işittiği ve bizzat yaşadığı eşsiz imkân ve lütufların, ne yazık ki farkına varamamaktadır. İşte Kur'ân, tekrar tekrar yaptığı şükür çağrılarıyla insanın bu ezberini bozmak ve onu iyilikbilmez bu hayat tarzından kurtarmak ister. Eğer insan bu çağrılara kulak verirse, bir iç aydınlanmayla bu kısır döngüden uzaklaşır. Başka bir ifadeyle gözüne inen gaflet perdesi kalkar, neticede içerisinde yüzdüğü nimetleri bahşedenin ve O'na karşı sorumluluğun farkına varır. Hiç şüphesiz ki bunun yolu da insanın maddî ve manevî çevresini saran sayısız âyetleri anlama ve düşünme çabasından geçmektedir.

Şükür, öncelikle insanın kendi konumunu, Rabbinin karşısındaki duruşunu belirler. İnsanın Yüce Yaratıcı'sına minnettarlığına, sahip olduğu her şeyi O'nun verdiğini kabul etmesini ve O'na gönülden inanmasını ifade eder. Bu bakımdan Cenâb-ı Allah'a iman ve O'na şükür birbirinden ayrılmaz. İman ile olan bu irtibatından dolayı Kur'ân-ı Kerîm, şükrü tevhid bağlamında değerlendirmiştir. Bu görüldüğünde de insanın tevhide ulaşmasının önündeki en büyük engelin şükretmemek, yani nankörlük olduğu anlaşılır. Şükreden kişi bu şükrünü, diliyle ifade etmenin ötesinde sâlih amelleriyle de gerçekleştirir. Çünkü şükrün insan hayatındaki yansıması ancak Allah'ın emirlerine uyulmasıyla ve yasaklarından kaçınılmasıyla mümkün olur. İnsanın inanç ve samimiyetle yaptığı şükrün karşılığını ise Yüce Allah, dünya ve âhirette her zaman kat kat fazlasıyla verecektir.

104 İbrâhîm 14/7: İbn Ebî Hâtim, VII, 2236.
105 Neml 27/40: Mâverdî, IV, 214.
106 İbrâhîm 14/7: Mâtürîdî, VII, 461; Mâverdî, III, 123; İbn Atıyye, V, 225-226.

HAMD

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَۙ ﴿٢﴾

"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."

(Fâtiha 1/2)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَۜ
ثُمَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler yine de başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar."

(En'âm 6/1)

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَر۪يكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ
لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْب۪يرًا ﴿١١١﴾

"'Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim.' de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!"

(İsrâ 17/111)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًاۜ ﴿١﴾ قَيِّمًا ...

"Hamd, kuluna dosdoğru Kitap'ı (Kur'ân'ı) indiren ve onda hiçbir eğriliğe yer vermeyen Allah'a mahsustur..."

(Kehf 18/1-2)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿١٥﴾

"Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur."

(Fâtır 35/15)

وَهُوَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْاُو۫لٰى وَالْاٰخِرَةِۘ
وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾

"İşte O, Allah'tır; O'ndan başka ilâh yoktur. Önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur, hüküm de O'nundur; sadece O'na döndürüleceksiniz."

(Kasas 28/70)

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِد۪ينَۙ ﴿٩٨﴾

"O hâlde Rabbini hamd ile tesbih et, yücelt ve secde edenlerden ol!"

(Hicr 15/98)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْاٰخِرَةِۜ
وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿١﴾

"Hamd göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur; âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür. Hikmetle yöneten, her şeyden haberdar olan O'dur."

(Sebe' 34/1)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُو۫ل۪ٓي اَجْنِحَةٍ
مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَۜ يَز۪يدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾

"Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden; melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O dilediği kadar fazlasını da yaratır. Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye tam olarak yeter."

(Fâtır 35/1)

هُوَ الْحَىُّ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٥﴾

"O daima diridir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde yalnızca Allah'a itaat ederek samimi bir şekilde O'na kulluk edin. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."

(Mü'min 40/65)

اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّٓاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١١٢﴾

"O tövbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla gözetenler (var ya!)
İşte bu (özellikteki) Müminleri müjdele."

(Tevbe 9/112)

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّـذٖٓى اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَۜ اِنَّ رَبَّـنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌۙ ﴿٣٤﴾ اَلَّـذٖٓى اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهٖۚ لَا يَمَسُّـنَا فٖيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّـنَا فٖيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾

"(Cennettekiler) şöyle derler: 'Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir. O ki bizi lütfuyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir.'"

(Fâtır 35/34-35)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hamd kelimesi ve türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de toplam 63 yerde geçmektedir. Bunların 50'si Mekkî, 13'ü de Medenî âyetlerdedir. *Hamd* kelimesi yalın olarak ve çeşitli tamlamalarla 43 kez kullanılır. 17 âyette Allah'ın en güzel isimlerinden (*esmâ-i hüsnâ*) *hamîd* (övgüye lâyık olan) ismi kullanılır. Yine aynı kökten gelen ve "tekrar tekrar övülen" anlamında *Muhammed* kelimesi dört yerde, "övülen" anlamında *mahmûd* ve "çok çok hamdeden" anlamında *Ahmed* birer yerde, "hamdedenler" anlamında *hâmidûn* ise bir yerde geçmektedir. *Hamd* kelimesi, Kur'ân'da sadece bir kez Allah'tan başkası için ve olumsuz anlamda kullanılmıştır.[1] "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur." (*el-Hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn*) cümlesi Kur'ân'da altı yerde geçmektedir.[2] *el-Hamdü lillâh* cümlesiyle başlayan beş sûre vardır. Bunlar Fâtiha, En'âm, Kehf, Sebe' ve Fâtır sûreleridir.

Hamd kelimesinin türediği *ha-mi-de* fiili sözlükte "iyilik, güzellik, üstünlük, hüküm, itaat, marifet, emir ve övme" gibi anlamlara gelir.[3] Hamd, isteğe bağlı yapılan bir iyiliğe karşı, o iyiliği yapana saygı ifade eden bir övgü sözüdür.[4] Bu anlamda Allah'a olduğu gibi kullara da hamdetmek mümkündür. Terim olarak ise *hamd*, severek ve yücelterek nimet vereni en güzel niteliklerle övmektir.[5] Bu açıdan *hamd*, "Rabbin övülmesi" anlamında kulların samimi şükürlerini başkasına değil, sadece Allah'a bildirmeleridir.[6] Her türüyle sevgi ve yüceltmeyle nimetleri veren Allah'ı övmektir.[7] Allah'ın en güzel isimlerinden olan *el-Hamîd*, "mutlak olarak; her övgü ve teşekküre lâyık olan yegâne varlık" demektir.[8] Meselâ *"Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin*

1 Âl-i İmrân 3/188.
2 Fâtiha 1/2; En'âm 3/45; Yûnus 10/10; Sâffât 37/182; Zümer 39/75; Mü'min 40/65.
3 İsrâ 17/52: Taberî, XIV, 621-622; Cevherî, II, 467.
4 Fâtiha 1/2: Beyzâvî, I, 27.
5 Ebû Hilâl Askerî, s. 49; Tehânevî, I, 541.
6 Fâtiha 1/2: Taberî, I, 136-137.
7 Fâtiha 1/2: Râzî, I, 190; Ezherî, IV, 435; Ebû Hilâl Askerî, s. 49; Zebîdî, VIII, 38.
8

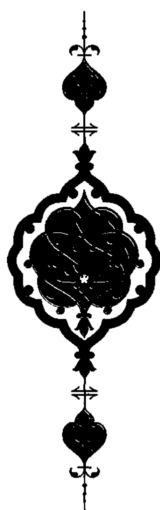
olandır (el-Ganiyy), övülmeye hakkıyla lâyık olandır (el-Hamîd)"[9] âyetinde bu anlamda kullanıldığını görmekteyiz.

Hamd ve *şükür* kelimelerinin birbirleriyle yakın anlamları olmakla birlikte *hamd, şükür*den daha genel bir anlam ifade eder. Çünkü *şükür,* nimet karşılığı olur; *hamd* ise nimet karşılığı olabileceği gibi Allah sınırsız yüce, eşsiz güçlü ve sonsuz kudretli olduğu için de yapılır.[10] Bu sebeple denilebilir ki; her *şükür hamd*dir, ancak her hamd şükür değildir.[11] Nitekim Kur'ân'da *hamd* kelimesinin *şükür* yerine kullanıldığını görmekteyiz.[12] Bir diğer fark ise Kur'ân'a göre, şükretmek sadece insanların yaptığı bir şeydir. Hamdetmek ise hem insanların hem de meleklerin ve gök gürültüsünün yaptığı bir eylem olarak ifade edilir. Ayrıca *şükür* yalnızca dünya için söz konusu iken; *hamd* hem dünya hem de âhiret için kullanılır. Nitekim cennettekilerin şükrettiğine dair Kur'ân'da herhangi bir âyet bulunmazken, hamdettiklerine dair dört âyet vardır.[13]

Kur'ân'da *hamd* kelimesi 14 kez *tesbih* ile birlikte kullanılmıştır.[14] Ayrıca *hamd*in *sabır, istiğfar, secde,* kulluk ve *tevhid* gibi konu ve kavramlarla da sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır.[15] Kur'ân'da *hamd* kelimesinin zıddı olarak *kefûr* (çokça inkâr eden, oldukça nankör),[16] *kenûd* (son derece nankör)[17] ve *cuhûd* (bile bile inkâr etmek)[18] kelimeleri geçmektedir.

9 Fâtır 35/15.
10 Fâtiha 1/2: Râzî, I, 190; Ezherî, IV, 435; Ebû Hilâl Askerî, s. 49; Zebîdî, VIII, 38.
11 Fâtiha 1/2: Kurtubî, I, 133; İbn Kesîr, I, 129; Ebû Hilâl Askerî, s. 49; Râgıb el-İsfahânî, s. 131.
12 Mü'minûn 23/28: Ebü'l-Leys Semerkandî, III, 64; İbrâhîm 14/39; Neml 27/15; İsrâ 17/111; Fâtır 35/34.
13 A'râf 7/43; Zümer 39/74-75; İsrâ 17/52.
14 Bakara 2/30; Ra'd 13/13; Hicr 15/98; İsrâ 17/44; Tâhâ 20/130; Furkān 25/58.
15 Secde 32/15-17; Mü'min 40/55.
16 Hûd 11/9.
17 Âdiyât 100/6.
18 Nahl 16/71.

HAMD, ALLAH'IN BENZERSİZ İYİLİĞİNE YAPILAN ÖVGÜDÜR

هُوَ الْحَيُّ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٥﴾

"O daima diridir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde yalnızca Allah'a itaat ederek samimi bir şekilde O'na kulluk edin. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."

(Mü'min 40/65)

Her türlü övgüye ve teşekküre lâyık olan sadece Yüce Allah'tır. Çünkü dünyadaki ve âhiretteki bütün nimetlerin gerçek sahibi sadece O'dur. Hiç kimse O'nun mülkünde ortağı değildir. Bu yüzden O'ndan başka kimse övgüye ve teşekküre lâyık olamaz.[1] Âyette belirtildiği üzere dünyada da âhirette de hamd sadece Allah'a aittir: *"İşte O, Allah'tır; O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Dünyada da âhirette de hamd O'na mahsustur, hüküm de onundur. Kesinlikle O'na döndürüleceksiniz."*[2] Cennettekilerin dualarının sonu da *"Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun."*[3] şeklinde olacaktır. Böylece Rabbimiz, kendisiyle birlikte başkalarına da şükredilebileceğini emretmişken,[4] kendisinden başka birine hamdedilmesini ise yasaklamıştır. Bu noktada, *"Hamd, yalnızca Allah'a mahsustur."* ifadesini, nüzûl bağlamını dikkate alarak

1 Sebe' 34/1: Taberî, XIX, 207; Zemahşerî, III, 566.
2 Kasas 28/70.
3 Yûnus 10/10.
4 Lokmân 31/14.

"Bâtıl tanrılar, övülmeye lâyık olacak bir lütuf ve ihsana sahip değildirler." şeklinde anlamak da mümkündür.

Hem dünyada hem âhirette övgü ve teşekkürü, hamd ve şükrü hak edenin yalnızca Allah olduğunu şu âyet bizlere bildirir: *"Hamd, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur. Hamd, âhirette de yalnızca O'na özgüdür. O, hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyden de haberdardır."*[5] Göklerde ve yerde olan her şeyi yarattığı ve yaşattığı için dünyada sadece Cenâb-ı Allah'a hamdetmek gerekmektedir. Diğer taraftan âhirette cennetlikler de sadece O'na hamdedeceklerdir: *"Onlar şöyle derler: 'Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren ve bizi cennetten dilediğimiz yere konmak üzere bu yurda vâris kılan Allah'a mahsustur. Sâlih amel işleyenlerin mükâfatı ne güzelmiş!"*[6] Yüce Allah, dünyanın tek hâkimi olduğu gibi âhiretin de tek hâkimidir. Kâinatı yaratması[7] ve Kur'ân'ı Hz. Muhammed'e (sas) indirmesi sebebiyle Yüce Allah'a hamdedilir.[8] İnsanlar mahşer için kabirlerinden kalkarlarken de[9] ve Müminler cennete girerlerken[10] de Allah'a hamdedeceklerdir. Cennet ehli hesap meydanında Kâfirlerle yolları ayrıldığında,[11] sırat köprüsünü geçtiklerinde[12] ve cennet kapısına yaklaşıp ona baktıklarında Allah Teâlâ'ya hamdedeceklerdir.[13] Yine onlar cennete girip melekler kendilerini esenlikle karşıladıklarında[14] ve cennete yerleştiklerinde[15] Allah'a hamdederek O'nu öveceklerdir.[16]

Yüce Allah'ın kullarına verdiği nimetler sayılmayacak kadar çoktur. O, dünya hayatını, insanları ve bütün canlıları yaratmış ve bu yaratmayı devam ettirmiştir. Âhiretin, cennetin ve cehennemin yaratıcısı ve onları sürekli kılacak olan da Cenâb-ı Hak'tır. *el-Hamdü lillâh* cümlesiyle başlayan beş sûrede bütün bu nimetlere işaret edilmektedir.[17] Fâtiha sûresinde bütün varlıkların Rabbi ve eşsiz merhamet sahibi olduğu için Yüce Allah'a övgü ve teşekkürde (*hamd*) bulunmanın gereği bildirilir. Yine En'âm sûresinde ilk yaratılışa, Kehf sûresinde ise ilk yaratılışın devamına dikkat çekilir. Sebe' sûresinde ikinci yani âhiretteki yaratmaya ve Fâtır sûresinde de

5 Lokmân 31/12: Taberî, XVIII, 549; Zebîdî, VIII, 39.
6 Zümer 39/74.
7 En'âm 6/1.
8 Kehf 18/1.
9 İsrâ 17/52.
10 Fâtır 35/33-35.
11 Yâsîn 36/59; Mü'minûn 23/28.
12 Fâtır 35/34: Mâtürîdî, VIII, 491.
13 A'râf 7/43.
14 Zümer 39/73-74.
15 Fâtır 35/35.
16 Sebe' 34/1: Ebü'l-Leys Semerkandî, III, 64.
17 Fâtiha 1/2; En'âm 6/1; Kehf 18/1; Sebe' 34/1; Fâtır 35/1.

âhiret hayatının devamına işaret edilir. Böylelikle hamdedilecek yegâne varlığın Allah Teâlâ olduğu bildirilmektedir. Bu beş sûreyi incelediğimizde, âyetlerde özellikle Allah'ın birliği üzerinde durulduğu ve O'na şirkin reddedildiği görülür.

İslâm inancında Yüce Allah'a hamd ve O'nu birlemek (*tevhid*) iç içedir. Çünkü bütün hamd ve övgülerin sadece Allah'a yapılması tevhid inancının bir gereğidir. Örneğin *"Bir (köle) adam var ki, onun birbiriyle kavgalı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir (köle) adam da var ki, bir tek kişiye bağlıdır. Bu iki adamın durumu hiç birbirine eşit midir? Hamd Allah'a mahsustur."*[18] âyeti bu gerçeği bildirir. *Vâhid* ve *Ehad* olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse hamd başkasına değil ancak O'na aittir. Ayrıca *el-hamdü lillâh* cümlesinde "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur." mânasına gelen *lâ ilâhe illallah* anlamı vardır. Hatta bir yoruma göre *el-hamdü lillâh* ifadesi, *lâ ilâhe illallah* cümlesinden daha güçlü bir ifadedir. Çünkü, *el-hamdü lillâh* cümlesi hem tevhidi hem de hamdi içerir; *lâ ilâhe illallah* cümlesi ise sadece tevhidi içerir.[19] Hz. Peygamber de *"Zikrin en faziletlisi, lâ ilâhe illallah; duanın en faziletlisi de el-hamdü lillâhtır."*[20] buyurarak, tevhid ile hamdin önemine dikkat çekmiştir.

"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."[21] âyetindeki *el-hamd* kelimesi bütün övgü ve teşekkür (*hamd*) çeşitlerini içine alır. Nitekim hadiste şöyle buyurulur: *"Allah'ım! Bütün hamdler sana mahsustur, bütün mülk senindir, bütün hayırlar senindir ve bütün işler sonunda sana döndürülür."*[22] Namaz kılan bir kimse her rekâtta Fâtiha sûresini okuduğu için Allah'a hamdeder. Esas itibarıyla müminin yaptığı bütün ameller, aynı zamanda Allah'a bir hamdi ve övgüyü içerir. Ayrıca, *el-hamdü lillâhi* ifadesi, gramer açısından bir isim cümlesi olduğu için, onda herhangi bir zaman dilimi ya da hamdedenin kim olduğu belirtilmemektedir. Bu da Allah Teâlâ'ya olan hamd ve övgünün sınırsız oluşuna işaret eder. Müfessir Râzî'nin (ö. 606/1210) dediği gibi bu söz, Yüce Allah'ı hamdedecek birileri henüz yokken de O'nun hamdedilen yegâne zât olduğunu ifade eder. Bu nedenle insanlar, âlemlerin Rabbine ister hamdetsin isterse etmesinler; O, ezelden ebede zaten hamdedilendir (*hamîd, mahmûd*). Çünkü Allah, kullarına olan sonsuz nimeti ve lütfu sebebiyle her zaman hamdi hak eden yegâne varlıktır:[23] *"Mülk, egemenlik yalnız O'nundur, bütün hamd ve övgüler de O'na mahsustur."*[24] *"Bütün hamd ve övgüler; göklerin Rabbi, yerin Rabbi*

18 Zümer 39/29.
19 Fâtiha 1/2: Kurtubî, I, 132.
20 Fâtiha 1/2: İbn Kesîr, I, 204; İbn Mâce, "Edeb", 55.
21 Fâtiha 1/2.
22 Fâtiha 1/2: İbn Kesîr, I, 207.
23 Fâtiha 1/2: Râzî, I, 191.
24 Tegābün 64/1.

ve bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur!"[25] Bunun yanı sıra insanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran Kur'ân'ı inzâl buyurması,[26] yağmuru yağdırıp rahmetini yayması, gerçek dost ve koruyucu olması[27] gibi sebeplerle de hamde ve şükre lâyık olan yine yalnız Allah'tır. Göklerden su indirilmesi ve onunla ölü toprağa hayat verilmesi[28] gibi kâinatta olan her şey, Allah'ın birliğine ve bu sebeple O'na hamdetmenin gereğine işaret etmektedir: *"Allah diridir, ondan başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde gönülden (bir bağlılıkla) sadece O'na ibadet edin. Bütün hamd ve övgüler, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."*[29] Yapılacak her iyi işe Allah'a hamdederek başlanılması gerekir. Nitekim Peygamberimizin bir hadisinde de *"Allah'a hamdederek başlanmayan her önemli iş bereketsiz olur."*[30] buyurulmaktadır.

Hz. Peygamber'in bir hadisinde, cennete ilk davet edileceklerin bollukta ve darlıkta Yüce Allah'ı öven ve O'na teşekkür (*hamd*) edenler olduğu belirtilmektedir.[31] Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre Allah Resûlü (sas), kendisini mutlu edecek bir şeyle karşılaştığında *"Nimetleri sayesinde iyi şeyleri tamamlayan Allah'a hamdolsun."*; hoşlanmadığı bir şeyle karşılaştığında ise, *"Her durumda Allah'a hamdolsun."* derdi.[32] Onun için, ister zor ve sıkıntılı anlarda isterse rahat ve huzurlu durumlarda olsun, her zaman Allah Teâlâ'ya hamdetmek gerekir.

Bazı âyetlerde Yüce Allah güç ve kuvvetinden, kullarına bağışladığı nimet ve lütuflarından bahseder. Bundan sonra da O, kendini *ganî* (zengin olan, ihtiyacı bulunmayan) ve *hamîd* (çokça övülen)[33] şeklinde nitelendirir ki bu durum şu şekilde açıklanabilir. Her şey Cenâb-ı Allah'a aittir. Bundan dolayı O, hiçbir şeye muhtaç değildir. Ama başkasının ihtiyaçlarını giderdiği için O'na hamdedilmesi gerekir. Allah'ın varlığını kabul eden mümin O'na hamdeder; fakat kâfir O'na hamdetmez. Ayrıca Allah kimsenin hamdine muhtaç değildir. Dolayısıyla kâfirin Allah'a hamdetmemesi O'na herhangi bir noksanlık getirmez. Çünkü O, zaten övgüye lâyıktır (*hamîd, mahmûd*).

Allah'ı hamd ile tesbih etmeyen, şanını yüceltmeyen hiçbir varlık yoktur: *"Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar O'nu tesbih eder, yüceltir. Aslında her şey,*

---

25 Câsiye 45/36.
26 İbrâhîm 14/1; Kehf 18/1-3; Fussılet 41/42.
27 Şûrâ 42/28.
28 Ankebût 29/63.
29 Mü'min 40/65.
30 Kāf 50/34: Mâtürîdî, IX, 364; İbn Mâce, "Nikâḥ", 19.
31 Tevbe 9/112: Âlûsî, XI, 31; Hâkim en-Nisâbûrî, I, 502.
32 Tevbe 9/112: Süyûtî, IV, 297; Âlûsî, XI, 31; İbn Mâce, "Edeb", 55/3803.
33 Örnek olarak bk. Bakara 2/267; Nisâ 4/131; İbrâhîm 14/8; Hac 22/64.

O'nu hamd ile tesbih eder; ancak siz onların tesbihlerini anlayamazsınız. O günahkârları hemen cezalandırmaz, tövbe edenleri bağışlayıcıdır."[34] Bu âyette olduğu gibi, Kur'ân'da birçok yerde *hamd* ile *tesbih* bir arada geçmektedir.[35] Çünkü Allah'ı tesbih etmek, O'nu tüm eksikliklerden uzak tutmak, kusursuz ve mükemmel olduğunu dile getirmektir. O'na hamdetmek de aynı anlamları içermektedir.[36] Bazı âlimlere göre, bu kusursuzluk iki şekilde gerçekleşir: Birincisi, Allah'ın her türlü olumsuzluktan, eksiklikten, yakışıksız nitelikten uzak olmasıdır. İşte bu, *tesbih*in anlamıdır. İkincisi ise Allah'ın en üstün özelliklerle bezenmesi, eşsiz, benzersiz ve kusursuz olmasıdır ki; bu da *hamd*in anlamıdır.[37] Peygamberimiz bu iki kavramın önemini şöyle belirtmiştir: *"İki kelime vardır ki, Rahmân olan Allah'ın sevdiği, dile hafif gelen, ama tartıda ağır olan kelimelerdir. Bunlar, Sübhânallahi ve bihamdihî (Allah her türlü eksiklikten uzaktır ve her türlü övgüye lâyıktır) ile sübhânallahi'l-'azîm (Yüce Allah her türlü eksiklikten uzaktır) zikirleridir."*[38] Bu sebepledir ki Yüce Allah, *"Mutlak güç ve kudret sahibi olan Rabbin, onların yakıştırdığı nitelemelerden uzaktır, yücedir. (Bütün) peygamberlere selâm olsun! Bütün hamd ve övgü, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."*[39] buyurmuştur.[40]

DÜNYADA DA ÂHİRETTE DE BÜTÜN ÖVGÜLER ALLAH'A HASTIR

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿٩٨﴾

"O hâlde Rabbini hamd ile tesbih et, yücelt ve secde edenlerden ol!"

(Hicr 15/98)

---

34 İsrâ 17/44.

35 Hicr 15/98; Tâhâ 20/130; Mü'min 40/55; Kāf 50/39; Tûr 52/48; Nasr 110/3; Furkān 25/58; Bakara 2/30; Ra'd 14/13; İsrâ 17/44; Secde 32/15; Zümer 39/75; Mü'min 40/7; Şûrâ 42/5; Yûnus 10/10; Tegābün 64/1.

36 Sâffât 37/180-182: İbn Kesîr, VII, 46.

37 Hicr 15/98: Tantâvî, VIII, 84.

38 Vâkıa 56/96: Kurtubî, I, 67; Buhârî, "Da'avât", 65; Müslim, "Ẕikir", 31.

39 Sâffât 37/180-182.

40 Ḥasan Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştiḳāḳiyyu'l-Mu'aṣṣal*, I, 497.

Allah Teâlâ'nın, kendisine övgü ve teşekkürde bulunmalarını peygamberlerine emrettiği birçok âyette bildirilir. Meselâ; Yüce Allah, Hz. Nûh'a, Müminlerle birlikte gemiye yerleştiklerinde inkârcılardan kurtardığı için, kendisine hamdetmelerini istemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Sen ve beraberindeki kimseler gemiye bindiğiniz zaman: 'Bizi zalim kavmin elinden kurtaran Allah'a hamdolsun!' de(yin)."*[41] Rivayete göre, Hz. Nûh'un *şekûr* (çok şükreden) sıfatını almış olması,[42] yeni bir elbise giydiğinde ya da yemek yediğinde mutlaka Allah'a hamdetmesinden dolayıdır.[43] Görüldüğü üzere her konuda örnek olan peygamberler, Cenâb-ı Allah'ın onlara bahşettiği nimetlere hamdetmede de örnek olmuşlardır: Meselâ; Hz. İbrâhim, yaşlılığına rağmen kendisine İsmâil ve İshak adında iki çocuk bahşeden Allah'a hamdetmiş ve şöyle demiştir: *"Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmâil'i ve İshak'ı veren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir."*[44] Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman da Allah'ın verdiği özel ilimden dolayı O'na şu ifadelerle hamdetmişlerdir: *"Andolsun ki biz, Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, 'Hamd, bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a mahsustur.' dediler."*[45] Bazı âyetlerde de Yüce Allah *"De ki, 'Hamd, Allah'a mahsustur.'"*[46] veya *"Rabbine hamd ile tesbih et!"*[47] gibi ifadelerle Elçisi'ne hamdetmeyi buyurmuştur.

Yüce Allah, Peygamberimize kendisiyle alay eden Müşriklerin haklarından geleceğini ve kıyamette onları cehenneme sürükleyeceğini bildirerek ona destek olmuştur. Ayrıca Müşriklerin ileri geri konuşmalarından ötürü onun göğsünün daraldığını bildiğini ve buna asla aldırış etmemesi gerektiğini kendisine haber vermiştir. Allah Teâlâ, tüm bu olumsuz durumlar karşısında dahi hamd ile Rabbini tesbih etmesini, secdeye varmasını ona şöyle emretmektedir: *"O hâlde Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol! Sana ölüm gelinceye kadar da Rabbine kulluk et!"*[48] Yüce Allah bu âyette Hz. Peygamber'e tesbihi, hamdi, secdeyi ve kulluğu emretmektedir. Zira söz konusu ibadetleri yerine getirmek, bütün evrenin yaratıcısını ve her şeyin O'ndan geldiğini hatırlamaktır. Bu da insana dünyada sıkıntıların geçiciliği bilincini verir. Bu âyetin tefsirinde Râzî şöyle der: "Kişi bu çeşit ibadetlerle meşgul olduğu zaman, dünya tamamıyla onun için önemsiz hâle gelir. Böylece dünyayı elde

41 Mü'minûn 23/28.
42 İsrâ 17/3.
43 İsrâ 17/3: Taberî, XIV, 452; İbn Ebî Hâtim, VII, 2317.
44 İbrâhîm 14/39.
45 Neml 27/15.
46 Lokmân 31/25; Ankebût 29/63; Neml 27/59, 93; Mü'minûn 23/28; İsrâ 17/111.
47 Nasr 110/3.
48 Hicr 15/98-99.

etmekle onu elden kaçırma arasında bir farkı kalmaz. Artık o, ne dünyalık olarak elde ettiğine şımarır ne de elinden kaçırdığına üzülür. Bu sayede hüzün ve keder ortadan kalkar. Zira Allah'ın âdil olduğuna inanan insan, başına sıkıntılar geldiğinde feryat edip isyan etmez. Bilakis başına ister iyilikler isterse kötülükler gelsin; o kişi Allah'a hamdederek ibadet etmeye devam eder."[49] Bir hadîs-i şerifte de *"Kıyamet gününde cennete ilk çağrılacak olanlar, bolluk ve nimet zamanında da darlık ve belâ zamanında da Allah'a hamdedenlerdir."*[50] buyurulmaktadır.

Yüce Allah, Resûlünün şahsında bütün Müminlere niçin hamdetmeleri gerektiğini şöyle emreder: *"(Ey Peygamber!) 'Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zillet ve âcizliğin gerektirdiği bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah'a mahsustur.' de ve O'nu tekbir ile yücelt."*[51] Görüleceği üzere âyette şu üç noktadan ötürü Allah'a hamdedilmesi emredilmektedir: Allah'ın çocuk edinmemesi, varlığın tek sahibi olması ve hiç kimseyi yardımcı edinmemesi. Böylece âyetten, hamde lâyık olan varlığın hiçbir şeye muhtaç olmaması ve her yönüyle kusursuz olması gerektiği anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ, değişik âyetlerde Peygamber-i Zişan Efendimize tüm hayatını kuşatacak şekilde hamdetmesini emretmiştir: *"Sen onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan önce de batışından önce de Rabbini hamd ile tesbih et; yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da Rabbini tesbih et ki hoşnutluğa erişesin."*[52] Tefsirlerde Hz. Peygamber'e yönelik bu emirlerin beş vakit namaz olduğu belirtilmektedir.[53]

Bir diğer âyette Hz. Peygamber'e Allah'ın yardımı gelip zafere eriştiğinde hamdetmesi gerektiği şöyle bildirilmektedir: *"Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, Rabbine hamdederek tesbihte bulun ve O'ndan bağışlanma dile. Çünkü O, tövbeleri çokça kabul edendir."*[54] Bu âyetlerde Hz. Peygamber'e, Mekke'nin fethi ile elde edilen zafer ve insanların Allah'ın dinine girmeleri sebebiyle hamd ile Rabbini tesbih edip yüceltmesi emredilmektedir. Yine burada Allah Resûlü'nden kullukta olgunluğun bir gereği olarak tevazu sergilemesi ve ibadetlerini yeterli görmeyip Allah'tan af ve ihsan dilemesi istenmektedir. Nitekim Nasr sûresi indikten sonra Sevgili Peygamberimizin, *"Allah'ım! Sana hamdeder ve seni noksan sıfatlardan uzak tutarım. Beni bağışla;*

49 Hicr 15/98: Râzî, XIX, 166.
50 Tevbe 9/112: Süyûtî, IV, 297; Hâkim en-Nisâbûrî, II, 706.
51 İsrâ 17/111.
52 Tâhâ 20/130; Kâf 50/39-40.
53 Tâhâ 20/130: Râzî XXII, 133; Kâf 50/39-40: Beyzâvî, III, 318-319.
54 Nasr 110/1-3.

şüphesiz ki sen tövbeleri çok kabul edensin!" şeklindeki duayı sık sık tekrarladığı rivayet edilmektedir.[55]

Mümin insan Allah'a hamdeder; zira hamd, imanın bir gereği olup önemli bir ibadettir. Bu bağlamda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Bizim âyetlerimize ancak, kendilerine bu âyetlerle öğüt verildiği zaman secdeye kapanan, kibirlenmeksizin Rablerine hamdederek tesbih edenler inanırlar."*[56] Rivayete göre bu âyet, bazı Münafıkların namaza durulacağı sırada mescidden çıkmaları üzerine nâzil olmuştur.[57] Allah Teâlâ bu âyette, kimlerin gerçek anlamda iman etmiş sayılacaklarını, imanın alâmetlerini ve Müminlerin özelliklerini açıklamaktadır. Buna göre gerçek Müminler, Allah'ın âyetleri kendilerine hatırlatıldığında saygıyla secdeye varanlar ve Kâfirlerin aksine Rablerini hamd ile tesbih edenlerdir.[58]

Hamdin sabır, tesbih, secde ve istiğfarla sıkı bir bağı vardır. Şu âyet bu gerçeği ortaya koymaktadır: *"Sen şimdi sabret; zira Allah'ın vaadi kesinlikle gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste ve sabah akşam Rabbini hamd ile tesbih et."*[59] Müşrikler, Hz. Peygamber'i yalanlıyorlardı. Onun söylediklerine inanmıyor, onu alaya alıyorlardı. Diğer peygamberlere yapıldığı gibi, *"Eğer doğru söylüyorsan, bizi kendisiyle tehdit ettiğin azap nerede?"*[60] diyerek onu incitiyorlardı. Cenâb-ı Allah, bu âyetle Peygamberimize bu sıkıntılara karşı direnmesini, sabretmesini, günahının bağışlanmasını istemesini, sabah akşam Rabbini hamd ile tesbih etmesini emretmiştir. Ondan Müşriklerin söylemlerine aldırış etmemesini istemiş; zira verdiği vaadin mutlaka gerçekleşeceğini bildirmiştir.[61] Yüce Allah'ın vaat ettiği bu yardım sadece Resûl-i Ekrem'e (sas) ve ashâbına ait değildir. Bu durum Allah yolunda mücadele verirken sıkıntılarla karşılaşan diğer Müminler için de söz konusudur. Cenâb-ı Hak, onları sabrettikleri, yaptıkları hatalardan tövbe ettikleri, hamdedip ibadet ettikleri takdirde düşmanlarına karşı üstün hâle getirecektir.[62]

Kıyamet gününde Yüce Allah kullarını hesap vermek üzere mahşer yerine çağıracaktır. Ölümden sonra dirilişe inanmayanlar da şu âyette belirtildiği gibi O'nun bu çağrısına hamd ile cevap vererek emre itaat edeceklerdir: *"O gün Allah sizi (kabirlerinizden) çağıracak ve siz de (kabirlerinizde) çok az kaldığınız zannı içinde O'na*

55 Nasr 110/2: Taberî, XXIV, 709-710.
56 Secde 32/15.
57 Secde 32/15: İbn Atıyye, IV, 361.
58 Secde 32/15.
59 Mü'min 40/55.
60 A'râf 7/70; Hûd 11/32; Ahkāf 46/22.
61 Mü'min 40/55.
62 Kāf 50/39-40.

hamdederek çağrısına hemen uyacaksınız."[63] Oysa onlar dünya hayatında iken âhireti inkâr ediyor ve şöyle diyorlardı: *"Biz bir yığın kemik, bir yığın ufalanmış toprak olduktan sonra mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmişiz, biz mi?"*[64] Ancak şimdi gerçeği bütün açıklığıyla görmüşler ve Allah'ın gücü ve büyüklüğü karşısında hamdetmektedirler.[65] Başka bir ifadeyle inanmayanlar da tıpkı inananlar gibi Allah'a övgüyle hamdederek, O'nun emrine boyun eğerek kabirlerinden kalkacaklardır.[66] Bir rivayete göre, kıyamet günü hamdederek dirilmekten bahseden âyetteki hitap, hem Kâfirlere hem de Müminlere yöneliktir.[67] Bazı âlimlere göre ise bu âyet, sadece Müminlere yöneliktir. Nitekim şu hadis bu görüşü desteklemektedir: *"Kıyamet koptuğunda, Müminler kabirlerden çıkarak başlarından toprağı silkeleyecekler ve 'Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun.' diyeceklerdir."*[68] O gün arşın etrafını kuşatan melekler de Rablerini hamd ile tesbih edip yücelteceklerdir. İnsanların hesabı adaletle görülecek ve neticede hamd ve övgünün sadece Cenâb-ı Allah'a özgü olduğu bir defa daha tekrarlanacaktır. Cennete giren Müminlerin dualarının sonu Allah'a hamdetmek olduğu gibi meleklerin sözleri de Allah'a hamdetmek olacaktır: *"Melekleri de Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek arşın çevresini kuşattıklarını görürsün."*[69]

Allah'a karşı gelmekten sakınan sorumlu Müminler, gruplar hâlinde cennete girdiklerinde melekler onlara, *"Size selâm olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedî kalmak üzere buraya girin."*[70] diyeceklerdir. *"Onlar da (şöyle cevap vereceklerdir): Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren ve bizi cennetten dilediğimiz yere konmak üzere bu yurda vâris kılan Allah'a mahsustur. Sâlih amel işleyenlerin mükâfatı ne güzelmiş!"*[71] Müminler girdikleri adn cennetlerinde değerli elbiseler ve takılar kuşanacaklardır. Kavuştukları bu nimetlere ve güvene karşılık ise Allah'a hamdedeceklerdir.[72] Yine onların cennetteki hâli âyette şöyle anlatılmaktadır: *"(Onlar): 'Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Eğer Allah'ın bizi hidayete eriştirmesi olmasaydı, biz (kendiliğimizden) hidayete ermiş olamazdık. Gerçekten de Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler.' derler. Onlara, 'İşte yaptığınız (iyi işler) sayesinde*

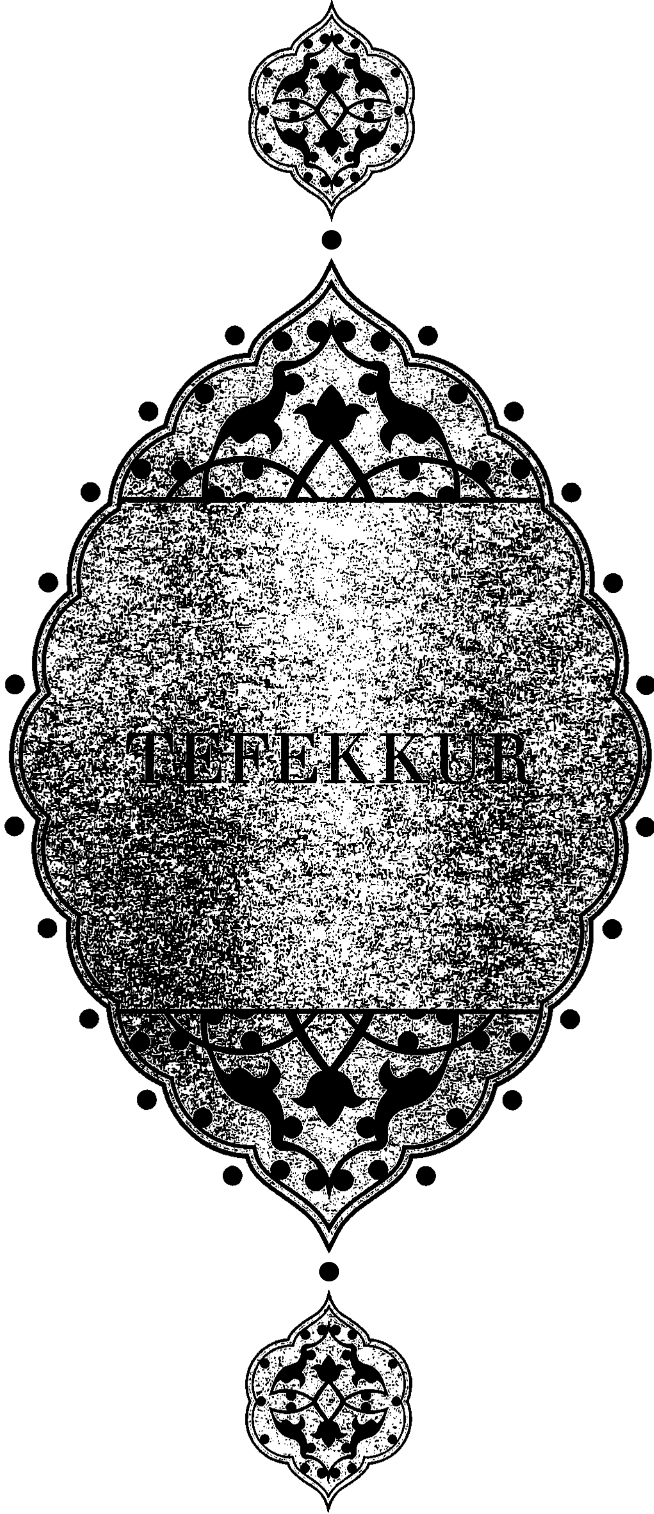
63 İsrâ 17/52.
64 İsrâ 17/49.
65 İsrâ 17/52: Mâtürîdî, VII, 60; İbn Atıyye, III, 463.
66 İsrâ 17/52: İbn Kesîr, V, 86.
67 İsrâ 17/52: İbn Ebî Hâtim, VII, 2334; Râzî, XX, 354.
68 İsrâ 17/52: Zemahşerî, II, 672; Fâtır 35/34: İbn Kesîr, III, 614.
69 Zümer 39/75.
70 Zümer 39/73.
71 Zümer 39/74.
72 Fâtır 35/33-34.

kendisine vâris kılındığınız cennet!' diye seslenilir."[73] Böylece cennet halkı, dünyada kendilerine peygamber gönderip onlara doğru yolu gösterdiği ve cennette de bol ve ebedî nimetlere kavuşturduğu için Allah'a hamdederler. Yine cennet ehli oraya vardıklarında *"Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir. O ki bizi lütfuyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir."*[74] diye Yüce Allah'a sonsuz hamdlerini arz edeceklerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de hamd; Allah'ı içten gelen bir duyguyla övmeyi, O'na şükretmeyi, O'nu yüceltmeyi ve kusurlardan uzak görmeyi ifade etmektedir. Âyetlerde *hamd* kavramı, Allah'ın yegâne Rab ve ilâh oluşunu güçlü delillerle ispat etmektedir. Allah'ın yüce sıfatları, muhteşem dünya ve âhiret nimetleri, ilâhî adalet, zalimlerin cezalandırılması, evrenin insanın hizmetine verilmesi gibi hususlar da bu bağlamda ele alınır. Rabbimiz her türlü övgüye layıktır: *"De ki: Hamd, Allah'a mahsustur. O, âyetlerini size gösterecek ve siz de onları tanıyacaksınız."*[75] Övünç ve teşekkür (*hamd*) tümüyle ve daima Allah'a aittir; çünkü O, tüm evreni yoktan var etmiş, yalnızca yaratmakla kalmayıp hepsine merhamet etmiş ve sayısız güzellikler bağışlamıştır. Dolayısıyla bütün isim ve nitelikleriyle O bunu hak etmektedir. Bizler, *"Hamd, Allah'a mahsustur."* (*el-hamdü lillâh*)[76] ifadesiyle; Allah'ın sonsuz büyüklüğünü, her şeyin O'nun emri ve izniyle meydana geldiğini ve bu yüzden kendisinin övgü ve teşekkürü (*hamd*) hak eden yegâne varlık olduğunu ikrar etmiş oluruz. Yüce Allah, yegâne hamde lâyık zât olduğu gibi "Âlemlerin Rabbi", "Rahmân", "Rahîm", "Ödül ve ceza gününün tek hâkimi"[77] olmasıyla da hamdedilmeyi hak edendir. Nitekim hesap gününde melekler hamdedip O'nu yücelteceklerdir.[78] Dünyada da âhirette de hamde lâyık tek varlık Allah'tır. Zira göklerde ve yerde olan bütün varlıkları, âhiret hayatını ve cennet nimetlerini yaratan O'dur.

73 A'râf 7/43.
74 Fâtır 35/34-35.
75 Neml 27/93.
76 Fâtiha 1/2.
77 Fâtiha 1/2-4.
78 Zümer 39/75.

TEFEKKUR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّ ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِۙ
﴿١٩٠﴾ اَلَّذ۪ينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَاماً وَقُعُوداً وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ
ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلاًۚ سُبْحَانَكَ
فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler ve şöyle derler: 'Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, sana hiçbir eksikliği yakıştıramayız, yüceler yücesisin. Bizi cehennem azabından koru!'"

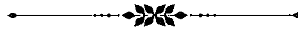
(Âl-i İmrân 3/190-191)

إِنَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَۜ ﴿٣﴾ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَۙ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾

"Göklerde ve yerde inananlar için önemli işaretler vardır. Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı diğer kımıldayan canlılarda bilenler için deliller mevcuttur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesinde, Allah'ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda) -ki, onunla öldükten sonra yere yeniden hayat vermektedir- rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünenler için alınacak dersler vardır."

(Câsiye 45/3-5)

سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفِٓي اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّۜ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾

"Onlara (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde bulunan varlığımızın delillerini hep göstereceğiz. Böylece Kur'ân'ın gerçek olduğu onlara apaçık belli olsun. Rabbinin her şeye şahitlik etmesi (onlar için) yeterli değil midir?"

(Fussılet 41/53)

اَوَلَمْ يَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُٓوا
اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةًۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِۜ
اِنَّهُ كَانَ عَلٖيمًا قَدٖيرًا ﴿٤٤﴾

"Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı ki kendilerinden öncekilerin sonu nice olmuş görsünler! Kaldı ki onlar bunlardan daha güçlüydüler. Göklerde ve yerde Allah'ın kudretine karşı durabilecek yoktur. Şüphe yok ki O her şeyi bilmektedir, her şeye kâdirdir."

(Fâtır 35/44)

اِنَّ فٖي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتٖي
تَجْرٖي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ مَٓاءٍ فَاَحْيَا
بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فٖيهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍۖ وَتَصْرٖيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ
الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

"Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü hâldeki toprağa can verdiği yağmurda ve orada her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır."

(Bakara 2/164)

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ
مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ
وَظَنَّ اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَٓاۙ اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلاً اَوْ نَهَاراً فَجَعَلْنَاهَا حَصِيداً
كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

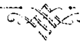
"Dünya hayatının hâli ancak gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine karışır. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri de onun üzerine (her türlü işleme) güçlerinin yettiğini sandıkları bir sırada oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hâle getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz."

(Yûnus 10/24)

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْۜ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّىۜ وَاِنَّ كَث۪يراً مِنَ النَّاسِ
بِلِقَٓائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

Kendi kendilerine bir düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hikmet temelinde, belli bir süreye kadar kalmak üzere yaratmıştır. Fakat şu bir gerçek ki insanların birçoğu Rablerine kavuşmayı hâlâ inkâr etmektedir."

(Rûm 30/8)

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فٖٓي اَصْحَابِ السَّعٖيرِ ﴿١٠﴾

"'Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık!' derler."

(Mülk 67/10)

اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَٓا اَوْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَاۚ
فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتٖي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

"(Seni yalanlayanlar) hiç yeryüzünde dolaşmazlar mı? Hiç olmazsa bu sayede düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olsun. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur."

(Hac 22/46)

قُلْ سٖيرُوا فِي الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ ﴿١١﴾

"De ki: 'Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!'"

(En'âm 6/11)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de *tefekkür* kelimesi yer almaz. Ancak *fe-ke-ra* kökünden türeyen fiiller 17 yerde geçer.[1] Bu kelimelerin geçtiği âyetler, yaratılış ve evrenden hareketle Allah Teâlâ'nın varlığı, birliği, eşsiz ilim, irade ve kudretinin yansımaları üzerinde düşünmeye davet eder. Âyetlerde insana, dış âlem, kendisi üzerindeki deliller, dinî hükümlerin hikmetleri ve Yüce Allah'ın verdiği sayısız nimetler hakkında düşünmesi emredilir. Ayrıca ebedî saadete göre dünya hayatının geçici oluşu, insanın bu dünyadaki hayat hikâyesi, âkıbeti ve Kur'ân âyetleri üzerinde düşünmesi de bu bağlamda sayılabilir. Böylece insanın doğru yolu bulması ve kendini terbiye etmesi amaçlanır. Tefekkür, kimi zaman geçmiş peygamberlerin mücadelelerini anlatan kıssalarla ve dinî hayatla ilgili misallerle gerçekleştirilir. Kimi zaman da bu, sorular sorarak düşünceye teşvik eden ve varlık üzerinde düşünen erdemli kulları öven ifadelerle sağlanır.

Tefekkür, sözlükte "düşünmek" anlamına gelir.[2] Kur'ân'da bu kelime, Allah'ın yüce kudretini gösteren delillerle işaretleri ve O'nun yarattığı varlıkların hikmetini kavrama anlamındadır.[3] Bu, kulluk bilincinin gelişmesini ve zenginleşmesini sağlayan bir ibadettir.[4] Âyetlerde kelimenin fiil formunda gelmesi, Kur'ân'ın sürekli hareket hâlinde olan, yenilenen ve olgunlaşan bir düşünmeyi hedeflediğini gösterir. *Tefekkür*le ilgili diğer önemli kelimeler şunlardır: *Tedebbür, 'ibret, i'tibâr, tezekkür, 'akl, fıkh* ve *nazar*.

Tedebbür, "bir şeyin sonucunu düşünmek" demektir. Bununla âyetlerin maksatlarını anlama çabası kastedilmektedir.[5] *'İbret* kelimesi, "görülen bir şeyden hareketle görülmeyen bir şeyin bilgisine varmak" anlamındadır.[6]

1 Bakara 2/219, 266; Âl-i İmrân 3/191; En'âm 6/50; A'râf 7/176, 184; Yûnus 10/24; Ra'd 13/3; Nahl 16/11, 44, 69; Rûm 30/8, 21; Sebe' 34/46; Zümer 39/42; Câsiye 45/13; Haşr 59/21.

2 Cevherî, II, 783.

3 Âl-i İmrân 3/191: Kurtubî, V, 470.

4 Âl-i İmrân 3/191: İbn Âşûr, IV, 196-197.

5 Nisâ 4/82: İbn Âşûr, V, 137. Kavramın geçtiği âyetler için bk. Mü'minûn 23/68; Sâd 38/29; Muhammed 47/24.

6 Râgıb el-İsfahânî, s. 320.

Aynı kökten gelen *i'tibâr,* eşyanın hakikat ve işaretleri üzerinde düşünerek birtakım sonuçlara varmaktır.[7] İlgili âyette kelime, inkârcıların başına gelen felâket ve musibetleri düşünüp bunlardan ders almaları mânasında kullanılır.[8] *Tezekkür,* âyetlerden öğüt alma anlamına gelmektedir.[9] *'Akl* kelimesi ise âyetlerde fiil kipinde geçmekte[10] olup insanda bilgiyi kabul etmeye hazır yetenek demektir.[11] Kur'ân'da inkârcıların dinî gerçekleri kavrayamadıkları, âyetlerden, tabiattaki oluşumlardan ve tarihteki olaylardan gerekli dersi çıkaramadıkları ifade edilir. Kur'ân'da *kalb* kelimesi ilim ve anlayış mânasında kullanılır.[12] *Lübb* (ç. *elbâb*) bâtıl ve yanlış düşüncelerden arınmış[13] olgun[14] zihindir.[15] *Nuhye* (ç. *nuhâ*), Allah Teâlâ'nın birliğinin, eşsiz kudret ve kâinattaki hükümranlığının delillerini düşünüp öğüt alan akıl demektir.[16] *Fu'âd,* anlayış mânasını ifade eder.[17] *Fıkh,* anlayış, kavrayış, görünenden görünmeyenin bilgisine varmaktır.[18] Aynı kökten gelen *tefakkuh,* dinin inceliklerini öğrenmek için gösterilen yoğun gayreti ifade eder.[19] Asıl anlamı gözle bakmak olan *nazar,* "kalp gözüyle bakmak, bir şey hakkında düşünceye dalmak, bir konuda fikir oluşturmak, teorik araştırmalarda bulunmak" mânalarına gelir.[20] Kalp, kulak ve göz düşünmenin vasıtalarıdır. Kur'ân mecazî anlamda bu organların mühürlenmesi (*tab', hateme*),[21] kilitlenmesi ve

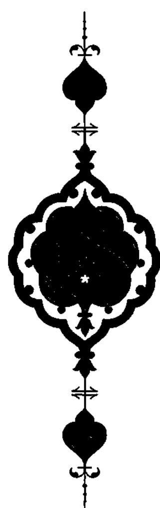
---

7 Haşr 59/2: Râzî, XXIX, 283.
8 Haşr 59/2: Nesefî, III, 456.
9 Bakara 2/221: Nesefî, I, 184.
10 Bakara 2/44, 73, 76, 164, 170, 242; Âl-i İmrân 3/65, 118; Mâide 5/58, 103; Yûnus 10/42, 100; Ankebût 29/43, Mülk 67/10.
11 Râgıb el-İsfahânî, s. 341.
12 Râgıb el-İsfahânî, s. 411.
13 Râgıb el-İsfahânî, s. 446.
14 Bakara 2/179: Beyzâvî, I, 164.
15 Âyetler için bk. Bakara 2/269; Ra'd 13/19; Sâd 38/29; Zümer 39/9.
16 Tâhâ 20/54: Taberî, XVI, 86.
17 Hûd 11/120: İbn Âşûr, XII, 192.
18 Râgıb el-İsfahânî, s. 384.
19 Tevbe 9/122: Âlûsî, XI, 48.
20 İbn Manzûr, V, 215.
21 Bakara 2/7; En'âm 6/46; Tevbe 9/93; Nahl 16/108; Câsiye 43/23.

perdelenmesinden (*gıtâ ve gışâve*)[22] bahseder. Âyetlerde unutma (*gaflet*)[23] ve aldatma (*gurûr*)[24] kelimeleri *zikir* ve *tefekkür*ün zıddı olarak geçer. Pek çok yerde Kâfirlerin ve Münafıkların gafil kimseler (*gâfilûn*)[25] olduklarına dikkat çekilir.

22 Bakara 2/7; Kehf 18/101.
23 Enbiyâ 21/1.
24 Hadîd 57/20; Mülk 67/20.
25 Yûnus 10/7, 92; Nahl 16/108, 46/5.

Gecenin karanlığının her yanı bürüdüğü bir seher vakti idi. Allah Resûlü (sas) kalkmış, abdestini almış, uzun uzun kıyam, kıraat, rükû ve secdelerle gecesini ihyâ etmişti. Allah'a olan derin saygısı, sevgisi, huşuu ve haşyeti sebebiyle iki gözü iki çeşme ağlamıştı. O kadar ki elbisesi, mübarek sakalları, hatta secde ettiği yer gözyaşlarıyla sırılsıklam ıslanmıştı. Öylece şafak atmış, tan yeri ağarmış, sabah namazı vakti girmişti. Bir zaman sonra namaza çağırmak üzere Hz. Bilâl geldi. Allah Resûlü'nü gözü yaşlı bir durumda ağlarken görünce ona şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, sen ağlıyor musun? Oysa Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır." Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, *"Ey Bilâl, ben Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı? Allah bu gece bana öyle âyetler indirdi ki, kim bu âyetleri okuyup da üzerinde tefekkür etmezse, ona yazıklar olsun."*[1] dedi ve sonra şu âyetleri okudu: *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akl-ıselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: 'Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!' (derler)."*[2]

1 Âl-i İmrân 3/190: Kurtubî, V, 465; Buhârî, "Teheccüd", 6.

2 Âl-i İmrân 3/190-191; Taberî, VI, 310-311; Buhârî, "Tefsîr", 3/17, 19; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 242; İbn Hibbân, II, 386.

TEFEKKÜR, İNSANIN ANLAM ARAYIŞIDIR

...إِنَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ اٰيَاتٌ
لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ
الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾

"... Göklerde ve yerde inananlar için önemli işaretler vardır. Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı diğer kımıldayan canlılarda bilenler için deliller mevcuttur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesinde, Allah'ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda) -ki, onunla öldükten sonra yere yeniden hayat vermektedir- rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünenler için alınacak dersler vardır."

(Câsiye 45/3-5)

İnsan bu dünyaya geldiğinde hiçbir bilgisi yoktur. Yüce Allah ona akıl ve duyu organları vermiştir. O, bunlarla kendini ve varlığı tanımaya, iyi ve kötüyü ayırt etmeye, evrenin yaratılış ve işleyişindeki mükemmel düzen ve sayısız hikmeti kavramaya çalışır. İnsan duyu organlarıyla elde ettiği bilgiyi akıl süzgecinden geçirir. Bu bilgiden dersler çıkarır, öğütler alır.[3] Kur'ân'da yaratılış üzerinde tefekkür etmemizi isteyen âyetler, varlık âlemi üzerinden Yüce Yaratıcı'yı, O'nun birliğini ve kudretini düşünmenin bir kulluk görevi olduğuna işaret eder.

Varlıktaki delil ve işaretleri (*âyet*) ibretle izlemek ve onları düşünerek (*tefekkür*) dersler çıkarmak ve bu derslerle Allah Teâlâ'ya yaklaşmak ve O'na kulluk etmek insana özgüdür. O, bu özelliğini kullanıp geliştirdiği sürece Yüce Allah'ın katında yükselir. Diğer taraftan aklını kullanmayan kimseler, yeryüzündeki canlıların en kötüsü kabul edilir.[4] Bunlar, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve tevhidi bildiren deliller üzerinde düşünmediklerinden Allah'ın azabı ve öfkesiyle karşılaşacaklardır.[5]

İnkârcılar, kendilerini kuşatan ve Cenâb-ı Hakk'ın birliğine ve mutlak kudretine götüren sayısız yaratılış gerçeğini göremezler. Şu âyet onların bu konudaki umursamazlıklarını bizlere anlatır: *"Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu*

3 Nahl 16/78: Taberî, XIV, 315.
4 Enfâl 8/22.
5 Yûnus 10/100: Taberî, XII, 300.

delillerden yüz çevirerek geçip giderler.”[6] Ancak Kur'ân, bu kimseleri düşünmeye zorlar. Bizzat yaşayıp tecrübe ettiklerinden hareketle peş peşe onlara sorular sorar ve onları uyandırmaya çalışır: *“Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez. Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza! Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü? Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz miyiz bitiren? Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız: 'Doğrusu çok zarara uğradık! Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık.' (derdiniz). İçtiğiniz suyu düşündünüz mü? Onu buluttan siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren? Dileseydik onu tuzlu yapardık. O hâlde şükretmeli değil misiniz? Tutuşturmakta olduğunuz ateşi düşündünüz mü? Onun ağacını siz mi yarattınız yoksa yaratan biz miyiz? Biz onu bir ibret ve ıssız yerlerde yaşayanlara bir yarar kaynağı kıldık.”*[7]

Kur'ân-ı Kerîm, onu inkâr eden muhataplarını Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliği hakkında sağlıklı düşünmeye[8] ve onun peygamberlikten önceki ve sonraki hayatlarını karşılaştırmaya çağırır. Çünkü peygamberlikten önce kendisine bir kitap verileceği konusu Resûlullah'ın aklından bile geçmemişti.[9] Hatta o, vahiy ve iman nedir bilmeyen, yine Kur'ân'ın içerdiği dinî ilkeler konusunda hiçbir bilgisi olmayan birisi idi.[10] Kısaca ondaki bu olağanüstü durumu, sadece kendi geçmişi, ilişkileri ve içerisinde yetiştiği toplumun sosyal ve kültürel seviyesi açısından açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla bütün bunlar, olsa olsa Allah Teâlâ'nın ona bildirmesi ve yönlendirmesi ile mümkün olabilir. Bir keresinde Müşrikler Resûlullah'tan başka bir Kur'ân getirmesini veya onu değiştirmesini istemişlerdir. Ancak Allah onlara Peygamberimizin Kur'ân'da en ufak bir değişiklik yapmasının mümkün olmadığını hemen ilân etmiştir.[11] Ayrıca Müşrikler peygamberlik öncesi ve sonrasıyla Allah Resûlü'nde yaşanan bu sıra dışı değişimi düşünmeye çağrılmıştır: *“De ki: Allah dileseydi ne ben onu (Kur'ân'ı) size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?”*[12]

İnsanı gerçeği görmeye çağırırken Kur'ân'ın bütün amacı, onun sağlıklı düşünme yetisini harekete geçirmektir. Böylece insan, varlığını kuşatan eşsiz nimet ve güzelliklerin asıl sahibini görecektir. Çünkü aksi takdirde insan bir aldanışa, kendini

6 Yûsuf 12/105: Taberî, XIII, 371-372.
7 Vâkıa 56/60-73.
8 Sebe' 34/46.
9 Kasas 28/86: Taberî, XVIII, 352.
10 Şûrâ 42/52: Nesefî, III, 262.
11 Yûnus 10/15-16: Taberî, XII, 136-138.
12 Yûnus 10/16: Râzî, XVII, 60-61; İbn Âşûr, XI, 119-123; ayrıca bk. Sebe' 34/46.

bilmezliğe, körlük ve sağırlığa kapılıp gidecektir. Bu sebeple Kur'ân, insanı, önce tekrar tekrar bizzat yaşadığı, hissettiği dolayısıyla kolay kavrayabileceği kendi varlığındaki deliller üzerinde düşünmeye çağırır. Bu çerçevede Yüce Yaratıcı insanlara seslenerek *"Kendi üzerinizde (açık kanıtlar) vardır. Hiç görmüyor musunuz?"*[13] buyurur. Dikkatler, ilk gelen vahiyle insanın başlangıcına, anne rahmindeki durumuna çekilir.[14] Başka âyetlerde de şu can alıcı sorular ona yöneltilir: *"Artık insan hangi şeyden yaratıldığına bir baksın."*[15]*"Sizi önemsenmeyen bir sudan (meniden) yaratmadık mı?"*[16] *"Akıttığınız meniyi düşündünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa biz miyiz yaratan?"*[17]

İnsan, üreme hücrelerinden başlayarak, aşama aşama olgunlaşmaktadır. Anne rahmindeki hâli, bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve hayatın en zor devri olan ihtiyarlık evrelerinin her birinde öncekinden farklı olarak yeniden şekillenmektedir.[18] Böylece başlangıçta hiçbir şey değilken sonuçta insanı hayrete düşüren harika bir varlık meydana gelmektedir.[19] Belirtmek gerekir ki, Kur'ân'da insanın yaratılışına sık sık yer verilmesinin sebebi sadece bu değildir. Bununla, aynı zamanda öldükten sonra yeniden dirilişe inanmayan muhataplar düşünmeye davet edilmiştir. Çünkü Araplar, kendilerini yaratanın Allah olduğuna inanıyorlardı.[20] Öyle ise ilk bakışta önemsiz görülen bir sıvıdan böylesine mükemmel bir varlığı yaratanın, ölümden sonra onu tekrar diriltmesi neden mümkün olmasın ki?[21] Âyetlerde insan, başlangıçtaki durumuyla geldiği nokta arasında düşünmeye davet edilir. İşte şu âyetler kıyamet, âhiret ve Allah'a hesap vermeyi inkâr eden Mekkeli Müşriklere kabaca işaret ettiğimiz bu gerçekleri neden görmediklerini ve nankörlük ettiklerini sorar: *"Ey insan! Yüce Rabbin hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu? O Rabbin ki seni yarattı, varlığını şekillendirdi ve ölçülü yaptı. Dilediği şekilde seni oluşturdu."*[22]

Muhataplar, içinde yaşadıkları aile hayatını da düşünmeye çağrılmıştır. Aile hayatı, yardımlaşma, diğerkâmlık ve sabrın en samimi ve gösterişsiz şekilde yaşandığı yerdir. Eğer Allah'ın insanda yarattığı bedensel ve psikolojik özellikler olmasaydı, ne hayatın zorluklarına karşı sıkı sıkıya birbirine bağlanan ve mücadele eden

13 Zâriyât 51/21: Âlûsî, XXVII, 9.
14 Alak 96/2.
15 Târık 86/5.
16 Mürselât 77/20.
17 Vâkıa 56/58-59.
18 Yâsîn 36/68; Nahl 16/70; Hac 22/5; Zâriyât 51/21: İbn Âşûr, XXVI, 353-354.
19 Meryem 19/67.
20 Zuhruf 43/87.
21 Yâsîn 36/77-79.
22 İnfitâr 82/6-8: Mâverdî, VI, 221; *Kur'an Yolu*, V, 569.

eşler olurdu ne de sevgi ve şefkatle büyütülen, korunup kayrılan çocuklar yetişirdi. Kısaca toplumların yapıtaşı olan aileden bahsetmek mümkün olmazdı. İşte şu âyet bu ve benzeri konularda bizleri düşünmeye çağırmaktadır: *"Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve merhamet duyguları yerleştirmesi de Allah'ın (size hatırlattığı) delillerindendir. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."*[23]

Dünyanın sakini olan insanoğlu başka yönleriyle de düşünülmeye değer bir varlıktır. Şöyle ki yeryüzündeki bütün insanlar aynı özden yaratıldıkları hâlde büyük bir çeşitlilik ortaya koyarlar. Dil ve renk çeşitliliği ilk dikkati çeken özelliklerdir.[24] Ancak aynı ırktan oldukları hâlde hiçbirinin siması öbürüne benzemez. Belki geçmişlerini hayal ettiğimizde aynı ırktan ve renkten oldukları hâlde yüz ve çehre bakımından insanı hayrete düşüren eşsiz bir farklılık ortaya koyarlar.[25] İşte insandaki bu müthiş yaratılış çeşitliliği, Allah Teâlâ'nın eşsiz ilim, irade ve kudreti noktasında herkesin görüp ibret alabileceği bir kanıt olarak önümüzde durmaktadır.

Kur'ân'da insan, bizzat bu dünyada yaşadığı hayat serüveni üzerinde düşünmeye çağrılır. Anne rahminden başlayan ve sonsuzluğa uzanan bu yolculukta insanı esas kurtuluşa ve saadete ulaştıran nedir? Her bir insan bu dünyaya geliyor, süresi dolunca da buradan ayrılıyor. Ölüm, Yüce Allah'ın koyduğu bir kanundur. O dilediğini yaratıyor ve dilediğini öldürüyor.[26] Uyku da bir çeşit ölümdür. İnsan uykuda âdeta ölümü yaşıyor, sonra da tekrar diriliyor.[27] Bu da Yüce Yaratıcı'nın sınırsız kudretine işaret eden konulardan bir başkasıdır. Gelip geçici dünya nimetleri ile Allah Teâlâ'nın katında kalıcı olan arasında insanın seçimi nasıl olmalıdır? Yoksa cazibesine ve şatafatına kapılarak yaşanan bu hayat, sonunda sadece bir aldanma ve hüsrandan mı ibarettir? İşte şu âyette yapılan benzetme bizleri bu konular üzerinde düşünmeye davet etmektedir: *"Dünya hayatının hâli, ancak gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine karışır. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri de onun üzerine (her türlü işleme) güçlerinin yettiğini sandıkları bir sırada oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hâle getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz."*[28]

---

23 Rûm 30/21.
24 Rûm 30/22.
25 Fâtır 35/28; İnfitâr 82/8: Nesefî, III, 611; Âlûsî, XXX, 64-65.
26 Zümer 39/42: Taberî, XX, 216.
27 En'âm 6/60.
28 Yûnus 10/24: Taberî, XII, 150; İbn Âşûr, XI, 141-145.

Âyet, dünya hayatının zevk ve sefasına kapılanların, sonunda büyük bir yıkım ve hayal kırıklığına uğradıklarını bizlere anlatır. Çünkü onlar, geçici nimetler uğruna, bu hayatla asla mukayese edilemez bir fırsatı, yani ebedî mutluluğu kaçırmışlardır. İşte Kur'ân-ı Kerîm, insanlığı bu gerçekler üzerinde düşünmeye ve uyanmaya çağırır.

İNSANLIK TARİHİ İBRET SAHNELERİYLE DOLUDUR

اَوَلَمْ يَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُٓوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةًۜ
وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِۜ اِنَّهُ كَانَ عَلٖيماً قَدٖيراً ﴿٤٤﴾

"Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı ki kendilerinden öncekilerin sonu nice olmuş görsünler! Kaldı ki onlar bunlardan daha güçlüydüler. Göklerde ve yerde Allah'ın kudretine karşı durabilecek yoktur. Şüphe yok ki O her şeyi bilmektedir, her şeye kâdirdir."

(Fâtır 35/44)

Kur'ân-ı Kerîm'de, tarihte yaşayan milletlerin peygamberlere karşı gelmeleri, inkâra sapmaları ve uğradıkları feci sonuçtan ibret alınması öğütlenir. Üstelik burada muhataplardan, sadece Kur'ân'ın bu konularda verdiği bilgilerle yetinmemeleri istenir. Aksine onlara bizzat gidip olayların meydana geldiği yerleri görmeleri, gözlem yapmaları ve yaşanan bu olaylardan ibret almaları gerektiği hatırlatılır. Böylece tarihte ve toplumların gidişatında geçerli olan kanunlar (*sünnetullah*), birer ibret tablosu olarak insanların dikkatine sunulur. Bu çağrının Kur'ân'da değişik vesilelerle tekrarlandığını görüyoruz.[29] Meselâ şu âyet bunlardan biridir: *"(Seni yalanlayanlar) hiç yeryüzünde dolaşmazlar mı? Hiç olmazsa bu sayede düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olsun. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur."*[30] Mekke'de inen bu ve benzeri âyetlerde hedeflenen, Allah'ın

29 Yûsuf 12/109; Hac 22/46; Mü'min 40/82; Muhammed 47/10.
30 Hac 22/46.

âyetlerini yalanlayan Âd, Semûd, Lût ve Medyen toplumlarının yok edilişlerinden[31] ibret alınmasıdır.[32] Nitekim Allah'ı inkâr edenlerin Nûh tufanında helâk edilmesi, bir ibret vesikası olarak Kur'ân'ın muhataplarına anlatılır ve onlara şöyle seslenilir: *"Andolsun, biz onu bir ibret tablosu olarak bıraktık, ibret alacak yok mu?"*[33] Böylece inkârcıların bu büyük cezadan öğüt almaları ve ders çıkarmaları istenir.[34] Yine Lût kavminin helâk edilmesinden bahsedilirken de onlara ait harabe ve kalıntıların Mekkelilerin ticaret için geçtikleri yol üzerinde bulunduğu, ibret alacak olanlar için bunda dersler olduğu hatırlatılır.[35]

Kur'ân, insanlara kendi âyetleri üzerinde olduğu kadar, tarih ve tabiat üzerinde düşünmeyi de emreder. Zira her biri Allah'ın birliğine, yol göstermesi ve insana olan iyiliğine götüren âyetlerle doludur. Ancak Yüce Yaratıcı'nın insanı doğru yola sevk etmesi ve eğitmesi sadece bunlarla sınırlı değildir. Yaşadığı bütün musibet ve belâlardan ibret alması, insanın gerçeği görmesinde bir fırsat oluşturur. Malının telef olması, şiddetli fakirlik, sağlığını kaybetmesi, hayati tehlikeye veya açlığa mâruz kalması bunlardan ilk akla gelenlerdir.[36] Bazen bunlar, fertle sınırlı kalmayıp daha geniş ölçekte toplumsal bir boyut hatta küresel bir felâkete dönüşebilir. Şu âyet, bu tarihî gerçekliği ortaya koymaktadır: *"Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırlar diye onları çetin yoksulluk, hastalık ve sıkıntılara uğrattık. Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi."*[37] Âyette görüldüğü gibi, insanın başına gelen zorluklar, içine düştüğü nankörlükten kurtulması için önemli uyarılar olarak anlatılır. Acaba yaşanan bu musibet ve felâketlerin sebebi ne idi? Nerede hata yapmıştı? İşte bu ve benzeri soruları insanın kendisine sorması ve hakikate dönmesi istenir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, evrendeki muhteşem düzen ve binbir çeşit varlık, bütünüyle üzerinde düşünülmesi ve ders çıkarılması gereken sayısız âyetle doludur. Meselâ evrende insanı hayran bırakan bir denge ve akış vardır. Şu âyet bu gerçeği ortaya koyar: *"Yedi göğü birbiriyle tam bir uyum içinde yaratan O'dur. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (sonuçta kusur arayan)*

---

31 Hac 22/42-45.
32 Hac 22/46: Taberî, XVI, 595.
33 Kamer 54/15.
34 Kamer 54/15: Taberî, XXII, 128.
35 Hicr 15/74-76.
36 En'âm 6/42: İbn Âşûr, VII/227; Kurtubî, VIII/377.
37 En'âm 6/42-43.

göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir."[38] Bu âyet, Yüce Allah'ın eşsiz ilim, irade ve kudretini, evrendeki mutlak egemenliğini ve tek ilâh oluşunu ortaya koyar. Aynı zamanda insanı, dikkatli bir gözle kendisini kuşatan evreni araştırmaya ve oradaki işleyişi, akılalmaz kanunları keşfetmeye teşvik eder. Yaratılış ve tabiat olayları insanı hayrete düşürecek sayısız incelik ve orijinal özellikle doludur: Rüzgârdan bulutların akışına, yağmurdan tohumun filizlenmesine, arının bal yapmasından yıldızların kaymasına, nehirlerin çağlamasından gece ve gündüzün oluşumuna kadar nice tabiat olayı Kur'ân'da zikredilerek insanoğlu bu ihtişamı anlamaya ve kavramaya davet edilir.

İbret alınması gereken sadece doğa olayları da değildir. Gemi gibi insanın yaptığı aletler de birer ibret vesilesidir. Çünkü Allah Teâlâ'nın insana olan iyiliğinin ve lütfunun sonucu olarak bunlar da O'nun koyduğu tabiat kanunlarına göre çalışmaktadır. Şu âyet, bizi evrendeki işleyişin insanlar için ne büyük faydalar sağladığını düşünmeye davet eder: *"Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü hâldeki toprağa can verdiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır."*[39] Meselâ bu âyette anlatılan yağmur olmadığı zaman su olmayacak, dolayısıyla susuz bir dünyada hiçbir canlının yaşama şansı kalmayacaktır. Kısaca Cenâb-ı Allah insan için yeryüzünü yaşamaya elverişli yapmış, üzerinde dağları, nehirleri ve her türlü ekin ve meyveyi yaratmıştır. Geceyi insanların dinlenmeleri, gündüzü de geçimlerini temin etmeleri için var etmiştir.[40] Bunlarda insan hayatı açısından ders çıkarılması gereken çeşit çeşit ibretler vardır.

Kur'ân, insanı çevresindeki hayvanların kendisine nasıl hizmet ettiklerini düşünmeye davet eder.[41] Bunlar üzerinde düşünmenin, Yüce Yaratıcı'yı eşsiz sıfatlarıyla tanımaya ve O'na karşı derin bir saygı duymaya vesile olacağı ifade edilir.[42] Meselâ Nahl sûresinin girişinde çeşitli hayvan türlerinin insan hayatındaki çok yönlü faydalarından bahsedilir.[43] Sûrenin devamında ise sağmal hayvanlarda ibret alınacak dersler olduğuna dikkat çekilir.[44] Öyle ya, bağırsaklarda besinlerin posasından

38 Mülk 67/3-4.
39 Bakara 2/164; ayrıca bk. Câsiye 45/3-5.
40 Ra'd 13/3-4; Nebe' 78/9-11.
41 Yâsîn 36/71-72.
42 Fâtır 35/28: Râzî, XXVI, 20-21; Nesefî, III, 86.
43 Nahl 16/5-8.
44 Nahl 16/66.

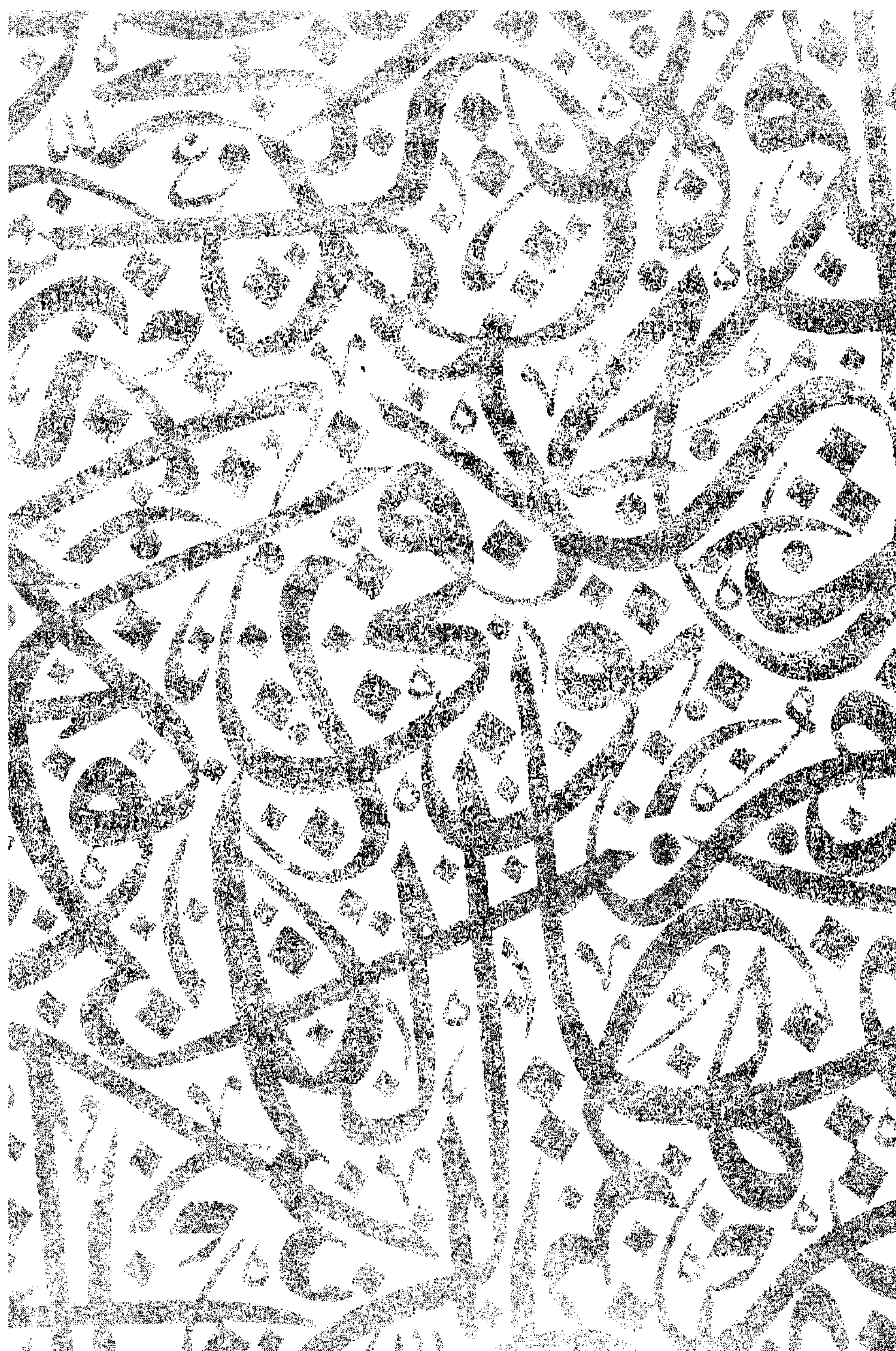
süzülen ve kana karışan maddelerden daha sonra insana şifa olarak dönen bembeyaz süt nasıl oluşmaktadır? Yine şifa kaynağı olan balı üreten arı bizlere anlatılmakta, böylece onu ve yaptığı işi düşünmeye davet edilmekteyiz.[45] Elbette ki arı bu işi kendiliğinden yapmamaktadır. Aksine mutlak kudret, ilim ve hikmet sahibi Cenâb-ı Hakk'ın ilhamıyla (*vahiy*) bunları gerçekleştirmektedir. İşte Kur'ân tabiatta gerçekleşen bu ve benzeri harika olaylar üzerinde bizleri düşünmeye davet etmektedir.

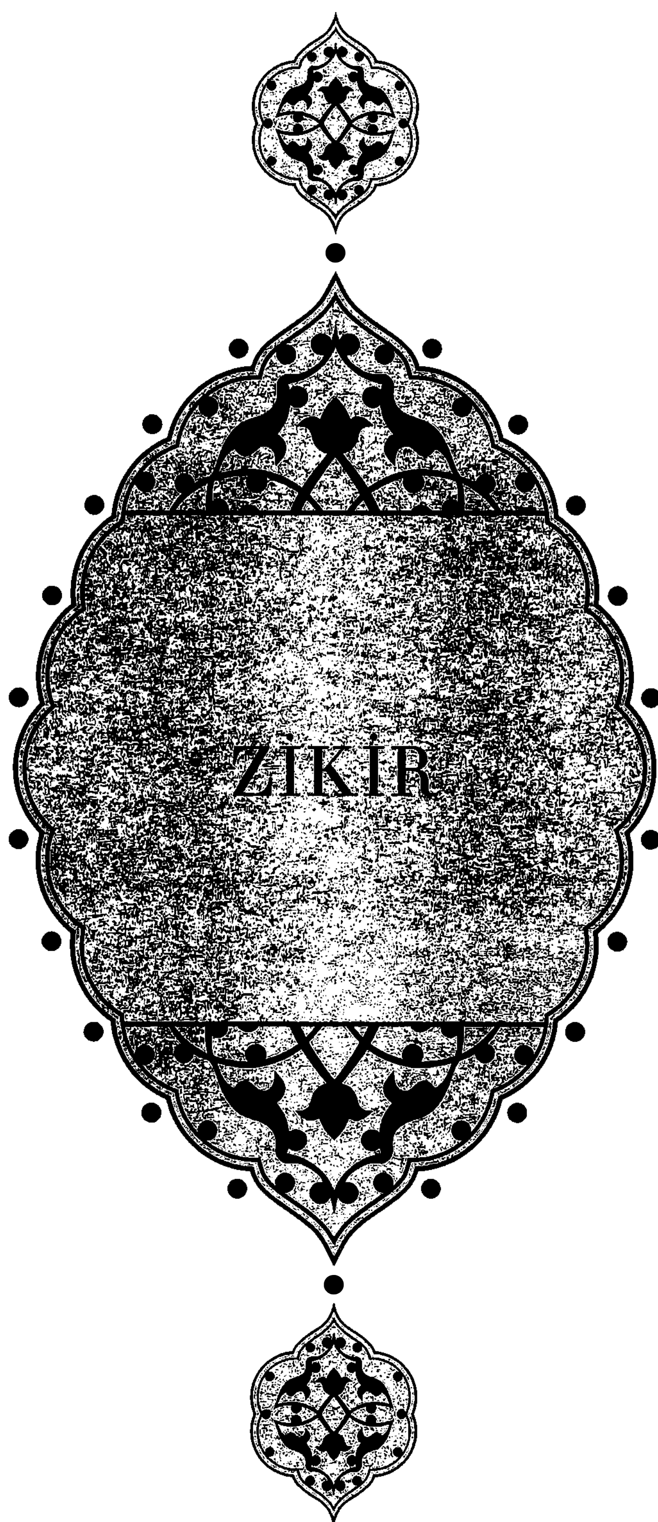
Kur'ân üzerinde tefekkür etmemiz gereken daha birçok konuya dikkat çeker. Şöyle ki, insanların hayatlarını sürdürmeleri için ihtiyaç duydukları su, bununla yetişen ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve meyveler bunlardan bazılarıdır. Yine gece, gündüz, güneş, ay ve yıldızların insanın hizmetine verildiği ifade edilir. Ayrıca denizden çıkarılan balık ve süs eşyalarına dikkat çekilir. İşte bütün bunlarda ibretler bulunduğu belirtilir ve bu konularda muhataplar düşünmeye davet edilir.[46] Başka bir âyette de *"İnsan yediği yemeğe bir baksın."* denilerek, her an muhtaç olduğu ve aksi takdirde hayatını sürdüremeyeceği benzer gıdalara dikkat çekilir. [47] Buradan hareketle varlıktaki âyetler, sır ve incelikler üzerinde tefekkür eden Müminler, Allah Teâlâ'nın varlığına, eşsiz kudret ve hikmetine işaret eden apaçık delillere ulaşırlar.[48]

Kulluk bilincini geliştiren bir eylem olarak tefekkür, yaratılıştan hareketle Yüce Yaratıcı'nın varlığının ve kudretinin delilleri üzerinde düşünmektir. Tefekkür, akıl ve kalp birlikteliği içinde devam eden zihinsel bir çaba olup gökleri, yeri ve içindeki varlıkları yaratan, yaşatan ve yöneten Allah'ın, kulluk edilmeye, yüceltilmeye, itaat gösterilmeye lâyık yegâne ilâh olduğunu kavramaktır.

45 Nahl 16/68-69.
46 Nahl 16/10-14.
47 Abese 80/24-32.
48 Nahl 16/11: Zemahşerî, V, 484.

ZİKİR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا اللّٰهَ ذِكْراً كَث۪يراًۙ ﴿٤١﴾
وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَص۪يلاً ﴿٤٢﴾

"Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın.
Sabah akşam O'nun yücelik ve eşsizliğini dile getirin."
(Ahzâb 33/41-42)

فَاذْكُرُونٖٓي اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لٖي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

"Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!"

(Bakara 2/152)

اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِۜ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُۜ ﴿٢٨﴾

"Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur."

(Ra'd 13/28)

اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّۙ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْۜ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾

"İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır."

(Hadîd 57/16)

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ
اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾

"Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rablerine dayanır ve güvenirler."

(Enfâl 8/2)

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَإِقَامِ الصَّلٰوةِ وَإِيتَاءِ الزَّكٰوةِ
يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ﴿٣٧﴾

"Onlar öyle kimselerdir ki, ticaret de alım-satım da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamaz. Onlar gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar."

(Nûr 24/37)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾

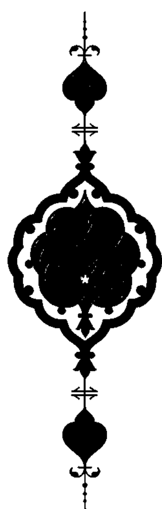
"Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka zarara ve hüsrana uğramışlardır."

(Münâfikûn 63/9)

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ
وَالْاٰصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾

"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabbini zikret, gafillerden olma!"

(A'râf 7/205)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Zikir, Kur'ân-ı Kerîm'in üzerinde önemle durduğu konulardan biridir. "Anmak, hatırlamak" anlamlarına gelen *zikir* kelimesi, Kur'ân'da fiil olarak 101,[1] isim olarak da 76 âyette yer alır.[2] Ayrıca bu kelimeden türetilen dokuz yerde *tezkire*[3] ve yirmi üç yerde de *zikrâ*[4] kelimeleri geçer. Bunlar, "hatırlatma, öğüt, hatırlatan şey" anlamlarında kullanılır. Ayrıca "düşünme, öğüt ve ibret alma" anlamına gelen *tezekkür* kavramı elli bir yerde geçer.[5] Kur'ân, değişik vesilelerle hemen her sayfasında insana, yaratan ve yaşatan Rabbini hatırlatır.

Zikir, "bir şeyi hatırlama veya hatırda olan bir şeyi koruma" anlamına gelir.[6] Kelime, ilgili âyetlerde Yüce Yaratıcı'nın buyruklarına itaat etmeyi de içermektedir. Dolayısıyla O'na itaat etmeyen kişi, diliyle Allah'ı yücelten sözleri tekrar etse ve Kur'ân okusa da Cenâb-ı Hakk'ı zikretmemiştir.[7] Diğer bir ifadeyle zikir, her işi Yüce Allah'ı hatırda tutarak yapmak, sadece O'nun ismini değil, buyruklarını da akıldan çıkarmadan hayatı yaşamaktır. Yine konuyla ilgili âyette Cenâb-ı Allah'ı zikretmenin Müminlere huzur ve gönül rahatlığı vereceği ifade edilir.[8]

Zikir kavramı ayrıca "Kur'ân, önceki kutsal kitaplar, levh-i mahfûz, vahiy, ilim, haber, uyarı, nasihat ve şeref" anlamlarına da gelir.[9] Yüce Allah'ın evrende yarattığı âyetler üzerinde düşünmek (*tefekkür*) de bir açıdan bu kavram kapsamındadır.[10] Çünkü varlık ve Kur'ân âyetleri üzerinde

---

1 Örneğin bk. Bakara 2/40, 114; Mâide 5/110; Enfâl 8/2; Yûsuf 12/85; Meryem 19/67; Hac 22/28; Şuarâ 26/227; Ahzâb 33/21; Zuhruf 43/13; Müddessir 74/55.

2 Örneğin bk. Mâide 5/91; Ankebût 29/45; Yâsîn 36/69; Zuhruf 43/36.

3 Tâhâ 20/3; Vâkıa 56/73; Hâkka 69/12, 48; Müzzemmil 73/19; Müddessir 74/49, 54; İnsân 76/29; Abese 80/11.

4 Örneğin bk. En'âm 6/69, 90; A'râf 7/2; Enbiyâ 21/84; Zümer 39/21; Kāf 50/8; Müddessir 74/31.

5 Örneğin bk. Bakara 2/221; En'âm 6/80, 152; A'râf 7/201; Tevbe 9/16; Ra'd 13/19; Furkān 25/62; Fâtır 35/37.

6 Râgıb el-İsfahânî, s. 179.

7 Bakara 2/152: Taberî, II, 696; Kurtubî, II, 460-461.

8 Ra'd 13/28: Taberî, XIII, 518; Kurtubî, XII, 65.

9 Halîl b. Ahmed, II, 73-74; Cevherî, II, 664. Zikrin Kur'ân'da kullanılan anlamları için bk. Mukātil b. Süleyman, s. 51-55; Ebû Hilâl Askerî, s. 221-225; Dâmegānî, I, 342-347.

10 Bakara 2/152: Râzî, IV, 158-159.

düşünmek (*tefekkür*), insanı Cenâb-ı Allah'ı akıldan çıkarmamaya (*zikir*) ve buyruklarına uymaya götürür. Bu açıdan tefekkür, zikri besleyen, onu güçlendiren ve anlamlı hâle getiren önemli bir ibadettir. Zikrin çeşitlerinden biri, kulun ihtiyaç duyduğu şeyi Rabbinden istemesi, O'na dua etmesidir (*du'â*).[11] *Tadarru'* kelimesi de Yüce Mevlâ'ya yalvarıp yakarma anlamındadır.[12] *İstiğfar,* söz ve davranışlarıyla azaptan korunmayı O'ndan talep etmektir.[13] Diğer taraftan ikram ve nimetleri sebebiyle Yüce Yaratıcı'yı en güzel şekilde övmek ve yüceltmek de (*hamd*) zikirdir.[14] Kur'ân'da zikirle bağlantılı *tesbih* kavramı birçok âyette geçer.[15] Allah Teâlâ'yı tesbih etmek, O'nu bütün eksikliklerden uzak görmek ve adını yüceltmektir.[16] *İhlâs,* ilgili kavramlardan bir diğeridir. Cenâb-ı Hak dışında bütün gayelerden uzaklaşıp sadece O'nun rızasını istemek demektir.[17] *Şükür* de zikirle ilgili bir başka kavramdır. Bu, kendisine nimet verene karşı minnettarlık duygusu beslemek demektir. İnsan nimeti hatırda tutarak kalbiyle; bu nimetleri veren Allah'ı övgüyle anarak (*zikr*) diliyle şükreder.[18]

---

11 Bakara 2/186.

12 Râgıb el-İsfahânî, s. 295.

13 Râgıb el-İsfahânî, s. 362.

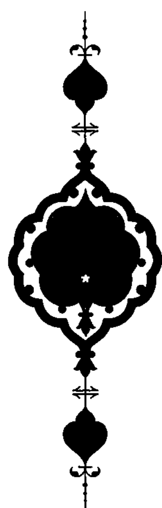
14 Fâtiha 1/2: Beyzâvî, I, 12.

15 Bakara 2/30; Ra'd 13/13; Hicr 15/98; İsrâ 17/44; Meryem 19/11; Furkān 25/58; Kāf 50/39; Vâkıa 56/74; Hadîd 57/1; Haşr 59/1, 24; Tegābün 64/1; Kalem 68/28.

16 Râgıb el-İsfahânî, s. 221.

17 Râgıb el-İsfahânî, s. 155.

18 Râgıb el-İsfahânî, s. 265; Bakara 2/158; Nisâ 4/147; A'râf 7/17, 144; Yûnus 10/22; İbrâhîm 14/5; Nahl 16/121; Enbiyâ 21/80; Lokmân 31/31; Sebe' 34/13, 19.

Kur'ân-ı Kerîm tarafından "apaçık bir fetih" olarak nitelendirilen Hudeybiye Antlaşması Müslümanlar için bir dönüm noktası olmuştu. Ardından hicretin sekizinci yılında gelen Mekke'nin fethi, Hicaz bölgesinde İslâm'ın üstünlüğünün kabul edilmesini, dolayısıyla insanların akın akın Müslüman olmasını sağlamıştı. Üst üste gelen zorluk ve ağır sınavlardan sonra Müslümanlar artık daha rahat bir döneme girmişlerdi. Ancak bu defa da rahatlamanın getirdiği gevşeklikler baş göstermiş, dünya hayatına yönelik arzular ağır basmaya başlamıştı. Mekke fethi sonrası ashâb-ı kirâmdan bazıları zaman zaman gelip bu hâllerini Peygamberimize anlatıyor, dertlerine çare arıyorlardı.[1] Vaktiyle vahiyle şereflenen, imanla coşan ve Allah'a bağlılıkta kusur etmeyen birçok topluluk da sonraları doğru yoldan sapmıştı.[2] Onlar arzularının peşinden sürüklenmiş, dinin emir ve yasaklarını hatırlamaz olmuşlardı. Allah Teâlâ'yı anmayı ihmal etmişlerdi. Gaflete dalmışlar, dünyaya ve nefsin arzuları peşine düşmüşlerdi.[3] İşte onların bu durumuna düşmemeleri ve Allah'ı daha bilinçli bir şekilde anmaları için Müminlere şu uyarı yapılmıştır: *"İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır. Bilin ki Allah, ölmüş toprağa yeniden hayat verir. Şüphesiz biz, düşünesiniz diye delilleri bir bir açıklamışızdır."*[4]

---

1 Hadîd 57/16: İbn Kesîr, XIII, 423-424.
2 Bakara 2/74.
3 Bakara 2/44; Âl-i İmrân 3/112; Mâide 5/13; Meryem 19/59.
4 Hadîd 57/16-17.

ALLAH'I ZİKİR, HAYATI KULLUK BİLİNCİYLE YAŞAMAKTIR

اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِۜ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُۜ ﴿٢٨﴾

"Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur."

(Ra'd 13/28)

İnsanın, Allah Teâlâ'yı anmasının ve O'nun adını yüceltmesinin çok çeşitli yolları ve vasıtaları vardır. Bunlardan birisi tesbihtir. Aslında tesbih sadece Müminlere özel bir ibadet değildir. Bu, Allah'ın melekleri de dâhil olmak üzere kâinattaki bütün varlıklar tarafından farklı ekilllerde her an yerine getirilen bir ibadettir. En küçük parçasından en büyüğüne evrenin tümü, tek bir ağızdan Yaratıcı'nın ululuğunu ve O'na olan teslimiyeti dile getirir. İfade yerinde ise kâinatın kalbi Allah için atar. Göklerde ve yerde canlı cansız her varlık Allah'ın yüceler yücesi oluşunu dile getirirler. Konu âyetlerde şöyle anlatılır: *"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder, yüceltir; O'nu hamd ile tesbih edip yüceltmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız."*[5] Kur'ân'ın ifadesiyle kuşlar,[6] dağlar,[7] gök gürültüsü[8] ve melekler[9] Yüce Allah'ı hamd ile tesbih eder, yüceltirler. Göklerin ve yerin Allah'ı yüceltmesi, bizim gibi dil ve amelle değil, kendi yaratılışlarına uygun var olmalarıyla gerçekleşir.[10]

İnsanın *lâ ilâhe illallah* demesi en büyük zikirdir. *Elhamdülillah* demesi şükürdür. *Allahü ekber* nidası yeri ve gökleri doldurur. *Sübhânallah* demesi en önemli dua ve tesbihtir.[11] Allah'ın âyetlerini derinden düşünmeleri ve Rablerini hamd ile tesbih etmeleri Müminlerin en önemli özelliğidir. Öğüt için bunlar hatırlatıldığında

---

5 İsrâ 17/44.
6 Nûr 24/41.
7 Enbiyâ 21/79.
8 Ra'd 13/13.
9 Zümer 39/75.
10 İsrâ 17/44: Âlûsî, XV, 83.
11 İsrâ 17/44: Taberî, XIV, 607.

secdeye kapanmak ve O'nu tesbih etmek imanın en üst basamağıdır.[12] İnsanın kalbi Allah Teâlâ zikredildiğinde yüce duygularla ürperir.[13]

İnsan, yalnızca Rabbine boyun eğerek ve içtenlikle dua edip yakarmalıdır.[14] Kur'ân-ı Kerîm'de zikir, bir sınırlama yapılmadan her durumda emredilir.[15] Ancak bazı âyetlerde özellikle belli zamanların belirlendiği de görülür. Meselâ sabah ve akşam namazları,[16] güneş batmadan önce (ikindi namazı)[17] ve yatsı namazı[18] bunlardandır. Diğer taraftan namaz, hem secde ve rükû gibi fiilî bütün unsurlarıyla hem de okunan âyet ve tesbihlerle tam bir zikirdir. Üstelik burada dille okunan âyet, tesbih ve dualara beden de saygı ve tazim hareketleriyle eşlik eder. Zaten Hz. Mûsâ'ya namazın zikir için emredildiği ifade edilir.[19] Bu anlamda namaz, günlük hayatın akışı içerisinde zikir şuurunu sürekli olarak canlı tutar. Nitekim Kur'ân'da cuma namazı bizzat "zikir" kelimesi ile ifade edilmiştir.[20] Bununla birlikte zikrin sadece namaza mahsus olmadığı ve bütün hayata yayılması gerektiğine işaret edilir.[21] Bir âyette zikrin hayatı kuşatacak şekilde devamlı olması gerektiği şöyle emredilir: *"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabbini zikret, gafillerden olma!"*[22] Bu âyette Allah'ı zikretmenin biçimlerinden biri ifade edilmektedir. Çünkü Allah kullarına son derece yakın olup onların dualarını ve O'nu anmalarını bağırmalarına gerek kalmadan da muhakkak işitir.[23] Hz. Peygamber (sas) de kimselerin görmediği tenhalarda bile Allah'ı zikreden ve Allah korkusu sebebiyle gözlerinden yaş akıtan samimi Müminlerin, kıyamet gününde hiçbir gölgenin bulunmadığı bir zamanda Allah'ın özel bir gölgesi altında gölgelendirileceğini bildirmiştir.[24]

Âyetlerde hac ibadeti bağlamında Meş'ar-i Haram ve şeytan taşlama yerleri (*cemerât*) gibi bazı mekânlarda zikrin sık sık vurgulandığını görüyoruz.[25] Bu, toplu hâlde ve sürekli hareket hâlinde gerçekleştirilen hac ibadetinde Yüce Allah'la beraber olma şuurunun daima canlı tutulması içindir. Hatta Beytullah'ın etrafında *tavaf,*

---

12 Secde 32/15: İbn Âşûr, XXI, 227-228.
13 Enfâl 8/2.
14 A'râf 7/55.
15 Âl-i İmrân 3/191.
16 Âl-i İmrân 3/41: Kurtubî, V, 125.
17 Tâhâ 20/130: Begavî, V, 302.
18 Kāf 50/40: Begavî, VII, 364-365.
19 Tâhâ 20/14.
20 Cum'a 62/9.
21 Bakara 2/200; Nisâ 4/103: Taberî, VII, 446; Cum'a 62/10.
22 A'râf 7/205.
23 A'râf 7/205: İbn Kesîr, VI, 505; Bakara 2/186.
24 Yûsuf 12/34: İbn Kesîr, VIII, 39; Buhârî, "Ezân", 36; Tirmizî, "Zühd", 13.
25 Bakara 2/198-200, 203: Begavî, I, 225-234.

yine Safâ ve Merve tepeleri arasındaki *sa'y* da bunun önemli bir parçasını oluşturur. Rivayetlere göre, İslâm öncesinde Araplar haccı tamamladıklarında şeytanın taşlandığı yerde durur, birbirine karşı babalarıyla övünüp onların kahramanlık, cömertlik ve diğer özelliklerini abartıyla anlatırlardı. İlgili âyete dikkat edilirse, Müminlere haccı tamamladıklarında, onların babalarını zikretmelerinden çok daha fazla Allah Teâlâ'yı övüp O'nun nimetlerini anmaları emredilir.[26]

Zikrin amacı, kulun Yüce Mevlâ'dan uzak düşmemesi ve O'nu unutmamasıdır. Yine O'nun buyruklarına ters düşecek davranışlardan sakınıp rızasını ve lütfunu kazanacak ameller için çalışmasıdır. Bunun için Cenâb-ı Hakk'ı zikretmek, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünmek kulun hayatını kuşatmalıdır.[27] Bu bağlamda zikir; hamd, tesbih ve Kur'ân'ı okuyarak dille yapılabileceği gibi ilâhî buyruklar ve ilâhî sıfatların hikmetleri ve varlıklar üzerinde düşünmek suretiyle de olur. Böyle bir duyarlığa sahip olan Müslüman'a içerisinde yaşadığı bütün nimetler Yüce Allah'ı hatırlatır. O bilir ki, Allah Teâlâ kendisine hesabını yapamayacağı iyiliklerde bulunmuştur. Eğer Yüce Yaratıcı, onun gözlerini kör, kulaklarını sağır etse yahut da hiçbir şeyi anlayamaz, aklını kullanamaz bir hâle getirse, kim bu yetileri ona geri verebilir ki?[28] Yine O, bütün canlıların hayat kaynağı olan suları çekiverse, yerden fışkıran suları kim geri getirebilir ki?[29] İnsanın maddî ve manevî varlığında saklı, ama onun belki hiçbir zaman haberdar olamayacağı daha böyle nice yaratılış sırlarından bahsedilebilir. İşte insan bunları düşündükçe Rabbinin kendisine olan eşsiz iyilik ve merhametini hatırlar. O'nu hatırladıkça da Rabbi kendisini hatırlar.[30] Bu da, ona verilebilecek en büyük müjde, dünya ve âhirette onun en önemli kazanımıdır. Çünkü Yüce Allah'ın mümini hatırlamasının mânası, bu dünyada ona verdiği nimetlerini arttırması, âhirette ise günahlarını bağışlamasıdır.[31] Yine kendine itaat edene rahmet etmesi, dua edene icabet etmesi, kendini öveni övmesi, gizlice zikredeni gizlice zikretmesi, kendini bollukta ve rahat zamanlarda zikredeni belâ ve musibet zamanında unutmaması, ibadet edene yardım etmesidir.[32] Kısaca kulun ebedî kurtuluşa ermesidir. Nitekim hadîs-i kudsîde bu gerçek şöyle dile getirilir: *"Ben, kulumun bana zannı üzereyim. Beni zikrettiği zaman onunla beraberim. Kulum beni kendi nefsinde anarsa ben de onu kendi nefsimde anarım. Topluluk içinde anarsa ben de onun*

26 Bakara 2/200: Kurtubî, III, 355-356; Râzî, V, 199-201.
27 Âl-i İmrân 3/191; Nisâ 4/103; A'râf 7/205; Kehf 18/23-24; Tâhâ 20/42.
28 En'âm 6/46: Taberî, IX, 251.
29 Mülk 67/30.
30 Bakara 2/152.
31 Bakara 2/152: Taberî, II, 295.
32 Bakara 2/152: Râzî, IV, 159.

topluluğundan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Benim yoluma girerse ben ona süratle icabet ederim."[33]

Müminin temel özelliklerinden biri, Allah Teâlâ âdeta yanında ve O'nun gözetimi altındaymış gibi yaşamasıdır. Bununla kalpler canlanır ve kulluk bilinci yenilenir. Bu sebeple Kur'ân'ın pek çok âyetinde zikir Müminlere vurgulu bir şekilde emredilmiştir: Meselâ şu âyet bunlardan biridir: *"Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın. Sabah akşam O'nun yücelik ve eşsizliğini dile getirin."*[34] Yine Allah'ın örnek kullarından Hz. Zekeriyyâ'ya benzer ifadelerle şöyle buyurulmuştur: *"Rabbini çok an, sabah akşam O'nun yücelik ve eşsizliğini dile getir."*[35] Neticede her çeşit ibadet ve zikir, insanı Yüce Allah'a yaklaştırır, O'nun gözetimi ve koruması altında olduğu hissini ona yaşatır. Böylece kalpler ferahlar, gönüller huzura erer.[36]

Âyetlerde *hamd* ve *şükür* kavramları zikrin farklı biçimleri olarak anlatılır. Nitekim Kur'ân'ın ilk sûresi Fâtiha her türlü övgünün (*hamd*) âlemlerin Rabbine ait olduğunu ifade ederek başlar. Yine Kur'ân'ın birçok yerinde Rabbimizi övmemiz (*hamd*) bizden istenir. *Hamd*, bütünüyle kâinattaki varlıkların yegâne yaratanı, yaşatanı ve sahibi olan Cenâb-ı Allah'a mahsustur. Çünkü insanın elde ettiği her türlü başarı, sonuçta O'nun yardım ve lütfu sayesinde mümkün olmaktadır.[37] *Şükür* ise, Allah'ın bize verdiği sayısız nimetler karşılığında O'nu anmaktır. Diğer bir anlatımla insanın, elde ettiği başarıları ve sahip olduğu imkânları kendinden değil, sadece Yüce Allah'tan bilmesidir. Şükrün zıt anlamı, nimetlere karşı nankörlük etmek yani bunların asıl sahibini görmemektir. Nitekim Cenâb-ı Hak bizlere *"Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin."*[38] uyarısında bulunur.

Müminler Rablerine yaklaşmak ve O'nun rızasını elde etmek amacıyla Kur'ân'ı manevî bir coşku içerisinde tilâvet ederler. Âyette bu durum kalplerin Allah'ın zikri (*zikrullah*) ile huzur bulacağı şeklinde ifade edilir.[39] Diğer taraftan Kur'ân'ı anlayarak okumayı ve üzerinde düşünmeyi emreden birçok âyet onun bir zikir olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.[40] Böylece insan, aklını ve kalbini tatmin eden bir hakikat bilgisine ulaşmaktadır. Dolayısıyla kulun Yüce Allah'a olan bağlılığı ve O'nun

33 Bakara 2/152: İbn Kesîr, II, 126; Buhârî, "Tevḥîd", 15, 43; Müslim, "Zikir", 6.
34 Ahzâb 33/41-42.
35 Âl-i İmrân 3/41.
36 Ra'd 13/28.
37 Fâtır 35/2, 3; İnsân 76/30.
38 Bakara 2/152.
39 Ra'd 13/28: *Kur'an Yolu*, III, 289.
40 Nisâ 4/82; Kamer 54/17, 23, 32, 40.

buyruklarını yerine getirme konusundaki azim ve kararlılığı artmaktadır. Âyette geçen *zikrullah* kavramının, Allah'a mutlak itaat,[41] Kur'ân,[42] Allah'tan sakınmak (*haşyet*), O'nun rahmetini ve mağfiretini ummak,[43] O'na ibadet etmek[44] mânaları yanında O'nun âyetlerini düşünmek[45] anlamı da vardır.

ALLAH'I ANMAYA HİÇBİR ŞEY ENGEL OLMAMALIDIR

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ ﴿٣٧﴾

"Onlar öyle kimselerdir ki, ticaret de alım-satım da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamaz. Onlar gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar."

(Nûr 24/37)

Hiçbir şey Allah Teâlâ'yı zikretmeye engel olmamalıdır. En zorlu zamanlarda bile insan Allah'ı anma ve gönlünü O'na bağlama konusunda gaflete düşmemelidir. Nitekim Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn tebliğ için Firavun'a gönderildiklerinde, onlara zikirden geri durmamaları emredilmiş ve şöyle denilmiştir: *"Sen ve kardeşin mûcizelerimle gidin; beni anmakta gevşeklik göstermeyin. İkiniz beraber Firavun'a gidin; çünkü o sınırı çok aştı."*[46] Bu ifadelerle onlara şunlar hatırlatılmıştır: Beni zikretmekte, emir ve yasaklarıma uymakta kararlı olun. İbadete ve buyruklarımı yerine getirmeye devam edin. Çünkü beni anmak mücadele azminizi arttırır. Şu hâlde

41 Ra'd 13/28: Kurtubî, XII, 65.
42 Ra'd 13/28: Zemahşerî, III, 351.
43 Ra'd 13/28: Zemahşerî, III, 351; İbn Âşûr, XIII, 137.
44 Ra'd 13/28: Râgıb el-İsfahânî, s. 328.
45 Ra'd 13/28: Beyzâvî, II, 206.
46 Tâhâ 20/42.

azgınları ilâhî buyruklara uymaya davet ederken, Yüce Allah'ı hatırdan çıkarmayın.[47] Çünkü bu dua ve zikirler, Firavun'un zulüm ve haksızlıklarına karşı size yardım ve destek olacaktır.[48]

İnsan, Cenâb-ı Allah'ı zikretmede, nimetlerine şükretmede ve Kur'ân âyetlerinden öğüt almada gayret gösterir. Çünkü şeytan, vesveseyle insanı etkisi altına alarak Yüce Allah'ı hatırlamayı ve emirlerine itaat etmeyi ona unutturmak ister.[49] İnsan, bazen dinî sorumluluklardan alıkoyacak şekilde aşırı bir biçimde kendini mal biriktirme sevdasına kaptırabilir. Yine çocuklarına ve onların geçimini temin etmeye gereğinden fazla düşkünlük gösterebilir. İşte ibadet ve kulluktan alıkoyan zarar ve hüsranla sonuçlanacak bu durumlara karşı Rabbimiz bizleri uyarır: *"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramışlardır."*[50] İnsan helâl çizgisini aşmadan dünya malını kazanmalı ve ondan yararlanmalıdır. Ancak mal, mülk, para pul, evlât, karşı cins insana çok etkileyici ve süslü gösterilmiştir.[51] Dolayısıyla insan, bu türden aldatıcı, hoş ve cazip olan şeylerin etkisine kapılıp yasaklara yönelebilir. Allah'ı anmaktan, âyetleri hakkında düşünmekten ve O'nun yoluna tâbi olmaktan uzaklaşabilir. Bu konuda Rabbimiz şu uyarıyı yapmaktadır: *"Allah'ı unutan, bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır."*[52] Yine ticaret ve alışverişte doyumsuzluk, aşırı hırs ve dünyaperestlik kişinin Allah'ı unutmasına sebep olabilir. Ancak Kur'ân, Yüce Allah'a gönülden bağlı kulların bu tuzağa düşmeyeceklerini şöyle haber verir: *"Onlar öyle kimselerdir ki, ticaret de alım-satım da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamaz. Onlar gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar."*[53]

Allah'ı zikre engel olan hastalıklardan biri de nifaktır. Nitekim âyette Münafıkların Allah'ı pek az hatırladıkları ifade edilmiştir.[54] Onlar namazı üşenerek kılarlar, Allah Teâlâ'yı samimi olarak zikretmezler. Çünkü O'nu anmaktan habersizdirler. Davranışlarında menfaat beklentisi hâkimdir.[55] Onlar ne öldükten sonra dirilmeye ne de sevap ve cezaya inanırlar. Bu nedenle onlar, ibadetleri Allah'a yaklaşmak için

---

47 Tâhâ 20/42: Taberî, XVI, 73.
48 Tâhâ 20/42: İbn Kesîr, IX, 339.
49 Mücâdele 58/19: Kurtubî, XX, 327-328.
50 Münâfikûn 63/9: Zemahşerî, VI, 128.
51 Âl-i İmrân 3/14.
52 Haşr 59/19.
53 Nûr 24/37.
54 Nisâ 4/142.
55 Nisâ 4/142: İbn Kesîr, IV, 317.

yapmazlar. Sadece çıkarları için, canlarını ve mallarını emniyet altına almak amacıyla Allah'ı anarlar.[56] Küfür ve şirk gibi daha büyük hastalıklar ise Allah'ı anmaya tam anlamıyla engeldir, hatta Allah'ın anılmasından da son derece rahatsız olmaya nedendir. Bununla ilgili Kur'ân-ı Kerîm şu uyarıları yapmıştır: *"Kur'ân okuduğun zaman, seninle âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz. Ayrıca onu anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler, kulaklarına da bir tıkaç koyarız. Sen Rabbinin Kur'ân'daki ismini tek başına andığında canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler."*[57] *"Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün."*[58]

İnkârcıların aksine Müminler Rablerini zikrederler, onu akıllarından çıkarmazlar ve yaratılış hakkında düşünürler: *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler ve şöyle derler: 'Rabbimiz! Sen bu(nları) boş yere yaratmadın, sana hiçbir eksikliği yakıştıramayız, yüceler yücesisin. Bizi cehennem azabından koru!'"*[59] Rivayete göre bu âyetlerden ilki inince Hz. Peygamber (sas) ibadet etmek üzere gece kalktı. Bir zaman sonra namaza çağırmak üzere Hz. Bilâl geldi. Allah Resûlü'nü gözü yaşlı bir durumda ağlarken görünce ona şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü, sen ağlıyor musun? Oysa Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır." Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (sas), *"Ey Bilâl, ben Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı? Allah bu gece bana bu âyeti indirdi. Sonra da onu okuyarak şöyle dedi: 'Kim bu âyeti okuyup da üzerinde düşünmezse, ona yazıklar olsun.'"*[60] Bahsedilen âyetler, zikir, tefekkür ve cehennem azabından korunma konularını beraber ele alır. Yaratılışın anlamını keşfetmeye çalışan insan buradan hareketle bir sonuca varmaktadır. O da bu evrenin, iş olsun diye değil, yüce bir amaç için yaratılmış olmasıdır. Bu ise insanın bu hayatta yüklendiği dinî sorumluluktur. Başka bir ifadeyle yaptıklarının karşılığını âhirette mutlaka göreceği ilkesidir. Nitekim bundan dolayı sözü geçen âyet, Müminlerin *"Bizi cehennem azabından koru!"* yakarışlarıyla sona ermektedir.[61]

---

56 Nisâ 4/142: Taberî, VII, 611-613.
57 İsrâ 17/45-46.
58 Zümer 39/45.
59 Âl-i İmrân 3/190-191.
60 Âl-i İmrân 3/190: Kurtubî, V, 465; Buhârî, "Teheccüd", 6.
61 Âl-i İmrân 3/191: Taberî, VI, 310-311.

Allah Teâlâ'yı her zaman zikredip hatırdan çıkarmamanın ödülü, ilâhî sevgiyi yaşama ve kalbin huzurla dolmasıdır.[62] Zikirsizliğin sonucu ise kalbinin katılaşması ve merhametten uzaklaşmadır. Bu, bir kulun uğrayacağı en büyük cezadır.[63] Allah'ın zikrinden uzak kalan ve O'nun eşsiz mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan musallat edilir; artık bu şeytan onun en yakın arkadaşı olur ve onu doğru yoldan saptırır.[64] Yüce Allah'ı zikirden uzaklaşan kimse dünya ve âhiret sıkıntılarından kurtulamaz, kıyamet günü de kör olarak haşredilir: *"Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Hâlbuki daha önce gören biriydim.' Allah buyurur: 'İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!'"*[65] Bunun sebebi, âyetlerde de ifade edildiği üzere O'nun öğütlerine kulak asmamak, gösterdiği yola uymamaktır. Müfessirler bu sıkıntı ve darlığın kabir ve âhirette olacağını söylemişlerse de dünya hayatında olacağına dair rivayetler de vardır. Nitekim Kâfirler, her ne kadar bolluk ve zenginlik içerisinde yaşasalar da inançsızlığın verdiği huzursuzluk sebebiyle ruhsal bir rahatsızlık içinde olurlar:[66] *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inamayanları işte böyle cezalandırır."*[67]

Yüce Allah, Müminlere kendi içlerinden bir peygamber göndermiştir. O peygamber onları kötülüklerden arındırmış, Kur'ân'ı ve hikmeti onlara öğretmiştir. Şu hâlde Müminler Allah'ı anıp bunun için O'na şükrederler.[68] Zikrin ödülü, eşsiz ilâhî iltifata erme ve Allah'ın bağışlamasıdır. Yine barışta zorlukları aşma ve savaşta düşmana karşı zafer kazanma da zikrin kazanımlarından olmuştur. Hayatı zikir bilinciyle yaşayanlar, ilâhî ilgi ve iltifatların en güzeline erişirler. Çünkü Allah Teâlâ, *"Siz beni anın ki ben de sizi anayım."* [69] buyurur. Hiç şüphe yok ki bu, bir mümine verilebilecek en büyük müjdedir. Yine bu, iltifatların en değerlisi ve şereflerin en yücesidir. Zikrin insan hayatında doğurduğu sonuçlardan biri de, şu âyette belirtildiği gibi müminin kalbinin darlık ve sıkıntılardan rahata ermesidir: *"Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı*

62 Ra'd 13/28.
63 Zümer 39/22-23: Begavî, VII, 114-116.
64 Zuhruf 43/36-37.
65 Tâhâ 20/124-126.
66 Tâhâ 20/124-27: Taberî, XVI, 192-195.
67 En'âm 6/125: *Kur'an Yolu*, II, 467-468.
68 Bakara 2/151-152: İbn Kesîr, II, 124-125.
69 Bakara 2/152.

zikrederek huzura kavuşur."[70] Çünkü burada Mümin, yaratılışın sırrını çözmekte, başlangıcının ne olduğunu ve sonucunun nereye varacağını bilmektedir. Yine çıktığı bu hayat yolculuğunda o, buyruklarına bağlı kaldığı sürece, Yüce Yaratıcı'nın hem dünya hem de âhirette onunla beraber olduğu ve daima onu desteklediğine inanmaktadır.[71] İşte âyette gerçek mânada kalp huzurunun ancak bu şekilde gerçekleşeceğine işaret edilir. Elbetteki burada Cenâb-ı Allah'a karşı duyulan yakınlık ve sevgi önemlidir. Rablerini çokça anan bu kimseler, bağışlanmış olarak cennette sonsuz ve benzersiz nimetlere ererler.[72] Yine savaşta kararlılık ve zikirde yoğunlaşmak, düşmana karşı başarı ve zafere götürür. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulur: *"Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun."*[73] Bağlamı itibarıyla bu âyet Bedir Savaşı'yla ilgilidir.[74] Burada Müminlere, Mekkeli Müşriklere karşı Allah'ın yardımını elde etmek için dua etmeleri öğütlenmiştir.[75] Böylece Hz. Peygamber ve ashâbı kendilerinden katbekat fazla olan Müşriklere karşı büyük bir zafer elde etmişlerdir.[76] Şu hâlde bu dünyada belâ ve musibetleri aşmada Allah'ı anmak ve O'nu yüceltmek çok önemlidir. Nitekim Allah'ın seçkin kulu Hz. Yûnus'un hayatı, bizlere bu mesajı vermektedir. Çünkü onun balığın karnından kurtuluşunun sebebi; çokça zikreden, şükreden ve ibadet eden bir kul olmasıdır.[77]

İnanan insan, her şeyden daha fazla Allah'ı sever. Bu, dinî hayatın dayandığı ve ulaşılması hedeflenen bir idealdir. Çünkü buna yaklaştığı ölçüde insanın Rabbine bağlanması ve ilâhî emirlere teslimiyeti daha fazla olur. Yüce Allah'a sığınma, dayanma ve O'nun korumasına girme arzusu gelişir. Allah Teâlâ'nın sevgisine erişmek için de gizli açık bütün hâllerimizde, kalbimizle, dilimizle ve yaptıklarımızla Yüce Allah'ı kesintisiz anmak, O'nu akıldan çıkarmamak gerekir. Zira zikir Allah'ın ilmiyle, kudretiyle, işitmesiyle, görmesiyle her yerde bulunduğu bilinciyle bütün hayatı kulluk şuuru içinde yaşamaktır. Hiç şüphe yok ki insanın Cenâb-ı Hakk'ı aklından çıkarmaması, onun iman ve amel hayatını daima taze ve zinde tutacak; kalp katılığından ve gafletten onu koruyacaktır. Bu sayede o, saptırıcı ve yanlış düşüncelerden kurtulup Allah'a bağlanma konusunda bir bilinç derinliği kazanacaktır. Gördüğü,

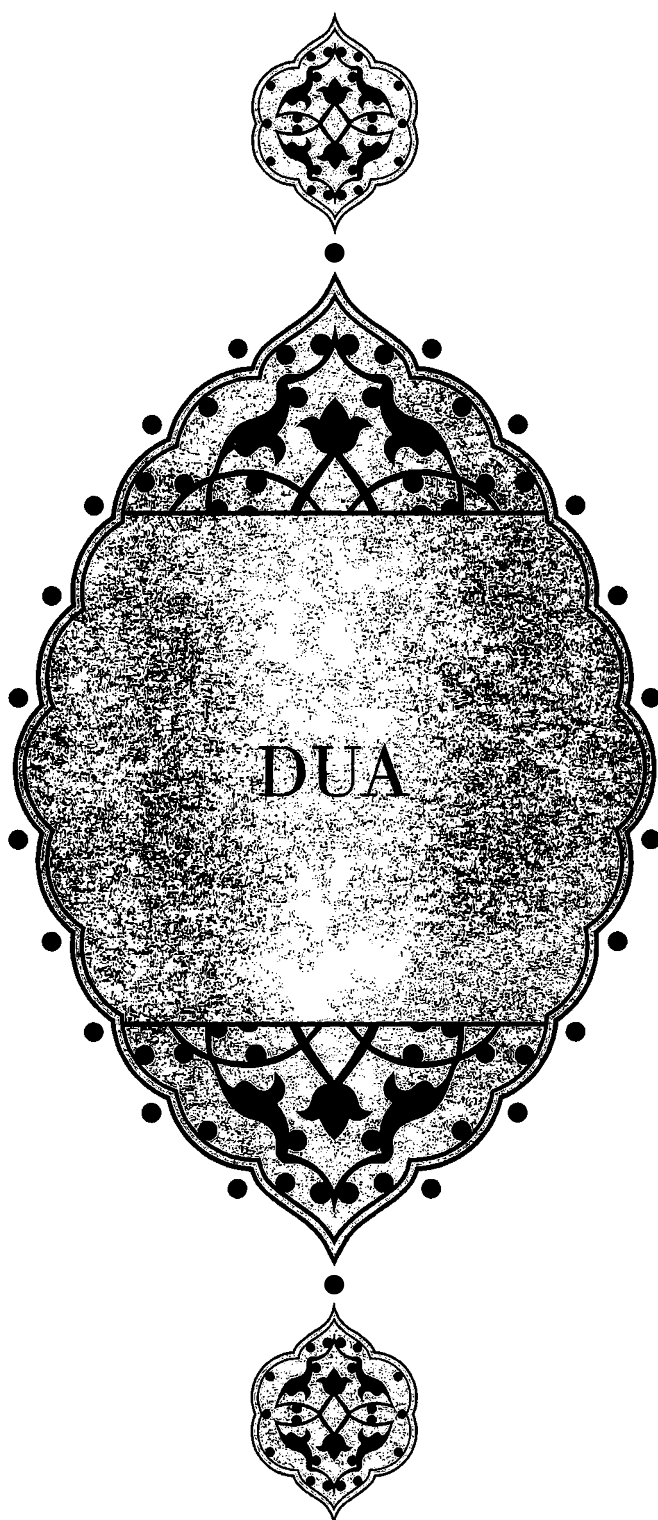
---

70 Ra'd 13/28.
71 Yûnus 10/62; Hac 22/38; Mü'min 40/51; Fussılet 41/30-32; Muhammed 47/11.
72 Ahzâb 33/35: İbn Kesîr, XI, 166-167.
73 Enfâl 8/45: Taberî, XI, 213-214; Nisâ 4/103: Taberî, VII, 446.
74 Enfâl 8/41: Taberî, XI, 202.
75 Enfâl 8/45: Taberî, XI, 213.
76 Enfâl 8/44: Taberî, XI, 211-212.
77 Sâffât 37/143: Begavî, VII, 60.

duyduğu, dokunduğu, yaşadığı, tattığı her şey kendisinde derin bir anlam meydana getirecektir. Yine şuurlu bir zikir hâli, insanı kendinden uzak bir ilâh anlayışından kurtaracak, dolayısıyla Allah ile olan ilişkisinde aracılara ihtiyaç duymasına fırsat vermeyecektir. Aksine insan her zaman yaratan, yaşatan, doğruya, iyiye ve güzele teşvik eden, zorluklarda yanında olan, istek ve yakarışlarına cevap veren bir Allah bilincine sahip olacaktır.

DUA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿١﴾ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٢﴾
اَلرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۙ ﴿٣﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِۜ ﴿٤﴾ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُۜ ﴿٥﴾
اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَۙ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْۙ
غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ ﴿٧﴾

"Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Rahmân ve rahîm. Ödül ve ceza gününün tek hâkimi. (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet; (peygamberler ve sâlihler gibi) nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da, doğrudan sapmışların yoluna da değil."

(Fâtiha 1/1-7)

وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادٖى عَنّٖى فَاِنّٖى قَرٖيبٌۜ اُجٖيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِۙ فَلْيَسْتَجٖيبُوا لٖى وَلْيُؤْمِنُوا بٖى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu hâlde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler."

(Bakara 2/186)

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونٖٓى اَسْتَجِبْ لَكُمْۜ اِنَّ الَّذٖينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتٖى سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرٖينَ۟ ﴿٦٠﴾

"Rabbiniz şöyle buyurdu: 'Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!'"

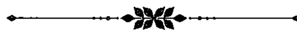
(Mü'min 40/60)

قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبّٖى لَوْلَا دُعَٓاؤُكُمْۚ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

"De ki: 'Duanız olmasa Rabbim size niye değer versin! (Ey inkârcılar!) Siz dini yalanladığınız için günah yakanızı bırakmayacak!'"

(Furkān 25/77)

...إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا ۖ
وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

"... Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler."

(Enbiyâ 21/90)

اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ۖ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ۚ ﴿٥٥﴾
وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا ۖ
اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez. Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."

(A'râf 7/55-56)

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ
حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

"İnsanlardan öyleleri de vardır ki, 'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru.' derler."

(Bakara 2/201)

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَاۜ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْۜ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَٓا اِنْ نَسٖينَٓا اَوْ اَخْطَأْنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَٓا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖۚ وَاعْفُ عَنَّاࣞ وَاغْفِرْ لَنَاࣞ وَارْحَمْنَاࣞ اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿٢٨٦﴾

"Allah hiç kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"

(Bakara 2/286)

...رَبِّ اَوْزِعْنٖٓي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٖٓي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنٖي بِرَحْمَتِكَ فٖي عِبَادِكَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٩﴾

"Ey Rabbim! Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!"

(Neml 27/19)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Dua kelimesi farklı fiil ve isim kalıplarıyla Kur'ân-ı Kerîm'de yaklaşık 230 âyette yer almaktadır. Bunların yirmisinde *du'â',* altısında *da'vet* ve dördünde *da'vâ* şeklinde isim, diğer yerlerde ise fiil olarak geçmektedir. Bu kelimeler genellikle Allah'a yalvarmak, ihtiyaçlarını sunmak, Allah'ın lütfunu dilemek, çağırmak, seslenmek, davet etmek, ibadet etmek, yardıma çağırmak, bir durumu arz etmek gibi anlamlarda kullanılmıştır. Dua, Kur'ân'da kulun, sonsuz kudret sahibi Yüce Allah'a muhtaç olduğunu gösteren, tevhidi simgeleyip kulun değerini belirleyen önemli bir ibadet olarak takdim edilmektedir.

Dua kelimesi "çağırmak, seslenmek, istemek ve yardım talep etmek" anlamına gelir.[1] *Dua* kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de *kavl* (söz),[2] *ibadet*[3] ve *nidâ* (seslenmek)[4] *istigāse* (yardıma çağırmak[5] ve istekte bulunmak)[6] gibi anlamları vardır.[7] Allah'ın Müminleri ebedî güven ve huzur yurdu olan cennete davet etmesi bu kelimeyle ifade edilir.[8] Dua "küçükten büyüğe, âciz olandan güçlü olana bir yakarıştır." Yine dua davranışlarımızla, sözlerimizle, jest ve mimiklerimizle yalvarmak, samimiyet ve ciddiyetle arzumuzu sunmaktır.[9] Esasen dua, huzurunda boyun eğerek kulun Rabbinden yardım istemesidir.[10] Duada daima bir yüceltme ve bu yüceltme ile birlikte bir istekte bulunma vardır.[11]

Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldıkları bağlam dikkate alındığında dua ile yakın anlam ilişkisi olan pek çok kelime olduğu görülür. Genellikle namaz

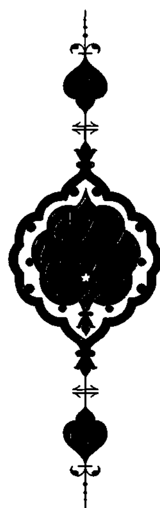
---

1 Cevherî, VI, 2336-2337; İbn Manzûr, XIV, 357-358.
2 A'râf 7/5; Yûnus 10/10; Enbiyâ 21/14-15.
3 En'âm 6/52; ayrıca bk. A'râf 7/194, 197; Furkān 25/77, 68; Şuarâ 26/213; Kasas 28/88; Ankebût 29/42.
4 Kamer 54/10; ayrıca bk. İsrâ 17/52; Enbiyâ 21/45; Fâtır 35/15.
5 Bakara 2/23; Yûnus 10/38; Mü'min 40/26.
6 A'râf 7/134; Mü'min 40/49, 60; Zuhruf 43/49.
7 Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 115-116.
8 Yûnus 10/25.
9 Bakara 2/186: Elmalılı, III, 2194.
10 Bakara 2/186: Râzî, V, 104.
11 Ragıb el-İsfahânî, s. 315.

anlamında kullanılan *salât*, Kur'ân'da yer yer dua anlamını taşır.[12] Dua Allah'a yönelmek (*inâbe*), O'nun vereceği nimeti ummak (*tama', rağbet*), O'na güvenip bağlanmaktır (*tevekkül*). Dua Allah'tan korkmak (*havf, ferak*), O'na gizli gizli, için için (*hufye*) yalvarmaktır. Dua Allah'ı anmak (*zikir*), O'nu her türlü noksanlıktan uzak tutmak (*tesbih*), O'nu yüceltmek (*ta'zîm*) ve her şeyden büyük olduğunu ilân etmektir (*tekbir*). Dua Allah'ı övmek (*hamd*), O'nun verdiği nimetlere teşekkür etmektir (*şükür*). Dua musibetler karşısında Allah'a yönelmek (*istircâ'*), sadece O'ndan yardım istemek (*isti'âne/istigāse*), âcizlik ve çaresizlik içinde O'nun huzurunda diz çöküp yalvarmaktır (*istikâne, tazarru'*). Dua yapılan günahları terk etmek (*tevbe*), geçmiş günahların affını da Allah'tan istemek (*istiğfar*) ve her türlü kötülükten Allah'a sığınmaktır (*isti'âze*). Dua kulu Allah'a yaklaştıran en güzel yollardan (*vesîle, tevessül*) biridir. Kul "Allah'ım! Rabbim! Ey Rabbimiz! ..." diye dua eder, Allah da ona *mücîb* ismiyle *icâbet* eder ve kulun duasını *kabul* buyurur.

12 Tevbe 9/103: Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Ḳur'ân*, I, 268; Taberî, XI, 659; ayrıca bk. Tevbe 9/99; İsrâ 17/110; Nûr 24/41; Ahzâb 33/56.

DUA, KULLUĞUN ÖZÜDÜR

قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَآؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

"De ki: 'Duanız olmasa Rabbim size niye değer versin! (Ey inkârcılar!) Siz dini yalanladığınız için günah yakanızı bırakmayacak!'"

(Furkān 25/77)

Dua, gönülden Allah'a yönelmek ve O'na yakınlaşmaya çalışmaktır. Her bakımdan muhtaç durumda olan insanın buna ihtiyacı vardır. Başına gelen sıkıntıların giderilip arzularının yerine getirilmesi için her şeye gücü yeten Allah'a dua etmekten başka çare yoktur, çünkü O'ndan başka bir kapı yoktur.[1] Müminler "Ey Rabbimiz!" diyerek o kapıya sığınır ve içten yakarışlarla yardımı oradan bekler.[2] Kulların bu ihtiyaçlarını en iyi bilen Allah, *"Bana dua edin duanıza karşılık vereyim."*[3] buyurarak yol göstermektedir. Bir kişi Resûlullah'a (sas); "Eğer Rabbimiz bize yakın ise O'na içten sessizce yalvaralım. Eğer uzak ise O'nu yüksek sesle çağıralım." demişti. Bunun üzerine, *"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm."* âyeti indi.[4] Bu müjde, yapılan bütün samimi dualar için geçerlidir. Bunun için dua ettikten sonra sabırlı olmak gerekir.[5]

---

1 Kalem 68/32; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâir*, s. 115-116.
2 Âl-i İmrân 3/53; Mâide 5/83-84; A'râf 7/143, 151; Mümtehine 60/4.
3 Mü'min 40/60.
4 Bakara 2/186: Taberî, III, 223.
5 Bakara 2/186: İbn Kesîr, II, 190; Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Kur'ân", 29, 36.

Dua kulun âcizliğini dile getirip Rabbini yüceltmesi ve güzel isimlerini anarak O'ndan ihtiyaçlarını istemesidir.[6] Bunun güzel bir örneği Fâtiha sûresinde sergilenir. Burada kul öncelikle Allah'ı Rahmân, Rahîm ve Mâlik isimleriyle över ve yüceltir. Sonra kulluğunu arz edip O'ndan yardım dileyerek kendisini doğru yola iletmesini ister. Allah da kuluna istediğinin verileceğini müjdeler.[7] Kur'ân'da dualar genellikle Allah'ı yüceltme ve övgüyle başlar. *"De ki: 'Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın.'"*[8] Hz. Yûsuf'un duasındaki şu başlangıç da buna örnektir: *"… Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin…"*[9] Yûnus (as) balığın karnına girince karanlıklar içinde, *"Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Sana hiçbir eksikliği yakıştıramam…"* diye yakarır.[10] Cennetlikler de dualarına Allah'ın eşsizliğini ifade ederek başlayıp O'nu hamd ile tamamlarlar.[11] Diğer dualar da çoğunlukla "Rabbim, Rabbimiz, Sahibimiz…" gibi güzel hitaplarla başlar.[12]

Allah Teâlâ kullarının kendisine çokça dua etmesini istemektedir. Bu sebeple Rabbimiz, rızasını isteyerek kendisine yakaranları över.[13] Zira kişinin Yüce Allah katındaki değeri kulluğu, duası ve niyazı ölçüsündedir.[14] Çünkü Allah varlıkları kendisine kulluk etmeleri, birliğine inanıp sürekli tesbih edip ismini yüceltmeleri için yaratmıştır.[15] Bu sebeple insanlar içtenlikle, gizli ve açık, korku ve ümit arasında, Allah'ın bağışlama ve rahmetini isteyerek dua hâlinde olmalıdır.[16] Bütün bu hâller duayı ibadetin en derin, en özlü şekli yapmıştır. Resûlullah duayı bu açıdan çok güzel özetlemiştir: *"Dua, ibadetin özüdür."*[17]

Aslında bütün varlıklar Allah'a dua hâlindedir. Yedi gök, yer ve bunlar arasında bulunan her şey; melekler, cinler, insanlar, hayvanlar, bitkiler ve taşlar Allah'ı tesbih eder. Onların her biri yaratılışına uygun tarzda kendi duasını ve tesbihini bilir. Allah onlara bunu öğretmiş, yol göstermiştir. O'nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir

---

6 A'râf 7/180.
7 Fâtiha 1/1-7: Mukātil b. Süleyman, I, 36-37; Müslim, "Ṣalât", 38.
8 Âl-i İmrân 3/26.
9 Yûsuf 12/101.
10 Enbiyâ 21/87-88.
11 Yûnus 10/10.
12 Âl-i İmrân 3/147, 192-194; A'râf 7/23, 89, 149; İbrâhîm 14/35-39; Kasas 28/16-17; Sâd 38/35, 41; Zümer 39/46; Mü'min 40/7; Kamer 54/10; Kalem 68/29; Felâk 113/1-5; Nâs 114/1-6.
13 En'âm 6/52; Kehf 18/28.
14 Furkān 25/77.
15 Furkān 25/77: Taberî, IX, 427; İbn Kesîr, VI, 143.
16 A'râf 7/55-56; Mü'minûn 23/118; Mü'min 40/60.
17 Tirmizî, "Da'avât", 1.

yaratılmış yoktur.[18] Cenâb-ı Allah'ı aralıksız tesbih eden melekler,[19] O'nun birliğine inanan Müminler için dua edip, onların bağışlanmasını isterler.[20]

Allah Teâlâ, Müminlerin samimi dualarını kabul eder.[21] Buna dair peygamber kıssalarında güzel örnekler vardır. Yüce Allah, Hz. Nûh'un yakarışına cevap vermiş, onu ve inananları büyük felâketten kurtarmıştı.[22] Hz. Eyyûb hastalığından şifa bulmak istemiş, Allah da onun duasını kabul edip bütün sıkıntılarını gidermişti.[23] Hz. Yûnus balığın karnına girince karanlıklar içinde, *"Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Sana hiçbir eksikliği yakıştıramam. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!"* diye yakarmıştı. Allah da onun duasını kabul buyurmuş, kendisini içine düştüğü zor durumdan kurtarmıştı.[24] Hz. Zekeriyyâ *"Sen beni yalnız (çocuksuz) bırakma!"* diye Rabbine niyazda bulunmuş, O da duasını kabul etmiş ve yaşlı olmasına rağmen dünyaya gelecek olan Yahyâ'yı kendisine müjdelemişti.[25]

Gerçek şu ki felâket anında herkes Allah'a dua eder.[26] Yok olmakla yüz yüze gelen toplumların, *"Biz gerçekten zalim kişilermişiz!"* diye yakınmaktan başka söyleyecekleri söz kalmamıştı.[27] Ölüm felâketiyle karşılaşan insanların durumu da öyledir. Onlardan birine ölüm geldiğinde; *"Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım."* diye yalvaracaktır.[28] Görüldüğü üzere darlık ve sıkıntı insanı duaya sevk eder. Hastalık, zorluk, açlık gibi bir imtihana uğrayan kimse hemen duaya başlar. Sıkıntısının derecesine göre Allah'a yalvarır. Ama kimi zaman Allah Teâlâ ona yardım ettiğinde ve müşkülünü giderdiğinde sanki Allah'a hiç yalvarmamış gibi eski hâline döner.[29] Aslında zorluklar insanların inkârdan vazgeçip Allah'a yönelmeleri, tevhidin huzur ve güven iklimine girip dua etmeleri için önemli vesilelerdir.[30] Nitekim bindikleri gemiyi dalgalar her yandan sarınca, insanlar tam bir

18 İsrâ 17/44; Nûr 24/41: Mukātil b. Süleyman, II, 532; Taberî, XIII, 607; İbn Kesîr, IX, 16; ayrıca bk. Hadîd 57/1; Haşr 59/1; Saf 61/1; Cum'a 62/1; Tegābün 64/1.

19 A'râf 7/206; Enbiyâ 21/19-20; Zümer 39/75; Mü'min 40/7; Fussılet 41/38; Şûrâ 42/3.

20 Mü'min 40/7-9: Mukātil b. Süleyman, III, 706; Taberî, XX, 283; Râzî, XXVII, 33; İbn Kesîr, XII, 173; ayrıca bk. Ahzâb 33/43; Şûrâ 42/3.

21 Mü'min 40/60; Bakara 2/186.

22 Enbiyâ 21/70; Mü'minûn 23/27; Sâffât 37/75-76.

23 Enbiyâ 21/83-84.

24 Enbiyâ 21/87-88.

25 Enbiyâ 21/89-90; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/35-41, 147-148; Yûnus 10/88-89; Yûsuf 12/33-34; Kasas 28/15-16.

26 En'âm 6/40-41.

27 Enbiyâ 21/14.

28 Mü'minûn 23/99-100: Taberî, XVII, 106-107; İbn Kesîr, X, 146; ayrıca bk. A'râf 7/123-126; İbrâhîm 14/44-45; Münâfikūn 63/10.

29 Yûnus 10/12: Taberî, XII, 132; Zemahşerî, III, 119; İbn Kesîr, VII, 339; ayrıca bk. Zümer 39/8; Fussılet 41/51.

30 En'âm 6/42; A'râf 7/94; Nahl 16/53-54; Mü'minûn 23/76.

samimiyetle Allah'a yönelir, *"Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız."* derler. Fakat kurtulur kurtulmaz yine haksız yere taşkınlık yapmaya başlarlar.[31]

İslâm gelmeden önce Mekkeli Müşrikler putlara ve şeytana dua ediyorlardı. Onlar, taptıkları putları genellikle kadın şeklinde tasvir ediyor,[32] melekleri de "Allah'ın kızları"[33] diye isimlendiriyor, kendileri için Allah katında şefaat edeceklerine inanıyorlardı. Onlar, bu şekilde davranarak başkasına değil ancak şeytana dua ediyor, ondan yardım umuyorlardı. Çünkü buna onları teşvik eden ve yaptıran isyancı, azgın ve inatçı şeytandan başkası değildi.[34]

Kâfirler daima mal mülk ister, âhirete imanları olmadığı için sadece dünyalık talep ederlerdi.[35] Hastalık, geçim sıkıntısı gibi bir zorlukla karşılaştıklarında ise ümitlerini kaybederlerdi.[36] Müşrikler, Allah'tan başlarına bir azabın gelmesini de istemişlerdir.[37] Hatta âhirete inanmadıkları için bir bakıma O'nunla alay edercesine "Bizim cennetten veya cehennemden payımızı hesap gününden önce acele ver." deme cüretinde dahi bulunmuşlardır.[38]

Sadece Allah'a dua edilir ve duada yalnız O'na yönelmek gerekir.[39] Nitekim Hz. Peygamber'e *"Allah ile birlikte başka ilâha kulluk edip yalvarma, sonra cezaya çarptırılanlardan olursun!"* [40] uyarısı yapılmıştır. Zira Allah'tan başkasına dua etmek şirktir, küfürdür ve zulümdür.[41] Bir fayda vermeyen ve bir zararı gideremeyen bu âciz varlıklardan el açıp bir şey istemek açık bir sapkınlıktır.[42] Kendi hâllerinden bile haberi olmayan bu putların, kendilerine yalvaran kimselerin hâlinden haberdar olmaları nasıl mümkün olabilir?[43] Allah'tan başkası dualara icabet edemez.[44] Kur'ân, Allah'ın dışındaki varlıklara dua edip onlardan bir fayda umanları şöyle tasvir eder. Bu insanlar, susuzluk içinde kıvranırken ağzına su gelsin diye suya doğru ellerini

---

31 Yûnus 10/22-23; ayrıca bk. İsrâ 17/67; Kasas 28/33-35; Ankebût 29/65; Lokmân 31/32; Duhân 44/12-15.
32 Nisâ 4/117.
33 Necm 53/27.
34 Nisâ 4/117: Mukātil b. Süleyman, I, 408; Taberî, VII, 491; Râzî, XI, 46-47; Elmalılı, III, 1471.
35 Bakara 2/200.
36 Fussılet 41/49: Taberî, XX, 456-457; ayrıca bk. Hûd 11/9.
37 Enfâl 8/32; ayrıca bk. Me'âric 70/1-2.
38 Sâd 38/16: Taberî, XX, 37-38; İbn Kesîr, XII, 78.
39 Ra'd 13/14; Cin 72/20.
40 Şuarâ 26/213; ayrıca bk. Kasas 28/88.
41 A'râf 7/194-195; Yûnus 10/106.
42 Hac 22/12-13; Ahkāf 46/5.
43 Ahkāf 46/5: Mukātil b. Süleyman, IV, 16; Taberî, XXI, 116.
44 En'âm 6/40-41; ayrıca bk. En'âm 6/63-64; A'râf 7/194; İsrâ 17/56-57; Hac 22/12-13; Neml 27/62; Sebe' 34/22; Fâtır 35/13-14.

açık bir şekilde uzatıp öylece bekleyen kimseye benzer. Oysa bu şekilde davrandığı sürece onun ağzına hiçbir zaman su gelmez ve o, suyun yanında susuzluktan helâk olur gider. İşte Müşriklerin duaları da hep böyle boşa gitmiştir. Çünkü onların istekleri bâtıldır ve Allah'a şirk koştukları için kabul görmemiştir.[45]

DUA YÜREKTEN YAPILIR

اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعاً وَخُفْيَةًۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدٖينَۚ ﴿٥٥﴾ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفاً وَطَمَعاًۜ اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرٖيبٌ مِنَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٥٦﴾

"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez. Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."

(A'râf 7/55-56)

Duanın bir âdâbı vardır. Her şeyden önce şirk unsurlarından arınmış olarak saf ve samimi bir niyetle sadece Allah'a dua edilmelidir. Şu âyet buna işaret etmektedir: *"Şu hâlde içten bir dindarlık ve bağlılıkla O'na dua edin. Bütün hamd ve övgüler, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."*[46] Görmeyen, işitmeyen, hiçbir fayda ve zarar veremeyen varlıklara dua etmek zulümdür, şirktir, şaşkınlıktır, sapkınlıktır, azaba uğramaya sebeptir.[47]

Duanın özü Allah'tan yardım istemek ve kötülüklerden O'na sığınmaktır. Bunun da en önemli iki yolu sabır ve namazdır.[48] Kur'ân-ı Kerîm'de anılan bütün güzel isimleriyle Allah'a dua edilebilir.[49] *Allah* veya *Rahmân* diyerek yalvarmak, *bismillah*

45 Ra'd 13/14: Taberî, XIII, 488-489; İbn Kesîr, VII, 129; ayrıca bk. Mü'minûn 23/108; Mü'min 40/50.
46 Mü'min 40/65: Taberî, XI, 75; ayrıca bk. A'râf 7/29; Mü'min 40/14; Cin 72/20.
47 En'âm 6/71; Yûnus 10/106; Furkān 25/68; Şuarâ 26/213; Ankebût 29/42.
48 Bakara 2/45, 153: Taberî, I, 617-618; İbn Kesîr, I, 387-388.
49 A'râf 7/180.

veya *bismirrahmân* deyip dua etmek arasında fark yoktur. Hangisiyle olursa olsun ancak tek ilâha dua edilmiş olur.[50]

Allah'a haddi aşmadan yürekten ve sessizce dua edilmelidir. Nitekim âyetlerde bu konu şöyle dile getirilmektedir: *"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin." "Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabbini zikret, gafillerden olma!"*[51] Bir defasında Allah Resûlü (sas) ashâbıyla beraber bir gazada bulunuyordu. İnsanlar yüksek sesle tekbir getirmeye başladılar. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Kendinize acıyın; siz sağıra veya burada olmayan birine dua etmiyorsunuz. Bilakis sizi işiten, bilen ve sizinle beraber olan Allah'a dua ediyorsunuz."* buyurdu.[52] Yüce Allah *"O, Rabbine gizlice dua etmişti."*[53] sözüyle Hz. Zekeriyyâ'yı övmüştür. Ateşe atıldığında Hz. İbrâhim'in Allah'a olan güveni çok güçlü bir dua sayılmış, *"Ey ateş! İbrâhim'e serin ve selâmet ol!"*[54] emriyle Allah onu korumuş ve ona yardım etmişti. Hz. Eyyûb ise sadece hâlini arz etmiş, fakat isteğini açıkça söylememişti.[55] Allah Teâlâ her hususta olduğu gibi duada da aşırı gidenleri sevmez. Şunlar duada aşırılığa örnek olabilir: Yüksek sesle ve bağırarak dua etmek, peygamberlerin derecesine erişmeyi istemek, haram ve olmayacak şeyleri istemek, Müminlere lânet etmek.[56] Bir defasında Resûlullah (sas), *"Bir topluluk çıkacak, duada haddi aşacak."* demiştir. Daha sonra da *"Allah'ım! Senden cenneti ve ona yaklaştıran sözü ve işi dilerim. Ateşten ve ona yaklaştıran söz ve işten de sana sığınırım, demesi kişiye yeter."* buyurmuştur. Ardından da *"Şüphesiz Allah, haddi aşanları sevmez."* âyetini okumuştur. [57]

Dua ederken kaygı ve ümit arasında olunmalıdır.[58] Dua hâlinde insanın taşıdığı kaygı ve ümit, kuşun uçabilmesini sağlayan iki kanadı gibidir. Kuş tek kanatla uçamadığı gibi, birbirini dengeleyen bu iki duygudan biri olmadığında insan da dengesini kaybeder. Nitekim Allah merhametli olduğunu söyleyerek kullarını ümitlendirirken diğer taraftan azabını hatırlatarak da korkutmaktadır.[59] Bu sebeple insan

---

50 İsrâ 17/110: Taberî, XV, 123-124; İbn Kesîr, IX, 92.

51 A'râf 7/55, 205.

52 A'râf 7/55: Taberî, X, 247; İbn Kesîr, VI, 321; Kurtubî, IX, 244; Buhârî, "Tevḥîd", 9; Müslim, "Ẕikir", 44-45.

53 Meryem 19/3.

54 Enbiyâ 21/69.

55 Enbiyâ 21/83.

56 A'râf 7/55: Taberî, X, 247; Kurtubî, IX, 244; İbn Kesîr, VI, 321.

57 A'râf 7/55: Kurtubî, IX, 244; İbn Kesîr, VI, 321; Elmalılı, III, 2194; Ebû Dâvûd, "Ṭahâret", 45; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 55; Münâvî, *Feyżü'l-Ḳadîr*, II, 1497.

58 A'râf 7/56.

59 Hicr 15/49-50.

Yüce Allah'ın rahmetini umarak ama azabından da korkarak dua etmelidir.[60] Tıpkı Hz. Zekeriyyâ ve ailesi gibi: *"Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler."*[61]

Kulluk bilincine sahip bir kul bollukta da darlıkta da Allah'a şükreder, dua eder. Bu bilinçte olmayan insanlarsa sıkıntıdayken dua eder, ancak sıkıntıdan kurtulunca, Allah'ı unutuverir. Mümin ise lütfu sebebiyle Allah'a çok yönelmeli; şükrünü, zikrini ve duasını arttırmalıdır. Nitekim Mûsâ (as) kardeşi Hârûn (as) ile birlikte Firavun'un helâki için dua etmiş, Allah da onlara *"İkinizin de duası kabul edildi; doğruluktan ayrılmayın ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın."*[62] buyurmuştu. Bu bakımdan Kur'ân'da, duası kabul edilip sıkıntısı giderildikten sonra "Kurtuldum, başımdaki dertler silinip gitti." deyip şımaran, kibirlenen, duadan uzaklaşan kimseler ayıplanır. Buna karşın sabredip iyi işler yapanların böyle davranmayacağı ve sonunda bağışlanma ve büyük bir ödül elde edecekleri belirtilir.[63]

Duaların daha çok kabul göreceği özel vakitler vardır. Örneğin uykusundan fedakârlık ederek seher vakti kaygı ve ümit arasında dua edenleri Allah övmektedir.[64] O, darda kalanın yalvarmasına karşılık vereceğini ve onun sıkıntısını gidereceğini vaat etmektedir.[65] Yine duaların kabulünde ramazan günlerinin ayrı bir yeri vardır. Ramazan orucundan bahseden âyetler arasında Yüce Allah'ın duadan söz etmesi ve *"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm."*[66] buyurması buna işaret etmektedir. Nitekim Allah Resûlü (sas) *"Oruçlunun iftar ederken yaptığı dua kabul edilir."* buyurmuştur.[67] Ayrıca cuma gününün de ayrı bir önemi vardır. Hz. Peygamber (sas), *"Cuma gününde bir zaman vardır ki, şayet bir Müslüman o vakte rastlar da Allah'tan bir şey isterse, Allah ona dilediğini mutlaka verir."* buyurmaktadır.[68]

60 Secde 32/16.
61 Enbiyâ 21/90: Kurtubî, XI, 222-223; ayrıca bk. Meryem 19/4, 48.
62 Yûnus 10/88-89.
63 Hûd 11/10-11.
64 Âl-i İmrân 3/16-17; Secde 31/15-17; Zâriyât 51/17-18.
65 Neml 27/62.
66 Bakara 2/186.
67 Bakara 2/186: İbn Kesîr, II, 193; Tirmizî, "Daʿavât", 147; İbn Mâce, "Şıyâm", 48.
68 Cum'a 62/9: Süyûtî, XIV, 467-469; Buhârî, "Cum'a", 37; Müslim, "Müsâfirîn", 166-167.

DUADA DÜNYA ve ÂHİRET GÜZELLİKLERİ İSTENİR

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

"İnsanlardan öyleleri de vardır ki,
'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru.' derler."
(Bakara 2/201)

Bütün iyiliklerin ve güzelliklerin sahibi Allah olduğu için dua ederken hem dünyanın hem de âhiretin iyilikleri O'ndan istenmelidir. Müminler; *"Rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhirati haseneten ve kınâ azâbe'n-nâr"* (Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru)[69] diye dua ederler. Âyette geçen *hasene* kelimesi "iyilik ve güzellik" anlamına gelir. Elde edilince insanı sevindiren, huzur, sağlık, afiyet, başarı, mutluluk veren bütün nimetleri ifade eder.[70] Bunun içindir ki Allah Resûlü (sas) bu duayı çok okur ve okunmasını tavsiye ederdi.[71]

Müminler Yüce Allah'tan hem dünyanın hem âhiretin iyiliklerini istemişlerdir. Hz. İbrâhim ve Hz. Zekeriyyâ Allah'tan sâlih bir evlât istediler.[72] Rahmân'ın kulları da soylarından Allah'a itaat edecek, böylece dünya ve âhirette göz aydınlığı olacak iyi kimseler çıkarmasını temenni ettiler. Kendileri de insanların iyilik ve takvâda rehber edineceği önderlerden olmayı talep ettiler.[73] Mûsâ (as) Mısır'dan çıkıp Medyen tarafına yönelince; *"Umarım Rabbim bana doğru yolu buldurur."*[74] demişti. Orada iki kız çocuğunun davarlarını sulayınca kenara çekilmiş ve *"Ey Rabbim! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım!"*[75] demişti. Firavun'a gitmekle görevlendirilen Hz. Mûsâ, bu zor iş karşısında, *"Rabbim! Göğsüme genişlik ver, işimi kolaylaştır. Dilimin*

69 Bakara 2/201; ayrıca bk. A'râf 7/156.
70 Bakara 2/201: Taberî, III, 544-545; Zemahşerî, I, 413; Kurtubî, III, 357; İbn Kesîr, II, 262.
71 Bakara 2/201: Taberî, III, 544-545; İbn Kesîr, II, 262; Buhârî, "Da'avât", 55; Müslim, "Ẕikir", 23; Tirmizî, "Da'avât", 71.
72 Sâffât 37/100; Âl-i İmrân 3/38; Meryem 19/6; ayrıca bk. A'râf 7/189.
73 Furkān 25/74: Mukātil b. Süleyman, III, 242; Taberî, XVII, 533; İbn Kesîr, X, 334.
74 Kasas 28/22.
75 Kasas 28/24.

düğümünü çöz ki (insanlar) sözümü iyi anlasınlar."[76] diye dua etmişti. Karıncaların konuşmasını dinleyen Hz. Süleyman'ın masum bir mutluluk içinde tebessüm ederek yaptığı şu dua ne güzeldir: *"'Ey Rabbim!' dedi, 'Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!'"*[77] Hz. İbrâhim putperest babası ve kavmiyle mücadele etmiş, onları tevhide çağırmış ve bu süreçte nice zorluklar yaşamıştı. Bu zorluklar karşısında her zaman Allah'a sığınmış ve şu şekilde niyazda bulunmuştu: *"Rabbim! Bana hüküm ve hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle!"* [78]

Müminler, dünyadaki sıkıntılardan korunmak ve kurtulmak için de Allah'a dua ederler. Nitekim fetih öncesi Mekke'de zayıflık ve yaşlılık gibi sebeplerle Medine'ye hicret edememiş Müslümanlar vardı. Bunlar Müşriklerin baskısı altında yaşıyor, bir kurtarıcı göndermesi için Allah'a yalvarıyorlardı.[79] Hz. Mûsâ, yanlışlıkla bir Mısırlıyı öldürdükten sonra kaçmış, oradan çıkarken, *"Rabbim! Beni zalimler topluluğundan kurtar."*[80] diye yalvarmıştı. Firavun'u tevhide davet için gönderildiği zaman da korku ve endişesini şöyle dile getirmişti: *"Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum; göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Hârûn'a da yükle."*[81] Hz. Mûsâ'nın daveti üzerine Firavun öfkeden çılgına dönmüş, ölüm tehditleri savurmuştu. Mûsâ (as) ise onların bu zorbalığından Allah'a sığınmıştı.[82] Hz. Nûh, kavminin kendisini yalanlaması karşısında; *"Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur, beni ve beraberimdeki Müminleri kurtar!"*[83] demişti. Hz. İbrâhim ve yanındaki Müminler inanmayanlara karşı amansız bir mücadele vermiş, var güçleriyle tevhidi korumaya çalışmış ve Kâfirlerin şerrinden Allah'a sığınmışlardı.[84] Hz. Lût, kavminin yaptığı günahlardan nefret etmiş ve *"Rabbim! Beni ve ailemi, bunların yapmakta olduklarının vebalinden kurtar."*[85] diye dua etmişti. Hz. Eyyûb yakalandığı hastalıktan kurtulmayı dilemiş,[86] Ashâb-ı Kehf, Cenâb-ı Allah'tan bir rahmet ve işlerinde hep doğru

76 Tâhâ 20/25-35.
77 Neml 27/19.
78 Şuarâ 26/83-89.
79 Nisâ 4/75: Taberî, VII, 225; İbn Kesîr, IV, 159.
80 Kasas 28/21.
81 Şuarâ 26/12-14; ayrıca bk. Tâhâ 20/45.
82 Mü'min 40/26-27; ayrıca bk. Yûnus 10/85-86.
83 Şuarâ 26/117-118; ayrıca bk. Mâide 5/25; A'râf 7/89; Enbiyâ 21/76.
84 Mümtehine 60/4-5.
85 Şuarâ 26/168-169.
86 Enbiyâ 21/83-84.

yol üzere olabilmeyi istemişti.[87] Hz. Yûsuf da iffetsiz olma, harama düşme tehlikesine karşı Allah'ın korumasına sığınmıştı.[88] Firavun'un zulmü altında son nefesini vermek üzere olan hanımı Âsiye, *"Rabbim! Yüce katında, cennette benim için bir ev yap; beni Firavun'dan ve yaptıklarından kurtar ve beni bu zalimler topluluğundan da selâmete çıkar!"*[89] demişti. Müşriklerin ezaları ve cefaları karşısında bunalan Sevgili Peygamberimiz de *"Rabbim! Eğer onların tehdit edildiği hâli bana göstereceksen; bu durumda beni zalimler topluluğunun içinde bulundurma Rabbim!"*[90] diyerek Yüceler Yücesi'ne sığınmıştı.

Müminler âhiret sıkıntılarından ve azaptan korunmak için her zaman Allah'a dua ederler. *"'Ey Rabbimiz!' derler; 'Bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez. O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!'"*[91] derler. Yine *"Ey Rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru."*[92] diye dua ederler. Dua, Yüce Allah'ın seçkin kulları tarafından âhirette de devam ettirilecektir. Nitekim Peygamber ve onunla beraber iman edenler, kıyamet günü nurları önlerinde ve sağlarında olduğu hâlde şöyle dua edeceklerdir: *"Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter."*[93]

Müminler birbirlerine dua ederler. Bunların başında Resûlullah (sas) gelir. Onun hakkında *"Allah ve melekler Peygamber'e salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de O'na salât ve selâm okuyun."*[94] buyurulmaktadır. *Salât* kelimesine salât edene göre farklı mânalar verilmiştir. Allah'ın bir kula salâtı; ona rahmet etmesi, şerefini yüceltip tezkiye etmesi, onu melekleri yanında övmesi, başarıya ulaştırıp koruması ve sevap vermesidir. Meleklerin salâtı; kul için bağışlanma istemeleri Allah'a dua etmeleridir. Müminlerin salâtı ise Hz. Peygamber'e hayır dua etmeleridir.[95] Âyette geçen *selâm* kelimesi; selâmet, esenlik, huzur, emniyet anlamlarına gelir. Selâmın ayrıca teslim olma, itaat etme ve barış içerisinde bulunma anlamları da vardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e selâm da yoluna teslim olmakla birlikte, selâm verip, Allah'ın esenlik, rahmet ve bereketini dilemektir.[96]

---

87 Kehf 18/10.
88 Yûsuf 12/33-34.
89 Tahrîm 66/11.
90 Mü'minûn 23/93-94.
91 Furkān 25/65-66; Taberî, XVII, 495; Zemahşerî, IV, 370; İbn Kesîr, X, 319-320; ayrıca bk. A'râf 7/47.
92 Âl-i İmrân 3/16; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/191; Şuarâ 26/85-89.
93 Tahrîm 66/8.
94 Ahzâb 33/56.
95 Ahzâb 33/56: Mukātil b. Süleyman, III, 506; Taberî, XIX, 175; İbn Kesîr, XI, 209-210.
96 Ahzâb 33/5: Taberî, XIX, 12-13; İbn Kesîr, XI, 113-114; Bursevî, VII, 219-220.

Ümmeti Resûlullah'a (sas) dua ettikleri gibi Resûlullah (sas) da ümmeti için dua etmiştir. Nitekim Ebû Lübâbe ve iki arkadaşı, Tebük Seferi'nden geri kalmış, sonra tövbe etmişler ve haklarında bağışlandıklarına dair âyet inmişti.[97] Hz. Peygamber'e de *"... bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir."*[98] emri verilmiştir. Hz. Peygamber'in duası, onların günahlarının bağışlanması için istiğfar etmesidir. Bu, o kişiler için büyük bir iyilik olmuş, gönüllerinin yatışmasını ve huzura ermesini sağlamıştır. Resûlullah (sas) bir kişiye dua ettiği zaman bu duanın etkisi o kişide, onun çocuklarında ve torunlarında görülürdü.[99] Yine Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, Müslümanların bağışlanması için de dua etmesini istemiştir.[100] Bu sebeple Resûl-i Ekrem (sas) kendisi için olduğu gibi, Müminler için de istiğfar eder ve Müminlere Allah'tan af dilemelerini öğütlerdi.[101] Yüce Allah, Hz. Peygamber'in insanların günahlarıyla ilgili dualarını, bağışlama dileklerini kabul edeceğini de müjdelemiştir.[102]

Ellerimiz her daim dua için açık olmalı; kendimize, yakınlarımıza ve bütün Müminlere dua etmeliyiz. Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerden ve sâlih kimselerden çok güzel dua örnekleri sunar: Allah Hz. İbrâhim'e *"Ben seni insanlara önder yapacağım."* buyurunca o, neslini de düşünerek, "Soyumdan da." diye dua eder.[103] Mekke'nin güvenli bir belde kılınmasını ve âhiret gününe iman eden halkının her çeşit üründen rızıklandırılmasını ister.[104] Beytullah'ın duvarlarını oğlu Hz. İsmâil ile birlikte yaparken hem kendilerinin hem de kıyamete kadar gelecek nesillerinin iyi birer Müslüman olmaları için dua eder.[105] İmrân'ın hanımı, Meryem'i dünyaya getirince; *"... İşte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum."* der.[106] Zekeriyyâ (as) yaşlı hâlde olmasına rağmen Allah'tan temiz bir evlât isterken,[107] Hz. İbrâhim de sâlihlerden olacak bir oğul niyaz eder.[108] Yine Hz. İbrâhim, kendisinin ve neslinin yanı sıra bütün Müminlerin iyiliğini isteyecek şekilde şöyle yalvarır: *"Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan*

97 Tevbe 9/102.
98 Tevbe 9/103: Taberî, XI, 659; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 143; İbn Kesîr, VII, 275-276.
99 Tevbe 9/103: İbn Kesîr; VII, 275-276; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 385-400.
100 Âl-i İmrân 3/159; Muhammed 47/19.
101 Muhammed 47/19: İbn Kesîr, XII, 73; Buhârî, "Daʿavât", 2, 16; Ebû Dâvûd, "Edeb", 100-101; Müslim, "Ẕikir", 41.
102 Nisâ 4/64; Münâfikūn 63/5.
103 Bakara 2/124.
104 Bakara 2/126; ayrıca bk. İbrâhîm 14/35, 37.
105 Bakara 2/128-129.
106 Âl-i İmrân 3/36.
107 Âl-i İmrân 3/38; ayrıca bk. Meryem 19/5-6; Enbiyâ 21/89-90.
108 Sâffât 37/99-100.

uzak tut! Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz, duamı kabul et! Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve Müminleri bağışla!"[109] Sâlih evlâtlar, anne babalarını düşünerek dua ettikleri gibi[110] sâlih anne babalar da evlâtlarının göz aydınlığı nesillerden olmasını Allah'tan isterler. [111]

Bir Müslüman sadece kendine, akrabalarına ve yaşayanlara dua ile yetinmemeli, ölmüşleri için de dua etmelidir. Rabbimiz, sonradan gelen Müminlerin öncekiler için şöyle dua ettiklerini haber vermektedir: Onlar *"'Ey Rabbimiz!' derler, 'Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.'"*[112]

Doğru yoldan sapmamak için dua edilmelidir.[113] Hidayete erdikten sonra doğru yol üzere devamlı olmak gerekir. Bunu da Allah'tan istemelidir. Nitekim Allah Resûlü (sas); *"Ey kalpleri evirip çeviren Allah'ım! Bizim kalplerimizi sana itaat üzere sabit kıl."* duasını çokça yapardı.[114] Mümin, inanç ve amel bakımından daha yüksek derecelerin olduğunu unutmamalı, dolayısıyla daha iyi bir kul olabilmek için dua etmelidir. Nitekim Hz. İbrâhim ve İsmâil eriştikleri kulluk derecesi ile yetinmemiş, iyi birer Müslüman olmak için daima dua etmişlerdir.[115] Hele Hz. İbrâhim'in, Yüce Allah'ın dostu bir peygamber olmasına rağmen sahip olduğu imanını yetersiz görmesi, onu daha da kuvvetlendirme yoluna gitmesi ve bu hususta Rabbinden rica ve niyazda bulunması ne kadar dikkat çekici bir durumdur.[116]

Allah'tan düşmanlara karşı zafer istenmelidir. Nitekim önceki peygamberlerin yanlarında savaşan Müminler ve Tâlût'un ordusu *"üzerlerine sabır yağdırması, ayaklarını sabit kılması ve Kâfirler topluluğuna karşı kendilerine yardım etmesi için"* dua etmişlerdir.[117] Hz. Nûh kavminin yalanlamalarına karşı Allah'tan yardım ve zafer istemiş,[118] Hz. Lût da yine bütün kuralları çiğneyen toplumunun elinden kurtulmak

---

109 İbrâhîm 14/35, 40-41; ayrıca bk. Nûh 71/28.
110 İsrâ 17/24; Ahkāf 46/15.
111 Furkān 25/74.
112 Haşr 59/10: Mukātil b. Süleyman, IV, 280; Taberî, XXII, 532-533.
113 Âl-i İmrân 3/8.
114 Âl-i İmrân 3/8: Taberî, V, 229; İbn Kesîr; III, 18; Müslim, "Ḳader", 17; İbn Mâce, "Mukaddime", 10, 13.
115 Bakara 2/128; İbrâhîm 14/40.
116 Bakara 2/260: Taberî, IV, 266-267.
117 Bakara 2/251-252; Âl-i İmrân 3/146-148.
118 Mü'minûn 23/26, 39; Kamer 54/10.

için Allah'a yalvarmıştır.[119] Bedir Savaşı'nda da yine Müslümanlar Allah'ın yardımına sığınmışlar, O'ndan yardım ve zafer istemişlerdir.[120]

Müminler, inanmayanlara karşı Cenâb-ı Hak'tan yardım ve zafer isterken, onların yenilip kahrolması için de dua etmişlerdi.[121] Resûlullah (sas), kendisiyle din hususunda bilgisizce ve inatçı bir tavırla mücadele edenler için *"Allah'ın lâneti üzerlerine olsun."* demişti.[122] Yine Hz. Nûh, uzun yıllar tebliğ etmiş, ama fazla inanan olmamıştı. Sonunda; *"Nûh 'Rabbim!' dedi, 'Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!'"*[123] diyerek kavminin helâki için beddua etti. Hz. Mûsâ da Firavun'un zulümleri ve baskıları karşısında onların helâki için dua etmişti.[124]

Mümin, şeytanın şerrinden, insanların hile ve aldatmalarından korunmak için Allah'a dua etmelidir. Bu hususta yapılması gereken duaları Allah Teâlâ Peygamberimize öğretmiş ve şöyle demesini emretmiştir: *"Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım Rabbim!"*[125] Bu sebeple Hz. Peygamber, onların şerrinden, etki ve yönlendirmelerinden Allah'a sığınmıştır.[126] Yine Cenâb-ı Hak, bütün yaratıkların, bunlar içinde özellikle de büyücüler ve hasetçiler gibi kötülükleri daha âşikâr olanların şerrinden kendisine sığınmamızı emretmiştir.[127]

Her durumda Allah'a dua etmeli, O'ndan hep daha hayırlısı ve iyisi istenmelidir. Nitekim Hz. Nûh, gemiyi yapıp inananları ona bindirince geminin hayırlısıyla gitmesi ve vakti gelince durması için yalvarmış[128] ve şöyle dua etmiştir: *"Rabbim! Beni bereketli bir yere indir; en uygun şekilde indirip yerleştiren sensin."*[129] Hz. İbrâhim kurak ve çorak bir yer olan[130] Mekke'nin bereketlenmesi için dua etmiştir.[131] Eşi Hacer ve çocuğu İsmâil'i Mekke'ye yerleştirdiği zaman da onların iyilikleri için niyazda bulunmuştur.[132] Hz. Îsâ, havârilerin gökten bir sofra indirilmesi talebi üzerine

---

119 Ankebût 29/30.
120 Enfâl 8/9-10.
121 Bakara 2/159; A'râf 7/44; Abese 80/17; Burûc 85/4.
122 Âl-i İmrân 3/61.
123 Nûh 71/26-27; ayrıca bk. Nûh 71/5, 21, 24.
124 Yûnus 10/88; ayrıca bk. Duhân 44/22.
125 Mü'minûn 23/97-98; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/36; Nahl 16/98; Fussılet 41/36; Nâs 114/1-6.
126 Mü'minûn 23/97-98: İbn Kesîr, X, 145; Ebû Dâvûd, "Ṭıb", 3893; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 181.
127 Felak 113/1-5.
128 Hûd 11/41.
129 Mü'minûn 23/29.
130 İbrâhîm 14/37.
131 Bakara 2/126.
132 İbrâhîm 14/37.

Yüce Allah'tan en hayırlısını istemiştir.[133] Ashâb-ı Kehf'in kıssası anlatılıp, onların tevhid mücadelesinde başarılı oldukları haber verildikten sonra Hz. Peygamber'e; *"Umarım Rabbim bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir."*[134] demesi tavsiye edilmiştir. Yine Mekke'de şartlar ağırlaşıp Müşriklerin baskıları arttığında Medine'ye hicretin yolu gözükünce, Sevgili Peygamberimizden *"Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!"*[135] diye dua etmesi istenmiştir.

İstenilmesi uygun ve güzel olan şeyler için Allah'a dua edilmelidir. Dine, ahlâka, âdâba uygun olmayan şeyler istenmemelidir. Hz. Nûh, inanmayıp gemiye binmeyen ve boğulmakta olan oğlunu kurtarmak için dua etmişti.[136] Yüce Allah *"… Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme!"*[137] diyerek onun bu duasını reddetti. Nûh (as) bunun üzerine tövbe edip Allah'ın rahmet ve mağfiretine sığındı.[138] İsrâiloğulları da Hz. Mûsâ'dan Rabbine iletmesi ve kendi adlarına O'ndan istemesi için böyle uygunsuz taleplerde bulunmuşlardı ve bu dualar çoğunlukla kabul görmemişti.[139] Yine Müminlerin, şirk içinde ölüp de cehennemlik oldukları açığa çıkan akrabaları için bile bağışlanma dilemeleri doğru karşılanmamıştır.[140] Bu bakımdan Mümin, nerede ve nasıl dua edeceğini bilip uygun olan duayı yapmalıdır. Bu sebeple Resûlullah (sas) kendimiz ve mallarımız aleyhinde dua etmekten sakındırmıştır.[141]

Duaların ve yapılanların kabul edilmesi için de dua edilmelidir. Nitekim Hz. İbrâhim, hem kendinin hem de soyundan gelenlerin namaz kılanlardan olmasını istemiş, peşinden de, *"Rabbimiz, duamı kabul et!"* [142] demiştir. İmrân'ın hanımı da hamile olduğu çocuğu hakkında *"Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen."*[143] demiştir.

İnsanoğlunun ilk günahını işleyen ve pişman olarak Allah'a yalvaran Hz. Âdem ve eşi, *"Ey Rabbimiz! Biz kendimize yazık ettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize*

---

133 Mâide 5/114.
134 Kehf 18/24; ayrıca bk. Kehf 18/40.
135 İsrâ 17/80.
136 Hûd 11/45.
137 Hûd 11/46.
138 Hûd 11/47.
139 Bakara 2/61, 68-70.
140 Tevbe 9/113: Taberî, XII, 19; Buhârî, "Tefsîr", 9, 16; Müslim, "Îmân", 19; ayrıca bk. Tevbe 9/114; Kasas 28/56; Mümtehine 60/4.
141 Yûnus 10/11: İbn Kesîr, VII, 339; Müslim, "Zühd", 74; Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 1532.
142 İbrâhîm 14/40; ayrıca bk. Bakara 2/127.
143 Âl-i İmrân 3/35.

acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!"[144] diye dua etmişlerdi. İnsanlık tarihi boyunca Rabbine samimiyetle niyazda bulunan, boyun eğip el açan, gözyaşı döküp secdeye kapanan nice kulun Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan dualarından örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

"Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"[145]

"Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, kararlılığımızı arttır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et!"[146]

"Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!"[147]

"Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ver ve Müslüman olarak canımızı al!"[148]

"Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize kararlılık ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"[149]

"Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"[150]

"Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et. Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vaat ettiklerini ver bize; kıyamet gününde bizi rezil etme."[151]

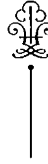
"… Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter."[152]

"Rabbimiz! Bizi doğru yola eriştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla."[153]

---

144 A'râf 7/23.
145 Yûsuf 12/101.
146 Âl-i İmrân 3/147.
147 Kehf 18/10.
148 A'râf 7/126.
149 Bakara 2/250.
150 Bakara 2/286.
151 Âl-i İmrân 3/193-194.
152 Tahrîm 66/8.
153 Âl-i İmrân 3/8.

Dua, bütün kulluğun ve ibadetlerin özüdür. Kullarını seven ve onlar tarafından sevilen (*el-vedûd*) Yüce Yaratıcı'nın, onlara olan merhametinin en güzel yansımalarından biridir. Her bakımdan muhtaç olan insanın, bütün hazinelerin sahibi olan Allah'tan istekte bulunmasıdır. Bir başka ifadeyle dua, Allah Teâlâ'nın eşsiz kudretine, varlık ve kulları üzerindeki mutlak egemenliğine gönülden inanmanın bir sonucudur. Böylece doğası itibarıyla sınırlı imkân ve yeteneklerle donatılmış olan insan, çaresizlikler karşısında Rabbinin engin merhamet ve şefkatine sığınır. Bu, müminin dünya ve âhireti ile ilgili karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelebilmek için her türlü tedbiri aldıktan sonra durumunu Cenâb-ı Hakk'a arz etmesidir. Dolayısıyla burada tedbir, tevekkül ve dua birbirinden ayrılmaz. Diğer bir ifadeyle mümin bir taraftan yaptığı işin gereklerini yerine getirirken, diğer taraftan da her şeyin sonuçta Yüce Allah'ın takdirine bağlı olduğuna inanır. Böylece Rabbine dayanan insan, O'ndan gelecek yardım ve desteğe ümitle bağlanır, gönlü huzur ve sükûna erer. Âyet bu kimseleri şöyle tasvir eder: *"Bunlar iman edenler ve Allah'*ı *hatırlayarak gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı hatırlamakla huzura kavuşur."*[154]

154 Ra'd 13/28.

TEMİZLİK
ABDEST
VE
GUSÜL

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى
الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُباً
فَاطَّهَّرُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ
لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ
وَاَيْد۪يكُمْ مِنْهُۜ مَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُر۪يدُ لِيُطَهِّرَكُمْ
وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta olur veya yolculuk hâlinde bulunursanız veya içinizden biri abdest bozmaktan gelirse yahut siz kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız, bu hâllerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”

(Mâide 5/6)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Ancak yolcu olup (boy abdesti alma imkânınız olmazsa) o başka. Eğer hasta olur veya yolculuk hâlinde bulunursanız yahut sizden biriniz abdest bozmaktan gelirse yahut siz kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız, bu hâllerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."

(Nisâ 4/43)

لَا تَقُمْ ف۪يهِ اَبَدًاۜ لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ ف۪يهِۜ ف۪يهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُواۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّر۪ينَ ﴿١٠٨﴾

"(Ey Peygamber!) Orada (Münafıkların yaptığı o mescidde) asla namaza durma! Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescid ise namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever."

(Tevbe 9/108)

وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْۙ ﴿٤﴾

"Elbiseni tertemiz tut."

(Müddessir 74/4)

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَح۪يضِۜ قُلْ هُوَ اَذًىۙ فَاعْتَزِلُوا النِّسَٓاءَ فِي الْمَح۪يضِۙ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَۚ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّاب۪ينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّر۪ينَ ﴿٢٢٢﴾

"Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: 'O sıkıntılı bir hâldir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever.'"

(Bakara 2/222)

اِذْ يُغَشّ۪يكُمُ النُّعَاسَ اَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِه۪ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَۜ ﴿١١﴾

"(Savaşta korku sizi sardığı) O sırada, katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla (maddî ve manevî kirlerden) temizlemek, şeytanın (vesvese) pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu."

(Enfâl 8/11)

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُۚ ﴿١٢﴾

"O gün mümin erkeklerin ve mümin kadınların nurlarının (kendileriyle beraber) önlerinde ve sağ yanlarında yürümekte olduğunu görürsün. 'Bugün size müjde var; altından ırmaklar akan cennetlerde ebedî kalacaksınız.' (denir). İşte en büyük murada ermek budur."

(Hadîd 57/12)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de *gusl* ve *iğtisâl* kelimeleriyle ifade edilen abdest ve gusül, iki âyette anlatılmıştır. Birinde hem abdest hem gusül,[1] diğerinde ise sadece gusül işlenir.[2] Abdest ve gusül, bazı âyetlerde temizlik anlamına gelen *tuhr* kelimesiyle ilişkilendirilir.[3] Abdest ve boy abdesti, namaz ibadetinin ön hazırlığı ve şartı olarak kabul edilir. Namaz için gerekli temizliklerden biri de tuvalet ihtiyacı giderildikten sonra yapılan temizliktir.[4] Doğrusu böyle bir temizlik, abdest ve guslün de ön şartıdır. Boy abdesti, cinsel ilişki, kadınların özel durumlarının sona ermesi ve loğusalığın bitmesiyle gerekli hâle gelir.[5] Kişinin temizlenmesi, ona Allah'ın sevgisini kazandıracaktır.[6]

Temizlik kavramı Kur'ân'da *tuhr* lafzından türemiş sözcüklerle ifade edilir. *Tuhr* ve *taharet*, sözlükte "kirin yok olması ve temizliğin meydana çıkması" mânasına gelen *ta-he-re* kökünden türemiştir.[7] Temizlik (*tuhr*), abdest ve gusülle ilişkili olarak dört âyette farklı formlarda toplam sekiz defa geçer.[8] Abdest, Arapçada "güzellik ve temizlik" mânasına gelen *vudû'* kelimesiyle ifade edilir. Hadîs-i şeriflerde çokça yer alan *vudû'* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmez. Kur'ân'da abdesti ve boy abdestini anlatan kelimeler *ga-se-le* ve *ta-he-ra* köklerinden türemiştir. *Ga-se-le* kökü sözlükte "bir şeyi temizlemek" anlamına gelir.[9] "Üzerine su akıtarak bir şeyin kirini gidermek" anlamına gelen[10] bu kök, türevleriyle dört âyette geçer.[11] Abdestin, Kur'ân'da *ga-se-le* köküyle ifade edildiği yer, Mâide sûresinin 6. âyetidir. Ayrıca abdest ve gusülden, özellikle fıkıhta namazın dış şartlarından biri olarak "hadesten taharet" (manevî pisliklerden temizlenme) ifadesiyle de bahsedilir. Abdest ve gusül suyla

1 Mâide 5/6.
2 Nisâ 4/43.
3 Bakara 2/222; Tevbe 9/108; Enfâl 8/11.
4 Tevbe 9/108: Taberî, XI, 688-694.
5 Nisâ 4/43; Mâide 5/6; Bakara 2/222: İbnü'l-Arabî, I, 229-230.
6 Tevbe 9/108: Taberî, XI, 688-694.
7 İbn Fâris, III, 428.
8 Bakara 2/222; Mâide 5/6; Enfâl 8/11; Tevbe 9/108; Ahzâb 33/33.
9 İbn Fâris, IV, 424.
10 Fîrûzâbâdî, IV, 133.
11 Mâide 5/6; Nisâ 4/43; Sâd 38/42; Hâkka 69/36.

yapılan temizliktir. Su bulunmadığında, hastalık ya da yolculuk gibi zaruri durumlarda Kur'ân-ı Kerîm'in getirdiği kolaylık *teyemmüm*dür. Teyemmümün, uygulanış biçimi temizlikle ilgili âyetlerde[12] anlatılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de abdest ve gusül konusuyla bağlantılı olarak *hayız* (*mahîz*), *necâset* (*neces*), *rics*, *gâ'it* ve *cünüp* kelimeleri vardır. Kadınların özel hâlleri anlamına gelen ve halk arasında "âdet" kelimesiyle ifade edilen *hayız* (*mahîz*), iki âyette geçer.[13] *Neces* (*necâset*) ise âyette cünüplükten kaynaklanan manevî pislik anlamında kullanılır.[14] Kur'ân-ı Kerîm'de on defa[15] tekrar eden *rics*, hem maddî hem de manevî pislik mânasına gelir. *Gâ'it* kelimesi[16] ise hem "insan dışkısı" hem de "dışkının bırakıldığı çukur" anlamına gelir.[17] Kişinin cinsel ilişkide bulunması, kadının hayız veya lohusa (*nifâs*) olması durumlarında cünüplük hâli oluşur. Gusül alması gereken kimseye *cünüp* denir. Cünüp kimsenin bu hâli manevî kir (*neces*) kabul edildiğinden ibadetlere engel sayılmıştır. İnsan vücudundan çıkan meni ve kan gibi bazı sıvıların, kirliliğe (*rics*) yol açtığı kabul edilmiştir. *Hayız* (*mahîz*) ve cinsel ilişki Kur'ân'da zikredilirken (*lâmestüm*),[18] meni ve kan hadis kaynaklarında yer alır.[19] *Lâmestüm*, sözlükte "elle dokunmak" anlamına gelen *lems* masdarından türetilmiştir.[20] Hz. Ali (ö. 40/661), İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), bu ifadenin "cinsel ilişki" anlamına geldiğini, onun sonucunda kirlilik hâlinin oluşacağını söylemiştir.[21]

---

12 Mâide 5/6; Nisâ 4/43.

13 Bakara 2/222; Talâk 65/4.

14 Tevbe 9/28: Taberî, XI, 397.

15 Mâide 5/90; En'âm 6/125, 145; A'râf 7/71; Tevbe 9/95, 125; Yûnus 10/100; Hac 22/30; Ahzâb 33/33.

16 Ezherî, VIII, 165.

17 Nisâ 4/43, Mâide 5/6.

18 Mâide 5/6.

19 Kurtubî, VI, 337, III, 480; Müslim, "Ḥayıż", 80, 81, 87, 89.

20 Ezherî, XII, 456.

21 Nisâ 4/43; Mâide 5/6: Cessâs, IV, 3-4.

ABDEST ve GUSÜL BEDENİ TEMİZLER, NEFSİ ARINDIRIR

وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ﴿٤﴾

"Elbiseni tertemiz tut."

(Müddessir 74/4)

Kur'ân-ı Kerîm'de daha ilk inen âyetlerden itibaren temizlikten söz edilmiştir. Yüce Allah, Son Resûlüne (sas) elbisesini temiz tutmasını emretmiştir. "Elbiseyi temiz tutmak" aynı zamanda nefsin ayıplardan temizlenmesi, amellerin güzel yapılması anlamına da gelmektedir.[1] Kur'ân'ın temizliğin önemine vurgusu başka âyetlerle de tekrarlanmıştır. Örneğin Medine döneminde inen âyetlerde, içini ve dışını temiz tutanları Cenâb-ı Allah'ın sevdiği dile getirilmiştir.[2] Benzer ifadeler hadislerde de yer almıştır. Nitekim Hz. Peygamber (sas), *"Temizlik imanın yarısıdır."*[3] buyurarak ashâbına iman ile temizlik arasındaki vazgeçilmez bağı hatırlatmıştır. Mümin, giyim kuşamı, özü sözü, taat ve ibadeti ile tertemiz olmalıdır. Bir hadis-i şerifinde Allah Resûlü (sas), abdesti Allah'ın emrettiği şekilde alan müminin işlediği günahların başına meshetmesiyle saçlarının ucundan, yüzünden, ellerinden, kollarından ve ayaklarından su ile birlikte dökülüp gittiğini belirtmiştir. Daha sonra mümin kalkıp namaz kılar ve Allah'ı yüceltir ve yalnız Allah'a sevgi besler yalnız O'ndan korkar.

1 Müddessir 74/5: Taberî, XXIII, 405-410.
2 Bakara 2/222; Tevbe 9/108.
3 Mâide 5/6: Kurtubî, VII, 367; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XXXVII, 536.

Böylece mümin annesinden doğduğu günkü gibi bütün günahlarından arınır.[4] Başka bir hadisinde ise Hz. Peygamber (sas), *"Kıyamet gününde müminin nûru, abdestte suyun ulaştığı yere kadar varır."*[5] demiştir.

Kur'ân'da, su ile abdest alınarak dış temizliğin sağlanması yüzün ve dirseklere kadar ellerin yıkanması, başın mesh edilmesi ve topuk kemiklerine kadar ayakların yıkanması şeklinde tarif edilmiştir.[6] Bunun uygulamayla tarifi ise Peygamberimiz tarafından gösterilmiştir. Sahâbenin anlattığına göre, Sevgili Peygamberimiz, yıkanması emredilen organlarını kimi zaman birer defa, kimi zaman ikişer defa, kimi zaman da üçer defa yıkamıştır. İlk önce ellerini, sonra yüzünü, sonra dirseklerine kadar kollarını yıkamış, ardından başının ön kısmını ensesinin başladığı yere kadar meshetmiştir. Ayaklarını da topuk kemiklerine kadar yıkamıştır.[7] Ondan öğrenen sahâbe de sonrakilere abdesti öğretmiştir. Meselâ bir defasında Hz. Osman (ra) su ile dolu bir kap getirilmesini istemiş, bu kaptan iki eline su döküp ellerini üç defa yıkamıştır. Sonra ağzına ve burnuna su vermiş, sonra yüzünü üç defa yıkamış, sonra kollarını dirseklere kadar üç defa yıkamış, sonra başını meshetmiş, nihayet her bir ayağını üçer defa yıkamıştır. Sonra da "Resûlullah'ın bu şekilde abdest aldığını gördüm." demiştir.[8]

Abdestte ayakların yıkanması veya mesh edilmesi hususunda müfessirler farklı görüşler nakletmiştir. Bu farklı anlama nedenlerinden birisi, ilgili âyette "ayaklarınızı" (*ercüleküm*) kelimesinin "başınızı meshedin" (*vemsehû biruûsiküm*) ifadesinden sonra gelmesidir. Bu cümle yapısından, başın meshedildiği gibi ayakların da meshedilebileceği şeklinde anlam çıkaranlar olmuştur. Ancak İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hamza gibi bazı yaygın ve kabul edilmiş (mütevâtir) kıraatlere göre, âyette geçen *ercüleküm* kelimesi, öncesindeki *vücûheküm ve eydiyeküm ile'l-merâfıkı* (yüz ve dirseklere kadar eller) ifadesine gönderilir. Bu okuyuştan ayakların da abdestte yüz ve eller gibi yıkanması gerektiği sonucu çıkarılmıştır. Âyette geçen "topuklara kadar" ifadesi ayakların yıkanmasının öncelendiğini gösterir. Zira mesh yeterli olsaydı ayakları topuklarla sınırlamanın bir anlamı olmazdı. Nitekim Hz. Peygamber (sas), ayaklarını güzelce yıkamayarak ökçelerinin birazı kuru kalmış kimseler hakkında, sert bir uyarıda buyurmuştur.[9] Tâbiûn ve Ehl-i sünnet âlimleri de ayakların

4 Mâide 5/6: İbn Kesîr, V, 116; Müslim, "Müsâfirîn", 294.
5 Hadîd 57/12: İbn Kesîr, XIII, 417-419; Müslim, "Ṭahâret", 40.
6 Mâide 5/6.
7 Mâide 5/6: Tahâvî, I, 74-79.
8 Mâide 5/6: Hâzin, II, 18; Buhârî, "Vuḍû'", 28; Müslim, "Ṭahâret", 3.
9 Buhârî, "Vuḍû'", 29; Müslim, "Ṭahâret", 25.

yıkanması gerektiğini söylemiş ve abdest âzâlarının yıkanma tertibinin âyetteki sıraya göre olmasını uygun bulmuşlardır.[10]

Abdestin anlatıldığı âyet her ne kadar Medine'de inmiş olsa da abdest Mekke döneminde namazla birlikte farz kılınmıştır. Hz. Peygamber (sas) hiçbir zaman abdestsiz namaz kılmamıştır. Nitekim kaynaklarda yer alan bilgiye göre, Mekke'de namaz farz kılınınca Cebrâil (as) onun yanına gelmiş, abdestin alınışı ve namazın kılınışını öğretmiştir. Daha sonra Peygamber Efendimiz bunu eşi Hz. Hatice'ye öğretmiştir.[11] Öyleyse Medine'de inen abdest âyetinin[12] abdestin farz olduğunu kesinleştirmek üzere nâzil olduğu söylenebilir.[13]

Abdest âyetinde, "namaz kılınmaya niyet edildiği vakit abdest alınması"nı emreden mutlak bir ifade kullanılmıştır. Ancak bu ifade Hz. Peygamber'in sünneti ile kayıtlanmıştır. O, Mekke'nin fethinden itibaren uygulamalarında bir abdestle birkaç namazı kılmak suretiyle söz konusu emrin her namaz için gerekli olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte her namaz için imkân dâhilinde abdest alınmasını teşvik eden sözleri de vardır.[14] Bu yüzden denilebilir ki, her namaz için sadece abdestsiz olanların abdest alması gerekir. İslâm âlimleri bu konuda görüş birliği (*icmâ'*) içindedirler.

Guslün uygulamasına gelince, Kur'ân'da gusül tarif edilmeden sadece temizlenme ve yıkanma şeklinde ifade edilmiş, yapılış şekli ise yine Peygamberimiz tarafından öğretilmiştir. Kaynakların naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sas) boy abdesti alacağı zaman, önce ellerini, ardından tenâsül uzvunu yıkamış, sonra normal abdest almıştır. Bundan sonra başından üç defa su dökmüş, suyu elleriyle bütün bedenine ulaştırmıştır. En sonunda yıkandığı yerden çıkmış ve ayaklarını yıkamıştır.[15]

Gusül de abdestte olduğu gibi ilgili âyetlerin inmesinden önce Mekke döneminde sünnetle tespit edilmişti.[16] Zaten gusül ya Hanîflerden kalmış ya da Yahudilerden öğrenilmiş bir uygulama olarak Câhiliye döneminde de biliniyordu.[17] Ancak Medine döneminde inen ve "teyemmüm" iznini de getiren âyet, guslü vahiyle kesinleştirmiştir.[18]

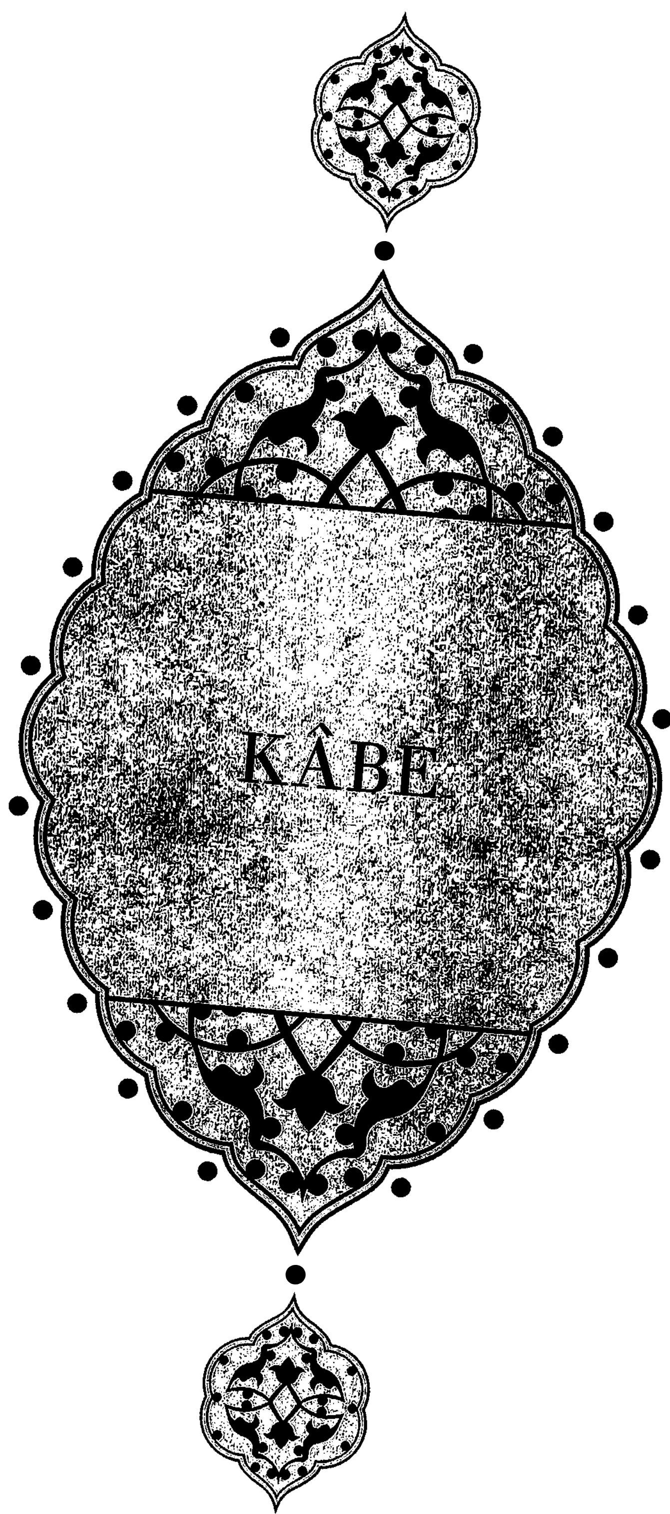
10 Mâide 5/6: Ebüssuûd Efendi, II, 16.
11 İbn Hişâm, I, 244.
12 Mâide 5/6.
13 Mâide 5/6: İbn Âşûr, VI, 127.
14 Mâide 5/6: Tahâvî, I, 70-73.
15 Nisâ 4/43: Derveze, VIII, 127; Buhârî, "Ġusl", 5.
16 Nisâ 4/43: Derveze, VIII, 125; Ebû Dâvûd, "Ṭahâret", 83.
17 Nisâ 4/43: İbn Âşûr, V, 62.
18 Nisâ 4/43.

Bir taraftan abdestin alınışından ve şartlarından, diğer taraftan guslü gerektiren hâllerden ve gusülden bahseden âyetin sonunda, Yüce Allah'ın bütün bunları kullarına emretmesinin arkasındaki sebep şöyle açıklanmaktadır: *"… Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."*[19] Buradan anlaşıldığına göre Müminlerin temizlik ve ibadet hayatıyla ilgili emirlerin amacı, kulları sıkıntı ve zahmete sokmak değil; onları tertemiz kılmak, maddî-manevî her türlü pislikten ve günahtan temizlemek ve onlara iyiliğini ve merhametini tamamlamaktır. Bunun da hedefi, kulların kendilerine bunca nimeti veren, onları sahipsiz olarak kendi hâllerine bırakmayan Allah'ı tanımaları ve O'na gereği gibi şükretmeleridir.

Kur'ân-ı Kerîm, namazı İslâm'ın en temel ibadeti olarak çok sık vurgular ve namaz gibi nadide bir ibadetin şartlarıyla birlikte uygulanmasını ister. Namaz için bir temizlenme ve hazırlık aşaması olarak ise abdesti ve şayet ihtiyaç varsa guslü gerekli görür. Abdest ve gusül, bedenen temizlenerek fıtrata uygun şekilde pak ve nezih yaşamaya yardımcı olur. Yine bu iki temizlik sadece dış pisliklerin giderilmesini sağlamaz, aynı zamanda insanın manevî kirlilik duygusundan, hataların ağırlığından arınmasını, ibadete hazırlanmasını ve toplum içine rahat bir şekilde çıkmasını sağlar. İnsan abdest ve gusül sayesinde kendisini temizlediği gibi iman, ibadet, zikir ve tövbe gibi ibadetlerle de manevî dünyasını temizler ve güçlendirir. Allah'ın sevdiği kimseler, kirden ve kötülükten uzak kalmaya itina gösteren, maddî ve manevî anlamda arınmış kimselerdir.

19 Mâide 5/6.

KÂBE

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذٖى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمٖينَ ﴿٩٦﴾ فٖيهِ
اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهٖيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ
مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبٖيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ عَنِ الْعَالَمٖينَ ﴿٩٧﴾

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir. Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir."

(Âl-i İmrân 3/96-97)

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًاۜ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ مُصَلًّىۜ وَعَهِدْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْعَاكِفٖينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

"O zaman biz o evi (Beytullah'ı) insanların gidip gelip ziyaret edecekleri sevap kazanılacak ve güvenli bir yer yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, 'Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi (Beytullah'ı) temiz tutun.' diye talimat verdik."

(Bakara 2/125)

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾

"Her nereden (yola) çıkarsan (namazda) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Bu emir, elbette Rabbinden gelen bir hakikattir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."

(Bakara 2/149)

وَاِذْ بَوَّأْنَا لِاِبْرٰهٖيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ اَنْ لَا تُشْرِكْ بٖي شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْقَٓائِمٖينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾

"İbrâhim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: 'Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut.'"

(Hac 22/26)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْن۪يكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ٓ اِنْ شَٓاءَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٨﴾

"Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayın ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Allah her şeyi bilmekte, hikmetle yönetmektedir."

(Tevbe 9/28)

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَاماً لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَۜ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٩٧﴾

"Allah Kâbe'yi, çevresi güvenli olan o kutsal evi, haram ayları, kurbanlıkları ve onların boyunlarındaki gerdanlıkları insanlar için faydalı kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir."

(Mâide 5/97)

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَت۪يقِ ﴿٢٩﴾

"Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadim evi (Kâbe'yi) tavaf etsinler."

(Hac 22/29)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kâbe, Müslümanların namazlarında yöneldikleri, hac ve umre ibadetini gerçekleştirirken tavaf ettikleri Mekke'deki mübarek mâbedin adıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de iki defa "Kâbe" adıyla,[1] 15 defa *mescid* kelimesiyle, 16 defa da "ev" anlamındaki *beyt* kelimesiyle geçmektedir.[2] Ayrıca kelime, "eski" veya "hür" anlamındaki *atîk*[3] ve "imar edilmiş" anlamındaki *ma'mûr* sıfatıyla nitelenmiştir.[4] *Mescid* kelimesiyle geçtiği yerlerin tamamında "dokunulmazlığı olan, değerli" anlamındaki[5] "haram" ve "muharrem"[6] kelimeleriyle nitelenmiştir.

Kâbe kelimesi Arapçada *küp* anlamına gelir.[7] Kâbe'nin bu ismi alışı da onun küp şeklinde oluşuna bağlanmıştır.[8] Kâbe'ye *beyt* denilmesinin sebebi ise Yüce Allah'ın Kâbe'yi kendi evi olarak nitelemesidir.[9] Nitekim Cenâb-ı Hak, onun kendisine ibadet için inşa edilmiş ilk mâbed olduğunu bildirmektedir.[10] *el-Beytü'l-'atîk* şeklinde anılması, oldukça eski bir ibadet mekânı oluşundan ileri gelmektedir.[11] Yine onun için kullanılan *haram* ve *muharrem*[12] sıfatları da dokunulmazlığına, değerine ve yüceliğine işaret eder. *el-Beytü'l-ma'mûr* olarak adlandırılması her zaman bakımlı olması ve ziyaretçilerinin çokluğundan dolayı canlılığını koruması sebebiyledir.[13] *el-Beytü'l-ma'mûr*'un gökyüzünde Kâbe'yle aynı hizada yer alan ve meleklerce tavaf edilen bir mâbed olduğu da söylenmiştir.[14]

---

1 Mâide 5/95, 97.
2 Bakara 2/144, 125,149, 150, 191, 196, 217; Âl-i İmrân 3/96; Mâide 5/2; İbrâhîm 14/37; Hac 22/26, 29, 33; Kureyş 106/3.
3 Hac 22/29, 33: Taberî, XVI, 530; İbn Kesîr, X, 50.
4 Tûr 52/4.
5 İbrâhîm 14/37: Taberî, XIII, 697.
6 Mâide 5/2, 97; İbrâhîm 14/37.
7 Râgıb el-İsfahânî, s. 432.
8 Râgıb el-İsfahânî, s. 432; Cevherî, I, 213.
9 Bakara 2/125; Hac 22/26.
10 Âl-i İmrân 3/96.
11 Hac 22/29, 33: Taberî, XVI, 530; İbn Kesîr, X, 50.
12 Mâide 5/2; İbrâhîm 14/37.
13 Tûr 52/4.
14 Tûr 52/4: Taberî, XXI, 562; İbn Kesîr, XIII, 226; Buhârî, "Bed'ü'l-Ḫalḳ", 6.

İLK MÂBED KÂBE'DİR

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذٖى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمٖينَۚ ﴿٩٦﴾

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki Beytullah'tır."

(Âl-i İmrân 3/96)

Kâbe, doğru yolu göstermesi, birçok hayrın kaynağı olması ve yalnızca Allah'a kulluk edilmesi amacıyla kurulan ilk ve en şerefli mâbeddir.[1] Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanların ataları olarak sahiplendiği Hz. İbrâhim tarafından Mescid-i Aksâ'dan çok önce inşa edilmiştir.[2] Kâbe'nin ilk inşasını Hz. Âdem devrine kadar götüren rivayetler[3] bulunsa da Kur'ân'da onun yapılışı şöyle anlatılmaktadır: Kâbe'nin bulunduğu yer, vaktiyle kimsenin bulunmadığı ıssız ve çorak bir vadidir… Bir gün tevhid dininin büyük peygamberi Hz. İbrâhim, oğlu İsmâil ve eşi Hacer'i Allah'ın emriyle buraya getirip yerleştirir. Bugünkü Mekke şehrinin kuruluşu böyle başlar.[4] Hz. İbrâhim, tevhid uğrunda yurdunu terk eden ve kendini Hanif inancını yaymaya adayan bir peygamberdir.[5] Gösterdiği bu fedakârlıklar sebebiyle bizzat Allah Teâlâ tarafından "Halîlullah" (Allah'ın dostu) sıfatına lâyık görülmüştür.[6] Asıl yerleştiği yer

1 Âl-i İmrân 3/96: İbn Âşûr, IV, 14-15.
2 Âl-i İmrân 3/96: Zemahşerî, I, 585-586; İbn Âşûr, IV, 14-15; ayrıca bk. Müslim, "Mesâcid", 1.
3 Âl-i İmrân 3/96: Taberî, V, 592; Râzî, VIII, 157.
4 İbrâhîm 14/37; Buhârî, "Enbiyâ'", 9.
5 Enbiyâ 21/71: Taberî, XVI, 310-311.
6 Nisâ 4/125.

Filistin olsa da zaman zaman İsmâil'ini ve eşi Hacer'i ziyaret etmek için Mekke civarına gelmektedir.[7] İşte bu ziyaretlerinden birinde Yüce Allah ona Kâbe'yi yapmasını ve insanları hacca çağırmasını emreder.[8] Bunun üzerine Hz. İbrâhim, henüz bir delikanlı olan oğlunun da yardımıyla Kâbe'yi Allah'ın gösterdiği yere inşa eder.[9] Baba-oğul Kâbe'nin temellerini yükseltirken Allah Teâlâ'ya şöyle yakarırlar: *"Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet nasip eyle. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin. Soyumuzun içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, Kitap'ı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar Rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi."*[10]

Bu dua, geleceğe yönelik büyük etkileri olan makbul bir dua olmalı ki Allah Teâlâ onların neslinden Hz. Muhammed'i (sas) peygamber olarak çıkarmıştır.[11] Allah'ın Son Resûlüne kısa zamanda Hz. İbrâhim'in neslinden gelen Arapların yanı sıra diğer Araplar ve değişik kavimlere mensup başka birçok insan da inanmıştır. Müminler uzak ülkelerden Kâbe'ye gelip Hz. İbrâhim'e öğretilen ibadet usullerini uygulayarak hacı olmuş, hâlen de olmaktadırlar. Yani Hz. İbrâhim'in duasının bereketi günümüzde de görülmeye devam etmektedir. Nitekim Allah Resûlü, *"Ben atam İbrâhim'in duasının eseriyim."* diyerek bu duanın bereketine işaret etmiştir.[12]

İlk mâbed oluşu ve bizzat Hz. İbrâhim tarafından inşa edilmesi, Kâbe'ye diğer mâbedlerde olmayan bir üstünlük verir.[13] Kur'ân-ı Kerîm'e göre, öncelikle o, Allah'a kulluk edilen ve ilâhî ödüle erişilen bir yerdir.[14] Kâbe, doğru yolu bulmanın bir aracıdır.[15] Çünkü Kâbe'yi tanımak isteyenler, onun yapılış sebebini araştırma gereği duyarlar. Bu araştırma da onları, Kâbe'nin, kötülüklerden arınmak ve yalnızca Yüce Allah'a kulluk etmek, yani tevhid için yapıldığı sonucuna götürür.[16] Keza o, Câhiliye devrinde bile sığınanlar için bir güvenlik mekânı idi.[17] Çevresinde yaşayanlar, bolluk ve refah içerisinde hayatlarını sürdürür. Tarıma elverişli olmamasına rağmen orada

7 İbrâhîm 14/37: Taberî, XIII, 691; Buhârî, "Enbiyâ'", 9.
8 Bakara 2/125; Hac 22/26-27: Taberî, XVI, 514.
9 Hac 22/26.
10 Bakara 2/127-129.
11 Bakara 2/129: Taberî, II, 574-575; İbn Kesîr, II, 96.
12 Bakara 2/129: Taberî, II, 572; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 127.
13 Âl-i İmrân 3/96: İbn Âşûr, IV, 14-15.
14 Bakara 2/125.
15 Âl-i İmrân 3/96.
16 Âl-i İmrân 3/96: İbn Âşûr, IV, 16.
17 Âl-i İmrân 3/97; Kasas 28/57; Ankebût 29/67; Kureyş 106/4.

her çeşit ürün bulunur.[18] O *mübarek* bir mâbeddir.[19] *Mübarek* kelimesi, "ilâhî bereket ve hayırlarla dolu" anlamına gelir.[20] Gerçekten de Kâbe birçok iyilikleri ve güzellikleri bünyesinde toplar. Peygamberimiz orada yapılan ibadetin başka yerlerde yapılan ibadetten daha değerli olduğunu belirtmiştir.[21] Yeryüzünün küre oluşuna bağlı olarak namaz vakitleri coğrafî mekânlara göre farklılık arz ettiği için, günün her anında mutlaka yeryüzünün bir köşesinden Kâbe'ye yönelip namaz kılanlar vardır.[22]

Tevhid mücadelesinin tarihi bakımından Kâbe'nin çok önemli bir işlevi olmuştur. Bu yüzden o, Allah Teâlâ katında da büyük bir değere sahiptir.[23] Bunların bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür:

Öncelikle Kâbe bugün bile onu inşa eden Allah elçilerinin izlerini taşımaktadır. Kâbe'nin avlusunda Makâm-ı İbrâhim yer almaktadır. Yaygın görüşe göre, Makâm-ı İbrâhim, Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi yaparken duvar taşlarını üst üste yerleştirmek için üzerine çıktığı taştır.[24] Hâlen Kâbe'nin 15 metre kuzeydoğusunda mahfaza altında bulunmaktadır.[25] Bu taşın üzerinde Hz. İbrâhim'e ait ayak izlerinin olduğu ve bu izleri ilk Müslüman nesillerin gördüğü aktarılır.[26] Müslümanlar, taşta ayak izinin çıkmasını ve bu izin asırlarca silinmeden kalışını, Hz. İbrâhim'in bir mûcizesi ve Allah'ın kudretinin bir delili olarak görürler. Bu sebeple Makâm-ı İbrâhim, Saadet Asrı Müslümanları için Kâbe'nin yapılış amacına ilişkin başlı başına bir işaretti.[27] Makâm-ı İbrâhim'i Hz. İbrâhim'in namaz için durduğu yer, bu taşı da onun durduğu yeri gösteren bir işaret olarak anlamak da mümkündür.[28] Onun bu örnekliğini izleyerek Müslümanlara orada namaz kılacak yer edinmeleri emredilmiştir.[29] Makâm-ı İbrâhim'in, bizzat Kâbe,[30] Kâbe'nin kuzeybatısındaki duvarla çevrili alan (*hicr*), hatta hac ibadetinin yapıldığı Harem bölgesinin tamamı olduğuna yönelik görüşler de vardır.[31]

---

18 Kasas 28/57.
19 Âl-i İmrân 3/96.
20 Râgıb el-İsfahânî, s. 44.
21 İbn Mâce, "İḳāmetü'ṣ-Ṣalât", 195.
22 Âl-i İmrân 3/96: Râzî, VIII, 163.
23 Âl-i İmrân 3/97: İbn Kesîr, III, 116.
24 Âl-i İmrân 3/97: Taberî, V, 601; Râzî, VIII, 165.
25 Bakara 2/125: *Kur'an Yolu*, I, 209.
26 Âl-i İmrân 3/97: Taberî, V, 601; Râzî, VIII, 165.
27 Âl-i İmrân 3/97: Zemahşerî, I, 587; Râzî, VIII, 159, 164; İbn Âşûr, IV, 18.
28 Bakara 2/125: Abduh – Rızâ, I, 462.
29 Bakara 2/125.
30 Âl-i İmrân 3/97: İbn Âşûr, I, 710; IV, 17.
31 Bakara 2/125: Taberî, II, 528; Râzî, IV, 53.

Yüce Allah'ın evi Kâbe'nin Harem'ine giren güvende olur.[32] Burası kurulduğu ilk günden itibaren dokunulmazlıkların korunduğu bir yer olmuştur. Emniyet, daha Hz. İbrâhim'in Kâbe'nin duvarlarını yükseltirken istediği bir özelliktir. Onun *"Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap…"* şeklindeki duasından bunu anlıyoruz.[33] İslâm öncesinde Araplar, Hz. İbrâhim'in mirasına sahip çıkmışlar ve bu mâbede duydukları saygıdan dolayı oraya sığınan babalarının katili bile olsa ilişmemişlerdi.[34] O dönemde Arap Yarımadası kargaşa içinde yüzüyordu. Kan davası, yağmacılık, otlak ve su kaynaklarıyla ilgili anlaşmazlıklar yüzünden çıkan çatışmalar, kabile savaşları bitmek bilmiyordu. Kâbe'nin bulunduğu Harem bölgesi ise bu fırtınalı denizin ortasında güvenli bir adaydı.[35]

Hz. İbrâhim'in sözünü ettiğimiz duası ve bu duanın Yüce Allah tarafından kabul edilmesi bize, Fil Olayı'nı da hatırlatır. Mekke'de inen Fil sûresi bu olaya atıfta bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in doğumundan hemen önce, Habeşlilerin Yemen Valisi Ebrehe, San'â'da büyük bir kilise yaptırmış ve oranın Kâbe gibi dinî ve ticarî bir merkez olmasını istemişti. Bu isteği rağbet görmeyince Kâbe'yi yıkmak ve ticarî açıdan önem arz eden Mekke'yi kontrol etmek için büyük bir orduyla harekete geçti.[36] Ancak Mekke'ye geldiğinde Yüce Allah tarafından gönderilen kuşların attığı taşlarla ordusu darmadağın edildi.[37] Kur'ân'ın nüzûlü döneminde Arapların hatıralarında henüz taptaze duran bu mûcizevî olay da şüphesiz Kâbe'nin güvenli kılınışının açık bir kanıtıydı.[38]

Âl-i İmrân sûresindeki *"… Oraya giren güvende olur…"*[39] âyeti, nüzul çağı ve öncesindeki Arapların yukarıda işaret edilen uygulamalarını gösteren bir bildirimdir. Müslümanlar da Kâbe'ye sığınanlara dokunulmazlık tanımış ve bunu şöyle uygulamışlardır: Harem dışında bir suç işleyip de oraya sığınan bir kişi orada cezalandırılmaz. İhtiyaçları karşılanmayarak oradan çıkması sağlanır ve dışarıda cezalandırılır.[40] Yine Harem'de silahlı bir mücadeleye kalkışmamış kimselerle savaşılmaz.[41] Harem bölgesi Kâbe'yi de kapsayan geniş bir alandır. Saygınlığından dolayı Harem bölgesindeki bitkilerin koparılması ve zararlı olanlar dışında canlıların

32 Bakara 2/125-126; Âl-i İmrân 3/97; İbrâhîm 14/35.
33 Bakara 2/126.
34 Âl-i İmrân 3/97: Taberî, V, 602; İbn Âşûr, IV, 17.
35 Kasas 28/57; Ankebût 29/67; Kureyş 106/4.
36 Fîl 105/1: İbn Kesîr, XIV, 455-464.
37 Fîl 105/1-5.
38 Bakara 2/126: Râzî, IV, 59; Âl-i İmrân 3/97: İbn Âşûr, IV, 17.
39 Âl-i İmrân 3/97.
40 Bakara 2/125: Taberî, V, 602.
41 Bakara 2/191-192.

öldürülmesi bile yasaktır. Nitekim Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: *"Mekke'yi insanlar haram kılmadı. Allah haram kıldı. Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiç kimse için orada kan dökmek ve ağaç kesmek helâl olmaz."*[42]

Kâbe'nin bir başka özelliği, çorak bir bölgede yer almasına rağmen çevresinde ürün yokluğu çekilmemesidir.[43] Kâbe'nin bu hususiyeti de onun yapılışı kadar eskiye gider. Hz. İbrâhim'in Kâbe'nin yapılış amacını da içeren duasından bunu anlıyoruz: *"Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler!"*[44] Bu duanın kabul edildiğini de Yüce Allah'ın Mekke'de oturanlara yaptığı ikram ve iyiliği anlatan âyette görüyoruz. Hz. Muhammed'in (sas) mesajını yerinden yurdundan olma endişesiyle kabul etmeyen Mekkelilere Kur'ân şöyle hitap etmişti: *"'Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız.' diyorlar. Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her türlü ürünün toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir."*[45] Mekke, Kâbe'nin güvenliğini sağlayan önemli bir ticaret yolu üzerine kurulmuştur. Âyetlerde buna şöyle işaret edilmiştir: *"Kureyş'e kolaylaştırıldığı, evet, kış ve yaz seyahatleri onlara kolaylaştırıldığı için onlar, kendilerini açlıktan kurtarıp doyuran ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin Rabbine kulluk etsinler."*[46] Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil bebek iken onun için çıkarıldığı anlatılan[47] ve oldukça farklı bir lezzeti olan zemzem suyu da bu çerçevede hatırlanması gereken bir nimettir.[48]

Güvenli, bereketli ve maneviyat yüklü bir mekân olarak Kâbe, Hz. İbrâhim'den beri insanların topluluklar hâlinde ziyaret ettiği bir mâbed olmuştur. Yüce Allah *"Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."*[49] buyurmaktadır. Günümüzde de yıl boyunca umre niyetiyle, ama özellikle hac mevsiminde insanlar Kâbe'ye koşarlar. Bir sonraki yıl öncekilerin yerini aynı yoğunlukta başkaları alır. Gidenler tekrar gider. Gidemezlerse gitmek için can atar, gidenleri özlem ve dua ile uğurlar, heyecanla karşılar veya fırsat bulunca umreye giderler.

42 Mâide 5/95; Buhârî, "İlim", 37, 39; Tirmizî, "Ḥac", 21.
43 Bakara 2/126; Kasas 28/57.
44 İbrâhîm 14/37
45 Kasas 28/57.
46 Kureyş 106/1-4.
47 Buhârî, "Enbiyâ", 9.
48 Âl-i İmrân 3/97: İbn Âşûr, IV, 17.
49 Âl-i İmrân 3/97.

Çünkü Yüce Allah, onu tekrar tekrar ziyaret edilen bir yer (*mesâbe*) kılmıştır.[50] Kâbe, dilleri ve kültürleri farklı, tenleri ve giysileri rengârenk ama imanları ve sevgileri ortak insan gruplarını dünyanın dört bir yanından toplar ve sonra onları tekrar geldikleri yerlere dağıtır. Bu yönüyle Kâbe, yarattıklarının çok ve farklı oluşuna karşın Yaratıcı'nın birliğinin apaçık bir delilidir.

Bütün bu özellikler Kâbe'nin Allah nezdinde ne denli değerli olduğunu gösteren açık işaretlerdir. Bu sebeple onun bulunduğu şehir saygın ve dokunulmazdır.[51] Bu değer sebebiyle de Kur'ân'da iki yerde ona yemin edilmiştir.[52] Yüce Allah'ın bu şehre ve onun halkına, Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşa etmesinden bu yana büyük ikramları olduğu açıktır. Cenâb-ı Hak Peygamber'inden bu iyilik ve ikramları orada yaşayan müşrik halka yeniden hatırlatmasını istemişti: *"De ki: 'Bana, dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabbine, yalnız O'na kulluk etmem emredildi; zaten her şey O'na aittir. Bir de bana Müslümanlardan olmam ve Kur'ân'ı okumam emredildi.' Artık kim doğru yola gelirse yalnız kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: 'Ben sadece uyarıcılardanım.'"*[53]

KÂBE, TEVHİDİN ve BİRLİĞİN SEMBOLÜDÜR

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَۜ
وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾

"Her nereden (yola) çıkarsan (namazda) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Bu emir, elbette Rabbinden gelen bir hakikattir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."

(Bakara 2/149)

50 Bakara 2/125: İbn Kesîr, II, 57-58; İbn Âşûr, I, 708-709.
51 Kasas 28/57; Ankebût 29/67.
52 Beled 90/1; Tîn 95/3.
53 Neml 27/91-92.

Medine'nin hemen dışında Kubâ Mescidi'nde bir sabah namazı vakti… Allah'ın, Kur'ân-ı Kerîm'de övgüye lâyık bulduğu bu mübarek mescid[54] inananlarla doluydu. Müminler sabah namazına durmuşlardı. İlk rekât bitmiş, ikinci rekâtta tam rükûa varmışlardı ki, birden kendilerine seslenen birini duydular: "Haberiniz olsun, kıble değiştirildi. Allah Resûlü'ne geceleyin vahiy indi ve ona Kâbe'ye yönelmesi emredildi!"[55]

Müslümanlar o zaman namazlarını Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya yönelerek kılıyorlardı. Çünkü Allah Resûlü öyle yapıyor, onlara da bunu emrediyordu. Medineli Müslümanlar, Hz. Peygamber (sas) hicret etmeden önce de 2-3 yıl kadar ibadetlerinde Kudüs'e doğru yönelmişlerdi.[56] Mescid-i Aksâ, Hz. Mûsâ ve sonraki peygamberlerin kıblesi idi. Peygamberimiz, kendisine vahiy gelmeyen konularda genellikle önceki peygamberlerin uygulamalarını devam ettiriyordu. Bu sebeple Medine'yi şereflendirdikten sonra da 16-17 ay boyunca namazlarında Mescid-i Aksâ'ya yönelmişti.[57] Mekke'de iken Kâbe'yi arkasına almadan Mescid-i Aksâ'ya yönelebiliyordu. Kâbe'nin güneyinde namaza duruyor, böylece hem Mescid-i Aksâ'yı hem de Kâbe'yi önüne almış oluyordu.[58] Ancak hicretten sonra her iki kıbleye yönelme imkânı kalmamıştı. Çünkü Medine, Mekke ve Kudüs'ün ortasında idi. Kâbe'ye yönelmesi durumunda Mescid-i Aksâ arkasında kalacaktı. Bu sebeple o, kendinden önceki peygamberlerin kıblesi olan Mescid-i Aksâ'ya yöneldi.[59] Mescid-i Aksâ, Medine ve çevresinde yoğun bir nüfusa sahip olan Yahudilerin de kıblesiydi. Peygamber Efendimiz Mescid-i Aksâ'ya yönelmekle onların İslâm'a ısınmasını da ümit etmişti.[60] Gerçi Kudüs'e yönelmek ona ve Kâbe'ye büyük değer veren Müslümanlara ağır gelebilirdi.[61] Ancak ilk Müslümanlar bu konuda hiç zorlanmadılar. Çünkü İslâm'ın, "Allah Teâlâ'ya boyun eğmek" mânasına geldiğini çok iyi anlamışlardı.[62] Allah Resûlü'ne uymanın Yüce Allah'ın emrine uymak anlamına geldiğini biliyorlardı.[63] Dolayısıyla Allah Resûlü'ne uydular ve namazlarını Mescid-i Aksâ'ya yönelerek kıldılar. Böylece kıbleyle ilgili ilâhî imtihanı kazandılar. Çünkü Rabbimiz, kıble vesilesiyle

54 Tevbe 9/108-109.
55 Müslim, "Mesâcid", 13-15.
56 Bakara 2/142: Taberî, II, 622.
57 Bakara 2/142: Taberî, II, 620; İbn Kesîr, II, 107; Buhârî, "Ṣalât", 31.
58 İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 325.
59 Bakara 2/142: İbn Kesîr, II, 107-108.
60 Bakara 2/142: Taberî, II, 622-623.
61 Bakara 2/144.
62 Bakara 2/143: İbn Kesîr, II, 110.
63 Nisâ 4/80.

aynı zamanda onların iman ve teslimiyetlerini sınamıştı.[64] İşte şimdi de Kâbe'ye yönelmelerini emrediyordu.[65] Anlaşılan ilâhî emre uyma konusunda yine bir imtihan içindeydiler.

O gün Kubâ'da sabah namazını kılmakta olan Müslümanlar iletilen emri duyar duymaz hiç duraksamadan hep birlikte geriye dönüp Kâbe'ye yöneldiler.[66] Şimdiye kadar Allah Resûlü yöneldiği için Mescid-i Aksâ'ya yönelmişlerdi. Şimdi de yine Yüce Allah emrettiği için Kâbe'ye yöneliyorlardı. Ancak bu değişikliği sorgulayan zayıf imanlı bazı kişiler şüpheye düştüler ve sınavı kaybettiler.[67] İslâm düşmanları ise bu olayı Müslümanlara zarar verecekleri bir fırsata çevirmek için dört koldan saldırıya geçtiler. Müşrikler birbirlerine şöyle diyorlardı: "Muhammed dinini şaşırmıştı. Sonunda Kâbe'ye yöneldi. Sizin doğru yolda olduğunuzu bildi. Artık tekrar sizin dininize gireceği zaman da yakındır." Münafık ve Yahudiler ise bambaşka açıdan dedikodu üretiyordu: "Muhammed dün emrettiğini bugün yasaklıyor."[68] *"... Onları şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden vazgeçiren sebep nedir..."*[69] Bu değişiklik, özellikle Yahudilerin hoşuna gitmemişti. Çünkü o zamana kadar Hz. Peygamber'in kendi kıblelerine yönelmesinden ötürü böbürleniyorlardı. Oysa bu olay, onlar için de Hak Teâlâ'nın bir sınavıydı. Daha dün "Muhammed kıblesini bizden öğrendi." diye kendilerine pay çıkarıyorlardı.[70] Bu defa "Muhammed Mescid-i Aksâ'ya yönelmeye devam etseydi onun beklenen peygamber olacağını kabul ederdik." demeye başladılar.[71] Çünkü Müslümanlar gibi Hakk'a teslimiyet kaygısıyla hareket etmiyorlardı. Aksine kendi yanlış görüşlerine uyan uygulamayı kabul ediyor, uymayanı ise reddediyorlardı.[72] Anlamıyorlardı ki, *"Doğu da batı da Allah'ındır."*[73] Önemli olan Mescid-i Aksâ'ya ya da Kâbe'ye yönelmek değil, Allah'ın dönülmesini emrettiği yöne dönerek kulluğunu sunmak, O'na boyun eğmektir.[74] Bu yüzden sınavı kaybettiler.

Hz. Peygamber (sas), Yahudilerle hicretten sonra iyi başlayan ama bir süredir kötüye giden ilişkilerden ümidini kesmişti.[75] İslâm'a ısınmaları şöyle dursun gitgi-

64 Bakara 2/143: Taberî, II, 638-639.
65 Bakara 2/144, 149-150.
66 Müslim, "Mesâcid", 13-15.
67 Bakara 2/143: Taberî, II, 639.
68 Bakara 2/143: Taberî, II, 639.
69 Bakara 2/142.
70 Bakara 2/144: Taberî, II, 658.
71 Bakara 2/143: Taberî, II, 640.
72 Bakara 2/87.
73 Bakara 2/115, 142.
74 Bakara 2/177.
75 Bakara 2/142: Kurtubî, II, 429.

de Peygamberimize daha fazla düşmanlık etmeye başlamışlardı. "Hem kıblemize yöneliyor hem de dinimizde bize muhalefet ediyor."[76] diye onunla alay ediyorlardı. Bu sebeple Resûl-i Ekrem (sas), hem kendisinin hem de Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'nın atası olan Hz. İbrâhim'in kurduğu ilk mâbede, Kâbe'ye yönelmesini emreden bir vahiy gelmesini bekledi.[77] Onun bu beklentisi Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle karşılık buldu: *"Biz senin (kıble konusunda vahyin gelmesini umarak) yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi, kesin olarak seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir…"*[78] Bundan sonra Hz. Muhammed'in[79] ümmetinin artık kendine özgü bir kimliği olacaktır. Bu kimliğin en belirgin unsurlarından biri de kıbledir. *"Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır…"*[80] Müslümanların da bir kıblesi vardır. O da Kâbe'dir. Müslümanlar ona derin bir saygı gösterirler.[81]

Vaktiyle şirkin ve putperestliğin merkezi olan Kâbe, Mekke'nin fethiyle Allah'ın birliğinin tamamen kabul edildiği, tevhidin parladığı bir yer hâline gelmişti. Artık bu mekân, Hz. İbrâhim'in tebliğ ettiği, Hz. Muhammed'in (sas) yeniden ilân ettiği tevhid dininin kıyamete kadar simgesi ve ilham kaynağı olmalıydı. Dolayısıyla önce Mekke ve çevresi, şirk dininin alâmetleri olan putlardan temizlendi. Ancak o bölgede Müşrikler hâlâ varlıklarını, inanç ve âdetlerini devam ettiriyorlardı. Onların Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etme gibi çirkin alışkanlıkları vardı. Müşriklerin putperestlikten kalma bu âdetleriyle Kâbe'nin etrafında tavaf etmelerine bir son verilmeliydi. İşte bu bağlamda şu yasaklama gelmiştir: *"Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar…"*[82]

Müminler kıblenin Kâbe olarak belirlenmesinden bu yana namaz kılarken Kâbe'ye yönelirler.[83] Can vermek üzere olanın yüzünü Kâbe'ye çevirmeyi makbul tutar, cenazelerini kıbleye dönük hâlde defnederler. Kâbe'ye yönelmeleri, onların aynı yönde, aynı ilkede, aynı idealde buluşmalarını sağlar. Kardeşliklerini, birlik ve beraberliklerini temsil eder. Nerede olurlarsa olsunlar hem bedenen hem de ruhen Kâbe'de birbirlerine kavuşurlar.

---

76 Bakara 2/144: Taberî, II, 657.
77 Bakara 2/144: Taberî, II, 658.
78 Bakara 2/144.
79 A'râf 7/157-158.
80 Bakara 2/148.
81 Buhârî, "Vuḍū'", 11.
82 Tevbe 9/28.
83 Bakara 2/144, 150.

KÂBE, BULUŞMA ve ARINMA MEKÂNIDIR

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَۜ
ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٩٧﴾

"Allah Kâbe'yi, çevresi güvenli olan o kutsal evi, haram ayları, kurbanlıkları ve onların boyunlarındaki gerdanlıkları insanlar için faydalı kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir."

(Mâide 5/97)

"Kim artık Allah'a boyun eğmek olan İslâm'dan başka bir din arama çabasına girerse, bilsin ki bu yaptığı asla kabul edilmeyecektir..."[84] âyeti inmişti. O sıralarda Medine ve civarındaki Yahudi toplulukları da "Biz de Allah'a boyun eğmiş kişileriz, biz de Müslümanız." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) onları çağırdı ve "Allah, kendisine boyun eğen kimselerden güç yetirebilenlere Kâbe'yi haccetmeyi farz kıldı." buyurdu. Çünkü şu âyet nâzil olmuştu: *"... Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiç kimseye muhtaç değildir."*[85] Hz. Peygamber'in onlara haccın farz oluşunu hatırlatması şu anlama geliyordu: Yahudiler gerçekten Yüce Allah'a teslim olmuşlarsa O'nun bu emrini de yerine getirmeleri gerekirdi. Ancak onlar, "Allah bize böyle bir yükümlülük yüklemedi." dediler. Böylece ataları Hz. İbrâhim'in sünneti ve Cenâb-ı Hakk'ın emri olan hacdan geri durdular. Oysa Allah'ın bütün emir ve yasakları benimsenmeden O'na boyun eğilmiş olunmazdı. Onlar ise Yüce Allah'ın peygamberleri, kitapları, emir ve yasakları arasında ayrım yapıyor; bir kısmına inanıyor, bir kısmını inkâr ediyorlardı.[86] Allah'tan gelen Kâbe'yi ziyaret emri, onların bu bencil, tutarsız ve sahte tutumlarını bir kez daha bütün açıklığı ile ortaya koymuştu.

Kâbe'yi ziyaret etmenin farz oluşu yine o dönemde inen şu âyette belirtilmektedir: *"Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin..."*[87] Kâbe'yi ziyaret ile yapılan hac ve umre ibadetleri, ihrama girme, kurban kesme, şeytan taşlama, tavaf ve sa'y

---

84 Âl-i İmrân 3/85.
85 Âl-i İmrân 3/97: İbn Kesîr, III, 120; Taberî, V, 609; Beyzâvî, I, 280-281.
86 Bakara 2/85, 91, 101; Nisâ 4/150-151.
87 Bakara 2/196.

gibi uygulamaları da içine alır. Mekke'ye seyahat ve orada belli bir süre yaşayarak bu ibadetleri yerine getirmek aynı zamanda ticarî işlemleri de içerecektir. Bu ise Hz. Peygamber (sas) döneminde ve sonrasında Müslümanların zihninde bir soru işareti oluşturmuştu. Abdullah b. Ömer'in başından geçen şu olay, bu sorunun Allah Teâlâ tarafından nasıl cevaplandığını göstermektedir: Hac mevsimi yeni bitmişti. Teymoğullarından bir adam Abdullah b. Ömer'e geldi ve şöyle dedi: "Ey Abdurrahman'ın babası! Hac mevsiminde ticaretle meşgul olduğumuz için insanlar bizi yadırgıyor ve bizim haccımızın kabul olmayacağını söylüyorlar!" İbn Ömer (ra) şaşkınlıkla sordu: "Herkes gibi siz de ihrama girip tavaf etmediniz mi, şeytan taşlamadınız mı?" Adam: "Elbette, bütün bunları biz de yaptık!" dedi. Bunun üzerine İbn Ömer şu cevabı verdi: "Öyleyse siz de hacı oldunuz! Hz. Peygamber'e bir adam gelip senin sorduğun soruyu sormuştu da şu âyet onun sorusu üzerine inmişti: *"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur…"*[88]

Abdullah b. Ömer'in iniş ortamını aktardığı bu âyet, Kâbe'nin ibadet merkezi olduğu gibi ticarete de vesile olduğunu gösterir. İnsanların hac için kalabalıklar hâlinde toplanması ve farklı bölgelerden gelmesi alışverişi zorunlu kılmakta ve ticaretin gelişmesini sağlamaktadır. Bu ticaretin Müslüman toplulukların kendi aralarında olması onları güçlendirecektir. Mekke, İslâm öncesi dönemde de bu özelliğe sahipti. Her hac mevsiminde Kâbe ve çevresinde değişik malların alınıp satıldığı pazarlar kurulurdu. Kureyş'in zenginliği büyük ölçüde bu ticarî canlılığa dayanıyordu. Aslında Yemen'den filleriyle gelerek Kâbe'yi yıkmayı ve Mekke'yi ele geçirmeyi hedefleyen Ebrehe de bu ticarete göz koymuştu.

Kâbe ve çevresindeki ticarete canlılık getiren unsurlardan biri de hac esnasında kesilen kurbanlardır. Kurban etlerinin dağıtılması, Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirir, fakirler gözetilir, yoksullar sevinir, şehre bereket iner. Dolayısıyla Kâbe'nin maddî kalkınmayla ilgili bölgeye ciddi faydaları vardır.

Kâbe'nin asıl faydası ise manevî bakımdan arınmayı ve bilinçlenmeyi sağlamasıdır.[89] Bu arınma ve vahdet şuurunun canlanması sembolik anlam içeren birtakım uygulamalarla gerçekleştirilir. Hacı adayları Harem bölgesine girerken dikişsiz beyaz bezden elbiselere bürünerek ihrama girer. İhramlı iken avlanmak ve zararsız bir canlıyı öldürmek yasaktır.[90] Bedenden bir kıl ve yerden bir ot koparılmasına bile izin yoktur.[91] Hacıların beyaz ihramlarla Arafat'ta topluca dua etmeleri

88 Bakara 2/198. İbn Kesîr, II, 252-253.

89 Hac 22/29.

90 Mâide 5/1, 95; Buhârî, "ʿİlim", 37; Tirmizî, "Ḥac", 21.

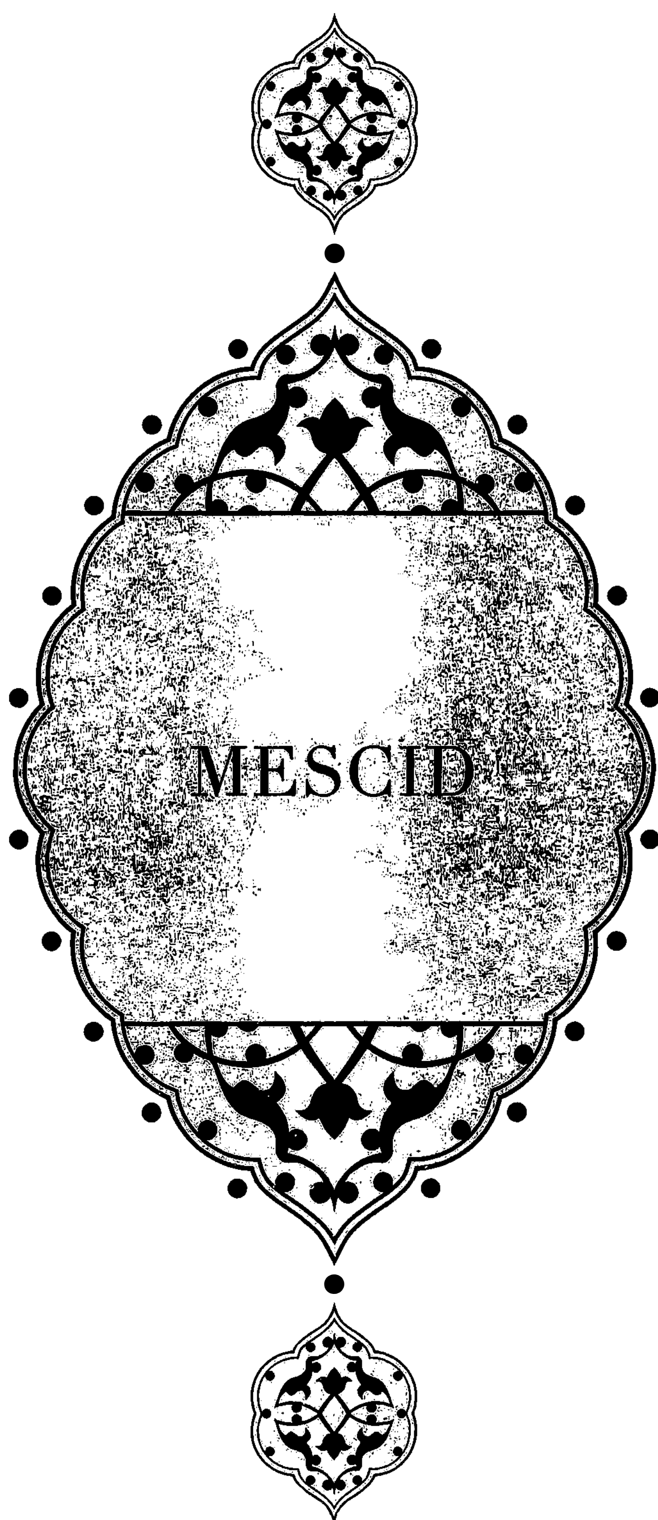
91 Buhârî, "ʿİlim", 39.

yeniden dirilen insanların kefenleriyle mahşerde toplanmasını andırır. Her türlü makam, mevki, meslek ya da dünyevî vasıftan uzaklaşarak tek tip beyaz ihram ile eşitlenen Müminler, Allah katındaki değerlerini ancak takvâlarından alacaklarını bir kere daha derinden fark ederler. Sonra Meş'ar-i Harâm'da (Müzdelife) dua edilir[92] ve Mina'da şeytan taşlanır. Bu, kötü ve çirkin davranışların, harama götüren her türlü vesvesenin reddine yönelik sembolik bir ifadedir. Daha sonra kurban kesilir ve tıraş olmak suretiyle ihramdan çıkılır. Kurban ile canıyla malıyla bütün varlığını Allah yoluna adamaya hazır olduğunu ilân eden Müminler, tıraş olarak geçmiş hatalarını döküp taze ve temiz bir başlangıca hazır olduklarını sembolize ederler. Kâbe tavaf edilir, Safâ ve Merve tepeleri arasında yedi kez gidip gelinir (*sa'y*).[93] Hz. Hacer misali, Müminler de yavrularının her türlü kötülükten, tehlikeden, fitne ve fesattan kurtuluşu için koşturur.

Kur'ân-ı Kerîm'in ilgili âyetlerinden anlaşıldığı üzere, Kâbe etrafında gerçekleştirilen bütün ibadetler daha güzel ahlâka sahip, arınmış, bilinçlenmiş, umutla geleceğe bakan bir insan olmak içindir. Kâbe'nin bakımını üstlenmek ve hacılara hizmet etmek bile ancak iyi bir kul, erdemli bir insan olmak ve Allah yolunda çaba sarf etmekle bağlantılıdır.[94] Bu ikisi arasındaki bağı çok iyi kavramış olan büyük sahâbî Abdullah b. Ömer, bir gün Kâbe'ye bakmış ve şöyle demiştir: "Ey Kâbe! Ne kadar azametlisin! Ne kadar saygınsın! Ancak Yüce Allah katında Mümin, senden daha saygın ve daha değerlidir."[95]

92 Bakara 2/198: Taberî, III, 515.
93 Bakara 2/158: Taberî, III, 152.
94 Tevbe 9/19-20.
95 Tirmizî, "Birr", 85.

MESCID

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذ۪ى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَم۪ينَۚ ﴿٩٦﴾

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ibadet evi, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki Kâbe'dir."

(Âl-i İmrân 3/96)

وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًاۙ ﴿١٨﴾

"Mescidler yalnız Allah'ındır.
O hâlde Allah'la birlikte hiç kimseye yalvarmayın."

(Cin 72/18)

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى وَاَخ۪يهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ
قِبْلَةً وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٧﴾

"Mûsâ'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: 'Kendi milletiniz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet mahalli yapın ve namazı dosdoğru kılın. Ey Mûsâ! İnananları müjdele!'"

(Yûnus 10/87)

...كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَۙ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًاۚ قَالَ يَا مَرْيَمُ اَنّٰى لَكِ
هٰذَاۜ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ ... ﴿٣٧﴾

"... Zekeriyyâ Meryem'in mâbedde bulunduğu odaya her girdiğinde onun yanında yiyecek görür ve 'Ey Meryem! Bu sana nereden geldi?' diye sorardı. O da bu yiyecek bana 'Allah tarafından gönderildi.' şeklinde cevap verirdi..."

(Âl-i İmrân 3/37)

اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ
الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ ... ﴿١٨﴾

"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar edebilirler..."

(Tevbe 9/18)

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ
وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۙ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌۗ
اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ ... ﴿١٥٠﴾

"(Ey Muhammed!) Her nereden yola çıkarsan, yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. (Ey Müminler!) Siz de nerede bulunursanız yüzünüzü o tarafa döndürün ki, –haksızlığa saplanmış olanları dışında– insanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın..."

(Bakara 2/150)

سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا
الَّذ۪ي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿١﴾

"Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden uzaktır. O, gerçekten işitendir, görendir."

(İsrâ 17/1)

فِي بُيُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُۙ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِۙ ﴿٣٦﴾

"Müminler, Allah'ın, inşa edilmesine ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah O'nu bütün eksikliklerden uzak tutarak anarlar."

(Nûr 24/36)

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِي خَرَابِهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَٓا اِلَّا خَٓائِفِينَۜ ... ﴿١١٤﴾

"Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir..."

(Bakara 2/114)

...وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَث۪يرًاۜ ... ﴿٤٠﴾

"... Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah'ın adı bol bol anılır- yıkılır giderdi..."

(Hac 22/40)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Mescid inananların Yüce Allah'a ibadet ettikleri yerin adıdır. *Mescid* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de hem tekil (*mescid*) hem de çoğul (*mesâcid*) şeklinde 28 âyette yer alır.[1] Özel isim olarak Mescid-i Harâm on beş kez,[2] Mescid-i Aksâ bir kez[3] geçer. Ayrıca ibadet edilen yer anlamında *el-Beyt,*[4] *el-Beytü'l-atîk,*[5] *el-Beytü'l-harâm,*[6] *el-Beytü'l-muharrem,*[7] *el-Beytü'l-ma'mûr*[8] ve *Kâbe*[9] isimleri de kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'de *mescid* ile çoğunlukla Kâbe, bir âyette de Mescid-i Aksâ kastedilir.[10] Belirsiz isim olarak geçen *mescid* kelimesi sadece "Dırâr Mescid"i için kullanılır.[11] İbadet edilen binalar anlamında Kur'ân'da ayrıca *savâmi'* (manastırlar), *biye'* (kiliseler), *salavât* (havralar)[12] ve *mihrâb* (mâbed)[13] kelimeleri de geçer.

Kur'ân'da mescidlerin Allah'a ait olduğu dolayısıyla onların sadece Allah rızasına ulaşmak için inşa edilmesi ve oralarda yalnız Allah'a ibadet edilmesi vurgulanır. Allah'a kul olmanın ve O'na yüz akı ile ulaşmanın yolu mescidlerden geçer.[14] Bu gayenin dışında inşa edilen mescidlerde namaz kılınmaz.[15] İşte bu sebeple Hz. Peygamber (sas), mescidlerin Allah'a en sevimli mekânlar olduğunu bildirmiştir.[16]

Se-ce-de kökü "alçak gönüllülükle eğilmek, baş eğmek, aşağıya bükülmek, alnı yere koymak, kendini küçük görmek, kibir ve gururdan uzak durmak"[17]

1 Bazı âyetler: Bakara 2/114, 144; A'râf 7/31; Tevbe 9/18, 19; İsrâ 17/7.
2 Bazı âyetler: Bakara 2/144, 149; İsrâ 17/1.
3 İsrâ 17/1.
4 Bakara 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96, 97; Enfâl 8/35; Hac 22/26; Kureyş 106/3.
5 Hac 22/29, 33.
6 Mâide 5/2, 97.
7 İbrâhîm 14/37.
8 Tûr 52/4.
9 Mâide 5/95, 97.
10 İsrâ 17/7.
11 Tevbe 9/107.
12 Hac 22/40.
13 Meryem 19/11.
14 Tevbe 9/109; Cin 72/18.
15 Tevbe 9/107.
16 Furkān 25/20: Kurtubî, XV, 387; Müslim, "Mesâcid", 288.
17 Râgıb el-İsfahânî, s. 223; İbn Manzûr, III, 204-206.

gibi anlamlara gelir. Bu kökten gelen *sâcid, sücced* ve *sücûd* gibi isimler ile fiil formları âyetlerde çokça geçer. *Mescid* ise secde edilen yer demektir. Namazda en belirgin hareket secde olduğundan namaz kılınan yere de *mescid* denilir.[18] Hadîs-i şerifte de aynı kelime kullanılır: *"Yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı."*[19] Arapçada *mescid* anlamında kullanılan bir başka kelime *beyt*tir. Bu kelime *Beytullâh* ifadesinde olduğu gibi özelde *Kâbe* anlamına gelir.[20] Mescid isminin yerine kullanılan *cami* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde geçmez. Ancak mescid ve cami isimleri tarihî süreç içerisinde birbirinin yerine kullanılmıştır. Ayrıca Arapça *ibadet* mastarından türetilen ve "ibadet edilen yer" anlamına gelen *ma'bed* kelimesi de Kur'ân'da geçmez.

Mescid ile ilgili kelimeler âyetlerde Allah'a iman, yalnızca O'na dua, O'nun adını anma, yalnız Allah'tan korkma, secde, namaz, itikâf, zekât, hidayet, şirkten uzak durmak ve kıble gibi kulluğun önemli hususları ile birlikte yer alır.

18 Râgıb el-İsfahânî, s. 224.
19 Buhârî, "Ṣalât", 56.
20 İbn Fâris, V, 186.

Hz. İbrâhim'in sadece Allah'a ibadet için oğlu İsmâil ile birlikte yaptığı Allah'ın Evi Kâbe, Müşriklerce putlarla doldurulmuştu. Müşrikler onun aslî kimliğine geri döndürülmesine, orada kulluğun sadece Allah'a yapılmasına da izin vermiyorlardı. Uzun süre Mekke'nin dar bir sokağındaki Dârü'l-Erkâm'da[1] sıkışan Müslümanların çıkış yeri, Yesrib oldu. Mekke'ye, Kâbe şirkten ve Müşriklerden kurtarılıncaya dek veda edildi. Allah Resûlü'nün hicret[2] yolunda yaptığı ilk iş, birlikte ibadet edebilecekleri bir mescid inşa etmek olmuştu. Yesrib'e altı mil mesafede Kubâ Mescidi inşa edildi. Kısa bir süre sonra bu kutlu diyar, ikinci bir mescide, Mescid-i Nebevî'ye[3] de kucak açtı. Bundan sonra Yesrib artık Medine idi. Müminler hep birlikte bu Peygamber mescidinde ibadet ettiler, ramazan ayında itikâfa girdiler.[4] İslâm, bu mescidde öğretildi, öğrenildi, yaşandı ve uygulandı. İslâm'ın öğretileri dünyaya yine bu mescidden yayıldı. Hz. Peygamber, Kur'ân vahyinin evrensel çağrısını dünya liderlerine bu mescidde yazdı.

MESCİDLERDE YALNIZ ALLAH'A KULLUK EDİLİR

وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًاۙ ﴿١٨﴾

1 İbn Sa'd, III, 223-224.
2 İzzeddin İbnü'l-Esîr, II, 8; İbn Kesîr, IV, 420.
3 İzzeddin İbnü'l-Esîr, II, 9; İbn Kesîr, IV, 534.
4 Bakara 2/187.

"Mescidler yalnız Allah'ındır.
O hâlde Allah'la birlikte hiç kimseye yalvarmayın."
(Cin 72/18)

Yeryüzünde yapılan ilk mescid hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle denilmektedir: *"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ibadet evi, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki Kâbe'dir."*[5] Âyette geçen "mübarek" ibaresi bu evin inşa amacına yani kulluğa işaret etmektedir.[6] Yine Allah Teâlâ Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve güvenlik içinde sığınacakları bir yer yapmış, insanlara Hz. İbrâhim'in makamından kendilerine namaz kılacak bir yer edinmelerini emretmiş, Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'e de, *"Tavaf edecekler için, ibadete kapanacaklar, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun."* diye emir buyurmuştur.[7] İbn Kesîr (ö. 774/1373), Kâbe dışındaki bütün mescidlerin de, onun gibi temiz tutulması gerektiği hükmünün bu ve bir de *"Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evler"*[8] âyetinden çıkarıldığını söylemektedir.[9] Hz. Peygamber de yeryüzünde inşa edilen ilk mescidin içinde Kâbe'nin yer aldığı Mescid-i Harâm, ikincisinin de Mescid-i Aksâ olduğunu beyan etmiştir.[10]

Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed'den (sas) önce yaşayan peygamberlerden ve milletlerden bahseden âyetlerde ibadet mekânlarıyla ilgili bilgilere rastlamaktayız. Meselâ Yüce Allah, Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn'a Mısır'da evler inşa etmelerini ve bu evleri Allah'a dua ve niyaz mahalline çevirmelerini emretmektedir.[11] Bir başka âyette ise Hz. Meryem'in, annesi tarafından mâbede hizmet etmesi için adandığı belirtilmektedir.[12] Yine Ashâb-ı Kehf'in verdikleri tevhid mücadelesini takdir eden bazı Müminlerin, onların kabirlerinin bulunduğu yere bir ibadet mekânı inşa ettiklerinden şöyle bahsedilmektedir: *"… Bir zaman insanlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki, 'Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir.' Onların yöneticileri ise 'Biz, kesinlikle onların yanı başına bir mescid yapacağız.' dediler."*[13]

5 Âl-i İmrân 3/96.
6 Âl-i İmrân 3/96: Taberî, V, 594; İbn Kesîr, III, 114-115.
7 Bakara 2/125.
8 Nûr 24/36.
9 Bakara 2/125: İbn Kesîr, II, 69.
10 Âl-i İmrân 3/96: Taberî, V, 593; Buhârî, "Enbiyâ'", 40; Müslim, "Mesâcid", 1.
11 Yûnus 10/87: Kurtubî, XI, 34.
12 Âl-i İmrân 3/35, 37: İbn Âşûr, III, 236.
13 Kehf 18/21: Taberî, XV, 216-217.

Başta namaz olmak üzere dinî görevlerin yerine getirilmesi için inşa edilen mescid, aynı zamanda inananları bir araya getirir. Şu âyetten Hz. İbrâhim'in Kâbe'ye böyle bir anlam yüklediği anlaşılmaktadır: *"Rabbim! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim."*[14] Burası Allah'ın kötülüklerden temizlediği evdir, kıbledir, kutsaldır, Hz. İbrâhim'in neslini yerleştirdiği yerdir.[15] Ayrıca güvenli, saldırı olmadıkça savaşılmayacak ve orada yapılan anlaşmalara sadık kalınacak bir yerdir.[16] Öte yandan mescidlerin aidiyeti ve işlevi Kur'ân'da açıkça belirtilmiştir: *"Mescidler yalnız Allah'ındır. O hâlde Allah'la birlikte hiç kimseye yalvarmayın."*[17] Bu âyetteki yasaklamanın Yahudi ve Hıristiyanlara yönelik olduğu yorumu yapılmaktadır. Onların yaptığı bu yanlış asla kabul edilemez.[18] Mekke'de inen başka bir âyette Allah Teâlâ, Kâbe'nin Rabbi olarak adlandırılır,[19] bundan da maksat kulluğun sadece Allah'a yapılmasıdır.[20]

Nitekim ibadette tevhidi vurgulamak üzere Cin sûresindeki mescidlerin yalnız Allah'ın olduğunu bildiren âyetin peşinden Hz. Peygamber'den şunları söylemesi istenir: *"De ki: 'Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız Rabbime yakarıp kulluk ederim.' De ki: 'Doğrusu ben size ne zarar verme ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim.' Şunu da söyle: 'Şüphe yok ki, Allah'ın gönderdiklerini tebliğ etmedikçe beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz; O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam.'"*[21]

Kur'ân-ı Kerîm, samimi olarak Allah'a ibadet için yapılan bütün mekânların kutsal ve dokunulmaz olduğunu söylemektedir. Bu sebeple Yüce Allah, kendi adının çokça anıldığı bu mâbedlerin her türlü saldırıdan ve zarardan korunmasını istemiş, bizzat kendisi de insanları birbirleriyle engelleyerek bunları korumaya çalıştığını bildirmiştir: *"... Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah'ın adı bol bol anılır- yıkılır giderdi..."*[22] O hâlde gerek mescidleri gerekse diğer din mensuplarına

---

14 İbrâhîm 14/37.
15 İbrâhîm 14/37: Taberî, XIII, 694.
16 Bakara 2/191; Tevbe 9/7.
17 Cin 72/18.
18 Cin 72/18: Taberî, XXIII, 341; İbn Kesîr, XIV, 154.
19 Kureyş 106/3: Taberî, XXIV, 653.
20 Kureyş 106/3: İbn Kesîr, XIV, 466.
21 Cin 72/20-23.
22 Hac 22/40.

ait mâbedlerin dokunulmazlığını korumak ve onlara karşı kötü emelleri olan insanları bertaraf etmek Müslümanların bir görevidir.[23]

İlk Müslümanlar, Mekke'de on üç yıl devam eden zulüm ve acımasızlık karşısında kararlılıkla direndiler. İlk sûrelerden olan Alak sûresinin büyük kısmı, Kâbe'de Allah'a secde eden Resûlullah (sas) ile ona engel olmaya çalışan Müşriklerin mücadelesini hikâye eder. Peygamberimiz ve Müslümanlar, türlü baskılara rağmen evlerinin yanı sıra Kâbe'de namaz kılmaya çaba gösterdiler. Bazı Müslümanlar, daha Mekke döneminde iken kendi imkânları doğrultusunda mescidler inşa ettiler. Meselâ Hz. Ebû Bekir[24] ve Ammâr b. Yâsir,[25] kendileri için evlerinde namaz için özel bir yer ayırmışlardı.

Mekke döneminin en sıkıntılı günlerinde gerçekleşen İsrâ olayı Mescid-i Aksâ'yı Müslümanların gündemine getirmişti: *"Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden uzaktır. O, gerçekten işitendir, görendir."*[26] Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya yolculuk Sevgili Peygamberimize ve Müminlere ilâhî bir destek olmuştu. Hz. Ebû Bekir'in isrâ ile alay eden ve inanmayan Müşriklere duraksamadan verdiği karşılık ise, şüphelerden uzak sağlam imana sahip bir Müslüman'ın açık cevabıydı: "Eğer bu söylediklerinizi Allah Resûlü söylemişse doğrudur."[27]

On üç yıllık sıkıntılı Mekke döneminden sonra, hicretle birlikte kalıcı bir yurt hâline gelen Medine'de önce Kubâ Mescidi'nin onun akabinde de Mescid-i Nebevî'nin inşa edildiğini görüyoruz. Kubâ Mescidi, Hz. Peygamber'in hicret esnasında inşa ettiği ve yapımında bizzat çalıştığı ilk mesciddir.[28] Bu mescidlerin ismi Kur'ân'da doğrudan geçmemektedir. Fakat âyette yer alan *"İlk günden takvâ üzere kurulan mescid"*[29] ifadesiyle bu mescidlerden özellikle Mescid-i Nebevî'nin kastedildiği ağırlıklı bir görüştür.[30] Medine mescidinin inşasında da Peygamberimiz emek vermiş, yük taşımıştır. Kendi kaldığı odaları, Kur'ân'ı ve sünneti öğrenmeye talip olan öğrencilerin odalarını da mescide bitişik yapmıştır.

23 Hac 22/40: Taberî, XVI, 578-580.
24 İbn İshak, s. 218.
25 İbn Sa'd, III, 231.
26 İsrâ 17/1.
27 İbn İshak, s. 309.
28 İbn Hişâm, I, 494.
29 Tevbe 9/108.
30 Tevbe 9/108: Taberî, XI, 685-688.

Hz. Peygamber (sas), Medine'de ayrıca mescid yapmayı da özendirmiştir. Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre, Allah Resûlü, mahallelerde mescidler inşa edilmesini, buraların temiz tutulmasını ve güzel kokularla kokulandırılmasını emretmiştir.[31] Bazı araştırmacılar, hicretten önce de Medine'de Müslümanların bir camiye sahip olduklarını söylerler.[32] Ayrıca Hz. Peygamber'in döneminde cuma namazı kılınan Cuvâsâ isimli bir mescidden bahsedilmektedir.[33] Onun zamanında Medine'de inşa edilen Mescid-i Nebî'nin dışında başka mescidlerin de varlığını bilmekteyiz.[34]

MESCİDLERİ YALNIZ ALLAH'A İMAN EDENLER İMAR EDER

اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ
وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ ... ﴿١٨﴾

"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar edebilirler..."

(Tevbe 9/18)

Kur'ân-ı Hakîm'de mescidlerde Allah'ın adının anılmasını engelleyen ve ibadet mekânlarını tahrip edenler çok ağır bir şekilde suçlanır ve şöyle buyrulur: *"Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Böyleleri için dünyada rezillik var, âhirette de onlar için büyük azap vardır."*[35] Âyette mescidlerin "harap olması" ifadesi daha çok maddî yıkım olarak anlaşılmıştır. Kudüs'te bulunan Beytülmakdis'in yıkılması için çalışanların Bâbil Kralı Buhtunnasr ya da Romalılar ve Hıristiyanlar ve hatta Kureyş Müşrikleri olduğu

31 Nûr 24/36: İbn Kesîr, X, 242; Ebû Dâvûd, "Salât", 13.
32 Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 193.
33 Cum'a 62/9: Begavî, VIII, 120; Buhârî, "Cum'a", 11; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 435.
34 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 165, 193, 435.
35 Bakara 2/114.

şeklinde görüşler ileri sürülmüştür.[36] Âyet, kıblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye değiştirilmesi sürecinde Yahudi ve Hıristiyanların yaptıkları taşkınlıklar bağlamında yorumlanabilir. Yine bu âyetin, Kâbe'de şirk koşmadan Allah'ın adının anılmasına engel olan Kureyş'i muhatap aldığı söylenebilir. Çünkü Müminlerden Müşrikler razı değildi. Aynı şekilde Yahudiler ve Hıristiyanlar da kendi dinlerine girmedikçe Hz. Peygamber'den kesinlikle razı olmayacaklardı.[37]

Müslümanlar Medine'de namazlarını önce iki yıl kadar Mescid-i Aksâ'ya yönelerek kıldılar. Fakat artık Hz. İbrâhim'in Allah'a niyaz için inşa ettiği ilk mescide dönülmesi gerekiyordu. İşte şu âyetle Allah Resûlü'ne (sas) ve Müminlere Kâbe'ye dönerek ibadet etme emri verildi: *"(Ey Peygamber!) Her nereden yola çıkarsan, (namaz kılmak üzere) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. (Ey Müminler!) Nerede bulunursanız yüzünüzü yine o tarafa döndürün ki, -haksızlığa saplanmış olanları dışında- insanların aleyhinize kullanacakları bir delili olmasın..."*[38]

İlk zamanlar Yahudiler, Hz. Peygamber'in namazda Mescid-i Aksâ'ya yönelmesi hakkında konuşuyorlardı.[39] Yahudilerin çıkardıkları tartışmalar ve bu çerçevede kendi inançlarının doğru olduğu yolundaki iddiaları, bu âyetlerle etkisiz hâle getirilmiştir.[40] Namazda Mescid-i Harâm yönüne doğru kıblelerinin bir olması,[41] Müminlerin niyetlerinin, bağlılıklarının ve faaliyetlerinin de aynı doğrultuda olmasını simgelemektedir: Nitekim şu âyet bu gerçeği ortaya koymaktadır: *"... Yüzlerinizi her mescidde (O'na) çevirin, içtenlikle ibadet ederek O'na yalvarın..."*[42] Buna göre namaz kılan kişi, dünyanın neresinde olursa olsun, hatta mecbur kalıp kilisede dahi olsa namazını Kâbe'ye doğru yönelerek[43] kılmalıdır.

Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber (sas) ve arkadaşları umre yapmak maksadıyla Mekke'ye gitmek istediler. Ancak Müşrikler hem onun hem de yanındaki arkadaşlarının Mekke'ye girerek Mescid-i Harâm'da tavaf yapmasına izin vermediler. Bunun üzerine inen âyetlerden birisi şudur: *"Onlar, inkâra sapan ve sizi Mescid-i Harâm'ı ziyaretten ve (ibadet amacıyla yolda) bekletilen kurbanlıkları yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır. Eğer Mekke'de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekleri ve mümin kadınları bilmeyerek ezmeniz ve böylece size bir eziyet gelecek*

36 Bakara 2/114: Taberî, II, 441-446.
37 Bakara 2/120.
38 Bakara 2/149-150.
39 Bakara 2/149-150: İbn Kesîr, II, 123.
40 Bakara 2/150: Taberî, II, 683.
41 Bakara 2/149: Taberî, II, 681.
42 A'râf 7/29.
43 A'râf 7/29: Taberî, X, 140.

olmasaydı, (Allah Mekke'ye girmenize izin verirdi). Dilediklerini rahmetine erdirmek için Allah böyle yapmıştır. Eğer (Mekke'de) inananlarla inkârcılar birbirinden ayrılmış olsalardı, onlardan inkâra sapmış olanlara acı bir şekilde azap edecektik."[44] Müminlerin mescide girmesine izin vermemenin mutlaka bir karşılığı vardır.[45] O da bu haksız eylemi gerçekleştiren azgınların cezalandırılıp bertaraf edilmeleridir.[46] Bu husus âyette şöyle ifade edilir: *"Onlar, Mescid-i Harâm'dan (Müminleri) alıkoyarken ve oranın bakımına ehil de değillerken, Allah onlara ne diye azap etmesin? Mescidin hizmet ve yönetimine ehil olanlar ancak gönüllerinde Allah korkusu taşıyanlardır, fakat onların çoğu bunu bilmezler."*[47] Müşrikler Mescid-i Harâm'ın yönetimini yapamazlardı. Çünkü onlar Müminler gibi Allah'ın emirlerini yerine getirmez, O'nun yasaklarından kaçınmazlardı.[48] Allah'a gerektiği şekilde kulluk etmek bir yana, uygunsuz bir şekilde Beytullah'ta çıplak tavaf ediyor, ıslık çalıp el çırpıyorlardı.[49] Ancak bunları yapan ve vaktiyle Müminleri oraya almayan fakat şimdi Kâbe'yi tavafa gelenlere haksızlık da yapılmamalıdır. Çünkü Müminler iyilikte ve Allah'ın buyruklarını yerine getirmede yardımlaşırlar. Yoksa günahkârlık ve saldırganlık konusunda kesinlikle birbirine destekçi olmazlar.[50]

Mekke'nin fethinden sonra inen Tevbe sûresinin ilgili âyetleri, Müşriklerin Mescid-i Harâm ile ilişkisini kesin olarak koparmıştır. Buna göre Müşriklerin Allah'ın mescidlerinin bakımını yapıp onu şenlendirme hakları yoktur.[51] Bunu yalnız Allah'a, âhiret gününe inanan, namazını kılan ve zekâtını veren, Allah'ın emirlerini çiğnemekten çekinen Müminler yapabilirler.[52] Zaten Mescid-i Harâm'ın bakımını yapan kişiyle, Allah'a ve âhirete iman eden yine Allah yolunda cihad eden Allah katında bir tutulamaz.[53] Müşrikler artık Mescid-i Harâm'a da yaklaşamayacaklardır. Çünkü onlar şirkten ve diğer günahlarından ısrarla temizlenmeyen kirli insanlardır.[54] Ayrıca bazı müşrik kabileler, Kâbe'yi çıplak tavaf ediyorlardı. Bu ise yanlıştır. Nitekim şu âyette Müminlere mescidlere elbiselerini kuşanarak gelmeleri emredilmiştir:

---

44 Feth 48/25: Taberî, XXI, 292-293, 303; İbn Kesîr, XIII, 111-114.
45 Hac 22/25.
46 Feth 48/25: İbn Kesîr, XIII, 111.
47 Enfâl 8/34.
48 Enfâl 8/34: Taberî, XI, 159-160.
49 Enfâl 8/35: Taberî, XI, 164.
50 Mâide 5/2.
51 Tevbe 9/17.
52 Tevbe 9/18.
53 Tevbe 9/19.
54 Tevbe 9/28.

"Ey Âdem'in çocukları! Mescide gittiğinizde zînetlerinizi takının..."[55] "Zînetlerinizi takının." ifadesi sahâbî İbn Abbas (ö. 68/687-88) tarafından "Elbiselerinizi giyinin." şeklinde açıklanmıştır. Âyetle böyle çirkin bir âdet de ortadan kaldırılmıştır.[56]

Tevbe sûresi mescid konusunda başka bir emri daha getirmiştir. Müminler Kubâ Mescidi'nin[57] yakınına zararlı işler yapmak, inkârı güçlendirmek ve Müslümanların arasına fitne sokmak için dikilen Mescid-i Dırâr'a[58] gitmemeliydiler. Çünkü bu sözde mescid, Allah için değil başka amaçlara hizmet için Münafıklardan bir topluluk tarafından inşa edilmişti. Onlar Ebû Âmir er-Râhibî denilen kişiyi de oraya imam tayin etmek istiyorlardı. Bu kişi ise, Allah ve Resûlü ile savaşmak üzere Medine'yi terk eden ve kendisi gibi düşünen arkadaşlarına şöyle demişti: "Kendi mescidinizi inşa edin ve gücünüz yettiği kadar kuvvet ve silah toplayın. Muhammed'i ve arkadaşlarını Medine'den çıkarmak için Rum Kayseri'nden yardım isteyeceğim!" Üstelik Münafıklar, söz konusu mescidin yapımını tamamladıktan sonra Allah Resûlü'ne gelerek şöyle dediler: "Biz hastalıklı, ihtiyaç sahibi kimselere, yağmurlu kış geceleri namaz kılmaları için bir mescid inşa ettik. Buraya gelip namaz kıldırmanı arzu ediyoruz." Hz. Peygamber cevaben *"Tebük Seferi'ne çıkmak üzereyim, inşallah dönersem gelip orada namaz kıldırırım."* dedi. Ancak o, Tebük Gazvesi'nden dönerken şu âyetler nâzil olacak ve mescidin yapılışının gerçek amacı ortaya dökülecekti: *"Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek, Müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlü'ne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere bir mescid yapmışlardır. Bunlar, 'Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı.' diye de yemin edeceklerdir. Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdırlar. Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescid içinde namaz kılman elbette daha doğrudur..."*[59] Âyetlerin inmesinden sonra Resûl-i Ekrem (sas), söz konusu mescidi yıktırdı.[60] Böylece Müminlerin arasına fitne sokmanın önüne geçilmiş oldu.

Allah'ın yapılmasına, yapılanlarına değer verilip korunmasına, oraya lâyık olmayan her türlü kirden ve boş sözden temizlenmesine ve içinde adının anılmasına izin verdiği mescidlerde bir aydınlık, gökleri ve yeri aydınlatan Allah'ın nuru bulunur. Orada ne bir ticaretin ne de alışverişin kendilerini Allah'ı zikirden, namaz

55 A'râf 7/31: Taberî, X, 154; İbn Kesîr, VI, 286; Elmalılı, III, 2152.
56 A'râf 7/31: Taberî, X, 151; İbn Kesîr, VI, 286.
57 İbn Kesîr, IV, 485.
58 İzzeddin İbnü'l-Esîr, II, 152.
59 Tevbe 9/107, 108.
60 Tevbe 9/107, 108: Taberî, XI, 673; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 264-265; Kâdî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 217-218.

kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamayacağı kişiler (*ricâl*) gerek namaz kılarak gerek Kur'ân-ı Kerîm okuyarak Allah'ı tesbih ederler.[61] Yine Allah Teâlâ mescidlerde namaza devam edenleri *"(Takvâ temelleri üzere yapılan) o mescidde gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever."* buyurarak övmektedir.[62] Aynı zamanda hem mescidlerin temiz tutulmasına hem de mescide devam edenlerin temizliğe son derece özen göstermelerine dikkat çekmektedir. Çünkü mescidlerin yapılmasının asıl hikmeti oralarda sadece Allah'a kulluk etmek ve O'nun razı olacağı işleri yapmaktır. Bu mânada mescidleri imar etmek Müminlerin hem hakkı hem de önemli bir sorumluluğudur: *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur."*[63] Âyette geçen "Allah'ın mescidlerini imar" ifadesi maddî ve manevî imar olmak üzere iki yönlü ele alınmıştır. Maddî imar; mescidlerin fizikî olarak binalarını inşa etmek sonra da onların bakım, onarım ve temizliğini sağlamaktır. Döşemek, aydınlatmak ve buna bağlı diğer işleri yapmaktır. Harap olup kullanılmayacak hâle gelmelerini engelleyecek tüm faaliyetleri devam ettirmektir. Nitekim işin bu yönüyle ilgili olarak Resûl-i Ekrem (sas) *"Kim Allah için bir mescid bina ederse, Allah da onun için cennette bir köşk bina eder."*[64] buyurmuş ve kendisi de Mescid-i Nebevî'nin inşasında ashâbıyla birlikte kerpiç taşımıştır.[65] Bir diğer rivayete göre mescidin inşası esnasında, toprak taşıyan bir adam, Hz. Peygamber'e rastlayınca ona: "Ey Allah'ın Resûlü! Müsaade buyurun, kerpicinizi ben taşıyayım!" demişti. Peygamber Efendimiz ise *"Sen git, başka bir tane al! Zira sen Allah'a benden daha çok muhtaç değilsin!"* buyurmuştu.[66] Manevî imar ise mescidlerin içinde Allah rızası için ibadet edilmesi; namaz kılmak, zikretmek, Kur'ân okumak, ilim öğrenmek gibi hayırlı ve faziletli amellerin yapılması; orada bu hizmetleri yürütecek liyakatli din görevlilerinin yetiştirilmesi ve mescidlerin, yapılış gayelerine uygun olmayan her türlü faaliyetten uzak tutulmasıdır. Nitekim Beytullâh'ı ziyaret etmeye *imâr*la aynı kökten gelen *umre* adı verilmiş; gönlü mescidlere bağlı olan, oraya çokça gidip gelenlere de *ummârü'l-mesâcid* denilmiştir. Allah Resûlü (sas), sürekli mescidleri manen imâra teşvik etmiştir: *"Bir kişinin sürekli mescide gittiğini görürseniz onun*

61 Nûr 24/36: Taberî, XVII, 315; İbn Kesîr, X, 242.
62 Tevbe 9/108.
63 Tevbe 9/18.
64 Nûr 24/36: İbn Kesîr, X, 242; Buhârî, "Ṣalât", 65; Müslim, "Mesâcid", 24.
65 Buhârî, "Menâḳıbü'l-Enṣâr", 45.
66 Semhûdî, *Vefâ'ü'l-Vefâ*, I, 333.

imanına şâhit olun."[67] *"Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir."*[68]

Yeryüzünde ilk evin mescid olarak yapılması çok anlamlıdır. Bu, yaratılışın amacının özellikle Allah'a ibadet ve secde etmek olduğunu da simgeler. Ayrıca ibadetlerin de cemaatle yerine getirilmesinin faziletine işaret eder. Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bir kısım haberlerden hareketle, farklı isimlerle anılsa da her peygamber ve ümmetinin Allah'a ibadet ettikleri bir mescidlerinin olduğu söylenebilir. İslâm dininde ise Allah'a kulluğun edâsında mescid çok daha fazla bir anlam kazanmış ve hayatın merkezine oturmuştur. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'in mescidlerin yapılması, korunması, temiz tutulması, içinde gece gündüz beş vakit Allah'a ibadet edilmesi yönündeki telkinleri gerekse Hz. Peygamber'in aynı doğrultudaki yönlendirmeleri Müslümanları mescidler hususunda son derece duyarlı kılmıştır. Bu sebeple İslâm tarihi boyunca Müslüman toplumlar ve devletler mescidlerin, camilerin yapılmasına hatta bunların İslâm inancını, medeniyetini, kültür ve sanatını temsil edecek devasa sanat eserleri olmasına önem vermişlerdir. Mescidler, Allah Teâlâ'ya ibadet edilecek mekânlar olmanın yanında aynı zamanda Allah'ın rızasına uygun pek çok faaliyet için Müminlerin buluşma yeri olagelmiştir.

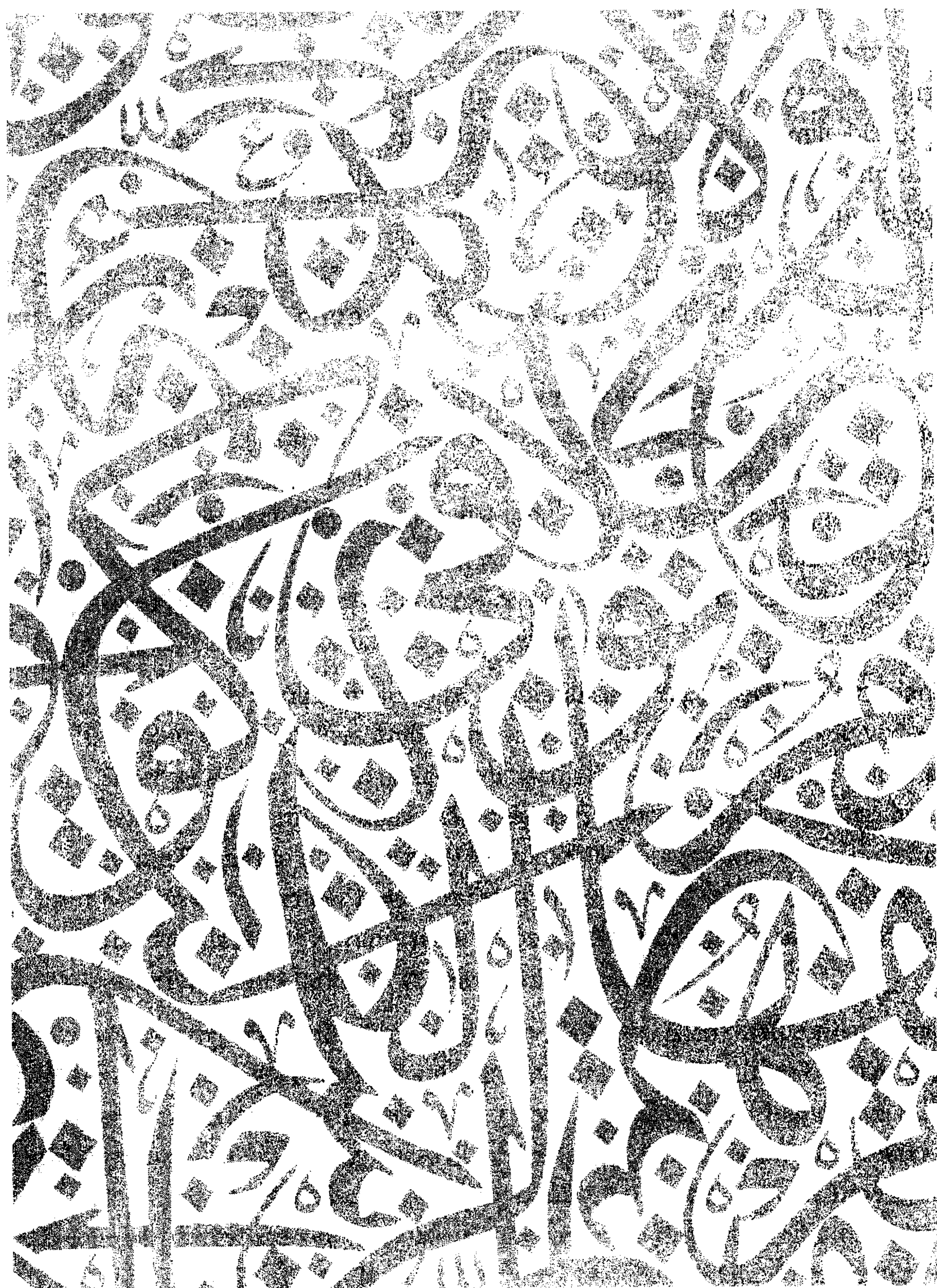
Mescidlerin yapılış amacı, şirk koşulmaksızın Yüce Allah'ın adının anılmasıdır. Bu anlamda mescidler özellikle minareleriyle ve bu minarelerde yükselen *Allahü Ekber* ve *lâ ilâhe illallah* sadâlarıyla İslâm'ın temel ilkesi olan tevhid inancının taşa mermere bürünmüş ölümsüz simgeleridir. Dolayısıyla bulundukları her zaman ve zeminde Rablerine olan her türlü kulluk vazifesini hakkıyla yerine getirmeye çalışan Müminler, mescidlerin ve camilerin inşası, maddî ve manevî anlamda imarı, bakımı, yüceltilmesi ve korunmasına da özen gösterecekler ve bu konudaki sorumluluklarının her daim farkında ve bilincinde olacaklardır.

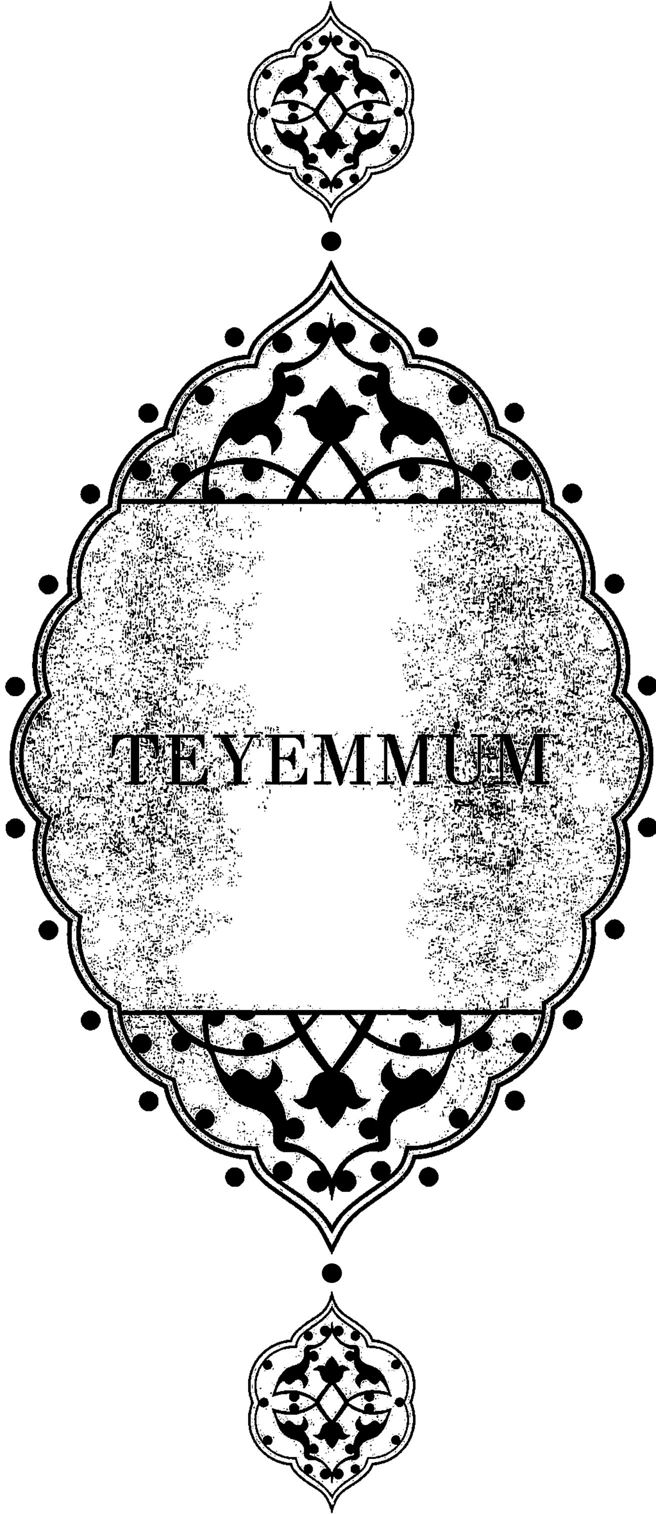
Camiler ve mescidler, ilk dönemlerden itibaren İslâm kültür ve medeniyetinin temellerinin atıldığı ve zamanla geliştiği mekânlardır. Müminler buralarda yapılan vaazlar, okunan hutbeler ile her zaman tevhide, adalete, merhamete ve insanlığın iyiliğine olan erdemli davranışlara çağrılmışlardır. Allah Resûlü'nün özellikle hicret sürecinde ilk yaptığı yerlerin mescidler olması, bu mekânların kadınıyla erkeğiyle Müslüman topluluğun dinî ve sosyal hayatında ne denli önemli olduğunu açıkça göstermektedir. Bu anlamda mescidler, ilâhî hedefler istikametinde omuzların kenetlenmesi, duygu ve düşüncelerin yakınlaşması, güçlerin birleşmesi ve hedeflerin

67 Tevbe 9/18: İbn Kesîr, VII, 158; Tirmizî, "Tefsîr", 9/8; İbn Mâce, "Mesâcid", 19.
68 Tevbe 9/18: Bursevî, III, 398; Buhârî, "Ezân", 30; Müslim, "Mesâcid", 249.

netleşmesi açısından çok önemli roller üstlenmiştir. Tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de mümin topluluklar, gittikleri yerlerde ilk iş olarak camiler inşa etmekte, ezan okumaktadırlar. Buralarda edâ ettikleri toplu ibadetlerle kardeşlik, birlik ve beraberlik ruhunu yaşatmaktadırlar. Tabii bütün bunlara ilâve olarak büyük küçük sayısız mescid, ilim ve irfan meclislerine beşiklik etmektedir. Bu sayede ilâhî emir ve yasakların hikmetleri kavranmakta, nefisler kötülüklerden arınmakta, takvâ ve teslimiyet duyguları gelişip ruhlar yücelmektedir.

TEYEMMUM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ
وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ
اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا
صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk hâlinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız, bu hâllerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprakla teyemmüm edin; yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."

(Nisâ 4/43)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى
الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا
فَاطَّهَّرُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ
لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ
وَاَيْد۪يكُمْ مِنْهُۜ مَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُر۪يدُ لِيُطَهِّرَكُمْ
وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüpseniz temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk hâlindeyseniz veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız, bu hâllerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprakla teyemmüm edin, yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."

(Mâide 5/6)

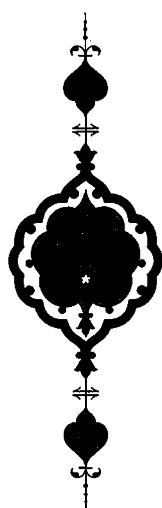
Konunun Kavramsal Bağlamı

Teyemmüm; hastalık, yolculuk ve suyun bulunamaması gibi durumlarda abdest ya da boy abdestinin (*gusül*) yerine geçerli sayılan bir temizlik biçimidir. Müminlere tanınan bir kolaylık (*ruhsat*) olan teyemmüm, Kur'ân-ı Kerîm'de "teyemmüm âyeti"[1] ve "abdest âyeti"[2] olarak bilinen âyetlerde geçmektedir. Âyetlerin ikisi de Medine'de inmiştir. Gerekli durumlarda teyemmüm izni her iki âyette de benzer ifadelerle, *"temiz bir toprakla teyemmüm edin, yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin"* şeklinde dile getirilmiştir. Her iki âyette de abdest alması ya da gusletmesi gereken kişilerin hasta veya yolcu olmaları ya da su bulamamaları hâlinde teyemmüm edebilecekleri belirtilir.

Teyemmüm kelimesi "bir işi yapmaya niyet etmek ve yönelmek, bir şeyi amaçlamak, kastetmek ve bir şeyi yapmaya kalkmak" gibi anlamlara gelir. Bu kelime, sözlük anlamıyla bir âyette *"değersiz şeyleri hayır olarak vermeye kalkışmayın"* ifadesinde kullanılmış,[3] başka bir âyette ise *"Kâbe'ye yönelenler..."* şeklinde geçmiştir.[4] Birçok dil âlimi, insanların sıkça kullanımına bağlı olarak zaman içerisinde teyemmüm kelimesinin "temiz toprakla yüze ve ellere meshetmek" anlamında terim hâline geldiğine dikkat çekmiştir.[5] Buna göre teyemmümün terim anlamı, belli şartlar dâhilinde abdestsizlik ya da cünüplük hâlini gidermek amacıyla elleri ve yüzü temiz toprakla meshetmektir.[6]

---

1 Nisâ 4/43.
2 Mâide 5/6.
3 Bakara 2/267: İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 98; Taberî, IV, 698; İbn Ebî Hâtim, s. 527; Râzî, VII, 67; Herevî, s. 2056.
4 Mâide 5/2: Ebû Ubeyde, I, 146; İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 139; Sicistânî, s. 8; İbn Fâris, I, 30; Herevî, I, 109; Râğıb el-İsfahânî, s. 24.
5 Halîl b. Ahmed, I, 89; İbn Fâris, I, 30; Cevherî, s. 2064.
6 Cürcânî, s. 75; Tehânevî, III, 535.

TEYEMMÜM, SU YOKLUĞUNDA TEMİZLİK İÇİN BİR ÇÖZÜMDÜR

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ
وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ
مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً
فَتَيَمَّمُوا صَعٖيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدٖيكُمْ مِنْهُۜ ... ﴿٦﴾

"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüpseniz temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk hâlindeyseniz veya içinizden biri abdest bozmaktan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunmuşsanız, bu hâllerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprakla teyemmüm edin, yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin."

(Mâide 5/6)

Abdestsizlik ve cünüplük hâli, namaz kılmak başta olmak üzere bazı ibadetlere engel teşkil eder. Abdestsizlik abdest almakla, cünüplük ise boy abdesti (*gusül*) ile giderilir. Hem abdest hem de gusül su ile yapılır. Ancak suyun bulunamayacağı ya da bulunsa bile bazı ciddi engeller nedeniyle kullanılamayacağı durumlar söz

konusudur. Yüce Allah bu durumlarda teyemmüm ile Müslümanlara kolaylık tanımıştır. Hz. Âişe, teyemmüm âyetinin kendisinin de katıldığı bir sefer olan Benî Mustalik (Müreysî) Gazvesi[1] dönüşünde sahâbenin su bulamaması üzerine indirildiğini söylemiştir.[2] Olayın gelişimi kısaca şöyledir: Yolculuk sırasında Hz. Âişe'nin gerdanlığı kaybolur. Peygamberimiz onu aramaya koyulunca sahâbîler de yardım ederler. Ancak bazıları Hz. Ebû Bekir'in yanına gelerek "Âişe'nin yaptığını görüyor musun? Allah'ın Resûlü'nü ve insanları yollarından alıkoydu. Üstelik yanımızda su bulunmadığı gibi, konakladığımız yerde de su yok!" derler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Allah Resûlü'ne (sas) bu şikâyetleri iletir ve kızı Hz. Âişe'yi de azarlar. Kolyeyi arama işi uzar, tan yerinin ağarması yaklaşır, hatta bir süre sonra uyuyan Peygamberimiz, uyanıp namaz kılmak istediğinde abdest alacak su bulamaz. Bunun üzerine Yüce Allah teyemmüm âyetini indirir. İnsanlar ferahlar ve teyemmüm alarak namazlarını kılarlar.[3]

Teyemmüm hakkındaki âyetlerin nüzûl sebebi olarak neredeyse bütün kaynaklarda bu rivayet ve benzerleri geçmektedir. Öte yandan bazı rivayetlerde ise sahâbeden Esla' b. Şerîk'in[4] ya da Abdurrahman b. Avf'ın[5] hastalık nedeniyle gusletmekten korkması üzerine bu âyetin indiği anlatılmaktadır.[6] Hastalığı nedeniyle yerinden kalkıp abdest almaya gücü yetmeyen sahâbîler hakkında teyemmüm ruhsatının nâzil olduğunu aktaran rivayetler de vardır.[7] Nüzûl sebebi ne olursa olsun, teyemmümün hükmü ve uygulaması değişmemektedir. Sonuçta her iki âyetin ortak konusunu oluşturan noktalarda, emir, yasak ve izinlerde bir farklılık ya da birbiriyle çelişen bir durum gözükmemektedir. Dolayısıyla hüküm ve uygulama bakımından bir farklılık yoktur.

Teyemmüm ile ilgili âyetler, tefsirlerimizde ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Bu âyetlerde temas edilen konuların ilki, abdest almaya ya da gusletmeye engel olan bir hastalığın bulunmasıdır. Örneğin, suyun temas etmesi sebebiyle abdest ya da guslün zarar vereceği bir yara, bu kapsamda değerlendirilebilir. Yine çeşitli organlardaki kırıkların yıkama sırasında hareket etmeye bağlı olarak artması ya da iyileşmesinin gecikmesi ihtimali de böyledir.[8] Bir sahâbînin hayatını kaybetmesine sebep

---

1 Vâkıdî, II, 426-427.

2 Nisâ 4/43: Mukātil b. Süleyman, I, 375; Taberî, VII, 75-79; İbn Ebî Hâtim, III, 962; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 158-159; İbn Kesîr, IV, 91-93; Buhârî, "Teyemmüm", 1; "Tefsîr (Nisâ)", 10.

3 Nisâ 4/43: Taberî, VII, 75-78; İbn Ebî Hâtim, III, 962; İbn Kesîr, IV, 91-92; Buhârî, "Teyemmüm", 1.

4 Nisâ 4/43: Taberî, VII, 76-77; İbn Kesîr, IV, 94; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 77.

5 Nisâ 4/43: Mukātil b. Süleyman, I, 374.

6 Mâide 5/6: Mukātil b. Süleyman, I, 455.

7 Nisâ 4/43: Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 77.

8 Nisâ 4/43: Taberî, VII, 59-62.

olan aşağıdaki olay, Hz. Peygamber'in bu konudaki tepkisi ve açıklamaları bakımından dikkat çekicidir:

Bir yolculuk sırasında sahâbeden birisinin başına taş isabet eder ve kafası yarılır. Yaralanan sahâbî uykusu esnasında ihtilam olunca arkadaşlarına sorar: "Teyemmüm konusunda ruhsatım olduğunu düşünüyor musunuz?" Onlar, "Su bulunduğuna ve suyu kullanma imkânın olduğuna göre sana teyemmüm ruhsatı bulunmadığını düşünüyoruz." derler. Bunun üzerine yaralı sahâbî gusleder, fakat yarası ıslanınca ağırlaşır ve vefat eder. Sahâbîler Peygamberimize olayı anlatırlar. Peygamberimiz, "Onun ölmesine sebep olmuşlar. Allah da onların cezasını versin!" diyerek kızgınlığını dile getirdikten sonra şöyle buyurur: "Bilmediklerini sormaları gerekmez miydi? Bilgisizliğin ilacı sormaktır. Arkadaşınızın teyemmüm etmesi ya da yarasının üzerini bağlayarak o kısmı meshedip geri kalan yerleri yıkaması yeterliydi."[9]

Yolculuk hâli de abdest ya da gusül yerine teyemmüm gibi bir kolaylığa başvurmaya imkân tanır. Müfessirlerin ve âlimlerin büyük çoğunluğu, teyemmüm ruhsatının kullanılması için yolculuğun uzun ya da kısalığının belirleyici olmadığı görüşündedir. [10] Fakat her türlü yolculuk teyemmüm yapmayı gerektirmez. Yolculukta teyemmümün ruhsat olarak verilişi, bir kişinin "yolcu" sıfatını taşıması nedeniyle değildir. Yolculukta suyun bulunmaması, yani abdest almaya ya da gusletmeye engel bir özelliğin varlığı nedeniyledir.[11] Burada belirleyici olan, suyun yokluğu veya kullanma imkânının bulunmamasıdır.[12]

İnsanlara namazı emreden, bu emrin yerine getirilmesi için de abdestli olmayı şart koşan Yüce Rabbimiz, zorunluluk hâllerinde temiz toprak ile teyemmüm edilmesine izin vermiştir. Bu durum, toprağın hem temiz hem de temizleyici olduğunu, maddî olduğu kadar manevî yönden de arındırdığını göstermektedir. Bu sebepledir ki teyemmüm manevî bir temizlik imkânı sunmaktadır.[13]

Toprağın temiz ve temizleyici olduğuna dair, Peygamber Efendimizin çeşitli hadisleri vardır. Allah Resûlü, kendisinden önce hiçbir peygambere verilmeyip sadece kendisine nasip edilmiş beş özellik arasında *"kendisi için yeryüzünün tamamının mescid kılındığını ve toprağın temizleyici (tahûr) kabul edildiğini"*[14] de saymıştır.

9 Nisâ 4/43: İbnü'l-Arabî, I, 561; Râzî, X, 115; Kurtubî, VI, 360-361; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 125.
10 Nisâ 4/43: Şâfiî, I, 48; İbn Atıyye, II, 563-564; Kurtubî, VI, 362.
11 Nisâ 4/43: Mâtürîdî, III, 244.
12 Nisâ 4/43: Kurtubî, VI, 377; Beyzâvî, I, 359.
13 Mâide 5/6: Râzî, XI, 181-182.
14 Nisâ 4/43: İbn Kesîr, IV, 82-83; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 4.

Zira yeryüzünün mescid olması, eğer sonradan gelişen bir kirlenme söz konusu değilse Müminlerin her yerde namaz kılabileceği anlamına gelmektedir. Namaz kılmak için bir mescid ya da cami bulmak zorunlu değildir. Yeryüzünün temiz olması, onu namaz kılmaya elverişli kılar. Toprağın temizleyici oluşu ise su bulunmadığı ya da kullanılamadığı durumlarda teyemmüm etmeyi mümkün kılar. Bu yüzden yine Hz. Peygamber (sas) *"Temiz toprak, Müslüman'ın abdest suyu gibidir."*[15] buyurmuştur.

Teyemmüm yapılacak toprağın niteliği konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Âyette geçen *sa'îd* kelimesinin anlamından hareketle toprak, kum ve taş teyemmüm edilebilecek nesneler kapsamında değerlendirilmiştir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) de teyemmüm malzemesinin yer kabuğunu oluşturan nesneler türünden (toprak, kum, taş vb.) olmasını yeterli görmüştür.[16]

Teyemmüm iznini veren âyetlerde temiz toprakla yüz ve ellerin meshedilmesi gerektiği ifade edilmiş, herhangi bir detaya girilmemiştir. Hz. Peygamber'in uygulamaları bu konuda yol gösterici olmuştur. Buna göre, niyet etmek tıpkı abdest gibi teyemmümde de yerine getirilmesi gereken bir şarttır.[17] Yukarıda belirtildiği üzere, bu kelimenin yönelmek, hedeflemek ve kastetmek anlamı, niyet etmeyi de içeren bir anlama sahiptir.[18] Niyetin ardından ellerin toprağa vurulup önce yüzün ve sonra ellerin toprakla meshedilmesi gerekmektedir.

TEYEMMÜM, MÜSLÜMANLARA BİR KOLAYLIKTIR

...مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ
وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

15 Nisâ 4/43: Kurtubî, VI, 385; Buhârî, "Teyemmüm", 6.
16 Nisâ 4/43: Zemahşerî, II, 84; Râzî, X, 117; Kurtubî, VI, 390-394; İbn Kesîr, IV, 82-83.
17 Nisâ 4/43: Mâtürîdî, III, 247; Kurtubî, VI, 352.
18 Mâide 5/6: Cessâs, IV, 37.

"... Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."

(Mâide 5/6)

Allah Teâlâ, teyemmümle temizlenip ibadet edebilmesine izin vererek insanın sorumluluğunu hafifletmiştir.[19] Zira Allah, kulları için zoru değil, kolay olanı diler.[20] Müfessirlerimiz, yukarıda verilen âyeti, "Allah, farz kıldığı abdest ve gusül ile ve suyun yokluğunda teyemmüm ile kullarını zorluktan kurtarmıştır." şeklinde yorumlamışlardır.[21] Teyemmümle ilgili diğer âyetin sonunda da Allah'ın özellikle *Afüvv* (çok affeden) ve *Ğafûr* (bağışlayan)[22] isimlerinin zikredilmesi de yine teyemmüm ruhsatıyla ilişkilendirilmiş ve bunun Allah'ın kullarına sağladığı bir kolaylık olduğu söylenmiştir.[23]

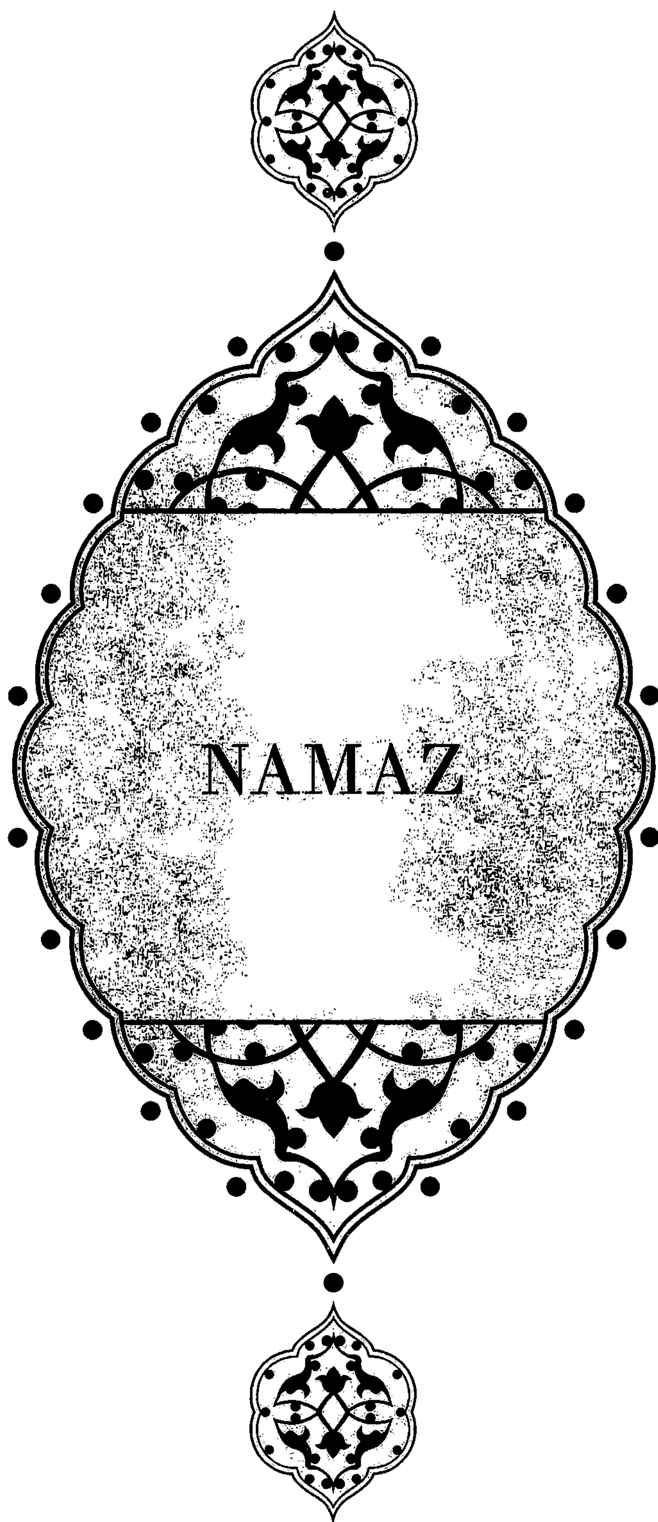
Hz. Peygamber'in ve sahâbîlerin uygulamaları, teyemmüme dair detayları ortaya koymuştur. Buna göre, su bulunsa bile suyun kullanımındaki zorluk da teyemmümü geçerli kılar. Ayrıca su kullanımı belli tehlikelere sebep olacaksa yine teyemmüm geçerli olur. Örneğin yanında su bulunmayan bir kişi, fahiş bir fiyatla su satın almak yerine teyemmüm yapabilir. Yine kişinin kendisinin ya da beraberindeki hayvanının susamış olması hâlinde suyun hem abdeste hem de kendisinin ve hayvanının susuzluğunu gidermeye yetmemesi durumunda teyemmüm yapması uygun görülmüştür.[24] Yolculukta eldeki suyun kullanılması toplu seyahatte diğer yolcuları sıkıntıya sokuyorsa ve yolculuk aracını kaçırmak gibi bir tehlike oluşturuyorsa teyemmüm uygulanabilir. Çünkü bu durum başka büyük sorunlara neden olabilecektir.[25] Yerinden kalkarak suya ulaşmaya ve onu kullanmaya gücü olmayan hastalar gibi kendisine yardım edecek birini bulamayan bilhassa yaşlı kimseler[26] de teyemmüm edebilir. Ayrıca hasta olmayan bir kişinin aşırı soğuk sebebiyle hasta olmaktan korkması durumunda teyemmüm alabileceği söylenmiştir.[27] Öyleyse teyemmüm

19 Nisâ 4/43: Mukātil b. Süleyman, I, 375.
20 Bakara 2/185.
21 Mâide 5/6: Taberî, VIII, 215; Tabersî, III, 239.
22 Nisâ 4/43.
23 Nisâ 4/43: Bikāî, V, 288.
24 Mâide 5/6: Cessâs, IV, 10, 36, 38; Mâide 5/6: İbn Atıyye, II, 565-566; Râzî, XI, 171.
25 Nisâ 4/43: İbn Atıyye, II, 564; Kurtubî, VI, 377.
26 Nisâ 4/43: Taberî, VII, 62; İbn Ebî Hâtim, III, 961; İbn Arabî, I, 560-561; İbn Atıyye, II, 563; Kurtubî, VI, 378.
27 Mâide 5/6: Cessâs, IV, 36.

kolaylığı sadece suyun bulunamaması ya da hastalık ve benzeri nedenlerle kullanılamaması durumlarıyla sınırlandırılmamıştır. Ruhsat, eldeki suyun kullanımının insan sağlığı ve can güvenliği açısından tehlike oluşturabileceği durumları kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Kur'ân'da hem maddî hem de manevî temizlik vurgulanır. Namaz kılabilmek için bedenin, giysilerin ve namaz yerinin temiz olmasının yanı sıra, manen de temiz ve pak olmanın gerekliliği üzerinde durulur. Bu çerçevede Kur'ân abdestsizliğin giderilmesi için abdesti, cünüplüğün giderilmesi için de guslü zorunlu kılmıştır. Bunların yapılması ise ancak temiz su ile mümkündür. İslâm aynı zamanda bir kolaylık dinidir. Suyu ya da suyu kullanma imkânını bulamayanlara teyemmüm izni verilmiş olması bu kolaylıklardan biridir. Abdest ya da boy abdesti aldığı takdirde hasta olma ya da var olan bir hastalığının artma ihtimali bulunanlar teyemmüm edebilirler. Ayrıca suyun yaya veya araçla kolaylıkla istifade edilecek bir yakınlıkta olmaması, suya ulaşmayı engelleyecek bir tehlikenin varlığı, yine su satın alacak paranın olmaması veya suyun çok pahalı olması durumları da teyemmümden yararlanma imkânı sağlar.

NAMAZ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْۚ
فَاِذَا اطْمَاْنَنْتُمْ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَۚ اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ
كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾

“Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın. Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın. Şüphe yok ki namaz, Müminlere vakitleri belirli olarak farz kılınmıştır.”

(Nisâ 4/103)

رَبِّ اجْعَلْن۪ي مُق۪يمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّت۪يۗ رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَٓاءِ ﴿٤٠﴾

"(İbrâhim şöyle dua etmişti:) Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz, duamı kabul et!"

(İbrâhîm 14/40)

اِنَّن۪ٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدْن۪يۙ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ي ﴿١٤﴾

"Kuşkusuz ben, yalnız ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. O hâlde (Ey Mûsâ!) bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl."

(Tâhâ 20/14)

يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا
اَصَابَكَۜ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِۚ ﴿١٧﴾

"Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana engel ol, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir."

(Lokmân 31/17)

وَاسْتَع۪ينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِۜ وَاِنَّهَا لَكَب۪يرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِع۪ينَۙ ﴿٤٥﴾
اَلَّذ۪ينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ۟ ﴿٤٦﴾

"Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar, Allah'a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır gelir. Onlar kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimselerdir."

(Bakara 2/45-46)

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَاِقَامَ
الصَّلٰوةِ وَاِيتَٓاءَ الزَّكٰوةِۚ وَكَانُوا لَنَا عَابِدٖينَۙ ﴿٧٣﴾

"Biz onları (peygamberleri), emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler."

(Enbiyâ 21/73)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ
وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿٧٧﴾

"Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize kulluk edin, faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz."

(Hac 22/77)

وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَۜ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ
اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿١١٠﴾

"Namazı kılın, zekâtı verin. Önceden kendiniz için ne hayır yaparsanız Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görür."

(Bakara 2/110)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ
وَذَرُوا الْبَيْعَۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾

"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır."

(Cum'a 62/9)

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَاۚ
وَمِنْ اٰنَٓائِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾

"Sen onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbini övgüyle tesbih et, şanını yücelt; yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da tesbih et ki hoşnutluğa erişesin."

(Tâhâ 20/130)

اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ
الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

"Kitap'tan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah bütün yaptıklarınızı bilir."

(Ankebût 29/45)

اِنَّ الْاِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعاًۙ ﴿١٩﴾ اِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاًۙ ﴿٢٠﴾ وَاِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ
مَنُوعاًۙ ﴿٢١﴾ اِلَّا الْمُصَلّ۪ينَۙ ﴿٢٢﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ دَٓائِمُونَۖ ﴿٢٣﴾

"Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz. Ancak namaz kılanlar başka; ki onlar namazlarını devamlı kılanlardır."

(Meâric 70/19-23)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de namaz, *salât* kelimesiyle ifade edilir. *Salât* (ç. *salavât*) kelimesinin türediği *s-l-v* kökü, Kur'ân'da 99 kez ve dört farklı formda geçmektedir. Bu kök, 83 kez isim (*salât*), 12 kez fiil (*sallâ*) olarak; bir kez "ibadet edilen yer/namazgâh" (*musallâ*) ve üç kez "namaz kılanlar" (*musallîn*) anlamında kullanılmıştır. Kur'ân'da *salât* kelimesi, namaz kılmak, dua, ibadet etmek, tövbe etmek, bağışlanma dilemek (*istiğfar*), Allah'ın ve meleklerin yardımı gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân'da namaz kılın emri, *eḳîmü's-salât* cümlesiyle ifade edilmiştir ki, namaz emrini kabul etmek ve namazı düzenli kılmak anlamına gelir. İslâm'ın en önemli ibadeti olan namaz, insanın Allah ile kesintisiz bir bağ kurmasını sağlar. İlgili âyetler bir araya getirildiğinde, namazın düzenli ve sürekli kılınmasının önemi ve bütün peygamberlerin bu konudaki örnekliği karşımıza çıkar.

Salât, "dua ve ibadet etmek, yalvarmak" mânalarını içerir.[1] Kur'ân'da *salât,* sabırlı kulları için Allah'ın şefkati, merhameti ve bağışlamasıdır.[2] *Salât,* Hz. Peygamber'e Allah'ın ve meleklerin yardım ve desteğidir.[3] *Salavât,* zekât verip manen arınmış olanlara Hz. Peygamber'in hayır duasıdır.[4] Onun duası ise Müminlere huzur verir.[5] *Salât* göklerde ve yerde bulunan varlıkların Allah' n adını yüceltmesidir (*tesbih*).[6] Melekler de kibirlenmeden Allah'ı yüceltir ve O'na secde ederler.[7] Namaz, Allah'a karşı saygısından dolayı kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.[8] Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'e -aslında onların şahsında sorumlu olan herkese- tavaf edecekler, ibadete kapanacaklar, rükû ve secde edecekler için Kâbe'yi temiz tutmaları emredilir.[9]

---

1 Halîl b. Ahmed, II, 410; Râgıb el-İsfahânî, s. 285.
2 Bakara 2/156-157.
3 Ahzâb 33/56.
4 Tevbe 9/99.
5 Tevbe 9/103.
6 A'râf 7/206; Tâhâ 20/130; Nûr 24/36-37, 41; Rûm 30/17-18; Kāf 50/39-40; Tûr 52/48-49; İnsân 76/26.
7 A'râf 7/206.
8 Bakara 2/45, 238.
9 Bakara 2/125.

Namaz ve sabır, Allah'tan yardım istemenin iki kanadıdır.[10] Sabır ile namaz, Yüce Allah'ın rızasına eriştirir.[11] *"Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin."*[12] emrinin yer aldığı âyetlerde geçen *sabır* kelimesi, oruç (*savm*) olarak da açıklanır. O zaman âyet, "Oruç tutarak, namaz kılarak Allah'tan yardım isteyin." anlamına gelir.[13] Kur'ân'da namazın kılınması sıklıkla *zekât*ın verilmesi ile birlikte zikredilir.[14] Bu birlikte kullanım, manevî ve maddî temizliğe vurgu olarak yorumlanır. Namaz ile ruhunu arındıran Mümin, zekât ile de malını temizleyecektir. Bütün bu kullanımların aynı zamanda ibadetlerdeki bütünlüğü vurguladığı söylenebilir. Namaz kılanlar diğerlerinden ayrı tutulur; övgüyle anılır; sabırlı ve cömert kimseler olarak tanıtılır.[15]

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, namazın hukukî ve toplumsal bağlamda belirleyici bir rolü vardır. Nitekim içkinin haram kılınması sürecinde sahâbenin namazı âyete konu olmuştur.[16] Yine yolculukta ölen kişinin vasiyetine şahit olanlardan şüphe edilirse, âyette yeminin, "namazın kılınmasından sonra" söz konusu olacağı belirtilir.[17] Bir diğer âyette aile fertlerine namazın emredilmesi ve bu konuda hep birlikte kararlı olunması istenir.[18]

10 Hac 22/35; Bakara 2/45.

11 Bakara 2/153, 45; Lokmân 31/17; Tâhâ 20/130; Hac 22/35.

12 Bakara 2/45, 153.

13 Bakara 2/45: Taberî, I, 617.

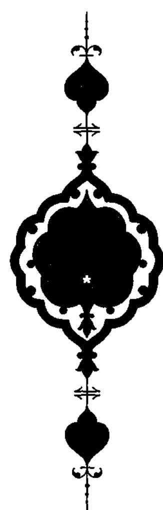
14 Bakara 2/83, 110, 177, 277; Nisâ 4/77, 162; Tevbe 9/5, 11, 18, 71; Meryem 19/31, 55; Hac 22, 41, 78; Nûr 24/37, 56; Lokmân 31/4; Ahzâb 33/33; Müzzemmil 73/20; Beyyine 98/5.

15 Meâric 70/19-22.

16 Nisâ 4/43.

17 Mâide 5/106.

18 Tâhâ 20/132.

NAMAZ, BÜTÜN PEYGAMBERLERE EMREDİLMİŞTİR

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاِيتَٓاءَ الزَّكٰوةِۚ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَۙ ﴿٧٣﴾

“Biz onları (peygamberleri), emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler.”

(Enbiyâ 21/73)

Hz. İbrâhim, eşi Hacer ve oğlu İsmâil'in yaşadığı Mekke'nin emniyet ve huzur dolu bir yer olması için Allah'a yalvarmış, *“Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!”*[1] diye dua etmişti. Sonra ailesinin namazı hakkıyla kılmaları ve Kâbe'yle bereketlenmeleri için niyazda bulunmuştu: *“Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler!”*[2] Hz. İbrâhim, kendisinin ve soyundan gelenlerin namaza devam konusunda hassasiyetini, namaz sevgisine sahip bir nesli de Rabbinden dilemişti: *“Rabbim! Beni ve soyumdan*

1 İbrâhîm 14/35.
2 İbrâhîm 14/37.

gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz, duamı kabul et!"[3] Biz de *"Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, annemi, babamı ve Müminleri bağışla!"*[4] âyetini her gün namazlarımızda okur, Hz. İbrâhim'in duasına iştirak ederiz.

Namaz bütün peygamberlere emredilmiş ortak ibadetlerden biridir.[5] Yüce Allah, Hz. İbrâhim'e ve oğlu Hz. İsmâil'e Kâbe'yi temiz tutmalarını emreder: *"Tavaf edecekler, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun."*[6] Âyette *"evimi temiz tutun"* emriyle birlikte secde ve rükû gibi namaz şartlarının zikredilmesi, namazın kadim tarihine işaret etmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ, *"İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin."* buyurur ki, bu Müminlere orada namaz kılmaları için bir emirdir.[7]

Hz. İsmâil, Allah'a ve insanlara karşı sözünü tutan ve her konuda ilâhî buyrukları yerine getiren bir peygamberdir. O, ailesini ve halkını sık sık namaz kılmaya özendirmiş ve böylelikle Allah'ın rızasını kazanmıştır.[8] Hz. İbrâhim'in diğer oğlu Hz. İshak ve onun oğlu Hz. Ya'kūb da Allah'ın sâlih kullarındandır. Onlar, daima doğruya ve iyiliğe çağırarak insanlığa örnek ve önder olmuşlardır. Onlara da hayırlı işler yapmakla birlikte namaz ve zekâtın emredildiği Kur'ân'da belirtilir: *"Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler."*[9]

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Şuayb'ı örnek göstererek namazın ahlâkî yönde kişinin davranışlarına katkı sağladığının altını çizer. Hz. Şuayb, Medyen halkına ölçü ve tartıda adaletli olmalarını, haksızlık ederek insanların mallarından çalmamalarını ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına zarar vermemelerini öğütler.[10] Bu öğütler karşısında Medyen halkı ona şu soruyu sorar: *"Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor?"*[11] Âyette geçen *salât* kelimesi namazın yanı sıra "ibadet olarak okunan şeyler" şeklinde tefsir edilmiştir.[12] Hz. Şuayb örnekliğinde, bu âyet namazın ahlâkî bakımdan kişiyi kötülük ve haksızlıklardan alıkoyan yönünü anlatır.

---

3 İbrâhîm 14/40.
4 İbrâhîm 14/41.
5 Enbiyâ 21/73.
6 Bakara 2/125.
7 Bakara 2/125: Mukātil b. Süleyman, I, 138.
8 Meryem 19/54-55.
9 Enbiyâ 21/72-73.
10 Hûd 11/85.
11 Hûd 11/87.
12 Hûd 11/87: Taberî, XII, 547.

Zira bir insan namaz kılıyorsa, Allah'ı anıyor ve O'na ibadet ediyorsa, ahlâkî anlamda da O'na lâyık bir kul olması gerektiğini, nihayetinde gün gelip Rabbine hesap vermek zorunda olduğunu sık sık hatırlıyor demektir.

Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya verdiği ilk emirlerinden birinde şöyle buyurur: *"Bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namaz kıl."*[13] Bu âyet, Yüce Allah'ın varlığını, kudretini ve O'na karşı kul olarak sorumluluğumuzu unutmamak için namazların vakitlerinde eksiksiz kılınmasını bildirir.[14] Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn'a yine şöyle buyurur: *"Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet mahalli (kıble) yapın ve namazı kılın."*[15] Çünkü İsrâiloğulları Firavun'un korkusundan ibadetlerini evlerinde yapmaya mecbur olmuşlardı.[16] Bu nedenle âyette evlerin namaz kılınacak mescidler olarak hazırlanması emredilmiştir.[17] Bu evlerin kıblesinin Kâbe yönünde olduğu konusu tefsirlerde nakledilir.[18]

Namaz, Hz. Lokmân'ın oğluna tavsiyeleri arasında da karşımıza çıkar. Lokmân (as) namazın azmetmeye, kararlılık göstermeye değer bir iş olduğunu hatırlatır.[19] Hz. Zekeriyyâ'ya ise Yahyâ adında oğlu olacağı müjdesi namazda verilmiştir. O, mihrapta namaz kılarken melekler ona şöyle seslenir: *"Allah'ın bir kelimesini (Îsâ'yı) tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor."*[20]

Bir gün melekler, Cenâb-ı Hak tarafından seçkin kılınan ve günahlardan uzak tutulan Hz. Meryem'e şöyle seslenirler: *"Rabbine ibadet et, secdeye kapan ve (O'nun huzurunda) rükû edenlerle birlikte rükû et."*[21] Bu âyet Mescid-i Aksâ'da o dönemde namaz kılındığını,[22] dolayısıyla secde ve rükû gibi namaz şartlarının İslâm'dan önceki toplumlarda da olduğunu gösterir. Namaz, Hz. Meryem'de zorluklar karşısında Allah'a sığınmanın bir göstergesidir. Hz. Îsâ ise beşikte iken mûcizevî bir şekilde namazın kendisine emredildiğini belirtir: *"Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, O beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti."*[23]

---

13 Tâhâ 20/14.
14 Tâhâ 20/14: Mukātil b. Süleyman, III, 23.
15 Yûnus 10/87.
16 Yûnus 10/87: Taberî, XII, 256.
17 Yûnus 10/87: Mukātil b. Süleyman, II, 246; Taberî, XII, 254.
18 Yûnus 10/87: Mukātil b. Süleyman, II, 246; Taberî, XII, 257.
19 Lokmân 31/17.
20 Âl-i İmrân 3/39.
21 Âl-i İmrân 3/43.
22 Âl-i İmrân 3/43: Mukātil b. Süleyman, I, 276.
23 Meryem 19/30-31.

Kur'ân'da zikredilen peygamber örneklerinden namazın, Kur'ân öncesi dönemde bilinen ve yapılması emredilen bir ibadet olduğu anlaşılır. Ancak Kur'ân'da önceki peygamberlerin namazlarına ilişkin vakit ve rekât gibi hususlarda ayrıntı verilmez. Zamanla namaza dair uygulamaların bozulduğuna ve tevhid inancından uzaklaşıldığına Kur'ân şöyle işaret eder: *"Onların Kâbe'deki namazları ıslık çalıp el çırpmaktan ibarettir."*[24] Bu âyet, Araplar arasındaki şirk karışmış ibadet biçimine ve bozulmuş şekliyle namaza değinir. Müşrikler yanaklarını yere koyuyor, *muka'* kuşunun çıkardığı ses gibi ıslık çalıyor (*mukâen*) ve elleriyle alkış tutuyorlardı.[25] Rivayetlerde Hz. Peygamber'in (sas) Kâbe'ye namaz kılmak üzere geldiğinde, Müşriklerin kendilerini namaz kılıyor veya dua ediyor gibi gösterdikleri nakledilir. Onlar gürültü yapar ve bunu da ibadet olarak sayarlardı; böylece Hz. Peygamber'in ve Müminlerin Kâbe'de ibadet etmelerini engellemek isterlerdi.[26]

Hz. Nûh, Hz. İbrâhim ve Hz. Ya'kūb peygamberlerin peşinden gelen bir nesil, namazı terk etmişlerdi. Kur'ân'da kötülüklere dalmaları ve namazı ihmal etmeleri sebebiyle bu topluluğun, büyük bir azaba çarptırılacağı belirtilir.[27] Aradan asırlar geçtikten sonra, Mekkeli Müşrikler de Kâbe'de sonradan icat edilmiş birtakım sözde ibadetler yapıyorlardı. Onlara inkârı bırakmaları, Allah'a dönmeleri ve hakkıyla ibadet etmeleri şöyle emredilir: *"Bütün gönlünüzle O'na yönelin, O'na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan, dinlerini parçalayıp -her bir grubun kendindekini beğendiği- fırkalara ayrılanlardan olmayın."*[28] Kur'ân diğer bir sapkın grup olan ve gösteriş için namaz kılan Münafıkları da ağır bir şekilde eleştirir ve şöyle der: *"Vay hâline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar."*[29]

Kur'ân'ın nüzûlünde Medine dönemi, Yahudilere çokça hatırlatma ve ilâhî uyarının yapıldığı bir süreçtir. Onlara yapılan en temel uyarı, Allah'a verdikleri sözleri yerine getirmeleridir.[30] Yahudilere namaz kılmaları emredilmiş,[31] bu konuda şöyle ikaz edilmişlerdir: *"Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan*

24 Enfâl 8/35.
25 Enfâl 8/35: İbn Kesîr, VII, 72.
26 Enfâl 8/35: Mukātil b. Süleyman, II, 114; İbn Kesîr, VII, 72.
27 Meryem 19/59.
28 Rûm 30/31-32: Mukātil b. Süleyman, III, 414.
29 Mâûn 107/4-5: Taberî, XXIV, 659.
30 Bakara 2/83.
31 Beyyine 98/5.

cennetlere koyarım."[32] Bir başka ikaz ise, *"Namazı kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin."*[33] şeklindedir. Yahudiler namazları hem vaktinde hem de Hz. Peygamber (sas) ve ashâbıyla birlikte kılmaları konusunda uyarılmışlardır. Bu aslında İsrâiloğullarından Yüce Allah'a boyun eğmelerini ve Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğini kabul etmelerini istemektir.[34] Yine âyette onlara *"sabır ve namazla Allah'tan yardım istemeleri"* söylenmekte, namazın *"Allah'a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır geleceği"* bildirilmekte, bu huşû sahibi olanların ise *"kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimseler"* olduğu haber verilmektedir.[35] Konuşmalarına dikkat etmeleri ve namaz kılıp zekât vermeleri emredilen[36] Yahudilerin namazı eksiksiz kılmaları buyrulur.[37] Çünkü onların çoğu Allah'ın dininden uzaklaşmışlardır.[38]

Bir gün Yahudi âlimi iken daha sonra Müslüman olan meşhur sahâbî Abdullah b. Selâm ve arkadaşları Peygamberimize gelerek şöyle dediler: "Yahudiler senin getirdiğinin hak olduğunu ve senin özelliklerinin ellerinde bulunan Tevrat'ta yazılı bulunduğunu çok iyi biliyorlar." Bunun üzerine Medineli Yahudiler "Durum hiç de öyle değildir." diyerek itiraz ettiler ve Hz. Peygamber'e şöyle dediler: "Asıl bunlar hiçbir şey bilmiyorlar, seni aldatıyor ve sana doğru olmayan şeyleri söylüyorlar." Bunun üzerine Allah Teâlâ, Elçisi'ne şöyle buyurdu: *"Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla Müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar başkadır. İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz."*[39]

Kur'ân'da namazını titizlikle kılan Yahudilerden de bahsedilir: *"Kitap'a sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte böyle iyiliğe çalışanların ecrini biz asla zayi etmeyiz."*[40] Âyet, Tevrat'ı tahrif etmeyen, haramı helâl saymayan, namazı vaktinde eksiksiz kılan ve Hz. Muhammed'in (sas) getirdiği dine iman eden mümin Yahudilere sevaplarının verileceğini belirtir.[41]

32 Mâide 5/12.
33 Bakara 2/43.
34 Bakara 2/43: Taberî, I, 613.
35 Bakara 2/45-46.
36 Bakara 2/83.
37 Bakara 2/83: Mukātil b. Süleyman, I, 120.
38 Bakara 2/83: İbn Kesîr, I, 475.
39 Nisâ 4/162: Mukātil b. Süleyman, I, 422.
40 A'râf 7/170; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/113-115.
41 A'râf 7/170: Mukātil b. Süleyman, II, 72.

NAMAZ FARZDIR ve BEŞ VAKİTTİR

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَاۚ وَمِنْ اٰنَٓائِ
الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾

"Sen onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbini övgüyle tesbih et, şanını yücelt; yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da tesbih et ki hoşnutluğa erişesin."

(Tâhâ 20/130)

"Yüzünü yere koyuyor mu?" diye soruyordu Ebû Cehil. O, bu sorusuyla, Resûlullah'ın secde etmesini kastediyordu. "Evet." dedi Müşrikler, "Yüzünü yere koyuyor." Bunu duyan Ebû Cehil bağırmaya başladı: "Lât ve Uzzâ'ya yemin ederim ki, eğer Muhammed'i bunu yaparken bir daha görürsem boynuna basacağım, yüzünü toprağa bulayacağım." Müminler ise bu sırada Kâbe'nin civarında namaz kılmaya, secde etmeye yeni başlamışlardı. Bu durum Ebû Cehil'i ve Müşrikleri günden güne öfkelendiriyordu. Çünkü secde etmek demek, Allah'ın varlığına ve birliğine iman ve O'nun emirlerine itaat etmek demekti. Üstelik herhangi bir yerde değil, Kâbe'de, Müşriklerin putlarını yerleştirdiği yerde!

Bir gün Sevgili Peygamberimiz namaz kılıyordu. Secdeye varmıştı. Ebû Cehil ona doğru yaklaştı, boynuna basabileceğini, yüzünü toprağa bulayabileceğini düşündü. Ancak birden elleriyle yüzünü kapatarak geri geri kaçmaya başladı. Ebû Cehil ne olduğunu anlamamış ve çok korkmuştu. Müşrikler sordular: "Ne oldu sana?" Onlara şöyle cevap verdi: "Benimle Muhammed arasında ateşten bir hendek ve kanatlar oluştu." Hz. Peygamber (sas) olanları şöyle açıkladı: "Eğer bana yaklaşsaydı melekler onu parçalayacaklardı."[42] Daha Ebû Cehil ve Müşrikler oradan ayrılmadan, Allah Teâlâ şu âyetlerle Resûl-i Ekrem'i destekledi: *"Baksana, namaz kılan bir kulu engelleyen şu adama? Peki, düşündün mü (ey inkârcı), ya o kul doğru yolda ise? Yahut günahtan sakınmaya çağırıyorsa!"*[43] Sonra o ve onun gibilerin âhiretteki durumu açıklandı: *"Hayır, hayır! Eğer vazgeçmezse mutlaka onu perçeminden yakalayıp*

---

42 Alak 96/4: Mukātil b. Süleyman, IV, 761-762; Alak 96/9-10: Begavî, VIII, 480; Buhârî, "Tefsîrü'l-Ḳur'ân", Alak 96/4.

43 Alak 96/9-12.

sürükleriz! O yalancı, günahkâr perçeminden! O hemen taraftarlarını çağırsın. Biz de zebânileri çağıracağız!"[44] Ardından da Allah şöyle buyurdu Elçisi'ne: *"Sakın onun isteğine uyma! Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş."*[45]

Kur'ân'da "namazı kılın" (*ekîmü's-salât*) emriyle, inananların namazı vaktinde, eksiksiz ve bırakmadan kılmaları istenir.[46] *"… Namaz Müminlere vakitleri belirli olarak farz kılınmıştır."*[47] âyetiyle namazın inananlar için belli vakitlerde yerine getirilmesi gereken zorunlu (*farz*) bir ibadet olduğu ifade edilir. Kur'ân'ın iniş sırasına göre, emredilen ilk namaz gece namazıdır (*kıyâmü'l-leyl*). Mekke döneminde inen Müzzemmil sûresi, Hz. Peygamber'e hitap ile başlar. Ona geceleri ibadetle geçirmesi ve namazda Kur'ân'ı ağır ağır okuması emredilir.[48] Sûre son âyetine kadar Müşriklere doğunun ve batının Rabbi olan Allah'ı, kıyamet gününü, inkârın ve şirkin hazin sonunu hatırlatır. Sûrede peygamberliğinin henüz başlangıç döneminde olan Hz. Muhammed'e (sas) destek vurgusu yer alır. Sûrenin son âyeti, gece namazına tekrar değinerek, bu namazın inananlara kolay gelecek şekilde yerine getirilmesini ancak farz olan namazın aksatılmadan kılınmasını emreder. Gece namazıyla ilgili Kur'ân'ın başka âyetlerinde de hatırlatmalar yapılmıştır. Özellikle *"Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nafile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin."*[49] âyeti, Allah katında övgüye lâyık olabilme açısından yalnızca Peygamberimizin hiç aksatmadan kıldığı gece namazını vurgular. Bununla birlikte Taberî (ö. 310/923) *"Korku ve ümit içinde Rablerine ibadet ve dua etmek üzere onların vücutları yatak görmez, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah için harcarlar."* âyetinin, gece ibadeti ve özellikle teheccüd namazı için uykusunu bölüp kalkanlardan bahsettiği görüşünü tercih etmiştir.[50]

Namaz, Mekke'de farz olmuş, Medine'de son şeklini almıştır. Namaz önceleri sabah ve akşam vakitlerinde olmak üzere ikişer rekât kılınıyordu. Peygamber Efendimize Mi'rac'da beş vakit namaz, akşam namazı dışında ikişer rekât olarak farz kılındı. Medine'ye hicretle birlikte öğle, ikindi ve yatsı namazları dört rekât olarak emredildi.[51] Kur'ân'da namazın vakitlerine dolaylı olarak işaret edilir. *"Akşama*

---

44 Alak 96/15-18.
45 Alak 96/19.
46 En'âm 6/72: Mukātil b. Süleyman, I, 569; Taberî, IX, 334; Hac 22/78; Bakara 2/110; İbrâhîm 14/31; Nûr 24/56.
47 Nisâ 4/103.
48 Müzzemmil 71/2-4.
49 İsrâ 17/79.
50 Secde 32/16: Taberî, XVIII, 614. Ayrıca bk. Zâriyât 51/15-18.
51 Tâhâ 20/130: Mukātil b. Süleyman, III, 46.

ulaştığınızda" akşam ve yatsı namazlarını, *"sabaha kavuştuğunuzda"* sabah namazını, *"gündüzün sonunda"* ikindi namazını *ve "öğle vaktine eriştiğinizde"* öğle namazını kılın buyurulur.[52] *"Gündüzün iki ucunda"* kılınan namazlar sabah, öğle ve ikindi, *"gecenin ilk saatlerinde"* kılınan namazlar ise akşam ve yatsı olarak açıklanır.[53] *"Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir."*[54] âyeti, İsrâ ve Mi'rac olayının ardından nâzil olmuştur ve müfessirlerimize göre beş vakit namazı zikreder: Güneşin semanın ortasından kaymasından sonra öğle ve ardından da ikindi namazı, güneşin batış yerindeki kırmızılık kaybolduktan sonra gece karanlığında akşam ve ardından da yatsı namazı. Âyette geçen "fecrin Kur'ân'ı" (*Kur'âne'l-fecri*) ifadesinde *Kur'ân* kelimesi "namaz" anlamındadır.[55] *"Güneşin doğuşundan ve batışından önce"* sabah, öğle ve ikindi namazlarını kılarak, *"gece vakitlerinde"* akşam ve yatsı namazlarını kılarak Allah'ın yüceltilmesi emredilir.[56] *Salâtü'l-'işâ* yatsı namazı, *salâtü'l-fecr* sabah namazıdır.[57] Sabah namazı şahitlidir; çünkü gece ve gündüz melekleri nöbet değiştirirken bu sırada hazır bulunurlar.[58] *"Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun."* âyetinde geçen *es-salâtü'l-vustâ* (orta namaz) tabiri ise ikindi namazı şeklinde yorumlanmıştır.[59]

Secde (alnı yere koyma), *rükû* (öne eğilme), *kıraat* (okuma), *kıyâm* (ayakta durma) ve *ka'de* (oturma) namazın (*salât*) şartlarına dâhildir.[60] Ancak bu kavramlar Kur'ân'da bir bütünlük içerisinde namazın kılınışını tarif eden fiiller olarak zikredilmez. Bunlar Allah'a itaatin, O'nun karşısında boyun eğmenin somut göstergeleridir. Namazda *kıraatin* (okumanın) yüksek sesle yapılıp yapılmaması da âyetlere konu olur. Rivayete göre, bir gün Hz. Peygamber (sas) Safâ'da sabah namazını kılıyor ve namazda Kur'ân'ı yüksek sesle okuyordu. Ebû Cehil "Neden Allah'a iftira ediyorsun; hem Allah hem Rahmân diyorsun?" diye sormuştu. Resûlullah (sas) bu sözü duymuş ve sesini kısmıştı. Bu sefer de ashâbı namazda ne okuduğunu duyamamıştı. Buna sevinen Ebû Cehil, "Ne yaptığımı gördünüz mü? Nihayet o sesini kıstı." demişti. Bunun üzerine Allah (cc) şöyle buyurdu: *"De ki: 'İster Allah diyerek,*

---

52 Rûm 30/17-18.

53 Hûd 11/114: Mukātil b. Süleyman, II, 300.

54 İsrâ 17/78.

55 İsrâ 11/78: Mukātil b. Süleyman, II, 546; *Kur'an Yolu*, III, 511.

56 Tâhâ 20/130: Mukātil b. Süleyman, III, 46; Kāf 50/39-40; Tûr 52/48-49; İnsân 76/25-26.

57 Nûr 24/58.

58 İsrâ 11/78: Mukātil b. Süleyman, II, 546.

59 Bakara 2/238: Mukātil b. Süleyman, I, 201.

60 Bakara 2/43, 125; Âl-i İmrân 3/43, 191; Nisâ 4/103; A'râf 7/29; Tevbe 9/112; Hicr 15/98; Hac 22/26, 77; Feth 48/29; Furkān 25/64; Zümer 39/9; Necm 53/62; İnsân 76/26; Mürselât 77/48.

ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur.' Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut."[61] Âyette Hz. Peygamber'e Müşriklerin duyup namaz esnasında kendisine eziyet edecekleri şekilde sesini yükseltmemesi, ashâbının duyamayacağı kadar da sessiz okumaması bildirilir.[62]

Kur'ân, namazın kılınışıyla ilgili detaylara yer vermemekle birlikte yolculukta ve can güvenliğinin olmadığı tehlikeli durumlarda nasıl namaz kılınacağını açıklar: *"Bir şeyden korkarsanız yaya veya binek üzerinde (namazlarınızı) kılabilirsiniz. Korkunuz geçince Allah'ı, daha önce bilmediğinizi size öğrettiği gibi anın."*[63] Âyette zikredilen korku, düşman, yırtıcı hayvan saldırısı, sel baskını gibi bütün tehlikeli durumları içerir.[64] Bir gazve esnasında Peygamberimize ve ashâbına düşmanın kendilerine zarar vermelerinden korkarlarsa namazı kısaltmaları söylenir: *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman Kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur."*[65] Âyet hem yolculukta namaza (*seferî namaz*) hem de korku namazına (*salâtü'l-havf*) işaret eder.[66] *"Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın. Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın..."*[67] Dolayısıyla her durumda namazın kılınması, bu önemli ibadetin kesinlikle aksatılmaması gerekir.

Kur'ân'da açıkça belirtilen ve farz kılınan bir namaz da cuma namazıdır. Cuma günü cemaatle yerine getirilmesi gereken bu ibadet, *Cum'a* isimli sûrede zikredilir: *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır."*[68] Bu âyet, Müminlere cuma namazının farz oluşunu ve topluca kılınması gerektiğini hatırlatır. Müminler Kur'ân'da yer alan *"rükû edenlerle birlikte rükû edin"* ifadesiyle de cemaatle namaz kılmaları konusunda teşvik edilir.[69] Diğer taraftan Münafıkların namaza üşenerek gelmelerini konu edinen âyetler,[70] Müminlerin birlikte ibadet ettiğine işaret etmektedir. Şu âyet ise Hz. Peygamber'i bir münafığın cenaze namazını

61 İsrâ 17/110.
62 İsrâ 17/110: Mukātil b. Süleyman, II, 556.
63 Bakara 2/239.
64 Bakara 2/239: Taberî, IV, 392.
65 Nisâ 4/101.
66 Nisâ 4/101: İbn Kesîr, IV, 236-237.
67 Nisâ 4/103.
68 Cum'a 62/9.
69 Bakara 2/43.
70 Nisâ 4/142; Tevbe 9/54.

kıldırmaması konusunda uyarmaktadır: *"Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma; mezarı başında da durma!"*[71] Kur'ân-ı Kerîm, *"Şimdi sen Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!"*[72] emriyle bayram namazlarına işaret buyurmuş, müfessirler ilgili hadislerden de hareketle bu âyeti bayram namazlarının kılınması gerektiği yönünde yorumlamışlardır.[73]

Namaz öncesi hazırlık aşamasında abdest konusuyla ilgili bilgiler de Kur'ân-ı Hakîm'de yer alır: *"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)..."*[74] Bu âyet inmeden önce de abdestin Cebrâil'in öğretmesiyle Mekke'de bilindiği ve namazların abdestle kılındığı nakledilir.[75] Ancak abdest âyetinin inmesiyle bu ibadetin dayanağı açık bir şekilde ortaya konmuş; böylece abdestin ihmal edilmesinin önüne geçilmiştir.[76] Ayrıca su bulunmadığı durumlarda bir kolaylık olarak teyemmüm yapılabilir.[77]

Peygamberimiz ve Müminler Mekke'deyken Mescid-i Aksâ'ya yönelerek namazlarını kılarlardı. Medine'ye hicretten yaklaşık on sekiz ay sonra Yüce Allah, Hz. Peygamber'in namazda Kâbe'ye yönelme isteğine şöyle cevap verdi: *"Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü (namazda) Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin."*[78] Bu âyet ile Müslümanların kıblesi Kâbe oldu. Kıblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a çevrilmesini Yahudiler kınamışlardı.[79] Çünkü onlar kendi kıblelerinin daha üstün olduğunu düşünüyorlardı. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ asıl üstünlüğün ve erdemin imanda, muhtaçlara destek olmakta ve sâlih amelin özü olan namazı kılıp zekâtı vermekte olduğunu şöyle buyurmuştur: *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitap'a ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir."*[80]

---

71 Tevbe 9/84.
72 Kevser 108/2.
73 Kevser 108/2: Cessâs, V, 375-376; Kurtubî, XXII, 523-526.
74 Mâide 5/6.
75 İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 162.
76 Mâide 5/6: Elmalılı, V, 1583.
77 Mâide 5/6; Nisâ 4/43.
78 Bakara 2/144.
79 Bakara 2/153: Mukātil b. Süleymân, I, 150.
80 Bakara 2/177.

Müslümanlar namaza *ezan* ile davet edilir. Ezan "duyurmak, ilân etmek" demektir. Namaz Mekke'de farz olmuş; ancak namaz vakitlerini ilân etme uygulaması Medine'de gerçekleşmişti. Belki de önceleri namaz için alenî bir ilânda bulunulmaması, Mekkeli Müşriklere karşı bir önlemdi. Medine'de Ehl-i kitap'ın da ibadet vakitleri için farklı ilân şekilleri vardı. Yahudiler bir boruya üfler, Hıristiyanlar bir tahta parçasına vururlardı. Müslümanların insan sesi ile namaza davet edilmesi Yahudiler arasında alay konusu olmuştu. Onlar ezanı işitip Müslümanların namaza kalktıklarını gördüklerinde 'Kalktılar, kalkamaz olsunlar.', Müslümanları rükûda gördüklerinde 'Rükû edemez olsunlar.', secdede gördüklerinde 'Secde edemez olsunlar.' diye beddua ederlerdi.[81] Münafıklar da ezanın kelimelerini çarpıtarak onunla cahilce eğlenirlerdi. Onların bu davranışları üzerine Allah Teâlâ Müslümanlara hitaben şöyle buyurmuştur: *"Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların aklını kullanmaz bir topluluk olmalarındandır."*[82]

Müminlerin birlikte namaz kıldıkları yer olarak Kur'ân'da *mescid* kelimesi kullanılır. Mescidler Yüce Allah'a aittir[83] ve O'nun isminin çokça anıldığı yerlerdir.[84] Kur'ân'da Müslümanların aynı safta secdeye baş koyduğu mescidler için şöyle buyrulur: *"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur."*[85] Diğer taraftan mescide ihanet ve orada namaz kılanlara eziyet edenler Kur'ân'da *zalimler* olarak nitelenmiştir: *"Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir?"*[86] Bu âyet, Hz. Peygamber (sas) ve Müminlerin Mekke'ye girişlerinin Müşrikler tarafından engellenmesi üzerine inmiştir. Müşrikler, Müminlerin Kâbe'de ibadet etmelerini engellemekle mescidlerin *tahrib*ine sebep olmuşlardır.[87]

81 Mâide 5/58: Mukātil b. Süleyman, I, 487.
82 Mâide 5/58.
83 Cin 72/18.
84 Hac 22/40; Nûr 24/36-37.
85 Tevbe 9/18: Mukātil b. Süleyman, II, 163.
86 Bakara 2/114.
87 Bakara 2/114: Taberî, II, 444; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 22.

MÜMİNLER NAMAZLARINI, NAMAZ DA MÜMİNLERİ KORUR

اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

"Kitap'tan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah bütün yaptıklarınızı bilir."

(Ankebût 29/45)

Yüce Kitabımızda Müminlerin övgüyle bahsedilen özellikleri sıralanırken, namazlarında huşû içinde, Allah'a karşı gönülleri saygı ile dolu oldukları vurgulanır.[88] Onlara Allah'a içten bir hürmet ve bağlılıkla namaz kılmaları emredilir.[89] Huşû içinde olmak, Allah'a karşı derin bir saygı ve bağlılıkla namaz kılmak nasıl olur? Rivayete göre, ashâb-ı kirâm ilk zamanlar Hz. Peygamber'in (sas) arkasında namaz kılarken konuşur, biri diğerine selâm verir, rekât sayısını sorarlardı. Bunun üzerine onlara namazda susmaları emredildi.[90] Saygı ile namaz kılmak demek namazda konuşmamak, başka bir şeyle uğraşmadan Allah'ın huzurunda olduğunun bilinciyle kendini ibadete vermek demektir. Kur'ân'da Müminlerin namazlarını muhafaza ettikleri beyan edilir.[91] Namazı muhafaza etmek ise, vaktinde eksiksiz ve devamlı kılmak,[92] onu ihmal[93] ve terk etmemektir.[94] Rükûsu, secdesi ve diğer erkânıyla namazı eksiksiz edâ etmektir.[95] Namaz iştiyakla beklenir; Peygamberimizin ifadesiyle kişi namazını beklerken de namazdaki gibidir.[96] Yani her an temiz, ahlâkî olgunluk içerisinde, Allah'a karşı sorumlu, kendine ve insanlara karşı özenlidir.

88 Mü'minûn 23/2; Enfâl 8/3; Hac 22/35.
89 Bakara 2/238.
90 Bakara 2/238: Râzî, VI, 165.
91 Mü'minûn 23/9; Meâric 70/34.
92 Bakara 2/238: Mukātil b. Süleyman, I, 201.
93 Meâric 70/23.
94 En'âm 6/92: Mukātil b. Süleyman, I, 575.
95 Enfâl 8/3: Mukātil b. Süleyman, II, 100.
96 Cum'a 62/9: Begavî, V, 91; Cum'a 62/9: Bikāî, XX, 64; Tirmizî, "Cum'a", 2.

Namaz kişiyi korku ve üzüntüden uzaklaştırır.[97] İnsan namaz kıldığı zaman Rabbini hatırlar, O'nun huzurunda olmanın huzurunu yaşar, iman bağını tazeler ve bu sayede kötülükten uzak kalır. Kişi kötülüklerden uzaklaşmıyorsa, Allah'tan uzaklaşıyordur.[98] Kur'ân'da Allah'ı anmanın ibadetlerin en büyüğü olduğu belirtilir. Çünkü kişi Allah'ı anarsa, Allah da onu hayırla anar.[99] Bir gün Peygamberimizin amcasının oğlu İbn Abbas (ö. 68/687-88), ashâbdan birine sorar: "'Allah'ı anmak her şeyden önemlidir.' ifadesini anlıyor musun?" Sahâbî ona şöyle cevap verir: "Evet, anlıyorum." Sorar İbn Abbas, "O hâlde ne demektir?" Sahâbî der ki, "Kişinin namazda Allah'ı yüceltmesi (*tesbih*), O'nun azametini dile getirmesi (*tekbir*) ve Kur'ân okuması güzeldir. Yine kulun haramlar karşısında Allah'ı hatırlayıp onlardan kaçınması önemlidir." İbn Abbas bu cevabı yeterli görmez. Çünkü ona göre bu ifadenin anlamı şudur: "Allah'ın sizi anması, sizin O'nu anmanızdan daha büyük, daha önemlidir!"[100] Bu gerçek Kur'ân'da şöyle açıklanır: *"Bu, Allah'ın kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, güzel davrananları da daha güzeliyle mükâfatlandırması içindir."*[101]

Kur'ân'da namaz kılanların kurtuluşa erenlerden oldukları anlatılır.[102] Cennettekiler (*ashâbü'l-yemîn*) günahkârlara uzaktan uzağa sorarlar: *"Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?"*[103] Onlar büyük bir pişmanlık içerisinde şöyle cevap verirler: *"Biz namaz kılanlardan değildik."*[104] Onlar hesabın görüleceği o günü de yalan saymışlardır. Ancak sonunda ölüm gelip çatmıştır.[105] Bilmiyorlardır, Allah'ın adını anıp, O'na ibadet edenin kurtuluşa ereceğini.[106] Dinlememişlerdir, Allah Resûlü'nün kıyamet gününde ilk önce namazdan hesaba çekilecekleri uyarısını.[107] Namaz Müminleri korur; onları hayâsızlıklardan ve kötülüklerden uzak tutar.[108] Çünkü namazda Kur'ân okunur, dünyevî işlerden uzaklaşılır, Yüce Allah'ın nimetleri ve hesap günü hatırlanır.[109] Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e ibadetlerin ve hayatın anlamının sadece kendi rızasını kazanmak olduğunu şöyle emreder: *"De ki: Benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm sadece âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."*[110]

97 Bakara 2/277.
98 Ankebût 29/45: Taberî, XVIII, 408; İbn Kesîr, X, 514-515.
99 Ankebût 29/45: Mukātil b. Süleyman, III, 385.
100 Ankebût 29/45: Taberî, XVIII, 411.
101 Necm 53/31: İbn Kesîr, XIII, 272.
102 Lokmân 31/4-5; Fâtır 35/29-30.
103 Müddessir 74/40-42.
104 Müddessir 74/43: Mukātil b. Süleyman, IV, 499.
105 Müddessir 74/46-47.
106 A'lâ 87/14-15.
107 Nisâ 4/93; Meryem 19/59-63: Kurtubî, XIII, 475; Mâide 5/5-6; Nesâî, "Muhârebe", 2.
108 Ankebût 29/45.
109 Bakara 2/45: Taberî, I, 618.
110 En'âm 6/162.

Bir gün Peygamberimiz Mescid-i Nebevî'de öğle namazını kıldırıyordu. Bir yoksul geldi ve sadaka istedi. Fakat herkes namazda olduğu için bu isteğine karşılık veren olmadı. Yoksul, çaresizlik içinde Allah'a yalvarmaya başladı. O anda rükûda olan Hz. Ali, sağ elindeki yüzüğüne işaret etti. Adam Hz. Ali'nin parmağındaki yüzüğü alıp oradan ayrıldı. Bunun üzerine şu âyetin indiği rivayet edilir: *"Sizin velîniz (dostunuz) ancak Allah'tır, Peygamberi'dir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren Müminlerdir."*[111] Âyetten ve yaşanan olaydan da anlaşılacağı üzere, zekât ile namaz birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan, birlikte mümini güçlendiren ve olgunlaştıran iki ibadettir.

Namaz kılmak, Yüce Allah'ın huzurunda olmak ve O'na yaklaşmaktır.[112] Namaz, Allah'ın rahmetini çağırma yollarından biridir.[113] Destektir, umuttur, Allah'tan yardım istemektir.[114] Bu yüzden namazlarımızın her rekâtında *"iyyâke na'büdü ve iyyâke neste'în (Rabbimiz! Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.)"* diyerek yardım talebimizi dilimizle de tekrar ederiz.[115] Namaz insanı iyileştirir. Nitekim Hz. Peygamber (sas) bir şeye canı sıkıldığı zaman namaz kılardı. Namaz, Allah Teâlâ'ya yönelmek ve O'nun adını anmaktır.[116] Allah'ı anmak ise ibadetlerin en büyüğüdür. O'nun davetini kabul etmektir namaz.[117] Allah'a sığınmaktır namaz. Kötülüğün her türlüsünden âlemlerin Rabbine sığınırız. Nitekim namazda okuruz: *"Kul e'ûzü bi-rabbi'l-felâk (sabahın Rabbine sığınırım)... Kul e'ûzü bi-rabbi'n-nâs (insanların Rabbine sığınırım)..."*[118] Namaz Allah'a şükretmek ve O'ndan af dilemektir. Hz. İbrâhim'in duasıdır namaz.[119] İyiliğe çalışmaktır;[120] insanın kendisi için yapabileceği en güzel iyiliktir. Her namaz, hayata yeni bir sayfa açmaktır.

111 Mâide 5/55: Mukātil b. Süleyman, I, 495; İbn Kesîr, V, 265-267.
112 Alak 96/19.
113 Tevbe 9/71.
114 Bakara 2/153.
115 Fâtiha 1/5.
116 Nûr 24/37; Bakara 2/239; Cum'a 62/9; Tâhâ 20/14; Ahzâb 33/41; A'lâ 87/14-15.
117 Şûrâ 42/38.
118 Felak 113/1; Nâs 114/1.
119 İbrâhîm 14/40.
120 A'râf 7/170.

HAC VE UMRE

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهٖيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعٖيلُۜ
رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّاۜ اِنَّكَ اَنْتَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿١٢٧﴾

"İbrâhim İsmâil ile birlikte o evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor (ve şöyle dua ediyorlardı): 'Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen her şeyi işiten ve her şeyi bilensin.'"

(Bakara 2/127)

وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْت۪ينَ
مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَم۪يقٍۙ ﴿٢٧﴾

"İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde sana ulaşsınlar."

(Hac 22/27)

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْناًۜ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰه۪يمَ مُصَلًّىۜ
وَعَهِدْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِف۪ينَ وَالْعَاكِف۪ينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

"O zaman biz o evi (Kâbe'yi) insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, 'Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun.' diye talimat verdik."

(Bakara 2/125)

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ ف۪ٓي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ تَعَجَّلَ ف۪ي يَوْمَيْنِ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۚ وَمَنْ
تَاَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۙ لِمَنِ اتَّقٰىۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

"Belirlenmiş günlerde Allah'ı zikredin. Allah'a saygılı olan için iki günde (dönmekte) acele edene günah yoktur; daha uzun kalana da günah yoktur. Allah'a saygılı olun. Bilin ki sizler O'nun huzurunda toplanacaksınız!"

(Bakara 2/203)

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذٖى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمٖينَۚ ﴿٩٦﴾ فٖيهِ
اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهٖيمَۚ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًاۜ وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ
مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبٖيلًاۜ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمٖينَ ﴿٩٧﴾

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir. Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir."

(Âl-i İmrân 3/96-97)

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِۚ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَاۜ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًاۙ فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلٖيمٌ ﴿١٥٨﴾

"Safâ ile Merve, Allah'ın nişan ve alâmetlerindendir; dolayısıyla her kim hac veya umre niyetiyle o evi (Kâbe'yi) ziyaret eder ve onları da tavaf ederse bunda bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir."

(Bakara 2/158)

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌۚ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا
جِدَالَ فِي الْحَجِّۜ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُۜ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ
التَّقْوٰىۘ وَاتَّقُونِ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

"Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca başlarsa, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve kavga etmek yoktur. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. (Âhiret için) azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır. Öyleyse, ey akıl sahipleri, bana saygısızlık etmekten kaçının!"

(Bakara 2/197)

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْۜ فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِۖ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْۚ وَاِنْ كُنْتُمْ
مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الضَّٓالّ۪ينَ ﴿١٩٨﴾

"Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur. Arafat'tan dalga dalga indiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin; O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin; kuşkusuz siz bundan önce yolunu şaşırmışlardan idiniz."

(Bakara 2/198)

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فٖيٓ اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ
مِنْ بَهٖيمَةِ الْاَنْعَامِۚ فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَٓائِسَ الْفَقٖيرَۘ ﴿٢٨﴾

"Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun."

(Hac 22/28)

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتٖيقِ ﴿٢٩﴾

"Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadim evi (Kâbe'yi) tavaf etsinler."

(Hac 22/29)

ذٰلِكَۗ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَٓائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾

"Evet, bu böyledir. Kim Allah'a ait alâmetlere saygılı davranırsa, bu kalplerin takvâsındandır."

(Hac 22/32)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Hac, imkânı olan her Müslüman'ın Zilhicce ayının ilk 10 günü içinde Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadetin adıdır. Hac kelimesi *ha-ce-ce* kökünden gelmektedir. Bu kökten türeyen kelimeler farklı kiplerde Kur'ân'da 27 yerde geçse de sadece bir âyette "hac için Kâbe'yi ziyaret etmek" anlamında *hacce*[1] formuyla kullanılmıştır. Beş yerde *hac ibadeti* anlamında *el-haccu;*[2] bir yerde "Kâbe'yi haccetmek" mânasında *hiccü'l-beyt;*[3] bir yerde "hac ibadeti yapan" anlamında *el-hâccu*[4] kalıbıyla geçmektedir.

Hac ibadetinin gerektirdiği bir kısım ameller vardır. Bunlara genel bir isimlendirme ile *menâsikü'l-hac* denilir. Kur'ân-ı Kerîm sadece haccın bu görünen yönlerini değil, anlamını ve hikmetlerini de vurgular. Hacdaki her eylem ve davranışın manevî kazanımlarından, onların Müminleri eğiten ve bilinçlendiren yönlerinden söz eder.[5] Zira hac, belirli bir zaman diliminde Allah'ı anmaya, tevhide, takvâya ve sonunda tüm günahlardan arınmaya bir çağrıdır.[6] Kur'ân'da hac ibadeti ile ilgili âyetler bir araya getirildiğinde, haccın malî ve bedenî bir ibadet olduğu, kişiye farz olmasının da ekonomi, güvenlik ve sağlık şartlarına bağlandığı görülür.[7] Kur'ân'da bir sûreye de "Hac" ismi verilmiştir. Bu sûrede haccın tarihî ve ahlâkî yönüne;[8] Bakara, Âl-i İmrân ve Mâide sûrelerinde ise daha çok ibadet boyutuna yer verilir.[9]

---

1 Bakara 2/158.
2 Bakara 2/189, 196, 197; Tevbe 9/3; Hac 22/27.
3 Âl-i İmrân 3/97.
4 Tevbe 9/19.
5 Bakara 2/197; Hac 22/32.
6 Bakara 2/197, 200, 201; Hac 22/32, 37.
7 Bakara 2/196.
8 Hac 22/27-37.
9 Bakara 2/158, 189, 196-198; Âl-i İmrân 3/97; Mâide 5/1-2, 95-96.

Hac kelimesi sözlükte, "kastetmek, yönelmek, ziyaret etmek" anlamlarına gelir.[10] Bu kelime, "ibadet maksadıyla Kâbe'ye yönelmek, orayı ziyaret etmek" şeklinde özel bir anlam kazanmıştır.[11]

Hac, Hz. İbrâhim'in tüm şirk unsurlarından uzak bir şekilde Kâbe'ye yönelmeleri ve kulluk etmeleri için insanlara yaptığı ilâhî çağrının adıdır.[12] Bu davet insanlara dinî, dünyevî, bireysel ve toplumsal birçok fayda (*menâfi'*) sağlar.[13] Dolayısıyla ilâhî davete icabet eden ve haccın hükümlerine (*şe'âir*) saygı göstererek[14] dünyanın dört bir yanından gelip yolculuk çilesine sabredenler,[15] azıkların en hayırlısı olan *takvâya* ulaşırlar.[16] Haccın sembol ve hükümlerine hürmet ve hassasiyetle uyarlar.[17] Bu ibadeti yerine getirenler, Yüce Allah'a karşı gelmekten sakınmayı (*takvâ*) öğrenirler.[18] Hac çağrısının muhatabı, gücü ve imkânı olan (*istitâ'at*) her mümindir.[19]

Hac ibadetinin merkezinde kutsal ev *Kâbe* vardır. Nitekim *"Kim hac niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse"*[20] ve *"... Hac niyetiyle Kâbe'yi ziyaret etmek Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."*[21] âyetleri bunu gösterir. Allah Teâlâ, *"evim"* (*Beytî*) demek suretiyle Beytullah'ı şereflendirmiş[22] ve çevresini de güvenli (*harem*) bölge ilân etmiştir.[23] Hac ve umre ibadetinin esaslarından olan *tavaf* da yine bu kutsal mekânın (*Beyt-i Atîk*) etrafında yapılır.[24] Hac ibadetinde mekân kadar zaman mefhumu da önemlidir.

---

10 Halîl b. Ahmed, I, 286.
11 İbn Fâris, II, 29; Râgıb el-İsfahânî, s. 107.
12 Hac 22/27.
13 Hac 22/28.
14 Hac 22/32.
15 Hac 22/27.
16 Bakara 2/197; Hac 22/27.
17 Hac 22/32.
18 Bakara 2/197.
19 Âl-i İmrân 3/97.
20 Bakara 2/158, 197.
21 Âl-i İmrân 3/97.
22 Bakara 2/125; Hac 22/26.
23 Bakara 2/126; İbrâhîm 14/37.
24 Hac 22/29.

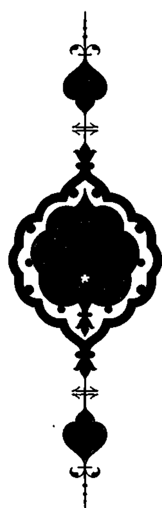
Çünkü yılda bir defa gerçekleştirilen hac, kutsal bir zaman diliminde (*mevâkît*) yapılan özel bir ibadettir.[25]

Kur'ân'da hac ibadeti birkaç âyette *umre* ile birlikte anılır.[26] Bu yakın benzerliğe bağlı olarak hacca *büyük hac* (*hacc-ı ekber*)[27] umreye de *küçük hac* (*hacc-ı asgar*) denilir.[28]

Hacda cinsel arzu ve eylemler (*rafes*); haccın nezaketine ve anlamına uymayan her türlü çirkin davranış ve günah (*fusûk*); kavga ve etrafa sataşma gibi kabalıklar (*cidâl*) yasaklanmıştır.[29] Çünkü haccın yapıldığı mekânlar, sadece Allah'ın zikredildiği, O'ndan affın ve bağışlamanın istendiği mukaddes yerlerdir.

25 Bakara 2/189.
26 Bakara 2/158, 196.
27 Tevbe 9/3.
28 Tevbe 9/3: Râzî, XV, 229.
29 Bakara 2/197.

HAC, TEVHİD TARİHİ KADAR ESKİ BİR İBADETTİR

وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْت۪ينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَم۪يقٍۙ ﴿٢٧﴾

"İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde sana ulaşsınlar."

(Hac 22/27)

Tefsir kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Hz. Âdem yeryüzüne indirilince Yüce Allah ona Kâbe'yi inşa edip sonra da tavaf etmesini istemiştir.[1] Bir melek vasıtasıyla hac ibadetinin usullerini öğrenen Hz. Âdem de bu emri yerine getirmiştir.[2] Hz. Nûh'a kadar bütün peygamberler bu kadim ibadeti sürdürmüş, Kâbe'yi tavaf etmişlerdir.[3] Nûh tufanıyla birlikte yıkılıp uzunca bir süre kumlar altında kalmış olan Kâbe'yi yeniden inşa etme görevi Hz. İbrâhim'e verilmiş[4] o da bu ilâhî görev gereği, işaret edilen yerde oğlu İsmâil ile birlikte Kâbe'yi bina etmiştir.[5] Allah Teâlâ, Hz. İbrâhim'e Kâbe ile ilgili görevini şu esaslar çerçevesinde yapmasını emretmiştir: *"… Bana hiçbir şeyi ortak koşma…"*[6] *"… Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû*

1 Âl-i İmrân 3/96: Taberî, V, 592.
2 İbn İshâk, s. 72.
3 Hac 22/26: İbn Ebî Hâtim, VIII, 2485; İbn Kesîr, X, 41.
4 Hac 22/26: Mukātil b. Süleyman, III, 122.
5 Hac 22/26: Taberî, XVI, 511.
6 Hac 22/26.

ve secdeye varanlar için evimi temiz tut."[7] Hz. İbrâhim, Rabbine şöyle yakarmıştır: *"Bize ibadet usullerimizi göster."*[8] Allah Teâlâ da Cebrâil (as) vasıtasıyla hac ibadetinin tüm kurallarını ona öğretmiştir. Bu ilâhî öğretiler doğrultusunda Hz. İbrâhim hacda yapılacak fiil ve davranışları belirlemiştir. Bunların başında ihrama girmek, Arafat'ta vakfeye durmak, Müzdelife'de bulunmak, şeytan taşlamak, Kâbe'yi tavaf etmek, Safâ ile Merve arasında sa'y etmek ve tıraş olmak gelmektedir. İbrâhim (as), yaptığı ilâhî çağrı ile Kâbe'nin her yıl ziyaret edilmesini de sağlamıştır.[9]

Yüce Allah, Kâbe'nin yapımı tamamlandıktan sonra Hz. İbrâhim'e dünyanın değişik bölgelerinden insanların yaya veya binekli olarak gelip Kâbe'yi tavaf etmelerini ve bu nadide ibadeti insanlara duyurmasını emreder. Yine Allah'ın kendilerine lütfettiği maddî ve manevî nimetleri görmelerini, O'nun adını anarak kurbanlarını kesmelerini, bunlardan yiyip yoksula fakire yedirmelerini, şeytan taşlamak, tıraş olmak, ihramdan çıkmak gibi görevleri (*nefes*) insanlara tebliğ etmesini buyurur.[10] Tefsirlerimize göre, bu emir karşısında Hz. İbrâhim "Ey Rabbim! Haccı duyurmak için sesim nereye kadar ulaşır ki?" deyince Cenâb-ı Hak "İlân etmek sana, onu ulaştırmak da bana aittir." buyurmuştu. Bunun üzerine Hz. İbrâhim yüksek bir yere çıkmış ve "Ne diyeyim, nasıl sesleneyim?" diye sormuştu. Cebrâil ona *"Lebbeyk, Allahümme lebbeyk!"* demesini söylemişti.[11] Bu sesleniş, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına uymaya, şirkten ve küfürden uzaklaşmaya, bütün varlığıyla Allah'a yönelmeye bir davetti. Yine bu, yalancı şahitlikten kaçınmaya, takvâ duygusuyla Allah'ın buyruklarını ve kurban gibi alâmetleri (*şe'âir*) yüceltmeye bir çağrıydı.[12] Bu davet sadece o güne değil, tüm zamanlara ve tüm insanlığa yapılmıştı. Nitekim tarihin her döneminde insanlar, bu mübarek mekâna ulaşmak ve orayı ziyaret etmek için birçok zorluğu göze almışlardı.[13]

Hz. İbrâhim'in Hanif geleneğine ve tevhid esasına bağlı olarak yapılmakta olan hac ibadetine bir dönem sonra şirk karışmış ve putperest toplumlar hac görevlerini (*menâsik*) bozmuştu. Nitekim İslâm'ın ilk dönemlerinde Kâbe'yi tavaf etme, umre, Safâ ve Merve arasında sa'y, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesme gibi âdetler aslından uzaklaşmış biçimde devam etmekteydi.[14] Müşrikler, haccı her yıl bahar

7 Bakara 2/125.
8 Bakara 2/128.
9 Bakara 2/128: Mukātil b. Süleyman, I, 139; İbn Ebî Hâtim, I, 235.
10 Hac 22/27-29; Taberî, XVI, 528.
11 Hac 22/27: Taberî, XVI, 515; İbn Kesîr, X, 42; İbn İshak, s. 72.
12 Hac 22/30-32.
13 Hac 22/27-28.
14 Abdülkerim Özaydın, "Hac", *DİA*, XIV, 387.

dönemine denk düşürmek için erteleme (*nesî'*) ile ayların yerlerini değiştirirlerdi. Böylece hac ibadeti ile ilgili âdetler Zilhicce yerine başka aylarda yapılırdı.[15] Kur'ân-ı Kerîm, hicretin onuncu yılına kadar devam eden ve Vedâ haccı ile son bulan bu Câhiliye âdetini şiddetle eleştirmektedir.[16] Yine Kur'ân, Arafat ve Mina günlerinde Câhiliye geleneği olan alışveriş yasağını kaldırmıştı.[17] İslâm öncesinde Araplar hac görevlerini bitirdiklerinde Mina'da, atalarının başarılarını ve geçmiş günlerini birbirlerine karşı gururlanarak abartılı bir şekilde anlatırlardı. Kur'ân, onların bu eski âdetlerinden hareketle onlara tevhid yüklü şu mesajı verir: *"Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde de atalarınızı andığınız gibi hatta daha canlı bir şekilde Allah'ı anın."*[18] Hacla ilgili bu ve benzeri âyetlerde, Yüce Allah'a olan sevgi ve saygı bağlarının iyice güçlendirilmesi için diğer ibadetler yanında O'nu hatırlamanın (*zikir*) sık sık vurgulandığı görülür. Bu da hac ibadetini âdeta bir tevhid eğitimine dönüştürür.[19]

Câhiliye döneminde hac uygulamalarındaki sapkın âdetlerden biri de kadın ve erkeklerin Kâbe'nin etrafında elbisesiz tavaf etmesi ve ıslık çalıp alkış tutmalarıydı.[20] Benî Âmir gibi kimi Arap kabileler bunu, atalarından böyle gördükleri ve Allah'ın da böyle emrettiğine inandıkları için yaptıklarını söylerlerdi. Oysa Kur'ân, Yüce Allah'ın bu kötülüğü emretmeyeceğini bildirir:[21] *"Ey âdemoğulları! Her mescide (Kâbe) gidişinizde elbiselerinizi giyin. Yiyin, için, fakat israf etmeyin. Zira Allah israf edenleri sevmez. De ki; Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti (elbiseleri) ve temiz rızıkları kim haram kıldı. De ki; onlar dünya hayatında Müminlere yaraşır. Kıyamet gününde ise yalnız onlara has olacaktır."*[22]

Câhiliye toplumunun önem verdiği konulardan biri de hacılara su ve yemek ikramıdır. Sıcak Mekke ikliminde yolcu ve misafir olan hacılar için su öncelikli ihtiyaçtır. Bu sebeple zengin Câhiliye Arapları, hacılara ikramda bulunmayı bir görev sayar, bu sayede şeref ve ayrıcalık sahibi olmak isterlerdi.[23] Kur'ân'da bu konuda şöyle buyrulmuştur: *"Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihad eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildirler. Allah zalimler topluluğunu*

15 Tevbe 9/37: Zemahşerî, IX, 43.
16 Tevbe 9/37.
17 Bakara 2/198.
18 Bakara 2/200.
19 Bakara 2/198-200, 203; Hac 22/28.
20 Enfâl 8/35; A'râf 7/26-32: İbn Kesîr, VI, 276-281, 285-286-291.
21 A'râf 7/28.
22 A'râf 7/31-32.
23 Özaydın, "Hac", *DİA*, XIV, 387.

hidayete erdirmez."[24] Dolayısıyla imanın ve Allah yoluna adanmanın her türlü iyilikten üstün olduğu hatırlatılmıştır. Üstelik onlar Allah'a ibadet yeri olması gereken Kâbe'yi putlarla doldurdukları için kendilerine zulmetmişlerdir.[25] Mekke'nin fethinden sonra Kâbe içinde bulunan tüm putlar Peygamber Efendimiz tarafından temizlenmiş ve Hz. İbrâhim'in ilân ettiği hac ibadetinde bulunmayan şirk unsurları ortadan kaldırılmıştır.

HAC, ALLAH'I HATIRLATAN İŞARETLERLE DOLUDUR

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ
مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا
وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

"Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir. Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir."

(Âl-i İmrân 3/96-97)

Mekke'de, Kâbe'nin doğu tarafında bulunan mütevazı iki küçük tepeciğin adı Safâ ile Merve'dir. İki tepeciğin arasındaki vadi, güneşin sıcağında kavrulan İsmâil'ine hayat verecek suyu arayan Hz. Hacer'in şefkatini ve merhametini bizlere hatırlatır. Bu vadi, ne yazık ki sonraları şirkin yaşatıldığı bir alan olmuş, iki tepeye İsâf ve Nâile adında iki put yerleştirilmişti. Kureyşliler bu iki puta ellerini yüzlerini sürerek saygı gösterirlerdi. Bu yüzden Müslümanlar Safâ ile Merve arasındaki sa'y uygulamasına önceleri kuşkuyla baktılar. Müşriklere benzeme korkusuyla sa'y vazifesini

24 Tevbe 9/19.
25 Tevbe 9/19: Râzî, XVI, 14.

yerine getirmekten çekindiler.[26] Ancak Allah Teâlâ, *"Şüphesiz Safâ ve Merve, Allah'ın nişan ve alâmetlerindendir."*[27] âyetini indirdi. Böylece bu iki mekâna sahip çıktı ve onları *Şe'âirullah* yani *"Allah'ın (dininin) sembolleri"* olarak andı. Bu âyet, aynı zamanda Müslüman olmadan önce Mekke-Medine arasındaki Müşellel'de Menât putuna telbiye eden ve Safâ ile Merve arasını tavaf etmekten kaçınan ensarın da sıkıntısını gidermişti. Onlar da Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resûlü! Safâ ile Merve arasını tavaf etmek bize Câhiliye'de meşakkatli gelirdi." demişlerdi. Nâzil olan âyetle Müminlerin yüreğine su serpildi ve Hz. Hacer'in anısını yaşatmaya devam ettiler.[28] Böylece iki tepe arasındaki gidiş gelişin sıradan bir yürüyüş olmadığını, aksine haccın unsurlarından biri olarak bu yolda çekilen zorlukların aslında rahmete dönüştüğüne işaret ettiğini anladılar.

Hac; Kâbe, Hacerülesved, Makâm-ı İbrâhim, Safâ, Merve, Arafat, Müzdelife, Mina, tavaf, sa'y, vakfe, şeytan taşlama, kurban kesme, tıraş olma gibi baştan sona kutsal mekân, sembol ve fiillerden oluşan bir ibadettir. *"Hac menâsikinizi benden alın!"* buyuran Hz. Peygamber (sas), pek çok derin anlamlar içeren bu mekânların işlevini ve bu fiillerin yapılışını bizzat kendisinden öğrenmelerini ashâbından istemiştir.[29] Nitekim bu fiillerin tamamını, Vedâ haccında bizzat uygulamalı olarak Müminlere göstermiştir.

Hac ibadeti, hicrî takvime göre yapılır. Bu konuda Peygamberimize yönelik olarak Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sana yeni doğan hilâl şeklindeki aylardan sorarlar. De ki: 'Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir.'"*[30] Böylece ayların, dinî ve dünyevî eylemlerin zamanını belirlemedeki, özellikle de hac ibadetinin takvimini tayin etmedeki fonksiyonunu vurgulamıştır. Bir diğer âyette ise *"Hac bilinen aylardadır."*[31] buyurarak, bu vaktin belirli aylar olduğunu ve hac ibadetinin bu aylarla sınırlılığını ifade etmiştir. Kur'ân, Câhiliye toplumunun birtakım menfaatler uğruna yerini değiştirdikleri hac aylarının,[32] asla değiştirilemeyeceğine, haccın mutlaka bu aylarda yapılması gerektiğine işaret eder.[33] Hac, haram aylar içinde yer alır. Cenâb-ı Hak, yerin ve göğün yaratıldığı günden beri ayların on iki olduğunu

26 Müslim, "Ḥac", 260; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 48-49.
27 Bakara 2/158.
28 Bakara 2/158: İbn Kesîr, II, 133.
29 Bakara 2/158: İbn Kesîr, II, 133-134; Nesâî, "Menâsik", 220.
30 Bakara 2/189.
31 Bakara 2/197.
32 Tevbe 9/37.
33 Bakara 2/197: Mukātil b. Süleyman, I, 173; Buhârî, "Ḥac", 33.

ve bunlardan dördünü de haram aylar kabul ettiğini beyan buyurur.[34] Müfessirler bu ayların Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb olduğunu aktarırlar.[35] Haram aylar, sürekli birbirleriyle savaşan kabileleri belli bir dönem rahatlattığı gibi, insanların hac ibadetini güven içinde yerine getirmelerini de sağlıyordu.[36] Bu yüzden Yüce Allah haram aylarda, insanları Mescid-i Harâm'dan alıkoymanın öldürmekten daha büyük günah olduğunu belirtir.[37] Bu bir zulümdür ve âhirette acı azaba yol açacak bir suçtur.[38] Nihayetinde Allah Teâlâ bu engellemelere ve antlaşmalara aykırı davranan Müşriklere karşı uyarı mahiyetindeki âyetlerini indirir ve şöyle buyurur: *"Yine Allah ve Resûlü'nden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: Allah ve Resûlü'nün Müşriklerle hiçbir bağı yoktur. Şayet tövbe ederseniz, bu kendi iyiliğinize olur; eğer sırt çevirirseniz biliniz ki, siz Allah'ı âcizliğe düşüremezsiniz. (Resûlüm!) İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele!"*[39] Hicretin dokuzuncu yılında Hz. Peygamber (sas) hacca gidemediği için hac emiri olarak Hz. Ebû Bekir'i görevlendirmişti. Fakat Hz. Ebû Bekir yola çıktıktan sonra yukarıdaki âyetler nâzil oldu. Peygamberimiz bu uyarı âyetlerini de tebliğ etmek üzere ayrıca Hz. Ali'yi görevlendirmiştir. O da Müslümanlarla birlikte hac yapan Müşriklere Kurban Bayramı'nın birinci günü bu âyetleri ilân etmiştir.[40] Cenâb-ı Hak bu hacca *Hacc-ı Ekber* sıfatını lâyık görmüştür. Daha sonra *Hacc-ı Ekber*'in arefe günü, Kurban Bayramı günü, Mina günlerinin tamamı[41] ya da Vedâ haccı[42] olduğu şeklinde farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür.

Haccın en önemli gereklerinden biri *ihram*dır. İhram, hac veya umre yapan kimsenin özel bir kıyafete bürünmesi ve diğer zamanlarda izin verilen bazı davranışların kendisine yasaklanmasıdır. Kadınların günlük normal giysileri içinde gerçekleştirdikleri ihram hâli, erkeklerin izâr ve ridâ denilen dikişsiz iki parça peştamala bürünmeleriyle sembolize edilir. Kur'ân ihramın şekil ve biçimiyle alâkalı detay bilgiler vermek yerine ihramlıyken yapılması yasak olan ve kaçınılması gereken hususları açıklar: *"İhramlı iken avlanmayı helâl saymamak üzere (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı."*[43] Bu âyet, avlanmanın helâl sayılmasına engel olan şeyin ihram olduğunu ifade ederken; *"İhramdan çıkınca*

---

34 Tevbe 9/36.
35 Tevbe 9/36: Râzî, XVI, 53.
36 Mâide 5/97: Zemahşerî, II, 298; Vâhidî, *el-Basîṭ*, VII, 534.
37 Bakara 2/217.
38 Hac 22/25.
39 Tevbe 9/3.
40 Tevbe 9/3: Taberî, V, 9; XI, 321-322; İbn Kesîr, VII, 143.
41 Tevbe 9/3: Mukātil b. Süleyman, II, 156; Taberî, XI, 321-324.
42 Tevbe 9/3: Taberî, XI, 337-338; Hâzin, II, 336.
43 Mâide 5/1.

avlanabilirsiniz."[44] âyeti ihram hâlinin ortadan kalkmasıyla bu yasağın da kalktığını beyan eder. Yukarıda geçen Mâide sûresinin 1. âyeti, ihramlı iken avlanmanın yasak; buna mukabil et yemenin serbest olduğunu ve ihramda olmayanların kestikleri hayvanların etinin yenilebileceğini ifade eder.[45] *"Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin."*[46] âyetinde yer alan av kelimesi, eti yenen-yenmeyen her çeşit kara avını içerir.[47] Hatta avcıya avın yerini göstermenin ve yardımcı olmanın, av hayvanlarına zarar vermenin bile yasak oluşunun bu âyetin kapsamına girdiği belirtilir.[48] Yasağın ihlâli hâlinde ise malî ve bedenî birtakım hukukî cezalar öngörülür. Bu husus âyette şöyle anlatılır: *"Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim (ihramlı iken) böyle bir hayvanı kasten öldürürse, öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. -Bunu Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefaret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini üstlenmiş olsun."*[49] İhramda av yasağının kasıtlı ya da hata ile çiğnenmesi sonucu değiştirmez ve her iki durum da cezayı gerektirir. Çünkü Yüce Allah *"İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı."*[50] buyurur. Kara avı ihram sebebiyle yasak olunca, avlanma eylemi de ihram sebebiyle haram kılınmış olur. Böylece bu yasağın hükmü hata, unutkanlık veya dalgınlık sebebiyle düşmez.[51] Âyetin *"Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sularda avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı."*[52] kısmı ihramlı iken haram olan avın deniz avı değil, kara avı olduğunu da açıkça ortaya koyar. İhramda avlanma yasağı, Harem bölgesinin insanıyla, bitkisiyle, hayvanıyla dokunulmaz olduğuna ve hacca ya da umreye niyetlenerek ihrama giren kişinin, Cenâb-ı Hak tarafından belirlenen bu dokunulmazlığa saygı göstermesi gerektiğine işarettir.

Hacda Yüce Allah'ın çokça zikredildiği en önemli ibadetlerden biri de *tavaf*tır. Tavaf, teslimiyeti ve ilâhî takdire boyun eğişi ifade eder. Bu nedenle tavaf, sadece Kâbe'nin etrafında Hz. Peygamber'in belirlemiş olduğu usule uygun biçimde dönmek değil, aynı zamanda kulun bütün varlığıyla Yüce Yaratan'a yönelmesinin, yalnızca O'nun huzurunda eğilmesinin fiilî bir ifadesidir. Mümin, Kâbe'nin etrafında

44 Mâide 5/2.
45 Mâide 5/1: Elmalılı, II, 1548-1549.
46 Mâide 5/95.
47 Mâide 5/95: Kurtûbî, VIII, 180.
48 Salim Öğüt, "İhram", *DİA*, XXI, 54.
49 Mâide 5/95.
50 Mâide 5/96.
51 Mâide 5/95: Cessâs, IV, 124.
52 Mâide 5/96.

ibadet coşkusuyla dönerken Allah'a olan sevgi ve saygı duygularını tazeler, O'na verdiği kulluk sözünü yeniler, O'na yalvarır yakarır, O'ndan af ve mağfiret diler. Kur'ân, tavafın Hz. İbrâhim'e kadar uzanan bir ibadet şekli olduğuna işaret eder.[53] Rabbimiz, *"O kadim evi tavaf etsinler."*[54] âyetiyle de Kâbe'nin tavaf edilmesini ister. Âyette geçen tavafın, haccın rükünlerinden olan "ziyaret tavafı" olduğu belirtilir. Nitekim hac ile ilgili yasakların kalkması bu tavafın yerine getirilmesine bağlıdır. Tavaf, Kâbe'nin etrafını yedi defa dolaşmakla (*şavt*) gerçekleştirilir.[55]

Haccın bir diğer sembolü olan *Arafat*, hacıların vakfeye durdukları dağın adıdır. *Arefe* ise vakfeye durulan Zilhicce'nin dokuzuncu günüdür. Peygamberimiz *"Duaların en faziletlisi Arefe günü yapılan duadır."*[56] buyurarak bu müstesna günün değerine işaret etmiştir. Arafat'ta vakfeye duruş, hacı adaylarının Allah'ın huzurunda verecekleri hesabın bir temsili gibidir. Bu mekânda geçirilen saatler, Müminlerin hayatlarını, geleceklerini ve ölüm sonrasını muhasebe ettikleri ve Rablerinden bağışlanma diledikleri anlardır. Arafat, Hz. İbrâhim'den başlamak üzere birçok özel duruma tanıklık etmiş kutsal bir mekândır. Hac ibadetinin şiarı olması da Hz. İbrâhim'den bize kalan bir miras oluşundandır. *"Hac nasıl olmalıdır?"* diye sorduklarında Allah Resûlü *"Hac Arafat'tır. Arefe'ye yetişen hacca yetişmiş olur."* buyurur.[57] Bu yönüyle Arafat, haccın tamam olmasının temel şartlarından biridir. *"Arafat'taki vakfeden ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde…"*[58] âyeti de Arafat'ta vakfe yapmanın hacda farz olduğuna işaret eder. Çünkü Arafat'tan ayrılmak Arafat'ta bulunmaya bağlıdır.[59] Allah Teâlâ, Arafat'tan ayrıldıktan sonra Müzdelife'de kendisinin zikredilmesini emretmiştir.[60] Müzdelife, Harem bölgesinde Arafat ile Mina arasındaki bir alanın adıdır. Hacılar geceleyin burada bir araya geldikleri ve ikinci bir vakfe ile Allah'a yakınlaştıkları için bu isimle anılmıştır.[61] *"Arafat'tan dalga dalga indiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin; O'nu size gösterdiği şekilde zikredin."*[62] âyetinde geçen ve "dalga dalga inmek" şeklinde tercüme edilen *ifâza* kelimesi, sel sularının coşkulu bir şekilde akmasını ve çok hızlı yürümeyi ifade eder.[63] Dolayısıyla

53 Hac 22/26.
54 Hac 22/29.
55 Hac 22/29: *Kur'an Yolu*, III, 731.
56 Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Ḥac", 81.
57 Bakara 2/196: İbn Ebî Hâtim, I, 334: Tirmizî, "Tefsîr", 3.
58 Bakara 2/198.
59 Bakara 2/198: Râzî, V, 193.
60 Bakara 2/198.
61 Bakara 2/198: Zemahşerî, I, 411.
62 Bakara 2/198-199.
63 Bakara 2/198-199: Zeccâc, I, 272; ayrıca bk. Nehhâs, I, 136.

hacıların Arafat'ta vakfe görevini yerine getirmenin coşkusuyla Müzdelife'ye hareket etmeleri, âyette sel gibi akma ve hızlıca yayılıp dağılma ile anlatılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin."* âyetinde geçen *zikir* kelimesi, akşam ve yatsı namazından önce Lebbeyk duasına (*telbiye*), kelime-i tevhide (*tehlîl*), Yüce Allah'ı yücelemeye (*tekbir*) ve her türlü niyaza işaret eder.[64] Aynı zamanda namaz kılmak anlamına da geldiği belirtilir.[65] Nitekim Meş'ar-i Harâm'da o gece, akşam namazı ile yatsı namazı bir arada kılınarak bu emir yerine getirilir. *"Allah'ı size gösterdiği şekilde zikredin."* şeklinde ikinci defa zikrin emredilmesi ise bu bölgede hacıların dilinden yükselen dualarla Allah'ın çokça anıldığını gösterir.[66]

Sa'y, Allah'ın emriyle eşi Hz. İbrâhim tarafından oğluyla birlikte Mekke'ye yerleştirilen Hz. Hacer annemizin susuz kalınca biricik yavrusu İsmâil'e su aramak için tepeden tepeye koşuşunu temsil eder. Allah'ın, dünyada sıkıntıya düşen kullarından kendisine dua edip sığınanlara ve sabredip kararlılık gösterenlere yardımını esirgemediğinin temsilidir sa'y.[67] Çünkü bu iman ve gayretin sonucu Hz. Hacer zemzem ile mükâfatlandırılmıştır. İşte buna işaret etmek üzere Yüce Allah Safâ ile Merve'yi kıyamete kadar dinin sembolleri olarak niteler.[68] Safâ ve Merve tepelerinin arasında gerçekleştirilen yürüyüş (*sa'y*) dinî bir özellik kazanarak hac vazifeleri arasında yer alır. Safâ tepesinden başlayıp Merve'ye dört gidiş, Merve tepesinden Safâ'ya üç dönüş olmak üzere iki tepe arasında ibadete niyetle toplam yedi yürüyüş yapılır.[69]

Kurban, hac görevlerini yerine getirebilmenin şükrü, Allah yoluna adanmanın simgesidir. Bu ibadet, Hz. İbrâhim'den itibaren geçmiş ümmetlerin yerine getirdikleri dinî bir görevdir. Allah Teâlâ, *"Biz, her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar."*[70] âyetiyle bunu açıklar. Yüce Allah, insanlar için dinî ve dünyevî hayırlar içeren kurbanlıkları da hacdaki diğer görevler gibi kendisini hatırlatan nişaneler kıldığını belirtir.[71] Kur'ân-ı Kerîm, hac ibadetleri tamamlandıktan sonra kesilen kurbana *hedy*

64 Bakara 2/198: Zemahşerî, I, 411.
65 Bakara 2/198: Taberî, III, 515.
66 Bakara 2/198: Râzî, V, 193.
67 Bakara 2/158: Râzî, IV, 174.
68 Bakara 2/158.
69 Bakara 2/158: Begavî, I, 174.
70 Hac 22/34.
71 Hac 22/36.

ismini verir[72] ve ona saygısızlık edilmemesini ister.[73] Bu kurbanlıklar, insanların her yönden gelişmeleri, bilinçlenmeleri ve berekete nail olmaları için birer vesiledir: *"Allah Kâbe'yi, o saygıya lâyık evi, haram ayı, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir."*[74] Çünkü kurbanda esas olan Kâbe'ye hediye gönderilip orada kesilmesi ve etinin fakirlere dağıtılmasıdır.[75] Kurban aynı zamanda ihram yasaklarının ihlâli hâlinde hukukî bir zorunluluk olarak da doğar.[76]

Müminler Kâbe'yi ziyaret bağlamında umre ibadeti de yaparlar. Hac ile beraber olabileceği gibi, dileyen mümin hac mevsimi dışında da umre yapabilir. Umre, ihramlı olarak Kâbe'yi tavaf edip Safâ ve Merve arasında sa'y yapmak suretiyle gerçekleştirilir. Haccın aksine umrenin belirli bir zamanı yoktur. Âyette *"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın…"*[77] buyurulur. Âyetin Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra indiği aktarılır. Bilindiği gibi, bu antlaşma öncesinde Müşrikler Peygamberimizin ve yanındaki Müslümanların Kâbe'yi ziyaret etmelerine izin vermemişlerdir. Âyetin yarım kalan bu ziyareti tamamlamayı emrettiği anlaşılmaktadır. Âyette *"Engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin."* buyurulmaktadır. Yaygın görüşe göre buradaki engelin anlamı, hac yapma imkânını ortadan kaldıran veya tehlikeye düşüren bir hastalığın görülmesi, yol emniyetinin olmayışı, düşman tehlikesi gibi durumlardır.[78] Bu durumda olanlara, *eğer kesecek kurban bulamazlarsa hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutmaları emredilir.*[79] Böylece bir ruhsat tanınmış ve sorumluluk oruç ile telâfi edilmiş olur. Cenâb-ı Hak, kurbana karşılık olan orucun derece ve mükâfat bakımından kurban gibi olduğunu açıklamıştır.[80] Hac günlerinde tutulması gereken orucun Zilhicce'nin yedi, sekiz ve dokuzuncu günleri tutulduğu takdirde daha faziletli olacağı belirtilmiştir.[81] Âyette yer alan *"Memleketine döndüğü zaman yedi gün, toplam on gün oruç tutar."*

---

72 Mâide 5/2, 95, 97; Feth 48/25.
73 Mâide 5/2.
74 Mâide 5/97.
75 Râgıb el-İsfahânî, s. 541.
76 Mâide 5/95.
77 Bakara 2/196.
78 Bakara 2/196: *Kur'an Yolu*, I, 306-307.
79 Bakara 2/196.
80 Bakara 2/196: Râzî, V, 164.
81 Bakara 2/196: Zemahşerî, I, 404.

ifadesi, hem hac vazifelerinin tamamlanması hem de aileye kavuşulması şeklinde anlaşılmıştır.[82]

Hac ibadetinin aslî vazifelerinden biri de bayramın 2, 3 ve 4. günlerinde şeytanı taşlamaktır. Buna işaret eden âyette şöyle buyurulmaktadır: *"Belirlenmiş günlerde Allah'ı zikredin. Allah'a saygılı olan için iki günde (dönmekte) acele edene günah yoktur; daha uzun kalana da günah yoktur. Allah'a saygılı olun. Bilin ki sizler O'nun huzurunda toplanacaksınız!"*[83] Âyetteki "sayılı günler"in anlamı, Zilhicce ayının 11, 12 ve 13. günleri olan Mina günleri veya "teşrik tekbirleri"nin getirildiği günlerdir. Bayramın ikinci ve üçüncü günleri olan "iki gün" süresince de farz olan namazların sonrasında şeytanların taşlanması ve kurbanların kesildiği sırada getirilen tekbir ve tehlillerle "Allah'ı zikretme" emri yerine getirilir.[84] Buna göre acele işi olan hacılar isterlerse, kalan cemreleri bu iki güne sığdırarak üçüncü günün sonunda Mina'dan Mekke'ye dönebilirler. İşi acil olmayanlar kalıp dördüncü gün de şeytan taşlayabilirler. Peygamber Efendimiz, *"Kâbe'yi tavaf, Safâ ile Merve arasında yapılan sa'y ve şeytan taşlama işi ancak Allah'ın anılmasını sağlamak içindir."* buyurur.[85] Şeytan taşlama, müminin bütün dünyevî hırslarından, kötü huylarından ve şeytanın vesvesesi ile yeltendiği günahlarından uzaklaşma isteğini temsil eder.

Hac ibadetiyle ilgili bir diğer vazife de şeytanı taşlayıp kurban kestikten sonra saçları tıraş etmek veya kısaltmaktır.[86] Kur'ân'da saçları tıraş etmenin hac ve umrenin gereklerinden olduğu şu âyetle açıklanmıştır: *"Allah, Elçisi'nin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz, güven içinde saçlarınızı kazıtarak veya kısmen azaltarak korkmadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz."*[87] Âyetteki *"Mescid-i Harâm'a gireceksiniz."* ifadesi haccın başlangıcına; *"saçlarınızı kazıtarak veya kısmen azaltarak"* ifadesi de haccın bitişine işaret eder.[88] Diğer hac menâsikinde olduğu gibi saçların tıraş edilmesinde de sembolik bir anlam vardır. Bu hareketiyle Mümin, kendinden bir parçayı feda ederek, gerektiğinde canını ve malını Allah yolunda feda etmeye hazır olduğunu ilan eder.

82 Bakara 2/196: Râzî, V, 168.
83 Bakara 2/203.
84 Bakara 2/203: Taberî, III, 553.
85 Tirmizî, "Ḥac", 64.
86 Bakara 2/203: Taberî, III, 549.
87 Feth 48/27; Bakara 2/196.
88 Feth 48/27: Vâhidî, *el-Basîṭ*, XX, 322-324.

HAC, İMANI ve AHLÂKI OLGUNLAŞTIRIR

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌۚ فَمَنْ فَرَضَ ف۪يهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّۜ
وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُۜ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰىۘ وَاتَّقُونِ
يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

"Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca başlarsa, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve kavga etmek yoktur. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. (Âhiret için) azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır. Öyleyse, ey akıl sahipleri, bana saygısızlık etmekten kaçının!"

(Bakara 2/197)

Hac ibadeti, müminin sorumluluk bilincinin gelişmesi için önemli bir eğitim sürecidir. Yapılması gereken amellerinden kaçınılması gereken yasaklarına kadar her aşaması, insanın dinî, ahlâkî ve sosyal gelişimine katkı sağlar. Bu bağlamda hac, helâl olan bazı davranışların kısıtlandığı ve dünyevî arzuların geri plana atıldığı manevî bir ortamdır. Dolayısıyla hacca niyet edip ihram giyen kişi, artık mübah olan bazı eylemleri kendisi için yasaklı hâle getirir. Yüce Allah *"Kim o aylarda hacca başlarsa, hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve kavga etmek yoktur."*[89] buyurur. Âyet üç türlü yasaktan bahseder. Birincisi *rafes*; konuşmak dâhil cinsel arzularla ilgili her türlü eylem ve davranışlardır. İkincisi *füsûk*; çirkin sözler, davranışlar ve günahlardır.[90] Üçüncüsü *cidâl*; kavga etmeye, kötü söz söylemeye ve başkalarını incitmeye sebep olan her türlü tartışmadır.[91] Görüldüğü gibi hayat boyunca aslında devam etmesi gereken şehvet kontrolü, günahtan korunma kontrolü ve öfke kontrolü hac ibadetinde özel bir terbiye yöntemi hâline gelir. Bu sayede kişi, hac sonrası hayatta nefsin telkin ettiği kötülüklerle mücadele konusunda yeni bir duyarlılık kazanır. Hac ibadeti boyunca sorumluluklarını yerine getirip kendini bu yasaklardan korumayı öğrendiğinde Peygamberimizin şu müjdesine nail olur: *"Her kim hac*

89 Bakara 2/197.
90 Bakara 2/197: Mukātil b. Süleyman, I, 173.
91 Bakara 2/197: Zemahşerî, I, 406-407.

yaparken, (söz ya da eylemle) cinsel ilişkiye yeltenmez ve kötülük işlemezse, annesinin onu doğurduğu günkü günahsız hâle dönmüş olur."[92]

Hac yolculuğu, aynı zamanda Yüce Allah'ın buyruklarına sıkı sıkıya bağlanma konusunda bir takvâ eğitimidir. Hacca gidenler maddî ve manevî gerekli tüm hazırlıkları yapmalıdır: *"Kendinize azık edinin. Gerçekten en hayırlı azık takvâdır."*[93] Âyet, topluma yük olmamak ve kimseyi sıkıntıya sokmamak için yolcuların hacca yanlarında azıkla gitmesini emreder. *"Kendinize azık edinin."*[94] cümlesi, hem hac yolculuğu için gerekli olan ihtiyaçlara dair hazırlığı hem de dünyadan âhirete yapılacak kulluk yolculuğu için gerekli olan hazırlığı ifade eder.[95]

Hac ibadetinde tevhid ve vahdet şuuru, takvâ ve ahlâk bilinci ön plandadır. Bu bilinci oluşturma çabası da yolculukla birlikte başlar. Oldukça stresli ve çileli olan, hiç beklenmedik sıkıntılarla imtihana dönüşebilen bu yolculuk, takvânın göstergesi olan sabır sınavının ilk aşamasıdır. Hacca Allah'a yapılan bir yolculuk bilinci ile hazırlanma, en hayırlı hazırlık olan takvâ duyarlılığı ile gerçekleşir. Takvâ da yolculuktan başlayarak hac boyunca hem tevekkül hem de ahlâkî bilincin gelişmesini sağlar. Böylece *"Ey akıl sahipleri! Yalnız benden korkun!"* ifadesiyle Yüce Allah, her iki yolculuk için de hazırlığın iyi yapılmasını ve kurallarına aykırı davranmaktan sakınılmasını emreder.[96]

Hac ibadeti, sadece Allah'ın emirlerine karşı değil, aynı zamanda bireye, topluma ve doğaya karşı da kişinin sorumluluk bilincini geliştirir. Özellikle ihram yasakları, kişinin daha dikkatli ve sorumlu davranmasını, günlük hayatta yapılabilen birtakım davranışlardan kaçınmasını zorunlu kılar.[97] İhramlı kişiye, bütün hayvanlar, bitkiler ve Yüce Allah'ın insanlığın hizmetine sunduğu doğa ve çevre dokunulmaz bir hâle gelir. Kişi, hiç kimseye, hiçbir şeye zarar vermemelidir.[98] Dolayısıyla bu yasaklar mümine, hiçbir canlıya zarar vermeme, bütün yaratılanlara şefkat ve merhametli davranma ve nihayetinde düzenli ve disiplinli yaşama melekesi kazandırır.

Hac ibadeti sırasında ve sonrasında Allah'ı çokça zikretmek gerekir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde de*

92 Bakara 2/197: Taberî, III, 489; Buhârî, "Ḥac", 4.
93 Bakara 2/197.
94 Bakara 2/197.
95 Bakara 2/197: Elmalılı, II, 721.
96 Bakara 2/197: Elmalılı, II, 721.
97 Mâide 5/1, 96.
98 Mâide 5/95: Kurtubî, VIII, 180.

atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha canlı bir şekilde Allah'ı anın."[99] Çünkü kişiyi nefsin kötü yönlendirmelerinden uzak tutacak, ilâhî sevgi ve saygıyı, insanî ve İslâmî erdemleri kazandıracak, ebedî kurtuluşa ulaştıracak olan şey Allah'ı çokça zikretmektir.[100]

Hac mevsiminde rızık peşinde koşmak, ticaret yapmak helâldir. Kur'ân, Câhiliye âdeti gereği hac mevsiminde ticareti hoş karşılamayan ve takvâya aykırı olacağı endişesine kapılan Müslümanların bu algısına son verir. İnsanların mağduriyetine sebep olan bâtıl anlayışları ortadan kaldırır.[101] Ancak bu mevsimde esas olanın da ticaret değil, Allah'a ibadete odaklanmak ve takvâya erişmek olduğunu hatırlatır.[102] Yapılacak ticarette de Allah'ın rızasının gözetilmesi emredilir.[103] *"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur."*[104] buyurulur. Böylece ticaretle birlikte hac esnasında Allah'ın lütfuna ve merhametine erişmek için düşkünlere, çaresizlere yardım edilmesi ve açların doyurulması gibi ameller de gerekli görülür.[105] Diğer yandan hac döneminde Müslümanların fakirlik korkusuyla ekonomik endişeye kapılmamaları istenir. Eğer böyle bir korku yaşarlarsa onlara, *"Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir."*[106] denilir.

Konuyla ilgili âyetlerden vardığımız sonuca göre, hac ibadeti, Hz. İbrâhim'e kadar uzanan kadim bir geçmişe sahiptir.[107] Bu ibadetin ana mekânı, Allah'ın *evim* dediği Kâbe'dir. Hac ibadeti, Kâbe ile birlikte Yüce Allah'ı hatırlatan birçok sembolle örülüdür. Bunların temel hedefi, kulluğun esası olan tevhid bilincini, her an Allah Teâlâ'nın gözetimi altında bulunma hissini insana yaşatmak ve hayat boyu O'nun buyruklarına teslim olma kararlılığını aşılamaktır.[108] Takvâ mertebesine ulaşmak için Hak Teâlâ'yı hatırlatan bu işaretlere saygı duyulmalıdır.[109] İhram; ekonomik, sosyal ve siyasî statülerin bir kenara bırakıldığını ve Yüce Allah'ın huzurunda herkesin eşit olduğunu sembolize eder. İhramla birlikte başlayan yasaklar, tüm dünyevî meşgalelerden soyutlanıp sırf Allah Teâlâ ile beraber olma duygusunu yaşamaya ve O'nu anmaya işaret eder. Arafat, muhasebenin, farkındalığın, kendini bilmenin

---

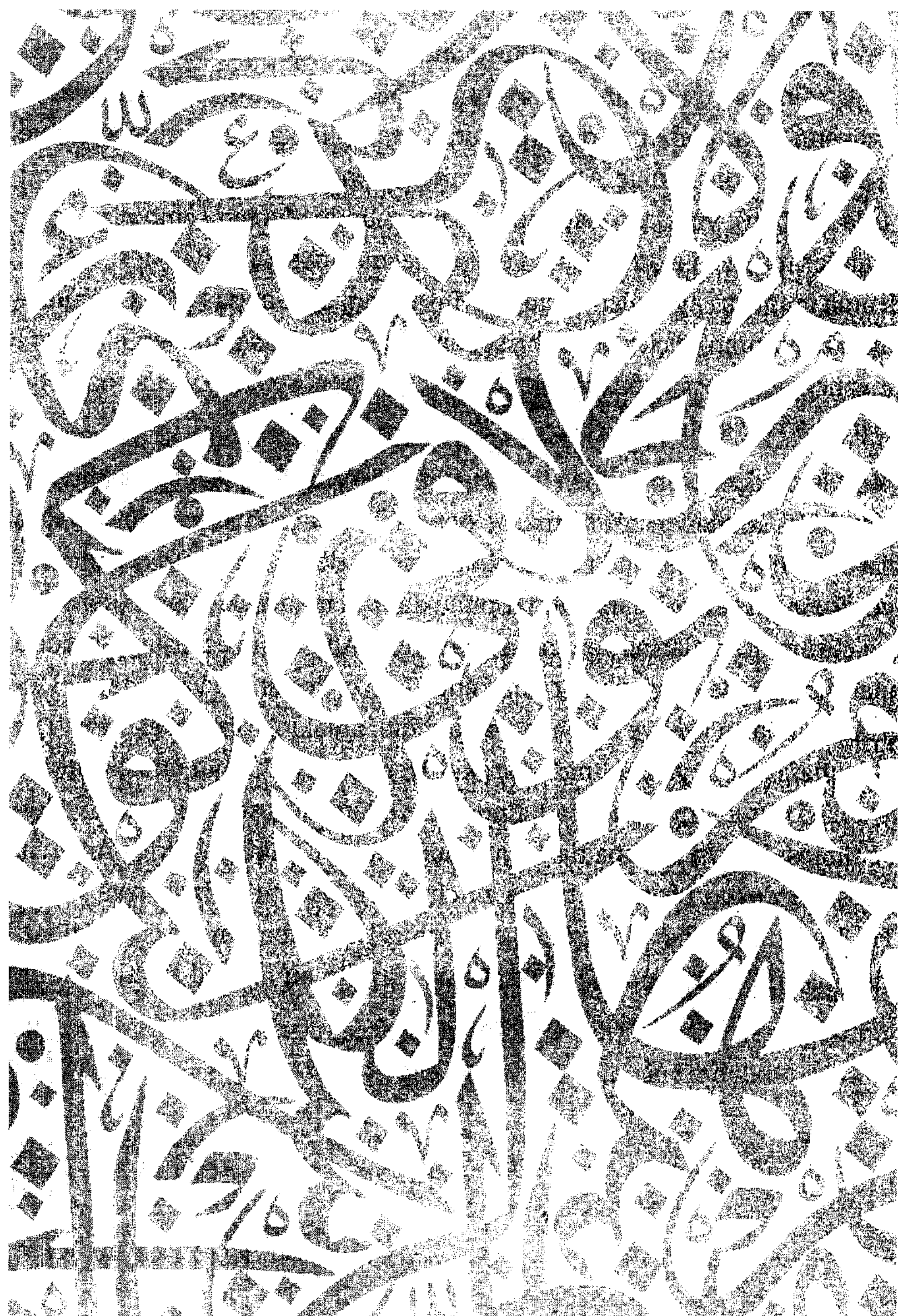
99 Bakara 2/200.
100 A'râf 7/206; Âl-i İmrân 3/191; Enfâl 8/45; Ahzâb 33/21; Cum'a 62/10.
101 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 64.
102 Bakara 2/196, 198; Hac 22/37.
103 Fâtır 35/29.
104 Bakara 2/198.
105 Bakara 2/198: Râzî, V, 185.
106 Tevbe 9/28.
107 Âl-i İmrân 3/96: İbn Atıyye, II, 289.
108 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 50.
109 Hac 22/32.

ve Rabbine yönelmenin mekânıdır. Allah'ın huzurunda toplanmanın ve hesaba çekilmenin (*haşr*) temsilî anlatımıdır. Bu önemli merhaleden geçen kişi, Müzdelife'de sürekli Allah'ı anarak hedeflenen bilinç düzeyine ulaşır.[110] Şeytanı taşlayarak kendisini kötülüğe, günaha ve hatalara götüren tüm yolları reddetmeye, engellemeye çalışır. Teslimiyetin, adanmanın ve dayanışmanın sembolü olan kurbanını keser ve tevazu ifade eden saç tıraşını olur. Allah'ın evinin etrafında tavaf, aslında bir hasret gidermeyi (*sıla-i rahim*), yürekten bağlılığı ve dua selinde akmayı sembolize eder. Her dönüş kalplerin takvâ ile dirilmesini ve olgunlaşmasını sağlar. Renkleri, ırkları, dilleri farklı ama inançları aynı olan binlerce Müslüman, aynı anda tavafla bütünleşir ve kardeşlik bağlarının güçlendiğini hisseder. Yüce Allah'ın sembolleri olan Safâ ile Merve arasında sa'y ise, Cenâb-ı Allah yolunda gayretin, şefkatin ve merhametin değerini anlamaya vesile olur.[111]

Hac, Kur'ân'da açıkça emredilen farz ibadetlerdendir. Hac, Kur'ân'ın tanışma ve kaynaşma olarak nitelediği *te'âruf*un bir gereği olarak çeşitli uluslara mensup Müslümanların bu manevî ortamda birlik olmalarını ve dayanışmalarını sağlar. Bilginlerin, aydınların bir araya gelip İslâm topluluklarının maddî ve manevî sorunlarını konuşup çözüm aramalarına zemin hazırlar. Yüce Allah, hac esnasında olduğu gibi, kazanılan tecrübe ile hacdan sonra da kendisinin çokça anılmasını ister.[112] Dolayısıyla bu kazanımların özel ve sosyal hayatta dinin, ahlâkın, toplumsal barışın ve kardeşliğin muhafazasına yansıtılması gerekir. Her ibadetin temel amaçlarından olan dinî ve ahlâkî olgunluğun hac ibadetinde elde edilmesi, içselleştirilmesi ve hayata tatbik edilmesi haccın ruhuna da uygun düşecektir. Çünkü hac, Müslüman'ın Kâbe ile özdeşleşen uzun bir tarihî hatıra zincirini, Hz. Âdem'i, Hz. Havvâ'yı, Hz. İbrâhim'i, Hz. Hacer'i, Hz. İsmâil'i ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (sas) dindarlık şuurunda ve gönül dünyasında hissetmesidir. Tarihin en önemli kesitlerini, bir ibadet atmosferinde yeniden yaşamasıdır.

110 Bakara 2/199.
111 Öğüt, "Sa'y", *DİA*, XXXVI, 206.
112 Bakara 2/200: İbn Atıyye, I, 491-492.

INFAK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَۜ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٩٢﴾

"Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir."

(Âl-i İmrân 3/92)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ ف۪يهِ وَلَا
خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌۜ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

"Ey iman edenler! Hiçbir alım satım, dostluk ve şefaatin olmadığı kıyamet günü gelip çatmadan size verdiklerimizden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.

(Bakara 2/254)

اَلَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۙ ﴿٣﴾

"Onlar gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar."

(Bakara 2/3)

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِراًّ وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَۙ ﴿٢٩﴾

"Allah'ın Kitabı'nı okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli ve açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler."

(Fâtır 35/29)

قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّ۪ٓي اِذاً لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُوراً ﴿١٠٠﴾

"De ki: 'Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla kıstıkça kısardınız. Zaten insanoğlu pek eli sıkıdır!'"

(İsrâ 17/100)

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّه۪ مِسْك۪يناً وَيَت۪يماً وَاَس۪يراً ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُر۪يدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُوراً ﴿٩﴾

"Onlar, kendileri (yemek) istedikleri hâlde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.'"

(İnsân 76/8-9)

فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَطٖيعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْرًا لِاَنْفُسِكُمْۜ وَمَنْ
يُوقَ شُحَّ نَفْسِهٖ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾

"O hâlde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçının. Dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecek olanlar onlardır."

(Tegābün 64/16)

مَثَلُ الَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ
فٖي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍۜ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٦١﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir. Allah (zât ve sıfatında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir."

(Bakara 2/261)

اَلَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَٓا اَذًىۙ
لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayıp gönül incitmeyenler için Rablerinin katında özel mükâfatları vardır. Artık onlar için korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir."

(Bakara 2/262)

وَمَثَلُ الَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبٖيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِۚ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٢٦٥﴾

"Mallarını Allah rızasını dileyerek ve içlerinden gelerek harcayanların misali, tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki kat veren bir bahçedir; ona sağanak yağmasa bile incecik bir çiseleme de yeter. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."

(Bakara 2/265)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّٓا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِۖ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبٖيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذٖيهِ اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا فٖيهِۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمٖيدٌ ﴿٢٦٧﴾

"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, her türlü övgüye lâyıktır."

(Bakara 2/267)

وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنٖٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَرٖيبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٠﴾

"Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam.' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın."

(Münâfikûn 63/10)

Konunun Kavramsal Bağlamı

İnfak kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 26 sûrede, 58 âyette, 74 kez geçer. En'âm sûresinin 35. âyetinde "yerde açılan tünel" anlamında *nefak* formunda gelmektedir. Bir âyette de "yoksul düşme" anlamında kullanılır.[1] Bunların dışındaki tüm yerlerde "mal vermek, bağışlamak" anlamında, fiil ve isim formunda yer alır. Âyetlerde infak, iyi amaçlara yönelik olarak yapılan harcamalar için söz konusu edilir. Âyetler hem Allah'ın hem de kulların infakından söz eder. Nitekim Allah'ın lütuf ve ihsanının bolluğuna işaret edilmek üzere *"Allah dilediği şekilde infak eder."*[2] buyurulur. Kur'ân'da infak, gerçek Müminlerin ve hidayete ermiş kimselerin temel özellikleri arasında yer alır.[3]

İnfak kelimesi, *ne-fe-ka* fiilinden türemiştir. Bu fiil "eksilme, azalma, bitme, yok olma; ölme; (mal, eşya) revaç bulma, pahalı olma" gibi anlamlara gelmektedir. *Münafık ve nifak* kelimeleri de aynı fiil kökünden türemiştir. Müslüman olmadığı hâlde mümin gibi görünen kişi için bu terimler kullanılır.[4] Türkçemizde kullanılan *nafaka* kelimesi de aynı kökten gelir.[5] Kur'ân'da olumlu anlamda *infak* ise, "kişinin Allah tarafından kendisine verilen servetinden sırf O'nun hoşnutluğunu elde etmek amacıyla harcaması, muhtaçlara maddî ve manevî yardımda bulunması"dır.[6] Kur'ân'da Kâfirlerin,[7] Ehl-i kitap'ın,[8] Münafıkların ve Müminlerin mallarını harcamalarından bahsedilir. Ancak Müşriklerin yaptıkları harcamaların (*infak*) boşa gideceği, âhiret gününde de bundan derin bir pişmanlık duyacakları hatırlatılır.[9] Yine Ehl-i kitap din adamlarının insanların mallarını haksız yollarla yedikleri, altını-gümüşü biriktirdikleri ve bunları

1 İsrâ 17/100.
2 Mâide 5/67.
3 Bakara 2/3; Enfâl 9/3; Hac 15/35.
4 Halîl b. Ahmed, IV, 178.
5 Râgıb el-İsfahânî, s. 502; Ayhan Kaya, *Kur'an'a Göre İnfâk*, s. 53.
6 Cürcânî, s. 40; Kaya, *Kur'an'a Göre İnfâk*, s. 65.
7 Âl-i İmrân 3/117; Enfâl 8/36; Kehf 18/42.
8 Tevbe 9/34.
9 Âl-i İmrân 3/117; Enfâl 8/36; Kehf 18/42.

Allah yolunda infak etmedikleri vurgulanır.[10] Münafıklar ise yaptıkları tüm amellerde olduğu gibi, infaklarında da bir gösteriş ve zorlama olduğu için eleştirilir.[11] Onlar bağışlarını gösteriş için yapmışlar ve verdiklerini başa kakarak insanları incitmişlerdir.[12] Ölüm gelip çattığında derin bir pişmanlıkla infak temennisinde bulunsalar da bunun için çok geç kalmışlardır. Artık Allah katında bu isteğin hiçbir değeri yoktur.[13]

"İnfak" ile benzer ve ona yakın anlamda kullanılan kavramların başında "zekât" gelir.[14] Diğer bir kavram *sadaka*dır. *İnfak, zekât* ve *sadaka*nın her üçünde de "Allah'a yakın olma, imanımızdaki sadakati gösterme ve hem malımızı hem de kalbimizi temizleme amacıyla harcama" anlamı bulunmaktadır. *İnfak*ın ilişkili olduğu kavramlardan biri de "iyilik" anlamındaki *birr* kelimesidir.[15] Bazı âyetlerde infak ile beraber kullanılan *ihsan* da işini güzel ve sağlam yapmak, başkasına karşılıksız olarak iyilikte bulunmak demektir.[16] Belirtmek gerekir ki, *infak* kavramı başta olmak üzere, ortak yönleri bulunan *zekât, ihsan, tasadduk* (maddî yardım), *sadaka, karz-ı hasen* (güzel ödünç), *hayır* ve *te'âvün* (yardımlaşma) gibi kavramların ortak bir özelliği vardır. O da gösterişten uzak bir şekilde sadece Allah için bu eylemlerin gerçekleştirilmesidir.

---

10 Tevbe 9/34.

11 Tevbe 9/53.

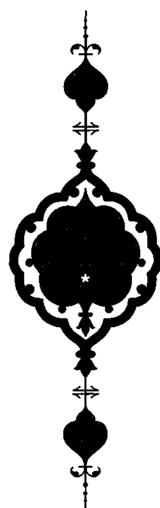
12 Nisâ 4/38; Bakara 2/263, 264.

13 Münâfikūn 63/10.

14 Dâmegānî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 463-464; bk. Bakara 2/43, 83, 110, 277; Nisâ 4/77; Tevbe 9/5, 11; Hac 15/41, 78; Nûr 24/56; Mücâdele 58/13; Müzzemmil 73/12.

15 Âl-i İmrân 3/92.

16 Bakara 2/195.

İNFAK, ALLAH'IN VERDİĞİNDEN VERMEKTİR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ ف۪يهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

"Ey iman edenler! Hiçbir alım satım, dostluk ve şefaatin olmadığı kıyamet günü gelip çatmadan size verdiklerimizden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.

(Bakara 2/254)

Kur'ân-ı Kerîm, daha ilk inen sûrelerinde, muhataplarına güçsüzlere ve muhtaçlara karşı görevlerini hatırlatmıştır. Kalem sûresinde anlatılan "Bahçe Sahipleri" kıssası bu hatırlatmalardan birisidir. Verimli bahçelere sahip olan bu insanlar, ellerindeki her şeyin Allah'tan geldiğini unutup kibirlenmiş ve servetlerinde muhtaçların payı olmadığını düşünmüşlerdi. Ancak Yüce Allah onlara verdiklerini geri alınca yaptıkları yanlışı anlamışlar, pişman olmuşlar ve birbirlerini suçlamaya başlamışlardı; ama artık iş işten geçmişti.[1] Mekke toplumu işte bu ibretlik misalle uyarılmıştır. Onların fakiri doyurmayan, yetimin hakkını gözetmeyen, vicdan yoksunu ve kendini beğenmiş hâlleri eleştirilmiştir. Bu tutumlarına devam etmeleri hâlinde benzer âkıbetin onları da beklediği ikazı yapılmıştır. Nitekim Mâûn sûresinde de Müşriklerin malları ile ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye, hatta en ufak bir bağış yapmaya

1 Kalem 68/30-31.

(*mâ'ûn*) bile engel oldukları ifade edilmiştir.[2] Âhiret bilinci olmayan, Allah'ın merhametiyle verdiği malı mülkü kendilerine ait sanan bu Müşrikler fakir ve muhtaç kimselere infaka çağrıldıkları zaman *"Allah'ın istediği zaman yedirip doyurabileceği kimseyi biz mi doyuracakmışız?"* diye kaba ve kibir dolu bir cevap verebilmişlerdir.[3]

Dünyada insana emaneten verilmiş olanlar, aslında mülkün gerçek sahibi olan Allah'a aittir. Dolayısıyla insanın, elinde olduğunu düşündüğü ne varsa tüm bunları verenin Yüce Allah olduğunu unutmaması gerekir. Rabbimiz bu hususta şöyle buyurmaktadır: *"Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah'a kalacak olduğu hâlde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz?"*[4] Bu bilinçle Hz. Peygamber'den (sas) Allah Teâlâ'ya şöyle yakarması istenmiştir: *"De ki: 'Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye gücü yetensin.'"*[5]

Allah'ın verdiklerinden harcamak müminin bir özelliğidir.[6] Bu anlamda, âyetlerde infakın, namazla birlikte yer alması dikkat çekicidir: *"Onlar gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar."*[7] O Müminler ki, görmeden Yüce Allah'a inanır ve O'nun verdiklerini hayır yolunda harcarlar.[8] Yardım ettiklerini başa kakıp fakirlerin onurlarını incitmezler.[9] Onlar, Allah yolunda bollukta da darlıkta da harcar, öfkelerini yener, insanları affederler.[10] Böylece açgözlülük, cimrilik ve bencillikten korunarak, kurtuluşa ermeyi hak etmişlerdir.[11] Onlar ne korkacak ne de üzüleceklerdir.[12] Allah yolunda harcadıklarının karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan onlara tastamam ödenecektir.[13] Onlar cennete girecek olanlardır.[14]

Kur'ân-ı Hakîm, infak ederken yakın akrabaya öncelik vermeyi önerir. İlgili âyette *"… De ki: 'Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır…'"*[15] buyurulur. Peygamberimiz de bu konuda *"Veren el, alan elden*

2 Mâûn 107/6-7: Taberî, XXIV, 666.
3 Yâsîn 36/47.
4 Hadîd 57/10; En'âm 6/12.
5 Âl-i İmrân 3/26.
6 Secde 32/16; Enfâl 8/3; Ra'd 13/22; Hac 22/35.
7 Bakara 2/3; Enfâl 9/3; Hac 22/35; Nahl 16/76; Kasas 27/54; Fâtır 35/29.
8 Bakara 2/3.
9 Bakara 2/262.
10 Âl-i İmrân 3/134.
11 Tegâbün 64/16.
12 Bakara 2/274.
13 Enfâl 8/60.
14 Bakara 2/3; Bakara 2/177; Âl-i İmrân 3/134; Enfâl 8/3; Zâriyât 51/15-19.
15 Bakara 2/215.

hayırlıdır. (İnfak ederken) bakmakla yükümlü olduklarından başla." buyurmuştur.[16] Kime iyilik edeceğini soran bir başka sahâbîye *"Annene, babana, kız kardeşine, erkek kardeşine ve bir de bunları takip eden akrabana (iyilik etmen) üzerinde vazgeçilmez bir sorumluluktur."*[17] diyerek karşılık vermiştir.

Hicret sonrasında ekonomik zorlukların yaşandığı bir süreçte Müminler, Hz. Peygamber'e "ne kadar vermeleri gerektiğini" sormuşlardır. Vahiy ile gelen ilâhî cevapta "ihtiyaçtan fazlasına" işaretle şöyle buyrulmuştur: "… *Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz."*[18] Müfessirler, âyetin metninde yer alan "fazla" (*afv*) ifadesine, "ailesine yeter miktarın fazlası; farz olan zekât veya nafile infak" gibi anlamlar vermişlerdir.[19] Başka bir rivayette, âyetin indiği süreçte kişinin eğer altın, gümüş ve davar gibi kendisine ve ailesine bir yıl yetecek malı varsa onu ayırıp gerisini verdiği belirtilir.[20] Aslında hayır yapmada ilkenin ne olacağı daha Mekke'deyken şöyle belirlenmiştir: *"Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur."*[21] Kur'ân, israf edip harcamada aşırı gitmeyi yasakladığı gibi,[22] infak konusunda da dengeli olmak gerektiğini öğretir.[23] Kısaca bollukta da darlıkta da olsa kendi durumumuza uygun ama ölçüyü aşmadan infak etmek gerekir.[24]

Seferberlik durumunun özel şartlar taşığıdı açıktır. Allah, bu konuda inananlara şu uyarıyı yapmıştır: *"Allah yolunda harcama yapın; (malınızı düşünerek) kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever."*[25] Zor şartlarda infakta bulunmak, Allah katında daha değerli bir ameldir. Nitekim Mekke'nin fethinden önce imkânsızlıklar içinde verebilen sahâbîler ile daha sonra İslâm ile buluşanların infakının aynı olmadığı şöyle belirtilmiştir: *"İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vaat etmiştir…"*[26]

---

16 Buhârî, "Zekât", 18.
17 Bakara 2/219; İbn Kesîr, VIII, 473; Ebû Dâvûd, "Edeb", 119.
18 Bakara 2/219.
19 Bakara 2/219: Taberî, III, 690; Kurtubî, III, 447-448.
20 Bakara 2/219: Kurtubî, III, 448.
21 Furkān 25/67.
22 A'râf 7/31.
23 İsrâ 17/29, 26-27.
24 İbrâhîm 14/31; Bakara 2/5; Âl-i İmrân 2/134.
25 Bakara 2/195.
26 Hadîd 57/10.

Allah için infak etmenin, Peygamberimizin etrafında kenetlenen Müminlerin bir özelliği olduğunu belirtmiştik. Ancak Müşrikler de kendi bâtıl davaları uğrunda bir harcama çabası içinde olmuşlardır.[27] Küfür ve şirk içinde olan bir kimsenin yaptığı harcamanın Allah katında değeri yoktur, amelleri bütünüyle boşa gitmiştir. Tıpkı bağ ve bahçesinin verdiği sahte gurur ve güvenle çevresinde olup bitenden ders çıkarmayan inkârcı çiftçinin her şeyinin bir anda yok olması gibi. Onların âhireti de bundan farklı olmayacaktır.[28] Yine başka bir âyet konuyu şöyle anlatır: *"Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlar."*[29]

Kişinin yaptığı sâlih amellerde içtenlik ve ihlâs yani bunların yalnız Allah için yapılması esastır.[30] Söz gelimi Münafıklar, infak ediyormuş gibi görünseler de aslında Allah yolunda verileni boşa giden bir harcama olarak değerlendirmişlerdir.[31] Bu yüzden, Münafıkların başka hesaplar uğruna yaptıkları infakın Allah katında hiçbir değeri olmamıştır.[32] Çünkü yapılan hayır ve yardımların Yüce Yaratıcı'ya bağlılık hissiyle ve O'na hesap verme şuuruyla yapılması esastır. Aksi bir tutum içinde olanlar âyette şöyle kınanır: *"Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah'ın kendilerine verdiğinden harcasalardı ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir."*[33]

İnsanın kaçınılmaz ölüm gerçeği ile karşılaştığında telaş içinde infakta bulunmaya kalkışmasının bir yararı olmayacaktır.[34] Son nefesinde aklı başına gelenlerin infakı kendilerine bir fayda sağlamayacak ve onları azaptan kurtaramayacaktır.[35] Kur'ân, bunu özellikle vurgular ve şu uyarıda bulunur: *"İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar."*[36] *"Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!' diye yalvarmadan önce*

27 Enfâl 8/36.
28 Kehf 18/40-44.
29 Âl-i İmrân 3/117.
30 Tevbe 9/53-54.
31 Tevbe 9/98.
32 Tevbe 9/54.
33 Nisâ 4/39.
34 Münâfikûn 63/10; Zümer 39/47.
35 Bakara 2/254.
36 İbrâhîm 14/31.

size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın."[37] Hz. Peygamber (sas) hadislerinde beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetinin bilinmesi gerektiğini hatırlatır. Bu değer ve nimetlerden birisi de zenginliktir.[38] Öyleyse kul vakit ve imkânlar elinde iken fırsatları değerlendirip kendi iradesiyle infakta bulunmalıdır.[39] Âyetlerdeki bu mesajı Sevgili Peygamberimiz bir başka hadisinde şöyle örneklendirir: *"Ölüm esnasında köle âzâd eden kişi, kendisi iyice doyduktan sonra kalanları hediye etmeye çalışan kimse gibidir."*[40]

CİMRİLİĞİNİ AŞABİLEN KURTULMUŞTUR

قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبّ۪ٓي اِذاً لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُوراً ﴿١٠٠﴾

"De ki: 'Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla kıstıkça kısardınız. Zaten insanoğlu pek eli sıkıdır!'"

(İsrâ 17/100)

İnsanın sahip olduğu tüm malın, servetin ve diğer dünyalıkların ona cazip geldiğinde kuşku yoktur. Nitekim Kur'ân'da *"Siz malı da çok seviyorsunuz."*[41] buyurulmaktadır. Yine Yüce Rabbimiz, *"Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz. Zaten insan çok cimridir."*[42] buyurarak insandaki bu özelliğe işaret eder. Kur'ân, insanın benliğinde kıskançlık ve cimrilik gibi duygular taşıdığını belirtir.[43] İşte insanın bunları aşabilmesi, malından vermesi ve hayır yapmasıyla olur. Mal-mülk edinme hırsına kendini kaptıran, yardım etmekten uzak duran (*şuh*), iyilik ve cömertlik yapmaktan kaçınan (*buhl*) kişiye, bu bencillikten ve cimrilikten kurtulması öğütlenir: *"Allah cimrilik yapanları,*

37 Münâfikūn 63/10.
38 Buhârî, "Rikāk", 3; Tirmizî, "Zühd", 25.
39 Şûrâ 42/20.
40 Ebû Dâvûd, "Itk", 15; Tirmizî, "Vesâyâ", 7.
41 Fecr 89/20.
42 Nisâ 4/37.
43 Nisâ 4/137; İsrâ 4/100.

başka insanların da cimri olmasını isteyenleri ve Allah'ın kendi kereminden verdiğini saklayanları sevmez."[44] Cimrilik, insanın sandığı gibi kendi yararına değildir. Aksine ona zarar verir.[45] İnsan sakladıkça pintileşir, oysa paylaştıkça zenginleşir. Mümin kişi, sevdiği mallardan Allah'ın rızasına uygun şekilde harcayarak, şeytanın benliğine işlediği fakir olma korkusunu yenmeye çabalar. Şu âyet, mümini içinde yaşadığı bu çatışmayı aşmaya ve Allah'ın vaat ettiği eşsiz ödülü kazanmaya çağırmaktadır: *"Şeytan içinize yoksulluk korkusu düşürür ve çirkin şeyler yapmanızı emreder. Allah ise kendinden bir bağışlama ve lütuf sözü vermektedir. Allah her şeyi kuşatmakta ve her şeyi bilmektedir."*[46]

Kur'ân Müminlere bu konuda açık uyarılarda bulunmuştur: *"İşte siz Allah yolunda harcama yapmaya çağrılıyorsunuz, fakat içinizden bir kısmı cimrilik ediyor. Hâlbuki cimrilik eden ancak kendine karşı cimrilik etmiş olur; zira Allah her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise yoksulsunuz. Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah sizin yerinize sizin gibi davranmayacak başka bir topluluk getirir."*[47]

Şeytan, insanın benliğinde taşıdığı fakir düşme korkusunu infak gibi değerli bir amele engel olmak için kullanır.[48] Bu korkuya kapılan kişiler, yoklukta şikâyet eder, sızlanır; kendilerine zenginlik verildiğinde ise eli sıkı davranır.[49] Bu insanlar, mal biriktirmeye de pek düşkündürler.[50] İyilik yapmamak için türlü bahaneler ileri sürerek sorumluluklarını üzerlerinden atmaya yeltenirler.[51] Ancak bu, onlar için hiç de hayır getirmeyecektir. Çünkü kıyamet gününde bu mal onların boyunlarına azap olarak dolanacaktır.[52] Onlar harcadıklarında da iyilik için değil, kötülük için harcamışlar ve sonunda da hak ettiklerini bulmuşlardır: *"Hak dine inanmayanlar, servetlerini insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar, yine harcayacaklar, sonra bu onlara yürek acısı olacak, daha sonra da yenilecekler. İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevk edilecekler."*[53]

İnananlar infakta bulunarak, karşılık beklemeden sadaka vererek ve hayırlar yaparak cimrilik hastalığından kurtulmaya çalışırlar. Elbette ki bu, kararlı ve

---

44 Nisâ 4/36-37.
45 Nisâ 4/180.
46 Bakara 2/268.
47 Muhammed 47/38.
48 Bakara 2/268.
49 Meâric 70/21.
50 Fecr 89/15-20; Âdiyât 100/6-8.
51 Yâsîn 36/47.
52 Âl-i İmrân 3/180.
53 Enfâl 8/36.

gayretli olmayı gerektirmektedir. Kur'ân bunun sonucunun eşsiz bir başarı ve esenlik olduğunu şöyle ifade eder: *"Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*[54] Geçici dünyada sınav için verilen mal ve diğer imkânları sonsuz âhirette ödüle çevirebilmek ne güzeldir! Kurtuluşa erenlerin niteliklerinden olan infak, Beled sûresinde bir "sarp yokuş" misaliyle bizlere anlatılır. Sûrede, "zor yokuşu aşmak" tabiriyle, tutsak bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak veya kıtlığın, açlığın yaygınlaştığı bir dönemde bir yakını veya bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurabilmek kastedilmektedir. İşte bu kimseler, cenneti hak ederek ebedî âhiret mutluluğunu ve esenliğini kazananlardır.[55]

Sahip olduğu imkânları kardeşlerinin istifadesine sunmak ve onlarla paylaşmak anlamına gelen diğerkâmlık, infak şuurunun temel özelliğidir. Bencillik etmemek, ihtiyaç sahibi kardeşlerini görüp gözetmek, elindeki nimeti paylaşmaktan mutluluk duymak mümin ahlâkının esaslarındandır. Nitekim şu âyet tam da bunu bizlere anlatmaktadır: *"(Allah yolunda) sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir."*[56] Bu âyet indiğinde Resûl-i Ekrem'in (sas) arkadaşları arasında öyle bir etki uyandırmıştı ki, ensardan Ebû Talha, Mescid-i Nebevî'nin karşısında bulunan ve çok değer verdiği bahçesini bir solukta bağışlamıştı.[57] Hz. Ömer ve oğlu Abdullah da çok kıymetli cariyelerini yine bu âyet nedeniyle hürriyetlerine kavuşturmuşlardı. Hatta Abdullah bununla da kalmamış, cariyesini evlendirmişti.[58] Zeyd b. Hârise ise çok değer verdiği "Sebel" adındaki atını bağışlayarak bu yarışa katılmıştı.[59] Bunlar âyet indiği sırada Müminlerin sergiledikleri güzel davranışlardı. Bu davranışlar sahâbedeki imanî ve vicdanî duyarlılığın çarpıcı örnekleridir. Sonraki zamanlardan bir örnek ise şöyledir: Şekeri çok seven halife Ömer b. Abdülaziz sırf bu âyette bahsedilen güzelliğe ulaşabilmek maksadıyla heybelerle şeker satın alıp çarşı pazarda dağıttırmıştı.[60]

54 Tegābün 64/16.
55 Beled 90/11-16.
56 Âl-i İmrân 3/92.
57 Âl-i İmrân 3/92: İbn Kesîr, III, 108; Kurtubî, V, 199-200.
58 Âl-i İmrân 3/92: Ebû Nuʿaym, *Ḥilyetü'l-Evliyâ'*, I, 295.
59 Âl-i İmrân 3/92: Mâverdî, I, 409.
60 Âl-i İmrân 3/92: Kurtubî, V, 201.

İNFAK, ÖDÜLÜ KAT KAT VERİLEN BİR İBADETTİR

مَثَلُ الَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ ف۪ي كُلِّ سُنْبُلَةٍ
مِائَةُ حَبَّةٍۜ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٦١﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir. Allah (zât ve sıfatında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir."

(Bakara 2/261)

Müslümanlar için Mekke'de yaşayabilmek artık çok zorlaşmıştı. Hz. Peygamber (sas), hicretin şartlarını oluşturuyor, Medinelilerle görüşmeler yapıyordu. Rivayetler, İkinci Akabe Biatı sırasındaki bir sahneyi şöyle anlatırlar: Medineli Müslümanlardan yetmiş kişi hicretten önce Hz. Peygamber'e iman edip kendisine biat etmek üzere Mekke yakınlarındaki Akabe'de buluşmuşlardı. Onların sözcüsü olan Abdullah b. Revâha, Peygamberimize "Kendin için ve Rabbin için bizden ne istiyorsun?" diye sormuştu. Hz. Peygamber (sas) de cevaben şöyle demişti: *"Allah'a kulluk etmenizi ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamanızı, kendinizi ve malınızı nasıl koruyorsanız beni de öyle korumanızı istiyorum."* Abdullah (ra), "Bunu yaparsak karşılığında ne vardır?" diye sorduğunda Peygamberimiz tek bir kelimeyle *"Cennet."* demişti. Ensâr, "O zaman bu ne güzel bir alışveriş! Biz bu sözleşmeyi ne bozarız ne de bozulmasına müsaade ederiz." diye karşılık vermişlerdi.[61] Bunun üzerine şu âyet inmişti: *"Şüphesiz Allah, Müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır."*[62] Malın ve canın Allah'a satılması, onları O'nun emri doğrultusunda kullanmayı ifade eder. Âyette açıkça görüldüğü üzere, kulunun canına ve malına karşılık olarak Kerîm ve Rahîm olan Yüce Rabbimiz cenneti vermektedir. Böylece Mümin, fâni olan bedenini, malını ve mülkünü feda ederek ebedî saadet ve esenliği kazanmaktadır. Müminlerin küçük büyük her harcamasının karşılığı daha güzeliyle verilecektir: *"Yine onlar küçük olsun büyük olsun hayır yolunda*

61 Tevbe 9/111: İbn Kesîr, VII, 291.
62 Tevbe 9/111.

bir harcama yaptıklarında, (dinleri uğruna) bir yol kat ettiklerinde, bu -Allah'ın onlara, yapmış olduklarından daha güzeliyle karşılık vermesi için- muhakkak onların lehine yazılır."[63]

Rabbimiz, *"Hayır için yaptığınız her harcama kendiniz içindir. Verdiklerinizi ancak Allah rızası için verirsiniz. Hayır için yaptığınız her harcamanın karşılığını da hiçbir haksızlığa uğramaksızın tam olarak alacaksınız."*[64] buyurur. Lütfu engin, cömertliği sınırsız olan Rabbimiz, yüce rızası için verilecek her sadakayı ve yapılacak her infakı kendisine verilmiş güzel bir borç (*karz-ı hasen*) olarak kabul eder ve bunun karşılığını kat kat ödeyeceğini vaat eder. Yukarıdaki âyette ifade edildiği gibi, başka âyetlerde de cennetlik Müminler anlatılırken onların dünyada iken "infak eden"[65] ve "iyilikte bulunan" kimseler oldukları,[66] yetimi ve düşkünü doyurdukları[67] anlatılır. Benzer bir âyette ise *"Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah'a güzel bir borç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara çok değerli bir ödül de vardır."*[68] ifadeleri geçer. Âyetteki Allah'a verilen borçtan kasıt, O'nun muhtaç kullarına sırf O'nun hoşnutluğunu gözeterek infak etmek ve sadaka vermektir.[69]

Kişinin Allah için güzel bir borç verebilmesinin ve infakını bu şekilde yapabilmesinin güzel bir örneğini sahâbeden Ebü'd-Dahdâh el-Ensârî'de görüyoruz. O, karz-ı hasen âyeti indiğinde, Hz. Peygamber'e gelmiş ve "Ey Allah'ın Elçisi! Allah bizden borç mu istiyor?" diye sormuştur. Hz. Peygamber (sas), "Evet, ey Ebü'd-Dahdâh, Allah borç istiyor." deyince, Ebü'd-Dahdâh, Hz. Peygamber'e elini uzatmasını istemiş ve Resûlullah'ın elinden tutarak, "Ben bahçemi Allah'a borç (*karz-ı hasen*) olarak veriyorum!" demiştir. İbn Mes'ûd (ra), bu sahâbînin infak ettiği geniş bahçesinde 600 hurma ağacının olduğunu söyler.[70] Yine şu âyette de infakı Cenâb-ı Hak, bizzat borç olarak kullarından istemektedir: *"... Namazı dosdoğru kılın, zekâtı ödeyin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlanmayı dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."*[71]

---

63 Tevbe 9/121.
64 Bakara 2/272.
65 Âl-i İmrân 3/17.
66 Zâriyât 51/16.
67 Beled 90/14-15.
68 Hadîd 57/18.
69 Bakara 2/245; Hadîd 57/18: Kurtubî, XX, 257.
70 Bakara 2/245: İbn Âşûr, II, 483.
71 Müzzemmil 73/20.

Yüce Kitabımız Kur'ân'da Allah yolunda infakta bulunanların şu güzel benzetmeyle anlatıldığını görüyoruz: *"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."* Peygamberimiz de benzer bir müjdeyi vermektedir: *"Allah yolunda malını harcayan kimseye, harcadığının yedi yüz misli mükâfat verilir."*[72] Hz. Âişe ise şunu anlatır: Resûlullah ailesi için bir koyun kestirmişti. Bir ara "Ondan geriye ne kaldı diye?" sormuştu. Hz. Âişe "Sadece bir kürek kemiği kaldı." demişti. Bunun üzerine Resûlullah (sas), "Demek bir kürek kemiği hariç gerisi bize kaldı." buyurmuştu.[73] Çünkü verilen şeyin verene geri döneceğini Rabbimiz vaat etmiştir: *"De ki: 'Şüphesiz, Rabbim rızkı kullarından dilediğine bol bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine başkasını verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır.'"*[74]

İNFAK, DUYARLI BİR GÖNÜL İSTER

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَٓا اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ
عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayıp gönül incitmeyenler için Rablerinin katında özel mükâfatları vardır. Artık onlar için korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir."

(Bakara 2/262)

İmanda ve sâlih amelde esas olan "ihlâs" ve "içtenlik"tir. Bu, sâlih bir amel olarak infakın da en başta gelen ilkesidir. Kul, Rabbine karşı samimi olmalıdır. Verdiğini gönülden vermeli, başa kakmadan, karşısındakini incitmeden, muhtaç olana saygı ile riyâdan uzak bir şekilde Allah için infakta bulunmalıdır. Bu da kişinin infakında

72 Bakara 2/261: İbn Kesîr, II, 459; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Cihâd", 4; Nesâî, "Cihâd", 45.
73 Tirmizî, "Ṣıfatü'l-Ḳıyâme", 35.
74 Sebe' 34/39.

Allah rızasını gözetmesiyle sağlanabilecektir. Yüce Allah böyle kullarını bereketli bir bahçeye benzetir: *"Mallarını Allah rızasını dileyerek ve içlerinden gelerek harcayanların misali ise tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki misli veren bir bahçedir; ona sağanak yağmasa bile incecik bir çiseleme de yeter. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."*[75]

Mümin kişi, önce yakınlarından başlamak üzere fakir ve muhtaç olanlara sevgi ve özenle yardıma koşar. Bu, severek ve istenerek yapılan sâlih amelin özelliğidir. Sadece vermiş olmak için bir şeyleri vermek, hatta beğenilmeyeni elden çıkarmak için vermek infak değildir. Âyette bu konuda Müminler şöyle uyarılır: *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, her türlü övgüye lâyıktır."*[76]

Samimiyetin ve muhtaç olana saygının bir gereği de sadece mal ya da para vermek değil, aynı zamanda tatlı bir dil, güler bir yüz göstermektir. Müminin infak için malı bulunmadığında hiç olmazsa muhtaçların gönüllerini alacak bir dil kullanması gerekir. Güzel sözlerle onları teselli edebilen bir incelik göstermelidir. Nitekim Allah Resûlü'nün şahsında bu nezaket kuralı bizlere şöyle hatırlatılmaktadır: *"Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara rahatlatıcı bir söz söyle!"*[77] Tebük Savaşı'na katılmak isteyen, ancak imkânları olmayan bazı sahâbîlerin Hz. Peygamber'den binek istemeleri üzerine, verenin ve alanın birbirine saygı ve sevgiyle yaklaştığı bir olayı Kur'ân bizlere şöyle anlatıyor: *"Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de, 'Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum.' diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden gözyaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur."*[78]

Kendilerini Allah yolunda hizmet etmeye ve cihada adayan dolayısıyla fakir düşen insanlar vardır. Yüce Allah'a gönülden imanı olan bu kimseler, ihtiyaç sahibi olduklarını belli etmekten çekinebilirler. Açıktan bu durumlarını belirtip, yardım istemeyebilirler. İşte böyle kimselerin aranıp bulunması ve onurları incitilmeden kendilerine yardım edilmesi de infak ahlâkının gereklerinden biridir. Kur'ân, bu durumu şöyle anlatmaktadır: *"Kendilerini Allah yoluna adayan (bu yüzden) seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için*

75 Bakara 2/265.
76 Bakara 2/267.
77 İsrâ 17/28-29.
78 Tevbe 9/92: Taberî, X, 212-213.

bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir."[79]

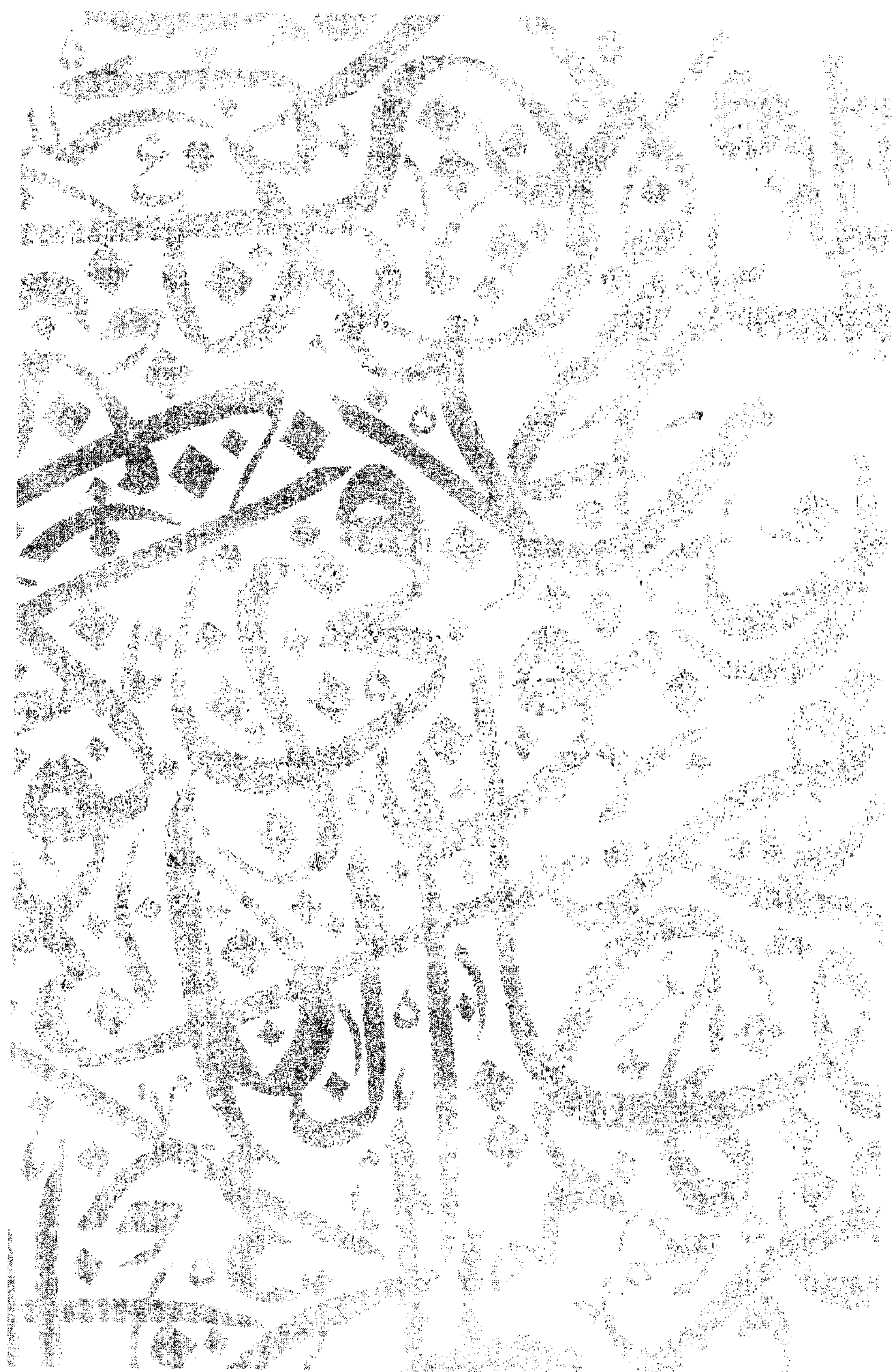
Allah Elçisi (sas) ve onun güzide ashâbı, infakın ve ikramın az bulunur örneklerini sunmuşlardı. Onlardan birisi şöyledir: Resûlullah'ın huzuruna günün bitmesine yakın bir zamanda bir adam çıkagelmiş ve açlıktan takatinin kesildiğini söylemişti. Hz. Peygamber (sas) hemen hanımlarına haber göndererek yiyecek bir şeyler göndermelerini isteyince onlar evlerinde yiyecek adına sudan başka bir şey bulunmadığını söylemişlerdi. Belli ki misafir, Medine dışından gelmişti. Doğrusu gidecek bir yeri de yoktu. Rahmet Peygamberi, "Bu gece bu adamı kim misafir edecek?" diye sahâbîlerine sorunca, her zaman yardımseverlikleriyle öne çıkan ensardan bir adam "Ey Allah'ın Resûlü! Onu, ben misafir ederim." demişti. Ev sahibi, misafiri evine götürdüğünde eşine, ona hissettirmeden evde yiyecek bir şey bulunup bulunmadığını sormuş, karısı da sadece çocuklara yetecek kadar bir şeylerin olduğunu söylemişti. Ev sahibi de "Öyleyse onları bir şeyle avut, sofraya gelmek isterlerse uyut. Sofra kurulduğunda lambayı söndür, kendimiz de yiyormuş gibi davranalım." diyerek bir çözüm sunmuştu. Böylece planlarını uygulamışlar ve Resûlullah'ın misafirini ağırlayarak karnını doyurmuşlar, kendileri de karanlıkta yiyormuş gibi davranarak o geceyi aç geçirmişlerdi. Sabah olunca Hz. Peygamber'e varan o sahâbîye Resûlullah (sas), *"Bu gece misafirinize karşı yaptığınız davranıştan Allah razı oldu."* müjdesini bildirmişti.[80]

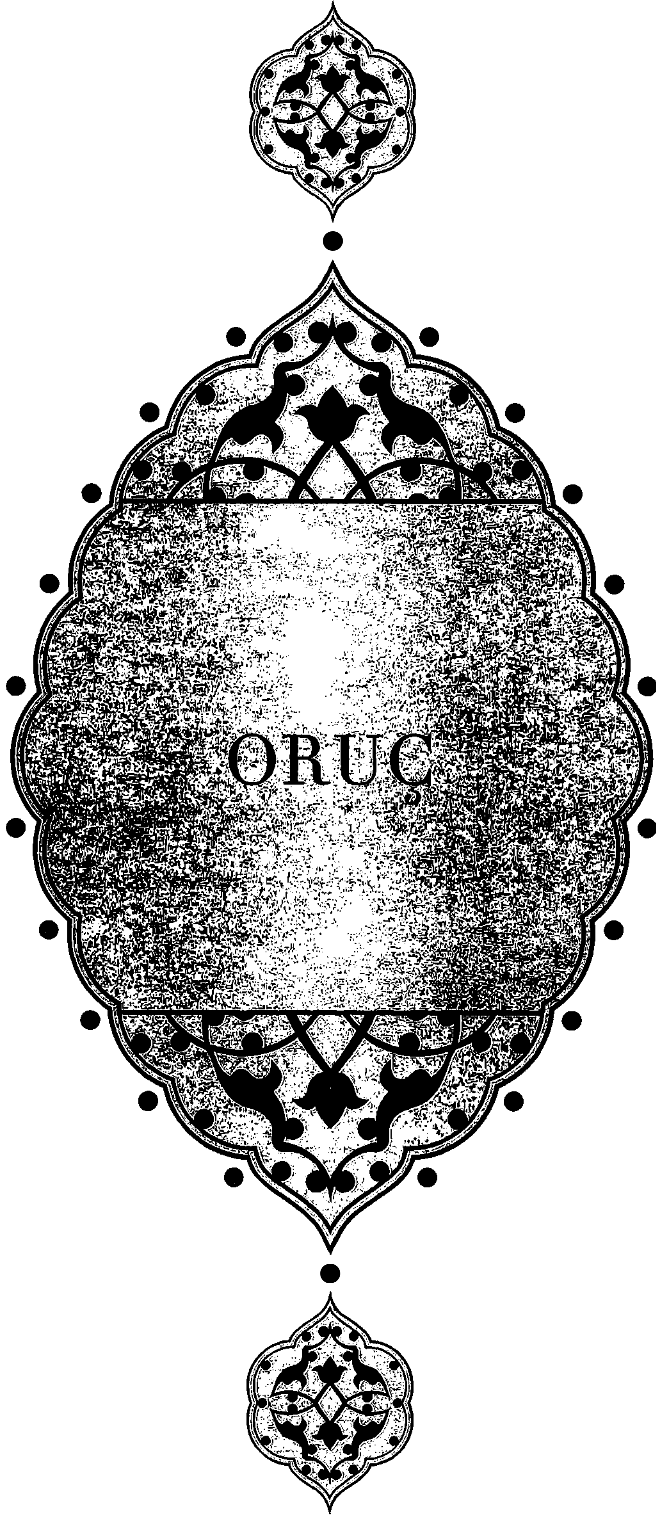
Müminin infakta bulunması, öncelikle onun Allah'ı bilmesi, O'na inanması, elindeki imkânların gerçek sahibinin kendisi değil, Yüce Yaratan olduğunu kabul etmesi anlamını taşır. Onun bu bilinçle yaptığı bağış, benliğinde bulunan ve şeytanın sürekli olarak beslemeye çalıştığı "daha fazlasına sahip olma" duygusunu, malını elinden çıkardığında "fakir kalma" korkusunu aşmasını sağlar. Mümin kişinin muhtaç olana bağışta bulunması, muhtaçlığı paylaşmasını sağlar, bu da benliğinin sınırlanması, kibrinin kırılması demektir. Kişinin bu dünyada sahip olduğu imkân ve nimetlerin asıl sahibi kendisi değil, bunların hepsini ona bağışlayan Yüce Allah'tır. Çünkü insan bu dünyada geçicidir; sahip olduğu mal, mülk, para pul da bir süreliğine kullanması için kendisine emanet edilmiştir. Hepsini bir gün kendisi gibi emaneten kullanmak üzere vârislerine terk edecektir. Dolayısıyla duyarlı bir müminin düşüncesinde mal ve mülk, körü körüne bağlanılan, asla terk etmeyecek gibi hırs ve tamahla biriktirilen bir "gaye değer" değildir. Aksine insanın sahip olduğu diğer

79 Bakara 2/273.
80 Haşr 59/9: İbn Kesîr, XIII, 491.

bütün nimetler gibi, malı da onu Rabbine yaklaştıran, O'nun rızasına vesile olan bir "araç değer"dir. Dolayısıyla müminin en önemli ahlâkî özelliklerinden biri, elindekini başkalarıyla paylaşması, paylaştıkça huzur bulmasıdır. Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği gibi, onun da ihtiyaç sahiplerine vermesidir. Bu, aynı zamanda yardım yapan kimsenin fakirlerle arasında dostluk köprülerinin kurulmasına zemin hazırlar. Toplum içinde haset, fesat, kıskançlık ve düşmanlık gibi kötü duyguların yayılmasına engel olur. Allah Teâlâ yapılan bu güzel iş sebebiyle, bağışta bulunan kimseye dünyada daha çok vereceğini, âhirette ise eşsiz nimetlerle onu karşılayacağını vaat eder. Kuşku yoktur ki, Allah asla sözünden dönmez.

ORUÇ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿١٨٣﴾ اَيَّاماً مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَر۪يضاً اَوْ عَلٰى
سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ وَعَلَى الَّذ۪ينَ يُط۪يقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْك۪ينٍۜ فَمَنْ
تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُۜ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de sayılı günlerde oruç tutmak farz kılındı. Sizden kim hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."

(Bakara 2/183-184)

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذٖٓي اُنْزِلَ فٖيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُۜ وَمَنْ كَانَ مَرٖيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ يُرٖيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرٖيدُ بِكُمُ الْعُسْرَۘ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

"Ramazan ayı, insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği aydır. Artık sizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor. (Bu, kaza borcunuz olan) sayıyı tamamlamanız ve sizi doğru yola iletmesine karşılık Allah'ın yüceliğini dile getirmeniz ve şükretmeniz içindir."

(Bakara 2/185)

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَۚ فَكَفَّارَتُهٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلٖيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرٖيرُ رَقَبَةٍۜ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍۜ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْۜ وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

"Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz."

(Mâide 5/89)

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَٓائِكُمْۜ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّۜ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْۚ فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْۖ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِۖ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِۚ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَۙ فِي الْمَسَاجِدِۜ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَاۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِه۪ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

"Oruç gecesinde kadınlarınızla birleşmek size helâl kılındı. Onlar sizin için (meşrû olmayan işlerden koruyan) bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz. Allah, sizin kendinizi sıkıntıya soktuğunuzu bilmiş, tövbenizi kabul etmiş ve sizi bağışlamıştır. Şimdi artık onlarla birleşin ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin için, sonra da akşama kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde (itikâf sebebiyle) ibadete çekilmişken kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır; sakın bu sınırlara yaklaşmayın. Allah âyetlerini insanlar için işte böyle açıklar. Umulur ki O'na karşı gelmekten sakınırlar."

(Bakara 2/187)

اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١١٢﴾

"O tövbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoymaya çalışanlar ve Allah'ın sınırlarını gözetenler (yok mu?) Sen müjdele o Müminleri!"

(Tevbe 9/112)

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يَصَّدَّقُواۜ فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍۜ وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/92)

فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًاۚ فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًاۙ فَقُولِٓي اِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّاۚ ﴿٢٦﴾

"(Ey Meryem!) Ye iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini görürsen de ki: 'Ben, Rahmân'a sükût orucu adağında bulundum. Dolayısıyla bugün hiçbir insanla asla konuşmayacağım.'"

(Meryem 19/26)

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ
وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ
وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ
اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

"Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır."

(Ahzâb 33/35)

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ
يَتَمَاسَّا ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ
شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا
ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٤﴾

"Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Buna (köle âzat etmeye) imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve Resûlü'ne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir."

(Mücâdele 58/3-4)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de oruç, *savm* ve *sıyâm* kelimeleriyle ifade edilir. *Savm* ve *sıyâm* kelimelerinin türediği *s-v-m* kökü, Kur'ân'da 13 kez geçmektedir. Bunlardan bir tanesi *savm*, ikisi *sâim* (*sâimîn*, *sâimât*), sekizi *sıyâm* şeklinde isim kalıbında, ikisi de fiil kipinde (*en tesûmû*, *fe'l-yesumhu*) yer almaktadır. Doğrudan oruç anlamında olmasa da *s-y-h* (seyahat) kökünden türeyen *sâih* (*sâihûn*, *sâihât*)[1] kelimesine "oruç tutanlar" anlamının verildiği de görülmektedir.[2]

Arapçada oruç için kullanılan *savm* kelimesi; aslında "yemek yemekten, herhangi bir söz söylemekten ve herhangi bir yere gitmekten uzak durmak" demektir.[3] Kur'ân'da bir yerde *savm* kelimesi "konuşmamak yani susma orucu tutmak" anlamına gelmektedir.[4] Dolayısıyla *savm* kelimesi Kur'ân'da iki şekilde kullanılmaktadır: Birincisi, bilinen şekliyle Ramazan orucu tutmaktır.[5] İkincisi de dili kötü şeylerden ve işlerden korumaktır.[6] *Savm* ve sıyâm kelimelerinin her ikisi de oruç anlamına gelir. Ancak Kur'ân, oruç için daha çok *sıyâm* kelimesini kullanmaktadır[7] ve anlamı, niyet edilerek sabahleyin imsak vaktinden akşam namazı vakti girinceye kadar yemekten, içmekten ve cinsel ilişkiden uzak durmaktır.[8]

Sâihûn kelimesine, *"Bu ümmetin seyahati oruçtur."*[9] hadisinden hareketle de "oruç tutanlar" anlamı verildiği belirtilmiştir.[10] Yine Kur'ân'ın bazı yerlerde zikretmiş olduğu *sabır* kelimesi oruçla karşılanmıştır.[11]

---

1 Tevbe 9/112; Tahrîm 66/5.

2 Tevbe 9/112: Zemahşerî, III, 97; Râzî, XVI, 209.

3 Râgıb el-İsfahânî, s. 291; İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, s. 274; Ebu Hilâl Askerî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 291; İbn Âşûr, II, 154-155.

4 Meryem 19/2; Halîl b. Ahmed, II, 423; Sicistânî, s. 126.

5 Bakara 2/183, 184: Mâverdî, I, 235.

6 Ebu Hilâl Askerî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 291; Cessâs, I, 235.

7 Bakara 2/183, 187, 196; Nisâ 4/92; Mâide 5/89, 95; Mücâdele 58/4.

8 Cürcânî, s. 131.

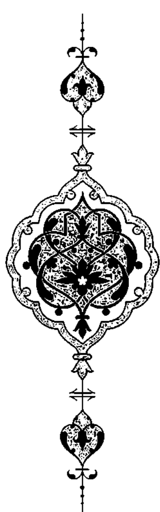
9 Tevbe 9/112: Taberî, XII, 15; İbn Kesîr, VII, 293.

10 Tevbe 9/12: Mâverdî, II, 406; İbn Ebî Hâtim, VI, 1890; Halîl b. Ahmed, II, 292; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâġa*, s. 488; Fîrûzâbâdî, s. 225.

11 Bakara 2/45: Zemahşerî, I, 262; Mâverdî, I, 114; Dâmegānî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 15-16.

Oruçla ilişkili âyetlerde geçen temel kavramları şu şekilde sıralayabiliriz: Farz olan oruç *Ramazan* ayında tutulur. Amacı, Allah'a karşı saygısızlıktan kaçınma ve sorumluluğunun bilincinde olma duygusunu insana kazandırmaktır (*takvâ*). Ramazan ayında ibadet niyetiyle bir süre camide kalmak, Allah Resûlü'nün uygulamasıydı (*i'tikâf*). Allah Teâlâ, bazı günahların bağışlanması için Ramazan dışında da oruç tutmayı emretmiştir (*kefâret*). *Fidye,* orucun edâ edilememesi durumunda yerine getirilmesi gereken malî yükümlülüktür. Ramazan gecelerinin en bereketli ve şerefli olanı Kur'ân'ın indirildiği Kadir gecesidir (*leyletü'l-Kadr*).

Hicrî ikinci yılın başlarında farz kılınana kadar, Müslümanlar daha önceki şeriatlarda olduğu şekliyle oruç tutuyorlardı. Oruçlu olduklarında akşam iftar yapıyor, bazı rivayetlere göre yatsı namazına kadar, bazılarına göre de uyuyuncaya kadar yiyip içiyor ve normal yaşamlarına devam ediyorlardı. Ancak uykuya daldıktan sonra uyansalar bile yiyip içemiyorlar, eşleriyle beraber olamıyorlardı. Ashâbdan Sırme b. Ebî Enes, oruçlu olduğu bir gün iftar etmeden uyumuş ve oruçlu olarak ertesi günün sabahına ulaşmıştı. Oruca devam eden Sırme çok bitkin düşmüştü.[1] Yine bazı kimselere bir ay boyunca eşlerinden ayrı kalmak ağır gelmiş, bu konuda da bazı sıkıntılar yaşanmış ve Hz. Peygamber'e gelen şikâyetler artmıştı.[2] Tam bu zorlukların yaşandığı sırada *"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin için, sonra da akşama kadar orucu tamamlayın."*[3] meâlindeki âyet indirildi.[4] Bu âyet ile orucun gün içerisindeki vakit ve saatleri belli olmuş oldu. Kur'ân, *"Şüphesiz ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır; evet, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır."*[5] diyordu. Bunu *"... Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor..."*[6] ifadesiyle oruç için de tekrarlıyordu.

---

1 Bakara 12/83, 184: İbn Kesîr, II, 176; Buhârî, "Ṣavm", 15.
2 Bakara 2/187: Taberî, III, 233-236; İbn Kesîr, II, 195.
3 Bakara 2/187.
4 Bakara 2/187; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 52-53; Taberî, III, 229-241.
5 İnşirâh 94/5-6.
6 Bakara 2/185.

RAMAZAN, KUR'ÂN'IN İNSANLA BULUŞTUĞU AYDIR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿١٨٣﴾ اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَر۪يضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ وَعَلَى الَّذ۪ينَ يُط۪يقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْك۪ينٍۜ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُۜ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de sayılı günlerde oruç tutmak farz kılındı. Sizden kim hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."

(Bakara 2/183-184)

Farz olan oruç, Ramazan ayında tutulur. Bu ayın en değerli gecesi ise ilâhî rahmet ve bağışlamanın bol bol indirildiği Kadir gecesidir. Ramazan, oruç, Kur'ân ve Kadir, Müslümanların zihin dünyasında birbiriyle çok yakından ilgili ve birbirini tamamlayan kavramlardır. Her biri Müminlerin dinî duygularını pekiştirerek zenginleştirir. Kadir gecesi, ruhta meydana gelen bu yücelişi âdeta taçlandırır. Bu geceyi farklı kılan, onun kıymetini arttıran nedir? Şüphesiz ki bunun en önemli nedeni, Allah Teâlâ'nın insanlığa son çağrısı olan Kur'ân-ı Kerîm'in bu mübarek gecede inmeye başlamasıdır. Bu gece, bin aydan daha hayırlı ve bereketlidir.[7] Yine bu gece, mutluluk ve esenlik gecesidir. Melekler ve Cebrâil (as) ufkun aydınlanmasına kadar Yüce Allah'ın takdir ettiği her iş için inmeye devam ederler.[8]

Kur'ân, orucun bir sakınma ve korunma (*ittik*â) aracı olduğunu ifade eder.[9] Âyet-i kerîmede *"... Eğer bilirseniz orucu tutmanız sizin için daha hayırlıdır"*[10]

7 Kadr 97/1-3.
8 Kadr 97/4-5.
9 Bakara 2/183: Zemahşerî, I, 378.
10 Bakara 2/184.

buyurulur. Çünkü oruç, Yüce Allah'a karşı gelmekten sakınarak günahlardan korunmayı, iyiliklerin ve cennetin kapılarının açılmasını sağlar.[11] Allah Resûlü (sas), bu konuya şöyle işaret eder: *"Oruçlunun iki sevinç anı vardır: Birisi, iftar ettiği zaman, diğeri de orucunun sevabıyla Rabbine kavuştuğu andır."*[12] Peygamberimiz *"Oruç bir kalkandır."*[13] sözüyle, bu ibadetin günah ve kötülüklerden koruyan, ayrıca cehennem ateşine siper olan niteliğine dikkat çeker.

Oruç, önceki peygamberler tarafından da ümmetlerine emredilmişti.[14] Nitekim âyet-i kerîmede *"Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de sayılı günlerde oruç tutmak farz kılındı."*[15] emri yer alır. Orucun kadim bir ibadet olduğuna Hz. Peygamber (sas) de şöyle işaret etmiştir: *"Allah'ın en çok hoşuna giden oruç, Dâvûd'un (as) orucudur. O, bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı."*[16] Bu yüzden Ramazan orucu farz kılınmadan önce de Peygamber Efendimiz ve ashâbı oruç tutuyorlardı.[17] Allah Resûlü hem aşure günü hem de her aydan üç gün oruç tutmuş ve buna devam etmeleri için de ashâbına tavsiyede bulunmuştu.[18] Medine'ye hicret ettiklerinde de Müslümanlar bu orucu tutmaya devam ettiler. Ramazan orucu ise hicretin ikinci yılı Şaban ayının ortalarında farz kılınmıştır.[19] Kur'ân-ı Kerîm'de *"Ramazan ayı, insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği aydır. Artık sizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin."*[20] emriyle de bu farz ibadetin Ramazan ayında yapılacağı bildirilmiştir.[21] Müslümanlar, diğer nafile oruçların tutulup tutulmaması konusunda serbest bırakılmışlardır.[22] Nitekim Hz. Peygamber (sas), *"Dileyen tutsun, dileyen de tutmasın."* sözüyle aşure orucunun isteğe bağlı nafile bir oruç olduğunu ifade etmiştir.[23]

---

11 Bakara 2/183-185; Buhârî, "Ṣavm", 4; Müslim, "Ṣıyâm", 166.
12 Bakara 2/261; İbn Kesîr, II, 458, 459; Buhârî, "Ṣavm", 9; Müslim, "Ṣıyâm", 163.
13 Bakara 2/183: Süyûtî, II, 190; Buhârî, "Ṣavm", 9; Tirmizî, "Îmân", 8.
14 Bakara 2: 183: Taberî, III, 153-156; Cessâs, I, 215.
15 Bakara 2/183.
16 Sâd 38/17: İbn Kesîr, XII, 78; Buhârî, "Ṣavm", 56; Müslim, "Ṣıyâm", 181-202.
17 Bakara 2/184: Taberî, III, 158; Buhârî, "Ṣavm", 60, 69.
18 Fecr 89/2: Süyûtî, XV, 402; Buhârî, "Ṣavm", 60, 69; Ebû Dâvûd, "Ṣavm", 68/2449; Nesâî, "Ṣıyâm", 83/2418; İbn Mâce, "Ṣıyâm", 29/1707.
19 İbn Sa'd, I, 248.
20 Bakara 2/185.
21 Bakara 2/185: İbn Ebî Hâtim, I, 312.
22 Bakara 2/184: Süyûtî, II, 236; Buhârî, "Ṣavm", 69.
23 Bakara 2/184: Süyûtî, II, 236; Buhârî, "Ṣavm", 69; "Tefsîr", 2/24; Müslim, "Ṣıyâm", 132-137.

Oruç ibadetinin farz olduğunu ilân eden âyette, "sayılı günler"[24] ifadesiyle orucun belli günlerde ve özel bir zaman diliminde tutulacağına işaret edilmiştir.[25] Kur'ân'da orucun başlangıç ve bitiş vakitleri ile oruçluya helâl ve haram olan şeyler açıkça belirtilmiştir: *"Oruç gecesinde kadınlarınızla birleşmek size helâl kılındı. Onlar sizin için (meşrû olmayan işlerden koruyan) bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz. Allah, sizin kendinizi sıkıntıya sokmakta olduğunuzu bilmiş, tövbenizi kabul etmiş ve sizi bağışlamıştır. Şimdi artık onlarla birleşin ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin için, sonra da akşama kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde (itikâf sebebiyle) ibadete çekilmişken kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır; sakın bu sınırlara yaklaşmayın. Allah âyetlerini insanlar için işte böyle açıklar. Umulur ki O'na karşı gelmekten sakınırlar."*[26] Bu âyet indirilmeden önce Müslümanlar, Ramazan gecelerinde eşlerine yaklaşamıyorlardı. Yatsı namazını kılıp uyuduktan sonra bir daha kalkıp bir şey yenmeyeceğine inanıyorlardı. Zaman zaman da zorlanarak bu sınırı çiğniyorlardı. Bu da onlarda bir huzursuzluk oluşturuyordu.[27] Âyette *"Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hâle gelinceye kadar yiyin için."* ifadeleri geçer. Bununla, gecenin bitiminden (imsakta tan yerinin ağarmasından) başlayıp ertesi gecenin başlangıç vaktine (akşama/iftara) kadar olan zaman, orucun tutulma vakti olarak belirlenmiştir. Buradaki "beyaz iplik ve siyah iplik" ifadeleri, mecazi bir anlam taşımaktadır. Gecenin karanlığıyla sabahın aydınlığını birbirinden ayıran ufuk çizgisi anlamında kullanılmıştır.[28]

Kur'ân, orucun, gücü yeten her Müslüman tarafından tutulmasını emreder.[29] Oruç tutmanın yolculuk ve hastalık durumunda birtakım zorluklarına da işaret ederek, geçerli bir özrü nedeniyle Ramazan günlerinde orucunu tutamayanların, özürleri sona erdiğinde eksik kalan oruçlarını tamamlamalarını ister: *"Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor. (Bu, kaza borcunuz olan) sayıyı tamamlamanız ve sizi doğru yola iletmesine karşılık Allah'ın yüceliğini dile getirmeniz ve şükretmeniz içindir."*[30] Görüldüğü gibi, oruç ibadeti bağlamında İslâm'ın bir kolaylık dini olduğuna vurgu yapılmaktadır. Çünkü insan tahammül gücü düşük, zayıf bir varlık-

24 Bakara 2/184.
25 Bakara 2/184: İbn Ebî Hâtim, I, 306.
26 Bakara 2/187.
27 Bakara 2/187: Taberî, II, 163-167; Kurtubî, III, 186-187.
28 Bakara 2/187: *Kur'an Yolu*, I, 285-287.
29 Bakara 2/184, 185.
30 Bakara 2/185.

tır. Allah Teâlâ zorlandığı anlarda onun sorumluluklarını hafifletmektedir.[31] Buna karşılık insandan Allah'ı tazim ile anması, O'nun yüceliğini dile getirmesi ve O'na şükretmesi istenmektedir.[32] Nitekim hasta ve yolculukta olanların başka günlerde oruç tutabilecekleri, sürekli hasta ve iyice yaşlanmış olanların ise fidye verebilecekleri bildirilmektedir.[33]

Kur'ân, farz oruçla birlikte bir de kefâret orucundan bahseder.[34] *Kefâret*, "hata ve günahları gizleyip örtmek, yok edip gidermek" anlamına gelir.[35] Bozulan orucun kefâreti ile başka bir suçun kefâreti için tutulan orucun farklı şeyler olduğuna dikkat etmek gerekir. "Orucun kefâreti", tutulan farz orucun kasten bozulması durumunda, onun yerine tutulması gereken oruçtur. "Kefâret orucu" ise günlük hayatta işlenen birtakım günahlardan dolayı bedel olarak tutulması istenen oruçtur.[36]

Oruçla ilgili âyetlerde itikâf ibadetine de değinilir: *"Mescidlerde ibadete çekilmişken (itikâfta iken) kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın."*[37] İtikâf, Ramazan ayında kişinin gündelik hayattaki işlerinden uzaklaşarak belli bir süre kendini tamamen ibadete vermesi ve bir köşeye çekilmesi demektir. Hz. Peygamber (sas), hemen her Ramazan ayının son on gününde mescide çekilerek itikâfa girmiştir.[38] Resûlullah'ın bu uygulaması sebebiyle itikâfın oruçla birlikte olması gerektiği belirtilir.[39]

Kur'ân'da susma orucundan da bahsedilmektedir. Yüce Allah, Hz. Meryem'e şöyle der: *"Ye iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini görürsen de ki: 'Ben, Rahmân'a sükût orucu adağında bulundum. Dolayısıyla bugün hiçbir insanla asla konuşmayacağım.'"*[40] Hz. Meryem genç bir kadın iken mûcizevî şekilde Hz. Îsâ'ya hamile kalması üzerine Allah'ın ilhamıyla susma orucu tutmuştur. Bebeğini doğurduktan sonra onu kucağında taşıyarak insanların içine gelen Hz. Meryem'in susması, bu olay hakkında anlamsız bir tartışmanın dışında kalmaya yöneliktir. Buradaki konuşmama orucu, dilin ve kalbin zararlı şeylerden alıkonulmasını hedeflemektedir.[41]

31 Nisâ 4/28.
32 Bakara 2/185: Zemahşerî, I, 383-384.
33 Bakara 2/184.
34 Mâide 5/89, 95.
35 Halîl b. Ahmed, IV, 39; Râgıb el-İsfahânî, s. 433-436; İbn Âşûr, VII, 19.
36 Nisâ 4/92; Mâide 5/89; Mücâdele 58/4.
37 Bakara 2/187.
38 Bakara 2/187: İbn Kesîr, II, 209; Buhârî, "İ'tikâf", 1-6.
39 Bakara 2/187: İbn Atıyye, I, 456.
40 Meryem 19/26.
41 Meryem 19/26: Kurtubî, XIII, 440.

ORUÇ EĞİTİR

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ
وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ
وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّٓائِمِينَ وَالصَّٓائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ
كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

"Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır."

(Ahzâb 33/35)

Allah Teâlâ, Müminlerden haksızlıklardan arınmış, huzurlu, adalet ve dayanışma içinde, dengeli bir toplum inşa etmelerini istemektedir. Burada insanın maddî, biyolojik ihtiyaçları ile ruhî, manevî yönelişleri arasında bir denge kurulur. Başka bir ifadeyle bir taraf diğeri aleyhine tercih edilmez. Allah Resûlü'nün dinî yaşantısında ve uygulamasında bunu açıkça görüyoruz. Nitekim bir gün o, ashâbıyla yaptığı sohbette kıyamet gününün dehşetli durumunu onlara anlatıyordu. Onu dinleyen sahâbîler, korkup endişelenmeye başladılar. Aralarından bazıları artık bundan sonra gündüzlerini oruç tutarak gecelerini namaz kılarak geçirmeye, et yememeye, eşlerine yaklaşmamaya, dünya nimetlerinden kendilerini mahrum etmeye karar verdiler. İçe kapalı bir hayat sürüp dünyadan el etek çekmeye yemin ettiler. Bunu duyan Hz. Peygamber (sas), *"Bu hususlarda ben size gereken bilgiyi vermedim mi?"* deyince, "Evet, ama biz niyetlendiğimiz bu yaşantıyla sadece iyiliğe ve sevaba ulaşmayı arzuladık." dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Dikkatli olun! Allah'a yemin olsun ki, aranızda Allah'a en saygılı olan ve O'ndan en çok çekineniniz benim. Bununla birlikte ben bazen oruç tutar, bazen tutmam. Hem namaz kılarım hem de uyurum. Kadınlarla*

da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir!" buyurdu.[42] Rivayetlere göre, bu olay üzerine Mâide sûresindeki şu âyetler nazil oldu: *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının."*[43]

İslâm'da emirlerin hikmetlerinden biri de insanı kötü düşünce ve davranışlardan alıkoyup onu iyiliğe ve güzel ahlâka ulaştırmaktır. İşte orucun hedefi de insanı manevî olgunluğa eriştirip insanî ve İslâmî değerleri onun hayatında yaşanır hâle getirmesidir.[44] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm işlenen bazı günahların arkasından oruç tutulmasını emretmiştir (*kefâret*).[45] Allah Resûlü (sas) ise orucun ahlâkî kazanımlarına işaretle şöyle buyurur: *"Oruç bir kalkandır. Oruçlu, ahlâka aykırı biçimde konuşmasın, cahilce işler yapmasın. Eğer biri kendisiyle tartışmaya veya hakaretleşmeye kalkışırsa iki defa, 'Ben oruçluyum.' desin. Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki oruçlunun (açlıktan dolayı) değişen ağız kokusu Allah nezdinde, misk kokusundan daha hoştur."*[46] Oruçta şekilsel olarak yemeden, içmeden ve nefsî arzulardan uzak kalınması esas olsa da manevî gelişimin burada ihmal edilmemesi gerekir. Nitekim Allah Resûlü (sas) oruçlu iken hatalı tutum ve davranışlarını terk etmeyen kişilere şu dikkat çekici uyarıyı yapmıştır: *"Yalan söylemeyi ve yalanla iş görmeyi bırakmayan bir kimsenin, yemeyi içmeyi bırakıp aç kalmasına Allah'ın ihtiyacı yoktur!"*[47]

Yüce Kitabımız Kur'ân, oruç tutan mümin erkek ve kadınları övmüş, Allah Teâlâ'nın onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırladığını bildirmiştir.[48] Orucun diğer ibadetler arasındaki yerine işaretle, Peygamber Efendimiz, Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu bizlere nakletmiştir: *"İnsanın oruç dışında her ameli kendisi içindir. Oruç ise benim içindir, mükâfatını da sadece ben vereceğim."*[49] Yine ilâhî ödül olarak cennette sadece oruç tutanların girebileceği *reyyân* adındaki bir kapıdan bahseden Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü oradan sadece oruçlular girecek, onlardan başka kimse giremeyecektir. 'Oruçlular nerede?' diye çağrılırlar. Onlar da kalkıp o kapıdan girerler. Oruçlular girince o kapı kapanır ve bir daha oradan kimse giremez."*[50]

42 Mâide 5/87-88: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 207-208; Buhârî, "Nikâh", 1.
43 Mâide 5/87-88: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 207-208.
44 Bakara 2/183.
45 Bakara 2/196; Nisâ 4/92; Mâide 5/89, 95; Mücâdele 58/4.
46 Bakara 2/183, 184: Kurtubî, III, 123; Buhârî, "Ṣavm", 2.
47 Bakara 2/183: Kurtubî, III, 123; Buhârî, "Ṣavm", 8; Tirmizî, "Ṣavm", 16.
48 Ahzâb 33/35.
49 Bakara 2/183, 184: Kurtubî, III, 123; Buhârî, "Ṣavm", 9; Müslim, "Ṣıyâm", 163.
50 Buhârî, "Ṣavm", 4; Müslim, "Ṣıyâm", 166.

Müminlerin bütün benlikleriyle bu güzel ibadeti yerine getirdikleri Ramazan ayını diğer aylardan ayıran bir başka özelliği ise Kur'ân-ı Kerîm'in bu ayda indirilmeye başlanmış olmasıdır.[51] Oruç ve Kur'ân gibi iki yüce değerin buluştuğu bu ayın hem oruçla hem de Kur'ân'la geçirilmesi Müminler için nadide bir fırsattır. Kişinin kendisini takviye eden oruca, yolunu aydınlatan Kur'ân'a sarılması, dünyasının ve âhiretinin mâmur olmasına vesiledir.

ORUÇ GÜNAHLARDAN ARINDIRIR

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَۚ
فَكَفَّارَتُهُٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلٖيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ
تَحْرٖيرُ رَقَبَةٍۜ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍۜ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْۜ وَاحْفَظُٓوا
اَيْمَانَكُمْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

"Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz."

(Mâide 5/89)

Allah'ın koyduğu sınırların çiğnenmesi durumunda Kur'ân'da *kefâret* emredilmektedir.[52] Oruç da bazı kusur ve günahların bir daha işlenmemesi için kefâret olarak tutulması istenen eğitici bir ibadettir. Kur'ân'ın bazı hataların telafisi için bir seçenek olarak orucu göstermesi, orucun kusur ve günahlardan arındıran niteliğine

51 Bakara 2/185.

52 Bakara 2/196; Nisâ 4/92; Mâide 5/89, 95; Mücâdele 58/4.

işaret eder. Kefâret orucu âdeta hastalıktaki tedavi süreci gibi, işlenen kusura göre üç gün, on gün ve iki ay olarak değişkenlik göstermektedir.

Kur'ân'da, hac ve umre için ihrama girdikten sonra bazı engeller sebebiyle tavaf ve vakfe yapamayanların (*ihsâr*) bir kurban kesmeleri emredilir. Konu âyette şöyle ifade edilir: *"Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin..."*[53] Kurban kesme imkânı bulamayan için tutulacak on günlük orucun üç gününün hac sırasında, yedi gününün de aslî vatana dönüldüğünde tutulması emredilir. Böylece kurban ile elde edilmesi hedeflenen Allah'a yakınlığın oruçla yeniden kazanılması istenmektedir.[54]

İhramlı kimsenin avlanması şu âyetle yasaklanmıştır: *"Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin…"*[55] Aksi takdirde bir ceza ödenmesi gerektiği belirtilmiştir.[56] Önerilen kefâretlerden birisi de oruç tutulmasıdır. Böylece yasağı çiğnemenin cezası çekilmiş olur.[57]

Kur'ân-ı Kerîm, öldürülen bir kimseye karşılık olmaksızın ya da yeryüzünde bir bozgunculuğu önleme gayesi dışında birini öldüreni, tüm insanları öldürmüş gibi kabul eder.[58] Hata ile adam öldürme durumlarında ise kişinin diyet ödemesi ve mümin bir köleyi hürriyetine kavuşturması gerekir. Âyette önerilen şekilde bir mümin köleyi hürriyetine kavuşturmaya ve diyet cezalarını yerine getirmeye gücü olmayanlar ise iki ay peşpeşe oruç tutarlar.[59] Böylece yol açtıkları durumdan dolayı pişmanlıklarını açık bir şekilde göstermiş ve Allah'tan af dilemiş olurlar.

Câhiliye döneminde Araplar, herhangi bir nedenle birlikte yaşamak istemedikleri hanımlarına *zıhâr* yaparak onları boşuyorlardı. Kadınları bitmek bilmeyen bir sürece mahkûm eden ve zulme dönüşen bu gelenek İslâm'ın ilk yıllarında devam etti. Ancak daha sonraları Kur'ân, kadının hukukunu ve onurunu korumayı hedefleyen bir düzenleme ile bu uygulamayı kaldırdı, bunu yapanlara zıhâr kefâreti getirdi.[60] Ayrıca eşlerine zıhâr yapıp da sonradan bundan vazgeçenlerden önce bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları istendi. Buna gücü yetmeyenlere ise peşpeşe iki ay oruç tutmaları emredildi.[61]

---

53 Bakara 2/196.
54 Bakara 2/196: Âlûsî, II, 154.
55 Mâide 5/95: Kurtubî, VII, 252-253.
56 Mâide 5/95.
57 Mâide 5/95: Cessâs, IV, 142.
58 Mâide 5/32.
59 Nisâ 4/92.
60 Mücâdele 58/4: Taberî, XXII, 446-456.
61 Mücâdele 58/4: Râzî, XXIX, 51-53.

İnsanlardan bazıları iddia ettikleri bir konunun doğruluğunu güçlendirmek için bilinçli bir şekilde yemine başvururlar. Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın adının kasıtlı olarak ve art niyetle kullanılmasına ve istismar edilmesine engel olmak üzere şöyle buyurulur: *"Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar…"*[62] Şu hâlde hangi nedenle olursa olsun, bilerek yapılan yeminlerin bozulmasına karşılık bir kefâret vardır.[63] Bunun için Kur'ân, yeminini bozan kişiden, ailesine yedirdiğinin ortalama seviyesinde on yoksulu doyurması yahut onları giydirmesi ya da bir köleyi özgürlüğe kavuşturmasını istemektedir. Bunlara imkân bulunmaması durumunda ise üç gün oruç tutularak kefâretin karşılanması emredilmiştir. Böylece bilerek yeminini bozan kişi, işlediği bu günah karşılığında bağışlanma ümidiyle bir bedel ödemiş olur.

Oruç tutmak, Allah Teâlâ'ya bağlılığını sunmak ve O'nun koruması altına girmektir. Bu yönüyle oruç insanı eğiten ve olgunlaştıran bir ibadettir. Kişiye gözüne, kulağına, diline, kalbine hâkim olmayı, kısaca bedenen ve ruhen kötülükten uzak durmayı öğretir. Oruç sayesinde insan, bir süreliğine de olsa sonu gelmez iştah, şehvet ve arzularına sınırlama getirmiş olur. Şükür ve ibadet isteğinin önü açılır. Böylece katılaşmış kalpler yumuşar. Oruç aç ve susuz insanların hâlini anlama imkânı verir. Toplumsal kaynaşma ve dayanışmayı güçlendirir. Yardımlaşma ruhuyla gönül bağlarının kurulmasına yardımcı olur. Oruç tutanlar, Allah'ın hoşnutluğunu elde eder, af ve mağfiretine nail olur. Cennette sırf onlar için hazırlanmış *reyyân* kapısından geçmekle ödüllendirilir.

62 Mâide 5/89.

63 Mâide 5/89: Cessâs, IV, 115; *Kur'an Yolu*, II, 333.

ZEKÂT

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ۜ

وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٩٢﴾

"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir."

(Âl-i İmrân 3/92)

وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَۙ ﴿٤﴾

"Onlar zekâtı verirler."

(Mü'minûn 23/4)

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكّ۪يهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْۜ
اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١٠٣﴾

"Onları arındırmak ve temizlemek üzere mallarından zekât al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah çok iyi işitmekte ve bilmektedir."

(Tevbe 9/103)

اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ﴿٤﴾
اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

"Onlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler; onlar âhirete de kesin olarak iman ederler. İşte onlar Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerindedirler, kurtuluşa erenler de yalnız onlardır."

(Lokmân 31/4-5)

وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾

"Namazı kılın; zekâtı verin; Peygamber'e itaat edin ki merhamet göresiniz."

(Nûr 24/56)

وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَ حُنَفَٓاءَ وَيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ
وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ د۪ينُ الْقَيِّمَةِۜ ﴿٥﴾

"Onlara muvahhidler olarak yalnız Allah'a boyun eğip O'na kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Dosdoğru din de budur."

(Beyyine 98/5)

اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ
اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

"İman edip dünya ve âhiret için iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir."

(Bakara 2/277)

رِجَالٌۙ لَا تُلْه۪يهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَا۪يتَٓاءِ الزَّكٰوةِۙ
يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ ف۪يهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُۙ ﴿٣٧﴾

"Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyduğu insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."

(Nûr 24/37)

وَف۪ٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

"Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı."

(Zâriyât 51/19)

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ
وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيلِۜ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur.
Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

(Tevbe 9/60)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ
رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ
فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًاۜ لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kişiler gibi, verdiğiniz kimselerin başına kakmak ve onları incitmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın. O kimsenin durumu şuna benzer: Üzerinde toprak bulunan düz ve yalçın bir kaya vardır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, (toprağı süpürüp götürerek) onu çıplak bir hâlde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayet vermez."

(Bakara 2/264)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan muhtaçların gözetilmesine yönelik âyetler, nüzûl sürecinin hemen tamamına yayılmıştır.[1] Bunun yollarından birisi olan zekât üzerinde, Mekke döneminden itibaren özel olarak durulmuştur. Kur'ân'da *zekât* kelimesi 32 defa yer alır. 30 yerde "gönüllü ya da farz bir ibadet olarak yapılan maddî yardım" mânasında kullanılır. Diğer iki kullanımda ise "günahlardan arınma ve ahlâk bakımından temiz olma" anlamına gelir.[2] Zekât kelimesi âyetlerin çoğunda "vermek" (*îtâ'*) fiili ile beraber isim hâliyle tekrar eder. Bir yerde "Zekât görevlerini edâ ederler." anlamında *fâ'ilûn* kelimesiyle birlikte kullanılır.[3] Zekâtın Kur'ân'daki kullanımlarında en dikkat çeken ise namazla beraber anılmasıdır. 26 âyette "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin." (*ekîmü's-salâte ve âtü'z-zekâte*) şeklinde namaz ve zekât birlikte emredilir.[4] Kur'ân, mülkün gerçek sahibinin ve rızkı verenin Yüce Allah olduğunu belirtir.[5] Dolayısıyla insanın elindeki servet, imtihan vesilelerinden biridir.[6] Allah Teâlâ, kullarından bazılarının rızkını çok, bazılarınınkini az vermektedir.[7] Bu sebeple maddî imkânların yoksullarla paylaşılması mümin olmanın bir gereğidir. Pek çok âyette yetim, fakir ve yoksullara iyilik yapılması ve onların doyurulması emredilir.[8] Yoksulu doyurmaya teşvik etmemek, muhtaca yardımı engellemek eleştirilir. Bu tutumun cehennemliklerin bir özelliği olduğu ifade edilir.[9] Çünkü Kur'ân, servetin sadece zenginler arasında el değiştiren bir varlık olmaktan

---

1 Örneğin bk. Bakara 2/83; Nisâ 4/36; İsrâ 17/26; Rûm 30/38; Kalem 69/24; Hâkka 69/34; Müddessir 74/44.
2 Kehf 18/81; Meryem 19/13.
3 Mü'minûn 23/4: Taberî, XVII, 11.
4 Bakara 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisâ 4/77, 162; Mâide 5/12, 55; Tevbe 9/5, 11, 18, 71; Meryem 19/31, 55.
5 Yûnus 10/31; Hicr 15/21; Fâtır 35/3; Necm 53/48; Hadîd 57/10.
6 Enfâl 8/28; Tegâbün 64/15.
7 Bakara 2/212; İsrâ 17/30; Ankebût 29/62; Şûrâ 42/19.
8 Bakara 2/83, 177, 215, 273; Nisâ 4/36; Hac 22/28; Nûr 24/22; İnsân 76/8.
9 Hâkka 69/34; Müddessir 74/44; Fecr 89/17-18; Mâûn 107/2-3.

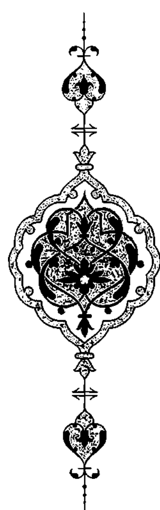
çıkmasını hedefler.[10] Zenginin malında yoksulun da hakkı olduğunu[11] ve bu hakkın verilmesi gerektiğini[12] söyler.

Zekât kelimesinin türediği *ze-ke-ye* kökü, sözlükte "artmak, çoğalmak ve temiz olmak, arınmak" anlamlarını içerir.[13] Zekât, "farz bir ibadet olarak Kur'ân'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından belli bir pay ayrılması" şeklinde tanımlanmıştır.[14] Kavramın kökündeki artmak ve arınmak anlamları, zekât veren kişinin malının temizlenip bereketlendiğine işaret eder. Yılda bir defa verilen zekât, kişinin hayırlarının çoğalmasına ve nefsinin kötü tutum ve davranışlardan arınmasına vesile olur.[15]

Zekât, Kur'ân'da gönüllü yapılan bağış anlamındaki *sadaka* kavramıyla yakından ilişkilidir. Hatta bazı âyetlerde sadaka kelimesi ile doğrudan farz olan zekât kastedilmiştir.[16] Yüce Allah'ın lütfettiği nimetlerin hayır yolunda harcanması demek olan *infâk* kavramı ise zekâtı da içine alan daha geniş bir anlama sahiptir. Kur'ân'da namaz ve zekât arasında kurulan bağın, dünya ve âhiret saadetinin ancak şahsî ve sosyal sorumlulukların yerine getirilmesi ile gerçekleşeceğini anlattığı söylenebilir. Yine zekâtın mal (ç. *emvâl*), zirâî ürünler, hak, pay, *birr* (iyilik), *sâil* (durumunu açıktan arz eden), *mahrâm* (fakir olduğu hâlde iffetinden dolayı dilenmeyen), *fakir*, *miskîn* (düşkün), *gârim* (borçlu), *ibnü's-sebîl* (yolcu, yolda kalmış), *ribâ* (artmak), *tezkiye* (nefsi arındırmak) ve benzeri konu ve kavramlarla da bağlantısı dikkat çekmektedir.

10 Haşr 59/7.
11 Zâriyât 51/19; Meâric 70/24-25.
12 İsrâ 17/26; Rûm 30/38.
13 İbn Fâris, III, 17; Cevherî, VI, 2368; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I, 418.
14 Râgıb el-İsfahânî, s. 213; Tehânevî, I, 907.
15 İbn Fâris, III, 17; Râgıb el-İsfahânî, s. 213-214.
16 Tevbe 9/60, 103.

MÜMİN, MALINI GÖNÜL RIZASIYLA PAYLAŞIR

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٩٢﴾

"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir."

(Âl-i İmrân 3/92)

Hicretten önce Müminler, Müşriklerin çok ağır baskı ve zulümlerine mâruz kalıyorlardı. Kureyşli Müşrikler, İslâm'ı seçen kölelerine binbir türlü işkenceler yapıyorlardı. Hz. Ebû Bekir bu duruma kayıtsız kalmadı. Zayıf ve yaşlı birçok Müslüman köleyi büyük paralarla satın alıp hürriyetlerine kavuşturdu. Servetini böyle zayıf kimseler için harcadığını gören babası Ebû Kuhâfe, "Oğlum, yaşlı ve güçsüz kadınları satın alıp özgürlüğüne kavuşturuyorsun. Keşke güçlü kuvvetli erkekleri alıp özgürlüğüne kavuştursan, daha sonra onlar senin yanında olurlar, sana arka çıkarlar, seni korurlar." dedi. Hz. Ebû Bekir ise "Babacığım! Ben bunu Allah rızası için yapıyorum." diye karşılık verdi.[1] Yüce Allah onun sırf Allah rızası için ortaya koyduğu bu fedakârlığını takdir eden şu âyetleri indirdi: *"Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan (cehennemden) uzak tutulur. O öyle biridir ki, hiç kimsenin kendisi üzerinde karşılığını ödeyeceği bir hakkı olmadığı hâlde sırf Yüce Rabbinin rızasını kazanmak için yardım eder. Elbette o hoşnutluğa erecektir."*[2]

1 Leyl 92/5: Taberî, XXIV, 466.
2 Leyl 92/17-21.

Kur'ân-ı Kerîm, Müminleri şöyle tasvir eder: *"Onlar namazlarını dosdoğru kılan, zekâtlarını veren ve âhirete kesinkes inanan kimselerdir."*[3] Bu âyette namaz kılmaları, zekât vermeleri ve âhirete iman etmeleri Müminlerin üç temel niteliği olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla zekât vermenin âhirete imanla sıkı bir bağı vardır. Çünkü karşılığını sadece Allah Teâlâ'dan bekleyerek malını ihtiyaç sahipleriyle paylaşmak, âhirete kuşku duymadan iman edenlerin yapabileceği bir iştir. Bu da imanın infak etmekle pekişeceğinin bir göstergesidir. Sağlam imanlı Müminler, Kureyş Müşriklerinin aksine mallarından muhtaçlara vermekten çekinmemişlerdir.[4] Mü'minûn sûresinde de Müminlerin nitelikleri sayılırken *"Onlar zekâtı verirler."*[5] buyurulur. Anlaşılmaktadır ki zekât vermek mümini mümin yapan aslî özelliklerden birisidir. Çünkü zekât veren kişi, kazancını kendi başarısı değil, Yüce Allah'ın bir lütfu ve emaneti olarak görür. İçinde yaşadığı toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için kendinde sorumluluk hisseder. Zekât ve sadaka vererek Rabbine ve İslâm toplumuna olan sadakat ve samimiyetini gösterir. Nitekim Kur'ân'da Münafıkların gönüllü hayır faaliyetlerinden nasıl uzak durdukları ve Resûlullah'ın yanındaki yoksullara yardım edilmesine nasıl karşı çıktıkları anlatılır. Dolayısıyla zekât vermek ve samimi olarak iman etmek arasındaki ilişki açıkça görülür.[6] Bu sebeple zekât verebilmek ancak inananların bir niteliği olabilir.[7]

Kur'ân, Allah'ı inkâr edenlerin zekât vermediklerine dikkat çeker. Çünkü onlar amellerin hesabının sorulacağı bir güne inanmazlar. Bencil ve cimridirler. Bu durum âyette şöyle anlatılır: *"Onlar mallarından muhtaç olanları yararlandırmazlar ve onlar âhireti de inkâr ederler."*[8] Kâfirler dünyevî çıkarlarına çok düşkündürler. Mallarında yoksulların hakkı olduğunu kabul etmez, kazançlarını sırf kendi çabalarıyla elde ettiklerini öne sürerler. Bu sebeple de servetlerinden kimseye pay ayırmazlar. Küfür ve imanın ayrıştığı noktada zekât vardır ve Hz. Peygamber (sas) zekâtın İslâm'ın beş esasından biri olduğunu ifade etmiştir.[9] Zekât bir anlamda İslâm'ın köprüsü olarak nitelenir.[10] O köprüyü geçen kurtuluşa erecek, geçemeyen ise helâk olacaktır. Nitekim Resûlullah'ın vefatından sonra dinden dönenler de zekât vermeyeceklerini ilân etmişler, bunun üzerine halife Hz. Ebû Bekir onlara savaş açmıştır.[11]

3 Neml 27/3; Lokmân 31/4.
4 Neml 27/3: Râzî, XXIV, 178 Ebüssuûd Efendi, IV, 243; İbn Âşûr, XIX, 219.
5 Mü'minûn 23/4.
6 Tevbe 9/54; Münâfikûn 63/7.
7 Mü'minûn 23/4: Mâtürîdî, X, 8-9.
8 Fussılet 41/7.
9 Müslim, "Îmân", 20, 21.
10 Taberânî, VIII, 380.
11 Fussılet 41/7: Taberî, XX, 380; Zemahşerî, V, 369; Kurtubî, XVIII, 392-393.

Kur'ân, mallarının zekâtını vermekte cimri davrananların kötü bir iş yaptıklarını ve bunun sonucunun onların aleyhine olacağını bildirir: *"Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mal kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[12] Taberî (ö. 310/923), bu âyetin kim olursa olsun zekâtını vermeyen ve bu konuda cimri davranan kişileri kastettiği görüşünü tercih etmektedir.[13] Hz. Peygamber (sas) de bu âyeti açıklama mahiyetinde şöyle buyurur: *"Bir kimseye Allah Teâlâ mal verir, o da zekâtını ödemezse, bu mal kıyamet günü zehirli büyük bir yılan hâlinde karşısına çıkarılır. Yanaklarının üzerinde gazap ve zehirinin şiddetini gösteren iki siyah nokta vardır. O gün bu azgın yılan, mal sahibinin boynuna dolanıp ağzını kapatacak şekilde iki yanağından şiddetle ısırır ve: 'Ben senin dünyada çok sevdiğin malınım, ben senin hazinenim!' der."* Daha sonra Resûlullah, sözlerine delil olarak bu âyet-i kerîmeyi okumuştur.[14]

Zekât, mümin için tam anlamıyla maddî ve manevî bir arınma vesilesidir. Yüce Allah zekâtın bu yönüne işaret ederek Hz. Peygamber'e şöyle emretmiştir: *"Onları temizlemek ve arındırmak üzere mallarından sadaka (zekât) al. Bir de onlar için dua et, çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah çok iyi işitmekte ve bilmektedir."*[15] Âyetteki *sadaka* kelimesi ile zekât kastedilmiştir. Âyetten zekâtın temizleme (*tathîr*) ve ondan daha mübalağalı bir mâna ifade eden arındırma (*tezkiye*) özelliğine sahip olduğu anlaşılır. Böylece zekât günahların kalpte bıraktığı izlerden, içimizde bıraktığı sıkıntılardan temizlenmek için bir vesile olur. Kişi zekât vererek katı yüreklilik, cimrilik ve aşırı mal sevgisi gibi kötü hasletlerden kurtulabilir. Hz. Peygamber (sas) de *"Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalanını temizlemek için farz kıldı."*[16] buyurmuştur. Mal, insanoğluna Allah'ın hediyesidir ve onu gönül rızası ile paylaşmak Allah'ın hoşnutluğunu kazandırır. Zekât, her yıl malın arınmasını ve bereketlenmesini sağlar. Bu sebeple zekât ile kişinin mal varlığında oluşacak maddî eksilmenin malın kusurlarından arınıp bereketlenmesiyle karşılandığı söylenebilir. Bazı müfessirler âyetteki *tezkiye* kavramının "arttırma" anlamından hareketle, zekât veren kişinin malı kadar sevaplarının da bereketleneceğini ve manevî derecesinin artacağını ifade ederler.[17]

12 Âl-i İmrân 3/180.
13 Âl-i İmrân 3/180: Taberî, VI, 270-271.
14 Âl-i İmrân 3/180: İbn Kesîr, III, 278; Buhârî, "Zekât", 3; Tirmizî, "Tefsîr", 3/3012.
15 Tevbe 9/103.
16 Ebû Dâvûd, "Zekât", 32.
17 Tevbe 9/103: Taberî, XI, 659; Mâtürîdî, VI, 446; Mâverdî, II, 398; Râzî, XVI, 183-184.

Ayrıca âyetlerde malını vererek arınan kimselerin kurtuluşa ereceği[18] ve cehennemden uzak tutulacağı[19] belirtilir.

Zekâtın önemli toplumsal hedeflerinden biri, Müminlerin arasındaki dostluk ve muhabbetin gelişmesini sağlamaktır. Kur'ân, mümin erkek ve kadınların birbirlerini koruyup gözettiklerini anlatırken zekâttan da söz eder: *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin yardımcılarıdır; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibidir."*[20] İnananlar, dostluklarını ve iyi niyetlerini yardımlaşarak gösterirler. Birbirlerinin ihtiyaçlarını gözetir, dert ve sıkıntılarına ortak olurlar. Âyette Müminlerin dost olduğunun vurgulanması, İslâm toplumunun kendi içindeki dayanışmayı kuvvetlendirmesi gerektiğine işaret etmektedir. Böylece zekât, toplum katmanları arasındaki farkı en aza indirerek ümmet içindeki yakınlaşmanın, kaynaşmanın, beraberliğin ve sevginin güçlenmesine vesile olur. Bu âyet-i kerîmenin Medine'deki Münafıkların kötü davranışlarından ve zararlı faaliyetlerinden bahseden âyetlerden hemen sonra gelmesi anlamlıdır. Ayrıca âyetin sonunda birbirleriyle dost Müminlerin Allah'ın merhametine eriştikleri belirtilir. Bundan da anlaşılmaktadır ki zenginlerin fakir ve yoksulları kollayıp onlarla imkânlarını paylaşması, aralarında rahmetin yayılmasına neden olur.[21]

ZEKÂT, NAMAZLA BİRLİKTE KURTULUŞA ULAŞTIRIR

اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ﴿٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

"Onlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler; onlar âhirete de kesin olarak iman ederler. İşte onlar Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerindedirler, kurtuluşa erenler de yalnız onlardır."

(Lokmân 31/4-5)

18 A'lâ 87/14.
19 Leyl 92/17-18.
20 Tevbe 9/71.
21 Tevbe 9/71: Taberî, XI, 556-557; Mâtürîdî, VI, 409-410; Zemahşerî, III, 67.

Hz. Ebû Bekir henüz yeni halife seçilmişti. Peygamberimizin vefatının ardından bazı şahısların peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığı ve bazı kabilelerin dinden döndüğü haberleri gelmeye başlamıştı. Birtakım bedevî Arap kabileleri de Medine'ye heyetler gönderip namaz kılacaklarını ancak zekât vermeyeceklerini bildirdiler. Müminler, bu sahte peygamberlerle ve dinden çıkarak isyan eden kabilelerle savaşılması gerektiğini düşünüyorlardı. Ancak zekât vermeyenlerle savaşılması hususunda ihtilâf ortaya çıktı. Hz. Ömer *"Lâ ilâhe illallah"* diyenlerle savaşmanın doğru olmadığını söyledi. Başkaları da o sene zekât toplamamayı önerdiler. Fakat Hz. Ebû Bekir kararlıydı. İsyan edenlerle mücadele edecekti. *Namaz* ile *zekâtın* arasının açılmasına izin vermeyeceğini ifade ederek Müslümanlara şöyle seslendi: "Allah'a yemin olsun, namazla zekâtın arasını ayıranlarla savaşacağım. Zira zekât, malın hakkıdır. Vallâhi, Resûlullah'a zekât olarak vermekte oldukları bir oğlağı bile vermeseler, onu almak için onlarla savaşacağım." Böylece bizzat kendisi ordunun başına geçti ve isyancıların üzerine yürüdü. Bazı kabilelere karşı da Hâlid b. Velîd'in komutasında ordu gönderdi. Birçok sahâbînin şehadetine sebep olan bu savaşlar sonucunda isyanlar bastırıldı.[22]

Kur'ân'da birçok âyette namaz ve zekât birlikte anılır. Zekâtı namazdan ayırmak, bu bütünlüğü bozmak anlamına gelir. Namaz bedenen, zekât ise mal ile ifa edilmeleri yönüyle ibadet hayatının genelini kuşatırlar. İnsan, namaz kılarak ruhuyla, bedeniyle, zihin ve gönül dünyasıyla Allah'a yönelip O'na olan bağlılığını sunarken, zekât vererek de elindeki bütün maddî imkânları Allah yolunda feda etmeye hazır olduğunu ilân eder. Böylelikle hem bizzat kendi varlığını hem de sahip olduğu mal varlığını iman ve salih amel uğruna seferber eder. Kur'ân'da namaz ve zekâtın iman ve ibadet bütünlüğü içinde emredildiği görülür. Âyetlerde bu iki ibadet, Allah'a ve âhirete iman,[23] Allah ve Resûlü'ne itaat[24] vurgusuyla birlikte anılmıştır. Namaz ve zekâtın beraber zikredildiği bazı âyetlere bakıldığında ise bu ibadetlerin sadece İslâm ümmetine değil, önceki ümmetlere de emredildiği görülür.[25] Kısaca namaz kılmak ve zekât vermek her zaman Müminlerin temel vasıflarından sayılmış,[26] kişinin mümin olduğunun göstergesi kabul edilmiştir.[27] Namaz ve zekâtlarını edâ edenler âhirette ödüllendirileceklerdir.[28] Müşriklerin her türlü zulüm ve baskılarına

22 Fussılet 41/7: Taberî, XX, 380; Buhârî, "Zekât", 1; Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde*, s. 30-32.
23 Nisâ 4/162; Tevbe 9/18; Nûr 24/37; Neml 27/3; Lokmân 31/4.
24 Bakara 2/177; Tevbe 9/71; Hac 22/78; Nûr 24/56; Ahzâb 33/33; Mücâdele 58/13.
25 Bakara 2/43, 83; Mâide 5/12; Enbiyâ 21/73; Beyyine 98/5.
26 Nisâ 4/162; Neml 27/3; Lokmân 31/4.
27 Tevbe 9/5, 11.
28 Bakara 2/110, 277; Nisâ 4/162; Nûr 24/56; Müzzemmil 73/20.

rağmen, cihada izin verilmediği dönemde bile, Müminlere namaz kılmaları ve zekât vermeleri tavsiye edilmiştir.[29] Bu itibarla inananlar namazlarını kılma ve zekâtlarını verme konusunda son derece duyarlıdırlar. Dünya, bütün meşgalesine ve çekiciliğine rağmen onların bu iki ibadeti yerine getirmelerini engelleyemez.[30] Namaz ve zekât, mutlak iyilik ve erdem sahibi kimselerin şiarıdır.[31] Bunlar, Allah'ın mescidlerini imar edenlerin terk etmedikleri ibadetlerdir.[32] Bu nedenle Müminler kendilerine güç ve iktidar verildiğinde de namazlarını ve zekâtlarını ihmal etmezler.[33]

Hz. Muhammed'den (sas) önceki peygamberlere de diğer ibadetlerle beraber zekât vermeleri emredilmiştir: *"Onları emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize hep kulluk ettiler."*[34] Böylece Yüce Rabbimiz, İbrâhim, İshak ve Ya'kûb peygamberlere zekât vermeyi vahyettiğini bildirmiştir. Yine Hz. İsmâil, Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları zekât vermekle sorumlu tutulmuşlardır.[35] Îsâ (as) da daha beşikteyken *"Nerede olursam olayım o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı farz kıldı."*[36] demiştir. Bu âyetler, şekil ve şartları aynı olmasa da önceki şeriatlarda da zekât ibadetinin bulunduğunu açıkça gösterir. Dolayısıyla zekât, bütün peygamberlerin toplumlarına öğrettiği yoksulların korunmasına yönelik malî bir ibadet olmuştur.

Zekât vermek kişiyi cimrilik, tamah, açgözlülük, mal biriktirme hırsı, kibir ve merhametsizlik gibi kötü huylardan temizleyerek nefsi ıslah eder. Kur'ân-ı Kerîm'de *"Onlar ne ticaretin ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyduğu kimselerdir. Yine onlar gözlerin ve kalplerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."*[37] buyurulur. İnsanoğlunun nefsi mal ve paraya düşkün olduğu için kendisini ticarete, alım satım işlerine kaptırabilir, zekât ve infaktan uzak durabilir. Âyette bahsedilen kimseler ise ellerindeki mülkün imtihan için verildiği bilincine sahip olduklarından zekâtı terk etmezler. Bu açıdan âyetin dünya-âhiret dengesini iyi kuran, ebedî olanı geçici olana değişmeyen gerçek mümini tasvir ettiği söylenebilir.[38]

---

29 Nisâ 4/77.
30 Nûr 24/37.
31 Bakara 2/177.
32 Tevbe 9/18.
33 Hac 22/41.
34 Enbiyâ 21/73.
35 Bakara 2/83, Mâide 5/12, A'râf 7/156, Meryem 19/55.
36 Meryem 19/31.
37 Nûr 24/37.
38 Nûr 24/37: *Kur'an Yolu*, IV, 83-84.

Diğer bir âyette de şöyle buyurulur: *"Eğer tövbe ederler, namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilmek isteyenler için âyetleri ayrıntısıyla açıklıyoruz."*[39] Bu âyete göre namazla birlikte zekât, İslâm kardeşliğinin ve bir arada yaşamanın temelini oluşturur. Âyet, Müşriklerle ilgili nâzil olmuştur. Müşrikler hicretten önce Müminlere ambargo uygulamış, fiziksel ve duygusal baskılarla onlara zulmetmişlerdi. Hicretten sonra Müminler güçlenince onlarla mücadele ettiler, savaşların ardından anlaşma yaptılar. Ancak Müşrikler verdikleri sözlere uymadılar. Bu âyeti de içeren Tevbe sûresi böyle bir ortamda nâzil olmuş ve Müminlere barış antlaşmalarını bozan Müşriklere karşılık vermeleri emredilmişti. Diğer bir âyette de bu husus şöyle ifade edilir: *"Haram aylar çıkınca Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah bağışlayan, esirgeyendir."*[40] Âyetlerden anlaşılmaktadır ki Müşriklere karşı cihad edilirken tövbe ve barış yolu açık tutulacak, namaz kılıp zekât verenlere dokunulmayacaktı. Zira tövbe etmeleri küfür ve şirkten imana döndüklerini gösteriyordu. Namazı kılıp zekâtı vermeleri ise onların İslâm'ı seçip Allah ve Resûlü'nün hükmüne boyun eğişlerinin dışa vurumuydu.

Yüce Rabbimiz İslâm'ın temel ibadetlerinden biri olan zekât sorumluluğunu hakkıyla yerine getirmenin kişinin günahlarının affedilmesine, cennete girmesine ve ilâhî rahmete kavuşmasına vesile olacağını şöyle bildirir: *"Andolsun ki Allah, İsrâiloğullarından söz almıştı. (Kefil olarak) içlerinden on iki başkan göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: 'Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah'a güzel borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr yolunu tutarsa doğru yoldan sapmış olur.'"*[41] Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette sözü edilen ibadetleri yapmalarına karşılık İsrâiloğullarına vaat ettiği nimetlerin diğer bütün ümmetler için de geçerli olduğunu belirtmemiz gerekir. Nitekim diğer bazı âyetlerde herhangi bir ümmet ya da kavimle sınırlamaksızın, zekât verenlerin Allah'ın merhametini kazanacakları ve O'na dost olacakları ifade buyrulur.[42]

Yoksulların ihtiyaçlarını gözeterek zekât ve sadaka verenler Kur'ân'da şöyle müjdelenir: *"İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah*

39 Tevbe 9/11.
40 Tevbe 9/5.
41 Mâide 5/12.
42 A'râf 7/156; Hac 22/78; Nûr 24/56.

katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekâtı veren o kimseler, evet onlar (manevî kârlarını) kat kat arttıranlardır."[43] Bu âyette zekât, mallarını arttırmak için insanların başvurdukları haksız ve haram bir kazanç yolu olan faiz ile karşılaştırılmaktadır. Buna göre, faizin âhirette hiçbir kazancı olmazken zekât kat kat sevaba vesile olacaktır.[44] Zekât verenlerin ödülleri Rableri katındadır ve onlar korku ve üzüntü yaşamayacaklardır. Zira zekât, faizin aksine dünyevî bir beklenti olmaksızın muhabbet ve şefkat duygusuyla sırf Allah rızası için verilir.[45]

ZEKÂT, FAKİRİN HAKKIDIR

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

"Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı."

(Zâriyât 51/19)

Sahip olunan her türlü malın, hayvanın, paranın, altının ve gümüşün *nisap* miktarına ulaştığı takdirde ödenmesi farz olan zekâtı vardır. Âyetlerde belirtildiği gibi toprak ürünlerinden de "öşür" olarak adlandırılan zekâtın verilmesi gerekir: *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve yerden size çıkardıklarımızın iyilerinden hayra harcayın…"*[46] *"Çardaklı ve çardaksız bağları, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Hasat günü de hakkını verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez."*[47] Peygamberimiz de yağmur ve nehir sularıyla sulanan ürünlerden onda bir, el emeği ile sulananlardan ise yirmide bir oranında zekât verilmesi gerektiğini ifade eder.[48]

Zekât verilecek yerler Kur'ân'da açıkça sayılmıştır: *"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar,*

43 Rûm 30/39.
44 Bakara 2/110, 277; Nisâ 4/162; ayrıca bk. Bakara 2/245, 265, 276.
45 Rûm 30/39: Mâtürîdî, XI, 200; Zemahşerî, IV, 581.
46 Bakara 2/267.
47 En'âm 6/141.
48 Buhârî, "Zekât", 55.

kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."[49] Âyette sekiz sınıftan bahsedilir. Bunlardan fakirler ve düşkünler (*miskîn*) aslî ihtiyaçlarını karşılayamayanlardır. Farklı görüşler olmakla birlikte, fakirin durumu düşkünlere göre biraz daha iyidir. Düşkün ya da miskin olarak anılan kimse, hiç malı olmayandır. Zekât işlerini yürütmekle görevli memurlara da geçimlerini sağlayacak kadar zekât verilir. Hz. Peygamber (sas) döneminde zekâtlar bu görevliler eliyle toplanıp dağıtılmıştır. "Kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenenler" ifadesiyle, müellefe-i kulûb yani gayr-i müslimler veya İslâm'ı seçmiş ama tam anlamıyla kalplerine iman yerleşmemiş kimseler kastedilmektedir. Zekât verilecek diğer bir kesim ise erkek ve kadın kölelerdir. Onlar aldıkları bu zekâtları kullanarak özgürlüklerini kazanabilirler. Yine borç altına girmiş ve borcunu ödeyecek malı veya parası olmayan kimselere de zekât verilir. Âyette "Allah yolunda" olanların da zekâttan haklarının olduğu ifade edilir. Müfessirlerin çoğu bu ifade ile savaş hazırlığı yapacak geliri olmayan gazilerin kastedildiğini söyler. Ancak âyetin daha geniş anlamda, hac yolculuğuna çıkmış olanlar gibi Allah yolunda hayır işleyen kimseleri kapsadığını ifade edenler de olmuştur. Zekât verilecek son sınıf ise yolculardır. Yolcu zengin olsa da memleketindeki malına ulaşamadığı için maddî yardıma ihtiyaç duyabilir. Bu şekilde yolda kalmış olanlara da zekât verilir.[50]

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyette fakirler, yoksullar, dilenenler, yetimler, yolda kalmışlar ve kölelerin zekât, ganimet, sadaka ve infakın sarf edileceği ihtiyaç sahipleri olduğu ifade edilir.[51] Yurtlarından zorla çıkarılan muhacirlere ensarın nasıl kol kanat gerdiğinden bahsedilir. Onları nasıl muhabbetle karşıladıkları, kendi ihtiyaçları olsa bile muhacirleri kendilerine tercih ettikleri (*îsâr*) anlatılır.[52] Yüce Kitabımız, yardım edilmesini tavsiye ettiği bazı ihtiyaç sahiplerinin edep ve onurlarından dolayı yoksulluklarını gizlediklerini şöyle haber verir: *"Kendilerini Allah yoluna adayan (bu yüzden) yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirlere verin. Edeplerinden dolayı yoksulluklarını gizli tuttukları için insanlar onları zengin sanırlar. Sen onları simalarından tanırsın. Onlar insanları rahatsız edip bir şey istemezler. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir."*[53] Resûlullah (sas) ise şöyle buyurur: *"(Zekât*

49 Tevbe 9/60.

50 Tevbe 9/60: Taberî, XI, 509-530; Mâtürîdî, VI, 383-396; Zemahşerî, III, 59-61; Beyzâvî, II, 60-61; Tahâvî, I, 356-390; Kurtubî, X, 244-284.

51 Bakara 2/177, 273; Tevbe 9/60; Rûm 30/38; Haşr 59/7-8.

52 Haşr 59/9.

53 Bakara 2/273.

verilecek) miskin, ihtiyacını bir iki hurma ya da bir iki lokmanın giderebileceği kimse değildir. Asıl miskin istemekten çekinen kişidir."[54]

Medine'de hurma toplama mevsimi gelmişti. Ensar, bahçelerinden topladıkları salkım salkım taze hurmaları Mescid-i Nebevî'nin sütunlarının arasına gerilmiş iplere asıyordu. Muhacirlerin fakirleri de gidip onlardan yiyordu. Birisi oradaki hurmaların çokluğuna bakıp câiz olacağını zannederek aralarına değeri düşük hurma salkımlarını da kattı. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu:[55] *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Yoksa size verildiğinde küçümser bir bakışla isteksizce kabul edeceğiniz değersiz şeyleri, hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir ve bütün hamd ve övgüler O'na mahsustur."*[56] Kendisi için istediğini kardeşi için de istemekle mükellef olan Müminler, bu âyet ile kendi hoşlarına gitmeyen bir şeyi hayır olarak muhtaç kimselere vermemeleri konusunda uyarılmışlardır. Peygamberimiz (sas) de çürük ve düşük kaliteli ürünlerin zekât olarak verilmesini uygun görmemiştir.[57] Kur'ân'da ihtiyaç sahiplerine yardımın, onlara değer verildiğini gösteren tavırlarla, nezaket ve itinayla yapılmasına özellikle dikkat çekilir. Yardım edilen kişinin onuruna saygı duyulması, yardım edenin kendini onun yerine koyarak özenli davranması şarttır. Zekât veya sadaka alan kimseyi incitmemek, yapılan yardımı başa kakmamak gerektiği şöyle ifade edilir: *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve (fakiri) incitmek suretiyle boşa çıkarmayın. Böyle kimsenin durumu şuna benzer: Üzerinde toprak bulunan düz, yalçın bir kaya vardır. Sağanak bir yağmur yağmış ve (üzerindekini süpürüp götürerek) onu çıplak bir kaya hâline getirivermiştir. Bunlar kazandıkları hiçbir şeyden yararlanamazlar. Allah, inkârcı topluluğa hidayet etmez."*[58]

Zekât konusunda gözetilmesi gereken hususlardan biri de onu geciktirmeden hemen vermektir. Çünkü zekât, zenginin malındaki fakirin hakkıdır.[59] Sadaka ve zekâtlar ihtiyaç sahiplerine gizliden de açıktan da ulaştırılabilir.[60] Gizlice verilmesi zekât alan kişinin rencide olmaması için daha uygundur. Bu şekilde veren için gösterişe kayma endişesi de ortadan kalkmış olur. Zira zekât gösteriş olsun diye değil,

---

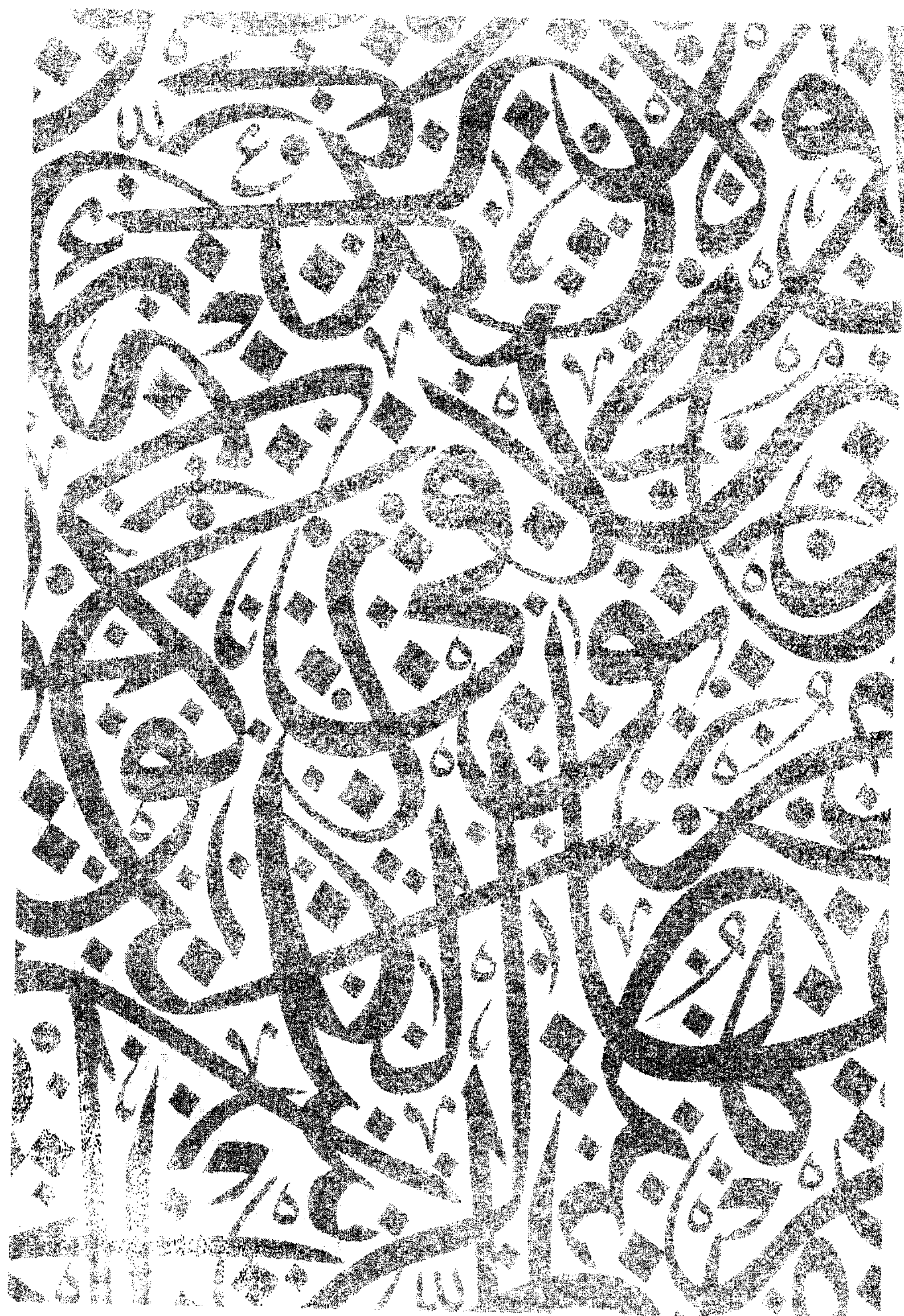
54 Bakara 2/273: İbn Kesîr, II, 477; Buhârî, "Zekât", 53; Müslim, "Zekât", 102.
55 Bakara 2/267: Taberî, IV, 699.
56 Bakara 2/267.
57 Bakara 2/267: İbn Kesîr, II, 468; Nesâî, "Zekât", 27.
58 Bakara 2/264.
59 Zâriyât 51/19; Meâric 70/24-25.
60 Bakara 2/271, 274.

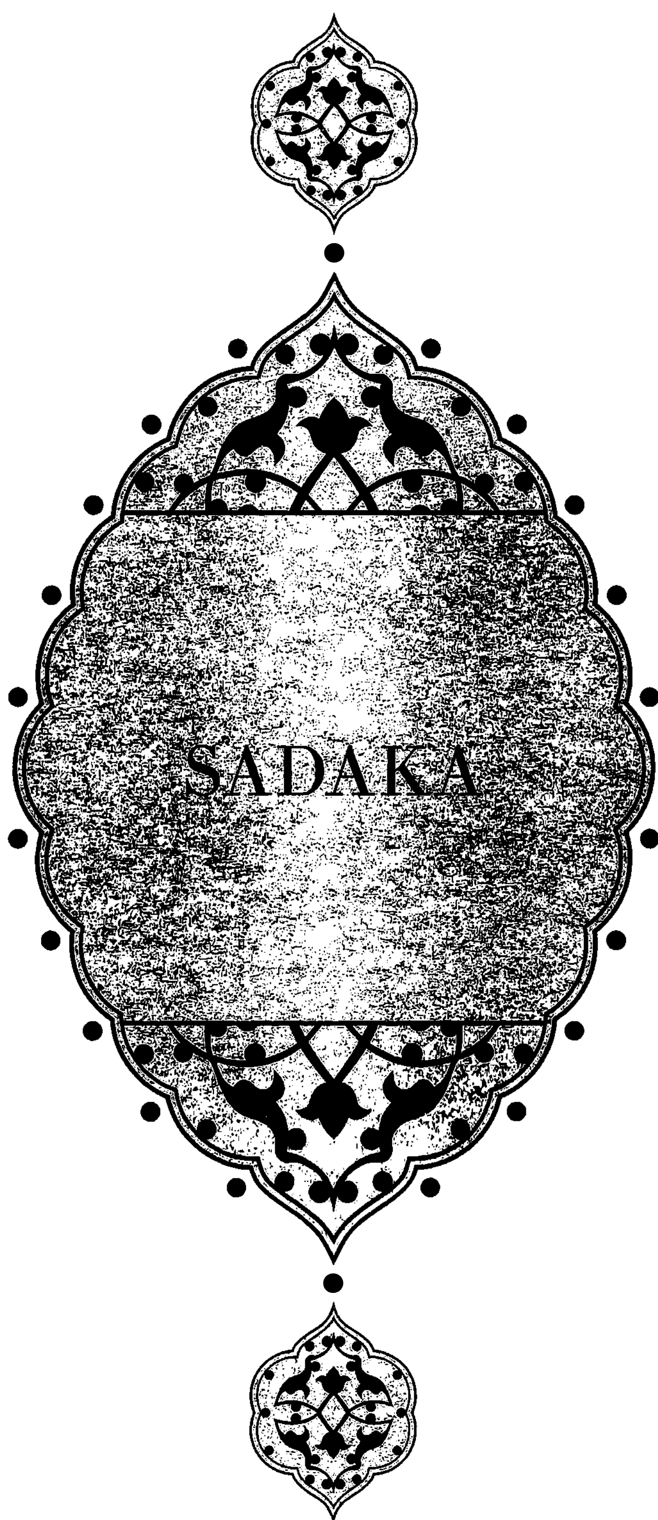
Allah rızası için verilir.[61] Açıktan verilmesi ise riya olmadıkça başkalarını zekât vermeye teşvik eder.

Zekât, önceki ümmetlerde de uygulanan aslî bir ibadettir. Namaz kılmak gibi zekât vermek de kişinin imanının, Rabbine olan sevgisinin, O'nun emirlerine itaatinin yansımasıdır. Dolayısıyla zekât Kur'ân'da iman, itaat ve namazla birlikte İslâm toplumuna âidiyetin şartlarından biri olarak sunulmuştur. Zekâtlarını gönül huzuruyla ve samimiyetle verenler, Allah'ın rahmetiyle ve cennetle müjdelenmiştir. Zekâtın bireysel olarak dünya ve âhireti güzelleştiren kazanımlarının yanı sıra toplumsal faydaları da unutulmamalıdır. Kişi zekât vermekle hem malını hem ahlâkını arındırma imkânı yakalar. Cimrilik, dünyevileşme, mal hırsı, kibir ve çevresine karşı duyarsızlık gibi kötü huylardan uzaklaşarak olgunlaşır. Mülkün yegâne sahibinin Yüce Allah olduğunu her defasında yeniden hatırlar, malı ile sınav verdiğinin farkına varır, kendisine lütfedilen zenginliğe karşı şükretmiş olur. Esasen zengin, servetini sırf kendi emeğiyle değil, toplumdaki birçok kişinin katılımı ve katkısıyla kazanmıştır. Servetindeki bu hakkı, ancak ihtiyaç sahiplerine zekât vererek ödeyebilir. Zekât, toplum içinde kardeşlik duygularını pekiştirip birlik ve beraberlik ruhunu diri tutar. Varlıklı kimselerle yoksullar arasında haset, önyargı ve fitne tohumlarının yeşermesine izin vermeyerek Müminleri birbirine yaklaştırır, dayanışma ve sevgi köprüsü kurar. Gerçek şu ki toplumun bir kesimi servetlerine servet katarken bir kısmının zaruri ihtiyaçlarını dahi karşılayamaması insanlar arasında rahatsızlık yaratır, bölünmelere neden olur. Bu açıdan zekât, gelir dağılımındaki uçurumun azalmasına ve dengeli bir yapının oluşmasına yardımcı olur.

61 Bakara 2/272.

SADAKA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَف۪ٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

"(O takvâ sahiplerinin) mallarında,
muhtaç ve yoksul için bir hak vardır."

(Zâriyât 51/19)

وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنٖٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَرٖيبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٠﴾

"Sizden birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da sadaka versem ve iyi kişilerden olsam.' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın."

(Münâfikūn 63/10)

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثٖيمٍ ﴿٢٧٦﴾

"Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez."

(Bakara 2/276)

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكّٖيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْۜ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْۜ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿١٠٣﴾

"Onları (günahlardan) arındırmak ve temizlemek için mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah çok iyi işitmekte ve bilmektedir."

(Tevbe 9/103)

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَٓا اَذًىۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلٖيمٌ ﴿٢٦٣﴾

"Güzel bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah sınırsız zengindir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir)."

(Bakara 2/263)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰىۙ كَالَّذ۪ي يُنْفِقُ مَالَهُ
رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ
فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْداًۜ لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٦٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve mâruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, Kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."

(Bakara 2/264)

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَۘ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُۜ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍۙ ﴿١٣﴾ اَوْ اِطْعَامٌ
ف۪ي يَوْمٍ ذ۪ي مَسْغَبَةٍۙ ﴿١٤﴾ يَت۪يماً ذَا مَقْرَبَةٍۙ ﴿١٥﴾ اَوْ مِسْك۪يناً ذَا مَتْرَبَةٍۜ ﴿١٦﴾

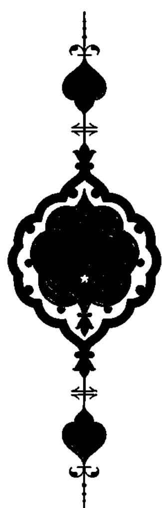
"Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir. Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır."

(Beled 90/11-16)

اِنَّ الْمُصَّدِّق۪ينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضاً
حَسَناً يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ اَجْرٌ كَر۪يمٌ ﴿١٨﴾

"Sadaka veren erkeklere, sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir borç verenlere bunun karşılığı fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır."

(Hadîd 57/18)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de Mekkî sûrelerde *sadaka* kelimesi geçmez. Medenî sûrelerde ise beş âyette *sadaka* şeklinde tekil,[1] sekiz âyette *sadakât* şeklinde çoğul[2] olarak geçer. Kelime bu âyetlerde "zekât", "gönüllü bağış", "kamu harcamaları için toplanan vergi" ve "ihramdan çıkmak zorunda kalan kişinin ödemesi gereken kefâret" gibi çok farklı anlamlarda kullanılır. "Sadaka vermek" anlamındaki *tasadduk* kavramı ise hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde yer alır. Kur'ân-ı Kerîm'de malın insana imtihan amacıyla verildiği, zenginlerin malında ihtiyaç sahipleri için pay olduğu bildirilir. Sadaka vermek her fırsatta teşvik edilir ve sadaka verenlerden övgüyle söz edilir.

Sadaka kelimesi *s-d-k* kökünden türemiştir. Çoğulu *sadakât*tır. *Sıdk,* "gerçeklik, doğruluk, dürüstlük" gibi anlamlara gelir. Sözlüklerde *sıdk,* "yalanın (*kizb*) zıddı, gerçeğe uygun hüküm ifade eden söz" şeklinde açıklanır. *Sadîk, sâdık, sadak* ve *sadakat* kelimeleri de *sıdk* kökünden gelir. *Sıdk* ve onun çeşitli türevleri "haberin vâkıaya uygunluğu, söz ve davranışların doğru ve gerçeğe uygun olması" mânalarını ifade eder.[3] Aynı kökten gelen *sadk* kelimesi "her şeyde tam, mükemmel olan" demektir. Nikâhı tamamlayan bir unsur olması sebebiyle mehire *sadâk* ve *sıdâk* denilmiştir.[4] Ayrıca bu kelime bir âyette hacda terk edilen bir emrin karşılığı olarak ödenmesi istenen kefâret;[5] bazı âyetlerde de Hz. Peygamber (sas) ile özel görüşmeden önce verilmesi gereken "fakirlere yardım" anlamındadır.[6] Kısacası sadaka, "Allah'tan sevap beklenerek yapılan bağış" (*atiyye*)[7] olup, genel anlamda kişinin malından ve sahip olduğu imkânlardan fakirler için verdiği her şeydir.[8]

1 Bakara 2/196, 263; Nisâ 4/114; Tevbe 9/103; Mücâdele 58/12.
2 Bakara 2/264, 271, 276; Tevbe 9/58, 60, 79, 104; Mücâdele 58/13.
3 İbn Fâris, III, 339; Cevherî, IV, 1505; Cürcânî, s. 137-138; Tehânevî, II, 1070.
4 Halîl b. Ahmed, II, 385; İbn Fâris, III, 339; Cevherî, IV, 1506; Bakara 2/270: Râzî, VII, 77.
5 Bakara 2/196.
6 Mücadele 58/12, 13.
7 Cürcânî, s. 138; Tehânevî, II, 1074.
8 İbn Fâris, III, 339; Cevherî, IV, 1506.

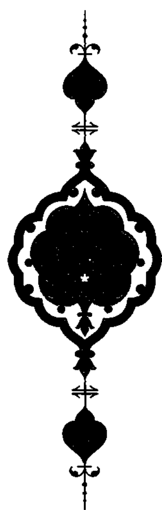
Kur'ân'da *tasadduk* kelimesi "kazanılmış bir haktan vazgeçme, hakkını bağışlama" anlamında da kullanılır. "Alacaklının hakkından vazgeçmesi",[9] hata ile öldürülen bir müminin vârisinin, diyetten vazgeçmesi[10] bunun örnekleri olarak verilebilir. Yine kısas hakkına sahip olan kişinin bu hakkını suçlu lehine bağışlaması da bu kökten gelen kelimelerle anlatılır.[11]

Müfessirler, Kur'ân'da mutlak olarak kullanıldığında *sadaka* kelimesinin zekât anlamına geldiğini söylemişlerdir.[12] Ancak sadaka, zekâttan farklı olarak farz olanı değil, gönüllülük esasına dayanan bir harcamayı da ifade eder. Buna göre Kur'ân'da "sadaka" kelimesinin hem zorunlu hem gönüllü bağışta bulunma için kullanıldığı söylenebilir.

Yüce Allah'ın hoşnutluğunu kazanma niyetiyle yapılan her türlü harcama, *infak* kapsamına girer. İnfak, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı ifade eder.[13] Kur'ân'da iki yerde geçen *nafaka* kelimesi[14] sadaka ile yakın anlamdadır.[15] *Nafaka* "ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para, yiyecek, giyecek, barınak ve benzeri maddî değerler" mânasına gelir.[16] Kur'ân'da sadaka ile yakın anlamda kullanılan kelimelerden biri de *karz*dır. *Karz* "geri ödenmek üzere verilen mal" veya "birine ödünç/borç vermek" demektir.[17] Kur'ân-ı Kerîm'de *karz* kelimesi *karz-ı hasen* şeklinde "güzel borç" nitelemesiyle geçer. *Karz-ı hasen*, herhangi bir dünyevî beklenti içine girmeden, sırf Allah'ın rızasını kazanmak için darda kalmış birine karşılıksız borç vermektir.[18] Sadaka gibi karz-ı hasen de Kur'ân-ı Kerîm'in Müminleri teşvik ettiği bir yardımlaşma şeklidir.[19]

---

9 Bakara 2/280.
10 Nisâ 4/92.
11 Mâide 5/45; Râgıb el-İsfahânî, s. 278.
12 Tevbe 9/60: İbnü'l-Arabî, II, 522; Tevbe 9/60: Kurtubî, X, 245.
13 Râgıb el-İsfahânî, s. 502.
14 Bakara 2/270; Tevbe 9/121.
15 Râgıb el-İsfahânî, s. 502.
16 Tehânevî, s. 1721.
17 Râgıb el-İsfahânî, s. 400.
18 Bakara 2/245: Mâtürîdî, II, 136.
19 H. Yunus Apaydın, "Karz", *DİA*, XXIV, 521; Bakara 2/245: *Kur'an Yolu*, I, 385.

SADAKA, FAKİRİN HAKKIDIR

وَفِى أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

"(O takvâ sahiplerinin) mallarında, muhtaç ve yoksul için bir hak vardır."

(Zâriyât 51/19)

İnsanın sahip oldukları da dâhil olmak üzere, varlık âleminin gerçek sahibi olan Allah, toplumda dengenin sağlanmasına yardım edecek şu esaslı ilkeyi ilân etmiştir: Zengin Müminlerin malında yoksullar ve ihtiyaç sahipleri için bir pay vardır.[1] Kur'ân'da söz konusu ilkenin uygulanmasını teşvik için de bu hakkı fakirlere ödeyenler cennetle müjdelenmiştir. Zorunlu malî sorumluluklarını yerine getirme çabası içinde olanlar yani zekâtlarını aksatmadan verenler övülmüştür.[2] Müminlere düşen, ihtiyacından dolayı isteyen ve edebinden dolayı isteyemeyen her yoksula bu hakkını vermektir. *"(O takvâ sahiplerinin) mallarında, muhtaç ve yoksul için bir hak vardır."*[3] buyruğunu Mekke'de ilk dile getiren âyet, ihtiyacını söyleyerek yardım isteyen bir kimsenin boş çevrilmesinin uygun görülmediğine işaret etmektedir. İnsanlara el açıp dilenmek kişiyi küçük düşüren, onur kırıcı bir davranış olduğu için hoş karşılanmaz. Buna rağmen Kur'ân, zor durumda kaldığı için isteyene vermeyi,

1 Zâriyât 51/19; Meâric 70/24-25; Buhârî, "İlim", 6; Müslim, "Îmân", 10.
2 Bakara 2/177; Meâric 70/24-25, 35.
3 Zâriyât 51/19.

kapıya geleni boş çevirmemeyi öğütler.[4] Hz. Peygamber (sas) de at üstünde bile gelse isteyenin elinin boş çevrilmemesini tavsiye eder.[5] Yukarıdaki âyette "muhtaç" diye çevrilen *sâil* kelimesi ihtiyacını belli eden, hatta kendisine yardım edilmesini isteyen kimse demektir.[6]

Âyette "yoksul" diye çevrilen *mahrûm* ise insanlardan bir şey istemeyen, ihtiyacını bildirmeyen, çekingen kimsedir.[7] Âyette yoksul (*mahrûm*) ile kimin kastedildiği konusunda farklı yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirlere göre "yoksul" hiç maddî imkânı bulunmayan, geçimini sağlayacak bir mesleği ve kazancı olmayan kimsedir. Bazılarına göre ise yoksul, elindeki malını kaybeden veya tüm malı felâkete uğrayan kimsedir.[8] Taberî'ye (ö. 310/923) göre bahsi geçen "yoksul" ifadesinden maksat, muhtaç olan ve rızıktan mahrum kalandır. Bu yoksulluğun nedeni, mahsulünün ve malının yok olması ya da insanlardan dilenmeyip edepli kalması olabilir.[9] Âyette geçen mahrum, bir hadiste bahsedilen "çok yoksul, düşkün" anlamındaki *miskîn* kelimesiyle de açıklanmıştır. Söz konusu hadiste Peygamberimiz miskini tanımlarken, kendine yetecek kadar yiyecek bulamayan, fakirliği anlaşılamadığı için kendisine sadaka verilmeyen ve insanlardan dilenmeye kalkışmayan kimse olduğunu söyler.[10] Müfessirlerin yorumlarından anlaşıldığına göre *mahrûm* ihtiyaç içinde olduğu hâlde istemekten çekinen ve utanma duygusu, ihtiyacını belli etmesine engel olan kişidir.[11] Yüce Allah böyle kimselere yardım edilmesini emreder.

Hz. Peygamber (sas) kıyamet gününde fakirlerin, kendilerine haklarını ödemeyen zenginleri Yüce Allah'a şikâyet edeceğini haber vermiştir. Sonrasında, "zenginlerin mallarında muhtaç ve yoksulların hakkı olduğunu" bildiren âyeti okuyarak söz konusu hakların ödenmesi hususunda uyarıda bulunmuştur.[12] Herhangi bir miktar belirtmeksizin zenginin malında yoksulun hakkı bulunduğunu ifade eden bu âyetlerin, sadece zekât vermekle kişinin sorumluluktan kurtulamayacağına işaret ettiği düşünülebilir. Çünkü kıtlık, ekonomik kriz ve felâket gibi olağanüstü durumlarda zekât vermiş olmak yeterli olmayabilir.[13] Muhtaçların ihtiyacını gidere-

---

4 Bakara 2/177; Zâriyât 51/19; Meâric 70/25; Duhâ 93/10.
5 Zâriyât 51/19: İbn Kesîr, XIII, 214; VII, 418; Ebû Dâvûd, "Zekât", 33.
6 Zâriyât 51/19: Taberî, XXI, 512.
7 Zâriyât 51/19: Taberî, XXI, 512; Mâverdî, V, 366.
8 Zâriyât 51/19: Abdürrezzâk b. Hemmâm, II, 243; Taberî, XXI, 512-517; Mâverdî, V, 366-367.
9 Zâriyât 51/19: Taberî, XXI, 518.
10 Zâriyât 51/19: Abdürrezzâk b. Hemmâm, II, 243; Taberî, XXI, 515; Bakara 2/269: İbn Ebî Hâtim, II, 541-542.
11 Zâriyât 51/19: *Kur'an Yolu*, V, 125.
12 Zâriyât 51/19: Sa'lebî, IX, 113; Kurtubî, IXX, 484.
13 Zâriyât 51/19: *Kur'an Yolu*, V, 125.

cek şekilde gönüllü bağışlar yapmak da gerekebilir. Her ne kadar belli bir sürece yayılarak dağıtılsa da zekâtın yılda bir defa verildiği düşünüldüğünde, ihtiyaç sahiplerinin yıl boyu zekât dışında da desteklenmesi gerektiği anlaşılır.

Kur'ân-ı Kerîm, ihtiyacını söyleyerek yardım istemekten çekinenlere sadaka verilmesini teşvik eder: *"Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar..."*[14] Âyette söz konusu edilen fakirler o gün için Mescid-i Nebevî'nin bir köşesinde barınan kimsesiz ve yoksul Müslümanlardı. Bu kişilerin Mekke'den hicret eden muhacirler olduğu da söylenir.[15] Bunların aileleri, akrabaları ve sabit bir gelirleri yoktu. Medine'ye yerleşip iş-güç sahibi olmaları için zamana ve uygun şartlara ihtiyaçları vardı. Burada tarihî bir durum söz konusudur. Bununla birlikte âyette de belirtildiği gibi, Müminler her zaman böyle asil, onurlu, aslında ihtiyaç sahibi olduğu hâlde, Allah'ın dinine hizmet için koşturmaktan kendisine yatırım yapmaya vakit bulamayan kimseleri simalarından tanır ve gereken yardımı yaparlar.[16]

Borcunu ödeme sıkıntısı çeken borçluya yardımcı olarak alacakların bağışlanması da sadakadır. Mümin darlık içinde olanlara güzel borç (*karz-ı hasen*) vererek yardımcı olur. Borç vermenin mükâfatını sadece Allah'tan bekler. Borcunu vaktinde ödeyemeyen kimselere eli genişleyinceye kadar mühlet verir. Eli darda olan verecekliyi sıkıştırarak onu zora sokmaz. Şayet borçlu hiç ödeyemeyecek durumdaysa, bu borcun tamamını ya da bir kısmını sadakaya sayarak ona bağışlar. Allah Teâlâ borçlunun darlık zamanında sıkıştırılmamasını ister. Eğer mümkünse alacakların borçluya bağışlanmasını (*tasadduk*) tavsiye eder: *"Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır."*[17] Nitekim sadaka niyetine alacağından vazgeçmeyi tavsiye eden ve faizi (*ribâ*) yasaklayan âyetlerin[18] Kur'ân'ın en son inen âyetlerinden[19] olması dikkat çekicidir. Aktarıldığına göre âyet, Câhiliye döneminde mallarını faize verip sonra da Müslüman olanlar hakkında inmiştir. Bu kişiler Müslüman olduklarında faiz alacaklarını henüz tahsil edememişlerdi.[20] Âyetten anlaşıldığına göre anaparalarını ödemekten âciz hâle gelen bu borçlulara, ödeme

14 Bakara 2/273.
15 Bakara 2/273: Mukātil b. Süleyman, I, 224-225; Kurtubî, IV, 371.
16 Bakara 2/273: *Kur'an Yolu*, I, 427.
17 Bakara 2/280.
18 Bakara 2/278, 280.
19 Bakara 2/280: Taberî, V, 66-67.
20 Bakara 2/280: Taberî, V, 62.

imkânları oluncaya kadar süre tanınması istenmiştir. Sözü edilen borçlular ise faizli işlemlerde borçlu durumunda olup, faizle aldığı anaparayı ödemeye gücü yetmeyenlerdir. Bu nedenle darlık içinde olan her borçluya, imkânı oluncaya kadar zaman tanınması gerekir.[21]

Âyetteki *"Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır."* ifadesi ise iki şekilde yorumlanmıştır. Birincisi; "Darlık içinde olan borçluya, alacağınızı sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır." İkincisi; "Borçluya süre vermeniz daha hayırlıdır."[22] Nitekim Hz. Peygamber (sas), borcunu alma zamanı geldiğinde borçluya yeniden zaman tanıyan kişi için, bunun sadaka sayılacağını bildirmiştir.[23] Resûlullah Efendimiz (sas) ayrıca şöyle buyurmuştur: *"Kim borcunu ödeme zorluğu çeken kişiye zaman tanır veya onun borcunu silerse, Yüce Allah hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde o kişiyi kendi gölgesinde gölgelendirir."*[24] Bu sebeple ödeme güçlüğü içinde olan borçluya Allah'ın rızasını umarak ve merhametli davranarak, faizsiz ve menfaatsiz yeni vadeler tanımak gerekir.

Sadaka içerisinde değerlendirilen başka bağışlama davranışları da vardır. Meselâ, kısas hakkına sahip olan kişinin bu hakkını suçlu lehine bağışlaması, yaralanmaya mâruz kalmış kişinin kısas talebinden veya diyetten vazgeçmesi[25] de sadakadır. Benzer şekilde hata ile öldürülen bir müminin ailesinin suçlunun ödemesi gereken diyeti bağışlaması[26] da bir sadaka olarak ifade edilmiştir. Çünkü bu affediş, karşılık beklenmeden sadece Allah rızası için yapılan bir iyiliktir.[27] Nitekim Peygamberimiz (sas) *"Her türlü iyilik sadakadır."* buyurmuştur.[28] Kölelikten kurtulmak isteyenlere de yardım edilmesi görevi yine Allah tarafından zengin Müminlere verilmiştir. Âyet indikten sonra sahâbe ya kölelere azat olmaları karşılığında yazdıkları borçların (*mükâtebe*) bir kısmından vazgeçmişler ya da kölelere bunun için yardım etmişlerdir. Bu yardımın farz olan zekâttan verilebileceği görüşünde olanlar vardır.[29] Bir diğer uygulama da şöyledir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (sas) ile özel görüşme âdâbına dair bir düzenlemeyi uygulamaya koyarken, Müminlere sadaka vermeleri için fırsat sunmuştur. Zira Peygamberimiz (sas) ile özel görüşmek isteyenlerin

---

21 Bakara 2/280: Taberî, V, 61; Râzî, VII, 111.
22 Bakara 2/280: Zemahşerî, I, 509; Râzî, VII, 112.
23 Bakara 2/280: İbn Kesîr, II, 498, 500; İbn Mâce, "Sadakāt", 14.
24 Bakara 2/280: İbn Kesîr, II, 501; Müslim, "Zühd", 74; İbn Mâce, "Sadakāt", 14.
25 Mâide 5/45.
26 Nisâ 4/92.
27 Nisâ 4/92: Mâtürîdî, III. 397-98.
28 Buhârî, "Edeb", 33.
29 Nûr 34/33: Taberî, XVII, 283-289; İbn Kesîr, X, 230-231.

sayısı her geçen gün artıyordu. Bazı kimselerin bu görüşmenin süresini uzatmaları Resûlullah'ı (sas) zor durumda bırakıyordu. Yüce Allah onlardan Hz. Peygamber'le (sas) özel görüşmeden önce fakirlere dağıtılmak üzere sadaka vermelerini istedi.[30] Böylece insanların özel meseleleri için Resûlullah'la (sas) görüşmeleri, yoksullar lehine bir ödemede bulunmalarına vesile kılınmıştır.[31] Fakat maksat gerçekleşince bu usulün vâcip bir kural hâlinde işletilmesine gerek kalmamış, hemen sonrasında gelen âyetle bu uygulama zorunlu olmaktan çıkarılmıştır.[32]

Kur'ân-ı Kerîm'in açık beyanına göre, Allah faiz malını yok eder, sadakaları ise arttırır, bereketlendirir.[33] Bu bakımdan sadaka vermek malı azaltmaz, aksine arttırır. Sadakanın artmasının ve arttırılmasının anlamı, sadakanın sevabının kat kat verilmesi ve sadakası verilen malın bereketlenerek çoğalmasıdır.[34] Nitekim sadaka veren, servetinden hayır görür. İnsanların sevgisini kazanarak şerefini arttırır. Bu kazanç, maddî kazançtan daha değerlidir.[35] Bu, dünyadaki artıştır. Âhirette de sadakaların sevabı kat kat olacaktır. Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *"Allah, sadakayı kabul eder. Onu sağ eliyle alır ve sizden birinizin atının tayını besleyip büyüttüğü gibi o sadakayı büyütür. Öyle ki, bir lokma sadaka, Uhud Dağı gibi sevaba dönüşür."*[36] Sadaka bireyler arasında ünsiyet ve muhabbet bağları kurarken, sosyal yardımlaşma ve dayanışma duygusunu pekiştirir. Mal ve servetin, belli bir zümrenin tekelinde tutulmasına engel olarak toplumda dengeli bir maddî dağılım sağlar.[37]

Müslüman, yaşamı boyunca, sadaka vermek için fırsat kollamalı, en az kendi ihtiyaçları kadar çevresindekilerin de ihtiyaçlarını gözeterek yardım etme imkânını iyi değerlendirmelidir. Kur'ân-ı Kerîm, ecel kapıyı çalmadan önce insanı sahip olduğu imkânları gönüllü olarak başkalarıyla paylaşmaya çağırır: *"Herhangi birinize ölüm gelip de; 'Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!' demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın."*[38] Âyette geçen *"beni yakın bir süreye kadar geciktirsen"* ibaresinin anlamı "keşke bana süre versen ve ecelimi biraz daha geriye atsan" demektir. Bu geriye atma işi, insanın ömrünün arttırılmasını ifade eder. İyilik etme fırsatlarını yeterince değerlendirmemiş

30 Mücâdele 58/12: Taberî, XXII, 484; Râzî, XXIX, 272.
31 Mücâdele 58/12: Derveze, X, 110.
32 Mücâdele 58/13.
33 Bakara 2/276; Rûm 30/39.
34 Bakara 2/276: Taberî, V, 45; Zemahşerî, I, 507.
35 Bakara 2/276: Râzî, VII, 103.
36 Bakara 2/276: Taberî, V, 46; İbn Ebî Hâtim, II, 547.
37 Haşr 59/7.
38 Münâfikûn 63/10.

olan insan, bu geciktirmeyi sadaka ve zekât vermek için ister. Bu husus âyette, *"sadaka verseydim ve iyi kimselerden olsaydım"* ifadesiyle anlatılır.[39] Âyetten anlaşıldığına göre, hayır işleri ilk fırsatta yapılmalı ve sonraya ertelenmemelidir. Zira ölüm anı gelip çattığında, kaçırılan fırsatları telâfi etme zamanı geçmiş olur. Bir adam Peygamberimize (sas) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü, hangi sadaka en faziletlidir?' diye sorunca Peygamber Efendimiz (sas), *"Sağlıklı, gayretli, zenginliği arzu edip fakirlikten korkar bir hâldeyken verdiğin sadaka."* buyurur ve şu tavsiyeyi ekler: *"Sadaka vermeyi can boğaza gelinceye kadar erteleme!"*[40] Müfessir sahâbî İbn Abbas (ö. 68/687-88) ise "Ölüm başınıza çökmezden önce sadaka verin. Çünkü bu an geldiğinde, artık ne bir tövbe kabul edilir ne de bir ibadet fayda verir." demiştir.[41]

Müslümanlar her fırsatta sadaka vermeye teşvik edilmelidir. Nitekim Allah'ın Elçisi (sas), Tebük Seferi'nin giderleri için Müslümanlara yardım çağrısında bulunmuş, onları sadaka vermeye teşvik etmişti.[42] Ashâb da Hz. Peygamber'in (sas) bağış çağrısına yürekten gelen bir coşkuyla karşılık vermişti. Maddî imkânı olanlar servetlerinden yüklü miktarlar bağışlamışlardı. İmkânı olmayanlar da mütevazı katkılarda bulunmuşlardı. Münafıklar ise kendi istekleriyle cömertçe veren Müminleri servet gösterişi yapmakla suçlamışlardı. Maddî durumu iyi olmadığı için az miktarda bağış yapan Müminleri incitmiş, "Allah'ın bu kadar sadakaya ihtiyacı mı var?" diye onlarla alay etmişlerdi. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: *"Sadakalar konusunda Müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Onlar için elem verici bir azap da vardır."*[43] Böylece verdikleri az da olsa çok da olsa inananların sadakası övülmüş, sadakanın temelindeki iyi niyet ve samimiyete vurgu yapılarak Münafıkların tutumu şiddetle eleştirilmişti.[44]

---

39 Münâfikûn 63/10: Taberî, XXII, 671, 672; Râzî, XXX, 18-19.

40 Buhârî, "Veṣâyâ", 7.

41 Münâfikûn 63/10: Zemahşerî, VI, 129.

42 Tevbe 9/79: Mukātil b. Süleyman, II, 185; Taberî, XI, 593; Vâkıdî, III, 991-992; İbn Hişâm, II, 550.

43 Tevbe 9/79.

44 Tevbe 9/79: Mukātil b. Süleyman, II, 185-86; Taberî, XI, 590; Vâkıdî, III, 1069.

SADAKA VERMEK GÜNAHLARDAN ARINDIRIR

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكّ۪يهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْۜ
اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١٠٣﴾

"Onları (günahlardan) arındırmak ve temizlemek için mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah çok iyi işitmekte ve bilmektedir."

(Tevbe 9/103)

Resûlullah (sas) ve güzide ashâbı Tebük'e doğru yola koyulmuşlardı. Yazın en sıcak günleriydi. Medine'de hurmalar olgunlaşıp meyveye durmuştu. Tam da hurma ağaçlarının altında gölgelenip serinlenecek, meyve toplayıp ikramlar yapacak zamandı. Hurmaları öylece bırakıp açlığı ve susuzluğu göze alarak sefere çıkmak zordu. Bu yüzden Ebû Lübâbe ve birkaç arkadaşı imkânları olduğu hâlde sefere katılmaktan kaçınmışlardı. Hz. Peygamber ve ordusu yola çıkmış ama onlar geride, Medine'de kalmışlardı. Bir süre sonra şöyle düşündüler: "Allah'ın Resûlü Müminlerle birlikte cihadda... Biz ise burada gölgede rahatız." Dünyevî kaygılarla sefere katılmayarak hata ettiklerinin farkına varmış, pişman olmuşlardı. Yüreklerine bir huzursuzluk çökmüştü. Vicdan azabı çekiyorlardı. Üzüntüden neredeyse hasta olacaklardı. Hata yapmışlardı ama sadakat ve samimiyetlerini kaybetmemişlerdi. Bağışlanmak için kendilerini mescidin direklerine bağladılar. "Allah'ın Resûlü özrümüzü kabul etmedikçe kendimizi bu direklerden çözmeyeceğiz." dediler. Resûlullah (sas) seferden dönmüştü. Mescide doğru giderken direklere bağlı olanları görünce durdu. Yanındakilere onların kimler olduğunu sordu. Dediler ki: "Ebû Lübâbe ve arkadaşları... Allah'ın Resûlü ile sefere katılmayıp geride kaldılar, hata ettiklerini itiraf ettiler. Sen kendilerini bağışlayıp onları çözünceye kadar kendilerini serbest bırakmayacaklarına dair yemin ettiler." Peygamberimiz, *"Allah onların özrünü kabul etmedikçe onları mâzur görmeyeceğim. Onları serbest bırakmak bana emredilmedikçe onların bağlarını çözmeyeceğim."* buyurdu. Bunun üzerine şu âyet indi: *"Bir başka grup ise günahlarını itiraf ettiler. Bunlar sâlih amelle kötü ameli*

birbirine karıştırmışlardı. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder..."[45] Sonra Hz. Peygamber (sas) onların bağlarını çözdürdü ve özürlerini kabul etti.[46] Haklarında âyet-i kerîme inerek bağışlanmaları üzerine Ebû Lübâbe ve iki arkadaşı gidip tüm mal varlıklarını Hz. Peygamber'e getirdiler. "Ey Allah'ın Elçisi! İşte bizi seninle birlikte sefere çıkmaktan alıkoyan mallar! Bunları al ve bizim adımıza sadaka olarak dağıt! Bağışlanmamız ve bu günahtan temizlenmemiz için dua et." diye rica ettiler. Peygamberimiz ise yine *"Allah emretmedikçe bu mallardan bir şey alıp sadaka olarak dağıtmam."* buyurdu. Bunun üzerine ise şu âyet nâzil oldu: *"Onları (günahtan) arındırmak ve temizlemek için mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir..."*[47] Sonra Allah'ın Resûlü (sas) onların mallarının bir kısmını alıp sadaka olarak dağıttı.[48]

Bu âyette bahsedilen *sadaka*nın hangi anlama geldiği konusunda farklı açıklamalar vardır. Bir görüşe göre bunun anlamı, günahlara kefaret olarak verilen sadakadır. Dolayısıyla âyetin inişine sebep olan kişilerin tövbelerinin kabulü için yaptıkları gönüllü bağışı ifade eder.[49] Âlimlerin büyük çoğunluğu zekâtın bu âyetle farz kılındığını belirtirler.[50] Ancak zekâtla ilgili âyetler ve tarihî bilgiler dikkate alındığında -kesin olmamakla birlikte- nisabı ve miktarı belirli zekâtın hicretin ikinci yılında farz kılındığı anlaşılır.[51] O hâlde bu âyetin, özellikle herhangi bir günah işleyen veya yapılması gerekli olan dinî bir emri terk eden kişinin pişmanlık duyarak bağışlanma umuduyla sadaka vermesine işaret ettiği söylenebilir. Âyet, sadakanın iki özelliğinden söz eder. Bunlar, sadakanın arındırması (*tathîr*) ve temizlemesidir (*tezkiye*). *Tathîr*, "günahlardan ve günaha götürecek mal sevgisinden arındırmak, günahların bıraktığı kötü etkileri gidermek" anlamlarına gelir. *Tezkiye* ise "iyice temizlemek, bereketini arttırmak" demektir.[52] Mümin, sadaka ve zekât vererek kendini manevî kirlerden temizler. Gönlünü bencillik ve açgözlülükten arındırır, ahlâkını güzelleştirir. Yüreğinde muhtaç kimselere karşı sorumluluk, şefkat ve merhamet duygularını geliştirir. Kişiliğini olgunlaştırır. İç huzurunu sağlar. Samimiyetini derinleştirir. Topluma sunduğu katkı ile saygınlığı artan insan, sadaka vesilesiyle kendini cimrilikten korur ve cömertlik erdemine erişir.[53]

---

45 Tevbe 9/102.
46 Tevbe 9/102: Taberî, XI, 654-655.
47 Tevbe 9/103.
48 Tevbe 9/103: Taberî, XI, 660; Mâtürîdî, VI, 443.
49 Tevbe 9/103: Taberî, XI, 657-61; Mâtürîdî, VI, 444; Râzî, XVI, 181.
50 Tevbe 9/103: İbnü'l-Arabî, II, 578-79; Râzî, XVI, 181.
51 İbn Hacer el-Askalânî, III, 266.
52 Tevbe 9/103: Zemahşerî, III, 89; Beyzâvî, II, 77.
53 Tevbe 9/103: Mâtürîdî, VI, 446.

SADAKA VERMEK, İNCELİK ve İÇTENLİK İSTER

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰىۙ كَالَّذ۪ي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ
وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ
صَلْداًۜ لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٦٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve mâruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, Kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."

(Bakara 2/264)

Sadaka vermenin bir âdâbı, geleneği, yolu yordamı vardır. Öncelikle sadaka veren kişi, bu iyiliği samimi bir niyetle yapmalıdır. Sadaka verirken yalnızca Allah'ın hoşnutluğunu gözetmelidir. Çünkü sadakaları alıp kabul edecek ve mükâfatlandıracak olan Allah'tır.[54] Dolayısıyla sadaka veren kişi gösteriş yapmaktan kaçınmalıdır. Sadaka gibi nadide bir ibadeti riya, reklam ya da gururlanma vesilesi olarak kullanmak, dini dünya menfaatine alet etmek anlamına gelir. Sadakayı asla başa kakmamalı, sadaka alanı rencide etmemeli, sadakayı hatırlatarak onu minnet altında bırakmamalıdır. Sadaka sahibi, verdiğinin karşılığında dünyevî herhangi bir beklenti içine girmemelidir.

Kur'ân-ı Kerîm, zenginin vermesi gereken zekâtı, onun malında bulunan ama yoksulun hakkı olan bir miktar olarak tanımlar.[55] Mümin, verdiği sadakanın da zekâtın da muhtacın hakkı olduğunu, kendisinde ancak emaneten bulunduğunu kabul eder. Bunu ödemeyi önemli bir görev sayar. Kendisine böyle bir imkânı bahşedenin Yüce Allah olduğunu bilir. Dolayısıyla yaptığının karşılığında dünyevî

54 Tevbe 9/104.
55 Zâriyât 51/19.

bir menfaat beklemez. Verdiği için kendisiyle övünmez. Başkalarının onu övmesini de beklemez. Yoksula sadaka alması sebebiyle bir yük yüklemez. Yaptığı iyiliğin altında onu ezmez. Muhtacın hakkını alırken utanmasına ve eziklik duymasına fırsat vermez.

Sadaka verilecek kişiye karşı takınılacak tavır, müminin olgunluğunu ve nezaketini gösterir. Yüce Allah *"Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir."*[56] buyurmuştur. Âyetteki "güzel söz" (*kavlün ma'rûf*) tabiri, "kişinin Müslüman kardeşine söylediği gönül alıcı söz ve yaptığı hayır dua" anlamındadır.[57] Bu ifade "Hiç kimsenin görmediği bir yerde Müslüman kardeşinin günahları için Allah'tan bağışlanma talep etmek" şeklinde de yorumlanmıştır. Diğer bir görüşe göre, *kavlün ma'rûf* iyiliğin yapılmasına örnek ve ön ayak olmaktır. Bunu yapmak Yüce Allah katında muhatabı rahatsız eden bir davranıştan daha fazla sevap kazandırır.[58] Çünkü Hz. Peygamber (sas) *"Yarım hurmayla bile olsa sadaka vererek cehennemden korunun. Eğer bunu da bulamazsanız güzel bir söz söyleyin."* buyurmuştur.[59] Sadaka verilen kimseyi yük altında bırakmak ve incitmek, yapılan hayrı boşa çıkarır.[60] O hâlde fakire önce sadaka verip sonra onu inciterek sevaptan mahrum kalmaktansa, güzel bir davranışta bulunarak gönül almak daha iyidir. Çünkü gönül alıcı bir sözün maddî varlığı olmasa da etkisi süreklidir.[61] Sevgili Peygamberimiz, verdiğini başa kakan kimsenin cennete giremeyeceğini, kıyamet gününde Yüce Allah'ın ona merhamet etmeyeceğini ve onu temize çıkarmayacağını haber verir.[62] "Başa kakmak", kişinin ona iyilik yaptığını söyleyerek fakiri üzmesi, üzerinde hakkı olduğunu söz veya davranışlarıyla ima etmesidir. Âyette geçen "incitmek" ise sadaka sebebiyle ihtiyaç sahibini küçümsemek ve horlamaktır.[63]

Bütün servetlerin sahibi Yüce Allah'tır. Yerlerin ve göklerin mülkü O'na aittir. Sadaka veren kimse aslında O'nun kendisine verdiğinden bağışta bulunmuş olur. Allah Teâlâ'nın malından veren kimse, bu davranışı ile kibir ve gösterişe kapılmamalıdır.[64] Eğer böyle yaparsa kendine yazık eder. Kur'ân böyle bir kimsenin hâlini, üzerinde toprak bulunan bir kaya misaliyle anlatılır.[65] Şiddetli bir yağmur yağdığında

56 Bakara 2/263.
57 Bakara 2/263: Taberî, IV, 658.
58 Bakara 2/263: Mâtürîdî, II, 176.
59 Müslim, "Zekât", 68.
60 Bakara 2/264.
61 Bakara 2/263: Mâtürîdî, II, 177.
62 Bakara 2/263: İbn Kesîr, II, 462; Müslim, "Îmân", 171; Nesâî, "Zekât", 69.
63 Bakara 2/262: Zemahşerî, I, 495; Râzî, VII, 50.
64 Bakara 2/264: Mâtürîdî, II, 178.
65 Bakara 2/264.

bu yalçın kayanın üzerindeki toprağı süpürüp götürür. Kaya parçası çırılçıplak kalır. Düz yerlerdeki toprağa bereket getiren yağmur, bu kaya üzerindeki toprağa hiçbir fayda sağlamaz. Sadaka da böyledir; sırf Allah'ın rızası için verildiği ve ihtiyaç sahibi incitilmediği takdirde, harcanan mala bereket getirir. Harcayana da âhirette eşsiz bir ödül kazandırır. Aksi hâlde verilen boşa gider, kişi hem maldan hem de sevaptan olur.[66] Malını Allah'ın rızasını kazanmak için harcayan kişi hakkında ise Kur'ân'ın çok güzel bir benzetmesi vardır: *"Mallarını Allah rızasını dileyerek ve içlerinden gelerek harcayanların misali, tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki kat veren bir bahçedir; ona sağanak yağmasa bile incecik bir çiseleme de yeter. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."*[67] İşte malını âdâbına uygun biçimde ve sırf Allah rızası için harcayanın durumu böyledir. Harcadığı az ya da çok olsun fark etmez, samimiyetinden dolayı Yüce Allah onun mükâfatını katlayarak fazladan verir.[68]

Sadaka, Allah'a sadakat ile bağlılığımızın bir göstergesi olarak gizlice ya da açıktan verilebilir. Sadakayı açıktan vermek güzeldir; ama onu muhtaca gizlice ulaştırmak çok daha iyidir. Kur'ân gizli yapılan bağışın değerine şöyle işaret eder: *"Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır..."*[69] Hz. Peygamber (sas) de sadakayı gizlice veren kimsenin, kıyamet gününde arşın gölgesinde gölgelendirilecek yedi sınıf insandan biri olacağını bildirir. Çünkü bu kişi, "sağ elinin verdiğini sol eli duymayacak kadar" dikkatli ve samimidir. [70] Konuyla ilgili İbn Abbas'ın (ra) da şöyle dediği aktarılır: "Nafile sadakanın gizlice verilmesi, açıkça verilmesinden yetmiş kat daha faziletlidir. Farz olan zekâtın ise açıktan verileni, gizli verilmesinden yirmi beş kat daha faziletlidir."[71] Müfessirlere göre, farz olan zekâtın açıktan verilmesi daha iyidir. Çünkü zekâtın gizli verilmesi, "kişi yükümlü olduğu hâlde zekât vermiyor" şeklinde yanlış bir düşünceye sebep olabilir. Nafile sadakaları açıktan vermek de başkalarını sadaka vermeye teşvik edebilir. Ancak nafile sadaka açıkça verildiğinde hem sadakayı alanın mahcup olması hem de verenin gösterişe düşmesi ihtimali mevcuttur. Dolayısıyla sessiz sedasız, kimseye duyurmadan verilen sadaka tercih edilmiştir.[72]

---

66 Bakara 2/264: Mâtürîdî, II, 178.
67 Bakara 2/265.
68 Bakara 2/265: Mukātil b. Süleyman, I, 221; Mâtürîdî, II, 180-181; Zemahşerî, I, 497.
69 Bakara 2/271.
70 Bakara 2/271: İbn Kesîr, II, 473; Buhârî, "Ḥudûd", 19; Müslim, "Zekât", 91.
71 Bakara 2/271: İbn Ebî Hâtim, II, 536; Zemahşerî, I, 501.
72 Bakara 2/271: Mâtürîdî, II, 191; Zemahşerî, I, 501; İbn Kesîr, II, 473.

SADAKANIN MÜKÂFATI KAT KAT FAZLASIYLA VERİLİR

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا
يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾

"Sadaka veren erkeklere, sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir borç verenlere bunun karşılığı fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır."

(Hadîd 57/18)

Allah Teâlâ, sadaka veren Müslüman erkekleri ve kadınları Kur'ân-ı Kerîm'de över. Onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırladığını, verdiklerinin karşılığını kat kat alacaklarını bildirir.[73] Âyette geçen "güzel bir borç" anlamındaki *karz-ı hasen* tabiri, herhangi bir dünyevî beklenti içine girmeden sırf Yüce Allah'ın rızasını kazanmak için ihtiyacı olanlara borç vermeyi ifade eder.[74] Bundan da anlaşılmaktadır ki, Kur'ân'da Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan bağış ve yardım, sanki O'na verilmiş gibi değer ve anlam taşır. Bu borcun karşılığı da elbette Allah Teâlâ'dan eşsiz bir ödül olarak geri döner.

Sadaka vermek, kişiyi cennete ulaştıracak sâlih amellerdendir. Bu sebeple Yüce Kitabımız sürekli olarak insanı kazandığından ve sahip olduğu nimetlerden tasaddukta bulunmaya teşvik eder.[75] Cimrilik ve yoksulluk korkusu, şeytanın telkinidir. Şeytan insanı fakirlikle korkutarak sadaka vermesine engel olmak ister. Hâlbuki Allah Teâlâ, insanı malından ihtiyaç sahiplerine harcamaya, paylaştıkça berekete nail olmaya çağırır. Cömertliğin karşılığında rahmet ve bağışlanma vaat eder. Yüce Allah sadakaların karşılıksız kalmayacağını şöyle bildirir: *"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen(in fısıldaşması) müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."*[76] Bu âyet her ne kadar Kur'ân'ın nüzûl döneminde meydana gelen özel bir durumdan söz etse de mânası

73 Ahzâb 33/35; Hadîd 57/18.
74 Bakara 2/245: Mâtürîdî, II, 136.
75 Bakara 2/267.
76 Nisâ 4/114.

geneldir.[77] Âyetin inişine sebep olan özel durum, bir hırsızlık olayının üzerini örtmek ve suçu başkalarının üzerine atmak için yapılan gizli görüşmeler ve fısıldaşmalardır.[78] Âyet o gün için bu davranışı ve her zaman için benzerlerini kınar.[79] Sonrasında da Allah'ın rızası uğruna yapıldığında kişiyi cennete götürecek şu üç hayır işinden söz eder: Sadaka vermek, iyilik yapmak ve insanların aralarını düzeltmek. Sadaka, en geniş anlamıyla insanlara maddî ve manevî yardımda bulunmaktır. İyilik yapmak şeklinde tercüme edilen *ma'rûf* ise aklın ve dinin iyi ve güzel olarak nitelendirdiği her türlü davranıştır.[80] Peygamberimiz, her güzel söz ya da davranışın (*ma'rûf*) ve iki kişinin arasını adaletle düzeltmenin birer sadaka olduğunu ilân etmiştir.[81] Nitekim pek çok hadiste, yol güzergâhındaki engelleri kaldırmak, darda kalana yardım elini uzatmak, bir insanın yükünü yüklenmesine veya bineğine binmesine yardım etmek sadaka olarak nitelendirilir.[82] Dolayısıyla sadaka sadece para yardımında bulunmak şeklinde anlaşılmamalı, zenginlere has bir ibadet gibi değerlendirilmemelidir. Âyette sözü edilen sadakanın zekât, *ma'rûf*un ise gönüllü olarak yapılan bağışlar olduğu da söylenir.[83] Söz konusu üç davranış, "her kim yaparsa" şeklinde gönüllülük esasına dayandırılmış ve Allah rızası için olma şartına bağlanmıştır.[84] Sadaka vermek, iyilik üretmek ve barışı temin etmek şeklindeki bu üç hayırlı iş, insanlara bir fayda sağlanması veya bir zararın toplumdan uzaklaştırılması temeline dayanır.[85] Bu uğurda emek veren kişiyi, Yüce Allah âyetin sonunda şöyle müjdeler: *"Kim Allah'ın rızasını elde etmek için böyle yaparsa, biz ona çok büyük bir mükâfat vereceğiz."* [86]

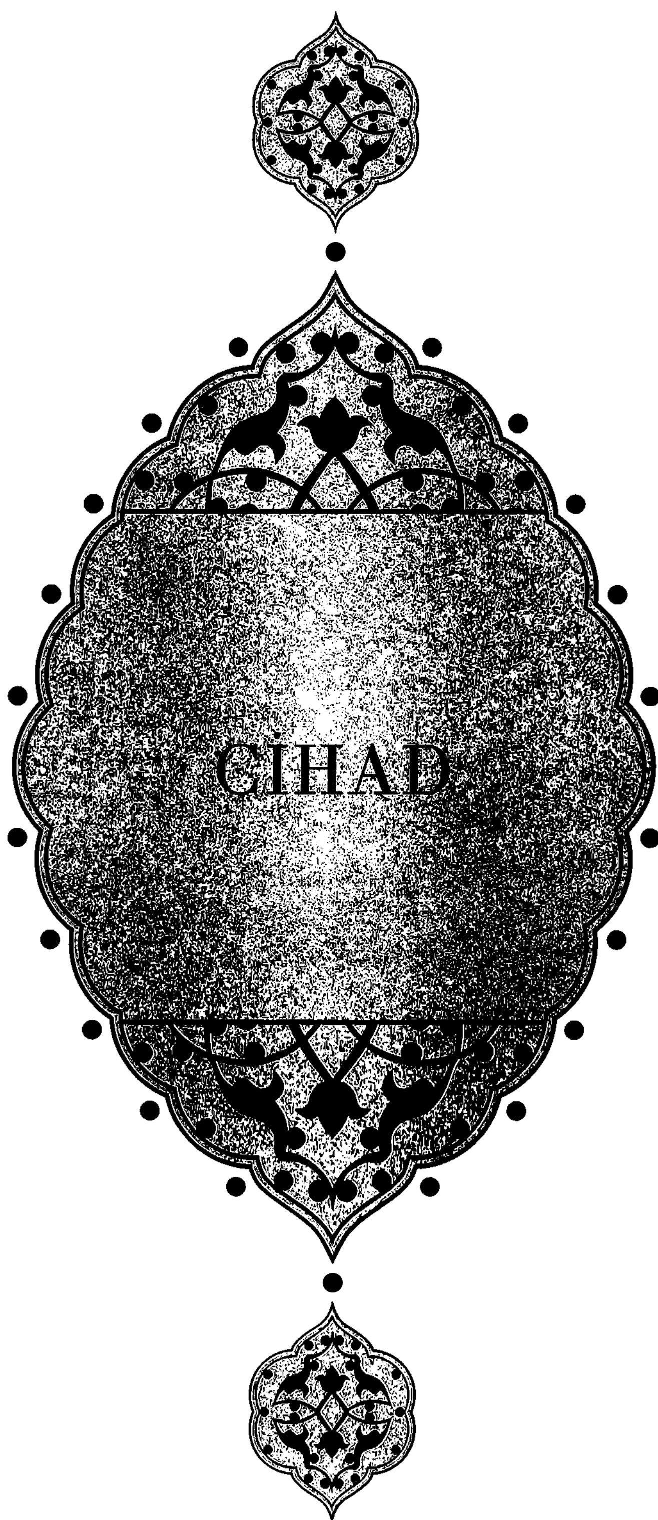
Sadaka, Allah'ın "yardım edin" buyruğuna samimiyetle uyan kimselerin, menfaat hesabı yapmaksızın yürekten saçtığı iyilik tohumudur. Bu tohum filizlenir; toplumda yardımlaşma ruhunu besler; huzuru ve sosyal barışı temin eder. Sadaka vermek insanı cimrilikten korur ve cömertliğe yöneltir; dünya malına tamahtan, açgözlü ve bencil olmaktan kurtarır. İnsanın hatalarının bağışlanmasına, izzetinin yücelmesine, malının bereketlenmesine vesile olur. Bu bakımdan her kul, kıyamet günü gelmeden önce, kendisine verilen maddî imkânlardan Allah Teâlâ için harcamalı, sadaka vermek için bütün fırsatları değerlendirmelidir. Aynı zamanda manevî

77 Nisâ 4/114: Râzî, XI, 42.
78 Nisâ 4/114: Mukātil b. Süleyman, I, 406; İbn Ebî Hâtim, II, 1065; Râzî, XI, 42; İbn Kesîr, IV, 270.
79 Nisâ 4/114: Râzî, XI, 42.
80 Râgıb el-İsfahânî, s. 331.
81 Buhârî, "Ṣulḥ", 11.
82 Müslim, "Zekât", 56; "Müsâfirîn", 84.
83 Nisâ 4/114: Zemahşerî, II, 148.
84 Nisâ 4/114: Elmalılı, III, 1465.
85 Nisâ 4/114: Râzî, XI, 42.
86 Nisâ 4/114.

anlamda da çevresine destek olmanın, iyiliği kolaylaştırıp kötülüğe dur demenin sadaka olduğunu unutmamalıdır. Sadaka verirken nezaket ve hassasiyetle davranmalıdır. Zira gönül alıcı bir söz söylemek ve başkasının kusurunu örtmek, peşinden incitme gelecek bir bağıştan daha hayırlıdır. Sadakayı öncelikle Allah alır, karşılığını da ancak O verir. Dolayısıyla sadaka verilirken sadece O'nun rızası gözetilmeli, dünyevî değil uhrevî bir kazanç umut edilmelidir.

GIHAD

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

"Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür."

(Furkān 25/52)

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

"Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır."

(Ankebût 29/69)

اُدْعُ اِلٰى سَبٖيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ
وَجَادِلْهُمْ بِالَّتٖي هِيَ اَحْسَنُۜ ... ﴿١٢٥﴾

"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et, onlarla en güzel yöntemle tartış..."

(Nahl 16/125)

اُذِنَ لِلَّذٖينَ يُقَاتَلُونَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُواۜ وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدٖيرٌۙ ﴿٣٩﴾

"Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette gücü yetendir."

(Hac 22/39)

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـٔاً وَهُوَ خَيْرٌ
لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـٔاً وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْۜ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ۟ ﴿٢١٦﴾

"Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkınızda hayırlı olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz ise bilemezsiniz."

(Bakara 2/216)

وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهٖۜ ... ﴿٧٨﴾

"Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin..."

(Hac 22/78)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْجٖيكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿١٠﴾
تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَتُجَاهِدُونَ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْۜ ذٰلِكُمْ
خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَۙ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler! Sizi, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Resûlü'ne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır."

(Saf 61/10-11)

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذٖينَ
جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرٖينَ ﴿١٤٢﴾

"Yoksa, Allah içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"

(Âl-i İmrân 3/142)

اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَۜ
يُقَاتِلُونَ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا
فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجٖيلِ وَالْقُرْاٰنِۜ ...

"Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen Müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vaadidir..."

(Tevbe 9/111)

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۜ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٧٤﴾

"İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onları bağırlarına basanlar ve yardım edenler var ya işte gerçek Müminler onlardır; bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir."

(Enfâl 8/74)

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَف۪ينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَٓاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذ۪ينَ يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَاۚ وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّاۚ وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَص۪يراًۜ ﴿٧٥﴾

"Size ne oldu da Allah yolunda ve 'Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"

(Nisâ 4/75)

اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَب۪يلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۙ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾

"İnanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır."

(Tevbe 9/20)

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِۚ
فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣٩﴾

"Şirk ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse kuşkusuz Allah yaptıklarını görmektedir."

(Enfâl 8/39)

وَقَاتِلُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ الَّذ۪ينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُواۜ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَد۪ينَ ﴿١٩٠﴾

"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez."

(Bakara 2/190)

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ غَيْرُ اُو۬لِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ
اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۜ فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِد۪ينَ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِد۪ينَ
دَرَجَةًۜ وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰىۜ وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِد۪ينَ عَلَى الْقَاعِد۪ينَ اَجْراً
عَظ۪يماًۙ ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةًۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿٩٦﴾

"Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün Müminlere o güzel geleceği vaat etmiştir, ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır. (Bu karşılık) O'ndan gelen rahmet, günahların örtülmesi ve üstünlük dereceleridir. Zaten Allah hep günahları örtmekte ve rahmetiyle muamele etmektedir."

(Nisâ 4/95-96)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Cihad, Kur'ân-ı Kerîm'in geniş bir çerçevede ve önemle ele aldığı konulardan biridir. Bu sebepledir ki Kur'ân, cihadın niçin yapılması ve nasıl olması gerektiğini, kimlere karşı yapılacağını, şartlarını ve hukukunu açıklamıştır. Dört âyet-i kerîmede isim (*cihad*),[1] iki âyette cihad eden anlamında *mücâhid* ismiyle,[2] 24 âyette[3] ise fiil formunda kullanılmıştır. *Cihad* kelimesi, Mekke döneminde inen iki âyette[4] "Kur'ân'ın öncülüğünde Yüce Allah'ın dini için mücadele etme ve Allah yolunda savaşa hazırlık yapma" anlamında kullanılmıştır. Medine döneminde inen âyetlerin çoğunluğunda ise "Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına uygun olarak yaşama çabası" ve doğrudan "savaş" anlamında kullanılmıştır.[5] Âyetlerde bu kelimenin dışında *cidâl, harb, kıtâl, nefr, ğazv, darb fi'l-ard* gibi kelimelerle de cihad faaliyetine ve yöntemlerine işaret edilmiştir.

Cihad kelimesi, *ce-he-de* kökünden türemiş bir isimdir. *Cehd*, "katlanma ve zorluk", *cühd* ise "güç ve kuvvet" mânalarına gelir.[6] Aynı kökten gelen *câ-he-de* kalıbı ise işteşlik ifade eder. Bu kalıbın masdar formu olan *cihad* kelimesi, "düşmana karşı dayanmak, zorluğa katlanmak, güç ve kuvvet kullanmak" demektir. Bunu yapan kişiye ise *mücahid* denir. Buna göre "Cihad, düşmana karşı savunma yapmak üzere elden gelen tüm çabayı sarf etmektir."[7] Bu, koşullara göre farklı şekillerde yapılır. Bir başka ifadeyle cihad, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarının yaşanması için var güçle çalışmaktır. İlâhî emir ve yasaklara karşı bir saldırı olduğunda bu saldırıya eldeki imkân ve kabiliyetle karşı koymak da cihaddır. Aynı kökten türetilmiş olan *ictihad* kelimesi ise doğruyu bulmak için gereken çabayı sarf etmek anlamındadır.

---

1 Furkān 25/52; Tevbe 9/24; Mümtehine 60/1; Hac 22/78.
2 Nisâ 4/95; Muhammed 47/31.
3 Örneğin Furkān 25/52; Ankebût 29/6, 69; Nahl 16/110; Bakara 2/218; Enfâl 8/72, 74,75; Âl-i İmrân 3/142.
4 Furkān 25/52; Ankebût 29/69.
5 Örneğin Tevbe 9/41, 44, 81, 86.
6 Fîrûzâbâdî, s. 275; Cevherî, III, 460.
7 Râgıb el-İsfahânî, s. 101.

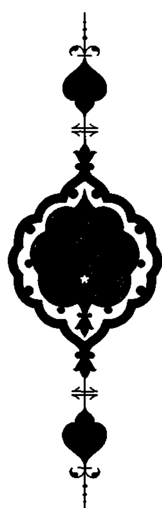
Kur'ân'da cihada ilişkin farklı kelimeler kullanılmıştır. Müslümanlara ve Allah'ın dininin anlatılmasına karşı yapılan saldırının önlenmesi için savaşa başvurulması, *kıtâl* kelimesiyle ifade edilmiştir.[8] Topyekün savaşa çıkılması emri ise *nefr* kelimesiyle verilmiştir.[9] Âyetlerde hakkı ortaya koymak, bâtılı geçersiz kılmak için yapılan cihad faaliyetini ifade etmek üzere kimi zaman da *cidâl* (mücadele) kelimesi kullanılmıştır.[10] *Cihad, cidâl* ve *kıtâl* kelimeleri arasında bazı farklar bulunsa da hepsinin cihad olarak kabul görmesi, Allah rızası için yapılmış olmalarına bağlıdır. Zira cihad, *fîsebîlillah* (Allah uğruna) yapılır. "Savaş" ve "cidâl" de ancak bu durumda cihad olarak kabul edilir. Kur'ân'da cihada ilişkin diğer konular şu kelimelerle anlatılır: *İman, infak, fitne* (şirke düşmek), *hicret, hurûc* (savaşa çıkmak), *mal, nefis* (can), *şehit, fetih, zafer, esir, mevt* (ölüm), *ribât* (nöbet tutmak, düşmanı gözetlemek), *cünd/cünûd, kuvvet, silâh, metâ', hizr* (düşmana karşı tedbir almak), *enfâl* (ganimet, savaşta düşmandan alınan mallar), *nasr,* ve *fidâ'/fidye* (esaretten kurtulmak için ödenen para).

8 Bakara 2/190, 191, 193, 216, 217, 244, 246; Enfâl 8/39, 65; Âl-i İmrân 3/167; Nisâ 4/74, 75, 76, 77, 84, 90; Tevbe 9/13, 14, 29, 36, 111, 123.

9 Tevbe 9/38, 39, 41.

10 Nahl 16/125; Hac 22/3; Ankebût 29/46; Lokmân 31/20.

CİHAD, YÜCE ALLAH'IN EMRİDİR

وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ ... ﴿٧٨﴾

"Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin..."
(Hac 22/78)

Mekke'de Hz. Peygamber (sas), insanları İslâm dinine çağırıyordu. Ancak Kureyşin ileri gelenleri bu çağrıyı reddetti. Bununla da yetinmeyen Müşrikler zayıf ve küçük mümin topluluğuna düşmanlık yapmaya ve eziyete başladı. Müminlere yapılan eziyetler her geçen gün artıyordu. Bu baskılara ve eziyete artık tahammülleri kalmamış olan Abdurrahman b. Avf ve arkadaşları, bir gün Hz. Peygamber'e gelerek; "Ey Allah'ın Resûlü! Biz müşrik iken izzet ve onur sahibiydik, mümin olunca zillet içine düştük. Müsaade buyur, şu Müşriklerle savaşalım." dediler.[1] Ne var ki ilâhî irade, Müşriklerin baskı ve işkencelerine güç kullanarak karşı çıkılmasına henüz izin vermiyordu. Buyruk şöyleydi: *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et, onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir. O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir."*[2]

Müminler, Allah ve O'nun Resûlü yanında yer tutmuşlardı. Bütün imkânlarıyla Yüce Allah'ın Câhiliye karanlığını aydınlatan emirlerinin yerleşmesi için çaba gösterdiler. Mekke'deki şartlarda savaşa izin verilmiyor, Müminlerden oradaki şartlara uygun bir çaba göstermeleri isteniyordu. Hz. Peygamber'den bütün gücüyle

1 Nisâ 4/77: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 170.
2 Nahl 16/125.

Kur'ân'dan öğrendiği ile Allah Teâlâ'nın gerçek dinini anlatması isteniyordu: *"Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür."*[3] anlamındaki âyet, sözlü olarak yapılması gereken cihadı bildiriyordu. *"Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır."*[4] âyeti, Müminleri gerek dille gerek başka yollarla Allah yolunda cihada teşvik edip hazırlıyordu. Yine Mekke'de inen bir âyette Hz. Peygamber'den Müşriklerin yaptığı eziyet ve baskıya aynıyla karşılık vermek yerine, Yüce Allah'ın dinini en güzel üslûpla anlatma yolunu seçmesi emrediliyordu.[5] Buradaki cihad (*cidâl*), İslâm'ı Kur'ân'dan öğrenilen ilim ve hikmetle tebliğ etmekti. Hz. Peygamber (sas) bu hususu açıklamak üzere, *"Kim onlarla eliyle cihad ederse o mümindir, kim onlarla diliyle cihad ederse o mümindir, kim onlarla kalbiyle cihad ederse o mümindir."*[6] buyurmuştur.

Müşriklerin işkence ve eziyetlerinin tahammül sınırını aşması üzerine Müslümanlar, gruplar hâlinde Medine'ye hicret etmeye başladılar. Bir süre sonra Peygamberimiz de Medine'ye hicret etmişti. Ancak Müşrikler Medine'de de Müslümanlara karşı saldırganlığa devam ettiler. Bunun üzerine Müslümanlara yapılan zulüm ve haksızlıkları engellemek için nihayet savaşa izin verilmişti.[7] Müslümanların kendilerine yönelen saldırıları engellemesi, yani kendilerini savunmaları en tabii hakları olarak daha önce belirtilmişti. *"Kendilerine haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar."*[8] Yaşanan zulmü ve haksızlıkları engellemek üzere Yüce Allah, Müşriklerin saldırganlığına savaşarak karşı koyma iznini hicretten bir yıl sonra verdi. Böylece mal ve can güvenliğini sağlamak, hak ve hürriyetlerini korumak, şehirlerine yönelik saldırıları savaşarak önlemek meşrû kılındı: *"Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette gücü yetendir... Onlar sırf 'Rabbimiz Allah'tır.' dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir…"*[9]

Yukarıdaki âyetlerle verilen izinden sonra, Allah'ın dinine karşı duranlarla cihad edilmesi Müminlere emredilmeye devam etti. Medine'de Müşriklerin yanı sıra saldırganlığa katılan Münafıklar da mücadele edilecek gruplar arasına alındı: *"Ey Peygamber! Kâfirlere ve Münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran. Onların*

---

3 Furkān 25/52.
4 Ankebût 29/69.
5 Nahl 16/125: Taberî, XIV, 400.
6 Nahl 16/125: Müslim, "Îmân", 80.
7 Hac 22/39: Zemahşerî, IV, 199; Ebüssuûd Efendi, IV, 28.
8 Şûrâ 42/39.
9 Hac 22/39, 40: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 318; Taberî, XVI, 573; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2496.

varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!"[10] Müfessirlerimizden Taberî (ö. 310/923) bu âyetin, saldırganlığı Mekke'den Medine'ye kadar uzanan Müşriklerle savaşılması yani, kılıçla cihad edilmesi anlamı taşıdığını belirtir. Ancak Münafıklara karşı cihad, onların engelleme ve saldırı biçimine uygun olarak, dil ile onları karşılaşacakları kötü sonuçlara dair uyararak yapılacaktır. Gerek sözle gerek savaşarak Müslümanların, cihadı gereği gibi, bütün güçleriyle yapmaları şu açık ifadelerle emredilmiştir: *"Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin…"*[11] Bu yüzden saldırgan düşman bu saldırganlığından vazgeçene kadar, onun saldırısına denk bir karşılıkla cihadın gerekliliği belirtilmiştir. Hudeybiye Barışı gereğince umre yapan Müslümanların saldırıya uğrama ihtimaline binaen inen şu âyet bunu ifade etmiştir: *"… Şu hâlde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır."*[12]

İslâm'a ve Müslümanlara düşmanlık yaparak saldıranlara karşı mücadeleye karar verildiğinde Müminlerin buna gereken maddî ve manevî desteği sağlamaları istenmiştir.[13] Âyetler bunu açık bie şekilde ifade eder: *"Müminler ancak, Allah'a ve Resûlü'ne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad eden kimselerdir. İşte onlar doğru ve dürüst olanların ta kendileridir."*[14] Hz. Peygamber (sas) de bu emri şöyle dile getirmiştir: *"Müşriklere karşı mallarınız, canlarınız ve dillerinizle cihad edin."*[15] Medine'de Müslümanların cihad emrini gereği gibi yerine getirebilmeleri için her türlü ön hazırlığı yapmaları gerekmekteydi. Çünkü bundan kaçınmak Müminleri zayıflatacak, onları Müşriklerin saldırılarına açık hâle getirecekti. Bu tehlikeye karşı Müminlere, *"Allah yolunda harcama yapın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever."*[16] uyarısı yapıldı. Âyet, Allah yolunda cihad için bağışta bulunarak Müminlerin düşmana karşı güçlü ve hazırlıklı olmaları gerektiğini belirtmektedir. Bu âyetin iniş sebebini Hz. Peygamber'in Medineli sahâbîlerinden Ebû Eyyûb el-Ensârî'den öğreniyoruz: Emevî Devleti döneminde, Ebû Eyyûb el-Ensârî (ra) ileri yaşlarında Müslüman ordusuyla cihada katılarak İstanbul kuşatmasına katılmıştı. Büyük bir Bizans askerî birliği şehirden çıkmıştı. Müslümanlar da bu birliği karşılamak üzere saf tuttular. Bu sırada içlerinden birisi düşmana doğru atıldı ve aralarına girdi. Sonra

10 Tahrîm 66/9: Taberî, XXII, 110.
11 Hac 22/78: Taberî, XVI, 640.
12 Bakara 2/194.
13 Tevbe 9/41: Taberî, XI, 474.
14 Hucurât 49/15.
15 Tevbe 9/41: Kurtubî, X, 225; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 17.
16 Bakara 2/195: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 59-60.

Müslümanların tarafına yöneldi. Bunun üzerine Müslümanların saflarından bazıları; "Sübhanallah, kendi eliyle kendini tehlikeye attı!" şeklinde tepki gösterdi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî şöyle dedi: "Ey halk! Siz bu âyeti yanlış yorumluyorsunuz. Bu âyet biz ensar hakkında inmişti. Allah, Peygamberi'ne yardım edip dinini üstün kıldığında ve onu destekleyenler çoğaldığında biz aramızda şöyle konuşmuştuk: 'Artık mallarımızın başına geçsek de onları yoluna koysak.' Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti vahyetti."[17] Dolayısıyla âyet, Müminlere mal ve can ile cihad için her zaman hazırlıklı ve uyanık olmayı, gündelik hayata dalarak cihada hazırlıktan uzak kalmamayı hatırlatmak üzere inmiştir.

Allah Teâlâ, hem düşmanı saldırganlıktan caydırabilmek hem de düşman saldırıları karşısında güçlü durabilmek için Müslümanlara her zaman cihada hazır olmayı emretmiştir. Bundan dolayı, Müslümanların düşmanlarını korkutup caydırmak için teçhizat ve binek hazırlığı yapmaları, kısaca donanımlı olmaları gerekir.[18]

CİHAD, KUTLU BİR VAZİFE ve ZORLU BİR SINAVDIR

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى
اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

"Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkınızda hayırlı olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz ise bilemezsiniz."

(Bakara 2/216)

Cihad zor bir görevdir, ağır bir sorumluluktur ve Müminler cihadla meşakkatli bir sınavdan geçirilirler. Cihadın yapılması ve sürdürülmesi, azim, cesaret, kararlılık, güçlü bir inanç ve malın ötesinde canını vermeye kadar giden bir fedakârlık

17 Bakara 2/195: İbn Kesîr, II, 220-221; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 22/2512; Tirmizî, "Tefsîr", 2/2972.

18 Enfâl 8/60-61: Taberî, XI, 249-250.

gerektirir. Kur'ân'da bu duruma şöyle işaret edilmiştir: *"Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı..."*[19] Yüce Allah, Müminlerin imanlarının gereğini ne kadar yerine getirdiklerini bizzat kendi gayret ve eylemleriyle ortaya çıkarmalarını istemiştir. Konuyla ilgili âyette şöyle buyurulur: *"Yoksa, Allah içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"*[20] Gerçekten de Mekke'deki baskı ve saldırı ortamından sonra, hicretle Medine'de Müslümanlar güvenli ve daha sakin bir ortama kavuşmuştu. Bu yüzden bazı Müslümanlar, Müşriklerin zulmüne karşı durmak için savaş emri aldıklarında bunun erken gelen bir emir olduğunu düşünmüşler, hatta korkuya kapılmışlardı: *"Daha önce kendilerine, 'Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin.' denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca bir de gördün ki içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da, 'Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?' diyorlar. Onlara de ki: 'Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size zerre kadar haksızlık edilmez.'"*[21]

Cihad meşakkatli bir görevdir, ancak Müminlerin onu yerine getirmeleri gerekir. Çoğunlukla Bedir Savaşı ile ilişkilendirilen şu âyetler, savaşa katılan Müminlerin yaşadıklarına veya yaşamış olabileceklerine karşı Yüce Allah'ın uyarısını ifade eder: *"Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!"*[22] Savaşmak çetin bir sınavdır. Âyet bunu *"...Ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz, işte şimdi onu apaçık görmektesiniz."* ifadeleriyle anlatmıştır.[23] Bedir'de savaşa katılamayanlar, Müşriklere karşı zaferle sonuçlanacak yeni bir savaşta yer almaya can atıyordu. Ancak Uhud Savaşı, Bedir'deki gibi geçmemiş, Müslümanlar aynı başarıyı elde edememişti. Bedir'den sonra, Uhud gününde de Müslümanlar savaşın zorluğunu bütün çıplaklığıyla görmüşlerdi. Zahmetli ve bedeli ağır olsa da Müslümanlar yılmadan hak dini için mücadeleyi sürdürmeliydiler. Nitekim önceki peygamberler ve Müminler de şu âyette belirtildiği gibi büyük bir cesaret ve fedakârlık göstermişlerdi: *"Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri*

19 Bakara 2/216: Râzî, VI, 28.
20 Âl-i İmrân 3/142; Tevbe 9/16; Muhammed 47/31.
21 Nisâ 4/77: Taberî, VII, 230.
22 Enfâl 8/15-16, 45.
23 Âl-i İmrân 3/143: Taberî, VI, 93-96.

Müslümanların tarafına yöneldi. Bunun üzerine Müslümanların saflarından bazıları; "Sübhanallah, kendi eliyle kendini tehlikeye attı!" şeklinde tepki gösterdi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî şöyle dedi: "Ey halk! Siz bu âyeti yanlış yorumluyorsunuz. Bu âyet biz ensar hakkında inmişti. Allah, Peygamberi'ne yardım edip dinini üstün kıldığında ve onu destekleyenler çoğaldığında biz aramızda şöyle konuşmuştuk: 'Artık mallarımızın başına geçsek de onları yoluna koysak.' Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti vahyetti."[17] Dolayısıyla âyet, Müminlere mal ve can ile cihad için her zaman hazırlıklı ve uyanık olmayı, gündelik hayata dalarak cihada hazırlıktan uzak kalmamayı hatırlatmak üzere inmiştir.

Allah Teâlâ, hem düşmanı saldırganlıktan caydırabilmek hem de düşman saldırıları karşısında güçlü durabilmek için Müslümanlara her zaman cihada hazır olmayı emretmiştir. Bundan dolayı, Müslümanların düşmanlarını korkutup caydırmak için teçhizat ve binek hazırlığı yapmaları, kısaca donanımlı olmaları gerekir.[18]

CİHAD, KUTLU BİR VAZİFE ve ZORLU BİR SINAVDIR

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـٔاً وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى
اَنْ تُحِبُّوا شَيْـٔاً وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

"Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkınızda hayırlı olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu hâlde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz ise bilemezsiniz."

(Bakara 2/216)

Cihad zor bir görevdir, ağır bir sorumluluktur ve Müminler cihadla meşakkatli bir sınavdan geçirilirler. Cihadın yapılması ve sürdürülmesi, azim, cesaret, kararlılık, güçlü bir inanç ve malın ötesinde canını vermeye kadar giden bir fedakârlık

17 Bakara 2/195: İbn Kesîr, II, 220-221; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 22/2512; Tirmizî, "Tefsîr", 2/2972.
18 Enfâl 8/60-61: Taberî, XI, 249-250.

gerektirir. Kur'ân'da bu duruma şöyle işaret edilmiştir: *"Size zor geldiği hâlde savaş üzerinize farz kılındı..."*[19] Yüce Allah, Müminlerin imanlarının gereğini ne kadar yerine getirdiklerini bizzat kendi gayret ve eylemleriyle ortaya çıkarmalarını istemiştir. Konuyla ilgili âyette şöyle buyurulur: *"Yoksa, Allah içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"*[20] Gerçekten de Mekke'deki baskı ve saldırı ortamından sonra, hicretle Medine'de Müslümanlar güvenli ve daha sakin bir ortama kavuşmuştu. Bu yüzden bazı Müslümanlar, Müşriklerin zulmüne karşı durmak için savaş emri aldıklarında bunun erken gelen bir emir olduğunu düşünmüşler, hatta korkuya kapılmışlardı: *"Daha önce kendilerine, 'Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin.' denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca bir de gördün ki içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da, 'Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?' diyorlar. Onlara de ki: 'Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size zerre kadar haksızlık edilmez.'"*[21]

Cihad meşakkatli bir görevdir, ancak Müminlerin onu yerine getirmeleri gerekir. Çoğunlukla Bedir Savaşı ile ilişkilendirilen şu âyetler, savaşa katılan Müminlerin yaşadıklarına veya yaşamış olabileceklerine karşı Yüce Allah'ın uyarısını ifade eder: *"Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!"*[22] Savaşmak çetin bir sınavdır. Âyet bunu *"...Ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz, işte şimdi onu apaçık görmektesiniz."* ifadeleriyle anlatmıştır.[23] Bedir'de savaşa katılamayanlar, Müşriklere karşı zaferle sonuçlanacak yeni bir savaşta yer almaya can atıyordu. Ancak Uhud Savaşı, Bedir'deki gibi geçmemiş, Müslümanlar aynı başarıyı elde edememişti. Bedir'den sonra, Uhud gününde de Müslümanlar savaşın zorluğunu bütün çıplaklığıyla görmüşlerdi. Zahmetli ve bedeli ağır olsa da Müslümanlar yılmadan hak dini için mücadeleyi sürdürmeliydiler. Nitekim önceki peygamberler ve Müminler de şu âyette belirtildiği gibi büyük bir cesaret ve fedakârlık göstermişlerdi: *"Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri*

19 Bakara 2/216: Râzî, VI, 28.

20 Âl-i İmrân 3/142; Tevbe 9/16; Muhammed 47/31.

21 Nisâ 4/77: Taberî, VII, 230.

22 Enfâl 8/15-16, 45.

23 Âl-i İmrân 3/143: Taberî, VI, 93-96.

sever."[24] Bütün zorluklarına karşın imanı kalplerine yerleştirmiş Müminler, cihaddan geri durmadılar. Uhud'un hemen sonrasında âyetlerin ifadesiyle savaşta "yara almış" Müminlerden bahsedilir. Söz konusu Müminler, yaralı olmalarına rağmen savaş meydanından ayrılmış olan Müşrikleri izleyip üzerlerine gidilmesi gerektiğinde hiçbir duraksama dahi göstermediler. Âyette kendini Allah yoluna adamış bu cesaret timsali Müminlerin durumu şöyle anlatılır: *"Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun.' dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler."*[25]

Yüce Allah'ın savaşla ilgili açık buyruğunu yerine getirmekte gösterilen herhangi bir ihmal kabul edilemez. Kur'ân'ın bu konudaki sert ifadelerini, Tebük Seferi'ne çeşitli bahaneler ileri sürerek katılmayan Münafıklar hakkında inen şu âyetlerde görüyoruz: *"Allah'ın Resûlü'nün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar, yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular, canlarıyla mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler. Üstelik 'Bu sıcakta sefere çıkmayın.' dediler. De ki: 'Cehennem ateşi çok daha sıcaktır.' Anlayabilselerdi!"*[26] Yürekten inandıkları hâlde Tebük Seferi'ne katılmayan bazı Müslümanlar da cihad emrini, dünya işlerine tercih ettikleri için dışlanmışlardı. Hz. Peygamber (sas) bu kişilerle konuşmayı yasaklamıştı. Bunlar çok sıkıntılı günler geçirdikten sonra samimiyetlerini ortaya koyabildiler ve bir süre sonra özürleri kabul edildi. Konu âyette şöyle anlatılır: *"Bir başka grup var ki onlar iyi işe diğer kötü işi karıştırdıktan sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah esirgeyendir, bağışlayandır."*[27] Hz. Peygamber de cihad emri gibi ağır buyrukları yerine getirirken müminin keyfine ve rahatına yenik düşmemesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir: *"Mücahid, Allah'a itaat yolunda nefsine karşı cihad eden kimsedir."*[28] İmanı için savaşan kişi, ebedî âhiret saadetini elde etmiş olur.[29] Yine âyette *"Her kim Allah yolunda elinden gelen çabayı gösterirse yalnız kendi iyiliği için çabalamış olur…"*[30] buyurulur. Böylece dünya ve âhiret için doğru ve yararlı işleri yapanların alacağı ödüle işaret edilmiştir. Cihad ederken hayatını kaybedenler şehitlik mertebesine ulaşır.[31] Şehitlerin Allah katındaki yerleri çok yücedir. Yüce Allah, onları Kur'ân'da şöyle tanımlamıştır: *"Allah*

24 Âl-i İmrân 3/146: Taberî, VI, 111.
25 Âl-i İmrân 3/173.
26 Tevbe 9/81.
27 Tevbe 9/102.
28 Tirmizî, "Cihâd", 2.
29 Saf 61/10-11.
30 Ankebût 29/6.
31 Bakara 2/154: İbn Atıyye, I, 385; Âlûsî, II, 20.

yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir hâlde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar…"[32] Zira onlar yüce bir gaye uğrunda hayatlarını feda etmişlerdir. Bu davranışlarıyla rızasını umdukları Rabbimizin hoşnutluğunu elde etmişlerdir. Şu âyette belirtildiği gibi, onları büyük bir ödül beklemektedir: *"Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, bilin ki Allah'tan gelecek bir bağışlama ve bir rahmet, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."*[33]

Müminin cihad gibi bir buyruğu yerine getirmesi, elbette onun Allah katındaki değerini ve cennetteki derecesini arttırır: *"Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün Müminlere o güzel geleceği vaat etmiştir, ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır. (Bu karşılık,) O'ndan gelen rahmet, günahların örtülmesi ve üstünlük dereceleridir. Zaten Allah hep günahları örtmekte ve rahmetiyle muamele etmektedir."*[34] Hz. Peygamber (sas) *"Cennette yüz derece vardır. Allah Teâlâ bu dereceleri kendi yolunda cihad edenler için hazırlamıştır. Her iki derece arasındaki mesafe yerle gök arası kadardır."*[35] sözüyle âyete açıklık getirmiştir.

CİHAD, ZULME ve ZALİME ENGEL OLMA ÇABASIDIR

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

"Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette gücü yetendir."

(Hac 22/39)

32 Âl-i İmrân 3/169-170; Bakara 2/154.

33 Âl-i İmrân 3/157.

34 Nisâ 4/95: Râzî, XI, 9.

35 Nisâ 4/95-96: İbn Kesîr, IV, 225; Buhârî, "Cihâd", 4.

Yüce Allah, Müslümanların savaşa başvurmalarının haklı gerekçesinin zulüm olduğunu âyetlerde açıkça belirtir.[36] Bu zulüm ise Müşriklerin Allah'ın dinine karşı savaşmaları, Müminleri yurtlarından çıkarmaları ve buna yardım etmeleridir.[37] Müşrikler aslında zulümden hiç vazgeçmediler. Savaşa izin veren ilk âyetin gerekçesi, Müminlerin zulme uğramış olmaları, yani Allah'ın dinine inandıkları için Mekke'den çıkarılmaları şeklinde belirtilmiştir.[38] Saldırganlık yapanlar ve bu saldırganlığa yardım edenler Müslümanların dostluğunu hak etmemişlerdir. Müslümanlara düşen, saldırıya karşı durarak buna engel olmaktır.[39] Cihad, tam da bu zulme karşı koymak ve bununla karşılaşan Müminleri korumak için yapılmıştır. Müşrikler, Peygamberimizin hicretinden sonra da Mekke'de kalan Müslümanlara zulmetmeye devam ettiler. Yalnız yakaladıkları Müminleri dinlerinden dönmeye zorladılar. Onlar da Hz. Peygamber'in ve onunla birlikte olan Müminlerin yanına hicret için yola çıktılar. Bu defa Müşrikler onların yolunu kesti, ancak onlar hem dilleriyle Yüce Allah'a olan imanlarını ifade ederek hem de kılıçla savaşarak cihad ettiler. Kur'ân-ı Kerîm, bu Müminler hakkında şu ifadeleri kullanır: *"Öte yandan, bilesin ki Rabbin, eziyetlerle sınandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır; artık bu yapılanlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."*[40] Sonunda Medine'deki Müminler, bu zulmü ortadan kaldırmak için emir aldı. Bu buyruk hicret sonrasında Mekke'de İslâm'a giren Müminleri de korumayı amaçlıyordu. Müminler bu görevden geri duramazlardı: *"Size ne oldu da Allah yolunda ve 'Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"*[41] Çünkü onlar da sadece "Rabbimiz Allah'tır." dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmışlardı.[42]

Bedir Savaşı öncesinde inen şu âyetler, savaşarak cihad etmenin haklı gerekçesinin, haksız saldırıyı durdurmak olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır: *"İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir."*[43] Bu âyet, Müslümanlara savaş açmaktan vazgeçtikleri takdirde, Müşriklere karşı

36 Bakara 2/246; Âl-i İmrân 3/195; Nisâ 4/75.
37 Mümtehine 60/9.
38 Hac 22/39: Taberî, XVI, 571-576.
39 Mümtehine 60/8-9: Taberî, XXII, 574.
40 Nahl 16/110: Taberî, XIV, 377.
41 Nisâ 4/75: Taberî, VI, 224-228.
42 Hac 22/39-40.
43 Enfâl 8/38: Taberî, II, 176-177.

savaşılmayacağını belirtir. İslâm'ın korunması, Allah'ın hak ve adalet emirlerinin insanlara ulaştırılması Allah'ın emridir. Âyet Müslümanlara, sonuna kadar savaşmayı emrettikten sonra bile Müşriklerin savaşmayı bırakma ihtimalini yeniden hatırlatır. Onlar saldırıyı bırakırsa, savaş da yapılmayacaktır. Ancak savaştan vazgeçmezlerse Müslümanlara verilen emir şöyledir: *"Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşınız. Vazgeçerlerse, kuşkusuz Allah yaptıklarını görmektedir."*[44] Fahreddin Râzî (ö. 606/1210), âyette geçen "fitne" kelimesiyle kastedilenin, Müşriklerin vahyin tebliğine çıkardığı engeller olduğunu söylemiştir. Taberî de bunun "şirk" olduğunu belirtmiştir. Başka bir ifadeyle âyet Müminleri, Müşriklerin inançları olan şirk dinini, baskı ve zulümle yeniden yerleştirme çabasıyla savaşmaya çağırmaktadır. Başka bir âyet de bu fitneye karşı Müminleri şöyle uyarır: *"Onları yakaladığınız yerde öldürün, sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün. İşte Kâfirlerin cezası böyledir!"*[45] Müminlerin görevi; şirki zorla yerleştirmeye, Müminleri dinlerinden döndürmeye çalışan Müşriklere karşı durarak cihad etmek olmuştur. Müminler, Yüce Allah'a kulluktan alıkoyan, ilâhî vahyin insanlara ulaşmasına mâni olan Müşriklere engel olmak için savaştılar. Çünkü Müşriklerin bu zulmüne karşı durulmadığında onlar, bâtıl inanç ve davaları yolunda zalimliklerine devam edeceklerdi: *"İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda (tâgūt) savaşırlar. Şu hâlde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır."*[46] Âyette geçen tâgūt, "Allah'tan başkasına itaat etmeye çağıran ve Allah'ı yalanlayan"[47] müşrik inancının önde gelen liderleri, büyücüler ve kâhinlerdi. Mekke'de kalmış ve Medine'ye göçmüş Müminlere, hiçbir hak ve hukuk tanımadan zulmedenlerle, Allah'ın dinine baskı ve savaşla engel olanlarla savaşmak emredilmişti.

44 Enfâl 8/39: Râzî, XV, 168-169.
45 Bakara 2/191: Taberî, III, 293.
46 Nisâ 4/76: Taberî, VII, 140; Râgıb el-İsfahânî, s. 304-305.
47 Bakara 2/256: Mâtürîdî, II, 160.

CİHADIN GAYESİ
ADALET, GÜVEN ve BARIŞI KORUMAKTIR

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ
الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَاۚ وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّاۚ
وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَص۪يرًاۜ ﴿٧٥﴾

"Size ne oldu da Allah yolunda ve 'Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"

(Nisâ 4/75)

Müslümanlara, kötülüklere karşı dururken daima adaleti gözetmeyi ilke edinmeleri emredilmiştir. Müslümanlar haksızlığa ve kötülüğe karşı bir dayanışma içinde olacaklar ve bunlara denk bir karşılık vereceklerdir. Bunun ötesinde bağışlayıcı olmak da Allah'ın emridir. Yüce Allah, yapılan haksızlığı ve kötülüğü bağışlamayı özendirmekte ve buna karşılık bir ödül vaat etmektedir: *"Kendilerine haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar. Bir kötülüğe ancak ona denk bir kötülükle karşılık verilebilir; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O, haksızlık edenleri sevmez."*[48]

Hicret sonrasında Resûlullah (sas), Medine'de, dinî ve toplumsal bir önder olarak adaleti ve hukuku yerleştirmeye ve güvenliği sağlamaya gayret ediyordu. Bunun için şehirde yaşayan bütün topluluklarla bir sözleşme yapıldı. Şehir, dışarıdan gelecek saldırılara karşı birlikte savunulacaktı. Hz. Peygamber, böylece şehirde mal ve can güvenliğini tarafların verdiği sözle güvence altına aldı. Bu sözleşme, Medine'de barış ve güven zemini oluşturdu. Şehri tehdit eden bir durum olması hâlinde şehirde yaşayan herkes buna elindeki imkânlarla cevap verecekti. Müslümanlar, Müşriklerin hicretten sonra da bitmeyen saldırganlığını Bedir'de ve Uhud'da şehrin dışında karşıladılar. Ne var ki şehirde sözleşmeyi onaylayan Yahudiler, Müslümanların güç kazanmasını çekemiyordu. Bu defa, Yahudi kabileleri, sözleşmeden çekilme

48 Şûrâ 42/39-40.

bildiriminde bulanmadan birer birer anlaşmayı çiğnemeye başladılar. İçten içe büyüyen düşmanlık önce Benî Kaynukā' sonra da Benî Nadîr Yahudileri tarafından açığa vuruldu ve her iki grup da Hz. Peygamber'den gereken cevabı aldılar. Sert bir karşılık gördüler ve sürgün edildiler.

Bu olaylar Yahudileri Mekkeli Müşriklere daha da yaklaştırdı. Her iki taraf da Hz. Peygamber'i ve Müslümanları ortadan kaldırma çabasından vazgeçmedi. Sonunda Benî Nadîr'in ileri gelenleri Mekke'ye giderek işi, Resûlullah'a karşı savaşmak ve getirdiği dini yok etmek üzere Müşriklerle anlaşmaya kadar götürdüler. Bunun üzerine inen âyetlerde, onların bu tutumu şöyle dile getirildi: *"Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da Kâfirler için 'Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır.' diyorlar. Bunlar Allah'ın lânetlediği kimselerdir. Allah'ın rahmetinden uzaklaştırdığı kimseye yardımcı bulamazsın."*[49] Savaşmamak ve saldırmamak üzere Müslümanlarla antlaşma yapanlar, bu anlaşmaya gizlice ihanet etmeleri sebebiyle çok ağır bir şekilde eleştirilmişlerdir. Bunu yapanlardan Benî Kurayza Yahudileri Kur'ân'da Allah'ı inkâr edenlerle eş tutularak yaratılmışların en kötüleri arasına konmuştur. Çünkü bunlar, verdikleri sözün tam aksine, Medine Müşrikler tarafından kuşatıldığında, şehri Müslümanlarla birlikte savunmak yerine, antlaşmadan tek yanlı çekilmeyi seçtiler. Böylece düşmana destek verdiler. Hatta antlaşma yaptıkları Müslümanları arkadan vurmaya kalkıştılar. Yüce Allah ise Elçisi'nden, onların bu haince düşmanlıklarını anladığında, anlaşmayı bitirdiğini açıkça ilân etmesini ve saldırganlık gösterdiklerinde de onlara gereken cevabı vermesini istedi: *"Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhâl sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez."*[50] Hz. Peygamber'le yaptıkları antlaşmalarını bozmaları sebebiyle Medine'den sürgün edilen Yahudilerin çoğu, Hayber'e yerleşmiş ve burayı âdeta bir ihanet merkezi hâline getirmişlerdi. Müşriklerle yaptıkları antlaşma uyarınca birbirlerini destekleyeceklerdi. Hz. Peygamber (sas) onların bu ittifaklarını dağıtmak ve ihanetlerini cezalandırmak üzere Hayber'e yürüdü ve onları cezalandırdı.[51] Neticede ihanet edenler güven içinde kalamadı, ancak antlaşmalara bağlı kalanlara bir zarar verilmedi.

Mekke fethedildikten sonra da çevredeki müşrik kabileler, güvenliği ve hukuku tehdit etmeye devam ediyordu. Resûlullah (sas) bunlara doğrudan saldırmadı, ancak bu davranışlarını kabul etmediklerini onlara açıkça bildirdi. Bu kabilelerin

49 Nisâ 4/51-52: İbn Hişâm, II, 214-215.

50 Enfâl 8/58: Taberî, XI, 238-239; İbn Ebî Hâtim, V, 1721; Kurtubî, X, 50.

51 İzzeddin İbnü'l-Esîr, II, 99.

bazısı da Müslümanlarla yaptıkları anlaşmaları, daha önce Hudeybiye Antlaşması'nda yaptıkları gibi, gizlice bozma hazırlığı içindeydiler. Onlara bu güvensiz ve saldırgan davranışlarını sonlandırmaları, aksi hâlde sonuçlarına katlanacakları belirtildi. Hac mevsiminde yapılan bu ilân, Tevbe sûresinin ilk âyetlerini oluşturur: *"Allah ve Resûlü'nden, antlaşma yapmış olduğunuz Müşriklere karşı açık bildirimdir! Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın, fakat bilin ki asla Allah'ı âciz bırakamazsınız ve Allah inkârcıları er-geç rezil rüsvâ edecektir. Yine Allah ve Resûlü'nden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: 'Allah ve Resûlü'nün Müşriklerle hiçbir bağı yoktur. Şayet tövbe ederseniz, bu kendi iyiliğinize olur; eğer sırt çevirirseniz bilin ki siz Allah'ı acizliğe düşüremezsiniz. İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele!'"*[52] Hz. Ali'nin ağzından duyurulan bu şartlarla, Hicaz'ın artık bir barış, güvenlik ve hukuk ülkesi hâline gelmesi amaçlanıyordu. Müslümanlarla antlaşması bulunan ve şartları eksiksiz yerine getirenlere ise bir saldırı söz konusu olamazdı.[53] Müşriklere verilen süre, haram ayların çıkmasıyla doluyordu. Yaptıkları antlaşmaya uymayarak ihanet hazırlığına girişen Müşrikler hakkında şöyle buyurulmuştur: *"Haram aylar çıkınca, Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün..."*[54] Bu hüküm, sergilenen ihanete bir karşılıktır. Müşrikler bundan sonra artık Kâbe'nin civarında bulunma hakkını kaybetmişlerdir. Çünkü onlar, antlaşmalarına bağlı kalmamışlardır. Ahitlerini bozup Müslümanların aleyhine ve güveni bozan işler içine girmişlerdir. Ancak bunlardan bile Müslümanlardan koruma isteyenler olduğunda, onlar koruma altına alınacak ve güvenle kendi yerlerine ulaştırılacaktı. Bu da onlara Allah'ın davetini duymaları için bir kez daha fırsat tanımak içindi.[55] Aslında bu emir, savaş yoluyla cihadın Müşrikleri ne olursa olsun ortadan kaldırmak için değil, onların barış ve güven ortamında gerçeği görmelerini sağlamak için yapılacağının açık bir ifadesidir. Bir sonraki âyette de antlaşmalarına bağlı kalanlarla kalmayanlar hakkında nasıl davranılacağı belirtilmiştir: *"Müşriklerin Allah'ın yanında, Peygamberi'nin yanında geçerli ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun. Şüphesiz Allah sakınanları sever."*[56] Çünkü savaş, toplumsal düzeni sağlamak, saldırı ve zulmü ortadan kaldırmak ve güveni tesis etmek için yapıldığında haklı bir eylem olur. Güveni bozmayanlara ise saldırılmaz.[57] Müslümanlara karşı savaşmamaya, bu

52 Tevbe 9/1-3.
53 Tevbe 9/4.
54 Tevbe 9/5: Zemahşerî, III, 13.
55 Tevbe 9/6.
56 Tevbe 9/7.
57 Enfâl 8/39: Râzî, XV, 168-169.

konuda yardımlaşmamaya ve İslâm'a dil uzatmamaya söz verdikleri hâlde bu sözü ihlâl edenlerin ileri gelenleriyle bu düşmanca tavırdan vazgeçmeleri için savaşılacaktır: *"Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkışırlarsa, siz de küfrün elebaşlarıyla vuruşun, çünkü onların yeminleri yok sayılır. Belki vazgeçerler. Yeminlerini bozan, Peygamber'i sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır, eğer yürekten inanıyorsanız."*[58]

CİHADIN BİR HUKUKU VARDIR

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın. Allah aşırılığa sapanları sevmez."

(Bakara 2/190)

Cihadın en başta gelen şartı, her türlü kişisel çıkar ve beklentiden uzak olmasıdır. Allah yolunda (*fîsebîlillah*) yapılması, cihadın en önemli meşrûiyet temelidir. Cihadı emreden âyetlerin büyük çoğunluğu bu ifadeyi kullanır.[59] Bu yüzden savaş hâlinde de Allah'ı hatırlamak, akıldan ve gönülden çıkarmamak gerekir.[60] Şu hâlde en başında Allah rızasını gözetmeyen çabalar cihad sayılmaz.[61] Nitekim Peygamberimize, "Ey Allah'ın Resûlü, bir adam ganimet için savaşıyor, bir başkası meşhur olmak için savaşıyor, bir diğeri ise cesareti görünsün diye savaşıyor. Allah yolunda savaşan kimdir?" diye sorulmuş, Peygamber Efendimiz, *"Kelime-i tevhidi en yüce kılmak için savaşan kimse Allah yolundadır."* cevabını vermiştir.[62]

58 Tevbe 9/12-13.

59 Bakara 2/190, 195, 218, 244, 246, 261, 262, 273; Enfâl 8/72, 74; Âl-i İmrân 3/13, 157, 169; Mümtehine 60/1; Nisâ 4/74, 75, 76, 84, 94, 95; Hac 22/78; Müzzemmil 73/20; Hucurât 49/15; Saf 61/4, 11; Mâide 5/35, 54; Tevbe 9/19, 20, 24, 38, 41, 44, 81, 111.

60 Enfâl 8/45.

61 Bakara 2/194: Elmalılı, II, 691.

62 Müslim, "İmâre", 149.

Kur'ân, Müslümanlara cihad esnasında bu gayretin ancak Allah rızası için olduğunu akıllarından çıkarmamaları gerektiğini öğretmiştir. Sahâbeden bir grup, Benî Selim kabilesinden biriyle karşılaşmıştı. Bu kişi kendilerine selâm verdiği hâlde Müminler "Korunmak için selâm veriyor." diyerek onu öldürdüler ve koyunlarını alarak Resûlullah'a geldiler. Bunun üzerine inen âyet bu yapılanı şiddetle eleştirdi: *"Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek 'Sen mümin değilsin.' demeyin. Bilesiniz ki Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki, Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."*[63]

Allah'ın düşmanlarına karşı savaşmak anlamındaki cihada izin verilmediği Mekke döneminde de Hz. Peygamber'den kararlılıkla mücadele etmesi istenmişti. Hz. Peygamber'in "büyük bir cihad" ortaya koyması Allah'ın açık emriydi. Müfessirler bu cihadın sabır ve kararlılıkla Kur'ân'ı anlatmak olduğunu belirtirler. Nitekim Allah'ın Elçisi bundan hiç vazgeçmemişti. Bu cihadın o şartlardaki kuralı da Müşriklerin yaptığı eziyetleri en güzel şekilde savmak[64] ve Kur'ân'ın rehberliğinde ilim ve irfanla onlarla mücadele etmekti. [65] Cihadın fiilî çarpışma aşaması olan savaşa ise İslâm'a ve Müslümanlara yönelik saldırıların önüne geçmek için başvuruldu.[66] Buradaki kural da hiçbir şekilde barışı, güvenliği, hak ve adaleti ihlâl etmemekti. Cihad kesinlikle, bir zorbalık ve güç gösterisi değildir. Yağma, talan ve mal-mülk peşinde koşma hiç değildir. Müşrikler Bedir'e doğru Ebû Süfyân'ın başında bulunduğu kervanı korumak için Mekke'den çıktıklarında, insanlara güç gösterisi yaparak çıktılar. Müşriklerin kervanı kurtulduğunda da Mekke'ye dönmediler ve yine Bedir'e gidip, orada üç gece boyunca eğlencelerle Hicaz halkına gösteriş yaptılar. İşte Kur'ân Müşriklerin bu kötü örnekliği üzerinden Müminlere cihadın ne olduğunu şöyle anlatmıştır: *"Taşkınlık ve gösteriş yaparak insanları Allah yolundan engellemek üzere yurtlarından çıkanlar gibi olmayınız, Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır."*[67]

Cihad, fiilî bir çarpışmaya girmeden önce saldırganı ve zalimi caydırarak engellemeyi de içine alır. Bunun için Allah Müslümanlardan Kâfirlere savaşmaya hazır olduklarını göstermelerini istemiştir. Bu hazırlık esasen barışın korunmasının teminatı olarak görülmüştür. Çünkü Yahudiler, Müslümanların kendilerinden zayıf

---

63 Nisâ 4/94: İbn Kesîr, IV, 214-215.
64 Mü'minûn 23/96.
65 Furkān 25/52.
66 Hac 22/39-40; Bakara 2/190; Nisâ 4/75; Tevbe 9/13.
67 Enfâl 8/47.

olduklarını düşündükleri anda, barışı bozarak Müslümanlar üzerine saldırmaya kalkışmışlardı. Yüce Allah, gerek onlara gerekse henüz farkında olmadıkları düşmanlara karşı, korkutucu ve caydırıcı bir unsur olarak yanlarında bulundurmak üzere güçleri yettiğince askerî mühimmat hazırlamalarını emretmişti.[68] *"Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir. Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven, O her şeyi işitendir ve bilendir."*[69] Nitekim hemen sonraki âyet, düşmanın barışa yanaşması hâlinde, Müslümanlara barış yapmalarını emreder. Taberî'ye göre, bu barış ya İslâm'a girmek ya cizye ödemek veya anlaşma yapmak şeklinde olmalıdır. Bu yüzden Kur'ân, cizye ödemeyi kabul eden Ehl-i kitap'ı da savaşın dışında tutmuştur. İslâm'ın hâkimiyeti altında yaşayan gayri müslimlere ya İslâm'ı kabul etme ya da cizye ödeyerek kendileri için konulan hükümlere tâbi olma tercihi sunulmuştur.[70]

Savaş yapma anlamında cihada izin verildikten sonra Müşriklerle ilk çatışma Mekke ve Tâif arasındaki Nahle'de meydana gelmişti. Görevi kuzeyden gelen düşman kervanını takip etmek olan Abdullah b. Cahş komutasındaki Müslüman müfreze, küçük bir kervanı bastı. Kervanın başı öldürülmüş, iki kişi esir alınmış, dördüncü kişi kaçmıştı. Savaşılması yasak olan ve herkesin güvenle seyahat ettiği ayların son günü meydana gelen bu çatışma ve sonucu, Hz. Peygamber'i çok üzdü. Peygamber Efendimiz bu saldırıda âyetin yasakladığı aşırılığın Müslümanlar tarafından yapıldığını düşünüyordu ve bu hoşnutsuzluğu yüzünden kervandan elde edilen ganimete el sürmedi.[71]

Müslümanların savaşması konusunda ilk inen âyet olduğu belirtilen âyette, *"Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın…"*[72] buyurulmuştur. Âyetteki "Aşırı gitmeyin." şeklindeki kesin ve açık uyarı, Müşriklerle savaş sırasında suçsuzlara ve güçsüzlere haksızlık edilmemesine yöneliktir. Buna göre savaşırken kadınlara, çocuklara, din adamlarına ve yaşlılara zarar verilemez. Barış yapanlar ve Müslümanlara karşı silah tutmayanlar da bu uyarının içindedir. Ayrıca, barış ve teslim çağrısı yapmadan savaş açmak, ölü veya esir düşman askerlerinin

68 Enfâl 8/60.
69 Enfâl 8/60-61: Taberî, XI, 249-250.
70 Tevbe 9/29: Râzî, XVI, 28-29.
71 Bakara 2/217: Taberî, III, 650-656.
72 Bakara 2/190: Taberî, III, 289; Zemahşerî, I, 395.

vücuduna zarar vermek de Allah'ın koyduğu sınırı aşıp aşırı gitmek kapsamındadır ve kesinlikle yasaklanmıştır. Hz. Peygamber (sas) ordusuna şöyle seslenmiştir: *"Allah yolunda Allah'ın adıyla savaşın! Allah'ı inkâr edenlerle çarpışın! Savaşın ama ganimet malına ihanet etmeyin. Ölülere (organlarını keserek) müsle yapmayın! Asla çocukları öldürmeyin!"*[73] Nitekim aşırı gitmemeyi emreden âyet, bunu yapanların Allah'ın sevgisinden mahrum bırakılacağı şeklindeki ağır bir uyarı ile biter: *"Allah aşırı gidenleri sevmez."* Bu doğrultuda Bedir günü Müşriklerin ölülerine ve geride bıraktıkları esirlere yapılan iyi muamele, Hz. Peygamber'in insan onuruna verdiği değerin açık bir göstergesidir. Müşrik cesetlerine zarar vermek yasaklanmış, onlar da Müslüman şehitler gibi gömülmüştür. Peygamber Efendimiz, esirlere de iyi davranılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Müslümanlar ellerindeki yiyeceği müşrik esirlerle paylaşmış, yaralı müşrik esirleri kendi bineklerine almıştır. Esirlerin çoğu fidye karşılığı serbest bırakılmış, bununla ilgili olarak da âdeta teselli içeren şu âyet inmiştir: *"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: 'Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir ve sizi bağışlar.' Allah engin rahmet ve mağfiret sahibidir."*[74] Yazı bilenlerin fidyesi de bu bilgilerini öğretmek olarak belirlenmiştir. Ana kural, can almayı gerektiren bir sebep olmadan bir insanı öldürmenin bütün insanlığı öldürmekle, bir insanın hayatını kurtarmanın ise bütün insanlığı yaşatmakla eşdeğer olmasıdır.[75] Esir olan insanlar, bir süre önce kılıç elde savaşsalar da artık ellerinden silahları alınmış, zararsız hâle gelmişlerdir, yani öldürülmelerini gerektiren neden ortadan kalkmıştır. Diğer yandan, savaş sırasında hayvanları telef etmek, binaları yıkmak, mala mülke zarar vermek, ağaçları kesmek Müslüman askerlere yasaklanmıştır. Nitekim, Şam taraflarına göndereceği bir orduyu uğurlamaya çıkan Hz. Ebû Bekir, kumandanına din adamlarına dokunmamasını tembihledikten sonra şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Kadınları, çocukları ve ihtiyarları öldürme. Meyve veren ağaçları kesme. İmar edilmiş yerleri tahrip etme. Koyun ve develeri sadece yemek amacıyla kes. Arıları yakıp yok etme. Ganimet malına ihanet etmekten sakın. Korkaklık gösterme."[76]

Sonuçları ne kadar ağır olursa olsun cihadda izlenecek kurallar Müminlere Allah tarafından öğretilmiştir. Cihadın intikam almak için yapılmayacağı, Hz. Peygamber'e ve Müminlere ilâhî bir uyarı ile bildirilmişti. Uhud sonrasında Müslüman mücahidlerin parçalanmış cesetlerini görünce son derece üzülen Hz. Peygamber (sas)

---

73 Müslim, "Cihâd ve Siyer", 3.

74 Enfâl 8/70.

75 Mâide 5/32: Elmalılı, III, 1657.

76 Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭaʾ*, "Cihâd", 4.

Müşriklere karşı kazandığı ilk zaferde onlara aynı şeyi yapmak üzere yemin etmişti. Ancak *"Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat eğer sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak ki daha hayırlıdır."*[77] âyeti geldikten sonra bu yemininden vazgeçti ve kefâret verdi.

Cihada katılmayacakların şartları da Kur'ân'da belirtilmiştir. Cihad etmek için gerekli sağlık, ulaşım, donanım ve maddî imkânlara sahip olmayanlar sorumlu tutulmamıştır. Çok istemesine rağmen şartları el vermediği için Tebük Seferi'ne katılamayanların herhangi bir sorumlulukları olmadığını Yüce Allah şu ifadelerle beyan etmiştir: *"Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için -Allah ve Peygamberine sadık kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur. İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de 'Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum.' diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden gözyaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur."*[78] Yine, *"(Savaşa katılma hususunda) gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur..."*[79]

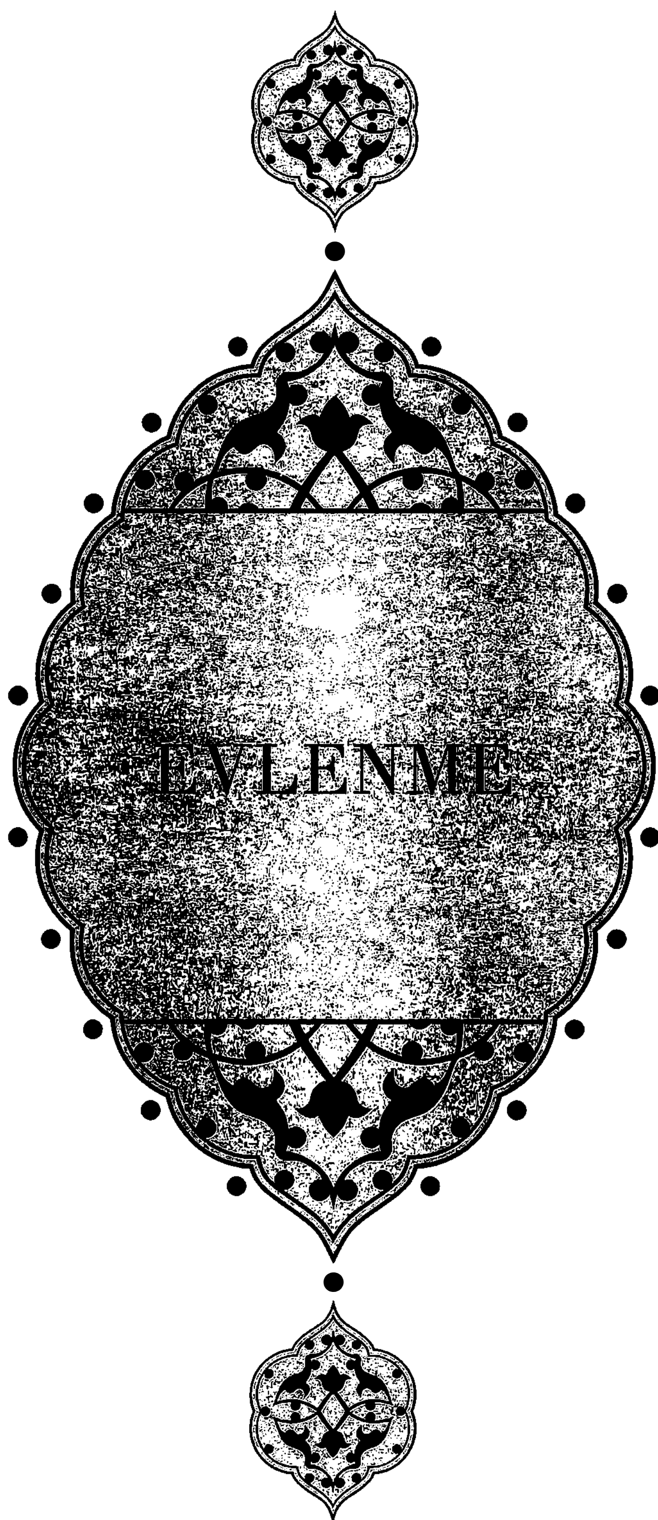
Savaş sırasında düşman saldırılarına karşı dikkatli ve tedbirli olunması istenmiştir. Savaş zamanında düşman tehlikesinden korunmak üzere gerektiğinde namazların kısaltılmasına izin verilmiştir.[80] Ayrıca savaşa çıkılırken geride kalanlara yönelik tedbirlerin alınmasının ihmal edilmemesi istenmiştir. Eli silah tutanların hepsinin cihada götürülmemesi, bir kısmının geride bırakılarak dinî konularda derinleşmeleri ve insanları uyarmaya devam etmeleri emredilmiştir.[81]

Cihadın ilk anlamı ve bir ömür boyu her mümine farz olan şekli, dinin kutlu davetini bildirmek ve insanlara doğruyu anlatmak için her türlü çabayı göstermektir. Bu çabanın önüne çıkarılacak haksız ve zorba engellerin kaldırılması uğrunda çalışmak ve gerektiğinde savaşmak da cihadın en ileri boyutudur. Cihad, insanların güven ve adalet ortamında İslâm ile buluşmalarını sağlamak için yapılır. Suçsuzlara saldırmak, talan yapmak ve ganimet elde etmek, Allah'ın dinini kabul etmese de saldırganlık yapmayan insanlara zarar vermek, cihadı geçersiz kılar. Cihadın terör ve anarşi ile uzaktan yakından ilgisi yoktur. Haksız yere cana kıymak, şehirleri kasabaları talan etmek, masum insanlara saldırmak, kendisi gibi düşünmeyenleri tekfir ederek ötekileştirmek, esir almak veya öldürmek Kur'ân'ın cihad emriyle

77 Nahl 16/126.
78 Tevbe 9/91-92.
79 Feth 48/17: Taberî, XXI, 270.
80 Nisâ 4/101.
81 Tevbe 9/122.

bağdaşmaz. Bu yüzden cihadın dikkatle uyulması gereken bir hukuku vardır ve bunu yaparken Allah'ın dininin sınırları içinde kalmak zorunludur. Müminler; Allah'ın dinini öğretmek, yaşamak ve yaşatmak için cihad etmekle emrolunmuşlardır. Onlar, gerektiğinde sözleriyle ve yazıp çizdikleriyle, gerektiğinde mallarıyla ve canlarıyla Allah'ın dinine ve onu yaşayanlara karşı yapılan haksız saldırıları durdurmak amacıyla cihad ederler. Bunu yaparken "Kalırsam gazi, ölürsem şehit!" niyetini taşırlar ve en büyük gaye olarak da Allah'ın rızasını ve katında kendilerine ikram edeceği yüksek dereceleri benimserler.

EVLENME

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا
زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَث۪يرًا وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪
وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يبًا ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini de yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

(Nisâ 4/1)

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجاً لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ
بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Kendileriyle huzura eresiniz diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve merhamet duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."

(Rûm 30/21)

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجاً وَذُرِّيَّةًۜ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ
اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾

"Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber mûcize getiremez. Süreli her şeyin bir kaydı vardır."

(Ra'd 13/38)

وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِح۪ينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَٓائِكُمْۜ اِنْ يَكُونُوا فُقَرَٓاءَ
يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٣٢﴾

"İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da durumu uygun olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, O her şeyi bilmektedir."

(Nûr 24/32)

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ
وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰت۪ٓي اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ
نِسَٓائِكُمْ وَرَبَٓائِبُكُمُ الّٰت۪ي ف۪ي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ الّٰت۪ي دَخَلْتُمْ بِهِنَّۘ فَاِنْ لَمْ
تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْۘ وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذ۪ينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْۙ
وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَح۪يماًۙ ﴿٢٣﴾

"Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Ancak nikâhlanıp da zifafa girmeden ayrıldığınız eşlerinizin kızları ile evlenmenizde size bir günah yoktur. Öz oğullarınızın eşleri (gelinleriniz) ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir."

(Nisâ 4/23)

وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذ۪ينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحاً حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ۜ ... ﴿٣٣﴾

"Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar ..."

(Nûr 24/33)

اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾

"Siz ve eşleriniz, muhteşem bir şekilde karşılanıp ağırlanmak üzere cennete girin."

(Zuhruf 43/70)

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِۚ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِۚ اُو۬لٰٓئِكَ مُبَرَّؤُ۫نَ مِمَّا يَقُولُونَۜ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٢٦﴾

"Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara lâyıktır. Temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara yakışır. Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlanma ve bolca verilmiş değerli bir nasip vardır."

(Nûr 24/26)

وَاٰتُوا النِّسَٓاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةًۜ فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْساً فَكُلُوهُ هَن۪ٓيـٔاً مَر۪ٓيـٔاً ﴿٤﴾

"Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da âfiyetle yiyin."

(Nisâ 4/4)

... هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّۜ ... ﴿١٨٧﴾

"... Onlar sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz..."

(Bakara 2/187)

وَالَّذ۪ينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّق۪ينَ اِمَاماً ﴿٧٤﴾

"Onlar, 'Rabbimiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!' derler."

(Furkān 25/74)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Toplumun çekirdeği ve temeli olan aileyi kurmak ve devam ettirmek için evlilik esastır. İnsanlar Kur'ân-ı Kerîm'de evliliğe teşvik edilmiştir.[1] Evlilik bütün peygamberler tarafından erkek ve kadın cinsleri arasında doğru ve kabul edilen bir ilişki olarak ilân edilmiştir.[2] Yüce Allah *"Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eşler ve çocuklar vermiştik..."*[3] buyurmuştur. Çünkü evlenmek aile yuvasının oluşmasına, kadın ve erkek arasında meşrû bir bağ kurulmasına, neslin devamına ve toplumsal yaşamın düzenlenmesine imkân sağlar.[4]

Kur'ân-ı Kerîm'de evlenmek, daha çok *nikâh* kelimesi ve türevleriyle anlatılır.[5] *Ne-ke-ha* kökünden gelen kelimeler 23 âyette yer alır. Bu kökten türeyen *nikâh* kelimesi sözlükte "birleştirme, evlenme ve cinsel ilişki" gibi anlamlara gelir.[6] *Nikâh*, aslında bir evlilik sözleşmesi olup hadislerde de genellikle "evlenme akdi" anlamındadır.[7] Kur'ân'a göre, nikâh ile başlayan evlilik, basit bir sözleşme ya da malî bir anlaşmadan daha ötesini gerektirir. Evlilik, iki insan arasında sevgi, saygı, fedakârlık ve güven üzerine kurulan manevî bir ortaklıktır. Kur'ân'da nikâh akdi, erkeğin kadına verdiği "ağır sorumlulukları olan sağlam bir söz" (*mîsâk-ı galîz*) olarak nitelenir.[8] Buna göre nikâh, insanın hassasiyetle bağlı kalması gereken önemli bir anlaşmadır.[9]

Kur'ân'da *zevâc* kökünden türeyen bazı kelimeler de "evlilik bağıyla birbirine bağlı eşler" anlamında kullanılır.[10] Yüce Kitabımızda *ze-ve-*

1 Nûr 24/32; Rûm 30/21.
2 A'râf 7/80-81.
3 Râd 13/38.
4 Nahl 16/72; Furkān 25/54, 74.
5 Bakara 2/221, 237; Nûr 24/3, 32, 60; Kasas 28/27.
6 İbn Fâris, V, 475; Cevherî, I, 413; Râgıb el-İsfahânî, s. 505; Fîrûzâbâdî, s. 246; Lane, VIII, 2848.
7 Bakara 2/221: İbn Kesîr, II, 299; Buhârî, "Nikâh", 16; Ra'd 13/38: İbn Kesîr, VIII, 161; Tirmizî, "Nikâh", 1; İbn Kesîr, X, 227; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Cihâd", 20; Nesâî, "Cihâd", 12.
8 Nisâ 4/21.
9 Nisâ 4/21: İbn Kesîr, III, 406; Buhârî, "Nikâh", 80; Müslim, "Raḍâ'" 60.
10 Bakara 2/25, 35, 102; Âl-i İmrân 3/15; Nisâ 4/1, 12, 20; Ahzâb 33/37; Duhân 44/54; Tûr 52/20; Şûrâ 42/50; Cevherî, I, 320; Râgıb el-İsfahânî, s. 215-216.

ce kökünden gelen kelimeler 81 yerde geçer. Bunlar çeşitli şekillerde ve birkaç farklı anlamdadır. Ancak kelimenin kökünde "çift olmak, birleşmek, birleştirmek" anlamları baskındır. Kur'ân-ı Kerîm'de "birleştirmek,[11] eş, arkadaş, yakın,[12] eşleştirmek,[13] toplamak, bir araya getirmek"[14] anlamlarında *ze-ve-ce* kökünden türeyen kelimeler bulunur. İnsanın çift (*zevc*) olarak yaratılması, tabiatının evlilikle tamamlanacağı anlamına da gelir. Çünkü *zevc* kelimesi birbirini tamamlayan ve bütünleyen, benzer ya da zıt şeyleri ifade eder.[15] Örneğin, gece ve gündüze, bir çift ayakkabıdan her birine *zevc* denir.[16] Ancak *zevc* ve çoğulu *ezvâc* kelimeleri, insanlar için kullanıldığında, kendisiyle evlilik anlaşması gerçekleştirilen eşi ifade eder.[17]

Sağlam bir aile yapısı oluşturmayı hedefleyen İslâm dini, kadın ve erkeğin meşrû ve helâl yoldan birlikteliğini emreder. Nikâh dışı ilişki ise *zina* olarak adlandırılmıştır. Bunun da son derece çirkin ve büyük bir kötülük olduğu belirtilmiştir.[18] Çünkü iffetli olmak (*ihsân*) Müslümanca bir hayatın esasıdır.[19] Kur'ân, erkeğin evleneceği kadına mehir (*saduka*) vermesini şart koşar.[20] Âyette aile yuvası, eşlerin huzur (*sükûn*) bulacakları sevgi (*meveddet*) ve merhamet (*rahmet*) mekânı olarak anlatılır. Evlilik hayatının biyolojik ve psikolojik dayanaklarını oluşturan bu kavramların her biri de Yüce Allah'ın sınırsız kudretinin delilleridir (*âyet*).[21] Kur'ân, kocaların eşleriyle iyi geçinmesini (*ma'rûf*) emreder.[22] Eşine zarar vererek haklarını çiğnemeyi yasaklar (*i'tidâ*).[23] Ailede erkek, idare eden, koruyup gözetendir

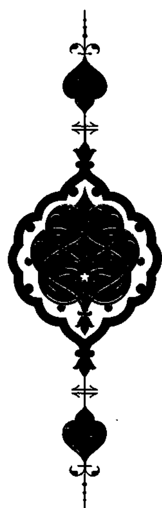
---

11 Tûr 52/20.
12 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I, 425.
13 Tekvîr 81/7.
14 Sâffât 37/22; İbn Kesîr, XII, 10-11.
15 İbn Dureyd, s. 473.
16 Lane, III, 1266.
17 Fîrûzâbâdî, s. 192.
18 İsrâ 17/32.
19 Nisâ 4/24.
20 Nisâ 4/4.
21 Rûm 30/21.
22 Nisâ 4/19.
23 Bakara 2/231.

(*kavvâm*), çünkü her bir eşe farklı özellikler ve üstünlükler verilmiştir (*tafdîl*). [24] Kur'ân, bütün boyutlarıyla karı-koca ilişkisine ve eşlerin birbirlerine karşı hak ve görevlerine değinmiştir.[25] Erkekler için birden fazla eşle evlilikte *adaleti* temel ilke kabul etmiştir.[26] Anlaşmazlıkların iyi davranarak (*ihsân*) ve Allah Teâlâ'ya karşı gelmekten sakınarak (*takvâ*) barış (*sulh*, ıslah) yoluyla halledilmesini tavsiye etmiştir.[27]

24 Nisâ 4/34.
25 Bakara 2/228, 229, 231, 241; Nisâ 4/34.
26 Nisâ 4/3.
27 Nisâ 4/35, 128.

EVLİLİK HUZURUN, SEVGİ ve ŞEFKATİN KAYNAĞIDIR

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجاً لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً
وَرَحْمَةًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Kendileriyle huzura eresiniz diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve merhamet duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."

(Rûm 30/21)

Yüce Allah, canlıları dişi ve erkek olmak üzere çift yaratmıştır. Kur'ân-ı Hakîm, bu yaratılış kanununu şöyle ortaya koymaktadır: *"Erkeğiyle dişisiyle iki cinsi yaratan da O'dur."*[1] *"Her şeyden çift çift yarattık, inceden inceye düşünesiniz diye."*[2] *"Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri çift çift yaratan Allah, her türlü eksiklikten uzaktır."*[3] Farklı örnekler üzerinden konuyu ele alan âyetlere

1 Necm 53/45.
2 Zâriyât 51/49.
3 Yâsîn 36/36.

göre, insan,[4] hayvan[5] ve bitki[6] dünyasındaki tüm canlılar, erkek ve dişi çiftler olarak ilâhî düzenin bir parçasını oluşturmaktadır.[7]

Kur'ân'da şöyle buyurulur: *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini de yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının."*[8] Bu âyette ifade edildiği gibi kadın ve erkek birbirleri için tek bir nefisten yaratılmış varlıklardır.[9] Karı-koca arasında sevgi ve şefkat bağları var edilmiş, onların birbirlerine ilgi ve muhabbet duyacakları, saygı ve merhamet gösterecekleri duygusal bir zemin bizzat Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır.[10] Böylece insan neslinin devamı sağlanmıştır.[11] Bu da düşünüp ibret alanlar için, Allah'ın insana olan eşsiz nimetinin ve sınırsız yaratma gücünün delillerinden biri olarak Kur'ân'da sunulmuştur.[12] İnsanlığın huzur ve güven içinde devamı, erkek ve kadının nikâh yoluyla kurdukları birliktelikle mümkün olmaktadır. Eş olan kadın ve erkek birbirlerine destek olarak bir hayat arkadaşlığı kurar, böylece türlerinin varlığını sürdürürler.

Kur'ân-ı Kerîm, insanların evlenerek yuva kurmalarına ve bu sayede neslin sağlıklı bir biçimde devamına büyük önem verir. İnsanın yeme-içme, uyuma, barınma, karşı cinse ilgi duyma, cinsel arzusunu giderme gibi yaratılışında bulunan ve yeryüzündeki varlığını devam ettirmesini sağlayan eğilimleri ve ihtiyaçları vardır.[13] Bu ihtiyaçların herkesin kabul edeceği, insan onurunu koruyan, meşrû bir yolla giderilmesi gerekir. Bu anlamda nikâh ve evlilik hayatı, toplumun sağlıklı, mutlu, iffetli kalabilmesinin yoludur. Şu âyetle Yüce Allah Müminlere bekârları evlendirmelerini tavsiye etmektedir: *"İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da durumu uygun olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, O her şeyi bilmektedir."*[14] Bu âyette geçen "evlendirin" emrinin muhatapları, evlendirilecek kişinin yakınları, eğer onlar yoksa toplumun diğer bireyleridir.[15] Âyet, maddî imkânların zayıf olması nedeniyle evliliğin ihmal edilmemesi gerektiğine de işaret etmektedir. Çünkü evlenmeleri hâlinde

4 Şûrâ 42/11; Nebe' 78/8.
5 Şûrâ 42/11.
6 Tâhâ 20/53; Lokmân 31/10; Kāf 50/7.
7 Necm 53/45: Râzî, XXIX, 21.
8 Nisâ 4/1.
9 Nisâ 4/1: Taberî, VI, 339-342; Mâtürîdî, III, 7-8; Zemahşerî, II, 5-6.
10 Rûm 30/21.
11 A'râf 7/189.
12 Rûm 30/21: Mâtürîdî, XI, 170-171; Zemahşerî, IV, 571; Râzî, XXV, 111.
13 Âl-i İmrân 3/14.
14 Nûr 24/32.
15 Nûr 24/32: Râzî, XXIII, 212; İbn Kesîr, X, 228; *Kur'an Yolu*, V, 76.

Allah Teâlâ'nın bu kimselerin yanında olacağı ve ihtiyaçlarını gidereceği müjdelenmektedir. Hz. Peygamber (sas) de ümmetinden evlilik çağına gelip gücü yetenlerin evlenmelerini şöyle emretmiştir: *"Ey gençler! Sizden evlenmeye imkân bulanlar evlensin. Çünkü evlenmek, gözü harama karşı korur; namusu muhafaza eder. Evlenme imkânı bulamayan da oruç tutsun! Çünkü oruç şehveti kırar."*[16] Bir diğer hadisinde ise Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Üç kişiye yardım etmek, Allah'ın üzerine aldığı bir borçtur: Namuslu kalmak için evlenen kişi, efendisine söz verdiği parayı ödemek isteyen anlaşmalı köle (mükâteb) ve Allah yolunda çarpışan gazi."*[17] Demek ki evlilik, iffetli bir hayatın devamı ve Müslüman bireylerin yetişmesi amaçlarını içeren dinî bir sorumluluk olup desteklenmesi gereken bir adımdır.

Sevgili Peygamberimiz, Hz. Hatice ile yaptığı ilk evliliğinden itibaren dengeli ve mutlu bir aile hayatının nasıl sürdürülebileceği konusunda ashâbına örnek olmuştur. Hiçbir zaman evliliği kötüleyen ya da nikâhı küçümseyen bir tutum içine girmemiş aksine şöyle buyurmuştur: *"Nikâh benim sünnetimdir. Sünnetimi uygulamayan benden değildir. Evleniniz! Çünkü ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim."*[18] Peygamberimiz bir defasında üstündeki giysisinden başka bir şeyi olmayan, demir yüzük bile almaktan âciz bir adamı talep ettiği için evlendirmiştir. Mehir olarak da adamın kadına Kur'ân öğretmesini istemiştir.[19] O, şartları elverdiği ve evlenme imkânına sahip olduğu hâlde evlenmeyen kişileri kınamıştır. Kendilerini ibadete adamak adına hiç evlenmemeyi düşünenlerin bu tavırlarını yasaklamıştır.[20] Resûl-i Ekrem'in bu emir ve uygulamaları gerek evliliğin gerekse aile hayatının devamı için gösterilen çabaların dinî yönüne ve mükâfatına işaret etmektedir. Ancak bireysel ya da toplumsal bazı sebeplerle evlenme imkânı bulamayanlar olabilir, bunlar da Allah'ın rızası için sabredip iffetlerini korumaya devam etmelidirler.[21]

Kur'ân-ı Kerîm'in nikâh ve evlilikle ilgili değindiği noktalardan biri de çok eşlilik (*teaddüd-i zevcât*) konusudur. Nisâ sûresinde *"Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın."*[22] buyurulmaktadır. Bu âyetin indiriliş amacı, daha önce olmayan çok evlilik konusunu gündeme getirmek değil, Câhiliye döneminde zaten fazlasıyla istismar edilen

16 Nûr 24/32: İbn Kesîr, X, 226; Buhârî, "Nikâh", 3; Müslim, "Nikâh", 1.
17 Nûr 24/32: İbn Kesîr, X, 227; Tirmizî, "Nikâh", 5; "Fezâ'ilü'l-Cihâd", 20; Nesâî, "Nikâh", 5.
18 Âl-i İmrân 3/38; Kurtubî, V, 110; İbn Mâce, "Nikâh", 1.
19 Nûr 24/32: İbn Kesîr, X, 227; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Ḳur'ân", 21, 22; "Nikâh", 14.
20 Mâide 5/88: İbn Kesîr, V, 316; Buhârî, "Nikâh", 1; Müslim, "Nikâh", 5.
21 Nûr 24/33.
22 Nisâ 4/3.

çok evliliğe bir sınır getirmek, dul ve kimsesiz kadınların haklarını korumak ve eşler arasında adaleti sağlamaktır. İslâm öncesinde Araplar, sırf mal varlığını ele geçirmek için dul kadınlarla ve kimsesiz yetimlerle evlenip onların haklarını çiğniyor, bir sınırlama olmaksızın evlendikleri kadınları mağdur ediyorlardı. Bu tür evliliğe niyetlenenlere Kur'ân, yetimler dışında, haklarını gözeterek başka kadınlarla evlenmelerinin yolunu göstermektedir.[23] Kur'ân, çok kadınla nikâhlanmayı sınırlandırıp dörde indirmiştir. İlgili âyette şöyle buyurulmuştur: *"Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."*[24] Böylece erkeğe eşler arasında her bakımdan adaleti sağlama yükümlülüğü hatırlatılarak bu konuda başarılı olamama endişesi taşıyanlara tek eşle nikâhın daha uygun olduğu tavsiye edilmiştir.[25] Birden fazla eşlilik durumunda adaleti sağlamanın çok da kolay olmayacağına dair ilâhî uyarı ise son derece dikkat çekicidir:[26] *"Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini muallâkta bırakmayın."*[27]

Nikâhın öneminden ve evlilik hayatının değerinden bahsederek muhataplarını aile kurmaya özendiren Kur'ân, bu konuda bazı ölçüler ve sınırlamalar getirmiştir. İlgili âyetlerde şöyle buyurulmaktadır. *"Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla (üvey annelerinizle) evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur. Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Ancak nikâhlanıp da zifafa girmeden ayrıldığınız eşlerinizin kızları ile evlenmenizde size bir günah yoktur. Öz oğullarınızın eşleri (gelinleriniz) ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir."*[28] Âyette bir erkeğin evlenemeyeceği kadınlar ayrıntılarıyla sayılmıştır. Hiçbir zaman evlenilemeyecek kadınlar, kan akrabalığı, süt akrabalığı ve evlenme ile oluşan sıhrî akrabalık ilişkisi bulunan kadınlardır. Kişinin kendi annesi, ninesi, kızı, kız torunları, kız yeğenleri veya onların kızları, teyze ve halası kan akrabalığı kapsamındadır. Nikâh, eşlerin akrabaları arasında sıhrî hısımlık meydana getirdiğinden, Kur'ân'da üvey

23 Nisâ 4/3: *Kur'an Yolu*, II, 15.
24 Nisâ 4/3.
25 Nisâ 4/3: Taberî, VI, 363; İbn Âşûr, IV, 224-227.
26 Nisâ 4/129: Mâtürîdî, IV, 61; Ebüssuûd Efendi, I, 793.
27 Nisâ 4/129.
28 Nisâ 4/22, 23.

anne, kayınvalide, gelin ve üvey kızlarla evlenmek yasaklanmıştır.[29] Süt hısımlığı, süt emzirmekle kurulan bir akrabalıktır. Hz. Peygamber'in *"Soy sebebiyle haram olan, süt sebebiyle de haram olur."*[30] hadisi de süt akrabalığında evlenme yasaklarının sınırlarını belirler. Geçici birtakım nedenlerle evlenilemeyecek olan kadınlar da belirtilmiştir: Meselâ başka bir erkeğin nikâhı altında bulunan kadınla evlenmek, bu evlilik devam ettiği sürece haramdır.[31] Boşanmış veya kocası ölmüş olup da henüz iddet beklemekte bulunan kadınlarla evlenmek de yasaktır. Kişi, bu süre içinde kadına sadece evlenmek istediğini belirtebilir: *"Bu kadınlarla evlenme isteğinizi üstü kapalı bildirmenizde veya bunu içinizde saklamanızda bir sakınca yoktur."*[32] Ayrıca iki kız kardeşle yahut aralarında hala, teyze ve yeğen bağı olan[33] iki kadınla aynı anda evlenilemez. Müslüman bir kadın Müslüman olmayan bir erkekle -erkek Ehl-i kitap bile olsa- evlenemez. Müslüman bir erkek Ehl-i kitap kadınlarla evlenebilir. Ancak Müslüman bir erkeğin müşrik bir kadınla evlenmesi yasaktır.[34]

Evlilik, yaratılışın bir gereği olarak hukuka ve ahlâka uygun bir zeminde yapılmalıdır. Ancak bu şekilde yapılan evliliklerin neticesinde sağlıklı nesiller yetiştirilmesi mümkündür. *"Temiz şeyler temiz olanlar içindir, temiz olanlara da temiz şeyler yakışır…"*[35] Evlilik yoluyla kurulacak ailede, karı-koca olacak insanların ahlâkî bakımdan nezih bir yaşantıyı sürdürmeleri gerekir.[36] Evlilik dışı cinsel birliktelik İslâm'da yasaklanmıştır. Kur'ân bu tür bir ilişkiyi kesin olarak yasaklar ve zinayı büyük günahlardan sayar.[37] Zina suçunu işleyenlere bazı dünyevî cezalar ve yaptırımlar da öngörür. Evli olmadıkları hâlde cinsel birliktelikte bulunan erkekle kadına yüzer sopa (*celde*) vurulmasını emreder.[38] Âyette zina eden bir kişinin ancak zina edenle veya bir Müşrikle evlenebileceği vurgulanır. Zina etmeyi meslek edinenlerle evlenmenin, namuslu ve iffetli Müminlere haram kılındığı bildirilir[39] Ancak tövbe ederlerse onlarla evlenmekte bir sakınca yoktur.[40] Evli olanların zina suçu işlemesi

---

29 Nisâ 4/23: Taberî, VI, 556-558; Mâtürîdî, III, 108-123; Kurtubî, VI, 174.

30 Nisâ 4/23: Mâtürîdî, III, 110; Zemahşerî, II, 50; Kurtubî, VI, 179; Buhârî, "Şehâdât", 7; Müslim, "Raḍâ'", 1, 2.

31 Nisâ 4/24: Taberî, VI, 560-562; Mâtürîdî, III, 139-140; Kurtubî, VI, 198-203.

32 Bakara 2/235: Mâtürîdî, II, 95-96; İbn Kesîr, II, 383-384; Nesefî, I, 197.

33 Nisâ 4/23: İbn Kesîr, III, 420-424.

34 Bakara 2/221; Mâide 5/5; Mümtehine 60/10; Bakara 2/221: Cessâs, II, 15; Kurtubî, III, 454; Mümtehine 60/10: İbn Kesîr, XIII, 521.

35 Nûr 24/26.

36 Nûr 24/26: Elmalılı, V, 3494.

37 İsrâ 17/32; Furkān 25/68; Mümtehine 60/12.

38 Nûr 24/2-3.

39 Nûr 24/3.

40 Nûr 24/3: İbn Kesîr, X, 170.

hâlinde, Hz. Peygamber'in suçluların taşlanarak öldürülmesi (*recm*) cezasını uygulamış olduğu hakkında rivayetler bulunmaktadır.[41]

Hz. Peygamber (sas) evlenecek tarafların nikâhtan önce birbirlerini görmelerini tavsiye etmiştir.[42] Nikâh, evlenen taraflar arasında hukukî sonuçlar doğuran bir anlaşma olduğundan, evlenme talebinde bulunma ve evlenme teklifini kabul etme (*icab ve kabul*) şartı vardır.[43] Yine evlilik anlaşmasının geçerli olması için en az iki kişinin şahitliği şarttır.[44] Şahitlerin bulunmasındaki amaç, evliliğin gizli olmadığını bildirmek ve tarafların haklarını korumaktır. Nikâh sözleşmesinin birey ve toplum açısından önemine dayanarak Peygamberimiz nikâhın herkese duyurulmasını ve mescidler gibi kalabalığa açık yerlerde yapılmasını emretmiştir.[45] Ayrıca dost ve akrabaya küçük de olsa bir yemek verilmesini[46] tavsiye etmiştir. Dolayısıyla aile, akraba ve dostlardan gizlenerek kıyılan nikâh, tarafların karşılıklı rızası olsa bile İslâm'ın ilkelerine aykırıdır.

Nikâh sebebiyle eşler, birtakım hak ve sorumluluklar yüklenir. Erkek, eşine mehir ödemeli, onun nafakasını temin etmelidir. Erkeğin nikâh akdi sırasında eşine verdiği veya vereceğine dair söz verdiği para ya da mala mehir (*ecr, saduka*) denir.[47] *"Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin…"*[48] âyetinde belirtildiği gibi, mehir, evli bir kadının kocası üzerindeki en kesin ve en belirgin hakkıdır. Bu anlamda mehir, bizzat evlenen kadının alacağı bir hediyedir, yoksa bazı bölgelerde yaygın olan şekliyle velisine verilen bir başlık parası değildir.[49] Dolayısıyla kadın, kendisine verilen mehri istediği şekilde kullanabilir ya da isterse mehirden vazgeçebilir.[50] Mehrin tamamı nikâh anında kadına ödenebilir. Bir kısmı nikâh anında peşin ödenip, kalan kısmın ödemesi sonraya da bırakılabilir. Diğer yandan mehir, boşama hakkı bulunan koca bakımından bir boşama engelidir, yani eğer nikâhta verilmemişse boşama hâlinde derhâl ödenmesi gerekir. Kadın için de maddî bir güvencedir. Çünkü boşanmış kadın, bu sayede yeni bir hayat kuruncaya kadar aç

---

41 Nûr 24/2: Mukātil b. Süleyman, III, 182; Taberî, XVII, 139; Cessâs, V, 95-99; İbn Kesîr, X, 159-162; Müslim, "Ḥudûd", 12-13; İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 476.

42 Nûr 24/30: Râzî, XXIII, 203-204; Buhârî, "Nikâh", 15; Müslim, "Nikâh", 74; Ebu Dâvûd, "Nikâh", 19; İbn Mâce, "Nikâh", 9.

43 Bakara 2/221: Kurtubî, III, 472-473; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 19.

44 Bakara 2/221: Râzî, VI, 58; Kurtubî, III, 473; Tirmizî, "Nikâh", 14.

45 Bakara 2/221: Kurtubî, III, 473; Tirmizî, "Nikâh", 6; İbn Mâce, "Nikâh", 20.

46 Nisâ 4/20-21: Sa'lebî, III, 279; Müslim, "Nikâh", 79.

47 Nisâ 4/4: *Kur'an Yolu*, II, 17

48 Nisâ 4/4; ayrıca bk. Bakara 2/229, 236, 237, 241; Nisâ 4/20, 21, 24, 25; Ahzâb 33/49.

49 Nisâ 4/4: Mâtürîdî, III, 19.

50 Nisâ 4/4: Râzî, IX, 189.

ve açıkta kalmayacaktır.[51] İslâm öncesinde yaygın olduğu şekliyle boşanma durumunda kocanın karısına haksızlık yaparak vermiş olduğu mehri geri alması Kur'ân tarafından kesin bir dille yasaklanmıştır: *"Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız bile ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açıkça günaha girerek verdiğinizi geri mi alacaksınız? Hem, siz eşlerinizle birleşmiş ve onlar da sizden sağlam bir söz almış iken, onu nasıl geri alırsınız?"*[52]

EVLİLİKTE KADIN ve ERKEK BİRBİRİNİ TAMAMLAR

... هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ... ﴿١٨٧﴾

"... Onlar sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz..."

(Bakara 2/187)

Kur'ân-ı Kerîm'de *"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık."*[53] buyurulmuştur. Hz. Âdem ve eşinden bugüne, erkek ve kadın, bir bütün olarak insanlık ailesinin devamını sağlar. Elbette onlar Allah karşısında birer kul olarak şerefli, dokunulmaz haklara sahip ve özgür insanlardır. Yeryüzünün en değerli varlığı olarak mükemmel yaratılmışlardır. Ancak yaratılıştan getirdikleri bazı farklılıklar ve sahip oldukları kendilerine özgü yetenekler, dünya hayatında birbirlerine ilgi ve ihtiyaç duymalarını kolaylaştırır. Kadın ve erkek birbirinden bağımsız değildir. Aksine eşler olarak bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları gibidirler. Bu anlamda aile, nikâh kıyarak bir araya gelen kadın ve erkeğin birbirlerini desteklediği, koruyup gözettiği, anlayışla tamamladığı sıcak bir yuvadır. Bu yuvada iki insan arasında muhabbet ve ülfet meydana gelir.[54] Gönüller huzur ve dinginlik bulur.[55] Kur'ân'ın sunduğu aile modelinde eşler arası ilişkiler, sevgiyle, saygıyla, adalet ve merhametle

51 Bakara 2/236-237: *Kur'an Yolu*, I, 375; Nisâ 4/4: *Kur'an Yolu*, II, 17-18.
52 Nisâ 4/20-21.
53 Hucurât 49/13.
54 Rûm 30/21.
55 A'râf 7/189.

şekillenir. Dolayısıyla ailenin ihtiyaçları için yapılan her türlü iş ve katlanılan her türlü zorluk, karşılık beklenmeden, gönüllü ve bilinçli bir şekilde üstlenilir. Anne baba bir anlamda kendileri için değil, birbirleri ve çocukları için yaşarlar. Eşler arasındaki birlik ve bütünlük âyette şöyle bir benzetmeyle ifade edilir: *"… Onlar sizin için elbise, siz de onlar için elbisesiniz…"*[56] Bu ilâhî teşbih, eşlerin birbirlerini maddî ve manevî her türlü kötülüğe karşı korumaları gerektiğine işaret eder. Nitekim böyle bir yardımlaşmanın, dayanışmanın, özen ve güvenin neticesi, cennette birlikte ödüllendirilmektir. Kur'ân'da *"Kendileri ve eşleri gölgelik yerlerde, tahtlarına kurulacaklar."*[57] âyetiyle, bu dünyada Allah'ın buyrukları doğrultusunda bir hayatı paylaşan eşlerin, ebedî saadet yurdu cennette de eş olacakları müjdelenmiştir. Evlilik ve aile hakikatini kavramış bilinçli Müminler, böyle bir hayat için Rablerinden yardım talep ederler: *"Onlar, 'Rabbimiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!' derler."*[58]

Eşlerin aile içinde hak ve sorumluluk dengesini gözetmeleri, adalet ve hakkaniyetten ayrılmamaları büyük önem taşır. Karşılıklı sorumlulukların bilinmesi ve hakların korunması ailede uyum ve huzurun vazgeçilmez şartıdır. Her bir eş sorumluluklarını yerine getirirse, karşı tarafın hakları da çiğnenmemiş olur. Evlilikte kadının da erkeğin de hakları vardır: *"… Kadınların, makul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur…"*[59] Peygamberimiz Veda Hutbesinde bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Sizin, hanımlarınızın üzerinde haklarınız olduğu gibi, hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin hanımlarınız üzerindeki hakkınız, yatağınızı çiğnetmemeleri ve hoşlanmadığınız kimsenin evinize girmesine izin vermemeleridir. Dikkat edin! Hanımlarınızın sizin üzerinizdeki hakkı ise onların giyim ve gıda ihtiyaçlarının güzelce karşılanmasıdır."*[60] Aile birliğini temsil ve muhafaza etmek, kocanın öncelikli hakkı ve yükümlülüğüdür. Bu bağlamda, aile bireylerinin her türlü maddî ve manevî tehlikeden korunmasında, giyim, beslenme, barınma ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının giderilmesinde erkeğin gücü ve iradesi önem arz etmektedir.[61] Kısacası koca, tüm ailenin geçiminden tek başına sorumludur. Bundan ötürü Kur'ân, erkekleri *kavvâm* olarak nitelemiştir: *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmasına bağlı olarak ve mallarından*

56 Bakara 2/187.
57 Ra'd 13/23; Yâsîn 36/56; Zuhruf 43/70.
58 Furkān 25/74.
59 Bakara 2/228: Cessâs, II, 68; Nisâ 4/34: İbnü'l-Arabî, I, 530.
60 Nisâ 4/19: Taberî, VI, 535; Nisâ 4/34: İbnü'l-Arabî, I, 535; Kurtubî, VI, 286; Müslim, "Ḥac", 147; Tirmizî, "Radâ", 11; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56; İbn Mâce, "Nikâh", 3.
61 Bakara 2/228, 233; Nisâ 4/19: Taberî, VI, 535; Nisâ 4/34: Kurtubî, VI, 286; Talâk 65/7.

harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar (kavvâm)…"[62] Âyette "yönetici ve koruyucu" olarak çevrilen *kavvâm* kelimesi, "sorumluluk alan, hâkim olan, özen gösteren, yakından ilgilenen" anlamındadır.[63] Gelenek içerisinde kelimeye "reislik, yöneticilik, eğitim, koruma, savunma" gibi mânalar da yüklenmiştir.[64] Âyetin aile içinde erkeği konumlandırırken kullandığı bu ifade, bir hak ve imtiyazdan ziyade mesuliyete işaret etmektedir. Sonuçta ailesinin mutluluğu için emek vermek, alın teri ile kazanmak, gönül rızasıyla harcamak, aile içinde adaletli davranmak, şiddetten uzak durarak merhameti benimsemek gibi ilkeler, erkek için her daim bağlayıcıdır.

Aile, hukukî ilkelerin yanı sıra sevgi, saygı, şefkat, sabır, sadakat, vefa gibi manevî değerler üzerine kurulmuştur. Mümin her şeyden önce bu ahlâkî değerleri kendi aile ortamında yaşar ve yaşatır. Bu değerler arasında mahremiyet, iffet ve eşler arasındaki özel hayatın gizliliği de yer alır. Nitekim Hz. Peygamber (sas) *"Şüphesiz ki kıyamet günü, Allah'ın en çok ehemmiyet vereceği emanet, karı-koca arasındaki emanettir."*[65] buyurmuştur. Böylece eşler arasındaki özel hayata saygı, "emanet" bilinci ve hassasiyetiyle ilişkilendirilmiştir. Evlilikte yaşananları ve aile sırlarını "emanet" olarak gören eşler, herhangi bir problemin çözümü için uzmana başvurmak gibi durumlar dışında, özel hayatlarının dedikodusunu yapmaz, bu emanete ihanet etmezler. Mümin kadınlar ve erkekler sadakat sahibidir; iffet ve namuslarını korurlar.[66]

Evlilik bağının kuvvetli olması, eşlerin birbirleri ve aileleri için emek vermesine bağlıdır. Buna rağmen dünya hayatında gerek ahlâkî değerleri özümseyememe gerekse yaşanan sıkıntı ve zorluklar, bazen aileler üzerinde olumsuz etkiler gösterebilir. Kur'ân'da eş ve çocuklar, bir taraftan mutluluk sebebi olarak anlatılırken,[67] diğer taraftan ilâhî imtihan Müminlere şöyle hatırlatılır: *"Ey insanlar! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoşgörülü ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir."*[68] Bu âyet, Müslüman olmalarına rağmen eş ve çocukları tarafından İslâm'dan alıkoyulmaya, hicret etmeleri engellenmeye çalışılan kimseler hakkında nâzil olmuştur.[69] Âyette eş ve çocuklardan gelen bu engellemeye imkân

62 Nisâ 4/34.
63 Râgıb el-İsfahânî, s. 416-418; Nisâ 4/34: Kurtubî, VI, 280.
64 Nisâ 4/34: *Kur'an Yolu*, II, 58.
65 Ahzâb 33/72: Süyûtî, VI, 671; Müslim, "Nikâh", 123, 124; Ebû Dâvûd, "Edeb", 32.
66 Meâric 70/29.
67 Furkān 25/74.
68 Tegābün 64/14.
69 Tegābün 64/14; Taberî, XXIII, 14-17.

verilmemesi istenmiştir. Bir başka âyette de mal ve çocukların kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymaması için Müminlere uyarıda bulunulur.[70] Yine gerek malın gerekse evlâtların, âhiretteki büyük mükâfatı kazanmayı engelleyebilecekleri, bu anlamda bir imtihan vesilesi olabilecekleri bildirilir.[71] Aile bireylerinin eğitimleri de özenli ve sorumlu hareket edilmesi gereken konulardan biridir. [72] Nitekim *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."*[73] âyeti özellikle bu noktaya dikkat çekmektedir.

Evliliğin devamı için eşlerin birbirleriyle iyi geçinmeleri öncelikli sorumluluklarıdır.[74] Kur'ân, eşler arasında geçimsizlik olduğunda taraflara barış, sabır ve hoşgörüyü öğütlemiştir. Eşlerin yakınlarına da hakemlikle eşlerin arasını bulma görevini vermiştir.[75] Böylece aile içinde yaşanan bazı tatsızlıkların çözüme kavuşmasına yönelik alınabilecek tedbirler, yol ve yöntemler gösterilmiştir.

Aile kurumu, sorumsuzluğu, keyfîliği, umursamazlığı kabul etmez. Aileyi oluşturan, yöneten, yönlendiren dinî, ahlâkî ve hukukî kurallar vardır. Bu kurallara uyulmazsa, aile düzeni bozulur. Bu durumda çeşitli tedbir ve müeyyideler devreye girer.[76] Kur'ân, meşrû aile düzenini bozmaya kalkışan ve ahlâka aykırı tutumları olan (*nâşiz*) kadına ve erkeğe karşı uyarılarda bulunur. *"… Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse…"* buyurarak erkeğin de *nüşûz*undan söz eder. Erkeğin *nüşûz*u da benzer şekilde, kadından uzaklaşması, kocalık görevini yerine getirmemesi, karısına sevgi ve şefkat göstermemesi, ona şiddet uygulaması, söz veya fiille onu incitmesi, kısacası aile hukukunu ve ahlâkını çiğnemesidir. Bu durumda Kur'ân, eşlerin sorunu aralarında anlaşarak çözmelerini, aile birliğini korumak adına gayret göstermelerini önerir.[77] Nisâ sûresinin 34. âyetinde "başkaldırma" olarak çevrilen *nüşûz* kelimesi, kadının kocasına küçümseyici ve rencide edici davranması, uyumsuzluk, geçimsizlik ve şiddet göstermesi, başkasına göz koyması gibi anlamlara gelir.[78] Bahsedilen bu durum, günlük ilişkilerde yaşanabilecek anlaşmazlıklara değil, aile içinde gerilimin iyice arttığı ve yuvanın dağılma aşamasına geldiği bir noktaya işaret eder. İşte böyle bir durumda erkeğin

---

70 Münâfıkūn 63/9.
71 Enfâl 8/28.
72 Tegābün 64/14: Elmalılı, VIII, 5036-5037.
73 Tahrîm 66/6.
74 Nisâ 4/19.
75 Nisâ 2/35.
76 Nisâ 4/34: *Kur'an Yolu*, II, 59.
77 Nisâ 4/128: Taberî, VII, 548; Zemahşerî, II, 156; *Kur'an Yolu*, II, 154.
78 Râgıb el-İsfahânî, s. 493; Nisâ 4/34: Taberî, VI, 697-698; İbnü'l-Arabî, I, 533; Zemahşerî, II, 70.

uygulayabileceği tedbirler şu şekilde sıralanmıştır: *"… Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür."*[79] Aileyi tehdit eden böylesi bir durumda kocanın konuyu eşiyle konuşarak ve uyarıda bulunarak çözmeye çaba göstermesi gerekir. Güzel söz ve yapıcı tenkit daima öncelikli adımdır. Kadın kötü davranışlarını değiştirmiyorsa, erkeğin ikinci adımda eşini yatakta yalnız bırakması ve küsme yoluyla uyarması önerilmiştir. Bu aşamada ailenin dağılmasına, eşlerin ayrılmasına yönelik bir ikaz ve gözdağı vardır. Buna rağmen sorun çözülmemişse âyette son aşama dövme olarak belirtilir. Burada sözü edilen dövme aslında bir suçun cezasıdır ve bu suç, günlük hayatta yaşanan sıradan bir aksaklık ya da hata değildir. Aksine gayr-i ahlâkî tutum ve davranışlarda ısrar ederek aileyi yıkma teşebbüsüdür. Ayrıca müfessirlerin ortak kanaatine göre, dövmeden kasıt sembolik bir vurmadır, yaralamak, berelemek, şiddetle paralamak değildir.[80] Elbette bu ahkâm âyeti istismar edilmemeli, her konuda her erkeğin kadınları şiddet uygulayarak terbiye edebileceği gibi yanlış bir yoruma mesned olarak kullanılmamalıdır. Zira belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber (sas) Kur'ân'ı en iyi anlayan ve onu en mükemmel şekilde uygulayandır. Onun hayatına baktığımızda, eşleriyle ilgili birtakım sıkıntılar ve anlaşmazlıklar yaşadığını görüyoruz. Buna rağmen kadını dövmenin sıradanlaştığı bir toplumda, onlara karşı en ufak bir şiddet davranışında bulunmamış, Hz. Âişe'nin ifadesiyle "hayatı boyunca bir kadına ya da bir hizmetçiye bir tek tokat bile atmamıştır."[81] Merhamet ve hakkaniyet onun yaşam modeli olmuştur.[82] Hatta ashâbına eşlerin dövülmesini yasaklamış ve bu davranışın insanî ve ahlâkî olmadığına dikkat çekmiştir.[83] Bunun da ötesinde mümin erkeklerin, hayat arkadaşları olan eşlerine karşı şefkatli davranmalarını tembihlemiş ve kendisini örnek göstererek şöyle buyurmuştur: *"Sizin en hayırlınız, ailesine hayırlı davranandır. Ben de sizin aranızda ailesine karşı en hayırlı davrananım."*[84] Böylece erkeğin eşine karşı güzel davranmasını, ahlâkının olgunluğuna dair en temel gösterge saymıştır. O hâlde, Nisâ sûresinin 34. âyeti, Kur'ân'ın bütünlüğü ve hadisler ile birlikte

79 Nisâ 4/34.
80 Mukātil b. Süleyman, I,227-228; Taberî, VI,687-689; İbn Ebî Hâtim, IV, 940.
81 Müslim, "Fezâ'il", 79.
82 Kalem 68/4: İbn Kesîr, XIV, 87.
83 Nisâ 4/34: Hâzin, I, 371; *Kur'an Yolu*, II, 59, Buhârî, "Tefsîr/Şems", 1; "Nikâh", 93; "Edeb", 43; Müslim, "Cennet", 49; Tirmizî, "Tefsîr", 79.
84 Âl-i İmrân 3/134: Süyûtî, II, 321; İbn Mâce, "Nikâh", 50.

değerlendirildiğinde, kocanın karısına şiddet uygulayabileceğine dair bir sonuç çıkarmak mümkün değildir.[85] Nitekim Kur'ân, evliliğin devam ettirilemeyeceği durumlarda nikâh bağının karşılıklı hak ve yükümlülüklere uyarak, nezaket ölçüleri çerçevesinde iyilikle sonlandırılmasını istemiştir.[86]

Allah Teâlâ tüm canlıların erkek ve dişiden meydana geldiğine dikkat çekerek Müminleri bu konu üzerinde düşünmeye çağırmaktadır. Rabbimiz insanların tek bir özden yaratıldığını, eşler arasındaki sevgi ve merhamet bağlarının bizzat Yüce Allah'ın lütfu olarak yaratıldığını belirtmektedir. Bu durum erkek ve kadının birbirlerine karşı hissettikleri çekim kuvvetinin nedenine de işaret etmektedir. Bu çekim, insanın mutluluğu, toplumun huzuru ve neslin devamı için son derece değerli olup nikâh yoluyla meşrû bir biçimde hayata yansımalıdır. Bu sebeple Kur'ân'da evlilik teşvik edilmiştir. Evlenmeye imkân bulamayan bekârların da evlendirilmesi tavsiye edilmiştir. Eşler birbirini bürüyüp koruyan birer elbiseye benzetilmiştir. Evliliğin yolları kolaylaştırılmış, evlilik dışı ilişkiler yasaklanmıştır. Bedenî hazlara düşkünlükten korunma ve onurlu davranma anlamında iffet, kadın ve erkek bütün Müminlerin ortak özellikleri arasında sayılmıştır. Evlilik, böyle bir korunma imkânı sağlamaktadır. Nikâh sözleşmesiyle kurulan aile hayatı, değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında da vazgeçilemez öneme sahiptir. Böylece evlilik ile hayat bambaşka yeni anlamlarla ve bereketle tanışacaktır. Evliliğin ahlâkî ve hukukî boyutları Kur'ân'da etraflıca anlatılmıştır. Aile içinde eşlerin birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını bilmeleri, dengeli, âdil ve hakkaniyetli bir şekilde hayatın yükünü paylaşmaları esastır. Evlilik kurumunun gereği gibi işlemesi, karı-kocanın sağlıklı iletişimine bağlıdır. Kadın ve erkek bu sayede birbirlerinin yanında güven ve huzur bulur. Yine bu sayede bireysel ve sosyal buhranlara sebep olabilecek gayr-i meşrû ilişkilerden uzak kalarak ailelerini geleceğe taşır.

85 Nisâ 4/34: İbnü'l-Arabî, I, 536.
86 Bakara 2/229, 231; Talâk 65/1-7.

AİLE
VE
AKRABALIK

değerlendirildiğinde, kocanın karısına şiddet uygulayabileceğine dair bir sonuç çıkarmak mümkün değildir.[85] Nitekim Kur'ân, evliliğin devam ettirilemeyeceği durumlarda nikâh bağının karşılıklı hak ve yükümlülüklere uyarak, nezaket ölçüleri çerçevesinde iyilikle sonlandırılmasını istemiştir.[86]

Allah Teâlâ tüm canlıların erkek ve dişiden meydana geldiğine dikkat çekerek Müminleri bu konu üzerinde düşünmeye çağırmaktadır. Rabbimiz insanların tek bir özden yaratıldığını, eşler arasındaki sevgi ve merhamet bağlarının bizzat Yüce Allah'ın lütfu olarak yaratıldığını belirtmektedir. Bu durum erkek ve kadının birbirlerine karşı hissettikleri çekim kuvvetinin nedenine de işaret etmektedir. Bu çekim, insanın mutluluğu, toplumun huzuru ve neslin devamı için son derece değerli olup nikâh yoluyla meşrû bir biçimde hayata yansımalıdır. Bu sebeple Kur'ân'da evlilik teşvik edilmiştir. Evlenmeye imkân bulamayan bekârların da evlendirilmesi tavsiye edilmiştir. Eşler birbirini bürüyüp koruyan birer elbiseye benzetilmiştir. Evliliğin yolları kolaylaştırılmış, evlilik dışı ilişkiler yasaklanmıştır. Bedenî hazlara düşkünlükten korunma ve onurlu davranma anlamında iffet, kadın ve erkek bütün Müminlerin ortak özellikleri arasında sayılmıştır. Evlilik, böyle bir korunma imkânı sağlamaktadır. Nikâh sözleşmesiyle kurulan aile hayatı, değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında da vazgeçilemez öneme sahiptir. Böylece evlilik ile hayat bambaşka yeni anlamlarla ve bereketle tanışacaktır. Evliliğin ahlâkî ve hukukî boyutları Kur'ân'da etraflıca anlatılmıştır. Aile içinde eşlerin birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını bilmeleri, dengeli, âdil ve hakkaniyetli bir şekilde hayatın yükünü paylaşmaları esastır. Evlilik kurumunun gereği gibi işlemesi, karı-kocanın sağlıklı iletişimine bağlıdır. Kadın ve erkek bu sayede birbirlerinin yanında güven ve huzur bulur. Yine bu sayede bireysel ve sosyal buhranlara sebep olabilecek gayr-i meşrû ilişkilerden uzak kalarak ailelerini geleceğe taşır.

85 Nisâ 4/34: İbnü'l-Arabî, I, 536.
86 Bakara 2/229, 231; Talâk 65/1-7.

AİLE
VE
AKRABALIK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَٓائِلَ
لِتَعَارَفُواۜ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ خَبٖيرٌ ﴿١٣﴾

"Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır."

(Hucurât 49/13)

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ
بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Kendileriyle huzur bulasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."

(Rûm 30/21)

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجاً وَذُرِّيَّةًۜ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ
اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾

"Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber mûcize getiremez. Süreli her şeyin bir kaydı vardır."

(Ra'd 13/38)

وَالَّذٖينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ
وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقٖينَ اِمَاماً ﴿٧٤﴾

"Onlar, 'Rabbimiz!' Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!' derler."

(Furkān 25/74)

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زٖينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ
عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَاباً وَخَيْرٌ اَمَلاً ﴿٤٦﴾

"Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır."

(Kehf 18/46)

وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْۜ
اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴿٣١﴾

"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır."

(İsrâ 17/31)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا
زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَث۪يرًا وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪
وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يبًا ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini de yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

(Nisâ 4/1)

وَلْيَخْشَ الَّذ۪ينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْۖ فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ
وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَد۪يدًا ﴿٩﴾

"Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bırakmış olmaları hâlinde onlar hakkında endişe duyacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın; Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler."

(Nisâ 4/9)

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَٓائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ
وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

"Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, düşünüp ibret alasınız diye size böyle öğüt veriyor."

(Nahl 16/90)

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴿٢٦﴾

"Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma!"

(İsrâ 17/26)

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ
وَيَخَافُونَ سُٓوءَ الْحِسَابِۜ ﴿٢١﴾

"Onlar Allah'ın, korunmasını emrettiği bağı (akrabalığı) koruyan, Rablerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir."

(Ra'd 13/21)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de aile ve akraba ile ilgili âyetler, birey ve toplum hayatına yön vermeyi hedefler. İlgili âyetler dört konuda yoğunlaşır: Meşrû beraberliği sağlayan nikâh; ebeveyn-çocuk ilişkileri; ailede merhamet ve sevginin hakimiyeti; aile fertlerinde iman, ibadet ve ahlâkî hassasiyetin yerleştirilmesi.[1] Kur'ân, aileyi inşa eden eşler arasındaki sevgi ve merhameti Allah'ın varlığının delillerinden sayar.[2] İnsan hayatı için vazgeçilmez olan evlilik hem teşvik edilir hem de aile düzeninin devamı için çeşitli kurallar konulur. Adalet, hakşinaslık, sevgi, şefkat, istişare, iyi ve geçerli örf (*ma'rûf*), sulh, dinin ailede öğretilmesi ve yaşanması, konuya dair kilit noktalardır. Öte yandan aile, akrabaların gözetilmesi (*sıla-i rahim*) ile bir bütün olarak değerlendirilir. Nihayet bu dünyada iyi bir aile hayatı yaşayanlar, cennette de birlikte olacaklardır.[3]

Kur'ân-ı Kerîm'de aile mefhumu *ehl* ve *âl* kelimeleriyle ifade edilmektedir. *Ehl* kelimesi, sözlükte "eş, bir kimse için insanların en özel olanı,[4] kişinin aşireti ve yakınları"[5] mânasına gelir. *Âl* kelimesi, "kişinin en yakınları, soy birliğine bağlı olanlar, kendisine tâbi olanlar ve dostları" mânasına gelir. Âl-i İmrân (İmrân'ın Ailesi) tamlamasında da olduğu üzere, daha çok toplumda saygın ve şerefli aileler için *âl* kelimesi kullanılır.[6] Bu kelime terkip hâlinde 21 âyette geçmektedir. Yakın anlamındaki *karîb* kelimesinin çoğulu olan *el-akribâ'* dilimize daha geniş bir anlamla akraba olarak geçmiştir. *Sıla-i rahim* terimi ise, sözlükte "ulaşmak, bağ, ilgi" anlamına gelen sıla ve "ana rahmi" mânasındaki rahim (*rahm*) kelimelerinden oluşur. Bu terim, "akrabalık bağlarını koparmamak, akrabayla iyi ilişkileri sürdürmek, onların haklarını gözetmek, iyilik etmek, ziyaret etmek" gibi anlamlar içerir. Rahim kelimesinin çoğulu olan *erhâm* yedi âyette

1 Bakara 2/215; Ra'd 13/5; Nahl 16/90; Rûm 30/38; Sebe' 34/37; Mümtehine 60/10-12; Tegābün 64/14-15; Meâric 70/29-35.

2 Nisâ 4/1; A'râf 7/189; Rûm 30/21; Zümer 39/6; Necm 53/45-46.

3 Bakara 2/83, 128; Âl-i İmrân 3/38; Nisâ 4/1, 19, 35-36; Hûd 11/46; Ra'd 13/21, 23-24; Furkān 25/74; Rûm 30/38; Ahkāf 46/15.

4 Halîl b. Ahmed, I, 96.

5 Fîrûzâbâdî, s. 963.

6 Fîrûzâbâdî, s. 963.

sözlük anlamında kullanılmıştır.[7] Üç âyette "akrabalar, akrabalık bağları ve akrabalık hakları",[8] iki âyette de "akrabalar" (*ulü'l-erhâm*) mânasına gelir.[9] Ayrıca anne, baba, karı, koca, çocuk, kardeş, amca, dayı, hala, teyze ve kayınpeder gibi aile fertlerini anlatan çeşitli kelimeler de Kur'ân'da geçmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de aile ve akrabalık ile ilgili anlatımlar farklı konularla birlikte işlenmiştir. Akrabalar, *ulü'l-kurbâ, zü'l-kurbâ, zevi'l-kurbâ, el-erhâm, el-akrebûn, aşîret* ve *fasîle* lafızlarıyla ifade edilmektedir. İmandan cihada, kıssalardan âhirete birçok konuyla ilgili âyetlerde aileye atıflar görebiliriz. Dolayısıyla aile ve akrabalık konusu ve ilgili kelimeler, geniş bir ağ oluşturur. Bunlardan en dikkat çekenleri şöyle sıralayabiliriz: Allah, yaratma, iman, takvâ, ibadet, dua, sâlih-sâliha, karı-koca, anne-baba, kardeş, ehl-i beyt, aşiret, çocuklar, ev, hak-sorumluluk, adalet, nikâh, yöneten, koruyan (*kavvâm*), sevgi (*meveddet*), rahmet, iyi geçinme (*mu'âşeret*), geçimsizlik (*nüşûz*), ıslah, itaat, iffet, hayâ, istişare, huzur (*sükûnet*), bakım yükümlülüğü (*infak-nafaka*), rızık, geçinme, emzirme, affetme, cimrilik (*şuhh*), iyilikte bulunmak (*ihsan*).

7 Bakara 2/228; Âl-i İmrân 3/6; En'âm 6/143, 144; Ra'd 13/8; Hac 22/5; Lokmân 31/34.

8 Nisâ 4/1; Muhammed 47/22; Mümtehine 60/3.

9 Enfâl 8/75; Ahzâb 33/6.

Peygamberler silsilesinin sonuncusu Hz. Muhammed (sas), her alanda olduğu gibi aile içi ilişkilerde de en güzel örnekti. Bir defasında o, eşi Hz. Âişe'nin odasındaydı. Diğer eşi Hz. Safiyye, onlara pişirdiği yemekten göndermişti. Hz. Âişe bir anlık kıskançlığa kapılmış ve öfkeyle gelen tabağa vurup kırmıştı. Bunun üzerine Peygamberimiz yerinden kalktı ve kırık parçaları topladı. Bir yandan da sakin bir sesle "Anneniz kıskandı." diyerek ortamı yumuşatmaya gayret ediyordu. Hz. Âişe pişman oldu ve "Ey Allah'ın Resûlü! Bunun telâfisi nedir?" diye sordu. Aldığı cevap şu oldu: *"Tabağa tabak, yemeğe yemek."* Hz. Peygamber tabağın kırılan parçalarını bir araya getirerek tamir etti. Hz. Âişe'nin sağlam tabağını Hz. Safiyye'ye, kırık olanı da Hz. Âişe'ye verdi.[1]

AİLE, ALLAH'IN ÂYETİ, YARATILIŞIN GEREĞİDİR

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجاً لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Kendileriyle huzur bulasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun

1 Bakara 2/194: Kurtubî, III, 251-252; Ebû Dâvûd, "Büyû'", 91.

kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."

(Rûm 30/21)

Her şeyi yerli yerince yaratan Allah Teâlâ, insanı erkek ve kadın, iki cins olarak yaratmış ve çoğalmaları için nikâh gibi meşrû bir yol göstermiştir.[2] Tarih sahnesinde Kur'ân'ın anlattığı ilk erkek ve kadın Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva'dır. Onların evlenmesiyle insanlığın ilk ailesinin temeli atılmıştır. Dolayısıyla aile, insanlık tarihinin en eski birliğidir ve her toplumda vardır. Aile, hukukî ve ahlâkî anlamda meşrû olan bir evlilikle başlar. Yüce Allah, evliliğin önemine işaretle, toplumdaki bekârları evlendirmeleri hususunda Müminleri şöyle teşvik etmiştir: *"İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da durumu uygun olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, O her şeyi bilmektedir."*[3] Hz. Peygamber (sas) de evliliği özendirmiş;[4] hatta tarafların onayını alarak birçok kişiyi evlendirmiştir.[5] Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm nâzil olduğu dönemde toplumda var olan çok eşliliği dört eşle sınırlandırmış, hanımlar arasında âdil davranma şartını koymuştur. Bu şartın zorluğuna işaret ederek âdil davranamayacak kişilere tek eşle yetinmeyi tavsiye etmiştir.[6]

Kur'ân-ı Kerîm'de ailenin huzurla hayatını devam ettirmesi için çeşitli prensipler belirlenmiştir. Buna göre, aile kurmaya gücü yetenler, sağlığı, maddî imkânları ve yaşam şartları uygun olanlar evlenmelidir. Gücü yetmeyenler ise sabretmeli ve onları evlendirerek destek olmak amacıyla toplum bireyleri sorumluluk üstlenmelidir. Onlar da imkân buluncaya kadar iffetlerini koruyup yanlış yollara sapmaktan sakınmalıdır.[7] Kur'ân'ın önerdiği sağlam aile, birbirine denk kadın ve erkeğin hür bir şekilde karar verip şahitler huzurunda hayatlarını birleştirmeleriyle başlar. Aile yuvası, karı-kocanın sadakat, sevgi, saygı ve adaleti ilke edinmeleriyle uyumlu bir şekilde devam eder.[8] Nitekim Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *"Sizin en hayırlınız ailesi için en hayırlı olanınızdır. Bana gelince, ben aileme karşı en iyi olanınızım. En hayırlınız eşlerine karşı en iyi davrananınızdır."*[9]

2 Nisâ 4/1; A'râf 7/189; Zümer 39/6; Necm 53/45-46.
3 Nûr 24/32.
4 Nûr 24/32: Yahya b. Sellâm, I, 445.
5 Nûr 24/32: Taberî, IV, 194.
6 Nisâ 4/3, 129: Mukātil b. Süleyman, I, 357; Taberî, VII, 535.
7 Nûr 24/33.
8 Bakara 2/228-229; Nisâ 4/19; Nûr 24/3, 26.
9 Âl-i İmrân 3/134: Süyûtî, II, 325; Tirmizî, "Raḍâ'", 10.

Eşler, aileyi ilgilendiren konularda birbirine danışır ve önemli kararları birlikte alırlar. Toplumun yapı taşı niteliğindeki en değerli kurumu olan ailede istişare esastır. Çocukların yetiştirilmesi anne babanın hakkı ve görevidir. Anneler bebeklerini iki yıl emzirirler. Ancak bu konuda birbirine danışarak bebeği daha erken sütten kesmek için karar verebilirler.[10] Kadının temel insanî haklarının korunması; can, mal, namus, inanç ve akıl dokunulmazlığına aile içinde de saygı gösterilmesi son derece önemlidir. Söz gelimi bedeni ve ruhu her türlü şiddet, ihmal ve istismardan korunmalıdır. Şahsına ait mal varlığını yönetme, eğitim alma, tedavi olma gibi ihtiyaçları karşılanmalıdır. Erkek ise mal varlığını sadece kendi ihtiyaçlarına tahsis edemez. Eşi zengin olsa bile onun ve çocuklarının meşrû daire içindeki geçimini ve masraflarını karşılamakla yükümlüdür.[11] Bu sorumluluk sebebiyle ailede işlerin yolunda gitmesi ve düzeninin sağlanması için yöneticilik görevi erkeğe verilmiştir. Başka bir ifadeyle ona aile içi ilişkilerde bir derece daha üstün sorumluluk biçilmiştir.[12] Kadının aile içindeki sorumluluğu ise meşrû sınırlar içerisinde kocasıyla iyi geçinmek, onun yokluğunda da evine ve onuruna sahip çıkmaktır.[13] Ailelerde hayatın yükünü taşımak ve güzel geçinmek adına üstlenilen roller farklılaşsa da eşler arasında hak ve sorumluluk bakımından âdil bir dağılım ve denge olması şarttır. Böylece aile düzeninin devamı için eşlerden herbirinin yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmesi ve diğer aile fertlerinin haklarını gözetmesi istenmiştir. Her iki taraf da aile yuvasınının geleceğini tehlikeye düşürecek tutumlardan ve aşırılıklardan kaçınmalıdır.[14] Kayınvalide, kayınpeder ve çocuklar da nezaket kurallarını gözeterek ailede rahatsızlığa sebep olacak olumsuz davranışlardan uzak durmalıdır. Bu bağlamda aile bireyleri arasındaki sevgi bağlarını pekiştiren ve ilişkileri düzenleyen temel prensip, "Küçüklere merhamet etmek, büyüklere ise saygı göstermektir."[15] Acısıyla tatlısıyla sürüp giden hayatın ailede en güzel şekilde yaşanmasına örnek ise Sevgili Peygamberimizdir. Tavsiyelerinden birinde o (sas) şöyle buyurur: *""Mümin bir kimse, eşine karşı nefret beslemesin; çünkü onun bir huyunu beğenmezse de hoşlanacağı başka bir huyu mutlaka vardır."*[16]

İslâm öncesi dönemlerde Müşrikler masraf kapısı olarak gördükleri çocukları fakirlik korkusuyla öldürürlerdi. Hele kız çocukları olduğunda onu aciz ve değersiz

10 Bakara 2/233; Lokmân 31/14.
11 Bakara 2/233; Nisâ 4/34; Talâk 65/6: Buhârî, "Nafakāt", 1-4.
12 Bakara 2/228: Taberî, IV, 121-124; Nisâ 4/34: Taberî, VI, 687-690; Buhârî, "Nikâh", 90.
13 Nisâ 4/34: Taberî, VI, 692-693; Bakara 2/228: Taberî, IV, 119-120; İbn Mâce, "Nikâh", 5.
14 Nisâ 4/34, 128.
15 Beled 90/17: İbn Kesîr, XIV, 362; Tirmizî, "Birr", 15; Ebû Dâvûd, "Edeb", 66.
16 Müslim, "Raḍâ'", 61.

buldukları için utanç duyar, hatta diri diri toprağa gömerlerdi.[17] Fazla yaygın olmasa da böyle bir câhiliye âdeti vardı. Kur'ân bu âdeti büyük günah kabul etmiş ve kız çocuklara reva görülen zulmü ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak için mücadele etmiştir. Erkek olsun kız olsun, her iki evlâdın da Yüce Allah'ın insana bir lütfu ve emaneti olduğunu bildirmiştir.[18] Dünya hayatı zorluk ve sıkıntılarla içiçe bir sınamadır. Bu bağlamda Kur'ân şu noktaya dikkat çekmiştir: Ailede çocuk, anne babadan daima ilgi, destek ve sabır bekleyen yapısıyla, onlar için kimi zaman yanlışa ve günaha sürüklenme riski taşıyan bir imtihan vesilesidir.[19] Bu sebeple çocuklara gösterilen ilgi, insanı yaratılış gayesi olan kulluk vazifesinden uzaklaştıracak bir sapmaya varmamalıdır.[20] Anne ve baba, maddî olduğu kadar manevî yönden de çocukları yüzünden zarar görmemelidir.[21] Üstelik âhirette kişiye ne çocuklarının ne de akrabalarının bir faydası olacaktır.[22]

Kur'ân bizlere, eşleri, evlâtları ve kardeşleri sebebiyle ağır sınavlardan geçirilen peygamberlerden bahseder. Hz. Nûh'a hem eşi hem de oğlu iman etmemiştir.[23] Hz. Lût'u da eşi inkâr etmiştir.[24] Şüphesiz ki, bütün gayretleriyle insanları imana çağıran bu peygamberler için, en yakınlarının inkârı çok büyük acılara sebep olmuştur. Hz. Ya'kûb da çocukları arasındaki kıskançlık ve husumetin acısını, yıllarca Hz. Yûsuf ve Bünyamin'den uzak kalmanın ağır ıstırabını çekmiştir. Kederlendiğinde *"Ben tasa ve üzüntümü sadece Allah'a arz ederim."* diyerek içini dökmüştür.[25] Hz. Yûsuf da kardeşlerinin düşmanlıkları yüzünden uzun yıllar çile çekmiş, ailesinden uzakta büyümüş ve musibetlerle boğuşmuştur.[26] Firavun'un eşi Âsiye ise imanı dolayısıyla kocasının kendisine yaptığı zulümle imtihan edilmiştir. Nitekim âyette onun Allah'a yalvarışı bizlere şöyle aktarılır: *"Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar."*[27]

---

17 En'âm 6/151; Nahl 16/58-59: Taberî, XIV, 257; Zuhruf 43/17-18; Mümtehine 60/12; Tekvîr 81/8-9: Taberî, XXIV, 147-148.
18 Şûrâ 42/49.
19 Enfâl 8/28; Tegābün 64/15.
20 Münâfikūn 63/9.
21 Bakara 2/233.
22 Mümtehine 60/3.
23 Tahrîm 66/10; Hûd 11/45-46.
24 Tahrîm 66/10.
25 Yûsuf 12/84-86.
26 Yûsuf 12/15, 20, 23, 35.
27 Tahrîm 66/11.

Müminler açısından hayatın her alanı bir imtihandır. Aile de bu imtihanın önemli bir parçasını oluşturur. Eşler, bu imtihanı başarmaya çalışırlar, zorluklara karşı el ele ve sabırla direnirler. Anne baba, çocukları için bir yandan gece gündüz çırpınırken bir yandan da *"neslimi sâlih kimseler eyle"* diye hayır duada bulunurlar.[28] Hz. İbrâhim'in yaptığı gibi, çocuklarının ilâhî buyruklara teslim olmaları için Rablerine şöyle yalvarırlar: *"Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle."*[29]

Çocuklar da ebeveyne dua etmelidir. Ancak onlar Allah'ı inkâr üzere ölüp cehennem ehlinden oldukları açığa çıkmışsa duayı hak etmezler.[30] Hayatta iken de inkâr ve isyan konusunda anne baba da olsa kimseye itaat edilmez.[31] İslâm'ın ilkelerine, kültür ve geleneğimize uygun meşrû isteklerinde ise anne babaya uymak, onların gönlünü almak için iyi davranmak gerekir. Hatta yaşlandıklarında, bakıma ve sevgiye her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduklarında can sıkıntısıyla onlara "Öf!" bile denmemesi Kur'ân'ın emridir.[32] Yüce Kitabımızda şöyle buyrulur: *"İnsana da anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: 'Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.'"*[33] Ayrıca Kur'ân kıssalarında ebeveyne saygı, tevazu, ikram ve ihsana dair güzel örnekler verilmektedir.[34] Bu iyilik gayretinin bir parçası olarak evlâtlar da anne babaları için şöyle dua ederler: *"Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı."*[35]

Çocuklar bir toplumun geleceğe dair en güçlü umududur. Çocuğun erdemli bir insan ve hayırlı bir Müslüman olarak yetişmesi için sahip olduğu birtakım haklar ve yetişkinlere düşen sorumluluklar vardır. İyi bir eğitim almak her çocuğun hakkıdır. Bu hakkın sağlanması öncelikle ebeveynin görevidir. Bu görev kapsamında ebeveyn, çocuklarına imanı anlatmakla, başta namaz olmak üzere ibadet alışkanlığı kazandırmakla,[36] iyiliği ve kötülüğü birbirinden ayırt etmeyi öğretmekle sorumludur. Bizzat yaşantısıyla örnek olarak onları doğruya ve güzele sevk etmeli, cehennem azabından korumalıdır.[37] Anne babanın çocuklarına vermesi beklenen ahlâk

28 Ahkāf 46/15; ayrıca bk. Bakara 2/128; Âl-i İmrân 3/38.
29 İbrâhîm 14/40.
30 Tevbe 9/114: Taberî, XII, 19; İbrâhîm 14/41; İsrâ 17/24.
31 Tevbe 9/23-24; Ankebût 29/8; Lokmân 31/15.
32 İsrâ 17/23-24.
33 Lokmân 31/14; ayrıca bk. Bakara 2/83; Nisâ 4/36.
34 Sâffât 37/100-107: Mukātil b. Süleyman, III, 615; Taberî, XIX, 583.
35 İsrâ 17/24.
36 Ahkāf 46/17; Tâhâ 20/132.
37 Tahrîm 66/6: Taberî, XXIII, 103-104; Mâverdî, VI, 43-44.

ve âdâbın içinde mahremiyet eğitiminin özel bir yeri vardır. Kur'ân-ı Kerîm, aynı mesken içinde oturan veya çalışan fertlerin birbirlerinin odalarına girerken mahremiyete riayet etmelerini, çocukların bu konuda bilinçlendirilmesini ister. Özellikle dinlenme vakitlerinde birbirlerinin yanına gireceklerinde kapıyı çalıp izin istemelerini öğütler.[38] Hz. Peygamber'in konuyla ilgili sözü, bunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bir adam Resûlullah'a, "Annemin yanına girerken izin isteyeyim mi?" diye sorar. Allah Resûlü (sas), *"Evet."* der. Adam, "Ama ben onunla aynı evde kalıyorum!" deyince Allah Resûlü tekrar, *"Onun yanına girerken izin iste!"* buyurur. Adamın "Ben ona hizmet ediyorum!" diye ısrar etmesi üzerine Peygamberimiz yine *"Onun yanına girerken izin iste! Onu çıplak görmen hoşuna gider mi?"* şeklinde uyarıda bulunur.[39] Dolayısıyla çocuğun özel hayata saygıyı ve sınırlara riayeti içeren mahremiyet bilincini ailede edinmesi, ayrıca anne babanın da çocuklarının mahremiyetine karşı hassas olması gerekir.

Peygamber Efendimiz, anne babanın çocuklarına karşı hoşgörülü, şefkatli ve affedici davranmasını tavsiye etmiştir. Kendisi de çocuklara kızmamış, asla el kaldırarak incitmemiş, yaramazlıklarını hoş görmüştür. Medine'ye hicret ettikten sonra kendisine on yıl hizmet eden ve bu sebeple onu herkesten iyi tanıyan küçük sahâbî Enes b. Mâlik'in söyledikleri çok dikkat çekicidir. O, Resûlullah'ın kendisine hiçbir zaman kötü davranmadığını, bağırıp azarlamadığını hatta onun sözünü dinlemediği zamanlarda bile kızmadan güzellikle uyardığını anlatmıştır.[40] Resûlullah (sas) anne babaya çocukları arasında adaletli olmalarını da tavsiye etmiştir.[41] Nitekim kız olsun erkek olsun, çocuklarından birine sağladığı imkânı diğerinden esirgeyen babayı Hz. Peygamber'in nasıl uyardığını Nu'mân b. Beşîr (ra) şöyle anlatmıştır: "Babam servetinin bir kısmını bana bağışladı. Ancak annem buna itiraz etti ve bu durumu Resûlullah'ın (sas) bilmesini istedi. Bunun üzerine babamla birlikte Resûlullah'ın yanına geldik. Babamı dinledikten sonra Hz. Peygamber (sas) *"Başka çocukların var mı?"* diye sordu. Babam "Evet!" dedi. *"Peki, bu hibenin aynısını onlara da verdin mi?"* dedi. Ondan "Hayır!" cevabını alınca, *"İşte bu zulümdür, haksızlıktır!"* buyurarak şöyle uyardı: *"Allah'tan korkun, evlâtlarınız arasında âdil davranın."*[42]

---

38 Nûr 24/58-59.

39 Nûr 24/27: Taberî, XVII, 244-245; Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "İsti'ẕân", 1.

40 Kalem 68/4: İbn Kesîr, XIV, 87; Buhârî, "Edeb", 39.

41 Mâide 5/8: İbn Kesîr, V, 127; Müslim, "Hibe", 13, 18.

42 Mâide 5/8: İbn Kesîr, V, 127; Mâide 5/50: Kurtubî, VIII, 44; Ebû Dâvûd, "Büyû'", 85; Müslim, "Hibe", 13-18.

Ailenin korunması, fertlerin mutluluğu ve toplumun güvenliği açısından önem taşımaktadır. Kur'ân, neslin devamı olan evliliği teşvik etmekle kalmayıp kurulan aile düzeninin bozulmaması için gerekli tedbirleri de almıştır. Bu tedbirlerin en büyüğü, zinanın yasaklanmasıdır. Kadınıyla erkeğiyle, genciyle yaşlısıyla her Müslüman, iffetini korumalı, hayâsızlığa götüren ve evliliğin en büyük düşmanı olan bu günaha asla yaklaşmamalıdır.[43] Eşler arasında çıkan problemler anlaşma ile çözülmelidir. Çünkü aile yuvasının devamı için bencilce tutkulardan uzlaşmak çok daha hayırlıdır. Her daim iyilikten yana olup aile hukuku konusunda Yüce Allah'a karşı gelmekten sakınmak, O'nun hoşnutluğunu kazanma vesilesidir.[44] Bütün bunlara rağmen, eşler arasındaki bazı problemler çözülemezse, her iki tarafın ailesinden birer hakem tayin edilerek anlaşmazlıklar giderilmeli, uzman desteği alınmalı, uzlaşarak ailenin dağılması engellenmelidir.[45] Bu çabalar da bir fayda sağlamazsa o takdirde çileli bir birlikteliği sonlandırmak için boşanmaktan başka çare kalmamış demektir. Kısacası boşanma, yürümeyen bir evlilikte başvurulan en son çaredir. Hz. Peygamber'in ifadesiyle *"Allah'a en sevimsiz gelen helâldir."*[46] Dolayısıyla aile birliğinin korunması için gerekli bütün önlemler alınmalı, fedakârlık ve sağduyudan vazgeçilmemelidir. Sonuçta boşanma gerçekleşirse çocukların yetiştirilmesi gibi ortak sorumluluk isteyen durumlarda eşler bir araya gelip anlaşmalı, ayrılık sebebiyle asla çocuklara bedel ödetilmemelidir. Çünkü Kur'ân'ın anlatımında boşanma, karşı tarafa taşkınlık ve haksızlığı reva görme anlamına gelmez. Eşler bu süreçte de birbirlerine karşı maddî ve manevî zarar vermekten kaçınmalı, hatta erdemlice davranarak beraberliklerini sonlandırmalıdırlar.[47]

Aile bireyleri dünyada Yüce Allah'a iman edip O'nun hoşnut olacağı bir hayat yaşarlarsa, Allah Teâlâ da onlara cennette güzel bir hayat bahşeder. Babaları, eşleri ve çocuklarıyla beraber orada mükâfata nâil olurlar.[48] Dünyadaki aile bağları, cennete mahsus özelliklerle devam eder. Yâsîn sûresinde bu birliktelik şöyle tasvir edilir: *"Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldürler. Onlar ve eşleri gölgelerde koltuklara yaslanmaktadırlar. Onlar için orada meyveler vardır. Onlar için diledikleri her şey vardır."*[49]

---

43 İsrâ 17/32.
44 Nisâ 4/128.
45 Nisâ 4/35.
46 Talâk 65/1: Kurtubî, XXI, 28; Ebû Dâvûd, "Ṭalâḳ", 3.
47 Bakara 2/231-233, 237.
48 Ra'd 13/23-24.
49 Yâsîn 36/55-57.

AKRABALIK BAĞLARINI KORUMAK ALLAH'IN EMRİDİR

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا
وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَث۪يرًا وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪ وَالْاَرْحَامَۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يبًا ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini de yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

(Nisâ 4/1)

Ebeveyn, eş ve evlâtlardan sonra kendilerine iyi davranılmasını bekleyen, insanın sevgisini ve ilgisini hak eden kişiler akrabalarıdır. Resûl-i Ekrem (sas), *sıla-i rahim* olarak adlandırılan akrabalık bağları ile Allah Teâlâ'nın Rahmân ismi arasında bir bağ bulunduğunu söylemiştir. Bu bağları gözetenlerin Yüce Allah'tan merhamet göreceklerini, ihmal edenlerin ise bundan mahrum kalacaklarını bildirmiştir.[50] Nisâ sûresinin ilk âyetinde, Yüce Allah'a saygısızlıktan sakınmanın hemen ardından akraba bağlarına riayet edilmesi şöyle emredilir: *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini de yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."* Müfessirler bu ve benzeri âyetlere dayanarak akrabalık bağlarını gözetmenin vâcip, buna zarar verebilecek tutum ve davranışların haram olduğunu belirtmişlerdir.[51] Konuyla ilişkilendirilen âyetlerden birisi de şudur: *"Onlar Allah'ın, korunmasını emrettiği bağları koruyan, Rablerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir."*[52] Müfessirler, kendilerinden övgüyle bahsedilen bu kişilerle kastedilenlerin "akrabalık bağlarını koruyanlar" olduğunu

50 Muhammed 47/22: İbn Kesîr, XIII, 76; Buhârî, "Edeb", 13.
51 Nisâ 4/1: Taberî, VI, 339; Kurtubî, VI, 14.
52 Ra'd 13/21.

söylemişlerdir.[53] Bir diğer âyette ise, *"Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma!"*[54] buyurulmaktadır. Burada *ze'l-kurbâ* ifadesiyle öncelikle kişinin anne ve baba tarafından yakın akrabaları kastedilmiş; "akraba hakkı" ifadesiyle de onlarla ilişkiyi devam ettirmeye, maddî ve manevî anlamda iyilikte bulunmaya vurgu yapılmıştır.[55]

Akrabalık hukukuna ve ahlâkına sahip çıkmayarak onlarla irtibatı kesenler şiddetle kınanmıştır.[56] Âyetlerde "Allah'ın kesilmemesini emrettiği bağları koparanlar" ile kastedilen, akrabalık bağlarına riayet etmeyenlerdir.[57] Akrabalık hukuku (*sıla-i rahim*), iyi ve kötü günde onlara karşı sorumluluklarını gözetmek, hoşgörülü, mütevazı, âdil ve merhametli davranmaktır. Bağları koparmak ise akrabaya kötülük ve haksızlık etmektir.[58] Hz. Peygamber (sas) de akraba ilişkileri üzerinde ısrarla durmuştur. "Beni cennete götürecek bir amel söyler misiniz?" diye soran birisine şu cevabı vermiştir: *"Allah'a kulluk eder, O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın; namazını kılar, zekâtını verirsin ve akrabanı gözetirsin!"*[59] Bir diğer hadisinde *"Rızkının genişlemesini ve ömrünün uzamasını isteyen kişi, akrabalarıyla ilişkilerini sürdürsün."*[60] tavsiyesinde bulunmuştur. Herhangi bir kötülüğe, günaha ve zarara sebebiyet vermedikçe akrabalarla sağlıklı ve düzenli bir ilişkinin devamına özen gösterilmelidir. Hatta Allah Resûlü (sas), akrabalık ilişkisini kesenlerle bile akrabalık bağlarının sürdürülmesi gerektiğini söyler.[61]

İslâm dininin güzelliklerini, emir ve yasaklarını tebliğde de aile fertlerimizle birlikte akrabalara öncelik verilmesi gerekir. Kur'ân'da *"Önce yakın akrabanı uyar."* buyurulur. Nitekim Peygamberimiz, vahyin ilk dönemlerinde bu âyet inince, yakın akrabalarını çağırmış ve onları imana davet ederek Allah'ın emirlerini hatırlatmıştır.[62] İhtiyaç duyduklarında akrabaya yardım da önceliklidir. Yine Peygamber Efendimiz (sas), muhtaç durumda olan akrabaya verilen sadakanın hem sıla-i rahim hem de sadaka sevabı olmak üzere iki kat mükâfat kazandırdığını müjdelemiştir.[63] Ancak adalet, akrabalık gibi bir değerin üzerinde olduğundan, haksız olduklarında kan

53 Ra'd 13/21: Taberî, XIII, 508; Zemahşerî, III, 347.
54 İsrâ 17/26.
55 İsrâ 17/26: Taberî, XIV, 562-563; İbn Kesîr, VIII, 473.
56 Bakara 2/83; Nisâ 4/1, 36; Ra'd 13/21; Rûm 30/38; Muhammed 47/22.
57 Bakara 2/27; Ra'd 13/25: Taberî, XIII, 514.
58 Bakara 2/27: Taberî, I, 439.
59 Ra'd 13/21: Begavî, IV, 312; Buhârî, "Zekât", 1; Müslim, "Îmân", 12, 14.
60 İsrâ 17/26: Müslim, "Birr", 20; İbn Kesîr, VIII, 473.
61 Muhammed 47/22: İbn Kesîr, XIII, 76; Buhârî, "Edeb", 15.
62 Şuarâ 26/214: İbn Kesîr, X, 375-377; Buhârî, "Tefsîr", 26; Müslim, "Îmân", 348-355.
63 Tirmizî, "Zekât", 26.

bağı bahanesiyle akrabaların yanında yer alınmaz. Zira kişi, kendisinin, ebeveyninin ve akrabalarının aleyhinde olsa bile daima haktan ve adaletten yana olmalıdır.[64] Çünkü din bağı, soy bağından önce gelir.[65]

İslâm öncesinde kadın ve çocuklar, ölen yakınlarının ardından mirasçı olamazlardı. Akrabalardan sadece savaşlara katılan ve ganimet getiren erkekler mirasçı olurlardı. Ölen kişinin ardından bıraktığı malın dağıtılması ile ilgili şöyle bir olay anlatılır: Sâd b. Rebia şehit olmuş, iki kızı, eşi ve de kardeşi arkasında kalmıştı. Kardeşi malın hepsini alıverdi. Bunun üzerine hanımı Hz. Peygamber'e gelip ağlayarak "Ey Allah'ın Elçisi! İşte Sâd'ın kızları, Sâd öldürüldü, bunların amcası da mallarını aldı." diye durumu anlattı. Peygamberimiz, *"Haydi şimdilik git, umarım ki, Allah bu konudaki hükmünü yakında verecektir."* buyurdu. Bunun üzerine Nisâ sûresinin miras paylaşımına dair 11. âyeti indi. Peygamberimiz kızların amcasını çağırdı ve *"Sâd'ın kızına üçte iki ve bunların annesine sekizde bir ver! Kalanı da senindir."* buyurdu.[66] Böylece akrabalar arasında zulme ve mağduriyete sebep olan gelenekler kaldırılarak ilk defa kadınlar ve kız çocukları mirastan pay sahibi olma hakkını elde etmişlerdir. Nisâ sûresindeki ilgili âyette *"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz."* ifadeleri geçer. Bu ifadeler, miras taksiminin şahsî duygulara ve tercihlere göre değil, akrabalık bağına ve bu bağın cemiyet ve aile hayatında sağladığı faydalara göre belirlendiğini göstermektedir.[67] Kur'ân'da mirasla ilgili ilkeler, Allah'ın koyduğu sınırlar olarak ifade edilir. Dolayısıyla bunların gereğini yapmamanın, devamlı ve alçaltıcı bir cehennem ateşine sebep olacağı uyarısı yapılır.[68] Buna göre miras taksim edilirken orada hazır bulunan yetimlere ve vâris olmayan akrabalara da bir miktar pay verilir.[69] Yetim çocuklara sahip çıkılması; mal varlıklarının korunması ve reşit olduklarında kendilerine teslim edilmesi Müminlere emredilir.[70]

Kur'ân kıssalarında akrabalık ilişkileriyle ilgili de çok güzel örnekler vardır. Şuayb Peygamber, kızlarına yardım eden delikanlılık çağındaki Hz. Mûsâ'yı kızıyla evlendirmiştir.[71] Hz. Hârûn, hem fedakâr bir kardeş hem de bir peygamber olarak

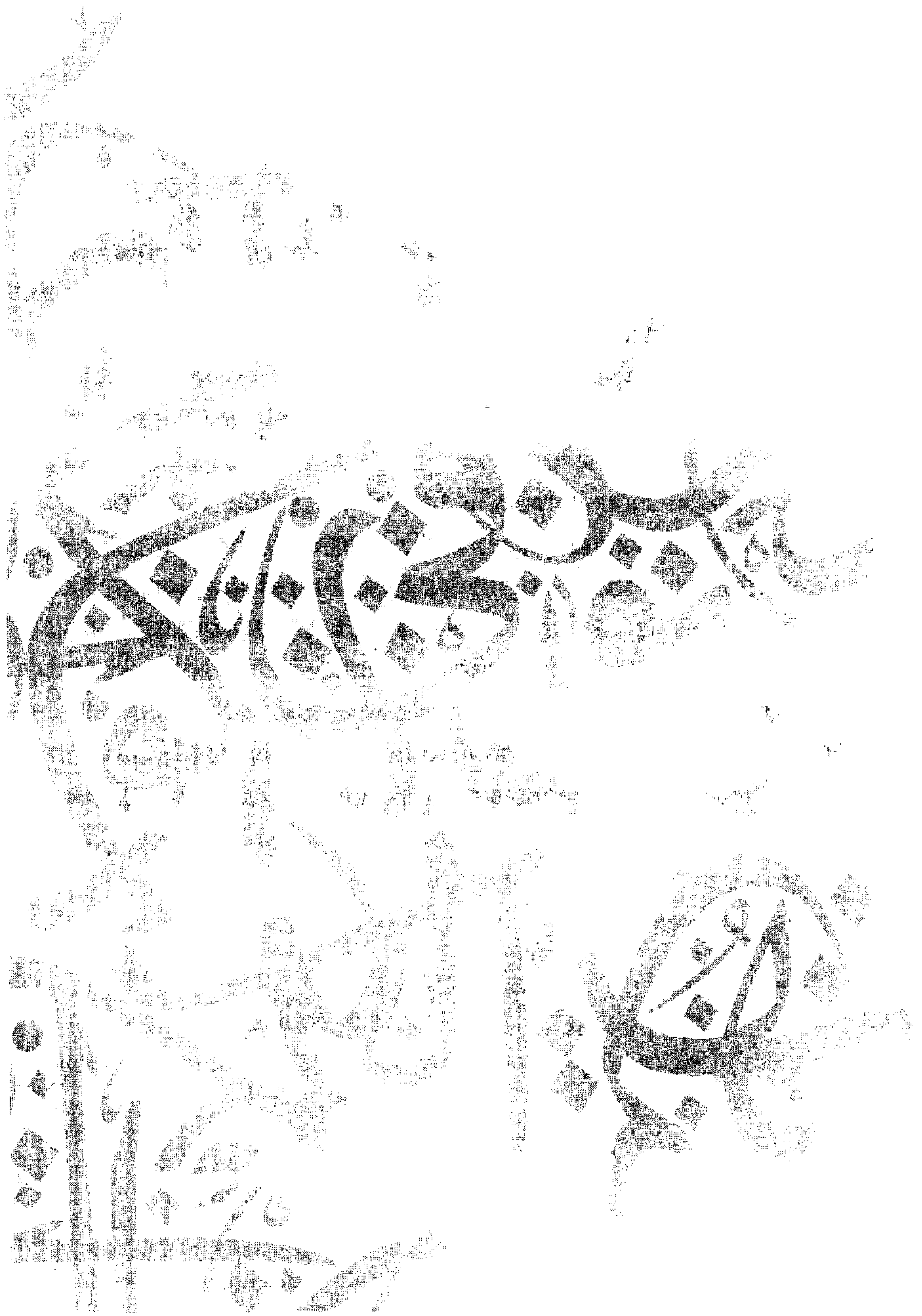
64 Bakara 2/177, 215; Nisâ 4/135: Taberî, VII, 584; Mâverdî, I, 535; En'âm 6/152.
65 Bakara 2/83; Nisâ 4/1, 36; Hûd 11/46; Ra'd 13/21; Rûm 30/38; Muhammed 47/22.
66 Nisâ 4/11; İbn Kesîr, III, 370.
67 Nisâ 4/11.
68 Nisâ 4/14.
69 Nisâ 4/7.
70 Bakara 2/220; Nisâ 4/2, 6, 10, 127.
71 Kasas 28/23-29.

Hz. Mûsâ'nın en yakın yardımcısıdır.[72] Hz. Meryem, hayâ ve iffet sahibi genç bir kız ve anne, oğlu Hz. Îsâ da annesine saygılı bir çocuk örneğidir.[73] Hz. Zekeriyyâ, kendisine sâlih bir evlât vermesi için Allah'a niyazda bulunmuş ve oğlu Yahyâ'ya kavuşmuştur.[74] Ayrıca Kur'ân; şirk, cinayet, zina, yalancı şahitlik ve boş şeylerden uzak duran Müminlerin şöyle dua ettiklerini belirtir: *"Ey Rabbimiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!"*[75]

Güçlü bir toplum, sağlam ve huzurlu ailelerden oluşur. Ailenin önemine ve özenle korunması gerektiğine dair Kur'ân'da pek çok ilke ve emir bulunur. Bunların başında zinanın haram kılınması, meşrû birliktelik olan evliliğin teşvik edilmesi gelir. Kurulan Müslüman ailede birliğin ve mutluluğun devamı için şiddetten kaçınılır. İşler daima karşılıklı anlayış ve uzlaşı ile yürütülür. Aile, güç ve çıkar çatışmalarının değil, muhabbet ve merhametin hâkim olduğu bir ilişki ağı olarak sunulur. Büyük-küçük, kadın-erkek herkese aile içinde şefkatle ve adaletle muamele edilir; aile fertlerinin ve akrabaların zarar görmesine izin verilmez. Aile yuvası dağılmak durumunda kalmışsa, boşanma sonrasında hısımlık hasımlığa dönüşmez; kardeşlik hukuku devam eder. Huzurun temini için aile birliğini bozacak davranış ve tutumların mümkün olduğunca aile içinde ve aile büyüklerinden destek alınarak giderilmesi beklenir. Toplumu güçlü kılan diğer önemli bir unsur da akrabalar arasındaki dayanışmadır. Bunu temin eden en mühim araç ise *sıla-i rahim*dir. Mümine yaraşan, akrabalarının ihtiyaçlarını gözetmek, gönüllerini almak, dertleriyle dertlenmek ve bunu dünyevî bir beklentiye girmeden sadece Rahmân olan Allah'ın rızası için yapabilmektir.

72 Yûnus 10/75; Meryem 19/53.
73 Meryem 19/16-31.
74 Meryem 19/5-6; Enbiyâ 21/89.
75 Furkān 25/68-74.

BOŞANMA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا الْعِدَّةَۚ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ رَبَّكُمْۚ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّٓا اَنْ يَأْتٖينَ بِفَاحِشَةٍ
مُبَيِّنَةٍۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۜ لَا تَدْرٖى لَعَلَّ
اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا ﴿١﴾

"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek (temizlik hâlinde) boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. Rabbiniz Allah'a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmadıkça (bekleme süresince) onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa aslında kendisine yazık etmiş olur. Bilemezsin ki, belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir."

(Talâk 65/1)

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّت۪ي تُجَادِلُكَ ف۪ي زَوْجِهَا وَتَشْتَك۪ٓي اِلَى اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ
تَحَاوُرَكُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَٓائِهِمْ مَا
هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْۜ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا الّٰٓـئ۪ي وَلَدْنَهُمْۜ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ
وَزُورًاۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَٓائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ
لِمَا قَالُوا فَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۜ ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِه۪ۜ وَاللّٰهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ
يَتَمَٓاسَّاۚ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ مِسْك۪ينًاۜ ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ
وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤﴾

"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar (zıhâr yaparlarken) çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır. Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve Resûlü'ne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir."

(Mücâdele 58/1-4)

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُٓوءٍۜ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ
اللّٰهُ ف۪ٓي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ ف۪ي
ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحاًۜ وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذ۪ي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِۖ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ
دَرَجَةٌۜ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٢٨﴾

"Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresi (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Eğer taraflar arayı düzeltmek istiyorlarsa kocaları, onları geri almaya başkalarından daha çok hak sahibidirler. Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Bakara 2/228)

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِۖ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْر۪يحٌ بِاِحْسَانٍۜ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ
تَأْخُذُوا مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـٔاً اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِۜ فَاِنْ خِفْتُمْ
اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِۙ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ف۪يمَا افْتَدَتْ بِه۪ۜ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا
تَعْتَدُوهَاۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin evlilikte) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece, onlara verdiğiniz mehirden (boşanma esnasında) hiçbir şeyi geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının boşanmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, öyleyse onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir."

(Bakara 2/229)

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍۜ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُواۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۜ وَلَا تَتَّخِذُٓوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُواًۘ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَٓا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهٖۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٢٣١﴾

“Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da onları iyilikle serbest bırakın. Onlara zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın. Allah'ın size bahşettiği nimetleri yine Kitap'tan ve hikmetten öğüt vermek üzere size gönderdiklerini aklınızdan çıkarmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi bilmektedir.”

(Bakara 2/231)

فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَاَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَاَقٖيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِۜ ذٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًاۙ ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُۜ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهٖۜ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾

“İddet sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın. İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin. İşte Allah'a ve âhiret gününe inananlara öğütlenen budur. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu gösterir ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”

(Talâk 65/2-3)

اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَٓارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّۜ وَاِنْ
كُنَّ اُو۬لَاتِ حَمْلٍ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّۚ فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ
فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّۚ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍۚ وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُٓ
اُخْرٰىۜ ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِه۪ۜ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّٓا
اٰتٰيهُ اللّٰهُۜ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا مَٓا اٰتٰيهَاۜ سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْراً ﴿٧﴾

"O kadınları, (iddetleri süresince) durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun ve sıkıntıya sokmak için onlara zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir. Varlıklı olan imkânlarına göre harcasın, rızkı dar olan da Allah'ın kendisine verdiğine göre harcasın. Allah kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır."

(Talâk 65/6-7)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân'ın temel hedeflerinden biri, uyumlu ve dayanışma içerisindeki bireylerden oluşan sağlam bir toplum inşa etmektir. Bu sebeple âyetlerde ailenin kurulması, devamı ve sona erdirilmesi konularına geniş yer verilmiştir. Bütün süreçleriyle birlikte ailenin yüze yakın âyete konu edilmiş olması, onun özel durumuna verilen önemi gösterir. Kur'ân hitap ettiği ilk toplumdaki haksız boşanma uygulamalarını, yeni hükümler koyarak düzeltmeyi hedeflemiştir. Kur'ân'dan önce Câhiliye döneminde yaygın olarak uygulanan boşama türleri Kur'ân tarafından ortadan kaldırılmıştır. Meselâ, o dönemde kocanın karısına yaklaşmayacağına dair yemin etmesi (*îlâ*) âdeti vardı.[1] Kocanın, karısının sırtını annesinin sırtına benzetmesi (*zıhâr*)[2] de bu dönemde uygulanan boşama türlerinden bir diğeriydi.[3] Kur'ân-ı Kerîm'in 65. sûresinin adı "boşama" anlamına gelen Talâk'tır. Sûrenin ilk yedi âyetini içeren birinci bölümünde, boşanmayla ilgili hukukî düzenlemeler işlenir. Bunun dışında boşanma konusu, kırka yakın âyette ele alınır. Bunların büyük bir kısmını Bakara sûresindeki 224-242. âyetler oluşturur. Bu âyetlerde boşanmanın meşrûiyeti açıkça ifade edilir. Bununla birlikte karı-koca arasındaki uyuşmazlıkların ilk çözüm yolunun boşanma olmaması gerektiği belirtilir. Geçimsizliğin devam etmesi durumunda karı-kocanın arasını bulmak için her iki taraftan hakemlere başvurulması tavsiye edilir. Boşanma hâlinde ise eşlerin birbirine haksızlık yapmalarının önlenmesi amaçlanır.

Talâk kelimesi sözlükte "serbest kalmak, bırakmak, bağını çözmek" anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de *talâk* terimi, evlilik bağının çözülüp sona erdirilmesi, Türkçedeki karşılığı ile boşama ve boşanma sürecini ifade eder.[4] Kur'ân'da boşanma (*talâk*) ahlâkî temeli olan hukukî bir uygulamadır.[5]

---

1 Râgıb el-İsfahânî, s. 22.
2 Râgıb el-İsfahânî, s. 312.
3 Mücâdele 58/1: Mukātil b. Süleyman, III, 329-330; IV, 257; Cessâs, V, 301-303.
4 Halîl b. Ahmed, III, 57-58; Râgıb el-İsfahânî, s. 306.
5 Bakara 2/226, 228, 234; Ahzâb 33/4; Mücâdele 58/1-4.

İddet, mehir, nafaka, teselli hediyesi (*mut`a*), örf (*ma'rûf*) gibi kavramlar, boşanma sürecinin önemli hususlarını ifade eder. *İddet* terimi Kur'ân'da "evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süre" anlamında kullanılır.[6] Bu süre üç ay hâli veya temizlik dönemidir (*kur'*).[7] *Mehir*, "nikâh anlaşmasının sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal" anlamındadır. Kur'ân'da mehir, *sıdk* kökünden türetilen *sadak*[8] kelimesiyle de ifade edilir.[9] Kocanın, boşanma *iddet*i bekleyen karısının, sahip olduğu imkânlar ölçüsünde kendi yaşadığı evde kalmasını temin etmesi emredilir.[10] Boşanma ile alâkalı olan *nafaka* kelimesi ise, "harcamak" anlamındaki *infak* masdarından türetilmiştir ve kadının bakım yükümlülüğünü ifade eder.[11]

6 Râgıb el-İsfahânî, s. 324.
7 Bakara 2/228.
8 Halîl b. Ahmed, II, 385; İbn Fâris, III, 339.
9 Bakara 2/271: Râzî, V, 301.
10 Talâk 65/6.
11 Halîl b. Ahmed, IV, 252; Tehânevî, II, 1721.

BOŞANMA, AHLÂKÎ ve HUKUKÎ İLKELERİ OLAN BİR SÜREÇTİR

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿١﴾ اَلَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا الّٰٓئِي وَلَدْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٤﴾

"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar (zıhâr yaparlarken) çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır. Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen

haberdardır. Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve Resûlü'ne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir."

(Mücâdele 58/1-4)

Boşanma, Kur'ân'a göre, evlilik hayatını devam ettirmeleri imkânsız hâle gelen eşlerin, evliliklerini sona erdirmek için uygulanan meşrû bir yoldur.[1] Kur'ân'ın indiği toplumda boşanmanın hukukî ve ahlâkî çerçevesi Câhiliye örfüne göreydi. O günün yaygın uygulamalarında çoğunlukla kadın mağdur oluyordu. Kur'ân, boşanma ile ilgili hukukî ve ahlâkî düzenlemeler getirerek tarafların haklarını koruyan kurallar koydu.[2]

Câhiliye Araplarının örfünde, kadın için âdeta bir tutsaklık aracı hâline gelen boşama uygulamaları vardı. Bunlar özel olarak âyetlere konu edilmiştir. Örneğin *zıhâr*; Arap toplumunda bir adamın, zarar vermek istediği eşine "Sen bana anamın sırtı gibisin!" ifadesini söylemesiyle uygulanırdı. Böylece adam, kadını kendisine yasaklar, uzak tutar ve onu yalnızlığa terk ederdi.[3] Artık adam, ona karşı kocalık vazifelerini yerine getirmez, onu serbest de bırakmazdı. Kur'ân, bir boşama âdeti olan *zıhâr* uygulamasına şu şekilde işaret etmektedir: *"Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır. Annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi annelerimiz kılmamış, evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır; hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da O gösterir."*[4] Zıhâr uygulaması, kadının evlilikteki bütün haklarını askıya almaktaydı. Müslüman bir ailede *zıhâr*ın asla hoş karşılanamayacak asılsız bir sözden ibaret olduğu, ilâhî ikazla açıkça dile getirilmiştir: *"İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır."*[5]

Kaynaklarda konuyla ilgili âyetlerin indirilişi şöyle anlatılmaktadır: Sahâbeden Evs eşine kızıp *zıhâr* yapmıştı. Bunun üzerine karısı Havle, Hz. Peygamber'e geldi. Kocasından şikâyetçi oldu. "Gençliğimi kocam Evs'in uğruna harcadım. O ise

1 Bakara 2/229; Talâk 65/1.
2 Talâk 65/1: Taberî, XXIII, 27-28; İbn Âşûr, XXVIII, 293; Ebû Dâvûd, "Ṭalâḳ", 4.
3 Mücâdele 58/1: Mukātil b. Süleyman, IV, 257; Cessâs, V, 301; Kurtubî, XX, 282; İbn Âşûr, XXVIII, 11; Ebüssuûd Efendi, V, 287.
4 Ahzâb 33/4.
5 Mücâdele 58/2.

ihtiyarlığımda bana *zıhâr* yaptı. Beni içinden çıkılmaz zor bir duruma soktu" dedi. Resûlullah (sas) ise bu durum için Allah'tan bir ölçü gelmediğini ifade ederek ona nasihatte bulundu. Çünkü konuyla ilgili vahiy gelmemişti. Havle ısrarla çocuklarından dolayı kendisinin içler acısı hâlde olduğunu anlattı. Ancak Hz. Peygamber'den farklı bir cevap alamamıştı. Bunun üzerine sıkıntısını bütün samimiyetiyle Yüce Allah'a arz etti. Kısa bir süre sonra kendisini bu çıkmazdan kurtaracak olan Mücâdele sûresindeki şu âyetler geldi:[6] *"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları (iddia edildiği gibi) asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar (böyle bir iddiada bulunarak) çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır…"*[7]

Görüldüğü gibi âyetlerde, çok sert bir vurguyla *zıhâr* çirkin ve yalan bir söz olarak nitelenmiştir. Böylece bu fiil asılsız bir boşanma olarak kabul edilmiştir. Aile hayatı çekilmez bir hâle gelirse, kocanın karısını Kur'ân'da çerçevesi ve aşamaları belirtildiği şekilde boşaması gerekir. Caydırıcı olması bakımından, zıhârı uyguladıktan sonra söylediklerinden geri dönmek isteyenler için de yerine getirilmesi zor kefâretler konulmuştur. Bu durumda onun bir köle âzat etmesi gerekir. Buna imkân bulamayan peş peşe iki ay oruç tutmalı, buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurmalıdır.[8]

Câhiliye döneminde erkeğin hanımını kendinden uzak tutmak için başvurduğu bir başka uygulama da *îlâ* denen bir yemin türüydü. Buna göre koca, eşine uzun sayılabilecek belli bir süre yaklaşmayacağına dair yemin ederdi. Süre bitiminde ise yeminini yenileyerek tekrar tekrar süreyi uzatabilirdi. Böylelikle îlâ süresi bir türlü son bulmayabilir ve kadın ne tam anlamıyla eş olmayı sürdürebilir ne de kocasından boşanıp yeni bir evlilik yapabilirdi. Bu sebeple *îlâ*, bir yönden kadını tutsak durumuna düşürmekte, diğer yönden ise erkeğe karısına zarar verme ve onun maddî zenginliğini sonuna kadar kullanma imkânı sağlamaktaydı.[9]

Câhiliye'deki haksız uygulamalara karşı Kur'ân-ı Kerîm, boşanma hukukunun ideal çerçevesine ilişkin kurallar getirmiştir: *"Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır,*

---

6 Mücâdele 58/1-4: Mukâtil b. Süleyman, IV, 257; Taberî, XXII, 447-448; İbn Ebî Hâtim, X, 3342; İbn Âşûr, XX, 7.

7 Mücâdele 58/1-2.

8 Mücâdele 58/2-3; Cessâs, V, 303.

9 Bakara 2/226: Taberî, IV, 49-51; Derveze, VI, 408; Ahzâb 33/4; Mücâdele 58/2-4.

sonsuz rahmet sahibidir. Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir. Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki Allah hakkıyla işiten hakkıyla bilendir."[10] Kadınların kötü maksatla yapılan bu yemin âdetinden ve akabinde ortaya çıkan tutsaklıktan kendi istekleriyle kurtulma imkânları yoktu. Kur'ân, bu haksızlığa müdahale etti. Sonuçta kocanın *îlâ* uygulamasını evlilikteki sorunlar çözülünceye kadar geçici bir ayrılık olarak kullanabilmesine izin verildi. Sorunların evliliğin devam etmesine izin vermeyecek kadar sürekli ve çözülmez olduğuna karar verildiğinde ise *îlâ*, evliliği tam olarak sona erdiren sürecin, yani boşanma sürecinin bir aşaması olarak kabul edildi. Böylece İslâm kadına her anlamda zarar veren ve bir türlü son bulmayan *îlâ*yı yasakladı. Evlilikteki sorunların çözülmesine ve eşlerin birbirlerini anlayıp sorunlarını çözerek yollarına devam etmelerine yönelik *îlâ*yı ise dört ayla sınırlandırdı.[11] Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'ân'ın amaçlarından biri uyumlu ve sağlam bir toplum yapısı inşa etmek ve bunu sürdürmektir. Bu yüzden Kur'ân, aile kurumunun korunması, devamı etmesi ve dağılmasının engellenmesi için gerekli her türlü tedbiri devreye sokmuş ve her fırsatı önemsemiştir. Bu bağlamda Allah Resûlü'nün şu sözleri de dikkat çekicidir: *"Allah Teâlâ'ya en sevimsiz gelen meşrû işlerden biri boşanmadır."*[12] Bu amaçla Kur'ân, karı-koca arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için iki tarafın ailelerinin çözüm aramasını da başvurulacak bir yol olarak gösterir. *"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden de bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."*[13]

Kur'ân-ı Kerîm, evliliği yaşatmak için başka bir yol kalmadığında, onu bitirmeyi, her iki taraf için âdil bir şekilde gerçekleştirilmesi gereken bir süreç olarak görmüştür. Dolayısıyla *talâk*, ilgili tarafların kayıtsız kalmaması gereken meşrû bir hak zeminine oturtulur.[14] Evlilik konusunda sabır, anlayış ve hakkaniyetin gereği vurgulanır.[15] Ailede gerilimli durumlarda her iki tarafın konuya anlayışla ve uzlaşmacı bir tutumla yaklaşması telkin edilir. Çünkü barışmak her zaman daha iyidir, hayırlıdır. Yüce Allah iyilikten yana olup aile ilişkilerinde hakkı gözeten ilâhî buyruklara

10 Bakara 2/226-227.
11 Bakara 2/226-227: Taberî, IV, 43-51; *Kur'an Yolu*, I, 360-361.
12 Talâk 65/1: Kurtubî, XXI, 28; İbn Âşûr, XXVIII, 297; Ebû Dâvûd, "Ṭalâḳ", 3; İbn Mâce, "Ṭalâḳ", 1.
13 Nisâ 4/35.
14 Bakara 2/228.
15 Nisâ 4/19.

uymayı özendirmiştir.[16] Ancak evlilik ilişkisinin yürütülemediği durumlarda, *talâk* yani evlilik bağının çözülmesi son bir çözüm olabilir.[17]

BOŞANMA, İSTENMEYEN ANCAK MEŞRÛ BİR ÇÖZÜMDÜR

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِۖ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْر۪يحٌ بِاِحْسَانٍۜ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا
مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِۜ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِۙ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ف۪يمَا افْتَدَتْ بِه۪ۜ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَاۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin evlilikte) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece, onlara verdiğiniz mehirden (boşanma esnasında) hiçbir şeyi geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının boşanmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, öyleyse onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir."

(Bakara 2/229)

Hiç istenmese de aile ilişkisini sonlanmaya doğru götüren nedenler ve bu nedenler ortaya çıktıkça atılabilecek adımlar hakkında Kur'ân'ın gösterdiği yollar vardır. Aile içinde erkek de hanım da geçimsiz davranışlar sergileyebilirler.[18] Nisâ sûresinde hem kadının hem de kocanın geçimsizliği ayrı ayrı ele alınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, evlilikte kadının geçimsiz ve sorumsuz hareket etmesi durumunda kocaya

16 Nisâ 4/128.
17 Bakara 2/228-229.
18 Nisâ 4/34, 128.

birkaç aşamalı bir yol önerir: *"Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin, mallarından sarf etmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler. İyi kadınlar, gönülden (Allah'a) boyun eğenler ve Allah'ın korunmasını emrettiğini, kocasının bulunmadığı zaman da koruyanlardır. Geçimsizlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün. Size itaat ediyorlarsa aleyhlerine yol aramayın. Doğrusu Allah yücedir, büyüktür."*[19] Âyette kocanın eşinden kaynaklanan ve aileyi dağılmaya götüren sorunları çözmek amacıyla sorumluluk alması ve onunla konuşması istenir. İlk adım daima doğru bir üslûpla, samimi bir gayretle iletişimi sürdürmek ve konuşmaktır. Sorunun sürmesi hâlinde ikinci adım olarak koca, eşine yalnız bırakılmanın ve ayrılığın bir örneğini gösterir. Yatağını ayırarak kötü gidişatın ailenin bölünmesine sebep olabileceğini ona hissettirir. Düşünmesi ve davranış değişikliğine gitmesi için hanımına zaman verir. Âyette belirtilen son aşama ise aile bireylerine karşı vicdanî ve ahlâkî sınırları aşarak kötü davranmaya devam eden kadına uygulanacak hukukî yaptırıma dairdir. Bu cezanın uygulamaya dönük yanını Resûlullah (sas), Eyyûb Peygamber'i izleyerek göstermiştir.[20] Aile birliği adına razı olmadığı bir davranışı yüzünden hanımına vurmaya yemin eden Hz. Eyyûb'e Yüce Allah'ın emrettiği yol, sadece birkaç kuru buğday sapını birleştirerek onunla vurmasıdır. Dolayısıyla burada kastedilen, gerçek bir vurma, dövme, şiddet uygulama değildir.[21] Sembolik olarak artık ceza aşamasına gelindiğini fark ettirmek ve kadının işin ciddiyetini anlamasını sağlamaktır. Âyetin son kısmının nasıl anlaşılması gerektiği konusunda ilk dönemlerden itibaren müfessirlerin farklı yorumlarının varlığını da burada ifade etmek gerekir. Peygamber Efendimizin hadislerine ve hayatına baktığımızda ise kişinin hanımına karşı sözlü ve fiziksel şiddet uygulamasını, kötü muamelede bulunmasını kesin şekilde yasaklayan ve onu iyi davranmaya sevk eden birçok ikaz görmek mümkündür. "Hanımlarımız hakkında ne dersiniz?" diye sorulduğunda Peygamberimiz şöyle cevap vermiştir: *"Yediklerinizden onlara da yedirin, giydiklerinizden onlara da giydirin, onları dövmeyin ve kötülemeyin."*[22] Hz. Peygamber'in Veda Hutbesinde eşlerin birbirleri üzerindeki haklarını anlatırken söyledikleri de yukarıdaki âyeti destekler mahiyettedir: *"Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Çünkü siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Allah'ın sözü uyarınca (nikâh kıyarak) namuslarını kendinize helal kıldınız. Yataklarınızı çiğnetmemeleri ve namuslarınızı korumaları, sizin onlar üzerindeki hakkınızdır. Eğer böyle bir şey yaparlarsa onları hafifçe dövün. Geçimlerini ve giyim kuşamlarını sağlamanız*

19 Nisâ 4/34.
20 Nisâ 4/34: İbn Ebî Hâtim, IV,944.
21 Mukātil b. Süleyman, I, 227-228; Taberî, VI, 687-689; İbn Ebî Hâtim, IV, 940.
22 Ebû Dâvûd, "Nikâḥ", 40-41.

da onların sizin üzerinizdeki haklarıdır."[23] Dolayısıyla, âyette geçen kademeli çözüm önerisinin, sıradan anlaşmazlıklar ya da günlük sorunlarla ilgili olmayıp, evli kadının gayr-i ahlâkî eğilimleri gibi ceza gerektiren durumlara özel ve aile bütünlüğünü koruma amaçlı hukukî bir yaptırım olduğunu belirtmek gerekir.

Kocanın eşinden uzaklaşarak, evin ihtiyaçlarıyla ilgilenmeyerek veya ahlâka, güvene ve huzura aykırı davranışlar sergileyerek geçimsizlik (*nüşûz*) göstermesi durumunda ise Kur'ân, tarafları birbirlerine karşı hakları temelinde anlaşmaya (*sulh*) çağırmıştır. İlgili âyetin vurguladığı bir incelik de her ne kadar insan benliğine ağır gelse de anlaşmanın her zaman hayırlı ve Allah'ın hoşlandığı bir çözüm şekli olduğudur.[24] Bütün bunlara karşın, eşler arası problemler çözülemezse karı-kocanın rıza göstereceği arabulucular ailenin sorunlarını çözmek için devreye girer. Bu da iki tarafın ailelerinden hakemlerin bir araya gelerek arabuluculuk yapmalarıdır.[25] Arabulucuların, eşlerin arasını düzeltmek için gösterdikleri iyi niyet ve çabaların, Allah Teâlâ tarafından hayırlı bir sonuca ulaştırılacağı müjdesi verilmektedir. Bunun da bir fayda sağlayamadığı durumda ise artık hoşa gitmese de meşrû bir çözüm olarak boşanma devreye girecektir. Eğer karı-koca ayrılacak olursa Yüce Allah onları sonsuz hazinelerinden rızıklandırmaya devam edecektir.[26]

Konuyla ilgili âyetler, boşanmanın kapsamını ve meşrû biçimlerini şu şekilde gösterir: Kocanın karısını üç defa ayrı ayrı boşaması, üçüncü boşamadan sonra karısına geri dönememesi;[27] *îlâ* veya *zıhâr* gibi geçici ayrılıklara başvuran kocanın eşine tekrar dönmemesi,[28] kocanın karısının zina yaptığını iddia etmesi durumunda ise karı-kocadan her biri doğru söylediğine yemin ettikten sonra eğer yalan söylüyorsa kendisine Allah'ın lânetini istemesi, ardından kesin olarak boşanmaları.[29] Bazı âyetlerin temel teşkil ettiği ve işleyişini sünnetin belirlediği boşanma biçimleri, kadına da boşanma imkânı sağlar. Bunlar fıkıhta, karı-kocanın anlaşarak evliliğe son vermeleri (*muhâle'a*), boşama yetkisinin kadına verilmesi (*tefvîz-i talâk*) ve mahkeme kararı ile boşama (*tefrîk*) şeklinde düzenlenmiştir.

Eğer eşler arası ilişki düzeltilemeyecek kadar bozulmuş ise üç aşamalı uzun bir boşanma süreci devreye girer. Boşamanın zamana yayılmasındaki gerekçe,

---

23 Müslim, "Ḥac", 19.
24 Nisâ 4/128: Taberî, VII, 548-561.
25 Nisâ 4/34-35.
26 Nisâ 4/128.
27 Bakara 2/229-230.
28 Bakara 2/226-227; Mücâdele 58/6; *Kur'an Yolu*, V, 264.
29 Nûr 24/6-7: *Kur'an Yolu*, IV, 56.

karı-kocaya mevcut durumu bir kez daha gözden geçirme fırsatını sağlamaktır. Buna göre, kadının birbirini takip eden üç temizlik döneminde de kocanın karısıyla cinsel ilişki kurmaksızın "Seni boşuyorum." şeklinde açıkça ifade etmesiyle üç boşama (*talâk*) gerçekleşir. Üç boşama farklı temizlik dönemlerinde de gerçekleşebilir. İlk iki boşamada kocanın karısına dönme hakkı vardır. Koca, eğer üçüncü boşamasını da gerçekleştirirse, kesin *talâk* meydana gelir. Artık karı-koca, kadın başka bir erkekle normal bir nikâhla evlenip boşanmadığı sürece bir daha tekrar evlenemezler. Bu hususlar Bakara sûresinde açıkça belirtilir: *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Evlilikte eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece, onlara verdiğiniz mehirden (boşama esnasında) hiçbir şeyi geri almanız sizin için helâl olmaz… İkinciden sonra koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, Allah'ın kurallarına riâyet edeceklerine inanıyorlarsa, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur. İşte bunlar Allah'ın kurallarıdır, bilmek isteyenler için onları açıklamaktadır."*[30] Âyetlerde boşanma sürecindeki kurallara uymak konusunda oldukça vurgulu uyarılar olduğunu görmekteyiz. "İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır, sakın ha aşmayasınız!" ve "Bu sınırları aşanlar zalimlerin ta kendileridir." şeklindeki ikazlar aile hukuku konusunda haksızlıkların önüne geçmek için getirilen ilâhî buyrukların titizlikle ve eksiksiz uygulanmasını istemektedir.

Kadının boşanmada inisiyatif aldığı boşanma yolunu şu âyet belirler: *"Eğer (eşlerin aile hayatıyla ilgili) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkarsanız, kadının boşanmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur."*[31] Âyete göre boşanmak isteyen kadın belli bir bedel vermek suretiyle anlaştığı kocası tarafından boşanır. Buna *hul'* denir.[32] Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu boşamaya *muhâle'a* adı da verilir. Resûlullah döneminde bu tür anlaşmalı bir boşanma uygulaması gerçekleşmiştir.[33] Gerek âyetin bağlayıcı ifadesinden gerekse Allah Resûlü'nün uygulamasından, *muhâle'a*nın icrasını disiplin altına almak ve keyfî uygulamaların önüne geçmek gerektiği anlaşılır.

Diğer taraftan koca, sahip olduğu boşama yetkisini karısına verebilir. Bu durumda da boşanma kadının irade ve isteğiyle olur. Hz. Peygamber'in aile hayatıyla

---

30 Bakara 2/229-230.

31 Bakara 2/229.

32 İbn Fâris, II, 209; Tehânevî, I, 760.

33 Bakara 2/229: Cessâs, II, 93.

ilgili şu âyet bu şekilde yorumlanmaktadır: *"Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: 'Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok eğer Allah'ı, Resûlü'nü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır.'"*[34]

Fıkıh doktrininde *tefrîk* terimiyle karşılığını bulan bir diğer boşanma şekli de yargının kararıyla gerçekleşendir. Bu boşama, erkek ya da kadının müracaatı hâlinde yargı mekanizmasının, talebi haklı görerek eşlerin ayrılmasına hükmetmesidir. Kur'ân'la irtibatlandırılan[35] bu tür boşama şekli, İslâm hukukuna mal edilmiş bir uygulamadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de boşanmaya yol açan başka bir durumdan daha bahsedilmektedir. Buna göre kocanın, karısının evlilik dışı bir ilişki yaşadığı iddiası üzerine boşanmayla sonuçlanan bir sürece girilir. İlgili âyetlerden de anlaşılacağı üzere bazen koca, karısının zina yaptığı iddiasında bulunur, ancak iddiasını kanıtlayacak dört şahit getiremeyebilir.[36] Koca iddiasının doğruluğunda ısrar eder, kadın da bu suçlamayı kabul etmediğini belirtirse iki taraf da kendisinin doğru söylediğine yemin eder. Yemin sırayla dört kez, Allah'ı şahit tutarak tekrar edilir. Beşinci defada ise Allah'ın lânetinin yalan söyleyenin üzerine olması bedduası alenen dile getirilerek bu işlem sona erer. Böyle bir durumda, aileyi kuran kadın ve erkek arasında karşılıklı güven ve saygı artık kalmamış olacağından tabii olarak evlilik ilişkisi de sona erecektir. Nitekim ilgili âyetin inişine zemin hazırlayan benzeri bir olayda Allah Resûlü, karşılıklı yeminleşip lânetleşen karı-kocayı tereddüt etmeden ayırmıştır.[37] Fıkıhta bu işlem, *li'ân* terimiyle tanımlanmıştır.[38]

Boşama sürecinin, belirtilen ahlâkî ve hukukî çerçevede işletilerek tamamlanmasında her iki tarafa da sorumluluk düşmektedir. Yine de bu sorumlulukta öncelik kocanın üzerindedir. Burada, İslâm öncesi Arap toplumunda kocanın gösterdiği keyfî tutumların Kur'ân tarafından engellendiğini yeniden hatırlamak gerekir. Kur'ân'da, boşamanın her bir aşaması açıkça belirlenmiştir.[39] Bu noktada eşlerin karşılıklı olarak yerine getirmeleri gereken görevler vardır. Âyete göre kocanın evlilikte sorumluluğu daha çok ve öncelikli olduğundan bu süreçte o daha fazla

34 Ahzâb 33/28-29: Cessâs, V, 226-228; İbn Âşûr, XXI, 316.
35 Nisâ 4/35: *Kur'an Yolu*, II, 62; Nûr 24/6-9: *Kur'an Yolu*, IV, 56.
36 Nûr 24/6-9.
37 Nûr 24/6-9: Mukātil b. Süleyman, III, 186; Ferrâ, II, 246; Taberî, XVII, 180-186; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2533-2536.
38 Tehânevî, II, 1408.
39 Bakara 2/228-232.

fedakârlık yapmak durumundadır. İlgili âyette *"Kadınların, yükümlülükleri kadar meşrû hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır…"* ifadesi geçmektedir.[40] Buradaki "derece" kelimesi ile ilgili, erkeğin karısı üzerindeki hakları konusunda bağışlayıcı ve hoşgörülü olması, onların bir kısmından vazgeçmesi yorumu yapılmaktadır. Şöyle ki, bu "derece" farkından ötürü, koca üzerine düşen bütün sorumluluklarını yerine getirecektir.[41] Öte yandan boşanma sürecini belirleyen âyetler, mağduriyete uğrama ihtimali daha çok olan kadını korumaya yönelik olarak Allah'ın koyduğu sınırlara titizlikle uyulmasını vurgular. Şu âyetler buna örnek teşkil etmektedir: *"Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın. Allah'ın size bahşettiği nimetleri yine Kitap'tan ve hikmetten öğüt vermek üzere size gönderdiklerini aklınızdan çıkarmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının ve unutmayın ki Allah her şeyi bilmektedir."*[42]

Konu bağlamında dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri de şu âyette belirtildiği gibi boşanmanın iki kişinin şahitliğinde gerçekleştirilmesidir: *"İddet sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın, içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin…"*[43] Bu ifadeler, tarafların haksızlığa uğramaması ve ihtilâfların önlenmesine yönelik işlemlerin uygulanması açısından önemlidir.[44] Âyetteki *"Şahitliği Allah için özenle yerine getirin."* emri, boşanmanın hukuk kurumuna taşınan boyutunu da göstermektedir.

Eşlerin birbirinden ayrılması, hem kendileri hem de çocukları açısından doğuracağı sonuçları itibarıyla gayet ciddi bir konudur. Dolayısıyla bu önemli konuda, geçici hislerle hareket edilmemeli ve anlık öfkeye kapılarak karar verilmemelidir. Aksine taraflar sabırla davranmalı, sağduyu ile konuya yaklaşmalı, hukukî olduğu kadar psikolojik ve manevî destek de almalı, sorunları çok yönlü olarak düşünmelidir. Kur'ân'ın konuyla ilgili olarak Müminlere vermeyi hedeflediği perspektif budur. Bu sebeptendir ki, boşanma sürecinin sonuna gelindiğinde bile aileyi kurtarmaya çalışır. Tarafların uzlaşması için bütün fırsatların kullanılmasını ister, bunun için de

40 Bakara 2/228.
41 Bakara 2/228: Taberî, IV, 123-124.
42 Bakara 2/231.
43 Talâk 65/2.
44 Talâk 65/2: *Kur'an Yolu*, V, 389.

son ana kadar kapıyı açık tutar. Boşanmış kadınların yeniden evlenmelerine aile büyüklerinin ve velilerin engel olmamaları konusunda uyarıda bulunur. Nitekim Hz. Peygamber'in sağlığında yaşanan şöyle bir olaydan bahsedilir: Sahâbeden Ma'kil b. Yesar'ın kız kardeşi eşinden boşanmıştı. Önceki kocasıyla tekrar evlenmek istiyordu. Ancak kardeşi buna karşı çıkıp engel olmak istedi. Bunun üzerine Yüce Allah şu âyeti indirdi: *"Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini tamamladıklarında, aralarında mâkul ve meşrû ölçülerde anlaştıkları takdirde (önceki) boşayan kocalarıyla yeniden evlenmelerine engel olmayın. Bu söylenenler, içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere verilen öğüttür. Bunlar sizin için en iyi iç ve dış temizliği sağlayan öğütlerdir. Tam mânasıyla bilen Allah'tır, siz ise bilmezsiniz."*[45]

BOŞANMA SONRASI DA HAKLAR ve YÜKÜMLÜLÜKLER VARDIR

اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَٓارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّۜ وَاِنْ كُنَّ اُو۬لَاتِ
حَمْلٍ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّۚ فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّۚ وَأْتَمِرُوا
بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍۚ وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُٓ اُخْرٰىۜ ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهٖۜ وَمَنْ
قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّٓا اٰتٰيهُ اللّٰهُۜ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا مَٓا اٰتٰيهَاۜ سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ
عُسْرٍ يُسْراً ﴿٧﴾

"O kadınları, (iddetleri süresince) durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun ve sıkıntıya sokmak için onlara zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir. Varlıklı olan imkânlarına göre harcasın, rızkı dar olan da Allah'ın kendisine verdiğine göre harcasın. Allah

45 Bakara 2/232: Mukātil b. Süleyman, I, 197; Taberî, IV, 187-190.

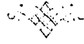
kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır."
(Talâk 65/6-7)

Evlilik bağının kurulmasıyla erkeğin ve kadının yerine getirmeleri gereken sorumluluklar mevcuttur. Aynı şekilde birlikteliğin çözülmesiyle yürürlüğe giren görev ve sorumluluklar da vardır. Boşanma sürecinde taraflara düşen görevler şu şekilde sıralanabilir: Eğer nikâh aşamasında kadının hakkı olan mehir ödenmemiş ise mehrin ödenmesi,[46] kocanın boşamış olduğu hanımının gönlünü almak üzere imkân oranında bir teselli hediyesi vermesi,[47] bu süreçte tarafların birbirlerine nezaketi ve saygıyı ihlâl etmemeleri.[48] Boşanan kadına kocasının nafaka ödemesi kadının haklarının başında gelir. Eğer daha önce vermemişse, kocanın mehri ödemesi de kadının haklarından biridir. Kadın boşanmak istediğinde, kocanın mehri geri alma hakkı yoktur. Kadın, ailesinin ve kocasının ve kendisinin onurunu zedeleyecek bir davranış ortaya koymadığı sürece, kocanın evlilik süresince eşine yaptığı harcamaları boşanırken geri istemesi de doğru değildir. Kocanın duygularına kapılarak, bu konularda boşanan eşine baskı yapması âyetlerde engellenmiştir.[49] Eşinin hak ve menfaatleri konusunda kocanın adaletli davranma sorumluluğu vardır.[50] Ayrıca boşanmış kadınların başkalarıyla evlenmelerine eski kocalar engel olamazlar.[51] Diğer taraftan kadınların iffetlerini ve namuslarını korumaları, kocaların eşleri üzerindeki haklarındandır. Aile düzenini ve onurunu korumak da kadınların sorumluluklarındandır.[52] Kur'ân'da çocukların gerektiği gibi bakımları konusunda ayrıntılı uyarılar vardır.[53] Çünkü boşanmada en çok zarar görecek olanlar çocuklardır, dolayısıyla onların ihmal edilmemesi gerekir.

Görev ve sorumluluklar bağlamında Kur'ân'da yer verilen yükümlülüklerden biri, boşanmış kadının *iddet* beklemesidir. Bu, beklenilmesi zorunlu bir süredir ve bu aşama taraflardan her birine sorumluluklar yükler. Meselâ *iddet* bekleyen kadının, barınma ihtiyacı başta olmak üzere gereksinimlerinin karşılanması, kocaya

46 Bakara 2/236-237; Nisâ 4/20-21.
47 Bakara 2/236; Ahzâb 33/28, 49.
48 Bakara 2/234, 237.
49 Bakara 2/229, 233; Nisâ 4/4, 19, 20: Cessâs, II, 68.
50 Nisâ 4/129: Cessâs, II, 68.
51 Bakara 2/232: Cessâs, II, 68.
52 Nisâ 4/34: Cessâs, II, 68-69.
53 Bakara 2/233; Talâk 65/6.

emredilmiş bir görevdir.[54] Bu görev hafife alınmamalı ve imkânlar ölçüsünde en iyi şekilde yerine getirilmelidir.[55] Aksi bir durum Yüce Allah'ın bu konudaki emirlerini çiğnemektir. Bu da kocanın kendisine yapabileceği büyük bir haksızlık ve zulümdür.[56] Kocası vefat etmiş ve iddet bekleyen bir kadına evlilik teklif etme niyeti taşıyan erkeklere de bu konuda sorumluluk düşmektedir. Onlar bu düşüncelerini üstü kapalı olarak kadına açabilirler. Ancak bekleme müddeti bitinceye kadar da onlarla nikâh yapamazlar.[57] Çünkü kadının boşanması, iddetini tamamladıktan sonra kesinlik kazanmaktadır.[58]

İddet süresini beklemenin temel gerekçesinin, eşlere, boşama kesinleşinceye kadar yeniden düşünme imkânı sağlamak olduğu söylenebilir. Bu sayede, olumlu yönde bir karar söz konusu olursa, evlilik hayatına dönülebilmesi kolaylaşacaktır. Ayrıca iddet süreci, kesinleşmiş boşanmalardan sonra kadının hamile olup olmadığı şüphesinin ortadan kalkmasını sağlar. Yine bu süreç eşlerin, maddî ve manevî olarak ağır sonuçlar doğuran bu duruma alışmalarını sağlar. *"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek (temizlik hâlinde onları) boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. Rabbiniz Allah'a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa aslında kendisine yazık etmiş olur..."*[59] Bu âyette olduğu gibi boşanmaya ilişkin âyetlerde özel emir ve uyarılar vardır.[60] Bunlar arasında kadınların durumlarına göre farklı bekleme süreleri ön gören sınırlamalar söz konusudur.[61] Süt emen çocuğun iddet süresince süt emme hakkının düzenlenmesi de[62] bunlardan biridir. Kur'ân'da boşanmaya dair pek çok detaya yer verilmiş olması, karşılıklı hakların çiğnenmemesi açısından oldukça uyarıcıdır.

İslâm hem evlilik öncesi hem de sonrasıyla ilgili emir ve yasaklar koymuştur. Bunlar, hem eşler hem de çocukların yaşadığı mutlu ve huzurlu bir aile yuvasını hedefler. Aile ocağı, kısa vadeli hesaplarla değil, aksine hayat boyu, hatta sonuçları ebedî âlemde mükâfatlara vesile olmak üzere kurulur. Ancak aile yuvası, her zaman

---

54 Talâk 65/1, 6-7.
55 Bakara 2/231, 241; Talâk 65/6.
56 Talâk 65/1-2, 6-7.
57 Bakara 2/235.
58 Bakara 2/228; Talâk 65/1.
59 Talâk 65/1.
60 Bakara 2/228, 231, 232, 234, 235; Ahzâb 33/49; Talâk 65/1-7.
61 Bakara 2/228; Talâk 65/4.
62 Bakara 2/233; Talâk 65/6.

merhamet ve sevginin kaynağı olacak şekilde devam etmez. Bazen bir zahmet ve sıkıntı yumağına dönüşür. İşte Kur'ân boşanmayı, başka bir çarenin bulunmadığı böyle durumlarda başvurulabilecek bir çözüm yolu olarak görür. Burada Allah Teâlâ Müminlerin imanı ve ahlâkî duyarlıklarına hitap eder. Oldukça sıkıntılı ve gerilimli bu süreci en az zararla atlatmanın yollarını onlara telkin eder. Hislerine kapılıp sonradan pişman olacakları bir duruma düşmemelerini ister. Soğukkanlı ve erdemli davranmalarını tavsiye eder. Bu bağlamda Kur'ân'da konu, hem ahlâkî hem de hukukî sorumluluklar bağlamında şu ince sınırlarla ele alınır: Boşanan kadın iddet beklemelidir. Bu süreçte kadının barınma ihtiyacı karşılanmalıdır. Nikâh aşamasında kadının mehri ödenmemiş ise mehir ödenmelidir. Boşanma sürecinde taraflar birbirlerine karşı saygı ve hürmeti bırakıp düşmanca hareket etmemelidirler. Boşanma durumuyla karşı karşıya kalmış olsalar da beraberce yaşadıkları bir hayatları, acı tatlı hatıraları olmuştur. Çocuklar da onlar arasında bu hatıranın kalıcı bir bağı olarak varlıklarını sürdüreceklerdir. Üstelik birbirlerinin din kardeşi olduklarını ve attıkları her adımın hesabının âhirette sorulacağını unutmamalıdırlar. Bu yüzden boşanma sürecinde önce eşler sonra da üzerine sorumluluk düşen bütün taraflar, yükümlülüklerini Allah'a imanın gereği olarak yerine getirmelidirler. Eğer kişiler ahlâkî ve hukukî ilkeleri öncelemek suretiyle üzerlerine düşeni yaparlarsa; boşanma gibi aslında istenmeyen bir eylem daha az yara ve zararla sonuçlandırılabilir.

MIRAS
VE
VASIYET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ اَكْلًا لَمًّاۙ ﴿١٩﴾

"Mirası hak hukuk gözetmeden yiyorsunuz."

(Fecr 89/19)

لِلرِّجَالِ نَص۪يبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَۖ وَلِلنِّسَٓاءِ نَص۪يبٌ مِمَّا تَرَكَ
الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرَۜ نَص۪يبًا مَفْرُوضًا ﴿٧﴾

"Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli bir pay."

(Nisâ 4/7)

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَۜ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ
فَاٰتُوهُمْ نَصِيبَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيداًࣖ ﴿٣٣﴾

"Anne babanın ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için pay alan vârisler belirledik. Anlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bilin ki Allah her şeyi görmektedir."

(Nisâ 4/33)

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۚ فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ
اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۚ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُۜ وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ
وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌۚ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ
اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُۚ فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي
بِهَا اَوْ دَيْنٍۜ اٰبَاؤُكُمْ وَاَبْنَاؤُكُمْۚ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاًۚ
فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً ﴿١١﴾

"Allah size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. (Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin (kalan) mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, (ölenin) yaptığı vasiyetin yerine getirilmesi ve borcunun ödenmesinden sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/11)

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ
فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٖينَ بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۜ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ
مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا
تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۜ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ
امْرَاَةٌ وَلَهُٓ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُۚ فَاِنْ كَانُٓوا اَكْثَرَ مِنْ
ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَٓاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَٓا اَوْ دَيْنٍۙ غَيْرَ مُضَٓارٍّۚ
وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَلٖيمٌۜ ﴿١٢﴾

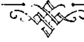
"Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, annesi, babası ve çocukları bulunmadığı hâlde malı (diğer) mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."

(Nisâ 4/12)

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ
وَالْاَقْرَبٖينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقٖينَۜ ﴿١٨٠﴾

"Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir borç olarak farz kılındı."

(Bakara 2/180)

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١٣﴾ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَاراً خَالِداً ف۪يهَاۖ وَلَهُ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿١٤﴾

"Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Peygamberi'ne itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Orada devamlı kalıcıdırlar, işte büyük kazanç budur. Kim de Allah'a ve Peygamberi'ne itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır."

(Nisâ 4/13-14)

يَسْتَفْتُونَكَۜ قُلِ اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ فِي الْكَلَالَةِۜ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُٓ
اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَۚ وَهُوَ يَرِثُهَٓا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌۜ فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ
فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَۜ وَاِنْ كَانُٓوا اِخْوَةً رِجَالاً وَنِسَٓاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ
الْاُنْثَيَيْنِۜ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّواۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١٧٦﴾

"Senden fetva isterler. De ki: 'Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası (kelâle) hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı onundur. Eğer (ölen) kız kardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa, (erkek kardeşin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir.'"

(Nisâ 4/176)

Konunun Kavramsal Bağlamı

Kur'ân-ı Kerîm'in iniş sürecinde, miras konusunda belli aralıklarla gerekli düzenlemeler yapılmış, öldükten sonra yakınlık derecelerine göre akrabalar birbirine mirasçı kılınmıştır. İslâm öncesi Câhiliye toplumunda farklı miras uygulamaları vardı. Câhiliye döneminde sadece savaşabilecek durumda olanlar mirastan hisse alabilirdi. İslâm, mirası bütün akrabalara yaymış, yakın akrabalara belirli hisseler verilmesi emredilmiştir. Mirasçı olamayan diğer akrabalara da vasiyet yapılması tavsiye edilmiştir. Mirasın tamamını bir kişiye vermek yerine, çok kişiye hak tanıyarak zenginliğin bir elde toplanmasının önüne geçilmiştir. Böylece akrabalar arası bağın devamını sağlayan önemli bir adım atılmıştır.[1]

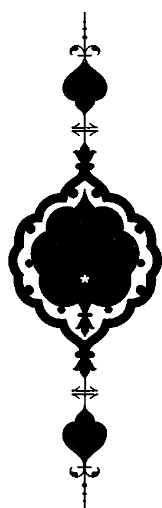
Mîrâs kelimesi, sözlükte "bir şeyin bir kişi veya topluluktan diğerine geçmesi" anlamı yanında, "başkasından kalan şey" mânasını da ifade eder.[2] Terim olarak ise *miras,* kişinin vefatı ile hayatta sahip olduğu mülkün mirasçılarına intikal etmesidir.[3]

Vasiyet kelimesi, sözlükte "tavsiye etmek" anlamına gelir.[4] Vasiyet (ç. *vesâyâ*) fıkıhta kişinin, malını hayatta iken ölümü sonrasında bir şahsa veya hayır için bir kuruluşa bağışlamasını ifade eder.[5] *el-Vâris* kelimesi, "varlığın asıl sahibi" anlamında, yalnızca Allah için kullanılır.[6] Çünkü bütün varlıklar yok olduğunda, yerdeki ve gökteki her şeye o vâris olacaktır. Nitekim âyette *"Göklerin ve yerin bütün mirası Allah'ındır."*[7] buyurulur. İnsanların birbirlerine mal bırakması (*miras*) ve bir kimsenin hayattayken ölümü sonrasına mal bağışlaması (*vasiyet*) Kur'ân'da ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Bu konu ile ilişkili çeşitli konu ve kavramlar arasında öne çıkanlar şunlardır: Anne, baba, eş, çocuk, kardeş, akraba, miras, vasiyet, vefat, ölenin bıraktığı mal (*tereke, türâs*), çocukları ve

1 Bakara 2/180, 240; Nisâ 4/1-14, 19, 33, 127, 176; Mâide 5/106-108; Enfâl 8/72-75; Ahzâb 33/6.
2 Halîl b. Ahmed, IV, 362-363; Cevherî, I, 295-296; İbn Manzûr, II, 101.
3 Âl-i İmrân 3/180: Taberî, VI, 277.
4 Cevherî, VI, 2525; Fîrûzâbâdî, s. 1343.
5 Tehânevî, II, 1794; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukūk-ı İslâmiyye,* V, 115-116.
6 İbn Manzûr, II, 199.
7 Âl-i İmrân 3/180.

ebeveyn mirasçısı olmayan kişi (*kelâle*), nasip, kısmet, hak, borç (*deyn*), uygun görülen iş ve şey (*ma'ruf*), yapılması kesin olarak emredilen (*farîza*), Allah'ın belirlediği sınırlar (*hudûdullah*), *itaat, isyan, cennet, cehennem*.

Câhiliye döneminde pek çok konuda olduğu gibi ölen kişinin mirasının paylaşımı konusunda da büyük haksızlıklar yaşanıyordu. Özellikle kocası ölen kadınlar, bunun yanı sıra küçük erkek çocuklar ve kızlar, ölen kişiye mirasçı olamıyordu.[1] Güçlü olanlar mirası paylaşma konusunda istedikleri gibi hareket edebiliyorlardı. Örneğin Evs b. Mâlik (ra) ölmüş ve geride eşi Ümmü Kücce ile birlikte iki kız çocuğu bırakmıştı. Onun mirasının tamamını amcaoğullarından olan Süveyd b. el-Hâris ve Arafta almış, ailesine hiçbir şey bırakmamışlardı. Ümmü Kücce olayın üzüntüsü içinde Hz. Peygamber'e gelmiş ve durumunu ona arzetmişti. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: *"Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli bir pay."*[2] Bu ve miras paylarını belirleyen diğer âyetlerin inmesinden sonra Ümmü Kücce mirasın sekizde birini, kızları üçte ikisini, amcaoğulları da geri kalanını almıştır.[3] Hz. Peygamber, Ümmü Kücce ile kızlarına mirastan hisse verilmesini emredince, Süveyd b. el-Hâris ve Arafta tekrar Hz. Peygamber'e giderek: "Kadınlar ata binemez, cihad edemez ve küçüklerin anne babaya bir faydaları yok." dediler. Onların bu sözleri üzerine de şu âyet inmiştir: *"Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: 'Onlara ait hükmü, Allah ve Kitap'ta size okunan âyetler açıklıyor. Onlar için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istemediğiniz yetim kadınlar hakkında, çaresiz çocuklar hakkında, yetimlere âdil davranmanız hususunda size okunup duran âyetler (açıklıyor). İyilik olarak ne yaparsanız şüphesiz Allah onu eksiksiz bilmektedir."*[4]

1 Nisâ 4/7: Taberî, VI, 431; İbn Kesîr, III, 359.
2 Nisâ 4/7: Mukātil b. Süleyman, I, 358-359; İbn Kesîr, III, 359-360.
3 Nisâ 4/2: Mukātil b. Süleyman, I, 359; Taberî, VI, 429-430; İbn Kesîr, III, 359-360.
4 Nisâ 4/127: Mukātil b. Süleyman, I, 411.

MİRAS PAYLARINI ALLAH BELİRLEMİŞTİR

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَۜ وَالَّذ۪ينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ فَاٰتُوهُمْ
نَص۪يبَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يداً ﴿٣٣﴾

"Anne babanın ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için pay alan vârisler belirledik. Anlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bilin ki Allah her şeyi görmektedir."

(Nisâ 4/33)

Câhiliye döneminde, pek çok konuda olduğu gibi miras bölüşümünde de büyük bir adaletsizlik ve hukuksuzluk vardı. Kız çocuklarına mirastan hiç pay verilmediği gibi, erkeklerden küçük yaşta olanlara ve yetimlere de verilmezdi. Çünkü bu sosyal yapı içerisinde kadınların ve zayıf olan kimselerin pek bir yeri ve değeri yoktu. Kadınlar ve zayıf kimseler saygı görmüyor, haklarına riayet edilmiyordu. Servet ve sermaye belli kişiler arasında dönüyordu. Erkek çocuğu, ancak savaşabilecek yaşa gelmiş ve aileye ganimet kazandırabilecek konumda ise mirasçı olabilirdi. Bunun yanında aile ile hiçbir kan bağı olmayan *evlâtlıklara* ve *mevâlî*ye (anlaşma yolu ile yakınlık bağı kurulanlar) mirastan pay verilebilirdi. Kişi, birini kendine evlâtlık edinirse, o kimse artık onun çocuğu kabul edilir ve ona miras verilirdi. Mevâlîler ise iki kişinin kendi aralarında, "Benim kanım senin kanın, benim yıkımım senin yıkımın. Sen bana mirasçı ol, ben de sana olayım. Sen benden iste, ben de senden isteyeyim." demesiyle gerçekleşirdi. Bundan sonra onlar birbirlerine mirasçı olurlardı.[5]

Kur'ân, nâzil olmaya başladığı ilk günden itibaren bu türden uygulamaları, yanlışları ve haksızlıkları ortadan kaldırmayı ve örnek bir toplum inşa etmeyi amaçlamıştır. Bütün insanlığı aynı anne ve babadan meydana gelen bir aile olarak kabul etmiş ve herkese farklı sorumluluklar yüklemiştir. Kişisel ve toplumsal mânada insanlar arasındaki ilişkilerin kopmadan devam etmesini esas almış, en yakından başlayarak, aile içerisindeki her bir ferdi diğerlerine karşı sorumlu kılmıştır. Aile içerisinde anne baba, çocuk, kardeş, amca, teyze gibi statülerle her birine ayrı görevler yüklemiş, oluşan bu akrabalık bağlarının öldükten sonra da devam etmesini sağlayacak ilke ve esaslar belirlemiştir.

5 Nisâ 4/33: Mukātil b. Süleyman, I, 369; Taberî, VI, 676.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir taraftan Câhiliye dönemi uygulamaları kaldırılırken, diğer taraftan bunların yerine âdil bir miras düzenlemesi getirilmiştir. Bu düzenlemenin insanlar tarafından kolayca kabul görüp uygulanabilir olması için aşamalı bir yöntem izlenmiştir. Buna göre örneğin daha önceleri birbirleriyle anlaşma yoluyla yakınlık bağı kuranlar hakkında Kur'ân'da belirtilen miktarın verilmesi emredilmiştir: *"Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin."*[6] Bunun uygulaması için hicretten sonra Hz. Peygamber de ensar ile muhacir arasında bir kardeşlik antlaşması yaptırmıştı. Bu antlaşmaya göre, aralarında akrabalık bağı olmasa da şu âyette belirtildiği gibi bu kimseler birbirlerine mirasçı olabiliyorlardı: *"İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ve onları bağırlarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır..."*[7] Bununla birlikte daha sonra; *"... Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır..."*[8] âyet-i kerîmesiyle akrabaların mirasçı olmaya diğerlerinden daha lâyık oldukları ifade edilmiştir. Böylece daha önceki her iki uygulamaya son verilmiştir.[9] Mirasçı olmak için, akrabalık bağının tek geçerli yol olması esası getirilmiştir.

Câhiliye döneminde, miras konusunda en mağdur olan kesimlerin başında kadınlar gelmekteydi. Öyle ki, bu dönemde, kadınlar mirasçı olamadığı gibi birer miras malı olmaktan da kurtulamıyordu. Nitekim İslâm öncesi bazı Arap geleneklerine göre bir erkek ölür ve geride hanımı kalırsa, o da diğer malları gibi miras sayılırdı. Eve gelen ilk mirasçısı giydiği abasını çıkarıp *"Onun malına mirasçı olduğum gibi onun hanımına da mirasçı oluyorum."* diyerek kadının üzerine atar ve o kadın ona kalırdı. Aynı işlemi kadının üvey oğulları da yapabilirdi. Bu hadiseden sonra, kadın artık o kimsenin âdeta mülkü gibi olur ve diğer insanlardan kimse ona yaklaşamazdı. Mirasçı, kadını güzel bulur ve onunla evlenmek isterse onunla evlenirdi. Kadın çirkin ve zengin ise, onunla evlenmez ve kadının evlenmesine de müsaade etmez, ölünceye kadar o kadının malına mirasçı olurdu. O kadınları evlendirdikleri zaman da mehirsiz evlendirirlerdi. Kadın kocası öldükten sonra hiçbir mirasçı gelmeden kendisini babasının evine atacak olursa, ancak o zaman kendisi hakkında söz sahibi olurdu. Bu yanlış uygulama; *"Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir."* âyetiyle ortadan kaldırılmış ve kadınlar bu aşağılayıcı durumdan kurtarılmıştır.[10]

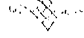
6 Nisâ 4/33: Mukātil b. Süleyman, I, 369; İbn Kesîr, IV, 10.
7 Enfâl 8/72: Mukātil b. Süleyman, II, 130; Taberî, XI, 300.
8 Enfâl 8/75.
9 Nisâ 4/33: Taberî, VI, 675.
10 Nisâ 4/19: Taberî, VI, 525; İbn Kesîr, III, 396-397.

Câhiliye döneminin hukuksuzluğu içinde ölen erkeğin hanımı da, geriye bıraktığı küçük erkek çocukları ve kızları da kendisine mirasçı olamıyordu.[11] Bu konuda büyük haksızlıklar yaşanıyordu. Kur'ân, problemin çözümü için ilk adım olarak şu düzenlemeyi getirdi: *"Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli pay."*[12] Bu âyet, kadın erkek ayrımı yapmadan bütün akrabaların ölen kimseye mirasçı olacaklarını belirtiyor, fakat kimin ne kadar alacağını açıklamıyordu. Ardından inen âyetlerde, kimlerin ne kadar alacakları da ayrıntılı olarak açıklanmıştır.[13]

Câhiliye döneminde, yanlarında yetim kız bulunan bazı veliler, mallarına sahip olmak için onların başkalarıyla evlenmelerine izin vermez ve kendileri nikâhlamak isterlerdi. Allah Teâlâ, Kur'ân'da yetimlerin haklarının verilmesini ve onlar hakkında adaletli davranılmasını emretmiştir.[14] Âyette, yetimlerin bulûğ veya rüşd çağına ulaşıncaya kadar mallarına sahip çıkılması, bu çağa geldiklerinde ise mallarının kendilerine verilmesi emredilmektedir.[15] Bazı veliler yanlarındaki yetimlerin mallarını hiç vermezlerken, bazıları ise onların iyi mallarını alıp yerine daha düşük kaliteli ve kötü malları veriyorlardı. Bu şekilde yetimlere haksızlık yapmanın yanında kendi helâl mallarına haram katarak onları da kirletiyorlardı. Bu uygulamaları reddeden Kur'ân, yetimlerin mallarına dokunmanın büyük günahlardan olduğu belirtilmiştir: *"Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahtır."*[16] Bu âyet-i kerîme, Gatafan kabilesinden Münzir b. Rufâa hakkında inmiştir. Onun kardeşi ölmüş ve geride yüklü miktarda mal ile bir de yetim çocuk bırakmıştı. Çocuk büyüyünce amcasından kendi malını istedi, ama o vermedi. Durum Hz. Peygamber'e intikal etti. Hz. Peygamber (sas), Münzir'e bu âyeti okuyarak çocuğun malını vermesini emretti. O da, "Allah'a ve Peygamberi'ne itaat ettik. Büyük günahtan Allah'a sığınırız." dedi ve malını ona verdi.[17]

Yukarıdaki hükümlerle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de, oldukça ayrıntılı bir miras hukuku düzenlemesi yapılmıştır. Buna göre ilgili âyet-i kerîmelerde bütün aile fertleri ile yakın akrabaların hak ve payları tek tek belirlenmiştir. Bu bağlamda mirasın

11 Nisâ 4/7: Taberî, VI, 431; İbn Kesîr, III, 359.
12 Nisâ 4/7: Mukātil b. Süleyman, I, 358-359; İbn Kesîr, III, 359-360.
13 Nisâ 4/11-12, 176.
14 Nisâ 4/127: Mukātil b. Süleyman, I, 411; Taberî, VII, 540; İbn Kesîr, IV, 296.
15 Nisâ 4/6.
16 Nisâ 4/2.
17 Nisâ 4/2: Mukātil b. Süleyman, I, 356; Elmalılı, II, 1278-1279.

merkezinde çocuklar ile anne-baba bulunduğu için öncelikle onların payları tesbit edilmiştir: *"Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. (Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin (kalan) mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, (ölenin) yaptığı vasiyetin yerine getirilmesi ve borcunun ödenmesinden sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[18] Bu âyete göre çocuklar ile anne babanın alabilecekleri oranlar şu şekildedir: Ölenin hem oğlu hem de kızı var ise oğlu kızının iki katını alır. Sadece bir kızı var ise mirasın yarısını alır. Eğer kızlar ikiden fazla ise mirasın üçte ikisini alırlar. Ölenin hem çocuğu hem de anne babası var ise anne babadan her birinin hissesi altıda birdir. Ölenin çocuğu yoksa annenin hissesi üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annenin hissesi altıda birdir.

Hemen ardından eşlerin birbirinden alabilecekleri miras hakları şöyle belirlenir: *"Eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. (Bu paylaştırma, ölen karılarınızın) yaptıkları vasiyetlerin yerine getirilmesi ve borçlarının ödenmesinden sonradır. Çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. (Yine bu paylaştırma) yaptığınız vasiyetin yerine getirilmesinden ve borçlarınızın ödenmesinden sonradır. Eğer kendisine vâris olunan bir erkek veya bir kadının evlâdı ve babası olmaz ve bir erkek veya bir kız kardeşi bulunursa, ona altıda bir düşer. Eğer (kardeşler) birden fazla olurlarsa, üçte bire ortaktırlar. (Bu paylaştırma vârislere) zarar vermeksizin yapılan vasiyetin yerine getirilmesi ve borcunun ödenmesinden sonra yapılır. Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir (hemen cezalandırmaz)."*[19] Âyet-i kerîmede ifade edildiği üzere geride kız ve erkek çocuğu bırakmadan ölen kadının miras olarak bıraktıklarından yarısı kocasına aittir. Eğer çocuğu var ise dörtte biri eşinindir. Geride çocuk bırakmadan ölen erkeğin mirasının dörtte biri karısınındır. Eğer çocuğu var ise sekizde biri onundur.[20]

Kur'ân'da, anne ve babası ölen ve geride çocuk da bırakmayan kimsenin (*kelâle*) miras bölüşümü de belirlenmiştir. Bu konu ile ilgili olarak şöyle buyurulur:

18 Nisâ 4/11.
19 Nisâ 4/12.
20 Nisâ 4/12: Mukātil b. Süleyman, I, 361; Taberî, VI, 473-474; İbn Kesîr, III, 377.

"Senden fetva isterler. De ki: 'Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Eğer (ölen) kızkardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir.'"[21] Bu âyet-i kerîme, Câbir b. Abdullah el-Ensârî hakkında nâzil olmuştur. Câbir, Medine'de hastalanmış ve Hz. Peygamber (sas) onu ziyaret edince: "Ey Allah'ın Elçisi! Ben kelâleyim, babam da yok evlâdım da. Ben malım hakkında nasıl yapayım? Dokuz tane kız kardeşim var, onlar için malımın üçte ikisini bırakayım mı?" demişti. Hz. Peygamber: "Bundan vazgeç!" dedi. Bunun üzerine Câbir, "Yarısını bırakayım mı?" dedi. Hz. Peygamber bunu da onaylamadı. Sonra Resûlullah, "Allah onlar için üçte ikisini veriyor." dedi ve bu âyeti okudu.[22]

Kişi ölür, geride çocuk ve babası olmaz, anne baba bir veya baba bir, tek bir kız kardeşi olursa kalan malın (*tereke*) yarısını alır. İki veya daha fazla iseler üçte ikisini alırlar. Geri kalanlar da baba tarafından erkek akrabalara (*asabe*) aittir.[23] Eğer geride kız ve erkek kardeş bırakır ve onlardan başka kimse olmaz ise her birine altıda bir hisse vardır. Eğer kız ve erkek kardeşinin sayısı ikiden fazla ise üçte bir hisseleri vardır.[24] Bunlar, dedeler (*usul*) ve çocuk ve torunlardan (*füru'*) birileri varsa mirasçı olamazlar. Erkek olsun kız olsun sayıları ne kadar çok olursa olsun üçte birden de fazla alamazlar.[25]

Kur'ân'da, sadece mirasçı olan akrabaların hisseleri belirtilmekle yetinilmemiştir. Miras taksimi esnasında orada hazır bulunan yetim, miskin ve mirastan hisse alamayacak derecede uzak akrabalara da ikramda bulunulması tavsiye edilmiştir: *"(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."*[26] Zorunluluk içermeyen bu emrin içerdiği hüküm neshedilmemiştir.[27] Burada mirasçı olmayan akrabalar ve yetimler, miras taksim edilirken hazır bulunurlarsa, onlara gönüllerini hoş edecek şeylerden verilmesi istenmiştir.[28] Veya ölen kimsenin mirasçı olmayan akrabaları,

---

21 Nisâ 4/176.
22 Nisâ 4/176: Taberî, VII, 715.
23 Nisâ 4/176: Taberî, VII, 713.
24 Nisâ 4/12: Taberî, VI, 484.
25 Nisâ 4/12: İbn Kesîr, III, 378-379.
26 Nisâ 4/8.
27 Nisâ 4/8: Taberî, VI, 438.
28 Nisâ 4/2: İbn Kesîr, III, 360; Elmalılı, II, 1295.

yetimler ve fakirler için bir vasiyeti var ise, malı taksim edilirken onların hisselerinin de verilmesi tavsiye edilmiştir.[29]

İslâm hukukunda, âyetlerin gösterdiği istikamette, miras taksimi ve kimlerin ne kadar alacağının yanı sıra bunun ne şekilde olacağı da belirlenmiştir. Buna göre ölenin geriye bıraktığı mallardan, önce cenazenin kefenlenmesi ve defin işlemleri yapılır. İkinci sırada borçlar gelir. Eğer ölenin borçları var ise geriye bıraktığı mallardan ödenir. Üçüncü olarak vasiyeti yerine getirilir. Bütün bunlar yerine getirildikten sonra geride mal kalmış ise bu miras mirasçılara bölüştürülür.

VASİYET, MİRASÇI OLMAYANA YAPILIR

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَۜ ﴿١٨٠﴾

"Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir borç olarak farz kılındı."

(Bakara 2/180)

Sa'd b. Ebî Vakkâs hastalanıp yatağa düşmüştü. Bunu duyan Hz. Peygamber (sas) hemen onu ziyarete gitti. Sa'd, Hz. Peygamber'i karşısında görünce, "Ya Resûlallah! Benim malım çok ama geride sadece bir kızım var. Malımın üçte ikisini fakir fukaraya tasadduk edeyim mi?" dedi. Peygamberimiz ona "Hayır!" dedi. Bunun üzerine Sa'd, "O hâlde yarısını tasadduk edeyim mi?" dedi. Hz. Peygamber buna da izin vermedi. Sa'd, bu defa malının üçte biri için izin istedi. Fakat Hz. Peygamber bunun da çok olduğunu söyledikten sonra Sa'd'a şöyle buyurdu: *"Mirasçılarını zengin olarak bırakman, onları ele güne muhtaç bir hâlde bırakmandan daha hayırlıdır."*[30]

İslâm öncesi Araplarda, anne baba mirasçı değillerdi. Bu nedenle Kur'ân'da önce kişiye hastalık vb. sebeple ölüm hâli geldiğinde başta anne babası olmak üzere

---

29 Nisâ 4/7: Taberî, VI, 439.
30 Nisâ 4/9: İbn Kesîr, III, 364.

yakın akrabalarına aşırıya kaçmadan vasiyette bulunması emredilmiştir.[31] Miras âyetleri indikten sonra,[32] Hz. Peygamber, *"Allah her hak sahibine hakkını verdi. Vârise vasiyet yoktur."*[33] buyurmak suretiyle mirasçıya vasiyet yapılamayacağını belirtmiştir. Böylece miras âyeti ile kişiye mirasçı olabilen akrabalar hakkındaki vasiyet uygulaması kalkarken, diğerleri hakkında devam etmiştir.[34] İlgili âyet-i kerîmedeki *"Sakınanlara bir borç olmak üzere farz kılındı."* ifadesi, ölenin yaptığı vasiyetin yerine getirilmesini geride kalanlara yüklemektedir.[35]

Benzer şekilde Kur'ân'da, ölümü yaklaşmış kişilerin geride bırakacakları eşleri için de vasiyette bulunmaları emredilmiştir: *"İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler…"*[36] Buna göre eşi ölen kadının bir yıllık nafakası, ölen eşinin evinde beklediği müddetçe onun mallarından karşılanır.[37] Ölen koca vasiyet etmemiş olsa dahi, bu miktar yine de kocanın malından alınır.[38] Daha sonra *"… Çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. (Bu paylaştırma) yaptığınız vasiyetin yerine getirilmesinden ve borçlarınızın ödenmesinden sonradır…"*[39] âyetiyle kadınlar da kocalarına mirasçı sayılmış ve böylece eşlere vasiyet etme uygulaması da son bulmuştur.[40]

Kur'ân-ı Kerîm'de, normal şartlarda veya yolculuk esnasında iken öleceğini anlayanlara, iki şahit eşliğinde vasiyette bulunmaları önerilir: *"Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden şahitlik (edecek olanlar) iki âdil kişidir. Şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelirse, sizden olmayan başka iki kişi aranızda şahitlik etsin. Eğer (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz ve Allah adına şöyle yemin ederler: 'Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah'ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi hâlde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur'…"*[41] Âyet-i kerîmede, öncelikle her hâlükârda kendisine ölüm gelip çatanların, vasiyet ederken bunu Müslüman iki şahit eşliğinde yapmaları bildirilmektedir.

---

31 Bakara 2/180.
32 Nisâ 4/11-12, 176.
33 Bakara 2/180: İbn Kesîr, II, 167; Tirmizî, "Veṣâyâ", 5; Ebû Dâvûd, "Veṣâyâ", 6.
34 Bakara 2/180: İbn Kesîr, II, 168; Kurtubî, III, 99-100.
35 Bakara 2/180: Elmalılı, I, 620.
36 Bakara 2/240.
37 Bakara 2/240: Mukātil b. Süleyman, I, 201.
38 Bakara 2/240: Taberî, IV, 397-398.
39 Nisâ 4/12.
40 Bakara 2/240: Taberî, IV, 400-401; İbn Kesîr, II, 410.
41 Mâide 5/106.

Ardından seferde ölmek üzere olup vasiyette bulunacak olan ve bulunduğu yerde Müslüman bulunmayan birinin vasiyetlerini de gayri müslim iki şahit eşliğinde yapmaları istenmektedir.[42] Tefsirlerde âyette geçen *şehâdet* ifadesinin yemin mânasında olduğu ifade edilmiştir. Buna göre, tanıkların güvenilirliği konusunda bir şüphe oluşursa onlardan; *"Allah'ın âyetlerini bir bedel karşılığı satmayacakları ve akrabaları dahi olsa yalan söylemeyeceklerine"* dair yemin alınmalıdır.[43]

Vasiyet konusunda Kur'ân'da iki nokta öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kişinin geride başkasına ve bakıma muhtaç çoluk çocuk bırakmamasıdır. Nitekim şu âyette buna işaret edilmektedir: *"Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde korkacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın, Allah'tan sakınsın ve doğru söz söylesinler."*[44] İkinci nokta ise, şu veya bu nedenle yapılan vasiyetle gerçek hak sahiplerinin mirastan mahrum bırakılmamasıdır. İşte bu iki gerekçeyle İslâm'da kişiye, malının tamamını vasiyet etme hakkı verilmemiştir. Bu konuda, Peygamber Efendimiz; *"Allah, amellerinize eklenmek üzere vefatınız sırasında mallarınızın üçte biri üzerinde size tasarruf yetkisi vermiştir."*[45] buyurmuştur. Bu önemli hususa Kur'ân'da, miras hisselerini düzenleyen ilgili iki âyette tam dört defa tekrarlanan şu ifadeyle işaret edilmiştir: *"vasiyetin yerine getirilmesi ve borcun ödenmesinden sonra."*[46]

Görüldüğü üzere Kur'ân'da miras ve vasiyet hükümleri ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Ardından bunların birer tavsiye değil kesin emir olduğu açıkça ifade edilmiştir. Dolayısıyla delile dayanmadan yorumlar yapmak suretiyle Kur'ân'da belirtilen hisse oranlarını değiştirme imkânı bulunmamaktadır: *"... Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[47] Söz konusu pay oranlarını kabul edip ona uygun amel edenler şöyle müjdelenmişlerdir: *"Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Peygamberi'ne itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar. İşte büyük kazanç budur."* Bu pay oranlarını kabul etmeyenler hakkında ise şu ilâhî tehdit ortaya konmuştur: *"Kim de Allah'a ve Peygamberi'ne itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için*

42 Mâide 5/106-108: Taberî, IX, 70.
43 Mâide 5/106-108: Taberî, IX, 58, 75; İbn Kesîr, V, 400, 403; Elmalılı, III, 1831.
44 Nisâ 4/9: Mukātil b. Süleyman, I, 359-360; Taberî, VI, 452; İbn Kesîr, III, 363; Elmalılı, II, 1295-1296.
45 Nisâ 4/11: Taberî, VI, 469; İbn Mâce, "Veṣâyâ", 5.
46 Nisâ 4/11, 12: Mukātil b. Süleyman, I, 361.
47 Nisâ 4/11.

alçaltıcı bir azap vardır."[48] Allah böyle bir imkân vermeseydi, hiç kimse bir başkasının malına mirasçı olamazdı. Bu nedenle herkes kendi payına razı olmalı ve başkasının hakkına göz dikmemelidir.[49]

Kur'ân, miras ve vasiyet konusunda âdil bir düzenleme getirmiştir. Bazı konularda olduğu gibi bu konuda da aşamalı bir yöntem uygulamıştır. Böylece Câhiliye döneminde var olan haksız uygulamalar kaldırılarak doğru olanları yerleştirilmiştir. Mirasçı olmada aile bağı veya akrabalık ölçü alınmış, her aile bireyine belirli paylar verilmiştir. Kişiler sadece anne babasının ve evlâdının bıraktıklarından değil, yakınlık derecesine göre akrabalarının bıraktıklarından da miras almaya hak sahibi görülmüştür. Mirasçı olabilecek kişilerin durumuna göre de hisseler belirlenmiştir. Miras bölüşümünde "nimet-külfet dengesi" esas alınmıştır. Kur'ân'da aile içinde erkeğe daha büyük bir sorumluluk verildiğinden erkeğin mirastaki payı da bu sorumluluğa oranla fazla tutulmuştur. Konuya bu bütünlük içerisinde bakılmalıdır. Miras ve vasiyette keyfîlik kabul edilmemiş, net ölçüler belirlenmiştir. Konu her şeyden önce kul hakkıyla ilgilidir ve İslâm'da bu konu üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Miras bölüşümü, defin masrafları, ölen kimsenin borçlarının ödenmesi ve vasiyetlerinin yerine getirilmesinden sonraya bırakılmıştır. Mirasçıya vasiyet yapılamayacağı kuralı konmuştur. Birinci dereceden akrabaların olmadığı durumlarda ikinci dereceden akrabalar mirasçı yapılmıştır. Mirasçı olmamalarına rağmen yetimlerin veya uzaktan akrabaların miras bölüşümü sırasında hazır bulunmaları durumunda onlara da kendilerini sevindirecek bazı şeylerin verilmesi istenmiştir. Miraslarını Yüce Allah'ın yaptığı bu taksimata uygun miraslarını paylaşanlar ebedî cennetlerle müjdelenirken, bu konuda da Allah'a ve Peygamberi'ne karşı gelenler cehenneme girmekle tehdit edilmişlerdir.

48 Nisâ 4/13-14.
49 Nisâ 4/33: Elmalılı, II, 1347-1348.

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

5

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN -KONULU TEFSİR-

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 2032
KAYNAK ESERLER - 251

Genel Koordinatör
Prof. Dr. Huriye MARTI

Yayın Yönetmeni
Doç. Dr. Fatih KURT

Koordinasyon
Bünyamin KAHRAMAN

Tasarım
Emre YILDIZ

Baskı Takip
Mustafa ÇOBAN

2021-06-Y-0003-2032
ISBN 978-625-435-121-1 (takım)
ISBN 978-625-435-126-6 (5. cilt)

Eser İnceleme Komisyon Kararı:
19.08.2021/48

Sertifika No: 12930

1. Baskı, Ankara 2021

Baskı ve Cilt
Başak Matbaacılık ve Tan. Hizm.
İth. İhr. Tic. A.Ş.
Tel: (0312) 397 16 17

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

İÇİNDEKİLER

BEŞİNCİ BÖLÜM
ÂHİRET ve AHVÂLİ

YARDIMA VE KORUNMAYA MUHTAÇ KESİMLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

وَاِذْ اَخَذْنَا مٖيثَاقَ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَذِى
الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا
الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

“Bir zamanlar biz İsrâiloğullarından, ‘Yalnız Allah’a kulluk edeceksiniz; ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin.’ diyerek söz almıştık. Sonra, içinizden küçük bir kesim dışında, sözünüzden döndünüz; hâlâ da sırt çevirmektesiniz.”

(Bakara 2/83)

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبٰى
وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ
بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّب۪يلِۙ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ
مُخْتَالًا فَخُورًاۙ ﴿٣٦﴾

"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."

(Nisâ 4/36)

فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰىۜ قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌۜ وَاِنْ
تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْۜ
اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٢٠﴾

"Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklıyor). Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: 'Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Eğer onlara karışır (birlikte yaşar)sanız (zaten onlar) sizin kardeşlerinizdir. Allah düzelten ile bozanı bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Bakara 2/220)

لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْباً فِي الْاَرْضِۘ
يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِۚ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْۚ لَا يَسْـَٔلُونَ
النَّاسَ اِلْحَافاًۜ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾

"Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara arsızca el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir."

(Bakara 2/273)

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهٖ مِسْكِيناً وَيَتِيماً وَاَسِيراً ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ
لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُوراً ﴿٩﴾

"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.'"

(İnsân 76/8-9)

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذٖيراً ﴿٢٦﴾
اِنَّ الْمُبَذِّرٖينَ كَانُٓوا اِخْوَانَ الشَّيَاطٖينِۜ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهٖ كَفُوراً ﴿٢٧﴾

"Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan da Rabbine karşı çok nankördür."

(İsrâ 17/26-27)

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَۘ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُۜ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍۙ ﴿١٣﴾
اَوْ اِطْعَامٌ فٖي يَوْمٍ ذٖي مَسْغَبَةٍۙ ﴿١٤﴾ يَتٖيماً ذَا مَقْرَبَةٍۙ ﴿١٥﴾
اَوْ مِسْكٖيناً ذَا مَتْرَبَةٍۜ ﴿١٦﴾

"(Fakat) o insan, sarp yokuşa tırmanmadı. Sarp yokuş nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir. Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır."

(Beled 90/11-16)

Kur'ân-ı Kerîm'de toplumun yardıma ve korunmaya muhtaç kesimleri genellikle belli kategoriler hâlinde zikredilir. En sık tekrar edilenlerden "yoksullar" (*fukarâ, miskîn/mesâkîn*) 27, "yetimler" (*yetâmâ*) 23 âyette anılır. Bundan başka 11 yerde "yakın akraba" (*zi'l-kurbâ, zevi'l-kurbâ*); sekiz kez "yolcu" (*ibnü's-sebîl*); altı kez "anne-baba" (*el-vâlideyn*); birer defa "yakın komşu" (*el-câri zi'l-kurbâ*), "uzak komşu" (*el-câri'l-cünüb*) ve "arkadaş" (*es-sâhibi bi'l-cenb*) gibi sınıf ve gruplardan bahsedilir. Konu Medine'de inen âyetlerde daha yoğun olarak işlenmiştir. Hiç şüphesiz bunda, Medine döneminde Müminlerden oluşan toplumun temellerinin sağlam bir şekilde atılmak istenmesinin rolü büyüktür. Bakara ve özellikle de Nisâ sûrelerinde söz konusu bu gruplar sıklıkla anılmıştır. Bunda asıl amaç, toplumda dayanışma ruhunun yükseltilmesidir. Aslında toplumsal hayattaki haksızlıkla mücadele vahyin başından itibaren Kur'ân'ın gündeminde olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm, korunmasına ve gözetilmesine işaret ettiği kimseler için çeşitli kelimeler kullanmıştır. Bunların başında yoksul mânasına gelen *miskîn* gelir. *Se-ke-ne* kökünden gelen *miskîn* (ç. *mesâkîn*) kelimesi, "düşkünlük ve zayıflık içerisinde olan, hiçbir şeyi olmayan kimse" demektir.[1] Bir hadiste *miskîn*in tanımı şöyle yapılmıştır: "Miskin, bir iki lokma veya bir iki hurma için kapı kapı dolaşan kimse değildir. Asıl miskin, ihtiyacını karşılayacak bir şeyi bulunmadığı hâlde, durumu bilinmediği için kendisine sadaka verilemeyen ve kendisi de kalkıp insanlardan bir şey istemeyen kimsedir."[2] Yoksul kimse mânasında kullanılan bir diğer kelime *fakîr*dir (ç. *fukarâ*). *Fakîr, miskin*den ayrı olarak kendisine yetebilecek miktarda geçimliği olan kişidir.[3] *Miskin*in hiçbir şeyi yokken *fakir*, hiç değilse yiyecek azık bulabilmektedir.[4] *Yetîm* (ç. *yetâmâ*) kavramı ise "ergenlik çağına girmeden önce babasını kaybeden çocuk"

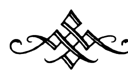
1 Cevherî, V, 2137; Râgıb el-İsfahânî, s. 237.
2 Tevbe 9/60: İbn Kesîr, VII, 221; Buhârî, "Zekât", 53; Müslim, "Zekât", 102.
3 İbn Fâris, IV, 443-444; İbn Manzûr, s. 383-384.
4 Fîrûzâbâdî, s. 457.

anlamına gelmektedir.[5] Genellikle "köle" diye çevrilen *rakabe* kelimesi de, "boyunduruk altında olan, ne evlâdı ne de mülkiyet hakkı bulunan kimse" demektir.[6]

Kur'ân *akrabalar, komşular, yolcular, kadınlar, dullar, muhacirler, köleler* ve *esirler* gibi sosyal gruplardan da korunmaya ve desteğe muhtaç kimseler çerçevesinde söz etmektedir. Zenginin kendi malından ihtiyaç sahibine *infak* etmesi veya ona *sadaka* (ya da *zekât*) vermek suretiyle bağışta bulunması yahut da onu doyurması (*it'âm*) şeklinde anlatılır. Bir diğer dikkat çekici husus ise, Allah'ın rızık bakımından üstün kıldığı kimselerin, hem ellerindekilerini saçıp savurmamaları (*tebzîr*) hem de muhtaç kimseleri hor görmemesi, azarlamaması ve onlara vermekten kaçınmaması gerektiği uyarısı yapılarak onlara sorumlulukları hatırlatılmaktadır. Bu da esasen Yüce Allah'ın sonsuz merhametinin cömert kulları üzerindeki görüntüsüdür. Bunun bir başka yansıması da *kefâret* konusunda görülmektedir. Hata yapan bir mümin hatasından döndüğünde, hatası karşılığında ondan çoğunlukla fakirleri doyurması ya da köle âzat etmesi (*fekkü rakabe, tahrîrü rakabe*) istenir. Bu noktada Allah Teâlâ kefâreti de muhtaçlar için bir fırsat kılmaktadır. Nihayet yardımlaşma konusu iman, ibadet, dinî buyrukların yerine getirilmesi, cennetin kazanılması gibi daha üst konularla irtibatlıdır.

5 Râgıb el-İsfahânî, s. 550; Cürcânî, s. 279.
6 Halîl b. Ahmed, II, 140; İbn Manzûr, s. 201.

Hz. Âişe'ye Münafıklar tarafından atılan iftira Müminler arasında bir fitneye dönüşmek üzereydi. Hatta bazıları bu büyük yalana kanmış, Münafıkların söylediklerini kabul etmişlerdi. Mistah b. Üsâse de akrabası olan Hz. Âişe (ra) hakkında onların sözlerine kanmış, hatta orada burada bu haberi yaymıştı. Mistah, Mekke'den gelen muhacirlerden birisiydi ve çok fakirdi, Hz. Ebû Bekir'in kendisine yaptığı yardımlarla geçiniyordu. Hz. Ebû Bekir, teyzesinin torunu Mistah'ın, kızı Hz. Âişe'ye atılmış olan namus iftirasına karışmış olduğunu duyunca çok öfkelendi ve "Vallahi! Bundan sonra ona asla yardım etmeyeceğim." diye yemin etti. Yüce Rabbimiz, Hz. Âişe'nin temiz olduğunu onaylayan âyetleri[1] indirince Mistah'a da iftira cezası (*had*) verildi. Bu âyetlerin devamında şöyle deniyordu: *"İçinizden yardımsever ve zengin olanlar; akrabalara, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere artık bir şey vermeme konusunda yemin etmesinler. (Bilakis, bu kişileri) bağışlasınlar, hoş görsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."*[2] Hz. Ebû Bekir (ra), kendisine hitap eden bu âyeti duyar duymaz hatasını anlamıştı. Pişmanlığını dile getirdi ve yeminini tekrarlayarak bu sefer de şöyle dedi: "Vallahi! Ona yaptığım yardımı asla kesmeyeceğim!"[3]

---

1 Nûr 24/11-26.
2 Nûr 24/22.
3 Nûr 24/22: Mâtürîdî, X, 123; Zemahşerî, IV, 279; İbn Kesîr, X, 198.

KUR'ÂN-I KERÎM TOPLUMDA MUHTAÇ KİMSE KALMASIN İSTER

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـٔاً وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاكٖينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبٖيلِۙ وَمَا
مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالاً فَخُوراًۙ ﴿٣٦﴾

"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."

(Nisâ 4/36)

Toplumsal hayatta, geçimleri ve imkânları farklı olan kimseler bulunur. Kur'ân bu gerçeğe ve hikmetine şöyle işaret eder: *"… Dünya hayatında insanların geçimliklerini aralarında paylaştıran biziz. Birbirlerine iş gördürmeleri için (çeşitli alanlarda) kimini ötekine derecelerle üstün kılan da biziz…"*[4] Âyette sözü edilen gerçekliğin bir sonucu olarak ekonomik bakımdan zayıf düşen kesimlerin korunup gözetilmesi, onlara destek olmak amacıyla bağışta bulunulması Kur'ân'da sık sık vurgulanan konulardan biridir. Bazen de bu sorumluluk, yalnız Allah'a kulluk etme emriyle birleştirilmiştir. Bu da Kur'ân'ın bu konuya verdiği önemi belirtmektedir. Nitekim Müşrikler, yetimi, yoksulu gözetmiyor, onları hor görüyorlardı. Kur'ân onların bu sorumsuz tavrını şöyle eleştirir: *"Gördün mü, hesap ve ceza gününü yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksulu yedirmeyi özendirmeyen!.."*[5] Görüldüğü gibi bu âyette fakirleri gözetmeyenlerin ve onlara haksızlık edenlerin, âhirette hesap vermeyi inkâr edenler olduğu belirtilir. Çünkü onlar, birlikte yaşadıkları fakirlere karşı hiçbir sorumluluk duymuyorlardı. Beled sûresinde, esaret altında olanların özgürlüğe kavuşturulması ve fakirlerin korunup gözetilmesi, aşılması zor sarp bir yokuşa (*akabe*) benzetilmektedir. Yoksula ve yetime destek vermek ise bu zor yokuşu aşmak, erdemli bir hayata ermek ve büyük başarıyı yakalamak olarak değerlendirilmektedir.[6]

4 Zuhruf 43/32.

5 Mâûn 107/1-3.

6 Beled 90/12-16: Mâverdî, VI, 278-279.

İyi davranılması gerekenler arasında ilk sırada anne-babanın zikredilmesi[7] asla bir tesadüf değildir. Nitekim şu âyette de konunun, kulluğun sadece Yüce Allah'a yapılması emrinden hemen sonra gelmesi bu açıdan anlamlıdır: *"Rabbin, yalnızca kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırlarsa, onlara 'Öf' bile deme! Onları sakın azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara, merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger ve 'Rabbim! O ikisi beni küçükken nasıl şefkatle eğitip yetiştirdilerse, şimdi sen de onlara merhamet et!' diyerek dua et."*[8] Anne-babanın, çocuklarından bu saygı ve merhameti hak etmelerinin nedeni, onları dünyaya getirirken ve yetiştirirken büyük fedakârlıklar yapmalarından ileri gelmektedir.[9]

Toplumun sahiplenmesi gereken bir diğer grup da yetimlerdir. Hak Teâlâ onların hukukunu ayrıntılı olarak bildirmiştir.[10] Kur'ân'ın ilk inen sûrelerinden birisi olan Duhâ sûresinde Yüce Allah, Elçisi Hz. Muhammed'e hitap etmiştir. Burada kendisini yetim bulup koruduğunu, fakir bulup zengin ettiğini bildirmiş, ardından da yetimleri korumayı ve fakirleri doyurmayı ona emretmiştir.[11] Hiç kuşkusuz ki, Hz. Peygamber'e yapılan bu uyarının bir sebebi de onun şahsında bütün Müminlere, yetimlere sahip çıkılmasını bildirmekti. Çünkü Câhiliye döneminde yetimlere değer verilmiyordu. Velileri, onları iyi bir şekilde yönetip korumaları, hatta geliştirmeleri gerekirken[12] onların mallarına el koyuyor ve harcıyordu.[13] Âyetler yetimlerin korunması gerektiğini ve onların mallarını yemenin ne kadar ağır bir günah olduğunu bildirmiştir.[14] Kur'ân'ın, yetimlere ve yoksullara tanıdığı bir diğer ayrıcalık ise miras paylaşımı sırasında onlara da hediyeler verilmesinin teşvik edilmesidir.[15]

Bu durum Kur'ân'da şöyle dile getirilmiştir: *"Şayet mirasın paylaştırılması esnasında, (mirasa vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar orada bulunurlarsa, onları da (bir şeyler vermek suretiyle mirastan) rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."*[16] Bu âyette ifade edilen tutum hem sosyal adaletin hem de İslâm'ın insanlara

---

7 En'âm 6/151.
8 İsrâ 17/23-24.
9 İsrâ 17/23-24: Râzî, XX, 186-187.
10 Bakara 2/220; Nisâ 4/2-3, 5, 8-10.
11 Duhâ 93/6, 9-10: İbn Kesîr, XIV, 384-386.
12 Bakara 2/220: İbn Ebî Hâtim, IV, 395.
13 Müddessir 74/39-44; Fecr 89/17-18; İsrâ 17/34: Taberî, XIV, 590; Râzî, XX, 205-206.
14 İsrâ 17/34.
15 Nisâ 4/8.
16 Nisâ 4/8.

telkin ettiği merhamet, şefkat, karşılıksız yardım gibi faziletlerin bir örneğini ortaya koymaktadır.[17]

Kur'ân iyilik sahibi, erdemli ve faziletli bir mümin olabilmenin gereklerini belirtirken, müminin sevdiği mallardan toplumun muhtaç kesimlerine gönüllü olarak vermesine de vurgu yapar. Buna göre Kur'ân kişiyi, ahlâklı ve erdemli insan olmaya götüren doğru işlerden birinin, köleyi özgürlüğe kavuşturmak olduğunu şöyle belirtmiştir: *"... Erdemlilik; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitap'a ve peygamberlere iman etmek; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, (ihtiyacından dolayı) dilenenlere ve (özgürlüğe kavuşturmak için) kölelere harcamaktır. Namazı kılıp zekâtı vermektir. Böyleleri, anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında (direnip) sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır, işte Allah'a karşı gelmekten sakınanlar bunlardır."*[18] Allah'ın kol kanat gerilmesini istediği masum ve mazlum kullarını gözetmek, mümin olmanın gereklerindendir. Âyette belirtildiği üzere, Kur'ân'da yoksul ve yetimlerin yanı sıra köle ve esirlerin de doyurulması özendirilmektedir. Burada kastedilen esirler, ayrım gözetilmeksizin Müslüman olan ve olmayan tüm esirlerdir.[19]

Yüce Allah, yoksullara sadakanın kendi rızasını kazanmak için yapılması gerektiğini belirttikten sonra, bunu yaparken izlenmesi gereken yolu şöyle açıklar: *"Gönül alıcı tatlı bir söz söylemek ve kusuru bağışlamak, ardından incitmenin geldiği bir sadakadan çok daha iyidir... Ey iman edenler! Sadakalarınızı, insanların başına kakarak ve (gönül) inciterek boşa çıkarmayın!"*[20] Mümin yardım yaparken ve yaptıktan sonra muhtaç kimseyi incitmemeye, onun onurunu kıracak bir söz söylememeye ve böylesi bir davranış sergilememeye gayret eder.[21] Nitekim sadakayı gizli vermek Kur'ân'da daha güzel ve hayırlı kabul edilmiştir: *"Sadakaları açıktan yaparsanız, o da güzel; ancak onları fakirlere gizlice vermeniz, sizin için daha hayırlıdır ve Allah bu sayede bir kısım günahlarınızı affeder. Allah, yaptığınız her şeyden haberdardır."*[22] Verilen sadakanın açığı da gizlisi de O'nun bilgisindedir. İnfak edenlerin mükâfatını O verecektir. Onlara korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.[23]

---

17 Nisâ 4/8: Râzî, IX, 203-204.

18 Bakara 2/177.

19 İnsân 76/8-9: Taberî, XXIII, 545; İbn Kesîr, XIV, 210.

20 Bakara 2/263-264.

21 Bakara 2/263-264: *Kur'an Yolu*, I, 421.

22 Bakara 2/271.

23 Bakara 2/270-274.

Toplumsal sorumluluk açısından bir diğer önemli konu evlâtlık edinmedir. Câhiliye dönemindeki evlâtlık kurumu, *"Allah, evlâtlıklarınızı öz oğullarınız (gibi) kılmamıştır."*[24] hükmüyle kaldırılmıştır. Burada amaç; evlâtlıkların mirasçı sayılması, evlât edinene nisbet edilmemesi ve aile içi mahremiyet açısından öz evlât gibi görülmemesidir. Ancak şu da var ki; Kur'ân, kimsesiz ve muhtaç durumdaki çocuklara yardım etmeyi özendirmektedir.[25]

Allah Teâlâ dürüst ve erdemli olanların; yoksulu, yetimi ve esiri doyuranlar olduğunu bildirmiştir.[26] Âyette gözden çıkardıkları değersiz şeyleri değil; sevdikleri malları sırf Allah rızası için veren, yedirip içirenlerden bahsedilir. Böylece, muhtaç olanlara karşı yerine getirilmesi gereken sorumluluk en güzel şekilde dile getirilir.[27] Nitekim Allah Resûlü de kendisine "Hangi sadaka daha faziletlidir?" diye sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: *"Sağlığını kaybetmekten ve muhtaç hâle düşmekten korkup da zenginliğe ümit beslediğin ve mala karşı cimri olduğun zaman yapacağın yardım daha faziletlidir."*[28] Çünkü kişinin, Allah yolunda sevdiği şeylerden harcamadıkça iyiliğe ermesi mümkün değildir.[29] Daha da önemlisi, hayır yapan kişinin herhangi bir karşılık beklemeksizin bunu yapması ve karşılığını yalnızca Yüce Allah'tan beklemesidir. Kişinin yaptığı iyiliğe esas değer katan, taşıdığı güzel niyettir: *"Erkek olsun kadın olsun, her kim inanarak (dünya ve âhirete yönelik) yararlı işler yaparsa, kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ödüllerini de kesinlikle yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz."*[30]

Yüce Allah, zekâtın verileceği sekiz grup insanı sıralarken önce miskinleri ve fakirleri, listenin sonunda da köleleri, borçluları ve yolcuları saymıştır.[31] Anlaşılacağı üzere sekiz sınıfın büyük kısmını Müslüman bir toplumda mutlaka gözetilmesi gereken gruplar oluşturmuştur. Böylece Allah, bu zayıf grupları gözetmeyi farzlar arasına alarak Müminleri bu davranışa özendirmenin ötesinde bunu onlara bir görev olarak yüklemiştir. Yine kefâretler yoluyla yoksullara yapacağı iyilikler ile Allah Teâlâ kişiye, hata ve günahlarından arınma fırsatı vermiştir.[32] Yeminin bozulması durumunda ödenecek olan cezalar sayılırken, kefâret olarak on fakiri yedirip içirmek

---

24 Ahzâb 33/4.
25 Nisâ 4/127.
26 İnsân 76/7-8.
27 İnsân 76/7-8: *Kur'an Yolu*, V, 518.
28 İnsân 76/7-8: İbn Kesîr, XIV, 210; Buhârî, "Veṣâyâ", 7.
29 Âl-i İmrân 3/92.
30 Nahl 16/97.
31 Tevbe 9/60.
32 Mâide 5/89, 95; Mücadele 58/3-4.

veya giydirmek yahut da bir köleyi âzat etmekten bahsedilir. Bunlardan herhangi birinin yerine getirilmesinde tercih kişiye bırakılmaktadır. Ancak bu üçü arasında öncelikle fakirin yedirilmesinin belirtilmesi anlamlıdır. Âyetin indiği dönemde yemeğe duyulan aşırı ihtiyaç sebebiyle bu amel daha faziletli kabul edilmiştir. Zira Yüce Allah kimin neye muhtaç olduğunu bildiğinden öncelikli ve önemli olanı daha öne almıştır.[33]

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da ganimet mallarının dağıtım sıralamasında fakir ve muhtaçların yer almasıdır. Nitekim ilgili âyetlerde savaşmaksızın alınan mallar (*fey*) ve ganimetlerin beşte birinin bağışlanacağı kesimler arasında akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış kimseler sayılmaktadır.[34] Şu âyette yardım yapılacak kesimlerin komşu ve arkadaşları da içine alacak şekilde genişletildiği görülmektedir: *"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya ve uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."*[35] Kaynaklarda Hz. Ömer'in; *"... (mal ve servet sadece) zenginleriniz arasında dönüp dolaşan bir servet (ve güç) olmasın diye (Allah böyle hükmetmiştir)..."* âyeti ile ilgili bir yorumu aktarılmaktadır. Söz konusu yoruma göre, elde edilen ya da üretilen maddî değerlerin, belirli kişilerin ellerinde toplanmaması ve refahın geniş kitlelere yayılması gerekir.[36] Toplum içerisinde servet dağılımının dengeli olabilmesi için sahip olunan varlıkların ihtiyaç sahiplerine aktarılması, çözümün başlıca adımı olarak gösterilmiştir.

Yüce Allah, *"(Ey inanan kişi!) Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver."*[37] buyurmakta, yoksullara yardımdan geri durmamak gerektiğini belirtmektedir.[38] Buna göre varlık sahibi kişi, Allah'ın kendisine bolca lütfettiği maddî imkânları yalnızca kendi hakkı olarak görmemelidir. İnanan kişi, nimetlerin gerçek sahibini unutmadan, O'nun emri ve rızası doğrultusunda muhtaçlara bağışta bulunur. İhtiyaç sahibi kişilerin akrabaları üzerinde hakları olduğu gibi, aç ve açıkta kalmış bir çaresizin, yolda kalmış bir yolcunun da bütün toplum üzerinde hakkı vardır. Kur'ân-ı Kerîm, birçok âyette teşvik ve uyarılarıyla ihtiyaç sahiplerini gözetmenin gereğine işaret etmektedir: *"Yoksulu yedirmek konusunda birbirinizi teşvik etmiyorsunuz!"*;[39]

---

33 Mâide 5/89: Kurtubî, VIII, 140-141.

34 Enfâl 8/41; Haşr 59/7.

35 Nisâ 4/36.

36 Haşr 59/7: Cessâs, V, 317-318.

37 Rûm 30/38.

38 Rûm 30/38: Râzî, XXV, 125-126.

39 Fecr 89/18.

"El açıp isteyeni sakın azarlama!";[40] *"Gördün mü, dini/hesap ve ceza gününü yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksulu yedirmeyi özendirmeyen!";*[41] *"(Yardım) isteyene ve de (isteyemediği için) yoksun kalmışa mallarından belli bir hak tanıyanlar... İşte bunlar, cennetlerde ağırlanacak olanlardır!"*[42] Aynı şekilde Kur'ân, *"Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'Harcayacağınız mallar; ana-baba (başta olmak üzere) akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak her ne yaparsanız, Allah onu mutlaka bilir.'"*[43] buyurarak, malın nasıl harcanması gerektiğini bildirmektedir.

Allah Teâlâ'nın buyruk ve yasaklarıyla yoksul ve kimsesizleri koruduğuna yönelik bir diğer örnek de En'âm sûresinde yer almaktadır. Rivayete göre, Hz. Peygamber (sas) bazı yoksul ve kimsesiz sahâbîlerin de aralarında bulunduğu bir grupla otururken Müşriklerin ileri gelenleri, onunla görüşmeyi talep ederler. Ancak Peygamberimizden yanında bulunanları uzaklaştırmasını isterler. Çünkü bu adamlar, köle ve yoksullarla bir arada bulunmayı kendilerine yakıştıramıyorlardır. Allah Resûlü yanındakileri oradan uzaklaştırmayacağını söyler. Bunun üzerine onlar hiç değilse, onun yanına geldiklerinde yoksul ve kimsesizlerin ayakta beklemelerini isterler. Hz. Peygamber, İslâm'ı kabul ederler düşüncesiyle Müşriklerin isteğini kabul etmeyi aklından geçirirken uyarılar içeren şu âyetler gelir: *"Rablerinin rızasını arzulayarak sabah akşam O'na yalvaranları yanından kovma! (Çünkü) ne onların yaptıkları şeyden sen hesaba çekilirsin ne de senin yaptıklarından dolayı onlar hesaba çekilirler. (Hem) onları kovarsan, zalimlerden olursun!"*[44]

İslâm'da zenginlerin, hizmetinde bulunan insanları servetlerinden faydalandırması özendirilmektedir. Resûlullah bu konu üzerinde hassasiyetle durmuştur. Meselâ toplumdaki köleler hakkında şöyle buyurmuştur: *"... Onlar, Allah'ın sizin emrinize verdiği, hizmetinizi gören kardeşlerinizdir. Şu hâlde, her kimin emri altında kardeşi bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyiniz. Eğer ağır işler yükleyecekseniz, bu takdirde siz de onlara yardım ediniz."*[45]

Medine'ye gelen muhacirler, ganimet gelirlerinden en çok payı alanlardı. Çünkü onlar yurtlarını, mallarını, akrabalarını, vatanlarını, Allah'a ve Resûlü'ne

---

40 Duhâ 93/10.
41 Mâûn 107/1-3.
42 Meâric 70/19-35.
43 Bakara 2/215.
44 En'âm 6/52: Elmalılı, III, 1941; Müslim, "Fezâilü'ṣ-Ṣaḥâbe", 46.
45 Buhârî, "Îmân", 22; Müslim, "Eymân", 40.

duydukları sevgi uğruna terk etmişler, yoksul düşmüşlerdi. İçlerinde açlığı sebebiyle karnına taş bağlayanlar vardı. Hatta üstünü örtecek ve ısıtacak bir şeyi bulunmadığından, kışın bir çukur kazarak içine oturanlar vardı.[46] Yüce Allah, ganimet ve feyden öncelikle bu fakir muhacirlerin ihtiyaçlarının giderilmesini emretmiştir: *"(Bu gelirler) Allah'ın lütuf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve Resûlü'ne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir."*[47] Yine Allah Teâlâ, muhacirlerin bu hâllerini düşünerek onlar lehine ganimetten feragat eden ensarı övmüştür: *"Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."*[48] Böylece Kur'ân, koruyup kollama görevini üstlenmiş olanlara ensar ahlâkını salık vermiştir. Bu nedenle, muhacir ve ensar arasındaki kardeşlik örneğinin her zaman hatırlanması gerekir. Kardeşlik ahlâkında bir zirve teşkil eden bu örneğin elbette günümüz Müslümanına söyleyeceği çok şey vardır.

Kur'ân, insanlar arasında daima adaletin ve huzurun hüküm sürmesini ister, hakkın çiğnenmesini ve bozgunculuğu her fırsatta kınar, buna karşı da önlemler alır. Bu doğrultuda sürekli, korunmaya muhtaç kimselerin yanında olmanın ve ihtiyaç sahiplerine el uzatmanın gerekliliğine dikkat çeker. Böylece toplumda aç kimsenin kalmamasını ister. Yapılan yardımların karşılığının da sadece Allah'tan beklenmesi gerektiğini vurgular. Akraba içinde ve dışında bakılması, gözetilmesi, korunması ve yardım edilmesi gereken insanlara karşı duyarlı olunması konusunda uyarır ve inananları bu yönde teşvik eder. Kur'ân'ın öngördüğü bu şuur ve duygu hâli, Müminler tarafından her yerde ve zamanda yaşatılır. Bu bağlamda Müminler, Allah'ın bazılarına az bazılarına fazla rızık vermesini bir imtihan vesilesi olarak bilirler. Dolayısıyla sahip olduklarını imkân nisbetinde ihtiyaç sahipleriyle paylaşmaya özen gösterirler. Muhtaçların gözetilmesi Kur'ân'ın değişmez bir emridir. Bu nedenle fakir, yetim, kimsesiz, mağdur, mülteci, engelli vb. zayıf kesimlerin kendi hâllerine bırakılmaları güçlü ifadelerle kınanmıştır. Çünkü toplumlar, içlerindeki bu güçsüz kesimleri gözeterek ve koruyarak sağlıklı bir yapıya kavuşabilir. Zayıfı, güçsüzü ağlayan bir toplum asla iflâh olamaz, sağlam bir yapıya da kavuşamaz. Toplum; zenginiyle fakiriyle, zayıfıyla güçlüsüyle, alanıyla vereniyle yekvücut olur. Çünkü bu tür bir ilişkide, vererek Allah'ın rızasını kazanan kişi de alarak ihtiyacını gideren kişi de mutludur.

---

46 Haşr 59/8: Kurtubî, XX, 357.

47 Haşr 59/8.

48 Haşr 59/8: Râzî, XXIX, 287-288.

YETİM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيماً فَاٰوٰى ﴿٦﴾ فَاَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ﴿٩﴾

"(Ey Peygamber!) Allah seni yetim bulup barındırmadı mı?... O hâlde (sen de) sakın yetimi ezme!"

(Duhâ 93/6, 9)

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّه۪ مِسْك۪ينًا وَيَت۪يمًا وَاَس۪يرًا ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ
لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُر۪يدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا
عَبُوسًا قَمْطَر۪يرًا ﴿١٠﴾

"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, dehşetli, çetin bir günde Rabbimizden korkarız.'"

(İnsân 76/8-10)

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَأْكُلُونَ
ف۪ي بُطُونِهِمْ نَارًاۜ وَسَيَصْلَوْنَ سَع۪يرًا ﴿١٠﴾

"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."

(Nisâ 4/10)

اَرَاَيْتَ الَّذ۪ي يُكَذِّبُ بِالدّ۪ينِۜ ﴿١﴾ فَذٰلِكَ الَّذ۪ي يَدُعُّ الْيَت۪يمَۙ ﴿٢﴾

"Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan."

(Mâûn 107/1-2)

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۖ وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِۚ
اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُ۫لًا ﴿٣٤﴾

"Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Ahde vefa gösterin, çünkü ahid sorumluluk doğurur."

(İsrâ 17/34)

فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰىۜ قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌۜ وَاِنْ
تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْۜ
اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٢٠﴾

"Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklıyor). Sana yetimler (hakkında nasıl davranılacağını) soruyorlar. De ki: 'Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Eğer onlarla karışıp (birlikte) yaşarsanız (bilin ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah (onlara) kötü davrananı da (durumlarını) düzeltmeye çalışanı da bilir. Allah dileseydi (bu konuda ağır gelecek sorumluluklar yükleyerek) sizi sıkıntıya sokardı. Hiç şüphe yok ki Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.'"

(Bakara 2/220)

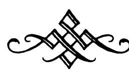
Kur'ân-ı Kerîm'de, âyetlerin inmeye başladığı ilk günden itibaren adaletin bir gereği olarak toplumda risk altında bulunan kesimlerin korunması yönünde talimatlarda bulunulmuş ve bunun için gerekli düzenlemeler ayrıntılı biçimde konu edilmiştir. Söz konusu grupların başında yetimler gelmektedir. *Yetim* kelimesi Kur'ân'ın farklı yerlerinde tekil olarak sekiz, çoğul olarak *yetâmâ* şeklinde on dört ve *yetîmeyn* şeklinde de bir defa olmak üzere yirmi üç kere geçmektedir. Yetimlerle ilgili en uzun anlatım Nisâ sûresinin ilk on âyetinde yer almaktadır.

Yetim kelimesi sözlükte "yalnız olmak, tek başına kalmak" anlamındaki *yütm* kökünden türemiştir.[1] Yetim kelimesinde tek başına yalnız kalmış olmak mânası vardır. Onun için -emsalsiz inciye *dürr-i yetim* denilmesi gibi- tek ve benzersiz kıymetli şeye de *yetim* denilir.[2] Terim olarak *yetim*, "ergenlik çağına girmeden önce babasını kaybeden çocuk" için kullanılır. Çünkü çocuk, ona bakma sorumluluğunu taşıyan babadan yoksun kalmıştır.[3] Dinen bu kelime henüz bulûğa ermemiş küçük çocuklar hakkında kullanılır.[4] Hz. Peygamber *"Bulûğa erdikten sonra yetimlik kalkar."* buyurmuştur.[5] Bu, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) de dikkat çektiği gibi yetimlikle ilgili hukukî hükümler yönüyledir.[6]

Kur'ân-ı Kerîm'de yetim kelimesi "dul kadınları" da içine alacak şekilde kullanılmıştır.[7] Buradan hareketle *yetim* kelimesinin "kendisini himaye edecek kimsesi olmayan, bakıma muhtaç çocuğu ve kadını" içine aldığını söyleyebiliriz. Yetim konusu çoğunluğu Mekkî âyetlerde olmak üzere *iman, insan ilişkileri, aile, hukuk, sorumluluklar, hak-adalet, merhamet, zulüm* gibi konularla birlikte anılmaktadır.

---

1 Fîrûzâbâdî, s. 1172.
2 Nisâ 4/2: Elmalılı, II, 1280.
3 Râgıb el-İsfahânî, s. 550; Cürcânî, s. 279.
4 Nisâ 4/2: Zemahşerî, II, 9; Beyzâvî, I, 330.
5 Bakara 2/83: İbn Ebî Hâtim, I, 160: Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 9.
6 Nisâ 4/2: Zemahşerî, II, 9-10.
7 Nisâ 4/127.

Kur'ân'ın indiği dönemde haksızlıklar üzerine kurulu bir düzen mevcuttu. Bu düzenin efendileri, zenginleri, şımarıkları vardı. Bunlar pervasızca ve bencilce hayat sürüyorlardı. Âhirete inanmıyor, tüm güçleriyle hazlarını tatmin etmeye çalışıyorlardı. Bu düzenin bir de yetimleri vardı. Onlar eziliyor, itilip kakılıyordu. O zamanlar Ebû Cehil de bir yetimin velisiydi ve bu yetimin onun yanında malları vardı. Bir gün üzerinde doğru dürüst bir giyeceği olmayan bu yetim ona gelmiş ve kendi malından ihtiyacı olan bir şeyler istemişti. Ebû Cehil ise onu itelemiş, onunla ilgilenmemişti bile… Bunu gören Kureyş'in önde gelenleri alaylı bir şekilde çocuğa "Muhammed'e git de sana aracı olsun." dediler. Yetim, onların ne demek istediklerini tam olarak anlamamıştı ama Peygamberimize gelip ona bu konuda yardımcı olmasını istedi. Hz. Peygamber (sas) de onunla beraber Ebû Cehil'in yanına kadar gitti. Ebû Cehil Hz. Peygamber'in manevî heybeti karşısında yetimin istediklerini vermekten başka bir şey yapamadı.[1]

YETİMİ SEVENİ ALLAH SEVER

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّه۪ مِسْك۪يناً وَيَت۪يماً وَاَس۪يراً ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ
لَا نُر۪يدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُوراً ﴿٩﴾ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْماً عَبُوساً قَمْطَر۪يراً ﴿١٠﴾

"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için

1 Mâûn 107/1: Râzî, XXXII, 111-112.

doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, dehşetli, çetin bir günde Rabbimizden korkarız.'"

(İnsân 76/8-10)

Yüce Allah yetimlerin haklarının özenle korunmasını istemektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm Hz. Mûsâ ve Hz. Hızır'ın ibretli yolculuğu çerçevesinde bize iki yetimin hikâyesini anlatır: Hz. Mûsâ ve arkadaşı (Hızır) bir beldeye uğrarlar, ahalisinden yiyecek bir şeyler isterler ama kimse kendilerine bir şey vermez. Beldeden ayrılırlarken yıkılmak üzere olan bir duvar görürler. Hz. Hızır o duvarı düzeltir. Hz. Mûsâ kendilerinden yiyeceği esirgeyen bir beldede Hızır'ın bu iyiliğine bir anlam veremez. Yolculuk sona erdiğinde Hızır, bu hareketinin sebebini şöyle anlatır: *"Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı, babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar."*[2]

Bu âyetler, hayatın bir imtihan olduğunu hatırlatmaktadır. Zenginlik ve fakirlik gibi, toplumda yetimlerin de olması, kendileri, yakın çevreleri ve yaşadıkları toplum için bir sınanma vesilesidir. Bu imtihanın bir gereği olarak yetime karşı sorumluluklarını yerine getirmek Yüce Allah'ın emridir. Mekke'de vahyin ilk dönemlerinde inen ve müşrik Mekkelilerin toplumdaki zayıflara haksızlıklarını eleştiren şu âyetler, bir yandan da insanın cimri ve bencil tabiatını nasıl aşacağını göstermektedir: *"Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köleyi özgürlüğüne kavuşturmaktır veya bir kıtlık gününde akrabalığı olan bir yetimi, yahut aç-açık bir yoksulu doyurmaktır."*[3] Allah'ın seçkin bir varlık olarak yarattığı ve çeşitli nimetler lütfettiği insan, sorumluluklarını yerine getirmelidir. Söz konusu sorumlulukları yerine getirmeyen Müşriklerin ileri gelen güçlü ve zenginleri kınanmaktadır. Âyet metninde geçen *akabe* "sarp yol/yokuş" demektir. Hürriyetine sahip olmayan birini hürriyetine kavuşturmak, bakıma muhtaç yetim bir akrabasını veya bir fakiri doyurmak, bu sarp yokuşu aşmak olarak anlatılır. Mekke toplumunda sorumsuzca davranan bu kişiler, bencilliklerini aşmaya çağrılmış ve yanlış tutumları kınanmıştır: *"Hayır, hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz."*[4] Yüce Allah insanı varlık ve darlıkla sınamaktadır.[5] Sınavı kazananlar ise ancak bencilliğini aşabilenler olacaktır. Onlar ise sorumluluklarının bilinci içerisinde ellerinde olanı muhtaçlarla paylaşmaktan

---

2 Kehf 18/77-82.
3 Beled 90/11-16.
4 Fecr 89/17.
5 Fecr 89/17: Taberî, XXIV, 378.

çekinmeyen Müminlerdir: *"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler."*[6] Yoksul ve esirin yanı sıra yetime de yemek yedirmek, mümin olmanın önemli vasıflarından biridir. Âyetin *"kendileri sevip istedikleri hâlde"* ifadesini, *"Onlar, yoksula, yetime ve esire severek yemek yedirirler."* şeklinde anlamak da mümkündür. Yani Müminler bunu bir yük olarak görmezler, gönül hoşnutluğuyla ve içlerinden gelerek ikramda bulunurlar.[7]

Kur'ân-ı Hakîm, önceki peygamberlerin de yetime iyilik yapılmasını istediğini şöyle anlatır: *"Bir zamanlar biz, İsrâiloğullarından 'Yalnız Allah'a kulluk edeceksiniz; ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin.' diyerek söz almıştık."*[8] Âyet, İsrâiloğullarına yönelik bazı emirleri bildirir. Bunlardan biri de "yetime ihsan" yani ona iyilik yapmak, güzel muamelede bulunmaktır. Benzeri bir emir, Kur'ân vasıtasıyla şöyle yenilenir: *"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın."*[9] Bu âyette birey ve toplum hayatının düzenine yönelik, yetimlere iyi davranmayı da içeren önemli emirler söz konusudur. Bu buyruklar Allah'ın rızası için yerine getirilmelidir.[10]

Yetimlerin haklarını vermek ve korumak, şu âyette belirtildiği gibi, Allah'ın emridir: *"... Kitapta, kendilerine (verilmesi) farz kılınan (miras)ı vermediğiniz ve evlenmek istediğiniz yetim kızlara, zavallı çocuklara ve yetimlere âdil davranmanıza dair, size okunmakta olan âyetler de bunu açıklıyor..."*[11] Câhiliye döneminde yetim kızlara kalan mirası almak için velileri onlarla evlenir ve onların mallarını kendi malı gibi kullanırdı. Bu âyetle, onlara karşı âdil olunması ve haklarının gözetilmesi gerektiği bildirilmiştir.[12]

Yetimler açıkça infak yapılacak insanlar arasında sayılmıştır: *"Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir."*[13] Bu âyet Müminlerin Hz. Peygamber'e mallarını nerelere sarf

---

6 İnsân 76/8.
7 İnsân 76/8: Âlûsî, XXIX, 155.
8 Bakara 2/83.
9 Nisâ 4/36.
10 Nisâ 4/36: Râzî, X, 97; *Kur'an Yolu*, II, 64.
11 Nisâ 4/127.
12 Nisâ 4/127: Taberî, VII, 531-537.
13 Bakara 2/215.

edeceklerini sormaları üzerine inmiştir.[14] Âyet metninde geçen *infak*, elindeki imkânları sırf kendinde tutmayıp ondan başkalarını da yararlandırmaktır.

Yüce Allah Müminlerden her konuda olduğu gibi,[15] yetimlerin işleriyle ilgili de en güzel olanı yapmalarını istemiştir: *"Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin.."*[16] Bu emir, İslâm'ın temel buyruklarının da sıralandığı âyetler içinde geçmektedir. Yüce Allah, yetime veli olanın değil onun malında yanlış bir tasarrufta bulunması, ona kötü niyetle yaklaşmasını bile yasaklamıştır.[17] O, Müminlerden yetimin malını, onun lehine en güzel şekilde değerlendirmelerini istemiştir.

Kur'ân, imanı sâlih amelden ayırmaz. Birçok âyette olduğu gibi şu âyet bunun örneklerinden birisidir: *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitap'a ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir."*[18] Yapılan iyilikler ve hayırlı işler, imanı destekler. Bu âyet, kıblenin değiştirilmesiyle Ehl-i kitap'ın bu konuda üstünlük ve doğruluk iddia etmesi üzerine inmiştir. Oysa dinde önemli olan, kıblenin mesajını ve içeriğini doğru anlamak ve imanla birlikte iyi işler yapmaktır. Kıbleye yönelmek de tek başına bir iyilik ve erdem değildir. Gerçek mânada iyilik imanla, ibadetle, yetime ve yoksula destek olmakla ve sorumluluk yüklenerek ahlâkî erdemleri hayata geçirmekle gerçekleşecektir.[19]

Yüce Allah, yetimlerin hukukunu ayrıntılı olarak bildirmiştir.[20] Her şeyden önce yetime yumuşak davranılmasını emretmiş, onu itip kakmayı yasaklamıştır. İlk inen âyetlerde yetimi aşağılayıp kötü davranmanın şiddetli bir üslupla kınanması dikkat çekicidir: *"Gördün mü dini (hesap gününü) yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan."*[21] Burada Kur'ân'a karşı duran ve onu yalan sayıp inkâr eden Müşriklerin bir özellikleri anlatılmaktadır. Câhiliye döneminde yoksulların da[22] yetimlerin de hakları gözetilmiyordu. Yüce Allah, Kur'ân'da yetimlerin mallarının haksız ve yanlış

---

14 Bakara 2/215: Taberî, III, 640, 642.

15 Mülk 67/2.

16 En'âm 6/152; İsrâ 17/34.

17 İsrâ 17/34: Beyzâvî, II, 301.

18 Bakara 2/177.

19 Bakara 2/177: Taberî, III, 75; Elmalılı, I, 597.

20 Bakara 2/220; Nisâ 4/2-3, 5, 8-10.

21 Mâûn 107/1-2.

22 Müddessir 74/39-44; Fecr 89/17-18.

kullanımını yasaklamış, yetim hukukunun üzerinde çokça durmuştur.[23] Bir diğer âyette şöyle buyurulmaktadır: *"Yetimleri, evlilik çağına gelinceye kadar (ara sıra sorumluluk yükleyerek) deneyin; eğer onlarda aklen bir olgunlaşma görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin. Sakın ola ki, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip bitirmeye kalkmayın! Zengin olan (veli), yetim malından yemeye tenezzül etmesin! Fakir olan ise, o maldan (ihtiyaç ve emeğine göre) kararınca yesin. Mallarını kendilerine teslim ettiğiniz zaman ise yanlarında şahitler bulundurun, (unutmayın ki) hesap görücü olarak Allah yeter."*[24] Âyete göre, yetimlerin malları, velileri tarafından en güzel şekilde yönetilmeli, arttırılmalı, zamanı geldiğinde de onlara eksiksiz teslim edilmelidir.[25] Nitekim bazı sahâbîler, bu uyarıları titizlikle dikkate alarak yetimlerin mallarını ayırmayı ve onlara el sürmemeyi düşünmüştü. Ancak âyetlerde, yetim malını yönetmek konusundaki uyarıların kötü niyetlileri hedef aldığı, iyi niyetle yetimlerin malını koruyanların ise bundan çekinmeleri için bir sebep bulunmadığı belirtilmiştir.[26] Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, *"karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir!"*[27] Bu nedenle *"yetimlere, (gerekli yaş ve olgunluğa ulaştıklarında) mallarını verin, temizi pis olanla değiştirmeyin! Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahtır."*[28] buyurulmuştur. Oysa hesaba çekileceğine inanan kimse yetime, yoksula yardım edendir. Çünkü âhirette yaptıklarından hesap vereceği inancı, insanın bir şey yapmadan önce bunu düşünmesini sağlar. Bu da onu diğer insanları düşünen, onlar için fedakârlık yapan bir kimse hâline getirir. Bu bağlamda şu uyarıyı da hatırlayabiliriz: *"O hâlde sakın yetime kötülük ve haksızlık etme!"*[29] Bu âyette ve diğer âyetlerde Hz. Peygamber'e elçilik görevi hatırlatılmaktadır.[30] Âyette hitap Hz. Peygamber'e olmakla birlikte bu ilahî uyarı, onun şahsında herkese yönelik bir sakındırmadır.

İnsan, mala mülke düşkündür. Fakat bu onu meşrû olmayan yollara yöneltmemelidir: *"Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla (helâli haramla) değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak (kendi malınızmış gibi) yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahtır."*[31] Gatafân kabilesinden birisi, kardeşinin yetim oğlunun büyük

23 Nisâ 4/2, 6, 10; En'âm 6/152; İsrâ 17/34; İsrâ 17/34: Râzî, XX, 205-206.
24 Nisâ 4/6.
25 İsrâ 17/34: Taberî, XIV, 590.
26 Bakara 2/220: İbn Ebî Hâtim, IV, 395.
27 Nisâ 4/10.
28 Nisâ 4/2.
29 Duhâ 93/9.
30 Duhâ 93/9: *Kur'an Yolu*, V, 640.
31 Nisâ 4/2.

miktardaki malını elinde tutuyordu. Velisi olduğu yetim büyüyünce malını istedi. Bu âyetin, amcanın yetime malını vermek istememesi üzerine indiği aktarılmıştır.[32] Yine aktarılanlara göre yetimin velisi olan ve onun malını büyüyünceye kadar elinde tutan bazı kişiler de kendi mallarının değeri düşük olanlarını yetimin değerli malları ile değiştirerek veriyordu. Meselâ gelişmemiş, cılız kalmış koyunlarını yetimin semiz koyunları ile değiştiriyorlardı. Yüce Allah, âyetteki *"Temizi pis olanla değişmeyin."* uyarısıyla bu haksızlığın önünü kapatmıştır.[33]

YETİMİ KORUMAK MÜMİNLERİN GÖREVİDİR

فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰىۜ قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌۜ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْۜ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٢٠﴾

"Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklıyor). Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: 'Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzelten ile bozanı bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir.'"

(Bakara 2/220)

Kur'ân-ı Kerîm, iki farklı yerde ganimetlerden elde edilen gelirde de yetimlerin hakkının gözetilmesi ve belli bir miktarın yetimlere ayrılması gerektiğini bildirmiştir: *"... Ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, Resûlüne, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir."*[34] *"Allah'ın başka beldeler halkından alıp peygamberine ganimet olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara*

32 Nisâ 4/2: Mukātil b. Süleyman, I, 356; İbn Ebî Hâtim, III, 854; Beyzâvî, I, 330.
33 Nisâ 4/2: İbn Ebî Hâtim, III, 856; İbn Kesîr, III, 336.
34 Enfâl 8/41.

aittir..."[35] Âyetlerde belirtilen harcama kalemleri, devlet hazinesi tarafından topluma yapılacak harcamalarla ilgilidir. Normal şartlar altında yetime bakmak kendi yakınlarına ait bir görevdir, ancak "Velisi olmayanın velisi sultandır." hükmünce, özel durumlarda bu vazife devlete ait olur.[36]

Kur'ân'dan önce Kureyş toplumunda yetimlere çeşitli şekillerde haksızlık yapılıyordu. Onların mallarını ele geçirmek için en çok izlenen yollardan birisi evlilikti. Bunun için meselâ velileri, beğenmeseler bile onlarla evlilik yapıyor ve mallarının sahibi oluyordu. Bazen de daha çok evlilik yapmak için doğrudan yetim kızların mallarını onların elinden alıyor ve yeni evlilikler yapıyorlardı. Bu yanlışı düzeltmek, hem yetim kızlara yapılan bu haksızlıkların önüne geçmek hem de diğer kadınlara yapılan haksızlıkları önlemek için şu âyet indi: *"Eğer (velisi olduğunuz) yetimlerin (onlarla evlendiğiniz takdirde) hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."*[37] Âyet, genel olarak kadınlara yapılan haksızlıkları önlemeye yöneliktir. Yapılan uyarılardan dolayı insanlar yetim malı yemekten korkuyor ve sakınıyorlardı. Bu âyetle onlara şu mesaj verildi: Yetim malı yemekten korkuyor ve sakınıyorsanız, aynı şekilde diğer kadınlara haksızlıktan da sakının.[38]

Yetimlerle ilgili başka uyarılar da gelmişti. *"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar."*[39] âyeti indiğinde Müminler bundan çok etkilendiler. Bir haksızlık yapmamak için çok titiz davranmaya başladılar. Yetimlerin mallarını mallarından, yemeklerini yemeklerinden, içeceklerini içeceklerinden tamamen ayırdılar. Onlarla iç içe olmaktan kaçındılar. Ancak bir süre sonra, böyle yaptıklarında yetimlerin kendilerini idare edemedikleri kendi yiyecek ve içeceğine sahip çıkamadıkları görüldü. Bu durumu Hz. Peygamber'e aktarıp bu konuda ona danıştıklarında şu âyet indi:[40] *"Sana yetimler (hakkında nasıl davranılacağını) soruyorlar. De ki: 'Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Eğer onlarla karışıp (birlikte) yaşarsanız (bilin ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah (onlara) kötü davrananı da (durumlarını) düzeltmeye çalışanı da bilir. Allah dileseydi (bu konuda ağır gelecek sorumluluklar yükleyerek) sizi sıkıntıya sokardı. Hiç şüphe yok ki Allah*

---

35 Haşr 59/7.
36 Bakara 2/221: Kurtubî, III, 464; İbn Mâce, "Nikâḥ", 15; Ebû Dâvûd, "Nikâḥ", 20; Tirmizî, "Nikâḥ", 14.
37 Nisâ 4/3.
38 Nisâ 4/3: Taberî, VI, 363; Mâtürîdî, III, 11.
39 Nisâ 4/10.
40 Bakara 2/220: Taberî, III, 699-701.

mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.'"[41] Âyette geçen *ıslah* (durumlarını iyileştirmek) kelimesi, onların yararına olabilecek her türlü durumu içine alır.[42] Diğer taraftan, yetimlere veli olanların her yaptığının Yüce Allah tarafından bilindiği ve onların O'na karşı sorumlu oldukları da belirtilir: *"Allah, düzeltmeye çalışanı da kötü davrananı da bilir."* Yani Allah, velilerin niyetinin yetimlerin malına zarar vermek ve haksız olarak yemek mi, yoksa mallarını ıslah ve çoğaltmaya çalışmak mı olduğunu çok iyi bilmektedir.[43]

Mümin veliler, yetimlerin mallarını titizlikle korumanın ötesinde geliştirmekle de yükümlü tutulmuştur. Şu âyette belirtildiği gibi bu malların zarar görmesine ve yok olmasına fırsat verilmemelidir: *"Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere (reşid olmayanlara) vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel şeyler söyleyin."*[44] Âyet, "mallarınız" ifadesiyle, yetimlerin malından söz etmekte, yetime veli olan kişinin tasarrufu altındaki malı kastetmektedir.[45] Kur'ân indiği toplumda yetim malının korunmasının ötesinde onun velisi tarafından işletilerek arttırılmasını emretmiştir. Allah Resûlü (sas) de bu hususta *"Dikkat edin! Kim malı olan bir yetimin velisi olursa, o malı ticarette değerlendirsin ve onu (çoğalmadığı için) zekâtın yiyip tüketmesine terk etmesin."* buyurmuştur.[46]

Yetimin malını gözeten kimselerin özel durumlarda onların malından meşrû dairede yararlanması mümkündür: *"Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter."*[47] Âyet, evlenme çağına gelinceye kadar yetimlerin gözetip denenmesi hususuyla başlar. Burada *"Yoksul olan da kararınca yesin."* kısmının yorumunda, velinin yetime ait olan bahçenin meyvelerinden yiyebileceği, sağmal hayvanlarının sütünden yararlanabileceği belirtilir.[48] Öte yandan veli, yetimin malından borç alır, imkân bulduğunda iade eder.[49] Sahâbeden biri "Ey Allah Resûlü!

---

41 Bakara 2/220.
42 Bakara 2/220: Râzî, VI, 54.
43 Bakara 2/220: Taberî, III, 707.
44 Nisâ 4/5.
45 Nisâ 4/5: Beyzâvî, I, 332.
46 Tirmizî, "Zekât", 15.
47 Nisâ 4/6.
48 Nisâ 4/6: Taberî, VI, 419-420.
49 Nisâ 4/6: Taberî, VI, 411-412.

Hiçbir şeyim yok, yalnız yanımda malı olan bir yetim var." der. Hz. Peygamber (sas), *"İsraf etmeden, malı kendi üzerine geçirmeden, kendi malını saklayıp onun malını yememek şartıyla yetiminin malından yiyebilirsin."*[50] diye cevap verir. Âyetin devamındaki *"Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun."* uyarısı da oldukça önemlidir. Bu, yetime veli olan ve onun malını koruması altında tutan kimseyi zan altında kalmaktan kurtaran çok önemli bir tedbirdir.[51]

Kur'ân, ayrıca, şayet miras bölüşümü sırasında yetimler ve yoksullar bulunursa bölüşümde onların da dikkate alınmasını öngörmüştür: *"Şayet mirasın paylaştırılması esnasında, (mirasa vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar orada bulunurlarsa, onları da (bir şeyler vermek suretiyle mirastan) rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."*[52] Bu âyetin hükmünün mirası konu alan âyetlerle kaldırıldığını (*nesh*) söyleyenler olmuşsa da âlimlerin çoğu hükmünün devam ettiğini söyler.[53] Çünkü burada dikkat çekilen durum, mirasçıların paylarını verirken orada bulunan ve mirasçı olmayan yakınlar, yetimler ve yoksullara gönüllerini hoş edecek bir şeyler vermektir. Allah tarafından verilen mal, tümüyle verildiği kişiye ait değildir. En azından bunun zekât miktarı, muhtaç olanların hakkıdır. Hadîs-i şerifte de dikkat çekildiği üzere *"Malda zekât dışında da başkalarının hakkı vardır."*[54] Bu ise sadaka vermek ve infak yapmak anlamındadır. Âyette, mirasçılar arasında olmayan yetime de mirastan verilmesinin istenmesi bunu açıkça gösterir. Âyette kesin emirden çok, *"(Mirastan) onları da rızıklandırın."* ifadesiyle "Böyle yapsanız iyi olur, cömert kimselere yakışan budur." mesajı verilmektedir.[55] Âyetin sonunda gelen *"Onlara güzel söz söyleyin."* kısmı ise, güzel sözlerle onların gönlünü almayı anlatır. Öte yandan bu âyet-i kerîme, hem adaletin hem de İslâm'ın insanlara telkin ettiği merhamet, şefkat, karşılıksız yardım gibi başka faziletlerin örneğini ortaya koymaktadır.[56]

Yetime iyi davranmanın özü, onlara şefkat ve merhametle muamele etmektir.[57] Bunun esası, vicdanın harekete geçmesidir. Şu âyet, bunun en güzel örneklerinden birini sunar: *"Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde (hâlleri ne olur) diye korkacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın. Allah'tan*

50 Nisâ 4/6: İbn Kesîr, III, 355; Ebû Dâvûd, "Veṣâyâ", 8.
51 Nisâ 4/6: Beyzâvî, I, 334.
52 Nisâ 4/8.
53 Nisâ 4/8: Taberî, VI, 431-438.
54 Bakara 2/177: Taberî, III, 80; Tirmizî, "Zekât", 27.
55 Nisâ 4/8: Zemahşerî, II, 28.
56 Nisâ 4/8: Râzî, IX, 203-204.
57 Bakara 2/83: Taberî, II, 192.

sakınsın ve doğru söz söylesinler."[58] Âyete göre veliler ve vasiyet edenler, yetimleri kendi çocuklarının yerine koymalı ve onların mallarının korunması için çok dikkatli davranmalıdırlar.[59]

Yetim malı yemenin yasak olması, onların mallarına yönelik haksız her türlü işlemi kapsar.[60] Hz. Peygamber (sas) Mi'rac gecesi gördüklerinden birini şöyle anlatır: *"O gece, dudakları deve dudakları gibi olan bir grup insan gördüm. Bunların dudaklarından tutan, sonra da ağızlarına ateşten bir taş koyan kimseler vazifelendirilmişti. Ağızlarından atılan taş, aşağılarından çıkıyordu. Böyle cezalandırılan kimsenin bağırışı ve feryadı içler acısıydı. Cebrâil'e bunların kim olduğunu sordum. Dedi ki: 'Bunlar haksız bir şekilde yetimlerin mallarını yiyenlerdir.'"*[61]

Yüce Allah'ın gönderdiği Son Peygamber de bir yetim idi. Nitekim *"O (Allah), seni yetim bulup barındırmadı mı?"*[62] âyeti bunu belgelemektedir. Babası, o daha annesinin karnında iken vefat etmişti. Altı yaşına gelince de annesini kaybetmişti. Önce dedesi Abdülmuttalib, onun ölümünden sonra da amcası Ebû Tâlib, onu himaye edip yetiştirdi.[63] Kureyş ona "Ebû Tâlib'in yetimi" demekteydi.[64] Dolayısıyla o, yetimliğin ne demek olduğunu çok iyi biliyordu. Bu yüzden her zaman yetimlerin koruyucusu oldu, ümmetini de onları koruyup kollamaya teşvik etti. Meselâ, kalp katılığından dert yanan birine *"Yetimin başını okşa, fakiri doyur!"*[65] demişti. Bir diğer hadisinde ise, *"Müslümanların evlerinin en hayırlısı, içinde yetime iyilik edilen evdir. Müslümanların evlerinin en kötüsü ise içinde yetime kötülük edilen evdir."*[66] buyurmuştu. Yetimi koruyup kollamanın âhiretteki ödülünü belirtmek üzere bir defasında orta parmağı ile işaret parmağını yan yana getirip aralarını açıp kapayarak şöyle demişti: *"Ben ve yetimi himaye eden kimse, cennette bu şekilde beraber ve bir arada bulunacağız."*[67]

Kur'ân-ı Kerîm, yetim konusunda akla, kalbe, vicdana, hislere hitap ile bu meselede dikkatli davranmayı ve aşırılıklardan uzak durmayı sağlayacak esaslar ortaya koymuştur. Buna göre o, öncelikle yetimleri kardeş sayar. Kardeşin kardeş

---

58 Nisâ 4/9.
59 Nisâ 4/9: Elmalılı, II, 1296; *Kur'an Yolu*, II, 22.
60 Nisâ 4/2: İbn Âşûr, IV, 221.
61 Nisâ 4/10: İbn Kesîr, III, 365; Buhârî, "Ṣalât", 1; Nesâî, "Ṣalât", 1.
62 Duhâ 93/6.
63 Duhâ 93/6: İbn Kesîr, XIV, 384.
64 Nisâ 4/2: Zemahşerî, II, 9.
65 Duhâ 93/9: Kurtubî, XXII, 348; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 387.
66 Fecr 89/17: İbn Kesîr, XIV, 347; İbn Mâce, "Edeb", 6.
67 Fecr 89/17: İbn Kesîr, XIV, 348; Buhârî, "Ṭalâḳ", 25, "Edeb", 24; Müslim, "Zühd", 42.

üzerinde hakları olduğu gibi, yetimlerin de toplum üzerinde hakları vardır. Onları himaye etmek öncelikle akrabaların görevidir. Onlardan bunu yapabilecek yoksa, görev toplumundur. Yetimleri koruyup kollamak ve yetiştirmek bütün Müminlerin görevidir. Bu yapılmadığında toplum zarar görecektir. Öte yandan yetimin malına tenezzül etmek, oldu bittiyle malına el koymak, cezası çok büyük bir suçtur. Yetimi itip kakmak dinle, imanla bağdaşmaz. Bu, olsa olsa dini ve dinin haber verdiği hesap gününü yalanlayanların işi olabilir. Sonuç olarak dünyamızı cennete çevirmenin, gönül huzuru elde etmenin ve âhirette cenneti kazanmanın yollarından biri de yetimlere sahip çıkmak, onların sâlih insanlar olmasına çabalamak ve onlarla Allah'ın ve kullarının güzel gördüğü ilişkiler kurmaktan geçmektedir.

SAVAŞ ESİRLERİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَر۪يقاً مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْۘ
تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۜ وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ
عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْۜ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍۚ فَمَا
جَزَٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ
اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

"Sonra işte şimdi sizler birbirinizi öldürüyorsunuz. İçinizden bir kesimi yurtlarından sürüyor, onlara karşı kötülük ve düşmanlıkta birbirinize arka çıkıyorsunuz. Esirler olarak size geldiklerinde de fidye verip kendilerini kurtarıyorsunuz. Hâlbuki onları sürgün etmek size haram kılınmıştı. Yoksa siz Kitap'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bu şekilde davranan birinin dünya hayatındaki cezası ancak rezil rüsvâ olmaktır, kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine itilirler. Allah sizin yapmakta olduğunuzdan habersiz değildir."

(Bakara 2/85)

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّه۪ مِسْك۪يناً وَيَت۪يماً وَاَس۪يراً ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُر۪يدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُوراً ﴿٩﴾ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْماً عَبُوساً قَمْطَر۪يراً ﴿١٠﴾

"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yoksula, yetime ve esire yemek ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, öfkeli, çetin bir günde Rabbimizden (azabından) korkarız.'"

(İnsân 76/8-10)

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَۘ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُۜ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍۙ ﴿١٣﴾

"Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir."

(Beled 90/11-13)

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِۜ تُر۪يدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَاۗ وَاللّٰهُ يُر۪يدُ الْاٰخِرَةَۜ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٦٧﴾

"Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe bir peygamberin esir alması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti (kazanmanızı) istiyor; Allah mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Enfâl 8/67)

وَاَنْزَلَ الَّذٖينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصٖيهِمْ وَقَذَفَ فٖي
قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرٖيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرٖيقًا ﴿٢٦﴾

"Ehl-i kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz."

(Ahzâb 33/26)

فَاِذَا لَقٖيتُمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتّٰٓى اِذَٓا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا
الْوَثَاقَ فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَٓاءً حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا ذٰلِكَ وَلَوْ يَشَٓاءُ
اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذٖينَ قُتِلُوا فٖي سَبٖيلِ
اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾

"Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Sonra (esirleri) ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. İşte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır."

(Muhammed 47/4)

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فٖٓي اَيْدٖيكُمْ مِنَ الْاَسْرٰٓى اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فٖي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا
يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّٓا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٧٠﴾ وَاِنْ
يُرٖيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٧١﴾

"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: 'Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir ve sizi bağışlar.' Allah engin rahmet ve mağfiret sahibidir. Eğer sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce de Allah'a hainlik ettiler, Allah da onları elinize düşürdü; O yaptığını, bilerek ve yerinde yapmaktadır."

(Enfâl 8/70-71)

فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكٖينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ
وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا
الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبٖيلَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٥﴾

"Haram aylar çıkınca, Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edendir."

(Tevbe 9/5)

Kur'ân-ı Kerîm'de *esir* kelimesi bir yerde tekil, üç yerde çoğul olarak (*esrâ, üsârâ*), bir yerde de fiil kalıbıyla (*te'sirûne*) kullanılır. Düşmanı yenilgiye uğrattıktan sonra alınan esirlerin kaçmasını önlemek amacıyla alıkonması buyruğu, "Bağı sıkıca bağlayın." (*feşuddu'l-vesâk*) şeklinde ifade edilir. Boyun anlamına gelen *rakabe,* kölenin boynundan bağlanarak kontrol altına alınması anlamındadır. Boynun ele geçirilmesiyle aslında tüm bedenin ele geçirildiği anlatılmak istenir. Boyunduruk altında olan esirin (*rakabe, rikâb*) ya da mahpusun kurtarılması, "boyunduruğu çözmek" (*fekk*) ve "köleyi özgürleştirmek" (*tahrîr*) şeklinde dile getirilir. Bunun fedakârlık gerektirdiğine "sarp yokuşu tırmanmak" (*iktihâmü'l-akabe*)[1] ifadesiyle işaret edilir. Esir konusunda hukuk ile toplumsal ahlâk gözetilmiş, insan onurunu önceleyen bir muamele yapılması istenmiştir. Bundan dolayı, esirin ya da tutuklunun doyurulması (*it'âm*) ve özgürlüğüne kavuşturulması teşvik edilmiştir. Esir, savaştan sonra karşılıksız (*menn*) ya da bedel karşılığı (*fidye*) serbest bırakılabilir. Bu konu Kur'ân'da, esir almanın şartlarını ve esirlerin hukukunu belirtmek amacıyla çeşitli olaylar dolayısıyla ele alınmıştır.

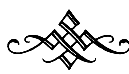
Esir, savaş tutsağı demektir. Kelimenin türediği *e-se-ra* kökü, "ip ile sıkıca bağlamak, hapsetmek, güç" gibi anlamlara gelir. *Esir* kelimesi savaş tutsağı dışında "herhangi bir gerekçeyle tutuklanmış mahkûm veya hapsedilmiş"[2] anlamında kullanılmıştır.[3] Örneğin savaş tutsakları, genellikle deri vb. iplerle bağlandıkları için *esîr* kelimesiyle tanımlanmıştır.[4] Eşlerin birbirine nikâh bağı ile bağlanmasından dolayı da eş, *esîr* olarak tanımlanmıştır.[5] Aynı şekilde alacaklısının tasarruflarını bağlaması sebebiyle borçluya *esir* denmektedir.[6] Kişinin aile fertlerinden güç almasından ve aralarındaki sıkı bağdan dolayı aile ve kabile, *usre* olarak isimlendirilmiştir.

---

1 Halîl b. Ahmed, IV, 195.
2 İnsân 76/8: Taberî, XXIII, 545; Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, s. 40.
3 Halîl b. Ahmed, I, 68-69; İbn Dureyd, II, 1065; İbn Fâris, I, 107.
4 İnsân 76/28: Ebû Ubeyde, II, 280.
5 İnsân 76/8: İbn Atıyye, VIII, 491; Râzî, XXX, 245; Tabersî, X, 165.
6 İnsân 76/8: Zemahşerî, VI, 277.

Kur'ân'da "savaş tutsağı" anlamındaki *esir* ile bağlantılı olarak *abd* (kul, köle), *memlûk* (köle) ifadeleri kullanılır. Âyette esirin sıkıca bağlanması, *şeddü'l-vesâk* ifadesi ile yer bulur. Savaşta esirlerin ele geçirilmesi ise "sağ ellerinizin sahip oldukları" anlamına gelen *mâ meleket eymânüküm* ifadesiyle sembolize edilir.

MÜMİNLER ESİRLERİN HAKLARINI GÖZETİRLER

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّه۪ مِسْك۪ينًا وَيَت۪يمًا وَاَس۪يرًا ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا
نُر۪يدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَر۪يرًا ﴿١٠﴾

"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yoksula, yetime ve esire yemek ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, öfkeli, çetin bir günde Rabbimizden (azabından) korkarız.'"

(İnsân 76/8-10)

İslâm'dan önce Arabistan'da savaş esirlerinin sonu, genellikle ya köle olarak satılmak ya da öldürülmekti.[1] Esir, ekonomik bir değer olduğundan köleleştirilir ya da fidye karşılığında ailesine verilirdi. Esirin fidye karşılığında serbest bırakılması, Yahudilerde de bulunan bir uygulama idi. Medine'de yaşayan Yahudiler birbirleri ile savaştıklarında esirleri fidye karşılığı serbest bırakıyorlardı. Aslında kutsal kitapları onları dindaşlarıyla ilişkileri konusunda uyarıyordu. Fakat onlar dindaşları aleyhine farklı kabilelerle ittifaklar kuruyor, birbirlerinin kanının dökülmesine ve yurtlarından kovulmasına aracı oluyorlardı. Yahudi boylarından Kaynukā'oğulları, Hazrec kabilesinin; Nadîr ve Kurayzaoğulları ise Evs kabilesinin müttefikiydi. Evs

1 İbn Hibbân, I, 239-240.

ve Hazrecliler arasında savaş çıktığında Yahudi boyları da bu savaşlara katılırdı. Ancak savaş sonunda esir düşen dindaşlarını kurtarmak için istenen *fidye*yi öderlerdi. Kur'ân, *"... Esirler olarak size geldiklerinde de fidye verip kendilerini kurtarıyorsunuz. Hâlbuki onları sürgün etmek size haram kılınmıştı. Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"* ifadesiyle Yahudilerin bu çelişkisine ve dinlerini uygularken gösterdikleri samimiyetsizliğe atıfta bulunmuştur.[2]

İslâm daveti, Hicaz'da yerleşmiş bulunan kölelik âdetine müdahale etmiş, kölelerin özgürleştirilmesini ve haklarının korunmasını gündeme taşımıştı. Mekke'de inen ilk âyetler, bir esiri özgürlüğüne kavuşturmayı, "sarp yokuşu tırmanmak" olarak ifade etmiştir.[3] Çünkü bu âdetten vazgeçmek kolay olmuyordu. Ayrıca Kur'ân, esirleri özgürlüğe kavuşturmayı, Allah'ın hoşnutluğunu sağlayacak, kişiyi kurtuluşa götürecek sâlih ameller arasında saydı. Yine Mekke'de inen, *"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler."*[4] meâlindeki âyet de toplumdaki güçsüz kişiler arasında sayılan esirlerin gözetilmesini istiyordu. Kur'ân'dan önce Mekke toplumunda esir ve kölelere iyi davranılması beklenmezdi. Ancak Kur'ân'ın yönlendirmesi ve eğitimiyle, Müminler zayıf kişilerin hukukunu gözeten bir ahlâka sahip olmuştu. Böyle davranan Müminler iyi kişiler (*ebrâr*) olarak tasvir edilmekteydi.[5] Üstelik bunu yaparken de onlar karşılığı sadece Yüce Allah'tan bekleyerek[6] *"Sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz."*[7] diyorlardı. Bir rivayete göre bu âyet, Bedir Savaşı'nda esir alınan Müşriklerin karınlarını doyuran yedi muhacir hakkında inmiştir. Bu yedi kişi sahâbenin büyüklerinden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Zübeyr, Abdurrahman, Sa'd ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır (r. anhum). Bunun üzerine ensar onlara şöyle bir sitemde bulunur: "Biz o Müşriklerle Allah ve Resûlü uğruna savaştık. Siz ise infakta bulunarak onlara yardım ediyorsunuz." Bunun üzerine sûrenin bu âyetinin de içinde bulunduğu on dokuz âyet indirilmiştir.[8] Âyetin, Müslümanlardan inanç ayrımı yapmadan esirleri doyurmaları istediği anlaşılmaktadır.[9]

Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed'in risaleti döneminde ilk esir, hicrî 2. yılda alınmıştır. Abdullah b. Cahş'ın komutasındaki seriyye, Batn-ı Nahle'de Kureyş

---

2 Bakara 2/85: Taberî, II, 207.
3 Beled 90/11-13.
4 İnsân 76/8.
5 İnsân 76/5: Mukātil b. Süleyman, IV, 524; Tabersî, X, 162.
6 İnsân 76/8: Taberî, XXIII, 546; İbn Kesîr, XIV, 210; Kurtubî, XXI, 460.
7 İnsân 76/9.
8 İnsân 76/9; Âlûsî, XXIX, 155.
9 İnsân 76/8: Taberî, XXIII, 546; Râzî, XXX, 244-245.

kervanından iki esir almıştı. Ardından aynı yıl Bedir zaferinin ardından çok sayıda esir ele geçirilmişti.[10] Müslümanlar, savaşta düşmanları öldürmek yerine *esir* alarak fidye almayı düşündüler. Esirleri fidye karşılığında ailelerine geri vererek gelir elde etmek istiyorlardı. Kur'ân'ın ifadesiyle onlar bu davranışlarıyla âhiret yerine dünyayı istemişlerdi.[11] Bunun sonucunda da Kur'ân'ın açık eleştirisi ile karşılaştılar.[12] Savaşın sonunda Müslümanların zafer elde etmesi, Müşriklere ciddi bir darbenin vurulması demekti. Savaş sonrasında, Hz. Peygamber'in başkanlığında yapılan istişare sonucunda, malı olan esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılmasına karar verildi. Ödeyecek parası olmayanlar ise on kişiye okuma-yazma öğretmesi şartıyla serbest bırakılacaklardı. Fidyelerini ödeyemeyenler de iyilikle hürriyetine kavuşturuldu.[13] Ancak, fidye karşılığında serbest bırakılan esirlerin birçoğu ertesi yıl Uhud Savaşı'na da katılacaktı. Onlar intikam hırsıyla dolu, hırçın ve saldırgan idiler. Ayrıca birçok Müslümanın hayatını kaybetmesine neden olacaklardı. Nitekim *"Düşmanınıza (Bedir'de) iki mislini verdirdiğiniz kayıp (Uhud'da) kendi başınıza gelince 'Bu nereden başımıza geldi?' mi diyorsunuz? De ki: 'O, kendinizdendir.' Doğrusu Allah her şeye kâdirdir."*[14] âyeti bir yönüyle buna işaret etmektedir. Bu âyetin konuyla ilgisini Taberî (ö. 310/923), "Uhud'da bu musibetin başımıza gelmesinin sebebi, Bedir esirlerini fidye karşılığı serbest bırakmamız ve Uhud günü Hz. Peygamber'in sözünü tutmamamızdır."[15] şeklindeki rivayetle kurar.

Bedir'den sonra sırasıyla Benî Kaynukā', Uhud, Benî Mustalik gazveleri, Hendek, Benî Kurayza, Mekke'nin fethi, Huneyn Gazvesi ve Benî Anber Seriyyesi'nde de birçok esir alındığı bilinmektedir.[16]

Savaştan sonra ele geçirilen esirlere ne yapılacağı farklı savaşlar ve çarpışmalar sonrasında inen âyetlerde belirtilmiştir. Esirler, *fidye* karşılığı ya da karşılık olmaksızın (*menn*) serbest bırakılabilir. Örneğin Müslümanlar, Hudeybiye Antlaşması (6/628) sırasında karargâhlarına saldıran bazı gençleri esir almışlardı. Allah Resûlü bunları karşılıksız salıvermişti.[17]

---

10 Vâkıdî, I, 13-17; 138-144.
11 Enfâl 8/67-68.
12 Enfâl 8/67; Muhammed 47/4: İbn Kesîr, XIII, 59.
13 Enfâl 8/67: Taberî, XI, 273-274; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 18; İbn Hibbân, I, 182.
14 Âl-i İmrân 3/165.
15 Âl-i İmrân 3/165: Taberî, VI, 217.
16 Vâkıdî, I, 110-111; III, 950-954; İbn Hişâm, II, 621-622.
17 Feth 48/24: Taberî, XXI, 288-291.

Savaşta ele geçirilen bazı esirlerin öldürüldüğü de bilinmektedir.[18] Bu uygulamalara bakıldığında, bu kişilerin öldürülme nedeninin sadece Müslümanlara karşı savaşa katılmaları ve sonunda esir düşmeleri olmadığı görülmektedir. Bu kişiler, diğer esirlerden farklı olarak savaştan önce İslâm'a ve Müslümanlara karşı suç işlemiş kişilerdir. Bunlar savaş olmadan da yakalanmış olsalardı, öldürülerek cezalandırılmayı hak etmiş insanlardı.[19] Nitekim bu kişiler, esir olarak yakalandıklarında haklarında zaten verilmiş bir hükmün infazıyla karşılaşmışlardır. Yoksa bunlar, sadece savaş esiri olarak ele geçirildikleri için öldürülmemişlerdir. Örneğin Resûlullah, Bedir Savaşı'ndan dönerken esirler arasında yer alan iki kişinin öldürülmesini emretmişti. Bunlardan Nadr b. Hâris, şiirleriyle İslâm'a hakaretler yağdıran ve Kur'ân âyetlerini alaya alan birisiydi. Müşriklerin sancağını taşırken esir düşen Nadr, Safra denilen yerde Hz. Ali tarafından öldürüldü.[20] İkinci kişi Ukbe b. Ebî Muayt'tı. Hz. Peygamber Irkuzzubye denilen yere ulaştığında onun öldürülmesini emretmişti.[21] Çünkü o da söz ve davranışlarıyla Hz. Peygamber'e ağır hakaretlerde bulunurdu.[22] Onun geçeceği yollara pislik koyardı. Bir defasında yeni doğan bir devenin işkembesini Peygamber Efendimizin üzerine atmıştı.[23] Bir defasında da Makâm-ı İbrâhim'de, öldürme kastıyla cübbesini Hz. Peygamber'in boynuna dolayıp çekmiş, nefes alamayan Peygamberimiz dizleri üzerine düşmüştü. Çevredekiler de onun öldüğünü zannetmişlerdi.[24] Benzer bir olay da Uhud Savaşı sonrasında yaşanmıştır. Bedir'de esir edilen Ebû Azze el-Cumahî adında bir kişi, sahip olduğu beş kız çocuğunun kimsesiz kalacağını belirterek affını istemiştir. Peygamber (sas) de "Müslümanların aleyhinde kimseye destek vermeme" şartıyla onu serbest bırakmıştır.[25] Ebû Azze, ertesi yıl katıldığı Uhud Savaşı'nda esir alınınca bu savaşa zorla getirildiğini söyleyerek tekrar affını istedi. Ancak Allah Resûlü, daha önce verdiği sözü tutmadığı ve daha önce kendisine yapılan iyilikle alay ettiği için onun öldürülmesini istedi.[26] Yine Bedir'de hürriyetine kavuşturulan bazı esirler, kendilerini serbest bırakan Hz. Peygamber'i alaya almış ve daha önce yaptıkları gibi İslâm'a hakaret etmeye devam etmişlerdi.[27] Allah'ın kendilerini Hz. Peygamber'le yüzleştireceğini ummuyorlardı.

---

18 Muhammed 47/4: Taberî, XXI, 187; İbn Kesîr, XIII, 59; İbnü'l-Arabî, IV, 130.

19 Tevbe 9/12.

20 İbn Hibbân, I, 70.

21 İbn Hibbân, I, 180; Azîmâbâdî, VII, 350.

22 Furkān 25/27-29: Taberî, XVII, 437-44; Buhârî, "Vuḍû'", 69.

23 Buhârî, "Ṣalât", 21; "Menâḳıbü'l-Enṣâr", 29.

24 İbn Hibbân, I, 70.

25 Muhammed 47/4: Zemahşerî, IV, 309, II, 41; İbn Sa'd, II, 41.

26 Vâkıdî, I, 110-111, 309; İbn Sa'd, II, 41.

27 Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, I, 58-59.

Ancak sonunda Müminler Mekke'yi fethetmiş, bu kişiler yeniden onların eline geçmişti. Hz. Peygamber (sas) İslâm'a olan düşmanlıklarını açıktan ve inatla sergileyen bu kişilerin öldürülmesini emretmiştir. Bunlar, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Abdüluzzâ b. Hatal, el-Huveyris b. Nukayz, Mikyas b. Sıbâbe ve Sâre adlı Müşriklerdi.[28] Bunlardan Abdullah b. Sa'd, canını kurtarmak için kaçıp sütkardeşi olan Osman b. Affân'a sığındı. Pişman olduğunu belirterek bağışlanması için aracı olmasını istedi. Osman, onu Resûlullah'a getirinceye kadar sakladı. Sonra da *emân* verip Müslüman olmasını istedi. O da Müslüman oldu.[29] İsimleri sayılan diğer kişilere ise suçları sebebiyle ölüm cezası uygulandı.

Yahudi boylarından Kurayzaoğulları, Hendek Savaşı'nda Medine kuşatması sırasında (5/627) şehre saldıran Müşriklere yardım ve yataklık yapmışlardı. Bu, Medine Sözleşmesi'ni çiğneme ve ihanet anlamına geliyordu.[30] Müslümanlar, Medine kuşatması kalktıktan sonra, bu ihaneti cezalandırmak üzere Kurayzaoğullarının üzerine yürüdüler. Kaleleri birbiri ardınca ele geçirdiler. Direnenleri öldürüp kalanları esir aldılar.[31] Hz. Peygamber (sas), esirlerle ilgili kararı belirlemesi için ashâb-ı kiramdan Sa'd b. Muâz'ı hakem olarak atadı. Yahudiler de bunu kabul ettiler. Sa'd "savaşçıların öldürülmesine, kadın ve çocukların esir tutulmasına (*sebâyâ*), mallara el konulmasına" karar verdi.[32] Esir alınan çok sayıda savaşçı, esir düştükleri için değil, ihanetlerinin cezası olarak öldürülmüştü.[33] Bu, Kur'ân'da *"Allah ve Resûlü'ne savaş açan ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlara verilecek cezalar"* arasında yer alan bir hükümdü.[34]

Kur'ân-ı Kerîm'in yönlendirmesiyle esaret durumu, düşman tarafta yer almış insanlarla iletişim fırsatı olarak görülmüştür. Hz. Peygamber esasen düşmanların öldürülmesini değil, onların gerçeği görmesini istiyordu. Nitekim Kur'ân'da Allah, fidye ödendikten sonra esirlerin kalplerinde bir düzelme görürse onların günahlarını affedeceğini bildiriyordu. Ayrıca onlara alınan fidyeden daha iyisini vermeyi vaat ediyordu: *"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: 'Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir ve sizi bağışlar.' Allah engin rahmet ve mağfiret sahibidir."*[35] Meselâ Peygamberimizin amcası Abbas,

28 Enfâl 8/70: Taberî, XI, 288; İbn Hibbân, II, 52-53.
29 Enfâl 8/70: Taberî, XI, 288.
30 Taberî, XIX, 71-81; İbn Hibbân, I, 210.
31 Ahzâb 33/26: Taberî, XIX, 71, 72.
32 Ahzâb 33/26: Taberî, XIX, 72-78; Buhârî, "Megāzî", 28.
33 Ahzâb 33/26: Taberî, XXI, 72-78; İbn Hibbân, I, 278.
34 Mâide 5/33-34.
35 Enfâl 8/70.

Bedir'de ödediği fidyenin karşılığında Yüce Allah'ın ona verdiklerini, bu sözün yerine gelmesinin bir işareti olarak görmüştür. Çünkü Hz. Peygamber, Bedir'de esir düşen amcası Abbas'ın fidye ödemesi karşılığında serbest bırakılmasına karar vermişti. Daha sonra Abbas kendisinin ve akrabalarının fidyesi olarak kırk *ukıyye* (yaklaşık 132 gr) altın ödemişti. Abbas şöyle derdi: "Ödediğim kırk ukıyye altına karşın kırk kölem oldu. Hepsi de tüccar! Benim adıma ticaretimi onlar evirip çeviriyorlar. Allah'ın beni affetmiş olduğuna inancım tamdır."[36]

Yaşanan şu olay da esaret durumunun bir iletişim fırsatı olduğuna örnektir: Hanîfeoğulları kabilesinin lideri Sümâme b. Üsâl, umre için Yemâme'den Mekke'ye gidiyordu. Kuratâ Seriyyesi'ne çıkan askerî birlik tarafından yakalanarak Allah Resûlü'nün huzuruna getirildi. Hz. Peygamber onu üç gün süreyle mescidin direklerinden birine bağlatarak hapsetti ve kendisine iyi davranılmasını emretti. Evinden ona yiyecekler gönderdi ve üç gün boyunca onu İslâmiyet'e davet etti. Fakat Sümâme buna yanaşmadı ve serbest bırakıldığı takdirde istenen fidyeyi vereceğini söyledi. Üç gün sonra fidyesiz salıverilince gördüğü iyi muameleden çok etkilendi. Mescidin yakınındaki bir suda yıkanarak Müslüman oldu. Resûlullah'a biat etti. Müslümanlara yararlılık gösterdi. Yemâme'den Mekke'ye yapılan gıda nakliyatını durdurdu.[37] Hz. Peygamber (sas), Mekke'nin fethinde de aynı yolu izlemiştir. Fetihten sonra, *"Bugünden itibaren Kureyş'ten teslim olan hiç kimse öldürülmesin!"* buyurmuş,[38] zaferle teslim aldığı Mekke'de bu merhameti gören birçok insan Müslüman olmuştur.

Esirlik, tarih boyunca savaşların kaçınılmaz sonuçlarından biri olmuştur. Câhiliye dönemi uygulamalarında, fidye alınarak esirlerden ekonomik bir gelir elde etme söz konusuydu. Esirlerin köleleştirilmesi de aynı amaca yönelikti. Esirin ya emeği veya bedeni kullanılıyor ya da esirler satılarak bir gelire dönüştürülüyordu. Câhiliye'de esirler, intikam duyulduğu veya hor görüldükleri için kötü davranışlara mâruz bırakılırlardı. Esirlere iyi muamele edilmesi ve karşılıksız özgür bırakılmaları İslâm'ın getirdiği bir uygulamadır. Bu uygulamanın kaynağı da Kur'ân vahyidir. Yine Kur'ân Müslümanlara öfkelerini kontrol etmeyi ve hukuk düzeni içerisinde yaşamayı öğretti. Savaş meydanında bir düşman askerini esir aldığında onu doyurabilen Müslüman, öfkesini yenmiştir. O bu davranışını arzularına göre değil, Allah'ın emirleri uyarınca gerçekleştirmiştir. Müslümanlar, esir aldıkları kişiye Kur'ân'ı öğreterek

36 Enfâl 8/70: Taberî, XI, 284-287; İbn Hibbân, I, 181-182; Enfâl 8/68: İbnü'l-Arabî, II, 433.

37 Muhammed 47/4: Taberî, XXI, 187; İbn Kesîr, XIII, 59; Buhârî, "Cihâd", 70; Müslim, "Cihâd", 59; İbn Hibbân, I, 281-282.

38 Enfâl 8/70: Taberî, XI, 288; İbn Hibbân, II, 52-53.

bu durumu âdeta bir fırsata çevirmişlerdir. Hz. Peygamber'in (sas) örnekliğinde, Müslümanların esirlere karşı bütün davranışlarında, İslâm'ın öngördüğü af, şefkat, merhamet, insanların hidayetini isteme gibi güzel ahlâk ilkelerini temel aldıklarını görmek mümkündür.

KÖLE
VE
KÖLELİK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاك۪ينِ وَالْعَامِل۪ينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ
وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِم۪ينَ وَف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّب۪يلِۜ فَر۪يضَةً مِنَ اللّٰهِۜ
وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٦٠﴾

"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

(Tevbe 9/60)

وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِح۪ينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَائِكُمْۜ اِنْ يَكُونُوا فُقَرَٓاءَ
يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٣٢﴾

"İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, O her şeyi bilmektedir."

(Nûr 24/32)

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّۜ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ
اَعْجَبَتْكُمْۚ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِك۪ينَ حَتّٰى يُؤْمِنُواۜ وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ
وَلَوْ اَعْجَبَكُمْۜ اُو۬لٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِۚ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ
بِاِذْنِه۪ۚ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِه۪ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ۟ ﴿٢٢١﴾

"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir. Onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektikçe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar."

(Bakara 2/221)

... وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ
عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْراً وَاٰتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللّٰهِ الَّذِٓى اٰتٰيكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ
عَلَى الْبِغَٓاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّناً لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ
فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾

"... Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin. Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."

(Nûr 24/33)

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْـٔاً وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً وَبِذِى الْقُرْبٰى
وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِى الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ
بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ
مُخْتَالاً فَخُوراً ﴿٣٦﴾

"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."

(Nisâ 4/36)

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَۘ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُۜ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍۙ ﴿١٣﴾

"Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir."

(Beled 90/11-13)

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلاً مِنْ اَنْفُسِكُمْۜ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَٓاءَ ف۪ي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ ف۪يهِ سَوَٓاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخ۪يفَتِكُمْ اَنْفُسَكُمْۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

"Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz."

(Rûm 30/28)

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلاً عَبْداً مَمْلُوكاً لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقاً حَسَناً فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِراًّ وَجَهْراًۜ هَلْ يَسْتَوُ۫نَۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

"Allah size, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle ile katımızdan kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor: Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur ama onların çoğu bilmezler."

(Nahl 16/75)

Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başladığı sırada köleliğin, dünya genelinde kurumsal bir niteliği vardı. Bu nedenle, köle ve kölelik meselesi vahyin önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Mekke döneminde köleliğin konu edildiği âyetlere bakıldığında tarihî geçmişine değinildiği görülür. Mekkî âyetler, toplumdaki hür ve köle rolleri üzerinden örnekler getirir. Müşriklere, köle konumundaki insanların hür olanların mallarına ortak olmalarının mümkün olmadığı gibi, kölelere benzetilen bâtıl tanrıların da Allah'a ortak olamayacakları karşılaştırması yapılır ve böylece tevhid, muhataplarına kendi gerçekleri üzerinden anlatılır.[1] Öte yandan Mekke döneminde inen âyetlerde, toplumdaki kölelerin korunmasına dair hükümler yer alır. Allah Teâlâ'nın verdiği nimetlerden köleler mahrum bırakılmamalıdır. Özellikle köle âzat etmenin, büyük bir erdem ve cehennemden kurtulma vesilelerinden biri olduğu belirtilir.[2]

Medine'de nâzil olan sûrelerin ilgili âyetlerinde ise "ellerinizin altında bulunanlar" ve "özgürlüğünü kaybetmiş olanlar" ifadeleriyle köle ve câriyeler kastedilir;[3] kölelik ve câriyelik, hukukî boyutuyla ele alınır. Efendilerinin odasına izinsiz girip girmeme ve mahremiyet açısından köle ile câriye, aile fertlerinden kabul edilir.[4] Onlar kendilerine iyilikte bulunulması ve güzel davranılması istenilen kişiler arasında sayılır. Gerektiğinde mümin köle ve câriye ile evlenmek, müşrik/hür kadın ve erkekle evlenmekten daha hayırlı görülmüştür. Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerin isteklerinin kabul edilmesi gerektiği bildirilir.[5] Ayrıca yalnışlıkla adam öldürme, zıhâr ve bilerek yapılan yemini bozmaya verilen cezalardan biri de köle ve câriye âzat etmedir. Yine zekâtın harcandığı kalemler arasında köle âzadı da bulunmaktadır. Bu, kölelerin devlet eliyle hürriyetine kavuşturulması anlamına gelir.[6]

1 Rûm 30/28; Nahl 16/75; Zümer 39/29.
2 Nahl 16/71; Beled 90/11-13.
3 Bakara 2/177; Nisâ 4/36.
4 Nûr 24/31, 58.
5 Bakara 2/221; Nûr 24/33.
6 Nisâ 4/92; Mâide 5/89; Tevbe 9/60; Mücâdele 58/3.

Dolayısıyla dinî naslarda köleler, desteklenmesi ve iyilikte bulunulması gereken toplumsal sınıflar arasında zikredilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in Mekkî ve Medenî sûrelerinde kölelik ve câriyelik için *'abd/ibâd, eme/imâ, rakabe/rikâb, mâ meleket eymânüküm, fetâ/feteyât* kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimelerden *'abd/ibâd* lafızları ile aynı kökün farklı formları, genellikle erkek köle için kullanılır. Kelime köle anlamında[7] Kur'ân'da altı âyette geçmektedir.[8] Buna karşın birçok âyette *Allah'ın kulu* anlamında hem hür hem de tutsak için kullanılır.

Kur'ân'da iki yerde geçen *eme* ve çoğulu *imâ* kelimeleri, kadın köle (câriye) anlamındadır.[9] Bu kelime Medenî sûrelerde kölelerin evlendirilmesiyle alâkalı erkek köle (*'abd,* ç. *ibâd*) ifadesinin geçtiği âyette yer alır. Burada câriye anlamında tekil ve çoğul formu ile bulunmaktadır.[10] Arapçada genç ve delikanlı mânasına gelen *fetâ*[11] kelimesi ise Kur'ân'da bu mânada kullanılmakla birlikte kinaye yoluyla erkek ve kadın köle mânasında da kullanılır. Bu şekilde câriye kızlarla evlenilmesi ve onların fuhuş yapmaya mecbur bırakılmaması bağlamında iki yerde geçer. Bu âyetlerde çoğul olarak *feteyât* kelimesine yer verilmiştir. Yûsuf sûresinde *"Aziz'in karısı ile hizmetindeki genç"* anlatılırken de *fetâ* kelimesi erkek köle anlamında kullanılmıştır.[12]

Kur'ân'da köle ve câriye için ortak kullanılan kelimelerden biri de *rakabe*dir (ç. *rikâb*). Köle anlamında kullanılan *rakabe* kelimesi, aslında "insan boynu" demektir. Köleler, genellikle elleri boyunlarında bağlanıp boyunduruk altına alındığından boyun kelimesi, mecazen kullanılmıştır.[13] Âyetlerde kölenin serbest bırakılması (*tahrîru rakabe*) terkibi geçmektedir.

---

7 Halîl b. Ahmed, III, 83.
8 Bakara 2/178, 221; Nahl 16/75; Mü'minûn 23/47; Nûr 24/32; Şuarâ 26/22.
9 Halîl b. Ahmed, I, 83.
10 Bakara 2/221; Nûr 24/32.
11 Halîl b. Ahmed, III, 301.
12 Yûsuf 12/30: Râgıb el-İsfahânî, s. 383.
13 Halîl b. Ahmed, II, 140; Râgıb el-İsfahânî, s. 201.

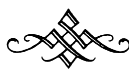
Bir yerde de aynı anlamda kölenin bağının çözülmesi (*fekkü rakabe*) tabiri yer almaktadır.[14] Kur'ân'da köle ve câriye için ortak kullanılan bir terkip de "sağ ellerinizin sahip olduğu" (*mâ meleket eymânüküm*)[15] ifadesidir. İnsanda gücü temsil eden ve savaşlarda kılıç tutan *sağ el*dir. Söz konusu ifade de mecaz yoluyla efendisinin otoritesine bağlı köle ve câriyeler için kullanılmıştır.[16]

14 Bakara 2/177; Nisâ 4/92; Mâide 5/89; Tevbe 9/60; Mücâdele 58/3; Beled 90/11-13; Halîl b. Ahmed, III, 334; İbn Dureyd, I, 161.

15 Nisâ 4/3, 24, 25, 36; Nahl 16/71; Mü'minûn 23/6; Nûr 24/31, 33, 58; Rûm 30/28; Ahzâb 33/50, 52, 55; Meâric 70/30.

16 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, II, 393.

Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğinin ilk yıllarında İslâm'ı kabul edenler, Mekkeli Müşrikler tarafından türlü baskı ve işkencelere mâruz kalıyorlardı. Müslüman olan kişi, şayet köle ve câriye ise işkencenin boyutu daha dayanılmaz oluyordu. Nitekim anne ve babası Habeşli esirlerden olan Bilâl, Ümeyye b. Halef'in kölesiydi. Ümeyye, güneşin tüm sıcaklığının hissedildiği öğle vaktinde Bilâl'i yüzüstü veya sırtüstü kızgın kumluklara atıyordu. Kaya parçalarını Bilâl'in göğsünün üzerine koyduruyor ve şöyle sesleniyordu: "Muhammed'i inkâr edip Lât ve Uzzâ'ya tapıncaya veya ölünceye kadar böyle kalacaksın!" O, bu işkenceler altında iken bile *"Ehad!* (Allah tektir)!" diyordu. İşkenceler altındaki Bilâl'in yanından geçen Hz. Ebû Bekir, onu Ümeyye'den satın alarak hürriyetine kavuşturdu. Yine Hz. Ebû Bekir, Müslüman oldukları için işkence edilen yedi köle ve câriyeyi de özgürlüğüne kavuşturdu.[1] Ebû Cehil ve Mahzumoğulları kabilesi de köle ve câriyelere yaptıkları zulümleriyle bilinmekteydi. Yâsir ailesine ve Müslüman olan kölelere her türlü insanlık dışı muameleyi reva görmüşlerdi. Ammâr'a, babası Yâsir'e ve Ebû Cehil'in câriyesi olan annesi Sümeyye'ye Mekke kumluklarında işkence ediyorlardı. Onlar bu hâlde iken Resûlullah yanlarına uğrayarak kendilerini şöyle teselli ediyordu: *"Ey Yâsir ailesi, sabredin! Buluşma yeriniz cennettir."* Nihayet Ammâr'ın anne ve babası bu işkenceler altında İslâm'ın ilk şehitleri olma şerefine nâil oldular.[2]

---

1 İbn İshâk, s. 170-171; İzzeddin İbnü'l-Esîr, I, 588-589.
2 İbn İshâk, s. 172; İzzeddin İbnü'l-Esîr, I, 589.

KUR'ÂN, KÖLENİN HAKLARINI ve ONURUNU KORUMUŞTUR

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيلِۜ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

(Tevbe 9/60)

Tarihte bütün medeniyetlerde kölelik kurumu farklı şekillerde varlık göstermiştir. Bu duruma dair tarihî bilgileri Kur'ân'da da bulmak mümkündür. Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yûsuf, oradan geçen bir kervan tarafından çıkarılır. Çocuk yaştaki Hz. Yûsuf köle olarak, Mısır Azizi tarafından karısı için satın alınır. Bu durum, Kur'ân'da şöyle anlatılır: *"(Mısır'da) onu yok pahasına birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi. Onu satın alan Mısırlı adam karısına, 'Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur veya onu evlât ediniriz.' dedi."*[3] Yûsuf'tan (as) sonra onun soyu olan İsrâiloğulları da yüzyıllarca Firavunlar tarafından çeşitli haksızlıklara ve sömürülere mâruz bırakılarak köleleştirilir.[4] Nitekim Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn'a, Firavun ve halkının ileri gelenleri kibirle karşılık verirler. Her iki kardeşin mensup olduğu kavmin köleleştirilmiş olmasını gerekçe göstererek şöyle derler: *"Soydaşları bize kölelik ederlerken bizden farklı olmayan bu iki adama mı inanacağız!"*[5] Firavun'un İsrâiloğullarını kendisine kul köle yaptığını Firavun ile Hz. Mûsâ arasında geçen konuşma da açıkça göstermektedir. Buna göre tebliğ için huzuruna çıktıklarında, Firavun Hz. Mûsâ'ya *"Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi? Sonunda yapacağını yaptın. Sen nankörün birisin!"* der. Hz. Mûsâ da, geçen zaman içinde olup bitenlere

---

3 Yûsuf 12/20-21, 30.

4 Şuarâ 26/22: Mukātil b. Süleyman, III, 261.

5 Mü'minûn 23/47: Mukātil b. Süleyman, III, 158.

kısaca temas ettikten sonra "... *O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince, o da İsrâiloğullarını kendine kul köle etmenden ibarettir.*" diye karşılık verir.[6]

Kur'ân'da kölelik ve câriyelik, hoş görülen bir şey olmamakla birlikte toplumda öteden beri varlığını sürdüren bir gerçeklik olarak görülmüştür. Dolayısıyla buna dair adalet ilkesi üzerine kurulan bir hukuk ortaya konması, böylece düzeltilip iyileştirilmesi yoluna gidilmiştir. O günün dünyasında olduğu gibi Mekke toplumunda da köleliğin varlığı tartışmasızdır. Nitekim Kur'ân-ı Hakîm, Mekke toplumunun şirk anlayışını, daha çok âşina oldukları köle-efendi ilişkisi üzerinden eleştirmektedir. Müşriklerin şirk anlayışının eleştirildiği âyetlerde "Allah, örnek veriyor."[7] ifadesiyle tevhid-şirk karşılaştırması yapılmaktadır. Şu örnekte olduğu gibi: *"Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilâflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır, bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur, fakat çoğu bunu anlamamaktadır."*[8] Burada mevcut durum, şirkin mantıksızlığına örnek olarak verilir. Bir başka âyette Allah'a ortak koşulmasının tutarsızlığı şöyle dile getirilmektedir: *"Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakiler (köleler) ile paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hâle getirmeye yanaşmıyorlar. Peki onlar Allah'ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı?"* Bu âyette insanlara şöyle bir mesaj verilmektedir: Sahip olduğunuz köle ve câriyelerinizi, Allah'ın verdiği mallarınıza ortak kılmaya yanaşmıyorsunuz. O hâlde Allah'ın kullarını, Allah'ın mülkünde O'na nasıl ortak kılarsınız? Kendiniz için razı olmadığınız şeylere Allah için nasıl razı olursunuz? Böyle yapmakla Allah'ın nimetlerini inkâr etmiş oluyorsunuz.[9] Müşrik akıl, birçok sözde ilâh arasında şüphe ve gelgitler içindedir. İlâhların çokluğu ve isteklerinin farklı olması tapan açısından bir sıkıntı oluşturmaktadır. Bu durum bir kölenin birden çok efendisinin olması gibidir. Mümin ise tek efendisi olan bir köle gibidir. Kalbi bir yere bağlı, efendisinin isteklerini bilen ve kendi sorumluluklarının farkında olan kişidir.[10] Yine Yüce Allah, hür ve köle arasındaki ilişki üzerinden kendisi ve kulları arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. O, bu benzetmeyle kendi mülküne başka hiçbir varlığın ortak olamayacağını belirtir: *"Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden*

6 Şuarâ 26/18-22.
7 Nahl 16/75, 76; Rûm 30/28.
8 Zümer 39/29.
9 Nahl 16/71: Mukātil b. Süleyman, II, 477.
10 Zümer 39/29: Taberî, XX, 196.

çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz."[11]

Toplumsal hayata döndüğümüzde ise Kur'ân'da kölenin, ailenin fertlerinden biri gibi kabul edildiğini görürüz. Bu nedenle ailede gözetilmesi gereken yol yordam hususunda onlar da muhatap alınmıştır. Nitekim bu durum âyette şöyle ifade edilir: *"Ey iman edenler! Elinizin altında bulunan (köleleriniz) ve içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza (girecekleri zaman) sizden üç vakitte izin istesinler. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bunlar dışında (izinsiz girme konusunda) ne size ne de onlara bir sakınca vardır. Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir. Allah size âyetleri işte böyle açıklar; Allah her şeyi bilir, yerli yerinde yapar."*[12]

Bir başka âyette mahremiyet açısından kişiye en yakın aile fertleri içerisinde ailenin köleleri de sayılır. Burada onlardan "sahip olduklarınız" şeklinde bahsedilir.[13] Yine Allah Resûlü'nün eşleri bağlamında konuya şöyle değinilir: *"Peygamber hanımlarına babaları, oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları ve sahip bulundukları (köleleri) hakkında (perdesiz görüşmede) bir günah yoktur. Allah'a itaatsizlikten sakının. Kuşkusuz Allah her şeye tanıktır."*[14] Görüldüğü gibi söz konusu âyetlerde köle ve câriyeler birinci dereceden akrabalar kategorisinde değerlendirilmiştir.

İslâm'a göre, kadın olsun erkek olsun cinsel ihtiyaçlarda temel hüküm eşiyle yetinmektir. Bunun dışındaki her türlü ilişki zinadır ve kesin şekilde yasaklanmıştır. Kur'ân, insanlık onuruyla bağdaşmayan kölelik ve câriyelik uygulamasını zaman içerisinde tamamen kaldırmaya yönelik tedbirler getirmiştir. Ancak Kur'ân'ın geldiği dönemde köleliğin yerleşik ve köklü bir uygulama olması sebebiyle, belli kurallar getirilmek suretiyle câriyelerle efendileri arasında da cinsel hayat meşrû kılınmıştır. Buna göre, erkek ile câriyesi arasındaki mahremiyet ilişkisi, eşler arasındaki ilişki gibidir. Nitekim kurtuluşa eren Müminler anlatılırken âyette şöyle buyrulur: *"Onlar iffetlerini korurlar; sadece eşleriyle veya ellerinin altında olan (câriyeler) ile yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır."*[15] Efendisinden çocuğu olan câriye satılamaz ve

---

11 Rûm 30/28.

12 Nûr 24/58.

13 Nûr 24/31: Taberî, XVII, 265-266.

14 Ahzâb 33/55.

15 Mü'minûn 23/5-7.

efendisinin ölümünden sonra hürriyetine kavuşur.[16] Üzerinde durulması gereken diğer önemli bir konu da köle ve câriyelerin evlendirilmesi meselesidir. Kur'ân, bu sorumluluğu *"Köle ve câriyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin."*[17] ifadesiyle onların sahiplerine yüklemiştir.

Tarih boyunca toplumlarda köle ve câriyenin sosyal statüsü her zaman hür insandan daha düşük görülmüştür. Bu nedenle hür bir erkeğin bir kadın köleyle evlenmesi hoş karşılanmamıştır. Ancak Kur'ân, sosyal statü farklılığından kaynaklanan evlilik problemini çözmeye yönelik bir adım atmıştır. Şöyle ki, maddî imkânı hür bir kadınla evlenmeye yetmeyenleri köle bir kadınla evlenmeye özendirmiştir. Böylece kölelere, kendileriyle evlenilerek yuva kurulabilecek birey statüsü kazandırılmıştır. Konu âyette şu şekilde anlatılmaktadır: *"İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu (câriye ile evlenmek), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir, sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir."*[18]

Kur'ân'a göre insanı Allah Teâlâ katında değerli hâle getiren toplum içindeki konumu değil, O'na olan imanı ve bağlılığıdır. Bu nedenle imanlı bir köle ve câriye, hür bir müşrikten daha hayırlıdır. Kur'ân, evlilikte nesep ve soyluluğun değil, köle dahi olsa müminliğin dikkate alınmasını emreder: *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik olan hür bir kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik olan hür bir kişiden daha iyidir. (Çünkü) onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektikçe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar."*[19] İndiği ortamdaki olayla bağlantısı kurulduğunda bu âyetin mânasının daha da somutlaştığı görülür. Şöyle ki, ashâb-ı kirâmdan Abdullah b. Revâha'nın siyahî bir câriyesi vardı. Bir gün câriyesine kızıp yüzünü tokatladı. Daha sonra ise bu yaptığından dolayı çok üzüldü ve haksızlık etmiş olmaktan korktu. Olup biteni Peygamberimize anlatmaya gitti. Hz. Peygamber

16 Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Itk", 6.
17 Nûr 24/32.
18 Nisâ 4/25.
19 Bakara 2/221.

(sas), Abdullah'a câriyenin kim olduğunu sordu. O da "Ey Allah Resûlü! Güzelce abdestini alan, namazını kılan, Allah'tan başka ilâhın olmadığına ve senin de Allah Resûlü olduğuna şahitlik eden biri." diye cevap verdi. Hz. Peygamber de "O, mümin bir câriyedir ey Abdullah!" buyurdu. Bunun üzerine Abdullah b. Revâha, "Seni hak ile gönderene yemin olsun ki onu âzat ettim. Onunla evleniyorum." dedi. Fakat çevresindekilerden bazıları onun câriyesiyle evlenmesini ayıpladı. Onlar müşrik de olsa soylu biriyle evlenmesini istiyorlardı. İşte bu olay üzerine söz konusu âyet indi.[20]

Kur'ân, daha birçok açıdan köle ve câriyelerin haklarını korumuştur. Yüce Allah, iyilikte bulunulması gereken insanlar arasında köleleri de şöyle anmaktadır. *"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunan (kölelere) iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."*[21] Diğer bir âyette ise erdemliliğin, maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara ve kölelere harcamak olduğu vurgulanmıştır. Bu durum, efendisiyle *mükâtebe* (özgürlük anlaşması) yapan kölelerin ihtiyaç duyduğu miktarı temin etmesine yöneliktir. Hz. Peygamber (sas), vefatıyla sonuçlanan hastalığında bile ümmetini namaza önem vermeleri ve ellerininin altında bulunanlara iyi davranmaları hususunda uyarmıştır.[22]

Kur'ân, câriyelerin zinaya zorlanmasını yasaklamıştır. Câhiliye döneminde bazıları, para kazanmak için câriyelerini zinaya mecbur bırakıyorlardı. İslâmî dönemde de Abdullah b. Selül ve Münafıklardan bazıları câriyelerini zinaya zorluyorlardı. Câriyelerin bundan Hz. Peygamber'i haberdar edip ona şikâyette bulunması üzerine şu âyet inmiştir: *"... Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, zorlanmaları sebebiyle (onları) çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir."*[23] Böylece onların fuhşa zorlanamayacakları ve baskı altında kalmalarından dolayı yasaktan önce yaptıkları için Allah'ın onları bağışlayacağı ifade edilmiştir.[24]

Allah Teâlâ, köle âzat etmenin zor ama erdemli bir hareket olduğunu soru-cevap ve örneklendirme yoluyla şu şekilde bildirmiştir: *"Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir."*[25] Âyette geçen *akabe* (sarp yol/

20 Bakara 2/221: Taberî, III,717; İbn Kesîr, II, 298.
21 Nisâ 4/36.
22 Nisâ 4/36: İbn Kesîr, IV, 42; Ebû Dâvûd, "Edeb", 124.
23 Nûr 24/33.
24 Nûr 24/33: Mukātil b. Süleyman, III, 198.
25 Beled 90/11-13.

yokuş) kelimesine bazı anlamlar verilmiştir. Bunlardan biri, dünyada bu sarp yolu aşma iradesi göstermeyenlerin cehennemde ceza olarak karşılaşacağı bir dağ veya cehennemde yetmiş derece aşağıda bir yer olduğudur. Dolayısıyla o cehennem yerinden kurtulmanın yollarından biri de köle âzat etmektir.[26]

Yüce Kitabımız Kur'ân, köle âzat etmeyi ısrarla tavsiye etmiş, pek çok şekilde de mecbur tutmuştur. Dinin haram kıldığı şeyleri yapan Müslümanlara, kefâret olarak köle âzat etmeyi zorunlu kılmıştır. Meselâ, yalan yere yemin etmenin kefâreti, *"Ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir."*[27] şeklindedir. Yine köle âzadının zorunlu kılındığı durumlardan biri de Kur'ân'da şu şekilde ifade edilmiştir: *"Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka... Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır."*[28] Câhiliye döneminde kişi karısına, "Sen bana annemin sırtı gibisin." diyerek onu kendisine haram kılardı (*zıhâr*). Bu davranış, kadına haksızlığa ve zulme yol açan en ağır boşama şekillerinden biriydi. İslâm kadının mağduriyetini dikkate alarak bu uygulamayı kınadı ve ceza olarak köle âzadını koydu. Buna gücü yetmeyenin aralıksız iki ay oruç tutması veya altmış fakiri doyurması zorunlu hâle getirildi:[29] *"Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, eşleriyle temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir."*[30] Görüldüğü gibi cezanın birinci sırasında köle âzadı yer almıştır. Bu durum, İslâm'ın toplumsal bir mesele hâline gelen kölelerin hürriyetlerine kavuşmasına verdiği önemin bir göstergesidir.

Köle ve câriyelerin hürriyetlerine kavuşmasını sağlayan yollardan biri de *mükâtebe* (özgürlük anlaşması) yoludur. Kölenin kendi özgürlüğünü kazanabilecek yeterlilikte olması hâlinde, efendisinin bunu kabul etmeme hakkı yoktur. Âyette *mükâtebe* yapmak isteyen köle ve câriyelerin tekliflerinin kabul edilmesi emredilmektedir: *"Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin."*[31] İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve birçok tâbiûn ulemasından aktarılan bilgiye göre burada

---

26 Beled 90/11-13: Taberî, XXIV, 420-422.
27 Mâide 5/89.
28 Nisâ 4/92.
29 Mücâdele 58/3: Taberî, XXII, 461.
30 Mücâdele 58/3.
31 Nûr 24/33.

zorunluluk (*vücûbiyet*) vardır. Taberî'nin (ö. 310/923) tercihi de bu doğrultudadır. Çünkü emir formundaki bir lafız, istisnai durumlar dışında farz mânası taşır.[32]

Zekât mallarının sarf edileceği sekiz kalemden biri de köle âzat etmektir: *"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."*[33] Görüldüğü gibi zekât fonunun harcanacağı sekiz kalemden biri, boyunduruk altına alınmış kölelere ayrılmıştır. Bu uygulama, aynı zamanda devlet eliyle zorunlu olarak mevcut kölelerin hürriyetine kavuşturulmasını sağlamaktadır. Bireysel olarak da her bir Müslüman'ın zekâtını bu amaçla vermesi mümkündür. Tutsakların özgürlüklerine zekât yoluyla kavuşturulmasının üç farklı şekilde olabileceği ifade edilmiştir: Birincisi; efendisiyle belli bir miktar üzerine özgürlük sözleşmesi (mükâtebe) yapan kölelere yardım etmektir. İkincisi; esir düşen Müslümanların fidyelerini vermek suretiyle onları köleleşmekten kurtarmaktır. Üçüncüsü ise şiddet altında olan Müslüman köleyi sahibinden satın alıp âzat ederek hürriyetine kavuşturmaktır.[34]

İslâm'ın getirdiği kaidelerle köle ve câriyeler, daha âdil ve hukukî bir statüye kavuşmuştur. Bu şekilde, haksızlığa yol açan ve onların hakir görülmelerine sebep olan uygulamaların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Köleler, neredeyse hür kişilerle eşit haklara sahip şahsiyetler olarak kabul edilmişlerdir. Ma'rûr b. Suveyd'den rivayet edilen şu olay, İslâm'ın kölelere verdiği değerin somut örneklerinden biridir: "Rebeze denilen yerde Ebû Zer el-Gıfârî'ye uğradık. Onun üzerinde tek parça çizgili bir örtü vardı. Kölesinin üzerinde de aynısı vardı. Biz, 'Ebû Zer! Bu iki örtüyü bir araya getirseydin senin için bir kat elbise olurdu. Kölene de bir başka elbise verseydin.' dedik. Bunun üzerine Ebû Zer (ra) başından geçen şu olayı anlattı: 'Benimle bir din kardeşim (Bilâl-i Habeşî) arasında sözlü bir tartışma olmuştu. Annesi siyahî olan bu kardeşime hakaret ederek onu annesi yüzünden ayıpladım. Bunun üzerine o beni Hz. Peygamber'e şikâyet etti. Hz. Peygamber (sas) ile karşılaştığımda bana, 'Ebû Zer! Demek sen hâlâ kendisinde Câhiliye ahlâkından izler bulunan bir kimsesin.' dedi. Ben de dedim ki: 'Yâ Resûlallah! Kim bir başkasına söverse o da onun anne babasına söver.' Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) şöyle buyurdu: *'Ey Ebû Zer! O zaman sen hâlâ kendisinde Câhiliye ahlâkından izler bulunan bir kimsesin! Onlar (köleler) sizin din kardeşinizdir, Allah onları size emanet etmiştir. Bu nedenle*

32 Nûr 24/33: Taberî, XVII, 278.

33 Tevbe 9/60.

34 Tevbe 9/60: İbn Âşûr, X, 236-237.

kölelerinize yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydirin! Onlara güçlerini aşan şeyleri yüklemeyin! Eğer yüklerseniz de onlara yardım edin.'"[35]

Her insan hür doğar. Ancak tarih boyunca bir insanın hürriyetini elinden almaya ve onu köleleştirip iş gücü olarak kullanmaya yönelik uygulamalar maalesef daima var olmuştur. İslâm dini, yeryüzü halklarının geçmişinde var olan kölelik kurumunu sonlandırmaya yönelik ısrarlı teşviklerde bulunmuş ve bu kurumu insanî olduğu kadar hukukî ve ahlâkî bir zemine taşıyacak ilkeler getirmiştir. Kölelerin hürriyetlerine kavuşturulmasını her fırsatta gündeme taşıyarak bunu Müminlere neredeyse emir derecesinde tavsiye etmiştir. Bu bağlamda, şer'î hükümlerde işlenen suça verilecek zorunlu cezalardan biri, çoğunlukla kölenin hürriyetine kavuşturulması olmuştur. Zekât gibi bir ibadetin yerine getirilme alanlarından birine dahi köle âzadı konulmuştur. Konuyla ilgili âyetlerin böyle bir hedefi olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın hiçbir âyetinde "Köleleştiriniz." şeklinde bir ifade veya köleleştirmeyi teşvik edici bir mesaj bulmak mümkün değildir. Tarih boyunca diğer medeniyetler tarafından kölelik en katı biçimde uygulanırken İslâm, bu konuda insanın onurunu korumayı hedefleyen; hukuka, kardeşlik, şefkat ve merhamete dayanan bir duruş sergilemiştir.

35 Nisâ 4/36: İbn Kesîr, IV, 44; Buhârî, "Itk", 15; "Edeb", 44; Müslim, "Eymân", 40.

HELÂL KAZANÇ YOLLARI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالسَّمَٓاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْم۪يزَانَۙ ﴿٧﴾ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْم۪يزَانِ ﴿٨﴾
وَاَق۪يمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْم۪يزَانَ ﴿٩﴾

"Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız, ölçüyü adaletle yapasınız ve (insanların mallarını yiyerek) eksik tartmayasınız."

(Rahmân 55/7-9)

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ

"Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir..."

(Câsiye 45/13)

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْاَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾

"Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"

(A'râf 7/10)

وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ﴿١١﴾

"Gündüzü de çalışıp kazanmak için fırsat kıldık."

(Nebe' 78/11)

... وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ ... ﴿١٥٧﴾

"... (Peygamber) onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar..."

(A'râf 7/157)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالاً طَيِّباًۘ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾

"Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan maddelerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır."

(Bakara 2/168)

فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾

"(Cuma vakti) namaz kılınınca yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz."

(Cum'a 62/10)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٢٩﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."

(Nisâ 4/29)

...وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰواۜ...

"...Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır..."

(Bakara 2/275)

اَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِر۪ينَۚ ﴿١٨١﴾
وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَق۪يمِۚ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَۚ ﴿١٨٣﴾

"Ölçüyü tam tutun, eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın."

(Şuarâ 26/181-183)

وَهُوَ الَّذ۪ي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْماً طَرِياًّ وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ
حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَاۚ وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ ف۪يهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪
وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾

"Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir."

(Nahl 16/14)

Kur'ân-ı Kerîm'de ticaret, üretim, paylaşım, tüketim ve dağıtım gibi toplumun ihtiyaçlarına ilişkin temel hükümler belirlenmiştir. Kazanma, harcama ve tüketmenin temel ölçütleri hak, adalet, helâl olma ve temizliktir. Helâl kazanç yollarını ifade eden bazı kelimeler, Kur'ân'da hakiki ve mecazi anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu yolların başında gelen ticaret, kâr maksadıyla mal ve hizmetlerin alım satım işlemlerini ifade eder.[1] Kur'ân'da ticaret kelimesi yedisi Medine'de biri de Mekke'de inen sekiz âyette dokuz kez geçmektedir.[2]

Helâl, işlenmesi ceza gerektirmeyen ve yapılmasına izin verilen davranışları ifade etmek için kullanılır.[3] Bunun zıddı olan *haram* ise Yüce Allah'ın kesin bir tarzda yasakladığı iş anlamına gelir.[4] Yine ticaretle ilgili olan *bey'* ve *şirâ* kelimeleri Kur'ân'da pek çok yerde geçer[5] ve alım-satımı ifade eder. *Bey'* "satmak",[6] *şirâ* kelimesinden gelen *iştirâ* ise "satın almak" anlamına gelir.[7] Bu kelime kimi yerlerde seçmek ve benimsemek gibi mecazi anlamlarda da kullanılır.[8]

Kazanç yollarından biri olan *ziraat,* "bitirmek, büyütmek, yetiştirmek ve amacına ulaştırmak" anlamlarına gelir.[9] Kur'ân'da zikredilen bir başka helâl kazanç yolu olan *enfâl* ve *fey* ise "Müslüman olmayanlardan elde edilen *ganimet* malları" demektir.[10] *Enfâl,* "bir kimsenin hak ettiğinden daha fazla aldığı veya yükümlü olduğundan daha fazla verdiği şeyler" demektir.[11] Genellikle deve, sığır, koyun gibi büyük ve küçükbaş hayvanlar

---

1 Râgıb el-İsfahânî, s. 73; Cürcânî, s. 55; Tehânevî, I, 381.

2 Bakara 2/16, 282; Nisâ 4/29; Tevbe 9/24; Nûr 24/37; Fâtır 35/29; Saf 61/10; Cum'a 62/11.

3 Râgıb el-İsfahânî, s. 128; Cürcânî, s. 98; Tehânevî, I, 703-704.

4 Cevherî, V, 1895-1898; Râgıb el-İsfahânî, s. 114-115; Tehânevî, I, 660.

5 Bakara 2/174, 254, 275; Âl-i İmrân 3/77, 187; Nisâ 4/74; Tevbe 9/9; İbrâhîm 14/31; Nûr 24/37; Cum'a 62/11.

6 Halîl b. Ahmed, I, 176; Cevherî, III, 1189.

7 Halîl b. Ahmed, II, 328; İbn Dureyd, II, 736; Ezherî, XI, 403; Cevherî, VI, 2391.

8 Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir,* s. 215.

9 Halîl b. Ahmed, II, 179; Cevherî, III, 1224-1225.

10 Cevherî, I, 63; Râgıb el-İsfahânî, s. 389; Cürcânî, s. 177; Tehânevî, II, 1293.

11 Cevherî, V, 1833; Râgıb el-İsfahânî, s. 502-503; Cürcânî, s. 265; Tehânevî, II, 1721.

için kullanılan *en'âm,*[12] ceylan ve geyik gibi yabani hayvanlar ve binek hayvanlarını ifade etmek için de kullanılır[13] ve yine önemli başka bir geçim kaynağı olan hayvancılıkla alâkalıdır.

Yeryüzü insanların işlemesine elverişli bir şekilde yaratılmıştır. Yağmurla devam eden ürün döngüsü, sunulan sayısız nimetten geçim temin etmenin özünü teşkil eder.[14] İnsana düşen, bu nimetlerden doğru şekilde faydalanmak ve onları bahşeden Yüce Allah'a şükretmektir.[15] Kur'ân'da sadece inananlara değil,[16] bütün insanlara helâl ve temiz rızıklardan yemeleri emredilmiştir.[17] Helâl kazançla ilgili bu ve daha başka âyetlerde geçen *et-tayyib* (ç. *et-tayyibât*) gibi ifadeler[18] helâl, hoş, lezzetli, maddî-manevî bakımdan temiz yiyecekler ve eşyalar anlamına gelir.[19] Onun zıddı olan *habîse* (ç. *habâis*) ise zararlı ve tiksinti verici olan, din tarafından da haram kılınan pis şeyler mânasına gelir.[20] Aynı zamanda kazancın *rüşvet,*[21] *faiz*[22] ve *kumar*[23] gibi haksız ve yanlış yollarla kazanılıp harcanması da yasaklanan işler arasındadır.

Allah'ı mülkün gerçek sahibi bilerek iman etmek ve O'nun emirlerine itaat etmek gerekir. Kur'ân'da ibadet konuları, rızkı elde etmeye çalışmak, adaletli davranmak, haksızlık yapmamak, ölçüyü-tartıyı hassas bir şekilde yapmak, yoksulu ve yetimi gözetmek, yetim mallarına göz dikmemek

---

12 Cevherî, V, 2043; Râgıb el-İsfahânî, s. 499.

13 Mâide 5/1; En'âm 6/143-144; Mü'min 40/79: Taberî, VIII, 14-15; IX, 624-630; XX, 369; Zemahşerî, II, 191, 405-406; V, 363.

14 Bakara 2/22; En'âm 6/99.

15 Yâsîn 36/33-35; Fâtır 35/11-12.

16 Bakara 2/168.

17 Bakara 2/168, 172.

18 Bakara 2/57, 168, 172, 267; Nisâ 4/160; Mâide 5/4, 5, 87, 88; A'râf 7/32, 157, 160; Enfâl 8/26, 37, 69; Yûnus 10/93; Nahl 16/72; İsrâ 17/70; Tâhâ 20/81; Mü'minûn 23/51; Mü'min 40/64.

19 Bakara 2/57: Mukātil b. Süleyman, I, 121; Taberî, II, 37, 53; Mâtürîdî, I, 134, 306; Mâverdî, I, 124-125; Râgıb el-İsfahânî, s. 308-309; Elmalılı, I, 360, 583, 588.

20 A'râf 7/157: Taberî, X, 493; Mâtürîdî, I, 134; İbn Kesîr, VI, 415.

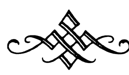
21 Bakara 2/188.

22 Bakara 2/275; Âl-i İmrân 3/130.

23 Mâide 5/90-91.

gibi konularla iç içe sunulmuştur. Bu noktada helâl kazanç yollarından bahseden âyetlerde en çok dikkat çeken diğer kavramlar, *ibtiğâ', darb fi'l-arz, fadl* (lütuf, iyilik), *ma'îşet, me'âş, metâ', rahmet, mal, nimet, rızık, razı olmak, kesb* (kazanmak, kazanç) ve benzeri kavramlardır.

Hz. Şuayb, ticaret yollarının kesiştiği Eyke ve Medyen halklarına gönderilmiş bir peygamberdir. Onun yaşadığı yerleşim yerlerinin, bugün Ürdün topraklarında yer alan Akabe körfezinin doğu kıyıları olduğu kabul edilir. Yemen ile Suriye'yi, İran ile Mısır'ı birbirine bağlayan ticaret yollarının kesiştiği bu bölgenin halkı, yol kesiciliği, ölçü ve tartıda hile yapmayı kısaca başkalarının malını çalıp çırpmayı alışkanlık hâline getirmişti. Yüce Allah onları tevhide davet etmek ve bu kötü alışkanlıklarından vazgeçirmek üzere Hz. Şuayb'ı peygamber olarak görevlendirdi. Hz. Şuayb onlara geçimlerini ticaretle ve dürüst yollarla kazanmalarını, helâl kazanca yönelmelerini ısrarla anlattı. Onlar ise hoşlarına gitmeyen bu çağrıya alaycı cümlelerle şöyle itiraz ettiler: *"Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor?"*[1] Şirk inancından beslenen bu anlayışa göre dinin kuralları başkaydı, ticaretin ise daha başka. Yine bu anlayışa göre Yüce Allah'a kulluk etmek, ticarî hayatın kuralları hakkında bir şey söylemeyi, bir sınırlandırma getirmeyi gerektirmiyordu. Malı nasıl kazanıp nasıl harcayacaklarına tamamen insanların kendileri karar vermeliydi. Oysa tevhid inancında iman ve ibadet, nasıl insanı yaratan Yüce Allah'a olmalıysa aynı şekilde temiz ve huzurlu yaşamanın yolu da helâl kazançtan ve O'nun buyruklarına uymaktan geçmekteydi. Şirk, Allah Teâlâ'nın hukukunu, maldan çalmak da kulların hukukunu çiğnemekti. Gözlerini mal hırsı bürümüş Eyke halkı, Hz. Şuayb'ı ölümle dahi tehdit etti. Ancak bu halkın inkâr, inat ve tehdidinin sonu ağır oldu. Eykelilerin üzerini bir bulut kapladı. O bulutun ateş ve azap getirmesinin sonrasında Eykeliler şiddetli bir çığlık, gürültü ve yer sarsıntısıyla helâk edildiler.[2]

---

1 Hûd 11/87.
2 Şuarâ 26/187-189: Taberî, XVII, 637-640; Mâtürîdî, X, 335-336; İbn Kesîr, X, 368-369.

DÜNYA ve ÂHİRET MUTLULUĞU HELÂL LOKMADAN GEÇER

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَۙ ﴿٧﴾ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ﴿٨﴾
وَاَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ﴿٩﴾

"Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız, ölçüyü adaletle yapasınız ve (insanların mallarını yiyerek) eksik tartmayasınız."

(Rahmân 55/7-9)

Yeryüzü, insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için Yüce Allah tarafından her türlü imkânla donatılmıştır.[3] Hz. Âdem, eşi ve onların neslinden gelen insanoğlu da oraya yerleştirilmiştir.[4] Gökten inen yağmurla can bulan binbir çeşit ürün, yeryüzünde insanların ve diğer canlıların beslenme ihtiyacını karşılamaktadır. Yüce Allah insanların etinden, sütünden, yününden ve derisinden yararlandıkları büyük ve küçükbaş hayvanları da yaratmış, bunlarda insanların hoşuna giden birtakım güzellikler var etmiştir.[5] Bunların yanında saymakla bitirilemeyecek nice nimet, nice imkân insanın istifadesine sunulmuştur. Sadece nimetler değil, bunlardan rahatça ve sürekli faydalanılacak koşullar da Rabbimizin sunduğu lütuf ve ihsanlar içinde yer alır.[6] Meselâ, Yüce Allah insan çalışıp ihtiyaçlarını karşılayabilsin, sonra da uyuyup dinlenebilsin diye gündüzü ve geceyi yaratmıştır.[7] Bütün bunlar, insanın dünyadaki yaşam sürecini normal koşullarda devam ettirebilmesi için hayati önemi olan değerlerdir. Kendisine sunulan nimetlerden ve imkânlardan temiz ve helâl yollardan istifade etmek, kul hakkı yememek, Müslümanlara yüklenen en temel sorumluluklardandır.

Nimetlerin temiz ve helâl olanından yenmesi, her peygamber gönderildiğinde tekrar emredilmiştir. Nitekim âyette şöyle buyurulmaktadır: *"Ey Peygamberler! Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın. Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz*

---

3 İbrâhîm 14/34: Taberî, XIII, 682-686; İbn Ebî Hâtim, VII, 2249; İbn Kesîr, VIII, 224.
4 Bakara 2/36; Nisâ 4/1.
5 Nahl 16/5-6.
6 Kasas 28/73.
7 Kasas 28/73; Nebe' 78/9-11.

bilmekteyim."[8] Bazı âyetlerde verilen temiz ve güzel nimetler, şükürle birlikte kullanılmış ve Müminlerin temiz ve helâl nimetlerden dolayı Yüce Allah'a şükretmeleri istenmiştir.[9] İnsanın, meşrû geçim yollarını yaratan Allah'a şükretmesi, O'na kul olmasının gereğidir.[10] Böylece o, hem nimetlerin asıl sahibini unutmamış hem de âhirete hazırlık yapmış olur. Burada insana düşen esas görev, dünyadaki nasibini elde etmek için çaba sarf ederken helâl ve harama dikkat ederek âhirette vereceği hesabı göz önünde bulundurmasıdır.[11]

İnsan, yaşamını sürdürebilmek için yeme, içme, giyim ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya ihtiyaç duyar. Bunların temin edilebilmesi için Yüce Allah'ın yarattığı geçim vasıtalarını kullanması gerekir.[12] Meşrû geçim vasıtaları ile rızkını kazanmaya çalışan müminin, helâl kazanç peşinde koşması,[13] doğru ve geçerli alım satımları geçersiz hâle getirecek davranışlardan uzak durması ve ahlâkî ilkelere uyması istenir.[14] Meselâ ölçü-tartıya,[15] adalete,[16] helâl yemeye,[17] karşılıklı kabullenmeye [18] dikkat etmesi; ribâ,[19] zulüm, günahkârlık [20] ve benzeri bâtıl işlemlerden[21] uzak kalması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ'nın gazap ettiği, öfkelendiği kimseler, alışverişte sadece kendi çıkarını düşünen, hile yaparak alışveriş yaptığı kimseyi zarara sokanlardır.[22] Bu konu, ilgili âyetlerde şöyle dile getirilir: *"Eksik ölçüp tartanların vay hâline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler (eksiltirler). Onlar, o büyük gün için, insanların âlemlerin Rabbinin huzuruna çıkacakları gün için, diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?"*[23] Âyette görüldüğü gibi, hak hukuk gözetmeden yapılan ticaret, ancak ölümden sonra dirilişe inanmayanların işi olabilir. Oysa Peygamberimiz, kazancın Allah karşısında hesaba konu olacağını ifade ederek, hiçbir kulun

---

8 Mü'minûn 23/51.
9 Bakara 2/172; Nahl 16/114.
10 Bakara 2/172; Nahl 16/114.
11 Bakara 2/36; Mâide 5/4, 96; A'râf 7/10; Nahl 16/5-8, 80-81; Kasas 28/77; Zuhruf 43/32; Cum'a 62/10; Tekâsür 102/8.
12 A'râf 7/10: Taberî, X, 73; İbn Kesîr, VI, 262.
13 A'râf 7/160; Nahl 16/114; Mü'minûn 23/51.
14 Nisâ 4/29.
15 En'âm 6/152; A'râf 7/85.
16 Bakara 2/282; Nisâ 4/58, 135; Mâide 5/8; En'âm 6/152; Nahl 16/19.
17 Bakara 2/57, 168, 172, 267.
18 Nisâ 4/29.
19 Bakara 2/275, 276, 278; Âl-i İmrân 3/130; Nisâ 4/161.
20 En'âm 6/49, 121, 145; A'râf 7/165; İsrâ 17/16; Ankebût 29/34; Secde, 32/20; Ahkâf 46/20.
21 Nisâ 4/29.
22 Mutaffifîn 83/1-6: Mâverdî, VI, 225-226; İbn Kesîr, XIV, 280-283.
23 Mutaffifîn 83/1-6.

kıyamette malını nereden kazanıp nereye harcadığının hesabını vermeden bir yere kıpırdayamayacağını bildirir.[24]

Ekonomik faaliyetlerde uyulması gereken bir başka esas da borçların kayıt altına alınmasıdır. Alışveriş sırasında borçlanma olacaksa mutlaka şahit tutulmalı ve borç yazıya geçirilmelidir. Nitekim Kur'ân'ın en uzun âyeti, borç alıp vermede borçların zamanında ve eksiksiz ödenmesine dair yazma, şahit tutma, teminat alma gibi tedbirleri açıklamaktadır.[25] Muhtemel tartışmaların önüne geçmek amacıyla Kur'ân, borcun yazılmasını ve şahit tutulmasını emreder.[26]

Kur'ân'da ticaret, denizcilik, hayvancılık, avcılık, ziraat ve ganimet gibi bazı helâl kazanç yollarına işaret edilmiştir. Âyetlerle çerçevesi belirlenen helâl kazanç yollarına riayet etmek, ekonomik ve toplumsal güveni de geliştirir. Ne var ki, imkânlar ve geçim şartları konusunda insanların bazısı diğerlerinden üstündür. Böyle bir hikmet gereği, insanlar malî imkânlara sahip olma bakımından farklı seviyelerde bulunmaktadır.[27] Açgözlülük sebebiyle meşrû geçim vasıtalarının yeterli görülmemesi, insanı Allah'ın çizdiği sınırları ihlâl etme tehlikesiyle karşı karşıya bırakır.[28] Bu ise sonuçta, bireysel[29] ve toplumsal çözülmelere ve çöküntülere neden olur.[30] Başka bir ifadeyle insanların hukukunu gözetmemek, mallarını çalıp çırpmak, sosyal istikrarsızlık ve buhranlara yol açar. Hem birey hem de toplum için helâl kazanmanın önemi, tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır.

İslâm'da ticaret, karşılıklı kabule dayalı, haksız kazanç ve sömürü içermeyen bir alışveriş işlemidir. Ticarette fakiri daha fazla fakirleştiren, zengini ise meşrû olmayan yollarla mal biriktirmeye götüren işlemler haramdır. Dolayısıyla Yüce Allah, alım satımı helâl kılmıştır.[31] Şartlarına uygun yapılan ticaret helâl kazanç yolu iken, faizli muamele haram bir kazanç yoludur. Helâl kazanç ve infak bereketli, faiz ise bereketsizdir.[32] Allah Teâlâ, faiz, kumar gibi haram kazanç yollarına başvurmamaları konusunda Müminleri uyarmış ve bunun büyük toplumsal sıkıntılara sebep olacağını bildirmiştir.[33]

---

24 Tekâsür 102/8: Râzî, XXXII, 81-82; Tirmizî, "Şıfâtü'l-Ḳıyâme", 1; Dârimî, "Mukaddime", 45.
25 Bakara 2/282.
26 Bakara 2/282: Zemahşerî, I, 514.
27 Âl-i İmrân 3/73-74; Nahl 16/71; Zuhruf 43/32.
28 Nisâ 4/29: İbn Ebî Hâtim, III, 927; Kurtubî, VI, 247-248.
29 Tâhâ 20/81: Taberî, XVI, 126.
30 Nisâ 4/29.
31 Bakara 2/275.
32 Bakara 2/276.
33 Nisâ 4/29: Taberî, VI, 626.

Kur'ân, ticareti dürüstçe yapmanın sadece dünyada değil, âhirette de büyük kazançlar sağlayacağını bildirir. Hz. Peygamber (sas), doğru sözlü ve güvenilir tüccarın, âhirette peygamberler, sâdıklar ve şehitlerle beraber olacağını beyan etmiştir.[34] Yine Sevgili Peygamberimiz, *"Hiç kimse kendi el emeğinden daha hayırlı bir yiyecek yememiştir."*[35] buyurmuştur. Bir Müslüman'ın güvene dayalı sosyal ve ekonomik dayanışmayı gerçekleştirme konusunda peygamberlerin yolunu izlemesi gerekir. Zira dünya ve âhiret mutluluğu için insanlara yol gösteren peygamberler,[36] helâl kazanç konusunda da ümmetlerine örnek olmuşlar,[37] kendi geçimlerini sağlamak için çalışmışlardır. Nitekim Hz. Dâvûd hükümdar bir peygamber olduğu hâlde demiri işlemiş,[38] zırh yapmış[39] ve zırh satarak geçimini sağlamıştır.[40] Hz. Zekeriyyâ da marangozluk yaparak kazancını helâl yoldan elde etmiştir.[41]

Yüce Allah, ticaret sırasında ölçü ve tartının adaletle yapılmasını, insanların malının haksız yere yenmemesini, fesat ve bozgunculuğa sebep olunmamasını emreder. Ölçüyü tam yapma, terazi ile doğru tartma ve insanların malından çalmama konularında uyarılarda bulunan Kur'ân, bu prensiplere riayet etmemeyi bozgunculukla eşdeğer görür.[42] Bozgunculuğu âhirette hesap vereceğini düşünmeyenlerin yapabileceğini vurgular.[43] Nitekim Hz. Şuayb'ın gönderildiği Medyen halkı, ticaret hayatında ahlâkı gözetmeyen ve haddi aşan bir topluluktu.[44] Onlar, hem ölçü ve tartıda titiz davranmamış hem de başkasının malını haksız yere yemiş, sonuçta ise helâk edilmiş topluluklardan olmuşlardır.[45]

Helâl kazanç yollarından biri de ziraattır. İnsan toprağı işleyerek ürünler elde eder. Toprağın, ziraat yapmaya elverişli yaratılması büyük bir nimettir.[46] Cansız toprağa, ürünleri bitirme özelliği veren Yüce Allah, kullarına topraktaki bu imkândan yararlanmayı sağlayacak becerileri de bağışlamıştır. Kur'ân'da bu konu şöyle anlatılır: *"Ölü toprak onlar için bir delildir. Biz, onu diriltir ve ondan taneler çıkarırız da onlardan yerler. Meyvelerinden yesinler diye biz orada hurmalıklar, üzüm bağları var*

---

34 Nisâ 4/29: Kurtubî, VI, 258; Tirmizî, "Büyû'", 4; İbn Mâce, "Ticârât", 1.
35 Buhârî, "Büyû'", 15.
36 Mümtehine 60/6.
37 Mü'minûn 23/51.
38 Sebe' 34/10: Taberî, XIX, 222.
39 Enbiyâ 21/80: Taberî, XVI, 329; İbn Kesîr, IX, 324-325; Kurtubî, XIV, 253.
40 Tevbe 9/28: Kurtubî, X, 161; Buhârî, "Büyû'", 15; İbn Mâce, "Ticârât", 1.
41 Meryem 19/7: İbn Kesîr, IX, 213.
42 Şuarâ 26/181-183.
43 Mutaffifîn 83/4-6; Müslim, "Îmân", 164, Dârimî, "Büyû'",10.
44 A'râf 7/85; Hûd 11/85; Şuâra 26/183.
45 Şuarâ 26/187-189: Taberî, XVII, 637-640; Mâtürîdî, X, 335-336; İbn Kesîr, X, 368-369.
46 Yâsîn 36/33-35; Secde 32/27.

ettik ve içlerinde pınarlar fışkırttık. Bunları onların elleri yapmış değildir. Hâlâ şükretmeyecekler mi?"[47] Peygamberimiz tarım yapmayı özendirmiş,[48] arazisini ekip biçmeyenlerin, bunları başkalarına işlemeleri için vermelerini tavsiye etmiştir.[49] Hz. Yûsuf da hükümdarın gördüğü rüyayı yorumlarken yaşanan kıtlığa karşı uygulanması gereken tarımsal önlemlerden bahseder.[50] Bütün bunlar, toplumların karşılaşabileceği kıtlık gibi krizleri aşmada tarımın çözüm yollarından birisi olduğuna işaret eder.

Kur'ân'da insanları tefekküre çağırma bağlamında hayvancılığa işaret edilir.[51] *"Hiçbir peygamber yoktur ki hayvan gütmüş olmasın."*[52] hadisi, hayvancılığın geçim yolu olmaktan fazlasını ifade edebileceğini düşündürmektedir. Zira insan, hayvanların etinden, sütünden, derisi ve tüylerinden istifade ettiği gibi, onların insanın sorumluluk, şefkat, merhamet gibi duygularına hitap eden yönleri de vardır. Nitekim Kur'ân'da hayvanların (*en'âm*) sabah otlamaya giderken ve akşam dönerken sergilediği güzelliğe işaret edilmiştir.[53] At, katır, deve ve eşek türü hayvanlardan taşıma ve ulaşım gibi işlerde yararlanılır.[54] İlâhî lütfun sunduğu bu nimetlere karşı şükür gerekmektedir. Koyun, keçi, sığır ve deve gibi büyük ve küçükbaş hayvanları,[55] aynı zamanda yabanî sığır ve geyikleri[56] ifade eden *En'âm* kelimesi, Kur'ân'daki bir sûreye de isim olmuştur.

Bazı âyetlerde avcılığın bir geçim vasıtası olduğuna dolaylı olarak şöyle işaret edilir: *"Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helâl kılındı… "*[57] Âyette her ne kadar "deniz avı" dense de esasta "su ürünleri" kastedilmekte dolayısıyla bu ifade, ırmakları, gölleri ve havuzları da kapsamaktadır.[58] Bu yüzden avcılığı sadece karada yapılanla sınırlı görmemek gerekir. Denizcilik insanın helâl yollardan geçimini sağlayabileceği bir meslektir. Âyette bu husus, *"Lütfuna nâil olasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdüren Rabbinizdir."*[59] şeklinde ifade edilmektedir. Yine Yüce Allah, denizlerde insanın rızkını sağlayabileceği nimetler ve takınacağı süsler yaratmıştır: *"Taze etinden*

47 Yâsîn 36/33-35.
48 Bakara 2/261: Kurtubî, IV, 322; Buhârî, "Vekâle", 1.
49 Müslim, "Müsâkāt", 2.
50 Yûsuf 12/47-49.
51 Tâhâ 20/54.
52 Mü'minûn 23/51-56: İbn Kesîr, X, 126; Buhârî, "İcâre", 2.
53 Nahl 16/6.
54 Nahl 16/7-8.
55 Mâide 5/1: Taberî, VIII, 14-15; Cessâs, I, 140.
56 Mâide 5/1: Kurtubî, VII, 249-250.
57 Mâide 5/96.
58 Mâide 5/96: Taberî, VIII, 725-726.
59 İsrâ 17/66.

yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki bu da O'nun lütfuna erişmeniz ve O'na şükretmeniz içindir."[60] Burada geçen "Allah'ın lütfuna erişme" ifadesi, bir başka âyet vesilesiyle ticarî kâr elde etme olarak yorumlanmıştır.[61] Bu âyette, denizin zenginliklerinden istifade etmek, helâl bir kazanç yolu olarak sunulmaktadır.

Ganimet de helâl sayılan gelir elde etme yollarından biridir. Bu husus bir âyette şöyle açıklanır: *"Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin, Allah'a itaatsizlikten sakının, Allah son derecede bağışlayıcı ve merhametlidir."*[62] Temelde barışı esas alan Kur'ân,[63] kaçınılmaz olan durumlarda[64] savaş yapılmasını uygun bulmuştur. Savaş sonucu düşmandan alınan mal anlamına gelen ganimet,[65] İslâm ümmetine helâl sayılmıştır.[66] Ganimet, eldeki mala ilâve[67] olduğu için *enfâl* (fazlalık) diye isimlendirilir ve gayri müslimlerle yapılan savaş sonucunda elde edilir. Ganimetlerden kimlere ne kadar pay düşeceği Kur'ân'da şöyle belirtilmiştir: *"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir..."*[68] Yüce Allah, kamunun ortak malı sayılan ganimet malından çalmayı, gizli saklı harcamayı yasaklamıştır.[69] Hz. Peygamber (sas) de ganimet malından çalanların tesbit edilmesi durumunda cezalandırılmalarını istemiştir.[70]

Kur'ân'da bahsedilen temel kazanç yolları elbette bunlarla sınırlı değildir. Bu vasıtalar dışında günün koşulları doğrultusunda ortaya çıkan başka helâl kazanç yolları da mevcuttur. Hangi işle meşgul olunursa olunsun Yüce Allah'a karşı olan kulluk vazifesi ihmal edilmemelidir. Çünkü mal mülk sahibi olmak, bazen insanı aslî yaratılış gayesi olan kulluktan alıkoyabilir. Varlıklı kimseler böyle bir imtihanla da denenmektedirler.[71] Dolayısıyla insan, tabiatında olan sahip olma tutkusunu[72] helâl yollardan, hayatın bütün bileşenleri ve sorumluluklarıyla dengeli bir şekilde tatmin

---

60 Nahl 16/14.
61 Fâtır 35/12: Taberî, XIX, 347.
62 Enfâl 8/69.
63 Bakara 2/208.
64 Hac 22/39; Bakara 2/190.
65 Enfâl 8/41: Taberî, XI, 185.
66 Enfâl 8/69: İbn Ebî Hâtim, V, 1736; Taberî, XI, 283.
67 Râgıb el-İsfahânî, s. 502-503; Cürcânî, s. 265; Tehânevî, II, 1721.
68 Enfâl 8/41.
69 Âl-i İmrân 3/161.
70 Âl-i İmrân 3/161: Taberî, VI, 201-207; İbn Kesîr, III, 237-249; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 145; Tirmizî, "Ḥudûd", 28, Dârimî, "Siyer", 49.
71 Enfâl 8/28.
72 Âl-i İmrân 3/14.

etmelidir. Hac ziyaretinde bile izin verilen ticaret ve alım-satım,[73] Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten insanı alıkoymamalıdır. Bir kısım insanlar ticarete, zanaata, zevk ve sefaya dalarak Yüce Allah'ı unutmaya eğilimli olabilirler. Ancak bilinmelidir ki, Cenâb-ı Hakk'ın hesapsız lütufta bulunacağı kulları, dünya-âhiret dengesini başarıyla kuran, sonsuz olanı geçici olana değişmeyenlerdir. Nitekim bir âyette bu kimselerin özellikleri şu şekilde anlatılmaktadır: *"Onlar ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kimselerdir."* Müminler hem alışverişlerini yaparlar hem ticaret peşinde koşarlar hem de Yüce Allah'ı hiçbir zaman unutmazlar. Her vaktin gereğine göre hareket ederler. Ne ticaretleri ve alışverişleri için ibadetlerini terk ederler ne de ibadetleri için ticaretlerini.[74] Nitekim sahâbeden bazılarının, *"Onlar bir ticaret veya eğlence görünce ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler."*[75] şeklinde kınanması, bir cuma vakti, gelen kervanı görünce mescidden ayrılmak suretiyle ticareti ibadete tercih etmeleri sebebiyledir.

Yüce Allah, insanın yaşayabilmesi için gereksinim duyduğu geçim kaynaklarını yaratarak onun hizmetine vermiştir. Ayrıca insan yaşamak için kendisine yetecek geçimlikler kazanacak yeteneklerle donatılmıştır. İnsan hayatını devam ettirmesi için var edilen her türlü araçtan helâl yollarla kazanç elde edebilir. İnsana kendisine verilen imkânları kullanarak geçimini sağlaması, helâl ve temiz olan kazanç için gayret etmesi emredilmiştir. Bu bağlamda ticaret, ziraat, hayvancılık, avcılık, balıkçılık, sanayi gibi her türlü meşrû faaliyet helâl sayılmıştır. İnsanları aldatmak, verilen sözleri ve yapılan anlaşmaları gözetmemek, üstlendiği görevin gereğini yerine getirmemek, hırsızlık yapmak, kumarla para kazanmak, faiz, rüşvet, yetim malı yemek vb. haram yollardan gelir elde etmek insan vicdanına ve fıtratına aykırıdır. Cenâb-ı Hakk'a kulluğa da engeldir. Dahası toplumda buhran ve kargaşanın artmasına sebeptir. Böylesi zararlardan uzak kalabilmek için ticaret ahlâkı pek mühimdir. Ticaret ahlâkının en başında ölçü ve tartıda dürüst olmak gelmektedir. Kur'ân'da bu meselenin çokça dile getirilmesinin en başta gelen sebebi, kul hakkının yenmediği, sosyal adaletin hâkim olduğu temiz bir toplum oluşturmaktır. Bu bağlamda İslâm ahlâkında el emeğinden daha helâl bir kazanç görülmemiştir. İnsan helâl kazançla geçimini sürdürdüğünde, hem Yüce Allah'ın yaratmış olduğu temiz fıtrat korunmuş hem başkasının malına göz koyulmamış hem de kimsenin rızkına engel olunmamış olur. Helâlle beslenmiş nesiller yetiştirmek, onlara helâl yollardan kazanılmış miras bırakmak, dünya hayatının en değerli hazinelerindendir.

73 Bakara 2/198: Mukātil b. Süleyman, I, 175.
74 Nûr 24/36-38: Kurtubî, XV, 270-297; İbn Kesîr, X, 242-249.
75 Cum'a 62/10.

AVLANMA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْۜ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۙ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ
الْجَوَارِحِ مُكَلِّب۪ينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُۘ فَكُلُوا مِمَّٓا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ
وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾

"Sana, kendileri için nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: 'İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır, bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların sizin için yakaladıkları helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. (Hayvanı ava salarken besmele çekerek) üzerine Allah'ın adını da anın. Allah'a karşı gelmekten sakının, şüphesiz Allah'ın hesabı pek çabuktur.'"

(Mâide 5/4)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌۜ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّداً
فَجَزَٓاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِه۪ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ
اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاك۪ينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَاماً لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِه۪ۜ عَفَا اللّٰهُ
عَمَّا سَلَفَۜ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُۜ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٩٥﴾

“Ey iman edenler! İhramda iken (karada) av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim (ihramlı iken) böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.”

(Mâide 5/95)

اُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعاً لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِۚ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ
صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُماًۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

“Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sularda avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı. Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı. Toplanıp huzuruna varacağınız Allah'a karşı gelmekten sakının.”

(Mâide 5/96)

Avlanma konusu, Kur'ân-ı Kerîm'de Mâide sûresinde hac ve umre ibadetleri bağlamında ele alınır. Bu âyetlerde bir mümin için avlanmanın serbest ve yasak olduğu durumlar sayılmıştır. Avlanma anlamına gelen *sayd* kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de beş defa geçmektedir.[1] İki yerde ise, deniz avına işaret edilerek taze et (*lahmen tariyyen*) sıfat tamlamasıyla gelmiştir.[2]

Arapçada *sayd* kelimesi hem masdar olarak "avlanmak" anlamında hem de "avlanılan hayvan, av" anlamında kullanılır. Kelime, Kur'ân'da her iki anlamıyla da geçer. *Sayd* kelimesi sözlükte "almak, bir şeyin peşine düşmek, yakalayıp onu elde etmek" anlamlarına gelir.[3] Buna göre avlanma (*sayd*), eti yenilen veya yenilmeyen yabanî bir hayvanın herhangi bir yolla ele geçirilmesidir.[4] Dolayısıyla avlanma (*sayd*) kelimesi, sözlükte hem eti yenen hem de yenmeyen hayvanlar için kullanılır. Kur'ân'da ise bu kelime, daha çok eti yenen hayvanlar için kullanılmaktadır.[5] İlgili âyetlerde hem kara avı (*saydü'l-berr*) hem de deniz avı (*saydü'l-bahr*) ifadesi geçer. Son terkip, özelde deniz avı demek olsa da yaygın kullanımda göl, nehir vb. tatlı su canlılarını da içine almaktadır.

Mükellib; avı yakalaması için avcı köpek ve benzeri hayvanları öğretip yetiştiren kimse demektir. Bu kelimenin köpek (*kelb*) kelimesinden türemesi, av için terbiye edilen hayvanın çoğunlukla köpek olmasındandır. Bu şekilde kendilerine avlama becerisi kazandırılmış hayvanlara da *cevârih* denilir. *Cevârih* kelimesi *cârihanın* çoğuludur. Kelime, yaralamak anlamına gelen *cerh*ten türemiştir ve anlam genişlemesiyle "kazanan ve elde edip kapan" anlamını kazanmıştır. Buna göre *cevârih*, aynı zamanda *kevâsib* demektir. Avcı hayvanlar, avları yaralaması yönüyle *cevârih* (yaralayıcılar), sahibine avı kazandırması yönüyle *kevâsib* (kazananlar)

1 Mâide 5/1, 94, 95, 96.
2 Nahl 16/14; Fâtır 35/12.
3 Ezherî, XII, 220; İbn Fâris, III, 325; Râgıb el-İsfahânî, s. 289.
4 Râgıb el-İsfahânî, s. 289; Cürcânî, s. 141; Tehânevî, II, 1106.
5 Râgıb el-İsfahânî, s. 289.

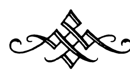
vasfını almıştır.[6] Kur'ân'da geçen *metâ'* kelimesi ise sözlükte "kendisinden fayda sağlanan her şey" anlamına gelmektedir.[7] Av, insanların istifade edebileceği nimet ve imkânlardan biri olduğu için Kur'ân'da *metâ'* olarak da ifade edilmiştir.[8]

6 Halîl b. Ahmed, I, 228; İbn Düreyd, I, 387; Mâide 5/4: Taberî, VIII, 99.

7 Râgıb el-İsfahânî, s. 461; İbn Manzûr, VI, 4127.

8 Mâide 5/96.

AVLANMANIN HUKUKÎ ve AHLÂKÎ KURALLARI VARDIR

... قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۙ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ
مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُۘ فَكُلُوا مِمَّا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ ...

"De ki: 'İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır, bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların sizin için yakaladıkları helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin...'"

(Mâide 5/4)

Medine'de Müslümanlara hayvanların, özellikle yırtıcı olanların parçaladığı hayvanların etini yemek yasaklanmıştı.[1] Bu durumda av için yetiştirilmiş köpek ve benzeri hayvanlar, yırtıcılar kapsamına giriyor muydu? Bunların öldürdüğü veya parçaladığı av hayvanlarının etleri leş mi sayılıyordu? İşte bu sorulara cevap aramak amacıyla Adî b. Hâtim, Resûlullah'a şunu sordu: "Biz köpeklerle avlanan bir toplumuz. Köpeği avın üzerine salarken besmele çekiyorum. Köpeğin yakaladığı avların bazısını kesmeye yetişiyoruz bazısını da köpekler öldürüyor, kesmeye yetişemiyoruz. Hâlbuki Allah Teâlâ, leşi haram kılmıştır.[2] O hâlde bunlardan hangileri helâl oluyor?" Bu soru üzerine şu âyet-i kerîme nâzil olmuştu: *"Sana, kendileri için nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: 'İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır,*

---

1 Mâide 5/3.
2 Mâide 5/3.

bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların sizin için yakaladıkları helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. (Hayvanı ava salarken besmele çekerek) üzerine Allah'ın adını da anın. Allah'a karşı gelmekten sakının, şüphesiz Allah'ın hesabı pek çabuktur."[3] Bu âyetle birlikte Resûlullah (sas) sahâbînin sorusuna şöyle cevap verdi: *"Sen eğitilmiş köpeklerini avların üzerine Allah'ın adını anarak gönderirsen, senin için yakaladıklarını öldürmüş olsalar dahi o av hayvanını yersin. Ancak köpeğin avdan yemiş ise o avı yiyemezsin. Çünkü o köpek, avı kendisi için yakalamıştır."* Adî b. Hâtim; "Köpeğimi gönderiyorum, ancak ona başka köpeğin katılıp avı yakaladığını görüyorum." deyince, Resûlullah; *"Bu durumda o avdan yeme. Çünkü sen, sadece kendi köpeğine besmele çektin. Diğer köpeğe besmele çekmedin."* buyurdu.[4] Adî b. Hâtim ile Resûlullah arasında geçen konuşmadan anlaşılacağı üzere bir köpeğin eğitimli olduğunun göstergesi, avladığı hayvanı yemeyip sahibine getirmesidir. Avcı köpek, avını öldürse bile onun etini yemek helâldir.[5]

Avlanmak helâldir, fakat bunun istisnalarından birisi, ihramlı olmaktır. İhramlı iken avlanmak yasaktır. Bu hususta şöyle buyrulmaktadır: *"Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki diğer hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder."*[6] Allah'ın bir şeyi helâl ve haram kılması O'nun kararıdır ve mümin de bu karara uymaya söz vermiş kişidir. Din, mümininden helâl ve haramlara uyarak bu sözünü yerine getirmesini ister. İhramlı kişi, ihramda kaldığı sürece başka zamanlarda kendisine izin verilen bir dizi davranıştan uzak durmak zorundadır. Av yasağı da bunlardan biridir. Bu, bir kulluk sınavıdır.[7]

Resûlullah (sas), Hudeybiye yılı (628) Mekke'ye girerek umre yapmaktan alıkonulmuş, beraberindekilerle Ten'îm denen yerde konaklamıştı. Burada Mekke Müşrikleriyle anlaşma yaparak umreyi gelecek yıl yapma kararı almıştı. Bu yüzden Müslümanlar umre için getirdikleri develeri burada kesmişlerdi. Develerin et ve kan kokusu, birçok av hayvanını kendine çekmiş, Müslümanların etrafında irili ufaklı çeşitli av hayvanlarını toplamıştı. Bunlar kendilerine öylesine yakın ve bol idi ki, mızraklarını uzatıp erişebilecekler, hatta isteseler onları elleriyle tutabileceklerdi. Fakat ihramlı oldukları için avlanmaları yasaktı. Önlerine gelmiş bu hazır dünya

3 Mâide 5/4.
4 Mâide 5/4: Taberî, VIII, 121; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s.194; İbn Kesîr, V, 66-67; Buhârî, "Vuḍû'", 33, "Büyû'", 3, "Ẕebâiḥ", 1, 2, 7, 9; Müslim, "Ṣayd", 1, 4, 5.
5 Mâide 5/4: Taberî, VIII, 121; Elmalılı, III, 1576.
6 Mâide 5/1.
7 Mâide 5/1: Mukātil b. Süleyman, I, 448, Taberî, VIII, 17; Elmalılı, III, 1549.

nimeti karşısında kendilerini tutmakta zorlanıyorlardı.[8] Bu durum üzerine şu âyet indi: *"Ey iman edenler! Allah, görmedikleri hâlde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır."*[9] Âyette, Yüce Allah'ın kullarını ihramlıyken av yasağı ile sınadığı ve böylece kimin gerçekten O'ndan korktuğunun ortaya çıkarılacağı ifade ediliyor. Müslümanlar ihramlı, evlerinden uzakta ve yolcu idiler. Av hayvanları ise onların yakınına kadar sokuluyordu. Bu âyet-i kerîme, söz konusu şartların, Allah Teâlâ'ya yürekten teslim olanları ortaya çıkarmak için bir sınav olduğunu söylüyordu.[10] Nitekim Allah Teâlâ, daha önce de İsrâiloğullarını cumartesi günü denizde avlanma yasağıyla denemişti. Konu âyetlerde şöyle anlatılmaktadır: *"Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Onlar, cumartesi tatili yaptıkları gün, avlayacakları balıklar sürüler hâlinde suyun yüzüne çıkarak onlara doğru gelirken tatil yapmadıkları günde ortalığa çıkmıyorlar, diye cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı. Yoldan çıkmaları sebebiyle onları işte böyle sınıyorduk."*;[11] *"İçinizden cumartesi günü (av yasağı) hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, 'Aşağılık maymunlar olun!' demiştik. Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için de bir öğüt kıldık."*[12] Müslümanlar da Hudeybiye'de, ihramda iken kara avı yapma yasağıyla imtihan edilip denenmiştir.[13]

İhramlı iken avlananın kefâret ödemesi gerekir. Kefâretin nasıl ödeneceği âyette belirtilmiştir: *"Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir."*[14] Buna göre ihramlı bir kimse, Kâbe'nin çevresindeki harem bölgesinde veya dışında karada yaşayan bir av hayvanını avlarsa kefâret ödemesi gerekir. Bu cezayı, âdil iki kişi, öldürülen hayvanın değerine göre belirler. Buna göre, kişi avlandığı hayvana eşdeğer bir kurban keser

8 Mâide 5/94: Mukātil b. Süleyman, I, 503; İbn Kesîr, V, 355.

9 Mâide 5/94.

10 Mâide 5/94: Taberî, VIII, 672; Elmalılı, III, 1811; *Kur'an Yolu*, II, 342-343.

11 A'râf 7/163.

12 A'râf 7/163-166; Bakara 2/65-66.

13 Mâide 5/94: Râzî, XII, 91.

14 bk. Mâide 5/95.

ve Mekke'nin harem sınırları içinde dağıtır. Avlanan hayvanın değeri kadar yiyeceğin fakirlere dağıtılması da yeterli görülmüştür. Fakire verilecek yiyecek tutarı temel alınarak belirlenen gün sayısınca oruç tutmak da kefâreti yerine getirmenin başka bir yoludur.[15] Diğer bir ifadeyle buradaki ölçü, fakiri bir günlük doyurmaya karşılık bir gün oruç tutma şeklindedir.

Resûlullah (sas), âyette belirtilmeyen veya kapalı kalan kısımları dikkate alarak avlanma hususunda başka kurallar da koymuştur. Bu doğrultuda Peygamberimiz, zarar verme ihtimali bulunması durumunda karga, çaylak, akrep, fare ve kuduz köpeğini av yasağının dışında tutmuştur. İhramlı veya ihramsız olan kişinin bu hayvanları öldürmesinde bir sakınca yoktur.[16] Ayrıca deniz avı da avlanma yasağı dışında tutulmuştur. İhramlı veya ihramsız her durumda deniz hayvanlarını avlamak câizdir. Kara avı ihramlı iken haram kılınmakla beraber, geçimlik sağlamak ve azık yapmak için denizden avlanmak ve deniz avını yemek helâl kılınmıştır.[17] Kur'ân'da deniz avının hem yerleşik olanlar hem de seyahat edenler için bir geçimlik olduğu ifade edilmiştir.[18]

Allah Teâlâ insanı kullukla sorumlu tutmuş, yarattığı bütün varlıklardan belirli sınırlar çerçevesinde faydalanma konusunda da onu serbest bırakmıştır. İnsanın yaratılan imkânlardan yararlanmasında esas olan bunun helâl yoldan olmasıdır. Onun hizmetine sunulan oldukça geniş bir alan yanında haram kılınanların miktarı son derece sınırlıdır. Avlanma, eski çağlardan beri, insanların yiyeceklerini sağlama veya hayvanlardan faydalanma gayesiyle başvurdukları bir yoldur. İslâm, insanın hayvanlara karşı katı, keyfî ve acımasız değil, aksine merhametli ve şefkatli davranmasını emreder. Dolayısıyla yararlanma amacı olmaksızın, hayvanlara eziyet ederek veya başkalarına zarar vererek avlanmak dinen uygun değildir. Ama helâl olan hayvanlardan yararlanmak ya da bazılarının zararlarından kurtulmak için onları öldürmek helâl kılınmıştır. Avlanmanın hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağı, Kur'ân ve Sünnet temel alınarak kaynaklarımızda detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

15 Mâide 5/95: Taberî, VIII, 679, 685.
16 Mâide 5/95: Râzî, XII, 93; Buhârî, "Ṣayd", 5; Müslim, "Ḥac", 9, 74.
17 Mâide 5/96; Nahl 16/14; Fâtır 35/12.
18 Mâide 5/96.

İNKÂR
VE
KÜFÜR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٣٤﴾

"Meleklere, 'Âdem'e secde edin.' dediğimizde İblîs dışındakiler derhâl secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve Kâfirlerden oldu."

(Bakara 2/34)

اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَۚ وَاِنْ تَشْكُرُوا
يَرْضَهُ لَكُمْۜ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۜ اِنَّهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

"Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez; sonunda dönüşünüz sadece Rabbinize olacak, ardından O, neler yapıp ettiğinizi size bildirecektir. Şüphesiz O, kalplerin derinliklerini bilmektedir."

(Zümer 39/7)

وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمُ الْعَذَابُ
وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾

"Oysa onlara kendi içlerinden bir peygamber de gelmişti. Ama onu yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de haksızlıklarını sürdürürken azap onları yakalayıverdi."

(Nahl 16/113)

هُوَ الَّذٖي جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ فِي الْاَرْضِۜ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۜ
وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتاًۚ وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ
كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَاراً ﴿٣٩﴾

"Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Artık kim inkâr ederse inkârcılığı yalnız kendi aleyhinedir. Kâfirlerin küfrü Rableri katında gazabı arttırmaktan başka bir sonuç doğurmaz. Şu hâlde Kâfirlerin küfrü ancak kendi ziyanlarını arttırır."

(Fâtır 35/39)

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى
الْاُمَمِۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًاۙ ﴿٤٢﴾

"Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı."

(Fâtır 35/42)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهِ
وَالْكِتَابِ الَّذِٓي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾

"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberi'ne, Peygamberi'ne indirdiği Kitap'a ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice dalâlete düşmüştür."

(Nisâ 4/136)

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ
بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِٓ اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ
جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًاۙ ﴿١٤٠﴾

"Allah size kitapta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz. Allah elbette Münafıkların ve Kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir."

(Nisâ 4/140)

هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٢﴾

"Sizi yaratan O'dur. Ama kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."

(Tegābün 64/2)

اِنَّ الَّذٖينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَيُرٖيدُونَ اَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَيَقُولُونَ
نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍۙ وَيُرٖيدُونَ اَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبٖيلاًۙ ﴿١٥٠﴾
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّاۚ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرٖينَ عَذَاباً مُهٖيناً ﴿١٥١﴾

"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, '(Peygamberlerin) bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız.' diyenler ve böylece (iman ile inkâr) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek Kâfirler bunlardır ve biz Kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."

(Nisâ 4/150-151)

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ
صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِى السَّمَٓاءِۜ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ
عَلَى الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾

"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de dalâlette bırakmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır."

(En'âm 6/125)

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ
وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا ﴿٤٠﴾

"Kuşkusuz biz insanın önceden yapıp ettiklerini karşısında göreceği ve inkârcının, 'Keşke toprak olsaydım!' diyerek dövüneceği günde gerçekleşecek yakın bir azaba karşı sizi uyardık."

(Nebe' 78/40)

وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ أَعْمٰى
﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذٰلِكَ أَتَتْكَ
اٰيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ
يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّهِ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقٰى ﴿١٢٧﴾

"Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak dirilteceğiz. O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak dirilttin? Hâlbuki daha önce gören biriydim.' Allah buyurur: 'İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!' Haktan sapan ve Rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır."

(Tâhâ 20/124-127)

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ
وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَۙ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ فِيهَاۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

"Gerçekleri inkâr eden ve inkârcılığa saplanmış olarak ölenlere gelince, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir! Onlar hep lânette kalacaklar, azapları hafifletilmeyecek ve yüzlerine bakılmayacak!"

(Bakara 2/161-162)

تِلْكَ الْقُرٰى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓائِهَاۚ وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِۚ
فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ
عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾

"İşte o ülkeler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun ki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Fakat onlar önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte Kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler."

(A'râf 7/101)

Allah Teâlâ, en güzel nimetleri insanoğluna vermiş, ona eşsiz lütuf ve iyilikte bulunmuştur. Yerlerin ve göklerin sahibi olarak O'nun insandan beklediği ise bu nimet ve güzelliklere şükretmesidir. Şükür, Yüce Allah'a imanın, ibadetin ve itaatin ifadesidir. İman ve şükrün olmadığı yerde nankörlük ve inkâr vardır. Bu nedenle şükür-iman ve nankörlük-inkâr Kur'ân'ın en çok üzerinde durduğu konulardan olmuştur. İnsanın dünya ve âhiret hayatında kurtuluşu, mutluluk ve saadeti, imana ve şükre bağlıdır; hüsranı ve feci âkıbeti ise inkârı ve nankörlüğü sebebiyledir. Kur'ân'da küfür, Allah'ı, O'nun kudretini ve kâinattaki fiillerini, âhireti, Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğini, Kur'ân'ı, önceki peygamberleri ve gayb âlemini inkâr etmeyi içine alır. Pek çok âyette de inkâr davranışları, inanmayan insanın içine düştüğü mantıksızlık, buhran ve küfrün kötü sonuçları açıklanır. Yine ibret alınması için peygamberlere isyan eden, ilâhî çağrıyı engelleyen ve zulme sapan geçmiş milletlerden bazılarının nasıl yok edildikleri anlatılır. İnkâr edenlerin âhiretteki sıkıntılı ruh hâli, duyacakları pişmanlık, çekecekleri ağır cezalar, Kur'ân'da en etkili ifade ve üsluplarla dile getirilir.

Ke-fe-ra kökünden gelen *küfr* kelimesinin kök anlamı, "bir şeyi örtmek ve gizlemek" demektir. Nitekim karanlığıyla her şeyi örttüğü için geceye, toprakla tohumu örttüğü için çiftçiye[1] *kâfir* denir. Dinî açıdan *kâfir* de hak ve hakikatin üzerini örtmektedir. Terim olarak *kâfir*; Allah'ın birliğini, peygamberliği ve dini inkâr eden kimseye, dinin sınırlarını çiğneyen ve Allah'a teşekkür (*şükr*) etmeyene denir.[2] Kelime, Allah'ın verdiği nimetleri görmezden gelip gizlemek, yani nankörlük anlamında da kullanılmaktadır. Küfür, imanın ve şükrün zıddıdır. *Ne-ke-ra* kökünden gelen *inkâr* kelimesi; "tanımamak, varlığını kabul etmemek, yalanlamak" gibi mânalara gelir. Bu hâliyle inkâr, bilmenin, tanımanın zıddıdır. *Münkir* ise "inkâr eden

1 Hadîd 57/20.
2 Râgıb el-İsfahânî, s. 434.

kimse"ye denir. Kur'ân'da Allah'ın varlığını ve âlemdeki fiillerini kalben, dille ve davranışla kabul etmemek *inkâr* demektir.[3]

Küfür, Kur'ân-ı Kerîm'in kavram haritasında merkezî bir yere sahiptir. Bununla ilişkili daha pek çok kavram vardır. Bunların başında *şirk* gelir. Şirk, Allah ile birlikte başka ilâhlar tanımaktır ve küfrün bir çeşididir.[4] Küfürle ilgili diğer bir kavram *fısk*tır. *Fısk*, dini kabul ettikten sonra onun bir kısım emir ve yasaklarını veya tamamını çiğnemektir.[5] *Fücûr* kelimesi de "günah" mânasında olup Kâfirlerin sıfatıdır.[6] *Fücûr*, dindarlık örtüsünü parçalamakla eşdeğerdir.[7] Bir başka açıklamaya göre küfür kalple, fücûr amellerle ilişkilidir.[8] Yine küfrü anlatan *ilhâd* kelimesi, "haktan uzaklaşmak" anlamındadır.[9] *İlhâd*ın doğrudan Allah'a şirk koşmak, O'nu zâtına yakışmayan yanlış vasıflarla nitelendirmek anlamları da vardır.[10] "Doğru yoldan sapmak" anlamına gelen *dalâlet* kelimesi de inkârla bağlantılıdır. Kelime, ister kasten isterse unutarak az veya çok bütün sapmaları içerir.[11] Kabul edilen bir şeyin aksini ileri sürmek veya bile bile gerçeği reddetmek mânasındaki *cuhûd* inkâra farklı bir boyut katmaktadır.[12] *Tekzîb*, Kur'ân'da, Allah'ın âyetlerini, hakkı, kıyameti ve peygamberleri yalanlamak anlamında kullanılır.[13] Ayrıca inkâr tutumu, "şiddetle bir şeyden kaçınmak" anlamıyla *ibâ*, Allah'ın emrine karşı gelmek, O'na itaatten ayrılmak, sözünü dinlememek demek olan *isyân*,[14] "isyanda aşırı gitmek" mânasıyla da *tuğyân* kelimesiyle dile getirilir.[15]

---

3 Cevherî, II, 837; Râgıb el-İsfahânî, s. 505.
4 Ebû Hilâl Askerî, s. 265-266.
5 Râgıb el-İsfahânî, s. 380.
6 Abese 80/42; İnfitâr 82/14; Mutaffifîn 83/7.
7 Râgıb el-İsfahânî, s. 373.
8 Abese 80/42: İbn Kesîr, XIV, 256.
9 Hac 22/25.
10 Râgıb el-İsfahânî, s. 448.
11 Râgıb el-İsfahânî, s. 297-298.
12 Râgıb el-İsfahânî, s. 88; bk. Neml 29/14; En'âm 6/33; A'râf 7/51; Nahl 16/71; Ankebût 29/47, 49; Lokmân 31/32; Fussılet 41/28.
13 Âl-i İmrân 3/137; Hûd 11/59; Nahl 16/71; Neml 27/14; Fussılet 41/15; Burûc 85/19.
14 Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/152; Nisâ 4/13; En'âm 6/15; Tâhâ 20/121; Ahzâb 33/36; Hucurât 49/7.
15 Râgıb el-İsfahânî, s. 7, 304; İsrâ 17/89; Tâhâ 20/56; Furkân 25/50; Nâziât 79/17-21, 37-39.

İnkâr edenler, büyüklük saplantısı içinde olurlar (*istikbâr*).[16] Cehalete[17] ve bencil arzulara kapılmaları,[18] onları aldanışa (*gurûr*) sürükler.[19] Hakikate karşı nefret ve ondan kaçış (*nüfûr*)[20] yine gaflet içinde olmaları (*gaflet*),[21] Kâfirlerin diğer özellikleridir. Allah'ın emrine karşı gelmek (*'utüvv*),[22] haktan ve âyetlerden yüz çevirmek (*tevellî, i'râz, i'tidâ, sadf, nükûs*),[23] ısrarla inkârcı tutumu sürdürmek (*nükûb*),[24] vicdanın sesine rağmen inkâra devam etmek (*ifk, sarf*)[25] ve Allah'ın tek ilâh olarak anılmasından hoşlanmamak (*işmi'zâz*)[26] da inkârla ilgili diğer tavır ve tutumları ifade eden kelimelerdir.

16 Râgıb el-İsfahânî, s. 421; bk. Nisâ 4/172-173; A'râf 7/36, 40; Zümer 39/59; Müddessir 74/23; Leyl 92/8-9; Alak 96/6-7.

17 En'âm 6/111; A'râf 7/138; Hûd 11/29; Ahkāf 46/23.

18 A'râf 7/176; Kehf 18/28.

19 Mülk 67/20.

20 Râgıb el-İsfahânî, s. 501; İsrâ 17/41, 46; Furkān 25/60; Mülk 67/21; Fâtır 35/42.

21 Kehf 18/28; Meryem 19/39; Enbiyâ 21/1, 97; Zâriyât 51/10-14.

22 A'râf 7/77, 166; Zâriyât 51/43-45; Talâk 65/8-9; Mülk 67/21.

23 İsrâ 17/46; Tâhâ 20/48; Meâric 70/15-18; Müddessir 74/23; Kıyâme 75/32; Gâşiye 88/21-26; Leyl 92/16; Alak 96/13; En'âm 6/4; Hicr 15/81; Enbiyâ 21/24; Mü'minûn 23/71; Secde 32/22; Yâsîn 36/46; Sâd 38/67-68; Ahkāf 46/3; Cin 72/17; En'âm 6/46, 157; Mü'minûn 23/66-67.

24 Mü'minûn 23/74.

25 Mâide 5/75; En'âm 6/95; Tevbe 9/30; Yûnus 10/32, 34; Ankebût 29/61; Rûm 30/55; Fâtır 35/3; Zümer 39/6; Mü'min 40/62, 63, 69; Zuhruf 43/87; Münâfikūn 63/4.

26 Zümer 39/45.

Peygamberimiz Hz. Muhammed (sas), vahye muhatap olmuş, tebliğ görevine yeni başlamıştı. Mekkeliler, gerek ataları Hz. İbrâhim ve gerekse toplumdaki Yahudi ve Hıristiyanlar sebebiyle vahye yabancı değillerdi. Buna rağmen İslâm daveti gelince vahyi ve Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini inkâr ettiler. Bütün çağrılara kulaklarını tıkadılar, alaycı davranıp onu hafife aldılar. Hatta zaman zaman şiddete başvurdular. Mekkelilerin Allah'a iman etmesini çok isteyen Hz. Peygamber, onların inkârcı ve alaycı tutumları karşısında çok üzülüyordu. Ölümden sonra yeniden dirilecekleri kendilerine bildirilince buna: *"Sahi, biz, ölüp de toprak ve kemik yığını hâline geldikten sonra yeniden mi dirilecekmişiz? Geçmişteki atalarımızda mı?"*[1] sözleriyle karşılık vermişlerdi. Bu itiraza Resûlullah'ın ağzından vahyin cevabı çok netti: *"Evet, hem de burnunuz yere sürtülerek."*[2] Ardından kıyamet günü asıl üzülecek ve acınacak duruma düşeceklerin inkâra dalanlar olacağı ilân edildi: *"Kuşkusuz o (kıyamet), bir tek korkunç sesten ibarettir, bunun ardından onlar şaşkınlıkla etrafa bakıyor olacaklar. 'Eyvah!' diyecekler, 'İşte hesap günü!' Evet, bu, asılsız olduğunu savunduğunuz yargı günüdür. (Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zalimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını, hepsini cehennemin yoluna sürün! Ve durdurun onları, çünkü sorguya çekilecekler!'"*[3]

---

1 Sâffât 37/16-17.
2 Sâffât 37/18: Taberî, XIX, 516-517.
3 Sâffât 37/19-24.

İNKÂR, SADECE ALLAH'A KUL OLMAYI REDDETMEKTİR

اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَۚ وَاِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْۜ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۜ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

"Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez; sonunda dönüşünüz sadece Rabbinize olacak, ardından O, neler yapıp ettiğinizi size bildirecektir. Şüphesiz O, kalplerin derinliklerini bilmektedir."

(Zümer 39/7)

İnkâr, Allah'ın vahiyle bildirdiği hakikatlere inanmamak ve ilâhî buyruklara göre yaşamayı kabul etmemektir. Kur'ân çok net bir şekilde Allah'ı, Elçisi'ni, meleklerini, kitaplarını ve âhireti inkâr edenlerin büsbütün sapkınlığa düştüklerini belirtmiştir.[4] Hz. Nûh'tan Hz. Muhammed'e (sas) kadar bütün peygamberler, inkâr ile karşılaşmışlar, yalancılıkla itham edilmişlerdir.[5] Muhatapları, peygamberlerden doğru söylediklerine dair olağanüstü olaylar (*mûcize*) göstermelerini istemişlerdir.[6] Yüce Allah da peygamberlerini âyet ve mûcizelerle desteklemiştir. Kâfirler bunları da reddetmişler, peygamberleri büyücülükle itham etmişler[7] ve onların uyarılarını dikkate almamışlardır.[8] Yahut alay ve eğlence konusu yapıp Allah'ın elçilerini aşağılamışlar veya şiddet kullanarak peygamberleri susturmaya girişmişlerdir. Bununla da kalmamış ülkelerinden çıkararak onlardan kurtulma yoluna gitmişlerdir.[9] Oysa Kâfirler, peygamberlerin toplum içinde en güvenilir, itibarlı, özü-sözü doğru insanlar

---

4 Nisâ 4/136.
5 Ra'd 13/43; Nahl 16/113; Sâd 38/4, 14; Kāf 50/12-14.
6 Ra'd 13/27; İsrâ 17/90-93; Furkān 25/21.
7 Kasas 28/36; Rûm 30/58; Yâsîn 36/46; Sâffât 37/12-14; Kamer 54/2.
8 En'âm 6/5, 10; Hûd 11/8; Kehf 18/106; Şuarâ 26/6; Zümer 39/48; Mü'min 40/83; Câsiye 45/33; Ahkāf 46/26.
9 A'râf 7/60-61, 88; Enfâl 8/30; İbrâhîm 14/13; İsrâ 17/76, 94; Yâsîn 36/30; Zümer 39/56; Kehf 18/105-106; Enbiyâ 21/3, 36, 41, 68; Mü'minûn 23/33; Kamer 54/25; Tegābün 64/6.

olduklarını biliyorlardı.[10] Bununla birlikte, peygamberlerin tebliğ ettiklerini, kendi çıkarlarına ve atalarından devraldıkları hurafelere veya kendi bâtıl dinlerine göre yaşamanın önünde engel görüyorlardı. Bu nedenle peygamberleri, mevcut yapıya isyan etmek ve iktidar peşinde koşmak gibi asılsız iddialarla suçlayarak kendilerini haklı göstermeye çabalamışlardır.[11]

Kur'ân'ın beyanlarına göre insanı, inkâra sürükleyen temel etken, kendini yeterli görmek (*istiğnâ*) ve *kibir*dir. *İstiğnâ* kişinin kendi kendine yettiği ve başka bir varlığa hatta Yüce Allah'a ihtiyacı olmadığı yanılgısıdır. Genelde kendi gücüne, aklına, bilgisine, iktidarına ve malına güvenen insanlar imana yanaşmaz, bir yaratıcıya boyun eğmeyi kabullenmezler. Kibirli ve kendini yeterli gören bu kimseler, Kur'ân'da şöyle anlatılır: *"Hayır! Gerçek şu ki insan, kendisini yeterli görerek çizgiyi aşar."*[12] Hâlbuki âyetlerde de açıkça dile getirildiği gibi Yüce Allah, insanı yaratmak, bilmedikleri şeyleri ona öğretmek ve benzersiz nimetler vermekle ona büyük bir iyilikte ve ayrıcalıkta bulunmuştur. Fakat insan, gaflete kapılır, sahip olduğu nimetleri kendine mal eder, sonuçta bunları veren Allah'a nankörlük ederek haddini aşar. Bu tutum ve başkaldırı düpedüz bir kibrin neticesidir.[13] Bilindiği gibi kibir, insanın ezelî düşmanı olan İblîs'in de küfre düşmesinin temel sebebidir. İblîs, kibre kapılmış, bunun sonucunda inkâra sapmış, nankörlük etmiş ve ilâhî merhametten uzak tutulmuştur.[14] Aynı şekilde inkâr eden insan da kibre kapılmış, yaratıcısını, O'na boyun eğip emirlerine tutunmayı, yasaklarından kaçınmayı reddetmiştir.[15] İnsanlardan birçoğu peygamberleri ve onların Allah'tan getirdikleri emir ve yasakları kabul etmektense, şeytanın yaptığı gibi bencilce ve arzularına göre yaşamayı seçmişlerdir. Bu kimseler Allah'ı tanımazlar, buyruklarını kabullenmez ve öngördüğü hayat tarzını benimsemezler.[16]

İnkâr edenler, Kur'ân'da farklı özellikleriyle anlatılır. Söz gelimi şeytan inkârcılara yaşadıkları hayatı güzel gösterir,[17] onlar da isyanlarıyla, mal ve çevreleriyle böbürlenir ve gururlanırlar.[18] Kapıldıkları bâtıl inançları ve dünya işleri hakkındaki bilgileriyle şımarırlar.[19] Dünya işlerini bilirler, ancak âhireti düşünmez ve ona

10 En'âm 6/33: Taberî, IX, 219-220; Mü'minûn 23/69: Taberî, XVII, 87-88.
11 Hûd 11/79, 87; Tâhâ 20/57; Mü'minûn 23/24; Sebe' 34/43; Mü'min 40/26.
12 Alak 96/6-7.
13 Alak 96/6-7: Taberî, XXIV, 532; Râzî, XXXII, 18-19.
14 Bakara 2/34; A'râf 7/12-13, 18; Sâd 38/75-77.
15 Nisâ 4/172-173: Taberî, XXXVI, 710.
16 A'râf 7/176; Kehf 18/28; Tâhâ 20/16; Furkân 25/43.
17 Enfâl 8/48; Nahl 16/63; Ankebût 29/38; Fâtır 35/8; Muhammed 47/14.
18 Mü'min 40/75: Kurtubî, XVIII, 383-384.
19 Mü'min 43/83: Râzî, XXVII, 92.

yönelik amel etmezler.[20] Allah'ın cezasından ve azabından emin bir şekilde hayatlarını yaşarlar.[21] Onlar, Yüce Allah'ı unuttukları için âhirette fayda verecek hayırlı amelleri yapmayı da unutmuşlardır.[22] Böyle bir hayata sahip sözde toplumun ileri gelenleri, sadece kendilerini değil etkiledikleri insanları da cehenneme sürüklerler.[23] İnsanları Yüce Allah'ın yolundan alıkoyarlar, hakikati çarpık ve çelişkili gösterirler.[24] Başkalarını da kendileri gibi inkâra ve dinsizliğe sürüklemeye çalışırlar.[25] Kâfirler, yaşadıkları dünyada Yüce Allah'ın sonsuz ilim ve kudretini gösteren âyetler üzerinde tefekkür etmezler.[26] Her insan için kaçınılmaz ve bir gün kendilerini yakalayıverecek olan ölüm hakkında düşünüp ibret almazlar.[27] Çünkü ötesini görmezler, sadece yaşadıkları hayata inanır ve körü körüne ona bağlanırlar.[28] Oysa hayat çok kısa ve az bir faydalanmadan ibarettir.[29] Kâfirlerin hayatın anlamını keşfetmek diye bir dertleri yoktur. Dolayısıyla yerin ve göğün boşa yaratıldığını, hayatın görünenin dışında bir anlamının olmadığını sanırlar.[30] Sağlam bilgiye değil, zanna uyarlar.[31] Gayb hakkında tahmine dayalı olarak ileri geri konuşurlar,[32] kendilerine verilen ilâhî öğütleri ciddiye almazlar.[33] Böylece bâtıl inançlara ve inkâra kapılıp sonuçta hüsrana uğrarlar.[34]

Kur'ân-ı Hakîm, Hz. Peygamber'in çağrısına tâbi olmayıp küfre sapanların, bilinçsiz bir şekilde atalarının izinden gittiklerini bildirir.[35] Onlar, Allah'tan gelen vahye şüpheyle bakmış,[36] hatta onun değerini kavrayamayıp benzerini getirme iddiasında bulunmuşlardı.[37] Vahyi, geçmişlerin masalları olarak gördüler ve onu küçümsediler.[38] Her fırsatta ilâhî uyarı ve bildirilerle alay ettiler.[39] Bu sebeple onu anlamadılar

20 Rûm 30/7: Begavî, III, 571.
21 A'râf 7/99: İbn Kesîr, VI, 355.
22 Haşr 59/19: İbn Kesîr, XIII, 499-500.
23 İbrâhîm 14/28-29: Kurtubî, XII, 140-142.
24 Nisâ 4/160, 167; A'râf 7/45; Enfâl 6/47; Hûd 11/19; Nahl 16/88.
25 Âl-i İmrân 3/100, 149.
26 A'râf 7/146-147, 179; Yûsuf 12/105; Muhammed 47/24.
27 A'râf 7/185; Vâkıa 56/60, 83-87.
28 En'âm 6/29; Câsiye 45/24-25; Nâziât 79/37-38.
29 Âl-i İmrân 3/196-197.
30 Rûm 30/7; Sâd 38/27.
31 En'âm 6/116; Yûnus 10/36, 66; Sâd 38/27; Necm 53/27-28.
32 Sebe' 34/53: İbn Kesîr, XI, 300.
33 Bakara 2/171; En'âm 6/36, 39; A'râf 7/179.
34 Tûr 52/12-16: İbn Âşûr, XXVII, 41-45.
35 Bakara 2/170: Taberî, III, 41-44.
36 Sâd 38/8: Taberî, XX, 26.
37 En'âm 6/93; Enfâl 8/31.
38 En'âm 6/25; Nahl 16/24; Furkān 25/5; Mutaffifîn 83/13.
39 En'âm 6/5, 10: Taberî, IX, 156-158, 165-166; Hûd 11/8; Kehf 18/106; Şuarâ 26/6; Zümer 39/48; Mü'min 40/83; Câsiye 45/33; Ahkāf 46/26.

ve ondan yararlanmadılar.[40] Hatta jest ve mimikleriyle okunan âyetlerden rahatsız olduklarını gösteriyorlardı.[41] Öyle ki, Kur'ân'ın benzetmesiyle Hz. Peygamber'in davetinden aslandan kaçan yaban eşekleri gibi kaçtılar.[42] Kur'ân'ın bütününü değil, işlerine geleni kabul ettiler, diğerlerini ise inkâr ettiler.[43]

İslâm davetinin değişik dönemlerinde şartlara bağlı olarak geçmiş peygamberlerin mücadelelerinden bahsedilir. Böylece öncekilerle Peygamberimiz dönemi inkârcılarının ortak yönlerine dikkat çekilir ve yaşadığı zorluklar karşısında Allah'ın Son Elçisi teselli edilir. Bu âyetlerden birinde şöyle buyurulur: *"Şayet seni yalancılıkla itham ediyorlarsa bilesin ki senden önce Nûh, Âd ve Semûd kavimleri, İbrâhim'in kavmi, Lût'un kavmi ve Medyen halkı da (peygamberlerinin bildirdiklerini) yalan saymışlardı. Aynı şekilde Mûsâ da yalancılıkla itham edilmişti. Ben ise o inkârcılara biraz süre tanıdım ve sonra onları kıskıvrak yakaladım. Hadlerini bildirişim nasıldı bir bilsen!"*[44] Yine geçmişteki inkârcılarla Hz. Peygamber dönemi inkârcılarının birbirine benzediği âyette şöyle anlatılır: *"Bilgiden yoksun olanlar, 'Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mûcize gelmeli değil miydi?' dediler. Bunun gibi onlardan öncekiler de onların dediklerinin benzerini demişlerdi. Kalpleri (anlayışları) hep birbirine benziyor! Biz, kesin gerçeği bilmek isteyenlere âyetleri açıkladık."*[45]

Şirk, insanlık tarihi boyunca görülen en temel inkâr çeşididir. Bu sebeple bütün peygamberlerin insanlara tebliğ ettikleri ana konu, şirkten kaçınıp kulluğu sadece Yüce Allah'a yapmaları gerektiğidir.[46] Çünkü insanlar, bütün varlıkları yaratan tabiatüstü, aşkın bir varlığa zaten inanıyorlardı. Ancak değişik sebeplerle O'na ortak koşuyorlardı. Kur'ân'ın üzerinde en çok durduğu konu şirktir, denilebilir. Çünkü Kur'ân'ın karşılaştığı en yaygın yanlış inanç, Allah'ın birliğini tanımamak, O'nunla birlikte başka varlıklara tapınmaktır. Müşrikler, Yüce Allah'a özgü kimi sıfatların başka varlıklarda da olduğuna inanıyorlardı. Hatta taptıkları putları Allah'ı sever gibi seviyorlardı.[47] Allah'a yaklaştırırlar inancıyla da onlara kulluk ediyorlardı.[48] Âyette şirk koşan insanın hâli, gökten düşen, kuşların kapıştığı ve rüzgârın uzak bir yere sürüklediği kimseye benzetilir. Bununla, imanla yücelen insanın şirke

40 En'âm 6/25: Taberî, IX, 199-201.
41 Hac 22/72.
42 Müddessir 74/49-51: Taberî, XXIII, 454-462.
43 Ra'd 13/36; Hicr 15/91: İbn Kesîr, VIII, 279.
44 Hac 22/42-44.
45 Bakara 2/118.
46 Nahl 16/36.
47 Bakara 2/165.
48 Zümer 39/3.

girdiğinde büsbütün düşüş ve hüsran yaşadığı anlatılmaktadır. Böylece onun düşüncesi, kötü arzular tarafından, ifade yerinde ise, lime lime edilmekte ve şeytan onu inkâr vadisinde yapayalnız bırakmaktadır.[49] Bu yalnızlığın bir sonucu olarak, şeytana uyup Allah Teâlâ'ya ortak koşmalarından ötürü Müşriklerin kalplerine korku salınır.[50]

İnsana yapılabilecek en büyük kötülüklerden biri ona iftirada bulunmaktır. Ne yazık ki insanoğlu bu kötülüğü Yüce Yaratıcı'ya karşı yapmış, O'nun birliği, aşkınlığı ve yüceliği ile bağdaşmayan iddialar ileri sürmüştür. Şu iddialar Allah Teâlâ'ya yapılan çirkin iftiralardan bazılarıdır: "Allah, Muhammed'i peygamber olarak göndermemiştir. Allah, Kur'ân diye bir kitap indirmemiştir. Allah'ın eşi ve çocuğu vardır." Bugün olduğu gibi geçmişte de bu iddiaları ileri süren Müşrikler, Kur'ân'da zalimler olarak isimlendirilmektedir: *"Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler."*[51]

Kur'ân'da, en azılı inkârcılar olan Müşriklerin Allah hakkında bilgisizce tartıştıkları belirtilir.[52] Onlar, Allah Teâlâ'nın iradesini, evrenin yaratıcısı olmasını, peygamber göndermesini, kitap indirmesini ve dine çağırmasını inkâr etmiş, bu konularda tartışmaya girmişlerdi. Çünkü onlar, bu âlem üzerinde düşünmüyor ve başlarını kaldırıp kâinattaki muhteşem düzene bakmıyorlardı. Eğer böyle yapsalardı âlemin eşsiz, bilgi, irade ve güç sahibi bir yaratıcısının olduğunu, bu yaratıcının peygamberler ve kitaplar gönderdiğini kavrar, neticede Allah hakkında tartışmaktan da vazgeçerlerdi.[53] Bu bağlamda Müşrikler, Allah hakkında aslı esası olmayan birtakım tahminlerde de bulundular. "Allah bilmez, Allah görmez." gibi asılsız iddiaları, sonuçta bu insanları büyük bir cezaya ve hüsrana sürükledi.[54] Hz. Peygamber'in çağdaşı olan Yahudiler de Allah Teâlâ'nın büyüklüğü ile bağdaşmayacak tarzda ileri geri konuştular. Nitekim onlar "Allah'ın eli bağlıdır.",[55] "Allah fakirdir, biz zenginiz."[56] demişlerdi. Böylece onlar, hâşâ Yüce Yaratıcı'nın cimriliğini ima edip insanların yardımına muhtaç olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişlerdi.

Müşrikler, vahyi, mûcizeleri ve diğer delilleri yalanladılar. Aslında bunlar, peygamberler tarihinde çokça karşılaşılan davranışlardır. Nitekim âyette *"Rablerinin*

---

49 Hac 22/31: Râzî, XXIII, 33.
50 Âl-i İmrân 3/151: Taberî, VI, 127-128.
51 En'âm 6/21: Taberî, IX, 188; Mâtürîdî, V, 31. Ayrıca bk. Hûd 11/18; Zümer 39/60.
52 Hac 22/3-4: Taberî, XVI, 459-460.
53 Lokmân 31/20; Hac 22/3: Mâtürîdî, IX, 342.
54 Fussılet 41/22-23: Taberî, XX, 409-414.
55 Mâide 5/64: İbn Kesîr, V, 278.
56 Âl-i İmrân 3/181: Beyzâvî I, 317.

âyetlerinden onlara ne zaman bir âyet gelse, mutlaka ondan yüz çevirirler."[57] buyurulur. Allah'ın yegâne ilâh oluşuna işaret eden bu delilleri (*ayât*) inkâr edenlerin, şiddetli bir azaba çarptırılacakları ifade edilir.[58] Evrende güneş, ay, yıldızlar, bulutlar, dağlar, nehirler, denizler gibi Allah'ın eşsizliğine işaret eden sayısız kanıt vardır. İnkârcılar, bunları her gün görürler, fakat bunlardan öğüt almazlar:[59] *"Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüzlerini çevirip geçerler."*[60]

Kur'ân nazil olmadan önce Müşrikler, bir ilâhî kitapları olması hâlinde mutlaka Allah'ın gerçek kulları olacaklarını iddia ediyorlardı. Fakat bu kitap gelince onu inkâr etmekten hiç çekinmediler.[61] Hz. Muhammed Mustafa'nın (sas) yaptığı iman çağrısı karşısında küfür ve inkârın her türlüsünü sergilediler. Hatta onlar Kur'ân'a öncekilerin masalları,[62] açık bir sihir,[63] Hz. Muhammed'in uydurması,[64] başka bir insanın öğretmesi[65] gibi bir çok iftira attılar. Oysa Kur'ân, hiçbir yanlış içermeyen, hüküm ve hikmet sahibi, her türlü övgüye layık Yüce Allah'tan gelmişti. Dolayısıyla o, iman eden kimseler için eşsiz bir rehber ve şifa kaynağı idi.[66]

Kur'ân-ı Kerîm'in şiddetle reddettiği inkârcı tutumlardan biri, Yahudi ve Hıristiyanların, kendilerine gönderilen kitaplara ve Kur'ân'a olan saygısızlıklarıdır. Onlar, kitaplarını geriye atıp hayatlarından çıkarmış, hükümlerini değiştirip bozmuşlardır. Bazıları da kutsal kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını reddetmek, kitabın doğru olduğunu gizlemek ve dünyevî çıkarlar uğruna ona ihanet etmek gibi tavırlar sergilemişlerdir.[67] İşte bunların hepsi ilâhî kitabı inkârın farklı boyutlarıdır. Kutsal kitaplara olan bu inkârcı tutumla yakından ilgili diğer bir konu da peygamberlere iman edilmemesidir. Çoğu zaman inkârcılığın başlangıcı burasıdır. Meselâ Müşrikler, kendileri gibi yiyen içen, çarşıda alışveriş yapan birinin, yani Peygamberimizin vahiy alabileceğini kabullenemediler.[68] Oysa ondan önce gelen bütün peygamberler de bu beşerî özelliklere sahip kimselerdi.[69]

57 Yâsîn 36/46: Taberî, XIX, 447-449; İbn Kesîr, II, 366.
58 Âl-i İmrân 3/4; Nisâ 4/56: Taberî, V, 184-185; VII, 163-167.
59 Yûsuf 12/105: Mâtürîdî, VII, 369-370.
60 Yûsuf 12/105.
61 Sâffât 37/167-170.
62 Nahl 16/24; Mü'minûn 23/82-83.
63 Sebe' 34/43.
64 Furkān 25/4-5: Taberî, XVII, 397-401.
65 Nahl 16/103-104: Taberî, XIV, 364-371.
66 Fussılet 41/42, 44: Taberî, XX, 446.
67 Bakara 1/42, 79, 85, 101: Taberî, I, 605-611, II, 163-170, 205-217, 311-312. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 2/187; Nisâ 4/150; Mâide 5/13-14, 41.
68 Furkān 25/7: Taberî, XVII, 402-404.
69 Furkān 25/20.

Kur'ân'da dini inkârla ilgili en çok yer alan konulardan birisi de münafıklık ve Münafıklardır. Münafıklar, imanla inkâr arasında gidip gelen,[70] inanmış gibi görünen ancak kâfirlikten yana olan kimselerdir. Dolayısıyla onlar, Yüce Allah'ı ve Elçisi'ni inkâr eden, kısaca İslâm'ı bırakıp küfre koşanlardır.[71] Onların bu iki yüzlü tutumları âyette açıkça ortaya konmaktadır: *"Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın Elçisi'sin.' derler. Senin hiç kuşkusuz kendi Elçisi olduğunu Allah elbette biliyor, ama Allah tanıklık eder ki Münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler. Onlar yeminlerini kalkan edinip Allah yolundan yan çizmişlerdir. Onların yaptıkları ne kadar çirkin! Şöyle ki, onlar sözde inandılar ama gerçekte inkâr ettiler; bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir; artık anlayıp kavrayamazlar."*[72] Münafıklar, Peygamber'in hükmüne değil tâğûtun yani şeytanın hükmüne razı olurlar, böylece imansızlık girdabına kapılırlar.[73] Daima yalan söylerler,[74] Müminlerle iç içe yaşamalarına rağmen zor zamanlarda onları yüzüstü bırakırlar. Meselâ savaş ve savunmaya çağırıldıkları zamanlarda yüz çevirirler, böyle zamanlarda *"Onlar imandan çok küfre yakındırlar."*[75] Münafıklar Allah'a, O'nun âyetlerine ve Hz. Peygamber'e böyle davrandıkları için, Allah bu dünyada onlara lânet etmiştir, onlar âhirette de Kâfirlerle birlikte cehenneme atılacaklardır.[76] Çünkü onlar Allah'ı unutmuşlardır, Yüce Allah da onları unutmuştur.[77]

Âhireti inkâr da, tarih boyunca çokça tekrarlanmış bir sapmadır. Hz. Peygamber'in muhataplarının da en fazla itiraz ettiği iman konularından biri, Allah'ın birliği diğeri ise âhiretti.[78] Aslında insan tabiatında ebedî yaşama tutkusu vardır.[79] Buna rağmen Kâfirler, ölümden sonra yeni bir hayata gözlerini açacaklarını[80] ve dünyada yaptıklarından hesap vereceklerini kabul edememişlerdir.[81] Dolayısıyla peygamberlerin haber verdiği kıyamet, âhiret, hesap, cennet ve cehennem gibi hakikatleri inkâr etmişlerdir. Hatta Hz. Peygamber dönemi Müşrikleri gibi, "Sözünü ettiğiniz

---

70 Nisâ 4/137.
71 Âl-i İmrân 3/176; Mâide 5/41; Tevbe 9/74, 84, 125.
72 Münâfikûn 63/1-3: Taberî, XXII, 650-652.
73 Nisâ 4/60, 65: Taberî, VII, 188-195, 200-205.
74 Tevbe 9/107; Münâfikûn 63/1.
75 Âl-i İmrân 3/166-167: Taberî, VI, 220-225.
76 Nisâ 4/140; Tevbe 9/55, 85; Feth 48/6.
77 Tevbe 9/67: Taberî, XI, 548-549.
78 En'âm 6/113; A'râf 7/45; Nahl 16/60; İsrâ 17/10; Neml 27/4-5; Rûm 30/7; Sebe' 34/8; Fussılet 41/7.
79 A'râf 7/20.
80 Nahl 16/38; Ra'd 13/5; İsrâ 17/49, 98; Mü'minûn 23/82-83; Neml 27/67-69; Secde 32/10; Sebe' 34/7; Yâsîn 36/77-78; Sâffât 37/16-18; Kâf 50/2-3; Vâkıa 56/47-48; Mümtehine 60/13; Tegâbün 64/6-7; Cin 72/7.
81 Sâffât 37/21; Mü'min 40/27; İnfitâr 82/9; Secde 32/20; Sebe' 34/42.

kıyamet ne zamanmış!" diyerek bunları hafife almışlardır.[82] Peygamberler, hayatları boyunca işte bu inkârcı tutumla mücadele etmişlerdir.

HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİNİ REDDETMEK İNKÂRIN TA KENDİSİDİR

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ اَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ
وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ اَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ
حَقًّا وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾

"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, '(Peygamberlerin) bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız.' diyenler ve böylece (iman ile inkâr) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek Kâfirler bunlardır ve biz Kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."

(Nisâ 4/150-151)

Hak-bâtıl mücadelesi, insanlık tarihinin en önemli gerçeklerinden biridir. Bu mücadelede tevhidi, adaleti ve barışı Allah'ın gönderdiği seçkin kullardan, peygamberler temsil etmişlerdir. Onların çağrısına uymayan inkârcılar da şirkin, zulmün ve fesadın peşinde koşmuşlardır. Bu çerçevede doğru yoldan sapmamaları için insanlar daima peygamberlerle ve onların Allah'tan getirdikleri kitaplarla desteklenmiştir. Yüce Allah'ın bu seçkin kulları bu uğurda olanca samimiyet ve gayretlerini ortaya koymuşlardır. Nitekim Hz. Mûsâ'nın, imana gelmeleri için İsrâiloğullarına şöyle dediği bildirilir: *"Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş Elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz hâlde ne diye beni üzüyorsunuz?"*[83] Tarihin bir gerçeği de vaktiyle bir peygambere inanıp bağlanan bazı toplulukların sonra verdikleri

---

82 Yûnus 10/48: Taberî, XII, 189. Ayrıca bk. Enbiyâ 21/38; Şuarâ 26/6; Neml 27/71; Sebe' 34/29; Yâsîn 36/48; Şûrâ 42/18; Kıyâme 75/6.

83 Saf 61/5.

sözden caymalarıdır.[84] Onlar, sorumluluklarını unutup ilâhî emirlere karşı lakayt davranmışlardır. Bunun bir sonucu olarak onların kalplerinin kaskatı kesildiği ve taştan daha duyarsız hâle geldikleri anlatılır.[85] Doğru yoldan sapan bu topluluklar, doğal olarak kendi aralarında ihtilâfa düşmüş, birlik ve beraberliklerini de kaybetmişlerdir.[86]

Kur'ân'da Yahudilerin inkârı çeşitli yönleriyle ele alınmış dünya ve âhirette bunun doğuracağı acı sonuçlardan bahsedilmiştir. Meselâ onlar, peygamberlere saygısızlık yapmaları, daha da ileri giderek bazı peygamberleri öldürmeleri sebebiyle ağır bir şekilde kınanmışlardır.[87] Yine Yahudilerin Üzeyir'i, Hıristiyanların ise Hz. Îsâ'yı aşırı yüceltmeleri, hatta "Allah'ın oğlu" diyerek kutsallaştırmaları da şiddetle reddedilmiştir.[88] Elbette ki onlar Allah'ın seçtiği ve örnek alınması gereken üstün şahsiyetlerdir. Ancak nihayetinde peygamberler de insandır ve Allah'ın birer kuludur.[89] Hıristiyanlar, "Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir." ya da "Allah üç unsurdan biridir." diyorlardı. Böyle diyenler Allah'a ortak koşmuş ve kâfir olmuşlardır. Kur'ân, ilgili âyetler vesilesiyle Peygamberi'nin ağzından bir anlamda onlara şu uyarıyı yapmıştır: Ey cahil Hıristiyanlar! Sizin iddia ettiğiniz gibi gerçekten Mesîh, Allah olsaydı ki böyle bir durum asla yoktur, kendisi ve annesinin ölümü geldiğinde, Yüce Allah'ın emrini geri çevirmeye gücü yeterdi. Oysa Allah Teâlâ onun annesinin canını aldı, ancak o bunu hiç de engelleyemedi. İşte ibret alacaksanız bunda sizin için ibretler vardır.[90]

Yahudi ve Hıristiyanların bir beşeri kutsallaştırmaları sadece peygamberlerden ibaret de değildi. Onlar, din adamlarına da kayıtsız şartsız itaat ederek onları tanrılaştırıp (*erbâb*) şirke düşmüşlerdi.[91] Ayrıca Medine'de yaşayan Yahudilerin, "cibt" ve "tâgūta" yani sihirbazlara ve şeytana iman ettikleri ifade edilir. Hâlbuki onlar, bunun küfür ve bunlara iman etmenin şirk olduğunu da biliyorlardı. Bu da yetmezmiş gibi, onlar Müşriklerin Müminlerden daha doğru bir yolda olduklarını söylüyorlardı.[92]

---

84 Mâide 5/13.
85 Bakara 2/74: Taberî, II, 129-133.
86 Bakara 2/84-85; Mâide 5/14.
87 Bakara 2/61, 87; Âl-i İmrân 3/21, 112; Mâide 5/70, 78; Saf 61/5.
88 Tevbe 9/30-31.
89 Nisâ 4/171: Taberî, VII, 701-705; İbn Kesîr, IV, 385-390.
90 Mâide 5/72-73: Taberî, VIII, 578-581.
91 Tevbe 9/31: İbn Kesîr, VII, 179.
92 Nisâ 4/51: Taberî, VII, 141-147.

Medine'de Son Peygamber'in özelliklerini bilen, onun geleceğine inanan, ancak geldiğinde kendilerinden olmadığını görünce kıskançlıklarından onu inkâr eden Yahudi ve Hıristiyanlar vardı. Şu âyet onların bu durumunu bizlere haber vermektedir: *"İman edip bu Resûl'ün hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık kanıtlar geldikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."*[93] Bu âyetlerin devamında, imandan sonra küfre sapanların sonra da bu konuda aşırı gidenlerin, iş işten geçtikten sonra yaptıkları bu geç kalmış tövbelerinin asla kabul edilmeyeceği belirtilir. Kâfir olarak can veren bu kimseler, kurtulmak için dünya dolusu altını fidye verseler de bu, hiçbirisinden asla kabul edilmeyecektir. Bu kimseler, çok acı bir azaba çarptırılacaklar ve bundan da onları hiç kimse kurtaramayacaktır.[94] Medine'deki Yahudiler ayrıca şu tutumları sebebiyle ağır eleştirilere ve uyarılara uğramışlardır: Kur'ân'a inanmamak, Hz. Muhammed ile alay etmek,[95] peygamberler arasında ayrım yapmak,[96] Müslümanları kıskanmak, onların iyiliklerini istememek,[97] onları dinden döndürmeye çalışmak,[98] dünyevî çıkarlar için gerçeği gizlemek,[99] dünya menfaati karşılığında Allah'ın hükümlerini terk etmek[100] doğru yol karşılığında sapkınlığı tercih etmek.[101]

İnkârın bir diğer görünümü de meleklerle ilgilidir. Müşrikler melekleri Allah'ın kızları sayıyorlardı.[102] Yahudiler ise meleklere düşmanlık ediyorlardı.[103] Çünkü Cebrâil'in savaş ve şiddet getirdiğine inanıyorlardı. Onun yerine müjde ve bereket getirdiğini kabul ettikleri Mîkâil'i elçi melek olarak görürlerdi.[104] Hıristiyanlar da melekleri tanrı kabul ediyorlardı.[105] Bu durum Hz. Îsâ'nın şahsında şöyle reddedilir: *"O peygamberin size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de (düşünülemez). Müslüman olmanızdan sonra size inkârcılığı emreder mi hiç?"*[106]

93 Âl-i İmrân 3/86: Taberî, V, 561.
94 Âl-i İmrân 3/90-91: Taberî, V, 563-572.
95 Bakara 2/91, 104; Nisâ 4/46, 47.
96 Bakara 2/89-91; Nisâ 4/150-151.
97 Bakara 2/90, 105, 109; Âl-i İmrân 3/19.
98 Âl-i İmrân 3/100, 149-150.
99 Bakara 2/159, 174; Âl-i İmrân 3/187.
100 Mâide 5/44.
101 Bakara 2/175.
102 Sâffât 37/149-150; Zuhruf 43/19: Taberî, XIX, 640-641; XX, 566-567.
103 Bakara 2/97-98; Enbiyâ 21/26-27.
104 Bakara 2/97-98: Taberî, II, 283.
105 Âl-i İmrân 3/80; Nisâ 4/172-173: Taberî, V, 533-535; VII, 707-708.
106 Âl-i İmrân 3/80.

İNKÂR, DÜNYADA SIKINTI ÂHİRETTE HÜSRANDIR

وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْر۪ي فَاِنَّ لَهُ مَع۪يشَةً ضَنْكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ﴿١٢٤﴾ قَالَ
رَبِّ لِمَ حَشَرْتَن۪ٓي اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَص۪يراً ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذٰلِكَ اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَس۪يتَهَاۚ وَكَذٰلِكَ
الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾ وَكَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّه۪ۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ
اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾

"Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak dirilteceğiz. O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak dirilttin? Hâlbuki daha önce gören biriydim.' Allah buyurur: 'İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!' Haktan sapan ve Rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır."

(Tâhâ 20/124-127)

İman, insana verilen en büyük müjde, en değerli nimettir. Allah Teâlâ, mümini küfrün karanlıklarından imanın aydınlığına çıkarmıştır. Ona imanı sevdirmiş, kalbini imanla süslemiş ve şenlendirmiş, küfrü ve isyanı da ona çirkin göstermiştir.[107] Yine rahmeti, hidayeti, yardımı ve melekleriyle onu desteklemiştir.[108] Dolayısıyla Hz. Peygamber'e inananlar, dinden dönmekten[109] ve küfre sapmaktan sakındırılmıştır.[110] Yine Resûlullah'ın ashâbı, âyetlerin inkâr edildiği ve hafife alındığı ortamlarda bulunmamaları, aksi takdirde inançsızlara benzeyecekleri konusunda uyarılmışlardır.[111] Onlara Müslümanlarla savaşanların safında yer alan yakınlarına ve akrabalarına karşı da mesafeli olmaları emredilmiştir.[112]

107 Hucurât 49/7-8.
108 Mücâdele 58/22: Mâverdî, V, 495.
109 Bakara 2/217; Mâide 5/5.
110 Nûr 24/55.
111 Nisâ 4/140.
112 Mücâdele 58/22: Taberî, VII, 602-605; XI, 383-384.

Allah Resûlü'nün çevresinde Müslüman kılığında inkârcılar vardı. Bunlar Kur'ân'ın ifadesiyle imana karşılık küfrü satın alan münafık kimselerdir ki, dinden çıkmaları ile Yüce Allah'a değil, aksine ilâhî azaba uğrayacakları için sadece kendilerine zarar vermişlerdir.[113] Küfre düşen insanların durumları ve ruh hâlleri Kur'ân'da daha başka misallerle de anlatılmıştır. Şu âyet bunun güzel örneklerinden biridir: *"Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte Kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir."*[114] Âyette imana eren kişi, ölümden sonra dirilen ve aydınlıkta yürüyene, inkârcı ise zifiri karanlıklara gömülen kimseye benzetilmektedir. Başka bir ifadeyle inkârcı insan ölü gibidir, hayat bulabilmesi ancak iman etmesine bağlıdır. Yine Kur'ân'da küfür karanlıklarla, iman ise nurla özdeşleştirilir.[115] Dolayısıyla karanlıklardan kurtulup aydınlığa erişmek ancak imanla mümkündür. Şu âyette de inkâr edenlerin yaşadığı durum, yüksek bir yere tırmanan kimsenin hissettiği nefes darlığına benzetilir. *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar, kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır."*[116]

Allah Teâlâ'ya inanan, hicret edip inandığı yolda cihad eden Müminler, O'nun merhametini ve ebedî hayatta cennetine girmeyi ümit ediyorlardı.[117] Allah'ın varlığına ve birliğine götüren delilleri, kıyameti ve hesabı inkâr eden Müşrikler ise Yüce Allah'ın âhiretteki rahmetinden ümitlerini kesmişlerdi.[118] Tâhâ sûresinde Kur'ân'dan yüz çeviren inkârcıların zor bir yaşantı sürecekleri anlatılır.[119] Dünyaya olan hırsları ve sürekli daha fazlasını istemeleri sebebiyle, onların yaşantıları sıkıntılı ve ruh hâlleri dağınıktır.[120] Müminler ise Hudeybiye sürecini anlatan âyetlerde de görüldüğü gibi, Allah'a dayandıkları ve O'nun rahmetini ümit ettikleri için, kalpleri huzur ve sükûn içerisindedirler.[121]

İnkârcılar, yaptıkları iyilikleri Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmazlar. Burada dünyevî beklentiler belirleyicidir. Onlar bu iyiliklerinin karşılığını dünyada iken aldıkları için âhirette hiçbir karşılık göremezler. Bu durum âyette çarpıcı bir

113 Âl-i İmrân 3/177: Taberî, VI, 258-259.
114 En'âm 6/122.
115 Bakara 2/257.
116 En'âm 6/125.
117 Bakara 2/218: Taberî, III, 667.
118 Ankebût 29/23: Taberî, XVIII, 380.
119 Tâhâ 20/124.
120 Tâhâ 20/124-127: Râzî, XXII, 130.
121 Feth 48/4, 18: Taberî, XXI, 245-246, 278.

benzetmeyle şöyle anlatılır: *"Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış), derin bir sapkınlıktır."*[122] Yine Allah Resûlü'ne hitaben inkârcıların amellerinin durumu şöyle ifade edilir: *"De ki: 'Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir.' İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz kıyamet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer vermeyiz. İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve resûllerimi alaya almaları sebebiyle işte onların cezası cehennemdir."*[123]

Müminler, Yüce Allah'ın desteğini, iyiliğini ve hoşnutluğunu kazanırlarken Kâfirlerin bundan payı olmayacaktır: *"Zira Allah, iman edip rızasına uygun davrananları lütfuyla ödüllendirecektir. Şüphesiz O, inkârcıları sevmez."*[124] Cenâb-ı Hak, küfre razı olmadığından[125] inkâr eden ve bu şekilde ölenler, Allah'ın ve meleklerin lânetine uğrayacaklardır. Onlar, âhirette kendilerini kurtarmak için her şeylerini feda etmiş olsalar bile asla bağışlanmayacak, dahası ağır bir şekilde azarlanacaklardır.[126] Âkıbetleri çok kötü olacak;[127] korkunç cehennem azabıyla cezalandırılacaklar[128] ve orada unutulacaklardır.[129] Cehennemden çıkmak için yalvaracaklar, ancak bu hiçbir fayda sağlamayacaktır. *"Rabbimiz! Bizi buradan çıkar; eğer bir daha eskiye dönersek, artık belli ki biz zalim insanlarız."* dediklerinde Allah onlara şöyle cevap verecektir: *"Yıkılın karşımdan! Artık bana bir şey söylemeyin!"*[130] Bir başka âyette de inkârcıların âhiretteki durumu şöyle anlatılır: *"İnkâr edenlere gelince, cehennem ateşi de onlarındır. Ne ölmelerine hükmedilir ki ölsünler ne de cehennem azabından kendileri için bir hafifletme yapılır. İşte inkârcılığa saplanıp kalmış herkesi böyle cezalandırırız. Ve onlar orada, 'Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım.' diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!"*[131] Buna göre inkârcılar, tekrar dünyaya dönmek ve

---

122 İbrâhîm 14/18.
123 Kehf 18/103-106.
124 Rûm 30/45.
125 Zümer 39/7.
126 Bakara 2/161; Âl-i İmrân 3/90-91; Mü'minûn 23/107, 108; Muhammed 47/34.
127 En'âm 6/30; Rûm 30/10; Secde 32/20; Tûr 52/12-14; Mutaffifîn 83/17.
128 Bakara 2/39; Âl-i İmrân 3/106; Mâide 5/10, 86; Hûd 11/17, 105-107; Tâhâ 20/74; Hac 22/57; Vâkıa 56/92-94; Hadîd 57/19; Tegâbün 64/10; Abese 80/42; A'lâ 87/11-13; Beyyine 98/6.
129 A'râf 7/51, 53; Câsiye 45/34-35; Secde 32/14.
130 Mü'minûn 23/107, 108.
131 Fâtır 35/36-37.

iman edip sâlih ameller işlemek isteyecekler, ancak bu talepleri kabul edilmeyecektir. Nihayet, azaptan hiçbir kurtuluş çaresi olmadığını anladıklarında, toprak olup gitmiş olmayı isteyeceklerdir. Âyette bu acı tablo da şöyle tasvir edilir: *"Biz insanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı, inkârcının da 'Keşke toprak olsaydım!' diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık."*[132]

Bütün varlıklar, kendilerini var eden Allah Teâlâ'ya teslim olmuş ve O'nun koyduğu kanunlara göre hareket etmektedirler. İnsan için doğru ve gerçekçi olan da Yaratan'ı tanıyıp O'na itaat etmesidir. O'nun gönderdiği dini reddetmek, aslında yaratılışla ve bütün evrende geçerli olan kanunla çatışmak demektir. Aynı zamanda inkâr insanı dünyada karanlıklara sürükler. Görünürde lüks ve zenginlik içinde yaşasa da inkârcı kimse, mânen çıkmazlar içine düşer. Âhiretin varlığını kabul etmediğinden dünyaya aşırı bağlanır, lâkin gün be gün dünyanın elinden uçup gittiğini görmek onu sonsuz bir ıstıraba sürükler. İnkârcının karşılaşacağı esas zorluk ve sıkıntılar ise âhirettedir. O, hem cennetten ve Allah'ın rızasından mahrum kalır hem de azabın en korkuncu olan cehennemle cezalandırılır. İnkâr, dünya ve âhirette zarar ve hüsrana sebep olduğundan inkârcılar bu tutumlarından vazgeçmeye çağrılır, Müminler de bu tehlikeye karşı sürekli uyarılırlar. İki dünya mutluluğu sadece imanla mümkündür. Bu yüzden Kur'ân bize küfrün mahiyetinden ziyade onun insanın iç dünyasında ve sosyal hayatta yaptığı tahribatı, âhirette yol açacağı dayanılmaz azabı anlatır. Onun amacı, teori ortaya koymak değil gerçeği gözler önüne sermektir. Kısaca Yüce Allah'tan uzak bir dünya hayatı, imansız bir kalp, kâfirlikle yoğrulmuş tutum ve davranışlar, insanın fıtratına aykırıdır.

132 Nebe' 78/40.

NİFAK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ف۪ي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَٓا اَخْلَفُوا اللّٰهَ
مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾

"Allah kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar onların yüreklerine münafıklığı yerleştirdi."

(Tevbe 9/77)

وَاَمَّا الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْساً اِلٰى رِجْسِهِمْ
وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾

"Kalplerinde hastalık olan (Münafıklara) gelince, bu onların (manevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir."

(Tevbe 9/125)

وَاِذَا لَقُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْۙ قَالُٓوا اِنَّا مَعَكُمْۙ
اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿١٤﴾

"(Münafıklar) iman edenlerle karşılaşınca 'İnandık.' derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise 'Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz.' derler."

(Bakara 2/14)

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌۘ فَاِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذ۪ي تَقُولُۜ وَاللّٰهُ
يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَۚ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلاً ﴿٨١﴾

"Sana 'Başüstüne!' diyorlar, yanından ayrılınca da içlerinden bir grup, (hile ve entrikayla) senin söylediğinin tersini kuruyor, Allah da onların içlerinden kurduklarını kaydediyor. Sen bunlara aldırma ve Allah'a güven, (güvenilecek) vekil olarak Allah yeter."

(Nisâ 4/81)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَإِذَٓا اُوذِيَ فِي اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ
اللّٰهِۜ وَلَئِنْ جَٓاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْۜ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا
فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

"İnsanlar arasında öyleleri de vardır ki, 'Allah'a inanıyoruz.' derler; ama Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaşınca insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünür (korkar ve boyun eğerler). Ama Rabbinden Müminlere bir yardım gelecek olsa o zaman da mutlaka (gerçek Müminlere), 'Aslında biz hep sizinle olduk.' derler. Peki ama herkesin kalbindekileri en iyi bilen Allah değil midir?"

(Ankebût 29/10)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهٖۙ
وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ
الْحَرْثَ وَالنَّسْلَۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

"İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, düşmanların en yamanı olduğu hâlde kalbindekinin (doğru olduğu konusunda) Allah'ı şahit tutar. Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez."

(Bakara 2/204-205)

اِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِۚ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًاۙ ﴿١٤٥﴾

"Şüphe yok ki Münafıklar cehennemin en alt katındadırlar, artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın."

(Nisâ 4/145)

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ
بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا ف۪ي حَد۪يثٍ غَيْرِه۪ۘ اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ
جَامِعُ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْكَافِر۪ينَ ف۪ي جَهَنَّمَ جَم۪يعًاۙ ﴿١٤٠﴾

"O size Kitap'ta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz. Allah elbette Münafıkların ve Kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir."

(Nisâ 4/140)

مُذَبْذَب۪ينَ بَيْنَ ذٰلِكَۗ لَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ وَلَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِۜ
وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَب۪يلًا ﴿١٤٣﴾

"(Münafıklar) inkârla iman arasında bocalayıp duruyorlar; ne onlara (Müminlere) ne de bunlara (Kâfirlere) bağlanıyorlar! Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir çıkar yol bulamazsın."

(Nisâ 4/143)

ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌۙ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضاًۚ
وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌۙ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

"Kalplerinde (Münafıklıktan kaynaklanan) bir hastalık vardır, Allah da onlardaki bu hastalığı arttırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden, kendilerine acı veren bir azap da vardır."

(Bakara 2/10)

Kur'ân-ı Kerîm'de *nifak* kelimesinin kök hâli üç, fiil formu da iki yerde geçer. *Münafık* ismi yirmi yedi âyette yer alır. Seksenden fazla âyette nifaka düşenlerin inançlarından ve ahlâkî yapılarından bahsedilir. Mekkî sûrelerde nifak olgusuna az değinilir.[1] Çünkü Mekke döneminde nifakı doğuran sebepler yok gibidir. Nifak konusu, Medenî sûrelerde daha çok yer bulur.[2] Tevbe sûresi, bu konuyu geniş olarak ele alır.[3] Ayrıca Kur'ân'da Münâfikûn isminde müstakil bir sûre vardır.[4]

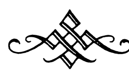
Nifak kişinin özü ile sözünün birbirine uymaması,[5] inanmadığı hâlde inanmış görünmesidir.[6] Nifakı davranış hâline getirene *münafık* denir. *Nifak kelimesi,* köstebeğin gizlenmek için kazdığı çukurda tehlike hâlinde kaçmasını sağlamak üzere açtığı ikinci deliğin adı olan *nafika* kelimesinden türemiştir. Tehlike birinci delikten gelirse köstebek hemen diğer deliğe gider ve kendisini kurtarır.[7] Araplar tarafından muhatabını aldatanlar için de kullanılmış olan kelime, bu anlamıyla Kur'ân'da da yer almıştır. Nifakın temelinde güvensizlik, korku, şüphe ve tereddüt vardır. Bunun için, *münafık* bilerek yalan söyler, verdiği sözden döner ve emanete hıyânet eder.[8] Ortaya koydukları davranışlar, günahtır ve fâsıklıktır.[9]

Nifak konusunun şu kavram ve kelimelerle ilgisi bulunmaktadır: *İstikbâr* (kendini büyük görme), *küfür, şirk, inkâr, kizb* (yalanlamak), *fesâd, fısk* (doğru yoldan çıkmak), yüz çevirmek, olumsuz düşünceler beslemek, *hud'a* (hile yapmak), *tezebzüb* (iman ve küfür arasında bocalamak), *tereddüd* (kararsızlık), cehennem, *eleddü'l-hısâm* (şiddetli düşmanlık), *helâk, şeytan-şeyâtîn, 'umy* (manevî körlük), *summ* (manevî sağırlık), *bükm*

1 Hac 22/11, 53; Ankebût 29/10-13; Müddessir 74/31.
2 Bakara 2/8-20; Âl-i İmrân 3/119, 167; Nisâ 4/59-63, 81, 137-145; Mâide 5/51-53; Enfâl 8/47-49; Nûr 24/50; Ahzâb 33/12; Feth 48/6; Hadîd 57/13-15.
3 Tevbe 9/45-50, 53-58, 61-69, 75-87, 93-97, 101, 107, 125.
4 Münâfikûn 63/1-8.
5 Bakara 2/8: Râzî, II, 66.
6 Cürcânî, s. 254; Râgıb el-İsfahânî, s. 502.
7 İbn Manzûr, X, 358-360; Cevherî, IV, 1560.
8 Tevbe 9/77: Taberî, XI, 577; Buhârî, "Îmân", 33.
9 Tevbe 9/67.

(manevî dilsizlik/gerçeği konuşmamak), *la yeş'urûn* (hissetmezler/farkına varmazlar), *la ya'lemûn* (bilmezler), *rahbet* (korkmak), *'aduvv* (düşman, düşmanlık). Münafıklığın, *maraz* (kalpteki hastalık), *irtiyâb* (şüphe duymak), *rayb* (şüphe), *rics* (pislik) gibi kalbî hastalıklarla da ilgisi vardır. Nifakın zıddı ise *sıdk* ve *sadakat*tir (doğruluk).

Medine'de bulunan Evs ve Hazrec kabileleri, aralarındaki anlaşmazlıklara son vermek istiyorlardı. Bu yüzden Hazrec kabilesinin reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün liderliğinde birleşmek üzereydiler. Bu sırada Allah Resûlü'nün Medine'ye hicreti gerçekleşti. Abdullah b. Übey bu olaydan çok rahatsız oldu. Ama şartlar onu İslâm'a girmeye mecbur kıldığı için bu dine girmiş göründü. İçindeki haset ve kin duygusu ise günden güne büyüdü. Bundan sonra, gizli bir şekilde ve dolaylı yollarla sürekli bu kinini dışa vurmaya çalışacaktı. Tabii ki bu arada Hz. Peygamber'e ve Müminlere şirin görünmeyi de ihmal etmeyecekti. Nitekim o, bazen Hz. Peygamber'e iltifat ediyor, onu dinlemeleri ve emirlerine itaat etmeleri için yanında bulunanlara tavsiyede bulunuyordu.[1] Medine'deki Yahudilerden Benî Kaynukā' kabilesi, Bedir Savaşı sonrasında, önceden varmış oldukları antlaşmalara uymamaya başlamışlardı. Hz. Peygamber onlara karşı harekete geçince Abdullah b. Übey, Hz. Peygamber'in zırhından tutmuş ve "Allah'a yemin olsun ki, müttefiklerimizi affetmedikçe seni bırakmam. Çünkü onlar, düşmanlarımızla yaptığımız her savaşta yanımızda yer aldılar." demişti.[2] Bu esnada mescidde bulunan Müslümanlar eteğinden tutarak onu susturmuşlardı. Toplum içinde küçük düşürüldüğünü düşünen Abdullah, öfkelenerek mescidi terk etmişti. Sonradan özür dilemesi istense de öfkesi dinmemiş ve özür dilemeyeceğini söylemişti.[3] Abdullah b. Übey, Uhud Savaşı öncesinde de bir bahane bularak üç yüz kişilik grupla savaş meydanından ayrıldı. Bu tavrıyla onun nifakı artık kesin olarak anlaşılmıştı.[4] Benî Nadîr olayında da açıkça Müslümanlara karşı tavır almış, Yahudilerle gizli işbirliğine gitmişti. Mustalikoğulları Gazvesi'nde ise ensar ve muhacirlerden iki Müslüman'ın tartışmasını

1 İbn Hişâm, II, 105.
2 İbn İshak, s. 295.
3 İbn İshak, s. 324.
4 Âl-i İmrân 3/122: Taberî, VI, 13; İbn Sa'd, II, 50.

alevlendirerek büyük bir fitne çıkarmış,[5] bu sırada çıkan İfk hadisesinde fitneyi körükleyerek hem Hz. Peygamber'e hem de Müslümanlara büyük sıkıntılar yaşatmıştı.[6] Kendisini şehrin büyüğü görerek, küçümsediği muhacirleri Medine'den çıkaracaklarını söylemişti. Bu olaylar sırasında inen âyetler, isim vermeden Münafıkların iç dünyalarını ve davranış biçimlerini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur.

NİFAK, KÜFRÜ ÖRTME ÇABASIDIR

وَاَمَّا الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾

"Kalplerinde hastalık olan (Münafıklara) gelince, bu onların (manevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir."
(Tevbe 9/125)

Küfür, hakikatin üstünü örtmek, cehalete saplanıp kalmaktır. Nimetin kaynağını düşünmemek ve onun kıymetini bilememektir. Bu durum kişiyi şükürden uzaklaştırır. Ancak, inanmadığı hâlde inanmış gibi görünmek *nifak*tır ve inkârdan daha çirkindir. Çünkü böyle bir davranış, insanın öncelikle kendisiyle çelişmesidir. Nifak, insanın kalbinde şüphe ve tereddüt oluşturur. Suçlama ile karışık bir sorgulama (*reyb/irtiyâb*) başlar.[7] Artık o kalp, hastadır. Tedavi edilmediği takdirde, kalpteki bu hastalık günden güne artar durur.[8] Her bir olay kalpteki bu manevî kire kir katar.[9] Nifak içindeki insan, Allah'tan, Peygamber'den, Kur'ân'dan hatta kendisinden de şüphe eder. Her şeyi ve herkesi şüpheli görür.[10]

Nifak içinde bulunanlar, samimiyetsizlikleri yüzünden dinin yükümlülüklerinden kaçınmaya çalışmışlardır. Yerine getirdiklerini ise asla gönülden yapmamışlardır: *"Ancak Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kuşkuları içinde bocalayanlar senden izin isterler. Eğer, onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için hazırlık yaparlardı..."*[11] âyeti, nifak ehlinin tavrını açığa vurur. Onları bu

5 Münâfikûn 63/8: Taberî, XXII, 663-670.
6 Nûr 24/19: Taberî, XVII, 220.
7 Bakara 2/10: Elmalılı, II, 228.
8 Bakara 2/10.
9 Tevbe 9/125.
10 Bakara 2/10: Elmalılı, II, 228.
11 Tevbe 9/45-46.

tavra sürükleyen sebep aslında Peygamberimizi ve getirdiği Kur'ân'ı benimsememiş olmalarıydı. Bu hususta kalplerinde şüphe barındırıyorlardı. Allah içlerindeki nifak ve hıyaneti bildiği için onları Resûlü'yle birlikte cihada çıkmaktan alıkoymuştu.[12] Eğer onlar savaşa çıkmış olsalardı, Allah'a vermiş oldukları sözü yerine getirmiş olacaklardı.[13]

Nifak, bir ibadetin yerine getirilmesi istendiğinde yahut iyiliğe veya fedakârlığa çağrıldığında hemen kaçış yolları aramaya götürür. Münafıklar eğer istenen eylemi gerçekleştirmekten başka seçenekleri kalmamışsa, bu defa o işi gönülsüz yaparlar. İstemeyerek itaat edildiği, zorla infakta bulunulduğu içindir ki şu âyette belirtildiği gibi böyle bir kulluk, kabul görmeyecektir: *"Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen, onların Allah ve Resûlü'nü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve istemeyerek harcamalarından başka bir şey değildir."*[14]

Nifak, insanın zorluk ve sıkıntılarla sınanma döneminde ortaya çıkar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"İnsanlar arasında öyleleri de vardır ki, 'Allah'a inanıyoruz.' derler, ama Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaştıkları zaman insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünür (korkar, boyun eğerler). Ama Rabbinden (Müminlere) bir yardım gelecek olsa o zaman mutlaka 'Biz aslında hep sizinle beraber olduk.' derler... Allah, gerçekten iman edenleri de inanmış görünenleri (nifaka düşenleri) de bilir."*[15] İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) göre onlar Allah'ın dininden dönmeleri için bir baskıyla karşılaştıklarında hemen İslâm'ı terk ederler. Bu husus şu âyette de vurgulanmıştır: *"İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah'a kıyıdan kenardan kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen (küfre) dönüverir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur."*[16]

Nifak, bozgunculuğu iyilik olarak görmek ve kötüyü iyi göstermektir. Başka bir ifadeyle Münafıklar, doğruyu yanlış, bâtılı hak gösterirler: *"Onlara, 'Yeryüzünde düzeni bozmayın.' denilince, 'Hayır, biz yalnızca ıslah edicileriz.' derler. Bilin ki gerçekten bozguncular onların ta kendileridir. Ama farkında değillerdir."*[17] Âyette onlardan bozgunculuk yapmamaları ve Allah'a isyan etmemeleri istenmiştir. Çünkü yerin, göğün, her şeyin düzeni itaatle sağlanır.[18]

---

12 Tevbe 9/45-46: Taberî, XI, 481-482.
13 Ankebût 29/3; Ahzâb 33/23.
14 Nisâ 4/142; Tevbe 9/54.
15 Ankebût 29/10-11.
16 Hac 22/11: İbn Kesîr, X, 496.
17 Bakara 2/11-12.
18 Bakara 2/11-12: İbn Kesîr, I, 288.

Nifak, inançsızlığı gizlemek, inanır gibi görünmek ve Yüce Allah hakkında kötü zan beslemektir.[19] Allah'ın rahmeti ve fetih müjdesi gibi konularda kuşku duymak ve O'na gereği gibi dayanıp teslim olamamaktır. Ayrıca nifak, dünya menfaatini ve geçici kazancı ön plana çıkarmaktır: *"İnsanlardan öyleleri de var ki Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Kendine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur. Başına bir kötülük gelirse çehresi değişir."*[20] Nifak bir aldanmadır. Oyun ve eğlenceye dalmak, sürekli lezzet peşinde koşmaktır. Dünyada ve âhirette fayda sağlamayan boş işlerle ömrü tüketmektir.[21] Münafıkların oyun ve eğlenceye daldıkları asıl konu dinleridir. Onlardan önce İsrâiloğulları da böyle yapmışlardı.[22]

Nifak içinde olanlar, Yüce Allah'ı çok az anmışlar, özellikle namaza üşenerek kalkmışlardır.[23] Onların diğer özellikleri ise ihtiyaçların giderilmesi konusunda infakta bulunmamak, insanlara yapılabilecek en basit iyiliklere bile engel olmak[24] ve yapılan iyiliğe gösteriş katmak olmuştur.[25] Nifak çıkarmaları, iyilik ve itaate yanaşmamaları sebebiyle kalpleri katılaşmıştır.[26] Zamanla bu hastalık onların kalplerini kuşatmış, içlerinde olmayanı söylemişler, sonunda imandan uzaklaşarak küfre yaklaşmışlardır.[27] Allah'ı ve âhireti unutmuş,[28] en sonunda da kâfir olarak ölüp gitmişlerdir.[29]

NİFAK SAMİMİYETSİZLİKTİR

وَاِذَا لَقُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْۙ
قَالُٓوا اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿١٤﴾

19 Feth 48/6.
20 Hac 22/9.
21 Tevbe 9/69.
22 Tevbe 9/69: İbn Kesîr, VII, 230.
23 Nisâ 4/142.
24 Nisâ 4/142; Mâûn 107/7.
25 Mâûn 107/1-7.
26 Bakara 2/74; Hac 22/53.
27 Âl-i İmrân 3/167.
28 A'râf 7/51.
29 Tevbe 9/125.

"(Münafıklar) iman edenlerle karşılaşınca 'İnandık.' derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise 'Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz.' derler."

(Bakara 2/14)

İnsanın dile getirdiği düşüncelerin ve gerçekleştirdiği eylemlerin, özünde taşıdıklarıyla uyumlu olması gerekir. Özün sözle uyumu, sağlıklı bir ruh hâlinin göstergesidir. Böyle bir insanda tutarlı davranışlar gözlenir. Bunlar sadakat ve samimiyetle dinî hayatlarına devam eden kimselerdir. Doğruluğun ve dürüstlüğün karşıtı ise nifaktır.[30] Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiğine göre nifak içindeki Münafıklar, iman ve küfür arasında bocalama ve gelgitler yaşayan kimselerdir. *"Onlar inananların yanına gelince, 'Biz de sizin gibi iman ettik.' derler. (Kendilerini saptıran) şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise: 'Biz sizinle birlikteyiz, biz onlarla (sadece) alay ediyoruz.' derler."*[31] Rivayet edildiğine göre, Yahudilerden bir grup Peygamberimizin ashâbıyla karşılaşınca *"Biz sizin dininizdeniz."* demişlerdi. Şeytan huylu arkadaşlarıyla baş başa kaldıklarında ise *"Biz sizinle beraberiz, biz sadece dalga geçiyoruz."* dediler. Âyette geçen "şeytanları" ifadesiyle Münafıkların küfürde liderleri kastedilmiştir.[32] Menfaatin nereden geleceğini bilemedikleri için, Münafıklar ne Müşriklerden vazgeçebilmişlerdi ne de Müminlerden: *"Bunların arasında bocalayıp durmaktalar, ne onlara (bağlanıyorlar) ne bunlara."*[33] Medine'deki münafık bir grubun yanı sıra[34] bazı bedevîler de Müminlere ve Allah'ın dinine karşı münafıklık etmişlerdi.[35]

İkiyüzlü olduklarından güvenilir olmamak ve ihanet etmek şu âyette belirtildiği gibi Münafıkların en önemli özelliği olmuştur: *"Allah, içinizden (savaştan) alıkoyanları ve yandaşlarına: 'Bize katılın.' diyenleri gerçekten biliyor... Gelseler de size karşı pek cimri davranırlar. Hele korku gelip çattı mı, üzerlerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. (Savaşla ilgili) korku gidince de mala düşkünlük göstererek sizi sivri dille incitirler."*[36] Âyette sözü edilen Münafıkların birbirlerine şöyle dedikleri anlatılır: "Muhammed ve ashâbı zaten kendilerine zarar

30 Ankebût 29/10: Taberî, XX, 13.
31 Bakara 2/14.
32 Bakara 2/14: Taberî, I, 306-307.
33 Nisâ 4/143.
34 Tevbe 9/101.
35 Tevbe 9/97.
36 Ahzâb 33/18-19; Muhammed 47/20.

verecek, Ebû Süfyân ve adamları onların işini bitirecek. Bu adamı kendi hâline bırakın. Zira o zaten mahvolacak."[37]

İnananları çekememek, onların başına gelen iyilikten dolayı kıskançlık duymak, nifakın ürünüdür. Şu âyette Müminler onlara karşı uyarılır: *"Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin. Onlar size kötülük etmekten geri durmazlar. Sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından kin ve nefret taşmaktadır. Kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür... Size gelince işte onları seviyorsunuz, ama onlar sizi sevmiyorlar... Onlar sizinle karşılaştıklarında ise size karşı öfkelerinden parmaklarını ısırıyorlar."*[38] Bu âyetlerin, Yahudi ve Münafıklarla Câhiliye döneminden kalma sevgi ve dostluk bağlarını sürdüren Müslümanlar hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir. Yüce Allah, Müslümanlara kendilerine zararları dokunacağı için Münafıklarla bu tür sırdaşlık ve dostluk ilişkisini yasaklamıştır.[39]

Nifak, kişiye yalan söyletir. Verilen sözden döndürür. Hatta nifak, sahibine, *"Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve sâlihlerden olacağız."*[40] dedirtir. Rivayete göre âyette sözü edilen kişi Sa'lebe b. Hâtıb'dır. O, Müslümanların bulunduğu bir mecliste "Eğer Allah bana lütfundan ihsanda bulunursa ondan her hak sahibine vereceğim, hayırda bulunacağım ve akrabalarımı da gözeteceğim." demişti. Bu kişinin Resûlullah'a gelerek kendisine bunun için dua etmesini istediği de rivayetler arasındadır. Derken Allah Teâlâ onu zenginlikle sınadı. Ancak o, verdiği sözü tutmadı. Bu da Yüce Allah'ın gazabını üzerine çekmesine neden oldu ve hakkında bu âyet indi. Âyette sözü edilen kimselerin Münafıklar olduğu da söylenmiştir. Müfessir Taberî (ö. 310/923), bu âyette sözlerini tutmamak ve yalana başvurmak gibi Münafıklara has özelliklerin ortaya konulduğunu kaydetmiştir.[41] Münafıklar, Allah onlara zenginlik verdiğinde cimrilik etmiş ve ondan yüz çevirmişlerdi.[42] Nifak, verilen sözde durmamaktır. *"Nihayet, Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak (ikiyüzlülük) soktu."*[43]

Nifak, ayrılık, ayrımcılık ve bozgunculuktur. Bunun için kutsallar bile alet edilebilir. Nitekim Peygamber mescidine gitmek istemeyip kendilerine ayrı bir mescid

---

37 Ahzâb 33/18-19: Taberî, XIX, 50.
38 Âl-i İmrân 3/118-119.
39 Âl-i İmrân 3/118-119: Taberî, V, 709.
40 Tevbe 9/75.
41 Tevbe 9/75: Taberî, XI, 577-578, 583.
42 Tevbe 9/76.
43 Tevbe 9/77.

yapanlar olmuştu. Bunlar hakkında Allah, şöyle buyurur: *"Bir de (Müminlere) zarar vermek, inkâr etmek, Müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar vardır. '(Bununla) iyilikten başka bir şey istemedik.' diye mutlaka yemin edeceklerdir. Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder."*[44] Âyette sözü edilen kimseler, Münafıklardan on iki kişiydi. Resûlullah Tebük Seferi'ne hazırlanırken ona gelerek yağmurlu ve soğuk günlerde düşkün kimselerin gelebilmesi için bir mescid inşa ettiklerini anlatmışlardı. Resûlullah'tan da orada kendilerine namaz kıldırmasını istemişlerdi. O da sefer hazırlıklarıyla meşgul olduğunu ve eğer dönmek nasip olursa bu isteklerini yerine getireceğini söylemişti. Ancak sefer yolunda bu mescidin inşa edilmesinin arka planındaki art niyet Peygamberimize vahiy yoluyla bildirildi. Bunun üzerine Allah Resûlü sahâbeden bazılarına görev vererek derhâl o fesat yuvasının yakılıp yıkılmasını emretti.[45]

Nifak, Hz. Peygamber'i ve Müminleri incitecek, onlara eziyet veren davranışların sergilenmesine yol açacak çirkin bir tutum olarak da kendini göstermiştir. Bu yüzden Allah Teâlâ, nifak ehline dünyada ve âhirette lânet etmiş ve onlar için alçaltıcı bir azap hazırladığını haber vermiştir.[46] Kur'ân, bu kimselerin hak etmedikleri hâlde Müminlere eziyet ettiklerini, onlara iftira attıklarını ve apaçık günah yüklendiklerini bildirir.[47] Yine Münafıkların Hz. Peygamber'i incitmeleri ve ona lakap takmaları üzerine Yüce Allah, Elçisi'ni teselli etmiştir. Onun her daim hayra çağırdığını, Müminlere güvendiğini ve onlar için bir rahmet olduğunu[48] ifade eder. Nifaka girenler, yeri geldikçe Hz. Peygamber'i küçük düşürmeye çalışmışlar ve ona karşı büyüklük taslamışlardır. Yanlışları ortaya çıkınca, Hz. Peygamber'den özür dilemeleri ve kendileri için Allah'tan bağışlanma isteğinde bulunmaları istenmiştir. Ancak onlar, büyüklük taslayarak çekip gitmişlerdir.[49] Yine onlar, Müminlerin samimi davranışlarını eğlence ve alay konusu etmişlerdir. Hz. Peygamber (sas), yardım isteğinde bulununca yardım etmedikleri gibi Müminler aleyhine de konuşmaya başlamışlardır. Katkıda bulunan zengin Müslümanları gösteriş yapmakla suçlamışlardır. Fakir bir Müslüman kazandığı az bir malı sadaka olarak vermeye kalkınca da o sadakanın azlığıyla alay etmişlerdir. Nitkim sahâbeden Abdurrahman b. Avf hatırı sayılır miktarda altını, ensardan bir kişi de bir ölçek buğdayı sadaka olarak dağıtılmak üzere

44 Tevbe 9/107.
45 Tevbe 9/107: Taberî, XI, 673.
46 Ahzâb 33/57.
47 Ahzâb 33/58.
48 Tevbe 9/61: Taberî, XI, 534.
49 Münâfikûn 63/5.

Allah Resûlü'ne getirince onlar şöyle demişti: "Vallahi Abdurrahman bunu sırf gösteriş olsun diye getirdi. Allah ve Resûlü'nün bir ölçek buğdaya ihtiyacı yoktur."[50]

Nifak içinde olanlar, hileyi öyle bir meslek edinir, yalanı öyle ustaca kullanırlar ki karşısındaki insanın bunları fark edebilmesi mümkün değildir. Onların doğru söyledikleri zannedilir. Allah Teâlâ, bu şekilde nifakta ileri gidenleri, Hz. Peygamber'in bile bilemeyeceğini haber vermiştir: *"Sen onları bilemezsin. Onları biz biliriz."*[51] Münafıklar başvurdukları yalanlarla güya Allah'ı, Resûlü'nü ve Müminleri aldattıklarını sanmışlardır. Hâlbuki aldanan kendileridir. Yüce Allah onların kurdukları tuzakları aleyhlerine çevirmiştir. Onlar, dünyada yaptıklarının cezasını çekecek, âhirette de azaba mahkûm edileceklerdir.[52] Münafıklar, Allah Teâlâ'nın Peygamber'ine ve Müminlere yardım edeceğine de inanmıyorlardı. Oysa Fetih sûresinde Yüce Allah, Peygamberine fethi müjdeledikten sonra Münafıkları bekleyen azaba dikkat çekmiştir.[53] Allah Teâlâ, dünyada tövbe etmedikleri takdirde hesap gününde Münafıkları affetmeyeceğini ve onlar için büyük bir azabın olacağını haber verir.[54] Onlar cehennemin en alt tabakasında olacaklardır.[55]

Allah'ın âyetlerini inkâr ve onlarla alay etmek de nifakın göstergelerindendir.[56] Âyetlerle alay edildiği durumlarda Müminler uyarılmış, inkâr içindeki Münafıklar başka bir konuya geçinceye kadar onlarla beraber olmaktan sakındırılmışlardır.[57] Bu uyarıya kulak vermeyen Müminlerin onlar gibi olacakları belirtilmiştir. Çünkü uyarılara rağmen Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiği ve onlarla dalga geçildiği bir yerde Münafıklarla birlikte oturmak onları onaylamak anlamına gelir. Böyle davrananlar sonuç olarak onlarla aynı akıbeti paylaşır.[58]

Kur'ân'ın dikkat çektiği konulardan birisi de nifakın, sahibini haksızlığa yöneltmesidir. Davalaşma veya tartışma sırasında haddi aşmak, haksızlık yapmak ve günaha dalmak, nifakın dört özelliğinden biri sayılmıştır.[59] Bir keresinde nifak içindeki bazı kişiler, Hz. Peygamber'in yanında bulundukları sırada günah işlemek, düşmanlık etmek ve Peygamber'e karşı gelmek için kendi aralarında fısıldaşıyorlardı.

---

50 Tevbe 9/79: Taberî, XI, 589.
51 Tevbe 9/101.
52 Bakara 2/9; Nisâ 4/81, 142.
53 Feth 48/6.
54 Nisâ 4/137, 138; Tevbe 9/63, 68, 95; Ahzâb 33/57; Feth 48/6.
55 Nisâ 4/145.
56 Tevbe 9/64.
57 Nisâ 4/140.
58 Nisâ 4/140: İbn Kesîr, IV, 313.
59 Tevbe 9/75: Taberî, XI, 583; Müslim, "Îmân", 106.

Hatta bazıları sözcükleri değiştirerek konuşuyorlardı. Allah'ın selâmladığı şekilde selâmlaşmak yerine başka anlamlara gelen sözler söylüyorlardı. Bir de içlerinden, *"Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azap etmesi gerekmez miydi?"* diyerek alay ediyorlardı.[60] Onlar bu şekilde davranmamaları için uyarılmışlardı.

Nifakı doğuran sebeplerin başında güvensizlik gelir. Nifak içinde olanlar, başkalarına güven vermezler ve kendilerini de güvende hissetmezler. Her bir gürültünün, gelişen her bir olayın kendi aleyhlerine olduğunu düşünürler.[61] Çünkü onlar, nifaklarının bir gün açığa çıkacağı endişesiyle yaşamaktadırlar.[62] Bu durumdan kurtulabilmek ve güven telkin edebilmek için yemine başvururlar. Yemin ederken Allah'ı şahit tutarlar ve O'nun adına yemin ederler. Bunlar hakkında, *"Rızanızı almak için size (gelip) Allah'a ant içerler. Eğer mümin iseler Allah'ı ve Resûlü'nü razı etmeleri daha doğrudur."*[63] buyurulmuştur. Zira Allah'ın rızasının gözetilmediği, Resûlü'nün hoşnut edilmediği bir işin Allah katında değer bulmayacağı ortadadır. Tebük Seferi'nden dönüşte de Münafıklar aynı tavrı sergilemişlerdi. Bahanelerinin kabul edilmesi ve cezalandırılmamaları için yeminler etmişler, çıkarları için her renge girmişlerdi. Ancak Allah Teâlâ, Müminler razı olsa bile kendisinin nifaka girenlerden asla razı olmayacağını bildirmiştir.[64] Onların murdar kimseler olduğunu, yaptıklarının da kazandıklarının da pis olduğunu haber vermiştir.

Kötülüğü özendirmek, toplum içinde ahlâksızlığı yaymak,[65] buna karşın iyiliği engellemek, nifakın ortaya çıkış şekillerinden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de, mümin erkeklerle mümin kadınların birbirlerinin velileri olduğu bildirilir. İyiliği emretmenin ve kötülükten alıkoymanın onların en belirgin vasfı olduğu haber verilir.[66] Buna karşılık, Münafıkların da birbirlerinden olduğu hatırlatılarak onları nifaka götüren eylemler şu şekilde sıralanır: *"Münafık erkekler ve münafık kadınlar da birbirlerindendir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkoyar ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu. Çünkü Münafıklar fâsıkların ta kendileridir."*[67] Onlar topluma örneklik ve önderlik etme durumuna gelecek olurlarsa da toplumu bozmak için uğraşacaklardır:[68] *"O, dönüp gittiği (veya iş başına geçtiği) zaman yeryüzünü*

---

60 Mücâdele 58/8.
61 Münâfikûn 63/4.
62 Tevbe 9/64.
63 Tevbe 9/62.
64 Tevbe 9/94-96.
65 Nûr 24/19.
66 Tevbe 9/71.
67 Tevbe 9/67, 75, 76.
68 Muhammed 47/22: Râzî, XXVIII, 63; Bakara 2/205: Râzî, V, 217.

fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez."[69] Âyet, önce Hz. Peygamber'e gelip iman ettiğini bildiren Ahnes b. Şerîk hakkında inmiştir. O, gönülden iman ettiğini bildirip yüreğindeki imana da Allah'ı şahit getirerek Hz. Peygamber'in gözüne girmişti. Ancak onun yanından ayrıldıktan hemen sonra, bir müminin hurma bahçesine gitmiş ve ateşe vermek suretiyle bahçeyi ve ürünleri yok etmiş, gerçek yüzünü göstermişti.[70] Âyette dilleriyle mümin olduklarını söylerken içlerinde inkârı gizlemeleri sebebiyle bütün Münafıkların aynı oldukları vurgulanmıştır. Bu nedenle onlar küfrü emretmiş, imanı engellemişlerdir. Sadaka vermeye hiç yanaşmadıkları gibi buna yeltenenleri de alıkoymuşlardır. Allah da onları hidayetinden ve rahmetinden uzak tutmuştur.[71]

Nifak, güvensizlikten doğan bir duygunun dışa vurulmasıdır. İman ve İslâm konusunda sürekli şüphe, tereddüt ve endişe durumudur. Münafık insan, Allah, peygamber, âhiret, kısaca dinle ilgili her konuda kuşku duyabilir. Kur'ân'ın anlatımında nifak, kalbi kaplayan, bütün davranışları etkileyen inanç ve ruh sağlığına zarar veren ciddi bir hastalıktır. Aslında başlangıçta nifak da güvende olmak gayesiyle ortaya çıkar. Ama bu, yalan söyleyerek, sözünden dönerek, ihanet ederek ve haksızlık yaparak güvene ulaşma çabasıdır. Ancak bu kimselerin iç dünyalarında hiçbir zaman güven ve huzur oluşmaz. Onlarda başkalarının zararı uğruna, toplumun fesadı pahasına kendi çıkarını üstün tutma gayreti vardır. Bu mânada münafık insanın sahip olduğu, uğrunda fedakârlık yapacağı yüce değerleri yoktur. Aksine o menfaati nerede görürse o tarafa yönelir. Dolayısıyla nifakın yayılması, toplumsal bozulmanın en başta gelen sebeplerindendir. Bundan dolayı nifaka düşenler, âhirette azabın en şiddetlisiyle karşılaşacaklardır. Kur'ân âyetlerinde görüldüğü üzere, Hz. Peygamber'in aydınlık şehri Medine'de Münafıklardan oluşan bir kesim vardı. Allah Resûlü (sas) her daim onlara Müslüman muamelesi yapmış ve nifaklarını yüzlerine vurmamıştır. Peygamberimiz onlara karşı dikkatli olmaya çağrılmış, ona imanla inkâr arasında bocalayan bu kimselere öğüt vermesi, akıllarını ikna edecek, gönüllerine etki edecek güzel sözler söylemesi emredilmiştir.[72]

69 Bakara 2/205.
70 Bakara 2/205: Taberî, III, 584.
71 Tevbe 9/67: Taberî, XI, 548-549.
72 Nisâ 4/63.

İSYAN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

فَاَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا
مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصٰٓى اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰى ﴿١٢١﴾

“Nihayet ikisi de (Âdem ve Havva) o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem, Rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.”

(Tâhâ 20/121)

قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٥﴾

"De ki: 'Ben Rabbime isyan edersem gerçekten büyük günün (âhiretin) azabına uğrayacağımdan korkarım.'"

(En'âm 6/15)

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُن۪ي مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَز۪يدُونَن۪ي غَيْرَ تَخْس۪يرٍ ﴿٦٣﴾

"Sâlih dedi ki: 'Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya ben Rabbimden (aldığım) apaçık bir delile dayanıyorsam ve O bana (peygamberlik vererek) bir lütufta bulunmuşsa! Bu durum karşısında O'na âsi olursam beni Allah'a karşı kim korur? (Size uyarsam) benim ancak zararımı arttırırsınız.'"

(Hûd 11/63)

وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَداًۜ ﴿٢٣﴾

"Artık Allah'a ve Resûlü'ne isyan edenler bilsinler ki, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onları beklemektedir."

(Cin 72/23)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾

"Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah'a saygısızlık etmekten sakının."

(Mücâdele 58/9)

مِنَ الَّذٖينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهٖ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا
وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِاَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِى الدّٖينِۜ وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوا
سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَقْوَمَۙ وَلٰكِنْ
لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٤٦﴾

"Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak 'İşittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası ve (hakaret mânasında) râ'inâ (bizi gözet veya çobanımız)' diyorlardı. Eğer onlar 'Dinledik ve itaat ettik, dinle ve unzurnâ (bize bak)' deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar."

(Nisâ 4/46)

لُعِنَ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ بَنٖۤى اِسْرَۤائٖلَ عَلٰى لِسَانِ دَاوُ۫دَ وَعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَۜ
ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾

"İsrâiloğullarından kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmiş ve sınırı aşmışlardı."

(Mâide 5/78)

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُۤ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ
مِنْ اَمْرِهِمْۜ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبٖينًا ﴿٣٦﴾

"Allah ve Resûlü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah'ın ve Resûlü'nün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır."

(Ahzâb 33/36)

وَاعْلَمُٓوا اَنَّ ف۪يكُمْ رَسُولَ اللّٰهِۜ لَوْ يُط۪يعُكُمْ ف۪ي كَث۪يرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ
اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْا۪يمَانَ وَزَيَّنَهُ ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ
وَالْعِصْيَانَۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَۙ ﴿٧﴾

"Bilin ki Allah'ın Elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi, fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi."

(Hucurât 49/7)

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُۜ
وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَد۪يثاً ﴿٤٢﴾

"Küfür yoluna sapıp Peygamber'i dinlemeyenler o gün, Allah'tan hiçbir haberi gizleyemez hâle düşer ve yerin dibine girerek kaybolmayı temenni ederler."

(Nisâ 4/42)

وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَاراً خَالِداً ف۪يهَاۖ
وَلَهُ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿١٤﴾

"Kim de Allah'a ve Peygamberi'ne itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır."

(Nisâ 4/14)

Allah'ın ve Resûlü'nün emirlerine karşı gelme anlamında *isyan* kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân'da 29 defa geçmektedir. Kur'ân'da isyan ve ona yakın anlamlı kelimeler çokça kullanılmaktadır. Bu âyetler insanları isyan kapsamına girebilen her türlü davranışa karşı uyarır. Bu sebeple Kur'ân farklı bağlamlarda tarihte bazı kişilerin, toplumların ve bir kısım Müslümanların isyanından söz etmekte, ibret almaları için isyan edenlerin cezalarını bildirmekte[1] ve Hz. Peygamber'e Rabbine isyan ettiği takdirde âhirette ceza verileceğinden bahsetmektedir.[2] Bunun yanı sıra bazı toplumların isyan sebebiyle nasıl kötü bir azaba çarptırıldıklarını da haber vermektedir.[3] Kur'ân, bu konuda hikmetli bir dil ile hem uyarı hem öğüt üslubunu birlikte kullanmaktadır.

'A-sa-ye kökünden gelen *'isyân* kelimesinde aykırı davranma ve emre karşı gelme anlamları vardır.[4] Aynı kökten gelen *ma'siyet* kelimesi de Kur'ân'da kullanılmaktadır.[5] Emrine uyulması gerekenin emirlerine uymak itaat, aykırı davranmak ise isyandır. Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413) "İsyan itaatsizliktir." demektedir.[6] Kur'ân'ın kullanımında *isyân,* Yüce Allah'ın emrine karşı gelmektir. Yoksa haksız ve zalim bir emre muhalefet isyan değildir. İsyanın yakın anlamlısı olarak *muhâdde* kelimesi de Kur'ân'da geçmektedir. Bu kelime düşmanlık, muhalefet ve çekişme gibi anlamlara gelmektedir.[7] Kur'ân bu şekilde Allah Teâlâ ve Resûlü'ne karşı gelenleri dünyada rezil ve rüsva olmakla tehdit etmektedir.[8] Yüce Allah'a ve âhirete iman eden kimselerin, bu tür isyancı düşmanları sevemeyecekleri de âyette açıkça belirtilmiştir.[9] Kur'ân, isyan anlamında *muşâkka* kelimesini de kullanır. Kelimenin kökünün *yan, taraf* anlamıyla bağlantısı vardır.

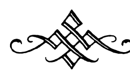
1 Mücâdele 58/19.
2 Yûnus 10/15.
3 En'âm 6/124; A'râf 7/166; Rûm 30/47; Hâkka 69/9-10; Müzzemmil 73/16.
4 Ezherî, III, 79-80.
5 Mücâdele 58/8, 9.
6 Cürcânî, s. 156.
7 Fîrûzâbâdî, s. 276; Tevbe 9/63: Mukātil b. Süleyman, II, 178.
8 Mücâdele 58/5, 20; Tevbe 9/63.
9 Mücâdele 58/22.

Buna göre muhalefet eden ve edilenden her biri ayrı taraftadır.[10] Kişi Allah'ın karşısında ve farklı bir tarafta yer almakla da O'na isyan etmektedir. Dolayısıyla o, ağır bir ceza olarak amellerinin boşa çıkarılmasını,[11] kıyamet gününde rezil ve rüsva olmayı,[12] âhirette cehenneme girmeyi[13] ve şiddetli azaba çarptırılmayı[14] hak eder.

Kur'ân yine isyan anlamında *fısk* tabirini de kullanır. *Fısk* "itaatten çıkma" anlamı taşımaktadır.[15] *Ecreme,* "isyan etmek ve günah işlemek" demektir. *Edbere,* Yüce Allah'ın gönderdiği vahye sırt çevirerek isyan etmektir. İçinde isyan anlamını taşıyan ve onun için yasaklanan fiiller arasında *i'tedâ* ve türevleri de yer alır. *Ahta'e,* hata yapma ve suç işleme anlamında kullanılır. Yine isyanın bir türü olan *zulüm,* fiil ve isim kalıbında Kur'ân'da yer almaktadır. Zulüm anlamında *bağy;* yine çok günah işleme anlamına gelen *tuğyân* ve türevleri de isyanın kavramsal çerçevesinde yer alır. *Esa'e, seyyi'e* ve *sû'* kelimeleri de kötülük işleme mânasında kullanılır. *Muhâlefet* ve *tevellâ* hakikate karşı çıkmak ve ona sırt çevirmektir. *Ğavâ,* "isyân ederek sapma" anlamına gelir. *İstekbere,* Allah'ın gönderdiği vahye ve elçilerine karşı kibirlenerek isyan eden anlamındadır. *Fesâd,* Allah'ın koyduğu kurallara karşı gelmek, bozgunculuk yapmaktır. *Dalâl,* doğru yoldan ve haktan saparak isyan etmektir. *'Utuvv,* başıboş ve azgın bir şekilde aykırı davranmayı ifade eder. *Küfür* ise isyanın bir türüdür. Böylece *isyan* ve ona yakın anlamlı olan kelimeler Kur'ân'da yaklaşık 1135 defa geçmektedir. Ancak emre karşı gelme bağlamında en kapsayıcı kelime kuşkusuz isyan ve türevleridir.

10 Enfâl 8/13: İbn Âşûr, IX, 284.
11 Muhammed 47/32.
12 Nahl 16/27.
13 Nisâ 4/115.
14 Enfâl 8/13; Haşr 59/4.
15 Râğıb el-İsfahânî, s. 636.

ALLAH'A ve RESÛLÜ'NE İSYAN, DOĞRU YOLDAN ÇIKMAKTIR

وَاعْلَمُوٓا اَنَّ فٖيكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يُطٖيعُكُمْ فٖي كَثٖيرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ
اِلَيْكُمُ الْاٖيمَانَ وَزَيَّنَهُ فٖي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾

"Bilin ki Allah'ın Elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi, fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi."

(Hucurât 49/7)

Yüce Allah'ın emrettiklerini yapmamak ve yasakladıklarını işlemek Allah'a isyandır. İman edip emirleri yerine getirmek kişinin kurtuluşunu sağlarken, inkâr edip isyan etmesi helâk olmasına neden olur. Allah'tan başkasına tapmak da doğal olarak isyan mânasına gelmektedir. Bunun için Kur'ân Hz. Peygamber'e, kendisini putlarına tapmaya çağıran Müşriklere şunu ilân etmesini emretmiştir: *"Ben Rabbime isyan edersem gerçekten büyük bir günün azabına uğrayacağımdan korkarım."*[1]

---

1 En'âm 6/15: Taberî, IX, 178.

Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'a isyanın "açık bir sapkınlık" olduğunu bildirmektedir.[2] İsyan; Allah Teâlâ'ya karşı saygısızlık, O'nun yüceliğini tanımamak, müjde ve vaatlerini, tehdit ve uyarılarını hiçe saymaktır. Kur'ân Allah'a karşı gelip O'na baş kaldırmayı farklı kelimelerle dile getirmektedir. Bunların herbiri isyanın farklı bir yönünü ifade etmektedir. Meselâ: *"Kendilerine yasak edilen şeyler karşısında küstahça diretince onlara, 'Aşağılık maymunlar olun!' dedik."*[3] Bu âyette isyan, serkeşçe ve azgınca aykırı davranmayı niteleyen *utüvv* ile ifade edilmiştir. Şu âyette de isyan, kibirlenme ve böbürlenmeyi ifade eden *istikbar* kelimesiyle beraber zikredilmiştir: *"Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler, 'Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?' diyorlar. Gerçek şu ki onlar içlerinde derin bir kibir duygusu besliyor, azgınlıkta sınır tanımıyorlar."*[4] İsyan her türlü inkâr, şirk, günah işleme, kötülük, haksızlık, kibir, azgınlık, hayâsızlık ve benzeri tüm çirkin işlerin ortak adıdır. Birçok âyette kıyamet gününün cezasının sebebi olarak Allah'a isyan gösterilmektedir: *"Artık kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse (bilsin ki), içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onu beklemektedir."* Bu âyette Allah ve Resûlü'ne isyanın sonucu haber verilmiş olmaktadır.[5] Kur'ân bu isyanın, âhiret azabına çarptırılmanın yegâne sebebi olduğunu da kaydeder.

Allah'a ilk isyan eden şeytan olmuştur. Kur'ân'da şeytan *'asiyy* olarak nitelenir.[6] *'Asiyy*; isyankâr, çokça isyan eden, vasfı isyan etmek olan demektir.[7] *'Asiyy* kelimesinin "Rabbinin emrine karşı gelen, büyüklenip emre uymayı gururuna yediremeyen" anlamı da vardır. Bu sebeple Yüce Allah onu huzurundan kovmuştur. Ona uyanlar da onun gibi olacaklardır.[8]

Hz. Âdem'in Allah'ın buyruğunu çiğnemesi onun Allah'a olan isyanıdır. O, Allah'ın "Şu ağaca yaklaşmayın." emrine karşı gelmiş, muhalefet etmiş ve hakkı olmadığı bir şekilde Allah'ın yasakladığı ağaçtan yemiştir.[9]

Firavun isyan edenlerin farklı bir örneğini oluşturur. Allah ona hidayete davet etmek üzere bir peygamber gönderdi. Ama o, peygambere yani Hz. Mûsâ'ya karşı çıktı, onun sözünü dinlemedi. Allah da onu helâk etti. Yani onun helâk edilmesinin

---

2 Ahzâb 33/36.
3 A'râf 7/166; Furkān 25/21; Zâriyât 51/44.
4 Furkān 25/21.
5 Cin 72/23: Taberî, XXIII, 350.
6 Meryem 19/44.
7 Meryem 19/44: Taberî, XV, 551.
8 Meryem 19/44: İbn Kesîr, IX, 251.
9 Tâhâ 20/121: Taberî, XVI, 190.

en önemli sebebi Yüce Allah'ın buyruğunu hiçe sayarak Hz. Mûsâ'ya isyanı oldu.[10] Firavun'un isyanı sebebiyle bu şekilde helâk edilmesi, Hz. Muhammed'e karşı gelenler için bir ibret olarak anlatılmıştır. Onlar da isyandan vazgeçmezlerse Firavun gibi hatta daha fazlasıyla helâk edilmeye müstehak olacaklardır.[11] Firavun dalgalar arasında boğulurken, Yüce Allah'tan başka ilâh olmadığını ve Müslüman olduğunu itiraf etti. Ama, Allah *"Şimdi mi? Hâlbuki daha önce hep baş kaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın."*[12] buyurarak ona isyanını hatırlattı.

Kur'ân, İsrâiloğullarının doğru yoldan sapmalarını ve isyanlarını şöyle anlatır: *"İsrâiloğullarından kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmiş ve sınırı aşmışlardı."*[13] Görüldüğü gibi onların lânetlenmelerinin sebebi isyanlarıdır. Bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen şu rivayet mânidardır: "İsrâiloğulları isyankârlık edince âlimleri onlara bunu yasakladılar ancak onlar vazgeçmediler. Âlimleri meclislerde ve çarşılarda onlarla oturmaya devam ettiler, onlarla birlikte yiyip içtiler. Bu sebeple Yüce Allah da onların kalplerini yani düşünce ve davranışlarını birbirlerine benzer hâle getirdi. Böyle olunca da Hz. Dâvûd'un ve Meryem oğlu Îsâ'nın diliyle onlar lânetlendi."[14] Yine İsrâiloğullarının zillete uğramalarının ve Allah'ın gazabına çarptırılmalarının sebebi de hep isyanları olmuştur.[15]

Kur'ân kıssalarında toplulukların kendilerine gönderilen peygamberlere isyanlarından genişçe bahsedilir. Meselâ Âd halkı, Yüce Allah'ın âyetlerini yalan saymış ve peygamberleri Hz. Hûd'un davetine karşı çıkmışlardı. Ona isyan etmiş, inatçı zorbaların emrine uymuşlar ve bu yüzden helâk edilmişlerdi.[16] Yine Semûd halkı, peygamberleri Hz. Sâlih'i tebliğden vazgeçirmeye çalışmışlardı. O da halkına, Allah'a karşı isyan ettikleri takdirde onlara kimsenin yardım edemeyeceğini söylemişti.[17] Kur'ân kıssalarında ayrıca peygamberlerin itaatkâr yönlerine dikkat çekilir. Nitekim Hz. Yahyâ'nın güzel vasıfları anlatılırken onun zorba bir isyankâr olmadığı belirtilir. Aksine Cenâb-ı Hakk'ın buyruklarına uyduğu ve onları çiğnemediğine dikkat çekilir. Bu yüzden de o, Allah Teâlâ'nın iltifatına ve övgüsüne mazhar olmuştur.[18]

---

10 Müzzemmil 73/16: Taberî, XXIII, 386.
11 Müzzemmil 73/16: İbn Kesîr, XIV, 169.
12 Yûnus 10/91.
13 Mâide 5/78.
14 Mâide 5/78: Taberî, VIII, 586-591; İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 250.
15 Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/112.
16 Hûd 11/59: Taberî, XII, 451-452.
17 Hûd 11/63.
18 Meryem 19/13-15.

İsyan, kulluğa aykırı bir davranıştır. İsyan; Yüce Allah'ın buyruklarının temelinde yatan hak, adalet, merhamet, iyilik gibi değerlere karşı gelmek, onları çiğnemektir. Bu yüzden peygamberler ve onları izleyen Müminler isyanın her türlüsünden kaçınmışlardır. Onlar, Yüce Allah'ın kurallarına, hükümlere uyan ve ıslah yolunu seçen insanlardır. Böylece Yüce Allah'ın eşsiz ödülleriyle müjdelenmişlerdir.[19]

MÜMİN, ALLAH'A ve RESÛLÜ'NE İSYAN ETMEZ

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ
وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا ﴿٣٦﴾

"Allah ve Resûlü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah'ın ve Resûlü'nün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır."

(Ahzâb 33/36)

Kur'ân-ı Kerîm, Müminlerden Yüce Allah'a ve Hz. Peygamber'e isyan etmemelerini, kulluğu gereği gibi yapmalarını; isyan ve ifsat değil, iman edip sâlih ameller işlemelerini ister. Meselâ insanlara adaletin yerine getirilmesinin gereği olarak miras taksimiyle ilgili emirlere uymanın önemi vurgulanmış, itaat edenler cennetle müjdelenmiş, karşı çıkanlar ise azapla uyarılmışlardır: *"Kim de Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır."*[20] Kur'ân, Yüce Allah'ın ve Resûlü'nün emirlerine karşı geldikleri için isyan eden kimselerin açık bir sapkınlığa düşmüş olacaklarını ifade etmektedir: *"Allah ve Resûlü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık*

19 Nisâ 4/13, 69.

20 Nisâ 4/14.

mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah'ın ve Resûlü'nün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır."[21]

Allah'ın kulları arasından seçtiği Hz. Peygamber, Kur'ân'da *"Sen elbette üstün bir kişiliğe/davranış tarzına sahipsin."*[22] ifadesiyle tanıtılmıştır. Çünkü dinin hedefi insanları tüm kötülüklerden, tehlikelerden ve zararlı şeylerden korumaktır. İsyan bütün kötülüklere dalmak anlamına gelir. Kur'ân'ın ısrarla yasakladığı zina, faiz, kumar, içki, hırsızlık, gasp, rüşvet, hak yeme, zulüm, kibir, haset ve düşmanlık gibi günahlar isyan olmaları sebebiyle işleyenleri helâke ve hüsrana götürür. Sahâbeden Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber (sas) *"Helâk eden yedi günahtan uzak durun."* buyurdu. Sahâbe, "Onlar nedir?" diye sorunca Peygamberimiz *"Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, Allah'ın öldürmesini yasakladığı bir kimseyi haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, iffetli ve namuslu mümin kadına iftira etmek."* diye cevap verdi.[23]

Dinin sahibi Yüce Allah'tır. Hz. Peygamber ise elçi olarak dini insanlara ulaştırmıştır. Bu bakımdan, dinin hükümlerini, emir ve yasaklarını Allah adına Hz. Peygamber bildirmiştir. Onun getirdiklerine uymak, Allah'a uymak; onları çiğnemek Allah'ın buyruklarını çiğnemektir. Allah'ın ve Hz. Peygamber'in emirlerine uymamak ise Allah'a isyandır. Âyet-i kerîmede şöyle buyurulur: *"Resûl'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik."*[24] Hz. Peygamber (sas) de bu gerçeği şu şekilde ifade eder: *"Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş olur; bana isyan eden de Allah'a isyan etmiş olur."*[25] Bu yüzden de Kur'ân-ı Kerîm farklı bağlamlarda Hz. Peygamber'e isyan etmeyi açık bir şekilde yasaklamıştır. Müminleri kendi aralarında gizli konuştukları durumlarda bile Hz. Peygamber'e isyan olacak şeyleri konuşmamaları konusunda şöyle uyarmıştır: *"Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah'a saygısızlık etmekten sakının."*[26] Bu âyet, Hz. Peygamber'e isyanı net bir şekilde yasaklamaktadır. Peygamber Efendimize uyulmadığında dinin hükümleri uygulanmamış olur. Bu zaten Allah'a itaatsizliktir. Allah Resûlü'ne bağlılık ifade edilirken dine uygun hiçbir konuda Peygamber'e karşı gelmeyecekleri[27] hususu

---

21 Ahzâb 33/36.

22 Kalem 68/4.

23 Nûr 24/22: İbn Ebî Hâtim, VIII, 2556; Buhârî, "Veṣâyâ", 22.

24 Nisâ 4/80.

25 Nisâ 4/80: Taberî, VII, 174; Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 108.

26 Mücâdele 58/9.

27 Mümtehine 60/12.

özellikle vurgulanmıştır. Ona isyan ettikleri her hususta büyük zararlara uğradıkları ve uğrayacakları uyarısı yapılmıştır.[28] Örneğin Uhud Savaşı'nda Müslümanların uğradıkları hezimetin önemli sebeplerinden birisi olarak onların verilen emre uymamaları gösterilmiştir.[29]

Kur'ân başka yerlerde de Allah'a ve Hz. Peygamber'e isyanı birlikte zikretmektedir. Bu, her iki isyanın da dinin nazarında kötü sonuçlar doğurduğunu ifade etmek içindir. Sonuçları sebebiyle isyan edenleri kötü bir gelecek beklemektedir: *"Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün, Allah'tan hiçbir haberi gizleyemez hâle düşerek yerin altında kaybolmayı temenni ederler."*[30] *"Hidâyet yolu kendisine apaçık bir şekilde açıklandıktan sonra kim Resûlullah'a muhalefet ederse ve Müminlerin yolunun dışında bir yol izlerse onu saptığı yönde bırakırız ve cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir."*[31]

Kur'ân, insanın Yüce Allah'ı kabul etmeyip Hz. Peygamber'in emrine aykırı davranmasını isyan olarak tanımlar. İsyan, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı şekilde davranmaktır. O'nun gönderdiği vahyi aktaran ve O'nun emir ve yasaklarını bildiren Hz. Peygamber'e karşı gelmek de Allah'a isyandır. İsyan insanın kendi hayrına olanı kabullenmeyip nefsinin hoş gördüğünün peşine gitmesidir. Allah'ın buyruklarını yerine getirmesi onun hayrınadır, çünkü Allah en doğru olanı seçmiştir. İsyan, Allah Teâlâ'nın rehberliğinden kopmak, O'nun rahmet ve müjdesinden ümidi kesmektir. Bunun aksine Yüce Allah'a itaat, O'na güvenmek, her daim O'nun yardım ve rahmetini ümit ederek, O'ndan güç alarak yaşamaktır. İsyan aynı zamanda Allah'ın yaratılışa uygun olarak koyduğu kuralları çiğnemektir. Başka bir ifadeyle, bütün yaratılışın düzenini koyan Rabbimizin gönderdiği buyruklara sırt çevirmektir. Bu şekilde O'na kul olmayı kabul etmemek, aslında yeryüzünde dirliği ve düzeni bozmaktır. Allah'ın buyruklarına itaat etmeyenlerin içine düştükleri bu çelişki onlara şöyle hatırlatılır: *"Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Oysa göklerde olanlar da yer de olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir ve O'na döndürüleceklerdir."*[32]

28 Nûr 24/63; Hucurât 49/7.
29 Âl-i İmrân 3/152.
30 Nisâ 4/42; ayrıca bk. Nisâ 4/14.
31 Nisâ 5/115.
32 Âl-i İmrân 3/83.

ŞİRK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

... وَلَا يُشْرِكُ ف۪ي حُكْمِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٦﴾

"... Allah, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez."

(Kehf 18/26)

... لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِۜ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٣﴾

"... Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır."

(Lokmân 31/13)

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه۪ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْمًا عَظ۪يمًا ﴿٤٨﴾

"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; dilediği kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."

(Nisâ 4/48)

قُلْ اِنَّمَٓا اَدْعُوا رَبّ۪ي وَلَٓا اُشْرِكُ بِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٠﴾

"De ki: 'Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız Rabbime yakarıp kulluk ederim.'"

(Cin 72/20)

... اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوٰيهُ النَّارُۜ وَمَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾

"... Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur."

(Mâide 5/72)

قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ سُلْطَانًا وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

"De ki: 'Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.'"

(A'râf 7/33)

...اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ ... ﴿٥٩﴾

"... Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur..."

(A'râf 7/59)

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهٖٓ اِلَّٓا اَسْمَٓاءً سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
بِهَا مِنْ سُلْطَانٍۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُۜ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."

(Yûsuf 12/40)

اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِۜ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ شُرَكَٓاءَۜ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

"Bilesiniz ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'a aittir. Buna rağmen Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştukları sözde tanrılara tapanlar neyin peşinden gidiyorlar? Onlar yalnızca kuruntularının peşinden gidiyorlar ve sadece yalan söylüyorlar."

(Yûnus 10/66)

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَمَنْ كَانَ
يَرْجُوا لِقَٓاءَ رَبِّه۪ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ٓ اَحَدًا ﴿١١٠﴾

"De ki: 'Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.'"

(Kehf 18/110)

سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكْنَا وَلَٓا اٰبَٓاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍۜ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَأْسَنَاۜ قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَاۜ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾

"Putperestler diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık.' Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: 'Yanınızda bize (iddialarınızı) açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz kuruntudan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz.'"

(En'âm 6/148)

قُلْ اِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَۙ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُۚ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾

"De ki: 'Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben (hak dine) teslim olanların ilkiyim.'"

(En'âm 6/162-163)

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَۜ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْۙ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾

"Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hâlbuki o sözde tanrılar kendilerine yardım edemezler, aksine kendileri onların hizmetindeki askerlerdir."

(Yâsîn 36/74-75)

Kur'ân-ı Kerîm'in ana konusu tevhiddir. Tevhidin karşısında ise şirk vardır. *Şirk* kelimesi âyetlerde beş yerde geçer.[1] *Şe-ri-ke* kökünden türemiş kelimeler Kur'ân'da 163 yerde kullanılır.[2] Şirk koşulan varlıkları ifade eden *şerîk* (ç. *şürakâ*) de Kur'ân'da yoğun biçimde tekrarlanır.[3] *Müşrik* kelimesi de tekil ve çoğul formunda sıkça kullanılır.

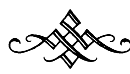
Şirk kelimesinin kök anlamı "ortaklık" ve bir şeyin, iki veya daha fazla kişide bulunmasıdır. Söz konusu şey, somut veya soyut olabilir.[4] Bu ortaklık ise bir şeyin tamamında da bir kısmında da olabilir.[5] Dinî bir terim olarak *şirk*, Yüce Allah'ın kendisinde, niteliklerinde, eylemlerinde ve O'na yönelik kullukta bir ortağı olduğunu kabul etmek veya Allah Teâlâ'ya özgü bir niteliği herhangi bir varlığa vermek anlamına gelir.

Kur'ân-ı Kerîm'de şirk kelimesi şefaat (*şefâ'at*), yardımcı, kurtarıcı, rehber (*velî-evliyâ*), dayanılacak ve güvenilecek kişi (*vekîl*), şahit (*şehîd-şühedâ*), zulüm (*zulm*), eş (*sâhib*), benzer (*misl*), denk (*nidd, küfüv*) vb. kelimelerle ilgili olarak kullanılmıştır. Kur'ân'ın hedefi tevhid inancını yerleştirmektir. Şirk de tevhid inancının karşısındaki en büyük engeldir. Bu nedenle Kur'ân'da şirk olgusu, çeşitleri, Müşrikler ve onların sergilediği olumsuz davranışları ele alan âyetler oldukça önemli bir yer tutar.

Şirkin tam anlamıyla zıddı olan tevhid, kulun bütün işlerinde Allah rızasını gözetmesi (*ihlâs*), İbrâhim'in dini (*millet-i İbrâhîm*), hakka yönelen (*hanîf*) vb. kavramlarla birlikte tanımlanır. Kur'ân'da Müşriklerin melekleri ve cinleri Allah'a ortak koştukları, Lât, Uzzâ, Menât adındaki putlara taptıklarına da işaret edilmiştir. Ayrıca vahyin ilk muhatabı Ehl-i kitap'tan kimselerin de şirke düştükleri belirtilir. Özellikle Hıristiyanların Allah'ın üç veya üç varlıktan biri olduğunu kabul etmeleri şirk ve küfür olarak nitelendirilmiştir.

---

1 Lokmân 31/13; Sebe', 34/22; Fâtır 35/14, 40; Ahkâf 46/4.
2 Bakara 2/96; Âl-i İmrân 3/64; Nisâ 4/36, 48; En'âm 6/81, 148; A'râf 7/173; Ra'd 13/36; Hac 22/26.
3 Ra'd 13/16; Şûrâ 42/21; Kalem 68/41; En'âm 6/22; Nahl 16/86; Kehf 18/52.
4 Râgıb el-İsfahânî, s. 451.
5 İbn Düreyd, II, 733.

ŞİRK, YÜCE ALLAH'A BÜYÜK BİR İFTİRADIR

...وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰى إِثْمًا عَظِيمًا

"... Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."

(Nisâ 4/48)

İlk insan Hz. Âdem'den itibaren insanlar, tevhid inancına sahipti. Hz. Nûh'un peygamberliğinden önce Vedd, Süvâ', Yeğûs, Ye'ûk ve Nesr adında inanmış insanlar vardı. Bunlar haktan sapan, yanlış iş yapan kimseleri uyarır; onlara adaleti, iyiliği ve âhireti hatırlatırlardı. Bu uyarıların insanlar üzerinde büyük bir etkisi vardı. Vakti gelince bu sâlih kullar dünyadan göçtüler. İyi niyetli bazı kimseler, onları hatırlatır düşüncesiyle bu sâlih insanların heykellerini yapmayı önerdiler. Bu öneri insanlar arasında kabul gördü. Böylece onlara bakıp verdikleri öğütleri hatırlayacaklar; kendilerine çeki düzen vereceklerdi. Ancak zamanla o heykellere insanüstü özellikler yüklendi. Onların Yüce Allah ile kendileri arasında aracı olduğu düşünülerek onlara tapılmaya başlandı. Böylece tevhid ortadan kalktı ve şirk egemen oldu. Bunun üzerine Allah Teâlâ insanları uyarmak için Hz. Nûh'u elçi olarak gönderdi. Hz. Nûh gece gündüz demeden halkını Allah'ın birliğine iman etmeye çağırdı ama büyük bir dirençle karşılaştı. Müşrikler *"Tanrılarınızı bırakmayın! Vedd, Süvâ', Yeğûs, Ye'ûk*

ve Nesr'i asla terk etmeyin!"[1] diyorlardı. Böylece tevhid ile şirk arasında amansız bir mücadele başlamış oldu.

Şirk olgusu Hz. Nûh dönemiyle sınırlı olmamıştır. Aksine tarihin hemen her kesitinde şirk tanımına girecek inanç ve uygulamalarla karşılaşırız. Yüce Allah'ın Son Elçisi Hz. Muhammed'in (sas) geldiği Arap Yarımadası'nda da şirk çok yaygın hâle gelmişti. Nitekim onun şirk ile mücadelesinin önceki peygamberlerin mücadeleleriyle benzer oluşuna dair göndermelerde bulunan birçok âyet inmişti.

Allah'a özgü bir niteliğin herhangi bir varlıkta da bulunduğuna inanmak, O'na şirk koşmaktır. Peygamberimizin insanlara tevhidi anlattığı toplumda kimi elleriyle yaptığı putları, kimi melekleri, kimi cinleri, kimi gök cisimlerini, kimi de başka varlıkları Allah Teâlâ'ya ortak koşuyordu. Oysa Yüce Allah kendisine kullukta hiçbir ortak kabul etmez.[2] Zira yaratma ve yaşatma gücü olmayan varlıklar yüceltilmeye, yardım dilenip dua edilmeye, kısacası kulluk edilmeye lâyık değildir. Bu mânada Allah Teâlâ'nın dışında bir varlıkta *ulûhiyyet* (tanrılık) veya *rubûbiyyet* (rablık) nitelikleri kabul edilemez. Dolayısıyla Yüce Allah'ın zâtında, niteliklerinde ve fiillerinde ortağı olduğuna inanmak, O'na atılmış büyük bir iftiradır. Şu hâlde bu yalanı uyduranlar büyük bir günah işlemektedirler.[3] Çünkü Allah'ın ortağı olduğuna inananlar, sadece Allah'ın hakkı olan ilâhlık özelliğini başka varlıklara da vermiş olurlar. Bu yüzden Allah kendisine bir benzer ve ortak olamayacağını açıkça bildirir[4] ve şirki kesin olarak yasaklar.[5] Allah ayrıca şirke ve küfre düşerek haksızlık yapan kimseleri en büyük zalimler ve büyük haksızlık yapanlar olarak nitelendirmiştir: *"Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler."*[6]

Yüce Allah'ın isim ve nitelikleri, O'na nisbet edildiği şekilde bir başkasına asla yakıştırılamaz. Oysa Müşrikler, Allah'a rağmen taptıkları nesnelere, putlara tanrılık nitelikleri yanında rablık niteliklerini de yakıştırıyorlardı. Yani, onların kendilerini koruyacağına, kollayacağına ve yardım edeceğine inanıyorlardı. Oysa Kur'ân o nesnelerin ve varlıkların hiçbir şekilde Allah Teâlâ gibi güvenilen, her yönüyle yeterli (*vekil*) ya da yardım eden ve seven (*velî*) olamayacağını şöyle ifade etmiştir: *"Onlar*

---

1 Nûh 71/23: Taberî, XXIII, 303-305; Zemahşerî, IV, 607; İbnü'l-Cevzî, VIII, 126-127; Buhârî, "Tefsîr", 71:1.
2 Kehf 18/110.
3 Nisâ 4/48.
4 Sâffât 37/180.
5 A'râf 7/33.
6 En'âm 6/21.

Allah'tan başka velîler edindiler öyle mi? Hâlbuki asıl dost ve koruyucu Allah'tır. Ölüleri de O diriltecektir ve O'nun gücü her şeye yeter."[7]

Âyetlerin ilk muhatabı Müşrikler, aslında Allah'ın varlığını kabul ediyorlardı. Yüce Allah'ın gökleri ve yeri yarattığına, gökten yağmur yağdırdığına, yağan yağmurla bitkileri yeşerttiğine, rızık verdiğine inanıyorlardı.[8] Onların bu husustaki yanlışı putları, Allah'a eş ve ortak kabul ederek onlara inanmaları[9] ve O'na özgü bazı güçlerin onlarda da bulunduğunu düşünmeleriydi. Oysa bu varlıklar hiçbir şeyi yaratamaz; hatta onların hepsi bir araya gelse bir sineği bile yaratacak güce sahip değildir. Hatta bir sinek onlardan bir şey kapacak olsa onu geri alacak hiçbir güçleri yoktur.[10]

Kur'ân'ın indiği dönemde Hıristiyan ve Yahudilerden bir grup hâşâ Allah'ın çocuğu olduğunu söyleyerek başka bir şirk çeşidi ortaya koymuşlardı. Üçlü ilâh (*teslis*) inancını benimseyen Hıristiyanlar Allah'a ortak kabul eden bir inanca sahipti. Bu nedenle onlar da şayet vazgeçmezlerse küfre düşerek azaba çarptırılacaklarına dair ağır bir şekilde şöyle uyarılmıştır: *"'Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir.' diyenler, hiç şüphesiz kâfir olmuşlardır. Oysa Mesîh, 'Ey İsrâiloğulları! Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' demişti. Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zalimlerin hiçbir yardımcıları da olmayacaktır. Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir.' diyenler kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek ilâhın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, kâfir olanlar elem verici bir azaba çarptırılacaklardır. Hâlâ Allah'a tövbe edip onun bağışlamasını dilemeyecekler mi? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*[11]

Vahyin indiği toplumda hâşâ Yüce Allah ile İblîs'in kardeş olduğuna, Allah ile cinlerin evlendiğine ve bu evlilikten meleklerin dünyaya geldiğine inanan insanlar bile vardı.[12] Müşriklerin bir kısmı da meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ediyorlardı.[13] Bazı put isimlerinin dişil isim taşıması da bunu gösterir. Bu putlara da tanrıça anlamına gelen Lât, yine güçlü tanrıça anlamına gelen Uzzâ gibi isimler vermişlerdi. Oysa *"Yüce Allah bu (tür bâtıl inançlardan) bütünüyle uzaktır. Bilâkis (evlât diye niteledikleri o melekler) lütuf ve ikrama erişmiş kullardır."*[14] Görüldüğü gibi

---

7 Şûrâ 42/9.

8 Yûnus 10/31; Ankebût 29/61-63; Lokmân 31/25; Zümer 39/38.

9 Yûsuf 12/106.

10 Hac 22/73.

11 Mâide 5/72-74.

12 Sâffât 37/158: Taberî, XIX, 645.

13 Zuhruf 43/19: İbn Âşûr, XVII, 49-50.

14 Enbiyâ 21/26.

Kur'ân bahsedilen asılsız iddia ve inançları asla kabul etmedi. Zira Yüce Yaratıcı'nın ne çocuğu vardır, ne eşi ne de bir benzeri.[15] Aksine yegâne koruyucu, efendi ve sahip O'dur.[16] O'ndan başka dinin emir ve yasaklarını koyan ve belirleyen kimse de yoktur.[17]

Müşrikler bu sahte tanrıların birtakım güçlere sahip olduğunu ve fayda ya da zarar verebileceğini sanıyorlardı. Bazı insan ve cinlerin de gaybı bildiğine inanırlardı. Oysa insanın görüp duymadığı nesneleri, olayları bilmek Allah'a özgüdür. Gaybla ilgili bilinenler ise Allah'ın vahiy yoluyla elçilerine bildirdikleriyle sınırlıdır.[18] İşte peygamberler bile vahiy olmadan gaybı bilmezken bazı kişi ve varlıkların gaybı bildiğine inanmak şirkin başka bir türüdür. Diğer taraftan Allah Teâlâ'yı göz ardı ederek hayır ve şerri başka bir varlığa nisbet etmek de şirkin çeşitlerinden biridir. Nitekim Hûd Peygamber'in kavminde bu sapmayı görüyoruz. Büyük bir sorumlulukla tevhid inancını anlatan Allah'ın bu seçkin kuluna toplumu şöyle demişti: *"Biz sadece şunu söyleriz: Seni, ilâhlarımızdan biri fena çarpmış."*[19] Müminler ise fayda ve zararın yalnız Allah'tan geldiğini bilirler ve buna inanırlar.

Kur'ân-ı Kerîm değişik vesilelerle tarihte başka varlıklara tanrılık özelliği yakıştıranların olduğunu bizlere haber verdiği gibi bunun yanı sıra bizzat kendilerinin tanrısal özellikler taşıdığını iddia edenlerin olduğu da bizlere bildirilir. Bu da şirkin bir başka türüdür. Sözgelimi Firavun hükmettiği insanlara *"Ben sizin en yüce rabbinizim."*[20] diyerek kendisinin tanrı olduğunu iddia ediyordu. Tefsirlerin Bâbilli Nemrud (*Nimrûz*) olarak adlandırdığı zorba kral da Hz. İbrâhim ile tartışırken benzer iddialarda bulunmuştu. Konu âyette şöyle anlatılır: *"Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak Rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir.' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim.' dedi. İbrâhim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir.' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zalimler topluluğuna rehberlik etmez."*[21]

Kur'ân'da bir kısım insanların din adamlarını rab kabul etmelerinden de bahsedilmiştir.[22] Henüz bir Hıristiyan iken bu konudaki âyeti Hz. Peygamber'in dilinden işiten Adî b. Hâtim bu duruma hemen itiraz etmişti. Kendilerinin din adamlarını rab

15 En'âm 6/100-101; Furkān 25/2; Mü'minûn 23/91-92; Tevbe 9/30.
16 A'râf 7/196; Kasas 28/68.
17 Şûrâ 42/21.
18 A'râf 7/188.
19 Hûd 11/54.
20 Nâziât 79/24.
21 Bakara 2/258.
22 Tevbe 9/31.

edinmediklerini söylemişti. Hz. Peygamber (sas) de ona *"Ey Adî! Onlar Allah'ın helâl kıldığını haram, haram kıldığını da helâl sayınca siz onlara uymuyor muydunuz?"* diye sormuştu. Adî "Evet." diye cevap verince Peygamberimiz işte bunun "rab edinmek" anlamına geldiğini belirtmişti.[23] Nitekim Müşrikler de sadece putları Allah'a ortak koşmakla kalmamış, aynı zamanda hiçbir bilgileri olmadan onlar adına hak dine aykırı kurallar koymuş ve hükümler vermişlerdi.[24] Böylece Müşrikler, Yüce Allah'ın helâl kıldıklarını haram, haram kıldıklarını da helâl saydılar. Mekkeli Müşriklerin kurbanlık hayvanlarla ve develerle ilgili bazı uygulamaları bunun örneklerindendir. Oysa Yüce Allah, zâtı hakkında bilinmeyen konularda keyfî bir şekilde konuşmalarını insanlara yasaklamıştı.[25]

Yukarıdaki hususlara ek olarak Allah'ın buyruklarının önüne geçirilen arzu ve tutkular da şirke yol açabilir. Bu nokta Kur'ân'da *"hevâyı tanrı edinmek"* ifadesiyle anlatılır. Bu durumda olan biri tutkularından başka bir şeye değer vermez. Ne Allah'a inanır ne de O'nun helâlini helâl, haramını haram sayar. Allah'ın vahyine göre değil, kendi arzu ve heveslerine göre yaşar.[26] Böyleleri hakkında Rabbimiz şöyle buyurur: *"Arzularını tanrı yerine koyan, hak ve hakikati bilmesine rağmen Allah'ın kendisini dalâlette bıraktığı, kulaklarını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir düşün! Allah'tan sonra onu kim doğru yola getirecek? Düşünmüyor musunuz?"*[27]

ALLAH'TAN BAŞKA TAPILANLAR ANLAMSIZ İSİMLERDİR

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهٖٓ اِلَّٓا اَسْمَٓاءً سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا
مِنْ سُلْطَانٍۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُۜ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

23 Tevbe 9/31: Taberî, XI, 417-418; İbn Ebî Hâtim, VI, 1784; Cessâs, II, 297; Tirmizî, "Tefsîr", 10.
24 En'âm 6/138-139, 143-145, 148-150; A'râf 7/32; Yûnus 10/59-60; Nahl 16/35.
25 A'râf 7/33.
26 Câsiye 45/23: Taberî, XXI, 92.
27 Câsiye 45/23.

"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."

(Yûsuf 12/40)

Kur'ân gökleri, yeryüzünü, karanlıkları, aydınlığı, kısacası insanın görebildiği ve göremediği her şeyi yaratan Yüce Allah'a, eşi ve benzeri olmayan tek ilâh olarak inanmaya çağırır. Bu konuda insanı düşünmeye davet eder. İnsana en ufak bir fayda ve zarar veremeyen varlıklar nasıl Allah Teâlâ gibi kulluk edilmeye lâyık olabilir? Ayrıca o varlıklarda, ne Yüce Allah'la iletişim kurmada aracılık ne de O'na yaklaştırma gücü, yeteneği vardır. Allah Teâlâ bu konuda onlar için delil olacak hiçbir bilgi de indirmemiştir.[28] Onların bu konudaki düşünce ve inançları, sadece birtakım temelsiz tahmin ve kuruntulardan ibarettir.[29]

Müşrikler putlarını safran ile kaplardı. Bir süre sonra safran kurur ve sinekler putlara üşüşürdü. Kurumuş safran parçalarını alıp giderdi. Bazen de putlarına güzel koku ve bal karışımını sürerlerdi. Sinekler de gelip bu karışım üzerine konardı. Ne putlar buna engel olabiliyordu ne de o putlardan medet uman Müşrikler... Sonuçta tam bir yetersizlik ve acziyet sahnesi yaşanıyordu.[30] İşte bu tablo Yüce Allah tarafından insanların düşünmesi için örnek olarak verilmiştir: *"Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: 'Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bir araya gelseler bir sinek bile yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. Allah'tan başkasından isteyen de âciz, kendinden istenen de!'"*[31]

Allah'ın dışında dua edilen, ibadet edilen ve tapınılan varlıkların kendilerine bile faydaları yoktur. Korunma, temizlik ve bakımlarında hep insanlara muhtaçtırlar. Aynı şekilde onlara adak adayan, hürmet eden, kısacası kulluk gösterisinde bulunan, dua edip yardım dilenen insanlar da âcizdir. Çünkü yalvardığı, kutsal kabul ettiği, Allah Teâlâ'ya ortak koştuğu bu varlıklardan kendisine hiçbir hayır yoktur. Bu kimse isteğine kavuşamayacağı gibi affedilemeyecek bir günaha da bulaşmıştır.

---

28 Âl-i İmrân 3/151; Yûsuf 12/39-40; Nahl 16/17-21; Enbiyâ 21/43; Mü'minûn 23/117.
29 Ra'd 13/33.
30 Hac 22/73: İbnü'l-Cevzî, V, 329.
31 Hac 22/73.

Çünkü yaratmak Yüce Allah'a özgüdür. O hâlde kulluk da O'na yapılmalıdır. Buna rağmen *"Müşrikler, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış bulunan, bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan, ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olmayan (sahte) tanrılar edindiler."*[32]

Müşriklerin yaratıcılarına ortak koştuğu varlıklar, Allah'a eş olmak şöyle dursun kendilerine de bir nebze hayırları olamaz; diğer yaratılmışlar gibi canlı olan bütün varlıklar O'na muhtaçtır ve O'na yakın olmak için çare ararlar. Konu âyette şöyle anlatılır: *"(Ey peygamber!) De ki: 'Allah'ın yanı sıra ilâh olduğunu ileri sürdüklerinize yalvarın bakalım! Göreceksiniz ki onlar sizin sıkıntınızı ne kaldırabilir ne de ferahlığa çevirebilirler.' Aslında bu insanların yalvardıkları o varlıkların kendileri bile hangisi rablerine daha yakın olacak diye vesile ararlar; onun rahmetini umar, azabından korkarlar. Rabbinin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır."*[33] Yüce Allah'ın yanı sıra tapılan varlıklar, esasında onlara tapanlardan farklı değildir. Birçoğu da insanların kendi elleri ile yaptığı resim ve heykellerden ibarettir.[34] Evrenin yönetiminde bunların hiçbir rolü yoktur. Ne yoktan var edebilirler ne de olacak olanı değiştirebilirler.[35] Tek kelimeyle âciz ve yetersizdirler.

Allah'a ortak koşulan varlıklar içi boş, gerçek dünyada bir karşılığı olmayan, insanların verdiği isimlerden başka bir şey değildir. Onlar şefaat edemezler, gaybı bilemezler, kendilerine yapılan dualara karşılık veremezler. İnsanlara rızık sağlamada hiçbir rolleri yoktur. Rabbimiz bu varlıkların kendisine ortak olabileceğine dair ne bir delil indirmiş ne de bir işarette bulunmuştur. Âyetlerde Allah'a ortak koşulan varlıkların, hiçbir şey üzerinde etki ve yetkilerinin bulunmadığı vurgulanmaktadır.[36] Nitekim daha önce Hz. İbrâhim putlara tapan halkına şöyle seslenmişti: "... *Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu varlıklar size rızık vermekten âcizdirler. O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun, O'na şükredin; sonunda yalnız O'na döndürüleceksiniz."*[37] Çünkü putlar kendilerine kullukta bulunanları ne duyar ne de görürler. Onlara hiçbir şekilde yardımcı olamazlar.

Kur'ân, birden fazla ilâh olamayacağını evrendeki eşsiz düzeni delil getirerek açıklar ve insanı bu konuda düşünmeye davet eder. Bu delil özetle şu şekildedir: Eğer birden fazla ilâh olsaydı, evrenin düzeni bozulurdu. Çünkü her ilâh kendine

---

32 Furkān 25/3.
33 İsrâ 17/56-57.
34 Sâffât 37/85-96.
35 Yûnus 10/34-35.
36 Yûsuf 12/40.
37 Ankebût 29/17.

göre bir şey isterdi. Bu durumda isteklerin çatışması kaçınılmaz hâle gelir ve sonunda evrendeki işleyiş altüst olurdu. Konu âyette şöyle anlatılır: *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan uzaktır."*[38] Bu konuda başka bir örnek ve delillendirme de o günkü toplumsal hayattan verilir. Buna göre, Allah'a ortak koşan kişi, birçok efendisi olan bir köleye benzetilir. Köle hangi efendisini memnun edeceğini bilemez. Her birini memnun etmek için çabalar durur, ama hiçbirini memnun edemez. İşte Allah Teâlâ'ya ortak koşan kimsenin durumu da böyledir.[39]

Mekke Müşriklerinin şirk konusunda ileri sürdükleri gerekçelerin herhangi bir temeli yoktu. Bunlardan biri, Yüce Allah'a benzer kabul ettikleri bu varlıkların O'nun katında kendileri için aracılık (*şefaat*) yapmasıdır.[40] Bu sebeple onlar, *"Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz."*[41] diyorlardı. Oysa Allah Teâlâ ile kul arasında böyle bir aracıya ihtiyaç yoktur. Çünkü o putlara hiçbir yetki verilmediği gibi onlar, bunu yapacak güç ve kudretten de yoksundurlar.[42] Ancak Müşrikler, inanç hususunda körü körüne atalarından devraldıkları geleneklerine bağlandılar. Konu âyette şöyle anlatılır: *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun.' denildiğinde, 'Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız.' dediler. Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!"*[43]

İnsanın başka varlıklara ilâhlık vasfı yüklemeye kalkışması aslında onun, şeytanın kurduğu tuzağa düştüğünü gösterir. Çünkü insan başka varlıklara tapınmakla şeytana uymuş ve ona tapmış olur. Şeytan ise vesveseleriyle kıyamet günü ayaklarını kaydırdığı kimselerin kendisine yönelttiği suçlamaları kabul etmeyecektir. O sadece bir çağrıda bulunduğunu, peşinden gidenlerin de bu çağrıya uyduklarını ve esas sorumluluğun kendilerine ait olduğunu söyleyecektir.[44]

---

38 Enbiyâ 21/22; Mü'minûn 23/91.
39 Zümer 39/29.
40 Yûnus 10/18; Zümer 39/3.
41 Zümer 39/3.
42 Zümer 39/43.
43 Bakara 2/170; Lokmân 31/21.
44 İbrâhîm 14/22.

ALLAH'IN ELÇİLERİ, ŞİRKİN AMANSIZ DÜŞMANIDIR

...اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ... ﴿٥٩﴾

"... Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur..."

(A'râf 7/59)

Hizmetinde bulunduğu evin hanımının ahlâksız teklifini geri çevirmiş, iffetsizlik yapmaktansa zindana düşmeyi yeğlemişti... O, Hz. Ya'kūb'un oğlu Yûsuf'tan başkası değildi. İftiraya kurban gitmiş ve hapse düşmüştü. Orada başka suçlardan tutuklu iki kişi daha vardı. Onlar Hz. Yûsuf'un iyi hâlini görüp onu sevmiş, ona güvenmiş ve gördükleri rüyayı yorumlamasını istemişlerdi. Bu durum, Hz. Yûsuf açısından tevhid inancını anlatmak için iyi bir fırsattı. Hz. Yûsuf, rüya yorumunun, Yüce Allah'ın kendisine öğrettiği bir bilgi olduğunu belirterek konuya girdi. Sonra onlara Allah'a inanmayan ve âhireti inkâr eden bir toplumun dininden uzak olduğunu, ataları İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'un dinine uyduğunu anlattı. Onlara *"Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz."*[45] dedi. Tevhid inancının Allah'ın insanlara has bir iyiliği olduğundan, ancak birçok kişinin bunun kıymetini bilmediğinden söz etti. Sonra düşünmelerini sağlamak için onlara sordu: *"Ey hapishane arkadaşlarım! Çeşit çeşit tanrılar mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı (inanıp bağlanmak için) daha iyi?"*[46] En sonunda da onların içinde bulundukları şirk hâlinin mahiyetini şöyle açıkladı: *"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."*[47] Yûsuf Peygamber'in dilinden dökülen bu sözler esasında bütün peygamberlerin bu husustaki ortak mesajıdır.

Tevhid uyarısı tabii ki öncelikle toplumlarına örnek ve önder olan peygamberlere yapılmıştır. Nitekim Sevgili Peygamberimize indirilen şu âyet bize bunu göstermektedir: *"Sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: 'Eğer Allah'a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek ve mutlaka hüsrana uğrayanlardan*

45 Yûsuf 12/38.

46 Yûsuf 12/39.

47 Yûsuf 12/40.

olacaksın. Hayır! Sen yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol!'"[48] Bu hususta büyük bir hassasiyet gösteren peygamberler, toplumlarını yalnız Allah'a kulluk etmeye çağırmışlar ve başka varlıklara tapınmaktan sakındırmışlardır.[49]

Şirkin insanları ve toplumları içten içe kemirmeye başladığı andan itibaren Allah elçiler gönderip onları bu hastalığa karşı uyarmıştır. Bu bağlamda önceki peygamberlerin; Hz. Nûh'un, Hz. Mûsâ'nın ve Hz. İbrâhim'in tevhid mücadelesi, Kur'ân'da geniş bir şekilde anlatılmıştır. Meselâ Müşriklerin de derin saygı duyduğu ataları Hz. İbrâhim'in tevhid ehli olduğu ve müşrik olmadığı birçok kez vurgulanmıştır.[50] Peygamberler hikmet dolu dilleriyle, ama hiç taviz vermeden tevhidi toplumlarına anlatmışlardır.[51] İşte Hz. İbrâhim de putlara tapan halkına karşı gerçeği korkusuzca haykırmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu konu bize şöyle anlatılır: *"İbrâhim'de ve ona uyanlarda sizin için güzel bir örnek vardır; onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: 'Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiğimiz yoktur. Sizi (ve değerlerinizi) reddediyoruz. Sizinle bizim aramızda, siz bir tek Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret açıkça ortaya çıkmıştır…'"*[52]

Şirke karşı mücadelede peygamberler zaman zaman en yakınları ile bile karşı karşıya gelmişlerdir. Sözgelimi Hz. Nûh, eşi ve oğluyla; Hz. İbrâhim babası ile ve Hz. Peygamber de yakınları ile farklı cephelerde yer almışlardır. Bunun nedeni tevhid mücadelesinde kan bağının değil, iman bağının önemli olmasıdır. Tevhidden asla ödün verilemez. Peygamberimizin Cenâb-ı Hakk'a ortak koşmayacaklarına dair Müminlerden aldığı söz, bunun en güzel örneklerinden biridir.[53] Bir Müslüman akrabalık bağlarının zedeleneceği endişesiyle şirk ile mücadeleden geri duramaz. Çünkü bir mümin babasını, çocuğunu, kardeşini, eşini, hısım-akrabasını, kazandığı malları, zarar etmekten endişe ettiği ticaretini, çok sevdiği evini Allah Teâlâ'dan ve O'nun Elçisi'nden daha çok sevemez.[54]

Allah Resûlü (sas) kendi toplumunun yanı sıra, Necran Hıristiyanları ile gerçekleştirdiği tartışmalarda onları şirki bırakmaya ve tevhide sarılmaya çağırmıştır. Kur'ân'ın onlara yaptığı davet şöyledir: *"Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: 'Yalnız Allah'a kul olalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.'"*[55] Âyetteki ilk

48 Zümer 39/65-66.
49 En'âm 6/161-163; Yûsuf 12/38, 108.
50 Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; En'âm 6/161; Nahl 16/123.
51 Meryem 19/41-50.
52 Mümtehine 60/4.
53 Mümtehine 60/12.
54 Tevbe 9/24; Mücâdele 58/22.
55 Âl-i İmrân 3/64.

çağrı, yani *"aramızdaki müşterek söze gelin"* çağrısı sonraki iki ilkeyi de kapsamaktadır: Yalnız Allah'a kul olmak, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak ve bir başkasını rab edinmemek. Bu tartışmada muhataplarda tevhidden şirke doğru savrulmanın gerçekleştiği noktalara dikkat çekilmek istenmiştir. Bunlardan ilki Allah'ın yanı sıra Hz. Îsâ'ya kulluk etmeleri ve onu teslisin bir unsuru olarak görmeleridir. Diğeri ise din adamlarını yüceltmeleri, helâl ve haram konusunda onları yetkili görmeleridir.[56]

Şirk ile mücadele eden ve tevhidi insanlara anlatan peygamberlerin çağrısı sadece insanlar arasında yankı bulmamıştır. Cinlerin bir kısmı da Allah Resûlü'nün çağrılarına uyarak Müslüman olmuş ve asla Yüce Allah'a şirk koşmayacaklarına dair söz vermişlerdir.[57]

Kur'ân, peygamberlerin şirke karşı mücadelesinde, Müşriklerin ileri sürdüğü iddiaları da eleştirmiş ve şirkin apaçık bir sapkınlık olduğunu vurgulamıştır.[58] Daha açık deyişle şirk, imanın önünde büyük bir engel olarak durmaktadır.[59] Ancak Müşrikler bu inançlarını terk edemedi, bunun ötesinde tevhide çağıran elçilere karşı da amansız biçimde baskı, yıldırma ve sindirme politikaları izlediler. Onlar, inandıkları zaman, ellerindeki iktidarı ve elde ettikleri birtakım imtiyazları yitirecekleri, en sonunda yerlerinden yurtlarından olacakları endişesine düştüler. Bu nedenle inanıp Müminlere katılmaya yanaşmadılar.[60] Toplum içindeki ilişkileri onların vahye karşı tavır almalarında etkili oldu.[61]

ŞİRK, AFFEDİLMEZ BİR GÜNAHTIR

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه۪ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُۚ ...

"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; dilediği kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlar..."

(Nisâ 4/48)

56 Tevbe 9/31: Râzî, XVI, 38-39 vd.; Âl-i İmrân 3/64: Râzî, VIII, 94-95.
57 Cin 72/1-3.
58 Yâsîn 36/23-24.
59 İbrâhîm 14/30; Neml 27/43.
60 Kasas 28/57.
61 Abdürrezzâk b. Hemmâm (1999), II, 453-454; İbnü'l-Cevzî (2002), VI, 13.

Yüce Allah günaha bulaşan insana merhametini ve bağışlayıcılığını göstermiş, ister dünyada ister âhirette bütün günahları bağışlayabileceğini bildirmiştir.[62] Ancak şirki, yani Allah'ı gerektiği gibi kavrayamayan, O'na eş, benzer ve ortak kabul eden insanları bundan ayrı tutmuştur. Allah Teâlâ, özellikle doğru yolu gösteren peygamberlerin ve vahyin gelişinden sonra, hâlâ şirk içinde kalmaya devam eden ve huzuruna bu şekilde çıkanları bağışlamayacağını kesin olarak şu şekilde bildirmiştir: *"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; dilediği kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlar..."*[63] Son ana kadar iman etmeyip, ölmek üzere iken şirkten vazgeçip iman etmeyi de geçersiz saymıştır: *"Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz.' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır."*[64] Allah'a iman edip imanlarına şirk karıştırmayanlar ise güvende olacaklardır.[65] Kısaca, şirk koşan kimsenin sonu hüsrandır. Hem bu dünyası haraptır hem de âhireti.

Rabbimiz, müşrik olarak ölen birinin bağışlanması için dua edilmesine izin vermemiştir. Bu konuda Sevgili Peygamberimizin bile bir ayrıcalığı yoktur: *"Müşriklerin cehennemlik oldukları Müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de Müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler."*[66]

Müşrik olarak can veren her kim olursa olsun cehennemde bunun cezasını görür. Hatta onların bu dünyada tapınıp durdukları, medet umdukları, aracı kıldıkları sözde tanrıları da Allah Teâlâ cezalandıracak ve onlarla birlikte cehenneme atacaktır. Gerçekte onların tanrılık vasfı olsaydı cehenneme gitmezlerdi. Oysa hepsi orada ebedî kalacaklardır.[67] Kur'ân'da bu gerçek diyalog şeklinde canlı bir tablo hâlinde anlatılmıştır. Buna göre, cehenneme girmeden önce Yüce Allah Müşrikleri ve Allah'a ortak koştukları varlıkları bir araya getirecektir. Sonra o varlıklara soracaktır: *"Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?"* Şirke alet edilen o varlıklar Allah'ın yüceliğini ve her türlü eksiklikten uzak olduğunu haykıracaklar. Ardından şöyle seslenecekler: *"Rabbim! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimet içinde yüzdürdün. Sonunda onlar seni anmayı*

---

62 Zümer 39/53.
63 Nisâ 4/48, 116.
64 Mü'min 40/84-85.
65 En'âm 6/82.
66 Tevbe 9/113.
67 Enbiyâ 21/98-101.

unuttu. Bugün uçurumdan yuvarlanan bir topluluk oldular." Yüce Allah bunun üzerine Müşriklere şöyle hitap edecek: *"(Taptığınız tanrılar) sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız!"*[68] O zorlu günde Yüce Allah, Hıristiyanların teslis inançları sebebiyle Hz. Îsâ'ya da *"... Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara 'Allah'ın yanı sıra beni ve annemi de tanrı edinin.' diye sen mi söyledin?..."*[69] diye hitap edecek, bunun üzerine Hz. Îsâ şöyle cevap verecektir: *"Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık (ve örnek) idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların hâlini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin. Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem mutlak güç sahibisin hem de hüküm ve hikmet sahibisin."*[70] Görüldüğü gibi, şirkin herhangi bir geçerli delili ve haklı gerekçesi yoktur. Yüce Allah'a şirk koşulan varlık bir peygamber bile olsa sonuç değişmez. Çünkü O'nun dışında hiçbir varlığın ilâhlıkta bir payı yoktur. Bu itibarla şirk büyük bir iftira ve zulümdür.

Herkesin yaptıklarından hesaba çekileceği gün, yani hesap günü, Müşrikler kendi kendilerini yalanlayacak, şirk koşmadıklarına yeminler edeceklerdir.[71] Ne yazık ki, suçlarını inkâr etmeleri onlara bir fayda vermeyecek. Dünyada birbirlerini hoşnut etmek için şirkte birleşen insanlar âhirette birbirlerinden uzaklaşacaklar. Birbirlerini tanımaz hâle gelecekler. Hatta birbirlerine lânet edecekler.[72] Ne var ki bu durum sonlarını değiştirmeyecek. Sonunda bu kimseler ister Müşriklikte başı çekenlerden isterse iradesizce birilerinin peşine takılanlardan olsun cehenneme atılacaktır. Âyetlerde hesap gününde güçsüz olanlarla büyüklük taslayanlar arasında şöyle bir tartışmanın geçtiği bize bildirilir: *"... Sen o zalimleri Rablerinin huzurunda, tutuklanmış hâlde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik.'* Büyüklük taslayanlar hor görülenlere, *'Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler sizsiniz.' derler. Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: 'Bilâkis! Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na ortaklar koşmamızı telkin ederken gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti.'* Sonunda azabı görünce

68 Furkân 25/17-19.
69 Mâide 5/116.
70 Mâide 5/117-118: Taberî, XXII, 16.
71 En'âm 6/22-24.
72 A'râf 7/38.

için için yanarlar. Biz de inkârcıların boyunlarına halkalar geçiririz. Onlar ancak yapıp ettiklerinin karşılığını görürler."[73]

Yeryüzünde insan hayatı ilk peygamberin çağrısıyla birlikte tevhid inancıyla başladı. Zamanla insanlar Yüce Allah ile aralarına aracılar koydular. Oysa Allah Teâlâ onlara çok yakın olup aracılara ihtiyaç yoktu. Ne var ki, insanlar birbirlerini taklit etmeleri ve kuruntularının peşinden sürüklenmelerinin sonucunda şirke saplanmışlardır. Hatta putlardan medet ummuşlardır. Allah Teâlâ ise Son Elçisi Hz. Muhammed'e (sas) kadar geçen her dönemde peygamberler gönderip insanları şirke karşı uyarmıştır. Kur'ân da şirk konusunda hiç ödün vermemiştir. Çünkü nedeni ne olursa olsun Allah'a zâtın'da, sıfatlarında, fiillerinde, duada ve kullukta ortak koşulamaz. Zira O'nun ne bir dengi ne de bir benzeri vardır, O, tektir... Kur'ân'ın merkezinde Yüce Allah'a şüphesiz ve şirksiz bir iman vardır. Allah'ın varlığına, birliğine; yaratan, rızık veren, gökten yağmur indirip toprağı yeşerten yüce güç olduğuna iman etmek tek başına yeterli değildir. Aynı şekilde O'nun oğlu ve eşi olduğunu ileri sürmek gibi tevhidi bozacak tavırlardan da uzak durulması gerekmektedir. Yalnız O'na ait olan niteliklerin bir başkasında da bulunduğuna dair tevhide zarar veren düşüncelerin terk edilmesi zorunludur. Müslüman'a düşen görev, gaybı O'ndan başkasının bilemeyeceğini hatırından çıkarmamasıdır. Yine yaptıklarında Cenâb-ı Hakk'a kimsenin eş olamayacağını, yaratma ve hükmetme konusunda O'na kimsenin ortak koşulamayacağını iyice kavramasıdır. Bilinmelidir ki şirkin en sinsi olanı kullukta ortaya çıkar. Bu yüzden bir şey isterken, yardım dilerken, medet umarken başkasına değil yalnız Allah Teâlâ'ya yönelmek gerekir. Esasen bu gerçeği biz her namazda *"Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz."*[74] âyetini okurken tekrar ederiz. Müminin şirkten korunmak için, işlerinde ve amellerinde gösterişten uzak durup sadece Yüce Allah'ın rızasını arzulaması da esastır. Öyleyse bize şah damarımızdan daha yakın olan Yüce Allah'a doğrudan yönelmeliyiz ve sadece O'nun hoşnutluğunu ummalıyız. Yine araya herhangi bir varlığı aracı olarak koymamalıyız. Aksi takdirde imanımız ve ibadetlerimiz boşa gider ve âhirette bunların hiçbir faydasını göremeyiz.

73 Sebe' 34/31-33.
74 Fâtiha 1/5.

ZULÜM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍۚ وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا
وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْراً عَظٖيماً ﴿٤٠﴾

"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; (yapılan) çok küçük bir iyilik de olsa onun sevabını kat kat arttırır, kendi katından (ona) büyük bir mükâfat verir."

(Nisâ 4/40)

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ
بِاللّٰهِۜ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظٖيمٌ ﴿١٣﴾

"Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: 'Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.'"

(Lokmân 31/13)

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِه۪ۜ
اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾

"Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler."

(En'âm 6/21)

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُو۫حِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ
وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُۜ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ ف۪ي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا اَيْد۪يهِمْۚ اَخْرِجُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ
بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِه۪ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾

"Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken 'Bana da vahiy geldi.' diyenden ve 'Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim.' diye laf eden kimseden daha zalim kim vardır? O zalimlerin, ölümün boğucu dalgaları arasında çırpındıklarını bir görsen! Yine meleklerin ellerini uzatmış bir şekilde, 'Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!' dedikleri zaman onların hâllerine bir şahit olsan!"

(En'âm 6/93)

وَلَا تَرْكَنُٓوا اِلَى الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُۙ وَمَا لَكُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾

"Zalimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar. Allah'tan başka dostlarınız olmadığına göre, bir yerden yardım da göremezsiniz!"

(Hûd 11/113)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٢٩﴾ وَمَنْ
يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْل۪يهِ نَاراً وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يراً ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً اِنَّمَا يَأْكُلُونَ
ف۪ي بُطُونِهِمْ نَاراً وَسَيَصْلَوْنَ سَع۪يراً ﴿١٠﴾

"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."

(Nisâ 4/10)

ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذ۪ينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَاۚ فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِه۪ۚ
وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌۚ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ
ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَب۪يرُۜ ﴿٣٢﴾

"Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi (günah işleyerek) kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük lütuf budur."

(Fâtır 35/32)

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا
لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللّٰهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلٰى مَا فَعَلُوا
وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾

"Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine (günah işleyerek) kötülük ettikleri zaman, Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler."

(Âl-i İmrân 3/135)

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ
حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş), bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."

(Enbiyâ 21/47)

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾

"O gün zalimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmaz. Lânet onlaradır, kalınacak yerin en kötüsü de onlar içindir."

(Mü'min 40/52)

Kur'ân'ın temel hedeflerinden biri insanı Rabbine, diğer varlıklara ve kendisine haksızlık yapmaktan korumaktır. Haksızlığın Kur'ân-ı Kerîm'de *zulüm* olduğu belirtilir. Bu kavram, Yüce Allah'ın insan yaratılışına uygun olarak koyduğu düzene başkaldırmak ve onu bozmak anlamı taşır. Diğer bir anlatımla *zulüm*, Yüce Allah'ın çizdiği sınırları aşmak ve O'nun koyduğu ölçüleri tanımamaktır. Âyetlerde zulüm ifadesi değişik türevleriyle birlikte 290 defa geçer. Dolayısıyla bu kelime, Kur'ân-ı Kerîm'de en çok geçen kelimelerden biridir. Genellikle "Allah'a ortak koşmak, inkâr etmek ve günah işlemek" anlamlarında geçer. Birçok âyette de insanlar arası ilişkilerde haksızlık yapmak anlamında kullanılır. İlgili âyetler sınıflandırılırsa üç çeşit zulmün olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar, insanın Allah'a karşı işlediği zulüm (şirk), diğer insanlara ve yaratılmışlara yönelik zulüm ve günah işlemek suretiyle kendisine yaptığı zulümdür.

Zulüm, *za-le-me* fiilinin mastarı ve aynı zamanda isim formudur. Aslında *za-le-me* kökünün iki anlamı vardır: Birincisi, aydınlık ve nurun zıddı olan karanlıktır. Mecazi anlamda "cehalet, şirk ve günah işlemek" *zulmet* olarak nitelendirilmiştir.[1] İkincisi ise bir şeyi ait olduğu yerden alıp başka bir yere koymaktır.[2] Dilbilimciler, zulmün, "bir şeyin vaktini ve yerini değiştirmek" anlamlarına geldiğini de belirtirler.[3] Bir işin başına lâyık olmayan birini getirmek de zulüm olarak nitelenmiştir: Bu anlamda "Kurdu koyuna çoban yapan zulmetmiştir."[4] denilir. Bu, zulmün en temel anlamı olup adaletin zıddını ifade eder. Çünkü *adalet* bir şeyi düzgün hâle getirmek, onu bulunması gereken yere koymaktır. Ancak bunun yanında Kur'ân'da zulüm "ihmal etme ve eksiltme" anlamında da kullanılmıştır.[5] Ayrıca bu kelime Yûsuf sûresinin 75. âyetinde geçtiği üzere "hırsızlık yapmak" anlamına da gelmektedir.[6]

---

1 Râgıb el-İsfahânî, s. 315.
2 İbn Fâris, III, 468; Cevherî, III, 1977; Fîrûzâbâdî, 1134; Tahânevî, II, 1152; Cürcânî, s. 148.
3 Râgıb el-İsfahânî, s. 315.
4 Cevherî, III, 1977.
5 Nisâ 4/77; Kehf, 18/33: Zemahşerî, II, 111; III, 585.
6 Yûsuf 12/75: Beyzâvî, II, 184.

Kur'ân-ı Kerîm'de zulümle eş veya yakın anlamlı birçok kelime bulunmaktadır. Bunlardan birisi, "ölçüyü aşmak ve azgınlık yapmak" anlamına gelen *tuğyân*dır.[7] Bu kelime, pervasızca ilâhî emirlere karşı gelen inatçı kimse veya toplulukların yaptıklarını ifade eder.[8] Nitekim bu mânada Firavun'la ilgili olarak geçer.[9] Yine günah, sapkınlık ve zulmün simgesi olarak put ve şeytan (*tâğût*) mânasında kullanılır.[10] Haksızlık anlamında *hayf* kelimesinin de bir âyette kullanıldığını görüyoruz.[11] Düzen ve güvenlikte olmanın zıddı bir kavram olan *fesad*[12] az veya çok bir şeyin tabii hâlinden çıkması demektir.[13] Bu kelime, zulmü kapsayacak şekilde bütün bozgunculukları ifade etmek için kullanılmaktadır.[14] Zulüm ile yakın anlamda kullanılan *israf* kelimesi de her türlü davranışta normal hâlin dışına taşmayı, haksızlıkta bulunmayı ifade eder.[15] Nitekim Firavun'un İsrâiloğullarına yönelik zulmü bu kelime ile ifade edilmiştir.[16] Kur'ân'da yer verilen zulüm ve haksızlıkla ilgili diğer bazı kelimeler de şunlardır: Sınır ve ölçü tanımayan davranış (*i'tidâ*).[17] Öç almak, cezalandırmak (*nıkme*).[18] Şiddetli acı vermek, işkence etmek (*ta'zîb*).[19] Haddi aşmak ve haktan uzaklaşmak (*şatat*).[20] Başkasına saldırmak, hakkını yemek (*bağy*).[21] Ticarette bir şeyin değerini vermemek, eksik yapmak (*bahs*).[22] İnsanı haktan alıkoyan taşkınlık (*cünâh*).[23] Mağlup edip malını ele geçirmek ve

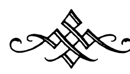
---

7 Cevherî, VI, 2412; Râgıb el-İsfahânî, s. 304.
8 Tâhâ 20/24; Zâriyât 51/53; Fecr 89/6-13.
9 Tâhâ 20/24, 43, 45; Nâziât, 79/17.
10 Bakara 2/256, 257; Nisâ 4/51, 60, 76; Mâide 5/60; Nahl 16/36; Zümer 39/17; Cevherî, VI, 2413.
11 Nûr 24/50: Nesefî, II, 514; Râgıb el-İsfahânî, s. 37.
12 Râgıb el-İsfahânî, s. 379; Fîrûzâbâdî, s. 306.
13 Râgıb el-İsfahânî, s. 379.
14 Bakara 2/205; Hûd 11/116; Kasas 28/77; Rûm 30/41; Mü'min 40/26; Fecr 89/12.
15 İbn Fâris, III, 153; Râgıb el-İsfahânî, s. 230.
16 Duhân 44/31.
17 Bakara 2/190: Taberî, III, 292; Râgıb el-İsfahânî, s. 326.
18 Burûc 85/8; Râgıb el-İsfahânî, s. 504.
19 Tâhâ 20/47; Râgıb el-İsfahânî, s. 327.
20 Sâd 38/22: Zemahşerî, V, 254; Halîl b. Ahmed, II, 332; Râgıb el-İsfahânî, s. 260.
21 Hucurât 49/9: Beyzâvî, III, 307; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I, 70.
22 A'râf 7/85: Zemahşerî, II, 472; Râgıb el-İsfahânî, s. 38.
23 Bakara 2/229: Taberî, IV, 149; Râgıb el-İsfahânî, s. 1010.

rezil etmek mânasına gelen *kahr* kelimesi,[24] Firavun'un İsrâiloğullarına yönelik şiddet ve zulmüyle ilgili olarak geçer.[25] Küstahlık ve zorbalık yapan anlamında (*cebbâr*) kelimesi,[26] Âd kavmiyle ilgili olarak kullanılır.[27] İnsanı haktan saptıran, sevaptan ve iyilikten alıkoyan günah anlamındaki *ism* de ilgili kelimelerden bir diğeridir.[28] Bu kelime, aynı zamanda gerek din gerekse insan tabiatı açısından sakınılması lâzım gelen davranışı ifade eder.[29] Kur'ân'a göre zulmün önde gelen sebepleri, insanın azgınlaşarak zorbalık yapması (*'uluvv*),[30] haksız bir şekilde büyüklük duygusuna kapılması (*istikbâr*)[31] ve şımarmasıdır (*ferah*).[32]

24 Duhâ 93/9: Nesefî, III, 655; Râgıb el-İsfahanî, s. 414.
25 A'râf 7/127: Taberî, X, 370-371.
26 Kasas 28/19: Zemahşerî, IV, 489; Râgıb el-İsfahânî, s. 86.
27 Şuarâ 26/130.
28 Bakara 2/188: Kurtubî, III, 227; Râgıb el-İsfahânî, s. 10.
29 Cürcânî, s. 7.
30 Kasas 28/4: Zemahşerî, IV, 481.
31 Kasas 28/4, 39: Zemahşerî, IV, 507.
32 Kasas 28/76: Mâtürîdî, XI, 79.

EN BÜYÜK ZULÜM ŞİRKTİR

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِۜ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾

"Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: 'Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.'"

(Lokmân 31/13)

"İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya! İşte onlar güvendedir ve onlar doğru yolu bulanlardır."[1] âyeti yeni inmişti. Ashâb-ı kirâm buradaki zulüm uyarısından endişe duydu, Allah Resûlü'ne gelerek şöyle dediler: *"Hangimiz imanına zulüm bulaştırmamıştır ki?"* Allah Resûlü (sas) "Buradaki zulüm sizin anladığınız anlamda değildir. Siz Lokman'ın (oğluna yaptığı) nasihati işitmediniz mi? O şöyle demişti: *'Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir zulümdür.'"*[2] Hiç şüphe yok ki, yaratıp yaşattığı kulu üzerinde, en büyük hakka sahip olan Yüce Allah'tır. Şu hâlde kulun tevhide bağlı kalarak O'na itaat etmesi adaletin gereğidir. Bunun aksine davranmak, yani zâtı, sıfatları, fiilleri ve kulluk konusunda O'nu tek tanımamak da zulümdür.[3] Kur'ân'daki *"... Bilin ki, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olacaktır!"*[4] ve *"Zalimlere gelince onlar için elem verici*

1 En'âm 6/82.
2 En'âm 6/82: Taberî, IX, 372; Râgıb el-İsfahânî, s. 316; Tirmizî, "Tefsîr", 6.
3 Lokmân 31/13: Elmalılı, VI, 3844.
4 Hûd 11/18.

bir azap hazırlamıştır."[5] âyetler böylesi bir zulümden söz eder.[6] O hâlde şirk, insan tarafından Allah'a karşı yapılan en büyük haksızlık ve suçtur. Çünkü şirk koşan kişi kendisini yaratan ve yaşatan Allah ile bu üstün vasıfların hiçbirine sahip olmayan cansız varlıkların eşit olduğunu iddia ederek Allah'a karşı nankörlük yapmaktadır.[7]

Şirkin, Yüce Allah'ın hukukuna yapılan büyük bir haksızlık olduğunu söylemiştik. Bundan dolayı İsrâiloğullarının buzağıya tapınmaları *"Onu (tanrı olarak) benimsediler ve zalimlerden oldular."* şeklinde ifade edilmiştir.[8] Ayrıca Allah Teâlâ Son Elçisi'ne şu uyarıyı yapmıştır: *"Allah'ı bırakıp sana yararı da zararı da olmayan varlıklara tapma; bunu yaparsan, kuşkusuz zulmedenlerden olursun."*[9] Görüldüğü üzere burada Allah'a şirk koşmak zulüm olarak nitelenmiştir. Şirk hesap gününde affedilmeyecek bir suçtur:[10] *"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka her şeyi dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan tam bir sapıklığa düşmüştür."*[11] Yine âyette Hz. Peygamber'e şu uyarının yapıldığı görülmektedir: *"Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek ve mutlaka hüsrana uğrayanlardan olacaksın."*[12] Şirk, Yüce Yaratıcı'ya olduğu gibi aynı zamanda insanın kendi kendisine haksızlık etmesidir.[13]

Kur'ân'da, Allah'ın ortakları olduğunu iddia etmek, zulmün ve haksızlığın en aşırı şekli olarak anlatılmaktadır: *"Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler."*[14] Bu âyet, Benî Abdiddâr kabilesine mensup bir müşriğin, taptığı putları kastederek "Kıyamet kopunca Lât ve Uzzâ bana şefaat eder." demesi üzerine inmiştir.[15] Bununla birlikte âyetin Allah'a ortak koşan ve Kur'ân'ı yalanlayan Müşriklerin tümüne cevap olarak indiği anlaşılmaktadır.[16] Dolayısıyla âyette bütün Müşriklere düştükleri hata hatırlatılmaktadır: *"Kimin tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize zulmetmelerinden (inkârlarından) dolayı kendilerini hüsrana (ziyana) sokanlardır."*[17] Çünkü Müşrikler, Allah'ın birliği ilkesine aykırı büyük bir zulüm işlemişlerdi. Sonuç

5 İnsân 76/31.
6 Râgıb el-İsfahânî, s. 316.
7 Lokmân 31/13: Zemahşerî, V, 11.
8 A'râf 7/148.
9 Yûnus 10/106.
10 Nisâ 4/116.
11 Nisâ 4/116.
12 Zümer 39/65.
13 Hûd 11/101.
14 En'âm 6/21.
15 En'âm 6/21: İbn Ebî Hâtim, IV, 1273.
16 En'âm 6/21: Tabersî, IV, 19.
17 A'râf 7/9.

olarak Allah Teâlâ'nın kendilerine tanıdığı iman ve sâlih amel fırsatını reddettiklerinden ebedî sevap ve ödülden mahrum kalmışlardır.[18] Âyetteki "hüsran" kelimesiyle, Müşriklerin âhirette büyük bir kayba uğradıkları ifade edilmektedir. Bu kaybın sebebi de kendi tutum ve davranışlarıdır.[19]

Allah Teâlâ'ya karşı yapılan zulmün diğer bir çeşidi de insanın Allah'a iftira atması, yani kendisini peygamber olarak gönderdiği iddiasıyla ortaya çıkmasıdır: Nitekim âyette bu konu şöyle dile getirilmektedir: *"Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken 'Bana da vahiy geldi.' diyenden ve 'Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim.' diye laf eden kimseden daha zalim kim vardır? O zalimlerin, ölümün boğucu dalgaları arasında çırpındıklarını bir görsen. Yine meleklerin ellerini uzatmış bir şekilde, 'Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!' dedikleri zaman onların hâllerine bir şahit olsan!"*[20] Bu âyetin Hz. Muhammed (sas) devrinde peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetülkezzâb hakkında indiği nakledilmektedir. Bu kişi şiirsel sözler söylüyor, kendince geleceğe dair kehanetlerde bulunuyor ve kendisinin Allah'tan vahiy aldığını iddia ediyordu.[21] Yine âyette, Allah'a karşı doğru olmayan sözler sarf eden ve O'nun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirip zulme sapan Müşriklerden bahsedilmektedir. Bunlar şımarıklıklarına karşılık küçük düşürücü bir azapla cezalandırılacaklardır.[22]

İnananları Allah'ın mescidlerinden yani ibadetten alıkoymak veya bunların zarar görmesi için çalışmak en büyük zulümlerdendir. Konu âyette şöyle geçmektedir: *"Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Böyleleri için dünyada rezillik, âhirette de korkunç bir azap vardır."*[23] İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen bir rivayette, bu âyetle Mescid-i Harâm'da Müslümanları ibadet etmekten alıkoyan Müşriklerin kastedildiği belirtilmektedir.[24] Bir başka yorumda ise âyet, Mescid-i Aksâ'ya saldıran ve orada ibadet eden Yahudileri engelleyen Hıristiyanlarla ilişkilendirilmiştir.[25] Fakat âyetlerin genel oluşu dikkate

---

18 A'râf 7/9: Taberî, X, 72-73; Râzî, XII, 191.
19 A'râf 7/9: İbn Âşûr, VIII, 32.
20 En'âm 6/93.
21 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 223.
22 En'âm 6/93: İbn Kesîr, VI, 113.
23 Bakara 2/114.
24 Bakara 2/114: Taberî, II, 444; Kurtubî, II, 321; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 39.
25 Bakara 2/114: Taberî, II, 442; Kurtubî, II, 321; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 39.

alındığında burada temel bir ilkeden bahsetmek mümkündür. O da mâbedlerin harap olmalarına sebep olan veya oralarda Yüce Allah'a ibadet edilmesini engelleyen herkes büyük bir zulüm işlemiş, dolayısıyla dünya ve âhirette kendisine yazık etmiştir.[26]

ALLAH'IN BUYRUKLARINA KARŞI GELMEK ZULÜMDÜR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ
تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً
وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْل۪يهِ نَاراًۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يراً ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

Yüce Allah, yarattıklarına karşı zalim olmadığı gibi[27] insanların birbirlerine zulmetmelerine de razı değildir. Nitekim bir kudsî hadiste O, *"Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım ve onu sizin aranızda da yasakladım. Sakın birbirinize zulmetmeyin."* buyurmuştur.[28] Kur'ân, hayatın her alanında adalet ve hakkaniyetin uygulandığı bir toplumsal yapıyı gaye edinir. Haksızlıkları engellemeye yönelik hükümler koyar. Örneğin faizin haram kılınmasının amacı da budur. Nitekim faiz yasağına uyanlar hakkında şöyle buyurulur: *"Böylece ne haksızlık eder ne de haksızlığa uğramış olursunuz."*[29]

---

26 Hûd 11/19-22: Nesefî, II, 52-53.

27 Âl-i İmrân 3/182; Enfâl 8/51; Hac 22/10; Fussılet 41/46; Kāf 50/29.

28 Enfâl 8/51: İbn Kesîr, VII, 106; Müslim, "Birr", 15.

29 Bakara 2/279.

Âyetlerde uzak durulması gereken pek çok haksızlık çeşidinden bahsedilir. İnsan canına kıymak bunların en büyüklerinden biridir.[30] Çünkü Rabbimiz insanı değerli ve dokunulmaz kılmıştır. Ancak, savunma, savaş ve kısas gibi haklı gerekçelere dayanan durumlar bunun dışındadır.[31] Aynı şekilde şu hususlar da zulmün çeşitlerindendir: Allah'ın yolundan alıkoymak, dini değiştirip tahrif etmek,[32] kötülüklerin engellenmesi için çalışmamak,[33] iman ettikleri için Müminlere haksızlık edip onları yurtlarından sürgün etmek,[34] onlara işkence yapmak,[35] insanlara soykırım uygulamak,[36] dinde bölünmeye sebep olmak,[37] insanlar hakkında adaletle hükmetmemek,[38] Allah Teâlâ'nın verdiği nimetlerin kıymetini bilmemek ve nankörlük etmek.[39] Yine hiciv ve şiirleriyle Müminleri incitmeyi,[40] onlarla alay etmeyi, insanları karalamayı ve kötü lakaplarla onları çağırmayı alışkanlık hâline getirenler haksızlığa sapan ve zalim kimselerdir.[41] Çünkü bu davranışlarla insana saygısızlık yapılmakta ve onuru örselenmektedir.[42] Yine bu fiilleri işleyen kişi, Allah Teâlâ'ya karşı isyan ettiği için kendisine zulmetmiş olmaktadır.[43] Hz. Yûsuf kıssasında işaret edildiği gibi, iyiliğe kötülükle karşılık vermek de haksızlıktır.[44] Diğer taraftan İslâm'da sadece suçu işleyen cezalandırılır, aksi bir durum ise haksızlıktır.[45] Yüce Allah kötülüklerin dillendirilmesini de sevmez, ancak kendisine yapılan haksızlıklardan canı yanan kimse uğradığı zararı ve kötülüğü açıklayabilir.[46]

Kur'ân, insanların mallarını eksik ölçüp tartanların, ticarî hayatta hile yapanların hesap gününde durumlarının acı olacağına işaret eder.[47] Çünkü bu kişiler, ticarette kendileri için adaletin tastamam gerçekleşmesini isterler, ancak başkasının malını haksız yere almakta bir sakınca görmezler. Bunun nedeni ise âhiret hayatına

---

30 Mâide 5/32; İsrâ 17/33: Râzî, XX, 200.
31 İsrâ 17/33: Zemahşerî, III, 516.
32 A'râf 7/44-45: Taberî, X, 207; Hûd 11/18-19.
33 Hûd 11/116: İbn Âşûr, XII, 177.
34 Hac 22/39-40.
35 Burûc 85/10: Taberî, XXIV, 280.
36 A'râf 7/127, 141.
37 Zuhruf 43/65.
38 Nisâ 4/58; Sâd 38/26.
39 İbrâhîm 14/34.
40 Şuarâ 26/224-227: Taberî, XVII, 675.
41 Hucurât 49/11.
42 Hucurât 49/11: Bikâî, XIIX, 377-378.
43 Hucurât 49/11: Ebüssuûd Efendi, V, 178; Elmalılı, VI, 4471.
44 Yûsuf 12/23: Beyzâvî, II, 167-168.
45 Yûsuf 12/79: İbn Âşûr, XIII, 37.
46 Nisâ 4/148: Kurtubî, VII, 200.
47 Mutaffifîn 83/1-6.

inanmamalarıdır.[48] Yine Kur'ân-ı Kerîm'de hak-hukuk gözetmeden yetimlerin mallarını yiyenlerin, karınlarına ateş doldurdukları bildirilir.[49] Zira bu kişiler, Mekkeli Müşriklerin yaptığı gibi kişisel menfaatleri için kendilerine emanet edilen yetimlere zulmederler.[50] Ayrıca hırsızlık, gasp, kumar, rüşvet, faiz ve aldatma gibi haksız yollarla başkalarının malını ele geçirenler cehennem ile cezalandırılacaklardır.[51]

Zulmün cezası elbette bu dünyada iken de verilebilir. Örneğin Kur'ân, Şuayb Peygamber'in halkını bizlere anlatır: Onlar iki yönlü bir zulme ve isyana dalmışlardı. Bir taraftan Yüce Allah'a ortak koşuyor diğer taraftan ise ticarî hayatta birbirlerinin hak ve hukukunu yiyorlardı. Başka bir ifadeyle gasp, hırsızlık, rüşvet, eşkıyalık ve hileli yollarla insanların mallarını ele geçiriyorlardı. Böylece kavga ve düşmanlık, fitne ve bozgunculuk iyice yaygınlaşmış ve toplumun düzeni bozulmuştu.[52] Sonunda bu toplum, isyan ve zulümlerin bir karşılığı olarak yerden ve gökten kendilerini kuşatan bir azap ile yok edilmişti.[53]

Hiçbir Müslüman, başka bir kimsenin malını, onun izni olmadan veya karşılığını tam olarak vermeden alamaz. Konuyla ilgili âyetlerde şöyle buyurulur: *"Mallarınızı aranızda haksızlık yaparak yemeyin. Bile bile, günaha saparak, insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını yetkililere aktarmayın."*[54] *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayana ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."*[55] Bu âyetler, haksız kazancın her çeşidini yasaklamaktadır. Bir çıkar karşılığında işin başındakilere rüşvet yani mal veya para vermek de bunlardan biridir.[56] Diğer taraftan oruç emrinin ardından haksız kazancı yasaklayan bir âyetin gelmesi, ibadetler ile toplumsal hayatın düzeni arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.[57] Zira namaz başta olmak üzere ibadetler, insanları bu gibi kötülüklerden ve zulümden uzaklaştırır.[58]

---

48 Mutaffifîn 83/4: Kurtubî, XXII, 135.
49 Nisâ 4/10.
50 Nisâ 4/10: Taberî, VI, 454-455.
51 Nisâ 4/29-30: Mâverdî, I, 474; Râzî, X, 71.
52 A'râf 7/85: Râzî, XIV, 181.
53 A'râf 7/91-92: İbn Kesîr, VI, 351.
54 Bakara 2/188.
55 Nisâ 4/29-30.
56 Bakara 2/188: Râzî, V, 128.
57 Bakara 2/188: Elmalılı, II, 677-678.
58 Ankebût 29/45.

İnanmayanların hatırına ilâhî buyruklara bağlı Müminlere karşı durmak da Kur'ân'da zulüm olarak nitelendirilir. Rivayete göre, Müşriklerin elebaşlarından bazıları Peygamberimize geldiler. İman eden fakir Müslümanları yanından uzaklaştırmasını, böyle yaparsa onun saflarına katılabileceklerini ifade ettiler. Ancak inen âyet, Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaran bu kimseleri yanından uzaklaştırmasının zulüm olduğunu şöyle belirtmiştir: *"Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun."*[59]

İslâm, toplumda adaleti gerçekleştirmeye büyük önem vermektedir. Bu nedenle karar veren kimsenin veya makamın, âdil olması gerekir. Konu ile ilgili olarak Sâd sûresinde birbirinden davacı olarak gelen iki adam hakkında[60] hüküm vermesi için Hz. Dâvûd'a şu emir verilir: *"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, aksi takdirde seni Allah'ın yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah'ın yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları sebebiyle çok ağır bir azap vardır."* Burada görüldüğü üzere, Hz. Dâvûd'un şahsında bütün karar verici kişilere arzularına uyup haktan sapmamaları konusunda bir uyarı vardır. Aksi takdirde cehennemde şiddetli bir azaba çarptırılacaklardır.[61] Allah Resûlü bir hadisinde *"Cihadın en faziletlisi zalim yönetici karşısında adaleti dile getirmektir."* demiştir.[62] Allah Resûlü'nün şu hadisi de hayli meşhurdur: *"İster zalim ister mazlum olsun kardeşine yardım et!"* Aslında Allah Resûlü'nün (sas) bu sözü Câhiliye şairlerinden birine aittir. Aslında bu şair, kendi kabilesini kayırmak ve ırkçılık ruhunu tahrik etmek için bunu söylemişti. Nitekim ashâb bu sözü Peygamberimizden işitince hayret etmişlerdi. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), *"Zalime yapılacak yardım onun zulüm yapmasına engel olmaktır."* şeklinde açıklama getirmiştir. Rivayetlerde olayın şöyle geliştiği anlatılır: Muhacir ve ensardan iki genç kavgaya tutuşmuş, biri diğerini tekmelemeye başlamıştı. Bağrışmalar üzerine durumdan haberdar olan Hz. Peygamber, mazlumun hakkını koruyarak, zalimi de zalimliğinden alıkoyarak onlara yardımcı olmayı emretmiştir.[63]

İnsanın zulme sapmasının sebeplerinden biri, haksız oldukları hâlde akraba ve yakınlarına arka çıkma dürtüsüne yenik düşerek onlara yardım etmesidir.

---

59 En'âm 6/52: Râzî, XII, 249.

60 Sâd 38/20-25.

61 Sâd 38/26: İbn Âşûr, XXIII, 243.

62 Mâide 5/78: İbn Kesîr, V, 306; Ebû Dâvûd, "Melâḥim", 17.

63 Mâide 5/2: İbn Kesîr, V, 18-19; Buhârî, "Meẓâlim", 4; Müslim, "Birr", 16.

Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."*[64] Bu âyette bir Müslüman'ın, kendisinin ve yakınlarının aleyhine sonuçlar doğursa bile, adaletten asla ayrılmaması gerektiği belirtilmiştir. Yine bu âyette ister fakir isterse zengin olsun, insanlar arasında hüküm verirken, dikkat edilmesi gerekenin adalet olduğu ifade edilmektedir. Nitekim rivayete göre, bir defasında Hz. Peygamber'e aralarında anlaşmazlık bulunan bir fakirle bir zengin gelmişti. Allah'ın Resûlü fakirden yana tavrını koymuştu. Çünkü fakirin zengine haksızlık yapmayacağını düşünmüştü. İşte âyetin bu olay üzerine nâzil olduğu rivayet edilmiştir.[65]

İnsanın zulme sapma nedenlerinden bir diğeri de kişiye veya topluluğa karşı duyulan kin ve öfkedir. Bu konuda Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[66] Âyette bir Müslüman'ın, kimin hakkında olursa olsun, şahitlik yaptığında adaletten ayrılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Âyette ayrıca âdilâne gerçekleştirilmeyen şahitliğin Allah tarafından cezalandırılacağına da dikkat çekilmektedir.[67]

Medine döneminde Yahudilerden bir grup, Müslümanların mallarını gasbederek onların haklarını ihlâl etmişti. Bunun sebebi ise, diğer din mensuplarına karşı herhangi bir sorumlulukları olmadığına inanmalarıydı. Kur'ân'da bu durum zulüm olarak değerlendirilmiş ve kınanmıştır.[68] Çünkü adaletin uygulanmasına dair ilke herkesi kapsar. Bu konuda din ve ırk farklılığı gözetilemez. İnsanlar arasında "bizden" ve "onlardan" ayrımcılığına giderek hak konusunda adaletten sapılmaz. Hatta Müslümanlarla savaşmayan ve onları yurtlarından çıkarmayan gayri müslimlere adaletli davrananları Allah'ın sevdiği bildirilir.[69] Bu konu bizzat Hz. Peygamber'in şahsında bizlere anlatılır. Rivayete göre bir Müslüman hırsızlık yapmış, suçunu bir

---

64 Nisâ 4/135.
65 Nisâ 4/135: Kurtubî, VII, 177.
66 Mâide 5/8.
67 Mâide 5/8: Zemahşerî, II, 212-213.
68 Âl-i İmrân 3/75: Taberî, V, 510-511.
69 Mümtehine 60/8: Râzî, XXIX, 305.

Yahudi üzerine atmıştır. Hz. Peygamber de bu konuda kendisine verilen yanlış bilgiye dayanarak hırsızlık yapan Müslüman'ı savunmayı düşünmüştür. Oysa suçlu olan Müslüman kişiydi ve gelen âyette o, ihanet eden kimse (hain) olarak nitelendirilmekteydi. Bu konuda Allah Resûlü'ne şu kesin uyarı yapılmaktaydı: *"İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmetmen için hakkı içeren Kitap'ı sana indirdik; hainlerden taraf olma! Allah'tan bağışlanma dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayan ve çok merhametlidir. Kendilerine hıyanet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez."*[70]

İslâm'da zulüm yasaklandığı gibi inananların zulme engel olmaları da istenmiş, hatta adaletin tesis edilmesi için gerekirse savaşılması emredilmiştir. Şu âyetler bu hakikati ortaya koymaktadır: *"Size ne oldu da Allah yolunda ve 'Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, katından bize sahip çıkacak ve yardımcı olacak birini gönder!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz? İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşırlar. Şu hâlde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır."*[71] Bu âyetler, Mekke'de kalıp da Müşrikler tarafından hicret etmeleri engellenen ve eziyet edilip inkâra zorlanan Müslümanlarla ilgilidir.[72] Burada inananlardan zulme karşı durmaları istenmektedir. Bu bağlamda emredilen savaş, zulmün engellenerek adaletin uygulanması içindir.[73] Dolayısıyla mazlum kişiler yardım talep ettiklerinde, onlara yardım elini uzatmak inananların görevidir.[74]

İnsanları iyiliğe, adalete çağırmak, kötülüğü ve zulmü önlemek Müslümanların görevidir.[75] Hatta bunun ötesinde Müminler kardeşinin iyiliği için gayret etmelidir.[76] Bu nedenle Müslümanlardan, diğer Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklarda adaleti gözeterek anlaşmazlığı çözmeleri istenmiştir. Böylece mazlum tarafın adalet temelinde desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu konuda Evs ve Hazrec kabilesinden iki topluluk arasında çıkan kavga sebebiyle şu âyetin indiği nakledilir: *"Eğer Müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz ederse -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme*

70 Nisâ 4/105-107: Taberî, VII, 466-467.
71 Nisâ 4/75-76.
72 Nisâ 4/75: Râzî, X, 188; İbn Kesîr, IV, 159.
73 Nisâ 4/75: Elmalılı, II, 1393.
74 Enfâl 8/32: Nesefî, I, 659.
75 Âl-i İmrân 3/104.
76 Âl-i İmrân 3/104: Tabersî, II, 288-289; Elmalılı, II, 1555; Tirmizî, "Fiten", 9.

bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever."[77] Âyet, bütün Müslümanlara bir görev yüklemektedir. Saldırgan ve haksız kesim barışa yanaşmayıp bu tutumunu sürdürürse, gerekirse adaleti sağlamak ve zulmü sonlandırmak için onunla savaşılır.[78] Bu nedenle, Yüce Allah gerekirse zalime karşı fiilî müdahaleyi meşrû kılmıştır.[79]

İslâm'da zulme seyirci kalınmaması ve haksızlığın engellenmesi için ortak tavır alınması gerekir. İnsanları doğru yoldan ve hayırdan alıkoyan, hak hukuk tanımayan kişi ve topluluklara karşı birlikte hareket edilerek engel olunmalıdır. Fitne ve fesadın önlenmesinde inananların yardımlaşması esastır.[80] Konu âyetlerde şu şekilde anlatılmaktadır: *"Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar. Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar ve arayı düzeltme yoluna giderse onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez. Haksızlığa uğradığı için karşılık verenlere gelince, onlara (ceza vermek için) bir yol yoktur. Kınama ve cezalandırma ancak insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere saldırıda bulunanlara yöneliktir."*[81] Müminlerin özelliklerinin anlatıldığı bu âyetlerde onların zulme sessiz kalmadıkları, din kardeşlerine yönelik haksızlıklara karşı onları savundukları ifade edilir. Bununla birlikte onlardan saldırganlığa karşılık verirken aşırıya gitmemeleri istenmiştir. Yine saldırganın buna son vermesi durumunda, onun bağışlanması önerilmiştir. Bu erdemli davranışın karşılığı Allah tarafından verilecektir. Burada İslâm'da aslolanın ıslah etmek ve affetmek olduğuna dikkat çekilmiştir. Nitekim Peygamberimiz ve ashâbı Hudeybiye'de saldırıya uğradıklarında seksen kişilik saldırgan gruptan intikam alma hakkı doğduğu hâlde Allah Resûlü onları bağışlamıştır.[82]

Kur'ân'a göre zulüm cezasız kalmaz. Yapılan isyan, nankörlük ve haksızlıklar yaygınlaşıp toplumsal bir âfet hâline gelince, bu toplum onun bedelini öder. Şu âyet tarihte tekrarlanan bu hakikati ortaya koyar: *"İşte böylece onlar kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap ile cezalandırdık."*[83] Bu âyetler, cumartesi yasağını çiğneyen, böylece Yüce Allah'ın haram kıldığı

77 Hucurât 49/9: Taberî, XXI, 359.
78 Hucurât 49/9: Taberî, XXI, 358.
79 Hucurât 49/9: İbn Âşûr, XXVI, 241.
80 Enfâl 8/73.
81 Şûrâ 42/39-42.
82 Şûrâ 42/39: İbn Kesîr, XII, 286.
83 A'râf 7/165.

davranışı helâl sayarak haksızlık yapan Yahudilerden bahsetmektedir.[84] Bu ve benzeri âyetler, toplumların başına gelen helâk ve felâketlerin sebebinin insanların yaptıkları zulümler olduğunu bildirir.[85] Diğer taraftan fitneye engel olunmaması durumunda onun ateşinin tüm toplumu saracağı gerçeğini şu âyet son derece açık bir şekilde ortaya koymuştur: *"Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının ve bilin ki Allah'ın cezası şiddetlidir."*[86] Yüce Allah'ın bu uyarısında toplumsal sorumluluklar konusunda duyarlı olunması, zalimlerin sergiledikleri yanlış gidişata karşı birlikte hareket edilmesi tembihlenmiştir.[87] Mahşer günü zalimlerin gözleri dehşetten faltaşı gibi açılacak ve donup kalacaklardır. Zihinleri allak bullak olmuş ve ümitsizliğe batmış bir vaziyette mahşer meydanına doğru koşarak geleceklerdir.[88] İşte mutlak adaletin gerçekleşeceği o gün, bütün zalimler tam anlamıyla perişan olacak, hüsrana uğrayacaklardır.[89] O gün şirk başta olmak üzere zulme dalanlar feci bir şekilde kaybedenler arasındaki yerini alacaktır.[90]

İNSAN, GÜNAHLARIYLA KENDİNE HAKSIZLIK EDER

ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَاۚ فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهٖۚ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌۚ
وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُۜ ﴿٣٢﴾

"Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi (günah işleyerek) kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük lütuf budur."

(Fâtır 35/32)

84 A'râf 7/165: Taberî, X, 525.
85 Bakara 2/59: Mâtürîdî, VI, 408; Râzî, III, 98; En'âm 6/45; Yûnus 10/13; Hûd 11/67, 94.
86 Enfâl 8/25.
87 Enfâl 8/25: *Kur'an Yolu*, II, 680.
88 İbrâhîm 14/42-43: Râzî, XIX, 144.
89 Tâhâ 20/111: Râzî, XXII, 119-120.
90 Tâhâ 20/111: Zemahşerî, IV, 111; Kurtubî, XIV, 143.

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı Müslümanlar Allah Teâlâ'ya iman ettikleri hâlde zalim olarak nitelenmişlerdir. Bunu sebebi onların günah işleyerek Yüce Allah'ın emir ve yasaklarını çiğnemeleridir.[91] Nitekim yukarıda geçtiği üzere Fâtır sûresinde Müminler üç gruba ayrılırlar. Bunlardan biri, kendilerine haksızlık yapanlar (*zalim*), yani ilâhî emirlere karşı gelmek ve yasakları çiğnemek suretiyle günah işleyenlerdir.[92] Diğeri, orta yolda olanlar (*muktesit*), yani eksiklikleri olmakla birlikte ilâhî buyruklara karşı gelmeyi bırakıp sâlih amel işleyenlerdir. Üçüncüsü de önde gidenler (*sâbık*), yani ilâhî emirleri yerine getirip günahlardan sakınma konusunda gerçekten başarılı olanlardır.[93]

Kur'ân'da iman etmemek, ilâhî buyruklara uymamak ve başkalarına haksızlık yapmak kişinin kendisine zulmü olarak ifade edilir. Örneğin Hz. Âdem ve eşinin Allah Teâlâ'nın yasakladığı ağaca yaklaşmamaları, aksi takdirde zalimlerden olacakları belirtilir.[94] Ayrıca Sebe kraliçesi Belkıs da Müslüman olmadığı zamanlar için kendisine zulmettiğini itiraf eder.[95] Bu tespitlerden, başta inaçsızlık olmak üzere, insanın işlediği her türlü günahın sonuçta kendine yaptığı bir haksızlık olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim insanın Allah'a, diğer insanlara ve işlediği günahlar sebebiyle şahsına yaptığı zulmün kendisine döndüğü ifade edilmiştir.[96] Kur'ân'da bazı âyetlerde de Allah'ın insanlara zulmetmediği, aksine onların kendilerine zulmettiği belirtilir.[97] Dolayısıyla insanların dünyada başlarına gelen kötü hadiseler ve âhirette uğrayacakları cezalar, asla Yüce Allah'ın kendilerine yaptığı bir haksızlık değildir. Aksine bunlar insanın kendi kendine yaptığı kötülüklerin bir sonucudur. Nitekim âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmediyorlar."*[98] Yüce Allah, insana ilim ve irfan elde edeceği bütün imkânları yine iman ve ahlâk bakımından olgunlaşmasını sağlayacak her türlü yeteneği vermiştir. Ayrıca peygamberler göndererek insanlara doğru yolu göstermiştir. Ancak insanlar İslâm dinini kabul etmemek, elçileri yalanlamak ve delilleri üzerinde düşünmeyi terk etmek suretiyle kendilerine zulmetmektedirler.[99]

---

91 Âl-i İmrân 3/135: Zemahşerî, I, 628; Fâtır 35/32: Râzî, XXVI, 24.
92 Fâtır 35/32: İbn Kesîr, XI, 323.
93 Fâtır 35/32: Râzî, XXVI, 24.
94 Bakara 2/35.
95 Neml 27/44.
96 Râgıb el-İsfahânî, s. 316.
97 Bakara 2/57; Âl-i İmrân 3/117; A'râf 7/160, 177; Tevbe 9/70; Yûnus 10/44; Nahl 16/33, 118; Ankebût 29/40; Rûm 30/9.
98 Yûnus 10/44.
99 Yûnus 10/44: Âlûsî, XI, 126.

Bazı âyetlerde insanın kendisine zulmetmesi, Allah'ın koyduğu sınırların (*hudûdullah*) ihlâl edilmesi şeklinde anlatılır. Örneğin boşama sürecinde kadına haksızlık yapılmaması ile ilgili bir âyette mümin erkeklere şu uyarılar yapılmaktadır: *"Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, öyleyse onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir."*[100] Konuyla ilgili bu kural bir kez de Talâk sûresi birinci âyette tekrarlanmıştır. Burada görüldüğü gibi, eşini güzellikle boşamaması veya verdiği mehrin hepsini alarak onun hakkını çiğnemesi sebebiyle kocaya ağır uyarılar yapılmaktadır. Çünkü bu durumda erkek hem kadına hem de kendisine zulmetmektedir.[101] Bu âyetin ardından gelen âyetlerde, Allah'ın boşanma ile ilgili koyduğu yasaklardan birisi de kocanın bekleme süresi biten boşadığı hanımı zorla alıkoymasıdır. İşte *"Kim bunu yaparsa kendisine zulmetmiştir."*[102]

İslâm dininin temel hedeflerinden biri, insanlar arası ilişkilerde ve toplum hayatında adaleti tesis etmektir. Adaletin zıddı zulümdür. Zulüm çeşitli şekillerde meydana gelmektedir. İnsan, Allah'a şirk koşarak, O'nun buyruklarına uymayarak veya başkalarına haksızlık yaparak zulmetmektedir. Aslında bütün bu günahlarda kişi, kendisine zulmetmekte ve bunların cezası ya dünyada ya da âhirette kendisine dönmektedir. Bu nedenle Kur'ân'da, bu mânada insanın kendi kendisine haksızlık yaptığı sık sık tekrarlanır. Zulümlerin en büyüğü Allah'a ortak koşmak anlamındaki şirktir. Şirk zulmünden tövbe etmenin yolu da, Cenâb-ı Hakk'ı zâtında, sıfatlarında, fiillerinde ve kendisine kulluk edilmesinde tek tanımaktır. Zulmün ikinci türünü ise, insanların birbirlerine yaptıkları maddî veya manevî haksızlıklardır. Örneğin en değerli varlık olan insanın canına kıymak, ona kötü muamelede bulunmak, yetim malı yemek, ticarette hile yapmak; hırsızlık, gasp, kumar, rüşvet, faiz vb. haksız yollarla başkalarının malını ele geçirmek, insanlara yönelik zulümlerdir. Bunları yapan kişi, Allah Teâlâ'nın emirlerine karşı geldiği için O'na haksızlık etmektedir. Ayrıca haklarına girerek mağdur ettiği kimselere de zulmetmiştir. Hâlbuki Yüce Allah'ın huzuruna kul hakkıyla çıkmanın vebali çok ağırdır. Dolayısıyla bu tür zulümleri işleyenlerin, bunların vebalinden kurtulabilmesi için, öncelikle yaptıklarından vazgeçmesi,

100 Bakara 2/229.
101 Bakara 2/229: Râzî, VI, 111.
102 Bakara 2/231.

bir daha bu tür işlere tevessül etmemesi, Rabbimizden bağışlanma dilemesi ve en önemlisi de hayatta iken haksızlık yaptığı kimseden mutlaka helâllik alması gerekir. Diğer taraftan İslâm'da insanlara zulmetmek haram olduğu gibi yapılan zulümlere sessiz kalmak da yasaktır. Bu noktada Müslümanların zulmü engellemek adına çaba göstermeleri dinin yüklediği bir sorumluluktur. Şu hâlde yapılması gereken şey, yeryüzünde zulmü ve fesadı önlemek, hayır ve iyiliği yaymak için çalışmaktır.

KİBİR VE GURUR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَراً مِنْ ط۪ينٍ ﴿٧١﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ
ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَۙ
﴿٧٣﴾ اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ اِسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ يَٓا اِبْل۪يسُ مَا
مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّۜ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَال۪ينَ ﴿٧٥﴾
قَالَ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُۜ خَلَقْتَن۪ي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ ط۪ينٍ ﴿٧٦﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا
فَاِنَّكَ رَج۪يمٌۚ ﴿٧٧﴾

"Hani Rabbin meleklere demişti ki: 'Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için saygı ile eğilin...' Bunun üzerine meleklerin hepsi saygı ile eğildiler. Yalnız İblîs hariç; o, kibir duygusuna kapılıp Kâfirlerden oldu. Allah, 'Ey İblîs!' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığa saygı ile eğilmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ulularından mısın?' İblîs, 'Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.' diye cevap verdi. Allah, 'O hâlde çık oradan (cennetten)!' dedi; 'Sen artık kovuldun!'"

(Sâd 38/71-77)

إِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ
مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَۜ
اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

"Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. Âhirete inanmayanlara gelince, işte onların kalpleri bunu inkâr etmektedir; onlar ululuk taslayan küstahlardır. Hiç kuşku yok ki Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir. O, ululuk taslayanları sevmez."

(Nahl 16/22-23)

يَا بَنٖٓي اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖيۙ فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا
عَنْهَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾

"Ey Âdemoğulları! İçinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) kim kötülükten sakınıp kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Âyetlerimizi asılsız sayan ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere gelince, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."

(A'râf 7/35-36)

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونٖٓي اَسْتَجِبْ لَكُمْۜ اِنَّ الَّذٖينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتٖي
سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرٖينَۜ ﴿٦٠﴾

"Rabbiniz şöyle buyurdu: 'Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!'"

(Mü'min 40/60)

سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذ۪ينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ
لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۚ وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلاًۚ وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ
الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلاًۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِل۪ينَ ﴿١٤٦﴾

"Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimden mahrum edeceğim. Onlar, bütün mûcizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalan saymalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir."

(A'râf 7/146)

اِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِم۪ينَ ﴿٣٤﴾ اِنَّهُمْ كَانُٓوا اِذَا ق۪يلَ لَهُمْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ
يَسْتَكْبِرُونَۙ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ اَئِنَّا لَتَارِكُٓوا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍۜ ﴿٣٦﴾ بَلْ
جَٓاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٣٧﴾ اِنَّكُمْ لَذَٓائِقُوا الْعَذَابِ الْاَل۪يمِۚ ﴿٣٨﴾
وَمَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۙ ﴿٣٩﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَص۪ينَ ﴿٤٠﴾

"İşte biz suçlulara böyle yaparız! Ne zaman onlara, 'Allah'tan başka ilâh yoktur.' denilse küstahlık edip kibre kapılırlar. 'Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız!' derler.
Hayır, o dedikleri gibi değil. O, gerçeği getirdi, Allah'ın diğer elçilerini de doğruladı. Şüphesiz siz, o acı azabı tadacaksınız! Ve sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız.
Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır."

(Sâffât 37/34-40)

وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍۙ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِراً
كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَاۚ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٨﴾ وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـٔاًۨ اتَّخَذَهَا
هُزُواًۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌۜ ﴿٩﴾

"Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken işitip de sonra büyüklenerek işitmemişçesine inkârda ısrar eden her bir günahkâr iftiracıya yazıklar olsun! Bu sebeple göreceği ağır azabı ona bildir. Âyetlerimiz hakkında bir parça bilgi sahibi olunca hemen onu alay konusu yapmakta. İşte bu gibiler için alçaltıcı bir azap vardır."

(Câsiye 45/7-9)

اِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَۙ ﴿١٨﴾ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَۙ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَۙ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ
نَظَرَۙ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَۙ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَۙ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا
سِحْرٌ يُؤْثَرُۙ ﴿٢٤﴾ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِۜ ﴿٢٥﴾

"O (kâfir insan), düşündü taşındı, ölçtü biçti. Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti! Sonra (Kur'ân'a tekrar tekrar) baktı, düşündü. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. 'Bu (Kur'ân)' dedi, 'Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değildir.'"

(Müddessir 74/18-25)

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحاًۜ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍۚ ﴿١٨﴾

"Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez."

(Lokmân 31/18)

اَلَّذٖينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمٖٓى اَنْفُسِهِمْۖ فَاَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُٓوءٍۜ بَلٰٓى اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَادْخُلُٓوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ فٖيهَاۜ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٢٩﴾

"Melekler, (Allah'a ortak koşarak) kendilerine zulmeden bu kimselerin canlarını alırken onlar çaresizce teslim olurlar ve 'Biz herhangi kötü bir iş yapmış değiliz.' derler. Melekler ise şu cevabı verirler: 'Hayır, hayır! (Siz bunları yaptınız.) Sizin bu yaptıklarınızı Allah da çok iyi bilmektedir.' 'Haydi, içinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin!' Büyüklük taslayanların yeri ne kötü."

(Nahl 16/28-29)

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ مِنْ دَٓابَّةٍ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾

"Göklerdekiler, yerdeki canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler (boyun eğerler)."

(Nahl 16/49)

اِنَّمَا يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا الَّذٖينَ اِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾ تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًاۘ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾

"Âyetlerimize yürekten inananlar ancak o kimselerdir ki, bunlarla kendilerine öğüt verildiğinde büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar ve Rablerini hamd ile tesbih ederler. Korku ve ümit içinde Rablerine ibadet ve dua etmek için yataklarından kalkarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah için harcarlar."

(Secde 32/15-16)

Kur'ân-ı Kerîm'de kibir, peygamberlerin davetini kabul etmeyenlerin ortak bir özelliği olarak belirtilir. Kur'ân'ı, Allah'ın Peygamberi'ni ve getirdiği dini küçük gören, onlara karşı büyüklük taslayan ve kendilerini yeterli gören Mekkeli Müşrikler kibir ve tekebbür içindeydiler. Kibir kelimesinin türediği *ke-bu-ra* fiili ve türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de 161 kere geçmektedir. Âyetlerde "büyüklenmek, kibirlenmek, büyüklük taslamak" anlamlarında kullanılan *kibir, istikbâr* ve *tekebbür* kelimeleri değişik formlarda 58 yerde geçer.

Kibir, tekebbür, istikbâr konusu yoğun olarak Mekkî sûrelerde ele alınmıştır. Medenî sûrelerde ise, kendilerine kabullenemedikleri bir peygamber geldiğinde kıskançlık ve hasetten dolayı ona karşı çıkan kibirli Yahudilerin durumu anlatılmıştır. Bunun yanı sıra âyetlerde Allah Resûlü'ne uymaya çağrıldıkları zaman büyüklük taslayarak yüz çeviren Münafıkların durumu da dile getirilmiştir.

Ke-bu-ra, "büyük olmak, yüce olmak"; *ke-bi-ra* ise "büyümek ve yaşlanmak" demektir.[1] Kur'ân'da her iki kalıp da kullanılmıştır.[2] Aynı kökten gelen *kübr* (bir okuyuşa göre *kibr*) "kişinin en büyük çocuğu veya günah ve kusur" anlamındadır. Çoğulu *ekâbir* olarak gelir.[3] Kur'ân-ı Kerîm'de *kibr* kelimesi "iftiranın büyüğü"[4] *Kübbâr* ise "çok büyük" anlamına gelir.[5] *"Bunlar da çok büyük tuzak kurdular."*[6] âyetinde bu anlamda kullanılır.[7] Aynı kökten gelen *kibriyâ*, "azamet, büyüklük, ihtişam, saltanat" mânasındadır.[8]

1 Cevherî, II, 801.
2 İsrâ 17/51; Nisâ 4/6.
3 Halîl b. Ahmed, IV, 5; İbn Fâris, V, 153; Cevherî, II, 801.
4 Nûr 24/11: Mukātil b. Süleyman, III, 189; Beyzâvî, II, 488; Mâtürîdî, X, 116; Halîl b. Ahmed, IV, 5; Ezherî, X, 209.
5 Halîl b. Ahmed, IV, 6.
6 Nûh 71/22: Taberî, XXIII, 302-303.
7 Nûh 71/22: Taberî, XXIII, 302; Zemahşerî, VI, 218.
8 Yûnus 10/78; Câsiye 45/37: Taberî, XII, 240-241; XXI, 110; Müddessir 74/3: Zemahşerî, VI, 251; Ezherî, X, 213.

Kebîre, "kesin bir delille hakkında açık bir ceza konulan haram,[9] azabı büyük olan günah"[10] olarak Kur'ân'da *kebâir* şeklinde kullanılır.[11] *Kübrâ,* "Allah'ın azametine ve kudretine delalet eden en büyük delil";[12] *ekber,* "en büyük",[13] Yüce Allah'ın bir sıfatı olarak *kebîr* kelimesi ise "büyük, yüce" anlamına gelir.[14] Bu kelime aynı zamanda insanlar için de "akıl ve bilgi açısından büyükler,[15] ileri gelenler" manasında kullanılır.[16] *Tekbîr,* "yüceltmek, büyütmek",[17] mastar olarak *tekebbür* ise "kişinin kendisini büyük,[18] başkasında olmayan bir hakkı kendisinde görmesi"[19] demektir. Bu nitelikleri kendisinde gören *Mütekebbir* Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ı nitelemek için de kullanılır.[20] Gerçek anlamda mütekebbir olan sadece Allah'tır.[21] Bu sıfatın Allah için kullanılması bir övgüdür. Allah dışındaki varlıklar için kullanılması ise bir yergidir.[22] *İstikbâr,* "inatla ve kibirle hakkı kabul etmekten kaçınmak" demektir.[23]

Kur'ân'da kibir kelimesiyle ilişkisi olan bazı kavramlar vardır. Bunlardan biri *'utuvv* kelimesidir. "İtaatten uzaklaşmak ve inkârda aşırı

---

9 Cürcânî, s. 192.
10 Râgıb el-İsfahânî, s. 421.
11 Nisâ 4/31; Şûrâ 42/37; Necm 53/32.
12 Tâhâ 20/23: Taberî, XVI, 52; Duhân 44/16; Necm 53/18; Nâziât 79/20; A'lâ 87/12.
13 Bakara 2/217, 219; Âl-i İmrân 3/118; Nisâ 4/153; En'âm 6/19, 78; Tevbe 9/3, 72; Yûnus 10/61; Nahl 16/41; İsrâ 17/21; Enbiyâ 21/103; Ankebût 29/45; Secde 32/31; Sebe' 34/3; Zümer 39/26; Mü'min 40/10, 57; Zuhruf 43/48; Kalem 68/33; Gāşiye 88/24.
14 Nisâ 4/34; Ra'd 13/9; İsrâ 17/43; Hac 22/62; Lokmân 31/30; Sebe' 34/23; Mü'min 40/12; Ezherî, X, 211.
15 Yûsuf 12/80: Taberî, XIII, 283.
16 En'âm 6/123; Tâhâ 20/71; Yûsuf 12/80; Şuarâ 26/49; Ahzâb 33/67: Taberî, IX, 537; XIII, 283; XVI, 114; XVII, 570; XIX, 189.
17 Bakara 2/185; İsrâ 17/111; Hac 22/37; Müddessir 74/3: Taberî, III, 221; XV, 139; XVI, 571; XXIII, 405.
18 Cevherî, II, 802.
19 Ezherî, X, 210.
20 Haşr 59/23.
21 Ezherî, X, 210.
22 Askerî, s. 246.
23 Ezherî, X, 213; Cevherî, II, 801-802; Nahl 16/22, 23; Câsiye 45/8: Mukātil b. Süleyman, II, 463; III, 836.

gitmek"[24] anlamına gelen *'utuvv* kelimesi bir yerde *istikbâr* kelimesiyle beraber kullanılır.[25] *İstikbâr* ile anlam ilişkisi olan ve beraber kullanılan kelimelerden biri de *istinkâf*tır. *İstinkâf,* "kibirle reddetmek",[26] "tenezzül etmemek"[27] anlamlarındadır. Kibir kavramı; "hayret, kibirlilik, küstahlık ve nankörlük" anlamına gelen *batar*[28] kelimesiyle de yakından ilişkilidir.[29]

Nimet içinde yaşayan insan şımarmaya ve böbürlenmeye başlar. İnsanın bu durumu *ferih* kelimesiyle ifade edilir. Kur'ân'da Allah'ın verdiği nimetlerden dolayı şımarılmaması istenir.[30] Âyette kendisine çok büyük hazineler verilen Kârûn'a, kavminin *"Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez."*[31] dediği anlatılır. İnsanın mal, makam gibi bir şeyle övünmesi[32] anlamına gelen *fe-ha-ra* ve türevleri âyetlerde geçer. [33] *'İzzet* kelimesi de "büyüklenmek"[34] anlamında kullanılmıştır[35].

Kibirle ilişkisi olan kelimelerden biri de "büyüklük taslamak, yüce ve şerefli olmak" anlamına gelen *a-le-ve* köküdür.[36] Hz. Âdem'e saygı ile eğilmeyen İblîs bu tavrından ötürü azarlanır.[37] Firavun da kavminin ileri gelenleri (*mele'*) de ülkede büyüklenmiş[38] ve büyüklük taslamıştı.[39] Kur'ân'da âhiret yurdunun yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara özgü olduğu bildirilir.[40]

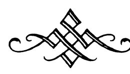
---

24 Herevî, s. 1227.
25 Furkān 25/21.
26 Herevî, s. 1886.
27 Râgıb el-İsfahânî, s. 506.
28 Halîl b. Ahmed, I, 145; Cevherî, II, 593.
29 Enfâl 8/47.
30 Hadîd 57/23.
31 Kasas 28/76.
32 Râgıb el-İsfahânî, s. 374.
33 Cevherî, II, 779; Hadîd 57/20: Taberî, XII, 416; Lokmân 31/18.
34 Râgıb el-İsfahânî, s. 333.
35 Bakara 2/206.
36 Râgıb el-İsfahânî, s. 345.
37 Sâd 38/75.
38 Yûnus 10/83; Mü'minûn 23/46.
39 Kasas 28/4.
40 Kasas 28/83.

Kibir ile anlam ilişkisi olan *neâ-bi-cânibih*[41] tabiri "şımarmak suretiyle nimet verenden yüz çevirmek"[42] mânasına gelmektedir. "Kılık değiştirmek ve yüz çevirmek" olarak kullanılan *sâniye 'itfih* ifadesi de "kendine güvenme ve kibirli olma" anlamını barındırır.[43] Bunlarla birlikte peygamberlerin davetine ilk olarak karşı çıkan insanları tanımlayan *mele'* (ileri gelenler)[44] ve *mütref* (lüks içinde yaşayanlar)[45] kavramları da kibir kelimesiyle ilişkilidir.

41 İsrâ 17/83; Fussılet 41/51.
42 İsrâ 17/83: Elmalılı, V, 3196.
43 Hac 22/9.
44 Bakara 2/246; A'râf 7/60, 66, 75, 88, 90, 109, 127; Kasas 28/38.
45 İsrâ 17/16; Mü'minûn 23/64; Sebe' 34/34; Zuhruf 43/23; Vâkıa 56/45.

Kureyş içinde zenginliği ve cömertliğiyle tanınan Mugīre'nin oğlu Velîd, gençliğinde zekâsı ve güzel konuşmasıyla ön plana çıkmıştı. Başlangıçta pek fazla bir şeyi yokken Yüce Allah kendisine büyük bir servet ve çok sayıda çocuk bahşetti. Öyle ki Mekke ile Tâif arasında geniş sebze ve meyve bahçelerine, çok sayıda hayvana ve toplam on iki evlâda sahip oldu. Velîd, Hâşimoğulları ile rekabet eder; hac zamanı Mina'da büyük bir ateş yakar ve hacılara yemek ikram ederdi. Kâbe'nin örtüsünü bir yıl kendisi, bir yıl diğer Kureyş liderleri değiştirdiği için kendisine "Kureyş'in dengi" (*'Idlü Kureyş*) unvanı verilmişti. Ancak bütün bu hususlar onu büyük bir gurur ve kibre sürüklemişti. Servetine ve konumuna duyduğu güvenden olsa gerek, Hz. Peygamber'in (sas) davetini kabul etmeyip kendisine çok sert muhalefet etti. Mekke'nin ileri gelenlerine şöyle diyordu: "Ben, Kureyş'in büyüğü ve başkanı olduğum hâlde, nasıl olur, bana değil de Muhammed'e vahiy gelir! Kabilesinin reisi Ebû Mes'ûd Amr b. Umeyr es-Sekafî de nasıl olur bir yana bırakılır!" Bunun üzerine şu âyetler nâzil oldu: *"Kendilerine gerçeğin bilgisi gelince, 'Bu bir büyü, biz bunu kabul etmiyoruz.' dediler. 'Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!' diye de eklediler. (Şu işe bak!) Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Oysa dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık..."*[1] Velîd, Kureyşlilerin Peygamberimize karşı düşmanlıklarına öncülük etti. Mekke'ye gelip Hz. Peygamber'in getirdiği vahye kulak verenleri iman etmekten alıkoymak için çevresiyle sinsice görüşmeler yaptı. Allah Resûlü'nü karalamak, onu insanların gözünde yaftalamak istiyordu. Sonunda onların kâhin, mecnun, şair gibi farklı teklifleri arasından şu görüşte karar kıldı: "Onun hakkında söyleyeceğimiz en karalayıcı söz onun sihirbaz olduğunu ileri sürmemizdir. Çünkü o, kişi ile babasının, kardeşinin, eşinin ve kabilesinin arasını açan bir söz getirmiştir." Bunun üzerine onun

1 Zuhruf 43/30-32: Taberî, XX, 580-582.

hakkında şu âyetler indi:[2] *"Yarattığım o şahısla beni (cezalandırmak için) baş başa bırak. Kendisine geniş bir servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim; önüne nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla! Çünkü o bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir. Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim! Çünkü o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti! Sonra (Kur'ân'a tekrar tekrar) baktı, düşündü. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi."*[3]

ALLAH'A KARŞI BÜYÜKLENMEK O'NA İSYANDIR

إِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾
لَا جَرَمَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

"Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. Âhirete inanmayanlara gelince, işte onların kalpleri bunu inkâr etmektedir; onlar ululuk taslayan küstahlardır. Hiç kuşku yok ki Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir. O, ululuk taslayanları sevmez."

(Nahl 16/22-23)

Gerçek anlamda yücelik, büyüklük yalnızca Allah'a mahsustur.[4] İlk inen Kur'ân âyetlerinde, Hz. Peygamber'e Rabbine ibadet ederek O'nun yüceliğini ifade etmesi emredilmiştir. Zira büyüklük, ululuk ve azamet O'na aittir. O'nun dışındaki her şey küçük ve hakirdir: *"Rabbini yücelt."*[5] âyeti nâzil olduğunda önce Resûlullah'ın, ardından da Hz. Hatice'nin tekbir getirdiği ve sevindiği rivayet edilmiştir.[6] Allah'ın

2 İbn İshak, s. 132; İbn Hişâm, I, 270-271.
3 Müddessir 74/11-23: Taberî, XXIII, 421-432.
4 Câsiye 45/37: Taberî, XXI, 110; Nisâ 4/34; Ra'd 13/9; İsrâ 17/43; Hac 22/62; Lokmân 31/30; Sebe' 34/23; Mü'min 40/12.
5 Müddessir 74/3.
6 Müddessir 74/3: Zemahşerî, VI, 252; Nesefî, III, 562; Elmalılı, VIII, 5449.

kendilerini hidayete erdirdiği Müminlere de hüküm ve hâkimiyetinde ortağı bulunmayan Allah'ın yüceliğini tekrarlamaları emredilmiştir.[7] Kişinin, Rabbinin yüceliğini ifade etmesi, aynı zamanda bir kul olarak kendi âcizliğini ve yetersizliğini itiraf etmesidir. Kula yakışan da budur.

Kibir, istikbâr ve tekebbür birbirlerine yakın anlamlarda kullanılır. En büyük kibir, Hakk'ı kabul etmekten ve O'na ibadetten kaçınarak yapılan kibirdir. *Tekebbür* ise iki şekilde olur. Birincisi, hakikatte güzel davranışların çok olması ve iyiliklerin bir başkasının iyiliklerinden fazla olmasıdır. Yüce Allah'ın *mütekebbir* olarak nitelenmesi bu anlamdadır ve hak edilen, gerçeği yansıtan bir tekebbürdür. İkincisi ise hak edilmediği hâlde kişinin büyük kabul edilme isteğidir. Yüce Allah'ın kendilerine *"İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür."*[8] buyurduğu kişilerin tekebbürü böyledir. Nitekim müşrik Araplar, Yüce Allah'ın âyetlerine ve Hz. Peygamber'e tepeden bakmışlardır.[9] Onlara "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorulduğunda, "eskilerin masallarını!" diyecek derecede tekebbüre batmışlardır.[10]

Bir âyette Yüce Allah'ın zorbalık yapan mütekebbir kimselerin kalplerini mühürleyeceği ifade edilmiştir.[11] Nitekim Müşriklerin Hz. Peygamber'in getirdiği hak ve hakikate uymalarını engelleyen şeyin, büyüklenme duygusu olduğu bildirilmiştir.[12] *İstikbâr* iki kısımdır. Birincisi, insanın büyük olma isteği ve arayışıdır. Bu gerektiği zamanda, gerektiği yerde ve gerektiği vakitte olursa övülecek bir durumdur. İkincisi ise insanın kendisine ait olmayan bir şeyi kendisinde varmış gibi göstermeye çalışmasıdır. Bu da yerilen bir büyüklenmedir. İblîs'in, hak etmediği hâlde Yüce Allah'ın karşısında Âdem'e karşı büyüklük taslaması (*istikbâr*) böyledir.[13]

Kibir, şeytanî bir niteliktir. İnsanı küfre götüren sebeplerden biridir. Allah Teâlâ'nın *"Âdem'e saygı ile eğilin."* emrine kibirlenerek karşı çıkan ve böylece ilk kâfir olan İblîs'tir.[14] Konu âyetlerde şöyle anlatılır: *"(Allah), 'Ey İblîs!' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde saygı ile eğilmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun, yoksa ululardan mısın?' İblîs, 'Ben ondan daha üstünüm. Çünkü*

---

7 Bakara 2/185; İsrâ 17/111; Hac 22/37.
8 Nahl 16/29.
9 Nahl 16/29: İbn Kesîr, VIII, 36.
10 Nahl 16/24: Taberî, XIV, 118-119.
11 Mü'min 40/35.
12 Mü'min 40/56: Taberî, XX, 349.
13 Râgıb el-İsfahânî, s. 421.
14 Bakara 2/34: Taberî, I, 545. Ayrıca bk. A'râf 7/12-13; Hicr 15/32-33; İsrâ 17/61-62; Kehf 18/50; Sâd 38/74-75.

beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.' diye cevap verdi. Allah, 'O hâlde çık oradan (cennetten)!' dedi; 'Artık kovuldun! Kıyamet gününe kadar rahmetimden uzak kalacaksın!'"[15] Böylece İblîs kibirlenerek Âdem'e saygı ile eğilmekten kaçınmış, sonuçta Yüce Allah'a karşı gelmesi sebebiyle küfre düşmüştür.[16] Aynı şekilde büyüklük taslayarak Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlara uymayanlar da kâfir olmuşlardır.[17] Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamak, Allah Teâlâ'nın âyetlerini anlamaya ve onlara iman etmeye engel teşkil etmiştir.[18]

Kibir ve küfür birbirini tetiklemiştir. Kibirle büyüklük taslayan insanlar, Yüce Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girmiş ve hiçbir delile dayanmadan onları inkâr etmişlerdir. Bu da kalplerinin mühürlenerek Hakk'a karşı iyice duyarsızlaşmasına neden olmuştur.[19] Kur'ân'da kibirli insanların, peygamberleri ve Müminleri küçümsedikleri, kendilerini Yaratan'a karşı gelmekten sakındıran Allah'ın elçilerini yalancılıkla itham ettikleri ve kendilerine gelen apaçık delillere rağmen alaya aldıkları bildirilmiştir.[20] Bütün bunların neticesinde uğradıkları ceza onları çepeçevre kuşatıvermiştir.[21]

Kur'ân'da kibir hastalığı, peygamberlerin davetine karşı çıkan, Allah'ın âyetlerini inkâr eden ve böylece İblîs'in takipçileri olan toplumların ortak bir özelliği olarak anlatılmıştır. Bu inkârcı insanlar, Hz. Nûh'un davetine karşı sağır kesildiler. Gösterişli elbiselerine bürünerek büyük bir kibirle inanmamakta direndiler.[22] Âd kavmi, güç ve kuvvetli oldukları yanılgısına kapılarak büyüklenmiş ve Rablerine karşı küstahlık göstermiştir.[23] Semûd halkının büyüklük taslayan ileri gelenleri, zayıf gördükleri Müminlerin iman ettikleri konuları inkâr etmişlerdir.[24] Hz. Şuayb'ın halkından iman etmeyi gururlarına yediremeyen ileri gelenleri de peygamberi ve arkadaşlarını yurtlarından çıkarmakla tehdit etmişlerdir.[25] Aynı şekilde Firavun ve askerleri Hz. Mûsâ'yı kabullenme ve Yüce Allah'ı birlemede haksız yere büyüklenmişlerdir.[26]

---

15 Sâd 38/74-78.
16 Bakara 2/34; Sâd 38/74-75: Mukātil b. Süleyman, I, 99, III, 653; Taberî, I, 544-545, XX, 145; Mâtürîdî, I, 85; Zemahşerî, I, 254; Beyzâvî, I, 87-88; Nesefî, I, 80; İbn Kesîr, I, 360-361.
17 Zümer 39/59: Taberî, XX, 237-238.
18 A'râf 7/146.
19 Mü'min 40/35.
20 A'râf 7/60, 66, 75-78, 88-90, 103, 127; Yûnus 10/74-78, 83, 88; Hûd 11/27-39, 59, 96-97; İbrâhîm 14/15; Hicr 15/10-11; Mü'minûn 23/23-24; Şuarâ, 26/184-186; Kasas 28/32, 38, 39; Kamer 54/23-26; Tegābün 64/6.
21 Mü'min 40/83.
22 Nûh 71/5-7: Taberî, XXIII, 291-292.
23 Fussılet 41/15: Taberî, XX, 397.
24 A'râf 7/75-76: Taberî, X, 300.
25 A'râf 7/88: Taberî, X, 317.
26 Kasas 28/39: Taberî, XVIII, 256; Ankebût 29/39: Taberî, XVIII, 400.

Böylece suçlu bir kavim olmuşlardır.[27] Yine Nemrud, Allah Teâlâ'nın verdiği hükümdarlıkla şımarıp gurura kapılmış, Hz. İbrâhim'le Rabbi hakkında tartışmaya girişmiştir.[28]

Kendileri için güç ve şeref kaynağı olsun diye Allah'tan başka ilâhlar edinen Mekke Müşrikleri[29] tevhide çağrıldıkları zaman, gururlarına kapılmış, büyüklük taslamıştı.[30] Onlar bir uyarıcının gelmesi durumunda, yeminle iman edeceklerini söyledikleri hâlde, peygamber gelince onu kabul etmediler.[31] Bir beşer olarak gönderilen peygambere tâbi olmayı gururlarına yediremediler. Bunun için akıl almaz isteklerde bulundular.[32] Peygamberimizi alaya aldılar;[33] kendilerine meleklerin indirilmesini veya Allah'ın gösterilmesini istediler.[34] Büyüklük taslayarak Kur'ân'ın Yüce Allah katından olduğunu inkâr ettiler.[35] Aynı şekilde iman edenleri küçük gördüler, onlarla beraber oturmayı bile gururlarına yediremediler.[36] Allah Teâlâ'nın âyetleri kendilerine ağır geldiği için,[37] kibir yüzünden hiçbir delile dayanmadan âyetler hakkında ileri geri konuştular.[38] Kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman duymadılar, hiç işitmemiş gibi büyüklenerek yüz çevirdiler[39] ve toplantılar yapıp sağa sola hezeyanlar savurdular.[40] Bunlar, daha önce peygamberleri alaya alan kavimlerin başına gelenlerden hiç ibret almamışlardı.[41]

Mekke'de inen ilk sûrelerden birisi olan Kalem sûresinde, önde gelen Müşriklerin bir özelliği hâline gelmiş bu kibirli tutumları "Bahçe Sahipleri" kıssası ile anlatılır. Bu kıssa ile aslında onların kibrine Kur'ân âdeta bir ayna tutmaktadır. Kıssa şu âyetlerle başlamaktadır: *"Biz, vaktiyle şu bahçe sahiplerini sınadığımız gibi onları da (Müşrikleri) sınadık. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden (fakirler gelmeden) bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi."*[42] sözüyle başlamaktadır.

---

27 A'râf 7/133: Taberî, X, 398-399.
28 Bakara 2/258: Taberî, IV, 567-568.
29 Meryem 19/81: Taberî, XV, 623.
30 Sâffât 37/35: Taberî, XIX, 528.
31 Fâtır 35/42-43: Taberî, XIX, 392-393.
32 İsrâ 17/90-94.
33 Enbiyâ 21/36; Furkān 25/7-8, 41; Zuhruf 43/31-32; Sâd 38/6-8.
34 Furkān 25/21.
35 Ahkāf 46/10.
36 En'âm 6/52: Taberî, IX, 258-259; Kehf 18/28.
37 Şûrâ 42/13.
38 Mü'min 40/56.
39 Lokmân 31/7; Câsiye 45/7-8.
40 Mü'minûn, 23/63-67; Zümer 39/59.
41 Zuhruf 43/6-8.
42 Kalem 68/17.

Âyette geçen "onları da sınadık" sözüyle, sûrenin ilk âyetlerinde özellikleri; olur olmaz yemin etme, kusur arayıp insanları iğneleme, koğuculuk yapma, hayrı engelleme, saldırganlık gösterme, günah işleme ve huysuzluk etme şeklinde belirtilenler Mekkeli Müşriklerdir.[43] Kıssada anlatılan bahçenin sahipleri, sabah erkenden ürünlerini toplamak için aralarında anlaşmışlardı. İstedikleri, ihtiyaç sahiplerine görünmeden gidip bahçelerindeki ürünü devşirmekti. Bunu yapacaklarından hiç de kuşku duymuyorlar, *"İstisnâ da yapmıyorlardı."*[44] Yani "Allah izin verirse" demeyi akıllarına getirmiyorlardı. Onlar, böyle söylemekle her şeyin sahibinin Yüce Allah olduğunu kabul etmiş olacaklardı. *"Fakat onlar uykudayken Rabbin tarafından gelen kuşatıcı bir âfet bahçeyi sarıverdi de bahçe kesilip kurumuş gibi oldu."*[45] Sahibi olduğunu sandıkları bahçeleri âdeta yanıp kül oluvermişti.[46] Onlar olanlardan habersiz, *"Sabahleyin birbirlerine, 'Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin.' diye seslendiler."*[47] Bir yandan da birbirleriyle *"'Sakın, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın.' diye fısıldaşarak yola koyulmuşlardı. (Yoksullara yardıma) güçleri yettiği hâlde erkenden yola çıkmışlardı. Fakat bahçeyi o hâlde gördüklerinde, 'Biz kesinlikle yolumuzu şaşırmışız!' dediler."*[48] Ancak çok geçmeden başlarına geleni anlamışlar ve şöyle demişlerdi. *"Yok yok, ürünü kaybetmişiz."*[49] Kibirli ve cimri kardeşler, hasat edip yalnız kendileri için tuttukları ürünlerinin tamamını kaybetmişlerdi. *"İçlerinden en aklı başında olanı"* (evsatühüm) Allah'ın her şeyin sahibi olduğunu onlara bu olanlardan sonra bir kez daha hatırlatarak, *"Şöyle dedi: 'Ben size, Allah'a sığınarak O'nun şanını yüceltmelisiniz.' dememiş miydim?"*[50] Aklı başındaki kişinin uyarısı onları kendine getirmiş ve *"Rabbimizi tenzih ederiz (sübhâne rabbinâ), doğrusu biz haksızlık etmişiz."*[51] diyebilmişlerdi. Ardından *"Birbirlerini kınamaya başladılar. 'Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azıtmışız.' dediler. 'Umulur ki, Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz artık Rabbimizi arzulayanlarız.'"*[52] Kıssanın sonunda muhataplara, yapılanların dünyada ve âhirette mutlaka karşılığı olacağı bir kez daha hatırlatılır: *"İşte böyledir azap! Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür; ah bir bilselerdi!"*[53]

---

43 Kalem 68/8-15, 17: Taberî, XXIII, 173 vd.
44 Kalem 68/18.
45 Kalem 68/19-20.
46 Kalem 68/20: Mukātil b. Süleyman, IV, 406; Taberî, XXIII, 174; Kurtubî, XXI, 164-165.
47 Kalem 68/21-22.
48 Kalem 68/22-26.
49 Kalem 68/27.
50 Kalem 68/28.
51 Kalem 68/29.
52 Kalem 68/30-32.
53 Kalem 68/33.

Mekkeli Müşriklerin özellikle ileri gelenleri, güç ve zenginliklerinin asıl sahibini bilemediler. Yine Mekke'de inen Kehf sûresinde bahsedilen bir başka bahçe sahipleri kıssasında kibirli bir inkârcı ile inanan iki kişinin Yüce Allah'ın verdiği nimetler karşısındaki duruşları anlatılır. Bu kıssada da Kalem sûresindeki kıssada olduğu gibi Allah'a iman etmeyen, zenginlikleri ve güçleri ile övünen kibir içindeki Müşrikler[54] doğru yola çağrılırken bu hadiseler kendilerine hatırlatılmıştır:[55] *"Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin bitirmiştik. Derken onun büyük bir serveti oldu. Arkadaşıyla konuşurken ona dedi ki: 'Benim malım seninkinden daha çok. Adamlarımdan yana da senden daha üstünüm.' Böyle bir böbürlenme içinde kendine kötülük ederek bağına girdi ve şöyle dedi: 'Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum.'"*[56] Kibirli inkârcı kendisinin her çeşit mala, altın ve gümüşe[57] sahip olduğunu; göz nuru, övünç vesilesi evlâtları olduğunu düşünüyor, bunlarla arkadaşına üstünlük taslıyor, onu küçümsüyordu. Üstelik bu üstünlüğünün asla değişmeyeceğine, ölünceye dek devam edeceğine,[58] hatta kıyamet bile kopacak olsa kendisine dünyadakinden daha fazla mal verileceğine inanıyordu. Aslında o, Allah'ın bir gün yaptıklarından hesaba çekeceğini aklına bile getiremiyordu.[59] Onu yanlışından döndürmeye çalışan arkadaşının nasihatini de dinlemiyordu: *"Arkadaşı ona cevap vererek dedi ki: 'Seni topraktan, sonra bir damla sudan yaratan, sonra da seni (eksiksiz) bir insan şeklinde düzenleyen Allah'ı inkâr mı ediyorsun? Fakat O Allah benim Rabbimdir. Ben Rabbime hiç kimseyi ortak koşmam. Bağına girdiğinde 'Mâşâallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır.' deseydin ya! Eğer benim malımı ve çocuklarımı kendininkilerden daha az görüyorsan, belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir. Seninkinin üzerine de gökten bir âfet indirir de bağ kupkuru ve yalçın bir toprak hâline geliverir. Ya da suyu çekiliverir de (bırak bir daha bulmayı) artık onu arayamazsın bile.'"*[60] Bütün gücün ve varlığın sahibi, verdiklerini alıvermişti. Kibirli inkârcı sınavı kaybetmiş içler acısı bir duruma düşmüştü: *"Çok geçmeden adamın ürünleri (felâketlerle) kuşatıldı. Sahibi,*

54 Kehf 18/32: İbn Atıyye, V, 604.
55 Kehf 18/32: Râzî, XXI, 124-125.
56 Kehf 18/32-36.
57 Kehf 18/34: Taberî, XV, 259; İbn Ebî Hâtim, VII, 2361.
58 Kehf 18/35: Râzî, XXI, 126.
59 Kehf 18/36: Râzî, XXI, 127.
60 Kehf 18/37-40.

çardakları yere çökmüş hâldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. 'Ah!' diyordu, 'Keşke ben Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!'"[61]

Velîd b. Mugīre'nin durumu kibirli Mekkelilerin tipik bir örneğidir. Zira o, Allah'ın âyetlerine karşı inatçı kesilmiş, tekrar tekrar ölçüp biçtikten ve derin derin düşündükten sonra arkasını dönüp büyüklük taslayarak, *"Bu, nakledilegelen bir sihirdir."*[62] demiştir. Geçmişte Yahudilerin de kendilerine gelen peygamberlere karşı kibirlendikleri ve onlardan bir kısmını yalanladıkları, bir kısmını da öldürdükleri bildirilmiştir.[63] Hatta Taberî (ö. 310/923), Bakara sûresinde anlatılan Âdem-İblîs kıssasını, Peygamberimizin peygamberliğine karşı çıkan Yahudilere yapılan bir azarlama kabilinden değerlendirmiştir.[64] Medine'de Münafıklar da bağışlanmaları için Allah Resûlü'ne çağrıldıkları zaman başlarını çevirmiş ve büyüklük taslayarak ondan uzaklaşmışlardır.[65] Onlar, Tebük Savaşı'nda gönüllü bağışta bulunan Müminleri de alaya almışlardır.[66]

Kur'ân'da, Yüce Allah'ın peygamberine ve dinine karşı gurur ve kibir içinde olanların durumu şöyle anlatılmıştır: *"Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimi (anlamaktan) mahrum edeceğim. Onlar, bütün mûcizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat azgınlık ve sapıklık yolunu görseler hemen ona saparlar."*[67] Ayrıca gurura kapılmaları ve büyüklenmelerinin âhirette onlara hiçbir yararı olmayacaktır.[68] Zira kibir taslayarak Allah'a kulluk etmeyenler, acı veren bir azaba uğratılacaklardır.[69] Onlar cehennem ehlinden olacak ve kendilerine cennet kapıları kapanacaktır.[70] Kur'ân'da kibirli kimselerin ölüm anındaki ve cehenneme sunulacakları gündeki hâlleri şöyle anlatılır: *"Allah'a karşı yalan uyduran veya kendisine hiçbir şey vahyedilmediği hâlde 'Bana da vahiy geldi.' diyen ya da 'Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim.' diye laf eden kimseden daha zalim kimdir? Sen, zalimlerin, şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; meleklerin de ellerini uzatmış, onlara 'Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü*

---

61 Kehf 18/41-42.
62 Müddessir 74/11-29.
63 Bakara 2/87.
64 Bakara 2/34: Taberî, I, 544-545.
65 Münâfikūn 63/5.
66 Tevbe 9/79.
67 A'râf 7/146.
68 A'râf 7/48.
69 Nisâ 4/173.
70 A'râf 7/36, 40.

bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!' diyecekleri zaman hâllerini bir görsen!"[71] Diğer âyetlerde ise şu ifadeler geçer: *"İnkâr edenler ateşin başına getirildikleri gün (onlara şöyle denir): 'Siz dünya hayatınızda güzel olan her şeyinizi harcayıp bitirdiniz, onların zevk ve sefasını (sorumsuzca) sürdünüz. Şimdi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanıza ve yoldan çıkmanıza karşılık olarak aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz!'"*[72] *"... Sen o zalimleri Rablerinin huzurunda, tutuklanmış hâlde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik.' Büyüklük taslayanlar hor görülenlere, 'Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, asıl suçlu siz kendinizdiniz.' derler. Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: 'Bilâkis! Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na ortaklar koşmamızı telkin ediyordunuz. Bu sırada da gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti.' Sonunda azabı görünce için için yanarlar..."*[73]

Firavun kavminin cehennemde birbirleriyle tartışmaları da şöyle anlatılmıştır: *"Ateşin içinde birbirleriyle çekişirlerken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, 'Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu azabın hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?' dediklerinde; büyüklük taslayanlar şöyle cevap verirler: 'Doğrusu hepimiz onun içindeyiz; artık Allah, kulları arasında hükmünü vermiştir.' Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, 'Rabbinize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!' diye seslenirler. Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar. Onlar da 'Evet, getirmişti.' cevabını verirler. O zaman görevliler, 'Yalvarın durun şimdi; ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır.' derler."*[74]

İşte kibir, apaçık delillere rağmen kişiyi hakkı reddetmeye yöneltir. Kişi, kibirlenmek suretiyle kendisinde bir güç olduğunu zanneder. Bu gücüyle, doğru yoldan sapar[75] ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya yeltenir. Allah'a itaat etme konusunda uyarıldığı zaman kibri, gururu onu daha da günaha sürükler. Böyle olan kişilerin hakkından ancak cehennem gelir.[76] Âhirete inanmayanlar Yüce Allah'ın tek ilâh oluşunu inkâr ederler ve büyüklük taslarlar. Allah Teâlâ ise büyüklük taslayanları sevmez.[77]

---

71 En'âm 6/93.
72 Ahkāf 46/20: Taberî, XXI, 150.
73 Sebe' 34/31-33: Taberî, XIX, 290-291.
74 Mü'min 40/47-50.
75 Alak 96/6-7: İbn Âşûr, XXX, 444.
76 Bakara 2/205-206.
77 Nahl 16/22-23.

MÜMİNLER MÜTEVAZI OLUR

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًاۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍۚ ﴿١٨﴾

"Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez."

(Lokmân 31/18)

Göklerde ve yerde bulunan bütün canlılar ile Allah'ın katında bulunan tüm melekler, kibirlenmeden daima Rablerine ibadet ederler. Onlar, Yüce Allah'ı tesbih ederler ve O'nun için secdeye kapanırlar.[78] Müminler de Allah'ın âyetleriyle kendilerine öğüt verildiği zaman, secdeye kapanır ve kibirlenmeksizin Rablerini hamd ile tesbih ederler.[79]

Hz. Lokman, oğluna tavsiyede bulunurken, ondan kibirlenmekten uzak durmasını şöyle istemişti: *"Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez."* Taberî, bu âyetin tefsirinde şöyle der: "Bu sözün anlamı, 'konuştuğun kişiden kibirlenerek ve onu küçümseyerek yüzünü çevirme'dir. Bu bir hastalıktır. Âyette böyle bir kimsenin durumu, boynundan hastalığa yakalanmış ve bu yüzden boynunu bükerek gezinen deveye benzetilmiştir. Dolayısıyla yürüyüşünde insanın kibirden, tekebbürden sakınarak yürümesi gerekir."[80] Zira Yüce Allah'ın kullarına yakışan yeryüzünde tevazu ve vakarla yürümeleridir.[81]

Rabbimiz, Müminleri kibirli olmamaları konusunda uyarmıştır.[82] Şımarıp böbürlenen, insanlara gösteriş yapan ve Allah'ın yolundan alıkoyan Müşrikler gibi olmamalarını istemiştir.[83] Yine inananlara sadece Allah'a kulluk etmelerini, hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarını, iyilik yapmalarını emretmiş ve kibirli davrananları sevmediğini bildirmiştir.[84] Çünkü kendini beğenmenin kişiye dünyada da âhirette

78 A'râf 7/206; Nahl 16/49; Enbiyâ 21/19; Fussılet 41/38.
79 Secde 32/15.
80 Lokmân 31/18: Taberî, XVIII, 559, 562.
81 Furkān, 25/63.
82 İsrâ 17/37; Lokmân 31/18-19.
83 Enfâl 8/47.
84 Nisâ 4/36.

de hiçbir faydası olmayacaktır. Nitekim Huneyn Savaşı'nda Müminlerin çokluğu onları gururlandırıp böbürlendirmiş, fakat bunun kendilerine hiçbir faydası olmamış, üstelik yeryüzü onca genişliğine rağmen kendilerine dar gelmiştir.[85]

Mümin, sahip olduğu nimet ve güzelliklerin Yüce Allah'tan geldiğini bilmelidir. Bundan dolayı sahip olduğu imkânlar sebebiyle şımarmamalıdır.[86] Allah'ın verdiği nimetlerin kendi bilgi ve becerisinden kaynaklandığını söyleyen ve bunu kavmine karşı bir üstünlük aracı olarak gösteren Kârûn'un evi, barkı ve bütün servetiyle birlikte yerin dibine batırıldığı[87] unutulmamalıdır. Diğer taraftan Allah Teâlâ, mümin erkeklerin ve kadınların birbirleriyle alay etmelerini, birbirlerini kınamalarını ve kötü lakaplarla çağırmalarını yasaklamıştır. Bunu fâsıklığa ve günahkârlığa götüren bir unsur olarak nitelemiştir.[88] Zira insanları alay etmeye iten psikolojik faktörler içinde büyüklenme, kendini beğenme, karşısındakini küçük ve kusurlu görme gibi hâl ve duygular da vardır.[89]

Âyet-i kerîmelerde olduğu gibi hadîs-i şeriflerde de kibirli kimselerin cennete giremeyecekleri, Yüce Allah'ın onlarla konuşmayacağı, onların yüzüne bakmayacağı ve onlar için elem verici bir azabın olacağı bildirilmiştir.[90] Bir diğer hadîs-i şerifte ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan cennete giremez."* Bunun üzerine bir sahâbî şöyle demiştir: "Fakat kişi ayakkabı ve elbiselerinin güzel olmasını ister." Allah Resûlü'nün cevabı şöyledir: *"Allah güzeldir, güzel olanı sever. Kibir ise hakkı inkâr edip insanlara tepeden bakmaktır."*[91]

Yücelik ve azamet yalnız Yüce Allah'ın hakkı olup, tartışmasız en büyük olan O'dur. Kibirlenerek, kendisini Âdem'den daha üstün gören ve bu sebepten dolayı Yüce Allah'ın emrine karşı çıkan ve Kâfirlerden olan ilk varlık İblîs'tir. Tarih boyunca İblîs'in izinden gidenler, Yüce Allah'a, peygamberlerine, âyetlerine ve kullarına karşı büyüklenmişlerdir. Haksız yere insanlar üzerinde tahakküm ve baskı kurmuş, zulme sapmışlardır. Onların kibirli tavırları, vahyi anlamaya ve ona uymaya engel olmuş, dolayısıyla küfre girmelerine ve sonuçta da helâk olmalarına sebep olmuştur. Âhirette de onları şiddetli bir azap beklemektedir. Hatta büyük bir cezaya çarptırılacak

85 Tevbe 9/25.

86 Hadîd 57/22-23.

87 Kasas 28/78-81.

88 Hucurât 49/11.

89 Hucurât 49/11-12: *Kur'an Yolu*, V, 94-95.

90 Bakara 2/174: İbn Kesîr, II, 153; Lokmân 31/18: Mâverdî, IV, 339-340; Müslim, "Îmân", 172; Tirmizî, "Ṣıfatü'l-Cennet", 25; Nesâî, "Zekât", 75, 77.

91 Nahl 16/23: Begavî, V, 15; Bakara 2/61: İbn Kesîr, I, 429; Müslim, "Îmân", 147. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Libâs", 29; Tirmizî, "Birr", 61.

olan bu müstekbirlerin azaplarının gerekçesi olarak, *"Allah'ın âyetlerine karşı kibirlenerek yüz çevirmeleri"* gösterilecektir. Bunun yanında Cenâb-ı Hakk'a yakın olan melekler kibirlenmeksizin O'na kulluk eder ve O'nun için secdeye kapanırlar. Allah Teâlâ, Müminlere de saf ve temiz kulları olan melekler gibi kibre kapılmaksızın sadece kendisine kulluk etmelerini, insanlara iyilik yapmalarını emretmiş ve kibirlileri sevmediğini bildirmiştir. Kibrin dünyada da âhirette de kişiye hiçbir faydası olmaz. Ayrıca bu tür insanlar toplumda hoş karşılanmazlar. Hatta insanlar arası ilişkilerde uyumsuzluk ve huzursuzluklara sebep olurlar. Yürüyüşlerinde bile kibirden sakındırılan Rahmân'ın kulları ise, tevazu ve vakar ile hareket ederler.

RİYA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰىۙ كَالَّذ۪ي يُنْفِقُ مَالَهُ
رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ
فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْداًۜ لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٦٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmayan ve malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. O kimsenin durumu üzerinde toprak bulunan yalçın bir kaya gibidir. Bu kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış ve (toprağını sürükleyerek) onu çıplak bir hâlde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğu hidayete erdirmez."

(Bakara 2/264)

وَالَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَر۪يناً فَسَٓاءَ قَر۪يناً ﴿٣٨﴾

"Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhiret gününe de inanmayan kimselerdir. Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaştır!"

(Nisâ 4/38)

اِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْۚ وَاِذَا قَامُٓوا اِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالٰىۙ يُرَٓاؤُ۫نَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ اِلَّا قَل۪يلاًۙ ﴿١٤٢﴾ مُذَبْذَب۪ينَ بَيْنَ ذٰلِكَۗ لَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ وَلَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَب۪يلاً ﴿١٤٣﴾

"Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Ama Allah onların oyunlarını kendi başlarına geçirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler. Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp duruyorlar; ne onlara (Kâfirlere) ne de bunlara (Müminlere) bağlanırlar! Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın."

(Nisâ 4/142-143)

وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ ر۪يحُكُمْ وَاصْبِرُواۜ اِنَّ
اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَۚ ﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَٓاءَ
النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ﴿٤٧﴾

"Allah ve Resûlü'ne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir. İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelen (Müşrikler) gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır."

(Enfâl 8/46-47)

اَرَاَيْتَ الَّذ۪ي يُكَذِّبُ بِالدّ۪ينِۜ ﴿١﴾ فَذٰلِكَ الَّذ۪ي يَدُعُّ الْيَت۪يمَۙ ﴿٢﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلٰى
طَعَامِ الْمِسْك۪ينِۜ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلّ۪ينَۙ ﴿٤﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَۙ
﴿٥﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ يُرَٓاؤُ۫نَۙ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

"Gördün mü, dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen! Vay hâline o namaz kılanların ki onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma da engel olurlar."

(Mâûn 107/1-7)

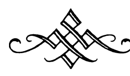

Kur'ân-ı Kerîm'de riyaya, iki kere Münafıkların hâl ve hareketleri[1] iki kere de Müşriklerin tutum ve davranışları tasvir edilirken değinilmiştir.[2] Bir yerde riya, Yüce Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, şeytanın yakın dostlarının yaptığı işlerden biri olarak anlatılır.[3] Başka bir yerde ise Allah Teâlâ'ya şirk koşma bağlamında söz konusu edilir.[4] Bu âyetlerde riya, yapılan ibadetlere şirk bulaştırmak, onları yalnız Allah için ve içtenlikle yapmamak anlamında kişiyi kulluktan uzak kılan bir hâl olarak anlatılır.

Ra-a-ye kökü "görmek" (*ru'yet*) anlamına gelir. Bu görme baş gözüyle olabileceği gibi, gönül gözüyle yani basiretle de olabilir. "Gösteriş yapmak" anlamına gelen *riyâ'* kelimesi de aynı kökten gelir ve samimiyet ve ihlâsla yapılması gereken kullukla bağdaşmaz.[5] Bu kelime, Kur'ân'da gösteriş olsun diye, insanın yapıp ettiklerini, Yüce Allah'tan başkasının rızasını ve övgüsünü kazanmak veya bir çıkar elde etmek niyetiyle yapması anlamında kullanılmıştır.[6] Allah Teâlâ'ya karşı içtenlik olmadığı zaman ortaya çıkan tutum ve davranışların başında *fahr* (övünme),[7] *batar* (şımarıklık),[8] azgınlık, taşkınlık, israf[9]-*tebzîr* (ölçüsüzlük, saçıp savurma)[10] ve *riyâ'* gelmektedir. Bunların temelinde ise ihlâs ve samimiyetten uzaklaşma vardır.

1 Bakara 2/264; Nisâ 4/142.
2 Enfâl 8/47; Mâûn 107/7.
3 Nisâ 4/38.
4 Kehf 18/102, 104.
5 Tehânevî, I, 8, 47, 123, 139, 260, 301, 756, 888; Zebîdî, XXXVIII, 105.
6 Nisâ 4/142; Mâûn 107/6: Kurtubî, VII, 191, 193; XXII, 513.
7 Nisâ 4/36; Hûd 11/1; Lokmân 31/18; Hadîd 57/20, 23.
8 Enfâl 8/47; Kasas 28/58.
9 En'âm 6/141; A'râf 7/31; Yûnus 10/12, 83; Furkân 25/67; Mü'min 40/28, 34; Duhân 44/31.
10 İsrâ 17/26, 27.

RİYA, SAMİMİ BİR MÜMİN OLMAYI ENGELLER

وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ ر۪يحُكُمْ وَاصْبِرُواۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ
الصَّابِر۪ينَۚ ﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَٓاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ
عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ﴿٤٧﴾

"Allah ve Resûlü'ne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir. İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelenler gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır."

(Enfâl 8/46-47)

Kur'ân-ı Kerîm riyayı reddeder. Çünkü riya, içtenlikle inanmayı ve davranmayı engeller. Kur'ân'ı okuduğumuzda görürüz ki Allah ve O'nun gönderdiği vahiyle bağlarını koparan insanlar ve toplumlar, ilişkilerinde başka amaçları ve değerleri esas alırlar. Mekke Câhiliye toplumu veya Medine'deki muhatapları Ehl-i kitap ve Münafıklar için bunlar, kuvvet, kabile dayanışması (asabiyet) ve çıkar gibi değerlerdi. Nitekim Mekke halkının inançsızları muhatap alınarak onlar için dünya hayatında elde edecekleri çıkarların özellikle öne çıktığı şöyle ifade edilmiştir: *"Hayır! Doğrusu*

siz çabucak gelip geçen dünyayı seviyorsunuz, âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz."[1] *"Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa âhiret daha hayırlı ve süreklidir."*[2]

Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Mekkeli Müşrikler için önemli ve öncelikli olan zenginlik, erkek çocuklarının çokluğu, taraftarları ve kabilelerinin kalabalık oluşuydu. Başkalarından daha üstün olduklarını düşündükleri cömertlik, kahramanlık vb. işler de birer övünç vesilesiydi. Allah Teâlâ ve Resûlü'ne inanmamak, şımarık davranmak, giyim kuşamları, mallarının ve yakınlarının çokluğuyla gösteriş yapmak Müşriklerin özelliklerindendi. Bu tür şeylerle övünmek ise Müminlere asla yakışmazdı.[3] Meselâ, Kureyş kabilesi, Beytullah ve Mescid-i Harâm'ın kendi beldelerinde bulunmasını bir övünç aracı olarak görüyorlardı. Beytullah'ın ziyaretçilerine, hacılara hizmet etmek, onları barındırmak, yedirip içirmek gibi töre ve gelenekler onların övünç ve üstünlük taslama sebeplerinin başında geliyordu. Oysa Kur'ân, bütün bu görevlerin, Yüce Allah ile yapılan ahitleşme sebebiyle yerine getirilmesi gerektiğini şöyle belirtiyordu: *"O zaman biz Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve güvenli bir yer yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, 'Tavaf edecekler için, ibadete kapanacaklar, rükû ve secde edecekler için evimi (Kâbe'yi) temiz tutun.' diye talimat verdik."*[4]

Müşrikler, yanlış, bâtıl ve tutarsız işlerinde bile gösteriş ve hatta taşkınlık yapmayı severlerdi. Resûlullah (sas), Bedir Savaşı öncesinde, Müşriklerin kervanını vurmak kastıyla harekete geçmiş, onlar ise aldıkları haber sayesinde sahil yolunu izlemiş ve tehlikeden sağ salim kurtulmuşlardı. Kafilenin kurtulduğu haberi, kervanı kurtarmak üzere yola çıkan kalabalık orduya ulaşmıştı. Buna rağmen onlar sırf gösteriş olsun diye orada üç gün daha kalacaklarını, develer kesip şarap içeceklerini, eğleneceklerini ve düşmanlarına korku salacaklarını söyleyip geri dönmediler. Ancak Bedir'de savaşa katıldılar ve sonuçta yenildiler. Yüce Allah, Müşriklerin Bedir Savaşı öncesi tavırları üzerinden Müminlere şöyle öğüt vermiştir: *"Allah ve Resûlü'ne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever. İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelen (Müşrikler) gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır."*[5] Öyleyse Müminlerin samimiyetle Yüce Allah için iş yapmayı terk ederek gösteriş, şan ve şöhrete kapılmaları doğru

1 Kıyâme 75/20-21: Kurtubî, XXI, 427.
2 A'lâ 87/16-17.
3 Enfâl 8/47: Taberî, XIII, 581.
4 Bakara 2/125.
5 Enfâl 8/47: Taberî, XIII, 578.

değildir. Nitekim hadislerde riyanın "küçük şirk" şeklinde tanımlanmış olması da bu açıdan dikkate değer bir konudur.[6]

Müşriklerin gösterişçi davranışları, onların dünya varlıklarına ve güzelliklerine olan bağlılıklarından kaynaklanıyordu. Onlar sahip oldukları güç ve zenginliklerini başkalarına abartılı bir biçimde göstermek istiyorlardı. Onları buna sürükleyen şey, bu nimetlerin gerçek sahibi olan Yüce Allah'ı tanımamaları ve sahip olduklarını zayıf insanlara bir üstünlük aracı olarak kullanmalarıydı. Müşrikler, bu güç ve zenginlik gösterisiyle sürekli Allah'ın yoluna engel olmaya çalıştılar.

RİYA, İKİYÜZLÜLÜĞÜN GÖSTERGESİDİR

أَرَاَيْتَ الَّذٖى يُكَذِّبُ بِالدّٖينِ ﴿١﴾ فَذٰلِكَ الَّذٖى يَدُعُّ الْيَتٖيمَ ﴿٢﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ
الْمِسْكٖينِ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلّٖينَ ﴿٤﴾ اَلَّذٖينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ اَلَّذٖينَ هُمْ
يُرَٓاؤُ۫نَ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

"Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen! Vay hâline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma da engel olurlar."

(Mâûn 107/1-7)

Medine'de, çok daha farklı bir riya sergileniyordu... Müslümanlar, burada başka bir gösteriş örneği ile karşılaştılar. O da Münafıkların ikiyüzlü davranışlarıydı. Münafıklar, riyaya dayalı bir hayat tarzı benimseyen, bunu sürekli tekrarlayan; Yüce Allah'ı, Resûlü'nü ve Müminleri kandırmaya çalışan insanlardı. Münafıkların bu en belirgin özelliği âyette şöyle anlatılır: *"Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Ama Allah onların oyunlarını kendi başlarına geçirir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler. Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp duruyorlar; ne onlara (Kâfirlere) ne de bunlara (Müminlere)*

6 Kehf 18/110: Sa'lebî, VI, 203; Bakara 2/264: Begavî, I, 362; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XIV, 88.

bağlanırlar! Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın."[7] Âyetteki *"Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar."* ibaresi, Münafıkların Yüce Allah tarafından farz kılınan amellerin hiçbirini Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapmadıklarını gösterir. Zira onlar âhiret gününe, amellerinin karşılığında sevap veya ceza verileceğine inanmazlardı. Onlar namazı, Allah Teâlâ için değil, Müminlerin gözünü boyamak için kılarlardı. İbadet ve amellerini, sadece dünyada maddî veya manevî durumlarını ve çıkarlarını korumak için yaparlardı. Bu nedenle namazı gösteriş için kılarlar, ancak isteyerek ve severek kılmadıklarından tembel tavırlar sergilerlerdi. Böylece inanç ve amaçta beraber olmadıkları Müminlerle görünürde beraber hareket ederlerdi.[8] Nitekim Mâûn sûresi Allah'ın dinine ve emirlerine karşı iki ana tavrı özetlemiştir. Önce Kâfirleri, yani dini kabul etmeyen, âhireti inkâr eden, yetimin hakkını gözetmeyen ve yoksula el uzatmayanları; sonra da yaptıkları ibadeti Allah için değil de gösteriş olsun diye yapan ve insanların ihtiyaçları için lâzım olan şeyleri vermekte cimrilik eden Münafıkları şiddetle kınamıştır.[9]

Münafıklar, görünüşteki Müslümanlıklarını, mescid inşa etmeye kadar götürmüşlerdi. Ancak tabii ki, bu mescid yine içlerinde gizledikleri İslâm'a düşmanlıklarının bir sonucuydu. Onlar mescid yaparak Müslümanlara ve İslâm'a zarar vermeyi amaçlıyorlardı. Peygamberimiz Tebük Seferi'ne hazırlık yaparken, bir grup münafık bir mescid inşa etti. Resûlullah'ı (sas) da açılış için, orada namaz kılmaya davet ettiler. Peygamberimiz, sefer hazırlığında olduğunu, o an için davetlerine cevap veremeyeceğini bildirdi. Çok geçmeden bu mescidin eskiden beri Allah Resûlü'ne (sas) düşmanlık besleyen ve Müslümanlara karşı yürütülen savaşlarda kışkırtıcılık yapan Hazreçli Ebû Âmir adındaki kişinin emriyle inşa edildiği ve Münafıklara bir karargâh olması amacı güdüldüğü vahiyle Hz. Peygamber'e bildirildi. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) sefer dönüşü birkaç kişiyi görevlendirerek bu mescidi yıktırdı. Münafıkların bu teşebbüsleri âyet-i kerîmede şöyle anlatılır: *"Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, küfre yardım etmek, Müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlü'ne savaş açmış kişilere üs olsun diye bir mescid yapmışlardır. 'Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı.' diye de yemin ederler. Ama Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdırlar."*[10] Görüldüğü gibi, niyetler temiz ve hâlis olmadıkça, yapılan iş mescid yapımı gibi hayırlı bir iş olsa da Yüce Allah katında kabul edilen sâlih bir amel sayılmamaktadır. Zira burada olduğu gibi yapılan işten maksat,

7 Nisâ 4/142-143.
8 Nisâ 4/142: Taberî, IX, 330-331.
9 Mâûn 107/1-7: Mâtüridî, XVII, 337-343.
10 Tevbe 9/107: Râzî, VII, 43-44.

zarar vermek, Müminler arasına tefrika sokmak ve küfre hizmet etmektir. Bunlar ise, hangi görünümde yapılırsa yapılsın İslâm'ın kabul etmediği işlerdir. Onun için ilim adamları, gösteriş ve riya için yapılan her mescid zararlı bir mesciddir, orada namaz kılınmaz[11] demişlerdir.

Münafıklar fakirlere, muhtaçlara yardım ederken de gösteriş yaptılar: *"Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhiret gününe de inanmayan kimselerdir. Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaştır!"*[12] Dikkat çekicidir ki, bu âyet, anne babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yolda kalmışa iyilik ve ihsanda bulunmayı emreden âyetten sonra gelmektedir. Bir önceki âyette de Allah Teâlâ bu tür sâlih amellerden uzak oldukları hâlde çokça övünüp böbürlenen kimseleri sevmediğini ifade etmektedir.[13] Bu karakterdeki insanların Allah Teâlâ tarafından sevilmemesinin iki nedeninden bahsedilmiştir: İlki cimriliktir. Peygamberimiz *"Cimrilikten daha kötü bir hastalık var mıdır?"*[14] buyurmaktadır. Böyle olduğu hâlde bu insanlar başkalarını da cimriliğe özendirerek daha da alçalmışlardır.[15] Diğeri de gösteriş ve beğenilmek için mallarından bağışta bulunmalarıdır ki, bu da en az cimrilik kadar çirkin bir davranıştır. Bir başka görüşe göre ise bu âyetin Müşrikler hakkında indiği rivayet edilmiştir. Bunlar Yüce Allah'a ve âhirete inanmayan ve yaptıkları iyiliklerin Allah katında bir değeri olmayan kişilerdir. Aslında Yüce Allah'a ve âhirete inanmamak, kişiyi riyakârlığa sürükler. Çünkü böyleleri iyilik yapsalar bile, Allah Teâlâ için yahut âhirette sevap kazanmak için değil, dünyevî beklentiler için yapacaklardır.[16] Kur'ân, ikiyüzlü insanların gerçekte kendilerini kandırdıklarını ve yaptıklarının boşa gittiğini Müminlere verdiği öğütlerle şöyle anlatmıştır: *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmayan ve malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. O kimsenin durumu üzerinde toprak bulunan yalçın bir kaya gibidir. Bu kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış ve (toprağını sürükleyerek) onu çıplak bir hâlde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayete erdirmez."*[17] Bu âyetin tefsirinde Taberî (ö. 310/923) şunları söyler: Âyette geçen *"insanlara gösteriş yapmak için harcayan"* kişiyi insanlar Allah rızasını kazanmak için yaptığı zannıyla

---

11 Tevbe 9/107: Kurtubî, X, 372.

12 Nisâ 4/38.

13 Nisâ 4/36.

14 Nisâ 4/38: İbn Kesîr, IV, 46, 47; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 111.

15 Nisâ 4/36, 37.

16 Nisâ 4/38: Kurtubî, VI, 319-320.

17 Bakara 2/264.

mümin sanırlar. Onun tek amacı insanların onu beğenmesi ve övmesidir. Oysa onlar, bu insanın ne niyetle bağışta bulunduğundan, içten içe Allah'ı ve âhiret gününü yalan saydığından habersizdirler.[18] Taberî, bu davranışı sergileyen kişiyi "Münafık, gösterişçi" diye tanımlar ve nedenini şöyle açıklar: İnkârını ortaya koyan, şirkini ilân eden kişi, tüm işlerini şeytan için yaptığından kimsenin kuşkuya düşmediği kişidir. Çünkü o, Yüce Allah'ı inkâr ettiğini ilân etmekle, O'nun için hiçbir şey yapmadığını açıkça ortaya koymaktadır.[19]

Gösteriş için iyilik yapan ve onunla âhireti değil, dünya hayatını hedefleyenlerin sonu bir başka âyette şöyle anlatılmıştır: *"Kim dünya hayatını ve onun süslü güzelliklerini istiyorsa, bu dünya hayatında onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; onlar burada hiçbir zarara uğratılmazlar. Ama onlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir; yapıp ettikleri de geçersizdir."*[20]

Kur'ân, müminin yaptığı her işi Allah rızasını gözeterek yapmasını emreder. İkiyüzlülük ve gösterişe kapılmamaları için Müminlere, yaptıklarını ihlâsla, içtenlikle yalnız Allah için yapmanın yollarını da gösterir. *"O hâlde sen Hakk'a yönelen bir kimse olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel. Allah'ın yaratmasında hiçbir değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler. Bütün gönlünüzle O'na yönelin, O'na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan, dinlerini parçalayıp her bir grubun kendi (din anlayışını) beğendiği fırkalara ayrılanlardan olmayın."*[21] Bu konudaki başka bir ilâhî emir de şöyledir: *"Artık her kim Rabbine kavuşmayı bekliyorsa (dünya ve âhirete) yararlı iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."*[22]

Yüce Allah'ın emrettiklerini yine O'nun rızası için yapmayı ilke edinen Müminleri âyet şöyle anlatmaktadır: *"Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz."*[23] Allah için doyurmak, O'nun azabından korkarak ve sevabını umarak yapılan hayırlı bir ameldir.[24] Herhangi bir karşılık hatta teşekkür bile beklemeden yapılan iyilik, ihlâs ve Allah rızası için bu amelin gerçekleştirildiğini gösterir. Allah rızası için yapılmayan işler ise boşa gider.[25] İçtenlikle Allah'a

18 Bakara 2/264: Taberî, IV, 659.
19 Bakara 2/264: Taberî, IV, 659.
20 Hûd 11/15-16.
21 Rûm 30/30-32.
22 Kehf 18/110.
23 İnsân 76/9.
24 Kurtubî, XXI, 460.
25 Râzî, XXX, 246.

imanı kendisine düstur edinen mümin tüm söz ve davranışında Allah'a, Resûlü'ne, Kitabı'na ve mümin kardeşlerine karşı daima samimidir. Hepsine içten duygularla bağlıdır. Bunun için Hz. Peygamber, dinin samimiyetten ibaret olduğunu ifade etmiş ve bunun Allah'a, Kitabı'na, Peygamberi'ne, yöneticilere ve bütün Müminlere karşı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır.[26] Onun için görsünler, duysunlar ve beğensinler diye hareket etmek müminin davranışı olamaz. İnanan bir kişi için esas olan Yüce Allah'a içten bağlılıktır ve O'nun takdirini ve beğenisini kazanmak için hareket etmektir. Bunu O'ndan başka birinin bilmesi de şart değildir. Resûlullah (sas) bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Kim, görsünler ve duysunlar diye iş yaparsa, Allah kıyamet günü onun maksadının gösteriş ve insanlara duyurmak olduğunu ortaya çıkarır."*[27] Allah Teâlâ buyruklarını içtenlikle yerine getiren Müminleri şu güzel benzetmeyle anlatmıştır: *"Allah'ın rızasını kazanmak ve içlerindeki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayır işlerinde harcayanların durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağınca iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisenti düşer yine de ürün verir. Allah yapıp ettiğiniz her şeyi görmektedir."*[28] Önceki âyette anlatılan gösterişçi münafık ile buradaki ihlâslı mümin hakkında verilen benzetmeler şöyle yorumlanmıştır: İşlenen amel toprağa, başa kakarak ve gönül kırarak veren münafık kimse katı kayaya, hesap günü ise şiddetli yağmura benzetilmiştir. Buna göre kişilerin amelleri, hesap günü onların azıkları olacaktır. Samimiyetle (*ihlâs*) amel eden kimse, sanki verimli bir toprağa tohum ekmiş gibi samimiyetine göre sevabının karşılığını alacaktır. İkiyüzlü kişinin ameli ise kuru kayaya tohum ekmeye benzer. Onda ne tohum durur ne de buradan bir ürün alınır. Âyette geçen *"içlerindeki cömertliği kuvvetlendirmek"* ifadesi, Müminlerin imanlı ve ihlâslı oluşlarını ispat etme olarak anlaşılmıştır. Yapılan hayır ve harcamaların gönülleri rahatlatıp teskin etmesi için bunların Allah için yapılması şarttır.[29]

Kişi, geçici dünya hayatındaki güç ve zenginliği en büyük değer olarak gördüğü zaman, elde ettikleriyle başka insanlara üstünlük kurmak için çabalayacaktır. İşte Mekke döneminde Müşrikler de elde ettikleri güç ve zenginliği, hatta Kâbe'ye ve ziyaretçilerine yönelik yaptıkları bir kısım iyilikleri başkalarına karşı övünç, üstünlük ve gösteriş aracı olarak kullanarak riyakâr bir karakter sergilemişlerdir. Hicret sonrası Müslümanların kurdukları toplumsal yapı içinde gösterişçi bir başka topluluk ortaya çıkmıştır. Bunlar, İslâm ve Müslümanlar karşısında ikiyüzlülüğü ve

---

26 Mümtehine 60/3: Sa'lebî, IX, 293; Tevbe 9/91: Kurtubî, X, 332; Buhârî, "Îmân", 42; Müslim, "Îmân", 95.

27 Kehf 18/110: Sa'lebî, VI, 203; Begavî, III, 223: Buhârî, "Riḳāḳ", 36, "Ahkâm", 9; Müslim, "Zühd", 47, 48; Dârimî, "Riḳāḳ", 35.

28 Bakara 2/265.

29 Bakara 2/264-265: Râzî, VII, 58-60.

samimiyetsizliği bir hayat tarzı olarak benimseyen ve sürekli çıkar peşinde koşan Münafıklardır. Çıkarlarını ve konumlarını kaybetmemek için inanmış gibi görünmüşlerdir. Ancak bu insanlar böyle yaparak kendilerini kandırmaktan başka bir şey yapmamışlardı. Çünkü ne çıkarlarını ne kişiliklerini koruyabildiler ne de âhiretlerini kazanabildiler. Özü sözü doğru olan Müminler ise bütün bu hastalıklı inanç ve uygulamalardan uzak durarak Yüce Allah'a, Resûlü'ne (sas) ve Müminlere olan bağlılık ve samimiyetlerini korudular. Onlar bütün yaptıklarını Allah'ın rızasını gözeterek, O'ndan başka kimseden bir övgü ve karşılık beklemeden yaparak, kişilik sahibi insanlar olmanın güzel örneklerini verdiler. Böylelikle Kur'ân, Müşrikler ve Münafıkların riyakâr davranışlarını kötü, Müminlerin içten ve samimi davranışlarını ise güzel örnekler olarak sunmuştur. Sonuçta her devrin Müminlerine riyadan uzak, içten ve samimi bir dindarlığı, ebedî âleme uzanan sâlih ve kalıcı amelleri tavsiye etmiştir.

FESAD

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَوْ كَانَ ف۪يهِمَٓا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَاۚ فَسُبْحَانَ اللّٰهِ
رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾

"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir."

(Enbiyâ 21/22)

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾

"İnsanların yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır; böylece Allah (hak ve hakikate) dönsünler diye yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattırıyor."

(Rûm 30/41)

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًاۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾

"İşte âhiret yurdu. Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. Asıl hayırlı sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır."

(Kasas 28/83)

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًاۜ اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

"Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."

(A'râf 7/56)

وَاذْكُرُوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّاَكُمْ فِي الْاَرْضِ
تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُوراً وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتاًۚ فَاذْكُرُوٓا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾

"Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. O'nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."

(A'râf 7/74)

اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَاداً اَنْ يُقَتَّلُٓوا
اَوْ يُصَلَّبُٓوا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْد۪يهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِۜ ذٰلِكَ
لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿٣٣﴾

"Allah'a ve Peygamberi'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Âhirette de onlara büyük bir azap vardır."

(Mâide 5/33)

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ اَيْد۪يهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُواۢ بَلْ يَدَاهُ
مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَٓاءُۜ وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ
طُغْيَانًا وَكُفْرًاۜ وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۜ كُلَّمَٓا
اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُۙ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًاۜ
وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٦٤﴾

"Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış (cömert değildir)!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır (cömert değillerdir) ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Onların arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlığı ve kini saldık. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez."

(Mâide 5/64)

وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ ف۪يهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَۜ وَاللّٰهُ لَا
يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

"(O münafık kimse) hâkimiyeti ele aldığında ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez."

(Bakara 2/205)

Fesad, Yüce Allah'ın yaratılışta koyduğu düzen ve ölçünün çiğnenmesidir. Bu konu, insanın Allah, insan ve tabiatla ilişkisi bağlamnda ele alınır. "Yaratılış" kıssasında melekler, insanın bozgunculuk yapma, fesad çıkarma gibi özelliklerinden bahseder.[1] Birçok kıssada geçmiş toplumların Allah Teâlâ'nın koyduğu kuralları çiğnemesi *fesad* kelimesiyle anlatılır. Müminlere de bu konuda uyarılarda bulunulur.

Fe-se-de kökünün mastarı olan *fesad* sözlükte; bozulmak, çürümek ve işe yaramamak anlamlarına gelir. Zıddı ise dine ve dünyaya yararlı işler anlamında *salâh* kelimesidir. *Fesad* kelimesi isim olarak, "zulüm, çalkantı, düzensizlik, kuraklık, kıtlık, herhangi bir şeyin ölçüsünden çıkıp bozulması" demektir. Bu bağlamda *fesad* kavramı çok kapsamlı bir kullanım alanına sahiptir. Kur'ân'da doğru ve faydalı gidişattan sapma anlamında kullanılır.[2] *Fesad* kökü mastar hâlinde on bir, diğer türevleri ile otuz dokuz olmak üzere elli âyette geçer. Kur'ân'da *fesad* ve *ifsad,* çoğunlukla karşıtları olan *ıslah* kavramıyla birlikte kullanılır. Bunlar tabii olarak Kur'ân ölçütüyle değerlendirilmekte ve her ikisinin dünyevî ve uhrevî karşılıkları belirtilmektedir.

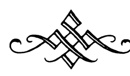
Kavramın tanımladığı olgular şunlardır: Şirk,[3] inkâr,[4] bâtıl inanç,[5] Yüce Allah'ın yolundan alıkoymak,[6] ilâhî yasaları ve adaleti göz ardı etmek,[7] kurulu düzeni değiştirmek,[8] geçmişteki sapkın kavimlerin davranışları,[9]

1 Bakara 2/30.
2 Halîl b. Ahmed, III, 321; İbn Düreyd, III, 426; Râgıb el-İsfahânî, s. 379-380.
3 Enbiyâ 21/22.
4 Yûnus 10/40; Sâd 38/28.
5 Âl-i İmrân 3/63.
6 Nahl 16/88.
7 Mü'minûn 23/71.
8 A'râf 7/127; Mü'min 40/26.
9 Fecr 89/12.

sihirbazlık,[10] kan dökmek,[11] azgınlık,[12] yol kesmek,[13] haksız kazanç sağlamak ve hırsızlık yapmak,[14] zulüm[15], zorbalık[16], tahrip[17] vb. *Fesad* kavramı *fitne,*[18] günahkârlık (*fücûr*),[19] zulüm,[20] aşırı gitmek (*israf*),[21] büyüklük taslamak (*tekebbür*)[22] vb. kelimelerle birlikte kullanılır. Yine şeytanın insanların arasını bozması (*nezğ*),[23] hile ve hıyanet (*dahal*),[24] bozukluk (*habâl*)[25] gibi kelimeler fesadla yakın anlamlıdır.

10 Yûnus 10/81.
11 Bakara 2/30.
12 Fecr 89/12.
13 Mâide 5/33.
14 Yûsuf 12/73.
15 A'râf 7/85-86, 103; Yûnus 10/91; Hûd 11/85; Şuarâ 26/183; Neml 27/14; Kasas 28/4.
16 Neml 27/48.
17 Neml 27/34.
18 Enfâl 8/73.
19 Sâd 38/28.
20 A'râf 7/103.
21 Şuarâ 26/151-152.
22 İsrâ 17/4.
23 Yûsuf 12/10.
24 Nahl 16/92-94.
25 Tevbe 9/47.

Zühreoğullarının müttefiki olan Ahnes b. Şerîk etkileyici bir hitabete sahip, göz dolduran biriydi. Medine'ye hicret eden Peygamberimizi karşılayanlar arasındaydı, oracıkta Müslüman olduğunu ilân etti. "Ben Müslüman olmak amacıyla geldim. Allah biliyor ki, doğru söylüyorum!" diyerek özellikle niyetine dair yeminler etti. Hz. Peygamber (sas) onun bu tavrını beğendi ve kendisine iltifatta bulundu. Ne var ki, Ahnes içten içe İslâm'ı inkâr eden bir münafıktı. Nitekim Hz. Peygamber'in huzurundan ayrılınca, Müslümanlardan bir gruba gece baskını düzenleyip onların davarını telef etti ve ekinini yaktı. Bu olay üzerine şu âyet indi: *"İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, düşmanların en yamanı olduğu hâlde kalbinde olana (sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâkimiyeti aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp, ekin ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez. Ona: 'Allah'tan kork!' dense gururu kendisini günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir! Orası ne kötü bir yataktır!"*[1]

FESAD, ALLAH'IN KANUNUNU ÇİĞNEMEKTİR

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ
بَعْضَ الَّذِى عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾

1 Bakara 2/204-206: Taberî, II, 571-572; Zemahşerî, I, 416.

"İnsanların yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır; böylece Allah (hak ve hakikate) dönsünler diye yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattırıyor."

(Rûm 30/41)

Kâinatın düzen içinde işlemesi Yüce Allah'ın birliğini ve kudretini göstermektedir. *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu."* âyeti[2] bunu ifade eder. Bu âyetin anlamı iki boyuta sahiptir. Birincisi; yeri ve göğü yönetecek Allah Teâlâ'dan başka ilâhların bulunması hâlinde, her ikisinin de düzeni bozulacaktır. Buna göre, gökleri ve yeri yönetecek olanın bir tek varlık olması zorunludur. Ayrıca bu tek varlık yalnızca Yüce Allah olmalıdır. Aksi takdirde evrendeki yönetim iki egemen güç arasındaki anlaşmazlık, birbirlerine karşı üstünlük çabası veya birbirlerini engellemelerle bozulacaktır.[3] İkincisi; evrende Yüce Allah'tan başka hiçbir varlık kendisine kulluk edilmesini hak etmemektedir. Zira her şeyin yaratıcı ve yaşatıcısı Allah Teâlâ'dır. Bu yüzden, kulluk edilmeye lâyık olan da yalnızca O'dur.[4] Evrendeki düzen tevhidin göstergesidir. Ele alınan âyette gizli bir kıyasa yer verilmiştir. Buna göre kıyas basitçe şöyle gösterilebilir:

Yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı ikisinin de düzeni bozulurdu.

Ancak ikisinin de düzeni (devam etmekte ve) bozulmamaktadır.

O hâlde yerde ve gökte Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.

Evrenin düzenli bir şekilde devam etmesi, Yüce Allah'ın buyruğuna bağlıdır. Şayet insanlar bu konuda yetkili olsalardı evrenin düzeni gene bozulurdu. Bu konu âyette şöyle ifade edilmektedir: *"Eğer hak o inkârcıların keyfî arzularına uysaydı, muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu. Hayır! Biz onlara şereflerini (Kur'ân'ı) getirdik, fakat onlar kendi şereflerine sırt çeviriyorlar."*[5] Âyet, evrenin ince bir dengede işleyen düzenine dikkat çekmektedir. Buradaki *hak* kelimesi evrenin doğru ve değişmez denge ve düzenini ifade etmektedir. Bu durumda, eğer Allah Teâlâ Müşriklerin arzularına göre davransaydı göklerin, yeryüzünün ve bunlarda bulunanların düzeni kesinlikle altüst olurdu. Çünkü onlar işlerin sonuçlarını

---

2 Enbiyâ 21/22.

3 Enbiyâ 21/22: Zemahşerî, IV, 136-137; Beyzâvî, II, 416-417.

4 Enbiyâ 21/22: Taberî, XVI, 246.

5 Mü'minûn 23/71.

bilemeyecek, sağlam ile bozuk olanı ayırt edemeyecek, dolayısıyla yanlışı doğruya tercih edeceklerdi.[6]

Başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır: *"İnsanların yapıp ettikleri (kötülükler) yüzünden karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır; böylece Allah (hak ve hakikate) dönsünler diye yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattırıyor."*[7] Âyet, Yüce Allah'ın buyrukları çiğnendiğinde ve O'na şirk koşulduğunda, karadan denize tüm evrende korkunç bir felâketle karşılaşılacağını belirtmektedir. Buna göre insanların işledikleri günahlar yüzünden karada ve denizde yağmurun azalmasına bağlı olarak kıtlık, kuraklık, insan ve hayvan neslinde ölümler yaygınlaşacak, yangın ve su baskınları meydana gelecek, hububat, deniz ürünleri ve av hayvanları azalacak, ticaret kazancı gerileyecek, bereket yok olacak, faydalar azalacak, zararlar artacaktır.[8] Böylece âyette, insanın sebep olduğu tahribatın acısını yine insanın kendisinin çekeceği belirtilir.

Rabbimiz birçok âyette insanları fesaddan sakındırmıştır. Bunlardan birinde şöyle buyurmaktadır: *"Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."*[9] Bu âyette de yeryüzündeki düzenin korunması emredilmektedir. *"Düzene sokulduktan sonra"* ifadesi, öncelikle peygamberlerin dünyayı ıslah görevlerini ifade etmektedir. Onların aldıkları vahiyle yeryüzünde dirlik ve düzeni sağlamalarından sonra, şirke saparak oradaki düzeni bozmamak gerekir. Bu âyette bozgunculuğun genel bir ifadeyle yasaklanması, bu kavramın bütün tür ve sınıfları kapsadığını da göstermektedir. Dolayısıyla âyet can, mal, nesil, din ve akıldan ibaret olan beş temel değerin (*Mesâlih-i külliyye-i hamse* ya da *zarûrât-ı hamse*) korunmasını da içermektedir.[10]

Kur'ân, adam öldürmemiş veya toplumsal düzeni bozmamış bir cana kıymayı bütün insanlığa karşı işlenmiş bir cinayet olarak sunmaktadır.[11] Bu bağlamda toplumun güvenliğini sarsarak yol kesmek ve suçsuz insanları öldürerek terör estirmek, Allah'a ve Elçisi'ne savaş açmaktır. Çünkü Allah bunları yasaklamıştır. Bunun cezası da ölümdür.[12]

---

6 Mü'minûn 23/71: Taberî, XVII, 88; Râgıb el-İsfahânî, s. 125; Zemahşerî, IV, 241; Beyzâvî, II, 475-476; İbn Âşûr, XVIII, 92.

7 Rûm 30/41.

8 Rûm 30/41: Zemahşerî, IV, 582; Kurtubî, XVI, 442; Beyzâvî, III, 53.

9 A'râf 7/56.

10 A'râf 7/56: Râzî, XIV, 139.

11 Mâide 5/32.

12 Mâide 5/33.

Kur'ân, Müşrikleri Yüce Allah'ın gönderdiği vahye uymaları konusunda açıkça uyarmıştır. Aksi takdirde daha önce aynı yolu izleyenlerin başlarına gelen onların da başına gelecektir. Bu bağlamda Kur'ân, helâk edilmiş kavimleri örnek vererek fesadın vahim sonuçlarından muhatapları sakındırmıştır. Nitekim Fecr sûresinde Peygamberimizin şahsında şöyle buyrulmuştur: *"Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine; ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e; vadide kayaları oyarak şehir yapan Semûd'a; güçlü saltanat sahibi Firavun'a? İşte bunların hepsi ülkelerinde azgınlık etmişler, durmadan oralarda fesad çıkarmışlardı. Bu yüzden Rabbin onların üzerine kırbaç gibi ceza yağdırdı. Çünkü Rabbin her şeyi yakından izlemektedir."*[13] Bu âyetler incelendiğinde bir sebep-sonuç ilişkisi kurulduğu görülür. Baş döndüren bir refah, beraberinde şımarıklık, azgınlık, bozgunculuk ve nihayet bunların davetiye çıkardığı ilâhî azap... Âd, Hz. Nûh'un soyundandı. Atası İrem de adını, "İrem bağları" diye şöhret bulan bahçeleriyle nam yapmış, sütunlu yüksek binalarıyla tanınan bir medeniyete vermişti ve ceberût bir kavmin reisiydi.[14] Semûd, taş ustalığıyla tanınan ve dağ eteklerine yontma taştan yaptığı sağlam binalarla tarihe geçen bir kavimdi.[15] Mısır Kralı Firavun da ilâhlık davası gütmesiyle, kazıklı işkence ve zulümleriyle tanınmıştı. Kalabalık ve güçlü orduları vardı. Ayrıca o yüksek kule ve piramitler yaptırmış bir zorbaydı.[16] Bu zalim kavimler ülkelerinde bozgunculuk yaptılar. Yani, Yüce Allah'ın belirlediği sınırları aştılar, O'na isyan edip küfre düştüler, günahlara battılar.[17] Bunun için de Kur'ân'ın bildirdiği şekilde Yüce Allah'ın azap ve helâk cezasını hak ettiler. Nitekim şu âyette müreffeh toplumların şımarıklığına ve bozgunculuğuna işaret edilmektedir: *"Düşünün ki, Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. Onun ovalarında saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."*[18]

Yeryüzünde fesadın yayılmasına engel olmanın bir yolu, fesad çıkaranlara "Dur!" diyebilmektir. *"... Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu..."*[19] âyeti işte bu konuyu işler. Âyetin baş tarafı, Hz. Dâvûd'un İsrâiloğullarına meydan okuyan Câlût'u öldürmesini konu edinir. Âyetin devamında ise söz konusu tarihî olaya gönderme yapılarak iman ve

---

13 Fecr 89/6-14.

14 Şuarâ 26/128-134; Fecr 89/6-8: Zemahşerî, VI, 369.

15 A'râf 7/74; Hicr 15/80-82; Şuarâ 26/149; Fecr 89/9.

16 Kasas 28/38; Mü'min 40/36-37; Fecr 89/10: Zemahşerî, VI, 369.

17 Fecr 89/10-12: Taberî, XXIV, 373.

18 A'râf 7/74.

19 Bakara 2/251.

itaatin inkâr ve isyana üstün geleceğine işaret edilir. Ayrıca âyette insan toplulukları ve milletler arasında geçerli bir kurala dikkat çekilir. O da güçler arası dengedir. Şayet Allah Teâlâ insanları birbirleriyle engellemeseydi, bozguncuların önünde hiçbir engel kalmayacaktı. Onlar sebebiyle yeryüzü tamamen fesada uğrayacak, kötülükler tüm dünyaya yayılacaktı.[20] Yine toplumsal ilişkilerin çekişmeye, düşmanlığa ve nihayet savaşa uzanan evreleri söz konusudur. İşte insan tüm bu çatışma ortamlarını sonlandıracak, sulh getirecek yasalara ihtiyaç duyar. O yasalar da insanlara peygamberler aracılığıyla gönderilmiştir. Bunlara uyulduğu takdirde, çatışmalar en alt düzeye inecek, aksi takdirde ise Yüce Allah'ın istediği dirlik ve düzen yeryüzünde sağlanamayacaktır.[21]

FESAD, YARATILIŞTAKİ DÜZENİ BOZMAKTIR

إِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُوٓا ... ﴿٣٣﴾

"Allah'a ve Peygamberi'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir..."

(Mâide 5/33)

Âyetin iniş sebebi olarak aktarılan farklı rivayetlerde ve yorumlarda, âyetin inmesine neden olan olayın içinde bulunan kişilerin 'Ukayl, Ureyne veya Selimoğulları gibi farklı kabilelerden ve Yahudiler veya Müşrikler gibi topluluklardan oldukları belirtilmektedir. Bu kişilerin ortak yanı ise kendilerine duyulan güveni sonuna kadar kötüye kullanmalarıdır. Arap kabilelerinden bir heyet Medine'de Peygamberimize gelip Müslüman olduğunu bildirir. Bir süre sonra, bu kişiler Medine'de sarılığa ve sıtmaya yakalanırlar. Hz. Peygamber'e başvurarak "Ey Allah'ın Elçisi! Bizler şehirli

20 Bakara 2/251: Zemahşerî, I, 477; Râzî, VI, 205; Beyzâvî, I, 213.
21 Bakara 2/251: Râzî, VI, 205.

olmayan, vahalarda sürüleriyle yaşayan kimseleriz. Medine'nin havası bize ağır geldi." derler. Hz. Peygamber de bunlar için birkaç deve ile bir çoban tahsis eder. Onlara bu develerle birlikte şehrin dışına çöle çıkmalarını ve onların ürünleriyle kendilerine bakmalarını söyler. Bunlar denileni yapar ve iyileşirler. Ancak kendilerine gösterilen güven ve yapılan iyiliğin ardından, Müslümanlığı terk ederek tekrar küfre döner, çobanı işkence ederek öldürür ve develerle birlikte kaçarlar. Sonunda yakalanıp Peygamber Efendimizin önüne getirilirler. Hz. Peygamber (sas) de onların bu yaptıklarına karşılık onları en ağır şekilde cezalandırır.[22]

Âyetin inişine sebep olan bu insanlar, üst üste büyük suçlar işlemişlerdir. Kendilerine duyulan güvene nankörlükle karşılık vererek ihanet etmişlerdir. Hukuku çiğnemiş, dirliği düzenliği hiçe saymış, yardımlaşma ve güven duygusunu zedelemişlerdir. Can ve malın dokunulmazlığını ihlâl etmişler; onlara yardım eden birini işkenceyle öldürmüşlerdir. Bütün bunlardan başka, Yüce Allah'ın gönderdiği hak dini kabul ettikten sonra yeniden şirke dönmüşlerdir. Bunu yaparak, Müminleri de kandırmışlardır. Bu kişiler, bütün anlamlarıyla fesad işlemiş ve sonunda ağır bir ceza ile karşılaşmışlardır.

Yüce Allah, ıslah edenlerle ifsat edenlerin bir tutulmayacağını belirterek şöyle buyurur: *"Yoksa iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanları yeryüzünde fesad çıkaranlarla bir mi tutacaktık? Yahut günah işlemekten sakınanları günaha batanlar gibi mi sayacaktık?"*[23] Bu âyette iki karşılaştırma söz konusudur: Karşılaştırmanın bir tarafında Allah ve Peygamberi'ni tasdik edip onların emirlerini yerine getiren ve dirlik-düzen içinde olan Müminler (*muslih*) vardır. Diğer tarafında Yüce Allah'tan başka tanrılar edinen, O'nun emirlerini çiğneyen ve toplum düzenini bozanlar yer almaktadır. İkinci karşılaştırmada ise bir tarafta Allah Teâlâ'ya karşı saygılı olup itaat eden ve O'na karşı gelmekten sakınanlar (*müttakîler*), diğer tarafta ise Yüce Allah'ın koyduğu yasaları gözetmeyen günahkâr Kâfirler bulunmaktadır.[24] Aslında bu karşılaştırmaların her ikisinde de Müminlerle diğerleri arasındaki fark vurgulanmaktadır. Yani ikinci karşılaştırmada Allah'a karşı gelmekten sakınmakla övülen kişiler Müminlerden başkası değildir. Keza günahta sınır tanımamakla yerilenler de birinci karşılaştırmadaki bozguncuların kendisidir. Her iki grup farklı özellikleriyle peş peşe iki kez karşılaştırılmışlardır. Böylece âyette inkâr ve bozgunculuk, iman ve sâlih amelin karşısına konulmuştur.

---

22 Mâide 5/33: Taberî, VIII, 360-369; Râzî, XI,220; İbn Kesîr, V,183-187; Buhârî, "Ḥudûd", 15-18; "Ṭıb", 5-6; "Cihâd", 152.

23 Sâd 38/28.

24 Sâd 38/28: Taberî, XX, 79; Zemahşerî, V, 262.

Kur'ân'da meleklerin Allah'ın yüceliğini ifade etmeleri ve kutsamalarından bahsedildirken insanın fesad çıkarma ve kan dökme özelliğine değinilmiştir. İlgili âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Hani Rabbin meleklere: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti. Onlar: 'Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken, orada fesad çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah: 'Şüphe yok ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim.' buyurdu."*[25] Âyette, insanoğlunun çeşitli yetki ve kabiliyetlerle donanmış olarak yeryüzüne halife kılınması karşısında meleklerin ağzından farklı bir özelliği daha ifade edilmektedir. O da isyan ve bozgunculuğa düşebileceği gerçeğidir. Çünkü insanın bozgunculuğu ve kan dökücülüğü, yaratılışındaki öfke ve gazaba yenilmesinin bir sonucudur. Buna karşın meleklerin sürekli olarak kulluk durumunda oluşları da onların Yüce Allah'ın buyruklarının dışına çıkamayan varlıklar olmalarının sonucudur. Melekler "halife" sözcüğünü işittiklerinde yaratılışında barındırdığı özellikleriyle âdemoğullarının fesad çıkaracağını da anlamışlardı. Bunun üzerine Yüce Allah insan soyu içerisinde hem fesadcıların hem de fesadcı olmayanların bulunacağını açıklamış ve meleklere: *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* buyurmuştu. Böylece Allah Teâlâ hikmetiyle, yine insanın yaratılışında bulunan iyilik özelliğine işaret etmişti.[26] Daha sonraki âyetler insanın Allah'tan öğrendiği bilgi ile eşyanın ismini bildiğini, Allah'a tövbe ettiğini ve doğru olanı gördüğünü ifade etmektedir.[27]

Kur'ân iman etmeyenleri fesad çıkaranlar olarak nitelemektedir. Yûnus sûresinde *"Onların arasından bu Kur'ân'a inanan da var, inanmayan da. Rabbin bozguncuları çok iyi bilmektedir."*[28] buyrulur. Âyetin sonundaki "bozguncular" ifadesi, Kur'ân'ı yalanlayan ve onu ısrarla inkâr edenleri anlatmaktadır ve onlar için bir tehdit niteliğindedir.[29] Âyette bahsedilenler; Mekkeliler, Ehl-i kitap veya inkâr edenlerin hepsi olabilir. Her ne şekilde olursa olsun, âyet iman yerine inkârı tercih edip bunda diretmeyi fesad işlemek olarak görmektedir. Çünkü inkâr edenler, Yüce Allah'ın yeryüzünde dirlik düzenlik olması için elçisi ile gönderdiği emirleri çiğneyen insanlardır. Dolayısıyla onları inkâr edenler kaçınılmaz olarak bozguncu olacaklardır.

İnkâr etmek ve insanları Allah'ın yolundan alıkoymak, kat kat azabı gerektiren bir fesad işidir. Rabbimiz şöyle buyurur: *"Hem kendileri inkâr eden hem de insanların Allah yolundan gitmesini engelleyenler yok mu, bozgunculuk yapmış*

25 Bakara 2/30.
26 Bakara 2/30: Kurtubî, I, 409; Beyzâvî, I, 83.
27 Bakara 2/31, 37-38.
28 Yûnus 10/40.
29 Yûnus 10/40: Taberî, XII, 185; Kurtubî, X, 506.

olmalarından ötürü işte onlara azap üstüne azap vereceğiz."[30] Söz konusu fesad eylemi; bu insanların Yüce Allah'ı inkâr ederek isyan etmeleri ve bunu insanlara emredip onları Allah yolundan alıkoymaları anlamına gelmektedir.[31]

Fesada sapan inkârcılarla ilgili şu âyet de dikkat çekicidir: *"(Kur'ân'dan) yüz çevirdiğinizde yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını parça parça edecek değil misiniz?"*[32] Âyette bahsedilen Hz. Peygamber'e ve onun getirdiği değerlere sırt çevirmenin sonucu şunlardır: Yeryüzünde Allah'a karşı gelip inkârda direnmek ve Câhiliye dönemindeki gibi fesad çıkarmak; yani yağma yapıp, kan dökmek ve İslâm sayesinde kurulan aile ve akrabalık bağlarını koparıp ayrılığa düşmektir.[33] Böylece âyette buyrulan değerlerden uzaklaşmanın bozgunculuğa ve yozlaşmaya yol açtığı belirtilmektedir. Nitekim şu âyette de sözünde durmayanlar, dinî ve toplumsal bağlarını koparanlar bozgunculuk yapan kimseler olarak nitelenir: *"Onlar ki, iyice pekiştirildikten sonra da Allah'a verdikleri sözden dönerler, Allah'ın birleştirilmesini emrettiğini (iman, akrabalık, beşerî ve ahlâkî bütün bağları) koparırlar, yeryüzünde fesad çıkarırlar; işte sonunda zararlı çıkacak olanlar da bunlardır."*[34]

Haktan sapmak fesadın kapsamı içinde yer alan bir eylemdir. Hz. Îsâ'nın ilâhlığını savunan ve bu konuda Hz. Peygamber (sas) ile tartışan Necranlı Hıristiyanların bâtıl inancı,[35] "fesad" olarak nitelenmiştir. Allah Teâlâ, Hz. Îsâ ile ilgili gerçekleri açıkladıktan sonra onları *"Allah bozguncuları çok iyi bilmektedir."*[36] ifadesiyle tehdit etmiştir. Çünkü onlar, Yaratıcı'nın bir ve yegâne olduğu konusundaki tevhid gerçeğinden sapmışlardı.

Kur'ân kibri de fesadla ilişkili görür. İsrâiloğulları ile ilgili şöyle buyrulmuştur: *"Biz kitapta (Tevrat'ta) İsrâiloğullarına şöyle bildirmiştik: Yeryüzünde mutlaka iki defa fesad çıkaracak, kibre kapılarak çok böbürleneceksiniz."*[37] Rivayete göre, İsrâiloğullarının ilk bozgunculukları Tevrat'ın hükümlerine aykırı davranmaları ve İşaya Peygamber'i katletmeleridir. İkinci bozgunculukları ise Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ'yı katledip Hz. Îsâ'yı da öldürmeye yeltenmeleridir. Aşırı böbürlenmeleri ise, Yüce Allah'a itaat ve kulluk etmeyi kendilerine yediremeyip büyüklük taslamaları

---

30 Nahl 16/88.
31 Nahl 16/88: Taberî, XIV, 332; Zemahşerî, III, 462.
32 Muhammed 47/22.
33 Muhammed 47/22: Taberî, XI, 213; Zemahşerî, V, 525.
34 Bakara 2/27.
35 Âl-i İmrân 3/61: Taberî, V, 465-466; Zemahşerî, I, 563-564.
36 Âl-i İmrân 3/63.
37 İsrâ 17/4.

ve insanlara zulmetmeleridir.[38] Onların bu fesad eylemleri elbette karşılıksız kalmamış, üzerlerine güçlü ordular gönderilerek en ağır şekilde cezalandırılmışlardır.[39]

Yüce Allah, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a toplumun işlerini düzene koymalarını açık bir dille şöyle emretmektedir. *"... Mûsâ, kardeşi Hârûn'a: 'Kavmimin arasında benim yerime geç onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme!' demişti."*[40] Âyet, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un şahsında tüm idarecilere toplumu güzel idare etmelerini, onların işlerini düzene koymalarını ve toplumu gruplara ayıracak bozguncu davranışlardan uzak durmalarını açık bir dille emretmektedir.[41]

İnsanın yaratılışından gelen cinsel arzuların meşrû yollar dışında kullanılması ve ahlâkî sapkınlıklar da fesadın kapsamında yer alır. Keza yol kesme, baskın düzenleme, hakka karşı baş kaldırıp azgınlaşma ve toplumun huzurunu bozma da fesad eylemlerindendir.[42] Bunun gibi, harcamalarda israfa kaçmak, haksız kazanç elde etmek, ölçü-tartıda hile yapmak ve nifak da "bozgunculuk" olarak nitelenmektedir.[43]

İnkâr ve nifaka saplananlar yaptıkları bozgunculuğun farkında da değillerdir. Bunlar kendi akıllarını beğenir, yaptıkları kötülükleri de iyi ve güzel davranışlar olarak görürler. Çünkü olaylara, hak ve hakikati bildiren vahyin penceresinden bakmazlar. Yine gerçekleri ters yüz etme, kendi art niyetlerini saklama, yanlışı doğru, doğruyu yanlış şeklinde göstermek de bunların işleridir. Şu âyetler, bu insanların içerisinde bulundukları ahlâkî yozlaşmayı bizlere anlatmaktadır: *"Onlara: 'Yeryüzünde fesad çıkarmayın.' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz!' derler. İyi bilin ki onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir."*[44] Bu insanlar, hile ve entrikalarını iyi ve güzel çabalar şeklinde tanıttıkları gibi, Allah'ın doğruya çağıran seçkin elçilerini de fitne ve fesad peşinde koşan kimseler olarak göstermişlerdir. Şu âyet de Hz. Mûsâ ile ilgili Firavun ve takımının yaptığı bu çarpıtmayı bizlere anlatmaktadır: *"Kavminin ileri gelenleri Firavun'a şöyle demişlerdi: 'Seni ve tanrılarını bırakıp ülkede bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?'"*[45]

Bu âyet, Hz. Mûsâ'ya muhalefet eden toplumun yönetici takımının çarpık zihniyetini ve karalama kampanyasını ortaya koymaktadır. Öte yandan Firavun gibi

---

38 İsrâ 17/4: Beyzâvî, II, 292.
39 İsrâ 17/5.
40 A'râf 7/142.
41 A'râf 7/142: Taberî, X, 416; Zemahşerî, II, 500-501; Kurtubî, IX, 323.
42 Ankebût 29/28-30, 36; Mâide 5/64; Neml 27/48-49.
43 Şuarâ 26/150-152; A'râf 7/85; Bakara 2/11-12.
44 Bakara 2/11.
45 A'râf 7/127.

zalim kralların, halkı gruplara ayırması, onlara zulmetmesi, savaş açıp ülkeleri harap etmesi de Kur'ân'ın bozgunculuk olarak nitelediği diğer örneklerdir.[46]

ALLAH, FESAD ÇIKARANLARI SEVMEZ

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذٖينَ لَا يُرٖيدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا فَسَاداًۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٨٣﴾

"İşte âhiret yurdu. Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. Asıl hayırlı sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır."
(Kasas 28/83)

Yeryüzünde Firavun gibi zulüm işleyen ve Kârûn gibi fesad çıkaran (*müfsid*) kimseler, Allah tarafından cezalandırılacaklardır. Sonunda kurtuluşa erecek olanlar, Rabbimizin buyruklarına karşı gelmekten sakınıp, sorumluluk bilinci taşıyanlar olacaktır. Kur'ân'da âhiret müjdesinin, haksız üstünlük kurma ve bozgunculuğun terk edilmesinden öte, bunlara yönelik isteğin dahi terk edilmesine bağlanması dikkat çekicidir.[47] Bununla amaç, Yüce Allah'ın yarattığı düzeni bozmak olan fesadın zararının büyük olduğunu ortaya koyarak buna götürecek her türlü sebepten uzaklaşmaktır. Sahip olduğu zenginlik ve gücü bozgunculuk yapmak için kullananlar Yüce Allah'ın sevmediği kimselerdir. Bu husus, Kârûn'a öğüt veren kişilerin dilinden âyette ifadesini şöyle bulmuştur: *"Allah'ın sana verdiklerinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma. Allah'ın sana iyilikte bulunduğu gibi sen de insanlara iyilikte bulun. Yeryüzünde de bozgunculuk çıkarmaya çalışma. Çünkü Allah bozguncuları sevmez."*[48]

Allah'ın yaratılışa koyduğu dengeyi, düzeni çiğneyerek onun bozulmasına göz yuman ve buna kayıtsız kalan toplumların yok oluşu kaçınılmazdır. Onlar, aslında

46 Kehf 18/94; Neml 27/34; Kasas 28/4.
47 Kasas 28/83: Zemahşerî, IV, 528-529.
48 Kasas 28/77.

Allah Teâlâ'nın kurallarına uymayarak bu sonucu kendi elleriyle hazırlamaktadırlar. Kur'ân'da bu durum şöyle vurgulanmıştır: *"Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kesim bunu yaptı. Zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düşüp günahkâr oldular. Rabbin, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir."*[49] Âyet, zulüm ve haksızlığa sapanların ilâhî hesabı dikkate alarak yaşamış olsalardı yok olmaktan kurtulacaklarını bizlere bildirmektedir. Yine bu âyet, yeryüzünde fitne ve fesadı engellemeye çalışanların sayısının oldukça az olduğunu belirtir. Fesadı önlemeyenler, iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmayı dinin temel ilkelerinden biri olarak önemsemeyenlerdir. Âyette arzuları peşinde ömür tüketen, liderlik ve servet sevgisiyle hak ve hukuk gözetmeyenler "zalimler" olarak ifade edilmektedir. Devamında ise ıslah edenlere, Allah'ın yarattığı düzeni, koyduğu kurallarla koruyup sürdürenlere azap edilmeyeceği bildirilmektedir.[50] Buradaki "zulüm" ifadesi "şirk" anlamına da gelmektedir.[51] Buna göre halkı şirk içinde olsa bile düzgün işler gören, ilişkilerinde hak ve hukuka riayet eden ve hiçbir fesad işi olmayan topluluklar helâke mâruz kalmayacaktır.[52]

Bozguncularla mücadele eden peygamberlerden Hz. Şuayb, insanları iman etmekten alıkoyan bu kimseleri şöyle uyarır: *"İnananları tehdit edip Allah yolundan alıkoyarak ve bu yolu çelişkili ve eğri göstermek maksadıyla yolların başını tutmayın... Bozguncuların sonunun nasıl olduğunu da düşünün!"*[53] Hz. Şuayb'ın onları uyarmasının sebebi, ülkede düzeni sarsmaları ve güveni bozmalarıydı. Hz. Şuayb, Medyenlilerin dikkatini önceki bozguncuların düştüğü akıbete çekmişti.

Yeryüzünde fitne ve fesadın ortadan kalkması için, inananların birbirine destekçi ve yardımcı olmaları gerekmektedir. Çünkü böyle bir iş birliğinin olmaması, bu noktada gerekli çabayı ortaya koyma gücünden inananları mahrum bırakacaktır. Konu, Medine'de Müslümanlarla inkârcı topluluklar arasındaki ilişkiler bağlamında şu şekilde ifade edilir: *"İnkâr edenler birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır. İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur."*[54] Bu âyette inkârcıların bile kendi aralarında dayanışma içinde oldukları belirtilir.

49 Hûd 11/116-117.
50 Hûd 11/117: Zemahşerî, III, 247.
51 En'âm 6/82; Lokmân 31/13.
52 Hûd 11/117: Taberî, XII, 632; Zemahşerî, III, 247; Kurtubî, XI, 234.
53 A'râf 7/86.
54 Enfâl 8/73.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, doğru ve sağlıklı durum (*salâh*), Yüce Allah'ın evreni, yeryüzünü ve nihayet insanı yaratıp içine yerleştirdiği durumdur. Bunların gerçek hâlinden yani Allah'ın yarattığından farklı algılanması veya farklı bir hâle sokulması fesaddır, bozmadır, bozulmadır. Örneğin Allah Teâlâ'nın bir oluşuna yönelik yanlış inanç, yani şirk ve küfür fesaddır. Yüce Allah'ın yeryüzünde yarattığı düzenin sağlam bir şekilde işlemesi için, peygamberlerin getirdiği ilke ve değerlerin çiğnenmesi de fesattır. Çünkü bu kurallar, doğru durumun devamı ve işlerin yolunda gitmesi için gereklidir. İnsanın içinde taşıdığı kibre, elde ettiği geçici güce ve zenginliğe kapılıp Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini hiçe sayması ve çiğnemesi yüzünden karada ve denizde fesad ortaya çıkar. İnsanın dünya hayatında diğer insanlarla ilişkilerini doğru ve sağlıklı yürütmesi için de Yüce Allah'ın emirlerini ve yasaklarını bilmeye ve onlara uymaya ihtiyacı vardır. Bu yüzden bireylerin ve toplumların ilişkilerinde doğru durumu bozan; hakkı hukuku çiğneme, insanlara baskı, yapılan anlaşma ve verilen sözlerde durmama gibi günahlar nifak ve fesaddır. Yüce Allah'ın yarattığı duruma uygun olan aile ve Müslümanlık bağlarını koparmak yine güveni sarsmak ve yanlış ilişkilere girmek de fesaddır. Tarih boyunca peygamberler, art arda gelmiş, insanları doğru yola çağırmışlardır (*ıslah*). Dirliği ve düzeni yeniden kurmak için canla başla çalışmışlar, insanlığı barışa, kardeşliğe ve dayanışmaya götüren sâlih ameller işlemeye davet etmişlerdir.

CANA KIYMAK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّۜ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا
لِوَلِيِّه۪ سُلْطَاناً فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِۜ اِنَّهُ كَانَ مَنْصُوراً ﴿٣٣﴾

“Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da (kısas yoluyla) öldürme hususunda sınırı aşmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur.”

(İsrâ 17/33)

وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْۜ
اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴿٣١﴾

"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır."

(İsrâ 17/31)

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَر۪يقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْۘ
تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۜ وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ
عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْۜ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍۚ فَمَا
جَزَٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ
اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

"(Ey Yahudi toplulukları!) Sonra sizler birbirinizi öldürüyorsunuz; içinizden bir kesimi yurtlarından sürüyor, onlara karşı kötülük ve düşmanlıkta birbirinize arka çıkıyorsunuz. Esirler olarak size geldiklerinde de fidye verip kendilerini kurtarıyorsunuz. Hâlbuki onları sürgün etmek size haram kılınmıştı. Yoksa siz kitabın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bu şekilde davranan birinin dünya hayatındaki cezası ancak rezil rüsvâ olmaktır; kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine itilirler. Çünkü Allah sizin yapmakta olduğunuzdan habersiz değildir."

(Bakara 2/85)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰىۜ اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ
بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰىۜ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخ۪يهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ
وَاَدَٓاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍۜ ذٰلِكَ تَخْف۪يفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌۜ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ
فَلَهُ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٧٨﴾

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır."

(Bakara 2/178)

وَالَّذ۪ينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا
بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَاماًۙ ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ ف۪يه۪ مُهَاناًۗ ﴿٦٩﴾

"O sâlih kullar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve horlanmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."

(Furkān 25/68-69)

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

"Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki Allah'a karşı gelmekten sakınırsınız."

(Bakara 2/179)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٢٩﴾
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْل۪يهِ نَاراًۜ
وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يراً ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَۚۛ كَتَبْنَا عَلٰى بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ
فِي الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَم۪يعاًۜ وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا
النَّاسَ جَم۪يعاًۜ وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِۘ ثُمَّ اِنَّ كَث۪يراً مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ
فِي الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

"İşte bundan dolayı İsrâiloğullarına (Tevrat'ta) şöyle yazmıştık: 'Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesad çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.' Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller (mûcize ve âyetler) getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler."

(Mâide 5/32)

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِناً اِلَّا خَطَـًٔاۚ وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَـًٔا فَتَحْر۪يرُ
رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ يَصَّدَّقُواۜ فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ
لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍۜ وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ
م۪يثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِه۪ وَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ
شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِۘ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يماً حَك۪يماً ﴿٩٢﴾

"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/92)

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزَٓاؤُ۬هُ جَهَنَّمُ خَالِداً ف۪يهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَاباً عَظ۪يماً ﴿٩٣﴾

"Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."

(Nisâ 4/93)

Mekke döneminde inen Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde haksız yere cana kıymanın, katilliğin haram olduğu açıkça belirtilir.[1] Bu çirkin iş, Câhiliye dönemi şirk kültürünün yanlışlarından biri olarak gösterilir.[2] Haksız yere cana kıymaktan uzak durmak, Allah'ın sevdiği kulların bir özelliği olarak belirtilir ve bu suçun âhiretteki sonuçlarından bahsedilir.[3] Mekke'de inen sûrelerde ayrıca can almayı meşrû kılan durumların olabileceğine dikkat çekilir. Medine döneminde inen âyetlerde ise öldürmeyi meşrû kılan şartların neler olduğu açıklanır.[4] Yanlışlıkla öldürmenin ceza gerektiren yaptırımları ile kasten cana kıymanın -dünyadaki cezası da olmakla birlikte- özellikle âhiretteki sonuçları söz konusu edilir.[5]

Kur'ân-ı Kerîm suçsuz bir cana kıymanın insanın işleyebileceği ağır bir suç oluşundan bahsederken sözü, insanın yaratılış sürecinin başına getirir. İnsan tabiatında böyle bir zayıflığın varlığına dikkat çekilir. Melekler bunu *"Orada fesad çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"* sözleriyle ifade ederler.[6] Konuyla ilgili âyetlerin bir kısmı da İsrâiloğulları bağlamında zikredilir. Kur'ân'a göre Hz. Mûsâ'nın davetine karşı çıkan Firavun, haksız yere İsrâiloğullarının evlâtlarını öldürmüştür.[7] Onun amansız zulmünden Yüce Allah'ın yardımıyla kurtulan İsrâiloğulları da, Allah'a verdikleri sözü çiğneyerek haksız yere kan dökmüşlerdir.[8] Peygamberlerin canına kastetmekten dahi geri durmamışlardır.[9] Hz. Âdem'in biri diğerini katleden iki oğlundan[10] ve kısastan bahseden âyetler de yine İsrâiloğullarıyla ilgili bir bağlamda geçer.[11] Bu sebeple müfessirler

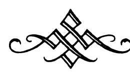
1 En'âm 6/151; İsrâ 17/33.
2 En'âm 6/137; İsrâ 17/31.
3 Furkān 25/68-70.
4 Bakara 2/178-179; Mâide 5/33.
5 Nisâ 4/92-93.
6 Bakara 2/30.
7 Bakara 2/49; A'râf 7/141; İbrâhîm 14/6; Kasas 28/4.
8 Bakara 2/84-85.
9 Bakara 2/61, 87; Âl-i İmrân 3/21, 112; Mâide 5/70.
10 Mâide 5/27-32.
11 Mâide 5/45.

söz konusu âyetlerde, Müslümanların canına kastetmekten geri durmayan Medine Yahudilerinin eleştirildiğini söylemişlerdir.[12]

Kur'ân'da cana kıyma, *katl* kelimesi ile ifade edilmiştir. *Ka-te-le* kökü[13] "bir başkasını öldürmek, ölümüne neden olmak" anlamına gelmektedir.[14] Kelimenin Kur'ân'daki kullanımlarında "insan öldürmek, savaşmak, lânet okumak" anlamları öne çıkar.[15] *Mevt* ise bunun sonucudur.[16] Bu eylem, âyetlerde genellikle "insanı öldürmeyin" (*lâ taktulû'n-nefs*) yasaklamasıyla yer almıştır.[17] Bununla birlikte konu, kan dökerek cana kıymak (*sefkü'd-dem*),[18] yanlışlıkla (*hataen*) veya bilip isteyerek (*ta'ammüden*) adam öldürmek,[19] kasten öldürme cezasına fiilen denk bir ceza (*kısâs*) belirlenmesi,[20] mağdur tarafa ceza ve kan bedeli (*diyet*) ödenmesi, diyeti iyilikle ödemek (*edâün bi ihsân*), yetki, delil (*sultân*), cezayı affetme (*af*), hafifletme (*tahfîf*), rahmet, cezayı infazda aşırıya gitmek (*isrâf*), kefâret olarak peş peşe iki ay oruç (*sıyâmü şehreyn mütetâbi'ayn*); köleyi hürriyetine kavuşturmak (*tahrîrü rakabe*), kasten cana kıymanın âhiretteki karşılığı da *ebedî cehennem, Allah'ın lâneti, gadabı ve azabı* (büyük azap)[21] kelimeleri ve ibareleriyle ele alınmıştır.

12 Mâide 5/27: Taberî, VIII, 317; İbn Atıyye, III, 151.
13 Fîrûzâbâdî, s. 1046.
14 Halîl b. Ahmed, III, 359.
15 Dâmegânî, *Ḳāmûsü'l-Ḳur'ân*, II, 143-144.
16 Cürcânî, s. 179; Râgıb el-İsfahânî, s. 393.
17 En'âm 6/151; İsrâ 17/33; Furkān 25/68.
18 Bakara 2/30, 84.
19 Nisâ 4/92-93.
20 Bakara 2/178-179; Mâide 5/45.
21 Bakara 2/85, 178-179; Nisâ 4/92-93; Mâide 5/45; İsrâ 17/13.

MASUM BİR CANA KIYMAK BÜYÜK BİR GÜNAHTIR

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتٖى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّۜ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهٖ سُلْطَاناً
فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِۜ اِنَّهُ كَانَ مَنْصُوراً ﴿٣٣﴾

"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da (kısas yoluyla) öldürme hususunda sınırı aşmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur."

(İsrâ 17/33)

Kur'ân'da belirtildiğine göre, Hz. Âdem'in iki oğlu Yüce Allah'a birer kurban sunarlar.[1] Birinin kurbanı Allah Teâlâ tarafından kabul edilirken, diğerininki kabul edilmez. Kurbanı kabul edilmeyen Kâbil, kardeşi Hâbil'i kıskanır ve "Seni öldüreceğim." der. Hâbil ise Allah'ın, sadece takvâ sahibi kişilerin kurbanlarını kabul buyuracağını söyler. *"Sen beni öldürmeye yeltensen de ben sana asla karşılık vermeyeceğim, çünkü ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım."* diye ekler. Hâbil, kardeşine, yaptığının karşılıksız kalmayacağını ve âhirette diğer günahlarıyla birlikte bunun cezasını da çekeceğini belirtir. Ona kardeş katili olmanın vebalinin ne denli büyük olduğunu hatırlatır. Aslında o, Kâbil'in kendisini öldüreceğine asla ihtimal vermemekteydi. Ne

---

1 Mâide 5/27-31.

var ki Kâbil ihtirasına yenik düştü ve kardeşinin canına kıydı. Bir süre sonra pişman olsa da iş işten geçmiş ve kardeş katili olmuştu.

Kur'ân'ın açıklamalarından Câhiliye dönemindeki yaygın suçlardan birinin cana kıymak olduğu anlaşılır. Can dokunulmazlığının ve cana kıymanın haramlığının Mekkî sûrelerde ele alınması da bunu gösterir. Câhiliye döneminde mala veya namusa yönelik saldırılar alabildiğine yaygındı ve bu durum can kayıplarının yaşanmasına yol açıyordu. Buna eşlik eden öç alma isteği ve kan davası gütmek de can kaybını iyice arttırıyordu. Kabileler arası akrabalık ve dostluklara bağlı olarak kan davaları bir kabileden diğerine intikal ederek iyice yaygınlaşmıştı.[2]

Câhiliye uygulamalarından biri de kız çocuklarının canına kıyılmasıydı. Geçim endişesi,[3] kadınların toplum içindeki zayıflığı,[4] utanma duygusu[5] gibi sebeplerle kız çocukları katlediliyordu. Kimi zaman kıskançlık ve Câhiliye taassubu kaynaklı olsa da[6] bu konudaki asıl endişe geçim kaygısıydı. Nitekim Kur'ân da başlıca neden olarak bunu gösterir.[7] Hatta fakirlik korkusuyla bazen erkek çocuklarını öldürdükleri de olurdu.[8] Bu, doğduktan sonra olduğu gibi, daha doğmadan ceninin düşürülmesi ve hamileliği engelleme şeklinde de olurdu.[9] Bu bağlamda Kur'ân'da kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü bildirilir.[10] Bunun yanında Râzî (ö. 606/1210), kız çocuğunu yüksekçe bir yerden atma, boğma ve boğazlamadan da bahseder.[11] Bu acımasız uygulamanın Müşriklerin çoğuna nisbet edilmesi[12] ve kadınlardan alınan biatta bunu yapmayacaklarına dair söz alınması, durumun ne kadar yaygın olduğunu gösterir.[13]

Kur'ân temel ilke olarak cana kıymayı yasaklamıştır. Bu da insan canının saygınlığıyla ilgilidir. Konu hakkında Mekke döneminde inen âyetlerde bu temel ilke şöyle ifade edilmiştir: *"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı cana kıymayın!"*[14] Bu âyetlerde *"haklı bir sebep bulunmadıkça"* (*bi'l-hak*) ifadesiyle

2 Bakara 2/178: İbn Âşûr, II, 135.
3 En'âm 6/151; İsrâ 17/31.
4 Zuhruf 43/18: Taberî, XX, 563-564; İbn Kesîr, XII, 306; Râzî, XXVII, 203.
5 En'âm 6/151: İbn Kesîr, VI, 211.
6 Nahl 16/59: Râzî, XX, 57.
7 En'âm 6/151: İbn Kesîr, VI, 211; Râzî, XIII, 245.
8 En'âm 6/151: İbn Kesîr, VI, 211.
9 Mümtehine 60/12: İbn Kesîr, XIII, 532.
10 Nahl 16/59; Tekvîr 81/9.
11 Nahl 16/59: Râzî, XX, 57.
12 En'âm 6/137.
13 Mümtehine 60/12: İbn Kesîr, XIII, 532.
14 En'âm 6/151; İsrâ 17/33.

can almayı meşrû kılan durumların varlığına işaret edilmiştir. İstisnai durumların neler olduğu ise, Medenî âyetlerde açıklanmıştır. Haklı bir gerekçe olmadan kasten adam öldürmenin cezası olarak katilin öldürülmesi yani kısas hükmü getirilmiştir.[15] Mal ve can güvenliğine kastedip ülkedeki düzeni bozmanın (*hirâbe*) cezai yaptırımları arasında ölüm cezası da yer almıştır.[16] Böylece kasten adam öldürme ve hirâbe suçları için getirilen ölüm cezası, yasak olan cana kıymanın dışında tutulmuştur.[17] Din ve vatanı müdafaa uğruna yürütülen silâhlı mücadelede düşman askerlerini öldürmek de böyledir. Anlaşmaları ihlâl eden ve Müminleri arkadan vuran Müşriklerin, kendilerine tanınan süre sonunda bulundukları yerde öldürülmesi emredilmiştir. Bu da savaş bağlamıyla ilgili özel bir istisnayı ifade etmektedir.[18]

MASUM BİR CANA KIYMANIN CEZASI AĞIRDIR

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ
وَلَا يَزْنُونَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًاۙ ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًاۗ ﴿٦٩﴾

"O sâlih kullar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve horlanmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."

(Furkān 25/68-69)

Kur'ân cana kıyma konusunun dünyevî sonuçları üzerinde de durmuştur. Bu çerçevede suçun kasten veya yanlışlıkla işlenmesi arasında bir ayırıma gitmiştir.

15 Bakara 2/178.
16 Mâide 5/33-34.
17 İsrâ 17/33: Râzî, XX, 202.
18 Tevbe 9/1-5.

Ancak neyin kasten, neyin yanlışlıkla öldürme sayıldığını açıklamamıştır. Kasten cana kıymanın karşılığı olarak cezanın şahsiliği ilkesi gereği, kısas yani öldürene ölüm cezası getirilmiştir. Böylece Câhiliye döneminde görülen haksız uygulamalar ortadan kaldırılmıştır.[19] Zira o dönemde katilin ele geçirilememesi durumunda onun yerine kabilesinden bir yakını öldürülebilmekteydi. Katil ileri gelen biri olduğunda cezai müeyyide uygulanamamaktaydı. Öldürülen kimsenin toplumsal statüsü katilden yüksek olduğunda ise bir kişiye karşılık birçok kişi öldürülüyordu.[20] Buna karşılık Kur'ân, sadece katilin cezaya çarptırılacağını, katilin veya maktulün toplumsal statüsünün dikkate alınmayacağını hükme bağladı. Yine katile mutlak surette ölüm cezası (*kısas*) uygulanmasını emretmedi. Kısasın tatbikinde de sınırın aşılmamasını vurguladı.[21] Öldürülenin velisinin kısas isteme yetkisini kullanmada sınırı aşmaması (*israf*) yönündeki uyarı da bundandır.[22] *"Hüre hür, köleye köle, kadına kadın"* ifadesi kısasta toplumsal statünün ve cinsiyet farkının hiçbir öneminin olmadığına işaret etmektedir.[23] Zira rivayetlere göre bu âyet, aralarında düşmanlık bulunan iki kabileden güçlü olanın, kendilerine mensup bir köleyi karşı taraftan hür bir kimseye denk görmesi üzerine inmiştir.[24] *"Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır."* ifadesi de müfessirlerce kısasta eşitlik ve denkliğin esas olduğu yönünde yorumlanmıştır.[25]

Kur'ân'da *"Kısasta sizin için hayat vardır."*[26] buyrulmak suretiyle kısasın insanların can güvenliğini teminat altına alıcı yönüne işaret edilmiştir. Zira hiçbir haklı gerekçe olmaksızın kasten birinin canına kıydığında kendisinin de öldürüleceğini bilen kimse, bundan vazgeçer. Böylece iki can da korunmuş olur. Aklı başında olan ve sağlıklı düşünen herkes böylece masum bir cana kıyma düşüncesinden vazgeçer.[27] Yine kısasla birlikte sadece katilin cezalandırılması hükme bağlandığından öldürülenin yakınları, intikam duygusuyla hareket etmez ve böylece suçu olmayanların canları korunmuş olur. Kısas sayesinde Câhiliye dönemindeki gibi kabileler arası kan davalarının da önü alınmış olur.[28]

Kur'ân kasten cana kıyan kimseye ölüm cezası vermekle birlikte öldürülenin yakınlarına affetme yetkisi de tanımıştır. Öldürülen kişinin velisine bu konuda yetki

19 Bakara 2/178.
20 Bakara 2/178: Râzî, V, 50; Kurtubî, III, 65; İbn Âşûr, II, 135.
21 Bakara 2/178: İbn Atıyye, I, 422.
22 İsrâ 17/33: Mukātil b. Süleyman, II, 530; Râzî, XX, 204-205.
23 Bakara 2/178: Mukātil b. Süleyman, I, 158; Râzî, V, 52.
24 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 51-52.
25 Şûrâ 42/40: Râzî, XXVII, 180.
26 Bakara 2/179.
27 Bakara 2/179: İbn Ebî Hâtim, I, 298; Râzî, V, 60.
28 Bakara 2/179: İbn Atıyye, I, 428.

(*sultân*) verildiği belirtilir.[29] Diğer bir âyete getirilen bir yorumda katilin "kardeş" olarak nitelenmesi, maktulün velisinin gönlünü yumuşatmak ve affı tercih etmesini sağlamak içindir.[30] Âyette *"... artık ona hakkaniyetle uymalı ve (diyeti) ona (öldürülenin yakınına) güzellikle ödemeli..."* buyrulmuştur. Böylece velinin af sözüne sadık kalması, katilin de diyeti, olumsuz söz ve davranışta bulunmaksızın tatlı tatlı ödemesi istenmiştir.[31] Âyetin sonunda *"Bu, Rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir."* buyrulmuştur.[32] Böylece kısasa ilâveten af ve diyet yolunun açılmasının her iki taraf için ne büyük bir lütuf olduğu hatırlatılmıştır.

Affın ve belli bir bedel karşılığında anlaşmanın teşvik edilmesi, kısasın caydırıcılık özelliğine zarar vermez. Çünkü diyeti kabul edip etmeme hakkı öldürülenin yakınına (*velî*) aittir ve onun af yolunu tercih etmesi, her zaman gerçekleşen bir durum değildir. Dolayısıyla kısasın bir seçenek olarak varlığı, caydırıcı bir unsur olarak yeterlidir.[33]

"Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır."[34] buyruğu katile yönelik bir hitap olarak değerlendirilebilir. Bu durumda ilk suçunda affa uğramış olan bir kimsenin ikinci kez bu suçu işlemesi hâlinde ağır bir azaba çarptırılacağı belirtilmektedir. Bu elim azabı bazı müfessirler âhiretteki azap olarak değerlendirmiştir. Bazıları ise suçun ikinci kez tekrarı hâlinde af yolunun kapanması ve kısastan başka bir yolun kalmaması şeklinde açıklamıştır. Çünkü bu kişi cinayeti alışkanlık hâline getirmiştir; dolayısıyla o hayatta olduğu sürece hiç kimsenin canı emniyette değildir. Bu ifadeyi, af yolunu seçip diyeti aldıktan sonra katili öldürmeye kalkışan akrabalara yönelik bir uyarı olarak değerlendirenler de vardır.[35] Resûlullah (sas), *"Diyeti almasının ardından kişiyi katleden kimseyi asla affetmiyorum."*[36] buyurarak bunun ne denli çirkin bir davranış olduğuna işaret etmiştir.

Kur'ân'da yanlışlıkla bir müminin canına kıyan kimseye verilecek cezai yaptırımlar da ele alınmıştır.[37] Öncelikle bir müminin diğer bir müminin canına kastetmesinin asla söz konusu olamayacağı, bunun ancak yanlışlıkla olabileceği vurgulanır. Ardından yanlışlığa kurban edilen kişinin içinde bulunduğu duruma göre

29 İsrâ 17/33: Râzî, XX, 203.
30 Bakara 2/178: Râzî, V, 58.
31 Bakara 2/178: Mukātil b. Süleyman, I, 158.
32 Bakara 2/178.
33 Bakara 2/179: İbn Âşûr, II, 145.
34 Bakara 2/178.
35 Bakara 2/179: Mukātil b. Süleyman, I, 159; Râzî, V, 59.
36 İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 72.
37 Nisâ 4/92.

farklı yaptırımlar getirilir. Öldürülen kişinin Müslüman bir topluma mensup olması durumunda katil, mümin bir köle âzat etmeli ve öldürülen kişinin ailesine diyet ödemelidir. Pek tabii ki öldürülenin ailesi diyet hakkından vazgeçebilir. Eğer yanlışlıkla öldürülen Mümin ve Müslümanlarla savaş hâlinde düşman bir topluma mensup ise, o zaman katil mümin bir köleyi hürriyete kavuşturmalıdır. Öldürülen, Müslümanlarla anlaşmalı bir kesime mensup ise katil onun ailesine diyet ödemeli ve mümin bir köle âzat etmelidir. Bu cezaları yerine getirme imkânı bulamayan katil ise iki ay peş peşe oruç tutmak suretiyle Yüce Allah'tan affını dilemelidir. İlgili âyette diyetin miktarı ve ödeme şekliyle ilgili bir açıklamaya gidilmemiştir. Zira diyet, Câhiliye döneminde de bilinmekteydi. Kur'ân sadece hata ile kasıt arasını ayırmış ve yanlışlıkla öldürme için diyet ve kefâret yükümlülüğü getirmiştir. Diyetin miktarı ve ödeme şekliyle ilgili Kur'ân'ın açıklamadığı konuları Resûlullah hadislerinde (sünnet) ayrıntısıyla açıklamıştır.[38]

Masum bir insanın canına kıymanın âhiretteki cezası da büyüktür. Nitekim âyetlere göre şirk, cana kıyma ve zina günahlarını işleyenleri, âhirette şiddetli bir azap beklemektedir.[39] Bu günahlarından pişmanlık duyup tövbe eden, imanı ve yaptıklarıyla da tövbesinde samimi olduğunu gösterenleri ise Allah Teâlâ affedecektir. Kasten bir müminin canına kıyan kimse ise ebedî olarak cehennem azabına çarptırılacak, Yüce Allah'ın gazap ve lânetine mâruz kalacaktır. Konu âyette şöyle dile getirilmektedir: *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."*[40] Bu âyette tövbeden bahsedilmemesi, kasten cana kıyan kimse için tövbe imkânının bulunup bulunmadığı konusunda farklı değerlendirmelere yol açmıştır. Kur'ân'ın konuya ilişkin nihai hükmünün âyette ifade edildiğini ileri süren müfessirler, kasten cana kıyan kimse için tövbe imkânının bulunmadığını belirtmişlerdir. Zira söz konusu âyetin iniş sebebine bakıldığında bu konu açıklığa kavuşur. Rivayete göre, bu âyet Makîs b. Subâbe hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki, Makîs'in kardeşi Neccâroğullarının mahallinde ölü olarak bulunur. Hz. Peygamber (sas) Neccâroğullarından katili biliyorlarsa teslim etmelerini, aksi takdirde Makîs'e kardeşinin diyetini ödemelerini ister. Kendi adına işin takibi için de Fihroğullarından birini görevlendirir. Katil tespit edilemez ve Neccâroğulları Makîs'e yüz deve diyet öderler. Makîs yolda Hz. Peygamber'in yanında gönderdiği aracıyı öldürür, irtidat ederek

38 Buhârî, "Diyât", 1-32; Ebû Dâvûd, "Diyât", 1-31.

39 Furkān 25/68-69.

40 Nisâ 4/93.

diyet develeriyle birlikte Mekke'ye geçer.[41] Bu durumda masum birinin canına kıyan ve yaptığından asla pişmanlık duymayan bir insan söz konusudur. Bu yönüyle kasten birinin canına kıyma gibi ağır bir suçu işleyip de tövbe etmeyen kimsenin cennet yüzü görmeyeceği vurgulanmış olmaktadır.

Bazı âyetlerde yukarıdaki âyetten farklı olarak cana kıyma suçunu işlemiş olup da bu yaptığından pişmanlık duyan insandan söz edilir: *"Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."*[42] Bu âyetler müşrik iken cana kıyıp zina eden, sonra pişmanlık duyup Müslüman olmak isteyen kimseler hakkında inmiştir.[43] Bütün bunlar göstermektedir ki haksız yere masum bir kimsenin canına kıyan katilin yapacağı içten bir tövbe, kısas veya fidyeyi ortadan kaldırmasa da âhiretteki cezasının affedilmesini sağlayabilir. Devam eden âyetler de buna işaret etmektedir: *"Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hâllerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Evet, kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah'a yönelmiş olur."*[44]

Yanlışlıkla ve kasten cana kıymanın dünyadaki ve âhiretteki sonuçlarından bahseden âyetler, mümin kişilerin yine Müminler tarafından öldürülmesini içeren olaylar üzerine inmiştir: *"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir."* Rivayetlere göre âyet, kâfir zannederek mümin bir kişiyi öldürmüş olan iki sahâbî hakkında inmiştir.[45] Sûredeki bir sonraki âyet ise daha önce geçtiği üzere faili meçhul bir cinayetle ilgili diyet işlemlerinin takibi için bizzat

---

41 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 174.
42 Furkān 25/68-69.
43 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 345.
44 Furkān 25/70-71.
45 Nisâ 4/92: Mukātil b. Süleyman, I, 396-397; Taberî, VII, 306-309; Râzî, X, 233.

Peygamberimiz tarafından görevlendirilen bir zatın katledilmesi üzerine inmiştir.[46] Başka âyetlerde ise mümin olma kaydı konulmaksızın mutlak olarak cana kıymanın haramlığından söz edilmiştir.[47] Bu âyetlerin mutlak oluşunu esas alan âlimler, bir Müslümanın, İslâm ülkesinin vatandaşı (*zimmî*) veya oraya izinle girmiş (*müste'men*) Ehl-i kitap'tan birini öldürmesi durumunda da kısas edileceği görüşünü benimsemişlerdir.[48] Mâtürîdî (ö. 333/944) de zimmî ve kölelerin canının da dokunulmaz kılındığını belirterek bu görüşe destek vermiştir.[49] Öte yandan *"Kim bir anlaşmalıyı öldürürse, cennetin kokusunu alamaz. Hâlbuki onun kokusu kırk yıllık mesafeden bile duyulur."*[50] hadisi de bu konuda son derece açıktır.

Kur'ân'a göre, her insanın canı değerlidir, Allah Teâlâ tarafından dokunulmaz kılınmıştır. Dolayısıyla savaş hâli ve toplumun düzenini bozucu girişimlerde bulunmak gibi durumlar dışında masum bir kişinin canına kıymak günahtır. Bu anlamda İslâm insanın ne kendi ne de başkasının canına kastetmesine izin verir. Çünkü canların sahibi Allah Teâlâ'dır. Onları yaratan ve hayatlarının sona ermesine karar veren de O'dur. Dolayısıyla bu öyle büyük bir günahtır ki, haksız yere suçsuz bir cana kıyan kimse, bütün insanların canına kıymış gibidir. Çünkü katil, masum bir insanı öldürmekle bütün insanlığın hayat hakkına tecavüz etmiş, topluma kötü örnek olarak da başka cinayetlere kapı aralamıştır. Bir insanı öldürmek bu denli büyük bir günah ise, toplumda yüzlerce masum insanın ölümüne sebep olacak terör yaratmak, elbette ki çok daha büyük bir suçtur. Yüce Allah'ın emri uyarınca canı değerli ve aziz bilip ona kıymayı haram kabul eden kimse ise herkes için güven ve emniyet unsuru olmuştur. Bunun için de bütün insanlığın hayat bulmasına vesile olmuş ve büyük bir onuru hak etmiştir.[51] Aksi durumda ise kişi dünyada ve âhirette ağır cezalarla karşılaşacaktır.

---

46 Nisâ 4/93: Râzî, X, 233.
47 Bakara 2/178; Mâide 5/45; İsrâ 17/33; Furkān 25/68-69.
48 Bakara 2/178: Kurtubî, III, 66-68.
49 İsrâ 17/33: Mâtürîdî, VIII, 280.
50 En'âm 6/151: İbn Kesîr, VI, 214; Buhârî, "Diyât", 30.
51 Mâide 5/33.

HAKSIZ KAZANÇLAR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفٖينَۙ ﴿١﴾ اَلَّذٖينَ اِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَۘ ﴿٢﴾ وَاِذَا
كَالُوهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَۜ ﴿٣﴾ اَلَا يَظُنُّ اُو۬لٰٓئِكَ اَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَۙ ﴿٤﴾
لِيَوْمٍ عَظٖيمٍۙ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَۜ ﴿٦﴾

"Eksik ölçüp tartanların vay hâline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler. Onlar, o büyük gün için -insanların âlemlerin Rabbinin huzuruna çıkacakları gün için- diriltileceklerini hiç akıllarına getirmiyorlar mı?"

(Mutaffifîn 83/1-6)

وَلَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَٓا اِلَى الْحُكَّامِ
لِتَأْكُلُوا فَرِيقاً مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

"Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemeniz için onları yetkililere (rüşvet olarak) vermeyin."

(Bakara 2/188)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحٖيماً ﴿٢٩﴾
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْلٖيهِ نَاراً
وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيراً ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالاً طَيِّباً وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ
اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾

"Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyip için ve eğer yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun nimetine de şükredin."

(Nahl 16/114)

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۚ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ
وَالْم۪يزَانَ بِالْقِسْطِۚ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَاۚ وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ
ذَا قُرْبٰىۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُواۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَۙ ﴿١٥٢﴾

"Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti."

(En'âm 6/152)

اَلَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذ۪ي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ
مِنَ الْمَسِّۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰواۢ وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ
الرِّبٰواۜ فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّه۪ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَۜ وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِۜ وَمَنْ
عَادَ فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾

"Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi (kabirlerinden) kalkarlar. Bunun sebebi onların, 'Alım satım da ancak faiz gibidir.' demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisinindir, durumunun takdiri Allah'a aittir (Allah, onu affeder). Kim de yine faizciliğe dönerse, işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir."

(Bakara 2/275)

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَب۪يثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَب۪يثِۚ
فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ۟ ﴿١٠٠﴾

"De ki: 'Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz!'"

(Mâide 5/100)

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَأْكُلُونَ ف۪ي بُطُونِهِمْ نَاراًۜ
وَسَيَصْلَوْنَ سَع۪يراً۟ ﴿١٠﴾

"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."

(Nisâ 4/10)

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّۜ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۚ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ
نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

"Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, kimse haksızlığa uğratılmaksızın tastamam ödenir."

(Âl-i İmrân 3/161)

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوٓا اَيْدِيَهُمَا جَزَٓاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهٖ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾

"Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık caydırıcı bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah mutlak güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve hâlini düzeltirse, bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."

(Mâide 5/38-39)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

"Ey iman edenler! İçki, kumar, (tapınmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."

(Mâide 5/90)

وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَۚ وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿٨٦﴾

"(Şuayb şöyle dedi:) Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarını haksız yere yemeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Eğer müminseniz Allah'ın bıraktığı helâl kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben üzerinize bir bekçi değilim."

(Hûd 11/85-86)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ كَثِيراً مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِۜ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِۙ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍۙ ﴿٣٤﴾

"Ey iman edenler! Bilin ki Yahudi din bilginlerinin ve Hıristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!"

(Tevbe 9/34)

Kur'ân-ı Kerîm'de insanların hayatlarını sürdürmek ve geçimlerini sağlamak amacıyla rızıklarını nasıl kazanacakları konusunda kurallar belirlenmiştir. Allah, onlara kazançlarını helâl yollardan elde etmelerini, doğru yoldan kazandıklarından ve temiz yiyeceklerden yemelerini buyurmuştur.[1] Hukukî olmayan yollardan kazanç elde etmek, izin verilmemiş yiyeceklerden yemek haram kılınmıştır. Bu bağlamda Mekke döneminde inen âyetlerde, haksızlıkla mal kazanan geçmiş toplum örnekleri dikkat çeker. Helâl ve temiz olandan yemenin, ölçü ve tartıya dikkat etmenin, insanların mallarını eksiltmemenin, yetim malını korumanın önemi üzerinde durulur. Faize verilen malların Yüce Allah katında artmayacağı bildirilir. Medine döneminde ise helâl ve temiz rızıklardan yemek emredilir. Faiz, içki, kumar haram kılınır. Yetimlerin ve diğer insanların mallarını haksızca yemek, kadınlara zoraki mirasçı olmak, ganimet mallarının paylaşımında hile yapmak ve hırsızlık yasaklanır. Böylece "haksız kazanç", "haram mal ve yiyecek", "helâl mal ve yiyecek" bilinci oluşturulur. Artık insanlara cazip gelse bile haram kazançtan uzak durulması gerektiği kesinleşir.

Haksız kazanç konusu, Kur'ân-ı Kerîm'de tek bir kelimeyle ifade edilmemiştir. Konu *bâtıl, suht* ve *habîs* (ç. *habîsât*) kelimeleriyle nitelenir. *Bâtıl,* kelimesinin türediği *be-ta-le* kökü, "boşa gitmek, hakkın zıddı" anlamlarına gelir.[2] Kur'ân'da bâtıl kelimesi, "boşa çıkan iş",[3] "yalan",[4] "hakkı örten perde",[5] "çirkin ve faydasız iş",[6] "Allah'ın dışında ilâh diye tapınılan put",[7] "doğrunun zıddı"[8] ve "geçersiz delil"[9] gibi anlamlarda kullanılmıştır. *Suht, sa-ha-te* kökünden türemiş bir mastardır. "Dillendirilmesi kötü ve utanç verici her türlü şey, yok etmek, helâl

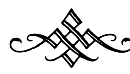
1 Bakara 2/168, 172; Mâide 5/88; Mü'minûn 23/51.
2 Halîl b. Ahmed, I, 145; İbn Düreyd, I, 359; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, I, 65.
3 Bakara 2/264.
4 Şûrâ 42/24.
5 Âl-i İmrân 3/71.
6 Mü'min 40/5; Fussılet 41/42.
7 Hac 22/62; Lokmân 31/30.
8 Bakara 2/42; Enfâl 8/8; İsrâ 17/81.
9 Mü'min 40/5.

olmayan mal"[10] anlamlarındadır. Bu kelime Kur'ân'da "haram, rüşvet"[11] ve "yok etmek"[12] gibi sözlük anlamlarıyla uyumlu kullanılır. *Habîs* kelimesi, *ha-be-se* kökünden türemiştir. "Değersiz, bozuk, pis ve hoşa gitmeyen"[13] şey demektir. Kur'ân dilinde *habîs,* "haram mal",[14] "verimsiz toprak",[15] "iğrenilecek şey",[16] "kötü söz",[17] "bayağı davranış"[18] ve "yanlış inanç"[19] gibi anlamlara gelir.

Kur'ân'da haksız kazanç konusu, genel anlamda *"malları bâtıl yollarla yemek"* ifadesiyle dile getirilmiş, çeşitli yönleri ise farklı kelimelerle anlatılmıştır. Bu geniş yelpaze içinde en dikkat çeken konu veya kelimeler şunlardır: *Ribâ* (faiz), *hırsızlık, rüşvet, meysir* (kumar), *tatfîf* (ölçü ve tartıda hile), *zulm, bâtıl* (haksız), *gıll* (emanete hıyanet), *keyl-vezn* (ölçü-tartı), *bahs* (malları eksik vermek), *fal.* Ayrıca şu kelimelerin de sebep veya sonuç bakımından konuyla bağı vardır: *Fesâd* (bozgunculuk), *helâl, haram, ism* (günah), *katl* (öldürme), *tayyib* (temiz), *zikir, yetim, mal, ıslâh, ganimet, mehir, miras, ticaret, mîzân, hukkâm* (yöneticiler), *nâr* (ateş), *israf.*

10 Halîl b. Ahmed, II, 219; İbn Fâris, III, 143.
11 Mâide 5/42, 62, 63.
12 Tâhâ 20/61.
13 Halîl b. Ahmed, I, 382-383; Râgıb el-İsfahânî, s. 141.
14 Mâide 5/100: Zemahşerî, II, 299.
15 A'râf 7/58.
16 Bakara 2/267.
17 İbrâhîm 14/26.
18 Enbiyâ 21/74; Nûr 24/26.
19 Bakara 2/157.

Müslümanlar Mekke'den Medine'ye hicret etmiş, yavaş yavaş günlük iş ve meşguliyetlerine alışıyorlardı. Bir gün İmruülkays b. Abbas ve Abdân b. Eşva' el-Hadramî bir arazi sebebiyle anlaşmazlığa düştüler. Hakemlik yapması için Peygamberimizin yanına geldiler. Abdân şikâyetçi, İmruülkays davalı idi. Abdân, "Ey Allah'ın Elçisi! Bu adam babamdan kalan arazime el koydu." dedi. Fakat bunu kanıtlayacak bir delili yoktu. İmruülkays ise arazinin kendisine ait olduğuna yemin etmek istediğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) şu âyeti okuyunca İmruülkays yemin etmekten vazgeçti: *"Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir dünya menfaatine karşılık değiştirenlere gelince, işte bunların âhirette hiçbir nasipleri yoktur..."*[1] Bu defa İmruülkays sordu: "Ey Allah'ın Elçisi! Kendinin olduğunu bile bile hakkını karşısındakine bırakana ne var?" Allah Resûlü (sas) *"Cennet."* buyurdu. Bu cevabı duyan İmruülkays, "Sen şahit ol ki o araziyi ona bırakıyorum." dedi ve Abdân ile anlaşmazlığına son verdi. Bunun üzerine, *"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin..."*[2] âyeti indi.[3]

---

1 Âl-i İmrân 3/77.
2 Bakara 2/188.
3 Bakara 2/188: Mukātil b. Süleyman, I, 165; İbn Ebî Hâtim, II, 321.

ALLAH HER TÜRLÜ HAKSIZ KAZANÇ YOLUNU YASAKLAMIŞTIR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ
تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً
وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْل۪يهِ نَاراً وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يراً ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

Kur'ân-ı Kerîm inmeye başladığı ilk günden itibaren muhatapların hayatlarını şekillendirmeye başlamıştır. Müminlerin öncelikle inanç bakımından bilgi ve bilinçlenmeleri sağlanmıştır. Sonra günlük hayattaki hemen her konuda nasıl hareket etmeleri gerektiğine dair bilgilendirmeler ve yönlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan birisi de helâl ve haram kazançlardır. Allah Teâlâ'nın uygun gördüğü yollarla elde edilen kazançlar helâl kabul edilmiştir. O'nun uygun görmediği şekilde elde edilen her türlü kazanç ise haksız olarak nitelenmiş ve haram sayılmıştır. Bu amaçla Kur'ân vahyinin ilerleyen yıllarında, helâl kazancın nasıl olması gerektiği ve yenilebilecek temiz şeylerin neler olduğu açıklanmıştır.

Allah Teâlâ, insanlardan, kendilerine gönderilen elçiler aracılığıyla bildirilen helâl ve haram ölçülerine uymalarını istemiştir. Oysa Müşrikler, eski bir âdet olarak yenilmesi helâl olan ve olmayan gıdaları kendi arzularına göre belirlemekte idiler.[4] Birtakım hayvanlara bazı isimler vererek onları kutsamaları veya bazı kimseler için onları haram kılmaları örnek olarak ifade edilebilir.[5] Helâli haram, haramı helâl kılma, gıdalarda olduğu gibi, elde edilen kazançlarda da olabiliyordu. Nitekim

4 Bakara 2/168: Taberî, III, 36-37.
5 Mâide 5/103; En'âm 6/139.

hahamların ve rahiplerin birçoğunun, insanların mallarını haksız yollarla yemeleri bu türdendir.[6]

Allah Teâlâ, *bâtıl* yani haksız yollardan elde edilen her türlü kazancı yasaklamıştır: Bu konuda *"Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin."*[7] buyurmuştur. Âyette, haksız kazancın şu yollarına işaret edilmiştir: Hâkimlere ve idarecilere rüşvet vermek,[8] zorla başkasının elinden malını almak,[9] yetimin malına el koymak, başkasının mülkünü zorla, ihanet ya da aldatmayla ele geçirmek, faizden kazanmak, kumar oynamak ve oynatmak, içki ve domuz eti satmak.[10] Yine âyet, malların sahiplerine aidiyetini inkâr, yalancı şahitlik, yalan yere yemin ederek başkalarına ait malları ele geçirmeyi de kapsamaktadır.[11]

Haksız kazançlardan en fazla üzerinde durulanı faizdir (*ribâ*). Kur'ân, Mekke döneminin sonuna doğru faiz yoluyla elde edilen gelirin bereketsizliğine dikkat çekmiştir. Buna karşın Müminleri zekât vermeye[12] özendirmiştir. Daha sonra faizle normal alış-verişi bir görüp faiz yiyenler, "şeytanın çarptığı kimseye" benzetilmiş; faizin haram, alış-verişin ise helâl kılındığı bildirilmiştir. Uyarılara rağmen faize devam edenlerin cezalandırılacakları açıklanmıştır.[13] İlerleyen zamanda ise *"Eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın."*[14] uyarısı yapılmıştır. Buna rağmen faiz yemeye devam edenler, *"Allah ve Resûlü'yle savaşa girenler"* olarak ilân edilmiştir.[15] Faize düşmemesi için de borçları nedeniyle zor durumda olanlara destek verilmesi şöyle tavsiye edilmiştir: *"Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilirseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır."*[16] Kat kat faiz yemenin Yüce Allah'a karşı çıkma anlamına geleceği bildirilmiştir.[17] Yine faiz almanın ve haksızlıkla insanların mallarını ele geçirmenin, helâl ve temiz şeyleri harama dönüştüreceği hatırlatılarak bu konuda son nokta konulmuştur.[18]

---

6 Tevbe 9/34.
7 Bakara 2/188: Taberî, III, 276; Zemahşerî, I, 394.
8 Bakara 2/188: Mâtürîdî, I, 369.
9 Bakara 2/188: Mukātil b. Süleyman, I, 165; İbn Ebî Hâtim, II, 321.
10 Bakara 2/188: Cessâs, I, 312; Kurtubî, III, 223; İbn Âşûr, II, 190.
11 Bakara 2/188: Mâverdî, I, 248-249; Zemahşerî, I, 394.
12 Rûm 30/39.
13 Bakara 2/275.
14 Bakara 2/278.
15 Bakara 2/279.
16 Bakara 2/280.
17 Âl-i İmrân 3/130.
18 Nisâ 4/161: Taberî, VII, 676.

Ölçü ve tartıda adaletsizlik yaparak haksız kazanç sağlamak, ilk önce, Şuayb Peygamber'in gönderildiği Medyen halkı üzerinden anlatılmıştır.[19] Daha sonra da bu konuda Müminlere şu emirler verilmiştir: *"Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın." "Ölçü ve tartıyı adaletle yapın."*[20] Aksine davrananların âhirette ağır bir azapla karşı karşıya kalacakları belirtilmiştir.[21] Kur'ân'da, işleri adaletle yürütmenin peygamberlerin görevlerinden birisi olduğuna, bunu da kendilerine verilen kitap ve mizan (ölçü) ile gerçekleştirdiklerine vurgu yapılmıştır.[22] Dahası evren de dengeli ve ölçülü yaratılmıştır. Bununla, "Siz de bütün davranışlarınızda ölçüyü düzgün yapın, dengeden sapmayın!"[23] mesajı verilmiştir. O hâlde Kur'ân'ın istediği, sadece ölçü ve tartıda değil hayatın her safhasında adaleti yaymaktır.

Yetim malına göz dikmek de haksız yolla mal elde etmektir. Kur'ân, vahyin indirilmeye başladığı ilk günlerden itibaren Sevgili Peygamberimize "yetimi üzmemesini"[24] emretmiştir. Yetimin hakkını gözetip korumak bir sorumluluktur, onu itip kakmak ise dini yalanlayanların[25] bir özelliğidir. Yetimlerin, kendi sorumluluklarını üstlenebilecek duruma gelinceye kadar mallarının korunması istenmiştir.[26] Velilerinin onların mallarından harcama yapması gerekiyorsa, bu onların lehine olacak şekilde yapılmalıdır.[27] Yetim malının haksız bir şekilde yenilmesi, ağır bir benzetmeyle *"midelere ateş doldurmak"* olarak nitelenmiş ve bu kimselerin cehenneme girecekleri ifade edilmiştir. Rivayetler bu âyette kastedilenlerin Müşrikler olduğunu aktarır. Çünkü onlar yetimlerin hakkı olan mirası vermiyor ve onu yiyorlardı.[28]

Câhiliye döneminde insanların, miras yoluyla haksız kazanç elde etmesi bir âdet olmuştu. Âyet-i kerîmede bu konu, *"mirası alabildiğine yiyorsunuz"* ifadeleriyle dile getirilir. Bununla helâl-haram demeden, kendi payına düşenle yetinmeyip başkalarının payını da ele geçirenler anlatılmaktadır.[29] Câhiliye döneminde yetim çocuklara ve kadınlara mirastan pay verilmiyordu. Erkekler onların paylarını kendi mallarına katıp almaktaydılar.[30] Kur'ân bunu günah saymış ve haksız kazanç

---

19 A'râf 7/85, 90; Hûd 11/84-86; Şuarâ 26/181-183.
20 En'âm 6/152.
21 Mutaffifîn 83/1.
22 Hadîd 57/25.
23 Rahmân 55/7-9: Taberî, XXII, 178.
24 Duhâ 93/9.
25 Mâûn 107/2.
26 İsrâ 17/34.
27 En'âm 6/152.
28 Nisâ 4/10: Taberî, VI, 454.
29 Fecr 89/19: Taberî, XXIV, 380; Zemahşerî, VI, 672; İbn Kesîr, XIV, 348; İbn Âşûr, XXIX, 334.
30 Fecr 89/19: İbn Atıyye, VIII, 612.

grubuna koymuştur. Mirasla ilgili bir zulüm de kadının malına zorla vâris olmaktır.[31] Yine kadınlardan alınan haksız bir mal da, onlara verilen mehrin bir kısmını geri almaktır.[32] Kur'ân'da bu uygulamalar yasaklanmış, haksız yolla ele geçirildiği için bu kazançların helâl olmadığı ifade edilmiştir.[33]

Hırsızlık, "başkasına ait bir malın, muhafaza edildiği yerden sahibinin rızası olmaksızın gizlice alınması"[34] demektir. Böylesi haksız ve kötü bir işe Kur'ân'ın bir yasak koymaması düşünülemezdi. Nitekim o, kesin bir dille Müminlere hırsızlığı yasakladı.[35] Bu büyük günaha yaptırım olarak da el kesme cezası getirildi.[36] Bu ceza aynı zamanda kişilerin meşrû yolla elde ettikleri mallarının korunmasını hedeflemektedir.[37]

Mâide sûresi 90. âyette içki, kumar, tapınmak için dikili taşlar ve fal okları şeytan işi iğrenç şeyler olarak nitelendirilmektedir. Allah Teâlâ yaratmış olduğu rızıklardan insanların yararlanmalarını istemiş, bunları haram bir şekle sokmamalarını emretmiştir. Kural bellidir: Yaratılmış nimetler meşrû amaçlar için kullanılmalıdır. Örneğin üzüm yenildiğinde, şıra ve pekmez yapıldığında doğru şekilde kullanılmış, satılması hâlinde de helâl kazanç sağlanmış olur. Fakat üzümden sarhoşluk verecek içecek elde edildiğinde, helâl olmayan bir iş yapılmış demektir. Ondan elde edilecek kazanç da haksızdır, haramdır.[38] Bu sade ve net ilke, bütün gıdalar için geçerlidir. Hz. Peygamber (sas) âyetle haram edilen[39] ürünleri satarak kazanç sağlamayı da şöyle yasaklamıştır: *"Şüphesiz Allah ve Resûlü, içkinin, murdar hayvanın, domuzun ve putların satılmasını haram kıldı."*[40] Yine o, içkiden kazanç sağlayan kişilerin lânete uğrayacaklarını haber vermiştir.[41] Bu nedenle, kendileri haram olan domuz eti, leş, Allah'tan başkasının adına kesilen hayvanların eti, temiz gıdalardan üretilen içkinin satışı haramdır. Bunlardan elde edilecek kârlar haksız kazançtır. İçki ve kumarda bazı faydalar var gibi görünse de[42] verdikleri zarar, maddî ve manevî tahribat çok daha büyüktür.

---

31 Nisâ 4/19: Taberî, VI, 526.
32 Nisâ 4/19: Taberî, VI, 522-523.
33 Nisâ 4/19: Taberî, VI, 527.
34 Fîrûzâbâdî, s. 893.
35 Mümtehine 60/12.
36 Mâide 5/38-40: Taberî, VIII, 407-408.
37 Mâide 5/38.
38 Bakara 2/219; Mâide 5/91.
39 Nahl 16/115.
40 Mâide 5/3: İbn Kesîr, V, 27; Buhârî, "Büyû'", 102; Müslim, "Müsâkât", 71; Tirmizî, "Büyû'", 60.
41 Mâide 5/90: İbn Kesîr, V, 341; Tirmizî, "Büyû'", 59.
42 Bakara 2/219.

Kur'ân-ı Kerîm'de "rüşvet" kelimesi yer almaz, fakat onun yasak oluşundan bahsedilir.[43] İlgili âyetteki *"Onun bir parçasını yetkililere aktarmayın."* ifadesini bazı müfessirler şöyle açıklamıştır: "Lehinize karar vermeleri için bir bölümünü yetkililere rüşvet olarak vermeyin!"[44] Medine'de haram yiyen Yahudileri kınayan âyetlerdeki[45] *suht* kelimesi de, başta rüşvet olmak üzere "haram kazanç yolları" olarak yorumlanmıştır.[46] Dolayısıyla, rüşvetle elde edilen kazançlar haramdır. Hz. Peygamber (sas) de Allah'ın rüşvet alana da verene de lânet ettiğini bildirerek[47] tavrını çok net belli etmiştir. Yeri gelmişken Peygamberimizin hâkimi aldatarak haksız mal elde etme konusundaki şu uyarısını adaletin evrensel bir ilkesi olarak okuyalım: *"Ben bir insanım. Siz bana bazı davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerinden daha güzel anlatır, ben duyduğuma göre onun lehine* hüküm veririm. *Kime bu şekilde kardeşinin hakkından bir şey vermişsem, asla onu almasın. Çünkü ben ona bir ateş parçası vermekteyim."*[48]

Helâl kazanç konusunda bizlere örnek olan Peygamberimiz, bir keresinde, zekât toplama işinde çalışan bir görevlinin kendisine verilen hediyeleri aldığını duyunca öfkelenmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Benim gönderdiğim bir memur nasıl oluyor da, 'Şunlar sizin, şunlar da bana hediye verildi.' diyebiliyor? Acaba bu kişi evinde otursaydı kendisine hediye verilir miydi?"*[49] Bu hadis bize kamu malının zimmete geçirilemeyeceğine dair kesin bir ikazdır. Bunun haksız bir kazanç, dolayısıyla haram bir mal olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. Konuyla ilgili bir âyette şöyle buyrulur: *"Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir..."*[50] Âyetten hareketle kamu malının korunmasına itinanın peygamberlere bir görev olarak emredildiği söylenebilir. Böylece hiçbir peygamberin "başkalarının hak sahibi olduğu bir malı kendi zimmetine geçirmeyeceği" hatırlatılmıştır. Âyetin Bedir Savaşı sonrasında elde edilen ganimet arasında olması gereken bir parça kırmızı kadife kumaşın bulunamaması üzerine bunu Hz. Peygamber'in aldığı ithamı üzerine indiği aktarılmıştır.[51] Helâl kazanç emek ve zaman ister, haksız kazanç ise ya kolay elde

43 Bakara 2/188.
44 Bakara 2/188: Zemahşerî, I, 394; İbn Atıyye, I, 458; Âlûsî, II, 70.
45 Mâide 5/62: Taberî, VIII, 549.
46 Bakara 2/188: Mukātil b. Süleyman, I, 478; Taberî, VIII, 429-433.
47 Mâide 5/42: Kurtubî, VII, 486; Tirmizî, "Aḥkâm", 9.
48 Bakara 2/188: İbn Kesîr, II, 210; Buhârî, "Aḥkâm", 20, "Şehâdât", 27; Müslim, "Aḳżıye", 4; Ebû Dâvûd, "Aḳżıye", 7; Tirmizî, "Aḳżıye", 11.
49 Âl-i İmrân 3/161: İbn Kesîr, III, 241; Buhârî, "Eymân", 3; "Ḥiyel", 15; Dârimî, "Zekât", 30; "Siyer", 52.
50 Âl-i İmrân 3/161: İbn Kesîr, III, 237-250.
51 Âl-i İmrân 3/161: Taberî, VI, 196 vd.

edildiği ya da çok olabileceği için cazip gelir. Müminden istenen şey haram olandan uzak durması, temizi, helâli ve iyiliği tercih etmesidir. Çünkü temiz ile pis, helâl ile haram, iyilik ile kötülük bir değildir. Bir şeyin değerini arttıran veya eksilten, onun miktarı değil temiz ve helâl yolla kazanılmasıdır. *"De ki: 'Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz!'"*[52] Bazı insanlar görünürde faize verilen paranın arttığını, verilen zekâtın ise malı eksilttiğini düşünür.[53] Lâkin Allah Teâlâ katında durum tersidir: Çünkü *"Allah faizli kazancın bereketini götürür, sadakaları ise bereketlendirir..."*[54] Yine âhirette Yüce Allah katında, helâl kazanç ödülle, haksız kazanç azapla karşılık bulacaktır. Haksız yollarla mal kazanmaya devam edenleri Allah Teâlâ ateşe koyacağını[55] ilân etmiştir. Hz. Peygamber de şöyle buyurarak sonucu göstermiştir: *"Bir kısım insanlar, Allah'ın mülkünden hakkı olmayan malı elde etmeye girişirler. Hâlbuki bu, kıyamet günü onlara bir ateştir..."*[56]

Haksız kazanç, insanı bu dünyada tedirgin bir hayata âhirette ise elim bir azaba götürür. Dolayısıyla âhirete iman edenler, kendilerini orada zarar ve hüsrana sokacak davranışlardan kaçınmaya gayret ederler. Onlar helâl yemeyi dindarlığın vazgeçilmez bir unsuru bilirler. Buna karşın insanların bir kısmı, helâl ve meşrû olmayan yol ve yöntemlerle kazanç sağlamaya çalışmaktadır. Onlar kesinlikle haksız kazanç elde etmektedirler. İnsanların emek vererek elde ettiği malları değerli, bereketli ve kutsaldır. Bu yüzden başkasının malına göz dikmek, onun canına kastetmek kadar büyük bir günahtır. Başkalarının malını elinden zorla veya gizlice almak, müminin imanına zarar verecek kadar kötüdür. İçki bilinci, kumar da kazancı kirletir. İnsanın emek harcayarak rızkını kazanması kadar değerli bir hazine yoktur. El emeği, alın teri ve göz nuru ile kazanma şerefi varken, ümitlerini ve geleceğini kestirme yoldan zengin olma hayalleri üzerine kurmak, fıtrata terstir. Yüce Rabbimiz şöyle buyurur: *"Size rızık olarak verdiğimiz temiz ve helâl nimetlerden yiyin-için ama ölçüyü aşmayın, yoksa gazabıma uğrarsınız; kim gazabıma uğrarsa artık o muhakkak helâk olmuş demektir."*[57]

52 Mâide 5/100.
53 Rûm 30/39.
54 Bakara 2/276.
55 Nisâ 4/30.
56 Buhârî, "Ḥums", 7.
57 Tâhâ 20/81.

FAİZ/RİBÂ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٢٩﴾
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْل۪يهِ نَاراًۜ
وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يراً ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِباً لِيَرْبُوَا ف۪ٓي اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِۚ وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ
زَكٰوةٍ تُر۪يدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾

“İnsanların mallarından kazanç sağlamak amacıyla faizli ödünç verdikleriniz Allah katında bir artış değildir. Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (manevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir.”

(Rûm 30/39)

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَث۪يمٍ ﴿٢٧٦﴾

“Allah faizin (bereketini) tüketir, sadakaları (verilen malları) ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez.”

(Bakara 2/276)

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذ۪ينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ
سَب۪يلِ اللّٰهِ كَث۪يراًۙ ﴿١٦٠﴾ وَاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَاَكْلِهِمْ اَمْوَالَ
النَّاسِ بِالْبَاطِلِۜ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِر۪ينَ مِنْهُمْ عَذَاباً اَل۪يماً ﴿١٦١﴾

“Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı hâlde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık.”

(Nisâ 4/160-161)

اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذٖى يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ
مِنَ الْمَسِّۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰواۢ ﴿٢٧٥﴾

"Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi (kabirlerinden) kalkarlar. Bunun sebebi onların, 'Alım satım da ancak faiz gibidir.' demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır..."

(Bakara 2/275)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ
﴿٢٧٨﴾ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖۚ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ
رُؤُ۫سُ اَمْوَالِكُمْۚ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve Elçisi'yle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir."

(Bakara 2/278-279)

وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍۜ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ
اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

"Eğer borçlu darlık içindeyse eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, eğer bilirseniz (borcu) sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır."

(Bakara 2/280)

Kur'ân-ı Kerîm'de çalışıp kazanç elde etmek "Allah'ın lütfu",[1] doğru yoldan elde edilen kâr da "Allah'ın arttırdığı kazanç" olarak anlatılır.[2] Âyetlerde iyi ve doğru kazanç yolları Yüce Allah'ın fiili olarak sunulmaktadır. Bu durum insanın helâl yolla kazanç elde etme çabasına Allah'ın ne denli önem verdiğini gösterir. Aynı zamanda bu, insanları helâlinden kazanç sağlamaya özendirmektir. Çünkü helâl kazanç, haksızlıkların önlenmesi ve neden olduğu kötülüklerin kaynağının önemli ölçüde kurutulması demektir. Bu amaçla Kur'ân'da faiz ve ona benzer bazı kazanç yolları yanlış (*bâtıl*) ve yasak ilân edilmiştir. Yanlış yollarla kazanç sağlamak, haddi aşmak ve Yüce Allah'ın buyruğuna karşı gelmektir (*zulüm*). Kur'ân-ı Kerîm bunu yapanların cehenneme atılacaklarını bildirir.[3] Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde faiz belli bir süreç içerisinde adım adım yasaklanmıştır.

Kur'ân'da faiz anlamında *ribâ* kelimesi kullanılır. *Ribâ*, "herhangi bir şeyin artması, fazlalaşması ve çoğalması" gibi anlamlara gelir. Bu sözlük anlamlarıyla hem olumlu hem de olumsuz mânada kullanılır. Mal ve malî işlemler için kullanıldığında, malı çoğaltmayı, haram yoldan mal elde etmeyi, faizcilik veya tefecilik yapmayı ifade eder.[4] Aynı kök, âyetlerde, "iktisadî konuların dışında artma, terbiye etme, yüksek yer" gibi anlamlarda kullanılmıştır.[5] *Ribâ* kelimesi, sözlük ve kavramsal anlamıyla İslâm'dan önce de kullanılıyordu. Câhiliye Araplarının bildikleri ve uyguladıkları *ribâ* bir borcu anamaldan daha fazlasıyla geri almak demekti.[6] Genel olarak *ribâ*, borçlanmalarda borçlu ile alacaklının bildiği, borçlunun ihtiyacını ve imkânsızlığını kötüye kullanmaya dayanan bir yoldur. Borçlunun borcundan daha fazlasını ödemesiyle sonuçlanan haksız bir kazançtır. Kur'ân'da ribânın kastedildiği diğer bir kelime de

1 Tevbe 9/28; Nahl 16/14; Cum'a 62/10; Müzzemmil 73/20.
2 Hûd 11/86.
3 Nisâ 4/29-30.
4 Ezherî, XV, 272-276; İbn Fâris, II, 483-484; Cevherî, VI, 2349-2350.
5 Bakara 2/265; Ra'd 13/17; Nahl 16/92; İsrâ 17/24; Hac 22/5; Mü'minûn 23/50; Şuarâ 26/18; Fussılet 41/39.
6 Bakara 2/275: Vâhidî, *el-Vasîṭ*, I, 394.

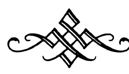
bâtıldır. *Bâtıl* kavramı *'udvân* (hakkı olmayanı alma) ve *zulüm* (haksızlık, yolsuzluk) lafızları ile tanımlanır.[7] *Bâtıl* kelimesi, faizin dışında yerine göre gasp, aldatma, hırsızlık, yalancı şahitlik, yalan yere yemin ve hakkı inkâr ederek mal elde etme gibi helâl olmayan kazanç yollarını ifade eder.[8]

Kur'ân'da faiz konusu, alışveriş, ticaret, malın küçülerek peyderpey yok olması (*mahk*), Allah ve peygamberle savaş (*harb*), zekât, sadaka, güzel borç (*karz-ı hasen*), borcu bağışlama (*tasadduk*), borç alıp verme, haram konularıyla birlikte anlatılır. Faiz alanların gerek dünyada gerekse âhiretteki durumu, şeytanın çarptığı insanlara benzetilir.

7 Nisâ 4/29-30.

8 Nisâ 4/29-30: Râzî, X, 71-72.

Sakīf kabilesine mensup Amr b. Umeyr'in dört oğlunun Mugîreoğullarında fazla miktarda faizli alacakları vardı. Faiz haram kılındıktan ve Tâif Müslümanların hâkimiyetine geçtikten sonra alacaklarını istediler. Mugîreoğulları ise İslâm döneminde faiz vermemeleri gerektiğini belirterek onların bu isteklerini reddetti. Aralarında çıkan bu anlaşmazlık üzerine her iki taraf durumu Mekke Valîsi Attâb b. Esîd'e arz etti. Attâb'ın durumu bir yazıyla Hz. Peygamber'e bildirmesi üzerine şu âyetler nâzil oldu: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve Elçisi'yle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir."*[1] Hz. Peygamber (sas) bu âyetleri yazdırıp Attâb'a gönderdi. O da durumu Amr'ın oğullarına bildirdi. Onlar, Hz. Peygamber'in ve valisinin bu kararlı tavrını görünce, "Allah'a tövbe ediyoruz, O'nunla ve peygamberiyle savaşmaya gücümüz yetmez." dediler. Faizlerinden vazgeçerek anamallarını almaya razı oldular.[2]

FAİZ, MALI TÜKETİR

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَث۪يمٍ ﴿٢٧٦﴾

"Allah faizin (bereketini) tüketir, sadakaları (verilen malları) ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez."

(Bakara 2/276)

1 Bakara 2/278-279.
2 Bakara 2/278-279: Vâhidî, *el-Vasît*, I, 397-398.

Kur'ân'ın indiği dönemde toplumda yerleşmiş, örf-âdet hâline dönüşmüş kötülüklerin kaldırılması, belirli süreçlere yayılmıştır. Faiz başta olmak üzere diğer başka kötülüklere getirilen yasakların toplumda kabul görmesi ve kalıcı olması gerekmektedir. Bunun için de toplumun bunlara zihnen hazır hâle getirilmesi önemlidir. Dolayısıyla ilk aşamada yani Mekke döneminde faizin kötülüğü vurgulanmış ve faizciler kınanmıştır.[3] Buna karşılık zekât ve zekât verenler övülmüştür. Medine döneminde Müslümanlar toplumu dönüştürecek güce ulaşınca, faiz, uzun bir zaman dilimine yayılarak (*tedrîcî*) yasaklanmıştır. Bu çerçevede ikinci aşama devreye girmiş ve Uhud Savaşı'nın hemen akabinde aşırı faiz yasaklanmıştır.[4] Son aşamada ise genel kabul gören görüşe göre hicretin dokuzuncu veya onuncu yılında şu âyet nâzil olmuştur: *"Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır."*[5] Böylece faiz kesin olarak haram kılınmıştır.

Faiz uygulaması, daha fazlasını geri almak amacıyla bir kişiye borç verme düşüncesi üzerine kurulu bir işleyiştir. Müfessirlerin çoğunluğu, Mekke döneminin hemen başında inen *"Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma!"* âyetini, "daha fazlasını bekleyerek iyilik yapma" şeklinde yorumlamışlardır. Bu doğrultuda âyete, "menfaat elde etmek için iyilik yapma, daha fazlasıyla geri almak maksadıyla yardım etme" gibi anlamlar verilmiştir.[6] Dolayısıyla burada hedeflenen konulardan birinin, faizcilik uygulamasına giden yolun kapatılması olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın, Kur'ân, muhataplarını fakirlere yardım etmeye ikna etmeyi hedefler. Bunun için de, insanın istifade edebileceği bütün nimetleri Yüce Allah'ın yarattığını ona hatırlatır.[7] Allah'ın kendisine verdiği eşsiz nimet ve güzellikleri saymakla bitiremeyeceğini belirtir. Yine Kur'ân insanlara şunu hatırlatır: Dünya hayatı geçicidir,[8] dolayısıyla sonunda insan ölümü tadarak Rabbine dönecektir. Kendisine sunulan nimetler hakkında sorguya çekilecek, yaptıklarının karşılığını görecektir.[9] O hâlde insanoğlu cimrilikten kaçınmalı, çıkarcılık yapmamalı, yetime bakmalı,

---

3 Rûm 30/39.

4 Âl-i İmrân 3/130.

5 Bakara 2/275.

6 Müddessir 74/6: Taberî, XXIII, 412-417; Mâverdî, VI, 137-138.

7 Nahl 16/3-13, 65-69, 80-81; Enbiyâ 21/31-33; Zümer 39/5; Fussılet 41/9-12; Şûrâ 42/29; Zuhruf 43/9-10; Abese 80/24-32.

8 Nahl 16/18, 117.

9 Fecr 89/15-20; Yûnus 10/4; Hûd 11/4, 7; Nahl 16/5-6; Enbiyâ 21/35; Ankebût 29/57; Yâsîn 36/36; Zuhruf 43/12-14; Tekâsür 102/8.

düşkünü doyurmalıdır.[10] Böyle yapanlar âhirette ödül kazanacak, yapmayanlar cezalandırılacaktır.[11]

Faiz yasaklanmadan önce bir dizi önlemin alınması da önerilmiştir. Bunların en önemlisi zenginlerin zekât vermeye özendirilmesidir.[12] Müşriklerin zekât vermeyen ve âhirete inanmayan kimseler olduklarına dikkat çekilerek cehennemde ağır cezaya çarptırılacakları belirtilmiştir.[13] Bu arada her türlü israf da kesin bir dille yasaklanmıştır.[14] Yine insanlar arasında mal ve gelir dağılımındaki farklılığın Rabbimizin bir imtihanı olduğu belirtilmiştir.[15] İnsanlardan mal biriktirmemeleri, vurgunculuk yapmamaları istenmiştir. Bunları yapanlar şiddetle kınanmış ve âhirette görecekleri azapla uyarılmışlardır.[16] Bu noktada infakın teşvik edilmesi de zengin-fakir dengesizliğine karşı bir tedbir sayılabilir.

Kur'ân'da faiz (*ribâ*) ilk defa Mekke döneminin son yıllarında ismen eleştirilmiştir: *"İnsanların mallarından kazanç sağlamak amacıyla faizli ödünç verdikleriniz Allah katında bir artış değildir. Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (manevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir."* Müfessirlerin çoğunluğu, âyetteki *ribâ* kelimesine, bir kişinin daha fazlasını geri alması veya daha farklı bir menfaat sağlamak maksadıyla başka birisine hediye vermesi veya ikramda bulunması anlamını verirler.[17] İçinde tâbiîn âlimlerinin de bulunduğu bazı müfessirlere göre de bu âyette Câhiliye faizi söz konusu edilmekte ve faizciler eleştirilmektedir.[18] Bu ikinci yorum şekli âyetin hedef ve bağlamına daha uygun gözükmektedir.

Mekke döneminde gönüllülük esasına dayanan bazı yükümlülükler Medine döneminde hukukî birer zorunluluğa dönüştürülmüştür. Bu çerçevede ilk olarak güzel borç verme (*karz-ı hasen*) teşvik edilmiş, bunu yapanların günahlarının bağışlanacağı ve Yüce Allah'ın onları verdiklerinin kat kat fazlasıyla ödüllendireceği belirtilmiştir.[19] Bu bağlamda ilgili âyetlerde, ilk İslâm toplumunda bir yandan faizli işlemlere gereksinimi azaltacak adımlar atılırken, diğer yandan faizi haram kılmaya yönelik bir süreç izlenmiştir. İlgili âyetlerin tamamı dikkate alındığında yasaklama

---

10 İsrâ 17/100; Hadîd 57/24; Fecr 89/17-24.
11 Kalem 68/17-34; Leyl 92/17-19.
12 Mü'minûn 23/4.
13 Fussılet 41/6-7.
14 A'râf 7/31.
15 En'âm 6/165: Râzî, XIV, 15; Nesefî, I, 553.
16 Kalem 68/14; Meâric 70/18; Fecr 89/20; Leyl 92/11; Hümeze 104/2.
17 Rûm 30/39: Taberî, XVIII, 503-508; Mâverdî, IV, 316.
18 Rûm 30/39: Cessâs, II, 183-184; Zemahşerî, IV, 580-581.
19 Bakara 2/245; Hadîd 57/11; Tegâbün 64/17.

sürecinin şu aşamalardan geçtiği görülür: Muhalefet, kısmî yasaklama, Müslüman olmayanlara uyarı, genel yasaklama, genel esası ve amacı belirleme, son uyarı ve öğüt.[20]

Medine döneminin başlarında, insanlar ticaretlerinde dürüst ve ahlâklı olmaya çağrılmıştır. Hileli yollara başvurarak haksız kazançtan ve başkalarının haklarına tecavüzden uzak durmaya davet edilmiştir.[21] Hicretin ikinci yılında zekât dinî ve hukukî bir zorunluluğa dönüştürüldükten sonra aşırı faiz şöyle yasaklanmıştır: *"Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'a itaatsizlikten sakının ki kurtuluşa eresiniz."*[22] İbn Hişâm (ö. 218/833), bu âyetin Uhud Savaşı'nın hemen sonrasında indiğini bildirmektedir.[23] Uhud Savaşı ise hicretin üçüncü yılının Şevval ayında gerçekleşmiştir.[24] Faizi haram kılmaya yönelik ilk defa emir kipinin kullanıldığı âyet budur. Yine âyette yasak, Müminlerle ve kat kat artan aşırı faiz ile sınırlandırılmıştır.[25] Âyetteki "katlanarak artan" ifadesi, müfessirler tarafından ayrıca ele alınmıştır. Genel kabule göre, bu ifade, Câhiliye faizini tasvir eden, faizi kötüleyen ve kınayan mübalağalı bir anlatımdır.[26] Kimi müfessirlere göre ise bu aşırı faizin yasaklandığına dair bir açıklamadır.[27]

Medine'de faizin yasaklanması, Müslüman toplum için ciddi bir dönüm noktası olmuştur. Faizle ilgili hükümlere gayri müslimlerin dahil edilmemesi, bazı sorunlara sebep olabilirdi. Bu yüzden olmalı ki, Müslümanlara aşırı faiz yasaklandıktan kısa bir süre sonra, Kur'ân'da Yahudilerin faizcilikleri eleştirilmiştir: *"Yahudilerin yaptıkları zulüm sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı hâlde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık."*[28] Âyetlerde faizin reddedilen bir uygulama olduğu ile ilgili Müslümanlara Yahudiler üzerinden mesaj verilmesi, onların Medine'de aşırı derecede faizcilik yapmalarındandır. Müfessirlerin geneli, bu âyete dayanarak, faiz ve diğer bozuk (*fâsid*) akitler hususunda İslâm ülkesinin vatandaşları olan Müslümanlarla zimmîler arasında herhangi bir fark bulunmadığını

---

20 Ali Rıza Gül, *Kur'ân'da Faiz (Ribâ) Yasağı*, s. 232.
21 Mutaffifîn 83/1-6: Taberî, XXIV, 185-187.
22 Âl-i İmrân 3/130.
23 İbn Hişâm, II, 109.
24 Mevlânâ Şiblî, *İslâm Tarihi*, I, 369.
25 Âl-i İmrân 3/130: İbn Kesîr, I, 183; Bikâî, V, 63-64.
26 Âl-i İmrân 3/130: Bikâî, V, 64; Ebüssuûd Efendi, I, 555; Şevkânî, I, 436.
27 Âl-i İmrân 3/130: Cessâs, II, 184; Zemahşerî, I, 626; Râzî, IX, 2.
28 Nisâ 4/160.

belirtirler.[29] Nitekim Benî Nadîr Yahudileri hicretin dördüncü yılında Medine'den sürülürken bazı kişilerden vadeli alacakları olduğunu söyleyince, Peygamberimiz (sas) onlara alacaklarını indirim yaparak tahsil etmelerini önermiştir.[30] Çok geçmeden geçici uygulamalar askıya alınarak şu âyetlerle faiz tamamen ve kesin olarak yasaklanmıştır: *"Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi (kabirlerinden) kalkarlar. Bunun sebebi onların, 'Alım satım da ancak faiz gibidir.' demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt gelir de (buna uyarak) faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisinindir. Durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir. Allah faizin (bereketini) tüketir, sadakaları (verilen malları) ise arttırır ve Allah (haramı helâl tanımakta ısrar eden) hiçbir inkârcı günahkârı sevmez. Şüphe yok ki iman edip dünya ve âhiret için yararlı şeyler yapanlar, namaz kılanlar ve zekât verenlerin Rableri katında mükâfatları vardır; onlara ne bir korku vardır ne de üzüleceklerdir."*[31] Bu âyetlerin odak noktasını oluşturan *"Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır."* ifadesinden yola çıkarak alışveriş ile faizin birbirinden tamamen farklı, hatta birbirinin zıddı uygulamalar olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim bu âyetlerde faiz yasağına karşı çıkan kesimlerin en temel savunmasına da temas edilmekte, yani onların faizi alışverişle aynı gördüklerine değinilmekte, ama bunun gerçeği yansıtmadığı açık ve net bir şekilde belirtilmektedir.

Peygamberimiz, Arapların İslâm'dan önce bildikleri ve uyguladıkları faize "Câhiliye ribâsı" ismini vermiştir. Hicretin onuncu yılında yaptığı Veda Haccı'nda verdiği bir hutbede, *"Câhiliye ribâsı kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk ribâ da Abdülmuttalib oğlu Abbas'ın ribâsıdır; onun hepsi kaldırılmıştır."* diye konuşmuştur.[32] Aynı zamanda Allah'ın Elçisi, o dönemde uygulanan faizin acımasızlığını ve kötülüğünü belirtmektedir. Böylece Kur'ân'daki yasağın bir gereği olarak, Câhiliye ribâsına karşı gayet açık bir tavır almış, ribâ yasağını genişletmiştir. "Altı mal hadisi" adıyla bilinen hadis bunu gösterir. İslâm âlimleri ribâ konusunda hüküm çıkarırken bu hadisi kullanmışlardır.[33] Resûl-i Ekrem (sas) şöyle buyurmuştur: *"Altın, altınla misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Gümüş, gümüşle misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Buğday, buğdayla misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Arpa, arpa ile misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Kuru hurma, kuru hurma ile misli*

---

29 Nisâ 4/160-161: Cessâs, IV, 89; Kurtubî, VII, 216; Nesefî, I, 415; Ebüssuûd Efendi, I, 812; Şevkânî, I, 618.

30 Dârekutnî, "Kitâbü'l-Büyû'", 190-194; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 536-537.

31 Bakara 2/275-277.

32 Tirmizî, "Tefsîrü'l-Ḳur'ân", 9.

33 Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XII, 110.

misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Tuz, tuzla misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır."[34] Hz. Peygamber (sas) altı malın (altın, gümüş, buğday, arpa, kuru hurma, tuz) hemcinsleriyle peşin olarak alışverişlerinde ağırlık yönünden eşitlik şartı getirmiştir. Bu malların hemcinsleriyle ve birbirleriyle alışverişlerinde veresiyeyi kaldırmış, bu iki şarta uymayan işlemleri *ribâ* kapsamına almıştır. Ancak para cinsinden olan altın ve gümüşle diğerlerinin takasında veresiye uygun görülmüştür. Böylece hiçbir emek sarf etmeden ve iktisadi hayata hiçbir katkı sağlamadan kazanç elde etme yolu olan ribâ ve ona yol açan sarf yollarını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca kötü niyetli kişilerin kalite ve benzeri farkları bahane ederek halkı aldatmasını ve haksız kazanç sağlamasını önleyerek kötüye kullanma kapılarını kapatmıştır. Öte yandan Resûlullah (sas) bu mallardan söz etmekle, faize konu olan malları bunlarla sınırlandırmayı amaçlamamıştır. Peygamberimizin bu beyanı, sadece o dönemde söz konusu bu malların alışverişte en fazla kullanılan mallar olmasındandır.

Hz. Âişe faizle birlikte içki ticareti yapmanın da yasaklandığını bildirmektedir.[35] İçki de hicretin dördüncü yılında haram kılınmıştır.[36] İçkinin alışverişi ile içilmesi aynı zamanda yasaklanmış olabilir. Fakat buradan faizin de aynı zamanda yasaklandığı sonucu çıkmaz. Medine ortamına bakıldığında hicretin beşinci yılının faizin yasaklanması için şartların olgunlaştığı, dolayısıyla onu yasaklayıcı âyetlerin bir kısmının indiği yıl olarak kabul edilmesi daha isabetli görünmektedir.[37]

Faizi kesin olarak yasaklayan âyetler ise sürecin son aşamasında inmiştir: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve Elçisi'ne savaş açtığınızı bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir."*[38] Bu âyetlerin nüzul sebebini aktaran en güçlü rivayete göre, söz konusu olayın Mekke'nin fethinden sona meydana geldiğinde şüphe yoktur. Hatta Amroğullarının verdiği cevap, bu olayın Tâif'in fethinden sonraya ait olabileceğinin güçlü bir kanıtıdır. Tâif, hicretin dokuzuncu yılında fethedildiğine göre, bu âyetler de aynı tarihte inmiş olmalıdır. Nitekim Mukātil b. Süleyman (ö. 150/767) bu âyetin Tâif'in fethedilmesinden ve Amroğullarının İslâm'ı kabul etmesinden sonra nâzil olduğu görüşündedir.[39] Âyetlerin inişiyle ilgili olarak bazı müfessirler, Kur'ân'da faizi haram

---

34 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 128; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkı'în*, III, 397; *Müsnedü Ebî Hanîfe*, s. 100-102.

35 Bakara 2/275: İbn Kesîr, II, 489; Buhârî, "Büyû'", 24.

36 Şiblî, *İslâm Tarihi*, I, 383.

37 Gül, *Kur'ân'da Faiz (Ribâ) Yasağı*, s. 324.

38 Bakara 2/278-279.

39 Bakara 2/279: Râzî, VII, 107.

kılan bu âyetlerin ardından gelen 281. âyetin, Hz. Peygamber'e (sas) en son gelen âyet olduğunu söylemektedir.[40]

Müfessirler âyette geçen, *"Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar."*[41] ifadesinin anlamı üzerinde üç farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Birinci ve en yaygın görüşe göre burada kastedilen kıyamet günündeki dirilmedir. O günde faizciler şeytan çarpmış, sara hastalığına yakalanmış, delirmiş veya sarhoş olmuş kişiler gibi diriltilirler ya da kabirlerinden kalkarlar. Böyle bir diriltiliş, Yüce Allah'ın onlara bir cezasıdır.[42] İkinci görüşe göre, bu fiille faiz yiyenlerin dünyadaki hareketleri tasvir edilmektedir. Aşırı mal sevgisi ve kazanç elde etme hırsıyla hareket ettiği için faizci, faiz yasağı karşısında anormal davranışlar ve olağandışı hareketler sergiler.[43] Üçüncü görüş, bu iki görüşü uzlaştırır. Zira gözünü mal sevgisi ve kazanma hırsı bürümüş olan faizci, şeytanî ve nefsanî hislerin tutsağı olur. Bu yüzden hem dünyada anormal davranışlar sergiler hem de faizciliğinin karşılığı olarak kıyamet gününde şeytan çarpmış gibi diriltilmek suretiyle cezalandırılır.[44]

Faiz ile iş yapanların dünya ve âhiretteki iki yönlü tasviri, *"Allah faizi (bereketini) tüketir, sadakaları ise arttırır."*[45] âyeti için de uygun görünmektedir. İbn Abbas (ö. 68/687-88) bu âyeti "Allah dünyada ve âhirette faizi yok eder ve bereketini giderir, zekâtı kabul eder ve kat kat arttırır." şeklinde açıklamaktadır.[46] Faizin bereketi gidermesini iktisadi yönden açıklamak daha uygun olacaktır.

Faiz, faizciye başta görece bir refah getirse de uzun vadede toplumun zararına dönüşür. Çünkü bu sebeple sermaye belli ellerde toplanmakta, ihtiyaç sahipleri sömürülmekte, haksız bir gelir elde edilmekte, iyilik ve yardımseverlik gibi değerler zayıflatılmaktadır. Hz. Peygamber, *"Ribâ her ne kadar artsa da sonunda azalacaktır."*[47] hadisiyle işte buna işaret etmektedir.

İnsanoğlu hayatını sürdürmek için çeşitli kazanç yollarına başvurur. Ekonomik hayatın oluşması ve gelişmesi için bu bir zorunluluktur. Toplumsal hayatın gelişmesi, ihtiyaç duyulan malların çeşitlenmesine, yeni meslek ve iş alanlarının doğmasına yol açar. İnsanlar bu yeni meslek ve iş alanlarından da kazançlar elde

---

40 Bakara 2/281: İbn Kesîr, II, 503.

41 Bakara 2/275.

42 Bakara 2/275: Taberî, V, 38-43; İbn Ebî Hâtim, II, 544; Mâverdî, I, 348; Zemahşerî, I, 505-506; Kurtubî, IV, 390-393; İbn Kesîr, II, 483-484.

43 Bakara 2/275: İbn Atıyye, II, 96; Kurtubî, IV, 390.

44 Bakara 2/275: Râzî, VII, 95-97.

45 Bakara 2/276.

46 Bakara 2/276: *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsîri İbn 'Abbâs*, s. 51.

47 Bakara 2/276: Taberî, V, 45; İbn Kesîr, II, 491; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 395.

etmeye başlar. Bunlardan bir kısmı helâl olmayan kazançlardır. Faiz de işte bu ikinci tarafta yer alır. Faiz, Kur'ân'da hukuksuz gelir elde etme yolu olarak görülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm faizi hafiften ağıra doğru seyreden bir sürecin son aşamasında tamamen yasaklamıştır. Bunu yaparken ihtiyacı olanların faizli borç almalarına engel olacak bazı önlemleri de tavsiye etmiştir. İnfak, zekât, sadaka, yardım, faizsiz borç, alışverişi teşvik, borçların zamanında ödenmesi bunlardan en başta gelenleridir. Kur'ân, faiz ve benzeri haram işleri yapmanın kişinin ve toplumun dünyasını hastalıklı bir hayata, âhiretini de zarar ve hüsrana çevireceğini bildirmektedir.

HARAM YİYECEKLER VE İÇECEKLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْز۪يرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِه۪
وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّط۪يحَةُ وَمَٓا اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا
ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ اَلْيَوْمَ
يَئِسَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ د۪ينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ
لَكُمْ د۪ينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَت۪ي وَرَض۪يتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ د۪يناً
فَمَنِ اضْطُرَّ ف۪ي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٣﴾

"Şunlar size haram kılındı: Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız. Bu yasakları çiğnemek doğru yoldan sapmaktır. Bugün, Kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i seçtim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın (haram etlerden) yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. "

(Mâide 5/3)

قُلْ لَٓا اَجِدُ ف۪ي مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيَّ مُحَرَّماً عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ اِلَّٓا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً اَوْ
دَماً مَسْفُوحاً اَوْ لَحْمَ خِنْز۪يرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقاً اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِه۪ۚ فَمَنِ
اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤٥﴾

"De ki: 'Bana vahyedilen Kur'ân'da, bir kimsenin yiyecekleri arasında ölmüş hayvan eti veya akmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka yasaklanmış bir şey bulamıyorum. Fakat kim istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın bunlardan yemek zorunda kalırsa yiyebilir. Çünkü Rabbin çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.'"

(En'âm 6/145)

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْز۪يرِ وَمَٓا اُهِلَّ بِه۪ لِغَيْرِ اللّٰهِۚ فَمَنِ
اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٧٣﴾

"Allah size yalnızca ölmüş hayvan etini, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Fakat kim istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın bunlardan yemek zorunda kalırsa ona bir günah yoktur. Biliniz ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."

(Bakara 2/173)

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالاً طَيِّباًۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي
اَنْتُمْ بِه۪ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

"Allah'ın size verdiği helâl ve temiz rızıklardan yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah'a karşı gelmekten sakının."

(Mâide 5/88)

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ
وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾ وَاَطِيعُوا
اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا اَنَّمَا عَلٰى
رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٩٢﴾

"Şüphesiz şeytan, içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi? Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin ve tedbirli olun. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki Elçimizin görevi açık biçimde tebliğ etmekten ibarettir."

(Mâide 5/91-92)

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ آٰللّٰهُ
اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾

"De ki: 'Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli?' De ki: '(Bu konuda) size Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?'"

(Yûnus 10/59)

اَلَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذ۪ي يَجِدُونَهُ مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِي
التَّوْرٰىةِ وَالْاِنْج۪يلِۘ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ
الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّت۪ي
كَانَتْ عَلَيْهِمْۜ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِه۪ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ
مَعَهُٓۙ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

"Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûl'e, o Ümmî Peygamber'e uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."

(A'râf 7/157)

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِه۪ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١١٨﴾

"Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız,
üzerine O'nun adı anılarak kesilenlerden yiyin."

(En'âm 6/118)

Yüce Allah insanlara hesaplayamayacakları kadar çok nimet vermiştir.[1] Bunların çoğunluğu helâl iken, az bir kısmının yenilmesi-içilmesi yasaktır. Haram kavramıyla ifade edilen bu yasak, aynı zamanda insanoğlunun dünyadaki sınavının bir parçasını oluşturmaktadır. Allah Teâlâ'nın kulları için belirlediği bu sınırlar (*hudûdullâh*),[2] haramları ifade etmektedir.

Haram kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli türevleriyle birlikte 83 yerde geçer. Bunların çoğunda Allah'ın yasak kıldığı işlerden ve bazı şeyleri kişilerin kendilerine yasaklamasından söz edilir. Yasaklanan hususlar arasında birtakım yiyecek ve içecekler de bulunmaktadır. Bunlar, bizlerin kavrayabileceği belli amaçlara yönelik olabildiği gibi, belki ilk anda anlayamadığımız hikmetleri de barındırabilir. Haram kılma yetkisi sadece Yüce Allah'a ve O'nun izniyle Hz. Peygamber'e aittir.[3] İnsanların kendi isteklerine göre bir şeye haram veya helâl demeleri, Allah Teâlâ adına asılsız söz söylemek ve O'na saygısızlık yapmak demektir.[4]

Arapçada *ha-ru-me* kökünden gelen *haram* kelimesi, "korunan, yasaklanan, helâl olmayan şey" anlamına gelir.[5] Dinî bir terim olarak da, yapılması kesin bir şekilde yasaklanan ve aksi hâlde âhirette cezayı gerektiren davranışlar için kullanılır. "Yasak olmak, saygı duymak" *hürmet*; "bir şeyi haram saymak, hac ve umre için dikişsiz elbise giymek" anlamındaki *ihrâm* da aynı kökten gelmektedir.[6]

Kur'ân'da yiyecekler ve içecekler konusu, sadece beslenme olayı olarak görülmez. O, aynı zamanda Yüce Allah'a iman, O'nu birlemek (tevhid), O'na ve peygamberine itaat, dinde hüküm koyma yetkisi gibi aslî konularla

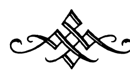
1 Nahl 16/18; İbrâhîm 14/34.
2 Bakara 2/187, 229-230; Nisâ 4/13-14; Mücâdele 58/4; Talâk 65/1.
3 A'râf 7/157.
4 Nahl 16/116; A'râf 7/157.
5 Halîl b. Ahmed, I, 307-308; Ebû Hilâl Askerî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 200; Râgıb el-İsfahânî, s. 114-115.
6 İbn Manzûr, II, 845.

bağlantılıdır. Yine bu konu, ibadetleri hakkıyla yerine getirmenin, temiz yaşamanın, kısaca mümin ve Müslüman olmanın alâmeti sayılmıştır. Haram gıdaları yemek, sınırları aşmak demektir. Kur'ân dilinde helâl olmayan yiyecek ve içecekler hakkında *haram, habîs, rics, fısk, ism* gibi anlam örgüsü olumsuz olan kelimelerin kullanılması oldukça dikkat çekicidir. "Pis, pislik" anlamındaki *rics* kelimesi[7] Kur'ân'da, haram olan domuz eti ve içki için kullanılmıştır.[8] Âyet-i kerîmelerde sayılanların hepsi *fısk* yani Yüce Allah'ın emirlerine karşı çıkmak,[9] büyük bir günah işleyerek (*ism*) O'na isyan etmek anlamlarındadır.[10] Âyetlerde konuyla ilgili şu kelimeler de geçer: Hayvanlar (*en'âm*), avlanma (*sayd*), boğazlama (*tezkiye*), ölü (*meyte*) kan (*dem*), domuz eti (*lahmü'l-hınzîr*), şarap (*hamr*). Yine bu bağlamda âyetlerde israf, şeytan, putlar (*ensâb-ezlâm*), yetim malı, ziynet, haksız kazanç konuları yer almaktadır. Pis ve iğrenç olduğu için insanın hoşlanmadığı, akla ve dine aykırı şeyler anlamına gelen *habîs* kelimesinin zıddı, *tayyib* kelimesidir. Haram yiyecekler de *habîs* olarak nitelenir.[11] Konuyla ilgili karşımıza sıkça çıkan *tayyib* kelimesi, "insan tabiatına hoş gelen, aklın ve dinin benimsediği şeyler" anlamındadır.[12] Kur'ân'da iyi ve temiz nimetlerin (*tayyibât*) insanlara helâl kılındığı bu kelimeyle belirtilir:[13] Âyette, helâl olan yiyeceklerin aynı zamanda insan tabiatına uygun, temiz ve lezzetli şeyler olduğu belirtilir.[14] Râzî (ö. 606/1210) helâl-tayyib ilişkisini şöyle açıklar: Helâl, bir şeyin cinsinin helâl olmasını, *tayyib* ise o şeyin içinde başkasının hakkının olmamasını anlatır.[15]

---

7 Râgıb el-İsfahânî, s. 188; İbn Manzûr, III, 159-160.
8 En'âm 6/145; Mâide 5/90.
9 Râgıb el-İsfahânî, s. 380.
10 Ebu Hilâl Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, s. 230-231.
11 Râgıb el-İsfahânî, s. 141; İbn Manzûr, II, 1089.
12 İbn Manzûr, IV, 2731-2732.
13 A'râf 7/157.
14 A'râf 7/157: Râzî, XV, 27.
15 Bakara 2/168: Râzî, V, 3.

İslâm'ın ışığı bir başka aydınlatıyordu Medine semalarını... Yüce Allah'ın sevgili kulunun teşrifiyle hayat, ayrı bir anlam kazanmıştı. Yer ve gök, âdeta bütün dinginliğiyle kucaklıyordu Medine ahalisini... Câhiliye bağlarından kurtulmuş insanların başında hak dine çağıran kutlu bir elçi vardı... Medine halkı iç savaşlarından kurtulmuş, Mekkelilerle kardeş olmuştu. Normal şartlarda bir araya gelmeleri mümkün olmayan gruplar hep birlikteydi. İçki hakkında net bir hüküm henüz inmemişti. Bu yüzden zaman zaman Müslümanlar arasında nahoş hadiseler de yaşanıyordu. Hz. Ömer böylesi olaylardan ötürü, içki hakkında bir hüküm insin diye Yüce Allah'a yakarmaktaydı. Yine bir gün içkili yemekten sonra sarhoş olunmuştu. Câhiliye döneminde olduğu gibi birbirlerine karşı övünerek böbürlenmeler başlamıştı. Orada bulunanlar arasında cereyan eden şiir atışmasında ensardan birini kınayan bir şiir okunmuştu. Bunun üzerine o kişi eline aldığı bir kemik parçasıyla diğerinin başını kanatmıştı. Hâlbuki onlar kardeştiler... Durum Peygamberimize bildirilince, ona vahiy gelmiş, içki ve başka müşrik âdetleri hakkında net hükümler bildiren şu âyetler inmişti: *"Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?"*[1] Âyetler inanmış gönülleri öyle etkilemişti ki, yıllanmış içki küpleri bir bir kırılmış, Medine sokaklarından günlerce içki akmıştı.[2]

1 Mâide 5/90-91.

2 Mâide 5/90-91: Taberî, VIII, 658-663; İbn Ebî Hâtim, IV, 1200; Mukātil b. Süleyman, I, 501; İbn Kesîr, V, 334, 338.

HELÂL ve HARAM KILMA YETKİSİ ALLAH'INDIR

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِه۪ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ
وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَٓا اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ
تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِۜ ذٰلِكُمْ فِسْقٌۜ اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ د۪ينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِۜ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ د۪ينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَت۪ي وَرَض۪يتُ لَكُمُ
الْاِسْلَامَ د۪يناًۜ فَمَنِ اضْطُرَّ ف۪ي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍۙ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٣﴾

"Şunlar size haram kılındı: Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız. Bu yasakları çiğnemek doğru yoldan sapmaktır. Bugün, Kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i seçtim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın (haram etlerden) yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir."

(Mâide 5/3)

İnsanın imtihanı, bir ağaca yaklaşmasının yasaklanmasıyla başlar. Hz. Âdem ve eşi cennete yerleştirilmiş, orada bütün nimetlerden rahatça yiyip içmelerine izin verilmişti. Yüce Allah, onlara bütün bu nimetler içinde sadece tek bir ağaca yaklaşmamaları gerektiğini buyurmuştu.[3] Ne var ki şeytan onları kandırmış, sonuçta Hz. Âdem ve eşi yasak ağaçtan yiyerek ilâhî buyruğa karşı gelmişti. Onlar hemen ardından tövbe ettiler, Rablerinden bağışlanma dilediler. Ancak bu günah, onların

3 Bakara 2/35.

cennetten çıkmalarına sebep olmuştu.[4] Cennetteki ağacın cinsinin ne olduğuyla ilgili çeşitli yorumlar yapılmışsa da bizi asıl ilgilendiren, bu yasağı çiğnemenin doğurduğu sonuçtur. Allah Teâlâ bir yasak koymuş, yasağın çiğnenmesi de insanın cennetten çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. O hâlde Kur'ân'da bildirilen yasakların elbette bir karşılığı vardır. Haram yiyecek ve içecekler, Hz. Âdem'den günümüze bütün insanlar için bir sınav sebebi olmuştur. İnsanın bu sınavı geçmesi ise cennete dönüşüyle sonuçlanacaktır.

İnsanın hayatını devam ettirmesi, yeme içmesiyle mümkündür. Böylesine önemli bir konuda elbette Yüce Allah bazı hükümler koyacaktır. Rahmeti sonsuz Rabbimiz, bu hususta kullarına zorluk dilememiştir. Yeryüzünde ne varsa insan için yaratan[5] ve ona güzel ürünler veren Yüce Allah,[6] imtihanın gereği olarak bunların çok az bir kısmına yasak getirmiştir. Helâl kılınan yiyecek ve içecekler, insan hayatını en güzel şekilde sürdürecek kadar çeşitli ve çoktur. Kur'ân'da *helâl ve tayyib* kelimeleriyle ifade edilen bu temiz yiyeceklerden yenilmesi istenmiştir.[7] Ancak bunda da ölçü aşılmamalıdır.[8]

İnsanın görevi, bu nimetleri kendisine verenin Allah olduğunu bilerek şükretmesi, hiçbir zaman O'nu unutmaması ve yalnızca O'na kulluk etmesidir. Üzerine Allah Teâlâ'nın adı anılarak kesilen hayvanların helâl kılınması,[9] aksi takdirde de bu hayvanlardan yenilmemesi,[10] putlar veya başka varlıklar adına kesilen hayvanların etinin haram kılınması tevhid inancının gereğidir. Zira mülkün sahibinin sadece Yüce Allah olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Bu bilinç, aynı zamanda, insanın yeryüzündeki yetkisini ancak Allah Teâlâ adına kullanabileceğini hatırlatması açısından önemlidir.

Her konuda olduğu gibi, yiyecek ve içecekler konusunda da helâl ve haramı belirleme yetkisi Allah'a aittir. Aksi bir iddia, imanı zedeler ve şirke ortam hazırlar. Haram-helâl sınırlarının belirlenmesinin imanî düzeyde bir mesele olduğu unutulmamalıdır. Bir şey hakkında insanların keyfî olarak ya da işlerine geldiği gibi helâl-haram demeleri, Yüce Allah adına asılsız söz söylemek ve saygısızlık yapmak demektir.[11] Örneğin, Müşriklerin bâtıl bir inanışa uyarak bazı hayvanları

4 A'râf 7/19-27; Tâhâ 20/117-123.
5 Bakara 2/29; Câsiye 45/13.
6 Nahl 16/72.
7 Bakara 2/168, 172; Mâide 5/88; Nahl 16/114; Mü'minûn 23/51.
8 Tâhâ 20/81.
9 En'âm 6/118-119; Hac 22/28.
10 En'âm 6/121: Râzî, XIII, 177.
11 Nahl 16/116.

kendilerine yasak kılmaları[12] veya yiyeceklerin bir kısmını insanlar arasında istedikleri gibi bölüştürmeleri[13] asılsız uygulamalardır.[14] Çünkü insanın kendisinde haram-helâl kılma yetkisi görmesi, Yaratıcısını unutması ve O'na şirk koşması demektir. Kur'ân dilinde ağır bir şekilde kınanan bu durum, Allah Teâlâ adına hüküm uydurmak sayılmıştır.[15]

Haram yiyecek ve içecekler, Kur'ân'da açık ve kesin bir dille bildirilmiştir. Âyetlerde sıralanan bu yasakları, dört maddede toplamak mümkündür.[16] Buna göre ilk grup, murdar hayvan yani leştir. Leş (*meyte*), Allah'ın helâl kıldığı şekilde kesilmeden veya avlanmadan öldürülen ya da kendiliğinden ölen hayvanlara verilen isimdir.[17] Âyette sıralanan boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yüksek bir yerden yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş ve yırtıcıların boğduğu hayvanlar murdar leş kategorisindedir. Bu şekilde ölen hayvanların etlerini yemek haramdır. Ancak âyetteki *"henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında"* ifadesi, canı çıkmadan önce boğazlanması durumda bunların etlerinin helâl olduğunu gösterir.[18] Diğer haram yiyecekler ise kan, domuz eti ve Yüce Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlardır. Âyette belirtilen dikili taşlar önünde (kurban kesilmeye ayrılmış yer, putlara kurban kesilen mekân) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşılan etler, Allah Teâlâ'dan başkası adına kesilen hayvanlar grubuna dahildir. Müşriklerin Kâbe'nin etrafına taşlar dikerek burada putlar için kurban kesmeleri ve fal oklarıyla et paylaşımında bulunmalarına işaret edilerek bu hayvanların etlerinin yenmesi haram sayılmıştır.[19] Elbette Yüce Allah'ın insanlığa sunduğu hayvanlar, ancak O'nun adına kesildiği takdirde helâl olabilirdi. O'na eş koşulan putlar adına o hayvanların boğazlanması ve helâl olması söz konusu olamazdı. Zira putların bu hayvanların yaratılmasında ve insanlığa sunulmasında hiçbir katkıları yoktu, dolayısıyla onların helâl-haram kılınması konusunda da bir yetkileri olamazdı. Öte yandan bazı yiyecek ve içeceklerin haram kılınması sınavın bir gereği olsa da, genellikle insan ve toplumun maddî ve manevî sağlığını tahrip eden şeylerin yasaklandığı da görülür. Nitekim bilginler, Yüce Allah'ın helâl kıldığı her şeyin hoş ve temiz, beden ve din açısından faydalı; haram kıldığı her şeyin de beden ve dine zarar veren murdar şeyler

---

12 Mâide 5/103.
13 En'âm 6/138-140.
14 En'âm 6/138-140: Râzî, XIII, 217-220.
15 Yûnus 10/59-60: Kurtubî, XI, 12-13.
16 Bakara 2/173; Mâide 5/3; En'âm 6/145; Nahl 16/115.
17 Mâide 5/3: Taberî, VIII, 53-54; Kurtubî, III, 24.
18 Mâide 5/3: Taberî, VIII, 63; Mukātil b. Süleyman, I, 452.
19 Mâide 5/3: Taberî, VIII, 70-77; Mukātil b. Süleyman, I, 452; Beyzâvî, I, 418.

olduğunu söylemişlerdir.[20] Kur'ân'da haram kılınan yiyeceklerin ortak yönü, hepsinin *habîs* yani pis ve iğrenç olmalarıdır.

Mâide sûresindeki şu âyet-i kerîme içkinin haram kılındığını açıkladığı gibi bunun bazı gerekçelerini de bildirmektedir: *"Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?"*[21] İçecekler konusundaki genel ilkeyi ise Hz. Peygamber'in şu hadisi bildirmektedir: *"Sarhoş eden her şey içkidir ve sarhoş eden her şey haramdır."*[22] Zaman içerisinde çeşitli şekillere bürünse veya değişik şekillerde adlandırılsa dahi, bir şeyin sarhoş etme, uyuşturma özelliğinin olması, o şeyin haram olduğunu gösterir. Günümüzde farklı isimlerle anılsa bile alkollü olan her yiyecek ve içecek ile tüm uyuşturucu madde çeşitleri haram kabul edilmiştir.

Haram yiyeceklere izin verilmesi, ancak daha önemli bir varlığı kaybetmemek için olabilir. O da insan canıdır. Yasaklanan yiyecek ve içeceklere ancak kişinin hayatını kaybetme tehlikesi olduğu durumlarda izin verilmiştir. Haram bir gıdayı zaruri durumda yemenin sınırları ise âyetteki, *"Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir."* ifadeleriyle çizilmiştir.[23] Bu izin, insan hayatına verilen önemin de açık bir göstergesidir.

Bazı yiyeceklerin haram kılınması, sadece Kur'ân'a özgü bir uygulama değildir. Haram yiyecekler, İslâm'dan önceki şeriatlarda da bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudilere haram kılınan bazı yiyeceklerden, bunların haram kılınmasının birtakım gerekçelerinden bahsedilir.[24] Ancak Kur'ân'ın gelişi ile birlikte bu hükümler yenilenerek son şekline kavuşmuştur.[25]

Haram yiyecek ve içecekler Yüce Allah'ın kulları için koyduğu sınırlardır. Kur'ân'da iyi ve temiz yiyecekler helâl kılınırken, pis ve iğrenç olanlar yasaklanmıştır. Helâl yiyecek ve içecekler, harama muhtaç bırakmayacak kadar çok ve çeşitlidir. Sayısız nimete karşılık çok az bir kısım yiyecek-içeceğin yasaklanması, temelde dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunmasına yöneliktir. Öte yandan Kur'ân'da haram yiyecek ve içecekler konusu, sadece beslenme olayı olarak görülmez. Bu konu,

20 A'râf 7/157: İbn Kesîr, VI, 415.
21 Mâide 5/90-91.
22 En'âm 6/138-140: Müslim, "Eşribe", 74.
23 Bakara 2/173; Mâide 5/3; En'âm 6/145; Nahl 16/115.
24 Âl-i İmrân 3/93; Nisâ 4/160-161; En'âm 6/146.
25 Âl-i İmrân 3/50: Kurtubî, V, 147.

aynı zamanda Yüce Allah'a imanın, O'na ve Resûlü'ne itaatin, ibadetleri hakkıyla yerine getirmenin, temiz yaşamanın, kısaca güzel mümin ve Müslüman olmanın alâmeti sayılmıştır. Helâli haram saymak veya haramı helâl saymak, Cenâb-ı Allah'ın otoritesini tanımamak anlamına gelir. Bu yüzden Müslümanların neyin haram kılındığını bilmeleri hayatî önem taşır. Böylece kulluk bilincimizi şekillendirip, haramlardan uzak durarak dünya ve âhiret mutluluğunu yakalayabiliriz.

SİHİR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾

"İnkârda diretenler bir mûcize görseler hemen yüz çevirip, 'Bu öteden beri bilinen bir sihir!' derler."

(Kamer 54/2)

كَذٰلِكَ مَٓا اَتَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٥٢﴾

"İşte böyle; kendilerinden öncekilere de hiçbir peygamber gelmemiştir ki, 'O bir sihirbaz veya bir delidir.' demiş olmasınlar."

(Zâriyât 51/52)

قَالَ اَلْقُواۚ فَلَمَّٓا اَلْقَوْا سَحَرُٓوا اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَٓاؤُ بِسِحْرٍ عَظ۪يمٍ ﴿١١٦﴾

"(Mûsâ) 'Önce siz atın.' dedi. Sihirbazlar (iplerini yere) atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar ve böylece büyük bir büyü gösterisi yaptılar."

(A'râf 7/116)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ اِذْ جَٓاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُوراً ﴿١٠١﴾

"Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz mûcize verdik. Haydi İsrâiloğullarına sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, 'Ey Mûsâ, senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!' demişti."

(İsrâ 17/101)

فَقَالَ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُۙ ﴿٢٤﴾ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِۜ ﴿٢٥﴾

"(O inkârcı) 'Bu (Kur'ân)' dedi, 'Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değildir.'"

(Müddessir 74/24-25)

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْۙ
هٰذَا سِحْرٌ مُب۪ينٌۜ ﴿٧﴾

"Kur'ân kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman, 'Bu açık bir sihirdir.' dediler."

(Ahkāf 46/7)

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّا رَجُلٌ يُر۪يدُ اَنْ يَصُدَّكُمْ
عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬كُمْۚ وَقَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّٓا اِفْكٌ مُفْتَرًىۜ وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا
لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْۙ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٤٣﴾

"Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda 'Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri' demişler ve eklemişlerdi: 'Bu da ancak düzmece bir yalan.' İnkâr edenler kendilerine hakikat ulaştığında onun hakkında, 'Bu, besbelli bir büyüdür.' demişlerdi."

(Sebe' 34/43)

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَاباً مِنَ السَّمَٓاءِ فَظَلُّوا ف۪يهِ يَعْرُجُونَۙ ﴿١٤﴾ لَقَالُٓوا اِنَّمَا
سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ۟ ﴿١٥﴾

"Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhâlde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler."

(Hicr 15/14-15)

هٰذِهِ النَّارُ الَّت۪ي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾ اَفَسِحْرٌ هٰذَٓا اَمْ اَنْتُمْ
لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾ اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُٓوا اَوْ لَا تَصْبِرُواۚ سَوَٓاءٌ
عَلَيْكُمْۜ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

"(Onlara şöyle denecek:) 'Yalan sayıp durduğunuz ateş işte bu! Peki bu da mı sihir? Yoksa görmüyor musunuz?" Girin oraya! Artık sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için fark etmez. Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz.'"

(Tûr 52/14-16)

Sihir kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 28, bu kelimeden türemiş olan *sâhir* (büyücü) kelimesi ise 23 kez kullanılır. Yine *meshûr* ve *müsahhar* (büyülenmiş) kelimeleri de tekil ve çoğul olarak altı kez geçmektedir. Gecenin son demindeki karanlıkla gündüzün aydınlığının karışması ve o karışma anının adı olan *seher* (ç. *eshâr*) kelimesi de aynı kökten gelmektedir. Kur'ân'da üç kez kullanılmıştır.

Sihir olgusu Kur'ân'da farklı bağlamlarda geçmektedir. Önceki kavimler ile ilgili olarak geçtiği yerlerde sihir, bir göz aldatmasını, gösteriyi veya büyü işlemini anlatır. Hârût ve Mârût'un öğrettiği sihir, insanları etkileyen bir sihir işlemine işaret eder.[1] Hz. Mûsâ'nın karşısına çıkan sihirbazların yaptıkları ise, bir gösteri ve göz aldatmasına[2] örnektir. Önceki toplumlar, kendilerine gönderilen peygamberin davetini reddetme bahanesi olarak onu cinlerle irtibatlı olmakla (*mecnûn*) ve sihirbazlıkla (*sâhir*) suçlamışlardır.[3] Kur'ân da nazil olmaya başladığında Müşrikler tarafından bir sihir olarak nitelenmiştir. Müşrikler, Hz. Peygamber'in getirdiği dinin gerçek olmadığı, bir sihirden ibaret olduğu ithamında bulundular. Böylece onun tebliğinin insanları etkileyen bir göz boyamasından ibaret olduğu iftirasında bulundular.

Sihir sözlükte "bir şeyi gerçek durumundan başka şekle çevirmek" anlamına gelir.[4] Kur'ân'da sözlük anlamıyla da kullanılmıştır. Âyetteki *fe'ennâ tüsharûn*[5] ifadesi, *"O zaman nasıl oluyor da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?"* anlamına gelir. Bu da bir doğruyu yanlış olarak görmek demektir.[6] Sihir hem sihirbazın başvurduğu eylem hem de o eylem sonunda ortaya çıkan sonuç için kullanılır.[7] Büyücü (*sâhir*), bir

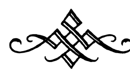
1 Bakara 2/102.
2 Tâhâ 20/69.
3 Zâriyât 51/52-53.
4 Ezherî, IV, 290.
5 Mü'minûn 23/89.
6 Mü'minûn 23/89: Ferrâ, II, 241.
7 Bakara 2/102: Kurtubî, II, 272.

şeyi olduğundan farklı gösterir.[8] Bunu yaparken genellikle insanlardan sakladığı gizli yollara başvurur. Bu sebeple nedeni bilinmeyen ve açıklanamayan her şeye "sihir" denilir.[9]

Kur'ân'da sihri yapanlar için *sahhâr,*[10] *sâhir*[11] veya çoğul olarak *sehara;*[12] sihre uğrayanlar için de *meshûr*[13] ve *musahhar*[14] kelimeleri kullanılmaktadır. *Sâhir* kelimesi ile birlikte *kezzâb* (yalancı),[15] *alîm* (bilgin)[16] ve *mubîn* (açık, kesin)[17] sıfatlarını da görmekteyiz. Ayrıca, sihrin yapılış şeklini gösteren *neffâsâti fi'l-'ukad* (sihir yapmak için düğümlere üfüren)[18] ifadesi Kur'ân'da yer almaktadır. Yine sihir kelimesi *yu'ser* (nakledilegelen),[19] *mustemir* (süregelen),[20] *azîm* (büyük)[21] ve *mufterâ* (uydurulmuş)[22] sıfatlarıyla nitelenmiştir. Kur'ân'da sihrin yani göz aldatmasının yahut kandırmanın zıddı, *hak* (gerçek, doğru) kelimesidir. Yüce Allah'ın vahyi, Kur'ân ve onun getirdiği din gerçektir. Müşriklerin onu sihir olarak nitelemesi ise Yüce Allah'a, O'nun vahyine ve dinine bir iftiradır.

8 Ezherî, IV, 292.
9 İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâẓır,* s. 353.
10 Şuarâ 26/37.
11 Yûnus 10/77.
12 A'râf 7/113.
13 Hicr 15/15; İsrâ 17/47, 101; Furkān 25/8.
14 Şuarâ 26/185.
15 Sâd 38/4; Mü'min 40/24.
16 A'râf 7/109, 112; Yûnus 10/79; Şuarâ 26/34.
17 Yûnus 10/2; Mâide 5/110; En'âm 6/7; Saf 61/6; Hûd 11/7; Sebe' 34/43; Sâffât 37/15; Ahkāf 46/7.
18 Felak 113/4.
19 Müddessir 74/24.
20 Kamer 54/2.
21 A'râf 7/116.
22 Kasas 28/36.

MÜŞRİKLER VAHYE İFTİRA EDEREK SİHİR DEMİŞTİR

وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾

"İnkârda diretenler bir mûcize görseler hemen yüz çevirip, 'Bu öteden beri bilinen bir sihir!' derler."

(Kamer 54/2)

Hac mevsimi yaklaşıyordu. Arap Yarımadası'nın dört bir yanından insanlar Kâbe'yi ziyaret etmek ve Ukaz'da alışveriş yapmak için Mekke'ye akın edecekti. Zenginliklerine zenginlik katan bu panayır Kureyş için elbette sevindiriciydi. Ancak son yıllarda sevinçlerini bir kaygı ve tedirginlik gölgelemeye başlamıştı. Bunun sebebi, Son Peygamber ve onun insanları çağırdığı yeni fikirlerdi. O, kendisinin Yüce Allah'ın Elçisi olduğunu söylüyor, yaptıklarından hesaba çekilmek üzere insanların öldükten sonra diriltileceklerini ifade ediyordu. Üstelik tapılmaya lâyık olanın yalnızca Allah olduğunu belirtiyor, diğer tanrıları fayda ve zarar veremeyen âciz varlıklar olarak niteliyordu. Kavmi, onun bu fikirlerini hac için uzak yerlerden gelecek yabancı insanlara da anlatmasından korkuyordu… Ya Allah'a ait olduğunu söylediği o etkileyici sözleri onlara da okur, tanrılarını aşağılarsa... Tanrılarının aşağılanması Kâbe'yi önemsizleştirir ve ona yapılan ziyaretleri azaltırsa… İşte bu, Kureyş'in gelirinin azalmasına ve Araplar arasındaki itibarının sarsılmasına yol açabilirdi. Bunlara meydan vermemek için Muhammed'in sözlerini etkisizleştirmek gerekiyordu.

Öyleyse onun hakkında insanlara ne diyeceklerini bir araya gelip kararlaştırmalıydılar. Çünkü onunla ilgili ortak bir görüşe sahip değillerdi. Kimi cin çarpmış biri olduğunu söylüyor, kimi kâhin, kimi şair, kimi de sihirbaz diyordu... Böyle birbirini tutmayan ifadeler kullanırlarsa gelecek olan hacıların aklı karışabilir, hatta meraklanıp Muhammed'i bizzat dinlemek isteyebilirlerdi. Bu ise ona inananlara başka kabilelerden de katılımların olmasına neden olurdu. Aralarında tek bir görüşe varmak için en akıllılarından biri olan Velîd b. Mugîre'nin çevresinde toplandılar. Velîd onların görüşlerini tek tek sordu. Birbiriyle çelişen mâlûm görüşler peş peşe sıralandı. Sonunda Velîd söz alıp bunları değerlendiren şu konuşmayı yaptı: "Biz kâhinleri gördük. Muhammed'in okuduğu sözler kâhinlerin ses benzeşmeleri ile dolu tınılı sözleri gibi değildir. Cinlenmiş kişileri de görüp tanıdık. Onda cinlenmiş kimselerin heyecanlı hâlleri ve vesveseleri yok. O şair de değildir. Biz şiirin bütün türlerini bilir, tanırız. Muhammed'in söylediği sözler şiir değildir. O sihirbaz da olamaz. Zira biz sihirbazları ve yaptıklarını gördük. Muhammed ne üfürüyor ne de düğüm atıyor." Sözünü bitirir bitirmez şaşkınlıkla sordular: "Öyleyse ne diyelim ey Abd-i Şems!" Velîd, "Vallahi onun sözünde bir tatlılık var. Kökü sabit, dalları meyveli bir hurma ağacı gibi. Bu ortaya attıklarınızdan hangisini deseniz geçersizliği anlaşılır. Bununla birlikte bu söyledikleriniz içinde en uygunu onun sihirbaz olduğunu söylemenizdir. Çünkü o, söylediği sözlerle babayla oğlu, karıyla kocayı ayırıyor, onları birbirine düşürüyor!" dedi. Böylece Velîd, inatçılığı sebebiyle içten içe doğruladığı bir gerçeğe aykırı beyanda bulundu. İşte bu âyetler bu olay üzerine indi:[1] *"Beni, yarattığım (inkârcı) o kişiyle baş başa bırak. Geniş bir servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim; kendisi için nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! Hayır umduğu gibi olmayacak! Çünkü o bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir. Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim! Çünkü o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Sonra yine kahrolası ne biçim ölçtü biçti! Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. 'Bu' dedi, 'Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, bildiğiniz insan sözünden başka bir şey değildir.' (Bilin ki) ben onu cehenneme sokacağım."*[2] İnkârcı kimse, bu ifadelerle, Kur'ân'ın Yüce Allah'tan gelen bir vahiy olmadığını iddia ediyordu. Ona göre, Kur'ân etkileyici bir güce sahipti, ancak o sadece başkalarından aktarılan bir sözdü.[3]

Peygamberlerin görevi, Yüce Allah'tan aldıkları vahyi, gerçek ve doğru bilgiyi insanlara aktarmaktır. Ancak tarih boyunca vahiyle karşılaşan, ama onu inkâr

---

1 Müddessir 74/11-30: İbn Kesîr, XIV, 176-177; İbn Âşûr, XXIX, 302-303.
2 Müddessir 74/11-25.
3 Müddessir 74/24: Taberî, XXIII, 432.

edenlerin tercih ettiği en kolay yol, çoğunlukla onun asılsızlığını iddia etmek oldu. Bunun için de peygamberlere sihirbaz (*sâhir*), cinlerin tesiri altında kalıp aklını yitirmiş (*mecnûn*)[4] veya büyülenmiş, sihirlenmiş, kendisine sihir yapılmış (*meshûr, müsahhar*) yaftasını vurdular.[5] Bu şekilde onlar vahyin gerçekliğini (*hak*) inkâr etmiş oluyorlardı. Bu inatçı ve inkârcı yaklaşıma hemen hemen bütün peygamberler muhatap olmuştur.

Peygamberimizin peygamberliğinin en temel mûcizesi Kur'ân'dır. Kur'ân âyetleri onun doğruluğunun kanıtıdır. Önceki peygamberlerin gösterdiği mûcizelerin yerini Hz. Muhammed'le birlikte Kur'ân'ın üstün ifadeleri almıştır. Kâfirler ilâhî işaret ve delilleri reddetmeye bir gerekçe bulmak için sihir ithamına başvurdular, âyetleri alaya alarak şöyle dediler: *"Bu apaçık sihirden başka bir şey değildir."*[6] Böylece Müşrikler, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ve Kur'ân'ın Allah'tan geldiğinin bir temele dayanmadığı iddialarını, onun bir sihir olduğunu söyleyerek dile getirmişlerdir.

Sâffât sûresinde inkârcılarla ilgili olarak *"Bir âyet gördüklerinde onu alaya alıyorlar."* ifadeleri geçer.[7] Burada yer alan *âyet* kelimesi, Peygamber Efendimizin doğruluğunun, onun peygamber oluşunun kanıtları anlamına gelmektedir. Şu âyette de bu durum görülmektedir: *"Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda 'Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri' demişler ve eklemişlerdi: 'Bu (Kur'ân) da ancak düzmece bir yalan.' İnkâr edenler kendilerine hakikat ulaştığında onun hakkında, 'Bu, besbelli bir sihirdir.' demişlerdi."*[8] Âyet, onları Kur'ân'a sihir ithamında bulunmaya iten sebebi ortaya koyar. Ayrıca onların Kur'ân karşısındaki çelişkilerini açıklar. Şöyle ki, Hz. Muhammed'in (sas), onları taptıklarından alıkoymaya çalışan birisi olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa o, insanları doğru yola yönlendiren bir elçidir. Ardından Kur'ân'ın uydurulmuş bir söz olduğunu ileri sürmüşler, onu sihir olarak yaftalama yoluna gitmişlerdir.[9] Onların anlatımını şu âyette de görmekteyiz: *"Gerçeğin bilgisi gelince, 'Bu bir büyüdür, biz bunu kabul etmiyoruz.' dediler."*[10]

Müşriklerin Kur'ân'ın bir "sihir" olduğuna yönelik iddiaları, birçok âyette geçmektedir.[11] Sihir, Müşriklerin vahyin gerçek olmadığını iddia etmek için ürettikleri

---

4 Zâriyât 51/52-53.
5 İsrâ 17/101; Şuarâ 26/153.
6 Sâffât 37/14-15.
7 Sâffât 37/14: Taberî, XIX, 515; Beyzâvî, III, 145.
8 Sebe' 34/43.
9 Sebe' 34/43: Mukātil b. Süleyman, III, 537; Kurtubî, XVII, 327; Beyzâvî, III, 110.
10 Zuhruf 43/30.
11 Yûnus 10/2; Kasas 28/48; Sebe' 34/43; Zuhruf 43/30; Ahkāf 46/7; Müddessir 74/24.

bir iftira idi. Onlar, Hz. Peygamber'in doğruluğunu gösteren kanıtlarla karşılaştıklarında, bunun gerçekliğini inkâr ederek onların birer aldatmaca olduğunu iddia ettiler.[12] Yüce Allah onların bu inatçı tutumu hakkında şöyle buyurmuştur: *"Şayet sana kâğıt üzerinde yazılmış bir kitap indirseydik, onlar da elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de inkârcılar: 'Bu, apaçık büyüden başka bir şey değil, derlerdi.'"*[13] Kur'ân vahiy yoluyla bir söz olarak geldi. Böyle değil de doğrudan sayfalara yazılmış ve elleriyle dokunabilecekleri şekilde inse bile, Müşrikler yine onun sihir olduğunu, gerçekle bir ilişkisi bulunmadığını söyleyeceklerdi. Elle dokunmak, şüpheleri gidermek için güçlü bir unsur olsa da, onların inatları yine de kırılmayacaktı. *"Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhâlde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler."*[14] âyeti bu hususu vurgulamaktadır. Böyle bir durumu bizzat yaşasalar bile gördüklerine inanmayacaklardı.[15]

Kur'ân, Mekke'de inen âyetlerde tekrar tekrar Hz. Mûsâ'nın Mısır'da Firavun'un büyücüleri ile olan mücadelesini anlatmıştır.[16] Bu anlatımlar, Hz. Muhammed'in (sas) getirdiği vahyi sihir ile itham eden Müşriklere açık bir cevap oluşturmaktadır. Rabbimiz, Hz. Mûsâ'yı, gerçekten ilâhî vahiy aldığını kanıtlayan delillerle Firavun'a göndermişti. Tıpkı Mekkeli Müşrikler gibi, Firavun da bu delillerin birer büyüden, göz boyamadan ibaret olduğunu iddia etmiş, Hz. Mûsâ'nın sihirlendiğini, bu bakımdan söylediklerinin bir değeri olmadığını söylemişti. Bu konu âyette şöyle anlatılır: *"Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz mûcize verdik. Haydi İsrâiloğullarına sor (sana anlatsınlar); hani Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, 'Ey Mûsâ!' demişti, 'Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!'"*[17] Büyülenmiş, sihirlenmiş olmak, bu âyette "aklı tutulmak" anlamındadır.[18] Dikkat edilirse, Hz. Mûsâ hem sihir yapmakla hem de sihre uğramakla suçlanmaktadır. Kâfirler onun yetenekli bir sihirbaz olduğunu söylediler:[19] *"Öyle ki, kendilerine katımızdan hakikat geldiğinde, 'Bu düpedüz bir büyü!' dediler."* Onların bu tutumu karşısında Mûsâ (as) şöyle cevap vermiştir: *"Size gerçek (hak) ulaştığında böyle mi söylersiniz? Bu sihir mi! Oysa sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz."*[20] Çünkü Allah hiçbir zaman gerçek (*hak*) olmayan bir delil göndermez. O'nun gönderdiği âyetler gerçektir, ancak şirk ve küfrün hiçbir

---

12 Kamer 54/2: Taberî, XXII, 112; Mâverdî, V, 410.
13 En'âm 6/7.
14 Hicr 15/14-15.
15 En'âm 6/7: Mâtürîdî, V, 15; Zemahşerî, II, 325; İbn Kesîr, VI, 11.
16 A'râf 7/109-132; Yûnus 10/7-82; Tâhâ 20/57-73; Şuarâ 26/34-51.
17 İsrâ 17/101.
18 İsrâ 17/101: Mukātil b. Süleyman, II, 553.
19 A'râf 7/109.
20 Yûnus 10/76-77.

gerçekliği yoktur. Bunun üzerine, Firavun ve adamları onu, ülkedeki bütün büyücülerle bir yarışa girmeye çağırdılar. Sonunda kimin getirdiği delillerin gerçek, kiminkinin göz aldatmacası olduğu açıkça belli oldu: İlgili sahne âyetlerde şöyle anlatılır: *"(Mûsâ) 'Siz atın.' dedi. Onlar atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar ve böylece büyük bir büyü gösterdiler. Biz de Mûsâ'ya 'Asânı at!' diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor! Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların yaptıkları yok olup gitti."*[21] Hz. Mûsâ'nın asâsının yılana dönüşmesi sonucu sihirbazlar hemen iman etti. Çünkü onlar, gördükleri şeyin bir sihir olmadığını anlamışlardı. İnkârda ısrar edenlerse, böyle bir olay karşısında hakkı kabul etmediler ve inatla gördüklerini sihir olarak nitelendirmeye devam ettiler.

Hz. Mûsâ'ya yapılan "büyülenmiş" ithamı Hz. Sâlih'e de,[22] Hz. Şuayb'a da[23] ve asırlar sonra Sevgili Peygamberimize de yapıldı.[24] Hz. Muhammed'in (sas) anlattığı ilâhî işaret ve gösterdiği mûcizeler karşısında Müşriklerin tavrı da bu olmuştur. Hatta onlar, daha da ileri giderek ondan duydukları ve gördükleri şeylerle alay etme yoluna başvurdular.[25] Müşrikler, Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunu dinliyorlar, şaşkınlıklarından veya meraklarından dolayı bir şey diyemiyorlardı. Fakat *Dârünnedve* denilen meclislerinde bir araya geldiklerinde Kur'ân'ın etkisinden kurtulmaya çalışıyorlar, Allah Resûlü'nün cinlenmiş olduğunu söylüyorlardı. Bu, Kur'ân'ın onlar üzerinde etki bıraktığını göstermekteydi. Duydukları sözlerin değersiz olduğuna kendilerini bile ikna edemediler. O yüzden Resûl-i Ekrem'in büyülenmiş ve cinlerin etkisi altındaki biri olduğunu söylemek, onlara daha mâkul geliyordu.[26]

Müşriklere göre Kur'ân âyetlerinin içerdiği yeniden diriliş gibi gerçekler de sihirden ibaretti. Şu âyette onların bu tutumu anlatılmaktadır: *"... Eğer sen 'Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz.' desen Kâfirler derhâl 'Bu apaçık bir büyüdür.' derler."*[27] Bu sözleriyle Müşriklere göre öldükten sonra diriliş olacağını söylemek de bir aldatmacadır ve asılsızdır.[28] Mekke'deki Müşriklerin Allah'ın âyetlerine karşı yaptığı iftiranın benzeri, daha önce İsrâiloğulları tarafından da yapılmıştır. Onlar Hz. Îsâ aralarından bir peygamber olarak geldiğinde ona iftirada bulunmuşlardı. Bu tutumları Medine'de inen âyetlerde ele alınmıştır. Çünkü Hz. Peygamber'e karşı Medine'deki

---

21 A'râf 7/116-118.
22 Şuarâ 2/152.
23 Şuarâ 2/185.
24 İsrâ 17/47; Furkān 25/8.
25 Sâffât 37/14-15: Taberî, XIX, 514; Râzî, XXVI, 127; İbn Âşûr, XXIII, 98.
26 İsrâ 17/47: Mukātil b. Süleyman, II, 534; Taberî, XIV, 612; Mâtürîdî, VIII, 288.
27 Hûd 11/7.
28 Hûd 11/7: Beyzâvî, II, 122.

Yahudiler de Müşriklerinkine benzer bir tavır gösteriyorlardı. Konu âyette şöyle anlatılmaktadır: *"Meryem oğlu Îsâ şöyle demişti: 'Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim.' Ama kendilerine apaçık bu kanıtlar gelince, 'Bu besbelli bir büyüdür!' dediler."*[29] Böylece onlar Hz. Îsâ'nın Yüce Allah'tan getirdiği bütün gerçek delilleri inkâr etmiş ve onları asılsız, gerçekliği olmayan göz aldatması olarak itham etmişlerdi. Allah'ın onu Cebrâil ile desteklemesini, daha beşikte iken insanlarla konuşmasını, Allah'ın izniyle çamura kuş şekli verip de ona üflemesiyle canlanmasını, körü ve sedef hastalarını iyileştirmesini, ölüleri diriltmesini ve en sonunda İsrâiloğullarının onu öldürmesinin Allah tarafından engellenmesini hep inkâr etmişlerdi. Konu âyette Hz. Îsâ'ya hitaben şöyle anlatılmaktadır: *"... Onlara apaçık delliller (mûcizeler) getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, 'Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir.' demişlerdi."*[30]

Medine'deki Yahudiler, kendi kitaplarında bildirildiği hâlde, Hz. Muhammed'e (sas) inanmaya yanaşmadılar. Onun getirdiği âyetleri inkâr etmeleri Kur'ân'da şöyle anlatılmaktadır: *"Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunan (Tevrat'ı) tasdik edici bir elçi gelince, Ehl-i kitap'ın bir kısmı, Allah'ın bu Kitabı'nı sanki bilmiyorlarmış gibi terk ettiler."*[31] Bazı Yahudi bilginleri, Tevrat'ta, Son Peygamber'in geleceğini anlatan âyetleri bildikleri hâlde inkâr ettiler. Bu yüzden onlar aslında kendi kitaplarının emrini çiğniyordu. Çünkü, Tevrat'a göre, Peygamberimizi kabul edip onu izlemeleri gerekiyordu. Hz. Îsâ da *"kendisinden sonra Ahmed adında bir peygamber geleceği"*[32] bilgisini onlara daha önce bildirmişti. Şimdi de onlar bu konuda kendi kitaplarının Kur'ân ile uyum hâlinde olduğunu görüyor, ancak onu reddediyorlardı. Yahudi bilginlerinin bir kısmı, sırf gerçeği kabul etmemek için bu doğru bilgiyi bıraktılar.

Yahudiler, gerçekleri bırakıp din adamlarının (*kâhin*) yazdığı, Hârût ve Mârût adında iki meleğin sihrini anlatan kitaba yöneldiler.[33] Çünkü bu uydurma kitapta Hz. Muhammed'in peygamberliği haber verilmiyordu. Böylece onlar, Hz. Süleyman'ın hükümdarlık dönemi hakkında şeytanların asılsız, anlatımlarına uymuş oldular. Bu kitapta yazılanlara dayanarak cinlerin geleceği bilebildiğini, kâhinlerin bu bilgileri kaydettiğini iddia ettiler. Oysa rivayetlere göre, cinler edindikleri bazı haberleri bire bin katarak kâhinlere aktarmış, kâhinler de bunları kaydetmişti. Ancak,

29 Saf 61/6.
30 Mâide 5/110.
31 Bakara 2/101.
32 Saf 61/6.
33 Bakara 2/101, 102: Taberî, II, 312.

yine rivayetlere göre Hz. Süleyman bu kitapların insanlara ulaşmasını önlemek için bunları yasaklamış ve gömdürmüştü. Hz. Süleyman'ın ölümüyle kâhinler yine bu kitapları buldu. Sonra Hz. Süleyman'ın da geleceği bildiğini iddia etmeye başladılar. Hatta Hz. Süleyman'ın aslında bir peygamber değil, bir sihirbaz olduğunu, sihir ile insanları, şeytanları ve kuşları buyruğu altına alabildiğini söylediler. Ancak bu itham, açıkça şeytan uydurmasıydı. Konu âyette şöyle ifade edilmektedir: *"Onlar, Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular..."*[34]

Kur'ân-ı Hakîm, Hz. Süleyman hakkındaki bütün gerçekleri açıklıkla ortaya koymuştu. Onun belirttiğine göre, Hz. Süleyman, gerçekleri saptıran, doğruyu değiştiren bir sihirbaz değil, gerçek bir elçidir. Sihir yapanlarsa, şeytan veya şeytan kılıklı adamlardır. Âyet daha sonra, bu Yahudi kâhinlerin Bâbil'de sihrin peşine düştüklerini anlatır. Bu bağlamda Hârût ve Mârût'a da karı kocanın arasını ayıracak sihir bilgilerinin verildiğinden söz eder. Bu kâhinler onları da kullanmışlardı. Ancak adı geçen iki melek, sihrin gerçeği farklı gösterdiğinin ve bu sihir bilgilerinin inkâra yol açacağının da farkında idiler. Bu yüzden, *"...'Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!' demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi."*[35] İnsanların bunlarla sınandıkları uyarısını yaparak bu bilgileri verirlerdi. Yoksa, sihre inanmış ve şeytana teslim olmuş kâhinler gibi değillerdi. Çünkü onlar, sihre sapanın âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı.[36] Âyet burada açıkça, suçluların kâhinler olduğunu belirtir ve *"Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi!"*[37] şeklinde onların bu işi sırf maddî çıkar için yaptıklarını söyleyerek gerçeği görmüş olmalarını diler. Bir sonraki âyette de bu dilek ve çağrı şöyle devam eder: *"Eğer onlar iman edip kendilerini kötülükten korusalardı şüphesiz Allah tarafından verilecek sevap daha hayırlı olacaktı. Keşke bunu bilselerdi!"*[38]

Bilinen bir gerçektir ki, insanın algıları çeşitli yollarla etki altına alınabilmektedir. Susayan insanın serabı su zannetmesi, gemide giden insanın çevresindeki dağların ve ağaçların gemiyle birlikte yürüdüğünü zannetmesi buna örnek olarak verilebilir. Kısacası, dış etkilerle kişinin olanı olduğundan farklı algılaması mümkündür. Büyülenen insan da bu aldatmalara kapılır ve nesneleri gerçek şeklinin dışında görmeye başlar. Aslında sihirbaz, denizi karaya çeviremez. Fakat büyülediği

---

34 Bakara 2/102.
35 Bakara 2/102.
36 Bakara 2/102.
37 Bakara 2/102.
38 Bakara 2/103.

kişileri etkileyerek yaptıklarını gerçek gibi gösterir ve inandırır. Sihrin göz boyamadan veya algıyı aldatmaktan ibaret olduğu, şu âyetlerden de anlaşılmaktadır. *"Dediler ki: 'Ey Mûsâ! Ya sen at yahut ilk atan biz olalım.' O 'Hayır, siz atın.' dedi. Bir de baktı ki, onların ipleri ve sopaları yaptıkları sihirden ötürü kendisine doğru akıp geliyor gibi görünüyor!"*[39] Nitekim Taberî (ö. 310/923) Hârût ve Mârût'un yaptıklarına ilişkin tefsirinde sihre şöyle bir tanım getirir: *Sihir*, bir şeyi kişinin gördüğünden ve gerçekte olduğundan farklı hâle sokmaktır. Bu işlem sonrasında, kişiye doğru olana dair kanıtlar sunulsa bile, kişi artık o şeyi kendi algısıyla görür ve ona göre davranır. İnsan üzerinde çeşitli yollarla böyle etkiler meydana getirilebilir. Ancak tabii ki bu, dinin kabul etmediği ve doğruyu (*hak*) değiştiren ve onu inkâra götüren bir iştir.[40] Bunu âyetin Hârût ve Mârût'un bu konuda açık uyarısını aktaran kısmından anlıyoruz: *"'Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!' demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi."*[41]

Rivayetler, Hz. Peygamber'in hayatında onun algısında böyle etki bırakmayı amaçlayan bir sihir olayının gerçekleştiğini aktarır. Buna göre Yahudi Züreykoğulları kabilesinden Lebid b. A'sam Peygamberimize sihir yapmaya yeltendi.[42] Hz. Âişe bu olayı şöyle anlatmıştır: "Resûlullah'a sihir yapıldı. Bu yüzden o, yapmadığı bir şeyi yapmış zannediyordu..." Bunun üzerine Yüce Allah, Elçisi'ni bu sihre karşı korumak için Felak sûresini indirmiştir. Bu sûrede Peygamberi'ne şöyle dua etmesini emretmektedir: *"De ki: 'Sabahın Rabbine sığınırım; yarattığı şeylerden gelebilecek kötülüklerden; karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden; düğümlere üfürenlerin şerrinden; bir de kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden!"*[43] Hz. Peygamber'e yapılmaya çalışılan bu sihrin onda geçici bir etki bıraktığını anlıyoruz. Ancak bu etki, doğruyu bildiren vahyin önüne geçecek, onu önleyecek şekilde değildi. Nitekim Hz. Peygamber (sas) hem kendisine sihir yapılmak istendiğini hem de sihrin sınırlı etkisini bozacak âyetleri vahiy yoluyla öğrenmiştir. Bu durumda, Kur'ân âyetlerinin sihrin etkisini yok etmek üzere okunması, Hz. Mûsâ'nın asâsına benzemektedir. O da sihirbazların yaptıklarından etkilendiği hâlde, onları geçersiz kılmak üzere Allah'tan gelen bilgi ve güç ile mûcizesini göstermek için asâsını yere bırakmıştır.[44]

---

39 Tâhâ 20/65-66.
40 Bakara 2/102: Râzî, III, 234, 239.
41 Bakara 2/102.
42 Felak 113/1: Mukātil b. Süleyman, IV, 923.
43 Felak 113/1-5.
44 Felak 113/1: Mâtürîdî, XIV, 117.

İnsanları belli yöntemlerle etkilemek ve onların gerçeği olduğundan farklı algılamasını sağlamak mümkündür. İnsanın ruh hâli ve duyuları etki altında bırakılabilir. Bu başka bir ifadeyle, aldatma, kandırma, göz boyamadır yani sihirdir. Bu bakımdan tamamen Yüce Allah'ın yarattığı gerçeğe dayanan vahiy, sihrin karşısında yer alır. Allah'ın dini böyle bir aldatmacayı kabul etmez. Bunun, gerçeği inkâr etmek olan küfre götürdüğünü Kur'ân açıkça ifade etmiştir. Çünkü sihir, gerçeğin kendisini değiştiremez, ama onun algılanmasını değiştirebilir. Müşrikler ve önceki peygamberleri kabul etmeyen Kâfirler, gerçeği inkârda her zaman sihir söylemine başvurmuşlardır. Ancak hak olan, doğru ve gerçek olan her zaman üstün gelmiştir. Bu dünyada peygamberlerin hakka davetlerini sihir yaftasıyla reddedip kendilerini aldatanlar, yarın âhiret günü cehenneme itilip kakılarak atılacaklar ve onlara, dediklerine uygun bir ceza olarak şöyle hitap edilecektir: *"Yalan sayıp durduğunuz ateş işte bu! Peki bu da mı sihir? Yoksa görmüyor musunuz?", "Girin oraya! Artık sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için fark etmez. Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz."*[45]

45 Tûr 52/14-16.

ZİNA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةًۜ وَسَٓاءَ سَب۪يلًا ﴿٣٢﴾

"Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur."

(İsrâ 17/32)

قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ سُلْطَانًا وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

"De ki: 'Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.'"

(A'râf 7/33)

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَٓائِ ذِى الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ
وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

"Muhakkak ki Allah adaleti, iyilik yapmayı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor."

(Nahl 16/90)

...وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَٓاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّناً لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَاۜ وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾

"... Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."

(Nûr 24/33)

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا
بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَاماً ﴿٦٨﴾

"Onlar, Allah ile birlikte başka bir ilâha tapmazlar; haksız yere Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira bunları işleyen kimse ağır bir azaba uğrayacak."

(Furkān 25/68)

وَالّٰت۪ي يَأْت۪ينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَٓائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْۚ
فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ
اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَب۪يلاً ﴿١٥﴾

"Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun."

(Nisâ 4/15)

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَاۚ فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوا عَنْهُمَاۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّاباً رَح۪يماً ﴿١٦﴾

"İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir."

(Nisâ 4/16)

اَلزَّانِيَةُ وَالزَّان۪ي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍۖ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا
رَأْفَةٌ ف۪ي د۪ينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۚ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا
طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٢﴾

"Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun."

(Nûr 24/2)

اَلزَّانٖى لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةًۘ وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌۚ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٣﴾

"Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu Müminlere haram kılınmıştır."

(Nûr 24/3)

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا جَٓاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰٓى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنٖينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتٖينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرٖينَهُ بَيْنَ اَيْدٖيهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصٖينَكَ فٖى مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٢﴾

"Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."

(Mümtehine 60/12)

وَالَّذٖينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَۙ ﴿٥﴾ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومٖينَۚ ﴿٦﴾ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۚ ﴿٧﴾

"(Müminler) iffetlerini korurlar. Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır."

(Mü'minûn 23/5-7)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًاۙ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكّ۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢١﴾

"Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder. Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır; Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

(Nûr 24/21)

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَن۪ٓي اِلَيْهِۚ وَاِلَّا تَصْرِفْ عَنّ۪ي كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ مِنَ الْجَاهِل۪ينَ ﴿٣٣﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٤﴾

"Yûsuf, 'Rabbim! Zindan benim için bunların benden istediklerinden (zinadan) daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum!' dedi. Rabbi onun duasını kabul etti ve kadınların tuzağına düşürmedi. Şüphesiz O, çok iyi işiten, pek iyi bilendir."

(Yûsuf 12/33-34)

Ze-ne-ye fiilinin mastarı olan *zina* kelimesinin sözlük ve terim anlamı aynı olup, nikâhsız cinsel ilişki demektir.[1] Üzerinde ittifak edilen en sade tanım budur. İsim ve fiil olarak Kur'ân-ı Kerîm'de dört farklı bağlamda, toplam dokuz defa geçer. Birinci bağlamda, onun kendisine yaklaşılmaması gereken en kötü işlerden biri olduğu bildirilir.[2] İkincide konu "Rahmân'ın kulları" diye tanımlanan Allah'ın razı olduğu kulların özellikleriyle ilişkilidir. Burada onların Allah'a ortak koşmadıkları, haksız yere cana kıymadıkları ve zina etmedikleri anlatılır.[3] Üçüncüde zina konusu biat etmeye gelen kadınlarla ilişkilendirilir. Hz. Peygamber'e (sas) onlardan şirk koşma, hırsızlık yapma, çocuklarını öldürme, iftira atma günahlarından uzak durmanın yanında zina etmeyeceklerine dair de söz alması emredilir.[4] Dördüncüde ise bu işi yapanlara uygulanacak ceza ve bunların evlilik hukuklarıyla ilgili hususlar açıklanır.[5]

Kur'ân'da sadece beş suçun cezası belirlenmiştir: Adam öldürme (*katl*),[6] eşkıyalık (*hirâbe*),[7] hırsızlık (*sirkât*),[8] zina iftirası atma (*kazf*),[9] ve *zina*.[10] Cezasını bizzat Yüce Allah'ın belirlediği beş suçtan ikisinin zina hakkında olması, onun Allah Teâlâ katında ne kadar kötü, insan için ne kadar zararlı bir davranış olduğunu göstermesi açısından yeterlidir. Zira doğuracağı sonuçlar fert ve toplum açısından çok ağırdır.

Kur'ân, zinanın her türlüsünü reddeder. Âyette zinayı anlatmak için bazen haksızlık, zulüm, haddi aşma ve zina etme[11] anlamlarına gelen *biğâ*

1 Cürcânî, s. 120.
2 İsrâ 17/32.
3 Furkān 25/68.
4 Mümtehine 60/12.
5 Nûr 24/2-3.
6 Bakara 2/178.
7 Mâide 5/33.
8 Mâide 5/38.
9 Nûr 24/4-5.
10 Nûr 24/2.
11 Râgıb el-İsfahânî, s. 136.

kelimesi de kullanılır.[12] Bazen zina da dahil her türlü kötülüğü, söz ya da eylemlerde haddi aşan çirkinliği[13] ifade eden *fahşâ*[14] ve *fâhişe*[15] kelimeleri ve bazen de onun çoğulu olan *fevâhiş*[16] kelimesi kullanılır. Çünkü zina, yapılması kadar ağza alınması da son derece çirkin bir eylemdir. Hem Yüce Allah'a karşı haddini aşmadır hem de mağdur ettiği taraflara karşı büyük bir zulümdür. Yine bazen zinayı ima etmek üzere sırdaş, dost, arkadaş anlamlarına gelen ancak daha çok şehvet arkadaşlığı, gizli dost anlamında kullanılan *ahdân* (tekili *hidn*)[17] kelimesi kullanılır.[18] Bazen de geçerli bir nikâh akdi olmaksızın yabancı bir kadınla aynı evde ikamet etmek, birlikte yaşamak[19] anlamına gelen *sifâh* kökünden türeyen *musâfih* kelimesi kullanılır.[20] Bütün bu kelimelerle zinanın her türlüsünü reddetmek amaçlanır.

12 Nûr 24/33.
13 Râgıb el-İsfahânî, s. 626.
14 Bakara 2/169, 268.
15 A'râf 7/28; Nûr 24/19.
16 En'âm 6/151; Şûrâ 42/37.
17 Râgıb el-İsfahânî, s. 277.
18 Nisâ 4/25; Mâide 5/5.
19 Ezherî, IV, 325-326.
20 Nisâ 4/24, 25; Mâide 5/5.

Hz. Yûsuf'un başından geçenler, zina bir yana ona teşebbüs etmenin dahi ne denli ağır sonuçlar doğurduğunun güzel bir örneğidir. Allah'ın bu seçkin kulunu, çocukluğunda kardeşleri tarafından kuyuya atılmasından sonra şehrin valisi satın almıştı. Daha sonra, delikanlı olduğunda evin hanımı onu zinaya zorlamıştı. Kadın, onun bu teklife evet diyeceğini ve aynı evde yaşadığı bu yakışıklı gençle kimsenin haberi olmadan birlikte olacağını zannediyordu. Ancak Hz. Yûsuf'un sağlam imanı ve efendisine olan sadakati bu yanlışı yapmasına izin vermedi. Böyle bir şey yapamayacağını söyleyip kapıya doğru koştuğunda kadın da onu engellemek için harekete geçti. Kapıda efendisiyle karşılaştılar. Kadın kendisini bu olumsuz görüntüden kurtarmak için Hz. Yûsuf'a iftira attı, kendisine kötülük yaptığını iddia etti. Ancak kadının akrabalarından biri Hz. Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olmasından hareketle Hz. Yûsuf'un masum olduğunu söyledi. Yine de olayın şehirde duyulması üzerine çareyi onu hapse atmakta buldular. Hz. Yûsuf hiçbir günahı yokken senelerce hapis yattı, çeşitli sıkıntılar yaşadı. Ama iffetini korumak için *"Ey Rabbim! Zindan bana, bunların benden istediklerinden daha sevimlidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum."*[1] demişti. Böylece o, zinadansa zindana razı olduğunu bildirmişti. Fakat iftira sebebiyle efendisi tarafından bir hain olarak görülmesini kabul edemiyordu. Efendisinin hanımı da böyle olmasını hiç istemediği hâlde Yûsuf'un yıllarını hapiste geçirmesine neden olmuş, sonradan gerçeği itiraf etmişti.[2]

---

1 Yûsuf 12/33.
2 Yûsuf 12/33, 51-52: İbnü'l-Cevzî, II, 437-438, 446.

ZİNA; HAYÂSIZLIKTIR, ÇOK KÖTÜ BİR YOLDUR

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰىٓ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةًۜ وَسَٓاءَ سَب۪يلًا ﴿٣٢﴾

"Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur."

(İsrâ 17/32)

Zina, insanın yaratılışıyla birlikte olan kadın ve erkek cinslerinin bağını meşrû olarak sağlayan aileyi ve dolayısıyla yaratılıştan gelen bu bağın doğru bir şekilde sürdürülmesini tehdit eden bir suçtur. Bu sebeple Yüce Kitabımız Kur'ân, fiilen işlenmesi bir yana ona teşebbüs edilmesini dahi yasaklar: *"Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur."*[3] O aynı zamanda toplumun temel yapısı olan aileyi, dolayısıyla da toplumu tehdit eden bir suçtur. Bir şeye yaklaşmayı yasaklamak, onu yapmayı yasaklamaktan daha etkilidir. Âyette "zina etmeyin" değil de "zinaya yaklaşmayın" denilmesinin nedeni, eyleme dönüşmesi bir yana niyet dahi edilmeden bu kötü işi engelleme isteğidir.

İnsan, zinadan sağlam imanı sayesinde korunabilir. Zina talebiyle imtihan edilen Hz. Yûsuf'u koruyan, onun Rabbimize samimi imanı ve bağlılığından (*takvâ*) başka bir şey değildir. O şöyle der: *"Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruduğu kimse hariç, aşırı derecede kötülüğü emreder; şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*[4] Bu ifadeleriyle Hz. Yûsuf, Yüce Allah'ın yardımı sayesinde bu çirkin günaha düşmenin kıyısından döndüğünü haber verir. İnsanın cinsel şehvet sebebiyle tehlikeli durumlara düşmesi mümkündür. Şu âyette insanı dünyaya bağlayan olgulardan bahsedilir: *"Nefsânî arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki asıl varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."*[5] Görüldüğü gibi cinsel arzular, insanın dünyada imtihan edileceği duygular arasında sayılır. Bu duygular neticede insana bazı geçici menfaatler sağlar. İnanan insan, iman ve

---

3 İsrâ 17/32.
4 Yûsuf 12/53.
5 Âl-i İmrân 3/14.

sabırla cinsel şehvetin tehlikesinden uzak durmalı, haramla gelen yıkımdan kendisini korumalıdır.

Zina, kişinin fıtrattan gelen arzularıyla mücadele ederek nefsine hâkim olması gereken bir günahtır. Kur'ân, mümine yakışanın, zinaya götüren her türlü ihtimalden uzak durmak olduğunu sürekli vurgular. Meselâ Furkân sûresinde "Rahmân'ın kulları" ifadesiyle onurlandırılan Müminlerin özellikleri şöyle sayılır: *"Onlar Allah ile birlikte başka bir ilâha tapmazlar; haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymazlar, zina etmezler."*[6] Böylece Rahmân'ın kulu olmak isteyenlere, şartlardan birinin de zinadan uzak durmak olduğu hatırlatılırken birkaç âyet sonra Müminlerin Allah'tan kendilerine temiz eşler ve hayırlı evlâtlar istedikleri belirtilir.[7] Müminlere şereflerine yakışan, sağlıklı ve nezih aile düzenini tercih etmeleri mesajı verilir. Yine Mü'minûn sûresinde kurtuluşa erecekler sayılırken namaz, boş işlerden uzak durma ve zekâtın ardından namusu koruma zikredilir.[8] Ebedî kurtuluşa ermenin, iffet ve namusu korumaktan geçtiği hatırlatılır[9] ve Müminler helâl yoldan cinsel ihtiyaçlarını gidermeye çağrılır.[10] Nefsin arzularını yapabilecek imkâna sahip olduğu hâlde, sırf Allah'tan korkarak ve O'nun rızasını kazanmayı umarak bir günahı terk etmek öyle değerlidir ki, Peygamber Efendimiz, başka hiçbir gölgenin bulunmadığı dehşetli kıyamet gününde arşın gölgesi altında gölgelenecek yedi sınıf insandan birini de "zinaya davet edildiği hâlde 'Allah'tan korkarım!' diyen kimse" olarak sayar.[11] Şu âyetlerde ise Allah Teâlâ tarafından her türlü davranışımızın görüldüğü bildirilerek Müminler uyarılır: *"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için kötülüklerden daha arındırıcı ve nezih bir davranıştır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar."*[12] Âyetlerde erkek ve kadınların zinadan korunma konusunda peş peşe ve aynı ifadelerle uyarılmış olması, cinsiyet farkı gözetilmeksizin İslâm'a göre her bireyin iffetli davranma sorumluluğu bulunduğuna işaret eder. Dolayısıyla helâl-haram çizgisine dikkat ederek namus bilinciyle yaşamak her Müslüman'ın vazifesidir.

Kur'ân'da, zina yapan kimselerin hukukî cezasıyla ilgili olarak şöyle buyrulur: *"Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret*

6 Furkān 25/68.
7 Furkān 25/74.
8 Mü'minûn 23/5.
9 Meâric 70/29-31.
10 Meâric 70/29-31: İbn Atıyye, VIII, 409.
11 Buhârî, "Ezân", 36.
12 Nûr 24/30-31.

gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun."[13] Âyette bekâr ve evli ayrımı yapılmamaktadır. Bununla birlikte İslâm âlimleri, bu genel hükmün Hz. Peygamber'in hadisleri ve uygulamalarıyla daraltıldığı (tahsis) düşüncesindedirler. Onlar yüz sopa cezasının sadece evli (*muhsan*) olmayan kişilere uygulanacağı, evli oldukları hâlde bu suçu işleyenlerin cezasının ise *recim* olduğu kanaatine varmışlardır.[14]

Kur'ân, zina eden kimseleri evlilik hususunda birbirine lâyık görmektedir: *"Zina eden erkek ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, Müminlere haram kılınmıştır."*[15] Nitekim aynı sûrenin başka bir âyetinde, *"Pis şeyler pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere lâyıktır. Temiz şeyler temiz olanlar içindir, temiz olanlara da temiz şeyler yakışır."*[16] denilerek bu husus netleştirilir. İlk âyete dayanılarak zina yapan bir kadın ya da erkeğin namuslu insanlarla evlenemeyeceği kabul edilmiştir.[17] Bu ifadelerde aslında zina edenin ne kadar kötü bir iş yaptığı vurgulanmış olmaktadır. Zina eden kimse bir başka zina edene yahut bir müşriğe lâyık görülmüştür. Bu durum, bir müşriğin Yüce Allah nezdindeki değersizliği göz önüne alındığında son derece tehlikelidir. Dolayısıyla hiçbir Müslüman'ın gönlü buna razı olmamalıdır. Belli ki bu âyette ciddi bir biçimde Müminlerin zinadan sakındırılması amaçlanmaktadır. Zaten âyetin *"Bu, Müminlere haram kılınmıştır."* şeklindeki son kısmı, zina edenin ne kadar büyük bir tehlike içinde olduğunu hissettirmektedir. Ancak bu âyet hukukî bir kural getirmekten ziyade insanları böyle çirkinliklere onay vermekten uzaklaştırmayı amaçlamaktadır. Zira bir insan zina suçu işlemiş olsa da tövbe ettiğinde namuslu bir insanla evlenmesinde bir sakınca yoktur. Kaldı ki bu âyetlerin nüzûl sebeplerine bakıldığında zina yapmayı alışkanlık hâline getirenlerden bahsettiği anlaşılır.[18]

Kur'ân, zina edenleri âhirette de ağır cezaların beklediğini bildirir. Meselâ Furkān sûresinde Rahmân'ın has kullarının şirk, adam öldürme ve zinadan uzak durdukları bildirilir. Çünkü onlar bu tür günahların âhiretteki cezasının çok ağır olduğunu bilirler: *"... Çünkü bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde*

---

13 Nûr 24/2; ayrıca bk. Nisâ 4/15-16.
14 Nûr 24/2: Cessâs V, 94 vd.; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2517-2518; İbn Kesîr, X, 159 vd.
15 Nûr 24/3.
16 Nûr 24/26.
17 Nûr 24/3: Kurtubî, XV, 118.
18 Nûr 24/3: Derveze, VIII, 367.

ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."[19] Peygamberimiz de şirk ve cinayetin ardından en büyük günahın zina olduğunu bildirmiştir.[20] O, zinanın Allah Teâlâ katındaki çirkinliğini belirttikten sonra *"Eğer benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız."*[21] buyurarak zinanın azabı hakkında ümmetini uyarmıştır. Resûl-i Ekrem (sas) bir hutbesinde ise *"Ey Muhammed ümmeti! Allah'a yemin ederim ki erkek veya kadın kulunun zina etmesine, Allah kadar gazaplanan kimse yoktur."* demiştir.[22]

Bireysel ve toplumsal zararları nedeniyle en ağır cezalarla zina engellenmeye çalışıldığı gibi, bunun dile dolanmasının da Kur'ân tarafından önü kesilir. Birinin zina ettiğini iddia eden, kazf âyeti[23] gereği bu iddiasını dört şahitle ispatlamaya zorlanır. Bunu yapamazsa seksen sopa ve ömür boyu şahitliğinin kabul edilmemesiyle cezalandırılır. Bu sayede insanlar, hem birbirlerine zina iftirası atmaktan sakınırlar hem de gerçekten böyle bir şey görmüşlerse bile yeterli şahit yoksa bunu dile getiremezler. Yine konuyla ilgili şu âyet vardır: *"Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."*[24] Bu ifadeler, toplumda zina iftirasını ve bu tür kötülüklerin yayılmasına katkı sağlayanları şiddetli bir azap ile tehdit etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, zinanın her türlüsüne karşı çıkar. Fuhşun açık ve gizli olanını reddettiği[25] gibi gizli dost edinmeyi de yasaklar.[26] Karşılıklı rızayla yapılanını menettiği gibi başkasını zinaya zorlamayı da bu işten kazanç elde etmeyi de yasaklar: *"Namuslu yaşamak isteyen câriyelerinizi, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için fuhuş yapmaya zorlamayın."*[27] Zinanın bilinen şeklinin yanı sıra Kur'ân, farklı türden cinsel ahlâksızlıkları da şöyle yasaklar: *"Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun. İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok merhamet edendir."*[28] Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre bu âyetlerde

---

19 Furkân 25/68-69.
20 Nisâ 4/31: Taberî, VI, 656; Buhârî, "Tefsîr", 5.
21 İsrâ 17/59: İbn Kesîr, IX, 36; Buhârî, "Nikâh", 106.
22 Buhârî, "Küsûf", 2.
23 Nûr 24/4.
24 Nûr 24/19.
25 A'râf 7/33.
26 Nisâ 4/25; Mâide 5/5.
27 Nûr 24/33.
28 Nisâ 4/15-16.

kadın-kadına ve erkek-erkeğe ilişki şeklindeki fuhşiyattan ve cezasından bahsedilmektedir.[29] Başka âyetlerde de Hz. Lût'un milleti, aynı taşkınlık ve çirkinlik sebebiyle şiddetle uyarılmış ve azapla cezalandırılmıştır.[30] Onlar normal evlilik ve cinsel birliktelik yerine sapkınca ilişkileri tercih etmişlerdir. Bu sebeple haddi aşan kimseler olarak şöyle azarlanmaktadırlar: *"Rabbinizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz? Doğrusu siz haddini aşan bir topluluksunuz!"*[31]

Kadına yönelik bir saldırı olarak tecavüz durumunda, kendi iradesiyle zina eden erkek öncelikle zina âyetinin muhatabıdır. Bu sebeple kendisine eğer bekâr olarak bu suçu işlediyse had cezası uygulanır. Yaptığı eylemde ayrıca kadının ırzına ve vücut dokunulmazlığına karşı bir saldırı söz konusudur. Bundan dolayı ikinci bir cezayı daha hak eder.[32] Çünkü Kur'ân suçun bu ikinci kısmı için bir ceza belirlememiş, suçun işlenme şekline göre takdirde bulunma yetkisi hâkime bırakılmıştır. Hâkim, oluşan zararı en âdil şekilde karşılayacak bir ceza belirler ve uygular.[33]

Zina eden kimse, uhrevî cezalarının affı için tövbe etmeli ve Allah Teâlâ'dan bağışlanma dilemelidir. Çünkü bir Müslüman ne kadar büyük günah işlemiş olsa da affı konusunda Yüce Allah'tan ümit kesmemelidir. Nitekim Kur'ân'ın istediği de kulun içtenlikle ve pişmanlıkla günahına tövbe etmesidir: *"Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar."*[34] Hz. Peygamber (sas) de şöyle buyurmuştur: *"Nerede olursan ol, Allah'a karşı gelmekten sakın! Eğer bir kötülük işlersen hemen ardından bir iyilik yap ki, o kötülüğü silip yok etsin. İnsanlara karşı da güzel ahlâkın gerektirdiği gibi davran!"*[35]

Kur'ân, zina fiilini ciddi bir suç olarak görmektedir. Zina eden kimseler, İslâm'ın büyük önem verdiği aile kurumunu dikkate almamış veya ailenin iffet ve nezaketine leke getirmişlerdir. Ayrıca zina, bir kul hakkı ihlâli olarak da değerlendirilmektedir. Kur'ân, zinayı çirkin bir iş ve kötü bir yol olarak tarif etmekte olup böyle çirkin bir fiilin elbette cezası olacaktır. Bu sebeple âyetlerde zinanın hem dünyevî hem de uhrevî cezalarından bahsedilmektedir. Zinanın bilinen şekli dışında, erkek

---

29 Nisâ 4/15-16: *Kur'an Yolu*, II, 29.
30 A'râf 7/80.
31 Şuarâ 26/165-166.
32 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, IV, 90-92; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm*, II, 74-77.
33 Kurtubî, *el-Müntekā*, V, 268-269, 271.
34 Tahrîm 66/8.
35 Kalem 68/4: Kurtubî, XXI, 143; Tirmizî, "Birr", 55.

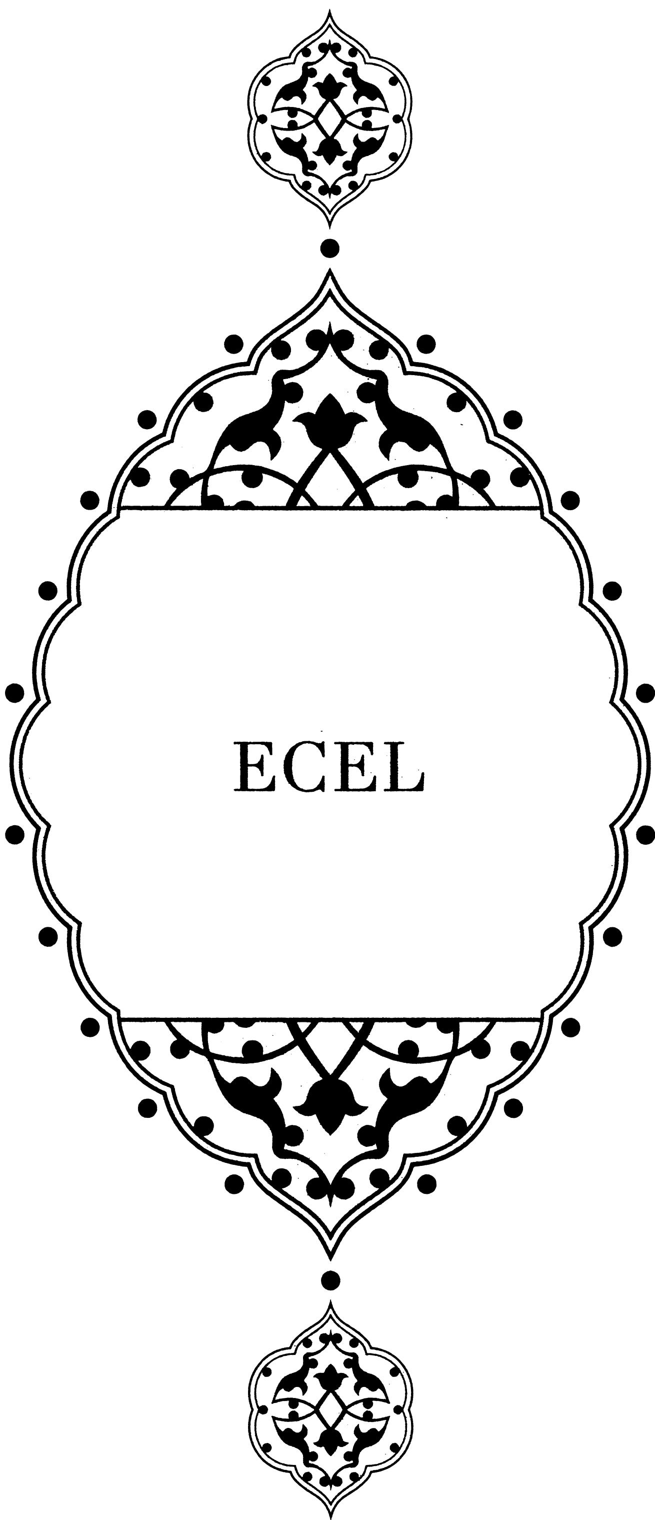

ve kadınların hemcinsleriyle ilişkileri de çirkin bir fiil olarak Kur'ân'da söz konusu edilmiştir. Mümine yakışan, haddi aşmaktan, her türlü zinadan, ahlâka aykırı fuhşiyattan kendisini uzak tutmasıdır. Eğer kişinin böyle bir suçu işlediği sabit olmuşsa dünyevî cezasını çekecektir. Tövbe edip pişman olmadığı müddetçe âhirette de onu çetin bir ceza beklemektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÂHİRET
ve
AHVÂLİ

ECEL

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ طٖينٍ ثُمَّ قَضٰٓى اَجَلاًۜ وَاَجَلٌ مُسَمًّى
عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾

"Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz."

(En'âm 6/2)

لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُۚ
وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ... ﴿٣٩﴾

"... Her ecel kayıtlıdır. Allah dilediğini siler, (dilediğini de) bırakır. Ana kitap O'nun katındadır."

(Ra'd 13/38-39)

وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾
مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾

"Biz hiçbir toplumu belirlenmiş bir yazgısı olmadan helâk etmedik. Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir."

(Hicr 15/4-5)

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

"Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler."

(A'râf 7/34)

اَوَلَمْ يَنْظُرُوا فٖي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍۙ وَاَنْ
عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْۚ فَبِاَيِّ حَدٖيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾

"Göklerin ve yerin egemenliği ile Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı? Ona değilse hangi söze inanacaklar?"

(A'râf 7/185)

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا
بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّىۜ وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَٓائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

"Kendi kendilerine düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hikmet temelinde, belli bir süreye kadar kalmak üzere yaratmıştır. Fakat şu bir gerçek ki insanların birçoğu Rablerine kavuşmayı hâlâ inkâr etmektedir."

(Rûm 30/8)

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ ح۪ينَ مَوْتِهَا وَالَّت۪ي لَمْ تَمُتْ ف۪ي مَنَامِهَاۚ فَيُمْسِكُ الَّت۪ي قَضٰى
عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

"Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında (bilinç kaybına uğratır). Ölümüne hükmettiklerinin canlarını alır, diğer canları da belli bir süreye kadar bedenlerine salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır."

(Zümer 39/42)

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ
يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِه۪ بَص۪يرًا ﴿٤٥﴾

"Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince (gerekeni yapar). Kuşkusuz Allah, kullarını görmektedir."

(Fâtır 35/45)

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًاۜ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا
نُؤْتِه۪ مِنْهَاۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِه۪ مِنْهَاۜ وَسَنَجْزِي الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٥﴾

"Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez. Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz; kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz; ve şükredenleri ödüllendireceğiz."

(Âl-i İmrân 3/145)

وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا
اَخَّرْتَن۪ٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَر۪يبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠﴾

"Her birinize ölüm gelip, "Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam." diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın."

(Münâfikûn 63/10)

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهَاۜ وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

"Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yapıp ettiklerinizden haberdardır."

(Münâfikûn 63/11)

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِۜ وَلَوْلَٓا اَجَلٌ مُسَمًّى لَجَٓاءَهُمُ الْعَذَابُۜ وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ
بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾

"Onlar senden, azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Eğer önceden belirlenmiş bir vade olmasaydı elbette azap tepelerine inmişti. Ama onlar farkında olmadan o ansızın kendilerine gelecektir."

(Ankebût 29/53)

Kur'ân-ı Kerîm'de 56 kez geçen *ecel* kelimesi, hayat için belirlenmiş sürenin hem kendisini hem de bu sürenin son bulduğu anı ifade eder. Söz konusu âyetlerde evrenin işleyişinden, insanın günlük hayatına kadar her duruma *ecel*in yani belirli bir sürenin kararlaştırılmış olduğu belirtilir. Herhangi bir yaratılmış için belirlenmiş sürenin sonu da[1] *ecel* kelimesi ile ifade edilir. Kur'ân'a göre *ecel*in sözlük anlamında kullanılan belirlenmiş süre (*ecel-i müsemmâ*), insanın ana rahminden başlayarak[2] bu dünyadaki yaşamının süresini[3] yani ömrünü ifade eder. *Ecel*, Yüce Allah tarafından özellikle insan için takdir edilen ölüm anını[4] (*kitâben müeccelen*), bir toplumun tarih sahnesinden silinme zamanını[5] ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, boşanmış ya da kocası vefat etmiş bir kadının tekrar evlenmeden önceki bekleme süresini,[6] bir borcun alınması ile geri ödenmesi arasındaki zamanı[7] ve kozmik cisimlerin farklı konumlarda ve nihayet Allah'ın yarattığı bu düzende kalış süresini[8] de ifade etmektedir.

Kur'ân'da ecel ile ilgili en önemli vurgu, onun Allah Teâlâ tarafından kararlaştırılmış, belirlenmiş (*ecel-i müsemmâ*) ve sınırlı, sayılı (*ecel-i ma'dûd*) bir zaman dilimi olduğu konusundadır. Ecel ne bir an öne ne de bir an geriye alınır. Bu, Allah'ın sınırsız ve ortaksız gücü ve egemenliğinin en büyük delillerinden biri olarak ortaya konur. Yüce Allah dışındaki bütün varlıklar için bir *ecel*, yani sınırlı bir yaşam süresi vardır. İnsanın, hayatın bir gün biteceğini bilmesi, hem onun kendi zayıflığının farkına varmasında hem de dünya hayatını anlamlandırmasında önemlidir. İşte, Allah'tan başka kimsenin bilmediği *ecel*, insana hayatın geçici olduğunu ve her an bitebileceğini hatırlatmaktadır.

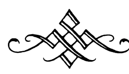
1 En'âm 6/128; Kasas 28/28-29. Ayrıca bk. Halîl b. Ahmed, I, 58.
2 Hac 22/5.
3 En'âm 6/60: Taberî, IX, 286; Hûd 11/3; Zümer 39/42; Mü'min 40/67; Ahkāf 46/3.
4 En'âm 6/2; A'râf 7/185; Zümer 39/42.
5 A'râf 7/34; Hicr 15/4-5; Mü'minûn 23/43; Yûnus 10/49; İbrâhîm 14/10; Nûh 71/2-4.
6 Bakara 2/234-235: Taberî, IV, 248 vd. Konuyla ilgili bir diğer âyet için bk. Talâk 65/2.
7 Bakara 2/282; Ra'd 13/38.
8 Fâtır 35/13; Zümer 39/5; Lokmân 31/29.

Kur'ân'da *ecel*in geciktirilmesi de *te'cil* gibi aynı kökten kelimelerle ifade edilir.[9] Kur'ân'da, Allah'a ve peygamberlerine karşı gelenlerin hak ettiği cezanın bu dünyada değil, âhirette verilmesi de *ecel* bağlamında ifade edilir. Yüce Allah bu kimseleri yok edecek cezaları hemen vermeyebilir. Çünkü Allah tarafından önceden belirlenmiş *ecel*leri henüz gelmemiştir. Böylece onlara, yanlışlarından dönmek için ecelleri gelene dek fırsat verilmiş olmaktadır. Bu yüzden Cenâb-ı Hak, onların cezasını âhirete bırakır ve orada ebedî azap ile cezalandırır.[10]

9 Halîl b. Ahmed, I, 58; Cevherî, VI, 1621.

10 Konuyla ilgili bazı âyetler için bk. Ankebût 29/53; Şûrâ 42/14; Hac 22/47; Secde 32/5; Meâric 70/4.

Uhud Savaşı'nın en zor anları yaşanmaktadır… O gün savaşmayı bırakanlar ve Allah Resûlü'nün (sas) emrini unutanlar olmuştu.[1] Savaşı kaybetmek üzereyken birden toparlanan Müşrikler, Müslümanları dağıtmak üzeredirler. Bazı Müslümanlar savaş alanını terk etmeyi bile akıllarından geçirecek kadar bozgun ve panik havası içinde bulunmaktaydılar. İşte tam da bu esnada Allah Teâlâ'nın yardımı onların imdadına yetişir; Müslümanların kalplerine bir huzur (*sekinet*), gözlerine bir uyku gelir. Bu sırada Münafıklar, ganimet olarak umduklarını bulamamanın da verdiği bir hiddetle "Bu işten bize ne? Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı, burada öldürülmezdik!" derler. Müslümanlar arasında bozgun ve dağılma duygusunu artıracak bu sözlere Allah Teâlâ, şu karşılığı verir: *"Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, üzerlerine öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi. Allah, bunu içinizdekileri denemek, kalplerinizdekini arındırmak için yaptı. Allah, kalplerde ne varsa hepsini bilir."*[2] Bu zorlu günde yaşananların hikmetini anlamaktan aciz olan Münafıklar, Allah yolunda sefere çıkan ve burada şehadete erişen Müslümanlar hakkındaki çirkin ithamlarına devem eder ve şöyle söylerler: *"Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi."* Uhud şehitlerine karşı Abdullah b. Übey ve arkadaşlarınca sarf edilmiş bu ağır sözlere Yüce Allah bundan çok daha ağır bir tehditle cevap verir: *"Eğer doğru sözlü insanlar iseniz, canlarınızı ölümden kurtarın bakalım!"*[3]

1 Âl-i İmrân 3/155: Taberî, VI, 172.
2 Âl-i İmrân 3/154.
3 Âl-i İmrân 3/168: Taberî, VI, 226.

HER YARATILMIŞIN BİR ECELİ VARDIR

لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ... ﴿٣٩﴾

"... Her ecel kayıtlıdır. Allah dilediğini siler, (dilediğini de) bırakır. Ana kitap onun katındadır."

(Ra'd 13/38-39)

Varlığında sonsuz, ezelî ve ebedî, kararlarında ortağı bulunmayan ve asla sorgulanamayacak olan yalnızca Allah Teâlâ'dır. O'nun dışındaki tüm varlıklar için takdir edilmiş bir yaşam süresi, yani *ecel* vardır: *"O, gökleri ve yeri hikmet ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor. Güneşi ve ayı emri altına almıştır. Her biri belli bir süreye kadar akıp gider."*[4] Görüldüğü üzere güneş ve ay Rabbimizin emriyle hareket ederler. Takdir edilmiş bir süre dahilinde gerçekleştirilen bu hareketler sayesinde kâinat, emre itaat konusunda insan için bir ibret vesilesi olur. Allah Teâlâ bu varlıkların ecelini belirlemiştir ve onların her anından haberdardır. Nitekim bu husus Kur'ân'da şöyle konu edilir: *"Bilmez misin ki Allah, geceyi gündüze ve gündüzü geceye katmaktadır. Güneşi ve ayı da buyruğu altına almıştır. Bunların her biri belli bir vâdeye kadar hareketine devam eder. Ve Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır."*[5] Göklerde ve yerde her ne var ise bunların tek yaratıcısı Allah Teâlâ'dır. O, varlıkları hakkıyla bilir (*Âlim*). Geçici olan bu varlıkların her biri Yüce Allah'a muhtaçtır. Hiçbir varlık O'nun izninin dışına çıkamaz. Her şey O'nun izniyle gerçekleşir.[6]

Kâinattaki cisimlerin eceli, yani varlık ve hareket süresi ile insanın eceli arasındaki temel fark şudur: Bu süre içerisinde insana belirli bir irade verilmiştir. Diğer varlıklar için ise böyle bir irade söz konusu değildir. Örneğin güneş batmamayı, ay doğmamayı seçemez. Fakat insan, sınırlı ömür süresi içerisinde nasıl davranacağına kendisi karar vermekte, hayır ve şer seçimlerinin sonucunu eksiksiz görmektedir. *"Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız."*[7] âyeti uyarınca gök cisimleri belirli bir konumda sürekli kalamazlar. İnsan

---

4 Zümer 39/5.
5 Lokmân 31/29; ayrıca bk. Ra'd 13/2.
6 Lokmân 31/29: İbn Kesîr, XI, 79.
7 Ra'd 13/2: Mukātil b. Süleyman, II, 366.

da bu dünyada ebedî değildir. Ne acıdır ki, tüm bu uyarılara kulaklarını tıkayanlar da olmaktadır: *"Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yarattık. İnkâr edenler ise, uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmektedirler."*[8] Âyetin ifadesine göre yaratılışta adaletin yerine gelmesi için hak ve hikmete uygun olarak var edilen gökler, yer ve arasındakiler, süreleri dolduğunda sona erip yok olacaklardır. Allah onları yarattığı gibi bir gün de yok edecektir. Ancak, Yüce Allah'ın birliğine ve kudretine karşı çıkan Müşrikler bu uyarılardan hiçbir ibret almamaktadırlar.[9]

Her şeyin eceli, Cenâb-ı Hak tarafından belirlenmiş ve *"bir kitapta yazılmıştır."*[10] Vaktini ve nasıl olacağını bilemesek de yaratılmış her varlığın bu dünyayı terk edeceği muhakkaktır. Bunun bilgisi ise onu belli bir zamana kadar yaşatan ve sonra da canını alan Allah Teâlâ'dadır: *"Sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur."*[11] Buna göre eceli tayin etme yetkisi sadece Allah'ındır.

Tıpkı insanın eceli gibi, dünya üzerindeki tüm canlılığın sonlanacağı bir vakit vardır. *"Bir de O'nun katında muayyen bir ecel (kıyamet günü) vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz."* ifadesiyle, hayatı bu dünyadan ibaret görüp, kıyametin kopmasıyla başlayacak uhrevî hayattan şüphe duyanlar uyarılmaktadır.[12] Kur'ân'ın pek çok âyetinde vurgulandığı üzere Müşriklerin en büyük şüphesi, dünya hayatının sona ermesiyle birlikte insanın farklı bir âlemde yeniden diriltilmesi konusudur. Oysa her şey Yüce Allah'ın kudretindedir: *"Hiçbir kimse yok ki, ölümü Allah'ın iznine bağlı olmasın. (Ölüm), belli bir süreye göre yazılmıştır. Her kim, dünya nimetini isterse, kendisine ondan veririz; kim de âhiret sevabını isterse, ona da bundan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız."*[13] Hayat gibi, ölümün kararı ve vaktinin belirlenmesi Yüce Allah'ın elindedir ve sonra da insan hesaba çekilecektir.

Kur'ân, insanlar için farklı ömür sürelerinin tayin edilmiş olduğunu vurgular. Kimi insanlar ileri yaşlara kadar ömür sürerken, bazılarının canları ise bebek, çocuk ya da genç iken alınır. Bu, Allah Teâlâ'nın takdirinde olup sonu belirlenmiş dünya hayatının aynı zamanda bir sınav yeri oluşunun da gereğidir. Kur'ân-ı Kerîm, insana sınırlı bir ömrün verilmesinin, günahlardan arınmak ve sevap kazanmak için bir fırsat olduğunu vurgulamaktadır: *"O, günahlarınızı bağışlamak ve sizi belirli bir*

---

8 Ahkâf 46/3.

9 Ahkâf 46/3: Taberî, XXI, 111; İbn Kesîr, XIII, 5.

10 Ra'd 13/38; Hadîd 57/22. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/144-145: Taberî, VI, 105-108.

11 En'âm 6/2; ayrıca bk. En'âm 6/60; Hûd 11/3; İbrâhîm 14/10; Zümer 39/42; Mü'min 40/67.

12 En'âm 6/2: Mukâtil b. Süleyman, I, 549-550.

13 Âl-i İmrân 3/145.

zamana kadar yaşatmak için sizi (imana) çağırıyor."[14] Şu âyette ise insanların, farklı ecel sürelerinin takdir edilişinin hikmeti üzerinde düşünmeleri istenmektedir: *"O, sizi toprak, sonra nutfe, sonra 'alaka'dan yaratan, sonra sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkaran, sonra olgunluk çağına ulaşıncaya, sonra da yaşlılık hâline gelinceye kadar yaşatandır. İçinizden önceden ölenler de vardır. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki bunlar üzerine akıl yorarsınız."*[15] Âyette yer alan bu düşünme, insanın kendi yapması gerekenleri, elindeki imkân veya kısıtlılıkları göz önünde tutmak suretiyle planlaması ve eyleme geçmesi şeklinde değerlendirilmelidir.[16]

Ömrün uzunluğu kısalığı insandan insana değişse de kaçınılmaz son değişmemektedir. *"Sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunulsa bile ölümün insana ulaşacağı"*[17] uyarısı, insanın ölümden kurtulmak için kendini ne kadar koruma altına alırsa alsın, bunun fayda vermeyeceğini göstermektedir. Bu nedenle ömrün süresinden ziyade nasıl geçirildiği önemlidir.[18] İnsan, ne kadar çabalarsa çabalasın ecel karşısında çaresizdir. Zaten her mükellef insana düşünüp öğüt alabileceği bir süre verilmiştir: *"Onlar orada (cehennemde) 'Rabbimiz! Bizi çıkar; yaptığımızdan başka, yararlı iş işleyelim.' diye feryat ederler. (O zaman onlara şöyle denilir) 'Öğüt alacak kişinin öğüt alabileceği kadar bir süre sizi yaşatmadık mı?'"*[19]

Diğer taraftan, Allah'a ve âhiret gününe inansın ya da inanmasın tüm insanlar için ölüm, kaçınılmaz bir gerçek olarak gözlerinin önünde durmaktadır. Ancak, *"Allah'a kavuşmayı arzu edenler"*[20] yani yeniden dirilmeye iman edenler için ecel, önceden tayin edilmiş bir buluşma anıdır.[21] Bu buluşmada, hesaptan sakınanların ömürleri süresince yaptıkları işlerle, buna inanmayanların yaptıkları eylemler aynı şekilde değerlendirilmeyecektir. Ölümü sonsuz bir yok oluş şeklinde düşünen ve hesap gününe inanmayanlar, Kur'ân'da vaat edilen bu buluşmanın gerçek olduğunu gördüklerinde büyük bir pişmanlık duyacaklardır. İyilik yapmak için yeni bir ömrün kendilerine verilmesi için çok yalvaracaklardır. Ne var ki son pişmanlık fayda vermeyecek, kendilerine ikinci bir fırsat sunulmayacaktır: *"Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam.' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için*

---

14 İbrâhîm 14/10.
15 Mü'min 40/67.
16 Mü'min 40/67: Beyzâvî, III, 215; İbn Kesîr, XII, 208.
17 Nisâ 4/78: Taberî, VII, 235-236. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/154-156, 168; Ahzâb 33/16; Cum'a 62/6-8.
18 Nisâ 4/78: Mâtürîdî, III, 337-338; İbn Kesîr, IV, 163.
19 Fâtır 35/37.
20 Ankebût 29/5.
21 Ankebût 29/5: Mukātil b. Süleyman, III, 373.

de harcayın. Allah, eceli geldiğinde hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."[22] Bu âyetlerde önünde daha uzun yıllar ömrü olduğunu düşünüp servet biriktiren, sonra da bu zenginliğin gereği olarak zekâtını, sadakasını vs. vermeden ölüp giden insanlar uyarılmaktadır. Söz konusu uyarı, Allah'ın bütün emir ve yasakları için de geçerlidir. Fakat onların bu geri dönüş talebi kesinlikle reddedilecektir. Çünkü insana ikinci bir *ecel* imkânı verilmeyecektir. Bu imkânsızlık, insanın ecel ile tayin edilmiş yaşam süresinin her anına gereken değeri vermesini gerekli kılmaktadır.

TOPLUMLAR İÇİN DE BİR ECEL BELİRLENMİŞTİR

وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾
مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾

"Biz hiçbir toplumu belirlenmiş bir yazgısı olmadan helâk etmedik. Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir."

(Hicr 15/4-5)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre bütün yaratılmışlar gibi *"toplumların da kendileri için tayin edilmiş ecelleri"* vardır.[23] Her bir toplum ilâhî iradenin kararıyla hayat bulur ve yine O'nun karar vermesiyle ömrünü tamamladığında yeryüzünden silinip gider: *"Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler."*[24] Buna göre toplumlar için de ecelin değiştirilmesi söz konusu değildir. Mekke Müşriklerinin şahsında tüm günahkâr topluluklar hakkında Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır: *"Biz hiçbir toplumu belirli bir süre tanımadan helâk etmedik. Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir."*[25] Bu âyet tıpkı bireyler gibi toplumların da ecellerini değiştiremeyeceklerine işaret etmektedir.

---

22 Münâfikûn 63/10-11: Taberî, XXII, 672-673.
23 Hicr 15/4-5; ayrıca bk. Yûnus 10/49; Mü'minûn 23/43; Nûh 71/2-4.
24 A'râf 7/34.
25 Hicr 15/4-5: Mukātil b. Süleyman, II, 424.

Kur'ân'da toplumların eceli, inkâr eden ve günahkâr olan toplumlar üzerinden açıklanmış, onların tarih sahnesinden silinmeleri 'helâk' kelimesiyle ifade edilmiştir. Toplumların eceli birtakım sebeplere bağlanmıştır. Bir toplumun eceli gelmişse, bu onun helâk edilmesi, yani verilen ceza ile yok edilmesiyle gerçekleşebilir. Bu yok oluşun sebebi onların hatalarından dönmemeleridir. Kur'ân'ın geçmiş ümmetlerden verdiği haberlere göre, toplumdaki büyük günahlar önüne geçilmez bir hâl aldığında ilâhî takdir onların ecelini, helâk ile yani yok edilmek suretiyle sona erdirmektedir. Bu gerçekten hareketle tüm peygamberler, gönderildikleri toplumları ilâhî ceza gelmeden önce, Yüce Allah'a iman etmeye çağırmışlardır. Hz. Nûh, kavmine şöyle hitap etmiştir: *"Ey kavmim! Şüpheniz olmasın ki, ben sizi, 'Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki, Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve size belli bir süreye kadar zaman tanısın.' diyerek apaçık uyaran bir kimseyim. Bilinmeli ki Allah'ın tayin ettiği vâde gelince, artık o ertelenmez. Keşke bilseydiniz!"*[26] Buna göre Allah Teâlâ, sâlih amel işleyen ve günahlardan uzak duran toplumlar için de bunun tersine isyan içinde olan toplumlar için de dünyada geçirecekleri belirli bir süre tayin etmiştir. Bu süre *ecel*dir. Sergilediği davranışlar sebebiyle tarih sahnesinden silinecek bir toplumun *ecel*i helâk ile gerçekleşebilir.

ALLAH, ECEL GELENE KADAR SÜRE VERİR

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى
اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهٖ بَصٖيرًا ﴿٤٥﴾

"Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince (gerekeni yapar). Kuşkusuz Allah, kullarını görmektedir."

(Fâtır 35/45)

---

26 Nûh 71/2-4.

Allah'ı ve âhiret gününü bütünüyle inkâr edenlerin cezaları hemen verilmeyebilir. Allah, onların cezalarını ecellerine kadar geciktirebilir. Onları hemen cezalandırmaz. Bu, O'nun karar verdiği bir konudur. *Ecel* geldiğinde ister kişi, ister toplum, isterse başka bir yaratılmış varlık olsun, artık onların bu dünyadaki hayatları bitmiş ve âhiret hayatı başlamıştır. Onların cezaları âhirette verilecektir. Yüce Allah, inkâr ve günahtaki ısrarları sebebiyle peygamberlere meydan okuyan ve cezanın hemen verilmesini isteyenlere, ecellerine kadar azabın geciktirildiğini ifade etmiştir.[27] Bir başka deyişle ceza, onların istediği gibi hemen verilmemekte, Allah Teâlâ'nın karar verdiği bir vakitte gerçekleştirilmektedir. Ancak Rabbimizin belirlediği ecel geldiğinde ise o kesinlikle değişmez: *"Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları belirli bir süreye kadar erteler. Ecelleri geldiği zaman ise ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler."*[28] Herkes yaptığının karşılığını alacaktır. Bu karşılık dünyada da âhirette de olabilir. Günahkârlara da, kendileri için yazılan ecel gelmeden hâllerini değiştirme ve yaptıklarından pişmanlık duyup tövbe etme fırsatı verilmektedir.[29] Ancak ecel gelmeden bu fırsat değerlendirilmemişse, bu dünyada veya âhirette ceza kaçınılmaz olacaktır.

İnanmayanlar, *"Onun gelmesini engelleyen nedir?"*[30] diyerek kıyamet günü başta olmak üzere tüm bir âhiret hayatına ve orada yaşanacaklara meydan okumuşlardı. Fakat süreleri dolup da ecelleri geldiğinde *"Alay etmekte oldukları şey, onları çepeçevre kuşatacaktır."*[31] *"Sayılı bir müddete kadar bekletilen kıyamet",*[32] vakit geldiğinde gerçekleşecek, iyi ve kötü tüm davranışlar gözler önüne serilecektir. Dünya hayatında iken pişmanlık duyularak tövbe edilmemiş günahların cezası âhirette verilecektir: *"İşte bunda, âhiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür ve o gün (bütün mahlûkatın) hazır bulunduğu bir gündür. Biz onu (kıyamet gününü) sadece sayılı bir müddete kadar bekletiriz. O (kıyamet) geldiği gün Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi üzgündür, kimi de mutlu."*[33]

Sınırlı bir hayat süresi ve bu sürenin bitme anı olan *ecel* tüm evren için de belirlenmiştir. Ancak ecelin sorumluluk ve irade sahibi insan için önemi çok daha büyüktür. İnsanın, eceli hiçbir şekilde değiştirememesi onun, Cenâb-ı Hakk'ın

---

27 Fâtır 35/45: İbn Kesîr, XI, 341.
28 Nahl 16/61.
29 Fâtır 35/45: Mukātil b. Süleyman, III, 562.
30 Hûd 11/8: Taberî, XII, 338.
31 Hûd 11/8.
32 Hûd 11/104.
33 Hûd 11/104-105.

karşısındaki aciz konumunun göstergesidir. Çünkü ecel, en başta ölümsüz 'Yaratan' ile ölümlü 'yaratılan' arasındaki farkı gösterir. Diğer taraftan hayatın geçici olması ve hiç beklenmedik bir anda bitivermesi, onun her bir gününü değerli kılmaktadır. Bunun farkına varan insan, hayatın her an sonlanabileceği bilinciyle daha dikkatli bir yaşam sürer ve yapması gereken iyi işler için acele eder. Örneğin günlük sorumluluk ve ibadetlerini ertelemez, kendisinde var olan kusurları bir an önce düzeltmeye, başkalarına yaptığı haksızlıkları gidermeye çabalar. Fertler gibi toplumlar da Allah'ın rızasına uygun davranışlar sergileyip kötülüklerden uzaklaşmak için sınırlı bir süreye sahiptir ve bu süreyi en iyi şekilde değerlendirmelidirler.

Ecelin hayatımıza getirdiği farkındalık, güneş, ay vs. gök cisimlerinin hareketlerini gözlemleyip bunlar üzerinde derin düşündüğümüzde artar. Güneşin, vakti dolduğunda batması, bize dünya hayatının da eceli geldiğinde yani kıyamet koptuğunda yerini âhirete bırakacağını hatırlatır. İnsanın kendi âhiret hayatının başlaması için kıyametin kopmasına gerek yoktur. Ecelinin gelmesiyle birlikte dünya hayatı sonlanacağı için insanın kendi ölümüyle, onun kıyameti de başlamış olur. İnsan dünyada gerçekleştirdiği iyi ve kötü davranışların karşılığını bu dünyada da kısmen alır. Fakat gerçek anlamda ödül ve ceza, daha uzak bir zamana, yani ahirete bırakılmıştır. Ödül ve cezanın gerçekleşebilmesi için yeniden dirilme, mahşerde toplanma ve yaptıklarından hesaba çekilme gereklidir. Bu anlamda ecel âhiret inancımızı besleyen temel bir hakikattir. Özellikle ilâhî cezalandırmanın hemen değil de ileri bir tarihe bırakılması, günahlardan tövbe edecek vakit bulmaya imkân sağlar. İnsanların tövbe edecek fırsatı bulmaları, Yüce Allah'ın adaleti ve geniş merhametinin göstergesidir. Dolayısıyla insan, ne zaman sona ereceğini bilmediği bu belirlenmiş süresi dolmadan, diğer bir tabirle eceli gelmeden, iyilikler yapıp kötülüklerden uzak durarak sorumluluklarını yerine getirmelidir.

ÖLÜM

بسم الله الرحمن الرحيم

هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

"Hayatı veren de alan da O'dur; sonunda O'na döndürüleceksiniz."

(Yûnus 10/56)

كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِۜ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةًۜ وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾

"Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz."

(Enbiyâ 21/35)

اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ ف۪ي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍۜ

"Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!"

(Nisâ 4/78)

تَبَارَكَ الَّذ۪ي بِيَدِهِ الْمُلْكُۘ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاًۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْغَفُورُۙ ﴿٢﴾

"Mutlak hükümranlık elinde olan Allah aşkındır, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter. Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır."

(Mülk 67/1-2)

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ ح۪ينَ مَوْتِهَا وَالَّت۪ي لَمْ تَمُتْ ف۪ي مَنَامِهَاۚ فَيُمْسِكُ الَّت۪ي قَضٰى
عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

"Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır."

(Zümer 39/42)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِه۪ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."

(Âl-i İmrân 3/102)

كَلَّٓا اِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَۙ ﴿٢٦﴾ وَق۪يلَ مَنْ رَاقٍۙ ﴿٢٧﴾ وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُۙ ﴿٢٨﴾
وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِۙ ﴿٢٩﴾ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾

"Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında; 'Yok mu bir şifacı?' dendiğinde; (hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında ve bacaklar birbirine dolaştığında; işte o gün sevk edilen yer, sadece Rabbinin huzurudur."

(Kıyâme 75/26-30)

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِۙ ﴿٩٩﴾
لَعَلّٰٓي اَعْمَلُ صَالِحًا فٖيمَا تَرَكْتُ كَلَّاۜ اِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَٓائِلُهَاۜ وَمِنْ وَرَٓائِهِمْ
بَرْزَخٌ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾

“Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, ‘Rabbim! Beni geri gönder de geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım.’ der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.”

(Mü'minûn 23/99-100)

... وَجَٓاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّۜ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحٖيدُ ﴿١٩﴾

“... Ölüm sarhoşluğu kaçınılmaz bir gerçek olarak çöküverir; ‘İşte bu, senin kendisinden kaçıp durduğun şeydir.’ (denir).”

(Kâf 50/19)

قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذٖى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقٖيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

“Şöyle de: ‘Biliniz ki kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, size muhakkak gelip çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilmeyeni de edileni de bilen Allah’a döndürüleceksiniz, O da size bütün yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir.’”

(Cum'a 62/8)

Ölüm, bütün yaratılmışlar gibi insanoğlu için de kaçınılmaz bir gerçekliktir. Kur'ân-ı Kerîm'de ölüm, *mevt* kelimesinin çeşitli fiil formlarıyla 60, farklı isim formlarıyla ise yaklaşık 100 âyette geçer. Bunların büyük çoğunluğu Allah inancını ve âhireti ön plana çıkaran Mekkî sûrelerde yer alır. Diğerleri ise daha çok Müslüman olmayanlarla savaş bağlamında, Medenî sûrelerde bulunur. Kur'ân'dan anladığımıza göre insanoğlunu yoktan var eden Yüce Allah, kudretiyle ona hayat verdiği gibi, vakti geldiğinde, onun canını alacaktır.[1] Oysa Müşriklerin Allah'ın yanı sıra taptıkları tanrıların böylesi bir gücü yoktur. Canı veren de canı alan da Allah'tır. Ölümsüz olan da daima diri olan da bir tek O'dur.[2] Âhiret yurdunda insanı yeniden diriltecek olan da O'dur. İnsan, ebedî hayatına âhirette başlayacaktır. İnsanın dünyaya gelmesi gibi ölmesi ve yeniden diriltilmesi de Allah Teâlâ'nın bilgisi, gücü ve dileği doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu nedenle Kur'ân'da insana, dünya yaşamını, ölüm gerçeğini göz önüne alarak kulluk bilinci içinde geçirmesi öğütlenir.

Mevt, sözlükte "hayatın zıddı veya herhangi bir şeyin güç ve kuvvetinin giderilmesi" anlamına gelir.[3] *Mevt* kelimesi Kur'ân'da insanın henüz yaratılmadan, kendisine şekil verilmeden önceki hâline işaret eden âyetlerde geçer.[4] Bir şeyin gücünün, canının gitmesi veya hareketsiz hâle gelmesi *mevt* kelimesinin mecazi anlamıdır. Yine mecazi olarak tevhitten uzaklaşmak, sapkınlık içinde olmak,[5] inanmamak anlamlarında da[6] kullanılmıştır. Toprağın kuruması ve üzerindeki canlılığın yok olması anlamındaki kullanımları da vardır.[7]

1 A'râf 7/158.
2 Furkān 25/3.
3 İbn Fâris, V, 283.
4 Bakara 2/28; Âl-i İmrân 3/27; Rûm 30/11; Mü'min 40/11; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 218-219; Dâmeġânî, s. 445-446; Râġıb el-İsfahânî, s. 476.
5 En'âm 6/122; Fâtır 35/22; Neml 27/80; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 219; Dâmeġânî, s. 446; Râġıb el-İsfahânî, s. 477.
6 Neml 27/80; Rûm 30/52; Fâtır 35/22; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 219; Dâmeġânî, s. 446; Râġıb el-İsfahânî, s. 477.
7 A'râf 7/57; Yâsîn 36/33; Fâtır 35/9; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 219; Herevî, s. 1784; Dâmeġânî, s. 446.

Bunun dışında ölüm olgusu, Kur'ân'da *teveffî* (vefat ettirme), *likâ* (kavuşma), *rücû* (dönüş), *radd* (geri döndürme), *yakîn* (kesin son) ve *iyâb* (geri dönüş) kelimeleriyle dile getirilir. Bu kelimelerden *mevt, teveffî* ve *yakîn* kişinin eceli geldiğinde hayatını kaybetmesini; *likâ, rücû, radd* ve *iyâb* ise ölüm sonrasında Allah'a kavuşmasını ifade eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de anlam itibarıyla ölümle ilgisi olan pek çok kelime bulunmaktadır. *Ecel* bunlardan biridir. Ecel, insan için belirlenen zamanın sona ermesi, ölüm vaktinin gelmesi anlamına gelir.[8] *Bekânın* (ölümsüzlük) zıddı olan *fenâ*[9] da (ölümlülük) ölüm ile ilgilidir. Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçmektedir: *"Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir."*[10] Kur'ân'da, kuşkunun giderilmesi ve bir işin gerçekleşmesi anlamına gelen[11] *yakîn* kelimesi, kaçınılmaz gerçek olan ölüm için de kullanılmıştır.[12] Bu anlamı, Kur'ân-ı Kerîm'de *"Kesin olan şey (yakîn) gelinceye kadar Rabbine kulluk et."*[13] âyetinde yer almaktadır. *Gamerâtü'l-mevt* terkibi, "ölümün şiddeti" anlamında bir âyette kullanılmaktadır.[14] Ölüm sarhoşluğu mânasıyla *sekratü'l-mevt* ifadesi de bir âyette geçmektedir.[15] İnsanın kendisini tehlikeye atması, bir şeyi yok etmek gibi anlamlara gelen[16] *helâk* de Kur'ân'da ölüm anlamında kullanılan kelimelerden biridir.[17]

Kur'ân-ı Kerîm'de ölümü konu edinen âyetlerin temel amacı, hayatı verenin ve alanın sadece Allah olduğunu anlatmaktır.[18] Hayatın süresi O'nun tarafından belirlenir. O, kudretiyle insanı yeniden diriltir ve

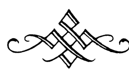
---

8 Halîl b. Ahmed, I, 58; Ezherî, XI, 193-194; İbn Fâris, I, 64-65; Fîrûzâbâdî, *Beṣâ'ir*, s. 960.
9 Halîl b. Ahmed, III, 343.
10 Rahmân 55/26.
11 Halîl b. Ahmed, IV, 413.
12 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 510.
13 Hicr 15/99.
14 En'âm 6/93.
15 Kāf 50/19.
16 Halîl b. Ahmed, IV, 318.
17 Râgıb el-İsfahânî, s. 544.
18 Yûnus 10/56.

âhirete inanmayan Müşrikler kabul etmese de sonunda dönüş O'nadır.[19] Dönüş anlamına gelen *rücû* kelimesi, birçok âyette işlerin Allah'a döndürüleceğini ifade eder. *Radd* kökü de aynı anlamı taşır: *"Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler (ruddû)."*[20] Kur'ân'da Allah ile karşılaşmak, Allah'a dönüş ve kıyamet anlamlarında *likâ* kelimesi de kullanılır.[21] Kur'ân-ı Kerîm'de dönüş anlamına gelen *iyâb* ve *münkaleb* kelimeleri de Allah ile karşılaşma ve ölüm sonrası hesabı ifade eder.[22]

19 En'âm 6/2.
20 En'âm 6/62.
21 Râgıb el-İsfahânî, s. 453.
22 Gâşiye 88/25; A'râf 7/125; Kehf 18/36; Şuarâ 26/227; Zuhruf 43/14.

Hz. Peygamber (sas), hasta yatağında yatıyordu. Son birkaç gündür hastalığı iyice ağırlaşmıştı. Artık o, ölüm vaktinin yaklaştığını iyice hissetmişti. Birer birer yakın dostları ve akrabalarıyla vedalaşıyordu. Önce kızı Fâtıma'yı yanına çağırdı. Ona ve yanındaki halası Safiyye'ye şu vasiyette bulundu: *"Allah katında değer taşıyan güzel işler yapınız. Yoksa helâl haram konularında Allah'ın sorgusundan ben sizi kurtaramam."* Ardından kucağında yattığı eşi Hz. Âişe'ye baktı. Onun gözlerinde âdeta gayb âlemine daldı. Mübarek dilinden; *"Allah'ım! Beni, Refik-i A'lâ'ya ulaştır."* sözleri döküldü ve oracıkta ruhunu teslim ediverdi. Bu acı haberi duyan Hz. Ömer, bir anda paniğe kapılarak âdeta Münafıklara duyurmak istercesine haykırmaya başladı: "Resûlullah ölmemiştir ve sağdır. Onun başına sadece Hz. Mûsâ'nın da başına gelen bir baygınlık gelmiştir; kim Muhammed öldü derse, onu kılıcımla iki parça ederim." O esnada Hz. Peygamber'in evinden gözleri yaş dolu bir şekilde çıkan Hz. Ebû Bekir, halka şöyle hitap etti: "Bilin ki aranızdan kim Muhammed'e (sas) kulluk ediyorsa Muhammed ölmüştür. Ama kim de Allah'a kulluk ediyorsa Allah Hayy'dır, asla ölmez."[1]

Herkes gibi peygamberler de, Hz. Peygamber de eceli geldiğinde ölmüştür. Her can ölümlüdür. Her insan, yargılanmak üzere Allah'ın huzurunda toplanacaktır. Zira hayatı ve ölümü, dünyayı ve âhireti yaratan Allah'tır: *"Elbette sen öleceksin, onlar da ölecekler. Sonra da kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda dâvalaşacaksınız."*[2]

---

1 Buhârî, "Meġāzî", 84.
2 Zümer 39/30-31.

HER CANLI ÖLÜMÜ TADACAKTIR

كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِۜ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةًۜ وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾

"Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz."

(Enbiyâ 21/35)

Allah Teâlâ, insana en güzel şekli vermiş,[3] ardından ona ruhundan üfleyerek canlılık kazandırmıştır.[4] Sonra insanoğluna iki hayat bahşetmiştir. Bunlardan ilki bu dünyada yaşanan imtihan dünyasıdır. İkincisi ise bu dünyada verilen fırsat ve imkânların nasıl ve ne şekilde değerlendirildiğine göre bir karşılığın alınacağı sonsuz âhiret yurdudur. Ölüm, bu iki hayatı birbirine bağlar ve anlamlı hâle getirir. O bakımdan ölüm, insanın ebedî hayatının başlangıcıdır.

Hayatı ve ölümü yaratan Allah'tır. O, dünyayı insanın yaşayabileceği şekilde düzenlemiş ve ona şöyle seslenmiştir: *"Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan diriltilip çıkarılacaksınız."*[5] Dolayısıyla ölümle yüz yüze gelmek, tıpkı diğer bütün canlılar gibi dünyaya gelen her insan için kaçınılmaz bir sondur.[6]

Yaşatmak (*yuhyî*) ve öldürmek (*yumît*) Yüce Rabbimize aittir.[7] *"Allah, sizi yaratan ve size rızık veren; ardından hayatınızı sona erdirecek, sonra size tekrar can verecek olandır."*[8] Başlangıçta her şeyi yoktan var eden ve canlılara bir hayat armağan eden, bütün varlıkları yöneten Allah'tır. O, yaşamını tamamlayıp ölüm vakti gelen yarattıklarının canını alır. İnsanoğlunun da tâbi olduğu bu ilâhî yasa kesintisiz bir şekilde işlemeye devam eder: *"... Sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez."*[9]

Allah Teâlâ, hayatı ve ölümü boşuna değil, insanları sınamak için yaratmıştır. Bu sayede kimin iyi ve güzel, kimin de kötü ve çirkin işler yaptığı açığa çıkacaktır:

---

3 Tîn 95/4.
4 Hicr 15/29.
5 A'râf 7/25. Benzer bir anlatım için bk. Tâhâ 20/55.
6 Cum'a 62/8.
7 Bakara 2/258.
8 Rûm 30/40 (Şûrâ 42/9; A'râf 7/158; Mü'minûn 23/80; Duhân 44/8; Kāf 50/43; Necm 53/44; Hicr 15/23; Câsiye 45/26; Ahkāf 46/33).
9 Vâkıa 56/60-61.

"Mutlak hükümranlık elinde olan Allah aşkındır, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter. Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayandır."[10]

Yaratılan her canlının bir sonu vardır. Ölüm kaçınılmazdır. Nitekim Kur'ân'da *"Her canlı ölümü tadacaktır."*[11] buyrulmaktadır. Birkaç âyette tekrarlanan bu ifadelerden birinin devamında şöyle denilir: *"... Yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir."*[12] Bu âyette, başlarına birçok sıkıntı gelmiş olan Müminler teselli edilmektedir. Münafıklar, Uhud Savaşı'nda şehit olanların aslında kendileriyle birlikte hareket etselerdi ölümden kurtulmuş olacaklarını iddia etmişlerdi. Oysa Allah, Müminlerin şehit olmalarının üzülmeyi, Münafıkların sağ kalmalarının da sevinmeyi gerektiren bir durum olmadığını bildirmiştir. Çünkü kim olursa olsun eceli geldiğinde ölecektir. Müşriklerle savaşma emri geldiğinde, ölüm korkusuyla bundan çekinen ve Müminlerden görünen bazıları hakkında inen başka bir âyet, bu konuyu şöyle ifade etmiştir: *"Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan.' derler; başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden.' derler. 'Hepsi Allah'tandır.' de. Ne oldu bu adamlara ki bir türlü sözü anlamıyorlar!"*[13] Benzer bir durum Hendek Savaşı'nda Müslümanların arasına ayrılık tohumları ekmeye çalışan Münafıklarla yaşanmıştı. Onlar, "Evlerimizin kapılarını açık unuttuk, çoluk çocuğumuz tehlikede." diyerek Müslümanların moralini bozmaya çalışmışlardı. Savaş tam bir ay sürmüş, şehit olanlar olmuş, sonuç alma süresi uzadıkça Müslümanların savaşma arzusu düşmeye başlamıştı. Savaşa katılan bir kısım Münafıklar, bu fırsattan yararlanarak hemen, "Allah ve Resûlü'nün verdiği sözler bizleri aldatmaktan ibaretmiş!" diye konuşmaya başlamışlardı. Onlardan bir kesim de "Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün." diyordu.[14] Oysa onlar, Resûlullah (sas) ile birlikte savaşa katılacaklarına ve geri dönmeyeceklerine dair yeminle Allah'a söz vermişlerdi.[15] Son söz olarak Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"... Ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir. Kaçıp kurtulmanız hâlinde de bundan çok az faydalanabileceksiniz."*[16] Bu âyet, savaştan kaçmakla

10 Mülk 67/1-2.
11 Enbiyâ 21/35 (Âl-i İmrân 3/185; Ankebût 29/57).
12 Âl-i İmrân 3/185.
13 Nisâ 4/78: İbn Kesîr, IV, 162-164.
14 Ahzâb 33/12-13.
15 Ahzâb 33/15.
16 Ahzâb 33/16.

uzun süre yaşayacağını zannedenlere, dünya hayatının kısa olduğunu ve ölümün, önünde sonunda onları da bulacağını bildirmektedir.[17]

Mekkeli Müşrikler Hz. Peygamber'in yeme, içme, evlenme gibi özelliklerine bakarak onun peygamber olamayacağını, ancak bir sihirbaz veya şair olabileceğini iddia ediyorlardı. Zamanla bir felâkete uğrayarak yok olacağına veya eceliyle öleceğine, böylece peygamberlik iddiasının da sona ereceğine inanıyorlardı.[18] Yüce Allah, Hz. Peygamber'e: *"De ki: 'Ben yalnızca sizin gibi bir insanım…"*[19] buyurarak bütün peygamberler gibi onun da ölümlü bir beşer olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Peygamberimiz vefat ederken, O'nu yalanlayanlar da sağ kalacak değildir: *"Biz, senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?"*[20] Bilakis Hz. Muhammed (sas) ölümlü olsa da O'nun tebliğ ettiği İslâm dini kıyamete kadar bâki kalacaktır: *"Muhammed (sas) yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır..."*[21]

Ölümün zamanını, yerini ve şeklini belirleyen Rabbimizdir. O'nun belirlediği zaman geldiğinde ölüm gecikmez. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın toprağın değişik safhalarından yaratıldığı ifade edildikten sonra bu hususa değinilir: *"Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz."*[22] Ölüm tamamıyla Allah'ın takdirinde, O'nun bilgisindedir. O'ndan başkası ölümü belirleyemez ve vaktini bilemez: *"… Hiç kimse nerede öleceğini bilemez…"*[23] Yani hiçbir insan, nerede ve nasıl öleceğini bilemez.[24]

Öldürmek ve diriltmek, Allah'ın varlığının, birliğinin, kudretinin ve kuvvetinin delillerindendir. İnsan yüce kudretin bir başka örneğini, "uyumak ve uyanmak" şeklinde, günlük hayatında da sürekli yaşamaktadır. Kur'ân'da insanın uykuya daldırılması "geceleyin öldürme", uykudan uyandırılması da "diriltme" olarak ifade edilmektedir. Uyku ile ölüm, uyanma ile de yeniden dirilme arasında bir ölçüde benzerlik söz konusudur. Kur'ân'da uyku ve uyanma için *vefat* ve *ba's* kökünden fiillerin kullanılması bu ilişkiyi desteklemektedir: *"Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler*

17 Ahzâb 33/16: Taberî, XIX, 47.
18 Tûr 52/30-31: Taberî, XXI, 593.
19 Kehf 18/110; Fussılet 41/6.
20 Enbiyâ 21/34.
21 Âl-i İmrân 3/144.
22 En'âm 6/2.
23 Lokmân 31/34.
24 Lokmân 31/34: Mukātil b. Süleyman, III, 440; İbn Kesîr, XI, 86.

yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir."[25] Dolayısıyla öldürme ve diriltmede kısaca her şeyde son söz sahibi Allah Teâlâ olduğu gibi uyutma ve uyandırma da O'na aittir.

AKILLI KİMSE ÖLÜMDEN SONRASI İÇİN HAZIRLANANDIR

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهٖ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."

(Âl-i İmrân 3/102)

İster inansın ister inanmasın, insanın kabul etmekten kaçamayacağı açık bir gerçek vardır, o da dünya hayatının son bulacağıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de insan için belirlenmiş bir hayat süresi olduğu belirtilir.[26] Ölüm dünya hayatının sonu olsa da yeni bir hayatın, âhiretin başlangıcı, ebedî hayata geçişin kapısıdır. Diğer bir ifadeyle ölümsüzlüğün başlangıç noktasıdır. Öyleyse insana yaraşan tavır, ölümden sonrası için hazırlık yapmasıdır. İnsan, kendisine verilen donanımıyla sonsuza dek bu dünyaya ait olmadığını anlamalı, yaratılış gayesini ve ölümden sonrasını düşünmeli ve hayatını sorgulamalıdır.

Âhirete iman eden kişi, dünya hayatını ölümden sonraki hayatı düşünerek düzenler. Ölümle bağlantılı birçok âyette bu hususa yer verilmektedir. Kur'ân, dünya ile âhireti birbirinden ayrı olarak değil, iç içe işler. Dünyadan bahsederken âhiretle ilgili konulara, âhireti anlatırken de dünya ile ilgili meselelere yer verir: *"(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar; sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve âhirete de onlar kesin olarak inanırlar."*[27] Hz. Peygamber de "Müminlerden hangileri daha akıllıdır?" diye soran bir

25 En'âm 6/60.
26 A'râf 7/34; Yûnus 10/49.
27 Bakara 2/3-4.

adama, *"Ölümü en çok hatırlayanlar ve ölümden sonrası için en güzel şekilde hazırlananlar, işte onlar en akıllı olanlardır."* şeklinde cevap vermiştir.[28]

Doğum ve ölüm gerçeği her an gözlerimizin önünde gerçekleşmektedir. Tabiattaki varlıklar, sürekli ölmekte ve yeniden diriltilmektedir. Öyleyse aklını kullanan bir kişi, yok iken yaratıp hayat verenin, öldürdükten sonra da yeniden hayat verebileceği sonucunu çıkarmalıdır. Nitekim dirilişi inkâr edene şu soru sorulur: *"İnsan daha önce hiçbir şey değil iken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?"*[29] Yine onlara hayatın ve ölümün sahibi hatırlatılır: *"Siz cansız iken size O hayat verdiği hâlde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz."*[30] Ölüm topraktan yaratılmış beden için bir yok olma, çözülme, dağılıp toprağa karışmayı getirir. Ancak Yüce Allah bu dağılan bedeni tekrar yaratacak ve yeniden ona can verecektir.

İnsan dünya hayatında bir sınavın içindedir. Dünya hayatı, bütün güzellikleri, zevkleri, mutlulukları, acıları ve sıkıntılarıyla ölümü ve sonrasını insana unutturabilir. Allah Teâlâ, bu sınavın gerekçesini *"hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için"* şeklinde açıklamaktadır. "İyi davranış" için en kapsamlı yorum, bir şeyi yalnız Allah'ın rızası için yapmak, karşılığını yalnız O'ndan beklemek şeklinde yapılmıştır.[31] Tefsirlerde bu âyetin yorumu ile ilgili olarak Allah Resûlü'nden (sas) *"hanginizin aklını en iyi kullandığı, Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakındığı, O'na itaat konusunda daha hızlı davrandığını bilmek için"*[32] şeklinde açıklama getiren bir rivayet de nakledilmektedir.

Kur'ân'da, Medine'de Peygamber Efendimizin getirdiği doğru bilgiyi inkâr eden Yahudilerin dünyada Yüce Allah'ın emirlerini ve hesabı hiçe sayıp günaha daldıkları, ölümü hiç akıllarına getirmek istemedikleri anlatılır. Bunlar ağır kitapları taşıyan merkeplere benzetilir. Bu insanlar Allah'ın Kitabı'nı, Hz. Muhammed'in (sas) doğruyu getirdiğini bildikleri hâlde onu yalanlamış, bir de büyük bir rahatlıkla Allah'ın dostları olduklarını iddia etmişlerdir. Ancak onlar işledikleri suçları da bilir ve bu yüzden ölümü hiç istemezler. Ölümü düşünmeden yaşamak isteyen, ona hayat tasavvurlarının içinde yer açmak istemeyen bu insanlar hakkındaki şu âyette

28 En'âm 6/125: Taberî, IX, 541; İbn Mâce, "Zühd", 31.
29 Meryem19/67.
30 Bakara 2/28.
31 Mülk 67/1-2: Nesefî, III, 510-511.
32 Mülk 67/1-2: Zemahşerî, VI, 170; Ebû Hayyân el-Endelüsî, VIII, 292; Beyzâvî, III, 424; Mâverdî, VI, 50; Râzî, XXX, 56; Bu rivayetin zayıf hadis veya selefe ait söz olduğuna dair değerlendirmeler vardır. Bk. Kurtubî, XXI, 112.

konunun altı çizilir: *"Şöyle de: 'Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, size muhakkak gelip çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyeni de edileni de bilen Allah'a döndürüleceksiniz, O da size yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir."*[33]

Rabbimizin gönderdiği bütün elçilerin görevi, insanların Allah'a kulluk etmelerini ve İslâm üzere yaşamalarını sağlamak olmuştur.[34] Kur'ân'da Hz. İbrâhim ve Hz. Ya'kūb'un evlâtlarına vasiyetleri örnekliğinde, insanlara bu dünyadan Müslüman olarak göç etmeleri söylenmiştir: *"İbrâhim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Ya'kūb da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş Müminler olarak can verin!' (dediler)."*[35] Sayısız sıkıntıları atlatarak ailesiyle yeniden bir araya gelen Hz. Yûsuf da, Rabbine şöyle yönelmişti: *"Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana olayların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kullar arasına kat!"*[36] Diğer taraftan Firavun, kendi izni olmadan iman eden sihirbazları ellerini, ayaklarını çaprazlama kesmek ve sonra onları asmakla tehdit ettiğinde sihirbazlar şöyle karşılık vermiş ve dua etmişlerdi: *"'Biz de Rabbimize dönmüş oluruz.' dediler; 'Sen, Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde onlara inandık diye, sırf bu yüzden bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ver ve Müslüman olarak canımızı al!'"*[37] Yani ayaklarımızı İslâm üzere sabit kıl.[38] Cenâb-ı Hak, sadece geçmiş ümmetler üzerinden değil, açıkça Hz. Peygamber (sas) ümmetini de hayatlarını ibadet ve güzel işlerle geçirerek Allah'ın azabından korunmaları ve ancak Müslüman olarak can vermeleri konusunda uyarmıştır: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."*[39] Öyleyse Müminlere de, o yüce elçilerin yolundan gitmek ve Rabbimize şöyle dua etmek yaraşır: *"Rabbimiz! Doğrusu biz 'Rabbinize inanın!' diyerek, imana çağıran bir davetçiyi işitip iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et."*[40]

Dünya hayatının bir sınav olduğuna inanmayan, kendilerine verilen çocuk, mal, mülk, servet, makam gibi dünya nimetlerinin çekiciliğine kapılan ve âhireti inkâr edenler şöyle derler: *"Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz,*

---

33 Cum'a 62/8: Taberî, XXII, 631-636.
34 Nahl 16/36.
35 Bakara 2/132.
36 Yûsuf 12/101.
37 A'râf 7/125-126.
38 A'râf 7/125-126: Zemahşerî, II, 491.
39 Âl-i İmrân 3/102.
40 Âl-i İmrân 3/193.

yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir."[41] Ancak bu kimseler, kaçınılmaz ölüm gerçeği ile karşılaştıklarında iyi işler yapabilmek için kendilerine azıcık da olsa süre tanınması için Allah'a yalvarırlar.[42] Kâfirler, ölüm anı geldiğinde bu hayatı kaçırmanın pişmanlığı ile bunun ertelenmesini isterler. Ancak ölüm vakti geldiğinde onu ertelemek, reddetmek, geri çevirmek ve ona engel olmak mümkün olmayacaktır. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir: *"Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında; 'Yok mu bir şifacı?' dendiğinde; (hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında ve bacaklar birbirine dolaştığında; işte o gün sevk edilen yer, sadece Rabbinin huzurudur."*[43] Ömür sermayesi tükenmiş, inkârcıların kaçıp durduğu an artık gelip çatmıştır: *"Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu (sekratü'l-mevt) kaçınılamaz bir gerçek olarak çöküverir..."*[44] "Ölüm sarhoşluğu" geldiğinde, insan uyku ve sarhoşluk sırasında olduğu gibi bilincini yitirir,[45] o sırada yaşadığı şiddetli ıstıraptan dolayı aklını kullanamaz hâle gelir.[46]

Ölüm anı, dünya ile bütün bağların kesildiği, kapıların kapandığı, kişinin artık âhirete doğru yöneldiği bir zamandır. Kişi, dünyadan ayrılma zamanının geldiğini bilir.[47] Ölüm hâlini yaşayan kimse, bunun beklenen ayrılış olduğunu anlar. Artık onun için ailesinden, malından ve çocuklarından ayrılma vakti gelmiştir.[48] O kişi sevdiklerinden, sevgili dünyasından, onun nimetlerinden ve bütün organları bir diğerinden "elveda!" diye diye hüzünle ayrılır.[49]

Can boğaza geldiğinde, Allah'ın kulları üzerindeki mutlak güç ve egemenliğini kabullenmekten başka çare kalmaz: *"Ama can boğaza gelip dayandığında; işte o zaman siz (çaresiz) bakar durursunuz. Biz ona sizden yakınız, fakat siz göremezsiniz. Madem ki kimsenin hâkimiyeti altında değilmişsiniz; haydi onu (hayatı) geri döndürün, sözünüzde doğruysanız!"*[50] Âyetler onlara şunu söylemektedir: Her şeye gücünüz yetiyor ve her şeyi siz belirliyorsanız, canı boğazına gelen kişinin ruhunu niçin geri çeviremiyorsunuz?[51] Öldükten sonraki hayata inanmıyor, yaptıklarınızdan dolayı

41 Câsiye 45/24.
42 Münâfikûn 63/11.
43 Kıyâme 75/26-30.
44 Kāf 50/19.
45 Kāf 50/19: Taberî, XXI, 427.
46 Kāf 50/19: Zemahşerî, V, 598.
47 Kıyâme 75/28: Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, IV, 513; Zemahşerî, VI, 271.
48 Kıyâme 75/28: Taberî, XXIII, 515; Kurtubî, XXI, 435.
49 Kıyâme 75/28: Elmalılı, VIII, 5485-5486.
50 Vâkıa 56/83-87.
51 Vâkıa 56/83-87: Zemahşerî, VI, 39; Nesefî, III, 430.

hesaba çekilmeyeceğinize ve cezalandırılmayacağınıza kani iseniz, haydi bakalım, ölmek üzere olan birinin ruhunu geri çevirin.[52]

Ölüm anı geldiğinde, Allah'ın görevlendirdiği ölüm meleği (*melekü'l-mevt*) işinin başındadır. Bu anlar, "Bu helâldir, şu haramdır." diyerek Allah'a iftira eden,[53] O'nun âyetlerini yalanlayan, böylece kendisine ve etrafındakilere zulmeden Müşriklerin dünyadaki son anıdır artık. Allah'ın ona verdiği nimetleri tüketmiş ve ömrünü bitirmiştir. Ölüm meleği ve yardımcıları gelip onların canını alırken kendilerine, *"Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılarınız nerede!"* derler.[54] Bu melekler görevlerini aksatmaz, ömrü bitenlerin canını almakta asla kusur etmezler.[55] Sonunda da dönüş Allah'a olacaktır: *"Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."*[56] O an, hesap korkusuyla günahkârların el ve ayakları birbirine karışıp dolaşır; dünyası ile âhireti birbiri içine girer.[57] Dünyanın sonu ile âhiretin ilk günleri; dünyadan ayrılışın üzüntüsü ile âhireti karşılamanın şiddeti de birbirine karışır.[58]

Günahkârlar, şirk içindeyken ölüm meleği ve yardımcıları ile yüz yüze gelmişlerdir. Onların boyun büküp teslim olmaktan başkaca yapacakları bir şey yoktur. Yanlış işlere girmiş oldukları hâlde;[59] *"Biz hiçbir kötülük yapmadık, Allah'a yemin olsun ki biz ortak koşanlardan değildik."*[60] diye yaptıklarını inkâr etmek isterler. Ancak hayatlarını yanlışlar, hatalar, günahlar, haksızlıklar, hadsizlikler kısacası her türlü kötü işlerle geçirmişlerdir. Âhireti hiç düşünmeden dünyaya dört elle sarılmışlardır. Başkalarına haksızlık yapmaktan ve zulmetmekten en küçük bir rahatsızlık bile duymamışlardır. Oysa Allah'tan korkmayıp *"Gerçekleri inkâr eden ve inkârcılığa saplanmış olarak ölenlere gelince, Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların lâneti onların üzerinedir! Onlar hep lânette kalacaklar; azapları hafifletilmeyecek ve yüzlerine bakılmayacaktır!"*[61]

Kur'ân'da Allah'a karşı gelmenin neredeyse bütün özelliklerini sergileyenlerin ölümleri esnasında çektikleri acı ve sıkıntılar şöyle anlatılmaktadır: *"Allah'a karşı*

---

52 Vâkıa 56/83-87: Taberî, XXII, 374-375; Kurtubî, XX, 229-230.
53 Naḥl 16/116.
54 A'râf 7/37: Taberî, X, 176; Zemahşerî, II, 440.
55 En'âm 6/61: Mâverdî, II, 124; Nesefî, I, 511; Ebüssuûd Efendi, II, 224.
56 Secde 32/11.
57 Kıyâme 75/29: Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, IV, 513.
58 Kıyâme 75/29: Taberî, XXIII, 515; Kurtubî, XXI, 435.
59 Nahl 16/28: Taberî, XIV, 209.
60 En'âm 6/23.
61 Bakara 2/161-162.

yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, 'Bana da vahiy geldi.' diyenden ve 'Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim.' diyenlerden daha zalim kim vardır? O zalimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara 'Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabı ile cezalandırılacaksınız.' derken onların hâlini bir görsen!"[62]

Birçok âyette Allah, kullarından hayatta iken kendisine kulluk etmelerini; namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetleri yerine getirmelerini istemektedir. Yoksa *"... Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz..."*[63] Ölüm anı gelip çattığında artık iman etmenin de imanın gereği olan doğru ameller yapacağına dair sözler vermenin de bir anlamı olmayacaktır: *"Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'Ben şimdi tövbe ettim.' diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır."*[64] Şirk içinde olan[65] ya da Allah'a isyanda ısrar eden biri, canı boğazına dayanıp melekler ruhunu almak üzere geldiğinde, tövbe etse de Allah onun tövbesini kabul etmeyecektir.[66] Öyleyse kim Rabbine kavuşacağına inanıyorsa iş işten geçmeden iyi işler yapmalı ve Rabbine kullukta hiçbir şeyi ortak koşmamalıdır.[67]

Ölüm herkesin dünyada yaptıklarına göre gelecektir. İnkâr eden kimseye sıkıntılı bir şekilde, inanan ve gereklerini yerine getiren birine ise müjdelerle gelecektir. Bu iki grubun hayatları bir olmadığı gibi, ölümleri de bir değildir.[68] Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse, bilmeli ki Allah'ın belirlediği hayat süresinin sonu mutlaka gelecek ve o kavuşma gerçekleşecektir.[69] Meleklerin iman ve teslimiyetle arınmış kimseleri karşılaması Kur'ân'da şöyle ifade edilir: *"Onlar, meleklerin, "Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!" diyerek mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimselerdir."*[70] *"Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. Cennetime gir!"*[71] çağrısını duyan ve bilen insan için yokluk ve hiçlik söz konusu olamaz.

---

62 En'âm 6/93.
63 En'âm 6/158.
64 Nisâ 4/18.
65 Nisâ 4/18: Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 363.
66 Nisâ 4/18: Taberî, VI, 516-517.
67 Kehf 18/110.
68 Câsiye 45/21.
69 Ankebût 29/5.
70 Nahl 16/32.
71 Fecr 89/27-30.

Âhirete ve hesaba iman eden ve bunun gereğini yerine getirerek ölen birini Allah, *"Şayet o (ölen kişi) Allah'a yakın olanlardan ise ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır."*[72] ifadeleriyle müjdelemektedir. Kendisine kavuştukları gün, esenlik dileyerek onları selâmlayacak olan Yüce Allah da onlar için ayrıca değerli bir ödül hazırlamıştır.[73]

İnananlara can verdikleri sırada ikram edilecek başka ödüller de vardır. Ölüm meleği, onların canlarını sıkıntı çektirmeden alacaktır. Çünkü onlar, Cenab-ı Hakk'a iman etmişler ve O'na teslim olmuşlardır. Allah onları dünya hayatında her türlü kötülükten temiz kılmıştır. Ölüm esnasında da onlar günahlardan arınmış olacak ve mutlu bir şekilde canlarını teslim edeceklerdir.[74] Bu nedenle Allah'a kavuşmanın ilk basamağını teşkil eden ölüm, inanan bir insana müjdelerle gelir.[75]

Yüce Allah, kimlerin kendi emir ve yasaklarına uyarak daha güzel işler yapacağını ortaya çıkarmak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. Şunu hiç unutmamak gerekir ki, âlemlere rahmet olarak gönderilen Sevgili Peygamberimiz (sas) de dahil olmak üzere, Allah'ın dışındaki her varlık fânidir, ölümlüdür. Gökler, yer ve bu ikisi arasında bulunan bütün varlıklar, kendileri için belirlenen süre dolduğunda ilâhî kudretin bir tecellisi olarak ölecektir. Hayatın başlangıcını takdir etmek insanın elinde olmadığı gibi, ömrün son bulmasını geciktirmek veya engel olmak da kişinin elinde değildir. Zira ömrü takdir eden, uzun veya kısa olmasını belirleyen[76] ve zamanı geldiğinde sonlandıracak olan Allah'tır. Ölüm tamamıyla Allah'ın takdirindedir. Kullarının üzerinde mutlak tasarruf yetkisine sahip olan Allah Teâlâ, onların canlarını almak üzere ölüm meleğini ve yardımcılarını görevlendirmiştir. Kimse nerede, ne zaman ve nasıl öleceğini bilemez.[77] Ölüm, ölümsüzlüğün başlangıç noktasıdır. Öldükten sonra başka bir ölüm de yoktur, artık geriye dönüş de yoktur. Dünya sınavı sona ermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de ölüme yapılan güçlü vurgunun anlamı, gerçek anlamda ancak ölümden sonraki hayata iman ile ortaya çıkar. Dolayısıyla mümin için ölüm, ebedî hayata geçiş yolunun kapısıdır. Can boğaza geldiğinde, yardım edecek, şifa verecek, ruhu yeniden bedene döndürecek hiç kimse yoktur. Artık zorunlu olarak Allah'a gidiş başlamıştır. Öyleyse insan için gerekli olan şey, bu gerçekten kaçmanın anlamsız olduğunu bilmesi ve ona hazırlık yapmasıdır. Dünya hayatında

---

72 Vâkıa 56/88-89.
73 Ahzâb 33/44.
74 Nahl 16/32: Taberî, XIV, 212.
75 Bakara 2/223.
76 Fâtır 35/11.
77 Lokmân 31/34.

güzel amel yapanların canları, iltifat ve müjdelerle alınır. Kötü ameller yapanların canları ise, yüzlerine ve sırtlarına vurula vurula, aşağılanarak ve horlanarak alınır. Bu aşamada yapılacak tövbe de artık kabul edilmeyecektir. Bu nedenle insan, bu dünyadan imanla göç edebilmek için, henüz dünyadayken ona göre bir yaşam sürmelidir. Zira Yüce Rabbimiz, son nefesimizi ancak Müslüman olarak vermemizi istemektedir: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."*[78]

78 Âl-i İmrân 3/102.

SÛR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ
اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾

"Sûra üfürüldüğü gün -Allah'ın diledikleri hariç- göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılırlar. Ve hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler."

(Neml 27/87)

فَاِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا
دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١٥﴾ وَانْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ فَهِيَ
يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ﴿١٦﴾

"Sûra bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir tek darbe ile çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş(kıyamet kopmuş)tur. Gök de yarılmış ve artık o gün o da çökmeye yüz tutmuştur."

(Hâkka 69/13-16)

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ اَفْوَاجًا ﴿١٨﴾ وَفُتِحَتِ السَّمَٓاءُ فَكَانَتْ
اَبْوَابًا ﴿١٩﴾ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ﴿٢٠﴾ اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ
مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلطَّاغِينَ مَاٰبًا ﴿٢٢﴾

"Sûra üflendiği gün, sizler bölük bölük (Allah'a) gelirsiniz. (O gün) Gökyüzü açılır ve orada pek çok kapı oluşur. Dağlar yürütülür, serap hâline gelir. Şüphesiz azgınlar için barınak olan cehennem, pusuda beklemektedir."

(Nebe' 78/18-22)

وَهُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُۜ قَوْلُهُ الْحَقُّۜ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِۜ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۜ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿٧٣﴾

"O (Allah), gökleri ve yeri hak (ve hikmet) ile yaratandır. 'Ol!' dediği gün (an) her şey derhal oluverir. O'nun sözü gerçektir. Sûra üfleneceği gün de hükümranlık O'nundur. Gizliyi de açık olanı da bilendir ve O, hikmet sahibidir (Hakîm), her şeyden haberdardır (Habîr)."

(En'âm 6/73)

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُۜ ثُمَّ نُفِخَ ف۪يهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ ﴿٦٨﴾

"(Kıyamet günü) Sûra üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna, göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin: (bütün insanlar) ayağa kalkmış (etraflarına) bakıyorlar!"

(Zümer 39/68)

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾

"Sûra üfürülecek. Bir de bakarsın ki o (âhireti inkâr eden) kimseler, kabirlerinden (kalkıp) koşarak Rablerine gidiyorlar."

(Yâsîn 36/51)

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِه۪ۜ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةًۗ مِنَ الْاَرْضِۗ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾

"Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak kabirlerinizden) çıkıveriyorsunuz."

(Rûm 30/25)

وَنُفِخَ فِي الصُّورِۜ ذٰلِكَ يَوْمُ الْوَع۪يدِ ﴿٢٠﴾

"Sûra üfürülür; işte bu, geleceği vaat edilen gündür."

(Kāf 50/20)

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَر۪يبٍۙ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّۜ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾

"(Ey Muhammed!) Çağırıcının yakın bir yerden sesleneceği gün, (o sese) kulak ver. O gün insanlar hakka çağıran o korkunç sesi işiteceklerdir. İşte bu, (kabirlerden) çıkış günüdür."

(Kāf 50/41-42)

Sûr kelimesi, Mekkî sûrelerde 10 âyette geçer.[1] Mekkî bir sûre olan Müddessir sûresinde ise sûr ile aynı mânada *nâkūr* kelimesi kullanılır.[2] Kur'ân'da haber verildiğine göre kıyamet günü, Yüce Yaratıcı'nın emri üzerine sûra üflenmesiyle başlar. Sûra ilk kez üflendiğinde kâinatın bütün düzeni bozulur, insanlar şiddetli bir korkuya kapılır, ardından tüm yaratılmışlar ölümle yüzleşir.[3] Sûra ikinci kez üflendiğinde ise kabirler açılır,[4] insanlar ilâhî kudret tarafından diriltilir ve kabirlerinden kalkarak[5] huzurunda hesap vermek üzere Rablerine yönelirler. Sûra üfürülmesinden bahseden âyetler, Allah'ın egemenliğinin kusursuz ve bütün kâinatı kuşatan yönünü ortaya koyar. Yaratılanlara hayat veren kudret, bu hayata son verme vakti geldiğinde tam manasıyla tecelli eder. Yaşarken O'na karşı duranlar artık karşı çıkamaz hâle gelirler ve O'nun emrine boyun eğmekten başka yapacakları bir şey de yoktur.[6]

Sûr kelimesi, *sa-ve-ra* kökünden türemiştir. Sözlükte, ses çıkarma özelliği olan eğri boynuz anlamına gelir.[7] *Nâkūr* kelimesine de tefsirlerde İsrâfîl'in üfleyeceği boynuz, yani *sûr* anlamı verilmiştir.[8] Ayrıca *ze-ce-ra* kökünden gelen kimi kelimelere (*zecrun, zâcirâtün, zecratun, müzdecerun*[9]), İsrâfil tarafından gerçekleştirilecek *sayha* ve "üflenecek sûr" mânaları verilmiştir.[10] *Sûr* ile birlikte anılan kök anlamı "üfleme" olan *nefeha* ise Kur'ân'da *sûr*un yanı sıra rûhun üflenmesi[11] için de kullanılmıştır.

---

1 En'âm 6/73; Kehf 18/99; Tâhâ 20/102; Mü'minûn 23/101; Neml 27/87; Yâsîn 36/51; Zümer 39/68; Kāf 50/20; Hâkka 69/13; Nebe' 78/18.

2 Müddessir 74/8.

3 Zümer 39/68; Hâkka 69/13-18; Neml 27/87.

4 İnfitâr 82/4.

5 Âdiyât 100/9-11.

6 En'âm 6/73: Taberî, IX, 338-339.

7 Halîl b. Ahmed, II, 421-422; İbn Düreyd, II, 745; Ezherî, XII, 228-229; İbn Fâris, III, 320.

Müddessir 74/8: Mukātil b. Süleyman, IV, 490-491; Taberî, XXIII, 419-420; İbn Âşûr, XXIX, 300-301; Neml 27/87: Taberî, XVIII, 131-133; Nesefî, II, 623.

Sâffât 37/2, 19; Kamer 54/4, 9; Nâziât 79/13.

10 Sâffât 37/19: Mukātil b. Süleyman, III, 604; IV, 575-576; Taberî, XIX, 517.

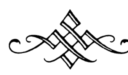
Hicr 15/29; Enbiyâ 21/91; Secde 32/9; Sâd 38/72; Tahrîm 66/12.

Yüksek, ani ve şiddetli ses anlamındaki[12] *sayha* kelimesi, Kur'ân'da hem geçmiş ümmetlerin helâki[13] hem de kıyamet sürecinde *sûr*un üflenmesi[14] bağlamında kullanılır. Tefsirlerde *nidâ* (seslenme), *münâdî* (seslenen), *da'vet* (çağrı) ve *dâî* (çağıran) kelimeleri de *sûr* ve İsrâfil ile ilişkilendirilmiştir.

*Sûr*a üflenmesinin meydana getireceği dehşet, beraberinde gelecek ölüm ve kıyamet; sonrasında yeniden diriliş (*ba's*), kabirden çıkış (*hurûc*) ve Allah'a dönüş (*rücû'-merci', masîr, redd-meradd, avdet, kalb-inkılâb, meâb, metâb, nüşûr, havr, likâ'*) ile onun huzurunda toplanmayı (*haşr-mahşer*) ifade eden kelimeler, *sûr*un kavramsal bağlamında yer almaktadır.

12 Halîl b. Ahmed, II, 425; Râgıb el-İsfahânî, s. 289.
13 Ankebût 29/40; Sâd 38/12-15.
14 Yâsîn 36/49-53; Kâf 50/41-42.

SÛRA İLK KEZ ÜFLENDİĞİNDE KIYAMET KOPACAKTIR

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ اَفْوَاجًاۙ ﴿١٨﴾ وَفُتِحَتِ السَّمَٓاءُ
فَكَانَتْ اَبْوَابًاۙ ﴿١٩﴾ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًاۜ ﴿٢٠﴾
اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًاۙ ﴿٢١﴾ لِلطَّاغِينَ مَاٰبًاۙ ﴿٢٢﴾

"Sûra üflendiği gün, sizler bölük bölük (Allah'a) gelirsiniz. (O gün) Gökyüzü açılır ve orada pek çok kapı oluşur. Dağlar yürütülür, serap hâline gelir. Şüphesiz azgınlar için barınak olan cehennem, pusuda beklemektedir."

(Nebe' 78/18-22)

Sûra ilk üflendiğinde duyulacak ses, ağızdaki lokmayı yutmaya bile fırsat vermeyecektir. Onu duyan kişi, başlamış olduğu bir pazarlığı bitirmeye zaman bulamayacaktır. İnsan çıktığı evine bir daha dönmeye, ailesiyle vedalaşmaya, gönlündekini vasiyet etmeye dahi fırsat bulamayacaktır. Sûrun her şeyi yerle yeksan edecek sesini kimi yolunda yürürken, kimi çarşıda alışverişte, kimi de dostlarıyla otururken duyuverecektir.[1] O ses aniden duyulacak [2] ve göz açıp kapayana kadar, hatta daha

---

1 Yâsîn 36/49-51: Taberî, XIX, 451.
2 Enbiyâ 21/40.

kısa sürede gerçekleşecek olan kıyametin[3] ilk adımı, gizli ve açık olanı bilen, her şeyden haberdar olan, en doğru kararı veren Allah Teâlâ'nın sûra üfürülmesi "emrini" vermesiyle[4] gerçekleşecektir. Bazı müfessirler, sûra üflemenin Allah'ın kudretini ve kıyametin bir anda gerçekleşeceğini ifade etmek için sembolik olarak kullanıldığını belirtmişlerdir. Buna göre; sûra üfleme tabiri, tıpkı borazan çalınca ordunun toplanması gibi, ölülerin diriltilmesini ve bütün kulların Yüce Allah'ın huzurunda toplanmalarını anlatmak için kullanılmış bir temsildir. Hz. Peygamber'e dayandırılan bir rivayete göre ise *"sûr, üflenen bir boynuzdur."*[5] Bu bağlamda İmam Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre bu bilgi yeterlidir ve sûrun ne olduğunu bilmemize ayrıca gerek de yoktur. Sûra üflenmesiyle asıl anlatılmak istenen, yeniden dirilmenin çok hızlı bir şekilde gerçekleşecek olmasıdır.[6]

Kur'ân-ı Kerîm'de adı zikredilmese de tefsirlerde sûru üflemekle görevli meleğin İsrâfil olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır.[7] Buna göre sûra üfleyecek ve insanları mahşer meydanına çağıracak olan *münâdî* ve *davetçi*[8] melek, hadislerde "Allah'ın kulu" (*Abdullâh*) veya "Rahmân'ın kulu" (*Abdurrahmân*) olarak isimlendirilen İsrâfil'dir. Konu ile ilgili hadislerde ise İsrâfil kıyamet gününde yerine getireceği görev açısından "Sûrun sahibi" (*Sâhibü's-Sûr, Sâhibü'l-Karn*)[9] şeklinde nitelendirilmiştir.

İlgili âyetlerdeki anlatıma göre, sûra ilk kez üflendiğinde Allah'ın diledikleri dışında herkes dehşetli bir korkuya kapılacaktır.[10] Öyle ki; korkunç bir ses aniden bastıracak ve insanlar ne bir vasiyette bulunabilecek ne de ailelerine dönebilecek zaman bulabileceklerdir.[11] *Nâkūr*a veya *sûr*a üflenecek olan o gün, zor bir gündür, özellikle de inanmayanlar için bu zorluk gerçekten büyük olacaktır.[12]

Âyetler sûra birinci defa üflendiğinde yaşanacak kozmik değişimi de tasvir etmektedir: Buna göre şiddetli bir sarsıntı gerçekleşecek,[13] ardından başka sarsıntılar

---

3 Nahl 16/77.
4 En'âm 6/73.
5 En'âm 6/73: Taberî, IX, 340; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 162; Tirmizî, "Ḳıyâmet", 8.
6 Nahl 16/77: Mâtürîdî, V, 106-107. Benzer görüşler için bk. Elmalılı, V, 3707-3708; İbn Âşûr, VII, 308; XVIII, 125; XXX, 31.
7 Neml 27/87: Mukātil b. Süleyman, I, 569; IV, 490-491, 560-561; Taberî, XVIII, 133.
8 Kāf 50/41; Kamer 54/6-8; Rûm 30/25; İsrâ 17/52, 71. Bk. Mukātil b. Süleyman, IV, 116, 178.
9 Kehf 18/99: Taberî, XV, 417; Tirmizî, "Ḳıyâmet", 8; "Tefsîr", 39/7; İbn Mâce, "Zühd", 33; Ebû Dâvûd, "Ḥurûf", 1.
10 Neml 27/87.
11 Yâsîn 36/49.
12 Müddessir 74/8-10.
13 Nâziât 79/6.

bunu takip edecektir.[14] Bu şiddetli sarsıntının (*sâika*)[15] etkisiyle dağlar yerlerinden sökülüp birbirine vurulacak ve darmadağın olacaklardır. Böylece o gün "büyük olay (*vâkıa*)" gerçekleşecek, yani kıyamet kopacaktır.

"Sûra üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar."[16] âyetinde ifade edildiği üzere, hayatın düzeni bozulacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın "diledikleri" dışında "bütün canlılar" ölecektir. Tefsirlerde, âyette bahsedilen sûra üflenmenin yol açacağı dehşetli hâlden, şehitlerin ve Müminlerin korunarak uzak tutulacaklarına yer verilmiştir.[17]

SÛRA İKİNCİ KEZ ÜFLENDİĞİNDE HERKES DİRİLECEK ve ALLAH'IN HUZURUNA ÇIKACAKTIR

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِه۪ۜ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ
دَعْوَةًۗ مِنَ الْاَرْضِۗ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾

"Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak kabirlerinizden) çıkıveriyorsunuz."

(Rûm 30/25)

Sûra "ikinci kez" üflendiğinde, insanlar korkunç sesi (*sayha*) işitecekler, o günün kabirden çıkış günü (*yevmü'l-hurûc*) olduğunu anlayacaklardır. İnsanlar

14 Zümer 39/68: Taberî, XXIV, 65-68; Râzî, XXXI, 34-35; İbn Kesîr, XIV, 239-240.
15 Zümer 39/68: İbn Kuteybe, s. 384; Mâtürîdî, XII, 92-93; Taberî, XX, 254.
16 Zümer 39/68.
17 Zümer 39/68: Mukātil b. Süleyman, III, 686-687; XVIII, 135; XX, 254, 256-259; Mâtürîdî, XII, 371-373; Nesefî, III, 193.

yeniden diriltilecek ve bir çağrı (*nidâ*) ile ilâhî huzura davet edileceklerdir.[18] Mahşer meydanına çağıracak olan meleğin (*münâdî*) çağrısına uyup kabirlerinden kalkacaklar; adeta çekirge sürüsü gibi, gruplar hâlinde ve peygamberleri ve amel defterleri ile birlikte Rablerinin huzuruna çıkacaklardır.[19] Vaat edilmiş bu günde herkes, bu grupları yöneten ve bunların yaptıklarına tanık olmuş meleklerle gelecektir.[20] İnsanların birbirlerini arayıp sorma güçlerinin kalmayacağı[21] artık akrabalık bağlarının kopacağı "toplanma"[22] günü böylece gerçekleşecektir.[23] İnsanlar o gün hesap vermek üzere Allah'ın huzuruna çıkarılacaklar ve bu sorgulamada hiçbir şey gizli kalmayacaktır.[24]

İman edip salih amelde bulunanlar sûrun bu üfürülüşünden de korkmayacak, üzüntü yaşamayacaktır.[25] Ancak inkâr edenler, geleceğini hiç ummadıkları o günde "şiddetli bir sesin" (*sayha, zecra*) ardından şaşkınlık içerisinde kabirlerinden kalkıp Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda toplanacaklar; pişmanlık içerisinde o günün, yalanladıkları hesap ve hüküm günü olduğunu anlayacaklardır.[26]

Kâinatın düzenini sona erdirecek olan sûra iki kez üfürüleceği, genel kabul gören ve güvenilir hadis kaynaklarında da karşılığı bulunan bir bilgi olmakla birlikte,[27] eldeki verilerden üç kez üfürüleceği sonucunu çıkaranlar da olmuştur. Buna göre sûra ilk kez üfürüldüğünde insanların kalplerini korku kaplayacak, gözlerini dehşet bürüyecektir.[28] Allah'ın dilediği dışındakilerin öleceği ikinci sûrdan sonra gerçekleşecek üçüncü üfürüşte ise diriliş ve haşir gerçekleşecektir.[29]

İslâm'ın temel inançlarından biri olan âhiret hayatı, sûra üflenmesinin ardından kıyametin kopması ile başlayacaktır. Allah'ın korumasında olan bazı varlıklar hariç, insanlar önce şiddetli bir korkuya kapılacak ve herkes ölecektir. Ardından bu ilk üflenişi, bütün kabirlerin açılıp insanların tekrar ilâhî kudret tarafından diriltileceği ikinci bir nefha takip edecektir. Böylece bütün insanlar kabirlerinden

---

18 Kehf 18/99; İsrâ 17/52, 71; Tâhâ 20/102; Neml 27/87; Rûm 30/25; Yâsîn 36/49-53; Zümer 39/67-68; Kâf 50/20-21; Kamer 54/6-8; Hâkka 69/13-18; Nebe' 78/18. Bk. Zemahşerî, VI, 197.

19 Kâf 50/41-42; Yâsîn 36/51-53; Nebe' 78/18; Kamer 54/6- 8; Rûm 30/25; İsrâ 17/52, 71. Bk. Taberî, XV, 6-9.

20 Kâf 50/20-21.

21 Mü'minûn 23/101.

22 Kehf 18/99.

23 Tâhâ 20/102.

24 Hâkka 69/13-18.

25 Enbiyâ 21/101-103.

26 Yâsîn 36/51-53; Sâffât 37/19-21; Zümer 39/68.

27 En'âm 6/73: Taberî, IX, 340-341; Buhârî, "Tefsîr", 39/3; 78/1; Müslim, "Fiten", 141; "Fezâ'il", 159.

28 Nâziât 79/6-14.

29 Yâsîn 36/51-53: Taberî, XIX, 452.

doğrulup kalkacak ve hızlı bir biçimde Rablerine kavuşacaklardır. Sonra herkes iman ve ameliyle O'nun huzurunda hesap verecek ve durumuna göre iyi ya da kötü muameleye tabi kılınacaktır. Sûra üfürülmesinden bahseden âyetleri okuyan kişinin zihnine, gelecekte mutlaka yaşanacak bir olay olarak kıyamet ve diriliş inancı yerleştirilmiş olmaktadır. Kâinatın düzenini kökten bozacak olan bu süreci, kâinatı ilk kez yaratan Yüce Allah başlatacak ve sonlandıracaktır. İnsanın karşı koyma ve kaçma şansının olmadığı bu sürecin her detayı, Allah'ın kudretine ve karşı konmaz iradesine bağlıdır.

KIYAMET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ ﴿١﴾

“Kıyamet gününe yemin ederim.”

(Kıyâme 75/1)

قُلِ اللّٰهُ يُحْي۪يكُمْ ثُمَّ يُم۪يتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ۟ ﴿٢٦﴾

“Onlara şöyle de: ‘Allah sizi hayata getirecek, sonra öldürecek, sonra gerçekleşeceği kesin bulunan kıyamet sürecinde sizi bir araya getirecek!’ Bunda kuşku yok, ama insanların çoğu bilmez.”

(Câsiye 45/26)

ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

“Sonra da kıyamet gününde tekrar diriltileceksiniz.”

(Mü’minûn 23/16)

اِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ ف۪يهَا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

"Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda kuşku yok! Ama insanların çoğu buna inanmıyor."

(Mü'min 40/59)

وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَا تَأْت۪ينَا السَّاعَةُۜ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِۚ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَلَٓا اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرُ اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ مُب۪ينٍۙ ﴿٣﴾

"İnkâr edenler 'Bize kıyamet gelmeyecek.' dediler. De ki: 'Bilâkis! Gaybı bilen Rabbime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.' Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey dahi O'nun bilgisi dışında kalamaz. Bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta kayıtlı olmasın."

(Sebe' 34/3)

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ تَوْصِيَةً وَلَٓا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾

"Ve şöyle derler: 'Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek!' Onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar! İşte o anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler."

(Yâsîn 36/48-50)

يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِۜ ﴿٦﴾ فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُۙ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُۙ ﴿٨﴾
وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُۙ ﴿٩﴾ يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ اَيْنَ الْمَفَرُّۚ ﴿١٠﴾
كَلَّا لَا وَزَرَۜ ﴿١١﴾ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍنِ الْمُسْتَقَرُّۜ ﴿١٢﴾ يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ
بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَۜ ﴿١٣﴾

"'Kıyamet günü ne zamanmış?' diye soruyor. Göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu, güneşle ay birleştirildiği zaman; işte o gün insan 'Kaçacak yer var mı?' diyecektir. Hayır, sığınacak bir yer yoktur! O gün varıp durulacak yer sadece Rabbinin huzurudur. O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir."

(Kıyâme 75/6-13)

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾

"Bir gün gelecek yer başka bir yer, gökler de başka göklere dönüştürülecek; insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."

(İbrâhîm 14/48)

وَنَضَعُ الْمَوَازٖينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔاۜ وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ
حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَاۜ وَكَفٰى بِنَا حَاسِبٖينَ ﴿٤٧﴾

"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."

(Enbiyâ 21/47)

لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْۚ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۚ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ

"Kıyamet gününde ne yakınlarınızın ne de çocuklarınızın size yararı olabilir; Allah aranızda hükmünü verir. Yapıp ettiklerinizi Allah tamamıyla görmektedir."

(Mümtehine 60/3)

اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْۙ ﴿١﴾ وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْۙ ﴿٢﴾ وَاِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْۙ
﴿٣﴾ وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْۙ ﴿٤﴾ وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْۙ ﴿٥﴾ وَاِذَا الْبِحَارُ
سُجِّرَتْۙ ﴿٦﴾ وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْۙ ﴿٧﴾ وَاِذَا الْمَوْؤُ۫دَةُ سُئِلَتْۙ ﴿٨﴾ بِاَيِّ
ذَنْبٍ قُتِلَتْۚ ﴿٩﴾ وَاِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْۙ ﴿١٠﴾ وَاِذَا السَّمَٓاءُ كُشِطَتْۙ ﴿١١﴾
وَاِذَا الْجَح۪يمُ سُعِّرَتْۙ ﴿١٢﴾ وَاِذَا الْجَنَّةُ اُزْلِفَتْۙ ﴿١٣﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَٓا
اَحْضَرَتْۜ ﴿١٤﴾

"Güneş dürülüp karardığında, yıldızlar dökülüp söndüğünde, dağlar sökülüp yürütüldüğünde, doğuracak develer başıboş bırakıldığında, yabani hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde, denizler kaynatıldığında, insanlar (amelleriyle) eşleştirilip (buna göre) şekillendirildiğinde, diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda; defterler ortaya serildiğinde, gökyüzü sıyrılıp açıldığında, cehennem ateşi harlatıldığında, cennet yaklaştırıldığında insan (o gün için) ne hazırlayıp getirdiğini bilir."

(Tekvîr 81/1-14)

Kıyamet dünya hayatının sona ermesini, yeniden dirilmeyi, hesabı ve yeni bir hayatın başlamasını ifade eder. Bu dünya hayatından sonraki yeni hayatın başlangıcı Kur'ân-ı Kerîm'de genel olarak *sâ'at* ve *kıyâmet* kelimeleri ile ifade edilir. Bu kelimeler, Mekkî sûrelerde daha çok işlenmiştir. Kur'ân'ın neredeyse her sayfasında doğrudan veya dolaylı olarak bu konuya yer verilir.

Kıyâmet kelimesi *ka-ve-me* kökünden türetilmiştir. Bu kök "ayağa kalkmak, dikilip durmak, sabit durmak"[1] gibi anlamlar taşır. *Kıyâmet* kelimesi ile çoğunlukla dünya hayatının son bulması ve yeniden diriliş, mahşer meydanında durdurulma, hesaba çekilme ve ödül ya da ceza olarak hak edilen karşılığın verilmesi kastedilir.

Kıyâmet kelimesi Kur'ân'da çoğunlukla *yevm* kelimesi ile birlikte isim tamlaması olarak kullanılır.[2] *Yevmü'l-kıyâme*, kalkış/diriliş günü demektir. Benzer şekilde *el-yevmü'l-âhir* tamlaması ile de son gün, dünya hayatından sonra gelecek olan hayat anlamı ifade edilir.[3] Bu tamlamalar ile hem dünya hayatının sona ereceği hem de yeniden diriliş sonrası gerçekleşecek olaylar anlatılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de dünya hayatının sonunu ve yeniden dirilişi ifade etmek için *kıyâmet* dışında başka kelimeler de kullanılır. Genel olarak zaman belirten *sâ'at*[4] ve *yevm*[5]/ *yevme'izin* (gün, o gün)[6] kelimeleri bazen tamlama bazen de tek başlarına kullanılır. Bunların dışında o gün gerçekleşecek olayları ifade eden bazı tamlamalar ve sıfatlar da kullanılmıştır. Meselâ *yevmü'l-ba's*[7] (diriliş günü), *yevmü'l-hurûc*[8] (kabirlerden çıkış günü), *haşr*[9]

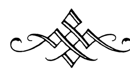
1 Halîl b. Ahmed, III, 445; Fîrûzâbâdî, *el-Kāmûs*, s. 1152.
2 Nisâ 4/87; Mü'minûn 23/16.
3 Nisâ 4/38, 136; Mücâdele 22.
4 Nahl 16/77.
5 En'âm 6/22.
6 Tâhâ 20/102.
7 Rûm 30/56.
8 Kāf 50/42.
9 Kāf 50/44.

(hesap meydanında toplamak), *yevmü'l-hisâb*[10] ve *yevmü'd-dîn*[11] (hesap günü), *yevmü't-telâk*[12] (buluşma günü), *yevmü'l-âzife*[13] (yaklaşan gün), *yevmü't-tenâd*[14] (çığlık atma, bağrışma günü), *va'd*[15] (bir söz ve tehdit olduğunu bildiren), *vâkıa*[16] ve *hâkka*[17] (kesin olarak gerçekleşecek bir olay), *kāria*[18] (ansızın gelip çatacak); *hâfida-râfi'a*[19] (kimini alçaltan, kimini yücelten), *sâhha*[20] (kulakları sağır edecek bir ses), *gāşiye*[21] (saran, örten), *et-tâmmetü'l-kübrâ*[22] (büyük felâket) ve *ukbe'd-dâr*[23] (âkibet yurdu) gibi kullanımlar da vardır.

---

10 Mü'min 40/27.
11 Fâtiha 1/4.
12 Mü'min 40/15.
13 Mü'min 40/18.
14 Mü'min 40/32.
15 Enbiyâ 21/97.
16 Vâkıa 56/1.
17 Hâkka 69/1.
18 Kāria 101/1.
19 Vâkıa 56/1-3.
20 Abese 80/33.
21 Gāşiye 88/1.
22 Nâziât 79/34.
23 En'âm 6/135.

Yüce Allah'ın Son Elçisi Hz. Muhammed (sas) Mekke'de kendisine indirilen âyetleri insanlara okuyordu. Bu dünya hayatının sona ereceğini ve yeni bir hayatın başlayacağını anlatıyordu. Herkesin hesaba çekileceğini haber veren âyetleri bildiriyordu. Bu âyetleri işiten Müşrikler, bir yandan kıyamet gerçeğini reddediyorlar diğer yandan da onun vaktini öğrenmeye çalışıyorlardı. Bir gün Ebû Süfyân çevresindeki müşrik arkadaşlarına şöyle demişti: "Muhammed bizi öldükten sonraki azapla tehdit ediyor, yeniden diriltilmekle korkutmak istiyor. Lât ve Uzzâ'ya yemin olsun ki ne kıyamet kopacak ne de biz yeniden diriltileceğiz!" Bunun üzerine şu âyet indi: *"İnkâr edenler 'Bize kıyamet gelmeyecek.' dediler. De ki: 'Bilâkis! Gaybı bilen Rabbime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.' Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey dahi O'nun bilgisi dışında kalamaz. Bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta kayıtlı olmasın."*[1]

KIYAMET KOPACAKTIR

اِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

"Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda kuşku yok! Ama insanların çoğu buna inanmıyor."

(Mü'min 40/59)

1 Sebe' 34/3: Âlûsî, XX, 102-103.

Yaşadığımız bu dünya hayatı bitecek ve ebedî bir hayat gelecektir. Kur'ân[2] ve sünnete göre âhiret kavramının tanımı budur. Bir gün Peygamberimize "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye soruldu. O, bu soruya, şu âyeti okuyarak cevap verdi: *"Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."*[3] Yine bir gün, Müşriklerin Allah Resûlü'ne (sas) gelerek "Ey Muhammed, biliyorsun bizler seninle akrabayız. Sadece bize söyle! Kıyamet ne zaman kopacak?" demeleri üzerine şu âyet inmiştir:[4] *"'Ne zaman gelip çatacak?' diye sana kıyamet saatini sorarlar. De ki: 'Onun hakkındaki bilgi sadece Rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açıklayacak olan ancak Allah'tır. O, göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır!' Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.'"*[5]

Kur'ân, Müşriklerin kıyamet vaktini sorguladıklarını aktarır.[6] Oysa kıyamet vaktinin bildirilmemesi, dünya hayatında insanın sınanmasının bir gereğidir. Âyet-i kerîmede şöyle buyrulur: *"Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecek (geleceğinden hiç söz etmeyecek)tim."*[7] Kâfirlerin bu sorgulamaları, onların bu konudaki şüphe ve inkârının"[8] ve kıyameti hafife alıp alay etmelerinin[9] bir sonucudur.[10] Onlar Hz. Peygamber'e ve vahye güya meydan okuyarak onun hemen gerçekleşmesini talep etmişlerdir.[11] Buna dair canlı tablolardan birisi şu âyetlere yansımıştır: *"'Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit?!' diyorlar. De ki: 'Allah dilemedikçe ben kendime bile herhangi bir zarar ve fayda vermeye muktedir değilim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilir.' Şunu da söyle: 'Ne dersiniz, ya O'nun azabı bir gece veya gündüz vakti üstünüze inerse!' Günah içinde boğulmuş olanların böyle acilen olmasını istedikleri bunların hangisidir? Olacaklar olduktan sonra mı buna iman edeceksiniz? O anda, öyle mi? Hani azabın çarçabuk gelmesini*

---

2 Âl-i İmrân 3/25; Nisâ 4/87; Tâhâ 20/15.

3 Lokmân 31/34: Mukâtil b. Süleyman, III, 440; Taberî, XVIII, 586; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XXXVIII, 207; Ahzâb 33/63; Fussılet 41/47; Zuhruf 43/85.

4 A'râf 7/187: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 231.

5 A'râf 7/187.

6 Sebe' 34/29; Mülk 67/25; Nâziât 79/42-44.

7 Tâhâ 20/15.

8 Enbiyâ 21/38: Âlûsî, XVII, 49.

9 Neml 27/71: Râzî, XXIV, 214.

10 Neml 27/71: İbn Âşûr, XX, 27.

11 Yûnus 10/48: Ebüssuûd Efendi, II, 673.

istemiştiniz! Sonra o kötülük edenlere şöyle denilir: 'Tadın bitmeyen azabı! Vaktiyle yaptıklarınızdan başka şeyler sebebiyle mi cezalandırılıyorsunuz?'"[12]

Âhireti reddeden Müşrikler, kıyamet vaktinin bilinmeyişini inkârlarına bahane yapmak istemişlerdir. Hâlbuki onlar, kıyameti ve âhireti reddetmektedirler.[13] *"'Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur.' denildikçe, 'Kıyamet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz.' dediniz. (İlâhî vaat gerçekleşince) yaptıklarının ne kadar kötü şeyler olduğunu açıkça gördüler, alaya aldıkları gerçek onları kuşatıverdi. Kendilerine şöyle denildi: 'Siz bu günle yüz yüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz. Meskeniniz de ateştir ve size yardım edecek kimseler yoktur. Bu azap, âyetlerimizi alay konusu yapmış olmanız ve dünya hayatının sizi aldatmış olması yüzündendir.' O gün artık oradan çıkarılmazlar, mazeretleri de kabul edilmez."*[14] Müşrikler, kabul etmek istemese de kıyamet mutlaka kopacak,[15] herkes yaptığından hesaba çekilecektir.[16] Ancak, onlar bu gerçeği yok saymak ve üzerini örtmek suretiyle kendilerini avutmuşlardır. Oysa kıyamet günü herkes işlediğinin karşılığını görecektir.[17]

Kıyametin gelişi kesindir.[18] O, ansızın çok yakında gelebilir.[19] Hz. Peygamber de vaktinin yakınlığını vurgulamıştır. Bir gün Resûlullah (sas) hutbede gözleri kızarmış bir hâlde yüksek sesle sanki bir orduyu uyarıyordu: *"Sabah ya da akşam ansızın baskına uğrayabilirsiniz."* Ardından şehâdet ve orta parmağını birleştirerek şöyle söylemiştir: *"Ben size kıyamet şu iki parmağın birbirine yakınlığı kadar yakınlaştığı bir zamanda gönderildim."*[20] Yine Hz. Peygamber (sas) kıyametin ne zaman kopacağını soran kişilere, *"Kişi ölünce onun kıyameti kopmuştur."*[21] şeklinde cevap vermiştir. Yani kişi öldüğünde artık onun için kıyamet ve sonrasında gerçekleşecek hesap ve ceza süreci başlamıştır.[22] Bununla birlikte kıyamet denilince öncelikle evrendeki düzenin bozulduğu büyük kıyamet anlaşılır.

---

12 Yûnus 10/48-52.
13 Furkān 25/11; Nebe' 78/2-3; Sebe' 34/3; Fussılet 41/50.
14 Câsiye 45/32-35.
15 Hicr 15/85; Hac 22/7; Mü'min 40/59; Câsiye 45/32.
16 Sebe' 34/34-38.
17 Tâhâ 20/15; Zilzâl 99/7-8.
18 Kıyâme 75/1: Taberî, XXIII, 469.
19 Enbiyâ 21/97; İsrâ 17/ 51; Şûrâ 42/17; Kamer 54/1; Meâric 70/6-7; Nebe' 78/40; Muhammed 47/18.
20 Muhammed 47/18: İbn Kesîr, XIII, 72; Hâzin, VII, 96; Müslim, "Cum'a", 43.
21 En'âm 6/31: Râzî, XII, 208; Âlûsî, VII, 132; bk. Buhârî, "Rikāk", 42.
22 En'âm 6/31: Zemahşerî, II, 337; Ebû Hayyân, IV, 111.

Kıyamet çok hızlı bir şekilde, hiç beklenmedik bir anda olup bitecektir. Özellikle Müşriklerin gafletlerinin anlatıldığı âyetlerde kıyametin onların hiç beklemediği bir anda ansızın geleceği ifade edilmiştir.[23] Çarşıda pazarda işleriyle meşgul iken hatta kıyamet kopacak mı diye birbirleriyle tartışıp dururken aniden gelip çatıverecektir:[24] *"Bütün yaptıkları, kendileri farkında bile olmadan kıyametin ansızın kopmasını beklemekten ibaret!"*[25] Kimse ailesine dönebilecek bir an bile bulamayacaktır.[26] *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. O son saat olayı bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."*[27] Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *"İki kişi kumaşlarını açmış satmaya hazırlıyorken daha onlar onu katlayamadan kıyamet kopacaktır. Davarlarını sulamak maksadı ile havuzunu çamurla sıvayan adam daha onları sulayamadan kıyamet kopacaktır. Kişi tartı için terazisinin bir kefesine ağırlık koymuş, diğerine malını koyacakken kıyamet kopacaktır. Yemek üzere lokmasını ağzına götüren adam daha onu yutamadan kıyamet kopacaktır."*[28] Yani artık onlar evlerine de dönemezler. Çünkü daha oraya gidemeden ölüm onları çabucak yakalayıverir.[29]

Kıyamet vaktinin bilinmezliği ve ansızın gelecek oluşu, kişinin dünya hayatını iyi bir şekilde değerlendirmesini gerektirir. İnsanın öldükten sonra Rabbinin huzuruna çıkacağını ve hesaba çekileceğini unutmaması istenir. Bunun için insandan dünyada iken Allah'a kul olup, O'nun emirlerine itaat etmesi beklenir. "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye soran sahabiye, Hz. Peygamber *"Onun için ne hazırladın?"*[30] şeklindeki sorusuyla cevap vermiştir. İman ve ibadet kıyamet kopmadan önce kıymetlidir. Kıyamet koptuğunda artık bunların bir anlamı olmaz. Aynı şekilde kıyametin kopacağına da kopmadan önce iman etmek gerekir. Çünkü kıyamet koptuğunda herkes onu zaten onaylamak zorunda kalacaktır: *"Büyük olay gerçekleştiği zaman; artık onu yalan sayacak kimse kalmayacaktır."*[31] Kesin olarak yaşanacak olan bu olaylar dünyada iken haber verilerek, inanmayanların mazeretleri ortadan kaldırılmıştır. Ancak buna rağmen inanmayanlar yine olacaktır. Bu kimseler, hakikatin tüm çıplaklığı ile ortaya çıktığı kıyamet anında pişmanlıklarını ifade edeceklerdir.

---

23 Hac 22/55; Muhammed 47/18.
24 Yâsîn 36/49.
25 Zuhruf 43/66.
26 Yâsîn 36/50.
27 Nahl 16/77.
28 Yâsîn 36/50: Kurtubî, XVII, 460.
29 Yâsîn 36/50: Kurtubî, XVII, 461.
30 Kehf 18/17-18: Kurtubî, XIII, 232; Buhârî, "Edeb", 96.
31 Vâkıa 56/1-2.

Ancak bu pişmanlık artık fayda vermeyecektir.[32] Bu aşamadaki imanın kişiye hiçbir faydası olmayacaktır.

Kıyamet kopacağı zaman kâinatta düzen bozulacak, olağandışı hâller yaşanacaktır. Herkes dehşet içinde kalacaktır. Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi sadece Allah Teâlâ'ya mahsus olduğu için hem Hz. Peygamber (sas) hem de sahâbe kıyametin kendi üzerlerine kopacağından endişelenmişlerdir. Hatta Peygamberimiz, güneş tutulduğunda (belki de kıyamet kopabilir endişesiyle) mescide gidip namaz kıldırmıştır.[33]

ALLAH, KUDRETİYLE EVRENİN DÜZENİNİ YENİDEN KURACAK

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾

"Bir gün gelecek yer başka bir yer, gökler de başka göklere dönüştürülecek; insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."

(İbrâhîm 14/48)

Kıyamet anında insanı dehşete düşürecek olaylar yaşanacaktır. Bu olaylar belirli bir sıra ile gerçekleşecektir. Dünyada insanın emrine verilmiş ve belirli bir düzen içinde akıp giden hayat değişecektir. Yerin ve göğün düzeni bozulacak, her şey yerle bir edilecek ve yeni bir hayat başlayacaktır. Allah Teâlâ'nın koyduğu nizam ile hareket eden evrendeki işleyiş son bulacaktır.

Kıyametin kopuş anında yer, gök, güneş, ay, yıldızlar ve dağların durumu birçok âyette tasvir edilmiştir: *"O korkunç ses! O ne dehşetli ses! O korku salan sesin ne olduğunu bilir misin? O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur."*[34] Gökyüzü

---

32 Yâsîn 36/52: Kurtubî, XVII, 465.

33 Sâffât 37/89: Âlûsî, XXIII, 111; Müslim, "Küsûf", 24.

34 Kāria 101/1-4.

sıyrılıp açılacak,[35] yarılacak,[36] gök erimiş maden gibi olacak,[37] güneşle ay birleşecek,[38] güneş dürülüp kararacak,[39] ay tutulacak,[40] yıldızların ışığı söndürülecek[41] ve yıldızlar saçılacaktır.[42] Yer şiddetle sarsılacak,[43] dümdüz edilecektir. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görülecek[44] ve yer içindekileri, ağırlıklarını[45] atıp boşaltacaktır.[46] Dağlar sökülüp yürütülecek,[47] parçalanıp toz duman hâline getirilecek,[48] un ufak edilip savrulacaktır.[49] Dağların yerleri dümdüz, bomboş bırakılacak[50] ve dağlar atılmış renkli yüne dönecek[51] bir serap hâline gelecektir.[52] Denizler yükselip birbirine katılacak,[53] kaynatılacak,[54] kabirlerin altı üstüne getirilecektir.[55] Bütün bunlar olduğunda insanoğlu dehşete düşecek ve her şeyi unutup şaşkına dönecektir: *"O gün herkes çağrıcıya uyacaktır; ondan kaçıp kurtulma imkânı yoktur. Rahmân'ın heybetinden sesler kısılmıştır; artık çok hafif sesler dışında bir şey işitemezsin."*[56] *"İşte o gün korkudan yürekler ağza gelir. Gözlerine korku çöker."*[57] *"Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her hamile kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları hâlde sarhoş gibi göreceksin…"*[58] *"Gebe develer salıverilecek, yaban hayatı yaşayan (irili ufaklı) tüm canlılar toplanacaktır."*[59] *"Ve insan, 'Ne oluyor buna!'"* diyerek[60] şaşkınlığını, *"Eyvah, işte hesap günü!"*[61] diyerek de hakikati ifade edecektir.

---

35 Tekvîr 81/11.
36 Hâkka 69/16; Mürselât 77/9; İnfitâr 82/1; İnşikāk 84/1.
37 Meâric 70/8.
38 Kıyâme 75/9.
39 Tekvîr 81/1.
40 Kıyâme 75/8.
41 Mürselât 77/8; Tekvîr 81/2.
42 İnfitâr 82/2.
43 Vâkıa 56/4; Nâziât 79/6,7; Zilzâl 99/1.
44 Tâhâ 20/107.
45 Zilzâl 99/2.
46 İnşikāk 84/4.
47 Tekvîr 81/3.
48 Vâkıa 56/6.
49 Tâhâ 20/105; Hâkka 69/14; Mürselât 77/10.
50 Tâhâ 20/105.
51 Meâric 70/9; Kāria 101/5.
52 Nebe' 78/20.
53 İnfitâr 82/3.
54 Tekvîr 81/6; İnfitâr 82/3.
55 İnfitâr 82/4.
56 Tâhâ 20/108.
57 Nâziât 79/8-9.
58 Hac 22/2.
59 Tekvîr 81/4-5.
60 Zilzâl 99/3.
61 Sâffât 37/20.

*"(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra (sûra) yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar."*dır.[62]

Yeryüzünün kıyameti koptuktan sonra sûra tekrar üflenecek, *"... yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülecektir. İnsanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."*[63]

Yeniden diriliş inananlar için mutluluk, inanmayanlar için ise ümitsizlik getirecektir. Kıyamet günü Kâfirlerin yüzleri simsiyah olacaktır. Müminlerin yüzü ise ağaracaktır:[64] Sûra üflendiği gün, günahkârlar, gözleri korkudan gömgök,[65] âmâ, dilsiz, sağır olacaklar, yüzüstü sürünecekler,[66] suya götürülen sürüler gibi cehenneme sürüleceklerdir.[67] İnanmayan günahkârlar o gün *"zincirlere vurulacaklar, katrandan giysiler giydirilecekler; yüzlerini de ateş bürüyecektir."*[68] *"Kıyamet koptuğu gün, günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler."*dir.[69]

Dünyada inanan ve inanmayanların zaman zaman aynı muameleyi görmesine aldanmamak gerekmektedir. Kıyamet günü herkes yaptığından hesaba çekilecek, kimsenin yaptığı yanına bırakılmayacaktır. O gün insanlar arasında hüküm verilecektir.[70] İnananla inanmayan birbirinden ayrıştırılacaktır.[71] Âyetlerde buna şöyle vurgu yapılır: *"... Allah aranızda hükmünü verir. Yapıp ettiklerinizi Allah tamamıyla görmektedir."*[72] Yine *"kıyamet koptuğunda, işte o gün onlar birbirinden tamamen ayrılacaklar."*[73]

Kıyamet, inkâr edenler için tam bir hüsran günü olacaktır.[74] İnanmayanlar reddettikleri her şeyin gerçek olduğunu görünce faydasız mazeretler ileri sürerek bu hüsrandan kurtulmaya çabalayacaklardır. Yapılan uyarılara kulak asmayan suçlular öncelikle kıyametin hak olduğunu anladıklarını ve iman ettiklerini söyleyecekler, kendilerine bir şans daha verilmesini isteyeceklerdir. Dünyada çok kısa bir an

---

62 Zümer 39/68.
63 İbrâhîm 14/48.
64 Âl-i İmrân 3/106-107; Yûnus 10/26-27; Zümer 39/60; Kıyâme 72/22-25; Abese 80/38-42.
65 Tâhâ 20/102.
66 İsrâ 17/97; Tâhâ 20/124; Furkān 25/34.
67 Meryem 19/86.
68 İbrâhîm 14/49-50.
69 Rûm 30/12.
70 Yûnus 10/93; Nahl 16/92, 124; Hac 22/17, 69; Secde 32/25; Câsiye 45/17; Mümtehine 60/3.
71 Hac 22/17; Secde 32/25; Sâffât 37/21; Duhân 44/40; Mürselât 77/13-14; Nebe' 78/17.
72 Mümtehine 60/3.
73 Rûm 30/14.
74 Nahl 16/27; Zümer 39/15; Şûrâ 42/45; Câsiye 45/27.

kaldıklarına yemin edeceklerdir. Geri döndürülmeyi isteyeceklerdir.[75] Ancak bu istekleri sonuçsuz kalacak ve kendilerine şöyle seslenilecektir: *"... Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım!"*[76]

O gün herkes birbirinden kaçacaktır: *"Kulakları sağır eden o ses geldiğinde, O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır."*[77] Kimse kimseye fayda veremeyecektir: *"Kıyamet gününde ne yakınlarınızın ne de çocuklarınızın size yararı olabilir..."*;[78] *"Allah'a ortak koştukları arasında hiç şefaatçileri olmayacak, zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler."*;[79] *"... Zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!"*[80]

Kıyamet günü günahkârlar birbirlerine düşman olacak ve birbirlerine lânet okuyacaklardır. Herkes bir başkasını suçlayacaktır. Doğru yoldan sapanlar saptıranlardan, Allah'tan başkasına tapanlar taptıklarından şikâyetçi olacaklardır:[81] Saptıranlar ve tapılanlar suçlamaları kabul etmeyecekler; Allah'ın huzurunda kendilerini savunacaklardır: *"(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zalimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını! Ve hepsini cehennemin yoluna sürün! Durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler! (Ey inkârcılar!) Size ne oldu ki birbirinize yardım etmiyorsunuz!' Evet, o gün onlar artık çaresiz boyun eğmişlerdir. Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar. Derler ki: 'Siz, evet siz, iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz.' Diğerleri, 'Aksine, derler, siz inanmış kimseler değildiniz. Bizim, sizin üzerinizde hiçbir etkili baskımız olmamıştı; bilakis siz azgın bir topluluktunuz. Sonuçta Rabbimizin hükmünü hepimiz hak ettik; artık (gerekli cezayı) mutlaka tadacağız. Sizi saptırdık, çünkü biz kendimiz sapmıştık.' O gün onlar azap görmede ortaktırlar. İşte biz suçlulara böyle yaparız!"*[82] Müminler ise vaat edilen ebedî hayata kavuşmanın mutluluğunu yaşayacaklardır. Allah'a hamd edecekler ve haklı bir mutluluğu tadacaklardır.[83]

Kıyamet Kur'ân-ı Kerîm'in en temel konularından biridir. Kur'ân'da diğer inanç esasları ve ibadetlerin hakkıyla yerine getirilmesi bu esasa bağlanarak

---

75 Tâhâ 20/103-104; Rûm 30/55, Nâziât 79/46.
76 Fâtır 35/37.
77 Abese 80/33-37: Taberî, XXIV, 125; Nesâî, "Cenâiz", 118.
78 Mümtehine 60/3.
79 Rûm 30/13.
80 Fâtır 35/37.
81 A'râf 7/38-39; Ahzâb 33/68; Fussılet 41/29.
82 Sâffât 37/22-34.
83 Fussılet 41/40.

anlatılmıştır. Kıyamet birçok âyette farklı kelimeler ile zikredilmiştir. Vurgulu ifadeler ile kıyametin kesinlikle kopacağı belirtilmiştir. Bu dünya sona erecek, sonsuz bir hayat başlayacaktır. Bu, Kur'ân'ın bildirdiği gayba dair bilgilerdendir. Kıyametin ne zaman kopacağı belirtilmemiştir. Kur'ân'da kıyametin ansızın gelip çatacağı ve bunun da yakın olduğu haber verilmiştir. Aslında her kişinin ölümü kendi kıyametidir. Çünkü ölümle birlikte kıyamet ve onunla ilgili gerçekler başlamış olmaktadır. Gerek kişinin ölümü gerekse büyük kıyamet olan dünyanın son bulmasının bilinmezliği, insanın dünya hayatında devamlı uyanık kalmasını gerektirir. Kıyamet aynı zamanda Allah'ın yüceliğinin ve kudretinin, insanın ise acizliğinin bir ispatıdır. Bu bakımdan kişi bu dünyada kendisine verilen ömrü Allah'ın istediği gibi doğru bir şekilde kullanmakla yükümlüdür. Kıyamet gelip çattığında ya da yeniden dirilişten sonra pişmanlık fayda vermeyecektir.

ÂHİRET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾

"Âhiret de Allah'ındır, dünya da."

(Necm 53/25)

يَا قَوْمِ اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌۘ وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾

"Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır. Âhiret ise ebedî olarak kalınacak yerdir."

(Mü'min 40/39)

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌۜ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

"Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki âhiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?"

(En'âm 6/32)

وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ ﴿١٧﴾

"Âhiret daha hayırlı ve süreklidir."

(A'la 87/17)

مَنْ كَانَ يُر۪يدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ ف۪ي حَرْثِه۪ۚ وَمَنْ كَانَ يُر۪يدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِه۪ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَص۪يبٍ ﴿٢٠﴾

"Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz; ama onun âhirette hiçbir nasibi olmaz."

(Şûrâ 42/20)

رَسُولاً يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِۜ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحاً يُدْخِلْهُ
جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَداًۜ
قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهُ رِزْقاً ﴿١١﴾

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları karanlıklardan aydınlığa çıkarsın diye size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir elçi gönderdi. Kim Allah'a iman eder, rızasına uygun davranırsa, onu içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere koyar. İşte böylece Allah ona gerçekten güzel bir rızık ihsan etmiştir."

(Talâk 65/11)

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ
بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَاۜ
ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُۚ ﴿١٢﴾

"Mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün kendilerine şöyle denir: 'Bugün size müjdelenen şey içlerinden ırmaklar akan, ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir.' İşte bu büyük başarıdır."

(Hadîd 57/12)

اَمْ حَسِبَ الَّذ۪ينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۙ سَوَٓاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْۜ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾

"Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"

(Câsiye 45/21)

اَلَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌۜ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَب۪يرٌ ﴿٧﴾

"İnkâr edenlere çetin bir azap vardır; iman edip yararlı işler yapanlara ise bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."

(Fâtır 35/7)

وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظ۪يمًا ﴿٢٩﴾

"Yok eğer Allah'ı, Resûlü'nü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır."

(Ahzâb 33/29)

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ ف۪يهِۜ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَد۪يثاً ﴿٨٧﴾

"Allah'tan başka tanrı yoktur. O, kıyamet günü elbette hepinizi bir araya toplayacaktır. Bunda hiç şüphe yoktur. Allah'tan daha doğru sözlü olan var mıdır?"

(Nisâ 4/87)

اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعاًۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقّاًۜ اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَم۪يمٍ وَعَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

"Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız, bu Allah'ın gerçek vaadidir. O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder ki, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin! İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle münkirlerin nasibi kaynar bir içecek ve acı veren bir azaptır."

(Yûnus 10/4)

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَاۚ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحاً مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ ف۪يهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

"Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir; kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler, orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir."

(Mü'min 40/40)

يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١١٤﴾

"Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır."

(Âl-i İmrân 3/114)

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

"Bu (Kur'ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler."

(En'âm 6/92)

اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ﴿٤﴾

"Onlar; namazı dosdoğru kılan, zekâtı verenlerdir.
Onlar âhirete de kesin olarak inanırlar."

(Lokmân 31/4)

وَاِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

"Âhirete inanmayanlar ise ısrarla yoldan sapmaktalar."

(Mü'minûn 23/74)

Âhiret inancı, Kur'ân'ın başından sonuna kadar, neredeyse her sayfasında birkaç kez vurgulanır. Kur'ân'da istisnasız her konu doğrudan veya dolaylı olarak âhiret ile ilişkilidir. Çünkü doğru veya yanlış her yapılanın âhirette bir karşılığı olacaktır. Âhiret inancı, öncelikle dünya hayatının geçici olduğunu anlatır. Ayrıca insan, yaptıklarından sorumlu bir varlıktır. Şimdiki hayatında o, bir sınav vermektedir. Sonraki hayatta, yani âhirette ise Yüce Yaratıcı karşısında burada yaptıklarının hesabını verecektir. Bu hesaba göre de ödül veya ceza alacaktır. İşte âhirete iman, bu yüzden dünyada yaşarken insanın sorumlu davranmasını gerektirmektedir. Ayrıca âhiret inancına göre, Allah'ın yeniden hayat vermesiyle insan öldükten sonra da varlığını devam ettirecektir. Çünkü Allah Teâlâ yaratmaya her zaman kâdirdir. Bu inanç aynı zamanda Allah'ın huzurunda hesap vermeyi içerdiğinden, insanın Allah'ın eşsiz yüceliğini ve gücünü kabul etmesi demektir.

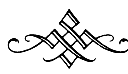
Âhiret inancı, Kur'ân-ı Kerîm'de bu hayattan sonraki sonsuz hayatı ifade etmektedir. Bu ebedî hayat, tek tek veya topluca bütün insanların ilk hayatlarının sona ermesi ile başlayacaktır. Bu birinci hayata, "dünya hayatı" diyoruz. Kur'ân'da ikinci, "sonraki hayat" olan âhiret, dünya hayatının sonu, yeniden dirilme, hesap, ödül, ceza yani cennet ve cehennem konularını içermektedir. Bu ise Kur'ân'da kısaca *el-âhire* kelimesi ile ifade edilmiştir. Kelime tek başına kullanılsa bile, hayat, yer ve yuva anlamına gelen *dâr* kelimeleriyle birlikte düşünülmelidir.[1] İnsan öldükten (*mevt*) sonra, Yüce Allah tarafından tıpkı ilk kez yaratıldığı gibi tekrar diriltilerek hayata döndürülecek (*ba's*) ve hesap için bütün insanlar bir araya toplanacaktır (*haşr*). Buna göre "âhiret günü" (*el-yevmü'l-âhir*), dünyanın ve dünya hayatının (*el-hayâtü'd-dünyâ*) süresinin (*ecel*) dolduğu anda başlar. O ânı (*es-sâ'a*) Allah'tan başkası bilemez.[2] Bu önemli zamana

1 Râgıb el-İsfahânî, s. 13.
2 Ahzâb 33/63; Yûsuf 12/107.

işaret eden "o gün" (*yevme'izin*) ifadesi de yine *âhireti* belirtir.[3] Kur'ân'da, kıyamet günü (*yevmü'l-kıyâme*),[4] Hesap Günü (*yevmü'l-hisâb*),[5] Diriliş Günü, (*yevmü'l-ba's*)[6] ve Din Günü (*yevmü'd-dîn*),[7] âhiret günü ile aynı anlamda kullanılan ifadelerdendir.

3 Nisâ 4/42; En'âm 6/16.
4 Kıyâme 75/1.
5 Sâd 38/26.
6 Rûm 30/56.
7 Fâtiha 1/3; Müddessir 74/46.

ÂHİRET, KAÇINILMAZ BİR GERÇEKTİR

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فٖيهِۜ
وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدٖيثًا ﴿٨٧﴾

"Allah'tan başka tanrı yoktur. O, kıyamet günü elbette hepinizi bir araya toplayacaktır. Bunda hiç şüphe yoktur. Allah'tan daha doğru sözlü olan var mıdır?"

(Nisâ 4/87)

Yaratılanlar için tartışılmaz bir gerçek vardır, o da kıyamet vaktinin her geçen saniye yaklaşmakta olduğudur. Kâinatın yegâne mâliki ve hâkimi olan Allah Teâlâ, kıyamet günü geldiğinde de, hükümranlığın sadece kendisine ait olduğunu beyan edecek,[1] bütün anlaşmazlıklar hakkında sadece O karar verecektir.[2] Kıyamet günü yer ve gökler Allah'ın mutlak hâkimiyeti altında olacaktır. Resûlullah (sas) da bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: *"Allah yeryüzünü kavrayacak, göğü sağ elinde dürecek ve sonra şöyle diyecek 'Hükümdar benim! Hani neredeymiş yeryüzündeki hükümdarlar?'"*[3]

Yüce Allah'ın buyruğunun yerine getirileceğini ilân eden sûra üflenmiştir artık. Dağlar kaldırılıp birbirine çarpılmış, gök yarılmıştır. Dünyanın kurulduğu

1 Furkān 25/26.
2 Hac 22/69.
3 Zümer 39/67: İbn Kesîr, VII, 334; Buhârî, "Tefsîr", 39/3; Müslim, "Münâfikūn", 24.

günden beri devam edegelen düzeni bir anda bozulmuştur. *"Kıyamet (es-sâ'a) bir göz kırpması veya ondan daha çabuk bir zaman içinde oluverir."*[4] O, son derece gerçektir (*el-hâkka*)[5] ve bütün gerçekliği ile kesin bir olaydır (*el-vâkıa*);[6] büyük bir gürültüyle gelmiştir (*el-kâri'a*). Bütün evrenin düzeni altüst olmuştur.[7] Bir yandan insanlar korku içinde bölük bölük koştururken; dağlar yün gibi atılmış,[8] çoktan çöldeki seraba dönmüştür.[9] O gün yaşananların dehşetinden kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve oğullarından kaçar olmuştur.[10] Güneş dürülmüş, ışığı tükenmiş, yıldızlar düşmüş, dağlar yürümeye durmuş, doğurması yaklaşmış değerli develere dönüp bakan kalmamıştır. Vahşi hayvanlar bile birbirine sığınmakta, denizler birbirine karışmaktadır.[11] Aslında herkesin bildiği o yeniden dirilme günü[12] çok yaklaşmıştır artık.[13] Ardından görevli melekler sûra ikinci kez üfler. Rabbimizin başka bir emriyle insanlar bir anda ayağa kalkar.[14] Duydukları tek bir sesle dikilmişler, ne olduğunu anlamaya çalışırlar ve *"Vay başımıza gelene! Bu hesabın görüldüğü gündür."* derler.[15] Yer başka bir yerle, gökler başka göklerle değiştirilmiş ve yüceler yücesi Allah'ın huzuruna çıkılmıştır.[16] O gün insanların kabirlerden çıktığı,[17] yeniden dirilmenin gerçekleştiği,[18] kemiklerin bir araya toplanıp bedenlere yeniden can verildiği gündür. O gün artık dirilişi inkâr edenler için çok geçtir![19] Evet, *"Onlara, işte bu sizin yalanladığınız, iyinin kötüden ayrıldığı gündür denir."*[20] O gün kâinatın hâkimi, arşın sahibi Allah'ın daha önce elçileri ile bildirdiği karşılaşma vakti gelmiştir.[21] O gün kusurlar ortaya dökülmüştür.[22] O gün her şey için artık çok geç olan pişmanlıklar günüdür.[23] O gün Hz. Nûh'un uyardığı çağrı günüdür.[24] O gün yüreklere

---

4 Nahl 16/77; Yûsuf 12/107.
5 Hâkka 69/1-3: Zemahşerî, VI, 194.
6 Vâkıa 56/1-3: İbn Kesîr, XIII, 346-347; Zemahşerî, VI, 20-21.
7 Hâkka 69/13-16.
8 Kāria 101/1-5: Râzî, XXXII, 70-73; Beyzâvî, III, 562-563.
9 Nebe' 78/18-20.
10 Abese 80/34-36: İbn Kesîr, XIV, 254.
11 Tekvîr 81/1-6.
12 Vâkıa 56/50: Taberî, XXII, 340.
13 Mü'min 40/18.
14 Zümer 39/68; Yâsîn 36/53.
15 Sâffât 37/20: Zemahşerî, V, 205.
16 İbrâhîm 14/48; Âl-i İmrân 3/166.
17 Kāf 50/42.
18 Rûm 30/56.
19 Secde 32/29.
20 Sâffât 37/21.
21 Mü'min 40/15.
22 Tegābün 64/9.
23 Meryem 19/39.
24 Mü'min 40/32.

sıkıntı veren tasa günüdür; o gün suçluların cezasını, doğruların da ödülünü aldığı gündür.[25]

O gün, sûra tekrar üfleniyor ve Allah'ın huzurunda mahkeme kuruluyor. O'nun arşını sekiz melek yükleniyor.[26] Bütün kayıtlar (*kitâb*) açılıyor, sanıklar ve şahitler görevliler tarafından getiriliyor,[27] ama hiçbirisi izin verilmeden konuşamıyor.[28] O gün artık bütün yapılanların karşılığının verildiği gündür.[29] Yaptıkları tartıda (*mîzân*) ağır çekenler, kurtuluşa eriyor. Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onun, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onun karşılığını alıyor.[30] Hatta engin cömertliği ile Allah iyilik yapanlara kat kat ödüller veriyor. Hz. Peygamber'in *"Allah kulunun yaptığı bir iyiliği binlerce iyilikle katlayarak ödüllendirir."* hadisi de bunu destekliyor.[31] Yaptıkları iyi işleri az olanlara yaptıkları kadar karşılık veriliyor.[32] Kitabı sağından verilen kişi, hesabını kolayca veriyor ve arkadaşlarının yanına sevinçle dönüyor. Defteri solundan veya arkasından verilense "Mahvoldum!" diye pişmanlık yakarışlarıyla alevli cehenneme giriyor.[33]

Dünyadaki hayatlarında kötülük işleyenler cehennemde zebanilere teslim edilecek.[34] Onlar, alevli, çılgın ateşin (*nâr*)[35] yakıtı olacaklar. Cehennemdekiler; Allah'a karşı gelen suçluların zincire vurulup yüzlerinin kavrulduğu,[36] onları sarıp sarmalayan bir ateş yurdu içindeler.[37] Yüzüstü[38] katrana bulanmış bir şekilde sürünmektedirler.[39] Allah'a karşı gelmiş olan bu suçlular cehennem yakıtıdırlar.[40] Serinletmeyen, kara bir duman gölgesi altındadırlar. Dünyada iken hak yolda olmamış ve doğruyu yalanlamış bu kimseler şimdi sadece zakkum ağacından yiyebiliyorlar; iç organları haşlayan kaynar suya, susuzluktan yanan develerin saldırdığı gibi saldırıyorlar. İşte ceza günü onlara sunulacak ağırlama budur.[41] Dünyada iken biriktirdikleri altın,

25 Mü'min 40/18.
26 Hâkka 69/17.
27 Zümer 39/69.
28 Nebe' 78/38.
29 Bakara 2/281.
30 Zilzâl 99/1-8.
31 Nisâ 4/40: İbn Kesîr, III, 348-350; Tirmizî, "Daʿavât", 36; İbn Mâce, "Ticâret", 40.
32 Mü'minûn 23/102-103; Kāria 101/6-9.
33 İnşikāk 84/7-12; Zümer 39/69; Hâkka 69/25.
34 Alak 96/12-18.
35 Âl-i İmrân 3/10.
36 İbrâhîm 14/49-50.
37 Kāria 101/10-11: Taberî, XXIV, 597.
38 Neml 27/90; Furkān 25/34.
39 İbrâhîm 14/50.
40 Cin 72/15.
41 Vâkıa 56/42-44; 52-56.

gümüş mücevherler, ateşte kızdırılıp, bunlarla alınları, böğürleri, sırtları dağlanıyor.[42] Cehennemlikler, unutulmuş, terk edilmiş, yar ve yardımcısız kalmışlardır.[43] Allah Teâlâ onları bağışlamayacaktır; onlar da zaten bundan ümitlerini kesmiştir.[44]

Cennete ulaşanlar için kapılar ardına kadar açıktır.[45] Orası insanların gerçek barış ve huzura kavuştuğu yerdir.[46] İyilik yarışında önde olanlar, ödül almakta da öndedirler.[47] Onlar, birçok nimetin bulunduğu *na'îm* bahçelerindedirler.[48] Onların büyük kısmı önceki topluluklardan, bir kısmı da sonrakilerdendir.[49] İçinden ırmakların aktığı,[50] kaynakların fışkırdığı,[51] temiz su, bozulmayan süt, leziz içecekler ve süzme bal ırmaklarının olduğu bir bahçededirler.[52] Suyu gür, yatağında akan *selsebîl* pınarı da[53] yalnız Allah'a yakın olanların içebildiği, yüksekten akan *tesnîm* adlı pınar da orada bulunuyor.[54] Atlastan,[55] nakışlı kumaşlardan elbiseler giyiyorlar.[56] Mücevherlerle bezenmiş tahtlarda karşılıklı kurulmuşlar; ölümsüz gençler onlara hizmet ediyor; beğendikleri meyvelerden, iştah kabartan kuş etinden yiyecek sunuyorlar. Yaptıkları işlere karşılık, sedefteki inciler gibi duran ceylan gözlüler onlara eşlik ediyor. Orada günaha sevk eden hiçbir kötü söz duymuyorlar. Sadece esenlik dileklerine, esenlik dilekleriyle karşılık veriyorlar. Defterleri sağdan verilen mutlu kişiler, dikensiz sedir ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları, yayılmış, koyu gölgeler altında, çağlayarak akan su kenarlarında; bitip tükenmeyen ve sınırsız meyveler arasında; yüksek döşekler üzerindeler. Orası nimeti bol, güzel ve yüksek bahçelerin, mekânların ve bağların bulunduğu bir yer.[57] Orası varıp kalınacak,[58] gerçek kurtuluş ve başarının elde edildiği bir yer.[59]

---

42 Tevbe 9/34-35.
43 Sebe' 34/54; İsrâ 17/39; Câsiye 45/34.
44 Muhammed 47/34; Ankebût 29/23.
45 Zümer 39/71, 72; Sâd 38/50, 56.
46 Hûd 11/108; Tûr 52/17.
47 Vâkıa 56/ 9; Furkān 25/76; Duhân 44/57; İnsân 76/22.
48 Sâffât 37/41.
49 Vâkıa 56/12.
50 Burûc 85/11.
51 Gāşiye 88/12.
52 Muhammed 47/15.
53 İnsân 76/18: Taberî, XXIII, 561; Beyzâvî, III, 479; İbn Kesîr, XIV, 214.
54 Mutaffifîn 83/27-28: Taberî, XXIV, 220-224; Zemahşerî, VI, 338-339.
55 İnsân 76/21; Kehf 18/31.
56 Duhân 44/53.
57 Mâide 5/65; Tevbe 9/72: Taberî, XI, 557-565.
58 Secde 32/19.
59 Nebe' 78/31.

İyiler için cennet nimetlerini aşan paha biçilmez, manevî bir ödül daha vardır. O da Allah'ın onlardan hoşnut olmasıdır.[60] Cenâb-ı Hak, emirlerini yerine getiren ve O'nu seven Müminlere, cennetteki ödüllerden öte, kendi sevgisini sunmaktadır. Bu, mümin ile Rabbi arasında özel bir ilişkidir: *"Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Bu, Rabbine saygı gösterene mahsustur."*[61]

ÂHİRETE İMAN ALLAH'A İMANDAN AYRILAMAZ

يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١١٤﴾

"Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır."

(Âl-i İmrân 3/114)

Yüce Allah'ın varlığı ve onun yaratma gücü mutlaktır. Onun yaratması sadece belli bir zamana ve süreye hasredilemez. Mekke Müşrikleri ise Allah'ın başlangıçta yarattığına, ancak bir kez daha yaratmayacağına inanıyorlardı. Taptıkları putlarda bazı güçlerin var olduğuna inanan Mekke Müşrikleri, Allah'ın öldükten sonra insanları yeniden dirilteceğini kabul etmiyorlardı. Her seferinde *"Hayat sadece bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir; biz, bir daha da diriltilmeyeceğiz…"* diyorlardı.[62] İnsanı yokluğa götüren gücün ise zaman (*dehr*) olduğuna inanıyorlardı. *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder."*[63] diyorlardı. Bu yüzden, Hz. Peygamber'in toprağa karışan insan bedenini Allah'ın yeniden yaratacağını bildirmesine şaşırıp kalmışlardı. Oysa Kur'ân'a göre asıl şaşılacak şey, onların *"Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?"*

60 Âl-i İmrân 3/15: Taberî, V, 268-271; Râzî, VII, 214-215; Tevbe 9/72: Taberî, XI, 557-565; Râzî, XVI, 135-137.
61 Beyyine 98/8: Râzî, XXXII, 52-56.
62 En'âm 6/29.
63 Câsiye 45/24.

demeleridir.[64] Bunu en güzel, Yâsîn sûresinin 77-83. âyetlerinin inmesine neden olan şu olay anlatır: Bir gün Mekke Müşriklerinden Übey b. Halef yanındakilerle birlikte Hz. Peygamber'in karşısına dikildi. Elinde de çürümeye yüz tutmuş bir kemik parçası vardı. Elindekini gösteriyor, alaycı bir tavırla, *"Şu çürümüş kemiklere kim yeniden hayat verecekmiş!"*[65] diyordu. Bir yandan da kemiği ufalayıp parçalarını savuruyordu. Bu adam, bilgiç tavırları ve kibriyle kendini akıllı sansa da aslında yaman bir çelişki içindeydi. Elinde tuttuğu kemiklerin aslında onun iddiasını çürüten en açık kanıtlar olduğunu görmekten acizdi. Peki, bu toprağa karışmak üzere olan kemikleri daha önce, yine topraktan yaratan bir kimse yok muydu? Gelin bu sorunun cevabını Kur'ân-ı Kerîm'den okuyalım: *"İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur. Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve 'Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?' diyor. De ki: 'Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O, yaratmanın her türlüsünü bilir.'"*[66] Çünkü her şeyi yapmaya gücü olan ve bu güçle bütün kâinatı yoktan yaratan Allah'tır. Allah'ın bu yaratmayı tekrarlaması,[67] O'nun için ilkinden daha kolaydır.[68]

Mekke'deki Müşrikleri yeniden yaratılmaya inandırmak için Kur'ân'da çeşitli kanıtlar gösterilmiştir. Kur'ân onları çevrelerinde olan bitene bakmaya çağırmıştır. Onların dikkatini tabiatta her an gerçekleşmekte olan yaratılışa çekmiştir: *"Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır, ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkarandır. İşte Allah budur. O hâlde (haktan) nasıl dönersiniz?"*[69] Yüce Allah, su ile buluşan kuru ve cansız topraktan her türlü ürünü çıkarıp yetiştiren bir kudrete sahiptir. İşte toprak olmuş bedenleri de yine böyle çıkaracaktır.[70] Konuyla alâkalı bir diğer âyette de gökleri ve yeri Allah'ın yarattığına inandıkları[71] hâlde yeniden dirilmeye inanmayan Müşrikler, bu iki yaratma arasında bir karşılaştırma yapmaya yönlendirilmiştir: *"Şimdi sizi yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı?"*[72] Sakinlerinin ölüp ıssız bıraktığı ve harap olmuş bir şehre giren bir yolcunun kıssası da aynı konuyu şöyle anlatmıştır: Yolcu kendi kendine şu soruyu sorar: *"Allah bu hâldeki bir yeri yeniden nasıl diriltecek acaba?"* Bunun üzerine Allah onu yüz yıl cansız bırakır ve sonra yeniden dirilterek ona şunu sorar *"Kaç yıl kaldın?"* Onun cevabı *"Bir gün ya da daha az."*

64 Ra'd 13/5.
65 Yâsîn 36/78: Taberî, XIX, 486-488; Zemahşerî, V, 195-196.
66 Yâsîn 36/77-79; Yâsîn 36/80-83; Hac 22/5-7.
67 Ankebût 29/20; Enbiyâ 21/104.
68 Rûm 30/27.
69 En'âm 6/95.
70 A'râf 7/57.
71 Zuhruf 43/87.
72 Nâziât 79/27: Taberî, XXIV, 88-89; Râzî, XXXI, 44-47.

olur. Oysa bu yolcu orada yüz yıl kalmıştır. Bu sırada yiyecekleri bozulmamış ama binek hayvanı çürümüştür. Allah, yolcunun yüz yıl önce sorduğu soruyu gözlerinin önünde cevaplar. Önce hayvanın kemiklerini bir araya toplar. Sonra da onlara et giydirir ve hayvanı eski hâline çeviriverir.[73] Allah Teâlâ'nın yeniden yaratma kudreti Hz. İbrâhim'in bir kıssasıyla da anlatılır: *"İbrâhim Rabbine: 'Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster', demişti. Rabbi ona, 'Yoksa inanmadın mı?' dedi. İbrâhim: 'Hayır! İnandım, fakat kalbimin ikna olması için (görmek istedim).', dedi. Bunun üzerine Allah: 'Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdir, hakîmdir.', buyurdu."*[74]

Âhiret gününün geleceği, Allah'ın ardı ardına gelen peygamberleri tarafından da insanlara iletilmiştir.[75] Hz. Nûh, Allah'ın ilk yaratmada olduğu gibi, ölenleri topraktan yeniden dirilteceğini toplumuna açıkça anlatmıştı.[76] Hz. İbrâhim hem puta tapan babasına hem de toplumuna,[77] Hz. Mûsâ da Firavun'a[78] ve İsrâiloğullarına bunu bildirmişti.[79] Medyen halkına elçi olarak gönderilen Şuayb *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, âhiret gününe umut bağlayın ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."*[80] diye tebliğde bulunmuştu. Elçilerin sonuncusu Hz. Muhammed (sas) de toplumuna aynı mesajı getirdi.

Âhiretle alâkalı âyetlerden, imanın hiçbir şekilde bölünme kabul etmediğini anlıyoruz. Âhirete iman, aynı zamanda Allah'ın yargılama konusundaki tartışılmaz ve paylaşılmaz güç ve yetkisine imandır.[81] Hz. Peygamber'in etrafında kenetlenen Allah ve âhiret inancına sahip Müminler, diğer inanç esaslarını da benimsemişlerdir. Âhirete inananlar gayba da inanırlar.[82] Onlar Mekke'yi ve çevresini uyarmak için indirilen Kur'ân'a da inanmışlardır.[83] Ondan önce indirilenlere de iman ederler.[84] Allah'a ve âhirete inananlar, Allah'ın güçlü bir iman verdiği kişilerdir.[85] Onlar

---

73 Bakara 2/259.
74 Bakara 2/260.
75 Neml 27/66.
76 Nûh 71/18.
77 Şuarâ 26/81.
78 Tâhâ 20/55.
79 İsrâ 17/104.
80 Ankebût 29/36.
81 Bk. Mü'minûn 23/82-88.
82 Bakara 2/4.
83 En'âm 6/92.
84 Nisâ 4/162; Bakara 2/4-5.
85 Mücâdele 58/22.

Rablerine boyun eğmiştir.[86] Onlar daha önceki peygamberlere de iman eder ve onları kendileri için güzel örnek kabul ederler.[87] Çünkü âhirete iman, bütün peygamberlerin ortak çağrısı olmuştur. Oysa âhirete inanmayan Müşrikler, bir bütün olan diğer iman konularını, en başta da Allah'ın birliğini inkâr ediyorlardı. Ancak, bu kibirli insanların kalpleri inkâr etse de Allah tektir.[88] Müşrikler, yaptıklarından hesap vereceklerine inanmıyordu. Onlara her yaptıkları güzel görünüyor, doğru davrandıklarını düşünüyorlardı.[89] Müşrikler, Allah'ın yasaklamadığı şeyleri yasaklıyor, bunları dinden sayıyorlardı.[90] Âhireti inkâr eden Müşrikler Allah'ın peygamber gönderdiğini de inkâr ettiler.[91] Meleklerde hiçbir bilgiye dayanmadan dişilik görenler de[92] şeytan ile arkadaşlık edenler de onlardır.[93] Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr edenler gerçek olandan ve doğrudan uzaklaşmıştır.[94]

ÂHİRETE İMAN HAYATA YANSIR

اَلَّذٖينَ يُقٖيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ﴿٤﴾

"Onlar; namazı dosdoğru kılan, zekâtı verenlerdir. Onlar âhirete de kesin olarak inanırlar."

(Lokmân 31/4)

Kur'ân'da Allah'a iman, âhirete iman ve sâlih amel birbirinden ayrılmaz. Bunlar İslâm inancının ve ahlâkının merkezinde yer alır. Zaten samimi bir iman, sâlih amel olarak kendini gösterir. Çünkü âhirete iman, insanın hayatta iken yaptıklarından hesap vereceği bilincine sahip olması demektir. Bu yüzden âyetlerde her

86 Zümer 39/9.
87 Mümtehine 60/4-6.
88 Nahl 16/22.
89 Neml 27/4.
90 En'âm 6/150.
91 Mü'minûn 23/33.
92 Necm 53/27-28.
93 Nisâ 4/38.
94 Nisâ 4/136.

zaman, iman ile birlikte sâlih amel de kurtuluş için gerekli görülmüştür. Bundan ötürü de Müminlerden, hem inandıklarından hem de yaptıklarından Allah'a hesap vereceklerine inanan kişiler olmaları istendi.[95] Onlar Allah'ın âyetlerini okudular, iyilikte yarışıp kötülüklere engel oldular.[96] Böylece Müminler Kur'ân'da *"gece vakitlerinde, secde hâlinde ve ayakta, âhiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden"* kişiler olarak anlatılmıştır.[97] Âhirete inanan Müminler, Allah'ın verdiği öğütleri dinleyip yerine getirmiş,[98] infak etmiş,[99] namazı kılmış, zekât vermişlerdir.[100] Allah'ın mescitlerini inşa etmişlerdir. Onların Allah Teâlâ'dan başka kimseden de korkuları olmadı.[101] Onlara Allah'ın koyduğu emirleri, yasakları ve cezaları uygulamak hiçbir zaman ağır gelmedi.[102] Allah'a ve âhirete inananlar gösteriş için değil,[103] sadece Allah'a yakınlaşmak için bağış yaptılar.[104] Yine onlar, sözlerini yerine getirmişler, yetimlere, Müslüman-müşrik ayırımı gözetmeden esirlere, dünyada bir karşılık beklemeden, Allah'ın rızası ve âhiret ödülü için bağışta bulunmuşlar,[105] bütün varlıklarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihada gitmekten çekinmemişlerdir.[106] Allah'a ve âhirete inananlar, Allah ve Peygamber'ini kendi yakınlarından üstün tuttular.[107] Nitekim âhirete gerçekten inanan Müminler, Resûl-i Ekrem'i (sas) örnek alarak yaşadılar.[108] Aralarındaki sorunları çözmek için Allah'a ve Resûlü'ne başvurdular.[109]

Dünya hayatı insan için bir sınavdır. Yüce Allah, insanı yaratmış, ona görme ve işitme duyuları vermiş, doğruyu da gösterdikten sonra onu dünyada bir sınava tâbi tutmuştur. Bundan sonra şükretme ve nankörlük etme seçimi de ona aittir.[110] Sağlam bir inanç, zayıf olanından bu sınavlarla ayırt edilir.[111] Bu sınamaların zor olanlardan birisi savaş olsa gerektir.[112] Meselâ Peygamberimizin ashâbından

---

95 Kehf 18/110: Taberî, XV, 439-442.
96 Âl-i İmrân 3/114.
97 Zümer 39/9.
98 Talâk 65/2; Bakara 2/232.
99 Bakara 2/4.
100 Âl-i İmrân 3/4; Nisâ 4/162; Neml 27/3.
101 Tevbe 9/18.
102 Nûr 24/2; Bakara 2/228.
103 Bakara 2/264.
104 Tevbe 9/99.
105 İnsân 76/7-10.
106 Tevbe 9/44.
107 Mücâdele 58/22.
108 Ahzâb 33/21.
109 Nisâ 4/59.
110 İnsân 76/2-3: Taberî, XXIII, 531-538; İbn Kesîr, XIV, 206-207.
111 Bakara 2/155.
112 Muhammed 47/31.

bazıları Kâbe'de hacılara hizmeti ve Kâbe'nin bakım ve onarımı gibi işleri çok önemli görüyorlardı. Hatta bunlar için aralarında tartışıyorlardı. Bu görevler bile Allah için zorlu bir sınav olan cihad kadar değerli değildi.[113] Büyük sınamalardan birisi de Tebük Seferi idi. Müşrikler Huneyn zaferiyle yenilgiye uğratılmıştı, ama yaşanan gelişmeler kuzeyde Roma İmparatorluğu ile savaşı kaçınılmaz kılmıştı. Müslüman ordusu yaz sıcağında, hasat mevsiminde sefer için toplanmaya başladığında seferden geri duran bazı Müminler, Allah'ın şu hitabıyla karşılaştılar: *"Ey Müminler! Ne oldunuz ki size 'Allah yolunda sefere çıkın.' denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa âhirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir."*[114] Hiçbir gerekçesi olmadan bu savaşa çıkmamak için izin isteyenler ise *"Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalamış olanlar"*[115] olarak anlatılmıştır. Cenâb-ı Hak Müminlere, arkasına düşmeye değer olanın dünya değil âhiret olduğunu yeniden hatırlatmıştır.[116]

Kur'ân, imanın hayata nasıl yansıdığını Ehl-i kitap'tan örneklerle de ortaya koymuştur. Meselâ Medine'deki Yahudiler arasından Allah'a ve emirlerine gönülden bağlı olup İslâm'ı kabul edenler vardı: *"Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır. Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah, takvâ sahiplerini çok iyi bilir."*[117] Buna karşın yine İsrâiloğulları arasından âhirete karşılık dünya hayatını seçenler de olmuştu.[118] Onlardan bir nesil Tevrat'ı bildikleri hâlde *"Şu geçici dünyanın değersiz malını alıyor ve '(nasıl olsa) biz bağışlanacağız' diyordu."* Bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için âhiret yurdunun daha hayırlı olduğunu düşünemez olmuşlardı.[119]

Allah'ın birliğini inkâr eden[120] Müşriklerin öne çıkan özellikleri arasında dünyayı çok sevmeleri ve âhireti göz ardı etmeleri sayılmıştır.[121] Onlar geçici dünya hayatına kapılmışlardı.[122] Bu yüzden hiçbir zaman doğruyu göremediler.[123] Onlar

113 Tevbe 9/19: Taberî, XI, 377-381; İbn Kesîr, VII, 161-162.
114 Tevbe 9/38.
115 Tevbe 9/45.
116 Nisâ 4/77.
117 Âl-i İmrân 3/113-115.
118 Bakara 2/86.
119 A'râf 7/169.
120 Nahl 16/22.
121 İnsân 76/27.
122 Rûm 30/7-8.
123 Nahl 16/107.

kötülük örnekleri ortaya koyuyor,[124] şeytana uyuyor ve şeytan da onlara yaptıklarını güzel gösteriyordu.[125] Âhirete inanmayanlar, doğru yoldan çıkıyor[126] insanları da Allah yolundan alıkoyarak doğruyu yanlış gibi göstermeye çalışıyorlardı.[127] Onlar bir yandan kız çocuklarını istemiyorlar ve kız çocukları olduğu haberini alınca öfkeleniyorlar, bir yandan da melekleri dişi kabul edip kızları, Allah'a yakıştırıyorlardı. Bu çocuklardan kurtulmak için de onları diri diri gömmeyi bile göze alıyorlardı.[128] Büyükleniyor,[129] zekât vermiyor,[130] mallarını insanlara gösteriş için dağıtıyorlardı.[131] Kur'ân-ı Kerîm, Müşrikler gibi âhirete inanmayan Münafıklarla Müminlerin arasındaki farkı şu misalle anlatır: *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya hâline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, Kâfirleri doğru yola iletmez. Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir). Allah, yaptıklarınızı görmektedir."*[132]

DÜNYADA NE EKERSEN ÂHİRETTE ONU BİÇERSİN

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَاۚ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحاً مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ
فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ ف۪يهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

---

124 Nahl 16/60.
125 En'âm 6/113.
126 Mü'minûn 23/74.
127 A'râf 7/45; Hûd 11/19.
128 Nahl 16/57-60.
129 Mü'min 40/27.
130 Fussılet 41/7.
131 Nisâ 4/38; Sebe' 34/21.
132 Bakara 2/264-265.

"Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir; kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler, orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir."
(Mü'min 40/40)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Müşriklerle Müminler arasındaki en büyük fark, inanmayanların sadece bu dünya için, inananların ise dünyada âhireti akıldan çıkarmadan yaşamalarıdır. Müminler, Allah'tan hem dünyada hem de âhirette iyilik isterler.[133] İnkârcılar ise dünya hayatını gerçek hayat olarak düşündüklerinden, sadece dünyadaki güzellikleri elde etmek için yaşarlar. Âhireti hiç hesaba katmadan bütün güçleri ile bunun için çaba sarfederler.[134] Müminler, dünyada yaptıklarının âhirette bir karşılığı olacağını her zaman hatırlar ve hayatlarını bu bilinçle yaşarlar. Nitekim büyük servet sahibi Kārûn'un dikkati, halkı tarafından tam da bu noktaya çekilmiştir. Onlar, Kārûn'a dünyalık servetini âhireti kazanmak için kullanmasını hatırlattılar. Bunun için de Allah'ın ona verdiklerinden insanlara vermesini, elindeki gücü kullanarak çevresindekilere haksızlık etmemesini söylediler.[135] İşte Rabbimiz Kur'ân'da *"Herkesin yaptığı iyiliği ve kötülüğü hazır bulacağı günü"*[136] düşünmeye çağırıyor. Sadece dünya güzelliklerini isteyene, belki o verilecektir; ancak bu kişi ebedî hayatta kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak cehenneme girecektir.[137] Kim de dünyada mümin olarak âhiret için gereği gibi çalışırsa, ona çalışmasının karşılığı verilecektir.[138]

Müminin takdir edilecek temel özelliklerinden biri dünyaya kanmamasıdır. Kur'ân-ı Kerîm âhiretin kazanılması için insanları dünyanın geçici güzelliklerine karşı uyarır. Dünya hayatı geçicidir; bir oyun ve oyalanmadır. Gerçek ve ebedî hayat ise âhirettedir.[139] Allah, dünyada güzellikler yaratmıştır; ancak gerçek ve kalıcı güzellikler âhirettedir[140] ve dünya güzellikleri âhiretteki güzellikler yanında çok basit kalır.[141] Evlere yapılan süslü kapılar, koltuklar, altın süslemeler dünyada kalır; bunların

133 Bakara 2/201.
134 Rûm 30/7-8.
135 Kasas 28/77: Taberî, XVIII, 321-325; Râzî, XXIV, 14-17.
136 Âl-i İmrân 3/30.
137 İsrâ 17/18-19.
138 Bakara 2/200-201.
139 Mü'min 40/39; En'âm 6/32.
140 A'lâ 87/17-19.
141 İsrâ 17/21; Yûsuf 12/57.

gerçeğiyse âhirettedir.[142] Bir âyet de bunu şöyle ifade ediyor: *"Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."*[143] Kur'ân'da dünya hayatı güzel, ama tek mevsimlik bitkilere benzetilerek anlatılır. Dünya güzellikleri, yağmurla gelişip, çiftçilerin hoşuna giden güzel ekine benzer, ama ekin sonra kurur ve sararır gider. En sonunda çerçöp olur. Burada yapılanların karşılığıysa âhirette ebedî ceza veya ödül olarak insanların karşısına çıkacaktır. Böyle olunca insanın çabası gerçek hayatı kazanmak için olmalıdır.[144] Öyleyse insanlar yaptıklarından hesap vereceğini aklından hiç çıkarmamalıdır.[145] Kötü davranışlarına karşılık verilecek olan azabı uzak görmemelidir.[146] İyi olan da hiçbir haksızlığa uğramadan başardığı sınavın karşılığını sonsuz hayatta görür.[147] Çünkü Allah, Resûlullah'ın da belirttiği gibi, göklerdekilere de yerdekilere de azap etse, azabında hiçbir zaman haksızlık etmeyecektir.[148] Allah'a karşı gelmekten sakınanlara ve iyi davrananlara bu dünyada iyilik vardır; âhiret yurdu ise çok daha iyi, çok daha güzeldir.[149]

Kur'ân-ı Kerîm öte dünyada ebedî ödül ve ceza ile karşılaşmak üzere olan insanların durumunu diyaloglar hâlinde şöyle anlatır: Âhirette hesaplar görülür ve kimi insanlar cehenneme girerler. Aralarında öfkeli bir tartışma devam eder. Bir grup diğeri için Allah'a,

- *"Rabbimiz! İşte bunlar bizi yoldan çıkardı. Sen cehennemde bunlara bir kat fazla azap ver!"* diyor. Önden gidenlerse geriye dönüp,

- *"Sizin bizden ne üstünlüğünüz var ki? Siz de yaptığınızın karşılığını çekin!"* diyor.

Bu sırada cennette başka insanlar arasında da çok farklı bir konuşma geçiyor. Yeşillikler ve ırmaklar arasında dolaşırlarken,

- *"Bizi buraya getiren Allah'a şükürler olsun. Allah bize doğruyu göstermeseydi, biz kendiliğimizden doğruyu bulamazdık. Rabbimizin elçileri de doğruyu getirmiş."* diyorlar.

---

142 Zuhruf 43/34-35.
143 Âl-i İmrân 3/14.
144 Hadîd 57/20.
145 Nebe' 78/27.
146 Meâric 70/6.
147 Nisâ 4/77; Tevbe 9/38.
148 Ankebût 29/23: İbn Kesîr, X, 502; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 17.
149 Nahl 16/30.

Onlara şöyle deniyor:

- *"İşte size cennet! Yaptıklarınızın karşılığında size de o verildi."*[150]

Bunlar cennette yan yana dizilmiş koltukları üzerinde oturuyorlar; eşleri de yanlarında duruyor. Yaptıkları hiçbir şey karşılıksız kalmamış. Canlarının istediğini alıp yiyorlar. Birbirlerine lezzetli içecekler ikram ediyorlar. Onlara hizmet eden gençler çevrelerinde dolaşıyor. Birbirlerine dönüp şöyle sohbet ediyorlar:

- *"Daha önce biz ailemizin arasındayken (azaptan) korkuyorduk. Şimdi ise Allah bize lütufta bulundu ve bizi iliklere işleyen bir azaptan korudu. Elbette biz bundan önce yalnız O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O'dur.."*[151]

Daha sonra konuşma cennettekilerle cehennemdekiler arasında devam ediyor. Cennettekiler diğerlerine,

- *"Biz Rabbimizin bize verdiği sözlerin gerçekleştiğini gördük, siz de Rabbinizin verdiği sözlerin yerine geldiğini gördünüz mü?"*

diye seslenince cehennemdekiler,

- *"Evet."*

diye cevap veriyor ve yine aralarından biri, onları bu hâle koyanlara şöyle lânet okuyor:

- *"Allah'ın lâneti Allah'ın buyruklarına karşı gelenlere olsun! Allah'ın yolundan çıkaran onlardı; o yolu bozmaya çalışan ve âhireti inkâr eden onlardı."*

Bu arada başka bir grup insan, cennet ile cehennemi birbirinden ayıran ve A'râf denilen yüksek surların üzerinden olan biteni izliyor.[152] Bunlar arasında iki taraftakileri de tanıyanlar çıkıyor. Cennete girenlere gıpta ile bakarak onlara şöyle sesleniyorlar:

- *"Selâm olsun sizlere!"*

Sonra gözleri birden cehenneme girenlere kayıyor ve onlara,

- *"Allah'ım! Ne olur bizi şu Allah'a karşı gelenlerin yanına koyma!"* diyorlar.

Dünyadan tanıdıkları bu kişilere,

- *"Şimdi topladığınız malın ve büyüklük taslamanızın size hiç faydası olmadı."* diye sesleniyorlar. Sonra cennete girenleri ve girmekte olanları gösterip,

150 A'râf 7/38-43; Bakara 2/167.

151 Tûr 52/26-28.

152 A'râf 7/46: Taberî, X, 208-227; İbn Kesîr, VI, 305-308.

- *"Allah'tan rahmet görmeyecekler diye sizin yemin ettiğiniz bunlar mıydı?"* diye soruyorlar. Sonra onlara,

- *"Siz buyurun cennete girin; sizin korkmanıza ve kaygılanmanıza hiç gerek yok artık."* diyorlar.

Ancak dünyadayken peygamberin getirdiği kitabı inkâr edenler bu defa büyük bir pişmanlık içindedirler. Onu unutmuşlardı, dinlerini bir oyun hâline getirmişler, dünya hayatına kanmışlardı. Bugünün geleceğini unutmuşlardı. Allah, cehennemdeki bu kişilerin yüzüne bile bakmıyor şimdi:

- *"Şimdi bize şefaat eden olsa da bize şefaat etseler? Geri döndürülmemiz mümkün olsa da yaptığımız işlerden başkasını yapsak."* diye hayıflanıyorlar.[153]

Cehenneme atılanlar arasında dünyadayken Firavun'un çevresinde bulunmuş adamlar da vardır. Sabah akşam ateşe atılıyorlar; azabın en ağırı ile karşı karşıyalar. Birden aralarında tartışmaya başlıyorlar ve dünyadayken güçsüz olanlar, kendini beğenmişlere,

- *"Biz size uymuştuk ya, şimdi şu ateşten bizi biraz olsun kurtaramaz mısınız?"* diyorlar. Kibirli takımıysa,

- *"Hepimiz buradayız. Allah kulları arasında kararını verdi artık."* diye karşılık veriyor onlara.

Onların yapabileceği bir şey olmadığını anladıklarında bir umut, cehennemin bekçilerine yöneliyorlar bu defa:

- *"Rabbinizden isteyin de cezamızı bir gün olsun indiriversin."* diyorlar. Bekçilerse,

- *"Elçileriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?"* diye onları kınıyor.

Onlar da bu kez,

- *"Evet, getirmişlerdi."* diye cevaplıyor. Diğerleriyse,

- *"Siz kendiniz isteyin; ama yalvarışı boşunadır Kâfirlerin."* diye karşılık veriyor.

O gün Allah'ın yardımı sadece elçilere ve onlara inananlara oluyor. Kâfirlerin af dilemesi ise hiçbir işe yaramıyor. Onlar kovulmuş, artık çok kötü bir yere atılıverilmişlerdir.[154]

---

153 A'râf 7/44-53.
154 Mü'min 40/46-52.

Aslında işin böyle olacağı başından belliydi. Cennete girenler daha dünyada iken ekinlerini verimli bir toprağa, cehennemlikler ise çorak bir toprağa ekmişlerdi. Bu başlarına gelenden başka ne bekleyebilirlerdi ki?[155]

Âhiret, tevhid inancının ayrılmaz bir unsurudur. Bir olan Allah inancıyla, âhiret inancı birbirinden ayrılamaz. Çünkü Allah'ın varlığı zamanı ve mekânı aşar. Ayrıca, ahlâkî bir varlık olarak insanın, yaptıklarının karşılığını görmeyecek olması, Allah'ın bu özelliğinde büyük bir eksiklik yaratırdı. Bu durum tabii ki, yaratıcının yaratma gücü, ahlâkî doğruyu belirleme ve mutlak egemenliği bakımlarından kabul edilemez bir eksikliği gerektirirdi. Böyle bir tanrı, tıpkı Müşriklerin inandığı tanrı gibi, sözde bir kez yaratır ama bunu tekrarlayamazdı. Bu tanrı ahlâkî olarak doğrunun ne olduğunu da bilemez ve yarattığı varlıkları buna göre yargılayamaz. Böyle bir varlığın ise tanrı olarak adlandırılması mümkün olmaz. Oysa mutlak güç sahibi Allah, tekrar tekrar yaratabilir. O, kâinatın özüne yerleştirdiği adalet ilkesine göre insanı yargılayabilir. O, bunu hem insanın geçici dünya hayatında hem de nihai olarak âhirette yapabilecek güce sahiptir. Âdil yargılamasıyla ceza ve ödül verebilir. Dünya hayatındaki yargılama, ceza ve ödül verme, bir bakıma dünya hayatındaki sınamanın bir parçası olabilir. Ancak yargılamanın tamamlanması ve nihai olarak yargılamanın sonuna ulaşılması, sınav zamanının, bir başka ifadeyle dünya hayatının sona ermesiyle mümkündür. Aksi hâlde yargılama bitmemiş olacaktır. Bu da ahlâkî doğrunun tam olarak gerçekleşmemesi demektir. İşte bu da hesap, ceza ve ödül gibi evreleri içeren âhiret hayatını gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan, insanın yaptıklarından hesap vereceğine inanması, ona dünya hayatında bütün yaptıklarına yön vermesini sağlar. Kur'ân-ı Kerîm, Müminlerin ve Müşriklerin davranışlarındaki birbirine zıt farklılığı ifade etmiştir. Allah'a iman eden ve O'na hesap vereceğine inanan kişi, bu inancı doğrultusunda iyi ve güzel işler yapmaya özen gösterir. İnanmayan kimseler ise hayatlarında böyle bir sorumluluk taşımadıklarından, sadece dünya hayatındaki rahat ve çıkarını önemseyerek yaşar. Tabii ki, bu durum da gelecek hayatta bir sonuç doğuracaktır. Çünkü Allah'ın verdiği söz haktır, zamanı geldiğinde elbet yerine gelecektir.

155 A'râf 7/58.

BA‘S

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾ قَالُوا يَا
وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾
إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾ فَالْيَوْمَ
لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

"Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp Rablerine doğru koşmaktadırlar. Derler ki: Vay başımıza gelenlere! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı? Rahmân'ın vaat ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar. Bugün hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğratılmaz. Sadece yapıp ettiklerinizin karşılığını görürsünüz."

(Yâsîn 36/51-54)

اَفَرَاَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ ءَاَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ اَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾ نَحْنُ قَدَّرْنَا
بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٦٠﴾ عَلٰى اَنْ نُبَدِّلَ
اَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْاَةَ الْاُو۫لٰى
فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

"Akıttığınız meniyi düşündünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa biz miyiz yaratan? Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez. Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza!"

(Vâkıa 56/58-62)

وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَد۪يدًا ﴿٤٩﴾ قُلْ كُونُوا
حِجَارَةً اَوْ حَد۪يدًا ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ ف۪ي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ
يُع۪يدُنَا قُلِ الَّذ۪ي فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ اِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَيَقُولُونَ
مَتٰى هُوَ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَر۪يبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَج۪يبُونَ بِحَمْدِه۪
وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَل۪يلًا ﴿٥٢﴾

"Dediler ki: 'Biz bir kemik yığını hâline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir hilkatte dirilecek miymişiz?' De ki: 'İster taş olun ister demir; isterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık!' Bu defa da 'Bizi tekrar hayata kim döndürecek?' diyecekler. 'Sizi birinci defa yaratan' de. Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve 'Ne zamanmış o?' diye soracaklar. De ki: 'Yakın olduğunu sanıyorum. O gün Allah sizi çağıracak ve siz, önceki yerde çok az kaldığınız zannı içinde O'na hamdederek çağrısına uyacaksınız.'"

(İsrâ 17/49-52)

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُۜ ﴿٣﴾ بَلٰى
قَادِرٖينَ عَلٰٓى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾

"İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır? Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter."

(Kıyâme 75/3-4)

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍۜ كَذٰلِكَ كَانُوا
يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ وَالْاٖيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فٖي كِتَابِ
اللّٰهِ اِلٰى يَوْمِ الْبَعْثِۘ فَهٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾
فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذٖينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

"Günaha saplanmış olanlar kıyamet koptuğu gün (dünyada) sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. İşte onlar (oradayken de) kendilerini böyle kandırıyorlardı. Kendilerine ilim ve iman verilenler ise şöyle derler: 'Andolsun ki siz, Allah'ın yazısına uygun olarak yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, diriliş günüdür; fakat siz onu tanımıyordunuz.' Artık o gün zulmedenlerin ileri sürecekleri mazeretler fayda sağlamayacak, onlardan Allah'ı hoşnut etmeye çalışmaları da istenmeyecektir."

(Rûm 30/55-57)

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍۜ اِنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ بَصٖيرٌ ﴿٢٨﴾

"Sizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir; Allah her şeyi işitir, her şeyi görür."

(Lokmân 31/28)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ
نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْۜ وَنُقِرُّ فِي
الْاَرْحَامِ مَا نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْۚ
وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ
شَيْـٔاًۜ وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ
مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَه۪يجٍ ﴿٥﴾

"Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hâle gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir hâlde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir."

(Hac 22/5)

قُلْ يُحْي۪يهَا الَّذ۪ٓي اَنْشَاَهَٓا اَوَّلَ مَرَّةٍۜ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَل۪يمٌۙ ﴿٧٩﴾

"De ki: 'Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek.
O yaratmanın her türlüsünü bilir.'"

(Yâsîn 36/79)

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَه۪يداً ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذ۪ينَ
كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾

"Bir gün gelecek, her ümmetten bir tanık çıkaracağız ve artık inkâr etmiş olanların, ne mazeret ileri sürmelerine izin verilecek ne de onlardan Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde çaba göstermeleri istenecektir."

(Nahl 16/84)

وَيَوْمَ نَبْعَثُ ف۪ي كُلِّ اُمَّةٍ شَه۪يداً عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَه۪يداً
عَلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِۜ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً
وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِم۪ينَ ﴿٨٩﴾

"Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu Kitap'ı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik."

(Nahl 16/89)

زَعَمَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَنْ لَنْ يُبْعَثُواۜ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْۜ
وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرٌ ﴿٧﴾

"İnkârcılar asla diriltilmeyeceklerini iddia ediyorlar. De ki: 'Hayır, öyle değil! Rabbime yemin ederim ki mutlaka diriltileceksiniz ve yapıp ettikleriniz size bildirilecek. Bu da Allah'a göre kolaydır.'"

(Tegābün 64/7)

Kur'ân-ı Kerîm'de inkârcı muhatapların en fazla yadırgayıp sorguladıkları konu *yeniden diriliş* olmuştur. Ağırlıklı olarak da Müşriklerin bu yöndeki inkârları söz konusu edilmektedir. *Ba's* kelimesi çeşitli türevleriyle Kur'ân'da 70 defa geçmektedir. Bunların 33'ünde âhirette yeniden diriliş meselesi ele alınmaktadır. Müşrikler, "açık bir büyü" diyerek[1] inkâr ettikleri vahyin bildirdiği ba'sı imkânsız bulup reddetseler de[2] o gün "gerçeklerin anlaşıldığı, fakat artık geriye dönüşün mümkün olmadığı gün" olacaktır.[3] Âyetlerde ilâhlaştırılan bazı kişi ve varlıkların ba'sın zaman ve zemininden haberdar olmadıkları anlatılır.[4] Tıpkı Müşrikler gibi cinlerin de "Allah'ın hiç kimseyi diriltmeyeceğini zannettikleri" belirtilir.[5]

Ba's ile ilgili âyetlerin insanlarda özellikle Allah'ın yaratma kudretini bilme ve hesaba çekilme bilinci oluşturmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Yüce Allah nasıl ki bu varlık âlemini ve insanı yarattı ise onu yeniden diriltmeye kâdirdir. Yine yükümlü varlıklar dünyada yapıp ettiklerinden sorumlu tutulacaklardır. Bu kaçınılmaz hesap, âhirette görülecektir. Yaşayan herkesin sonuçta öleceği ne kadar kesinse hesap vereceği de o kadar kesindir. Yeniden diriliş ile ilgili âyetlerin temel vurgusu, gerçeklerin mutlaka ortaya çıkacağı ve bütün tartışmaların büyük mahkemede karara bağlanacağıdır. İnsanların hayatlarını bu bilinçle geçirmeleri ve bunu başardıklarında büyük mutlulukların onları beklediği müjdesi verilmektedir. Aksi tutum ve inanışların ise insanı ebedî ceza ve hüsrana sürükleyeceği bildirilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de *yeniden diriliş* konusu özellikle *ba's* kökü ile ifade edilir. Bunun yanı sıra ba's ile eş ve zıt anlamlı çok sayıda kelime kullanılır. Be-'a-se fiilinin kök anlamı *harekete geçirmek*tir.[6] Bu kök

1 Hûd 11/7.
2 En'âm 6/29; İsrâ 17/49, 97; Mü'minûn 23/37, 82; Sâffât 37/16; Vâkıa 56/47; Tegābün 64/7.
3 Mücâdele 58/6, 18; Âdiyât 100/9; İnfitâr 82/4; En'âm 6/27-28.
4 Nahl 16/21; Neml 27/65.
5 Cin 72/7.
6 İbn Fâris, I, 266; Cevherî, I, 273.

anlam, kullanıldığı yere göre farklılaşabilir. Sözgelimi deve yolculuk için, uykudakiler görevlerini yapmak için, ordu birlikleri cihat için, peygamber davet için, ölüler hesap için harekete geçer (*ba's*).[7] *Ba's* kökünün diğer anlamı *elçi göndermek*tir. Yüce Allah öncelikle toplum içinde peygamber olacak şahsı harekete geçirmektedir. Konuyla ilgili bir başka kelime *ba'sera*dır. Bu kelime "kabirlerin alt üst edilerek içindekilerin dışarı çıkartılması" mânasındadır.[8] Bu fiilin, harekete geçirdikten (*isâre*) sonra göndermek (*ba's*) anlamı da vardır.[9] Kabirlerin deşilip altının üstüne getirilişini konu alan âyetlerde *"ve iza'l-kubûru bu'sirat"*[10] ve *"izâ bu'sira mâ fi'l-kubûr"*[11] ifadeleri yer almaktadır.

Yeniden diriliş Kur'ân'da ayrıca şu kelimelerle ifade edilmektedir: *İhyâ* (hayat verme), *i'âde* (yeniden yaratma veya yaratmayı yenileme), *inşâ* (varlık kazandırma), *neş'et-i âhire* (son inşâ/yaratılış), *tesviye* (insanın tümüyle yeniden düzenlenip yaratılması), *ihrâc* (topraktan çıkartma), *hurûc* (topraktan çıkış), *inşâr* (topraktan çıkartıp yayma), *nüşûr* (topraktan çıkıp yayılma), *kıyâm* (topraktan kalkış). Bu kullanımlara göre Allah Teâlâ insanlara hayat vererek, mükemmel bir biçimde, âhirete ait bir yaratılışla, onları yeniden inşâ edip kabirlerinden çıkartacak ve etrafa yayacaktır.

Kur'ân'da yeniden dirilişi anlatan ve onunla bağlantılı olan pek çok kelime vardır: Yeniden dirilişte toprakta çürüyüp dağılmış bedenler, yeniden can bulacaktır (*tezvîcü'n-nefs*).[12] İnsanlar Allah'a dönecek (*rücu-masîr*),[13] O'nunla karşılaşacaktır (*likâ*).[14] O'ndan başka yetkilinin bulunmadığı son mahkemede haklı haksızdan, hak batıldan ayrılacaktır (*fasl*).[15] Her tür

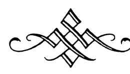
---

7 Mustafevî, *et-Tahkîk*, I, 319.
8 İnfitâr 82/4: Beyzâvî, III, 506.
9 İnfitâr 82/4: Beyzâvî, III, 506.
10 İnfitâr 82/4.
11 Âdiyât 100/9.
12 Tekvîr 81/7.
13 Âl-i İmrân 3/28; Mâide 5/48.
14 Fussılet 41/54.
15 Mürselât 77/38.

gizemin perdesinin açılacağı nihaî aydınlanma gününde (*yevmü'l-feth*),[16] herkes daha evvel ne ektiyse onu biçecektir. Yeniden diriliş, topraktan çıkış günü (*yevmü'l-hurûc*),[17] yeniden diriliş günü (*yevmü'l-ba's*),[18] topraktan kalkış günü (*yevmü'l-kıyâme*),[19] bir araya gelme günü (*yevmü'l-cem'*)[20] gibi ifadelerle anlatılmıştır. Yine, inanç (*iman*), inkâr (*küfür*), doğrulamak (*tasdik*), yalanlamak (*tekzîb*), korkmak (*havf*), korkudan titremek (*işfâk*), ummak (*recâ*), ümitsizliğe düşmek (*ye's*) de yeniden dirilişe dair kelimelerdir. Bu doğrulama (*tasdik*) ise Hz. Peygamber'e ve onun vaatlerine inanıp güvenmenin derecesine göre sanıdan (*zann*) kesin bilgiye (*yakīn*) kadar çeşitlilik göstermektedir.

16 Secde 32/29.
17 Kāf 50/42.
18 Rûm 30/56.
19 Bakara 2/113; Âl-i İmrân 3/77; Nisâ 4/87.
20 Şûrâ 42/7.

İNSAN ÖLDÜKTEN SONRA YENİDEN DİRİLTİLECEKTİR

زَعَمَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَنْ لَنْ يُبْعَثُواۜ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ
لَتُنَبَّؤُ۬نَّ بِمَا عَمِلْتُمْۜ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرٌ ﴿٧﴾

"İnkârcılar asla diriltilmeyeceklerini iddia ediyorlar. De ki: 'Hayır, öyle değil! Rabbime yemin ederim ki mutlaka diriltileceksiniz ve yapıp ettikleriniz size bildirilecek. Bu da Allah'a göre kolaydır.'"

(Teġābün 64/7)

Kur'ân ba'sı kesin bir gerçek olay olarak niteler ve üzerinde ısrarla durur. Allah Teâlâ her insanı, onu diğerlerinden ayıran en ince detaylarına varıncaya kadar diriltmeye kâdirdir.[1] İnsan âhirette yeniden diriltilecektir.[2]

Bir gün aralarında Übey b. Halef ve Ebû Cehil gibi Müşriklerin de bulunduğu bir grup Mekkeli konuşuyorlardı. Übey; "Muhammed'in ne dediğini görüyor musunuz? Adam kalkmış, Allah'ın ölüleri dirilteceğini söylüyor. Lât ve Uzzâ adına yemin ederim ki yanına gidip onun ağzının payını vereceğim!" dedi. Hemen çok eskiden öldüğü anlaşılan bir kişinin kemiklerini alarak Hz. Peygamber'e geldi. Kemikleri elinde ufalıyor, "Bu çürümüş, un-ufak olmuş kemiklere

---

1 Kıyâme 75/4.
2 Tekvîr 81/7: Taberî, XXIV, 143-144; İbn Kesîr, XIV, 263.

Allah'ın hayat vereceğini mi iddia ediyorsun yani!?" diyordu. Hz. Peygamber ise; *"Evet, Allah seni diriltecek ve cehennemin dibine gönderecek!"* dedi. Bu olay üzerine inen âyetlerde şöyle buyrulmaktadır: *"De ki: 'Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüsünü bilir.' Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur; işte ondan yakıp durmaktasınız. Gökleri ve yeri yaratan Allah onların benzerini yaratmaya kâdir değil mi? Elbette öyledir. O eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir."*[3]

Müşrikler yeniden dirilişi inkâr ediyorlardı. Onların ba'si neden inkâr ettiği aşağıdaki âyetlerde açıkça gösterilmektedir: *"Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur. 'Kıyamet günü ne zamanmış?' diye soruyor." "(İnkârcılar), 'Biz ilk hâlimize mi döndürüleceğiz? Çürümüş kemikler olmuş iken mi?' diyorlar. Ve ekliyorlar: 'O zaman bu, ziyanlı bir dönüş olur.' Oysa bu dönüş sadece bir seslenmeye bakar. Bir de bakarsın kendilerini mahşerde bulmuşlar!"*[4] Kur'ân'da Müşriklerin bu anlayışı biraz daha açılarak şöyle anlatılıyor: *"Hayır (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz, âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz." "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır? O akıtılan meniden bir damlacık (sperm) değil miydi? Sonra o, alaka (rahime tutunmuş embriyo) olmuş, derken Allah onu yaratıp şekillendirmiş; O'ndan iki eşi, erkek ve dişiyi yaratmıştır. Peki bütün bunları yapan, ölüleri diriltemez mi?"* [5]

İnkârcıların bu tür tutumları yüzünden Kur'ân-ı Kerîm'de yeniden diriliş konusu, öncelikle Yüce Allah'ın sınırsız kudreti açısından değerlendirilir. Cenâb-ı Hakk'ın bir şey var etmek istediğinde ona 'ol' demesinin yettiği, o şeyin de anında olduğu vurgulanır.[6] Onun insanı en ince ayrıntısına kadar tam ve düzgün bir şekilde yeniden yaratabileceği (*tesviye*) belirtilir.[7]

Bir gün, sahâbîlerden Ebû Rezîn (ra); "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın yarattıklarını yeniden diriltmesi nasıl olacak? Bunun dünyada bir örneği var mıdır?" diye sormuştu. Hz. Peygamber (sas) şöyle cevap vermişti: *"Sen, hiç kavminin yaşadığı vadiden kurak mevsimde geçmedin mi? Sonra bir kere de her tarafın yemyeşil olduğu bahar mevsiminde oraya uğramadın mı?"* buyurdu. Sahâbî; "Elbette!" deyince: *"İşte bu, Allah'ın yeniden yaratmasına delildir. Allah ölüleri de böyle diriltecektir!"* buyurdu.[8] Bu delil Kur'ân'da da şu şekilde zikredilmiştir: *"Allah'ın rahmetinin izlerine*

---

3 Yâsîn 36/79-81.
4 Kıyâme 75/5-6; Nâziât 79/10-14.
5 Kıyâme 75/20-21, 36-40.
6 Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47, 59; Nahl 16/40; Meryem 19/35; Yâsîn 36/82; Mü'min 40/68.
7 Kıyâme 75/3-4.
8 İbn Hanbel, *el-Müsned* (1999), XXVI, 111-112.

bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O'dur. O'nun her şeye gücü yeter."[9]

Kur'ân'ın anlatımına göre ba's hadisesi sûra ikinci kez üfürülmesi üzerine şu şekilde gerçekleşecektir: Gökler bambaşka göklere, yeryüzü inişi yokuşu olmayan bambaşka bir yere dönüşmüş olacaktır.[10] Yeryüzü, içindeki ölülerden ayrılıp parçalanacak;[11] kabirler harekete geçirilerek[12] ağırlıklarını dışarıya atacaktır.[13] Topraktan çıkarılanlar seri adımlarla[14] sağa sola yayılan kelebekler misali,[15] etrafa dağılmış çekirge sürüsü gibi[16] büyük kitleler hâlinde[17] önlerindeki hedefe doğru koşarcasına[18] Rablerine gideceklerdir. İnkârcı suçlular, başları yukarı kalkık, sabit ve gönülleri de bomboş Rablerine koşturacaklardır.[19]

Kur'ân-ı Kerîm'de herkesin gözü önünde gerçekleşen "yeniden diriliş" örnekleri verilir. Bunlarla, idrak edilmesi gerçekten zor olan ba's konusunda akıl ikna ve tatmin edilmeye çalışılır: Ölü toprak her bahar nasıl canlanıyor görüyorsunuz.[20] Her gece yaşadığınız ölüm benzeri uykudan sonra her gün hayat bulmaktasınız.[21] Allah dirilerden ölüler, ölülerden de diriler çıkarmaktadır.[22] İlk yaratışı yapan ikinci kez elbette yapabilir, hatta bu daha kolaydır.[23] Bir hiç iken dünyaya geldiğinizi inkâr edemezsiniz herhalde?[24]

Kur'ân'a göre, ba's bir iman konusudur. Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği *gayb* alanı söz konusu olduğunda, imanın devreye girmesi kaçınılmaz olmaktadır. *"Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun! Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da, 'Bu tuhaf bir şey!' dediler: 'Öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş!' Yerin onlardan neyi eksilttiğini bilmekteyiz; bizde her*

---

9 Rûm 30/50.
10 İbrâhîm 14/48; Tâhâ 20/107.
11 Kāf 50/44.
12 İnfitâr 82/4.
13 Zilzâl 99/2.
14 Yâsîn 36/51.
15 Kāria 101/4.
16 Kamer 54/7.
17 Nebe' 78/18.
18 Meâric 70/43.
19 İbrâhîm 14/43-44.
20 Bk. Kehf 18/7-8; Rûm 30/50; Fâtır 35/9; Kāf 50/9-11.
21 En'âm 6/60.
22 En'âm 6/95; Yûnus 10/31; Rûm 30/19.
23 Rûm 30/11, 27. Benzer âyetler: Yûnus 10/4, 34; Neml 27/64; Ankebût 29/19-20.
24 Hac 22/5; Yâsîn 36/78-79. Benzer âyet: Meryem 19/9.

şeyi saklayan bir kayıt vardır."[25] Dolayısıyla, ba's gerçeğine gözler kapatılıp, bunu dillendiren Allah ve Resûlü'ne kulak tıkanmamalı; bu konuda ümitsizliğe düşülmemelidir.[26] Nitekim *"İnkârcılar dediler ki: 'Sahi, biz ve atalarımız toprak olduktan sonra mı diriltilip (hayat alanına) çıkarılacakmışız? Doğrusu bu tehdit bize yapıldığı gibi daha önce atalarımıza da yapılmıştı. Ama bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.' De ki: 'Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün!' Sen de onların yüzünden üzülme, tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma. 'Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?'..."*[27] diyen Müşriklere şöyle karşılık verilmektedir: *"De ki: 'Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez.' Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler. Hayır; onların âhiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır; dahası, bu hususta şüphe içindedirler; bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler." "De ki: 'Çabucak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı belki de tepenize inmek üzeredir.'"*[28] Akıllı bir insan, gerçekleşmesi imkân ve ihtimal dahilinde olan bir tehlikeye karşı böyle davranabilir mi? Kur'ân-ı Kerîm bu durumu şöyle açıklamaktadır: *"Onlar, o büyük gün diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı? –ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabbinin huzuruna çıkacaklar-"*[29] *"Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vaadidir, fakat insanların çoğu bilmez. Böylece Allah, hakkında ihtilâf ettikleri şeyi onlara açıklamayı ve inkâr edenlerin, yalancı olduklarını kendilerinin anlamalarını murat etmiştir. Biz bir şeyi murat ettiğimizde 'ol!' dememiz yeterlidir, o da hemen oluverir."*[30]

Bazı âyetlerde, dünyada iken yeniden dirilişi inkâr edenlerin, âhirette hakikati bütün çıplaklığıyla görecekleri anlatılır. Buna göre, Müşrikler Allah'ın huzuruna çıktıkları gün *"Öyle bir işitecekler, öyle bir görecekler ki!"*[31] buyurulmaktadır. Gözler üzerindeki perde kalktığından, artık gözleri çok keskindir.[32] İlâhî öğüde gözlerini kapatmış olanlar kör,[33] zalimler gözleri dehşetten dışarı fırlamış olarak,[34] inkârcı suçlular gözleri dehşetten gövermiş vaziyette[35] diriltileceklerdir. Bütün organlar, sahibi

---

25 Kâf 50/1-4.
26 Mümtehine 60/13.
27 Neml 27/67-71.
28 Neml 27/ 65-66, 72.
29 Mutaffifîn 83/4-6.
30 Nahl 16/38-40.
31 Meryem 19/38.
32 Kâf 50/22.
33 Tâhâ 20/124-125.
34 İbrâhîm 14/42.
35 Tâhâ 20/102.

aleyhinde tanıklık edecektir.[36] İnsanlar arasında artık nesep ilişkisi olmayacaktır.[37] Kâfirler girdikleri ateşte ne ölü ne de diri olacaklardır.[38] Kısacası bütün ölüler "insanların daha önce bildiğinden farklı uhrevî bir yaratılış" ile[39] yeniden canlanacak[40] ve kabirlerinden kalkan inkârcılar şöyle diyecektir: *"Vay başımıza gelenlere! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı!?"*[41]

Kur'ân'da bazı kıssalar yeniden diriliş inancını açıklama ve kuvvetlendirme bağlamında zikredilir. Örneğin Ashâb-ı Kehf kıssası kıyametin mutlaka kopacağı, ba'sin gerçekleşmesinde kuşku olmadığı çerçevesinde anlatılır. Kıssaya göre uyanık sanılan fakat uyuyan bir grup insan, tıpkı uyuyan birinin sağa sola dönmesi gibi yıllarca döndürülerek hayatta kalmıştır. Sonra bu uyuyanlar ba's edilip büyük bir değişim geçirdiği anlaşılan dış hayata açılmıştır. İşte bu, Yüce Allah'ın kudretinin bir göstergesidir.[42]

Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ'nın yaratma gücü ve yeniden dirilme konusunda şu kıssayı anlatmıştır: *"Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, 'Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?' demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: 'Ne kadar (ölü) kaldın?' O, 'Bir gün veya bir günden daha az kaldım.' diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: 'Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?' Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: 'Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.'"*[43]

Cenâb-ı Hak, ölüleri nasıl dirilteceğini soran Hz. İbrâhim'e, kuşlar üzerinden yeniden dirilmenin imkânını göstermiştir. Bu olay, yeniden diriliş konusunda kesin inanca ulaşmanın bir örneği olmuştur.[44] Bu olayı anlatan âyetin odağında yer alan fiile verilen anlama göre âyet, "Bu kuşları evcilleştir; iyice kendine meylettir." veya "dört kuş tut, kesip parçala; sonra da her dağın başına birer parça koy." şeklinde anlaşılabilir. İlk mânaya göre âyette vurgulanan şudur: Evcilleştirip, yemleyip kendine

36 Yâsîn 36/65; Fussılet 41/20.
37 Mü'minûn 23/101.
38 A'lâ 87/12-13.
39 Vâkıa 56/61-62.
40 Zümer 39/68.
41 Yâsîn 36/52.
42 Bk. Kehf 18/17.
43 Bakara 2/259.
44 Bakara 2/260: Mukātil b. Süleyman, I, 219; Taberî, IV, 628-629, 649-650; Râzî, VII, 40-45; Elmalılı, II, 888.

iyice alıştırdığın kuşlar nasıl ta uzaklardan koşa koşa senin yanına geliyorlarsa, kıyamet günü ölüler de dünyanın dört bir bucağından koşa koşa Rablerine döneceklerdir. İkinci anlamına göre Hz. İbrâhim kuşları kesip parçalamış, sonra Allah'ın emrettiği gibi onları çağırdığında dirilip koşarak ona gelmişlerdir.[45]

Bakara kıssası da ba's konusu ile ilişkilidir:[46] *"Hani siz bir adam öldürmüştünüz de bu hususta birbirinize düşmüştünüz. Hâlbuki Allah sakladığınızı ortaya çıkaracaktı. Sonra '(kesilen ineğin) bir parçasıyla ölüye vurun' dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir ve belki akıllanırsınız diye size âyetlerini gösterir."*[47] Bu âyetlere göre İsrâiloğulları kesilen hayvanın bir parçasını alıp ölüye dokundurmuşlar, ölü de dirilivermiş ve katilinin adını söylemiştir.[48] Bu da Allah'ın kudretinin ve yeniden dirilişin önemli delillerinden biri sayılmıştır. Bir diğer örnek Bakara sûresi 243. âyette yer almaktadır. Âyette "binlerle ifade edildikleri hâlde şehirlerinden çıkan o kentlilerin Allah kendilerine 'ölün' buyurduktan sonra yeniden hayat bulmalarından" bahsedilir. Bu ifade, "Allah'ın aynı insan topluluğunu -daha dünyada- önce öldürdüğü, sonra da dirilttiği"[49] şeklinde tefsir edilmiştir.

Ba'sin gerçekleşeceği âhiret gününde tüm evrenin düzeni değişecek, başka kanunların işlediği apayrı bir âlem kurulmuş olacaktır. Kur'ân'da *gerçek hayat* olarak anlatılan âhiret hayatı başlayacaktır. Şunu bilmek gerekir ki Yüce Allah, her türlü yaratmaya güç yetirebilir. Onun insanı şu anki yaratışı eşeyli üreme yoluyla gerçekleşiyorsa da bilmediğimiz başka yaratma biçimleriyle de insanı yaratabilir. Anlaşılan o ki, evrende her şey bir değişim, gelişim ve başkalaşım içindedir. Aslında Allah'ın can verip can alması her an gerçekleşmektedir. Bunun en güzel örneklerini Kur'ân vermiştir. Nitekim ölü toprağın su ile canlanıp bitkiler çıkarması ve canlıların uyuduktan sonra uyanması bunun en dikkat çekici misalleridir. Kur'ân ba's konusundaki âyetleriyle bazı uyarı ve müjdeler ortaya koymaktadır. Böylece Kur'ân kişiye evrende başıboş ve sorumsuz olmadığı bilincini kazandırmak istemektedir. Bu her ne kadar insanın omuzlarına bir ağır bir sorumluluk bindiriyorsa da aynı zamanda ona verilen değerin bir ifadesidir.

---

45 Bakara 2/260: Râzî, VII, 44-45.
46 Bakara 2/73: Taberî, II, 128.
47 Bakara 2/72-73.
48 Bakara 2/73: Taberî, II, 127.
49 Bakara 2/243: Taberî, IV, 414-417.

HAŞR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْاَرْضَ بَارِزَةًۙ
وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ اَحَداًۚ ﴿٤٧﴾

"(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz ve yeryüzünü dümdüz görürsün. Onların hiçbirini geride bırakmaksızın mahşerde toplarız."

(Kehf 18/47)

يَوْمَ تَشَقَّقُ الْاَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعاًۜ ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسٖيرٌ ﴿٤٤﴾

"O gün yer, onların üzerinden süratle yarılıp açılır. Bu, (hesap için) bir toplamadır, bize göre kolaydır."

(Kâf 50/44)

... وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

"... Allah'a saygılı olun! Bilin ki sizler O'nun huzurunda mutlaka toplanacaksınız!"

(Bakara 2/203)

وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمٖيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

"Elbette onların hepsi toplanıp huzurumuza getirilecektir."

(Yâsîn 36/32)

وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فٖيهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ
مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

"Bir günden sakının ki, onda Allah'a döndürüleceksiniz, sonra herkese hak ettiği tam olarak verilecek ve onlara hiçbir haksızlık yapılmayacaktır."

(Bakara 2/281)

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّق۪ينَ اِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًاۙ ﴿٨٥﴾
وَنَسُوقُ الْمُجْرِم۪ينَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْدًاۢ ﴿٨٦﴾

"Gün gelecek, takvâ sahiplerini seçkin konuklar olarak Rahmân'ın huzurunda toplayacağız; günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz."

(Meryem 19/85-86)

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخ۪يهِۙ ﴿٣٤﴾ وَاُمِّه۪ وَاَب۪يهِۙ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِه۪ وَبَن۪يهِۜ ﴿٣٦﴾
لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْن۪يهِ ﴿٣٧﴾

"İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. Çünkü o gün, her kişinin işi başından aşkındır."

(Abese 80/34-37)

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌۙ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌۚ ﴿٣٩﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ
عَلَيْهَا غَبَرَةٌۙ ﴿٤٠﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌۜ ﴿٤١﴾

"O gün birtakım yüzler ışık saçar; güleçtir, müjde almıştır. Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; kapkara kesilmiştir."

(Abese 80/38-41)

Kur'ân-ı Kerîm'de haşr konusu, ağırlıklı olarak Mekke döneminde indirilen âyetlerde işlenmektedir. Allah'ın birliğine imandan sonra İslâm dininin en önemli inanç ilkesi âhiret inancıdır. Buna göre kıyamet koptuktan sonra herkes yeniden dirilecek (*ba's*), Allah'ın huzurunda toplanacak (*haşr*) ve bu dünyada yapıp ettiklerinin hesabını verecektir. Haşr, baştan sona Kur'ân'da dikkat çekici ifade ve tasvirlerle insana hatırlatılmaktadır. Âyetlerde *ha-şe-ra* kökünden gelen kelimeler 35 defa geçer.

Haşr, sözlükte "bir topluluğu bulunduğu yerden topluca başka bir yere doğru veya savaşa götürmek" anlamına gelir.[1] Kelime Kur'ân'da 23 defa sözlük anlamıyla "topla(n)ma" mânasında kullanılmıştır.[2] Zorla toplayarak göç ettirme (sürgün etme) ve cehenneme götürme anlamında da Kur'ân'da geçer.[3] Kelime, terim olarak kıyamet koptuktan sonra insanoğlunun dirilmesi ve bu dünyada yapıp ettiklerinden hesap vermek üzere Allah'ın huzurunda toplanması anlamındadır.[4]

Kur'ân-ı Kerîm'de *haşr* konusuyla ilgili başka kelimeler de vardır: Kıyamet gününde hesap vermek üzere insanlar yerin bağrından dışarı atılacaklardır (*ihrâc*).[5] Bu olay insanların kabirlerinden dirilip yeniden hayat sahnesine çıkma ânıdır (*berz/burûz*).[6] Dünyada yaptıklarının sonucunu almak için bölük bölük huzura çıkacaklardır (*sudûr*).[7] Bu anlar, çıkış günü (*yevmü'l-hurûc*)[8] veya önceki ve sonraki kuşakların toplanma günü (*yevmü'l-cem'*)[9] olarak da isimlendirilir. Bu, kimin kazanıp kimin kaybedeceğinin ortaya çıkacağı, dolayısıyla Allah'a itaat etmeyenlerin aldanacağı ve hayıflanacakları gündür (*yevmü't-tegābün*).[10] İnsanlar

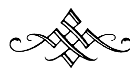
1 Râgıb el-İsfahânî, s. 119.
2 Örnek olarak bk. En'âm 6/111; Tâhâ 20/59; Şuarâ 26/36, 53; Neml 27/17; Nâziât 79/22.
3 Haşr 59/2; Fussılet 41/19.
4 Ahkāf 46/ 6; Kāf 50/44: Taberî, XXI, 117, 477.
5 Zilzâl 99/2.
6 İbrâhîm 14/48; Mü'min 40/16.
7 Zilzâl 99/6.
8 Kāf 50/42.
9 Tegābün 64/9: Nesefî, III, 492.
10 Tegābün 64/9: *Kur'an Yolu,* V, 372-373.

Rablerinin huzuruna varıp bekleyeceklerdir (*müstakarr*).[11] *Çünkü Allah'tan başka sığınacakları hiçbir yer yoktur.*[12] Hazır bir vaziyette orada bulunacaklardır (*muhzarûn*).[13] Zira Rablerinden başka varılacak bir yer (*merci', masîr, rac',münthehâ*)[14] kalmamıştır. Zalimler ve isyankârlar ilâhî huzurda duracaklardır (*vukûf/mevkûf*).[15] Hesap vermek üzere Rablerine arz edileceklerdir (*arz*).[16] O gün büyük buluşma günüdür (*yevmü't-telâk*).[17] Çünkü o gün, ruhlarla cesetlerin, göktekilerle yerdekilerin, tapınılanlarla tapanların, amellerle bu amelleri yapanların buluştuğu zaman dilimidir.[18] Bu anlar, inkârcıların ve ilâhî buyrukları dikkate almadan yaşayanların "İmdat! İmdat!" diye feryat edip yardım isteyecekleri zamandır (*yevmü't-tenâd*).[19] Çünkü o gün insanların dünyada iken gizli-saklı, iyi-kötü türünden bütün niyet, inanç ve fiilleri ortaya dökülecektir (*yevme tuble's-serâ'ir*).[20] Hak ve bâtıl birbirinden ayrılacak, iyilik yapanlar ödüllendirilecek, kötülük yapanlar da cezalandırılacaktır (*yevmü'l-fasl*).[21] Verilen hesap Allah'a itaat emeyenleri alçaltıp zelil edecek, O'na itaat edenleri ise yüceltecektir (*hâfida, râfia*).[22] O yüzden Müminler, o büyük duruşmadan korkarlar (*müşfikûn*).[23] Kesin olarak Rablerine dönecekleri inancıyla kalpleri ürperti içerisinde (*vecel*) o güne hazırlanırlar.[24]

---

11 Kıyâme 75/12.
12 Kıyâme 75/12: Âlûsî, XXIX, 140.
13 Yâsîn 36/53.
14 *Masîr*a örnek olarak bk. Fâtır 35/18; Lokmân 31/14; Mü'min 40/3; Bakara 2/285. *Rac'*a örnek olarak bk. Bakara 2/28; Ankebût 29/57; Rûm 30/11; *Müntehaya* örnek olarak bk. Necm 53/42.
15 En'âm 6/30; Sebe' 34/31.
16 Hûd 11/18; Kehf 18/48.
17 Mü'min 40/15.
18 Mü'min 40/15: Beyzâvî, III, 205.
19 Mü'min 40/32: Beyzâvî, III, 208.
20 Târık 86/9: Âlûsî, XXX, 99.
21 Mürselât 77/38: Taberî, XXIII, 611; İbn Âşûr, XXIX, 441-442.
22 Vâkıa 56/3: Kurtubî, XX, 177.
23 Enbiyâ 21/49: Beyzâvî, II, 423; Ebüssuûd Efendi, III, 708.
24 Mü'minûn 23/60.

O GÜN HERKES MAHŞERDE TOPLANACAKTIR

وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَم۪يعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

"Elbette onların hepsi toplanıp huzurumuza getirilecektir."

(Yâsîn 36/32)

Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Mekke toplumu şirk içindeydi; Allah ile beraber başka tanrılara tapmaktaydı.[1] Ancak bu inancın, ne içinde bulundukları dünya hayatının kendisine ne de bu hayattan sonrasına ilişkin olumlu bir etkisi bulunuyordu.[2] Hz. Peygamber'in muhataplarına yaptığı temel çağrılardan biri, Allah'tan başka hiçbir tanrının varlığını kabul etmeme yani *tevhîd*dir. Diğeri de insanın öldükten sonra diriltilip hesap vermesine, yani *âhirete iman*dır. Kur'ân, vahyin inmeye başlamasından itibaren birbirine sıkıca bağlı bu iki konu üzerinde ısrarla durmuştur.

İslâm'ın ilk muhatapları arasındaki Müşriklerin en fazla karşı geldikleri konulardan birisi, ölümden sonra diriliş olmuştur. Onlar, çürümüş, toprak olmuş kemiklerin nasıl bir araya geleceğini kabul etmiyor, "Bunları kim diriltecek?" diyorlardı. Dünyaya gelişlerini unutmuş, bir damla sıvıdan (*nutfe*) yaratıldıklarını hatırlamaz olmuşlardı. Gerçeğe karşı gelmişlerdi. Hâlbuki onları daha önce yaratan yeniden yaratamaz mıydı?[3] Onlarsa yaptıklarından hesaba çekileceklerini her duyduklarında

1 Örnek olarak bk. Ankebût 29/61, 63; Lokmân 31/25; Zümer 39/38.
2 En'âm 6/29: Taberî, IX, 213.
3 Yâsîn 36/77-79.

tepki gösteriyor, küstah bir tavırla "Şu kıyamet de ne zaman kopacakmış?" diyebiliyorlardı. Buna karşın Kur'ân, kıyamette yaşayacakları durumu acı tablolarla önlerine getiriyordu. O gün ayın ışığı büsbütün kaybolacak, güneş ve ay bir araya getirilecek, insanın gözleri dehşetten yuvalarından fırlarcasına açılacaktır (*teşhasu*). Bu hâli yaşayan insan âdeta köşeye sıkıştırılmış, etrafı çepeçevre kuşatılmıştır. Bu durumdan bir kurtuluş yolu arar, "Yok mu, buradan kaçacak bir yer!" diye çığlık atar. Ancak sığınacak hiçbir yer kalmamıştır. Allah'ın huzuruna çıkıp hesap vermekten başka bir çare yoktur. Yaptığı ve yapmadığı her şey ona bildirilir. Mazeretler ileri sürse de bunlar hiçbir işe yaramaz.[4] İşlediği günahlardan ve isyanlarından köşe bucak kaçmak ve kurtulmak ister.[5] Ne yazık ki, bütün çabalar boşunadır, çünkü artık iş işten geçmiştir.

İnsana hayatı veren de onu alan da Yüce Allah'tır. Bütün insanlardan sonra kalacak, bâki olacak olan O'ndan başkası değildir. Hiç şüphe yok ki kıyamet gününde O, insanları diriltecek ve huzuruna çağıracaktır.[6] Konu âyette şu şekilde dile getirilmektedir: *"O gün yer, onların üzerinden süratle yarılıp açılır. Bu, (hesap için) bir toplamadır, bize göre kolaydır..."*[7]

Yeryüzünde insanları yaratıp çoğaltan Allah Teâlâ,[8] her ne şekilde ve nerede ölürse ölsünler, yeniden onları diriltecek ve mahşerde toplayacaktır.[9] O günü inkâr edenler, kabirlerinden çekirgeler gibi etrafa yayılmış bir vaziyette çıkacaklardır. Gözlerini korku bürümüş bir hâlde kendilerini çağırana doğru süratle koşuşacaklardır. Bir taraftan da *"Bu, gerçekten zor bir gündür!"* diye mırıldanacaklardır.[10] Dönüp azaptan kaçmaya çalışacaklar, ama o vakit Allah'tan başka, bundan onu kurtaracak hiç kimse bulunmayacaktır.[11] İnsanın yanında, biri yaptığı amellerine şahitlik etmek, diğeri de onu mahşere götürmekle görevli iki melek olacaktır.[12] Allah'a itaat etmeyenler birbirine yaklaştırılır ve kelepçelenirler. Giysileri yakıcı katrandandır, yüzlerini de ateş kaplamıştır.[13] Kısaca mahşer günü, Allah'a kavuşmayı ve hesap gününü inkâr edenler için tam bir kayıp ve zarar zamanı olacaktır. Âyet bu anları bizlere şöyle anlatmaktadır: *"Allah onları mahşerde topladığı vakit, sanki (dünyada)*

4 Kıyâme 75/5-15.
5 Âl-i İmrân 3/30.
6 Hicr 15/23-25: Zemahşerî, III, 402-403; Râzî, XIX, 181.
7 Kâf 50/44: Râzî, XVIII, 190-191; Nesefî, III, 370. Ayrıca bk. Nisâ 4/87.
8 Mü'minûn 23/79; Mülk 67/24.
9 Âl-i İmrân 3/158; Nisâ 4/87.
10 Kamer 54/7-8.
11 Mü'min 40/33.
12 Kâf 50/21.
13 İbrâhîm 14/49-50: Kurtubî, XII, 170-172.

sadece günün bir saatinde, aralarında tanışacak kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler. Allah'ın huzuruna çıkarılacakları uyarısını asılsız sayanlar ve doğru yolu tutmamış olanlar en büyük kayba uğramış olacaklardır."[14]

İnsan dünya hayatı sonunda Allah'ın huzuruna çıkarılacaktır. Bu onun için kaçınılmaz bir gerçektir. Bütün peygamberler bu "büyük haberi" (*en-nebeü'l-azîm*) insana bildirmişler ve onu bu karşılaşma anı için hazırlanmaya davet etmişlerdir.[15] Ne var ki, inanmayanlar, bir gün mutlaka başlarına gelecek olan bu olayın farkında değildir. Dirileceği ve Allah'ın huzurunda hesap vereceği gerçeğinden uzak bir hayat sürmektedir. İnanmış kişi de bu dünyada yaşar; ancak o bütün çabalarında er veya geç karşılaşacağı hesap gününü hesaba katar. Bu sebeple aşırı dünyevî arzu ve heveslere karşı dikkatli ve ölçülü bir tutum içindedir. Çünkü vereceği hesap onun duygu ve düşüncelerini kuşatmıştır. O, bu sorumlulukla hareket eder, bu disiplinle bilinçli bir hayat sürme çabası içerisinde olur. İşte şu âyetler, Müminleri bu konuda uyanık olmaya davet etmektedir: *"… Allah'a itaatsizlikten sakının. Bilin ki sizler O'nun huzurunda toplanacaksınız!"*[16] *"Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah'a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."*[17]

Cenâb-ı Hak hesap gününde sadece insanları değil öteki sorumlu varlıklar olan cinleri de toplayacaktır. Allah'a şirk koşan, inkâr eden ve O'nun buyruklarını çiğneyen cinler için de *haşr* hiç kolay olmayacaktır.[18] Nitekim o gün onlara şöyle hitap edilecektir: *"… 'Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız'. Onların insanlar arasındaki dostları ise 'Ey Rabbimiz! Biz birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık.' derler. Allah buyurur ki: 'Allah'ın dilediği hariç olmak üzere, içinde ebedî kalacağınız yer ateştir.'…"*[19]

---

14 Yûnus 10/45.
15 Nebe' 78/2: Taberî, XXIV, 5-7; İbn Kesîr, XIV, 227.
16 Bakara 2/203; ayrıca bk. Mâide 5/96; En'âm 6/38, 72; Enfâl 8/24; Hicr 15/25; Mücâdele 58/9.
17 Haşr 59/18; ayrıca bk. En'âm 6/72.
18 En'âm 6/128: Râzî, XIII, 200-203; Âlûsî, VIII, 25-26.
19 En'âm 6/128, 130.

O GÜN KİMİ YÜZLER AYDINLIK KİMİ YÜZLER DE KAPKARADIR

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾
وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ﴿٤٠﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ﴿٤١﴾

"O gün birtakım yüzler ışık saçar; güleçtir, müjde almıştır. Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; kapkara kesilmiştir."

(Abese 80/38-41)

Kur'ân-ı Kerîm, kıyamet gününü, çocukları birden ak saçlı ihtiyarlara dönüştüren zor bir gün olarak tasvir eder.[20] Çünkü bu vaktin dehşeti ve felâketi gökleri ve yeri kuşatır.[21] O gün insan yığınları panik, korku ve çaresizlik içindedir. Bilinçsiz bir şekilde sağa sola dağılan kelebekler gibi bir o tarafa bir bu tarafa savrulurlar.[22] Bu olağanüstü sıkıntı ve zorluk yüzünden kişi en yakınlarını bile görmek istemez; onlardan uzaklaşır: *"Kulakları sağır eden o ses geldiğinde, işte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. Çünkü o gün her kişinin işi başından aşkındır."*[23] İnsan, kendi derdine düşmüştür. Yakınlarının sorgulamasına muhatap olmak istemez. Çünkü kardeşi "Sen bana dünyada yardım etmedin."; anne ve babası ise "Sen bize iyilikte kusur ettin." diyerek onu sıkıştırır. Eşi de "Sen bana haram yedirdin."; çocukları da "Sen bize dinimizi öğretmedin." diyerek kişinin yakasına yapışırlar.[24] Hz. Âişe'den nakledilen şu hadîs-i şerif konuyu daha bir somut hâle getirir: *"Bir gün Resûlullah (sas), 'Kıyamet günü, yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak Allah'ın huzurunda toplanacaksınız.' buyurdu. Bunun üzerine ben: 'Ey Allah'ın Elçisi! Erkekler ve kadınlar birbirlerine bakarlar?' dedim. Resûlullah (sas), 'O zaman vaziyet, onların böyle bir şeyi düşünemeyecekleri kadar şiddetli ve dehşet vericidir.' buyurdu."*[25] Ancak o gün öyle kimseler de vardır ki kurtuluşa erdikleri için sevinçlerinden yüzleri ışıl ışıl parlayacaktır.[26] Erkeğiyle kadınıyla Allah'a gönülden

20 Müzzemmil 73/17.
21 İnsân 76/7: Taberî, XXIII, 547-550.
22 Kāria 101/4: Beyzâvî, III, 562; Râzî, XXXI, 71-72.
23 Abese 80/33-37.
24 Abese 80/33-37: Râzî, XXXI, 65; Elmalılı, VIII, 5588-5589.
25 Abese 80/34-37; Kurtubî, XXII, 89-91; Buhârî, "Rikāk", 45; Müslim, "Cennet", 56.
26 Abese 80/38.

bağlı olan bu insanlar nurla kuşatılmışlardır. Müjdelerle karşılanırlar ve ebedî kalmak üzere cennete uğurlanırlar.[27] İşte bu kimseler Allah'ın rahmetine girip temelli orada kalacaklardır.[28]

Mahşer gününde her ümmetten Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bir araya getirilir. Hesap vermek üzere ilâhî huzura sevkedilirler.[29] Çünkü o gün, kâfir ile müminin, ebedî mutluluğa erenle ermeyenin birbirinden ayrılacağı zamandır.[30] İnsanlar, sahip oldukları her şeyi arkada bırakmış, boyun bükmüş sade bir kul olarak yüce huzura varırlar: *"Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, Rahmân'a birer kul olarak gelecektir."*[31] *"And olsun sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız…"*[32]

Bütün insanlık Allah'ın huzurunda korkudan diz çökmüş bir durumda toplanacaktır. İnansın inanmasın herkes hayırda şerde peşinden gittiği, önder kabul ettiği kimselerle burada yerini alacaktır. Bunlar peygamberler ve kötülükte kendisine itaat edilen diğer lider kişilerdir.[33] Hz. Muhammed (sas), isyan ve haramlara karşı uyaran, Allah'a davet eden ve insanları aydınlatan manevî bir ışıktır.[34] Onun yolundan gidenler mahşer gününde onun etrafında toplanacaklardır. Herkese yaptıklarının karşılığı verilecektir.[35] İnkâra ve isyana öncülük edenler ise kendilerini izleyenlerle beraber olacaklardır. Bunlar, dünyada iken yardımlaşıp birbirlerine arka çıkmışlardı. Ancak hesap gününde cehennem azabı karşısında bu kötülük önderlerine hiç kimse yardımcı olamayacaktır. Çünkü o gün yardımlaşmanın sona erdiği gündür.[36] Aksine Firavun gibi inkârın ve isyanın öncüleri, kendisine uyanların önüne geçecek ve cehennemin o feci ateşine onları sürükleyip götürecektir.[37]

Haşrin Kur'ân'da korkutucu bir şekilde tasviri İslâm'a muhalefet eden Mekke'deki Müşriklere yöneliktir.[38] Bu anlatımlar özellikle İslâm'ın nurunu söndürmeye çalışanlar için mahşerin çok şiddetli geçeceğini hatırlatır bizlere. Bahsedilen kimseler, dünyadaki durum ve yaşayışlarına göre diriltileceklerdir. Onlar hayatta iken ilâhî

---

27 Hadîd 57/12.
28 Âl-i İmrân 3/107.
29 Neml 27/83.
30 Enfâl 8/36-37: Taberî, XI, 175-176; İbn Kesîr, VII, 74.
31 Meryem 19/93, 95: Begavî, III, 253. Ayrıca bk. Nisâ 4/172.
32 En'âm 6/94.
İsrâ 17/71: Taberî, XV, 6-8; Begavî, III, 145-146.
34 Ahzâb 33/45-46.
35 Câsiye 45/28.
36 Kasas 28/41: Taberî, XVIII, 257.
37 Hûd 11/98.
Meryem 19/86: Râzî, XXI, 253.

buyrukları umursamamış, görmezlikten ve duymazlıktan gelmişlerdir. Dolayısıyla ölümden sonra da bunlar kör, dilsiz ve sağır olacak,[39] yüzükoyun bir hâlde cehenneme sürülüp atılacaklardır.[40]

Allah'ın yolundan sapanlar ve günahkârlar kıyamet günü gruplar hâlinde, korku ve dehşet içerisinde geleceklerdir.[41] Yeniden dirilmeyi yalanlayan Müşrikler, mahşer günü Allah'ın huzurunda bunun hak olduğunu itiraf edeceklerdir.[42] Fakat iş işten geçmiş olacaktır. Taptıkları putlar onlara düşman olacak ve kendilerine yapılan kulluğu reddedeceklerdir.[43] O gün putpersetler, *"Hani Allah'tan başka, O'na ortak olduğunu iddia ettikleriniz?"* diye sorgulanacaklardır.[44] Sonuçta zillete düşmüş ve aşağılanmış bir vaziyette cehenneme sürükleneceklerdir.[45] Haşr, bu Kâfirler için sonu cehenneme varan yolun zor bir durağı olacaktır. Çünkü dünyada iken bu kimseler, sahip oldukları imkânları insanları, hak yoldan alıkoymak için harcamışlardır. Bunun sonucu da hem dünyada hem de âhirette acı ve felâketten başka bir şey olmayacaktır: *"Hak dine inanmayanlar, servetlerini insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar, yine harcayacaklar, sonra bu onlara yürek acısı olacak, daha sonra da yenileceklerdir. İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevk edileceklerdir."*[46]

Küfürde direnen kimselere karşılık ilâhî buyruklara itaat edenler mahşer gününde farklı karşılanacaktır. Onlar için âhiret hayatı "Rablerinden kendilerine erişecek mükâfatı ve lütfu ummak" anlamı taşır.[47] Bu kimseler o günün dehşetinden güvende olacak, özel heyetler hâlinde karşılanacak ve ilâhî lütuflara ereceklerdir. Merhameti bol Yüce Allah tarafından şefkatle ve çok büyük nimetlerle ağırlanacaklardır. Şu âyette onlara verilen bu büyük müjde anlatılmaktadır: *"Gün gelecek, takvâ sahiplerini seçkin konuklar olarak Rahmân'ın huzurunda toplayacağız."*[48]

Yüce Allah'ın hayatı yaratmasının nedenlerinden başlıcası, kimin daha iyi işler yapacağının tespit edilmesidir. Böylece insan dünya hayatında imtihan edilmektedir. Bu, Allah'ın bir takdiridir. İnsanın böyle bir imtihan için yaratılması, onun manevî ve ahlâkî olgunlaşmasını sağlar. Cenâb-ı Hak insanı yoktan var etmiş ve onu

---

39 İsrâ 17/97; Tâhâ 20/124.
40 Furkān 25/34.
41 Tâhâ 20/102: Kurtubî, XIV, 134-135.
42 En'âm 6/30.
43 Ahkaf 46/6; Furkān 25/17-19.
44 En'âm 6/22.
45 Meryem 19/86: Râzî, XXI, 253; Kurtubî, XIII, 516-517.
46 Enfâl 8/36. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/12: Râzî, VII, 202.
47 Kehf 18/110; Ankebût 29/5.
48 Meryem 19/85: Râzî, XXI, 253; Âlûsî, XVI, 135-136.

rahmetiyle kuşatmıştır. Zamanı gelince ölüm insan için kaçınılmazdır, fakat ölüm nihai son değildir, çünkü âhirette o yeniden diriltilecektir. Bu dünyada iyi veya kötü, yaptıklarının karşılığı âhirette insana eksiksiz verilecektir. Allah'ın huzurunda toplanılacağına ve ona hesap vereceğine inanan kişi bu sorumlulukla yaşar. Âhiret inancı, ebedî saadete açılan bir rahmet kapısını ve bulunmaz bir fırsatı ona sağlar. Kur'ân'ın kıyamet ve cehennem tasvirlerinde kötülük ve bozgunculuk peşinde olanları vahim bir sonuç beklemektedir. Bu sebeple ahlâklı bir toplumun, ancak yüksek seviyede bir âhiret bilinciyle oluştuğu ve ayakta durduğu unutulmamalıdır.

HESAP

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ ف۪ي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَۚ ﴿١﴾

"İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı.
Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler."

(Enbiyâ 21/1)

اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ م۪يقَاتاًۙ ﴿١٧﴾

"Şüphesiz (hesap ve) ayırma günü belirlenmiş bir vakittir."

(Nebe' 78/17)

وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ ف۪يهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ
مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

"Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının, sonra kimseye zulmedilmeden herkese hak ettiği tam olarak verilecektir."

(Bakara 2/281)

إِنَّ إِلَيْنَٓا إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

"Onların dönüşü kesinlikle bizedir.
Onların hesaba çekilmesi de sadece bize aittir."

(Gâşiye 88/25-26)

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدّ۪ينِ ﴿١٧﴾ ثُمَّ مَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدّ۪ينِ ﴿١٨﴾ يَوْمَ لَا
تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْـٔاًۜ وَالْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ ﴿١٩﴾

"Hesap ve karşılık gününün ne olduğunu sen ne bileceksin? Evet! Hesap ve karşılık gününün ne olduğunu sen ne bileceksin? O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır. O gün buyruk, yalnız Allah'ındır."

(İnfitâr 82/17-19)

فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُۙ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُۙ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُۙ ﴿٩﴾
يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ اَيْنَ الْمَفَرُّۚ ﴿١٠﴾ كَلَّا لَا وَزَرَۜ ﴿١١﴾ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ
الْمُسْتَقَرُّۜ ﴿١٢﴾ يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَۜ ﴿١٣﴾

"Göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, o gün insan 'kaçacak yer var mı' diyecektir. Hayır, hiçbir sığınacak yer yoktur. O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur. O gün insana, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktığı şeyler haber verilir."

(Kıyâme 75/7-13)

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّاۜ لَا يَتَكَلَّمُونَ
اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾

"Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak; konuşan da doğruyu söyleyecektir."

(Nebe' 78/38)

فَاَمَّا مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ بِيَمٖينِهٖ فَيَقُولُ هَآؤُ۬مُ اقْرَؤُ۫ا كِتَابِيَهْۚ ﴿١٩﴾ اِنّٖي ظَنَنْتُ
اَنّٖي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْۚ ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فٖي عٖيشَةٍ رَاضِيَةٍۙ ﴿٢١﴾

"Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki, 'Alın kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.' Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir."

(Hâkka 69/19-21)

وَاَمَّا مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهٖ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنٖي لَمْ اُو۫تَ كِتَابِيَهْۚ ﴿٢٥﴾ وَلَمْ
اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْۚ ﴿٢٦﴾ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَۚ ﴿٢٧﴾ مَٓا اَغْنٰى عَنّٖي مَالِيَهْۚ
﴿٢٨﴾ هَلَكَ عَنّٖي سُلْطَانِيَهْۚ ﴿٢٩﴾ خُذُوهُ فَغُلُّوهُۙ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحٖيمَ صَلُّوهُۙ ﴿٣١﴾

"Kitabı sol tarafından verilene gelince o, 'Keşke' der, 'Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi! Malım bana hiç fayda sağlamadı; güç ve saltanatım beni bırakıp yok oldu.' (Ve şöyle emredilir:) Onu yakalayıp bağlayın; sonra alevli ateşe atın!"

(Hâkka 69/25-31)

حَتّٰٓى اِذَا مَا جَٓاؤُ۫هَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَاَبْصَارُهُمْ
وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾

"Nihayet oraya vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler."

(Fussılet 41/20)

فَاَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازٖينُهُۙ ﴿٦﴾ فَهُوَ فٖى عٖيشَةٍ رَاضِيَةٍۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ خَفَّتْ
مَوَازٖينُهُۙ ﴿٨﴾ فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌۜ ﴿٩﴾

"İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelirse, artık o, mutlu bir hayat içinde olur. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onun varacağı yer kızgın ateştir."

(Kāria 101/6-9)

رَبَّنَا اغْفِرْ لٖى وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنٖينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

"Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı,
babamı ve Müminleri bağışla!"

(İbrâhîm 14/41)

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُۜ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu(n karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu(n karşılığını) görür."

(Zilzâl 99/7-8)

Hisâb, Kur'ân-ı Kerîm'de âhiret ile bağlantılı konulardan biridir. Kur'ân'da âhiretle ilgili anlatılanların önemli bir kısmında, dünyada yapılanların hesabının âhirette sorulacağından bahsedilir. Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de 32 yerde geçer. Bunlardan yirmi beşi insanların âhirette hesap vermesi anlamındadır. Bu âyetlerde ölümden sonra dirilişin ve hesabın olmadığını düşünenlere, öldükten sonra dünyada yapılanların hesabını verecekleri hatırlatılır.

Ha-se-be kökünün asıl anlamlarından biri nesneleri saymaktır.[1] *Hisâb,* kişiye yaptıklarına göre karşılığını vermek demektir.[2] Bir Kur'ân kavramı olarak *hisâb,* kişinin dünyada yapıp ettiklerinin âhirette Allah'ın huzurunda teker teker hesabını vererek haklı-haksız, doğru-yanlış, iyi-kötü olduğunun ortaya çıkması anlamına gelir.[3] Hesap yargılamadır. *Ba's* ve *nüşûr* ölülerin dirilmesini, *haşr* ve *cem'* insanların hesap vermek üzere toplanmasını, amel defterleri (*kitâb*) ise amellerin kaydını anlatır. *Suâl,* insanların sorgulanmasını, *istişhâd* yapılanların şahitlerle ispatını, *mîzân* amellerinin tartılmasını ifade eder. *Cennet* ve *cehennem* ise bu sonuca göre verilecek mükâfat ve cezanın gerçekleşeceği yer demektir. Bütün bu anlam örgüsünün merkezinde hesap vardır.

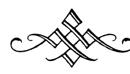
Kur'ân'da Allah'ın hesaba çekeceği (*el-Hasîb*) anlatılır.[4] Hesaba çekme, ilâhlık (*ulûhiyet*) ile de yakından ilişkilidir. Âhirette insanlara dünyada yaptıkları zulüm ve haksızlıkların hesabını soran ve onlara cezalarını veren, iyilikleri mükâfatla ödüllendiren ilâh, âdil ve gerçek bir ilâhtır. Bu sebeple hesaba çekilme inancı,' doğru Allah tasavvurunun ayrılmaz bir parçasıdır. Kur'ân'da hesap, insanın kendi özgür iradesi ile iyi ve kötüyü tercih edebildiği bir sınav ortamı olan dünya hayatının tabii sonucu olarak anlatılır.

1 Halîl b. Ahmed, I, 314-315; İbn Düreyd, I, 277; Ezherî (2001), IV, 190-191.
2 Ra'd 13/40: Mukātil b. Süleyman, II, 372.
3 Bakara 2/202: Râzî, V, 206-207.
4 Nisâ 4/86; Ahzâb 33/39.

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok kere âhiret inancı, *yevmü'd-dîn*[5] (hesap günü) sözcüğüyle ifade edilmiştir.[6] Bunun yanında *yevmü'l-hisâb*,[7] *yevmü'l-kıyâme*,[8] *yevmü'l-fasl* (ayrışma günü),[9] *yevmü't-tegābün* (aldandığını fark etme günü)[10] şeklinde tamlama yapılarak da kullanılmıştır. Sorgulama, şahitlik, yazıyla kayıt, terazi ile tartma, hükme bağlama, aracılık etme *(şefaat)*, adalet ve âdil karşılık (*adl*), fidye, miskâl, ayırma, ziyana uğrama, kâr etme, kitabın sağ taraftan veya sol taraftan verilmesi bu tür anlatımlardandır.

5 Fâtiha 1/4; Şuarâ 26/82; Sâffât 37/20; Sâd 38/78; Mutaffifîn 83/11.
6 Fâtiha 1/4: Mukātil b. Süleyman, I, 36.
7 Sâd 38/16.
8 Nahl 16/124.
9 Nebe' 78/17.
10 Tegābün 64/9.

HESAP GÜNÜ MUTLAKA GELECEKTİR

إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

"Onların dönüşü kesinlikle bizedir.
Onların hesaba çekilmesi de sadece bize aittir."
(Gâşiye 88/25-26)

Müşrikler, ölünce yok olup gideceklerini, öldükten sonra hesaba çekilmeyeceklerini düşünürler ve şöyle derlerdi: *"Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi öldüren zamandan başkası değildir."*[1] Onlar insanoğlunun ölümle yok olup gittiğine inanırlardı. Bundan dolayı zaman (*dehr*) hakkında kötü sözler söylüyorlardı.[2] Ağız birliği yapmışçasına, *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir. Biz dirilecek değiliz."*[3] diyorlardı. Akılları sıra hesabın ve âhiretin mümkün olamayacağını ispat ediyorlardı. Oysa Kur'ân-ı Kerîm, her yapılanın hesabının verileceği bir âhiret inancından söz etmekte ve âhireti "hesap ve karşılık günü"[4] olarak tanımlamaktadır.

Allah'tan başka her şey geçicidir ve bütün yaratılmışların bir hayat süresi (*ecel*) vardır.[5] Allah'ın kâinat için belirlediği yaşam süresi dolduğunda gök şiddetli

---

1 Câsiye 45/24.
2 Câsiye 45/24: Taberî, XXI, 97.
3 En'âm 6/29.
4 İnfitâr 82/17-19.
5 En'âm 6/2; A'râf 7/34.

bir şekilde parçalanarak dönmeye başlayacak.[6] Yıldızlar dağılıp etrafa saçılacak,[7] güneş dürülerek ışığı karartılacak.[8] Göklerde bulunan yıldızlar, ay ve güneş, ışıklarını kaybedecek[9] ve yörüngelerinden saparak aralarında büyük bir çarpışma meydana gelecek. Gök, bütün azametine ve büyüklüğüne rağmen, yarılmaya ve parçalanmaya başlayacak, parça parça olacak.[10] Allah'ın hâkimiyetinin olanca azametiyle ortaya çıktığı, buna karşı koyacak hiçbir varlığın olamayacağı o anda, Yüce Allah, *"Melik benim. (Bugün) nerede yeryüzünün melikleri?"*, diye seslenecek.[11] Kıyamet adı verilen büyük yıkım tamamlandıktan sonra, insanların yeni ve ebedî bir hayatı yaşamak üzere diriltilecekleri gökler ve yerlerden oluşan yeni bir âlem yaratılacak: *"Bir gün gelecek yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."*[12] İşte bu yeni yaşamda yeniden dirilme, mahşerde toplanma, amel defterlerinin verilmesi, sorgu, şahitlerin getirilmesi, tartı gibi aşamaları kapsayan hesap gerçekleşecektir.

HER YAPILANIN HESABI TEK TEK GÖRÜLECEKTİR

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu(n karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu(n karşılığını) görür."
(Zilzâl 99/7-8)

Kıyamet koptuktan sonra insanlar dirilip, kabirlerinden kalkacaklar. Etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi, gözleri utançtan yere bakar bir hâlde koşacaklar.[13] Tek

---

6 Tûr 52/9.
7 İnfitâr 82/2.
8 Tekvîr 81/1.
9 Kıyâme 75/8-9.
10 Tûr 52/9; Hâkka 69/16; İnşikâk 84/1; İnfitâr 82/1; Müzzemmil 73/18; Mürselât 77/9.
11 Zümer 39/67-68: Kurtubî, XVIII, 308; Buhârî, "Tevḥîd", 6.
12 İbrâhîm 14/48.
13 Kamer 54/7-8: Taberî, XXII, 218.

bir noktada bulunan bayrağı almak üzere yarışanlar gibi[14] ayrı ayrı gruplar hâlinde yapıp ettiklerinin hesabını vermek için toplanacaklar.[15] İnsanların akıbetlerinin belirleneceği an artık gelip çatmıştır. İşte bu, bütün peygamberlerin insanlara haber verdiği bir gündür. Hz. Mûsâ *"Hesap gününe inanmayan her kibirli kişinin şerrinden, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a sığındım!"*;[16] Hz. İbrâhim de *"Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve Müminleri bağışla!"* diye dua etmiştir.[17]

Hesap günü, Kur'ân'da değişik isim ve tamlamalarla geçmektedir: Yürekler korkudan ağza geldiği için *yevmü'l-âzife,*[18] en büyük korku günü olduğu için *yevmü'l-feze'i'l-ekber,*[19] sert ve çetin dehşeti her yanı kuşattığı için *yevmün 'abûsun kamtarîr,*[20] Kâfirler için çetin geçeceğinden *yevmün 'asîr*[21] diye isimlendirilmiştir. Hesap günü, Cebrâil ve meleklerin saf saf dizildiği gün[22] diye de tasvir edilmiştir. Yine bugüne kulların birbirine bağırıp çağırdığı, Allah'ın ve meleklerin de onlara çeşitli çağrılarda bulunduğu gün anlamında *yevmü't-tenâd,*[23] aldanmalar ve aldatmaların ortaya çıkacağı gün anlamında *yevmü't-teğâbün,*[24] insanların Rableriyle ve amelleriyle karşılaşacağı gün anlamında *yevmü't-telâk,*[25] adı verilmiştir. Ayrıca Kur'ân'da hesap günü hakkında kişinin kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün,[26] babanın çocuğuna çocuğun da babasına fayda sağlamayacağı gün,[27] insanların Allah'a döndürüleceği, kimseye zulmedilmeden herkese hak ettiğinin âdilce verileceği gün[28] ve kimsenin kimse namına bir şey ödeyemeyeceği, hiçbir aracının kabul edilmeyeceği gün[29] nitelemeleri yapılmıştır. Amacı ve asıl işlevi açısından ise bugüne, haklının haksızdan mazlumun zalimden ayrılacağı gün anlamında *yevmü'l-fasl,*[30] hesabın verileceği ve karşılığın

14 Meâric 70/43: Taberî, XXIII, 285.
15 Zilzâl 99/6.
16 Mü'min 40/27.
17 İbrâhîm 14/41.
18 Mü'min 40/18: Zemahşerî, V, 337.
19 Enbiyâ 21/103.
20 İnsân 76/10.
21 Müddessir 74/9.
22 Nebe' 78/38.
23 Mü'min 40/32.
24 Tegâbün 64/9.
25 Mü'min 40/15.
26 Abese 80/34.
27 Lokmân 31/33.
28 Bakara 2/281.
29 Bakara 2/48.
30 Nebe' 78/17.

görüleceği gün anlamında *yevmü'd-dîn*[31] ve *yevmü'l-hisâb*[32] denmiştir. Hesap günü ile ilgili bütün bu nitelemeler, o günü tüm boyutlarıyla gözümüzde canlandırmamızı sağlamaktadır.

Hesap başlamadan önce insanlar, Allah Teâlâ'nın huzurunda toplanacaklardır. Tıpkı kudretli bir hükümdarın huzurunda ordusunun sıra sıra durması gibi, Allah da saf saf dizilen melekleriyle hâkimiyetini ve tek hüküm verici olduğunu gösterecek ve büyük mahkemeyi kuracaktır: *"Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde; o gün cehennem de getirildiğinde, insan işte o gün yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır. Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası var!"*[33] Yüce Allah'ın hâkimiyeti karşısında herkes boyun eğecek ve hesapta kimsenin sırrı gizli kalmayacak.[34] Korkudan sesi soluğu kesilen insanlar büyük bir endişeyle bekleyecektir.[35] İşte böyle bir günde etrafı büyük bir korku saracak,[36] âdeta yürekler gırtlağa dayanacak,[37] neredeyse gözler yerinden fırlayacak[38] ve sıkıntısı her yanı kuşatacaktır.[39] Mahkeme başlayacak ve insanlara dünyadaki amelleri sorulacaktır.[40] Yaptıkları tek tek sayılacak ve insanlar, dehşete düştükleri için işledikleri kötülükleri unutacaklar.[41] Bunları hatırlamaları ve aleyhlerinde delil oluşturması için amel defterleri kendilerine gösterilecek.[42] *"Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"* denecek.[43] Bütün toplumlar rehber kabul ettikleri önderleriyle (*imâm*) birlikte amel defteri verilmek üzere çağırılacaktır.[44] Bu defterlerde dünyada yapılanların tamamı, büyük küçük hiçbir şey bırakılmaksızın tek tek, dosdoğru bir şekilde kaydedilmiştir.[45] Amel defterlerinin verilme şekli insanları üç farklı gruba ayıracaktır. Amel defterleri sağından verilen birinci grup (*ashâbü'l-yemîn, ashâbü'l-meymene*),[46] Rabbimizin katında değerli kimselerdir. Amel defterleri solundan veya arkasından[47] verilenler (*ashâbü'l-*

---

31 Fâtiha 1/4; İnfitâr 82/17-19.
32 Sâd 38/16: Taberî, XX, 36; Sâd 38/26, 53; Mü'min 40/27.
33 Fecr 89/22-23.
34 Hâkka 69/17-18.
35 Tâhâ 20/108.
36 Enbiyâ 21/103.
37 Mü'min 40/18.
38 İnsân 76/10.
39 İnsân 76/7.
40 Sâffât 37/24: Taberî, XIX, 523.
41 Mücâdele 58/6: Taberî, XX, 467.
42 Mücâdele 58/6: Kurtubî, XX, 306.
43 İsrâ 17/13-14.
44 İsrâ 17/71: Taberî, XV, 8.
45 Câsiye 45/28-29; Kehf 18/49.
46 İsrâ 17/71; Hâkka 69/19; İnşikāk 84/7.
47 İnşikāk 84/10.

meş'eme, ashâbü'ş-şimâl), bâtılın yanında olan ikinci gruptur. Öncüler (*sâbikûn*) ve Allah katında derecesi yüksek olan (*mukarrebûn*) üçüncü grup ise amel defterleri sağından verilenlerin önde gelenleridir. Bunlar peygamberlerin çağrısını ilk kabul eden kişiler olduklarından cennete de ilk gireceklerdir.[48] Müfessir Katâde'nin (ö. 117/735) de tefsir ettiği gibi bu ayırım, onların mertebelerini gösterecektir.[49] Bu gruplardan birincisi ve üçüncüsü cennete, ikincisi ise cehenneme girecektir.[50]

Hz. Âişe validemiz, İslâm'a dair bilmediği bir konu olduğunda öğrenmek için Peygamberimize sorardı. Bir keresinde Peygamber Efendimiz *"Hesaba çekilen azaba uğrayacaktır."* buyurunca Hz. Âişe konuyu iyi anlayabilmek amacıyla şöyle sormuştu: *"Ama Yüce Allah 'Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir.' buyuruyor!"* Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) kolay hesabın, ince elenip sık dokunmadan yapılan bir yoklama olduğunu şöyle anlattı: *"Bu, amel defterlerinin kişilere gösterilmesidir. Ancak kim hesaba çekilirse azaba uğrar."* Böylece Hz. Peygamber (sas) Müminlerin amel defterleri ilk gösterildiğinde birtakım günahlarının Allah'ın merhameti ile silineceğini haber vermiştir.[51]

Kitapları sağ taraftan verilenler mutluluk içinde,[52] *"Alın kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum."*[53] diyerek sevinçlerini ve dünyada hesaba inandıklarını belirtecekler. Onlar selâmlanarak karşılanacaklar[54] ve yaptıkları en küçük bir iyilik bile o gün boşa gitmeyecek.[55]

Amel defterleri kendilerine sol yanlarından ya da arkalarından verilenler ise korkuyla, *"Vay hâlimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!"* derler.[56] Pişman oldukları için ağızlarından şu kelimeler dökülür: *"Keşke kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi! Malım bana hiç fayda sağlamadı; güç ve saltanatım beni bırakıp yok oldu."*[57]

O gün peygamberlerin görevlerini yapıp yapmadıkları sorgulandığı gibi peygamberlerin gönderildiği insanlar da hesaba çekilecektir: *"Kendilerine peygamber*

---

48 Vâkıa 56/7-12: Mukātil b. Süleyman, IV, 216.
49 Vâkıa 56/7: Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, II, 269.
50 Vâkıa 56/7: Mukātil b. Süleyman, IV, 216.
51 İnşikāk 84/7-8: Taberî, XXIV, 236-239; Buhârî, "İlim", 36; "Tefsîr", 84.
52 Vâkıa 56/27.
Hâkka 69/20.
Vâkıa 56/91.
55 İsrâ 17/71.
56 Kehf 18/49.
57 Hâkka 69/25-28.

gönderilen kimseleri de gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz."[58] Bu çerçevede insanlara ve cinlere kendilerine âhireti ve hesabı hatırlatan bir elçinin gelip gelmediği sorulacaktır: *"Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"*[59]

Dünyada verilen bütün nimetlerin hesabı da görülecektir.[60] Kula ömrünü nerede tükettiği, bedenini ne için yıprattığı, bilgisini neler için kullandığı, malını nerede kazandığı ve ne için harcadığı[61] soruları bu sebeple yöneltilecektir. Nitekim bir gün Peygamberimiz (sas) arkadaşları Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Medineli bir Müslümanın bahçesine konuk oldular. Bahçe sahibi bu değerli konuklarını ağırlamak için gölgelikte bir sergi hazırladı. Kuyudan soğuk su çekip onlara taze hurma ikram etti. Ardından da bir koyun kesip misafirlerini ağırladı. Bu güzel misafirlik bittikten sonra Peygamberimiz, *"Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz."* âyetini okudu ve ekledi: *"Aç olduğunuz için yemek bulma umuduyla evinizden çıkmıştınız. Evinize ulaşmadan bu nimetlere nâil oldunuz. Bunlar da sorgulanacağınız nimetlerdir."*[62]

Hesap sırasında Kâfirler ve günahkârlar, kendilerini kurtarmak için bahaneler ileri sürer,[63] mazeret bulmaya çalışırlar.[64] Bunun üzerine *şahitlik* devreye girer. İnsanlara ve cinlere âhireti ve hesabı hatırlatan elçinin gelip gelmediği sorulur. Onlar da inkâr ederler.[65] Bunun üzerinde her ümmete gönderilen peygamber çağırılır[66] ve şahit olarak dinlenir. Ona inananlar peygamberin vazifesini yaptığına şahitlik ederler.[67] Son peygamber Hz. Muhammed (sas) ve ümmeti ise tüm peygamberlerin vazifelerini yaptıklarına şahitlik eder.[68] Bu defa da insanlar, tanrı olduğunu iddia ederek taptıkları melekler,[69] cinler ve Hz. Îsâ[70] gibi şahıslarla yüzleştirilirler:[71] *"O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: 'Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?'*

---

58 A'râf 7/6.
59 En'âm 6/130.
60 Tekâsür 102/8.
61 Beled 90/5: İbn Kesîr, XIV, 355; Tirmizî, "Şıfâtü'l-Ḳıyâme", 1.
62 Tekâsür 102/8: Taberî, XXIV, 605-610.
63 Nahl 16/111: Taberî, VII, 38.
64 Kıyâmet 75/14-15.
65 En'âm 6/130: Taberî, IX, 560.
66 Nisâ 4/41.
67 Nisâ 4/41: Taberî, XIV, 381; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XVIII, 112.
68 Bakara 2/143; Nisâ 4/41; Nahl 16/89.
69 Furkān 25/17: Mukātil b. Süleyman, III, 229; Sebe' 34/40-41.
70 Mâide 5/116.
71 Furkān 25/17: Taberî, XVII, 415; Sebe' 34/40-41.

Melekler şöyle cevap verecekler: 'Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velîmiz onlar değil sensin.' Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı."[72]

Durum bu noktaya gelince mahşerdekiler birbirleriyle tartışmaya başlarlar.[73] Doğru sözlü yalancıdan, mazlum zalimden, doğru yolda olan sapkından, zayıf mütekebbirden hak iddia eder.[74] Günahkârlar ve inkârcılar kendilerini savunmak için[75] bahanelerini sayıp dökerler.[76] Öyle bir an gelir ki Kâfirler, Allah'a şirk koştuklarını bile inkâr ederler.[77] Bunun üzerine inkârcı ve günahkârların ağızları mühürlenir; onların konuşmasına izin verilmez. Bu kez yaptıklarını organları anlatmaya başlar. Yapıp ettiklerini elleri, ayakları,[78] kulakları, gözleri ve derileri anlatmaya başlar.[79] Yerler de üzerinde olup bitene şahitlik eder. Nitekim Hz. Peygamber (sas), *"O gün yer, Rabbinin ona vahyettiği şekilde bütün haberlerini anlatır."*[80] âyetini okuduğunda *"Bilir misiniz nedir yerin haberleri?"* diye sormuştur. Onu dinleyen ashâbı "Allah ve Resûlü en iyisini bilir." deyince şöyle cevap vermiştir: *"Yeryüzünün, erkek ya da kadın her insanın zemini üzerinde yaptıklarına şahitlik etmesidir. (Hesap sırasında) yeryüzü diyecek ki 'Falan gün falan kişi şunu ve şunu yaptı'. İşte bu, yeryüzünün haberleridir."*[81] Bütün bu şahitlikler Allah'ın ne kadar âdil bir yargılamada bulunacağını göstermek için hesap sahneleri arasında sık sık zikredilmiştir. Yoksa Allah kimin ne yaptığını bilmektedir. O'nun hiçbir kayıt ve şahide ihtiyacı yoktur.

Kulların yaptıklarının kaydı olan amel defterlerinin (*kitâb*) sunumu, sorgulama, şahitlik ve nihayet tartı aşamalarından oluşan hesap, Allah'ın âdil yargılaması konusunda hiç kimsenin aklında bir şüpheye yer bırakmayacaktır. Hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğramayacaktır: *"Herkese yaptığının karşılığı tastamam ödenir; Allah onların yaptıklarını en iyi şekilde bilmektedir."*[82] O gün azaba çarptırılan günahkârlar tüm varlıklarını fidye olarak verip kendilerini kurtarmak isterler. Fakat bunun onlara bir faydası olmayacaktır.[83] Nihayet günahkârlara bir kenara ayrılmaları emredilecektir: *"Ve 'Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın! Ey Âdemoğulları! Size 'Şeytana*

---

72 Sebe' 34/40-41: Mukātil b. Süleyman, III, 536.
73 Zümer 39/30.
74 Zümer 39/31: Taberî, XX, 200.
75 Nahl 16/111.
76 Kıyâme 75/14-15.
77 En'âm 6/22-23: Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 692-693; Taberî, IX, 189.
78 Yâsîn 36/65: Taberî, XIX, 472-474.
79 Fussılet 41/20-21.
80 Zilzâl 99/4-5.
81 Zilzâl 99/4: İbn Kesîr, XIV, 428; İbn Mâce, "Zühd", 31; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 374.
82 Zümer 39/70.
83 Meâric 70/11-14.

kulluk etmeyin, sizin için apaçık bir düşmandır; bana kulluk edin, doğru yol budur.' dememiş miydim?"[84] Arkasından da onlara vaat edilen cehenneme girmeleri istenecektir.[85] Kurtuluşun olmadığını gören inkârcılardan her biri büyük bir çaresizlik içinde, *"Keşke toprak olsaydım!"*[86] diyerek yok olmayı dileyecek. Orada onlara âdeta son söz olarak denilecek ki: *"... Siz bu günle yüz yüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz. Meskeniniz ateştir, size yardım edecek kimseler de yoktur."*[87] İşte burada âhiretteki hesap aşaması son bulmuştur. Oradakiler için mükâfat görmek veya azabı tatmak üzere ya cennete ya da cehenneme gitmekten başka bir şey kalmamıştır.

İnsanların dünyada yaptıklarının hesabını verecekleri bir hesap günü vardır. Âhirette insanlar yeniden dirilerek Allah'ın huzurunda toplanacaklardır. Bu toplanmadaki amaç dünyada iken yapıp edilenlerin hesabını vermektir. Bunun için önce orada toplanan bütün insanlara amel defterleri verilerek yapıp ettikleri belgelenecektir. Sonra yaptıkları, yapması gerekip de yapmadıkları, verilen nimetleri nasıl kullandıkları tek tek sorgulanacaktır. Verilecek hükümde hiçbir şüphe ve şaibe kalmaması için bununla da yetinilmeyip yapılan her şeye şahitler gösterilecektir. Gerçekliği ispatlanmış olan ameller, mahiyetini bilmediğimiz hassas bir tartıdan (*mizân*) geçirilerek değerleri ortaya konulacaktır. Buna göre kimin yaptığı iyilikleri kötülüklerinden fazla gelirse hesabının sonucu başarılı sayılacak ve mükâfat yurdu cennete gitmeyi hak edecektir. Kimin de kötü amelleri iyiliklerinden ağır gelirse o da azap yurdu cehenneme gitmeye mahkûm edilecektir. Böylece Allah'ın adalet sıfatı yarattığı sorumlu varlıkların bütün yaptıkları hakkında mutlak olarak tecelli etmiş olacaktır. Âdil bir mahkeme ile hızlı bir şekilde hesaba çekmesi de O'nun kudret sıfatının tecellisidir. Kur'ân-ı Kerîm'in hesap konusunda verdiği net mesaj şudur: Dünyada yapılan her şeyin âhirette bir hesabı vardır ve bu hesap da kişiyi ya mutluluğa ya da hüsrana taşıyacaktır. Bu sebeple kişi yapacaklarını hesap gününü göz önünde tutarak yapmalıdır. Bu da bize tıpkı Hz. Ömer'in dediği gibi bir yaşam tarzı önermektedir: "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz. Çünkü bu hesap verebilmeniz için daha kolaydır. Yaptıklarınız tartılmadan önce de siz kendinizi tartın ve o büyük hesap için kendinizi hazırlayın. Amellerinizin size gösterileceği büyük *arz* anı için hazırlanın. Çünkü *"O gün, hesaba çekilirsiniz, size ait hiçbir sır gizli kalmaz."*[88]

---

84 Yâsîn 36/59-61.
Yâsin 36/59-64.
Nebe' 78/40.
Câsiye 45/34.
Hâkka 69/18: İbn Kesîr, XIV, 116.

AMEL DEFTERİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾

"Yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır. Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır."

(Kamer 54/52-53)

وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾

“Oysa biz her şeyi kayıt altına almıştık.”

(Nebe' 78/29)

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ ف۪ي عُنُقِه۪ۜ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا ﴿١٣﴾ اِقْرَأْ كِتَابَكَۜ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَس۪يبًاۜ ﴿١٤﴾

“Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. ‘Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!’”

(İsrâ 17/13-14)

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِم۪ينَ مُشْفِق۪ينَ مِمَّا ف۪يهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغ۪يرَةً وَلَا كَب۪يرَةً اِلَّٓا اَحْصٰيهَاۚ وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًاۜ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾

“Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, ‘Vay hâlimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!’ dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez.”

(Kehf 18/49)

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًاۚ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍۚ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُٓ اَمَدًا بَعِيدًاۜ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُۜ وَاللّٰهُ رَؤُ۫فٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

"Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir."

(Âl-i İmrân 3/30)

وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةًۜ كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰٓى اِلٰى كِتَابِهَاۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّۜ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾

"Bütün toplulukları diz çöküp boyun eğmiş olarak göreceksin. Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak, o gün yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz. 'Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik.' denilecek."

(Câsiye 45/28-29)

فَاَمَّا مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ بِيَمٖينِهٖۙ فَيَقُولُ هَٓاؤُ۬مُ اقْرَؤُ۫ا كِتَابِيَهْۚ ﴿١٩﴾ اِنّٖي ظَنَنْتُ اَنّٖي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْۚ ﴿٢٠﴾

"Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki 'Alın kitabımı okuyun. Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.'"

(Hâkka 69/19-20)

Kur'ân-ı Kerîm'de amel defteri konusu genellikle Mekkî sûrelerde işlenir. Amel defterinde, insanın ömrü boyunca yapıp ettiği iyi ve kötü her şey kayıtlıdır. Bu defterler kıyamet günü ortaya çıkarılacak, iyilere sağlarından veya önlerinden, kötülere ise sol veya arka taraflarından verilecektir. Amel defterini sağından veya önden alanlar mutlu, solundan veya arkalarından alanlar ise mutsuz olacaklardır. Bu konunun Kur'ân'da anlatılmasının amacı, kullara ilâhî gözetim altında olduklarını ve yaptıkları her şeyin kayıt altına alındığını bildirmektir.

Kur'ân'da amellerin kaydedildiği defter anlamında *kitâb,*[1] *suhuf*[2] ve *zübür*[3] kelimeleri kullanılır. *Kitâb,* içine bir şeylerin yazıldığı nesne demektir.[4] Bir şeyin serilip ortaya konulması anlamından türeyen *suhuf,* yazılı belge anlamına gelir.[5] *Zübür* ise *zebûr* kelimesinin çoğuludur ve içine bazı şeylerin iri ve kalın harflerle eksiksiz bir biçimde yazıldığı nesne demektir.[6] Bu defterlere amellerin yazılması ve gerekli kayıtların tutulmasıyla ilgili olarak da *kitâb, istinsâh, müstetar, merkûm, zübur* ve *ihsâ* gibi kelimeler kullanılmıştır. *Ketb* kelimesi, deri parçasını dikerek raptetme, yazıyla harfleri birbirine bağlama anlamlarına gelir.[7] *Nesh,* istinsâh etme, kopyalama;[8] *satr,* sıralama, yazma;[9] *rakam,* harfleri kalın yazma ve yazıyı noktalama;[10] *zebr* iri ve kalın harflerle eksiksiz bir biçimde yazma,[11] *ihsâ* bir şeyi tek tek sayma, hesabına geçme[12] gibi anlamlara gelir. Amel defterleri kaydının tutulmasında bu mânaların hemen hepsi gözetilmiştir.

---

1 İsrâ 17/13-14; Kehf 18/49; Mü'minûn 23/62; Zümer 39/69; Câsiye 45/28; Kāf 50/4; Hâkka 69/19, 25; Nebe' 78/29; Mutaffifîn 83/7, 18, 20; İnşikāk 84/7, 10.

2 Tekvîr 81/10.

3 Kamer 54/52.

4 Râgıb el-İsfahânî, s. 423.

5 Râgıb el-İsfahânî, s. 275.

6 Râgıb el-İsfahânî, s. 211.

7 Cevherî, I, 208; Râgıb el-İsfahânî, s. 423.

8 Cevherî, I, 433; Râgıb el-İsfahânî, s. 490.

9 Râgıb el-İsfahânî, s. 232.

10 Râgıb el-İsfahânî, s. 201.

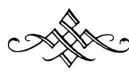
11 Cevherî, II, 667; Râgıb el-İsfahânî, s. 211.

12 Râgıb el-İsfahânî, s. 121.

Amel defteri konusu her şeyin kayıtlı olduğu kütük olan *imâmun mübîn*[13] ile ilgilidir. İyilerin yaptıkları *illiyyûn*da,[14] inkârcıların amelleri *siccîn*de [15]kayıtlıdır. Bu kayıtları tutan melekler[16] de *hâfizûn* (gözetleyen muhafızlar), *kirâmen kâtibîn* (değerli yazıcılar),[17] *rakîbun 'atîd* (çok dikkatli bir gözetleyici)[18] adıyla anılırlar. Amel defteri sağ tarafından verilecek cennetlikler için *ashâbü'l-yemîn* (sağ taraftakiler),[19] *ashâbü'l-meymene* (meymenetli, uğurlu, mutlu kimseler),[20] *sâbikûn* (iman, amel ve fazilette öne geçenler)[21] kavramları kullanılırken, defteri sol ve arka tarafından verilecek olan cehennemlikler için *ashâbü'ş-şimâl* (sol taraftakiler)[22] ve *ashâbü'l-meş'eme* (meymenetsiz, uğursuz, mutsuz kimseler)[23] kavramları kullanılmıştır.

13 Yâsîn 36/12.
14 Mutaffifîn 83/18-20.
15 Mutaffifîn 83/7-9.
16 Zuhruf 43/80.
17 Kâf 50/17.
18 Kâf 50/18; İnfitâr 82/10-12.
19 Vâkıa 56/27, 38, 90, 91.
20 Vâkıa 56/8; Beled 90/18.
21 Vâkıa 56/10.
22 Vâkıa 56/41.
23 Vâkıa 56/9; Beled 90/19.

Kimi insanın iman edip hazırlık yaptığı, kiminin de inkâr edip yok saydığı büyük diriliş günü artık gelip çatmıştır. Bütün insanlar yeniden diriltilmiş, Yüce Yaratıcı'nın huzurunda toplanmış heyecanla beklemektedirler. O gün herkesin, dünya hayatında yaptıklarının karşılığını göreceği bir gündür. Her insan az çok kendi sonunu tahmin etse de, kalıcı ve kesin sonunun ne olacağını merak etmektedir. Artık iş olup bitmiş, hesap kitap günü gelip çatmış, kimsenin yapacağı bir şeyi kalmamıştır.[1] Ve işte beklenen an gelmiş ve insanlar üç gruba ayrılmıştır. İlk grup amel defterleri sağ ve ön taraflarından verilen bahtiyarlardır. İkinci grup erdem, amel ve ödülde öne geçenlerdir. Bunları, akılların hayal bile edemediği özellik ve güzellikteki nimet yurdu olan cennetler beklemektedir. Onları melekler müjdelerle karşılayacaklardır. Yine onlar, birbirlerine müjdeler sunacaklar ve amel defterlerini birbirlerine göstermek isteyeceklerdir. Derece bakımından birbirlerinden farklı olsalar da bu iki grup kurtulmuştur. Üçüncü grup ise amel defterleri sol ve arka taraflarından verilen bedbaht kimselerdir. Onları da azap yurdu cehennem beklemektedir. O gün insanlık için bir karne günüdür sanki. Dünyadaki sınavı başarıyla bitirmiş olanlar, karneleriyle sevinçten uçarken; sınavda başarısız olanlar kötü amel defterleriyle perişan bir hâldedirler. Birinci ve ikinci gruptakilerin sevinçten gülümseyen yüzleri apaydın ve pırıl pırıldır. Diğerlerinin ise yüzleri, içlerini yakan derin bir üzüntüden kapkara ve suratları asıktır.

---

1 Âl-i İmrân 3/106, 158; İsrâ 17/13-14; Yâsîn 36/78-81; Vâkıa 56/8-10; Hâkka 69/18-26; Abese 80/39-41; İnşikâk 84/6-12.

YAPTIĞIMIZ HER ŞEY KAYDEDİLİR

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾

"Yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır. Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır."

(Kamer 54/52-53)

Yüce Yaratıcı, kâinatın en şerefli ve en donanımlı varlığı olan insanı başıboş bırakmamıştır. İnsan için var olmanın bir anlamı ve hedefi vardır. O da Rabbini tanıması ve yalnızca O'na kulluk etmesidir.[2] İnsanın hayat serüveni pek çok tanıkla kayıt altına alınmaktadır. Her şeyden önce Allah Teâlâ, insanın yaptıklarının tanığıdır. O, her şeyi kuşatan bilgisiyle, insanın tüm amellerine şahittir.[3] Bunun yanında insana verilen zaman ve üzerinde yaşadığı mekân da onun tanığıdır. Öte yandan melekler ve insanın kendisi de şahitler arasında yer almaktadır. Hatta insanın kendi organları kendine tanıklık yapacaktır.[4] Dahası her türlü söz, fiil ve davranışların kaydedildiği amel defterleri de insan için şahittir. Kitapta yazılı olanlara hem o amellerin sahipleri hem de melekler tanıklık etmektedir.[5] Sonuçta insan, bu şahitlerle kuşatılmış bir hayatı yaşamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde amel defterleri için *kitâb* kelimesi kullanılmıştır. Bunun yanında *"Yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır."* âyetinde geçen ve kitaplar anlamına gelen *zübür* kelimesi ile melekler tarafından yazılan amel defterleri kastedilmiştir.[6] Amel defterlerindeki kayıtlar kimsenin ulaşıp müdahale edemeyeceği değişmez ve değiştirilemez kesin kayıtlardır. "Zübür" kelimesinin, Yüce Allah'ın büyük küçük her şeyi kaydettiği "İlâhî Arşiv" (*Levh-i Mahfûz*) olabileceği de söylenmiştir.[7] Yaş-kuru her şeyin yazıldığı Levh-i Mahfûz,[8] yapılanların kayıt altına alındığı amel defterlerini de kapsamaktadır.

---

2 Zâriyât 51/56.
3 Âl-i İmrân 3/98; Yûnus 10/46; Hac 22/17; Sebe' 34/47; Fussılet 41/53; Mücâdele 58/6; Burûc 85/9.
4 Nûr 24/24; Yâsîn 36/65; Fussılet 41/21.
5 Yâsîn 36/12: Râzî, XXVI, 50.
6 Kamer 54/52: Taberî, XXII, 164; Elmalılı, VII, 4655.
7 Kamer 54/52: Mukātil b. Süleyman, IV, 185; Taberî, XXII, 164.
8 En'âm 6/59: Taberî, IX, 283-284.

"Defterler ortaya serildiğinde"[9] âyetine göre bu defterler, hesap gününde açılıp sahiplerine gösterilecektir. Âyette *neşr ve* bir şeyin serilip ortaya konulması anlamı[10] da taşıyan *suhuf* kelimelerinin birlikte kullanılmasıyla, kayıtların bütünüyle ortaya konulacağı vurgulanmıştır. Sayfalar açılacak, hesap günü yapılanların yazıldığı sayfalar uçuşacaktır. *Suhuf* ile amel defterlerinin dışında, üzerinde kişilerin cennetlik yahut cehennemlik oldukları yazılı hüküm sayfalarının kastedildiği de söylenmiştir.[11] Müminlere ait olan sayfalar *cennetlik* kararıyla, kâfirlere ait olanlar ise *kızgın ateş-cehennemlik* kararıyla sahiplerine verilecektir.[12] Defterler, kulun ölümüyle birlikte kapatılmış, hesap günü ise kula tanıklık etmek üzere yeniden açılmıştır.[13]

Yapılanlar kaydedildiği gibi, yazılıp kaydedilenler de korunmaktadır: *"Şüphesiz ölüleri diriltecek olan biziz. Onların gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz; aslında biz her şeyi apaçık bir ana kitaba kaydetmekteyiz."*[14] Ayrıca onlar, "önderleriyle (*bi'imâmihim*)" yani bu âyetteki anlamıyla, amel defterleriyle birlikte geleceklerdir:[15] *"Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar."*[16]

İnsanlar mahşer yerinde amel defterlerini teslim aldıkları tarafa göre üç gruba ayrılacaklardır: *Ashâb-ı meymene, ashâb-ı meş'eme, sâbikûn. Meymene* sağ kol, sağ taraf, uğur ve bereket anlamlarını taşıyan bir kelimedir. Sağ taraf, meclis ve toplantı yerlerinde saygı ve hürmet mevkii olduğuna göre, *ashâb-ı meymene* hürmet makamında bulunan yüksek şeref sahipleri demektir. Cenâb-ı Hak amel defterlerini onlara sağ taraflarından verecek ve onların sağ taraflarını nurla dolduracaktır.[17] Onlar, hem kendilerine hem de başkalarına hayrı dokunan kimselerdir. Bu kesim (*ashâbü'l-meymene, ashâbü'l-yemîn*), Allah'a ve kullarına verdikleri sözlerinde duran, yeminlerine sâdık, vefakâr ve güçlü kişilerdir. Bunlar, hicret, cihat, şehadet, infak gibi iyi işlerde öncü olanlar (*sâbikûn*), Allah'a yakın (*mukarrrebûn*) ve cennetteki makamları yüce olanlardır. Bunlar, dünya ve âhirette herkesin gıpta ettiği kişilerdir. *Meş'eme* ise sol kol, sol taraf, uğursuzluk ve bereketsizlik anlamlarına gelir. Bu kimseler

---

9 Tekvîr 81/10.
10 Râgıb el-İsfahânî, s. 275.
11 Tekvîr 81/10: Zemahşerî, VI, 322-323.
12 Tekvîr 81/10: Âlûsî, XXX, 55-56.
13 Tekvîr 81/10: Zemahşerî, VI, 322-323; Râzî, XXXI, 71.
14 Yâsîn 36/12.
15 İsrâ 17/71: Taberî, XV, 7-8.
16 İsrâ 17/71.
17 Vâkıa 56/8-10: Râzî, XXIX, 143.

hem kendilerine hem de yakınlarına zararı dokunan kimselerdir. Bu grupta olanlar (*ashâbü'ş-şimâl*), Allah'a verdikleri sözlerinde durmayan vefasızlardır.[18] Kitabın sağ ve ön taraftan verilmesi, kişinin bundan sonra mutlu olacağını; sol ve arka taraftan verilmesi ise kişinin bundan sonra cehennem hayatında mutsuz olacağına işarettir.

Kur'ân-ı Kerîm'de amel defterlerinin arşivlenip korunduğu yer olarak iki mekândan bahsedilir. Bunların biri *siccîn*, diğeri *illiyyûn*dur. *Siccîn*, zindan anlamına gelen *sicn* kökünden türemiş, şartları çok kötü olan zindan anlamındadır.[19] Kötülerin kitabının konulduğu yer, yedi kat yerin altında bir kaya parçası ve cehennemde bir dere olarak da anlaşılmıştır. *Siccîn*, kötülerin yaptığı her şeyin toplanıp kaydedildiği mühürlü kitap, zindan sicili veya arşivi anlamına da gelir. Burası, cehennemin en dibindedir.[20] *İlliyyûn* ise yücelik anlamına *ulüv* kökünden gelen yüceliği sonsuz demek olan bir kavramdır. *İlliyyûn*, Yüce Allah'a yakın olan cennetliklerin hayırlı işlerinin özel işaretlerle yazılıp mühürlendiği, meleklerin şahit olduğu, en yüce makamlarda saklanan dairenin adıdır. *İlliyyûn*un yerinin dördüncü yahut yedinci kat semada olduğu söylenmiştir. Bununla kat kat yükseklikler kastedilmiştir.[21] *İlliyyûn* ile hem yerin yüceliği hem de o mekânda bulunanların yüceliği kastedilmiştir.[22]

Kötülerin amel defterlerinin yeri aşağılık, karanlık ve darlıkla; iyilerin amel defterlerinin yeri ise yücelik, genişlik, aydınlık, izzet ve kemal ile nitelendirilmiştir. Bu, kötüler için aşağılama ve mutsuzluk, iyiler için ise yüceltme ve mutluluk göstergesidir.[23] Kötülerin amellerinin kaydedildiği yer, kovulmuş şeytanların yanında; iyilerin amellerinin kaydedildiği yer ise gözde meleklerin yanında olacaktır.[24]

Kur'ân'da *siccîn* ve *illiyyûn* kelimeleri mübalağa kalıbında kullanılmıştır. Yine âyetlerde her ikisinin anlatımı *"Siccîn nedir, bilir misin?"*[25] ve *"Bilir misin nedir illiyyûn?"*[26] şeklindeki sorularla ayrıca vurgulanmıştır. Bu husus söz konusu kavramlarla anlatılmak istenenlerin dehşetini ve muhteşemliğini dile getirmek içindir.[27] Bu iki kavramın, *kitâbün merkûm* (sayı verilmiş kayıt) ifadesi ile kayıtlanarak bu kayıtların yanlış bulunmayan ve değiştirilme ihtimali olmayan, tam ve sağlam, mahkeme kayıtları gibi mühürlü, gereğince cennete yahut cehenneme şeklinde özel işaretli,

---

18 Vâkıa 56/8-10, 27: Râzî, XXIX, 145-146; Elmalılı, VII, 4703-4704, 4706.
19 Râgıb el-İsfahânî, s. 225.
20 Mutaffifîn 83/7: Taberî, XXIV, 193-195; Râzî, XXXI, 93; Elmalılı, IX, 5652.
21 Mutaffifîn 83/18-20: Taberî, XXIV, 207-211; Elmalılı, IX, 5660.
22 Râgıb el-İsfahânî, s. 345-346.
23 Mutaffifîn 83/7-17, 18-21: Râzî, XXXI, 98.
24 Mutaffifîn 83/7-9: Zemahşerî, VI, 336.
25 Mutaffifîn 83/8.
26 Mutaffifîn 83/19.
27 Mutaffifîn 83/7: İbn Kesîr, XIV, 285, 288.

unvanlı, sayı verilmiş tutanaklar olduğuna işaret edilmiştir. Bu kayıtlar şüpheden uzak, tahriften korunmuş, sağlam belgelerdir.[28]

Bir bütün olarak ele alındığında konuyla ilgili olan bu âyetlerde şu konular vurgulanır: Ödül ve ceza gününün tek hâkimi[29] Allah Teâlâ katında tutulmuş bir kitap vardır.[30] İnsanların dünya hayatında iken yapıp ettikleri büyük küçük her şey,[31] bu kitaplarda satır satır yazılıdır.[32] Söylenen her söz dahi bu kitaplara yazılmıştır.[33] Bunları her insanın sağında ve solunda oturmuş, insanların yaptıklarını bilen iki değerli yazıcı kaydetmiştir.[34] Bu yazıcılar, Allah'ın görevlendirdiği meleklerdir.[35] İnsan dünyada yapıp ettiği her şeyi amel defterinde yazılı bulduğu gibi, sonunun ne olacağını da orada yazılı bulacaktır.[36] Sonuç itibarıyla bu tespitler, bizzat Cenâb-ı Hak tarafından yapılmıştır.[37] Yüce Allah'ın yazması büyük küçük her şeyi kapsar.[38] Nitekim âyetlerde şöyle buyrulmuştur: *"Onların gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz; aslında biz her şeyi apaçık bir ana kitaba kaydetmekteyiz."*[39] *"Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik."*[40] *"Oku şimdi kitabını! Bugün, kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"*[41]

BİR GÜN AMEL DEFTERİMİZLE YÜZLEŞECEĞİZ

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ ف۪ي عُنُقِه۪ۜ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُوراً ﴿١٣﴾

28 Mutaffifîn 83/9: Râzî, XXXI, 98; Elmalılı, IX, 5660.
29 Fâtiha 1/4.
30 Kāf 50/4.
31 Kehf 18/49: Zemahşerî, III, 591.
32 Kamer 54/52-53.
33 Kāf 50/18.
34 Kāf 50/17; İnfitâr 82/10-12.
35 Zuhruf 43/80.
36 Kehf 18/49: Râzî, XXI, 135.
37 Nebe' 78/29.
38 Kamer 54/52-53: Râzî, XXIX, 78-79.
39 Yâsîn 36/12.
40 Câsiye 45/29.
41 İsrâ 17/14.

"Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız."
(İsrâ 17/13)

Geleceğinde hiç şüphe olmayan âhiret gününde[42] amel defterleri ortaya konulacak,[43] sayfaları açılıp ortaya serilecek[44] ve bütün sırlar ortaya dökülecektir.[45] Kimi insana bu defterleri sağ taraflarından,[46] kimilerine de sol ve arka taraflarından verilecektir.[47] Kimi yorumlara göre bu kişiler defterlerini sağ elleriyle almak isteseler bile bu engellenecek ve onlar defterlerini sağ elleriyle alamayacaklardır.[48] Sonra defter sahibine şöyle denilecektir: *"Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik."*[49] *"Oku şimdi kitabını! Bugün, kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"*[50]

Yaptıklarını eksiksiz olarak kayıtlı gören kişiler, hayretler içerisinde şöyle demekten kendilerini alamayacaktır: *"Vay hâlimize, bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!"*[51]Amel defterleri her insan için özeldir.[52] Ancak cennetlikler ve cehennemliklerin gruplara ayrılışına göre her topluluk kendi amel defterinin başına çağrılacak ve buna göre herkes yaptıklarının karşılığını görecektir.[53]

Tâbiîn âlimlerinden Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) amel defterlerinin tutuluşunu şöyle tasvir eder: "Ey insanoğlu, senin için bir sayfa açtık ve senin için, iki melek görevlendirdik. Onların biri sağında, biri de solundadır. Sağında olan, iyiliklerini; solunda olan da kötü amellerini kaydeder. Sen öldüğünde sayfan dürülür ve seninle birlikte kabrine konur. Derken o, kıyamet gününde karşına çıkarılır."[54] "Ey âdemoğlu! Yeniden diriltildiğinde amel defterin sana açılacak ve sayfan boynuna takılacaktır! Ey insan, kendine acı! Yemin ederim ki Yüce Allah, seni sana

42 Nisâ 4/87; Yûnus 10/4.
43 Kehf 18/49; Zümer 39/69.
44 Tekvîr 81/10.
45 Târık 86/9.
46 Vâkıa 56/8, 27; Hâkka 69/19; İnşikāk 84/7-8.
47 Vâkıa 56/9, 41; Hâkka 69/25; İnşikāk 84/10-12.
48 İnşikāk 84/10-12: Kurtubî, XXII, 162.
49 Câsiye 45/29.
50 İsrâ 17/14.
51 Kehf 18/49.
52 İsrâ 17/13.
53 Câsiye 45/28.
54 İsrâ 17/13-14: Râzî, XX, 169.

yargıç kılacaktır!"[55] Kişi okuma yazma bilsin, bilmesin kendi kitabını bizzat kendisi okuyacaktır.[56]

Tâbiînden Ebü's-Sevvâr el-Adevî (ö. 101/719) de *"Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik."*[57] âyetini okuduktan sonra şunları söylerdi: "Bu sahifeler iki defa açık tutulur ve bir defa da kapalı bulunur. O hâlde ey âdemoğlu! Sen hayatta bulunduğun sürece, açılmış olan sayfana istediğin şeyi yazdır. Öldükten sonra bu sayfa dürülür ve nihayet diriltileceğin vakit de bu sayfa ikinci kez tekrar açılır."[58]

Yüce Rabbimiz herkesin yapıp ettiğinin en büyük şahididir. Ancak insanlararası ilişkilerde de yazılı belge ve kayıtlar en ikna edici kanıtlardır. Onun için insanlara sorumlulukları anlatılırken, onların kendi aralarında geçerli olan ölçüler dile getirilmiştir.[59] İnsan için en kalıcı, en inandırıcı tanık, amel defterlerinin yazılı tanıklığı olacaktır. İnsan, sınav için geldiği şu dünya hayatında başıboş bırakılmadığını, yapıp ettiklerinin kaydedileceğini ve diriliş gününde bunlardan hesaba çekileceğini bilmelidir. İnsan bilmelidir ki öldüğü zaman amel defteri kapatılır, yalnızca geride bıraktığı iyi kötü çığırların sevap ve günahı yazılır. *"İnsan öldüğü zaman şu üç şeyden başka bütün ameli kesilir: Sadaka-i câriye (devam eden sadaka), kendisinden faydalanılan ilim, ona dua eden sâlih evlat."*[60] Bütün bunları bilen insan, hayatını doğru ve güzel işlerle dolu olarak geçirmeye, öldükten sonra da ardından sevabı devam edecek olan kalıcı eserler bırakmaya gayret edecektir. Hesap ve kitabın hak olduğuna inanan mümin, kendi amel defterini sâlih amellerle doldurmaya çalışacak ve amel defterlerinin açılıp okunacağı, amel defterleriyle yüzleşip tüm sırların ortaya konulacağı günde *işte bu benim defterim* diyerek amel defterini çevresindekilere göstermeye kendini hazırlayacaktır. Çünkü herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu o gün mutlaka gelecektir.[61]

55 İsrâ 17/14: Zemahşerî, III, 499.
56 İsrâ 17/13-14: Zemahşerî, III, 499; Kurtubî, XIII, 41.
57 İsrâ 17/13.
58 İsrâ 17/13-14: Kurtubî, XIII, 41.
59 İnfitâr 82/10-12.
60 Necm 53/39: İbn Kesîr, XIII, 280; Müslim, "Vasiyyet", 14; Tirmizî, "Aḥkâm", 36.
61 Âl-i İmrân 3/30.

MÎZAN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَنَضَعُ الْمَوَاز۪ينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـٔاًۜ وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ
حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَاۜ وَكَفٰى بِنَا حَاسِب۪ينَ ﴿٤٧﴾

"Biz, kıyamet gününde adalet terazileri kurarız, artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."

(Enbiyâ 21/47)

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّۚ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾
وَمَنْ خَفَّتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا
يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

"O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır."

(A'râf 7/8-9)

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ
فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَۚ ﴿١٠٣﴾

"O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa ermiş olacaklar. Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmiş olanlardır. Onlar cehennemde ebedî kalacaklar."

(Mü'minûn 23/102-103)

فَاَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُۙ ﴿٦﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ خَفَّتْ
مَوَازِينُهُۙ ﴿٨﴾ فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌۜ ﴿٩﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا هِيَهْ ﴿١٠﴾ نَارٌ حَامِيَةٌ ﴿١١﴾

"Kimin tartılan amelleri ağır gelirse, işte o mutlu bir hayat içinde olur. Amelleri hafif olana gelince, onu kucaklayacak olan Hâviye'dir. O nedir, bilir misin? Yakıp kavuran bir ateş!"

(Kāria 101/6-11)

اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَٓائِه۪ فَحَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَلَا نُق۪يمُ لَهُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْناً ﴿١٠٥﴾

"İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır, bu sebeple biz kıyamet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer vermeyiz."

(Kehf 18/105)

Vezn kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de 23 yerde geçer. Bu kökten gelen *mîzan* kelimesi tekil olarak dokuz yerde,[1] çoğul (*mevâzîn*) olarak da yedi yerde geçer.[2] Bu kelimenin geçtiği âyetlerin üçünde, Yüce Allah'ın indirdiği *mîzan* yani onun yaratılışa koyduğu adalet ölçüsü ve evreni buna göre yaratması anlatılmıştır.[3] Ayrıca *mîzan* kelimesi altı yerde ahlâkî ve hukukî bir ilke niteliğinde Allah'ın bir emri olarak ölçü ve tartıda âdil olmak gerektiğini ifade için kullanılır. Burada ise kelimenin âhirette kusursuz bir ölçme ve şaşmaz bir adalet ile yargılama yapılacağı anlamı üzerinde durulmuştur. Kur'ân'da *mîzan* aslında, çoğunlukla algılandığı gibi iki kefeli bir tartı aletini ifade etmekten çok, Allah'ın mutlak ve yanılmaz adaletini anlatmaktadır. Başka bir ifadeyle *mîzan* müteşâbih bir anlatımdır, âhiretteki bu terazilerin nasıl olduğu kesin olarak bilinemez. Ancak, *mîzan* konusunun geçtiği âyetlerden, insanların tam bir adaletle yargılanacağı anlaşılmaktadır. Nitekim pek çok farklı kültürde adalet fikri, terazi ile simgelenmiştir.

Mîzan kelimesi "bir şeyin kıymetini ölçmek, tartı aleti, tartma ağırlığı, adalet" gibi anlamlara gelen *vezn* kelimesiyle aynı kökten türemiştir.[4] Taberî (ö. 310/923) *mîzan* ve *vezn* kelimelerinin eş anlamlı olarak "ağırlık ve değer" anlamına geldiğini belirtir.[5] *Mîzan* âhirette insanların dünya hayatındaki inançları ve eylemlerinin değerlendirileceği, ölçüye vurularak adaletle tartılacağı terazidir. Bu kelime Kur'ân'da Allah'ın kâinatı dengeli ve adaletli yarattığını ve âhirette Allah'ın insanları adaletle yargılayacağını bildirmek amacıyla da kullanılır.

Sınav için gönderildiği dünya hayatında başıboş bırakılmayan insan,[6] hesap gününde yaptıklarından sorgulanacaktır. Her şey Yüce Yaratıcı'nın

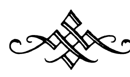
1 En'âm 6/152; A'râf 7/85; Hûd 11/84-85; Şûrâ 42/17; Rahmân 55/7-9; Hadîd 57/25.
2 A'râf 7/8-9; Enbiyâ 21/47; Mü'minûn 23/102-103; Kâria 101/6, 8.
3 Rahmân 55/7-9.
4 Halîl b. Ahmed, IV, 368; Râgıb el-İsfahânî, s. 522.
5 Kâria 101/6: Taberî, XXIV, 594.
6 Mülk 67/2; Kıyâme 75/36.

emri altında ve her şey O'nun bilgisi dâhilindedir. O, kullarının yaptıklarını yazıcı meleklerle kayıt altına almaktadır.[7] Yeniden dirilme ile birlikte, hesap günü açılacak olan kayıtlarda, yani amel defterlerinde, zerre kadar da olsa bütün iyilikler ve kötülükler yazılı olacaktır.[8] Allah'ın tanıklığı, amel defterlerindeki deliller ve hatta kişinin kendi organlarının tanıklığı[9] hiçbir haksızlığa yol vermeyecektir. Hesap günü bütün yapılanlar işte bu *mîzana*, yani teraziye konularak adaletle tartılacaktır. Herkes yaptıklarını ispatlayan kanıtlar gereğince verilen karara uyacaktır. Sonuçta herkes yaptığının karşılığını adaletle alacaktır. İyiliği ağır basanlar cennetle ödüllendirilirken, kötülüğü ağır gelenlerse cehennem azabıyla cezalandırılacaklardır.

---

7 Kāf 50/17-18.
8 Kehf 18/49; Enbiyâ 21/47; Lokmân 31/16; Zilzâl 99/7-8.
9 Nûr 24/24; Yâsîn 36/65; Fussılet 41/21; Câsiye 45/29.

TERAZİ KURULACAK, HER YAPILAN TARTILACAKTIR

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾
وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

"O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır."

(A'râf 7/8-9)

Kur'ân-ı Kerîm âhiret inancı üzerinde açıklıkla ve vurgulu bir şekilde durmaktadır. Buna göre, âhirette ceza ve ödül dünya hayatında yapılanlar üzerinden belirlenecektir. Bunun için de insanın bütün yapıp ettikleri âdil bir şekilde ölçülecektir. Tefsirler dünyada yapılanların tartılacağını vurgulamak için şu rivayeti aktarır: *"Kıyamet gününde şişman ve iri cüsseli nice adamlar gelir ki Allah katında sivrisineğin kanadı kadar ağırlığı olmaz."*[1] Ölçülecek olan tabii ki insanların bedensel ağırlıkları, büyüklükleri veya güzellikleri değildir; onların samimiyetle yaptıkları güzel işleridir. Nitekim Peygamberimiz (sas), İbn Mes'ûd'un hurma ağacına tırmanırken dikkat çeken ince bacaklarına arkadaşlarının gülmesi üzerine şöyle buyurmuştur: *"Sizler tüm*

---

1 A'râf 7/8: Beyzâvî, I, 535; Kehf 18/105: Taberî, XV, 430; Kurtubî, XIII, 393-394; Buhârî, "Tefsîr", 18/6.

yeryüzü ahalisinin amellerinin ağırlığına eşit olan bir bacaktan dolayı mı gülüyorsunuz?"[2] Yine mîzanda tartılacak olan altın ya da gümüş gibi değerli madenler de olmayacaktır: *"Orada ne altın, ne de gümüş vardır. Eğer zalimin iyilikleri varsa, onun iyiliklerinden alınır, mazluma verilir. Şayet iyilikleri yoksa mazlumun kötülüklerinden alınır, zalime yüklenir. Böylelikle adam üzerinde dağları andıran yükler bulunduğu hâlde geri döner."*[3]

Hesap günü herkes Allah'ın huzurunda yargılanacaktır. Bütün yapılanların kayıtları açılacak, şahitler huzurunda hepsi tartılacaktır. Tefsirler, terazilerin kurulmasından ve amellerin tartılmasından sorumlu meleğin Cebrâil (as) olacağına dair bir rivayet aktarır. Cebrâil, ameller tartıldığında hak sahibine hakkını teslim edecektir.[4] Yapılan bir hardal tanesi kadar küçük de olsa, o iş o gün tartıya konulacak ve değerlendirilecektir.[5] Allah Teâlâ'nın âdil ve hassas terazisi bütün yapılanları adaletle tartacaktır. Kur'ân, âhiret tartısı mîzan ile zerre kadar küçük işlerin bile tartılacağı yani küçük ya da büyük hiçbir yapılanın hesap dışı kalmayacağını şu ifadelerle açıkça söylemektedir: *"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür."*[6] Bu âyetler, büyük ya da küçük olsun kişinin yaptıklarının karşılığını göreceği şeklinde de anlaşılmıştır.[7] Mutlak adalet sahibi olan ve her şeyi bütün yönleriyle bilen Allah için eksik veya fazla bir ölçü zaten söz konusu olamaz.[8] Nitekim Hz. Lokman, baba şefkatiyle oğlunu karşısına alıp ona öğüt verirken hikmetli sözleriyle onu kıyamet günü görülecek hesaba hazırlayarak şöyle diyordu: *"Yavrucuğum! Yaptığın iş bir hardal tanesi kadar bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır."*[9]

İnsanın dünya hayatındayken yaptıklarından hesap vereceği bilinci, yaşamını buna göre yönlendirmesini sağlar. Asr-ı Saâdet'te yaşanan şu olay bunu anlatan güzel bir örnektir: Bir gün, Peygamberimizin huzuruna gelen birisi ona iki kölesi olduğunu, zaman zaman kendisine karşı çıkıp hainlik ettikleri için onları cezalandırdığını, bu davranışından dolayı bir sorumluluğunun olup olmadığını sorar. Hz. Peygamber (sas) bu soruya şöyle cevap verir: *"Şayet senin cezalandırman, onların*

---

2 Kehf 18/105: Kurtubî, XIII, 395.
3 A'râf 7/8-9: Kurtubî, IX, 159; Müslim, "Birr", 59; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 2.
4 A'râf 7/8-9: Taberî, X, 69.
5 Enbiyâ 21/47.
6 Zilzâl 99/7-8: Taberî, XXIV, 562.
7 Zilzâl 99/7-8: Mâtürîdî, XVII, 299.
8 Enbiyâ 21/47: Mâtürîdî, IX, 288.
9 Lokmân 31/16.

hatalarına denk ise bunda bir şey yoktur. Cezalandırman onların suçundan az ise bu senin lehine olacaktır. Ancak senin cezalandırman onların hatalarından fazla ise bu senin aleyhine olacak ve onlar senden haklarını alacaklar." Bu cevap üzerine adam sesli olarak ağlamaya başlayınca Allah Resûlü (sas) şöyle devam eder: *"Bu adama ne oluyor, niçin ağlıyor, o Allah'ın Kitabı'nı okumuyor mu? Yüce Allah, Kitabı'nda açıkça şöyle buyurmuyor mu: 'Biz, kıyamet gününde adalet terazileri kurarız, artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.'"*[10] Bunun üzerine adam, o hesap gününün sorumluluğundan kurtulmak için kölelerini özgür bırakır.[11]

Teraziye konulup tartılacak işlerin değeri ve ağırlığı tabii ki, Allah'ın dinine göre belirlenmiştir. Allah'a iman ve O'nun buyruklarına uymak tartıda ağır gelecek olan güzel işlerdir. İnkâr ise kötüdür. Ayrıca iyi ve kötü işlerin de kendi içinde bir derecelenmesi olacaktır. İşlerin daha değerlisi ve terazide ağır basanı olduğu gibi, hafif olanı da vardır. Tefsirler buna dair rivayetler barındırır. Nitekim *"Mîzanda güzel ahlâktan daha ağır gelen bir şey yoktur."*[12] rivayeti İslâm'a uygun bir ahlâkın Allah katındaki önemini ve dolayısıyla mîzandaki değerini vurgular. Tartıda, iman ve buna uygun yapılan işlerin tartılacağı ve bunun da en başında Allah'ın birliğini kabulün geldiğini şu rivayet yine sembolik bir şekilde ifade eder: *"Kıyamet günü bir adam mîzana getirilir. İçerisinde günahları yazılı olan tam doksan dokuz kayıt, terazinin kefesine konur. Sonra karınca kadar büyüklükte kelime-i şehâdet yazılı bir kayıt, kefeye konur ve o ağır basar."*[13] Bu nokta bir hadiste de şöyle açıklanmıştır: *"İki kelime vardır ki bunları söylemesi kolaydır, ama bunlar mîzanda ağır gelir ve Rahmân bunları çok sever. Bunlar, 'Allah'ı hamd ile tesbih ederim, büyük Allah ne yücedir.' (Sübhânallâhi ve bihamdihî, sübhânallâhi'l-azîm).' sözleridir."*[14] Yine hadislerde, hesabı görülürken insanın amellerinin kaydedildiği pek çok defter karşısında, onun kelime-i şehadet ve besmele sözlerinin ağır basacağı bildirilir.[15]

Yapılan iyiliklerin ödülünü vermek ise Rabbimizin takdirindedir. O, bütün yapılanların karşılığını mutlak adaleti ile verecektir. Kur'ân-ı Kerîm bunu şöyle anlatır: *"O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa ermiş olacaklar. Tartıları hafif gelenler ise kendilerine ziyan etmiş olanlardır. Onlar cehennemde ebedî*

10 Enbiyâ 21/47.
11 Enbiyâ 21/47: İbn Kesîr, IX, 409-410.
12 A'râf 7/8-9: Taberî, X, 70; Tirmizî, "Birr", 62.
13 A'râf 7/8-9: Taberî, X, 71.
14 Enbiyâ 21/47: İbn Kesîr, IX, 408; Buhârî, "Tevḥîd", 58.
15 Enbiyâ 21/47: İbn Kesîr, IX, 408-409; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 213.

kalacaklar."[16] Bir başka âyet grubunda da *"Kimin tartılan amelleri ağır gelirse, işte o mutlu bir hayat içinde olur. Amelleri hafif olana gelince, onu kucaklayacak olan hâviyedir."*[17] buyurulur. Allah, yapılan kötülüklerin karşılığını adaletiyle, iyiliklerin karşılığını ise hesaba sığmaz cömertliği ile verecektir. İman temelinde yapılan iyilikler, Allah'ın sonsuz cömertliği ile ödüllendirilecektir. Nitekim âyetlerde o gün iyiliklerin daha fazlasıyla;[18] on katıyla,[19] yedi yüz kat yahut daha fazlasıyla,[20] hatta hesapsız olarak[21] ödüllendirileceği; kötülüklerin ise misliyle cezalandırılacağı ve kimseye haksızlık edilmeyeceği bildirilmiştir.[22] İyilerin yaptıklarının karşılığının fazlasıyla verilmesi Allah'ın merhameti ve cömertliği, kötülüklere sadece aynıyla karşılık verilmesi ise O'nun adaletinin gereğidir.

İnsanın bütün yaptıklarının imanına göre değerlendirileceği Kur'ân'da açıkça bildirilmiştir. Nitekim bir âyette, yapılan işlerin değerlendirilmeye tâbi tutulması için de iman ön şart olarak belirtilmiştir: *"İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz kıyamet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer vermeyiz."*[23] Bu âyet, iman etmemiş olanların bütün yaptıklarının boşa gittiğini belirtir. Bu yüzden onların yaptıklarını değerlendirmek için tartmaya bile gerek yoktur. Bu kişilerin yaptıkları, sanki bir sayının önüne konulan sıfırlara benzer. Bu sıfırların hiçbir değeri bulunmaz. Onların cehennemlik oldukları açıkça ortadadır. Dolayısıyla herhangi bir hak talebinde bulunmaları ve sorgulama sonucuna itiraz etmeleri de söz konusu değildir. İnkârcıların adalet tartısına gelen, tartılmaya değer olan herhangi bir ameli olmayacaktır.

Yüce Allah hayatı boşuna yaratmamıştır. *Mîzan*, bizlere Allah'ın dünya ve âhiretteki tüm işlerinin rastgele ve boşuna olmadığını göstermektedir. O'nun yaratması âdil bir ölçüyledir; insanlar da dünya işlerini ölçülü ve dengeli bir şekilde yapmalıdır. Onun için Yüce Yaradan, bir taraftan her şeyi ölçü ve uyum içerisinde yarattığını anlatırken,[24] diğer taraftan dünyada kullarına Kur'ân ile birlikte mîzanı indirdiğine dikkat çeker.[25] Dünyada Kur'ân ile birlikte indirilen mîzan, yani Kur'ân'daki adalet

16 Mü'minûn 23/102-103.
17 Kāria 101/6-9.
18 Yûnus 10/26.
19 En'âm 6/160.
20 Bakara 2/261.
21 Nûr 24/38; Zümer 39/10.
22 En'âm 6/160; Yûnus 10/27; Mü'min 40/40; Şûrâ 42/40.
23 Kehf 18/105.
24 Hicr 15/19.
25 Şûrâ 42/17; Hadîd 57/25.

emirleri de adaletin dünya hayatı kısmını ortaya koyar.[26] Bir sınav sahnesi olan dünya hayatında yapılan hiçbir şey hesap dışı değildir. Âhirette kurulacak olan adalet ölçüsü teraziler de insanın dünya hayatında adalet ve hakkaniyet ölçülerine ne kadar uyduğunu ölçecektir. Allah, adaletle yarattığı bir evrende insanın da bunu gözeterek yaşamasını istemiş, indirdiği kitaplar vasıtasıyla nasıl âdil olunabileceğinin yollarını göstermiş, kullarına dünya hayatında ölçülü olmalarını emretmiştir. Ancak adalet dünyayla sınırlı değildir, âhireti de içerir ve böylece biz yaratılışın bütününde adaletin nasıl belirleyici olduğunu görürüz. Âhirette mîzanın kurulması ve Allah'ın kullarının hesabını adaletle görmesi, en başta evrenin adaletle yaratılmasından ve Kur'ân'daki adalet emirlerinden ayrı düşünülemez. Evreni bir ölçü ve denge içinde var eden Yüce Yaratıcı'nın bu dünyada yapılıp edilenleri yine ölçü ve adalet ile yargılayacağı o gün mutlaka gelecektir.[27]

26 Şûrâ 42/17: Mâtürîdî, XIII, 181.

27 Şûrâ 42/17: Zemahşerî, V, 402; *Kur'an Yolu*, IV, 742. Ayrıca bk. Mü'minûn 23/115; Rahmân 55/7; Hadîd 57/25.

ŞEFAAT

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى
الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَۜ مَا مِنْ شَف۪يعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِه۪ۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ
اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

“Kuşkusuz Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da (yarattığı) arşa hâkim olan, her işi yöneten Allah'tır. O izin vermedikçe şefaat edecek biri de yoktur. İşte bu Allah sizin Rabbinizdir, öyleyse O'na kulluk ediniz. Bunları düşünmez misiniz?”

(Yûnus 10/3)

... مَنْ ذَا الَّذ۪ي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِه۪ۜ ... ﴿٢٥٥﴾

“O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaat edemez.”

(Bakara 2/255)

اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَٓاءَۜ قُلْ اَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْـًٔا
وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾ قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعاًۜ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ
ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

"Yoksa onlar kendilerine Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: 'O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?' De ki: 'Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir, göklerin ve yerin hükümranlığı O'nun elindedir, sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O'na varacaksınız.'"

(Zümer 39/43-44)

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُٓ اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهُۜ حَتّٰٓى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَاۙ
قَالَ رَبُّكُمْۜ قَالُوا الْحَقَّۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

"Allah katında, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz. Sonunda kalplerinden korku giderilince, 'Rabbiniz ne buyurdu?' derler. Onlar da şu cevabı verirler: 'Hak olanı buyurdu. O yücedir, uludur.'"

(Sebe' 34/23)

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا اِلَّا مِنْ بَعْدِ
اَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضٰى ﴿٢٦﴾

"Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaatleri, ancak Allah'ın izniyle, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere yarar sağlar."

(Necm 53/26)

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْداًۘ ﴿٨٧﴾

"(O gün) Rahmân'ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaat hakkı olmayacaktır."

(Meryem 19/87)

وَاتَّقُوا يَوْماً لَا تَجْز۪ي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـٔاً وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

"Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez, hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz."

(Bakara 2/123)

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلاً ﴿١٠٩﴾

"O gün -Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz."

(Tâhâ 20/109)

وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْاٰزِفَةِ اِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِم۪ينَۜ مَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ حَم۪يمٍ وَلَا شَف۪يعٍ يُطَاعُۜ ﴿١٨﴾

"Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak, zalimlerin ne bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi olacaktır."

(Mü'min 40/18)

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوِيلَهُۜ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّۚ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَٓاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَٓا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ۟ ﴿٥٣﴾

"(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Gerçekleştiği gün, önceden onu yok sayanlar derler ki: 'Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!' Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu."

(A'râf 7/53)

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَٓاءَ ظُهُورِكُمْۚ وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَٓاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكٰٓؤُاۜ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ۟ ﴿٩٤﴾

"Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Sizin hakkınızda (yaratılışınızda) ortaklarımız sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz. Andolsun, aranız açılmış, (tanrı) sandığınız şeyler sizi bırakıp gitmiştir."

(En'âm 6/94)

Şefaat kelimesi, "yardım etme, yardımcı olma", "aracı olma" ve "aracılık yapma" anlamında Kur'ân-ı Kerîm'de 13 yerde geçmektedir. Diğer yerlerde fiil ve isim kalıplarıyla (*yeşfe'u, şefî', şufe'â', şâfi'în* vb.) 18 sûrede ve 25 âyette[1] 30 defa geçer. Bu âyetlerden yirmi biri Mekke döneminde, diğer dördü Medine'de inmiştir. Bu, şefaat konusunun en çok Mekke döneminde ele alındığını göstermekle birlikte, Medine döneminde de konunun gündemde tutulduğunu gösterir. Şefaatten bahseden âyetlerde çoğunlukla *şirk* reddedilir, kalplere *tevhid* inancını yerleştirmek amaçlanır. Müşriklerin taptığı putların onlara asla yardımcı ve aracı olamayacağı, Allah'ın izni olmadan -melekler dâhil- hiç kimsenin *şefaat* edemeyeceği vurgulanır. Kıyamet günü, şefaatten mahrum kalacakların temel özelliği, onların *âhireti inkâr* etmesi, *küfür, şirk* ve yine inkâr anlamında *zulüm* içinde olmasıdır. Özetle Kur'ân, Yüce Allah'ın eşsiz kudreti ve egemenliği bağlamında şefaatin doğru anlamını kendi üslubuyla açıklar.

Şefaat kelimesinin kök anlamı *çift* veya bir şeye *eş* olmak demektir.[2] Kur'ân'da bunun zıt anlamlısı *tek* anlamındaki *vetr*dir.[3] Bundan hareketle Araplar, henüz süt emen yavrusu varken tekrar gebe kalan (tek olan yavrusunu ikileyen) deveye *şâfi'a* demişlerdir.[4] Dolayısıyla kelimede "bir olanı iki, tek olanı çift yapma" anlamı öne çıkar. Nitekim müfessir Taberî (ö. 310/923) şefaatle ilgili şu açıklamayı yapar: "Şefaat; bir ihtiyacını görmek, bir sıkıntısını gidermek üzere birinin diğerinden istekte bulunması, o kişinin de bu isteği yerine getirmesidir. Şefaat edene *şefî'* ve *şâfi'* denir. Çünkü o, kendisinden yardım isteyen kişinin yanında durmuş ve sorununu çözmek için de ona destek (*şâfi'*) olmuş, şefaat etmiştir. Bu bağlamda muhtacın yardım isteğine de yine şefaat denir."[5] Nitekim

1 Bakara 2/48, 123, 254, 255; Nisâ 4/85; En'âm 6/51, 70, 94; A'râf 7/53; Yûnus 10/3, 18; Meryem 19/87; Tâhâ 20/109; Enbiyâ 21/28; Şuarâ 26/100; Rûm 30/13; Secde 32/4; Sebe' 34/23; Yâsîn 36/23; Zümer 39/43-44; Mü'min 40/18; Zuhruf 43/86; Necm 53/26; Müddessir 74/48.

2 Fecr 89/3; İbn Düreyd, II, 869.

3 Fecr 89/3.

4 Cevherî, III, 1238.

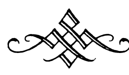
5 Bakara 2/48: Taberî, I, 635-636.

Kur'ân'da, bir iyiliğe aracı olma, destek olma anlamında *güzel şefaat*ten ya da bir kötülüğe aracı olma anlamında *kötü şefaat*ten bahsedilir.[6] *Şefaat* kelimesine kaynaklarda, "suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etme" mânası da verilmiştir.[7] Meşhur dil âlimi Cürcânî (ö. 816/1413) de şefaati şöyle tarif eder: "Şefaat, bir kişinin işlediği günahların bağışlanması için başkasının onun için bağışlanma dileğinde bulunmasıdır."[8]

Kur'ân'da bahsedildiği yer ve bağlamlara baktığımızda şefaatin yardım etmek (*nasr*), yardım eden (*nasîr*), işleri üstlenip yapan (*velî*), samimi dost (*sadîk-ı hamîm*), fayda vermek veya zararı savmak (*iğnâ*), yarar sağlamak (*nef'*), acıyıp ihtiyacını görmek (*rahmet*), sebep (*vesîle*) gibi kelimelerle yakın veya uzak ilgisinden söz edilebilir. Yine şefaat kelimesi sıklıkla melek, peygamber, sâlih Müminler, mahşer, mîzan, cehennem ve cennet kelimelerinin geçtiği âyetlerde kullanılır.

6 Nisâ 4/85.
7 Râgıb el-İsfahânî, s. 263, 264.
8 Cürcânî, s. 133.

ŞEFAAT, TÜMÜYLE ALLAH'A AİTTİR

قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمٖيعاًۜ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

"De ki: 'Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir, göklerin ve yerin hükümranlığı O'nun elindedir, sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O'na varacaksınız.'"

(Zümer 39/44)

Müşrikler, akılları sıra kendilerini güvenceye almak için gerçekliği olmayan bir inanç uydurmuşlardı. Önünde yalvarıp durdukları putlar güya onlara *şefaat* edecekti. Bunun içindir ki; *"Bunlar, Allah katında bizim aracılarımızdır."*[1], *"Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz."* diyorlardı.[2] Putperestlik anlayışlarının özünü de bu yanlış, asılsız şefaat inancı oluşturuyordu. Müşrikler, Allah ile kul arasında aracılık yapma yetkisini kendilerince putlara vermişlerdi, putlarda böyle bir gücün var olduğunu iddia ediyorlardı. Meselâ, bir defasında putperestlerin önde gelenlerinden ve Hz. Peygamber'in en azılı düşmanlarından biri olan Nadr b. el-Hâris, "Lât ve Uzzâ bana şefaat edecek." demişti. Şu âyet ona ve onun gibilere, böyle bir iddianın hayal ve kuruntudan başka bir şey olmadığını ilân ediyordu:[3] *"Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Sizin hakkınızda (yaratılışınızda) ortaklarımız*

---

1 Yûnus 10/18.

2 Zümer 39/3.

3 En'âm 6/94: Taberî, IX, 416; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuķūl,* s. 117.

sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz. Andolsun, aranız açılmış, (tanrı) sandığınız şeyler sizi bırakıp gitmiştir."[4] İşte bu âyet, putperestlerin bütün dayanaklarını ortadan kaldırıyor, yanlış inançlarını temelden yok ediyordu. Buna karşın Kur'ân, içine daldıkları boş hayallerden onları kurtarıp bir an önce sağlam kulpa sarılmaya davet ediyordu. O sağlam kulp da tüm peygamberlerin ortak daveti olan tevhid inancıydı.

Kur'ân'ın indiği şirk ortamında şefaat inancı, Mekke halkının zihinlerinde iyice kökleşmişti. Onlar, melekleri Allah'ın kızları olarak niteliyor[5] ve onların Allah katında kendileri için aracılık yapacağına, yardım edeceğine (*şefaat*) inanıyorlardı. Nitekim bu durum Kur'ân'da şöyle bildirilmiştir: *"Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız.' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur.'"*[6] *"Bilinmeli ki hâlis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz.' diyorlar. Ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez."*[7]

Aslında Müşrikler, tüm evreni yaratanın, güneşi ve ayı yörüngelerinde döndürenin, gökten yağmur indirip onunla ölü toprağı diriltenin Allah olduğuna inanırlardı.[8] Buna karşın, dünyada krallara yakınlaşabilmek için aracılar gerektiği gibi, Allah'a yaklaşıp yardımını kazanmak için de aracılar gerektiğine inanıyorlardı. İşte melekleri ve sâlih insanları temsil eden putlara tapma sapkınlıkları da bu gerekçeyle ortaya çıkmıştı. Bu açıdan bakıldığında *şefaat inancı*, bir bakıma Müşriklerin kendi elleriyle yaptıkları putlara kendi akıllarıyla uydurdukları bir inanıştı. Peki, Allah onlara böyle bir yetki vermiş miydi? Tabii ki hayır! Bu yaklaşım, aslında Kur'ân'ın reddettiği şirk inancının ta kendisi, Allah'a atılan açık bir iftiraydı.[9]

Âhirete inanmayan Müşriklerin[10] putlardan beklediği şefaat, genellikle dünya işleriyle, bunların fayda ve zararıyla ilgiliydi. Şefaat yoluyla onlar, hayatın

---

4 En'âm 6/94.
5 Zuhruf 43/19-20; Nisâ 4/117.
6 Yûnus 10/18.
7 Zümer 39/3.
8 Bk. Ankebût 29/61, 63; Zümer 39/38.
9 Sâffât 37/39-49; En'âm 6/100; Necm 53/19-23.
10 Bk. İsrâ 17/48-52; Furkān 25/11; Sebe' 34/7-8.

zorluklarının aşılmasını ve dünya işlerinin yolunda gitmesini sağlamak istiyorlardı. Mekke'de yaşanan şu olay bunun canlı bir şahididir: Arapların Milkân kabilesinden bir adam, kutsaması için develerini Sa'd adlı puta götürmüştü. Kesilen kurbanların kanı bu puta sürüldüğü için putun üzeri kanlıydı ve develer bundan hoşlanmamış, ona yaklaştıkları sırada ürküp sağa sola kaçışmaya başlamışlardı. Adam buna fena hâlde kızdı, yerden bir taş alıp bağırarak puta savurdu ve şöyle seslendi: "Allah senin ilâhlığını iptal etsin, develerimi kaçırdın!" Develerini zor belâ bir araya topladıktan sonra adamın dilinden şu beyitler döküldü:

Birleştirsin diye Sa'd'ın yanına geldik biz,
Sa'd bizi dağıttı. Öyleyse Sa'd'dan değiliz biz.
Sa'd sadece çöldeki bir taş parçasıdır!
Ona ne eğri ne de doğru için dua edilir.[11]

Yine Kureyş'in Kâbe'yi tavaf ederken söylediği şu sözler de onların putlardan nasıl şefaat beklediklerini göstermektedir: "Lât hakkı için, Uzzâ hakkı için, üçüncüleri Menât hakkı için! Onlar yüce kuğular(dişi tanrıçalar)dır ve onların şefaatleri ümit edilir."[12]

Müşrikler kesinlikle âhirete inanmaz, zaman zaman ondan alaycı bir üslupla söz ederlerdi: *"... Kıyametin kopacağını sanmıyorum ama dönüp Rabbime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim."*[13] Âyette görüldüğü üzere "Gerçi inanmıyoruz, ama eğer iddia ettiğiniz gibi bir âhiret hayatı olacaksa işte bu putlar bize orada da şefaat edecekler."[14] tarzında bir yaklaşımları vardı.

Kur'ân-ı Kerîm, şefaatle ilgili böylesine yanlış bir anlayışın hâkim olduğu ortamda, şefaat konusunu sık sık gündeme getirmiştir. Çünkü bu konu doğrudan doğruya, Allah'ın eşsiz kudreti ve O'nun egemenliği ile ilgilidir. Zira O'nun herhangi bir yetkilendirmesi olmadan çıkıp da O'na aracı olduğunu kim iddia edebilir? Ya da kim kime, hangi varlık bir başka varlığa böyle bir yetki verebilir ki? O hâlde Müşriklerin putlara verdikleri bu sözde aracılık yetkisi, Allah'a atılan açık ve kesin bir iftiradan başka bir şey değildir. Bu yüzden Kur'ân, bu iddiaları kesin ve açık bir şekilde reddetmiştir. Ayrıca, Müşriklerdeki bu inancı yıkmak için de son derece şiddetli ve uyarıcı ifadeler kullanmıştır. Kur'ân'da öncelikle "Şefaat yoktur.",[15] "Şefaat

11 İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 24.
12 İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 32.
13 Fussılet 41/50; ayrıca bk. Kehf 18/36.
14 Zümer 39/3: Beyzâvî, III, 182.
15 Bakara 2/254.

fayda vermeyecektir.",[16] "Kimmiş şefaat edecek?"[17] ve "Kimse şefaat hakkına sahip değildir."[18] tarzında nefyedici bir dil tercih edilmiştir. Nitekim Necm sûresinde yer alan şu âyetler bu gerçeği net bir şekilde yansıtmaktadır: *"Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı? Erkek çocuklar size de kız çocuklar O'na öyle mi? Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim! Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Onlar (putperestler) sadece kuruntularına ve kişisel arzularına uyuyorlar. Oysa şimdi onlara Rablerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır. İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki? Âhiret de Allah'ındır dünya da. Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz. Âhirete inanmayanlar meleklere dişi varlıkların isimlerini veriyorlar. Oysa onların bu konuda bir bildikleri yok, sadece zanna uyuyorlar. Zan ise asla gerçek bilginin yerini tutamaz."*[19]

Müşriklerin dünyevî şefaat beklentilerine rağmen Kur'ân-ı Kerîm, şefaat konusunu özellikle âhiret merkezli olarak ele alır. Böylece âhiretin kaçınılmaz bir gerçek olduğunu vurgular. Dünyevî fayda ve zararın, âhiretin fayda ve zararı yanında bir hiç değerinde olduğunu belirtir. Putların şefaatinin ne dünyada ne de o zorlu kıyamet gününde onlara hiçbir fayda vermeyeceğini ısrarla dile getirir. Bu bağlamda şu âyetlerdeki ifadeler ne kadar da çarpıcıdır: *"(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Gerçekleştiği gün, önceden onu yok sayanlar derler ki: 'Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!' Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu."*[20] *"Kıyamet koptuğu gün, günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler. Allah'a ortak koştukları arasında hiç şefaatçileri olmayacak, zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler."*[21]

Kıyamet günü şefaat mahrumlarının pişmanlık çığlıklarının yükseleceği bir başka dehşet sahnesi de şöyle aktarılır: *"Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir. Onlara, 'Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? Size yardım edebiliyorlar*

16 Tâhâ 20/109; Müddessir 74/48.
17 Bakara 2/255.
18 Meryem 19/87; Zuhruf 43/86.
19 Necm 53/19-28; ayrıca bk. Enbiyâ 21/24-29.
20 A'râf 7/53.
21 Rûm 31/12-13; ayrıca bk. En'âm 6/51, 70; Yûnus 10/3; Secde 32/4; Yâsîn 36/23; Mü'min 40/18.

veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?' denilir. Artık onlar, o sapkınlar ve İblîs'in yandaşları toptan tepetaklak cehenneme atılırlar. Orada onlar birbirleriyle çekişerek şöyle derler: 'Vallahi, biz sizi âlemlerin Rabbi ile eşit tutarken gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. Bizi ancak o günaha batmış olanlar saptırdı. Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz. Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa da Müminlerden olsak!'"[22]

Görüldüğü üzere Kur'ân, Mekkî âyetlerde Müşriklerin şirk inançlarını ve buna dayanan şefaat anlayışlarını tamamıyla reddetmektedir. Medenî âyetlerde de Ehl-i kitap'ın boş bir kuruntuya dayalı şefaat anlayışlarını temelden sarsmaktadır. Özellikle Yahudilerden; *"Bize her biri birer peygamber olan atalarımız, babalarımız şefaat ederler de bizler ateşten kurtuluruz."*[23], *"Şayet cehenneme girecek olsak da ateş bize ancak sayılı birkaç gün dokunur."*[24] sözleriyle avunanlara Kur'ân şöyle cevap verir: *"Ey İsrailoğulları! ... Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez, hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez, onlara asla yardım da yapılmaz."*[25] Bu âyetle Allah, onların, babalarının veya başkalarının şefaatiyle Allah'ın azabından kurtuluş ümitlerini kesmiştir. Çünkü onlar, bildikleri hâlde doğru yoldan çıkmış ve Allah tarafından gönderilen Resûl-i Ekrem'e (sas) uyma emrine karşı gelmişlerdir.[26]

Allah Teâlâ, Müşriklerin ve Ehl-i kitap'ın şefaat beklentilerini boşa çıkardığı gibi, kurtuluşu şefaate bağlayan Müminleri de ikaz etmiştir: *"Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir."*[27] Bundan dolayıdır ki Allah, tevhidin bir gereği olarak, şefaati sadece kendisine özgü kılmıştır: *"Yoksa onlar kendilerine Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: 'O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?' De ki: 'Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir, göklerin ve yerin hükümranlığı O'nun elindedir, sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O'na varacaksınız."*[28]

---

22 Şuarâ 26/91-102.
23 Bakara 2/48: Taberî, I, 636.
24 Bakara 2/80; Âl-i İmrân 3/24.
25 Bakara 2/47-48; ayrıca bk. Bakara 2/122-123.
26 Bakara 2/48: Taberî, I, 637.
27 Bakara 2/254.
28 Zümer 39/43-44.

ŞEFAAT, ALLAH'IN İZNİNE BAĞLIDIR

... مَنْ ذَا الَّذ۪ي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِه۪ ... ﴿٢٥٥﴾

"... O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaat edemez..."
(Bakara 2/255)

Hz. Peygamber'in (sas) âlemlere rahmet kılınışının ilk zamanlarıydı. Onun temiz kalbine, kıyametin dehşetli sahnelerini canlandıran bazı âyetler inmişti. Âyetler, âhirete inanmayan putperestlerin yanlış inançlarını bir bir yıkıyordu: *Şefaat*lerine bel bağladıkları putlarının, karşılarına geçip kendilerine düşman olacağını bildiriyordu. Diğer taraftan gönlü Allah korkusuyla çarpan Müminlere de sonsuz mutluluğun kapılarını aralıyordu. İnkârcıların, susamış hayvan sürülerinin akın akın suya gitmeleri gibi cehenneme sürükleneceklerini, takvâ sahiplerinin ise seçkin misafirler olarak Rahmân'ın huzurunda izzetle ağırlanacaklarını bildiriyordu.[29] Bu sırada söz, mahşerin gerçeklerinden biri olan *şefaat*e getiriliyor ve şöyle buyruluyordu: *"(O gün) Rahmân'ın katında söz ve izin (ahd) alandan başkasının şefaat hakkı olmayacaktır."*[30] Hz. Peygamber (sas) bu âyetleri okuduktan sonra sahâbenin yanından ayrılmıştı. Fakat ashâb, Allah yanında kabul görecek bir *ahd*in nasıl elde edileceğini merak etmişti. Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) da oradaydı. O, bu âyeti yeniden okuduktan sonra yanındakilere şu çağrıda bulundu: "Allah ile sözleşin! Çünkü O, kıyamet günü; 'Kimin benimle bir sözleşmesi varsa ayağa kalksın!' buyuracaktır." Orada bulunanlar, "Ey Abdullah! Bu sözleşme (*ahit*) nedir?" diye sorduklarında o şöyle cevap vermişti: "Hepiniz şöyle deyiniz: Ey gökleri ve yeri yaratan, bilinmeyenleri bilen ve gören Allah'ım! Ben bu dünya hayatında seninle sözleşiyorum. Beni iyi şeylerden uzaklaştırıp kötü şeylere yaklaştıracak olan işler ile baş başa bırakma. Ben sadece senin rahmetine güveniyorum. Kıyamet günü karşılığını vereceğin bir sözünü katından bana nasip eyle. Sen verdiğin sözden dönmezsin!"[31]

İbn Mes'ûd'un bu açıklamasından anlaşılıyor ki; söz konusu sözleşme, Allah'a şirksiz inanıp O'na dayanıp güvenme ve O'nun rahmetini ummayı içermektedir. Nitekim âyette geçen *sözleşme*, İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) göre "Allah'tan başka ilâh

29 Meryem 19/77-88.
30 Meryem 19/87.
31 Meryem 19/87: İbn Kesîr, IX, 299; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 68; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 412; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 409; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, X, 174.

olmadığına şahitlik yapmaktır."[32] Taberî'ye göre ise buradaki *söz verme*, "Allah'a iman, O'nun Resûlü'nü kabul, Resûl'ün getirdiği doğruları ve gerçekleri dil ile belirtip gereğini yerine getirmektir."[33] Benzer âyetlerde şöyle buyrulur: *"O gün –Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz."*[34] *"Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaat edemezler; bilerek hakka tanıklık edenler başka."*[35] *"Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz."*[36]

Başka birinin aracılığı (*şefaat*) ile bir kulun günahlarının bağışlanması (*mağfiret*), Allah'ın Kur'ân'da dile getirdiği bir gerçektir. Nitekim Yüce Allah meleklerine, Müminlerin bağışlanması için dua etmeleri görevini vermiştir.[37] Hz. Peygamber'e de şöyle buyurmuştur: *"Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın Müminler için Allah'tan af dile..."*[38] *"Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı."*[39] Bu âyetler, meleklerin ve Peygamberimizin Müminler için bağışlanma dilemesinden bahsetmektedir. Oysa Allah, meleklerin ve Hz. Peygamber'in istiğfarı olmadan da onları affedebilir. Dolayısıyla bu âyetlerden meleklerin ve Peygamberimizin kıyamette Allah'ın izniyle Müminler için aracı olup onlar için af dileyebileceğini anlamak mümkündür.[40]

Müddessir sûresinde cehennemin *sekar* kısmına sürüklenen bir gruptan bahsedilir. Burada onlar oraya atılma sebeplerini şöyle dile getirirler: *"Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmuyorduk, (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk, ceza gününü de asılsız sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı."* Ancak haklarındaki ilâhî hüküm kesinleşmiştir. *"Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez."*[41] Bu ifade, "imansız olarak âhirete göçenlere şefaatin fayda vermeyeceği, fakat imanla giden günahkâr Müminlerin bağışlanmaları için şefaatin yararı olacağı" şeklinde yorumlanmıştır. Bu konuda Abdullah b. Mes'ûd şöyle der: "Peygamberimiz şefaatçilerden birisi olacaktır. Önce Cebrâil (as), sonra İbrâhim (as), sonra Mûsâ

---

32 Meryem 19/87: Taberî, XV, 633.
33 Meryem 19/87: Taberî, XV, 633.
34 Tâhâ 20/109.
35 Zuhruf 43/86.
36 Necm 53/26; ayrıca bk. Bakara 2/255; Yûnus 10/3; Enbiyâ 21/28; Sebe' 34/23.
37 Mü'min 40/7; ayrıca bk. Mü'min 40/8-9; Şûrâ 42/5.
38 Muhammed 47/19.
39 Nisâ 4/64; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/159.
40 Âl-i İmrân 3/159: Râzî, IX, 67.
41 Müddessir 74/38-48.

(as) veya Îsâ (as), sonra da Peygamber (sas) şefaat edecektir. Bunlardan sonra ise melekler, sonra diğer peygamberler, sonra sıddıklar, sonra da şehitler şefaat edeceklerdir. Geriye birtakım kimseler cehennemde kalmaya devam edecekler. Onlara: *'Sizi sekara ne sürükledi?'* denilecek, onlar da yukarıdaki sebepleri sayacaklardır. İşte cehennemde ebediyen kalacak olanlar bunlardır."[42] Dolayısıyla bu âyetlerden, Cenab-ı Hakk'ın bir kısım günahkâr mümine şefaat edilmesine izin vereceğine bir işaret olduğu çıkarımı yapılabilir.[43]

"Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın."[44] âyetini Hz. Ali ve İbn Abbas, Hz. Peygamber'e, kıyamet gününde verilecek şefaat izni anlamında yorumlamışlardır.[45] Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) bu hususta "Dedem Hz. Muhammed'in (sas) âhirette hoşnutluğu, imanla diğer âleme göçen hiçbir müminin cehennemde kalmamasıyla gerçekleşecektir." derken, Muhammed Bâkır (ö. 114/732 [?]) da şu açıklamayı getirmiştir: "Kur'ân'ı bilenler, bu konudaki en ümit verici âyetin, *'De ki: Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.'*[46] âyeti olduğunu söylerler. Hâlbuki biz Ehl-i beyt, en ümit verici âyetin, *'Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın.'*[47] âyeti olduğunu söylüyoruz. Vallahi bu âyetle kastedilen, şefaattir. Hz. Peygamber, 'Razı oldum, yeter.' deyinceye kadar, *lâ ilâhe illâllâh* diyen herkes hakkında şefaat yetkisi kendisine verilecektir."[48] *"Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin."*[49] âyeti de Resûlullah'a (sas) Yüce Allah tarafından şefaat izni verileceğine yorulmuştur. Bu makam, sahâbe ve tâbiînden bazılarının yorumuna göre *makâm-ı mahmûd* denilen büyük şefaat yetkisidir.[50] Resûlullah'ın (sas) elinde hamd sancağı (*livâü'l-hamd*) bulunacak, Hz. Âdem de dâhil olmak üzere bütün peygamberler bu sancağın altında toplanacaklardır.[51]

---

42 Müddessir 74/48: Kurtubî, XXI, 398.
43 Müddessir 74/48: Taberî, XXIII, 452; Kurtubî, XXI, 398.
44 Duhâ 93/5.
45 Duhâ 93/5: Taberî, XXIV, 488; Râzî, XXXI, 213.
46 Zümer 39/53.
47 Duhâ 93/5.
48 Duhâ 93/5: Râzî, XXXI, 213.
49 İsrâ 17/79.
50 İsrâ 17/79: Taberî, XV, 43-50.
51 İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 281, 295; III, 2, 144; İbn Mâce, "Zühd", 37; Tirmizî, "Menâkıb", 1/3615; "Tefsîr", 18.

Sonuç olarak denilebilir ki, Kur'ân-ı Kerîm şefaat konusunu, tevhidin ispatı ve şirkin reddi bağlamında ortaya koyar. Nitekim şefaati konu edinen âyetler, bir yandan Allah Teâlâ'nın birliğini yani tevhidi ve O'nun hükümranlığını gönüllere yerleştirirken diğer yandan şirk koşmayı, yanlış şefaat inancından ayrılmayan ve onunla iç içe olan bir unsur olarak öne çıkarır. Söz konusu âyetlerde rıza, söz, hakka şahitlik ve iznin ön plana çıkarılması ise şefaatin sınır ve unsurlarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bütün bunlardan şefaatin Allah'a özgü olduğu ve âhirette O'nun belirlediği sınırlar çerçevesinde gerçekleşeceği, O'ndan izinsiz hiçbir şefaatin mümkün olmayacağı anlaşılır. Dolayısıyla, razı edilmesi gereken yalnızca Cenâb-ı Hak'tır. Aksi takdirde birtakım şefaatçilere umut bağlayanlar Allah'ın cezalandırmasından kurtulamayacaktır. O'nun zararını dilediği bir kula da kimsenin af dilemesinin bir yararı olamayacaktır.

Şefaat, kişinin sorumluluklarını ortadan kaldırmaz. Kıyamet günü şefaatten mahrum olma sebepleri ise inkâr (*küfür*), şirk, zulüm ve nifaktır. Bunlara sürükleyen davranışlar arasında da namaz kılmama, yoksulu doyurmama, bâtıla dalanlarla beraber olma ve âhireti yalanlama gibi fiiller vardır. Bu sebeple her fert, Rabbimizin sözlerini içeren Kur'ân'ın çağrısına kulak vererek O'nun bildirdiği şekilde bir hayat yaşamalıdır. Son nefesini mümin olarak verebilmeyi başaran kişiler Yüce Allah'ın affına, bağışlamasına ve rahmetine erecek, bunun sonucunda da cennete gireceklerdir. Bir kısım günahkâr Müminlerin günahlarının affı için yine Allah Teâlâ'nın izin verdiği kimi Müminler, O'ndan af dileyebilecek, onlara şefaatçi olabileceklerdir. Bu açıdan bakıldığında şefaat, Allah'ın mağfiret ve merhametinin enginliğini gösteren büyük bir rahmet tecellisidir. Hesap gününün tek hâkimi Allah'tır ve şefaat ancak Allah'ın izni ile olacaktır. Bu da tevhid ilkesini bir kez daha açıkça ortaya koymaktadır.

EBEDÎ HÜSRAN: CEHENNEM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلطَّاغِينَ مَآبًا ﴿٢٢﴾ لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا
﴿٢٣﴾ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿ إِلَّا
حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾ جَزَاءً وِفَاقًا ﴿٢٦﴾

“Şüphesiz, azgınlar için barınak olan cehennem pusuda beklemektedir. Orada kaynar su ve irin dışında bir serinletici, bir içecek tatmaksızın (yaptıklarına) uygun bir karşılık olarak yıllar ve yıllar boyu kalırlar.”

(Nebe’ 78/21-26)

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَاماً ﴿٦٥﴾ اِنَّهَا سَٓاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَاماً ﴿٦٦﴾

"'Ey Rabbimiz!' derler, 'Bizi cehennem azabından uzak tut. Çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez. O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!'"

(Furkān 25/65-66)

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَاماً ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَاناً ﴿٦٩﴾

"Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak, kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."

(Furkān 25/68-69)

وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْداً ﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْداً ﴿٨٧﴾

"Gün gelecek, günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz; (O gün) Raḥmân'ın katında söz ve izin alandan başkası şefaat edemeyecektir."

(Meryem 19/86-87)

مَنْ كَانَ يُر۪يدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ ف۪يهَا مَا نَشَٓاءُ لِمَنْ نُر۪يدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَۚ يَصْلٰيهَا مَذْمُوماً مَدْحُوراً ﴿١٨﴾

"Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz, sonra da onu cehenneme göndeririz, oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer."

(İsrâ 17/18)

وَس۪يقَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اِلٰى جَهَنَّمَ زُمَراًۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫هَا فُتِحَتْ اَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُـهَٓا اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۜ قَالُوا بَلٰى وَلٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِر۪ينَ ﴿٧١﴾

"Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar hâlinde cehenneme sevk edilecek, nihayet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak. Bekçileri onlara, 'İçinizden, size Rabbinizin âyetlerini okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi?' diye soracak, onlar da 'Evet geldi.' diyecekler. Ama inkârcılar için artık azap hükmü kesinleşmiştir."

(Zümer 39/71)

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُون۪ٓي اَسْتَجِبْ لَكُمْۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَت۪ي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِر۪ينَ۟ ﴿٦٠﴾

"Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!"

(Mü'min 40/60)

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ
فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَۚ ﴿١٠٣﴾

"Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyana uğratmış olanlardır. Onlar cehennemde ebedî kalacaklar."

(Mü'minûn 23/103)

اِنَّ لَدَيْنَٓا اَنْكَالاً وَجَح۪يماًۙ ﴿١٢﴾ وَطَعَاماً ذَا غُصَّةٍ وَعَذَاباً اَل۪يماً ﴿١٣﴾

"Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş, boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır."

(Müzzemmil 73/12-13)

وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَاناًۙ مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ ثُمَّ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضاًۘ وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا
لَكُمْ مِنْ نَاصِر۪ينَۗ ﴿٢٥﴾

"İbrâhim onlara şöyle demişti: 'Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir, hiçbir yardımcınız da olmayacaktır.'"

(Ankebût 29/25)

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِـعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ
نُوَلِّه۪ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِه۪ جَهَنَّمَۜ وَسَٓاءَتْ مَص۪يراً ﴿١١٥﴾

"Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûl'e karşı çıkan ve Müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!"

(Nisâ 4/115)

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَز۪يدٍ ﴿٣٠﴾

"O gün cehenneme 'Doldun mu?' diyeceğiz,
cevap verecek: 'Daha yok mu?'"

(Kāf 50/30)

اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْل۪يهِمْ نَاراًۜ كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ
جُلُوداً غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَز۪يزاً حَك۪يماً ﴿٥٦﴾

"Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hâle geldikçe, derilerini yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/56)

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّت۪ٓي اُعِدَّتْ لِلْكَافِر۪ينَۚ ﴿١٣١﴾

"Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının."

(Âl-i İmrân 3/131)

Cehennem kelimesi çoğunluğu Mekkî âyetlerde olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de toplam 79 kez geçer. Bunlardan ikisinde cehenneme zamirle işaret edilir. Kur'ân'da cehennem, Allah'ın bildirdiklerine inanmayan ve âyetlerini alay konusu yapanları uyarmak üzere zikredilir.[1] Mekke'de cehennemle uyarılan muhataplar genel olarak müşrik Araplardır. Medine'de ise muhataplar ağırlıklı olarak Yahudi olan Ehl-i kitap ve Münafıklardan oluşur.

Cehennem kelimesi, Yüce Allah'ın, dünyada isyan eden kullarını âhirette cezalandıracağı ateşin (*nâr*) isimlerindendir.[2] Kelime "çok derin" mânasındaki *cihinnâm* sözünden alınmıştır ve "derin çukur" anlamına gelir[3] ki o, cezalandırma yerinin özel ismi olmuştur.[4] Kur'ân'da cehennem anlamında kullanılan başka kelimeler de vardır. Bunlardan *lezâ* halis, saf alevdir.[5] *Hutame,* içine atılan her şeyi yakarak parça parça eden ateştir.[6] *Saîr,* cehennemin çok kızgın bir sıcaklıkta olduğunu bildirir.[7] *Sekar,* kavurup karartan ateştir.[8] *Cahîm,* ateşin bizzat kendisi olup yakıtı tutuşmuş, şiddetli bir şekilde kıvılcım çıkararak çatır çatır yanan ateştir.[9] *Harîk* yangının yayılması gibi giderek yayılan büyük bir ateştir.[10] *Hâviye,* derin ateş olup cehennem ehli, buradaki derin bir çukurun içine, aşağıya doğru batar, gider.[11] Cehennem Kâfirler için ebedî bir ceza yeri ve bir hapishanedir (*hasîr/siccîn*).[12] Azgınlıklarının cezasını bulmak üzere atılacakları derin bir kuyudur (*ğayy*).[13] Orada cehennem ehlinin

---

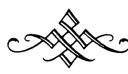
1 Nisâ 4/140.
2 Râğıb el-İsfahânî, s. 102; İbn Manzûr, XII, 112.
3 Ebû Hilâl Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye,* s. 311.
4 Bakara 2/206: İbn Âşûr, II, 271, 272.
5 Meâric 70/15-16; Râğıb el-İsfahânî, s. 450.
6 Hümeze 104/4: Taberî, XXIV, 621.
7 Nisâ 4/10: Taberî, VI, 456.
8 Müddessir 74/42; Râğıb el-İsfahânî, s. 235.
9 Bakara 2/119: Taberî, II, 483; Râğıb el-İsfahânî, s. 88.
10 Burûc 85/10: Zemahşerî, VI, 350.
11 Kāria 101/9-11: Râzî, XXXII, 74.
12 İsrâ 17/8: Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân,* I, 371; Mutaffifîn 83/7-8: İbn Kesîr, XIV, 284.
13 Meryem 19/59: Taberî, XV, 571-572.

irinlerinden akan bir vadi (*veyl*) vardır.[14] *Cehennem, lezâ, hutame, saîr, sekar, cahîm* ve *hâviye*nin cehennemin tabakaları ve kapıları olduğu yorumu da yapılmıştır.[15] Bu isimlerden bazıları da içinde ateş yakılıp insanların atıldığı derin çukur, kuyu, dar mekân (*hasîr, siccîn, ğayy, veyl, hâviye*) anlamına gelir. Hz. Peygamber, bir sözünde *"On ukıyye (1,28 kg) ağırlığında bir kaya cehennemin kıyısından atılsa onun dibine elli senede ulaşamaz, sonra ğayy ve esâm'a ulaşır."* buyurmuştur. *"Bunlar nedir?"* sorusuna ise *"Onlar cehennemin alt tarafında olan iki kuyu olup oraya cehennem halkının irinleri akar."* diye cevap vermiştir.[16]

Kur'ân'da dünya imtihan, âhiret ise ceza yurdu (*cehennem*) ve mükâfat yurdu (*cennet*) olarak tanımlanır. Cehennem, dünyada Allah'ın ve Resûlü'nün istediklerine aykırı hareket edenlerin yurdudur. Âhiret hayatının bir bölümünü teşkil ettiği için Kur'ân'daki şu kavramlarla da ilişkilidir: *Ceza, azap, hesap, mizan* ve *sırat*. Öte yandan cehennem, dünyadaki inkârın ve isyanın cezası olduğu için *küfür, şirk, nifak, iblîs/şeytan, isyan, ism/ma'siyet* (günah) ve *fitne* kelimelerinin geçtiği âyetlerde de kullanılır. Cehennem konusu, Allah'a ve onun elçisine karşı gelen, öldükten sonra dirilmeye, âhirete ve hesaba inanmayanlar;[17] Allah'ın âyetlerini inkâr edip bunlara karşı büyüklük taslayan, Allah'a kulluğu kibirlerine yediremeyenler;[18] O'na ortak koşan ve O'nun nimetlerine nankörlükle karşılık verenler;[19] mallarını onun yoluna engel olmak için harcayanlar;[20] anlaşmaları bozan ve savaşlarda Hz. Peygamber'e ihanet eden Yahudiler ve Münafıklardan bahisle de işlenir.[21]

---

14 İbrâhîm 14/2: Taberî, XIII, 590-591.
15 Hicr 15/43-44: Taberî, XIV, 73-74; Kurtubî, XII, 215-216.
16 Meryem 19/59: Taberî, XV, 571-572; Dârekutnî, II, 1087.
17 Tûr 52/11-14; ayrıca bk. Haşr 59/3-4.
18 A'râf 7/40; ayrıca bk. Mü'min 40/60.
19 Şuarâ 26/91-102.
20 Enfâl 8/36.
21 Tevbe 9/81; ayrıca bk. Haşr 59/3-4, 11-17.

"*Yakın akrabalarını uyar.*"[1] âyeti indirilince Resûlullah (sas) Kureyş'i çağırdı. Hepsi gelip toplanınca onlara şöyle seslendi: *"Ey Kâ'b b. Lüeyoğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Mürre b. Kâ'boğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Abdüşemsoğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Abdümenâfoğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Hâşimoğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Abdülmuttaliboğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Fâtıma (bint Muhammed), kendini ateşten kurtar! Allah'ın huzurunda ben sizin için hiçbir şey yapamam. Şu kadar var ki sizinle aramda bir akrabalık var ve ben bu akrabalığın hakkını veririm."*[2] Hz. Peygamber (sas), vahyin daha ilk zamanlarında toplumunu, cehennem ateşi içine düşmemeleri için işte böyle uyarmıştı.

CEHENNEM, KÂFİRLER İÇİN EBEDÎ CEZA YERİDİR

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّت۪ٓي اُعِدَّتْ لِلْكَافِر۪ينَۚ ﴿١٣١﴾

"Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının."

(Âl-i İmrân 3/131)

---

1 Şuarâ 26/214.

2 Şuarâ 26/214: İbn Kesîr, X, 376; Müslim, "Îmân", 204; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 333, 360, 519.

Kur'ân-ı Kerîm, cehennemi günahkârlar için hazırlanmış azap yeri olarak anlatır. Bu günahkârların başında Allah Teâlâ'yı ve peygamberlerini inkâr eden ve Allah'tan başka ilâhlar edinen Müşrikler gelir.[3] Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Aslında onlar bu kötü son ile karşılaşmamaları için birçok âyette uyarılmışlardır.[4] Dünyada iken cehennemin varlığını reddeden Kâfirler, âhirette kör, dilsiz ve sağır bir hâlde, yüzükoyun süründürülerek toplanır, sonra cehenneme atılırlar. Onlara *"İşte bu, suçluların yalanladığı cehennemdir."* denir.[5] Kördürler, kendilerini sevindirecek bir şey göremezler. Dilsizdirler, herhangi bir kanıt ileri süremezler. Sağırdırlar, sevindirici bir şey işitemezler: *"Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir hâlde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir, onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz."*[6] Oraya girecekler *"yeryüzünde yürüyen canlıların"* en kötüleridir.[7] Cehennem sadece insanlardan inkâr edenlerin değil, aynı zamanda cinlerden kâfir olanların da yeridir.[8]

Kur'ân, Allah'ı inkâr etmek,[9] tanrılık iddiasında bulunmak,[10] şirk,[11] Allah'a ve Hz. Peygamber'e isyan etmek,[12] Allah'ın buyruklarına karşı gurur, kibir[13] ve inatla karşı durmak, hayra engel olmak, nankörlük, azgınlık, zulüm, kabalık, anlayışsızlık, gaflet göstermek gibi kötü vasıfları, Kâfirleri ve Münafıkları cehenneme sürükleyen özellikler ve davranışlar olarak saymıştır.[14] Allah'ın emir ve yasaklarına uymamak da kişiyi cehenneme sürükleyen kötü eylemlerdendir. Dünyada Allah'a itaatten ayrılan ve bu sebeple kıyamet gününde tartıları hafif gelen bu kişiler cehenneme gireceklerdir. Bu durum âyetlerde şöyle dile getirilir: *"Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır."*[15] *"Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmiş olanlardır. Onlar cehennemde ebedî*

---

3 Kehf 18/29: İbn Kesîr, IX, 130.
4 Bakara 2/24: Taberî, I, 405.
5 Rahmân 55/43: İbn Kesîr, XIII, 328; ayrıca bk. Tûr 52/14.
6 İsrâ 17/97: Taberî, XV, 93-94.
7 Enfâl 8/22, 55; Tevbe 9/95; Furkān 25/34; Beyyine 98/6.
8 A'râf 7/179; Secde 32/13; Cin 72/15.
9 Kehf 18/100-101, 106.
10 Enbiyâ 21/29.
11 Enbiyâ 21/98.
12 Cin 72/23: Beyzâvî, III, 457.
13 Bakara 2/206: Kurtubî, III, 387; ayrıca bk. Nahl 16/29; Mü'min 40/60.
14 Sâd 38/55-56; ayrıca bk. Kāf 50/24-26; Kalem 68/10-16.
15 A'râf 7/9: Taberî, X, 72.

kalacaklar."[16] *"Amelleri hafif olana gelince, onu kucaklayacak olan hâviyedir. O nedir, bilir misin? Yakıp kavuran bir ateş!"*[17]

Hz. Peygamber'i (sas) ve onun getirdiği gerçekleri bilerek inkâr eden Kâfirleri ve Münafıkları, malları ve evlatları dünyada başlarına gelecek cezadan, âhirette de cehennem azabından kurtaramayacaktır.[18] Bunların dünyada sahip oldukları imkânlar, azaplarının artmasına ve inkâr içinde ölmelerine sebep olacaktır.[19] Hüküm günü, mal ve çocuklar değil, Allah'ın huzuruna küfür ve nifaktan arınmış bir kalple çıkmak fayda verecektir.[20] O gün Kâfirler ateşten kurtulmak için bütün dünyayı, onun bir mislini daha fidye olarak verseler yine de kurtulamayacaklardır: *"Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. O'na uymayanlara gelince, eğer yeryüzünde olanların tamamı ve ek olarak bir misli daha onların olsa (kurtuluş için) onu mutlaka feda ederlerdi. Onlar var ya, hesabın en kötüsü işte onları bekliyor, varacakları yer de cehennemdir. Orası ne kötü kalacak yerdir!"*[21]

Hz. Muhammed'in (sas) Allah'ın Elçisi olduğu ve onun Allah'tan getirdiklerinin gerçek olduğu ortaya çıktıktan sonra, ona inanmayanlar ve düşmanca davrananlar küfre düşmüştür. Bir âyette şöyle buyurulur: *"Bilmiyorlar mı ki Allah ve Resûlü'ne karşı çıkanı, içinde ebediyen kalacağı cehennem ateşi beklemektedir! İşte büyük rezillik de budur."*[22] Allah'a ve O'nun dininin tebliğcisi Peygamberimize karşı çıkıp düşmanlık edenler cehenneme girecektir: *"Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve Müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!"*[23] Bu âyetin, yaptığı hırsızlık ortaya çıkıp hakkında karar verilince İslâm'ı terk ederek Mekkeli Müşriklere katılan Tu'me b. Übeyrik hakkında indiği rivayet edilmiştir. Ayrıca Medine'ye gelip Müslüman olan, sonra dinden dönerek Mekke'ye geri giden Kureyş'ten bir grup hakkında indiği de aktarılmıştır.[24] Başka bir âyetle de yine Müminler, imandan sonra şirke dönmeye karşı cehennem ile uyarılmışlardır: *"... Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşırlar. İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette*

---

16 Mü'minûn 23/103.
17 Kāria 101/8-11.
18 Âl-i İmrân 3/10-11: Taberî, V, 234.
19 Tevbe 9/85.
20 Şuarâ 26/88-89: Nesefî, II, 569.
21 Ra'd 13/18; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/91; Mâide 5/36; Zümer 39/47; Meâric 70/11-14.
22 Tevbe 9/63.
23 Nisâ 4/115.
24 Nisâ 4/115: Taberî, VII, 483-484: Kurtubî, VII, 130-131; ayrıca bk. Nisâ 4/14; Tevbe 9/63.

amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar."[25]

Kıyamet günü, şeytan ve onun kandırdıkları,[26] Kâfirler, müşriklerin Allah'tan başka tapındıkları ilâhlar, putlar;[27] inkârcılıkta başkalarını peşlerine takan müşrik liderler kendi aralarında çekişip tartışacaklardır. Birbirlerini suçlayıp lânetleyecek ve birbirlerinden kaçmak isteyeceklerdir: *"... Dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır."*[28] *"(İnkârcı önderlere), 'İşte şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek olanlardır.' (denince), 'Rahat yüzü görmesin onlar! Onlar ateşe gireceklerdir.' (derler). Diğerleri, 'Hayır, asıl rahat yüzü görmemesi gereken sizlersiniz, bizi bu duruma siz sürüklediniz. Ne kötü bir yer burası!' derler. 'Ey Rabbimiz!' diyecekler, 'Bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!' Ve soracaklar: 'Nasıl oluyor da vaktiyle kendilerini kötülerden saydığımız adamları şimdi burada göremiyoruz! Onları küçümseyip alaya almakla yanlış mı yapmışız, yoksa (buradalar da) gözden mi kaçırdık?' İşte bu, yani cehennem ehlinin birbiriyle çekişmesi olayı bir hakikattir."*[29]

Cehennem, şeytan ve onun yolundan gidenlerin buluşma yeridir. Cehennemin tabakaları ve kapıları vardır.[30] Onun yedi kapısı bulunmaktadır ve günahlarının büyüklüğüne göre her bir kapıdan belli bir grup girecektir. Hz. Peygamber (sas) de bir hadisinde, cehennemliklerin kalacakları yerlerin, işledikleri davranışlara göre belirlendiğini açıklamış ve *"... Her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir."*[31] âyetinin bunu ifade ettiğini beyan etmiştir.[32]

Allah Teâlâ'nın âyetlerini yalanlayanlar, cehennemi gördüklerinde yaptıklarına pişman olacaklardır. Dünyaya geri döndürülüp iman etmeyi ve o şekilde Allah'ın huzuruna çıkarılmayı isteyeceklerdir.[33] Ancak onların bu istekleri kabul edilmeyecektir: *"Onlar orada, 'Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım.' diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!"*[34]

---

25 Bakara 2/217.
26 İbrâhîm 14/22.
27 Nahl 16/86-87: Taberî, XIV, 328.
28 Zuhruf 43/67.
29 Sâd 38/59-64; ayrıca bk. A'râf 7/38-39; İbrâhîm 14/21; Sâffât 37/25-39; Mü'min 40/47-48.
30 Nahl 16/29: Taberî, XIV, 209; ayrıca bk. Zümer 39/71-72; Mü'min 40/76.
31 Hicr 15/44.
32 Hicr 15/44: İbn Ebî Hâtim, VII, 2265-2266.
33 En'âm 6/27: Taberî, IX, 208.
34 Fâtır 35/37.

Müminler, cehennemden korunmak için Allah'ın emir ve yasaklarına titizlikle uyarlar.[35] Ayakta dururken, otururken, yatarken hep Rablerini anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler ve şöyle dua ederler: *"Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru! Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur."*[36] Kur'ân'da övülen Rahmân'ın has kulları cehennem azabını kendilerinden savması için Allah Teâlâ'ya yakarırlar: *"Ey Rabbimiz, bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez."*[37] Onlar, *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır."*[38] âyeti gereğince hareket ederler. Gerçek Müminler, günahları terk ederek ve doğru işler yaparak kendilerini, bunun için öğütler vererek ve eğiterek de ailelerini cehenneme karşı korurlar.[39] Allah Teâlâ'nın onları cehennem azabından uzak tutması için yalvarırlar.[40] Çünkü, kıyamet gününde cehennemden uzaklaştırılıp cennete giren kimse artık ebediyen kurtulmuş, muradına ermiştir.[41]

Müminler için aslolan Allah'ın emirlerine uyup yasaklardan kaçınmak olmakla birlikte onların da günaha düşmesi mümkündür. Bu tür durumlara karşı Müminler de cehennem ateşi ile uyarılmışlardır. Meselâ, Bedir Savaşı'nda düşmanla karşı karşıya gelen Müminlerin, bir savaş taktiği olmaksızın düşmana sırtını dönüp kaçmaları yasaklanmıştır. Kaçtıklarında, Allah'ın öfkesini üzerlerine çekecekleri, varacakları yerin de cehennem olacağı kendilerine bildirilmiştir. Allah Resûlü (sas) de, düşmanla karşı karşıya gelindiği gün savaştan kaçmayı, kişiyi helâke sürükleyen davranışlardan saymıştır.[42] Kişiyi cehenneme sürükleyen başka bir eylem de faizli işlemlerde ısrar etmektir. Bu sebeple Müminlerin, Cahiliye döneminde yaptıkları gibi, kat kat faizli alışverişlerde bulunmaları ve faiz yemeleri yasaklanmıştır. Yüce Allah faizi yasakladıktan sonra, O'nun emrine karşı gelerek faiz yemeye devam edenler, cehenneme atılırlar.[43] Keza bir kişi mümin kardeşini kasten öldürürse cezası cehennemdir. Nitekim şu olay ve peşinden inen âyet, bu gerçeği göstermesi bakımından

---

35 Furkān 25/67-73.
36 Âl-i İmrân 3/191-192.
37 Furkān 25/65: Râzî, XXIV, 108.
38 Tahrîm 66/6.
39 Tahrîm 66/6: Beyzâvî, III, 421.
40 Furkān 25/65-66: Taberî, XVII, 496-497.
41 Âl-i İmrân 3/185: Elmalılı, II, 1245-1246.
42 Enfâl 8/16: Taberî, XI, 81-82; İbn Kesîr, VII, 35; Buhârî, "Veṣâyâ", 24; Müslim, "Îmân", 89.
43 Âl-i İmrân 3/130-131: Taberî, VII, 51; İbn Kesîr, III, 183; ayrıca bk. Bakara 2/275.

dikkat çekicidir: Mıkyes b. Zubâbe ve kardeşi Hişâm b. Zubâbe Müslüman olmuşlardır. Ancak Mıkyes bir gün kardeşini, Neccâroğulları kabilesi içinde öldürülmüş bulur ve gelir, olayı Hz. Peygamber'e anlatır. Peygamberimiz (sas) de onunla beraber Fihroğullarından bir adamı Neccâroğullarına gönderir. Katili biliyorlarsa kısas için Mıkyes'e teslim etmelerini, bilmiyorlarsa, diyetini ödemelerini emreder. Onlar katili bilmediklerini, diyeti ödeyeceklerini bildirirler ve yüz deve verirler. Yolda gelirken Mıkyes şeytana uyarak Fihr kabilesinden bir adamı kardeşinin intikamını almak için öldürür. Sonra diyet develerini de alıp Mekke'ye gider.[44] Bunun üzerine şu âyet indirilmiştir: *"Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."*[45]

Cehennemde Kâfirler ile iman ehlinden günahkârlar bir tutulmayacaktır. Şu âyet buna işaret etmektedir: *"Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabbin gerçekten istediğini yapar."*[46] Bu âyetteki *"Allah'ın diledikleri hariç"* ifadesiyle ayrı tutulanların kimler olduğu hususunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Taberî (ö. 310/923) ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) kabul ettikleri görüşe göre, burada ayrı tutulanlar günahkâr Müminlerdir. Allah onları cehenneme sokacak, sonra oradan çıkarıp cennete alacaktır. İbn Kesîr şunları söyler: "Günahkâr Müminler cezasını çekip cehennemden çıkarlar. Daha sonra en merhametli olan Allah ömründe bir kez 'Allah'tan başka ilâh yoktur.' diyen, ancak hiçbir hayır işlememiş olanları ateşten çıkaracaktır. Geçmişte ve bugün kaleme alınmış pek çok tefsirde ileri sürülen görüş budur. Tâbiîn dönemi müfessirlerinden Katâde (ö. 117/735) ise 'Allah neyi istisna ettiğini en iyi bilendir.' demekle yetinmiştir."[47]

Kâfirler cehennemde ebediyen kalacaklardır (*hâlidîne fîhâ ebeden*).[48] Rablerini inkâr eden o Kâfirler, kıyamet günü cehenneme girdikten sonra oradan çıkmak isteyecekler, ancak çıkamayacaklardır. Onlar için kendilerinden ayrılmayacak kesintisiz bir azap (*azâbün mukîm*) vardır.[49] *"Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabbin gerçekten istediğini yapar."*[50] Bu âyette geçen *"gökler ve yer durdukça"* ifadesi, Arapçada devamlılığı belirtmek için kullanılan bir ifadedir. Allah Teâlâ burada ilk muhatapların bildiği ve alışık olduğu

44 Nisâ 4/93: Beyzâvî, I, 381; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 174.
45 Nisâ 4/93.
46 Hûd 11/107; ayrıca bk. En'âm 6/128.
47 Hûd 11/107: Taberî, XII, 579-583; İbn Kesîr, VII, 472-473.
48 Ahzâb 33/64-65: Taberî, XIX, 188; ayrıca bk. Cin 72/23.
49 Mâide 5/37: Taberî, VIII, 406.
50 Hûd 11/107.

bir ifade kullanmıştır. Başka bir âyette de şöyle buyrulur: *"Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek..."*[51] Buna göre âhiret âleminde gökler ve yer devam ettikçe Kâfirler de ateşte kalacaklardır.[52] *"Orada (yaptıklarına) uygun bir karşılık olarak yıllar ve yıllar boyu kalırlar (ahkâben)."*[53] âyetinde geçen *ahkâb* kelimesi ise kesintisiz ve uzun zaman demektir.[54]

SUÇLULARA ACI VEREN AĞIR BİR AZAP VARDIR

إِنَّ لَدَيْنَٓا اَنْكَالاً وَجَحِيماًۙ ﴿١٢﴾ وَطَعَاماً ذَا غُصَّةٍ وَعَذَاباً اَلِيماً ﴿١٣﴾

"Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş, boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır."

(Müzzemmil 73/12-13)

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet sahneleri ne kadar güzel, çekici ve gönül ferahlatıcı bir şekilde verildiyse cehennem sahneleri de o kadar dehşet verici ve korkutucu tablolar hâlinde sunulur. Orada çok çeşitli cezalar vardır.[55] Örneğin kişi elleri boynuna zincirlerle bağlanmış bir hâlde cehenneme atılır. O gün cehennemliklere, *"Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın!"* denir.[56] Böylece Allah cehennemi, şeytan ve onun peşinden gidip onun gibi davrananlarla doldurur.[57]

Yüce Allah çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir. Ancak O'nun cezası da büyük,[58] alçaltıcı,[59] çetin[60] ve acı vericidir. Bu hususta Kur'ân'da şöyle buyrulur: *"Kullarıma*

51 İbrâhîm 14/48.
52 Hûd 11/107: Taberî, XII, 578-583; VII, 350; İbn Kesîr, VII, 472-473; ayrıca bk. En'âm 6/128.
53 Nebe' 78/23.
54 Nebe' 78/23: İbn Âşûr, XXX, 37.
55 Sâd 38/55-58.
56 Furkān 25/12-14: İbn Kesîr, X, 289-290.
57 Sâd 38/84-85: İbn Kesîr, XII, 107-108; ayrıca bk. A'râf 7/18; Hûd 11/118-119.
58 Câsiye 45/10; Âl-i İmrân 3/105; Nisâ 4/93.
59 Câsiye 45/9.
60 Bakara 2/165, 196.

benim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğumu; ama azabımın da çok acı verici bir azap olduğunu bildir."[61] Eğer kullar günahlarından tövbe edip dönerlerse, Allah Teâlâ o günahları ortaya çıkarmaz ve bunlardan dolayı sahiplerini cezalandırmaz.[62] O gün, yalanlayanların ve bu günahlarından tövbe etmeyenlerin hâli çok fenadır. Onlara şöyle denir: "Yalanlamakta olduğunuz cehennem azabına gidin. Haydi, gidin bakalım; oradan çıkan, gölgelik sandığınız, ancak sıcaklığından dolayı gölgelendirmeyen ve aleve karşı korumayan, üç kola ayrılmış sıcak dumanın gölgesine gidin." O cehennem, her biri sanki birer kızıl deve gibi, çok büyük kıvılcımlar saçar.[63] Oraya atılanlar korkunç bir gürültü duyarlar. Cehennem neredeyse öfkeden çatlayacaktır.[64]

Cehennemin bekçileri, zebâniler (*zebâniye*) vardır.[65] Onlar cehennemin işlerine bakmak üzere Allah tarafından görevlendirilmiş meleklerdir.[66] Acımasız ve yamandırlar. Allah'ın buyruklarını eksiksiz ve derhâl yaparlar.[67] O'nun emriyle, zebâniler, isyankârları mahşer yerinde şiddetle yakalar, boyunlarına zincirler vurup cehenneme sokarlar. Sonra onları uzunluğu yetmiş arşın olan bir zincire vururlar.[68]

Cehennem dolmak bilmeyen derin bir çukurdur. Kıyamet günü Allah, *"Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım."*[69] sözü gereğince ona *"Doldun mu?"* diye soracaktır. Cehennem o genişliğiyle beraber grup grup insan ve cinlerle doldurulacak, fakat suçlulara olan gazabının şiddetinden dolmak bilmeyecek, *"Daha yok mu?"* diye haykıracaktır.[70]

Cehennem çok kötü bir barınaktır.[71] Kâfirler oraya itile kakıla,[72] suya götürülen susamış hayvan sürüsü gibi[73] sürülerek götürülürler. Yüzüstü sürüklenerek, tepe taklak oraya atılırlar.[74] Orada ölüp cezadan kurtulmayı çok isterler ama bir türlü ölemezler. Cehennem bekçilerine bunun için yalvarırlar, ama onlar için artık ölüm yoktur: *"'Ey Mâlik, Rabbin bizim işimizi bitirsin!' diyecekler, o da 'Burada kalıcısınız.'*

61 Hicr 15/49-50.
62 Hicr 15/49-50: Taberî, XIV, 81.
63 Mürselât 77/28-33: Taberî, XXIII, 600.
64 Mülk 67/6, 7.
65 Alak 96/18; ayrıca bk. Zümer 39/71; Mü'min 40/49; Mülk 67/8.
66 Müddessir 74/31.
67 Tahrîm 66/6: Mâverdî, VI, 45.
68 Hâkka 69/30-32: İbn Kesîr, XIV, 120.
69 Hûd 11/119.
70 Kâf 50/30: Elmalılı, VI, 4518.
71 Mü'min 40/52; ayrıca bk. Bakara 2/206; Âl-i İmrân 3/162; İbrâhîm 14/28, 29; Sâd 38/55.
72 Tûr 52/13.
73 Meryem 19/86: Nesefî, II, 352.
74 Kamer 54/48; Furkān 25/34: Elmalılı, V, 3585.

cevabını verecektir."[75] Onların cezası da hafifletilmez.[76] Ateş, geçmeye yüz tuttukça körüklenir. Derileri yandıkça yenisiyle değiştirilir: *"... Onların varıp kalacağı yer cehennemdir, onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz."*[77] *"Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hâle geldikçe, derilerini yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir."*[78] Allah'ı bırakıp şeytanı dost edinen Kâfirler o gün, cehennemden kaçmayı da denerler. Ancak, ondan kaçacak bir yer de yoktur artık.[79] *"Istıraptan ötürü oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler ve onlara, 'Tadın bakalım bu yakıcı azabı!' denilecek."*[80] Kısaca ne ölüp azaptan kurtulur ne de rahat yüzü görürler.[81]

Cehenneme sokulan kişi, alçalmış ve rezil olmuştur. Rezil olmak, ateşte yanmanın ötesinde manevî bir cezadır. Bu husus âyetlerde şöyle ifade edilir: *"Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur."*[82] *"Bilmiyorlar mı ki Allah ve Resûlü'ne karşı çıkanı, içinde ebediyen kalacağı cehennem ateşi beklemektedir! İşte büyük rezillik de budur."*[83] *"... Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır."*[84] O gün Allah Teâlâ onlara bakmaz, onlarla konuşmaz. Bu da onlar için ayrı bir cezadır.[85]

O gün azap, inkârcıları her taraftan çepeçevre kuşatmıştır. Onlar sıra hâlinde zincirlere vurulurlar.[86] Boyunlarında halkalar ve zincirlerle,[87] sımsıkı bağlı olarak cehennemin dar bir yerine atılırlar.[88] Onlara ateşten giysiler biçilmiştir, başlarına demirden sopalarla vurulur.[89] Ateş onları altlarından ve üstlerinden bir örtü gibi sarar.[90] Dünyada iken biriktirip Allah yolunda harcamadıkları altın ve gümüşleri, cehennem ateşinde kızdırılır; bunlarla alınları, böğürleri ve sırtları dağlanır.[91]

---

75 Zuhruf 43/77.
76 Fâtır 35/36: Taberî, XIX, 382-383; ayrıca bk. İbrâhîm 14/17; A'lâ 87/12-13.
77 İsrâ 17/97: Taberî, XV, 94-95.
78 Nisâ 4/56.
79 Nisâ 4/121: Taberî, VII, 505.
80 Hac 22/22; Secde 32/22.
81 Tâhâ 20/74.
82 Âl-i İmrân 3/192: Taberî, VI, 313-314.
83 Tevbe 9/63.
84 Bakara 2/90; Âl-i İmrân 3/178; Nisâ 4/37; İsrâ 17/18, 39; Mü'min 40/60.
85 Bakara 2/174; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/77.
86 İbrâhîm 14/49.
87 Mü'min 40/71.
88 Furkān 25/13.
89 Hac 22/19, 21.
90 A'râf 7/41: Taberî, X, 196; ayrıca bk. Ankebût 29/54-55: Taberî, XVIII, 431-432.
91 Tevbe 9/34-35: Taberî, XI, 436.

Tepelerinden kaynar sular dökülür, bununla iç organları ve derileri erir.[92] Kaynar sudan (*hamîm*) çıkarılıp soğuk suya (*gassâk*) sokulurlar.[93] Onlara acı, kötü kokulu ve dikenli bir bitki (*darî'*) ile zakkum yedirilir.[94] Üstüne de kaynar su (*hamîm*) içirilir.[95] Bu onların susuzluğunu kesmez, aksine arttırır.[96] Üstelik kaynar su onların bağırsaklarını parça parça eder.[97] Keza "Su!" diye feryat ettiklerinde, erimiş maden gibi yüzlerini haşlayan bir su içirilir.[98] Onların bir içeceği de cehennemde yanan gövdelerinin, et ve derilerinin arasından akan kanlı su ve irindir (*sadîd, ğıslîn*). Onu yutmaya çalışırlar, fakat boğazlarından geçmez. Bir de bunun ardından başka ağır cezalar görürler.[99]

Münafıklar, küfürlerinin derinliği, yıkıcı etkileri ve Resûlullah'ın (sas) yanındaki Müminlere sinsice zarar vermeleri sebebiyle Kâfirlerin en kötüsü ve alçağıdırlar. Onlar o gün, cehennemin en alt katında (*hâviye*) olacaklardır.[100] Orada imdat ister, yardımcı arayıp dururlar. Fakat kendilerine çevap verilmez. Nitekim Münafıklarla Müminler arasında gerçekleşecek olan bir konuşma Kur'ân'da şöyle nakledilir: *"O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: 'Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.' Şöyle denecek: 'Geriye dönün de başka bir nur arayın!' Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır. Münafıklar onlara, 'Sizinle beraber değil miydik?' diye seslenirler. Onlar, 'Evet öyleydi.' derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu."*[101]

O gün cennetlikler ile cehennemlikların karşılıklı konuşmaları ise âyetlerde şöyle tasvir edilir: *"Cennet ehli cehennem ehline, 'Biz Rabbimizin bize vaat ettiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin size vaat ettiğini gerçek buldunuz mu?' diye seslenir. 'Evet!' derler. Ve aralarından bir duyurucu, 'Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!' diye bağırır... Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği*

92 Hac 22/19-21.
93 Sâd 38/56-58: Mukātil b. Süleyman, III, 651.
94 Gāşiye 88/6-7: Mukātil b. Süleyman, IV, 678; Taberî, XXIV, 333.
95 Vâkıa 56/52-54; ayrıca bk. Sâffât 37/62-67; Duhân 44/43-46; Gāşiye 88/5.
96 En'âm 6/70: Taberî, IX, 326.
97 Muhammed 47/15: Taberî, XXI, 202; Vâkıa 56/93: İbn Kesîr, XIII, 399.
98 Kehf 18/29; Duhân 44/45.
99 İbrâhîm 14/16-17; Hâkka 69/36: Taberî, XIII, 618-620.
100 Nisâ 4/145: Kurtubî, VII, 196; Elmalılı, III, 1503.
101 Hadîd 57/13-14.

rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da 'Allah bunları Kâfirlere haram kılmıştır.' derler."[102]

Âhiret âleminde ceza yeri olarak belirlenen cehennem, Allah'ın kusursuz, âdil ve nihaî yargılamasının bir sonucu, isyanın ve bütün kötü işlerin karşılığıdır. Kur'ân'da ilâhî emirleri tanımayıp peygamberlerini yalanlayan geçmiş toplumların, Allah tarafından dünyada cezalandırıldığı ve helâk edildiğinden çokça bahsedilir. Ancak Kâfirlerin asıl cezası âhirette, cehennemde olacaktır. Dünya hayatındaki ceza, bir bakıma dünya hayatında cereyan eden imtihanın bir parçası olabilir. Keza Allah'ın hikmeti gereği dünya hayatında ceza gerçekleşmeyebilir. Dolayısıyla nihaî bir yargılama ve bunun sonucunda da ceza ve ödülün olması, Yüce Allah'ın adaletinin bir gereğidir. Kur'ân'da cehennem, bütün kötülüklerin nihaî anlamda cezalandırılacağı yerdir. Ölümden sonra kesin bir yargılama sonucunda sonsuz ödül alacağına veya ceza göreceğine inanan kişi, dünya hayatında, ödüllendirilecek güzel işler yapar. Ceza getiren işlerden ise uzak durur. Bir imtihan ortamı olan bu dünyada sorumsuzca davranmaz. Bu yüzden Müminler, Allah'a şöyle yakarırlar: *"Ey Rabbimiz! Bizi cehennem azabından uzak tut, çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez."*[103]

102 A'râf 7/44-50.
103 Furkān 25/65.

A'RÂF VE A'RÂFTAKİLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمٰيهُمْ وَنَادَوْا
اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾

"İki taraf (cennet ve cehennem) arasında bir perde ve a'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz cennete giremedikleri hâlde (girmeyi) umarak cennet ehline:
'Selâm size!' diye seslenirler."

(A'râf 7/46)

وَاِذَا صُرِفَتْ اَبْصَارُهُمْ تِلْقَٓاءَ اَصْحَابِ النَّارِۙ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

"Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de 'Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!' derler."

(A'râf 7/47)

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْاَعْرَافِ رِجَالاً يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ قَالُوا مَٓا اَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾

"A'râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: 'Ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı.'"

(A'râf 7/48)

اَهٰٓؤُلَٓاءِ الَّذٖينَ اَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍۜ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾

"'Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?' (Cennet ehline de şöyle derler:) 'Girin cennete, artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz.'"

(A'râf 7/49)

A*'râf* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde, aynı adı taşıyan A'râf sûresi içerisinde yer alır. A'râf konusu, Kur'ân'da âhiret hayatından bir kesitin sunulduğu bağlam içerisindedir. Âyetlerde, "A'râf üzerinde bulunan adamlar"dan ve a'râfta bulunanların cennetliklere ve cehennemliklere söylediklerinden bahsedilir.[1] "Ortada kalanlar" olduğu anlaşılan bu grup, cennet ya da cehennem içerisinde değildir. Bunlar gördükleri insanları tanımakta ve bilmektedir.[2] Cennetlik (*ashâbü'l-cennet*) ve cehennemlikleri (*ashâbü'n-nâr*) görüp onlarla konuşabilecek bir konumdadırlar. A'râfta bulunanlar, bir yandan cennetliklere selâm vermekte, diğer yandan cehennemliklerin dünya hayatındaki hâllerini onlara hatırlatmaktadırlar. Cehennemliklerin dünya hayatındaki kibirli davranışlarını, Müminlerle ilgili küçümseyici ifadelerini gündeme getirirler.[3] Bu şekilde a'râftakiler, cennete ve cehenneme gidecekleri gözlerler. Âdeta üçüncü bir gözden onların hâllerini anlatırlar.

A'râf kelimesi Arapça *'urf* kelimesinin çoğuludur.[4] Bu ifadenin *'urf* yahut *'irfân* kökünden geldiği söylenir.[5] *'Urf* sözlükte "yerden yüksekte bulunan yer, yüksek tepe,[6] sur"[7] anlamlarına gelirken *'irfân* kelimesi "bilmek, anlamak" demektir.[8] Bu kelime aynı zamanda "itiraf etmek, sabretmek, peşi sıra gelmek" anlamlarına da gelir.[9]

Kur'ân'da *a'râf* kelimesinin geçtiği âyette *hicâb* ifadesi de yer alır. *Hicâb* kelimesine "engel",[10] "sur"[11] anlamı verilerek âyetteki *hicâb*ın a'râf olduğu

1 A'râf 7/46, 48.
2 A'râf 7/46: İbn Atıyye, III, 570; İbn Kesîr, VI, 306.
3 A'râf 7/48, 49.
4 Ezherî, II, 346.
5 Ezherî, II, 344; İbn Fâris, IV, 281.
6 Ezherî, II, 346; Sâhib b. Abbâd, II, 92; İbn Fâris, IV, 281.
7 Ezherî, II, 346; Cevherî, IV, 1401.
8 İbn Fâris, IV, 281.
9 Halîl b. Ahmed, III, 135, 136; Ezherî, II, 344.
10 A'râf 7/46: Taberî, X, 208; İbn Kesîr, VI, 305.
11 A'râf 7/46: Mukātil b. Süleyman, II, 38; Taberî, X, 208.

belirtilir.[12] Aynı zamanda Münafıklarla Müminler arasındaki *sûr*dan (engel, duvar) söz eden âyetten[13] hareketle *a'râf* ifadesinin kale suru veya engel anlamı öne çıkarılır.[14] Aynı zamanda yüksekte bulunan bir yeri, yüksek duvarı, yüksek dağı ifade eden[15] a'râfın cennet ve cehennem yahut cennetliklerle cehennemlikler arasında yüksek bir engel olduğu anlaşılmaktadır.[16] Söz konusu sur, kapısı olan bir kule olarak[17] da tasvir edilir. Diğer yandan kastedilenin kale duvarının daha yüksek kısımları[18] olduğu da ifade edilir.

---

12 A'râf 7/46: İbn Ebî Hâtim, V, 1483.
13 Hadîd 57/13.
14 A'râf 7/46: Taberî, X, 208.
15 A'râf 7/46: Taberî, X, 210; İbn Ebî Hâtim, V, 1483, 1484.
16 A'râf 7/46: Taberî, X, 208, 210; İbn Ebî Hâtim, V, 1483.
17 A'râf 7/46: Taberî, X, 210; İbn Kesîr, VI, 305.
18 A'râf 7/46: Râzî, XIV, 92.

Sûra üflenmiş, divanlar kurulmuş, hesaplar görülmüştür. Kitabı sağından verilenler mutluluk içindedir. Yüzleri aydınlıktır, gözleri sevinçten parlamaktadır. Diğer yanda kapkara kesilmiş çehreleri, yerinden çıkıverecekmiş gibi duran gözleriyle cehennemlikler beklemektedir. Her iki grup kendileri için verilen karara boyun eğmiştir. Neşe içinde cennete gidenler, pişmanlık ve üzüntüyle cehenneme sürüklenenler... Bir de ümit ve korku arasında kalakalmış, etrafta olup biteni gözleyen grup: A'râftakiler. Cennetle cehennem arasında yüksek bir yerde beklemektedirler. A'râfta bulunan bu kimseler, mutluluk içindeki cennetliklere hayranlıkla bakmaktadır. Keşke onlar da cennete girebilselerdi. Allah'ın rahmeti geniştir. Onlar cennetin hayalini kurarken bir anda gözleri cehennemliklere takılır. Onlar, kendilerine nasıl da yazık etmişlerdi. Dünyadayken kibirle, zorbalıkla yaşamışlardı. Şimdi cehenneme doğru götürülüyorlardı. Hemen bir dua dökülür a'râftakilerin dillerinden: "Ey Rabbimiz! Bizi zalimlerle beraber bulundurma!"

A'râf konusu bağlamında tefsir kaynaklarında iki önemli nokta gündeme getirilmektedir: Birincisi âyetlerde adı geçen a'râfın ne veya neresi olduğudur. İkincisi ise a'râftakilerin kimler olduğu konusudur. A'râftakilerin kimliği, özellikleri ve burada bulunma sebepleri hakkında birtakım görüşler ortaya konulmuştur. Bunların en güçlüsü, a'râfta bulunanların, iyilikleri ve kötülükleri eşit gelen; bu nedenle cennete giremeyen, cehenneme de atılmayanlar yönündeki görüştür. Bunlar, Allah'ın onlar hakkında hüküm vermesini beklemektedirler. Daha sonra Allah bunlara merhamet edecek ve onları cennete alacaktır.[1] Nitekim Hz. Peygamber'in beyanı da bu görüşü desteklemektedir. Allah Resûlü (sas) a'râftakilerin, iyilik ve kötülükleri eşit olan, kıyamet günü cennete girememiş fakat girmeyi uman kimseler olduğunu

1 A'râf 7/46: Taberî, X, 212; İbn Ebî Hâtim, V, s. 1485.

belirtmektedir.[2] Başka bir görüşe göre ise a'râftakiler, küçük günahları olan ancak büyük günah işlememiş kimselerdir. Küçük günahları bu kimseleri geride bırakmıştır.[3] Kaynaklarda söz konusu kişilerin cennete girememeleri sebebiyle üzüldükleri ve nihayet bu küçük günahlarının affedildiği şeklinde bir görüş de belirtilmektedir.[4] A'râfta bulunanların sâlih insanlar, fakihler, âlimler olduğu da söylenmiştir.[5] Buna delil olarak peygamberlerin de a'râfta bulunacağına dair görüş zikredilmektedir.[6]

A'râftakiler cennetlik ve cehennemlikleri simalarından tanırlar. Bunlar a'râfın üzerinde duracaklardır. Hz. Peygamber (sas) de Uhud Dağı hakkında konuşurken şunları belirtir: *"Uhud, bizim sevdiğimiz, o da bizi seven bir dağdır. Kıyamet günü cennetle cehennem arasına dikilir ve onun üzerinde topluluklar tutulur. Onlar insanları simalarından tanır. Allah'ın izniyle onlar cennetlik olacaktır."*[7]

A'râftakilerin iyilik ve kötülükleri eşit olup bu sebeple cennete giremeyen kişiler olduğunu kabul edenlere göre onlar hakkında son karar verilmemiştir. Âhirette nihaî bir karar olarak cennetlik ve cehennemlik ayrımı söz konusu olacak ve a'râfta bulunanlar da bu iki gruptan birine katılacaktır. Onların cennetliklerin yanında yer almayı arzulayan sözleri, Allah'ın merhametine duydukları güveni ortaya koymaktadır. Diğer yandan Kur'ân'ın muhatapları açısından bu konuda önemli bir uyarının bulunduğu da açıktır.

2 A'râf 7/46: İbn Atıyye, III, 571; İbn Kesîr, VI, 309. Benzer mânada başka bir rivayet için bk. Beyhakī, *Ba's ve'n-Nüşûr*, s. 108.
3 A'râf 7/46: Mâverdî, II, 226.
4 A'râf 7/46: Kurtubî, IX, 228.
5 A'râf 7/46: Taberî, X, 219; İbn Ebî Hâtim, V, 1486.
6 A'râf 7/46: Râzî, XIV, 92-93.
7 A'râf 7/46: İbn Atıyye, III, 569-570; Kurtubî, IX, 229-230; İbn Mâce, "Menâsik", 104.

EBEDÎ KURTULUŞ: CENNET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُۚ ﴿٦٠﴾

"İyiliğin karşılığı da ancak iyiliktir."

(Rahmân 55/60)

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّع۪يمِۙ ﴿٨﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ
وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّاۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٩﴾

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onları nimetlerle dolu, içinde ebedî kalacakları cennetler bekliyor. Bunu Allah gerçek olarak vaat etmiştir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Lokmân 31/8-9)

وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ٓي اُو۫رِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾

"İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir."

(Zuhruf 43/72)

وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُۜ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًاۙ قَالُوا هٰذَا الَّذ۪ي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا
بِه۪ مُتَشَابِهًاۜ وَلَهُمْ ف۪يهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, 'Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir.' derler. O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca onlar için orada tertemiz eşler de vardır ve orada onlar sonsuza kadar kalıcıdırlar."

(Bakara 2/25)

سَابِقُٓوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۙ
اُعِدَّتْ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ۜ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ
ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢١﴾

"Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabbinizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."

(Hadîd 57/21)

وَس۪يقَ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ اِلَى الْجَنَّةِ زُمَراًۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫هَا وَفُتِحَتْ اَبْوَابُهَا
وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِد۪ينَ ﴿٧٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ
لِلّٰهِ الَّذ۪ي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَٓاءُۚ فَنِعْمَ
اَجْرُ الْعَامِل۪ينَ ﴿٧٤﴾

"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar hâlinde cennete sevk edilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, 'Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun, girin cennete!' diyecek. Onlar da 'Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah'a hamdolsun!' diyecekler. (Bunun için) çalışıp çabalayanların ecri ne güzel!"

(Zümer 39/73-74)

إِنَّ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَۚ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَاَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْاَرَٓائِكِ مُتَّكِؤُ۫نَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَۚ ﴿٥٧﴾ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَح۪يمٍ ﴿٥٨﴾

"O gün cennetlikler sefa sürmekle meşguldürler. Kendileri ve eşleri gölgelik yerlerde tahtlarına kurulacaklar. Orada onlar için her tür meyve vardır ve bütün istekleri yerine getirilir. Engin merhamet sahibi Rabden gelen söz şu olacak: 'Selâm size!'"

(Yâsîn 36/55-58)

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍۚ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِۜ ﴿٢٤﴾

"O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de 'Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!' diyerek her kapıdan onların yanına girerler."

(Ra'd 13/23-24)

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَٓا اُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍۚ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."

(Secde 32/17)

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّت۪ي وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ ف۪يهَٓا اَنْهَارٌ مِنْ مَٓاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍۚ وَاَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۚ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِب۪ينَۚ وَاَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّىۜ وَلَهُمْ ف۪يهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْۜ ... ﴿١٥﴾

"Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaat edilen cennetin durumu şöyledir: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçe. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik Rablerinden bir de bağışlama lütfu vardır."

(Muhammed 47/15)

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌۙ ﴿٢٢﴾ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌۚ ﴿٢٣﴾

"Oysa o gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır."

(Kıyâme 75/22-23)

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً ف۪ي جَنَّاتِ عَدْنٍۜ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٧٢﴾

"Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etmiştir. Allah'ın rızâsı ise hepsinden büyüktür. İşte büyük bahtiyarlık da odur."

(Tevbe 9/72)

Cennet kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de 86 kez geçmektedir. 25 yerde dünyadaki bağ-bahçe anlamında kullanılmıştır. Altı yerde, Hz. Âdem ile Havvâ'nın hayatlarının ilk dönemlerinde yaşamış oldukları mekânı karşılamaktadır. Bir yerde de *sidretü'l-müntehâ*nın yakınındaki bahçe (*cennetü'l-me'vâ*) anlamında kullanılmıştır. Diğer âyetlerde ise cennet, Allah Teâlâ'nın sâlih Müminlere, ölüm sonrası hayatta vaat ettiği ebedî saadet yurdu anlamında kullanılmıştır. Kur'ân'a göre dünya hayatını Allah'ın istediği şekilde yaşayanlar, ölüm sonrasında cennete gireceklerdir. Âyetlerdeki *el-cenne* şeklindeki tekil kullanım, ebedî mutluluk diyarının tamamını ifade ederken çoğul kullanım ise çoğunlukla cenneti oluşturan unsurları veya cennetin derecelerini karşılar.[1] Aynı zamanda Kur'an'da *cennet,* Müminler için hazırlanan nimetlerin tümünü ifade eder ve cehennemin karşıtı olarak sunulur. Kur'ân'da cennetin anlatılış amacı ise dünyada yapılan her şeyin hesabının verileceği ve iman edip doğru işler yapanların çok güzel, ebedî bir ödül alacağının bildirilmesidir. Bu sebeple Kur'ân'da *cennet,* ölüm sonrası hayatla ilintili olan *âhiret, cehennem, mîzan, hesap* kavramlarıyla birlikte geçer. Ayrıca cennete girmeyi gerektiren *iman, sâlih amel* ve *takvâ* kavramlarıyla sıklıkla kullanılır.

Arapçada *cennet* kelimesi, "gizlemek, örtmek" anlamındaki *cenn* kökünden türetilmiş bir isimdir.[2] Zemini bitkiler ve ağaç yapraklarıyla örtülü bahçe anlamına gelmektedir.[3] Nitekim aynı kökten gelen kelimelerde "gizlilik" anlamı mevcuttur. Örneğin *cin,* gizli olup görünmeyen varlık anlamındadır.[4] *Cinnet* de deli, aklı örtülmüş kişinin hâlini ifade etmek için kullanılır. *Cenîn* ise insanın ana rahminde gizli olan hâlidir.[5] Müfessirler Kur'ân'da ebedî saadet yurdunun, kök anlamında

1 Bk. Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15, 136, 195, 197; Nisâ 4/13, 57, 122; Mâide 5/12, 85; 119; Tevbe 9/72, 89, 100; İbrâhîm 14/24; Hac 22/14, 23; Furkān 25/10; Muhammed 47/12; Feth 48/5, 17; Hadîd 57/12; Mücâdele 58/22; bk. Elmalılı, I, 275.

2 Ezherî, X, 499-503; İbn Fâris, I, 421.

3 İbn Fâris, I, 421; Zemahşerî, I, 229; Râzî, II, 140.

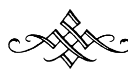
4 Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûs,* s. 1187.

5 Ezherî, X, 501; İbn Fâris, I, 422; Râgıb el-İsfehânî, s. 98; Elmalılı, I, 274.

gizlilik olan *cennet* ile karşılanmasını iki şekilde açıklamaktadır: Birincisi, ebedî mutluluk yurdunun dünyadaki sık ağaçlı bahçelere benzemesidir.[6] İkincisi ise oradaki nimetlerin dünyadaki insanlardan saklı tutulmuş olmasıdır.[7] Cennet kelimesi, Kur'ân'da çoğunlukla yalın olarak geçer. Bazen de şu tamlamalarla zikredilir: *Cennâtu adn* (ikamet edilecek bahçeler),[8] *cennetü'n-naîm* (bol nimetlerin bulunduğu bahçe),[9] *cennetü'l-me'vâ* (barınma bahçesi),[10] *cennâtü'l-firdevs* (büyük, geniş bahçeler)[11] ve *cennetü'l-huld* (ebedîlik bahçesi).[12] Öte yandan Kur'ân'da ebedî mutluluk yurdunu ifade etmek üzere *cennet* kelimesi dışında *dâru's-selâm* (huzur ve esenlik yurdu),[13] *dâru'l-mukâme* (düzenli ve devamlı olarak yerleşilen yer),[14] *makâm-ı emîn* (güvenli bir yer)[15] ve *mak'ad-i sıdk* (doğruluk/doğruların meclisi)[16] tamlamaları da kullanılmıştır. Bu tamlamaların her birinde de cennetin bir özelliği ön plana çıkarılmıştır.

6 Bakara 2/25: Zemahşerî, I, 230; Râzî, I, 140; Râgıb el-İsfehânî, s. 98.
7 Bakara 2/25: Beyzâvî, I, 69; İbn Fâris, I, 421; Râgıb el-İsfehânî, s. 98.
8 Tevbe 9/72; Ra'd 13/23; Nahl 16/31; Kehf 18/31; Meryem 19/61; Tâhâ 20/76; Fâtır 35/33; Sâd 38/50; Mü'min 40/8; Saf 61/12; Beyyine 98/8.
9 Mâide 5/65; Yûnus 10/9; Hac 22/56; Şuarâ 26/85; Lokmân 31/8; Sâffât 37/43; Vâkıa 56/12; Kalem 68/34.
10 Secde 32/19; Necm 53/15.
11 Kehf 18/107.
12 Furkān 25/15.
13 En'âm 6/127; Yûnus 10/25.
14 Fâtır 35/35.
15 Duhân 44/51.
16 Kamer 54/55.

CENNET, MÜMİNLERİN ÖDÜLÜDÜR

وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِى اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾

“İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir.”
(Zuhruf 43/72)

Allah Teâlâ, insanoğlunu kendisine kulluk etmek[1] ve onu bu konuda sınamak için[2] yaratmıştır. İnsanlara bu gerçeği öğretmek üzere de peygamberler göndermiştir. İnsanların kimi bu peygamberlerin çağrısına uyarak Yüce Yaratıcı'nın varlığına ve birliğine inanmıştır. Bu inanca uygun ahlâkî davranışları benimsemiştir. Ancak kimi de peygamberlerin davetine kulak asmamıştır. Böylece inanç konusunda hata ettikleri gibi ahlâkî açıdan da pek çok yanlışa kapılmışlardır.[3] İşte mutlak âdil olan Allah,[4] bu iki grubun âhiret hayatının da farklı olacağını bildirmiştir.[5] Dünya hayatında iyi olanları öldükten sonraki hayatta da iyilikler beklemektedir. Burada kötü olanları ise orada yaptıklarının cezası beklemektedir.[6] Dolayısıyla cennet, dünyada doğru inançlı ve erdemli kişilere Allah tarafından âhirette verilecek eşsiz bir ödüldür.

---

1 Zâriyât 51/56.
2 Mülk 67/2.
3 Bk. En'âm 6/34; A'râf 7/101; Yûnus 10/74-78; Şuarâ 26/105, 123-131, 139-190; Hac 22/42-44; Ankebût 29/18; Fussılet 41/4-5; Kamer 54/2-4.
4 Nisâ 4/40; Yûnus 10/44.
5 Secde 32/18.
6 Yûnus 10/26-27; Secde 32/19-20; İnfitâr 82/13-146.

Yüce Allah, cennete girmeleri için kullarını yarışa davet eder: *"... Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanan, genişliği gökle yerin genişliği gibi olan cennete ve Rabbinizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."*[7] Böyle merhamet yüklü ilâhî bir davete hangi mümin icabet etmek istemez ki! Bu sebepledir ki Müslümanlar, Allah'tan cennete kendilerini kabul buyurması için şöyle dua ederler: *"Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru."*[8] Aslında Allah'tan cenneti istemek, peygamberlerin de dileklerindendir. Örneğin Hz. İbrâhim, Cenâb-ı Hakk'a şöyle niyaz etmiştir: *"Beni, naîm cennetine girenlerden eyle!"*[9] Aynı şekilde Resûlullah (sas) da sık sık Allah'tan kendisini cennete kabul buyurmasını dilemiş, cennete götürecek işleri kendisine kolaylaştırmasını istemiştir.[10]

Allah Teâlâ, cenneti iman edip sâlih amel işleyenlere vaat etmiştir.[11] Âyetlerde geçen "iman", İslâm'ın iman esaslarının tamamını ifade etmektedir.[12] Kur'ân'da kurtuluşun anahtarı olan imana çok önem verilmiş, bu yolda sebat etmeleri konusunda Müminler uyarılmıştır.[13] Kur'ân-ı Kerîm'de, ebedî kurtuluşa ermek için Ehl-i kitap yani Hıristiyanlar ve Yahudiler de Allah'ın Son Peygamberi'ne iman etmeye çağrılmıştır.[14] Fakat onların çoğu Allah Teâlâ'nın bu çağrısına kulak vermemiştir. Ehl-i kitap iman edip Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakınsalardı, Allah onları da cennetine kabul ederdi. Fakat onlar, Allah'a gereği gibi iman etmeyip buyruklarını yerine getirmedikleri için ebedî mutluluktan mahrum kalacaklardır.[15] Sonuçta, hesap günü adalet terazisi (*mîzan*) kurulacak, insanların imanları ve yaptıkları bu teraziyle eksiksiz olarak tartılacaktır. İmanı ve iyilikleri ağır gelenler cennete girerek kurtuluşa ve sonsuz mutluluğa erecektir.[16]

Allah yolunda, Hz. Peygamber'in (sas) yanında cihad ederek canlarını ve mallarını feda eden Müminlerin alacağı karşılık cennet olacaktır. Âyette bu husus şöyle ifade edilmiştir: *"Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen Müminlerin*

---

7 Hadîd 57/21.
8 Bakara 2/201.
9 Şuarâ 26/85.
10 A'râf 7/55: İbn Atıyye, III, 582; Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 130.
11 Bakara 2/25; Nisâ 4/13, 57, 124; Mâide 5/12; A'râf 7/42; Yûnus 10/9; İbrâhîm 14/23; Kehf 18/30-31, 107; Meryem 19/60-61; Tâhâ 20/75-76.
12 Bakara 2/25: Taberî, II, 406.
13 Nisâ 4/136: Mâtürîdî, IV, 70.
14 Bakara 2/137; Âl-i İmrân 3/64, 110.
15 Mâide 5/65, 72-74; ayrıca bk. Mâide 5/72: İbn Kesîr, V, 296.
16 Âl-i İmrân 3/136; A'râf 7/8; Hûd 11/108; Mü'minûn 23/102; Mutaffifîn 83/4; Kāria 101/6-7; bk. Mü'minûn 23/102: Beyzâvî, II, 480.

canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O hâlde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur."[17] Hz. Peygamber'in yanındaki Müminler, cenneti kazanmak için canlarını ve mallarını, gözlerini kırpmadan Allah yolunda feda etmişlerdir.[18] Tebük seferi öncesinde Münafıklar, türlü bahaneler ileri sürerek cihada çıkmamışlardı. Ancak Müminler malları ve canlarıyla Allah yolunda cihattan geri durmamışlar ve bu hususta büyük sıkıntılara göğüs germişlerdir.[19] Âyette onların bu davranışları ve karşılığında alacakları mükafat şöyle anlatılır: *"Fakat peygamber ve beraberindeki Müminler mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İyi ve güzel şeylerin her türlüsü onların olacaktır, gerçek kurtuluşa erenler de onlardır. Allah onlara, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur."*[20]

Burada zikredilen âyetlerde Müminlerin Allah'a bağlılığının ve O'nun yolunda fedakârlığın temel göstergesi olarak cihad üzerinde durulsa da sâlih amel cihadla sınırlı değildir.[21] Kur'ân'da cennet, sadece cihad edenlere değil, Allah Teâlâ'nın rızasını kazandıracak her türlü güzel fiili işleyenlere vaat edilmiştir. Bu doğrultuda namaz kılmak, zekât vermek;[22] doğru şahitlik yapmak,[23] iyilik yapmak,[24] insanlara hakkı ve sabrı tavsiye etmek[25] gibi ibadet ve ahlâka dair fiiller sâlih amel kapsamında öne çıkarılmıştır.

CENNET, HAYALLERİN ÖTESİNDE BİR GÜZELLİKTEDİR

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا اُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍۚ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

17 Tevbe 9/111.
18 Bakara 2/215, 274; Âl-i İmrân 3/152-153, 195; Nisâ 4/95-96; Enfâl 8/72; Tevbe 9/20-21, 88-89, 111; İnsân 76/7-12.
19 Tevbe 9/88: Taberî, XI, 618; Râzî, XVI, 161.
20 Tevbe 9/88-89.
21 Bu konuda bk. Kehf 18/46: İbn Kesîr, IX, 149.
22 Bakara 2/277.
23 Mâide 5/8-9.
24 Mâide 5/93.
25 Asr 103/3.

"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."

(Secde 32/17)

Cenâb-ı Hakk'ın Müminler için hazırladığı cennetin nimetleri, hayal ötesi bir güzelliktedir. Cennetin bu eşsizliği Kur'ân'da *"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."*[26] şeklinde anlatılır ve cennetin büyüleyici güzellikte bir mekân olduğu ifade edilir.[27] Bir kudsî hadiste ise bu durumu Yüce Allah şöyle dile getirir: *"Sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın aklına, hayaline gelmediği nimetler hazırladım."*[28] Hesap günü ebedî mutluluk müjdesini alan Müminler, cennete kabul edildiklerinde, gördükleri manzara onları büyüleyecektir. Artık onlar dünyanın her türlü gam ve kederinden uzakta nimetler deryasına dalacaktır. Onlar için ne baş ağrısı vardır ne de en ufak bir sarhoşluk,[29] ne bir yorgunluk vardır ne de usanma,[30] ne bir hüzün ne bir korku. [31] Kin namına ne varsa kalplerinden sökülüp atılmıştır.[32] Cennette onlar için sadece iyilik, ihtişam, mutluluk ve huzur vardır.[33] Rableri onları en güzel şekilde ağırlar, canları ne çekerse hemen onu elde ediverirler. Dört bir yanlarında selâm durur melekler. Genç hizmetçiler onların etrafında pervane olur.[34] Bütün güzellikler orada olur da güzel insanlar olmaz mı? Elbette ki onlar da oradadırlar. Resûlullah (sas) orada, diğer peygamberler orada. Sahâbe orada, doğruluktan ayrılmayanlar (sıddîklar), şehitler ve faydalı işler yapanlar (sâlihler) orada.[35] Yani dünyada iyi olanlar cennette de yine bir arada. Sâlih olan sevdikleri; anne-babaları, eşleri, çocukları bir arada.[36] Rablerinin onlar için hazırladığı akla, hayale gelmedik muazzam nimetler karşısında mutluluktan kendilerinden geçerler. Rablerine sonsuz hamd ve şükürde bulunurlar.[37] İşte bu büyük ödüle, ancak iman edip imanlarına uygun güzel işler yapanlar erişecektir.[38] Onlar Allah'tan bağışlanma diler, O'na sığınır, sıkıntılara

26 Secde 32/17. Konu hakkındaki hadisler için bk. Buhârî, "Tefsîr", 32; Müslim, "Cennet", 2-5.
27 İnsân 76/20.
28 Secde 32/17: Beyzâvî, III, 72; hadis için bk. Müslim, "Cennet", 2.
29 Vâkıa 56/19.
30 Fâtır 35/35.
31 A'râf 7/49.
32 A'râf 7/43.
33 İnsân 76/20; Mutaffifîn 83/24.
34 Ra'd 13/23-24; Tûr 52/22-24; Vâkıa 56/17-38.
35 Nisâ 4/69.
36 Ra'd 13/23; Yâsîn 36/57; Mü'min 40/8.
37 A'râf 7/43; Yûnus 10/10; Fâtır 35/34; Zümer 39/74.
38 Bakara 2/25; Nisâ 4/57, 122.

sabreder, O'na yönelir, infakta bulunur, seher vakitlerinde istiğfar eder,[39] öfkesine hâkim olur, insanları affeder, Allah'tan korkar, günah işlediğinde O'nu hatırlayıp bağışlanma diler,[40] Allah ve Resûlü'ne itaat eder,[41] namazını dosdoğru kılıp zekâtını verir, ihtiyacı olana borç verir,[42] dürüsttür.[43] Allah için canıyla malıyla mücadele eder,[44] Rabbinin makamından korkarak arzularını dizginler,[45] özetle imanına uygun bir hayat sürer.

Cennet, ulu (*âlî*) bir yerdir.[46] Müfessirler cennetin ulu olmasını, yüksek ve değerli bir yer olması şeklinde yorumlamışlardır.[47] Kur'ân'da cennetin genişliğinin de yer ve gökler kadar olduğu belirtilmiştir.[48] Bu ifadeden hareketle cennetin gerçekten çok geniş olduğu söylenebilir.[49] Ayrıca cennetin çeşitli dereceleri olacaktır.[50] Bazı sahih hadislerde cennetin yüz derecesi olduğu ifade edilmiştir.[51] Bu hadislerden birinde cennetin dereceleri ve genişliği şöyle anlatılmıştır: *"Cennetin yüz derecesi vardır. Bu derecelerin her birinin arası, yerle gök arası kadardır."*[52] Burada geçen "yüz" rakamı, yine çok sayıda farklı güzellikte cennetler olduğunu ifade ediyor olmalıdır.

Kur'ân'da tasvir edildiği şekliyle cennet, içinden ırmaklar akan bol ağaçlı bahçelerdir. Kur'ân'da bu husus "altlarından ırmaklar akan cennetler" şeklinde ifade edilir.[53] Bir âyette cennetin nehirleri detaylı bir şekilde şöyle tasvir edilmiştir: *"Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaat edilen cennetin durumu şöyledir: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçe."*[54] Sevgili Peygamberimiz, Kur'ân'da hakkında bilgi verilen cennetteki bu dört nehrin firdevs cennetinden çıktığını bildirmiştir.[55] *"Biz sana kevseri verdik."* meâlindeki âyette bahsedilen *kevser*in

---

39 Âl-i İmrân 3/16-17.
40 Âl-i İmrân 3/134-135.
41 Nisâ 4/13.
42 Mâide 5/12.
43 Mâide 5/119.
44 Tevbe 9/21, 88.
45 Nâziât 79/40.
46 Hâkka 69/22; Gâşiye 88/10.
47 Hâkka 60/22: Mâverdî, VI, 48; İbn Atıyye, VIII, 393.
48 Âl-i İmrân 3/133; Hadîd 57/21.
49 Âl-i İmrân 3/133: Taberî, VI, 53; Râzî, IX, 5-6.
50 Nisâ 4/96: İbn Kesîr, IV, 225; Enfâl 8/4: Taberî, XI, 32; Tâhâ 20/75-76: Beyzâvî, II, 398.
51 Secde 32/17: Taberî, XVIII, 620; Buhârî, "Cihâd", 4; Müslim, "İmâre", 116.
52 Kehf 18/107: Taberî, XV, 432-433; Tirmizî, "Şıfatü'l-Cenne", 4; Nesâî, "Cihâd", 18.
53 Bk. Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/195; Nisâ 4/13; Mâide 5/12; Tevbe 9/72; İbrâhîm 14/23; Hac 22/14; Furkān 25/10; Muhammed 47/12; Feth 48/5.
54 Muhammed 47/15.
55 Kehf 18/107: Taberî, XV, 432-433; Tirmizî, "Şıfatü'l-Cenne", 4.

ne olduğu hakkında ise farklı görüşler mevcuttur. Taberî (ö. 310/923), bu kelimeye "cennette bir nehir veya havuz ve bol nimet" anlamlarının verildiğini belirtir. Kendi tercihi ise *kevser*in cennette Hz. Peygamber'e (sas) verilen özel bir nehir olduğu yönündedir.[56] Mâtürîdî (ö. 333/944) de konu hakkındaki hadislerin sahih kabul edilmesi durumunda *kevser*e "nehir" mânasını vermek gerektiğini ifade eder.[57]

Kur'ân-ı Kerîm, cennetin kapılarından söz etmiştir. Ancak cehennemin yedi kapısı olduğunu bildirmesine karşılık,[58] cennet kapılarının sayısı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.[59] Yalnız müfessirlerin bir kısmı, Rahmân sûresinde yedi kez cehennemden bahsedilmesinin ardından sekiz kez de cennet hakkında bilgi verilmesinden hareketle cennetin sekiz kapısı olduğu yorumunu yapmıştır.[60] Kur'ân'a göre, cennetin bu kapılarında bazı melekler bekleyecek ve oraya girecek olanları güzel sözlerle karşılayacaklardır. Bu husus âyetlerde şöyle anlatılır: *"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar hâlinde cennete sevk edilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, 'Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun, girin cennete!' diyecek."*[61] *"O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de 'Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!' diyerek her kapıdan onların yanına girerler."*[62] Bir âyette de Yüce Allah, bizzat kendisinin cennete girecekleri "selâm" ile karşılayacağını bildirmiştir: *"Engin merhamet sahibi Rabden gelen söz şu olacak: 'Selâm size!'"*[63]

Rahmân sûresinde *"Rabbinin huzurundan korkan kimse için çifte cennet (cennetân) vardır."*[64] buyurulur. Sonrasında bu cennetlerin özelliklerinden bahsedilir. Ardından, o iki cennetten başka veya onların altında iki cennet daha bulunduğu[65] belirtilir. Bunların da özellikleri anlatılır. Mukātil b. Süleyman'a (ö. 150/767) göre Rahmân sûresinin 46. âyetindeki iki cennet, *adn* ve *naîm* cennetleridir. Bunlar, imanında dürüst ve sâdık olanlar (*sıddîk*), şehitler, Allah'a yakınlaşmış kişiler (*mukarreb*)

---

56 Kevser 108/1: Taberî, XXIV, 679-681.
57 Kevser 108/1: Mâtürîdî, XIV, 73.
58 Hicr 15/44.
59 Sâd 38/50; Zümer 39/73.
60 Rahmân 55/77: Nesefî, III, 418; Rahmân 55/44-46: Bikâî, XIX, 179; cennetin sekiz kapısının bulunduğuna ilişkin hadis için bk. Buhârî, "Bed'ü'l-Ḫalḳ", 9.
61 Zümer 39/73.
62 Ra'd 13/23-24.
63 Yâsîn 36/58.
64 Rahmân 55/46.
65 Rahmân 55/62.

ile imanı ve güzel işleriyle öne geçenler (*sâbik*) için hazırlanmıştır.[66] Aynı sûrenin 62. âyetinde geçen iki cennet ise *firdevs* ve *me'vâ* cennetleridir.

Cennetlikleri cennette konforlu bir yaşam beklemektedir. Orada harika konaklar,[67] saraylar,[68] üst üste odalardan oluşan köşkler[69] ve çadırlar[70] olacaktır. Mücevher işlemeli koltuklar,[71] çok rahat sedirler ve tahtlar vardır.[72] İpek kılıflı minderler, yastıklar ve döşekler,[73] serilmiş halılar[74] cennetliklerin hizmetine sunulacaktır. Her biri birer inci gibi parlayan hizmetçiler, onların etrafında pervane gibi dönecekler[75] ve her türlü isteklerini yerine getireceklerdir. Ellerinde altın tepsiler,[76] ibrikler, gümüş kaplar, kadeh ve kâselerle dolaşacaklardır. *Maîn* çeşmesinden doldurdukları kadehlerde zencefil karışımlı içkiler dağıtacaklardır.[77] Cennetlikler, orada pek çok eğlence meclisinde hoş vakit geçireceklerdir.[78] Birbirleriyle tam bir kardeşlik havası içinde hoş sohbetler edeceklerdir.[79] Onlar cennette iri, siyah gözlü, tertemiz ve güzel eşlerle evli olacaklardır. Bu eşlerin gözleri kendi eşlerinden başkasını görmez.[80]

Cennette ne yakıcı güneş olacaktır ne de dondurucu soğuk.[81] Orası gölgeliklerle doludur.[82] Cennetlikler orada sürekli[83] ve sınırsız olarak[84] rızıklandırılacak, etraflarına ışık saçacaklardır.[85] Kur'ân-ı Kerîm'de cennetin tasvirinde yeşil renk ön plana çıkmaktadır. Yemyeşil olan cennette[86] cennetlikler, yeşil yastıklara dayanacaklar,[87] ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyeceklerdir.[88] Yine cennetlikler için çeşitli

---

66 Rahmân 55/46: Mukātil b. Süleyman, IV, 202.
67 Tevbe 9/72; Saf 61/12.
68 Furkān 25/10.
69 Zümer 39/20.
70 Rahmân 55/72.
71 Vâkıa 56/15.
72 Hicr 15/47; Sâffât 37/44; Tûr 52/20; Gāşiye 88/13.
73 Rahmân 55/54, 76; Vâkıa 56/34; Gāşiye 88/15-16.
74 Gāşiye 89/16.
75 İnsân 76/19.
76 Zuhruf 43/71.
77 Vâkıa 56/17-18; İnsân 76/15-19.
78 Rûm 30/15; Zuhruf 43/70.
79 Hicr 15/47; Saffât 37/44; Vâkıa 56/16.
80 Bakara 2/25; Sâffât 37/48-49; Duhân 44/54; Tûr 52/24; Vâkıa 56/35-37; Nebe' 78/33.
81 İnsân 76/13.
82 Nisâ 4/57; Ra'd 13/35; Yâsîn 36/56; Vâkıa 56/30.
83 Meryem 19/62.
84 Mü'min 40/40.
85 Hadîd 57/12; Tahrîm 66/8.
86 Rahmân 55/64.
87 Rahmân 55/76.
88 Kehf 18/31; İnsân 76/21.

süs eşyaları hazırlanmıştır. Onlar orada altın, gümüş ve incilerden bilezikler takacak[89] ve sonsuza dek mutlu yaşayacaklardır.

Cennet, her çeşidinden ağaç ve meyvelerle doludur. Cennetliklerin canlarının çektiği her meyve orada bulunur.[90] Özellikle hurma, nar, kiraz, muz ağaçları ve üzüm çokça bulunur.[91] Meyvelerin yanı sıra canlarının çektiği her türlü et, özellikle de kuş etleri olacaktır.[92] Cennet ehline içecek olarak, su, süt, bal ve şarap sunulacaktır.[93] Bu şarap, tertemiz ve çok lezzetlidir. Asla baş ağrısı yapmaz ve sarhoşluk vermez.[94] Ağzı mühürlü şişelerden ikram edilen bu içecek, içildikten sonra ağızda çok güzel bir koku bırakır.[95] Cennetin yüksek mevkilerinden dökülen en kaliteli içki tesnîm,[96] bembeyaz ve güzel kokulu bir içecek olan kâfur[97] ve zencefil[98] karışımlıdır.

İbn Abbas (ö. 68/687-88), Kur'ân'da cennetin ve oradaki nimetlerin tasvirinin temsilî olduğunu düşünmektedir. Onun bu husustaki ifadesi şöyledir: "Cennetteki nimetlerin, isimleri dışında dünyadakilerle hiçbir benzerliği yoktur."[99] Öyle anlaşılıyor ki, Allah Teâlâ, cennetteki nimetlerin dünyadaki nimetlerden çok daha güzel olacağını anlatmıştır. Bunu anlatırken de insanların dünyada arzuladıkları şeyleri örnek olarak vermiştir. *"Cennetin örneği şuna benzer..."*[100] meâlindeki âyet de Kur'ân'daki cennet tasvirlerinin temsilî olduğuna işaret eder. Ayrıca cennette, insanların bütün arzularının gerçekleşeceğini bildiren âyetler[101] ve *"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."*[102] meâlindeki âyet de zikredilen cennet nimetlerinin dünyadakilere benzetilerek anlatıldığını ve cennet nimetlerinin Kur'ân'da anlatılanlarla sınırlı olmadığını gösterir.

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden anladığımıza göre, cennetteki cismani nimetlerin çok daha üstünde olan bir nimet vardır: Allah'ın rızası. Bu hususta Rabbimiz şöyle buyurur: *"Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaat*

89 Kehf 18/31; Hac 22/23; Fâtır 31/33; İnsân 76/21.
90 Duhân 44/55; Muhammed 47/15; Vâkıa 56/20.
91 Rahmân 55/68; Vâkıa 56/28-29; Nebe' 78/32.
92 Tûr 52/22; Vâkıa 56/21.
93 Muhammed 47/15.
94 Vâkıa 56/19.
95 Mutaffifîn 83/25-26.
96 Mutaffifîn 83/27: Zemahşerî, VI, 339.
97 İnsân 76/5: Mâverdî, VI, 165; Zemahşerî, VI, 276.
98 İnsân 76/17.
99 Bakara 2/25: Taberî, I, 416; İbn Kesîr, I, 322.
100 Muhammed 47/15.
101 Nahl 16/31; Kâf 50/35.
102 Secde/32/17.

etmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlık da odur."[103] Bu âyette verilmek istenen mesaj şudur: Kur'ân'da cennette var olacağı bildirilen pek çok nimet zikredilmiştir. Ancak mümin, kulluğunu bu cennet nimetleri için değil, nihaî olarak Allah'ın rızasına nâil olmak için yapmalıdır.

Âlimlerin büyük bir kısmı, bazı âyetlerden yola çıkarak Müminlerin cennette Allah Teâlâ'yı görebilecekleri görüşündedir. Dayanakları ise şu âyetlerdir: *"Oysa o gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır.";*[104] *"Orada istedikleri her şey onlarındır, üstelik katımızda fazlası da vardır."*[105] ve *"Ve gerçek şu ki onlar (inkârcılar), o gün elbette Rablerinden mahrum kalacaklardır."*[106] Nitekim sahih hadislere göre de Hz. Peygamber (sas) cennette Allah'ın görülebileceğini bildirmiştir.[107]

Kur'ân'da defalarca vurgulandığına göre, Yüce Allah kişiyi, dünya hayatında yaptıklarından âdil bir hesaba çekecektir. Allah sâlih Müminleri cennetiyle ödüllendirecek, ancak O'nun peygamberleriyle gönderdiği dini inkâr edenleri cehennemle cezalandıracaktır. Allah Teâlâ, Kur'ân'da sık sık kullarını ebedî olarak huzur ve nimet içinde yaşamak için çalışmaya çağırır. Ödül yurdu olan cennette, Müminlere bu dünyada akla gelmeyecek güzellikler ve nimetler hazırlanmıştır. Bununla birlikte Kur'ân'da bu nimetler, insanın dünyada tanıdığı nimetlere benzetilerek anlatılmıştır. Yeşillik ve sularıyla ön plana çıkarılan cennette insanın arzu edebileceği her türlü nimet hazırlanmıştır. İhtişamlı bir hayatın olduğu bu mekânda insanlara çeşit çeşit giysiler ve süs eşyaları da vaat edilmiştir. Sonsuz ve eşsiz mutluluğun yaşanacağı cennet, uğrunda yarışılacak en büyük ödüldür. Ancak bütün bunların ötesinde orada çok değerli bir ödül daha vardır. O da Allah'ın rızasına ve hoşnutluğuna ermektir.

---

103 Tevbe 9/72.

104 Kıyâme 75/22-23: Taberî, XXIII, 509-510; Râzî, XXX, 226.

105 Kāf 50/35: Nesefî, III, 368.

106 Mutaffifîn 83/15: Beyzâvî, III, 511; Nesefî, III, 615.

107 Kıyâme 75/23: Taberî, XXIII, 510; İbn Kesîr, XIV, 198-199; Tirmizî, "Şıfatü'l-Cenne", 15, 16, 17; Dârimî, "Rikāk", 81.

KAYNAKLAR*

Abduh, Muhammed – Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-Ḥakîm*, Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947-1948.

Abdülbâkī, Muhammed Fuâd, *el-Muʿcemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Ḳur'ân'i'l-Kerîm*, Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1991.

Âlusî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, Rûḥu'l-Meʿânî fî Tefsîri'l-Ḳur'âni'l-ʿAẓîm ve's-Sebʿi'l-Meṡânî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, t.y.

__________, *Rûḥu'l-Meʿânî fî Tefsîri'l-Ḳur'âni'l-ʿAẓîm ve's-Sebʿi'l-Meṡânî*, thk. Muhammed Ahmed el-Emed – Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Beyrut 1999-2000.

Apaydın, H. Yunus, "Karz", *DİA*, XXIV, 520-525.

Aras, M. Özgü, "Cemre", *DİA*, VII, 340-341.

Askerî, Ebu Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûḳu'l-Luġaviyye*, thk. Muhammed İbrâhîm Selîm, Kahire: Dâru'l-ʿİlm ve's-Sekâfe, t.y.

__________, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, thk. Muhammed Osmân, Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2007.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, İstanbul: Kur'ân Bilimleri Araştırma Vakfı, t.y.

__________, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, İstanbul: Yeni Ufuklar, 1989.

Aydemir, Abdullah, "İlyas (a.s) Hakkında Bir Araştırma", *İslam Medeniyeti Mecmuası* 5/2 (1981): 27-38.

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *ʿUmdetü'l-Ḳārî fî Şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-ʿArabî, t.y.

Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî, *ʿAvnü'l-Maʿbûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, Medîne: Mektebetü's-Selefiyye, 1968.

Badawi, M. Elsaid, Muhammad Abdel Haleem, *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*, Leiden-Boston: Brill, 2008.

* Bazı eserlerin farklı yıllardaki baskıları veya farklı tahkikleri kullanılmıştır. Kaynakçada bu eserler ayrı ayrı sunulmuştur.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesʿûd b. Muhammed el-Ferrâʾ, *Meʿâlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cumʿa Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Riyad: Dâru Taybe, 1985, 1989, 1991, 1993, 1997, 2010.

__________, *Meʿâlimü't-Tenzîl*, nşr. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâʾi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1420/1999.

Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Beyhakī, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2003.

__________, *Şuʿabü'l-Îmân*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saʿîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1990.

Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Teʾvîl*, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Muhammed Ahmed el-Etraş, Beyrut: Dâru'r-Reşîd – Müʾessesetü'l-Îmân, 2000.

__________, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Teʾvîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Merʿaşlî. Beyrut: Dâru İhyâʾi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1997.

__________, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Teʾvîl*, İstanbul: Dâru't-Tıbâʿati'l-Âmira, 1885.

Bikāî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1984.

__________, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdi, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1995.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukūk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kāmûsu*, İstanbul 1985.

Bozkurt, Nebi – Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Medine", *DİA*, XXVIII, 305-318.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiʿu'ṣ-Ṣaḥîḥ* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

__________, *el-Edebü'l-Müfred*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī, Beyrut: Dâru'l-Beşâʾiri'l-İslâmiyye, 1989.

Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûḥu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Ḳurʾân*, İstanbul: Dersaâdet, 1902.

Cebeci, Lütfullah, "Mîkâil", *DİA*, XXX, 45-46.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Aḥkâmü'l-Ḳurʾân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Beyrut: Dâru İhyâʾi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1992, 1994, 1996.

__________, *Muḫtaṣaru İḫtilâfi'l-Fuḳahâʾ li'ṭ-Ṭaḥâvî*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Beşâʾiri'l-İslâmiyye, 1995.

Cevâd, Alî, *el-Mufaṣṣal fî Târîḫi'l-ʿArab Ḳable'l-İslâm*, Bağdad: Câmiatu Bağdâd, 1993.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *eṣ-Ṣıḥâḥ: Tâcü'l-Luġa ve Ṣıḥâḥu'l-ʿArabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1979, 1982, 1984, 1987, 1990.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî, *Kitabü't-Ta'rîfât*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.

Çelik, İbrahim, "Furkan", *DİA*, XIII, 220-221.

Çetiner, Bedreddin, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002.

Dâmegānî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir li Elfâzi Kitâbillâhi'l-ʿAzîz*, thk. Muhammed Hasen Ebû'l-Azm ez-Zefîtî, Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'd-Dîniyye, 1992, 1995.

__________, *Ḳāmûsü'l-Ḳur'ân: Iṣlâḥu'l-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdülazîz Seyyidü'l-Ehl, Beyrut: Dâru'l-ʿİlmi'l-Melâyîn, 1983.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl, *es-Sünen* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdulazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîrü'l-Ḥadîs̱*, Kahire: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-ʿArabî, 1963, 1964.

__________, *et-Tefsîrü'l-Ḥadîs̱*, Kahire: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1964, 2000.

__________, *Sîretü'r-Resûl*, Kahire 1948, 1965.

Duman, Soner, "Zekât Ahkâmının Teşrî Süreci", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, haz. İsmail Kurt – Seyit Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, s. 19-44.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eşʿas b. İshak el-Ezdî, *es-Sünen* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdulazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân, *el-Baḥrü'l-Muḥîṭ*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvıd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Ebû Nuʿaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ḥilyetü'l-Evliyâ' ve Ṭabaḳâtü'l-Asfiyâ'*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Ebû Ubeyde Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Ḳur'ân*, thk. M. Fuad Sezgin, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1954.

Ebû Zehra, Muhammed, *Zehratü't-Tefâsîr*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-ʿArabî, t.y.

Ebü'l-Bekā el-Kefevî, Eyyub b. Musa, *el-Külliyât*, Beyrut 1992.

Ebü'l-Velîd el-Bâcî, *el-Münteḳā*, Mısır: Matbaʿatu's-Saâde, 1914.

Ebüssuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed el-ʿİmâdî, *İrşâdü'l-ʿAḳli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-ʿArabî, 1994.

__________, *İrşâdü'l-ʿAḳli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Riyad: Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîse, t.y.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.

Erkal, Mehmet, "Zekât", *DİA*, XLIV, 197-207.

Ersöz, İsmet, "Ashâb-ı Kehf", *DİA*, III, 465-467.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehẕîbü'l-Luġa*, thk. Abdulhalîm en-Neccâr v.dğr., Kahire 1964-1967, 1979.

Ezrakī, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *Aḫbâru Mekke ve mâ Câ'e fîhâ mine'l-Âs̱âr*, Mekke 1996.

Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs, *Aḫbâru Mekke fî Ḳadîmi'd-Dehr ve Ḥadîs̱ih*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mekke: Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadise, 1994.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, thk. A. Yusuf Necati – M. Ali en-Neccâr, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed, *Beṣâ'iru Ẕevi't-Temyîz fî Leṭâ'ifi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Beyrut: Mü'essesetu'r-Risâle, 2005.

__________, *el-Ḳāmûsü'l-Muḥîṭ*, thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs, Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2005.

__________, *Tenvîrü'l-Miḳbâs (Miḳyâs) min Tefsîri İbn 'Abbâs*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1992, 2011.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İḥyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2011.

__________, *el-Mustasfa: İslam Hukukunda Delilller ve Yorum Metodolojisi*, çev. Yunus Apaydın, Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.

Güç, Ahmet, "Mâbed", *DİA*, XXVII, 276-280.

Gül, Ali Rıza, *Kur'ân'da Faiz Ribâ Yasağı*, Ankara: Avrasya Yayınları, 2006.

Gürkan, Salime Leyla, "Zebûr", *DİA*, XLIV, 171-173.

Hadislerle İslam, <hadislerleislam.diyanet.gov.tr>.

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Müstedrek 'ale'ṣ-Ṣaḥîḥayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dârul'-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990.

__________, *el-Müstedrek "ale'ṣ-Ṣaḥîḥayn*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mer'aşlî, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1986.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.

Hamîdullah, Muhammed – Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *DİA*, XLII, 54-57.

Hamîdullah, Muhammed, "Hayber", *DİA*, XVII, 20-22.

__________, *İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980, 1982, 1991, 1993, 2001.

Harman, Ömer Faruk, "İbrahim", *DİA*, XXI, 272-273.

__________, "İdrîs", *DİA*, XXI, 478-480.

__________, "Meryem", *DİA*, XXIX, 236-242.

Hasenî, Abdurrazzâk, *es-Sâbiʾun fî Hâdirihim ve Mâdîhim*, Lübnan: Matbaʿatu'l-ʿİrfân, 1963.

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm, *Lübâbü't-Teʾvîl fî Meʿâni't-Tenzîl*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

__________, *Lübâbü't-Teʾvîl fî Meʿâni't-Tenzîl*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Ali Şâhin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1995, 2004.

Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Ġarîbeyn fi'l-Ḳurʾân ve'l-Ḥadîs̱*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecmaʿu'z-Zevâʾid ve Menbaʿu'l-Fevâʾid*, thk. Husâmuddîn el-Kudsî, Kâhire: Mektebetu'l-Kudsî, 1994.

İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî en-Nuʿmânî ed-Dımaşkī, *el-Lübâb fî ʿUlûmi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1998.

İbn Arafe, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Arafe el-Vergammî et-Tûnisî, *Tefsîru İbn ʿArafe*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2008.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî, *Târîḫu Medîneti Dımaşḳ*, thk. Ebî Saîd Ömer el-ʿAmrî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâru'n-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984.

__________, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru Suhnûn, t.y.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gālib b. Abdirrahmân b. Gālib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*, thk. er-Rahâle el-Fârûk v.dğr., Beyrut: Dâru'l-Hayr, 2007.

__________, *el-Muḥarrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*, thk. Abdusselâm Abduşşafi, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2001.

__________, *el-Muḥarrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*, thk. el-Meclisü'l-İlmî bi Fâs, Fâs 1975.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü'l-Luġa*, thk. Remzî Münîr Beʿalbekî, Beyrut: Dârü'l-ʿÎlm li'l-Melâyîn, 1987.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-ʿAẓîm Müsneden ʿani'r-Resûl ve'ṣ-Ṣaḥâbe ve't-Tâbiʿîn*, thk. Esʿad Muhammed et-Tayyib, Riyad: Mektebetü Nizâr el-Bâz, 1997.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Muṣannef fi'l-Eḥâdîs̱ ve'l-Âs̱âr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyad 1989.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Muʿcemü Mekāyîsi'l-Luġa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Dâru'l-Fikr, 1979.

__________, *Mücmelü'l-Luġa*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultân, Beyrut 1986.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *Munemmaḳ fī Aḫbāri Ḳureyş*, nşr. Hurşîd Ahmed Fâruk, Beyrut: ʿÂlemu'l-Kütüb, 1985.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fetḥu'l-Bârî bi-Şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî – Muhibbüddîn el-Hatîb – Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz, Beyrût: Dâru'l-Maʿrife, 1379.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaʾut v.dğr., Beyrut: Müʾessesetu'r-Risâle, 2001.

__________, *ez-Zühd*, Beyrut: Dârul'-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1999.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *es̱-S̱iḳāt*, thk. Hâfız ʿAzîz Bey, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maʿârifi'l-Osmaniyye, 1973.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ v.dğr., Beyrut: Dâru İhyâʾi't-Türâsi'l-ʿArabî, t.y.

__________, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ v.dğr., Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1981.

İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Sîretu İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamîdullah, Konya: Hakka Hizmet Vakfı, 1981.

__________, *Sîretu İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī el-Hanbelî, *İʿlâmü'l-Muvaḳḳıʿîn ʿan Rabbi'l-ʿÂlemîn*, thk. Ebû Ubeyde Meşhû b. Hasan Âlü Süleymân, Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâʾ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Davʾ el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿAẓîm*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.dğr., Kahire: Müʾessesetü Kurtuba – Mektebetu'l-Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turâs, 2000.

__________, *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿAẓîm*, thk. Hikmet b. Beşir b. Yâsîn, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431.

__________, *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿAẓîm*, Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1993.

__________, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, thk. Muhammed Hüseyn Şemsuddîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.

__________, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme, y.y.: Dâr Tayyibe, 1999.

__________, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Kahire: Dâru Hecr, 1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1978.

__________, *el-Me'arif*, thk. Servet 'Ukkâşe Kahire: Dâru'l-Me'arif, t.y.

__________, *Te'vîlü Müşkili'l-Ḳur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire: Dâru't-Turâs, 1973.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî, *es-Sünen* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdulazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.

__________, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullah Aliyyu'l-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed eş-Şâẕeli, Kahire: Dâru'l-Me'arif, t.y.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü'ṭ-Ṭabaḳâti'l-Kebîr*, thk. Alî Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001.

İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *'Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meġâzî ve'ş-Şemâ'il ve's-Siyer*, thk. Muhammed el-'Ayd el-Hatrâvî – Muhyiddîn Mestû, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, t.y.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ḳânûnü't-Te'vîl*, thk. Muhammed es-Süleymânî, Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1986.

__________, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001.

__________, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, thk. İbrahim Şemsüddîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2002.

__________, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1978.

__________, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1984.

__________, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâẓır fî 'İlmi'l-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1984, 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîḫ*, thk. Ebî'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî Ġarîbi'l-Ḥadîs̱ ve'l-Es̱er*, thk. Tâhir Ahmed Zâvî – Mahmûd Muhammed Tanâhî, Kâhire: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabiyye, 1963.

__________, *en-Nihâye fî Ġarîbi'l-Ḥadîs̱ ve'l-Es̱er*, Beyrut: el-Mektebetu'l-'İlmiyye, 1979.

__________, *en-Nihâye fî Ġarîbi'l-Ḥadîs̱ ve'l-Es̱er*, Beyrut: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 2008.

İbnü'l-Hâris, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hârisi, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2008.

İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî, *Kitâbü'l-Eṣnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1995.

__________, *Putlar Kitabı-Kitâb al-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa, çev. Beyza Düşüngen, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Tahran 1391/1971.

Kâdî, Abdülfettâh, *Esbâbü'n-Nüzûl*, çev. Salih Akdemir, Ankara, t.y.

Kâfiyecî, Muhyiddin Ebu Abdullah, *Kitâbu't-Teysîr fî Kavâ'idi 'İlmi't-Tefsîr*, nşr. İsmail Cerrahoğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Kallek, Cengiz – Cengiz Tomar – Tahsin Özcan, "Pazar", *DİA*, XXXIV, 194-208.

Kandemir, M. Yaşar, "Habbab b. Eret" *DİA*, XIV, 340-341.

__________, "Muhammed: II. Şahsiyeti", *DİA*, XXX, 23-428.

Karadavî, Yûsuf, *eṣ-Ṣabr fi'l-Ḳur'ân*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.

Karaman, Hayreddin – Mustafa Çağrıcı – İbrahim Kâfi Dönmez – Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, 2006, 2007, 2014, 2017.

Kāsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kāsım ed-Dımaşkī, *Meḥâsinü't-Te'vîl*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.

Kaya, Ayhan, *Kur'an'a Göre İnfak*, Ankara: Fecr Yayınları, 2009.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

__________, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1952.

__________, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî, Kahire 1964.

__________, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. İrfan el-Aşşâ, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

__________, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1988.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Leṭâ'ifü'l-İşârât*, thk. İbrâhim el-Besyûnî, Mısır: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kütüb, t.y.

Kutub, Seyyid, *Fî Ẓılâli'l-Ḳur'ân*, Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 2003.

Lane, Edward William, *An Arabic-English Lexicon*, Beyrut: Librairie Du Liban, 1968.

Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir, *Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîḫ*, y.y.: Mektebetu's-Sekāfeti'd-Dîniyye, t.y.

Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkādir b. Muhammed, *İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li'r-Resûl mine'l-Ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-Aḥvâl ve'l-Ḥafede ve'l-Metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî, *el-Muvaṭṭa'* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*, thk. Bekir Topaloğlu v.dğr., İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.

__________, *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*, thk. Mecdî Bâsillûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Aḥkâmü's-Sulṭâniyye*, Kahire 1393/1973.

__________, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye – Müessesetü'l-Kütübi's-Sekāfiyye, t.y.

Mekkî b. Ebû Talib, Ebu Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bulûġi'n-Nihâye fî 'İlmi Me'âni'l-Ḳur'ân ve Tefsîrihî ve Aḥkâmihî ve Cümelin min Fünûni 'Ulûmih*, eş-Şarika: Câmiatü'ş-Şarika Külliyatü'd-Dirasati'l-Ulya ve'l-Bahsi'l-'İlmi, 2008.

Merâġî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâġî*, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.

Mevdudi, Ebü'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani v.dğr., İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullāh b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İḫtiyâr li-Ta'lîli'l-Muḫtâr*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1951.

Meydānī, Abdurrahmān Ḥasen Ḥabenneke, *Ḳavâ'idu't-Tedebburi'l-Emṯel li-Kitâbillāhi 'Azze ve Celle*, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1989.

Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Ḥükkâm fî Şerḥi Ġureri'l-Aḥkâm*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1979.

Muḥammed Ḥasan Ḥasan Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştiḳâḳiyyu'l-Mu'aṣṣal li-Elfâẓi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2010.

Mukātil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Bağdat: Merkezu Cum'atu'l-Mâcid li's-Sekāfe ve't-Türâs, 2006.

__________, *Tefsîru Mukātil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte, Beyrut: Mü'essesetu't-Târîhi'l-'Arabî, 2002.

Mustafevî, Âyetullah Hasan b. Muhammed Rahîm et-Tebrîzî, *et-Taḥḳîḳ fî Kelimâti'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Tahran: Merkez-i Neşr-i Âsâri'l-Allâme el-Mustafevî, 1965.

Mücâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdusselâm Ebû'n-Nîl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcilʿârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî, *Feyżü'l-Ḳadîr Şerḥu'l-Câmiʿi'ṣ-Ṣaġîr*, Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1972.

Müslim, Ebu'l-Huseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiʿu'ṣ-Ṣaḥîḥ* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kāmûsi'l-Muhît*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Nehhâs, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî, *Meʿâni'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Mekke: Câmiʿatü Ümmü'l-Kurâ, 1988.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl ve Ḥaḳāʾiḳu't-Teʾvîl*, thk. Yusuf Ali Büdeyvî – Muhyiddin Dîb Mestû, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.

__________, *Medârikü't-Tenzîl ve Ḥaḳāʾiḳu't-Teʾvîl*, thk. Zekeriyya Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1995.

Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Muʿtemid, *Tebṣıratü'l-Edille*, thk. Hüseyin Atay, Ankara 1990.

Öğüt, Salim, "İhram", *DİA*, XXI, 539-542.

__________, "Saʿy", *DİA*, XXXVI, 206-207.

Önkal, Ahmet – Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII, 49-53.

Öz, Ahmet, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2011.

Özaydın, Abdulkerim, "Hac", *DİA*, XIV, 386-389.

Özkuyumcu, Nadir, "Nadîr (Benî Nadîr)", *DİA*, XXXII, 275-276.

Özsoy, Ömer – İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2014.

Penrice, John Penrice, *A Dictionary and Glossary of the Koran*, Delhi: Adam Publishers & Distributors, 1991.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Müfredâtü Elfâẓi'l-Ḳur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımaşk: Dâru'l-Kalem – Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 2009.

__________, *el-Müfredâtü Elfâẓi'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

__________, *eẕ-Ẕerî'a ilâ Mekârimi'ş-Şerî'a*, thk. Ebû'l-Yezîd Ebû Zeyd el-'Acemî, Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.

__________, *eẕ-Ẕerî'a ilâ Mekârimi'ş-Şerî'a*, Beyrut 1980.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

__________, *el-Meṭâlibü'l-'Âliye*, thk. A. Hicâzî es-Sekka, Beyrut 1987.

__________, *Şerḥu 'Uyûni'l-Ḥikme*, Tahran 1995.

Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kāsım İsmâîl b. el-Abbâs et-Tâlekānî, *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*, thk. M. Hasan Âl-i Yâsîn, Bağdat: Matba'atü'l-Meârif, 1975.

Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, thk. Habîburrahmân A'zami, Beyrut 1985.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Ḳur'ân*, thk. İmam Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 2001, 2002, 2005.

San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Ḳur'ân*, thk. Mahmud Muhammed Abduh, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.

__________, *Tefsîru'l-Ḳur'ân*, thk. Mustafa Muslim Muhammed, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.

__________, *el-Muṣannef fi'l-ḥadîs̱*, thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1995.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, *Tefsîrü'l-Ḳur'ân*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.

Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Belhî, *Baḥru'l-'Ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1993.

__________, *Baḥru'l-'Ulûm*, Beyrut 1996.

Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî, *Vefâ'ü'l-Vefâ*, Beyrut 1997.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsûṭ*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.

Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) el-Uzeyzî, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, Kahire: Mektebetu ve Matba'atu Muhammed Alî Sabîh ve Evlâduhu, 1963.

__________, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, Dımaşk 1993.

Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî, *es-Sünen* (*el-Kütübü's Sitte*, Mevsûatu'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdulazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn – Ebû Abdillâh el-Mahallî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, t.y.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *el-İtḳān fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmmetü li'l-Kitâb, 1974.

__________, *el-İtḳān fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, nşr. Şuayb el-Arna'ut, Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2008.

__________, *el-İtḳān fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, Medine: Merkezu'd-Dirasati'l-Kur'âniyye, t.y.

__________, *ed-Dürrü'l-Mens̱ûr fi't-Tefsîr bi'l-Me's̱ûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Kahire: Merkezü Hecr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003.

__________, *ed-Dürrü'l-Mens̱ûr fi't-Tefsîr bi'l-Me's̱ûr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

__________, *el-Ḥabâ'ik fî Aḫbâri'l-Melâ'ik*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

__________, *Lübâbü'n-Nuḳûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*. Beyrut: Mü'essesetü'l-Kütübi'l-Sekâfiyye, 2002, 2006.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1994.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, *Fetḥu'l-Ḳadîr*, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr,1993.

__________, *Fetḥu'l-Ḳadîr*, Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1998.

__________, *Fetḥu'l- Ḳadîr*, thk. Yusuf el-Gûş, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.

Şiblî, Nu'mânî, *İslâm Tarihi Asr-ı Saâdet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Âsâr-ı İlmiyye Kütüphanesi, 1921.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Ḳur'ân*, Beyrut 1991.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Evsaṭ*, thk. Târık b. İvazullah b. Muhammed – Abdulmuhsin b. İbrahim b. el-Hüseynî, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru Hecr, 2001.

__________, *Târîḫu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.

Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Ḳur'ân*, Beyrut: Dâru'l-'Ulûm, 2005, 2006.

__________, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Ḳur'ân*, nşr. İbrahim Şemsüddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.

Tahâvî, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed b. Sellâme el-Ezdî, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, thk. Sadettin Önal, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 1995.

Tantâvî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîru'l-Vasîṭ li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dâru'n-Nahda, 1998.

Tehânevî, Muhammed Aʿlâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkī, *Keşşâfü Iṣṭılâḥâti'l-Fünûn ve'l-ʿUlûm*, thk. Ali Dahrûc v.dğr., Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd), *el-Câmiʿu'ṣ-Ṣaḥîḥ* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatu'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdulazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Topaloğlu, Bekir, "Cehennem", *DİA*, VII, 227-233.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburî, *el-Basîṭ fî Tefsîri'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed b. Abdillah el-Muheymîd, Riyad: el-Bahsu'l-ʿİlmî, 2009.

__________, *el-Vasîṭ fî Tefsîri'l-Ḳur'âni'l-Mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd v.dğr., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1994.

__________, *Esbâbu'n-Nüzûl*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿÎlmiyye, 1991.

__________, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbu'l-Meġâzî*, thk. Marsden Jones, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.

__________, *Kitâbü'r-Ridde*, thk. Muhammed Hamîdullah, Paris 1989.

Yahya b. Sellâm, Ebû Zekeriyyâ b. Ebî Saʿlebe et-Teymî, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, Beyrut 2004.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn, *Muʿcemü'l-Büldân*, Beyrut: Dâru Sadır, 1977.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Peygamber", *DİA*, XXXIV, 259-261.

Zebidî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-ʿArûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs*, Kuveyt: Matbaʿatu Hükûmeti'l-Kuveyt, 1975.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Meʿâni'l-Ḳur'ân ve İʿrâbüh*, thk. Abdulhalil Abduh Şelebî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf ʿan Ḥaḳâ'iḳı Ġavâmiżi't-Tenzîl ve ʿUyûni'l-Eḳâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Ahmed Muavvıd, Riyad: Mektebetü'l-ʿUbeykân, 1998.

__________, *el-Keşşâf ʿan Ḥaḳâ'iḳı Ġavâmiżi't-Tenzîl ve ʿUyûni'l-Eḳâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdusselâm Şâhin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1995.

__________, *el-Keşşâf ʿan Ḥaḳâ'iḳı Ġavâmiżi't-Tenzîl ve ʿUyûni'l-Eḳâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-ʿArabî, 1997.

__________, *el-Keşşâf ʿan Ḥaḳāʾiḳı Ġavâmiżi't-Tenzîl ve ʿUyûni'l-Eḳāvîl fî Vücûhi't-Teʾvîl*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1407.

__________, *Esâsü'l-Belâġa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1997.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî ʿUlûmi'l-Ḳurʾân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire: Dâru İhyâʾi'l-Kütübi'l-ʿArabiyye, 1957.

__________, *el-Burhân fî ʿUlûmi'l-Ḳurʾân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1391/1972.

Zürkānî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-ʿİrfân fî ʿUlûmi'l-Ḳurʾân*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1996.

__________, *Menâhilü'l-ʿİrfân fî ʿUlûmi'l-Ḳurʾân*, Kahire: Matbaʿatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, t.y.